

qa-10056

¹⁰⁹²¹
37-1 no 10056

FLL
12.214

DESIDERII
ERASMI
OPERVUM
OMNIVM
TOMVS NONVS.

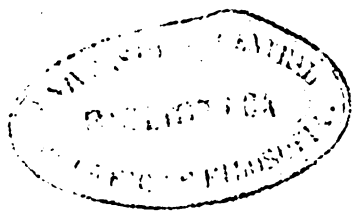

THE NEW
LIBRARY

OF THE
MUSEUM

OF THE
MUSEUM

OF THE
MUSEUM

12214

DESIDERII ERASMI
ROTERODAMI
OPERA OMNIA

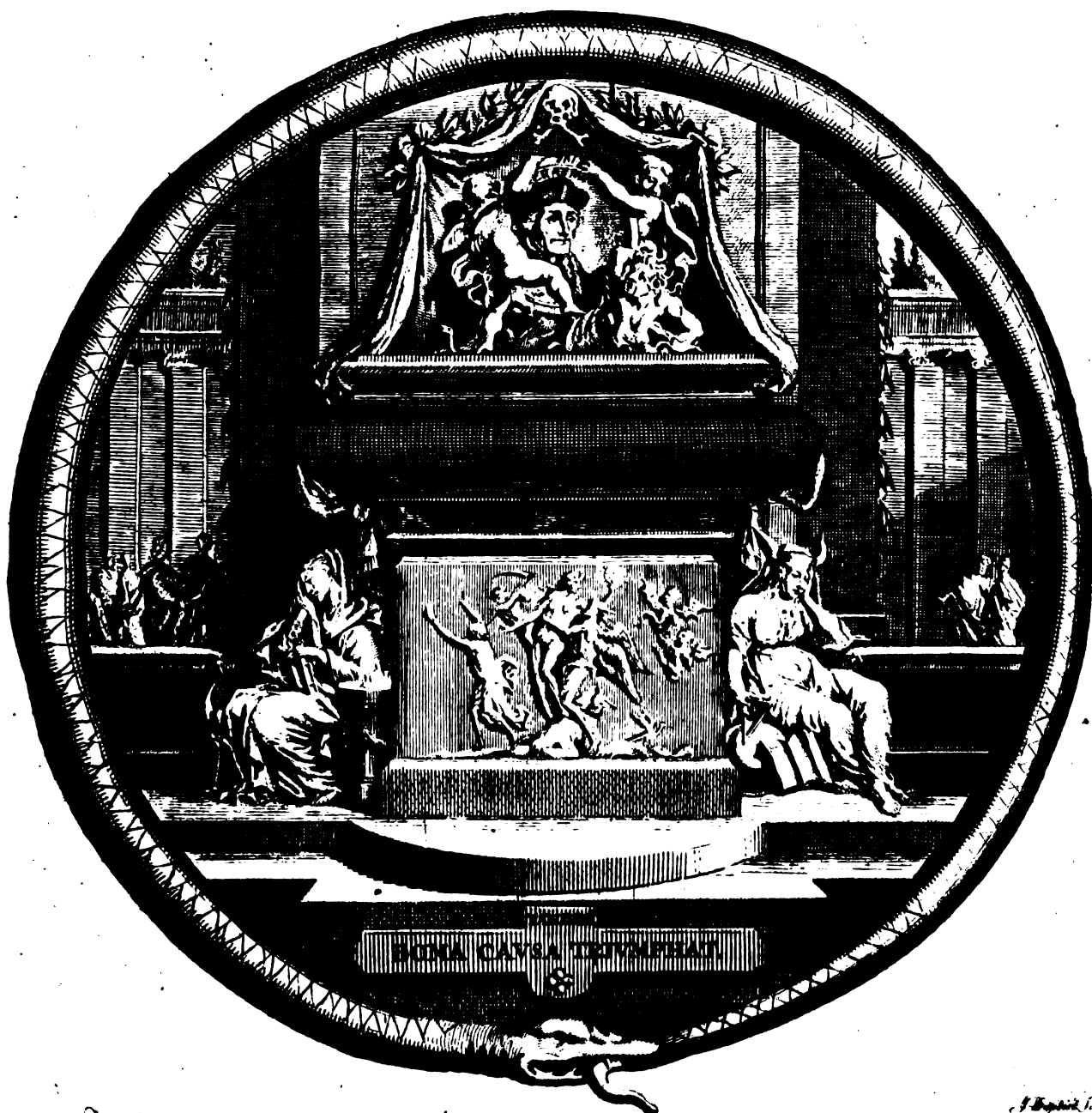
EMENDATIORA ET AVCTIORA,

AD OPTIMAS EDITIONES, PRAECIPVE QVAS IPSE ERASMVS
POSTREMO CVRAVIT, SVMMA FIDE EXACTA,

DOCTORVMQVE VIRORVM NOTIS ILLVSTRATA.

TOMVS NONVS,

QVI APOLOGIARVM PARTEM PRIMAM
COMPLECTITVR.

A. Goussier del.

J. B. de Wit scul.

LVGDVNI BATAVORKM,
Curâ & impensis PETRI VANDER AA, MDCCVI.

Cum speciali Privilegio Illustr. ac Praepotent. Ordd. Holl. & West-Frisiae.

C O N T E N T A

H V J V S V O L V M I N I S .

E pistola Apologetica ad M. Dorpium pro Moria,	Pag. 1	Apologia aliquot in Natalem Beddam.	442
Apologia ad Jac. Fabrum Stapulensem.	17	Apologia adversus debacchationes Petri Sutoris.	737
Jacobi Fabri Disputatio adversus superiorem Anno-		Appendix de scriptis Jod. Clithovei.	811
tationem Des. Erasmi.	67	Declarationes adversus censuras Theologorum Pari-	
Ad Jacobum Latomum de linguis.	79	sienfium.	813.
Ad Atensem pro declamatione Matrimonii.	105	Apologia ad Phimostomum de divortio.	955
Apologia de In principio erat sermo.	111	Apologia ad Juvenem Gerontodidascalum.	967.
Apologiae tres ad Notationes Eduardi Lei.	123	Apologia ad Monachos quosdam Hispanos.	1015
Apologiae variae ad Jacobum Lopim Stunicam.	283	Apologiae ad Albertum Pium Corporum Principem.	1093
Adversus Sanctium Caranzam.	401	Ad Episcopum Basileensem de esu carniū & ho-	
Apologiae de loco , Omnes quidem resurgemus.	433	minum constitutionibus.	1197
		De libero arbitrio Diatribe seu collatio.	1215

P R A E F A T I O
IN VOLVMINA NONVM ET DECIMVM
O P E R V M D E S. E R A S M I,
Quibus ejus APOLOGIAE continentur.

OST longas moras, quas ægrè quidem tulerunt *Erasmi-
norum Operum* amantes; sed quæ etiam Bibliopolæ ipsi
invito, dum Indices expectat, tadium & detrimentum
creant non exiguum, prodit tandem ultimum Volumen
Operum Erasmi. Nullam ipse partem lucubrationum sua-
rum, majore cum fastidio, conscripsit; quia homo, ut
ex ceteris ejus Scriptis satis liquet, paci & concordia na-
tus, coactus est, per multos annos, bellum fermè inter-
necinum à non uno adversariorum genere sibi illatum pro-
pulsare. Hoc enim in laudem *Erasmi* nostri meritò possumus dicere, neminem
mortalium, nominatim certè, ab eo priorem laceffitum fuisse. In vitia qui-
dem nonnullorum ordinum, & ea quæ optimi quique ejus ævo in Republica
Christiana emendata voluissent, oratione invehit; sed nominibus diligen-
ter, nisi provocatus Scriptis jam editis, pepercit.

Colloquia, quæ avidissimè ejus ætate lecta sunt & hæc nostrâ etiamnum sum-
ma cum voluptate leguntur, sale quidem adperserunt nonnullos eorum, qui
minutas quasdam caerimonias, aliâque ejusmodi inania commenta, pro Religio-
ne venditabant; sed neminem nomine appellavit. Attamen ex hoc volumine
liquebit pro innoxiiis illis Colloquiis, imò verò utilissimis omnium Dialogo-
rum, Apologias optimo viro scribendas fuisse. Versione, Adnotationibus
& Paraphrasibus in Novum Testamentum nemini nocere, omnibus prodesse
conatus est, estque in iis, cur ei Posteritas omnis gratias habeat; quas do-
ctissimi quique viri, in Scriptis suis ei dudum egerunt, & porro agent, dum
aliquis honor erit Sacris Litteris & bonæ menti. At hoc Volumen, me tacen-
te, satis ostendit quot in se crabrones, utilissimis Operibus, concitarit. Fa-
teor homines iniquos & importunos satis acriter tandem ab eo fuisse repulso-
& sub finem vitæ, cum lædi famam suam videret ab iis, de quibus bene me-
ritum se esse putabat, aliquando paullo commotio-rem fuisse, & ea scripsisse
quæ alioqui numquam emisisset homo mitis ingenii & quietis amantissimus.
Sed quis non ignoret senis assiduis laboribus, in usum Reipublicæ Litterariæ
exantlati, defatigato & cum infirma valetudine perpetuò luctanti, nec eò se-
cius de omnibus bene mereri pergenti; si diceretis & scommatibus malignorum
& iniquorum adversariorum aliquantò acrius reposuerit? Quis indignetur viro,
qui ferventibus acerrimis contentionibus, ac præliis fermè quotidianis, cum
ab iis abhorreret, seque ex acie subducere ab utrisque vulneratus conaretur, in-
dignationem nonnullam in eos testatus est, qui inter tela versari invitum vole-
bant? Quod si in quibusdam modum non satis servavit, hoc quoque humanæ
imbecillitati tribuamus & ignoscamus; cum omnes, in multis, aliorum indul-
gentia indigeamus. Quamvis autem, in hisce Apologiis, commotior subinde
videatur, quàm in aliis Operibus, attamen quisquis eas leget paullo studiosius
inveniet passim *iegouov*, hoc est, amabile illud ingenium, jocosum & amœnum,
quodque ridere, quàm ringi, multo mallet, & adversarios, jocando potius quàm
mordendo, ad sanio-rem mentem, æquiusque de se sentiendum reducere conaretur.

Strinxit, fateor, calamum in Catholicos & Romanæ Sedi addictos Scripto-
res; strinxit & in eos, qui ab ea secessionem fecerant, sed ab utrisque, ut
dixi, laceffit; & ita in iis concertationibus se se gessit, ut nihil præter ne-
cessaria ad famam suam tuendam proferre sibi videretur, nec studio partium
transversum agi, ut putabat, se pateretur. Certè quodcumque de singulis
ejus Scriptis feratur à nobis judicium, ita personam, quam sibi impositam es-
se à magno rerum humanarum Chorago existimabat, sustinuit: ut partes quæ
tum contendebant, nec nunc studiis minoribus certant, hominem quantumvis

P R A E F A T I O.

utrimque laceratum ad se trahere conentur ; quod ex multis utrarumque partium Scriptis ostendere facile possemus. Vituperamus , carpimus , erroris , dissimulationis , aut timiditatis doctissimam virum arguimus ; nec eò fecius nostrum esse volumus. Cum scribit in eos , quos Judaïsmum revocare voluisse ait , tum alii apertè sibi hominem favere dictitant. Cum verò invehitur in eos , qui secessionem fecerunt , clamitant continuò adversarii suum esse. Utrique faventi plaudunt , dissentienti indignantur. An igitur , inquires , neutris partibus addictus fuit ? Imò verò utrisque , dum & hos & illos ad mitiora & æquiora judicia , consiliaque revocare nititur , & pacem non iniquam , gratiamque reconciliare conatur. Non diffiteor irritos fuisse ejus , hac in re , labores , nec cum illo multos postea sensisse ; sed si boni animi omnes ei gratiam habeamus , condonemusque ceteris viri meritis , si quid minùs in ejus Libris placeat , æquum de eo judicium feremus , quod nulla ætas possit nobis exprobrare , optimi verò & doctissimi viri semper sint laudaturi.

De hac hujus Voluminis Editione , paucis agendum nobis superest. Itaque præterquàm quòd quæ antehac excusa erant emendatiora multò nunc & elegantioribus typis expressa reponuntur , quemadmodum cetera omnia ; huic Editioni accessere I. *Apologia Martini Lydii pro Erasmo* , opposita eorum calumniis , qui eum Arianismi accusabant &c. II. *Index Expurgatorius* in Opera *Erasmi* , ut Catholici qui nolunt ea legere , quæ à Congregatione examini Librorum Romæ aut Madriti præfecta damnantur , prætermittere , si ita videatur , ea possint. Notatæ sunt paginæ Editionis Basileensis , unà cum hujusce paginis , ut qui habent vetera Exemplaria in quibus loca censurâ notata detracta sunt , aut atramento deleta , qualia multa occurrunt , videre hinc facile queant quid in suis Exemplaribus desit , si modò ea legendi potestatem eis fecerint ii , quibus eam negare , aut concedere jus est adtributum. Ne quis autem putet propterea bonis omnibus , in Ecclesia Romana , invisum post fata *Erasmum* fuisse , obstant cum testimonia primo ejus Operum Volumini præfixa , tum etiam quæ hîc III. loco occurret oratio funebris in ejus obitum conscripta à *Gulielmo Insulano* , Juliacensi , qui Aquisgrani Præpositus Canonorum S. Adalberti fuit. Subjuncta est etiam Epistola *Erasmi* , quam Bibliopola seriùs accepit , nec tamen omittendam esse meritò credidit. IV. *Index generalis omnium operum Erasmi* , excepto Epistolarum Volumine , cui peculiares sui indices sunt adjecti , ii que denuo magnâ diligentia confecti.

Cum autem Nonum Volumen Operum *Erasmi* jam satis crassum esset , & omnium quidem crassissimum , ita aucta est ejus moles , additionibus memoratis & Indice Universali , ut satius duxerimus , ordine *Erasmi* , ad lucubrationes quod adtinet , servato , id in duo Volumina partiri ; quæ ratio est cur pro IX Voluminibus Frobenianis , nunc X , in hac Editione habeantur. Quod monendum existimavimus , ne quid mutatum in ordine ab *Erasmo* ipso constituto quispian forte morosior crimineretur. Quin & XI. Volumina ex hisce nostris possunt conflari , quia Volumen III. quo Epistolæ continentur , additionibus nostris , imaginibusque Clarorum Virorum æri incisis , insertisque ita auctum est , ut crassius pænè sit , quàm ut uno integumento vestiri possit ; quamobrem id in priorem & posteriorem partem , titulis duobus editis , distinximus.

Si hæc nonnihil Operum *Erasmi* pretium augeant , at usum multò commodiorem , faciliorem , & fructuosiorem reddent. Pauci enim sunt , quibus vacet quæ digna sunt , in hujusmodi Libris , quæ memoriæ mandentur adnotare , aut in Adversaria referre ; plerique satis habent recordari apud quem Scriptorum ea legerint , nec tamen loci ita meminerunt , ut invenire facile possint , præsertim in tot voluminibus. Idèò Bibliopola nullis pepercit sumtibus , ut copiosos *Erasmo* Indices adderet ; èstque profectò cur propterea ab hominibus litterarum amantibus gratiam sibi haberi ac referri suo jure expectet. Quam testatam ii demum facient qui hæc *Erasmi* opera sibi comparabunt , quibus , me judice , nulla paullò locupletior Bibliotheca , nemo paullò elegantioris ingenii vir potest carere.

Scribebam Amstelodami , Calendis Januariis anni MDCCVII.

DESI-

DESIDERII ERASMI
ROTTERODAMI,
EPISTOLA APOLOGETICA
AD MARTINVM DORPIVM THEOLOGVM.

Des. Erasmus Rotterodamus Martino Dorpio Theologo
Eximio S. D.

Non fuit reddita nobis Epistola tua, sed tamen exemplar, haud scio quo modo exceptum, amicus quidam exhibuit *Antuerpia*. Deploras *Moria* parum feliciter editam, studium in restituendo *Hieronymo* nostrum magnopere comprobas: ab Editione *Novi Testamenti* deterres. Quibus litteris quis, mi *Dorpi*, tantum abest, ut quicquam fuerim offensus, ut post hac mihi coperis esse multo carior, cum semper fueris carissimus, adeo sincere consulis, mones amice, objurgas amanter. Habet nimirum hoc *Christiana caritas*, ut etiam cum sœvit maxime, tamen genuinæ suæ dulcedinis gustum obtineat. Multæ mihi quotidie redduntur ab eruditis viris litteræ, quæ me decus *Germania*, quæ solem, quæ lunam faciunt, & splendidissimis titulis onerant verius quam ornant. Harum, emoriar, si ulla unquam me perinde delectavit, ut illa *Dorpii* mei jurgatrix Epistola. Vere dictum est à *Paulo*, caritatem non peccare, sive quid adulatur, studet prodesse, sive stomachatur, non aliud agit. Atque utinam liceret per otium ad tuas litteras rescribere, quo tanto amico satisfaciam. Vehementer enim cupio, quicquid ago, te approbante fieri, cujus ingenio pene cœlesti, cujus eruditioni singulari, cujus judicio longe acerrimo tantum tribuo, ut malim unius *Dorpii*, quam mille cæterorum calculis approbari. Verum adhuc à navigatione nauseabundus, & mox equitatione fessus, ad hæc, in componendis sarcinulis occupatus, satius esse duxi quomocunque respondere, quam amicum in ista relinquere opinione, sive hanc ex teipso conceperis, sive instillaverint alii, qui te ad eam Epistolam scribendam subornarunt, quo sub aliena persona suam agerent fabulam.

Primum igitur, ut ingenue dicam, editæ *Moria* propemodum me poenitet. Is libellus nonnihil mihi peperit gloriæ, vel si mavis, famæ. At ego nihil moror gloriam cum invidia conjunctam. Quamquam ô Superi, quid est hoc totum, quod vulgo gloriam vocant, nisi nomen inanissimum ex Paganismo relictum? Quod genus non pauca resederunt apud Christianos, dum immortalitatem appellant, famam posteris relictam, & virtutem qualiumcunque litterarum studium. In omnibus edendis libris hic unicus semper mihi fuit scopus, ut mea industria aliquam adferrem utilitatem. Id si minus assequi possem, certe ne quam adferrem noxam. Proinde cum magnos etiam viros videamus litteris suis abusos, ad affectus suos digerendos, dum alius cantat ineptos amores suos, alius adulatur iis quos capiat, alius injuria læcessitus stylo referit, alius ipse sui tibicen est, & in efferendis propriis laudibus quemvis *Thrasonem*, quemvis *Pyrgopolinicum* superat: ego tamen quamvis ingenio tenui, & perquam exigua doctrina præditus, tamen huc semper spectavi, ut, si possem, prodessem:

A sin minus, ne quem læderem. *Homerus* suum in *Thebæ* siem odium molesta carminis hypotyposi ultus est. *Plato* quam multos nominatim perstrinxit suis Dialogis? Cui pepercit *Aristoteles*, qui nec *Platoni* pepercit, nec *Socrati*? Habuit suum *Demosthenes* *Æschinem*, in quem stylo debaccharetur. Habuit suum *Cicero* *Pisonem*, habuit *Vatinium*, habuit *Salustium*, habuit *Antonium*. Quam multos nominatim & ridet & carpit *Seneca*? Quod si recentiores expendas, & *Petrarcha* in *Medicum* quendam, *Laurentio* in *Poggium*, & *Polisiano* in *Scalam* stylus teli vice fuit. Quem ex omnibus mihi dabis tam modestum, qui non amarulentius in aliquem scripserit? Ipse *Hieronymus*, vir tam pius & gravis, aliquoties non sibi temperat, quin in *Vigilantium* incandescat acrius, in *Jovinianum* insultet immoderatus, in *Rufinum* amarulentius invehatur. Semper hic eruditus mos fuit, quicquid dolet aut delectat, chartis ceu fidis sodalibus committere, in harum sinum omnes pectoris æstus effundere. Imo deprehendas quosdam, non alio consilio libros scribendos suscipere, quam ut in his obiter animi sui motus infusciant, atque hac ratione transmittant in posteros. At ego in tot jam editis Voluminibus, cum tam multos candidissime laudarim, quæso, cujus unquam denigravi famam, cui vel levissimam adpersi labem? Quam gentem, quem ordinem, quem hominem nominatim taxavi? Quid, si scias, mi *Dorpi*, quoties ad id faciendum fuerim nulli tolerandis contumeliis provocatus? Semper tamen vici dolorem animi mei, magisque rationem habui, quid posteritas esset judicatura de nobis, quam quid illorum mereretur improbitas. Si res ipsa perinde fuisset nota ceteris, ut erat mihi, nemo me mordacem judicasset, sed æquum, sed modestum etiam, ac moderatum. Verum ita mecum cogitabam, quid aliis cum nostris privatis affectibus? aut qui nostra hæc nota poterunt esse vel procul diffitis vel posteris? Ego non quod illis, sed quod me dignum est fecero. Præterea nullus est tam inimicus, quem non optem, si fieri possit, in amicum redire. Cur ei rei præcludam viam? Cur hic scribam in hostem, quod aliquando frustra nolim scriptum in amicum? Cur notabo carbone, cui suum candorem, etiam si promereatur, non possim restituere? Malo in hanc peccare partem, ut vel parum meritos prædicem, quam ut meritos vituperem. Nam si quem falso laudaris, candori tribuitur: si quantumlibet etiam ignominia dignum suis pinxeris coloribus, non illius factis, sed tuo morbo adscribitur. Ut ne dicam interim quod ut ex injuriis mutua talione recipiantibus, ingens bellum aliquoties exoritur: sic ex maledictis vicissim ultro citroque regeſtis, periculosissimum incendium non raro nascitur: & ut parum Christianum est injuriam injuria pensare, ita parum generosi pectoris est, dolorem suum fœminarum exemplo convitiis ulcisci.

E Hujusmodi rationibus ipse mihi persuasi, ut semper innoxias & incruentas haberem litteras, nec eas ullius mali nomine contaminarem. Nec aliud omnino spectavimus in *Moria*, quam quod in cæteris *Lucubrationibus*, tametsi via diversa. In *Enchiridio* simpliciter *Christianæ vitæ* formam tradidimus. In libello de *Principis institutione* palam admonemus, qui-

Tom. IX.

A

bus

bus rebus Principem oporteat esse instructum. In *Panegyrico* sub laudis prætextu, hoc ipsum tamen agimus oblique, quod illic egimus aperta fronte. Nec aliud agitur in *Moria* sub specie lusus, quam actum est in *Enchiridio*. Admonere volumus, non morderi: prodesse, non lædere: consulere moribus hominum, non officere. *Plato* Philosophus tam gravis largiores in computationibus invitatiunculas approbat, quod arbitretur quædam vitia per hilaritatem vini posse discuti, quæ severitate corrigi non possent. Et *Flaccus* existimat jocofam quoque admonitionem non minus atque seriam conducere: *Ridentem*, inquit, *dicere verum*, *Quid vetat*? Neque non perspectum est hoc sapientissimis olim viris, qui saluberrima vitæ præcepta ridendis ac puerilibus in speciem Apologis proponere maluerunt, quod per se subaustera veritas, voluptatis illecebra commendata, facilius penetrat in animos mortalium. Nimirum hoc est illud mel, quod apud *Lucretium* Medici pueris medentes absinthii poculo prælinunt. Nec in alium usum veteres illi Principes hoc morionum genus in aulas suas induxerunt, quam ut horum libertate leviora quædam vitia citra ullius offensam & aperirentur, & emendarentur. Fortasse *Christum* in hoc album vocare non conveniat: verum si licet coelestia cum humanis ullo modo conferre, nonne hujus Parabolæ confine quiddam habent cum veterum Apologis? Et jucundius illabitur, & acrius insidit in animos Evangelica veritas, hujusmodi lenociniis commendata, quam si nuda produceretur: id quod in opere *De doctrina Christiana* divus *Augustinus* copiose persequitur. Videbam quam esset mortalium vulgus stultissimis opinionibus corruptum, idque in singulis vitæ institutis, & remedii votum erat verius quam spes. Proinde videbar mihi reperisse rationem, ut delicatis animis hac arte tanquam obrepere, & cum voluptate quoque mederer. Et sæpe numero conspexeram festivum hoc & jocofum admonendi genus, multis felicissime cedere. Quod si respondetis, personam quam induxi leviorē esse, quam ut sub illius prætextu de rebus seriis disputetur, hanc culpam fortassis agnoscam. Inepti reprehensionem non admodum deprecor, amarulenti deprecor: quanquam & illud probe tueri possem, si non alia ratione, certe tot gravissimorum hominum exemplo, quos in ipsius libelli Præfatiuncula recensui. Quid autem facerem? Diversabar id temporis apud *Morum* meum, ex *Italia* reversus, ac renum dolor complusculos dies domi continebat, & mea Bibliotheca nondum fuerat advecta, tum si maxime fuisset, non sinebat morbus quicquam in gravioribus studiis acrius agitare. Cœpi per otium *Morias* encomium ludere, nec in hoc sane ut ederem, sed ut morbi molestiam hoc velut avocamento levarem. Operis incepti gustum amiculis aliquot exhibui, quo jucundior esset risus cum pluribus communis. Quibus cum vehementer placuisset, institerunt uti pergerem: obsecutus sum, & in hoc negotii septem plus minus dies impendi: qui sane sumtus mihi pro argumenti pondere nimius etiam videbatur. Deinde quorum instinctu scripseram, eorundem opera deportatus in *Galliam* libellus, formulis excusus est, sed ab exemplo non solum mendoso, verum etiam mutilo. Porro quam displicuerit, vel illud fatis est argumenti, quod intra pauculos menses plus septies fuerit typis stanneis propagatus, idque diversis in locis. Demirabar ipse, quid ibi cuiquam placeret.

Hanc, mi *Dorpi*, si ineptiam vocas, habes reum confitentem, aut certe non reclamantem. Ad hunc modum & per otium, & amiculis obsecundans ineptivi, idque semel duntaxat in vita. Quis autem omnibus horis sapit? At ipse fateris, cæteras lucubrationes meas ejusmodi esse, ut juxta piis atque eruditis omnibus magnopere probentur. Qui sunt isti tam rigidi censores, vel potius Arcopagitæ, qui homini vel unam ineptiæ culpam nolint condonare? Quæ tam insignis morositas, ut unico ridiculo offensa libel-

A lo, tot vigiliarum superiorum gratia repente scriptorem spolient? Quot ineptias aliorum proferre possem, hac multis partibus ineptiores, etiam in magnis Theologis, dum rixosas & frigidissimas quæstiones commenti, de nugacissimis nugis perinde ac pro focis & aris inter se digladiantur. Atque isti tam ridiculas fabulas, & vel ipsis *Atellanis* ineptiores citra personam agunt. Ego certe verecundius, qui cum ineptior esse vellem, Stultitiæ personam obtexui: & quemadmodum apud *Platonem Socrates* oblecta facie laudes amoris recitat, ita ipse fabulam hanc personatus egi. Scribis ab istis ipsis, quibus argumentum displicet, & ingenium, & eruditionem, & eloquentiam probari, verum eisdem offendi nimis libera mordacitate. At isti reprehensores plus etiam tribuunt mihi, quam velim: quanquam nihil moror hanc laudem, præsertim ab his profectam, quibus ego nec ingenium esse puto, nec eruditionem, nec eloquentiam: quibus si polerent, mi *Dorpi*, crede mihi, non tantopere jocos offenderentur salutaribus magis quam ingeniosis aut eruditis. Obsecro te per Mulas, quos tandem oculos, quas aures, quod palatum adferunt isti, quos offendit in eo libello mordacitas? Primum quæ potest illic esse mordacitas, ubi nullius omnino nomen perstringitur præterquam meum? Cur non venit in mentem, quod toties inculcat *Hieronymus*, ubi generalis est de vitiis disputatio, ibi nullius esse personæ injuriam? Quod si quisquam offenditur, non habet quod expostulet cum eo qui scripsit: ipse si volet, secum agat injuriarum, utpote sui proditor, qui declaravit hoc ad se proprie pertinere, quod ita dictum est de omnibus, ut de nemine sit dictum, nisi si quis volens sibi vindicet. An non vides me toto Opere sic à nominibus hominum temperasse, ut nec gentem ullam acrius taxare voluerim? Etenim ubi cuique nationi peculiarē philautiam recenseo, *Hispanis* adscribo militiæ laudem, *Italæ* litteras & eloquentiam, *Angliæ* lautas mentes, & formam, & cæteris item ejusmodi quædam, quæ quisque in se dicta, vel agnoscat non illibenter, vel certe cum risu audiat. Ad hæc, cum juxta argumenti suscepti rationem, per omnia mortalium genera volvar, & in taxandis singulorum vitiis verser, quæso, quid usquam aut dictu foedum occurrit aut virulentum? Ubi flagitiorum sentinam aperio? ubi secretam illam vitæ humanæ moveo Camarinam? Quis nescit, quam multa dici potuerint in malos Pontifices, in improbos Episcopos & Sacerdotes, in vitiosos Principes, breviter in quemvis ordinem, si ad *Juvenalis* exemplum, non puduisset ea mandare litteris, quæ multos non pudet facere? Tantum festiva quædam & ridicula magis quam foeda recensuimus, sed ita recensuimus, ut obiter & maximis de rebus nonnunquam admoneamus, quod illos scire magnopere referat.

E Scio tibi non esse vacuum ad hujusmodi nugas descendere, sed tamen si quando dabitur otium, fac attentius excutias ridiculos illos *Moria* jocos: nimirum comperies non paulo magis quadrare ad Evangelistarum & Apostolorum dogmata, quam quorundam splendidas, sicuti putant, & magnis dignas magistris disputationes. Atque ipse quoque in tuis litteris non diffiteris, pleraque vera esse, quæ illic referuntur. Verum existimas non expedisse, auriculas teneras mordaci radere vero. Si putas nullo pacto libere loquendum esse, nec unquam promendam esse veritatem, nisi cum non offendit, cur Medici pharmacis medentur amaris, & *ἰερὰν πικρὰν* inter laudatissima ponunt remedia? Quod si illi faciunt, corporum medentes vitiis, quanto magis par est nos idem facere in sanandis animorum morbis? Obsecra, inquit *Paulus*, argue, increpa, opportune, importune. Apostolus vult omnibus modis infectanda esse vitia, & tu nullum vis ulcus attingi? præsertim cum id ea moderatione fiat, ut ne possit quidem quisquam lædi, nisi qui studio læserit seipsum. Quod si ulla est ratio, citra ullius offensam medendi vitiis hominum, hæc una, ni fallor, est omnium maxime

accommoda, cum neque nomen cuiusquam edimur, deinde cum temperatur ab iis vitiis, à quorum commemoratione quoque bonorum abhorrent aures. Etenim quemadmodum in Tragædiis quædam atrociora sunt, quam ut oculis spectatorum conveniat exhiberi, & narrasse sufficiat: ita in hominum moribus quædam obsceniora sunt, quam ut verecunde possint narrari. Postremo cum illa ipsa quæ narrantur sub ridicula persona, per lulum & jocum effertur, ut omnem offensam sermonis hilaritas excludat. An non videmus quantum aliquoties apud severos etiam tyrannos valeat jocus commodus, & in tempore dictus?

Quæso te, quæ preces, quæ seria oratio potuisset Regis illius animum tam facile placare, quam militis jocus? Imò, inquit, nisi lagena nos destituisse, longe atrociora fueramus in te dicturi. Arrisit Rex, & ignovit. Nec sine causa tam diligenter de risu præcipiunt duo summi Rhetores *M. Tullius & Quintilianus*. Tantam vim habet lepos & jucunditas sermonis, ut etiam in nos apte tortis dictis delestemur, id quod de *C. Cæsare* litteris est proditura. Proinde si fateris vera quæ scripsi, si festiva magis quam obscena, quæ ratio commodior excogitari poterat medicandi communibus hominum malis? Primum ipsa voluptas illecebat ad legendum, & illecebat remoratur. Nam in cæteris alias res alii venantur. Voluptas ex æquo blanditur omnibus, nisi si quis stupidior est, quam ut litterarum voluptatis sensu tangi possit. Porro qui illic offenduntur, ubi nullius editur nomen, ii mihi videntur haud multum abesse à muliercularum affectibus: quæ si quid in malas fœminas dictum fuerit, sic commoventur, quasi ea contumelia ad singulas pertineat. Rursum si quid laudis tribuatur probis mulieribus, sic sibi placent, quasi quod unius aut alterius est, id pertineat ad omnium laudem. Absit hoc ineptiæ genus à viris, at multo magis ab eruditis viris, maxime vero à Theologis. Si quid hic offendo criminis, à quo sum immunis, non offendor, sed ipse mihi gratulor, qui vacem iis malis, quibus multos obnoxios esse video. Sin est tactum ulcus aliquod, & sum ipse mihi ostensus in speculo, nec hic quicquam est causæ, quod offendi debeam: si prudens sum, dissimulabo quod sentio, nec ipse mei veniam proditor: si probus, admonitus cavebo, ne mihi tale convitium posthac in os nominatim possit impingi, quod illic sine nomenclatura notatum video. Cur non saltem hoc donamus huic libello, quod vulgaribus istis comædiis tribuunt & idiotæ? quam multa, quanta cum libertate jaciuntur illic in Monarchas, in Sacerdotes, in Monachos, in uxores, in maritos, in quos non? Et tamen quia nemo nominatim incesatur, arident omnes, & suum quisque morbum aut fatetur ingenue, aut dissimulat prudenter. Violentissimi quoque tyranni ferunt furtas & moriones suos, cum ab iis aliquoties manifesto convitio feriuntur. Non ultus est Imp. *Flavius Vespasianus* exprobatam sibi cacantis faciem. Et quinam sunt isti tam delicatis auribus, qui *Moriam* ipsam non ferunt in communem hominum vitam sine ullius nominis inuisione ludentem? Nunquam explosa fuisset vetus comædia, si ab edendis nominibus illustrium virorum abstinuisset.

At tu quidem, optime *Dorpi*, ita propemodum scribis, quasi totum ordinem Theologicum *Moria* libellus à nobis alienasset. Quid opus fuit, inquis, Theologorum ordinem tam acriter lacerare? meamque deploras fortunam. Olim, inquis, tuas lucubrationes magno studio legebant omnes, te præsentem videre gestiebant, nunc *Moria*, veluti *Davus*, inturbat omnia. Scio te nihil per calumniam scribere, nec ipse tecum tergiversatorem agam. Quæso, laceratum Theologorum ordinem putas, si quid dictum fuerit in stultos aut malos Theologos, eoque indignos nomine? Atqui si placet ista lex, universum mortaliū genus infensum habeat, qui quid dixerit in sceleratos homines. Quis unquam fuit tam impudens Rex, qui non fateatur, Regum nonnullos esse ma-

los, & hoc honore indignos? Quis Episcopus tam insolens, quin idem de suo fateatur ordine? An unus ordo Theologorum; in tanto numero nullum habet stupidum, nullum indoctum, nullum rixosum, sed tantum *Paulos*, *Basilios*, & *Hieronymos* nobis exhibet? imo contrà fit, ut quo quæque professio præclarius est, hoc pauciores habeat qui respondeant. Plures invenies bonos naucleros, quam bonos Principes: plures Medicos bonos, quam bonos Episcopos. Atqui ea res haud pertinet ad contumeliam ordinis, sed ad laudem paucorum, qui in pulcherrimo ordine sese pulcherrime gesserunt. Rogo, dic mihi, cur magis offenduntur Theologi, si modo sunt qui offendantur, quam Reges, quam Primates, quam Magistratus, quam Episcopi, quam Cardinales, quam summi Pontifices? denique quam Negotiatores, quam Mariti, quam Uxores, quam Jureconsulti, quam Poetæ? nullum enim omnino mortalium genus præterit *Moria*, nisi quod non usqueadeo desipiunt, ut in se quisque dictum existimet, quod in genere dictum sit in malos? Divus *Hieronymus* scripsit ad *Eustochium* de virginitate, atque in eo libro malarum virginum mores ita depingit, ut nullus *Apelles* magis possit oculis exponere. Nunquid offensa est *Eustochium*? nunquid succensuit *Hieronymo*, quod virginum ordinem dehonestasset? ne tantulum quidem: at quamobrem tandem? nempe quod virgo prudens non existimaret ad se pertinere, si quid dictum esset in malas, imo gaudebat admoneri bonas, ne in tales degenerarent: gaudebat admoneri malas, ut tales esse desinerent. Scripsit ad *Nepotianum* de vita Clericorum, scripsit ad *Rusticum* de vita Monachorum, ac miris coloribus pingit, miris salibus taxat utriusque generis vitia. Nihil offensi sunt ad quos scripsit, quod sciunt horum nihil ad se pertinere. Cur non alienatus est *Gudelmus Montjoies*, inter optimates aulicos non infimus, quod multa luserit *Moria* in proceres aulicos? Nempe cum ipse sit vir & optimus, & prudentissimus, arbitratur id, quod res est, quod in malos ac stultos dictum est primates, nihil ad se pertinere. Quam multa luserit in malos & laicos Episcopos *Moria*? Cur nihil hisce rebus offensus est Archiepiscopus *Cantuariensis*? Nempe quia vir omni virtutum genere absolutus, nihil horum ad se pertinere judicat. Quid ego tibi pergam commemorare nominatim de summis Principibus, de cæteris Episcopis, de Abbatibus, de Cardinalibus, de viris eruditione claris, quorum neminem adhuc sentio vel pælo factum alieniorem *Moria* gratia? Nec adduci possum, ut credam ullos Theologos irritatos hoc libello, nisi forte pauculos aliquot, qui vel non intelligant, vel invident, vel natura sint adeo morosa, ut nihil omnino probent. Habet enim id, quod in confesso est, hoc hominum genus admixtos quosdam, primum ingenio iudicioque adeo infelici, ut ad nullas omnino litteras sint apppositi, nedum Theologicas. Deinde posteaquam pauculas *Alexandri Galli* regulas edidicerint, ad hæc paululum ineptissimæ Sophisticæ attigerint, post ex *Aristotele* decem tenuerint propositiones, nec has intellectas, postremo ex *Scoto* aut *Ocam* totidem edidicerint quæstiones, quod superest, ex *Catholico*, *Mammetreto*, & consimilibus Dictionariis, velut ex Copiæ cornu petitori, mirum quam cristas efférant, ut nihil est arrogantius imperitia. Isti sunt qui contemnunt divum *Hieronymum*, ut Grammatici, quia non intelligant. Isti Græcas, Hebræicas, imo & Latinas rident litteras. Et cum sint quovis sue stupidiore, ac ne sensu quidem communi præditi, putant se totius arcem tenere sapientiæ. Censent omnes, damnant, pronuntiant, nihil addubitant, nusquam hærent, nihil nesciunt. Et tamen isti duo tresve magnas sæpenumero commovent tragædias. Quid enim est inscitia vel impudentius, vel pertinacius? Hi magno studio conspirant in bonas litteras, ambiunt in senatu Theologorum aliquid esse, & verentur, ne si renascantur bonæ litteræ, & si resipiscant

scat mundus, videantur nihil scisse, qui antehac vulgo nihil nescire videbantur. Horum sunt illi clamores, horum illi tumultus, horum conjuratio in viros melioribus addictos litteris. His non placet *Moria*, quia non intelligunt neque Græce, neque Latine. In huiusmodi non Theologos, sed Theologiæ histriones, si quid forte dictum sit acerbius, quid hoc ad magnificentissimum bonorum Theologorum ordinem? Nam si pietatis studio commoventur isti, cur *Moria* potissimum succensent? Quam impia, quam spurca, quam pestifera scripsit *Poggins*? At hic ut auctor Christianus passim habetur in sinu, in omnes pene versus linguas. Quibus probris, quibus maledictis clericos insectatur *Pontanus*? At hic ut lepidus ac festivus legitur. Quantum obscœnitatis est in *Juvenale*? At hunc quidam putant concionatoribus etiam utilem esse. Quam maledice scripsit in Christianos *Cornelius Tacitus*? quam inimice *Suetonius*? quam impie derident immortalitatem animarum *Plinius* & *Lucianus*? At hos tamen eruditionis gratia legunt omnes, & merito quidem legunt. Solam *Moriam*, quia salibus aliquot luserit, non in bonos Theologos, & eo dignos titulo, sed ineruditorum friyolas quæstiunculas, & ridiculum Magistri nostri titulum, ferre non possunt. Ac duo tresve nebulones, Theologico schemate personati, mihi conantur hanc movere invidiam, quasi Theologorum ordinem læserim & alienarim. Ego tantum tribuo Theologicis litteris, ut eas solas soleam appellare litteras. Ita suspicio venerorque hunc ordinem, ut huic uni nomen dederim, ac voluerim adscribi. Quamquam pudore prohibeor, quo minus mihi tam eximium titulum asseram, quippe qui non ignorem, quæ dotes & eruditionis & vitæ Theologico nomini debeantur. Nescio quid homine majus profitetur, qui Theologum profitetur: Episcoporum ea dignitas est, haud mei similitum. Nobis satis est *Socraticum* illud didicisse, quod nihil omnino scimus, & qua possumus operam nostram juvandis aliorum studiis conferre. Equidem nescio ubinam lateant isti duo tresve Theologorum Dii, quos scribis mihi parum esse propitios. Ipse compluribus in locis sum versatus ab edita *Moria*, in tot Academiis vixi, in tot frequentissimis urbibus, nullum unquam Theologum mihi sensi iratum, nisi unum aut alterum ex istorum numero, qui omnibus bonis litteris sunt hostes. Nec ii tamen unquam verbo mecum expostularunt. Quid in absentem mustitent, non admodum observo, tot bonorum iudicio fretus.

Ni vereretur, mi *Dorpi*, ne cui videar arrogantius, quam verius hæc dicere, quam multos tibi possem recensere Theologos, vitæ sanctimonia celebres, eruditione præcellentes, dignitate præminentes, aliquos ex his etiam Episcopos, qui me nunquam magis amplexi sunt, quam post editam *Moriam*, & quibus ille libellus magis arridet, quam mihi ipsi. Horum singulos titulis ac nominibus suis hoc loco referrem, nisi vereretur ne tantis etiam viris, *Moria* causa, futuri sint iniquiores tres isti Theologi, imo unum duntaxat esse puto apud vos istius auctorem tragœdiæ. Nam rem propemodum conjecturis assequor. Quem si vellem suis depingere coloribus, nemo miraretur ejusmodi viro displicuisse *Moriam*: imo mihi non placeret, nisi talibus displiceret, quamquam nec mihi placet. At isto certe nomine minus displicet, quod talibus ingeniis non placet. Plus apud me ponderis habet sapientum & eruditorum Theologorum iudicium, qui tantum absunt, ut me fugillent mordacitatis, ut moderationem etiam & candorem meum laudibus vehant, qui procax per se argumentum citra procaciam tractarim, & in re jocosa sine dente luserim. Etenim ut solis respondeam Theologis, quos solos audio offendi, quis nescit quam multa vulgo quoque dicantur in mores malorum Theologorum. *Moria* nihil attingit istiusmodi, tantum jocatur in otiosas illorum disceptatiunculas: nec has ipsas tamen simpliciter improbat, verum eos damnat,

A qui in his solis Theologicæ rei puppim (ut ajunt) & proram collocant: quique logomachiis, ut divus appellavit *Paulus*, ejusmodi sic occupantur, ut nec Evangelicas, nec Propheticas, nec Apostolicas litteras vacet legere. Atque utinam, mi *Dorpi*, pauciores essent huic obnoxii crimini. Possem tibi producere, qui annum egressi octogesimum, tantum ætatis in huiusmodi tricis perdiderint, nec unquam contextum Evangelicum evolverint, id quod à me compertum ipsi quoque demum confessi sunt. Ne sub *Moria* quidem persona sum ausus dicere, quod tamen non raro multos audio deplorantes, Theologos & ipsos, sed vere Theologos, hoc est, viros integros, graves, eruditos, & qui *Christi* doctrinam penitus ex ipsis imbibierint fontibus. Ii quoties apud eos sunt, apud quos fas liberas animi voces depromere, deplorant hoc recentius Theologiæ genus mundo inventum, & verus illud desiderant. Quid enim eo sanctius, quid augustius, quid æque respiciens ac referens illa cœlestia *Christi* dogmata? at hoc, ut omittam barbari factitiique sermonis fordes & portenta, ut omittam omnium bonarum litterarum inscitiam, ut imperitiam linguarum, sic *Aristotele*, sic humanis inventiunculis, sic profanis etiam legibus est contaminatum, ut haud sciam an purum illum ac sincerum *Christum* ubique sapiat. Fit enim, ut dum ad humanas traditiones nimium avertit oculos, minus assequatur archetypum. Hinc sæpenumero coguntur Theologi cordatiores aliud apud populum dicere, quam vel apud se sentiant, vel apud familiares loquantur: & aliquoties non habeant quod respondeant consultoribus, cum perspiciunt aliud docuisse *Christum*, aliud humanis traditiunculis imperari. Quæso, quid commercii *Christo* & *Aristoteli*? Quid sophisticis captiunculis cum æternæ sapientiæ mysteriis? Quorsum tot quæstionum labyrinthi inter quas quam multæ sunt otiosæ, quam multæ pestilentes, vel hoc ipso quod contentiones & dissidia pariunt? At sunt vestiganda quædam, sunt & decernenda quædam, non abnuo: sed e diverso permulta sunt quæ rectius sit omittere quam inquirere, & scientiæ pars est quædam nescire: permulta de quibus salubrius est ambigere quam statuere. Postremo si quid statuendum est, id velim reverenter, non arroganter: & ex divinis Litteris, non ex commentitiis hominum ratiunculis statui. Nunc neque quæstiuncularum ullus est finis, in quibus ipsis tamen quanta familiarum & factionum dissensio? & quotidie decretum ex decreto nascitur. Breviter eo redacta res est, ut negotii summa non tam ex *Christi* præscripto, quam ex Scholasticorum definitionibus, & Episcoporum qualiumcunque potestate dependeat. Quibus rebus sic involuta sunt omnia, ut ne spes quidem sit mundum ad verum illum Christianismum revocandi. Hæc alique permulta perspiciunt ac deplorant sanctissimi, idemque doctissimi viri, quorum omnium præcipuam causam in audax hoc & irreverens recentium Theologorum genus rejiciunt.

E O si tibi liceret, mi *Dorpi*, tacitis oculis animi mei cogitationes intueri, nimirum intelligeres quam multa prudens hoc reticeam loco. At horum aut nihil attingit *Moria*, aut certe levissime attingit, ne quem offenderem. Atque eandem cautionem in omnibus servare curavi, ne quid obscœne scriberem, ne quid pestiferum moribus, ne quid seditiosum, aut quod cum ullius ordinis injuria conjunctum videri posset. Si quid ibi dictum est de Divorum cultu, semper reperies aliquid adscriptum, quod palam testetur nihil aliud taxari quam superstitionem non recte colentium Divos. Item si quid in Principes, si quid in Episcopos, si quid dicitur in Monachos, semper addo, quod declaret illud in ordinis injuriam non esse dictum, sed in corruptos & suo indignos ordine, ne quenquam bonum læderem, dum malorum insector vitia. Ac rursus dum hoc ago, subtractis omnium nominibus, effeci quod in me fuit, ne vel mali posset offendi. Postremo dum salibus & jocos, siquæque ridicula persona tota peragitur fabula, curatum est ut tristes etiam & morosi boni consulant.

Jam

nam illud non ut mordacius dictum notari scribis, sed ut impium. Nam quo, inquis, pacto ferant pie aures, quod futuræ vitæ felicitatem dementiæ speciem vocas? Obsecro te, optime Dorpi, quis tuum candorem docuit subdolum hoc calumniandi genus? sive, quod magis arbitror, quis astutus ad hanc mihi struendam calumniam tua abusus est simplicitate? Ad hunc modum solent isti calumniatores pestilentissimi duo verba decerpere, eaque nuda, nonnunquam & immutata nonnihil, prætermittis his quæ durum alioqui sermonem leniunt & explicant. Notat ac docet hanc astutiam in suis Institutionibus Quintilianus, ut nostra quam commodissime referamus, additis confirmationibus, & si quid est quod mitiget, quod extenuet, quod alioqui causam adjuvet: contra quæ sunt adversariorum ea destituta his omnibus recitemus, idque verbis, quam fieri potest, odiosissimis. Hanc artem isti non ex Quintilianis præceptis, sed ex sua malevolentia didicerunt: quæpenumero sit, ut quæ magnopere placitura fuerint, si sic referantur, ut scripta sunt, aliter recitata vehementer offendant. Relege quæso te locum, ac diligenter inspicere quibus gradibus quoque sermonis progressu huc perventum sit, ut felicitatem illam dementiæ speciem esse dicerem. Ad hæc observa, quibus verbis id explicem: videbis illic esse, quod vere piæ aures etiam delectet, tantum abest ut quicquam sit quod offendant. In tua recitatione offendiculum est, non in meo libello. Etenim cum hoc ageret Moria, ut universum rerum genus stultitiæ nomine completeretur, doceretque totius humanæ felicitatis summam à stultitia pendere, per omne mortalium genus pervagata est, usque ad Reges ac summos Pontifices. Deinde perventum est ad ipsos Apostolos, atque ad eum Christum, quibus stultitiam quandam tributum reperimus in sacris Litteris. Neque vero periculum est ne quis hic imaginetur, Apostolos aut Christum vere stultos fuisse: sed quod in his quoque fuerit infirmum quiddam, & nostris tributum affectibus, quod ad æternam illam ac puram sapientiam parum sapiens videri possit. Verum hæc ipsa stultitia vincit omnem mundi sapientiam: quemadmodum & Propheta omnem mortalium iustitiam pannis confert sceminæ menstruo fluxu contaminatæ: non quod bonorum iustitia polluta sit, sed quod ea quæ apud homines purissima sunt, quodam modo impura sint, si ad illam ineffabilem Dei puritatem conferantur. Et ut sapientem proposui stultitiam, ita sanam insaniam, & cordatam amentiam facio. Quoque mollius esset, quod de sanctorum fruitione sequebatur, præmitto tres Platonis furores, è quibus felicissimus sit amantium, qui nihil aliud sit quam ecstasis quædam. At piorum ecstasis nihil aliud est quam gustus quidam futuræ beatitudinis, quæ toti absorbebitur in Deum, in illo magis quam in nobis ipsis futuri. At hunc Plato furorem vocat, cum quis extra se raptus, in eo est quod amat, & eoque fruatur. Non vides quam diligenter paulo post distinxerim stultitiæ & insanitiæ genera, ne quis simplicium in verbis nostris labi posset?

Verum de re non pugno, inquis, à verbis ipsis abhorrent piorum aures. At cur non offenduntur eadem aures istæ, cum Paulum audiunt dicentem, Quod stultum est Dei? & stultitiam crucis? Cur non divum Thomam in jus vocant, qui de Petri ecstasi scribit in hunc modum: Dum pie desipit, sermonem incipit de tabernaculis. Sacrum illum & felicem raptum desipientiam vocat, & tamen ista canuntur in Templis. Cur mihi non olim scripsere dicam, quod in precatione quadam Christum magum dixerim & incantatorem? Divus Hieronymus Christum Samaritanum appellat, cum fuit Judæus. Paulus eundem & peccatum vocat, quasi plus dicas quam peccatorem. Maledictum vocat. Quam impium convitium, si quis maligne velit interpretari: quam pia laus, si quis, ut Paulus scripsit, ita accipiat? Ad consimilem modum, si quis Christum prædonem appellat, si quis adulterum, si quis temulentum, si quis hæreticum, nonne futurum

A sit, ut boni omnes obturent aures? At si quis commodis verbis hæc afferat, & sermonis progressu paulatim huc lectorem veluti manu deducat, quemadmodum triumphans per crucem, prædam ab inferis abductam Patri revexerit: quemadmodum Moysi Synagogam, velut uxorem Uria, sibi adjunxerit, ut ex ea nasceretur pacificus ille populus: quo pacto caritatis multo temulentus, semetipsum nobis impenderit, quemadmodum novum doctrinæ genus invexerit ab omnium & sapientum & insipientum placitis longe diversissimum: quis, quæso, poterit offendi, præteritum cum horum vocabulorum singula nonnunquam reperiamus in arcanis Litteris in bonum usurpata sensum? Nos in Chiliadibus (nam id obiter venit in mentem) Apostolos Silenos appellavimus, imo Christum ipsum Silenum quendam diximus. Accedat iniquus interpretes, qui hoc tribus verbis odiosius explicet, quid intolerabilius? At legat pius & æquus quæ scripsi, probabit allegoriam. Demiror autem nec illud animadversum ab istis, quam cautim efferam ista, quamque correctione studeam mitigare: sic enim propono: Sed posteaquam semel τὸν λέοντην induimus, age doceamus & illud, felicitatem Christianorum, quam tot laboribus expetunt, nihil aliud esse quam insaniam stultitiæque genus quoddam. Absit invidia verbis, rem ipsam potius expendite. Audis-ne? Primum quod Moria de re tam arcana disputat, id mitigo proverbio, quod jam leonis exuvium induerit. Nec simpliciter appello stultitiam aut insaniam: sed stultitia insanitiæque genus, ut piam stultitiam, & felicem intelligas insaniam, juxta distinctionem, quam mox subjicio. Nec hoc contentus, addo quoddam, ut appareat figuram subesse, non simplicem esse sermonem. Nec his contentus, offensam deprecor, quam verborum sonus possit gignere, & admonco ut magis observent quid dicatur, quam quibus dicatur verbis: atque hæc quidem in ipsa statim propositione. Jam vero in ipsa rei tractatione, quid est omnino quod non pie, quod non circumspecte sit dictum, ac reverentius etiam quam ut conveniat Moria? Sed ibi malui paulisper oblivisci decori, quam non satisfacere dignitati rei, malui rhetorice offendere, quam lædere pietatem. Ac postremo peracta probatione, ne quem moveret, quod de re tam sacra stultitiam, hoc est, jocosam personam fecerim loquentem, & hanc deprecor culpam hisce verbis: Verum ego jamdudum oblita mei, ὑπὲρ τὰ ἐκαυμένα πηδᾶ. Quamquam si quid petulantius aut loquacius à me dictum videbitur, cogitate & stultitiam & mulierem dixisse. Vides ut nusquam cessarim omnem offendiculi ansam præcidere. Verum ista non perpendunt, quorum aures præter propositiones, conclusiones, & corollaria nihil admittunt. Quid, quod præfatione præmunierim libellum, qua conor omnem præcludere calumniam? neque quicquam addubito, quin ea candidis omnibus faciat satis. Quid autem facias istis, qui vel ob ingenii pertinaciam sibi satis fieri nolint, vel stupidiores sint quam ut satisfactionem intelligant? Nam quemadmodum Simonides dixit, Θεσσαλὸς ἡβητιόρες ἐσσι, quam ut possint à se decipi: ita quosdam videas stupidiores, quam ut placari queant. Ad hæc, non mirum est invenire quod calumniatur, qui nihil aliud quærit nisi quod calumniatur. Quod si quis eodem animo legat divi Hieronymi libros, centum locos offendet qui calumnia pateant: nec deerit in omnium Christianissimo doctore, quod ab istis hæreticum possit appellari: ne quid interim dicam de Cypriano, de Lactantio, deque cæteris consimilibus. Denique quis unquam audivit ludicrum argumentum in Theologorum vocari cognitionem? Quod si placet, cur non eadem opera quicquid à Poetis hodie scribitur aut luditur, ad hanc excutiant legem? quot illic reperient obscœna, quot veterem Paganismum olentia? Verum hæc quoniam inter seria non habentur, nemo Theologorum existimat ad se pertinere. Neque tamen potestulem istorum exemplum mihi patrocinari. Ego nec joco scriptum à me velim, quod ullo pacto Christianorum

norum officiat pietati, modo detur qui quod scriptum est intelligat, modo detur æquus & integer, quique cognoscere studeat, non affectet calumniari. At si quis istorum habeat rationem, qui primum nullo sunt ingenio præditi, minore iudicio, deinde nihil omnino bonarum litterarum attigerunt, sordida tantum ista, perturbataque doctrina infecti potius quam eruditi: denique infensi omnibus, qui sciunt, quod ipsi nesciant, nec aliud secum adferentes propositum, quam calumniandi, quicquid illud sit, quod forte utcumque intellexerint, is nimirum nihil omnino scripturus est, si vacare velit calumnia. Quid, quod istorum nonnullos gloriæ studium ad calumniandum adducit? Nihil enim gloriosius inscitia cum scientiæ persuasionem conjuncta. Proinde cum vehementer fiant famam, nec eam possint bonis rationibus assequi, malunt *Ephesum* illum juvenem imitari, qui incenso fano totius orbis celeberrimo nobilitatus est, quam inglorii vivere. Et cum ipsi nihil lectu dignum possint edere, toti sunt in hoc, ut celebrium virorum lucubrationes carpant. De aliis loquor, non de me, qui nihil omnino sum, ac *Moria* libellum ipse ne pili quidem facio, ne quis putet hac re commoveri nos. Quid autem mirum, si tales, quales modo diximus, propositiones aliquot eligant, ex magno decerptas opere, quarum alias faciunt scandalosas, alias irreverentiales, alias male sonantes, alias impias & hæresim sapientes? non quod hæc mala reperiant illic, sed quod ipsi secum adferant. Quanto placabilis erat, & Christiano candore dignius, eruditorum hominum industriam favore alere? & si quid forte fortuna fuerit elapsum incogitantius, aut connivere, aut comiter interpretari, quam inimice quærere quod reprehendas, & sycphantam agere, non Theologum? Quanto felicius mutua collatione, vel docere, vel discere: & ut *Hieronymianis* utar verbis, in *Scripturarum campo sine nostro dolore ludere*? At in istis mirum quam nihil sit medium. Quosdam Auctores sic legunt, ut quantumvis manifestum inciderit erratum, vel frivolo prætextu defendant: in quosdam adeo sunt iniqui, ut nihil tam circumspicte dici possit, quod non aliqua ratione calumnientur. Quanto præstiterat dum hæc agunt, dum vicissim & lacerant, & lacerantur, simul & suum perdetes otium, & alienum, Græcas, aut Hebraicas, aut certe Latinas litteras discere? quarum cognitio tantum adfert momenti ad divinarum scientiam Litterarum, ut mihi sane videatur vehementer impudens, earum rudem Theologi nomen sibi vindicare.

Proinde, *Martine* optime, pro mea in te benevolentia, non te desinam adhortari, quod antehac sæpius feci, ut studiis tuis saltem Græcarum litterarum cognitionem adjungas. Rara quædam est ingenii tui felicitas. Stylus solidus & nervosus, ac fluens & exuberans, animum arguit non sanum modo, verum etiam fecundum. Suppetit ætas non tantum integra, sed virens adhuc & florida: & vulgatum istum studiorum cursum jam feliciter absolvisti. Crede mihi, si istis tam præclaris initiis Græcicæ litteraturæ colophonem addideris, ausim tum mihi, tum aliis omnibus magnum quiddam de te polliceri, & quod antehac nemo recentium Theologorum præstiterit. Quod si in hac es opinione, ut amore veræ pietatis putes omnem humanam eruditionem esse contemnendam, & arbitraris ad hanc sapientiam majore compendio perveniri, transfiguratione quadam in *Christum*, cæteraque omnia, quæ digna cognitu sint, plenius in fidei nomine perspicere quam in hominum libris, facile tuæ subscripsero sententiæ. Quod si, ut nunc habet humanarum rerum status, veram Theologicæ rei cognitionem tibi promittis absque linguarum peritia, præfertim ejus, in qua pleræque sunt traditæ divinæ Litteræ, tota nimirum erras via. Atque utinam hanc rem persuadere tibi tam possim quam cupio: nam cupio non minus quam & te diligo, & tuis studiis faveo: porro tum diligo effusissime, tum faveo impensissime. Quod si tibi non possum approbare, saltem illud ami-

ci precibus dones velim, ut periculum facias. Nihil recusabo supplicii, nisi fateberis amicum ac fidum fuisse consilium. Si quid meretur hic meus in te amor, si quid valet patria communis, si quid tribuis huic, non ausim dicere, doctrinæ, sed certe laboriosæ in bonis litteris exercitationi, si quid tribuis ætati, nam quantum ad annos attinet, ego tibi pater esse possem, sine me hoc vel gratia, vel auctoritate, si minus argumentis, abs te impetrare. Ita demum mihi videbor eloquens, quod tu mihi soles tribuere, si hanc rem persuasero. Quod si assequor, futurum est ut uterque gaudeamus, ego dedisse consilium, tu paruisse. Et qui nunc es omnium carissimus, hoc nomine non paulo futurus es carior, quod te tibi reddiderim carior: sin minus, vereor ne natu jam grandior, ac rerum usu doctior, & meum probaturus sis consilium, & tuam damnaturus sententiam: quodque sæpe solet usu venire, tum intelligas errorem tuum, cum serum erit mederi. Possem tibi permultos enumerare nominatim, qui cani jam cœperint in his litteris repuerascere, quod tandem animadvertissent sine his mancum ac cæcum esse litterarum studium. Verum hac de re nimis jam multa: ut ad tuam redeam Epistolam. Quoniam existimas hac una ratione leniri posse Theologorum invidiam, & veterem instaurari favorem, si quasi *καλινιδῶν*, *Sophie* laudem opponam *Moria* encomio, vehementer hortaris & obsecras ut ita faciam. Ego, mi *Dorpi*, qui neminem contemno nisi meipsum, quique cupiam, si liceat, univeros mortales habere placatos, nec hoc laboris gravarer suscipere, nisi prospicerem futurum, ut si quid apud paucos iniquos & indoctos ortum est invidiæ, non solum non exstinguatur, verum etiam magis exacerbetur. Proinde satius esse duco, *μη κινῆν τὸ εὖ κείμενον κακόν*, *ἢ ταύτης Καμαρίνας μὴ ἀπτεσθαι*. Rectius, ni fallor, tempore languescet hæc excetra.

Nunc ad alteram Epistolæ tuæ partem venio. Operam meam in *Hieronymo* restituendo magnopere comprobas, & ad consimiles hortaris labores. Hortaris tu quidem jam currentem, quanquam non tam hortatoribus opus est ad hanc rem, quam adjutoribus: tantum est in negotio difficultatis. Verum nolo posthac mihi quicquam credas, nisi hic veracem deprehenderis. Isti, quos tantopere offendit *Moria*, nec *Hieronymi* probabunt Editionem, nec isti multo sunt æquiores *Basilio*, *Chrysostomo*, *Nazianzeno*, quam nobis, nisi quod in nos licentius debacchantur, quanquam aliquoties irritiores, nec illis indigna luminibus verentur effutire: bonas litteras metuunt, & suæ timent tyrannidi. Atque ut intelligas, me non temere hoc divinare, cum opus esset institutum, & fama jam percrebuisset, accurrere quidam graves, ut habentur, viri, & insignes, ut sibi videntur, Theologi, per omnia sacra Typographum obtestantes, ne quid Græcitatæ aut Hebraismi pateretur admisceri: ingens in eis litteris esse periculum, nec quicquam esse fructus, ad solam curiositatem esse paratas. Et ante hoc tempus cum apud *Britannos* agerem, forte fortuna incidit mihi computatio cum *Franciscano* quodam, primi nominis *Scotista*, qui plebis iudicio multum sapere, suo nihil nescire videtur: huic cum exposuissem, quid in *Hieronymo* conarer, vehementer admiratus est esse quicquam in hujus libris, quod à Theologis non intelligeretur: homo usque adeo indoctus, ut demirer si tres versus in omnibus *Hieronymi* lucubrationibus recte intelligat. Addebat homo suavis, si quid in *Hieronymi* Præfationibus addubitarem, *Britonem* omnia luculenter exposuisse. Quæso, mi *Dorpi*, quid istis facias Theologis, aut quid preceris, nisi forte fidelem medicum, qui cerebro medeatur? Et tamen hujus farinæ sunt aliquoties, qui in Theologorum confessu fortissime vociferantur, hi de Christianismo pronuntiant. Timent & horrent ceu rem periculosam ac pestilentem, quam divus *Hieronymus*, quam *Origenes* etiam senex magnis sudoribus sibi paravit, quo vere Theologus esset. At *Augustinus* jam Episcopus, jam senex

senex in *Confessionum* libris deplorat, quod juvenis ab eis litteris abhorruisset, quæ sibi in exponendis sacris Litteris magno usu esse potuissent. Si periculum est, non metuum hoc discriminis, quod viri tam sapientes affectarunt: si curiositas, nolim esse sanctior *Hieronymo*, de quo quam bene mereantur isti, qui quod ille fecit, curiositatem vocant, viderint ipsi. Exstat pervetustum Pontificii senatus decretum, de constituendis Doctoribus, qui Linguas aliquot publice traderent, cum de Sophistica, de *Aristotelis* Philosophia perdiscenda nusquam unquam quicquam sit cautum: nisi quod ista in decretis vocantur in dubium, utrum fas sit ea discere, nec ne, atque horum studium à multis ac magnis Auctoribus improbat. Cur quod Pontificum auctoritas iussit, negligimus: de quo dubitatum est, imo quod improbatum, id solidum amplectimur, quauquam idem istis evenit in *Aristotele*, quod in divinis Litteris: adest ubique Nemesis illa contemti sermonis ultrix: passim & hic hallucinantur, somniant, cæcutiunt, impingunt, meraque portenta proferunt. His egregiis Theologis debemus quod ex tam multis Scriptoribus, quos in Catalogo recenset *Hieronymus*, tam pauci supersint, quia scribebant quod Magistri nostri non intelligerent. His debemus quod divum *Hieronymum* sic habemus depravatum ac mutilum, ut alius plus prope negotii sit in restituendo, quam ipsi fuerit in scribendo.

Jam vero quod tertio loco scribis de Novo Testamento, sane demiror quid tibi acciderit, aut quonam interim perspicacissimos ingenii tui oculos averteris. Nolis quicquam à me mutari, nisi si quid forte sit apud Græcos significantius: & negas in hac, qua vulgo utimur, Editione quicquam esse vitii. Nefas esse putas, rem tot seculorum consensu, tot Synodis approbatam, ullo pacto convellere. Obsecro te, si vera scribis, eruditissime *Dorpi*, cur frequenter aliter citat *Hieronymus*, aliter *Augustinus*, aliter *Ambrosius*, quam nos legimus? Cur *Hieronymus* multa reprehendit, & corrigit nominatim, quæ tamen in hac habentur Editione? Quid facies, cum tam multa consentiunt, hoc est, cum secus habent Græcorum codices, cum ad horum exemplar citat *Hieronymus*, cum idem habent vetustissima Latinorum Exemplaria, cum ipse sensus multo rectius quadrat? num his omnibus contentis, tuum sequeris codicem, fortassis à scriba depravatum? Neque vero quisquam asseverat in divinis Litteris ullum esse mendacium, quandoquidem & hoc adductum est abs te: neque totum hoc, de quo cum *Hieronymo* digladiatur *Augustinus*, quicquam ad rem pertinet. At illud ipsa res clamitat, & vel cæco (quod ajunt) potest esse perspicuum, sæpe vel ob imperitiam interpretis, vel ob oscitantiam Græca male reddita esse: sæpe germanam ac veram lectionem ab indoctis librariis fuisse depravatam, id quod quotidie videmus accidere, aliquoties mutatam à semidoctis, parum attentis. Uter magis favet mendacio, qui hæc corrigit ac restituit, an qui citius ferat addi mendam, quam tolli. Quandoquidem ea depravatorum natura est, ut menda mendam gignat. Et sunt fere ejusmodi, quæ mutamus, ut ad emphasim pertineant magis, quam ad sensum ipsum, quanquam sæpenumero magna sensus pars est emphasim. Verum non raro tota aberratum est via, quod quoties accidit, quæso te, quo confugit *Augustinus*, quo *Ambrosius*, quo *Hilarinus*, quo *Hieronymus*, nisi ad Græcorum fontes? Id cum sit Ecclesiasticis quoque decretis comprobatum, tamen ergiversaris, & studes refellere, vel potius elabi distinctiuncula. Scribis eo seculo Græcorum codices emendatioribus fuisse Latinis: nunc contra esse, nec fidendum illorum libris, qui desciverint ab Ecclesia Romana. Vix adducor, ut credam te hoc ex animo scribere. Quid ais? non legemus eorum libros qui desciverunt à fide Christiana? Cur igitur *Aristoteles* tantum auctoritatis tribuunt Ethnico, cui nihil unquam fuerit cum fide commercii? Tota *Judaorum* gens à

A *Christo* descivit, nihil igitur ponderis habebunt apud nos Psalmi & Prophetæ, illorum sermone scripti? Jam mihi recense capita omnia, in quibus Græci à Latinis dissentiant orthodoxis: nihil reperies, quod ex Novi Testamenti verbis natum sit, aut quod huc pertineat. Tantum de vocabulo *hypostaseos*, de processione Sancti Spiritus, de consecrandi ceremoniis, de paupertate Sacerdotum, de potestate Romani Pontificis controversia est. At nihil horum ex falsatis approbant Exemplaribus. At quid dices, ubi videris sic interpretatum *Origenem*, sic *Chrysostomum*, sic *Basilium*, sic *Hieronymum*? Num eo quoque seculo falsaverat aliquis Græcorum codices? Aut quis unquam deprehendit Græcorum codices vel uno in loco falsatos fuisse? Postremo cur falsare velint, cum hinc non tueantur sua dogmata? Adde huc, quod semper in omni doctrinæ genere Græcorum codices emendatioribus fuisse, quam nostros, fatetur & *M. Tullius*, quanquam alioqui Græcis iniquior. Nam distinctio litterarum, apices, & ipsa scripturæ difficultas, in causa est, quo minus facile queant vitari: aut si quid fuerit vitiatum, facilius possit restitui. Porro quod scribis, ab hac Editione non esse recedendum, tot videlicet Conciliis approbata: more vulgarium Theologorum facis, qui quicquid ullo modo in publicum usum irrepsit, Ecclesiasticæ tribuere solent auctoritati. At mihi vel unam profer Synodum, in qua sit hæc Editio comprobata. Nam qui comprobavit, quæ cujus sit, nemo novit? Nam *Hieronymi* non esse, vel ipsæ testantur *Hieronymi* præfationes. Sed esto, comprobavit Synodus aliqua, num ita comprobavit, ut nihil omnino liceat ex Græcorum fontibus emendare? Num mendas etiam omnes comprobavit, quæ variis modis potuerunt irrepere? Num hujusmodi verbis conceptum fuit decretum à patribus? Hæc Editio cujus sit auctoris nescimus, sed tamen eam approbamus: nec ob stare volumus, si quid secus habent Græci codices, quantumvis emendati: si quid secus legit *Chrysostomus*, aut *Basilius*, aut *Athanasius*, aut *Hieronymus*, etiamsi illud magis quadraverit ad sensum Evangelicum: & tamen hos ipsos auctores in cæteris magnopere comprobamus. Quin etiam quicquid in posterum, quocunque modo, vel a semidoctis & audaculis, vel ab imperitis, ebriis, oscitantibus Librariis fuerit vitiatum, depravatum, additum, omissum, eadem probamus auctoritate, neque cuiquam volumus licere, mutare scripturam semel inductam. Ridiculum decretum inquis. At hujusmodi necesse est fuisse, si nos auctoritate Synodi deterres ab hac industria. Postremo quid dicturi sumus, ubi viderimus nec hujus Editionis Exemplaria consentire? Num & hanc pugnantiam approbavit Synodus, præscia videlicet, quid quisque mutaturus esset?

Atque utinam, mi *Dorpi*, tantum esset otii Romanis Pontificibus, ut hisce de rebus salutare ederent constitutiones, quibus caveretur, de restituendis bonorum Auctorum monumentis, de parandis & reponendis emendatis Exemplaribus. Verum in eo consilio sedere nolim istos falsissimo nomine Theologos, qui huc tantum spectant, ut quod ipsi didicerunt, id solum habeatur in pretio. Quid autem isti didicerunt, quod non sit ineptissimum & idem confusissimum? Quibus si contingat tyrannis, futurum est, ut antiquatis optimis Auctoribus, insulsißimas istorum næcias pro oraculis habere cogatur mundus, quæ usque adeo nihil habent bonæ eruditionis, ut ego sane malim vel mediocris esse cerdo, quam istius generis optimus, si nihil melioris accesserit doctrinæ. Isti sunt, qui nolint quicquam restitui, ne quid ignorasse videantur. Hi nobis fictam Synodorum auctoritatem obijciunt: hi magnum Christianæ fidei discrimen exaggerant: hi periculum Ecclesiæ, quam isti scilicet humeris suppositis fulciunt, rectius plaustrum fulturi: & hujusmodi fumos spargunt apud vulgus indoctum ac superstitiosum: apud quod cum pro Theologis habeantur, nolint ullam opinionis suæ jacturam facere. Verentur ne, cum per-

perperam divinas citant Litteras, id quod saepenumero faciunt, Græcæ aut Hebraicæ veritatis auctoritas in os jaciatur, & mox appareat esse somnium, quod velut oraculum adducebatur. Divus *Augustinus* vir tantus, ad hæc Episcopus, non gravatur vel ab anniculo Episcopo discere. Isti tales malunt omnia sursum ac deorsum miscere, quam committere, ut quicquam videantur ignorare, quod ad absolutam pertineat eruditionem. Quanquam nihil hîc video, quod magnopere pertineat ad fidei Christianæ sinceritatem: quod si maxime pertineret, hoc certe magis esset elaborandum. Neque vero periculum est, ne protinus omnes desciscant à *Christo*, si fors auditum fuerit, repertum esse in sacris Libris, quod vel scriba depravarit indoctus aut dormitans, vel interpres, nescio quis, parum apte verterit. Aliis ex rebus hoc periculum est, quas hoc loco prudens subitico. Quanto Christianius fuerit, semotis contentionibus, quod quisque possit, in communem usum libenter conferre, idque candide amplecti, simulque & citra fastum discere quod nescias, & citra invidiam docere quod scias. Quod si qui sunt illiteriores quam ut quicquam recte docere possint, elatiorum quam ut quicquam discere velint, hos, quoniam pauculi sunt, valere sinamus, & bonarum, aut certe bonæ spei mentium potius habeamus rationem.

Ostendi quondam meas Annotationes rudes adhuc, & adhuc à foliis, quod ajunt, calentes viris integerrimis, summis Theologis, doctissimis Episcopis: hi fatebantur ex illis qualibuscunque rudimentis sibi plurimum lucis affulsisse ad divinarum Litterarum cognitionem. Porro quod admones, sciebam *Laurentium Vallam* ante nos hoc laboris occupasse, quippe cujus Annotationes primus curarim evulgandas, & *Jacobi Fabri* in *Paulinas* Epistolas Commentarios videram: atque utinam ab his sic esset elaboratum, ut nostra industria nihil foret opus. Equidem *Vallam* plurima laude dignum arbitror, hominem Rhetoricum magis quam Theologum, qui hac diligentia sit usus in sacris Litteris, ut Græca cum Latinis contulerit, cum non pauci sint Theologi, qui nunquam universum Testamentum ordine perlegerint: quamquam ab hoc aliquot locis dissentio, præsertim in his quæ ad rem Theologicam pertinent. Porro *Jacobus Faber* Commentarios illos jam tum habebat in manibus, cum nos hoc operis moliremur: ac parum commode evenit, ut nec in familiarissimis colloquiis alterutri nostrum in mentem venerit, de suo meminisse instituto. Nec ante cognovi quid agitaſſet ille, priusquam Opus formulis excusum prodisset. Et hujus conatum vehementer approbo, quanquam ab hoc quoque locis aliquot dissentimus inviti, cum tali amico libenter ἐμὸς φησὶ futuri per omnia, nisi veri magis quam amici esset habenda ratio, præsertim in sacris Litteris. Sed mihi nondum satis liquet, cur hos duos objicias, num ut à re velut occupata deterreas? At apparebit me post tantos etiam viros non sine causa laborem hunc suscepisse. An hoc significas, nec istorum industriam probari Theologis? Equidem quid *Laurentio* ad vete-

A rem illam invidiam accesserit, non video. *Fabrum* audio probari ab omnibus. Quid, quod nec omnino simile negotium molimur? *Laurentius* tantum annotavit locos aliquot, idque, ut apparet, in transcurso, levique, quod dici solet, brachio. *Faber* in *Paulinas* duntaxat Epistolas edidit Commentarios, easque suo more vertit: tum si quid discrepabat, obiter annotavit. Nos universum Testamentum Novum ad Græcorum Exemplaria vertimus, additis è regione Græcis, quo cuius promptum sit conferre. Adjecimus separatim Annotationes, in quibus partim argumentis, partim veterum auctoritate Theologorum docemus, non temere mutatum, quod emendavimus, ne vel fide careat nostra correctio, vel facile depravari possit quod emendatum est. Atque utinam præstare potuissemus, quod sedulo sumus conati. Nam quantum ad Ecclesiæ negotium attinet, nihil verebor has meas vigiliolas cuius Episcopo, cuius Cardinali, cuius etiam Romano Pontifici dicare, modo talis sit, qualem habemus. Postremo non dubito futurum, quin tu quoque sis edito Libro gratulaturus, qui nunc ab edendo dehortaris, modo vel paululum eas degustaris litteras, sine quibus hisce de rebus recte judicari non possit. Vide, mi *Dorpi*, ut eodem officio geminam inieris gratiam: nimirum alteram apud Theologos istos, quorum nomine diligentissime functus sis tua legatione: alteram apud me, cui tam amica admonitione testatorem feceris amorem tuum. Tu vicissim boni consules nostram æque liberam satisfactionem, & si sapias, nostro consilio potius accedes, qui tuam unius rem ago, quam istorum qui tuum ingenium, eximiis rebus natum, non ob aliud student in suam trahere factionem, quam quo tanti ducis accessione suas communiant copias. Sequantur illi meliora si possint: sin minus, tu tamen quod est optimum sequere. Quod si non potes illos reddere meliores, id quod velim te adniti, saltem illud cave, ne te reddant deteriore. Porro fac, ut qua fide causam istorum apud me egisti, eadem meam agas apud istos. Placabis homines, quoad fieri potest, & persuadebis me, quod facio, non in eorum facere contumeliam, qui hæc litteras nesciunt, sed in publicam omnium utilitatem, quæ nemini non patebit, si velit uti: neminem urgebit, si malit carere: tum eo esse animo, ut si quis exorietur qui rectiora docere possit aut velit, ipse primus futurus sim, qui nostra rescindam & abrogem, & illius subscribam sententiæ. *Joanni Paludano* multam ex me salutem dicito, cum quo fac ut hanc de *Moria* litem partiaris propter commentarios illi dicatos à *Lisfridio* nostro. Doctissimo *Nevio*, humanissimo D. *Nicolao de Beveris*, Præposito divi *Petri*, fac me diligenter commendes. *Menardum* Abbatem, quem tam magnificis ornas præconiis, nec dubito quin, qua es fide, verissimis, vel tua causa diligo, venerorque; neque negligam in litteris meis, simulatque inciderit commoditas, ejus honorificam facere mentionem. Bene vale, mortalium carissime *Dorpi*. *Antuerpia*, Anno 1515.

DESIDERII ERASMI ROTERODAMI A P O L O G I A

AD JACOBUM FABRUM STAPULENSEM.

ARGUMENTUM APOLOGIÆ SEQUENTIS.

*N*on verſu Pſalmi octavi, Minuiſti cum paulo minus ab Angelis, quem Paulus in Epistoſa ad Hebræos Cap. ſecundo, Chriſto accommodat, Erasmus annotat ex Hieronymi ſententia, apud Hebræos eſſe, non ab Angelis, ſed à Deo. Caterum Septuaginta verſiſſe ab Angelis, ſed in utraque leſione obſtare ſcrupum, quod nec à Deo paululum videatur imminutus, qui mortale corpus aſſumſerit, nec ab Angelis, cum plurimum interſit inter mortale & immortale, imo infra inſimos homines fuiſſe diminutum, incolumi ſemper Chriſti dignitate, qui pluriſ malorum paſſus ſit, quam quiſquam hominum. Eum autem ſcrupum tolli, ſi paulo minus, quod Græcis eſt βεῤῥύ τι, ad temporis modum referatur, quo Chriſtus verſatus eſt in terris uſque ad reſurrexionem, quemadmodum interpretantur omnes Græci Theologi. Faber contendit, non poſſe legi, niſi à Deo. Caterum falſum & impium eſſe ſermonem, & Chriſto Deoque indigniſſimum, ſi quis dicat, Deum ab Angelis diminutum, aut infra homines, quod tamen hætenus Latina pariter ac Græca legi Eccleſia, & uniuerſi utriuſque Lingua doctores ſequuntur, niſi quod unus Hieronymus annotauit, à Deo legi Hebræis, licet non improbandiſ aliam leſionem.

Deſiderius Erasmus Roterodamus Jacobo Fabro Stapulensi, inſigni Philoſopho, S. D.

Cum eſſedum conſcenderem, eruditiffime Faber, Lovanium commigraturus, id enim malui, quam Principem in Hiſpanias comitari, commodum ſubmouit me quidam amicus, Commentarios in Paulum iterum abs te editos, in quibus mecum prolixa diſputatione conflictareris, ſimulque locum indicavit, nempe Epistoſe ad Hebræos Caput ſecundum. Ego lætus illico librum à Bibliopola mihi curavi. Interea dum vehor, ita ut ſit quoties nova res ſubito obijcitur, præſertim ſi quid ad nos attinet, auide lego tuam illam Apologiam, vel pugnam potius, qua tanto calore, tantaque vehementia pro tuis aris ac focis dimicas, ut non ſat habeas, quod à tuis rebus erat interverſum, recepiſſe, ſed ultro etiam in meas poſſeſſiones incurſas: ſicque tuas tueris copias, ut parum tibi ſit noſtram aciem proſtigaiſſe, verum ipſo victoriæ ſucceſſu geſtiens, in mea caſtra procurris populabundus ac ferox, velutique geminis trophæis inſignis, ſimul & tuis receptis, & mihi detractis opimis ſpoliis. Legi vero, vir optime, nullo quidem ſtomacho, ſed tamen, ut ingenue quod res eſt fatear, non omnino nullo animi dolore, non quod gravate feram admoneri, aut etiam reprehendi ab amico, præſertim autem ab amico tali, tam erudito, tam integro: ſed quod optarim te in ea conflictatione cum homine, ut ſcribis, peramicum paulo amicus fuiſſe verſatum, neque id ſane perinde mea cauſa, atque tua, vel aliorum potius. Neque enim ipſe quicquam addubito, quin tu ſive tuoſte iudicio negotium hoc ſuſmeris, ſive alieno impulſu ſuſceperis, ſimplici puroque animo id feceris. Verum ut ſunt plerique mortalium ad deteriora ſuſpicaces, fortaiſſe non deerunt qui interpretentur nonnullos æmulationis ſtimulos inter nos interceſſiſſe, & fortaiſſis Heſiodum illud in nos torquebunt, *librum inuidere fabro*, atque eo magis quod caſu in rem incidimus argumentum, præſertim cum illic legent quædam odioſius & acerbius, ac τερνύματα, abs te dicta, quam vel res ipſa, vel noſtra poſtulabat amicitia, nonnulla extra id quod inſtitueras, velut adſcita ſtudio, quæ mox ſuis locis indicabimus. Atque adeo jam nunc accipio nonnullos offendi, quod hoc loco nonnihil deſiderare ſe dicant tuam illam ſince-

Aritatem ac ſimplicitatem, toties à me quoque prædicatam, quæ tuam eruditionem hætenus unice commendavit, & ab invidia, quæ ſemper eximiam virtutem ſolet impetere, magna ex parte vindicavit. Quibus hîc videris tui diſſimilis, & (ut ajunt) *in fabro fabrum requirunt*. Etenim cum tot jam editis Voluminibus, ſemper hætenus innoxius & incruentus fuerit ſtylus tuus, admirantur me potiſſimum tibi viſum idoneum, in quem primum calami tui mucronem ſtringeres, cujuſque ſanguine, ingeni tui telum huc uſque purum inquinareſ, præſertim à me non ſolum non laceſſitus, ſed toties etiam prædicatus. Quoniam autem hoc habet pura Chriſtianaque caritas, quam Paulus ἀνυποκρίτως appellat, ut amicorum incommodis magis etiam commoveatur quam ſuis, nolim ullam eſſe datam anſam, ut quiſquam hominum de Fabro deterius ſentiat. Quod ſi juxta Pauli doctrinam ſemper abſtinendum non tantum à malis, verum etiam ab omni ſpecie mali, quod quidem licet, id certe multo maxime præſtandum eſt in tractandis arcanis Litteris, quæ, quantum fieri poteſt, talibus animis tractandæ ſunt, qualibus ſunt præditæ: neque convenit, illic humanos affectus obſtrepere, ubi divinum eſt, ubi cœleſte eſt omne quod geritur, neque congruum eſt in his Libris parum modestos & integros videri, qui ſoli omnium vere modestos ac probos reddunt. Id cum omnibus, tum nobis præcipue fuit animadvertendum hac ætate, in qua jam ſit indecorum φιλοτιμίζου, aut νεανεύειν, tum hac fama, quam tibi jam olim tot editæ Lucubrationes tuo merito peperere, mihi nuper, & ſi tua minorem, meis tamen meritis longe majorem, mea qualiſcunque induſtria conciliauit. Utrique igitur velimus nolimus velut in proſcenio conſtitimus, totius pene orbis oculis in nos conſectis, neque clam nobis eſt, quam ſint ſtudioſa multitudinis iudicia, non proſecto minus quam oculi ſpectatorum, quibus vix placent etiam optima. Quo magis curandum, ut ſcenæ theatroque ſerviamus, neque quicquam committamus, quod vel ut indecorum exhibetur, vel ut juvenile rideatur. Atque haud ſcio, an optimum fuerit in hoc theatrum non deſcendere. Certe poſteaquam Deus aliquis huc nos protraxit, ſuper eſt, ut pro viribus nos fabulæ ſuſceptæ attemperemus.

At ipſe, inquires, laceſſiſti, qui prior à me tot lo-

Tom. IX.

B

cis

cis dissenferis. Si contumelia est dissentire, nihil deprecor, nec recuso quantumvis iniquam talionem. Sin hoc in omni professionis genere semper liberum fuit, in hisce duntaxat rebus, quæ ad religionis nostræ dogmata proprie non pertinent, nec mihi fraudi vitiove verti par est. Et tamen hoc ipsum vide, quæso, quam non fecerim affectate, imo quam invitus, tum autem quam honorifice. Quid enim mihi faciundum fuisse censes, cum tu jam Editionem occupasses, & viderem non pauca mutata abs te perperam, neque me præteribat, quantum obtineres auctoritatis apud patres simul & populum studioforum? Res evidentior erat, quam ut excusari posset, & liber jam erat evulgatus. Quid facerem? Paterer Lectorem impune labi? sinerem errorem inolescere? Id, opinor, nec ipse dicturus eras, præsertim cum publica utilitas cum nulla tui nominis nota esset conjuncta. Quandoquidem in hujusmodi labi & hallucinari nonnunquam, adeo humanum est, ut hæcenus nemini mortalium licuerit effugere, perpaucis exceptis, quorum litteras non ut humanas excutimus, sed ut divinas veneramus. Neque tua rursus Editio ad hoc laboris capeßendum nos impulit, ut quisquam cavillari possit, tui reprehensionem à nobis studio quæsitam. Quin jam Opus absolveram, jam cum Typographis transegeram, priusquam tua prodissent in vulgus. Quæ simulatque prodierunt, sæpe mecum admiratus sum, quinam evenerit, ut in tam crebris, tam prolixis, tamque familiaribus colloquiis, quibus *Lutetia* fueramus confictati, ne casu quidem inciderit ulla mentio, quid vel meum vel tuum studium parturiret ac moliretur. Quod si in tempore sensissem, fortassis ipse destitissem ab instituto, & si quid forte nobis paratum fuisset, quod Operi tuo conducere, impartissem amico: non quod istud ingenium, quoties in suo campo versatur, meis egeat auxiliariis opibus, sed quod tu cum in examinationibus illis, sic enim vocas, versareris, nec in tua proprie arena esses, nec in tuo foro, in quo ipse quamlibet cætera inferior, nec tibi videor adspernandus, ni fallor. Cæterum rebus in eum locum adductis, non exegisses, opinor, tantam tui nominis habendam esse rationem, ut in sacris Libris plus apud me valeret amici studium, quam ipsa veritas, & publicam utilitatem unius famæ posthaberem, etiamsi, ut diximus, id citra famæ tuæ dispendium fieret. Imo sic de tuo ingenio, deque moribus tuis judicabam, ut crederem *Erasmum* amicum vel hoc nomine fore amicissimum, si publicam utilitatem, cui tu tantum vigiliarum impenderas, nostra quoque opella adjuvissem, præsertim cum sic vero succurrerem, ut ne tantulum quidem læderem amici existimationem, adeoque non obscurarem illius gloriam, ut si qua fieri posset, lucis etiam aliquid adderem. Scis enim ipse, si tamen nostra legisti, quam amice abs te dissentiam, multa interim dissimulans ac prætercurrens, quædam quoad licet excusans ac leniens, nihil insectans aut naso suspendens, nusquam immorans aut urgens, etiamsi nonnulla erant tam manifesti lapsus, ut alius fortassis suæ gloriæ, quam Christianæ modestiæ tenacior convitiis fuerit exagitaturus, præsertim cum ista tanta cum auctoritate præcipias. Nec his contentus, age, quoties *Fabrum* cum honoris præfatione nomino? Quoties meis fulciendis, tuam auctoritatem reverenter adduco? id vivo tribuens, quod non omnibus defunctis tribuitur, cum à rogo livor omnis emori soleat. Idque facio locis aliquot, ubi nihil opus erat tui nominis patrocinio, velut in frontispicio Epistolæ ad *Colossenses*, cum tot Auctoribus evicissem, *Colossenses*, ad quos scribit *Paulus*, in Insula *Rhodo* non esse, ex superfluo tuam auctoritatem adjungo. Rursus hoc ipso in loco, quo mecum tam affectate digladiaris, quam ego affectate honorificam tui nominis mentionem ingero. Atque in hanc sane partem malui videri affectator, quam in alteram istam, quæ nescio quo consilio tibi magis placuit.

Super hæc omnia, vide quam nihil fucate, nihil ex insidiis fecerim, aut molitus sim, quam simplici-

ter pureque omnia. Primum cum adornarem Editionem, ac mox in ipso jam Operis cursu, præmonui te litteris, fore, ut in edendis meis aliquot locis abs te dissentirem, sed amanter. Comprobabas institutum vel hoc argumento, quod in litteris ad me tuis, quibus laboribus nostris applaudebas, nulla fieret hujusce rei mentio. Rursus alteris ac tertiis litteris reddidi tibi facti mei rationem, admonens futurum, ut si qua ex his quæ nos annotaveramus in tuis, proxima Editione mutare velles, ego item in proxima mearum Annotationum Editione loci castigati mentionem omitterem. Quod sicubi nobis non accederes, excusationem tuam, si recte dissentires, scripsi me libenter accepturum, & si quid ipse lapsus essem, admonitionem tuam beneficii loco habiturum. Atqui cum tam multi obtigerint, qui litteras ad me tuas efflagitarint etiam, quorum de numero sunt eximium illud religionis ac nobilitatis decus, *Stephanus Poncherius* Episcopus *Parisiensis*, & ille Litterarum unicus antistes *Gulielmus Budæus*, nunquam tamen verbum ullum abs te factum, aut quid displiceret, aut quid probares. Ipse interim pro mea simplicitate tuum animum ex meo æstimans, nihil aliud suspicari potui, quam ingenium tuum gravioribus studiis intentum. Quin de hac quoque proxima Editione mirum ubique silentium, quæ jam sesquiannum per omnes regiones volitat, me uno omnium inscio, cujus maxime intererat scire, ut propemodum ridere libuerit illud in me satyricum, *Dedecus ille domus sciet ultimus*. Ego securus omnium, & omnia tranquilla credens tradebar ignarus, & ceu caudam trahens obambulabam, & hodie sic ornatus incederem, risuique essem impune, ni me mihi forte fortuna Bibliopola quispiam, amicus magis quam litteratus, indicasset. Ac prorsus tale quiddam mihi accidit, quale solet his qui se proscriptos legunt, priusquam proscriptionem timuerunt. In bello forsitan laudi ducitur hostem occupasse celeritate, oppressisse inopinantem, obrepisse improvise, ex insidiis adortum esse incautum, & ante prælium inferre, quam pugnæ suspicionem præbueris. At longe alia militiæ, alia sacrorum studiorum ratio. Quamquam egregii duces ne dignantur quidem dolis uti adversus hostem, viribus non arte gerentem bellum. Nec hoc dixerim, quod suspicer id artificio tuo curatum, sed quod verear ne quis minus candidus quam nos sumus, in hanc partem interpretetur. Verum quando posterioris Editionis mentio nos admonuit, non nihil demiror & illud, quæ factum sit, ut cum nostra Editio fuerit absoluta *Basilea* in officina *Frobenii*, Anno ab orbe redempto 1516. tua annum habeat 1515. Si prior est tua, aut si æqualis, quo modo meam citat? si posterior, quo cursu nostræ antevertit, quæ prior à linea discesserat? Quod certe aut Typographorum errore factum sit oportet, qui cum crebro peccent, faciunt ut nostra quoque commissa probabiliter in ipsos rejiciamus: aut tui studiosus quispiam anteverendum putavit, ne quid videreris ex meis Lucubrationibus in tuas sumsisse mutuo. Atque ita dum sedulo tuæ gloriæ consulit, aut non meminit, aut non sensit, illic prioris Editionis nostræ factam abs te mentionem. Verum id quocunque casu acciderit, mea quidem haud magni refert. Neque enim sum adeo gloriæ vel inops vel jejunos, ut in hujusmodi velim *μικρολογεῖν*.

At ipse, inquis, stimulos ad respondendum addidisti. Fateor, hortatus sum, si quid esset operæ pretium, ut libere dissentires, sed ita dissentires, ut ego abs te dissenferam, ut civiliter, non criminaliter tuam causam ageres, abesset nasus, abesset procacitas. Quod etiamsi ipse non ubique præstitissem, cum non deesset voluntas, tuum tamen erat præstare, quod nos voluissimus, quippe vir tanto melior, ac non melior tantum, verum etiam annis aliquot major, etiamsi ipse quinquagesimum jam excessi. Cæterum si par pari referendum duxisti, erat nimirum tuæ humanitatis, quam ego tuæ gloriæ non minimam partem esse puto, meam civilitatem non æquare solum, sed etiam vincere, juxta præ-

præceptum *Hesiodi* ἐλάττωσθαι remetiendo, præsertim cum res tibi foret in manu, ne quod apud eundem mox sequitur possis prætexere αἰεὶ δύναι. In eruditione aut eloquentia, quoniam id haud est in nobis situm, non est semper turpe vinci: at in humanitatis officiis, & superari turpe est, & superare pulcherrimum, propterea quod hic tantum quisque præstat quantum animo collibuerit, neque plus requiritur facultatis, sed plus bonæ mentis. Ego sic admisceo *Fabri* mei mentionem, ut celebrandi nominis tui videri possim affectasse occasionem, tam effusus in tui laudes, quam parvus in reprehendendo, ut facile liqueat, affectus esse mei, quod te prædico: necessitatis, quod dissentio. Jam etiam si quid alicubi per humanam incuriam effluxit, quod nasum corrugare possit, si modo Christiana caritas nasum haberet, non solum ab omni convitio tempero, verum etiam cavi pro mea virili, ne quid effutirem, quod in contemptus aut molevolentiae suspicionem rapi posset. Quod si hoc ipsum te offendit, ullam esse tui nominis in meis libris mentionem, age ut primum licebit, prorsus abolabitur tui commemoratio, si, quemadmodum *Alexander Magnus* non nisi *Apellis* penicillo pingi voluit, nec nisi *Lysippi* manu fingi, ita tu non sustines à quovis Scriptore nominari. Sed qui factum istud tuum benignissime velit interpretari, causari fortasse poterit, tibi hanc ansam esse quaesitam celebrandi nominis mei, quo vel hac parte mihi vicem officii reponeres. At si quid istiusmodi venabaris, tot erant loci, in quibus indicavi lapsum tuum, quos si mutasti (non dum enim contuli præter unum & alterum) gratitudinis erat, hoc quicquid est officii, non solum agnoscere, verum etiam verbis exaggerare: si non mutasti, cum sint omnino mutandi quidam, aut contemptus est non legere, quod ad te pertineat, aut pertinaciam nolle corrigere, quod intelligas esse corrigendum. Si in his recipis admonitionem meam, cur nec agnoscis, nec mutas? Si non recipis, cur non refellis abs te dissentientem, & tua palam ingenueque corrigentem? Hic erat tibi nominandus *Erasmus*, si quid ejusmodi captabas ipsa re ultro præbente occasionem. Si qua gratia debetur vel honorifice prædicanti, vel amice simpliciterque monenti, bellum profecto mihi repositum est præmium, egregium amicitiae nostrae monumentum proditum abs te est posteritati. Cur uno duntaxat in loco tibi succurrit *Erasmus*, amicus & peramicus? An hoc uno in loco tantum abs te dissentio? Cur sic urges, sic instas, sic immoraris, sic exquiris & excutis, ut non oblata, sed quaesita videri possit occasio? Atque adeo ut propius accedam ad rem, cur ibi fingis pugnam, ubi nulla mihi tecum pugna est? imo ubi pro te facio, id quod mox aperiam. Ego veros lapsus aut lenio aut tegeo, tu ubi in re tranquillitas est, tuis verbis gravem excitas tempestatem. Neque dubito quin meam civilitatem hac quidem in parte satis tecum agnoscas. Cæteris autem malim eam parum probari, quam dum eam nimium diligenter approbare nitor, partem aliquam ejus laudis amittere: quando bona civilitatis pars est, non imputare civilitatem. Ac Deum omnium conscium testor, libenter & hoc dissimulaturus eram, nisi quædam inculcasses odiosiora, quam ut mihi integrum esset dissimulare, quæ mox proferentur. Lenitatis ac moderationis est dissimulare convitia, sed usque ad aras, ut ajunt. Impietas est, ad impietatis crimen esse mutum. Non quod tu id palam intendas, sed tamen adspargis nonnulla, quæ sicunde interpretem iniquiorem nata fuerint, efficient ut videaris me non solum stupidum & ἀγέμματον facere, verum etiam impium. Quorum ut prius illud leviter fero, ita posterius haud arbitror dissimulandum. Accedit his & illud incommodi, quod hic nec ipse tuam causam agere possum, si maxime velim. Etenim si candidius incipiam interpretari, quæ videntur inclementius abs te scripta, non effugiam quin videar ipse mihi blandiri. Vide quo me dejeceris angustiae. At-

A qui hæc ita habere, mox, ut dixi, demonstrabimus. Eares, mi *Faber*; tamen nonnihil molesta fuit, tamen non ita multum apud me valuit, ut veterem meam de te opinionem mutarim, qua semper te virum Literis ac pietate cum primis insignem esse judicavi, sed tamen admonuit, hominem esse te, ne quid ipse dicam aut suspicer inhumanius. Et haud scio an quicquid istud est stomachi, tuorum affectibus dederis. Nam ut optimis nonnunquam Principibus, ita mitissimis ingeniis hoc vitii solet adhærere, quod se duci patiantur alieno instinctu. Neque enim me clam est, quam multos habeas impendio tui studiosos, nec secus addictos tibi, quam si in tua verba jurassent, qui tua non secus atque oracula venerantur. Hi fortasse nefas esse ducunt, usquam abs te dissentire, & protinus ad lapides provocant, si quis verbo refragetur. Atque istorum sane studio non illibenter ignosco, quod à caritatis ac benevolentiae radice proficiscitur. Cæterum aut omnino non novi te, aut virum arbitror prudentiorem ac prorsus meliorem, quam ut tuis Commentariis tantum auctoritatis deferri postules, quantum nec *Augustinus* postulat suis, nec *Ambrosius* aut *Hieronymus* suis, præsertim cum ipse in hac tua defensione præsidium humanæ auctoritatis omne submoveas, quoties de veri investigatione agitur.

Sed jam tempus est ut Apologiae tuæ altera respondeam Apologia, quæ mihi sic temperanda est, ut ita meam tuear existimationem, ne quid lædam amici vel famam vel animum, quoad fieri poterit. Et quantum facilis erat defensio, ubi causæ nulla pene est controversia, tamen hic non paulum negotii mihi addidit tua disputatio, multis verborum laciniis undique diffuens, sive quod hic tuus est mos, sive quod ita ibi visum fuit, in hoc ceu theatro specimen edere, quantum polleres eloquentiae viribus & orationis ubertate. Proinde cum non mediocris sit negotii, vel recensere quæ sunt abs te disarta, quanto difficilius fuerit singula refellere? Usque adeo omnia dilatas & exaggeras, ac pene juxta proverbium, *ex multa facis Elephantum*. Quis enim non ipso statim in limine exspectet magnificam aliquam tragediam, ut audierit te in exordio tam religiose implorantem celestis auxilium Numinis, ac rursus in calce disputationis tam accurate perorantem usque ad *per omnia secula seculorum*. Deinde juxta Rhetorum præcepta, credo quod tibi videreris agere cum homine Rhetorico, proponis quid conveniat cum adversario, & quid in controversia relinquatur, veluti committens hinc atque hinc instructas acies. Tum perinde ac si apud Areopagitas de capite agatur, ita ad singulas capitales partes mea dicta subscribis: credas *Demosthenem* adversus *Æschinem* proferre testimonia. Ut igitur carptim respondeam, idque paucis, nec ad omnia, sed ad ea potissimum, quæ mihi parum æquus Lector, tui vero studiosior, in meam calumniam torquere possit, ne simul & molestus sim Lectori, & plus satis operæ mihi pereat in hoc negotio necessario quidem illo, sed inamceno, summam causæ proponis hunc in modum: *Verum hanc (inquis) sententiam nostram in hoc loco non acceptat amicus noster Erasmus, neque beatus Hieronymus, sexti versus octavi Psalmi, quem sic interpretatur: Minus cum paulo minus à Deo, gloria & decore coronabis eum, approbat interpretationem. Obsecro te ἢ ἀλλ' ὅτι, nonne hic protinus controversiam fingis, ne dicam fabricaris, ubi concordia est: & prælium inducis, ubi pax est: & defensionem paras, cum nemo vocet in jus, & nullo actore temetipsum reum agis? Relege totum eum locum in Annotationibus meis, excute, vestiga, num ullum usquam insit verbum rejicientis *Hieronymi* tuamque sententiam: tantum recenseo duplicem lectionem, alteram *Hieronymi*, cui tu subscribis, alteram Septuaginta, & ut quidam asserunt, *Chaldaeorum*, quam & olim Græcorum, & nunc Romana sequitur Ecclesia magno orbis consensu, cui subscribunt tot orthodoxi nostræ*

religionis Doctores, non minus eruditione quam vitæ sanctimonia macti spectatique. Equidem existimabam id licere, præsertim in Annotationibus, diversas diversorum opiniones recensere, ac meam etiam; si visum esset, opinionem interponere, hac lege, ut nihilo secius liberum foret suum cuique iudicium, neque cuiusquam sententiæ præjudicaretur. Cum enim viderem, eam esse libertatem commentariorum, ad quam sæpenumero provocat Divus Hieronymus, & hoc colore causam tuetur suam, arbitrabar multo magis idem jus mihi tribuendum in Opere, quod præter humiles ac pene Grammaticas quasdam annotatiunculas nihil profiteretur, præsertim cum semel, imo non semel, sed crebro tester, me Annotationes scribere, non dogmata. Hieronymus aliquoties & hæreticorum recenset opiniones, nec rejicit sententias, nec indicat Auctores: hic primum in jus trahatur, si non licet referre, quid fenserint alii. At hic duas recenseo sententias, quarum neutra sit hæretica, imo utraque probata viris orthodoxis, & recenseo neutram convellens, aut labefactans, tantum indico, quis scrupus obstrepere videatur utramvis sequenti lectionem: nimirum hic, quod *Christus Jesus*, quantum ad humanam naturam & vitæ in terris actæ speciem, non solum longe diminutus videatur infra Deum, verum etiam infra Angelos & homines plerisque. Deinde tento rationes aliquot, quibus ea difficultas possit explicari, nihil interim vel hic asseverans, sed quod est commentantis, ac multo potius annotantis officium, Lectori cogitandi materiam suppeditans. Proinde non solum neutram rejicio sententiam, quod tu ais, sed tuæ videor etiam favere, ut quam primo recitem loco, ac Hieronymiana auctoritate corroborem, indicans unde petere possit, si quis plenius super ea cupiat edoceri, cum alteram, cui tu non faves, nudam & inermem producam. Imo periclitor, ne cui videar hoc loco tui nominis mentionem affectatius induxisse. Quorsum enim attinebat, te hujus sententiæ auctorem nominare, cum haud me præteriret, ante tot annos sic ex Hebraica veritate vertisse Hieronymum, & eundem sic in commentariis suis annotasse? si tamen hos Hieronymo tribuis, quos tamen mirum est in commentariis tuis abs te non fuisse citatos, cum illic tantopere contenderes docere, à Deo legendum esse. Neque enim, opinor, te tam indiligentem, ut scribens in Psalmos, non curaris inspicere quid tantus Auctor dixisset. Hæc cum ita habeant, mi Faber, neque enim potest negari, vide te quæso, quam non civiliter proponas, non contentus assumere, quod tuam rejecerim sententiam, sed quo res esset dictu odiosior, addis etiam Hieronymianam interpretationem à me non approbari, cui tamen faveo, aut certe non adversor.

Nec id satis erat. Subjicis quod his quoque est odiosius: *Scripta*, inquis, *eius in Annotationibus hujus loci interdum subjiciemus, quo facilius legentes & ejus mentem, & mea assertionis, & Hieronymianæ interpretationis, imo Prophetica intelligentia defensionem intelligant.* Videlicet hæc eo tendunt, ut non solum omnes tui studiosos, hoc est, omnes, ut ita dixerim, *Fabristas* in me concites, verum etiam omnes, quibus Hieronymi sacrosancta est auctoritas, imo Christianos universos, qui Prophetica intelligentiæ defensori favent adversus hostem. Si tu Hieronymiana interpretationis, & Prophetica intelligentiæ defensor es, necessum est ut sit qui oppugnet. Hunc igitur hoc loco me facis, cum nihil sim minus. Atque hoc quidem est tuæ disputationis vestibulum, in quo puto te videre, quam parum amabiliter agas cum amico, tuis enim verbis utor. Adversarium facis, qui tuæ sententiæ patrocinor. Nam finge, quod tu vis, nihil aliud legi posse, nisi *Minorasti eum paulo minus à Deo. An paulum descendit, qui Deus descendit ad hominem? cum humana natura infinitis partibus inferior sit divina*, eamque difficultatem, cum tu parum pudenter dissimules, ego citra tui notam amolior, quod tuæ interpretationi videbatur obstare. Et cum id faciam, adversarium me fingis, & Pro-

phetica intelligentiæ impugnatores. Sic lectore de summa causæ edocto, singulas annotationis partes vellicas ac vexas, quasi singulos dedissem aphorismos, cum quædam obiter ac velut è superfluo admisceam, quædam assumam argumentantis jure, non auctoritate definientis. Insidiosum videlicet & callidum oppugnationis genus, præsertim apud eos, quibus res parum est cognita. Quod si, quemadmodum in judiciis causa cadere solet, qui litem perperam intendit, itidem fieret in disputationibus, jam hæc causa mihi perorata erat.

Nunc pergamus ostendere, quam cætera huic amicæ propositioni respondeant. Ingenue fateris, admonuisse te apud Hebræos haberi scriptum: *Minuisti eum paulo minus à Deo.* Quid audio? fateris, perinde quasi hoc tibi crimen intenderim? Imo si primus hoc admonuisses, gloriari poteras, & ipse laudem hanc lubens tibi tribuissim. Quanquam quid erat ingenuitatis fateri, quod libris editis vulgatum inficiari nullo modo poteras? Mox velut alterum accusationis caput proponens, fateris esse in Hieronymianis Commentariis, quod illinc citaram, nisi quod ille idem dixit apertius. Nam id etiam obiter admonendus erat Lector. Atque hic sane non solum ingenuus videri vis, qui fatearis, quod palam exstat in editis Voluminibus, verum etiam civilis & amicus, sic enim scribis: *Et id tribuimus amico, & sic habet veritas.* Quid est hic, quod largiris amicitia nostræ? Si cum hoste fidei ageres, quid aliud poteras, quam fateri verum esse, quod negari nec debet, nec potest? Jam ceu tertium accusationis caput facis, quod scripserim, te hac in parte à Thoma dissentientem, multis argumentis contendisse, à Deo legendum esse, non ab Angelis, idque dividis, partim agnoscens factum, sed ut recte factum defendens, partim factum inficians. *Et probe*, inquis, *mea sententia.* At quis intendit hoc perperam abs te factum? Nec hic erat inficiandum quicquam, nec erat quod inficiari posses, nimirum Libris evulgatis protinus tibi reclamaturis. Aio te multis argumentis contendere, non malis argumentis, nec sententiam tuam refellens, nec argumenta tua vellicans, tantum Lectori commonstro, unde posset petere, si desideraret argumenta, simul ipse prolixam recitationem parum congruam annotatori declino. In altera parte defendenda, more Rhetorum duplici uteris statu, primum negans te à Thoma dissensisse, deinde, ut id dones, contendis licere. Primum an non dissentit, qui diversum sentit, nisi norit quid ille sentiat, à cujus opinione dissentit? An ideo non sum dissimilis Petro, quia nesciam qua ille sit forma? An nobis non dissentit alicubi Plato à M. Tullio, cum ille nescierit quid hic sensurus esset? Certe nobis à Thoma dissentis, quoties diversum ab illo sentis, qui utriusque opinionem cum altera pugnantem cernimus. Nec hic attinebat anxie defendere, quod à Thoma dissenseris, nisi quod credo factum, quo gratiam inires apud hujus sodales, & apud eisdem me vocares in invidiam. Ego nemini unquam vitio verti, quod à quoquam dissenserim, quantumlibet magni nominis Auctore, modo id faciat reverenter erga eos, quibus hoc honoris debetur: in quibus ego sane & Thomam numero, primum eruditionis, deinde etiam sanctimonie nomine. Sed negas te tum consuluisse quid ille sentiret, magis autem quid dicerent eloquia, sic enim loqueris. Atqui operæ pretium erat, cum scriberes Commentarios in Paulum, excutere quid ille sensisset, haudquaquam, ut opinor, adspersandus Auctor: à quo quanquam & ipse locis aliquot dissentiam, tamen id facio aliquanto civilius ac reverentius, quam tu recenseres, *Neque Erasmus*, inquis, *ipse, ut qui toties eum coarguat.* Miror non dixisse te, qui toties eum explodat, atque exhibilet, quo fiat etiam atrocior. Neque consentaneum est, Thomam non consuluisse, quid dicerent sacrae Litteræ, cum illa scriptis proderet. Neque rursus id odiose aut suspiciose dictum est à me, quod à Thoma dissentires: alioqui si quid tale voluissim, edidissem

allem potius ab *Augustino* dissentire te, nec dubito quin ab *Hilario*, ni pars ea Commentariorum intercidisset. Dixissem à *Chrysostomo*, dixissem à *Theophylacto*, dixissem ab omnibus orthodoxis, uno excepto *Hieronymo*, eoque incerto, dixissem à publica totius Ecclesiae consuetudine tot jam seculorum usu comprobata, si te invidia voluisssem onerare. Nihil horum. Simpliciter ostendi quemadmodum tua sententia consentiret cum *Hieronymiana*, ita eandem abs *Thoma* opinione dissentire: cæterum *Thoma* sententiam, *Chrysostomi* *Theophylactisque* interpretationi congruere, præterquam quod illi simpliciter ad humanam naturam referre videntur, hic ad corpus assumptum duntaxat arbitratur pertinere, Lectori commonstrans, neutri sententiæ suos deesse Auctores. Hic vero *Thoma* causam sic agis, ut non putes absolvendum, nisi persuaseris, illum simpliciter errasse, & credidisse sic haberi apud Hebræos. At mihi videtur *Thomas* nec tam supinus & oscitans, ut cum ederet Commentarios in hunc locum, nec *Hieronymianam* interpretationem consuluerit, nec ejusdem in hunc Psalmum commentationem excuserit. Imo vero propius est, illum hac in parte plus tribuisse publicæ Ecclesiarum omnium consuetudini, & orthodoxorum Auctorum tanto consensui, quam unius *Hieronymi* ex ignota barbaraque lingua annotatione: præsertim cum is paucis verbis sic indicaverit quid haberetur apud Hebræos, ut alteram tamen lectionem nec rejiceret, nec infectaretur, id quod tu graviter facis. Atqui utinam *Hieronymi* magis placuisset exemplum. Etenim si *Hieronymianam* modestiam hic imitari voluisses, rectius tuæ famæ, mi *Faber*, consuluisses, nec hanc amico suscitasses tragediam.

Quod si *Thomas* divinum illud & è cælo delapsum octaplum Opus vidisset, forsitan ausus fuisset publicam lectionem immutare: tanto enim apparatu mihi citas Scriptorem, ut ne quid aliud dicam, recentem, ac si proferres oraculum è tripode redditum. Ego ut hominis istius studium infectari nolim, ita nolim rursus illius auctoritate admodum gravari. Etenim quod attinet ad Operis utilitatem, jam editum erat *Basilea* Psalterium tribus Linguis, idque satis, opinor, feliciter & emendate. Nec est unde præsidium petamus, nisi ab his Linguis, si quid nos in Psalmis torqueat. Nam ut fontes nemo potest contemnere, ita Septuaginta Interpretum omnibus semper fuit gravissima auctoritas, nec quod *Hieronymus* Latine vertit ex Hebraica veritate, rejicit Ecclesia, etiam si publicitus non utitur. Quid autem refert, si post hac Psalterium in sexcentas Linguas transfusum nobis proponas? Etenim quod ad auctoritatem attinet, haud ita multum interest, *Suevicum*, an *Hibernicum*, an *Gothicum* Psalterium mihi proferas, an *Arabicum*, *Armeniacum*ve. Et cum res plurimum habeat fumi, plurimumque ostentationis, vix ullum hic fructum video, nisi forte, ut hoc Volumine discamus tot Linguas, prædicaturi *Christum* apud eas Nationes. Nam si studemus ut hac ratione inter barbaros spargatur evulgeturque Christiana religio, propius ad rem faciebat, Evangelicam historiam, & Apostolicas Epistolas totidem Linguis producere quam Psalterium. Jam de Annotationibus, quas ex Cabbalisticis, & Talmudicis & Rabbinis *Judeorum* adducit: primum paucas, deinde plerasque etiam frigiditas, in præsentia non disputabo pluribus, hoc tantum fatebor, mihi quicquid usquam adhuc hauriri video ex apocryphis *Hebræorum* libris, maxima ex parte aut suspectum haberi, aut videri frigidum, nec magnopere facere ad nostrum *Christum*. Porro quod ad eruditionem hominis pertinet, primum quam Græce Latineque calluerit, ex ipsius Præfationibus facile deprehendet, quisquis utramque Linguam perdidicerit. Jam qualis sit in cæteris, aliis conjectandum relinquo. Quorsum igitur attinebat, ut illius Præfationem tot Linguis legeremus, velut hoc argumento protinus credituri, illum has callere Linguas? At hoc Opus non probant modo, verum etiam

A suspiciunt ac mirantur duo Prædicatorii sodalitii Fratres. Non adducam huc illud è trivio, *mutuum tuum*. Ista comprobatio plus habebit ponderis apud eruditos, si comprobatum sit, istos, qui Opus hoc comprobant, intellexisse quod probant. Neque enim arbitror hanc tyrannidem in litterariam etiam politiam esse recipiendam, ut hic, aut ille librum suo arbitratu nunc creta, nunc carbone notet, etiam si nihil intelligat: nam quid aliud est auctoritas sine judicio, quam tyrannis? Et tamen hic ut *Augustini* tui studium non improbo, quod favorem promereatur, quisquis quocunque modo conetur illustrare sacras Litteras: ita tuum candorem, mi *Faber*, amo, proboque, sed miror cur hunc uni *Erasmo* non præstiteris, præsertim toties amico, tum huc provocatus.

B Sed hæc pluribus fortasse, quam sat est. Illud haud dum scio, nunquid ad me pertineat, quod ais, falsum tibi videri, Angelos nullis malis attingi posse: cum & peccato fuerint obnoxii, & poenam horreant. Quasi vero *Christum* cum impiis Angelis conferam, aut cum malum dico, de peccatis aut poenis sentiam admissorum. De his malis illic ago, quibus humana natura est obnoxia: & mihi satis est, quod Angelus mori non potest, sitire non potest, crucifigi non potest. Neque vero, ut dixi, cum malis Angelis *Christum* arbitror conferendum, sed cum his potius, quorum felicitas jam in tuto est, de quibus & absolute dictum verum arbitror, nullis malis attingi posse. Atque hætenus quidem non admodum cruenta fuit velitatio, dum nunc impetis, nonnunquam concedis ac parcis adversario. At in his quæ sequuntur, nihil inter nos convenit, perstre-punt classica, crudescit pugna, omni machinarum genere premor & urgeor miser. Quo me vertam? quem Deum aut hominum implorem imbecillis, inermis, & hujus militiæ rudis miles, cum tantus ac tam exercitatus bellator cominus urgeat? Jam non de *asini*, quod dici solet, *umbra certamen est*, de capite agitur, ferro petuntur vitalia, atque ut aptius dicam, mihi sane *περὶ τοῦ σώματος ἀπομάχῃ*. Ut piaculum admissum infectaris, quod scripserim: *Verum siue legas à Deo, siue ab Angelis, idem manet scrupus*. Quis, inquis, relinquitur scrupus si constat legendum esse à Deo? Si istud usque adeo constat, doctissime *Faber*, & si altera lectio falsa, impia, hæretica, & divinæ Scripturæ adversa, quin hoc persuades orbi Christiano? quin Synodum imploras, ut tantus error ex omnibus Ecclesiæ codicibus aboleatur? quin *Ambrosii*, *Hilarii*, *Augustini*, *Chrysostomi*, *Theophylacti*, & ne persequar omnes, universorum orthodoxorum, uno excepto *Hieronymo*, vicem deploras, qui per omnem ætatem sic legerint, sic scripserint, sic docuerint? *Christus*, ut ais, *nec paulum nec multum fuit imminutus ab Angelis*, & tamen hæc vox in omnibus Christiani orbis Ecclesiis auditur, hæc in scholis, hæc in sacris concionibus publicitus resonat. O rem horrendam, si tam certo verum est, quam tu firmiter asseveras, *Christum nec paulum, nec multum ab Angelis fuisse diminutum*. Atqui si tuam adîpernatus sententiam huic adhæsissem, tamen haud merebar objurgari, si Septuaginta Interpretum auctoritatem, quæ *Hilario*, *Ambrosio*, *Augustino*, ac pene Doctoribus omnibus olim sacrosancta fuit, quam ipsi etiam Apostoli non dedignantur aliquoties sequi, & si quid huic addit momenti, Editio Chaldaica, si utriusque orbis Græcanici & Romani publicum in hac re consensum, si consuetudinem tot seculorum auctoritate comprobata, unius *Hieronymi* annotationi anteponerem: pudens non impius videri poteram, si minus ausus fuisssem à totius orbis populo pariter ac senatu dissentire, unius *Hieronymi* secutus suffragium, licet alias gravissimum. Certe non fugit Ecclesiasticos procures, quid verterit aut admonerit divus *Hieronymus*, & tamen tot jam ætatibus diversam sequuntur lectionem, idque tum publicitus, tum magno consensu. Nam quod hunc enarrans Psalmum, ceu classico hortaris ad eluendas è codicibus mendas, quid sibi velit non satis intelligo: neque enim id sentis opinor, lectionem hanc errore librariorum indu-

Etiam fuisse, ut mendum appellari debeat. Quicquid habent Hebræi, certe ab Angelis tradiderunt nobis Septuaginta, idque hætenus constanter sequitur Ecclesia, haudquaquam opinor factura, ni judicasset neutram lectionem cum impietate conjunctam esse, quod tu magnopere, & sine fine contendis: nisi forte impium non est palam ac serio mentiri de Christo, eaque publice in divino cultu ac Templis canere, quæ Prophetiæ intelligentiæ, quæ divinis Litteris (quæ tibi nescio cur ubique peculiari vocabulo dicantur eloquia) ex Angelis repugnant. Si tam constaret quam tu constanter asseveras, apud Hebræos nihil aliud accipi posse, quam Deum, tamen si quid novasset Spiritus Sanctus, sive per Interpretes Septuaginta, ut plerisque visum est, sive per Ecclesiam: quicquid id erat, non arbitror cuiquam Christiano contumeliose rejiciendum, quod nec ipse Hieronymus ausus est facere, duobus tantum verbis indicans, quid legerent Hebræi, non damnans quod vertissent Septuaginta.

At constat, inquis, quod Paulus sic adduxerit. Primum apud me certe non constat, hanc Epistolam à Paulo scriptam Hebraice, etiam si plerique id opinentur. Deinde si nusquam Paulus sequitur Editionem Septuaginta, donabo fortassis non videri probabile hic voluisse sequi. Quod si compertum est, ut est, eum aliis locis frequenter uti ea, prodigiosum non sit, si idem hic fecisset, præsertim cum in Actis Apostolorum cum Hebræis agens Esau locum non juxta Hebraicam veritatem, sed juxta Septuaginta Editionem adducat, *Vade ad populum istum, & dic ad eos, ante audietis & non intelligetis*, &c. Sed hoc mox propius, & suo loco diligentius excutiemus. Interim quod institueram persequar. Nihil video causæ, Faber eruditissime, cur mihi impingendum putaris, quod utramque lectionem recenseo, neutra rejecta; nihil enim aliud hic de nobis queri potes. Et favebam & faveo tuæ, Hieronymique sententiæ, sed mihi tum non est visum, sic alteram recipere, ut alteram velut impiam & hæreticam repudiarem, quæ talis non est visa sacrosanctis Ecclesiæ Doctoribus, & in primis Augustino, qui hunc locum non veretur ad hunc interpretari modum. Nam ipsius verba subscribam, si forte requiris: *Quandoquidem & Angeli sunt opera manuum Dei, etiam super Angelos constitutum accipimus unigenitum Filium, quem minutum paulo minus ab Angelis per humilitatem carnalis generationis atque passionis audivimus & credimus*. Imo nec ipse Hieronymus (cujus unius auctoritate niteris) cum alias frequenter, tum quartum edisserens Caput Epistolæ ad Galatas, dubitat hanc sequi lectionem, ita scribens: *Quod autem ait: Sicut Angelum, sicut Christum Jesus suscepisti me, & Angelo Christum ostendit esse majorem, quem secundum dispensationem corporis minorem Psalmista cantaverat, dicens: Minuisti eum paulo minus ab Angelis*. Proinde Hieronymi auctoritas ejusdem auctoritate poterat refelli, qui tribus verbis duntaxat annotavit, apud Hebræos haberi à Deo, idque in eo opere, de quo docti vehementer addubitant, num ejus sit cui inscribitur. At idem in his libris, de quibus nullus ambigit quin ipsius sint, eam lectionem amplectitur, quam tu ut Christo indignam jubes explodi. Ut sileam interim quod mea adducens, pro eo, quod modestius scripseram, videtur idem manere scrupus, tu recitas idem manet scrupus, quasi nihil intersit inter dubitantem, inquirentemque, & asseverantem, inter vestigatorem, & dogmatistam. Ego delectum lectionis suo cujusque judicio relinquens, aperio difficultatem, quæ videbatur obstare intelligentiæ. Nam cum utique verum sit quod legimus, Christum diminutum, aut secundum divinam naturam imminutus intelligatur oportet, aut secundum humanam. Si secundum divinam, non fuit ullo pacto inde diminutus, in quo semper fuit æqualis: si juxta humanam assumptam, opinor non mediocriter intervallum esse inter Angelicam felicitatem, & humanæ vitæ calamitatem. Neque enim arbitror, ob id tantum dici dejectum, quod humanam naturam assumeret, sed quod

A omnia ferme hujus vitæ incommoda, quæ de re mox aliquanto copiosius differemus. Quanquam sunt hic & alia abs te dicta, ut mihi videtur, parum attente, quæ tamen non sit operæ pretium diligentius refellere: velut illud, quod sic mecum agis, quasi ego senserim scrupum in hoc esse situm, à Deo legendum sit, an ab Angelis: cum palam explicem, in hoc esse scrupum, quomodo Filius Dei dici possit paululum imminutus à Deo, cum humanæ naturæ, cujus assumptione diminutus dicitur, ad divinam assumptam nulla sit proportio: aut quomodo paululum imminutus ab Angelis, cum non mediocriter sit intervallum inter Angelos immortales, & carnem morti obnoxiam, juxta quam Christus dicitur exinanisse se.

B Deinde quod adducis, *Quis enim in nubibus aequabitur Domino, aut quis erit similis Deo in filiis Dei*, non hoc docet, quod tu parum dialectice colligis, Angelos esse multo inferiores Deo. Neque enim quisquis æqualis aut similis negatur, is protinus est multo inferior. Quandoquidem fieri potest, ut primo proximus sit, qui tamen aliquanto sit impar: veluti qui triginta natus sit annos, non est quidem æqualis annos nato triginta unum, nec tamen multo est minor. Unde liquet & illud quam absurde colligas: *Dilucidum igitur est*, inquis, *non idem esse, sive legatur, paulo minus à Deo, aut ab Angelis*. Nam hujusmodi flosculis omnis tuus scatet sermo. Neque enim simpliciter dictum est mihi nihil interesse, utro modo legatur, sed nihil interesse, quod attinet ad paululum sive paulo minus. Quæ sententia si minus tibi probabatur, erat solidioribus argumentis refellenda, priusquam tanta cum auctoritate adversum nos ferres sententiam. Quanquam hujusmodi permulta mihi dissimulanda sunt, ne cui vel molestus sim loquacitate, vel argutior videar quam candidior.

C Verum hic obiter me flagellas, fortassis non omnino sine causa, sed tamen paulo superciliosius, mi Jacobe, siquidem scriptis respondet animus. Refutas enim ac rejicis velut impium, quod dixerim, aliquid intelligi posse de homine assumpto, quod quæ in Christum Deum & hominem competunt, non oporteat de altera natura enuntiari. Quo quidem in loco multa repetitis de summa unitate hypostaseos Jesu Christi. Adduci non possum, ut credam te usque adeo male sentire de Erasmo, ut me putes adeo stupidum, aut indoctum, ut nunquam legerim apud Theologos, Jesum Christum unam esse Personam, eundem Deum & hominem: & quanquam quædam in illum competunt ratione divinæ naturæ, quædam humanæ, tamen utroque nomine de illo prædicari, propter hypostaseos unitatem, (si ita permittis me loqui) adeo ut recte Deus dicatur flevisse, doluisse, ac mortuus esse, & Dominus gloriæ crucifixus, rursus homo dicatur æqualis Deo Patri. Hæc si me non docuissent sacri Doctores Hieronymus, Hilarius, Ambrosius, Augustinus, certe ex tertio libro Theologicarum Sententiarum, quibus nihil est vulgaris, didicisse poteram, nisi forte credis & has mihi nunquam lectas. Itaque vehementer ineruditum me judicas, si credis hoc me latuisse, quod neminem fugit, qui vel primoribus labris prima Theologiæ rudimenta attigerit. Rursum vehementer impium, si cum id sciam, existimes me velle dirimere Personæ sive hypostasis, quæ est Christus Jesus, unitatem. Quod si neutrum horum arbitraris, quid est quod tam proluxa agis disputatione, & verbis pene tragicis insectaris? Refutamus, inquis, & rursum aliquanto post. Si igitur in illo Psalmorum loco filium hominis, & id, quod ipsum refert, intelligeremus de homine assumpto, & non de hypostasi contra consuetudinem divinarum Scripturarum, & intelligentiam Spiritus, irrationabiliter faceremus, quod nequaquam est admitendum. Non dubito quin tibi recognoscenti minus placeant ista, quam ea scribenti pridem calor quidam & fervor animi commendabat. Nam more hominum fit, ut quæ commentanti veniunt in mentem, nobis veluti partus ingenii nostri impendio blandiantur: neque enim ejusdem est gignere & judicare. Pri-

Primum non verfabar illic in hoc, ut traderem rationes enuntiandi. Et quanquam scio, de rebus divinis circumspicere & religiose loquendum, tamen anxie ac putide non puto oportere; præsertim apud te, quicquid istiusmodi verborum sophisticasque λογισματίας soles negligere, certe quid sentirem satis intelligebas ex iis quæ præcesserant, cum ajo, *Thomas refert hunc locum ad humanitatem Christi, qui minor Angelis factus sit, non juxta animam, sed juxta corpus assumptum.* At quod hic dixi referri ad humanitatem Christi, paulo post commutatis verbis dico intelligi de homine assumpto. Quid enim aliud est assumptus homo in Christo, nisi humanitas Christi, ut interim explicandæ rei gratia humanitatis vocabulo abutamur. Quid aliud est intelligere locum Psalmi de ea, quam intellectu quod dictum est ad eam referre? Quod si nullo modo permittis nobis sic loqui, cur non & prior ille locus aures tuas offendeat, quo sic loquor, *referri ad humanitatem Christi?* Nihilo magis enim dici convenit, *humanitatem à Deo diminutam*, quam *hominem assumptum à Deo diminutum*. Neque enim cum alterutri naturæ quippiam tribuimus, ita tribuimus quasi sit sola in Christo, sed quasi cum altera *ὑποστατικῶς* conjuncta, vel unita potius, (ut & sic interim loquamur) sed tamen eidem Christo varia tribuentes alio atque alio respicimus, haudquaquam plures ex uno disseccto facientes, sed pro diversitate rerum non eodem referentes, quod tribuimus. Veluti *Nepotianus* in eodem *Heliodoro* diligebat avunculum, venerabatur Episcopum, imitabatur Monachum, non ex uno plures faciens, sed in uno diversa considerans. Quid autem vetat quippiam enuntiare de altera natura, quod idem simpliciter in Christo competat? Ago, si dicam, *Humanitas Christi nos docuit humana contemnere. Divinitas evehet ad aeterna.* Rursum, *ab homine discamus modestiam ac tolerantiam, à Deo speremus immortalitatem*, quæso num cujusquam offendentur aures? Imo quid vetat, etiam si singulis quæ in Christo sunt substantiis (nam hoc verbo usus est hic *Augustinus*) tribuamus, quod idem in Christo competat? *Caro Christi plagis afflicta est pro commissis nostris, Anima Christi doluit pro nostris malis, Divinitas Christi vicit mortem.* Nec minus, opinor, pie dixerim his modis, & fortassis efficacius, quam si dicam, *Christus secundum carnem afflictus est, Christus secundum animam doluit, Christus secundum Divinitatem vicit mortem.* Nec enim offensurus sit, opinor, te qui hominem assumptum dixerit pro humanitate, sive humana natura assumpta, quandoquidem hanc sermonis formam, & publicus Latinorum usus approbat, nec veretur uti solenniter Ecclesia, nec refugiunt sacri Doctores. Nam qui minus dicamus *assumpsit hominem*, quam *exsue hominem*? Pro his capis esse homo, & desit esse homo. Fateor non apposite dici, *Christus est humanitas*, cum recte dicatur homo, quod humanitas naturæ sit vocabulum, homo suppositi, quando hoc verbi recentioribus Theologis aridet, veteribus inaudita vox. Tibi, ut videtur, impense placet *hypostasios* vocabulum, olim *Hieronymo* suspectum, odio opinor *Arianorum*, à quibus ea vox profecta videbatur. Cæterum hominis nomen utroque modo usurpatum reperies apud Auctores probatissimos frequenter ita loquentes, *Christus juxta hominem filius virginis, juxta hominem mortalis, & juxta hominem assumptum*, pro eo quod est, *juxta humanam naturam*. Et chorus Ecclesiasticus canit, *Tu ad liberandum suscepturus hominem.* Hoc quoque durius est, quod dixit *Augustinus* Libro De Trinitate secundo, Cap. sexto: *Sicut assumptus est filius hominis*, pro eo quod est, sicut assumpta est natura humana. Si filius hominis Christi nomen est, certe *Augustinus* pro una natura posuit, non pro hypostasi, quod tu putas esse sacrilegium. Idem Epistola tertia ad *Volusianum*, *Sic autem quidam reddi sibi rationem possulant, quomodo Deus homini permixtus sit, ut una fieret persona Christi.* Nonne hominem dixit, pro natura humana? Idem Epistola LVII. *Neque enim ipso die in celo*

A *futurus erat, homo Christus Jesus; an non dixit, homo Christus, pro eo quod erat, Christus secundum humanam naturam?* Ac mox: *Restat igitur, ut si secundum hominem dictum est, hodie mecum eris in paradiso.* Quin ibidem subinde repetuntur hæc verba, *secundum hominem, secundum Deum.* Atque is sermonis color adeo solennis est apud sacrosanctos Theologos, ut vix reperiatur aliter locutos. Quanquam totum hoc, quod hactenus disputatum est, non pertinet proprie ad sensum meum, neque enim illic tam hominem assumptum dixi naturam humanam in Christo, quam ipsam naturæ humanæ assumptionem. Opinor & hanc sermonis formam agnosci ab omnibus qui Latine sciunt. Conferam exemplum, quo quod loquor fiat apertius. Si quis laudet quempiam quod prudentissime se gesserit, & alter quispiam non satis intelligenti interpretetur, ac dicat, *De bello vitato sentis*, is non dicit bellum vitatum esse prudens, sed in hoc sitam esse prudentiæ laudem, quam illi tribuebat, quod bellum vitavit. Rursum cum dicimus, *Exprobrat epotum dolium*, non ipsum dolium opprobrat, sed dolii epotationem. Et, *cruciat hunc amissus liber*, pro eo quod est, excruciat hunc amissio libri. Ita cum hic Propheta dicat, *Christum à Deo fuisse diminutum*, ostendo eam diminutionem nihil aliud fuisse quam assumptionem humanæ naturæ. Atque ad hunc modum locutus est divus *Hieronymus*, enarrans Epistolæ ad *Ephesios* Caput quartum: *Sed sic*, inquit, *unum & Dei & hominis filium confitemur, ne dispensationem assumpti hominis, qua salvati sumus, ex parte credentes, in parte truncemus.* Arbitror jam satis demonstratum, nec in verbis meis esse, quod pias aures ullo pacto debeat offendere. Et tamen si quid etiam fuisset simplicius, aut parum circumspicte dictum, cum, ut eleganter ab *Hilario* dictum est, *sensus non sermonis fiat crimen*, non erat hoc tui candoris, tot verbis, imo convitiis insectari; præsertim in Annotationibus. Alioqui quam multa, quæso, reperiemus in *Ambrosii*, *Hieronymi*, *Augustini*, *Gregorii* Libris, quæ liceret ad istam rationem calumniari. Quis enim nunc laturus sit, si quis in Christo mixturam iuducat naturarum, aut compositionem? ut unum hoc exempli gratia producam. Atqui is in Epistola tertia, quam scripsit ad *Volusianum*, quoties id facit? *Quomodo*, inquit, *Deus homini permixtus sit.* Ac rursum, *In illa ergo persona est mixtura anima & corporis, in hac persona mixtura est Dei & hominis.* Mox item, *Cum enim verbum Dei permixtum est anima habenti corpus, simul & animam suscepit & corpus.* Iterum paulo post, *Ac per hoc verbi Dei & anima credibilior debuit esse permixtio, quam anima & corporis.* An non iniquum sit ex mixtura vocabulo, tragedias excitare, cum intelligamus illum recte sentientem, mixturæ nomine ab usum pro unione. Olim crassius forte loquebantur Theologi, nunc quidam fortasse loquuntur subtilius, at vivunt ac sapiunt crassius. Nisi forte Deum morosum quempiam & captiosum facimus, & hominum quorundam similem, cum qualibus nemo libens habeat commercium, de quo difficillimum sit verba facere, ut non offendas, ut non capiaris. Inter vere pios, facile de verbis oportet convenire, quoties de re controversia non est, præsertim cum & frequenter excuset divus *Hilarius*, quod rerum hujusmodi sublimitatem nullus hominum sermo satis explicet, nec de iis veteres eodem balbutiant modo, imo ne nunc quidem satis inter Theologos conveniat. *Augustinus* in Commentariis suis *Dominicum hominem* appellarat *Christum*. Atque eum sermonem post corrigi ac vitat. Si hoc tanto accidit viro, docendus eram, non objurgandus, si mihi simile quippiam usu venisset, præsertim aliud agenti, maxime si tibi liquebat, quid sentirem. Neque enim ego de Christi hypostasi aliud sentio atque tu. Atque hæc excusarem, si quid etiam excidisset, quod vere reprehendi posset.

Verum ut ad alia pergamus. Negas inter nos ver-

fari

fari quæstionem, *utrum forma servi in Christo, siue homo assumptus parum vel multum sit imminutus à Deo*, tuis enim verbis utar, *sed an filius hominis imminutus sit à Deo, & id etiam quippiam parum*. Inter nos sane nulla quæstio versabatur, nec ego hominem assumptum dixi imminutum à Deo. Tuus iste sermo est, non meus, id quod modo satis declaratum est. Nam si *imminutum* sic accipias, ut sit participium, Divinitas potius videri possit imminuta quæ descendit ad hominem, quam humana natura, quæ evecta est ad consortium Divinitatis. Sin ita ut sit nomen, & perinde valeat ac si dicas, inferior Deo, non negabis, opinor, humanam naturam in *Christo* longe inferiorem fuisse divina natura. Quod si donas, consequetur, *Christum*, quatenus erat homo, longe inferiorem fuisse Deo Patri, &, ut *Augustinus* audeat loqui, *etiam seipso quatenus erat Deus*. Quod si multo fuit inferior, videbatur excutiendum, quomodo Prophetæ dicatur *imminutus paululum*. Rursum si mihi dabis humanam naturam, quatenus est doloribus & morti obnoxia, longe esse infra dignitatem ac felicitatem Angelicam: consequetur, *Christum*, quatenus erat homo mortalis & naturæ incommodis obnoxius, aliqua ex parte fuisse inferiorem Angelis, certe juxta corpus. Id si verum est, nimirum manet in utraque lectione par difficultas, quam tuum agens negotium sic conor explicare, ut *βεῆντι* ad tempus pertineat, non ad modum dignitatis. Quod si recipimus, ut receptum est ab orthodoxis aliquot, & magni nominis Theologis, nihil fuerit in utraque lectione absurdum, & liberum erit utram voles sequi. Nec hic cuiquam præco, nec hanc aut illam sententiam vel approbo, vel rejicio, quod tu tamen toties inculcas à me factum. *Sive isto*, inquis, Minuisti eum paulo minus ab Angelis, *quem posteriorem interpretandi modum approbare videtur Erasmus*. Ac rursum, *Nam juxta Septuaginta Editionem ait*, Minuisti eum paulo minus ab Angelis, *quam etiam approbat interpretatione*. Jam illud videbatur mihi parum prudenter abs te factum, quod cum *βεῆντι* ad temporis modum relatum, omnem explicet difficultatem, tu perinde quasi jam eviceris, eo referri non posse, ita triumphum agis, ita nobis insultas. Atque id quidem post conaris oppugnare, sed quam efficaciter mox videbimus. Certe cum hoc in ambiguo reliquisses, non erat cur hujusmodi convitiis veluti prostrato jam & jacenti insultares: *Subruetur igitur*, inquis, *Propheta, quomodocunque siue à Deo, siue ab Angelis interpretemur, quare hic sermo seipsum elidit, & falsum esse ex omni parte manifestat*. Jam illud magnis tragædiis exagitas, quod scripseram, *Christum cum ob humanam naturam assumptam, tum ob humana conditionis suscepta incommoda, non solum infra Angelos, verum etiam infra abjectissimos homines fuisse dejectum*. Atque hic tu miro supercilio, *hunc*, inquis, *sermonem animose refutabimus, tanquam impium & Christo Deoque indignissimum, tanquam Spiritui adversantem, & litteræ quæ occidit adhaerentem*.

Hujusmodi multa sunt, mi *Faber*, in tua ista præclara & amica disputatione, quæ me compulerunt ad purgandam famam abs te tam atrociter petitam. Absit ut ego sciens quippiam in te scribam istiusmodi. Quod si quid humanitus excidisset parum consentiens cum doctrina *Christi*, tuum erat, amicum errantem amice monere: nunc hæc omnes prius scire voluisti quam me, quem nec Epistolio, nec per amiculum quempiam dignatus es submonere: cum tamen Episcopus *Parisiensis*, cum hic Regis sui nomine legatione fungeretur, inter colloquia narrarit audisse ex te, quod cum fatereris te multis in locis recte monitum à me, in nonnullis tamen scripto conflictaturus sis mecum. At si vera est Typographi inscriptio, jam tuum hoc Opus erat editum. Inscitiam, errorem, aut si quid aliud est humanum, impingi mihi facile patiar, at impietatem & indignitatem in Deum, cæteraque hujusmodi impingi mihi pati nec possum, nec debeo. Neque tamen vices referam, ut tam asperam criminationem criminatione repellam. Efficiam ut quod non minus scite quam pie

A dixit optimus ille *Cyprianus*, *pudor Christianus potius quam dolor loqui videatur*. Mihi in præsentia sat fuerit, tantæ impietatis crimen à me depulisse: nec luto repetam, qui me luto conspergit, contentus absterfisse: ne rursus aliam mihi labem contraham, dum labem contumaciter eluo, fiatque ut dignus etiam videar hac contumelia, si contumeliam contumelia retaliaro. Equidem illud arbitrabar ad *Christi* gloriam pertinere, si illius humilitatem, quam sponte nostra causa subiit, quam maxime exaggerassem, præsertim cum *Paulus* ausus sit dicere, *exinanivit semetipsum*, & à *Propheta vermis*, siue ut quidam vertunt, quorum est *Ambrosius*, *scarabeus* appellatur, & hujusmodi habitu pingatur ab *Esia*: & cum ipse in Euangelio dicat, *Vulpes foveas habent, & volucres cæli nidos, filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet*. Et alibi se comparet grano sinapis con-
B dendo in terram, multaque id genus alia, quæ summam *Christi* humilitatem nobis declarant. Quicquid enim hic accumulatur, hoc nobis illius erga nos ineffabilem caritatem commendat. Nec hoc sentio, quod videris interpretari, *Christum* aut simpliciter inferiorem, aut ita fuisse Angelis hominibusve inferiorem, ut esset deterior, sed tamen aliqua parte fuisse his inferiorem. Certe mihi videtur hoc nomine multum descendisse, ac de-
C jecisse sese infra Angelos, quod assumeret corpus & animam morti, cruciatui, doloribusque obnoxiam. Hæc opinio si impia est, si Deo *Christoque* indignissima, si spiritui adversatur, si litteræ quæ occidit adhæret, ut tu prædicas, fateor errorem meum. Ita hæcenus sensi, libenter tamen mutaturus opinionem, ubi fuero meliora doctus. Deinde quod non contentus nostram assumere naturam Dei Filius, omnes perie hujus vitæ calamitates in se recepit, labores, dolores, sudores, famem, sitim, lachrymas, tædium, probra, vincula, flagra, crucem, cum plurimi mortales his malis careant, qui tamen his malis digni sunt, videbatur mihi aliqua ex parte descendisse, & infra infimos homines: non
D quod interim desineret esse summus ac felicissimus, sed quod hæc nostra mala sua sponte ut homo in se reciperet. Nec enim arbitror ad rem pertinere, si quæ plurima de *Christi* dignitate congeris, coner refellere. Latissimus erat campus omnia persequi, quæ *Christi* declarant sublimitatem: ac rursus recensere, quæ testentur ejusdem humilitatem, siue, ut *Paulus* loquitur, exinanitionem. Scis plura esse in divinis Libris, quæ nobis verbi Dei inexplicabilem magnitudinem prædicent: verum si his quoque multo plura essent, nos tamen illius celsitudinem haud unquam vel oratione, vel
E animo possumus assequi. Sunt item innumera loca, quæ mire declarant, quo se humilitatis sermo divinus nostræ causa dejecerit: nec hanc partem ulla mens humana satis explicet, aut etiam cogitatione percipiat. Et quamquam utrobique est mirabilis *Christus*, tamen haud scio, an hæc portio magis ad nos pertineat, quod illa magnitudinis admiratio potius ad futuram vitam pertinere videatur. Tibi placet *Christi* sublimitatem attollere laudibus, alii fortassis magis cordi est, in humilitatis assumptæ contemplatione versari: & tamen difficile dictu sit, utrius studium magis pium sit, hoc fortasse fuerit interim salubrius. Et haud scio an ipse hac sese nobis spectari malit, quæ se nobis potissimum exhibuit, post majestatis gloriam exhibiturus. Certe *Paulus* gloriatur se inter suos nihil scire, nisi *Jesus Christum*, & hunc crucifixum, hoc est, non sublimem illum, sed humilem. Nec ob id illico tuus erit adversarius, qui hac
F parte *Christum* contempletur, nec tu illius, quem magis capit sublimitatis admiratio. Uterque unum eundemque *Christum* veneramini, sed alter altera ex parte: nec tu celsitudinis ac majestatis admirator, officis humilitatis laudibus: nec hic humilitatis contemplator, quicquam illius sublimitati detrahit: quod utraque res in *Christum* competat, ob divinam naturam, in qua semper fuit Deus, & ob humanam infirmitatem, quam dignatus est assumere in tempore. Infra Angelorum naturam diminutum *Christum*, ob corpus doloribus & morti obnoxium, aucti sunt dicere ante nos viri probatæ tum sanctitatis, tum cru-

eruditionis, à quibus tu primus & solus omnium dissentis, etiam si in causa simili illos excusas, ut potes, sed tamen ut lapsos esse velis: me atrociter objurgas, quod non solum idem ausus sim dicere, verum etiam quod adjecerim, *infra abjectissimos etiam homines diminutum fuisse*. Is sermo videtur graviter offendisse tuas aures, perinde quasi deroget celsitudini *Christi*, cum magis attollat illius sublimitatem, quando bonitatem ejus, & sapientiam nobis exaggerat, quibus ille nobis non minus magnus est, quam sua potentia. Tu clamas, *Christum Dei Filium* infinitis partibus excellere omnem creaturam. Ego cum istuc maxime fatear & amplectar, aio eundem *Christum* virginis filium aliquando *infra Angelorum sortem* nostra causa descendisse; nec id solum, verum etiam *infra multorum hominum sortem* descendisse, qui non solum naturam assumeret, siti, fami, lassitudini, probris, dolori, mortique obnoxiam, verum etiam tot humanæ vitæ injurias, hoc est, nostris peccatis debitas poenas in se receperit. Atque ut sic auderem loqui, divus *Paulus* mihi fiduciam tribuit, qui *Epistola ad Philippenses* videtur hujusmodi gradus in *Christo* subnotare, cum dejecti exemplum nobis proponens ait, *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo, sed semet ipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudine hominum factus, & habitu inventus, ut homo*. Hactenus indicat, quatenus *infra Angelos* descenderit. Mox aperit, quatenus se dejecerit *infra homines*: humiliavit semet ipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Pauci homines ad mortem usque se humiliant, pauciores ad mortem crucis. Tu sic faves *Christo*, ut nolis eum esse dejectum nisi paululum, idque à Deo: at *Paulus* exinanitum dicit, ut vel ipso verbo statim intelligas, eum multum esse dejectum. Deinde fateatur *Paulus*, ob hoc ipsum exaltatum, quod sese plurimum humiliaverit: propter quod & *Dens* exaltavit illum, & donavit illi nomen supra omne nomen. Sic exaltatus est, ut nihil accederet divinæ gloriæ: sic humiliatus est, ut eidem nihil decesserit: & tamen vere humiliatus est, vere exaltatus est. Si qui semet humiliat, sese deiecit: & qui humiliatus est, aliquo modo inferior est: alioqui, nec humiliatus diceretur: & si ob id humiliatus diceretur, quod veluti servus obedierit usque ad mortem, & mortem crucis, & ad eas poenas descenderit, quas nemo mortalium aut passus est, aut fortasse pati possit, quid habet impietatis hic sermo, si dicatur *infra abjectissimos etiam homines abjecisse se*? Grave onus paupertas, ille voluit esse pauperimus. Dura res dolor, ille summus in se recepit cruciatus. Acerbissima rerum mors, & mors adacta, denique talis mors, & hanc in se recepit. Morte quoque acerbior est ignominia, conspui, & probris obrui voluit. Quod humanam assumpsit naturam, hactenus æqualis fuit cæteris hominibus: quod pauper, quod in summis laboribus vixit, hactenus *infra multos homines* fuit: quod mortalis erat, hoc nobis erat æqualis: quod talem mortem pro nobis delegit, *infra vulgus hominum* sese deiecit. Nec ea res quicquam, opinor, detrahit dignitati *Christi*, qua semper est Patri æqualis, non profecto magis, quam illius felicitati derogat, si ve, ut quidam loquuntur, beatificæ fruitioni, quod in anima pariter ac corpore summos pati voluit cruciatus. Nec enim ob id *Christum* facimus infelicem, quod & carere voluit his commodis, quibus hominum vulgus se felices putant, & nostræ conditionis incommoda perpeti, eaque perferre, ob quæ vulgus infelices vocat. Etiam si tuus *Aristoteles* ista partem aliquam felicitatis & infelicitatis, atque adeo plusquam dimidium, facit. Ac ne quid forte cavilleris, cum plerique recentiores humiliationem, sive exinanitionem *Christi* non ad dolores susceptos, sed ad naturam hominis assumptam referant, me perperam hoc de meo addidisse: primum vides ipsum *Paulum* insignite distinguere naturam à malis susceptis, non solum hoc loco, quem modo citavimus, verum etiam in *Epistola ad Hebræos*, cum ait: *Enim autem, qui modicum quam Angeli mine-*

raus est, videmus Jesum propter passionem mortis, gloria & honore coronatum. Ac paulo inferius, *In eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentantur auxiliari*. Audis non naturæ, sed passionis mentionem. Quod si quis attentius excutiat *Ambrosianam* interpretationem, comperiet hanc quoque humiliationem non tantum ad naturam assumptam, verum etiam ad susceptas naturæ contumelias referre. Siquidem hunc edisserens locum, quem paulo ante citavimus, ait, *Christus igitur sciens in forma Dei se esse, aequalem se ostendit Deo, sed ut humilitatis legem doceret, Judæis se comprehendentibus non solum non repugnavit, sed semetipsum exinanivit, hoc est, potestatem suam ab opere traxit, ut humiliatus otiosa virtute infirmari videretur, formam servi suscipiens, dum tenebatur, & ligatur, & verberibus agitur, usque ad crucem factus obediens Patri, cui se aequalem sciebat, non sibi defendit aequalitatem, sed subjecit se*. Hanc patientiam & humilitatem imitari nos docet, ut non solum aequalibus nos non anteponamus, verum etiam inclinemus nos, auctoris nostri secuti exemplum. Ac mox, *Servi autem formam accepisse dicitur, dum quasi peccator humiliatur*. *Servi autem ex peccato fiunt, sicut Cham Filius Noc, qui primus merito nomen servi accepit*. Atque hactenus quidem audis *Ambrosium*, mecum haud obscure facientem. Is *Christi* humiliationem exaggerat, quo insignius sit exemplum, quod nobis in se expresse; quodque nominatim iussit imitari: *Discite a me, quod mitis sum & humilis corde*. Tu *Christum* paululum quiddam humiliatum esse vis, homo misericors, opinor, qui nolis *Christum* durius accipi. Jam quæ sequuntur apud *Ambrosium*, dilucidius etiam pro me faciunt, *Non enim; inquit, mihi sicut quibusdam videtur, sic formam servi accepisse, dum homo natus est*. Ego ad utrumque retuli *Christum diminutum*, iste tantum ad vitæ nostræ contumelias referri vult. Divus *Augustinus* quanquam magis spectare videtur assumptam hominis naturam, tamen passionis mentionem adjungit, cum ait, *Quem minus paulo minus ab Angelis per humilitatem carnalis generationis atque passionis audivimus & credidimus*. Quandoquidem carnalem generationem, appellat naturam hominis assumptam: passionem, naturæ contumelias. Ac paulo superius: *De quo propter infirmitatem carnis, quam sapientia Dei gestare dignata est, & passionis humilitatem rectè dicitur: Minus enim paulo minus ab Angelis*. Rursus duo conjungit, naturam assumptam, & afflictionem: & passioni nomen humilitatis accommodat, quam tu vis exaltationem dici: etiam si non inficior, *Christi* humilitatem esse gloriosam: *Quandoquidem, ut inquit Hilarinus, illius humilitas nostra nobilitas est, illius contumelia honor noster est*. Vides mihi nec hac in parte Scriptorum illustrium deesse patrocinium? Quo si maxime destituerer, non arbitror flagitium, si quid ipse novi commentus fuisset, præsertim cum id probabiliter ex *Pauli* verbis colligatur, & ad *Christi* gloriam faciat, non ad contumeliam: ad nostram salutem conducat, non ad perniciem. Proinde si sententiam meam tibi probavi, non arbitror æquum esse tantopere offendi te, quod dixerim, *illum deiecisse se infra abjectissimos homines*. Et fortasse deieciendi verbum tibi contumeliam sonat. Dicitur descendisse, dicitur humiliatus, dicitur diminutus, dicitur inferior, dicitur minor, denique *Paulo* dicitur exinanitus, & cur est quod nos offendat deieciendi verbum, aut si quod aliud est huic simile? Neque puto te tam rudem Latini sermonis, ut existimes, abjectos aut dejectos tantum dici, qui suo merito malis obnoxii sunt. Cum enim ait *Ovidius*, *Quamvis abjectus & infra te quoque sim*: non mores suos accusat, sed sortem duram & gravem indicat. Absit enim, ut, non dicam me, sed quemquam Christianorum huc impietatis, vel potius amentię prolapsum existimes, ut *Christo* vitium, aut indignitatem, aut ignominiam adscribat, & animi malis cum abjectissimis, hoc est, sceleratissimis hominibus conferat. An non laboriosos pauperes, contentos juxta mundum abjectos dicimus? & an non vere aliqua

in parte humiles abjectique sunt? Cum sic abjectis hominibus *Christum* similiter abjectum compono, nisi quod, quæ illi sæpe adacti necessitate patiuntur, hic volens nostra causa tulit. Non eum cum latronibus confero, sed cum martyribus; & si illum cum suis latronibus conferam, quod indigniora quam illi passus sit, cum illis vera crimina non opprobrentur, hic innocens tot probris affectus sit, non opinor me impie facturum.

At dicis, Ista, quæ *Christus* in se volens recepit, mala non sunt, nec reddunt deteriolem, sed potius meliorem: atque hoc loco nonnihil à *Peripateticis* tuis desciscens ad *Stoicos* provocas: Si etiam *Philosophos*, inquis, interrogamus, an vir fortis ut victoriam pariat populi que salutem, quod ad flagra, ad vulnera, ad ipsam denique mortem sciens volensque descendat, an, inquam, inferior abjectiorque habeatur? Dicent procul dubio quod multo etiam superior, multoque honorabilior. Et in eandem sententiam de martyribus philosopharis. Primum ad quod genus malorum pertineant, quæ juxta tuum *Aristotelem* non finunt hominem adipisci perfectam felicitatem, nihil mea refert, mihi satis est, esse in aliquo malorum genere. *Socrates* nihilo deterior erat cum cicutam biberet, cum compedes gestaret in carcere, quam cum aureus staret in foro, & tamen illic aliquo modo dejectus erat, hic evectus & honoratus. Si quis Rex, mendici pannis tectus, famem, exilium, carcerem ultro subeat, quo consulat Reipublicæ, nonne recte dixeris, hunc à regia fortuna dejecisse se infra abjectissimos etiam homines? At hoc ipso major est, inquis, quod ad ista descendit. Si quo modo fateris descendisse, aliquo modo inferiorem fatearis oportet. Sed alia ratione inferior est, alia melior & honoratior. Si fortem & cruciatum attendas, & cum pristina gloria conferas, multum se dejecit: si virtutem animi, multo seipso melior est. Martyr hac parte, qua ad jussum Regis cervicem porrigit & tyranno se submittit, hac est inferior, cum pietate sit illo longe superior. Et quemadmodum martyr in suppliciis amore *Christi* & ejus exemplo sese humiliat, ita ejusdem exemplo gloria & honore coronatur, ut qui socius fuerit dejecto, idem socius sit evecto & regnanti. Neque tamen nos usquam *Christum* abjectum, aut abjectionem diximus, quod tu repetis in hac argumentatione, neque quisquam illi abjectionem aut improprium objicit, quod, ut ais, infidelium est ac *Judeorum*. Imò utrumque in illo adoramus & exosculamur, & quod exaltatus est super omnia, & quod nostra causa sic sese dejecit. In altero videmus quid nobis sit imitandum, in altero quid sperandum. Adoramus sublimem sedentem ad dextram Patris, & eundem adoramus vagientem in cunis, adoramus consputum, adoramus infami sententia damnatum, adoramus etiamnum crucis & plagarum pro nobis susceptarum servantem vestigia. Cur tibi solum placeat exaltationis vocabulum? cum ne possit quidem exaltari, qui non aliquo modo fuerit inferior. Si recte inferior dicitur, in imo subsellio sedens vir optimus, eo qui summo thoro recumbit nequissimus, an non aliquo modo inferior est, qui tot humanæ vitæ injurias in se recepit? Nec enim quisquis aliquo modo inferior est, statim & simpliciter est inferior.

Non loquor, inquis, de homine assumpto, sed de *Jesu Christo*, qui est Deus ac Filius Dei. Atque ego de eodem loquor homine; & hominis filio, & homine crucifixo, tot mala pro nobis passio. Si *Jesus Christus* tantum est Dominus & Filius Dei, qui intelligitur diminutus? Si idem est hominis filius, & hætenus seipso minor, quid absurdi sit huc referre diminutionem? Et haud scio, an probabilius sit, *Christum* & *Christi* nomen, sic enim loqueris, cum duas significet naturas, pro una duntaxat accipi, non pro duabus, ut tu vis, aut (quod est absurdus) è duabus composito, etiam si cum filius hominis diminutus dicitur, quoniam comparatio ad duo refertur, sermo videtur ad utranque naturam respicere, assumptam & assumptam. Alioqui cum dico, *Christus assumpsit humanam naturam*, utrum *Christi* vocabulum pro utraque natu-

ra positum videtur, an pro altera, nempe divina? Et cum *Augustinus* ait, *Dei Filius assumpsit filium hominis*, cum utrumque sit hypostaseos vocabulum, tamen apparet utrumque pro altera natura accipi. Proin tu videris, an quæcunque aliquo modo duo significant, statim in enuntiationibus pro duobus accipiantur. Nisi forte cum *album* dico, quoniam ea vox substantiam significat, simulque colorem inherenterem, album recte pro utroque dicitur accipi. Aut quia *Pater* in divinis duas significat personas, alteram in recto, alteram in obliquo, protinus pro duabus accipietur. Aut quia *cæcus* significat oculis captum, atque obiter etiam visum, pro utroque accipietur. Et tamen quod hætenus à me dictum est, argumentando duntaxat est dictum, ut eo pervenirem quo tendebam, *βραχύ τι* ad tempus esse referendum. Tu perinde nos oppugnas, quasi hic esset disputationis meæ cardo. Sed operæ pretium est audire quanto molimine excusas, quod *Christus* in *Psalmis* dixerit se vermem, & non hominem, opprobrium hominum & abjectionem plebis. Nam hunc forte locum adduxeram. Quasi vero periculum esset, ne *Christus* crederetur vere fuisse vermis, nisi te famæ suæ patronum esset nactus. Nihil offendit piæ aures, quod vermis dicitur, non magis quam quod lapis dicitur, aut agnus, aut leo, aut vitis, aut granum sinapis, aut aliud simile. Atque hic putas tibi *Tenediam* bipennem repertam, qua omnes hujusmodi nodos dissecas, si omnia, quæ in hanc formam de *Christo* leguntur in divinis Litteris, non ad veritatem, sed ad *Judeorum* pertineant existimationem, sive, ut tu loqueris, æstimationem, vixque totum illum *Psalmum*, qui derelictionem, dejectionem, & confusionem sonat, secundum æstimationem & judicium Sacerdotum, Scribarum, & Phariseorum esse intelligendum. Atqui si sic accipi poterat, cur non mea verba sic interpretaberis? *Christum* æstimatione *Judeorum* fuisse diminutum infra abjectissimos homines? Minus est, abjectum esse infra homines, quam appellari vermem, quam probum, quam rejectamentum? Et si hæc pie possunt intelligi, cur in meis suspicaris impietatem? Sed tamen tu videris an verum sit quod ais, totum illum *Psalmum* ad existimationem *Judeorum* pertinere, nisi forte quod inibi legitur, *Foderunt manus meas, & pedes meos*: Item illud, *Omnes videntes deriserunt me*, & cætera, existimationis sunt, non veritatis. Quid, quod recentiores etiam Theologi negant *Christum* moriturum fuisse, ni Divinitas humanum corpus aliquo modo dereliquisset. Quod si verum est, non opinione, sed re fuit derelictus. Cum autem constet, appellatione vermis nihil aliud significari, quam summam *Christi* humiliationem, eaque humiliatio sita sit in malis, quæ nostra causa assumpsit: si vere mala nostra recepit, & passus est, vere fuit humiliatus, & hætenus vere vermis. Certe quod cæsus est flagris, quod consputus, quod vinctus, quod accusatus, quod damnatus, quod probris affectus, quod inter sceleratos crucifixus, veritatis est, non existimationis *Judeorum*, & tamen ob hæc vermis dicitur, ob hæc dicitur humiliatus ac diminutus, ob hæc exinanitus? Sed immerens ista tulit. Fateor, verum ista hoc sunt indigniora, si accidunt immerenti. Atque aliquanto inferius hoc agis, ut quod vermis appelletur, ad nos pertineat, non ad *Christum*, quod vermis terrenus sit, *Christus* autem cœlestis dicatur apud *Paulum*, & tamen divus *Augustinus* hunc enarrans locum, ausus est ad ipsum *Christum* referre: *Quare*, inquit, *vermis? quia mortalis, quia de carne natus, quia sine concubitu natus*. Atque hæc cum vere in *Christum* competere, non juxta hominum existimationem, quomodo tibi existimatione tantum vermis dicitur? Tametsi hoc quidem in loco, quod apud *Augustinum* sequitur, mihi non admodum probatur, qui sic interpretatur, non hominem dictum quod Deus esset: *Quare*, inquit, *non homo? quia in principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum*. Id enim argutius videtur dictum quam verius. Nec enim ideo *Christus* homo non erat quod Deus esset, nec absque tropo dictus est non homo. Tametsi sic propemodum argu-

arguatur & Ambrosius enarrans apud Lucam Petri negationem, quasi sic dixerit Petrus, non novi hominem, quod Deum agnosceret. Sed ut ad rem redeam. Idem Augustinus edisserens primum Caput Evangelii Joannis scribit hunc in modum: Si enim ipse Dominus dicit, Ego autem sum vermis & non homo, quis dubitat hoc dicere quod scriptum est in Job? Quanto magis homo putredo, & filius hominis vermis? putredinis appellationem ad nos referens, vermis ad Christum. Neque vero Paulus ideo Christum coelestem vocat, quod corpus terrenum non haberet, sed quod à contagio terreni Ade abesset. Quandoquidem illic duos fecit Adam, alterum peccandi principem, alterum innocentiae principem. Certe divus Augustinus non veretur Christo terreni cognomen tribuere Epistola 147. ad Consentium, Dominus, inquit, ad hoc terrenus factus est cum esset coelestis, ut eos qui terreni erant, faceret coelestes. Quod si solus Christus coelestis est, ceteri omnes terreni: igitur vermis appellatio in martyres, non juxta existimationem malorum, sed vere competet juxta tuam interpretationem. Quod si hic quoque valere vis *κρυπτοῦ* opinionis, cur addis Scribarum & Phariseorum? An apud istos tantum passi sunt martyres, aut apud hos tantum contempti?

Jam commentum quod adducis de non homo, cum addis: Unus enim Deus, & unus mediator Dei & hominum, homo Christus Jesus, qui sic homo est, quod omnium hominum maxime homo, & vere homo, quale sit dispiciamus. Hic si tibi res esset cum homine sophistico, vide quo pacto tueri possis Christum omnium maxime vere hominem esse, cum juxta tuum Aristotelem, magis & minus non cadat in substantiam, ut Christus magis homo dici possit, etiamsi melior cunctis hominibus dici debeat. Non referam hoc loco par pari, ut summo (quod ajunt) jure tecum contendam, & de voculis caviller, posteaquam mihi fatis liquet quid senseris. Jam opprobrium hominum & abjectionem plebis, cur vereris Christo accommodare, sed in alios homines detorques, cum Paulus non vereatur eum peccatum & maledictum dicere? Hæc verba si pie dicuntur de Christo, quæ impietas est dicere, Christum infra homines diminutum, modo id sentiat quod de Christo sentire cum primis est pium? Si verbis offenderis, his magis offendi oportuit: si sententia, nihil hic est impium, nisi si quis impie interpretetur. Si dixissem Christum humilia se infra humillimos homines, non abhorrerem, opinor: cur vociferaris impietatem, si dixi abjectum infra abjectissimos homines, cum recte humiliatus dicatur, qui se humiliavit, & nihil aliud sit abjectus quam humiliatus? Quod si vocis novitas sola te offendit, usus est ea ante nos de Christo Augustinus, hunc Psalmi locum exponens: Quare, inquit, ergo sic se abiecit, ut diceret vermis? At dices, abiecit se oratione, fateor; sed vera tamen, opinor, non vana aut ficta, unde consequitur vere fuisse abjectum. Jam quod scribis, Christum opinione Judæorum fuisse derelictum à Patre, non solum frigidulum est, verum etiam ab omnium veterum interpretum sententia dissentiens: quasi hoc Christus illic queratur Patri, quod Judæi male de se sentiant, pro quibus paulo ante oraverit. Et haud scio an præstiterit, mi Faber, ulcus hoc existimationis in totum non tangere, ne cui minus incipiat displicere Marci cujusdam, aut Marcionis, opinor, hæresis, qui, ut auctor est Augustinus, docuit Christum non vere, sed putative passum. Jam quod me rogas, qui conveniat eum, qui est primogenitus omnis creaturæ, & supra omnem creaturam, dici vermem, & eum dici non hominem, de quo dicit Apostolus: Unus enim Deus, & unus mediator Dei & hominum homo Christus Jesus, rectius ab ipso Propheta scisciteris, imo ab ipso Christo, qui se per os Prophetæ vermem dixit. Neque vereor ne ob id mihi succenseat Christus, si ipsius utar verbis in eum sensum, in quem ille dixit, si qua fides tot orthodoxis interpretibus. Atque inser hos est divus Hieronymus, unus multorum instar, qui exponens secundum caput Epistolæ Pauli ad Titum, pa-

lam Christum vermem appellat, & amplius ausus, peccatum & maledictum audet dicere. Quod autem Paulus testimonio docet Christum hominem dici, fateor, nisi sedulitatem tuam: quasi vero periculum fuisset, ne quis alioqui Christum negasset hominem, nisi unum Pauli locum nobis objecisses, cum ipse toties in Evangelio se vocet filium hominis. Porro quæ citas è divinis Libris, docens Christum non fuisse vere derelictum, non minus faciunt pro me quam pro te. Non sprevis Deum, neque despexis deprecationem pauperis. At qui deprecatur, quoniam implorat opem, aliquousque videtur derelictus: alioqui quid implorat si nihil desiderat? Ac mox: Et cum clamarem ad eum, exaudivit me. Quid clamat, qui nulla re destitutus est? aut quomodo liberantur, qui nullo pacto sunt derelicti? Et ne singula persequens fiam loquacior, & illud quod addis, Nam & virgo Maria aderat, & dilectus discipulus, & Magdalene, & mulieres Jesum sequentes, quæ multa compassione & Deo & Angelis gratia pietate flebant super eum: virginis autem cor gladio passionis ejus confossum est, & anima ejus transverberata: pro nobis facit. Cui compatiuntur? quem misericordia prosequuntur? nam id, opinor, dicis pietatem, licet vulgate magis quam erudite. Num verbum Dei Patri semper æquale? an hominem pro omnibus dira patientem? Quem flebant? num excelsiorem creaturis omnibus? an abjectum & infra latrones? & si idem unusque est Christus, in quem hæc tam diversa competunt? Vides ut hæc nostræ sententiæ adstipulentur etiam, non solum nihil officiant: ut ne illud excutiam, quod Christus apud Lucam se ipsum viride lignum appellat, innocentiae magis esse quam dignitatis. Quod miror cur adducendum putaris, nisi forte periculum erat, ne quis nostrum Christum scelerosum hominem judicaret. Aut si propositum erat colligere quæ illius dignitatem indicant, cur è tam multis paucula quædam adducis? Si volebas refellere quæcunque Christi humilitatem sonare videntur, cur vix unum aut alterum locum attingis? Vides igitur, totum hunc locum tibi extra causam esse declamatum.

Post hæc pergis excutere, an quod ad hæc mala descendit Christus, ob id fuerit in se diminutus. Belle me hercle proponis, quasi à me usquam sit dictum, illum in se fuisse diminutum: quanquam hoc in se, quid sibi velit non fatis intelligo. Si in se accipis, pro vere, dicam in se fuisse diminutum, qui vere fuerit diminutus. Fateris assumpta natura humana, susceptisque cruciatibus Christum fuisse diminutum. Vere autem eam assumpsit, vereque fuit afflictus, vere igitur fuit diminutus. Sin cum in se dicis, sentis absolute, simpliciter, & per se, fateor absolute summum, & ne nihil videar ex tuis libris hausisse, plusquam infinite summum. Jam nec illud satis intelligo, quid sibi velit quod negas, Christum in Evangelio seipsum dicere vermem, sed lucem mundi, sed viride lignum, aliaque quæ dignitatis sunt, nisi forte innuis Prophetæ verba non satis apud nos habere ponderis, & par esse ut Evangelicæ cedant auctoritati? An ut Christum credamus recte vermem dici, non satis est nobis quod à Propheta vermis sit dictus? Quasi vero non bona pars Evangelicæ historiæ Christi nobis humilitatem decantet: aut quasi Propheta non alias adoret, ac stupeat ejus sublimitatem, quem hic vermem appellat, & rejectamentum plebis. Cum legis cunas, cum præsepe, cum legis vagientem, cum circumcisum, cum fatigatum, cum ob famem accurrentem ad ficum, cum assumptum ac tentatum à Diabolo, cum legis filium hominis, cum legis non habentem ubi caput suum reclinat, cum interim nec vulpibus sua desint latibula, nec avibus nidi, cum lachrymantem legis & infremmentem, cum indigna audientem, denique cum totam passionis historiam recensens, quæso quid aliud legis, quam Filium Dei infra omnes homines diminutum, ut supra omnia exaltaretur. Cum legis deformatum, despectum, novissimum virorum, cum agnum coram tondente se obmutescentem, an paululum quiddam diminutum legis? Quæ omnia cum Christo tribuantur non offensa illius ineffabili dignitate, qua sem-

per fuit hominibus pariter atque Angelis adorandus, (neque enim, ut inquit Hilarus, potestatis dignitas amittitur, dum carnis humilitas adoratur, quod ob diversas naturas diversissima in eum competant) nihil erat cur celsitudinis admirator, humilitatis commemoratione offendatur. Neque enim ideo non vere servus dictus est, quod vere Dominus fuerit omnium. Si minister est qui sordido etiam ministerio fungitur, ille lavans discipulis pedes, aliquo pacto minister erat, at nihilo secius eorundem Dominus. Jam non video quid tibi velis, cum collectionem meam calumniaris, quasi parum argute ratiociner: Et quod, inquis, nulla proportio sit natura humana ad Deum, id non efficit quod unde discatur vermis, aliqui & Cherubim vermes appellandos, quod nec ad hos ulla sit Dei proportio. Quæso te, sic argumentor usquam? Imo ut doceam infra abjectissimos homines diminutum Christum, adduco Prophetæ testimonium. Quid autem attinebat argumento probare, quod ipse per Prophetam loquitur Christus? Jam quod subijcio, nulla enim proportio humana creatura ad Deum, eo pertinet quod præcesserat, Christum non paulum imminutum à Deo, quod tu volebas. Siquidem eas partes sic tracto, ut nunc ad hanc, nunc ad illam respiciam. Dic mihi, vñ τὸ φίλιον, utrum istuc est amice disputare cum amico, an cavillari potius?

Verum his omisissis, ad id quod erat institutum recurrat oratio. Ad eandem rationem tuebor quod impugnas. Humana natura ad divinam nulla est proportio. At Christi, inquis, ad divinam naturam est proportio, nempe identitatis & æqualitatis. Simulatque proportionis facta est mentio, video me plane τὸ πῶτον εἰς πείλον provocasse: quare tecum hoc quidem loco non admodum pugnabo cum homine in disciplinis mathematicis pene detrito. Verum ut demus æqualitatis esse proportionem aliquam, quis unquam audivit proportionem identitatis? aut quis unquam proposuit proportionem infiniti ad infinitum? Etenim, ut Aristoteles negavit finiti ad infinitum esse proportionem, ita sensit nec inter infinita duo esse proportionem, si quid credimus interpretibus. Porro quod apud Paulum legimus, Christum æqualem Deo, non opinor constitui proportionem, sed negari minorem ac majorem potestatem. Sed ut hæc arguta magis quam ad rem nostram facientia mittamus, utere tuo arbitratu proportionem vel identitatis, vel æqualitatis. Utrum hanc solam in Christo vis esse, an præter hanc aliam quampiam? Si solam, nec à Deo fuerit diminutus Christus, quod tu tamen non negas, modo id sit paululum quiddam. At juxta identitatis proportionem, ne tantulum quidem fuit diminutus. Proinde qui verum est, quod ipse dicit in Evangelio, Pater major me est? Ubi audis minor & major, alia quædam propositio sit oportet quam æqualitatis. Si tu ex Evangelii loco, ego & Pater unum sumus, recte colligis proportionem æqualitatis, qui minus ego ex Evangelii loco, Pater major me est, colligo proportionem inæqualitatis? Ea si sumitur ex comparatione rerum in infinitum inter se distantium, aut profer ex tua mathematica, quænam sit ista proportio, aut mecum fatere nullam esse proportionem. Quod si juxta hanc comparationem Christus dicitur minor Patre, aut finitis gradibus minor est, aut infinitis. Non opinor dices finitis, quum ipse fatearis, inter creaturam & creatorem nullam esse proportionem. Sin infinitis, quomodo tu defendis, cum paululum quiddam fuisse diminutum, cum paulo minus sive paulum contendas, non ad temporis spatium, sed ad dignitatis modum esse referendum? An tibi quod infinitum & immensum est, paululum quiddam dicitur? Ego impius qui juxta hanc rationem scripserim, non paululum, sed plurimum imminutum à Deo? Opinor, si unquam alias, hinc te medium teneri, nec tamen urgebo molestius, nec insultabo capto, etiam si id mereri videbatur, qui alteri de nihilo struit calumniam. Nec excutiam interim hæc tua verba (ne te retaxare videar, non me tueri) quibus agis, filii hominis ad Deum esse proportionem identitatis. Si filii

hominis, quatenus est filius hominis, ad Deum est æqualitatis proportio, cedo qua ratione minor est? Si quatenus Deus est, æqualis Deo dicitur, quid novi dicitur, aut quis istuc negat? Non enim digladior interim cum iis, qui volunt, in Evangelio sic Patrem majorem Filio dictum, ut tamen Filius non sit Pater minor: mihi satis est quod Augustinus non veritus est dicere, Filium Patre inferiorem, & inferiorem seipso. Atque id sane cum aliis locis compluribus, tum in Epistola tertia ad Volusianum. Ad hoc, Libro De Trinitate primo, Capite septimo. Rursum ejusdem Libri Capite undecimo. Atque iterum Libri secundi Capite nono.

Item quod scribis, ob id quod Verbum & Filius Dei divinæ est conditionis, ejusdemque cum Deo naturæ: nam creatura non est, perinde ac neque Deus. Hic rursus distinguo Filium Dei à Deo, dicisque eum potius magis esse creaturam quam ipsum Deum, opinor Patrem, ut Pauli modo loquutus videaris. Atqui Pater nullo modo creatura est, Filius Dei si nullo modo est creatura, consequetur nec hominem esse. Ad hæc, si Filius Dei non est creatura, loquor juxta communionem idiomatum, quomodo dicitur diminutus Filius Dei? quod ne tu quidem negas. At Joannes non veretur dicere, Verbum caro factum est. Et Paulus non veretur eum dicere factum ex semine David. Et rursus, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege. Hic audis factum carnem, factum ex semine, & vereris aliquo pacto dicere creaturam? Tametsi disputationis hujus periculum nihil ad me pertinet. Ego enim Christum creaturam esse neque ajo, neque nego: tu istuc de tuo addidisti. Sed inquires, Augustinus, Hilarus, & Ambrosius, negant Christum esse creaturam. Quid si iidem alibi vocant creaturam? Quid enim sentit Augustinus, cum ait in sermone natalitio: Admirabile mysterium, quia creator mundi voluit esse creatura. Rursus enarrans Christi sermonem in morte habitum: Voluit esse creatura, qui est creator. Idem Epistola quinquagesima septima. Proinde quod ad Verbum attinet, creator est Christus; omnia enim per ipsum facta sunt, quod vero ad hominem, creatura est Christus. Liberior etiam divus Hieronymus edisserens eum Pauli locum, qui est in Epistola ad Ephesos Capite secundo: Ipsius enim sumus factura, inquit, creati in Christo Jesu. Et quia semel ad nomen creature venimus, & sapientia in Proverbiis Solomonis, dicit se creatam initium viarum Dei: multique timore ne Christum creaturam dicere compellantur, totum Christi mysterium negant, & dicunt, non Christum in hac sapientia, sed mundi sapientiam significari. Nos libere proclamamus, non esse periculum eum dicere creaturam, quem vermem, & hominem, & crucifixum, & maledictionem, tota spei nostra fiducia profitemur, maxime cum ex duobus versiculis qui procedunt, ipsa sapientia promittat se esse dicturam, qua post secula sunt. Cum autem Christus secula fecerit, & qua deinceps loquitur, ea sunt qua post secula dicturam se esse promiserat, ad incarnationis mysterium, non ad naturam Dei referenda sunt qua sequuntur. Hactenus Hieronymus. Audis Christum quatenus incarnatus est, creaturam recte dici. Simul illud obiter admonendus es, Christum Hieronymo sic vermem dici, ut dicitur homo, & crucifixus, non opinione Judæorum, sed re ipsa, quod tibi videtur impium & blasphemum. Itidem Damascenus: Christus, inquit, est creatus & increatus, passibilis & impassibilis. Atque idem rursus: Non scandalizatur ad nomen creature, qui se servum, aut vermem, aut granum, natum de virgine nominat. Quid, quod nec is qui congeffit Sententias Theologorum, tractans hanc questionem Libro tertio distinctione xi. negat Christum recte dici creaturam, sed simpliciter dici non vult, hoc est, secundum hominem dici vult, secundum Deum non dici. Porro quod alias negant, creaturam esse Christum, cum adversus Arianos dimicant, sic negant esse creaturam, quemadmodum Arius esse volebat, qui solum Patrem verum Deum, solum Patrem vere increatum docebat. Quid, quod ipse tui oblitus, quem hic creaturam negas, alibi creaturam facis, cum ais: Hominis qui Christus est, nulla intelligitur distantia, cum eam ad Deum habet approximatio nem

unionem, qua creatura ad Deum nulla potest esse ma-
n. Si *Christus* nullo modo creatura dicitur, quid agi-
 tur hoc sermone? nisi forte naturam humanam creatu-
 ram esse fateris, *Christum* ut hominem creaturam esse non
 vis? Quod si tuo exemplo de verbis cavillandum est,
 quid sentis cum ais, *Christum unionem habere ad Deum*?
 An *Christus* hic tibi naturam humanam significat? Et li-
 cebit ita loqui, *Deus Christum assumptum*? Alioquin quo modo
Christus unitur Deo, cum sit ipse Deus? Et ubi est in
 quo nos ridebas, qui videmur *Christi* nomen pro altera
 natura usurpare? Etiam atque etiam te rogo, *Faber*, vi-
 de quantam fenestram aperueris in teipsum, qui sic
 odiose mecum de verbis cavilleris.

Deinde quid sentis cum ais, *Verbum & Filium Dei*
divina esse conditionis, cum conditum esse negent o-
 mnes Christiani, certe quatenus est Verbum & Filius
 Dei? Quis enim dixit Filium Dei conditum? Non
 quod interim me fugiat, te conditionem pro ratione
 naturaue usurpasset, sed ostendere volui, quam facile
 sit de verbis in alium cavillari, si tuum mihi placeret
 exemplum. Atque hic rursus discas Filium Dei, &
 Deum, quasi Filius Dei Deus non sit: ut ne quid notem
 omnino fugiendam amphibologiam, si usquam erat fu-
 gienda in hisce verbis, cum ais: *Nam creatura non est,*
perinde ac neque Deus. Videris enim dicere, Filium nec
 creaturam esse, nec Deum. Quod si tu more Rhetor-
 um, vel tuo potius, tibi permittis de Deo loqui, cur
 nos tam moleste taxas circumspicius loquentes te?
 Sin à nobis recentium Theologorum anxietatem exi-
 gas, cur tu nec veterum eruditionem, nec recentium
 præstas argutiam? An ignorabas, quam iniquam in sese
 legem statuat, qui aliorum censor esse velit? Verum
 hujusmodi persequi, nec animus est, nec otium. Fateor
Christum quædam esse & non esse, cum idem sit Patri
 æqualis juxta divinam essentiam, Patre minor juxta na-
 turam humanam. At quod minor est Patre, aut, si pa-
 teris sic nos loqui, seipso, quæro utrum finitis partibus
 minor est, an infinitis? Non dices finitis: quod si infi-
 nitis, non impie dicemus, opinor, *Christum* juxta natu-
 ram assumptam nullam habere proportionem ad Divini-
 tatem. Quod si evinco, ubi est quod tu tantopere affe-
 veras, à solo Patre fuisse diminutum, atque id sane per-
 pusillum? Nisi forte sophisticis argutiis hic mecum a-
 cturus es, ut quemadmodum qui quinque nummos ha-
 bet, is & unum habet: ita qui multum sit diminutus,
 idem & paulum diminutus dici possit. Quod si libeat
 ad istum argutari modum, *Christus* nec exaltatus dice-
 tur, nec diminutus: quid enim majestatis accedit ei, qui
 semper æqualis est Patri, aut quid diminui potuit, cu-
 jus Divinitati nihil decessit, humanitas etiam evecta est?
 Verum hæc ad vivum exigere, non est hujus instituti,
 cum satis interim habeam, impietatis notam à me depel-
 lere. Porro quantum è tua perpetua disputatione colli-
 gatur, nec tua magni refert, utrum *Christus* Angelis di-
 catur inferior, an hominibus, hoc est, utrumque æque
 putas impium, quod semper fuerit pro sua dignitate
 utrisque pariter adorandus. Sed inferiorem Angelis
 quantum ad humanam naturam & afflictionem fece-
 runt, ut ipse fateris, *Athanasius*, *Chrysostomus*, *Theophyla-*
ctus, & *Augustinus*, nisi forte aliud censes imminutum
 esse, aliud inferiorem. Sed hos viros, quoniam non pu-
 tasti convictis insectandos, sic excusas, ut dicas eos Se-
 ptuaginta interpretatione deceptos, & ratos sic esse apud
 Hebræos, simpliciter errasse. Esto, nescierint quid le-
 gerent Hebræi, homines Græci, Latinique: cæterum
 qui factum est, ut tantam impietatem, quantam vis in-
 de in hac interpretatione, non senserint tanti Christia-
 ni religionis proceres? Cur unus ego male audio velut
 actor hujus sententiæ, qui eam nec primus protuli, &
 nunc recenseo, nec defendo? Imo qui diversæ senten-
 tiæ magis favere videor, si sum in alterutram propen-
 sor? An tantum admisi facinus, quod non totus ac pro-
 pinus iverim in tuam sententiam, & altera probata, alte-
 ram explodam atque everberem, ac pene lapidibus in-
 fector? Quid enim aliud quam lapides loquitur, juxta
 dictum *Plantinum*, qui istiusmodi verba intonat? *Chri-*

A *sto* Deoque indignissimum, & Spiritui adversantem,
 & Prophetæ mentem subruentem. Ac rursus illud:
Et sic, inquis, qui non littera, sed spiritu ducuntur, exponunt
fideles. Quid igitur? qui secus exponunt, carne ducun-
 tur, & infideles sunt? Quis non metuat hæc verba potius
 quam ullos lapides? Atqui hujusmodi dictis, & his eti-
 am atrocioribus oneras amicum tuum in hac benevola
 tua disputatione, amico animo suscepta. Quis postero-
 rum mihi vitio vertisset, si faxis, quibus immerentis ca-
 put impetis, te relapidassem? & tamen Christianæ mo-
 destiæ memor admonuisse te sat habui: quanquam, ut
 dixi, non satis intelligo quid senseris cum ais, *Christo*
Deoque indignissimum. Si Deum Patrem intelligis, de hoc
 non sum loquutus: sin Filium, quomodo conjunctione
 separas Deum à *Christo*? Si me stupidum, si lapidem, si
 belluam, si peponem, si bliteum, si quidvis aliud facias,
 nec admodum commovebor, nec admodum refragabor,
 ignosce mihi, unum hoc convitiolum genus ferre non
 possum. Quis enim ferat ea quæ scribis in hunc modum?
Et si tum propter hac, tum propter alia impropria multa,
non negem Christum Dominum multum abjectum & diminu-
tum judaeorum opinione & adversarii sermone, cui mea sen-
tentia non pertinaciter hæret, non tamen ita res in se habebat.
 Quocunque animo tu hæc scripseris, quomodo putas
 interpretaturos qui legent? Me amicum, cum *Judeis*
 male de *Christo* sentientibus conjungis, cum tu interim
 C *Christi* defensor stes inter pios homines, & ais, *Christum*
 meo sermone dejectum ac diminutum, ac si pertinaci-
 ter hæream, videris denuntiare periculum: meque ad-
 versarium appellas, qui hac in re pro te faciebam, nisi
 forte *Christi* facies adversarium, & quo sit odiosus, Sa-
 tanam appellabis. Hæc, mi *Faber*, non recenserem, nisi
 quo liqueret omnibus quam invitatus ad hanc Apologiam
 descenderim, cujus ingenium à nulla re magis abhor-
 ret, quam ab hujusmodi conflictationibus. Et addis,
Ecce suam passionem vocat exaltationem, non dejectionem, nec
in malam notam humiliationem. Quorsum hæc? (penie do-
 lor antevergens effutierat, sed reprimam me.) Egon
 dejectionem aut humiliationem in malam notam *Chri-*
 sto tribui, quem ut fontem omnis gloriæ adoro? Et hu-
 jusmodi benevolis & candidis dictis tua disputatio re-
 sperfa est? Quis vero non exosculetur tam amicam cum
 amicissimo conflictationem? Atque hæc mea præco-
 nia ne interciderent, mediis commentariis tuis admi-
 scuisti, & quasi id parum esset, ne verbulo quidem nos
 admonendos putasti, ne si rescissem, in tempore me
 purgarem, neu priusquam virus late serpsisset, adhibe-
 rem antidotum. Sic enim interpretabuntur posteri,
 tua fortassis lecturi. Non hic insectabor, quam parum
 erudite, imo quam impie colligas, *Christum* non fuisse
 humiliationum supplicio crucis, quod corpore exal-
 tatus sit à terra, hoc est, in crucem suffixus, cum
 Paulus hanc vocet humiliationem, quemadmodum
 ante demonstravimus. Imo Filius sic humiliatus illu-
 stravit Patrem, & Pater vicissim resurrectione illu-
 stravit Filium. Gloriam merebatur humilitas, etiam si
 nostra gloria crux est *Christi*, nisi forte cum *Paulus* ait:
Propter quod Deus exaltavit illum, & dedit illi nomen su-
pra omne nomen, &c. rursus illum adegit in crucem. Ve-
 rum ut ad id, quod coepimus, redeamus: Si *Athanasium*,
Chrysostomum, *Augustinum*, imo Doctores omnes excusa-
 tos haberi vis, quod auctoritatem Septuaginta, qui à
Christo fuerunt alieni, sequuti sint, cur mihi blasphemiae
 crimen impingitur, qui virorum orthodoxorum sequar
 auctoritatem, imo qui illorum sententiam tantum re-
 censeam? Si sacrilegum est dicere, *diminutum infra ho-*
 mines *Christum*, quod hominibus semper fuerit adoran-
 dus, non aberit à sacrilegio, *Christum diminutum* dicere
 F *infra Angelos*, sive *ab Angelis* (nihil enim hic refert qui-
 bus verbis rem eandem explicemus) quod his semper
 fuit adorandus. Quod si pie vereque dicitur ab An-
 gelis diminutus ob carnis nostræ fragilitatem, & hu-
 jus vitæ incommoda, quæ nostra causa in se recepit,
 quod his nullus Angelorum sit obnoxius, opinor
 haudquaquam impie dici, *Christum* ad tempus infra ple-
 rosque, imo omnes homines diminutum, qui plus af-
 fectio.

fictionum in se recoperit, quam hominum quisquam unquam sit passus, aut perpeti possit. Quorum vero pertinet illud, quod ex tribus unum facis, & *Athanasium*, *Chrysostomum*, ac *Theophylactum*, unius hominis vice supputas? Finge solum *Athanasium* hoc dixisse, an unius esset levis auctoritas? Quod si numero suffragiorum pondus accedit, hanc opinionem nemo non sequitur, uno excepto *Hieronymo*, quanquam & ipse sequitur, videlicet locum hunc subinde adducens juxta Editionem Septuaginta.

Tandem descendis ad illud quod proposita prius disputationis meae summa, statim in initio labefactatum oportuit. Proinde mihi videtur, inquam, illud, paulo minus, quod Graece est *βεχχύτες*, non ad dignitatis imminutae modum esse referendum, sed ad temporis modum, quo versatus est *Christus* in terris, quasi dicas, ad breve tempus diminutus est ab Angelis. Huc videlicet tendebat disputationis meae summa, ut docerem *βεχχύτες*, quod Interpretes reddidit, paulo minus, non ad humiliationis, sed ad temporis modum esse referendum. Id si tu non videbas, quid cecius? sin videbas & dissimulabas, quid impudentius? Nam operae pretium fuerit aliquantisper repetere, quibus rationibus superius mecum egeris: Nam ingenue colligitur, inquis, Filius hominis imminutus est infra abjectissimos etiam homines, & abjectissimi homines imminuti sunt multum ab Angelis, igitur & filius hominis multo fortius imminutus est ab Angelis. Si multum, non igitur parum (sunt enim hac pugnantia) quod nihilominus juxta adversantis sententiam intendit Propheta. Nam juxta Septuaginta Editionem ait: Minuisti eum paulo minus ab Angelis, quam etiam approbat interpretationem. Et si multum imminutus ab Angelis, tanto fortius multum à Deo: subruetur igitur Propheta, quomodocunque sive à Deo, sive ab Angelis interpretemur. Quare hic sermo seipsum elidit, & falsum esse omni ex parte manifestat. Haecenus tua recensuimus, in quibus ut negligam sermonis ineptias, & prodigiosam balbutiem, cogor non Dialecticem modo, in cuius studio per omnem vitam tibi sudatum est, verum etiam sensum communem desiderare. Ego colligebam, Christum non parum fuisse diminutum, sed paulisper, hoc est, multum, sed ad breve tempus, atque ita lectionem utramque constare, sive legas à Deo, sive ab Angelis. Tu ex his novo syllogismo ratiocinaris, me sensum Prophetæ subruisse, utroque modo legatur. Quis non miretur acumen istud plusquam *Chrysippum*, quis effugiat *κεχθίτων τσόνι*, intento cornu utrinque minantem? quis non fateatur, istam operam tot annis in Dialectices studium pulchre tibi collocatam? Talibus argumentis doces amicum impie loquutum. Ob istam disputationem Deum è cœlo devocabas, ob eandem omnis lucis infusori gratias agis, in secula seculorum. Hic iterum atque iterum appello conscientiam tuam, mi *Faber*, cum hæc tecum recognoscis, ecquid tui te pudet? Si ista tibi serio scripta sunt, non dicam, ubi est tua philosophia? cujus fortasse me rudem putas, sed ubi mens hominis? Si joco, dic mihi per Gratias, siccine ludis in amicum? Si ex animo ad istum ratiocinaris modum, quid fingi potest delirantius? Si me derides, ubi est illa nostra peramica amicitia? Non eadem opinor, decent *Fabrum* & circulatorem. Usque adeo nihil referre putas quid chartis tuis illinas? Usque adeo male sentis de hujus seculi ingeniiis, ut istas ineptias vel ferant, vel non sentiant? Quis hic non fatebitur, optimo jure tua verba in teipsum retorquenda? Quare hic sermo seipsum elidit, & falsum esse omni ex parte manifestat? Verum interim hoc meo jure nolim uti: mihi sat est, te tibi ostendisse, ne pergas posthac ad eundem nugari modum: si tamen hoc nugari est, hujusmodi verborum præstigiis amicum impietatis accusare, & Prophetici sensus facere subversorem. Quid autem tibi vis cum ais, juxta adversantis, hoc est, meam sententiam, Prophetam in hisce verbis, Minuisti eum paulo minus ab Angelis, sensisse Christum multum ab Angelis fuisse diminutum? cum palam eloquar sensisse, ad breve tempus fuisse diminutum: porro multum an parum fuerit imminutus, non hic

A agebatur. Neque rursus simpliciter tibi donarim, quod tu ceu confessum assumis, abjectissimos homines infra Angelos multum esse diminutos. Nam fieri potest, ut abjectissimus homo, ut hic accipio abjectissimum, sit aliqua ratione major Angelis.

Jam ipse finem facturum eram refellendi, si tu impetendi finem facere posses. Quasi hæcenus parum ineptieris, pergis ac subicis: Et non minus eadem ratione propria assertioni adversatur, id quod subnectit hoc modo. Ne ab Angelis quidem paululum fuit imminutus, qui usque ad famem, ac sitim, usque ad flagra, ad crucem, usque ad mortem denique descenderit. Si non ab Angelis paulum quidem fuit diminutus, quomodo approbatur in Propheta legendum esse: Minuisti eum paulo minus ab Angelis? Pugnanti-ne paulo minus, & non paulo minus? paululum & non paululum? Ut hic gestis, ut exsultas, ut tibi places? Quam ridiculum te ipsum præbes dum me derides? Quis negat, paulum & non paulum inter se pugnare? Istuc opinor, non vidisses, nisi tot annos versatus esses in *Aristotele*, quod vel cæco, ut ajunt, sit perspicuum. Atqui non pugnant alicubi paululum & diu: non pugnant diu & non multum. Neque enim hæc conjungo, *Christus paululum fuit diminutus*, & non paululum fuit diminutus, sed *Christus multum fuit diminutus ab Angelis*, at non diu: aut *Christus paulisper fuit imminutus præ Angelis*, at non paululum. Hoc erat tibi refellendum priusquam istam inires ovationem, ne quis Graecum illud posset objicere, *οὐδὲ τὸ πλεονέκτημα*. At tu perinde quasi tibi debellatum esset, incipis lascivire facetiis, homo festivus ac falsus: Verum id, inquis, libens tribuerim, filium hominis non paulum fuisse diminutum ab Angelis, quandoquidem ab Angelis nullo pacto diminutus fuit. At non sentis interim, dum maxime negare vis filium hominis fuisse diminutum ab Angelis, te fateri diminutum ab Angelis. Si dixisses, filius hominis non fuit diminutus paulum ab Angelis, fortasse consistere poterat, non omnino fuisse diminutum: verum cum ais, non paulum diminutum est, propositionem reddis affirmativam, quod negatio non, nihil agat in prædicatum, diminutus est, sed in adverbium, paulum. Neque enim refert hic quo loco sit negatio, sed quo referatur. Quod si contendis ad utrumque referri, reclamabunt tibi omnes qui Latine intelligunt, nisi forte cum dico, *Petrus non parum te amat*, accipi possit, te nec multum nec parum à Petro diligere: aut si dicam, hic non multum dedit, accipi queat, nihil dedisse. Secus esset si diceres, *Christus ne paululum quidem fuit imminutus*: negares enim ullo modo fuisse imminutum. Vides quam circumspexitum esse oporteat, qui paret alterum irridere, multo magis qui paret impietatis criminari. Verum his tricis omittis redeamus ad id quod fero tandem incipis convellere, nimirum illud quod scripseram, *βεχχύτες* ad temporis modum referendum, quo *Christus* versatus est in terris usque ad resurrectionem. Ac primum vide, mi *Faber*, quam nec hic quicquam asseverem, sed veluti tentans ac vestigans loquar. Proinde mihi videtur, inquam. Quam opinionem (ut dixi) demiror cur tantopere putaris impugnandam, cum adeo non officiat tuæ sententiæ, ut adjuvet etiam, nisi forte libuit tibi tota hac disputatione nusquam à me non dissentire. Siquidem ut jam eviceris legendum esse paulo minus à Deo, non ab Angelis, altera te circumstat difficultas, & nihilo secius in vado hæres, quomodo paulum descendisse dici queat, qui Deus ad humanam naturam, & ad humanæ naturæ injurias, & si mavis *Hilarii* verbum, contumelias descendit. Quæ difficultas si tibi non est animadversa, acumen istud tuum solitum in te desidero: si dissimulas, ingenuitatem requiro. Impius tibi videor, si scrupum hunc indico, si excutiendum propono? qui nisi tollitur, nec tua stabit interpretatio. Tot testibus, tot argumentis docui, non paulum sed multum fuisse diminutum. At finge me prædidiis omnibus nudatum, uno tantum telo tecum agere, quod ipse *Paulus* mihi porrigit, dicens, *exinanivit semetipsum*: quo te vertes? qua techna elaberis? An sic interpretaberis, *exinanivit*, id est, paululum

lum quiddam humiliavit? At quis istam interpretationem non statim explodat, exhibilet, & tota Anticyra dignum judicet: si quicquam omnino dignum Anticyra: perinde quasi sermonem hunc, voluptas exstinguit animi vigorem, sic interpretetur aliquis, voluptas paululum minuit animi vigorem: aut si quis internecionem exercitus, paucorum interitum exponat. Quid sonet exinanire Latinis, satis est cognitum: *Quintus Curtius* usurpavit pro exhaurire. At *Paulo* dictum est *ἐκένωσεν*, id est, inaniuit, & ut ita loquar, in nihilum redegit, ut nullo verbo magis potuerit summam *Christi* humiliationem attollere, & diminutionis hyperbolen exprimere. Tu contra laboras, ut quam minimum fuerit humiliatus, & πάντως γένοιτο, quidquid insignem humiliationem sonat, ad hominum impiorum existimationem detorques. Ego contra, ut exemplum humilitatis in *Christo* insignem esse volo, sic verissimum fuisse contendo, quamquam nihil erat cur in his angustiis ipse te torqueres, si nostrum βραχύ τι sequi quam calumniari maluisses. Siquidem iste qui te urgebat nodus prope modum explicatur hac mea, imo veterum Græcorum in erpretatione.

Atque hic Græcorum simul & Hebræorum præfidii me aggredieris. De Hebræis mox videbimus: inter quæ quod a Græcis adfers adversus opinionem meam, cuiusmodi sit dispiciamus: *Non crediderim*, inquis, nam βραχύ τι apud Græcos, & Lingua quidem peritos Græcos, non temporis, sed potius dignitatis æstimationisque modum dicit. *Eustathius* enim id Homericum exponens *Iliados*, δέκα δὲ χρυσὸν τάλαντα, ait, Εἰ γὰρ περὶ τὰ τάλαντα ἑλλήνων ἐστὶ, βραχύ τι ἐστὶ. Atque hac auctoritate satis existimas probatum βραχύ τι Græcis ad tempus referri non posse. Primum illud mihi subridiculum videtur; te ad *Eustathium* *Homeri* interpretem confugere; quo doceas, βραχύ pro pusillo poni, cum id ex quibusvis Auctoribus demonstrare sit promissimum. Nec enim opinor id abs te factum ambiciosius, ne videlicet nesciremus te in *Homeri* *Rhapsodiis* versari. Atqui *Eustathius* ut *Homeri* interpretes legitur, non ut auctor recte loquendi, perinde quasi ego docere volens Latine dici, fregit navim, exemplum proferam è *Beroaldi* aut *Badii* commentariis potiusquam è *Cicerone* aut *Terentio*. Quamquam quid omnino erat necesse probare, quod nemo neque nescit, neque negat? Cæterum ut obiter excussem accusantem, suspicor istud non lectum tibi, sed aliunde ex annotamentis sublektum. Sed qui consequitur, βραχύ, sive pusillum, si quando ad æstimationem pertineat, non posse idem ad tempus, aut aliud quidvis accommodari? ut si recte dicatur, paululum nuntiorum, non possit recte dici paululum temporis? Aut si Latine dicamus, brevem vestem, non possit Latine dici, brevem diem? Sic enim tu ratiocinaris, qui me paulo post in *Anticyras* mittis, quod tibi parum dialectice colligere quiddam videor, qua de re suo dicitur loco. Ego nec hic, nec usquam imitabor, quod à Christiana modestia videatur alienum. Tantum hoc loco dialecticam istam desidero, quam tu annis (ni fallor) plus viginti vel didicisti, vel docuisti, desidero mathematicum acumen. Et vide, obsecro, te carissime *Faber*, quo te calor iste disputationis abripuerit. Doces nos διδασκαλικῶς ceu summa ferula Græce loqui, & leges novas præscribens ais, si tempus significandum sit, potius dicendum ἐν ὀλίγον: sic enim fere loqui *Philosophos*: aut μικρόν, quod etiam in *Evangelio* temporis accommodatur. Ut ne caviller quod *Philosophos* recte loquendi auctores facis, quis negat μικρόν & ὀλίγον temporis moram significare, si χρόνον vel addas, vel subaudias? sed eadem aurum, aut agrum, aut si mavis alinum significabunt, si quid horum vel addas, vel subaudias. Quæso te, quid dicturi sunt eruditi gravesque viri, qui hæc in tuis libris legerint, præsertim eo in loco, quo amicam impietatis reum facis? Quem nasum, quos ronthos, quas sannas tollent quidam, qui solent & bene dicta calumniari? Si quid huiusmodi privatim ad me scripsisses, celassem honoris tui gratia, nunc ceu rem lecta dignam, & tibi gloriæ futuram studio vulgasti.

A Nec his contentus, pergis, & ais, *Septuaginta* si tempus intelligi voluissent, dicturos fuisse ἡλπίσας ταχύ, quod ταχύ sonet parvam moram. Quid ego audio? qui senserit aliquem hominem ad breve tempus vixisse, Græce dicet ταχύ ἐξῆλθεν, hoc est, cito vixit, an potius cito mortuus est? Sic enim tu vertendum putas, *Ministri* eum cito ab Angelis. Pudet horum, mi *Faber*, ita me *Deus* amet, vel tuo nomine, & utinam in istam arenam, quæ proprie, ut dixi, tua non est, aut non descenderes tam libenter, aut non tantopere immorareris, fortassis in rebus majoribus felicior. Fac *Eustathium* docuisse, βραχύ ad tempus non pertinere, id quod non docuit, num existimas *Athanasium* aut *Chrysostomum* minus calluisse Græce quam *Eustathium*, viros usque ad eloquentiæ Græcanicæ miraculum celebres? Ego nihil dubitem horum utrumvis vel tribus *Eustathio* opponere. Age, quid si tibi profero locum ex ipso *Lucæ*, ubi palam βραχύ τι ad tempus refertur, num erit etiam quod tergiverferis? En ipsum accipe sic loquentem in *Actis* Apostolicis Capite quinto, ἐκέλευσεν ἕξω βραχύ τι τὰς πόλεις ποιῆσαι. Num hic putabis ita vertendum, *Iussit* foras *Apostolos* paulo minus aliquid facere? Nihil hic prætexi potest, quin βραχύ τι ad breve temporis spatium pertineat, in quem sensum vetus *Interpres* transtulit, & nos vertimus: *Iussit* ut paulisper secederent foras *Apostoli*. Nec ipse sensus patitur, alio detorqueri quam ad tempus. I nunc & præcipe nobis, βραχύ τι Græcis ad tempus referri non posse. *Septuaginta* in eum sensum non usurpasse, *Athanasium*, *Chrysostomum*, *Theophylactum*, *Augustinum*, atque ipsum adeo *Hieronymum*, nam hac quidem in parte nobiscum facit, βραχύ τι perperam ad tempus retulisse. Vides, optime *Faber*, quanto consultius sit aliquoties prudenter dubitare, quam fortiter asseverare, quam in partem tu mihi nonnunquam aliquanto videre vehementior, plus satis abhorrens ab Academicis. Atque idem *Lucas*, qui sine controversia scripsit *Acta*, nonnullis creditus est huius *Interpres* *Epistolæ*. Quid, quod hoc ipso in loco *Paulus* satis indicat se de temporis modo sensisse, cum subjicit? *Eum autem* qui modicum quam *Angeli* minoratus est, videmus *Jesus* propter passionem mortis gloria & honore coronatum. Quod homo esse cœpit, nunquam esse desiit, atqui cito desiit esse mortalis. An tibi paululum diminui videtur, qui usque ad supplicium mortis descendit? quod si nec tu dicis, ut opinor, quo tandem referes βραχύ τι, nisi ad tempus, quo tot tantique Græci *Scriptores* retulerunt? Neque enim tibi magnopere profuerit, hæc verba propter passionem mortis in tua translatione è suo loco in alium transtulisse, ne possent ad suum referri participium. Sic enim tu legis: *Videmus tamen Jesus*, qui paulo minus à *Deo* minoratus est, gloria & honore coronatum, propter passionem mortis. Nihil enim non torques, nullum non moves lapidem, quo filiam istam tuam; novam opinionem tuearis: atqui vide ne tuus partus tibi plus satis blandiatur. Quid, quod etiam velut *Aristarchus* quispiam loquendi regulam nobis præscribis, si *Musis* placet: *Cæterum*, inquis, cum vocabula multum & parum, & similia junguntur vocabulis auctorem diminutionemve designantibus, nequaquam significare solent tempus. Hic autem paulo minus jungitur vocabulo, minuiisti, quod diminutionem significat, secus autem esset si jungeretur particula designanti tempus. Quod ego audio enthymema? Solæcitimus igitur erit si dixerò: *Extulisti me paulisper* tuis laudibus: quanquam ingenue fateor, Latinis quædam peculiariter ad tempus pertinere, quod genus sunt, paulisper, aliquantisper: alia non item, ut multum, parum, nisi tempus addas: atqui non est eadem apud Græcos distinctio, & sicuti nobis addendum est temporis vocabulum, ita Græcis sæpenumero apponitur, frequenter etiam subauditur, quod nos quoque nonnunquam imitatur, ita loquentes, brevi veniam, nimirum tempore, non quod hoc factum velim in præsentī loco, ἡλπίσας αὐτὸν βραχύ τι, sed quod existimem, nomen neutri generis adverbii vice

vice positum eodem modo, sicut paulo ante ex ipsius *Pauli* verbis docuimus.

Jam quod ex Hebræorum auctoritate producis, paucis excutiamus. Locos aliquot citas ex Hebræorum libris, in quibus *Meat* non ad temporis modum, sed ad aliud quippiam referatur. Ingenue fateor, me in hisce litteris judicem esse non posse, neque te puto eo progressum, ut postules nos hac in re auctoritati tuæ cedere: nec Hebræi, nescio cujus, quem nobis objicis, tam gravis est apud nos auctoritas, ut nefas sit ab eo dissentire, & tu tot locis productis, tantum doces, *Meat* aliquando ad aliud quam ad tempus pertinere, at non doces ad tempus pertinere non posse. Neque mirum sit aut novum, vocem ad multa communem, ad alia quoque nonnunquam referri quam ad unum aliquod. Quid si quis tibi proferat locum ubi palam ad tempus refertur, quid facies tuæ novæ regulæ? En tibi Psalmo xxxvi. *Et adhuc pusillum & non erit peccator.* Hebræis est *Meat*, nec potest accipi secus quam de brevitate temporis. Item Psalmo cviii. *Fiant dies pauci*, pro pauci Hebræis est *Meatim*, an negabis hîc *Meat* ad temporis brevitate pertinere? Rursus Psalmo 11. *Cum exarseris in brevi ira ejus*, an non Hebræis est *Bimeat*? Nec dubito quin triginta loca possint colligi, si cui vestigandi non desit otium; quando hæc è Psalmis duntaxat occurrerunt; nam is liber Hebraice excusus mihi forte tum aderat: quanquam ad labefactandam præceptionem tuam vel unus sufficere possit locus. Quod si convenit tam anxie disputare de verbis, quærendum erat quid Latinis sonaret, paulo minus, profecto nihil aliud quam *prope*, aut *propemodum*. Sic enim usurpavit Suetonius in Nerone: *Talem principem paulo minus quatuordecim annos perperis terrarum orbis, tandem destituit.* Ac rursus in Tiberio: *Et cito mortem etiam obiturus, quod paulo minus evenit.* Iterum in eodem: *Verum liberatus metu, civilem admodum inter initia, ac paulo minus privatam egit.* Vides Auctori tam gravi, paulo minus nihil aliud esse quam *pene*, & consimili figura Apulejus dixit, *minimo minus*, pro *penissime*: quomodo Græci dicunt μικρόν ὀλίγον, cum paululum abesse significant quo minus fiat aliquid. Cum sis tantus sermonis Græci & Hebræi Aristarchus, ut loquendi leges præscribas mundo, cum sic offendaris oculis, ut his *Christum* deijci dicas, demiror hanc vocem in tua interpretatione tibi non esse mutatam: cum omnem sensum Prophetæ invertat, nisi forte idem sonant *pene diminui*, & *paulum diminui*, cum hîc aliquantulum intelligatur diminutus, illic intelligatur non fuisse diminutus, etiamsi parum absuit ut diminueretur. An forte quemadmodum Augustinus negat Balaam divinum ad asinæ sermonem obstupuisse, quod monstris assuevisset, ita nec tu istiusmodi sermonis portentis quicquam offenderis? Multa sciens prætereo, ne bis molestus sim lectori, si res per se molestas & inamœnas prolixa disputatione reddidero molestiores: velut illud, quod cum indico Thomam propemodum sensisse cum Chrysostomo, quod admonet, paulo minus bifariam accipi posse, vel ut pertineat ad quantitatem, vel ut pertineat ad durationem, sic illum excusas, quasi ego hoc in illius odium adduxerim. Et ni suspicionem hanc excluderet mihi spectata sinceritas tua, subolebat nonnihil cum hæc scriberes, tibi Thomam aliquem in consilio fuisse, qui Thomam aliquanto civilius tractes quam Athanasium aut Chrysostomum.

Verum ut ad reliquas Apologiæ, hoc est, criminatio- nis tuæ partes respondeam: Ais à me scriptum: *Sunt qui Lucam putent interpretem fuisse, quam opinionem si recipimus, is interpret in jus vocari non potest.* Quid hîc est, mi Faber, quod te offendit? an quod dixerim, quosdam in hac fuisse opinionem? an non id palam testatur Præfatio, quam in hanc Epistolam habent nostri codices? Eam ut donemus non esse Hieronymi, certe si Beda est, si Isidori, si alterius, apparet hominis esse non omnino indocti, & publico Christianorum usu compro-

A batur: ne interim ex aliis argumenta proferam, cum idem quod in hoc argumento legitur, referat Eusebius Ecclesiasticæ Hist. lib. vi. Cap. xi. ex auctoritate Clementis Alexandrini, nec dissimulat Hieronymus in Catalogo Scriptorum illustrium. Atqui cum incertus sit Interpres, qua fretus auctoritate tanto supercilio pronuntias, non esse Lucam? an quia sequutus est Editionem Septuaginta? Quid mirum si hoc faciat Lucas Interpres, cum idem aliquoties faciat Paulus & in aliis Epistolis, in quibus ipse sui interpret est? Et tamen feci tibi liberum utrum eam opinionem recipere velles, an non. Quod si non recipis, nihil est quod mecum litiges. B Certe verum est (si ea vera est opinio) Interpretem in jus non esse vocandum, nisi forte Lucam in jus trahendum putas. Et tamen subjicis: *Ceterum non oportet hic auctoritatem scribentis, quicumque is fuerit, sed veritatem facere victoriam.* Ex animo-ne, Faber optime, tibi dicuntur ista, an joco? Quicumque fuerit auctor aut interpres hujus Epistolæ, nihil-ne habebit momenti auctoritas, ne si Paulus quidem ipse fuerit, aut interpres Lucas? quid hîc senseris, ipse videris, certe nulli obscurum esse potest, quid his verbis expresseris. Verum hîc non urgebo te tuis dictis, quando satis conjecto, te sensisse non magnopere referre quis fuerit interpres, cum tibi constet Lucam non fuisse.

Post hæc illud exagitas, quod ex annotationibus eorum, qui litteras Hebraicas profitentur, indicarim Eloim apud illos utroque numero poni, tum πολύθεμον esse vocem. Idque tibi non omnino displicebat cum scriberes in hunc Psalmum. Quandoquidem pluralitatem numeri trahis ad tres personas, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum. Hanc vero novam regulam, quam opinor Hebræus aliquis suppeditavit, nec approbo, ne refello. Certe nullus Hebræorum negat, El proprium esse Deo, Eloim nunc poni pro El, nunc pro Deo, adjuncto consortio, sicut in condendo mundo, faciamus, inquit, hominem: nunc pro Angelis, nunc pro Primatibus aut Judicibus, nunc pro Dijs. Hoc tantum volunt interesse inter Eloim & Malachim, quod Malachim dicantur Angeli, quoties ad functionem aliquam mittuntur, Eloim, quoties dignitas & eminentia declaratur. Ais autem Septuaginta, quoties Eloim usurpatur absque nota pluralitatis, semper vertisse Deum. Id si verum est, & hoc loco vertissent Deum, cum absit ea nota, quemadmodum ais. Certe nomino, quem hîc sim sequutus, & cui tu quoque, ni fallor, plurimum tribuis. At is eadem docet in Operis nuper editi libro tertio, citatis aliquot divinæ Scripturæ testimoniis. Vide vero ut vere tuus sermo sese elidat. Ais Septuaginta sic ubique vertisse, & hîc fatere secus vertisse, perinde ac si dicas, E Cygnum totum esse candidum, & idem fatearis Cygnum rostro esse nigro. Mirum vero non esset, si nos pingues in hujusmodi subtilitatibus laberemur: te tantum dialecticum sic allucinari mirum est, præsertim cum hujusmodi erratula in amici scriptis rigidus censor insecteris. Mihi igitur probabile est Septuaginta vidisse, & hîc Eloim posse numero multitudinis accipi, attamen quoniam Deum non sunt ausi dicere, nec visum est ponere Deos, Angelos verterunt.

Existimo nihil à me prætermisum, quod non diluerim argumentis clarissimis, & in quo non tibi quoque satisfecerim. Verum quoniam omnis disputatio tua carebat ordine, quod singulas annotationis meæ partes ut incidebant convelleres, & mihi necesse fuit in respondendo tuum ordinem sequi, fortassis lectori sermo videbitur confusior, & ob id parum dilucidus, non alienum fuerit, ceu per Epilogum, rei totius summam in compendium contrahere. Primum igitur demonstratum est, de summa rei mihi tecum nullam esse controversiam, imo dum mecum pugnas, te tibi ipsi adversari. Recenseo duplicem lectionem, quarum utraque tantis nititur Auctoribus, ut non putarim hanc aut illam contumeliose repudiandam, & alias quoque probe utramque consistere: si modo Eloim Hebræis utriusque numeri est, & modo Deum, modo Deos, modo Judices, modo Angelos sonat, quemadmodum an-

notatum est ab iis, qui litteras Hebraicas profitentur: quanquam id partim annotatum est & à Magistro Sententiarum, ut vocant, libro primo, Distinctione tertia, si forsitan hujus auctoritas te magis commovet. Nam quod tu tantopere demiraris, cum *Eloim* bis centies septuagies quinquies, ac rursus bis centies septuagies quater positum reperiatur numero singulari, qua fronte quis audeat posthac numero multitudinis accipere, vicissim ipse demiror, qua fronte tu audeas ista præcipere. Quid enim vetat sic alicubi usurpari, etiam si bis millies aliter sit usurpatum? nisi forte quia puer in Litteris divinis plus sexcenties ætatem significat, nefas esse ducis eandem vocem pro famulo usurpare. Neque minus frivolum est, quod addis de particula *Col*, quæ nisi accesserit, negas *Eloim* plurali numero posse intelligi, quod ea locis aliquot addatur. Atqui in eo Psalmorum loco, quem ipse *Christus* adducit apud Joannem, *Ego dixi Diis estis*, numero multitudinis vertit etiam *Hieronymus*, & tamen *Col* abest hac certe in parte. Rursus, *Deus stetit in synagoga Deorum*. Item, *Diis fortes terra vehementer elevati sunt*. Iterum, *abjicite Deos alienos*. Sed quid ego hæc? Toties legis in Veteri Testamento *Deos*, nec apponitur tuum illud *Col*, quam tu vis ita pluralitatis esse notam, ut ni adjiciatur, merito in jus trahendus sit, qui *Eloim* secus verterit quam *Deum*. Perspicuum igitur est, hæc quæ adducis, haud scio quem, sed non optimum auctorem sequutus, quisquis fuit, nihil ob stare quominus hoc loco *Eloim* numero multitudinis accipiatur, & aliud sonet quam *Deum*. Cæterum quoniam obstabat in utraque lectione, adverbium paulo minus sive paululum, magis autem in ea quam tu solam vis esse, quod ut donemus non multum esse intervalli inter Angelicam naturam & corpus mortale, tamen fatendum est, inter divinam naturam adsumentem & humanam adsumtam immensum esse discrimen: nec potest *Christus* minor Patre dici, nisi juxta harum inter se comparisonem: eam difficultatem amolior, interpretans, paulo minus ad breve tempus, ut plurimum diminutus intelligatur, sed paulisper, maxime, si diminutionem sive humiliationem susceptis vitæ nostræ malis metiamur, quod facit *Ambrosius*, & mihi magis probatur. Porro βαρύνει ad temporis modum referri posse, tamen per se liquebat Græcæ Linguae gnaris, ex ipso *Luca* docui, imo ex ipso *Paulo*, atque adeo ex hac ipsa Epistola docui, si tibi levis est *Chrysostomi* cæterorumque Græcorum auctoritas.

Atque hætenus quidem quæ inter nos versantur, ad summam causæ pertinent, cætera aut de tuo addidisti, aut arripuisti ex his quæ obiter à me in ipso disputationis cursu sunt dicta, vel augendæ rei, vel fulciendæ gratia: quorum illud erat præcipuum, quod adjece-ram, *Christum & infra abjectissimos homines fuisse diminutum*. In quibus verbis adeo nihil est; quod Christo sit indignum, ut magnopere hic sermo faciat ad *Christi* gloriam, ad *Pauli* mentem, cui dictus est exinanitus: ad Prophetarum oracula, quibus *vermis & non homo* dictus est: ad nostram salutem, quibus expediebat humilitatis exemplum quam maxime insigne, minimeque fictum exhiberi per eum, qui ipsa est veritas: præsertim cum hujusmodi exaggeratio humiliationis nihil officiat illius celsitudini, quod ut idem mortalis & immortalis, afflictissimus & felicissimus dici potuit, ita summus & infimus dici potuit diversa ratione, nimirum ob diversissimas naturas in eadem hypostasi unitas, & maxime ob summos cruciatus, quos supra mortales omnes in se recepit: ad quos ego sane, juxta divi *Ambrosii* sententiam, quæ de *Christo* exinanito dicuntur referri malim, quam ad naturam adsumtam: propterea quod si hæc ad carnem adsumtam simpliciter referantur, cum & hodie *Christus* homo sit, juxta hanc rationem dici possit in immensum à Deo diminutus. Quæ cum ita habeant, nemini potest obscurum esse, contumelias quibus me petis, cum ais, & hunc sermonem, videlicet indicans cæteros ejusdem esse notæ, *Christo*, Deoque indignissimum, Litteræ quæ occidit adhærentem, Spiritum qui vivificat adversantem, subvertentem

A Prophetæ intelligentiam, deicientem *Christum* una cum impiis *Judeis*, aliasque id genus, neque dignas esse quæ vel abs te vel in me dicerentur, nec admodum sapere mitissimum illum *Christi* spiritum, qui vivificat; non lancinat: & medetur erroribus humanis, non lacerat, præsertim pie & ex orthodoxorum Patrum sententia loquentem. Jam quod ea, quæ in Prophetis litteris eximiam *Christi* humiliationem declarant, partim ad impiorum hominum opinionem detorques, partim nobis accommodas: tum idoneis argumentis, tum gravissimis Auctoribus docuimus vere in ipsum *Christum* competere. Deinde quæ verbosissime persequeris de dignitate *Christi*, demonstratum est nihil ob stare summæ ejusdem humiliationi. Neque enim ideo *Christus* non aliqua ratione minor Angelis fuit, quod ab Angelis jubetur adorari, ut nec ideo nulla ratione parentibus ipse fuit superior, quod eis subditus fuisse dicitur apud *Lucam* Euangelistam. Quod si ideo non potest aliquo pacto Angelis inferior dici, quod nullus Angelorum excitavit mortuos, sanavit ægrotos, ut interim taceam & per Angelos edita fuisse miracula, consequetur *Christum* discipulis suis fuisse minorem, quod ut ipse facturos testatur, majora his fecerint. Etenim quod adjicis de auctoritate, *Christus* quoque suorum operum auctoritatem Patri transcribit: opera Patris mei facio: ut mandavit mihi Pater, sic facio: &, sermo quem audistis, non est meus, sed ejus qui misit me Patris: & mea doctrina non est mea. Rursus quod negas, *Christum* dici creaturam, etiam si nusquam à me dictus est, declaravi summis viris fuisse dictum creaturam. Idem quod æqualitatis proportionem asseris in *Christo*, & ob id *vermem* dici non posse, evici in eodem & alteram esse proportionem, juxta quam non à me, sed à Propheta dictus sit vermis. Etenim quod velut absurdissimum colligebas, *Cherubim quæque ad Deum collatos vermes dici posse*, nihil equidem repugnari, præsertim si hoc nominis illis tribuant Prophetarum libri. Quanquam hujusmodi permulta in ipso disputationis cursu dissimulavi, quod genus illud, cruciatus corporis tantos esse posse, ut non queant inveniri majores. Quantumvis exaggeres corporis cruciatus, certe acerbiores reddentur, si paribus animi cruciatibus conduplicentur. Porro quod vehementer execrabaris, *hypostaseos* nomina pro altera natura accipi, primum docui istud nusquam à me factum, nisi quod tu huc mea detorques, ac depravas: quod etiam sicubi fecissem, veterum orthodoxorum exemplo facturum fuisse. Nisi forte cum divus *Augustinus* Libro De Trinitate secundo, Capite sexto, scribit hunc in modum: Quia non sic est adsumta creatura, in qua appareat Spiritus sanctus, sicut adsumtus est filius hominis, non accipit filium hominis pro altera natura. Quanquam obiter & illud ostendi, tutius esse *hypostaseos* vocabula pro altera natura accipi, quam quod tu vis, pro utraque, nimirum pro divina humanæ unita, licet duas naturas significant. Ex supervacuo probatum est hoc quoque, non solum de singulis naturis, verum etiam de quavis trium in *Christo* substantiarum, sive rerum aliquoties posse enuntiari, quod idem per *hypostaseos* vocabulum de *Christo* possit enuntiari. Arbitror ex his liquere, quam tu non satisfeceris, cum abunde satisfecisse tibi videaris per syllogismos, in quibus abunde multum est convitiis, efficacium argumentorum nihil. Sed reliqua persequamur.

Jam in his quæ sequuntur, sic urges nos ac premis, ut necesse habeam fateri, cautius ac circumspectius fuisse loquendum, si judices tam iniquos eram fortituros. Sed imposuit mihi, primum argumentum humiliter annotationum, & in hoc genere Veteribus semper usurpata libertas: non expectabam tam oculatum & iniquum cavillatorem. Arbitrabar hæc non lecturos, nisi mei similes. Verum ut simplicitatis crimen agnosco, ita amentiam quam impingis deprecor. Primum enim in ea sum sententia, ut existimem eos commentarios nec esse *Hieronymi*, nec ab homine collectos. Cur igitur, inquires, citas *Hieronymi* nomine? aliquo

titulo citandi erant, & illic aliud agebatur, quam de illorum auctore. Et scis *Hieronymum* *Paulo* tribuere huiusmodi quamdam, ut ita dicam, vafritiem, quod quædam ad suum torqueat negotium; & nonnunquam apud illum pugnent verba sacræ Scripturæ, quæ suis locis non pugnant, quemadmodum in Epistola ad *Titum Epimenidis* profanum dictum ad *Christi* trahit negotium. Et in *Actis*, quod *Aratus* de *Jove* dixit, *Paulus* ad Deum trahit, & ibidem profanum & impium aræ titulum commutatis aliquot verbis detorquet in argumentum fidei. Etenim quum inscriptio sic haberet, **DIIS ASIÆ ET EUROPÆ, AFRICÆQUE, DIIS IGNOTIS ET PEREGRINIS**, tamen is ita torquet, ut narret sibi conspectam aram, quæ titulum haberet, **IGNOTO DEO**, sicut auctor est *Hieronymus*, enarrans Epistolam *Pauli* ad *Titum*. Neque te fugit, opinor, quam *Veteres* ferme omnes sibi indulgeant in allegoriis, præsertim *Ambrosius*, *Origenes*, & *Hieronymus*, in quibus labi negant periculosum, si modo ad pios mores accommodentur. Et tamen vide quanto alio tu mea verba detorques, atque ego sensi, atque etiam explicui, si quis Latine sciat. Non enim dixi, hæc non competere in *Christum*, sed non videri admodum probari *Hieronymo*, quod proprie *Christo* tribuantur: tu, ut apparet, proprie; perinde valere putas, ac si dixissem vere. Ego sentio ea proprie tribui *Christo*, quæ sic tribuantur, ut in neminem alium competant: neque enim primus *Psalmus* ideo non competit in quemvis hominem pium, quod cum sacri Doctores de *Christo* interpretentur. Quod jus si hic quoque nobis permittas, verum fuerit, hæc proprie non esse tribuenda *Christo*, quæ juxta tropologiam & in cæteros homines competant. Nihil autem est, mea quidem sententia, in eo *Psalmo*, quod citra hæresim in omnes pios non possit accommodari. Videtur enim illic juxta sensum infimum, *Propheta* mirari singularem *Dei* erga nos beneficentiam, qui cum sit excelsior cælis, tamen hominum in terris agentium curam agat, tantoque dignetur honore, ut hominem universis animantibus præficeret, ad verbum pene referens quod est in *Genesi*, *Replete terram, & subijcite eam, & dominamini piscibus maris, & volatilibus cæli, & universis animantibus quæ moventur super terram*, ac propemodum cælitibus æquaverit raris animi dotibus. Etenim cum ait, *quid est homo*, videtur humilitatem humanæ conditionis intelligere. Cum addit, *Minuisti illum paulum ab Angelis*, ostendit quo subiectus sit munere divino. Nam quod nos interpretamur de homine diminuto, id illic apparet dictum in diversum sensum. *Minuisti eum paulo minus ab Angelis*, hoc est, pene illum æquasti Angelis. Dices, somnium adfers. Imo sic olim somniavit *Arnobius*, haud pessimus auctor, qui totum hunc *Psalmum* non ad *Christum*, sed ad *Christi* membra accommodat. Certe quod sequitur, *Omnia subiecisti sub pedibus ejus, oves & boves universas, insuper & pecora campi, volucres, &c.* non videtur in *Christum* proprie competere, sed in nos potius. Quid enim magni si *Christus* præfectus sit pecudibus, piscibus & volucris? Et vides interpretem Epistolæ ad *Hebræos* hucusque adduxisse testimonium *Psalmi*, *Omnia subiecisti sub pedibus ejus*, omisissis iis quæ non æque commode faciebant ad id quod tum agebat, & absolutum fecisse, quod illi commemoratione sequenti videtur adstringi, oves & boves. Alioqui quis convenit, ut sentiens de imperio *Christi*, quo regnat super omnem creaturam terrestrem ac coelestem, ea tantum nominatim recenseat quæ sint infima pars imperii? Neque vero me fugit, hæc ad allegoriam trahi ab interpretibus, nec eam sane rejicio, licet aliquanto coactiorem, nimirum à coactis. Huiusmodi quippiam cum id temporis cogitarem, & hoc agerem, ut omnia tentans, & velut hostiatim pulsans lectori variam cogitandi commentandique materiam subministrarem, id quod annotatoris est officium, visum est hoc civiliter indicare: sunt enim quædam quæ magis indicanda sunt quam explicanda: quod à vetustissimis Theologis factitatum videmus, ac ne recentiores quidem prorsus ea-

dem loquuntur in Scholis, & inter eruditos privatim: aut si eadem dicunt, non eodem dicunt modo. Cæterum huiusmodi exagitare verbis, & apud imperitum ac malignum vulgus traducere, mihi parum civile videtur, nedum amicum. Quod si sermonis habitum animadvertas, quo hæc loquor, facile appareret quærentis esse & tentantis, non asseverantis. *Videtur*, inquam, non admodum probasse. Videntur quæ non sunt ejusmodi, sed tamen speciem aliquam præbent. Atque hoc quoque mitigo, addens non admodum, hoc est, non usquequaque. Sed inquires, ubi species ista, quæ faciat ut hoc videatur? Primum sic auctorem nominat, ut pondus probationis in eum rejicere videatur. Deinde quid magni est, si *Paulus* hunc locum super *Christo* interpretetur, cum ipse *Hieronymus* totum eum *Psalmum* ad *Christum* trahat? Id paucis ac cunctanter monui lectorem, ut excuteret si quid illic esset excutiendum. Neque vero ulla dubitatio est, an hic *Psalmus* in *Christum* competat, sed an proprie, hoc est, in solum *Christum* competat, sic ut ad cæteros homines accommodari non possit, cum tamen totus ille *Psalmus* juxta communem sensum ad humanum genus pertinere videatur, cui *Deus* subjecit quicquid rerum aut animantium terra producit: & tamen is animi divinitate coelestia contempletur. Certe divus *Augustinus* sic de *Christo* exponit, ut nobis etiam attemperet in *Christo* renatis. Magnum vero piaculum, si id duobus verbis lectorem admonitum esse volui.

Jam ut illud attingam obiter, admiscens hujus versiculi interpretationem, *Quid est homo quod memor es ejus, aut filius hominis, quoniam visitas eum? Cæterorum, inquis, hominum non est nisi quedam Dei memoria, & ut sic dicam, absentia quedam, quod id insinuat: quid est homo, quod memor es ejus? Siquidem memoria absentium est. Filius autem hominis, id est, *Christi*, jam visitatio & presentia uniois, & tanta quidem uniois, ut ea sit hypostatica, & qua nulla major esse potest. Quod & id insinuat, aut filius hominis, quoniam visitas eum, & huiusmodi *Dei* visitatio, presentia, unio, non hominem minuit, sed sic etiam elevat super omnia, ut paulo minus sit a *Deo*: & minui paulo minus a *Deo*, est super omnia alia exaltari, & omnia alia illi subiecta esse. In eo enim, ait *Apostolus*, quod omnia ei subjecit, nihil dimisit non subiectum ei, præter eum qui subjecit ei omnia; Et de illa visitatione, unione, & a Divinitate apprehensione circa finem hujus capituli subdit *Apostolus*: Nusquam enim Angelos apprehendit, sed semen *Abrahæ* apprehendit, quod quidem semen *Abrahæ* alio loco interpretatur, qui est *Christus*. Hactenus tua recensuimus. Primum quid sibi vult hic sermo, *Cæterorum hominum non est nisi quedam Dei memoria*. Utrum sentis homines esse memores *Dei*, an *Deum* esse memorem hominum? Deinde utrum sentis homines absentes, an absentem *Deum*? Sed hac amphibologia periculosior est illa, quæ tibi superius excidit, cum ais: *Verbum & Filius Dei, divina est conditionis, ejusdemque cum Deo natura. Nam creatura non est, perinde ac neque Deus. Utrumque enim potest accipi, Deum Patrem non esse creaturam, aut Filium Dei non esse Deum. Ad hæc cum ais, filii hominis, id est, *Christi*, esse visitationem, utrum intelligis *Christum* visitasse hominem, an visitatum à *Deo*? Quod si visitationem appellas adsumptionem humanæ naturæ, quomodo *Christum* dicis visitatum? An quemadmodum pie dicimus, *Deus adsumpsit hominem*: ita recte dicemus, *Deus adsumpsit Christum*? Atqui hic ipsissimus est sermo, ob quem paulo ante vapulabam abs te: non quod sic locutus sim, sed quod sic locutum putaras. Rursus cum ais, non minuit hominem: nonne hominem, quod est hypostaseos vocabulum, pro humana accipis natura, quod ante fieri vetuisti? Ad hæc cum ais, de illa visitatione, unione, & apprehensione à *Deo*, demiror te in nostro sermone nodum, ut ajunt, in scirpo querere, cum tibi permittas sic balbutire de rebus ineffabilibus. Quis enim sic unquam locutus est, apprehensio à *Deo*, ne quid insecter intolerabilem ubique *Barbarologiam*. Præterea cum pergis, & ais, hac unione *Christum* paulum immixtum à *Deo*, sed ita ut exaltatus sit super omnia:**

si hoc erat exaltari super omnia, visitari à Deo: & visitatus est, qui assumptione unitur: mox ut incarnatum est verbum, *Christus* exaltatus fuit super omnia. Ubi est igitur quod ait *Paulus*: *Jesum paululum imminutum à Deo, & mox ob passionem gloria & honore coronatum?* Atque iterum, *propter quod exaltavit illum Deus, & dedit illi nomen*, &c. non ob nativitatem, sed ob crucis supplicium exaltatum declarans. Insuper cum ais, *apprehendit semen Abrahæ, qui est Christus*, nonne videris *Christum* apprehensum dicere? Opinor enim hic apprehendi tibi, nihil aliud esse quam assumi. Item quod sequitur: *sed nec ullum alium hominum apprehendit*, subaudis, opinor, *quam Christum*. Perspicias, ut puto, quanta sit cavillandi materia, si quis tuo exemplo velit cavillari. Quanquam *Augustinus*, unde istius interpretationis occasionem mutuatus es, non ait *Christum* visitatum à Deo, sed ceu duos facit homines, veterem peccatorem, cujus tamen meminerit Deus, huc quoque porrecta illius beneficentia, qua prospicit & brutis animantibus; ac novum, ad pietatem renascentem: atque in hoc dicit hominis esse visitationem. Hic quoque sciens ac prudens ad multa conniveo, ne quod coactus facio, videar cupide facere.

Sed jam plane juxta Græcorum proverbium, *ἡ τὰ Μανδραγόρα* res nostræ procedunt. Nam crimen unum aliud crimen excipit, & semper gravius. Si quidem annotationis meæ coronidem graviter oppugnas, in qua subjeci: *& de auctore ejus adeo fuit dubitatum, ut sero recepta sit à Romana Ecclesia: quandoquidem in hanc unam omnium, nihil commentatus est Ambrosius: & Hieronymus ait, à nonnullis non fuisse receptam, ob id quod in ea nonnulla recitarentur, quæ apud Hebræos non inveniantur.* Hic vero trifariam me criminari. Primum stultitiæ, qui hæc adjecerim, cum ad rem institutam nihil attinerent: deinde vanitatis, qui dixerim sero receptam, quæ semper fuerit recepta: tertio inscitiae, imo, ut tu loqueris, insanitiae, & tantæ insanitiae, ut totis *Anticyris* egeat, quod irata dialectica ridicule collegerim, ideo sero fuisse receptam à Romanis, quod in hanc unam nihil sit commentatus *Ambrosius*. Verum ut ad singula paucis respondeam: Si hæc coronis ad id, quod agebatur, nihil pertinebat, cur tu meam stultitiam imitari voluisti, qui excutias quæ ad tuam causam nihil attineant? Propositum erat tuam tueri sententiam, id jam absolveras, quorsum attinebat longius evehi? nisi forte erat animus meas annotationes omnes excutere. Finge me subito mihi excidisse, & superiorum omnium oblitum, atque, ut Græcis est in proverbio, *ab asino delapsus*, repente in alio (quod ajunt) fuisse mundo, quid istud ad tuam causam attinebat? Posteaquam eviceras quod volebas, erat tuæ civilitatis hanc amiculi tui delirationem dissimulare ac regere, non sævis verbis exagitare, ac voluminibus vulgatis traducere. Nullus est ferme mortalium, cui id aliquando non accadat. Nec deerant causæ, quibus hoc civilitatis datum oportuit, etiam si nostra non postulasset amicitia: unus geminum negotium sustinebam, *Hieronymi* castigationem, & Novi Testamenti, utrumque difficillimum. Res compluribus prælis accelerabatur, & valetudinem meam non ignoras. Mirabantur illi me tantum potuisse scribere quantum vel legisse laboriosum fuisset: mirabar ego vicissim, illos è schedis notatis verius quam descriptis posse quicquam excudere. Et vides me in ipso statim opere pollicitum tumultuariæ Editionis recognitionem. Hæc certe judicem æquiore promerebantur, præsertim te tam amicum, si quid alicubi delirasse. Sed tamen ne me credas omnino delirasse, cum illa subjicerem, existimabam nonnihil ad rem pertinere. Etenim proposita difficultate, quæ utinque urgebat, tentabam exitum, si qua liceret invenire: ac videbar aliquam ostendisse rimam, si demonstrassem, *Βεγγύτι* ad temporis modum pertinere. Quod si cui ista non satisfacerent, ne quid intentatum relinquerem, & illud admonere volui, diu de hujus Epistolæ auctore fuisse dubitatum, præsertim apud Latinos. Quod si esset dubitatum, & me-

A rito dubitatum, certe levius torqueret nos ejus auctoritas, & liberius esset ad ejus interpretationem respondere: nec adeo necesse foret universam culpam in miserum Interpretem rejicere. Verum hic scio ita videbor stultitiæ crimen deprecatus, ut impietatis incurram, quasi studeam elevare pondus Epistolæ, cujus auctoritas orthodoxis omnibus sacrosancta est. Bonæ verba, doctissime *Faber*. Imo magno emtum cupiam, ut Ecclesia *Christi* ejusmodi complures haberet Epistolas, quocunque auctore ad nos profecta est. Quod si mihi penitus constaret, quid Ecclesia de eâ censeret, promptissime accederem ejus judicio: atque adeo nunc si parum est certum mihi, quò animo hanc Epistolam receperit Ecclesia, tamen illud certissimum est, quicquid illa decrevit, me toto pectore sequi vellem: & si quid etiam secus videretur, semper animi mei sensum illius judicio submittere: modo ne protinus Ecclesiæ calculum interpreteris, quicquid cuivis Theologo, aut fortasse non Theologo visum fuerit. Si vere judicavit hanc esse *Pauli*, atque ita nos jubet credere, credo & clamo esse *Pauli*. Sin recepit ut dignam quæ legatur à Christianis, cujuscunque auctoris sit, rem amplector, de auctore nihil disputo. Si vulè hujus auctoritatem parem esse cum cæteris *Pauli* Epistolis, nihil refragor, sequor lubens quocunque me vocarit Ecclesiastica auctoritas. At impium est, inquis, de his dubitare, cum jam ubique receptissima sit *Pauli* nomine. Si impium est convellere, quod publicus Ecclesiæ comprobavit usus, quid rectius, quid decantatius ea lectione, quam tu ut falsam ac mendosam, & *Christo* indignam insectaris, *Minuisti enim paulo minus ab Angelis?* Tibi licebit errorem vocare, quod tam multis seculis Ecclesia legit & sequitur, quod omnium pene orthodoxorum auctoritas magno consensu approbat: & mihi non licebit civiliter addubitare, quò animo Ecclesia hanc Epistolam receperit, præsertim cum eam serius ac cunctantius receperit? Objicis mihi Synodi auctoritatem; profer Synodum, quæ nominatim hanc pronuntiavit esse *Pauli*. Quod si feceris, tuo telo te repetam, & locum hunc tibi vicissim impingam Synodi auctoritate comprobatum, quem tu non veritus es, ut impium & *Christo* indignum incessere. Nihil est enim quod ad Hebræos confugas: ut donemus Hebraice scriptam, certe nullus ausus est dicere se hanc Hebraice scriptam vidisse, quæ *Luca* tempore jam interciderat, ut complures autumant. Quæcunque Synodus hanc approbavit, eadem hanc approbavit lectionem, quam tu falsam & impiam esse contendis. Nisi forte dicturus es, Synodo fuisse codicem emendatum; in quo scriptum fuerit, *paulo minus à Deo*, ac postea subito libros omnes Græcos & Latinos fuisse depravatos. Quod si tu possis ita perfricare faciem, ut hæc dicas, haud tamen scio an quisquam tam stultus futurus sit ut credat. Ego de auctore duntaxat aio dubitatum. Fieri potest ut *Paulina* non sit, & tamen *Paulinus* etiam melior. Et addo, cunctantius receptam à Romanis. Verum hoc tu fortiter rejicis, & negas fuisse dubitatum. Æquum est, mi *Faber*, mihi dari veniam, hac in re divi *Hieronymi* ac divi *Augustini* auctoritatem sequenti. Certe apud *Hieronymum* crebra hujus rei mentio, qui sic aliquoties adducit ex hac testimonia, ut pene liberum faciat adversus quem agit, seu velit recipere, seu nolit: sed ad manum est interim unus atque alter locus, qui satis sit ad absolvendum me mendacii crimine. Is enim edisserens *Hieremia* Caput trigessimum primum, *Hoc*, inquit, *testimonio Paulus Apostolus, sive quis alius scripsit Epistolam, usus est, ad Hebræos*, & tamen hic agit *Hieronymus* cum orthodoxis. Si constabat esse *Pauli*, ridicule adjecit: *sive quis alius scripsit Epistolam*. Idem in Epistola ad *Dardanum*: *Illud*, inquit, *nostris dicendum est, hanc Epistolam, qua inscribitur ad Hebræos, non solum ab Ecclesiis Orientis, sed ab omnibus retro Grati sermonis Scriptoris quasi Pauli Apostoli suscipi, licet plerique eam vel Barnabæ, vel Clementis arbitrentur, & nihil interesse cujus sit, cum Ecclesiastici viri sit, & quotidie Ecclesiarum lectione celebretur. Quod si eam Latinorum consuetudo*

do non recipit inter Scripturas Canonicas, nec Græcorum quidem Ecclesia Apocalypsim Joannis eadem libertate suscipiunt. Et tamen nos utraque suscipimus, nequaquam hujus temporis consuetudinem, sed veterum Scriptorum auctoritatem sequentes, qui plerumque utrinque abutuntur testimoniis, non ut interdum de apocryphis facere solent: quippe qui & Gentilium litterarum non raro utantur exemplis, sed quasi Canonicis & Ecclesiasticis. Haftenus Hieronymi verba recensuimus. Nemo nescit, quam violentus sit Hieronymus cum pugnat. Hic cum omnibus modis agat, ut huic Epistolæ plurimum sit auctoritatis, tamen fateatur suo seculo non fuisse receptam à Latinis inter Canonicas, ut jam non solum de auctore Epistolæ, verum de doctrina dubitarint. Quod si nullus de ea dubitavit præter Ebionitas, Marcionitas, & horum similes Hæreticos, ut ais: consequitur, Latinos ferme omnes hæreticos fuisse, & quidem pessimos. Porro quod Hieronymus scribit, se utrumque suscipere, quasi nec Latinus sit, nec Græcus, non de Synodi auctoritate, sed de Scriptorum ordine loquitur, quibus hic mos est, ut quicquid undecunque liceat arripere, ad suum trahant negotium. Quandoquidem in argumentorum ægmine valent & Apocryphorum & Ethnicorum testimonia. Rursum cum ait: Quasi Canonicas, satis fatetur, illas non vere Canonicas fuisse. Idem exponens Matthæi Cap. xxvi. ita scribit: Nam & Paulus in Epistola qua inscribitur ad Hebræos, licet de ea multi Latinorum dubitent. Non dixit multi Hæreticorum, sed multi Latinorum. Item enarrans Esaiæ Cap. L. Dicitur, inquit, & in Epistola, qua fertur ad Hebræos. Origenes Homilia in Matthæum xxvi. sic adducit hujus Epistolæ testimonium, ut non ausit tamen ab adversario flagitare, ut Pauli videatur, ac propemodum remittit, ut sit eo loco, quo liber apocryphus qui inscribitur Secreta Esaiæ. Quod si tibi Origenes est hæreticus: certe non hac parte notatus est ab Hieronymo, quod libros Canonicos rejecerit. At Ecclesia comprobat Origenem in iis, in quibus ab Hieronymo non est notatus. Rursum Augustinus Libro De Civitate Dei xvi. Cap. 22. citatur hanc Epistolam præfatur in hunc modum: de quo in Epistola, qua inscribitur ad Hebræos, quam plures Apostoli Pauli esse dicunt: quidam vero negant, &c. non dixit, orthodoxi dicunt esse Apostoli Pauli, hæretici negant: sed plures dicunt, quidam negant, numerum distinguens, non fidem. Atque idem Augustinus, cum alias Pauli testimonia solitus sit adducere cum honorifica ejus nominis præfatione, ex hac ferme sic allegat: Scriptum est in Epistola ad Hebræos, Sic intellectum est in Epistola ad Hebræos, Et, de illo etiam in Epistola legitur, qua inscribitur ad Hebræos, ut appareat nec Augustino de auctore satis constituisse. Tibi constat ab Apostolo scriptam, constat Hebraice scriptam, de solo interprete non constat, quod in hunc visum est omnem conferre culpam, & istud impune fore putares. Atqui quisquis is fuit, qui in hanc addidit argumentum, hanc, inquit, Epistolam fertur Apostolus ad Hebræos conscriptam Hebraica lingua misisse, cujus sensum & ordinem retinens Lucas, Græco sermone composuit. En quam hic cunctanter loquitur, quam suspensio incedit gradu. Cur è duobus, quæ pariter hic refert, alterum tibi constet, alterum rejicitur? Atque illud obiter adjiciam, si Epistola Hebraice scripta exstabat, quorsum addit: cujus sensum & ordinem retinens Lucas. Si jam intercederat Hebraica: mirum est tantam tantis de rebus Epistolam, tam cito intercidisse, cum Hierosolymicæ esset frequens Ecclesia. Vides omnino fuisse, qui de hujus auctore dubitarint, nec admodum constituisse, fuisse Hebraice scriptam. Nec mirum te nihil addubitare, hominem adeo credulum, ut insulsißimam rabulæ cujuspian Epistolam, qua jubet versiculos, gloria Patri, &c. accini singulis Psalmis, plane credas esse divi Hieronymi, tantum quod titulum habeat Hieronymi: qui Pauli ad Senecam inscriptas Epistolas, vere credas esse Pauli: qui frigide confectum ad Laodiceses Epistolum, adjunxeris reliquis illius Epistolis ceu γυναικων ac germanum. Cæterum parum tutum est his credere, qui tam

A facile credunt. Malim ego judicio ac delectu credere, quam omnia credere. Atqui divus, inquis, Hieronymus hanc citat Pauli titulo, & alicubi contendit esse Pauli. Citat nomine Pauli, quod à plerisque legebatur hoc titulo: nec erat ubivis de auctore digladiandum. Contendit alicubi esse Pauli, sed non hac in re tantum vaffer, & à seipso dissentiens Hieronymus, quem facile crediderim huic favisse Epistolæ, ut erudite pariter ac pie: & ut non omnino abhorruit à Platonis & Origenis sententia, vulgus aliquando fallendum esse, modo suo fallatur bono, ita voluisse credi Pauli, quo majori cum fructu legeretur. Cæterum quid apud se sentierit, incertum, imò si quis illius omnia legat attentius, non usque adeo incertum. Origenes Ecclesiasticæ Hist. Lib. vi. non negat, à multis assertum, eam Epistolam non esse Pauli, licet ipse dissentiat. Porro sermonis politiam alii putarunt additam à Clemente Apostolorum discipulo, & Romanæ urbis Episcopo: alii rursus à Luca Evangelista. Hieronymus in Catalogo Scriptorum diligenter admonet, multum esse congruentiæ Clementis Epistolæ quam scripsit ad Corinthios, & ei quæ sub nomine Pauli fertur ad Hebræos. In Cajo vero hæc scribit, Epistolas, inquit, Pauli tredecim enumerans, decimam quartam, qua fertur ad Hebræos, dicit non ejus esse. Huic Caji sententiæ propemodum subscribens Hieronymus addit, Sed & apud Romanos usque hodie quasi Pauli Apostoli non habetur. Haftenus Hieronymus. Ego sane de auctore nihil interim pronuntio, mihi sat habeo, si non mentior, olim de auctore fuisse dubitatum, & dubitatum à nonnullis orthodoxis, quosdam etiam negasse esse scriptam à Paulo, quod modo tot auctorum, inter quos Augustinus ac Hieronymus, testimonio docuimus, cum tu asseveres hoc nullos fecisse fideles, sed tantum Ebionitas, Marcionitas, & id genus pessimorum Hæreticorum: sic enim loqueris, quasi parum esset hæreticos dici, nisi addidisses pessimos, ut ne quid interim caviller de sermonis vitio, quo cum volueris diversum hæreticorum genus intelligi, idem genus expressisti, cum ais id genus pessimorum Hæreticorum, pro id genus Hæreticos, etiam si jam parum concinne cohæret pessimos. Eandem veniam merebar, cum ajo, sero receptam à Latinis: & hac in re Hieronymum auctorem sequutus, qui quod non nescis, alicubi scribit, Epistolam ad Hebræos non recipi à Latinis, nec Apocalypsim à Græcis. Quod si ætate Hieronymi non recipiebatur à Romanis, sero recepta est, utpote post annos ferme quingentos. Tu fortiter asseveras, ab orthodoxis semper receptam, à solis hæreticis refutatam. Istuc facile auferes, si modo Hieronymus illic Latinorum nomine sentit hæreticos tantum. Nec tamen protinus refutat, qui non recipit, nam non recipit etiam is qui nondum pronuntiat. Hæretici rejiciunt hanc Epistolam, ceu parum piam, & fateor partim horum argumenta esse quæ recitat Hieronymus. Nam & hoc addis, quorum sententiæ absit, ut quisquam subscribat Christianus, etiam si fieri potuit, ut ob locos aliquot prima sermonis speciei suspectos, quasi quibusdam hæreticis favere videantur, etiam orthodoxis nonnullis aliquandiu suspecta fuerit. Quod si tibi constat esse Pauli, si constat à sacra Synodo comprobata, cur audes vel jota convellere, idque tum primus, tum solus mortalium? Interpretem, inquis, accuso, non auctorem. Quasi vero Synodus aliam viderit interpretationem, quam hanc qua utitur Ecclesia. Quod si sic legit Synodus, & Epistolam approbavit, mirum ni & hanc approbavit lectionem, quam tu ut mendosam & impiam jubes eradi.

Porro crimen inscitiae, quod mihi extremo loco impingis, adeo leviter commovit, ut juverit etiam, ac voluptati risuique fuerit. Variis salibus eludis hanc meam argumentationem. Ambrosius nihil in hanc Epistolam commentatus est, igitur aut non est recepta, aut sero recepta à Romana Ecclesia. Sane, inquis, eodem jure dicam Epistolam Jacobi, duas Petri, & reliquas sero ab Ecclesia Romana fuisse receptas, quandoquidem Ambrosius nihil in eas est commentatus. Quam rem si hac ratione pertinaciter defendere voluero,

expleret, irridebor, tota dignus videbor Anticyra. Excute omnes meas annotationes, in quibus abs te dissentio, & optimo jure dissentio, & vide num usquam ejusmodi salibus ludam in te. Uno tantum in loco, ubi lapsus erat manifestarius, ac plane pudendus, nisi tam esset omnium hominum commune labi, nihil aliud adscribo, quam demiror ei viro tam profundum obrepisse somnum. Non aliud comperies usquam dictum in te asperius. Atqui qui potui humanius, quam manifestissimum lapsum somnum obrepentem appellare, nec omitto tamen interim honoris præfationem, quo mitigem admonitionem, addens ei viro. Equidem non jacto dialecticam, etiam si puer eam utcunque didici. Quod si nec Aristoteles mihi lectus fuisset, nec Boetius, quorum utrumque, ne quid aliud dicam, certe legi, tamen vel Ciceronis nostri Topica, vel Quintiliani Institutiones me tantum docere poterant, non consequi necessario: Ambrosius non est in eam commentatus, ergo Romana Ecclesia non recepit. Neque enim tam stupide colligo, quam tu proponis, declarans vere dictum à Terentio, Nihil tam esse rectum, quin male narrando possit depravari. Sic enim à me scriptum est, & de auctore ejus adeo fuit dubitatum, ut sero recepta sit à Romana Ecclesia, quandoquidem in hanc unam omnium nihil commentatus est Ambrosius. Neque enim non esse receptam colligo ex eo, quod Ambrosius in eam non scripsit, ut tu putas, sed conjecturam adglutino conjecturæ, juxta proverbium, lino lino connectens, quo firmior esset convalescens. Etenim ubi res à conjecturis pendet, & desunt argumenta necessaria, coarctatis probabilibus argumentis ratiocinari mihi fas est, opinor, præsertim cum nihil asseverem. Sero fuisse receptam, ut docui, testatur Hieronymus, à Romanis inquam. Siquidem hic Romanam Ecclesiam voco, non catholicam omnium, ut nunc vocamus, sed ipsos Romanos, ut vocat Cyprianus. Item de auctore dubitatum fuisse, palam est, & paulo ante significaram, inesse locos aliquot, qui nonnullos offendissent, & ad cæteras conjecturas velut in acervum adjicio Ambrosium Latinum, cum in omnes cæteras scripserit, in hanc unam non scripserit. Nec est simile, Ambrosius non scripsit in Epistolas Petri, ergo sero sunt receptæ. Et cum Ambrosius Latinus in omnes Paulinas Epistolas scripserit, hac una præterita omnium maxima & disertissima, probabilius est & illum de auctore dubitasse, quod ex aliis quoque argumentis colligitur. Verum illud fuerit similis, Dionysius nominatim recenset ac numerat Ecclesiæ sacramenta, & unius matrimonii non meminit: ergo probabile est, aut matrimonium id temporis nondum inter sacramenta connumeratum, aut Dionysium, septimum sacramentum ignorasse, aut si quid his inferre potes probabilius. Sit enim hoc exempli gratia propositum. Aut si Rex omnibus officiis suis donaret aliquid uno præterito, certe ei esset Regem huic non perinde ut cæteris favere. Hæc argumentatio tamen non colligit necessario, tamen ubi res à conjecturis ducitur, non est, opinor, usque adeo explodenda, ut totam Anticyram postulet, præsertim cum multæ simul conjecturæ sese vicissim fulciant. Sic enim jocularis in amicum, homo festivus, & meris leporibus ac Gratiis concretus. Alioqui quis feret istam collectionem, quam recenset præter Rhetores, & Boetius, Qui potuit non amasse si rapuit? Aut hanc: si mater est, diligit filium. Aut qui ipse tueberis hanc, qua hoc ipso in loco uteris, Hac Editio fuit ante Hieronymum, ergo ante Hieronymum fuit recepta à Romanis. Quasi vero nihil interesset inter edi & recipi. Aut hanc mox ibidem, utitur hac Hieronymus adversus hæreticum, ergo recepta fuit à Romanis. Ista ratione sic colligam, utitur testimonio Evangelii Nazarenorum adversus hæreticos, ergo fuit ab Ecclesia receptum. Aut Paulus utitur Epimenidis & Arati testimonio, ergo recepti sunt horum libri ab Ecclesia. Theologi passim utuntur Aristotelis libris adversus hæreticos, receptus est igitur ab Ecclesia.

Conjecturæ, quas aliquot adduxeram, satis erant idoneæ, non ut inde quicquam affirmem, sed ut lecto-

rem admoneam esse quod excutiat. Quamquam ut ingenuè fatear, si tum aut monitus fuisset abs te, aut ipse per otium rem propius attentiusque perspexissem, aut omissem hoc loco hujus rei mentionem, aut aliquanto circumspicius induxissem. Verum hujusmodi lapsus, quos aut incuria fudit, aut humana parum cavet natura, alias libenter sarcimus, dabimusque sedulo operam, ne quam ansam præbeamus calumniis, quando video te quoque cætera tam candidum & humanum, hæc tam odiose exagitare: idque cum ad tuam causam, ut ais, nihil attineant. Et tamen videri vis coactus ad hanc disputationem descendisse, cum totius rei summa in hoc sit, quod legendum esse contendis à Deo, & non ab Angelis. Id cum ego non refellam, quid supererat quod te cogeret adversus nos scribere? Deinde si maxime refellissem tuam sententiam, si minus ipse merebar istam civilitatem, tamen tui ingenii fuerat ab atrocibus dictis temperare vel aliorum gratia: ne quis aut de tuis moribus, aut de mea doctrina deterius sentiat. Atque utinam mihi licuisset hoc respondendi labore supersedere, & hanc operam jucundioribus in rebus collocare. Nunc toties urges dictis adeo sævis, idque in medio voluminis editi, ne vel casu possit intercideri, ut silentium conscientie crimen videri possit. Stomacho ut potui temperavi, & ut ingenuè libereque meam defendi innocentiam, ita à contumeliis cohibui calamum, perpetuo cohibiturus, si per te licebit: quod si quid offendit hoc ipsum quod respondeo, non mihi debes imputare, sed iis potius, qui tui ingenii simplicitate ad hanc fabulam agendam sunt abusi, quo commissis nobis inter nos, ipsi nostro dolore suam pascere voluntatem. Scis verissime dictum ab Aristotele, improbitati tantum occasio esse operis: neque nescis, quanto plures sint improbi, quam probi, juxta Græci sapientis apophthegma. Complures hoc ingenio nati sunt, ut vel gratis malis gaudeant alienis, atque ita demum sibi melius esse credant, si male sit aliis. Nonnullis omnes sunt invisæ litteræ, plerisque bonæ. Neminem fere non offendit novitas. Hi omnes ad occasionem inhiant, mi Faber: quo magis erat cavendum ne ea à nobis illis porrigeretur, & ex ipso, quod ajunt, bove lorum ministraretur. Cum enim utilitatis publicæ respectu provinciam invidiosam utrique susceperimus, consultum erat partes nostras concordia & iuncturæ, quod ajunt, fulcire. Quod si senserint nos inter nos mutuis collidi dissidiis, non solum con duplicabimus invidiam, verum etiam omnem studii nostri fructum tot vigiliis expetitur amittimus. Etenim qui nunc magnis clamoribus insectantur, quod in Oratione Dominica, pro dimitte nobis debita nostra, mutare sim ausus, remitte nobis debita, quid dicturos existimas, si conspexerint nos ceu par gladiatorum in arena commissos multis vulnibus invicem confodere, & Balatronem ac Nomentanum referre, qui apud Horatium alternis diebus in sese debacchantur, ridentibus interim convivis. En, inquit, egregios correctores, quibus auctoribus oporteat novari tot seculis comprobata Editionem. Qui fidemus illis si inter ipsos non convenit? Ita fiet ut fabula mundi simus, & in conciliabulis, in foris, in comotationibus, in aulis, in tetrastichis, in esledis, & navibus, Erasmi Fabrique nomen obambulet. Tot exantlatis laboribus, hoc præmii denique fereamus. Quare te rogo, carissime Faber, per amicitiam nostram, hætenus à me sincere pureque cultam, per studiorum amorem, quo communiter ambo ducimur, etiam si tu felicius, quocunque casu hoc accidit, redi ad tuum ingenium, redi ad tuos mores. Nos hætenus te non læsimus, ne sic quidem provocati. Sine me mei similem esse. Id fiet, si tu sis tui hac in parte dissimilis, ac veterem illum Fabrum præstes, quem hætenus & coram, & litteris omnibus præstitisti. Quod fictum est dissimulari non potest, Liber est editus, excusari potest. Ipse modis omnibus favebo purgationi, quemvis prætextum accipiam. Excidit unum hoc parum attento, effluxit calore quodam, humanum est, aut huc perpulit instigator improbus, impositum est sim-

plicitati tuæ. Quod si nihil horum placet, vel in *Athenis* aliquam, hujus mali causam rejiciamus, quemadmodum apud *Homerum* facit *Agamemnon*. Præstat recurrere quam pergere cursum male institutum. Odi ipse, ita me Deus amet, hanc meam necessitatem, vel potius infelicitatem, qua coactus sum ad hoc scripti genus descendere. Non deerat quod agerem, & quavis in re malim horas meas collocare. Si litteris ad me privatim scriptis effudisses stomachum tuum, aut dissimulasses, aut privatim me tibi purgasses: si ingenii crimen intendisses, neglexisses calumniam. Nunc cum Libris evulgatis me tuum facis adversarium, ubi pro te facio, & ita facis adversarium, ut tu *Christi* dignitatem attollas, ego dejiciam: tuus sermo sanctus ac pius sit, meus *Christo* Deoque indignissimus: tuus Christianorum & eorum qui spiritu ducuntur, meus Judæorum & infidelium ac litteræ occidenti adherentium, cum hæc non contentus semel dixisse, toties inculces & infundas tota disputatione, quid quæso factum oportuit? An debebam istas tuas notas tacitus agnoscere, præsertim cum ipse non solum nihil istiusmodi cogitasset, verum ne in verbis quidem lapsus essem? Quod si tibi videor liberius meam egisse causam, cogita nihil esse liberius innocentia. Si qua videbuntur indulta dolori, cogita quam multa dolori non permiserim. Videor mihi satis moderationis præstitisse, si contumeliam, & talem contumeliam argumentis refello, non convitiis. Meus stylus nullius adhuc cruore imbutus est: patere mihi hanc laudem esse perpetuam. Hactenus utcumque frenos injeci iusto dolori, homo sum, quid in posterum ferre possim, incertus. *Furor sit læsa sapiens patientia*. Aut si tibi cordi est nos impetere, ejusmodi criminibus urge, in quibus dissimulandis aut excusandis lenitas laudi ducitur. Hoc ejus generis est, ut si me purgem, cogar amicum lædere: sin obticescam culpam agnoscere, pro qua depellenda pulchrum est & mortem oppetere. Si ista est propria & inevitabilis studiorum conditio, ut necesse sit, aut excutiendis aliorum Libris alienam famam incessere, aut dum te purgas, nunc cum hoc, nunc cum illo digladiari, valebunt mihi potius. Aut mutus dormio, aut mihi cano & Musis. Quid enim est tam circumspecte scriptum, quod non queas aliqua ex parte cavillari? Quid rursus est tam incogitanter scriptum, quod non aliquo prætextu possit defendi? Quod si certum est omnia veterum scripta tueri pariter, omnia recentium ad istum calumniari modum, prorsus abstinendum est à calamo. At quanto rectius est, veteres sic revereri, ut non desit judicium: recentiores sic excutere, ut non absit candor. Cum homines hominum scripta legimus, ad multa connivendum est, quædam commodius interpretanda. Alioqui quid magni sit, in meis, qui nihil sum, commentariolis reperire, quod iniquus interpres ad calumniam detorqueat, cum plurima sint in *Hieronymi*, *Ambrosii*, *Cypriani*, *Augustini*, & *Gregorii* scriptis, quæ sub iniquo iudice, nullo pacto defendi possint? Nam quo tandem colore tuerberis (ne nullum exemplum proferam) quod divus *Ambrosius* excusans *Petri* negationem scripsit: *Nam qui dixit, nescio hominem, æquum erat ut interrogatus utrum esset ex discipulis hominis, diceret non sum. Itaque non Christi discipulum se negavit, sed hominis negavit esse discipulum. Itaque & Petrus & Paulus hominem negaverunt, quem Dei Filium fatebantur*. Obsecro si scriptorem hic suis verbis urgeas, quid magis impium dici poterat, quam *Christum* non esse hominem, idque auctoribus *Petro* & *Paulo*? Huic affine est quod scribit *Augustinus* in Psalmo VIII. *Quare vermis? quia mortalis, quia de carne natus, quia sine concubitu natus. Quare non homo? quia in principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum*. Quis ferret ideo *Christum* negari hominem esse, quod Deus sit? Rursus quod scripsit in opere *De Trinitate*, Apostolos *Christo* adscensuro in cælum, hoc tantum credidisse, quod videbant, nonne blasphemia videatur in sanctos Apostolos, quasi nondum Deum esse credidissent, cum *Pe-*

trus tanto ante confessus sit Filium Dei vivi, & *Thomas* apertius Dominum ac Deum suum agnovisset? Hæc & hujusmodi permulta si pie scripta credimus, si commode interpretamur in tantis auctoribus, cur tam morosi & iniqui sumus in recentiorum libris? Balbutiunt ut possunt de rebus divinis eloquentissimi, & sermo noster ad unguem exigitur? At non idem tribuimus, inquires, *Erasmio* quod *Augustino*. Certe quo ille major, hoc mihi fortasse minus auctoritatis, sed tamen plus veniæ tribuendum erat. Quanquam hoc ipsum viris eruditis indignum arbitror, Scriptorum auctoritatem annis metiri, non rebus.

Sed ut quo coeperat pergat oratio. Si fidei sinceritas constat, inhumanum est in verbis excitare tragœdias. Quid, quod non solum ab humanitate alienissimum est, verum etiam impium, & cum Christiana caritate pugnans, omissis tuis rebus, in alienis scriptis obambulare, & *Momum* quendam, seu potius sycophantam agere, haud animadvertentem, quam iniquam legem interim in teipsum statuas: nisi forte putas omnia tibi tam circumspecte ubique dicta, ut nihil omnino possit reprehendi, cum in hac una disputatione multa sint, quæ vel æquum lectorem offendant. Nisi forte bellum tibi spectaculum videtur *Hieronymus* cum *Ruffino* tot libris dimicans, aut cum *Augustino* conflictans, etiam si cum hoc postea rediit in gratiam, sed non prius quam omiſsa disputatione. Adeo nullus est qui velit ingenio cedere, juxta *Martialis* sententiam. Aut nisi magnificum facinus esse credis, quod decem *Pici* conclusiones expugnâvimus, vel vexavimus magis, ac tam felix ingenium à juvandis sacris Litteris avertimus, ac probas pertinacem illam & odiosam insectationem, qua jam annos complures adversus *Reuchlini* libellum, nescio quem, obscurum beligerantur tot Scholæ Theologorum, totusque Prædicatorum populus? Mihi pro nostra amicitia vehementer molestum fuit, quod te quoque à crabronibus istis impeti sentirem. Nam *Basilea* legi Epistolam, qua Cardinalis *Senogallensis* tuam agebat causam adversus eos qui calumniabantur te, Psalmo trigésimo annotasse ex sententia Cardinalis *Nicolai Cuse*, animam *Christi* apud inferos passam esse cruciatus, & sic agebat causam tuam, ut satis haberet, si te ab hæreseos nota liberaret. Quin & ipse audi viros eruditos ac magnos inquirentes in tuos commentarios, quosdam etiam annotasse quædam calamo. Quod si probas istam morosam & iniquam diligentiam, quæso quis erit aut finis aut fructus? Nusquam non erit quod calumniatur, quisquis in hoc librum sumit in manus ut calumniatur. Si nullus est veterum, qui non alicubi cum venia legendus sit, in recentiores tam inique exquirere, livor est, non diligentia. Connivemus ad id quod *Hieronymus* non fortiter solum defendit, sed contumeliose etiam propugnat, posse Sacerdotem esse, qui ante baptismum maritus, baptizatus priore defuncta duxerit alteram: & eorum sententiam, qui hoc defendunt, quod nunc & Pontificum leges, & Theologorum Scholæ præcipiunt, *Cainam* hæresim appellat: ut ex multis unum locum exempli gratia proferam. Non est fraudi sanctissimo viro *Ambrosio*, quod enarrans prioris ad *Corinthios* Epistolæ Caput septimum, affirmat viro jus esse repudiata uxore adultera ducere alteram: negans idem jus esse uxori. Ipsius verba subscribam: *Quia viro licet ducere uxorem, si dimiserit uxorem peccantem, quia non ita lege constringitur, sicut mulier, Caput enim mulieris vir est*. Ridiculum vero planeque frigidum, quod sententiarum coacervator sic excusat *Ambrosium*, ut dicat hæc verba à falsariis esse subdita: cum & librorum summus consensus sit, & congruat stylus. Non officit *Cypriani* merito nobis sacrosanctæ memoriæ, quod constanter cenſuerit rebaptizandos baptizatos ab iis, quos inquinaret hæreseos suspicio. Atqui hæc una res *Donatistas* & *Rogatianos* fecit hæreticos, cum in cæteris essent orthodoxi vel ipso confitente *Augustino*. Nullus *Augustinum* in jus vocat, quod scripserit, *Jesu* matrem ea nocte qua captus est, & mox passus est filius, nonnihil in fide

fide vacillasse, licet levius cæteris Apostolis. Locus est in Quæstionibus Veteris ac Novi Testamenti, quæst. 72. si quis requireret; si cui non vacabit, ipsius verba subscribam: *Quod autem, inquit, adjecis dicens, & tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut revelentur mulierum cordium cogitationes, hoc mihi significavit, quia etiam Maria, per quam gestum est mysterium incarnationis Salvatoris, in morte Domini dubitaret, & tamen, ut in resurrectione firmaretur.* Nemo scribit illi dicam, quod *Petro* Apostolorum principi etiam post Spiritum Sanctum datum, tribuit malitiosam simulationem, & perversum operandi Gentes studium. Sic enim scribit enarrans Epistolam ad Galatas: *Petrus autem cum venisset Antiochiam, oburgatus est à Paulo, non quia servabat consuetudinem Judæorum, in qua manus atque educatus erat, quamquam apud Gentes eam non servaret: sed oburgatus est, quia Gentilibus eam volebat imponere.* Idem Libro *De agone Christiano* Cap. xxx. factum hoc *Petri* superstitiosam simulationem appellat, & cæteris illius peccatis diffidentiae, pugnae & abnegationis admiscet. Atque adeo paulo post in eodem Capite durius etiam pravam *Petro* tribuit simulationem: *Hos, inquit, Ecclesia catholica materno recipit sinu, tanquam Petrum post fletum negationis per galli cantum admonitam, aut tanquam eundem post pravam simulationem, Pauli voce correctum.* Atque hæc adeo non retractavit, ut post *Hieronymum* ad palinodiam provocarit, qui pravitatem non *Jucrit Petro* tribuere, quam ne tum quidem credibile est in eo fuisse, cum *Christi* doctrinam nondum intelligeret. Quicquid enim unquam peccavit *Petrus*, non destinata malitia peccavit, sed aut affectu sedulo, licet errante, aut subito terrore, aut humana fragilitate. Quod idem de *Paulo* sentiendum existimo. Nemo *Chrysostomum* in jas vocat, quod *Virgini Marti* tribuerit ejusmodi affectum, quo matrum vulgus imperiosum in liberos ex illis famam ac laudem capiat. Is enim edisserens *Matthæi* Caput xii. inter cætera scribit in hunc modum: *Quamvis & ex facto matris nonnihil importunitatis quoque accessit. Considera igitur tam matris quam fratrum importunitatem. Nam cum debuissent intrare, atque cum turbis simul audire, aut saltem expectare foris sermonis finem, ac demum accedere, ambitione quadam ac ostentatione commoti, foras enim in presentia omnium evocaverunt: cæteraque quæ sequuntur in hanc sententiam.* Idem enarrans *Joannis* Evangelistæ Caput ii. ut clarius ita durius eadem prædicat, hisce verbis de *Maria* proprie loquens: *Optabat enim ut jam hominum gratiam conciliaret, & ipsa clarior filii gratia efficeretur, & fortasse aliquo humano afficiebatur affectu. Quemadmodum & fratres ejus cum dixerunt, ostende teipsum mundo, cupidi ejus miraculis sibi famam comparare.* Ac paulo post idem agens: *Siquidem non adhuc debitam de ipso opinionem habebant, sed more matrum Maria jure omnia se filio præcepturam censebat, cum tanquam Dominum colere & revereri fas esset.* Hætenus *Chrysostomus*. Jam vero quid commemorem id quod est omnium Veterum commune, soli *Christo* tributentium perpetuam immunitatem à peccato originis? Grave crimen, siquidem hoc tam contumeliosum est in *Virginem Matrem*, quam videri volunt *Scotidarum* familiar.

Neque vero referimus hæc, hoc agentes ut Veterum lapsus vulgo traducamus, sed ut declaremus, quam sit iniquum in recentiorum scriptis nihil non excutere, detorquere ad calumniam quæ simplici pioque dicuntur animo; Hoc hæresim sapit, hoc male sonat, hoc scandalo esse posset, hoc suspectum est, hoc parum reverenter dictum in magistros nostros. Quin potius ea lex nobis placet inter omnes, quam divus *Augustinus* in omnibus scriptis suis ratam esse vult. Sic enim loquitur Libro *De Trinitate* i. Cap. iiii. *Proinde quisquis hæc legit, ubi pariter certus est, pergat mecum: ubi pariter hæsitat, querat mecum: ubi errorem suum cognoscit, redeat ad me, ubi mecum, revocet me: ita ingrediamur simul caritatis viam, tendentes ad eum de quo dictum est, Querite faciem ejus*

A semper. Et hoc, inquit, placitum, pium atque iustum coram Domino Deo nostro, cum omnibus interim qui ea qua scribo legunt, & in omnibus scriptis meis, maximeque in his ubi queritur unitas Trinitatis. Quanto consultius hoc, mi *Faber*, quam mutua reprehensione & nostrum & aliorum perdere studium, imo juxta *Paulum*, dum invicem mordemus & mordemur, alium ab alio confici? Equidem arbitror ne *Christo* quidem esse gratum, sic suam defendi dignitatem, ut *Christiani* famam indigne laceremus. Pacis auctor est, concordia suorum potissimum oblectatur: five quid est officii, five quid est contumeliæ, in se admissum ducit quod in fratrem admiseris. E quamlibet levi scintilla diffidium nascitur, at semel natum late spargit incendium. Accurrunt hinc atque hinc, qui favent, qui amant, qui oderunt, qui invident: hic frigidam, ut ajunt, suffundit, ille oleum camino adjicit, bellum repente fit, quod erat monomachia, nec finis donec res in rabiem exeat. Fit interim jactura carissimæ possessionis, quam ego in amicis sitam arbitror. Mihi succensent tui, tibi fortasse nonnulli meorum indignantur. Quanto placabilius erat, communicatis invicem amicis conduplicato lucro ditescere? Si fieri potest, ut, quemadmodum ait *Hieronymus*, in Scripturarum campo sine nostro dolore ludamus, age mutua confictatione vel doceamus aliquid, vel discamus. Sin hostis est tibi, qui quocunque modo abs te dissenserit: si talibus saxis petitus, excedo campo, hæc lege non congregior, gladiatorum ista pugna est, non Theologorum. Est humanus error, est & Christiana correptio. Ego sic lapsus tuos correxeram, ut gratiam etiam me sperarem initurum. Et apud me sane iniret, qui sic admoneret. Neque vererem ipsum *Hieronymum* si viveret, si sic lapsus fuisset, itidem admonere: nec dubitarem, quin is boni consulturus esset. Ignoscendus error, si nimium bene de te sensi. Siquidem tu maluisti regerere crimen, quam emendare monitus erratum. Ego tantum adnotaram in oculis aliquot esse lapsum te, nihil ultra exaggerans: tu ubi nihil commissum est, impietatis crimen impingis. Sic caritatis officium officio pensas. Divus *Augustinus* non dedignatur revocari cum lapsus est, tu cum nondum Episcopus sis, imo nec in Theologorum, opinor, senatum allectus, turpe putabas, si proxima Editione quædam mutasses: ac maluisti tam multos tecum errare, quam tuum errorem agnoscere? Nondum contuli singula, sed tamen in aliquot incidi loca, in quibus demiror quid tibi volueris, ut ex animo loquar, mi *Faber*. In Epistola ad *Colossenses* Capitulo ii. indicaram te lapsum in verbo *καταβεβηται*: cumque rem *Hieronymi*, & Græcanicorum scholariorum, postremo & *Ambrosii* auctoritate demonstrassem, subicio: *Ex his satis liquet, quantum absit à vero Jacobi Stapulensis hominis aliqui eruditi, hoc in loco sententia.* Vide num qua sit hic insectatio, num quid simile tuis, refutamus animose, ut *Christo* Deoque indignissimum. Quin ultro excuto lapsum tuum, addens, *Verum hunc in errorem induxit Valla, qui putat καταβεβηται esse ad brabium evocare, sive brabium ostentare.* Et tamen ne sic quidem admonitus putasti locum hunc mutandum, etiamnum legitur in tua translatione, *Nullus vos ad brabium vocet volens.* Adhuc mordicus tenes tuam coactissimam enarrationem, ab omnium Veterum interpretatione dissentientem; tantum addis in examinatione: *Nemo vos brabio frustret, aut nemo vos ad brabium vocet.* Sunt enim quæ vocabulum *καταβεβηται* hic positum hoc potius significare putant: juxta quorum intelligentiam interpretati sumus. Primum nihil interest, utrum frustrare brabio dicas, an intervertere brabium? Deinde tantum valet apud te *Laurentii* auctoritas, ut hunc unum, quam Theologos veteres omnes, & in his *Hieronymum*, sequi malueris? præsertim cum *Valla* nullius auctoritate confirmet, quod dicit. Jam illud mihi vide te rogo, cum ista tractares, cum publicam mundi lectionem

nem mutare velles, indignum tibi visum est dispicere, quid legeret *Ambrosius*, quid annotasset *Hieronymus*, harum rerum haudquaquam incuriosus, quid prodidissent Græci interpretes? An res tam seria, tibi tam levi brachio neglectimque videbatur agenda? Nec hæc dixerim, optime *Faber*, quo te criminer, sed ut in posterum reddam attentiores. Quandoquidem & in Commentariis, quos in Psalmos edidisti, malle paulo diligentius observasses, quid sensissent superiores interpretes, quorum maxima turba est. Rursus in Epistola ad *Ephesios* Capitulo IV. ubi pudendo lapsu, ex *κνέσια κνέσιαν* nescio quam feceras, quoniam nullo modo poteris tergiversari, in translatione quidem pro *turbatione* reposuisti *nequitiam*, cæterum in expositione reliquisti *turbationem*, nec mutas ridiculam & coactam interpretationem. In examinatione vero pristinam annotationem sustulisti, nec tamen exponis, quid sibi velit *κνέσια*, perinde quasi *nequitia*, Græcam vocem exprimat. Si nihil hîc erat annotandum, cur annotaras in priore Editione? Si erat, cur hîc prætermittis? Si non placebat quod ego adduxeram, quin tu melius aliquid adferebas? Jam non posulo ut agnoscas monitorem, sed in docendo requiro ingenuitatem, etiamsi hîc magis eram tibi nominandus, quam illic ubi nihil ad te pertinet quæ scribo. Quid istuc, quæso, pudoris est, ne dicam supercilii? Usque adeo ne turpe putas *παλιωδῆν*; Ad hæc in Epistola ad *Philippenses* Capite II. ubi pro *παρεβλεψάμεν* vertisti, *ex deliberatione positurus est animam*, cum ego citra tui nominis notam indicarem Græci participii vim, tu tamen perticinaciter adamas tuum illud *ex deliberatione positurus*. At primum quis unquam dixit *ex deliberatione* pro *consulto*? Deinde cum Græce sit *παρεβλεψάμεν* participium indefinitum, quî possit esse *positurus*? Magis vertendum erat, *tradita* sive *periculo exposita* *vita*. Rursus quis hominum dixit *ponere*, pro *periculo exponere*? Nam quod *Christus* ait: *Ego animam meam pono: ponere* dixit pro *deponere*.

Sed quemadmodum in Annotationibus meis prudens plura dissimulavi, quo paucis annotatis te redderem cautiorem, plura indicaturus, si fors hoc à me litteris tuis flagitasses: ita non est amicus hîc omnia persequi. Sed tamen erat tuæ fidei, cum rursus evulgares opus, eradere quædam, quæ docti nec sine risu, nec sine stomacho lecturi sunt. Quod genus est illud in Epistolæ ad *Ephesios* Capitulo VI. *Adversus spiritualia nequitia in cælestibus*, ubi doces legi posse *in cælestes*, id est, adversus cælestes, cum Græce sit *ἐν τοῖς ἐπερνεύοις*: quasi vero præpositio *ἐν*, ullo pacto Græcis sonare possit *adversus*, quemadmodum facit *eis*. Hæc, mi *Faber*, cum scribis, quid aliud, quam te ipsum pueris quoque deridendum propinas? Huic simile est, quod *κατ' ὀφθαλμοδυσίαν*, vertis *ad oculum servitio*, quasi non multo Latinus Interpres vertisset *ad oculum servientes*. Item quod in Epistolæ prioris ad *Corinthios* Capite VII. *παράγει τὸ γῆμα ὃ κόσμος*, & vertis & annotas, *decipit figura huius mundi*, non attendens *παράγει* neutrum esse Verbum, quod vel ex aliis locis poteris colligere, præsertim cum toties legas in Evangelio, *ὑπάγε ὀπίσω*, *vade retro*. An non istud erat mutandum, præsertim cum id solus produxeris, omnibus retro Scripturibus tuæ sententiæ refragantibus? Et tamen vides, quam nec hîc exagitem te in Annotationibus meis, cum optimo jure possim. Rursus ejusdem Epistolæ Cap. V. *συναχθέντων*, reclamantibus omnibus tum Græcis tum Latinis, atque ipsa etiam Græca Grammatica, vertis & annotas vertendum esse, *condolentibus vobis* pro *congregatis vobis*. Quid hoc lapsu foedius, & tamen hoc loco vide quam honorifice quamque reverenter abs te dissentiam. Nihil hîc in homine tui studiosissimo desiderare potes, nisi quod tecum non sentit, & quod tui nominis mentionem facit, quando alioqui nec amantius, nec honorificentius fieri potuit. Et tamen ut fieret, res ipsa com-

pellet. Id ita esse facile perspiciet cordatus lector, qui tua cum meis attentius contulerit. Atque adeo, quoniam non est quibuslibet copia voluminum, mea subscribam: *Faber*, inquam, *Stapulensis amicus noster*, hunc locum mutavit, volens *συναχθέντων* deduci à *συνάχθωμαι*, cuius in hac quidem parte non subscribo iudicio, etiamsi alias eruditissimo pariter ac diligentissimo viro lubens assentior. Haftenus annotatio mea. Lapsus excusari non potest: ac ne tegi dissimularive possit, abs te ipso curatum est. Et quanquam in divinis Libris nullus error non magnus est, hujus vocolæ mutatio præterquam quod inanem & frigidum sensum inducit, tollit id, quod graves probatique interpretes annotandum duxerunt, nempe *Paulum* cum esset Apostolus ab ipso *Christo* institutus, haud tamen sibi sumere, ut solus veluti suo nomine sententiam pronuntiet, sed eam à communi Ecclesiæ consensu vult proficisci: secus quam hodie faciunt Episcopi quidam, meram tyrannidem exercentes in suos, cunctaque gerentes, non ex publico consilio, sed ex animi libidine. Deinde monebat hic locus, propalam convincendum & emendandum, si quis id forte commeritus fuerit, non privatim aut clanculum: partim ut hujus unius exemplo cæteri deterreantur à peccando, partim ne quis oppressum aut injuste damnatum queat calumniari. Hanc tam salubrem admonitionem sustulit tuum *condolentibus*. Ergo cum operæ pretium esset indicare lapsum tuum, & id publica suaderet utilitas, quî fieri potuit amantius, aut honorificentius, aut sincerius quam à me factum est? I nunc & tuam istam benevolam disputationem, si libet, cum mea reprehensione composito, si modo hæc reprehensio dici debeat. Nihil hîc aceti, nihil puris, nihil stomachi, nihil ostentationis. Sic me deor error, ut foveam amicum: cum tu amicum nec lapsum, nec contra te facientem, toties aceto perfundas in unica disputatiuncula. Neque vero tanta erat tua auctoritas, ut hanc meam civilitatem aliquis possit metum interpretari: aut tanta felicitas, ut præmii spe videri possim adulatus. Caritatis erat hic pudor, non assentationis aut timoris. Sed ut pergamus, in Epistola ad *Corinthios* II. Capite VI. quis oro te laturus est voces istas nihil omnino significantes, *secundorum & adversorum*? & tamen nec admonitus mutasti. Rursus ejusdem Epistolæ Capite X. Cum ridicule ex uno adverbio sive *μαλίσ* præpositione *ὑπερέκεινα*, duas voces feceris, *ὑπὲρ ἐκείνα* (neque enim aliter dicitur *ὑπερέκεινα* quam *ἐπὶ ἐκείνα*, quod *ἐπὶ* sæpe polleat idem quod *ὑπὲρ*) verterisque *qua supra illa vestra sunt*: non mutas versionem, tantum in examinatione quod ante magis arridebat, *qua ultra vestra sunt*, vertis in, *qua ultra vos sunt*, & Græce loquendi regulam de *ὑπὲρ*, quoniam aliquis opinor admonuit, palam esse falsam, cum *ὑπὲρ κεφαλῆς*, Græci dicant pro *ὑπερένω* ἢ *κεφαλῆς*, omisisti in proxima Editione. Quod omisisti laudo, quod unguibus ac dentibus alterum illud retines, cum plane ridiculum sit omnibus qui Græce sciunt, non laudo. Atque item in Epistolæ ad *Ephesios* Capitulo V. cum unus omnium & Græcorum & Latinorum, ex *luxuria* facis *insalubritatem*, nonne ex Apostolo Medicum facis? Ac ne id quidem admonitus mutandum putasti. At finge *ἀσωτίαν* dici à *σῶσις*, etiamsi juxta Etymologicos à *σέσωται* dicitur, non continuo significabit *ἀσωτος* *insalubrem*, sed *perditum*: & *perditi luxu* dicuntur etiam *Terentio*. Tu videris *luxuriosum* pro *libidinoso* sive *effeminato* accipere. Deinde versus ad jocos, certamen vocabuli relinquis Grammaticis, quasi cum hæc excutis, non sumas tibi partes Grammatici, & addis bellam facetiam, *Grammaticos diligentius exquirere vocabulorum origines, quam Philosophi caput Nili*, opinor ut eximas te à Grammaticorum numero, & in Philosophorum ordinem afferas. An Grammatici te in suum recipiant gregem nescio, & an Philosophi de *Nili* capite torquant sese, tu videris: unum hoc scio magis ad rem pertinere,

tinere, an *Paulus* hic intellexerit *luxum* frugalitati & sobrietati contrarium, an *insalubritatem* Medicorum curam, quàm unde *Nilus* caput suum proferat. Rursum in Epistola ad *Titum*, ἐν κηρύγματι ὃ ἐπιστεύθη ἐγώ, quod tu vertis *cui creditus*, sive *commissus sum ego*: non solum monitus non corrigis tam pudendum errorem, verum etiam conduplicas in posteriore Editione, testans te reliquisse veterem translationem, & addens idem pollere, *qua credita est mihi*, & *cui creditus sum ego*. Hic appello, mi *Faber*, conscientiam tuam, cum ista scriberes, non cogitabas quo risu lecturi essent eruditi? An idem pollet Græcis, ὃ ἐπιστεύθη & ὃ ἐπιστεύθη. Atqui ipse legis, ὃ ἐπιστεύθη. Quanquam etiamsi quis legat ὃ ἐπιστεύθη ostenderam tamen eundem esse sensum, sed Græcis duntaxat. Aut nihil refert Latinis, utrum dicas, *commissus est mihi Petrus*, an *commissus sum Petro*? sic enim doces. Quod tam insignite lapsus esses, ego somnum obrepentem vocavi. Cæterum quod amice monitus ista non corrigis, rogo quo tandem appellabo nomine? Jam eodem in loco carmen illud: *Gnosius usque loquax, mala bestia, viscera pigra*. Profecto demiror tibi tam obstinate placere. Præterea in Epistola ad *Corinthios* præbre, Capite xii. quid opus erat annotare ὃ ἔς μὲν εἶπτο ὁ Θεὸς ἐν ἐκκλησίᾳ, verti posse, & *suos quidem passus Deus in Ecclesia*? cum palam sit ἔς illic usurpatum pro τὸς, non pro εἰς, qui sermonis typus cum plus decies sit obuius in Novo Testamento, non debebat tibi videri novus.

Hujusmodi permulta cum essent in tuis Commentariis, & quædam indicassem, erat tuæ vigilantie in posteriore Editione cætera ex teipso perpendere, & ridendi materiam adimere nasutis. Atque ista qui indicat, & indicat amice, putas hostem, & tali dignum gratia, qualem mihi in tua disputatione retulisti. Atque utinam in totum ab ista vertendi, annotandique provincia temperasses, quæ, ut dixi, non erat tui negotii. Majora poteras, hæc quantumvis humilis est, tamen utriusque Lingue peritiam poscebat. Qua quidem in re quantum valeas, nihil attinet dicere, cum scripta tua palam testentur. Rursum in Epistola ad *Philippenses* Capite i. admones, οἱ μὲν ἐξ ἐλθρίας, οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, potius vertendum fuisse, *qui*, quam *quidam*: nec animadvertis, esse articulum præpositivum distribuentem, non ὁ postpositivum accedente tono: ut ne dicam interim, nullum omnino sensum exsistere, si legas, *qui*. Jam illud tibi perpetuum est in examinationibus, quod quicquid Codex tuus Græcus habuit, *Paulo* incunctanter adscribis. Quasi vero non alicubi varient Græci Codices, aut nusquam depravati sint, cum in bellissimo quodam Exemplari sic compererim scriptum in Epistola ad *Corinthios* ii. δοῦναι ἡμῶν τὴν χάριν ἢ τὴν κοινωνίαν ἢ διακονίαν ἢ εἰς τὰς ἀγίας δέξασθαι ἡμᾶς ἐν πολλοῖς ἢ ἀντιγραφῶν ὅπως εὐρηται, ἢ ὡς καθὼς ἡπίσταμεν. Videlicet compluribus verbis ex marginali spatio, in medium contextum translatis ab illiterato scriba. Quod quo perspicuum sit & his qui Græce nesciunt, vertam, *Orantes, ut gratiam & communicationem ministerii in sanctos acciperemus nos; in multis Exemplaribus sic invenitur, & non quemadmodum speravimus*. Palam est hæc verba, in multis Exemplaribus sic invenitur, ab alio quopiam in margine fuisse annotata. Parum igitur tutum, statim fidere Codici tuo, nec protinus

A erat pronuntiandum, nisi circumspicis omnibus. Hæc, mi *Faber*, atque hujusmodi innumera, si curasses proxima Editione corrigenda, consulisses honori tuo, atque interim meo quoque, vel quod amicorum communia sint omnia, vel quod in simili negotio tam insignis error tuus mihi quoque fidem abrogat apud imperitiores. Nunc adeo nihil horum tibi curæ fuit, ut videri possis non ob aliud istam Editionem accelerasse, nisi ut amicum incesseles. Sic enim omnino video quosdam interpretaturos. Quidni enim huc torqueant reprehensionem tuam tam verbosam & accuratam, qui laudes etiam meas, quibus me in calce disputationis ornas, vel potius meum caput demulces, sinistre interpretantur? En, inquit, tribuit vigilantiam, tribuit eloquentiam, Linguarum peritiam, sedulitatem erga litterarum studiosos, bonum virum nusquam audet dicere, hoc est, industriam & ingenium modo prædicat, cum præcipua laudum pars sit vita moreque laudati. Postremo non Theologum me vocas, sed Theologiæ professionis adsertorem. Quid aliud est, inquit, Theologiæ professionem asserere, quam arrogare sibi ac vindicare? Atqui nihil est quod mihi minus asseram quàm Theologiæ professionem, etiamsi pridem ita perpellentibus amicis quibusdam, nomen dedi ordini Theologico. Ubi in scriptis jacto nomen Theologi? Quis unquam vel in familiaribus colloquiis audivit me, mihi hoc nomine placentem? At tuas laudes quam plena, ut ajunt, manu effundo? quam non parce? quam candide? Sed tu fortasse metuebas, ne præstare cogereris quod mihi tribuisses, juxta vetus proverbium, ἰσὺς, πᾶσι δὲ ἀτὴν. Verum hic ipse nihil queror, plus satis est quod largiris: tantum molestum est, istis datam esse ansam, ut hujusmodi nobis obganniant. De laudibus meis non soleo gloriari, nostram amicitiam in omnibus litteris, in omni confabulatione, jactare soleo. Hanc ut apparet gloriam aliquis mihi invidit, cujus oratio te ad amicum istam disceptationem incitavit. En, inquit, fructu tuo *Fabro*, habes amicum, cujus sinceritatem, cujus modestiam, cujus sanctimoniam, nunquam satis prædicasse tibi videbaris. Tot tuas Annotationes unica notatione retaliavit, vere, ut ipse inquit, abunde. Sed expostulationis & querimoniarum jam finis esto. Quod factum est, his rationibus infectum fieri non potest. Superest ut utrique communi malo, quantum licet, medeamur. Si tibi dolet quod responderim: mihi magis dolet quod huc sim coactus. Malebam hac operam vel falsis laudibus ornando amico impendere, quam veris rationibus refellendo: & me duntaxat purgavi, non sum infectatus tua: qua quidem in re, mi *Faber*, nolim te quid possim experiri. Si posthac sensero te talem qualem semper tum habui, tum prædicavi, casum hunc unum vel fatis, vel Eridi, vel *Ata Homerica*, vel alii cuilibet Deorum aut hominum imputabo: sin pergis inceslere amicum non amice, cogar & ipse meam de te mutare sententiam. Sed bona verba potius. Confido te facturum, quod & ipse opto maxime: & magis ex re utriusque: denique *Christo* longe gratius futurum est. In hanc partem habeis me per omnia facilem ac faventem, in altera qualis sim futurus nescio. Bene vale, *Faber* eruditissime, & si pateris, etiam amicissime. *Lovanio* 5. Augusti, Anno 1517.

APOLOGIAE AD JAC. FABRVM FINIS.

AD LECTOREM.

UONIAM perpendebamus non omnibus suppetere, unde sibi magna volumina redimant: aut si suppetit, incommodum est circumferre, studuimus & hac parte consulere studiosis, adjectis locis ex utriusque Libris decerptis, circa quos hac Apologia versatur, videlicet annotatione Erasmi in secundum Caput Epistolæ ad Hebræos, & Fabri ex eodem loco hujus annotationis inspectione, si quis aut diligentior, aut parum credulus, causam omnem propius & exactius velit expendere. Bene vale, lector optime.

Annotatio Desiderii Erasmi Roterodami in secundum Caput Epistolæ ad Hebræos, ex ipsius Opere decerpta, quam Jacobus Faber Stapulensis impugnatur.

MINUISTI eum paulo minus ab Angelis.] Admonet hoc loco Jacobus Faber Stapulensis, apud Hebræos haberi: *minuisti eum paulo minus a Deo*. Atque ita prorsus indicavit Hieronymus Psalmo octavo pro Angelis, qui illis vocantur מלאכי haberi אלהים. Thomas refert hunc locum ad humanitatem Christi, qui minor Angelis factus sit, non juxta animum, sed juxta corpus adsumtum, per quod mortalis & doloribus obnoxius erat, cum Angeli nullis malis attingi possint. Cujus equidem sententiam approbo, nisi quod prudenter accipiendum est, quod dixit Christum secundum animam humanam non fuisse inferiorem Angelis. Nam si nullus doloris sensus ad ullam animæ partem pertinebat, non potuit esse acerbissimus in Christo dolor, quem ipse tamen Thomas vult proximum fuisse cruciatibus damnatorum apud inferos. Ac Faber hoc loco dissentiens à Thoma, multis argumentis contendit, à Deo legendum esse, non ab Angelis, quæ recensere longius sit, nec admodum necessarium cum liber extet, formulis semel atque iterum excusis. Verum sive legas, à Deo, sive ab Angelis, videtur idem manere scrupus. Etenim si de adsumto intelligas homine, quemadmodum necesse est, non paululum fuit imminutus à Deo, imo infra abjectissimos etiam homines, quemadmodum ipse de se testatur in Psalmis, *Ego autem sum vermis, & non homo, opprobrium hominum & abjectio plebis*. Nulla enim proportio naturæ humanæ ad Divinitatem. Ne ab Angelis quidem paululum fuit diminutus, qui usque ad famem ac sitim, usque ad flagra, ad crucem, usque ad mortem denique descenderit. Proinde mihi videtur illud, paulo minus, quod Græce est βεῆχ' τι, non ad dignitatis imminutæ modum esse referendum, sed ad temporis modum, quo versatus est Christus in terris, quasi dicas, *ad breve tempus diminutus est ab Angelis*: quem-

Admodum interpretatur Chrysostomus & Theophylactus. Neque vero refellit hujus partis sensum, id quod sequitur, *Gloria & honore coronasti eum, omnia subiecisti sub pedibus ejus, & oves & boves, &c.* Siquidem prius illud pertinet ad Jesu vitam actam in terris & passionem: hoc posterius ad glorificationem, ad quam ut homo subvectus est. Neque vero prorsus hoc fefellit Aquinatem, qui indicat, paulo minus, bifariam accipi posse, vel ut pertineat ad quantitatem, sic enim loquitur, vel ut pertineat ad durationem. Stapulensis in jus trahit interpretem Epistolæ, qui quidem quisnam fuerit incertum est, ut parum probabile sit ipsam Epistolam à Paulo fuisse conscriptam, sane sunt qui Lucam putent interpretem fuisse. Quam opinionem si recipimus, is interpret in jus vocari non potest, præsertim cum apud Hebræos hæc vox הלוימ πολύσημ' habeatur, quippe quæ utrovis numero, singulari aut plurali Deum, aut Deos declaret, nonnunquam Angelos, aut homines etiam admiratione dignos, interdum Principes aut Judices, ut illic: *Principi populi tui non maledices*. Et Exodi Capite xxī. *Offeras eum dominus Diis & applicabitur ad ostium*. Quo loco Hebræi Diis interpretantur Judicibus, & Chaldaica interpretatio sic extulit, *Adducat eum magister jussus ad judicem*. Quemadmodum annotavit & Capnion noster in Rudimentis Hebraicis. Verum hæc ad præsens institutum proprie non attinent, nisi quatenus exigit lectionis ratio, proinde paucis indicasse sat esse duximus: alioqui erant in hac Epistola diligentius excutienda permulta, quæ non nisi verbosa disputatione possint explicari; unum illud addam, Hieronymum videri non admodum probasse, quod hæc proprie tribuantur Christo, cum ait, *Hunc locum Apostolus in Epistola ad Hebræos super Christo interpretatur*. Et de auctore ejus adeo fuit dubitatum, ut scro recepta sit à Romana Ecclesia. Quandoquidem in hanc unam omnium nihil commentatus est Ambrosius. Et Hieronymus ait, à nonnullis non fuisse receptam ob id, quod in ea nonnulla citarentur quæ apud Hebræos non inveniantur.

ERASMI ANNOTATIONIS FINIS.

JACOBI FABRI DISPUTATIO

ADVERSUS SUPERIOREM ANNOTATIONEM

DES. ERASMI ROTERODAMI,
EX EJUSDEM FABRI COMMENTARIIS IN SECUNDUM
CAPUT EPISTOLÆ AD HEBRÆOS.

VULGATA Editio: *Minuisti eum paulo minus ab Angelis*.] Sic habet interpretes Pauli: verum id ex Septuaginta desumfit, & non interpretatus est quod dicebat Paulus. Nam certum est Paulum hanc Epistolam Hebraice scripsisse, & in forma verbum Hymnologicæ Davidicæ adduxisse, ubi Deus habetur: ut in expositione Pentapli Psalterii, super octavum Psalmum, quantum Deus concessit, monstravimus. Ergo quod dicitur ab Angelis, interpretis est, non Pauli: sed Pauli, à Deo. Quare sententiam Pauli servantes, à Deo diximus. Adde quod & pugnare videtur, quod omnia subjecerit sub pedibus ejus, & quod nihil dimiserit Deus non ei subiectum, & minor sit Angelis: & tota Pauli ex interpretatione ab Angelis, subruitur ratiocinatio:

D non igitur recte videtur interpretatus. Dirigendus igitur hic interpret, etsi Editio Septuaginta Interpretum, causam ei erroris præbuerit excusabilem. Interpret Pauli ἡ λατρεῖς αὐτὸν βεῆχ' τι παρ' ἀγγέλους, ubi potius vertendum fuerat ὡς ἔθ' ὁ θεός.

Verum hanc sententiam nostram hoc in loco non acceptat amicus noster Erasmus, neque beati Hieronymi sexti versus octavi Psalmi (quem sic interpretatur, *Minues eum paulo minus a Deo, gloria & decore coronabis eum*) approbat interpretationem. Sed Tralatio Septuaginta, quæ sic habet, *Minuisti eum paulo minus ab Angelis*, magis ei placet, & rectius hic haberi ab Angelis, quam illic à Deo. Quanquam in Annotationibus illius Psalmi plurimas rationes adduximus, quas credidimus posse

posse sufficientem ejus rei facere fidem, nihilominus nulla malevolentia, sed sola tutandæ veritatis gratia sententiam foventes, Dominum nostrum, ob cujus honorem hoc defensionis munus suscepimus, supplices orabimus, quo sic dicendis adspiret, ut noster sermo sine offensione currens, amico amabiliter ac vere respondeat, & aperta veritatis luce omnibus profuit ad pietatis ædificationem. Scripta ejus in Annotationibus hujus loci interdum subjiçiemus, quo facilius legentes & ejus mentem, & meæ assertionis, & Hieronymiana interpretationis, imo Propheticæ intelligentiæ defensionem intelligant. Quod si negotii arduitas nos cogat esse prolixiores, non satis annotationis habita ratione, boni consulant lectores, id necessitati tribuentes. Primum igitur dicit me admonuisse, apud Hebræos haberi, *minuisti eum paulo minus à Deo*. Id ego ingenue fateor. Deinde subdit: *Atque ita prorsus indicavit Hieronymus, Psalmo octavo, pro Angelis qui illis vocantur Malachim haberi Eloim*. Apertius Hieronymus, cujus verba sunt hæc: *In Hebræo pro eo quod est ab Angelis, qui dicuntur Malachim, Deum habet, hoc est Elohim*. Et id tribuimus amico, & sic habet veritas. Mox subneçtit: *Thomas refert hunc locum ad humanitatem Christi, qui minor Angelis factus sit, non juxta corpus adsumptum, per quod mortalis & doloribus obnoxius erat*. At Faber hoc loco dissentiens à Thoma, multis argumentis contendit à Deo legendum esse. Neque id inficias eo, me contendisse multis argumentis, à Deo legendum esse, & probe, mea sententia. Et quid Thomas sentiret, neque me contempsisse, neque tunc consuluisse, sed quid sentire viderentur eloquia. Neque ego in placita Thoma juravi, neque Erasmus ipse, ut qui toties eum coarguat, imo & in eo loco, quem hic citat: quod ratione Thoma videretur Christus animo impassibilis, nullisque doloribus obnoxius fuisse, quod nequaquam putat Erasmus, neque equidem puto. Nam illi adfersioni id adversatur, *Tristis est anima mea usque ad mortem*, imo & id falsum arbitror, Angelos nullis malis attingi posse: quia juxta eloquium, *Et in Angelis suis reperit pravitatem*, & illi dant aut daturi sunt poenas: ut & clamant in Matthæo, *Quid tibi & nobis Jesu Fili Dei? venisti huc ante tempus torquere nos*. Et Petrus: *Angeli fortitudine & virtute cum sint majores, non portant adversum se execrabile judicium*. Sed & Angeli, æterna Dei visione beati, si adversi fuissent (poterant enim) & ipsi obnoxii poenarum acerbitati fuissent, & majorum quidem quam sint mortalium animæ capaces: & hanc contra se durissimam tulissent sententiam, *discedite à me maledicti in ignem æternum, qui parati estis Diabolo & Angelis ejus*. Hac igitur ratione passibilitatis, parum colligitur Christum minorem factum Angelis, & maxime, quo ad passionem corporis, de quibus ait Thomam duntaxat locutum, cum poenæ corporis tantæ esse possint, quantæ eæquæ sunt animæ: quare neque tantæ, quantarum Angeli sunt capaces. Quod igitur piaculum contraxissem si dissentissem à Thoma, nisi telis valentioribus uso? Quanquam & ipse non dissentis, ut quem nunquam hac in re legissem, sed in ejus sententiam non incidi. Neque Thomam arguo: nam ex suppositione commentabatur legendum esse, *minuisti eum paulo minus ab Angelis*, sicque putabat Hebraice haberi. Verum illi qui Hebraice norunt, etsi alioqui Thoma addicti, non solum ratione doctrinæ, sed & habitus & vitæ professione, ab eo hoc in loco dissentiant, & Hieronymo, & deinde nobis accedunt: quod manifestissime is intelliget, cui curæ fuerit illam Psalterii nobilem octaplam legere, quam insignis vir multarum Linguarum, utpote Latinæ, Græcæ, Hebraicæ, Chaldaicæ, & Arabicæ gnarus, Augustinus Justinianus, Episcopus Nebiensis, Ordinis Prædicatorii, hac nostra tempestate edidit.

Subsequenter adjicit Erasmus: *Verum siue legas à Deo, siue ab Angelis, idem manet scrupus*. Sed quomodo? Si certe constet, & definitum sit legendum esse à Deo, nullus amplius relinquitur scrupus, nequaquam legendum esse ab Angelis. Nam si parum minutus est à Deo,

A Angeli autem multum (sicut scriptum est: *quis enim in nubibus aquabitur Domino, aut quis similis erit Deo in filiis Dei?*) recte fit, ut is qui parum minutus est à Deo, non minutus sit ab Angelis, neque quidem parum, neque multum, imo multo major, quandoquidem Angeli multo minores sunt Deo. Quod & de Christo veteres Hebræi super id Esaiæ: *Ecce intelliget servus meus. Exaltabitur & elevabitur & sublimis erit valde*, fatentur exponentes id de Messiah, id est, de Christo Domino, hoc pacto: *Ecce prosperabitur servus meus Messiah, exaltabitur plusquam Abraham, & elevabitur plusquam Moyses, & sublimis erit valde plusquam Angeli superiores*. Dilucidum igitur est non idem esse, legatur paulo minus à Deo, aut ab Angelis. Sed attendamus qua ratione dicat eundem manere scrupum: *Videtur, inquit, idem manere scrupus. Etenim si de adsumto homine intelligas, quemadmodum necesse est, non paululum fuit imminutus à Deo: imo infra abjectissimos etiam homines, quemadmodum ipse de se testatur in Psalmis. Ego autem sum vermis & non homo, opprobrium hominum & abjectio plebis*. Id primum quod dicitur: *etenim si de adsumto homine intelligas, quemadmodum necesse est, refutamus*: nam neque de adsumpto homine intelligimus, neque intelligi necesse est, sed intelligimus de Christo Domino, qui est Filius Dei, quemadmodum facit Paulus statim in principio dicit: *Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis in Filio*. Et de ejus imminutione alio loco ait: *Exinanivit semetipsum formam servi accipiens & habitum inventus ut homo, quemadmodum & ipsemet Dominus ait apud Joannem Nicodemo hoc pacto de seipso loquens: Nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo filius hominis qui est in cælo*. Ergo cum dicitur, *quid est homo quod memor es ejus, aut filius hominis quoniam visitas eum?* Minuisti eum paulo minus à Deo: absurdum esset filium hominis aliter accipi, quam sacra continent eloquia, & relativum eum illic filium hominis bis referentem, non accipi pro hypostasi, sed pro natura una hypostaseos, pro homine, inquam, adsumto, quem beatissimus Paulus formam servi appellat. At quis unquam Christum & Christi nomen, pro natura una accepit, & si eorum quæ de ipso enuntiantur, quædam ei ratione unius naturæ competant, & quædam alterius ratione? ut id apud Joannem, *Ego & Pater unum sumus*, ratione divinæ. Id vero apud Marcum, *Oportet filium hominis pati multa, & reprobari à senioribus & summis Sacerdotibus & Scribis, & occidi, & post tres dies resurgere*, ratione humanæ. Si igitur in illo Psalmorum loco filium hominis, & id quod ipsum refert intelligeremus de homine adsumto, & non de hypostasi, contra consuetudinem divinarum Scripturarum & intelligentiam spiritus irrationabiliter faceremus, quod nequaquam est admittendum. Cæterum quod subneçtitur, *non paululum fuit imminutus à Deo, imo infra abjectissimos etiam homines*. Non versatur quæstio, utrum forma servi in Christo, siue homo adsumtus, parum vel multum sit imminutus à Deo, sed an filius hominis, siue (quod est apud Paulum) Christus Jesus, qui exinanivit semetipsum formam servi accipiens, imminutus sit à Deo, & id etiam quippiam parum. At quid filius hominis, quid Christus Jesus, nisi Dei Filius, Deo coequalis atque consubstantialis, qui (ut inquit Apostolus) *cum in forma Dei esset non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo*. Quis igitur non dicet eum paululum imminutum fuisse à Deo ob formam servi acceptam, in qua humiliavit semetipsum, semper manens quod erat, vere Deus, semper existens, & insuper vere homo, quod non erat. Quomodo igitur stabit quod in contrarium adductum est, *non paululum imminutum fuisse à Deo, infra abjectissimos etiam homines?* Nequaquam sane id fieri potest. Verum & hunc sermonem, Christum scilicet non paululum imminutum fuisse à Deo, imo infra abjectissimos etiam homines, animose refutabimus tanquam impium, & Christo Deoque indignissimum, tanquam Spiritui adversantem, & litteræ,

que occidit adhaerentem. Ceterum id prorsus Prophetae adversatur, quomocunque ipsum interpretemur, siue hoc modo, *minuisti eum paulo minus a Deo*, siue isto, *minuisti eum paulo minus ab Angelis*, quem posteriori interpretandi modum approbare videtur *Erasmus*. Nam ingenue colligitur, filius hominis imminutus est infra abjectissimos etiam homines, & abjectissimi homines imminuti sunt multum ab Angelis, igitur & filius hominis multo fortius imminutus est ab Angelis: si multum, non igitur parum (sunt enim hac pugnantia) quod nihilominus juxta adversantis sententiam, intendit Propheta: nam juxta Septuaginta Editionem ait: *Minuisti eum paulo minus ab Angelis*, quam etiam approbat interpretationem. Et si multum imminutus ab Angelis, tanto fortius multum a Deo. Subruetur igitur Propheta, quomocunque siue a Deo siue ab Angelis interpretemur. Quare hic sermo seipsum elidit, & falsum esse omni ex parte manifestat.

Et non minus eadem ratione propriæ adsertioni adversatur id quod subnectit, hoc modo: *Nec ab Angelis quidem paululum fuit diminutus, qui usque ad famem ac sitim, usque ad flagra, ad crucem, usque ad mortem denique descendit*. Si non ab Angelis paululum quidem fuit diminutus, quomodo approbatur in Propheta legendum esse, *Minuisti eum paulo minus ab Angelis*? pugnant-ne paulo minus & non paulo minus, paululum & non paululum? Verum id libens tribuerim, filium hominis, de quo loquitur Propheta, qui usque ad famem ac sitim, usque ad flagra, ad crucem, usque ad mortem: denique voluntarie pro omnium salute descendit, non paululum fuisse diminutum ab Angelis, quandoquidem ab Angelis nullo pacto diminutus fuit, sed ut Propheta ait, & cum Propheta verus hujus loci interpretes *Hieronymus*, imminutus fuit, & id quidem parum, a Deo. Sed id, inquit, de seipso testatur in Psalmis cum ait: *Ego sum vermis, & non homo, opprobrium hominum & abjectio plebis*. Nequaquam id vult quod hic obijcitur, quod nec etiam ipsi *Judaei* de puro homine Psalmum intelligentes, tribuerunt, qui id exponunt, *Ego sum vermis, & non homo, opprobrium hominum & abjectio plebis*, æstimatione hominum dictum, ut totum Psalmum ubi derelictionem, dejectionem, & confusionem *Christi* sonare videtur, secundum æstimationem & judicium Sacerdotum, Scribarum, & Phariseorum intelligamus. Et cum *Christus* in cruce clamat, *Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me*, id æstimatione Scribarum & Phariseorum dictum est, quemadmodum scriptum est: *Quia dixerunt inimici mei mihi, & qui custodiebant animam meam, consilium fecerunt in unum, dicentes Deus dereliquit eum, persequimini & comprehendite eum, quia non est qui eripiat*. Ecce æstimatione eorum derelictus erat a Deo. Sed se revera non fuisse derelictum, aperit in eodem Psalmo dicens: *Timent eum omne semen Israel, quoniam non sprexit neque despectis deprecationem pauperis, Nec avertit faciem suam a me, & cum clamarem ad eum exaudivit me*. Rursum, cum in eodem Psalmo ante dicebat: *In te speraverunt patres nostri, speraverunt & liberaisti eos. Ad te clamaverunt & salvi facti sunt, in te speraverunt & non sunt confusi*. Si ex hoc intelligunt, eum se dicere confusum, id etiam judicio & æstimationi hominum tribuendum est. Quod ex *Esaia* cognoscitur, in ejus persona dicente, *Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas velentibus, faciem meam non averti ab increpantibus, & conspuentibus in me. Dominus Deus meus auxiliator meus, & ideo non sum confusus*. Quis igitur non videt id quod versus illos *xxi*. Psalmi continuo sequitur, *Ego sum vermis & non homo, opprobrium hominum & abjectio plebis*, æstimatione illorum perfidorum *Judaorum* dictum fuisse, de quibus continenter subjungit, *Omnes videntes me, locuti sunt labiis, & moverunt caput. Speravit in Domino, eripiat eum, quoniam vult eum*. Et non omnino universaliter hoc intelligitur, sed universaliter de illis *Christo* Deoque odibilis *Judaeis* tam perfidis Scribis quam Phariseis eorumque compluribus qui aderant. Nam & virgo *Maria* aderat, dilectus discipulus, *Magdalena* & mulieres *Jesum* secutæ, quæ multa compassio-

ne & Deo & Angelis grata pietate flebant super eum: Virginis autem cor gladio passionis ejus confossum est, & anima ejus transverberata: manifestum est igitur rationem infidorum illorum, qui *Christi* crucifixores fuerunt, illa fuisse dicta. Et quomodo convenit, cum qui est primogenitus omnis creaturæ & supra omnem creaturam, dici vermem, & eum dici non hominem, de quo dicit Apostolus: *Unus enim Deus & unus mediator Dei & hominum homo Christus Jesus*, qui sic homo est, quod omnium hominum maxime vere homo, & perfectione humana supra omnem hominem & insuper hominum veritas. Neque *Christus* sua sententia in Evangelio loquens, se dicit vermem & non hominem, sed inquit: *Ninivite surgent in judicio cum generatione ista, & condemnabunt eam, quia penitentiam egerunt in predicatione Jona, & ecce plusquam Jona hic*. Regina *Austri* surget in judicio cum generatione ista & condemnabit eam, quia venit a sinibus terra audire sapientiam *Salomonis*, & ecce plusquam *Salomon* hic. Et apud Joannem, *Ego sum lux mundi*. Et procedens ad passionem, mulieribus flentibus super eum comparabat se ligno viridi, *Judeos* autem & filios eorum, ligno arido, dicens: *Filii Hierusalem nolite flere super me, sed super vosipsas fleite, & super filios vestros: & subdit, Quia si in viridi ligno hac faciunt, in arido quid fiet?* Et iterum apud Joannem, *Nunc autem queritis me interficere, hominem qui veritatem vobis locutus sum*. Hic ex sententia & in veritate se dicit hominem: æstimatione igitur erat humana, & cæcorum *Judeorum* quod dicitur *ego sum vermis & non homo*, qui eum non pluris æstimabant quam vermem, non pluris quam non hominem, cum esset plusquam *Jona*, plusquam *Salomon*, lux mundi, etiam Angelis superior, & homo cæteris etiam hominibus simul & verior & melior. At esto quispiam contendat hæc verba, *Ego sum vermis & non homo*, de Salvatore dici, & commiserationem erga Patrem prætere. Hæc certe commiserationem erga Patrem potius pro genere humano efflagitaretur ab eo, quam pro seipso, qui hæc volens pro omnibus redimendis patiebatur. Oblatus est enim (ut ait Propheta) quia ipse voluit: & nomenclaturæ hæc, *vermis & non homo*, magis humano generi quam *Christo* competunt, nisi hæc sumantur juxta *Dionysium* Areopagitam secundum divinam quandam anagogen & transcendentem intelligentiam, in qua nihil infimum, nihil humile cogitari potest. Et quod nuncupatio *vermis* magis humanum genus deceat, dilucidum est: nam & terrenum est, & è limo terræ, de quo & vermes plasmatum, & rediens in terram depastio vermium. At *Christus* non terrenus. *Primus*, inquit eloquium, *Adam* de terra terrenus, & *secundus* de cælo celestis. Sed nec rediit in terræ corruptionem & in vermium depastionem, sicut scriptum erat: *Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem*. Et quod *non homo*, magis etiam humano generi accommodabile sit, non ab re videtur: nam quid est homo, nisi in carne creatura ad imaginem & similitudinem Dei efformata. *Faciamus*, inquit, *hominem ad imaginem & similitudinem nostram*: modo universi (saltem quos prævia benedictio non protexit) imaginem Dei & similitudinem in se corruerunt. Quare jam quodammodo non homines, comparati-jumentis insipientibus, & illis jam facti similes, & ideo Deo dissimiles, ergo si *Christus* hæc ad commiserationem dicebat, potiore jure pro suo futuro corpore, quam pro seipso, qui corporis sui caput est, dicebat. Et quod nulla proportio sit humanæ naturæ ad Deum, id non efficit, quod inde dicatur *vermis*, aut *non homo*. Nam ea ratione & Cherubim & Seraphim vermes dicantur, cum ipsorum ad Deum nulla sit proportio, & licet id verum sit, quod humanæ naturæ ad Deum nulla sit proportio, filii tamen hominis, de quo hic agitur sermo, est proportio. Nam identitatis & æqualitatis. *Ego*: inquit, & *Pater unus sumus*. Et alibi Apostolus. *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniis formam servi accipiens, in similitudinem homi-*

hominum factus, & habens inventus ut homo. Sed nunc id videmus, utrum quod usque ad famem ac sitim, usque ad flagra, ad crucem, usque ad mortem denique descenderit, sic in se Dominus dejectus & diminutus fuerit. Et si tum propter hæc, tum propter alia impropria multa non negem Christum Dominum multum abjectum & diminutum Judæorum opinione, & adversarii sermone, cui (mea sententia) non pertinaciter hæret, non tamen ita res in se habebat. Verum ut ipse opera faciens, quæ omnes videntes convertabant in stuporem, non ideo erat major; sic nec omnia illa patiens, ideo erat minor, sed & forte dicendus major: Oportet, inquit, exaltari filium hominis. Et si exaltatus fuero, omnia traham mecum. Ecce suam passionem vocat exaltationem, non dejectionem, nec in malam notam, humiliationem. Sed cum hæc patereur, nunquid minus erat Rex Angelorum ac hominum? quemadmodum Pilato dicenti, ergo Rex es tu, ipse respondere dignatus est, tu dicis, quia Rex sum ego. Verum hæc omnia pro nobis miseriis juxta oracula pati debebat, & videri admirandus super omnes, & videri abjectus & humiliatus, quemadmodum in Esaiâ scriptum est, sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus ejus, & forma ejus inter filios hominum. Si etiam Philosophos interrogemus, an vir fortis ut victoriam pariat, populique salutem, quod ad flagra, ad vulnera, ad ipsam denique mortem sciens volentique descendat, an, inquam, inferior abjectiorque habeatur? Dicent proculdubio, quod multo etiam superior, multoque honorabilior. Et an gloriosi martyres in tormentis crudelissime excogitatis, poenas acerbissimas fortissime tolerantes, ideo minores erant, & infra abjectissimos etiam homines? Imo majores & gloriosiores ipsis Regibus, purpura, ostro, auro, gemmisque fulgentibus, quorum iussu torquebantur. Quid igitur dicendum putabimus de gloriosissimo, invictissimoque Rege nostro, qui sua fame, siti, flagris, cruce, ac denique morte, maximam omnium fecit victoriam, & potestates hominibus superiores devicit, captivavit, elisitque funditus, qui & omnes homines salvos fecit se sequi volentes? Judæi & infideles illa ei impropere, ut ejus abjectionem & improprium: nos autem qui misericordia ejus fideles sumus, nequaquam, sed exaltationem & gloriam ducimus, & vere quidem ducimus. Nos autem, inquit divinus Paulus, predicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, Gentilibus autem stultitiam, ipsis autem vocatis Judæis atque Græcis, Christum Dei virtutem atque sapientiam.

At nunc sequentia videamus. Subdit itaque: Proinde mihi videtur, illud paulo minus, quod Græce est βραχύ τι, non ad dignitatis imminutionem esse referendum, sed ad temporis modum, quæ versatus est Christus in terris, quasi dicas, ad breve tempus diminutus est ab Angelis. Sed quo pacto ad temporis modum, quo Christus versatus est in terris, & eo tempore, quo versatus est in terris, diminutus est ab Angelis? cum Paulus dicat: Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terra dicit: & adorant eum omnes Angeli Dei. Si omnes Angeli jubentur adorare eum in orbem terrarum introductum, non igitur eo tempore, quo versatus est in in terris, diminutus est ab Angelis: & nonne etiam Angeli ipsum in paupere tugurio existentem, & in præsepe supra paucillum fœni jacentem, vocant Dominum? ut ait apud Lucam Angelus ad pastores: Nolite timere, ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quia natus est vobis Salvator, qui est Christus Dominus, & hoc vobis signum. Invenietis infantem pannis involvum, & positum in præsepio. Non erat ergo imminutus ab Angelis, quo tempore versatus est in terris, ut qui adoratur ab Angelis, & Dominus appellatur. Sed in vocabulum, quod paulo minus Latinus interpret vertit, apud Hebræos, & quemadmodum Prophetæ scripsit, notet tempus, inquirendum est. Illic veritas & Hebraica littera vocabulum habet Meas, quod nequaquam significare tempus solet, ut alibi apud eundem Prophetam Psalmo xxxvi. Melius est me-

A dicum iusto, super divitias peccatorum multas: ubi hic dicitur modicum, Hebraice habetur Meas, quod opponitur ad multum, & id quod dicitur divitias multas, & perspicuum est non significare tempus. Et cum in Genesios xxiv. dicitur: Paucillum aqua mihi absorbe dum prabe de hydra. Et xliii. Revertimini & amite nobis paucillum esearum. Et eodem numero, Elaferte viro munera modicum mellis & modicum resina: ubi his in locis dicitur paucillum & modicum, semper Hebraice habetur dictio Meas, nequaquam tempus significans. Manifestum igitur quod & in illo octavi Psalmi versiculo, quem juxta Editionem Septuaginta verterunt, Minuisti enim paulo minus ab Angelis, eadem dictio Meas non significat tempus. Quare neque βραχύ τι, neque paulo minus, quæ dictionem illam Meas, illa apud Græcos, ista apud nos interpretantur, tempus indicabunt. Cæterum cum vocabula multum, parum, & similia, junguntur vocabulis auctorem diminutionemve designantibus, nequaquam significare solent tempus: hic autem paulo minus jungitur vocabulo minuisti, quod imminutionem significat: secus autem esset si jungeretur particulæ designanti tempus. Sed & interpretes Hebræorum, nihil in expositione hujus versus de temporis conditione intelligunt, ut David Kimchi commentatus apud eos expositior, exponens id, Minuisti enim paulo minus ab Elohim, ab Elabim, inquit, id est, ab Angelis, ob id quod hominis anima Angelica conditionis est. Nam corpus non est, perinde ac neque Angeli, & imminutio ipsa provenit, quia cum corpore est. Ecce quomodo hæc imminutionis paucitas, Hebræorum etiam sententia, non tempus, sed dignitatis imminutionem modum respicit, & inter Hebræos ejus sententia qui circa Linguæ Hebrææ & vocabulorum Hebræorum proprietatem suo tempore probatur fuisse vigilantissimas. Verum ipse carnaliter & passibiliter de simplici homine hanc locum intelligebat, quem si vivificasset gratia Christi & intelligentia spiritus, ut hunc octavi Psalmi sextum versiculum de Verbo & filio Dei imminuto ob carnis, id est, humanitatis assumptionem intellexisset, non interpretatus fuisset hic Elohim, id est Malachiam, sed potius ita in analogia dixisset: Minuisti enim paulo minus ab Elohim, id est, à Deo, ob id quod Verbum & Filius Dei divinæ est conditionis ejusdem quod cum Deo naturæ. Nam creatura non est, perinde ac neque Deus & imminutio ipsa provenit, quia cum humanitate est, atque in eadem hypostasi cum creatura. Et sic, qui non littera sed Spiritu ducuntur, exponunt fideles. At Septuaginta dicentes, ἡλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλων, id volunt, & βραχύ τι, quod dicitur paulo minus, significare temporis modum parvumque tempus. Non crediderim, nam βραχύ τι apud Græcos & Linguæ quidem peritos Græcos, non temporis, sed potius dignitatis æstimationisque modum dicit. Enstathius enim id Homericum exponens Iliados Iota, δῖκα δὲ χρονοῖο τάλαντα, αἶψα, ἢ ὅσον ἐστὶ τάλαντος ἢ ἑλλάνων ἐστὶ, βραχύ τι ἐστὶ: Si, inquit, de talento Græcorum est, exiguum quippiam est. Ecce βραχύ τι quid exiguum æstimatione, valore, dignitate significans. Et equidem arbitror Septuaginta, si tempus indicare voluissent, potius dixisse ἐν ὀλίγον, quod apud Philosophos frequenter paucum tempus significat, aut μικρόν, quod manifeste in sacris Litteris parvum tempus significare dignoscitur, ut id apud Joannem: Modicum & non videbitis me, & iterum modicum & videbitis me, ecce in hoc loco ubi dicitur μικρόν, nos habemus modicum. Aut dixissent ἡλάττωσας ταχὺ, quod quidem vocabulum ταχὺ cognoscitur parvam moram designare: ut Psalmo xxxvi. Sicut fenum velociter are-scent, & quemadmodum altera herbarum cito decidunt: quod hic dicitur velociter & cito. Septuaginta dicunt ταχὺ, si autem dixissent, ἡλάττωσας αὐτὸν ταχὺ παρ' ἀγγέλων, sic verti parvisset. Minuisti enim cito ab Angelis, atque ita præbuissem temporis intelligentiam. Verum nec sic dixerunt, nec temporaria intelligentiam insinuare voluerunt, quam nec apud Hebræos inveniebant. Sed quid dicemus de Chrysostomo

& *Vulgaris*? Id sane, optimum & doctissimum *Chrysostomum* secutum fuisse *Athanasium*, *Vulgarium* vero secutum utrumque, qui tres non nisi unus sunt, & Septuaginta præbuisse erroris causam, cum dixerint *ab Angelis*, ubi à Deo erat dicendum. *Athanasius*, & deinde *Chrysostomus* & *Vulgaris*, crediderunt, sic, id est *ab Angelis*, ex Hebræo haberi, & accommodarunt, utcunque potuerunt, litteræ Septuaginta Interpretum, intelligentiam. Et cum illam imminutionem ab Angelis ut dignitatis modum dicit accommodare *Christo* non possent, pressi difficultate intelligentiæ, ad id ut dictio *βραχύ τι* breve tempus significaret, confugerunt, ut *Christus*, diminutus ab Angelis brevi tempore, ut quo mortalem degeret vitam diceretur. Quod neque oportebat, neque verum est, ut jam quoque supra ostensum est sufficienter, & aperte insuper Euangelia & Prophetæ declarant. Nam *Christus* versatus in terris nunquam dixit ullum se majorem nisi Patrem (*vado, inquit, ad Patrem, quia Pater major me est*) ut vel sic intelligamus eum duntaxat imminutum & parum quidem à Deo, non autem ab Angelis. Et *Joannes* præcursor Domini de *Christo* cum in terris versaretur dicebat, *Qui de sursum venit, super omnes est, qui de terra est, de terra loquitur*. Si super omnes, certe super Angelos, & nequaquam imminutus ab Angelis. Et *Esaias*, *Parvulus enim*, inquit, *natus est nobis, & filius datus est nobis, & factus est principatus super humerum ejus, & vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri seculi, princeps pacis*. Et iterum: *Ecce virgo concipiet & pariet filium & vocabitur nomen ejus Emmanuel*, quod interpretatur *Matthæus*, *nobiscum Deus*. Ecce igitur nomina *Christi* vel in cunis vagientis, ex primo oraculo, *consiliarius, Deus fortis, pater futuri seculi, princeps pacis*, & ex secundo, *filius virginis, & nobiscum Deus*: non est igitur nomen ejus in terris id, *minor Angelis*, sive *minutus ab Angelis*, sed *Deus nobiscum*, & Angelorum Deus ac Dominus, cui sit honor & gloria.

Quod autem insuper adjicitur, *Neque vero refellit hujus partis sensum, id quod sequitur*, gloria & honore coronasti eum, omnia subjecisti sub pedibus ejus, *siquidem illud pertinet ad Jesu vitam actam in terris & passionem, hoc posterius ad glorificationem, ad quam ut homo subvectus est*. Et si secunda particula illi intelligentiæ etiam non adversaretur, veritas tamen (ut jam abunde monstratum est) illius particulæ eam intelligentiam, quam nihilominus prætendit defendere, id est *Christum* in hoc mundo minoratum fuisse ab Angelis, prorsus eliminat penitusque refellit. Et si quis diligenter perpendere velit, autumo & sequentem & præcedentem particulam illi intelligentiæ, qua diceretur *filius hominis imminutus ab Angelis*, adversari: præcedentem quidem, qua dicitur: *quid est homo quod memor es ejus, aut filius hominis quoniam visitas eum*: nam cæterorum hominum non est nisi quædam Dei memoria, &, ut sic dicam, absentia quædam, quod id insinuat, *quid est homo quod memor es ejus*: siquidem memoria absentium est: filii autem hominis, id est, *Christi*, jam visitatio & præsentia unionis est, & tantæ quidem unionis, ut ea sit hypostatica, & qua nulla major esse potest, quod & id insinuat, *aut filius hominis quoniam visitas eum*. Et hujusmodi Dei visitatio, præsentia, unio non hominem minuit, sed sic etiam elevat super omnia, ut paulo minus minutus sit à Deo. Et minui paulo minus à Deo, est super omnia alia exaltari, & omnia alia illi subiecta esse. In eo enim, ait Apostolus, *quod omnia ei subjecit, nihil dimisit non subiectum ei, præter eum qui subjecit ei omnia*. Et de illa visitatione, unione, & à Divinitate apprehensione, circa finem hujus Capituli subdit Apostolus: *Nusquam enim Angelos apprehendit: sed semen Abrahe apprehendit*. Quod quidem *Abrahe semen*, alio loco interpretatur, *qui est Christus*: sed nec ullum alium hominum apprehendit: proinde dicit *Paulus* ad Galatas: *Abrahe dictæ sunt promissiones, & semini ejus: non dicit & seminibus, sed quasi in uno, & semini tuo qui est Christus*. Et cum Deus Angelos nusquam apprehenderit, neque ea sit ad eos divinæ visitationis appropinquatio, qua major esse non

potest, intelligitur jam quædam Dei ab Angelis distantia, hominis autem, qui *Christus* est, nulla, cum eam ad Deum habeat approximationem & unionem, qua creaturæ ad Deum & cum Deo nulla potest esse major: præcedens igitur particula manifeste declarat iis qui Spiritus intelligentiam sequi possunt, non esse consequenter legendum: *Minuisti eum paulo minus ab Angelis*, sed legendum à Deo. Sed etiam si in hoc mundo gloria & honore coronatus est, & omnia ei subiecta fuerunt, nonne secunda particula illius octavi versus etiam primæ particulæ refellit intelligentiam, qua interpretatur: *Minuisti eum paulo minus ab Angelis*? Sed nonne is, qui à Deo in hoc mundo Rex gentium, heres & possessor terminorum terræ constituitur, gloria & honore coronatur? cum autem *Christus* in hoc mundo talis fuerit (*Ego, inquit, constitutus sum Rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, prædicans præceptum ejus*) certe in hoc mundo gloria & honore præ omnibus etiam Regibus terræ à Deo coronatus est. Cui enim Regum terræ aliquando dixit Deus, *postula à me & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terra*? Quod si tunc mortalium oculorum infirmitas cognosci non permittebat, cognoscebant tamen Angeli & Prophetæ & sancti Dei. *Exsulta satis, inquit Zacharias, filia Sion, jubila filia Hierusalem, ecce Rex tuus venit tibi, iustus & salvator*. Et *Joannes*, & vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti à Patre. Qui pauper ad spectui hominum apparebat, sed dives super omnes ad spectibus Angelorum ac sanctorum. Quæ ut vidit *Petrus*, in sua gloria, aut potius gloriæ suæ adumbratione transfiguratum facie tanquam Sole fulgida, & vestimentis candidioribus nive, præ admiratione gloriæ in iherosolimis factus, dixit, *Domine bonum est nos hic esse: si vis faciamus hic tria tabernacula, tibi unum, Moysi unum, & Helie unum*. Et cum *Christus* in terris clamaret, *Pater clarifica nomen tuum, venit vox de caelo dicens, & clarificavi, & iterum clarificabo*: quæ universa gloriam & honorem ejus in terra significant, exsuperantem etiam omnem gloriam, & omnem honorem omnium Regum terræ. Et cum fuerit Rex à Deo constitutus in tanto honore, clarificatione, & gloria, quidni intelligamus constitutum fuisse super opera manuum ejus, & omnia fuisse ei in terra subiecta? Quod satis innuit divinus *Christi* præco apud *Joannem* dicens, *Pater diligit Filium, & omnia dedit in manu ejus*. Et *Paulus* in hac Epistola, non enim, inquit, *Angelis subjecit Deus orbem terræ futurum, de quo loquimur*; sed vult orbem terræ futurum ei subiectum esse, de quo scriptum est, *Omnia subjecisti sub pedibus ejus*, &c. & is proculdubio est *Christus*. Et orbis terræ futurus, intelligitur orbis, à *Christi* Domini adventu, ut ait *Esaias*, & vocabitur princeps pacis, pater futuri seculi. Et non solum orbis terræ subiectus fuit *Christo*, sed & omnia illi fuisse subiecta ipse mirificis in terra operibus declaravit, cæcos à nativitate illuminando, surdis auditum reparando, claudis gressum, mortuos suscitando, & imperiosa voce *Lazarum* ab inferis revocando, naturas rerum transmutando, ut aquam in vinum, quatuor millia hominum præter parvulos & mulieres ex panibus septem & paucis pisciculis saturando, Dæmonia subijciendo, mari & ventis imperando, & in omnia se habere potestatem manifestando. Et hæc quidem omnia, dum versatur in terra. Quis Angelorum cæcos natos illuminavit, quis illuminare potest, mortuos suscitare, creaturas transmutare, imperare inferis propria auctoritate, legem dare mari, ventis, & procellis? Quis septem panibus & duobus pisciculis tantam hominum multitudinem saturare? Nullus certe, neque hominum neque Angelorum, sed solus *Christus*, qui hæc omnia in terris potuit & fecit, ut vel sic intelligatur pro eo tempore, quo versabatur in terris, non fuisse imminutus ab Angelis, sed Angelis superior, cui à Patre omnia tradita sunt, eique subiecta omnia: pugnat igitur posterior illa sexti versus octavi Psalmi particula illi prioris intelligentiæ, qua diceretur, *Minuisti eum paulo*

lo minus ab Angelis. Legendum igitur & vere legendum a Deo.

Quod subiungit, *Neque vero hoc fecellit Aquinatem, qui indicat paulo minus bifariam accipi posse, vel ut pertinet ad quantitatem (sic enim loquitur) vel ut pertineat ad durationem.* Thomas (mea quidem sententia) eo magis venia dignus, quo magnos sequebatur Auctores, *Athanasium* dico atque *Chrysostomum*, ex quorum lectione hanc sibi effinxit duplicem vocabuli acceptionem, quamvis eam nulla ratione fulserit. Effinxit autem, similiter & alii, ut hujus loci, *Minuisti eum paulo minus ab Angelis*, quem sic omnino haberi apud Prophetam putabant, ingentem & pene inextricabilem effugerent expositionis difficultatem. Verum (ut jam dilucide ostensum est) non modo non effugerunt, sed nova se difficultate implicuerunt. Et quid aliud potuisset Thomas, alioqui vir bono ingenio, qui ea temporum infelicitate natus est, in quibus bonæ litteræ omnes & Latinæ & Græcæ & Hebraicæ tanquam sepultæ & emortuæ, ignotæ jacebant: in tanta tamen temporum caligine, pleræque non aliis sui temporis deterius, imò melius & vero vicinius vidit. Si verò *Athanasius*, *Chrysostomus* & *Thomas* intellexissent Prophetam in propria Hebraicaque Lingua habuisse, *Minuisti eum paulo minus a Deo*: non ita maligno erant ingenio, quin totq̃ animo amplexati fuissent, Deo ex corde de tam magnifica Deoque digna intelligentia gratias exsolventes, ut & suscipiunt alacriter omnes qui intelligentiæ spiritus sunt amatores, qui & Christo Deoque pro tam magnifica dignaque Prophetæ intelligentia gratias ex corde similiter agunt. Adjicit præterea: *Sunt qui Lucam putent interpretem fuisse. Quam opinionem si recipimus, is interpretis in jus vocari non potest.* Non sane recipimus, *Lucam* fuisse hujus Epistolæ interpretem, cum omnes hanc sentiant incerto auctore fuisse translata, tum quia *Lucas* spiritualis erat, quem minime latebat sensus Spiritus, cui ut Spiritum Dei habenti & Evangelium commissum est exscribendum. Cæterum non oportet hic auctoritatem scribentis, quicumque is fuerit, sed veritatem facere victoriam. Sed dicit, *interpretis in jus vocari non potest, præsertim cum apud Hebræos hac vox Elohim habeatur, quippe qua utrovis numero, singulari aut plurali, Deum aut Deos declarat.* Non eo inficias apud Hebræos vocabulum *Elohim* homonymum esse, quod *πολλῶν καὶ πολλῶν λεγόμενον* jure dici potest, sed & vocabulum habemus homonymum atque polysemum ei respondens, *Deus* & *Dei*, loco cuius qui bene vertunt, si simpliciter, & sine pluralitatis nota, dicatur, semper ponunt *Deum*, aliquo casu singulari: cum vero sumitur cum pluralitatis nota, ut *col Elohim*; semper efferunt plurative, ut *omnes Dii*, aut *omnes Deos*, quemadmodum in Psalmo xcv. *Quoniam omnes Dii gentium Dæmonia.* Et Psalmo xciv. *Quoniam Deus magnus Dominus super omnes Deos.* Cum igitur sine nota pluralitatis inveniatur à Prophetâ *David* positum in Psalmis bis centies septuagies quinquies, & bis centies septuagies quater interpretatum inveniatur singulari numero *Deus*, qua fronte igitur in octavo Psalmo *Elohim* sine pluralitatis nota repertum non vertit singulari numero, *Deus*, ac dixit a Deo? Quomodo is interpretis in jus vocari non potest? Cur toties alibi in Psalmis ubique *Deus*, nusquam autem *Dii* aut *Angeli*, hic vero *ab Angelis*? Certe a Deo dicere debuerat, nisi merito vellet in jus vocari. Et quod Translatio Chaldaica (quæ verius Paraphrasis quam Translatio dici posse videtur) habeat *ab Angelis*, nihil obest, neque id sufficienti argumento est, cum pleræque alia aut errore Paraphræ, aut posteriorum depravatione, à fidei rejicienda, perversa aut vitiosa contineat, & cum jam lucida veritate perspectum sit legendum esse a Deo, non ab Angelis.

Dicit insuper: *Unum illud addam, Hieronymum videri non admodum probasse, quod hæc proprie tribuantur Christo, cum ait: Hunc locum Apostolus in Epistola ad Hebræos super Christo interpretatur.* Imo equidem oppositum crediderim, eo ipso scilicet, quod sacer *Hieronymus* dicit, *Hunc locum Apostolus in Epistola ad*

Hebræos super Christo interpretatur, ipsum sacrum Ecclesiæ doctorem admodum & omnino approbasse, quod hæc proprie Christo tribuantur. Nunquid enim credi consentaneum est, quia Apostolus hunc locum de Christo interpretatur, idcirco *Hieronymus* sentisse hunc locum non proprie Christo esse tribuendum? Id profecto credere, amentia esset. Et si id non sentiret *Hieronymus* propter Apostolum, sentiret tamen hunc Psalmum proprie de Christo esse ex ipsius Christi testimonio, ex hoc Psalmo prophetiam super se citantis. Cum enim pueri Hebræorum clamarent in Templo ac dicerent in Laudem Salvatoris, *Osanna filio David*, & principes Sacerdotum & Scribæ indignati dicerent ei, *Andis quid isti dicunt, Jesus dixit eis: Utique, nunquam legistis, quia ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem?* qui est tertius hujus octavi Psalmi versus: is autem, de quo agitur, ejusdem est sextus.

Et calci Annotationis suæ adjungit, *Et de auctore ejus adeo fuit dubitatum, ut sero recepta sit à Romana Ecclesia: quandoquidem in hanc unam omnium, nihil commentatus est Ambrosius. Et Hieronymus ait, a nonnullis non fuisse receptam, ob id quod in ea nonnulla citarentur, quæ apud Hebræos non inveniuntur.* Id, inquam, calci adjectum, ad id, de quo agitur, momenti nihil habet: nam id in quaestione non versatur, quisnam fuerit Epistolæ auctor, sed an prima particula sexti versus octavi Psalmi probe fideliterque reddita sit ab interprete sic efferente: *Minuisti eum paulo minus ab Angelis*, an potius vertere debuerit: *Minuisti eum paulo minus a Deo*, quem sane posteriorem modum debuisse, si fidelis esse voluit interpretis, jam satis superque monstratum est. Et quamquam ita est, non tamen satis constat id verum esse, sic de hac Epistola dubitatum fuisse, ut sero recepta sit à Romana Ecclesia: nam ea Latina translatio, qua utitur Ecclesia, *Hieronymi* præcessit tempora, & *Hieronymus* adversus *Jovinianum* de *Enchiridion*, citat in hac Epistola Apostolum dicens: *de quo Paulus Apostolus in Epistola ad Hebræos plenissime docet*: quæ si non fuisset recepta, non utique adversus hæreticum revincendum, ipsius uteretur testimonio: *Sero*, inquit, *recepta est à Romana Ecclesia, quandoquidem in hanc unam omnium nihil commentatus est Ambrosius.* Id certe nullo argumento esse potest, ipsam Epistolam sero fuisse à Romana Ecclesia receptam, siue commentatus fuerit *Ambrosius*, quod nescitur, siue non commentatus. Quæ enim argumentationis lege efficitur, *Ambrosius* nihil est in hanc Epistolam commentatus, ergo non est recepta, aut sero recepta à Romana Ecclesia: sane eodem jure dicam Epistolam *Jacobi*, duas *Petri*, & reliquas sero fuisse à Romana Ecclesia receptas, quandoquidem nihil in eas *Ambrosius* est commentatus: quam rem si hac ratione pertinaciter defendere voluero, explodam, irridebor, tota dignus videbor *Anticyra*. Verum etiam certo cognoscitur argumento, ante *Ambrosium* receptam ab Ecclesia fuisse: quoniam *Ambrosius* in suis scriptis ejus utitur testimonio, ut in Epistola lxxxii. quæ est ad *Vercellensem* Ecclesiam, circa medium, inquit: *Unde nos Apostolus Paulus, eorum vult esse imitatores, qui per fidem & patientiam possederunt repromissiones Abrahamæ: & ad Clementianum* circa principium de Apostolo loquens: *Et licet*, ait, *ad Hebræos ipse dixerit, quia testamentum non valet, nisi mors intercedat testatoris.* Hoc Epistolæ ad Hebræos Capite ix. illud Capite vi. & innumera Epistolæ ad Hebræos, tunc in Ecclesia receptæ ac approbatæ reperiantur testimonia, tum in *Ambrosii*, tum in *Hieronymi* opusculis. Et etiam in primitiva Ecclesia, ut in *Dionysii* divinis nominibus, si desiderantur antiquiora. Et si fuerunt aliqui qui hanc resutantes Epistolam diffiterentur esse *Pauli*, nequaquam ii fuerunt *Ambrosius*, *Hieronymus*, *Augustinus*, quandoquidem hujus Epistolæ utuntur auctoritate, non *Athanasius*, non *Chrysostomus*, qui in eam commentati sunt, non ulli fideles, sed illi fuerunt *Ebionitæ*, *Marcionitæ*, & id genus pessimorum hæreticorum, quorum nonnulli negabant Christum fuisse Deum, alii vero negabant fuisse hominem: quorum omnium

ex hac Epistola manifeste vincebatur infania, qui & falso calumniabantur, non autem *Hieronymus*, qui illorum verba recitat, quod nonnulla in ea citarentur, quæ apud Hebræos non inveniuntur. Nam (si non injuria interpretis id factum sit) nihil prorsus autumo in ea citatum, quod apud Hebræos inveniri non possit, & omnium fide probari, ut nullus posthac diffidat hanc sanctam & divinam Epistolam, etsi solum per interpretem eam habeamus, ex *Paulo* fuisse, & eminentissimam vitæ atque spiritus continere intelligentiam, omni populo fidei & toti mundo vel maxime necessariam, quam & sacrosanctæ Synodi & canones Ecclesiastici approbavere.

Et hic nostræ disceptationis cum viro quidem per amico, benevole susceptæ finem facimus. Quam colibentius suscepi, quo materia ipsa discussione visa est

A dignissima, & ad eum virum, qui mihi carissimus est, & quod auget dilectionis affectum, qui doctissimus est, vigilantissimus, eloquentissimus, & clarus Theologicæ professionis assertor, plurium linguarum probe gnarus, ac de re litteraria universa quam optime meritis. Qui puto, boni consulet, quod ad plenius agnoscendam veritatem, & eam quidem veritatem, in qua errare periculosum, & probe nosse pulcherrimum est, nostra hætenus cura insudarit, præsertim cum ipse nobis stimulum respondendi addiderit, quem etiam oratum velim, ut pro fecundiore ingenio & dicendi gratia ad nostra adjiciat, si illi non satisfecisse videbor, quamvis & reat hac in parte fecisse satis, vel abunde. Idque præstante Domino nostro *Jesu Christo*, veri, lucisque infusore, qui magnus est super omnia Deus. Cui sit honor & gloria in secula. Amen.

JACOBI FABRI STAPVL. DISPUTATIONIS IN ANNOTAT. DES. ERASMI ROTERODAMI FINIS.

DESIDERII ERASMI ROTERODAMI A P O L O G I A

Rejiciens quorundam suspiciones ac rumores, natos ex dialogo figurato, qui

JACOBO LATOMO

Sacræ Theologiæ Licentiato inscribitur.

LIBER PRIMVS.

Q uo minus mihi superest ætatis, amice lector, hoc parcius uti, & circumspicius collocare decreveram. Nunc huc transversum adigit necessitas, ut aliquam temporis partem depellendis quorundam obrectationibus impertiam, in quibus mihi prorsus evenit, quod in *Lerne* malo *Herculi*, pro una recisa, protinus aliæ complures suppullant. Edidit hisce diebus *Jacobus Latomus* Theologus Dialogum de tribus linguis, & ratione studii Theologici: in quo quoniam locis aliquot à me dissentit, sic interpretatur nimis prona mortalium suspicio, quasi libellum eum in me scripserit, figurate me petens, perinde quasi retarius dicat, pisce peto, non te peto. Anceps animi, fateor, eram, utrum negligere ejusmodi suspiciones hominum, ut temere nascentes ac sponte frequenter evanescentes: an horas aliquot huic negotio darem, præsertim cum palam sit hinc segetem ac materiam obrectandi multis suppeditari, & studiorum vitari sinceritatem. Mihi prius consilium magis ardebat. Hoc potius visum est amicis, quibus tamen hætenus obsequar, ut paucis & carptim respondeam locis, qui potissimum pariunt suspensionem. Neque vero personas fictas ad id subornabo, neque magna prætexam nomina, quemadmodum ille fecit: neque enim dignas arbitror hujusmodi nœnias, quæ summatibus viris dedicentur, sed simplici sermone cum candido lectore confabulabor. Sceleratissimum impetendi genus est, sic velut ex insidiis hominem perstringere, ut vulnus sentiat, nec tamen detur defendendi sui facultas. A quo crimine cum oportuerit *Latomum* vel suis moribus, vel ipsa professione Theologiæ defensum esse, præsertim cum à me nulla data sit causa, cur veterem amicitiam mecum initam mutaret: tamen efficiam, ut idem ipsa re magis etiam fiat perspicuum.

1. Quis enim non illico videat, in me non quadrare quæ ipsa statim operis Præfatione assumit? videlicet esse qui tam impense quibusdam studiis faveant, ut alia recepta, atque longo usu probata damnent, idque non obscure, sed editis atque evulgatis Libris. Siquidem quemadmodum fateor adnixum me, ut Linguarum peritia, sermonis mundities, ac veterum auctorum cognitio receptis accederet studiis: ita nunquam damnavi cujusquam studia sive recepta, sive non recepta: licet aliquoties admonuerim, quid in nonnullis vel corrigi, vel ad-

B jungi cupiam: alioqui vel unum proferant, quem oratione mea à suis studiis, quibus addictus erat, avocarem: ego proferam, quos desciscere parantes animarim ut pergerent.

2. Jam vero multo minus in me competit quod sequitur, Scholasticas Exercitationes Universitatum reprobanter, Doctores Scholasticos ob styli humilitatem ac jejunitatem rejicientes. Quæso te, qui monet ut Diatribæ Scholasticæ sobriæ sint, & ad eruditionem ac bonos mores spectent potius, quam vel ad quæstum, vel ad inanem ostentationem, is-ne damnat Exercitamenta Scholastica? An rejicit Doctores Scholasticos, qui fateantur in eis esse permulta digna cognitu? An hoc est rejicere, alicubi ab illis dissentire, cum & ipsi dissentiant inter sese: & ii qui neotericis impense favent, sibi permittant, ut non raro tum à recentioribus, tum à veteribus dissentiant? An hoc est rejicere, monere ut cum his veterum lectio misceatur? An illud expetunt, ut affectus & orationis politiem jubeam à *Scoto* & *Holbro* petere?

3. Quænam hæc est injuria bonorum virorum, aut quæ certa pernicies adolescentiæ quam adfert *Latomus*? Ubi vero sic aufero mala, ut lædam bona? aut ubi sic revello zizania, ut simul & triticum auferam? Nisi forte mendas, quas à Libris quibusdam tollere conatus sum, bona vocant ac triticum. Et tamen si cui id usu venisset, ut dum lapsis studiis studet opitulari, calore quodam in diversam partem nonnihil feratur, veluti si quis sic exitialia bella detestetur, ut propemodum ab omni bello deterreat, huic nec argumenta defutura sint, nec exempla magnorum virorum, quibus sese tueri posset.

4. Neminem vero tam suspiciosum arbitror, qui putet ad me pertinere, quod inibi de *Bartholo* & *Baldo* sequitur, quos ille, quo animo incertum, optimos Juris duces appellat, in quibus tamen utinam præter linguæ politiem nihil desideraretur.

5. Non inficias eo, me Theologiæ candidatos ad fontes divinorum Voluminum & veteres interpretes invitasse, quod cernerem permultos his neglectis, frigidis quæstiunculis insensescere, vel immori magis. Sed ubi prorsus eos avoco à *Thomis*, à *Scotis*, à *Bonaventuris*, ab *Alexandris*? An ab his prorsus avocat, qui veteres præfert, quos præfert auctoritas Ecclesiastica, quos præter summam eruditionem, & eloquentiæ dos, & vitæ sancti-

sententia, spirans adhuc in illorum libris, nobis commendat?

6 Proferant locum vel in ludicro quopiam argumento, ubi scripserim, eam vitæ partem prorsus perire, quæ his Auctoribus impenditur. Qui hæc in me dicta interpretantur, nonne Scholas omnes, quibus industria mea qualicunque profui, non obfui, nonne juventutem, nonne Jurisconsultos ac Theologos omnes in me concitare moliantur?

7 Fateor ingenue, in Methodo mea Fontes Lacunis, veteres recentibus prætulī. *Latomus*, aut certe is, quem ille loquentem facit, contra neotericos veteribus prælegendos autumat, hoc est, prius legendos: nam id sentit, opinor. Verum hoc ex eorum genere est, in quibus *Paulus* vult suo quemque judicio frui, sed id posterius expendetur. Ego *Latomum* meliorem virum judico, quam ut voluerit hæc in amicum immerentem torquere: prudentiorem, quam ut ingenii sui foetura talibus primitiis voluerit auspicari.

8 Atque hæcenus quidem attigimus Præfationis locos, eos duntaxat, unde suspicio quorundam nata videri poterat.

9 Jam ut reliqua quoque percurram, mea nihil refert, quid quisque de *Dialogi* personis suspicetur: neque enim ullam video causam, cur Linguarum ac Rhetorices studiosus, *Petrus* dicatur potius quam *Marcolphus*: cur Scholasticæ Theologiæ studiosus, *Joannes* sit potius quam *Bartolemaus*: & totius Theologiæ rudis, *Albertus* sit potius quam *Annibal*. Neque meum est divinare quis sit *Nestor* ille facundus, qui primas habet in hoc Dialogo: cuique tantum tribuitur, ut quicquid ille pronuntiavit, pro oraculo recitetur. Nam quæ facit *Joannem* cum *Petro* differentem, joco quam seriis videntur propiora.

10 Tamen videtur parum meminisse decori, quod ut in Comædiis, itidem & in Dialogis cum primis spectari solet, cum *Petrum* Rhetorices studiosum non satis Latine loquentem facit: *Certum est posthac unum hoc aliis omisissis acturum*: pro eo quod erat, *certain est agere*: tamen ne meri quidem Rhetores tam stupidi sunt, quam ille *Petrum* facit: ut desit quod ad hujusmodi cavillationes respondeant.

11 Eludit enim quod ex Pontificum Decretis citetur, id quod proprie Decretum non sit, sed unius Pontificis sententia, nimirum *Augustini*, quasi non liceat è Vitæ Cæsarum aut Pontificum citare, quod in unius cujuscunque Cæsarum aut Pontificum Vita sit proditum: aut non recte citetur ex Vita *Alexandri*, quod in ejus Libri Præfatione scriptum sit, *aut in iis qua mortem Alexandri sint consequuta*: Totum hoc opus titulum habet, *Decreta Pontificum*, nisi malumus, ut quidam faciunt, *Decretum* vocare. Quid autem prohibet *Decretum* vocari, quod *Ambrosio*, quod *Augustino* aut *Hieronymo* visum est, cum Philosophorum sententiæ dogmata, hoc est, decreta, vocentur?

12 Belle vero corrigit istam citationem *Petrus*, *Dicere volebam*, inquit, *hoc Augustini verbum canonis insertum, & ut barbari loquuntur, canonizatum*. Quod si gravius est auctoritas *Augustini*, etiam horum judicio qui neotericis nihil non tribuunt, & is nec solus, nec uno in loco testatur, Linguarum peritiam non parum adferre momenti ad cognitionem & enarrationem Scripturæ divinæ, cur in hoc Dialogo tam exiguum habet pondus, cum senī, nescio cui, tanta tribuatur auctoritas?

13 Jam ut verum sit quod *Panormitanus* negat, opus hoc vel à Papa, vel à Synodo generali comprobatum, certe publico Scholarum ac totius orbis usu receptum est: atque huic ab aliis Theologis tantum tribuitur, ut cum adornarem Editionem *Hieronymi*, serio monerent, ne quid rejicerem aut mutarem in hujus Libris, quod esset à *Grasiano* citatum. Neque vero Theologiæ gravitatis est, ut ubi pro nobis facit, ibi inoffense scripserit *Augustinus*: ubi secus, cum judicio sit legendus, ac leviter nos moveat illius sententia.

14 Nam plane ludit cavillis *Joannes*, cum ait, *juxta rationem Decreti, quod prodidit Clemens V. in Concilio Viennensi, de trium Linguarum doctoribus parandis, conducendos salario publico, Gothos, Wandalos, aut extremos Garamantas*. Siquidem illic pro tempore consultur iis Gentibus, quæ tum & late regnabant, & *Christi* doctrinam nesciebant, & à nostris litteris nimium abhorrebant, cum id temporis *Gothi* ac *Wandali* nobiscum una *Christum* profiterentur. Quod si *Wandali*, aut *Gothi*, aut *Dani* hac tempestate essent ab Evangelica doctrina alieni, fortassis non admodum ridiculum fuerit in hoc illorum linguam perdiscere, quo sermonis commercio possent ad *Christum* pellici, si modo tam avidi simus propagandæ fidei Christianæ, quam videri volumus. Sed esto, nihil ibi cautum sit de lingua Latina aut Græca: si Linguas barbaras expedit discere ad propagandam *Christi* doctrinam, multo magis expedit Hebraice, Græce, Latineque discere, ad intelligendum *Christi* doctrinam: quæ nisi intellecta propagari non potest. Quorsum autem attinebat illic cavere de Græca Lingua ac Latina, cum utraque satis esset propagata? nihil enim me movet quod admonet glossema, pro Græca erasa, suppositam fuisse Linguam Arabicam. Nec adferam in medium, quod Hebræa Chaldaicaque Lingua, cum sint inter se confines, cumque utraque prodita sint veteris Instrumenti volumina, non solum hunc habent usum, ut apud barbaras nationes prædicetur *Christus*, verum etiam ut de Scripturis judicemus. Fortassis idem dici potest de Arabica. Postremo non habet hoc *Clementis* Decretum, ut nostri Libri vertantur in illorum Linguas, verum hoc *Joannes* subornatus addidit de suo. Sed ut finiam, in hoc sermone fortassis ad me quoque pertinet, quod de Linguis discendis adducit *Petrus*. Ad harum enim studium non uno in loco sum adhortatus veræ doctrinæ candidatos, nec adhuc hujus consilii me pudet, aut pœnitet.

15 Porro cavillum, quod sequitur de tribus Linguis in cruce *Christi* dedicatis, fieri potest ut aliquis in me comortum suspicetur: propterea quod in Annotationibus meis scripserim, has tres Linguas vel hoc nomine commendatas esse debere Christianis omnibus, quod solæ omnium in cruce Domini nostri *Jesu Christi* sint dedicatæ: de sanguine nihil memini. Et ut ingenue dicam, puduit me joci, quem adfert illic de titulo qui fuerit supra crucem, qui non potuerit adspersi sanguine *Christi*. Quasi quod affixum fuisset ad caput *Jesu* in summa cruce, non potuerit attingi sanguine crucifixi: neque enim est Græce *supra crucem*, sed *super crucem*, *ἐπὶ σταυρῷ*, quo modo & pili capitis dicuntur *in capite*, sive *super caput* esse.

16 Nam de lanceis militum, & omnibus Linguis in cruce consecratis, quæ nugatur illic, sophistam agens, nec referre libet, & piget refellere. Quod si ridiculum existimamus dicere, tres Linguas in cruce Domini fuisse consecratis, rideatur vir ille non ridendus, mea sententia, qui hoc ante me dixit: rideatur Christianorum quorundam pietas, qui titulum hunc tribus Linguis utcumque depictum, amore *Christi* crucifixi venerantur. Quod si lignum crucis consecratum dicitur contactu sancti corporis, quid prohibet quo minus & hic titulus, pars crucis, consecratus habeatur? Nec ideo quodvis lignum dicatum habetur, quod crux Domini nostri fuerit lignea: nec eadem est ratio, de militum lanceis, quibus nunc homines innoxios jugulant, & Linguis quibus concredita sunt divinæ Scripturæ mysteria. Hoc loco nisi me moveret pudor Christianus, declararem quam non expediat hujusmodi cavillis ineptire in eo libro, in quo fingitur veræ Theologiæ tyro. Sed miror interim ubi sit senex ille modestus, qui non fert eos qui vel turpiter lapsum, ludos deliciasque faciant. Tum quod hic nullam facit differentiam inter has tres Linguas & cæteras quaslibet, multum dissentit ab *Hilario*, qui his potissimum putat sacramentum voluntatis Dei, & beati regni expectationem prædicari. Atque hinc factum, ut *Pilatus* his tribus Lin-

guis Regem Judæorum Dominum *Jesus Christum* esse præscriberet.

17 Excusatiùs errant, qui quod sequitur suspicantur ad me pertinere nonnihil. Siquidem in libello *De ratione studii Theologici*, quoniam ad Linguarum studium invitarem Theologiæ candidatos, ne quis desperatione percussus resiliret, addo paucis annis tantum Linguarum percipi posse, quantum ad judicandum satis sit, præsertim cum oratio divinorum Voluminum simplex sit ac facilis, quod ad sermonis negotium attinet: tum quod magna ex parte juvemur aliorum industria. Postremo duas Linguas, Græcam ac Latinam, citius percipi, si non desit præceptor idoneus, & animus discendi cupidus, quam solam Latinam. Hic cavillans cum septem annos contriverit in Lingua Latina, totidem annos assignat discendæ Græcæ, quasi vero parum actum esset, si adolescens ante decimum octavum annum ex utriusque Linguae Scriptoribus, Latini Græcique sermonis peritiam hausisset, aut quasi non satis superesset ætatis ad Theologiam perdiscendum, cum divus *Augustinus*, & item *Ambrosius* tanto serius ad Theologiæ studium sese converterint: & *Augustino* certe tribuimus absolutam Theologiæ scientiam: ut omittam interim, quod nec omnes Theologiæ nati sunt, quidam ludis litterariis destinantur, quidam aliis disciplinis. Nec ab omnibus Theologis Linguas exigo, sed ab iis duntaxat, qui possunt assequi: cæteris permitto, ut aliena juventur industria, tantum ne obstrepant, neve invidcant felicioribus. At interim nobis non venit in mentem, quod quædam compendia dispendia sunt: neque enim faber, qui parandis instrumentis horas aliquot impendit, serius absolvit opus, quam qui non satis apparatis illis, mox ad opus accingitur.

18 Nam quod ceu confessum assumit, discendis Linguis fieri ut res, de quibus dicturi sumus, ignoremus, ut donemus ex *Homero*, *Pindaro*, *Theocrito*, *Hesiodo*, *Empiride*, *Sophocle*, *Herodoto*, *Thucydide*, *Xenophonte*, *Demosthene*, *Plutarcho*, *Luciano*, nihil disci rerum quæ dignæ sint cognitu: quid si Græcæ discens, *Aristotelem* Græcum, & hujus Græcos interpretes legas, nihil-ne rerum discas? Atqui hunc magna invidia nostri, ut putant, doctissimum appellant quidam, mirum cur non & sanctissimum vocent, quo magis eum commendent, quasi quisquam usquam sic insaniat, ut neget *Aristotelem* doctissimum fuisse Philosophum. Cum Evangelium legis, cum Epistolas Apostolorum legis, an nihil discis? Hæc si Græca legas, nonne simul cum sermone res discas? Idem sentiendum de *Chrysostomo*, de *Basilio*, deque cæteris Græcis interpretibus. Quid si Medicus *Hippocratem* & *Galenum* Græcæ legat, nihil-ne discet præter sermonem? Et sane fieri potest, ut sunt rerum humanarum vices, ut olim in publicis Scholis nemo profiteatur *Aristotelem* nisi Græcæ, nemo *Galenum* aut *Hippocratem* nisi Græcæ. Id si fiat, nihilo deterius agetur, opinor, cum earum disciplinarum studiosis, quas nunc sæpenumero profitentur, qui neque Græcæ sciunt, neque Latine: & hoc confidentius profitentur, quo minus dijudicant.

19 Sunt qui putant non carere strophæ quod sequitur de *Cicerone* & *Theodoro Gaza*, qui vir tantus cum esset, tamen parum idoneus visus sit, qui de *Hieronymi* lingua pronuntiaret. Nam hujusmodi quippiam dicere videor in Vita *Hieronymi*. Quanquam *Albertus* ille, quisquis est, si tamen huc allusit, non animadvertit me illic non loqui de sermonis elegantia, sed de facundia ac phrasi, de qua judicare sit difficillimum. Qui locum volet relegere, comperiet verum esse quod dico. Nec ob id solum rejicio *Gazam*, quod homo Græcus non posset exacte pronuntiare de phrasi Linguae peregrinæ, verum etiam multo magis, quod Græcus natus iniquior esset Latinis, qui *Ciceronem* tam inimice sit infectatus, quod illi fuit cum tota Græcorum gente commune. An usquam exigo à futuro Theologo tantum Græcitatæ, ut inter *Æschinem* ac *Demosthenem*, inter *Lyfiam* & *Isocratem* dictionis arbiter sedeat? Ne-

que enim continuo *Ciceronianus* est, quisquis Latine loquitur, sed qui phrasim *Ciceronis* refert. Hac ratione dissolvitur, quod adjicit de *Cicerone*, qui parum recte judicavit de Græcorum eloquentia: quanquam hoc nemo putat ad me pertinere, qui nihil usquam, quod sciam, scripserim ejusmodi.

20 Jam an Jureconsultis, Medicis, ac Mathematicis opus sit Græcanica literatura, nec meum est, nec hujus est loci differere. Illud extra controversiam est, fœde lapsos esse, qui hætenus in harum disciplinarum professione versati sunt, idque potissimum ob Græcarum litterarum imperitiā. Ad hæc ut donemus fieri posse, ut medendi artem calleat, qui artis nomen, aut libri, quem proficitur, titulum non intelligat, quemadmodum vulgo ex *Therapentica* faciunt *Therapenticam*, tamen indecorum est, & apud eruditos fidem abrogat professori. Nec ideo non fœdus est barbarismus quod assuevimus. Si rema spectes, æque ridiculum est pro *Therapentica* sonare *Therapenticam*, ac si quis pro *mensa* sonet *mensam*, proque *candela* *candelam*.

21 Porro si qua barbara vocabula diplomatis aut decretalibus Pontificum Epistolis admixta sunt, ferenda sunt potius quam approbanda: nec horum tanta nobis debet esse ratio, ut protinus conducendus sit, qui barbare loqui doceat. Tametsi libro *Decretalium* primo tit. *De rescriptis*. c. *Ad audientiam*, cautum est, ut diplomata velut adulterata falsaque suspecta habeantur, in quibus manifestus solæcismus & constructionis vitium fuerit deprehensum. Et ante paucos annos *Roma* ex ærario Pontificis eruditis aliquot salarium dari solitum est, qui è Pontificum litteris solæcismos tollerent. Quod si ideo dicenda est barbaries, quod in Pontificum rescriptis aut edictis voces aliquot reperiantur vulgatæ magis quam Latine, multo magis Græca Romanaque lingua discenda est, quod in his Latina ferme omnia, Græca permulta.

22 Atque ut insaniat, qui contendat protinus esse sanctum, quod Græcum sit aut Latinum, ita vehementius insaniat, qui quicquid barbarum sit aut solæcon, illico sanctum esse pronuntiet. Quis autem neget, legem bonam ac sanctam barbare scribi posse, cum Evangelia vulgo legantur Gallice ac Germanice? At non ideo bona lex est, quod barbara sit, & tamen parum decorum sit, si eruditus apud eruditos loquens solæcisses. *Augustinus* solæcismum excusat, sed apud imperitam plebeculam, quæ tum utcumque Latine loquebatur, nec passim tamen, sed quoties id quod parum Latine dicitur, aut dilucidius est, aut caret amphibologia. At non idem jus facit scribenti libros, aut apud eruditos loquenti. Imo divus *Hieronymus* de fidei rebus differens adversus *Ruffinum* ac *Jovinianum*, exprobrat eis sermonis vitia, quo magis illis fidem abroget in rerum judicio, qui sint in sermone tam oscitantes atque incogitantes.

23 Neque mihi per omnia displicet *Joannis* consilium, desidiæ nostræ rem agentis, ut quicquid Græcitatæ admixtum sit in Jure Civili, in libris Medicorum, in Theologia, id per conductum aliquem eradatur, ac Latine voces substituantur. Sed hic obstrepet scrupus, quem ipse paulo ante movit, de Bullis Pontificiis, in quibus fas non est quicquam immutare, atqui in his quoque complures Græcæ voces admixtæ sunt. Idem opinor dicendum de canone Missæ, sic enim vocant, in quo non paucæ dictiones Græcæ pronuntiantur, quas conductitius ille Græculus mutare non audebit: ut contemnamus *Kyrie eleeson*, & *Christe eleeson*. Quid si Græculo illi conductitio mundus nolit fidere, malitque suis oculis quam alienis cernere? Quid si Græcæ peritus rem ignoret? Ac fere sit, ut sermonis intellectus ex ipsa rerum cognitione pendeat. Neque enim Medicorum libros recte vertet, qui rei medicæ prorsus ignarus, tantum Græcæ Latineque sciat. Neque satis est simplex Linguarum peritia, ut recte veritas *Ptolemaum* aut *Euclidem*. Quid si quasdam voces ignoret? Quid si quædam sint ancipites, ut unica reddi non possint? Quid

Quid si peculiarem habeant emphasim, quæ in aliam Linguam non queat transfundi? Quid si senes jam, totam ætatem assueti Græcis vocabulis, cum primis Medici, nolint novas voces ediscere? Quid si Latina vox obscurior sit quam Græca? quod accidit frequenter in iis vocabulis, quæ sunt arti cuiuspiam peculiaris. Postremo quid si Latinæ voces, quas conductus ille substituit, fuerint depravatæ, nec adsit ad manum Græculus ille consultor? Quid si voces sint huiusmodi, ut multorum seculorum consensu in ius Romanæ civitatis cooptatæ sint, ut *Philosophia*, *techna*, *Elephas*, *Rhinoceros*, *Platanus*, & huius generis plus quam trecenta millia, quæ sæpenumero nec ad plenum intelliguntur, nec recte sonantur aut scribuntur, si prorsus Græce nescias? cujus rei non est cur longius petantur argumenta, cum hic ipse libellus abunde multa suppeditet, toties Scholasticos suo fraudans spiritu, ex *otiantibus* reddens *claudicantes*, & *regnas* nobis pro *technis* ingere, aliaque non pauca his similia. Nisi fortassis nihil ad rem arbitramur pertinere, quo modo quidque sonetur aut scribatur, cum aliquoties unius syllabæ scriptura totum sensum evertat.

24 Cæterum sermonem qui sequitur, in quo *Socratis* illogis conatur evincere, nihil esse necesse ad artis cognitionem scire Linguam, in qua primum prodita sit ars, quod cum calceis sit opus omnibus, nihil tamen necesse est ut omnes discant calceolariam, fateor, legi non sine voluptate. Verum ut nemo cogit quenquam esse pistorem, aut sutorem, aut fabrum, ita nemo depellit opifices hos e civitate: quemadmodum quidam conati sunt Linguarum professionem ex hac Academia depellere.

25 Nam quod subjicit de Mathematica, Metaphysica, Musica, non satis intelligo quid sibi velit, nisi forte sentit has artes omnibus esse necessarias, quemadmodum sutoriam aut pistoriæ.

26 Atque ab his disciplinis rursus subito devolvitur ad Pictoriam, Fabricam, ac Bombardicam, ac sic ratiocinatur, quasi ad artis cognitionem pertineat, scire qua voce *Germanus* aut *Hispanus* artis repertor, artis suæ instrumenta solitus sit sua Lingua nominare: & tamen si ars Bombardica Græco sermone prodita esset, ac voces tam multas ejus Linguae haberet admixtas, quam habet Musica & Medicina, ejusque utilitas tanta esset, ac tam late pateret, quam patet usus Medicinæ aut Theologiæ: denique si in ejus artis libris tot inessent loca depravata, dubia, mutila, non intellecta, quor sunt in nostris libris: non dubito quin ejus artis professores, vel ipso huius artis præcipuo, *Joanne Poppa* ruerio teste, Græcam Linguam amplexuri sint, quam nos adeo non amplectimur, ut explodamus. Ut ne quid excutiam interim *ἀνόμοιον ὁμοίωσιν*, qua *Joannes* *εὐαγγελίζων* utitur. Nam Pictoriam aut Bombardicam vel mutus possit discere, Philosophiam aut Theologiam non item. Nec est ulla disciplinarum quæ magis pendeat à Linguis quam Theologia, si modo sacrorum Voluminum enarrationem ad Theologiam arbitramur pertinere, & pium esse judicamus in eruendis arcane Scripturæ mysteriis philosophari, quæ frequenter in ipsis litteris & apicibus latent. Quid multis? si negari potest, post veterum industriam præsidio Linguae Græcicæ multos locos esse restitutos, qui antehac in vulgatis codicibus habebantur depravati: multos explanatos, in quibus antehac hallucinati sunt magni nominis interpretes: multis lucem additam, qui antehac amphibologiæ nubilo fuerant obducti: fatebor Theologiæ candidatis recte negligi Græcanici sermonis cognitionem.

27 Porro quod ad Medicinam attinet, agat qui volet cum *Nicolao Leonicensio*, cum *Ambrosio Nolano*, cum *Guilhelmo Coppo*, cum *Thoma Linacro*; tempestate nostra huius artis sine controversia principibus.

28 Jam ut demus, *Accursium* peritiorem esse Juris quam sit *Politianus*, qui nihil tale professus est, aut *Budens*, qui per omnes auctorum ac disciplinarum ambages

circumagi maluit, quam uni studio addictus esse: quid vetat aliquem existere sermonis utriusque peritum, qui *Bartholum* & *Baldum* Juris prudentia superet? qualem ego proferre possim unum aut alterum, si libeat, quibus in promptu est digito indicare, in quam innumeris locis primores illi Juris duces turpissime delirent. Denique vel Jurisperitorum civilitatem imitari par erat, qui cum suo *Bartholo* plurimum tribuant, tamen *Politianus* gratiam habent, quod per eum quædam rectius intellexerint. Nec ideo vocant in ius *Budens*, quod indicarit quosdam locos à Juris professoribus hætenus perperam & lectos & intellectos.

29 Quod si fora sic corrupta sunt, ut nihil recipiant nisi barbarum sit, non est istud refellere Græci Latine sermonis utilitatem, sed accusare mores horum temporum. Quod si mundus resipuerit, hoc Procuratorum & Advocatorum genus, quod nunc in pretio est, & inauratur, tum esuriet satis. Neque dissimilis ratio fuerit Medicorum ac Theologorum. Ætate *Platonis* aut *Ciceronis* istis Advocatis nullus fuisset habitus honos, nunc regnant. Fortasse sic invertentur rerum humanarum vices, ut rursus frigeant: etiam si sunt inter hos non postremæ auctoritatis, quibus & usui est, & ornameto, quod utramque litteraturam vulgatis studiis adjunxerint.

Nam illud quis non intelligat joco dictum, cum ita colligit *ὁ σοφιστὴς ὑποκρίτης*? Nemo non temetur servare legem *Christi*, nemo hanc intelligit, nisi Græce & Hebraice peritus, neque servari potest nisi intellecta, omnes igitur oportet Græce & Hebraice discere. Quasi nihil intersit inter cognitionem Christianæ legis, quæ laico satis sit ad salutem, & quæ in tractatore divinarum Voluminum desideretur, aut quasi viva voce tradi non queat, quod sufficiat ad salutem consequendam: sic enim *Petrus* & *Joannes* alicubi differentes facit, ut illud *Demonastis* dictum subinde veniat in mentem inter legendum, *ὁ μὲν τὸ τελεῖον ἀμέλγει, ὁ δὲ τὸ κόσμιον ἀπολύθει*.

30 Ad hæc cum *Laurentius* miratur quenquam Theologum profiteri, aut sacram Scripturam tractandam suscipere, qui Linguarum sit ignarus, non de quovis Theologo sentit, sed de consummato: neque de quovis tractatore, sed qui se credat nihil non explicaturum. Quod cum recentiores quidam faciant qui nusquam hærent, veteres non sunt ausi polliceri, ne illi quidem qui Linguas calluerunt. Non enim tam asseverant quam vestigant ac disputant: ac subinde fatentur se non assequi quod quærunt, vel hoc utilitatis capientes e Linguarum cognitione, quod scrupulum sentiant, quod loci difficultatem intelligant: etiam si mihi per se non videtur abesse ab arrogantis specie, Theologum profiteri, cum mundanæ sapientiæ professores, Philosophi quam sophi dici maluerint. Quod si quis volet patrocinari *Thoma*, aut *Remigio*, aut *Lyrano*, aut *Hugoni*, ne causam horum cum *Chrysostomi* causa miscat, quod hic facit *Joannes*, sed illos potius defendat, ubi fortiter asseverantes quod non intelligunt, in manifestum errorem impingere dicuntur, idque ob inscientiam Græcicæ Linguae. Id si non possunt, quorsum attinet arguari de voluminibus Græcorum aut Hebræorum depravatis? Neque quisquam rejicit interpretes, quibus defuit Linguarum præsidium, sed eos rejicimus, qui his solis addicti, opiniones eorum pro oraculis ducunt, cum constet illos in multis hallucinari. Alioqui quis negat aliquid recte scribi posse in Libris divinos, etiam ab hoc qui præter Britannicam nullam Linguam noverit? Et tamen hoc ipsum debetur veteribus Linguarum peritis, quod cæteri non tam passim labuntur, lapsuri frequentius, si suo Marte rem gerere cogentur. Jam an Evangelium *Matthæi* primum sit Hebraice conscriptum, non est huius argumenti differere: mihi probabilius sit, Græca Lingua fuisse conscriptum: quanquam hæc nesciam, id locis aliquot dicere *Hieronymum*, etiam si nusquam ipsa re testetur, sibi conspectum codicem, cum in *Matthæo* multa sint

loca, in quibus archetypi desiderabatur auctoritas, praesertim cum putet, alicubi in Graecorum codicibus nonnihil omissum, alicubi nonnihil additum. Ex Evangelio *Nazarenorum* frequenter refert quaedam, sed à nostro Evangelio diversa: idem facit *Origenes*. Ac *Hieronymus* alicubi scribit, Evangelium, quod *Matthaei* titulo legitur à *Nazareis*, ipsis archetypum videri. Porro quid respondendum sit ad ea quae prodidit *Hieronymus* in Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum, alias discutietur.

31 Sed donemus, hoc Evangelium Hebraice fuisse scriptum, donemus aetate *Chrysostomi* existisse, num continuo causa communis illi cum *Thoma* & *Remigio*? Certe hoc calculo vincit *Chrysostomus*, quod si non è fonte, certè è proxima lacuna hausserit, quod *Origenis*, qui Hebraice novit, quod innumerabilium Graecorum commentariis sit adjutus: denique ut causa sit communis, hos errasse constat, illum non constare, quod ad Linguarum negotium attinet: imo ex hoc aliorum lapsus restituimus. Adde quod fieri potest, ut alicubi lapsus sit *Chrysostomus* in his commentariis, verum error coargui non potest, quod nusquam existeret id unde res convinci potuisset. Praeterea fieri potest, ut si peritus fuisset Hebraice, & archetypum consulisset, quaedam aut aliter, aut plenius explicuisset quam nunc facit.

32 Porro Graecis, qui sine litterarum Hebraicarum peritia, Veteris Testamenti libros nobis enarrarunt, veniam dandam censeo, qui quod potuerunt praestiterunt, sed horum omnium doctissimus non sibi satisfecit, donec Hebraeorum Chaldaeorumque litteras vel senex addidicisset: & tamen illi, quibus non vacavit eas litteras discere, habuerunt Hebraeos in consilio, & eorum libris adjuti sunt qui noverant Hebraice. Nusquam autem ratiocinati sunt, nihil referre, Linguarum gnarus sit interpres, an ignarus. Atque interim *Joannes* ille, quisquis est, sic Graecorum interpretum & *Hilarii* causam agit, ut *Hieronymum* indefensum relinquat. Etenim si recte senserunt qui praeter Translationem Septuaginta nihil spectandum judicabant, desipuit *Hieronymus*, cujus tamen hac in parte gravis est auctoritas, qui tantum sudorum ac vigiliarum exhausserit, ut nobis Vetus Testamentum ex Hebraeorum fontibus redderet, illis veritatem tribuens, horum Versionem palam suggillans, nonnunquam & mendacium appellans, multa refecans obeliscis, multa addens, pleraque aliter transferens. Nam *Origenis* exemplum fortassis rejecturi sunt, etiamsi nemini plustribuendum arbitror, exceptis dogmatibus aliquot. Quod si *Hieronymus*, Hebraeorum Exemplaria sequutus, perperam dissensit à Septuaginta, cur Romana Ecclesia hujus interpretationem amplectitur? certe in nonnullis voluminibus, ut omnem cavillandi ansam praeccludam.

33 Quod si post *Christum* *Judaei* suos codices depravarunt, parum sanus fuit *Hieronymus*, qui ex horum fontibus Vetus Testamentum emendaverit. Ac mirum quid Ecclesiae venerit in mentem, quae putarit hujus emendationem aliquid habere ponderis. Quod si *Hieronymus* alicubi queritur, à *Judeis* impiis quosdam libros fuisse depravatos, non ideo tamen percussus est, quo minus ausus sit ex veterum & emendatorum codicum auctoritate restituere, quod parum recte verterant Septuaginta.

34 Porro *Chrysostomus* Homilia quinta super *Matthaeum*, quem locum adducit *Latomus*, nequaquam accusat Hebraeorum codices, sed interpretes quosdam, *Symmachum*, opinor, *Theodotionem* & *Aquilam*, quibus antepont Septuaginta, quod illi nondum agnito *Christo*, simpliciter vertisse videntur, quod assequi potuerunt: contra; hos qui post praedicatum Evangelium *Christi*, tamen obstinate perstiterunt in *Judaismo*, in suspicionem vocat, quasi *Christiana* religionis odio studioque *Judaismi*, quaedam data opera perperam verterint, & quaedam Prophetarum mysteria nobis voluerint esse celata. Siquidem agit illic *Chrysostomus* de *עלמה*

aalma, quam cum Septuaginta verterint *virginem*, quidam contra recentiores interpretes adferebant, qui *puellam*, non *virginem* transtulissent: palam est igitur, hic non agi de veritate codicum Hebraicorum, sed de fide interpretum. Nec mirum si *Chrysostomus* Interpretes Septuaginta suspectis & impiis praefert interpretibus. Sed idem, opinor, Septuaginta quoque posthabuisset, si quis orthodoxus Linguarum & sacrae Scripturae peritus, ex emendatorum codicum collatione Vetus Testamentum nobis restituisset, cujusmodi nobis fuit *Hieronymus*. Quod si quis ideo nolit aliquid corrigi in divinis Voluminibus, ne videatur usquam errasse Ecclesia, is mihi respondeat velim: Ecclesia habebat Editionem Novi Testamenti, antequam emendaret *Hieronymus*. Si in priore Editione nihil erat erroris, cur *Damasus* jubet emendari? sin erat, consequitur Ecclesiam uti, quo possit esse melius, ne quid de errore loquar. Mihi satis esse videtur, quod Ecclesia non errat in his quae ad salutis necessitatem pertinent. Quod si post mille annos de multis definit Ecclesia, quae prius ut dubia varie disputabantur, si non parum multa dogmata accesserunt priscis ignota, quid verat hac etiam in parte veterum eruditioni nonnihil accedere? Nec enim quisquis hoc agit, qualibet sequitur Exemplaria, nec uni fident codici, sed in his habito delectu, non tantum fident collationi codicum, sed circumspicit quid apud Graecos ac Latinos probatissimus quisque interpres legerit, quid interpretetur, & quomodo inter se consentiant: & tamen ne sic quidem admittit cuiquam judicandi jus, nisi tam manifestus sit error, ut impudentissimum sit tergiversari. Non ausus est Novum Testamentum *Origenes* emendare, neque nos in vulgatis Exemplaribus vel apicem ullum erasimus: ille suas conjecturas attulit in medium, nos praeter conjecturas tot probatissimis Auctoribus rem fulcimus. Verum haec alias à nobis ut tempestivius, ita copiosius dicentur.

35 Jam ut donemus, Graecorum aut Hebraeorum codices aequè depravatos ac nostros, num continuo spes omnis nobis adempta fuerit sarcindi, quod in nostris depravatum esse comperitur? Quasi non frequenter accidat, ut è pluribus mendosis Exemplaribus, sed non similiter mendosis, reperiat vera germanaque lectio. In *Thoma* libris insunt errores: in *Augustini*, in *Hieronymi*, in *Cypriani*, in *Petri Lombardi*, in *Scoti*, in *Lyran* libris insunt errores, & tamen ex his, adhibito judicio, venamur Theologicas veritates.

36 Porro locus, quem *Latomus* adducit ex prioris ad *Corinthios* Epistolae Cap. xiv, nihil contra meum facit institutum, & pro ipsius argumentatione non multo plus. Nec enim illic damno quod in nostris habetur Exemplaribus, sed ostendo variam lectionem, quam constat & apud vetustissimos fuisse. Ac verò quidem quod in Graecis codicibus, quos ego viderim, consentiebat, praeterque *Theophylactum* interpretantur & Graecorum scholia: sed in Annotationibus admoneo, secus legere *Ambrosium*, atque ex illius Latina lectione divino quid Graece legerit, videlicet pro *ἀγνοῦνται*, *ἀγνοῦνται*. Rursus *Origenes* legisse videtur *ἀγνοῦνται*, quod hujus interpres verterit, qui ignorat, ignoratur. At contendat aliquis hanc esse veriore lectionem. Esto, sed ego tum Latinos codices emendandos susceperam, Graecos vertendos tum non emendandos, praesertim ubi non solum consentiunt, verum etiam interpretes habent sibi suffragantes in suis commentariis.

37 Denique concedit hoc *Joannes*, utilem esse laborem eorum, qui conantur sacrae Scripturae libros quam purgatissimos reddere. Recipit *Hieronymi* & *Augustini* consilium, ut ad Hebraeorum Voluminum ac Graecorum fidem conferantur emendandi, sed haecenus recipit ut humanum esse dicat, quodque falli possit: quippe quod non demonstrationibus, sed conjecturis innitatur. Fatemur hominum esse consilium, sed insignium hominum: fatemur rem conjecturis agi, sed in qua secus agi non possit. Atqui haec conjectura, cum tam

tam multa concurrunt, puta Græcorum codicum consensus, veteres interpretes, Latinorum vetusti codices, commentarii principum fidei nostræ, sensus ipse maxime congruens ei loco, jam plusquam probabilis additur conjectura. Denique parum valeat hæc regula, modo dent ipsi certiore, eam cupidissime amplectimur. Nisi forsitan ad apocalypses præsidians revocabunt, quam ego satis confido non defuturam Christianis, si modo cogatur necessitas, & nostris præsidii destituamur.

38 Jam quod ait, sciri hos qui Latinos codices utili labore student emendare. Non inficias eo, nec inficiari possum meum esse sermonem, ut qui in Annotationibus aliquoties Latinam Editionem præferam Græcorum lectioni, quam hodie reperimus in illorum codicibus: & tamen nihilo secius verum est, plurimos locos in nostris ex illorum libris vel restitutos, vel illustratos esse.

39 Quin & illa quæ sequuntur, existimant ad me pertinere, quod in *Methodo* persuadere studens, utilem esse Linguarum cognitionem, dixerim esse verba quædam, quorum proprietates & emphasis ne possit quidem ab interprete reddi nisi longo verborum ambitu. Id cum manifestius sit quam ut negari possit, sic Sophistes eludit *Joannes*: *Nihil igitur agunt*, inquit, interpretes, qui cum nihil proficiat, fallunt nos, id comantes efficere, quod præstari non possit: perinde ratiocinans, quasi omnes peregrini sermonis voces ejusmodi sint, ut harum emphasis reddi non possit: aut quasi nihil omnino proficiat, qui cum summam totius argumenti nobis tradat, quædam ut potest, non ut vult, reddit, quod superest, curiosis excutiendum relinquens fontium præsidio: aut quasi quisquam interpretes sit tam arrogans, ut id se præstaturum polliceatur. Non fallit autem, qui non pollicetur quod præstari non possit. An ideo nihil attulit utilitatis *Hieronymus* & *Augustinus*, quod quædam difficultates non potuerint explicare?

40 Certe quæ mox sequuntur, non video quid ad me pertinere videri possint. Neque enim unquam scripsi, quisquis Linguas calleat, eum protinus intelligere mysteria sacrorum Voluminum, sed magnum adinvenire perveniendi ad eam cognitionem, quam ostendi plurimis rebus parari, non solum Linguarum præsidio. Verum ut non protinus assequitur intima mysteria, qui Linguas callet: ita cæteris paribus, longius abest à mysterio qui Linguas nescit.

41 Neque meum est reddere rationem, unde deprehenderit *Petrus Lombardus*, divinam essentiam nec generare, nec generari. Nam si vidit ille primus, non continuo certum est, illum hoc ex verbis sacre Scripturæ comperisse. Siquidem ut nihil aliud, fieri potuit, ut Angelus quispiam illi patefecerit: neque enim omne mysterium pendet à sermonis emphasi: certe quædam hinc pendere, satis decent manifesti lapsus magnorum Theologorum, qui fontes vel non noverunt, vel non consuluerunt.

42 Cæterum quod his proximum est, quidam suspicantur ad me pertinere, propterea quod in *Methodo* bonam Theologiæ partem faciam ipsam pietatem, non quod quisquis pius est, continuo Theologus sit, ut nunc Theologos appellamus, sed quod vere Theologus non sit, nisi qui quod legit ac loquitur, amet quoque. Et juxta *Platonem*, qui vehementer ardet amore sapientiæ, nec omnino caret ea, nec omnino potitur. Ante nos *Augustinus* docuit, ut ad studium sacrarum Literarum animum adferamus purum, & à vitiis, quoad

A fieri potest, liberum. *Paulus* prophetiam, quæ mysterium enarrat Scripturæ, inter Spiritus dona commemorat. Nec satis est intelligere mysticas litteras, nisi & sapias. Imo mihi persuaderi non potest, sacram illam sapientiam descendere in pectus vitiis ac foetibus cupiditatibus inquinatum, præsertim cum legam, *In malivolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis*. Quod si probatur à Rhetoribus definitio, *Orator vir bonus est dicendi peritus*, cur nobis displiceat hæc, *Theologus est vir pius, de divinis loquendi peritus*: & *Theologia est pietas, cum ratione de divinis rebus loquendi conjuncta*? Quas si recipimus, nimirum pars Theologiæ erit pietas. Quod si judicio *Fabii*, non inflammat alios nisi qui ardet ipse, non concitat dolorem, nisi qui dolet ipse: ita non afficit Theologus, nisi sit ipse affectus, non afflat nisi afflatus. Ac mihi quidem parum Theologicum videtur, ut ingenue dicam quod sentio, de rebus divinis absque affectu loqui. Sed argutatur Sophistes, Theologiam esse velut organum ac vehiculum, quo perveniatur ad pietatem, quam assequuto, nihil opus sit organo.

43 Proinde consequi, ut Scripturarum cognitio & impiis sit inutilis, nec piis necessaria, quasi qui pietatem sit assequutus, non habeat quo proficiat. Impiis est necessaria Theologia, ut impii esse desinant: piis utilis est, ut in his alatur & crescat pietas donec venerit id quod perfectum est. Interea necesse est ut quisque eorum quæ à tergo relicta sunt oblitus, in ea quæ à fronte sunt feratur, strenui cursoris exemplo. Nam in via Dei resistere tutum non est. Quod si semper est properandum, semper opus habemus vehiculo Scripturarum. Ad hæc cum pietas sit affectus, quo Deum diligimus propter ipsum, & proximum propter Deum: ut non amatur nisi quadantenus cognitum, ita non cognoscitur nisi quadantenus adamatum. Itaque fit, ut vicissim altera res ex altera & nascatur, & alatur, & augeatur. Neque enim *Paulus*, ut opinor, ideo *Christum* vocat finem Legis, ut citat *Latomus*, quod per hunc Lex abrogetur, sed quod perficiatur: neque enim definit esse homo, qui vir factus, defierit esse puer. Rursus nec ideo dicit caritatem esse finem præcepti, quod caritas reddat Legem inutilem, sed quod per Evangelicam caritatem Lex *Mosæica* perficiatur, quæ sine hac frigida erat, & imbecillis ac diluta. Quod si pietas animi non sit pars Theologiæ, sed tantum quidam ad Theologiæ cognitionem adjuvans (nam facilius discitur quod amatur) non absurde dixerit mea sententia, qui bonam Theologiæ partem faciat pietatem, non alio typo sermonis, quam quo pecuniam perniciem hominum vocamus, quod ad perniciem adducat; & dedecus domus vocamus, qui dedecus adferat. Postremo si fatetur absurdum, quod argumentatione collectum est, sacras Scripturas & impiis inutiles esse, & piis supervacaneas, quale videtur quod huic adheret, nec linguas esse necessarias? Hactenus quæ in priori Dialogo quidam suspicantur ad me pertinere perstrinximus, breviter quidem, si spectes ea quæ dici ex adverso poterant: sed nimium prolixè, si quis expendat quam inutile sit argumentum. Proinde tum me jam hujus operæ poenitet, tum tui miseret, optime lector, si quis tamen has leget nœnias. Malueram decuplum operæ collocare in ea re, quæ mihi scribenti vel hoc nomine fuisset jucundior, quod lectori nonnihil bonæ frugis esset allatura: sed necessitati serviendum, cui, juxta Græcorum proverbium, ne Dii quidem repugnant.

DES. ERASMI. ROTERODAMI A P O L O G I A

REJICIENS QUORUNDAM SUSPICIONES AC RUMORES NA-
TOS EX DIALOGO FIGURATO, QUI

J A C O B O L A T O M O

SACRÆ THEOLOGIÆ LICENTIATO INSCRIBITUR.

L I B E R S E C U N D U S.

TAQUE quando coepimus, idem faciemus in secundo Dialogo, quod in priore factum est. Nam hic quoniam admirabilem quendam senem loquentem facit, secluso Rhetore, graviora quædam, opinor, tractabuntur, ac seria.

44 Primum hoc mihi cum senæ convenit, quod generosæ indolis adolescens ducendus est, verum non *quasi homo*, quemadmodum ille loquitur, sed *ut homo*: nam pecudes trahuntur potius quam ducuntur. Et arbitror adolescentes etiam homines esse.

45 Porro quod censet, non esse cuiquam obrectandum vel lingua, vel calamo, utinam illius sententia tam omnibus arrideret, quam mihi semper probata est. Non enim auditi fuissent hisce diebus molesti clamores in quosdam etiam nominatim, in quosdam ita presso nomine, ut nihil referret tacuisse nomen: non passim in conciliabulis, in conviviis, in clanculariis colloquiis, mendacissimis sycophantiis sine fine latratum fuisset in famam quorundam, quibus melior gratia debebatur: nec hujus pestis contagium tam multos corripuisset, qui huc sese ob longe alias artes discendas contulerant: nec tanto plausu legerent quidam non infimæ classis viri, scripta quorundam non minus insulsa quam mordacia, nec minus inepta quam virulenta. Ego adversus unum duntaxat scripsi, sed compulsus, nec tamen adversus hunc, sed pro me potius scripsi: denique ita scripsi, ut nihilo secius inter nos constet amicitia Christiana. Neque vero contumeliosum arbitror, nominatim à quibusdam dissentire: alioqui valde displicuisset seni illi *Aristoteles*, qui nominatim citat innumeros, quorum sententiam rejicit, *Platonis* ideas etiam irridet: displicuisset *Plato*, qui quem *Sophistam* non perstringit odiose, idque nominatim.

46 Et haud scio an magis ingenuum sit, ac longius ab exemplo levissimi mimi distidens, nominare à quo dissentias, quam sic notare rem, ut auctor tam intelligatur, quam si nomen editum esset, & tamen elabente reprehensore, præripiatur defendendi sui facultas ei qui tactus est. Quod si dubius apud quosdam sit auctor, majore periculo suspicio per multos obambulat, & alterius erratis nigrescit innoxius. Neque continuo levissimi mimi in morem ludos facit, qui pudendum lapsum joco perstringit, modo is sit auctor, ut huic non debeat ea reverentia, quæ viris eruditione pariter ac sanctimonia probatis debetur. Refert enim aliquoties studiorum communium quibusdam detrahi falsam & immodicam auctoritatem, ut postea neque foli terantur manibus, neque sine delectu judicioque legantur. Postremo cogit frequenter quorundam improbitas, ut nomina celebrium virorum cogamur edere, quæ malueramus premere: veluti cum in Novum Testamentum meum, quod non in suggillationem veteris Editionis, sed in utilitatem studiorum edideram, cum undique tam odiose clamaretur, aut id fore præscirem, vel hoc augurio, quod non deessent qui nondum natum Opus incescerent: coactus sum, quo me adversus hujusmodi calumnias utcunque munirem, in-

A dicare locos; in quibus *Augustinus*, *Thomas*, *Hugo*, *Lycranus* palam essent lapsi, ne persuaderent eum laboranti sine causa mihi susceptum esse, simul & me mea mercede, & lectorem suo fructu fraudantes.

47 Cæterum quod ad disciplinas attinet, ut nullus unquam audivit, me mihi ullius disciplinæ scientiam vindicantem, ita neque scripto, neque dicto disciplinam ullam honestam unquam vituperavi: quanquam alicubi per occasionem admonui, quid in quarundam disciplinarum traditione mihi displiceret.

48 Sed operæ pretium est senis illius vassricem animadvertere, qui cum Poeticen non improbarer, tamen huic cuniculis quibusdam evadit, ut hujus artis principes è Christiana Republica relegandos censcat.

49 Præter cæteros iniquus *Homeri* *Lucianique* fabulis, quas impias, impuras, ac superstitiosas appellat. Quanquam ne id quidem ad me pertinere puto, qui carmine tradiderim, quibus rudimentis primum imbui velim pueritiam: & nusquam non caveam ne quid turpitudinis rudis ætas combibat una cum litteris: etiam si non desint qui suspicentur oblique notatum, quod opinor in Libello *De institutione puerorum* admoneam fabulas ex *Homero* discendas, Græcitatem ex *Luciano*. Quorum fabulas si ideo vocat impias, quod Diis indigna scribant, hoc nomine cariores esse par est Christianis, qui Deos traducant quos nos exsecramur. *Lucianus* passim Deos irridet, unde & *Abel* dictus, quo minus ab hoc periculum est, ne ex hujus fabulis puer Ethnicorum imbibat superstitionem. Hac gratia magis erat ab *Aristotele* cavendum, qui non raro Deorum meminit, ac serio meminit: sæpius *Plato*, quem nemo tamen vetat legi: tot Historiographi procul ablegandi, qui religiose Deos prædicant, idque passim. Cæterum impuras cur vocet non video, nihil enim obsceni reperies apud *Homerum*, ne apud *Lucianum* quidem, in his certe Dialogis, quos nos vertimus. Quod si cautum voluit pudicitie juventutis, *Catullus*, *Juvenalis* & *Martialis*, carmina Priapeja potius erant interdenda. Legitur *Averrois* impie blasphemus in *Christum*, legitur *Plinius* palam irridens immortalitatem animarum, basim nostræ religionis, legitur *Suetonius* pessime sentiens de gente Christiana, legitur *Tacitus* prolixis conviciis incessens nostram professionem, & solus *Homerus* ac *Lucianus* hic nominatur? Quis autem sic prælegit *Homerum* aut *Lucianum*, ut vera videri velit quæ de Diis confingunt? nisi forte periculum putamus, ne pueri lectis apologis, vulpem & leonem verè putent colloquutos. Quod si quid incidit in Poetis lascivum aut obscenum, qualia multa sunt & in divinis Libris, admonui, prudentis esse præceptoris, aut præterire, aut sic tractare, ne quid luis ad puerilem animum perveniat, & quibus rationibus id fieri possit, ostendi. Ego periculosius esse puto, *Poggii* facetias, aut *Pontani* Dialogos prælegi pueris, quibus ille senex non perinde infensus videtur. Arbitror libellos quosdam *de modo confitendi*, periculosius legi à pueris, quam *Homeri* fabulas, si tantopere metumimus horum pudicitie. *Plato* non ejicit, sed cum honore deducit *Homerum* è sua civitate, sed in qua voluit uxores esse communes,

nes, & in qua nullus adhuc hominum habitavit. Optum & ipsa nihil in Poetis admixtum esse, quod pudicitiam vitare posset. Sed ita sunt res humanæ, *nil est ab omni parte beatum*. Magis inficiunt juvenum mimos lascivæ cantiones, quas quotannis novas evulgant quidam hoc majore perniciæ, quod passim à toto vulgo discantur: in has magis conveniebat senem illum destomachari.

59 Jam sophisma quod sequitur, nescio Poeticum nec dicam, an alio nomine, quod senex ille non sine lachrymis refert, sibi compertum, generosos aliquot adolescentes à fide Christiana descisse, quod Ethnicorum antiquitatem plus satis admirarentur. Quis non sentiat hoc esse commentitium? Fortassis reperiatis parum sincere fidei, qui res Ethnicorum supra modum admirantur, verum qui hac occasione à fide desciverit, neminem, opinor, comperies: citius reperiatis, quos immodicum Philosophiæ studium huc discriminis adgerit.

51 Atque hic *Marullum* nominat, qui nec mihi sane probatur, sed oblitus quod paulo ante dixerit, nullius nomen esse perstringendum. Idque ut excusatus facere videatur, addit rem libris editis esse manifestam. Quo argumento me liberat omni crimine, qui nullius errores attingi nominatim, nisi qui libris editis eos fecisset omnibus notissimos.

52 Sub hac indicans, qui Poetæ aut Oratores, cæteris ejusdem, sint prælegendi pueris, *Juvenum*, *Pavlinum*, *Prudentium* commemorat, tum *Lactantium* ac *Cyprianum*: perinde quasi ex *Juvenco* multum sit fructus ei, cujus lingua formanda est: aut ex *Paulino*, qui unum aut alterum carmen scripsit: aut quasi *Prudentius* ab alio quam à Theologo prælegi possit: quamquam nec hi vel leguntur, vel præleguntur ab istis, quibus invisus est *Lucianus* & *Homerus*: aut quasi horum lectio sit apta primis illis ac rudibus annis, quos oportet illecebra quædam ad serias disciplinas invitare. Porro *Lactantium* præterquam quod parum idoneus est, qui tradatur ætati primæ, magnos habet errores admixtos de fide catholica. Demum cur senex ille non magis recensuerit *Ciceronem*, aut *Quintilianum*, aut *Senecam*, qui non solum absunt ab obscenitate, verum etiam saluberrimis præceptis vitam instituunt, & ad honesta cohortantur.

53 Quod sequitur, non sine causa quidam suspicantur ad me pertinere, quod in libello, ut opinor, *De institutione puerorum*, scripserim utriusque Linguae rudimenta à principibus Poetis auspicianda, *Homero*, ac *Virgilio*, idque juxta *Fabii* consilium. Desiderat autem senex ille prudentiam in iis quibus hoc visum est. Et graviter addit, Christianum Grammaticum, quasi non sit eadem loquendi ratio Christianis & Ethnicis, aut quasi hac in parte non hi sint nostris multis nominibus præferendi. Quod si nefas est, adolescentibus Poetas aut Oratores Ethnicos prælegere, vocetur in jus *Augustinus*, qui *Licentium* ad suas Musas revocat, cum lagoret amatorias *Ovidii* fabulas. Reprehendatur *Hieronymus*, qui clavis adolescentibus, quos instituendos susceperat, Poetas & Oratores Ethnicos enarravit. Quod quidem criminis vice objectum à *Ruffino* adeo contemnit vir sanctus, ut non dignatus sit diluere.

54 Quin & illud, quod ex his colligit senex ille, suspicantur ad me pertinere, non convenire ut destinatus Theologiæ, præludat in tractandis fabulis, similibus, & allegoriis, quod tamen admonuisse videor in *Methodo*: sed de fabulis agens addo, *præsertim iis qua ad bonos mores faciunt*. Quod si periculum tantum existimant, in Rhetorum schematis, aut Poetarum fabulis præludere, & ut ait, in Ethnicis Auctoribus, cur non præludunt solum, verum pene consenscunt in *Aristotelicis* libris, cum & is Ethnicus fuerit? Cur tam diu versantur in *Averroë*, qui plus quam Ethnicus fuit? Nec hujus admonitionis me pœnitet, neque tamen est animus conflictari cum eo, cui diversa mens est.

55 Mox redit ad quætionem superioris Libri, di-

A stinguens perfectam pietatem ab imperfecta, quasi hic cuiquam contingat perfecta pietas. Deinde distinguit Theologiam qua sapiamus Deum, & qua doceamus Deum, ex una duas faciens. Mox addit, *non prætius Theologum esse, quisquis pius sit, cum deus sancta rusticitas*: quasi quisquam unquam hoc dixerit. Etiam si mihi rusticus aut idiota non videtur appellandus, cujus piæ ac puræ mentem fidei lumen illustrat, & cujus cordi illucescit æterna lux *Christus*. Nec usquam à me dictum est, nihil aliud esse, Theologum esse, quam ardere, rapi, amare: quod si maxime dixissem, non admodum me pœniteret. Verum ut *Seneca* & *Plutarchus* negant esse Philosophos, qui præcepta vivendi memoriter recitare possint, sed qui quod præcipit Philosophia, in habitum ac vitam ipsam trahunt: ita nolcham Theologum talem esse, quales nimis multos ipse vidi, qui sacras Litteras tantum intellectu complecteretur, sed qui sentiret, quique penitus afficeretur iis quæ legeret in libris arcanis. Alioqui quorsum attingebat tam multa commemorare, quæ judicarem ad Theologiæ cognitionem opus esse.

56 Jam quæ multis verbis disputat de Linguis, nihil ad me faciunt. Quis enim negat, eandem artem à diversarum nationum ac linguarum hominibus posse deprehendi, nimirum ex rebus ipsis animadvertis? Non est tamen consilium quenquam ad primas illas notiones relegare, cum Linguarum adminiculo brevius huc pervenire liceat. Mihi satis est quod constat, multos esse lapsos in sacris Litteris ob sermonis imperitiam. Neque quenquam in desperationem adducimus, imo senibus etiam auctores sumus bene sperandi. Postremo quibus non licet, aut non vacat, iis permittimus ut aliena subleventur industria. Porro quæ media, quæ infima, quæ summa faciant, ipsi viderint. Sæpe quæ videntur infima, magis sunt necessaria. Neque nos ita Linguas pronuntiavimus Theologo necessarias, ut non possit esse Theologus absque Linguarum peritia, sed quod in tractandis atque eruendis divinæ Scripturæ mysteriis non sine periculo, nec inoffense versatur Theologus Linguarum præsidio destitutus. Neque enim satis tutum est alienis oculis fidere, nec semper ad manum est quem recte consulas. Postremo ne sentis quidem aliquoties esse consulendum, nisi sermonis emphasice admoneat. Ad hæc ut donemus huic aut illi non esse necessarias, certe in genere necessarias sunt. Quinetiam si singulis Theologis necessarium est pro viribus cavere, ne labantur in tractandis Litteris mysticis, nec id absque Linguarum auxilio satis caveri potest, videtur singulis etiam adnitendum ut Linguas perdiscant. Denique nemo nescit sæpe necessarium dici, quod vehementer ad rem pertinet.

57 Nec enim *Augustinus* eo quem adduxi loco, necessariam vocat Linguarum cognitionem, sed magno remedio testatur esse, adversus signa ignota propria, etiam si mox addit, opus esse, quod propemodum perinde valet, quasi necessarias dixeris. Porro quod senex ita diluit auctoritatem *Augustini*, quasi hæcenus dixerit opus duabus Linguis præter Latinam, ut sicubi hæsitatum fuerit in Latinorum Exemplarium varietate, tum demum ad Hebræos aut Græcos libros confugiatur, cæterum cum ea varietas hodie sublata sit, sublatam item Linguarum necessitatem: primum respondeo, nostros quodque codices non mediocriter variare, tum alias complures esse causas, cur in divinis Litteris cogamur hæsitare, vel ob depravatum locum, vel ob amphibologiam, vel ob obscuritatem ac difficultatem, vel ob interpretis oscitantiam. Itaque quacunque de causa contigerit hæsitare in divinis Libris, opus est ad fontes recurrere. Et quoniam quotidie depravantur codices, & subinde novæ difficultates existunt, operæ pretium est, monstratum ab *Augustino* remedium semper ad manum habere.

58 Neque rursus ideo non succurrit usquam Lingua archetypa, quod alicubi quædam sermonis incommoda casu reperiuntur communia.

59 Nec

59 Nec admodum istis suffragatur, quod *Augustinus* disjunctim loquitur, quasi liberum nobis faciat, è tribus unum eligendi: sed quoniam non omnibus omnia contingunt, varia demonstrat remedia, ne prorsus remedio careamus. Primo loco monet, ut Linguarum peritos consulamus: at non erunt quos consulamus, si, quod quidam moliuntur, Linguarum professores explodemus. Deinde scribenti, aut enarranti non semper ad manum est quem consulat: neque tutum cuivis fidere, etiamsi adsit. Postremo *Augustinus* non agit hic de tota versione, aut de idiomate, aut emphasi Linguae peregrinae, nec de codicum depravatione, sed de paucis vocibus peregrinis, quæ nonnunquam Latinae Editioni sunt admixtae. Ego multo plures adfero causas, cur dixerim Linguas esse necessarias: ut omitam interim quod *Augustinus*, ut erat Linguarum omnium praesidiis parum instructus, ita subleuat alios quoad potest, in illis sibi parcens, ut sit hominum more. Neque verum arbitror quod ait senex, nunc plures esse quos consulas, quam olim fuerint, nisi loquatur de temporibus, quæ præcesserunt nos centum aut ducentis annis, idque in litteris Græcis. Hæc cum videret *Augustinus*, nec satis fideret huic remedio, protinus adjecit, aut Lingua eadem, si otium est & ingenium, ediscenda. *Augustino* negotiis Episcopalibus occupato venia debebatur, qui id non fecerit. Sed cui tandem otium erit, si adolescenti, imo puero ad Theologiam destinato, neque quicquam aliud agent, non erit otium? Quod si nemo negat, hoc remedium longe tutissimum esse, cur non hoc potissimum amplectimur? Nam tertium remedium his temporibus prorsus sublatum est, cum non sint plures interpretes, nisi forte dixeris in Epistolas *Pauli*.

60 Jam quod *Augustinus* Hebraismi ignarus, scripserit in Genesim & in Psalmos, enarravit ut potuit, idque veterum commentariis adjutus, qui norant Hebraice. Postremo, si quis illa velit exactius excutere, fortassis eveniet quod illi minatur *Hieronymus*. Ad hæc ut demus nusquam lapsum, fortasse multa prætermisit, & hæc enarraturus, si calluisset Hebraice. Certe non sine lapsus periculo versatur in enarrandis divinis Libris, qui Linguarum ignarus id agit. Nec ideo tamen reprehendimus eos, qui modeste, quod possunt, docent, parati meliora sequi si quis adferat. Quod si tibi persuadet, Linguas non esse necessarias, quod *Augustinus* ausus sit in Genesim aut Psalmos scribere: cur aliis non persuadeat esse necessarias, quod clari Doctores ob Linguarum ignorantiam, in tractandis arcanis Libris lapsi sint, nec id infrequenter?

61 Jam ut donemus, *Augustinum* multa utriusque Testamenti, & enarrasse melius, & inspexisse penitus, quam fecerint alii multi polyglotti, qui fortassis ut Linguarum peritia superabant *Augustinum*, ita cæteris adminiculis erant inferiores: ipse tamen *Augustinus* si Linguas calluisset, & plenius & inoffensus egisset id quod egit. Nisi forte quicquid scripsit, non humana cura, sed divino afflatu scripsit.

62 Sub hæc quæ sequuntur, non video quid adversum me faciant. Quomodo primi illi conceperint Evangelium, aut quomodo Linguis omnium sit prædicatum, aut ad quam regulam hæc quatuor Evangelia comprobata sint, non disputo. Certe ut nunc res habent, à Græcis ac Latinis codicibus petenda est Evangelica doctrina. Nam de codicum depravatione quod adducit, jam ante responsum est. Nec ideo non confert alicubi peritia Linguarum, sicubi perperam quod scriptum est, interpretantur hæretici, codicibus interim iisdem utentes cum orthodoxis, cum fatear pleraque non pendere à Linguis. Mihi satis est, quod Linguarum praesidio quædam aperiuntur, quæ fallebant antea.

63 Jam quod confert lumen, sive gratiam, qua divinæ naturæ participes reddimur, lumini naturali, quo disciplinarum humanarum assequimur cognitionem, accipio collationem. Proinde quemadmodum in disciplinis humanis amplectimur adminicula, quæ lumen na-

turæ provehant aut excitent: itidem hic quoque faciendum erat, neque enim veritas Evangelica sic adjuncta est gratiæ, ut disciplinas, quibus ad hanc præparatur animus, excludat. Alioqui quorsum attinebat, Theologum futurum tot annos in *Aristotelica* Philosophia defudare? Ut ne repetam interim quod ante dictum est, aliud esse, sic tenere veritatem Evangelicam, ut satis sit ad salutem: aliud in tractandis Litteris mysticis, cum auctoritate versari. Quanquam illud interea periculi video, ne dum hanc regulam inculcamus, quam ego tamen non improbo, quisque sibi gratiam eam arroget. At veteres orthodoxi, Scripturarum testimoniis potissimum agendum existimabant. Nam ubi tuto nitemur ista regula, cum *Ambrosius* & *Augustinus*, ne quid dicam de cæteris, hac adjuti gratia, si quisquam alius, interdum excidant à veritate Evangelica?

64 Porro quod ait, singulis aliquid deesse, sed totum corpus nunquam destitui veritate, id verum arbitror in iis quæ pertinent ad necessitatem salutis. Absit autem ut Ecclesiam suam destituat Deus: cujus haud dubie ipse per se doctor erit, si desit homo, cujus ministerio doceatur. Verum hæc ratio non excusat eos, qui nolunt ab homine discere quod nesciunt, sed maledice carpunt, quod nec legunt, nec intelligunt, eo quod pudeat videri quicquam nescire. Ab his excitatur schisma in corpore, non ab his qui Linguarum praesidio student prodesse bonis disciplinis.

65 Quod si pes est Linguarum peritia, inepte faciunt qui membrum tam necessarium refecare moliuntur. Neque enim ad me pertinet, quod admonet senex, ne pes aut manus putet se esse aurem vel oculum: cum toties tester, me infamam Theologiæ functionem mihi sumsisse in Annotationibus, perinde quasi verram Templi Domini solum.

66 At quod addit de dono Linguarum ex *Paulo*, nihil ad nostrum negotium pertinet. Neque enim nunc quisquam Linguas proficitur, nisi interpretans quod sonat, neque res est afflatus, sed humanæ industriæ. Neque vero quisquam dicit, ad interpretationem divinatorum Voluminum sufficere nudam Linguarum peritiam, imo ne ad humanarum quidem disciplinarum interpretationem ea suffecerit, & tamen *Paulus* non rejicit horum operam, modo adsint qui dijudicent & enarrant. Et tamen debemus (opinor) *Trapezontio*, qui nobis *Chrysostomum* tradidit, cum is non fuerit Theologus. Ego mihi non arrogo Theologiæ scientiam, & tamen non arbitror me usque adeo rudem Theologiæ, ut non potuerim vertere Evangelia & Epistolas Apostolicas, præsertim tot veterum commentariis adjutus.

67 Jam an Linguarum neglectus partim in causa fuerit, ut Christianismus in arcem contraheretur, in præsentia non disputo, etiamsi fatear ingenue, potissimam causam esse vitia eorum qui præsident Reipublicæ Christianæ: certe illud verum esse puto, quod alicubi scripsi, disciplinarum interitum ac depravationem, neglectumque, nos Linguarum neglectui ferre acceptum.

Nec ideo verum non est, posterioribus seculis Auctores ac disciplinas quasdam neglectas aut interisse ob neglectum Linguarum, si *Plinius* temporibus quædam artes frangebant, quod essent honestæ magis quam ad quæstum idoneæ. Etiamsi *Plinius* illic potissimum agit de agricultura. Nam has etiam artes ille liberales appellat, ut ingenuo cive quondam dignas habitas, atque utinam nunc quoque habeantur.

68 His nondum absolutis, senex pergit Theologo futuro viam ac rationem commonstrare, sed in qua nihil fere illi mecum convenit, nisi quod probat, à Novi Testamenti libris incipiendum: quanquam hanc ego non interpretor esse contumeliam, si cum ego sedulo quod optimum esse judicavi suaserim, ille doceat quod rectius esse credit.

69 Verum interim studio brevitatatis omissis iis, quæ ad

ad me nihil attinent, demiror cur *Origeni* potissimum tribuat spirituales illam ac subtilem Theologiam, cum nemo diligentius se gesserit in historia, siue spectes Linguarum studium, siue collationem Interpretum, siue enarrationem, quam in Homiliis habet maxime popularem.

70 Ad hæc demiror cur hoc *Augustino* tanquam peculiare tribuat, quod in utraque Theologia sit citra offensam versatus, nisi forte putat illum solum nusquam nec in historia, nec in allegoriis errasse. Quod ut illi dicere proclive fuerit, ita tueri difficillimum.

71 Deinde quod is mordicus tuetur litteram, quasi hanc evertat *Origenes*. Non protinus evertit litteram, qui eam frigidam atque inspidam dicat, nisi accesserit sensus spiritualis.

72 Sed in hoc quod ego inter Interpretes primas tribui *Origeni*, prorsus à me dissentit senex, vix indulgens, ut ab adulto Theologo legatur. Certe scientiam Scripturarum summam nemo non tribuit *Origeni*, at in his libris quos habemus illius, paucissima sunt loca suspecta: nam Homilias in *Lucam*, satis constat *Origenis* non esse. Et fortasse si quis supputet exacte, plures inveniuntur errores in *Petro Lombardo*, quem statim objicimus tirunculo Theologiæ, quam in *Origenis* libris, qui quidem apud nos exstant.

73 Nec est in *Origene* quicquam fucatæ eloquentiæ, ut hinc insidias metuamus, sermo totus simplex est & ecclesiasticus. Dogmatum autem venena non exstant, nisi apud *Hieronymum*, cujus officio factum est, ut errata illius noverit orbis, bene dicta non noverit.

74 Verum cum senex visus sit paulo ante, crassam Theologiam collocare in littera, subtilem illam ac spirituales in allegoria, cujus immodicum usum impingit *Origeni*, tamen velut immemor sui, meam vellicat sententiam, qui crassi Theologiæ destinatum voluerim in Poeticis ac Rhetoricis schematis per ætatem præcludere, sed interim nescio quo pacto confundit senex schemata cum locis communibus.

75 Ait enim, qui de virtutibus & vitiis populariter differat, qui fidem prædicet & adstruat toto pectore, interim scire parvipendens quid sit fides, in quo subiecto, cujus objecti, veri-ne an falsi, Dei an hominis, nihil ad rem pertinere putet: Caritatem hominibus inculcet, nec curet cujus subiecti vel objecti, quousque tendatur, quis ejus ordo, aut an aliquis sit ejus ordo, parvipendat: tantum summis orationis & animi viribus agat, ut auditores sint pii, fidei, amantes, hoc demum censent consummatum esse Theologum. Hactenus festivi senis verba recensuimus. Hic appello te, candide Lector, quisquis suspicaris hæc ad me pertinere, qui vult futurum Theologum primis annis præcludere in schematis ob allegorias Theologicas, & in locis communibus ob exhortationes Theologicas, num is monet ut cætera omnia parvipendat? Aut num is consummatum Theologum putat, qui nihil aliud quam ad pietatem ac fidem adhortetur? An quisquam est vel Rhetor tam stupidus, ut ad populum de caritate dicturus, nihil habeat quod addat, ubi semel dixerit, habete caritatem? An *Chrysostomus* cum versatur in locis communibus meminit *Scoticarum* definitionum, objecti & subiecti, similiumque, quæ ut doceant, nihil tamen faciunt ad concitandos affectus? An ipse cum in *Methodo* jubeo in Evangelicis litteris observari, quantum *Christus* ubique tribuat fidei, & caritati, addere debui magistralem fidei definitionem? ostendere, quid illic positum sit loco generis, quid loco differentiæ, quid loco proprii? adferre opiniones de fidei subiecto & objecto? quæ ut demus in Scholis utiliter tradi, certe apud populum non possint non videri frigida, præsertim cum verseris in locis communibus, in quibus hoc agit concinator, ut inflammet magis quam doceat. Adferre debui *Scoticam* caritatis definitionem, quam populus ne intelligat quidem? admonere, proposita subtili rerum distinctione, ut suam quisque pecuniam pluris faciat, quam alienam, suam vitam anteponat alienæ, suam famam priorem habeat aliena, suum commodum alieno?

A Obsecro, *Christus* & Apostoli cum toties nos ad fidem & caritatem adhortantur, ineptire & tantum clamare dicuntur, quod nihil istarum subtilitatum admisceant adhortationi? At sunt qui se in hujusmodi locis satis vehementes videri putant, si quantum possint, intonerint triginta millia Diabolorum. Si fas est quod sentio dicere, non admodum habita est hoc loco ratio decori, præsertim cum senem inducat tantæ gravitatis & auctoritatis.

76 Sed restat intueri, quibus rationibus ille instituat Theologum spirituales ac speculativum. Huic primum vult penitus infigi Christianæ religionis dogmata. Quod si factum erit, quid est cur *Origenis* libros metuat?

B 77 Ad hæc mediocrem Grammaticæ cognitionem arbitratur esse satis. Cæterum in vera Dialectica vult ad vivum, ut ait, exerceri, significans obiter falsam aliquam esse Dialecticam: notans (opinor) vulgatam tradendæ Dialecticæ rationem, cum mihi non permittant aliquid de perversa tradendæ Theologiæ ratione submonere. Naturalis Philosophiæ generalia duntaxat putat discenda, nec tam discenda quam degustanda: cum ego non solum in octo libris, quos ille sentit, sed in aliis quoque versari velim Theologiæ destinatum. Mathematicas disciplinas sat habet attingi, præter Arithmeticam. Moralem Philosophiam ac supernaturalem graviter addiscendam autumat, atque his instructus ad speculandas Theologiæ subtilitates accingetur.

C Hanc equidem institutionem non reprehendo, licet à mea diversam. Nam ego mihi scopum proposui Theologi, qui non minus sapiat *Christi* doctrinam quam intelligat, cujusque tota eruditio non ad quæstum aut ostentationem, sed ad veram pietatem spectet. Hic senex hoc potius spectasse videtur, ut ingens sit numerus eorum, quos Baccalaureos & Magistros ac Licentiatos vocant: & ob id eas disciplinas potissimum commemorat, quæ ex more traduntur in Scholis. Atque id egisse potius apparet, ut optimum videretur, quicquid in Scholis hodie receptum est, quam ut quid sit optimum præscriberet. Et fortassis ita referebat senis. D Mihi hic neque feritur, neque metitur, nisi quod omnium commodis impense faveo. Nec enim hac in re cuiquam obsto, imo si queam efficere, longe plures ambiant hos titulos, quam nunc ambiunt. Neminem ab hoc studiorum cursu sum dehortatus, nonnullos sum adhortatus. Quod si quando numerus is decreverit, non conveniebat, ut ipsius verbis dicam, ex non causa causam facere, cum frequenter id accidat, vel ob inopiam rei familiaris, vel alias ob res, postremo vel casu. Subit autem & illud admirari, cur cum tantum tribuat Dialecticæ, Rhetorices ne meminerit quidem, quæ tamen Dialecticæ sic est germana, ut quorundam judicio sit eadem, sed aliter tradita, præsertim cum hæc inter liberales septem recensatur, quarum professores magistri vocantur.

E 78 Sed interim de libris utriusque Testamenti nulla mentio, cujus rei mihi præcipua cura fuit in *Methodo*. Verum ne prorsus hujus rei videatur oblitus, permittit, si detur commoditas, ut quotidie paulum temporis impendat legendis sacris Libris, ac primum eos perlegat, sed leviter: deinde successivis operis, singulis diebus aliquantam portionem ediscat. Quod si incidat interim in quo hæsit, Glossas consulat potius quam se in translationibus ac Linguis torqueat: quasi è Glossis omnia possint hauriri, aut quasi translatio nostra, aut Linguarum peritia, nihil adferat lucis, quod Glossæ non præstent. Porro non satis intelligo, quo modo possit hic adjuvari aliorum industria, nisi translationes contulerit, & Linguarum præsidia quærat. Nihil enim me movet odiosum torquendi verbum, quasi dicat, ne se discruciet. Vult illa minutiora negligi, sed ad quæ maximi Theologi sæpe resistunt, nonnunquam & impingunt.

F 79 Atque ita demum permittit, ut veterum Interpretum, *Origenis*, *Ambrosii* & *Augustini* libros attingat, sed posteaquam in Scholasticis Auctoribus sit diligenter versatus, quos adeo præfert veteribus, ut in his ve-

lit Theologum versari priusquam utriusque Testamenti libros attingat. Ad id hac causa commovetur, quod periculum sit, ne si prius legat *Cyprianum*, *Hilarium*, *Hieronymum* & *Ambrosium*, quam *Scotum*, aut *Durandum*, aut *Holcot*, postea non possit hos absque nausea legere. Non rejicio senis rationem, sed me movebat alia quædam ratio, quod viderem periculum, ne si Theologus in his argutis, & ab affectu vacuis, simulque infantibus Auctoribus consensuisset, ad veteres illos aut nunquam veniret, aut sero veniret, aut frustra: id quod olim *Latetia* multis scio usu venisse, quorum nonnullos novit *Jacobus Latomus*. Itaque senex dissentit à nobis, ego à sene, suam uterque rationem secutus, quarum utra plus habeat momenti, aliis expendendum relinquo.

80 Ne in hoc quidem mihi satis convenit cum sene, quod cum ego monuerim, opinor, ex veteribus optimos primum esse legendos, & hos ipsos cum judicio, ne decepti titulo, nebularum alicujus nœnias pro oraculis amplectamur: senex putat nihil esse periculi, si inter *Hieronymi*, *Ambrosii*, aut *Augustini* Opera, supposititium aliquid occurrat, quod oculatus ille Theologus nullius auctoritate commoveatur, nihil non expendens ad suam regulam, quam secum ubique circumfert. Nec tantum honoris, probatissimis licet Auctoribus, habendum putat, ut eis ubique fides habeatur, sed hætenus tantum illis deferendum, ut sicubi lapsi comperiantur, vel detorto ad alium sensum sermone, illos excusare conemur, videlicet reverentiæ causa. Sed interim senex ille non videtur meminisse, quod in seriis disputationibus Theologi urgent auctoritate *Augustini* aut *Hieronymi*, & paucis verbis ex Opere supposititio adductis, colligunt hæreticum esse, quod hic aut ille scripserit: si non cum periculo citantis, certe cum periculo ejus adversus quem agitur: quanquam & citantis periculo, si rerum vices in ipsius caput recidant. Hic prudens ab exemplis tempero, ne quos offendam, *incedens per ignes suppositos cineri doloso*, quemadmodum inquit *Flaccus*. Non attingam interim quod regula Scholasticorum, ad quam senex omnia vult exigere, non eadem est apud omnes, & periculum est ne quisque se regulam habere putet, & falsam persuasionem pro regula habeat.

81 Post hæc senex exspatiatur in locum communem, sic adhortans ad audiendos Doctores, quasi nos solam lectionem probemus: aut quasi non alicubi monuerimus, ut utrumque alteri misceamus, vivæ vocis energiam mutis (ut ajunt) magistris præferentes. Sed tamen ubi non datur idonei præceptoris copia, proximum est è libris petere quod discas. At hæc cum datur, tamen quantum est hoc quod accipimus à doctore, præ his quæ lectione nobis ipsi tradimus? Bellum vero, quod *Hieronymus* nobis objicit, qui tres (opinor) menses *Nazianzeno* familiariter sit usus, quique *Didymum* viderit, cum tot annos vacarit lectioni. Tum addit: *Idem scribit Paulino, quem non mittit ad legendum textum Evangelii, aut Origenem, sed ad audiendum præceptorem provocat*: quasi nos dum ad lectionem eorum invitamus, qui non traduntur in Scholis, aut neglectim traduntur, ab audiendis doctoribus avocemus. Cur non potius adduxit tot locos, in quibus *Hieronymus* ad evolvendos sacros Libros & interpretes provocat? An non satis apparet, senem hoc egisse, ut semper Scholæ differtæ forent auditoribus? Non improbo quod agit, sed senilius erat hoc aliis rationibus agere. Cur non *Bernardum* adduxit, qui quæcunque & fagos habuerit præceptores? Cur non *Antonium*, qui in nemore didicit, unde postea succurrit fidei Christianæ? Cur non *Ambrosium*, qui *Origene* præceptore muto tam doctus evasit? Cur non *Augustinum*, qui lectione tantus evasit, nisi quod dies aliquot *Ambrosium* audierit apud populum concionantem? Quid si me tum potiora, tum plura doceat lectio, quam frigidus ille, aut oscitans, aut fortassis indoctus doctor?

82 Sub hæc addebat facundus ille senex: se sua ætate vidisse nonnullos, qui in manifestos errores incidissent ob neglectos vel spreto Doctores Scholasticos.

A Quid viderit senex tam oculatus, alii viderint. Ego puto facilius esse commemorare, qui ob nimium detectos Doctores Scholasticos in manifestos errores inciderint. Atque ita nominat Doctores Scholasticos, quasi & idem sentiant omnes, & omnes liberi sint ab errore, cum qui *Thomam* sequuntur, & à *Scoto*, & à *Gersono* dissentiant, eosque pene pro hæreticis habeant.

83 Sed incipit nobis æquior esse senex, qui juxta *Gersonis* sententiam permittit, ut Theologus cursim & succisvis horis attingat Historicos, Oratores ac Poetas, tantundem pene tribuens iis, quantum utriusque Testamenti libris tribuerat.

B 84 Cæterum bene monet, ne speculativus Theologus crassiorum illum contemnat, sed oratione styloque juvet potius: cum hodie plerique contra faciant, oratione pariter ac stylo lacerantes, qui pro sua portione conantur rem litterariam adjuvare.

85 Certe illud vix absque risu legere potui, quod omittis tot vitiis aliis, tantum jactantia & avaritia senem offendat in Theologo. Neque satis scio, an illud scripserit, Theologorum vulgus his vitiis potissimum affine esse solere. Nam nemo fuit unquam tam iniquus mei iudex, ut pecuniæ studium mihi impegere. Fuerunt complures, qui neglectum exprobrarent. Gloriabundus nescio quare magnopere videar, qui fere in omni litteraria functione mihi postremas sumserim, & in iis quæ suscepi, sic versatus sim, ut neque me cuiquam prætulerim, nec adhuc à quoquam sum superatus, atque utinam superer à multis.

C 86 Nec sine voluptate legi potest, quod ideo nolit Theologum diutius versari in præceptis Rhetorices, quod hæc ars aut cito discitur, aut nunquam: quasi *Fabius* cito dixerit, decem dierum spatium. Sed addit, in puerilibus Declamatiunculis, quasi facilis res sit declamatio, aut quasi in hoc genere non eruditissimi viri, senes etiam, versati sint: aut quasi *Quintiliani Senecæque* declamationes, puerorum sit lectio. Nec enim audio hos, qui me perstrictum putant, quod unam aut alteram ediderim Declamationem, quas ita patiar dici pueriles, si senex ille eas vicerit. Postremo, quasi proposita quæstione, in utramque partem argumentari, non sit declamare: aut quasi hæc ipsa senis oratio, non sit declamatio quædam. Quin & illud suaviter dictum est, ideo non discendam eloquentiam, quod hæc (ut ait *Augustinus*) ultro sequatur reginam suam sapientiam, individua comes, non adscita, sed neque rejecta, nativa tamen & gravis. Verum hinc periculum video, ne quis sapientiam adimat Scriptoribus, in quibus nihil omnino videtur hujus nativæ & gravis eloquentiæ, sed jacent, frigent, ac jejuna sunt ferme omnia. Rursum ab exemplis tempero, ne cui stomachum moveam, quando video quosdam adeo morosos, ut nec benedicta, nec maledicta ferre possint. Quod si cui tantopere displicet Rhetorica, cum inter liberales disciplinas etiam ab ipsis recensetur, per me quidem licebit, ut hujus vice supponat sycophanticen, ne septem non sint.

E Porro tantam hanc veterum & recentium collationem in aliud tempus reservo, præsertim cum à me non in totum damnentur recentiores, nec in totum probentur veteres. Multi tamen suspicantur, in hac senis collatione subesse nonnulla, quæ videantur affinia schemati, quod Græci vocant *συναφαισµόν*: mihi vix persuaderi potest.

F 87 Quod genus illud esse putant, quod ex *Ruffini* calumniatoris auctoritate suggillat *Hieronymus*, qui sic aliorum hæreticas opiniones admiscuerit suis commentariis, ut Lector vix dignoscat, illius sint, an aliorum. Nam quod hoc nomine præfert recentiores, quod omnia definiant, cum veteres differant magis quam definiant, malim ego doctè prudenterque differentem, aut etiam ambigentem, quam fortiter, aut etiam temere definientem, præsertim cum illorum decreta non consentiant alicubi, sæpe pugnent ex diametro.

88 Quis autem unquam ideo negavit aut dubitavit esse peccatum originis, quod in primo libro *αὐτῶν*, hujus non

non meminerit *Origenes*? Certe hinc errorem suum non hausit *Pelagius*.

89 Quod si quis differendi gratia colligat, quædam apud priscos ambigua fuisse, quæ nunc certiora videri volunt quidam, ipsis pene dixerim Euangelis, quæ tandem invidia conflatur neotericis? Intelligis, optime Lector, quam tenere senex ille deamaret neotericos, quibus omnia timeat, etiam tutissima.

90 Aut quis affirmavit, matrimonium non esse sacramentum, propterea quod *Dionysius* in Hierarchiis cætera commemorans, hujus non meminerit? Quod sicubi talia recensemus ex veteribus inter differendum: cur illis suspecti sumus potius, quam illi nobis, cum undique petitis argumentis oppugnent & illa, de quibus vel dubitare hæreticum sit.

91 Porro quod ideo vult perdisci Philosophiam, ut Philosophorum errores refellantur, cur non & *Platoniam* in Scholas invehunt? Quanquam aliud est tenere dogmata Philosophorum, aliud universam imbibisse Philosophiam. Nam dogmata vel paucis tradi possunt: ut hic causa non sit, cur futurus Theologus tot annorum studio sese conficiat in *Aristotele*. Quod ego sane non ex animo, sed differendi gratia dictum haberi volo. Ad hæc ratio, quam adducit senex, fortassis *Hieronymi* temporibus habebat locum, nunc cum Philosophis nihil nobis negotii est, nisi velimus ipsi. Quod si est, eadem de causa perdiscendi erunt Poetæ, quo falsam Deorum superstitionem, quam illi tradunt, refutemus.

92 Sed utcunque habent hæc, illud mihi vix ferendum videtur, quod *Paulum* apud *Athenienses* facit ita prædicantem *Christum*, ut inter differendum de relativo & absoluto, de natura & proprietate sit facta mentio, licet *Scotum* aut *Thomam* non legisset, cum *Paulus* ipse testetur se non prædicasse Euangelium doctis humanæ sapientiæ verbis, ne fidei gloria, Philosophiæ præsidii tribueretur. Nec est probabile, illum statim crassis adhuc *Atheniensibus* aperuisse mysterium, quod *Christus* idem Deus fuerit & homo, & quinam id fieri potuerit, cum *Paulus* apud hujusmodi nihil noverit, nisi *Jesum Christum*, & hunc crucifixum: quasi vero necesse sit, omnium, quæ fide credimus, rationem scire. Certe satis liquet ex *Luca* narratione, quod *Paulus* illic agat de Deo Patre, qui condiderit universum hominum genus. Cæterum ubi perventum est ad *Christum*, virum cum nominat, per quem Deo visum sit orbi succurrere per fidem, cujus fidei pignus sit, quod virum illum suscitavit à mortuis. Porro non passim, neque statim prædicatum fuisse Deum & hominem, ne quid offenderetur rudes adhuc, nec tanti mysterii capaces animi, docent *Origenes* & *Chrysostomus*, atque ipsum etiam Euangelium, in quo discipuli primum prohibentur prædicare *Jesum Christum*.

93 Hujus generis est & illud quod sequitur, non potuisse fieri ut Apostoli fidei suæ rationem redderent, nisi prædicantes Verbum incarnatum, simul explicuissent, quid persona, quid natura, quid singularis proprietas, quid communis natura, & quot omnino sint unionum genera: quasi Apostoli philosophicis rationibus mundo persuasissent, ac non potius simplici sermone, ne evacuaretur gloria crucis *Christi*, tum miraculis & vitæ sanctimonia, postremo morte, quæ testis est efficacissimus. Verum, ut donemus, *Paulum* adversus Philosophos Philosophiæ præsidii usum, si ideo nobis hæc discenda sunt histemporibus, quod ille tum usus sit, magis ad rem pertinere videtur, *Ciceronis* libros evolvere, quibus ex Græcorum Philosophorum fontibus adversus *Epicureos* asserit immortalitatem animarum, quam *Aristotelicos*. Postremo quemadmodum ut sublevabat Theologiæ candidatum Græculi conducti opera, ne cogeretur Linguis ediscendis distorqueri: ita fortassis hic sublevari poterat, si per conductum quempiam Philosophum hujusmodi definitiones aut distinctiones in compendium redactæ Theologo futuro traderentur, ne cogatur tot annorum immanis vigiliis sibi parare totius Philosophiæ cognitionem. Quan-

quam & hoc dixerim, non quod ita sentiam, sed ut clavum clavo pellant. Illud serio dicam, an Apostoli sint usi Philosophorum argumentationibus non liquet, cum liqueat eos Poetarum testimoniis usos: certe *Petrus*, qui primus omnium promittit multitudini prædicavit *Christum*, referente *Luca*, nihil hujusmodi suæ admiscuit orationi. Postremo quid aliis videatur nescio, mihi certe gratulor, quod ex Evangelicis & Apostolicis litteris ac veteribus doctoribus, *Christi* fidem hauserim: nam meum animum alioqui leviter commoverent quorundam argutæ rationes, quas multi putant inevitabiles esse. Sive id recte sentio, sive secus, meum animum simpliciter, ut habet, aperio.

94 Post hæc ostendit quæstiones quasdam, quas nos ut curiosas fortasse taxavimus alicubi, suum usum habere alicubi: veluti cum quaeritur, an divina natura irrationali creatura, aut inanimato potuerit hypostatice uniri, id per se superfluum cum videatur, tamen habere locum, ubi de *Christi* sepultura loquentes excutimus, utrum divinitas fuerit unita corpori exanimi, an separata. Quid, si quis dicat, ne hoc quidem ita vehementer ad Christianam Theologiam pertinere, præsertim cum id certo nec probari possit, nec refelli, ac ne hic quidem consentiant Theologorum judicia?

95 Item exquirere, num divina simplicitas prorsus omnem compositionem excludat, forma & materia, actus & potentia, subjecti & accidentis, fortassis illius videbitur, de quo scriptum est: *Qui servator est majestatis, opprimetur a gloria*. Neque vero quisquam damnat, si hæc sobrie tractentur in Scholis, sed magna ostentatione quidam hæc ad populum disputant, & complures dormitantes ad cætera, ad hæc ferme sola expergiscuntur. Præterea, ut hæc exempla huic aut illi parum videantur idonea, certe nemo negat, ne ipse quidem senex, quædam à Theologis tractari, quæ nihil ad veram Theologiam faciant. Et qui hæc tam argutis rationibus trahere potest ad utilitatem rei Theologicæ, solas Linguas, Poeticen ac Rhetoricen, trahere non potest.

96 Neque vero reprehendimus, quod *Aristotelis* Philosophiam ad usum Theologicæ cognitionis accommodamus, sed quod plusquam totum *Aristotelem* in mediam Theologiam inveximus, quodque hujus auctoritati pene plus tribuant quidam quam Euangelis. Utinam *Aristotelica* Dialectica simus contenti, sed huic quantum adjecimus auctarium, & adjicimus quotidie? Verum, hic non admodum urget senex, permittit ut è neotericis nobis deligamus quemlibet, modo ne cum veteribus habeamus commercium. Quem demiror, cur non vel *Augustino* dederit locum in hoc catalogo. Nam illud dissimulo, quod indefiniti proloquii proferens exemplum, perinde est, inquit, ac si quis veteres diceret hæreticos, quasi recentiores nihil haberent hærescens.

97 Nam quod *Pici* nobis adfert exemplum, qui sex totos annos impenderit *Thoma*, *Scoto*, & *Alberto*, deplorat ille temporis hujus jacturam: siquidem totam illam Epistolam declamationem esse non sententiam, palam admonet in calce, ne quis simplicior falleretur. Sed quod deplorat *Picus*, idem audiivi summos Theologos deplorantes, non quod poeniteret in Scholastica Theologia versatos, sed quod dolerent, in hac, & tam diu, & sola se fuisse versatos. Illud interim non possum non admirari, cum senex mira clementia sublevet Theologiæ destinatum, ut nec Grammatica, nec Linguis, nec Oratoribus, nec Poetis velit discrucari, imo nec lectione divinorum Voluminum, nec veterum Interpretum, ne horum quidem, quos sacrosanctos habet Ecclesia: simulatque ventum est ad neotericos inclementissime obruit miserum juvenem, exigens ut nihil hujus generis non evolvat, *Petrum Lombardum*, *Alexandrum*, *Thomam*, *Scotum*, *Bonaventuram*, *Gulhelum Parisiensem*, *Armachanum*, *Alisiodorum*, *Holcot*, *Petrum de Alliaco*, *Gersonem*, *Occam*, *Durandum*, *Aymonem*, *Gabrielem*, *Lyranum*, *Carrensem*, *Egidium*, *Adrianum*, *Tartaretum*, *Bricotum*, breviter omnes, qui in hoc genere Theologiæ & versati sunt, & versantur.

& versaturi sunt. Nullius omnino libri gratiam facit, cum universa hominis ætas non sufficiat his evolvendis. Saltem indulgisset, ut hoc temporis, quod juveni perit lusu, quod somno, quod computationibus, quod obtreccionibus, id Linguis, Rhetoribus, ac Poetis impartiret.

98 Jam tamen veritas ubique suum nativum habet decus, tamen ego malim egregiam formam, vel nudam, vel simplici mundicie, quam sordibus conspurcatam: malimque gemmas ex aureo vase, quam è sterquilinio legere: malim egregium cibum munda patina quam immunda apponi. Verum hæc alias à nobis differuntur.

99 Porro ut *Thoma* inter neotericos plurimum alicubi tribuo, ita nusquam mihi dictum arbitror, quod solus legendus sit. Nam quod cavillatur, non posse fieri, ut quis recentiores Auctores vel inter ipsos conferat, vel cum veteribus componat, nisi qui legerit omnes: vicissim ab ipso percunctabitur aliquis, num ipse veteres omnes eolverit, quibus anteponit neotericos: deinde an neotericos etiam omnes eolverit, quod nullus opinor, quantumvis inexhaustæ lectionis audebit profiteri. Ad hæc, qui potest Poetam cum Poeta conferre, quod ille facit, nisi Poetas eolverit? Denique quid verat, è gustu judicare quædam, etiam si non perspexeris omnia, præsertim cum passim damnant Theologi quidam, quod omnino non legerint, quorum aliquot nominatim recensere possim.

100 Sub hæc causas reddens, quare neoterici coacti sint *Aristotelis* Philosophiam in Theologiam invehere, confert exemplum quorundam, qui præter veterum morem in tractandis Scripturis divinis, Grammatica quædam adferre conantur. Verum hæc cum dicit, non videtur, nec *Augustinum*, nec *Hieronymum*, nec *Origenem* inter veteres numerare, qui frequenter & tropum indicant, & verbi vim explicant, & sermonem ordinant.

101 Verum an in *Thoma* & *Alberto* tantum veræ Theologiæ reperire liceat, quantum in veterum quocunque, etiam si his detrahas quod à veteribus sunt mutuati, quodque ex *Aristotele* invexerunt, prolixius est, quam ut paucis explicari possit: itaque præstat hoc alteri tempori servare.

102 Quod si ideo totam Metaphysicam perdiscendam censemus, quod *Augustinus* adduxerit nonnihil de partibus seu potentiis animæ rationalis, deque hujus actibus, ad explicanda mysteria Triadis divinæ, multo magis erit discenda tota Astrologia, cum Astrorum in divinis Libris crebra sit mentio. Sed Philosophiæ non sum iniquior, modo sobrie moderateque admisceatur. Quod si de hac paucis adnotuimus in *Methodo*, putabam non referre ut à me commendaretur, quod per se plus satis esset commendatum.

103 Jam quod divinæ Legis seriem per multos gradus deducit ad Scholasticos, non arbitror mea referre.

104 Nisi quod satis contumeliose notat veteres orthodoxos, quorum fusus ac rhetoricus divina tractandi modus vergebat in perniciem Reip. Christianæ, nisi neoterici cum suis gymnasiis succurrissent: quasi post nata gymnasia, imo ex ipsis gymnasiis non existerint errores: aut quasi nunc in judiciis non adferantur, quæ ad causam non attinent. Nam hic mutati patrocinii confert exemplum.

105 Postremo loco cum recenset diversa Sophistarum genera, tamen quidam suspicaciores existimant subesse varias strophas, tamen illud mihi perplacuit, quod liberis convitiis insectatur Sophisticen, quam tamen in publicis Scholis adolescentes coguntur ediscere, & ob quam taxatam *Basilea* cum adessem, tantus tumultus à Theologis concitatus est, ut minimum abesset, quin ad manus veniretur. Sed quid sibi velit ænigma de Medico sophistico, aliis relinquo conjectandum, quando mea referre non potest.

106 Arrisit & illud, quod inter speculativæ Theologiæ Sophistæ vitia commemorat, quod Poetas & O-

ratores parvi pendant, satis testans, eos Theologo magni pendendos esse, licet antehac dissimularit.

107 Non assentior autem suspicioni quorundam, qui totam imaginem, qua senex jam velut affatus numine, repente sic mutato stylo, ut alium pro senex loqui dicas, depingit crassæ Theologiæ Sophistam, existimant in me tendere, cum tam multa sint illic, quæ in me non hæreant. Nam non admodum contumeliosum esse duxerim, si quis me inter crassos Theologos numeret, cum ipse me inter nullos numerem. Neque enim novam Theologiam polliceor, quod quidem mihi satis invidiose, sed mendaciter impingunt: sed veterem nimis hæcenus neglectam pro virili restituo, & hanc receptam qua possum adjuvo.

108 Sapientiam nunquam mihi arrogavi, tantum abest ut totam apud me putem habitare: distinctiones & æquivocationes in Litteris sacris nequaquam damno, sed eos qui malis distinctionibus elabuntur, quos eodem paulo ante damnavit senex.

109 Quis autem tam insanus est usquam, ut Theologiam eandem faciat cum Rhetorica?

110 Illud dixi, fateor, quædam esse in Litteris sacris, quæ si citra bonarum litterarum adminicula tractentur, frigeant ac jaceant: atque id ita esse, proclive sit docere, si quis exigit probationem. Porro, parum homine dignam, vehementer *νεογέρον* de suo adjecit.

111 Cæterum adversus eos, qui nihil non tribuunt argutiis *Scoticis*, Poeticen ac Rhetoricen non facientes pili, in veterum commendationem adduxi, quod veteres illi Theologiæ principes, *Cyprianus*, *Ambrosius*, *Augustinus*, *Victorinus*, *Hieronymus*, non è *Stoa* aut *Lyceo*, sed è Rhetorum Scholis nobis profecti sunt. Quod autem confirmat, nos haud dubie dicturos idem de *Paulo*, ni is præveniens negasset eam esse sitam in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, ut non evacuetur crux *Christi*, primum vatem se facit: deinde quod *Paulus* de Philosophorum oratione dixit, torquet ad Rhetores, etiam si *Pauli* sermo propior est rhetorico, quam philosophico: & in hoc *Augustinus* schemata Rhetorum demonstrat, Dialecticorum argutias non indicat.

112 Mox quod sequitur, in quem dictum sit alii divinent, in me dictum videri non potest, apud quem Linguae & Rhetorica nusquam facit utramque paginam, qui fatear Linguas esse prima rudimenta, non fastigium, & Rhetoricen, progymnasma tantum esse ad Theologiam.

113 Quis autem hoc nomine tollit *Origenem* in coelum, quod Rhetor sit, & Linguarum peritus: ac non potius, quod nemo Scripturas divinas interiorius introspexerit, nemo diligentius tractarit?

114 Quid autem piaculi, si hoc nomine placeat Liber, quod purus, castus & elegans sit? An ipse impurum, impudicum, & inelegantem mavult? Quid autem flagitii, si colitur aut defenditur homo bonarum litterarum nomine? An potius defendendus, qui malas colit litteras? Quid autem mirum, si rejicitur Liber quia barbarus, nisi fuerit, cujus utilitas excuset sermonis barbariem? Barbarus est Apostolorum sermo, nemo tamen horum scripta rejicit.

115 Quam hic non senilis orationis impetus, dicas Poetam suo furore lymphatum: sed pergit senex: *Malunt*, inquit, *quam loquuntur non intelligi, quam à Latinitate vel transversum nugnem deflectere*: quasi statim dilucidius sit, quod barbarum est, aut quasi qui Latine loquuntur, potius debeant habere rationem male loquentium, ut in illorum gratiam dediscant Latine, discantque barbare: quam hi loquentium emendate, ut in illorum gratiam dediscant barbare, ac discant Latine. Quanquam neminem adhuc vidi tam morose Latinum, quin se frequenter ad auditorum carptum accommodet.

116 Deinde falsus homo Linguam Hebræam, Latini sermonis studiosus, duplici nomine facit invidiosam, primum quod eam *Hieronymus* barbaram vocet, qua-

quasi *Plantus* non vocarit & Romanum sermonem, barbarum: deinde quod *Hieronymus* huic non sine ja-
tura Latinae dictionis dederit operam, quasi non idem
veniat in Graecis Auctoribus diutius versanti.

117 Pergit: *His*, inquit, *parum placet*, quod di-
cendi *fluvius* in rebus divinis & Ecclesiae dogmatibus al-
ter & riptis coarceatur, quod non libere cuiusvis li-
ceat asserere vel negare: his displicent leges & canones,
& parva contra hereticos & schismaticos decreta, dicant
non rationibus, sed terroribus defendi dogmata Ecclesiae:
his *verum* τὰ ἀληθῆ καὶ ὀρθῶς, quanquam hic nihil video
quod ad me pertineat. Ut recte coarceatur haereticor-
um pertinacia, Episcoporum severitate, aut ministe-
rio profani magistratus, certe Theologorum est doce-
re. Et *Augustinus* in Epistolis nullo pacto probat, ut
haeretici cogantur tantum, non doceantur. Neque ra-
ro, neque indiligenter intercedit pro *Donatistis*, se-
vissimis non haereticis modo, verum etiam latronibus,
ne sevireretur à praefectis in illorum corpora. Postre-
mo non protinus haeticum est quod nobis non pla-
cet, quando saepe fieri videmus, ut quod huic sapit
haeticum, illi non sapiat: & quod haec Schola damna-
rit, ab aliis probetur.

118 Cur autem negetur hoc Scriptoribus horum
temporum, quod sibi postulat divus *Thomas*, cui hoc
minus debetur veniae, quo doctior est? Cur negetur
libertas commentariorum in recensendis opinionibus,
quam non solum appellat *Hieronymus*, sed qua nemo
recentiorum non utitur.

119 Cur autem pro dogmate postulent expendi,
quod disputandi gratia proponitur in medium? Cur
in hoc laborantibus ut proficiat, non detur eadem venia,
quae nulli Scriptori non datur? Fortassis qui haec dicunt,
putant se Deos esse, ut venia nusquam egeant.

120 Admonui quodam loco, ut in Litteris divinis
ea potissimum tractemus quae nos transformant in *Chri-
stum*, potius quam sine fine digladiemur in huiusmodi
quaestionibus, utrum peccatum vera privatio sit, an con-
victio quidam accidens animae. Illud potius agendum
Theologo censeo, ut omnes oderint horreantque pec-
catum: id, ut videntur, hunc senem male habet, ac
sic agit, quasi peccatum nullo pacto dici possit ens:
aut quasi consequens sit, si Deus sit omnium bonorum
auctor, & peccati non sit auctor, quia mali sit priva-
tio, idcirco nos debere sine fine in huiusmodi qua-
estioneulis consistari potius quam ea curare, quae nos
ecce dignos reddant. Obsecro, Lector optime, utrum
potius censes, in *Ciceronis* libris versari, in *Apolo-
gis* praesudare, aut *Poetarum* fabulis, an huiusmo-
di figuratos *Apologos* legere? Si verum esset, quod
quidam suspicantur: & si Christianus pudor tam pa-
rum valeret apud nos quam apud quosdam, declara-
rem qualem in se praeceperant artificem, officoremque ut
intelligerent, hanc meam lenitatem non ab hominum
mora, sed à Christiana mente profectam esse. Sed

A quod mihi compertum est, est alter quidam ex meris
dolis, technis, fucisque compositus, confusus, con-
flatus: ad expendacia, ad obrectationes, ad glorias,
ad sycophantias natus, factus sculptusque: qui nihil
non machinatur, ut sibi celebre nomen parer apud po-
steros, & alios sui memores faciat, male merendo de
his, qui de omnibus student bene mereri, videlicet
via ad parandam famam mire compendiarie, sed om-
nium sceleratissima. Non dico quis sit, neque cu-
jas sit, neque ubi gentium agat, nec dicturus sum,
nisi ipse sese prodiderit.

B 121 Sed quando *vergetur* jam ad sese rediit, nos
quoque leniore stylo quae sequuntur, persequamur.
Nam quod admonet, potius enitendum cuique ut ipse
consistat in medio, quam ut alios deceat à medio de-
flexisse, recte quidem monet, etiam si in toto hoc libro
multo aliud agitur.

122 Quin & illud recte senex, veram Theologiam
omnibus scientiis ut anellis uti: at non recte qui quas-
dam ancillas aequant aut etiam anteposunt dominæ,
aut quod est inhumanius, explodunt ac mutant. Nec
mea refert utrum ille à Theologia, an Theologia ab
illis pendeat, cum fateatur Theologiam absque illis ne-
que fieri, neque tractari posse.

C Placuit & illud, quod si quid vitiorum irrepsit in
exercitationem Scholasticam, refocetur aut repurge-
tur id quod inutile est, maneat quod rectum est. Sed
quidam hoc agentibus, nimis odiose reclamant haec-
tenuis, & necessarium ac utile videri volunt, quibus-
cunque affuoverint ipsi, nec sinunt melius esse bonæ
spei juvenibus, quam ipsis fuerit. Sed ut finiam,
cum senex non neget, esse duo genera Sophistarum in
Theologia, cur si quid in hos dicitur, sic quidam ra-
pant, quasi sit in omnes Theologos dictum? Vides
igitur, humanissime Lector, tametsi quaedam insunt in
hoc Dialogo, quae probabilem habeant suspicionem,
quasi nonnulli ad me pertineant, tamen multo maxi-
mam partem in me non haerere. Verum quoniam vi-
debam periculum, ne cum Lector animadvertisset unum
aut alterum locum in me tortum, putaret cetera omnia
in me detorta esse, quae fortassis in *Lutherum*, aut *Pa-
trum Mosellanum*, aut *Huttenum*, aut alium quem-
piam destrinxit, occurrendum putavi. Proinde de
utroque nostrum male merentur, qui nos hac onerant
suspensione, *Jacobum Latomum*, quasi me voluerit hoc
Dialogo configere: & me, quasi sim is, in quem haec
omnia compingunt: quin de tota hac Schola pessime me-
rentur, qui spargunt rumorem, hunc libellum non
unius esse *Latomum*, sed communi opera Theologorum
esse confectum. Poteram ad quaedam copiosissime re-
pondere, verum nec mihi visum est in his multum
operae ponere, neque committere volui, Lector, utcum
meliorum jactura, diutius in hisce frivolis meis desili-
nereis. Bene vale. *Levanio* 28. Martii, Anno 1519.

APOLOGIAE IN DIALOGVM JAC. LATOMI FINIS.

DES. ERASMI ROTERODAMI A P O L O G I A PRO DECLAMATIONE MATRIMONII

Des. Erasmus Roterodamus. Levanienfis Academiae cum
primis inclita Smidofe, S. D.

VANDOQVIDEM & res notior est quam
ut dissimulari possit, utpote publicus in
frequentissimo promiscuoque coetu gesta,
& suspicio alius insedit pene omnium ani-
mis, quam ut suapte sponte videatur clausura, pra-

F fertim cum non desint, qui eam suis sermonibus, ac
sinistris interpretationibus magis etiam insigere co-
nentur: visum est hac Apologia, penitus exempta omni-
bus suspitione, simul & eximii Theologi *Johannis A-
rensi*, hujus celeberrimae Scholae Vicecancellarii, di-
gnitatem, & meam tueri innocentiam. Siquidem is
in actu publico, quo *Carmelita* quidam Theologus,
proximis diebus donandus esset honore, quem voca-
bulo

bulo recepto verius quam Latino, *Licentiatum* dicunt, ex more recitavit Orationem, variis & affectatis strophis differtam, in meum, ut multis visum est, caput contortis. Ea res cum mihi complurium eruditorum voce prædicaretur, non minus in suspitione, quam in narratione consentientium, simulque & alioqui non paucae conjecturae probabiles concurrerent, quas omnes hic prudens omitto: tamen quominus eadem suspicio descenderet in pectus meum, partim in causa fuit animus meus, nullius rei sibi conscius, ob quam ejusmodi dictis obnoxius videri possim, (neque enim suspicax est innocentia) partim jam pridem mihi perspecti *Joannis Atenensis* mores & ingenium: cujus nec integritatis esse judicabam, hominem immerentem famosa Oratione adspargere: nec humanitatis, amicum ipsi toto pectore fidentem, etiam si quid hominum more fuisset erratum, atroci hæreseos crimine publicitus traducere: præsertim cum is & præsens esset, & admoneri non solum vellet, verum etiam frequenter & obnixè rogasset ut admoneretur. Siquidem fieri posset ut quod scriptum est, aut non intelligatur, aut secus interpretetur aliquis quam senserit is qui scripsit. Denique ut nihil aliud, sicut nos ut homines labi possumus scribendo, ita possunt & alii labi reprehendendo, nimirum homines & ipsi. Postremo neque prudentiæ tanti viri videbatur esse, hanc aperire fenestram, & exemplum periculosum in Scholam Theologicam inducere, ut obliquis dictis in cujuslibet famam posthac incurfaretur, & quod primum in merentem, ut hoc demus, coeptum esset, mox fieret & in immerentem, præsertim in actu serio. Nam idem fortassis excusatus fieret in Disputationibus, quas *quodlibeticas* vocant, aut in prælusionibus, quas *vesperias* dicunt, quibus ex more, solenni magis quam decore, conviciis incessitur Doctoris honore decorandus, consuetudine, sicut apparet, à priscis usque ritibus Ethnicorum ad nos derivata, in quibus hujusmodi ludicris scommatis exercebatur mox mysteriis initiandus, quod satis testatur *Enthydemus Platonis*, & *Alinus Apulei*. At hic cum seria res ageretur, & ageretur auctore tam gravi, plane libebat vel ab omnium opinione dissentire. Meam sententiam confirmat *Martinus Dorpius*, qui nos invisens postridie testatus est, præfente venerabili viro *Egidio Delpho*, nihil in ea fuisse Oratione, quod in me tortum esset. Tantum ad me fortassis pertinere quod hæresim notasset, matrimonium cœlibatui præferentem: qua de re dicebat perperam ad illum delatum fuisse ob declamationem *De laude matrimonii*, quod illic viderer matrimonium nonnullis anteponeere cœlibatui. Atque hic quoque agnosco civilitatem *Joannis Atenensis*, cui cum forte persuasum esset, rem sic habere: tamen à nomine meo abstinerit, rem notasse contentus. Neque enim mirum est uni persuaderi, cum tam multi sint qui instigent, nemo sit qui in diversam partem veris consiliis revocet.

Supereff igitur ut paucis declarem, verissimum esse quod *Dorpius* dixerat, perperam fuisse delatum *Atense*, cui libellus, ut audio, nondum erat lectus, utpote negotiis gravioribus occupato. Itaque delator ille quisquis fuit, mea sententia, non minus injurius in *Atensem*, quam in me fuit. Etenim nisi clarissimis argumentis docuero, neque dicere me quicquam hujusmodi, neque sentire, nolim mihi proferri in hac causa, quibus tamen satis futurus sim tutus ab hæresi, etiam si nullum aliud esset præsidium. Quorum illud est primum, ut ab infirmis exordiat, quod hoc libelli, juvenis scripsi ante annos, ni fallor, viginti quinque. Nec alio sane lemmate divus *Hieronymus* excusat Commentarios suos in *Abdiam* priores, Opus maxime Theologicum ac serium. Sed esto, inquit, juvenis scripsisti, verum edidisti senex. Edidi quidem, sed edidi tanquam juvenile Opus, & ob id majore venia legendum, præsertim cum illic nihil viderem magnopere, quod esset premendum. Nisi fortasse si *Virgilius* Culicem senex edidisset, aut *Homerus*

A Batrachomyomachiam, ne perirent prima studiorum progymnasmata, ex his senes etiam æstimandi fuissent. Volui juventæ meæ specimen præbere juvenibus, ut ipsi consimilibus argumentis tractandis, ingenium pariter & stylum exercerent. Atque id tum mea, tum *Frobensii* præfatione testatum esse volui. Jam quando Declamationem, ut est, inscribo, nonne vel ipse titulus me satis ab omni periculo vindicaret, etiam si prorsus in toto libello matrimonium cœlibatui prætulissem? Quis enim nescit, Declamationes exercitandi ingenii gratia in fictis thematis versari? Quod Græci magis ipso vocabulo testantur, *μελέτας* eas appellantes, quasi dicas exercitamenta. Tum harum hanc esse naturam, ut in utramque partem tractentur: veluti pro tyrannicida, contra tyrannicidam: pro raptore, contra raptorem: pro bello, contra bellum: pro *Alexandro*, contra *Alexandrum*: quod utrinque collatis propositionibus ac probationibus, plurimum accedat judicio & inventioni, quæ dux res ad eloquentiæ facultatem valent plurimum. Quod si febrem aut ebrietatem laudassem, iniquum erat in adumbrato argumento hæresis meminisse. Quod si sunt, qui quid sit *μελέτη* Græcis, aut Latinis *Declamatio*, nesciunt, non opinor æquum ut mihi fraudi sit cuiuspiam imperitia. Jam quo magis liqueat, non alio consilio scriptum à me quicquid est hoc libelli, existat tum apud me, tum apud alios complures Opus, quod olim institueram, *De conscribendis Epistolis*, in quo comperietur hoc argumentum tractatum in exemplum Epistolæ suasoriæ. Atque inibi diversam partem reperies additam, quæ ab uxore deterreat. Eam quo minus simul ederem, nihil aliud in causa fuit, nisi quod olim pertæsus laboris, tantum propositiones & argumenta congesseram, indicans quosque, quibus modis pars ea tractari posset. Quæ ut est multo fecundior, ita prolixius volumeri requirebat, præsertim cum id à Græcis ac Latinis Scripторibus aliquot declamatum viderem. Proinde nec vacabat tractare rem in volumen exituram, nec libebat à multis tractatam. Quod si quis urgeat, in nullo scripti genere dicendum esse quod pugnet cum Christiana veritate, quo nomine tuebimur Theologos recentiores ferme omnes, qui rationibus adductis colligunt, fornicationem simplicem, ut interim ipsorum verbis utar, non esse peccatum. Rursum diversis adductis rationibus colligunt, esse flagitium capitale. Sit enim hoc exempli gratia positum: præsertim cum hic ingens sit periculum, ne plerisque nimium placeant argumenta partis prioris. Atque id faciunt in Opere serio, cum ego Declamationem duntaxat pollicear. Quid si Declamatione Virginitatem vituperassem, quo magis alios ad laudandam Virginitatem lacesterem: quemadmodum apud *Platonem* *Glanco* fecte vituperat justitiam, ac laudat injustitiam, hoc agens, ut *Socratem* ad defensionem justitiæ provocaret? fortasse temeritas aut ineptia dici posset, hæresis non posset. Quisquis enim Declamationem proficitur, ipse sibi fidem abrogat: ac de ingenio periclitari potest, de fide non potest. Ego laudans matrimonium versor in re laudatissima, quam si persuasero, nihil sit periculi: eamque sic effero, ut virginitatem tamen præferam, quippe quam Angelis, Apostolis, & Apostolicis viris tribuo: sed quam in aliis præfero, in hoc, quem mihi fingo, non probo. Ne dicam interim, quod quæstionem tracto, non generalem, sed circumstantiis adstrictam. Fingo nobilem juvenem, optimo genere natum, cujus propagandi spes omnis ab uno pendeat, huic præfero matrimonium, non omnibus. Quod palam est, cum ex aliis compluribus locis, tum ex ipsa statim divisione, cum ajo: *Nisi clarissimis rationibus ostendero, id fore tibi longe tum honestius, tum utilius, tum jucundius*. Quid, quod hoc etiam tempore necessarium? Nemo tam superstitiosus est, opinor, qui neget esse, quibus potius esse debeat matrimonium quam cœlibatus. Alioqui si tantum habet momenti propagandi generis ratio, ut coacervator Theologicarum Sententiarum

rūm lib. IV. dist. XXXIII. §. *Quæritur hic de antiquis*, non dubitet Patriarcharum πολυγαμίας nostro æquare matrimonio, & illorum temporum fornicationem comparat nostro conjugio, nec alio nomine excuset *Abraham* cum ancilla concubitus, & filiarum *Loth* incestum, quem *Origenes* quorundam conjugio pene præfert: cur nos dubitemus simile quiddam colligere, si fingatur similis conjugii causa? Siquidem hic, ut diximus, expositis circumstantiis argumentamur, quibus facimus etiam necessarium matrimonium, ac ne sic quidem præferimus conjugium virginitati, sed cœlibatui.

Portassis qui detulit hoc crimen, seu potius calumpniam, putat *calibem* dici Latine, qui puram & incorruptam ducit vitam, cum senones quoque ac perditissimi nepotes, ne quid dicam obsoletius, cœlibes dici queant, modo ne habeant legitimam uxorem. Atque è diverso nihil prohibet in conjugio virginitati locum esse. Rursum hic velim impetratum ab æquis lectoribus, ne quid officiat mihi, si quis parum noverit Latine, præsertim in tali crimine, quod palam in *Atense* deprehendi, & qui post editum in Scholis oraculum, apud me falsus est, se *calibatam* habere pro cœlesti castaque vitæ, & *Declamationem*, pro concione sacra. Equidem erratis humanis libenter ignosco, verum illud demiror, istos pro meris triciis homines ad palinodiam adigere, qui in talibus offensis non dignantur vel unico verbo placare fratrem, aut sarcire famam temere læsam: quasi malint orbem incendio miscere, quam ipsorum auctoritati pulum decedere. Non arbitror rem esse periculosam, laudare matrimonium, præsertim cum à me laudetur matrimonium simillimum virginitati, in quo uxor gignendæ proli, non libidini, habetur. Ac ne singula persequar, quæ carptim in libello hic aut ille, ut est cuique ingenium aut animus, arrodit (nam rationibus undique petitis rem ago, quod genus est illud, quod alicubi dictum, *stimulus gignendi non à peccato, sed à natura profectus*, cum agatur de iis stimulis, qui rationi non repugnant. Item illud, quod *saxum verius quam hominem dico, qui voluptate non tangatur*, cum palam indicem me de licito coitu loqui, quandoquidem addo, *præsertim si vitæ Numinis offensam possit contingere*) veniam ad locum, quo suspicor eos potissimum offendi, in quo sic loquitur is quem facio suadentem, *Sanctissimum vitæ genus est, pure castæque servatum conjugium*. Nam hic plane videor matrimonium omni præferre statui. Primum respondere poteram, *sanctissimum conjugium*, nihil aliud pollere, quam cum primis sanctum. Deinde conveniebat perpendere, non simpliciter prælatum esse conjugium, se *pure castæque servatum*: ut non tam de vitæ disputetur instituto, quam de moribus in utroque genere versantium. Nihil enim vetat, quo minus ut confessum ipsos confidentes, & ordinem patricium aut equestrem ipsos patricos aut equites vocamus, ita vitæ genus dici, qui in hoc aut illo vitæ genere versantur. Quæ de re ne quis dubitare possit, faciunt quæ mox præcesserant, unde in hunc sermonem ventum est. Ea sic habent: *Nunc is est rerum ac temporum status, ut nusquam reperias minus inquinatam morum integritatem, quam apud conjugatos*. Quæso, Lector optime, quid dici potest apertius? His congruunt quæ mox sequuntur, *Atque utinam vere castrati sint, quicunque suis vitæ magnificum castrationis prætexunt titulum, sub umbra castitatis turpis libidines: neque enim mei pudoris esse puto commemorare, in qua dedecora sæpe prolabantur, qui natura repugnant*. An non hic sermo satis clamat, ut non de vitæ genere, sed de morum corruptela loqui? Tot sunt apud Christianos examina, sic amplectentium cœlibatam, ut in perpetuum sibi ipsis interdixerint usum conjugii, quorum multo maxima pars non tam castitatis studio, quam quæstus aut otii gratia sese addicunt huic instituto: inter hos quæ libidinum portenta, & quam passim reperiuntur, norunt ii,

A qui quotidianis secretorum admissorum auditionibus vacant. Etiam atque etiam rogo, ne quis hic me cogat esse disertum. Nolim ullam gentem, aut ullum mortalium ordinem meis dictis adspargi. Prudens Lector tacitus secum agnoscat quid sentiam, & quid gemam. Sit satis hoc indicasse.

B Ad hæc, si maxime versatus essem in argumento serio, ac studio attollendi conjugii, virginitatis dignitatem adspersissem alicubi, quid aliud accidisset mihi, quam quod evenit *Hieronymo*? qui dum totis viribus depugnat pro gloria virginitatis, sæpe iniquior est matrimonio, non enim dicam injurius: adeo ut multorum litteris ad palinodiam revocaretur. Quin divus *Augustinus* sic atollit bona conjugii, ut existimem non defuturum quod possit arrodi, si modo adempta vetustatis & auctoritatis prærogativa, iam iniquos habeat judices, quam mihi se præbent quidam, etiam ea calumpniantes, quæ non intelligunt. Non est perniciosum discrimen, in comparatione alicubi dissentire, modo de utroque magnifice sentias: veluti si hic *Carmelitarum* institutum, ille *Prædicatorum* anteferat, cum uterque utrumque sic miretur, ut differentie ratio in tenuissimo confinio sit. Denique perpendendum & illud, quod in præsentia non disputo, sed integrum in aliud tempus servo, an ut error dici possit, si quis simpliciter conjugium præferat cœlibatui, ita possit & hæresis appellari. Siquidem ut juxta *Tychonii* dictum, non continuo sanctum est quod volumus: ita non protinus hæreticum est quod nobis non placet. Neque enim *Christus* simpliciter beatos vocat, qui se castrarunt, sed addit, propter regnum Dei. *Paulus* item non absolute præfert cœlibatam, sed ob certas causas, quibus sublatis, aut in diversum commutatis, fortassis vertetur & comparationis ordo. Sed de hac re nihil interrim nec disputamus, nec asseveramus.

C His paucis pro tempore putavimus eximendam animis omnium falsissimam plurimorum suspensionem, juxta indignam vel *Joan. Atensis* prudentia gravitateque, vel nostra innocentia. De cæteris, quæ quidam rapiebant in suspensionem velut in me jacta, facile mihi satisfecerunt, tum ipse, tum *Dorpius*, atque etiam *Delphus* ac *Bontius*, cum mihi jam antea meus animus abunde satisfacisset. De cœlibatu prælati, tametsi de me delatum esset, rem annotavit *Atensis*, non me, penes quem an is error esset, nondum compertum habebat. Cur igitur hic non dicam quod dixit *Archebius* per errorem aqua respersus, *Non me respergit, sed quem me esse putabat*? tametsi negari non potest, multo levius esse respergi aqua, quam hærescos crimine. Jam hoc ipsum indignabuntur, opinor, quod Theologus hujus Academiæ principi tribuam incogitantiam, qui ex delatione publicitus damnarit quod non legerat. Atqui hoc erat ipsius cavere, ne merito in eum dici posset: *hoc erat eorum, qui senem ad hanc fabulam instigant*. Et qui instigant, hi maxime indignabuntur: nisi forte putant æquum, ut ego sim potius hæreticus, quam illos patiar alicubi parum attentos videri, qui manifestum odium in me proferunt. Opinor in libris meis nihil esse, quo quispiam deterior reddi possit. Hominem me esse fateor. Animum juvandæ pietatis cupidum præstixi, eventum polliceri non possum. Candidum & æquum lectorem ubique postulo, qui si defuit, nec in *Cypriano*, nec in *Hilario*, nec in *Hieronymo*, nec in *Ambrosio*, nec in *Augustino*, nec in *Scoto*, nec in *Thoma*, nec in *Petro Lombardo*, nec in *Gersono*: ut finiam, in nullo neque veterum, neque recentium aberit, quod ad hæresis crimen trahi possit. Ut ne commemorem interim, quod *Lactantium*, quod *Poggium*, ac *Pensanum* etiam taciti legimus. Porro qui alienorum voluminum se facit censorem, primum hoc agere debet, ut rem penitus intelligat: deinde ut rationem, non affectum habeat in consilio: nec enim judicat livor, nec simplices oculos habet odium aut ira. Postremo meminerit Christianæ civilitatis, ne vires iniqui iudicii in ipsum aliquando recidant. Quis enim

enim mortalium unquam omnibus horis sapuit? Quis tam circumspicte scripsit, ut ubique placeret omnibus, præsertim cum inter paucos etiam tanta sit sententiarum varietas? Id quod mihi non semel ipsa re compertum est. Sed jam simul & Apologiæ, & falsæ

A suspitionis modus esto. Nam ego sane malebam hoc operæ in paraphrasim, quam institueram in Epistolam ad Galatas, consumere. Bene vale quisquis es, optime Lector. *Lovanio 1. Martii, Anno 1519.*

APOLOGIAE PRO DECLAMATIONE MATRIMONII FINIS.

DES. ERASMI ROTERODAMI
A P O L O G I A
DE IN PRINCIPIO ERAT SERMO.

Des. Erasmus Roterodamus piis & aequis Lectoribus
S. D.

QVAM nuper ex composito velutique signo dato, aliis alii locis coorti essent in me, qui nunquam non moliantur aliquid adversus optima studia, ac sub prætextu Christianæ religionis pugnant adversus pietatem Christianam, quo præsentem tumultum utcunque sedarem, ex tempore tum respondi, quæ poterant imparato venire in mentem. Videbam enim causam ejus esse generis, ut nunquam suspicatus sim, quenquam fore tam impudentem, ut ex ea re mihi moveret litem. At isti putabant se telum esse nactus inevitabile, quod nullo clypeo posset repelli, nec ullo deflexu corporis evitari. Insultabatur amicis, adornabatur, imo agebatur triumphus, ego victus ac triumphatus tradebar. Ubi, inquiebant, nunc est *Erasmus*? Ubi sunt qui lapsus illius conantur defendere? hic colorem aliquem proferant, quo lapsui tam manifestario, tam impio patrocinentur. Hic denique captus est, hic tenetur medius. In Evangelio *Joannis* perperam mutavit lectionem Ecclesiasticam, & pro eo quod hætenus Ecclesia legit: *In principio erat verbum*, ille vertit, *In principio erat sermo*. Ac primum res inter conjuratos mussabatur, mox per emissarios communicatum est omnibus stratagemata, eodem tempore simul omnes inciperent vociferari apud populum, rem esse tam atrocem, ut nemo laturus sit, protinus omnes confurrecturos ad lapidandum tam impii facinoris auctorem. Visum est omnibus cautum consilium; Victoria erat in manibus. Non refert admodum, ubi primum *Aleto* surda buccina belli signum dederit: certe primus rumor allatus est è *Britannia*. Tam horrendus erat crepitus, ut hic etiam exaudiretur. Parceretur nomini, parceretur ordini, cum ille mihi non percerit. Etenim cum diceret apud populum, in quo pene nemo non novit *Erasmum*, cum attingeret locum qui ad neminem pertinebat præterquam ad me, quid retulit suppressisse nomen? Atque is erat Theologiæ titulo suspiciendus, religionis professione venerabilis, atque etiam Episcopica dignitate præminens. Is *Londoni* in urbe totius *Angliæ* celeberrima, in loco totius urbis celeberrimo, nimirum in cœmeterio divi *Pauli* professus se dicturum de caritate Christiana, subito totius caritatis oblitus coepit impotenter debacchari in Novum Testamentum à me versum, & nominatim in hunc locum ex Evangelio *Joannis*: *In principio erat verbum*: *En*, inquit, *rem indignam*. Nos qui jam tot annis sumus Doctores sacra Theologia, denuo cogimur adire ludos litterarios. Nam cum hætenus annis plus mille tota Ecclesia legerit, *In principio erat verbum*, nunc tandem, si superis placet, *Graculus* quispiam docebit nos, legendum esse, *In principio erat sermo*. At divus, inquit, *Augustinus* cum ostendat *Gracum* dictionem λόγος Latine significare & verbum, & rationem, tamen placeat ei magis verbi, quam rationis vocabulum in hoc sane

B loco. Siquidem verbum magis quadrat ad significandam secundam Personam in divinis (his enim verbis utebatur) propter rationes quas allegat *Augustinus*. Sed eas, inquit, rationes isti *Graculi* non intelligunt, & audent tamen contaminare Scripturas. Hæc & alia multa cum non minus indocte quam seditiose deblaterasset, existimans rem pulchre declamatam esse, coepit zelo (ut agebat) fidei Christianæ implorare auxilium præfecti *Londonensis*, quem illi vulgo *Majorem* vocant, (nam is ex more solet ejus loci concionibus adesse) implorare subsidium & opem civium ejus urbis, præberent se viros, nec sinerent ejusmodi translationes novas, quæ Scripturæ sacræ subverterent auctoritatem, serpere latius. Riserunt hominem cum sua stoliditate quotquot aderant eruditi. Ex idiotis qui paulo cordatiores erant, indignabantur, quod ejusmodi nugas afferret, nihil facientes ad populi negotium. Ipse sibi placebat, fretus suffragio paucorum ejusdem farinae.

Eodem ferme tempore *Bruxellis* in *Æde* sacra divæ *Gudula*, *Carmelita* quidam, Theologicæ professionis Baccalarius, non addam nomen hominis, cum ille nomen meum non suppresserit, doctus à suo præceptore, ob animi stuporem vulgo dicto *Camelua*, qui si tam placeret *Christo*, quam sibi placet, non cederet divo *Paulo*, in populi frequentia è suggestu dixit inter cætera, esse quendam *Erasmum* qui non vereretur corrigere Evangelium sancti *Joannis* (jam enim annis aliquot nemo *Lovansii* receptus est in sodalitatem Theologicam, nisi simile dederit sui specimen: nec initiantur sacratissimis illis Theologiæ mysteriis, nisi se declararint insigniter impudentes sycophantas.) Cordatis & eruditis majorem in modum displicuit stolidi juvenis audacia: plebs imperita suspicabatur aliquid mali, *Lucretia* non dissimilem huic fuisse tumultum, ex amicorum litteris cognovi. Eadem blaterantur passim, apud mulierculas, apud negotiatores, apud primores aulicos, quorum ut sunt nonnulli qui valent judicio, ita sunt quibus in rebus hujusmodi non difficile sit imponere, præsertim cum accedat cultus ille propheticus, & ut Græci dicunt *ἱεροπρεπής*, cum frons & supercilium, quod pollicetur virum quantivis pretii, cum accedat titulus ille reverendus, cum callida fucataque religionis simulatio, qua falluntur & egregie cordati. Hæc seu benie habent, seu male, quid seditiosius, quam vociferari apud imperitam multitudinem? Nos illa doctis scripsimus, non populo: privatim legi cupimus, non publice. Manet Scholis sua translatio, manet Templis sua. Nec ipsi secus legimus aut canimus, quam cæteri. Nec hoc unquam postulavimus à Romano Pontifice *Leone*, (cujus hortatu laborem hunc primum evulgavimus, cujus auctoritate freti denuo recognovimus) ut tolleretur veterem ac receptam translationem, sed ut ex nostra hac domi collata, illa & dilucidior esset, & minus depravata. Hic si quid parum probant, aut coram admonere debuerunt, aut scriptis refellere. Nunc evulgant, quod erat inter eruditos disputandum, & evulgant apud coriarios, apud textores, apud mulierculas. Id erat absurdum, etiam si vera prædicarent. Nunc per-

perverso studio mentiuntur, depravant, calumniantur ac praeſtigiis fallunt populum, quo magis irritent. Etenim cum audit plebecula, eſſe quendam qui corrigat Euangelium *Joannis*, non intelligit mihi rem eſſe cum interprete Latino, tractareque, an potuerit commodius reddi quod ille vertit, ſed arbitratur me dammare quod ipſe ſcripſit Euangelista. Neque ſecus interpretatur cum audit eſſe qui corrigat precationem Dominicam, qui corrigat ſalutationem Angelicam, qui corrigat Canticum Virginis matris, quod vulgo dicunt *Magnificat*. Neque populus tantum ſic interpretatur, verum etiam quidam qui vulgo ſophi & Rabini volunt haberi. Eos digito designare poſſim, ſi velim. Sunt enim qui cum ſibi pulchre docti videantur, vix norint *Joannem* aliter ſcripſiſſe quam Latine. Erant qui crederent editis *Hieronymi* voluminibus, non me ſuſtuliffe mendas e codicibus depravatis, ſed mutaviſſe verba *Hieronymi*, & ex parum elegantibus reddere conatum elegantiora. Neque me clam eſt, magna ex parte ludi operam, quæ his refellendis ſumitur. Sed tamen quod ad *verbum* & *ſermonem* attinet, quoniam tam impudenter, tamque ſeditioſe clamatum eſt, paucis respondebo.

Principio fingamus in ſacris Litteris nuſquam *ſermonis* voce notari Filium Dei, num ideo neſas eſſet cum ſic appellare, cum juxta hos idem valeat *ſermonis* & *verbi* vocabulum, quoties de rebus humanis loquimur? Nam res divinas nullæ voces hominum proprie exprimunt. An quia Deus Pater tantum dicitur *Pater* (nam ita fingamus eſſe) ideo mihi non licebit vocare *parentem*, aut *genitorem*, aut, ſi ſcripſero carmen, *ſatorem*, aut ſi qua ſit alia vox quæ nobis idem declaret quod pater? *Filius*, quia ſic ſemper appelletur (nam pone id eſſe) non poterit appellari *natus*, aut *proles*, aut *germen*, aut *progenies*, aut aliud quod idem polleat? Non arbitror quenquam tam iniquum, qui jus hoc nobis deneget. Quid igitur erat piaculi, ſi primus & ſolus Filium Dei vocaſſem *ſermonem*, modo conſtet, *verbum* & *ſermonem* idem valere? Nunc quanto faciunt impudentius, qui cum utraque vox ſit in ſacris Voluminibus, cum utramque uſurpet Eccleſiaſtica conſuetudo, cum utraque ſit apud Eccleſiæ Doctores, uti mox docebimus, tamen ſtolidiſſimis clamoribus orbem in me concitare conantur, quod in opere, duntaxat in hoc parato ut privatim legatur, maluerim *ſermonis* uti vocabulo, quam *verbi*, quod ſane mihi liberum opinor fuiſſet, etiamſi nihil interſuiſſet inter utramque vocem. Quid autem ſi doceamus, *ſermonis* vocabulum etiam eſſe commodius ad exprimendum quod volumus? Num pudebit iſtos ſuæ dementiæ? ſed quid pudeat illos, qui mentem non habent? Ac principio quidem negari non poteſt, ab ipſo Euangelista, qui haud dubie Græce ſcripſit, *Chriſtum* dici λόγος, quæ vox cum ſit polyſemos, nunc *ſermonem* aut *verbum*, nunc *orationem*, nunc *rationem*, nunc *ſapientiam*, nunc *computum* ſignificans, quorum unumquodque tamen *Hieronymus* putat aliquo pacto competere in Filium Dei, tamen magis placuit Latinis, *ſermonis*, aut *verbi* vocabulum. Nam quod *Auguſtinus* docet, *verbi* vocabulum aptius notare Filium Dei, quam rationis aut cæterorum, nihil ad me pertinet, cum ego *ſermonem* cum *verbo* conferam, non cum *ratione*, & ita præferam *ſermonem*, ut *verbum* non rejiciam. Quod nos proprie *verbum* dicimus, Græci vel ῥῆμα vel λόγος dicunt, quorum neutrum, opinor, reperiemus in Litteris ſacris uſurpatum pro Filio Dei. Neque tamen inficior, apud Latinos auctores aliquoties *verbum* uſurpari pro dicto quopiam brevi, veluti proverbio, aut ſententia. Cæterum quoties ſignificamus *orationem*, *verba* potius dicimus multitudinis numero, quam *verbum*, ut *verba facere*, pro loqui: & *multis verbis mecum egit*, pro eo quod erat, egit mecum proluxa oratione. Ne commemorem interim, quod *verbum* frequenter uſurpatur pro certa parte orationis, non pro quavis dictione, quam, ut dixi, Græci ῥῆμα vocant.

A Levia ſunt hæc, fateor, ſed tamen quamlibet levis accessio huc aut illuc impellit, cum alioqui res eſt in æquilibrio. Certe negari non poteſt, Græcam dictionem λόγος, qua ſine controverſia uſus eſt Euangelista, verius & uſitatus exprimi Latinis per *ſermonis*, quam per *verbi* vocabulum. Poſtremo, ut demus nihil intereſſe inter *ſermonem* & *verbum*, certe generis congruentia magis commendat *ſermonis* vocabulum, aliòqui propemodum malim *orationis* quam *ſermonis*, quod *ſermo* frequenter ſit conſabulatio familiariter colloquentium. Nam ut mollius eſt, *ſermo factus eſt homo*: ita durius eſt, *verbum caro factum eſt*, niſi molliret conſuetudo, quæ nihil non mollit. Res igitur non erat exagitanda tumultu, etiamſi nuſquam hætenus Dei Filius dictus eſſet *ſermo*, præſertim cum id fiat in libro, qui privatim legitur, neque mutat Eccleſiaſticam publicamque lectionem. Nunc id multo minus oportebat fieri, cum & in Libris Canonicis, cum in uſu Eccleſiaſtico, cum apud doctores orthodoxos, & veteres & recentiores comperiat, *Chriſtum* dici *ſermonem*, etiam hoc ipſo loco, de quo tumultuantur iſti. Quod ſi clariſſimis docemus argumentis, nonne ſupereſt, ut ſe fateantur, aut imperitos ſacrarum Litterarum, qui hoc neſcierint: aut ſtupidos, qui non animadverſerint: aut ſycophantas, qui tam ſeditioſe calumnientur, quod tam multiplici comprobatur auctoritate?

C Ac primo quidem loco producam Auctorem, non quemlibet, ſed inclytum illum, primum eloquentia, deinde ſanctimonia, poſtremo martyrio *Cyprianum*. Is in opere quod ſcripſit adverſus *Judaos* Libri ſecundi Capite quinto, non aliter citat hunc Euangelistæ locum, quam nos vertimus, *In principio, inquit, fuit ſermo, & ſermo erat apud Deum, & Deus erat ſermo*. En habent ipſum locum, de quo movent hanc tragœdiam: habent auctorem tam antiquum, tam modis omnibus probatum à probatiſſimis, ut nemo poſſit contemnere. Ac ne calumnientur, locum apud *Cyprianum* per me vitiatum eſſe, quandoquidem nuper editæ ſunt à nobis hujus viri lucubrationes, conſulant vetuſtos codices manu deſcriptos, conſulant aliorum Editiones (ſunt enim aliquot) & intelligent à me nihil immutatum hoc loco, nec alibi, niſi ex fide vetuſtorum Exemplarium. Jam ejuſdem Libri Capite tertio, cum alios complures Canonice Scripturæ locos adducit, in quibus *Chriſtus* dictus eſt *ſermo*, tum hunc ipſum *Joannis* Euangelistæ. Capitis titulus eſt, *Quod Chriſtus idem ſit ſermo Dei*. Et ſubjiciuntur hæc teſtimonia ex *Psalmo XLIV. Eructavit cor meum ſermonem bonum*. Sentit enim *Cyprianus*, hæc eſſe verba Patris ex ſe progignentis Filium. Ac ruruſ *Psalmo XXII. Sermonem conſummans, & brevians in juſtitia, quoniam ſermonem brevium faciet Deus in toto orbe terrarum*. Item in *Psalmo CVI. Miſit ſermonem ſuum, & curavit illos*. Ruruſ in *Apocalypſi, Vidi cælum apertum, & ecce equus albus, & qui ſedebat ſuper eum vocabatur fidelis, & verus, æquum juſtumque judicans, & praliaturus, eratque cooperius veſte conſperſa ſanguine, & dicitur nomen ejus ſermo Dei*. Hunc locum præceſſerat Euangelicum teſtimonium, *In principio fuit ſermo, & ſermo erat apud Deum, & Deus erat ſermo*. Vides quot locis *Chriſtus* dicatur *ſermo*, non *verbum*. Jam ne quis exiſtinet me velle fuco vincere, non diſſimulabo in manu ſcriptis etiam aliquot codicibus hoc poſtremo loco pro *ſermone* ſcriptum fuiſſe *verbum*. Item in altero loco, *ſermonem conſummans*, &c. Verum id nemini non poteſt eſſe perſpicuum, Librarii vitio factum eſſe, qui ſuam memoriam ſequutus, ex *ſermone* fecerit *verbum*. Ejus rei duplex adferam argumentum, primum quod ni legas ubique *ſermonem*, hoc teſtimonium non reſpondebit ſuo titulo, quo pollicetur ſe demonſtraturum, *quod Chriſtus idem ſit ſermo*, cum pleraque reſpondeant, imo cum in toto hoc opere perpetuo teſtimonia quæ proferuntur, reſpondeant ſuis titulis. At ne quis cauſetur, hunc titulum adſcriptum à Librariis, ſciat eum in vetuſtis codicibus non eſſe ſeparatum ab opere,

sed admixtum ipsi argumento. Quin & ipse Cyprianus in operis præfatione titulos agnoscit, testans se duobus libellis divinæ Scripturæ testimonia ad certos titulos & capitula redeigisse. Quod si his quoque diffidet aliquis, certe è duobus alterum necesse est, ut Cyprianus aut legerit, *In Principio erat sermo*, aut putarit nihil prorsus interesse inter *verbum* & *sermonem*.

Hoc cum abunde liqueat, tamen probabilius erit si quis legat Tertulliani librum, quem scripsit adversus Praxeam: nam illic non semel appellat Filium sermonem, adducens hunc ipsum ex Joanne locum, & ostendens, in usu Latinorum fuisse sic legere, *In Principio erat sermo*, cum ipsi magis ardeat rationis vocabulum. Idem libro *De resurrectione carnis*, hunc in modum loquitur, *quia & sermo erat caro factus*. Ac Tertullianum veluti magistrum libenter imitari solet Cyprianus: Inibi refert è Psalmo, *Eructavit cor meum sermonem optimum*. Jam quo magis etiam fiat perspicuum, Augustini verba subscribam enarrantis illud ex Joannis Cap. xvii. *Sermo tuus veritas est*: Quid, inquit, aliud dixit quam ego sum veritas? Gracum quippe Evangelium λόγος habet, quod etiam ibi legitur, ubi dictum est: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Et atque verbum ipsum novimus unigenitum Dei Filium, quod caro factum est, & habitavit in nobis. Unde & hic poni potuit, & in quibusdam codicibus positum est, verbum tuum veritas est, sicut in quibusdam codicibus etiam ibi scriptum est, In principio erat sermo. In Græco autem sine ulla varietate, & ibi, & hic λόγος est. Sanctificat itaque Pater in veritate, id est, in verbo suo, in unigenito suo, suos heredes. Hactenus Augustini verba retulimus, ex quibus palam est, in nonnullis codicibus, quibus tum utebatur Ecclesia catholica, olim fuisse scriptum: *In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo*, quemadmodum demonstratum est legere Cyprianum. Ex eisdem palam est Augustini iudicio nihil interesse, utrum *verbum* legas, an *sermonem*. Palam est eodem auctore, in Evangelio Joannis Christum appellari sermonem: *Sermo tuus veritas est*. Idem Augustinus enarrans Caput Joannis Evangelistæ xii. scribit hunc in modum, *Cum vero dixit, Qui spernit me, & non accipit verba mea, habet qui judicet eum. Expectantibus autem quisnam ille esset, sequutus adjunxit: Sermo quem loquutus sum, ille judicabit eum in novissimo die. Seipsum quippe loquutus est, seipsum annuntiavit*. En rursus hoc quoque loco palam Dei Filius sermo dicitur, non *verbum*, juxta sententiam Augustini. Neque jam disputo, quantumtribuendum existimem huic interpretamento. Mihi satis est, quod ille tam probatus Auctor non abhorruit à vocabulo sermonis. Idem lib. *De Trinitate* primo scribit his verbis, tractans eundem Evangelii locum, quem modo citavimus, *Sermo quem locutus sum, ille judicabit eum in novissimo die. Quare itaque quomodo intelligamus, Ego non judicabo, sed verbum quod locutus sum judicabit, cum ipse sit verbum Patris quod loquitur*. Hæc Augustinus, iterum accommodans hunc locum ad Filium Dei, nec ullum omnino discrimen faciens inter sermonem & verbum. Idem enarrans Psal. cxlvii. pro eo quod nos legimus: *Qui emittit eloquium suum terra*, legit, *qui emittit verbum suum terra*: Pro eo quod nos legimus, *Velociter currit sermo ejus*, ille legit, *usque in velocitatem currit verbum ejus*. Et utrumque accommodat ad Christum, id arguit quod admiscet, *Qui emittit verbum suum terra, & venit ad terras verbum ejus*. Sed multo dilucidius, quod mox sequitur. Hoc pertinet ad verbum Dei, non esse in parte, ubique esse per se ipsum verbum, ex qua Dei virtus, & Dei sapientia est, nondum assumpta carne. Si cogitemus Deum in forma Dei, verbum aequale Patri, ipsa est sapientia Dei, ac cætera in eandem sententiam. Dices, hoc contra te facit, nam Augustinus verbum dicit, non sermonem. Imo pro me facit, quod Ecclesia Filium Dei vocat sermonem, quod vocat eloquium, nisi perperam interpretatur Augustinus, aut nisi vocem impiamusur-

pat usus Ecclesiæ. Ad hæc quod legimus Libro Sapientia Capite xviii. *Omnipotens sermo tuus Domine exsiliens de celo, à regalibus sedibus venit*: Ecclesia tot jam seculis interpretatur & canit de Christo. Quod si uno duntaxat loco reperiretur, tamen hoc semel positum, Ecclesia quotannis toties recinens facit ut frequentissime dictum videatur. Et quænam sunt istorum aures tam surdæ, ut ad vocem toties repetitam & inculcatam nondum assueverint? Ac ne quis tergiversetur, hoc non cani de Christo, sic inter alios interpretatur Thomas Aquinas, enarrans Epistolæ ad Hebræos hunc locum: *Vivus est enim sermo Dei, & penetrabilior omni gladio ancipiti, &c.* videlicet adducens & hoc testimonium de Filio Dei. Sed præstiterit, opinor, ipsius Thomæ verba subscribere: neque id gravabor facere, nihil absteritus orationis simplicitate, *Ista*, inquit, *littera de se videtur habere difficultatem, tamen considerando aliam translationem planior est. Ubi enim nos habemus sermo, in Græco habetur λόγος, quod est idem quod verbum: unde sermo, id est verbum. Et sic etiam exponit Augustinus illud Joannis xii. Sermo quem loquutus sum, id est, ego qui sum verbum*. Sapient. xvi. *Omnipotens sermo tuus Domine exsiliens de celo, à regalibus sedibus venit. Et similiter hic: Sermo Dei vivus, id est, verbum Dei vivum*. Hactenus Thomæ verba recensuimus, ex quibus liquet, illum nullum facere discrimen inter sermonem & verbum. Liqueat item ex tota illius interpretatione, locum hunc accommodandum esse Christo. Quin & Glossa, quam vocant interlinearem, hunc eundem locum interpretatur de Christo: *Sermo*, inquit, *Dei, id est, Filius Dei*, ut ne pergam addere quæ sequuntur in eandem sententiam. Consentit interpres Lyranus & Hugo Cardinalis. Neque dissentit Glossa, quam vocant ordinariam, cui communi Theologorum consensu plurimum est ponderis: *Compago*, inquit, *dicitur junctura ipsius sensualitatis & rationis, quam videt Filius Dei*. Quin & illud quod legitur Sap. xvi. *Neque herba neque malagma sanavit eos, sed tuus Domine sermo, qui sanat omnia*, & Glossa, quam vocant ordinariam, & Hugo Cardinalis interpretantur de Filio Dei, qui sermo dictus sit Patris. Hæc fortasse submolesta sunt his, quibus impense placent politiores Auctores. Sed agimus cum his, apud quos horum valet auctoritas: neque nobis hic adeo levis esse debet, quod consentaneum sit, hos è Veterum Commentariis hausisse id quod prodiderunt.

Satis, opinor, demonstratum, in vetere quoque translatione, qua & olim usæ est, & nunc utitur Ecclesia, Christum appellari sermonem. Superest ut ostendamus, ne Scriptores quidem sanctos & orthodoxos in suis libris abhoruisse à vocabulo sermonis, haudquaquam facturos, si quod isti dictitant, in Christum non competeret, aut non æque competeret. Primum, Hilarium Libro *De Trinitate* secundo, enarrans hunc Evangelistæ locum, *In principio erat verbum*, scribit hunc in modum: *Dices enim verbum sonus est & enuntiatio negotiorum, & eloquutio cogitationum. Hoc apud Deum erat, & in principio erat. In principio erat, quia sermo cogitationis æternus est, cum qui cogitat sit æternus. Respondebo interim pro piscatore meo breviter paucis, dum videmus quomodo rusticitatem ipsa defendat. Sermo in natura non habet ut esse possit: sequens autem ei est ut fuerit, &c.* Cum ait Hilarus: *Sermo cogitationis æternus est, cum qui cogitat sit æternus*, nonne palam vocat Christum sermonem æternum, ex æterna mente Patris sine tempore proficiscentem? Ac rursus inferius aliquanto reddens causam, cur Joannes paluerit dicere, *& verbum erat apud Deum*, quam erat in Deo, scribit hunc in modum: *Et si sententiam primam rudis auditor amiseras, In principio erat verbum, de sequenti quid quereris? & verbum erat apud Deum, Nunquid, audieras, in Deo, ut sermonem recondita cogitationis acciperes, aut fefellerat rusticum quid interesset inter esse, & inter inesse, & adesse, momenti? Id enim quod in principio erat, non in alio pradicatur esse, sed cum alio. In hac disputatione palam est, Hilarium Chri-*

sto

sto tribuere sermonis vocabulum, quanquam id nolit esse accidens, sed substantiam: hoc argumento, quod dicatur esse non in Deo, sed apud Deum, ut intelligamus personam sermonis distinctam à persona Patris. Sed idem aliquanto post prima specie videri potest, negare, Filium Dei posse dici sermonem, cum penitus introspectanti, plane tribuat illi sermonis appellationem. Scribit enim his verbis: *Cessat sonus vocis & cogitationis eloquium, verbum hoc res est, non sonus: Deus, non inanitas est.* Haecenus Hilarius. Cum ait, *natura, non sermo*, prima fronte negare videtur Christum esse sermonem. Sed hic attentus facile deprehendet, eum distinguere sermonem qui est Filius Dei, à sermone humano, qui fit organis corporeis, & aeris impulsu pellet tympanum aurium. Is sermo non est, sed inest: fluit, non subsistit: accidens est, non substantia. Talis sermo non est Christus. Ne quem igitur moveat incautum, quod dixit: *Natura non sermo*, cum eodem loco dicere posset, *natura non verbum*, quandoquidem praecessit, *Res est non sonus. Non est sermo*, id est non est sermo sonans aeris impulsu. Naturam vocat substantiam, cui opponit sermonem humanum velut accidens. Rursum inferius aliquanto clarius etiam distinguit: *Non est*, inquit, *iste seculi sermo, quia de quo agitur non seculi res est.* Rem seculi vocat, hominem oris organo prominentem verba, aut certe cogitationem humanam per phantasmata sibi repraesentantem rem temporariam. Talis res non erat Pater, nec hujus cogitatio, idcirco hujus sermo non est temporarius quemadmodum noster, sed aeternus. Jam divus Ambrosius in libro *De fide* adversus *Arrianos* Capite secundo, scribit hoc pacto: *Quodcumque principium verbi assignare volueris, praedictum habebis, quia in principio, inquit, erat verbum. Non quod duo principia ex rerum diversitate dicamus, sed quia sermo Filius, semper cum Patre est, & de Patre natus est.* An non hic sine controversia Christum vocavit sermonem? Idem libro *Hexameron* primo, capite nono: *Natura, inquit, opifex lucem loquutus est & creavit, sermo Dei voluntas est, opus Dei est, natura est, lucem creavit, tenebras illuminavit.* Pauloque post: *Dixit Deus, non ut per vocis organa quidam sonus sermonis exiret, nec ut lingua motus caeleste formaret alloquium, atque aerem istum quidam verborum strepitus verberaret, sed ut voluntatis suae cognitionem produceret operationis effectum.* Rursum Libro secundo, Capite secundo, sermonem appellat Filium: *Sermo, inquit, Dei virtus natura est: per Filium suum condidit omnia.* Et ob id Ambrosius exponit illum sermonem, qui Filius est omnipotens, omnia condidisse. Idem in *Commentariis*, quibus enarrat Epistolam ad *Hebraeos*, si modo non fallit titulus, qui liber repertus est apud *Anglos* in vetustissimo codice, in hunc locum: *Vivus, inquit, est Dei sermo. Sermo Dei Filius est, qui de seipso ait: Si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in aeternum.* Et aliquanto post: *Dixit enim quod discretor sit sermo Dei, id est, providentia Dei cogitationum & intentionum cordis.* Ac ne prolixior sim recitandis illius verbis, totum hunc locum cum his quae sequuntur: *Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu ejus, &c.* Denique & illud: *Ad quem est nobis sermo*, sic interpretatur, ut non possit ad alium pertinere quam ad Filium Dei. Quod si quis causetur suspectum titulum, si liber Ambrosii non est, certe Remigii est, aut alicujus huic non dissimilis. Ad haec Hieronymus enarrans Caput primum ex Epistola ad *Ephesios*, scribit hunc in modum: *Non quod alius assumptus homo, & alius sit sermo qui assumptus, sed quod unus atque idem pro varietate causarum nunc sublimis, nunc humilis praedicetur.* Rursum eodem Capite: *Ut quomodo Dominus noster Jesus Christus est sermo, sapientia, veritas, pax, iustitia, fortitudo, ipse sit etiam gloria.* Num hic Hieronymo religio fuit, Dei Filium appellare sermonem? Praeterea Lactantius libro *De Christiana Religionis institutione* quarto, capite octavo: *Primum, inquit, nec sciri à quoquam possunt, nec narrari opera divina, sed*

tamen sancta littera docent, in quibus tantum est, illum Dei Filium, Dei esse sermonem. Rursum Cap. proximo: *Sed melius, inquit, Graeci λόγος dicunt, quam nos verbum sive sermonem: λόγος enim & sermonem significat & rationem, quia ille est vox & sapientia Dei. Hunc sermonem divinum ne Philosophi quidem ignoraverunt.* Vides Lactantio Romanæ veritatis observantissimo, magis placuisse sermonem, quam verbum: vides vocem maluisse dicere, quam verbum. Quo nomine vocavit Christum & Claudianus in carmine: *Vox summi sensusque Dei.* Vocem appellat pro verbo sive sermone, sensum pro sapientia. Et hic est ille Firmianus non vulgariter ab Hieronymo praedicatus. Quin & Prudentius in Hymno, quem canit chorus Ecclesiasticus: *Ades Pater supreme, quem nemo vidit unquam, Patrisque sermo Christe, Et Spiritus benigne*: nunquid veritus est Dei Filium appellare sermonem? Nec est quod excuset Prudentium metri necessitas. Dicere poterat, *Patrisque Christe verbum.* Fortasse dixerit aliquis, Poeta est. An ideo quia versus scripsit? At isto nomine Poeta fuit & Ambrosius: sed quid vetat eundem & Theologum esse & Poetam? Certe Prudentius tantum spirat sanctimoniam, tantum eruditionis Theologicae, ut Ecclesia hujus Hymnos, veluti sacros, mysticis choris admiscuerit. Quod si quis tergiversetur, prius illis multa condonari ob antiquitatem, quanquam jam ante demonstratum est, neotericis etiam placuisse sermonis vocabulum: age proferamus & Anselmi testimonium, & si qui sunt hujus similes, mediae vetustatis Scriptores, quorum auctoritas nec obsoleta videri potest ob nimiam antiquitatem, neque levis ob novitatem. Sanctus Anselmus igitur enarrans hunc Evangelii locum, *In principio erat verbum*, scribit hunc in modum: *Filius verbum vocatur, quia per eum Pater mundo innotuit, vel quia ipsum dicendo, id est generando, Deus Pater omnia creavit. Ipse enim est dictio, & verbum, & sermo Patris. Pater est principium, ex quo omnia: Filius est principium, per quod omnia.* Ecce vir tantus non veretur, Filium Dei vocare sermonem, vocare dictionem, hoc est loquutionem Patris. Idem testatur, idem esse Filio nasci, & pronuntiari à Patre. Rursum in Joannis Caput XVII. exponens hunc locum, *Sanctifica eos in veritate: Sic enim servantur, inquit, ex malo, quod superius orabat ut fieret: jam erant sanctificati, qui de mundo non erant, sed orat ut in eadem sanctitate amplius proficiant: fiantque sanctiores, & liberentur à malo perfidia, in quod Judas proditor cecidit. Sanctificantur itaque in veritate haeredes Novi Testamenti, id est in Christo: cujus veritatis umbra fuerunt significationes Veteris Testamenti.* Et exponit quam veritatem intelligat, dicens: *Sermo tuus veritas est, id est ego qui sum Filius Patris, verbum Patris, sum veritas.* Vides ut Anselmus Augustino succinens, non veretur Dei Filium appellare sermonem. Quin & Remigius enarrans locum ex Epistola ad *Hebraeos* Capite IV. *Vivus est enim sermo Dei &c.* scribit in hunc modum: *Sermo Dei Patris, & verbum Filius est.* Ac mox: *Hic est sermo qui nunquam moritur, & semper idem manet.* Rursum aliquanto post: *Hic est sermo qui de seipso dicit, Si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in aeternum. Si enim illi istum Dei sermonem servassent, recte credendo & bene vivendo viverent.* Iterum paulo inferius: *Iste est sermo Dei Patris, qui semper vivit cum Patre & per quem omnia potest.* Rursum post aliquam multa: *Sermo ergo Dei Patris, inquit, in tantum est efficax & penetrabilior omni gladio ancipiti, ut discernat inter opera carnis, & opera spiritus, &c.* Ac de novo: *Quid est, ad quem nobis sermo est? Ad quem Filium, nisi quia ipsi reddituri sumus rationem.* Quoties hic sanctus Remigius inculcat sermonis vocabulum, quod isti ceu novum & inauditum exhorrescunt. Neque dubito quin innumera possint adduci exempla, quibus doceamus, probatos Ecclesiae doctores nullo scrupulo fuisse deterritos, quo minus Christum appellarent sermonem Patris, si cui vacet loca disquirere. Nam haec

sefe interim obtulerunt, & abunde satis esse debent ad refellendos eos, qui vociferantur, impium esse, Dei Filium appellare *sermonem*. Quod si qui conentur sophisticis argutiis docere, *Christum* recte *verbum* dici, *sermonem* non recte, quid aliud efficient, quam ut tot eximios Ecclesiae proceres blasphemos faciant & infanos?

Sed jam si placet paucis audiamus, quam frigide sint argutati quidam, qui tam calide clamaverant: horum unus huiusmodi syllogismo conatus est evincere, propositionem hanc prorsus falsam esse, *in principio erat sermo, Verbum*, inquit, *est conceptus tacitus, quod si Christus recte dicitur sermo, consequetur ut sermo quoque sit conceptus tacitus*, quod ille videri volebat vehementer absurdum, cum *sermo*, ut aiebat, *sit conceptus expressus voce*. Hic est syllogismus eximii Theologi, cum aliorum aliquot hominum, tum ipsius in primis iudicio, cujus illum non puduit apud summos & dignitate & eruditione viros. Primum largiamur, hac ratione distingui *sermonem* à *verbo*, an protinus consequitur, ideo *Christum* non recte dici *sermonem*, quia recte dicitur *verbum*? An ideo *Christus* non recte dicitur lux aut veritas, quia recte dicitur *verbum*? An ideo falso dicitur *Spiritus*, quia vere dicitur *Filius*? Siquidem hæc nomina varia accommodantur personis ex consuetudine sermonis humani, quo nostra tarditas commodius adducatur in aliquam Dei cognitionem. Et nonnulla veluti propria tribuuntur singulis, quæ tamen re vera propria non sunt, sed tamen juxta captum humanæ mentis aptius alia de aliis prædicantur. Id quoties facimus, humanis vocibus abutamur oportet: alioqui Filius Dei neque tacitus est conceptus, neque voce expressus, sed quod nobis est animi tacitus conceptus, hoc est ille manens in Patre, qui cum habet eandem essentiam: quod nobis est animi sensus sermone prolatus, hoc est ille semper à Patre nascens, à quo personæ proprietate distinguitur: alioqui si *Christus* nihil aliud est quam *verbum* internum, quo sensu dixit *Joannes*, *Et verbum erat apud Deum*? Nec interim me fugit, quod *Augustinus* libro *De Trinitate* xv. geminum quoddam *verbum* faciens, alterum quod foris sonat, alterum quod intus est, cui magis existimat competere verbi nomen, cum id quod sonat, magis vox verbi sit quam *verbum*, & si *verbum* dicitur, propter illud dicitur, à quo ut foris apparet assumptum, sic interpretatur, quasi *Christus* tum demum coeperit esse *verbum* externum, sive *verbum* sonans, posteaquam assumpsit humanam naturam. Nam ut fateor esse verum quod dicit *Augustinus*, ita non solum hoc verum est. Nihil enim prohibet idem *verbum* variis modis expromini ex mente Patris: expromitur cum gignitur, verissimum *verbum*, quia Patri simillimum. Expromptum est, cum per illud Pater conderet universa, & verbo suo firmaret cœlos. Sed crassissime, ac nobis maxime familiari modo expromptum est, cum corpus humanum assumens, nobis humano more loqueretur. Hoc ne videamur è nostro duntaxat sensu somnare, proferam quod ipse tradit *Augustinus* Libro *De Trinitate* quarto, Cap. xx. *Quid ergo mirum*, inquit, *si mittitur, non quia inæqualis est Patri, sed quia est manatio quadam claritatis omnipotentis Dei sincera*. At mox: *Neque enim sicut aqua de foramine terra aut lapidis manat, sed sicut lux de luce*. Nam quod dictum est, Candor est enim lucis æternæ, quid aliud dictum est, quam lux est lucis æternæ? Si quod nobis est promi *verbum*, id in divinis est, emanare à Patre, cum emanatio sit æterna, non potest accipi proprie de homine assumpto. Dilucidius idem dixit Libri *De cognitione vera vite* Cap. iv. commemorat enim triplicem verbi rationem: primam, cum exempli gratia *verbum* hoc, homo, voce profertur: alteram, cum idem *verbum*, homo, absque motu linguæ formatur in corde: tertiam, cum res ipsa quam significat illud *verbum*, homo, qualis sit intellectu cogitatur. Hic vides *Augustino*, primo loco *verbum* dici, quod sonatur ore.

A Vides emanationem verbi divini, respondere nostræ cogitationi. Atqui cum Patris cogitatio sit æterna, consequitur & aliter nasci *verbum* divinum, & aliter promi quam assumpto homine. Nam quod aliquo modo nascitur, aliquo modo promitur. Nec illud adversum me facit, quod *Augustinus* ait: *Hoc tempore modo Deus verbum suum genuit, cum seipsum cogitando dixit*. Quod enim hic de verbo dixit, idem dicturus erat de *sermone*. An non cum ait, *cogitando dixit*, satis declarat cogitationem esse sermonem quendam? In Commentariis, quibus explicat Evangelium *Joannis*, dicit *verbum* æternum sic generari à Patre, sicut consilium à mente, satis declarans, idem esse *Christo* nasci à Patre, & promi à Patre, sive emanare à Patre. Ut ne dicam, quod *Augustinus* hoc loco, quem modo citavimus, sermonem accommodat ad explicandum *verbum* æternum: alioqui si hæc attribuuntur personis ex consuetudine sermonis humani, magis *verbum* dicitur quod sonat, quam quod animo concipitur. Nec quod animo concipitur, alio pacto dicitur *verbum*, nisi quatenus aliquo modo sonat. Id annotavit & *Durandus* Libr. i. dist. xvii. q. ii. *Notandum*, inquit, *verbum mentis non habet rationem verbi, nisi prout induit rationem manifestati*. Hactenus *Durandus*. Sed quoniam ea quæ voce proferuntur, notæ sunt earum affectionum, quæ prius infunt in animo, & altera res alteri respondet, utraq; *verbum* dicitur. Nec tamen interim *Augustinus* ullum facit discrimen inter *sermonem* & *verbum*. Jam quod recentiores *Augustinus* sequenti disputant, *verbum* mentis maxime proprie dici *verbum*, ut donemus eos hoc vere dicere, tamen illi cum hæc disputant, sentiunt nullum esse discrimen inter *verbum* & sermonem: ut est *verbum* mentis, ita est sermo mentis. Etenim qui cogitat, sibi quodammodo loquitur. Atque apud Græcos magis ad hanc opinionem respondet etymologia, quod illis λόγος etiam rationem sonet, & λογισμός cogitatio sit, & λογίζομαι cogito sive repno. Sermo cum à serendo dici videatur, unde & dissero, propius accedit ad rationem Græcæ vocis quam *verbum*, quod ab aeris verberatu dictum putant Grammatici, quemadmodum vocem à boando. *Augustinus* Libro quem scripsit catechumenus de principiis *Dialectices*, adducit quadruplicem etymologiam, quibusdam *verbum* dici, quod aerem verberet, aliis quod aurem verberet, atque hos satis inter se consentire, quod attinet ad etymologiæ rationem: rursus aliis *verbum* dictum videtur, quasi verum: iterum aliis quasi verum resonans, ut prima syllaba, ver, pertineat ad verum: secunda, bum, pertineat ad bombum, hoc est strepitum. Duas priores etymologias non rejicit, has posteriores irridet, *Cum enim juxta horum sententiam verbum mentis non esset dicendum verbum, verborum*, inquit, *ne ipsi qui dicunt ista, mentiantur*.

E Cum igitur nihil hic sit quod non pro me faciat, jam illud mihi perpendas velim, optime lector, quam est iniquum, & alienum à sinceritate Christiana, nulla de causa tam odiose debacchari in famam alienam, idque publicitus apud promiscuam hominum multitudinem, & rudem imperitamque plebem seditiosis clamoribus ad lapides provocare. Hæc si facerent idiotæ, poterat dari venia stultitiæ: si facerent profani, ut gravis esset culpa, ita fortassis prodigiosa non esset. Nunc hæc faciunt qui inter Theologiæ Professores sibi præcipuas vendicant, qui religionis professione singularem vitæ sanctimoniam pollicentur, qui mitra bicorni præminent: & hæc faciunt in hominem, tanto vigiliarum ac laborum impendio de ipsis optime merentem. Et tamen qui molestissime vociferantur hæc apud populum, non legerunt annotationem nostram in eum locum, in qua paucis admoneo, non esse novum, nec à me primum excogitatum, Dei Filium vocari sermonem Patris, sed id olim ab orthodoxis auctoribus, *Hilario*, *Cypriano*, *Hieronymo*que usurpatum: tantum audierunt inter pocula, *Erasmus* pro, *In principio erat verbum*, vertisse, erat sermo: ac mox inter cyathos di-

dictatur proscriptio, mox in suggestum procurritur, clamatur sine fronte, sine mente: nec interim expendant, quam male consulant suæ famæ, dum alienam tam stolidis rationibus impetunt. Nam qui vociferantur, nec intelligit quid dicat, quæso quantum abest à furioso? Nemo me monuit, nemo docuit, nemo convicit: tota vincendi spes illis sita est in vociferationibus, in simplicitate stultitiæque multitudinis imperitiæ: ea fere non iudicat, credit Theologo, credit cucullæ, credit suggesto sacro, è quo solent audire *Christi sermonem*, non hominum virulentias. Quod si pergant ea via qua coeperunt, quid aliud futurum expectant, nisi ut alii vicissim è suggesto adversus istos vociferentur, & tandem populus resipiscens, æneatores istos faxis deturbet è pontibus? Nolim aliquid huiusmodi accidere, sed tamen huc isti rem pertrahunt, quod quidem in ipsis est. Fingant me lapsum, fingant falso putasse, *Christum* recte dici *sermonem*, quid minus conveniebat, quam hæc disputare apud promiscuam multitudinem? imo non disputare, sed latrare. Si quis è libris sancti *Thome*, è libris *Scoti* aut *Augustini* colligat errores, eosque magnis clamoribus exagitet apud populum, nonne submoturi sunt hominem seditiosum è suggesto? Quod si contra vociferetur ille, cur obstititis? an non licet vera dicere? Respondebunt, opinor, vera quidem, at ista nihil apud populum, in Scholis suum habitura locum. Hoc honoris si minus merebatur *Erasmus*, certe dandum erat ordini Theologico, cuius auctoritas elevatur apud populum, quoties intelligit Theologos inter se talibus diffidiis conflictari. Age, quid si quis denarret apud populum facinus aliquod occultum, quod hic aut ille *Dominicalis* aut *Carmelita* designavit, nemo feret, opinor, etiam vera narrantem, siue quod hoc ordinis honestati tribuendum sit, siue quod ea non suo loco dicantur, cum à concionatore populus expectet, quo doctior ac melior redeat domum. Hæc in eos dici poterant, etiam si plane lapsus essem. Nunc cum tot locis in sacris Voluminibus *Christus* appelletur *sermo*, cum in ipsis etiam Evangelicis litteris, denique cum in hoc ipso loco quem allatrant, cum id publice canatur ac legatur in Templis, etiam ab iis qui me lapidant: cum recitetur in Scholis, cum ab hac voce non abhorruerint neque veterum, neque recentium orthodoxorum aures: cum tot tam probatis auctoribus nihil intersit, *sermonem* dicas an *verbum*, imo cum *sermonis* vocabulum non uno nomine commodius sit, atque etiam mollius, cum vocem Græcam λόγος rectius exprimat, mihi tantos ciunt tumultus, quod in opere, quod nec in Templis, nec in Scholis legitur, sed in cubiculis duntaxat, ubi quid tandem non est fas legere? ita vertam ut olim publice legit Ecclesia? Si impium, si blasphemum, si capitale est, *Christum* appellare *sermonem*, aut ante me, aut mecum damnent oportet tot egregios Ecclesiæ proceres, *Cyprianum*, *Ambrosium*, *Hieronymum*, *Augustinum*, *Hilarium*, *Prudentium*, *Lactantium*, cumque his *Thomam*, *Lyranum*, *Hugonem*, glossam ordinariam, imo totam Ecclesiam: si pie, si ex consuetudine tum priscæ, tum horum temporum Ecclesiæ, si ex auctoritate probatissimorum Patrum, si vocabulo aptiore *Christum* vocamus *sermonem Patris*, cogita quam sit atrox injuria, hominem benemerentem in publicis concionibus populo, quod quidem in ipsis est, lapidandum tradere, ac prorsus trucidare, non solum innoxium, verum etiam beneficium? Quantum enim refert, manu occidas an lingua? Si *Paulus* non liberatur ab homicidii crimine, quod ipse non attingens lapides servavit vestimenta lapidantium, imo gravius admisit scelus, velut omnium lapidantium ma-

nibus sapiens, quam si unus è lapidantium numero fuisset: quid dicemus de istis, qui studio perverso, & animis devotis vulgus credulum & imperitum excitant in exitium proximi, idque ex eo loco, unde populus audire solet doctrinam Evangelicam? Atque id faciunt ii, qui se proferunt Evangelicæ doctrinæ magistros, & perfectæ religionis columnas. Illi Principum ac plebis implorant opem adversus publicam studiorum utilitatem, adversus *Christi* gloriam, adversus hominem suis vigiliis pro sua virili benemerentem de omnibus: quanto iustius nos imploraverimus eorundem opem adversus malitiosam stolidorum rabularum conspirationem, adversus huiusmodi seditiosam petulantiam, quæ non me solum, qui nihil sum, sed sanctos etiam Ecclesiæ Doctores, quos modo recensuimus, quorumque auctoritatem in hac interpretatione sequuti sumus, insectatur & impetit: quæ nisi in tempore coerceatur eorum auctoritate, qui utriusque Republicæ gubernacula moderantur, periculum est ne tandem erumpat in grave detrimentum Christianæ tranquillitatis, si licuerit quicquid libuerit iis, quibus neque fons adest, neque mens. Siquidem vel ex hoc uno non sit difficile conjectare, quid illorum iudicio tribuendum sit in cæteris: & tamen istis, quibus iures non esse mentem hominis ad res honestas, credas etiam ingenium esse ad calumniandum. Ab omnibus prædiis deturbati, confugiunt ad scandalum, *Ut nihil aliud*, inquiunt, *tamen novitas erat vitanda*. Non est ea mihi, fateor, auctoritas, quæ fuit olim *Hieronymo*, ut mihi quoque fas sit contemnere Deos cucurbitarios, qui ob voculam infuctam consurgant ad seditionem: illud tantum quæram, quos tandem offendit ista novitas? eruditos, quibus hoc opus scripsimus? at illis *sermonis* vocabulum non debuit esse novum, cum tot locis sit obvium in libris orthodoxorum. Idiotis? illi tale nihil audiunt in Templis, nec unquam somnianturi fuerant, me vertisse *sermonem* pro *verbo*, ni isti fuissent apud populum ultronei huius rei præcones. Ac ne idiotæ quidem offenderentur, nisi mendaciis ac præstigiis istorum fallerentur. Etenim si dicerent id quod res est, *Erasmus* quendam utriusque linguæ non imperitum, vertisse pro, *In principio erat verbum*, *In principio erat sermo*, & utramque vocem idem valere, utramque reperiri in sacris Voluminibus, & olim sic legisse catholicam Ecclesiam, imo *sermonis* vocabulum aptius exprimere Græcam vocem λόγος, qua usus est Evangelista, & hunc hominis laborem comprobare summo Pontifici: quæso quis vel idiota posset offendi? Et tamen hæc si dixissent, nihil opinor mentiti fuissent, cum nunc mentiantur omnia. Proinde cum in re nihil sit quod offendant, cum quod adducimus, neque novum sit, & si novum sit non possit offendere, cum non ingeratur auribus populi, sed privatim domi legatur, si quid hic orietur offendiculi, non oportet aliis imputare quam seditiosis clamoribus, quibus de industria hæc anfa quæsitæ est nocendi melioribus studiis. Ac ne sic quidem proficiunt, nam & infima plebes sentit, illos non iudicio, sed odio moveri, suumque non *Christi* negotium agere. Puderet me referre, quæ illos non pudet apud frequentem promiscuamque multitudinem effutire. Nec interim aliud illis imprecabor mali, nisi ut resipiscant & agnoscant sese, malintque lingua sua ad *Christi* gloriam uti, quam ad fratris infamiam abuti: ita fiet, ut & *Christo* placeant, & bonis viris non displiceant, & benemerentem non lædant: lædere cuivis facile est: lædere immerentem turpissimum est etiam apud improbos: porro lædere benemerentem, diabolicæ cujusdam malitiæ est.

DES. ERASMI ROTERODAMI
LIBER QVO RESPONDET
ANNOTATIONIBVS
EDVARDI LEI,
QVIBVS ILLE LOCOS ALIQVOT TAXARE CONATVS EST
IN QVATVOR EVANGELIIS.

QVM subito prodisset in lucem liber Eduardi Lei, ceu vocem adempturus nobis, quod lupus solet his quos prior viderit, variabant amicorum sententia: quidam censebant nihil omnino respondendum, quidam quam accuratissime respondendum. Atque hos quidem illa potissimum causa movebat, quod crederent fore, ut si volumen hoc, cuius jam diu jactati tanta fuisset apud omnes expectatio, magnifice reselleretur, ceteri a simili temeritate temperarent: illos non una movebat causa. Primum judicabant totum librum ejus esse generis, ut vel nemine respondente, facile lectori non omnino stupido venturum esset in mentem, quid responderi posset: id quod esse verissimum, ex multorum litteris accipio. Deinde etiamsi liber hic haberet mentem, haberet ingenium, haberet eruditionem, judicium, eloquentiam, festivitatem, aliasque dotes quibus solent eruditiorum hominum lucubrationes commendari lectoribus, tamen tam impotentem debacchationem, tam insignem virulentiam nulli probo doctore placituram affirmabant: itaque fore, ut liber ultro vel rejiceretur, vel negligeretur: & parum absuit, ut in horum sententiam pedibus irem. Tandem re per otium apud meum animum expensa, placuit dividi sententiam, ut neque nihil responderetur, nec tamen accurate responderetur. Cum enim tam atrox rumor de hoc libello per orbem fere volitasset etiam antequam prodisset; cumque talis prodisset, ut fumis ac prestigiis quibusdam admirandis facile posset imponere lectori vel imperito, vel simplici, vel parum attento, non fuit consilium prorsus obticescere, praesertim cum sint, quibus nihil tam stulte aut indocte scribi potest quod non arrideat, modo bonis litteris adversetur, & diversam factionem adjuvet. Quoto autem cuique tantum sit otii, ut conferat quid calumniatur Leus, quid ego scripserim, aut qua arte ille nostra torqueat, quam violente, imo quam ἀπεροδιονώς citet adversum me auctorum testimonia? Quis autem adeo praesenti animo est, ut prima specie non aliquo pacto commoveatur τοῖς παλαιῶν ἐκείνῳ δογμῶν; tot oburgationibus, tot obtestationibus, tot abominationibus, tot indicibus, tam innumeris numeris, quibus ille suas annotationes velut insignem thesaurum, iterum atque iterum numerat? Quem non moveat libro nondum perlecto, terribilis elenchus, quem in operis frontispicio praeponit, quo lectori ceu Circes poculo, statim mentem adimat? Quid eo sedisiosius aut calumniosius excogitari potuit? Quoties illic temere muto lectionem Ecclesiasticam? quoties addo de meo: quoties adimo? Illic noto Ecclesiam, illic noto Evangelistam, illic imputo interpreti haeresim, illic annoto quiddam esse haeticum auctore Chrysostomo, illic parum catholice sentio de matrimonio: illic petulantius ac lascivius loquor de salutatione Gabrielis: illic mordeo Augustinum probatissimum Ecclesia Doctorem: illic cum Marcionitis sentio, omnem coitum esse spurcum: illic patracinor Pelagianis: illic faveo Arrianis: illic labefacto sacra Scriptura auctoritatem: illic renovo veteres haereses: illic irrideo sermonem interpretis, quem Leus putat esse Spiritus Sancti, illic irritantur in me Theologorum ordines: illic provocantur in me Mendicantium, quos vocant, populi: illic haereses subinde inculcantur: postremo quid illic non facio? Porro ubi ventum erit ad ipsa loca, prudens lector intelliget, illa meros esse fumos, ac nihil minus esse, quam quod hic index jactitat. Hac mihi persuaserunt, ut omnino responderem aliquid. Rursum ne multum opera collocarem in hoc negotio, illa mihi fuerunt in consilio: Primum, quod intelligerem, & mihi plurimum fore tadii, & minimum fructus ad lectorem esse redditurum ex opere prolixo. Nam in immensum cresceret volumen, si, quod ille facit, primum recenserem qua resellerem, deinde singula machinis omnibus aggrederer. Præterea divinabam id quod res est, hujus generis libros tantisper esse in manibus, donec fervent hominum recentia studia: ea simul atque refrixerunt, libri tinea rodendi relinquuntur, praesertim si talis est conflictatio, ut nulla commendetur utilitate. Quis autem velit in ea re nervos omnes intendere, quam sciat non esse victuram apud posteros, imo quam sciat paucis annis intermorituram. Denique stultum videtur, accurate velle resellere, quod attente legisse resellisse sit. Nam si mihi liberet numerare, quoties non intelligit neque quod reprehendit, neque quod loquitur: quoties palam calumniatur, qua nec dixi, nec sensi: quoties atrocibus verbis exagitat, quod optime dictum est: quoties Auctorum verba ad calumniandum detorquet in diversum sensum: quoties aviditate carpendi scribit absurdissima: quoties miro supercilio docere conatur ea quae prorsus non intelligit: quoties tragœdias excitat, ubi nihil est causa: Deum immortalem, quot & quales mihi nascerentur elenchi, & isti ad quantam paucitatem reciderent, illi toties jactati, toties numerati numeri? Atque ita esse nolim mihi credas lector, nisi rem compereris adeo manifestam, ut, quod dici solet, vel caco perspicua sit, nisi videris nunquam magis ineptire Leum, quam ubi suscitât atrocissimos tumultus.

Proinde mihi longe diversum studium erit in respondendo, ac Leo fuit in taxando. Ille adnatus est, ut quam maxime cresceret volumen, ego dabo operam, ut quam paucissimis rixandi negotium absolvam. Quid enim aliud hîc est, quam rixa pene muliebris? Ille diligentissimus fuit in his quae faciebant ad prestigium: ego diligentior futurus sum in explicanda re. Ille totus est in convitiis: ego quantum licebit, in totum à convitiis abstinere. Atque utinam Leus sic versari maluisset in hac palestra litteraria, ut laudem captasset potius suam, quam exitium adversarii. Nunc illi magis placuit lex gladiatoria, aut occide, aut morere: & tamen intelliget prudens lector, me pro virili vitasse, ne dum meum defendo caput, graviter ledam adversarium, non quod ille mereatur hanc civilitatem, sed quod mihi magis placeat id, quod homini Christiano magis est decorum. Tantum ne quid erret lector hospes, paucis ut res habet docebo. Edideram Novum Testamentum, ad Græcorum codices versus ac recognitum: in ea Editione testatus sum, non esse fidendum iis quae proderem, nisi veterum codicum, nisi veterum interpretum consensus accederet, & pollicitus sum, proxima Editione me meliora redditurum omnia. Invitavi doctos, ut si quid haberent rectius, adferrent in commune. Atque eum laborem susceperam hortatu S. D. N. Leonis decimi. Leus antequam prodisset opus, aut antequam me nosset, & priusquam Græcas litteras attigisset, testatus est se reperturum in opere meo quod carperet. Prodiit altera Editio multo tum melior, tum emendatior priore, res ipsa docet: & tamen in priorem tam atrociter scribit Leus, non alia re provocatus, nisi quod schedulas quasdam, ut tum erant, exiles ac jejunas minutias appellassem, idque apud unum duntaxat amiculum, Leum interim laudans, non incessens. Hoc factum non alio lemmate preterit, nisi quod poster oris

Edi-

Editionis non sit omnibus copia, quasi liber ipsius latius sit volitaturus, quam nostra posterior Editio, cum is nec typographum, nec lectorem reperturus fuerit; nisi scriptus esset adversus Erasmus. Jam ut donemus, me alicubi lapsum insigniter, qua gloria sit hoc exagitare convitiis, quod ipse mea sponte correxisset? Deinde quam incivile, cum ex prioris Editionis lectione & Graece didicerit & Latine, cum tam multa cognoverit qua prius ignorabat, nusquam agnoscere beneficium, sed animo plusquam hostili, etiam illa arrodere qua recte scripta sunt? Sed omnium impudentissimum, quod verba quaedam mea, qua tum ex tempore & aliud agens annotaram, & sic annotaram, ut admirer illum potuisse legere, nunc ut rem serio scriptam evulget, & ad hac nunc tandem respondeat orbi, ad qua tum ne verbo quidem unquam respondit, praesertim cum ex Editione posteriore, ex aliorum admonitu, e suo studio locupletavit interim sua, quibus mea oppugnat incermia. Ad hac, quod Opus sic editum, ut esset usui studiosis, non ita taxat ut quaedam improbet, sed ut totum subvertat, quasi quisquam ante me scripserit Opus, in quo non alicubi desideres aliquid, quod ne ipse quidem praestitit Augustinus, cui tantum tribuere cepit Leus, posteaquam decrevisset illum perlegere. Quod si labor hic, quem suscepi, damnandus est in universum, cum Leone res erit Leo, non mecum. Ille bis approbavit, se non omnes Operis partes, certe studium & institutum meum: cuius iudicio si malui fidere quam Lei, nemo mihi visio vertet opinor. Haec enim ita loquor, quasi locis compluribus errarem etiam periculose, quod mihi tamen commune fuisset cum probatissimis nostra religionis auctoribus. Nunc dispeream, si reperientur annotationes Lei duae, quae sint alicujus momenti: & tamen illi largior eas quoque quas docti quidam suppeditarunt. Porro stylum ita dejeci, ut Leus queri non possit, se facundia praesidis oppressum esse. Hoc unum orabo lectorem, ne cui minus videar modestus, quod minus ambiciose meam ostento modestiam. Imo hoc ipsum debet ad modestiam laudem adjungi, quod maluerim aliquam hujus gloria iacturam admittere, quam cum incommodo adversarii iuri in solidum jus meum. De opere Lei nihil adhuc pronuntio; praeter illud unum, quod multis annis nullum legi Librum, unde minus didicerim, cum tamen objurger passim. Sed quicquid inter legendum tibi venit in mentem, optime lector, etiam atque etiam te rogo, ut si quid placet, imputes toti Britanniae: si quid displicet, in unum Leum conicias. Nam cum ea gens habeat tam multos insigni prudentia, probitate, modestia, doctrina, fideque praeditos, iniquum fuerit, ex animis hominis ingenio totam aestimare gentem: & tamen hoc facere solet hominum vulgus, quo magis visum est admonere. Comperi non paulo plus negotii quam putaram, non quod esset difficile refellere qua ille sic objicit, ut existimem nec ipsi placuisse qui scripsit, sed quod bona pars temporis in collatione locorum esset consumenda. praesertim cum ille frequenter pessima fide citet qua citat. Malueram totius saeculi infamem in rem publicis bonorum studiis profuturam, quam vel unum mensem talibus nanis refellendis. Sed procerum jam satis.

Sequitur responsio ad Notationes Eduardi Lei, quibus conatus est taxare nonnulla loca in Annotationibus Erasmi Roterodami, quibus emendavit atque explanavit quatuor Evangelia, juxta primam Editionem.

AD I. ANNOTATIONEM EDVARDI LEI.

Matth. l. CVM in prioribus schedis, quas habebat Joannes Atensis, quondam inclytæ Lovaniensis Academiae Vicecancellarius, paucis duntaxat verbis adnotassem ubi nos legimus, Christi generatio sic erat: apud Græcos haberi, Jesu autem Christi generatio sic erat: Leus rem proluxa disputatione dilatat, meque meo, ut ait, jugulat gladio. Nam cum, annotans in Caput Epistolæ ad Corinthios posterioris quartum dixissem, nefas esse, si quis in divinis Litteris, vel unum apicem sciens ac volens mutet: hujus legis, quam Ecclesia sanxit, & ego meo calculo comprobavi, neglectæ reum agit. Verum hic libens rogarim Leum, quid scribæ facturum sit, qui quod frequenter evenit, unum aut alterum verbum omiserit in describendis Voluminibus sacris? Num hac lege vocabit ad poenam violatæ majestatis Evangelicæ? An excusabit, imprudens fecit, dormitans fecit. Quid si Leus ipse, referens locum aliquem ex arcanis Litteris, per imprudentiam aut oblivionem omiserit, aut addiderit verbum, id quod facit aliquoties, num agnoscat legem Deuteronomii, aut Apocalypsis? non opinor, sed excusabit incuriam humanam, quæ nulli non obrepit alicubi, quantumvis etiam caverit. Et mihi ceu grave piaculum vult imputari, si quid omisissum sit ab operis typographorum? nam absente me pars ea fuit excusa. Hæc, opinor, erat justa defensio, etiamsi quid cessatum esset in hac Editione, qua fere nunc utitur Ecclesia, cujus auctoritatem Leus vult esse sacrosanctam, etiamsi non hac utitur sola. Quis enim hætenus tanta cura, tantaque religione vel scripsit calamo, vel formulis excudit sacros Libros, ut non alicubi deprehendatur aliquid immutatum? nunc hæc parte nihil admissum est, tantum unica vox, quæ in Græcis Exemplaribus redundat, à nostris omissa est, qua quidem in re nulla est facta injuria lectioni Ecclesiasticæ, imo potius habitus honos. Mihi primum erat in animo, Græcis addere nostra Latina, sic ut habent, ac lectori relinquere studium dispiciendi, quæ congruerent, quæ dissiderent: & facturus eram, si quidam ex tempore dedissent diversum consilium. Proinde non eram tum admodum anxius in hoc, ut per

A omnia Græca quadrarent ad Latina, adeo ut aliquoties ne contulerim quidem, praesertim in Luca, quod id temporis valetudinis imbecillitas impar esset tam variis laboribus, quos si gustasset Leus, non ageret Editionis alienæ tam morosum censorem. Denique patiar ut hic vincat Leus, si doceam re ipsa, in Exemplari certe altero, in marginali spatio, manu famuli adscriptum Jesu. Sed liberemus operas hoc crimine, liberemus castigatores, quorum industriæ fere fidebam in hujusmodi, sit à me cessatum, & cessatum in utraque Editione, quid aliud potest accusare Leus, quam per incuriam vocem, quæ additur apud Græcos, in nostra Editione non fuisse additam? Nec est quod hic me stringat mea lege, cum ego dixerim esse nefas, si quis sciens ac volens mutet quicquam. Quid autem hic causæ fuerat, cur sciens ac volens omitterem, cum propositum esset, quicquid in Græcorum codicibus haberetur, Latine reddere? Quis autem sit tam insanus, ut arbitrato suo mutet quod est in arcanis voluminibus? Si nobis compertum esset, quid esset scriptum ab Apostolis & Evangelistis, impius profecto foret, qui vel apicem conaretur immutare: nunc cum nec Græcorum codices, nec Latini satis inter se consentiant, cum quotidie depraventur à Librariis, velimus nolimus aliquid est immutandum nonnunquam. Neque consequitur, si quis ad hanc provinciam idoneus, id tenter, continuo jus fore quibuslibet, etiam coriariis, id quod Leus ratiocinatur. Si nefas est mutare quod legit Ecclesia, cur in utroque Testamento tam multa ausus est mutare Hieronymus? cur in Commentariis suis toties adfert vel ex Hebræorum libris, vel ex Græcorum Exemplaribus, quod ab hac lectione, quam Leus Ecclesiasticam vocat, diversum est, & sic adfert, ut quod Græci legunt præferat nostræ lectioni? Id si cui dubium est, legat hujus enarrationem in Psalmos, in Prophetas, & in Epistolam ad Ephesios. His me tueri poteram, etiamsi quid mutassem, & sciens mutassem ex lectione recepta. Si nemo depravasset sacros Libros, otiosus esset castigator, imo etiam impius esset. Si quis audebit dicere in codicibus, quibus nunc utitur Ecclesia, nihil esse diminutum, nihil additum, nihil depravatum, nihil male redditum, patiar rejici quantumvis eruditum castigatorem: si res adeo manifesta est, ut negari non possit, non tollo quod legit usus Ecclesiasticus, certe liceat admonere studiosos. Jam quod ratiocinatur, si quicquam mutetur, ingens imminere periculum, ac brevi vacillaturam auctoritatem Scripturæ di-

divinæ, non mihi persuadeo *Leum* esse tam stupidum, ut hæc scribat ex animi sui sententia. Suspicio illum hanc canere cantionem vel in odium mei, vel in gratiam quorundam, & unius præcipue, de quo vel absque cribro facile divinabis lector. Quid fiet Græcis, qui ex Evangelico codice pronuntiant sacras lectiones, & ea gratia nonnunquam addunt è superioribus repetitum nomen *Jesu*, aut vice pronomini *eius*, ponunt nomen ipsum? Quid nobis, cum in Templo solenniter addimus, *In illo tempore dixit Jesus discipulis suis*, quod aliquoties non habetur in Evangelii eo loco? Quid fiet divo *Luce*, qui precatonis Dominicæ partem omisit? quid interpreti Latino, qui coronidem, quæ habetur in Græcis libris, omisit, non approbante *Leo*? Sed ne joculari videamur in re seria, ætate *Origenis* variabant Græcorum Exemplaria, temporibus *Ambrosii* & *Augustini* variabant Exemplaria, variant & hodie non paucis in locis, nec vacillat tamen auctoritas divinæ Scripturæ. *Spiritus*, inquit, *Sanctus auctor est divina Scriptura, atque is non est auctor dissensionis ac mendacii. Non est igitur à Spiritu quod variat, & quod cum illo non consentit, adversatur: proinde veluti inimicum Spiritui Sancto rejiciendum.* Hoc syllogismo labefactat *Leus* auctoritatem omnium sacrorum Voluminum. Si quicquid variat rejiciendum, & variant alicubi tum Hebræorum, tum Græcorum, tum Latinorum sacri codices, nihil igitur non rejiciendum. Ostendat nobis suo digito *Leus*, quæ sit illa lectio quam dictavit Spiritus Sanctus, & hanc unam amplexi, quicquid ab hac variat rejiciemus. Quod si ille non potest, ex collatione Linguarum & Exemplarium, ex lectione, ex interpretatione celeberrimorum auctorum nobiscum scrutetur, quæ lectio sit maxime probabilis. Verum ad hujusmodi causificationes abunde respondimus in Epistolis & Apologiis nostris, quas multis modis deprehendo non legisse *Leum*: atqui legisse debuit, priusquam ad calumniandum accingeretur. *Leus* sic mecum agit, quasi cum quis volumen ex alia lingua vertit in aliam, ea interpretatio tribuenda sit Spiritui Sancto. Sed longe secus sentit divus *Hieronymus*, multum interesse putans inter vatem qui Spiritu afflatus loquitur, & interpretem, qui tantum reddit, quantum Linguarum peritia dicendique facultate potest assequi. Quod si quicquid è Spiritu Sancto non est, id adversatur Spiritui Sancto, & si quicquid adversatur, rejiciendum est: cum *Hieronymo* auctore, nulla interpretatio sit è Spiritu Sancto, qui non dubitat & Septuaginta Interpretum cellulas ut mendacio constructas, ridere, rejicienda est hæc interpretatio, quam *Leus* solam vult esse sacrosanctam. Judex cum pronuntiat sententiam, non pronuntiat afflatu Spiritus Sancti, an ideo protinus hujus sententia adversatur Spiritui Sancto? Imo Scriptores orthodoxi frequenter inducunt interpretationem alienam à sententia ejus, qui Spiritus afflatu scripsit. Argumento est quod sæpe pugnant inter se quæ adferunt. An protinus adversatur Spiritui Sancto, quod vir pius pro suo captu colligit è sacris verbis, etiam si non assequitur verum sensum Spiritus Sancti? præsertim cum pium sit quod adfert, quamvis non congruens ad eum locum, congruens tamen ad bonos mores? Ad hæc, si nulla fides est interpretationi varianti, nulla fides erit enarratoribus sacris, non infrequenter inter se dissidentibus: nulla fides *Hieronymo*, qui nonnunquam secum ipse dissidet. Etiam atque etiam vide, te quæso, lector, quibus Dialecticorum argutiis mecum agit *Leus*, quibus laqueis me captat.

Mox ceu rem adamantinis rationibus evicisset, perorat ad hunc modum: *Proinde posteaquam inter nos convenit, nihil esse mutandum, expendamus an hic locus in capite annotationum obnoxius sit mutationi.* Obsecro te, inter quos convenit? An istiusmodi frivolis lemmatis cuiquam persuaderi putat, nihil esse mutandum in codicibus sacris? Definire magis oportebat, quid esset mutare sacram Scripturam, si voluisset videri Dialecticus, & eo constituto proferre *Chrysippeas* illas *εἰσαγωγὰς*. Verum hæc qualis qualis est disputatio, quanquam ad hunc lo-

A cum nihil attinebat, tamen auxit annotationem, per se pusillam ac jejunam: quanquam in proximam Editionem & hunc annotaram locum: nec hunc solum, verum & alios nonnullos, quos *Leus* non attigit. Hic illico vociferabitur *Leus*, me mendacem & ingratum. Patiar, nisi producam testes, quibus ostendi locos in contextu paucos, in annotationibus complures mea manu vel correctos, vel locupletatos, potissimum occasione paraphraseon, multa diligentius excutienti. Porro quod ait, *Chrysostomum* consentire cum Græcis codicibus, quod apud hunc quoque reperitur additum nomen *Jesu*, posthac non clamabit, opinor, quicquid discrepat in Græcis voluminibus à Latinis, ab hæreticis fuisse depravatum, nisi forte *Chrysostomus* hæreticam lectionem sequutus est. Si probat quod *Chrysostomus* addiderit *Jesu* nomen, adimit fidem nostræ lectioni: sin diffidit *Chrysostomo*, ne posthac urgeat me illius auctoritate. Sed quo tandem argumento probat *Leus*, quod *Chrysostomus* legerit *Jesu Christi*? an quia sic habetur scriptum in codice? quasi scribæ non subinde chartis illinant, non quod reperiunt in Exemplari, sed quod impressum est memoriæ. Certe nullam conjecturam præbet interpretatio, unde queas divinare, quod *Chrysostomus* addiderit nomen *Jesu*. De *Christo*, hoc est, de *Messia* meminit, de *Jesu* non meminit. Ubi nunc est ille cornutus syllogismus, quo me miserum constringit: *Si bene habent Græca, cur omisit? Sin male, perperam adderetur & Latinis.* Quasi vero hoc agatur, ut si quid in Græcis codicibus dissideat à nostris, protinus radantur Latina. Jam quod sequitur non satis intelligo, *Itaque ex Græcis libris saltem hoc loco, ut ne simpliciter dicam, nisi ubi talis locus occurrit, corrumpentur potius, quam castigarentur Exemplaria Latina.* Si sentit de Græcis depravatis, cur addit, *saltem hoc loco*? An non quovis loco depravarentur Latini codices, si ad Græcos depravatos mutarentur? Deinde quid sentit hic sermo, *ut ne simpliciter dicam, nisi ubi talis locus occurrit*? Non possum refellere quod non intelligo. Et hic mihi tribuit eloquentiam, ad invidiam usque mirabilem, cum ipse tanto dicat artificio, ut homo non omnino rudis Romani sermonis non assequar. Sed opinor hic ad manum illi non fuisse, qui locis aliquot addidit nitorem ac mundiciem, ut ipse vocat, *Erasmicam*. Tametsi divino *Leum* hoc sensisse, si in codicibus Græcis occurrat locus incorruptus, qui in Latinis codicibus sit depravatus, recte in nostris emendari quod vitiatum est. At ubi interim illa lex, quæ verat quicquam immutari? Ad hæc, quam belle commentus est epitasim illam, *hoc magis esse nefarium omitti, quo sacratius est nomen Jesu*: quasi non multo sceleratius sit in litteris sacris omitti pusillum adverbium, non, aut addi, non suo loco, quam nomen *Jesu*, quamvis sacrosanctum: aut quasi sit futurus multo excusator, qui sciens omitteret nomen *Herodis* aut *Pilati*. Ut ne dicam, in *Christi* vocabulo & *Jesu* nomen comprehendit. Denique negat se velle ut libris Latinis hic addatur nomen *Jesu*, quamvis sacrosanctum, quasi protinus hoc futurum esset, ni *Leus* fieri vetuisset. Hæc est illa lex, qua sicuti testatur, perpetuo me stringet tota hac disputatione. At ista lex non minus urgebit interpretem hunc, cui *Leus* nihil non tribuit, quam me. Constat Novum Testamentum Græce scriptum, & scriptum afflatu divini Spiritus. Hoc mihi cum *Leo* convenit. At interpretes hic non paucis locis addit aliquid de suo, vel explicandæ rei gratia, vel coactus idiomate Græci sermonis, non respondentis ad orationem Latinam, vel animi gratia. Cur ille non veretur injuriam facere Spiritui Sancto? Sed harum næniarum plus satis. Atque his avibus rem feliciter auspiciatus, pergit ad reliqua: ad quæ priusquam respondeam videor mihi meo jure facturus, quando *Leus* usque adeo inclementer plumas suas à me revellit, ut frequenter auferat & meas, si vicissim hic in illo desiderem ingenuam animi gratitudinem. In schedula, quam ab *Atensis* scriba quidam interceperat, prima erat annotatio, ex *Chrysostomi* lectione, scribendum in *Matthæo*, ad virginem

ginem desponsatam viro, cui nomen *Joseph*, de domo & familia *David*, atque hanc clausulam existimabat vehementer pertinere ad explicandam *Christi* genealogiam. Verum hic errorem suum intellexit, partim ex meo colloquio, partim ex annotationibus posterioris Editionis, ac prudenter omisit, quod perperam scripserat, nec tamen agnoscit, cujus beneficio vitavit eum lapsum. Siquidem quod *Chrysostomus* inter enarrandum retulerat ex Euangelio *Luca*, *Leus* existimabat addendum in *Matthaeo*, quem explicabat *Chrysostomus*. Fateatur oportet, hic quod addi volebat, non esse in libris Latinis, & eos non patitur a quoquam emendari. Græcorum codices omnes habet suspectos. Et unde volebat hoc addi, nisi ex Græcorum codicibus? Sed nititur auctoritate *Chrysostomi*. Quasi ego non passim nitar auctoritate talium virorum. Postremo si fatetur, alicubi deesse in nostris voluminibus, detrahit illis omnem auctoritatem, si modo recipimus ipsius ratiocinationem. Omisit & illam, quæ tum erat illi, ni fallor, quarta, in qua me notat, quod ita putarim rectius vertendum, *noli timere adungere tibi*, &c. quam *noli timere accipere conjugem*. Quod *accipere conjugem* Latinis dicatur, qui duxit uxorem, at *Joseph* jam duxerat. Et hic objicit mihi *Chrysostomus* Latine versum, cum ego loquar de proprietate verbi Græci *ἐγγαμίζω*. Atque hac quoque de re illum admonui. Quod si mihi tum plures annotationes suas communicasset, fortasse lapsus esset in paucioribus, ac melius illi consuluissem inimicus, ut putat, quam ipse sibi nimium amicus consuluit, qui maluerit suæ pariter ac meæ famæ labem adspargere, quam utrique bene consultum esse.

AD II.

**Eo-
dem.** **A**notaram ex *Hieronymi* Commentariis, quos scripsit in *Matthaeum*, colligi, quod is legerit, *Ecce virgo in utero habet*. Atque hanc rem ita perplexe tractat *Leus*, ut existimem ipsum vix intellexisse quod scriberet. At ne multa repetendo nimium in his teram operæ, relego, lector, quæ congestissimum hunc in locum in Editione posteriore. Objicit mihi *Chrysostomus*, qui legat, *habebit*, quasi istuc negem, aut quasi non idem legam ipse. Objicit, quod aliis locis *Hieronymus* citet, *in utero habebit*, quasi vero sit infrequens *Hieronymo*, uti vulgata lectione, quam tamen alibi reprobet. Et fieri poterat, ut hic quoque Librarius pro *habet*, scripserit *habebit*. Atque hic mihi *Leus* citat verba *Hieronymi*, quorum nulla erat mentio in schedis quas habebat *Atensis*, videlicet ut lector ignarus arbitretur me hæc ex hujus annotationibus addidisse in Editione posteriore. Deinde ex *Hieronymi* verbis colligit quædam *ἀνύστατα*, quibus ipse offensus, etiam in prior Editione rejeci *Hieronymianam* annotationem. *Habet*, inquit, *presentis est temporis*, quasi quisquam hoc ignoret. Sed rem notat præteriti temporis, nempe *concepisse*. Cum enim *habere in utero*, nihil aliud sit Græcis, quam esse gravidam, nec gravida dicitur nisi quæ concepit, idcirco *Hieronymus* meminit temporis præteriti. Sed *Leus* ne pereat præteritum, vult legi *habuit*, quod id verbum sit præteriti temporis. Eadem opera legere poterat, *habuerat* aut *habuisset*. Verum *habuit* non congruisset cum eo quod sequitur, & *pariet filium*. Nam si credimus *Hieronymo*, prophetiæ sermo partem alteram refert tanquam præteritam, alteram veluti futuram. Jam virgo est gravida, quæ suo tempore pariet, quod in utero gerit. Existimat autem *Leus* rem pulchre posse consistere, si omnia verba mutantur in idem tempus: *Virgo in utero habuit, peperit filium, & vocaverunt nomen ejus Iesum*. Negat eundem esse sensum quoties mutatur tempus. Atqui hoc frequenter fieri in Prophetarum oraculis, docet *Hieronymus*, cum & Latinis vulgo *vicisse* dicantur, quos certum affirmamus victuros, & *perisse*, quos asseveramus perituros. Tempus diversum, sed sensus idem. Tandem huic consilio diffusus *Leus* decernit, hunc locum in *Hieronymi* Commentariis esse subditivum, coque radendum, meque objurgat, qui hoc neglexerim cum

A in emendando *Hieronymo* versarer. Quasi ego totum *Hieronymum* emendandum susceperim, etiam si *Amerbachius* adfui, si quando hærebant. Hic non hærebant, nec adfui semper *Basilea*. Denique quasi novum esset, si in his etiam voluminibus, quæ proprie mihi susceperam, resedisset aliquid mendarum, ut non dubito quin resederit. Si *Leus* subditivum putat, cur jubet corrigi? Sed dispungi mavult, etiam nullis Exemplaribus suffragantibus. *Leus* illico vult expungi, in mediis *Hieronymi* Commentariis, si quid non satis approbat. Quanto ego modestius, qui veritus mutilare Commentarios, quos auctor agnoscit, indicavi quid me offenderet. Quod si semper esset eradendum, quod in *Hieronymi* scriptis non probo, nemo me ferret cum mea novacula: imo *Leus* ipse falsarium clamat, qui tam sacrum auctorem mutilasse mea temeritate. Vides, erudite lector, quanta sit hic jocandi materia, si tam iniquus essem in *Leum*, quam ille in me. Ac post ubi mihi revellit plumas, demiratur quod adhuc persistam in sententia, videlicet tam periculosa. Sed in qua tandem sententia? An quod *Hieronymus* legisse videtur *habet*, pro *habebit*? Id negari non potest, ac ne *Leus* quidem negat. At hoc est quod nos annotavimus, & tamen ab *Hieronymo* dissentimus, etiam in Editione prior. Neque video quid hinc gloriæ sibi venetur *Leus*, *Fateatur*, inquit, *quod ego monui hunc locum esse depravatam, quem utcumque restitui, ut præ habebit legatur habet*. *Evangelista autem, quia non de futuro, sed de præterito narrat historiam, mutavit accipiet, & posuit habet*. *Qui enim habet, nequaquam accepturus est*. Deinde subnectit verba mea ex posteriore Editione. Certe ex hac clausula, *Qui enim habet, nequaquam accepturus est*, palam est *Hieronymum* legisse *habet*, non *habebit*. Mox *Leus* sic commodius connectit locum. Obsecro quid hic admonuit *Leus*? An legendum esse *habet* in *Hieronymo*? Appello eos, penes quos jam menses aliquot fuit exemplar *Leicarium* annotationum, relegant, & si quid hujusmodi compererint, credant *Leum* omnia vera dicere. Quid impudentius, imo quid dementius? cum ex ipsa *Lei* annotatione perspicuum sit, *Leum* ex me didicisse, quod in *Hieronymo* perperam haberetur, *habebit* pro *habet*; tamen, in Indice sui oblitus, *Fateatur*, inquit, *quod ego monui hunc locum esse depravatam*. Hæc qui scribit, aut frontem non habuit, aut mentem non habuit, aut lectori non putavit ulli mentem fore. Rursus docuit me legendum esse, *habet*. At in hac ipsa annotatione, quam excudit, conatur probare, non posse ferri verbum præsentis temporis, & contendit legendum *habebit*. An hoc est admonere, in Commentariis esse legendum *habet*? Nec aliud dico in posteriore Editione, quam dictum erat in prima, sed quod illic paucis perstrinxeram, fretus ingenio lectoris, hic explanatius refero, jam expertus tantum virum hac hallucinatum occasione. Si nesciebam, in *Hieronymi* Commentariis scribendum esse, *habet*, quorsum igitur attinent illa verba mea prioris Editionis? *Catearum divus Hieronymus hunc enarrans locum, legisse videtur ex præsentis temporis, non ex futuri*. Cur non admonebas, inquit, loci depravati? An hoc non est satis admonuisse, rem oculis ostendisse? Nolebam esse incivis in opus, quod tum nondum exierat in lucem. Porro quod senserim, verbo præsentis temporis intelligi rem præteriti temporis, vel illa verba declarant, quæ mox subjicio, *quasi Propheta cum futurum prædixerit, Evangelista respexerit ad id quod erat factum*. Sed hic non approbat meam rationem, cum non usquequaque sit idem gravidam esse & concepisse, cum concepisse dicatur & quæ posuerit uterum. Atqui, cum de ea loqueris, quæ sit paritura quod gestat in utero, prorsum idem est concepisse, & gravidam esse. Sed quin eodem lemmate rejicit hoc enthymema *Hieronymi*: *Qui enim habet nequaquam accepturus est*. An quæ semel concepit, non est postea conceptura foetum alterum? At commode, inquires, interpretandum, non conceptura est, quod jam concepit. At cur non æque com-

mode interpretaris mea? Non arbitror hæc à *Leo* scripta serio, tantum ulcisci me voluit, qui, ut ait, provocarim ipsum aliquando ad palæstram dialecticam. Scio rides jamdudum, lector, hæc pueriles nœnias, sed his urgeor ab his, qui me faciunt incendiarium Ecclesiæ Christi. Tandem perplexus, & æstuans inter has difficultates, confugit ad Evangelium Hebraicum, quod ait male versum à nescio quo, cum mea sententia probabilius sit *Matthæum* Græce scripsisse quam Hebraice, nec desint Auctores, qui putent hoc Evangelium ab *Joanne* Evangelista versum in linguam Græcam. Sed à quocunque versum est, hætenus eam translationem approbavit Ecclesia catholica. Quod si ea translatio caret fide, nec est alia, unde habemus nostram translationem? Vides, mi lector, quid consequatur. Atqui *Hieronymus* in Catalogo testatur, se vidisse Evangelium secundum *Matthæum* Hebraice scriptum. Cur igitur nusquam hinc petit præsidia, cum frequenter hæreat in *Matthæo*? Si quid vidit, vidit Evangelium *Nazaræorum*, quod quidam videri volebant ab ipso *Matthæo* conscriptum. Ex hoc subinde citat testimonia, cum ex altero nunquam verbum adferat, alioqui vir in his rebus non incuriosus. Sed hac de re copiosius alias dicetur, quando ad hunc locum non admodum pertinet. Jam quod disceptat de vocibus Hebraicis, quæ sunt in prophetia, respondeat *Joannes Oecolampadius*, quo auctore hoc admiscui meis commentariis: cui uni non paulo plus tribuo, quam multis *Leis*. Ille quantus sit in Linguarum peritia, testantur illius editæ lucubrationes: Hic nuper coepit hebraisare, idque nullo pene præceptore. Neque est quod clamitet, me mihi vindicare laudem alienam, cum ingenue testatus sim, hac in parte me *Thesæo* usum, etiamsi in posteriore Editione pleraque amputavimus. Et quod in priore fuit admixtum, magis additum est in gratiam typographi, quam ex animi mei sententia. Nam hoc agebatur illic, ne quis facile posset æmulari, quod tum perpauca essent Hebraicæ formulæ. Hanc, opinor, annotationem nemo sibi vindicabit, cum sit germanissimi *ma Lei*.

A D I I I.

QUOD *Christus* vetuit suos omnino jurare, quoniam *Matth.* de re videbam sese torquere Theologos, cum negari non possit, alicubi jurasse Apostolos, & hodie inter Christianos adeo receptum sit jusjurandum, ut nihil habeatur fere ratum, nisi intercesserit jusjurandum. Jurat populus Principi, jurat Princeps populo, jurant Sacerdotes Episcopo, jurant Cardinales & Episcopi Romano Pontifici. Hic igitur quatuor viis quærebam exitum ex objectionum laqueis. Primum ut distinguamus personam, deinde causam. Præterea consideremus sermonis tropum. Postremo mentem, modumque jurisjurandi. Quod ad personam attinet, Judæis ut imperfectis permillum est jusjurandum; Christianis ut perfectæ justitiæ sectatoribus interdicitur. Quod ad causam pertinet, hoc est, materiam & argumentum jurisjurandi, propono jusjurandum non esse vitandum in his quæ pertinent ad gloriam Christi, ac negotium pietatis fideique Christianæ: in rebus levioribus non item. Quod ad tropum orationis attinet, ostendo sermones hujusmodi non exigendos ad argutationem sophisticam, sed ad rei summam. Quemadmodum enim *Christus* cum prohibet, ne peram aut baculum circumferamus, non hoc agit, ut videatur Evangelii doctrinam violasse, qui baculum aut peram circumferat, quod citra culpam faciunt ii, qui profitentur institutum Apostolicum: sed ut liberet suos præcones ea sollicitudine parandi commeatus, qua laborant hominum legati. Quod ad mentem modumque jurisjurandi pertinet, etiamsi hoc quartum non est prorsus diversum à superioribus, admoneo, *Christum* non simpliciter vetuisse ne juremus, sed ne juremus eo more, quo tum jurabat vulgus. Sic enim jurabant Judæi, ut existimarent se non obligari ad præstanda promissa, nisi jurejurando aut voto essent obstricti, propterea quod simplici mendacio nullam pec-

A nam præscriberet Lex. Sic vetuit salutare quenquam in via, sic vetuit ditescere, sic noluit nos resistere malo, sic noluit nos appellari magistros aut patres in terris. Atque hic quoque *Leus* miscet dialogismos. Nec satis commemini, num quid responderim: magis arbitror nihil esse responsum, sed hoc, quod dicit me respondisse, desumptum ex posterioribus annotationibus. Verum hac de re nihil pugno, tametsi stultum sit ea vocare in seriam disputationem, quæ sic ex tempore notarim, ut vix crederem eum, cui uni scribebantur, esse lecturum. Fatetur *Leus*, jusjurandum esse tributum infirmis. Infirmos autem, ut opinor, vocat imperfectos. Cum idem ego dicam, tamen negat inter nos convenire, quod perfectos separem à vulgo. Imo perfectos separem à Judæis. Atque in eum sensum accipio illud, *Si vis perfectus esse, vade & vende, &c.* Bonus erat Judæus, servarat præscripta *Moyse*, *Si vis*, inquit, *esse meus discipulus*, hoc est, perfectus, *me sequere. Ad omnes*, inquit, *Leus*, *Christianos pertinent Christi canones.* Hoc cum illi non sint donaturæ Theologorum centuriæ, neque veterum, neque recentiorum, tamen ego largior: non quod omnes Christiani perfecti sint, sed quod horum professio collata ad Judæorum professionem sit perfecta, qui pro suis viribus adnituntur ad exemplar perfectum, quod est *Christus Jesus*. Quod si Christianos appellamus, quicunque *Christum* profitentur, quis neget inter hos esse imperfectos, cum sint & parricidæ? Ut ne commemorem quod *Lei* sermo secum ipse pugnat. Notat me, quod perfectos separem à vulgo Christianorum. Si Christiani suum habent vulgus, qui constat ut non habeant imperfectos? Verum tamen appello perfectos, quorum professio tendit ad scopum perfectæ pietatis. Sed ad rem. Quod hic flagitium admissum est, si demonstravi rationes aliquot, fortasse non tam absurdas quam putat *Leus*, quibus hujusmodi difficultas possit dissolvi? Sed illud impingit, quod rejecerim Veterum opiniones, idque colligit ex unica conjunctiuncula, *verum*, quæ sit adversativa. Ut illi largiar esse verum, quod colligit ex illa vocula, *verum*, qui minus mihi liceat alicubi, quod ipse sibi sumit *Leus*, quoties commodum est? Nunc cum scripserim, *verum opinor*, quid aliud quam meam opinionem illorum opinionibus admisceo, quo lector eligat quod maxime probet. Atque hic quoque monet lectorem, me non cecinisse palinodiam, nimirum in re tam periculosa. Quæso te, lector, quid fructus est, ad hunc modum puerilibus argutationibus conflictari? Atque hæc nisi scripsisset *Leus*, religio Christiana vergebat in extremum periculum.

A D I V.

IN calce precationis Dominicæ, Græci codices ad *Matth.* idunt hanc coronidem, *quoniam tuum est regnum & potentia, & gloria in secula seculorum.* Eam admoneo mihi videri sic additam ex solenni more cultus Ecclesiastici, quomodo apud Latinos in clausula Psalmorum accinitur gloria Patri, præsertim cum nullus interpretum attingat hanc clausulam, præter *Theophylactum Bulgarientem* Episcopum. At *Leus* objicit *Chrysostomum* interpretari, atque ita comperi in vulgatis codicibus, quos illius nomine legimus. Alioqui quicquid fere apud Græcos habetur commentariorum in Scripturam sacram, *Chrysostomo* tribuitur, adeo videtur hujus nomen apud illos fuisse plausibile. Feruntur autem hujus Commentarii in *Matthæum*, adeo diversi, ut aliquoties ex diametro pugnent inter sese. Præterea quid miri sit, si quis studiosus, quod putaret deesse in *Chrysostomo* adjecit aliunde, quemadmodum eximius Theologus *Jodocus Clithovens*, quod hiabat in *Cyrilli* Commentariis, quos edidit in *Joannem*, farsit ex *Augustino*? Postremo demus *Chrysostomum* interpretari voluisse, quod haberet sollemnis usus Ecclesiæ, non continuo docet hanc esse partem Dominicæ precationis, non magis, quam si quis enarrato Psalmo nonnihil etiam commentetur in versus duos adjectitios gloria Patri &c. Verum quid tandem hoc loco sibi vult

vult *Leus*? Placet addi, an non placet? Si non placet, mecum sentit: si placet, cum non possit addi nisi ex Græcis Exemplaribus, his, inquam, quibus nuntur hodie Græci, ubi est quod alibi vetat nostros codices ad Græcorum Exemplaria corrigi? Atque adeo si libet cavillari, si vult addi, & nos addimus in contextu. Si non placet addi, demonstravimus non addendum in annotationibus. *Hieronymus*, non est dubium quin consuluerit Græcos codices, & *Leus* videri vult hanc Editionem ab *Hieronymo* fuisse castigatam, & tamen is ne in commentariis quidem meminit hujus coronidis, ne quid loquar de *Cypriano*, qui peculiarem libellum huic precationi dicavit. Admonet nos *Leus*, esse tolerabilius, si quis per imprudentiam subtrahat aliquid è sacris Voluminibus, quam si quis addat. Quod si *Leus* utrobique ponat imprudentiam, non video quid intersit. Alioqui cur ante tantopere stomachabatur, omisum esse *Iesu* nomen? Denique laudat hic me, qui tantum tribuam auctoritati sanctorum & Ecclesie catholice. *Utinam*, inquit, *idem semper fecisses, sic non toties mutasses lectionem Ecclesiasticam*. Vix impetro stomacho meo. Quid? an ego usquam negligo auctoritatem Ecclesie, aut sanctorum? An usquam mutò lectionem Ecclesiasticam? qui palam testor, me mihi nihil tale sumere, sed totam eam provinciam relinquere primatibus Ecclesie. Certe hoc loco præfero lectionem Ecclesiasticam, quam *Leus* vult esse mutilam, idque per imprudentiam. Et tamen codicum Latinorum omnium, interpretum omnium summus consensus est. Quanto ipse modestius, qui simul & probo quod constanter habet Ecclesia Romana, & Græcos ostendi à nobis non dissentire ob coronidem adjectam. Nec enim sic ab illis adjecta est, ut velint esse partem precationis Dominice. Non hic querar quod rursus impingit mihi schedas meas nunquam à me relectas, quibus si vult esse pondus, proferat vicissim & ipse suas illas schedas rudes, ac puras putas, quas postea locupletavit leporibus ac myrotheciis Rhetorum, quas eliminavit, quas ad amussim absolvit. Arrodit obiter & hoc, quod *Theopylactum* appellarim abbreviatorem *Chrysostomi*, cum in nonnullis à *Chrysostomo* dissentiat. Quasi *Florus* ideo non scripserit Epitomen in *Titi Livii* historiam, quod aliquid addiderit de suo. Atque hanc rem tanti momenti pollicetur sese alibi annotaturum. *Mimus*, inquit, *est periculi in detrahendo, quam in addendo*. At non hic discrimen facit lex Deuteronomii, aut Apocalypsis, qua me stringit. Ea nec addi vult, nec adimi quicquam. Denique *Hieronymus*, cum tam multa mutaret in Vetere pariter ac Novo Testamento, an non deferebat auctoritati Ecclesiasticæ? Ego quod mutò in privata lectione, non volo quicquam habere ponderis, nisi comprobet Ecclesiastica auctoritas. Jam *Leonius* iudicium habemus, an id nihil valebit, nisi subscribat *Leus*? Et contemnere videbor auctoritatem Ecclesiasticam, nisi ad *Lei* regulam scripsero quicquid scribo? Tales annotationes scribit, qui tanto supercilio contemnit *Erasmum*, nihil illi tribuens præter eloquentiam, sibi sumens eruditionem, & acumen ingenii.

AD V.

NOTAS, inquit *Leus*, *Evangelistam*, quod aliquanto *coactius* adduxerit auctoritatem ex *Esaia*. Imò notandi verbum, *Lei* est, non meum. Siquidem hic idem ago, quod agit *Chrysostomus*, excusans *Matthæum*, quod Prophetæ locum nonnihil deflexerit ad suum negotium, quodque illic dictum est de passione Christi, deque sublati hominum peccatis, hic accommodet ad ægrotos sanatos. Sed idem, inquit *Leus*, facit reverentius multo *Hieronymus*. Quasi vero dictum sit irreverenter, aliquanto *coactius*. *Hieronymus*, inquit *Leus*, si quid tale inciderit, tribuit auctoritati Apostolica: quasi ipse non idem faciam, qui non ob aliud hoc admonui, quam ne lector offenderetur citatione *Matthæi*. At *Hieronymus* non veretur de *Paulo* dicere, quod fortuitum occursum inscriptionis torserit in argumentum fidei, quod testimonia Scripturarum apud

illum pugnent, quæ suis locis non pugnant: non veretur excutere testimonia Evangelistarum, quæ citant ex Testamento Veteri. *Non puto*, inquit *Leus*, *coactius locum cuius Spiritus ille scripsit*. Quasi totus divinæ Scripturæ sermo non ad nostrum captum ubique balbutiat: quasi *Christus* ipse non multa dicat oblique, non multa dissimulante, non quædam etiam ironice, videlicet sermonem suum attemperans ad affectus eorum, quibus tum loquebatur. *Paulus* habet consilium, quod non habet à Domino: habet Domini præceptum, quod ipse non exigit. Et miramur, si Evangelista Prophetæ sermonem ad rem suam accommodat? Et tamen hoc ipsum bis diminui. Habet enim mitigationem aliquam, primum, comparativum ipsum, *coactius*, nec eo contentus adjicio, *paulo*. Postremo quod dico, *coactius*, non refertur ad mentem Spiritus, sed ad sermonis superficiem, unde mira libertate subinde deflectit *Paulus*, ut alicubi videri possit violentior. At non discedit interim à consilio divini Spiritus. Jam in Indite non recipit *Leus* meam moderationem, qui mutarim, nonnihil deflexit ad suum negotium. Si deflectere, inquit, est aliquomodo errare, non recta ire, plane temerarium fuerit de Evangelistis sentire quod deflexerint. Quis sic interpretatus est deflectendi verbum? Quoties *Christus* sermonem aliorum ad alterius sermonis occasionem deflectit, velut in colloquio cum muliere Samaritana, de monstrata Templi structura, de ostenso Cæsaris nomine? Quomodo tuebimur *Paulum*, qui titulum aræ torfit in argumentum prædicandi *Christum*?

AD VI.

Ad sextam illius annotationem, non est cur respondeam, cum inter nos nulla sit controversia. Cum mihi *Basilæ* primum ederetur hoc opus, suppeditatum est nobis è Bibliotheca Prædicatorum volumen Græcum Homiliarum *Chrysostomi* titulo, in *Matthæum*, sed imperfectum. Ex eo quamdiu suppetebat, quædam annotavimus, in quibus & hoc, quod cum noster interpret legisset videretur *idōv*, quandoquidem vertit, *Videns autem Iesus*: admonui, in eo volumine scriptum fuisse *eidōv*, id est, cum sciret *Iesus*, verbo nonnihil immutato, sensu manente qui fuerat: id cum indicassem in scholiis, sequor tamen quod in Græcis voluminibus cum nostra lectione congruebat, præsertim cum eos Commentarios deprehenderem multis scaterere mendis scribæ culpa. At hac quidem in re mihi subscribit *Leus*. Quid igitur annotavit, aut quid à me mutatum voluit? Quandoquidem hunc locum recenset inter eos, in quibus noluerim *παλιωδὲν* homo periculose pertinax. Nam verò quemadmodum nos legimus. An id nefas est verbo admonuisse, fuisse codicem, in quo habetur *eidōv*. Jam quod scribit in nonum *Matthæi* Capitulum, non haberi *Chrysostomum* Latinum, aut non intelligo quid dicat, aut demiror quos oculos, quosve codices habeat *Leus*, cum ego reperiam hujus enarrationem in nonum Caput, quemadmodum & in cætera, in quibus tamen interpret verterit, *videns*, quid Græce legerit incertum. Porro quod sequitur apud *Leum*, multo minus intelligo. Ait in Indice, *titulum, quem mihi fateor fuisse suspectum hoc nomine, sibi magis etiam suspectum esse, quod interpret Chrysostomi Capitulum hoc omiserit, quod consuetudinem est non fuisse omisissimum, si nullus codex Græcus, quo is utebatur, habuisset*. Nam nihil dubito habuisse illum diversa Exemplaria Græca, cum interpretaretur. Hactenus *Leus*. Ut demus omisum ab interprete Caput, quod ipsa res me tacente refellit: Quid? an interpret habuit omnia Græcorum Exemplaria? Sed finge illum habuisse centum, non potuit unum habere, quod in centum non habebatur? Præterea quem titulum habet suspectum *Leus* Græci codicis? Eum non vidit. Et cur habet suspectum? An quod interpret non verterit nonum Caput? Imò hoc minus debuit esse suspectus liber ille quod non fuerit hoc parte mutilus. Sed ille liber Græcus ideo mihi fuit suspectus, quod videretur alius ab hoc, quem nos

habemus Latium, nec eruditione copiaque ac stylo videretur respondere. Ac mirum est, hinc *Leum* meo iudicio subscribere, quod alias non solet, cum tamen eam suspicionem, quæ prima specie sese objecerat, propius inspecta repoluerim. Sed placuit illi quicquid officeret meæ sententiæ: qua quidem in re non admodum dissimilis videtur illi mulierculæ, de qua fertur fabula vulgaris; quæ cum iterum atque iterum juberetur, sese interius accedens ab ripa subducere, non desuit abire in tergum, donec in torrentem collapsa periret. Quod meum fatum, ut cogar huiusmodi deliramentis respondere? At quæ frons hæc scribentis orbi, hæc scribentis in *Erasmo*, hæc pertrahentis ad Christianæ fidei periculum?

A D VII.

Matt. **S** EPTIMA annotatio nihil pertinet ad emendationem ^{xiii.} Novi Testamenti. Tantum moveram scrupulum lectori, cum apud Hebræos *fratres* dicantur, non solum quibus sint communes parentes, verum etiam qui sint ejusdem familiæ, aut etiam Gentis ac Tribus, qua quidem in re divus *Hieronymus* eleganter irriserit inscitiam ac stuporem *Helvidii*, qui quod in Evangelio legisset *fratres Jesu*, putarit *Mariam* semper virginem, post editum *Jesum* alios sustulisse liberos ex *Joseph*. Demiror cur idem *Hieronymus* hunc enarrans locum scripserit, *Miraris si errant in fratribus, cum errent in patre?* Nam in patre tota errabant via, suspicantes *Jesum* vulgari more genitum ex complexu *Joseph* & *Maria*. Sed illud disquiro, quomodo errant in fratribus, cum nihil vetuerit eos esse cognatione conjunctos *Jesu*. Neque enim *Judei* sic existimabant *Jesum* filium *Joseph*, quemadmodum narrat Evangelista *Lucas*. Alioqui non errassent in patre, quod ait *Hieronymus*. Hunc nodum ita dissolvit *Leus*, ut dicat, *quemadmodum Joseph falso putabatur pater Jesu natura, ita Jacobum Joseph, Simonem & Judam falso creditos natura fratres Jesu*. Quod si *Leus* natura vocat fratres cognatione conjunctos, nihil vetat hos natura fuisse fratres *Jesu*. Atque hic nihil adsevero, tantum obiter inquirendum propono. Sed *Leus* non contentus mihi impingere, quæ sic obiter annotavi, objicit & ea quæ fortasse plusquam ex tempore notaram in schedis illius. Quasi vero sit mihi reddenda ratio omnium quæ quocunque modo notantur. Finge me nonnihil annotare in margine codicis mei, quod mihi præbeat occasionem dispiciendi, num continuo compellar tueri? Si *Leus* suas schedas, quales tum erant, evulgasset, (erant autem perquam jejunæ) tamen à me posceret iniquum, cum ille sua per otium scripisset, ego aliud agens ex tempore non scriberem, sed notarem. Quod si illi erat in animo ea refellere, cur tum temporis non refellebat? Cur nunc demum jam bis edito volumine, meas nœnias profert? suas occultat? Quod tum scripsi, li tem adhuc esse sub iudice, an *Maria* & *Joseph* fuerint ejusdem familiæ, nihil aliud sensi, quam hac de re nondum satis convenire inter *Lyrannum* & *Paulum Burgensem*, inter *Jacobum Fabrum* & alios quosdam. Nec defunt qui diluant argumentum legis, vetantis jungi matrimonio, Tribu disjunctos, cum demonstrent ex historiis, ob bella, ob demigrationes, sæpe confusas fuisse familias. Quod si possit obtineri, *Joseph* & *Mariam* diversæ Tribus fuisse, non difficile fuerit explicare difficultatem, quomodo errarint in fratribus. Neque me fugit, *Judeis* fratres dici, qui sint ejusdem Tribus, cum hi quoque *fratres* dicantur iisdem, qui diversæ sint Tribus, modo generis *Judaici*. Sed hoc in loco non est verisimile, *Judeos* de longinqua vehementerque generali cognatione sensisse, cum ex fratribus & sororibus æstiment *Christum*, quemadmodum & ex parentibus. Notat & hunc locum tanquam à me relictum, & addit me nondum sentire, *Joseph* affinitatem ad *Christum* pertinere. Sentio posse attingere, sed quæro an adeo pertineat, ut propinqua cognatione *fratres* dicti sint *Judeis*, qui cum de *Joseph* cognatione perperam senserunt, verisimile est & de *fratrum* nomine

A perperam sensisse. Verum hæc ad vivum excutere, nec tum erat hujus instituti, neque nunc est animus, præsertim cum sit ἀπεροδιόντων.

AD VIII.

A DMONVERAM, *Petrum* adversantem *Christo*, to-Matt. tidem verbis repulsum, quibus ante repulerat ^{xvi.} Diabolum: imo eodem vocabulo compellatum *Satan*. Quod admonui verum est. Nam ita constanter habetur in Græcis codicibus. Sic legitur in Exemplari *Corfendoncensi*, sic in *Paulino*, sic in hoc quod ex vetustissimis Exemplaribus ediderunt Fratres *Amerbachii*, sic in eo quod nunc frequentissime est in manibus ex Editione *Joannis Petri Langedorsii*, ac *Joannis Frobenii*. Quid *Leus* in suis legerit, nescio. Nec est quod hic in me stomachetur, quasi dixerim ipsum cæcutire, quod in illius opinor scheda notaram, in omnibus sic haberi, etiam in antiquis. Siquidem quoties ita loquimur, utique loquimur de his Exemplaribus quæ nobis contigerit videre. Fateor hoc deberi *Leo*, quod *Origenis* locum inspexerim, qui fortasse me fugisset, fortassis & ille occurrisset inter tam multos, quos nullo monitore adjecimus. Hoc laudis non invidemus *Leo*, si ita videtur. Quin & hoc illi debetur, quod cum in Editione priori scripisset, *totidem verbis repulsum* *Petrum*, quibus ante repulsum fuisset *Satanas*, in posteriore adjecerim adverbium, *pene*, quo cavillationem excluderem, etiamsi *totidem verbis* dicitur, quod *pene* *iisdem* dicitur. Hanc igitur plumulam, si videbitur, *Leus* sibi vindicet. Porro quod *Leus* non contentus dixisse *totidem verbis*, addit & *iisdem*, plus mihi tribuit quam ego scripserim. Deinde quod *Leus* semel atque iterum hujus lectionis mentionem faciens recitat, *retro me*, quid sibi velit nescio: neque enim hic sermo mihi unquam lectus est, nec à me refertur. Et hæcenus sane mihi satis convenit cum *Leo*. Cæterum in hoc nondum est mihi placatus, quod in posteriore Editione subjecerim, *mihi non videri malum referre, utrum dicas ὁπίσω, an ὁπίσω μὲ, cum alterum sit repellentis à se, alterum invitantis ad obsequium*. Sciebam hæc admonuisse *Origenem*, qui solet in huiusmodi minutis non infeliciter philosophari. Verum hic lubens rogarim *Leum*, utrum referat, si exiturus dicat famulo, *sequere*, an *sequere me*. Tantumdem, opinor, referet, an dicas ὁπίσω, an ὁπίσω μὲ. Nisi sentire malumus, Diabolum esse jussum, non abire post tergum *Christi*, sed retrocedere, hoc est, in tergum suum abire. Neque protinus qui jubetur post tergum nostrum abire, jubetur sequi nos: sed is definit nobis in faciem obistere, quem repulsum à tergo relinquimus. Cur autem potius offendat nos hic additum pronomen *me*, quam ipsum *Satana* vocabulum, quod *Petro* tribuit *Christus*, commune cum Diabolo? Cum igitur nec in Græcorum nec in Latinorum codicibus constanter habeatur, quod annotavit *Origenes*, alicubi duobus verbis admonui, mihi videri festivam & elegantem quidem argutiam esse, quod genus multas reperire licet, tum apud *Ambrosium*, tum apud *Hieronymum*, quæ cum in commentatione suam habeant gratiam, in seria excussaque disputatione non essent habitura pondus. Et tamen faveo annotationi *Origenica*. Neque quicquam immutandum censo in nostris Exemplaribus. Cæterum quando nullum adhuc Græcum Exemplar reperi, quod *Origenis* annotationem observet, nolui dissentire ab eo, quod vertendum susceperam. Si mihi non fidit *Leus*, vel *Aldinam* consulat Editionem, cujus nulli non est copia.

AD IX.

S USCITAT mihi tragediam quod ἀντάλλαγμα, quod ^{Eo-} ^{dem.} interpret vertit *commutationem*, ego monuerim vertendum in eundem sensum, sed explanatus, *Quid dabit homo, quo redimat animam suam?* Ac vociferatur, me temere mutasse lectionem Ecclesiasticam, cum *Hieronymus* neget se ausum mutare verbum *clarificandi* receptum, cum δοξάζειν magis sonet *glorificare*.

care. Primum quando desinet mihi *Leus* calumniose impingere, quod mutem Ecclesiasticam lectionem, eum eam non attigerim? Postremo sic ubique insulcit suam Ecclesiasticam lectionem, quasi Græci non habeant aut habuerint magis etiam Ecclesiasticam. Deinde non videt, aliud esse *Hieronymi* negotium, aliud meum. Ille novam lectionem invehebat Ecclesiis, ego cubiculis duntaxat, ac museis. Ad hæc quæ religio hic habuerit *Hieronymum* nescio; certe nonnullis in locis audet dicere, in hac lectione, quam *Leus* appellat Ecclesiasticam, redundare quædam, velut in eo loco, *qui irascitur fratri suo sine causa*, monet, *sine causa*, additum esse à nobis, non scriptum ab Evangelista. Atque id facit non uno in loco. Quædam verba libere rejicit ac reprehendit. In Veteris Instrumenti libris, quam multa mutavit, quæ tum diffidebant ab Ecclesiastica lectione? Quam vero deridet cucurbitarios illos Deos in *Africa*, qui ob voculam mutatam in *Jona* seditionem excitant? Septuaginta interpretatio olim erat Ecclesiastica lectio, & tamen hanc libere damnat *Hieronymus*, & alicubi mendacium appellat. Quod sicubi *Hieronymus* non ausus est mutare vocem receptam, nihil aliud movit virum, quam ne quid novitas offenderet vulgus indoctum. Nam id temporis opifices etiam Latine sciebant. At nunc ejus periculi nullus est metus. Doctis hæc scribuntur, & constat Ecclesiæ sua lectio, & constabit per me quidem. Hæc nihil ad populum, nisi quod seditiosi quidam hæc stultissime vociferantur apud imperitam multitudinem, in cujus stultitia summum illis præsidium esse solet, si quem velint ulcisci. Postremo quæ prudentia fuisset, cum suavis doctorum hominum illud suscepissemus, ut Novum Testamentum liberum à solœcismis, quantum liceret, inoffensus legi posset ab his quibus placet sermonis integritas, si prudentes etiam sermonis vitia veriti fuisset mutare? Quod olim sic vertit interpretes, id imperitæ plebi tributum est, cum Evangelium legeretur ab omnibus idiotis, ab agricolis ad stivam decantaretur, à coriariis in officinis, à mulierculis in tetrinis, ob linguam omnibus utrique communem. Propter hos, & apud hos *Augustinus* mavult *ossum* dici, corrupte, quam *os*, bene Latine. Nunc hic dies aliam vitam deserit, alios mores postulat. At vide quam belle probet *Leus*, non fuisse mutandum verbum *commutationis*. Legitur, inquit, in Commentariis *Origenis*, interprete *Hieronymo*. Legitur in ejusdem Commentariis, quos scripsit in *Osee* Prophetam. Si toties vocabit me in jus *Leus*, & Ecclesiasticæ lectionis violatæ reum aget, quoties secus verto, quam legit *Hieronymus*, ingens volumen annotationum illi nascetur. Sed has minutias cum sint innumeræ, *Leus* jussit dare locum, sic enim ille loquitur, ne lectorem remorentur. Addit aliud argumentum. *Hieronymus*, inquit, in Commentariis, quibus explicat *Amos* Prophetam, dicit *ἀντάλλαγμα* significare pretium. Quid ego audio? Si *ἀντάλλαγμα* significat pretium, ideo vertendum erat *commutatio*? An *commutatio* Latinis sonat pretium? At quanto nos melius vertimus ad *Hieronymi* sententiam, qui transfulimus hunc in modum? *Aut quid dabit homo, cujus permutatione redimat animam suam?* Jam scire vellem quid secutus *Leus* ex *ἀντάλλαγμα* fecerit *ἀλλagma*. An hic non veritus est legem *Apocalypsis*? An hic volet sibi patrocinari, vel suam, vel typographorum incuriam, quam mihi nusquam vult esse præsidio? Equidem audirem, nisi tam subinde impingeret. Atque hic quoque notor in illius Iadice, qui rem tam periculosam non mutarim, præsertim monitus à *Leo*.

AD X.

ANNOTARAM, nec in Græcis Exemplaribus, nec in Latinis emendationibus inveniri, quod ipse esset *Jesus Christus*, sed tantum quod ipse esset *Christus*. Hic *Leus*, ut memini, submonuit, apud *Origenem* addi, præsertim in commentando. Atque ita reat

A habere ex parte comperi, cum tamen sæpius non ad datur, eodem in loco. Verum hujusmodi multa solet Librarius à sua memoria addere: certe ex interpretatione *Origenis* non deprehenditur illum addidisse *Jesus*. Hic *Leus* in Indice suo rejicit etiam, quod addideram in posteriore Editione, pronomen *αὐτός* obstruere, quo minus addi possit *Jesus*, existimans pulchre consistere, si sermo referatur ad Evangelistam narrantem, non ad *Christum*. Si *Leus* mihi donat, hic *αὐτός* esse pronomen vel demonstrativum, vel relativum, quid aliud fuerit dicere, quoniam ipse *Jesus* esset *Christus*, quam, *Jesus*, *Jesus* esset *Christus*. Perinde, ac si quis ante loquutus de *Petro*, subjiciens, rogavi me cum abduceres, nomen addi vellet, ut cum *Petrum* abduceres. Nam prorsus *αὐτός* nominis vice positum est. Nisi contendimus hoc loco *αὐτός* discernendi vim habere, ut intelligamus hunc *Jesus* discretum à cæteris. Quod quam sit durum, ultro vides, lector. Itaque nihilo mollior est sermo, sive ad *Christum* præcipientem referatur, sive ad Evangelistam narrantem. Porro quod adjicio de sermonis ordine, aut belle dissimulat *Leus*, aut non intellexit. Nam ut recte dicimus, ne cui dicas quod *Petrus* est fur, ita non recte dicatur, ne cui dicas quod est *Petrus* fur. *Leus* arbitratur utrumque posse legi, quoniam ipse *Jesus* esset *Christus*, non ita, quoniam ipse esset *Jesus Christus*. Primum si quod posterius est non legitur, quomodo constabit utrumque? Deinde cum mihi præscribat *Leus*, ne quid mutem ad Græcorum codicum exemplar, qua fronte sibi sumit, ut nullius auctoritate fretus, secus legat quam habeat Ecclesiastica lectio? Habet enim ad hunc modum, quia ipse esset *Jesus Christus*. Sed rixari non libet. Illud admonbo lectorem, in Editione *Aldina* Græce legi, quemadmodum nostri codices habent, an recte nescio. Apud *Theophylactum* non additur, *Jesus*, nec apud *Chrysostomum* Latine versum. Apud *Lucam* Cap. ix. *Petrus* respondet, *Christum Dei*, & audit, ne cui dicerent hoc. Suspicio aliquem glossæmatis vice super *αὐτός* adjecisse, *ἰησους*, ne quis ad *Petrum* referret quod ipse esset *Christus*. Hinc erroris occasio, si tamen hic error dicendus est.

AD XI.

DE nive & lumine non est nobis controversia, ^{Matt. xvi.} cum & in priore Editione fatear, *Hieronymum* & *Chrysostomum* interpretari, sicut nix. *Leus* addit ex *Origene* utrumque reperiri, sed apud diversos, ut opinor, Evangelistas. Quod cum ipse non negem, quid annotavit adversum me *Leus*? aut quid est quod hic laudem sibi vindicet?

AD XII.

AD duodecimam annotationem in præsentia nihil ^{Matt. xix.} respondeo, quod existimem commodius esse lectori, si res omnis unico in loco transigatur, etiam si jam alias & in Annotationibus, & in Epistola ad *Jacobum Hoochstratum* videtur satis adduxisse, duntaxat ad hoc, ut ab hac calumnia liberer. Divortio non faveo, sed perpetuæ copulæ, nec revello morem & constitutionem Ecclesiæ catholicæ, his de rebus nulla est inter nos controversia: tantum hoc inquiri collatis argumentis, an ex auctoritate principum Ecclesiæ, & ex causis idoneis, possint dirimi conjuges cum animarum suarum perniciæ coherentes, sic ut utrique liberum sit alteri jungi matrimonio, & an in hanc partem possint accommodare sensum Apostolici sermonis. Hoc satis esse visum est interim admonuisse lectorem, ne quid suspicetur gravius. Cætera suo reddemus loco, declaraturi tragediam, quam mihi suscitavit *Leus* de matrimonio, nihil esse nisi fumos.

AD XIII.

IN hoc apud *Matthæum* loco, Verebantur forte filium ^{Matt. xxi.} meum, annotaram, nec in Græcis Exemplaribus, nec in Latinis vetustioribus, addi, forte, nec addi in

Editione *Basileensi* postrema, quæ simul nobis dedit omnes lucubrationes *Hieronymianas*. Haftenus certe nihil mentitus sum. Sed demonstrat *Leus* oculatissimus ex ipsa *Hieronymi* interpretatione, addendum esse adverbium, *forte*. In quo sane nondum illi refragor, fingat me tum, ut sit, in eo tumultu parum attente locum eum inspexisse, non esset tamen, quod vel mihi, vel *Amerbachii* falsarii crimen impingat; neque enim illi in hac Editione sequuti sunt translationem meam, sed fidem vetustissimorum Exemplarium. Imo pars ea *Hieronymi* fuerat excusa antequam nostra instituerentur. Et fieri poterat, ut quod illic *Hieronymus*, aut alius quispiam addidit, *forte*, si tamen additum esset, ex Evangelio *Luca* adjecerit, ubi certum est addi *scilicet*. Et quod illic constat additum, hic addi poterat. At ne quis existimet, hæc me de cribro, quod ajunt, divinare, *Origenes* tanto diligentior his in rebus, quam fuerit *Chrysostomus*, & quidem in eo opere, de quo nulla est dubitatio quin sit *Origenes*, hunc *Matthæi* locum enarrans, tota enarratione palam declarat, se legisse juxta nostram annotationem, Homilia XIX. movens hujusmodi quæstionem, Cum paterfamilias, qui Patris typum gerit, dixerit, verebuntur filium meum, & exitus doceat illos non fuisse reveritos, apparet Deum ignorasse quid esset futurum. Sed præstat opinor ipsius *Origenes* verba scribere. Novissime, inquit, misit filium dicens: Verebuntur filium meum. Quæres autem quomodo Deus mittens filium suum dicit: Verebuntur filium meum, quasi qui non præciebat quod ei fuerat eventurum. Nec enim videntur secundum textum præsentem *Judei* reveriti eum, & invenitur in hoc Deus nescisse futurum. Sed dicere, aliud esse factum, impium est: iterum dicere, quoniam reveriti sunt eum coloni, falsum est. Sed ut rem in pauca conferam, ita solvit hunc nodum *Origenes*, ut dicat, id quod dictum est in genere, Verebuntur filium meum, constare propterea, quod aliqui *Judeorum* qui Christum amplexi sunt, non illum occiderunt, sed reveriti sunt. Jam cum toties hæc verba repetantur *Origeni* disserenti, tamen semper omittit, *forte*. Proinde nec quæstio *Origenis* constabit, si addas *forte*, nec casu factum videri potest quod perpetuo non additur. Cum igitur negari non possit, *Origenem* pro nobis facere, quid respondebimus ad *Hieronymi* scholium, qui loquitur de ambigendo, ac temperata sententia? Quid? quod eleganter defendi possit, & *Hieronymum* idem legisse quod legit *Origenes*? Nam sæpenumero dicimus hoc futurum, de quo nobis bona spes est. Ita deprecamur pro vapulaturis, Ignosce, posthac erit fructus. Ad eum modum cum Deus præsciret *Judeos* interfekturos Filium suum, tamen ita loquitur, quasi spes esset fore, ut reveriti Filium resipiscerent. Nec ista temperatura sermonis pendet à, *forte*, adverbio, sed ab ipso eventu. Dissimulabat enim more hominum loquens, scire se quid esset eventurum, ut illis relinqueret occasionem resipiscendi si vellent. Quod si non facerent, intelligerent se suoque vitio perire, non culpa patrisfamilias. Jam clamat *Leus*, hoc quod asserimus esse somnium, nisi perpetuo *Hieronymus* legit, Verebuntur filium meum, quemadmodum legit *Origenes*, cui tribuit ille plurimum. Quid? quod *Hieronymus* similiter ingreditur hanc quæstionem, ut *Origenes*. Porro, inquit, quod jungitur, verebuntur filium meum, non de ignorantia venit. Quid enim nesciat paterfamilias, qui hoc loco Deus Pater intelligitur? Vides hoc offendi *Hieronymum*, quod secus evenit, quam Deus eventurum prædixerit. Sed apertius pro nobis facit quod legitur eodem in loco: Interrogemus Arium & Eunomium, ecce Pater dicitur ignorare, & sententiam temperat, & quantum in vobis est, probatur esse mentitus. Si legisset *Hieronymus*, forte verebuntur filium meum, potuisset videri inscius futuri Deus, mentitus videri non poterat. Nam qui sic loquitur, cras fortasse Rex appellet, si non appulerit, nemini dicetur mentitus, cum nihil certi pronuntiarit. Quid est igitur temperare sen-

sentiam? Relinquere locum resipiscencia, dum sermone suo veluti spem aliquam sibi reliquam esse significat. Et qui spem præ se fert, nonne videntur ambigenti similis? Quamquam hoc videtur huc accommodatum ex prophetia, quam adducit *Chrysostomus*, & ante hunc *Origenes*. Siquidem ad hunc sermonem deflexit ex eo quod præcesserat. Sed semper ambigere dicitur Deus, ut libera voluntas homini reservetur. Quo quidem loco pro, semper, contenderim esse legendum, sæpe. Neque enim ubique sic in Scripturis loquitur Deus, sed multis in locis hominibus humano more loquitur, nunc minitans ni resipiscant, nunc poenitens, nunc miseresces, nunc addubitans, nunc sperans, nunc desperans, cum horum affectuum nihil competat in Deum. Hæc cum per se clarissima sint, ubinam supercilium *Lei*, ubi procacitas, qua me cæcutientem facit, qua nescio quem novum falsarium nobis objicit, qua nobis cum auctoritate denuntiat, ut & in Commentariis *Hieronymi*, & in Latino contextu, & in Græcis Exemplaribus locum hunc falsatum restituamus? Quid hoc homine confidentius? Cum Græcorum codices inter se consentiant, cum vetusti codices consentiant cum Græcis, cum sic legat *Hieronymus* & interpretetur, cum sic legat *Origenes* & interpretetur, nec aliud legat aut interpretetur *Theophylactus*, postulat *Leum*, ut ipsius auctoritatem sequuti radamus & Græcos & Latinos codices. Nam *Aldina* quoque Editio consentit cum Exemplaribus, quæ videre contigit. Et quis tandem fuit ille falsarius, qui simul hæc omnia potuisset corrumpere. Codices manu scriptos, Græcos pariter & Latinos, Exemplar quod sequutus est *Badius* in *Origene*, Exemplar quod sequutus in Operibus *Hieronymi* Typographus *Venetus*, castigatore Monacho quodam, nec indocto, nec indiligenti: Exemplaria pervetusta, quæ sequuti fratres *Amerbachii*, spectatissimæ fidei juvenes, neque quicquam minus quam falsarii. Proinde vicissim *Leo* denuntio, ut hujus annotationis suæ canat palinodiam, nec pergat quod recte scriptum est, magnoque consensu comprobatum, sua temeritate corrumpere. At pro *Leo* facit *Chrysostomus*, Homilia LXIX. Esto, sed unus, hac sane in parte non paulo levior auctor, quam *Origenes*. Quamquam & hoc fieri potest, ut *Chrysostomus* illud forte aliunde huc repetiverit, quemadmodum enarrans *Matthæum*, & *Luca* retulit, de domo & familia *David*, quod apud *Matthæum* non erat. Hic rursus desidero frontem in *Leo*, qui mihi nunc objicit in his annotationibus, quas vult videri plusquam serias, quod tum ex tempore notavi, non alii quam ipsi. Atque ex his contextit dialogos, arbitrato suo, & locupletat causam suam, ac respondet serio. Atqui tum oportuit idem fecisse, cum opus esset in manibus. Quod si fecisset, fortasse persuasus illius argumentis mutassem, hoc est, corrupissem aliquam partem hujus annotationis meæ. Fingat, si velit, esse verum, quod falsissimum esse demonstravi, tamen in contextu mutare non est instituti mei, nisi contingat Exemplar quod sequar. Neque enim profiteor emendatorem Græcorum codicum, sed interpretem, & aliquoties ea verto, quæ non probo. Atque id ut citra periculum fiat, adjectæ sunt nostræ annotationes, quibus admoneo quid sentiam de lectione Græcorum. Illud mihi cogita, lector, quam male congruat tam superciliosa procacitas tam insigni cæcutientiæ.

AD XIV.

Ad decimam quartam non opinor operæ pretium aut respondeam, cum ipse *Leus* consultis Hebræorum libris, pedibus discedat in meam sententiam, etiamsi piguit delere quod male scripserat. Verum utcumque habent Hebræi, utcumque interpretatur aut vertit *Hieronymus*, negari non potest, apud Græcos sic haberi ut annoto. Quid legerit *Chrysostomus* non est in promptu judicare, cum Græci codicis non sit copia. Qui Latine vertit, ita reddit, ut nos vulgo legimus: nec satis liquet ex interpretatione,

ne, utrum legerit τῶτο, an αὐτῇ. Mihi subolet, ad lapidem angularem retulisse, qui duos inter se maxime diffidentes populos in eandem religionem coagmentarit, quando ita scribit, *Et ut videant nihil horum Deo esse adversum, sed valde acceptum atque gratum, mirabile preterea, stuporisque plenum, a Domino istud factum esse, subiunxit, Lapidem, &c.* Hæc & quæ sequuntur si conferas & expendas, lector, videbis *Chrysostomum* de lapide loqui, quamvis interpres, aut fortassis scriba sequutus suam memoriam, lectionem perturbavit. Subindicat enim doctores Judæorum voluisse ædificare, sed absque lapide *Christo*, qui connecteret utrumque populum. Certe *Origenes*, a Domino factum est illud, refert ad caput, Homilia XIX. Ac *Theophylactus* palam legit αὐτῇ, & refert ad γωνίαν, id est, angulum.

AD XV.

PRIMUM hoc mihi convenit cum *Leo*, velit, nolit, in libris Græcorum, sane quos ego viderim, non haberi hoc loco mentionem sponsæ. Si *Lens* alicubi vidit, proferat Exemplar suum: ac ne in Latinis quidem ullis, ubi clamore excitantur ad occurrendum sponso. Convenit in Commentariis *Hieronymi*, quibus hunc explicat locum, nihil esse unde deprehendas illum legisse *sponso & sponsæ*. Idem fateatur oportet de canone divi *Hilarii*. Sed gloriatur sese mihi digito demonstrasse in Commentariis *Origenis & Chrysostomi*. Et o me cæcum, qui ne id quidem videam, quod ille monstrator tantus ostendit digito, quasi non idem officii nonnunquam præstet & famulus meus mihi. Quid *Lens* legat aut monstret in suis codicibus, nescio: certe in *Chrysostomo* meo ex gemina Editione *Basileensi*, nec in contextu qui præfertur, habetur *sponsæ* mentio, nec in commentario quicquam est, unde colligas eum legisse, *sponso & sponsæ*. Si libet explorare fidem meam, lector, excute Homiliam in XXV. Caput Matthæi LXXIX. ne vestigium quidem reperies, unde colligas eum legisse, *sponso & sponsæ*. In contextu, qui præfertur, scriptum est: *Quæ accipientes lampades suas, sponso obviam exierunt.* Rursus in commentario: *Sponso autem tardante, coniverunt omnes & dormiebant.* Ac mox: *Quid porro tuba voluit, quid clamare illo dicere? Sponsus venit.* Quemadmodum vides hic nullam fieri *sponsæ* mentionem, ita nec reperies usquam in interpretatione. Unde nactus est igitur *Lens* quod citat ex *Chrysostomo*? Erat *Leo* codex ex officina *Aldina*, in quo multa inerant, ut ante dixi, quæ cum hac Editione prorsus ex diametro pugnant. Certe in Homilia, quæ nobis est LIII. nihil huiusmodi legitur: quamquam nec in his, quæ *Lens* refert, quicquam video, unde convincat, *Chrysostomum* in Evangelica parabola legisse nomen *sponsæ*, si quis agat contentiosus. Nam fieri potest, ut *Chrysostomus*, aut quisquis ille fuit, sic *sponsæ* mentionem adiecerit, quemadmodum fecit *Origenes*, perinde quali ex nomine patris admisceas & filii mentionem: neque tamen memini quod hunc locum indicavit in *Chrysostomo*. De *Origene* memini, qui tamen illi non admodum patrocinatur. Primum enim in hoc nobiscum consentit, quod cum exorto clambre vocantur ad occursum, sponsi tantum fit mentio. Deinde cum primum *Origenes* mentionem facit *sponsæ*, ita facit, ut qui occurrunt sponso, eum deducant ad sponsam Ecclesiam. Ex altero loco, quo scribit, *obviam eundem esse sponso verbo & ecclesie immaculate*, non docemur in Evangelio *sponsæ* factam esse mentionem: siquidem sponsus non est nisi sponsam habeat, & unum ex altero colligitur. Quod, si intelligimus sponsam aliquosque occurrisse sponso suo venienti: ac vicissim sponsi comites occurrisse cum eo sponsæ, quanquam sensus non est absurdus, tamen non est quod urgeat nos, ut credamus esse scriptum ab Evangelista id quod contendit *Lens*. Neque tamen odiose reclamo, si quis addat *sponsæ*. Jam cum mihi non fuerit addendum *sponsæ* nomen, nisi reperissem in aliquo codice

A Græco, tamen *Lens* indignatur quod non addiderim de meo, propter unum locum, quem habet in codice suo, cum ad hanc rem mihi nec *Hieronymus*, nec *Hilarius*, nec *Chrysostomus*, imo nec *Origenes* suffragetur. Apud *Theophylactum* nec in contextu, nec in enarratione, ulla *sponsæ* mentio. Hic rursus impingit mihi, quod opinor, adscripserim illius schedis, imo contrarium est. Vide quantum est periculi cum hoc familiariter agere.

IN MARCUM.

AD I. id est, XVI.

Hic rursus impingit mihi quæ notaram in *Marc.* schedis ipsius, plusquam ex tempore, quasi si res ea fuisset acta coram notariis ac testibus, in tantum amat mecum miscere dialogismos. Atque in cæteris mecum haudquaquam pugnat, tantum hoc male habet hominem, quod in ambiguo reliquerim, an lapsu memoriæ nomen pro nomine posuerit Evangelista. Ea verba mutavi in posteriore Editione, monitus ab eximio Theologo *Martino Dorpio*, priusquam *Lens* mihi de facie notus esset: & notavi, non quod impie dictum arbitrarer, sed quod maluerim amoliri occasionem offendi-
culi. Cur enim alioqui vereretur id dicere, quod divus *Hieronymus* non veritus est scribere in Commentariis, quibus explicat quintum *Michea* Caput, ejus verba subscribam: *Quod, inquit, testimonium nec Hebraico, nec Septuaginta interpretibus convenire, me quoque tacente perspicuum est.* Item paulo post: *Sunt autem qui afferant in omnibus pene testimoniis, quæ de Veteri Testamento sumuntur, istiusmodi esse errorem, ut aut ordo mutetur, aut verba, & interdum sensus quoque ipse diversus sit, vel Apostolis vel Evangelistis non ex libro carpentibus testimonia, sed memoria credentibus, quæ nonnunquam fallitur.* Hactenus *Hieronymus*. Quod si quis obijciat, hæc alieno nomine referri *Hieronymo*, fateor verum esse, sed si hanc sententiam impiam ac blasphemam judicasset, clara voce respuisset vir sanctissimus. Verum hac de respondimus & alias in Annotationibus posterioris Editionis, & in Epistola ad *Joannem Eccium*: illinc petat lector, si quid hic desiderat. Et tamen magis faveo sententiæ illorum, qui memoriæ lapsum prorsus adimunt Apostolis & Evangelistis, quam qui alicubi tribuunt, præsertim in scriptis.

AD XVII.

Cognoscens virtutem quæ de illo exierat.

Ad hanc annotationem *Lei* non opinor opus ut re-
spondeam, cum ipse fateatur, se deceptum in-
tellectu sermonis mei, quem queritur ancipitem esse. At non fuisset, si priusquam carperet nostra, contulisset Græca, quæ illic adfero, cum vulgata lectione, quæ habet, *de illo*, pro *ex sese*. Deinde non turbasset eum verbum, *non ferendi*, quasi significarem aliquid impie dictum de *Christo*, cum sic ingressus sim Annotationem: *Quæso quod hoc sermonis dedecus?* non obscure declarans me nihil aliud reprehendere quam vitium sermonis: quod tametsi novum non est in hoc interprete, tamen insignem solæcismum visum est annotare, ne quis calumniaretur me temere mutasse. Atque hac ex re vide quantam excitet trægœdiam: *Ecclesiam*, inquit, catholicam hactenus legisse, nullo repugnante nec admonente, quod ferendum non est, *de Christo*, quis audeat dicere? O supercilium! si quis ad hunc modum loquatur de *Christo*, *Christus regnit unum cum patrem per omnes seculos*, nonne clamares sermonem non ferendum? Et tamen *de Christo Lens* addit de suo, cum nihil huiusmodi sit in verbis meis. Hic quoniam non multum erat *Leo*, quod de re diceret, fabulis & cavillis nihil ad rem pertinentibus explet pagellas, ne nimium brevis esset annotatio. Multa commemorat de suo erga me studio atque etiam officio, deque

deque mea ingratitude, & nescio quam tertiam admonitionem adfert, cum ille post schedas illas nunquam vel verbo monuerit quicquam, imo summo studio celsarit quid reprehenderet. Atqui cum has annotationes appelleret veteres, cur hic meminit minarum, quarum nullam unquam cepit suspicionem, nisi ex Epistola nuper edita, quanquam eam suspicionem, nisi fallor, fingit magis quam habet. Proinde quando veteribus nova connexuit, rectius appellare debuit *παλαιονέας*. Quam vero non tempestivum cavillum, *parturisse montes, natum esse ridiculum murem*. An ideo sum illi mons parturiens, si ille avidus carpendi ex meis verbis parum intellectis atrocem hausit suspicionem? Jam cum meo responso, quod ejus, opinor, schedis addideram, discusserim suspicionem *Lei*, cur non delevit hoc è suo libello, nisi quod maluit eum abundare superfluis, quam exilem videri. Imo cum fateatur lapsum suum, cur non moderatus est atrociam dicta quæ præcedunt, quod pro tantis officiis nihil reponam gratiæ, præter calumnias, minas, ac publicas infamationes, ut non queat satis mirari, usque adeo oblitum Christianæ tum modestiæ, tum civilitatis. Hæc concio fortassis alibi locum reperisset, hic certe non erat illi locus, ubi fatetur se sine causa reprehendisse. Ac vide quæso, lector, quam hic quoque sui similis est, cum effugere non posset quin agnosceret lapsum suum, quem tamen non animadvertisset nisi me ingerente: *Caterum*, inquit, *jam paucis tractemus hunc locum*. Cur non potius dixit, *retractemus hunc locum*? Si nunc incipit tractare, quid igitur tot verbis antehac est actum? Qui tam magnifice loquitur ubi lapsus est, quid faciet sicubi res feliter cesserit? At ita fatetur lapsum, ut culpam tamen in me conferat. *Debebas*, inquit, *aliqua ratione lectorem commonere, qua dignosci posset, de illo poni materialiter*. Sed qua ratione *Leo* placet hoc fieri? Cur à me exigit, quod nec à doctis observatur, & cujus ab ipso nondum erat hæc lata lex? An me volebat addere Arabicam, opinor, vocem *Ly*? aut Græcum articulum? nam duas lunulas, quas ille constanter observat, non in hunc solum usum adhibent litterati. Sed finge certam esse apud Scriptores hujus rei notam, meque neglexisse fretum ingenio lectoris, quid erat piaculi? Nec enim ista scribimus elementariis, neque caudicibus: scribimus eruditis, certe humano præditis ingenio, non asinis. Vellicat & illud ex scheda mea, in qua, puto, notaram, *nihil ad rem facere argutias dialecticas*, cum ego agerem cum Grammaticis de communi usu loquendi. At *Leus* non vult ad hunc usum exigi sermonem interpretis, cum sit plerumque ineptus. Si fatetur sermonem interpretis frequenter ineptum esse, cur mihi succenset, quod cum alicubi corrigam, cum hoc negotii suscepissem? Sin sentit, usum Grammaticorum esse ineptum (nam *Lei* sermo prorsus est anceps) agat cum Grammaticis, qui multo aliud profitentur, nempe recte loquendi rationem, nisi forte *Leus* non existimat aliud esse recte loqui, quam inepte loqui. Atque hic testatur se mihi propitium esse factum, hoc tantum in me desiderat, quod adhuc maneam penes eam partem (sic enim ille loquitur) quæ velit elicere, aliquam virtutem *Christo* esse incognitam, ex verbis Evangelistæ male redditis ab interprete. Objicit illud: *Novit Dominus qui sunt ejus*. *Non statim*, inquit, *sequitur eum non nosse, qui non sunt ipsius*. Imo hoc maxime sequitur: quemadmodum enim Dominus quodam modo novit suos, quo non novit impios, ita quosdam aliquo modo nescit, quomodo novit alios, cum legamus, *Nescio vos*: & contra, *Novit Dominus qui sunt ipsius*. Atque adæo nos, qui dicimur nosse polum, qui est ad Septentrionem, intelligimur juxta sensum communem, non nosse polum Austrinum. Et qui dixit, pecuniam in hunc aut illum collatam perisse, significat in alios collocatam non perisse. At potest, inquit, fieri ut & illa perierit. Quasi vero hic argutemur cum sophistis, ac non potius de populari sermone loquamur, quo

scripta sunt Evangelia. Postremo sibi vindicat laudem, quod in posteriore Editione verbulis tribus adjectis rem effecerim magis perspicuam, ne quis ad eundem lapidem impingeret, ad quem impegerat *Leus*. Memento, lector, hoc quoque deberi *Leo*. Sed interim nostri te misereat, qui cogar in hujusmodi næniis refellendis operam sumere, quæ ne legi quidem possint absque summa nausea: & tamen hunc locum, in quo nihil agitur nisi de faciundo sermonis incommodo, vide quam odiose recenset in suo illo seditioso Indice: *Conatur*, inquit, *elicere hæresim ex loco, ut ille putat, male reddito ab interprete, sed frustra*.

A D XVIII.

Quid inter vos conquiritis.

Hic cum ostendam quid legant Græci, & quid *le-Marc.* gisse videatur interpres, verbulo notavi, quid ¹² Pharisei de resurrectione mortuorum disceptarent cum discipulis ac turba, nescio quem sequutus Auctorem, sed ut conjicio, *Theophylactum*: nam in præsentia liber ad manum non est: *Leus* mavult referre ad id quod sequitur de Dæmoniaco: ea quidem est conjectura *Bedde*, quam nec ipse rejicio, licet ipse tantum ut conjecturam adducat, non ut rem certam. Qua quidem in re non video cur sit nobis digladiandum: nam ut ex his quæ sequuntur conjici potest, ita non potest evinci, quando legimus Phariseos disputasse cum discipulis, nec hos tamen respondisse *Jesu*, sed è turba quempiam. Porro Pharisei resurrectionem mortuorum asserbant.

A D XIX.

Erunt duo in carne una.

Cum alias abunde demonstrarim, tum ex Græcis ^{Marc.} interpretibus, tum ex ipso etiam *Hieronymo* legendum esse, *Erunt duo in carnem unam*, non in carne una, ut juxta proprietatem sermonis Hebraici intelligamus per conjugium & arctissimam matrimonii copulam, quæ constat magis animorum conjunctione quam corporum, velut è duobus hominibus unum fieri, noto quosdam imperitos, qui decepti vitiata lectione, locum hunc putant ad coitum proprie pertinere, atque horum interpretationem sordidam voco, hoc est, humilem atque abjectam, parumque dignam sensu divino. Hic mihi *Leus* nescio quos *Marcionitas* producit, qui senserint omnem coitum esse spurcum. Obsecro te, lector, quid est, si hæc non est calumnia? An cum sordidas curas dicimus, humiliores significantes, velut rei familiaris, num spurcas intelligimus? Nonne sordidiora negotia famulis, aut sordidioribus hominibus delegamus? Nonne sordidum apparatus dicimus impendio frugalem, parumque nitidum? Nonne sordidatos vocamus, qui lugubri, aut simplici, aut incomto vestitu utuntur? Nonne Rhetores notant sordida vocabula fugienda, quæ tamen multum absunt ab obscenitate? Nonne sordent munera illi, qui ea habet vilia contemptaque? Vide quantum periculum sit agere cum his qui Latine nesciunt, qui sæpe postulant ut ob ipsorum inscitiam, blasphemiam aut hæreseos insimulemur: atque ita nisi loquuntur Latini, tum me *Leus Marcionitis*, si volet, copulet: sic enim loquitur: *Nam & ipsi coitum conjugalem putaverunt esse turpem*. Quid sibi vult, & ipsi, nisi me sentire idem quod sentiunt *Marcionita*? An hic voluit præstare *Leus*, quod in præfatione sua pollicitus est, se in alienis libris sycophantam velle agere? Quam honorifice sentiam de matrimonio, testatur mea declamatio, quam olim scripsi, nuper edidi, quæ nonnullis Theologis hoc nomine vehementer displicuit, quod videretur plus æquo tribuere matrimonio. Nonne sensus historicus humilis est, collatus ad anagogen? neque tamen continuo spurcus est. Panem nostrum, quem quotidie petimus à Patre cœlesti, si tantum ad victum corporis referas, nonne humilis est ac sordida interpretatio? Non

Non nego, coitum conjugalem esse licitum, habet tamen humile quiddam, & si fas est dicere, sordidum quiddam, si ad rerum sacratorum puritatem confectatur, alioqui cur in Veteri Testamento abstinebant ab uxorum congressu, qui sacris operabantur? Et cur habere vasa pura dicuntur, qui a coitu temperarunt? Cur sanctus *Gregorius* vult aliquantisper abstinere ab ingressu Templi, nec nisi lotum ingredi, qui cum uxore rem habuerit? Cur eadem de causa divus *Ambrosius* scribit, matrimonii jus ademptum Sacerdotibus, nimirum quod his quotidie sacris esset operandum? Cur veteres illi, quorum est & *Augustinus*, volebant sacratoribus diebus ab uxoris usu temperari? Postremo ut potest cum uxore congredi maritus absque culpa, ita raro fit sine culpa, ni fallor, nonnunquam etiam gravissima: ne quid adferam è Scholis Theologorum, in quibus adhuc disputant, an possit coitus simpliciter absque peccato consistere. Et tamen non memini, *Hieronymum*, cujus auctoritate me premit, aut alium quenquam hunc locum interpretari de coitu, sed de conjunctione corporum & animorum. An juxta Dei sermonem maritus & uxor non sunt una caro, nisi cum coeunt? an hæc verba non quadrant in *Joseph & Mariam*, qui citra coitum & corporibus & animis fuere conjunctissimi? corporibus, ob individuum vitæ consuetudinem: animis, ob mutuam caritatem. Ait *Leus Hieronymum* in Commentariis, quos scripsit in Epistolam ad *Ephesos*, juxta vulgatam Editionem legere, *in carne una*, non *in carnem unam*, videlicet quia sic habeatur in libris excusis: at ex ipso sermonis tenore nihil tale colligitur, & alias ostendimus illum legere, quemadmodum nos annotavimus. Sed donemus, *Hieronymum* illic legere, *in carne una*, num continuo sentit de coitu dictum? Quos igitur taxat? inquiet. Taxo stultitiam quorundam imperitorum, qui solent huc hæc verba detorquere, non sine specie sensus parum pudici. Nec alio sensu dictum putant, *in una carne*, quam legum tabulæ dicunt, *membra in membris habens*, sentientes virum in adulterio deprehensum. Ne quid interim arguter, quos unum corpus esse volumus, non dici in uno esse corpore, quemadmodum insigniter concordēs unam animam dicimus, non in una anima: ita quorum est arctissima affinitas, una caro dici possunt, in una carne esse non recte dicantur. Non pergam excutere quod hic *Leus παῖς* adfert ex *Hieronymo*, nihil esse *factum oratione*, quod *re factum non sit*. At quis ferat hominem qui de coitu loquens conjugali, partes omnes suis appellet vocabulis, & quicquid maritus nudus agit cum uxore nuda, nudis verbis explicet? Atque hujus sane rei me pudet exemplum ponere. Quid quod quædam vocabula cum idem significant quod honesta, tamen habentur obscena? *Natura muliebris* honeste dicitur, *cunnus* non item. *Matthæus* cum intelligi volens coitum uxoris ac mariti, dixit: *Præquam convenirent*, an non maluit, verecunde significare, quod aliis verbis parum pudenter explicasset? Et *Paulus* cum ait, *Revertimini in idipsum*, nonne verecunde testeque coitum significavit? Si illa conjunctio, inquit *Leus*, *sordida non est*, cur tibi ea interpretatio sordida videtur? Primum, si interpretationem appellat interpretantis, hoc est, interpretandi modum, potest esse sordida, cum res ipsa sordida non sit. Veluti si quis de summo Principe sordidis verbis loquatur, imo sordide laudaret Principem qui nihil attingens de bonis animi, nihil aliud in eo prædicaret, nisi quod esset procero robustoque corpore, quod bene concoqueret, quod dextre luderet pila, quod magnifice cultus esset. Ita sordide interpretantur laudatam illam ore divino conjugum copulam, qui totum æstiment ab infima portione. His me tueri poteram, etiamsi quid tale sensissem: nunc ostendi quid senserim cum illa scriberem. Hunc quoque locum *Leus* recenset inter eos, quos reliquerim incorrectos, cum existimarem jamdudum illi satisfactum, præsertim obticescenti, cum esset respondendum.

AD XX.

Dictum à Daniele Propheta.

E RAT cur suspicarer, Prophetæ nomen additum, Marc. quod & alibi factum ostendi. Verum hic admisi *Leis* consilium. Nec enim libet cavillari, potuisse fieri ut aliquis hoc adjecerit in *Origene*. Nec tamen asseverabam esse additum, neque quicquam immutavi de lectione. Postremo, si fuisset additum ab Evangelista, si non additum, nihil erat periculi, ne hic sibi magnopere plaudat *Leus*, quasi servarit Ecclesiam periclitantem.

AD XXI.

A RRODIT quod scribo, *Marcum* nihil aliud scripsisse, quam Compendium Evangelii secundum *Matthæum*, cum in *Marco* quædam sint à *Matthæo* diversa. An ideo *Florus* aliud scripsit quam compendium historiæ *Livianæ*, quod in eo quædam repantur quæ in *Tito Livio* non sunt? Cur autem mihi non liceat dicere, quod ante me scripsit *Augustinus*? Et sciebam, atque id *Leo* tum fassus sum, esse quædam in *Marco*, quæ *Matthæus* non haberet. Neque pauca loca faciunt, ut compendium non sit compendium.

AD XXII.

A NNOTARAM in Græco codice, pro eo quod nos legimus, *omnem veritatem*, haberi scriptum *πᾶν*. *ἄντιον*, id est, *omnem causam*, cum tamen in contextu consentiam cum vulgata lectione. Quid aliud hinc colliget *Leus*, quam cum primum hoc annotabam sic habuisse libros, quibus utebar? Post ubi reperi diversum in his quos nacti sumus in *Brabantia* ac *Basilea*, malui consentire cum nostris Exemplaribus. Sed inquiet: Cur id non annotabas? Quasi vero in tanta turba non quædam suffugiant quantumvis vigilantem. Nec erat hic quicquam periculi. Quis enim divinare posset exorturum *Leum*, qui ex hujusmodi nugis strueret seriam calumniam, tamque opimam gloriæ messem demeteret?

AD XXIII.

E ADEM ratione diluendum est, quod objicit Annotationibus, *xxiii. xxiv. xxv. xxvi. xxvii. xxviii. xxix.* Atque in his ita loquitur, quasi in hoc negotio sim unicum sequutus Exemplar, quod illi vult videri fuisse depravatissimum, nihilo magis favens codici meo, quam mihi. Ac subinde in suis indicibus impingit mihi suspicionem, quasi finxerim esse in codice meo, quod non fuerit, videlicet è suo ingenio metiens cæteros.

IN LUCAM.

AD XXX.

A NNOTARAM, in omnibus Græcis codicibus, quos vel *Valla*, vel mihi videre contigerit, pro eo quod nos legimus, *bonæ voluntatis*, scriptum esse *εὐδοκίας*, id est, *bona voluntas*. Mirari tamen me quod hujus rei nulla fieret mentio, nec apud *Hieronymum*, nec apud *Ambrosium*, quorum uterque Græce norit, satis indicans, mihi non satis probari Græcorum lectionem. Atque hic mecum rixatur *Leus*: *Addere debueras* (inquit) *istam lectionem apud neminem prorsus interpretum inveniri*. Sed qua fronte vult me hoc dicere *Leus*, cum me tester apud *Theophylactum* vidisse? Nec dubito, quin possit & apud alios reperiri, si cui sit Græcæ Bibliothecæ locupletioris copia. In Homiliarum, quæ *Origenis* titulo feruntur, in *Lucam* *xi. i.* hæc particula *bonæ voluntatis* relinquitur inexplicata, neque deest conjectura, qua divinemus, illum Græcorum more distinxisse, quemadmodum annotatione proxima docebitur. Ad-

Tom. IX.

K

dit

dit epiphonema *Leus*: *Mirror*, inquit, quod tantopere *fidis Græcis Exemplaribus tuis, qua habent, qua nullus veterum legat, nec interpretetur*. Primum mea vocat Exemplaria, quæ vult videri mendosa, quasi meis duntaxat codicibus sim usus, aut quod in meis habetur, non idem sit in aliorum Exemplaribus. Postremo dicit, à nemine legi quod interpretatur *Theophylactus*, scriptor non adeo recens, neque malus, imo quod in *Chrysostomo* non uno in loco deprehenditur. Atque in Indice suo notat, quod non emendarim Græcos codices, quasi hoc susceperim, præsertim ubi consentiunt omnes. Mox admonet lectorem, me fateri, sic esse apud *Origenem* & *Chrysostomum*, ut ipse citat, ne laudis hoc illi pereat. Quanta gloriæ parsimonia? Dicas *Euclionem* quempiam esse *Plautinum*. Quid autem si doceo, illum *Chrysostomi* & *Origenis* testimonio nihil agere adversum me? Primum enim Græcos codices *Leus* non legit. Nec obscurum est, quam multa mutant interpretes ex sua memoria, aut ex alterius loci lectione, sed plura Bibliographi. Quid si demonstro, *Origenis* interpretationem, atque item *Chrysostomi*, non pugnare cum hac Græcorum lectione, ubi tum erit *Leus* triumphus? Principio, quid habet primus liber *Origenis* adversus *Celsum*? nisi quod obiter citat hunc ex *Luca* locum: *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis*. Cæterum cum nihil sit in toto sermonis progressu, quod arguat *Origenem* secus legisse quam nos legimus, & interpretes hujus libri palam sit malæ fidei, utpote neque Græci, neque Latini sermonis admodum peritus. Postremo cum utrum legatur, *bona voluntatis*, an *bona voluntas*, nihil referat ad id quod illic agit *Origenes*, non video cur ex hoc loco sibi tantopere plaudent *Leus*. Porro quæ sit *Homilia Chrysostomi* secunda, in Cap. *Matth.* secundum, viderit ipse: in meis codicibus nihil reperio tale. Cæterum locus, quem adducit ex *Homilia Chrysostomi xxxv. de nativitate Christi*, clare demonstrat, illum legisse, *in hominibus*, quemadmodum hodie Græci legunt. At connectit penultimam sermonis partem cum ultima, cum ait: *In terra pax, in quibus pax? in hominibus. Et quare Gentiles pacem non habent? Quare Judæi pacem non habent? Ideo adjecit: pax in hominibus bona voluntatis, hoc est, qui suscipiunt natum Christum*. Ex his non liquet aperte, quid Græce legerit *Chrysostomus*, cum eadem interpretatio quadret, incolumi Græcorum lectione. Nam quod separet aliquo silentio partem penultimam ab ultima, quodque eam opponat primæ, palam est ex his quæ præcedunt eodem in loco, *Si quotidie*, inquit, *in cælo ruina sunt, quod in cælo gloria est, & in terra pax poscitur? Videte quid dicitur, in cælis gloria, ubi nulla dissensio est: in terra pax, ubi bella quotidie*. Deinde quod sequitur, *in hominibus bona voluntas* (ponamus enim sic illum legisse), connectit cum superiore particula, velut hæc addita sit ad illam explicandam. Cæterum *Hieronymus* exponens *Esaiæ* Caput 11. quid aliud quam in transcurso citat hunc ex *Luca* locum, nullum addens argumentum, unde certum colligi possit quid legerit. Sed hic protinus alio laqueo me stringit *Leus*, in posteriore Editione fateris sic interpretari *Origenem* & *Chrysostomum*, quemadmodum ego cito. Debebat igitur & hoc annotare *Leus*, quod ipsi stulte crediderim, non attentis & excussis locis, idque polliceor me in tertia Editione mutaturum, nec posthac quicquam fisorum hujusmodi gloriosulus. Quanquam ego non tueor pertinaciter Græcorum lectionem, & facillimus est lapsus in *eudoxia* & *eudoxias*, certe ad sensum minimum refert. Verum cum in hoc nobiscum faciat duobus locis *Origenes*, & uno *Chrysostomus*, quod juxta Græcos codices legit, *in hominibus*, consentaneum est illum & in cæteris consentire. Nec dubito, quin hoc certis argumentis evicturus sim, ubi continget Græcorum voluminum copia. Nam posteaquam hæc essent primum excusa, reperi in Commentariis *Chrysostomi*, quos scripsit in Epistolam ad *Colossenses*, enarrans hunc *Pauli* locum, *sive qua in terra, sive qua in cælis*,

A legit quemadmodum hodie Græci legunt. Ipsi verba subscribam: *Διὰ τὸτο εὐχαριστῶντες λέγομεν, δόξα ἐν ὑψίοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Ἰδὲ φησι, καὶ ἀνθρώποις, ἐφ' ὧν εὐαρεσῶντες λοιπόν. τί ἐστὶν εὐδοκία; καταλλαγή, ἢ ἐν μέτοιχόν ἐστιν, ὁ ἄριστος. Hic si est, ut titulus certe testatur, *Chrysostomus*, legit nobiscum *eudoxia*, & ad Deum refert, ut intelligamus illius gratuitam benevolentiam nobis fuisse salutis. Jam & *Homiliis* etiam versis, quas scripsit de ritu Monachorum, manet Græca lectio. De *Theophylacto* nulla est tergiversatio quin legat & exponat quod nos indicavimus: ipsius verba subscribam: *Καὶ ἄλλως δὲ νοηθῆσαι, εἰρήνη ἐστὶν αὐτὸς ὁ ὁὸς ὁ Θεὸς. ἐγὼ γὰρ φησὶν ἡ εἰρήνη. αὐτὴ ἐν ἡ εἰρήνη ὁ ὁὸς ὁ Θεὸς ἐπὶ γῆς γίνεται, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις εὐδοκία, τὰτ' ἐστὶν ἐπ' ἀνάπαυσις ὁ Θεὸς. ἐπ' ἀνέπαυθι γὰρ ὁ Θεὸς νῦν καὶ εὐηργετήθη ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ὡς πρῶτον γὰρ ἐκ ἡνδόκας, ἔδὲ ἡρέσκετο ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Id est, *Intelligitur autem & aliter, Pax est ipse Filius Dei. Ego enim, inquit, sum ipsa pax. Hæc igitur pax, Filius Dei in terra facta est, & in hominibus bona voluntas, hoc est, requies Dei. Refocillatus est enim Deus nunc, ac bene habitus est in hominibus, quemadmodum prius quidem non erat ipsi complacitum in hominibus*. Postremo cum sensus eodem tendat, quorum attinebat, hic tam atrocem suscitare tragediam? Quis enim non arbitretur subesse magnum periculum, qui legat, quæ statim in ipso operis limine ingerit lectori: *Quiddam*, inquit, *haberi in omnibus Græcis Exemplaribus istius tempestatis, secus quam Ecclesia Romana legit, quod nullus veterum interpretum, nec Græcorum, nec Latinorum interpretatur, ut & ipse fatetur, cum lectionem nostram interpretatur, quod ipse probo ex veterum commentariis*. Hunc fumum objecit oculis ignari lectoris, cum *Theophylactus* interpretetur ac legat *eudoxia*, cum *Chrysostomus* sic & interpretetur & legat: cum *Leus* non evincat ex veterum commentariis, quod gloriatur se docuisse, cum ipse non fateatur, quod ait me fasium esse: tantum admoneo, me mirari quod hujus varæ lectionis non meminerint *Hieronymus* & *Ambrosius*. Relege, lector, quæ scripsimus in Editione priore, & comperies me verum dicere. Postremo cum utriusque lectionis sensus sit idem, qua fronte negat, quenquam hoc interpretari, quod legunt Græci? Non de sensu scrupulus est, sed de lectione.**

AD XXXI.

Hic *Leus* meritis ne volumen ob exiguitatem parum haberet majestatis, prolixo dialogismo mecum feditione rixatur, adferens ea, quæ tum fortassis schedis ad illum remissis notavi, adeo non in hunc usum ut ederentur, ut nec exemplar eorum mihi servarim unquam, ac ne relegerim quidem. Quod si idem alius fecisset *Leo*, non dubium quin institutus fuerit adversus illum actionem injuriarum. Atque hoc res est iniquior, quod nunc apud omnes respondet, cum tum temporis ne verbo quidem contradixerit. Sed verbosam rixam in pauca conferam. Magno studio refellit meam distinctionem, quam accommo ad Græcorum lectionem, ut *gloria tribuatur Deo in cælis, pax terris, bona voluntas hominibus*, veluti mediis inter cælum & terram. Qui non recipit Græcorum lectionem, ei nihil cum hac distinctione, cui nihilo plus tribui volebam, quam ipsi lectioni: ei quantum hoc loco tribuam, non dissimulo. Quid igitur est, quod hic mecum rixetur *Leus*? Poscit à me distinctionis hujus auctorem, quasi lectio Græcorum non cogat etiam nos ad eum modum distinguere. Si singulis partibus additur sua præpositio, quonam alio pacto distingues quam ego distingo? Audis *in excelsis, in terris, in hominibus*: Sic legit & ille quisquis fuit, in *Homilia*, quam annotatione proxima citavimus, *Gloria in excelsis Deo, & super terram pax, in hominibus bona voluntatis*. Id quod certius habeatur, faciunt quæ mox sequuntur. *Gloria in excelsis Deo, & super terram pax*. Hic cum

tum ille finiat orationis particulam, subjicit enarrationem, conferens illud, quod alio loco dixit *Christus* ipse: *Non veni pacem mittere super terram.* Nonne hanc particulam, *super terram*, opposuit ei quæ est, *in excelsis*, & distinxit ab ea quæ sequitur, *in hominibus*? An non congruit huic distinctioni & illud Pauli: *pacificans quæ in caelis, & quæ in terris*? Sed reclamatur *Leus*, nihil interesse inter penultimam & ultimam orationis partem. Domemus hoc ita esse, an non multa docendi gratia distinguimus in oratione, quæ re conjuncta sunt? In Decalogo unicum præceptum in duo dissēcat: *Non concupisces, non furaberis.* Et tamen non ideo nihil interest. Pax nuntiatur terris, quod omnes vocarentur ad reconciliationem gratuitam. At bona voluntas tribuitur hominibus, qui non defuerunt gratiæ munificentiae Dei: alioqui & illud quod dicitur, *Gloria in excelsis Deo*, ad homines pertinebit, cujus gloria non aliter illustratur, quam per homines ad illius cognitionem conversos, & illius in se clementiam simul & munificentiam agnoscentes. Jam quorsum pertinet quod suspicatur *Leus*, locum hunc à novatore quopiam, & gloriæ avido fuisse depravatum? Non jacit hoc, opinor, in me, cum tot vetusti codices consentiant. Deinde exspatiatur in veterem querimoniam, præposterum esse, Latinos codices ex Græcis emendari. Ne semper ad hujusmodi nectas, quas hic identidem occinit, respondeam, optime lector, lege semel meas Apologias, quas præfixi Editioni posteriori. Pergit & ait, sibi videri hanc fuisse causam, cur *Origenes* neget ausum fuisse se Novum Testamentum redigere ad concordiam, quod in ipsis fontibus tantam videret discordiam. Si fas sit, lubens hic rogarium *Leum*, cum *Origenes* seculis aliquot præcesserit, qua fronte ausus est *Hieronymus* restituere codices Latinos, quos utique ad Græcorum codicum fidem restituit. Aut qua fronte *Augustinus* jubet Novi Testamenti veritatem, ad Græcorum normam exigi, si non est fas quicquam corrigere ad Græcorum Exemplaria, quod alicubi variant? In quem tandem usum *Leus* discit Hebræorum litteras? cum horum libri magis variant inter sese, quam codices Græcorum, vel quod ab illis odio nostri studio depraventur, vel quod ob affinitatem elementorum facillimus sit lapsus. Et tamen habemus Vetus Testamentum ab *Hieronymo* versum. Novi Testamenti translatio cujus sit incertum est, nisi quod satis constet, *Hieronymi* non esse. Et tamen ait, se multa deprehendisse in Hebræorum libris, longe lateque dissidentia ab his quæ nobis prodidit *Hieronymus*, magis etiam ad sensum mylticum quadrantia, quam quæ vertit *Hieronymus*. Sed dubitat *Leus*, an hæc versio sit *Hieronymi*. At hoc nomine tamen approbat Ecclesia. Rursus sibi notat *Leus*, non vulgo. Si malum est, quicquid ab hac lectione diversum est, cur sumit inanem operam? Sin rectum est, cur invidet & aliis eam utilitatem? Ne semper repetam, quod nos neque mutamus Ecclesiasticam lectionem, neque Græcorum codicibus fidimus, nisi accesserint & alia argumenta, quæ fidem illorum approbent. Illud risi, fateor, quod veretur definire, *Origenes*-ne hoc dixerit, an *Hieronymus*. Quasi eas Homilias verterit *Hieronymus*, aut quasi ipse postea veritus sit Latinos codices emendare, quod non poterat, nisi de Græcorum libris inter ipsos variantibus auderet judicare. Aliquanto post sic mecum agit: *Quod dicis*, inquit, *non esse tuum emendare codices Græcos, præsertim cum omnes consentiant, cur non aequè licebit emendare codices Græcos atque Latinos, præsertim pro lectione codicum Latinorum interpretantibus ipsis Græcis, & lectioni Græca refragantibus*? Quid aliis liceat nescio, mihi hoc tum non susceperam. Deinde cum variant Græci codices, non poteram in contextu sequi nisi unicam lectionem. Quod superest, lectorem admoneo in Annotationibus. Postremo nondum docuit *Leus* Græcorum interpretationes eorum lectioni repugnare, nisi quod ut aliquoties diverse legunt, ita diversam adferunt interpretationem. Ad-

dit lepidum cavillum. Negaveram esse mei institutum, in quo tum versabar, emendare Græcos codices. *Hic*, inquit, *ego certe assentior, ut hoc mihi liceat addere; nec etiam Latinos.* Ita non licebit *Erasmio* per *Leum* ullas mendas tollere è codicibus, quantumvis depravatis, neque Græcis neque Latinis, indicans (opinor) hanc provinciam sibi uni fato servatam esse. Dixeram, me non hoc animo proponere hanc Editionem, ut quicquid in ea reperiatur, *alba*, quod dici solet, *amissi* sequeremur. Hic rursus cavillatur, *neque certe, pace tua dico, meretur.* Non his contentus, impingit mihi flagitium impium, idque ante tempus, videlicet frequenter infulciens, si quid habet odiosius, quod in fine Apocalypsis, paucula verba adjecerim Græco codici ex nostris Latinis. Ne rixosa loquacitate tempus tuum onerem, lector, quæso, ne quid te commoveat hæc ficta tragedia, donec legeris quid respondeam illius annotationi CCLIII. quæ est veterum novarum postrema, videbis hos Ecclesiæ tumultus, pericula, naufragia, exitium, quæ *Leus* suis verbis excitat, nihil aliud esse quam fumos inanes. Postremo, obtestatur Deum Optimum Maximum, ne se dies ille reperiatur superstitem, quo Romanus Pontifex ex hoc opere restituat integritati suæ Latinorum codices, sicubi sunt depravati. Si *Leus* negare potest, in Latinis codicibus inesse mendas, emoriatur potius, quam videat eum diem. Si non potest, cur malit orbare mundum tanto lumine, quam auctoritate Romani Pontificis habere codices emendatioris? Illud pene suffugerat, quod est omnium bellissimum, docere studens, non esse fidendum Græcis Exemplaribus, *Hieronymum* adducit testem, qui in Commentariis, quibus explicat *Ezechielem*, scripserit hunc in modum: *Probare possumus, multa dici facta in Scripturis sanctis, quæ in Græcis voluminibus non inveniuntur. Nec debemus nos auctoritati eorum acquiescere, quorum perfidiam & mendacia detestamur.* Nunc mihi vide, lector, hominis artificium. Quod *Hieronymus* scripsit de Septuaginta, de *Symmacho*, *Theodotio* & *Aquila*, quorum alios sæpe testatur vertisse quod non intelligerent, alios Judaizantes hæreticos vocat, hoc *Leus* accommodat ad Novum Testamentum. Ex hoc fuco disce cæteros, alioqui si *Hieronymus* diffidebat Græcis Exemplaribus, cur ad Græcam (ut ipse vocat) veritatem emendavit Novi Testamenti volumina: cur irridet *Joviniani* stultitiam, qui sibi persuasisset, codices Græcorum omnes esse depravatos? Postremo, cum hic loquatur de Græcis voluminibus, non Græcorum, haud illis quidem depravatis, sed integris ut erant scripti, quid aliud quam perfidiam ac mendacium impingeret Apostolis & Evangelistis, qui Græce scripserunt? Et tamen ex illis ipsis, quorum perfidiam ac mendacia damnat *Hieronymus*, subinde citat variam lectionem, neque raro pedibus discedit in illorum sententiam. Sed redeo ad locum unde digressus sum, *Si summus*, inquit, *Pontifex reddiderit nobis codices Latinos emendatioris, ut boni consulant docti, quis erit tumultus indocta plebis? Clamabit novatam fidem. Quid clamabunt hæretici? Nimirum inique secum actum, quod habemus ex ea Scriptura pronuntiatum sit adversus ipsos, quæ nunc rejiciatur.* Ne quid ab hæc tam frivola respondeam. Si Romanus Pontifex id faciat, ad quod faciendum & olim à magnis Theologis est provocatus, an *Leus* mecum delitigabit, quasi meum sit tueri, quod faciat Ecclesiæ princeps? Adeo-ne *Leo* vetus saliva placet, ut nolit habere codices emendatioris, ne summo quidem Pontifice porrigente? Et plus velit valere clamorem hæreticorum, quam judicium principis Ecclesiæ? Jam si *Leus* nullum librum attinget, in quo sit aliquid errati, ne dum rosas colligit, incidat in spinas, ac lædat manum (sic enim ille scribit) fortassis abstinebit, ne suos quidem ipsius libros lecturus, in quibus nihilo facilius sit errata defugere, quam in mari aquam. Sed hujus rixæ plus satis.

AD XXXII.

Qua cum audisset, &c.

Lucæ **II.** **A**NNOTARAM juxta Chrysostomi, ut habebat titulus, lectionem, sacram Virginem duplici nomine fuisse turbatam, & quod videret juvenem ingredientem, & quod audiret salutationem amatoriam, & nescio quid procorum præ se ferentem. Hic Leo videor parum reverenter parumque caste loquutus. Quæ, inquit, aures hoc ferant de hac tam salutifera salutatione? An sanctissima Virgo præsciverit se parituram è Spiritu Sancto, quod affirmat Lens, non ausim affirmare. Turbatam legimus, & turbatam ex sermone Angeli. Tantum autem erat studium puritatis, ut fieri potuerit, ut primo contuitu atque auditu juvenis ingredientis exhorruerit. Quod annotavit & Ambrosius, hunc enarrans locum: *Trepidare*, inquit, *virginum est, & ad omnes viros ingressus pavere, omnes viros affatus vereri*. Sed operæ pretium est audire, quam religiose concionatur hic Lens: *Negare*, inquit, *non debes servatam fuisse semper ipsam Virginem, ne quicquam humile cogitaret, quippe futuram sacrarium Spiritus, & habitaculum unigeniti Filii Dei*. Ac mox, *Vides ergo quo pacto invicem constant, immunem prorsus fuisse Virginem ab humili cogitatione*. Quorsum hæc tam putida tendunt? Quis dixit, *Maria* subisse cogitationem humilem, aut quid Lens appellat cogitationem humilem? An parum pudicam? Hanc sane procul amotam fuisse reor ab animo Virginis. An humilis est cogitatio, cum virgo eximio quodam studio castitatis, fugit adspectum & colloquium virorum, etiam tuta timens? Si credimus *Petro Lombardo*, Virgo mater consenserat & in usum conjugii, si sic Deo visum fuisset. Et tamen adamabat virginem puritatem. Quid? si primo adpectu metus hujusmodi subisset animum illius, ecce jubebor admittere maritum, ut fiam mater, num fuisset humilis illa cogitatio? Sed præsciebat quid ageretur. Hoc viderint qui adseverant. Cur igitur rogat, *quomodo fiet istud?* Quæ modum interrogat, bonam partem ignorat negotii. Ad eundem modum concionatur paulo superius, *Virginem vero ut tam humile quicquam cogitaret, noluit pati Spiritus qui in ea erat, noluit pati benedictus fructus ventris ejus*. Hanc cogitationem maxime alienam fuisse vere credo à corde tam sancto, in quo jam erat Spiritus Sanctus. Quid his verbis sibi velit Lens non intelligo. Ego puto virgines illas maxime tangi cogitationibus hujusmodi, quales ego tribuo *Maria*, in quibus maxime Spiritus Sanctus inhabitat, castarum cogitationum auctor. Quo carius amant pudicitiam, hoc illi tenerius metuunt. Non enim excutiam, quod fructum *Maria* vocat, priusquam ab illa natus esset. Rursus aliquanto superius: *Quid hic amatorium, non sincerum, non castum?* Quid ego audio? An Leo nihil est amatorium, nisi insincerus & impudicus? Addit: *Amatoris fuisset aut proci, nomen primum compellare Virginis, & blando quopiam uti exordioso*. Etiam amatoriam artem docet Lens, si superis placet. At quibus verbis primum *Joseph* sponsus futurus, salutavit *Mariam* sponsam futuram? An non verecunde, sed tamen amanter eam compellavit? præterea, non dico Angelum fuisse procum, jam enim sponsum habebat Virgo. Sed forte suspicabatur aliquid adferre juvenem novi. Postremo an non satis blandum exordium est, *Ave dilecta?* Hic videor obiter deprehendisse *Lei* errorem, qui putarit totum hunc sermonem Angeli fuisse, quo vulgo salutamus Virginem *Deiparam*. Scribit enim hunc in modum: *Ave gratia plena, Dominus tecum*, & quod sequitur, *Benedicta tu in mulieribus, & benedictus fructus ventris tui*. Non hæc amatorum verba, sed miram & novam gratiam explicantia. Ex his *Lei* verbis satis liquet, illum etiam *Elizabeth* sermonem Angelo tribuere. Cujusmodi lapsus si mihi contigisset, quibus modis ille traduceret inficitiam meam? Et tamen ego toties procor immodestus ac petulans, cum ipse sit exemplar Christianæ modestiæ. Sed pergit concionari, respondens iis

A quæ subnotaram in schedulis: *Non sum*, inquit, *stomachatus, dolui verius, quam stomachatus sum, quod tam lascivus*. Quibus verbis vis te moneri in re tam seria, si hic stomachus est? Hactenus audis *Lei* supercilium. Primum non erat illi satis dicere, quod lascivus, nisi addidisset, quod tam lascivus. Deinde nugamentum hoc, quam ille serio rem seriam vocat, sed pergit: *Ut permittam tibi personas & schemata, dum rem ipsam ut gerebatur, veluti essent ad oculum, quo ipse modus rei geste, alioqui obscurus, sit manifestior: ita non permittendum, dum veritatem historia seclari, ut quicquam finges præter id quod vere gestum est. Et secus facere in historia sacra, etiam impium judicaverim, & eo magis impium, quo est turpius, & à sacris mysteriis magis alienum quod fingitur*. Quæso quid hic agit Lens, cum pauca paucis narrent Evangelistæ, an non licet, quædam, ex his quæ narrata sunt, conjicere? An non passim id faciunt interpretes sacri? An non multa comminiscitur *Bonaventura*? Quis autem tam infans est, qui fingere velit quod factum non sit? An quicquid scriptum non est, factum non est? Nec ego adfero novam historiam, sed quod scriptum est interpretor, sequutus non pessimum opinor auctorem *Ambrosium*. Atque hic obiter impingit, meam interpretationem esse turpem, cum ante lascivam dixerit, in qua quid est turpe, nisi ei cui turpia sunt etiam honesta. Sed horret Lens proci nomen, horret amatoris nomen, horret pronubi nomen, clamitans, me his verbis lascivire, quasi senserim hic aliquid parum pudicum. Cur non horret totum illud Canticum amatorium, quod hodie usus Ecclesiæ accommodat ad Virginem matrem? Cur non horret, quoties *Mariam* Dei sponsam dicimus? cum dicimus, ob insignem animi puritatem ac modestiam adamatam Deo? Si proci est qui ambit, ut fiat sponsus, qui turpius est proci quam sponsi vocabulum? Quanquam *Horatio* proci *Penelope* sponsi vocantur. Quo tandem animo fert animus *Lei* tam tenere castus, virginis *Agnæ* vitam ab *Ambrosio* depictam? Quid est procorum, aut amatorum, quod illic non accomodetur ad virginem Christo dicatam? Quid quod ante me *Joannes Damascenus* conjugii celestis allegoriam explicuit? Adamat Deus Pater, mittit Angelum paranympum, qui Virginis assensum impetret, quæ nisi se præbisset amplexui celesti, non erat conceptura Filium Dei. Simulatque assensa est, jam sponsam suam obumbrat virtus Altissimi. Is erat veluti quidam connubialis complexus. Illabitur Spiritus Sanctus in uterum Virginis, ex hoc oritur novus foetus. Et Pater Filium suum, quem ineffabili modo semper gignit ex sese, rursus alio quodam modo genuit ex Virgine. At ne Lens clamitet, hæc mihi artificio rhetorico vel confingi, vel attolli, auctoris ipsius verba subscribam, quæ referuntur *Theologicarum sententiarum* Libro III. Distinctione 3. §. *Mariam quoque*, &c. Post consensum, inquit, sancta Virginis, Spiritus Sanctus supervenit in ipsam, secundum verbum Domini, quod dixit Angelus, purgans ipsam, & potentiam Deitatis Verbi receptivam præparans, simul autem & generativam. Et tunc obumbravit ipsam Dei altissimi per se sapientia & virtus existens, id est, Filius Dei, Patri hominibus, id est, consubstantialis, sicut divinum semen: & copulavit sibi ipsi, ex purissimis ipsius Virginis sanguinibus, nostra antiqua conspersionis carnem, animatam anima rationali & intellectu, non seminans, sed per Spiritum Sanctum creans. Hactenus *Joannis Damasceni* verba recensuimus. Ad quæ licet non respondeat ad amissum nostrum commentum, mihi tamen satis est, quod hic quoque per allegoriam fit allusio ad ea quæ fieri solent in coitu conjugali. Exposcitur assensus, præparatur vis conceptiva & generativa illapsu divini Spiritus, fit mentio divini seminis, opifex Spiritus hoc agit in hac celesti conceptione, quod in aliis agit semen virile, qui velut actus est in conceptu. Sed horret Lens dici quicquam fuisse vice masculini seminis, in ea conceptione. Atqui cum legimus: *Quod in ea natum est, de Spiritu Sancto est*,

est, nonne perinde sonat, quasi dicas: non est ex virili semine, quod tu suspicaris, sed ex Spiritu Sancto? Nonne Spiritum Sanctum opposuit semini virili? Rursus in Hymno, quem canit chorus Ecclesiasticus: *Non ex virili semine, sed mystico spiramine*: palam idem facit *Prudentius*. Impium existimat *Lens* dicere, quicquam illic fuisse feminis masculini vice. At quid aliud est hoc dicere, quam negare illic fuisse semen masculinum, sed quod in vulgaribus conceptibus juxta naturæ cursum efficit semen viri, hoc in *Maria* supra naturæ ordinem effecisse Spiritum Sanctum? Quæro te, lector, quid hic est quod debeat castas aures offendere? Imo quid non potius dignum illo cœlesti conjugio? At non placet *Lea*, quod *κατασκευασμένη*, Græcis sonat *gratiosam*, au *unice caram*. Est enim participium à verbo *κατασκευάζω*, quod est *gratiosam facio*. Sed *κατασκευασμένη*, inquit, *in meo Lexico est, gratia impleo*. Quid facias si sic habet Lexicum *Lei*, quod suo ære mercaturus est? Non opinor licebit refragari. Atqui *Homerus* *Achillem* sic loquentem facit adamato suo *Patroclo* *ἰπὸν κατασκευασμένον θυμῷ*, simili nimirum voce usus. Deinde stomachatur quod sibi objiciam Græcum vocabulum, cum probabile sit Angelum Hebraice loquentem. Demus istud; aut si mavult, Syriace, sed ego tantum tribuo *Lucæ*, ut vocem illam; qua usus est Angelus, bona fide reddiderit Græce, nili negabit *Lens*, *Lucam* Græce scripsisse Evangelium. Tandem his non satis fides *Lens*, ait se citasse ut legit Ecclesia, cui plus tribuit quam Græco meo. Quæro te, lector, quis possit hæc absque risu legere? An meum Græcum est, quod scripsit *Lucas*? An quod legit Ecclesia Latina, utcunque versum, plus habet auctoritatis quam quod scripsit *Lucas*? An quoties versamur in explicandis mysteriis divinæ Scripturæ, non licebit aliud adferre quam quod legit Ecclesia Latina? Atqui quoties id facit *Hieronymus*, quoties *Ambrosius*, quoties *Augustinus*? Nec ideo nego *Mariam* gratia plenam fuisse, quod *κατασκευασμένη*, sonet *dilectam*: quid enim pios homines implet gratia, nisi caritas, qua Deus illos complectitur, & ad se trahit? Postremo, novum non est *Hieronymo* vulgatam lectionem sequi, præsertim si id obiter fiat. Cætera non satis digna mihi videntur quibus respondeatur. Nec enim mihi necesse est ad omnia respondere serio, quæ ille profert ex schedis meis, non in hoc scriptis: satis hoc illi sit, quod hoc auctario libellum suum auxerit. Atque hunc quoque locum sic adducit in primo Indice, ut tæxet me, quod de salutifera illa salutatione petulantius quiddam sim loquutus.

AD XXXIII.

Hic totos populos in me concitat; eorum qui mendicantem profitentur, quod *Christum* noluerim mendicasse, quemadmodum nunc vulgo mendicatur. Ac ne cavillis *Lei* respondeam, quibus interim locupletat librum suum, & miserum lectorem onerat, ait, admodum probabile sibi videri mendicasse *Christum*, quod Apostolos tantopere invitavit ad mendicandum. Etenim cum suos legatos emisit sine comœatu, necesse fuit eos mendicare, ita colligit *Lens*. Imo jubet eos ingressos vicum, aut oppidum, explorare qui sint probi, & avidi vitæ melioris, doctrinæque Evangelicæ, cujus jam nonnullus rumor Apostolorum prædicationem præcesserat: Apud hos jubet eos divertere, à quibus erant cupide excipiendi: quos si nullos reperissent, jubet ut excussio pedum pulvere demigrent alio. An hoc est ad mendicantem vocare? Deinde refellit quod dixerim, *Christum* non aliter dictum mendicantem, quam *vermem*, quod *vermis* dicatur translate, mendicus vere. Non me fugit quid philosophetur *Augustinus* in nomine, *vermis*. At mihi videtur magis hyperbole, quam metaphora. Sequitur enim, & non homo, & ut homo vehementer abjectus, non homo dicitur *ὑπερβολικῶς*, ita dicitur *vermis*. Atque eadem ratione qui sunt admodum tenui fortuna, mendicos dicimus. Rejicit & illud, quod annotaram in

A schedis, *πλὴν* Græcis & *pauperem* dici. Id negat hoc loco consistere, quod mox sequatur in Psalmo, & *πένυς*. Ita futurum ut bis dicatur *pauper*. His argumentis tantus Theologus, ut videri vult, agit cum *Erasmio*, nimirum homine stupido. Quasi vero non hoc solenne sit Hebræorum libris, ut rem eandem aliis atque aliis verbis inculcent. Quod si veritas, *Ego sum egenus & pauper*, quid erit incommodi?

AD XXXIV.

Et non cognoverunt parentes ejus.

Hic mecum delitigat, quod cum in Annotationi-
bus admonuissem, haberi duplicem lectionem
B apud Græcos, quarum alteram suspicarer esse mutata, sequutus sim eam, quæ mihi magis probaretur. Atque hic aut ego sum egregie stupidus, aut *Lens* non satis intelligit quid ratiocinetur. *Non sequeris*, inquit, *hanc lectionem, quam dicit in Græcis codicibus haberi: nam in contextu juxta Græcum reddis, & parentes ejus: & in Annotatione hujus loci credis immutatam à quopiam lectionem, qui timeret Joseph vocare patrem Jesu. Quid ergo dicis te sequi, quod magis tibi probatur, cum hanc lectionem, Joseph & mater ejus, nec sequeris, nec probes?* His atque aliis verbis me *Lens* objurgat, nec video quid stomachetur. Aio quod in nonnullis codicibus legitur *Joseph & mater ejus*, à nescio quo mihi videri mutatum, pro eo quod in aliis recte scriptum arbitror, & non cognoverunt parentes ejus, fortasse verito, ne *Joseph* videretur vocare parentem *Jesu*. Hoc quod suspicor inductum, non sequor in contextu: quod germanum puto, sequor. Hic quid *Lens* offendat non video, nisi fortassis errat in hoc, quod mutata dico lectionem, quam non sequor, & intelligit me loqui de ea, à qua mutatio facta sit: neque tentit id etiam mutatum dici Latinis, quod ab alio verum est. Porro recte ne putarit mutandum ille, quisquis fuit, non est meum defendere, cum illius mutationem non approbem: & tamen hoc à me exigit *Lens*.

AD XXXV.

Cum argumentum genealogiæ *Christi* vehementer *Lucæ*
perplexum sit, ac prorsus inexplicabile, quod
E & ipse fatetur *Hieronymus*, nec inficiatur *Lens*, adduxi & ipse quædam in medium, quæ possent adminiculo esse, rem altius vestigare cupientibus. Nam testor superstitiosam hac in re diligentiam pene Judaicam esse, & inutilem. Neque dissimulo ex quibus Auctoribus hauserim quod adfero, nimirum maxima ex parte ex *Annio* commentariis, & ex *Philone*, quem ille nobis Latinum proponit: quorum auctoritati ne quis plus satis tribueret, lectorem his verbis præmoneo: *Ea, inquam, quanquam admodum probabilia sunt, tamen quoniam Annii non tam certo citat quam vellem, præsertim in re controversa, neque nobis erat Græci Philonis copia, paucis attingenda judicavimus, & in hoc duntaxat, quo lectori diligenti cætera pervestigandi præberemus ansam, præsertim cum hac pene παράρρησις sint huic instituto. Ad hunc modum ingressus hunc locum, hoc pacto claudo: Hæc pauca à multis carptim delibavimus, ne nihil lucis præberemus avidis eadem exactius inquirendi, præsertim cum ad historia fidem faciant. Neque rursus probarim, in hujusmodi questionibus vel anxie distorqueri, vel contentiose digladiari, in quibus hand multo plus fructus esse video, quam in illa nobili pugna Theologorum, de conceptione *Deiparæ Virginis*. Et Paulus non uno in loco monet, piis hominibus hujusmodi genealogias, & nunquam finiendas questiones esse vitandas, quod non solum nihil conducant ad pietatem, verum etiam pariant lites & contentiones, pestem Christianæ concordie. Hæc cum testatus sim, rem esse perplexam, varias esse Scriptorum opiniones, me *Annio* & *Philoni*, quem is adducit, non usquequaque fidere, nimirum libero me periculo disputationis: & tamen *Lens* ita mecum agit, quasi unus ipse sim auctor ac propugnator hujus totius negotii, ne *Fabri* quidem *Stapulensis* usquam mem-*

mor. Hæc præfari visum est, candide lector, ne expectes à nobis, ut hîc totis copiis congregiamur cum *Leo*: nam si quis velit in re perplexissima repetere, quid divinet *Augustinus*, quid *Ambrosius*, quid *Hieronymus*, quid *Origenes*, quid *Nazianzenus*, quid *Philo*, quid inter recentiores *Annianus*, quid *Lyrannus*, quid *Burgenfis*, quid *Jacobus Faber*, eaque velit inter se conferre, nec exigui voluminis, nec exigui temporis fuerit negotium: tantum in transcurso quædam attingam, ne protinus *Leo* tanquam certum victori, triumphum decernat credulus lector. Primum hoc male habet *Leum*, quod scripserim, etiam *Hieronymum* in hac propemodum esse sententia, ut dicat *Nathan*, cujus *Lucas* meminit in genealogia *Christi* fuisse Prophetam illum, à quo legimus objurgatum *David*, ob adulterium homicidio copulatum. Mihi nondum satis liquet quid senserit *Hieronymus*: certe loca, quæ adducit *Leus*, docent quidem *Nathan* quendam fuisse filium *Samaai*, patrum *David*: at non docent hunc esse *Nathan*, quem *Lucas* recenset in genealogia *Christi*, per quem stirpis series instauratur. Porro cum quidam, quorum de numero sunt *Augustinus*, qui tamen hanc sententiam retractat lib. *Retractionum* 11. Cap. xvi. rursus lib. 1. cap. xxvi. & *Ambrosius*, *Nathan* Prophetam, quem eundem coguntur magnopere longævum facere, velint adoptatum fuisse *David* in filii vicem: quis unquam adoptavit patrum suum, ac fortassis natu majorem? At ego cum præter *Philonis* auctoritatem ex præfatione, quæ titulo *Hieronymi* præfertur *Luca*, doceam hunc, cujus meminit *Lucas* in genealogia, fuisse filium *David*, non fratrem, cum idem doceam ex auctoritate *Gregorii Nazianzeni*, qui in carmine, quo prosequitur *Christi* genealogiam, duos recenset *Davidæ*, *Salomonem* & *Nathan* ex æquo conjungens cum filio naturali, nec ullam addens mentionem adoptionis (etiam si non inficior hujus auctoris sermonem subobscurum esse) cum ex primi *Paralip.* lib. Cap. iv. doceam, *Nathan* recenseri inter filios *David*, & ita recenseri, ut non possit accipi filius adoptivus, cum nominatim dicantur filii *David* ex *Bethsabee*: nihil horum refellit *Leus*, contentus adferre quædam, quæ neque causam ipsius admodum juvant, neque mihi palam adversantur. Atque hæc quidem ut fateor non esse satis ad explicandam totam hujus quæstionis difficultatem, ita puto sufficere ad refellenda, quæ *Leus* tanquam inevitabile telum produxit adversus meam Annotationem.

AD XXXVI.

ARRODIT & illud, quod scripserim in prior Editione: *Lex erat, si quis sine liberis decessisset, ut hujus frater instauraret posteritatem defuncti. Itaque qui sic natus erat, duos habebat patres: alterum naturalem, ex quo natus erat: alterum legalem, in cujus nomen & progeniem succedebat, nempe defuncti.* Quo quidem in loco, nescio quo consilio, sive *Leus*, sive quis alius, mea verba tribus in locis vitiavit, sermonem ex bene Latino barbarum reddens: pro itaque mutavit, ita quod, pro habebat, habet, pro succedebat, succedat. Atque interim ne cohæret quidem sermo. Præcessit, erat lex, & consequitur, habet, possideat. Quod idem si mihi permisisset in ipsius sermone recitando, ut grave flagitium imputaret: clamaret me falsarium, qui florem orationis ipsius contaminassem. Verum ut his neglectis rem tractemus, hîc arguit me *Leus* inficitæ, sed quæ mihi fuerit cum *Augustino* communis: nam *Augustinus* putavit eum qui natus esset ex eo, qui ex uxore relicta instauravit stirpem fratris, defuncti sumere sibi nomen, non patris, sed patris mortui, ut si illi nomen fuisset *Petrus*, patri *Joannes*, natus non diceretur *Joannes*, sed *Petrus*. Hanc opinionem quoniam retractavit *Augustinus*, miratur me quoque non cecinisse palinodiam: atqui quod *Augustinus* sensit, ego nec scripsi, nec cogitavi. Latinis enim dicuntur in nomen succedere, qui adsciscuntur in familiam etiam per adoptionem, non quod idem nomen sor-

Atiantur, sed quod prænomine aut adnomine testentur sese cooptatos in familiam, velut in nomen *Piorum*, *Antoninorum*, *Pisonum*, *Africanorum*, *Ciceronum*, *Nasonum*. Porro quod apud Romanos erat prænomen aut adnomen, hoc erat apud Hebræos additum patris nomen, *Jacobus Alphaï*, *Jacobus Zebedæ*. Atque ideo dixi sic natum in nomen defuncti succedere, quod is notandus esset, non patris adnomine, sed patris. Ac ne quis erraret in vocabulo nominis, addo in nomen & progeniem, videlicet explicans quid dixissem nomen. Progeniem enim dictam esse constat à progignendo: atqui hic non erat progenitus ab eo, cujus dicitur filius. Vides, optime lector, errorem, quem mihi impingit *Leus*, non in meis verbis, sed in ipsius oculis fuisse.

AD XXXVII.

REFELLIT quod scripserim *Solomonis* stirpem defecisse in *Ochozia*, cum Libri Regum iv. Cap. xi. legamus, *Jons* filium *Ochozia* subreptum è manibus trucidantium filios Regis. Rursus 11. Lib. Paralipomen. Cap. xxii. res eadem iteretur. Cæterum cum in priore loco narret sublatum esse omne semen regium, & in posteriore legamus, nullam spem fuisse reliquam, fore ut posthac regnaret aliquis ex stirpe *Ochozia*: quomodo constabit quod scriptum est, si superesset adhuc filius *Ochozia*? Dicit non esse locum tergiversandi, cum utrobique dicatur *Jons filius Ochozia*. Hîc ex auctoritate *Philonis* respondeo, *Jons* dici filium *Ochozia*, non natura, sed tantum jure successionis. Si hoc *Philo* non aperte pronuntiat, me si volet in jus vocet *Leus*: sin est ut cito, cum illo pugnet potius quam mecum. Sed *Philonem* habet suspectum ut Judaizantem, atqui tanto magis potuit hæc ex Hebræorum commentariis cognoscere, præsertim cum vir fuerit, id quod negari non potest, incomparabili doctrina, reique Judaicæ peritissimus. Neque enim hîc agitur de fide Evangelica, in qua tutum non fuerit *Philoni* credere, sed de narratione Veteris Instrumenti. Judaizat & *Josephus*, & tamen hujus in historia gravis est auctoritas. Jam an aliquis existimet plus tribuendum conjecturis, quas ex suo ingenio *Leus* adducit, an *Philonis* auctoritati, quod ad me pertinet, lectori liberum esto.

AD XXXVIII.

ATQUE eadem opera responsum arbitror, ad Annotationem illius xxxviii. quæ nihil agit adversum me, nisi *Leus* efficacibus argumentis doceat, *Nathan*, qui recensetur apud *Lucam* in genealogia *Christi*, non fuisse filium *David*. Atqui id non esse factum, jam demonstravi: quod si maxime fecerit, cum *Philone* illi res erit potius quam mecum: ille auctor est, ego sententiam alienam nullo meo periculo recenseo.

AD XXXIX.

OPPVGNAT & illud, quod ex eodem Auctore annotarim, *Jehojakim*, quem corrupte dicimus *Joachim*, binominem esse, quod idem alias dicatur *Elich*, addens hunc fuisse naturalem patrem *Maria*, avum *Jesu Christi* secundum carnem. Id refellit *Leus* hoc lemmate: Cum *Elich*, inquit, decesserit non relictis liberis, non potuit esse pater *Joseph*. Atque hujus rei citat auctores *Augustinum* & *Hieronymum*, quorum uterque tamen sequutus sit *Africanum*. *Jacob*, inquit, frater *Elich* uterinus suscitavit fratri defuncto semen, juxta decretum legis, & genuit *Joseph*, qui sic erat legalis filius *Elich*. Quod si fatear esse verum, convincit esse falsum, quod annotavi, *Lucam* sequutum esse lineam naturalem, cum *Matthæus* contra, legalem sequutus sit. Ad quæ ne nihil respondeam, subscribam *Hieronymi* verba, quibus enarrat primum *Matthæi* Caput: Hunc, inquit, locum objecit nobis *Julianus Augustus de dissonantia Evangelistarum*. Cur Evangelista *Matthæus* *Joseph* dixerit filium *Jacob*, & *Lucas* eum filium appellavit *Heli*, non intelligens consuetudinem Scripturarum, quod aliter secundum naturam, aliter secundum legem ei pater

pater sit. Scimus enim hoc per Moysen Deo iubente præceptum, ut si frater aut propinquus absque liberis mortuus fuerit, alius ejus accipiat uxorem, ad suscitandum semen fratris vel propinqui sui. Super hoc & Africanus temporum scriptor, & Eusebius Cæsarensis in libris *et* *diaqonias* & *Εὐαγγελιστῶν* plenius disputarunt. Hactenus Hieronymus. Atqui ex his verbis nihil potest evinci, uter fuerit pater *Joseph* naturalis, uter legalis. Tantum hoc repertum est ad explicandum nodum questionis, potuisse fieri, ut, alter fuerit naturalis, alter legalis, atque ita neutrum Evangelistam fuisse mentitum, cum *Joseph* ad hanc rationem duos haberet patres. Nec est verisimile Africanum aut Eusebium aliquid exploratius super hac re prodidisse, sed tantum ostendisse rationem explicandæ questionis: alioqui si quid attulissent certius, usi fuissent eo præsidio nostri, qui laborant in hujus questionis angustiis. At *Augustinus* libro *Questionum Evangelicarum* secundo, nullum non movens lapidem quo possit ab hujus questionis angustiis elabi, proponit rationes quatuor. Primam, ut accipiamus patrem *Joseph* fuisse binominem, verum hanc illico rejicit ipse. Secundam, ut intelligamus *Joseph* duos fuisse patres, alterum à quo fuerit genitus, alterum à quo fuerit adoptatus. Tertiam, ut intelligamus ab altero Evangelistarum poni nomen patris, qui genuerit *Joseph*: ab altero nomen ejus, in cuius stirpeni vult eum lex imputari, qui ex eo natus sit, qui ducta uxore defuncti sine liberis, instauravit posteritatem fratris aut propinqui. Et hanc rejicit *Augustinus*, sed inefficaci argumento, quod qui sic essent nati, ferrent nomen defuncti, in cuius progeniem adscribuntur: ita futurum fuisse, ut *Joseph* non debuerit appellari *Joseph*, sed vel *Jacob*, vel *Heli*. Quod clarius etiam in *Questionibus super Deuteronomium* lib. v. quæst. XLVI. mox tamen aliter interpretans: sed hunc errorem suum agnoscit in libris *Retractionum*. Quartam, ut accipiamus ab Evangelistarum altero positum esse nomen ejus qui genuerit *Joseph*, ab altero pro patre, avum, aut proavum, aut atavum fuisse nominatum, quod factum est apud *Matthæum*, qui contexit seriem stirpis, omitti in medio nominibus aliquot. Hæc tanquam divinans refert *Augustinus*, nec tamen ausus est pronuntiare, uter Evangelista posuerit nomen patris naturalis aut proximi, uter adoptivi, aut remotioris. Is qui scripsit veritates in *Augustinum*, probabilius esse putat, ut credamus naturalem ac proximum patrem esse positum à *Luca*, quam à *Matthæo*. Atque idem mecum sentit de *Nathan*, quod is non fuerit Propheta, neque frater *David*, sed filius, ita natu major *Solomone*, ut fuerit illi proximus. Verum quod hic non excutit *Augustinus*, conatur explicare Libro *De consensu Evangelistarum* secundo, Capite tertio, atque illic videtur in hanc conjecturam propensior, ut existimemus à *Luca* nomen esse positum patris adoptivi. Nihil enim hic meminit de altero genere patris legalis, offensus, opinor, ea ratione quam superius retuli. Sed hujus conjecturæ non aliam adducit causam, quam quod cum *Matthæus* scripserit, *Jacob genuit Joseph*, *Lucas* abstinens à gignendi verbo, tantum dixerit *Joseph* fuisse filium *Heli*: filium autem recte dici etiam adoptivum. At non gignit nisi pater naturalis: quanquam ipse mox hanc causam ut imbecillem propemodum rejicit. Alioqui si non dicitur genuisse nisi verus pater, quomodo tuebimur *Matthæum*, in recensendis nominibus aliquot transilientem, cum perpetuo tamen utatur verbo gignendi, præsertim cum in sacris Libris genuisse dicantur, qui veri patres non sint? Hæc cum ita differat *Augustinus*, quid aliud efficit, quam ut rem in dubio relinquat? Tractat hoc ipsum argumentum *Questione* super *Deuteronomium*, XLVI. nihil attingens de superiori conjectura. Jam quod adducit *Lens* ex carmine Genealogico *Nazianzeni*, non video cur hujus auctoritas nos urgere debeat, nisi rationem adduxerit gravio- rem quam adduxit *Augustinus*. Nec enim is alios habuit auctores quam *Hieronymus*, nec ullis utitur argumentis,

AD XL.

JAM eadem opera responsum arbitror ad annotationem XL. nec est animus pluribus hanc refellere, nisi *Lens* certioribus argumentis evincat, *Nathan* non fuisse filium *David*, & *Heli* non fuisse naturalem patrem *Joseph*.

AD XLI.

REPETIT quod ante jam dixerat, mihi non recte videri *Nathan*, cujus meminit *Lucas*, non cum fuisse qui objurgavit *David*, cum à me dissentiat *Origenes* & *Hieronymus*. Non adducam hic ejus operis incertum auctorem, tantum hanc veniam petam à lectore, ut mihi quoque liceat aliquoties ab *Hieronymo* & *Origene* dissentire, quod sibi permittit *Lens*, quoties est commodum: quanquam hic non meam tueor sententiam, sed alienam, qualis qualis est, recensco.

AD XLII.

QUOD annotaveramus de *Ahesarim*, *Lens* hoc argumentum contendit esse somnium, quod hujus rei nusquam meminerit *Hieronymus*, alioqui talium rerum longe diligentissimus: neque *Paulus Burgenfis*, licet in Synagoga educatus. Hæc *Lens*. Sed negari non potest, hoc proditum à *Philone*, cui divus *Hieronymus* plurimum tribuit. De *Paulo Burgenfi* mirum videri non debet, cum *Philo*, quamvis *Judeus*, Græce scripserit, cujus Linguae *Burgenfis* erat ignarus. Postremo fieri potest, ut & *Hieronymus* alicubi meminerit hujus rei: neque enim omnes illius lucubrationes exstant nobis, & fieri potest, ut ille librum hunc *Philonis* aut non legerit, aut non meminerit quod legerat, præsertim cum in Catalogo Scriptorum fateatur, non omnes hujus lucubrationes ad manus suas pervenisse.

AD XLIII.

REFELLIT quod annotaram ex libri *Regum* III. Cap. IV. propemodum colligi posse, *Nathan* fuisse *Ahisar* institutum, hoc est regie stirpis instauratorem. Sic enim & illic appellari filium *Nathan* *Ahisar*. Hic malapsum existimat, quod existimem illic *Ahisar* esse dignitatis vocabulum, cum *Philo* *Ahisar* interpretetur fratrem Principis. Equidem hactenus cum *Leo* consentio, quid tum postea? An ideo non erit dignitatis vocabulum? an ideo non declarabit instauratorem stirpis regie? Porro quod addit, fratres vocari cognatos, hoc aut nihil ad rem facit, aut pro me facit. Sed huic sententiæ diffusus *Lens*, alteram profert ut ipsi videtur, commodiorem, *Zabud* fuisse fratrem principis *Azarie*, qui etiam fuit filius *Nathan*, & præfectus simpliciter. Superius ita loquebatur, quasi *Nathan* hic esset dictus *Ahisar*, cum de filio dixerim, nisi *Ahisar* pronuntiemus gignendi casu. Hic ait, *Zabud* fratrem *Azarie* filium *Nathan* fuisse præfectum simpliciter. Hoc an ab *Hieronymo* proditum sit nescio, certe constat, in hoc quem modo citavi loco, *Zabud* fuisse Sacerdotem & amicum Regis. Quod si sermo *Lei* (nam est anceps) sentit *Azariam* esse eundem qui est *Ahisar*, id quod reperio in scheda, quam, ut ante dixi, describendam curaveram, mihi videtur reclamare locus ipse, ubi primo loco recensetur *Azarias* filius, ac paulo post *Ahisar* præpositus domus. Nec illi tamen *Azarie* tribuitur simpliciter præfectura, velut omnibus præsideret, sed recensetur inter Scribas. Verum hoc nec admodum ad me pertinet, & ego ceu conjecturam levem proposueram, cum aio, propemodum colligi.

AD XLIV.

ARRODIT & illud, quod ex eodem Auctore scripseram, Tribum *Benjamin* pertinuisse ad *Ahesarim*. *Christus*, inquit, de *Juda* erat, nihil ergo illi cum istis *Ahesarim*. Atque hic protinus me respondentem facit. Non dico *Ahesarim* fuisse de Tribu *Benjamin*, sed terram Tribus *Benjamin* pertinuisse ad *Ahesarim*, ut lector arbitretur hæc verba annotasse me in chartulis, quas

quas mihi toties impingit, cum *Basilea* proxime reversus; Annotationum mearum volumine jam absoluto, hoc illi responderim in colloquio, posteaquam deprehendi hominis errorem. Res humilis est, sed tamen obsecro te, lector, ne pigeat cognoscere, quandoquidem huiusmodi fumis traducimur. Cum in Templo divi *Petri* colloqueremur, & efflagitare proferret unum aut alterum locum, experturus an possem tueri, nec ab illo posset extundi quicquam, tandem ipse memor chartæ, quam ab *Atensis* scribâ interceperam, nam ipsa charta mihi perierat, nondum tota perlecta, profero ex memoria annotationem, quæ tum illi prima erat, nunc nulla est, quod ex oratione mea deprehenderat errorem suum. Profero alteram de *Ἐλαβὴν*, in qua cum ego notassẽm proprietatem Græcæ vocis, ille mihi objecit *Chrysostomum* Latine versum: & hanc omisit, non dubium quin & alias complures omisurus, si proposuisset omnes. Tandem propono de Genealogia *Christi*: Quid, inquam, hic periculi est? quicquid a me recensetur, non meo periculo recensetur, sed illorum quos cito. Deinde quid hic est periculi Christiana religioni? Tum ille vultu ad severitatem composito, maximum, inquit: nam transfers Christum à sua Tribu *Juda* in Tribum *Benjamin*. Id cum vehementer admirarer, atque efflagitare, ubinam loci prodidissẽm illud, noluit indicare locum, sed constanter asseveravit rem sic habere. Atqui prorsus insanire, inquam, si id facerem, & mecum ipse pugnarem, cum faciam per *Nathan* instauratam stirpem *Davidicam*, qui cum fuerit filius *David*, qui potuit esse Tribus *Benjaminicæ*? Cum nihil ad hæc responderet *Leus*, sed tantum perseveraret in asseverando: tandem in mente venit, quod suspicarer illi præbuisse causam erroris: Fortassis, inquam, alicubi scribo Tribum *Benjamin* pertinuisse ad *Ahesarim*. Falsus est ita esse, neque negavit hunc esse locum, quo fuisset offensus. Tum magis etiam sum admiratus, quod ex illis verbis eam concepisset imaginationem: nam si dixissem *Ahesarim* pertinuisse ad Tribum *Benjamin*, causam fuisse futuram, cur suspicaretur me sentire quod interpretaretur: nunc non aliud intelligi posse, quam si dixissem, *Hannoniam* pertinere ad *D. Ferdinandum Caroli* Principis fratrem, si pars ea fuisset illius ditioni destinata. Hæc cum audisset *Leus*: Ita ne, inquit? Verum hoc erat explicandum. Eumque sermonem semel atque iterum repetens *Ἐκατολογία*. Atqui Latine, inquam, dixi, nec potui multo lucidius dicere. Nec aliud tum actum est super hac re inter nos neque tum temporis, neque postea. Nunc dissimulat quo tempore, quaque occasione id responderim: & causatur, me tum cum hæc scriberem, non hoc sensisse, quod post sum interpretatus, videlicet admonitus ab amico quopiam: quasi sim usque adeo stupidus, ut non sensurus fuerim, mea verba secum ex diametro pugnare, nisi monitore amico. Immo nunquam suspicaturus eram quenquam hoc ex sermone meo somniaturum fuisse quod somniavit *Leus*, nisi se casu *Leus* prodidisset. Erat, fateor, apud me scheda *Lei*, sed nondum lecta, aut certe non perlecta. Si verba mea sonant hoc quod interpretor, qua conjectura *Leus* colligit me aliud sensisse, quam verbis expresserim? Addit aliud lemma: Cur, inquit, hanc responsonem in annum distulisti, cum schedam meam habueris, & liceret illico respondere? Causam accipe cur id factum non sit: Ideo curaram eam chartam describendam, quia non vacabat legere, quæ nisi per otium legeretur, frustra legeretur. Postremo, quid erat necesse ad omnia respondere? quasi non & alia dissimularim, quæ mihi videbantur frivola. Nec his contentus, aliud addit commentum: Si hoc sensisti, inquit, quod nunc interpretaris, quid erat opus, ut ad *Angliam* hanc annotationem mitteres, consulturus quendam illic in sacris Litteris summam? quod te fecisse ipse mihi fassus es. Si huiusmodi commentis agerem cum *Leo*, protinus exclamaret, me mortalium omnium mendacissimum, qui non vereretur illi hæc in os ingerere. Annotatione *Lei* hætenus sic apud me fuit, ut nunc demum

A cum hæc scriberem, mihi sit perlecta, nec unquam cuiquam est missa nec infirmati, nec summati: nec unquam cuiquam mortalium id sum fassus, quod mihi ne per somnium quidem venit in mentem: & tamen suspicor unde *Leus* ceperit occasionem huius erroris: nec enim libet illi impingere, quod hæc data opera comminiscatur. Narravi illi in familiari colloquio, me cum essem in *Anglia*, tum primum ac recens edito Novo Testamento, reperisse Theologum illum, quem ille summam vocat, & merito vocat, occupatum in explicanda genealogia *Christi*, atque hac gratia consuluisse *Capnionem* per litteras. Cæterum ipse tum nihil minus cogitabam quam futurum, ut *Leus* mihi de genealogia moveret bellum. Ipse nullius oraculum consului, neque quisquam de tripode respondit. Pergit causificari: Quid facit, inquit, ad explicandam genealogiam, ut doceas quæ prædia *Ahesarim* sortiti sint, hoc mihi imposuit, quod suspicarer nihil illis dictum, quod non pertineret ad eum locum. Hætenus ille. Si *Leus* fatetur sibi impositum esse, cur argumentatur me aliud sensisse cum illa scriberem, quam nunc interpreter? cum quæ *Philo* disseruisset de *Ahesarim*, contraxissem in compendium, visum est & hoc adjicere, ne quod suspicatur *Leus*, somnium esse videretur nomen *Ahesarim*. An alias dixerim, *Christum* non esse de Tribu *Juda*, suo discutietur loco. Hanc argumentationem ita claudit *Leus*: Hæc dixerim, quod nolim videri calumniator, quo nomine, ut audio, tu me notas nominatim pro præsentis annotatione. Immo nunquam illi nomen calumniatoris tribui ob hunc sane locum, verum & apud *Atensem*, & aliõs aliquot testatus sum; *Leum* non intellexisse locum hunc unde moveret tragœdiam. Inscitiam impegit, non calumniam: nam calumniator sciens ac prudens intendit crimen innocentis. Hic *Leus* per errorem peccasse mihi dictus est; non de industria. Videndum igitur ne, quod scribit me nominatim sese infimulasse calumniæ propter hunc locum, propius sit calumniæ, quam quod ea reprehendit quæ non intellexit: etiam si hoc quoque turpissimum est, præsertim si quis hoc agat tanto supercilio, tamque atrociter. Jam pergit pugnare cum *Philone*, quem nescio cur meum vocet auctorem. An ego solus habeo aut lego *Philonem*? aut huic addictior sum quam quisquam alius? An huius sententiam tueor, quam recito duntaxat. Quod si *Philonem* habet auctorem, quisquis ex eo citat aliquid, quid vetat quo minus & *Leus* hunc suum auctorem appellet? quandoquidem ex hoc etiam mea refellit, aut certe conatur. Atque huic impingit odium odio mei, ac fidem abrogat, ne mihi fides habeatur. Mihi, inquit, videtur sapere *Judæorum fermentum*, quibus puto in hac parte minime fidendum, cum *Hieronimus* in *Commentariis* in *Micheam* dicat, ab his multa erasa, ne *Christus* de Tribu *Juda* ortus videatur, & sic nescio quid veneni substat. Nam idem ipsum videor mihi posse elicere ex dicto auctoris tui. Hætenus *Leus*, cujus sermo quod fermenti genus sapiat, viderit ipse: mihi cum *Philone* nihil est negotii, nec illum defendam, sed innocentiam. *Philo* *Judeus* fuit, negari non potest, sed hoc illi fuit cum Apostolo *Petro* commune: sed hunc *Judaum Hieronymus* inter Ecclesiasticos Scriptores recenset, huius opera præclara laudibus vehit, testans illi & cum *Petro* Apostolo fuisse necessitudinem, ac bene voluisse *Marco* Evangelistæ, quod libro edito, cui titulum fecit, *Ἐὶ τίς θεωρεῖται ἐν ἑλῶν*, id est, de contemplativa vita supplicum, laudibus ornarit Ecclesiam *Marci*, hoc est, *Petri* sectatoris. Quod si *Judæorum* talium libris nulla sit habenda fides, quæso cur *Hieronimus* toties adducit *Hebræorum* testimonia? aut unde sumsit quæ prodidit de traditionibus *Hebræorum*? nonne ex illorum commentariis? Cur tantum tribuit *Iosepho*? cur *Egesippo*? Cur ipse magna mercede conduxit cum aliis *Judæos*, tum nocturnum illum præceptorem *Barhamina*? Non est fidendum *Judæis*, quemadmodum fidimus Scripturis Canonicis: neque tamen rejiciendum, si quid adferant probabile: sunt enim permulta in

in Veteris Instrumenti libris, quæ non possunt à nobis intelligi propter inscitiam antiquitatum ejus Gentis. Hæc à quibus potius petenda sunt quam ab illis? Porro quod *Hieronymus* negat illis fidendum, quid ad *Philonem*? An ille erasit aliquid in voluminibus Veteris Testamenti? Nam illic profecto *Hieronymus* non agit de Libris *Judeorum*, sed de codicibus *Hebræorum* vitiatis. Atque hujusmodi frivolis argumentis *Leus* colligit hinc nescio quid subesse veneni. Verum in his quæ subjicit, propius urget: *Nam idem ipsum*, inquit, *videor mihi posse elicere ex dicto auctoris tui*. Audiamus igitur solidam argumentationem ex ipsa re: *Dicit*, inquit, *ad Ahesarim pertinuisse possessionem Tribus Benjamin. Sed cum in sacris Litteris in libro Numerorum non liceret transferri possessionem à Tribu in Tribum, nam precipit ut hereditas permaneat in familiis, nec sibi misceantur Tribus, consequens igitur fuerit Ahesarim fuisse de Tribu Benjamin. Ex illo loco in Numeris probat Annii, Mariam fuisse de Tribu Juda, nec consentaneum est Benjamin fuisse sine possessione. Quin & satis erat Ahesarim, si erant de Tribu Juda, ut gauderent possessione Tribus sua, quæ multo amplior erat quam cæterarum Tribuum. Itaque ut videtur, alterum necesse est sequi, vel Ahesarim de Tribu Benjamin fuisse, vel ad Ahesarim terram Tribus Benjamin non pertinuisse, cum animi Tribus terram in aliam Tribum transferri contra Legis præscriptum esse. Hactenus *Lei* verba recitavimus, Neque dubito quin statim occurrat lectori vel idiotæ, quid ad hæc possit responderi: nimirum aliter terram à Principe possideri, aliter à privato domino. An ideo *Frisii* depellerentur agris suis, si venirent in ditionem *Caroli* nostri? An *David Rex* in unicam dentaxat Tribum *Juda* ditionem habebat? An non leguntur postea descivisse à *Hieroboam* imperio, quæ paruerant *Salomoni*? Atque hæc facta sunt non permixtis possessionibus Tribuum: alioqui si *Ahesarim* possidebant Tribum *Juda*, quid habebat stirps regia? Sic sensit *Philo*, non ita possessiones esse traditas *Ahesarim*, ut privatos dominos excluderent, sed ut ex tributis ac vectigalibus ejus Tribus, more Principum viverent. Id si non potest, nisi qui sit ejusdem Tribus, est aliquid quod ratiocinatur *Leus*. Sed hoc non solum falsum est, verum etiam dictu ridiculum. Et ubi tandem est venenum, quod hinc vidit subesse *Leus*? Ubi cornutus ille syllogismus, è duobus alterum necessario colligens? Ubi *Maria* periclitans, ne è sua Tribu in alienam depellatur? Sed in his inamoenis labyrinthis nimium diu versamur, & meus animus à nullo argumento magis abhorret.*

AD XLV.

QUOD hinc annotat *Leus*, non video quid faciat contra meam annotationem: nam esse participium incipiendi apud Græcos ἀρχόμενος, & esse præsentis temporis, hemò tam impudens est qui neget, quod negari nullo modo potest. Sed quid interim peccavi, si commonefeci lectorem, quid sermo Græcus declaret Latinis auribus? An ingredi Latinis non significat incipere? Sed in priore, inquit, Editione ita veris. Imò testatus sum antehac, cum ventum esset ad *Lucam*, me multa reliquisse ut erant: at in posteriore Editione secus, verto: *Es ipse Jesus incipiebat esse sermo annorum triginta, ut putabatur filius Joseph*: hoc an annotarit *Leus*, nescio: certe quicquid est, nihil ad me pertinet, nisi quod ille noluit perdere laudem commonstrati loci, si tamen commonstravit locum inutilem.

AD XLVI.

ETIAM atque etiam obsecro te, lector, tamen si non dubito quin jam sis propemodum enectus tædio muliebrium rixarum, ut hinc paululum expergiscaris. Quod legimus apud *Lucam* iv. Cap. *Et stans super illam, imperavit febre & dimisit illam*: quoniam & Græcus & Latinus sermo habebat amphibologiam, quam adeo putat vitandam *Augustinus*, ut malit ma-

Anifestum solœcismum, quam sermonem ancipitem: admonui addito pronomine posse tolli hoc quicquid esset incommodi, videlicet si legamus: *Stans super illam, increpavit febre, eaque reliquit illam*, ut absque errore lector intelligat quod sensit Euangelista, post increpationem *Christi*, febre abisse, non *Christum*. Hic cum ille nescio quid stomacharetur, quasi parum caste loquutus essem de puella & *Christo*, nec adhuc sentirem hominis errorem, respondi in schedis, quæ ille recenset, mihi non videri cur ille quicquam in me stomacharetur, si volui sermonem Euangelicum carere incommodo amphibologiæ. Et adjeci dictum, quod illi visum est plusquam crimen læsæ majestatis: *Sed meminisse convenit*, inquam, *quod ut hominem mones, ita mones homo*. Nam post hoc dictum ille desit amicus esse, cum ipse in toto hoc libro, quo mecum conflictatur, nullum habeat dictum humanius, etiam cum vult humanissimus videri. Nec adhuc suspicari poteram, quid ille lasciviæ suspicetur subesse in verbis meis, sed tamen ex responsione, quam postea vulgavit orbi, priusquam mihi liceret audire, deprehendi in quo erreret. Siquidem hæc mea verba, *ut ne caviller*, ille refert ad ea quæ præcedunt, quasi in his quæ dicta sunt, *Stans super illam reliquit eam*, lateat aliquod cavillum parum pudicum: cum palam sit, hoc pertinere ad ea quæ sequuntur, *ut ne caviller*, & surgens ministrabat illis, *parum commode redditum, cum dicendum fuerit*, erecta ministravit illis. Cum enim ostendissem, priorem locum esse parum commode redditum propter amphibologiam, per occupationem addo & alterum parum commode redditum, ob neglectam temporis rationem: & postea miratur me non correxisse locum illum, qui tam esset obscœnus. Hic vides, optime lector, quibus modis illudere possem *Leo*, si mihi luberet, aut si vacaret talibus nugis occupare bonas horas. At hinc quam severe monet, quam graviter objurgat, quam me mihi revocat ob oculos, qui totus excideram mihi, quam religiose me commonefacit geminæ religionis. Si senex nonagenarius sic deliraret, nemo putaret ferendum. Hic juvenis sic delirans, etiam sibi supercilium sumit erga senem, & mundum vocat ad seditionem. Cui ridere vacat, legat illius annotationem, dicas *Areopagitæ* cujuscpiam esse, cum prorsus non intelligat quod loquitur. Jam vero mihi vide, quam atrociter hunc locum notat in seditioso illo Indice, *Perulantis*, inquit, *quam par est ab eo dictum de Christo Annotatione XLVI*. Primum negari non potest, quin *Leus* hic tota (quod ajunt) aberravit, nec intellexerit locum quem exagitat: & tamen cum *Areopagitæ* supercilio nos objurgat, incelsit, ac propemodum blasphemix reum agit: quod si mihi venisset usu, puderet me prodire in conspectum eruditorum hominum. At interim ille sibi plaudit, & quasi re præclare gesta, parare dicitur alios libellos hujus farinae, quo tuam denobilitet *Britanniam*. Ignosci poterat primo calori, ni contemtis omnium eruditorum amicorum consiliis hæc evulgasset, quibus si visa fuissent illa virulenta, quæ post adjecit, multo acrius obstitissent, ne dum mihi studet labem adspargere, ipse tum suo, tum gentis suæ nomini dedecus vix eluendum constaret.

AD XLVII.

Ita ut pene mergeretur.

Hic adscripseram, Lector aliquis nolens illis perire *Lucæ* Apostolos, addidit, pene. His offensus *Lei* θυμός v. ἀγνός, *Et hoc*, inquit, *nasutum*. Ad id cum in schedis respondissem, *Quid hic nasi est, si rideo lectorem, qui de suo addidit*, pene, præter Euangelicam veritatem, hic cum id temporis nihil respondisset, nunc tandem oratione Stoica, vel censoria potius objurgat, quod præter exemplum omnium, & veterum, & recentium Theologorum, tribus verbis jocus sim in scribam. Quid est hoc quod ego audio? Nusquam jocatur *Hieronymus*, qui tota fere disputatione naso suspendit *Jovinianum*, *Helvidium*, & *Vigilantium*; nusquam *Cyprianus*, nusquam

Augustinus? An non pudet hæc dicere, quæ nemo non intelligit esse falsissima? Ipse *Leus* cum nasum non habeat, quoties tamen conatur uti naso, etiam cum ipse est maxime deridiculus? *Et qui scis*, inquit, an *Exemplar Græcum interpretis habueris*, pene, aut an liber tuus *Græcus male careat hoc verbo*, quod videtur bene quadrare sensui? Doceat *Leus*, alicubi reperiri pene in Græcis codicibus. Ego monui nusquam mihi lectum esse. Quod si non est illi codicis copia, certe consulat *Exemplar ex Aldi profectum officina*. Atque hanc bellam annotatiunculam noluit sibi perire in elenchis: sed in primo etiam ostendit nasos meos.

AD XLVIII.

QUONIAM videbam Theologorum vulgus, neglectis Evangelicis præscriptis tanquam simplicibus, parumque commodis, ad ostentandam eruditionem, totam ætatem consumere in quæstiunculis & argutiis *Scotistarum & Occanistarum*, volui lectorem attentum reddere, ut animadverteret hæc, quantumvis ut habentur simplicia, tamen esse ea quæ nos redderent vere Christianos. Hac occasione *Leus* movet nobis gravem invidiam apud Theologos neotericos, quasi sim illis parum æquus. Nec improbat, quod illorum argutias posthabuerim philosophiæ *Christi*, sed quod loco non suo mihi dicta sint hæc. Atque hic quoque impingit mihi quæ tum annotaram in schedis, quæ tamen sic ex tempore projecta saniora sunt, quam quæ hic bienni labore, totisque, ut ait, studiis suis postpositis elimavit: *Recense*, inquit, *annotationem meam*, diligentius inspicere, an hoc tibi imputaverim quod *Scotistarum argutiis præferas doctrinam Christi*, *annotavi te capasse occasionem contra Scotistas & neotericos in tempestive*, hoc est, loco non suo, nec doctrinam *Christi* postpono argutis neotericorum, sed tantum assero eorum doctrinam ab hac calumnia quod non sit impia, nec abhorrens à doctrina *Christi*, quin potius utilis ad pietatem. Hactenus *Leus*. Non video cur existimet hoc non suo loco dictum. Etenim cum vellem commendare simplicem quidem, sed multo saluberrimam *Christi* philosophiam, & viderem hanc à nonnullis negligi suspicientibus *Scotistarum* argutias, an non tempestivum erat hoc admonere? Deinde demus, esse in libris *Scotistarum & Occanistarum* quæ conducant ad pietatem, non taxo libros illorum, sed argutias duntaxat, in quibus cum plurimum sit difficultatis, minimum est fructus. Deinde quid opus erat, ut *Leus* doctrinam horum assereret à calumnia, cum ego non dixerim illorum doctrinam esse impiam, & abhorrentem à doctrina *Christi*. Nihil est in *Enclide* quod abhorreat à doctrina *Christi*, & tamen stulte fecerit Theologus, qui neglectis Evangeliiis totam ætatem in illius argutiis terat. Postremo an summates Theologi nihil habituri sint quod respondeant de re Christiana, & an nullo in loco aberrarint à doctrina catholica, puto neminem esse quin intelligat, juveniliter esse dictum: quod genus est & illud, quod nusquam desciscunt à veterum decretis. Si soli *Occaniste* habent quod consulti de re Christiana respondeant, quid habebat *Ambrosius* aut *Hieronymus* quod responderet? Atque has *Leus* vocat annotationes, ac ceu thesaurum numerat etiam, & ne quid intercidat, repetit & inculcat indice triplici, identidem inculcans me taxare neotericos Theologos, quo videlicet horum turmas in me provocet.

AD XLIX.

Secundum hac enim faciebant Prophetis.

HIC cum esset in Græcorum codicibus duplex lectio, nam in aliis erat *Prophetis*, in aliis *pseudo-prophetis*, in posteriore Editione sustuli è contextu, *pseudo-prophetis*, & mutavi, *prophetis*, quam lectionem mihi magis probari demonstraram & in Editione priori. Nec video cur huic annotationi sit respondendum.

AD L.

Si sit sicut magister ejus.

NEQVE video quid habeat momenti hæc annotatio. Eod. Et tamen quod *Leus* negat quicquam à me mutatum in posteriore Editione, secus esse comperiet, qui observavit.

AD LI.

Sapientia à filiis suis.

NEC hic est inter nos controversia, tantum illud est admonendus lector, cum petissem à *Leo* ut indicaret locum apud *Hieronymum* ubi legeret ab operibus, tum obtinuit. Nunc indicat, non mihi, sed orbi. Nam mihi fero nunc indicat. Sed ita tamen creantur dialogi.

AD LII.

Lacrimis cepit rigare.

NEC in hac est quicquam, quod ad me pertineat. Eod.

AD LIII.

Cuidam sceneratori.

NE hic quidem est, cur operæ pretium sit digladiari, præsertim cum quisquis scenerator est, idem sit creditor. Porro an sceneratores soleant condonare debitori tenui, viderit *Leus*: mihi tales nondum fama cogniti sunt: nisi condonat, qui non aufert vestimenta nudo, cum cupiat si queat.

AD LIV.

Et obstupuerunt parentes ejus, &c.

CUM hic pugna sit *Leo* adversus *Vallam*, non adversus me, non est cur huic pluribus respondeam. Porro quod sibi laudem hanc asserit, quasi monitus dissenserim à *Valla*, prior Editio satis declarat me ne tum quidem approbasse *Vallensis* annotationem, ut quam appellarim argutationem. Etiam si non defuturum sit *Valla*, quo sese tueatur adversus *Leum*. Primum enim convenit, in *Matthæo & Marco* adjectum esse, *ejectis foras omnibus*. Deinde negari non potest, in Græcis codicibus hic quoque addi, quod illic additum est. Ad hæc si intelligamus promiscuam turbam stantem pro foribus, si intelligamus aliam fuisse turbam in ædibus interioribus: si intelligamus in eo conclavi, in quo positum erat funus puellæ, non defuisse quædam officia domestica, quod est admodum probabile: præterea accipiamus turbam, quæ reperta est *Christo* ad primas fores, & quæ ipsum comitabatur, vetitam ingredi, præter paucos discipulos. Rursus ejectos omnes è conclavi, præter discipulos tres, & parentes puellæ, quid habebit *Leus* quod argutetur adversus *Vallam*? Et ubi erit hoc sophisticum enthymema, quod constat omnes ejectos, & hos tamen adfuisse? Atqui hic dicet *Leus*, Cur igitur mecum senseras? Non mihi placuit argutatio *Valla*: sed multo minus otiosa deliratio *Lei*, cui nunquam tantum tributurus eram, si tum edito libello præbuisset certius ingenii sui specimen. Nam posthac mihi suspectum erit, quicquid illi magnopere placuerit. Saltem hanc veniam mihi donabit *Leus*, si in aliis mihi non potest ignoscere.

AD LV.

Permitte primum renuntiare, &c.

NON me fugiebat, Latinos omnes hoc sane loco pro *ἀποτάξασθαι* legere renuntiare, verum quoniam *renuntiare* verbum erat ambiguum, malui *vale dicere*, quod anceps non esset. Nam renuntiat, qui rem factam nuntiat: renuntiat uxori, qui repudium nuntiat, & ab uxore divertit. Ne quid obiter notem, quod *Leus* existimat *Origenis* Homilias in *Matthæum* ab *Hieronymo* versas: quod si maxime sit, nihil tamen adversum me faceret.

AD

AD LVI.

In testimonium supra illos.

Eod. **A**d hanc quoniam nihil habet præter dialogismum, quem ex meis suisque post adjectis contextit, præterque jurgium illud jam nimis frequenter obvium, me durius tractare quam par est interpretem, non debuisse me quicquam immutare post Novum Testamentum ab Hieronymo castigatum, atque his adsimiles nœnias, non arbitror operæ pretium in his refellendis bonas horas terere, cum & hæc & alia plura satis diluerim in Apologiis meis. Quod si Leo cordi est, hujusmodi querimoniis mecum agere, refellat illas prius, ac deinde longos dialogismos conficiat licebit. Illud obiter attingam, quod ait, illa ætate raros in Ecclesia fuisse qui Græce scirent, cum adeo vulgata fuerit id temporis Græca Lingua, ut Apostoli Græce scripserint Romanis. Deinde quod criminatur, me ridere interpretem, quod illum appellem *sacrofanctum*. Imo *Leum* potius rideo, qui postulet hoc honoris haberi interpreti, veluti sacrofancto, ut nefas sit usquam ab illo dissentire, cum toties ab eo dissentiat Hieronymus: neque ferendum putet, quod illum in schedis appellem *supinum*, hoc est, oscitantem, ac dormitantem alicubi. Assentiar Leo, nisi nunc Græcæ vocis genus oblitus, relinquit Latinæ, nunc è duobus genitivis Græcis, alterum vertit in auferendi casum, alterum relinquit. Aliaque hujus generis permulta, quæ in posteriore Editione etiam elencho demonstravimus studiosis. Negat Novum Testamentum sæpius versum, cum Augustinus clamet, suis temporibus pene totidem Exemplaria fuisse; quot erant codices, & ut quisque paulum quiddam Græci sermonis attigisset, ita sibi vertere Novum Testamentum. Inculcat quod impietatis etiam illum arguam, *Marci Capite v.* quod ita verterit locum quendam, ut ex illius verbis posset absurdus elici sensus, cum illic nihil aliud agam, quam ut ostendam Græca male reddita Latine. Cætera quid aliud habent, quam inane jurgium, quod dicas esse morosæ cujuscumque mulieris, non Theologi, quanquam in his quoque quid aliud quam rixatur? Itaque præstat ad cætera properare.

AD LVII.

Dilanians eum.

Eod. **N**e hic quidem *Leum* inter & *Erasmum* ulla est controversia. Indicaram apud Græcos variam esse lectionem, sequor eam quæ vel hoc nomine mihi magis probatur, quod cum nostra consentit lectione. *Leus* agnoscit quod recte admonuerim de pronome *αὐτὸν*, etiam si hoc mavult debere *Laurentio*, quasi nihil omnino didicerit ex meis lucubrationibus. Rursus in Indice sic loquitur, quasi mihi non fuisset nisi unicum Exemplar, & quasi *συγγραφεύς* non possit ferri, cum eandem sententiam reddat genitivus casus & nominativus, si res ita postulet: imo cum *συγγραφεύς* duplici ratione consistat. Prior hæc est, ut sensus sit, *Scriptum discessisse à puero discerpente seipsum*, idque fieri si in *αὐτὸν* prior sit aspirata, ut idem valeat quod, *ἐαυτὸν*. Altera, ut *συγγραφεύς* paternus casus positus sit, pro recto casu, quod genus est illud *Aristophanis* in *Pluto*, καὶ με προσελάττει, ὃ ταῦτ' ἀποκλειόμενον τὸ παρ' ἑαυτοῦ γιν. Quin & illud ridiculum, quod, ut arbitror, in schedulis, quas mihi toties ingerit, annotarim, *αὐτὸν* idem pollere quod *ἐαυτὸν*, ille non intelligens ex *ἐαυτὸν* fecerit *σεαυτὸν*, cum *σεαυτὸν* hoc loco nulla quadret ratione. Sive legas *συγγραφεύς*, sive *συγγραφέας*, cum *σεαυτὸν* nihil aliud significet quam *seipsum*, cui pronomini hic nullus est locus, vix addubito, quin hæc divinatio vera sit. Sed tamen fingamus, me vel aliud agentem, vel calami lapsu, vel ridendi gratia scripsisse *σεαυτὸν* pro *ἐαυτὸν*, ubi erant oculi, into mens Lei, quæ hoc non deprehenderit esse palam absurdum? Nam nec in annotatione, ne in Indice videtur hoc animadvertisse.

A

AD LVIII.

Hic major est.

Hic non video quorsum spectent, quæ prolixo sermone mecum agit *Leus*. In Græcis codicibus constanter habetur *ἐσσι*. Negari non potest, cum sic habeat & *Aldina* Editio, ille mavult *est*, quam *erit*, cum tamen fateatur apud *Marcum* haberi verbum futuri temporis: *Si quis vult primus esse omnium, erit novissimus*. At veretur *Leus*, ne si *Christus* usus fuerit verbo futuri temporis, *Qui enim minor fuerit inter vos omnes, hic magnus erit*, Apostoli somniarent in regno, quod expectabant in hoc mundo, præcellentem aliquam dignitatem. Primum nihil fuerit absurdi, si *Christus* aliquandiu reliquit illos in hoc crasso affectu, quem nondum prorsus videbantur exuisse, cum esset tollendus in cælum, unde exprobrat illis duriciam cordis. Sic & de gladio passus est illos errare, quo post efficacius eximeret vindictæ cupiditatem. Deinde nihil refert ad sensum, utrum utaris verbo futuri temporis an præsentis, quandoquidem hic præsens tempus ad rem refertur, non ad actionem quæ sit in tempore. Deinde quod præcedit *τίς ἂν εἴη*, cum sit verbum *δυνήσων* ob conjunctionem expletivam additam, magis sonat futurum tempus quam præsens. Postremo nihil esset incommodi, si pro *ἐσσι* legatur *ἐσ*, si modo suffragetur codex Græcus. Id cum non esset, an oportuit ad Lei jussum radere quod constanter habebant Exemplaria?

B

C

AD LIX.

Si perseveraveris pulsans.

Ante testatus sum, diebus aliquot me ne contulisse quidem in *Luca* cum Latinis Græca, sed eam provinciam aliis delegasse me, quod consulerem corporis imbecillitati, nec valetudo sufficeret oneri laborum. Neque enim arbitrabar ingens esse periculum, sicubi Græca dissiderent à Latinis. Atque hic rursus contexens dialogum *Leus* exspatiatur in locum communem, graviter arguens supinitatem meam, & inexpressibilis flagitii reum peragit, qui res tam sacræ tractarim tam indiligenter. Negat sibi in animo esse docere, priusquam didicerit, subindicans, opinor, me docere quod nunquam didici. Addit, *millies olfaciendum quod ad iudicium omnium proferatur*. Id si *Leus*, præstitit in hoc tam exiguo libello, non deprecabor supinitatis culpam in opere tam longo, tamque perplexo, præsertim cum eodem tempore sustinerem *Hieronimianam* Editionem, præter alia non admodum facilis negotii. Quod si quis in Indice prodat quoties in hoc libello, in quo quota portio illius est hallucinetur, quoties dormitet, quoties sibi contradicat, quoties quod carpit non intelligat, quoties in diversum sensum adducat Auctores, quantus nasceretur Elenchus? Si millies olfaciendum est, quod in re sacra versans adfers in medium juvandi studio, ter millies olfaciendum est, quod æque versanti in re sacra, scribitur ad carpendum, ubi simul vocatur in periculum & sacra doctrina, & fama proximi. Et tamen hinc hoc sibi laudis vindicat, quod in Editione posteriore Latina submoverim, ne quid à Græcis discreparent. Tam est gloriæ sitiens.

D

E

F

AD LX.

Lucerna corporis tui.

OSTENDERAM, apud Græcos in priore parte, quæ velut absoluta profertur de corpore cujuscumque animantis, non addi, nec apud *Hieronimum*, nec apud Græcos pronomen *tui*, sed duntaxat in parte posteriore, qua quod in genere dictum erat, ad rem animi accommodat. *Si oculus tuus simplex*, &c. Hic *Leus* primum sic mecum agit, non ut refellat quod à me positum est, sed ut ostendat utramque lectionem consistere. Quod si verum est, cur mecum litigat, quod te in æquilibrio sita, in alteram partem me pertraxerit

Tom. IX.

L 2

Græ.

Græcorum auctorum consensus, etiam si *Hieronymus* pro me non faceret? Illud durius, quod *Lens* auctoritatem *Chrysostomi*, quam pro me citaram, retorquet in me, ac ne qua possim elabi, constringit me & urget ipsius verbis. Ea sic habent, *Lucerna corporis tui est oculus tuus. Prius commemorare debemus quia non de corporali oculo loquitur, nec de hoc corpore quod videtur a foris: alioqui dixisset, Si oculus tuus sanus fuerit, aut infirmus. Nunc autem dixit: simplex & nequam.* Ex his verbis *Chrysostomi* quid aliud evincit *Lens*, quam in ea sermonis parte addi pronomen *tui*, in qua & ego demonstro addendum: sed addit ex eodem *Chrysostomo*, *Postquam ergo dixit, Theaurizate vobis in celo, quoniam ubi thesaurus tuus fuerit, ibi erit & cor tuum: convenienter subiunxit, Lucerna corporis tui est oculus tuus.* Imo ex iis, quæ mox sequuntur, conjicere licet, *Chrysostomum* legisse ut nos annotamus: ait enim, *Quod enim oculus corpori, hoc intellectus animæ.* Cæterum in applicando descenditur ad propiora. Post nacti Græcum codicem,prehendimus esse verissimum quod divinaveramus. Qui mihi diffidit, legat *Chrysostomi* in Caput *Matthæi* vi. Homiliam xxi. Et cum *Chrysostomi* consentit *Hilarius*. Adducit similem locum ex *Hieronymo*, cujusmodi etiam si decem adducat, non evincet tamen, hanc esse germanam lectionem, cum frequenter accidat, ut *Librarius* ex suo animo aut memoria vocolam aliquam addat, aut auctor commentariorum etiam ipse sermonem ad rem præsentem accommodans, addat nonnihil de suo. Ad hæc conatur docere, sententiam catholicam posse consistere, si quod sub persona secunda dictum est, per *ἐτέρω* ad quamvis personam pertineat. Quemadmodum dicimus, *quid facias*, pro eo quod erat simplex, *quid faciat aliquis*. Primum quid opus erat ad hunc tropum confugere? Deinde non sentit *Lens* quod à me dictum erat absolute, & καθολικῶς non solum pertinere ad omne corpus humanum, sed simpliciter ad omne corpus animantis cujuscunque. Mirum est autem quod *Lens* hujus annotationis nec inter manentia meminit, nec inter correctæ, præsertim cum ille rem faciat clariorem, quam ut in ea velit mecum pluribus agere.

AD LXI.

Luc. xi. **Q**UOD interpres verterat, *In sublime tolli*, subindicavi Græcis esse, non μεγαλοφρονεῖν, sed μετεωρίζεσθαι, quorum prius illud quadrat in eum qui de seipso magnifice sentit, posterius in eum qui sublati in altum oculis sublimia lætatur, quod solent hi qui cursus syderum observant. Hic *Lens* contendit, μετεωρίζεσθαι ad fastum pertinere, propterea quod ubi *Matthæus* habet, & quod operiamini, *Lucas* posuerit in sublime tolli, quod divites ostendent sese splendido vestitu. Imo non hoc agebat hoc sermone *Christus* ut suos deterreret à fastu, sed ut adimeret eis sollicitudinem futuri. At qui laborant hoc morbo, solent ab astris petere futuram felicitatem aut calamitatem, & sive quid illa minentur discrucari metu, sive quid polliceantur spe suspendi. Ab hujusmodi curis *Christus* vult suos esse liberos, non aliunde pendentes quam ab ipso *Christo*. *Theophylactus* diligenter exponit vocem μετεωρίζεσθαι, licet aliquanto secus quam ego, sed multum dissentiens à *Leo*. Ait divitum esse μετεωρισμόν, quod subinde novis curis distraherentur, nec contenti præsentibus, semper inhient amplioribus. Jam quod adducit adversum me, nonnullis in locis sacræ Scripturæ invitari nos ad contemplationem machinæ cœlestis, quo miremur Conditoris sapientiam, bonitatem ac potentiam, non huc pertinet, ut probetur Astrologorum curiosa vanaque sollicitudo, neque vel tantillum contra me facit. Porro quod ex auctoritate *Lactantii* docet, *Socratem* celebri dicto quod fertur, *Qua supra nos nihil ad nos*, voluisse tollere religionem, quis non videt declamatoria quadam impudentia detortum

A esse? Qualia permulta licet in *Lactantio* deprehendere. Jam in Indice suo miramur me non cecinisse palinodiam hujus errati, sed tamen agnovisse quodantenus errorem meum, quod in Editione posteriore falsus sim me non videre, quomodo hæc particula quadret cum præcedentibus ac sequentibus, atque hic quoque sua subnectens, dialogum efficit. *Ed.* Certe nulla ratione quadrat si sic interpreteris ut prius. Ne curemus ea quæ supra nos sunt, ut satis liquere puto ex mea annotatione. Etiam atque etiam te rogo, lector, ut libeat hic paulisper animadvertere qualis sit artifex, qui nunc mecum agit. In Editione posteriore submonui, quod ait *Lucas*, ad Genethliacos & Astrologos esse referendum. Ex verbis autem meis *Lens* priorem partem adducit, reliquis omisiss, ex quibus lector poterat intelligere quid illic agerem. Atque ad eum modum imponit parum attento lectori, & sibi falsam gloriolam venatur. Verum ne quis adubitet hæc esse vera, locum ipsum ut habet subscribam: *Nec video, inquam, quomodo hæc particula quadret cum præcedentibus ac sequentibus, nisi sentiat de his qui ex Astrologorum cursu procul in futurum consulant, qui fere mos est divitum ac Principum.* Hactenus mea verba retuli. Hoc admonere visum est, ut intelligas, quam non sit fidendum hujus fucis, qui passim infidiatur simplicitati lectorum, gloriolas aucupans.

AD LXII.

CUM confessus fuerit me, & confessus in me juxta *Ed.* sermonis Hebræi proprietatem idem polleant, tantum annotavi quid haberetur in Græco codice. At *Lens* objicit *Hieronymum Origenis* in *Lucam* interpretem, qui legat: *confessus fuerit me, & confitebor eum.* Ut demus hoc opus, opus esse *Origenis*, ut demus *Hieronymum* interpretem, ut demus nihil à scriba mutatum, quid hoc contra me facit? Et tamen certum est alibi legi in me, & in eo. Sed has annotationes putavit addendas, ne non expleret numerum suum. Et hunc locum recenset inter ea quæ non retractavimus.

AD LXIII.

HUIC simillimum est quod sequitur, cum Græci legant τίς ἐστί, id est, *cui erit*, nec aliud tamen efficiat sermo quam si dicas, *cujus erit*: quemadmodum & *Paulus* loquitur, *si fueris alteri viro*, juxta proprietatem, ut opinor, sermonis Hebraici, quid hic à me commissum est, etiam si *Hieronymus*, aut alius quispiam legat, *cujus erit*?

AD LXIV.

POST hæc verba, *gestabunt cenam meam*, admoneo, *Luc. xiv.* in nonnullis Græcorum codicibus addi, quod in nostris hoc sane loco non habetur. *Multis enim sunt vocati, pauci vero electi*, & quod dixi in nonnullis haberi, quoniam in aliis non reperi, malui in contextu id sequi, quod congrueret nostræ lectioni. Et tamen hoc quoque *Lens* recenset inter ea quæ non retractarim. Quid autem volebat hic corrigi *Lens*?

AD LXV.

CITARAM in annotationibus ex Græco codice, *Ed.* ἀπέρχεται συμβαλεῖν, id est, *abire ut confingat*, cum in contextu sit πορευόμενος, eodem sensu. Quid aliud hic divinari potest quam mihi fuisse aliud Exemplar cum hæc annotarem, diversum ab eo quod sequuti sunt castigatores? Et hujusmodi varietates, quoniam nihil ad sensum faciunt, & vitari non possunt Bibliographis frequenter vocem aliquam mutantibus, veluti cum pro *accessit*, *venit*: aut pro *dixit*, ponunt *dicebat*, ut levioris momenti crebro neglexi. Sciebam enim lectorem ex ipsa re deprehensurum, etiam si ipse nihil admonuisset.

AD

AD LXVI.

Lucæ **XXVI.** **C**OMPERERAM in prior Editione, negligentia operarum, aut fortasse castigatorem, ὡς positum pro ὡς, hoc est, adverbium vice pronominis. Nam id non esse factum meo vitio, vel illud arguit, quod in Annotationibus hujus rei nullam facio mentionem. Id in posteriore mutatum est. Hujus rei laudem *Leo* sibi vindicat, quasi submonuerit. Et addit ex auctoritate sua, in cæteris quoque locis, plusquam *Salomon* hic legendum esse ὡς per omicron, non ὡς per ω mega. Cur non addidit etiam, ubi legimus; *Ecce Christus hic*, legendum ὡς, si tantum auctoritatis sibi sumit *Leo*, ut refragantibus tot auctoribus & Exemplariis suo arbitratu muret scripturam Evangelistarum? At si *Christus* demonstrasset seipsum per ὡς, illico reclamarent Pharisei.

AD LXVII.

Lucæ **XXVII.** **O**BJICIT, quod cum in prior Editione vertissem in Annotationibus, ὅτι regione qua sub celo est, in eam qua sub celo est, in contextu feratur translatio diversa, E regione supercaelesti, in eam qua sub celo est. Ac verum dicit *Leo*, sed sæpenumero jam testatus sum, mihi tum Annotationes scriptas, cum nondum esset in animo quicquam immutare ex vulgata translatione. Nam ejus mutandæ consilium, in ipso negotio natum est ab amicis: mihi quidem parum auspicator. Proinde cum verterem, consentaneum est Græcum codicem habuisse ἐν ὑψίστοις & ἐν ὑψίστοις, atque id tum verti, quod illic offendebar. Qua quidem in re hoc minus erat periculi, quod Annotationes huic lapsui succurrerent. At conferre debebas, inquit. At in tam innumeris difficile est nusquam non dormire. Sed an hic debeat *Leo*, quod sibi vindicat, nescio.

AD LXVIII.

Lucæ **XX.** **Q**UONIAM in *Luce* reperi additum, forte, forte verberatur filium meum: verti quod scriptum est apud Græcos. Hic *Leo* me rogat, cur non & hic addiderim, adverbium adjectum a quopiam, qui verberatur ne Deus mentitus videretur, aut inscius futuri? Cavillator, cur dicerem additum esse, quod constanter habetur in Græcis codicibus? Et tamen nihil prohibet alibi non additum esse. Neque mihi reddenda ratio est, quid hunc aut illum stulte moveat: cum hac occasione reperiamus non pauca loca mutata in Libris sacris.

AD LXIX.

Lucæ **XXIII.** **Q**UOD in Editione prior scriptum reperit *Leo*, Et facti sunt amici Pilatus & Herodes, in ipsa die: Cum Græcis addatur μετ' ἀλλήλων, id est, invicem, quod tamen addidimus in posteriore, quid aliud suspicari potest, quam aut per oblivionem esse relictam vulgatam lectionem, aut operarum incuria, ommissa duo verba: aut me neglexisse, cum idem esset sensus. Nam qui sunt amici, inter se sunt amici, præsertim cum mox sequatur οὗτοι εἰσὶν οἱ φίλοι, id est, inter sese.

IN JOHANNEM.

AD LXX.

Joan. **I.** **A**NOTARAM non ex capitis mei somnio, sed ex Græcorum complurium sententia quantam vim habeat Græcus articulus additus, aut omissus. Et tamen alicubi fateor, quod illi annotant, non adeo perpetuo servari, quin alicubi,

A seu casu, seu Librariorum incuria, reperiatur aliqua ex parte non observatum. Cæterum quod *Leo* existimat in hoc sermone ὁ Θεὸς ἦν ὁ λόγος, nihil offecturum sententiæ Christianæ, si quis addat articulum; nimirum ausus est *Isidorus* ultra crepidam judicare. Nam *Leo* reclamabunt quicunque Græce norunt. Cæterum quod a nobis est annotatum, non videtur satis animadversum à *Leo*. Si quis demonstrans lapidem dicat, *hoc non est terra*, sentiens lapidem non esse naturæ terreae, si velit articulum addere, τὸτο ἐκ ἐστὶν ἡ γῆ, ridiculus erit omnibus Græcæ Linguæ peritis. Item si quis tenue vinum demonstrans dicat, *hoc est aqua*, si addito articulo dicat, τὸτο ἐστὶ τὸ ὕδωρ, ridebitur. Cōsimiliter si quis de homine vehementer stolido dicat, εἴς ἐκ ἐστὶν ὁ ἀνθρώπος, ridicule loqueretur, nisi sentiret, non esse eum hominem de quo prius esset loquutus. Itaque cum dicimus ὁ Θεὸς ἦν ὁ λόγος, cum intelligimus verbum esse & ipsum naturæ divinæ, non potest addi articulus: & si quis addat, sensum hæreticum expresserit. Nec minus absurdum quam si quis dicat, *filius est pater*. Non advertit *Leo*, toto hoc sermone quoties de personis habetur sermo, non omitti articulum, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος. ὁ λόγος, dixit, non λόγος. ὁ λόγος ἦν πατὴρ ὁ Θεός. Non est omissus articulus, quod sentiat Filium fuisse apud Patrem. Ac rursus, ἦν ἐν ἀρχῇ πατὴρ ὁ Θεός, addidit articulum, quod Filius non dicatur adesse divinæ essentiae, cum sit ipsa essentia, sed adesse Patri. Unica tantum in parte omissus est articulus, ὁ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. λόγος habet articulum, quia personæ designat proprietatem: Θεός non habet, quod naturam significet, non personam. Jam loca quæ *Leo* adversum me congerit, nihil adversum me faciunt. Nam quod *Paulus* Epistolæ ad *Romanos*, Cap. III. Γενέσθω δὲ ὁ Θεός ἀληθής, addidit Deo Græcum articulum, primum dicere poteram, illic ὁ Θεός pro Patre positum. Sed demus ita positum, ut totam Trinitatem complectatur, demus ut hic naturam divinam significet, tamen ita ponitur tanquam certum quiddam, quod veluti sub ratione unius personæ possit demonstrari: quemadmodum ἡ γῆ, aut τὸ ὕδωρ, aut τὸ πῦρ, aut ὁ κόσμος recte dixerit, qui totam terram hanc, aut totum elementum aquæ, aut totum elementum ignis, aut totam hanc mundi machinam, tanquam unum quiddam demonstrat. At si quis horum aliquid de re singulari prædicaret, quam vellet significare terreae, aqueæ, aut igneæ naturæ, intolerabilis esset additus articulus, non minus quam si quis dicat ἀνθρώπος ἐστὶ τὸ ζῷον, id est, *homo est animal*, cum nullum certum animal significetur quod demonstrari queat, sed ipsa duntaxat ratio animantis. Hac ratione diluta sunt & cætera quæ *Leo* adfert, aut adferre poterit. Porro quod existimat vehementer absurdum, si articulus additus Deo demonstrat Patrem, cum *Paulus* aliquoties dicat, ὁ Θεός ὁ πατήρ. Nam implicatur, inquit, primo loco, quod additur secundo, ut *hoc sit*, si reddatur, Deus, qui est Pater, & Pater, cum nihil plus significet Pater primo loco quam secundo, nempe personam Patris, si eam vim habet articulus. Hæc ille. Nullus hoc docet esse necesse, si addas articulum Deo, continuo Patrem significari: potest significari Filius, potest & Spiritus Sanctus, si quis eum referat, de quo sit ante facta mentio, aut veluti demonstrat: etiam si verum sit, in Evangelio *Joannis*, hoc certe loco articulum efficere quod dico, sed quid habet absurdi hic sermo, ὁ Θεός ὁ πατήρ; Θεός refertur ad Patrem, donemus. Ergo non est alia ratio vocabulorum Patris ac Dei? Si filius Regis de patre suo loquens dicat ὁ βασιλεὺς ὁ πατήρ μου, num absurde dicet? Atqui cum ὁ βασιλεὺς refertur ad patrem propter articulum, tamen addit patrem, non quod idem bis dicat, sed quod eidem personæ, non eadem ratione duo quædam tribuat, primum quod Rex sit, deinde quod ipsius pater. Alioqui diceretur eadem esse absurditas in pronomine, *hic pater meus*. Hic demonstrat patrem, quid opus erat addere *pater*? Ita *Paulus* cum ait, ὁ Θεός ὁ πατήρ, unum quendam demonstrat, qui idem sit Deus,

& Pater Domini nostri *Iesu Christi*. Itaque demiror *Leum* hæc, quæ non intelligit, tanta cum auctoritate velle docere, & qui vult videri tam acutus, in his tam crassis nihil videre. Porro quod alicubi reperiatur articulus omisus, quemadmodum legitur *Joannis* Cap. xx. mirum videri non debet, cum idem & alibi reperiatur apud Græcos, at non ubivis. Cæterum rationes omnes, ubi liceat, ubi non liceat, non est hujus loci persequi, qui volet petat ex *Appollonis* fragmentis. Neque tamen hic locus, quem adducit ex *Joanne*, magnopere facit pro *Leo*, imo nihil illi prorsus opitulatur. Non enim animadvertit articulum præcessisse, qui refertur ad cætera quoque quæ sequuntur, ἀναβαίνοντες δὲ Πατέρα μετὰ τοῦ Πατρὸς ὡμῶν, ὃς Θεὸν μετὰ τοῦ Θεοῦ ὡμῶν. Quod ita veritas licebit, *Adscendo ad eum, qui est Pater meus, & Pater vester, Deus meus, & Deus vester*. Jam quod decernit *Leus*, articulum Deo Patri, aut Verbo, aut Spiritui additum, discernere Deum verum à Diis falsis, Verbum increatum ab humano verbo, Spiritum Dei à spiritu nostro, ita frequenter est verum, ut tamen nihil vetet, iisdem vocibus articulum addi non nunquam, imo sæpius addi necessario, velut si repetatur sermo, de quo prius habita sit mentio, dicendum esset: εἰπὲν πάλιν τὸ λόγον, cum loquatur de sermone humano, & qui secus loqueretur, Græcis esset deridiculus. Hic cum constet *Leum* tota prorsus errare via, tamen vides, lector, quam non insultem illi, quemadmodum ille subinde mihi insultat, etiam nulla de causa. Vel ex hoc intellige, prudens lector, hanc annotationem mihi non fuisse communicatam à *Leo*, quod nihil responderim, responsurus utique ad tam manifestas nœnias, si quid ille communicasset. Et tamen hunc locum annotavit inter ea quæ non mutarim, bis ineptiens, quasi aut mutandum esset aliquid ex his quæ bene dicta sunt, aut quasi *Leus* hujus rei me commonuisset.

AD LXXI.

EX- dem. HANC unam Annotationem dissecuit in duas, quod rem faceret invidiosiore: neque contentus hoc ingessisse in Annotatione, rursus in Indice, prolixo sermone prosequitur, qui non video quorsum attinebat, cum inter *Leum* & me nulla sit de re controversia. Neque enim aliud unquam aut scripsi, aut sensi de trium Personarum eadem singulari ac simplicissima essentia, quam sentiunt orthodoxi, tantum hoc cavillari poterat *Leus*, quod abusus sim una vocula *particeps*. Atqui quum toties clamet *Hilarius*, toties *Augustinus*, toties *Dionysius*, quoties de rebus divinis verba fiunt, nullas esse voces humanas, quibus exprimere possimus illarum ineffabilem atque incogitabilem naturam, sed qualibuscunque verbis nobis de illis esse balbutiendum, velimus, nolimus: cum idem clarissime testetur *Didymus* in opere *De Spiritu Sancto*, quod *Hieronymus* Latinitate donavit: cum *Augustinus* ineffabilem illam conjunctionem humanæ naturæ cum divina in eandem hypostasin aliquoties in Epistolis mixturam & permixturam appellet, haud dubie vocabulo non congruente rei, ut habet, explicandæ, cum nullis hominum verbis possit explicari, quando nondum ferunt aures Theologorum, si quis dicat hypostasin *Iesu Christi* constare, compositam esse, conglutinatam esse, coagmentatam esse, copulatam esse, conflatam esse, consociatam esse, commixtam esse ex Deo & homine, tantum ferunt in ea naturam humanam cum divina unitam esse, & tamen hoc ipsum vocabulum, unitam, si quis ad vivum exigat, nihil minus significat, quam quod nos ita de Deo balbutientes sentimus. Nam natura naturæ unita, quid aliud sonat quam è duabus naturis unam esse factam? Quod de *Christo* prædicare sit impium. Hæc, inquam, cum sic habeant, cur *Leus* mihi gravatur unius voculæ gratiam facere, præsertim cum ex iis quæ præcedunt ac sequuntur eodem in loco, satis liqueat, non aliud sentire me, quam quod sentiunt orthodoxi? Neque enim sic voco Filium Dei *participem* divinæ essentiae,

A ut pars sit apud Patrem, pars apud Filium, pars apud Spiritum Sanctum, sed ut eadem sit omnium, nescio an liceat addere, *communis*, præsertim apud *Leum*. At hoc etiam mollius est, Filium dicere *participem* divinæ naturæ, quod eam habeat à Patre, sed ita ut Pater nihilo secius habeat eandem, quam dat Filio. An non abutimur hac voce, de rebus etiam humanis loquentes? Nonne totius corporis singulæ partes *participes* sunt animæ, & tamen anima sic est communis omnium, ut in singulis membris sit tota ac simplex? Scio Græcorum vocem ad hanc rem explicandam esse magis accommodatam, μετέχων, quod fere sonat quasi dicas, *cum alio habens*. Si habere dicitur qui non caret, certe Filius non caret natura divina. Et si habet, nec solus habet, non video cur non possit dici μετέχειν, hoc est, *particeps esse* Patri, à quo habet ut sit Deus. Quod si Latini non habent aliam vocem, qua reddant verbum μετέχειν, quam *participare* sive *participem esse*, quando quicquid loquimur de rebus divinis mera balbuties est, non video cur Dei Filius absurde dicatur *particeps naturæ divinæ*, quemadmodum homo dicitur *particeps rationis*, *particeps naturæ humanæ*, non quod pars naturæ sit apud hunc, pars apud alios, sed quod non careat ratione, neque expers sit naturæ humanæ. Quod si dicas, *participem esse*, non exprimere singularem ac simplicissimam essentiam eandem in tribus Personis, fortassis nec ὁμοσίᾳ vocabulum idem exprimet apte, nec μετέχων, nec quod propius etiam accedit αὐτοσύνη. Neque enim sic Filius est Patri ὁμοσίᾳ, quemadmodum homo homini, aut olla ollæ ex eadem argilla fictilis: imo nihil est in rebus conditis, quod alii cuiquam simili modo possit ὁμοσίᾳ dici, quemadmodum Filius dicitur *homosios* Patri. Jam nunc Latine non veremur dicere, Filium Patri *consubstantialem*, cum olim orthodoxi non sint veriti facere *tres substantias divinas*, quemadmodum nunc *tres Personas* dicimus. Ad quam rationem impium sit dicere, Filium Patri *consubstantialem*. Porro cum Græcis ὁμοσίᾳ sonet *substantiam*, tamen *Hieronymus* horret confiteri tres hypostases in Deo, ut ne dicam interim, ne substantiam quidem proprie dici Deum, quando hinc dicta videtur, quod huic innitantur accidentia. Atqui cum dicimus, Deum regnare, sapere, providere, præscire, vivere, abutimur vocabulis humanis, quod proprie & per omnia quadrantia desint. Hæc ideo refero, quo declarem, non oportere videri mirum si ego verbo, *participis*, sim abusus. *Hilario* non fuit religio scribere, *Deus Pater impertit perfecte Filio, nec amittit naturam*: sic enim loquitur in libro *De Trinitate* septimo. Cur ego vercar dicere, *Filium participem naturæ paternæ*? Dices, non sat erat dicere, *verbum est divina essentia*, omissa dictione *particeps*? Significare volebam, Filium quod Deus est, hoc habere cum Patre commune, imo adeo ab ipso Patre. Quid igitur ad rem faciunt quæ *Leus* hic congerit, de *homosio*, de plenitudine Divinitatis in *Christo*, de *Christo* natura verique Deo, quorum adeo nihil negamus, ut hoc ipso in loco, quem reprehendit *Leus*, non aliud agamus: ut non potuerit obscurum esse lectori in quem sensum abuterer vocabulo, *participis*. Et tamen hanc ipsam vocem explanavi posteriore Editione, ne quis offendi posset. At negat *Leus* idem valere, ὁμοσίᾳ τῷ Πατρί, & *participem illi divina essentia*. Si urget verbi proprietate, nec ὁμοσίᾳ est Filius Patri. Si cogitur concedere aliquem verbi abusum, cur in altero est tam iniquus? Non idem valent, si *particeps* dicatur in eum sensum in quem interpretatur *Leus*, at ipse in eum sensum non usurpavi. Filius non est *particeps* divinæ essentiae, ut sit pars divinæ essentiae. Non est *particeps* Divinitatis, quemadmodum nos sumus, an ideo nullo pacto *particeps* est? At nihil aliud efficiunt quæ *Leus* adducit in Indice, quo notat à nobis relicta. Nonne Christiane dixeris, tribus Personis esse regni consortium, quod idem regnum sit omnium? At quid interest inter consortem & *participem*? Quorsum hic attinebat, *Arrianorum* facere men-

mentionem, nisi ut hujusmodi coronide cresceret volumen? Aut quid referebat de vocabulo tam anxie disputare, cum de re nulla esset controversia? Postremo cum *Augustinus* scribit, in filiis gratia participationem esse Divinitatis, in Filio natura plenitudinem, non negat simpliciter Filium esse participem Divinitatis, sed negat eo modo tantum esse quo nos sumus participes. Aliter Deus nobis impartit suam Divinitatem, aliter Filio. An hoc quoque verbum horrebit *Lens*? At cur non dicatur impartire Deitatem Filio, qui dat & auctor est ut sit Deus? Qui non loquitur de rebus divinis nisi verbis per omnia quadrantibus, illi tacendum fuerit. Hæc dixerim non quod studeam esse novorum verborum auctor, tantum indicare vultui, in quem sensum abusus sim vocabulo, *participis*, nec temere sum abusus, ni fallor, nec impenderet.

AD LXXII.

Hic ratiocinatur *Lens* ex verbis meis me Filio adimere vocabulum principii, quod ita scripserim in prior Editione, Omnia per ipsum facta sunt, relictis vertisset per illud, nisi *maius pronomen* ipsum referre ad Deum Patrem, veterum huic sensui refragatur præpositio, *Alq*, quæ pugnat cum ratione principii. Hoc obiter admoneram lectorem, sermonem Evangelistæ, sensum ancipitem habere, non minus apud Græcos quam apud nos, quod hæc particula, *per ipsum*, vel ad Deum Patrem referri posset, vel ad Verbum. Proinde disquisi utro commodius possit accommodari: subindicans mihi magis probari ut referatur ad Verbum, & intelligamus Patrem omnia condidisse per Filium. Id quo probabilius reddam, adfero causam, quod cum Patri competat summa & absolutissima ratio principii, præpositionem *Alq* Filio magis congruere quam Patri, qui licet non sit creatum instrumentum Patris, quemadmodum hæretici quidam somniant, per quod reliqua crearet omnia, tamen ea sermonis specie Scriptura mystica sic loquitur de Filio, quasi Patri sit instrumenti cuiusdam vice (sit mihi fas tantisper his verbis abuti) quando per illum condidit mundum, per illum redemit humanum genus, per illum nos reconciliavit sibi. Atque hic *Lens* egregium ut putat telum nactus, quo me conficiat, in os ingerit, quod *Joannis* Cap. VIII. negarim competere in Verbum absolutam principii appellationem: *Quam ibi*, inquit, *ut mihi videtur, plus satis, sed hic multo magis adimus Verbo. Nam præpositionem Alq, id est, per, quam Verbo tribuis, cum non audeas tribuere Patri, disis pugnare cum ratione principii. Hic protinus sequitur ut dicas, cum Verbo pugnare appellationem principii, ut prorsus sit repugnantia, si Verbum dicatur principium.* Sub hæc relegat lectorem ad Caput *Joannis* octavum, ubi pulchre demonstrat, Filio quoque competere absolutam principii rationem. Quod quam magnifice præstet, paulo post excutiemus: interim huic mœnium parti, quam *Lens* suis arietibus quatit, succurrendum est. Hæc quæ modis omnibus ad calumniam detorquet *Lens*, si nata fuerint iniquum interpretem, videri possint periculose dicta: sin æquum, nihil est incommodi. Primum enim non tam hic agimus de natura rei, quam de consuetudine sermonis humani. Refert *Augustinus* veluti solenniter Patri tribui potentiam, Filio sapientiam, Spiritui bonitatem, cum tamen omnium sit eadem potentia, eadem sapientia, eadem bonitas. Ad hanc rationem in Symbolo, quod vulgus Apostolorum vocat, Pater omnipotens dicitur, non Filius aut Spiritus Sanctus: Pater dicitur conditor celi ac terre, Filius ac Spiritus Sanctus non dicitur. Atque hujus consuetudinis *Augustinus* nonnullas reddit causas, quas hic recensere non est necesse. Jam præpositionem *Alq*, sonare rationem quandam instrumenti, vel illud arguit, quod hunc *Pauli* sermonem, per quem fecit & secula, interpretantes Theologi an-

A notant, *per*, illic non notare instrumentum, sed cooperantem. Hoc quorsum opus erat admonere, si nihil erat in ea præpositione quale dico? Quin & *Durandus* Libro Sentent. 1. Distinct. xxxi. Q. 1. docens quæ quibus de causis proprie tribuantur singulis Personis, cum sint tamen omnia communia, refert quod *Hilarius* æternitatem attribuat Patri, imaginem Filio, usum Spiritui Sancto. *Augustinus* Patri attribuit unitatem, æqualitatem Filio, connexionem Spiritui Sancto. Quo quidem in loco illud obiter admonitum volo lectorem, videri *Durandum* non satis percepisse, quid *Hilarius* dixisset, utum: verba *Durandi* sunt hæc: *Usus vero appropriatur Spiritui Sancto, quia, uti, large accipiendum est assumere aliquid in facultate voluntatis. Spiritus autem Sanctus procedit per modum voluntatis. Hactenus Durandus.* At *Hilarius*, utum, dixit utilitatem sive beneficentiam. Pater est æternus, Filius similis Patri, Spiritus Sanctus beneficus. Vide lector quid est scire Latine. Mox adjungit, præpositionem, *ex*, quoties significat habitudinem causæ efficientis, proprie tribui Patri, quemadmodum & potentiam: ceterum præpositionem, *per*, ut declarat habitudinem formæ, per quam agens agit, sicut dicimus, quod artifex agit per artem, competere Filio cum peculiaritatem: præpositionem, *in*, tribui Spiritui Sancto. Cui igitur *Lens* velut absurde dictum calumniatur quod dixi, præpositionem *Alq*, non proprie competere Patri?

Jam quod est apud Paulum, *ex ipso, per ipsum*. Et in ipso, tametsi non improbo *Chrysostomi* sententiam, qui putat hæc omnia simul in Patrem competere, quidam interpretes, quorum est *Ambrosius*, & ante hunc *Origenes* interprete *Hieronymo*, horum singula ad singulas Personas referunt, *per ipsum*, proprie Filio accommodantes. Si quis diffidit nobis, *Ambrosii* verba sunt hæc: *Quia omnium creator est Deus, fecit enim ea quæ non erant ut essent, ideo ex ipso sunt omnia. Et quoniam ab ipso sunt, per Filium ejus, qui ejusdem ætatis substantia est, esse coeperunt, cujus opus, Patris est opus. Quia ergo ipse operatur per Filium, per ipsum sunt omnia. Et quoniam quæ sunt ex Deo, per Deum sunt, post renata in Spiritu Sancto sunt, in ipso sunt omnia, &c.* *Origenes* enarrans hunc locum confert cum altero qui est apud Paulum, *Unus Deus Pater, ex quo omnia: unus Dominus noster Jesus Christus, per quem omnia.* Quid quod ne *Chrysostomus* quidem negat, peculiariter competere in Filium, ut *per ipsum* dicatur operari Pater: sed eos rejicit qui dictitabant hanc præpositionem, *Alq*, minuire Filii dignitatem, quem volebant à Deo non solum genitum, sed etiam conditum, ut per eum reliqua conderet universa. Adde quod argumentum ipsum hujus loci cogit, ut ad Verbum referatur, non ad Patrem, siquidem hoc agit Evangelista, ut doceat, Verbum non fuisse creatum in tempore, sed in principio fuisse apud Deum Patrem antequam conderentur omnia, & adeo non fuisse partem rerum ex tempore conditarum, ut per hunc Patrem universa condiderit, quicquid est rerum vel visibilium, vel intelligibilium, non quod Filius sit instrumentum Patris, sed quod de eo sub ratione quadam instrumenti loquamur. Per Filium legitur Pater condidisse mundum: at nusquam legitur Filius per Patrem condidisse mundum, & tamen Filius æque condidit ac Pater. Quid est in causa? Nisi quod Patri tribuitur auctoritas, veluti peculiaris, quemadmodum non uno in loco declarat *Hilarius*, quam *Cyrillus* fontem appellat, recentiores absolutam maximeque propriam principii rationem: hanc Filio simpliciter non tribuit. Nam ut hoc est Filio cum Patre commune, quod natura Deus est: ita commune non est, quod Deus est ex Deo. Porro quod *Hilarius* appellavit auctoritatem, nos principii rationem appellavimus. Siquidem auctore *Thoma*, in Libro quem scripsit *adversus errores Græcorum*, Persona dicitur per eam operari Personam, cui auctor est, ut sit quemadmodum Pater operari dicitur per Filium, non

non contra. Idem ex eo quod Filius dicitur operari per Spiritum Sanctum, necessario colligi putat, quod Spiritus Sanctus procedat à Filio. Atque huius opinionis auctorem citat *Athanasium* ex Epistola quadam ad *Serapionem*. Porro quod divus *Basilius* in Libro, quem scripsit adversus *Eunomium*, dixit quod Spiritus Sanctus vere per Filium operetur, sic excusat, ut interpretetur, Spiritum operari per Filium secundum humanam naturam, alioqui falsum esse quod scripsit *Basilius*. Atque adeo peculiaris est Patri, principii ratio, ut hoc ipsum quod Filius aliquo modo dicitur principium, habeat à Patre. Sed habere ab alio, pugnat cum absoluta ratione principii. Verum his de rebus alias suo loco.

Nunc de usu atque abusu huius præpositionis, *Alq*, pergamus, quæ rationem quandam ac speciem habet instrumenti. Quandam, addo, ne quis putet esse veram instrumenti rationem in Filio aut Spiritu Sancto. Nam forma, per quam agit aliquis, instrumenti rationem quandam habet. Conferam exemplum humanum, quo res fiat dilucidior. Rex per Magistratus reddit jus, per Duces bellat, per Senatores decernit, cum tamen ii vere reddant jus, vere bellent, vere decernant. Sed quoniam ut ista facere possint habent à Rege, Regi tribuitur auctoritas omnium quæ fiunt. Ad eum modum loquimur & de Personis divinis, Pater per Filium condit mundum, per Filium redemit mundum. In rebus humanis declaratur instrumentum, in rebus divinis non est quidem instrumentum, sed tamen est in sermonis specie, quæ de Deo balbutimus, ratio quædam instrumenti, quæ nimirum pugnat cum prima ac propria ratione auctoritatis ac principii: quæ si nulla est in Patre, ut non eadem sit in Filio, recte dicemus, omnia Filio condita per Patrem, quemadmodum recte dicimus, omnia à Patre fuisse condita per Filium. Ut ne commemorare quod usus solennis Ecclesiæ quicquid petit à Patre, per Filium petit. At contra, cum à Filio petit non addit per Patrem, sed qui vivis & regnas, &c. Jam quod *Leus* docere nititur, alicubi reperiri sermonis hanc formam tribui Patri, quod genus est illud, per quem vocati estis in societatem filii ejus, mirum videri non debet, cum ad eum modum aliquoties loquamur & de rebus humanis, per me non stabis, per hos condita est Troia, per te factum est quo minus vicerim: in quibus omnibus auctor intelligitur, non instrumentum, etiam si non abest omnino instrumenti ratio quædam. Quod genus sermonis sit, Rex per se iussit, Rex per se scripsit, Rex per se edixit, hoc est, ipse sibi fuit instrumentum, nec alio usus est instrumento. Vides nusquam abesse rationem aliquam instrumenti, etiam cum maxime abutimur hac præpositione. Sic Pater dicitur sui principium quod à nullo sit alio, & quod per hunc facta sint omnia, quod ad id non egerit ullo adminiculo. Neque vero hic simpliciter agebatur, an recte dici possit, per Patrem esse condita omnia, de Patre loquebamur ac Filio, disquirentes in utrum magis competere hic sermo, Omnia per ipsum facta sunt. Omnia sunt condita à Patre per Verbum. An omnia sunt condita à Verbo per Patrem? Quod si donat *Leus*, perfectissimam maximeque propriam & absolutam principii rationem competere Patri, tum præpositionem, *Alq*, plerumque pugnare cum ratione auctoritatis, sive originis, sive principii, certe erat cur hic mallet ad Filium pertinere quod dictum est, Omnia per ipsum facta sunt, quam ad Patrem. Nec ideo adimo Filio principii vocabulum, si in conferendo magis attribuo Patri. Nec ideo falsum est, præpositionem, *Alq*, pugnare cum ratione principii, sicubi secus hac abutimur, sed hætenus tamen, ut Filius non dicatur operari per Patrem, cum Pater per Filium operetur. Nec ideo Filius non est aliqua ratione principium, si præpositio, *Alq*, magis competit in Filium quam in Patrem. Nam Filius hoc ipsum, quod aliquo modo principium dici-

tur, habet à Patre. Neque enim aliud sensisse me vel ipsa verba, quibus usus sum in Editione priore, satis arguunt: *Verum*, inquam, *huic sensui nonnihil refragatur præpositio*. Cum aio, *nonnihil*, an non indicato, non undequaque refragari? At hic lubens rogarim *Leum*, in reprehensione quo consilio reliquerit illud, *nonnihil*, haudquaquam relicturus, si contra me fecisset. Deinde cum addo, & magis concinit cum *Paulinis* verbis, per quem fecit & secula: cur hoc quoque dissimulavit *Leus*? An non audiebat hic me non absolute, sed per comparisonem loqui? His artibus cum rem agat, tamen negat se rhetorice tenere, sed nuda simplicique veritate niti. Jam illud exemplum, quod adfert *Leus*, per memetipsum iuravi, non admodum ad hanc disputationem facit, cum hic Græcis non sit præpositio, *Alq*, sed κατ' ἐμᾶν. Quid habeant Hebræi, nescio, qui videntur in huiusmodi, in, abuti pro, per. Porro quod in Indice suo, quo recenset ea quæ videlicet ipsius admonitu sim moderatus, notat quod ubi prius dixeram, *Alq* pugnare cum ratione principii, in posteriore voluminis Editione adiecerim principii paterni, sive mavis *Hilarii* verbo uti, auctoritatis. Primum de hoc loco nihil admonuerat *Leus*, sed tantum de Cap. 70. viii. hunc non animadvertit, aut si animadvertit, celavit. Deinde si non adiecerim quod adieci, cum illic agerem de Patre, quid accipi poterat, nisi ratio paterni principii? Porro quod *Leus* ibidem subjicit, aliud, inquit, sentit Hieronymus, qui per ipsum, ad Patrem refert, non satis intelligo quid sibi velit. Non enim arbitror Hieronymum illud sentire, sermonem hunc, omnia per ipsum facta sunt, ad Patrem esse referendum, cum magno consensu veteres orthodoxi referant ad Filium. Siquidem *Hilarius* ex hoc loco colligit æternitatem Verbi: *Infinium est*, inquit, per quod sit omne quod factum est, & cum ab eo sint omnia, & tempus ab eo est. Item *Augustinus* in hoc Evangelium: Concede, inquit, non factum verbum, per quod facta sunt omnia. Indicat idem *Origenes*, admonens ex hoc loco *Valentinum* ansam arripuisse ut diceret, Verbum esse quod mundana creationis præstitit causam creatori. Rursum *Hilarius*, Sine ipso factum est nihil: Cum enim nihil sine eo, intelligo non esse solum, quia aliud est, per quem aliud sine quo non. Sed quid opus est in re per se perspicua, testimonia congerere? Primum hoc constat, cum ea principii ratione, quæ Patri peculiaris est, pugnat præpositio, *Alq*, quæ tamen Filio congruit. Nec ideo non pugnat in genere, si paucis in locis abutimur hac præpositione, cum pugnet plerumque, & pugnet juxta nativam ac germanam significationem. Postremo ut non pugnet aliquo modo, tamen juxta rationem sermonis, quo propria tribuimus Personis divinis pugnat. Ex his satis opinor liquere, me non tam impie sentire de principio Filii, quam interpretatur *Leus*. Verum quoniam nos relegat ad alterum locum, ubi totis copiis hanc rem exagitat, præstat ut quod superest huius disputationis eo differamus. Atqui hinc animadvertit, lector, *Lei* nostri civilitatem: si quid odiosius est nactus, id nusquam non iterat, non ingerit, non inculcat: cum idem nusquam collaudet, ac ne mentionem quidem faciat, si quid ex meis profecerit.

AD LXXIII.

ANNOTARAM ex auctoritate *Chrysostomi*, quosdam hæreticos ita distinguere, Sine ipso factum est nihil atque hic colo interjecto subicere, Quod factum est, in ipso vita erat. Id *Leus* non negat esse verum, nec negari poterat quod scripsit *Chrysostomus*: sed negat esse hæreticos, quicunque sic distinguunt. Nec hoc à me dictum est, verum esse dixi hæreticos, qui sic distinguunt, & quod distinguunt, in eum quem dixi sensum interpretantur: & tamen hunc locum *Leus* recenset inter eos quos reliquerim incastigatos. Quid autem hic à me corrigi volebat? An id volebat à me retractari quod non scripseram?

AD LXXIV.

AD LXXIV.

Eod. **H**ic negat sibi notum esse locum, in quo divus *Hieronymus* rejicit quorundam commentum interpretantium, in his verbis, *Et sine ipso factum est nihil, nihil* significare peccatum. Atqui id mirum est accidere, assidue versanti in sacris Auctoribus, præsertim cum locus obscurus non sit, neque paucis verbis contextus. Est autem in Commentariis, quos scripsit in *Michæa* Caput secundum. Jam locus, quem adducit adversum me, ex Commentariis quos divus *Hieronymus* scripsit in *Osee* Prophetam, non admodum mecum pugnat. Quis enim negat esse quod verum est, & nihil esse quod falsum est? Aut quis nescit, homines nihili dici nullius pretii? Et idolum *Paulo* dici *nihil*, quod nihil differat à reliquis lignis, quod ad religionem attinet. Sed quis audivit, ubi de rebus condendis sit mentio, aliquid esse conditum quod diceretur *nihil*? Et tamen *Lens* notat, nec hanc annotationem à me castigatam esse.

AD LXXV.

Eod. **R**ursus *Lens* philosophatur in articulo Græco. Annotaram & illic articulum additum ὅτι ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς, quo intelligeretur *Christus* non quævis esse vita, sed vera illa & ineffabilis, quemadmodum *Luci* additur articulus. Hic rogat *Lens*, cur apud *Jacobum* legatur ἡ ζωὴ, addito item articulo, cum de vita mortali loquatur. Mox enim sequitur vapor ad modicum parens. Hoc quod *Lens* objicit, non magis ad me pertinet, quam ad *Chrysostomum*, ad *Cyrillum*, ad *Athanasium*, ad *Didymum*, quorum auctoritatem hac in parte sequor. Sed tamen ne nihil respondeatur *Leo*, quamquam articulus vere vim hanc obtinet, ut distinguat rem vulgarem à re insigni, veluti τὸ ἀγαθὸν, articulus distinguit à quovis vulgari bono: τὸ καλὸν, à quovis pulchro: τὸ πᾶν, hoc universum à quovis toto, non tamen hoc ita perpetuum est, quin aliis occasionibus articulus apponi possit ut tamen non idem efficiat, veluti cum demonstratur aliquid, cum repetitur cujus ante fuerit mentio, cum aliquis ab alio secernitur. Atque id esse in *Jacobi* sermone, facile deprehendet qui legerit attentius. Postremo non est opus hac distinctione, ubi res non postulat. Hic quoniam de rebus divinis sit sermo, adhibenda erat distinctio.

AD LXXVI.

Cui nomen erat Joannes.

Eod. **H**ic quoniam tantum mecum litigat, non arbitratus sum operæ pretium respondere. Quod hic *Leviticum* vocat in interprete, aliàs in me facit ingens flagitium. Et sententiæ mutæ meminit, quod ego certe non soleo, nisi cogant Exemplaria.

AD LXXVII.

Eod. **A**DMONUERAM, fuit homo missus à Deo, non esse simpliciter missus, sed ita missus, quemadmodum mittuntur legati cum mandatis: nam aliter mittitur Græcis Epistola. *Lens* objicit, quod in *Luca*, cum sit ἀπεσταλὴν, unde hoc participium est, ἀπεσταλμένον, tamen verterim *missus*: quasi non eodem modo verterim & hoc loco, aut quasi & Angelus non legatus fuerit ad Virginem cum mandatis. Hunc tamen locum recitat inter eos, quos non correxerim. Doceat quid velit corrigi. An illud, quod indicarim proprietatem Græcæ dictionis, cum illis & βάλλεθ, & πέμπεθ, & ἐπιστέλλεθ, & ἀποστέλλεθ dicatur quod mittitur?

AD LXXVIII.

Eod. **I**TERUM atque iterum visum est *Leo* philosophari in articulis Græcis, non satis versanti in suo campo. Annotaram ubi *Joannes* Evangelista negat Baptistam esse lucem, ddidisse Græcum articulum, ὅτι ἡ οὐρανὸς τὸ φῶς, quod non simpliciter negaret *Joannem* esse lucem aliquam, cum idem alibi dicatur *Lucerna ardens* &

A *lucens*, sed non esse veram illam lucem, de qua paulo ante meminerat. Idem autem esse factum in τὸ φῶς, id est, de lumine. Id ut refellat *Lens* adducit locum ex *Matthæi* Cap. v. ὑμεῖς ἐστέ τὸ φῶς τῷ κόσμῳ. Ac mox: λαμπρῶτα τὸ φῶς ὑμῶν. Nimirum hic cum non loquatur de vera luce, quæ est *Christus*, tamen additus est Græcus articulus. Quod si mihi liberet argu-
B tari, possem hanc culpam rejicere in interpretem *Matthæi*, quem *Lens* alicubi suggillat: possem causari Bibliographi culpa commissum: possem hujus causæ periculum ad eos rejicere, quorum auctoritatem sequor: quos an *Lens* sibi contemnendos putet, ipse viderit. At malo veris magisque seriis agere. Negari non potest, alicubi Græcis esse liberum, articulum vel addere, vel omittere: at rursus est, ubi non sit liberum. Finge hic fuisse liberum, & interpretem, sive, quod magis reor, Evangelistam apposuisse articulum, an ideo non valet alibi vis articuli, ubi subest causa cur addendus sit, aut omittendus? Hic apud *Matthæum* non agebatur de distinctione lucis æternæ, & lucis Apostolicæ, quamquam in Apostolis reluxit ipsa lux *Christi*: in *Joanne* hoc agebatur, ut distingueretur lux *Joannis* à luce *Christi*, quod à multis crederetur esse *Christus*, cum esset tantum præco *Christi*. Porro quod *Lens* rursus ingerit, nihil vetare quo minus & illic legamus, addito articulo, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν ὁ λόγος, satis erat cum locum semel perperam adduxisse, in quo prorsus addi non potest articulus, nunc idem subinde inculcans denobilitat suam inscitiam. Sed sane quam frigidum est quod addit: Si τὸ φῶς hic significet veram lucem, quorsum attinebat addi ἀλήθειαν? Hoc argumentum simillimum est illi, quod superius adduxerat, si ὁ Θεὸς refertur ad Patrem, quid opus addere πατὴρ? Postremo, in Indice refellit quod adjecimus in Editione posteriore, videlicet ne foret locus huic annotationi, quam magis arbitror me nunquam vidisse, vel hoc signo, quod nihil responderim. Refert autem *Lens* & hic truncatim verba mea, nimirum hæc: *Habet & hoc articulus, ut referat rem de qua prius erat sermo: quod ideo adjecimus, quia apud Matthæum, ubi Christus vocat suos lucem mundi, & sal, utrobique additur articulus Græcus.* Hoc magnifice refellit *Lens*, gladium in tenebris adversum me ventilans, cum non intelligat quid dixerim. Siquidem sic ille argumentatur, quasi scripserim, apud *Matthæum* ideo apponi articulum, quod præcesserit mentio salis, aut luminis, cum ego loquutus sim de hoc loco *Joannis*, videlicet illud sentiens, ut etiam si donemus non semper apponi Græcis articulum quoties veram lucem significare volunt, cum apponatur aliquoties ubi significetur lumen humanum, tamen & alia ratione hic addendum fuisse articulum, quod repetatur *lumen*, cujus ante facta sit mentio: *Et vita erat lux, & tenebra eam non comprehenderunt.* Quod adeo miror non vidisse *Leum*, cum in sermone meo sit ita perspicuum, ut magis esse non possit: nam inibi præcesserat in annotatione mea: *Aut sic accipe: Non erat ille lumen, de quo modo loquutus sum, cum dicerem ut testaretur de lumine. Habet enim & hoc articulus, &c.* Cum destinasset reprehendere nostra, debebat attentius inspicere, primum quid esset quod incessere vellet. Sibi quidvis ignoscit *Mavins* in opere pusillo, & tanto spatio temporis ad reprehendendum apparato: at hujusmodi lapsus non ignoscit mihi in tam vasto opere, eoque non ad reprehendendum, sed ad docendum parato. Jam si libeat, possem & alia ratione defendere, apud *Matthæum* articulum non temere esse additum, idque duplici nomine. Primum, quod non quivis terræ sal, neque quævis lux mundi significetur, sed sal Evangelicæ sapientiæ, & lux Evangelicæ doctrinæ. Hæc velut eximia designavit articulus, ut sunt, si conferantur ad salem ac lucem vulgarem. Deinde, quod cum totus sermo, qui præcessit ibidem, summam cœlestis philosophiæ ceu salem ac lucem proposuisset, longe lateque dissidentem à tenebris stultitiæ philosophiæ mundanæ, mox adhortans Apostolos ut hanc lucem circumferrent per universum orbem subjecit: *Vos estis sal terræ, vos estis lux mundi.*

Vos exhibetis orbi salem ac lucem hujus doctrinæ, quam vobis impartio.

AD LXXIX.

Eod. **A**NNOTARAM in his verbis Evangelistæ, *Qui post me venit ante me factus est*, participium, ἐρχόμενος, cum sit anceps ad utrumque tempus, posse tamen reddi per verbum præteriti temporis, propterea quod adhæreat verbo præteriti temporis, γέγονεν. Nam participia Græca præsentis temporis hac occasione fiunt aliquando præteriti temporis. Præterea, quod factus est, pro eo dictum est quod erat, cœpit esse prior, hoc est, celebrior, quia prior me erat: cœpit enim id videri hominibus, quod & ante fuit, licet hominibus adhuc incognitus. Hujus interpretationis eum Cyrillum citem auctorem, addo Chrysostomum aliora quædam maluisse sectari: hic primum Lens in hoc à me dissidet, quod ex Chrysostomo colligat, illum legisse per verbum futuri temporis. Mihi contra videtur, aut Chrysostomo nihil referre utrum legatur verbum præsentis temporis an futuri, aut ἐρχόμενος, accepisse in significatione præsentis temporis: quod palam est ex his verbis: *Nam si de generatione*, inquit, *dixisset, non præsentis, sed præteriti usus esset tempore. Natus namque erat Christus, cum ita loquutus est Joannes: hæc Chrysostomus.* Neque enim est alia ratio verbi ἐρχόμενος, quo usus est Matthæus, & participii ἐρχόμενος, quo hic usus est Joannes. Atque in verbis sane Matthæi non potest intelligi Christus serius quam Joannes natus: at hic nihil vetat, etiamsi hoc, ut ingenue dicam, non multum ad hujus loci sensum attinet. Porro quod adjeceram, Chrysostomum maluisse sublimiora sectari, cum ad eundem modum interpretetur, ad quem nos interpretamur, suspicor illud in causa fuisse, quod quædam admiscet, ut mihi videtur, adversus Arrianos, philosophans in illo verbo, γέγονεν, quod utrumque significat Græcis, fuit, sive factus est, quæ tamen ita reddita sunt ab interprete Chrysostomi, ut aut depravata videri possint à scribis, aut non fuisse intellecta ab eo qui vertit: & tamen hic nihil erat periculi, cum hæc adscripserim in priore Editione. Atque hæc quidem ita velim accipiat lector, velut ab admonente dicta, non tanquam à dogmatis auctore.

AD LXXX.

Eod. **A**DMONUERAM, quod interpretes male Latine reddidit, quia non sum ego Christus, bifariam potuisse verti Latine, nec tamen infector interpretem. Atque hic tamen Lens mecum delitigat, quod si faciet quoties muto sermonem interpretis, nusquam deerit occasio litigandi. Susceperam hoc, ut quoad fieri posset redderem Novum Testamentum Latinum, incolumi tamen simplicitate sermonis Apostolici, & indignatur mihi Lens, si citra suggillationem interpretis muto manifestum solœcismum.

AD LXXXI.

Joan. 11. **Q**UOD interpretes reddidit juxta Græci sermonis idioma, *Quid mihi & tibi*, demonstro Latine dicendum, *quid mihi tecum?* Id cum faciam citra suggillationem interpretis, tamen hic quoque destomachatur in me Lens: *Bella*, inquit, *conditio interpretis, si Latine interpretatur, accusatur non explicasse Græca: si Græce reddit, hoc vitio datur, non satisfecisse Latinis auribus. Equior est in interpretem Hieronymus.* Hactenus Lens. Imo bella conditio Erasmi, si convitiis incessitur, sicubi monet lectorem, interpretem non satis explicuisse quod exprimit sermo Græcus, aut si demonstrat, sermonis Latini vitium quomodo corrigi potuerit, ubi interpretes parum Latine reddidit. Si utrumque recte facio, cur objurgor? sin secus quin magis refellor? Quam æquus sit Hieronymus in interpretem, multis argumentis doceri potest, qui versionem hujus non raro taxat, & aliquoties Latinam simplicitatem appellat: & tamen ego sum ipso etiam Hieronymo æquior in hunc, qui nihil demutem ex ejus

A translatione. Postremo, cur exigit à me Lens, ne quid faciam præter exemplum Hieronymi, cum non sit utriusque simile institutum? Ille correxit quod legatur in Templis apud idiotas: ego scribo quod privatim legatur in cubiculis à doctis, quibus ipsis liberum est non legere.

AD LXXXII.

QUOD ipse nasset omnes, quemadmodum nobiscum Eod. legit Augustinus, admonueram in Græcis codicibus haberi τὰ πάντα, id est, omnia, cum Lens in Exemplari meo reperiat πάντας. Hinc quid aliud colligi potest, quam in posterioribus Exemplaribus reperisse me πάντας, atque id maluisse sequi, quod cum nostra lectione congrueret? Ad sensum certe nihil reficit utrum legas.

AD LXXXIII.

ANNOTARAM duobus verbis, quod nos vulgo le-
gimus: *Nisi quis renatus fuerit*, apud Græcos constanter esse γεννηθῇ, hoc est, natus, ac Græce lectioni suffragari vetustissimos & optimæ fidei codices Latinos. At hic objicit mihi Chrysostomum Latine loquentem, id quod ille crebro facit, sed ridicule: quanquam ex hujus interpretatione plane liquet, Chrysostomum Græce legisse, quemadmodum nos legendum esse monemus. Cum enim Homilia xxiv. docuisset, ἀνωθεν, bifariam exponi, *ex caelo*, aut *iterum*: Homilia proxima prosequitur modum generationis cœlestis. Nec me movet quod interpretes Latinus constanter habet, *renasci* & *renatus*, pro *natus* & *nasci*. Quod si maxime Chrysostomus Græce legisset, *renasci*, quid aliud intelligi posset, quam illum ex superiore loco repetisse ἀνωθεν; Certe Theophylactus, qui non solet à Chrysostomo discrepare, legit & interpretatur, quod nos indicavimus.

AD LXXXIV.

QUOD est apud Joannem, *filius hominis qui est in cœlo*, Eod. subindico Græcum participium ἐστίν, quoniam adhæret participio & verbo præteriti temporis, verti potuisse per verbum præteriti imperfecti temporis: nec tamen muto quicquam ex vulgata lectione, etiam in Editione utraque: & hic quoque Lens velut in re periculosa mecum delitigat, *Et postquam descendit*, inquit, *jam versatus in terra, nunquid tum etiam erat in cœlo?* quasi ego hoc aut senserim, aut dixerim. Qui dicit Filium Dei descendisse de cœlo, num continuo negat illum esse in cœlo? Deinde docet nos ex auctoritate Chrysostomi, quod Filius hominis dicitur esse in cœlo, cum corpore tum versaretur in terris, id licere propter communionem idiomatum, quemadmodum ex adverso, Filius Dei dicitur passus aut mortuus. Quasi vero quisquam istud nesciat, qui vel limen sit ingressus Theologiæ.

AD LXXXV.

IN priore voluminis Editione submonueram, in eo-
dice, quo primum sum usus, scriptum fuisse, μένει, id est, manebit: & tamen in contextu, post aliud Exemplar nactus, in quo reperi μένει, id est, manet, id malui sequi, quod cum nostra lectione congrueret, præsertim cum ad sensum nihil referret. Et tamen in posteriore Editione non dissimulavimus duplicem lectionem, & utram magis probaremus indicavimus. Adjecimus enim, *quanquam accentu mutato erit, manet: atque ita legitur in nonnullis Exemplaribus, ut mea quidem sententia rectius. Fides auferit peccatum, infidelitas relinquit peccatum, manet autem quod non tollitur.* Et tamen Lens hunc locum recenset in catalogo *manentium*. Sic enim visum est illi inscribere. Si contextus & versio in utraque Editione bene habebat, & si in Annotatione posterioris Editionis nihil est quod reprehendatur, quanquam nec in prioris Editionis commentariolo quicquam erat, quid est quod hic volebat mutatum Lens?

AD

AD LXXXVI.

Joan. **C**UM instituissem Novum Testamentum, quantum
 14. liceret à solœcismis purgare, ostendo quod interpres *συγγνωλαι* vertit *continetur*, non satis Latine redditum esse. Quis, inquam, unquam dixit *couti*, aut quis intelleturus sit, *couti* esse commercium & mutuatam vitæ consuetudinem? Nam & Latinis usus familiaritatem significat: & utimur his quibuscum habemus consuetudinem. Cum autem rogo, quis unquam dixit *cousi*, nimirum de his sentiens qui Latine loquuntur, *Lens* homo prudens mihi in os objicit *Chrysostomum* Latine loquentem aliena lingua, & *Hieronymum* abutentem vulgata Editione. At quis istuc nesciebat? Quoties ipse dixit *cousi*, recitans hoc Evangelium? Opæclaras annotationes, planeque dignas quæ numerentur. Et tamen hoc quoque *Lens* notat inter ea, quæ homo impudens non veritus sim relinquere.

AD LXXXVII.

Joan. **I**N hoc quod legitur apud Joannem, qui prior descen-
 15. disse in piscinam, admonueram nec apud Græcos, nec in vetustis Latinorum codicibus, reperiri, in piscinam, quod tamen paulo ante præcesserat, cum narrat Angelum descendere solitum in piscinam. Hic duplici nomine mecum iurgatur *Lens*. Primum, quod per oblivionem relicta sint Latina vulgatæ lectionis, quæ supersunt à Græcis: deinde quod suspicari non oportuerit, interpretem additurum fuisse, in piscinam, nisi codex, quo tum utebatur, sic scriptum habuisset, cum ego non id suspicer de interprete tam religioso, quin potius aio, mihi videri hoc esse additum ab alio quopiam, qui voluerit, repetito quod præcesserat, rem explanatorem facere, præsertim cum in codicibus emendationibus Latinis non habeatur. Verum hic placatus est *Lens*, quod in posteriore Editione sustulerim, in piscinam, videlicet ab illo monitus, quasi non idem melius potuisset admonere famulus, Græci sermonis aliquanto doctior quam nunc est *Lens*. Cæterum hic probat quod alias improbat. Etenim si recte addidit interpres, à me male sublatum est. Possem hic vicissim de *Leo* queri, qui secus adduxerit locum quem carpit, quam à me positus fuerit. Nam ille citat, descendit in piscinam, quæ prior est pars de Angelo loquens, ubi non nego addendum, piscinam, cum ipse scripserim, descendisset, posteriorem partem notans.

AD LXXXVIII.

Joan. **Q**UOD est apud Joannem, *ἐν παρρησίᾳ*, & interpres
 16. reddidit in palam, admonéo juxta proprietatem Græcæ vocis magis sonare, in libertate esse, hoc est, libere & audacter loqui. Atque hæc duobus verbis duntaxat admonéo in commentariolis annotationum, in contextu lego, palam esse, quod viderem interpretem sensum bene reddidisse, licet à Græca voce deflexerit. Nam qui palam loquitur, sibi fidit, & audacter intrepideque loquitur, nec veretur hominum judicium, sibi bene conficius. Hic cum nihil à me sit admissum, nisi quod indicavi Græcæ vocis proprietatem, (nec enim aliud sonat *παρρησία*, quam periculofam loquendi libertatem, nec aliud *παρρησιάζεσθαι*, quam libere loqui) tamen *Lens* mihi rixam movet, negans consistere quod annoto: Quæ, inquit, sermonis consequentia? Nemo in occulto quid facit, & quærit libere loqui? Volebant Apostoli ut fama de eo spargeretur. Videant, inquiunt, discipuli tui opera tua. Et consequenter: Postquam dixerunt, nemo in occulto quid facit, & quærit in palam esse: manifesta, inquiunt, te ipsum mundo. Ita volebant cum palam esse, ut mundo manifestaretur. Quare Chrysostomus dicit hæc verba, in palam esse, vanæ gloriæ suspicionem habere. Hactenus *Lens*. An non manifestat se mundo, qui libere palamque loquitur? An qui ad id hortantur, carent vanæ gloriæ suspicionem? An non qui occulto facit aliquid, pugnat cum eo qui cupit palam ac libere loqui?

A Nam metuere videtur, qui clam facit aut loquitur: audet, qui palam loquitur, nec famæ judicium metuit. Atque in Indice suo partim mihi placatus est *Lens*, partim adhuc indignatur. Placatus est quod in Editione posteriore fatear mihi videri *Chrysostomum* sic accipere, *ἐν παρρησίᾳ εἶναι* quasi diceret, celebrem esse, nondum tamen ignoscit quod maneat eadem interpretatio. Atqui, ut dictum est, in contextu non interpretor, libere loqui. In annotatione recte docui Græcæ vocis proprietatem, etiam si fatear & alibi, Apostolos hac voce Græca semel atque iterum abufos: sed iidem compluribus in locis apte proprieque utuntur. **B** An mihi non licebit proprietatem indicare in scholiis, sicubi secus usurpant Apostoli? Atque in hoc ipso Capite semel atque iterum repetitur *ἐν παρρησίᾳ* pulchre congruens ad nostram annotationem.

AD LXXXIX.

ADJECERAM in posteriore Editione quod legitur, Eod.
 Non enim volebat in Judæam ire, consentientibus Græcorum Exemplaribus apud unum *Chrysostomum* reperiri diversam lectionem, ex unius Græci verbi mutatione, qui pro *ἦθ' ἔλεν* legisse videatur *ἔχεν*. Hujus rei cur meminerit *Lens* non video, nisi forte videri vult hoc ipsius monitu factum esse. Atqui si id esset factum, haudquaquam dissimulasset homo tam gloriæ suæ parcus, quam vix fuit rei *Plautinus Enclo.*

AD XC.

QUONIAM Græca Lingua multis in rebus felicior Eod.
 est nostra, optaram ut quemadmodum Græci recte dicunt *μεσάν*, cujus dimidium est peractum, si-ve quod est in medio cursu, ita nobis quoque liceret dicere, *mediare*. Id quoniam aures Latinæ non patiuntur, ostendo quomodo quod Græca vox sentit, Latini sermonis periphrasi possit exprimi: nihil etiam incessens interpretem. Atque hic quoque *Lens* mihi jurgium movet: Si reddidisset, inquit, Latine, jam patuisset alteri calumnia, Latine reddidit, at non reddidit Græce, ita me flagellat *Lens*. Quid faciam isti jurgatori tam moroso? Quando unquam carpsimus interpretem, quod vocem Græcam, quæ Latine reddi non poterat unica voce, periphrasi exprefferit? certe aliquoties laudo. Mox adjicit *Lens*: Interpres Chrysostomus legit, mediante. Quid hoc mea refert? quasi non eodem modo legat *Augustinus*. An mihi non licebit in libro, qui privatim doctis legitur, tollere solœcismum, si quis alius maluit uti vetere forma in solenni publica que lectione, quod & ipsi facimus? Et hunc locum recenset *Lens* inter ea quæ homo perfri-ctæ frontis ausus sim ut erat relinquere cum magno fidei Christianæ periculo.

AD XCI.

PRO eo quod nos legimus Joan. Cap. VII. Nondum Eod.
 erat Spiritus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus, admonui in Græcis codicibus constanter haberi: Nondum enim erat Spiritus Sanctus, quia Jesus nondum erat glorificatus, & ad hunc modum *Theophylactum Bulgariensem* Episcopum, non legere solum, verum etiam interpretari: exponit enim, nondum erat, id est, nondum datus erat. Præcedit enim: Hoc autem dixit de Spiritu quem accepturi erant credentes. Et perinde quasi rogasset aliquis, cur dieis accepturi? Respondet, adhuc carent illo Spiritu, quem post accepturi sunt. Non erat igitur Spiritus, non quod simpliciter non esset, sed quod in credentibus nondum esset. Hic *Lens* objicit mihi *Origenem* versum Latine, quamquam ex hoc testimonio, quod adducit, non convincit *Origenem*, aut quisquis fuit alius ejus operis auctor, legisse Spiritum datum. Ait enim hunc in modum: Neque enim venerat super aliquem ipsorum credentium in Jesum Spiritus Sanctus, sicut testatur Joannes. Vides, quod pro *datus*, posuerit, *sanctus*, nec dati ulla mentio. Certe *Theophylactus* &
 Tom. IX. M 1 legit

legit & interpretatur quod nos indicavimus. Hic in Indice *Lens* adscribit, me fateri sic haberi apud *Chrysostomum*, ut ipse citat. Imo contra dictum est, ex interpretatione *Chrysostomi* non liquere quid legerit, imo potius colligi legisse eum, quemadmodum *Græci* legunt. Illud fateor, ab interprete constanter additum esse, *datus*. Atque idem fateor esse scriptum in antiquis Latinorum codicibus. Nec mirum est, cum idem valeat, *nondum erat Spiritus*, quod *nondum erat datus*, si nostri maluerunt dilucidius loqui.

AD XCII.

Joan. VIII. **T**ANDEM redimus ad principium: de quo *Lens* mecum sine fine litigat. Cum mihi non satisfaceret, quod in hunc locum adducit *Augustinus*, quasi *Christus* rogatus quis esset, respondisset, se esse principium, præsertim cum hunc sensum non attingat *Chrysostomus*, vir & *Græcus*, & apprimè doctus, inter cæteras conjecturas & hanc adduxeram in Editione priorè, quod in *Christum* non competat absoluta principii appellatio, cum proprietas Filii sit esse ab alio. Hic *Lens*, ut putat, medium tenet *Erasmus*. Primum deridet crassissimam inscitiam meam, qui scripserim, proprium esse Filii, esse ab alio, cum hoc sit illi commune cum Spiritu Sancto. Quid ego audio? An ideo risibilem esse non dicetur proprium *Joanni*, quod sit illi cum *Petro* commune? Atqui cum dicimus, risibilem esse, proprium est *Joanni*, non secernimus illum à cæteris hominibus, sed à cæteris animantibus. Sed ut *Joanni*, quatenus est homo, proprium est esse risibilem: ita Filio quatenus est Filius, proprium est esse ab alio, non quod Spiritus Sanctus non sit ab alio, sed quod Filio non commune sit hoc cum Patre, ad quem illum conféro. Quid huc adducam *Porphyrum* auctorem, qui nos doceat, variis rationibus aliquid dici proprium, & hoc maxime proprium esse, quod ita convenit alicui, ut in neminem alterum competat? Sed præstat, opinor, quando de rebus sacris agimus, sacrorum uti testimonio. *Cyrillus* in Libro, cui titulus est *Theaurus*, scribit hunc in modum: *Omnia quæ Patris sunt propria, naturaliter sunt propria & Filii*. Ea *Cyrilli* verba divus *Thomas* enarrans in Libro quem scripsit *adversus errores Græcorum*: *Pater*, inquit, *ex præmissis à Cyrillo, quod loquitur de essentialibus attributis. Hæc autem dicuntur esse propria Patri, non in respectu ad Filium, neque Filio in respectu ad Patrem, sed utrique in respectu ad creaturam, quia proprium hic dicitur, non quod convenit uni soli, sed quod proprie & vere alicui secundum se convenit*. Vides, lector, quam nihil sit quod hic argutabatur *Lens*, qui tam indigne fert esse *Lovanii*, qui polliceantur se doctores illi futuros in re dialectica. Nunc magis metuo ne non sint, qui dignentur illum discipulorum suorum catalogo. At jam operæ pretium est audire, quibus argumentis oppugnet, quod negaverim absolutam principii appellationem competere in Filium: *Si damus*, inquit, *Filium non esse absolute principium, sequetur quod est omnium absurdissimum, non esse absolute Deum, cum sit Deus de Deo: Quod si sit Deus de Deo, & nihilominus absolute Deus, cur non sit similiter principium de principio, & tamen absolute, hoc est, simpliciter principium*. Ac mox objicit mihi, quod in familiari colloquio fortasse respondi, non eandem esse rationem hujus vocis, *Dei*, & principii, quod altera sit absoluta, altera relativa. Id refellit his modis: *Si accipias*, inquit, *absolute, ut significet simpliciter, vis relativa nihil impedit, ut dicatur absolute principium, id est simpliciter, cum nec in aliis relationibus impediatur quin dicantur de Deo simpliciter. Non negabis puto Verbum esse simpliciter Dominum, ac creatorem. Sin absolute capias, ut distinguatur contra relative, sic nec Pater est principium absolute. Sic etiam nihil dixeris ad hunc locum. Proinde reliquum fuerit, ut negaveris Verbum simpliciter esse principium, itaque consequenter simpliciter esse Deum. Id quod parum abest, ut dicas alio loco, ut postea indicabimus. Si sic gradus ponemus, ut Pater sit simpliciter Deus*

A & principium, quia à nullo: Filius simpliciter, quia ab alio, id est, à Patre, jam Spiritus Sanctus plus aberit adhuc, ut simpliciter sit Deus aut principium, quia à duobus est, hoc est, à Patre & Filio: sicque nescio, quantum absumus ab hæresi *Arriana*. Audivimus argumentationis virulentiam, nunc audiamus stoliditatem. *Lens* colligit, nos minimum abesse ab hæresi *Arriana*, at ego vereor ne multo minus absumus à stultitia *Coræbi*. Quam enim hæc nihil habeant affinitatis cum *Arrianorum* dogmate, res ipsa mox docebit: *Si Filius non est*, inquit, *absolute principium, non erit absolute Deus*. Quid hoc aliud est quam si dicas, *Joannes* non est absolute doctus, cum sit ignarus *Juris Cæsarei*, igitur non est absolute homo, quandoquidem *Joannes*, de quo loquimur, idem est homo. Aut *Petrus* non est absolute præfectus, cum ipse subdit aliis præfectis, igitur non est absolute homo. Aut non est absolute victor, qui cum aliquot vicerit, ab aliis tamen sit victus, igitur non est absolute homo. Non est absolute primus, qui in sua tantum classe primus sit, igitur non est absolute homo. Aut non est absolute albus, cum aliqua parte sit ater, igitur non est absolute homo. Cæterum quemadmodum consequitur: *Joannes* habet priorem se, igitur non est absolute primus: ita consequitur, Verbum est ab alio principio, igitur non est absolute principium. Sed docet *Lens*, non ob stare vim relativam argumentans à simili multum dissimili. Dominus & creator nomina sunt ad aliquid, quemadmodum principium, & tamen Filius dicitur absolute Dominus & creator. Neque enim nos diximus, quamvis vim relativam ob stare, sed hanc peculiarem, quæ est in voce principii. Nam principii ratio sic refertur ad eum qui est ab alio, ut reciproca relatio tollatur. Quemadmodum primus dicitur, respectu sequentium, ita sequentes ad hunc primi dici non possunt. Quod si talibus relativis addas adverbium absolute, quisquis absolute primus erit, solus erit primus, ut quisquis absolute princeps est, solus dicitur hoc modo princeps. Atque hæc peculiaris vis relativi nominis non obstat, quo minus Filius dicatur absolute Dominus, aut creator, cum hoc respectu non inter se conferantur personæ, sed tantum ad res conditas. Nam Filius & Spiritus Sanctus, quod uterque dicitur Dominus, aut creator, in hoc prorsus æquo communicant cum Patre, nisi forte illud interest, quod ut Filius, aut Spiritus Sanctus dicatur Dominus, aut creator, hoc ipsum habent à Patre: nec ideo tamen non est absolute Dominus, aut creator, cum tota ratio hujus appellationis simpliciter congruat his quemadmodum Patri. At in ratione principii duplex est collatio, altera qua personæ simul referuntur ad res conditas, altera qua inter se conferuntur. A tribus pariter sunt omnia creata, sed Persona rursus est à Persona: unde fit, ut non possit absolute dici principium, nisi quæ sic producit alias, ut ipsa à nulla sit. Nec ideo Filius dici potest absolute principium, quod sit conditor omnium rerum conditarum, cum supersit aliqua ratio principii, qua non possit dici principium. Jam quod colligit *Lens*, velut abominandum fore, ut ad hanc rationem Spiritus Sanctus multo longius absit ab hoc, ut dicatur absolute principium, quis non videt esse verum? Nam cum Spiritus Sanctus non habeat nisi unicam principii rationem, qua refertur ad res conditas, Filius etiam Spiritus Sancti principium sit, nimirum Spiritus Sanctus bis abest à summa illa & perfectissima ratione principii, quæ Patri soli competit. Nec ideo tamen plus abest, ut sit simpliciter Deus. Nec interim video quorsum attinebat, ut *Lens* alterum illud cornu suo afflueret syllogismo: *Si absolute*, inquit, *vocas principium, quod citra respectum dicitur principium*. Quis enim tam insanus, ut quod per se relativum est, dicat esse sine respectu?

His ad hunc modum dissertis pergit philosophari *Lens*: *Aliam*, inquit, *fidem invenio apud sanctos*. *Chrysostomus* Cap. 1. in *Joannem*, cum dicit, inquit, *Evangelista*, hoc erat in principio apud Deum, suadet ut *Filius*

linum sine principio intelligas. Hæc Chrysostomus. Nunc attende lector, ut perspicias acumen *Leicum*. Vide quid ex his *Chrysostomi* verbis ratiocinetur acutulus iste, quem plerique fautores jactitant esse mirum *Scotistam*, atque in hac parte longe vinci me, licet eloquentia superiore. Si sit, inquit, principium sine principio, certe est absolute principium. Hic quid senserit *Leus* nescio. Certe sermo prorsus hæresim sapit. Cum enim hic tota hac disputatione agamus de principio originis, impium sit dicere Filium esse principium sine principio. Si hæreticum est negare, quod Filius sit à Patre, Deus de Deo: hæreticum sit oportet, eundem dicere principium absque principio. Sin intelligit de principio durationis, quod vocant, ut sensus sit, Verbum Dei non cœpisse esse in tempore, quid hæc faciunt ad præsentem disputationem? An ideo Filius non habet principium originis, quia non habet principium temporis? Et an ideo dicetur absolute principium, quia caret una, eaque aliena ab hoc sermone ratione principii? Æque perverse interpretatur *Leus*, quod scripsit *Hieronymus* in Psalmum cix. *Pater principium. Sed & Filius principium. Principium enim non habet principium. Si enim habuerit principium, jam ipsum desinit esse principium. Quicquid ergo Patri damus, damus & Filio. Si enim Pater in Filio, & Filius in Patre, & omnia Patris filii sunt, & omnia filii Patris sunt, & principium Patri, principium Filiis est.* Hæc si *Leus* intelligit, ut adversum me faciant, prorsus hæreticum sensum sequitur. Sin accipit in eum sensum, in quem scripsit *Hieronymus*, non magis contra me faciunt, quam si quis dicat, Regem *Carolus* hoc anno non esse natum. Nunc eligat *Leus*, utrum malit hæreseos, an stultitiæ condemnari. Agit illic *Hieronymus* de rebus ex tempore conditis. Sed si is, per quem condita sunt omnia, jam erat antequam conderentur, sequitur æternum fuisse. Nam si is, unde originem habet ipsum tempus, cœpisset esse in tempore, non posset esse principium, hoc est, conditor, sed esset creatura. Ad eum sensum accipiendum quod adjicit: *principium Patris, principium Filiis est.* Quomodo dicitur principium Patris, qui à nullo est: & quomodo hic tribuit Filio principium, quem mox negarit habere principium? Nisi quod illic agebat de principio durationis, sive passivo, quantum ad res creatas: hic de principio activo, quando verbis Scholasticis utendum est, sive mavis de principio æternitatis. Sensit illic non posse creatorem esse, qui creatus sit: hic sensit creationem fuisse Filio cum Patre communem, qui cum habet & æternitatem eandem. Addit *Leus*, Idem *Augustinus contra Maximinum hæreticum*. Quælo quid ibi dicit *Augustinus*? An idem quod modo nobis interpretatus est *Leus*, Filium esse principium sine principio, & ideo absolute principium? Nunquam sic insaniit *Augustinus*. Cur autem *Leus* non ascribit locum? Nam is, ni fallor, est apud *Augustinum* libro 111. Cap. xvii. *Quid est*, inquit, in principio erat verbum, nisi in Patre erat Filius? Et ipse Filius interrogatus à Judæis, quis esset, respondit, principium, qui & loquor vobis. Pater ergo principium non de principio, Filius principium de principio. An ex his verbis ratiocinatur *Leus*, Filium esse absolute principium? Imo cum *Augustinus* dicit Filium principium de principio, palam fatetur eum non esse absolute principium, sed id cognominis tantum congruere Patri, qui sit principium sine principio. Pergit *Leus*, Et *Origenes in principio commentariorum in Genesim*. Quæso quid illic dicit *Origenes*, Filium esse principium absque principio originis, aut Filium esse absolute principium? Vide, lector, quos fumos hic offundit nobis, si tam stupidi sumus, quam ille putat. *Origenis* verba subscribam, quæ ille suppressit ne deprehenderetur: Quod est omnium principium, nisi Dominus noster & Salvator omnium Christus Jesus, primogenitus omnis creatura. In hoc ergo principio, hoc est, in verbo suo Deus cælum & terram fecit. Ac paulo post, Non ergo hic temporale aliquod principium dicit, sed in principio, id est, in Salvatore factum esse dicit cælum & terram? Non excutio nunc, an probem quod *Origenes* fortas-

A sis ex ambiguitate vocis Hebraicæ, in principio interpretetur, in Filio: Certe palam ostendit se loqui de ratione principii respicientis res conditas, cum addit, primogenitus omnis creatura, sic Filius est principium omnium. Sed idem principium cum Patre & Spiritu Sancto. An hinc sequitur quod intendit *Leus*? Filius est principium omnium rerum creaturarum, igitur est absolute principium? Profecto non magis, quam si dicas, Hic est summus Pontifex *Britannia*, est igitur absolute summus Pontifex. Aut est Imperator *Germania*, igitur absolute Imperator. Atque hæc omnia cum prorsus sine mente dicta sint *Leo*, vide tamen quam magnifice perorat, quasi re præclare gesta: Et cur, inquit, facimus tam insignem injuriam Verbo, ut nihil sit absolute, quia omnia habet à Patre, cum in creaturis Verbi non tollatur absoluta appellatio natura quæ participant cum filiis, cum pater nihilominus sit absolute homo. Quid loquitur os impudens? Quis unquam negavit Filium quicquam dici absolute, quod quicquid haberet, haberet à Patre? Bella vero collatio de patre & filio, quorum uterque ex æquo dicatur homo. At *Abel* non opinor absolute dixeris principium humani generis, quemadmodum *Adam*, à quo sic propagati sunt omnes homines, ut ipse à nullo sit homine.

Sed *Leus* prosequitur argumentationem suam ad hunc modum: Et Verbum si non sit absolute æternum, non est æternum, quod si sit absolute æternum, erit absolute principium. Quis hoc concedat *Leo* quod assumit, videlicet nixus illi fundamento quod ipse sibi subtrahit, non esse absolute, quicquid est ab alio, cum *Romanus* Pontifex ad homines collatus, sit absolute summus Pontifex, & tamen ut summus sit, habet ab alio, nimirum à Christo? Quis igitur facit hanc injuriam Verbo, nisi *Lei* interpretatio. Et non pudet talibus convitiis impetere proximum in negotio quod non intelligit? Jam quod addit *Leus*, non video quorsum pertineat: Insurrabit, inquit, forte aliquis Patrem esse principium Deitatis. Esto, sic dicit *Augustinus*. Sed quod dicit sane intelligit, etiamsi *Chrysostomus* & *Hieronymus* agre hanc loquutionem admittant, ne hanc ansam utcumque præbeant *Arrianis*. Sed satis sanum est, si sane intelligas. Ceterum cave credas Filio quicquam esse commune cum appellatione hujus principii. Nam plane Filius hoc modo principium nec simpliciter, nec non simpliciter. Hæc *Leus* noster. Si *Augustinus* dixit solum Patrem esse principium totius Deitatis, utrum hoc pro me facit, an contra me? Deinde quam ansam hinc arripere possint *Arriani*? An ut dicant, ideo Filium esse minorem Patre, quod sit ab illo? At Filium esse à Patre, orthodoxorum nemo negat: an quod hinc consequitur Patrem esse sibi principium? Et hoc si recte accipiatur verum est. Nam hætenus sibi principium est, quod ex sese sit, & non ab alio. Sed quid hoc vel ad me, vel ad *Arrium*? Ad hæc quid sibi vult quod ait *Leus*, satis sanum est, si sane intelligas. Nam mihi hæc loquitur. An usquam hæc secus interpretatus sum, quam sensit *Augustinus*? præterea quorsum illa spectant, cave credas Filio quicquam esse commune cum appellatione hujus principii. An unquam Filio tribui principii rationem maxime propriam maximeque perfectam & absolutam, quæ soli Patri convenit? Jam quod sequitur in *Lei* verbis, eget commodo interprete, quod asseverat Filium neque simpliciter, neque non simpliciter esse principium Divinitatis. An Filius non est principium Deitatis Spiritui Sancto? Sed addere debebat *Leus*, quod additur ab *Augustino*, totius Deitatis. Atque hoc modo solus Pater dicitur principium. Verum hæc cum fatetur *Leus*, nonne pedibus discedit in meam sententiam, quam hætenus tot verbis & tam odiosis impugnavit? Si Pater aliqua ratione principium est, quæ Filius & Spiritus Sanctus non est, & si Filius nulla ratione principium dicitur, quæ non dicatur & Pater, nimirum fatetur solum Patrem absolute dici principium. Sed hujus disputationis coronidem non dubito quin adjecerit *Leus* admonitus à quodam rei Theologice

gicæ peritiore, qua tacite recantat, quod ante perperam scripserat, rectius facturum, si spongia totum locum emendasset. Jam eodem afflatus spiritu, quod hic attingit, tractat aliquanto explanatius in Indice, quo recenset ea quæ moderatus sum in posteriore Editione, commemorans quo sensu dixerim, solum Patrem absolute principium, cum Filius non dicatur principium, nisi cum additione, Pater absolute modis omnibus dicitur principium, quatenus principii ratio applicatur Personis divinis. Id cum *Leo* coram frequenter explicuissim, quid opus erat hac disputatione, cum fateatur se mecum sentire? In quo, inquit, nec nos repugnamus, & tamen adjicit: *Sed an satis sit ut concludas Verbum non esse absolute principium, viderit doctus lector.* Si concedit absolute dici principium, in quem omnis principii ratio competit, si fatetur hoc non competere, nisi soli Patri, cur dubitat an evicerim, Filium non dici principium absolute? Post hæc deducit me in Scholam, ac docet quod illi suggessit monitor ille, quemadmodum Personæ tres sint unum principium rerum conditarum ex tempore, quomodo Pater & Filius sint unum principium Spiritus Sancti ab æterno, quomodo Pater solus sit hac ratione principium, quod cum ab eo sint omnia, ipse tamen à nullo sit. Atqui hoc est, quod appellabam absolute principium. Verum hæc licebat abunde discere ex libri *Theologicarum sententiarum* primi distinct. xxix. si rudis essem aliorum auctorum, ut nihil opus fuerit hac de causa cum *Leo* descendere in Scholam. Sed quid faciunt hæc adversus meam annotationem? Verum audiamus *Leum* hæc accommodantem ad rem: *Si Verbum, inquit, negas esse absolute principium, illud quod Patris proprietatem dicit, id est, si negas Verbum non habere à quo sit, cum ab eo sint omnia, na tu mecum sentis. Sed quam non consequatur, propterea non esse absolute principium, male Dialecticus est qui non videt, cum præter hanc rationem principii supersit adhuc & ea, quæ Filii proprietatem consequitur, & ea quæ Trinitati convenit.* Aut ego insigniter stupidus sum, aut *Leus* non intelligit quid dicam absolute principium. An ut Filius dicatur absolute principium, satis est ut supersit aliqua ratio, qua dicatur principium? An ut absolute doctus vocer, satis est si norim Grammaticam Latinam? Imo hoc ipsum obstat quo minus Filius dicatur absolute principium, quod Pater sit aliqua ratione principium, quæ Filius non est principium. Sed pergit ostendere mea verba secum pugnare, quod principium illud, quod Patri tribuo absolute ac simpliciter, tribuam & Filio, perfecte quidem illi, sed non absolute, cum ea ratio principii nullo modo competat in Filium. Imo cum Patri tribuo maxime propriam & absolutam principii rationem, non sentio de certa quapiam ratione principii, sed in genere de ratione principii, quæ rationes complectitur: hanc nunquam tribuo Filio. Neque pugnat Filium dici perfecte principium, nec tamen absolute. Non magis quam pugnat *Petrum* perfecte doctum esse in Grammatica, nec tamen absolute doctum esse.

Hic obiter mihi taxat, quod ea verba, quæ sunt apud *Augustinum*, tribuam vulgo recentium Theologorum. Ego quod reperio citatum à *Petro Lombardo*, tractatum à *Thoma*, *Scoto*, & aliis horum similibus, cur non tribuam vulgo Theologorum? Certe illic legeram, nec potui illic legere, nisi scirem esse apud *Augustinum*, cujus illic citatur nomen. Sunt multa apud Veteres, à quibus vulgus recentium Theologorum abstinet. *Hominem Deo permixtum in Christo*, dixit *Augustinus*, & tamen non sic loquitur vulgus Theologorum recentium. At ne videar præter Theologorum exemplum primus negasse, Filium absolute dici principium, adducam commentarium *Alberti Magni* in primum Caput *Joannis*: *Augustinus, inquit, dicit, cum dicitur In principio erat verbum, principium supponit Patrem, siue paternum intellectum. Questio autem surgit hic secundum hanc expositionem, qua sit ratio, quod principium supponit Patrem, cum principium sit in multis intentionibus, sicut dicitur in quinto prima Philoso-*

phia. *Augustinus etiam dicit, quod & Pater est principium, & Filius est principium, & Spiritus Sanctus est principium, & simul hi tres non tria, sed unum principium. Sed ad hoc dicendum est, quod absoluta & prima ratio principii æterni non est nisi in Patre. Cum enim duo sint processus, primus scilicet quo Persona procedit à Persona, & secundus quo creatura procedit à Creatore, primus processus est causa secundi, ut dicit Augustinus, principium totius processus primi non est nisi in Patre, quia licet Spiritus Sanctus procedat à Filio, tamen hoc Filius habet à Patre. Pater autem est principium non de principio, & ideo prima auctoritas principii, & prima ratio est in Patre, & ideo dicit Augustinus, quod in Patre est principium totius Divinitatis, & hac ratione antonomastice principium supponit Patrem. Hactenus Albertus. Quid autem dici potuit explanatius, per principium absolute positum intelligi Patrem? Nec abhorret ab his quod scribit sanctus Bonaventura in libro *Sententiarum* primo dist. xxix. Intentio, inquit, principii propriissime recipitur in Deo, maxime quantum ad personam Patris. Sed adhuc urget *Leus*: *Ubi tibi donemus, inquit, Filium non dici absolute principium, quid istuc obstat interpretationi divi Augustini? cum satis sit Augustino, quod Filius principium sit creaturarum cum Patre.* Verum dicit *Leus*, si constaret hic Filium dici principium. Sed hoc ipsum est quod vocatur in dubium. Nam quod objici potest, quosdam interpretari, *In principio creavit Deus calum & terram*, id est, in Filio, ut recipiamus interpretationem, quæ mihi videtur extorta, non absolute ponitur principii vocabulum. Sed mox sequitur, *creavit, &c.* At in Evangelio *Joannis*, quoniam absolute positum est principii vocabulum, de Patre interpretantur & hi, quibus *Leus* tribuit plurimum. Quanquam autem olim non solebant in disputando urgere testimoniis Apocalypseos, tamen illic Cap. i. *Christus* non simpliciter dicitur principium, sed principium creature Dei. Nec in alium sensum accipiendum arbitror, quod scriptum est Cap. primo: *Ego sum Alpha & Omega, principium & finis*: ac post, *primus & novissimus*. Siquidem ipse sermonis tenor declarat illum loqui de *Christo* & Ecclesia, cujus principium fuit, cum assumpto corpore humano reconciliavit eam sibi: cujus finis erit, cum altero adventu perficiet illius felicitatem. Rursus Cap. xii. cum his verbis utitur, loquitur de adventu *Christi*, primus fuit, quia initium salutis nostræ: ultimus erit, quia post ejus adventum non erit amplius hæc Ecclesia. Denique *Leus* ita discedit ab hac disputatione ut dicat, se quidem in hoc à me dissentire, quod negem Filium absolute dici principium. Sed tamen videre, quo pacto possit compingi hic locus juxta Græcam lectionem, secus quam nostra interpretatio habet, *qua ingenue fateor, inquit, nec mihi satis probatur.* Quid faciam *Leo*, si nullis auctoribus, nullis argumentis illi persuaderi potest, in solum Patrem competere absolutam principii rationem? Atqui *Joannes Aienfis*, quo non alium id temporis habebat hæc Academia doctiorem in re Theologica, nihil arbitratur esse periculi si quis dixisset, in solum Patrem competere absolutam principii rationem, in Filium non competere. Ita retulit tum mihi *Martinus Dorpius*, qui illum mea causa consuluerat super hac re: etiam si mihi id nunquam fassus est, nisi post secundam Editionem: nec hodie, fat scio, inficiabitur me verum dicere. Quod si mihi fas est *ὡς τὸ ἰσχυρὸν πᾶσι*, cur in tantum abhorremus ab hoc, ut principii vocabulum peculiariter competat in Patrem, cum *Hilarius* æterni cognomen illi ceu proprium tribuat? cum *Chrysostomus* non vereatur cum *Paulo* dicere Patrem solum Deum, non ob aliud, nisi quod solus Pater sit cæteris Personis fons æternitatis ac deitatis? Sed cur non indicat nobis istam novam rationem explicandi hujus loci? Nam quod fatetur sibi non probari hanc nostram interpretationem: si de Interprete Latino sentit, ubi est quod dixit, hujus interpretationem esse profectam à Spiritu Sancto? si de *Augustini* interpretatione, miror illum à tanto auctore desciscere, & in meam sententiam disce,*

discedere pedibus. Sed magis etiam placet, quod existimat hunc locum sarciri posse à libris Græcorum. At ubi interim quod toties inculcavit, Græcorum libris non esse fidendum? Verum hujus de principio nimium proluxæ concertationis tandem finis esto, si prius illud addidero, mirum videri quo consilio *Leus* hunc eundem locum bis recensuerit, primum in Indice quo notat quæ sim moderatus, ac rursus in Indice quo notat quæ non cotrepperim.

AD XCIII.

Eod. CUM admonuissim, in hoc sermone Joannis, principium qui & loquor vobis, principium, non esse nomen, sed adverbium, ac perinde valere quasi dicas, principio, sive primo loco, male habet *Leus* quod dissentiam ab *Augustino*, cui vult admodum addictus videri. Hæc autem sunt mea verba quibus offenditur: *Dens bone, quot verbis hic agit Augustinus, dum persuadere conatur principium sic accipiendum, quasi dixisset, credite me esse principium. Hic Leus hætenus subleuat Augustinum, ut ostendat Hieronymum in eodem fuisse errore, qui Psalmum enarrans xxxix. scribit, quod Christus interrogatus quis esset, responderit esse principium. Primum admonui, commentarios hos mihi nec integros videri, nec unius esse hominis. Sed demus hoc esse scriptum Hieronymo in transcurso, atque aliud agenti, num ideo vereri debebam annotare Græcum sermonem hunc sensum non recipere? Is eodem in loco interpretatur, In principio creavit Deus celum & terram, id est, in Filio creavit, sanc quam coactæ. Deinde accommodat locum ex Evangelio Joannis: In principio erat verbum. Cum hic principium non pertineat ad Verbum, sed ad Patrem, si tamen ad Personam pertinet. Et in Indice miratur *Leus* adhuc persistere me in sententia, cum fatear & *Ambrosium* ejusdem esse sententiæ cum *Augustino*. Atqui cum *Leus* ipse fateatur sibi non probari quod interpretatur *Augustinus*, cur me vult mutare sententiam, & cum eo sentire, à quo dissentit ipse vir tantus?*

AD XCIV.

Eod. HANC annotationem *Lei* non potui, fateor, absque risu legere. Ridebis & ipse lector, ubi rem cognoris. Cum primum ederem Novum Testamentum *Basilea*, ventumque esset ad locum de adultera deprehensa, consulti commentarios *Augustini* num interpretaretur hoc argumentum, & nescio quo casu, sive quod parum essem attentus, sive quod in codice fuerit alius ordo, persuaferam mihi locum hunc ab *Augustino* præteritum esse. Reverius in *Brabantiam* cum per otium opus recognoscerem, comperi secus habere quam putaram, ac mutata scriptura restatus sum, esse apud *Augustinum* in commentariis, & citari nonnumquam ab eodem, sed ita ut nihilo secius testetur, hanc historiam in multis & Græcorum & Latinorum codicibus non haberi, idque libro adversus *Pelagianos* secundo, ubi vehementer illius referebat, gravissimum esse pondus huic Evangelii loco. His ita gestis incidit postea, ut in familiari colloquio *Leus* ultro narraret mihi, locum hunc ab *Augustino* non enarrari. Rogavi num ita res haberet, asseveravit. Tum ego arridens: In eodem, inquam, errore fui *Basileæ*, in quo te nunc esse video: sed attentius evolue commentarios *Augustini*, & comperies te falsum esse: simulque ostendi locum in Annotationibus meis expunctum. Hæc dissimulans *Leus*, non est verum, inquit, velut objurgans me, videlicet quo gloriolam hanc in se transferat. Siquidem in Indice, quo recenset ea, quæ videri vult ipso monitore mihi fuisse correctæ, scribit hunc in modum: *Fateatur Augustinum mentionem facere historia de adultera. Impingit mihi Leus errorem meum, velut ab ipso correctum, dissimulans quod ni monitus fuisset à nobis, fortassis adhuc idem error haberet ipsum. Hoc si inficiabitur Leus, non appellabo mendacem, non impudentem, quibus vocabulis subinde nos ornat, sed pestiferæ memoriæ esse dejerabo. Deinde docet ex *Ensebio*,*

A quod *Papias* hanc historiam adjunxerit Evangelio Joannis ex apocrypho *Nazaræorum* Evangelio. Non damno quod indicat *Leus*, sed tamen possem hominem suis urgere telis. Posteaquam ille tot locis exaggerat Christianæ religionis periculum, quod admonueram, clarificare Græcis esse *δοξάζειν*, aut quod pro *fanatore* verterim *creditorem*, videlicet ob homines novarum rerum avidos, cur ipse non veretur hoc prodere libro per orbem, ut ipse putat, volituro, quod in Templis nomine Joannis legit Ecclesia, ex apocryphis libris assutum esse? Cur hic non trepidat ne totius Scripturæ divinæ labascant auctoritas? Quid erit indubitæ fidei, si pars Evangelii non exigua, ab his libris credatur assuta, quibus Ecclesia verat haberi fidem? In summo discrimine erat illi prora & puppis Christianæ religionis, quod juxta Græcorum codices paucula verba redundarent in nostris, in Epistola canonica Joannis: & in vado est res omnis, si totum Evangelium Joannis vocatur in dubium? Nam si datur tantam portionem esse sumtam ex apocryphis, quid restat, nisi ut reliqua quoque veniant in suspicionem? Sed non vacat cavillari. Vides tamen, lector, quibus modis hic illum tractare possem si vacaret, aut etiam luberet. Illud propemodum me præterierat, quod tamen non ignoratum oportuit esse lectori, *Leus* hic adducere librum *Augustini*, titulo de vera ac falsa penitentia, cum in ejus Libri Cap. xvii. nominatim citetur *Augustinus*. Hinc conjicere licet, quam diligenter *Leus* versatus sit in libris *Augustini*, cujus patrocinium suscepit.

AD XCV.

Pro eo quod nos scriptum habemus, *Audientes autem* *Eod.* *temo hac, unus post unum exibant*: admonco in Græcis codicibus secus haberi: nam additis aliquot verbis apud illos legi, *et de discipulis, et de quibusdam* *ταύτοις ἐκ τῶν μαθητῶν καὶ ἀπὸ τινῶν*, id est, *At illi cum quidissent, & a conscientia redarguerentur, exierunt singulatim.* Hic notat *Leus*, quod in mea Editione non habeantur, quæ testor mihi reperta in Græcis voluminibus. Quid autem mirum, si in edendo hoc sequutus sum, quod mihi magis probaretur, præsertim suffragantibus aliis Exemplaribus? Nam quod illic erat additum, nec scriptum est in Editione *Aldina*. Nec video quid sibi velit, quod in Indice suo *Leus* adscribit: *Hic addit, quanquam aliter legit Valla: quasi non idem adjecerim in priore Editione, testans variam esse Græcis lectionem. Quæ gloriæ fames?*

AD XCVI.

Eadem opera responsum est ad hanc quoque annotationem. Admonui in quibusdam codicibus additum *καὶ τῶν μαθητῶν*, id est, *usque ad postremos.* Ea verba, quoniam non reperi in aliis Exemplaribus, quæ postea nactus sum, cum nec in *Aldina* sint Editione, malui sequi quod cum nostra congruit lectione.

AD XCVII.

QUOD nos legimus, *Quia patrem ejus dicebat* *Eod.* *Deum*, ostendo ex fide Græcorum voluminum, pro *ejus* legendum *eis*, nec addendum esse *Deum*. Deinde submoneo, ut accipi posse pro *et*, ut sit sensus, non intellexisse *Judeos*, quid esset quod vocaret Patrem suum, de quo toties tam magnifice prædicabat. Nam *Joseph*, quem hujus patrem arbitrabantur esse, noverant humilem, & in quem illa magnifica non competere. Nec hunc sensum assevero, sed dubitans propono, his verbis ingressus: *Sensus autem videtur, &c.* Hic *Leus* cum auctoritate jubet restitui locum in contextu & vice, quid, *Erasmio*, restitui quod quod ad eum modum interpretetur *Chrysostomus*. Id me non fugiebat, sed quoniam is sensus mihi non videbatur ad amissum quadrare, idcirco reperimus alterum. Nam quod *Chrysostomus* interpretatur, illos non in-

intellexisse quod de patre suo loqueretur, cum ait: *Qui me misit, verax est*, non videtur admodum probabile, cum paulo superius multa nominatim de suo Patre loquutus esset: *Sed ego, & qui me misit Pater: rursus, Et testimonium perhibet qui me misit Pater. Dicebant ergo ei, Ubi est pater tuus? Respondit Jesus: Neque me scitis, neque patrem meum: si me sciretis, forsitan & patrem meum sciretis.* Hæc cum præcessissent in eodem sermone, quomodo nunc obliti, subito non intelligunt illum de patre suo loqui? Proinde probabile est, Joannem hic repetisse sub sua persona, quod modo dixerat sub persona Jesu, *Neque patrem meum scitis.* Vides, lector, me non temere fuisse commotum, ut quærerem aliud interpretamentum, à vulgari diversum. Quod si nobis esset Græci Chrysostomi copia, fortassis esset cujus auctoritate refelleremus quod Lens asseverat. Jam illud demiror, cur Lens hunc locum recenset inter ea quæ à nobis in Editione posteriore mutata non sunt, cum in contextu sic verterim: *Et non cognoverunt quod de patre eis loquutus esset: & in annotationibus hunc sensum præferam, cujus me nunc propemodum pœnitet. An non turpe est reprehendere, nec inspicere quod reprehendas?*

AD XCVIII.

Eod. **A**NNOTARAM pro eo quod habet nostra translatio, *inhonorastis*, in Græcis codicibus esse ἀτιμάζετε, verbo præsentis temporis. At cum in aliis codicibus reperissem ἡτιμάζετε, hoc magis libuit sequi, quod congrueret cum nostra lectione, præsertim cum utriusque lectionis idem sit sensus. Porro lectionem ἀτιμάζετε non esse somniam à nobis, vel illud arguit, quod in pervetustis Exemplaribus Latinis scriptum comperi, *inhonoratis*, verbo præsentis temporis. Et hoc quoque Lens recenset inter ea quæ mihi relicta sint, cum in posteriore Editione lectorem admoneam geminæ lectionis. Quid? an ne hoc quidem licebit per Lenm?

AD XCIX.

Peccatores Deus non audit.

Joan. ix. **H**ÆC annotatio quoniam præter inutilem rixam nihil habet, non est cur respondeam: *Qui scis*, inquit, an interpretes legeris εἰσάγει, vel καλῶσαι, quasi meum sit hoc divinare. Deinde negat hoc esse scriptum, sentiens nihil interesse inter audio & exaudio. At vulgus etiam Theologorum plurimum putat interesse.

AD C.

Eod. **Q**UOD in priore Editione, five mea five operarum incuria fuerat omissum, sicut dixi vobis, in posteriore fuit adjectum. Hoc laudis sibi vindicat Lens, cum illi nihil debeatur: alioqui si nihil adiecissem in posteriore Editione, quorsum opus erat tantum operæ sumere? Ut nihil aliud, vel famulis adjutoribus poterat hoc deprehendi.

AD CI.

Joan. x. **S**I illos dixit Deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solvi Scriptura, quem Pater sanctificavit, & misit in mundum, vos dicitis quia blasphemias, quia dixi, filius Dei sum. Hic ordo sermonis quoniam non coheret juxta grammaticam lectionem, id quod tua sponte vides, lector, quærebam hoc incommodum effugere distinctione, ut legamus ad hunc modum: *Si illos vocavit Deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solvi Scriptura, hic interposita percunctatione, sequantur reliqua, Quem Pater sanctificavit, &c.* Hanc distinctionem non probat Lens, & adducit interpretationem Chrysostomi, qui locum hunc enarret his verbis: *Si illos dixit Deos, ad quos sermo Dei factus est, quomodo vos dicitis quia blasphemio, quia dixi, filius Dei sum?* Adducit & Augustinum sic enarrantem, *Si sermo factus est ad homines ut dicerentur Dii, ipsum verbum quod est apud Deum, quomodo non est Deus?*

A Quæso te, lector, quid hæc ad annotationem meam? De sententia loci nulla est nobis ambiguitas, tantum de sermonis ordine loquebar, & Lens nobis interpretatur sensum. Nihil incommodi video in sermone Chrysostomi, nihil in verbis Augustini, sed in Evangelistæ verbis est ordo parum coherens, cui studebam mæderi, & tamen quod indicaram in annotatione, non sum sequutus in contextu. Quid, an non licebat huius incommodi lectorem admonere? & tamen sic admonet Lens, quasi fecerim injuriam Ecclesiasticæ lectioni.

AD CII.

B **P**RO eo quod nos legimus, *omnia traham ad meipsum*, Joan. xii. admonueram in Græcis codicibus constanter haberi πάντας, id est, omnes. Hic Lens objicit mihi Hieronymum, qui in commentariis, quibus explicat Osee, legat, *omnia*. At fieri potest, ut id à scriba mutatum sit. Sed demus ita scriptum ab Hieronymo, nec hoc diffimulo secus haberi scriptum apud Latinos, sed tamen verto quod sic est in Græcis codicibus, ut mihi nullo Exemplar suffragetur ad diversam lectionem. Quin in Editione, quam nuper nobis dedit officina Aldi, sic habet quemadmodum indicavi. Certe Chrysostomus legit & interpretatur, *omnes*, ut intelligamus, non solum Judæos, sed cæteras quoque nationes comprehendendi.

AD CIII.

C **I**N his verbis, *quodcumque petieritis Patrem in nomine meo*, Joan. xiv. subindicaram Patrem non addi nec in Græcis, nec in vetustis Latinorum Exemplaribus, quæ mihi quidem videre contigit. In posteriore Editione addo, nec apud Augustinum, hunc locum enarrantem, addi Patrem. Hic Lens mecum agit gemino telo. Primum auctoritate Chrysostomi me premit, qui legat, *Patrem meum*. Fateor, sic legit interpretes, an Chrysostomus legerit incertum. Illud certum, Theophylactum pro nobis facere. Deinde ratiocinatur, non coherere quod sequitur, *ut glorificetur Pater in Filio*, nisi præcesserit, *quicquid petieritis Patrem*. Haud equidem nego, subaudiendum esse Patrem in priore parte. Nam unde peterent in nomine Filii nisi à Patre, à quo docti sunt & ante petere, si quid opus esset: *Pater noster qui es in caelis*, &c. At non continuo scribitur quod subauditur. Offendit & illud Lenm, si in priore parte non addatur Pater, sed legatur, *quicquid petieritis Patrem in nomine meo*, cum mox sequatur: *Si quid petieritis in nomine meo, hoc faciam*, videbitur eandem sententiam bis dixisse. Quasi vero hoc novum sit huic Evangelistæ, cum idem liceat in hoc ipso Capite deprehendere: *quantquam in nonnullis vetustis codicibus posterior pars ita legitur, Si quid petieritis me in nomine meo, hoc faciam.* Quasi possit aliquid à Christo peti, quod non petatur in nomine ipsius. Et hunc locum notat Lens inter ea quæ non mutaverim. Quid? an oportuit refragantibus omnibus Græcorum codicibus, quos non paucos consului, refragante Augustino, refragante veterum Exemplariorum fide, de meo addere Patrem, Lenm auctorem sequutum, si tamen admonuisset? Quid autem refert, utrum subaudiatur, an explicetur?

AD CIV.

E **E**T alium paracletum dabit vobis. Fateor esse leviculum, quod annotaram in hunc locum. Quoniam apud Latinos paracleti vocabulum ita receptum est, ut existimeretur à plerisque proprium esse nomen Spiritus Sancti, duobus verbis indicavi, dilucidius fuisse futurum, si Græcam vocem vertisset in Latinam, & pro paracleta posuisset consolatorem: nam quod hic loquebatur Christus, consolandi gratia loquebatur. Proinde ne se putarent illius habitu fore desolatos, ait: *Non relinquam vos orphanos, sed Pater meo rogatus dabit vobis alium, qui me absente vos consoletur.* Hæc incommoditas quoniam apud Græcos non est, quid retulit, nobis Chrysostomum Græcum objicere? Præterea paracletum hic epitheton esse generale, declarat quod sequitur, Spi-

Spiritus veritatis. Postremo quod annotaram, quoniam leviculum esse videbam, non retuli in contextu, in priore duntaxat Editione. Et si retulissem, quid erat periculi?

AD CV.

QUOD Græce scripsit *Joannes*, *ἐπάγω ἡ ἐρχομαι*, ostendo potuisse verti, *Abeo & venturus sum*, propter participium ancipitis temporis: & tamen non muto lectionem receptam, nimirum intelligens, & verbum præsentis temporis aptum esse ad declarandum celerem reditum.

AD CVI.

JOAN. XV. QUOD nos legimus, *mittetur & arescet*, admonueram Græcis esse *ἐλθὼν ἡ ἐξηρανώθη*, id est, *exans est & exaruit*. Si dubitat de fide mea, consulat *Leus* Græcorum codices, vel *Aldina* Editionis Exemplar. Extra controversiam est, sic legere *Theophylactum*. Porro quemadmodum superius per verbum præsentis temporis explicari voluit quod mox esset futurum: ita hic multo etiam usitatus expressum est verbo præteriti temporis, quod protinuseffet futurum, Porro cum agitur de proprietate Græci sermonis, non multum refert adducere *Chrysostomum* Latine loquentem. Potest enim fieri ut is idem legens in contextu quod nos legimus, sententiam reddiderit interpretando, non verba.

AD CVII.

JOAN. XVII. PRO eo quod nos legimus, *docebit vos omnem veritatem*, submonui Græcis non esse *διδάξει*, sed *ὁδηγήσει*, id est, non *docebit*, sed *duces in omnem veritatem*. Id an verum sit, vel *Aldinum* Exemplar docere poterit. Porro cum sensus sit idem, cur verear id sequi, quod ut probabilius est, ita constanter habebatur in Græcis Exemplaribus. Rursus objicit mihi *Chrysostomum* Latinum satis impudenter, præsertim cum ex illius interpretatione nullum argumentum colligi possit, quid legerit *Chrysostomus*: certe *Theophylactus* & legit & interpretatur quod nos admonuimus.

AD CVIII.

JOAN. XVII. CLARIFICA me in Pater apud te ipsum claritate. Hic admoneo lectorem, quod Interpres subinde vertit, *clarificare*, & *claritatem*, Græcis esse *δοξάζειν*, id est, *glorificare*, & *δόξαν*, id est, *gloriam*, atque hoc monuisse contentus non muto tamen *clarificandi* verbum. Hic objicit mihi *Hieronymum*, qui in Epistola ad *Summam* & *Fretelam*, admonet idem quod ego admoneo, & tamen subjecerit: *Nolumus mutare quod ab antiquis legebatur, quia idem sensus erat*. Quæso, in quo hic reprehendor? an quod admonuerim *δοξάζειν* Græcis sonare *glorificare*? Idem fecit *Hieronymus*. An quod mutarim vocem receptam? Imo reliqui. Proinde hæc annotatio *Lei* nihil ad hunc locum pertinet. Quid autem si mutassem hic, quod alibi non veretur Interpres facere? *Gloria in excelsis*: *Da gloriam Deo*, Cur non vertit, *claritatem*? Et apud *Paulum*, *δοξάζω τὸ εὐαγγέλιόν μου*, cur non vertit, *ut clarificem*? Postremo quod non est ausus *Hieronymus* in *δοξάζω*, hoc nos nusquam sumus ausi. Nihil enim unquam mutavimus ex publica & Ecclesiastica lectione, imo ne è Scholastica quidem. Nos enim in cubiculis lectorem alloquimur.

AD CIX.

EOD. ADJURGAT, quod pro eo quod vulgata lectio habet, *priusquam mundus fieret*, verterim, *priusquam mundus esset apud te*. Idque ait fecisse me juxta Græcum meum, sentiens, opinor, librum à me depravatam, qui legam *πρὸ τῆς κόσμου εἶναι τὸν κόσμον σου*. Quid si idem legatur in plurimis Græcorum libris, atque adeo in Editione *Aldina*, num meum Græcum dicitur? An meum est, quod *Theophylactus* non solum legit, verum etiam interpretatur? At *Hieronymus* legit, *fieret*.

A Quid hinc aliud colligi potest, quam illum pro *εἶναι* legisse *γινέσθαι*, quod simul & esse sonat, & fieri. An volebat me *Leus* vertere *fieret*, cum Græce esset *εἶναι*? Erat autem operæ pretium & hunc locum annotare inter ea quæ non castigarim.

AD CX.

ASCENDO ad patrem meum, &c. Objicit mihi, cum ante docuerim articulum apponi quoties significatur aliquis certus, hic me jugulat meo gladio. Cum sit apud *Joannem* ἡ Θεὸν μου, ἡ Θεὸν ὑμῶν, non appposito articulo, cum negari non possit, quin de Patre loquatur. At hanc cavillationem jam ante dilui. Præcessit enim articulus serviens & his quæ sequuntur, ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου, ἡ πατέρα ὑμῶν, ἡ Θεὸν μου, ἡ Θεὸν ὑμῶν: alioqui cur non addit in posteriore *πατέρα* articulum, nisi quod præcedens ad omnes voces pertinet? Perinde enim est ac si dicas: *Ascendo ad eum, qui est pater meus, & pater vester, Deus meus, & Deus vester*: & tamen hunc locum recenset inter ea quæ reliquerim incautigata. Quid autem me volebat hic mutare? num addere Græcum articulum, cum in libris Græcis non esset? Si *Joannes* ita scripsit, an meum erat mutare? præsertim cum quod scripsit, non pugnet cum annotatione mea, imo non mea, sed eruditissimorum Græcorum. Addam etiam, cum id quod scriptum est si mutetur addito, quod *Leus* vult, articulo, periclitetur sententia. Etenim si dixisset, πρὸς τὸν πατέρα μου, ἡ τὸν πατέρα ὑμῶν, visus fuisset indicare duos patres, quorum alter esset ipse, alter discipulorum: nunc omisso articulo, nihil aliud potes accipere quam unum quendam, qui sit pater *Christi*, sed idem illi cum discipulis communis. Non ferebat olim *Apelles* futorem audentem aliquid ultra crepidam: at quis ferat hunc tanto cum supercilio, tantis convitiis & carpentem, & docentem quod non intelligit?

AD CXI.

DOMINUS meus & Deus meus. Hic rursus impingit JOAN. mihi meam regulam: *Græce*, inquit, *additur articulus*, ὁ Κύριός μου, ἡ ὁ Θεός μου, cum de Christo loquatur, non de Patre. Quid tum postea? Quis unquam dixit, non licere addere Græcum articulum, *Deo*, nisi cum de Patre fit mentio? At alicubi dixi, ideo apponi, quod de Patre fieret mentio: verum id exempli gratia dixi, veluti si dicerem, ὁ ἀνθρώπου, cum articulo efferri, quod de *Petro* fiat sermo, si forte de *Petro* fieret: an ideo consequeretur, non posse addi si sermo fiat de *Paulo*? Obsecro te, lector, quod hoc est novum acumen in eo, qui me stupidum vocat? cujusmodi sunt istæ annotationes, quibus hætenus traducor, applaudentibus quibusdam, qui sibi Theologi videntur.

AD CXII.

ET illa nocte nihil prendiderunt. Ac mox: *Adferre de Eod. piscibus quos prendidistis*. Admoneo quod Græcis est *εἰσάγειν* & *ἐνλαβάν*, bifariam esse redditum in Latinis codicibus, in aliis esse *prendiderunt* & *prendidistis*, in aliis rursus *ceperunt* & *cepistis*. Hic quod adscribit *Leus*, prorsus non intelligo: adscribit enim hæc: *Hic opus erat addi prendiderunt & prendidistis, ne quis putet Interpretem male reddidisse, id quod proclive erit ne scienti Græce*. Quid ego audio, cum *prendere* & *capere* idem declarent, num ideo suspicabitur aliquis Interpretem male reddidisse Græcam vocem, si lector moneatur *prendere* idem esse quod *capere*, & in libris utrumque verbum reperiri? Et hunc locum *Leus* recenset inter ea quæ non mutarim, nec video quid voluerit mutari, cum ego vulgatam lectionem reliquerim.

AD CXIII.

EX hoc loco mihi gravem suscitare conatus est in Eod. vidiam *Leus*, nam in seditioso illo Indice, quo primum lectoris animum occupat, taxat me quod *Tom. IX.* N *An.*

Augustinum mordeam in scheda, quam proditor ille, ut ipse vocat, mihi communicavit unam. Impingit quod falsa etiam in *Augustinum* congeram, quod illi insciunt exprobre. Hic cum aliquanto mitius loquatur, tamen quanto id faciat acerbius quam pro re, imo quam nulla de causa id faciat, mox aperiam. Ac primum adscribam mea verba, quæ *Leus* recentet ex Editione prioræ, quo magis res prompta sit lectori: Inter *utrumque*, inquam, solus legisse videtur *Augustinus*, sic cum volo manere, *Vir ille quidem* (quod negari non potest) sanctus, integer, acuto præditus ingenio, verum impense credulus: ad hoc destitutus præsidio Linguarum, sine quibus hac ut par est tractari non queunt. Is cum juvenis adscitus esset ad manus Episcopule, ac pene neophytus, id quod fieri vetuit Paulus, ne licuit quidem quicquam nescire, doctoris locum occupanti. Proinde docendo didicisse quod doceret, & scribenda didicisse quod scriberet: profecit tamen, præsertim ubi se cepit ad Hieronymi conferre emulationem. Nec est insectandus vir tam pius, scilicet non assequitur quod affectat, sed tolerandus magis. At è diverso, non sunt audiendi qui illum nemini non anteponunt, ipsi etiam Hieronymo, quo sacrarum Litterarum scientia tanto fuit inferior, ut impudentissimum sit alterum cum altero conferre: Hactenus bona fide mea verba recentui: nunc audiamus quid in his offendant *Leum*: Qui scis, inquit, Erasme, an consulueris *Augustinus* Græcos codices, ac, sic, non si, invenerit, quando dubium non est diversa etiam *Augustini* aetate fuisse Exemplaria, & hodie usque adeo diversa, ut saepe sit legere apud Hieronymum, Origenem & Chrysostomum, quæ in nullis Græcorum Exemplaribus habeantur, quod ut unum locum citem, In bonæ voluntatis, *Lucæ* primo, tu ipse confiteris. Hactenus *Leus*. Primum, quid est impudentius quam dicere, *Augustino* in Græcis Exemplaribus compertum fuisse, sic, non si, in tanto Græcorum voluminum consensu, atque etiam suffragantibus vetustis Latinis? præsertim cum sententiæ tenor refragetur huic lectioni. Etenim si sequi hoc loco, est ad exemplum Christi mori, & si manere est non mori, qui constat quod paulo post sequitur, & non dixit *Iesus*, non moritur, sed, sic cum volo manere. Cum dicit, sic cum volo manere, quid aliud dicit, quam illum non volo mori? Porro cum ait, si cum volo manere, quid ad te? ita moderatus est sermonem, ut ostenderet illorum nihil referre, quid de *Joanne* censuisset Christus. Deinde quid opus erat hæc arguari, cum in posteriori Editione demonstrarem *Augustinum*, si, legisse, non sic, idque ex ipsius interpretatione. Porro quod ait, me fatente verum esse in nullo reperiri, bona voluntas, apud *Lucam*, videbit rem secus habere, si quis nostram in hunc locum responsionem legat. Addit *Leus*: Nec puto te hoc de *Augustino* sentire, quod penitus ignoraveris Græce. Atque hic multis argumentis probat *Augustinum* utcumque degustasse Græca. Si non putat me hoc sentire, cur supervacaneis verbis refellit? Et si putaret, impudenter faceret, cum tot locis tester idem quod *Leus* asseverat, illi puero utcumque degustatas Græcas litteras, ad quas jam Episcopus atque etiam senex redierit. Illud mihi quidem hactenus inauditum, quod *Augustinus* Aristotelis *κατηγορίας* è Græco sermone nobis verterit in Latinum, cum ipse libro *Confessionum* quarto, testetur eum librum haud dubium ab aliis factum Latinum, quosdam magno fastu professos fuisse *Carthagini*, quem tamen ipse annos natus plus minus viginti, lectum citra interpretis operam sic intellexerit: ut post congressus cum illis compererit illos nihil adducere, quod ipse non perspexisset. Hoc demiror non meminisse *Leum*, cum velit in tantum videri deditus *Augustino*, ut in hujus gratiam pene contumelia afficiat Hieronymum. Nam quod in calce illius ait se vertisse, res ipsa loquitur, quod non verterit ut Interpres, sed explanarit, cum & suis verbis expatiatur, & aliquoties meminerit *Themistii*. Jam de *Chrysostomi* verbis Græcis ab illo versis, unde hauserit nescio. Sed demus *Augustinum* belle novisse Græcas

litteras, quid hoc ad refellendum id quod scripseram, *Augustinum* cum Hieronymo conferens, illum fuisse destitutum præsidio Linguarum, quibus instructus erat Hieronymus? An Hebraice novit *Augustinus*? an Chaldaice? an Syriace? Neque enim agebam illic proprie de sermone Græco: alioqui cur non eadem opera objecit *Leus*, quod *Augustinus* non fuerit destitutus præsidio Romanæ Linguæ? Sed his fortiter, ut putat, evictis, arrodit illud quod scripserim *Augustinum* impense credulum, atque ita respondit quasi dixerim, *Augustinum* impense pertinacem, sibi que nimium fidentem: Mirum vero, inquit, cur dicas tam impense credulum, quo uno quem alium invenias, qui libentius ingenio cesserit? qui prope solus quod probe tueri potuisset, ne quod offendiculum daret veritati catholice, sponte sua recantavit: qui neminem designat præceptorem, a quo quicquam discere potuisset, Hieronymum, quem illi tanto intervallo anteponis, consuluit, nec dignus est habitus responsione, &c. Quorum hæc spectant, obsecro? An ideo non fuit credulus *Augustinus*, quia cupidus erat discendi, quia retractavit lapsus suos, quia consuluit Hieronymum? Imo hoc magis erat credulus, quod ab omnibus cuperet doceri. An mordeo sanctissimum virum, quod illum dicam impense credulum? At *Paulus* illud inter caritatis elogium refert, quod credat omnia. Ut quisque minime malus est, ita maxime credit, ita minime diffidit. Demiror autem *Leum* aut dissimulare, aut non intelligere, quare dixerim *Augustinum* credulum. Hieronymus ubique diffusus Latinorum Exemplaribus, Græca consulit: diffusus Græcis consulit Hebraica, aut Chaldaica, neque statim commovetur fabula, quamvis celebri: neque protinus assentitur hujus aut illius sententiæ, nisi prius excusset. *Augustinus* auctoritatem Interpretum Septuaginta volebat haberi sacrosanctam, non ob aliud, nisi quia fuerat recepta: Hieronymus nihil commotus populari judicio, rejicit eam ex ipsa re. *Augustinus* quod vulgo tum jactatum erat de septuaginta cellulis credebatur: Hieronymus ut fabulam confictam irridet. *Augustinus* quicquid voluminum erat receptum usque Ecclesiastico, alba, quod ajunt, amissi comprobatur: Hieronymus quædam plane rejicit, & obeliscis jugulat ut fabulosa, quædam semovet ab his quibus vult esse gravissimam auctoritatem. Ob hanc credulitatem *Augustinus* fieri poterat, ut quod forte legit in codice Latino, crediderit esse rectum. Neque enim sequitur, si deprehendit in Evangelio *Joannis*, & ἀέχνη esse casus accusativi, illum cætera quoque contulisse: quod si fecisset, fortasse non lapsus esset in locis quibusdam. Ego magis arbitror, de ἀέχνη illum ab alio quopiam fuisse submonitum, & hoc opus illi fuisse scriptum antequam conferret ad Græcos codices Exemplaria Latina. Ad quod faciendum videtur incitatus nova versione divi Hieronymi.

Atque hac quoque parte pulchre depugnata *Leus* nescio quo pacto subito proripit sese ad collationem Hieronymi cum *Augustino*, cum instituisset refellere quod huic tribuissem credulitatem: Facilis, inquit, est conjectura, cur Hieronymus siluit. Non invidet illi eruditionem, sed plane vidit nihil potuisse accuratius dici de his rebus, de quibus consulens est, quam scripisset ille qui consulebat. Opinor *Leum* sentire de quaestione, quam *Augustinus* Hieronymo proponit de origine animarum. Nam ad hanc nusquam respondit Hieronymus, non quod deesset illi quod responderet, sed vel quia non vacabat, vel quia suspicabatur eam subornatam ab aliis, per *Augustinum* explorantibus ecquid haberet Origenicum Hieronymus: nam hoc nomine multis suspectum fuisse constat. Pergit *Leus*: Nam ne conferam, inquiens, alterum cum altero, quod in studio magis quam judicio facere videris, quantum esset *Augustinus*, facile agnoscunt, qui disputationes ejus cum Hieronymo expendunt, in quibus si non superior, certe nihilo est inferior. Hactenus *Leus*. Negat se velle alterum cum altero conferre, quid igitur, an hoc non est conferre? Porro

ro quod negat *Augustinum* fuisse *Hieronymo* in ea confutatione, de sententia Epistolæ ad *Galatas*, inferiorum, ut largiamur interim esse verum, etiam si diversum sensit præter alios complures R. D. *Adrianus* Cardinalis *Dertinsensis*, non ideo protinus erit *Hieronymo* doctior, quod ab illo steterit victoria in unica confutatione, imo fit aliquoties, ut qui vincitur appareat eruditior. Mihi vero non est animus in præsentia contendere, uter nostrum de *Augustino* rectius sentiat, abunde, ni fallor, super hac re respondimus *Joanni Eccio* in Epistola ad eum scripta, cujus argumenta demiror cur non refellat *Leus*, si visum erat hac de re mecum digladiari. Nam priusquam ederet has suas Annotationes, jam legerat Epistolam. Sed pergit *Leus*: *Neque vero in minus Erasmi iudicio res sita est, ut suus vel Hieronymo, quem omnes probi colunt, vel Augustino, quem nemo sanus contemnit, tribuatur locus. Quid his verbis sibi vult denique nugator? An à me non colitur Hieronymus, quem omnes probi colunt? An à me contemnitur Augustinus, quem soli contemnunt infani? Et si non pendet auctoritas horum à mea censura, idcirco non licebit indicare quid mihi videatur? Sic antepono Hieronymum, ut tamen Augustinum quam honoratissimum esse velim. Subjicit *Leus*: Sed quod dicis, scribendo ac docendo didicisse quod scriberet ac doceret, hoc ego neutiquam illi vitio tribuendum puto. Quod si vitium sit, commune est illi cum cæteris: nam quousque est omnium qui id non faciunt? Hieronymus num scribendo ac docendo didicit, quod scriberet ac doceret? Hactenus *Leus*. Si vitio verti non debet, nec ego suggillo Augustinum, sed potius excuso ac defendo. Quid igitur est quod mecum litigat *Leus*? Raptus est protinus ad honorem Presbyterii, raptus est ut assideret Episcopo suo, atque ejus vice doceret populum. Et verum est quod scripsit *Hieronymus*, arduum esse, prolixique negotii, parare solidam cognitionem sacrarum Scripturarum. Id facere non vacabat Augustino. Illud nimirum est quod quæritur in Epistola quadam ad *Valerianum*, per omnia sacra obtestans, ut daret ipsi spatium discendi quod doceret populum: se sibi notum esse, nec ignorare quanti periculi res esset. An mihi non licebit hoc prædicare de Augustino quod ipse de se scripsit? *Laurentius* hoc loco paulo acrius incescit Augustinum: ego contra, lapsum illius, si tamen hic lapsus est, excuso atque elevo. An hoc male habet *Leus*? Et tamen homo candidus, *Valla* diligentiam laudibus vehit, mordacitatem dissimulat: ac mea etiam bene dicta calumniatur, palam indicans se nihil aliud habuisse in consilio, quam odium mei. Quæso dum videtur expendere quid scribat, qui scribit hujusmodi, neque terram, quod ajunt, attingentia, neque cælum? Nec his contentus, pergit: *Nisi forte tibi placeat, inquit, quorundam hominum precocitas, qui docent & scribunt, quod nec docendo nec scribendo didicerunt*, Augustinum ab hac nota eximo, eximo & Hieronymum. Hæc ille. Quid autem erat periculi, si *Leus* illos non exemisset? Nihil enim me movet, quod existimat hoc dictum ad me pertinere, sed ve-teor ne qui legerint Annotationum illius libellum, potius in ipsum retorqueant. Pergit: *Nec pudet consieri Augustinum (quod tu scribis) profecisse, postquam ad Hieronymi amulationem se caput conferre, non quod ab Hieronymo quicquam didicerit, sed quod illa scribendi exercitatione semper evaserit doctior.* Cui autem tantopere metu it *Leus*, ne quid Augustinus videatur ab Hieronymo didicisse: nam id vehementer abominatur in scheda quam intercepi. Sed atrocius est quod mox impingit: *Hoc vero, inquit, quod objicis, juvenem adscitum ad munus Episcopale ac neophytum, quod Paulus vetat, objice & Ambrosio, adhuc catechumeno ad eam dignitatem eve-to, qui probe causam tuebatur suam, quippe paratim & instructus quod prius hoc fecerit contra Vercellenses.* Ni mihi decretum esset ab affectibus temperare, nonne hic optimo jure debaccharer in *Leum*? Patrocinator Augustino, præsertim in his quæ scripsit*

A juvenis, quod statim raptus sit ad functionem Episcopalem. Ac *Leus* mihi dicam scribit, quod infimulem Augustinum ambitus, qui contra Pauli doctrinam adhuc pene neophytus arripuerit Episcopi dignitatem. Quia Paulus vetuit, ideo refugit Augustinum quantum licuit: sed quod nolens pertractus est, hoc illi ademit otium ad studia necessarium. Atque hic scilicet locum habebat Ambrosius ante designatus Episcopus quam baptizatus. Si hanc appellarem calumniam, *Leus* ageret mecum injuriarum. Doceat igitur me lector, quid sit calumnia, si hæc non est? *Erat, inquit, andeo dicere, in utroque canicies fidei, digna Episcopatu.* O miram libertatem, si hoc audet dicere *Leus*, quod nemo negat? At num ideo non multa nesciebat Augustinus in sacris Litteris? num ideo non fuit inferior Hieronymo, quod præditus esset canicie fidei? Sed nondum finis. Addit *Leus*: *Dicit non insectandum, sed tolerandum, sicubi non assequitur quod affectat.* An hoc dictum meum improbat *Leus*? An postulat ut laudemus Augustinum, etiam cum aberrat à verò? An non fat est si lapsum toleremus, nec insectemur, quemadmodum facit *Valla*? Nam lapsum esse, nec id admodum raro, nec ii negant qui plurimum tribuunt Augustino: quod tamen illi cum cæteris commune est: *Sed tu tamen, inquit Leus, insectaris, & ita insectaris, ut minoris facias quam ulla hominum opinione hactenus habitus est, ita ingenium tribuis, ut eruditionem adimas, ita sanctitatem prædicas, ut ambitus prope accuses, quod Neophytus suscepit Episcopatum.* Hactenus ille. Quid ego audio? Nullus unquam fuit mortalium ante me, qui in sacra doctrina potiores tribuerit Hieronymo? At possem referre insignium Theologorum de Augustino suffragia, quæ nolim hic recensere. An indoctus est quisquis ignorat aliquid, aut quo sit alius doctior? An accusat ambitus, qui excusat, quod non ea præstiterit quæ voluit, propterea quod statim nolens involutus sit curis Episcopalibus? An ambitus inculcat, qui scribit adscitum? Sed hic ex admonitu meo *Leus* addidit, *prope*, videlicet moderans, quod acerbius dictum videbatur. Quanquam quid ad rem facit illud *prope*, cum ego multis parafangis absum ab eo ut infimulem Augustinum ambitus. Et tamen illud *prope*, non erat in primis schedis, in quibus præter alia (nam ad manum non est scheda) palam mihi impingit, quod odio quodam perverso falsa etiam illi impingam. Verum id admonitus delevit. At interim quoties ista descripta sunt, à quam multis lecta priusquam hæc deleret? Si dicto tantum læssisset famam meam, erat innocentia Christianæ sarcire quod erat illatum noxæ: nunc cujusmodi est hæc libris illinere, describenda curare, spargere per regiones? Atque hæc qui facit, negat se unquam secus de me loquutum, quam honorifice: negavit proximo colloquio, cum hic liber esset in manibus typographi, quicquam inesse contumeliæ, tamen quædam essent libere dicta. Sed pergit *Leus*: *Non assecutum innuis quod affectabat in re litteraria. Ut donem non assecutum quod affectabar, tum satis est assecutum esse, quantum nemo pene alius?* Hæc ille. Quid hic ratiocinatur *Leus*? an ideo non est tolerandus Augustinus in his quæ scripsit juvenis, si tantum in litteris est tandem assecutus quantum vix alius quisquam? Neque enim hic disputo, an tantum sit assecutus quantum illi tribuit *Leus*, cui tamen patitur aliquem præponi cum dicat, *vix alius*, opinor de seipso sentiens. Subjicit *Leus*: *Sed quantum ipse assecutus es (venia tua loquor) ut censorem agas tanti viri, cujus cum sanctitatem, tum eruditionem totus orbis Christianus multis jam seculis admiratus est, veneratus est, & prope adoravit?* Quid? an orbis erat desiturus id facere, ni *Leus* hæc scripsisset? Cur autem rursus adjecit, *prope*? an non plane veneramur, & adoramus Augustinum? quod si sensit de cultu qui peculiariter soli debetur Deo, cum ad hunc nullus mortalium accedat, non in tempore addidit *prope*. An Augustinum excusare, est censorem in illum agere? an qui inferior

est, non potest effari quid de *Augustino* sentiat? Si istud mihi de *Augustino* non permittit *Leus*, qua fronte sibi permittit censuram in *Hieronymum*? Nam de me nihil dicam, quem adeo contempsit, ut existimaret nihil tam oscitanter in me scribi posse, quod non satis esset ad obruendum *Erasmum*.

His argumentis posteaquam me satis refellit, perorat admodum severe, iterum atque iterum optans ut hac ætate natu grandior factus grandævum illum imiter *Augustinum*: *Obsecro*, inquit, *per Christi caritatem, relegas diligenter, ac juste expendas quæ scripsisti, & sic ubi more hominum te lapsum inveneris, non pudeat te ad exemplum beatissimi, atque ad miraculum usque eruditissimi patris, recantare ubi male cecinisti. Itaque videbis quantum ipse egeas censore, potius quam tanti præsertim patris, censorem agas.* Quis hæc absque risu legat, qui rem norit? At qui sit ignarus, quis non credat esse gravem ac seriam admonitionem grandævi cujuspian & auctoritate præpollentis Episcopi? Cum ipse tot locis hallucinetur, cum toties reprehendat ea quæ non intelligit, cum toties agat argumentis adeo contra me nihil facientibus, ut in ipsum recidant, cum toties à me bene dicta detorqueat ad calumniam, cum toties citet Auctores sacros in sensum diversissimum, cum toties sic odio feratur in proximum, è cujus certe libris multa didicit juvenis, cum toties (sed malo finem facere, quam toties enumerare, quoties ille peccat insigniter) quin ipse sibi cationem hanc canit, quam nunc canit mihi? Cur non auscultavit fidis ac doctis amicis, qui magno meo malo suadebant *Leo* ut opus suum premeret, utpote dedecori futurum non auctori modo, verum etiam toti *Britannia*? Cur non auscultavit *Joanni Ateni*, qui noluit rem agi per contentionem? cur non

saltem meum admisit consilium, qui toties admonui, videret etiam atque etiam quid scriberet edendum, neque speraret protinus omnibus arrisurum, quicquid ipsi scribenti arrisisset, malletque stylum suum attemperare ad gravium ac doctorum hominum judicium, quam ad quorundam applaudentium assentationem, ut argumentis rem ageret, non convitiis. Hæc quoties admonui, etiam parum, ut ipsi videbatur, amicus, sed tamen amicus consulens quam illi, quos ille pro summis ducit amicis, aut quam ipse consuluit sibi fortasse plus satis amicus. Vides, lector, quam hic nihil sit dignum palinodia. Nunc cum in posteriore Editione quædam adjecerim quæ vetarent, ne quis possit ad eundem modum calumniari, quorum attinebat hæc tam multa, tam odiosa, tam rixosa in vulgus edere? Jam hoc res est magis ridicula, quod sic objurgat, sic admonet, jam absolutis posterioris Editionis voluminibus. Nam schedam eam, ut dictum est in Apologia, non ante nactus sum, quam altero volumine perfecto rediissem *Lovanium*. Et tamen si hæc exissent me mortuo, quod ego non dubito quin fuerit *Lei* consilium, credidisset lector, his verbis me fuisse monitum priusquam ad recognitionem operis accingerer. Hujusmodi nugis neque meum otium, neque tuum studium occuparem, optime lector, nisi *Leus* tam capitaliter nos impetisset, & nisi rumor hujus libri jam opera quorundam bonam orbis partem occupasset, priusquam in lucem prodiret. Sed hujus voluminis modus esto. Quod superest proximo volumine conficietur. Ex hoc interim conjicito lector quam non opimum triumphum sit relaturus hic, qui tanto tumultu rem aggressus est.

F I N I S.

DES. ERASMI ROTERODAMI LIBER ALTER QVO RESPONDET RELIQUIS ANNOTATIONIBVS EDUARDI LEI

Des. Erasmus Rot. Candidis Lectoribus S. D.

U M hæc scriberem, optime lector, identidem poenituit instituti laboris, neque enim arbitrator multis annis mihi collocatam operam in ullum argumentum, vel cum tædio majore, vel cum fructu minore. An *Leum* sui libelli poeniteat nescio. Nam ajunt illum majoribus etiam copiis instaurare pugnam. Quod si falsum est, & ille pacem mavult, age dividamus inter nos victoriam, dimidium laudis ille ferat, ego dimidium: vicerit ille convitiis, ego veris: fuerit ille superior vociferationibus, argumentis ego: dixerit ille seditiosus, ego moderatus. Quod si volet solidam auferre laudem ex hoc conflictu, ne tentet denuo jurgiis & convitiis, qua quidem in re jam omnium, atque adeo meo quoque suffragio palmam tulit, nec habebit me posthac concertatorem. Quid enim facilius quam vel ingerere, vel regerere maledicta, & lusco discere lusce? Mulierum ac scurrarum ista concertatio est, non Theologorum. In promptu est cuivis labem alieno nomini adspargere, qui suum ipsius probum non metuit: ut enim vitæ, sic famæ alienæ dominus est, qui suæ contemtor est. Si *Leus* vult talis haberi apud alios, qualis ipse videtur sibi, vir eruditus, cordatus, attentus, ocula-

tus, fortis, tueatur bonis argumentis suas illas toties jactatas & tandem orbi proditas Annotationes: neque rursus evomat tantum pus convitiis, interim pollicitans, mox se responsurum argumentis nostris, quod videlicet præstet ad *Calendas Gracas*. Si fidit sibi, primum hoc aggrediatur quod ad rem pertinet, omitat illud in quo nemo non fatetur illum valere plurimum. Si mecum aget his rationibus, quæ doctos viros deceant, fortassis habebit *Erasmum* conflictatorem. In altero genere certaminis nolim experiri vires meas, à quo discedit uterque & saucius & inglorius, quod maledicentiae, non eloquentiae viribus nititur, nec aliud laudis aufert victor, nisi quod habetur vir improbior & amarulentior. Odi victoriam quæ non contingit nisi graviter læso proximo. Crudelis est voluptas è fratris exitio triumphum agere. Pulcherrimum certaminis genus est, unde qui vincit discedit honoratior, qui vincitur abit doctior. Quod si illi nihil videtur eruditius quam maledicere, me non habebit adversarium, & tamen fortassis non defuturus est suus *Birho Bacchius*: imo jam nunc accinctos video, qui *Leum* accipiant pro ipsius dignitate. Quod si scissem, parvissem hujus temporis sumtui. Ego posthac hujusmodi tricis non avocabor à melioribus studiis. Alioqui quid facilius, quam tenebrionem aut rabulam aliquem subornare, qui indoctis & insulis convitiis impetat hominis famam? Atque talis histrio jam adornatus est, arctissimæ religionis professor, sed ausus irreligiosissimi mo-

litor: adeo litterarum expertus, ut nec hoc convitium, quod quidam in me jaciunt dum Grammaticum appellant, in eum dici possit: adeo non ingeniosus, ut etiam communi sensu careat, neque quicquam adferat ad scribendum, præter apimum omnibus virulentis undique corruptum. Juvenis est, & miser prurit nominis ac famæ parandæ scabie: jamque gestit prodire in proscenium, magno ordinis sui dedecore: ac *Leo* sic favet, ut tamen ei tantam famam subito partam invidet. Video sic esse fatum meum, ut doceam qui me carpunt, ut nobilitem qui me infamant, ut ad studia bona excitulem qui me à bonis avocant studiis. Etenim ni *Leus* plane velit ingratus videri, fatebitur *Erasmum* sibi magno commodo fuisse. Siquidem dum me studet carpere, coepit attingere nonnihil melioris litteraturæ, coepit amplecti studium Linguarum, coepit evolvere quædam veterum Auctorum, nostras lucubrationes undique defloravit, quin & *Politiani* libros attigit, ne vel hac parte videretur nihil omnino valere. Aliis amor stimulos addit ad bonas disciplinas, uti scripsit *Plato*, huic ad eandem calcar addidit odium. Fortassis hoc egent stimulo, qui præter se nullos amare possunt. Postremo jam orbi non minus notum est *Lei* nomen, quam *Erasmi*. Non contemnet opinor hoc præmii *Leus*. Id enim sensit, ni fallor, cum scribit ad me in Præfatiuncula, qua mihi dicat sacras suas Annotationes: *Mihi verò, inquit, quicquid evenerit, nec male, nec infeliciter cadet*. Hoc dicit, ut pessime cadat alea, certe continget innotescere. Id cum *Leo* per me contigerit, superest ut eo beneficio recte utatur ad suam Christianique gloriam. Quod si non satis habet peperisse famam, ni bonam etiam pepererit apud bonos ac doctos, primum canat palinodiam convitiatorum, quibus immerentis famam impetivit, deinde fateatur & emendet lapsus suos, quos innumeris prodidit uno libello, dum in meis voluminibus paucos conatur ostendere. Optimum erat paruisse monenti, ne tali libro propinaret se deridendum orbi. Nunc saltem malo doctus hætenus obtemperet consiliis amicorum, ne se rursus conjiciat in rabiosam concertationem, & eruditorum calamum in se provocet. Si quid laudis parari potest linguæ virulentia, si quid indoctis vociferationibus, abunde multum laudis jam nunc tulit *Leus*. Nos nihil gessimus per insidias, neque cum adjuratis typographis egimus, ne quis inspiceret chartas antequam esset absolutum opus, quemadmodum fecit ille. Et *Leum* sic tractavimus, ut nihil sit in mea responsione tam asperum, ut ille non gravius lædatur suis ipsius scriptis. Porro quo magis in promptu sit illi lapsus suos agnoscere, non omnes, neque enim est numerus, sed aliquot elencho demonstravimus, non tali, qualem ille præfixit suo libro, qui præter fumos, fucos, technas, & seditiosas calumnias nihil habebat. Hic multominus pollicetur quam præstet opus, & moderatione quoque responderet. Si me audies, lector, neque *Lei* calumniis, neque meis apologiis evolvendis bonas horas male perdes. Attamen si quid forte haustum est veneni ex *Lei* libello, consultum fuerit nostra uti antidoto. Cæterum ab eo qui volet exercere censuram, illud petam, ut nostra legat attentius, & si vacat cum iis quæ scribit *Leus* conferat. Nam nos ubique quantum licuit studuimus compendio, ne in re & inamœna & inutili, nimium otii collocaremus. Quod si hæc est inevitabilis studiorum pestis, ut qui juvandi studio scribunt aliquid, cogantur cum omni monstrorum genere depugnare: cum nusquam desint indocti stolidique & depugnare parati, cedo totam arenam aliis. Hætenus nemo per me factus est ater, neque fiet, si modo liceat persequi meum institutum. Nihil adhuc scripsi sciens, quod adversetur pietati, aut gloriæ *Christi*. Articulos fidei toto pectore complector, dogmata recentium Theologorum sic recipio, ut nolim nec tueri pertinacius, nec impugnare contentiosius. Me nullus habebit nec impiæ doctrinæ magistrum, nec seditionis aut tumultus vel ducem, vel comitem. Famæ sum satur. Opes non ambio. Hoc ingeniolum, hæc litterulæ, Christi gloriæ

A servient: huic utinam prober, quandoquidem vix spes est fore ut placeam quibusdam, qui magis student suo lucro, quam *Christi*. Non est ullum studii genus quod damnum: non est ullum vitæ genus, quod insecter, de probatis loquor. Non improbo moderatas & ab Ecclesia receptas ceremonias, sed eos modo, qui his freti negligunt ea quæ sunt veræ pietatis. Nemo sincerius amat vere Religiosos, nec inter ullos malim vitam agere nisi dissuaderet necessitas. Eruditionem mihi non arrego: quod dedit Dominus, libenter impartio. Si quis adferet meliora, non gravatim sequar. Qui movent hujusmodi tumultus, ipsi viderint: quales sint, ipsi se suis produnt libellis: quorum nullus adhuc tam indocte, neque tam virulente scripsit, quin hoc *Lei* libello sublevetur. Sed procemii plus satis.

I N D E X.

BERRAT toto scopo, neque quicquam agit tota Annotatione prima, nec aliud facit secunda, in qua illud, nescio quomodo si mihi donaturus, quod cum ex ipsius Annotatione liqueat, *Leum* non aliunde quam ex me rescisse, in commentariis *Hieronymi* depravate legi pro *habet*, *habebis*, tamen in Indice jactat me sateri sic esse ut ipse admonuit: quid impudentius?

Item Annotatio 188. Nova 20.

C Non intelligit quod reprehendit Annot. 3. 10. 19. 34. 36. 44. & 46. per totum, 57. non intelligit, neque quid ego voluerim, neque quid ipse loquatur: scribit *συμπερι* per *ω* mega, cum pertineat ad *πνεύμα*. Deinde admonet *συμπερι* non cohærere cum *αὐτὸν*, sed scribendum esse *σεαυτὸν*, cum *σεαυτὸν* cum neutra lectione quadret, sive legas *συμπερι*, sive *συμπερι* *αὐτὸν*, cum *σεαυτὸν* significet *seipsum*. Hic autem nulla secunda persona ad quam possit referri *σεαυτὸν*.

Item 61. 70. 75. 77. 78. 92. multa 108. 111. 112. 129. 130. 131. 143. 160. 191. 200. 203. 213. 214. 229. 235. 240. Novarum. 12.

De nihilo morose rixatur, An. 6. 7. 9. per totum. 11. 4. 8. per totum. 56. 76. 81. 84. 90. 108. 163. Supernumeraria 237. 238.

D De nihilo excitat tragœdias ac seditiones, An. 17. 31. 46. 47. 90. 103. 113. 137. 160. 172. 193. 194. 197. 233. Novarum 22. 24.

Non constat sibi, An. 4. 19. cum negat esse quicquam dictu foedum, cum in invectivis longe aliud objiciat, 44. 92. 116. 120. Novarum, 17. 10.

Palam calumniatur, An. 4. 5. 13. 17. 19. Imò per totum. 30. 32. per totum 35. 44. Multis modis, 68. 71. 72. per totum 113. per totum 127. 134. 141. 173. 187. 209. 213. 224. Supernumeraria 237. 239. Novarum 7. 17. 20.

Stulte probat, An. 9. 33. 44. 70. 162. 163. 243. Novarum 13.

E Odiose vociferatur, cum rem totam notî intelligat, An. 13.

Fœde labitur, 32. 55. 216.

Canit palinodiam, sed superbe, An. 14. 17. 92. 115. 181.

Falso citat, An. 30. 31. 60. 83. 91. 92. Multa, 94. 97. 115. 118. 145. 217. 221. Novarum 25.

Depravat quæ citat, An. 36. 87. 118.

Taxat sacros Auctores, An. 238.

Fucum facit, gloriam captans, An. 44. 51. 54. 66. 70. 72. 89. 94. 95. 114. 115. 122. 148. 149. 151. 181. 184. 188. 218.

Docet quod non intelligit, An. 78. 132. 160. 161. 186. 193. 215. 217. 224. 232. 238. Novarum 4.

Sensum hæreticum approbat, An. 70. 92.

F Nihil ad rem facientia, An. 91. 122. 161. 164. 239.

Frivola notat, An. 4. 21. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 34. 45. 49. 50. 52. 53. 58. 59. 62. 63. 64. 65. 73. 74. 80. 88. 90. 98. 99. 105. 106. 123. 124. 125. 126.

126. 127. 128. 137. 138. 139. 140. 144. 147. 153.
154. 155. 156. 157. 165. 166. 167. 168. 169. 170.
171. 174. 175. 176. 178. 179. 182. 183. 184. 185.
189. 201. 204. 205. 206. 207. 208. 220. 222. 225.
226. 227. 228. 230. 241.

Absurda quæque videantur & sine mente dicta,

A Annot. 32. 46. 86. 92. 93. multa 112. 137. 142.
188. 190. multa 195. 210. 234. 237. 238. 239. 243.
Falsa congerit 44. 113. 114. 130. 136. 141. 146. 180.
186. 193. 238. 239. 242. 243. 244. Sæpius Nova
12. 14.

DESIDERII ERASMI RESPONSIO AD ANNOTATIONEM CXIII. EDUARDI LEI ADVERSUS ANNOTATIONES ERASMI ROTTERODAMI IN ACTA APOSTOLORUM.

A&L.

PER Spiritum Sanctum precipiens. Quoniam hæc particula, *per Spiritum*, reddebat orationem ambiguam, quod referri posset vel ad superiora, *precipiens per Spiritum Sanctum*: vel ad sequentia, *per Spiritum Sanctum*, quos elegit: ut ostenderem rectius accommodari ad superiora, præsertim cum ordo sermonis præposterus sit alteram sequentibus sententiam, *per Spiritum Sanctum*, quos elegit: pro eo quod erat, quos elegit *per Spiritum Sanctum*: adhibita periphrasi verteram hunc in modum, *Ad eum usque diem, quo postquam impartitus in hoc ipsum Spiritum Sanctum, mandasset Apostolis quos delegerat, rursus assumptus est.* Hic *Leus* negat opus fuisse periphrasi, cum nostra lectio congruat ad sermonem Græcum. Imò non quadrat, vel in hoc quod non congruit ratio temporis in *ἐντεταμένῳ*. Sed negat ex Evangelistæ verbis elici, quod nos expressimus periphrasi. Imò quo minus alter sensus possit elici, sermonis ordo reclamationat. Quid autem vetat intelligi quod nos vertimus? An qui per pecuniam dicitur aliquem evexisse ad magistratum, nonne intelligitur impartitus pecuniam conciliaffe illi magistratum? Nec ideo nego *per Spiritum Sanctum* electos Episcopos qui regerent Ecclesiam, si annoto *Christum* *per Spiritum Sanctum* delegasse suis prædicandi munus? Imò quod adducit *Leus*, pro me facit magis. Porro quod *ἐντεταμένῳ* refert ad hoc quod mox sequitur, *ab Hierosolymis ne discederent*, mihi sane videtur tum coactius, tum dilutius, quasi fuerit hoc præcipuum, aut solum quod illis præcepisset, cum *Lucas* illic attingat summam eorum quæ *Christus* mandasset suis à resurrectione. Ad hæc, quid opus erat illic admiscere quod mox esset narraturus? Jam quod negat *Lucam* facere mentionem de prædicandi munere delegato Apostolis, mihi satis est quod *Matthæus* & *Marcus* meminerunt. Porro de Spiritu Sancto nominatim meminit *Joannes* Capite xx. *Sicut misit me Pater, & ego mitto vos. Hæc cum dixisset, insufflavit & dixit eis, accipite Spiritum Sanctum*, &c. Nec tamen ita sequor hanc sententiam, ut diversam rejiciam. Tamen *Chrysostomus* Græcis commentariis explicans hunc locum, ordinat sermonem hunc quemadmodum nos ordinamus, his verbis, *διὰ πνεύματος ἐντεταμένῳ, τὸ ἐστὶν πνευματικῶς πρὸς αὐτῶν εἰπὼν ῥήματα*, idque multis verbis prosequitur. Hac de re cum nunquam monuerit *Leus*, tamen annotat in Indice quod hunc locum non mutarim. Hominem tyrannicum, qui à nobis exigit ut divinemus quid in posterum etiam scripturus sit.

AD CXV.

ET *convescens* præcepit. Annotaram mihi videri scribarum vitio depravatum, *convescens* pro *conversans*, cum neutrum verbum, quod est in Græcorum codicibus, sonet *convesci*. Sed *Leus* in *Aleandrino* Lexico legit *συναλιζεσθαι* sonare etiam *convesci*. At unde hoc hausit *Aleander*, si tamen hoc addidit *Aleander*, nisi ex hoc loco, quando nemo, opinor, Latinus dixit *convesci*. Quanquam *αὐλή* Græce sonet & *diversorium*. Neque pugnat inter se *conversari* & *convesci*, at non ideo vox eadem utrumque significat. Neque facit adversus annotationem meam, quod *Christus* à resurrectione sumserit cibum cum discipulis suis. Summisle cibum cum discipulis statim à resurrectione palam declarat Evangelica historia. Nec hoc sensit *Lucas* his verbis, *Christum* convivium egisse cum suis eo die, quo repetiit cælum: sed summam proponis eorum quæ gesta sunt ante Servatoris adscensionem, quo connectat Evangelicæ narrationis seriem cum hac historia. Cætera minutiora sunt. Nec hujus rei nos admonuit *Leus*, cum nunc recenseat inter manentia. Verum hic *Leus* sumto Christiano animo, quodammodo palinodiam canit, & hoc nomine vult sibi debere lectorem, quasi parum sit si veniam impetret is qui facit erratum suum. Sic enim ingreditur: *quia*, inquit, *utilitati tuæ studemus, optime lector, ne quid ignores*, &c. Deinde promittit simili modestia usum se etiam in cæteris, si quid offenderit apud Veteres, non pudebit, inquit, recinere, si opus sit, aut saltem te commonere. Quod si *Leus* præstabit id quod pollicetur, non dubito quin ducentas simus habituri palinodias. Atqui turpissimum est *παλινῳδεῖν*, ubi sic impetitur fama proximi, ubi tanto supercilio res geritur, ubi colaphis passim cædimur, ubi hæreses, schismata, & his dictu atrociora vocabula intentantur. Hic *Leus* non gravabitur recinere, aut si id videtur indignum tanto viro, ne quid decedat ipsius dignitati, commonefaciet lectorem, indicans opinor locum à falsariis corruptum. Ut satisfiat lectori, quo pacto satisfiet mihi? At ego in priore Editione multo magis ingenue pollicitus sum palinodiam, si quid offenderem secus quam oportuisset dictum: atque hinc non uno in loco invitavi studiosos, commonstrarent si quid offenderet. Atque id feci in opere non ad carpendum, sed ad docendum parato: in quo nullius fama incescit, in quo nomen etiam eorum illustro, à quibus dissentio. Et *Leus* post tot rixas, tot jurgia, tot convitia, post tam multa seditiosissime dicta, post editum librum insigniter famosum, sibi ignoscet, si modo commonefecerit lectorem erroris sui, sed incolumi tamen ipsius dignitate: idque faciet cedens auctoritati *Augustini*, aut similium, alioqui non cessurus, ni tanti essent nominis apud omnes. Et tamen interim vult

cx.

expendi rationes illas admirabiles, quibus suam sententiam communiit, quæ fortassis efficient, ut ab *Augustino* desciscientes in *Leis* sententiam pedibus discedamus. Jam illud lubens rogarim *Leum* si permittat, cum simul ediderit & priores Annotationes, & hunc Indicem, cur non correxit potius duas illas Annotationes, quam hanc palinodiam adjecit Indici, non mutatis illis quæ male scripserat. An metuebat ne parum amplum esset volumen? nec enim video quam aliam causam possit prætexere. *Parisi* excudebatur liber, *Leus* erat *Louvani*: qui si adfuisset, videri poterat excusia jam chartis illis sero deprehendisse, quod hic recantat, nisi forte *Leis* frater *Galfredus* hoc adjecit de suo, qui castigando libello præerat, cui debes, lector, quod habes cum usque adeo purum putumque à mendis. Siquidem hic plane juxta Græcorum proverbium, *ἀδελφὸς ἀνδρὶ σφίγγει*. Verum illud pene me fugerat, cum ego in posteriore Editione non semel adduxissem testimonium sancti *Augustini* ex libri primi, quem scripsit adversus *Feliseum Manicheum*, Capite tertio, *Leus* id dissimulans, citat eadem verba ex operis, quo respondet *Augustinus* litteris *Petilianus Donatista*, Capite decimo. Atqui cum hujus operis sint tres libri, nullius horum decimum Caput habet aliquid hujusmodi, unde consentaneum est *Leum* aliqua occasione hic falsum esse. Jam & illud festivum, quod hanc *Augustini* lectionem, paraphrasin vocat, cum locus ipse doceat, hanc Ecclesiasticam fuisse lectionem. Sic enim narrat *Notarius*, excipiens quæ tum agebantur: *Et cum reddidisset codicem Evangelii, accepit Actus Apostolorum & dixit. Ac paulo post, Et recitavit in Actibus Apostolorum: Primum quidem sermonem, &c.* Bellum vero futurum erat, si Episcopus studens testimonio divinæ Scripturæ revincere hæreticum, pro verbis Evangelistæ suam adduxisset paraphrasin. Quia vel hic unus locus apud *Augustinum* arguit, Ecclesiasticam lectionem certe apud *Africos* aliam fuisse, quam qua nos utimur hodie. Locum reperies quarto & quinto capite, conferat si cui vacat.

AD CXVI.

11. **L**ICET audenter dicere *μετὰ παύσηος*, cum audenter loqui, & libere loqui idem valeant, cur *Leus* & à me dissentit, & ab interprete? Cujus sermonem cum alibi dicat esse Spiritus Sancti, demoror quod non veritus sit audenter vertere in palam, nisi quod homo constans mavult à Spiritu Sancto dissentire quam à seipso. Atqui *Chrysostomus* hoc loco demonstrat insignem modestiam *Petri*, qui non dixerit aperte. *Non dictum est de David, sed de Christo, verum præfatus multum honorem Prophetæ David, præmollit sermonem, ne quid offenderentur orationis libertate.* Quis igitur locus ridiculo *Lei* commento? quasi dicat: Linceat mihi apud vos exponere quid his verbis Prophetæ *David* senserit, ut clare intelligatis. Sed hoc quamvis ineptum maluit, quam non tueri superiorem ineptiam.

AD CXVII.

11. **M**oses quidem dixit, admonet *Leus*, quod additur apud Græcos, *ad patres*, in Latinis non esse. Id si tam admonuisset, fuisset additum. Nec hic aliud potest objicere, quam humanam incuriam in re non periculosa. Et in posteriore Editione additum est citra *Lei* admonitionem.

AD CXVIII.

11. **A**DVERSUS puerum tuum *Jesum*. Cum *παῖς* apud Græcos polysemon sit, & ut arbitror, etiam apud Hebræos, admono magis vertendum esse filium quam servum, quoties de Christo loquimur, quod *Filius Dei* frequenter & certo vocatum legimus, *servus* aut dictus sit incertum est ob vocem ancipitem. Sed *Hieronymus* contendit Christum vocari servum. At *Ambrosius* dissentit, enarrans Epistolæ ad *Philippenses* Cap. 11. *Non enim*, inquit, *mihi sicut quibusdam videtur, sic formam servi accepisse, dum homo natus est.* Ac paulo

A superius: *Formam tamen Dei non accepisse dicitur, sed esse in forma Dei. Servi autem formam accepisse, dum quasi peccator humiliantur. Servi autem ex peccato sunt, sicut Chama filius Noë, qui primus merito servi nomen accepit.* Vides ut *Ambrosius* non aliter admittat in Christo servi personam, quam personam peccatoris. Verum cum toties falsus non satis fiderem *Leica* citationi, visum est excutere loca quæ adducit, non opinor ex ipsis fontibus, sed ex Indice, quem indocte vocant *Concordantiam Biblicam*. Nam primum *Esaja* Capite xli. *Hieronymus*, qui juxta Hebræos vertit, *Et tu Israël serve meus*, cum prolixo sermone locum interpretetur, ne verbo quidem meminit Christi, verum totum hoc ad Apostolos accommodat, & nominatim ad *Paulum*, qui prius fuerit servus Legis *Mosaica*, mox electus ad Evangelii prædicationem. Neque secus interpretatur *Glossa*, quam vocant *Ordinariam*. Et hic est locus, quem censor *Leus* negat alio detorqueri posse quam ad Christum. Refellat igitur *Hieronymus* falso interpretantem, & suos Auctores adducat, quos repudiato *Hieronymo* sequamur. Porro quod adducit ex ejusdem Prophetæ Capite xlii. demoror cur putarit Prophetæ verba mutanda. Cum enim illic juxta versionem ex Hebræis habeatur, *ecce servus meus, suscipiam enim*: ac juxta Septuaginta legatur, *Ecce Jacob puer meus, assumam enim*, *Leus* adducit, *Ecce servus meus suscipiam enim*. Ubi nunc est illa lex terrifica, quæ nec apicem patitur immutari in sacris Litteris? An excusabit incuriam? Sed ut ipsi videtur, supinitas in sacris Litteris impietas est. At fortasse sic habet Index. Verum oportebat in re sacra locum ipsum expendere, præsertim cum pararet carpere. Atque hunc sane locum *Hieronymus* interpretatur de Christo, sed negans addi mentionem *Jacob*, cum vaticinium edatur de Christo, & tamen hic *Jacob* additur à Septuaginta. Jam in eo quod citat ex *Esaja* Capite xlii. vide quot modis peccet, qui lapsus alienos tam morose inlectatur. Primum, cum illic habeatur juxta translationem, tum *Hieronymi*, tum Septuaginta, *Vocavi te nomine tuo, meus es tu. Leus* sic adducit, *Vocavi te nomine tuo, servus meus es.* Ubi nunc dormit illa terrifica lex, qui diminuerit, aut apposuerit? Hic nihil habet *Leus* quod prætexat, nisi suam vel incuriam, vel inscitiam, cujus nobis nullam omnino facit gratiam: alius *Cato*, sibi *Suffenus*. Verum opinor me deprehendisse quid hic imposuerit *Leo*. Index, quem *Concordantiam* vocant, sic adducit hunc locum, quemadmodum refert *Leus*, ut jam verear ne *Frobenio* scribat dicam, & falsarium appellet. Quod dico, probabilius facit, quod negat hunc locum alio detorqueri posse quam ad Christum, cum *Hieronymus* totum interpretetur de choro Apostolorum, quemadmodum primum illum. Et fortassis eodem pertinet medius, etiam si dissentit *Hieronymus*. Non sic, opinor, delirasset *Leus*, nisi ex Indice decerpisset quod adducit. Hic est qui nos submovet à tractandis sacris Litteris, hic qui docebit orbem, quam caste, quam circumspecte, quam religiose tractandæ sint divinæ Litteræ. Ceterum ut *Hieronymus* conatur ostendere nomen *servi* competere in Christum, ita multorum aures abhorruerunt ab hoc nomine, quod indignitatem quandam sonat prima specie, & pugnet cum nomine *filius*, quod sibi semper usurpat in Evangelio *Christus*, qui & Apostolos suos jam edoctos arcanorum, pro servis amicos appellat. Quod si quis Auctores requirit, habet unum certe *Chrysostomum*, qui nunc occurrit, in Caput Epistolæ ad Hebræos secundum enarrans hunc versiculum, *propterea unxit te Deus Deus tuus pra participibus tuis.* Quanquam hoc loco non recensco meam opinionem, sed de *Laurentiana* disputo. Nam sub mea persona loquens dico in Annotatione, *Et fortasse servi appellatio in hunc non convenit. Et plane non convenit, quatenus est filius.* Id me sensisse satis indicat quod sequitur: *Etiam si obedivit & subditus fuit Patri juxta assumptum hominem, sed ut filius, non ut servus. Nam filius obtemperat, sed sua sponte: servus*

uns metu suum facit officium. Porro quod *Hieronymo* *Christus* dicitur *vermis*, pro me facit, si recipimus hyperbolen. Neque defunt Auctores, qui in hanc sententiam pedibus eant. Refellit quod obiter addideram, *Christum* non fuisse puerum, cum adferret salutem. Quid opus erat hic argutari, cum *Petrus* interpretetur de morte *Christi*, qua nos redemit, etiam si tota *Christi* nativitas ac vita ad humani generis salutem pertinet. *Convenerunt enim*, inquit, *vere adversus sanctum puerum tuum Iesum Herodes & Pontius Pilatus.* Porro quod rursus disputat in Indice *Leus* adversus posteriorem Editionem, magis ad *Ambrosium* pertinet, quem sequutus sum, quam ad me. Illum prius refellat oportet, qui negat sibi placere sententiam eorum, quibus *Christus* ideo diceretur accepisse servi formam, quod factus esset homo. Jam quod negat *Christum* fuisse subditum Patri, *quatenus* *erat filius*, sed *quatenus* *erat servus*, fortasse verum est, si *Christus* juxta naturam humanam nullo modo dicitur *Filius Dei*, cum homines pii, *fili Dei* vocentur.

AD CXIX.

AA. **N**ON cessat loqui verba. Hic quando nihil muto, VI. ne in nostra quidem lectione, nec in Græca, non est quod carpat *Leus*, nisi rationem, imo conjecturam meam, quam adfero in Annotationibus. Et tamen erat cur suspicaretur apud Græcos additum, vel hoc argumento, quod in Latinis codicibus non haberetur, maxime cum eo non adjecto constet sententia. Atque adeo mecum facit *Chrysostomus* interpres, qui de blasphemis in enarrando nullam omnino facit mentionem. Cæterum quod obiter ait *Leus*, fieri posse ut aliquis loquatur adversus Templum, aut adversus Deum citra blasphemiam, mihi videtur abesse multum à vero.

AD CXX.

AA. **H**IC prorsus præter omnem causam incescit *Leus* VIII. Exemplaria Græcorum. Admonueram in quibusdam Græcis codicibus deesse versum unum aut alterum, sed addo, mihi videri omisos incuria Librariorum, & eosdem in alio codice cum reperissem adscriptos in margine, adjeci. Quid hic queritur *Leus*? Nihil deest, ne in priore quidem Editione. Annotatione testatur codices illic fuisse mutilos, sed succurrit alius. An ideo non est credendum Græcorum Exemplaribus, si in uno quopiam aut altero reperitur locus mendosus? Quis autem tam stultus, ut in tali negotio fidat uni codici? Sic enim loquor hætenus, quasi constet, hic Græcos codices esse mutilos. Et tamen quod indicavi deesse, non attingit *Chrysostomus* Græcus interpres, cujus commentarii post bis editum opus nobis tulere suppetias ad editionem tertiam adornandam. Sed civilior est in calce hujus Annotationis quam solet alibi, negans fidendum Græcis codicibus, ni comperiatur *Hieronymus*, aut alius quispian Veterum cum illis consentire. At istud agimus hoc toto opere. Debebat tamen addere, aut nisi suffragentur Exemplaria vetusta Latinorum. Et tamen hoc ita dicit, quasi solus *Leus* adducat Veterum testimonia, nobis dormientibus.

AD CXXI.

AA. **D**URUM est tibi. Cum contextus & Græcus & IX. Latinus sic haberet ut probat *Leus*, quid obfuit quod in Annotationibus admonui, particulam hanc in Græcis quibusdam codicibus abesse? Quid aliud suspicari potest, quam me post alia nactum Exemplaria. Neque tamen perpetuum est, ut quod ait *Leus*, narratio repetita per omnia respondeat. Nec *Chrysostomus* attingit, quod indicaram abesse.

AD CXXII.

AA. **Q**UOMODO unxit enim Deus. Cum non negem X. Apostolorum sermonem, licet inconditum, ta-

A men efficaciorum fuisse aliorum oratione quantumvis phalerata, cum ipse *Leus* fateatur sese parvifacere, utrum dicamus Apostolos unica Lingua loquutos in Actis, quæ sit ab omnibus intellecta, an Linguis diversis, quando hoc & hodie controversum est inter Theologos, cum non dissentiat in hoc, quod aio Apostolos ex consuetudine Græce loquentium Græcam Linguam didicisse, quid igitur tot verbis agit? Displicet illi, quod vitium sermonis noto in Apostolis. Si vitium appellat formam sermonis abhorrentem à ratione & ulu emendate loquentium; quid piaculi sit vitium hoc tribuere Apostolis, quod toties facit *Hieronymus*? Sed notas, inquit. Imo *Leo* vox hæc est, non mea. Et hoc syllogismo claudit hanc annotationem:

B Tu sermonem a decretis Lingua exorbitantem vitii notas, ego nihil vitii patior dici in opere Dei. At sermo Apostolicus opus est Dei, quem qualiscunque sit veneror præ majestate. Sic *Leus* παραίεται. Quid? an ego usquam adspernor sermonem Apostolicum? An non frequenter illorum cœlestem admiror eloquentiam? Si *Leo* nihil aliud est vitium quam peccatum, fateor in opere Dei abesse peccatum; aut certe abesse debere: sin balbuties linguæ, aut lippitudo vitium est, quid prohibet tale vitium conjunctum esse cum opere Dei? *Leus* imperitiam sermonis tribuit *Paulo*. An qui tribuit imperitiam sermonis, non tribuit vitium? Sed hoc vitium veneratur *Leus*. At non quatenus est vitium. Nec veneratur sermonis incommodum, sed sententiam. Si *Paulus* usus sit veste lacera, nonne diceret vestem vitiosam, citra *Pauli* contumeliam? An cum lectorem torquet incommoditas sermonis, non licet illi subvenire? nec enim aliud agimus hoc loco. Excute, lector, Annotationem meam, nihil reperiens in Apostolos secus dictum quam oportet. At gaudet *Leus* in hac Annotatione socium habere *Martinum Dorpium*, ne solus sapere videatur, quasi vero periculum sit ejus rei, ni *Dorpius* succurrisset. Tamen *Dorpius* non idem movit quod *Leus*. Imo habet & *Eccius* hujus rei socium, quo minus metuat ne solus sapere videatur. Sed *Eccius* respondimus Epistola, quam admiror quo consilio diffimulet sibi lectam esse. Jam quod addit in Indice *Leus*: mihi in posteriore Editione additum quod nolim hac de re digladiari, nihil ad hanc rem de qua mihi cum *Leo* controversia est. Nam vitium sermonis plane tribuo Apostolis, etiam si non taxo, neque incesco.

AD CXXIII.

HIC notat, quod cum admonuerim in Annotationibus, plusculum esse in Græcis codicibus quam in nostris, tamen non adjecerim in contextu quod nostris deerat. Fingat hoc mea incuria omissum, satis erat alicubi monitum esse lectorem. Jam quod in posteriore adjecimus Editione id quod deerat in priore, *Leus* tacite rogat, ut ipsi feratur acceptum. Oro te, lector, gratificare famelico, cui utinam aliquando contingat gloriæ saturum fieri.

AD CXXIV.

SALVATOREM Iesum. Hic cum in contextu se-AA. quutus sim eos codices, qui habebant additum *Iesum* X. nomen, itaque verterim, nihil habet *Leus* quod suggillet, nisi quod in Annotationibus admonuerim, in nonnullis codicibus non addi *Iesum*, & addo, fortasse nondum erat tempus explicandi nominis. Id ideo venerat in mentem, quod legamus fuisse tempus, quo *Iesus* nondum voluerit prædicari *Messias*, rursus Apostolos in initio prædicationis apud rude vulgus abstinuisse à vocabulo Dei. Ita forte fieri poterat, ut quoniam *Iesus* nomen adhuc erat invisum, *Servatorem* prædicarit, suo tempore expressurus & nomen. Id quoniam mihi non admodum probabatur, adjeci, forte. Quod adjecerim probat *Leus*. Proinde nihil hic mihi cum illo controversia est. Et tamen dictu mirum, quam hic attollat supercilium, censorculus *Leus*, credas ipsum loqui *Paulum*, ac meminit nescio cujus alterius Euan-

Paulum, ac meminit nescio cujus alterius Euangelii, quasi dispensatio prædicandi non sit perpetua, aut quasi post resurrectionem etiam nonnulla tacuerint Apostoli, servantes ea suo loco. Nec enim protinus supprimit nomen *Jesu*, qui hoc suo exprimit loco. Postremo non animadvertit *Leus* hic narrari rem gestam ante resurrectionem, & ita narrari ut gesta est.

AD CXXV.

ADMONVERAM, in quibusdam pro *σωτηρίαν* haberi *σωτηρίαν*, id est, pro *Servatore salutem*, & tamen sequor quod cum nostra lectione consentit. Quid est igitur quod queratur *Leus*?

AD CXXVI.

MIROR cur ex una duas fecerit Annotationes. An hoc reprehendit, quod maluerim sequi codices Græcos qui cum nostris consentirent, cum tesser, in quibusdam aliis defuisse?

AD CXXVII.

LEUS indicat, in nostris codicibus haberi quæ desunt in Græcis, nimirum hæc, *Et commota est omnis multitudo in doctrina eorum. Paulus autem & Barnabas Bystris morabantur.* Quid facerem, quando hæc nec in Aldina Editione, quæ post meam prodiit, habentur? Hoc si tum admonuisset *Leus*, fortassis huius rei mentionem fecissem in annotationibus. Cæterum quod *Leus* ex hoc loco colligit, non esse fidendum Græcis codicibus, quibus non ob aliud tam iniquus est, nisi quod à me prodiit sunt in lucem: ego vicissim colligo, *Lei* iudicio nihil esse tribuendum, cum in codicibus, quibus addita est Glossa, quam vocant *Ordinariam*, totum hoc deest, & glossema, quod apparet esse *Beda*, admonet in Græcis haberi, in quibusdam vero Latinis non haberi. Quin & *Lyranus* cum scribat perpetuum commentarium, hunc tamen locum in enarrando non attingit, imo ne in contextu quidem codicis habebatur, quo sum usus cum hæc scriberem. Jam in Editione, quæ habet *Hugonis Carrensis* commentarios, videmus adjectum in spatio marginis, *Alias non habet, sed est in Græco.* Ac ne *Chrysostomus* quidem enarrans hunc locum attingit id quod indicavimus deesse. Eat nunc *Leus*, & nihil addubitet, quin Græcis desit quod in nostris legitur, sed non omnibus. Quin & in superioribus post hæc verba, *Et universam in circuitu regionem*, *Beda* notat in Græcis Exemplaribus addi, *Deus autem pacem fecit*, negans id addi in omnibus Latinis. Cur hic non periclitatur *Leus*? cur non vociferatur, totius Scripturæ majestatem vocari in dubium, quando variant utriusque linguæ codices? Quonam igitur confugiet orbis, nisi ad *Lei* oraculum?

AD CXXVIII.

CUM Græce sit *ὡς τάχιστα*, quod Latine reddi poterat ad verbum, *quam celerrime*, demiror Interpretem maluisse recedere à Græcis verbis, parumque Latine reddere. *Leus* admonet, hoc indicari potuisse civilius, videlicet Interpreti deferens, quem putat afflatu divini Spiritus hæc vertisse. Ego diversum sentio, atque adeo mecum divus *Hieronymus*. Quamquam quid hic est incivilitatis?

AD CXXIX.

DE via Domini. Indico apud Græcos non addi *Domini*, videri apud Latinos additum explicandæ rei gratia. Cæterum potuisse verti, *de hac via*, quod articulus *ὅτι* & *ὅδε* demonstrat certam viam, nimirum eam, de qua paulo ante facta est mentio. Sed non idem, inquit, permittis interpreti *Joannis* in *ὁ νόμος*, id est, in

hunc mundum. Neque damno tamen Interpretem, imo alicubi excuso, quamquam non est similis ratio. Non est alius mundus quam hic mundus, ut sit opus articulo discernente. Sed absurde quis dicat *de via*, nisi addat aliquid, quo certam viam demonstret. Neque consequens est, si alicubi nihil demonstret articulus, idcirco nusquam aliquid certi demonstrare.

AD CXXX.

ADMONUERAM, ex hoc loco videri *Jacobum* in ea fuisse sententia, ut existimaret legales ceremonias adhuc esse servandas. *Leus* dissentit. Primum, quid miri sit, si id sensisset *Jacobus* inter Judæos assidue versans, cum in hac sententia fuerit aliquandiu *Petrus* abhorrens à congressu *Cornelii*? Neque tamen id sensi, *Jacobo* visam *Mosi* Legem ad salutem esse necessariam, sed servandam adhuc ad vitandum offendiculum infirmorum, cum *Paulus* putaret esse tempus negligendi eam superstitionem, utpote vergentem in magnum discrimen Evangelicæ doctrinæ.

AD CXXXI.

POEΞΕΙΡΙΣΑΤΟ, quod Interpres vertit *præordia navis*, dico rectius vertendum fuisse, *præparavit*. Nam *prædestinare* est statuentis, *προεχειρισται* est aggredientis, quæ præparent ad ea quæ mox sequutura sunt. At *Leus* contendit etiam illa media fuisse prædestinata. Quis hoc negat? Verum hoc non narrat hic *Lucas*, in cujus Interpretem scribo annotationes. Et tamen si satis commemini, notat alicubi in Indicibus *Leus*, quod detraham prædestinationi divinæ, cum hic nihil aliud quam Græcæ vocis explicem vim ac proprietatem. Certe *Chrysostomus* hunc enarrans locum nullam facit mentionem prædestinationis. Neque quicquam adversum me facit, quod hic *Leus* citat Theologos recentiores, gratus homo, ne fraudentur sua laude qui hanc sycphantiam suppeditarunt. Ac multo minus, quod refert ex *Osée*, *Sed piam vias tuas spinis*: nisi quod hominem spinolium delectarit spinarum mentio.

AD CXXXII.

PERCUTIAT te Deus. Hic ostendo, neque convitium fuisse quod dixerat *Paulus* in Pontificem, neque mendacium quod dixit, se ignorasse quod Pontifex esset, & tamen ob tumultum agnovisse veluti dictum convitium, & agnovisse veluti Pontificem, qui revera Pontifex non erat. At *Leus* sic mavult *Paulum* excusari à mendacio, quod *Ananias* vere non fuisset Pontifex, abrogato jam *Mosaico* pontificio. Verum qui potuit hoc ignorare *Paulus*? Hic magis hærebit in periculo mendacii: *Sed mentitur*, inquit, *qui Pontificem quantumvis scelerosum negat esse Pontificem*. At non mentitur, qui hominem brutorum exemplo servientem ventri, negat esse hominem: *Mendacii reus erit Paulus*, inquit, *etiamsi quod dixit, aliquo modo verum sit, nisi verum fuerit ad sensum communem*. Hanc legem plane rejicio. Alioqui non excusabimus *Christum* à crimine mendacii, qui dixit, *Solvite templum hoc, & in triduo readificabo illud*. Item cum jubet tunica divendita emi gladium. Imo ad hanc legem plane mentitus est *Paulus*. Sciebat illum esse Pontificem, id quod fatetur *Leus*, alioqui non consistit illius commentum. Et juxta sensum communem erat Pontifex. Mentitur igitur se nescisse quod esset Pontifex: *Chrysostomus* indicat, quibusdam placere per ironiam esse dictum, *nesciebam quod Pontifex esset*, magis approbans diversam sententiam, quod vere nescierit esse Pontificem, partim quod diutius abfuisset à consuetudine *Judaorum*, partim quod is esset in turba multorum. *Beda* diversum sentit, ac vult prophetiam esse, non interpretationem quod dicit *Paulus*: nimirum *Beda* legit *percutiet*, non *percutiat*.

AD CXXXIII.

AA. **I**NDICAVI versum unum atque alterum in nostris haberi, qui in Græcis non inveniretur, admonens lectorem ut sicubi reperiret, adderet: nam nec in *Aldina* Editione comperio additum. Quid aliud potui facere quam feci, etiamsi prorsus addendum esset quod desiderabatur? Et hic *Leus* putat ob hanc causam non esse fidendum Græcis codicibus: *Et quid*, inquit, *nos tantopere confidimus in Græcis Exemplaribus? Etiam si Editio nostra non bene habet, quomodo emendabitur ad codices interdum mutilos, interdum plane falsos?* Ut pronuntiat censorculus noster, quanta cum auctoritate. Credas dictatorem loqui: imo totum hunc locum, quem hic affirmat deesse Græcis codicibus, quos ob id mutilos appellat, *Lyrannus* indicat non pertinere ad contextum, nec in libris emendationibus haberi, verum scholium hoc in margine fuisse adjectum, quod causam redderet, quare *Tribunus* voluerit *Paulum* sic esse munitum. Id scriba quispiam retulit in contextum. Hæc *Lyrannus* nequaquam ex suo capite somniavit, sed in vetustis aliquibus commentariolis reperit, è quibus suam enarrationem concinnavit. Ac ne *Chrysostomus* quidem hunc enarrans locum, vel legit, vel exponit quod indicavimus abesse. Eamus nunc, & diffusi Græcis codicibus fidamus *Lei* somniis, qui ceu pro confesso sumens hæc verba deesse in Græcis codicibus, vociferatur non esse fidendum Græcis codicibus, aliàs mutilis, aliàs plane falsatis.

AD CXXXIV.

AA. **I**N Actis non suppetebant nobis perinde multa Exemplaria. Videntur enim Græcis Acta non perinde esse in usu Ecclesiastico. In cæteris deerat aliqua pars, quam tamen in uno codice reperi adscriptam in margine, & hinc adjeci. Quid igitur queritur *Leus*? habet quod vult. An ideo non est fidendum Græcis codicibus, si quid in uno quopiam omiserit scriba, quod tamen in aliis emendationibus comperitur? Nam & ipse reperi, ut dictum est, in uno codice, & in *Aldina* legitur Editione: quanquam Glossa, quam vocant *Ordinariam*, testatur aliquot versus minus haberi in nostris codicibus, qui tamen in Græcis habeantur hoc sensu: *quem apprehendimus, & secundum nostram legem volumus judicare. Transiliens Lysias tribunus, cum multa vi de manibus nostris eduxit, iubens ejus accusatores ad te venire, quo possis ipse iudicans de omnibus istis cognoscere.* Si verum est quod ait *Leus*, hæc verba necessario esse addenda, & si non mentitur Glossa, in nostris codicibus deesse, quin in nostris codicibus fidem desiderat potius quam in Græcis? Adeo insensus est Græcanicæ genti *Leus*, opinor quod adhuc illi Græcitas parum feliciter cesserit: & tamen constat hoc commentum esse *Beda*, ne prorsus contemnat *Leus*. Cæterum quod *Leus* negat cohærere sermonis tenorem, omittis quæ dixeram abesse, propterea quod sequatur, a quo, quo magis id urget, hoc magis elevat fidem Latino-rum codicum. Certe Græcis est *παρ' ε*, id est, a quo, & potest intelligi missus qui jubetur interrogari.

AD CXXXV.

Eod. **A**D hanc nihil respondeo, quando *Lei* conjectura non consistit: de mea videris, lector: quod si quid rectius tibi veniet in mentem candidus imparti. Ex interpretatione *Chrysostomi* nihil colligitur quale somniat *Leus*. *Lyrannus* rejicit nos ad hujus operis caput nonum, plane mecum faciens. Sic enim ibi legimus: *Cum autem septem dies consummarentur, ii qui de Asia erant Judæi, cum vidissent eum in Templo, concitaverunt omnem populum, & injecerunt ei manus.*

AD CXXXVI.

AA. **C**UM Interpres dormitans prodigiosum admiserit solæcismum, ita vertens, *Omnia quæ apud nos sunt*

A *consuetudines & quæstiones: Leus* tamen indignatur mihi quod hoc indicavim, atque excusat Interpretem duplici nomine, vel quod insciens peccavit, vel quod locus sit à Librariis vitiatus. Quis autem tam indoctus, ut hunc solæcismum non sentiat? Ab aliis locum vitiatum esse non est probabile, si quod aliàs frequenter ad eundem dormitet modum; si quod omnes codices consentiant. Absque solæcismo refert hunc locum *Hieronymus*, in libro *De optimo genere interpretandi*. Porro quod hic nomino Theologos, non insector illos, sed quod hujusmodi solæcismos patienter ferant admiror. Atque hic multis verbis patrociniatur Theologorum barbariei, & illos in me concitat, quasi ipse non multo pejus mereatur de Theologis, quos nolit carere barbarie. Postremo locum hunc recenset inter ea quæ non mutaverim, cum in Editione posteriore omiserim Theologorum mentionem, ne quid esset odiosius.

Ad supernumerariam.

BENIGNE *triduo habuit*. Cum paulo superius tam in-
A. *benigne* solæcismum non viderit Interpres, demiror cur hic tam eleganter sit loquutus, præsertim cum apud Græcos aliæ sint voces: nam *benigne* dixit *pro humaniter*, & *habuit* pro *tractavit*. Hic rursus adjungor à *Leo*, qui tam inclementer tractem Interpretem, quasi debeamus illi tantam reverentiam. Negat hoc esse instituti mei, emendare Latinum Evangelium ad veritatem Græcam. Imo hoc susceperam maxime, & si quid male reddidit Interpres, indico. Cur non liceat ostendere, si quid elegantiae causa discessit à Græco sermone?

IN EPISTOLAM
AD ROMANOS.

AD CXXXVII.

X *resurrectione mortuorum*. Cum apud Rom. Græcos sermo sit anceps, & in multos sensus trahi possit, collectis variis argumentis, magis in hoc propendeo, ut intelligamus *Christi* virtutem divinam in hoc declaratam, quod ipse resurrexit à mortuis, quam quod quidam illo moriente revixerint: cujus rei solus *Matthæus* meminit. Et quo partem hanc reddam probabiliorē, addo conjecturam, si quod *Matthæus* velut obiter meminit de quibusdam ad vitam revocatis, quorum nomina tamen non citat, proprie pertinuisse ad comprobendam divinitatem *Christi*, cæteros etiam Evangelistas hujus rei mentionem facturos fuisse. Quod mortuus est *Christus*, nullus non meminit: nam proprie pertinebat ad declarandam humanam naturam: quod resurrexit, meminerunt omnes. Siquidem hoc faciebat proprie ad declarandam illius divinam virtutem, præcipue quia revixit virtute propria, quemadmodum testatus est ipse, sibi esse in manu ponere animam suam, & cum vellet recipere eam. Nam quod ad *Christi* vocem revixerint quidam, etiamsi testetur in summa divinam naturam, tamen non testatur proprie, cum legamus & à Prophetis excitatos ad vitam defunctos. At nemo purus homo sic posuit vitam, & sic arbitrio suo recepit vitam. Hæc cum dixerim in Annotationibus inquirendi studio, nec omnino stulte, nisi fallor, *Leus* nescio quid tragicum somnians, ratiocinatur hunc in modum: *In his*, inquit, *quæ certa fide tenemus, sicuti de his quæ scripserunt, vel non scripserunt Evangelistæ, quod verum non est, nec ego puto probabile esse: nam quod probabile est, nonnullam habet rationem qua defendatur.* At vero scripsisse Evangelistas quod non scripserunt, tantum abest ut defendi debeat, ut plane impium sit defendere, præsertim cum Ecclesia plenam nobis Evangelistarum rationem jam olim tradiderit, ut impium sit vel addere quicquam, vel adimere. Quod si quisquam audebit dicere,

cere, probabile esse hoc scriptum Evangelistis, quod Evangelista non habent, vel non esse scriptum Evangelistis, quod plane in Evangelis continetur, quid potest dici apertius pro hæreticorum decretis? qui Evangelium infestant, hac janua aperta tollent cristas. Nihil protuleris ex Evangelio tam forte, quod ipsi non retorqueant: quippe clamabunt probabile esse, non hoc scripsisse Evangelistam, sed falso a nobis confictum. Hactenus *Leus*. Obsecro te, lector, si talia scriberet *Erasmus*, quis crederet illi mentem esse? Frequenter ad ista conniveo, & utinam semper liceret: ac facerem, ni tam odiose nos impeteret. Quis unquam dixit ab Evangelistis narrari factum, quod factum non est? Quis unquam aliquid ademit aut addidit Evangelis? Quis unquam ademit auctoritatem Evangelistarum narrationi? Quis dixit, illic esse quicquam a nobis confictum? Quis ferat hæc tam odiosa sine mente, non modo sine causa dicta? & tamen hunc locum notat etiam in primo Indice ceu vehementer periculofum. Tandem propius ad rem accedit *Leus*, ostendens ab aliis Evangelistis alia dicta aut omissa, sed ita temperatam scripturam ut summa fidei constet. Quid tum postea? An si ad Christi doctrinam aliquo modo pertinet, consequitur ut proprie pertineat ad comprobendam Christi divinitatem? At nec *Leus* argumentatur tam civiliter, imo sic agit quasi dixerim, si quid omisum sit ab Evangelista quopiam, ideo pro conficto habendum, quod ab aliis non commemoratur. Sic enim loquitur: *Non tamen credo, dices, probabile esse hac non fuisse omisuros, si ita haberent ut refert Joannes: alioqui fiet, ut pene nihil certum sit apud Evangelistas, cum non omnes omnia dicant, & quæ dicunt, alio modo dicunt, etsi non alio sensu, si quis Christiane intelligat.* Dispercam, ni me horum pudet etiam adversarii nomine, vel ob hoc ipsum, quod Theologus dicitur. Utinam vel inimicum suum audisset bene consulentem cum hæc ederet. Si librum suum communicasset, non hujusmodi prodidisset orbi, de quibus quid judicaturi sint docti, me pudet divinare.

AD CXXXVIII.

Eod. INTER argumenta, quibus tum utebar, vellicat & illud, quod cum mortui, quorum meminit *Matthæus*, revixerint antequam revivisceret *Christus*, scripserim non videri verisimile *Paulum* hic sentire de his. Sed ut rem in pauca conferam: In hoc à me dissentit *Leus*, quod hos mortuos resuscitados vocarim præcursores resurrectionis Christi. Quales, inquit, præcursores erant qui postea apparuerunt, quam is quem præbant. Ad id ut tribus verbis respondeam: Qui prior ad vitam redit, nonne præcurrit? Sed ignotum erat eos revivisse. At hoc nobis cognitum est ex narratione Evangelistæ, nobis igitur non absurde dicentur præcursores. Et fortasse tunc multis erat notum. Postremo quia *Joannes* paucis prædicavit in deserto, an ideo non fuit præcursor Christi? *Leus* testes dici mavult quam præcursores. Sed *Joannes* Baptista an ideo non fuit testis quod esset præcursor? Verum in his næniis operæ nimium ponitur.

AD CXXXIX.

Eod. VERGET hoc quod scripseram, Si *Paulus* volebat asserere Christi divinitatem, magis debuisset commemorare resurrectionem ipsius, quam aliorum. At *Leus* putat efficacius argumentum, si sentiat de generali resurrectione. Ac verum dicit, si ea tum fuisset peracta: verum ut hanc persuaderet, Christi resurrectio, quæ præcesserat, prius erat persuadenda. Et tamen hanc opinionem, quam amplectitur *Leus*, propemodum inter cæteras recensio, videlicet intelligi totam resurrectionem capitis ac membrorum, quod sit velut eadem omnium resurrectio.

AD CXL.

Eod. AVARITIA, &c. Quoniam subinde variant codices, non Græci modo, verum etiam Latini quoties re-

A censentur hujusmodi nomina virtutum aut vitiorum, & in his quidam ita distorquent sese, quasi certus sit numerus, cum probabilius sit Apostolum summani earum rerum voluisse proponere, ut ex his, quæ commemorantur, intelligamus & alia his affinia, duobus verbis admonui, non esse tam anxie numerandas voces, cum in Epistola ad *Galatas* numerentur fructus spiritus, opera carnis non numerentur: nimirum id sentiens, si *Paulus* habuisset in animo numero certo recensere spiritus & carnis opera, debebat utrinque numerus inter se constare contrariorum. Quot enim adfert commoda spiritus, tot incommoda adfert caro. *Leus* respondet, virtutem in angusto esse, vitium late regnare. Sed quid hoc ad rem? Numerat *Paulus* opera carnis, sed numerus non respondet numero diverso. Quod *Leus* dicit, fortassis utcumque locum habebit si de generibus aut formis virtutum ac vitiorum fiat sermo: nunc de fructibus est mentio, An plus incommodorum parit vitium, quam virtus commodorum? Tametsi quod de numeris admonui, non tantum de vitiis aut virtutibus dictum est, sed de rerum quarumlibet catalogo, in quo nolim Interpretem superstitiosè torqueri.

AD CXLL.

Hoc loco cum palam tester me recte sentire de Rom. peccato originis, non habet *Leus* quod eo sane nomine mecum expostulet. Illud tantum admoneo, ne peccato hoc abutatur, ubi nihil est opus, neque passim torqueamus Scripturam divinam ad culpam ex *Adam* primo parente generis humani contractam, cum possit & alius sensus consistere. Nec ideo velimus passim amplecti mentionem hujus peccati, quod hujus præsidio facilius elabimur ex angustia disputationis, quemadmodum Astrologi suis abutuntur epicyclis. Quid hic adhuc est quod offendant pias aures? an quod nolim adversus hæreticos detorqueri Scripturam? Sed innuis, inquit, peccatum originis esse commentum Theologorum. Qui consistit me fateri peccatum originis esse, & sentire commentitium esse rem? Antequam cum *Pelagio* res esset, locum hunc bifariam interpretabantur: postquam *Pelagianis* bellum indiximus, sic urgemus hunc locum, quasi non possit secus accipi. Atqui divus *Ambrosius* sic interpretatur, ut non sit opus peccato originis. Et *Origenes* cum utramque referat interpretationem, tamen eam potissimum sequitur, quæ constat sine peccato originis: Sed extorques, inquit, interim hoc telum Theologis, quo conficiant hæreticos, quasi peccatum originis non possit aliunde demonstrari, quam ex hoc loco. Quod si impium est hunc locum secus interpretari quam de culpa originis, quid faciemus *Ambrosio*, qui secus interpretatur? Si tenes, inquit *Leus*, Ecclesiasticum dogma de peccato originis, non est quod metuas ne inventum sit Theologorum. At quis istud dixit? Fingat hunc locum non posse secus accipi quam de peccato originis, an ideo non potest fieri ut alicubi non in tempore abutatur hoc peccato? Fingat nullum esse locum in sacris Litteris, cujus præsidio doceamus peccatum originis, an ideo non crediturus sim quod credendum præcipit Ecclesia? Hanc Annotationem, quæ nihil habet præter studium depravandi mea, claudit hunc in modum: Et vide, *Erasme*, an hoc æquum sit, ut tu solus sapias contra tot patrum gravissima testimonia. Per Christi caritatem obsecro te & obtestor, *Erasme*, ut nolis inferre in Ecclesiam sanctam hoc novum genus tractandi sacras Litteras cum calumnia Veterum. Quid? an ego solus sapio, qui *Origenem* & *Ambrosium* sequor auctores, atque etiam *Theophylactum*, neque dubito quin is veteres Græcorum sit æmulatus? An ideo adverfor Patrum testimoniis, quod indico sensum utrumque consistere? An calumnior Veteres, qui sic aperio sensum alterum, ut illorum sensum non rejiciam? Quæso te, lector, ut locum nostrum in Annotationibus conseras, & videbis *Leum* hic nihil aliud quam calumniari voluisse.

AD CXLII.

QUOD *Paulus* Græce scripsit διῆλθεν, & Interpretes verterat, *pertransiit*, nos vertimus *pervasiit*, quoniam *Augustinus* hujus occasione verbi lapsus esset, qui putarit dictum *pertransire*, quod præterisset, eam ambiguitatem sustuli. Sed *Leus* objicit mihi *Origenem* Latine loquentem, qui legerit *pertransiit*, atque etiam diligenter enarravit. Quidni enarret, si illi idem est *pertransire* & *pervadere*? Aut quid novum, si *Hieronymus* in vertendo sequutus est vulgatam lectionem, num ideo mihi non licebit mutata voce, sermonis amphibologiam tollere? Sed *Origenes* dixit in sacris Literis nullam syllabam esse supervacaneam. Quid hoc ad me pertinet? num ego muto verbum *Pauli* διῆλθεν, nam de Græco verbo loquutus est *Origenes*: & tamen hic locus recensetur inter ea quæ non mutarim.

AD CXLIII.

IN *plures abundavit*. Admonco Græcis non esse εἰς πλείους, id est, in *plures*, sed εἰς τὰς πολλὰς, id est, in *multos*. At *Hieronymus*, inquit, legit *plures*. Fortasse, sed existimans nihil interesse inter *multos* & *plures*. At *Origenes* explicat mysterium aucti numeri. Quid si id facit, non ex hujus occasione vocis, sed ejus quæ sequitur ἐπερίσσευσεν, id est, *abundavit*. Crescit quod abundat: & in priore parte non erat abundantiae mentio. Atque hunc quoque locum notat à me non esse correctum, cum nihil esset corrigendum.

AD CXLIV.

SUPRA modum peccans peccatum. Cum Græce sit ὑπερβαλὼν ἁμαρτίαν, quod perinde sonat quasi dicas, *sceleratum scelus*, indico me dilucide potius quam Latine vertisse, *peccaminosum peccatum*. Hic objicit mihi *Hieronymus*, qui legerit *peccatum peccator*. Ubi sic vertit *Hieronymus*? In contextu? Fatetur igitur hanc versionem non esse *Hieronymi*? In commentariis? Quid hoc ad me pertinet? Utrique negleximus sermonis vitium, quo sensum exprimeremus Apostoli. Sed ille aliter solœcisit quam ego, & haud scio an ego tolerabilius. Quid igitur est periculi?

AD CXLV.

ET non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam. Hæc admonco non haberi in Græcis codicibus, ac ne in *Theophylacti* quidem commentariis: & indico qua occasione videantur adjecta, videlicet ex gemina codicum lectione, quam ostendit *Hieronymus*. Hic *Leus* censor adscribit, *Origenes legit & declarat, fecit & Ecclesia legit*. Primum, an Græci non habent, aut olim habuerunt Ecclesiam? Deinde quid legit *Origenes*, aut quo loco? In *Osee* varia, ut dixi, lectio est. In hunc locum nihil scribit *Origenes*, unde colligas eum legisse, quod nos in libris Latinis legimus, imo potius diversum conjicere licet. Verba ipsius sunt hæc: *Ne forte etiam nos qui non fuimus plebs Dei, sed per divitiarum gloria sua vocavit nos plebem suam: & quia non fuimus dilecti, sed facti sumus dilecti, & Filii Dei vivi*. Ex his apparet illum legisse, quemadmodum nos juxta Græcorum codices legimus. Nam quod paulo superius meminit misericordiae, non ex hoc loco natum est, sed ex eo, quod præcessit de vasis iræ, & de vasis misericordiae. Jam *Ambrosius* consentit cum Græcis. Quid igitur hic volebat mutari *Leus*? An volebat me addere de meo, quod nec est in Græcis Exemplaribus, nec apud interpretes? cum *Hieronymus* ostenderit in Propheta duplicem esse lectionem: In aliis esse *dilectam*, non *dilectam*: in aliis rursus *misericiordiam consecutam*, & non *consecutam misericordiam*. An volebat me utramque conjungere, cum *Hieronymo* sufficiat altera? Et hoc annotat *Leus* inter ea quæ non mutavi.

AD CXLVI.

QUI est in omnibus Deus. Quid *Origenes* senserit cum aliis multis de rebus, quas post amplexi sunt *Arrianum*, tum de Dæmonibus redimendis, obscurum non est. Sed qui vel verterunt, vel secuti sunt illius commentarios, præsertim *Hieronymus* & *Ambrosius*, quod

A inerat erroris periculosi aut prorsus omiserunt, aut correxerunt, sed ita, ut liceat adhuc vestigia quædam deprehendere. Hujus dicti *Leus* olim à me postularat argumentum. Jussi legeret commentarios *Origenis* in III. Cap. Epistolæ ad *Romanos*, ex quo liceat etiamnum subodorari quid scripserit *Origenes*, & quid correxerit *Hieronymus*. At *Leus* nunc demum respondens, cum tunc temporis obmutuisset, negat illic ullum esse verbum de Dæmonibus redimendis, quin potius contrariam sententiam asseri. Utrumque verum est quod respondit *Leus*, & tamen verum æque est quod ipse scripsi. Neque enim dixi hoc illic dici, sed sparsa esse quædam vestigia erroris *Origenis*. Et contrariam sententiam adferri non negabam, cum faterer esse correctum ab *Hieronymo*, si quid inesset erroris. Cæterum cum illic agat *Paulus*, per Legem *Mosaicam* hoc esse actum ut omnes intelligerent sese obnoxios Deo, nec posse salutem absque illius clementia consequi, *Origenes* Legis nomen dilatat ad Legem naturæ, quæ Angelos quoque complectatur: eoque accommodat illud, ut omnis mundus obnoxius fiat Deo, quod Angeli pars sint mundi conditi. Ex his subodorari licet, hoc loco *Origenem* disputasse de lapsis Angelis aliquando redimendis, præsertim cum in iisdem commentariis etiam Archangelis tribuat vanitatem. Hoc suspicatum fuisse me, minus admirabitur, qui legerit quibus verbis *Ambrosius*, *Origenis* imitator, interpretetur hunc *Pauli* locum: *Ut nota fiat principibus & potestatibus in cælestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei*. Is est in Epistola ad *Eph.* Cap. III. Possem alia quædam indicare vestigia, sed in præsentia mihi satis est refutasse quod impingit *Leus*, qui in Indice suo negat illic vel obscurum hujusce rei vestigium esse.

AD CXLVII.

IN captionem, cum hic Græce sit θήκη, id est, *natatus*, admonui ne putarent nihil aliud intelligi posse quam dolum, aut fraudem, in quem sensum quosdam *captiosos* vocamus. Hic objicit *Hieronymus*, qui scripserit in commentariis, *potest & captio hujus mensæ videri, qua Dominus eos cepit cum dixit ad eos: Quid vobis videtur de Christo, cujus filius est?* Non statim is est sensus, quem *Hieronymus* indicat accipi posse. Denique ut recte dixeris *Christum* cepisse *Judeos*, non ideo *captiosum* recte dixeris: neque enim cepit eos dolo, sed veritate constrinxit. Postremo nihil prohibet, & in venatu dolum addi. Neque tamen non erat indicanda Græcæ vocis proprietas. Et hoc notat *Leus* inter ea quæ non castigarim. Nec hujus rei tamen unquam admonuit.

AD CXLVIII.

ALIOQUI gratia non est gratia, testatus sum addi *Græcis*, quod in nostris codicibus non habetur. Ea pars cum erudito cuidam amico valde arrideret, mihi post attentius expendenti ratio displicuit, idque pluribus verbis declaravi in Editione posteriori. Id sensit *Leus*, & ob id conatus est aliquam laudis partem sibi vindicare, cum mereatur, hoc sane loco.

AD CXLIX.

DOMINO servientes. In priore Editione posueram *Kυρίω δουλεύοντες*, quemadmodum nos legimus, post ubi deprehendi variam lectionem, non celavi lectorem. *Leus* post ait se admonuisse per schedas, & *Hieronymum* seu potius *Origenem* indicare duplicem lectionem, meque respondisse, *Jam addideram Annotationibus meis*. Id si vere respondi, sicuti respondi, nihil debetur *Leo* nisi pro studio: sin falso, quod ille fortasse cupit te suspicari, lector, multum gratiæ debes admonitori.

AD CL.

NECCESSITATIBUS sanctorum communicantes. Sic verteram in Editione priori, neque quicquam annotaram, nondum animadversa lectione diversa: mox ubi comperi, adjeci posterioribus

An-

Annotationibus. *Leus* ait se admonuisse, quod *Hieronymus* testatur, pro necessitatibus, id Latinis aliquot codicibus esse *memoris*, se tamen neutram lectionem damnare. Hic ut ait adscripseram: *O Hieronymianam modestiam!* Hoc te noluit latere *Leus*, optime lector, scilicet hoc pertinebat ad fidei catholice negotium. Sed interim meminere, aliquid probari quod a vulgata lectione diversum est.

AD CLI.

QUÆ sit voluntas Dei. Hic admonet in contextu Latino per incuriam omittam voculam unam, *bona*. Cætera non video quorsum tendant, nisi *Leus* vult sibi ferri acceptum, quod eam in hunc adjecimus locum in Editione posteriore. Verum si quis legat quod adjecimus, intelliget *Lei* prædixisse nihil opus fuisse.

AD CLII.

DAMNATIONEM acquirunt. Indicavi Græcis esse *ἀποκρίναι*, id est, accipere. *Leus* objicit, *Hieronymus* in *Origenis* commentariis legere *acquirunt*, & interpretari *conquirunt*. Aut igitur aliud legit *Hieronymus* quam in Græcis codicibus habetur hodie, aut locus est depravatus, & pro *conquirent*, scriptum est, *conquirunt*, aut aliud quippiam in causa est. Certe mihi nihil potest imputari.

AD CLIII.

ASSUMITE. Indico Græcis esse *προσλαμβάνετε*, quod verti potuerit, *adjungite*. *Leus* admonet *Hieronymum* veteri verbo usum, *assumite*. Quis autem damnat *assumite*? etiam si Latinis non tam accommodatum verbum est in hoc sensu *assumere*, quam *adjungere*. Ad cæteras Annotationes quoniam tantum augent numerum non arbitror operæ pretium respondere, cum hujus farinae sint aliquot.

AD CORINTHIOS.

AD CLVIII.

QUAM nemo principum. Hic *Origenes* principes interpretatur Dæmones, in commentariis quibus enarrat *Matthæum*, & *Origenem* sequitur *Ambrosius*. Ego præfero sententiam *Chrysostomi* ac *Theophylacti*. Quid est periculi, cum cuique liberum sit ordinem nostrum invertere?

AD CLIX.

QUIA oculus non vidit. Ostendo, quod nobis est, *adscendit*, Græcis *ἀνέβη*, verti debuisse *adscendimus*. Et ostendo sic adduci nonnunquam ab *Hieronymo*. *Leus* objicit *Hieronymum*, qui vertens *Homiliam* *Origenis* in librum Numerorum ix. legerit, *adscendit*. At quid si is locus est depravatus ad nostram lectionem, præsertim cum alibi secus legat *Hieronymus*: ne quid interim causer in ejus operis interprete, cum nulla sit *Hieronymi* præfatio: & in Catalogo non agnoscit nisi xxviii. Homilias *Origenis* in *Hieremiam* & *Ezechielum*, quas verterit? Sed fingat *Hieronymum* secus legere, an ideo non verum est quod annotavi.

AD CLX.

LIGNUM, fenum, stipulam. Quo refellerem eorum opinionem, qui putant hæc omnia ad bonorum operum gradus esse referenda, cito *Hieronymi* sententiam, qui putat unam partem ad pios, alteram ad impios pertinere. Mox indico juxta sententiam *Ambrosii*, lignum, fenum ac stipulam, accipi pro doctrina, sed infucata, quæ propius expensa ad veritatem

A Euangelicæ doctrinæ sit abolenda, sed sic, ut is qui didicit, aut etiam docuit, sit salvus futurus, sed falsa doctrina exusta. Hic multis verbis mecum agit *Leus* nihil ad rem pertinentibus, quasi senserim *lignum, fenum ac stipulam* esse quævis opera mala, & ignem esse incendium quo cruciantur impii, cum in priore quoque Editione nominatim tester hunc locum non accipiendum de igni purgatorio. Quod si *Leus* consulisset *Ambrosium* enarrantem hunc locum, non tantum verborum incassum effudisset. *Ambrosii* verba sunt hæc, *Opus quod ardere dicitur, mala doctrina est*. Et in his quæ sequuntur, poenam ignis interpretatur excussionem ac refutationem falsæ doctrinæ. Et aliquanto post: *Sed cum dicit, sic tamen quasi per ignem, ostendit salvum quidem illum futurum, sed poenas ignis passurum, ut per ignem purgatus fiat salvus, & non sicut per fidei æterno igni in perpetuum torqueatur: ut aliqua in parte opera pretium sit credidisse in Christum. Semper enim erubescat necesse est, qui se videt falsum defendisse pro vero: & simili modo semper fiduciam habebit Dei, qui abjecto falso sequutus est verum*. Hactenus *Ambrosius*. Quid potuit apertius? Dicit pudorem redargui poenam ignis, qua purgatur, sed ita, ut exusta doctrina falsa ipse maneat incolumis. Et hoc erat nimirum quod in *Lei* schedis annotaram, facta perire, non homines. Nam & discipulus dediscere cogitur, quod male didicit: & doctor improbare, quod male defendit. Vides igitur, lector, totam hanc causam *Leo* extra rem declamatam esse. Magis autem admiror, quod nec in novis Annotationibus, quas nescio cujus consiliis aut suppetiis adjecit veteribus, senserit errorem suum. Siquidem & illic somniat me de poenis inferorum loqui, cum palam ostenderim me de pudore loqui, quo afficitur is qui confutatur, & desinit a falsa doctrina. Id cum tester aperte in utraque Editione, demiror etiam atque etiam, quæ res averterit oculos *Lei* ut hoc non viderit. Porro cum erret toto (quod ajunt) cælo, vide quanto cum supercilio loquatur: *Adhibet, inquit, pharmacum. At hic posterior lapsus est pejor prior*. Quid turpius arrogante imperitia? Tot inducit *ἀνέβη*, tot inter se pugnantia, tot absurda, quibus nullus erat locus, si totam Annotationem, quam reprehendit, legisset. Sed imposuit homini carpendi aviditas immoderata. Quin & illud demiror, cum has Annotationes suas ediderit multo post Editionem meam posteriorem, cur separavit eas a prioribus? An ut crederemus in illis nihil additum ex his quæ post adjecimus? Sed ipsa reclamant res.

AD CLXI.

OMNES quidem dormiemus. Hic in priore Editione demonstraram quid hodie legeretur in Græcis codicibus, quam lectionem sequuti sunt *Chrysostomus* ac *Theophylactus*. Ostenderam ex Epistola *Hieronymi* ad *Minerium*, hunc locum bifariam legi, *Omnes non dormiemus, sed omnes immutabimur*: aut *non omnes resurgemus, sed omnes immutabimur*. Ostenderam *Ambrosium* interpretari quod nos legimus, sed admiscere & alterius lectionis aliquid, atque etiam interpretationis, qua significat fore qui non moriantur in adventu Domini, atque ob id non resurgant. Neque enim reviviscit nisi mortuus. Quam interpretationem si recipimus, nimirum constat lectio Græcorum codicum. Eandem sententiam paulo post repetit *Ambrosius*: *Vel certe simpliciter, inquit, omnes mortuos resurgere dicit, & solos sanctos, cum his qui vivi justi inventi fuerint, in gloriam immutari*. Indicaram lectionem, quam reperimus hodie in Græcorum codicibus, magis congruere cum eo loco *Pauli*, qui est in Epistola ad *Thessalonicenses*: *Nos qui vivimus, qui relinquamur, simul rapiemur*, &c. Hæc cum indicassem, tamen *Leus* sic usurpat, quasi ex sese repererit omnia, placulum esse dicens, si quid ex me videretur didicisse, non fuisse levius, quam si quid ab *Hieronymo* didicisset *Augustinus*. Hic cum argueretur *Leus*, Si in priora parte legat, omnes

omnes immutabimur, quomodo coheret quod mox sequitur, & nos immutabimur. Responderam, opinor, adiectis in scheda verbulis duobus, *Quidni discernat vivos à mortuis?* Id *Leus* putat non consistere, quod cum primum in genere dixisset, *Omnes immutabimur*, mox adiecit, & *nos immutabimur*. Sed carpendi quam discendi avidior, non animadvertit præcessisse, & *mortui resurgent incorrupti*. Mox quasi rogasset aliquis, quid de nobis fiet qui vivimus, si forte dies ille nos hic reperiat? Respondet, & *nos immutabimur*. An non hic distinxit vivos à mortuis? Hic rursus demiror *Lei* consilium, cur prolixam disputationem, quam instauravit in hunc locum, maluerit in Indice ponere, quam huic loco subicere, videlicet ut omnes crederent illa mihi lecta esse. Certe nunquam mihi *Leus* respondit quicquam ad ea quæ chartis illius adscripseram, nisi forte persuasit, per proditorem illum mihi factam totius libri copiam, quod utinam verum esset, nunquam sex diebus illius opus meam responsionem antevertisset. At negat *Leus*, mihi quicquam opitulari locum, quem adduxeram ex secundo libro *Origenis* adversus *Celsum*. Atqui verba *Origenis*, quæ recito in posteriore Editione, palam declarant esse verum quod dico: quæ si non legit *Leus*, miror illius desidiâ, præsertim cum reprehensorem agat: sin parum intellexit, miror ubi sit acumen quod sibi vindicat. Nam ex eo loco, quem adducit *Leus*, nihil aliud colligitur, quam *Paulum* loqui de piis immutandis, quod & alias magno studio *Leus* conatur adversus me probare, cum id contra me nihil omnino faciat: *Non omnes pii dormiemus, sed omnes ad gloriam immutabimur*. Mox, & *mortui resurgent, & nos immutabimur*, utique pii. Quin & *Origenes* nominatim annotat quod hic dicit, & *nos immutabimur*, mortuos fuisse discretos à vivis, quia præcesserat, & *mortui resurgent*, sed non soli immutabuntur illi, immutabimur & nos qui relinquimur. Rursus hic magno conatu refellit *Leus*, quod concesserim aliquos immutandos, qui non essent mortui: multa quoque adducit, partim nihil ad rem facientia, partim sic in genere dicta, ut non excludant paucorum privilegium. Alioqui cum legimus, in *Adam* omnes peccasse, colligemus & *Virginem* matrem peccasse, & *Christum* peccasse. Si quod fatetur *Leus*, his non officit sermo generalis, *In Adam* omnes peccarunt, cur in aliis vult obistere? At *Paulus*, inquit, erat præsciis futuri, & tamen ita loquitur, quasi dies ille foret ipsum in vita reperturus. Primo probabilius est illi diem fuisse incertum, quem & Filius sibi dicit ignotum. Id interpretantur Theologi, nobis ignoravit. Quod si verum est, unde scivit *Paulus*? Et Apostoli cupientes ex *Christo* discere diem illum, audiunt: *Non est vestrum*, &c. Deinde potest accipi, ut *Paulus* sub sua persona loquatur de sanctis, quicumque illi essent futuri, quos adventus *Christi* deprehenderet vivos. Hæc omnia cum luculenter explicet Editio posterior, quid opus est hic repetere? Legat illa qui volet, & videbit à *Leo* nihil allatum quod non discussierim. Postremo non est animus accuratius huic appendici respondere, nisi nomen adscribat suum, qui hanc *Leo* suppeditavit.

AD CLXII.

^{2. Co. rinth. 11.} **C**HRISTI bonus odor sumus Deo. Hic quod adscripseram in priore Editione, *Et Deum rursus appellat Patrem suo more. Quoties enim absolute hoc utitur verbo, Deum Patrem intelligit*. Annotaram & alias ex auctoritate Veterum, hunc esse morem *Pauli*, ut fere Deum nominans, Patrem intelligat, cum tamen id faciat frequentissime in omnibus Epistolis, in admodum paucis locis, Filium vocari Deum, etiam si non negem ex illius verbis satis colligi, Filium quoque Deum esse. Proinde admoneo id quod alias annotaram, hoc quoque loco verum esse. At *Leus* putat Dei nomen hic ad totam Trinitatem posse referri. Quid possit nescio, certe *Ambrosius* ad Patrem accommodat, per *Christum*, inquit, se voluit intelligi, ut prædi-

A catio *Christi*, qua nique invisibiliter, sicut ad nares odor, ita ad aures pervenit, Deum Patrem infinuaret creatura. Sed periculosius est quod huc mea verba detorquet, quasi negarim Filium absolute Deum esse: Quod si, inquit, absolute Deus non est, nec Deus est. Grave vulnus, quod conatur infligere, sed pugione plusquam plumbeo. *Paulus* ex more suo, quoties absolute Deum dicit, Patrem intelligit, igitur Filius non est absolute Deus? Quod pistillum hoc enthymemate retusius? Non dico quid Filius possit appellari, sed quo pacto *Paulus* loqui soleat. Atque hic est locus (ni fallor) quem minitabatur indicaturum sese, cum mecum de principio litigabat. Sed rectius totum hunc locum spongia sustulisset.

B

AD CLXIII.

IN faciem. Ostenderam apud Græcos scriptum esse ^{2. Co. rinth. 11.} *eis τὸ τέλει*, id est, in finem, quemadmodum & *rinth.* legit & interpretatur divus *Ambrosius*, non levis auctor. Post reperi & in nonnullis Græcorum codicibus, opinor correctis ad nostros, *eis τὸ πρόσωπον*. Et fatetur *Leus* sic legere, quemadmodum indico, divum *Hieronymum* in commentariis, qui feruntur ejus titulo in hanc Epistolam, licet falso. Sed homo nasutus suspicatur cum locum esse subditum à Græculo quopiam. Ridiculum, cum contextus illic habeat, quemadmodum nos legimus, si cui libuisset depravare ad Græcorum lectionem, illum potissimum depravasset. Nunc contextus, qui citatur in commentariis, consentit cum *Ambrosio*, & interpretatio tota consentit. An totum hoc subditum putat *Leus*? Et quid habiturum erat momenti, depravare unum locum in obscuris, & auctoris incerti commentariis? Jam quod adfert *Leus* ex *Origenis* in Exodum Homilia xxxiv. non evincit illum non legisse in finem, sed probabilis est locum à scriba fuisse depravatum. Certe *Theophylactus* legit *eis τὸ τέλει*.

C

AD CLXIV.

QUOD EVACUATUR. Quoniam Græcis est participium ^{Eod.} *τὸ καταργημένον*, demonstro lectori posse intelligi de *Mose* morituro, quemadmodum interpretatur *Is*, quem modo citavit *Leus*, aut absolute de ea re, quæ evacuatur. Hic *Leus* ceu de cathedra docet esse referendum ad velamen: quod ut demus esse verum, quid id faciet adversus meam Annotationem? An velamen res non est? Cætera quæ multis verbis congerit in hunc locum, quoniam ad me nihil attinent, non libet excutere.

D

AD CLXV.

OBTUSI sunt sensus. Cum Græcis constanter sit ^{Eod.} *ἐκκατά*, moneo lectorem potius esse legendum, *excacati sunt sensus*, &c. Plus est enim obcæcatum esse magnitudine lucis, quam obtusis esse oculis. Hic *Leus* objicit mihi *Hieronymum*, qui vertens alicubi *Origenem*, contentus fuit nostra lectione, quasi non ille passim contentus sit vulgata lectione, aut quasi ideo non sit fas admonere Græcæ vocis emphasim, aut melius etiam reddere quam reddidit Interpres.

E

AD CLXVI.

OCCULTA dedecoris. Cum sæpe Latinis, *pudor*, ^{2. Co. rinth. 11.} *probrum*, & *dedecus*, idem declarent, admoneo hic rectius poni, *dedecoris*, aut *probrum*, quam *pudoris*, quod Græce sit *αἰσχύνῃς*, non *αἰδῆς*. Hic objicit *Leus*: At *Hieronymus* legit *dedecoris*. Et hoc ego probo, solum *pudoris* vocabulum non approbo. Nihil igitur hic agit cum hoc annotat. Et tamen miror quo casu in Editione priore in contextu mutatum sit *pudoris*. Quod à *Leo* non animadversum demiror, cum hunc locum arroderet.

F

AD

AD CLXVII.

Eod. **D**OMINUM nostrum. Ostendo nostrum apud Græcos non esse, & reddo causam cur commodius sit omitti. Hic *Leus*, *Hieronymus*, inquit, legit. At quid si scriba hoc adjecit. Neque tamen pugno si quis addat, certe in Græcis non additur: & *Theophylactus* nec legit, nec interpretatur.

AD CLXVIII.

Eod. **P**ER *Jesus*. Quoniam Græcis est accusandi casus, *διὰ τὸ Ἰησοῦ*, admonéo legendum esse, propter *Jesus*. Atque ita legit *Ambrosius*. *Leus* adscribit, *Hieronymus* legit per *Jesus*. At qui scit *Leus*, an sic legerit *Hieronymus*?

AD CLXIX.

Eod. **I**N *faciem*. Cum Græce sit ἐν προσώπῳ, admonéo in nonnullis codicibus perperam haberi in *faciem*. Nec video quid hic annotat *Leus*. Si *Hieronymus* legit, ut legendum admonéo, tanto res habet melius.

AD CLXX.

Eod. **M**ORTIFICATIONEM *Jesus*. Admonéo in Græcis esse *Domini Jesus*. Neque tamen contendo esse addendum, cum apud *Ambrosium* non addatur. Hic cum excusassem, quod tam minutula non prætermitterem, nefas enim esse si quis in divinis Litteris vel unum apicem sciens ac volens mutet, *Leus* magnificis verbis impingit mihi legem meam, de qua satis didicim est in prima Annotatione, quasi ego sciens ac volens solem mutare sacram Scripturam. O graves Annotationes! cum ipse neque meam, neque suam vocem intelligat.

AD CLXXI.

Eod. **H**UMILIAMUR, sed non confundimur. Annoto partem hanc nec apud Græcos esse, nec apud *Ambrosium*. *Leus* addit, nec apud *Hieronymum*. Sentit autem de scholiis quæ *Hieronymi* titulo feruntur, nunc illis fidens, quæ paulo ante judicavit falsata. Sed hætenus mihi convenit cum *Leo*. Quid igitur notat? Ut intelligas, inquit, *Hieronymum* & alia fuisse prætermisissimum quæ superius annotantur, si ita habuissent Exemplaria. Fortassis aliquid diceret *Leus*, si quod scripsit *Hieronymus*; sic haberetur, ut ab illo scriptum est, si non ille fere vulgatam Editionem sequeretur, si Græci codices per omnia consensissent. Certe *Theophylactus* nec legit, nec interpretatur. Inspeci locum, quem citat *Leus*, & comperio secus habere quam affirmat. Etenim nec legit, nec interpretatur quod dicimus in Græcis non esse.

AD CLXXII.

^{2. Corinth.} ^{211.} **C**UM in Annotationibus negassem instituti mei esse excutere quid legeret *Lyrannus*, aut hujus similes, qui sua non hausissent è fontibus, unde negotium hoc pendet, sed è glossæmatis hinc atque hinc constatis: *Leus* sic illos tuctur, ut dicat & illis habendam gratiam, qui pelles & pilos caprarum intulerint in Templum Domini. At ego plus tribuo *Lyrano*, è cuius vel una pagina plus didici, quam ex toto hoc libro *Lei*, qui se tamen opinor, non numerat inter sordidos auctores. Ne quis existimet me tam male sentire de *Lyrano*, quam fortasse suspicatur *Leus*, qui putavit illum nihil attulisse ad structuram templi Domini, quam pilos & pelles caprarum: innuens videlicet se esse qui meras gemmas & aurum purum putum adferat.

AD CLXXIII.

Eod. **I**N falsis fratribus. Admonéo Apostolico more fratres dici quicumque essent Christiani, quod nomen olim omnium commune, nunc quibusdam ceu pe-

A culiare tribuatur, quasi Christianismus ad solos illos recidisset. Hic *Leus* contendit illos hoc nomine laudandos, quod fratres dici gaudeant: & recte dicit. Sed quis eos hoc nomine vituperavit? Optarim & nomen & rem omnibus esse communem, quemadmodum olim fuit, tum *Leus* non ageret personam, quam nunc agit.

AD CLXXIV.

QUINQUES *quadragenas una minus*. Annotaram Eod. ex *Ambrosio*, quod juxta præceptum Deuteronomii, qui commisissent facinus non capitale, triginta novem plagis entendarentur. *Leus* objicit, in Deuteronomio fieri mentionem quadraginta plagarum. Et ut hoc persuadeat, addit Hebræa verba, videlicet priusquam sciret Hebraice vel legere. Et tamen hæc vult videri scripta priusquam abirem *Basilicam*. Ego forte schedis illius adscripseram, accusa *Ambrosium*. Ad ea verba nunc demum serio respondet, existimans esse mei officii, ut *Ambrosium*, quem cito, defendam, præsertim in re tam periculosa. *Supinitas*, inquit, impietas prope est in Litteris sacris. Quis hæc tam ridicule severa non rideat? Fieri potest, ut *Ambrosius* ex Hebræorum traditionibus acceperit unam plagam solere condonari, id quod indicat *Lyrannus*, & Glossa vulgo dicta *Ordinaria*. Quid hoc ad rem pertinet? Et tamen hunc lapsum mihi ignoscit *Leus*, quod in Editione posteriore desciverim ab *Ambrosio*, & citem quemadmodum ipse citat, nimirum potiorrem habens auctoritatem *Lei*, quam tam eximii doctoris. Atqui si lubeat arguari, qui præscribit quadraginta plagas, nonne præscribit undequadraginta? Postremo fieri potest, ut sit error in numero apud nos.

AD CLXXV.

AN experimentum queritis. Cum Græcis sit ἐρεῖ, ^{2. Corinth.} subindico non convenire, an, sed quandoquidem. ^{xiii.} Deinde ostendo, ejus, pronomen additum ab Interprete, cum apud Græcos non sit, & solæcismum insignem adjungat orationi. Hic *Leus* objicit *Hieronymum*, qui alicubi vulgatam lectionem sequatur, quasi hoc non passim faciat, taxans etiam interim quod sequitur.

AD GALATAS.

AD CLXXVI.

CUI est gloria. Admonueram verbo verbum, est, additum ab Interprete, cum in Græcis non sit. *Leus* objicit *Hieronymum*, qui legerit, cui est gloria. Primum non constat *Leo* quid legerit *Hieronymus*. Nisi forte legat, quicquid scriptum visitur. Quid tum autem postea si legerit? Cur tu, inquit, rem tam frivolum annotas? Ut lectori liberum sit subaudire quod volet. Nam fortasse commodius subaudietur, cui sit gloria.

AD CLXXVII.

MODO enim hominibus suademus, an Deo. Osten- Eod. deram in Græcis sensum ancipitem esse: nam intelligi posse quemadmodum nos legimus, & posse, utrum nunc humana suadeo, an divina. Testor autem me non fugere, quod nostram lectionem sequantur *Ambrosius*, *Augustinus* & *Hieronymus*. Quid hic habet quod reprehendat *Leus*? Geminum sensum ostendo, neutrum rejicio. Sed in contextu, inquit, secus vertis quam legit *Hieronymus*. Si mihi hoc non licet, frequenter erit quod reprehendat *Leus*. Verum id mihi in toto opere licere volui, præsertim cum *Hieronymum* aliquoties legat quod non probat, ac nonnunquam diversa legat.

AD

AD CLXXVIII.

Eod. **N**EQVE didici. Obiter indicaram, quod nobis est didici, Græcis esse ἐδιδάχθην, id est, doctus sum. Neque temere hoc admoneo. Siquidem accipi potest, non doctus sum, sed afflatus. Lens rursus impingit Hieronymum, qui legerit, didici. Sic expletur promissus numerus Annotationum, sed ad quam rationem nasci possint bis mille.

AD CLXXIX.

Galat. 11. **P**OST annos quatuordecim. Indicaram Græcis esse per annos, non post annos, & tamen approbo quod Interpres bene reddiderit sensum, & in contextu sequor quod vertit Interpres. Quid igitur queritur Lens? an quod admonuerim lectorem ne quid offenderetur, si Græca diffiderent à Latinis, verbis duntaxat non sensu? Et tamen hæc recensentur in Indice inter ea quæ manent videlicet incastigata. Tales fumos hic offendit lectori simplici.

AD CLXXX.

IN faciem restiti. Hic mihi Lens impingit crassissimam inscitiam, quasi negem mendacium dici posse, quod non oratione, sed facti simulatione committitur, cum in Annotatione declarem & simulationem dici mendacium. At non omnis simulatio cum vitio conjuncta est, sed Augustinus contendit nullum mendacium vacare culpa. Non potuit igitur illius disputatio, nisi de mendacio sermopis accipi. Proinde nihil ad rem facit, quod ex Actis adducit Lens de Anania, qui dicitur mentitus Spiritui Sancto. Nec ideo nihil dixit, quia nihil dixisse legitur. Imo probabilius est, illum Petro percunctanti respondisse quemadmodum postea respondit uxor. Verum hac de re quoniam satis copiose dissero in Editione posteriore, & res est prolixæ disputationis, præstat eo relegare lectorem.

AD CLXXXI.

Eod. **Q**VONIAM reprehensibilis erat. Ostenderam Græcis esse, reprehensus erat: atque in eum sensum interpretari Græcorum scholia, cumque his Ambrosium. At horum auctoritate fortiter contempta Lens rejicit quod annotaram. Sed in Indice veluti παλινωδῶν, quasi ex posteriore demum Editione didicerit quid interpretetur Ambrosius, cum hæc legerit in prior Editione, Cætera qui volet petat ex Editione posteriore. Nam & prolixa & perplexa est disputatio, quam difficile sit Leo vel animo memoriaque complecti, nedum refellere.

AD CLXXXII.

Galat. 11. **F**ACTVM ex muliere. Annotaram γένόμενον esse factum, γεννώμενον, natum, sed tamen addo quod Lens dissimulat, hanc differentiam in Græcis codicibus non observari. Itaque verto quemadmodum nos legimus. Quid igitur adversum me notat, si Hieronymus legit factum, cum idem mihi probetur?

AD EPHESIOS.

AD CLXXXIII.

Eph. 1. **I**N ipsum. Eis αὐτόν. Indicaram eis αὐτόν commodius ac mollius referri ad Patrem, quam ad Christum. Addo causam, quod adoptio, qua nos adoptavit Pater, magis nos facit fratres Christi quam filios. Hic Lens urget me mea Annotatione, quod si eis αὐτόν refertur ad Patrem, alpha deberet habere spiritum. Verum dicit. Hoc annotavi, sed adjeci in Græcis codicibus sive per inscitiam, sive per incuriam non observari quod annoto. Porro quod ratiocinatur, nihil obstare quo minus dicamur filii Christi, quis istuc negat? cum ipse discipulos suos filios appellet in Euan-

A gelio. At hic dici coactius erat, cum mentio fiat de Patre nos adoptante per Filium.

AD CLXXXIV.

QVAE in terra. Ostenderam hic duas voces, ἐν αὐτῷ, Eod. id est, in ipso, esse quidem in Græcis codicibus, at non reperiri, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum, duntaxat in commentariis. Id si falsum est, refellat Lens: imo ne apud Theophylactum quidem reperias. Sed Hieronymus, inquit, legit in contextu. Rursum unde novit quod sic legerit, cum in neutris commentariis, & gnesiis & pleudepigraphis fiat hic hujus particulæ mentio? Et hunc contextum Lens frequenter habet suspectum. Nec ego damno in ipso, imo **B** significo mihi probari. Quid igitur reprehendit Lens? An quod Græcis codicibus non addiderim de meo? non erat hoc mei instituti. Quin & illud miror, cum hanc Annotationem scripserit in Editionem posteriorem, cur posuerit inter veteres. Siquidem in prior Editione hujus rei nulla fit mentio.

AD CLXXXV.

ALIENA conversatione Israel. Indicaram Græcis esse πολιτίαν, id est, à πολιία, sive republica Israelis. Sed Hieronymus, inquit, legit & interpretatur conversationem, quasi vero id ego dampnem. Imo explano, non reprobo. Nam ideo cives Græcis πολῖται dicuntur, quod consuetudinis & legum commercio inter se conver-

AD CLXXXVI.

OMNIS paternitas. Adnotaram, quod hic vertit paternitas, Græcis esse πατερὰ, quod significat Latine familiam, sive cognationem. Ejus rei auctorem cito Hieronymum in commentariis, quibus enarrat hanc Epistolam. Id Lens ita repetit, quasi mentitus sim. Proinde Hieronymi verba subscribam: Paternitatem, quæ in Græco patria, in Hebræo massechoth, id est, cognatio vel familia dicitur. Ac mox citat aliquot loca, ubi cognationes ac familia dictæ sint patria. Postremo citat ex Psalmis etiam Gentium dici πατερὰς. Quid igitur hic est quod mecum pugnat Lens? An paternitas Latine significat familiam? Fortasse vulgus paternitatem vocat, doctis aut nihil significat, aut aliud significat paternitas, nempe rationem, qua quis pater est. Hoc erat quod indicare volebam. Nihil ad hunc locum proprie facit quod dicturus sum, sed tamen ad summam hujus causæ facit. Lens non patitur quicquam adimi Latinis codicibus, quibus utitur Ecclesia. At Hieronymus in his commentariis indicat in Latinis codicibus redundare voces aliquot, nimirum has, Domini nostri Jesu Christi, ac legendum esse juxta Græcos: Curvo genua mea ad Patrem, ex quo omnis paternitas, &c. At unde hæc refecat Hieronymus, nisi ad fidem Græcorum codicum, quibus Lens adimit omnem fidem? Et tamen quod Hieronymus negat esse in Græcis Exemplaribus, hoc hodie scriptum in illis videmus.

AD CLXXXVII.

RELIQUERAM Theologis excutiendum, an quæstiones, quas moveret Thomas Aquinas de paternitate Dei, satis ad hunc locum quadrarent, quando vocem, paternitatem, non intellexit. Sed eadem, inquit Lens, disputat Hieronymus. Imo non eadem, certe non eodem modo. Nam Hieronymus Deum Patrem vocat, paternitatem illi non tribuit, cum paternitatem accipiat pro toto genere familiae. Unde juxta hunc paternitas potius est in progeneratis, quam in progenitoribus. Itaque nec taxo Hieronymum, nec omnes Theologos qui Græce nesciunt, etiam si præstaret omnes Græce scire. Ac ne Thomam quidem admodum attingo: nam fieri potest, ut ignorata Græcæ vocis proprietate, tamen apte moverit quæstiones, si nihil aliud, vel Hieronymum sequutus. Id an fecerit, aliis excutiendum relinquo. Sed Lens arte sua nullam præmittit occasionem, quo mihi undique conciliet odium & Theologorum & Prædicatorum.

AD

AD CLXXXVIII.

SACRAMENTUM hoc magnum est. In utraque Editione palam testatus, non esse dubitandum quin matrimonium sit unum è septem sacramentis, adjeceram, ex hoc tamen loco non magnopere colligi. Cum enim Græcis sit *mysterium*, quod hic vertit *sacramentum*, sæpius appellari *μυστήριον*, quod non protinus sit unum è septem sacramentis. Atque hic *Lens* totis viribus adversum me dimicat, sed nihil aliud agens, nisi ut doceat in conjunctione mariti & uxoris esse typum & imaginem rei mysticæ, nimirum ejus copulæ, qua *Christus* sibi conglutinavit sponfam suam Ecclesiam. At quis istud unquam negavit? Postquam semel excidit à scopo *Lens*, nonne superest ut totam operam inaniter consumat? Quid attinebat tantum verborum incassum fundere? Sed interim tamen crescit volumen, quod illi cum primis videtur in votis fuisse. Deinde facit me respondentem, opinor, ex scholio prioris Editionis: nam illic hæc verba comperio: *Neque enim in hoc magnum sacramentum est, si vir jungatur uxori: atque hic rursus instaurat dialogismos suos, impudentissime proferens in vulgus, quæ ego tum ex tempore chartis adjeceram, & ita adjeceram, ut nullum mihi servarim exemplar. Id ego boni consulam, si Lens æquo animo patietur, ut ubi nactus fuero Annotationes illius, quas ipse toties curavit describendas, & per omnia spargendas, quibus tam odiose me traduxit, quas toties minitatus est se evulgaturum ni mihi parceret, boni consulat, si eas ita ut tum erant edidero cum mea responsione. Nec tamen quicquam ad rem faciunt, quæ hic respondet Lens. Negaram esse magnum sacramentum in conjunctione viri & uxoris, cum Augustinus, quem citavimus in posteriore Editione, unde hausit Lens quod adducit, fateatur esse sacramentum omnium minimum in viris & uxoris. Hoc non video cur voluerit Lens refellere: & tamen hic nihil aliud docet, nisi in conjugio esse significationem alterius rei sacratoris. Sed hac, ut dixi, ratione crescunt libri. Atque hæc respondet nunc mihi, quo lector putet hæc omnia acta inter nos, cum ille nunquam verbo responderit ad ea quæ tum annotaram in schedis, partim illius, partim meis. Et cum suas responsiones muniat ex his quæ citantur in posteriore Editione mea, mirum quanto id studio dissimulat, venans lucellum hoc gloriolæ. Quæ dicit me respondisse sunt hæc, ne cui interim videar subterfugere: *Non omne mysterium est unum è septem sacramentis, & tamen sunt magna mysteria: sicut quod Eva facta fuit de latere Adæ, mysterium est, rem arcanam designans. Præterea Augustinus negat magnum esse sacramentum in viro & uxore, sed magnum est quod illa conjunctio representat. Neque tamen necessarium est ut typus per omnia respondeat: sicut adulterium David cum Bethsabea, sacramentum est Synagoga abducta a Moise, & Christo juncta, non tamen conveniunt omnia. Postremo ex nullo Veterum doceri potest, matrimonium fuisse unum è septem, cum nec Dionysius cætera recensens hoc commemoret. Et Cyprianus fatetur minora sacramenta non à Christo, sed à Patribus instituta. Haftenus quæ ille velut à me responsa retulit. Quod ajo, non protinus esse sacramentum è septem quicquid dicitur mysterium, cum magna sint mysteria, quæ tamen non sint hujus generis, quodque nego necessarium ut typus per omnia respondeat, in his meæ subscribit sententiæ, negans tamen interim hæc quicquam ad rem facere, & miratur me voluisse hæc adducere tam ἀπεροδόνητα. Nam haftenus, inquit, certatum non est, an matrimonium sit unum ex septem sacramentis: quanquam id nemo sano negaverit, ni is velit unus contra catholicam Ecclesiam pugnare, quæ & laicis & pueris hoc scientibus, matrimonium cen unum è septem sacramentis nullo reclamante tot jam seculis venerata est. Haftenus Lens. Sed quorsum tendit hæc loquacitas? Si non certatum est, cur hæc tam putida tot verbis inculcat, cum ego in utraque Editione testatus sim, me nihil addubitare quin matrimonium sit unum è septem sacramentis Ecclesiæ. Sed**

A illud decertabatur, an ex hoc loco possit efficaciter evinci, matrimonium esse unum è septem. Siquidem ad id ostendo non esse satis, si dicatur sacramentum sive mysterium: ostendo non esse satis, si dicatur magnum sacramentum. Respondeat *Lens* si mentem habet, utrum hæc ad rem faciunt, an non? Simillimum est his quæ subjicit: *Etiam, inquit, quando septem faceris, si matrimonium loco pepuleris, in matrimonii loco aliud surroga, & docet nos quæ sunt illa septem.* Dispercam nisi cum hæc lego, videor mihi non Theologum audire, qualis ille vult haberi, sed rixosam mulierculam. Dicat mihi os impudens, quis unquam pepulit matrimonium suo loco? An qui dicit, ex hoc loco non admodum colligi, negat esse de numero septem? Credo sacramentum esse matrimonium, non quod hic appelleretur mysterium, sed quod Ecclesia recenseat inter septem. Neque tamen prorsus nego colligi, sed dico non admodum colligi. *Aliud surroga, inquit, & docet nos quæ sunt illa septem.* Imo potius istuc faciat *Lens*, qui sibi sumit tantum auctoritatis. Si matrimonium pellatur è numero septem, quis non videt superesse sex? Veluti si quis homini, cui sint dentes viginti, unum excutiat, certum est restare illi non plures undeviginti: quod si in locum excussi jubeat alium surrogari, poterit ipse suillum inferere. Roget eadem opera: Posteaquam *Petrus* amputarat dexteram auriculam *Malchi*, ubi tum erant duæ? Respondebitur, jam illi unicam tantum superesse. At *Lens* sibi videtur hic argutulus sophista, quasi quicquid sit in numero, vere sit de numero. An ideo sim futurus de numero septem Sapientum, si vulgus me numeret inter septem Sapientes? Si quis persuadere conetur matrimonium non esse tale sacramentum, qualia septem numerat vulgus, nimirum imaginatur hoc non recte numerari inter septem. Neque satis erat isti hoc dixisse semel, repetit & inculcat, *ὅτι ἡ τοῦ καλῶ. Παντεντα, inquit, si cum matrimonio exauclorabis, quidni alia in eorum locum sufficias?* His dictis neque mentem, neque frontem esse quis non videt? Quid tam insanus ut id faciat, quod impudentia *Lei* fingit? Pergit *Lens*: *Neque quicquam probat quod adfert, ex nullo Veterum doceri posse, matrimonium fuisse unum è septem, cum nec Dionysius cætera recensens, hoc commemoret. Num, inquit, propterea nullus Veterum commemorat, quod Dionysius non commemorat?* Hic videlicet vult videri dialecticus: at non intelligit argumentari me à signo probabili in re conjecturali. Si quisquam Veterum commemorasset, commemorasset *Dionysius*, qui ex professo de singulis diligenter prosequitur & ritus & nomina: sed apud hunc toto opere nulla matrimonii mentio, probabile igitur illi non fuisse unum è septem. *Nec panitentia meminit, inquit, sed alias non semel meminit, & præter hunc alii multi. Matrimonii non item. Pergit etiam Lens suis argutis syllogismis illaqueare me: Augustinus, inquit, negat magnum esse sacramentum in viro & uxore. Verum est, & quis repugnat? Sed non negat Augustinus, quin hoc sacramentum in viro & uxore sit magnum in Christo & Ecclesia. Immo Augustinus in viro & uxore dicit esse minimum sacramentum. An non qui minimum dicit, negat esse magnum? Sed alia ratione magnum est, alia minimum: in viro & uxore minimum est, in Christo & Ecclesia magnum. Si hæc bene separavit Augustinus, qua fronte conjungit Lens? In viro, inquit, & uxore magnum est in Christo & Ecclesia, perinde quasi dicas, *Ethiops* juxta pellem albus est in dentibus. Si semper magnum est sacramentum, doceat igitur nos *Lens*, qua ratione dixerit Augustinus minimum. Nimirum illud sensit Augustinus, conjunctionem mariti & uxoris gerere typum rei sacræ & adorandæ, & ob id typo quoque esse suum honorem, velut honos habetur imagini pictæ carbone, ob rem egregiam, quam utcunque repræsentat. Si picturam æstimes, minimum pretii sit: si quod suggerit animo, nullo pretio potest æstimari.*

Ita matrimonio dignitas est ab eo quod repræsentat nobis, & tamen si per se conferatur ad reliqua sacramenta, quibus uberius confertur gratia, non magnum est sacramentum, sed si *Augustino* credimus, omnium minimum. At jam propius urget *Lens*: Nam, inquit, conjunctionem Christi & Ecclesiæ non, opinor, dicis sacramentum, cum ea prorsus nihil significet, sed præsignata sit hoc sacramento conjunctionis viri & mulieris. Det *Lens* hic sacramentum non accipi, ut sit unum de numero septem, sed tantum sacræ rei signum, ac deinde argumentetur. Si mysterium hic nihil aliud est quam res sacra & arcana, quid prohibet conglutinationem Christi & Ecclesiæ, conjunctionem divinæ & humanæ naturæ dici sacramentum aut mysterium? At sic non accipitur ad istum modum hoc loco. Istud evincat *Lens*, ac tum pergat argumentari. Sed qui consistit, ut *Augustinus* in altero dicat esse magnum, in altero minimum, quod *Lens* affirmat esse magnum in utroque? Sacramentum duo complectens, signum, & rem signatam: si ad rem signatam conferas, maximum est: si ad typum, qui est in maritis singulis & uxoribus, minimum est. Cæterum an in *Maria* & *Joseph* fuerit plenum sacramentum cum non intercesserit coitus, *Lens* ipse viderit, qui hoc affirmat: nondum enim hoc ad me pertinet. Non satis est odio *Lei*, si Theologorum ordines, si Monachorum populos in me concitet, ni maritos etiam & uxores immittat in caput meum. Laudatum est à me matrimonium ad invidiam usque. Volo matrimonium esse quam honestissimum, fateor esse sacramentum, & tale sacramentum, qualia septem numerat Ecclesiæ: & tamen odiosis verbis mecum agit, quasi studeam eximere matrimonium è numero suo. Atqui sum paulo æquior matrimonio quam Theologi quidam, etiam recentiores, qui negant matrimonium dici sacramentum, nisi dilatata vocabuli ratione, quatenus est sacræ rei signum. At non protinus dicitur proprie sacramentum, quod sit sacræ rei signum. Nam ajunt proprie dici sacramentum invisibilis gratiæ visibilem formam, ita ut imaginem gerat, & causa existat. Hæc si propria est sacramenti definitio, quemadmodum sentit *Petrus Lombardus* libro iv. distinct. prima, non constabit matrimonium proprie dici sacramentum, nisi constiterit esse causam gratiæ peculiaris, quæ præscriptis verbis & ritibus confertur, sed tantum de numero eorum quæ sacræ rei sunt signa. At non conferri gratiam hoc sacramento sentit *Petrus Lombardus* libro iv. distinct. secunda, cumque hoc ingens turba Jureconsultorum, ut *Gaufridus* in Summa sua, titulo de sacramentis non iterandis: *Hofstiensis* in Summa libro primo, eodem titulo: & *Bernardus* in Apparatu. Quin & *Durandus*, qui hos adducit auctores, inter Scholasticos auctoritatis præcipuæ libro iv. distinctione xxvi. quæstione 3. multis verbis inculcat juris Pontificii peritos, & interpretes Canonum, ac decretalium Epistolarum, quibus declaratur mens Romanæ Ecclesiæ, quorum nonnulli fuerunt etiam de numero Cardinalium, fuisse in hac sententia, ut negarent in sacramento matrimonii conferri gratiam. Atque ideo si quis idem sentiat, non facere adversus decretum Ecclesiæ catholicæ, aut consuetudinem ac mentem Ecclesiæ Romanæ, cum horum opinionem non reprobet. Quæ si vera sunt, sequitur non esse absurdum, si quis opinetur matrimonium non esse sacramentum novæ Legis, juxta propriam sacramenti rationem. Et quod recentiores Theologi velint esse sacramentum novæ Legis, quo confertur gratia spiritualis, probabilem esse opinionem, cui qui refragetur non sit hæreticus. Hæc cum prodita sint à magnis Auctoribus, atque etiam à celebri Theologo, tamen ipse magis amplector recentiorum Theologorum opinionem, qui putant sacramento matrimonii conferri gratiam, & esse de numero eorum quæ proprie dicuntur sacramenta. Illud interim demoror, cum in posteriore Editione copiosius super hac re disputem, excludens argutationes hujusmodi, cur *Lens* sic agit mecum, quasi posteriorem Editionem

A non viderit? Esto, scripserit hæc antequam prodisset posterior, certe plusquam annum erat evulgata priusquam hæc ederet *Lens*. Et simul editus est totus hic liber. Postremo loco vellicat illud, quod ait me adjecisse in scheda: Cyprianus fatetur minora sacramenta non à Christo, sed à Patribus instituta. Opinor *Leum* objecturum mihi somnia mea, si narrem illi quid noctu mihi visum sit per quietem. Finge hoc vel dictum mihi parum attento, vel potò excidisse, uter erit magis culpandus, ego qui frerus amicitia, secretis charitis, veluti confabulans cum amico, credidi quicquid in mentem incidit: an ille, qui hæc veluti solenniter acta sub notariis ac testibus mihi apud universum orbem impingit in os, magnificum triumphum sibi pollicens ni defendero quæ sic notavi, & notavi uni? Verum ne videar deesse vel nugis, huc illa pertinebant, si detur aliquod sacramentum institui posse à Patribus, poterunt esse plura, & potuerunt olim esse pauciora septem. Atqui ita probabilis erit quod ago, *Augustinum* non hic loqui de sacramento matrimonii, tanquam sit unum de numero septem. Hic rursus me medium tenet *Lens*, si minora sunt quæ ab hominibus instituuntur, matrimonium sacramentum magnum erit, quod creditur in paradiso institutum à Deo, & sic institutum ut esset sacramentum. Doceat hoc *Lens*, sic institutum ut esset unum è numero eorum quæ proprie dicuntur sacramenta: sed hac de re nihil adhuc audio. Neque recte corrigit *Lens*, ideo matrimonium non esse institutum à Patribus, ut esset unum de numero septem, quod nullus Scriptor hoc factum esse prodiderit, cum ipsa res doceat esse factum. Neque tamen tueri volo quod dicit *Cyprianus*, nec mihi necesse est, etiam si hoc fatetur *Lens* esse verum. Dicit enim, cum matrimonium sacramentum esse possit, etiam si non sit à Christo institutum. Atque hunc quoque locum *Lens* commemorat inter ea quæ non correxerim, etiam si nonnihil videar moderatus. Sed quid tandem hic volebat corrigi *Lens*? an quod fateor matrimonium unum esse sacramentum de numero septem? Id non negat ipse. An quod nego magnum esse sacramentum in marito & uxore, sed in Christo & in Ecclesiæ? At hac ratione, qua ego nego magnum, sanctus *Augustinus* minimum vocat. An quod inquirō, an ex hoc loco possit evinci, matrimonium esse de numero septem? Hoc igitur debuerat docere *Lens*. At nondum potuit: & tamen si docuerit, nihil adversum me faciet, cum dixerim, ex hoc loco non magnopere colligi, hoc est, non ita evidenter colligi, quin possit aliquis tergiversari. Quod si quis me roget, Unde igitur credis esse de numero septem, si ex hoc loco colligi satis non potest, nec superest alius unde colligatur? in promptu est quod respondeam, Me movet auctoritas & consensus Ecclesiæ, sed non hac in re tantum, verum in aliis quoque compluribus.

AD PHILIPPENSES.

AD CLXXXIX.

E SSE se æqualem Deo. Verbulo submonueram, *Philippenses*, Græce non esse ἴσος, id est, æqualem, sed ἴσα, id est, æqualiter, ut tamen adverbium idem polleat Græcis quod nomen. Id ne quem offenderet, admonui: & tamen ipse verto, æqualem. *Lens* objicit *Hieronymum*, qui locis aliquot, quos apparet *Leum* ex Indice congestisse, legat æqualem, non æqualiter: quasi vero ego jussim ut quisquam legeret æqualiter. Sed hunc locum *Lens* graviter, ut sibi videtur, exagitat in novis Annotationibus, videlicet instructus armis amicorum: cui suo respondebimus loco.

AD

AD COLOSSENSSES.

AD CXC.

PRIMOGENITVS *omnis creatura.* Hic ostendo triplicem sensum, quorum primus sit, quem nos sequimur vulgo, ut videtur: alter, ut intelligamus *Christum* genitum ex Patre ante res conditas: tertius, si actum penultimam *πρωτοτόκος*, intelligamus illum primum condidisse cum Patre omnia. Et juxta mediam sententiam interpretatur *Ambrosius*: *Primogenitus*, inquit, *universa creatura*, ante omnem creaturam genitum *Filium*, non creatum testatur, ut secerneret *nativitatem* ejus à *creatura* factura. Et ut hoc penitus clarescat, subjecit: *Quia in ipso condita sunt omnia*, & cætera quæ sequuntur in eandem sententiam. Sed offendit *Leum* quod adjecerim: *Nē quis cum Arrio Dei Filium faciat creaturam.* Atque hic τὴν λεοντὴν ἐνδυσάμενος, docet me, nihilo plus esse periculi si quis dicat *Christum* creaturam, quam si quis dicat mortuum, ac multis testimoniis, ni fallor, ex mea Apologia, qua *Fabro* respondeo, desumptis probare nititur, *Filium Dei* dici creaturam. Et tamen fatetur quosdam abhorruisse à vocabulo *creaturæ*, ne quid haberent commune cum *Arrianis*. Atqui hoc ipsum est quod me movet, ut cum *Ambrosio* malim verti, *genitus ante universam creaturam*, quam *primogenitus omnis creatura*. Quid enim aliud sonat, *primogenitus omnis creatura*, quam aut ex creaturis primum genitus, aut inter creaturas primum genitus? Jam *Arriani* non hoc sensu dicunt *Christum* creaturam, quo *Hieronymus* per communionem idiomatum, sed sentiunt *Filium Dei* juxta divinam naturam esse creaturam. Hic mihi respondeat *Leus*, utrum nihil intersit, *Christum* creaturam vocemus, an mortuum: quod attinet ad *Arrianorum* hæresim. Deinde si, quod *Leus* vult, *Christus* hic dicitur *primogenitus omnis creatura*, quod inter creaturas præmineat ipse creatus, quo modo convenit quod *Ambrosius* connectit, ideo dictum *primogenitum*, quod sequitur, *quia in ipso condita sunt omnia*, & interpretatur, *in ipso, per ipsum*. Sed per ipsum non poterant omnia condi, nisi præcessisset primordia rerum omnium conditum, ex quo declaratur illius æternitas. Hanc Annotationem ita claudit: *Hoc tantum moneo, non usque adeo vitandam Charybdim, ut incidamus in Scyllam, sed caute inter scopulos navigandum.* Quam hic *Charybdim*, aut quam *Scyllam* somniat? an quia negavimus *Filium Dei* creaturam eo sensu, quo vocant *Arriani*? O graves Annotationes, quibus emendetur *Erasmus*, & succurratur Ecclesiæ periclitanti!

AD CXCI.

QUOD in illo creata sunt omnia, cum in illo, dictum sit pro, per illum, juxta proprietatem sermonis Hebraici, nego me videre quid ad rem pertineat, quod *Thomas* hoc loco inducit ideas, quas *Leus* non vult dici *Platonicas*, sed *exemplares*, præsertim cum quod hic dixit ἐν αὐτῷ, mox mutet δι' αὐτῷ. Hic præter alia frivola multis verbis causatur *Leus*, non esse perpetuum, in, poni pro, per. At quis istuc docuit? Verum an consequitur, ideo non esse hoc loco, quia non sit ubique? Hoc certe loco docet *Ambrosius*, & suffragatur locus, qui mox sequitur δι' αὐτῷ. Hic quid volebat mutari *Leus*? an quod rectissime dictum est ex auctoritate divi *Ambrosii*? nam hunc locum notat inter ea, quæ non correxerim homo pertinax & indocilis.

AD CXCI.

IMAGO Dei invisibilis. Quoniam Græcis est ἀόρατος, non ἀόρατος, hoc est, paternus casus, non rectus: admoneo invisibilis ad Deum Patrem referendum, non ad *Filium*, quod Pater per se invisibilis, quodammodo videatur in Filio. *Leus*, sive quisquis is fuit, arguitur, & imaginem esse invisibilem, & idcirco frustra addi quodammodo. At ego sensi, *Christum* homine assumpto visibilem esse factum, & per hunc quodammodo-

do Patrem nobis esse conspectum: quanquam in Epistola ad *Timotheum* idem *Paulus* solum Patrem dicit invisibilem, & causam reddit *Ambrosius*.

AD CXCI.

IN ipso complacuit. Ostendo commodiorem esse interpretationem, si εὐδόκησας referatur ad Patrem, Ita visum est Patri, ut Filio daret perfectam Deitatem; atque ita per eum reconciliaret omnia sibi. *Leus* vult, complacuit, ad totam Deitatem pertinere. De re non disputo, sed de sermonis congruentia. At qui congruet quod sequitur, & per eum reconciliare omnia in sese, nisi distinguas Personas? Nullus, inquit *Leus*, ad istum interpretatur modum, imo sic interpretatur *Ambrosius*. Nescio an is *Leo* videatur esse nullus. Sic interpretatur *Theophylactus*, non dubium quin veteres sequutus, nec quisquam adducit quod sequitur *Leus*, præter unum *Lyrannum*. Destomachatur quod de meo addiderim Patri, permittit tamen hoc juxta *Hieronymo*, at non idem *Erasmo*. Magnum vero periculum, si in privata lectione addo verbum, quo res sit explanatior, præsertim testans à nobis additum esse, & quo consilio sit additum docens. Nec est periculum ne quis doctus idem faciat passim, quod à nobis uno duntaxat loco factum est. Nec est metuendum schisma, præsertim cum fatear adjectum à nobis, idque non in lectione Ecclesiastica, sed privata. Quid hoc ingenio seditiosius.

AD CXCI.

OMNEM plenitudinem Divinitatis. Admonueram; *Divinitatis*, nec apud Græcos haberi, nec apud *Ambrosium*, significans, *Divinitatis*, additum explanandæ rei gratia; nam *Ambrosius* interpretans addit. Hic *Leus* me meo jugulat gladio: *Ut nunc*, inquit, *miraris*, quomodo in Latinos codices irrepsit vox *Divinitatis*, ita posteri mirabuntur, unde tuum, Patri, irrepsit, quod nec apud Græcos est, nec apud Latinos. Imo ne quis istud mirari possit facit *Annotatio* mea, declarans additum explanandæ rei gratia. Nec tamen infector quod hic additum est, *Divinitatis*, tantum admoneo.

AD TIMOTHEVM PRIMA.

AD CXCV.

SECUNDVM imperium. Cum Græce sit κατ' ἐπιταγήν, admonueram aptius reddi posse, secundum injunctionem, seu delegationem. Nam ἐπιτάγη proprie est *mando*, aut *delego*. *Leus* objicit *Chrysostomum*, qui legat imperium, sed Latine loquens. Quid autem interpretatur, cum illi Græco imperium sit idem, quod nobis *delegatio*. O severam annotationem!

AD CXCVII.

GRATIA & misericordia. Ostendo Græcis non addi conjunctionem copulativam. *Leus* rursus objicit *Chrysostomum* Latine versum, qui addiderit. Huic simillima est annotatio quæ hanc consequitur.

AD CXCVIII.

IN vaniloquium. Cum hic nominatim expresseim frivolas argutias, & sine fine digladiantes, nonne satis declaro me non in totum damnare concertationes Theologorum? & tamen *Leus* sic agit, quasi damnarim Scholasticas Exercitationes, & nescio quid loquitur de eloquentia, & nescio quid balbutit de balbutie, quæ quorsum spectent non video. Ausim dejerare hanc annotationem non esse natam à *Leo*, sed ab alio quopiam, cujus referat quam maxime fervere Theologicas diatribas: quas à me damnari credant omnes, si possit unus reperiri, quem ab hoc studio deterruerim.

AD CXCIX.

Eod. SOLI Deo. Quod Græcis hîc additur *sapienti*, cum non sit nec apud *Ambrosium*, nec apud alium quendam Latinorum, suspicabar Græcis additum adversus *Arrianos*, ex Epistola ad *Romanos*, qui solum Patrem vere Deum faciunt, cum Filium velint esse Patre minorem, ac præterea creaturam. Nunc sapienti interpositum, facit ut intelligamus Deum Patrem solum esse sapientem, at non solum Deum: quæ lectio minus adjuvat *Arrianos*. Hîc multis modis urget nos *Lens*: Quid opus erat, inquit, hîc addi, cum additum constet in Epistola ad *Romanos*? Certe in speciem fuisset firmitus, quod pluribus locis iteratur. Porro quod *Lens* mecum atrocibus verbis litigat, quod dixerim quædam addita ab orthodoxis adversus hæreticos, sine causa litigat. Nec enim mihi placuit unquam, ut huiusmodi fucis tueamur *Christi* doctrinam: imo frequenter admoneo ne id fiat. Sed utrum vult *Lens* hîc adjungi *sapienti*, an non adjungi? Si vult adjungi, desciscit a fide Latinorum codicum, & Græcorum fidem præfert. Si non vult addi, cur jurgatur quod dixerim additum videri? Temerarius profanator est, qui vel addit, vel adimit. Fateor, quid hoc ad me? Ego sciens nec addo, nec adimo: imo quod quidem est in me, do operam ne quid addatur aut adimatur. Tota igitur hæc tam calida admonitio, vel rixa potius, nihil ad me pertinet. Rursus quam illud civiliter factum *Leo*, quod in re atroci & seria ingerit mihi nescio quas schedulas ex tempore notatas, & hanc non putat esse injuriam, cum atrox sit injuria, volumen edere invito auctore. At interim non videtur animadvertere *Lens*, quid faciat adversus *Arrianos*, additum *sapienti*. Imo potius pro eis facit, inquit. Sed jam ante quatenus adversus illos faciat indicatum est. Pro illis qui possit facere non video. Neque me clamerat, eos huiusmodi locorum præsidio tueri suum errorem, sed id fecissent probabilius, si legamus de Patre soli Deo. Illud festivum, quod meos Græcos vocat, qui addant *ἐν*, id est, sine causa. An mei sunt quos habebat *Hieronymus*? An meus est codex quem habebat *Chrysostomus*? Et tamen hîc rejicio, quod in Græcis codicibus legitur. Quid igitur litigat *Lens*? Sed ut finiam, *sapienti* additum hoc loco, facile concedit *Lens*, qui libens assentitur Ecclesiasticæ lectioni, quam Græcis non libenter tribuit. Et si addatur, non nihil facere pro *Arrianis*, jam ostendi: nec probo quod additum est. Postremo *Lens* libenter fateri solet, Græcorum codices esse depravatos. Hæc cum sic habeant, vide an satis in me quadret *Lei* peroratio: Expende, inquit, an infirma sint rationes, quibus te urgeat ut hunc locum mutes, & tum demum si sic videatur, infirmos judica, & hunc locum stare jube. Quin potius dic, ne quod offendiculum detur Evangelio Christi, muto hunc locum, & nihil decerno addendum aut adimendum sacris Litteris, infirmus aliqui ipse, ni hoc dicas, & ex animo sentias. Quis credat hunc caruisse febris, qui hæc scripsit? Quem locum vult mutari? An quod præfero nostram lectionem Græcæ? An quod indicem, olim quædam addita ab orthodoxis in nostris voluminibus, quibus uterentur adversus hæreticos? Id cum de Græcorum libris dictum sit, non, opinor, indignatur *Lens*. An quod ab orthodoxis factum arbitror, ille putat à sacris doctoribus esse factum? Nec enim protinus probo, quod sit ab orthodoxis. Postremo quid flagitii sit, si voces aliquot addidissent nostri, dum student ne quam ansam arripiant hæretici, aut etiam imperiti, præsertim cum à sensu non receditur? Velut in eo loco, nondum erat Spiritus, quia Jesus nondum erat glorificatus: eodem sensu manente nos addimus, *datus*. Quorsum autem attinet illud? nihil decerno addendum, aut adimendum? An ego unquam decrevi aliquid addendum aut adimendum sacris Libris? Nisi fortassis additum putat aliquid, ubi quod sex verbis exprimit sermo Græcus, septem exprimit Latinus. Ad hæc, cur me jubet mutare quod jam mutatum

A est, & mutatum esse sciret? Sed cur, inquit, defendis quod mutasti? Mutavi, non quod inesset aliquid mali, sed propter homines imperitos mutavi, quos infirmos appello. Quis unquam audivit severiorem rixationem, cum nihil hîc sit quod ad me pertineat? Postremo rogat meus *Lens*, an omnes existimem infirmos, qui hoc loco offendantur. Non omnes, inquam, sed alios esse stultos, alios sycophantas.

AD CC.

Eod. SOLI Deo. Et hîc unam annotationem in duas dist. B secuit, tanta est parsimonia gloriæ: credo hunc & *κρυπτονεισην* esse posse. Admonueram *Chrysostomus* sic legere quemadmodum est in Epistola ad *Romanos*. *Lens* negat, *sapienti*, esse *Chrysostomo*, & verum dicit, in commentariis, sed addit in contextu, nisi id additum est à scribis: id quod plane factum suspicor. Neque vero tam cæcus eram, ut non viderem quid legeret *Chrysostomus*: verum hoc annotavi, quod ille reliqua epitheta quæ præcedunt, *immortali*, *invisibili*, connectat cum dictione *soli*, intelligens solum Patrem esse immortalem, solum esse invisibilem: alioqui sensus esse poterat, quod solus Pater esset Deus, atque is esset immortalis & invisibilis, etiamsi non solus. Quod si *Chrysostomus* C addidisset *sapienti*, videlicet non aliter adjunxisset cum hac dictione *soli*, quam reliqua conjunxit: verum hoc fecellit *Lenus*, nusquam oculatum nisi ad carpendum. Atque hic *Chrysostomi* locus ad *Lenum* pertinet, ubi fatetur Patrem solum esse Deum, solum esse invisibilem & immortalem: nec ob aliud, nisi quod à nemine habet ut sit Deus, ut sit invisibilis, ut sit immortalis. Et *Lens* non patitur ut principii rationem peculiariter tribuamus Patri, cum huic *Chrysostomus* peculiariter tribuat nomen Dei.

AD CCI.

Eod. DOCTOREM. Quia Græcis est *διδασκων*, ostendo: *Ti* Hieronymum scribentem adversus *Pelagianos*, reprehendere vulgatam Editionem, quæ haberet *docilem*: *Lens* negat hoc sibi lectum: at ego locum ostendo ubi possit reperire, nimirum ejus operis libro primo: & tamen eodem in loco citat *docilem* juxta Latinam, ut ille vocat, simplicitatem, unde palam est illum non raro citare quod non probat. Fortassis putat Latinus verbum *docibilem*, quam *docilem*. Ut *facilis* est qui facile facit, ita *docilis* dictus est illis, qui facile doceret: quemadmodum *amabilis*, qui propensus sit ad amandum. Verum id linguæ Latinæ consuetudo non recipit.

AD CCII.

Eod. MULIERES similiter pudicas. Admonueram *γυναῖ- Eod.* *nas* hîc rectius verti potuisse, *uxores*: quandoquidem ipse sermonis tenor declarat, cum loqui de uxoribus Diaconorum & Episcoporum. *Lens* objicit *Chrysostomum*, qui noluerit admisceri *uxores*, sed interpretetur de mulieribus, quarum ministerio utebantur Apostoli. Scio non placuisse *Chrysostomo* *uxores*, & tamen ubi sit mentio filiorum, quare declinat mentionem uxorum, præsertim si intelligamus uxores ministrorum, quas & hodie *Diaconissas* vocari in Oriente ostendit glossiema, quod *Hieronymi* falso titulo fertur. Verum hac de re non digladior, & consistit, *uxores* fuisse ministras: etiamsi *Chrysostomus* fatetur, hoc ple- F rosque de omnibus uxoribus interpretari.

AD CCIII.

Eod. MAGNUM est pietatis sacramentum. Cum hoc loco variarent Exemplaria, demonstravi duplicem lectionem, ambigens utra esset præferenda: hoc non potest, opinor, reprehendere *Lens*. Deinde quoniam non nihil torquerentur interpretes, indicavi, mihi simplicissimum videri, si locum hunc intelligamus de prædicatione Evangelii, idque quo pacto fieri possit

possit propono. Id *Lens* magnifice rejicit, negans prædicationem Evangelii esse sacramentum, absurde dici prædicationem assumptam in gloriam. Ridiculum, quasi vero hoc dixerim. In re sacramentum est, non in prædicatione. Sed quod ante fuit arcanum, cœpit esse publicum prædicatione: & quod prius latebat, hoc assumptum est in gloria. Hæc omnia quæ prius erant promissa de *Christo*, ac deinde facta sunt in *Christo*, prius erant mysteria, paucis aut nullis cognita, mox Apostolorum prædicatione toti vulgata orbi. Ubi nunc est quod scribit *Lens*, hæc interpretatio quam male quadret huic loco, &c. cum idem interpreter quod interpretantur alii? Porro quod de *Laurentio* arguitur, non video cur mihi sit respondendum.

AD CCIV.

IN caritate. Hic nihil annotaram, tantum verteram. Quod reperi apud Græcos, apud quos redundat ἐν πνεύματι, id est, in spiritu. *Lens* indicat apud *Chrysostomum* non esse. Ac verum dicit: an ideo mihi non erat vertendum quod habetur in Græcis codicibus? Et ne dicat hoc meum Græcum, ad eundem modum habet Editio *Aldina*. Jam *Theophylactus* hanc particulam & legit & interpretatur.

AD CCV.

IN laqueum Diaboli. Admonueram, *Diaboli*, non ad *Idi* nec apud Græcos, nec apud *Ambrosium*. *Lens* objicit *Chrysostomum* interpretari. Mirum vero si interpretatur quod sensit Apostolus, at non ideo scripsit Apostolus. Nos ostendimus quid scripsit, non quid senserit. Certe *Theophylactus* ne attingit quidem in exponendo, sed laqueos interpretatur involucria sollicitudinum ac periculorum.

AD TIMOTHEUM
SECUNDA.

AD CCVI.

RATIA & misericordia. Ostendo Græcis abesse conjunctionem, &: *Lens* objicit, apud *Chrysostomum* addi. Qui scit hoc *Lens*? Deinde quid refert?

AD CCVII.

TEMPORA secularia. Cum Græce sit αἰώνιον, qua dictione solent æternitatem significare, *Lens* mavult secularia, & tamen *Chrysostomus* interpretatur ab æterno. At Latinis secularia dicitur, quod centesimo quoque anno instauratur.

AD CCVIII.

CUM Græcis sit εἰς ὁ, admonui vertendum, in quod, *Lens* objicit *Chrysostomum*, qui legerit, in quo, sed Latine loquens.

AD CCIX.

PROFANA autem inaniloquia, &c. Admonueram hic nescio quid de quorundam supervacaneis quæstionculis, qui sibi Theologi videntur. Hic *Lens* anam nactus infigendi genuinum: Sed id, inquit, etiam fuerat annotandum, quod profana iusserit devitare. Itaque monuerat, illotis pedibus in sacrarium non esse irrumpendum, nec sic tractandas litteras, ut fabulas Poetarum: opus esse illi summa vita sanctimonia, summa pietate ac modestia, qui sacra adeat, multo magis qui adyta penetret: non esse cuiusvis aperire mysteria, sed tantum transformati in Deum spiritus. Hæc quorsum spectant, nisi ut innuat hæc omnia mihi deesse, sibi superesse? Quam

autem ista *Leo* supersint, vel ex hoc libello cuivis intelligere promptum est. Quanquam ego non mihi summo tractationem mysteriorum, sed in re omnium infima versor, magnifica illa *Leo* cedens, ac *Lei* similibus, quibus ea fato servata sunt, quibus adest animus & mens, cum qua *Dii* nocte loquuntur.

AD CCX.

NE forte det. Quoniam Græce est μήποτε, submo- *Eodem*.
nui potuisse verti, ne quando, testans, ne sic quidem satis Latine redditum esse, quod μή apud Græcos non sit hic negantis, aut prohibentis, sed dubitantis. *Lens* objicit *Chrysostomum*, qui legat, forte, sed Latine loquens. Alioqui quid stultius, quam si legisset putetur μή igitur. Attamen meminit *Chrysostomus* dubitationis. Verum, sed eam dubitationem colligit ex μή, non ex igitur. Id cum palam sit ex *Chrysostomi* verbis, mirum est non animadversum esse à *Leo*. Scribit enim hunc in modum, ac si dicatur, fortasse sequetur aliqua emendatio. Si dictum erat forte, quorsum attingebat illud, ac si dicatur? Hæc scribunt qui soli lotis pedibus ingrediuntur adyta mysteriorum, qui spiritum habent in Deum transformatum.

AD HEBRAEOS.

AD CCXI.

INDIGNATUR quod ordinem indicarim ver- *Heb. i.*
borum, videlicet rem tam minutam: quasi hic rem magnificam susceperim.

AD CCXII.

QUIA non potuerunt. Indicaram hoc loco Græcis *Heb.*
non repeti, in requiem meam, sed subaudiri. *Lens* addit nec in suo codice legi additum. Bene habet, sed in plerisque vulgatis additum comperi. Idem ille comperiet, si quærat. Quod si *Lei* codex nihil habet usquam mendi, ad unum illum confugi-
mus omnes.

AD CCXIII.

AD expletionem spei. Admonueram certissimam *Heb. vi.*
spem nasci ex piis operibus potius, quam ex syllogismis: idque ut facerem in causa fuit Græca vox πληροφωρία, quæ sonat certam persuasionem. Hic mihi *Lens*, cui nusquam non prurit in me genuinus: Quin & hoc scias, inquit, ex operibus cum principis syllogismus fieri ad spem, ut præsumptio sit bene sperare, si male feceris: nimirum indicans, se piis operibus undique scaterere, me malis abundare. Ego mihi non arrogo sanctimoniam, sed ab hac nulli longius absunt, quam qui sibi maxime vindicant. Equidem malo publicanus esse mihi displicens, quam Pharisæus sic mihi placens, ut displiceam Deo.

AD CCXIV.

DE alia tribu. Id verto in annotationibus dun- *Heb.*
taxat, non in contextu, ad hunc modum: Alterius gentis participes sumus. Hic *Lens* ex auctoritate *Snida*, docet me φυλή anceps esse vocabulum ad tribum ac gentem, sed fugit illum, gentem etiam apud hos anceps esse. Nam ejusdem gentis dicuntur gentiles, hoc est, cognatione conjuncti. Hoc si scisset *Lens*, non appellasset meam interpretationem impiam. Et hic est ille formidabilis locus, quem jam non semel objecit in superioribus Annotationibus. Tales habet *Erasmus* præceptores, tales habet censores, & tamen non agit gratias, omnium qui vivunt ingratus.

AD CCXV.

Eod. **S**ERMO autem jurisjurandi. Quoniam Græcus sermo non carebat amphibologia, indicavi duplicem sensum, quorum neuter placet *Leo*, & novum inducit, volens sermonem positum pro re ipsa, sed hoc loco nihil erat opus Biblia Hebraica, quemadmodum ille loquitur, cum alioqui res belle habeat.

AD CCXVI.

Heb. viii. **S**I enim primum culpa vacasset. Cum sit ἀμεμπτός Græce, interpretor irreprehensibilis, sive de quo queri non possit, vel in quo nihil possit desiderari. *Leus* objicit *Chrysostomum*, qui interpretetur, si inculpabiles fecisset. Eam interpretationem ut non rejicio, ita non habet *Leus* cur meam rejiciat. Cur enim vereamur legem illam dicere reprehensibilem, cum ipse Deus dicat, dedi eis leges non bonas? Neque nescio quomodo sit hoc accipiendum. Sed quid hoc ad meum institutum? Postremo, an melius est, si culpa vacasset, quam si fuisset irreprehensibilis? Nam potest esse obnoxium reprehensioni, quod tamen culpa vacet.

AD CCXVII.

Heb. ix. **E**T sanctum seculare. Quoniam Græcis est κοινόν. Admonui rectius verti potuisse, sanctum mundanum. At *Leus* docet ex *Chrysostomo* seculare legendum, & ideo seculare dictum, quod omnibus licebat intrare, etiam gentibus. Quid ego audio? An seculare dicitur Latinis, ad quod omnibus patet aditus? Quid autem stultius, quam Græcæ vocis interpretationem ex Latine verso adducere? Non pudet *Leum* harum Annotationum? Non saltem illud vidit homo tam oculatus, quod ipse citat ex *Chrysostomo*, Non enim Judæi totus mundus? Quid dici potuit apertius? Gentes non admittebantur in Templum Judæorum, quia erat sanctum unius gentis. At *Christi* Templum patet omnibus qui sunt in mundo. Tam fœde toties labitur, qui censorio supercilio tam inclementer sævit in alienos lapsus, imo in benedicta. Quas sannas hinc adferret *Leus*, si quid in illum ejusmodi commississem?

AD CCXVIII.

Eod. **S**INE sanguinis effusione. Quod sequitur, quoniam salibi interpretatur de redimendis Angelis *Origenes*, admonui tribus duntaxat verbis, locum hunc in specie habere nonnihil *Origenicum*, non sentiens quod auctor aliquid *Origenicum* saperet. Hic *Leus* adfert interpretationem *Chrysostomi*, quæ mihi valde probatur, etiam si duriuscula est, si quis expendat ad sermonis faciem. Quo possit detorqueri nescio, certe hinc *Origenes* sumit occasionem erroris sui. Ut nobis non sapit *Origenicum* aliquid, ita illis sapuit, quibus fuit occasio labendi.

AD CCXIX.

Heb. x. **N**AM & vinculis. Indicaram Græcis esse, *vinculis meis*, τοῖς δεσμοῖς μου, atque ita legitur in *Aldino* Exemplari. *Leus* objicit *Chrysostomum*, sed Latine loquentem. Etiam si ex illo magis colligitur, quod legerit *vinculis*, quam *vinculis*. Certe *vinculis meis* legit & interpretatur *Theophylactus* Græce scribens.

AD CCXX.

Heb. xi. **F**IDES est substantia. Obiter taxaram hic glossema quoddam Jurisperitorum in titulo de sanct. Trinit. & fide cathol. in quo tumultuantur de hac definitione, & hac submota tanquam parum dialectica, aliam Scholasticam, &, ut ipsi vocant, magistralem inducunt, cum quod *Paulus* hic dicit, magis sit encomium fidei, quam definitio. Perinde ac si dicerem:

A Radix omnium malorum cupiditas, speciem quidem habet definitionis, at definitio non est, certe ad leges dialecticas. At *Leo* videtur esse definitio ad rationes topicas. Ostendat igitur genus, ostendat differentiam, cæteraque quæ Dialectici requirunt in legitima definitione. Quod si hæc definitio quadrat ad regulas dialecticas, quid venit in mentem illis, qui pro hac ceu parum dialectica subrogarunt aliam, ut ipsi vocant, magistralem? Porro me non multum tribuisse illi glossemati moderatius feret, qui norit in eodem legi, *symbolum dictum a syn*, quod est *simul*, & *bolus*, quod est *morsellus*, quia unusquisque Apostolorum suum morsellum, id est, partem suam apposuit. Ab his qui talia portenta mittunt in litteras, fas est, opinor, alicubi dissentire. At objicit *Hieronymum*, qui alicubi vocet definitionem, objicit *Augustinum*, nec illos insector, sed hos qui rem tam sophistice tractant. At negas esse definitionem, inquit. Nego, sed talem, qualem illi faciunt, de quibus proprie verba fiunt.

AD CCXXI.

SARA sterilis. Indico Græcis non addi *sterilis*. **Eod.** Quod dico verum est, nec habetur in exemplari *Aldino*, sed objicit *Chrysostomum*, qui & legat & interpretetur. Atqui secus habet res. Nam *Chrysostomus* legit ad hunc modum: Fide, inquit, & ipsa Sara virtutem ad suscipiendum semen, ad retinendum semen, susceptionis virtutem accepit, qua jam mortificata & sterilis. Quod adjicit, mortificata & sterilis, non ex contextu addidit, sed ex ipsa re. Apud *Theophylactum* in enarratione ne verbulo quidem sit mentio *sterilis*, sed tantum indicatur emphasis mulieris quæ fisa fit Deo, quod viri vix faciunt, etiam si contextus habet *sterilis*.

AD CCXXII.

D PLACERE Deo. Indico hoc loco Græcis non addi *Deo*, sed ex superioribus subaudiri. Mirum vero si *Chrysostomus* hoc interpretatur quod sensit is, qui scripsit hanc Epistolam. At non statim addendum in contextu, quod probabile sit sensitisse qui scripsit.

AD CCXXIII.

ACCEPERUNT mulieres de resurrectione mortuos suos. **Eod.** Cum is, qui scripsit hanc Epistolam, loquatur de matribus, quibus Prophetæ filios revocarunt ad vitam, duobus verbis noto quorundam recentiorum intempestivam disceptationem, qui ex hoc loco quærunt, an uxor cogenda sit ut maritum semel mortuum, ac mox vitæ redditum, cogatur recipere, præsertim si nuperit alteri, cum *Paulus* Epistolæ ad Romanos Cap. vii. scribens, uxorem solutam à jure viri posteaquam ille dormierit, non hoc egerit ut explicet difficultatem hujusmodi quæstionis, sed tantum ut adhibita collatione doceat, nobis nihil esse cum *Lege Mosaica*, posteaquam illa publicata *Christi* doctrina jam fuit antiquata, ac velut emortua. Hunc locum isti pertrahunt ad casum omnium rarissimum. *Paulus* hoc quod erat vulgati moris, traxit ad argumentum rei quam illic conabatur persuadere. Alioqui mulier cui datum erat repudium, an non erat soluta à jure viri prioris? Nam illic haud dubie sumit exemplum ex *Lege Mosaica*, præcedit enim, scientibus *Legem loquor*. Porro quod hic adducit *Leus*, *Paulum* de penula sua mandasse, deque rebus aliis, ut ipsi videtur, humilioribus, quid ad me pertinet? An qui anxius est tractat humilia? Si locarem tibi domum usque ad finem vitæ tuæ, & in syngraphis adjicerem, si contingeret te mortuum reviviscere, nihil juris tibi fore in rem locatam, nonne tibi viderer anxius in paciscendo? Sed quid, inquit, tandem responderes, si forte

forte fortuna tale quippiam usu veniret? Quid si cœlum ruat? Primum interpretarer, morbum fuisse, non mortem. Deinde consultarem quid esset respondendum, hunc certe *Pauli* locum non torquerem ad ejusmodi casum. Quod si hic locus, aut etiam alter, qui est in Epistola ad *Corinthios*, plane sensit id quod isti interpretantur, cur rem certam vocant in dubium? Verum hoc utcumque disputabile. Illud absurdum, & insignis inscitiae, quod adjecerim, *ne uxores virum semel defunctum cogantur recipere, idque ne pereat character illo indelebilis apud ipsos natus*. Hic floret *Lens*: *Primus*, inquit, *non imprimatur character in matrimonio, quod licebit discere a contentis tam saepe Theologis, qui hic tecum calumnia agere possunt, cum hoc illis obiciat, quod tota via pugnat cum eorum decretis*. Ut nusquam prætermittit *Lens* occasionem, Theologorum ordines in me concitandi, de quibus tamen hæcenus & sensi melius, & melius sum meritis, quam *Lens* ipse. Non probarem Theologos si omnes essent hujus similes, qui cum nihil docere possit, nusquam non jurgatur. Quid? an usquam dixi, in matrimonio characterem imprimi indelebilem? Sed ajo characterem commentum esse Theologorum, certe *Theomistarum*, qui fortassis hauerunt ex *Augustino* pugnantem cum *Donatistis*, qui hanc adferunt causam, cur matrimonium iterari possit, baptismus aut Sacerdotium non possit. Quæ causa si nulla est, an non perit illis suis character quem commenti sunt? Nec tamen hinc consequitur, in matrimonio characterem imprimi. An si mihi pereat *Lydia* regula, ad quam studeam explorare quid obliquum sit, quid rectum, ideo nihil erit rectum aut curvum?

AD CCXXIV.

HANC Annotationem addit extra numerum, quo plus conflaret invidiæ nobis. Hanc Epistolam diu non fuisse receptam à *Romanis* constat, aut certe *Pauli* nomine non fuisse receptam, quod in ea quædam essent, quæ juxta speciem sermonis viderentur non abhorre ab *Origenis* dogmatibus. *Lens* putat *Paulum* abstinuisse ab omni specie mala. Id an verum sit nescio, certe conatus est. Cæterum quid si vitium oculi sit in causa, ut species videatur esse mala, an ideo non poterit dici esse aliqua mali species? Sed durius est quod alibi dixi, *hic locus manifeste adimit spem relapsi*. In Caput sextum annotans, multis verbis explico sententiam catholicam ejus loci. Cur *Lens* non hoc etiam interpretatus est ad consimilem sensum? Illinc certe poterat perspicere, meo judicio non adimi spem relapsi, sed aliorum, qui locum illum perverse interpretarentur. Et tamen his verbis quoniam *senſeram* quosdam offensos, in posteriore Editione mutavi quod scripseram: *Si adimit*, inquit, *spem relapsi, quomodo dicis esse receptam ab Ecclesia, cum Ecclesia damnet, quod probat Epistola*? Epistolam recipit Ecclesia, perverſam interpretationem non recipit. Sicut *Chrysostomum* recipit Ecclesia, sed quod alicubi *Lens* interpretatur ex *Chrysostomo*, non recipit Ecclesia.

AD TITVM.

AD CCXXV.

ANTE tempora secularia. Hic *Lens*, *Chrysostomus*, inquit, *legit, secularia*; verum, sed Latine versus. At *Hieronymus* mecum legit æterna. Atque etiam interpretatur, nec libet interim arguari quid fuerit ante tempora æterna. Certe *Nazianzenus* in sermone plane æstat quod in rebus conditis vocatur *χρόνον*, id in rebus æternis vocari *αιώνα*.

AD CCXXVI.

SECUNDUM imperium. *Ἐπιταγήν*, ego malo *delegatio-* *dem.* *nem* quam *imperium*. *Chrysostomus*, inquit *Lens*, interpretatur *imperium*; verum, sed Latine loquens aliena Lingua. Cæterum quod interpretatur ille, pro me facit.

AD CCXXVII.

GRATIA & pax. Admonui Græcis omitti conjunctionem, *Lens* objicit suum *Chrysostomum*, aliena *dem.* Lingua loquentem. Sed quid *Hieronymus* legerit, incertum est, quid Græci legant, res ipsa indicat. Quanquam quid id habet momenti? Certe sic legitur in vetustissimo codice *Chrysostomi*, atque etiam in *Theophylactis*.

AD CCXXVIII.

RELIQUI te Creta. Cum Creta sit Insula, admonco *Ed.* nihilo Latinius dici, *reliqui te Creta*, quam si quis *dem.* dicat, *reliqui Hispania*, pro eo quod erat, in Hispania. At *Lens*, *Hieronymus*, inquit, *sic legit*. Legit, sed vulgatam sequutus interpretationem. An ideo mihi non licebit privatim Latine dicere, præsertim cum Græce non sit Creta, sed in Creta.

AD CCXXIX.

PER civitates, καὶ πόλιν. Admonui ad verbum *Ed.* *sonare, per civitatem*, non quod ita verti velim. Nam *dem.* addo, *id est, in singulis civitatibus*. Et in contextu verto *oppidatim*. Quid igitur est quod annotat *Lens*, nisi quod studuit explere numerum suum?

AD CCXXX.

SUBDITOS esse. Submonui distinctionem hujus loci *Tit.* *diversam* esse ab ea, quam *Hieronymus* indicat fuisse *dem.* in suæ tempestatis Exemplaribus. Hic *Lens* ceu grave telum nactus, miratur nos fidere Græcis codicibus, ob hypostigmen, aliter nunc positam, quam olim fuerit in *Hieronymi* codicibus. O series Annotationes!

AD CCXXXI.

SALVATORIS. Admonui Græcis esse non *σωτήρ*, sed *Ed.* *σωτήριος*, id est, *salutaris*, sive *salutifera*. Atque ita *dem.* sane legimus etiam in Editione *Aldina*. Hinc rursus *Lens* vociferatur, Græcorum codices esse depravatos, & nostros hoc certe loco esse emendatiores. Pingat ita esse, quid tum postea? Et tamen quod asseverat incertum est. Postremo cum sensus sit idem, quid refert utrum legas? Porro quod ait legere *Chrysostomum* quemadmodum nos legimus, reclamant vetusti codices Græci, in quibus non solum legit *σωτήριος*, verum etiam interpretatur, si quis attentius expendat. Certe *Theophylactus* legit, addito etiam articulo, *ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις*.

AD CCXXXII.

ET humanitas. Quoniam Græca vox *φιλανθρωπία* *Tit.* *obstabat*, quo minus hic sermo posset accipi de humana natura *Christi*, admonui lectorem, ne cum recentioribus quibusdam erraret. Addo de patre *Jesu* dictum. *Lens* vult ad totam Trinitatem pertinere. Sed ni de Patre intelligas, qui cohæret quod sequitur, *per Jesum Christum Salvatorem nostrum*, nisi sic placebit ordinare sermonem, *Servator Jesus effudit in nos abunde Spiritum per Jesum Christum*. Certe de Patre interpretatur *Ambrosius*, aliquanto gravior auctor, opinor, quam sit *Lens*: nec hic solus interpretatur de Patre, etiam si solus mihi debebat esse satis *Ambrosius* adversus hujusmodi sycphantiam: interpretatur & *Hieronymus* indicans hoc loco designari totam Triadem. Sed præstabit, opinor, ipsa *Hieronymi* verba sub-

subscribere: *Diligentius, inquit, attendamus, & inveniemus in presenti Capitulo manifestissimam Trinitatem. Benignitas quippe & clementia Salvatoris nostri Dei altioris non quam Dei Patris, per lavacrum regenerationis & renovationem Spiritus Sancti, quam effudit super nos abunde per Jesum Salvatorem nostrum.* Neque tamen affirmavi quod adducit *Leus*, sed modestissime adjeci, his verbis, *Et quod Deum servatorem vocat, magis ad Patrem referendum videtur, quam ad Filium.* Et tamen hæc recenset *Leus* inter ea, quæ non mutarim homo pertinax & indocilis. Quis non admiretur hujus hominis insignem petulantiam, qui non consultis tantis interpretibus, repente profilit ad calumniandum quod non intelligit? Et hic est ille mirabilis Annotator, qui per litteras gloriatus est apud amicos, nihil in opere meo futurum fuisse, quod vel *Momus* reprehenderet, si ipsius Annotationibus paruissem. Addit rursus nonnihil de articulo: *Et si de Patre, inquit, loquitur, ubi est articulus unus, cum sine articulo dicatur Græce sic, & οὐτως & ἑμὴν Θεῶν*, aut quasi non præcesserit hic articulus, aut quasi non aliqua de causa possit omitti articulus, aut quasi quoties additur, necesse sit Patris personam intelligi. Rogat me *Leus* ubi sit articulus, ego justius illum rogarim, ubi fuerit mens ipsius cum hæc scriberet.

AD CCXXXIII.

Eod. **H**as Annotationes fuisse *Leo* suppeditatas ab aliis, posteaquam adornasset jam opus suum ad edendum, vel hoc est argumento, quod non habent suum locum. Quoniam vulgo nihil aliud sonat *hæreticus* quam male sentientem de dogmatibus fidei, visum est admonere, *Paulum* illic non proprie loqui de hoc hominum genere, sed in universum de contentiosis & factiosis. Porro quod adscripseram, *hæreticum appellat, non qui dissentiat à conclusionibus magistrorum nostrorum, sed factiosum*, *Leus* illico arrepta ansa conatur Theologorum ordinem in me concitare, mira facundia declamans, prorsus hæreticum esse quicunque dissentit à dogmatibus illorum, modo hi probe munere suo fungantur in his quæ ad fidem & mores spectant. Nec enim per alios statui de iis, quæ ad fidei negotium pertinent. Quibus si detrahatur decernendi auctoritas, quid sit impium, quid sit hæreticum, nulli supererunt, quibus hoc negotii committatur, cum Pontifices nihil absque illis pronuntient. Siquidem Ecclesiam nihil reprobare aut approbare sine judicio. Id judicium nulli superesse, præter magistros nostros. Pontifices, inquit, auctoritate decernunt, hi judicio. Quod ni præcesserit auctoritatem, manca plane est & inutilis. In hoc sermone dum *Leus* impense Theologis adulatur odio mei, Pontifices, hoc est, Episcopos afficit contumelia, quibus ita tribuit auctoritatem, ut judicium detrahat. An Episcopis nullum est judicium in negotio fidei, etiam si non sint magistri nostri? Dicit horum auctoritatem esse mancā, ni præcesserit judicium magistrorum nostrorum, quasi soleant de pietatis ac fidei negotiis illi perperam judicare, aut quasi non possint etiam Theologiæ Professores judicare perperam. Quis autem adimit Theologis auctoritatem judicandi? Aut quis ab illis dissentit, ubi probe funguntur munere suo? Sed quis isthuc judicabit, an probe suo fungantur munere? Nimirum subinducat hic *Leus*, quod aliquoties non funguntur probe suo munere, & opinor, idem arbitratur usu venire nonnullis Theologis, quod magno nostro malo experimur in Medicis. Multum honoris debetur doctis ac fidis Medicis. Sed quid præmii debetur his, quorum multo maxima pars est, qui compendii famæque gratia passim jugulant homines? quidam etiam inscitia. Nec ulli magis affectant haberi Medici, quam qui minime sunt. Non dubito quin *Leus* sibi videatur eximie Theologus, alioqui non tanto supercilio mihi impingeret colaphos, neque tanta auctoritate pronuntiaret hæreses. Et tamen ipsa res docet, illum vix idoneum esse, qui se profiteatur Theologiæ candidatum. Itaque

A qua fronte sic passim pronuntiat *Leus*, cui nec auctoritas adest, eo quod non sit Episcopus: nec judicium, cum non sit Theologus? Nec ego tamen loquutus sum de quibusvis conclusionibus Theologorum, quas *Leus* vertit in dogmata, nusquam ingeniosior quam ad calumniam ac seditionem, sed in genere dixi, sentiens, non continuo hæreticum esse, qui ab aliquorum Theologorum placitis dissentiat, quandoquidem nec ipsi inter se consentiunt in multis. Et sunt quædam illorum conclusiones (ut vocant) quæ non pertinent ad negotium fidei catholicæ. Postremo Theologorum docere magis est, quam decernere. Alioqui cum in omni fere mortalium genere major pars vincat meliorem, si semel hoc illis permittitur ut cogant tantum, non etiam doceant, periculum est ne cogamur pro optimis sequi pessima. Quod si doctrina *Christi* tantum esset violenta, nec admisceret quæ consentiant cum naturæ sensu, quæ vim veri genuinam præ se ferant, fortasse nec *Christo* crederemus, cui nunc credimus maxime. Ego doctis, gravibus, sobriis ac piis Theologis plus tribuo, quam ipse *Leus*, ausim id quamlibet sancte dejerare, & recentiores veneror, alioqui non consulturus illos tam diligenter in Novo Testamento. Nec ideo sum illis iniquior, quod in ea palæstra, in qua potissimum exercentur illi, non perinde valeam, non quod existimem mihi defuturum omnino fuisse ingenium, sed quod alio me fatorum vis deflexerit. Sed tamen quorundam ingenium, mores, judicium, eruditionem, ita sum expertus, ut nihilo magis mihi displiceam, si sim illis hæreticus: etiamsi juxta *Pauli* consilium, placere cupiam omnibus, siquidem fieri possit. Jam ut integritas fidei nostræ modis omnibus tenenda est mordicus, ita fortassis expediret, non quævis placita Theologorum aut Scholasticorum odiose pertrahere ad fidei causam. Et ea maxime deberent nobis esse cordi, quæ vitam nostram forment ad *Christi* regulam. Nunc nescio quo pacto nulla magis urgemus, quam quæ faciunt ad quæstum ac tyrannidem. De quibusdam Theologis loquor, non de toto ordine. Nam in hoc scio sanissimo cuique vehementer improbari quorundam stolidos ac seditiosos tumultus. Etenim quemadmodum scelerosi, quibus pacatis rebus humanis male est, bellum optant: ita illi turbare cupiunt tranquillitatem Reipublicæ Christianæ, quod ita magis expediat ipsorum compendiis. Verum ut finiam, rejicit *Leus* quod dixerim, hic *Paulo* dici hæreticum, qui factiosus sit: *at factiosus, inquit, esse potest, qui non sit hæreticus.* Verum est Latine, at Græce idem est *factio*, & *hæresis*, nisi quod *hæresis* magis sonet in bonam partem. An ideo hæreticus non est factiosus, quia est adversarius veritatis? Sed tamen factiosus esse potest, qui tumultuose contendat de rebus ad fidem non pertinentibus, quemadmodum illi qui pro doctrina Evangelica inculcabant fabulas *Judaicas*, & genealogias: nam de his agit *Paulus*. Veluti si quis nunc seditiose contendat caput *Anna*, quod visitur *Dura*, non esse matris Virginis *Maria*, sed alterius cujusdam fœminæ. Hac ex re *Paulus* nollet suscitari procellas ac turbas. Postremo quod hic in genere dixeram bono sensu, sic in Editione posteriore explico, ut ne quis possit offendi.

AD PHILEMONEM.

AD CCXXXIV.

F **D**ONARI me vobis. Cum sensus sit idem, tamen admonui, Græcis esse *χαρισθῆναι*, id est, *donabor*. Sic habet & Editio *Aldina*, sic legit *Theophylactus*, & ad eum modum legit *Ambrosius*. Si *Chrysostomus*, aut *Hieronymus* legit *χαρισθῆναι*, quid tum postea? Et tamen incertum quid illi legerint.

EPI-

EPISTOLA JACOBI.

AD CXXXV.

Jacobi
11.

SVPICOR & hanc Annotationem esse alienam. Sit hoc somnium animi mei, si tu dissentis lector. Mihi vel illud est argumento, quod cum habeat causam non omnino malam, tamen non intonat convitiis, quod solet etiam in causa pessima. Quod nos legimus, ostende mihi fidem sine operibus, ostendi Græcis esse ex operibus. Admoneo juxta nostram lectionem non satis constare sensum. Sed ne sim prolixior, rem tribus verbis expediam. Quod *Leus* admonet fingi personam, qui ex adverso respondeat, vel ipse *Jacobus* demonstrat, cum ait: *Sed dicet quis.* Verum ego paulo aliter ordino dialogum, quam *Leus*. Nam si sermonem hunc, *Tu fidem habes*, tribuamus illi quem redarguit *Jacobus*, qui consistit ut is sibi arroget opera, qui putat absque operibus sufficere fidem? Aut qui convenit ut Apostolus jubeat exhiberi fidem absque factis, qui docet non consistere fidem sine factis? Proinde mihi videtur hic esse sensus: Erant qui putabant alterum sufficere, *Jacobus* vult utrumque conjungi. Itaque sub persona secunda facit aliquem alteri loquentem: *Tu fidem habes, satis sit tibi.* Ego opera habeo, & id mihi satis est absque fide. Hoc colloquium interpellat *Jacobus*. Imo neutri sufficit ad salutem quod habet. Sed tu qui fidem jactas, doce factis ipsis tibi fidem esse, quæ certe res otiosa non est. Et ego factis ipsis declarabo mihi neutrum deesse. Sed ad hanc sententiam, inquit, non quadrat Latina lectio; verum. Et ob id admonui Græcæ lectionis. Vides, lector, quæ *Leus* tot verbis disputat, nihil ad rem pertinere, quippe cum non intellexerit quid mihi voluerim.

AD CCXXXVI.

Jacobi
12.

SI Dominus voluerit. Cum indicassem Græcam lectionem à nostra diversam, adjunxeram, *Sed hand scio, an Græca hoc loco sint depravata.* Subjicit *Leus*, *Idem dixisses saepe antea.* Quid autem si dixissem, quemadmodum & dixi? Colligit *Leus*, non esse fidendum Græcis codicibus. Ego vicissim colligam, nec Latinis fidendum, de quibus hoc subinde fateamur oportet. At quid facerem in consensu codicum, quando sic habet & *Aldina* Editio? Nihil autem erit incommodi si legamus hunc in modum, sublata unica conjunctione, *ἐάν ὁ Κύριος θελήσῃ καὶ ζήσωμεν ποιήσομεν τὸτο*, id est, si Dominus voluerit, & vixerimus, faciemus hoc.

PETRI PRIMA.

AD CCXXXVII.

1. Pet. 1.

IN quem desiderant. Cum sit constanter à, indico videri depravatum in nostris libris, pro in qua, in quem: nam *Petrus* sentire de magnificis illis promissis, quæ olim prædicta per Prophetam, postea mundo sint exhibita per Euangelicam lucem, modis omnibus ejusmodi, ut ipsis etiam Angelis præbeant admirabile jucundumque spectaculum. Qui mutavit *qua* in *quem*, videtur ad Spiritum retulisse, qui præcessit. At nego mirum esse, si Angeli cupide speculantur Spiritum Sanctum. Sed his verbis *Petrus* effert majestatem Euangelii, quam Angeli quoque venerentur, gratulantes humano generi tam admirabili consilio redempto. Unde canunt, *Gloria in excelsis Deo.* Hic quid est, optime lector, quod reprehendi mereatur? At vide quam multa reperit *Leus*: *Primum*, inquit, fieri potest, ut hic quoque Græci codices sint depravati. Ut fieri possit, non est verisimile in tanto consensu, præsertim commodiore sententia, etiam si *Leo* secus videtur, vel ob hoc ut à me dissentiat. Deinde non narrat, inquit, *Petrus* pro re mira

A quod Angeli desiderant prospicere. Si hoc adducit ad exaggerandum majestatem Euangelii, nonne refert ut rem miram? Idem, inquit, possis dicere si referatur ad Christum, ut cum semper contemplati sunt Angeli. Hoc mysterium incarnationis, crucis, resurrectionis, redempti generis humani diu desiderarant Angeli videre, quod tum cupide cernebant. Et si referatur ad Christum natum, crucifixum, resuscitatum, adscendentem, mittentem Spiritum, plane mirum erat. Et idem est sensus quem ego adduco, non diversus ab eo quem ex Veterum commentariis adducit *Beda*. Sed in sermonis ordine scrupulus est, cum explico. Addit *Leus*, *Quid si non sit mirum, non propterea non erit verum? Sic multa feceris falsa in sacris Litteris.* Quod responsum hic merebatur *Lei* protervitas? An dixi non esse verum, quod Angeli cupiunt intueri Spiritum Sanctum? An ideo non est verum, si indico *Petrus* aliud hoc loco dixisse? An inducit falsitatem sacris Litteris, si quis ex vera lectione ostendit sensum qui *Leo* non placet? Nec his contentus, arrodit quod pro *διὰ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐλευθερίας*, quo sermo dilucidior esset, verterim, *qui vobis prædicaverunt Evangelium.* Nihil erat opus, inquit, periphrasi. Quid ego audio? An ne tum quidem cum id suadet utilitas? Sed turbat, inquit, ordinem sermonis. *Leo* turbat, at aliis non turbat. Nam, in qua, refertur ad ea quæ præcesserunt, hæc quæ nunc annuntiata sunt vobis, & alia item quæ sequuntur. Vides ut ad calumniandum est ingeniosus ac diligens.

AD CCXXXVIII.

HONOREM impartientes. Ex auctoritate divi Hieronymi demonstram, hic *Petrus* agere de temperando nonnunquam à coitu uxoris, quo magis vacetur sacris precationibus, & atrocius aliquanto fortasse quam par est rejecio commentum *Lyrani*, qui locum hunc interpretatur, quasi *Petrus* monuerit maritos, ut uxoribus prospiciant de victu & vestitu honesto secundum statum & facultates suas. Si *Lyranus* interpretatus fuisset generaliter de subsidio, quo sublevandæ sint uxores, non perinde displicuisset illius commentum. Nunc id quod est infimum solum attigit. Quis autem maritus solet uxorem famelicam ac nudam relinquere? Hic primum *Leus* magna libertate rejicit interpretationem *Hieronymianam*, quod soleat & alias torquere Litteras sacras adversus hæreticos. Sed interrim mihi videtur *Leus* oblitus, quod alibi me tam inclementer acceperit, qui dixerim, orthodoxos nonnunquam id facere, quod hic affirmat subinde facere *Hieronymum*, videlicet *ὀρθοδόξοις*. Quid dicent hæretici cum hæc audient? quas gratias ageret *Leo* *Jovinianus*, *Helvidius*, *Vigilantius* & *Pelagius*? Sed hæc utcunque habent, quod sequitur non potui sine risu legere, quantumvis atrociter ille incessat: Somniat enim *Leus*, quod *Petrus* dixit *vasculo infirmiori*, me interpretari de pudendo membro muliebri. Quis hoc non rideat? Et vide quibus convitiis hic accipit me censor meus: *Nescio*, inquit, quid possit ineptius dici, quam ut hic sermo referatur ad pudendum vasculum muliebri. Sed unde somnium hoc *Leo* venit in mentem? Nunquid istiusmodi quippiam colligitur ex verbis meis? An quia coitus fit mentio? Ut coitus non sit absque membro illo, ita non statim qui de coitu loquitur membrum hoc nominat. Deinde magna cum auctoritate docet me, vasculum infirmius hic appellari foeminam ipsam, non membrum pudendum: *Nescis*, inquit, *Paulum* nos vocare *vasa fictilia*. Ac mox: Ergo, inquit, ita interpretare infirmius vasculum, quo contra possis opponere firminus vasculum. Hoc sane nos docuit *Leus*. Sed absurdus est etiam quod subdit: *Sed nec dices*, inquit, *Petrus* prohibere omnem corporum communionem inter conjuges. Nam *Paulus* tunc reclamabit dicens: *Revertimini in idipsum*. Quis hoc adscriberet *Petro*? At hoc, inquit, sequitur ad tuam interpretationem, cum etiam sanctissimo coitu inquinetur vasculum muliebri, vasculum, inquam, pudendum, addo & totum corpus.

Tom. IX.

Q

Cur

Cur *Leus* hanc interpretationem, meam vocat potius quam *Hieronymianam*? Quin cum illo rixatur potius quam mecum? Ad hæc, sub cuius tandem persona hæc dicit, inquinari totum corpus uxoris etiam sanctissimo coitu? Sub mea? Nihil unquam tale dixi. Sub sua? Ubi est igitur, quod alias sic tuetur, nec in membro nec in coitu quicquam esse turpe? Sed pergit doctor meus, ex ipso sermonis contextu demonstrans, prorsus insanum esse quod interpretatur *Hieronymus*. Quid dicemus, inquit, impatientes honorem fœmineis meritis, ut non inquinentur libidine, tanquam coheredibus gratia Dei? Ita *Leus*. Quid dicturi sint qui hæc legent nescio, verum divino multos dicturos, cum qui hæc scripsit non caruisse febri. Sed hunc locum quo cœpit impetu prosequitur. Quid fœdus, quid insulsus hac interpretatione? Sunt fœminei meriti coheredes gratia Dei? Hæc *Leus*. Quid si quis legens, nos à Paulo dici coheredes Christi, crederet pronomen, nos, significare cucurbitas, an ideo essent coheredes Christi cucurbitæ? quos tumultus hic ciet ex sua ipsius inscitia? Nec illi satis fuit rem tam pene dixerim insanam semel effutisse, iterum atque iterum inculcat. Quod si libuit illi ad hunc arguari modum, cur non cavillatur & illud, cum de membro pudendo, juxta *Leum*, loquatur *Petrus*, magis dicendum fuisse *coheredes*, quam *coheredes*. Cætera, quæ congerit, non admodum ad me pertinent. Sed ne *Hieronymum* omnino relinquamus indefensum, audi, lector, quemadmodum inter se cohæreat hic locus: Præceperat *Petrus* ut & uxores obtemperarent maritis, tanquam dominis. Rursus maritos admonet ut accommodent se suis uxoribus, vasculis infirmioribus, utpote propensioribus ad ea quæ sunt carnis, ac magis obnoxiiis animi cupiditatibus, sed accommodent secundum scientiam, hoc est, cum iudicio, non per omnia obsecundantes illarum affectibus, quemadmodum fecit *Adam*: neque sinant illas intemperanter fervire voluptati corporis, quin potius assuefaciant, ut ea quæ sunt animi sectentur, & rebus honestioribus ac sacratoribus vacent: neque putent, uxorum non esse alium usum quam ad coitum, cum sint coheredes gratiæ vitæ. Itaque æquum esse, ut quando vocatæ sunt ad idem præmium, paribus etiam studiis cum maritis contendat ad ea quæ sunt pietatis. Christianorum sacra sunt puræ preces ad Deum: has oportet à puris, à vigilantibus, à castis frequenter immolari Christo. Proinde frequenter, & si fieri potest, in totum, à coitu temperandum. Impedit enim luxus corporis sanctas preces. Ecce concinnavi tibi totum hunc locum juxta *Hieronymi* sententiam. Neque transilii quicquam quod mihi objecerat *Leus*. Quid hic absurdum? Quid insulsum? Quid fœdum? Ubi cætera quæ modo detonabat *Leus*? Cæterum quid hoc loco sentiam de *Hieronymi* interpretatione, mihi necesse non est pronuntiare: sat habeo rejecisse *Lei* convitia, quibus tamen magis impetit *Hieronymum* quam me. Siquidem ille tantus est auctor, ut convitiis incessendus non sit si quis eum sequatur, vel errantem.

AD CCXXXIX.

Eodem. **M**ORTIFICATOS quidem carne. Ostenderam à Librariis vitiatum, mortificatos & vivificatos, pro mortificatus, & vivificatus. In hoc cum consentiant Græcorum codices, cum ipsa sententia suadeat ita legendum, cum ita citet *Hieronymus* in *Esaia* Cap. LIV. Item *Augustinus* Epistola xc. ad *Euodium*. Rursus Sermonem de verbis Apostoli XIV. palam interpretans etiam hoc de Christo dictum esse, quod mortificatus sit & vivificatus, dubium videri non potest quin nostri libri sint vitiati. Nec *Leus* inficiabitur, opinor, etiam si nonnihil dubitat an mendo vacet meus codex, quasi nusquam hoc legatur nisi in meo codice. Deinde videndum an varient Græcorum Exemplaria. Videat hoc *Leus*, mihi tot argumentorum consensus satis est. Et *Leo* satis esse deberet nisi tam libenter à me dissentiret, ut malit sentire perperam, quam mecum sentire recte.

A Sed illud male habet hominem quod adjeceram, *Jam vero quorsum attinet hoc loco recensere, qua somnient in hanc sententiam, qui Græce nesciunt: & id tantum sequuntur, non quod scripsit Petrus, sed quod depravavit Librarius? Possem ad singula convitiis incessere nimis arrogantem istorum inscitiam, qui de his quæ citra Linguarum peritiam ne legi quidem emendate possunt, velut ex oraculo pronuntiant quicquid somniant.* Hic primo loco *Leus* objicit mihi miram quandam inconstantiam: *Miror, inquit, quid sit quod tam varius es, nullo gradu sistis, mutas stationem, nihil non facis quo carpere possis quosdam interpretes.* Imo *Leus* sibi nimium constat, ubique sui similis, nihil non faciens quo calumniatur *Erasmus*. Sed audi, lector, novam inconstantiam. In prioris ad *Timotheum* Epist. Cap. III. dissentio à *Valla*, qui offensus sit quod mysterium diceretur assumptum. Rogo cur non magis offendatur, quod Christus dicatur justificatus. Siquidem in speciem & prima fronte absurdius esse posterius hoc. Nam justificatus dicitur vulgo qui ex injusto factus sit justus. Ibi, inquit, gravatim pateris dici Deum justificatum, hic prorsus contendis ut sic dicatur. Nec ibi patior gravatim, sed *Vallam* refellens, objicio similem sermonis speciem, cum illum offendisset sermonis facies. Nec hic contendendo, idem esse dicendum. An idem est dicere, *Christum mortificatum & vivificatum*, quod dicere *justificatum*? An non est mortuus Christus? An non revixit? Sed *Christus* nec secundum humanam naturam unquam fuit expers justitiæ. Habes bellum hujus rixæ exordium, *Laceras*, inquit, *miseros interpretes, id quod nunquam non facis.* Hoc mendacio quid apertius? Quoties eos cito cum honoris præfatione, etiam recentiores, sanctum *Thomam*, *Lyraum*, à quibus licet aliquoties dissentiam, tamen ad plurima conniveo. Negat *Leus* idem facere *Hieronymum* & *Augustinum*, quos tamen videar imitari. Nec mirum, illi non viderunt talia glossemata, qualia nos hodie legimus, fortassis atrociora dicturi, si tales id temporis tractassent sacras Litteras. Quanquam ne id quidem verum est quod ait *Leus*. *Hieronymus* an non odiosius tractat *Ruffinum*, quam ego quenquam interpretum recentiorum? An obscurum est quid pronuntiarit de commentariis *Ambrosii*? Quid de ingenio doctrinaque *Augustini*? An non palam taxat *Hilarium* ut Græce tenuiter peritum, & tamen Græcorum stolulis venditantem sese? Ne quid interim commemorem de *Jovinianis*, *Vigilantiis*, atque *Helvidiis*. Quanquam hic nullum interpretem taxo nominatim, sed tantum in genere quosdam *Lei* similes attingo, qui freti Scriptura quam offendunt, neque consulunt antiquos interpretes, neque Græcos codices, sed veluti re comperta pro oraculo volunt haberi, quod somniant, quando nulli plus tribuunt sibi, nulli pertinacius sua tuentur, quam qui nullo sunt iudicio. An hujusmodi glossematum non plena sunt omnia? An non passim labuntur, etiam ob Latinæ Linguae inscitiam? Quid autem mirum hoc aliis usu venisse: cum id toties usu venerit in hoc libello *Leo*? At *Leus* negat esse crimen, si interpretes vitiata lectione deceptus, secus interpretetur quam oportet, modo citra damnum ullum veritatis catholicæ. Verum si id passim ignoremus interpreti, an existimamus nullum esse damnum veritatis catholicæ? Quid autem appellat crimen? An commissum capite puniendum? Ego nusquam appello crimen, sed lapsum insignem ac pudendum. Post hæc exspatiatur in locum communem, patrocians iis qui Græci sermonis ignari, jam annis aliquot tractant sacras Litteras, quibus ita patrocinator, ut laudandos dicat qui pro sua tenuitate quod potuerunt miserint in gazophylacium, nimirum pejus sentiens de *S. Thoma*, de *Bonaventura*, de *Lyra*, quam ego sentio. Verum ut multa transiliam, ne te, lector, onerem, operæ pretium est audire quo me telo premat & urgeat: *Si hoc crimen, inquit, putas, quod cum Græce nesciant audeant interpretari, quo pacto tu effugies, qui Evangelium Matthæi Græce versus ex Hebraico, iidem*

& Epistolam ad Hebræos Latine interpretaris, cum tamen Hebraice nescias? Ut demus hæc Hebraice scripta, cum ego diversum suspicer, videlicet effugiam eadem rima, qua effugerat Origenes, Chrysostomus, & Hieronymus? Cur enim nos non excuset necessitas? Nemo vidit Evangelium Matthæi scriptum Hebraice. Nemo Epistolam ad Hebræos. Quid superest, nisi ut ex proxima lacuna hauriamus, quando fontis ipsius non est copia, ac ne spes quidem ulla. Alioqui cum quæ scribunt & cæteri Evangelistæ Græce, dicta sint à Christo Hebraice, fortassis sunt quæ minus percipiuntur ex Lingua Græca. Quanquam ego non sic interpretor Evangelium Matthæi, ut interpretatur Hugo Carrensis, aut alii qui scribunt commentarios. Postremo in sua culpa mihi ignoscet Lens, opinor, qui non veritus est apud Franciscanos interpretari Evangelium Matthæi, & docere quod nunquam didicit. Porro quæ decantat hic Lens de admirabili simplicitate interpretum, de sanctimonia, de studio, de fructu, de candore, quod nunquam inter se dissentiant, quod neminem taxent, quod nusquam à rectitudine fidei exorbitent, quis non videt quam absit à vero? Quam ingens pugna inter Thomistas & Scotistas, inter nominales & reales. An nusquam notatus est Thomas, nusquam Scotus, nusquam Occam? O felices interpretes, quibus talis gloriæ suæ præco contigerit! Jam hanc disputationem non reliquit nisi relicto aculeo. Adde, inquit, non obsuisse forte Ecclesia quod Græce nescirent, cum quosdam videam præ gloria Græcanici sermonis, multa sibi sumere in fidei potius detrimentum, quam adjumentum. Ego mihi quam minimum sumo, cum Lens etiam Græce imperitus sibi tantumumat in Græca Lingua, magno videlicet Ecclesiæ præsidio. Sed huic veneno mellis addit non-nihil. Nec tamen, inquit, dissuadeo Græca Exemplaria consuli, si quis tamen id pie ac sobrie faciat, captivato intellectu in obsequium fidei. Quid, an nullus ausurus erat consulere Græcorum Exemplaria, si Lens hoc dissuasisset? Et quid tandem periculi, si quis faciat quod & fecerunt tot eximii Patres, & nobis faciendum censerunt?

EPISTOLA JVDÆ.

AD CCXL.

VONIAM visus est sibi belle ac dextre rem gessisse in, soli sapienti Deo, renovat hic triumphum, cum illic non intellexerit quid dixerim. Antea puto satis explosum, inquit, sed & hoc loco magis exploditur. Quid hic magis exploditur? ὁ ὅς ἐστι additum apud Græcos? Id libri testantur, cum nostri codices habcant, soli Deo. Sed non est additum adversus Arrianos. Nec id assevero, quin potius conjecturam meam adfero.

APOCALYPSIS.

AD CCXLI.

Apoc.
1.

MITTENS per Angelum. Admonui & alias, verbum hoc ἀγγελος sic esse mitti ut mittuntur legati cum mandatis. Ut mittens Herodes amputavit caput Joannis. Proinde cum hic dicat ἀγγελος δι' ἁγγέλων, admonéo lectorem, esse aliquid subaudiendum, missa mandato per Angelum. Id Lens non negat, interpretans missa revelatione. Quid igitur hic putavit annotandum? Nam collaudor ab eo, quod nihil mutarim in contextu. Videlicet ingens periculum esse subindicat, si id factum esset.

AD CCXLII.

Eodem. EGO sum alpha & ω, cum Græce sit τὸ α καὶ τὸ ω, Lens ratiocinatur Filium hic absolute dici principium, nimis libenter philosophans in Græcis articulis, de quibus nihil intelligit. Quis enim nescit, apud

Græcos quoties ipsum elementum significatur, articulum apponi? Quod idem fit, quoties ipsa vox, non res denotatur, veluti si dicas, ὁ θεός Græcis dicitur ὁ θεὸς ὁ ἀναίσχηναι. Sed hinc deflectens Lens, ad Arrianos demigrat, hos ait ex addito articulo colligere, solum Patrem esse vere Deum, cum Filio non addatur. Id nec verum est, nec ab Arrianis unquam est somnium, sed ipsius Lei somnium est. Et quæ antea de his rebus dixerat, declaravimus esse tricas apinasque.

AD CCXLIII.

QVONIAM Græcis nunquam magnopere placuit liber Apocalypseos, rarus habetur apud illos. Itaque cum cuperemus nihil abesse nostræ Editioni, ægre extorsimus ab inclyto viro Joanne Capnione vetustissimum codicem, commentarios habentem in hoc opus. Ex eo contextus verba describenda curavimus. In calce vero scribarum incuria deerant hæc: *Et si quis diminuerit de verbis libri prophetia hujus, auferet Deus partem ejus de libro vite, & de civitate sancta, & de his quæ scripta sunt in libro isto.* Sensimus autem scribam per eam occasionem errasse, quod cum bis ponatur in libro isto, ille ad posterius oculos deflexerit, relictis quæ sunt in medio. Siquidem ad nullum lapidem frequentius impingunt Librarii. Dubium non erat quin essent omissa, & erant perpauca. Proinde nos ne hiaret lacuna, ex nostris Latinis supplevimus Græca. Quod ipsum tamen nolimus latere lectorem, falsi in Annotationibus quid à nobis esset factum: ut si quid dissiderent verba nostra ab his quæ posuisset auctor hujus operis, lector nactus Exemplar restitueret. Vides quam nullius momenti sit quod ἐκτελεσθῇ Lens. Et tamen hoc ipsum non eramus ausuri in Evangelis, quod hic fecimus, ac ne in Epistolis quidem Apostolicis. Hujus libri sermo simplicissimus est, & argumentum fere historicum, ne quid dicam de auctore olim incerto, Postremo locus hic coronis tantum est operis. Atque hic Lens ceu campum eximium nactus latissime exspatiatur, perinde declamans ac si passim Græca restituissem ad Latina, ac si quicquid in Græcis codicibus reperissem, ad id protinus nostra rasissem, ac si quicquid vertimus à Græcis illico fugillet nostram lectionem, cum ego sic verterim Græca, ut judicium lectori faciam liberum, imo ut ipse nonnunquam nostra præferam: nec aliter velim credi Græcis voluminibus, nisi cum aut res per se est evidens, aut consentiunt vetusti Latinorum codices, aut adstipulantur utriusque Linguae probati interpretes. Hæc cum toties inculcarim, tamen Lens ad hæc omnia surdus suam canit cantilenam, urgens me ridiculis dilemmatis: *Si Græca, inquit, bene habent, cur emendantur? Sin male, cur tantopere tibi placet secundum ea nostra mutare, rejicere, damnare?* Os impudens. Ubi corrigo Græca quæ bene habent? Aut ubi rejicio nostra tantum ex Græcorum lectione, si nihil accedat argumentorum? An quod tria verba semel adjeci, quæ certum erat abesse, idcirco corrigo Græcos codices? Addit alterum dilemma non minus bellum: *Latini si bene habent, cur emendantur ad Græcam fidem? Si male, cur ad eorum fidem Græcis addis?* Uterque syllogismus imaginatur, Latinos aut Græcos codices non esse depravatos, nisi toti sint depravati; nec emendatos, si quicquam mendæ refederit. Ubi castigantur à nobis Latina cum bene habent? Aut quid vetat libro fidere cum caret vitio, etiamsi alias non abest omnino mendum? An ideo pictor non debet à formoso corpore sumere exemplar, quod alicubi verrucam aut nævum habet? Quid si eodem dilemmate colligam nullum omnino librum esse castigandum, aut certe non legendum? Si bene habet, cur emendatur? Si male, cur legitur, cur illi fiditur? *Sin Græci,* inquit, *codices egent adminiculo Latinorum, Latini Græcorum, erunt utrique pari conditione. Manebit igitur Græcis sua lectio, nobis nostra.* Quid? an non manet nobis nostra lectio cum ipsis etiam mendis, totoque, quod ajunt, pulvere? An ideo sublata est no-

bis nostra lectio, quod mea versione declararim Græci sermonis ignaris, quid Græci legant? Deinde quid quaeso mentis habent illa quæ subjicit *Leus*? *Nisi in unus tantum audeas, ut utrumque reducas ad consonantiam, quod nunquam ausus est, siue is Origenes sit, siue Hieronymus, qui hoc de se proficitur in Homiliis Origenicis: cum toties testetur, me nec convellere lectionem Ecclesiasticam, nec mihi sumere provinciam designandi, ubi Græcis fidendum sit, ubi minus, sed hoc totum Romano Pontifici servem, quorsum attinebat hæc effutire tam inania, imo tam virulenta? Ejusdem est farinae quod sequitur: Tu dum utrumque ex altero restituis, utrumque facis incertum, atque eo incertius, quo non omnes scio subscribent tuo iudicio.* Si ideo utrumque incertum est, quoniam neutrum omnino vacat mendis, nullus omnino liber non erit incertus, cum nullus omnino vacet mendis. At qui fiat, ut omnes meo subscribant iudicio, cum ipse clamem nolle quenkum fidere meo iudicio? Hoc auctoritatis servatum est *Leo*, qui nusquam non videt verum, qui nusquam hallucinatur. Sed audi virus *Leicum*: *Ex innovatis, inquit, codicibus quid periculi sit nihil dico in presentia, sed nimis quam timeo, ne periculum ex ipso periculo discamus.* Ita quidem *Leus*. Ego contra puto totum periculum esse metuendum è furiosis capitibus quorundam rabularum, qui turbari malunt totam Remp. Christianam, quam committere ut ipsi non habeantur in aliquo pretio. Ex meo studio quid periculi sit nescio: certe summi viri, doctrina absoluti, vitæque sanctimonia præditi, ad hæc dignitate præcellentes, ingenue fatentur se ex meis lucubrationibus permulta didicisse, quæ prius non animadverterant. Plurimi fatentur sese ad studium divinarum Litterarum incitatos fuisse: atque horum quidam his dotibus præditi sunt, ut *Leum* vix dignum existimem, qui culinam illorum curet. Non quod *Leum* usque adeo contemnam, sed quod illi tantum excellant eximiis dotibus. Sed audi virus etiam virulentius: *Antiqua, inquit, lectio etiam si non satis ubique Græco respondens, nullam nobis peperit hæresim, nihil fovit schismatis, nullam hæreticis ansam præbuit ad calumniam, semper exhibuit sensum catholicum, id sedulo agentibus interpretibus ut sensus quadraret fidei, etiam si Græca non respondeat lectioni.* Non opinor *Leum* tam stupidum quin intelligat, doctis hæc visum iri prorsus sine mente dicta, cum sint odiosissime dicta. Sed fretus quorundam stultitia, vesanoque in bonas litteras odio ausus est hujusmodi scribere. Atque in his fluit illi, si superis placet, oratio. Dicas ad maledicentiam esse factum. Sed quid hoc est quod ait *Leus*? An antequam prodiret Novum Testamentum à me recognitum, nullæ existerant hæreses, nulla schismata? Et unde hausit suum errorem *Pelagius*? Unde suam blasphemiam *Julianus Augustus*? Unde *Bohemi*? Unde *Joannes Wiclef*: cumque his innumerabiles alii? Hi certe Græce nesciunt: nec aliam norunt interpretationem, quam veterem. Sed unde exstiterunt Græcorum hæreses? An ex lectionis varietate. Nequaquam, sed ex diversa interpretatione. Atqui nihil vetat interpretationem esse diversam, cum eadem sit lectio. Nos, quod sæpius iterandum est, lectionem Ecclesiasticam non convellimus. Jam ostendat *Leus* unum locum ex his, quæ nos annotavimus discrepare à nostra lectione, unde nata sit hæresis, unde natum sit schisma, unde præbita sit hæreticis ansa calumniandi fidem catholicam. Fingat me *Leus* alicubi miscere scholiis meis, quod dissonat à vero, an ideo incusanda est varia lectio, si ego labor alicubi? *Hieronymus* alicubi errat in his quæ sunt fidei catholicæ. An hoc imputan-

A dum est ab illo variatæ lectioni? Quas autem hæreses, quæ schismata mihi narrat *Leus*? An *Capnionem* taxat his verbis? Atqui eum alias, ni fallor, appellat parentem omnis virtutis: an *Lutherum*? Quin in hunc igitur stringit eloquentiæ suæ mucronem? An lapsus sit alicubi *Lutherus*, nec est *Lei*, nec est meum pronuntiare. Vir is mihi videtur magnis dotibus præditus, utinam utatur his ad *Christi* gloriam. Et tamen si quid errat, non hausit hoc ex varia lectione. An *Fabrum* notat? Illius viri tanta est apud omnes reverentia, vel ob caniciem, vel ob vitæ sanctimoniam, ob tot vigilias in publicam utilitatem defudatas, ut nullus adhuc illi impegerit hæresim. Superest igitur *Erasmus*, in quem ista jaci videantur. Verum cum toto hoc libro summis viribus *Leus* sit adnixus, ut omnia verteret in hæresim, etiam quæ sunt optime dicta, tamen nihil adhuc successit, imo dum me conatur hæretici dogmatis auctorem facere, ipse qualem se declararit, non proloquar, tacitus apud se lector intelligit quid velim. An schisma putat esse *Leus*, quod cum tot egregii proceres Ecclesiæ magnis studiis complectantur laborem meum, quem exhausti in Novo Testamento restituendo, pauci quidam rabulæ commoti sint? vel quod nolint videri quicquam nescire, vel quod ob stoliditatem animi, putent esse hæreticum quicquid ipsi nesciunt, vel quod ob odium erga bonas litteras, auctoris odio damnent etiam quæ recta sunt? Si quid hic est tumultus, his imputetur qui seditiose vociferantur apud populum indoctum, esse qui corrigat *Pater noster*, qui corrigat *Magnificat*, qui corrigat Evangelium sancti *Joannis*, qui subvertat auctoritatem sacre Scripturæ, qui hæreses & Antichristos miscent ubique cum negotio bonarum litterarum, qui hæc decantant in conviviis, in plaustris, in navibus, in conciliabulis, qui hæc infusurrant in secretis confessionibus, blaterantes adeo stolidi, ut rideantur etiam ab idiotis & mulierculis paulo cordatioribus. Isti, quod quidem in ipsis est, concitant schismata. Qui tales scribunt libellos, qualis hic est *Lei*, seditionum auctores sunt, non ego, qui quod possum communico, iudicium Ecclesiæ deferens. Sed nondum rixæ finis. Miratur me, quem vel hic præsens locus non deteruerit ab audendo quod ausus sum. Ridiculum. Respondeat mihi quaeso *Leus*, si in codice, quem emisit, aut describendum curasset, deprehenderet à typographis aut scribis aliquid omissum, an illum deterreret hæc lex, ne quod esset prætermisum adderet? Quod si deesset Latini codicis copia, & tamen sciret addendum, an tantisper vereretur addere ex Græco donec Latini codicis copia contingeret? Et cur me lex hæc debebat deterrere ne quid adderem, aut diminuerem? Non addit qui sarcit quod deest. Imo diminuissem, ni addidissem quod constabat abesse. Vides, lector, quam de nihili re quam atrocem tragediam suscitavit *Leus*. Atque hæcenus ad primum librum *Lei* satis arbitror responsum, ut ex tempore licuit. Nunc ad secundum illius librum accingar, in quo congeffit xxv. novas Annotationes, ut existimemus in illis prioribus nihil esse possum ex posteriore Editione nostra, cum ipse locis aliquot sese prodatur. Sed quorsum opus erat hæc separare, cum Opus ederetur jam posteriori volumine pene sesquiannum publicato? Nisi forte novas appellat, quod illi aliunde advolarint, id quod ego de plerisque verum esse non dubito. Porro quoniam videbat esse perpauca, tres Indices affuit ut essent hujus voluminis initium, videlicet caput apte congruens huic corpori.

DES. ERASMI ROTERODAMI
RESPONSIO
AD ANNOTATIONES
EDVARDI LEI
IN ERASMV M NOVAS.

AD PRIMAM ANNOTAT.

Matth.
II.

ER tu Bethlehem. Quoniam hic se torquet divus Hieronymus, proposueram duas rationes, quibus utcumque poterat explicari quæstionis difficultas, sed ita proposueram ut nihil adfirmarem, testans me tantum lectori dare cogitandi commentandique materiam.

Una est, ut accipiamus per Hyperbolen dictum, *Nequaquam es minima in millibus Juda*, hoc est, in nullo es numero. Itaque idem erit sensus apud Euangelistam qui negat esse minimam, & apud Prophetam, qui dicit esse minimam. Hanc rationem non taxat *Leus*, alteram taxat. Ea est huiusmodi, ut accipiamus sic prophetiæ verba recitari ab Euangelista, ut in medio sermone de suo nonnihil admisceat, ad rem præsentem & sui temporis accommodans verba Prophetæ, qui sua tempora respiciens dixerit: *Parvulus es in millibus Juda*, cum id temporis adhuc esset viculus obscurus ac neglectus. Euangelista respexerit ad sua tempora: *Nunc nequaquam es minima in principibus Juda*, cum tali prole sis facta nobilis. Hic offendit *Leus*, quod cum hac interpretatione parum cohæret quod sequitur. *Ex te enim egredietur dux*. Si totus sermo cohæsisset, cur dixisset in medio sermone, subito Euangelistam alio respexisse. Cum diceret, *Nequaquam es minima*, respexit ad rem præteritam: cum addit, *Ex te enim egredietur*, rediit ad tempora Prophetæ. Jam non posulo multum tribui meæ conjecturæ: tantum volui refellere quod objicit *Leus*. Addit rationem tertiam, qua possit explicari nodus hujus quæstionis. Eam in præsentia nec est consilium refellere, nec approbare.

AD II.

Matth.
XIX.

AD duriciem. Inter alia, quæ illic adfero, sermo-
nem hunc admisceo, Porro quod hodie passim in Scholis distant, solo consensu contrahi matrimonium, minam tam probatum esset, quam receptum est. *Leus* non videt quid posset præterea requiri ad legitimum matrimonium, si modo accedant verba præsentis temporis, & addit cavillum sane lepidum, *nisi velit*, inquit, *etiam oracula consuli*. Quid igitur præterea requirebatur apud Græcos, apud Romanos, apud Judæos tot seculis? Nimirum parentum aut tutorum assensus. Et fortassis idem expediret his quoque temporibus observari: non haberemus tot conjugia male conglutinata per stultos adolescentes, per vinum, per lenas ac lenones. Quis autem Veterum meminit verborum de præsentis? Quis dixit contractum factum per verba de futuro, verti in verba de præsentis, si succedat coitus? Quis Veterum distinxit matrimonium ratum à consummato? Quis dixit matrimonium ratum quidem, at non consummatum dirimi per ingressum religionis, ut istorum more loquar? An non hæc omnia Jureconsultorum verba sunt, & quidem recentium? Hæc sunt, quæ illic subindicare optare me perinde esse probata, ut sunt recepta.

AD III.

Marci
V.

TABITHA cumi. Admonueram *Tabitha* non simpliciter esse, respice, sed attolle oculos, ut Hebraica vox habeat vim duarum. Id *Leus* non negat, cum in-

terpretetur, facias respicere, aut fac respicias, & tamen quod illic addidimus de Hebræa voce, addidimus ex consilio Joannis Oecolampadii, cui plus tribuendum arbitror in his litteris, quam *Leus* aliquot.

AD IV.

ADAPERIENS vulvam. Non erat satis *Leo*, quod Luc. II. semel ineptisset de semine masculino, repetit eandem fabulam, *Mihi*, inquit, *non bene sonat, quod Spiritus Sanctus illapsus dicatur in uterum Virginis vice seminis masculini*. Siquidem ut illic nullum erat masculinum semen, sic nec quicquam ibi vice masculini seminis. At in secundo libro docui bene sonare auribus Ecclesiæ, quod male sonat auribus *Lei*, quæ canit, non ex virili semine, sed mystico spiramine. Cum idem factum sit in utero Virginis, quod solet in aliis gravidis, quid est quod illud effecit? Nimirum Spiritus Sanctus, opifex illius conceptus. At non fuit ibi semen masculinum, tanto magis fuit aliquid quod effecit idem, quod in aliis efficit vis seminis masculini. Negat ex verbis *Origenis* colligi, quod dico. Imo ubi scribit hunc in modum, *audeo quid loqui, quia in ea quod scriptum est, Spiritus Sanctus superveniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit te, principium seminis & conceptus fuerit, & sine vulva reformatione novus in utero factus adoleverit*: cum negat vulvam apertam, cum dicit Spiritum Sanctum supervenisse, & ita fuisse principium seminis in utero, nonne satis declarat Spiritum Sanctum fuisse quodammodo actum & formam illius conceptus ac foetus?

AD V.

QVI vos spernit, me spernit. Admonueram quod hunc Luc. X. locum detorqueamus ad nostram tyrannidem, & ut utrique nostrum officii meminerimus, populus ut obtemperet, Sacerdotes ut doceant digna Christo. *Leus* occinit mihi, *Super cathedram Moysi sederunt, qua dicunt facite*. At de iisdem alias dixit Christus suis discipulis: *Sinite illos, cæci sunt duces cæcorum*. Porro malis Principibus obtemperandum & alias frequenter admoneo, modo præcipiant honesta, aut certe ea quæ licet iniqua sint, tamen nos non reddant impios, licet reddant afflictos. Verum si Episcopus doceat ea quæ pugnant cum doctrina Christi, num me vis obtemperare? Super cathedram Moysi sedent qui docent ea quæ docuit Moyses. Audiendos censet illos, qui docebant honesta, tametsi male viverent ipsi. Idem etiam nos docemus. Tyrannidem appellavi, si quis sua doceat, non quæ sunt Christi, & ad hæc eos vi cogat, cum persuadere non possit. O gravis Annotatio! Utinam hujus generis non essent tam multi, ut videar quod admonui, frustra monuisse.

AD VI.

QVOB superest. Admoneo cum sit facta mentio rapinæ, in remedio non fieri mentionem restitutionis. Hoc *Leus* sic interpretatur, quasi significari non exigi restitutionem. Mihi vero vehementer placet restitutio, adeo ut qui mala lingua lædunt famam proximi, velim adigi ad restitutionem. Nunc qui urgent restitutionem rei mille modis, hic sibi suaviter ignoscunt. In causa est, quod illinc sit lucri affatim, hinc nihil compendii. Et tamen hanc sententiam non admodum probo in his quæ sequuntur. Eam laudem sibi vindic-

dicat *Leus*: *Ceterum*, inquit, ut aliquid dicam meo sensu, nihil tamen affirmans, videtur mihi hic locus *τὸ εἰσφέρειν* sapere, Perinde ac si sensus esset: Vos arbitramini datis eleemosynis aboleri omnia peccata. Placete vobis ea opinione, quasi innueret eos longe errare. Haftenus *Lei* sermo. Nunc mihi vide, lector, an non eadem prior scripserim. Verba mea sic habent: *Anceps est, utrum dote sit date, an datis. Juxta priorem lectionem sensus erit, existimatis vos data eleemosyna liberari ab omni rapina, si paulum ex ea contuleritis in pauperes. Juxta posteriorem lectionem sensus manifestus est.* Sed tamen hæc adhortatio duriusculè cohæret cum his quæ præcedunt ac sequuntur, quæ magis exprobrationem habent, quam admonitionem. Alioqui quî convenit, ut quos modo fecerit tam scelerosos, subito data eleemosyna velit usquequaque mundos videri? His dissimulatis *Leus* commentum adducit quasi de suo, venans aliquid falsæ gloriolæ. Miror autem quare maluerit dicere *τὸ εἰσφέρειν*, quam *εἰσφέρειν*, cum alias non admodum faveat articulis.

AD VII

Luc. xxii. **S**ED nunc qui habet sacculum. Cum tot argumentis, tot auctoribus demonstrarem, locum de gladiis ad allegoriam esse trahendum, eamque rem prolixa disputatione prosequar, *Leus* paucula quædam verbula decerpit quæ arrodat. *Taxas*, inquit, *Augustinum*. Imo cum multa honoris præfatione ab eo dissentio. Lege locum qui voles, & ita comperies. Nec tamen *Leus* refellit mea, tantum inculcat, quæ interpretatus est *Augustinus*. Addit *Bernardum* ejusdem fuisse sententiæ, quasi nesciam hujusmodi commentis plena esse omnia. Nec enim hic arbitror *Petrum* gessisse typum Romani Pontificis, sed totius Ecclesiæ Christianæ. Nec ideo bellum vetuit *Christus*, si suorum animis exemit vindictæ cupiditatem. Nec ideo non est permittum Christianis, justis de causis bellum gerere, si hoc non docuit *Christus* in Evangelio, qui nec hoc docuit, ut pecuniam à debitore legibus extorqueamus.

AD VIII.

Ioan. i. **E**x ingenti verborum acervo decerpit *Leus* quod convelleret, id est hujusmodi: *Quoties significatur verus ille ac solus Deus, semper additur articulus.* Hæc verba tam periculosa *Leus* testatur & in prior Editione haberi, cum tamen nihil annotarit, opinor mihi parcens. Sed præstitisset, si nunc quoque supersedisset hujus rei meminisse: melius consulisset suo nomini, & de articulis, de quibus nihil intelligit, plus fatiserat illi deliratum in superioribus. Deum hic accipio pro summo illo Deo, cujus vocabulum tres Personas complectitur: ad quas tamen hic non confertur, sed ad falsos Deos, qui tamen Dii dicuntur: *Ceterum*, inquit, si per solum ac verum Deum intelligas Patrem, nec Filius nec Spiritus Sanctus erit solus ille ac verus Deus. Sin naturam, quando non negabis & Verbum & Spiritum Sanctum esse solum illum ac verum Deum, non absurdum fuerit dici *ὁ θεὸς ὁ λόγος*, quod tamen ipse non admittis. Nam dicis articulo addito significari Patrem. Ohe, quoties audiam eadem. Quid faciam isti, qui nec discere vult, nec docere potest? Quoties dicam, non consequi ut si illic additus articulus significat Patrem, ideo quoties additur significare Patrem? id licet intelligere ex his quæ mox sequuntur, *Et Deus erat verbum.* Hoc loco Deo non additur articulus, cum tamen vere ac natura Deum significet. Atque hic reddo causam cur eo loco non possit addi. Nec enim ideo non addi quod Filius non sit verus Deus, sed quod natura Deitatis tribuatur Filio, quæ per articulum non poterat hic tribui: quemadmodum jam ante prolixo sermone demonstravimus. Etiam si abunde explicuimus in posteriore Editione, nec adhuc videt *Leus*, absurde dici atque impie *ὁ θεὸς ὁ λόγος*, hoc sane loco. An putabat se non satis ridiculum fore doctis nisi hæc toties inculcasset?

AD IX.

QVADRAGINTA sex annis. Nontaxo divum *Augustinum*, quod suo more dicit *Leus*, sed demirror illum, qui in Hebraicæ vocis elementis repererit numerum quadraginta: cum ea ratio non consentiat, opinor, nisi apud Græcos, *Leus* dicit idem significari Hebræis. Quod si verum est, nihil adversum me facit. Nec enim negavi apud Hebræos non esse, cum scripserim: *fortassis esset nonnihil, si iisdem litteris apud Hebræos hic numerus signaretur.* Et tamen suspicor quod habent Hebræi, si tamen habent, à Græcis mutuatos esse. Quanquam *Augustinus* non ab Hebræis, sed Græcis petiit hujus numeri rationem.

AD X.

NON enim ad mensuram dat Deus Spiritum. Cum sensus sit, non enim dat Filio Spiritum ad mensuram, tamen pronomen omisit Evangelista, & hunc sequutus noster interpres. Ego, quo sermo foret dilucidior, de meo addidi in vertendo duntaxat, non in Græco. Hic rursus *Leus* meo me telo percutit: *In proximo*, inquit, *capite*, miraris unde irrepserit nomen, *mediam*, cum in vetustis Latinis & Græcis codicibus nihil aliud sit quam, per Samariam. Sic hic mirabitur lector, unde irrepserit pronomen, illi, quod tu addidisti. Hæc *Leus*. Atqui non est similis ratio. Nam illic & sensus & sermo sat commode habebat, si legeremus id quod habent emendati codices: hic erat quod offenderet, & sensui deesse videretur. Nec est periculum ne quis admiretur unde irrepserit pronomen, cum ipse tester à me additum, & causam reddam cur addiderim. Postremo quod ego hic facio, non raro alias facit interpres.

AD XI.

PRINCIPIUM qui & loquor vobis. Hic me taxat quod mutarim Ecclesiasticam lectionem, ac vertarim, in primis quod & loquor vobis, diverso prorsus sensu, ut ipsi videtur, cum demonstrarim nostros codices hic non carere mendo, cum demonstrarim mihi non probari sensum quem hic quidam inducunt, cum ostenderim apud Græcos etiam variare nonnihil lectionem, sequutus sum eam quæ mihi præ cæteris probabatur, sequutus sum eum sensum quem video placuisse *Chrysostomo*. Si *τὸ ἀρχὴν* significat principium aut omnino, & si legas *ὅτι λαλῶ ὑμῖν*, quî potuit aliter reddi quam, in primis quod & loquor vobis? Cum sit sensus, inter alia vel illud potissimum vobis cedit in cumulum impietatis quod loquor vobis: quod ni facerem, levius eratis damnandi.

AD XII.

TE solum verum Deum. Adjeceram hoc loco: Hic locus præter ceteros *Arrianis* præbuit occasionem erroris, ut dicerent solum Patrem esse vere ac proprie Deum, haud scio an hoc sentientes, quod nostri Theologi non negant, solum eum esse principium Divinitatis. Atque hic *Leus* cum alias sit tam iniquus *Arrianis*, haud scio quo consilio videtur illos sublevare, nimirum odio mei. Proinde puto futurum, ut si posthac scribam a crius in *Arrianos*, *Leus* sit illis patrocinator. Ait *Arrianos* nobiscum fateri, *Christum* verum ac perfectum Deum, nihil obstante solitudinis vocabulo, nec hunc locum illis præbuisse ansam erroris. Idque satis liquere ex disputatione *Augustini* cum *Maximino Arrianorum* Episcopo, cujus professionem adducit ex eo libro. Atqui in his verbis, quæ recitat *Leus*, audio verum Filium, audio perfectum Filium, audio sapientem, audio potentem, vere proprieque Deum non audio. Jam fieri potest, ut quemadmodum *Stoici* non per omnia consentiunt inter sese, (sunt enim qui non recipiunt *ἀπάθειαν*) nec Academicorum omnium eadem est sententia, ita non idem per omnia sentiant omnes *Arriani*. Fieri potest, ut *Maximinus* illic dissimularit aliquam

quam partem opinionis suæ. Quanquam non adeo dissimulat, cum in decimo articulo loquatur hunc in modum de Patre: *Sed quia ille illi solus unus perfectus est Deus, qui ut ipse profectus es, vitam à nemine accepit, qui Filio dedit suo exemplo habere vitam in semetipso*, quod equidem demiror non animadvertum Leo, qui pernox ac peridius versetur in *Augustino*. Sed fingat nihil tale dixisse *Maximinum*, mihi satis est quod *Hilarius* libro de *Trinitate* quarto profert & hunc locum, unde *Arriani* sumserint errandi seminarium, cujus inter alia verba sunt hæc: *Dum Arriani intelligunt solum Patrem verum Deum, solum iustum, solum sapientem, à communione horum secundum hos Filium separatur: Soli enim, ut ajunt, propria non participantur ab altero, qua si in Patre solo, & non in Filio existimabuntur, necesse est ut Filius Deus falsus & insipiens esse credatur*. Atque id sane pluribus in locis repetit in libris, quos scripsit de *Trinitate*. Cæterum in Epistola, quam scripsit adversus *Auxentium Mediolanensem*, dilucidius etiam declarat quod *Leus* negat esse verum: *Si Deum*, inquit, *vere Arriani prædicant, Christum sine fraude confessi sunt. Quod si Deum dicunt, & negant verum, tribunt nomen, adimunt veritatem*. Rursus aliquanto inferius: *Cum placuisset igitur, inquit, scribi Deum verum esse Christum, & unius cum Patre divinitatis esse, atque substantia, ponitur talis ab eo, ut à callidissimo Diabolo sententia, qua significaret Christum ante omnia tempora natum Deum verum Filium, ut secundum Arrianos, veritas ad Filium, non ad Deum referretur*. Et ut longe major differentia hujus significationis existeret, subjicitur, *Ex vero Deo Patre, ut in Patre Dei veritas esset, in Christo veritas tantum Filii scriberetur*. Ubi nunc est quod nos tanta cum auctoritate docet *Leus* de *Arrianis*? An melius novit *Leus* quid illi senserint, quam *Hilarius*? Nisi forte *Leus* dicet, *Hilarium* calumniari *Arrianos* cum hæc scribit. Quod si huic diffidit, legat *Auxentii* sequentem inibi confessionem, & intelliget nihil esse mentium *Hilarium*. Quin & *Chrysostomus* hunc enarrans locum, rejicit *Arrianorum* interpretationem, qui sic volebant Patrem solum esse verum Deum, ut negarent in Filium aut Spiritum Sanctum competere. Alioqui quos proferet *Leus* hæreticos, qui falsi sint Filium Dei Deum fuisse, sed Deum verum fuisse negent? Erant qui negarent hominem, erant qui negarent Deum, hoc *Arrianorum* fuit commentum, id quod in dialogo adversus *Luciferianos* testatur *Hieronymus*, *Arrianus*, inquit, *cum nihil aliud crediderit, nisi in Patre solo vero Deo, & in Jesu Christo servatore creatura, & in Spiritu Sancto utriusque servo*. Item ibidem, *Antedoctus ab Arrianis, unum esse verum Deum Patrem, Filium & Spiritum Sanctum credidit creaturas*. En habet aliud testimonium, sed hos auctores opinor non attingit admodum, totus *Augustini* libris affixus. Possem in hanc rem adducere plura, hæc satis esse videntur ad depellendum crimen quod intendit *Leus*, me calumniis agere adversus *Arrianos*, quandoquidem hoc ipsum quod hic dicit, & alias insulfit. Jam si qui sunt *Artiana* factionis, qui fatentur, Filium Dei esse Deum, aut magnum Deum, nihilominus verum est quod adduxeram: nisi forte *Leus* putat eum mentiri qui dicat, *Gallos delectari larido, cum sint apud illos qui non delectentur*.

AD XIII.

Ioan.
XVII.

QVOD obiter adjeceram in Annotatione, *Nec impium puto, si quis dixerit Patrem solum esse verum Deum, id est, solum principium Deitatis totius, Leus* ut donet hoc non esse impium, confirmat tamen fore ineptum si quis interpretetur. *Nam quis*, inquit, *Adam solum hominem dixerit, quod solus sit principium humani generis?* Hoc quod hic assumit *Leus*, jam antea sum illi largitus, disputandi gratia duntaxat, nec conabor admodum reposcere quod dedi. At ne putet *Leus* nihil nobis esse quod hic respondeamus, addu-

cam illud, quod sanctus *Hilarius* singulis personis suam tribuens proprietatem, *Æternitas est*, inquit, *in Patre, species est in imagine, usus in munere*, videlicet sentiens in solum Patrem proprie competere vocabulum, æterni. Quod dico ne cui dubium videatur, adscribam *Augustini* verba, quibus locum hunc explanat lib. de *Trinitate* v. Capite x. *Quidam*, inquit, *cum vellet brevissime singularum in Trinitate Personarum insinuare propria, Æternitas est, inquit, in Patre, species in imagine, usus in munere. Et quia non mediocriter auctoritatis in tractatione Scripturarum, & assertionem fidei vir existit (hæc enim Hilarius in libris suis posuit) horum verborum abditam scrutans intelligentiam quantum valeo, non eum sequuntur arbitror in æternitatis vocabulo, nisi quod Pater non habet patrem de quo sit, Filius autem de Patre est, ut sit, atque ut illi coæternus sit. Hactenus Augustinus*. Eam sententiam habet *Hilarius* libro II. sed verbis nonnihil diversis: *Infinitas*, inquit, *in eterno, species in imagine, usus in munere. Æternitas nomen est absolutum, & tamen Augustinus Hilarium sequutus, hanc proprie tribuit Patri, non ob aliud, nisi quod Pater ratione quadam peculiari, maximeque propria potest intelligi æternus, juxta quam Filius non sit æternus. Quemadmodum & ante ex Ambrosii, Chrysostomi que sententia demonstravimus solum Patrem vocari immortalem, invisibilem, sapientem, quod solus à nullo accipiat ut sit immortalis, invisibilis, sapiens, sed harum rerum aliis sit fons. Hæc si recipimus, quid vetuerit & Patrem ideo solum appellari verum Deum, quod peculiari quadam ratione competat in illum Dei vocabulum, qua non competit in Filium, aut Spiritum Sanctum. Sic enim ille Deus est, ut sit fons & auctor totius deitatis. Porro quod objicit *Leus* de *Adam*, quem inepte dixeris solum esse hominem, quod solus sit principium humani generis, etiam si hoc disputandi gratia dedimus, tamen non est usquequaque simile. Primum, quia non sic est principium humani generis *Adam*, quod primus hominum creatus sit, ut Pater est cæteris Personis principium deitatis. Deinde Dei vocabulum non caret omni ratione relativa, cum nomen sit excellentiæ. Unde & vulgo insignes homines Deos dicimus. Et addimus, Deus Judæorum, Deus omnium, quasi dicas principem omnium. Certe sanctus *Hilarius* non veretur Patri tribuere præminentiam, quem fatetur Filio majorem auctoritate, sed ita ut Filius non sit minor, cum Pater illi det ut sit æqualis.*

AD XIV.

ADMONVERAM complurculis verbis, non recte Ioan. facere Sacerdotes quosdam & Episcopos, qui ex xx. verbis Christi decerperent quæ facerent ad factum actyranidem, relicta parte qua commonescunt officii sui. Quorum remisieritis peccata, nunquam non habemus in ore. Verum illius quod præcedit: Accipite Spiritum Sanctum, nulla mentio. Id *Leus* satis approbat: *Verum*, inquit, *si, quod quidam heretici opinati sunt, arbitrer irritam esse flagitiosis Sacerdotibus hanc potestatem, Ecclesia hanc opinionem execratur, & damnat*. Sed quid opus erat hoc suspicari *Leum*, quod ex meis verbis nullo modo potest colligi? Quanquam *Gratianus* parte secunda, causa prima, quæstione prima, multa refert ex orthodoxis auctoribus, quæ nisi in alium sensum detorqueantur, prorsus hoc sonant quod hæretici quidam senserunt. Mihi tamen placet *Augustini* similitudo, cui semen ignobili aut immunda manu jactum in terram tamen provenit, cui aqua per canale inducitur hortum fecunditatem adfert, cum ipse canalis nihil aliud quam corrumpatur. Nec usquam ullam dedi significationem mihi diversam esse sententiam. Cæterum quo magis detestamur hæreticorum opinionem, hoc impensius nobis curandum ne nostra vita præbeat illis anam errandi.

IN

IN ACTA.

AD XV.

Act.
XIX.

CONFITENTES & annuntiantes actus suos. In hunc locum annotaram quiddam his verbis, *Vel hinc colligi potest, fuisse & antiquitas nonnullam confessionem male acta vite, sed apertam opinor, & in genere, quam nec ipsam legimus exactam abs quopiam, nisi in gravibus admisis ac manifestis. Ceterum quæ nunc recepta est clancularia, & in aurem fit, videtur ex consulationibus privatis esse nata, quæ solent apud Episcopos fieri, si qui scrupulus urgeret animum. Lens existimat tum verius, tum etiam tutius sibi videri, Dei auctoritate fateri preceptum sic confiteri.* Atque ego sane, quod *Lens* ait esse tutius, nihil illi repugno. Sed utrum verius sit, mihi nondum satis liquet, præsertim cum addat, *sic confiteri*. Neque enim negari potest, quin quædam ab hominibus sint instituta circa confessionem, veluti de tempore confitendi, de Sacerdote idoneo aut non idoneo, de casibus reservatis aut non reservatis, de forma absolutionis. Nam hæc omnia complectitur adverbium *sic*. Deinde quod instituit Ecclesia auctore Spiritu Sancto, nonne Deus instituit? Etenim dogma Scholasticum, quo dicunt nullum sacramentum posse institui ab Ecclesia, ut nolim impugnare, ita non video quid referat, utrum *Christus* ipse instituerit omnia sacramenta, an quædam instituta sint ab Ecclesia, sed auctore Spiritu *Christi*. Non legimus *Christum* instituisse secretam confessionem, & tamen isti credunt quod non legerunt, & ego credo quod instituit Ecclesia, quod approbat publicus consensus, à Spiritu *Christi*, & per hunc ab ipso *Christo* nobis traditum, neque secus observandum quam si *Christus* ipse tradidisset. Sed cum versemur in negotio fidei, mirum est quo consilio *Lens* separet tutum à vero, quasi quod verissimum est, non idem debeat esse tutissimum. Certe *Stoici* non sejungunt utile ab honesto. Deinde quid sensit cum dixit, hoc esse verius. An vero est aliquid verius? Si verum est hanc confessionem ab hominibus institutam fuisse, quomodo verius est à *Christo* fuisse traditam? An verius esse potest, quod verum non est? Neque enim utrumque potest esse verum, cum inter se pugnent ex diametro, quod ajunt, à *Christo* non fuisse institutam, sed ab hominibus, & à Deo fuisse institutam. Fortasse *Lens* quod verius dixit, sensit esse verisimilius. Cæterum ad argumenta, quibus mecum agit *Lens*, non est consilium in præsentia justo studio respondere, quod malim parum ingeniosus videri, quam vel cum meo periculo, vel cum aliorum offendiculo disertus & acutus. Tantum illud dicam, non esse nobis magnopere metuendum ne aboleatur hæc consuetudo confitendi, siue juris divini sit, siue humani. Et si per Ecclesiam auctore Spiritu Sancto aboleatur, aut mutetur, quod est eadem ratione institutum, quid fuerit periculi, cum abolitum sit quod per Apostolorum principem in Synodo afflatu Sancti Spiritus fuit institutum de non vescendo suffocato & sanguine? Dicit aliquis. Hoc erat ad tempus institutum. Sic interpretamur, & vere, sicut opinor. At quid prohibeat, & hic similem adferre interpretationem? Nam *Lens* ingentem incommodorum acervum congerit, nisi fateamur confessionem esse à *Christo* institutam. Si nullum, inquit, aliud habet robur hac clancularia confessio, nisi ex hominum decreto, posset desuetudine aboleri ut cetera jura, quæ appellantur positiva. Posset etiam Pontifex sua auctoritate tollere istiusmodi confitendi legem. Itaque consequenter irritare auctoritatem Apostolicam ligandi, & solvendi saltem in occultis peccatis: nam si nemo sua peccata prodes Sacerdoti, quo pacto solvetur? Quis se arbitrum facit eorum quæ ignorat? At secretum qui possit scire Sacerdos, nisi proditum à peccatore? Mihi, inquit, tum verius, tum tutius videtur, Dei auctoritate fateri preceptum sic

A confiteri. Alioqui quo jam abiit illud ex Lege: Ite ostendite vos Sacerdotibus. Et quo evanuit auctoritas Sacerdotibus Moisaicis data, ut discernere inter lepram & lepram, causam & causam, sanguinem & sanguinem? Et bonus pastor quo pacto agnosceret vultum pecoris sui, aut quo pacto solidabit quod confractum est, si quod confractum est nesciat? Hac cura Sacerdotibus Lege Dei committitur. Lex Dei præcipit ut agnoscat vultum pecoris sui. Igitur & Lex Dei ovibus præcipit ut personam exsuant, quo vultus possit agnosci. Ostendant se Sacerdotibus, si velint discerni suam lepram. Et cum hæc lepra intus sit, intus oportet pectoris aperiant, qui lepra infecti sunt. Quod si quid vel minimum lepra celaverit, illud Sacerdos cum non discernat, nondum est liberatus qui lepram patitur. Maneat igitur, jubet Lex, extra castra immundus. Hac autem in figura facta fuisse nostri, monet Apostolus.

B Hactenus *Lei* disputationem recensuimus, ut intelligas, lector, hunc esse, qui solus *Scotistarum* acumen cum eloquentia *Attica* conjunxit. Atque hic sic agit, quasi minimum ponderis habeat, quod auctoritas Ecclesiæ statuit, quod publicus consensus & usus approbavit, cum *Augustinus* testetur se hoc ipsum tribuere Ecclesiæ auctoritati, quod credat Evangelio. Si *Lens* sentit hanc confessionem, hanc confitendi rationem cum adjunctis circumstantiis, quid obstiterit quominus possit aboleri, si id sit ex usu Christianæ religionis. Si verum est quod præcipui nominis auctores sensisse videntur ante nos, confessionem clanculariam simpliciter esse juris positivi, quid prodigii sit si quis dicat, confitendi legem per Pontificem Romanum tolli posse? Qui maxime volunt confessionem esse juris divini, fatentur nos non obligari ad confitendum nisi semel in vita: id Pontificum auctoritas adstringit ad annuam confessionem, per C. *omnis utriusque sexus*. Nonne qui sic adstringit posset relaxare, & pristino loco restituere? Id si fiat, rogo quantum supererit de onere confitendi? Non enim hic adducam fuisse, qui tradiderint Pontificem ex certis causis posse dispensare contra ea quæ Novo Testamento nobis sunt tradita, sic ut & Evangelia complectaris. Quod si verum est, nec absurdum fuerit, si Pontifex ex causis legitimis, ac rationibus idoneis abroget confitendi legem, etiam si sit à *Christo* instituta. Atque hæc dixerim non ex animi mei sententia, sed ex illorum opinione: qui cum talia scripserint, tamen hactenus ut orthodoxi leguntur. Nam horum opinio mihi certe non admodum probatur, vel ob hoc ipsum, quod ingens periculum sit uni homini tantam committere potestatem. Jam si contingat ut aboleatur hæc confitendi necessitas, non continuo fiet irrita potestas Apostolica solvendi atque ligandi. Supererit enim auctoritas excommunicandi & absolvendi, qua usus est *Paulus* in eum, qui habuit uxorem patris. Supererit potestas absolvendi eos, qui se ingenue fatentur esse peccatores, qualis est absolutio quæ dari solet apud *Italos* in sacris, apud nos post publicam concionem. Postremo supererit ea quæ fuit apud Veteres, qui confessos in genere, nonnunquam arcebant à communione, & ad eam denuo recipiebant: indicebant satisfactionem, & eam, si visum fuisset, augebant aut relaxabant. At *Lens* negat absolvi posse peccatorem, nisi prodiderit sua peccata. Id si perpetuo verum est, quomodo condonantur peccata per baptismum, etiam non confessis? Aut per manuum impositionem post baptismum? Quomodo nunc absolvent etiam ab his quæ sit oblitus, qui confitetur? Si remitti non potest nisi quod proditur Sacerdoti nominatim, manebunt nobis omnia, quæ fugere memoriam nostram. An creditor non potest condonare debitum, nisi debitor singulas summæ partes quas debet annumeret? Non enim adducam hic fabulam de S. *Aegidio*, qui peccatum, quod *Carolus* confiteri noluit, ex Angelo cognitum remisit. Nec ad rem facit quod addit *Lens*: Quis se arbitrum facit eorum quæ ignoret? Aliud est enim Sacerdotem esse, aliud arbitrum. Arbitrari nisi causæ statum cognovit, quid pronuntiabit? Nec

Nec consilium idoneum dabit Sacerdos, nisi negotio cognito. At aliud est absolvere, aliud consulere. Sacerdos auctoritate, qua præditus est, condonat etiam illa quæ non iudicat, modo qui confitetur intelligat quid dicat. Quid autem interest inter eum qui nescit quid admissum sit, & eum qui quod admissum est, quale sit non intelligit? Et tamen hunc Theologi fatentur absolvi potestate clavium. Sit lepra crimen, sit scabies culpa venialis: si non remittitur nisi quod discernitur, quam multa sunt in quibus ne Theologi quidem possunt hic dijudicare? Sed ridiculum etiam quod adjicit: *Ite & ostendite vos Sacerdotibus*. An putat his verbis institutam esse confitendi legem? Quis unquam alicujus rei Theologus hoc prodidit? An idem est, *ostendite vos Sacerdotibus*, & *confitemini Sacerdotibus*? Nec obscurum est quo consilio Christus jussit eos adire Sacerdotes, nimirum ut confirmaret apud omnes miraculi fidem. A Sacerdotibus erant iudicati leprosi. Morbus habebatur, ut est, insanabilis. Eo remittit illos, ut iisdem iudiciis probarentur sani, quibus iudicati fuerant leprosi. Quod si quis hoc ad allegoriam torquat, primum violenter, hoc est, præter Veterum exemplum faciet: deinde non sat habet allegoria ponderis ad probandum Ecclesiæ sacramentum. Alioqui quicquid morborum Christus ademit ægrotis, imo quod sanavit dæmoniacos, quod excitavit mortuos, debebat ad confessionis typum referri. At Durandus libro iv. distinct. xvi. quæstione viii. figuram & umbram adducens confessionis hujus ex Veteri Testamento, non meminit lepræ, sed holocaustum, quæ offerebantur pro peccatis. Verum his etiam absurdius est quod sequitur, *Quo evanuit auctoritas Sacerdotibus data, ut decernerent inter lepram & lepram*, &c. Quid? an *Leus* moleste fert *Mosaica Legis* Sacerdotium evanuisse? Quin eadem opera quærit, cur non mactantur pecudes, cur non servantur sabbatismi, cur non manet delectus ciborum, cur non dantur Sacerdotibus uxores? Nimirum audiet, quia finis *Legis Christus*, & translato Sacerdotio necesse est *Legis* quoque translationem fieri. Rursus hic *Leus* ad figuram confugiet. At ego nego figuram in re tanti momenti satis habere ponderis, præsertim cum Veteres, & in his *Augustinus*, lepram interpretentur hæresim, non quodvis animi vitium. Adde, quod nec figura satis quadrat ad rem nostram. Sit lepra quodvis peccatum, sit Sacerdos *Mosaicus* Sacerdos Christianus. Illi discernabant tantum, non sanabant: pronuntiabant miserum esse, non liberabant à miseria: arcebant à castris, nos in Ecclesiæ gremium reducimus. Jam si verum est quod addit *Leus*: *Si vel minimum lepra celaverit, illud Sacerdos cum non discernat, nondum est liberatus qui lepram patitur*. Si lepram interpretamur omne peccatum, cogemur & culpas quamlibet veniales confiteri Sacerdoti, quod tamen nemo Theologus asseverat. Sed quid sentit *Leus*, an putat leprosum fuisse liberum posteaquam Sacerdos discreverat? nam id illius verba sonant. Aut ubi legit Sacerdotes iudicare inter lepram & lepram? Certe nostri codices habent Deut. xvii. *inter lepram & non lepram*. Ad hæc si quis Sacerdoti confessus sit culpam, de qua non possit pronuntiare certum, venialis sit an capitalis, quid respondebit *Leus*, absolvit, an non absolvit? Si quod illis erat discernere, nobis est remittere, non remittit qui non discernit. Deinde si arceri à castris est segregari à communionem populi Christiani, nunc ne confessi quidem arcantur. Postremo, si non liberantur lepra qui se non ostendunt Sacerdoti, jam hi mundati sunt priusquam sese ostenderent. Vides quam multis modis figura discrepat ab hac nostra confessione, magisque congruat cum illorum opinione, qui putant hanc confessionem olim fuisse consultationem. Quid autem appellat *Leus confra-*

A. posse & in peccatis si moneat, si revocet, si erigat in spem veniæ, si doceat viam ad meliora. At scire quo quisque malo premitur, est agnoscere vultum pecoris. An id fieri non potest, nisi quis aperiat omnia pectoris arcana, usque ad nocturna somnia? Nonne è factis, è dictis, è gestibus, ex ipso vultu, ex rumore, pastor vigilans agnoscit suos? Quod si cogitur pastor agnoscere vultum sui gregis, & is non agnoscitur nisi ex secreta confessione, cum hodie Monachis, quos vulgus *Mendicantes* appellat, facultas sit absolvendi, quomodo poterit pastor agnoscere vultum sui pecoris? Quid si fingat is qui confitetur, quomodo agnoscat pastor? atqui tenetur agnoscere. Dices, tenetur quantum licet. Atqui istuc locum habebit, etiam si non esset ista confessio. Postremo, si ideo jubetur agnoscere pastor ut succurrat ovibus suis, nimirum quæ cum mente manibusque careant, non norunt sibi adhibere remedia: non videtur cogi ad confitendum, qui novit ipse morbum suum, & novit quibus remediis oporteat ei morbo mederi, nimirum sibi indicens jejunia, elemosynas, preces, quæ Sacerdos erat indicturus. Postremo, quod apud Prophetam dictum est pastoribus, non solum ad Episcopos pertinet, sed ad Principes quoque. Jam *Augustinus* enarrans hunc Prophetæ locum, non eodem interpretatur modo quo *Leus*, aut quisquis est quem ille sequitur.

C. Quod hætenus dictum est, non eo tendit, ut ullo pacto convellamus Ecclesiæ consuetudinem, sed ut ostendamus ea, quæ *Leus* adducit, non esse satis efficacia ad comprobendam hanc confitendi rationem esse juris divini. Equidem faveo Confessioni, sicuti debeo, nec usquam aliud comperietur in scriptis meis: sed tamen optarim, ut quod inductum est ad relevandos animos simplicium, ad provehendam Christianorum pietatem, non alio torqueamus quam inductum est. Nunc videmus esse permultos, qui suam curiositatem alunt hujusmodi Confessionibus, alios qui dedecora non referenda sub hoc prætextu committunt, quorundam infirmitate vitam velut ex contagio infici, præsertim ex narratis libidinum generibus, ubi bona pars est innocentiae, nescisse malum: rursus alios hoc telo suam munire tyrannidem in plebem, cui patres esse debebant: compluribus confessionem nihil aliud esse quam rete ad quæritum, quo nulla pars Christianæ vitæ non est infecta. Istis non satis est, quod ex præscripto Romani Pontificis semel in anno confitemur, dolent Confessionem non esse quotidianam. Isti sunt qui tot scrupulis illaqueant animos simplicium, quod ipsis expediat ne quis habeat pacatam ac serenam conscientiam: sed hos laqueos non præscribit Ecclesia, sed Summularius aliquis è suo capite fingit & exaggerat. Istis non satis est quod Confessionem obedienter amplectimur, veluti per Ecclesiam à Spiritu Christi nobis traditam. Metuunt enim si tollatur hoc jugum à cervicibus Christianorum, res illis ad famem recidat: & egregie frigeant, qui nunc sublimes ac feroces regnant. Tantum feratur lex, ne quid auditori detur in manum, ne quid ex male partis, ne quid ex testamentis, ne quid ex condonationibus, ne quid quocunque pacto compendii perveniat ad Sacerdotem ex Confessione, imo ut ipsi slipem dent confitenti, nimirum quo magis alliciant ad rem per se amaram, quemadmodum dabatur olim pecunia Theatrica, dispeream, ni qui nunc tantopere contendunt, Confessionem hanc esse juris divini, deflexuri sint in partem diversam: & quod nunc bis terque clamitant hæreticum esse, defensuri sint acriter ut orthodoxum. Horum vitio sit, ut populus vix ferat hoc onus tot modis aggravatum, ac subinde queratur, unde tam durum jugum sit Christianis liberis impositum? Quorsum hæc dixerit quispiam? ut ostendam mihi non improbari constitutionem & consuetudinem Ecclesiæ, sed mores illorum, qui re bene instituta abutuntur non bene. Confessionem amplector & observo, ut observat Ecclesia, tantum in dubium voco, an hæc ratio

tio confitendi sit à Christo constituta. Nec hinc quicquam assevero, bis testans me suspensionem meam adferre, non dogma. Primum cum ajo, *ut opinor*: ac mox, *videtur nata*. Atque adeo miror *Leum* hinc quoque non addidisse, quod erat adjectum in margine, id quod tamen solet alias diligenter, quoties est quod possit in me detorquere. Hic quoniam pro me facit, omisit. Erat autem hoc adjectum: *Olim fuit aliqua Confessio, licet non omnino talis, qualis nunc recepta est*. Hoc additamentum an non palam ostendit me non de Confessione, sed de modo confitendi loqui? Quod si *Leus* audebit dicere, paucos illos, qui olim erant, discipulos audisse ea quæ nunc audiunt Sacerdotes, mirabor hominis frontem.

Quod si quis me roget, quid sentis de hac ratione confitendi, qua numero referuntur etiam occultissima peccata, usque ad turpissimas cogitationes, usque ad somnia, quæ nunc Sacerdotes interdum haud absque pudicitie periculo audiunt, in qua exprimentur circumstantiæ, præsertim si quæ mutant speciem, an existimas à Christo fuisse institutam? Respondebo ingenue, mihi pro meo quidem sensu non videri, at hunc sensum libens etiam reclamantem submittam Ecclesiæ iudicio, simulatque ejus vocem audiero. Nunc quosdam tantum audio, quorum refert novas etiam induci Confessiones, tantum abest ut hanc velint tolli. Non opinor omnes Theologorum opiniones æquandas articulis fidei, aut Scripturis canonicis, præsertim cum inter se frequenter non consentiant. Et mihi nondum constat, quid super hac re definierit Ecclesia: ubi constiterit, mea erit opinio, quamcunque cognovero esse Ecclesiæ. Quod si Christus instituit quicquid Ecclesia Christi Spiritu instituit, fateor hanc à Christo fuisse institutam, sed ita, ut pro salute populi possit tolli, ejusdem Spiritus arbitrio, neque fuisse necessariam priusquam esset instituta. Atque ut hoc suspicer, adducor non argumentis modo, verum etiam auctoritate. Argumentum est, quod ex tot Græcorum voluminibus, tot Latinorum commentariis, in quibus nihil non tractatur, nihil reperiatur quo certo doceri possit, olim hanc fuisse confitendi rationem, cum nunc nulli libri satis sint huic explicando negotio. Nec ulla sit pars Christianæ professionis, quæ magis angat animos & confitentium & audientium, adeo ut nulli magis abhorreant ab audiendis Confessionibus, quam qui doctrina, & prudentia, pietateque præcellunt. Mirum autem non vel casu incidisse mentionem in tam innumeris libris. Auctoritas est, primum Chrysostomi, quem virum Ecclesia numerat etiam inter divos, non solum inter orthodoxos: is enarrans Psalmum L. cum alias multis verbis doceat, lachrymis, elemosynis, recordatione peccatorum ablui commissæ, adeo nullam mentionem facit hujus nostræ Confessionis, ut palam etiam demonstraret non esse necessariam, his quidem verbis: *Peccata autem tua dicito ut deleat illa: si confunderis alicui dicere quia peccasti, dicito ea quotidie in anima tua. Non dico ut confitearis conspectui tuo, ut exprobet, dicito Deo, qui curat ea. Hac enim si tu dixeris, ignorat ea Deus. Item aliquanto post: Et reminiscens peccatorum tuorum, effunde lachrymas, & poteris in lectulo tuo positus ea delere. Roga Deum tuum, & sic permittit animam tuam soporari, confessus peccata tua, & facito tibi metipsum rationem, & ora misericordiam Dei, & invenies requiem*: ac cætera, quæ sequuntur in hanc sententiam. His consentanea dicit Homilia XLI. de penitentia, confessionem appellans peccatorum, agnoscere commissum ex animo, & in corde confiteri, docens Petro delictum ob lachrymas fuisse condonatum, non negandam esse culpam exigenti Deo. Ac post multa tandem, quæ differit in hanc sententiam, subjicit hæc verba: *Non tibi dico, ostensa te ipsum, nec apud alios accusa, sed obedi Propheta dicenti: Revela Domino viam tuam, ea coram Deo confitere, coram iudice confitere peccata tua, deprecans etsi non lingua, saltem memoria. Eadem iisdem pene verbis differit in Epistolæ ad He-*

braeos Capite XII. *Non tibi dico, inquit, ut te prodas in publicum, neque ut te apud alios accuses: sed obedire te volo Propheta dicenti: Revela Domino viam tuam. Ante Deum ergo tua confitere peccata, apud verum iudicem cum oratione delicta tua pronuntia, non lingua, sed conscientia tua memoria, & tunc demum spera te misericordiam posse consequi. Quanquam autem Græcus fuit Chrysostomus, tamen orthodoxus fuit, & orthodoxæ Ecclesiæ Episcopus. Quod si Christus instituit hanc Confessionem, aut ignoravit ille rem tanti momenti, aut contempsit. Neutrum autem cum sit probabile, relinquitur ab hominibus institutam fuisse Confessionem. Jam Origenes quanquam in nonnullis opinionibus notatus est aberrasse à doctrina fidei catholice, tamen in hoc à nemine reprehensus est, quod parum recte senserit de penitentia. At hic in Homilia in II. Caput Levitici secunda, commemoratis septem modis, quibus abluuntur admissa, octavo demum loco ponit confessionem, qua non erubescimus & Sacerdoti detegere mala nostra, nec ita recenset hunc, ut velit huic ceu capiti cæteros subesse veluti membra, sed ut sit una ratio à cæteris distincta: primam facit baptismum, secundam martyrium, tertiam elemosynam, quartam ignoscentiam mutuam, qua condonamus iis qui nos læserunt: quintam, officium quo peccatorem convertimus ad bonam mentem: sextam, vehementem in Deum ac proximum caritatem, quæ operit multitudinem peccatorum: septimam, lachrymas, jejunia, reliquosque labores penitentiae: octavam, velut hujus partem, cum quis non erubescit confiteri sua Sacerdoti. Ex hoc loco potissimum hausisse videtur Cassianus sermonem, quem tribuit Abbati Pynusio, libello de fine penitentiae Capite VIII. Sic enim commemorat diversa remedia, quibus aboletur peccatum, ut confessionem unam quampiam è multis esse velit: & tamen haud scio an loquatur de ea, qua apud Deum agnoscimus culpam nostram: certe de hac, qua numerantur admissa singula, non loqui satis ipse declarat. Jam quod inibi sequitur, dubium non est quin mutuatus sit ex Chrysostomo, quem modo citavimus. Cum enim quæssisset modos molliores, facilioreque, quibus imbecillioribus subveniretur, postremo inquit: *Quis est qui non possit suppliciter dicere: Peccatum meum cognitum tibi feci, & injustitiam meam non operui: ut per hanc confessionem etiam illud confidenter subungere mereatur: Et tu remisisti impietatem cordis mei. Quod si verecundia retrahente revelare ea coram hominibus erubescis, illi, quem latere non possunt, confiteri ea jugi supplicatione non desinas, ac dicere: Iniquitatem meam ego cognosco, & peccatum meum contra me est semper. Tibi soli peccavi, & malum coram te feci: qui absque ullius verecundia publicatione curare, & sine improprio peccata donare consuevit. Post illud quoque tam promptum certumque subsidium, aliud quoque adhuc facilius largita est nobis divina dignatio, ipsamque remedii opem nostro commisit arbitrio, ut indulgentiam peccatorum nostrorum pro nostro præsumamus affectum, dicentes ei: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Hactenus Cassiani verba retulimus. Ambrosius cum fuerit Latinus, tamen idem sentire videtur quod Chrysostomus in Sermonem de Penitentia Petri, qui numeratur XLVI. cuius phrasis est huiusmodi, ut magis ambigi possit, quin sit Ambrosii. Inter multa dicit hunc in modum: Ergo Petrus prorupit in lachrymas, nihil voce precatum. Invenio enim quod fleverit, non invenio quid dixerit: lachrymas ejus lego, satisfactionem non lego. Recte plane Petrus flevit & tacuit, quia quod defleri solet, non solet excusari. Et quod defendi non potest abluui potest. Lavat enim lachryma delictum, quod voce pudor est confiteri. Lachryma ergo verecundia consulunt pariter & saluti, nec erubescunt in petendo, & impetrant in rogando. Cæteraque, quæ sequuntur inibi in eandem sententiam, satis declarant, non exigere solitam illis temporibus confessionem vocalem occultam**

pecc-

peccati, sed ad hoc abluendum satis esse tacitas lachrymas. Nec dissonant ab his quæ scribit in *Lucam* Libro VII. Cap. LXVI. enarrans Euangelii locum: *Pater, peccavi in cælum, & coram te. Hæc, inquit, est prima confessio apud auctorem naturæ, præfulem misericordiam, arbitrum culpæ. Sed etsi Deus novit omnia, vocem tamen tuæ confessionis expectat. Ore autem confessio fit ad salutem, quia alleviat pondus erroris quisquis ipse se onerat, & accusationis excludit invidiam qui accusatorem prævenit confitendo. Iustus enim in primordio sermonis accusator est sui. Atque ne quis posset tergiversari, Ambrosium hic agere de confessione oris, qua prodimus Sacerdoti secreta nostra, protinus subjicit: Frustra autem velis occultare quem nihil fallas, & sine periculo prodas quod scias esse jam cognitum. Confitere magis ut interveniat pro te Christus, quem advocatum habemus apud Patrem. Roget pro te Ecclesia, & illachrymet populus. Hactenus Ambrosius. Ex quibus nihil aliud colligitur, mea sententia, quam ut peccator confiteatur Deo, & ultro subducatur se à communione Ecclesiæ, si sibi fuerit male conscius alicujus capitalis admissi. Ne citem interim Basilium, aliosque veteres, qui cum toties loquantur de jejuniis, de poenitentia, de lachrymis, de precationibus: aut non meminerunt hujus confessionis, aut declarant non esse necessariam. Quin & Beda recentior scriptor, in Homilia qua enarrat Euangelium de decem leprosis, longe alia tradit quam quæ docent hodie Scholæ Theologorum. Ea quidem omissa est in quibusdam libris excusis, sed exstat in codicibus manu descriptis. Jam quoniam multos adducit testes, pro multis erit auctoritas Gratiani, qui multis verbis hac de re differit distinct. prima, De poenitentia. Et in utramque partem adductis Veterum sententiis, quarum tamen bona pars sentit de Confessione solenni, quæ olim publice fiebat in Ecclesia, videtur in dubio relinquere, utrum obligetur aliquis ad confitendum, an non obligetur. Siquidem prolixam disputationem claudit his verbis: Quibus auctoritatibus, vel quibus rationum firmamentis utraque sententia innitatur, in medium breviter exposuimus, cui autem harum potius adherendum sit, lectoris judicio reservatur, utraque enim fautores habet, sapientes & religiosos viros. Ne ex glossæmatis quidem quicquam affertur certius. Vides hic sapientes ac religiosos appellari, quos nos terque quaterque diceremus hæreticos. Quo magis miror Durandum lib. IV. distinct. XVI. quæstione VIII. tantopere stomachari in glossæmatis auctorem, primi hujus tituli distinctionis §. V. qui pronuntiarit nos tantum ex institutione hominum obligari ad confitendum, & ob id Græcos nunquam fuisse obligatos, quod ea constitutio nunquam sit ab illis recepta. Nec enim paulo durius est quod dicit Gratianus: Fatetur nos obligari glossa, sed ex institutione & consuetudine Ecclesiæ tantum, Gratianus facit liberum lectori, utrum putet esse confitendum, an non confitendum. Quod profecto fuisset dictum insanum, si hæc Confessio profecta fuisset à Christo, aut si Gratiani temporibus confitendi lex fuisset lata, receptaque. Ad hæc in Cap. Omnis utriusque sexus, De poenis & remissionibus. Abb. Panormitanus sentit Confessionem esse juris humani. Nec abhorret ab hac Felinus, aliique Jureconsulti veteres, quos nullus ob hanc opinionem vocavit hæreticos. Quid quod historia, quam Tripartitam vocant, quam Epiphanius ex tribus auctoribus concinnatam, Theodoro, Socrate, & Sozomeno, Latine vertit, Lib. IX. Cap. XXXV. prodidit, eo tempore, quo Novatiani se abduxerant ab Ecclesia catholica, Presbyterum probatæ fidei certique silentii, præfectum fuisse poenitentibus, ut hic auditis in publico quæ commiserant, indiceret illis certum modum expiationis. Addit Sozomenus eam consuetudinem ad sua usque tempora Romanis Pontificibus fuisse servatam. Porro Constantinopoli sublatam fuisse per Nestarium Episcopum, ubi compertum esset matronam quandam clarissimo genere progeneratam, sub prætextu poenitentiae fuisse constupratam in loco sacro. Adeo movit illius ætatis ho-*

A mines unicum admissum. Nunc non expediret sciri quam multa passim committantur. Denique Capitis hujus hæc est clausula: Ex illo antiquitatis consuetudo sublata est, dum (ut arbitror) majora peccata præ pudore confessionis, & subtilitate exanimantium patrarentur. Videmus hic consuetudinem antiquitatis appellari, videmus hanc consuetudinem sublatam in urbe Romæ æmula. Equidem arbitror hic de peccatis manifestis, aut certe enormibus, fieri mentionem, quæ tamen foediora sint quam expediat apud populum enuntiari, aut certe ejus generis, ut ob leges civiles tutum non sit publicitus confiteri. Quod si quis contendat de hac nostra fieri mentionem, is magis etiam pro nobis faciet, cum fateatur fuisse sublatam in orthodoxa Ecclesia. Jam Theologi recentiores, qui conantur ex sacris Litteris statuere basim cui innitatur hæc Confessio, & sudant satis, nec tamen inter se consentiunt. Porro Durandus, qui fortiter rejicit glossæma super quintam dist. in Decretis tractatus De poenitentia, non aliam adducit causam, qua probet hanc Confessionem, quam ille sacramentalem vocat, esse juris divini, nisi quod eam nulla lex pure humana possit præcipere, ac tantum divinat hanc Confessionem institutam à Christo post resurrectionem, ubi dixit suis, Quorum remisistis peccata, &c. Jam in Historia, cui titulus est, Fasciculus temporum, inter ea quæ constituit Gregorius I. commemoratur & illud, ne Sacerdos aliquo pacto prodatur scelera confessi. Verba sunt hæc: Ipse plura instituit, ut patet in Registro, in Canone addidit, diesque nostros in tua pace disponas, Deus in adjutorium ante initia horarum dici jussit. Hic constituit, quod confessor nec nutu, nec signo, nec verbo confessionem prodatur. Auctor est apud quosdam humilis, verum apud eos humilis non est quibuscum nunc agitur. Et ut maxime quis pondus detrahat auctori, certe Constitutio Gregorii recitatur in Decretis, Cap. Sacerdos, de poenitentia dist. VI. his verbis: Sacerdos ante omnia caveat, ne de iis qui ei confitentur peccata sua, alicui recitet, quod ea confessus est, non propinquis, non extraneis. Ex his apparet, ante Gregorii constitutionem non fuisse modum hunc confitendi. Etenim si hæc confitendi ratio, cui haud dubie semper annexam esse oportuit silentii fidem, fuit temporibus Apostolorum, quid opus erat Constitutione Gregoriana? Quod si arguitur Gregorium non fuisse primum auctorem hujus Constitutionis, sed ante latæ novatorem, superest ut ille proferat vetustiore. Possent plura congerere, sed hæc sufficiunt, ne videar omnino temere paucis indicasse suspicionem meam, quam nec munire volo diligentius cum offendiculo simplicium, nec tueri contentiosius, cum periculo meo. Si hanc Confessionem Ecclesia certo decreto statuit esse juris divini, si sentit ab ipso Christo institutam, si sentit non posse aboleri, nihil refragor Ecclesiæ judicio, sensumque meum vel reclamantem ad hujus oraculum accommodo. Atque utinam sic vivamus omnes, ut Confessionis remedio non sit opus: aut ita confiteamur, ut non sit opus subinde repetita Confessione.

AD XVI.

A D hanc nominatim respondimus in superiore libro, neque quicquam prætermisimus quod videretur esse dicendum.

AD XVII.

L IBERATA est à lege viri. Cum essem multa propositurus in medium de divortii jure Christianis in totum adempto, diligenter testatus sum id quod & in operis initio mihi factum est, me nusquam esse velle novi dogmatis auctorem, tantum juvandi studio mone-re studiosos, semper inconcusso judicio sacrosanctæ Ecclesiæ, & eorum quibus uberius donum eruditionis ac sapientiæ contigit à Christo, ad hunc ingredior modum. Porro disputationem claudio his verbis, Hæc paucis libuit deliberare, quo doctis ac studiosis uberius erudiri-
Tum. IX. R 2 cogi-

cogitandi materiam praeberemus. Nec ullo pacto iudicio majorum ob hac praeire conamur, multo minus Ecclesia catholica. Cæterum quoniam in priore Editione, votum in hac re nostrum, siue prudens, siue imprudens, certe pium subindicaveramus, ne quis id aliorum interpretaretur atque à me scriptum fuerat, declarandum putavimus, quibus rationibus adducti tale quiddam optaremus, si qua fieri posset per Ecclesiasticam auctoritatem. *Leus* ait quibusdam gravissima auctoritatis Theologis videri, testationibus huiusmodi non esse locum nisi in rebus dubiis, non in his quae per Ecclesia auctoritatem definita sunt, si quis velit prudens ac sciens dissentire. Principio non me praeerit, quem Theologum designet *Leus* (quandoquidem tale quiddam audio dictum in publica praedicatione) ex uno non admodum gravis auctoritatis multos faciens gravissimi ponderis. Sed obsecro quod est hoc novum decretum istius magnifici Theologi? Quid receptius articulis fidei? Quid receptius septem sacramentis? An de his non disputant acriter Theologi nihil etiam protestati? An non de receptissimis in utramque partem disputat *Gratianus*? Jam esto, definitum est per Ecclesiam, matrimonium semel contractum nullo pacto posse dirimi nisi morte: an hoc etiam definitum est, quod hac de re non possit Ecclesia secus aliquid vel statuere, vel interpretari, vel remittere? Neque enim nos convellimus Ecclesiasticam constitutionem, sed hoc quod dixi disquirimus, an possit per Ecclesiam aliqua ratione consuli malecohaerentibus, cuiusmodi matrimoniis plenus est orbis Christianus. Ad hæc cum ego tester nolle dissentire me à iudicio Ecclesiae, cur illud impingit mihi *Leus*, si quis velit sciens ac prudens dissentire? Gravem vero ille subnectit causam, *Nec ab re quidem*, inquit, ne haeretici hanc ansam teneant, quoties lubitum fuerit vel novas gignere haerese, vel antiquas fovere, ut protestentur se nihil moliri contra Ecclesiam, praesertim cum protestationi ipsum protestantis factum aperte repugnet. Hæc quam graviter *Leus*. Atqui tantundem erit periculi in disputationibus Scholasticis, ubi nihil non vocatur in dubium, ubi gravibus argumentis defenditur, scortationem non esse peccatum. Et fieri potest, ut qui hæc Scholastico more tractet arte perversa, argumentis crebris & efficacibus muniat partem priorem, posteriolem frigidis ac dilutis solutionibus prodat adversariis. Quid autem? an meum factum palam repugnat protestationi meae? An unquam diremi matrimonium, aut suasi dirimendum? Quomodo igitur pugnat ipsa res cum oratione mea? An quia disputo in diversam partem? Idem facit divus *Thomas* catholicus doctor. Sed addit etiam bellam clausulam, *Ideoque*, inquit, nec dissentire meo iudicio citra contumeliam licet ab Ecclesiasticis dogmatis. An dissentit quisquis disputat, praesertim qui disputat tantum honoris praefatus Ecclesiae? Jam vero quorsum attinent illa tragica quae mox congerit *Leus*, de contentione, de insurgendo adversus decreta Ecclesiae, de ponendo os in coelum? de magno illo *Hieronymo*, qui fidei suae confessionem petit à *Damaso* comprobari, de capitulo, *Ad abolendam*, quod haereticum pronuntiat, quisquis de Ecclesiae sacramentis secus senserit, quam sit Ecclesiae definitum. Verum, at non dicit, quisquis de Ecclesiae sacramentis disputarit. Deinde satis largitur mihi *Leus*, me non aliud sentire quam sentiat Ecclesia, nec quod facio, alio animo facere quam testor me facere, tamen meminisse debuerat, inquit, novum dogma quantum pariat rixarum, ut a vide accipiat, praesertim tanta arte, tantoque lenocinio commendatum. Itaque saepe evenit, quod *Augustinus* monet in libro De utilitate credendi, ut gloria principatusque causa novum dogma sequenti, haeretici fiant. Quantum hic est dogmatum in oratione *Leus*, cum mea disputatio procul absit ab omni dogmate. Nec his contentus, adjicit: Nam si quis hoc Erasmus iudicium, si tamen iudicium sit, & non magis disputatio, animosius forte quam par est sequeretur, is certe haeticus & esset & haberetur. Quis non miretur

A huius juvenis auctoritatem quam sibi sumit, nondum ullum in professione Theologica gradum adeptus, nec aliud quam artium liberalium septem professor, quibus tamen jam pridem (ut ipse fatetur) dixit vale, eodem opinor tempore quo dixit illis salve. Nam in his quae scribit nullum vestigium honestae disciplinae. Si mea disputatio nihil aliud est quam disputatio, & disputatio talis, ut nullius sententiae praedjudicet, quorsum inculcat iudicium, quorsum dogma, quorsum sententiam, quorsum contentionem? Si studet videri disertus, sit intra causam disertus. Sed jam pergit attingere capita quaedam meae disputationis, ut ipse vocat, praecipue, ut ego arbitror, quae visa sunt expugnata faciliora, relictis in medio quae diversam causam adjuvabant. Quare etiam atque etiam te rogo, lector, ne pronunties de hac conflictatiuncula nostra, nisi prius legeris ea quae super hac re congeimus in Epistolae ad *Corinthios* prioris Cap. vii. Ita demum intelliges plurimum interesse quo pacto quid narres. Nec in respondendo sumam nunc justam operam, nisi is, qui est verus auctor huius fabulae, suum nomen adscripserit. Primum quod dixeram, sed aliter dixeram quam *Leus* hic citat, *leges seu pharmaca pro tempore ad hominum morbos accommodandas*, negat habere locum in his quae sunt ex praescripto Dei. Quod ut demus simpliciter esse verum, certe nonnunquam dubitare licet, an hoc Deus senserit suo praescripto, quod quidam interpretantur. Quod si quis respondeat, hunc sermonem esse dilucidiorum quam ut admittat ullam dubitationem, quid faciemus *Ambrosio*, qui diversum sensit? quid *Jureconsultis* magni nominis, qui diversum senserunt? Illud obiter admonendum, quod ego dixeram, *accommodandas esse leges*, hic refert, *mutandas esse*, quo res sit odiosior. Summus Pontifex cum interpretatur, cum addit aliquid, cum relaxat, accommodat Legem Christi, at non continuo mutat. Porro quod addit, *Paulum* hic non suo nomine prohibere divortium, sed testari Domini esse praecceptum: dici posset, quod *Paulus* Domini praecceptum vocat, quod ad perfectionem facit, & tamen interim sibi servat indulgentiam Apostolus, qua succurrit imbecillioribus cum res postulat. Nec protinus tamen adversatur Euangelio, si quid relaxatur ex Euangelii vigore. Adduxeram quosdam qui fuissent in hac opinione, quam *Leus* putat haeticam, à divortio jus esse contrahendi novum matrimonium. Id cum doceam *Ambrosium* non uno in loco sentire, qui fuerit Episcopus, & ut est probabile, servavit in suo populo quod docet, nec imperitus fuerit Romanae consuetudinis, ut vicinus, & illic aliquoties versatus, sic respondet *Leus*, *Ambrosius si hoc senserit miror, forte disputando lusit, qui Veteribus mos erat*. O grave responsum, ac dignum illo qui pronuntiet de haeresi! Quid opus erat dicere? miror si hoc sensit, cum recenscam ipsa *Ambrosii* verba, & locum commonstrem. Deinde si Veteribus mos fuit disputando ludere, & si is mos est tam eruditus, tam gravibus Episcopis, mihi cur non liceat disputando inquirere? De *Pollentio* respondet esse consentaneum vero, illum cecinisse palinodiam, tot modis victum ab *Augustino*. Quot modis victus sit ita demum experiremur, si libera sit disputatio, & absint ista terculamenta, quae nihil aliud quam fucatos reddunt Christianos, dum coguntur credere quod non docentur. Hoc tacet *Leus*, quod *Augustinus* sic disputat adversus *Pollentium*, ut nulla sit haeresis mentio, cum ille tamen editis libris tueatur opinionem suam. Jam quod scripseram, *Origenem* non omnino damnare factum Episcoporum, qui permiserint post divortium alterum conjugium: *Leus* affirmat secus habere, cum fateatur illos adversus Apostoli doctrinam fecisse. Certe qui excusare conatur, non omnino damnat, quod illic facit *Origenes*. Hic mihi placet quod *Leus* *Origenem* appellat virum sanctum. Sed arte praetermisit *Leus*, quod *Origenes* in eodem loco factum hoc Episcoporum, qui permiserint maritis repudiata uxore novum conjugium, confert cum eo, quod *Pau-*
lus

Ins viduis & incontinentibus permittit digamiam, & ita confert, ut durius videri velit, viduæ, quæ libidinis, non prolis gratia maritum alterum desideret, permittere novas nuptias, quam viro permittere ut rejecta uxore adultera ducat se digniorem. Jam & illud convellit *Leus*, quod *Origenes* (ut dixeram) illic non videatur addubitare quin viro liceat, cui permittit Evangelium, ob adulterium repudiare, & post repudium alteram ducere domum. Hic me mendacissimum facit, cum *Origenes* longe diversum illic doceat, *Primum*, inquit, appellat *Judaicum virum*, qui sentit licere viro repudiata ob adulterium uxore novum inire matrimonium. Imo *Origenes* illic *Judaicum virum* appellat præfractum, qui ob quamvis causam velit uxorem repudiare, sic argumentans, *Moses permittit ob rem turpem repudiare, & exemplum rei turpis ponit adulterium, licebit igitur ob alias res turpes uxorem repudiare*. Eam argumentationem rejicit *Origenes*, negans *Mosen* sensisse de adulterio cum dicit *rem turpem*, quandoquidem in adulterio non dabatur repudii libellus, sed uxor tradebatur lapidantibus: sed *rem turpem* appellavit quamlibet vel morum, vel corporis culpam, qua maritus offenderetur. Hæc *Origenes* sensisse declarat quod mox sequitur, *Post hoc autem Dominus non permittit propter aliam aliquam culpam uxorem dimittere, nisi propter solam causam fornicationis*. Sub hæc *Origenes* movet aliam quæstionem, an quemadmodum ob adulterium liceat uxorem repudiare, ita propter parricidium, veneficium, aut furtum liceat. Et hæret hic perplexus, videns impium facere adversus præceptum Dei, & tamen iniquum & alienum à ratione, cogi maritum ut ferat ea peccata, quæ sint adulterio graviora. Jam exitum quærens ex hac disputatione, dicit: *Disputo ergo, quia non præceptive mandavit, ut nemo dimittat uxorem excepta causa fornicationis, sed quasi exponens rem dixit: Qui dimiserit uxorem, excepta causa fornicationis, facit eam moechari*. Quid sibi velit hic *Origenis* sermo, tibi lector expendendum relinquo. Et aliquanto superius *Origenes* adduxerat similitudinem de *Christo*, qui repudiavit Synagogam viricidam, & Ecclesiam duxerit novam sponsam. *Origenis* verba sunt hæc: *Dicendum est, quoniam non dimisit Christus primam uxorem suam, id est, primam Synagogam, secundum speciem spiritualem servans quod dictum est, Quod Deus conjunxit homo ne separet, nisi quando adultera est uxor illa corrupta ab adultero inimico, cujus consilio & insidiata est viro, &c.* Ac mox, *Et reliquit propter Ecclesiam Christus vir Patrem, cum quo erat cum in forma Dei esset. Reliquis etiam matrem, &c.* Vides divortium, vides à divortio novam sponsam. Ex quibus satis liquet quid fenserit *Origenes*. Cæterum quod ait, *Episcopos fecisse adversus Scripturam Evangelicam, qui post repudium permiserunt matrimonium, sentit Origenes* de iis, qui ob alias causas repudiarent uxores, *Judaorum* exemplo. Et tamen his permiserant novum matrimonium, cum *Augustino* præferentes adulterinum conjugium scortationi. Jam verba, quæ *Leus* adducit adversum me ex *Origene*, non intellexit. Ea sunt hæc: *Qua enim ratione adultera est mulier, quanquam legitime videatur nubere viro vivente, eadem ratione & vir, quamvis legitime accipere videatur dimissam ab aliquo viro, non accepit legitime secundum sententiam Christi, sed magis moechatur, quasi alienam accipiens*. Sentit *Origenes* de iis, qui dimissam ob alias causas ducunt uxorem, aut qui dimittunt, velut ob graves culpas, quas *Christus* tamen non excepit. Nec tamen humanis legibus tum puniebatur qui hoc fecisset, imo matrimonium habebatur legitimum. Sed an juxta *Christi* sententiam legitimum sit dubitat *Origenes*, præsertim in atrocibus delictis, velut in veneficii, aut homicidii conatu. Sic enim ait: *Si justam excusationem habet apud Deum, tractabis*. Et tamen fatetur, quod qui sic dimittit, præbet adulterii causam, sed fortassis hoc apud Deum imputandum uxori, non marito. Hanc esse mentem *Origenis*, plane perspiciet qui illum legerit at-

tentius. Cæterum quod *Leus* obiter velut absurdum inducit, si *Origenes* putasset permittenda mala, ne contingant pejora: quidni existimet *Origenes*, quod hodie nulla Schola Theologorum non probat, idque ex sententia *Augustini*, cujus verba subscribam ex libro adversus *Pollentium* secundo, Capite xv. *Si facturus est quod non licet, jam faciat adulterium, & non faciat homicidium*. Vides ut *Augustinus* non solum permittit adulterium, ne fiat homicidium: sed etiam hortatur ad adulterium, ne veniatur ad homicidium. Deinde quod ratiocinabar ab æquitate naturali, non convenire ut orbus ac desolatus vivere cogatur, qui ob corporis habitum non temperat à coitu, neque quicquam commeruit, objicit mihi virginum Deo sacratarum, & Monachorum conditionem, qui merito patiuntur quod ultro susceperunt. Hic fortasse respondere poteram, *Nil agit exemplum litem quod lite resolvit*. Et tamen concedunt Jureconsulti, quod Pontifex possit ex Monacho non Monachum facere, ac pari ratione ex Monacha non Monacham. Nam quod adferimus de voto solenni & non solenni, quorum alterum possit mutari, alterum non possit, ut constanter affirmare video, ita nondum satis efficacibus argumentis probatum est. Nam si sufficiat ea ratio, volentes susceperunt ut sit perpetuum, omnes Contractus, qui inter volentes coeunt, deberent esse modis omnibus perpetui, qui nunc novis causis emergentibus, ex æquitate juris sæpenumero rescinduntur. Sicut igitur in Contractibus tacite excipiuntur, ob quæ juris æquitas dirimit bona fide conventa, ita fortassis in votis semper aliquid tacite intelligitur exceptum, si faciet ad salutem animæ, aut aliud simile. Sed his rationibus (ut apparet) diffusus *Leus*, adjungit sacramenti causam, de quo paulo post nonnihil attingemus. Refellit interim *Leus* quod ex *Origenis* sententia dixerim, *Christum* repudiavisse Synagogam viricidam, & duxisse Ecclesiam, ut hic quoque congruere possit mysterii ratio, si quis veneficam aut adulteram repudiet, alteramque ducat se dignam. *Leus* ex Synagoga uxore facit matrem *Christi*. Cæterum quod nos adferimus, si non dixit *Origenes*, me vanitatis arguat: Si dixit, cum illo disputet, & paulo ante docuimus dixisse. Ad hæc quia scripseram, *iniquum videri, puniri fortunam, Leus* non agnoscit *fortuna* nomen, omnia providentiæ tribuens, homo providus. Sed cur interim *fortunatos* vocat etiam *Leus* opinor, qui divites, qui ingenui nascuntur, *infortunatos* qui secus? Cæterum quod adfert, de cadaverum contactu, de leprosis, deque cæteris: Primum, quia *Mosaica* Legis sunt, ad nostram disputationem proprie non faciunt. Deinde cur leprosi arceantur à commercio cæterorum, gravis est causa, quæ facit ut nos illos etiam arceamus ab hominum convictu, qualis non videtur esse in divortio. Postremo quod ex his colligo, si *innocens* arceatur à matrimonio, *videri plane pugnare cum æquitate naturali: Leus* criminatur me palam adversari protestationi meæ. Nam quis, inquit, locum *Ecclesiastico* decreto, si palam pugnat cum æquitate naturali? Ut paucis respondeam, An jejunium, an vigilia non pugnat cum æquitate naturali? Quis locus sacramento Eucharistiæ, si *Thomas* adductis rationibus colligit, ergo Eucharistia non est sacramentum? An non licet argumentando dicere, *videtur*? Deinde jam docuimus, Confessionem ob hoc ipsum haberi juris divini, quod non pendeat ab æquitate naturali quemadmodum nec jejunium, nec martyrium. Sed bene habet, quod hic vocat *Ecclesiasticum* decretum, quo divortii jus adimitur, cum alias velit haberi *Christi* præceptum. Jam quod *Jacobi Petrique* decretum de suffocato & sanguine commode interpretatur, bene facit, sed hoc est quod disquiritur à nobis, an similis interpretatio possit huic loco succurrere, præsertim cum causa magis urgeat, meo quidem judicio. Atque hic demiror quid *Leo* venerit in mentem, qui non contentus hac probabili Doctorum interpretatione, quam & ipse recipio, voluerit hæc adjicere de

suo, *Non poterat*, inquit, *ferre decretum* Jacobus, quod prorsus abstinere a talibus, cum hoc plane esset contra Christi ipsius decretum, & contra libertatem Evangelicam. Christus antea docuit: *Non omne quod intrat per os, co inquinat hominem*; & Petrus ab eodem monitus est, *Quod Deus purificavit, tu commune ne dixeris*. Domini est terra, & plenitudo ejus, clamat Paulus. Si Petrus & Jacobus non poterant interdiceret esum certorum ciborum, qua fronte nobis bona parte anni interdicitur esus omnium carniū, sæpe & lactariorum? Qua fronte interdicitur cibus in totum? Qua fronte Dominicales & Carthusienses, humana duntaxat constitutio adimunt suis esum carniū in omnem vitam? An prohibere a suffocato & sanguine pugnat cum Ecclesiastica libertate, arcere ab esu carniū non pugnat? An hic locum non habet: *Quod intrat per os, non co inquinat hominem*, & Domini est terra? Præterea quod adduxeram ex Joanne Andrea, *Jure per Pontificem Romanum dirimi matrimonium non consummatum*, non negat esse verum quod dico. Quod si impetro, habeo quod volo, matrimonium contractum, & legitime contractum posse dirimi, cum hujus robur pendeat ex jure divino. Evangelium prohibet dirimi matrimonium, & Pontifex dirimit: nonne secus interpretatur Evangelium quam nos interpretamur? Si Pontifex dirimit matrimonium non intercedente causa adulterii, quanto magis dirimi potest si intercedat causa, quam excipit Evangelica doctrina? *At idem*, inquit, Joannes Andrea docet, *matrimonium consummatum non posse dirimi*. Sed hujus distinctionis nondum audio gravem causam, etiam si mihi satis est matrimonium rite contractum, etiam ante congressum conjugalem, esse verum ac legitimum matrimonium, & vim habere suam ex jure divino: nam rationes, quas adducunt Hostiensis, Augustinus, & Leo Papa, præterquam quod hominum commenta sunt, non efficiunt tamen quo minus adversus Christi Paulique doctrinam dirimatur matrimonium, & a divortio sit jus iterandi conjugii. Porro an Christus possit aliam sponsam sibi conjugere matrimonio, ipsius voluntati relinquo, nec illi volo leges præscribere, quemadmodum Hostiensis. Nec illud satis intelligo, quid dicat Hostiensis, *quacunque de causa*. Si sentit, quamvis levi de causa, verum dicit: si dicit, nulla de causa, cur ingressus religionis dirimit matrimonium ratum quidem, at non consummatum? Cur lapsus in hæresim dirimit etiam consummatum? Etenim si ideo licet dirimere matrimonium consummatum, quod plenior sit ratio sacramenti in consummato, licebit & consummatum dirimere, quod plenior etiam est ratio in secundo conjugio quam in sterili, in primo quam in secundo aut tertio. Hoc negotium non æstimatur gradibus, sed specie rei. Et tamen Joannes Andrea non usque adeo abhorret ab hac opinione, ut dicat aliquis matrimonium consummatum gravi de causa posse dirimi, cum hoc argumentum disputet in regula actus legitimi, *de regulis juris*, libro sexto, citante Panormitano, in C. *Ex publico, de conversione conjugatorum*. Nam proposito casu, an Pontifex possit indulgere, ut filius unicus Regis Monachus ducat uxorem, eamque habeat donec gignat prolem masculam, argumentis in utramque partem adductis, pro neutra parte pronuntiat, rem aliorum arbitrio relinquens. Rursum ita claudit disputationem Panormitanus: *Ego satis putarem, quod nullo casu possit Papa dissolvere matrimonium consummatum inter fideles, ita quod eligerem partem negativam*. Nec hic alliebat, sed argumentum ut disputabile proponit, cujus alteram partem ipse putat esse probabiliorē. Idem in Cap. *Quanto, de divortiiis*, inter multa scribit hæc: *Et est iste textus ad hoc optimus, & per rationem suam posset argui, quod etiam Ecclesia non posset illud dissolvere*. Rursum non affirmat Ecclesiam non posse dirimere matrimonium consummatum: imo potius innuit posse, licet ex hoc Cap. dicat posse sumi argumentum pro diversa parte. Neque sta-

tim expugnatum est, quod oppugnari potest argumento. Quin & Hostiensis videtur alibi pro diversa sententia facere. Siquidem is in Cap. *ex parte*, *Secundo de conversione conjugatorum*, quærit, *an Ecclesia possit hodie statuere, ut altero fidelium prolapsus in hæresim possit alter conjugum transire ad alia vota*, ac diffinit posse hoc argumento, *Sicut statuit* (inquit) *inter fideles, inter quos est verum matrimonium*, in Cap. *de infideli*. & consanguini. & affinit. eodem modo videtur quod possit statuere inter fideles. Nam ratificatio matrimonii, quæ est inter fideles, nascitur ex sacramento baptismi, ut in D. Capi. *Quanto*. & hoc ex Ecclesie dispositione, potest ergo aliter Ecclesia statuere. An non hic aperte pronuntiat Hostiensis, Ecclesiam posse statuere, ut aliquod matrimonium ratum & consummatum dissolvatur altero labente in hæresim, ita ut alter innoxius possit ad secunda vota transire, hoc est, novum inire matrimonium? Negat tamen hoc posse fieri nisi statuatur Ecclesia. Proinde matrimonium aliquod omnino indissolubile potest auctoritas Ecclesie dirimere, & sic dirimere ut novum contrahatur. Denique huc redit disputatio *Lei*, ut vetet me aliam causam quærere, quam sacramentum. *Non est sacramentum*, inquit, *ubi divortium*. Et tamen hanc causam ex Veteribus solus, quod sciam, adducit Augustinus, nec tamen hanc solum adducit. Et ni fallor hic Augustinus accepit sacramentum, non ut sit unum è septem, quod videor mihi satis demonstrasse in Annotationibus, sed ut typus & imago rei sacre, videlicet conjunctionis Christi & Ecclesie: quæ tamen non hic solum diffidet ab exemplari suo, sed aliis quoque in rebus, ut illic abunde demonstravimus. Et tamen verum est quod dicit Augustinus, si recte intelligatur: *ubi divortium, ibi non est sacramentum*. Nam hætenus definit congruere cum eo, cujus gerit imaginem. Sic ubi jurgium, ibi non est sacramentum: ubi zelotypia, ibi non est sacramentum: ubi insidiæ, ibi non est sacramentum, & tamen ista sunt passim in conjugii legitimis, quæ tamen hac parte non respondent sacramenti vocabulo. Nec his verbis urgebimur admodum: *Quod Deus conjunxit, homo ne separet*, si modo sic interpretemur, ut ego interpretor. Nec arbitror eam interpretationem esse talem, ut contemni possit. Denique cur in matrimonio per ingressum religionis soluto, nolunt his verbis esse pondus, in aliis postulant valere? Jam quoniam multis verbis ostenderam pugnare cum typo sacramenti novum hoc divortium, quod nos pluribus de causis indulgemus, cum Christus nullo modo divellatur à sua sponsa, ne morte quidem: ostendit hoc divortium, licet Judæis ignotum, à Christo tamen ac Paulo proditum fuisse. Cum enim jubetur manere in nupta quæ discessit, nec permittitur discedere nisi ob causam adulterii, prorsus ostenditur hoc divortii genus, quod nunc habet Ecclesia. Non inficior hoc fortiter interpretari Augustinum, sed præterea nihil audio, quod me cogat in eum sensum accipere. Jam ex Evangelio non satis graviter docet utrisque par esse jus repudii. Neque enim illic habetur *mulier quæ repudiato marito alteri nupserit, mæchatur*: sed *qui repudiata duxerit, mæchatur*. Neque dubium est, quin in hunc sensum accipiendum sit quod scribunt Marcus & Lucas. Siquidem dimittit virum & quæ repudiata discedit à viro.

Sed hujus disputationis finis esto, qua simul responsum arbitror annotationi *Lei*, quæ illi veterum fuit duodecima. Mihi nec est, nec fuit animus super hac re contendere, tantum tentavi disputando si qua via possit inveniri, qua male constrictis conjugio consulatur. Videbam viros olim probatæ doctrinæ sanctimonieque non fuisse deterritos Evangelii Paulique verbis, quominus admitterent divortium, videbam quædam secus posse exponi quam hætenus exposita sunt: videbam & hodie dirimi matrimonium, ob errorem personæ, ob ingressum religionis, ob alias quoque causas, si non fuerit consummatum, cum tamen hoc quoque vigorem

rem suum habeat ex jure divino, ac de quo illud quoque dictum est: *Quod Deus conjunxit, homo ne separet.* Item: *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem.* Postremo in hoc quoque competit sacramenti ratio. Videbam Jureconsultos quosdam, eosque maximi nominis, in ea fuisse sententia, ut dicant omne matrimonium posse dirimi Romani Pontificis auctoritate, gravibus de causis. Videbam per Pontificem personas reddi inhabiles, ut irritum sit matrimonium, & liceat alteri rursus copulari, veluti cognationis aut ordinis causa. Videbam fieri posse, ut simili modo reddat inhabiles & illos, inter quos ebrios, per lenas sine auctoritate majorum temere coit matrimonium. Cogitabam Ecclesiam habere sponsi sui Spiritum, neque posse non recte statui, quod ad hominum salutem illo auctore statuatur. Miserebat me pereuntium, & optabam succurri. Id si fieri non potest, tamen incessi non potest pium animi votum à Christiana caritate profectum. Optat caritas & quæ fieri non possunt. Neque fraudatur affectus irritus sua laude, præsertim cum tester tot verbis me nihil aliud quam inquirere disputando. Si Abbas *Panormitanus* toleratur ut scriptor orthodoxus, qui in Cap. *Dens, de divortis*, in tertio notabili, dicit Papam ex magna causa posse dispensare contra Novum Testamentum, cur mihi non licet inquirere, an hic possit, cum ille dicat in genere posse adversus Novum Testamentum? Si omnium fere consensu Pontifex ex causis idoneis, imo sine causa, potestate, quam vocant absolutam, dirimit matrimonium non consummatum, quod, ut sæpe dictum est, juris est divini, cur necas sit disquirere, an & in aliis possit quæ sunt juris divini? Si ferendum est quod scripsit *Vincentius* citante *Panormitano* in Cap. *propositus, de concessione Præbende*, Romanum Pontificem in omnibus posse dispensare, præterquam in articulis fidei: modo id fiat ex idonea causa: non arbitror articulum esse fidei, quomodo possit exponi locus apud *Paulum*, de non dirimendo matrimonio. Præterea si cum jus divinum jubeat omnem causam finiri testimonio duorum, & tamen hoc in quibusdam casibus ventant fieri leges Cæsareæ ac Pontificiæ: quid obstat quominus inquiramus, an his possit dilatari, quod adstrinxit *Christus*? Sed nimium diu versor in alieno campo. Nec tamen soleo libenter versari in hujusmodi Scripturibus, qui nos tam diversis hominum opinionibus distrahant fundamento non admodum solido, sed tamen horum præsidii tantisper uti visum est, ut docerem mihi quoque licuisse ex pio affectu citra contentionem inquirere, an matrimonium etiam consummatum possit dirimi. Porro *Leum* alienis præsidii adiutum fuisse in hac disputatione, præter alia multa & illud arguit, quod approbet locum bene à me redditum, quod illi sane novum est, in hoc opere quicquam approbare meum. Nec tamen infector quod adjutus est: utinam sic adjutus esset in omnibus cæteris: nam tum & inesset aliquanto plus doctrinæ, & multo minus rixæ ac virulentæ. Etiam atque etiam te rogo, lector, ut si quid hic desideres, ubi mihi non vacabat omnia repetere, peras ab Annotatione mea posterioris Editionis.

AD XVIII.

11. Cor. **S**ED esto, ego vos gravavi. Ostendo ex Græcis & *Ambrosio*, & emendationibus Latinorum Exemplaribus legendum, esto, ego vos non gravavi. Et in hunc sensum interpretatur *Theophylactus* Græcus, & *Ambrosius* Latinus. *Leum* quoniam negat sibi esse lectum, ego vos gravavi, jubet eradi marginalem annotationem, manifestarium mendum in nostris. Ego si fuisset perinde felix, quam est *Leus* suo codice, nihil opus erat hoc operæ sumere. De marginali annotatione non est ratio digladiari.

AD XIX.

Gal. 11. **Q**UONIAM reprehensibilis erat. Adjeceram in Annotatione, mihi videri *Jacobum*, & cæteros qui

A apud illum erant, in hac fuisse sententia, ut crederent adhuc ceremonias *Mosaica* Legis observandas esse prodito Evangelio. *Leus* ait, hac mente voluisse observari, ne quid offenderentur infirmi. Nec ego prorsus aliud sensi. Nec enim arbitror tam stultos fuisse Apostolos, ut putarent absque Legis præsidio non sufficere *Christi* gratiam. Verum *Paulus* putabat esse tempus, ut si fieri posset, jam contempta superstitione quorundam, palam prædicaretur Evangelica libertas.

AD PHILIPPENSES.

AD XX.

E SSE se aequalem Deo. Testatus sum non esse *Philipp.* me clam, quemadmodum hunc locum ple-¹¹rique Veterum interpretentur, nempe *Christum* fuisse naturam Deum, & Deo Patri æqualem, & in hoc summisse servi formam, quod hominem assumeret. Hoc refellens multis verbis *Leus*, me docet quod testatus sum me non ignorare, cum ego prolixo sermone declarem me sequi interpretationem *Ambrosianam*, quæ interpretatur formam, speciem, & exemplum, miraculis sese declarantis Deum. Formam servi, non assumptam hominis naturam, sed speciem peccatoris, in qua cæsus est & crucifixus. Non rapinam arbitratus est, enarrat, non sibi vindicavit divinam naturam, sed hominem se proficitur ubique, & divinitatem velut occultans, alteram speciem magis est amplexus, ut nobis ostenderet, quæ sit ad veram gloriam via. Ea interpretatio si non placet *Leo*, erat illi cum *Ambrosio* res, non mecum. Neque enim nos alteram interpretationem rejicimus, cum eam tamen rejiciat *Ambrosius*. Adjeceram: Proinde totus hic locus mihi videtur violentius detorqueri ad Christi naturam, cum *Paulus* hic agat de specie exhibitæ nobis. Hic *Leus* sic mecum agit, quasi senserim in *Christo* formam servi dici naturam humanam, dissimulans me diversam sequi interpretationem. Atqui hoc fundamento convulso nihil ille adversus nos agit sua disputatione. Porro quod cum dico *Christi* naturam, interpretatur me de divina loqui, sciat me de utraque loqui. Nam ut prior pars, qui cum in forma Dei esset, non pertinet juxta *Ambrosii* sententiam ad divinam naturam, sed ad speciem exhibitam, ita forma servi non pertinet ad humanam naturam assumptam, sed ad speciem peccatoris assumptam. At non probat, quod negarim me videre quid hic locus faceret adversus *Arrianos*. Certe non multum facit, si recipimus *Ambrosianam* interpretationem. Verum illud omnium pessime habet hominem, quod adjecerim, mihi compertum esse, nunquam fieri majorem vim Scripturis, quam cum adversus hæreticos disputantes nihil non detorqueamus ad victoriam. Addit sibi videri, quod & alias simile quiddam dixerim in favorem *Pelagianorum* & *Arrianorum*. Imo quicquid hujus dixi, dictum est in favorem nostræ religionis, & in odium hæreticorum. Nam hoc ipsum admonéo in *Methodo*, ne pugnantem cum hæreticis, Scripturæ vim faciamus, ne simus illis ridiculi. Et id ostendo factum nonnunquam ab *Ambrosio*, ab *Hieronymo*, atque etiam *Augustino*. Nec ideo tollitur illorum auctoritas in interpretando, si unum aut alterum locum torserunt, quod *Hieronymus* à se factum fatetur etiam, nec hoc diffitetur *Leus*, nec veretur *Paulo* simile quoddam artificium tribuere, subindicans id in pugna licere, cum adversarius quocunque modo vincendus & capiendus est, qui doceri nondum meretur. Proinde nihil erat cur hic *Leus* excitaret trægœdiam his verbis: Hoc est fuco atque præstigiis ementitis vultibus rem agere, non Christi bellum gerere, sed Diaboli, qui mendax est & pater ejus. Gratum hoc sane patrociniis omnibus hæreticis, ut dicant detortum esse, quicquid contra se afferatur: aliaque permulta in hanc sententiam, stultiora quam ut sint refellenda. De-

Denique si verum esset, inquit, tamen erat dissimulandum. At eadem ratione non esset usquam dissentiendum ab Ecclesiæ Doctoribus, ne hæretici dicant eos nusquam intelligere Libros sacros, quod aliquot in locis lapsi sint. Ac multo magis erat dissimulandum, quod *Lemus* orbi prodidit partem Evangelii *Joannis* assutam ex apocrypho *Nazaraorum* Evangelio. Et hic me celebrem virum facit, nusquam tribuens aliquid laudis, nisi cum me onerat invidia. Hæc si *Lemus* scribit non ex animo, perverse seditiosus est: sin ex animi sententia, non admodum cordatus est.

AD XXI.

Coloss. 1. **V**ERBUM *Dei mysterium.* Admonueram quod Græcis est *μυστήριον*, sæpe verti *sacramentum*. Nec ideo protinus esse sacramentum unum è septem, alioqui fore permulta. Nec enim ideo credo matrimonium esse sacramentum unum è septem, quod *Paulus* appellet *mysterium*, sed quod Ecclesiæ me docuerit, esse unum è septem. *Lemus* negat quenquam sic ineptire, ut quoties legat sacramenti mentionem, toties putet mentionem fieri de sacramentis numero septem. Credq; viros graves non sic ineptire, & tamen sunt quidam adeo stolidi, ut hos expedierit admoneri: nec hoc est calumniari, monere ne quis possit labi quamlibet crassus.

AD XXII.

Heb. 1. **E**T *figura.* Hic arrodit *Lemus* quod adjeceram in Annotatione: *Ex hoc verbo, videlicet hypostaseos, nata est magna digladiatio, quod Arriani exigent tres hypostases, & verbum homusii non reciperent. Res indigna, meo sane iudicio, ob quam Oriens & Occidens exitiabili bello inter se conflictarentur, & orbis concordia turpiter scinderetur.* Hoc loco mihi videtur *Lemus*, velut argumentum nactus declamatorium, exercere voluisse dicendi copiam ac vim. Sed id ita facit, ut ad me non magnopere pertineant quæ differit. Nam ipse de vocabulis loquor, quæ novitate sua præbuerunt diffidii materiam: id *Lemus* ad rem trahit. Nostri *tres personas* agnoscebant, *tres hypostases* non item. *Arriani* cum *hypostaseos* verbum libenter amplecterentur, abhorrebant ab *homusii* vocabulo, & quemadmodum *Hieronymus* suspicabatur subesse nescio quid veneni in syllabis, cum ab eo exigetur *trium hypostaseon* confessio, ita *Arriani* suspicabantur nescio quid veneni latere in vocabulo *homusii*: vocem esse inauditam, nusquam legi in divinis Libris, & ideo suspectam. Jam cum nullus unquam exstiterit in Ecclesiâ tumultus hoc gravior aut latius patens, an non magis expedisset, omittis utrinque novis vocabulis, tueri publicam orbis concordiam, quam rei Christianæ summam in extremum discrimen adducere? præsertim cum in huiusmodi diffidiis fere se misceat affectus humanus, & utraque pars opinionis suæ studio, & adversariorum odio iniquius interpretetur quod ab adversariis adfertur, & suis impendio favcat. Possem hujus generis plura commemorare exempla, sed in re odiosa satius est ab exemplis temperare. Jam quod mihi videtur magis expediens futurum fuisse, id visum est & illius temporis gravissimis Episcopis ac Principibus, qui frequentissima Synodo semel atque iterum censuerunt abolendam verborum contentionem, modo de re fidei conveniret. Neque quisquam admodum refragatus est de abolendo nomine *homusii*, imo probabile videbatur omnibus, ut vocabulum quod cum in sacris Litteris nusquam reperiretur, tamen novitate sua multis esset scandalo, de medio tolleretur. Et jam coierat concordia, sed *male facta gratia nequicquam coit & rescinditur*, ut inquit *Flaccus*. Si quis diffidet nostræ narrationi, legat *Hieronymi* Dialogum, quem scripsit adversus *Luciferianos*. Jam sunt quædam huiusmodi, ut non sit necesse magno Ecclesiæ tumultu persequi. Dissidebatur olim de celebrando Pascha, ac gravibus Episcopis ea res non est visa satis idonea, ob quam Christianorum commu-

nio scinderetur. Ejusdem generis putavit *Cyprianus*, quod quidam ab hæreticis baptizatos, denuo baptizabant, quidam secus. Mihi videntur ea potissimum inculcanda, quæ faciunt ad vitæ pietatem. Cæterum immodice philosophari in subtilitatibus illis, quæ plus habeat ostentationis quam fructus, non admodum probarim, præsertim si id fiat gravi Christianæ Reip. tumultu, cujus concordia usqueadeo consulendum est, ut *Paulus* sæpenumero parcat Pseudapostolis, ne irritati gravius etiam turbarent pacem Christianorum. Si *Arriani* voluissent confiteri sicuti confitebantur, *Filium esse Deum de Deo genitum, similem Patri, ejusdem cum illo naturæ*, quod nec ipsum, ni fallor, negabant, & omittis *hypostaseon* vocabulis, nobiscum amplexi fuissent *tres personas*, nonne præstabat duorum verborum jacturam facere, quam admittere diffidium tam exitiabile? An doceri non poterat æqualitas personarum, nisi repertum fuisset novum *homusii* vocabulum? At hoc non recipiebant *Arriani*. Non patrocino in præsentia *Arrianis*, qui toto pectore sequor quod defini-vit Ecclesiæ, sed illud quæro, an commoda interpretatione potuerit teneri concordia. Dicebant Filium subditum Patri. Certe natura Filius obtemperat Patri, à quo vitam habet. Forte fieri potest ut qui sub-sit, non ideo tamen minus habeat dignitatis. Dicebant Filium esse creaturam: quid si hoc sentiebant, gigni ab alio, & esse ab alio, quodammodo condi esse? Dicebant forte Spiritum Sanctum utriusque ministrum esse: quid si hoc sentiebant, per eum & Patrem & Filium operari? Jam cum *Hilarius* fateatur Patrem esse Filio majorem auctoritate, sed ita ut Filius minor non sit, cum hoc habeat à Patre ut illi sit æqualis: quæso si verum fateri fas est, quantulum abest ab *Arrianis*? Si Pater major est Filio auctoritate originis, igitur juxta divinæ naturæ rationem major est. Sed hoc quo major est, non communicat Filio, videtur enim Filius ea parte minor. Etenim si *Hilarius* sensisset Patrem Filio majorem, quatenus est homo, non oportuit refugere Filium hac ratione dici minorem. Porro secundum eandem rationem aliquem dici majorem altero, cum ille minor non sit, nihilo videtur probabilius quam si quis dicat, *Petrum* esse patrem *Joannis*, cum *Joannes* non sit illius filius. Æquum est, ut in iis, quæ nobis ab Apostolis ac Patribus, qui ab illis hauserunt, tradita sunt, consentiamus omnes. Cæterum nihil non pertrahere ad fidei negotium, seminarium est diffidorum, ac pestis Christianæ concordia, qua sublata Christiani non sumus: cum tamen possit esse obnoxius hæretico errori, qui *Christo* carus sit, si modo simpliciter erret inculcata ignorantia. Expulsus est *Arrius* ob unam aut alteram voculam. *Athanasii* Symbolum quotidie canitur in Templis: & tamen negat catholice dici, quæ nunc Theologi fatentur dici recte. Negat ille dici tres æternos, tres omnipotentes, tres increatos, tres immensos, nec putat hunc sermonem minus impium esse, quam si quis dicat tres Deos. At hodie diversa est Theologorum sententia. Nam quemadmodum cum plures eodem fune trahunt navim, multi trahunt, tamen una est tractio: sic nihil vetat Personis divinis numero multitudinis tribuere, quod tamen in singulis diversum non est. Pater & Filius & Spiritus Sanctus sapiunt, & tamen eadem est sapientia. Tres volunt, & tamen eadem est voluntas. Tres provident, & tamen eadem est providentia. Tres sunt, & tamen eadem est essentia. Ita eadem æternitate tres sunt æterni. Jam cum neget dici tres æternos, tamen post fatetur dici tres coæternos. Neque mihi satisfacit quod *Durandus* adfert de differentia substantivi nominis & adjectivi, nisi forte sic interpreteris, bonum esse adjectivum, & bonitatem substantivum: Tres boni sunt, non tres bonitates: quemadmodum in corpore multa membra sunt animata, sed eadem est anima. Porro non video quid intersit inter vocem æterni & Domini. Ut tres sunt æterni, sed eadem æternitate, ita quid vetat dici tres Dominos, sed

sed eodem dominio? Quando non desunt magni nominis Theologi, qui vero pioque sensu putant dici posse tres Deos, sed eadem Deitate, nimirum si quis sentiat tres esse, quorum quisque dicatur Deus, sed eadem, ut dixi, Deitate qua cæteri. Jam quod ait: *Nam sicut anima rationalis & caro unus est homo, ita Deus & homo unus est Christus*, nisi commode interpretemur, sensum habet hæreticum. Ad hæc, quod hic negat in Trinitate quicquam esse majus, *Hilarius* non refugit Patrem dicere majorem. Rursus quod hic negat quicquam esse prius, non defuerunt Theologi qui dixerint, Patrem aliqua ratione Filio priorem. Jamdudum clamas, lector, quorsum hæc? Ut ostendam de rebus divinis nihil tam circumspecte dici posse, quin pateat calumniæ, si contingat iniquus interpretes. Proinde satius esse non tam multa definire de hujusmodi rebus, quas nec assequitur intellectus humanus, nec exprimit sermo. Præstat venerari quædam, quam scrutari. Dubium non est quin & hodie multa de divina natura ignoret Ecclesia, cui satis est quod ea novit quæ docet sacra Scriptura, quæque ad salutis necessitatem pertinent. Ego si quid habuissem auctoritatis in illis Synodis, in quibus de orbis concordia tractabatur, suavissem præstare, nescire quid sibi vellet *homusii* & *homansii* verbum in Personis divinis, quam tanto rerum tumultu vel tueri vel impugnare. Sed hæc omnia adversus *Leum* dicta sunt, non pro *Arrianis*, quorum omnis hæresis sic est explosa, ut non alia magis, nec est periculum ne quis illam instauret. Nam aliunde nunc est periculum Ecclesiæ, si tamen ullum est periculum.

A D T I T V M.

AD XXIII.

Tu. II.

MAGNI Dei, & Salvatoris nostri Jesu Christi. Cum ostendissem hunc locum bifariam legi posse, conjunctim ac divisim: si conjunctim legas, *magni* & *Salvatoris*, utrumque referretur ad *Christum*: si divisim, *magni Dei* referretur ad Patrem, *Salvatoris* ad *Christum*. Neque diffiteor, *Hieronymum* & *Chrysostomum*, & hujus sequacem *Theophylactum*, sic interpretari, ut utrumque tribuant *Christo*, velut exsultantes adversus *Arrianos* ceu victores, cum locus plane sit anceps, imo magis pro illis faciat quam pro nobis. Hic *Leus* docet non posse referri alio quam ad *Christum*, hoc videlicet argumento, quod de adventu *Christi* frequenter legamus, de adventu Patris nusquam. Ut hoc largiamur *Leo*, non alibi legi de adventu Patris, tamen ipse sermo nihil prohibet, quin divisim intellectus possit, quod ad priorem partem attinet, accipi de Patre. Atque ita sane interpretatur *Ambrosius*, cujus verba, si quis forte mihi diffidit, subscribam: *Hanc esse dicit beatam spem credentium, qui expectant adventum gloria magni Dei, quod revelare habet iudice Christo, in quo Dei Patris videbitur potestas & gloria, ut fidei sue premium consequantur. Ad hoc enim redemit nos Christus, ut puram vitam sequebantur, repleti bonis operibus, regni Dei heredes esse possimus.* Hactenus *Ambrosius*. An non hic palam dicit Patrem declaraturum gloriam & potestatem suam iudice *Christo*? Nec hic simpliciter nominatur adventus Patris, sed *adventus gloria*, ut *adventus* non proprie pertineat ad Patrem, sed ad gloriam. Adveniet ipse *Christus*, sed cum gloria & majestate Patris. Interim tempus est humilitatis, tunc erit tempus gloriæ, quam interim expectamus. Ea tum demum adveniet, cum aperietur gloria magni Dei Patris, & Servatoris nostri *Jesu*. At secus, inquit, interpretatur *Hieronymus*. Scio, sed violentior in tractandis Scripturis, quoties dimicat adversus hæreticos, id quod *Leus* alicubi sibi voluit prodesse, cum *Petri* locum secus interpretaretur quam ego ex *Hieronymi* sententia fuisset interpretatus. Mihi certe satis est locum hunc secus enarrari posse, ac meo iudicio non aliud sensit *Paulus*, quam quod interpretatur

A *Ambrosius*. Qui scripsit scholia in Epistolas *Pauli*, nescio quem sequutus, *magni Dei*, refert ad Spiritum. Porro cum negari non possit sermonem esse ancipitem, citius hinc *Arriani* caperent ansam, ut dicant *Christum* Patre minorem, quod *Paulus* Patrem magnum appellet, Filium nec Deum, nec magnum Deum appellet. Sed donemus in lectione nihil esse amphibologiæ, num continuo evicerimus Filium esse Patri æqualem, si constiterit esse Deum, & magnum Deum? Deum non negant *Arriani*, neque Deus esse potest quin magnus sit, nihil tamen vetet alterum esse majorem, qui sic magnus est, ut illo nihil sit majus. Nec aliud tamen adferunt argumentum *Chrysostomus* & *Hieronymus*, qui velut evicta re clamat: *Ubi est serpens Arrius? ubi Eunomius coluber?* *Chrysostomus* ex hoc colligit *Christum* non minorem esse Patre, quod non per comparisonem, sed absolute dicatur magnus. Nec his diversa tradit *Theophylactus*. Faveo nostræ victoriæ, sed ante triumphum videndum erat quid statim objicere possit adversarius. Hæc dicta sunt non ut patrociner *Arrianis*, quorum ut admiror doctrinam, ita detestor impietatem, sed ut *Lei* calumnias depellam.

AD XXIV.

Qui solvit *Jesum*. Hic simpliciter ostendi, quid esset *1. Ioan.* in Græcis codicibus, nec approbans quicquam, *17.* nec improbans. Nam Græci legunt hunc in modum, *ὁς μὴ ὁμολογῇ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα*, id est, *qui non confitetur Jesum Christum in carne venisse.* *Leus* ostendit ex Historia Tripartita, locum hunc ab hæreticis quibusdam fuisse vitiatum, neque Librum interim indicans, neque Caput, ut videatur ab alio quopiam admonitus hoc adjecisse. Et accipio quod adfert historia, sed ita, ut mihi non sit necesse credere, nisi commodum fuerit. Nam de vitiatis libris frequenter utraque pars alteri solet objicere. Certe quod habent Græci codices, magis congruit cum stylo *Joannis* Evangelistæ, cui peculiare est, contrariam sententiam accinere priori, quo magis infigat animis quod dixit. Quod genus sunt illa: *Qui credit in Filium Dei, habet testimonium Dei in se. Qui vero non credit filio, mendacem facit eum &c.* Ac mox: *Qui habet Filium Dei, habet vitam: qui non habet Filium Dei, vitam non habet. Qui confitetur, ex Deo est: qui non confitetur, ex Deo non est.* Sit enim hoc exempli gratia positum, cum totius hujus Evangelistæ sermo plenus sit hujusmodi figuris. Jam ut demus, *Qui solvit Jesum*, fuisse scriptum à *Joanne*, an his verbis continuo refutatur error eorum qui dicebant, *Christum* esse purum hominem? Æque ad illos pertinebat, qui negabant *Christo* esse animam humanam, atque ita negabant verum fuisse hominem, sed aiebant, Deum corpore indutum. Si quid reperissem apud Græcos quod cum nostra consensisset Editione, id sequi maluissem: nunc quia non reperi, tantum admonui quid esset mutatum. Atque ego juxta sensum animi mei, iudico germanam esse lectionem, quam habent Græci. Quod tamen nullo meo periculo dictum velim: nam meum sensum Ecclesiæ iudicio submitto. Non est usque adeo gravis auctoritas ejus Historiæ, ut ex hujus fide nobis certo liqueat, quid hic scripserit *Joannes*. Certe negari non potest, *Cyprianum* hunc juxta Græcos codices adducere locum libro adversus Judæos secundo, Cap. VII. *Omni spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, de Deo est: qui autem negat eum in carne venisse, de Deo non est, sed de Antichristi spiritu.* Quod si *Leus* diffidit Editioni nostræ, consulat alias, & si secus illic repererit, clamitet me falsarium. Apud *Augustinum* in Homiliis, quibus enarrat hanc Epistolam, in contextu qui præfertur, adducitur hic locus quemadmodum legunt Græci & sanctus *Cyprianus*. Et tamen in fine interpretatur & hoc, *omnis spiritus qui solvit Christum, non est ex Deo: ut appareat hanc particulam fuisse tertiam in illius codice, omnis qui confitetur, omnis qui non confitetur, omnis qui solvit.* Aut certe tum temporis ancipitem fuisse lectionem Ecclesiasticam,

Tom. IX.

S

&c

& utramque *Augustinum* voluisse interpretari. Nescio quid sibi velit quod *Leus* recensens *Epiphani* verba, legit hunc in modum: *Omnino spiritus qui solvit Deum, ex Deo non est.* An hic non veritus est mutare sacram lectionem, præsertim unde putat hæreticos refelli? An hic non venit illi in mentem terribilis illa lex, qua metam inclementer stringit tota disputatione? Quid hic prætexet *Leus*? Codicem depravatum unde descripsit? lapsum memoriæ? dormitantiam humanæ mentis? chalcographorum culpam? Sed omnem excusationem sibi præcludit, qui in alios tam morose durus est.

AD XXV.

1. Ioann. v. **T**RES sunt qui testimonium dant in cælo. Quoniam in Græcis codicibus non reperi mentionem Patris, Verbi, & Spiritus Sancti, duobus verbis admonueram quid in nostris codicibus abundaret, nec approbans, nec improbans quicquam. Objicit *Leus Vallam*, qui, vir alioqui diligens, hujus rei non meminerit, haud dubium quin admoniturus, si quid comperisset dissidere. Non hic respondebo, *Laurentium* hominem fuisse, ac fieri potuisse, ut illum aliquid suffugerit: tantum illud dicam, mihi diversis temporibus plura fuisse Exemplaria quam septem, nec in ullo horum repertum, quod in nostris legitur. Quod si mihi contigisset unum Exemplar, in quo fuisset quod nos legimus, nimirum illinc adiecissem quod in cæteris aberat. Id quia non contigit, quod solum licuit feci, indicavi quid in Græcis codicibus minus esset. Porro quod *Hieronymus* in Præfatione sua testatur hunc locum ab hæreticis depravatum, si velim uti jure meo, possem appellare ab *Hieronymi* auctoritate, quod *Leus* facit quoties ipsi commodum est. Et certe in hujusmodi rebus vir ille sanctissimus satis est ardens ac vehemens, ne dicam violentus, asseverans interdum tanquam compertum, quod non perinde certum est atque ille vult videri. Nonnunquam pugnant cum adversario abutitur lectione, quam aliàs improbat: velut illud, *divisa est mulier & virgo*: alicubi diversum asseverans ei, quod alibi confirmarat, sermonem suum ad rem præsentem accommodans. Idem multa refecit à canone Hebræorum, multa ut fabulosa, ut subditiua notavit obelisco, quæ nunc Ecclesia sine discrimine legit: veluti fabulam *Beli* draconis, historiam *Susanna* liberatae, duos postremos libros *Esdrae*, quorum argumentum ille somnia vocat. Nec veritus est veru præfixo jugulare Hymnum trium puerorum, quem solenniter & assidue decantat Ecclesia. Si non credimus illi in tam multis amputatis, an prodigiosum sit, si diffidamus illi hic addenti nonnihil? Quamquam verum non est quod ait *Leus*, auctore *Hieronymo* locum hunc ab hæreticis fuisse depravatum: sed hoc ipse depravate narrat, ut alia pleraque, quo mihi apud imperitos harum technarum, plus conciliet invidiæ. *Hieronymus* queritur has Epistolas à diversis fuisse versas, & horum Editiones inter se non consentire, ex quo colligit non esse verum, quod inter se pugnat. Quod si vertissent illi quod scriptum erat ab auctoribus Epistolarum, neque nos torqueret ambiguitas, nec sermonis varietas fidem & auctoritatem elevarer. Atqui cum fateatur *Hieronymus* aberratum in his Epistolis à veritate germanæ scripturæ, quoniam argumento comperit ipse germanum esse quod restituit? Conjicere licet, illius temporibus Ecclesiam fere totam secus legisse quam legendum esse contendit *Hieronymus*: alioqui locum non habebunt illa quæ sequuntur, *Sed tu virgo Christi* Eustochium dum à me impensius Scripturæ veritatem inquiris, meam quodammodo senectutem invidorum dentibus corrodam exponis, qui me falsarium corruptoremque sacram pronuntiant Scripturarum. Qua fronte clamassent eum falsarium, nisi publicam lectionem mutasset? Porro cum certum sit Exemplaria variasse, neque certum est argumentum hoc esse scriptum ab Apostolo, quod addit *Hieronymus*, quid est quod hic vociferetur *Leus* adversum me, qui nostram lectionem non improbo, sed ut est relinquo? Tantum illud verto quod apud

A Græcos reperio, & quod apud Græcos reperitur, *Hieronymus* testatur olim fuisse in codicibus Latinis, quorum tunc erat usus publicus. Si in nullo codice deesset, quod indicat deesse *Hieronymus*, videri poterat finxisse quod ait: nunc res ipsa docet illum vera loquutum. Porro quod apud *Hieronymum* legimus, in qua etiam ab infidelibus translatoribus multum erratum esse à fidei veritate comperimus, consideret prudens lector, an legendum sit, etiam à fidelibus translatoribus, ut sensus sit, interpretes in aliis bonæ fidei, hic tamen aberrasse. Ac ne *Leus* putet hanc partem à nullo prætermisam præterquam ab hæreticis, sciat *Cyrium* in opere, cui titulum fecit *Thesaurus* lib. xiv. Cap. penultimo, congestis pluribus testimoniis adversus *Arrianos*, hunc quoque locum adducere, sed omiſsa parte, quam nos hætenus in Græcis codicibus non reperimus. An putandum est eum hoc telum omisurum fuisse, si credidisset ab Apostolo scriptum quod affirmat *Hieronymus*? Ipsa *Cyri*lli verba subscribam, si quis mihi diffidet: *Rursum*, inquit, *Joannes* in eadem Epistola ait: *Quis est qui vincit mundum, nisi qui credit, quia Jesus est Filius Dei? Hic venit per aquam & sanguinem & Spiritum Jesus Christus, non in aqua solum, sed in aqua & sanguine, & Spiritus est qui testimonium perhibet: Spiritus enim veritas est. Quia tres sunt qui testimonium perhibent, Spiritus, & aqua, & sanguis, & hi tres unum sunt. Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei majus est.* Adverte rursus diligenter, quia hic etiam veritatis prædicator Deum verum de Deo vero Spiritum Sanctum naturaliter esse docet. Nam cum dixisset Spiritum esse qui testimonium perhibet, post pauca statim addidit, quod testimonium Dei majus est. Quomodo igitur creatura erit Spiritus Sanctus, qui non aliter quam Pater, Deus ab Apostolis appellatur? Ex his, opinor, satis perspicuum est, in codice *Cyri*lli non fuisse testimonium trium in cælo, Patris, Verbi, & Spiritus. Ad hæc *Beda* locum hunc diligenter enarrans, cum accurate multisque verbis exponat testimonium triplex in terra, nullam mentionem facit testimonii in cælo, Patris, Verbi, & Spiritus. Nec huic tamen viro defuit vel Linguarum peritia, vel in observandis antiquis Exemplaribus diligentia. Imo ne hoc quidem addit, in terra, tantum legit, *Tres sunt qui testimonium dant.* In codice, qui mihi præbitus est ex Bibliotheca *Minorum Antuerpiensium*, manu recentiore erat adscriptum in margine scholium, de testimonio Patris, Verbi, & Spiritus. Rei summam habes, lector.

B Nunc mihi vide quam atrocem tragœdiam hinc suscitavit *Leus*, veluti nactus argumentum, in quo tubam illam *Ἀλητὴς* intendat summis viribus: *Jam*, inquit, *secum reputet lector Christianus, an fas sit oracula putare, quæ Græci codices habent. Ut demus esse certum, quod affirmat Hieronymus.* Sic ille. Ut donemus quod ait *Leus*, hunc locum ab hæreticis depravatum, quis unquam dixit Græcis codicibus fidendum ut oraculis? Cum toties aliud tester, quorsum attinet hæc tam absurda ingerere, & verbis nihil ad rem facientibus movere seditionem, ac veluti classicum canere? Docuisse se dicit ex *Epiphano*, decurtatam esse *Joannis* Epistolam. Hic rursus ex *Hieronymo* nonnihil omisum ab hæreticis: *Et utrumque*, inquit, *hunc locum ab hæreticis depravatum, præbet nobis Exemplar Erasmicum, tum in priore, tum in posteriore Editione.* Quid ego audio? an mea sunt Exemplaria omnia, quibus sum usus in hoc opere? An illa tantum mea sunt, quæ *Leus* dicit esse depravata? Quid si comperiatur eadem lectio in Exemplari Bibliothecæ Pontificiæ? An in Pontificis Exemplar detonabit *Leus*? At fingat jam *Leus*, sibi à summo Pontifice datum negotium, ut quod illic Græce legitur, bona fide reddat Latine, an secus vertet quam ego verti? An de suo sarciet quod deest in Exemplari? Verum hic summus Pontifex fidem illius desiderabit, qui sit ausus ab Exemplari præscripto discedere. Neque enim me profiteor judicem Græcorum voluminum, sed interpretem. Nec his conten-

tus

rus animus *Lei*, subjicit his etiam virulentiora: *Ut non satis mirer, inquit, illum in tale Exemplar incidisse, & sic jam bis emississe inconsultis (ut par est putare) aliis Exemplaribus (quanquam impium quiddam sapit in dogmatibus tam sacris, tamque venerandis, & in locis fidei tam necessariis, tanta supinitas, ne dicam, dissimulatio) si quid secus haberent cetera Exemplaria.* Primum sic agit *Leus*, quasi mihi non fuerit nisi unicum Exemplar, cum tam multis sim usus, primum in *Anglia*, mox in *Brabantia*, postremo *Basilea* non semel, quasi-que unicum illum codicem mendosum sequutus, ceteros non consuluerim: sed hinc addit, *ut putare par est.* An non hic plane præstat, quod in Præfatione pollicitus est, se fore sycphantam in libris alienis? Cum hac in re nec sumtui pepercerim, nec valetudini, qua conjectura suspicandum est, me unico Exemplari fîsum cetera non consuluisse? Quid dici potuit magis sycphanticum? Et quæ est ista tanta supinitas, quæ impium quiddam sapit, si non consului codices, quorum mihi non potuit esse copia? Certe quot potui congeffi. Proferat *Leus* codicem Græcum, qui scriptum habeat, quod Editio mea non habet, & doceat ejus codicis mihi fuisse copiam, ac postea supinitatem mihi impingat in sacris dogmatibus. Quod si non potest, vides, lector, quid illi possit impingi. Nec his adhuc contentum virulentum hominis ingenium, addit, *ne dicam dissimulatio.* Cur hinc dissimularem, qui toto opere non dissimulo, si quid dissideant Græci, aut si quid parum probatur etiam apud illos? His convitiis quid aliud efficit *Leus*, quam ut pus animi sui declaret? Quod si maxime fuisset codex qui habuisset, quod non habent quos ego viderim, cur potius suspicetur me perverso studio dissimulasse, quam dormitasse? An illud ago toto hoc labore meo, ut quæ faciant contra hæreticos omittam? Quis adeo furiosus est, ut id de me suspicetur? At non meminit *Laurentius*, fateor: & fieri poterat ut non animadverterit: fieri potuit ut illius codex habuerit, quod mei non habebant. An ideo sum impius, quod mihi non sit omnium codicum copia? *Valiam* sublevar, quod homo pius Græcorum codicum errata dissimularit, & si quid defuit, ex Latinis adjecerit, ne fidem elevaret Græcorum Exemplarium. At ego puto, si vivat *Laurentius*, patrociniū hoc *Lei* manibus ac pedibus repulsurum. Cur hinc putetur hoc fecisse, cum tot locis nostram damnet lectionem, etiam cum convitio? Quam ne faciem quidem habent veri, quæ nugatur hoc loco *Leus*.

Verum ne nimium tibi molestus sim, lector, recensendis illius næniis, sem in compendium conferam. Ostendit ingens esse periculum, ne *Arrianorum* hæresis rursus caput erigat, si senserint quidam hanc particulam omissam, *Tres sunt qui testimonium dant in cælo, Pater, Verbum, & Spiritus Sanctus: & hi tres unum sunt.* Cum nulla sit hæresis magis extincta, quam *Arrianorum*, mirum unde sic metuat *Leus*. Sed fingamus reviviscere *Arrianos*, an ob unum hunc locum obmutescunt? An non sunt alia loca permulta, quibus possint revinci? Sed quid profuerat, si ego dissimularem sic esse in libris Græcis, cum ipsi Græci codices declarent id quod res est? Quod si prorsus dissimulandum erat, cur orbi prodidit *Hieronymus*, plerosque codices etiam Latinos hanc particulam non habuisse? Videlicet debebat tacitus addere, atque ita lectorem fallere. At responderet *Hieronymus*, frustra dissimularem, quod nemo nesciebat. Idem à me responderi potest: Ut ego voluerim dissimulare, qui Græce norunt deprehendissent technam meam. Et Græcissant nunc plerique, paulo post nullus inter litteratos numerabitur, qui Græce nesciat, quantumvis etiamnum reclament seniculi quidam, qui mordicus tuentur veterem suam salivam, ac vappam cui assueverunt. An statim hoc loco prolato obstruetur os *Arrianis*, adeo ut ne sibilare quidem ulterius audeant, quemadmodum putat *Leus*? An hinc nullo negotio vicerimus? an nullus supererit angulus quo divertant? Primum, dicere poterunt, locum hunc à nobis vitiatum.

A Sed hic *Leus* protinus objiciet eis auctorem *Hieronymum*. Eum illi negligent, fortassis illo doctiores & instructiores. Nec enim ulla fuit factio peritior sacrarum Litterarum, quam fuit *Arrianorum*, in hoc suum præceptorem *Origenem* referentium, quam ego sic devictam gaudeo, ut libros tamen velim eruditionis gratia superesse. Deinde an ex Evangelio *Joannis*, Filium esse Patri *ὁμολογῶν* cogentur fateri, quia *Christus* dixerit, ego & Pater unum sumus? An non illico poterunt tergiversari, de consensu dictum esse, non de eadem essentia? Et quo videantur dicere probabilius, adducunt illud ex ejusdem Evangelistæ Cap. xvii. *Pater sancte, serva eos in nomine tuo, quos dedisti mihi ut sint unum, sicut & nos.* An nos ita sumus unum, sicut Filius unum est cum Patre? Ac paulo post: *Non pro eis autem rogo tantum, sed & pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me, ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint.* Puto autem non obscurum, quin hic loquatur de consensu, præsertim cum præcefferit: *Sermo tuus veritas est: sicut tu me misisti in mundum, ita & ego misi eos in mundum.* Vides hic agi de consensu prædicationis. Sequitur aliquanto post: *Et ego claritatem, quam dedisti mihi, dedi eis, ut sint unum, sicut & nos unum sumus. Ego in eis, & tu in me, ut sint consummati in unum, ut cognoscat mundus, quia tu me misisti.* Cur in una parte *Augustinus*, cumque hoc alii complures, interpretantur unum esse consensum fidei, in altera eandem essentiam? Qua ratione dictum est, credentium fuisse cor unum, & animam unam, ita Pater, Filius, & Spiritus Sanctus unum dici possunt, & dicuntur. Non hic patrocino *Arrio*, sed rejicio *Lei* calumniam. *Paulus* cum scribit *Galatis*, *Omnes vos unum estis in Christo Jesu*, non loquitur de substantia, sed consortio gratiæ. Rursum *Romanis* scribens: *Qui plantat & qui rigat, unum sunt: æqualitatem functionis significat, non eandem substantiam.* Jam ad revincendos *Arrianos* non satis esset, unum pertinere ad eandem specie substantiam, nisi doceatur eadem numero, & unice singularis indicari substantia. Quibus de rebus *Augustinus* disputans adversus *Maximum* Lib. iii. Cap. xxii. non admodum solerter explicat sese. Jam quemadmodum elaberentur ex eo loco *Joannis*, eadem ratione eluderent hunc locum, in quo fit mentio testimoniorum. Nihil autem æque confirmat auctoritatem testimonii, ut consensus. Itaque consentiunt in terra, Spiritus, aqua, & sanguis. An hæc tria sunt unum, sicut Pater, Filius, & Spiritus Sanctus unum sunt? Nemo dicit, opinor, sed testimonii consensu sunt unum: ita Pater, Verbum, & Spiritus Sanctus sunt unum. Pater testatur de Filio, Filius nihil docet nisi quod accepit à Patre, Spiritus Sanctus accipit de Filio, quod suggerit Apostolis. Hæc cum probabiliter etiam dici possint ab *Arrianis*, quemadmodum dicuntur à *Maximino* quædam hujus generis, quomodo *Leus* affirmat non fore, quod vel sibilent *Arriani*, hoc loco incolu² mi? Ut ne quid interim arguter, in cælo nihil opus testimonio, ubi nemo diffidit: tum hunc totum locum involutum esse tropis, ut interpretatione quivis elabi possit, si velit esse contentiosus. Non hæc dixerim, quod nolim his locis non esse pondus adversus hæreticos, sed quod nolim rem eo periculi redigi, ut hoc loco mutato non possint illi redargui. Ego ob hoc potissimum credo Filium esse ejusdem essentia cum Patre, quod sic interpretetur Ecclesia, æque crediturus, etiam si hic locus secus haberet apud nos quam habet.

F Jam altera hæresis cum sit adeo sepulta, ut ni mentio fieret in nostris libris, nemo suspicaretur fuisse qui talia somniasent, *Leus* sic est sollicitus, ut ni superior locus ex *Epiphano* fuisset restitutus, non sit quo possint illi revinci. Proinde si *Leo* credimus, vincent *Carpocratiani*, si mentitus sit *Epiphanius*, qui solus scripsit cum locum fuisse depravatum: quasi vero non satis aperte dixerit *Joannes* in Evangelio, *Et Deus erat verbum*, etiam si hic locus non opitularetur, qui & suspectus est, & subobscurus. Nobis hoc testimonio

non est opus, quibus persuasissimum est, *Christum* & Deum esse, & hominem. *Carpocratiani* citabunt eam lectionem, quæ pro ipsis facit, & talem fuisse docet *Epiphanius*: depravatum fuisse locum negabunt. Sed nihil horum ex animo scribit *Leo*: non adeo cæcutit, quin videat hinc Ecclesiæ nihil esse periculi, cum nostra translatio non sit Ecclesiastica, etiam si illustrat & emendat Ecclesiasticam: neque sic proponatur, ut illi fidamus, nisi persuaserint alia argumenta, quod plus vices dictum, tamen *Leo* surdo dicitur: verum hæc exaggerat, quo mihi moveat odium ac seditionem, qui fuit unicus illi scopus, cum hoc laboris susciperet. Nunc audiamus tubam illius seditiosam, qua conatur orbem ad tumultum concitare, non alia re fretus quam quorundam stoliditate, & odio cæco, deinde quod intelligit paucis otium futurum ut hæc legant: aut si legerint, non vacaturum ut legant attente. Donet illi Deus ut aliquando habeat tantum ingenii ad beneficiendum, quantum apparet illi esse mentis ad nocendum: & tantum illi contingat venæ ad benedicendum, quantum valere videtur ad maledicendum. Sed nunc audiamus ipsum sua verba sonantem: *Et nunquid*, inquit, *putas hic bis triumphaturos hæreticos, cum quodam insignibus contra se testimoniis liberentur, tum quod fas arbitrabuntur in nos retorquere crimen, quod sacra Scriptura per nos vitata sint, quodque imposturis ac syncephantibus contra se hæcenus certatum sit.* Primum, quis liberat hæreticos his insignibus testimoniis? Nonne manet Ecclesiæ sua lectio? An fidei prora & puppis in hoc periclitatur, si resciscant hæretici esse diversam lectionem? At illos hoc docuit *Hieronymus* & *Epiphanius*: docent hoc libri Græci, quos expediebat exuri, si tantum erat periculi. An bis triumphabunt hæretici, sublato duorum horum locorum præsidio? At ego pæ semel quidem arbitror triumphaturos, etiam si tota hæc Epistola intercidisset. At quos tandem hæreticos mihi narrat *Leo*? nimirum eos, quorum præter nomen nihil exstat: horum umbras usque adeo metuit homo formidolosus, ubi nihil opus. Quod si hæretici calumniabuntur Scripturas à nobis vitatas, an mihi hoc imputandum censet? Si vitatæ non sunt, poterunt ipsi vitare suo commodo. Jam si semel collabitur omnis auctoritas Scripturæ uno aut altero loco vitato, quantum est periculi quod passim libri nostri tot mendis scatent? Nullus hæreticorum usque adeo caruit fronte, ut ob unum locum depravatum abrogaret fidem cæteris omnibus. Sed pergit *Leo*: *At hoc*, inquit, *contra nos citabunt hos Græcos codices, quibus si fidem faciat celebris auctoris fama, qui eos emisit, malim alios pradiuinare quid inde eveniet, quam ut ego dicam.* Certe nimis quam timeo futurum formidabile schisma in Ecclesia Dei: timeo ne iterum incidamus in Arrianica illa tempora, & nunquam satis desolendam Ecclesia sancta discordiam. Sæpe fit, ut nova cœnæ sacra amplectamur, & iudicium non ex rerum dignitate, sed ex auctoris titulo expendamus. Quod si hic fiet, quid non sequetur tumultum, quid non factionum, quid non rixarum, quid non tempestatum? Nam ea est auctoris existimatio, ut quidvis ab aliquot etiam non infamibus, vel auctoritate impetrare possit, ut omittam flumen illud eloquentia, quo vel hosti persuadere solet, & nonnullos video vel solo nominis illius lenocinio captos, ut nihil præterea spectent, nisi quod is dixerit, hoc satis fore rati, ut velut oraculo blandiantur sibi. Hæc si crederem *Leo* scribi ex animo, precarer homini fidum medicum: nunc arte scribuntur hæc omnia in gratiam quorundam, qui sibi stultissime persuaserunt, se non fore satis magni nominis, si novum hoc studiorum genus invaluerit adversus veteris inscitæ patronos, & in odium mei, quem sibi jam olim delegit, qui cum conflictatus subito innotescat orbi. Obsecro, quæ res tantum mare malorum nobis invehet, tot schismata, tot hærefes, tot tumultus, tot tempestates, tot naufragia? An quod prodeunt Græci codices? eosdem edidit *Aldus*. An quod ostenderim illos à nostris alicubi dis-

nare? id ante me prodidit *Laurentius*. An quod Græcum verterim? id ante me fecit *Jacobus Faber*. Jam plusquam tres anni sunt, quod Novum Testamentum à me cognitum versatur in manibus hominum: quid unquam hinc natum est tumultus? Multi fateantur se non mediocriter profecisse nostro labore, profecit & *Leo* non minime, licet sedulo dissimulet homo hominum qui vivunt gratissimus. Summus Pontifex collaudavit industriam, collaudant optimi & doctissimi quique: collaudavit pleno ore felicitis memorie *Joannes Atensis*, quondam hujus Academiae Vicecancellarius. Nullus existit tumultus, nisi quod stolidi quidam nullo iudicio, sed cæco odio bonarum litterarum, nescio quid blaterant apud indoctos, sed adeo stupide, ut ipsis etiam idiotis paulo cordatioribus sint deridiculi. Sed veretur *Leo* ne mea auctoritas imponat multis. Ego nec unquam arrogavi mihi ullam auctoritatem, nec habeo quam mihi *Leo* arte tribuit, quo me gravius premat in causa. Sed fingat esse maximam, quid periculi? An statim adorabunt quicquid est in Græcorum codicibus? Si mihi fidem habent, non usquequaque fident illis, quod ego toties veto fieri. Proinde auctoritas, quam mihi tribuit *Leo*, efficiet ne quis statim amplectatur pro oraculo quod in Græcis codicibus reperit. Simili consilio verbis attollit admirabilem illam meam eloquentiam, qua soleam vel hosti persuadere quidlibet. Quid? an significat me hanc versurum in perniciem religionis Christianæ? Quod si ea utor in gloriam *Christi*, quid metuendum ab hoc flumine, quod mihi fide tribuit *Leo*? nec alio prorsus animo, quam olim *Crescens* eam tribuit *Augustino*. Si persuadeo quicquid volo, persuasum esse oportet, hanc Editionem nostram cum iudicio legendam esse, neque protinus damnandam vulgatam lectionem, sicubi Græci dissentiant codices. Hoc si persuasum est, & si hoc credunt, qui mihi tantum tribuunt quantum prædicat *Leo*, quæ possit exoriri tempestas? Evulgantur Hebræorum libri, in his versatur *Leo*. Plura in illis dissentiant à nostris, quam in Novo Testamento. Cur hic non formidat *Leo* hærefes, schismata, tempestates, tumultus, rixas, procellas, exitia, naufragia, profluvia, pnoethrias, & si quid dici potest his etiam atrocior?

Sed *Leo* audiamus reliqua detonantem: *Jam viderit*, inquit, *Ecclesia, an hæc tam parva sint ut contemni debeant. Exemplaria plus quater mille per orbem Christianum dispersa sunt: omnia carent his testimoniis, quibus habet Scriptura nulla vel sanctiora, vel magis necessaria: ut taceam cæteros locos, quos sparsim annotavimus, in Græcis pejus habere quam in Latinis Exemplaribus.* Hactenus *Leo*. Cum *Frobenius* non ediderit ultra ter mille volumina, trecenta, *Leo* facit plura quatuor millibus. Sed esto, vulgata sint sex millia, quid tum postea? Sed in his omnibus absunt ea testimonia. Esto, quid deinde? Nihil aliud, quam quod intelligent homines, in plerisque Græcorum codicibus illa non addi. Sed in sexcentis millibus Latinorum habentur illa addita. Jam quod his duobus locis negat ulla esse vel sanctiora, vel magis necessaria, videat ne non sine injuria Evangeliorum & Paulinarum Epistolarum hoc dixerit. Toties autem inculcat esse locos, qui pejus habeant in Græcis quam in nostris codicibus. Ut donemus aliquot esse, cur non numerat innumeros locos, qui melius habent apud Græcos quam apud nos? At prosequitur *Leo* seditiosam hanc concionem: *Et tamen*, inquit, *ut hæc nova prævotibus in pretio ac delitiis habeantur, cum alia, tum illud in primis efficiet, quod nova accasserit orationis facies, & sermonis nitor, & velut Erasmica quadam mendicies. Siquidem hoc lucri reputabunt fecisse se, qui contemptis veteribus Exemplaribus, his novis inhærebunt, quod cum multas sermonis fardes evaserint, tum in hoc puro & casto dicendi genere plurimum profecerint.* Hactenus *Leo* verba. Cum in vertendo Novo Testamento nihil admiscuerimus fuci, sed Evangelici Apostolici-

que sermonis simplicitatem servaverimus, quis est iste auctor, qui efficiat ut prae nostris contemnant vetera? Fortassis ut conferant efficiet sermo paulo minus solutus. Denique quid incommodi sit, si sacra Scriptura careat sermonis vitio? Si totum periculum pendet à duobus aut tribus locis, poterunt hi Pontificis auctoritate mutari: nos tantum hoc dedimus, quod apud Graecos reperimus. Sed indicat *Leus* aliud periculum, homo periculorum plenus: *Jampridem*, inquit, *invasa animos hominum opinio, ut si quid scens habeant Graeci codices quam nostri, a Graecis proinde codicibus steter contra nostras.* Haec *Leus*. Imo diversa opinio jam olim habet hominum animos, suspectum esse quicquid legitur in Graecis codicibus. Et nos id sedulo cavimus, ne quis illico fretus Graecis Exemplaribus pronuntiet adversus nostra. Sed quod coepit eodem tenore prosequitur *Leus*: *Atque*, inquit, *si accedat typographorum cupiditas, qui vel modici lucelli gratia, qua vident hominum propensa studia, illuc ferantur, ut nihil non ex officinis suis audeant promulgare, propediem fiet, ut nulla e praebris suis orba datur sint Exemplaria nisi ista, quando multo maxime doctorum & indoctorum partem, alium alio nomine, istis Exemplaribus viderint inhiantem. Et quis librum tam avidè amplectitur, quem nolit quanto potest studio tueri? At hunc tueri nemo potest, nisi simul detrahatur veteribus libris fides auctoritatemque.* Ad hunc modum seditiosus noster *ἐκκλησιάζει*. Quis non metuat jam, ne vetus translatio funditus intereat, posteaquam bis excusum est Novum Testamentum à me versum ac recognitum? Nec id quisquam est adhuc ausus praeter unum *Frobenium*, cum innumeratae sint hujus artis officinae. Cum altera translatio locum habeat in Templis, in Scholis, qui fieri poterit, ut non hanc maxime formulis suis propagent typographi? Sed fingat *Leus*, neminem esse neque doctum, neque indoctum, quin nostra versione capiat, quid tandem sit periculi? Fingat quemque quod avidè mercatus est, studiose tueri, quid tum postea? An continuo veteribus libris sua decedet auctoritas? Quis autem tam stultus erit, qui meae translationi plus tribuat quam ipse tribui velim? Et tamen levius peccet quam *Leus*, qui quod rectum est, odiosissime calumniatur. Quos tandem appellat veteres libros? ante multos annos descriptos codices? At horum auctoritate meis fidem concilio. An omnes qui feruntur juxta veterem translationem? An his *Leus* nolit fidem detrahi, etiam ubi mendosi sunt, ubi vitiati, ubi perperam redditi, ubi perperam expositi? Postremo, quid accidit veteribus libris, jam annis aliquot mea translatione volitante per hominum manus? an non illis sua constat auctoritas? Quod si hoc male habet *Leus*, quod ipsius lucubrationibus excudendis non ferveant officinae typographorum, scribat tales libros, qui mereantur teri manibus hominum: nam hunc non erudit, sed stolidis & seditiosis quibusdam, non hominibus, sed stipitibus scripsisse videtur, qui ut nunc nulli docto placet, ita brevi & doctis & indoctis pariter displicebit.

Sed audiamus illum & reliqua deblaterantem: *Porro cum Deus*, inquit, *aliquot sibi relicturus sit semper, qui non curvabunt genu ante Baal, hi fortiter contra profanata ab haereticis Exemplaria stabunt pro zelo domus Dei.* Sic pugna erit in Ecclesia Dei: agitataur navicula Petri fluctibus: orbis discordia miserranda sequetur, ut non temere timeam futurum quod Christus praedixit tempus, quale non fuit ab initio usque tunc. Quem novum *Baal* nobis producit *Leus*? aut qui sunt isti pauci, qui non adorabunt hoc idolum? Ubi sunt Exemplaria ab haereticis profanata? Haec stulti cerebelli somnia tam impudenter ingerit auribus & oculis eruditorum: de quibus videlicet pessime sentit, si putet illis haec tam stulta blateramenta probatum iri. Quid aliud vociferaretur seditiosa mulier? Jam etiam, si superis placet, *Leus* homo divinitus datus fulciendae religioni Christianae, commonefacit Ecclesiam cessan-

tem officii sui, Romanum Pontificem in specula stertentem excitat convitio. Miror autem cur non & Christum dormientem expergefecerit, dicens cum Apostolis: *Domine serva nos, perimus.* Sed audiamus autò τὸ θεῖον sua verba sonans: *Meminerit*, inquit, *Ecclesia insitis occurrendum, ne qui fumus esse coepit, fiat ignis, & talis ignis, qui non facile exstinguetur. Meminerit saepe medicinam sero parari. Ignis paulatim irrepens, tandem omnia consumit. Proinde opus est, quin & tempus est, ut vigilet pastor in Ecclesia. Adhuc Deo adspirante satis spei est, quando nondum fumus pervenit ad flammam. Non dormitabis, neque dormiet, qui custodis Israel, si non dormitaveris, neque dormieris speculator in Israel.* Haecenus dixit *Leus*. Quae cum lego, videor mihi videre vultum illum *Lei*, ad gravitatem compositum, ac gestum hominis sibi suavissime placentis. Credas Prophetam quempiam haec loqui, ni nosset hominem. At quid erit quod sibi metuatur Ecclesia, quam diu tales habebit admonitores, tales consiliarios, tales propugnatores? Sed interim non videt, quam insigniter afficiat contumelia Romanum Pontificem, quem ut stertentem & oscitantem notat. Is Opus nostrum oraculo suo judicavit ad publicam Ecclesiae Christianae utilitatem non vulgariter profecturum. *Leus* longe aliud sentit, videlicet suo calculo (cui putat aequum ut Romani Pontificis iudicium cedat) tale pronuntians, ut periculum sit ne tale tempus sit futurum, quale non fuerit ab orbe condito. Nam eruditorum iudicium, qui fatentur se non parum lucis hausisse ex hoc Opere meo, *Leus* facile contemnit praese, qui sibi tantum & sumit & tribuit, ut admiretur neminem esse in orbe candidum, qui tantundem illi tribuat, quantum ipse tribuit sibi. Sed sit animo bono *Leus*: non semper dormitabit neque dormiet speculator ille in Israel, sed hujusmodi seditiosis ac furiosis libellis aliquando silentium imponet, occludet os simili stoliditate vociferantium apud populum, & rem ad seditionem ac tumultum, quod quidem in ipsis est, pertrahentium. Nam si quod incendium, si quis tumultus nascetur in Ecclesia Dei, horum vitio nascetur: nos neque seditionis auctores, neque malae doctrinae duces esse volumus. Quod si quid alicubi labimur, ut homines, ac praeter animi sententiam: certe *Lei* non erat castigare lapsus nostros, qui ipse in exiguo libello toties tam foede labitur: aut certe non erat illius, tanto cum supercilio monere, vel objurare potius, ne dicam calumniari. Impingit mihi stuporem, impingit inscitiam, impingit mordacitatem. Ego novi mediocritatem ingenii mei, nec eruditionem insignem unquam mihi arrogavi. Sed agnoscam quicquid convitiis in me congefuit *Leus*, si in omnibus meis lucubrationibus, quas tam multas edidi, quarum nonnullae prolixae sunt, nec unius voluminis, nonnullae praecipitatae verius quam editae, toties delirem, toties labar, toties tota errem via, toties mihi non constem, toties falso citem, toties non intelligam meum ipsius sermonem: quoties id huic accidit in hoc exiguo libello, quem amicis auxiliantibus ante biennium adornavit, totus in hoc negotium intentus. Si ex omnibus meis scriptis, in quibus vel receptos errores convello, vel mores hominum taxo, vel obtrektoribus respondeo, tantum comperietur convitiis, tantum virulentiae, tantum veneni, quantum hoc uno libello *Leus* congefuit in caput meum. Ego tot modis odiosissime provocatus, eam haecenus servavi moderationem, ut neminem odiosius perstrinxerim nominatim, quod tamen meo jure poteram. Quis enim aequus mihi vitio vertisset, si, quod quidam absque persona palam blaterarunt apud populum, ego cum auctoris titulo litteris mandassem? Nam si volebant esse clam quod narrabant, cur dicunt populo? Si nomen suum suppressi volebant, cur illis absque persona agebatur haec fabula? Et tamen ipse ne decimam quidem partem unquam in litteras retuli eorum, quae non puduit istos in conviviis & in concionibus vociferari,

rari, nec ullius nomen adhuc expressi, frequenter etiam ordini parcens. Qui sic me provocarunt, ut necesse foret respondere, tamen hos ita tractavi, ut clariores etiam redditi sint meis apologiis. At *Leus*, primum juvenis, deinde nec Theologus, nec Episcopus, nec ullo publico munere fungens, ut videri possit officio adductus ad impetendum me, nec ea doctrina ut par esset huiusmodi provinciæ: deinde nulla re laceffitus, imo meis lucubrationibus non vulgariter adjutus, dehortantibus tot amicis, quorum nec studium debebat negligere, nec iudicium contemnere, nec auctoritatem pro nihilo ducere, tot spiculis veneno tinctis impetit nomen ac famam proximi, atque etiam amici: idque facit animo tam gladiatorio, ut suam ipsius mortem contemnat, modo mihi pariat exitium: & lucrum esse ducat, si suorum studiorum iacturam faciat, dummodo efficiat, ne quid fructus ex meis laboribus redeat ad studiosos. Nec aliud argumentum visum est illi magis idoneum unde famam & gloriam suam auspicaretur, quam ab infamando fratre & amico, beneque merito. In id cum totis nervis incumbat, tamen ut purus ac sibi bene conscius frequenter acce-

A dit ad sacram *Christi* mensam. Fortassis illi satis est quod non est scortator, quod non est aleator, quod non est temulentus. An ab hoc vitiorum genere purus sit, mea non refert: illud scio, Evangelicum illum: *Relinque munus tuum apud altare*, non esse dictum ebrioso, non scortatori aut aleatori, sed ei cui dissidium erat cum fratre. Si Deus non approbat pecudem, aut avem, aut aliud simile donum, quod datur ab eo cui cum proximo non convenit, quantum oportet abesse ab huiusmodi animo, quem totus hic *Lei* liber præ se fert, qui paret hoc cœleste tractare sacrificium? Quin ille totius malitiæ princeps, humani generis hostis, non ab alca, non à scorto, non à temeto nomen habet, sed ab eo quod unice videtur esse studio *Leo*, nimirum *διαβόλιος*. Non illi datur vitio quod sit adulter, quod potator, quod profusor aut nepos, sed superbus est, sed invidus, sed præstigiator, sed mendax, sed delator, & adeo nocendi cupidus, ut suo ipsius etiam malo gaudeat lædere: qui nunquam est sui similior, quam cum se transfigurat in Angelum lucis, ac sub prætextu pietatis invehit exitium veræ pietatis. Hæc in genere dicta sint, ego neminem iudico, sit sui quisque iudex.

RESPENSIONIS AD ANNOTATIONES EDVARDI LEI FINIS.

DES. ERASMI ROTERODAMI A P O L O G I A RESPONDENS AD EA QVAE IN NOVO TESTA- MENTO TAXAVERAT JACOBVS LOPIS STVNICA.

VIS leget hac? Min' tu istud ais? Nemo hercule. Nemo?
Vel duo, vel nemo.

Scio, protinus dices, optime lector, quid istuc novi proœmii? Nimirum hoc potissimum è Satyra *Persiana* mihi veniebat in mentem, cum instigantibus amicis adornarem respondere libro *Jacobi Stunica*, quo taxat locos aliquot, in quibus cessatum putavit à nobis in Editione Novi Testamenti prima. Quis enim adeo feriatu est, ut huiusmodi rixas libeat legere? Quod si nunc reperiatur unus aut alter, qui studio partium his admoveere velint oculos & animum, certe posteritas hæc aut nesciet, aut contemnet. Ferebant olim *Laurentii Valla*, hominis (quod negari non potest) eruditi juxta ac facundi, cum *Poggio* digladiationes. Hujus elegantias pene solas habemus in manibus, neque quicquam magis hodie friget apud nos, quam in quo illi tum maxime calebant. Quoties autem contemplor animo, quam brevis ac fugax sit hæc vita, deinde quam hujus exigua portio mihi supersit, vehementer molestum est, in huiusmodi nœniis rei cum multo omnium pretiosissimæ, tum irreparabilis facere iacturam: ut interim omittam, quod dum huiusmodi rixis invicem incessimus & incessimur, perit illa tranquillitas animi Christiani, perit dulcedo studiorum, perit & fructus bona pars, compluribus ab his studiis alienatis. Ego vero *Stunica* gratiam etiam haberem, si in publicam utilitatem contulisset, quod à nobis esset prætermisum, aut emendasset in quo nos lapsi fuissimus, quam ad rem invitavimus etiam eruditos in Editione prima, quam ne tum quidem dissimulavimus esse plus satis præcipitem ac tumultuariam, si modo sic utilitatem hanc attulisset studiis, ut ipse viri modesti, æquique laudem retulisset. Nunc talis est liber, ut si detrahas convitia, quibus me nunc flagellat, nunc

C deridet, si præfationes & perorationes in me detortas, si fannas & scommata, quibus scurram agit verius, quam Theologum, haud multum superfuturum sit voluminis. Atque utinam *Stunica*, quisquis est, non magis obtemperasset vel animo suo, vel quorundam institutibus, quam prudenti pariter & amico consilio R. D. Cardinalis *Toletani*, *Francisci Cisnerii*, cui noster successit *Gulielmus Crojus*, juvenis seni, sed dignus, qui in ea dignitate consensceret. Siquidem audio virum optimum, ubi vidisset, quæ moliebatur in me *Stunica*, dedisse consilium plane Christianum, ut prius opus ad me mitteret, quam evulgaret: quod si responsione satisfacerem, magis in rem ipsius fore, premi librum quam evulgari: sin autem respondere gravarer, aut proterve indoctave responderem, publicaret suas vigilias bonis avibus, meque neglecto veritati patrocineretur. Siquidem *Stunica* cum forte reperisset optimum virum præ manibus habentem à nobis recognitum Novum Testamentum, demirari cœpit, quod talibus nugis admoveret oculos, librum scaterere mendis ac erroribus prodigiosis. Hic Cardinalis hominis petulantiam gravi dicto castigavit, ut referunt optimæ fidei quidam, qui tum Cardinali aderant, *Utinam*, inquit, *sic prophetent omnes: tu si potes, adfer meliora, ne damna alienam industriam*. Proinde vivo Cardinale preffit libellum suum maledicum, qui utinam tum prodisset, non dubito quin & jejuniior, & indoctior, quam nunc est. At ille statim à morte Cardinalis typographis tradit opus, me ne per litteras quidem admonito. Non dubito quin impulsu quorundam, qui male feriati ex huiusmodi gladiatoriiis conflictationibus eruditorum inter ipsos voluptatem non minus scædam quam crudelem capere gaudent. Neque enim mihi persuadere possum, generosos ac bene natos animos, tantum odii iniquam posse concipere, à quo nunquam sint læsi. Nam, ut apparet, *Stunica* sese numerari postulat inter eos, qui

qui generis claritatem cum eruditionis gloria copulant. Quod si gloriæ cupiditas stimulabat hominem, affectus non omnino pudendus, præsertim homini profano, ut arbitror, ea contigisset multo plausibilior, si famam auspicari maluisset ab opere, quod cum nullius infamia fuisset conjunctum, aut certe quod eruditionis eminentiam modestiæ commendatione condecorasset. Nunc quam non amica, quam atrox præfatio, quæ quot constat verbis, tot pene habet convitia, nusquam non spirans mirum quendam *Erasmi Batavi* contemptum. Sperabat, opinor, homo suavis fore, ut lector hospes crederet eximium aliquem herosa delapsus è coelo, vel in hoc magis revixisse *Geryonem* illum pro tricipite trilinguem, qui magis contemneret *Erasmum*, quam eulicem Elephantus *Indicus*, non animadvertens interim, longe facilius esse contemnere quam vincere, ridere quam refellere. Quid alii mihi tribuant, nobis in manu non est, certe mihi quam minimum sumo. Quid possim, libris declaravi, frustra nitar, si studeam alius haberi quam sum. Ego ut mihi nihil unquam insigni vindicavi, ita *Stunica* laudibus adeo nihil detrahā, ut cupiam conduplicatum etiam, quod sibi liberalissime tribuit, in me tam parvus ac malignus, ut nudo, quod ajunt, etiam vestimenta detrahat, nihil non adimens infelici *Batavo*, ingenium, memoriam, curam, judicium, eruditionem, lectionem, & intellectum sacrorum Voluminum, peritiam Linguarum omnium, elegantiam, denique Grammatices etiam Latinæ scientiam. Nec hæc contentus dixisse semel, repetit identidem ad singulas pene Annotationes, addit novas præfatiunculas, addit epiphonemata aliquid aloes habentia, interim non optime sentire visus de lectore, quem putet toties jam inculcata non meminisse. Atque interim mire festivus sibi videtur, dum me ludos facit, dum versat ac volvit *Atticis*, ut ipsi videtur, *Julibus*. Mihi certe voluptati est, & apud *Hispanos* efflorescere Linguas ac bonas litteras: ac de *Stunica* quidem ingenio satis ampliter mihi promitto, bonaque spes est, illum posthac rectius usurum ingenio suo, litteris, chartis & otio, sed vereor ne suo vitio non tam optimam gloriam referat ex his studii sui primitiis, quam sibi videtur polliceri. Si quidem ut persuadeat, se Linguis ac litteris omnibus, se sagaci judicio, perspicaci ingenio, se longa ac diligenti Veterum evolutione, se Lexicis admirandis, & alienis Annotationibus affatim instructum, optime nosse quid sit deferendum interpreti: me heri ac nudius tertius attigisse sacros Libros, me in his ne verbum quidem intelligere, qui ante annos viginti scripserim *Enchiridion*, à doctissimis etiam Theologis comprobatum, certe tale quod declaret, me & olim legisse nonnihil in sacris Voluminibus, quique in hoc Annotationum opere, quod ipse vere tumultuarium appellat, tantum è diversis & Græcis & Latinis Scriptoris adferam testimoniorum: quis hoc illi crediturus est, quod (uti scribit) hoc opus susceperit, non ullo maledicendi studio, sed animo defecato, prorsusque ab omni contentione alieno, cum totum opus nihil aliud spiret, quam contemptum & odium mei: nam tanto viro non libet livoris suspicionem impingere. Taxandi, subfannandi, lacerandi, calumniandi, depravandi nullus est neque modus neque finis. Atqui cum fieri non possit, quin in magno opere permulta sint, quæ calculi album mereantur, tantum abest, ut quicquam probeat *Stunica*, ut sæpe depravet, quæ sunt simplicissime dicta, è frivolis gerris atroces excitans tragœdias, quod genus est illud. Obiter nominaram *Neapolim*, quam nunc in *Italia* occupant *Hispani*, hic me prope modum læsæ majestatis reum peragit, qui Cæsari adimam jus hæreditarium, quod *Hispanis* impingam tyrannidem, non ob aliud, nisi quod, *occupant*, usurparim pro *tenent*. Rursus cum innoxio cavillo dixissem, apud *Paulam Hispaniam* fraudari prima syllaba, quod illic legatur *Σπανία*, non *Ισπανία*, cum ipsi soleant in similibus vocibus de suo addere, dicentes *εσπανίο*, pro *σπεκτο*, *μάλα τραγικῶς* vociferatur, me totam

A gentem *Hispanicam* criminari inscitiam. Proinde, opinor, *Stunicam* eum esse, qui possit è parva civitate maximam reddere, cui nihil tam exile est, quod non in immensum exaggeret. Sicubi non videor illi satis excussisse quid senserit *Hieronymus*, illico clamat, me nihil prorsus intelligere, nec in *Hieronymo*, nec in ullis auctoribus. Sicubi Græcam vocem aliquanto secus interpretor, quam ipsi videatur, rideor, & prorsus ignarus sum Græcæ litteraturæ. Et alicubi prorsus adimit cognitionem Latinæ Grammatices, qui non probarim, *retinere*, positum pro *meminisse*. Quod adhuc nec ipse *Stunica* potuit ex ullo Latino Auctore proferre, tota secula versatus in evolvendis optimis quibusque Scriptoribus. Quin alicubi geminæ hæreseos suspicionem mihi conatur impingere, ubi ne tantulum quidem erat occasionis. *Apollinaristarum*, quod *Vallam* citarim auctorem, qui negarit *servi* nomen in *Christum* congruere, quatenus fuit homo, sed quatenus ut nocens affectus est supplicio, cum hujus sententiæ sit & *Ambrosius* & *Chrysostomus*; præterea *Arrianorum*, qui dixerim, *Christum* subditum fuisse Patri, sed ut filium, non ut servum, hoc est, caritate & sponte, non metu, quod quam impudenter & indocte faciat, suo docebimus loco. Exprobrat identidem Hebraici sermonis inscitiam, cum ego simpliciter ubique fatear me rudem ejus litteraturæ. Alioqui cur non eadem opera exprobrat, quod alas non habeam? Clamat, me mihi *Hieronymum* delegisse, qui cum monomachiam exerceam, quod alicubi ab eo reverenter dissentiam, cum nemini sit obscurum, quantum ubique deferam *Hieronymo*. Exprobrat mihi *Theseum Oecolampadium*, quem alicubi nescio cur nuper à me confictum dicat. Atqui is vir est nulla in parte *Stunica* contemnendus, nisi forte hoc uno nomine, quod *Germanus* est: quemadmodum mea pro nihilo ducit, quod *Batavus* sim. In Hebræis fere sequebamur auctoritatem *Hieronymi*. Et loco commonstrato Hebræa adscripsit *Oecolampadius*, tum voces admodum paucas admiscuit. Poteram hoc laudis suffurari, etiam illo pro suo candore mihi libenter cessuro, at ego malim illi aliquid meæ laudis cedere, quam aliæ laudis esse furunculus. Et hunc candorem, hanc modestiam, hanc ingenuitatem naso suspendit *Stunica*. *Oecolampadius* satis idoneus est, qui sua tueatur adversus *Stunicam*, & tamen si quid forte lapsus fuisset, iniquum fuerat alienos lapsus mihi impingere. Atque adeo si quid illum offendit in libris *Hieronymi*, quos ediderunt *Amerbachii*, mavult in me conjicere, quam in illos, qui se profitentur Editionis auctores. Imo si quid erratum est ab operis typographiceis, id quod vitari non potest, etiam si *Argum* admo-veris castigatorem, totum imputat mihi. Mihi sane vehementer impudens viderer, si *Stunica* tribuam quod toties in ejus opere legitur, *occidari*, *Batavus*, aliaque id genus, quæ tamen adeo frequenter sunt obvia, ut ægre credas accidisse casu. Atque ex hujusmodi gerris, dictu mirum, quos moveat tumultus, quam in medebacchetur, cum ipse tam immitis censor sæpe labatur in his, in quibus ne puer quidem elementarius laberetur. Velut in hoc, cum in Epistola ad *Romanos* castigans id quod à *Paulo* scriptum erat, pro *ἐλογεῖται* legendum contendit *ἐλογεῖτο*, cum *ἐλλογεῖτο* vox sit Græcis inaudita. Ad hæc quædam ejus generis sunt, ut ad me nihil pertineant, quæ tamen loquacissime profertur, quædam adeo minuta ac frigida, ut idonea videri possint, *Neronianas* quæ refrigerent thermas. At cum toto opere concutiat cachinnis, diffuset risu, sibi non temperet, rideat, subfannet, delicietur, tamen quasi parum sit illic petulantiae, addidit elenchos in spatio marginis, in quibus *Erasmus* dormit, stertit, somniat, cæcutit, hallucinatur, labitur, errat toto coelo, delirat, interpret & *Stunica* triumphant, *Batavus* proteritur. Illic in expedito sunt omnia, & magnifica promissa, lactis, quod ajunt, gallinacei spem faciunt, cum sæpenumero res, si venias in medium, admodum impedita sit ac diluta, perinde quasi Medus

cus inscribat pyxidi, *Manus Deorum*, cum intus sit malagma betaceum. Subinde vero *Batavum* me appellat, & addit alicubi satis scurriliter butyro & patria cervisia obrutum. Perinde quasi mihi dedecori sit futurum, si *Baëtris*, aut apud *Sogdianos* natus essem: aut quasi *Hollandia* regio sit ulli pro sua portione contemnenda, sive spectes celebritatem ac frequentiam oppidorum, sive cultum ac politiam vitæ, sive copiam rerum omnium, sive ingeniorum proventum. Quod esse verum *Stunica* vel ex Negotiatoribus *Hispanis* cognoscere poterit. Quanquam hic affectus quam minimum ponderis habere debet apud eruditos. Apud Christianos Philosophos non est *Hispanus*, nec *Gallus*, nec *Germanus*, nec *Sarmata*, sed nova creatura. Quicunque serviunt gloriæ *Christi*, contribules sunt, germani sunt, & si quid germanis conjunctius. Jam ut sibi multa sumit parum pudenter, ita de me multa pronuntiat impudentissime, quod genus sunt illa, *Erasmus* semper in profanis litteris versatum, illotis pedibus ad hoc opus accessisse, nec alia re commotum, quam inanis gloriæ fame, *Stunicam* omnibus præfidiis instructissimum, simplici puroque animo, nec alio prorsus studio quam juvandi ac patrocinandi veritati, quam videret indignis modis per nos opprimi, hoc opus aggressum idque sine *Theseo*, ut gloriatur. At quid me dementius, si tantum laboris exhausti nihil aliud captans, quam ut Interpretem lædam, mihi que nonnihil gloriæ comparem? Quid mihi similitatis erat cum Interprete, cujus nomen nemo novit? An non alia patebat ad gloriam via, minore sudore, majore compendio? Ejusdem frontis est illud quod ait, Interpretem passim à me contumeliosissime compellari, atque ex eruditorum virorum corona penitus explodi, cum in illo magis desiderem curam, quam peritiam, cum multis in locis collaudem quod ille vertit, nonnunquam etiam defendam adversus *Vallam* & *Fabrum*. Sed illud etiam impudentius, quod scribit à me damnari translationem Ecclesiasticam, cum ubique clamem usque ad *ra-vim*, ut inquit *Plautus*, me vertere quod habetur in Græcorum voluminibus, nec usquequaque mihi probari lectionem illorum: per me manere lectionem Ecclesiasticam incolumem, & illibatam. Hæc tradi in cubiculis legenda, non in Templis. Quin & illud assumit parum verecunde, hanc translationem, quam nunc habet usus Ecclesiasticus, aut esse *Hieronymi*, aut certe ab *Hieronymo* castigatam, cum in Annotationibus tot argumentis doceam, imo cum res ipsa clamitet, hoc esse falsum. Illud porro nescio quo nomine donari debeat, quod suscepto adversum me patrocinio Interpretis, cum ego illum in jus non vocem, in tot locis tam insignis orator destituat suum clientem. Nam cum affirmet illum Latine, & eleganter vertisse, silentio præterit tot à me notatos solœcismos manifestarios, tot loca obscure & ambigue reddita. Et tamen verecundius est obticescere, quam inepte defendere. Hæc cum tam magnifice præfatus sit, ut Scriptor ille cyclicus ad hunc collatus, videri possit egregie modestus, tamen in calce judicium defert lectori, modo Græcæ Latinæque Linguae sit peritus. At quis ausit adversus eum pronuntiare, qui paulo ante sic de se pronuntiavit? Cum præsertim, inquit, si quisquam alius, & nos quoque his de rebus nostro quodam jure judicium ferre possumus, quippe qui non paucos annos in sacris Scripturis Veteris ac Novi Testamenti Hebraice, Græcæ & Latine perlegendis consumserimus, ac Hebraica Græcæque ipsa divinarum Litterarum Exemplaria cum antiquissimis Latinorum codicibus diligentissime contulerimus. Longa igitur lectione ac experientia jam pridem edocti, quantum translationi huic Ecclesiasticae Novi Testamenti deferendum sit, nisi fallor, novi optime. Hæc est Asiatica *Stunica* phrasis.

Quid dignum tanto feret hic promissor biatu?

Et tamen nonnulla suspicio tangit animum, *Stunicam* hunc subornatum ab aliis, alienam fabulam ut ageret. Certe si detrahas illi, quod hausit ex Lexicis,

A quod ex Annotationibus eruditissimi viri *Antonii Nebrissenfis*, cujus gloriæ merito atque ex animo favemus, haud multum supererit, quod jactet *Stunica*. Quod si tantus est quantus vult videri, quid illi venit in mentem, ut tantus heros huc se demitteret ad *Erasmi Batavi* nugæ excutiendas? Quid enim facilius, quam in magno opere quærere quod arrodas? Aut quid abjectius, quam in alieno libro obambulare venantem quod carpas? Aut quid hinc gloriæ poterat contingere, cum ipse proxima Editione correxerim, si quid in prima fuerat cessatum? *Virgilius Turni* virtutem attollit, quo magis illustret *Aenea* victoris gloriam. *Homerus Achilles* non cum *Thersita*, sed cum *Hectore* viro fortissimo committit. *Stunica* putat non alio pacto sibi posse contingere speciosam victoriam, nisi persuadeat, sibi cum homine nihili fuisse certamen, non dissimilis quibusdam stulte invidis mulierculis, quæ faciem aliarum deturpant, sperantes fore, ut sic demum formosæ videantur ipsæ. Quare cum tam in se benignus sit *Stunica*, in me tam malignus, vitare non potest, quin si serio hæc scribit, partim impudens habeatur, partim arrogans, partim linguæ petulantis. Sin ita ludit, videat etiam atque etiam, ne hoc gravibus viris scurra dignius videatur, quam eo, qui tractat sacras Litteras, præsertim tam splendida præfatus. Atque hic lapsus mihi videtur foedior in moribus, quam si centum admittas solœcismos in sermone. Sed jam ex ipso libro quædam decerpemus, ex quibus lector facile judicabit, an res ipsa promissis respondeat, & an tantum sapiat *Stunica*, quantum sibi sapere videtur.

MATTH. CAP. I. ANNOTATIO I.

A LIQVOTIES admonueram, mihi non videri, *Matthæum* Evangelium suum scripsisse Hebraice, aut si scripsit, ab *Hieronymo* non fuisse visum. Id non assevero quidem, sed ajo, mihi videri probabilius. Et causas adfero in Annotationibus, quas hic non est necesse referre. At *Stunica* objicit *Origenem*, *Augustinum* & *Chrysostomum*, qui diversum sentiant, quorum nemo tamen affirmat. Nam *Origenes*: Ita enim, inquit, tradiderunt patres. Et *Augustinus*: Solus, inquit, *Matthæus Hebraeo scripsisse perhibetur eloquio*. Denique *Chrysostomus*: *Hebraeo*, inquit, dicitur Evangelium scripsisse sermone. Sed *Hieronymus* citat hinc quædam in Epistola ad *Hedibiam*: rursus in Epistola ad *Damasum* de dictione *Osanna*. Mirum autem cur hic *Stunica*, quem nihil usquam fugit in ullo bonorum Auctorum genere, non adduxerit locum è Catalogo Scriptorum illustrium, ubi palam asseverat *Hieronymus*, quod *Matthæus* Evangelium suum Hebraicis litteris verbisque composuerit. Exemplar Hebraicum ea adhuc ætate servatum in Bibliotheca *Cæsariensi*, quam *Pamphilus* martyr apparavit: sibi quoque ejus voluminis describendi factam fuisse copiam à *Nazareis*, qui eo in *Beræa* urbe *Syria* uterentur. Hic *Stunica* causam adjuvo. Rogabit igitur, qua fronte dissentiam ab *Hieronymo*. Illa præcipua causa est, quod cum toties incidat locus, ut vehementer opus sit Hebraici Evangelii præsidio, vix unquam tamen *Hieronymus* adducat. Nam quod adducit in modo dictis Epistolis, sic retulit, ut è *Nazaraorum* Evangelio videri possit desumptum. Cur igitur affirmat se vidisse? Quid suspicer, malim conjectare lectorem, quam me proloqui. Ac ne protinus hic mihi reclametur, os impudens, audiat prius, quæ super hac re scribit ipse *Hieronymus* libro tertio adversus *Pelagianos*: In Evangelio, inquit, juxta Hebraeos, quod Chaldaico quidem Syroque sermone, sed Hebraicis litteris scriptum est, quo utuntur usque hodie *Nazarei* secundum Apostolos, sive, ut plerique autumant, juxta *Matthæum*, quod & in *Cæsariensi* habetur Bibliotheca, narrat historia. Hactenus *Hieronymus*. Convenit de Bibliotheca, convenit de *Nazareis* utentibus, convenit de litteris Hebraicis, convenit & de titulo, juxta plurimorum opinionem: superest unus scrupulus & sermone Chaldaico. Atque idem in Commentariis, quos composuit in *Matthæi* Caput XII. scribit

bit hunc in modum: *In Evangelio, quo nuntur Nazaraei & Ebionitæ, quod nuper in Græcum de Hebræo sermone transtulimus, & quod vocatur à plerisque, Matthæi authenticum, &c.* Ex his colligimus fuisse duo volumina, sed in eadem Bibliotheca, & iisdem conscripta litteris, sed sermone diverso, quorum alterum vere fuerit *Matthæi*, litteris & verbis Hebraicis conscriptum, ab ignoto interprete versum in Linguam Græcam, quod *Hieronymus* viderit tantum ac descripserit, non autem verterit: alterum sermone Syro Chaldaicoque, sed figuris Hebraicis, quod ipse transtulerit in Linguam Græcam. Unde cum frequenter deprobat testimonium, mirum tur non multo frequentius deprobat ex altero. Deinde mirandum, cur *Nazaraei* maluerunt Chaldaicum illud amplecti, quam Hebraicum. Ad hæc, si horum alterum sine controversia erat *Matthæi*, alterum apocryphum, cur toties repetit *Hieronymus*, Chaldaicum illud à plerisque credi *Matthæi* & authenticum? Præterea si divus *Hieronymus* iudicasset hoc Evangelium quod descripsit, esse vere *Matthæi*, oportuit reliquum quidem Novum Testamentum ad Græcam veritatem emendare: cæterum Evangelium *Matthæi* ad Hebraicam veritatem restituere. Idem fecisset *Origenes*, homo prodigiosæ diligentiae, præsertim cum queratur Evangelicos libros apud Græcos plerisque locis variantes sibi videri depravatos. Denique si *Matthæus* scripsit Hebraice, qui factum est, sic perisse neglectum quod scripserat, ut ne in Syria quidem Exemplar superesset, præter unicum illud? Adjiciam & illud. Cum *Stunica* fateatur, *Christum* Chaldaice ac Syriace fuisse loquutum, non Hebraice, qua Lingua tum Hebræi vulgo utebantur, quid venit in mentem *Matthæo*, ut Hebraice scribere maluerit, quam Syriace, hoc est, lingua & paucioribus nota, & diversa ab ea, qua loquutus est Christus? *Eusebius Casariensis* historiarum suarum, quam Ecclesiasticam inscripsit, libro tertio meminit Evangelii secundum Hebræos, sed addit, in Ecclesia non fuisse receptum. De altero volumine non meminit. Proinde salvo cujusque iudicio mihi suspicio est, aut *Hieronymus* alicubi abuti vulgata opinione de volumine tam celebri, præsertim ubi res ipsa posceret, aut alterum illud volumen fuisse versum ex Evangelio *Matthæi* Græco, sicut pleraque volumina Latinorum versa sunt in eandem linguam. In præsentia non addam plus argumentorum. Quod si cui non placet mea suspicio, fruatur opinione sua. De cæteris, quæ subjicit *Stunica*, viderit meus *Thesaurus*, & res est exigui momenti.

EODEM ANNOT. II.

INDICARAM in Annotationibus, mihi magis placere è *Thamar*, quam de *Thamar*, quod inusitatus sermo sit, suscepit liberos de illa, tamen non ignorabam similem orationis formam apud Auctores inveniri. Hic *Stunica* præfationem orditur à loco communi in eos, qui rebus neglectis, de signis solliciti sunt, eodemque calculo damnat & *Erasmum*, & *Fabrum*, & *Vallam*, atque adeo cæteros omnes quotquot in hoc laboris genere *Erasmus* habuit antesignanos, sic enim ille loquitur, non intelligens interim, quod hæc damnatio complectitur & *Hieronymum* & *Augustinum*, quorum alter restituit Novum Testamentum & in commentariis de vocis emphasi sæpe contendit, nonnunquam & de elegantia, quemadmodum alicubi *conspersionis* vocabulum probat, *massa* rejicit: alter præterquam quod idem subinde facit, quod nusquam non facit *Hieronymus*, libros etiam aliquot conscripsit de loquutionibus Veteris Testamenti. Porro cum suscepissem negotium restituendæ lectionis, ac sermonis Apostolici ad mundiciem linguæ Latinæ revocandi, an mihi tacendum erat de signis, cum hujus rei considerationem mihi proprie sumissem? Cur non eodem calculo damnat *Coronellum* suum, nisi forte in magno illo *Lexico* cavit, ne quid de signis attingeret? Quod si nullus est delectus signorum, cur in Scholis traditur pue-

ris amara Grammatica? At quomodo signa erunt, si non refert, quid quibus verbis eloquaris? Certe nisi de signis convenit, non potest homo homini significare verbis, quod sentit animo. Sed negat *Augustinus* referre apud rerum cognitorem, inter homines dicas, an inter hominibus. Cur igitur ipse *Augustinus* fugit ad hunc loquendi modum? Idem alicubi scribit, se malle *offum* dicere, quam *os*, si de *offe* sentiat non de *ore*, quo magis intelligatur ab auditore. Verum, sed quoties vulgo loquitur, cui *offum* abique dubio tum significabat, quod nobis ambigue sonat *os*. Atque hac de causa magis olim tolerari poterant Evangelici sermonis incommoda, quod adhuc vulgus Latine loqueretur, tamen si corrupte, & notos solœcismos tum vulgus magis intelligebat, quam si pure Latine vertisset Interpres. Nunc nobis cum vulgo res non est quoties Latine loquimur: & ad Evangelicæ doctrinæ propagationem simul & commendationem pertinet, ut sermone simplici quidem, sed tamen puro castoque tradatur. Atqui ex eo, quod Interpres parum Latine reddit, sæpe videmus lapsos etiam summos factorum Voluminum interpretes, & hinc frequenter natam depravationem. Et enim nisi Interpres male vertisset, *latuerunt Angelis hospitio exceptis*, Librarius offensus non depravasset scripturam, *placuerunt Angelis hospitio exceptis*. Nec enim rem negligit quisquis tractat verba, sed viam struit ad rerum cognitionem, aut certe efficit, ut sensus seu commodiore vehiculo traducantur in animos hominum. Atque hic rursus impudenter assumit *Stunica*, hanc translationem, qua nunc utitur Ecclesia, ab *Hieronymo* fuisse recognitam, cum & verba quædam in commentariis taxet *Hieronymus*, & quædam indicet superesse, quædam diverso sensu legi. Hæc si nondum animadvertit *Stunica*, satis apparet, illum non tam diligenter versatum in evolvendis veterum orthodoxorum libris, quam jactat, sed locos quosdam à me citatos excussisse venantem, quod aliqua calumnia possit arrodere. Nec minus impudenter pronuntiat de omnibus, quorum est & *Hieronymus*, nihil aliud spectasse qui sacros Libros conati sunt emendare, quam ut veteres sacre Scripturæ tractatores, & Ecclesiasticam lectionem damnarent & infamarent. Quod si maxime hæc translatio fuisset ab *Hieronymo* recognita, atque etiam incorrupta, quemadmodum ab ipso prodita fuisset, non tam insolens aut morosus esset *Hieronymus*, ut arbitraretur se insigni affici contumelia, si quis diligentius, aut felicius in eodem argumento versaretur. Quod si hic noster labor contumeliosus est in orthodoxos veteres, & Ecclesiasticam lectionem, cur semel atque iterum suo testimonio comprobavit *Leo* summus Ecclesiæ pastor? Jam in hoc quod dicam, palam est, fucum usum esse *Stunicam*, quod *Vallam* auctorem facit, nihil interesse ultra præpositione utaris, *ex an de*, cum *Valla* non agat illic de ratione sermonis Latini, sed refellat differentiam quorundam Theologorum, qui docent, utendum esse, *de*, quoties notatur eadem substantia: *ex*, quoties significatur tantum origo. Quam distinctionem rejicit etiam *Chrysostomus*, certe negat esse perpetuam. Quid hoc ad me, qui loquor de consuetudine sermonis Latini? Quod si *Stunica* vult passim licere, ut *de* ponamus vice *ex*, quæso an aliquis feret hunc sermonem, *fugit de bello, & amat me de animo pro amat ex animo: & cognovi de litteris tuis, pro ex litteris tuis? & non erit de re tua, pro ex re tua*. Hic cum multum se torqueat *Stunica*, ut doceat, *de* idem pollere quod *ex*, prolatis aliquot locis è Veteri Testamento, nullum adhuc reperit Auctorem probatum Linguæ Latinæ, quo doceat quod asseverat. Et tamen non inficior inveniri, verum ajo, nec hoc licere passim, & inusitatius esse. Siquidem *Ciceronem* ita loquentem, *audiui de patre meo*, vix quicquam adhuc recte loquendi studiosus ausus est imitari. Id cum ego tribus verbis moderatissime indicassem, *Stunica* suo more exaggerat, quasi debacchatus essem in Interpretem, vel potius in *Hieronymum*, quod Getice loquutus esset, non Latine. Hoc agebamus, ne quid

esset, quod offenderet amantes sermonis pure Latini, & id maluimus, quod sciebamur minus offensurum. Dixerit aliquis, cur mutabas, quod erat tolerabile? Fateor quam minimum esse mutandum, si hæc in locum publicæ lectionis substituerentur. Nunc cum illa incolumi, hæc demus in Museis legenda, expediret magis mutari singula, quandoquidem auctore *Augustino*, varietas lectionis magnopere conducit ad intellectum sacræ Scripturæ. Quod si quando visum erit Ecclesiæ principibus innovare lectionem Ecclesiasticam, id longe facillimum fuerit post hanc nostram operam, quæ viam ad eam rem stravimus.

EODEM ANNOT. III.

QUONIAM in genealogia *David* additur cognomen Regis adjuncto articulo, τὸν βασιλέα, obiter & aliud agens admonet lectorem, consideret, num qua sit emphasis in Græco articulo. Sic enim additur, ut videri possit, hic *David* discerni ab alio quopiam ejusdem nominis, qui Rex non fuerit. Hic *Stunica* homo perspicax, deprehendit me *Luciani* libris occupatum, ne primoribus quidem labris degustasse sacros Codices. Quæso te, lector, quid hoc homine impudentius, aut petulantius? Non reperitur in sacris Libris alius hoc nomine, num ideo non potuit esse alius, qui non reperitur in libris? præsertim cum extra controversiam sit, permultos Hebræorum libros intercidisse. Deinde non hoc sensi, fuisse alium, sed quærendum, quid sibi velit articulus τὸν. Nam *David* Regem fuisse declarasset, etiam si citra articulum dixisset, *David* βασιλέα. Præterea cum alteram conjecturam addidissim, cur unam tantum arrodit *Stunica*? Nam quod adducit è Glossa ordinaria, non solvit nodum de articulo. Bellum est autem, quod hic nobis etiam divinat, quid Hebraice scripserit *Matthæus Hamelech*. Atque hoc tam frivolum argumentum non potuit *Stunica* tractare sine præfatione atrociter contumeliosa.

EODEM ANNOT. IV.

POST tam magnificas pollicitationes, post tam atrociam jurgia, vide quæ crimina tandem impingit. Ait me *Solomonem* vertisse, cum Hebræis recte dicatur etiam *Salomon*, quod ego non ignorabam, nec inficiatus sum usquam. Atqui si piaculum est, quod *Solomon* verterim, quemadmodum constanter pronuntiant Græci, cur non reprehenditur Latinus Interpres, quod *Jesum* nomen verterit juxta Græcorum, non juxta Hebræorum pronuntiationem, præsertim cum sint, qui in ipsis Hebraicis elementis putent esse mysticam significationem naturæ divinæ? Sed mox civilior est *Stunica*, ac mihi propemodum ignoscit, quod in Annotationibus *Bersabee* scriptum sit, non *Betsabee*, & *Oecolampadium* *Thesem* meum in jus vocandum arbitratur, atque ex hoc tanto argumento deprehendit homo nasutus, neque me, neque *Oecolampadium* scire Linguam Hebraicam. Si quid frontis haberet *Stunica*, typographis hoc imputasset, non *Oecolampadio*, nisi forte postulet sibi imputari in hoc libello occidari, pro *ociari*, *Battavus*, pro *Batavus*, excussum, pro *excusum*, aliaque hujus generis haud sane pauca. Certe videt hoc esse correctum proxima Editione, etiam sine *Theseo*, ne me putet usque adeo alienum à litteris Hebraicis, ut hoc scire non queam. Quam eximium vero specimen modestiæ, quod addit, se vel absque *Theseo* posse de Lingua Hebraica judicare. Quis autem est tam arrogans, ut neget sibi opus esse cujusquam præsidio? *Hercules* absque *Theseo* non est, & solus *Stunica* *Theseo* non eget, sed unus ipse sibi satis est & superest. Quæ tandem petulantia est, per quamvis occasionem incessere *Oecolampadium*, virum non minus vitæ sanctimonia, quam rei Theologicæ, & Linguarum cognitione suspiciendum: quem fortasse *Stunica* brevi experietur sibi non usque adeo contemnendum, si tamen *Oecolampadii* *Stunica* sua dextra dignabitur.

EODEM ANNOT. V.

IN *transmigratione Babylonis*. Fateor quidem intelligi, quid senserit Interpres, ab iis qui norunt historiam, sed tamen admonet, rem apertius explicari posse, si quis vertat *postquam demigratum erat in Babylonem*, vel *cum demigrassent Babylonem*, aut ut nos tum vertimus, *in transmigratione in Babylonem*: & addo, apertius erat, *in exilio*, seu *captivitate Babylonica*. Hic cum multos modos ostendam, quibus vitari poterat sermonis incommoditas, *Stunica* tantum hoc arrodit, quod posueram in contextu, dissimulans reliquos. Verum quoniam hoc opus sic edideram, ut nollem Annotationes à contextu separari, debebat *Stunica* vir civilis ac prudens imaginari, hoc esse in contextu, quod erat in Annotationibus, & eligere quod optimum judicaret. Porro quod assumit, *transmigrationem* magis exprimere Græcam vocem μετακίαν quam *demigrationem*: cum fortiter asseveret, nequaquam tamen probat, neque enim perpetuum est in vertendis vocibus Græcis, quod est in μετακίαν & μεταφορά, alioqui μετακίαν nobis sonaret *transsentio*, & μεταφέρω *transmitto*, & μεταστέλλω *transverto*. Quod si μετα apud Græcos nihil aliud valeret, quam quod apud nos, *trans*, tamen spectandum erat, quid recepisset Romani sermonis consuetudo. *Deportari* dicuntur, qui deferuntur in Insulas desertas, *transportari* non dicuntur. Et *relegati* dicuntur, non *translegati*. Itaque cum scirem, *demigrare* esse vocem probatam & usitatam apud Latinos, de *transmigrare* dubitarem, malui quod erat certius. Sed in eo quod verti, residet nonnihil amphibologiæ, potest enim accipi, *Jechoniam* cum fratribus suis natum esse in ipsa profectioe, fateor, & ob eam causam in proxima Editione mutavimus, nondum divinantes exoriturum *Stunicam*, qui de nugis hujusmodi tragædias excitaret. Sed in eo quod verterat Interpres, aut multis modis anceps, aut nullus erat sensus. Cur enim potius dicitur *transmigratione Babylonis*, quo demigratur: quam *transmigratione Palestine*, quæ relinquatur, ut ne repetam, quod nomen verbale μετακίαν potest vel active sumi, vel passive. Verum hic me *Stunica* ridiculum vocat, qui alios ex meo judicem ingenio, cum non possit accipi nisi passive. Id cum per se falsum sit, tamen age demus hoc, quod sumit *Stunica*: intelligemus igitur *Babylonem* alio fuisse translata, cum audimus *transmigrationem Babylonis*. Addit simile: cum *Aegypti*, inquit, *captivitas* dicitur, intelligimus *Judeos* in *Aegypto* fuisse captivos, quasi si quis dicat *captivitatem Troja*, sensurus sit *Græcos* aliquos in *Troja* fuisse captivos, ac non potius ipsam captam *Trojam*. Hæc tam præclara mundus erat ignoraturus, nisi *Stunica* nobis fuisset exortus. Denique divinat hic quoque quid scripserit *Matthæus*. Miseret me *Stunica*, qui nugis hujusmodi, & suum ingenium, & calamum, & chartas, & otium triverit: miseret me lectoris, qui talibus næniis aliquid bonarum horarum impartit: miseret me mei, qui cogar has ineptias vel lægere vel refellere. Et tamen hoc nugamentum non potuit indicare *Stunica* sine uno atque altero con-vitio.

EODEM ANNOT. VI.

QUOD est Græcis, ἐν γαστρὶ ἔχει, & Interpres vertit, *in utero habebit*, quoniam sermo videbatur inutilis Latinis auribus, ac præterea anceps, *habet* enim *in utero*, quæ prænata est, non solum quæ concepit, unde jocus apud *Athenium*, quo Medico percunctanti mulierem, num *in utero haberet*, responsum est à mimo, *quinam haberet*, jam triduum totum jejuna? nos vertimus, *virgo erit pragnans*. Hic *Stunica* me calumniatur, quod sensum verterim, non verba. Veri quidem, sed Latine, sed dilucidius. Quod si nusquam fas est à verbis discedere, sæpe vocabitur in jus Interpres, qui frequenter absque causa discedit à verbis Græcis: Aut si erat, inquit, *discedendum*.

a verbis Græcis, ab Hebrais petendum erat, apud quos pro *ἐξ* est *ἀφ' ἑαυτῶν*, id est, accipiet. Pulchre, sed interim, mutassem incommodum, non effugissem. Ne quid attingam interim, quod hoc loco nos *Stunica* docens ex auctoritate *Hieronymi*, quid sit apud Hebræos, non intelligit locum, quem adducit, ut est corruptum, cum id tribus verbis admonuerim, eum locum esse depravatum, qua de re nonnulla videbis in secunda Editione, plura in tertia, nonnulla in Apologia, qua respondimus *Leg.* Docuimus enim, *Hieronymum* legisse *habet*, non *habebit*. Et quanquam, *habet*, verbum est præsentis temporis, tamen respondet verbo præteriti temporis, quod est, *concepit*. Quemadmodum in Psalmo, *accepit dona in hominibus*, tamen si verbum est præteriti temporis, tamen rem notat futuri temporis. Etenim qui accepit largiturus, nondum largitus est. Hæc fugere Lynceum *Stunica*. Porro quod calumniatur Hebraicam vocem secus habere, quam nos indicavimus *Oecolampadio* fili, jam ipse *Leo* respondit, qui prior hoc erat calumniatus. Jam quod obiter admiscueram, mihi joco loquutum videri *Hieronymum*, cum ait, Latinis *alma* dici quæ sancta sunt, voce congruente cum Hebræis: suspicatur *Stunica* me hoc ideo dixisse, quod *Hieronymus* hoc dicturus ita præfetur: *Et ut risum praebeamus Judæis*: hinc colligit me non intellexisse verba *Hieronymi*, colligit errorem meum, ac tumultuariam lectionem. Sed quid ego vicissim ex his *Stunica* verbis colligam, in præsentia non eloquar. Illud tamen, lector, dicam, me non meminisse joci, quod de risu Judæorum meminit *Hieronymus*, sed quod res mihi parum videretur probabilis. Primum enim non idem sonat *alma* Latinis, quod Hebræis. Quod si qua conveniunt, aut *σύνταγμα* esse crediderim, nimirum in tot millibus vocum casu consentientibus aliquot, veluti nobis quædam casu conveniunt cum *Gallis*, nonnunquam diverso significato, ut quod *Picardi* dicunt *Cont*, id est, *calidum*, nobis eadem voce sonat *frigidum*, aut à nobis usurpata fuisse, quemadmodum constat Græcos plerasque voces Latinas à Græcis usurpatas ut *κυσυδία*, *συνάριον*, *πραιτύριον*.

EX CAP. II. ANNOTAT. I.

Ex auctoritate Græcorum codicum, hac in parte mihi consentirentium, ex auctoritate veterum Latinorum, admonueram legendum *Judæa*, non *Juda*. Sed dissentit *Hieronymus*. Nec hoc ignorabam. Nec tamen hoc asseverat *Hieronymus*, sed *putamus*, inquit. Et asseverat *Stunica*. Cæterum argumentum *Hieronymi*, tacite etiam in prima Editione refellimus, si *Stunica* tam esset oculatus quam videri vult. Siquidem *Hieronymus* imaginatur *Judaam* hic accipi pro tota regione *Judæorum*: at ego *Judaam* hic intelligo positam pro portione *Juda*. Hoc si intellexisset *Stunica*, non scripisset, *qua si Erasmus legisset*. Mox objicit mihi memoriæ lapsum, qui scripserim, in libro *Judicum* inveniri *Bethlehem* alteram, quæ sit in *Galilea*. Si *Stunica* præditus esset ea civitate, eoque candore, qui vere doctos decet, tribuisset unius vocolæ lapsum typographis, aut scribis potius, quam meæ memoriæ. Cæterum aderas, inquiet, cum ista excuderentur. Fateor, sed hujusmodi lapsus non perinde facile nobis recognoscentibus deprehenduntur, veluti quoties in numeris errant operæ, nisi forte *Stunica* cuncta hæc sunt in numerato. Sed ut in pessimam partem torqueat, non potest aliud suspicari, quam cum hæc describerem è commentariis *Hieronymi*, partim quos scripsit in hunc locum, partim in quintum *Michea* Caput, calami lapsum fuisse, præsertim cum in hoc posteriore loco paulo ante meminisset libri *Judicum*. Et tamen utcumque accidit, hoc nomine gratiam habeo *Stunica* meo, qui monuerit. Nam ipse fortassis non eram animadversurus. Hic igitur *Stunica* laurea corona præmium esto.

EODEM ANNOTAT. II.

Ac mittens *Herodes*, cum Græce sit *ἀποστέλλας*, quod indicat homines cum mandatis esse missos, non Epistolas, quod peculiari verbo Græcis dicitur *ἐπιστέλλειν*, ostendi dilucidius potuisse verti, si dixisset, *missis carnificibus*, aut *ministris*, aut *satellitibus*: Quid si nihil horum miserit, inquit *Stunica*, sed miserit edicta regia per veredarios? Sed interim obsecro, an veredarii ministri non sunt? Aut quomodo perveniunt edicta sine ministrorum opera? Deinde notat, quod pro *occidit*, verterim *sustulit*, cupiens exprimere Græcam vocem *ἀνείλεν*. Ait *sustulit* esse vocem ancipitem: *Sustulit hic matrem*, *sustulit ille patrem* (nam suspicor *Stunicam* partim ob hoc calumniatum hunc locum, ut nobis recitaret tam lepidum carmen olim in *Neronem* jactatum è suo *Polittano*) deinde à paucis intelligendam. Primum si semper anxie vitanda est amphibologia, ambiguum est & *occidendi* verbum, *occidit* qui interficit, *occidit* qui vehementer molestus est. *Occidunt me quidem dum nimis sanctas student apparere nuptias*. Et arbitror eos qui non sunt versati in litteris Ethnorum, citius intellecturos *sustulit*, pro interfecit, quam *sustulit*, pro suscepit ex uxore, sive *sustulit* in humeros.

EX CAP. III. ANNOT. I.

Pœnitentiam agite, pro *μετανοείτε*, aliquando verteram, *pœniteat vos*, aliquando, *respicite*. Ac pœnitentiam agite, semel duntaxat reperi in Epistolis *Plinianis*, sed addito casu paterno. Quanquam mihi non admodum probabatur *pœniteat vos*. Sed *Stunica* negat hunc locum antehac à quoquam secus citatum, quam verterit Interpres. An hoc sit verum, ipse viderit. Certe si mihi non licebit aliter vertere, quam Veteres legerant, habebit passim *Stunica*, cur mihi scribat dicam. Atqui hoc ipsum erat propositum, ut aliter verterem, speranti hac ex re non parum lucis accessurum lectori. Post hæc convitiis aliquot destomachatus in me *Stunica*, impingit mihi, quod ridiculum sensum expresserim, *pœniteat vos*, quoniam *appropinquavit regnum cælorum*, quasi jusserit illos pœnitere regni cælorum jam appropinquantis. Imo ridicule sic interpretatur *Stunica*. Sed quicquid hoc est mali, an non idem manet in vetere translatione? *Pœnitentiam agite, quia appropinquavit*, &c. Et tanto magis quod illi solenne est, *quia*, abusi pro *quod*. Quantum hic abundavit otio, qui talibus ineptiis & suum otium, & aliorum perdat negotium?

EODEM ANNOT. II.

Genimina viperarum, verti *progenies viperarum*, addens nescire me, an *genimina* reperiatur apud probatos Auctores Linguae Latinæ. Ac mox objicit mihi *Hieronymum*, qui sic alicubi loquutus sit in vertendo Vetere Testamento. Equidem pono *Hieronymum* inter probatos Auctores rei Theologicæ, ut dicendi certum doctorem non accipio. Sed *prisci*, inquit, dicebant geno pro gigno, sic enim nos docet *Priscianus* ex *Andabatis* *Varronis* & *Lucretio*. Ab hoc igitur geno duci potest *genimen*, quemadmodum à rego regimen. Nihil moror quid possit dici, sed ostendat *Stunica*, quid apud probatos Auctores compererit. Porro cum impudentissimum fuerit futurum, si obsoletum verbum *geno*, ex *priscis* Auctoribus, idque carmen scribentibus, usurpare voluissim: multo magis ridiculum sit, usurpare vocem hinc deductam, quæ nec apud illos reperiatur, præsertim cum alia suppetant & Latina & usitata. Ego sane cuperem reperiri, cuperem usu publico comprobata vocem *genimen*. Quæso te, lector, perpende, an hæc ulla ex parte respondeant magnificis illis ac terrificis *Stunica* promissis?

EODEM ANNOT. III.

FACITE fructus dignos penitentia, καὶ τοὺς ἀγίους τῶν μετανοήτων. Ostendo Græcis sermonem esse ancipitem, quod genitivus casus penitentia referri possit ad fructum, sive ad dignos, & verto quod probat etiam *Stunica*, sed negat alterum sensum consistere, quod dignus non ponatur absolute, nisi statim subjiciatur, quare dignus sis. Imo satis est, frequenter hoc subaudire. O digno conjuncta viro: Si credere dignum est, Et digna & indigna dixit. Et beneficium dando accipit, qui digno dedit. Si quis dicat, malis verberibus acceptus est, & alter respondeat, ut dignus est, puto Latinum fore sermonem. Atque id crebrius est apud Græcos, quam apud Latinos. Proinde impudenter hic diversum nos docet *Stunica*. Jam ut verum sit, dignum apud Latinos alicubi reperiri junctum paterno casui, certe vehementer est insolens, ac vel ideo fugiendum in sermone Evangelico, quem decet simplex facilitas. Festivum autem, quod ut nobis persuadeat, ἀγίους apud Græcos jungi paterno casui, de suo fingit exemplum, ἀγίους εἶναι τὰς ἑκαστὰς πράξεις, cum in promptu esset, quod in hujus nugas magis quadrasset ἀγίους οὐδένος.

EX CAP. IV. ANNOT. I.

QUOD apud *Hilarium* in Canone super *Matthæum* inveneram pro *Diabolo Zabulum*, dubitabam an esset Librariis adscribendum. Hinc *Stunica* mirus Dialecticus ratiocinatur, me nihil in *Hilario*, nec in aliis Auctoribus legisse, nisi ut aliquid decerperem. Sed unde sumsit hanc conjecturam *Stunica*, nisi ex seipso? Neque tamen aiebam, hoc tantum loco inveniri apud *Hilarium*, imo posteriore Editione testor & aliis locis apud eundem obvium esse: neque me fallebat apud *Cyprianum* esse, quem totum emendavi pro viribus quidem. *Stunica* divinat ab Hebræa voce *zebul*, dictum *zabulum*, id commenti quantum valeat, ipse viderit: certe Græcis est δαβουλός, neque *zabulum* usquam reperitur in sacris Voluminibus pro *Diabolo*. Mihi videtur aliquanto probabilius, *zabulum* à Græca voce deflectum, Latinis o mutato in u: nisi quis malit hoc scribarum inscitiae tribuere: nam *zabulus* in quibusdam codicibus scriptum reperio. Certe za, Græcis aliquoties poni pro δια, notius est, quam ut hic oporteat probare. Hujus rei nos admonuit *Hieronymus Alexander* trilinguis eruditionis antistes, ne quem sua laude fraudasse videamur. O gravem annotationem, & pulchre respondentem gloriosis illius præfationibus.

EODEM ANNOT. II.

QUOD Interpres verterat *demoniacos*, quoniam Græce est δαίμονιαζομένους, malui vertere *syderatos*, idque in prima duntaxat Editione: nam id in secunda mutavimus: nec damnabam tamen quod verterat Interpres. *Stunica* docet nos, aliud esse *syderatos*, aliud *Lunaticos*. Et scio inter eruditos olim fuisse concertationem de hac voce, nec video cur non possint dici *syderati*, qui syderis vi percussi sunt, atque id sane sonat Græca vox. Caterum hac de re non est animus multis verbis contendere cum *Stunica*, præsertim cum ipse ultro vocem eam mutarim in Editione secunda.

EX CAP. V. ANNOT. I.

Si sal evanuerit.

Hic mihi magis placuerat *infatigatus fuerit*, quam *evanuerit*, quod *evanescere* Latinis dicatur, quod tollitur è conspectu, aut quod inani specie definit videri, *evanescit fumus, evanescunt spectra*. Deinde malebam *falem* in masculino genere, quam in neutro. *Stunica* docet, in utroque genere usurpatum: id ego nec ignorabam, nec inficiatus sum, sed magis placuit, quod & receptius esset, & apud Auctores minus obsoletos reperiretur.

EODEM ANNOT. II.

IN prima Editione verteram, *non adulteraberis*, malens id quam quod erat Græcum, *μυχεῖς*, quanquam hoc ipsum Librariis imputari poterat, quandoquidem nullam hujus rei facio mentionem in Annotationibus, quod tamen in secunda Editione mutaram, vertens, *non committes adulterium*. *Stunica* negat *adulterari* probum esse verbum, nisi sumas passive. Ac verum est, Latinis *adulterari* quod corrumpitur, quemadmodum & *adulterat*, qui corrumpit, neque id nos fugiebat, sed ego sic dixi *adulterari*, sicut dicimus *portari*, *rhethoriciari*, *juvenari*, *palpari*, neutrali significatione. Et tamen quod *Stunica* putat, apud *Gellium* *adulterare* simpliciter idem esse, quod *adulterium committere*, non omnino illi assentior: nam subaudiendum est pronomen, ni fallor, *Ille te si adulterares digito non audeat contingere: si adulterares*, subaudi *eam*. Sed hoc, præterquam quod leviculum est, & tale ut possim in alios rejicere, jam ante tres annos est à nobis mutatum, ut dixi, ut si melius est, quod postea posuimus, nihil omnino gratiæ debeatur *Stunica*.

EX CAP. VI. ANNOT. I.

Panem nostrum quotidianum.

Hic quoniam nihil est, quod contra me faciat, non est quod respondeam. Quanquam hoc nomine nonnihil debeo *Stunica*, quod admonuerit, mihi pro *alibi* scribendum fuisse *hic*: etiam si à me scriptum suspicor alicubi. Tum ut tumultuabamur, non vacabat inspicere locum, aut fortassis dum hoc aggredimur, alio sumus advocati. Et tamen animadvertetam hoc in Editione tertia. Quod si mihi *Stunica* diffidit, debebo non invitus illi hoc officii, tametsi sævus est monitor, & fortasse cum illius lucubrationes prodibunt, reponam etiam hanc gratiam cum aliquo fœnore.

EODEM ANNOT. II.

Hic quid superest, nisi ut *Stunica* triumphum adornemus albis equis? Dixeram coronidem precatationis Dominicæ reperiri quidem in omnibus Græcorum codicibus, cæterum à nemine exponi, præterquam à *Theophylasto*. *Stunica* indicat, & à *Chrysostomo* in Homiliis. Ac ne diffidamus, ipsius *Chrysostomi* verba refert Græca, moxque subjicit *Anniani* interpretationem. Prodigiosam hominis diligentiam. Atque hinc colligit, quam indiligenter tum versatus sum in evolvendis auctoribus. Absolutum est hoc opus *Basilæ* magna celeritate intra menses ferme quinque. Neque in hoc totum esse licebat. Maximam mei partem habebat *Hieronymus*, qui simul excudebatur. Et miratur *Stunica*, si locus aliquo casu non occurrit in *Chrysostomo*, quod aliquoties accidit ob inversas paginas. Quod incommodum mihi tum acciderat in commentariis *Theophylasti* Græcis in Epistolas *Pauli*, & *Chrysostomo* Latine verso. Fieri potest, ut *Chrysostomus* id temporis mihi non venerit in mentem, quod satis esset *Theophylastus*. Et tamen hac de re satis, opinor, respondi *Leo*, qui prior hoc nobis impexit, sed sero, cum in Editione posteriore meminerimus etiam *Chrysostomi*, ut hoc sane nomine neutri quicquam debeamus.

EX CAP. VIII. ANNOT. I.

QUOD Græce est, ἡ ἐμὴν αὐτῇ εἰς τὸ πλοῖον, Interpres vertit: & *adscendente eo in naviculam*: ut servarem etiam temporis rationem, verto, & *cum esset ingressus navim*. Deinde ne quis putaret subesse mysterium in diminutiva voce *navicula*, ostendo, hoc loco πλοῖον esse, non πλοιάριον, quanquam his vocibus promiscue videntur uti Evangelistæ. *Stunica* docet, Interpretem non male vertisse. Sit ita sane, nec id ego sane dixeram. Nam ἀναβαίτω, inquit, sonat *adscendo*, κατεβαίτω *descendo*, ἐμβαίτω *inscendo*. Quid autem

tem *συμβαίνω*, num *conscendo*? Sed extra jocum, quid hic agit *Stunica*? si *ἐμβαίνω* sonat *infcendo*, ergo non debebat verti *adscendens*, cum non sit *ἀναβαίνω*, sed *infcensa navi*. Ad hæc obiter admonui, *conciliabulum*, nec esse diminutivum, nec sonare semper in malam partem, cum apud *Hieronymum* reperiatur in bonam partem. *Stunica* docet apud *Hieronymum* accipi in malam partem. Quis istud negat, cum *cætus*, *convencum*, *synagoga*, *concilium*, si addas *Satana*, sonet in malam partem? Sed me provocat, ut indicem ubi *divus Hieronymus* usurparit in bonam partem. Atqui demiror hoc à me petere *Stunicam*, qui totas ætates versatus sit in omnibus sacris Auctoribus. Sed tamen unus locus mihi nunc in promptu est. In Epistola ad *Gerontium* de monogamia scribit hunc in modum *Hieronymus*: *Quæ juxta Apocalypsim Joannis, Synagoga magis Diaboli appellanda sunt, quam conciliabula Christi*. Eat nunc *Stunica*, & neget me quicquam vidisse in sacris Auctoribus, cum hoc certe à *Batavo* didicerit.

EODEM ANNOT. II.

STVNICA videtur delectatus joci genere, quod Græci vocant *ἀπρόσδόντων*, cui visum est hoc loco de novo præfari hunc in modum: *Imo*, inquit, *quid Erasmus cum sacris Scripturis, quas heri & nudius tertius videtur attigisse? Sciendum vero, &c.* Hæc qui legit, nonne mox exspectat illum proditurum aliquem insignem ac periculosum meum lapsum in sacris Litteris? Rursum ubi audit: *Sciendum vero*, nonne reconditam aliquam exspectat doctrinam è penitissimis Scripturarum adytis depromendam? Nunc audi rem vix teruncio dignam. Quod Interpretes verterat: *Quid nobis & tibi Jesu*, verbo illum noto, qui Latine vertens, Græce loqui maluerit quam Latine, quod ad orationis tropum attinet: Græcis enim eleganter dicitur, *τί μοι & μακροῖς αὐλοῖς, τί κύνι & βαλανείω*, Latinis non item. Adjeceram igitur: *Imo quid hic Interpreti cum Græca figura?* Id *Stunica* sibi visum est perquam lepide retorquere: *Imo quid Erasmus cum sacris Scripturis?* Deinde docet, eandem sermonis formam, quæ est apud Græcos, & apud Hebræos esse. Sit ita sane. Verum num ideo heri cœpit *Erasmus* attingere sacras Litteras, si Græcis congruit sermonis tropus cum Hebræis? quid autem hic à me peccatum est? Non negabam, eandem orationis formam esse apud Hebræos, sed apud Latinos esse negavi. Hoc, opinor, mihi convenit cum *Stunica*, sed ille mavult Evangelistas etiam alios, qui sine controversia Græce scripserunt, hoc sermonis genus ab Hebræis duxisse potius, quam à Græcis. Ne id quidem mea refert, tametsi quid opus aliunde petere, cum domi sit? Etiam si nescissent Evangelistæ Hebraice, tantumque Græce scissent, tamen, sic opinor, erant loquuturi. An ideo Latine vertit Interpretes Latinus, quod sic loquantur Hebræi? O series Annotationes. Utrum hic somniavit *Erasmus*, an potius *Stunica*? Nescio quid suspicionis mihi parit, quod *Stunica* tam impenſe favet Hebræis, ut his omnia velit deberi, cum res nihil tale postulet.

EX CAP. X. ANNOT.

ET nūrum adversus socrum suam, quoniam Græcis est *νύμφη*, verteram, *sponsam adversus socrum suam*. *Stunica* docet, *νύμφη* Græcis & *nūrum* sonare & *sponsam*, nec id sane nesciebam. Sed interim quæ tibi nūrus est, filii tui sponsa est, ut hoc loco nihil referat ad sensum, *sponsam* dicas, an *nūrum*. Non taxabam Interpretem, sed eundem sensum aliter reddidi, idque voce magis usitata, quam sit *nūrus*.

EX CAP. XI. ANNOT. I.

LAMENTAVIMUS & non planxistis. Sic Interpretes. Ego verteram, *lamentati sumus*. Et adjeceram: *Quis autem unquam dixit lamentavimus?* Hic *Stunica* docet ex antiquis Grammaticis, quædam verba apud præfatos usurpata voce activa, quæ nunc passiva sunt in

A usu, & contra, quod genus sunt: *puniuntur*, pro *puniunt*: & *sacrificantur*, pro *sacrificant*: *contempro*, pro *contemtor*: *anguro*, pro *anguror*: *crimino*, pro *criminator*: *frustro*, pro *frustor*: *patio*, pro *patior*: *moro*, pro *moror*: *demolio*, pro *demolior*, atque hujus generis complura. Et ad hanc formam vult Interpretem dixisse *lamentavimus*. Bella profecto defensio Interpretis, si non excusatus dixit *lamentavimus*, quam si dixisset *criminavimus* ac *demolvimus*. Sic eximius iste patronus, & in sacris Litteris *μεγαλυνῶ* tuctur Interpretem clientem suum. Addit aliud huic simile lemma: *In Psalmis*, inquit, *habetur, & virgines eorum non sunt lamentata*. Quasi consequens sit eum ideo recte dicere, quia sæpius ita dicat, aut ideo verum dicat aliquis, si crebro repetat idem mendacium. Quamquam non statim Latine dicitur in oratione soluta & vulgo parata, *populo*, *populas*, quod *populatas urbes* passive legamus. Multo minus ad rem facit, quod adducit ex Hebræis, imo contra ipsum facit. Etenim cum *Hieronymus* mutato verbi genere verterit, *virgines eorum nemo luxit*, palam est, illum vitasse vocem male Latinam, *lamentata sunt*. Sed interim *Stunica* meus, qui defendit *puniuntur*, pro *puniunt*, in me non tulit *adulteraberis*, pro *adulterabis*, parum sibi constans.

EODEM ANNOT. II.

C *CONFITEOR tibi Pater Domine cæli & terra, &c.* Hic *Stunica* mihi geminam impingit dicam, primum, quod pro *ἐξομολογῶμαι* verterim *gratias ago*, deinde quod *νηπίος* pro *parvulis* verterim *stultis*. Non dissimulat tamen, à me lectum *Hieronymum*, qui admonuerit *confessionem* non semper esse peccatum agnoscens, sed frequenter laudantis & gratias agentis: *Sed Hieronymus*, inquit, *illic non de verbi proprietate, sed de sensu disputat*. Istuc equidem sciebam, & idcirco monueram hoc esse idiomatis Hebraici, apud quos *confessio* sonaret gratiarum actionem: testorque me ideo vertisse, *gratias ago*, quod dilucidior esset sermo iis, qui Latine tantum norunt. Quid hic admissum? Sensum reddidi, & dilucidius reddidi, & citra amphibologiam. An hoc est improprie vertere? nam id impingit *Stunica*. An abuti voce Latina in sensum, quem Latinis non reddit, est proprie vertere? nam hoc laudis *Stunica* tribuit Interpreti. Jam quod *stultis* verteram pro *parvulis*, miris salibus exagitat homo è meris Veneribus ac leporibus confusus: *Non mirum autem*, inquit, *videri debet, si in his quæ sequuntur pro νηπίος, id est, parvulis, stultos transtulerit, qui de laudibus stultitiae tam luculenter scripsit*. Notus est enim liber ille percelebris ab *Erasmio* jam pridem editus, cui titulum indidit *Morias encomium*, *Opus quidem gravissimum, & ἐγκωμιασῶν haud indignum*. Atque illud fuisse reor in causa, ut sic hoc loco transferret, quo vel hinc ad sua confirmanda auctoritatem sumeret. Audis, lector, eloquentiam *Atticam*. An non hoc dictum simillimum videtur illi *Thrasionico*: *Eo ne es ferox, quia habes imperium in belluas?* Sed illud cavendum *Stunica*, ne doctis gravibusque viris videar paulo dexterius tractasse stultitiam, quam ipse tractat Evangelicam sapientiam. Hæc lepida præfatus, rursum addit: *Sciendum vero*. Quid autem docet? *νηπίος* proprie dici *parvulos* aut *infantes*, *metaphorice stultos*. Rem magnam docuit, sed quam sciunt καὶ νηπίος. Verum è *Chrysostomo* docet, hoc loco non dictum esse *μαρὸς*, sed *νηπίος*, hoc est, *simplicibus, & fuci ignavis*. Quid hinc colligit *Stunica*? *νηπίος* non significare *stultum*, nisi in bonam partem? At in malam partem dixit *Hesiodus*, *νηπίος πέτρα*: & *Homerus*, *μεχρὲν δὲ τε νηπίος ἐγνω*. An *μαρὸς* semper in malam partem sonat? At in bonam partem accepit *Paulus*: *Quæ stulta sunt mundi, elegit Deus: & quod stultum est Dei*. Idem *Christum* prædicat Gentibus quidem *μαρὸν*, & Dei τὸ μαρὸν humanis ingeniis sapientius. Et paulo ante, stultitiam prædicationis opposuerat sapientiæ Scribarum ac Philosophorum. Hic

Paulus non abhorruit à voce *μωσ*. Proinde quemadmodum princeps est in Litteris sacris *sapientia*, ita est & *stultitia*. Sunt laudati pariter & illaudati, tum *νήπιος* tum *μωσ*. Quemadmodum paulo ante dixerat *sapientes*, non quod vere saperent, sed quod juxta mundum saperent, ita suos discipulos *stultos* vocat, non quod vere stulti essent, sed quod juxta mundum haberentur stulti. Jam qui *parvulos* aut *infantes* vertit, primum perdit gratiam contrarii, deinde non effugit incommodum, quod hinc vitari vult. Neque enim proprie *parvuli* erant Apostoli, sed malitia parvuli, imo juxta vulgarem hominum existimationem, qui nec Legis erant periti, nec Philosophiæ professores. Meo judicio, plane magis quadrabat *stulti* vocabulum quam *parvuli*, & tamen in Editione secunda pro *stultis* reposuimus *parvulos*, veluti divinantes exoriturum *Stunicam*, qui nobis hinc strueret calumniam.

EODEM ANNOT. III.

QVOD Interpres verterat, *jugum meum suave est*, cum Græce sit *χεῖρὸν*, malebam *jugum meum commodum*, non damnans tamen quod vertit Interpres. *Stunica* non negans, quod negari non potest, *χεῖρὸν* aliquando sonare *bonum* atque *commodum*, probare nititur, posse pro *suave* accipi. Quod ut maxime probet, tamen non præstiterit, quod in Elencho marginis proficitur, rectius interpretari *suave* quam *commodum*. Nunc quod adducit à *Chrysostomo*, *ὅτι μὲν ἡδὺς καὶ κῆρ* & *ὁ δὲ δῆρῃς ζυγός*, haudquaquam probat, *χεῖρὸν* sonare *suave*, si locum explanans plus dixit, quam habet Evangelium. De re mihi convenit cum *Chrysostomo*, tantum agitur an *χεῖρὸν* *suave* sonet, & an *suave* potius quam *commodum*. Potest enim *jugum* esse *commodum* minimeque molestum, ut absit tamen jucunditas: & leve potest esse, quod non gravet, nec delectet tamen. Et si delectet quicquid *commodum* est, non statim *commodum* idem declarat quod delectabile. Neque vero contra me facit, si *Hieronymus* sequens vulgatam lectionem, legit *suave jugum*.

EX CAP. XII. ANNOT.

SCRIPSERAM, me vocari in conjecturam, commentarios, quos habemus *Hieronymi* in *Mattheum*, alicubi fuisse decurtatos, commentarios item in *Psalms*, quibus & aliena multa sint admixta. Nam commentarios in *Marcum* nihil habere *Hieronymi* præter titulum. Hic atrocibus convitiis in me destomachatur *Stunica* clamitans, impudentissimum esse suspicari, quemquam ausum violare libros sacrorum Doctorum. Hominem suavem, quasi vero non omnia sint ausi depravatores in libris doctissimi cujusque, aut quasi hoc olim non publicum etiam studium fuerit, auctores in compendium contrahere. Docet autem quod *Hieronymus* eos commentarios vocet strictos. Fateor, fuisse breves, si ad eos conferantur, quibus explanat Prophetas, aut Epistolam ad *Ephesios*, & tamen nihil vetat integros copiosiores fuisse, quam nunc sunt. Jam quod *Hieronymus* ait, se *plenius in commentariis* de re quapiam scripsisse, cum illic vix attingat paucis, sic eludit *Stunica*, non dictum esse *plenius in commentariis*, sed conjunctim in *commentariis* & in *Epistola ad Algasiam*. At in hac copiose rem tractat. Atqui hæc tergiversatio quantum habeat momenti viderint alii. Si sensisset *Hieronymus* quod interpretatur *Stunica*, dixisset, opinor, qua de re nonnihil attigimus in *commentariis*, sed *plenius disseruimus in Epistola ad Algasiam*. Ego præter conjecturam meam nihil attuli in medium. Porro commentarios in *Psalms* nihil vetat & breves fuisse, & tamen decurtatione factos breviores, cum tamen alicubi sit multum *Battologiæ*. Postremo *Stunica* ne qua in re mecum sentiat, etiam commentarios in *Marcum*, qui feruntur *Hieronymi* titulo, illi asserit: *Simili*, inquit, *errore deceptus est nostrorum temporum Aristarchus*. Nisi putat nullum esse *Hieronymi* opus, nisi quod *secularem eloquentiam* redo-

leat, quodque Tullium ac Livium passim repræsentet. Legat *Stunica* eos commentarios, & postea rideat *Aristarchum* horum temporum. Neque enim ex phrasi tantum judicavi hoc esse alterius, neque damno tamen opus.

EX CAP. XIV. ANNOT. I.

ET decollavit Joannem, quod est ἀπεκεφάλισεν verteram amputavit caput, non damnans Interpretem, imo fasius esse decollandi verbum apud *Senecam* in libello ludiero de morte *Clandii*, sed addubitans an ludibrii causa eo sit usus. *Stunica* indicat esse & apud alios Auctores, & alio loco apud hunc ipsum *Senecam*. At istud ipsum testatus sum in secunda Editione. Nec tamen perperam verti, amputavit caput. Decollandi verbum, certe ambiguum esse fatetur *Stunica*. Hic cum nihil dictum, aut admissum sit in Interpretem, vide tamen quanto cum stomacho peroret *Stunica*: *Quæ tandem*, inquit, *insolentia est, veterem Interpretem ex obliquo carpere, calumniari, mordere, & quasi barbare loquutus fuerit passim exhibere?* Audis oratorem vehementem, non dulcem tamen.

EODEM ANNOT. II.

HIC suaviter ridet *Stunica*, quod cum *Hieronymus* scripserit, *Si sciremus quid in nostra Lingua sonet Genezareth*, &c. quaesierim, quid appellat suam Linguam? Num *Syrorum* inter quos habitabat? *Stunica* docet illum sensisse de Lingua Latina. Nec ego diversum affirmaram. Adjeci, videri vocem Hebraicam incompertam fuisse *Hieronymo*, quod ait, *si sciremus*. *Stunica* contendit fuisse compertissimam, cum ageret apud *Syros*, cum juxta hanc interpretatus sit hunc locum mystice. Imo *Hieronymus* non interpretatur hanc vocem eo in loco. Etenim cum *Genesar* sive *Genezareth* interpretentur *ortus principium*, sive *initium natiuitatis*, non video quid ad hanc etymologiam faciant verba *Hieronymi*, quæ sic habent: *Si sciremus quid in nostra Lingua sonaret Genezareth: intelligeremus quomodo Jesus per typum Apostolorum & navis Ecclesiam de persecutione & naufragio liberatam traducat ad littus, & in tranquillissimo portu faciat requiescere*. An *Hieronymus* modestiæ causa dissimulavit se scire, quod oportuit docere? nam id videtur sentire *Stunica*, scribens *humilitatis causa*, si sciremus, inquit.

EX CAP. XVIII. ANNOT. I.

QVOD Interpres verterat, *decem millia talenta*, notatam cum injuria Latinitatis duntaxat factum, sensu incolumi. *Stunica* in Elencho professus hanc orationem esse Latinam, adducit ex *Valla* frigidum commentum, quo possent hujusmodi sermonis formæ utcunque defendi, *decem millia talenta*. *Talentum* entia *decem millia*. Deinde docet, *Hieronymum* Judicium Cap. viii. sic esse loquutum: *Quindecim millia viri manserant*. Nemo negabat hoc genus sermonis passim inveniri in sacris Voluminibus, sed si *Stunica* protulerit locum non obnoxium suspicioni mendæ è probato Romani sermonis Auctore, tum vicerit. Ego suspicor, apud *Veteres* numeros notulis signari solitos, & hinc à scribis sæpe positum *millia* pro *mille*.

EODEM ANNOT. II.

ET tenens suffocabat eum: & κρατίζας αὐτὸν ἐπιβῆ. Quoniam κρατίζαν non est simpliciter tenere, sed tenere ceu prædam cui manus injeceris, verteram & injecta manu. Deinde quoniam suffocare Latinis sonat occidere præcluso gutture, cum hic videatur loqui de eo, qui voluerit trahere in carcerem aut in jus, non qui voluerit occidere, pro ἐπιβῆ verti, oborto collo trahere. Id *Stunica* non probatur, nec video quam ob causam, oborto, inquit, collo non habetur in Græco. Quid tum postea? At sensus inest: *Non legitur*, inquit, *quod in jus, aut aliquo traheret hominem*. Imo hoc liquet ex his quæ sequuntur: *Et misit eum in carcerem*.

cerem, donec redderet. Nec absurdum sit, si damnatum judicio ducat in carcerem. Stomachatur & hic nescio quid *Stunica* meus, quod ea putarim huic loco convenire, quæ legisset apud *Senecam*, & apud *Hieronymum* in Epistolis. Imo hoc legeram apud *Ciceronem*, nec ineptum arbitror, si quis Evangelii sensum verbis *Ciceronis* explicet.

EX CAP. XXI. ANNOT. I.

VEREBUNTUR *filium meum*. Hic admoneo, apud Latinos additum, *forte*, cum non sit apud Græcos. *Stunica* magis suspicatur apud Græcos detractum. Sed hunc locum ante calumniatus est *Leus*, cui respondens abunde docui, nec apud Græcos interpretes fuisse, nec *Hieronymum* hoc loco legisse, *forte*. Qui volet illinc petat, ne hic eadem repetendo temporis jacturam faciam.

EODEM ANNOT. II.

A Domino factum est istud. Ostendo, in sermone, factum est, & admirabile, non posse referre, nisi vel ad *angulum*; vel ad *caput*. *Stunica* negat, sed mavult Hebræorum more fœmininum positum pro neutro, quod Syri careant genere fœminino. Ut demus hoc esse verum, cur Interpres maluit Hebraice loqui, quam Græce? Cur hoc uno loco tantum id fecit in Novo Testamento? Verum hoc utcumque habet, me certe par erat à crimine liberari, qui sequutus sum magnorum virorum auctoritatem, *Origenis*, *Chrysostomi* & *Hieronymi*: *Origenis* ex Homilia XIX. verba non pigebit hic adscribere, quantum ad hujus rei probationem attinet: Et iste, inquit, lapis donum est donatum à Deo edificio universo, & admirabile caput in oculis nostris, qui possumus eum videre oculis mentis. Qui *Chrysostomum* Latine reddidit, ita vertit ut nos vulgo legimus. Mihi tamen subolet, *Chrysostomum* ad lapidem angularem retulisse pronomen, qui duos maxime inter se dissidentes populos in eandem religionem coagmentavit, quando ita scribit: Et vident nihil horum Deo adversum, sed valde acceptum atque gratum, mirabile præterea stuporisque plenum à Domino factum esse subjunctum lapidem, &c. Hæc & quæ sequuntur, si conferas, lector, videbis *Chrysostomum* de lapide loqui, quamvis Interpres aut fortassis scriba, sequutus suam memoriam, lectionem, perturbavit. Subindicat enim *Chrysostomus*, doctores Judæorum voluisse ædificare, sed absque lapide *Christo*, qui connecteret utrumque populum. Atque hæc ex conjectura duntaxat divinamus, certius judicaturi, si Græci codicis esset copia. Illud extra controversiam est, *Theophylactum* interpretari, *Angulus factus est*, & *angulus est mirabilis*. Jam quid *Hieronymus* verterit ex Hebræo, non satis liquet, cum constet pleraque ejus voluminis fuisse depravata à sciolis scribis, nec ipsius voluminibus inter se consentientibus. Proinde fieri potest, ut ex sua memoria reposuerit illud, factum est istud, & hoc est mirabile. Quod si maxime demus ita versum ab *Hieronymo*, tamen, istud, ad caput referri potest, hoc est, ad *Christum*. Nec est necesse ut ad complexum orationis, quæ præcessit, referatur. Certe *Hieronymus* enarrans Psalmum CXVII. legit & exponit hunc in modum: Et est mirabilis in oculis nostris. Non in illorum, qui eum reproba-verunt, sed in nostris, qui eum credendo suscepimus. Hactenus *Hieronymus*. Porro si referas ad lapidem, si ad caput, si ad angulum, sensus est idem, & ad *Christum* pertinet. Cum itaque tot Auctores tam graves sequutus sim in Annotatione mea, cum sensus optime quadret ad nostram lectionem, tamen existit *Stunica*, qui tragicis verbis exaggeraret hic inextricabilem errorem meum, ex Hebræi sermonis idiomate petens hujusmodi solutionem: *Hebrai*, inquit, cum careant neutro genere, abutuntur fœminino. Hujus generis esse, quod legitur Josue Cap. III. In hoc sciatis, cum Hebrais sit in hac sciatis. Et Psal. XL. in hoc cognovi, pro in hac cognovi. Porro Psal. XXVI. Interpres etiam

A Hebraicum genus reliquit: Unam petii à Domino, hanc requiram. In hanc ferme sententiam ille. Quæ ut demus maxime esse vera, nihil aliud efficiunt, nisi ut intelligamus, sic posse legi ac verti, quemadmodum habet Editio vulgata. Non consequitur, ut necesse sit, cum commodior etiam sit sensus, ut ad caput seu angulum, hoc est, ad *Christum* referatur, quemadmodum faciunt probatissimi interpretes. Itaque cum nihil sit incommodi, quod ad sententiam attinet, cum summorum virorum auctoritatem sequutus sim, vide quam atrox crimen impingit *Stunica*. Siquidem in elencho marginis: Error, inquit, *Erasmus gravissimus in Hebraica Lingua*. Rursus in præfatiuncula: *Hebraica Lingua ignorantia Erasmus sapissime in errores inextricabiles pertrahit*. Imo *Stunica* lingua effrenis ipsum frequenter in petulantiam indecoram ac intempestivam pellicit.

EX CAP. XXII. ANNOT.

SCRIPSERAM hæc in Annotatiuncula: *Ceterum Herodianos appellat milites Herodis, quem proselytum Augustus præfecerat Judæis, ut ab eis Imperatoris Romani nomine tributa colligeret*. Hic *Stunica*: Non hic, inquit, Herodiani appellantur Herodis illius proselyti milites, qui primus ejus nominis in Judæa Romanorum beneficio regnum sortitus est, ut *Erasmus ex ignoratione sacrarum Scripturarum est suspicatus*. Hic enim *Christo* adhuc infante & in *Ægypto* constituto mortuus est. Quæro te, lector, quænam est ista maledicendi libido? Num à me dictum est hunc *Herodem* fuisse ejus nominis primum? Aut unde suspicatus est hoc *Stunica* me fuisse suspicatum? Deinde similis erroris ait esse, quod scripserim hunc *Herodem* *Judæis* præfectum tributorum colligendorum gratia: Imo Rex est, inquit, constitutus. Qui Rex datur, & in hoc datur, ut tributa colligat, nonne præficitur? Imo quisquis datur Rex alicui provincie, nonne illi præficitur? Si *Stunica* volebat hic non nihil addere ex historiis, an non poterat id facere, ni præter causam me convitiis incesset? Atqui quod ego hic annotaram, decerpseram è Commentario *Hieronymi*: nec amplius decerpseram, quam quantum instituto meo satis esset. Is ait *Herodem Antipatris* fuisse filium. Cur igitur *Stunica* maluit mecum rixari, quam cum *Hieronymo*.

EX CAP. XXVI. ANNOT.

IN Annotationibus hæc sunt mea verba, quibus offensus est *Stunica*: Atqui hac in re aut ego prorsus hallucinor, aut lapsus est *Hieronymus*, quem ut fateor virum fuisse summa doctrina, pari eloquentia, incomparabili sanctimonia, ita hominem fuisse, non possum diffiteri. Audis, lector, quanta laudis ac reverentiæ præfatione dissentio ab *Hieronymo*. Nunc audi *Stunicam* impudentissime suo more depravantem omnia: *Magnifica*, inquit, illius pollicitationis nunc oblitus, *Hieronymum* erroris argute veritus non est, quo argutior ipse appareret, ac in sanctarum Scripturarum intelligentia eruditior. Atqui oportebat, si quid ab *Hieronymo* non bene dictum alicubi videbatur, *Erasmus* stare promissis, aut elevare errorem, aut excusare, aut tegere. Non hunc autem præ ceteris sanctis Doctoribus eligere, cum quo monomachiam ex professo exerceret, ut ex multis suarum Annotationum locis apparet. Quanquam quod duellum esse potest, qua monomachia inter *Herculem* monstrorum domitorem, & invalidum homuncionem, vix dum fragorem armorum auditu valentem sustinere? Hactenus *Stunica*. Nullius auctoritatem religiosius sequor, quam *Hieronymi*, ac tantum illi tribuo, ut mihi quidam etiam scriptis negotium exhibuerint, quod sim in illum æquo propensior, & hic nescio quos *Hercules*, quæ monstra, quem fragorem armorum, quod duellum, quam monomachiam somniat. Ac mox decantat *Hieronymi* laudes, mutuatus quædam ex encomio, quo ego non uno in loco illius laudes celebros, sed longe alio ardore copiamque, quam hic *Stunica*. Qui

si conferatur mihi, plane frigidus ac perparcus laudator videbitur. Mox ad me redit: *Et hunc*, inquit, *talem quasi unus esset ex trivio*, sic Erasmus balbutiens passim redarguere non dubitat. Atque hæc tam ægrogiorum magnifice (ut ipsi videtur) præfatus, rem aggredditur. Mea sic habent in Annotationibus, *Quod habetur in prophetia: Percute pastorem & dispergentur oves*, Hieronymus vult sub persona Prophetæ dici, rogantis ut percutiat Deus pastorem. Mihi magis placet, ut ad Deum hic sermo pertineat, quemadmodum adducit Evangelista. Cur id malim, quo lectori perspicuum sit, adscribam hic locum ex Editione tertia Novi Testamenti, quo laboris hoc interim lucrificiam: „Et, enim si quis, inquam, attentius expendat eum Prophetæ locum, is comperiet nihil esse necesse, imo non nisi dure hæc ad Prophetæ personam accommodari. *Framea suscitare super pastorem meum, & super virum coherentem mihi*, dicit Dominus exercituum. Hæc certe palam est dici sub persona Dei, cum addiderit, *dicit Dominus exercituum*. Ac mox sequitur: *Percute pastorem & dispergentur oves*. Hæc quoque sunt Dei verba alloquentis gladium suum. Quod si quis velit alio torquere, certe quod sequitur non sinet: *Et convertam manum meam ad parvulos*. Atque adeo reclamatione evidentius, quod continenter adjungitur, *Et erunt in omni terra*, dicit Dominus. In libello *De optimo genere interpretandi*, cum hoc ageret ex professo Hieronymus, ut ostenderet quædam apud Hebræos discrepare ab interpretatione LXX. aut Apostolorum citationibus, adduxit & hunc Zachariæ locum, sic distinguens personas, ut argumento, quod instituebat, tunc congruebat. Cæterum in commentariis, quibus locum hunc Evangelistæ enarrat, sic temperat sententiam, ut quod in libello *De optimo genere interpretandi* scripserat, propemodum recantare videatur: *Hoc*, inquit, *aliis verbis in Zachariæ Prophetæ scriptum est, & ni fallor, ex persona Prophetæ ad Deum dicitur, Percute pastorem*. Porro quod hunc sensum confirmat consensu Psalmi sexagesimi: *Quoniam quem inpercuisti, persecuti sunt*, ut demus hoc sensisse Psalmographum, quod interpretatur Hieronymus, haud cogit tamen, ut persona loquentis mutetur. Cum enim constet priorem partem vaticinii: *Framea suscitare super pastorem meum*: pertinere ad Deum Patrem, si quod mox sequitur ad eundem referatur, *Percute pastorem*, &c. tamen idem existit sensus, Christum à Patre fuisse percussum, qui suo gladio mandarit, ut percuteret: percutit enim, qui percutiendum tradit. Cæterum Hieronymus enarrans ipsum Prophetam magis etiam à se ipso dissentit, & accommodat totam orationem Patri. Quod quo magis perspicuum sit, ipsius verba subscribam: *Nec putandum est*, inquit, *de altero loco assumptum testimonium, quia in Evangelio Deus à se pastorem dicit esse percussum*. Et in presenti loco, gladio atque mucroni legimus imperatum: *Percute pastorem & dispergentur oves*. Hactenus Hieronymus. Vides palam Patris imperantis mucroni suo vocem esse, *Percute pastorem*, non autem verba Prophetæ obsecrantis: vides nullam esse mentionem ejus rei, quam posuerat in libello *De optimo genere interpretandi*, cum hic maxime tempestivum fuerit hoc inculcare. Quid igitur dissonat in Matthæo? Verba dissonant, res eadem est. Quisquis enim loquitur gladio suo: *percutite*, significat se mox velle percutere: & ideo Matthæus verbis omissis, sensum expressit, *Percutiam pastorem*. Quin & pronomen omisit Matthæus, cum in Prophetæ sit *super pastorem meum*, quod ipsum etiam invitat, ut sermonem Patri potius accommodemus. Suum enim vocat unicum illum se dignum, cum aliis alii sint pastores, quorum nonnulli tales sunt, ut illis percussis melius habeat grex. Sed exultat calumniator, docens nos, personas in Litteris divinis aliquando mutari subito. Nihil erat necesse, ut hoc ab isto disceremus, quod toties in libris nostris te-

stati sumus. Sed hic nihil cogebat mutare personam. Et apparet, Hieronymum suæ sententiæ poenituisse. Hujusmodi ferme recensuimus in Editione tertia, ex quibus opinor liquere lectori, nos non temere dissensisse ab Hieronymo. Porro quam id faciamus reverenter, ipsa res indicat.

EX CAP. XXVII. ANNOT.

ERANT anni plures triginta, quod adolescens legeram vitas ducum Plutarcho auctore. Et videbar legisse acetum à Cleopatra datum Antonio, quo celerius ex vulnere moreretur. Stunica indicat illic vini, non aceti fieri mentionem. Hoc sane debemus Stunice. Adornet currum triumphalem, ac sibi plaudat, quod loco, quem indicaram, relecto, vel lecto magis, vinum invenerit pro aceto.

EX MARCI CAP. I. ANNOT.

ECCE ego mitto Angelum meum. Modeste annotaram, videri posse Hieronymum memoria lapsum, cum ait, hoc testimonium haberi in fine Malachiæ, cum sit in fronte tertii Capitis, totusque liber quatuor Capitibus absolvatur, eoque magis in medio videri, quam in fine. Stunica respondet, quantum Caput admodum esse breve, sic ut tertio junctum, vix tertiam totius operis portionem absolvat. Ut istuc largiamur, an hoc in fine dici solet, quod paulo ultra medium est? Et addo conjecturam, quæ occasio fuerit lapsus memoriæ, quod in fine totius prophetiæ habeatur simile vaticinium, quod & ipsum de Joanne interpretantur. Quid dici poterat moderatius, quam memoriæ lapsum videri posse, & tamen Stunica in elencho blaterat Erasmus, in dissertatione arguit Hieronymum.

EX CAP. III. ANNOT.

BOANERGES, quod est filii tonitru. Hic cum oportuerit Stunicam agere cum Theseo meo, maluit rixari mecum: Erges, inquit, non tonitruum sonat, sed sonitum, sive tumultum, aut fremitum. Legendum autem Banerrem, nam Boanerges vocem esse corruptam auctore Hieronymo. Primum, quod à me positum est, docuit libellus interpres Hebraicorum nominum incerto auctore. Et fieri potest, ut quod Hebræi sonant Banerrem, Chaldæi Syrique sonent Boanerges. Porro quid tandem appellat Hieronymus corruptum? An quod Syro sermone deflexum est ab Hebræo? Hujusmodi verbis frequenter utuntur Evangelistæ, & haud scio an hoc sermone semper usus sit Christus, qui tum vulgo fuit maxime familiaris. Quandoquidem & illa verba Psalmi, *Deus meus Deus meus, ut quid me dereliquisti?* corrupte pronuntiavit in cruce. Certe Græci codices consentiunt. Quod si sic scripsit Evangelista, nobis non debet videri corruptum, quod Evangelista scripsit à Christo prolatum. Quid quod nihil vetat quominus fremitum pro tonitruo accipiamus? Nam hinc Homero Jupiter dictus est *εἰσόδων*, & *ὤψεσθης*. Proinde non video cur hic in me destomachetur Stunica, qui maluerim Evangelistæ sequi auctoritatem, quam Hieronymi? Si quid hic Stunica volebat è suis litteris adjicere, poterat absque convitio candide conferre in medium. Alioqui multo præstabat indoctiorem videri, quam maledicentiæ vitio obnoxium.

EX CAP. V. ANNOT.

TABITHA cumi. Indicaram in ipsa statim Annotationis fronte, Græcis esse Talitha non Tabitha. Hoc præfatus (quod Stunica dissimulat) obiter (ut est commentariorum licentia) propono considerandum, num hic Tabitha possit esse nomen proprium puellæ, quemadmodum in Actis Cap. ix. Nihil autem vetat ita incidere, ut puella proprium sit nomen puellæ, quod idem futurum sit non puellæ. Deinde consensus Latinorum codicum me movebat nonnihil. Atque id sane temporis adeo non eram anxius in mutanda translatione vulgata, præsertim in Evangeliiis, ut aliquoties

ties totas paginas ne contulerim quidem, non tam incuria segnis, quam obrutus undis laborum. Porro quod adjicio, *Tabitha* sonare Hebræis, respice sive attolle oculos, non dubito quin scripserim admonitu *Oecolampadii*. Quod si verum est, nec enim refellit *Stunica*, nihil officit lectioni, tantum est arguta annotatio vocis multa significantis, id quod casu frequenter accidit: veluti si *Petrus* sit nomen hominis cum significet saxum, & idem sonet divisim, *Fili*, *Trojane*, aut aliud simile, nam hoc adhibemus interim docendi gratia. Cæterum quod ait *Stunica*, Evangelistam interpretari *Tabitha* puella, meminerit, quod pridem decertavit *Matthæum* scripserisse Hebraice. Quod si verum est, hæc interpretatio non potest esse Evangelistæ. Hactenus satis, opinor, pro mea portione dixi. Quod superest, *Theseo* relinquo, cui potius imperitiam imputare debebat, quam mihi. Quanquam ex hac Annotatione mutaveram nonnulla Editione secunda. Sane vehementer hoc in loco probo *Stunica* candorem, qui non dissimulet, unde & alia pleraque hauserit, quibus nostrum opus impetit, nimirum è magno Lexico, & quinquagenis *Ælii Antonii Nebrissenfis*, cujus laudes nunquam sic attollet *Stunica*, quin pro viri meritis putemus aliquid etiam addendum. Sic promeretur hominis integritas, sic labores juvandis bonis studiis exhausti, cui libenter cedimus hoc laudis, quod primus indicavit, tametsi *Stunica* negare non potest, nos & in prima Editione docuisse, Græcos codices *Lalitha* legere per *lambda*. Quod si *Nebrissenfis* quinquagenæ huc fuissent perlatae, paulo candidius illis usi fuisset, quam utitur *Stunica*.

EX CAP. VIII. ANNOT.

QVOD Græcis est ἐπιμνησεν, & Interpres vertit *comminatus est*, ego malui vertere *increpavit*. Hic floret Musa *Stunica*, meque meo jugulat gladio, quod qui alibi verterim ἐπιμνησεν *interminatus est*, hic reprehendam Interpretem, qui simili modo verterit, quasi vero idem sit Latinis *interminari* & *comminari*. *Interminatus sum ne faceres*, Latinum est: *comminatus sum ne faceres*, non auderem dicere, nec arbitror usquam inveniri.

EX CAP. X. ANNOT.

FILIVS *Timei Bartimeus*. Indicaram Evangelistam interpretari quid sonet *Bartimeus*, id est, *filius Timei*. Hic *Stunica* meus pene solvitur in cachinnos, non quod inficietur *Bartimeus* sonare *filium Timei*, sed quod dixerim Evangelistam voluisse interpretari, idque evincit hoc lemma: quod *filius Timei* præcedit, cum interpretatio soleat subijci. Quis non invidet felicissimo *Stunica* suas delicias, suos risus, suos cachinnos? Sed interim homo rerum omnium apprimè doctus, non intelligit cachinnos hos non in me cadere, sed in *Hieronymum* quem hic sequutus sum. Ejus verba sunt hæc in commentariis, quibus explicat Caput iv. Epistolæ ad Galatas: *Abba*, inquit, *Hebraicum est, id ipsum significans quod & pater, & hanc consuetudinem in pluribus locis Scriptura conservat, ut Hebraicum verbum cum interpretatione sua ponat. Bartimeus filius Timei, Afer divitiæ, Tabitha, Dorcas. Et in Genesi Mesech, Vernaculus, & cætera his similia*. Hoc igitur non *Theseus* me docuerat, sed *Hieronymus*, à quo non vult me ullo pacto dissentire, cum ipse hujus commentum etiam cachinnis diffuens exhibet. Atque hic habet elenchus marginalis: *Error Erasmi in Lingua Hebraica*. Et si quid errarem, in quacunque Lingua, ego puto hoc ingenii maledici specimen, quod de se præbet *Stunica*, pejus esse sexcentis erratis litterariis.

EX LVCAE CAP. I. ANNOT.

ET *postulans pugillarem*. Ut observarem & temporis & numeri rationem, quandoquidem Græcis est αἰτίκας πινυκτίδιον, non damno quidem, quod vertit Interpres, sed malo, *postulata tabella*: Latine, ni fallor, ac dilucide reddidi sensum Evangelistæ. Quid igitur

A queritur *Stunica*? An quod variarim id quod erat rectum? Atqui istud ad intellectum Scripturarum conducere docuit nos *Augustinus*. Certe suos pugillares adhuc habet *Stunica*, si non placent tabellæ. Rejicit, quod argutabar, quomodo scripsit *postulans pugillarem*. Nondum enim habet, qui postulat. Ait in his aliquoties præsens poni vice præteriti. Fortassis vere dicit, sed id fit perquam raro, nec sine incommodo sermonis. Cæterum in illo videor *Stunica* valde ridiculus, quod arguer hoc modo: *Si dixit, quid opus erat scribere?* Et solvo nodum, ut *dicens* referatur non ad *Zachariam*, qui adhuc erat mutus, sed ad scripturam loquentem, loquebatur enim non lingua, sed stylo: nam mox additur, illi apertam fuisse linguam. Obsecro te, lector, quid absurdi vides in his verbis? & tamen *Stunica* non putat vivere quenquam tam ἀγέλαον, qui hæc legens possit à risu temperare. Sed adverte quæso, quam se præbeat ridiculum, dum me ridiculum facit. Scribit enim homo argutus hunc in modum: *Quasi cum quis aliquid scribit, etiamsi is mutus non sit, non tacens id scribat, ac mente potius scripturam dicet, quam prolatione verborum*. Hoc quid ad rem faciat, prorsus non intelligo. Certe nihil vetat, quo minus aliquis & scribens loquatur ea, quæ scribit. Sed suavius est, quod pergit nos docere velut è cathedra: *Sciendum igitur*, inquit, *non ad scripturam, quæ loqui non poterat, illud dicens referri debere, sed ad Zachariam, qui ea per scripturam dicebat, quæ animo conceperat*. Quid hac inficitia crassius? Docet nos, quod ipse scripseram, & carpit quod non intelligit. Quid enim aliud est scriptura loquens, quam scriptor tacitus, scriptura loquens, non lingua? Sed magis etiam ridiculum quod addit, *ut omittam quod γερσὴν, id est, scriptura, in Græco sæminini generis est, sicut in Latino: & λέγων, id est, dicens, masculinum, quod in Græco cum scriptura nequaquam convenire potest*. Non sensit me non de voce loqui γερσὴν, sed de re: nimirum *Zachariam* scripto, non lingua fuisse loquutum. Ecce lector, quales habeo censores, quales irrisores? Sed reprimo me. Non difficile fuerit odorari, quas Annotationes è suo ingenio commentus sit *Stunica*, quas ex alienis Annotationibus sit mutuatus. Hanc facile sibi ceu germane germanam vindicabit.

EX CAP. II. ANNOT. I.

SVB *præside Syria Cyrino*. Cum Græce sit Κυρῶνις verito & annoto duobus verbis duntaxat. *Stunica* vult hanc vocem Romanam, perperam usurpatam ab Evangelista Græce scribente, cujus generis sunt & illa Ἀκύλας, pro *Aquila*, Πάδης pro *Pudens*, & Κοῖνῳ pro *Quintus*. Atqui in cæteris erat causa depravandi, velut in κοῖνῳ & ἀκῳ, cum q. litteram Græci nesciant, & in δης, quod nulla sit Græcis dictio definens in ens. Cæterum quid opus erat addere syllabam in Κυρῶνις. Deinde si Latinus Interpres Romanam vocem voluit suo sono reddere, cur non dixit *Quirinus*? Cur idem non fecit *Ruffinus* interpres *Josephi*? Et tamen hac de re, quoniam levis est momenti, non digladiabor cum quoquam.

EODEM ANNOT. II.

ET *pannis eum involvit*. Non damno quod vertit Interpres, sed malo, & fasciis eum involvit. Græce est ἐπὶ περιβάλλων. *Stunica* fatetur περιβάλλωνας Græcis dici primas illas fascias, quibus colligantur pueri recens nati, ne corpus tenerum distorqueatur, sed rectum evadat. Porro quod addit è *Suida*, περιβάλλον Græcis proprie dici ῥάκη, id est, pannos, non est credendum, ῥάκη nihil aliud sonare Græcis, quam pannos viles ac detritos, cum apud *Matthæum* legamus, ῥάκη ἀγναφον, cum loquatur de panno novo assuto veteri, & pannum περιπυρρην dixit *Horatius*, pro parte vestis magnificæ assuta veteri vilique. Porro quæ citat ex *Ambrosio* de *Christo* pannis involuto, non hoc evincunt, ut intelligere cogamur *Christum* laceris ac vilibus pannis involutum, sed huc dejectum, ut infantulus fasciis involveretur, qui regnabat in cælis: *Quia in pannis est*, in-

quit, *vides: quia in calis est, non vides*. Quod si fasciæ fuissent purpureæ, tamen declarant, Deum vehementer demissum à divina maiestate.

EX CAP. III. ANNOT. I.

PROCVRANTE Pontio Pilato Judæam. Cum Græce sit ὑπερσυνδουτοῦ, ego verto *presidente*, seu potius *præsede*, non damno tamen quod vertit Interpres, sed ajo illum delectatum varietate, qui nunc vertat *procurante*, quod paulo ante vertisset *præsede*. Hæc mea verba simplicia detorquet ac depravat *Stunica*, quasi tacite carpsim Interpretem, quod improprie sit abusus *procurante*, pro *præsede*, sive *præfectum agente*, & docet recte dici *procurare provinciam*, qui publicis provinciæ negotiis præest. Quod docet *Stunica*, non ignorabam: quod interpretatur, nec scripsi, nec unquam mihi venit in mentem. Et tamen quando illud erat curæ *Stunica* ut doceret, *procurare*, qui præses esset, debebat è Jureconsultorum veterum litteris, atque è probatis Latinæ Linguae Auctoribus exemplum adducere potius, quam è *Ruffino Josephi* interprete. Quod tamen arbitror ignoscendum homini, qui videtur in nullis Romanæ Linguae Scriptoribus fuisse versatus, sed Hebræorum voluminibus magis fuisse delectatus. Nam vehementer addubito, an quisquis præses est provinciæ, idem recte dicatur *procurare provinciam*.

EODEM ANNOT. II.

QVI fuit Salathiel. Cum in contextu reliquerim *Salathiel*, ut habebat Editio vulgata, tantum in Annotationibus annoto, rectius fortasse dici *Sealthiel*, cum ita sonet Hebræis. *Stunica* fatetur esse verum quod indico, sed vult hanc vocem unam esse de numero earum, quas Græci usurpando nonnihil depravant. Hæc an ita habeant, neque refert admodum, neque ad me pertinet. Nec erat cur hic *Stunica* ob rem nihili debaccharetur in *Oecolampadium Thesum*, trium Linguarum peritum, auctore me. *Oecolampadium* non norat *Stunica*, nisi nostra prædicatione: quem opinor ob hoc ipsum odit, quod à me sit prædicatus. At ego, qui utrumque novi, pluris facio unum *Oecolampadium*, quam *Stunicas* decem.

EX CAP. VII. ANNOT.

PAUPERES evangelizantur. Cum in contextu nihil mutarim, tantum annoto, *pauperes* hic dici mansuetos ac mites, idque more Hebræorum, quibus מְשֻׁמְמִים vertitur *panper* ab *Hieronymo*, à Septuaginta *mansueti*, quod fere divitias comitatur ferocia: & in Evangelio beati *pauperes* vocantur, qui mansueti sunt, minimeque feroci spiritu. *Stunica* vult LXX. deceptos similitudine litteræ. Quod an verum sit, quoniam mea non refert, aliis excutiendum relinquo.

EX CAP. X. ANNOT.

MARIA optimam partem elegit. Cum Græce sit ἀγαθὴν, verto *bonam* pro *optimam*, & tamen addo nonnullam epitaſeos vim esse in articulo Græco τὴν ἀγαθὴν, id est, partem illam certam, quæ vere bona est, velut excusans ac probans, quod fecit Interpres, tantum abest ut reprehendam. *Stunica* docet, Hebræos, quod comparativis ac superlativis careant, nonnunquam abuti positivis, id factum esse vult hoc loco. Non hic pugnabo cum *Stunica*, sed demijor, cur id hoc loco fecerit Interpres Latinus potius, quam innumeris aliis. Illud verum est, *Augustinum* & *Ambrosium* pro *optimam* legisse *melioſorem*.

EX CAP. XII. ANNOT.

VT det illis in tempore tritici mensuram. Ostendo Græcis compositam esse dictionem σιτομέτρων, ut non solum ad triticum pertineat, sed ad alia quoque, quibus vescuntur famuli, hoc est, ad demensum ci-

bum. Hic multis modis offenditur *Stunica*, quod non distinguo σῖτον à σῖτῳ, cumque dixerim eandem vocem sonare *cibum*, non addiderim mutato genere. O piaculum! Non enim hoc agebam, neque id refert ad dictionem compositam, quæ non minus composita videri potest ex σῖτον quam ex σῖτῳ. Deinde quod cito *libros* Catonis *de Re rustica* cum sit unus duntaxat, quasi non recte citetur è Prophetis, quod in uno quopiam Propheta scriptum est, qui unus est è multis. Ita *libros* dixi *de Re rustica*, quod *Catonis* liber sit inter eos, qui tractant de re rustica. Postremo notat, quod illic secus legatur, quam cito. Hæc ita levia sunt, ut non referat defendere, & tamen pro quamlibet levibus debebamus gratiam monitori, ni tam sævus esset *Stunica*, ut ipse veluti *Scyria capra*, quod est in proverbii, perdat officii sui gratiam.

EX CAP. XIII. ANNOT.

HIERUSALEM Hierusalem, qua occidis. Non mutaram quidem lectionem vulgatam, sed tamen in Annotationibus submonueram, posse verba esse tertiæ personæ, qua lapidat & occidit propter pronomen αὐτῇ, quod non videtur convenire secundæ personæ, ni primam habeat adspiratam αὐτῇ. *Stunica* contendit, αὐτὸς omni congruere personæ, id verum est, cum habet emphasim discretionis, αὐτὸς ἑγραψα, αὐτὸς ἑγραψας, αὐτὸς ἑγεγε. Verum alioqui non arbitror idem licere. Porro nihil est, quod hic cogat *Hierusalem* esse vocativi casus. Jam quod verteram, *eos qui mittuntur*, nihil aliud fuit in causa, nisi quod tum usus sum codice, qui habebat ἀποστέλλομεν: cum scriberem Annotationes usus sum, qui secus haberet. Nec enim res acta est eodem in loco. Quædam annotaram in *Britannia*, pleraque *Basilea*, ac pro tempore diversis sum usus Exemplaribus, nec unis tamen. Porro cum perventum esset ad *Lucam*, ita sum afflictus adversa valetudine, ut coactus sim totum laborem conferendi dies aliquot intermittere, nec tamen poterant cessare operæ, quod futurum erat magno Typographi dispendio. Et ob id pollicitus sum alteram Editionem, qua farcirem, quod in priore fuisset cessatum, id quod & fecimus.

EX CAP. XVI. ANNOT.

ET erat quidam mendiculus nomine Lazarus. Obiter annotaram, quid Hebræis sonet *Lazarus*, nimirum *adjutus à Domino*. Sic me docuerat liber interpretis nominum Hebraicorum, sive *Beda* sit auctor, sive *Remigius*. *Oecolampadius* non dissentiebat, quem non video cur hic *Thesum* meum vocet nunc primum à me confictum. Hoc sane quid convitii sit nescio, non enim sentit, opinor, me ficto nomine voluisse tegere lapsus meos. Et tamen *Stunica* refellens, quod ego posueram, nihil adfert præter meram divinationem, eamque pene frigidam. Vult enim *Lazarus* esse dictum ab *Eleazaro*, reſecta prima vocabuli syllaba. Apud me nondum est tam levis auctoritas illius libelli, quem sequutus sum, aut *Oecolampadii*, ut *Lopidis* subscribam conjecturæ. Quanquam res alioqui nullius pene momenti est.

EX CAP. XIX. ANNOT.

ET præcurrens adscendit in arborem Sycomorum. Cum in contextu reliquisset id quod habet nostra translatio, duobus verbis annoto, hoc loco *Sycamoream* esse, non *Sycomorum*, & interpretor *fatnam Ficum*, non dissimulans tamen scrupulum, quod apud Græcos *Sycomorus* & *Sycomorea* scribatur per o micron, cum Græcis μωδὸς fatuus, habeat ω mega, nimirum etymologiam vocis indicans potius, quam naturam arboris explicans. Neque enim hoc tum agebam, lectionis duntaxat negotium tractabam, alioqui volumini mihi crevisset in immensum. Quod si *Sycomorus* Caprificus non est, certe nomen habet cum illa commune, quod fatua dicitur: certe succo foetuque, qui ignavi ac diluti saporis esse scribitur *Diascoridi* ac *Theo-*

Theophrasto, refert Caprificum : foliis, arborem Morum, quæ & ipsa voce Græca fatua dicitur, quam *Dioscorides* putat eandem cum ea, quam Græci vocant *μορίαν*. Porro arborem hanc infamem olim fuisse fatuitatis & ignaviæ nomine, declarat illud, quod *Athenienses Syllam* per contumeliam appellarint *συκάμινον ἀλφίτω πεπασμένον*, idem Sycomorum sive Sycaminum (nam hoc quoque tertium nomen est huic arbori) polenta maceratum. Jam cum constet, Morum arborem apud Latinos in carmine primam habere productam, cumque conveniat Sycomorum ob foliorum similitudinem hinc esse dictam: mihi non dissimile videtur, depravatione Librariorum factum apud Græcos, ut Sycomorus per *o* micron scriberetur. Hoc aliquanto credibilis, mea quidem sententia, quam quod adfert *Stunica*, sic Morum producere primam syllabam apud Latinos Poetas, quemadmodum apud *Homerum* *ἐλόμελα* ob sequentem liquidam. Nec video cur *Stunica* putet huic arbori nomen immutandum, ut dicatur *Ficomorus*, permixta Græca voce cum Latina, idque quod est durius more Græco. Nos enim potius diceremus *Ficimorus*, quemadmodum *Caprificus*. O periculum Ecclesiæ, ni hæc fuissent excussa!

EX CAP. XXIII. ANNOT.

HORTABAR ut titulum crucis triplici Lingua passim haberemus depictum, quem *Joannes*, inquam, ad hanc ponit formam. Hic *Stunica* monet lectorem ne putet à *Joanne* titulum tribus Linguis fuisse descriptum, & bene monet. Nam ego non de Lingua, sed de sensu loquebar, quem ex *Joanne* volebam verti in reliquis duas Linguas. Cæterum quod arguitur, quibus elementis Hebraice scribatur nomen *Jesu*, quando ad me non pertinet, neque nunc vacat in his multum otii ponere, aliis Judæorum amicis excutendum relinquo.

EX EVANG. JOANNIS CAP. I. ANNOT. I.

ET *verbum erat apud Deum*. In Annotamentis scribo hunc in modum: *Mos enim hic est divina Scriptura, plerumque Dei vocabulum, licet omnibus Personis ex æquo commune, Patri tribuere, & haud scio an usquam legatur Dei cognomen aperte tributum Christo in Apostolorum & Evangelistarum litteris, præterquam duobus aut tribus in locis*. Hoc cum in prima Editione simpliciter admonuissem, haudquaquam in dubium vocans, an *Christus* esset Deus & homo, quod nobis indubitissimum esse oportuit, etiam si semel duntaxat in sacris Litteris legeretur, sed ut studiosus lector inquireret, quo consilio Apostoli palam ac perpetuo tribuant cognomen *Dei* Patri, Filio ac Spiritui Sancto non item. Quoniam senseram nonnullos offensos hoc loco, aut, quod magis arbitror, ansam hinc arripuisse calumniæ, in posteriore Editione adjeceram hæc verba: *Etiam si compluribus ex locis certo colligitur, Christum fuisse Deum non hominem tantum*. Hoc igitur fundamento fixo & inconcusso paucis diluam *Stunica* argumenta, qui locum hunc atrociter est infectatus. Primum, quod dixi, *duobus aut tribus locis*, non numero loca, sed vulgari more sermonis, pauca significo loca. Quod etiam si me fefellisset memoria, cum hoc ipso loco tester, *Dei* vocabulum in omnes Personas ex æquo competere, non erat cur quisquam metueret aliquid ab *Arrianis*. Fortasse suspicari poterat aliquis, hoc parcius fuisse factum ab Apostolis verentibus, ne id temporis quorundam aures profanæ non ferrent homini tribui *Dei* vocabulum, fieretque ut prius resiliunt ab Evangelica doctrina, quam coepissent Evangelii mysteria discere. Sic primum *Christus* suis mandavit, ut poenitentiam prædicarent, de *Christo* tacerent. Et *Petrus* ac *Paulus* *Christum* rudibus adhuc prædicantes, virum & hominem appellant, de Deo tacent. Jam ad loca decem, ut ait, quæ mihi objicit *Stunica*, paucis respondebo. *Matthæus* refert ex *Esaia* Cap. VII. testimonium: *Ecce virgo concipiet &*

pariet filium, & vocabitur nomen ejus Emanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus. Hic vult *Christum* manifeste vocatum Deum, præsertim cum ita interpretetur *Hieronymus*, enarrans hunc Prophetam. Primum, nec in verbis Prophetæ manifeste *Christus* appellatur Deus, sed ex indito nomine significatur, illo nato Deum fore propitium humano generi. Cum his enim Deus esse dicitur, quibus favet. Quin & Græci *ἐν τῷ Θεῷ, ἐν ταῖς Μυσταῖς* fieri optant, quod illis propitiis ac faventibus fieri cupiunt. Nec hoc palam dicit *Hieronymus*, ad quod *Stunica* detorsit. Relegat attente locum prudens lector, & sic esse comperiet. Nam nos brevitati studemus in præsentia. Jam quod *Judæi* colligunt, *Christum* sibi vindicare divinitatem, quia se vocaret filium Dei, nihil contra me facit, nam non consequi, ut quicumque sit filius Dei, idem sit natura Deus, docuit ipse *Christus*, ostendens & pios homines appellatos filios Dei, atque adeo Deos esse dictos. Quod si maxime consequeretur, nihil adversum me facit, qui fateor, plurima esse loca in Libris divinis, è quibus certo colligimus, *Christum* esse Deum. Porro quod hoc loco cum ait: *Et Deus erat verbum*, *Christus* aperte vocatur Deus, mihi magis videtur certa ratiocinatione colligi, quam appellatione manifesta. Docet enim *Joannes* verbum Dei fuisse ab initio, imo sine initio, ante conditum mundum, idque verbum fuisse naturæ divinæ, idemque postea factum hominem. Quoniam autem sic assumpsit, quod non erat, ut non desineret esse, quod erat, certo colligitur, eundem fuisse geminæ naturæ, divinæ & humanæ. Atque id ex multis divinæ Scripturæ locis colligi testatus sum, impius futurus, si quid hac de re dubitarem. Sed evidentius est, quod *Thomas* contrectato latere *Christi*, exclamat: *Dominus meus & Deus meus*. Hic aliquis tergiversari posset, exclamationem esse, non asseverationem de *Christo*. Sed malo locum hunc unum esse ex eorum numero, in quibus *Christus* manifeste sit appellatus Deus, nolo enim esse argutus cum offendiculo infirmorum, præsertim cum non disputetur de *Christo*, sed de lapsu memoriæ meæ, deque inscitia Scripturarum. Nec aliud est periculum, si vincat adversarius, quam ut *Erasmus* non legerit, aut non meminerit locorum, in quibus *Christus* aperte nominatur Deus. Porro quod ait *Paulus* in Actis Apostolicis Cap. XX. *Attendite vobis, & universo gregi, in quos vos Spiritus Sanctus posuit Episcopos ad regendam Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo*, potest esse duplex tergiversatio. Primum, *Christus* hic repeti potest, ex eo, quod paulo ante præcessit, *quod accepi a Domino Jesu*, &c. ut intelligamus, Ecclesiam dici Dei Patris, quasi familiam ejus, quam *Christus* Patri suo sanguine asseruerit. Deinde potest accipi, ut Pater Filii sanguinem suum appellet, propterea quod ipso auctore Filius pro salute mundi mortem obierit. Ad locum, qui est in Epistola ad *Rom.* Cap. IX. *Ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula, Amen*, tergiversari posset aliquis, sermonem sic esse distinguendum, *qui est super omnia*: deinde interjecto silentio, velut epiphonema adjiciat, *Deus benedictus in secula*, ut hæc clausula sit agentis gratias Patri, qui *Christum* præfecerit omnibus. Cæterum locus qui est ad *Philippenses* Cap. II. *Qui cum in forma Dei esset*, &c. jam declaravimus & ab *Ambrosio* secus enarrari, quam de natura divina & humana. Nec est hic proprie appellatio, nec apertum dici potest, ubi variant interpretes orthodoxi. Rursum quod est ad *Coloss.* Cap. II. *In ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*: præterquam quod negari potest appellatio, de qua nos fecimus mentionem, recipit & aliam interpretationem, nimirum *Christo* datum à Patre affatim, quicquid attinet ad humanam felicitatem, ut non oporteat nec à Philosophis, nec à *Mosè*, nec ab Angelis, eam petere, quasi repetierit *Paulus*, quod paulo ante dixerat: *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi*. Porro quod additur *συνάληκται*, magis opponitur

natur umbris Legis *Mosaica*, quam refertur ad naturam divinam. Ad hæc quod est in Epistola ad *Titum* Cap. II. *Exspectantes beatam spem, & adventum glorie magni Dei & Salvatoris*, &c. præterquam quod sermo palam est anceps, hoc enim negari non potest, docuimus *Ambrosium* priorem partem de Patre interpretari, non de Filio. Jam quod adducitur ex Epistolæ ad *Hebræos*, Cap. I. *Ad Filium autem thronus tuus Deus in seculum*, ut ne quid tergiverfer de auctoritate hujus Epistolæ, ut ne postulem mihi suffragari sermonis amphibologiam manifestam, quemadmodum suo indicabimus loco, certe locus hic ex Vetere Testamento citatus est, cum ego loquar de Scripturis Apostolicis, quibus ipsi suis verbis *Christum* prædicant. Quo quidem colore poteram uti & in primo loco, quem ex Propheta *Mattheus* adduxerat, *nobiscum Deus*. Postremo quod adfertur ex Epistolæ *Joannis* primæ Cap. V. *Et sumus in vero Filio ejus Jesu Christo. Hic est verus Deus & vita æterna*, ut omittam alias tergiversationes, non cogimur, ut hoc accommodemus Filio. Potest enim hic esse sensus, imo hoc sensisse videtur, qui scripsit, Et sumus non in Diabolo, aut mundo vano & fallaci, sed in vero Patre, & hoc per Filium ejus *Jesum Christum*, per quem illi jungimur. Hic enim Pater est verus Deus & vita æterna, fons omnium. Igitur ut finiam, cum ego loquutus sim de vocabulo aperte tributo, testatus ratiocinatione pluribus ex locis posse colligi, sentiens Patrem tot locis appellari Deum, Filium indicari potius, quam appellari, cum apertum sit, de quo non varient interpretes orthodoxi, quod non pendeat ab allegoriis, de quo non queas tergiversari, cum loquutus sim de litteris Apostolicis, cum duo aut tria, dixerim pro paucis. Eat nunc & numeret suos decem locos *Stunica*, quibus arguat me non legisse sacros Libros. Juxta rationem hanc vix duos inveniet, opinor, & tamen hac in re non libet esse disertum. Malo ipse lapis aut fungus haberi, quam aliquid per occasionem decedere gloriæ *Christi*.

EX EODEM ANNOT. II.

A *Nazareth potest aliquid boni esse. Augustinus* existimat utrique pronuntiationi ex æquo congruere, *veni & vide*, sive affirmative sonet, sive interrogative. Et in codice, quo primum utebar, non erat addita nota interrogationis. *Stunica* contra dicit, in omnibus Græcis Exemplaribus, etiam vetustissimis, interrogationis notam esse additam. Demiror hominis felicitatem, si illi contigit oculis emissiis omnia Græcorum Exemplaria videre. Certe cum hæc excuderentur *Basilæa*, suppetebant nobis Exemplaria tria, unum, quod nobis præbuerat eximius vir *Joannes Renschlinus*: duo, quæ præbuerat Monasterium Prædicatorum *Basilæa*, in quorum altero aderant commentarii Græci *Theophylacti*, quem nos toties adduximus nomine *Vulgarii*, quod *Theophylacti* vocabulum ob litteras detritas vix legi posset. Ex hoc *Stunica* toties facit *Athanasium*, quod secus esse, vir tam nasutus vel è stylo debebat deprehendere. Siquidem *Athanasius* spirat vim rhetoricam, hic simplex ac pene dilutus humi graditur. In his igitur si fuisset interrogationis nota, saltem admonuissim utriusque pronuntiationis. Sed hoc non est ejusmodi, ut hac gratia cuiquam sit diglandiandum.

EX CAP. V. ANNOT.

E *ST autem Hierosolymis probatica*. Cum in contextu Græco recte scriptum fuerit *Βηθεσδα*, suspicari debebat, quod erat in Latino contextu, *Bethesda* per duplex *ss*. vitio Librariorum esse commissum, qui litteram priorem expunctam reliquerint, & addiderint, quam suo loco adscriperamus, similique casu contigisse, quod in Annotationibus scriptum sit *Bethesda*. Quod si mihi nolit largiri *Stunica*, neque nos illi largiemur tot *καταγραφάς* in hoc opere, non admodum magno. Subjicit *Stunica*, totum hunc locum à Li-

A brariis corruptum restituisse *Antonium Nebrissensem* omnium primum, quasi illud agat, ne quid habeatur mihi gratiæ, quod *desuper piscina*, sive *ad piscinam* restitui. Sed hoc quicquid est laudis lubentes cedimus *Antonio*, cujus labores utinam ad nos quoque perferrentur.

EX CAP. VII. ANNOT.

F *LVMINA de ventre ejus fluent aqua viva*. Hic adjeceram in Annotationibus. Ita distinguit *Joannes Chrysostomus*, ut, *sicut dicit Scriptura*, referatur ad verbum, *credit in me*, & id quod sequitur, *flumina de ventre ejus fluent aqua viva*, verba sint *Christi*, non Scripturæ, &c. Hic *Stunica* non habet quod stomachetur, nisi quod adjecerim: Etiam si *Lyranus* ex *Solomone* citata putat. Hic duplici nomine indignatur, & quod *Lyranus* ubique derideam, & quod *Lyranus* tribuam, quod prior scripserit *Hieronymus*. Certe hoc loco non derideo *Lyranum*: nec erat occasio, cur hoc convitii misceret *Stunica*, nisi data opera quæreret ansam maledicendi. Et palam falsum est, me passim irridere *Lyranum*: sed illud verissimum est, *Stunicam* passim calumniari *Erasmum*. Deinde non ideo nego dictum prius ab alio, si fateor hoc dictum à *Lyranus*. Et quod hic ait *Hieronymus*, durius est & coactius, malimque *Chrysostomo* subscribere: præsertim cum *Augustinus* etiam enarrans hunc locum eadem verba tribuat *Christo*, nec ullam Scripturæ faciat mentionem.

EX CAP. VIII. ANNOT. I.

A *DDVCUNT autem Scribae*. Hic ut docerem, hanc historiam de muliere in adulterio deprehensa, non inveniri in omnibus Exemplaribus, cito *Hieronymus* testem præfatus his verbis: *Quin & divus Hieronymus in dialogo adversus Pelagianos secundo, cum vehementer egeret hujus testimonio loci, qua quidem in casu solet & ex apocryphis adducere testimonia, tamen hanc allegans historiam, ingenue fateatur, non in omnibus haberi codicibus*. Ac mox *Hieronymi* verba subscribo: *In Evangelio, inquit, secundum Joannem in multis & Græcis & Latinis codicibus invenitur de adultera muliere qua accusata est apud Dominum*. Sed reclamat *Stunica*, dicens scriptum esse in meis scholiis, non invenitur. Verum sciat hoc à me non scriptum, sed ab emendatore parum attento depravatum inter excudendum. Quod in præfatiuncula citationis visus sum illi hoc dicere, cum ajo, *ingenue fateatur, non in omnibus haberi codicibus*. Ratiocinatus sum autem hoc sensisse *Hieronymum*, quod scriberet in multis, & Græcis & Latinis codicibus haberi, nimirum indicans non esse in omnibus, sed hic auctoritatem concilians huic historiæ, quod in multis voluminibus haberetur. Nec hic meum errorem in Typographos conféro, quorum utinam esset ea fides ac diligentia, ut hoc *καταγράφειν* in totum nobis occluderent, sed frequentius hos accusare cogimur, quam velimus. Quam excusationem si non recipit *Stunica*, videat quam legem præscribat sibi. Atque adeo, quod dicimus, ipse suspicari debuerat *Stunica* potius, quam ad illa odiosa descendere, *Erasmus* falso citavit verba *Hieronymi*. Cæterum quod in prima Editione putaram non exstare commentarium *Augustini* in hanc historiam, in secunda Editione correxi, & in Apologia, qua *Leo* respondi, ingenue fateor me fuisse falsum, in quo falsus fuerat & ipse *Leo*, dum nescio quo casu tum in codice quæsitum locum non invenirem, sive quod tumultuante quærerem, sive quod paginis luxatis non occurreret suo loco.

EODEM ANNOT. II.

Q *VINQVAGINTA annos nondum habes*. Indicaram, in Homiliis *Chrysostomi* legi *quadragesima annos*, pro *quingagesima*, & adjectum esse vice commenti, ac si prope jam accederet ad eam ætatem. *Stunica* refellit hoc commentum hujusmodi lemmate, *Nam quod addit*, inquit, vice commenti, ac si prope jam accederet

deret ad eam ætatem, potius videtur ex illis verbis Chrysostomum legisse quinquaginta, quam quadraginta. Quid ego audio? homo natus annos plus minus triginta, num propior est anno quinquagesimo, quam quadragesimo? Non opinor hoc *Stunica* scripsisse serio, sed voluisse facere periculum ingenii mei, quem toties appellat crassum, rudem, ac denique *Batauum*. Et tamen suspicor locum in *Chrysostomo* verso non carere mendo, quod ingenue fateor in Editione secunda. Demiror ubi legerit *Carrensis*, quod citat ex *Chrysostomo*, cum in his, quæ nos habemus, non sit: *Potuit*, inquit *Stunica*, legisse in iis, quæ *Erasmus* non vidit. Satisfaciet *Stunica* si protulerit ipse, qui nihil non vidit, neque carptim legit Auctores, neque quicquam obliviscitur.

EX CAP. XII. ANNOT. I.

MARIA ergo accepit libram. Græcam vocem ἀγρην suspicabar ab Evangelista deflexam à Latina *libra*. *Stunica* contra docet, Latinos *libram* deflexisse à ἀγρῆ, ac propemodum mihi persuadet, nisi quod fieri potuit, ut quemadmodum barbaræ quædam voces una cum ipsis rebus importatæ sunt in Græciam, quod genus sunt, πίπερι, σίνπρι, ita *libra* demigrarit à Romanis ad Græcos, quod non appareat, quæ sit Græcæ vocis origo, cum Latini complures voces habeant à *libra*, *libella*, *librare*, *æquilibrium*, *bilibris*, &c.

EODEM ANNOT. II.

NARDI pistici. In Annotationibus adscripseram, de hoc dictum est in *Luca*, nam iisdem verbis utitur uterque, cum dicere debuerim de hoc dictum est in *Marco*. Quod ait *Stunica* verum est, sed ipse prior id advertebam, & correxeram hunc lapsum in Editione secunda.

EX CAP. XIV. ANNOT.

ET sermonem quem audistis, non est meus. Hic cum nihil sit causæ, tamen admiscet stomachum *Stunica*: Ne hunc quoque locum, inquit, intactum prateriret. Et rursus aliquanto post: Quo vel sic, inquit, Interpretamur notaret. Imo *Laurentius* accusat Interpretem, ego excuso, qui suspicor locum esse depravatum. Porro ut *Stunica* doceat hoc sermonis genus fuisse usitatum, citat loca quædam è Poetis, cum magis oportuerit ex Oratoribus. Quanquam hoc quicquid est, exigui momenti arbitror.

EX CAP. XVIII. ANNOT.

TRANS torrentem Cedron. Admonueram, ex addito Græcis articulo τῷ κέδρων, Cedron non videri nomen Hebraicum. *Stunica* docet esse Hebraicum, & in Græcis codicibus omnibus corrupte addi articulum pluralis numeri, cum τὸν aut τὰ addatur apud Septuaginta. Quanquam nec id perpetuo comperio verum, quod docet *Stunica*. Siquidem libri Regum III. Cap. XV. legitur ad hunc modum in Editione Aldina, ἡ ἐκείνη ἐν πυλὶ ἐν τῷ χημάρῳ τῷ κέδρων. In cæteris locis nullus additur articulus, nec scribitur κέδρων, quemadmodum refert *Stunica*, sed κέδων. Quanquam facile concesserim hos locos à Librariis esse corruptos. Neque gravate subscribo sententiæ *Capnionis*, ac *Stunica*, præsertim cum suspicer hunc hausisse ex quinquagenis *Ælii Nebrissenfis*.

EX CAP. XIX. ANNOT. I.

ET sedit pro tribunali. Nescio quo malo fato, cum hæc primum ederem, incideram in mendosum Exemplar Latinum, in quo pro *Gabbata* scriptum erat *Golgotha*, id mendum suspicans esse in plerisque codicibus corrigo, admoneoque substituendum *Gabbata*, sic res habet, fateor hac in parte meam infelicitatem. *Stunica* negat usquam inveniri *Golgotha* hoc loco. Tanto quidem me felicior, atque utinam mihi nunquam contingeret incidere in ullum locum mendosum.

EODEM ANNOT. II.

SCRIPSIT autem & titulum Pilatus. Adjeceram in Annotamentis, Evangelista Latina voce est πῶς τίτλον, cæteri vocaverunt αἰτίαν. Hic *Stunica* me medium tenens: Solus, inquit, *Matthæum* vocavit αἰτίαν. At non agnoscit, ἐτίμασι numeri, qua excusatur quod latrones maledixerint Christo, cum unus maledixerit. Adjeceram, dicere poterat ἐπιγραφήν. Hic *Stunica* me notat, quasi videri voluerim novum aliquid ex me adferre, cum apud *Marcum* & *Lucam* sit ἐπιγραφή. Imo demonstravi, non fuisse necesse abuti voce Latina, cum in promptu esset Græca. O serias Annotationes, & *Complutensi* Theologo dignas!

EX ACTIS CAP. I. ANNOT. I.

ET convescens præcepit. Quoniam hac de re & plura diximus in secunda Editione, & *Leo* respondimus, maluimus eo relegare lectorem, præsertim cum res paucis tractari non possit, conjecturam *Stunica* de etymologia συναλιζόμενος, quod à sale ducatur hæc vox, & nos in tertiam Editionem adjeceramus, ac magno opere placeret, si quem haberet auctorem. Cæterum quod nos adduxeramus de voce convescens depravata pro conversans, hauseramus ex *Valla* scholiis.

EODEM ANNOT. II.

TVNC reversi sunt Hierosolymam. Hic magnis convitiis mecum agit *Stunica*, quod fides commentariis *Lyrani*, & Glossæ ordinariæ, putarim, iter Sabbati non esse longius quam mille passuum. Atqui vel hinc liquet, non passim à me rideri *Lyrannum*, cum illi tantum hoc loco tribuerim. Nam Glossæ ordinariæ nemo nescit quanta sit auctoritas apud Theologos. Cum his igitur justius litigasset *Stunica*, quam mecum, præsertim cum versarer in opere tumultuario, nec adessent quinquagenæ *Nebrissenfis*, quibus Annotationes meas locupletarem. Quanquam autem hoc loco quædam adducit *Stunica*, nequaquam indigna cognitu, tamen assumit nonnulla, quæ maluissem ab ipso probari. Assumit enim, nec probat, leucam complecti quater mille passus.

EODEM ANNOT. III.

Hic omnes perseverabant. Quod est ἐν γυναιξί, & Interpres vertit mulieribus, indicavi verti potuisse, cum uxoribus, quod separatim addiderit Matrem *Jesu*, & γυνή Græca vox sit anceps ad quamvis mulierem & ad uxorem, *Stunica* mavult intelligi de mulieribus, quæ primum doctrinæ gratia sequuntur Dominum, post non deseruerunt senatum Apostolicum. Hoc, quod *Stunica* magis placet, & nos sequuti sumus in vertendo. Porro quod *Hieronymus* scribens adversus *Jovinianum*, putat reliquos Apostolos uxoribus caruisse, propterea quod aperte de *Petro* scriptum sit, quod uxorem habuerit, de cæteris tacitum sit, non potest aliud esse quam argumentum probabile, aliquanto plus habiturum ponderis, nisi hoc scripsisset pugnans adversus *Jovinianum* nuptiarum immodicum præconem. Certe *Clemens* apud *Eusebium* Ecclesiasticæ Historiæ Lib. III. non veretur & *Philippo* & *Paulo* tribuere uxorem, cujus hic duobus in locis meminerit in Epistolis suis.

EODEM ANNOT. IV.

ITA ut appellaretur ager ille Acheldemach. Indicaram Græcis legi ἀχελδεμα Aceldema, quod propius accedat ad vocem Hebraicam. Hactenus nihil incusat *Stunica*, imo docet hoc ipsum, quod admonueram: sed Hebraicam vocem dixi, quæ sit Chaldaica. Hoc nisi alicubi facit *Hieronymus*, non deprecabor quin mihi magni criminis vice impingatur: est enim magna inter has Linguas cognatio. Deinde quid novi est, Hebræum vocari quo vulgo utantur Hebræi? Nam *Lucas* in Actis Cap. I. ostendit Hierosolymitas sic fuisse loquutos, ita

scribens, *Et notum factum est omnibus habitantibus Hierusalem, ita ut appellaretur ager ille lingua eorum Acheldemach.* Porro quibus litteris Hebraicis scribatur *Acheldema*, *Theseo* defendendum relinquo, quem *Stunica* satis impudenter scribit æque imperitum Hebraicarum litterarum, atque ego sum.

EX CAP. IV. ANNOT. I.

CONVENERUNT enim vere in civitate. Quod Græcis hic est *παῖδα*, malebam *filium* verti, quam *puerum*, idque ex sententia *Valla*. Scio *Hieronymum* multis locis contendere, in *Christum* competere nomen *servi*. Contra qui scripsit commentarios in Epistolam ad Hebræos, qui *Chrysostomo* tribuuntur, non patitur hoc cognomen tribui *Christo*. Et *Ambrosius* non probat eos, qui *Christo* servi formam adscribant, quod humanam naturam assumerit, sed quod velut servus flagitiosus cæsus sit & in crucem suffixus. Verum huic contentioni me non admisceo. Ego negavi in *Christum* competere servi cognomen, quomodo non compete-
bat in Apostolos. *Jam non dicam vos servos, sed amicos.* *Christus* obedivit non ut servus, sed ut filius, obedivit enim sponte, ex caritate, non metu. Neque video, cur abhorreamus ab eo, ut *Christus* juxta naturam dicatur servus, cum sit homo: neque rursus, cur hoc valde contendamus, præsertim cum ex sacris litteris hoc cognomen nec asseri certo possit, nec abrogari, quandoquidem ut *παῖς* Græcis vox est anceps, ita ajunt & huic respondentem Hebræam. Sed quoniam hac de re respondimus jampridem *Leo*, non arbitror operæ pretium hic repetere quæ scripsimus, tantum attingam, quæ peculiariter adduxit *Stunica*, qui cum antea tantum ageret Grammaticum, nunc minatur nescio quid Theologicum, ac mihi tanquam Theologo, nam hoc nomine, ut ille ait, me jacto, denuntiat periculum duplicis hæreseos, si negem *Christum* fuisse servum: alterius, quæ est *Apollinaristarum*, alterius, quæ est *Arrianorum*. Quasi quisquis negarit in Scripturis *Christum* appellatum servum, is illi detrahat naturam humanam: aut quisquis dicat, *Christum* obedisse Patri usque ad crucem ut Filium, sentiat cum *Arrianis*, qui negant Filium Patri æqualem. Atque ut hujus *Stunica* non minus petulans quam indocta maledicentia liqueat omnibus, ipsius verba subscribam. Cum enim citasset summam eorum, quæ *Ambrosius* dissevit in Epistola XLVII. subjicit: *Qua cum ita sint, viderit Erasmus, qui se Theologum vocat, ne cum, dixit, servi appellationem in Christum non convenire, in Apollinaristarum errorem inciderit.* Nam quod statim subjunxit *Christum*, tametsi obedivit & subditus fuit Patri juxta assumptum hominem, ut Filium tamen Patri obedisse, non ut servum, videndum est ne *Arrium* redoleat. Cum enim *Filius aequalis sit Patri*, & obedientia & subjectio minoritatem designet, palam est, *Christum* non ut Filium obedisse, & subditum fuisse, sed ut servum, hoc est, juxta assumptum hominem. Hæc tam stolidam postquam evomuit, bellam addit clausulam: *Sed hæc, inquit, & alia quam plurima hujusmodi ex Erasmi Annotationibus, qua nonnihil impietatis præ se ferunt, nisi potius ignorantia credenda est, secundo operi reservamus.* Hactenus *Stunica*, qui quamdiu continuit sese intra cancellos Annotationum *Nebrissenfis*, habebat aliquid utcumque dignum lectu, at posteaquam *ὡς τὰ ἐγκαμμένα πηδῆσας* se præbere cœpit organum alicui sycophantæ *ψευδομονάχῳ* (nec enim aliud suspicari possum, quam hunc histriionem subornatum, qui conductus fabulam ageret) miserabiliter delirat. Primum, ego nusquam contendo, *Christum* non posse dici servum Dei, qui se facit ministrum omnibus: *Non venit, inquit, filius hominis ministrari, sed ministrare.* Sed eadem, inquit, ratione dicitur servus, qua dicitur homo. Equidem isthuc nec in præsentia magnopere cupio refellere, tametsi diversum docet *Ambrosius* enarrans Epistolæ ad *Philippenses* Cap. II. Ipsius verba sunt hæc: *Formam tamen Dei non accepisse dicitur, sed esse in forma Dei: servi autem for-*

A mam accepisse, dum quasi peccator humiliatur. *Servi autem ex peccato sunt, sic Cham filius Noe, qui primum merito nomen servi accepit.* Audis, lector, quod *Ambrosius* non tribuit *Christo* nomen servi, quod assumerit hominem, sed quod susceperit injurias humanæ naturæ peccatis obnoxia. Ac ne putes hoc esse meum commentum, audi quid mox sequatur: *Non enim, inquit, mihi sicut quibusdam videtur, sic formam servi accepisse dum homo natus est.* Atque inibi continenter sequitur: *Vide enim quid dicat, hoc sentire in vobis, quod & in Christo Jesu, id est, Deo & homine. Ante incarnationem enim aut Christus potest dici, aut Jesus, quia simul ambo nomina & hominis filium, & Dei Filium significant.* Nam ante nativitatem quid dicit inter cetera: *Petra autem erat Christus: & Non tentemus Christum, sicut quidam tentaverunt. Ubi ergo aut Deum, aut hominem vult significare Scriptura, unum è duobus ponit, aut Jesum, aut Christum.* Hactenus *Ambrosius*. Hæc verba quorsum attinent, nisi ut naturam in *Christo* significantes utramlibet, aut *Jesum* dicamus, aut *Christum*: injurias acceptas significare volentes, dicamus *servum*? Ante susceptum hominem, *servus* dici non poterat, post depositam mortalitatem *servus* appellari desit. Hæc sensisse videtur, qui hæc scripsit, quisquis fuit: nam mihi subolet pannum esse assutum commentariis *Ambrosianis*, qualem nunc habemus *Glossam* ordinariam. Sed in Epistola damnat hæreseoseum, qui negabat *Christum* dici *servum*. Primum, dispiciat calumniator, utri malit esse plus ponderis, commentario sacro, an Epistolæ, quam misit amico. Et tamen si quis propius introspiciat, idem *Ambrosius* sentit in Epistola, quod docet in commentariis: Hæreticus ille negabat *Christum* vere passum; at vere pati non potuit, nisi verus fuisset homo. Quatenus passus est, *servus* est dictus, secundum humanam naturam passus est. Ita fit, ut qui non fateatur vere passum, inficietur hominem verum fuisse. Nec tamen protinus consequitur, *servum* fuisse dictum simpliciter, quatenus erat homo: poterat enim esse homo, & tamen immunis ab afflictionibus ac suppliciis. Quin in eadem Epistola sic vult *Christum* dici *servum*, ut dictus est *peccatum, maledictio, & opprobrium*. Hæc in eum non competeabant nisi fuisset homo, & tamen non competeabant simpliciter, quatenus erat homo: poterat enim esse homo, nec esse tamen peccatum. Atque hoc est magnificum lemma, quo me facit *Apollinaristam* egregius censor meus *Stunica*.

Nunc vide quibus argumentis me faciat *Arrianum*: *Obedivit, inquit Erasmus, ac subditus fuit, sed non ut servus, verum ut filius, sed Filius aequalis est Patri, non fuit igitur ut Filius Patri subditus.* O acumen, omni, quod ait *Hieronymus*, pistillo retusus! Tot locis *Paulus* ac *Joannes* vocant in *Christo* renatos filios Dei, & *Christus* quatenus erat homo non dicitur *Filius Dei*? Præsertim cum in Evangelio *Christus* ipse ad hanc calumniam responderit. *Filius Dei aequalis est Patri, & Filius Dei minor est Patre*, propterea quod *Christus* duplici ratione dicitur *Filius Dei*, natura & gratia. Verum utcumque accipias *Filius Dei*, nihilo magis hæresim sonat hoc proloquium: *Filius Dei subditus fuit Patri*, quam hoc: *Filius Dei mortuus ac sepultus est*. Nec interim tamen perpetuo verum est, quod assumit *Stunica*, minorem esse, quisquis obedisse dicitur, aut subditus esse. *Jesus* paruit ac subditus fuit *Maria* & *Joseph*, utroque major. Ut quod illis obediit, erat pietatis, multo magis pietati tribuendum si obediat Patri celesti. Non hic adducam, quod orthodoxi non verentur dicere, *Filius Patri* subjiciendum, etiam secundum naturam divinam: sed ita ut subjectio non faciat *Filius Patre* inferiorem, sed *Patris auctoritatem* declaret. Quid autem absurdi, si quis dicat, *Filius* etiam juxta naturam divinam obedisse Patri? Si credimus *Hilario*, fiat lux, verba sunt *Patris* mandantis *Filio* quid fieri vellet: *Filius* jussu *Patris* condidit omnia. Deus genuit *Filius*, negari non potest: sed utrum genuit obedientem an inobedientem? Eodem interprete

te missus est in regionem *Sodomitarum*. Nondum erat homo natus utique, qui missus mittentis exsequitur iussa, obtemperat atque obsequitur. Quod si major est quisque mandat, & minor quisque obtemperat, colligit *Stunica* Filium Patre minorem esse. Certe *Hilarium* hoc nomine fatetur Patrem Filio majorem, quod illius propria sit auctoritas. Sed hæc mihi parerga dicuntur, tantum in hoc adducuntur, ut magis liqueat calumniatoris impudentia, qui mihi tragœdiam movet, qui de natura humana sentiens dixerim, *Christum* obedisse Patri, sed ut filium: cum veteres orthodoxi non vereantur dicere, illum juxta divinæ naturæ proprietatem obedisse Patri ut filium, ut legatum ei qui legat. Ut igitur finiam, si servus dicitur, qui metu mali & conditionis necessitate suo fungitur officio, *Christus* absurde diceretur servus, ac ne nos quidem, quoties afflati Spiritu filiorum, in quo clamamus Abba pater, ultro quæ sunt pietatis expetimus: Sim servus appellatur addictus cultor ac diligens exsequutor alienæ voluntatis, nihil prohibet *Christum* juxta naturam humanam vocari servum Dei, sed ita, ut nihil interim vetet eundem juxta naturam eandem vocari Filium Dei, quod nullo metu, sed caritatis impetu volens passus sit. Habes impudentem *Stunica* calumniam, & his similibus Annotationum pollicetur opus alterum. At ego malim esse obnoxius alicui opinioni hæreticæ, simplici quidem intellectus errore, quod accidisse videmus *Hieronymo*, *Cypriano*, aliisque probatissimis orthodoxis, quam laborare morbo, quo visus est laborasse, quisque hæc scripsit. Alterutrum enim consequitur, ut aut ipse fuerit impudenter sycophanta, aut talibus locarit operam suam. Egon' *Christo* adimo naturam humanam, qui tot libris meis illam adoro? Egon' facio *Christum* juxta divinam naturam inferiorem Patre, qui toties detestor *Arrianos*? Ego me defendi ab hæresi, defendat ipse sese à suspitione perversæ ac malitiôsæ calumniæ. Vocet me *Batauvum*, appellet rudem, crassum, ebetem, ignarum, stipitem, plumbum, caudicem, non admodum commovebor, quis ferat ex talibus lemmatis, velut à scurra perfrixtæ frontis impingi suspitionem geminæ hæreseos, & ejusmodi, non quæ lædat Pontificem, aut decreta Scholastica, sed ipsum *Christum*? Nec dubito tamen, quin hîc *Stunica* sibi perquam facetus ac falsus esse videatur.

EODEM ANNOT. II.

JOSEPH autem, qui cognominatus est *Barnabas*. Hîc mihi postulabo rursus illud juris, ut tamen *Hieronymus* alicubi distinguit Linguam Hebraicam à Chaldaica, tamen dilatato nonnunquam usu vocabuli, liceat Linguam Hebraicæ finitimam & cognatam Hebræam vocare, qua vulgo Hebræos usos fatetur & *Stunica*. Admoneram, *Barnabas* sonare Hebræis filium consolationis, atque ita interpretatur ipse *Lucas* hoc in loco, consentiunt in voce codices omnes, tum Græci, tum Latini, atque etiam, opinor, mirabilis ille *Rhodienfis*, hoc nomine felix quod toties citetur à *Stunica*. Sic interpretatur liber Hebraicorum nominum interpretes, sic & *Hieronymus* in libello, in quo exponit voces Hebræas ex Actis collectas: *Barnabas*, inquit, *Filius propheta*, vel *Filius venientis*, aut, ut plerique putant, *Filius consolationis*. *Stunica* negat *Barnabas* quicquam hujusmodi significare, quale *Lucas* interpretatur, & conjectat omnes Græcorum codices esse depravatos, atque à *Luca* scriptum fuisse *Barnabum*. An recte divinnet *Stunica*, viderint alii, mihi non debet impingere errorem, qui *Lucam* & *Hieronymum* sequutus sum auctores.

EX CAP. VII. ANNOT.

ET transferam vos trans *Babylonem*. Sic habent quidam Latini codices: contra nonnulli habent in *Babylonem*. Cæterum Græcis est ἐπέκεινα Βαβυλῶν, id est, ultra *Babylonem*. Quanquam in *Amos* Cap. v. unde desumptus est hic locus, aliquanto secus legitur: μεταποικίᾳ ἡμῶς ἐπέκεινα Δαμασκῦ, id est, transferam vos ul-

tra *Damascum*. *Hieronymus* ita *Lucam* aut *Stephanum* excusat, ut sensum magis reddiderit Prophetæ, quam verba, is est, transferam vos trans *Damascum* in *Babylonem*, sive trans *Babylonem*. *Stunica* suspicari mavult & hunc locum in Græcis ac Latinis codicibus omnibus esse depravatum, & pro ἐπέκεινα Βαβυλῶν legendum ἐπέκεινα Δαμασκῦ. Negat hoc esse novum in sacris Litteris. Sic in *Matthæo* *Esaias* positum esse pro *Aseph*, & in eodem *Hieremiam* positum pro *Zachariam*. Sed hîc nihil accusat, nisi quod alias immodice curiosus, in hunc locum nihil annotarim. Verùm in tanta turba rerum fieri non potest, quin aliqua iussugiant oculos.

EX CAP. VIII. ANNOT. I.

TANQVAM ovis ad occisionem ductus est. Hîc evidentem hallucinationem impingit mihi, quod in codice meo citarim ex *Esaiæ* Cap. l. quod habeatur in Cap. liii. Quasi non in notulis numerorum passim errent Librarii, nec id facile deprehenditur ab eo, qui recognoscit, non adhibito antitypo. Id esse verum sentiet, qui viderit hunc numerum in secunda Editione fuisse repositum. Cæterum an *Ethiops* legerit ex Hebræo volumine, an Græco, quoniam nihil refert, nolim in eo verba fundere.

EODEM ANNOT. II.

INVENTVS est in *Azoto*. Hîc indicans elegantiam Latinæ vocis, *inventus est*, addideram, *Quis querebat illum, ut illic fuerit inventus, & malo repertus est, quod qui subito, aut prater spem alicubi deprehenditur, Latine dicatur repertus*. *Stunica* dicit, Interpretem ridiculum fuisse futurum, si has Latini sermonis elegantias voluisset observare. Rem sane novam audio. Quod si ridiculus fuisset Interpretes, mihi tamen non sit absurdum indicare, qui hoc negotium susceperam, ut quantum fieri posset sermonem Novi Testamenti à solœcismis repurgarem. Sed interim *Stunica* videtur oblitus, quod in præfatione dixit, eleganter & Latine vertisse Interpretem: & hujus causæ se patronum proficitur. Quomodo vertit eleganter, si pudit observare elegantias? Porro quod adjicio vocem Hebraicam, quæ respondeat *Azoto*, eam quoniam putat depravate scriptam, demiratur impudentiam meam, qui conscius imperitiæ meæ, non hîc consuluerim meum *Oecolampadium*. Atqui scire dignabitur *Stunica*, vocem hanc *Oecolampadio* auctore fuisse additam: cum hoc igitur res erat *Stunica*, non mecum.

EX CAP. X. ANNOT. I.

QUOMODO unxit eum *Deus*. Ostenderam duplicem lectionem, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν, id est, quomodo unxit eum, & ὃν ἔχρισεν αὐτὸν, id est, quem unxit eum, admonens in posteriore lectione Latino Interpreti omitendum pronomen eum, id quod additur ex idiomate sermonis Hebræi. Hîc nescio quid argutatur *Stunica*, cum Interpretes verterit e codice, qui habebat ὡς ἔχρισεν, non omitendum fuisse pronomen. Atque hoc ipsum est, quod annotaram. Cæterum utrum *Petrus* hæc Hebraice loquutus sit, an Græce, minimum refert, nisi quod *Stunica* placet, eum Græce loquutum fuisse, nec ob aliud, opinor, nisi quod suspicabatur hoc mihi minus probatum iri. Potuit autem Græcis loqui *Petrus* Hebraice, & tamen intelligi.

EX CAP. XII. ANNOT. I.

PRÆCINGERE & calcea te caligas. Καὶ ὑπόδησον τὰ σανδάλια σου, verteram, subliga soleas tuas, quod olim sandaliis uterentur pro calceis: ea loris quibusdam subligabantur, ut hærent pedibus. Hîc nescio quo consilio studet mutare Græcam scripturam, ac pro ὑπόδησον legere ὑπόδυσον, quod utraque vox Græcis sit ejusdem sonus. (sic enim *Stunica* licet loqui) Atque hîc nos docet rem plane novam, videlicet indui calceos, atque ut hoc credamus adducit auctorem *Smetonium*. At

tam-

tandem homo civilis permittit, ut vetus scriptura ὑπόδησον maneat. Sed quid opus erat hac divinatione, cum ὑπόδησον probe quadraret, verbum Græcis usitatissimum, & codicum maximus sit consensus?

EODEM ANNOT. II.

PULSANTE autem eo ad ostium janua. Non negat *Stunica*, πύλωνα Græcis & ostium significare, & vestibulum, nos itaque vertimus vestibulum, alioqui non quadrabat, nisi ὄψαν accipias id quod excludit aditum, & πύλωνα hiatum parietis, qui admittit aditum. At hic multis verbis argumentatur, non consistere quod verti, quod vestibulum non sit pars ædium, sed locus ante ædes vacuus. Consistit, si cogitet quædam vestibula adjecto pariete, sed absque tecto secludi à via publica, id ostium certe nocte claudi solet, quo domus sit tutior.

EODEM ANNOT. III.

POPVLVS autem acclamabat. Hoc loco quid sibi velit *Stunica*, prorsus non intelligo, cum magno consensu Græci codices habeant φωνὴ Θεῶν, id est, vox Dei, & pulchre congruat sensus. Concionabatur enim *Herodes*, ac loquenti acclamabant adulantes, quasi vox Deum sonaret magis, quam hominem. Siquidem ex voce *Venerem* agnoscit & *Aeneas* Virgilianus. *Stunica* violente depravat hunc locum, ac legi postulat φωνὴ Θεῶν, id est, vox Dei, quasi vox populi fuerit vox Dei. Atque hic multis verbis impudentissime nugatur, nihil aliud captans, quam ut esset locus referendæ historiæ ex *Eusebio* & *Iosepho*. Atqui magis illi fuisset locus, si neque nos taxasset immerito, neque lectionem, in cunctis Græcorum voluminibus consentientem, auctoritate sua mutasset.

EX CAP. XIII. ANNOT.

ET cum à Papho navigasset Paulus. Cum sit οἱ πᾶσι τὸν Παῦλον, verteram, is qui cum Paulo erant, veluti non agnoscens figuram Græcanicam, de qua prius taxassem *Vallam*. Verum hæc figura non semper habet locum, & qui dicit, navigasse eos, qui cum Paulo erant, non protinus excludit Paulum à navigatione, quemadmodum cavillatur *Stunica*. Sed tamen hunc locum restituiamus, tametsi Interpretes plus vertit, quam dixit *Lucas*, si figuram amplectimur, quod tamen in me crebro damnat *Stunica*.

EX CAP. XIV. ANNOT.

FACTVM est autem in Iconio. Indicaram Latinus esse, *Factum est Iconii*, cum sit nomen civitatis. Rursus hic destomachabatur in miseras Grammaticorum observationes, & tamen ex Grammatico *Prisciano* docet, recte addi præpositionem. Sciebam huiusmodi orationes nonnunquam inveniri apud Auctores, sed ego malebam, quod esset usitatus, ac longius abesset à stylo Poetico. Cæterum recte monet *Stunica*, *Iconium* hic *Lycaonia* civitatem esse, non *Cilicia*, id accidit inversione dictionum. Sic enim erat legendum: *Sunt dua Lycaoniæ huius nominis, altera Ciliciæ, altera de qua hic agitur.* Atque hoc erroris typographorum, aut scribarum, ni fallor, castigaram in secunda Editione.

EX CAP. XV. ANNOT. I.

VIRI fratres audite me. Recitaram opinionem *Valla*, qui suspicatur, *Simeon* Græcam esse vocem nonnihil deflectam ad Hebræa *Simon*. Hic primum me plagii defert *Stunica*, qui passim suffurer pleraque ex Annotationibus *Laurentii Valla*. Quo quid dici poterat impudentius, cum sæpe dissentiam à *Laurentio*, tam multa recenseam, quæ ille non attingit: tam multa præteream, quæ ille multis verbis persequitur? toties illum citem nominatim? Sed interim causæ periculum à me transfert in *Laurentium*: is igitur pro se respondeat, nam ego manum non verterim, utra vox

Græca sit, utra Hebraica: scio Σίμωνα Græcis esse verum, vel adagio teste, οἶδα Σίμωνα, ὃ Σίμων ἐστίν.

EODEM ANNOT. II.

PAVLVS vero electo Sylā. Cum Græce sit ἀπλεξάμενος, quo magis exprimerem vocem Græcam, verteram *allegto Sylā*, ab *allegendo*, quemadmodum dicuntur *allegi in senatum*, qui eo adsciscuntur. *Stunica* damnat verbum non inelegans, sed amphibolum, quod alicui videri possit ab *allicio* deductum, non ab *allego*, verum elegantia verbi fecit, ut amphibologiæ incommodum contemnerem, quod eruditi frequenter nulla de causa negligunt, neque prorsus idem est *allego*, & *eligo*, quemadmodum putat *Stunica*. *Eligo* liberis amici præceptorem, non *allego*.

EX CAP. XVI. ANNOT.

ET sequenti die Neapolim. Hic annotaram, non est *Nea*, quam nunc in Italia occupant Hispani, sed altera *Cariæ* in Asia. Hoc loco mihi blasphemix crimen impingit ac læsæ majestatis, ob unum verbum occupant, quod ille sic interpretatur, hoc est, nullo iusto titulo, sed tanquam tyranni detinent. Sic autem præfatur hoc crimen intentaturus: *Quas non convitiarum ὀλὰς, ut ajunt, ἀμύλας merebatur quidem hoc loco Batavus iste, nolo Sarmatam dicere.* Quis non rideat huius *Stunica* delicias, qui putet ingens convitium, appellari *Batavum*? deinde qui credat, aliquid esse cognationis *Batavis* cum *Sarmatis*? Sed ut ad crimen respondeam, an quisquis occupat, tyrannide occupat, & injusto titulo? Quæso qui vacuum occupat, num per tyrannidem occupat? Arbor, quæ locum occupat, ut alteri non sit locus, num injuste occupat? O finistrum verborum interpretem! Non agebam illic, quo jure Hispani possiderent *Neapolim*. Certe sic tenent, ut aliis non sit illic regnandi locus. Ac subito facetus *Stunica*, putat me tam atrocis criminis satis magnas poenas daturum, si doceat me lapsum in Geographia, mavultque *Paulum* ita circumducere, ut à *Mysia* deducat *Troadem*: hinc in *Samotheacem*: hinc rursus *Neapolim*, & inde *Philippas*. Hæc *Stunica* conjectura quantum valeat, excutiant ii quibus est otium. Mihi satis est in præsentia, quod *Hieronimus* in locis Actorum: *Neapolis*, inquit, *civitas Cariæ, qua est provincia Asia*. Id cum non ignoraret *Stunica*, (quid enim illum fugit?) cum *Hieronimo* disputandum erat.

EX CAP. XVII. ANNOT.

ET tempora quidem huius ignorantia despiciens Dens. Pro despiciens Græcis est ἀπεριδών. Quoniam Græca vox sonat, quasi dicas, super videre. Porro qui despicit, velut ex alto videt. Itidem qui dissimulat, ut rem negligendam, altius tollit oculos. Adjeceram in annotatione: sed *Interpres visus est sensisse ἀπεριδών, ex alto videns.* Atqui *Stunica* negat eum id sensisse, sed despiciens posuisse pro contemnens. Et hoc ipsum fueram suspicaturus, nisi contemnens hoc loco parum quadraret. Neque enim contemnit Deus idololatriam, sed ad tempus ceu dissimulavit, relinquens illos suis erroribus. Porro quod *Guarinus* ἀπεριδόντες vertit contemnentes, fortasse rectius vertisset dissimulantes. Etiam si non negem, alicubi contemnere, qui dissimulat: verum hoc loco parum congruebat contemnendi verbum.

EX CAP. XVIII. ANNOT.

ERANT enim scenofactoria artis, σκηνοποιοί. Nos verteramus, *aularum texendorum artifices*. *Stunica* multis verbis docet, σκηνὰς sonare tabernacula, ea solere confici ex pellibus. Sciebam *Paulum* à Græcis aliquoties vocatum esse *coriarium*, sed σκηνὴ Græcis sonat, quicquid obducitur ad obumbrandum. Unde & *Scena* Fabularum. At huiusmodi sunt & *aulæ*, ni fallor, quod indicat *Horatius* in Epistolis: *Aulæ Britannica cessant*. Quod si contendit *Stunica*, tabernacula

cula non confici nisi ex pellibus, reclamationem horum temporum consuetudo, quæ cannabeis potissimum utitur. Et apud *Hispanos* in usu sunt aulæ coriacea, ut nihil sit quo debuerit offendi *Stunica*. Et tamen in secunda Editione memini & tabernaculorum.

EX CAP. XIX. ANNOT. I.

IN *scholai tyranni cujusdam*. Admonebam ambigere interpretes, utrum hic *tyrannus* nomen sit proprium, an præpotentem quempiam ac magnatem sonet. Et malo magnatem esse. Porro *scholam* sonare *occium*, & *secessum*, in quo solitus sit occideri, sic enim mea refert *Stunica*. *Stunica* mavult nomen esse proprium viri, quod apud *Senecam* comperit aliquem fuisse hoc nomine. Fruatur igitur *Stunica* suo iudicio. Nam ego sic verti, ut illi liberum sit hoc facere.

EODEM ANNOT. II.

DEMETRIUS autem nomine *argentarius*. Cum Græce sit ἀργυροκόπος, & *argentarius* Latine sonet mensarium magis, quam artificem argenti cudendi aut fundendi, malui vertere *aurifabrum*. *Stunica* putat multum interesse inter aurum & argentum, nec istud nego, sed interim artificii commune nomen est. Siquidem ejusdem est opificii cudere aurum & argentum, *aurificem* legimus, *argentificem* non legimus. Porro quod obiter taxat, ἀργυροκόπον, non dictum ab incidendo argento, sed ab elaborando, non est verisimile, cum Græcis laboro sit κοπιάω sive κοπιάω. Cæterum κόπιω non solum significat incidere, verum etiam cado, pulso, percussio.

EODEM ANNOT. III.

VIRI *Ephesii*, Quis est hominum qui nesciat, &c. Hic quod Græcis est νεωκόρον, verito quemadmodum verterat *Interpres*, *cultricem*. Tantum labor est in etymologia nominis νεωκόρος, quod imaginabar esse dictum à νεός templum, & κόρη virgo. Nam *Dianam* virginem faciunt Poetæ. Cum dicatur à νεός templum & κόρη, quod est purgare, sive verrere, quemadmodum docent *Hesychius* & *Smida*. Atque hoc erroris humani mox sarsumus in secunda Editione, ne quid hic triumphet *Stunica*. Cæterum quod adjeceram, κόρης appellationem tribui *Diana* & *Proserpina* non sensi similiter tribui, nec eandem esse Deam, ut suspicatur *Stunica*, sed *Proserpina* attribuitur ut nomen proprium. Certe *Diana* tribuitur virginitas. Porro quod in epiloquo colligit *Stunica*, *Interpretem* recte vertisse *cultricem* pro νεωκόρον, idem & ipse comprobaram, qui simili modo verterim, tantum in κόρη scrupulus erat, quem ipse mox deprehendi ac discussi.

EX CAP. XXIV. ANNOT.

INVENIMVS hunc hominem *pestiferum*. Annoto Græcis esse λοιμὸν, hoc est, *pestem*, non quidem damnans quod vertit *Interpres*, cum ipse vertam eodem modo, sed indicans Græcam figuram, cum Latinis tamen communem, qua *pestiferum*, *pestem* vocamus, & *scelerosum*, *scelus* dicimus. Atque hoc sensisse me, declarat quod addo, *quemadmodum exitialem vocant* ὀλεθρον, id est, *exitium*. Hic *Stunica* multa congerit ut doceat, λοιμὸν aliquando sonare *pestilentem*. Atque hoc ipsum ut docerem, indicavi figuram sermonis. Cæterum nihil erat causæ, cur quod legimus in primo Psalmo, *Et in cathedra pestilentia non sedit*, ceu perperam verbum emendaret, legendum docens, *in cathedra pestilentium*. Neque enim consequitur, si λοιμὸς aliquando usurpatur pro homine pestilente, idcirco non esse verum, quod constat multo frequentius sonare *pestem*.

EX CAP. XXVII. ANNOT. I.

ET sublato *artemone*. In contextu verteram quod verterat *Interpres*, relinquens vocem, qua usus est *Lucas*, ἀρτέμωνα. Nihil igitur hic scrupuli, sed in An-

Anotationibus velut exponens eam vocem interpretor, *antenna*. Hic *Stunica* contendit, *artemonem* non esse vocem Græcam, sed Latinam, quanquam à *Lucas* Græce loquente usurpatam, quod jam novum non sit, cum apud Evangelistas legatur δηνάειον, κῆρυον, λέντιον, σικάειον, κασιωδιαν. Verum ut hoc fortiter asseverat *Stunica*, ita nequaquam probat. Cum enim Latini doceant, esse machinam tollendis in altum oneribus accommodam, probabile est vocem dictam ab αἶρω sive ἄρτω, idque effecit, ut ego suspicarer esse *antennam*, cujus hic usus est apud nautas, ut hac ceu machina demittant velum, aut subrigant: cumque sensus cogat, ut intelligamus velum expositum ventis, quo majore impetu navis illideret in littus, hoc ipsum efficit sublata *antenna*, cui velum annexum est. Sed ex his, quæ citat *Stunica*, satis liquet, *Jureconsultis* *artemonem* non esse *antennam*, quæ utique pars navis est non minus quam malus. At fieri potuit, ut *Lucas* eam vocem ad *antennam* deflexerit, quæ adeo similis est machinæ, qua tollunt onera navigiis imponenda, aut eximenda, ut hodie fere non alias adhibeant machinas, quam *antennas*. Hic tandem diffusus omnibus Græcorum ac Latinorum codicibus, arbitratur legendum pro *artemonem*, *artemonem*, quod *Perottus Sipontinus* scripserit, *artemonem* esse velum, quod potest facilius obliquari, & quo nautæ in summo tempestatis discrimine utuntur. Et tamen huic quoque diffusus, quod nullum citat auctorem, qua quidem in re nimium sæpe peccat vir ille, alioqui pulchre doctus, studiosis delegat hac de re diligentius inquirendi provinciam. Mihi non videtur esse mutanda scriptura. Cum enim constet *artemonem* esse machinam paratam sublevandis oneribus, & ad eandem rem nautæ utantur *antennis*, non video cur absurdum sit, hic pro *antenna* positum. Quod si velum est *artemon*, ut interpretatur *Beda*, conveniet, ut intelligamus velum *antennæ* affixum, quod facillime circumducitur. Sunt enim & alia vela, quæ funibus tendantur, non *antenna*.

EODEM ANNOT. II.

QUOSDAM super ea, quæ erant de navi. Quoniam ante dixerat quosdam in tabulis pervenisse in terram, ac mox subjicit: *Quosdam super ea, quæ erant de navi*: cum & tabulæ fuerint de navi, aut addendum erat, *super alia quedam, quæ erant ex navi*; aut aliquid ponendum, quod esset peculiare navi. Nos igitur verteramus *fragmenta navis*. *Stunica* negat navem fuisse fractam. Imo *Paulus* ait puppim solutam à vi maris. Neque quicquam vetat remos, *antennam*, *temonem*, foros, & hujusmodi fragmenta navis vocari, quæ navi etiam non fracta, solent esse præsidio in naufragiis. Nec mihi displicuisset, quod interpretatur *Stunica*, ut accipiamus de vasis & instrumentis nauticis, nisi obstitisset scrupulus, quem indicavi.

EX CAP. I. EPIST. AD ROMANOS ANNOT. I.

DE filio suo, qui factus est ei. Cum Græce sit γέννημα, *Laurentius* tamen mavult *genitus*, quam *factus*. Atqui subindico γέννημα Græcis non proprie sonare *genitum*, cum ajo: *Certe genitus esset, si scriptum fuisset γεννηθείς*. Sed cur igitur, inquit, vertis, qui fuit *genitus*? Quia *factus* dure sonabat Latinis auribus, præsertim cum sensus sit, cum cœpisse esse hominem in tempore ex genere *David*, qui ante omnia tempora Deus erat ex Deo. Porro quisquis nascitur, juxta carnem esse incipit. Græcam igitur vocem non exacte reddidi, sed tamen à sensu non recessi. Certe *Augustinus* in libro adversus *Faustum* XI. Cap. IV. docet in nonnullis codicibus pro *factus* scriptum fuisse *natus*, nam id obiter carpit *Stunica*, quod cum *Valla* tantum posuisset *genitus*, ego de meo adjeceram, *ant natus*. Indicaram & pronomen, *ei*, quod habetur in Latinis codicibus, in multis Græcis addi. *Stunica* indicat nec in antiquissimis Latinorum addi. Atque hinc colligit me cum in consulendis vetustis Exemplaribus Euan-

geliorum diligens fuerim, in cæteris raro aut nunquam videri consuluissē. Imo in cæteris longe fui diligentior, sed plura sunt Euangeliorum Exemplaria vetusta, quam cæterorum. Siquidem in Epistolis Apostolicis, cum primum ederetur Novum Testamentum, unicum mihi aderat Exemplar, sed venerandæ antiquitatis, mireque castigatum, quod cum frequenter à me citetur in Annotationibus, demiror cur hîc *Stunica* meam desideret diligentiam.

EODEM ANNOT. II.

QVI est *benedictus*: ob rudiores verto, *laudandum*: nam vulgus putat *benedicere*, movere manum ad speciem crucis, aut bene precari: *Miror*, inquit, *Stunica*, quinam sint illi rudes, quos offendisset *benedictus*. Non erat periculum ne offenderentur, verum ne non intelligerent, quod sensit *Paulus*: Sed *Græcis*, inquit *Stunica*, *ἔλογεν* est *benedicere*, non *laudare*, & *ἔλογητός* *benedictus*, non *laudandus*. Hoc perinde est ac si dicas, *ἀπαθεῖν* Græcis est *bene pati*, non *beneficio affici*. An cum toties dicimus, *Benedicite omnia opera Domini Dominum*, non intelligimus laudem opificis ex rebus conditis? Bellum autem quod ut probet *ἔλογητός* sonare *benedictum*, adducit illud, *Benedictus Dominus Deus Israel*, quasi nesciamus, aut negemus sexcentis locis sic verti *ἔλογητός* in sacris Litteris. At nos agebamus quid *benedictum* sonaret iis, qui Latine loquuntur. Optarim quidem *benedictus* in hunc sensum esse Latinum.

EX CAP. II. ANNOT.

SI autem tu *Judaus*. Ostenderam in Græcis duplicem esse lectionem: in aliis *εἰδὲ*, id est, *Si vero*: in aliis *εἰδὲ*, id est, *ecce*. Pronuntiatione altera ab altera non distinguitur, sed scriptura: posteriorem magis probabo, quod mollius cohæreat cum eo quod sequitur. *Stunica* mavult priorem, citans *Origenem*, è cujus verbis Latine versis, non satis liquet quid legerit, ex *Athanasii* verbis multo minus. Nam hoc titulo subinde adducit *Theophylactum*, quo sibi mire placet, quod is Auctor nuper exisset novus Latine versus. Ac fefellit quidam *Stunicam* titulus, falso additus. Sed cum ingens discrimen sit inter phrasim *Athanasii*, viri apud Græcos ad miraculum usque facundi, & hujus, mirum est hominem tam in cæteris nasutum, ut sibi videtur, hoc non sensisse. Cum passim à nobis citetur nomine *Vulgarii*, non animadvertisse eundem esse, quem ego *Vulgarium* appellarem, ipse *Athanasium*, præsertim cum aliquoties ex eo versus aliquot adducam Græce. Post nactus Græci voluminis copiam reperi, in contextu scriptum, *εἰδὲ*, id est, *si vero*, cum interpretatio nihil indicet novi.

EX CAP. III. ANNOT.

SI autem iniquitas nostra, *justitiam Dei*, &c. Cum in Græcis sit gratia vocis affinis repetitæ *ἀδικία δικαιοσύνην*, ne eam perderemus, vertimus, *si injustitia nostra*, *Dei justitiam constituit*. *Stunica* sic agit quasi damnarim verbum *iniquitatis*. Etiam si putem hîc *justitiam* accipi pro generali justitia, quæ viros bonos reddat: nam *Judei* justos vocant probos, sanctos & integros. *Stunica* docet *συγίστησι*, non male verti posse *commendat*, quemadmodum & ipse verto alicubi. Quod docet *Stunica*, idem doceo in secunda Editione, plane confitens, mihi non displicere quod vertit *Interpres*. *Constituit* autem dictum est, pro *stabilit*, ac *fulcit*, confirmatque: nam hoc sonare *συγίστησι*, paulo post docet *Origenes* ipse.

EX CAP. V. ANNOT. I.

PECCATUM autem non imputabatur, &c. Græce sic habet, *ἁμαρτία ἧ ὅσα ἐλογεῖται μὴ ὄντι νόμῳ*. Quod ita verto: Porro peccatum non imputatur, cum non est *lex*. Cum omnes Græci codices consentiant, tamen

A *Stunica* putat esse mendum, & pro *ἐλογεῖται* verbo præsentis temporis, scribendum *ἐλογεῖτο* verbum præteriti imperfecti temporis. Hoc autem argumento movetur, quod, ut ait homo perspicax, deprehendit ex ipso dicendi modo: *Interpres*, inquit, *vertit* imputabatur, non *facturus*, si scriptum fuisset *ἐλογεῖται*. Quid si quod scriptum est ab Interprete, depravatum fuit à scribis? Bellum erit vero, si præpostere Græcam lectionem è Latina castigabimus, hoc est, si juxta Græcorum proverbium, *κατὰ βοῦν αἰεῖ*. Sed quicquid legit *Interpres*, certe non hoc legit, quod posuit *Stunica* *ἐλογεῖτο*, quam vocem nemo Græce peritus agnosceret. Etenim cum *ἐλογεῖται* componatur à præpositione *ἐν* & *λογεῖται*, intercedente vocali augmenti, repetendum erat *ν*. quod ante versum erat *λ*. ac dicendum *ἐνέλογεῖτο*, quemadmodum in *ἐκλόπῃ* *ἐξέκοπλον*, *ἐμμένῳ* *ἐμέμεινα*, *ἐκχεῖν* *ἐξέχεον*: id cum pueris quoque sit notum, qui nuper cœperunt Græce discere, demiror non venisse in mentem *Stunica*, qui in præfatione tam magnifice prædicavit se rebus omnibus instructum ad hoc opus accessisse. Sed ille me monuit alicubi, ut meminerim me hominem esse, tamen si memorem monet: ego illum vicissim hîc admonéo, meminerit se non esse Deum: nam ille contumeliam existimat, quod alicubi dissentiens ab *Hieronymo*, dixerim illum hominem esse. Verum ut ad rem redeam, nihil est quod hic offendat verbum præsentis temporis, etiam si sermo accommodetur ad tempus præteritum: nam præsens sic positum est, ut ad quodvis tempus pertineat. *Lex non imputatur*, si *lex non sit*, hoc est, non solet, aut non debet imputari. Quemadmodum dicimus: *Non auditur ultor nisi presente reo*. Proinde si *Interpres* vertit, *imputabatur*, aut si eodem modo loquantur interpretes, respicientes ad tempus, quod nondum erat data *Lex Mosaica*, non est quod miremur, aut cur Græcam mutemus scripturam. Et magis suspicor scripturam in nostris codicibus fuisse vitiatam, siquidem in uno codice vetustissimo, quem nobis exhibuit Collegium Sancti *Donatiani Brugis*, scriptum erat, *cum lex non est*, ex quo conjectare licet scriptum fuisse *lex non imputatur*. Quin & illud pro nobis facit, quod in Græco sermone non additur articulus, *μὴ ὄντι νόμῳ*, ut quemadmodum *ὄντι* ad quodvis tempus pertinet, ita *νόμῳ* ad quamvis legem referatur, non solum ad *Mosaicam*.

EODEM ANNOT. II.

SICUT enim per inobedientiam unius, &c. Cum ad sensum nihil referret, si legas *κατὰ ἀθήσαν*, id est, *constituti sunt*, si legas *κατὰ ἀθήσαν*, *constituti fuimus*, id sequebatur, quod habebatur in Græcis codicibus, quod idem est in Editione *Aldina*. Sed sequitur in proxima parte *κατὰ ἀθήσαν*, id est, *constituentur*. Non est novum in *Paulo* variari personam, & magis quadrat, ut quod erat odiosius, *Paulus* in suam personam transtulerit, quod plausibilis, in aliorum.

EX CAP. VI. ANNOT.

FINEM autem vitam æternam. Hîc est evidens *Erasmii* hallucinatio, si credimus elencho *Stunica*, nam in contextu pro *finem*, scriptum erat *fructum*. Immo hîc est evidens incuria typographi. Nam qua fronte hoc mihi impingat *Stunica*, cum in Annotationibus citem ut vertit *Interpres*, neque taxem aliquid in ea dictione, neque de fructu verbum ullum faciam? Denique putetur hoc esse meum, nisi viderit in secunda Editione mutatum.

EX CAP. VII. ANNOT.

IGITUR vivente viro adultera vocabitur. Quod vertit *vocabitur*, Græce est *χρημαῖος*, nos vertimus *judicabitur*. *Stunica* dicit & sic posse verti, ut vertit *Interpres*. Id nos non negamus. Cur igitur maluisti *judicabitur*? quia videbam *χρηματίζεσθαι* Græcis esse *ius dicere*, aut *consultum respondere*, unde *χρηματισμός*, ora-

oraculum; aut Principis edictum. Cum igitur hic sentiat illam sic vocandam iudicum sententiis, malui iudicabitur, quam vocabitur. Porro quod *χημαλιδ* nove usurpatum est voce activa, proprietas est Græci sermonis, qui sic dicunt *ἐχημαλιδε ῥήτωρ*, pro eo quod est habebatur rhetor, aut profitebatur rhetorem, quemadmodum Latini dicunt, audit pater, audit Philosophus, pro eo quod est, vocatur pater, habetur Philosophus. Et huius rei submonuit Hieronymus Aleander, ne quem sua laude fraudemus. Ridiculum autem quod Stunica suspicatur me putasse *χημαλιδ* à *χημα* dictum esse, non à *χημα*, quasi nesciam differentiam inter *χ* & *κ*, inter *η* & *ι*. Citius suspicarer Stunicam à *στυνα* dictum. Huiusmodi scilicet Annotationibus responderet illis magnificis suis promissis, ac gloriosarum præfationum fumis.

EX CAP. VIII. ANNOT. I.

IN quo clamamus Abba pater. Hic rursus impingo ad eundem lapidem, quod pro Syra voce dixerim Hebraicam. Et in secunda Editione ex auctoritate Hieronymi testor esse vocem Syram Abba. Cæterum quod addit Stunica me suspicari *ὁ πατήρ* non aliter esse, quam nominandi casu accipiendum, plane calumniatur. Et enim si interpretandi gratia additum est *ὁ πατήρ*, nominandi casus erit, sin erit *ἀναδιπλασις* affectui serviens, vocativi casus erit. Et utrumque modum nos posuimus, quod diffimulat Stunica, venans occasionem aliquid arrodendi.

EODEM ANNOT. II.

QVOS autem justificavit, illos & magnificavit. Quod Græce est *ἐδόξασε*, verti non magnificavit, sed glorificavit. Stunica docet *δοξάζω* in Litteris sacris varie verti. Quid hoc ad me? Nec hoc reprehendo, sed propius exprimit Græcam vocem glorifico, quam magnifico: nam magnifico pro extollo, ut sit Latinum, certe infrequens verbum est.

EX CAP. IX. ANNOT. I.

STUNICA suo more præfatus honorifice de me, quam infrequens verber in evolvendis sacris Voluminibus, quamque illotis pedibus ad hoc opus accesserim, & adjecto in spatio marginis honorifico elogio: Erasmi evidens hallucinatio, docet hoc testimonium, quod adduxit Paulus, non è primo Osee Capite sumtum, quemadmodum annotaram, sed ex diversis ejus Prophetæ locis, cum Paulus Prophetæ nomen poluerit, Caput suppresserit. Mirum vero si Paulus non addidit Capitis numerum, cum id temporis non fuerit huiusmodi Capitum sectio. Jam ut demus à me citatum primum Osee Caput, tamen si in numeris frequenter errent Librarii, quid erat admissum flagitii, cum locus, qui habetur in fine secundi Capitis, pendeat ab hoc loco, qui est in primo Capite, velut à fonte. Siquidem hic induntur nomina molesta, illic commutantur in diversa, ad hæc, cum pars vaticinii plane petita sit ex primo Capite? Illud potius mirandum, quod Stunica vir tam oculatus, qui nusquam cæcutiat, paulo post bis labi videtur. Primum, quod ait ab Hieronymo, præsentem locum enarrantem, citari duplicem lectionem, cum id faciat in Capite primo, ubi nomina induntur, cujus rei nullam facit mentionem in fine secundi Capitis. Deinde quod ea citat ex Hieronymo, quæ illic non habentur, siquidem Hieronymus hæc tantum habet, *προ σὺν ἡλεημένω*, id est, absque misericordia, in quibusdam fertur Exemplaribus *ἐκ ἡγαπημένω*, id est, non dilectam. Stunica refert hoc pacto: *ἐκ τῶ σὺν ἡγαπημένω, ἡγαπημένω, ἐκ τῶ ἐκ ἡλεημένω, ἡλεημένω*. Atque haud me fallit, quod hunc errorem in me rejiciet Stunica, qui sic prior retulerim. Equidem agnosco lapsum humanum, qui frequenter obrepit, vel in multa distractis, vel properantibus, cui utrique incommodo tum eramus obnoxii. Atque in huiusmodi lapsum, quos in prima statim Editione fassus sumus, sarturam, paraveramus tertiam Editionem mul-

Ato antequam Stunica librum nancisci licuit. Sed illud demiror, talem Argum, tam ubique vigilantem, voluisse fidere duci nusquam non hallucinanti, nec saltem relegisse Hieronymi locum à me citatum atque indicatum. Qua quidem ex re satis liquet, quam ipse versetur assiduus in sacris Voluminibus, qui sic hallucinatur in loco commonstrato, præsertim cum carpendi libido soleat & ex lusciosis Lynceos reddere.

EODEM ANNOT. II.

RELIQUI mibi septem millia virorum. Hic triplici nomine me reum agit Stunica, idque in Lingua Hebraica, cum æquius fuerit crimina dividere saltem cum Theseo meo. Baal scripsi per Aleph, cum scribendum sit per Ain. Deinde scripsi Beelphegor sonare idolum cadaveris, cum magis sonet idolum hiatum. Deinde quod Beelzebub pronuntiarim, non Beelzebub. Ad ultimum respondebo, cætera relinquens ei cuius interest, quem Stunica comperiet non esse mutum. Mihi vitio verti non debet, si dictionem Hebraicam corrupte protuli, quam corrupte scripsit ipse Paulus Hebræus natus. Et fortasse sic tum Syrorum vulgus pronuntiabat, ut scripsit Paulus.

EODEM ANNOT. III.

SIC illorum delicto salus est Gentibus, ut illos amulentur, cum id quod vertit Interpres, aut nullum habeat sensum, aut absurdum, siquidem si amulentur sic referatur ad Gentes, ut agant, sensus est nullus, cum hoc Latina vox nulli declaret. Sin ad Judæos, ut agant, sensus est absurdus, non enim illi provocant Gentes, sed alienant potius. Sed Origenes ac Theophylactus, qui Stunica est Athanasius, interpretantur, ideo Gentes admissas ad gratiam Evangelicam, ut Judæi illorum exemplo revocentur ad CHRISTVM, velut invidentes illis, quos habebant contemtissimos. Horum interpretationem cum ipse recitet Stunica, tamen in elencho adscripsit, Græca hoc loco ab Erasmo minime intellecta. Et in Annotatione sua sic rem tractat, ut se declaret nec Latina intellexisse, nec Græca. Dicit esse duos sensus, sed in unum recidere, & sic proponit unum altero omisso, ut neutrum videatur intelligere. Lege, lector, Stunica nugas, & res ipsa docebit esse verum quod dico. Nos in his tricis refellendis non sumemus operam. Sed homo rhetoricus per occupationem vocat me in invidiam, qui Thomam Ecclesiæ doctorem percelebrem palam accusam imperitiæ. Quam celebris Ecclesiæ sit doctor Thomas, alii viderint, certe fas est, opinor, ab illo dissentire. Et tamen in hominem me facit contumeliosum, cum hoc sane loco defendam eum in manifesto lapsu, sic enim claudio hanc Annotationem: Quod haudquaquam illi, sed Interpreti imputandum est. Qui culpam rejicit in Interpretem, quo Thomam sublevet, an ille est contumeliosus in Thomam? Nec hoc contentus Stunica meus, etiam fœdissimum objicit, qui pollicitus me tecturum vitia doctorum, non præstem, quod recepi. Imo dixeram alias me tegere, alias excusare, alias civiliter ab eis dissentire. Et hoc certe loco excuso. Neque vero Stunica hæc dicit studio Thoma, quem non videtur legisse, sed quo satisfaciatur his, à quibus subornatus est ad agendam hanc fabulam.

EODEM ANNOT. IV.

VIDE ergo bonitatem Dei. Qui vertit vide, legit idè, ego qui legi idè, verto ecce. Sensus est idem utrumcunque legas, neque quicquam est incommodi, nisi quod adverbium est vehementius. Quid igitur hic blaterat Stunica?

EX CAP. XII. ANNOT.

SED habentes donationes, *χαρίσματα*. Quoniam donationes non erat usitata vox Latinis pro donis, sive donariis, malui dona, & verbulo notavi Interpretem, quod præter rem affectet copiam. Hic mihi Stunica

meus instaurat novam præfationem, imo primam illam, quippe bellam hinc repetit, *δις δὲ τοῖς ἑκατάτοις*. Ait ex hoc loco liquere, quod hoc opus non susceperim caritatis affectu, neque juvandi studio, sed tantum gloriæ sit, quæ sola, ut inquit *Flaccus*, *animos mentemque perurit*, & carpendi libidine, quod vel minima reprehendam in Interprete, *ἐν δὲ τῷ ἑκκατάτοις δὲ τῷ δὲ τῷ*, ut ait *Pindarus*. Ausim quamvis sancte dejerare non alio consilio *Stunica* præfationem hanc additam fuisse, quam ut bene collocaret duo dicta, quæ tum forte recens in *Flacco* ac *Pindaro* legerat. Alioqui quid hinc est dignum hujusmodi præfatione. Cætera frigidiora sunt quam ut recensere libeat.

EX CAP. XV. ANNOT.

CUM in Hispaniam proficisci cæpero. Cum in libris Græcis viderem pro Hispaniam scriptum constanter Spaniam, hoc admirans unde accidisset, hæc verba subjicio: Cæterum Græci fraudant Hispaniam prima regionis syllaba, quam illi solent hujusmodi dictionibus addere, dicentes *espero pro spero*, *especto pro spectro*. Simile quiddam dixeram annotans in *Mattheum*: *Nec est*, inquam, *Scariotes*, quemadmodum habetur in nostris codicibus, sed *Iscariotes*. Nam idem faciunt Latini cognomento Judæ, quod Græci faciunt Hispaniæ, *Σπανίαν* pronuntiantes, cum teste *Plinio* terra sit insigni fertilitate. Vides, lector, hinc nihil esse dignum ullo stomacho, & tamen dictu mirum quas tempestates excitet *Stunica*. Primum, incessit insignem incitiam Græcarum litterarum, qui putem Hispaniam apud Græcos omnes esse dictionem trisyllabam, cum in libris *Maccabeorum*, ac apud *Suidam* sit tetrasyllaba. Imo non sentit *Stunica* me hinc non agere de quibuslibet libris Græcis, sed conferre *Paulinas* Epistolas Græce scriptas, cum Latine versis. Et cum in Græcis sit *Σπανία*, Latinus Interpretes vertit Hispaniam. Quod si *Paulus* scripsit *Σπανίαν*, verisimile est, sic vulgo solere pronuntiare, si liber est depravatus, proferat *Stunica* vel unicum codicem, in quo secus habeatur. Simili modo cum loquor de dictione *Iscariotes*, non ago de cæteris Græcorum libris, sed de Evangeliiis Græce scriptis ac Latine versis. Nihil igitur hic erat, unde *Stunica* mihi Græcorum Auctorum impingeret incitiam. Quis autem nescit singulis pene regionibus esse quædam in pronuntiando peculiaria vulgo, veluti *Gallis* elidere *s*, *Anglis* *e* sonare *i*, *Florentinis* *chorpus* pro *corpus*, nonnullis *laldo* pro *lando*: quorum tamen nihil pertineat ad eruditos, & tamen hinc clamat *Stunica* me totam Gentem Hispanorum incitiam damnare, quod quidam sonent *espero pro spero*. Sed *Stunica* verba subscribam, ut magis perspicua sit hominis impudentia: Nam quod obiter, inquit, Hispanos taxat imperitia, cum *espero pro spero*, *especto pro spectro* illos scribere dicat, haud mirum videri debet, si erga Hispanos viros ingeniosissimos, utpote à Græcis & Romanis originem ducentes, invidia laboret homo *Batavus*. Et cum paupertatem ac ignaviam, desideriumve objicere nobis nequaquam possit, quippe qui uberrimam omniumque rerum ad vitam usum pertinentium affluentissimam, ac proinde felicissimam regionem incolimus, armisque ac potentia universos prope excellimus mortales, id quod toti orbi jampridem est notissimum, litterarum nobis ignorantiam ex professo imputet. Primum vanus est *Stunica*, cum ait me taxasse Hispanos, quod scribant *espero pro spero*, sed quod sonent. Atque ita sonant, fortasse non omnes etiam vulgo, sed aliqui certe, nec Hispani solum, sed Galli etiam Hispanis finitimi. An ideo damno totam Hispaniam imperitiæ? An omnes Hispani docti sunt? Deinde cur meminit paupertatis, desiderii atque ignaviæ? Si regio parum ferax esset Hispania, an quisquam vir doctus, aut probus hoc illi velit exprobrare? An sola Hispania nullos habet tenues, sed *Crafi* *Midaeque* sunt omnes? An nullos habet ignavos? nullos desides? Quorum autem horum omnium mentio, nisi quod homo captivus locum decantandi laudes Hispania suæ, quas non

A potuit auspicari dexterius, ut ipsi videtur, quam ab alienarum laudum depravatione. Quid autem est homo *Batavus*, quod toties inculcat? An scelus est *Batavum* esse? Quid cogitaturi sunt eruditi, cum hæc legent ab eo scripta, qui sacrarum Litterarum absolutam cognitionem profitetur? Mox igitur Hispania canit encomium, cujus laudes nunquam sic attollet verbis, quin nos optaturi simus illi feliciora. Atque utinam ubique sic efflorescant bonæ litteræ, sic reflorescat studium pietatis, ut nos *Batavi* parum eruditi, parumque pii videremur. Hac quidem in parte nulli regioni non favemus. Sed Hispania peculiariter etiam favemus, vel quod olim nobis dederit viros eruditissimos, vel quod communi Principe gaudemus, nisi hoc *Batavis* invidetur *Stunica*. Porro *Antonii Nebrissensis* nomen apud omnes nos & gratiosum est & celebre, quod videamus illum de studiis benemeritum, ac benemereri; quoque plures ex hujus institutione, velut ex equo *Trojano* profiliunt homines eruditi, hoc vehementius gaudebimus. *Alexandro* magno felix visus est *Achilles*, cui contigisset laudator *Homerus*. At mihi nihilominus felix futura fuisse videtur Hispania, si *Stunicam* aut non habuisset laudum suarum præconem, aut non genuisset alienæ laudis tam malitosum obscuratorem. Non poterat hic *Encomiastes* suam laudare Hispaniam, nisi cum aliarum Provinciarum injuria? Eo, inquit, eruditionis Hispani devenere, ut vel cum *Ital*is ipsis, qui arcem omnium bonarum artium, sicut & virtutis possident, de re litteraria contendere haud dubie possint, nedum cum Provincialibus reliquis, apud quos vix unus aut alter hodie reperitur, qui bonarum litterarum studio teneatur. Quid dici poterat procacius? Immo quid impudentius? Tot habet Gallia summa doctrina præditos, tot habet Germania, tot hæc regio in qua nunc agimus, nimirum *Flandria*, & *Brabantia*, tot *Britannia*, quos vel cum præcis illis possis conferre. Nusquam non florent ac regnant bonæ litteræ, & ait vix esse duos aut tres, qui studio litterarum teneantur. Ut ne quid dicam de aliis: in una Schola *Lovanien*si, sunt supra mille, qui non solum studeant bonis litteris, sed in his feliciter progressi sint, & in his non paucitales, ut clarum nomen apud posteros sint habituri. Et tamen apud hos nulla Principum liberalitas invitat ad hæc studia. Studiorum veterum proceres manibus ac pedibus obnituntur. Quo sane nomine felicior est *Academia Complutensis*, quæ nihilo esset infortunatior, si *Stunicam* hominem tam maledicum non haberet. Atque interim objicit mihi, quod quodam in loco per occasionem laudem aliquot eruditione celebres, quos per contemptum appellat *Elvetios* nescio quos. Sed hoc nomine vinco *Stunica* candorem, qui non modo *Batavos* meos aliquot, sed *Germanos*, sed *Elvetios*, sed *Gallos*, sed *Britannos* laudibus veham, quocunque orbe nati sunt, modo promereantur. Quin & Hispanos prædicavi scriptis meis, prædicaturus & *Juvern*os, si quis illic existerit laude dignus. Sed encomio decantato, sic perorat *Stunica*: Quæ cum ita sint, non est cur Hispanis tanquam indoctis ac plane Barbaris *Erasmus* insultet. Hanc linguæ petulantiam tam effrenem non dubito quin omnes exsecrentur Hispani, si modo tales sunt, quales eos videri vult *Stunica*. Ego certe plurimos esse credo.

EX CAP. I. PRIORIS EPIST. AD CORINTHIOS ANNOT.

A his qui sunt *Chloes*, verto à familiaribus *Chloes*, juxta sententiam eorum qui putabant *Chloen* matronam esse nobilem, è cujus familiaribus *Paulus* cognoverit quod refert. Hic quod ego citaram è *Theophylacto* Græco, nomine *Vulgarii*, *Stunica* docet ex eodem, nomine *Athanasii*. Sciendum, inquit, quasi novum aliquid adferat. Cætera quæ divinat nihil ad me pertinent.

Ex

EX CAP. IV. ANNOT.

M IHI autem pro minimo est, ut à vobis, &c. Hic *Stunica* putabat esse locum novæ præfationi. Nam post Elenchum hunc, locum ab Erasmo minime intellectum, sic præloquitur: *Mirum est quam præposterum sit ingenio Erasmus iste Roterodamus. Nihil enim eorum, quæ apud divum Hieronymum & alios Ecclesiæ Doctores legit, prorsus intelligit, velut ex hoc loco manifeste apparet.* Quam vero præfatio tam atrox rei non congruat, paucis expediam. In Annotationibus Editionis primæ, scripseram hunc in modum: *Hunc locum alieni citat Hieronymus, ut ostendat Paulum non admodum elegantem fuisse in lingua Græca, sed quadam Cilicum more dixisse, nam Cilix erat. Hieronymi verba subscribam ex Epistolæ ad *Algasiam* Quæstione x. Illud, inquit, quod crebro diximus, etsi imperitus sermone, non tamen scientia, nequaquam Paulum de humilitate, sed de conscientia veritate dixisse etiam nunc approbamus. Profundus enim & reconditis sensus lingua non explicat. Et cum ipse sentiat quid loquatur, in alienas aures puro non potest transferre sermone, quem cum in vernacula lingua habeat disertissimum, quippe Hebræus ex Hebræis, & eruditus ad pedes Gamalielis, viri in Lege doctissimi, seipsum interpretari cupiens involvitur.* Nonne palam hic fatetur *Hieronymus* Paulum minus calluisse Græcam Linguam, quam Hebraicam, quod alteram didicisset à majoribus & à doctissimo præceptore, alteram è commercio *Cilicum*? Nonne comprobatur hic, quod alias non semel ostendit *Paulum* imperite loqui, ob incitiam sermonis Græci. Porro qui puro sermone non potest eloqui, quod sentit, nonne utcumque eloquitur sermone parum eleganti, parumque puro? Ac mox *Hieronymus* ostendit illum ex idiomate *Cilicum* multa dixisse, quod genus sunt ἀπὸ ἀνθρώπων ἡμέτερος, pro humano iudicio, & ἀνθρώπων λέγου cum quid dicit humiliter, parumque perfectum, & ἐκείνου ἡμῶν, cum quis alteri gravis imminet, & καὶ ἐγγύθεν, ubi quis in certamine præripit alteri præmium injuste. Hæc *Hieronymus* ita vult esse dicta *Paulo*, ut *Virgilio* dictum est *sceleratum frigus*. Neque vero me fugit hæc varie vafreque scribi ab *Hieronymo*, nec excusio quantum apud me valeant hæc quæ scribit, tantum indico me non temere indicasse locum. Si *Paulus* non potest explicare pure quod sentit, aut ipsius imperitia fuit in causa, aut ipse sermo parum expolitus, aut res ipsa. Sed rem explicat in Hebræa Lingua, in qua fuit disertissimus: superest, ut aut *Cilicum* Lingua minus fuerit elegans, aut eam minus calluerit *Paulus*. Et utrumque fuisse verum subindicat *Hieronymus*, cum & fateatur *Paulum* imperitum fuisse sermonis Græci, non quod more vulgari non potuerit loqui, sed quod animo declarando defuerit sermo purus, & elegans, & ostendat quædam esse peculiaria ejus Gentis, in qua natus est, quibus abusus sit ad explicandum utcumque quod senserat. Neque vero contra me facit, si *Tarsus* prodidit aliquot eruditos viros, *Aratum* & *Oppianum*, quasi vero non & *Scythia* nobis dederit *Anacharsidem*. Non refert ubi natus sis, sed unde didiceris. Neque qui scribunt, utuntur omnibus, quæ vulgaris habet sermo. Nam & ætate *Ciceronis* vulgo quædam ferebantur à quibus ipse abstinet. At *Pauli* sermonem fuisse vulgarem, nemo puto negaverit, disertius autem dicturus erat, opinor, si *Athenis* cum *Demosthene*, *Platone* & *Isocrate* versatus fuisset, & purius quæ senserat, eloqui potuisset. Cumque *Stunica* totam hanc Annotationem multis convitiis condiderit, addit hujusmodi clausulam: *Hæc est Hieronymi intentio illo in loco, quem Erasmus stupide simul ac imperite in Annotationibus retulit.* Quid optem isti blateroni, nisi paulo plus cordis, linguæ multo minus, aliquanto plus verecundiæ, multo minus arrogantiæ?

EX CAP. VI. ANNOT.

E M TI estis pretio magno. Annotaram magno non haberi hic apud Græcos, & videri in nostris additum ex Epistola *Petri*. *Stunica* negat additum in nostris, & vult addi in Græcis. Et adducit *Athanasium* suum, atque *Ambrosium*, qui interpretantes meminerint magni pretii. Sed illud mihi dicat, an ideo scriptum fuit magno pretio, si interpretes, id quod erat, magnum interpretentur? Certe *Ambrosius* citat hunc locum aliquoties, non addens magno, ut Libro de *Cain* & *Abel* secundo Cap. III. rursum Epistolarum Libro secundo Cap. II. ac mox III.

EX CAP. VII. ANNOT. I.

B ONVM est homini mulierem non tangere. Cum esset quæstio de ducenda uxore, ac *Paulus* respondeat, optandum quidem, ut liberi abique uxoribus vivant Christiani, tamen ob periculum inhonestæ libidinis præstare, ut qui non temperant, suam habeant uxorem, malui uxorem vertere, quam mulierem. Nam Græcis γυνή vox est anceps. Hic multa congerit *Stunica* ex *Athanasio* suo, ex *Ambrosio*, ex *Hieronymo*, quæ si quis attentius excutiat, omnia pro me faciunt adversus *Stunicam*: lege & sic esse comperies, ne nos hoc laboris hic frustra sumamus, alioquin occupatissimi. Sed bellam addit coronidem: Si *Paulus*, inquit, sensisset de uxore, dixisset, καλὸν ἀνδρώγα τὴ γάμος μὴ ἀπλόδῃ: sic enim *Stunica* docet & *Paulum* loqui Græce, quasi *Paulus* cum peculiaria tradat uxoribus, alio nomine vocet eas, quam γυναῖκας. Neque quenquam fallat, quod apud *Ambrosium* aliquando mulier dicitur uxor.

EODEM ANNOT. II.

C IRCUMCISVS aliquis, &c. non adducat præputium. Nos certe verecundius vertimus, ne adsciscat præputium. *Stunica* in hoc rerum genere me peritior docet nos è suo *Pseudathanasio*, *Paulum* sentire de pellicula, quæ si vel natura, vel amputatione defuit, ac nuda sit glans, arte medicorum adducatur. Simulque indicat *Celsum* ejus mali remedium ostendere. Ut demus esse verum, quod ait *Stunica*, qui alicunde sibi conciliat, quod non habebat, nonne Latinis adsciscit sibi? Quanquam mihi probabilius est *Paulum* de animo loqui, non de corporis habitu: Si circumciscus es, ne te pœniteat, si non es, ne tibi displiceas. Certe *Origenes* libro αὐτὸν quarto, purat nulla ratione fieri posse, ut præputium semel amputatum revocetur. In eodem errore fuit *Hieronymus* priore adversus *Joannianum* libro.

EX CAP. IX. ANNOT.

S I alii potestatis vestra. Hic annotaram quod Græcis ἔξουσις, Latinis potestatis, sic intelligendum, ut non accipiamus quamlibet potestatem, sed facultatem metendi & circumducendi uxores, quam illi cæteris Apostolis permittebant. Hic duplici nomine me taxat *Stunica*, & quod cum *Laurentio* sentiam, qui putavit *Paulum* hic agere de uxoribus Apostolorum: deinde quod ad Apostolos referam, quæ dicta sunt in *Pseudapostolos*. Quid senserit *Paulus* incertum. Nec me fugit, quam abhorreant interpretes ab uxoribus, maxime Latini. Sed me non omnino subscribere sententiæ *Laurentiana*, satis est argumenti, quod paulo ante refello illius rationem, qua colligit hic *Paulum* loqui de uxoribus. Sic enim ingredior recensere *Laurentianum* commentum: *Laurentius cavillatur hoc loco, cum dixisset sororem, quid opus erat addere mulierem, quasi soror esse possit, quæ mulier non est.* Mox ego: Imo sororem addidit, ut intelligas Christianam. At cur, inquit, paulo post meministi uxorum? Quia non hoc agebam, & puto non esse absurdum, si quis de uxoribus intelligat. Et tamen in secunda Editione addidi uxores, sive mulieres, veluti olfaciens exoriturum *Stunicam*.

Momum. Quid autem piaculi futurum erat, si fuisset in hac opinione, Apostolis fuisse uxores, cum in ea sententia fuerit *Clemens*, qui *Petro* & *Philippo* tribuit uxores, & hunc ipsum locum adducit, ex quo docent *Paulo* fuisse uxorem? Vanum me clamitet *Stunica*, nisi hoc comperit in Ecclesiastica Historia, quam *Eusebius* texuit lib. 111. Porro utrum hæc dixerit de Pseudapostolis, an veris Apostolis, in præsentia non disputo. Certe paulo ante *Cephæ* & fratres Domini expressit. Sed utcunque est, etiam Pseudapostoli vocari possunt Apostoli, ut per me nemo cogatur de veris Apostolis interpretari, qui nolit. Et hic est ille locus, quem in elencho notat, ut perperam expositum.

EX CAP. X. ANNOT.

BIBEBANT autem de spiritali, &c. Hic annotaram Græcæ vocis elegantiam, ἀκολλημένης, quæ significat itineris velut assiduum comitem. Nam sequi potest, & quod procul abest. Hic *Stunica* multa congerens, docet petram illam, quæ fuit in deserto *Sin*, non ambulasse cum *Judeis* per desertum, sed aquam euntibus suppeditasse. Multaque refert ex historia Veteris Testamenti, multa ex *Athanasio* suo, quæ nihil adversum me faciunt. Siquidem *Paulus* de *Christo* loquitur, quem illa petra significabat. Is nusquam deerat suis, sed habet hoc *Stunica* peculiare, quoties aliquid ex lectione nactus est, quod cupiat referre, captat occasionem, per quam illud insulciat. Verum poterat sua docere, ac si libet etiam ostentare, citra cuiusquam injuriam. Hic certe nihil illi erat rei mecum, qui nec ab illo dissentio, neque quicquam dico, quod ille possit reprehendere.

EX CAP. XII. ANNOT.

GVERNATIONES, genera Linguarum, interpretationes sermonum. Indicaram hanc particulam non inveniri in Græcis codicibus, cum habeatur in Latinis. Unde suspicor in nostris adjectum, præsertim cum ne apud interpretes quidem Græcos hujus particulæ fiat mentio. Atque adeo in superiori loco, ubi nos legimus alii interpretatio sermonum, Græci legunt interpretatio Linguarum, quam tamen particulam non reperio additam in Græco codice *Theophylacti*. Distinguit tamen Apostolus genera Linguarum ab interpretatione Linguarum: ac paulo post repetens distinguit itidem: Nunquid omnes Linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur? Ex his *Stunica* colligit in vetustis Græcorum codicibus adscriptum fuisse, quod in horum temporum libris deest. Atqui cum *Stunica* codices habeat προσελήναις, præcipue *Rhodiensem* illum, cui tantum tribuit, proferat ex illis si potest, & adjiciamus quod deest. Fieri potest, ut eruditus apud Latinos videns non consentire partes in medio cum iis, quæ præcesserant ac sequuntur, adjecerit, quod suspicabatur deesse. Atqui cum hujusmodi scrupuli frequenter incidant in sacris Libris, potius quærendum erat, quo consilio *Paulus* hic non addidisset. Verum ego meo sum officio functus, indicavi quod apud Græcos minus est, & adjeci meam suspicionem citra cuiusquam injuriam. Addendi de meo, quæ Græcis defunt, provinciam non susceperam. In codicibus aliquot vetustissimis, quos mihi nuper præbuit *Brugis* Collegium divi *Donatiani*, non adscribebatur hæc particula, quam indico apud Græcos non haberi, ne quis somnium esse putet quod adfero.

EX CAP. XIV. ANNOT.

IN Lege enim scriptum est, &c. Quod est apud *Esaïam* Cap. xxviii. citatum erat ex Cap. xxii. quod haud dubium est accidisse castigatorem & operarum incuriam. Atque hujusmodi lapsus nobis citra collationes antitypi recognoscentibus haud facile deprehenduntur. Id esse verum, videbit & *Stunica*, cum in Editione secunda repoluerim verum numerum. Et hic velut atrox

A facinus sit admissum elenchus habet: Erasmi hallucinatio manifesta, & in differtione deliravit Erasmus. Malim ego centies labi memoria in numero Capitis, quanquam hic qui potui, cum de codice scripserim, quod tum scribebam, quam semel sic labi lingua, ut nusquam non labitur *Stunica*, quamlibet levi de re maledicus in proximum suum. Cæterum quod addit *Paulus*, dicit Dominus, cum non sit apud *Esaïam*, indico additum, ut impleretur forma prophetiæ, nimirum sentiens hoc esse solenne in vaticiniis ad confirmationem hanc addi clausulam, dicit Dominus. Id *Stunica* non intelligens flagellat imperitiam & incuriam meam, ostendens & hanc particulam: & nec sic exaudient me, paulo post sequi in eodem Capite: Cur igitur, inquit, addidisti hanc particulam? ut sciretur cui illa adhæreret, dicit Dominus. Nec affirmo locum hunc aliunde sumtum, sed addubitans dico, nisi forte, & addo argumentum, quod ipse *Hieronymus* non affirmat, sed ait sibi videri sumtum ex hoc *Esaïa* loco.

EX CAP. XVI. ANNOT.

PERMANEBO autem *Ephesi*. Quoniam in codicibus meis repereram ἐπιμένω, verti commoror. In secunda Editione nactus alios codices, verto commorabor. Ac ne tantulum quidem refert ad sensum, utrum legas. Atque interim cum uno in loco multos errores commiserim, hic unus est è multis. Alter est quod *Pentecosten* suspicor hic accipiendum non pro festo die *Judeorum*, cum jam *Paulus* contemneret illorum festos dies, sed diem quinquagesimum. Atque in hanc sententiam disserit *Theophylactus*, qui *Stunica* est *Athanasius*. Nam mihi frigidum videtur, quod *Beda* in Actis putat diem Paschæ & Pentecostes, etiam Apostolorum temporibus fuisse celebratum à Christianis, celebrabant quidem, sed quotidie. *Stunica* multis modis colligit *Paulum* sensisse de die festo, nec mihi displicet hoc in loco hominis diligentia. Nec ego sic contendo *Paulum* non sensisse de die festo, ut rejiciam diversam opinionem. Est enim hoc, opinor, ex eorum numero, in quibus liberum est cuique in suo sensu abundare.

EX SECUNDA AD CORINTH. CAP. I. ANNOT. I.

SIVE consolamur pro vestra. In contextu primæ Editionis à Librariis erant admissa duo errata, pro ἐπὶ παρακαλέμεθα habebatur, siue consolationem accipitis, pro accipimus, & pro ὑμῶν vestri, habebatur nostri. Id si cura factum fuisset, admonuissim in Annotationibus. Nunc cum nullum verbum faciam & in secunda Editione castigarim, res ipsa clamat casu factum. Diceret, hoc erat tuum præstare, ne quid admitteretur in opere sacro. Belle monet *Stunica*, atque utinam liceret. Verum hoc nunquam impetrabimus ab operis etiamsi rumpamur. Cætera quæ disserit *Stunica*, nihil ad me pertinent.

EODEM ANNOT. II.

NON quia dominamur fidei vestra. Quoniam Græcis est κυριόμην ὑμῶν & πίσεως, non autem κυριόμην & ὑμῶν πίσεως, admoneo lectorem, dispiciat, num hic possit esse sensus, dominamur vobis nomine fidei: quasi *Paulus* non habiturus esset in eos imperium, nisi credidissent. Quod si hic sensus redditur Græco sermone, si pulchre quadrat, quid erat flagitii hujus admonere? At hic, inquit *Stunica*, loquendi modus raro, aut nunquam invenitur apud Apostolos. Hoc mihi etsi nunquam reperiretur, satis est ad conjecturam, apud Græcos etiam frequentem esse. Negat me commoveri debuisse scrupulo articuli præpositi, cum reperiantur & alias articuli simili modo transpositi. Doceat ubi id fiat, & abjiciamus scrupulum. Cæterum ex *Theophylacto* Latine verso vix deprehendas quid senserit. Post nactus Græci voluminis copiam, deprehendi illum interpretari, fidem alienam non esse in nostra potestate, quod nemo cogi possit ad credendum: sed re-clamat interim articulus.

EX

EX CAP. II. ANNOT.

Vt non cum venero, tristitiam, &c. Indicaram in Græcis Exemplaribus hanc particulam, *super tristitiam* non addi; sed ex alio *Pauli* loco huc adjectam à studio quopiam, nimirum ex Epistolæ ad *Philippenses* Cap. II. Præsertim cum hæc apud *Ambrosium* addatur, nec apud *Theophylactum*. *Stunica* testatur additum fuisse in codice quodam *Rhodiensi*. At ego illi *Rhodiensi* oppono tot verusta Exemplaria, quæ nos vidimus partim in *Angliâ*, partim in *Brabantia*, partim *Basilæa*, quorum nonnulla Cardinalis quidam *Roma* secum adduxerat, cum illic esset Synodus, & in itinere moriens legavit totam Bibliothecam, quæ Græca erat, Monasterio *Cartusienso*: ac deprehendi quosdam Græcos codices ad nostros esse castigatos, quo de numero suspicor esse *Rhodiensem* illum. Quod si verum est, codex ille nihil aliud est, quam *amussis alba in albo lapide*. Ego magis fiderem Exemplari Græco, quod non usquequaque consentiret cum nostris.

EX CAP. IV. ANNOT.

Aporiamur, sed non destituimur. Quæso te, lector, ut ex hoc loco perpendas quantum frontis habeat *Stunica*. Quoniam *aporiamur* vox est Latinis inaudita, verteram *laboramus*. In Annotationibus diligenter explico naturam Græcæ vocis, quæ significat *harentem*, *perplexum*, & *inopem consilii*. Addo vocem eandem aliquando sonare *egenum* non consilii, sed rerum necessariarum, & ob id hoc loco *Ambrosium* vertisse, *egentes*. Hæc eadem cum aliquanto deterius doceat *Stunica* in sua Annotatione, nullam facit mentionem Annotationis meæ: quo novum esse videatur, quod ipse adfert è suo *Athanasio* & *Hesychio*. Et in Elencho adscripsit *Erasmus* non intellexisse significatum hujus verbi *aporiare*. Atque hac quidem in re vehementer à *Stunica* dissentio. Siquidem illi verbum *aporiare* duo significat, *dubitare* & *egere*, mihi neutrum, imo nihil omnino significat. Jam scio *Stunica* negabit hos elenchos esse suos, & hoc prætextu fretus illic est virulentior, quod hic si quid inesset, quod defendi non posset, liceret inficiari. Fortasse dicet: Tu non vertis quod interpretaris: vertis enim *laboramus*. Quasi Latinis non dicantur *laborare*, qui anxii sunt & ancipitis consilii, præsertim in re periculosa.

EX CAP. VI. ANNOT.

Et inambulabo inter eos. Sic annoto: *Inter eos* non est in Græcis, sed tamen conatus est exprimere verbum *ἐμπεριπατήσω*, quod significat *in aliquo ambulare*. Hic *Stunica* cum nihil habeat quod reprehendat, confert quid habeant *Hæbræi*, quid verterint *LXX.* quid *Hieronymus*, hoc quid ad me pertinet? Et tamen in Indice adscripsit: *Recte Interpretem hoc loco traduxisse*, ut lector parum attentus suspicetur me reprehendisse Interpretem, cum nihil tale sit.

EX CAP. X. ANNOT.

Quæ secundum faciem sunt videte. Cum *βλέπετε* Græca vox possit esse vel indicativi modi, vel imperativi, doceo pronuntiationem item esse variam: quosdam malle interrogationem, quod ea sit acrior ad objurgandum, atque ita legendum, *videtis?* Hoc quod dixeram, hauseram è Græcis scholiis, quæ hujus pronuntiationis auctorem citant *Theodoretum*. Cæterum ex his, quæ citat *Stunica* ex *Athanasio* suo Latine verso, nihil omnino certi colligitur. Imo magis videtur cum *Theodoro* sentire. Cum enim interpretetur *Paulum* non solum territare eos qui deciperent, verum etiam illos increpare qui deciperentur, dicens, *κρίετε*, id est, *judicatis ex his quæ apparent, si quis sit gloriosus, si dives, si virtutis personam gerens*, quomodo quadrabit ut legamus, *videte?* Eat nunc *Stunica*, & in Elencho suo impudenti scribat, *Evidens Erasmi hallucinatio*.

EX CAP. XI. ANNOT. I.

Sed & supportate me, ἀνέχεσθε Græcis vel *sufferre* sonat, vel *sufferis*. Mihi magis placet indicandi modus, & in Annotationibus indico sic legere Græcanica scholia, quæ si volet legere *Stunica*, petat à Monasterio Prædicatorum *Basileensium*. Liber est elegans ac vetustus, à Cardinali, de quo dictum est, illic relictus. *Stunica* reclamat, & docet alterum quoque sensum posse consistere. Ut hoc evincat, non præstat tamen, quod promiserat in Indice, *perperam ab Erasmo translata*. Jam ut perperam doceat me vertisse, nihil adfert nisi merum somnium suum. Nam quod adducit ex *Theophylacto* Latine verso, *amussis est alba, in albo lapide*. Imo *Theophylactus* si quis attendat legit *ἀνέχεσθε* indicandi modo, subjicit enim: *Confido enim in posterum vos me benevolentia prosequunturos*. Sic enim dicimus aliquem facere, quod illum confidimus facturum. Post nactus Græci voluminis copiam, comperi in Commentariis *ἀνέχεσθε*. Obsecro te, lector, quis est tam patienti stomacho, ut ferat hujus hominis impudentiam, qui sibi videtur stiptibus scribere, non hominibus?

EODEM ANNOT. II.

Despondi enim vos uni viro: ἡμεοσάμην ego veteram adjunxi, pro *despondi*, nimirum hoc sequutus, quod qui despondet, non idem jungit, & Græcis *despondere* est *μνησθῆναι*, peculiare verbum ei rei. Hic *Stunica* docet apud Græcos *ἡμεοσάμην* frequenter usurpari pro *despondi*, nec ullum adducit exemplum, & si adduceret, nihil adversum me faceret, cum quisquis jungit, desponsam jungat. Ridiculum vero quod adducit *Athanasium* suum Latine versum, qui haud dubie legit *ἡμεοσάμην*, & Interpretes Latini sequutus vulgatam Editionem reddit *despondi*. O hominem dialecticum! Cæterum quod subjicit *Theophylactus*, *Athanasius*: *Non enim sponsus ipse futurus sum, sed sponsa ductor*. Ac mox: *Quin illos in sponsa modum, se vero pronuba loco constituit, nubentem compositurum*. Ex his quamlibet male versis, tamen perspicuum est, *Theophylactum* facere contra *Stunicam*, neque enim despondet *νυμφος*, sed à parentibus desponsam deducit ac jungit sponso. Nec despondet pronuba, sed in manum dat sponso. Et hic est ille, qui mihi impingit, quod nihil prorsus intelligam in sacris Auctoribus. Me quidem leviter ista movent convitia, sed vereor, ne hæc tam foedæ & scurriles rixæ, multorum animos alienent à sacris studiis.

EODEM ANNOT. III.

Damasci præpositus. In Annotationibus indicaram, quod *Aretas* fuisset socer *Herodis*. *Stunica* carpit, quod non addiderim, qui fuerit is *Herodes*, cum ejus nominis fuerint complures. Si hoc est peccare, nusquam non pecco: nullus est enim locus, in quo non aliquid possit addi.

EX EPISTOLA AD GALATAS CAP. I. ANNOT.

Continuo non acquievi carni, &c. Indicaram ex *Hieronymo*, quod hæc *Stephani* narratio multis modis dissentire videtur cum ea, quæ est in Actis Apostolicis Cap. IX. Addo non esse ejus operis id prolixius persequi, quo lector, si quid desideret, ab *Hieronymo* petat. Hic *Stunica*: *Non hac*, inquit, *Pauli narratio multis modis dissentire videtur ab ea, quæ est apud Lucam in Actis Apostolicis Cap. IX. ut Erasmus retulit, sed hac illam videtur exponere, & ut ita dixerim, ampliare, tamen si prima fronte videtur ab ea esse diversa*. Quid ego audio, an quod videtur, non videtur? Nonne quod prima fronte videtur, videtur? Si non videtur, mentitus est *Hieronymus*. Porro cum ego dicerent *dissentit*, de specie sentiebam, non de re. Cætera quæ hic differit *Stunica*, nihil ad me pertinent.

Ex

EX CAP. III. ANNOT. I.

OINSENSATI *Galata*, qui vos fascinavit. Quoniam eadem verba in plerisque Latinis habebantur in hujus Epistolæ Cap. v. obiter admiscueram hæc in Annotationibus, *Hieronymus* secundo adversus *Jovinianum* libro, vertit *impedivit*, suspicans illic esse idem Græcum verbum *ἐβάθυνεν*, cum sit *ἐνέκοψεν*. Habes, lector, summam mei criminis. Hic objici potest, quod in tumultu non satis attente perpenderim Græca. At *Stunica* in Elencho objicit, quod non intellexerim *Hieronymum*. Porro duplicem fuisse lectionem apud Latinos, in quinto Capite docet etiam ipsa Glossa ordinaria, atque Exemplar mire vetustum ex Bibliotheca Collegii S. Donatiani Brugis.

EODEM ANNOT. II.

PRAEVIDENS autem *Dem.* Scripseram apud *Homero* à *Penelope* promitti præmium, hoc est, Evangelium *Ulyssi*. *Stunica* dicit *Ulysses* ab *Enneo* petisse præmium læti nuntii. Donemus me lapsum memoria, nondum enim inspexi locum, quanquam potest & hoc esse verum, quod dico, quid aliud mihi accidit in *Homero*, nisi quod *Ciceroni* accidisse docet *Annus Gellius* Lib. xv. Cap. vi. qui versus, quos *Homerus* tribuit *Hectori*, transtulit ad *Ajacem*: nec miratur *Gellius* hunc memoriæ lapsum in tanto viro. Nunc audi *Stunica* maledicam linguam: *Ut Erasmus*, inquit, *butyro & patria cervisia obrutus somniavit*.

EX CAP. IV. ANNOT.

QUONIAM confundor in vobis. Annotaram *Hieronymo* non videri quicquam interesse inter *αἰχμήν* & *ὄψιν*, quod hoc loco duas voces recensens, rem eandem declarantes, ponit *αἰχμήν* & *ὄψιν*. *Stunica* docet in Editione *Veneta*, quæ præcesserat *Basileensem*, eum locum, in quo nunc est *ὄψιν*, fuisse vacuum: & suspicatur in spatio vacuo potius reponendum fuisse *ἐντροπὴν*, quam *ὄψιν*. Ut hoc largiamur esse probabile, quod ait *Stunica*, qua fronte mihi imputat, quod est in opere alieno? Atque omnino sic rem tractat *Stunica*, quasi *Amerbachius* non habuerint aliud Exemplar, quam datum ex Editione *Veneta*, cum usi sint vetustissimis voluminibus è Monasterio quodam petitis, quibus hoc plus habebant fidei, quod qui scripserat, nihil intelligebat. Nam nulli magis, aut periculosius depravant libros, quam semidocti, aut docti etiam parum attenti. Si fallum est, Interpretem, confundi, vertere, pro *erubescere*, & si *Hieronymus* non abutitur ad eundem modum his vocibus, habet *Stunica* quod refellat. Nunc quid aliud quam *nodum in scirpo* quaris?

EX CAP. VI. ANNOT.

ALTER alterius onera portate. Hic *Stunica* meus in Elencho ponit: *Perperam hunc locum ex Græco Erasmo traduxisse*, cum in translatione nihil mutaverim, nisi quod pro *alter alterius* posuerim *invicem onera vestra*. Quod quidem *Stunica* non reprehendit, tantum improbat, quod in Annotationibus admonuerim, *ἀναπληρώσατε* magis sonat *redimplete*, quam *implete*: non quod voluerim hic præpositionem sonare iterationem, sed respectum ad aliud. Quod enim *reconcinnatur*, non bis concinnatur, sed ab eo, quod erat lacerum, aut luxatum restituitur, & quod *redditur* non bis datur, sed datur ei, à quo fuit ablatum, & quod *recipitur*, non bis capitur, sed ab alio capitur. Id clarissimis verbis declararam in prima Editione scribens hunc in modum: *Quasi dicat, quod alterius delicto diminutum fuit in Legis observatione; id aliorum sarciat caritas*. Atque hic quoque sui similis est *Stunica*. Nam quod dixi in *Legis observatione*, interpretatur me fensisse de Lege Evangelica, cum *Hieronymus*, quem (ut ille ait) tumultuarie legens, non intellexi, sentiat de Lege *Mosaica*. Sed unde hoc divinat *Stunica*? Quod

A si maxime fensissem, quid erat piaculi, cum *Hieronymus* in eo loco, quem jactat à me non intellectum, recenset duplicem sententiam. Prior est, ut si quis Christianus sit nondum perfectus, is qui firmior est illi sese accommodet ex affectu caritatis, quo proficiat. Altera est: Qui nondum adeo firmus est, ut possit contemnere Legem *Mosaicam*, hujus imbecillitati succurrat Christiana caritas, tolerans infirmum donec proficiat. Ubi nunc est, quod jactat *Stunica*, vel gratis maledicus? Cætera, quæ citat è suo *Athanasio*, male Latine verso, quoniam nec arguunt quicquam, nec adversum me faciunt, sino illius volumini accrescere. Dixi quid, *re*, præpositio sonet etiam Latinis. Quod si *ἀνὰ*, Latinis nunquam vertitur in *re*, sit *Stunica* aureus, ego ligneus, cum *ἀναφορὰ* dicatur *relatio*, & *ἀνακεφαλαίωσις* *recapitulatio*, & *ἀνάλυσις* *resolutio*.

EX EPIST. AD EPHESIOS CAP. I. ANNOT. I.

VT essemus sancti & immaculati. Pro *immaculati*, quod Græce est *ἀμόμους*, verti *irreprehensibiles*. Neque damno tamen quod vertit Interpretes. Si *μωμῶ* tantum Græce sonat *maculam*, rogo cur Deum illum reprehensorem appellant *Momum*? Aut quid venit in mentem Græco artificii, qui suis operibus hunc inscripsit Senarium, *μωμῆς ἐταί ἡς θάσσον, ἢ μωμῆς ἐταί*. Non nego *maculam* usurpari posse pro reprehensione, aut vitio, quod possit carpi, sed an ideo non verum est, quod annotavi? Siquidem & vitæ animique vitium *macula* est, si metaphoram admittas. Sed *Stunica* congerit loca quædam è sacris Litteris, in quibus *ἄμωμοι* vertantur *immaculati*. Quis hoc aut negat, aut nescit? Porro quod huc etiam Hebraica confert in ordinem testium, liberalitatis est profecto.

EODEM ANNOT. II.

ET virtutem & dominationem. Pro *dominatione*, quod Græcis est *κυριότης*, verti *dominium*, nimirum id sequutus, quod *dominium* magis exprimat Græcam vocem, quæ sonat jus possidentis, nam *dominatio* potest esse tyranni. *Stunica* putat utriusque vocis parem esse vim, & indignatur priorem mutatam, quod jam esset recepta pro ordine Angelico. Atqui ego non puto Angelicos ordines esse tam improposos, ut cum apud Ethnicos *Bacchus* tot nominibus compelleretur, indigne ferant pro *dominatione* dici *dominium*.

EX CAP. II. ANNOT. I.

ET medium parietem maceria. Quod Græce est *μεσότηρον τῆ φεγγυῆς* verteram *interstitium maceria*, hoc offensus, quod cum *maceria* sit paries, dure dici videatur *medium parietem parietis*. Sentit enim *Paulus* maceriam dirimentem duo ædificia. Hic *Stunica* meo multis modis hallucinor, ac parum abest, quin homo ridiculus risu diffuat: *Μεσότηρον*, inquit, proprie sonat *medium parietem*, imo proprie sonat *μεσότηριον*, hoc est, *interjectum parietis*, seu *maceria dirimentis*. Deinde reprehendit, quod pro *ἐχθραν*, *inimicitiam*, verterim *similitatem*, nimirum hoc sequutus, quod *simultas* sonat utriusque male affectum animum, hoc est, odium mutuum. Nam *inimicitia* potest esse, ubi non sit mutuum odium. Quid hic igitur offendit *Stunica*? Apud Theologos, inquit, de quorum numero se esse jactat, similtas in alium sensum accipi solet. Ubi jacto me esse de numero Theologorum? Sed *Stunica* declarat se non esse de numero bonorum Theologorum. Quanquam ego malo suspicari scurram aliquem hujusmodi nœnias admiscuisse *Stunica* illius admirandi viri scriptis, qui in præfatione tot egregiis & heroicis dotibus instructus accessit ad hanc provinciam. Etiam si nondum intelligo, quid aliud sonet Theologis *simultas*, quam nobis sonet. Sed ut hæc joco dicta sint, in illo plane sum hallucinatus, quod duobus verbis annotarim Græcos ita distinguere, ut *τὴν ἐχθραν* pertineat ad verbum sequens, *evacuans*, quod nos vertimus *abrogans*: & consulto Græco codice, plane comperi sic legere

Theo-

Theophylactum. Atqui hic objicit suum *Athanasium* ὁ δὲ ὡνυμον, quem ipse, inquit, *Græcum doctorem non negabit*. Equidem agnosco *Theophylactum*, neque nego *Græcum doctorem*, sed nego à *Stunica* Græce lectum, quin potius male versum Latine. Proinde ex hoc non multum conficit *Stunica*. Qui si maxime sensisset quod interpretatur *Stunica*, cum utrumque possit accipi, quid erat piaculi, si admonui quid Græcorum interpretarentur scholia? Sed audi fecundam sycphantiam. Superest adhuc unum flagitium. Addideram in Annotationibus: *Quadam Editio, quam citat Hieronymus, habet in dogmatibus*. Hunc ejusdem monetæ vocat errorem: *Quippe*, inquit, *nullam Hieronymus citat Editionem, sed antiqua illa Editio Apostolicarum Epistolarum, quam ipse commentatur, habet in dogmatibus*. Quid ego audio? An non citat, quod adducit ex illa Editione, an illa non potest dici *quadam*, quæ à nostra diffidet? Sed utrum vult illam veterem esse castigatam ab *Hieronymo*, an hanc, quam nos habemus? Illam non potest dicere, cum in ea multa reprehendat, etiam ad sententiam pertinentia. Nec hanc potest, cum insint eadem, quæ illic reprehendit. Consequitur igitur neutram ab *Hieronymo* fuisse recognitam. Proinde cum sit una è multis, quid vetat eam dici *quadam*?

EODEM ANNOT. II.

SED *estis cives*. Cum Græcis sit συμπολίταις, verti *conciues*. Hic *Stunica* pene vertitur in saxum præ stupore, quod alias curiosus elegantiarum, hic posuerim vocem prorsus abhorrentem à Lingua Latina. Atqui alias ridet me, qui hujusmodi observatiunculas postulem ab Interprete. Nihil hic respondeo *Stunica*, cum multa possim. Res est illi cum *Valla*, non mecum, sed tamen in calce hujus præclaræ Annotatiunculæ fit subito civilior: *Denique*, inquit, *quantum memoria assequor, nunquam apud Ciceronem concivem memini me legere*. Sed cur ante pronuntiavit vocem esse prorsus abhorrentem à Lingua Latina?

EX CAP. III. ANNOT. I.

Ex quo omnis paternitas. Quoniam Latinis paternitas nihil significat, & si quid significat, non sonat hoc quod sentit *Paulus*: verti *parentelam*, quam vocem *Hieronymus* testatur ætate sua fuisse receptam, pro cognatione profecta ab eodem generis auctore. Hanc malui, quam paternitas, in qua duplex erat incommodum, & barbaries intolerabilior. Nam in hac certe convenit analogia. Quemadmodum à *cliens* dicitur *clientela*, sic à *parens* *parentela*. Quod si vertissem *familiam*, perierat προνομήα, imo vigor sensus *Paulini*.

EODEM ANNOT. II.

SCIRE *supereminentem scientia*, &c. Indicaram sermonem apud Latinos esse ancipitem, quod incertum sit, an *scientia* sit dandi casus, an gignendi. Si dandi casus sit, sensus erit, caritatem Dei majorem esse, quam ut humana scientia comprehendi possit. Sin gignendi casus, sensus est, eximiam esse dilectionem cognitionis *Christi*. Quod dixi verum est; & priorem sensum amplectitur *Ambrosius*, si quis dubitat, relegat ipsius commentarios. Quanquam ille in contextu sequitur diversam lectionem, & à Græcis & à nostra diversam. Sic enim legit: *Cognoscere quoque supereminentem scientiam caritatis Christi*. Quid igitur hic clamat *Stunica*? *Vertis*, inquit, *præminentem cognitioni: & præfers tuam sententiam Hieronymianam*. Sed quæ mea est, eadem est *Ambrosii*. Nec tamen est quicquam in *Hieronymi* commentariis, quod pugnet cum hac mea sententia. Imo propemodum idem dicit, quod ego, cum in fine docet aliquid addendum esse *scientia*, nimirum *caritatem*. Quid autem novi sit, si apud Græcos υπερβάλλω sibi patiatursi jungi genitivum, quemadmodum patitur υπερσπίσω & υπερλογῶμαι. Neque huc lubet, etiam si possem, confugere, ut dicam *Paulum* abusum casu nominis ob Græci sermonis vel neglectum, vel inscitiam.

A *Theophylacti* Græcus codex, cum hæc scriberem, non erat ad manum, verum aut Interpres parum bona fide reddidit Græca, ut aliud legit auctor, quam nos legimus, aut putavit paternum casum recte cohærere cum participio υπερβάλλων. Certe durus est sensus, quem reddit sermo Latinus, & video in hoc explicando involvi, & hæere interpretes. Et tamen in tertia Editione pro *cognitioni* reposuimus *cognitionis*. Vides, lector, me nec esse tam ignarum Græci sermonis, quam existimat *Stunica*, nec tam singulari præditum impudentia, quam ille facit. Post ex Græco *Theophylacto* comperi illum interpretari, caritatem Christi humana scientia esse majorem.

EX CAP. IV. ANNOT.

NOLITE locum dare Diabolo. Admoneo lectorem consideret, an hic pro *Diabolo* verti possit *calumniator*, cum Græce sit διάβολος. Sed interpretes exponunt de *Satana*. Istud me non præteribat, verum alter sensus cur rejiciatur, cum nihil habeat absurdi? An quia *Satan* dictus Hebræis, appellatur Græce διάβολος, *calumniator*, non licebit hominem vocare *calumniatorem*? An quia Hebræi Dæmonem hostem salutis humanæ vocant *Satan*, idcirco non licebat illis hominem vocare *Satan*, cum *Christus Petrum* appelleret *Satanam*? Sed finge nullo pacto posse accommodari ad hominem *calumniatorem*, an non licet *Diabolum* Latine vocare *calumniatorem*: plerique nunc Dæmonem *Diabolum* appellant, neque sciunt quid dicant, certe *calumniatorem* intelligunt Latini. Nihil igitur admissum est in contextu. Cæterum in Annotationibus fas est, inquirendi gratia, varios sensus proponere, quando liberum est lectori sequi, quod optimum judicabit.

EX CAP. V. ANNOT.

SACRAMENTUM hoc magnum est. Admonueram Græcis esse μυστήριον, id est, *arcanum*. Et recipio matrimonium in numerum Sacramentorum. Sed addo ex hoc loco non magnopere colligi, neque enim quicquid mysterium est, protinus est unum è septem Ecclesiæ Sacramentis. Hic *Stunica* quoniam non versatur in sua arena, quo plura verba fundit, hoc se magis ridiculum præbet. Primum, oportuit nosse sacramenti vocabulum largius acceptum competere in multa, quæ non sunt de numero septem Ecclesiæ Sacramentorum: siquidem plurima signa sunt rerum sacrarum, at sacramentum appellatione peculiari constat visibilibus signis rei sacræ, sed quæ necessario, velut ex pacto, comitetur gratia invisibilis. Hoc docere debuerat *Stunica*, si voluisset hic mecum conferere manus. *Petrus Lombardus*, & cum hoc vetustiores Theologi, non numerant matrimonium inter Ecclesiæ Sacramenta, quæ proprie hoc vocabulo designantur, recentiores numerare coeperunt, quibus ego lubens assentior. Quod si indignatur *Stunica*, quod negarim esse *magnum sacramentum* in conjunctione viri & mulieris, sciat *Augustinum* hac ipsa de causa vocasse *minimum*, quod ego *magnum* esse nego. Sed hac de re *Leo* pridem respondimus, cum *Stunica* nihil agam, qui tota hac disputatione, *extra oleas*, quod ajunt, *cucurrit*. Et tamen operæ pretium est audire, quam sibi plaudat, veluti feliciter ad metam pervenerit: *Quod ignorans*, inquit, *Erasmus Roterodamus, me vocat ignarum, cum ipse nesciat quid loquatur*. Si sapiat *Stunica*, posthac se continebit intra pelliculam suam, id est, intra Lexica & Adnotationes quinquagenarias, id si fecerit, rectius consulet suo nomini.

EX CAP. I. EPIST. AD PHILIPP. ANNOT. I.

PAVLVS & *Timotheum*. Modestissimis verbis admoneo dictionem *Timotheum* in Templis perperam pronuntiari penultima acuta, cum neque Græci, neque Latini accentus ratio id patiatursi. Hic *Stunica* religiosum existimat quicquam damnare, quod in Templis sit

receptum. Ego contra sanctum existimo, si multa receptissima mutantur. Quamquam ipse nihil muto, tantum admonco. Et scio in *Paracletus*, *Idola*, *Jacobus*, *Andreas*, aliisque nonnullis vocibus, fuisse receptum accentum Græcum, in nonnullis etiam quantitatem syllabæ mutata, præsertim apud *Prudentium* in carmine. Sed hic color non habet locum in *Timotheo*: Verum ab *philiis*, inquit, *potuit sumi accentus*. Qui tam ingeniosus esse vult ad defendendum ea, quæ utcumque recepta sunt, gratissimus erit patronus indoctis omnibus.

EODEM ANNOT. II.

CUM *Episcopis & Diaconibus*. Ostendo duplicem in Græcis codicibus lectionem, *ἐπισκοπῶν*, quod sonet *cœpiscopis*, & *ἐπὶ ἐπισκόποις*, quod sonat *cum Episcopis*. Non placet *Stunica* prior lectio, nec mihi placuit, & ideo in vertendo sequor alteram. Et hic est error Erasmi manifestus, si credimus Elencho *Stunica*.

EX CAP. II. ANNOT.

UT in nomine *Jesu* omne genu flectatur. Cum Græce sit *καμψῆ*, ostendo verti posse *flectat*, ut subaudias *se*; nec tamen reprehendo, quod vertit Interpret. *Stunica* putat pleraque verba transitiva sumi neutraliter: scio, sed puto sumi per reciprocationem: *precipitas*, pro *precipitatus se*: *revertis*, pro *revertit se*. Certe *Hilarius* libro de *Trinitate* nono legit *flectat*, non *flectatur*. Sane Latinis usitate dicitur *desistere*, qui se desistit. Cumque civilis sit hujus Annotationis clausula (siquidem veluti sublevans me dicit, nisi forte existimavis utroque modo transferri posse potuisse) tamen Elenchus habet, *Falsa Erasmi interpretatio*.

EX CAP. III. ANNOT.

EX genere *Israel*. Annotaram *Israel* hîc posse sumi, ut sit rectus casus, sitque sensus, *sum Israel*, hoc est, *Israelita*, non ex adoptione, sed ex genere, nimirum ad distinctionem profelytorum. Siquidem superius *Paulus* se vocat *circumcisionem* pro *circumciso*, sic hîc *Israel* pro *Israelita*. Jam addideram *Paulum* hoc & alias fecisse, non quod, ut perperam interpretatur *Stunica*, se vocaverit *Israel*, sed quod pro *Israelita* poneret *Israel*. Jam crebrius est in sacris Litteris, ut pro *Israelitico* populo ponatur *Israel*, quam ut debeat exemplis doceri. Sed quia durius est unum aliquem pro *Israelita* dici *Israel*, ideo adhibui simile quod erat durius, videlicet quod *Paulus* se pro *circumciso* vocat *circumcisionem*. Et in Epist. ad *Romanos* Cap. ix. *Non enim omnes qui sunt ex Israel, sunt Israel*. Hîc negari non potest, quin pro *Israelitis* posuerit *Israel*. *Stunica* docet hîc *Israel* non posse sumi nominandi casu. Id si docuerit, triumphet. Nam quod scurratur se mirari, quod non eodem modo sim interpretatus ex *Tribu Benjamin*, sciat *Israelitas* fieri adoptione, *Benjaminitas* non fieri. Siquidem profelyti *Judei* sunt, *Benjaminita*, aut *Zabulonita* non sunt. Postremo ad hoc ipsa Scripturæ consuetudo respondebit *Stunica*. Alioqui cur non vocat *Hebraos Abraham*, aut *David*, sicut vocat *Juda*, aut *Israel*?

EX CAP. IV. ANNOT. I.

ETIAM te rogo compar germano. Indico Græcos aliquot Scriptores hunc locum accipere de uxore *Pauli*. Quod esse verum docet etiam ipse *Theophylactus*, qui *Stunica* verso nomine factus est *Athanasius*. Sed ab his dissentit *Theophylactus*, quasi vero periculum sit, si *Paulo* credamus fuisse uxorem, cum hoc senserit *Clemens* Historiæ Ecclesiasticæ Libro iii. hujus loci testimonium adducens. Utri vero plus tribuendum, *Clementi* viro probatæ sanctimonie, in Græco sermone etiam facundo, vicino temporibus Apostolorum, an *Theophylacto*? Jam adeo abhorret ab uxore *Theophylactus*, ut malit hunc, de quo loquitur *Paulus*, alteri

mulierum, vel fratrem, vel maritum fuisse, vel denique carceris custodem. Audis meram divinationem *Theophylacti*. At quanto probabilior est nostra conjectura, quam adferimus in Annotationibus. Nec habet *Theophylactus*, quo refellat illorum opinionem, nisi unius vocis argumento, quam *Paulus* masculino genere posuerit, foeminino positurus, si de uxore loqueretur. Sentit autem, ni fallor, de *γυνίς*, pro quo putant *γυνίς* dicendum fuisse, si de uxore loqueretur: nam de *γυνί* nemo nescit esse generis communis. Verum qui putarunt hæc de uxore dici, nimirum Græci erant, quos tamen nihil offendit, quod offendit *Theophylactus*, unde consequitur, ut aut legerint *γυνίς*, aut intellexerint juxta morem *Atticum* masculinam vocem usurpatam vice foeminine. Itaque ut hanc sententiam non arbitror explodendam, ut absurdam, ita fateor & alteram posse consistere. Tantum offendit, quod virum cum comitem adjungit foeminis, præter morem suum. Demiror autem cur hîc *Theophylactus* offendat *γυνίς* pro *γυνίς*, cum in Epistolæ ad *Titum* Cap. ii. non offendat eum *σώτης* pro *salutifera*. Sic enim ibi tum legit, tum interpretatur. Porro cum *Atticus* sit peculiare, pro foemininis vocibus abuti masculinis, quemadmodum *Homerus* dixit *κλυτῆς* pro *κλυτῇ*, & *Eurypides* *ἄναις* pro *ἄναια*, quid est quod hîc offenditur *Theophylactus*? Deinde quis esset iste carceris custos, quem *Paulus* dignaretur tanto honore, & cum *γυνίον*, *σώτηρα* vocaret, quem titulum ne *Timotheo* quidem unquam tribuit, & tamen eidem sic laudato præfert mulieres.

EODEM ANNOT. II.

HÆC cogitate & agite. Hîc rursus est Erasmi hallucinatio manifesta, hîc abdens fuit à seipso, cum *Stunica* sibi parum fuerit præsens, qui me somniat de priore parte loqui, hæc cogitate, quæ & didicistis: nam hîc tantum est *λογίζεσθε*, consentientibus inter se Latinis codicibus. Sed paulo post sequitur *ταῦτα πρότερον*. Quo loco quidam Latini codices repetunt, *Cogitate, & agite, & Deus pacis erit vobiscum*. Sed isti, inquiet, codices sunt mendosi. Verum & ob eam rem annotavimus ne mendum hoc serperet latius. Hoc loco Glossa ordinaria, quæ occupat intervallum versuum: *Non solum, inquit, cogitate, sed & actum implete*. Porro ne *Stunica* putet hoc mendum tantum in meo fuisse codice, cum hæc scriberem, consului volumen vetustæ Editionis, quod habebat Glossam ordinariam è Bibliotheca *Carusensium* non procul à *Bruxella*. In hoc habebatur, *hec cogitate & agite*. Eat nunc *Stunica*, & clamet mihi non fuisse mentem, cum hæc scriberem.

EX EPIST. AD COLOSS. CAP. I. ANNOT.

HIS qui sunt *Colossis*. Dixeram hîc *Colossenses* non accipi *Rhodos*. *Stunica* docet *Rhodos* esse dictos *Κολοσσεῖς*, à *Colosso Solis*, & eosdem dictos *Λίνδος*. Ut hæc vera sint, nihil adversum me faciunt, nisi forte *Stunica* putat his argumentis evinci hanc Epistolam scriptam fuisse *Rhodiis*.

EX CAP. II. ANNOT.

QUAE omnia in interitum sunt ipso abusu. Græce est *ἀποχρηστῶς*, quod ad verbum sonat *abusu*, quemadmodum nos vertimus. *Stunica* putat *ἀποχρηστῶς* accipi posse pro *χρηστῶς*. Nec id sane negavimus, nec taxavimus Interpretem: sed quoniam apud Jureconsultos legeramus, *abustum* proprie dici rerum, quæ usu absumantur, velut esculentorum & poculentorum (nam usus est & ædium, aut gemmarum, pecuniarum) cum abusus propria vox esset ei rei, quam sentiebat *Paulus*, & responderet aptius ad vocem Græcam, id maluimus ponere.

EX CAP. III. ANNOT.

EXSPOLIANTES vos veterem hominem, ἀμειψόμενοι, quod Interpretes vertit *exspoliantes*, nos verteramus,

mus, postquam exsultis veterem hominem. *Stunica* docet exspoliari & cum, cui detrahuntur vestimenta. Adducit exemplum è *Cicerone*, qui exspoliatum scripserit, cui lictores detraxerant vestes. At *Paulus* non loquitur hic de vestibus vi detractis, sed sponte positis. Neque tamen diximus Interpretem male vertisse.

EX CAP. IV. ANNOT.

ET cum lecta fuerit. Quod Latini legunt, *Epistolam ad Laodicenses*, Græcis est, ἡ τὴν ἐν Λαοδικαίας, id est, eam qua est è *Laodicea*. Citaveram Græcanica scholia, quæ docerent hanc Epistolam, de qua agit hic *Paulus*, non fuisse scriptam *Laodicenses*, cum dicat, è *Laodicea* scriptam. Et conjectant fuisse Epistolam, quam *Laodicenses* aliquis scripserit *Paulo*, sed in qua inessent, quæ referret *Colossensium* scire. *Stunica* in Elencho notat me non intellexisse Græcanica scholia. At quæ novit hoc os impudens? cum Græcanica scholia non viderit. Sed *Athanasius* dissentit, imo *Theophylactus*, quem *Stunica* falso putat *Athanasium*. Quanquam *Athanasius* refert duas opiniones: unam, quæ putat hanc Epistolam à *Paulo* fuisse scriptam ad *Timotheum* è *Laodicea*: Alteram, quæ dicit hanc Epistolam fuisse scriptam ad *Paulum* à *Laodicensi* quopiam. Quæso, quid hic non intelligit *Erasmus*, quod intelligit *Stunica*? Cætera nihil ad me pertinent.

EX I. EPIST. AD THESS. CAP. II. ANNOT. I.

CUM possemus vobis oneri esse, ἐν βλάβει. Juxta Græcos interpretes bifariam accipi potest ἐν βλάβει, id est, in auctoritate & honore, aut ἐν βλάβει, id est, onerosi propter sumtus. Prior sensus mihi magis probatur, *Stunica* ne quid illi mecum conveniat, multis verbis asserit posteriorem. Adducit quædam loca, quibus testatur *Paulus* se non fuisse illis sumtui. Quid tum postea? Istud quærebatur, quid hoc loco sentiret *Paulus*. Et indico quas ob causas mihi magis arriserit prior lectio, quoniam hæc verba ἐν βλάβει præcesserat illud, non querentes gloriam, & sequitur, sed facti sumus parvuli, sive placidi. *Ambrosius* pro oneri legit honori, sed ut demus hoc esse depravatum, certe amplectitur in expositione sententiam, quam nos sequuti sumus. *Athanasius* sic utramque recenset sententiam, quasi liberum sit utramque malis sequi. Ubi est igitur, quod in suo ponit Elencho *Stunica*: Perperam ab *Erasmio* hunc locum traductum? An perperam vertit, qui vertit juxta Græcorum, & *Ambrosii* sententiam, qui sequitur hoc, quod rectius quadrat, cum iis quæ præcesserant, & consequuntur?

EODEM ANNOT. II.

SED facti sumus parvuli. Fatetur *Stunica* in omnibus Græcorum codicibus, quos ipse viderit, scriptum fuisse ἡπιοι non ὑπιοι, tamen indicat ex *Athanasio*, olim fuisse duplicem lectionem. Quod *Stunica* docet ex falso *Athanasio*, hoc ego in prima etiam Editione docueram ex vero *Theophylacto*. Quid igitur hic agit adversum me *Stunica*? Recte, inquit, traduxit Interpret, quasi ego hoc negarim.

EX CAP. V. ANNOT.

UT integer spiritus vester. Hic quoniam nondum erat castigatus *Hieronymus*, sed libris disunctis & cancellatis utebamur, nescio quo casu obrepsit imaginatio, ut putarem apud *Hieronymum* non attingi ὁλόκληρον. Atque id mox ubi sensimus restituimus integritati suæ.

EX II. AD THESS. CAP. II. ANNOT.

NON retinetis quod cum, &c. Cum Græce sit μνημονεύετε, id est, meministis, demiror stultam affectationem copiarum in Interprete, qui maluerit uti verbo & ambiguo, & parum Latino, quam proprio, usitato, & eleganti. Hic *Stunica* meus: O stultum, in-

quit, hominem *Erasmum* istum *Roterodamum*, & *Latina* Lingua prorsus ignarum. Imò quid hoc homine impudentius. *Erasmus* prorsus est ignarus Linguae Latine; qui mavult dicere, non memini, quam non retineo. Proferat *Stunica* vel unicum Auctorem probatum, qui retinere dixerit pro meminisse, id si non potest, fateatur se potius ignarum Linguae Latine, qui putet nihil interesse, utrum retinere dicas, an meminisse. Si tenere dixisset pro meminisse, fuerat tolerabilius, quam tenere dicitur, qui intelligit magis, quam qui meminit, nisi dicas, memoria tenet, sed longe aliud est retinere, quam tenere. Ridiculum autem, quod *Stunica* nobis objicit Epistolas *Seneca* ad *Paulum*, quasi quicumque eruditus credat eas à *Seneca* scriptas. Vide autem in causa tam iniqua, quæ congerat convitia: Quasi, inquit, aliquis tam rudis usque reperiri possit, & tam *Erasmio* similis, id est, adeo ebeti ingenio, & crasso intellectu, ut non intelligat hoc loco, non retinetis idem esse, quod non meministis.

EX CAP. III. ANNOT.

HOC denuntiabamus vobis, παρηγγέλλομεν verterem malui præcipiebamus. Hic tribus verbis taxo Interpretem, quod maluerit dicere, denuntiabamus, quam præcipiebamus, sine causa frequenter affectans copiam. Quid igitur vult *Stunica*, licere quovis loco ponere denuntiare, pro præcipere? Et feret si quis γαμικὰ παραγγέλματα *Plutarchi* vocet connubiales denuntiationes? Apud Jureconsultos lego de novi operis denuntiatione, an apud Latinos pro præcipio reperitur, nescio: Cur igitur vertis, inquit, ipse similiter in eodem Capite? Quia neglexi, quia putabam satis semel indicasse.

EX I. AD TIMOTH. CAP. I. ANNOT. I.

SICUT rogavi te, ut remaneres Ephesi. Quoniam orationi deest verbum, adjeci de meo, quod subaudiebatur, Sicut rogavi te, ut maneres, mane: sive, ut nos vertimus, ita facito. *Stunica* clamat admissum piaculum, quod ausus sum verbum de meo addere, quasi hoc nusquam fecerit Interpret, aut quasi non sit hoc aliquando necesse. Cæterum quod *Stunica* προσμείναι sic putat accipi posse, ut sit imperandi modus, non satis intellexit quid dixerim. Non enim volebam imperandi modo accipi, quod posuit *Paulus*, sed quod subauditur: subauditur enim idem verbum προσμείναι, sed alio modo. Jam quod apud *Ambrosium* dixeram esse, ut denunties, cum illic habeatur denuntiares, cur non putavit hoc Librariis adscribendum potius, quam mihi. Porro quod addit me simul cum meo *Valla* falsum, qui putem hoc loco magis quadrare hortandi quam rogandi verbum, quod Græcis est παρεκάλειν, plane fallitur *Stunica*, cum magis à *Valla* dissentiam. Sic enim loquor: Tamen hic magis quadrabat hortatus sum, ut *Vallæ* placet, tamen si *Paulus* eo verbo nunquam usus est erga plebejos. Id esse verum declarat mea translatio. Sic enim habet: Quemadmodum rogavi te, ut remaneres. Quod si maxime cum illo sensissem, quid erat periculi, cum sensus sit ambiguus, id quod negari non potest? An non licebit dissentire à *Theophylacto*?

EODEM ANNOT. II.

NE aliter docerent. Quoniam ἑτεροδιδασκαλεῖν Græcis vox est anceps, ac magis pertinere videtur ad discipulos subinde variantes doctorem, quam ad diversa docentes, nos vertimus, ne diversam sequantur doctrinam, qui sermo quadrat in utrumque sensum. Hoc *Stunica* fortiter quidem negat, at nihil probat. Objicit argumentum Græcum hujus Epistolæ, quod videatur accommodare ad docentes diversa. Quid istuc novi est, cum ego fatear itidem interpretari *Theophylactum* & *Chrysostomum*? Nec ab his dissentio, nec illi à me, nec enim illi docent, non posse secus accipi, nec ego damno quod illi sequuntur.

EX CAP. III. ANNOT. I.

NON *Neophytum*, ne in *superbiam*, &c. Hic rursus pro *Diabolo* verto *calumniatorem*. At *Stunica* multis interpretum testimoniis docet hunc locum intelligi posse de *Diabolo*. Id ego non negabam, sed non docuit de calumniatore homine non posse accipi, quamquam hac de re respondimus & antea nonnihil.

EODEM ANNOT. II.

MULIERES *similiter pudicas*. Cum *Paulus* hic agat de familia *Episcoporum*, quæ famulos & famulorum uxores ac liberos complectitur, dixeram rectius verti, *uxores* hoc loco, quam *mulieres*, cum Græca vox sit anceps *γυναῖκες*. Neque nesciebam *Theophylactum*, *Chrysostomum*, præcipue vero Latinos abhorre- re ab uxorum mentione, jam tum meditates cœlibat- tum hunc, qui plus satis assertus est Sacerdotibus, cum horum tantus sit numerus, & inter hos adeo multi qui minus caste vivunt, quam si duxissent uxores. Cæte- rum non illic spectabam, quid interpretes exponerent, sed quid *Paulus* sensisse videretur. Quod si sensus meus nihil habet impium, nihil absurdum, dabitur, opi- nor, venia, quod citra religionis aut fidei periculum, à Veteribus aliquot dissentiam. Nec dubito quin si ex- starent *Origenis* & aliorum in hunc locum commenta- rii, docerent aliud quam docet *Ambrosius*. Cætera quæ congerit hic, quoniam nihil ad me pertinent, non est consilium excutere.

EX CAP. IV. ANNOT. I.

ABSTINERE à *cibis*, quos *Deus creavit*. In prima Editione, pro, *quos*, operarum incuria deprava- tum erat, *quæ*, quod correctum est in Editione secunda. Hic *Stunica* mihi impingit insignem hallucinationem. Sed hujusmodi (ut ait) lapsus ipse alicubi impingo Inter- preti. Si Interpretes uno aut altero loco sic lapsus esset, suspicarer scribarum vitio commissum. Nunc frequenter ille ad eundem impingit lapidem, ut casus videri non possit. Hic admonet me *Stunica*, ut homi- nem esse meminerim. Bene monet, sed memorem monet. Admoneat seipsum potius, qui tanto fastu su- percilioque flagellat etiam bene dicta aliorum, non so- lum errata: *Debet*, inquit, *omni vacare culpa, qui pa- ratum est in alium dicere*. Cur igitur *Stunica* tam inso- lenter debacchatur in alienas lucubrationes, qui ipse toties tam foede labitur in hoc exiguo libello, prima foetura ingenii sui? Quid autem sibi vult, ne corrigan- mus alienos lapsus, nisi simus ipsi prorsus immunes ab omni errore? Atqui cum nullus inveniatur hujusmodi, nemini fas erit emendare, quod ab aliis fuerit deprava- tum. Cur igitur *Ambrosius*, *Hieronymus* & *Cyprianus* scribunt adversus hæreticos errores, cum in ipsorum libris reperiantur nonnulla ejusdem notæ. Huc fortas- se valebit errorum nostrorum contemplatio, ut in alie- nos lapsus minus inclementer debacchemur, non etiam ut dissimulemus.

EODEM ANNOT. II.

ENVTRITVS *verbis fidei, & bona doctrina*. Græce est, *ἐν τρεφόμενοι τοῖς λόγοις τῆ πίστεως καὶ τῆ καλῆς δι- δασκαλίας*. Damnat *Stunica*, quod verterim: *Envtritus in sermonibus fidei, & bona doctrina*. Primum, hoc ad sensum nihil refert. Deinde cum hujus rei nullam men- tionem faciatis in Annotationibus, videatque in secunda Editione correctum, suspicari debebat hoc operarum incuria commissum. Deinde admonueram *ἐν τρεφόμενοι* active posse intelligi. Et sensum videri non absurdum. *Stunica* docet interpretes secus exponere. Idque ut persuadeat, multa refert ex *Athanasio* suo & *Ambrosio*. At quorsum opus erat hoc docere, quod neque nescie- bam, neque negabam? An ideo non licet alterum in- dicare sensum, cum sermo Græcus utrumque reci- piat?

EODEM ANNOT. III.

HAEC *meditare*: ἢ ταῦτα μελέτα, nos vertimus, *Hac exerce*. Cæterum in Annotationibus taxo *Hugonem* Cardinalem, qui sic interpretetur meditandi verbum: *Meditare*, id est, *versa in corde per jugem memoriam*. Et addo epiphonema: *O Mataalogum*, hoc est, plus quam Theologum! Est autem *meditari*, exerceri in re quapiam. Hic *Stunica* quasi conductus, ut *Hugoni* patrocinetur, atrocibus convitiis debaccha- tur in me, qui tantum virum ausus sum appellare *Ma- taalogum*, hoc est, inanem ac vanum Theologum. Sic enim interpretatur *Stunica*, sed non recte, neque enim hoc sonat *Mataalogus*, licet per jocos dixerim illum una syllaba plus esse quam Theologum. Jam ad rem non faciunt, quæ plurima congerit *Stunica* è sacris Libris, in quibus dicitur *meditatio cordis*. Nullus e- nim negat, meditationem esse posse animi, veluti cum dicturus apud Principem, suo cum animo volvit, quid, quo ordine, quibus verbis sit dicturus, utique corde meditatur orationem. Sic qui hoc animo versatur in sacris Litteris, ut quod illæ docent vita præstet, me- ditatur. Verum in hoc notavi *Carrensem*, quod hoc loco putarit *meditari* nihil aliud esse, quam memoria tenere. At *Ambrosius* & Glossa ordinaria exponunt de vitæ actionibus. Ad extremum docet *Stunica*, si *Paulus* sensisset de actione corporali, dicturum fuisse *γυμνάζε*, quo verbo usus sit alibi, *γυμνάζε ὁ σῶν* &c. Quid igitur sibi vult *Stunica* μελέταν tantum esse animi, & *γυμνάζε* corporis, quod utrumque palam est esse falsum. Nam & *γυμνάσιον* sunt animi, & μελέται corporis.

EX II. AD TIMOTH. CAP. I. ANNOT. I.

SCIO enim cui credidi. Ostenderam ὅτι conjunctio- nem, quæ sequitur, referri ad particulam præceden- tem ὅτι πεπισθῆκα, & sensum esse: *Scio & certum ha- beo, quod is cui credidi potens est depositum meum ser- vare*. Neque quicquam interest inter *Stunicam* & me, nisi quod ego idem dico explanatius, admonens inter- rim & approbans alterum sensum, si quis eum sequi malit, qui tamen ab hoc minimum absit. Et tamen *Erasmus* in Elencho *perperam hunc locum traduxit*, cum verterit dilucidius, & in Annotatione *Stunica*, non intellexit verba Apostolica. O hominem effrontem juxta atque excordem!

EODEM ANNOT. II.

DET *misericordiam Dominus Onesiphori domui*. Ego malui vertere *Onesiphori familia*. Fatetur *Stunica* domum hic accipi pro familia, tantum damnat amphi- biologiam in mea versione, propterea, quod ea quæ sequuntur, *quia saepe me refrigeravit*, &c. referri possint, vel ad familiam, vel ad *Onesiphorum*. Quid autem hoc *Stunica* nugacius, cum eadem amphibologia sit in iis, quæ reddidit Interpretes. Et tamen meam versionem ut ambiguam damnat, Interpretis non damnat, imo defendit, ut nulli obnoxiam vitio, nec tamen ostendit, qua ratione vitari possit amphibologia. Vitari poterat addito pronomine *is*, *quoniam is saepe refrigeravit*. *Onesiphorus* dicitur *Roma* fuisse, quævisse *Paulum*, &c. Nihil horum non competit in familiam, si Græca le- gas. Sed demus ad *Onesiphorum* accommodari. Certe is solus *Roma* non erat, sed cum aliqua saltem familiæ parte.

EX CAP. II. ANNOT.

RECTE *tractantem verbum veritatis*. Hic quod Græcis est ὀρθοτομῶντα, verteram recte secantem. In hanc sententiam cum interpretentur magno consensu veteres orthodoxi, tamen *Stunica* visum est incescere, quod nos pro *tractantem* vertimus *secantem*, nequaquam reprehendentes, quod verterat Interpretes, sed dilucidius explicantes, quod scripsit ac sensit *Paulus*. An recte tractare sonet Græcia ὀρθοτομῶν, quemadmodum docet *Stu-*

Stunica, in praesentia non disputo, fortassis Interpres non habebat alias voces, quibus redderet Græcam. Certe *Ambrosianam* interpretationem nemo prorsus intelliget, nisi Græcæ vocis emphasim teneat. Hujus commentum subscribam, quandoquidem mihi videtur in hunc usum tantum conducibile: *Quoniam* (inquit) *sunt aliqui, qui dicunt contentionem audientibus prodesse, Apostolus autem sciens magis obesse, hoc mandat, ut unusquisque hoc curet, ut sprete altercatione semetipsum probabilem faciat, & impudoratos appellans eos, qui contentionibus nituntur. Neceffe est enim, ut contentio extorqueat aliquid, tunc multa qua dicantur contra conscientiam, ut intus in animo perdat, foris victor abscedat. Nemo enim patitur se vinci, licet sciat vera, qua audit. Recte autem tractat & bona conscientia, qui volentibus loquitur, & pacificis. Collatio ergo inter Dei servos esse debet, non altercatio. Haecenus Ambrosius. Qui quod hic monet, idem plurimis in locis admonet Chrysostomus, à qua quidem regula quantum abfint, qui hodie virulentis libellis ac linguis sese lacerant, tam impie crudèles in proximum, quam turpiter adulantes erga Principes, viderint alii. Certe liquet Ambrosium interpretari, quid sit recte secare: qui amputat contentiosa, & relinquit placida atque utilia, recte secat, nimirum amputatis iis, quæ noxia sunt. Chrysostomus scribit hunc in modum: Complures enim illud undique lacerant, atque discerpunt, plurimæque illi immiscet noxia germina. Non ait dirigentem, sed recte tractantem, ac si dicat, amputa quæcumque adulterina oriuntur, & cetera hujusmodi summa cum vehementia incumbere, ut refecentur. Atque velut in loris atque corrigiis superflua quæque, atque à predicatione aliena, gladio Spiritus absconde. Haecenus Chrysostomus. Huic ita succinit Theophylactus. Recte tractantem verbum veritatis: Etsi, inquit, plerique id verbum discerpunt traducuntque alio, tu tamen id ipsum recte pertracta: Vel pertracta: inquit, hoc est, dirige, & circumcidito inutilia quæque, & deme gladio sermonis & verbi, quæ ab Evangelii predicatione sunt aliena. Nec hinc abhorret glossema, quod in rhapsodia, quam, nescio qua de causa, vocant ordinariam, interjectum in spatio dirimente versus, sic habet, haud scio an ex Beda commentariis decerptum: Secundum competentiam singulorum, ut altis spiritalia, lac distribuat parvulis. Videmus omnes exponere Græcæ vocis emphasim, quæ à secando dicitur, cum nulli Latinorum tractare significet secare. At Tomi Græcis dicuntur volumina, quæ Latini vocant Tractatus. Fateor. Sed Tomi dicuntur à secando, quod olim in pellibus scribebant, in hoc refectis, ut convolvi possent in furculum*. Fateor: verum tractantur etiam quæ verbis disputantur, & præfecta pars è lucanica aut petasone tomus dicitur Græcis.*

EX CAP. III. ANNOT. I.

CVPIDI elati. Quod Græcis est ἀλαζόνες, & Interpres vertit elati, verteramus fastuosi, pro quo, ut indicarem, Ambrosius legit insolentes. Hieronymus in Micheam legit fastidiosi, & suspicor scriptum fuisse fastuosi. Denique Plantius vertit gloriosi. *Stunica* stomachatur me mutasse verbum Interpretis, cum prorsus idem valeant elatus ac fastuosus. Ego nonnihil arbitror esse discriminis. Nam elatus esse potest, qui non se jactitet ac venditet. Atque id prope sonat fastuosus. Sed demus nihil interesse, cur me magis accusat, quam Ambrosium, aut Hieronymum? Ut nihil aliud, elati certe anceps verbum erat. Siquidem & sepulti dicuntur elati, si libeat jocari.

EODEM ANNOT. II.

QUEMADMODUM autem Jambes & Mambres. Indicarem Jambres & Mambres sic exponi in libro vocum Hebraicarum, quasi idem sonent Hebræis. Quod indico *Stunica* non negat esse verum, sed ait falso sic exponi. Et hoc ego miratus indicavi, quo lectori da-

* Forfan, circulum.

rem occasionem vestigandi. Et tamen Elenchus hic habet: Error Erasmi in Lingua Hebraica. An error est citare, quod alius perperam scripsit? Non opinor, sed approbare error est.

EODEM ANNOT. III.

AD corripendum. Hic nihil habet *Stunica*, quod reprehendat in versione nostra, tantum arrodit, quod in Annotationibus duobus verbis adjecerim, apud Ambrosium videri additum κατάρτισιν, aut quod magis probat *Stunica*, κατάρτισιν. *Stunica* probat in contextu nihil addi. At ego sentiebam de illius interpretatione, quam si quis excutiat, sentiet hoc me non temere admonuisse.

EX CAP. IV. ANNOT.

EGO enim jam delibor, ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, verteram, nam ipse jam immolor, quod delibor Latinis verbum sit primum anceps, deinde nec omnibus notum. Et Ambrosius quanquam legit delibor, tamen interpretans non abhorret à verbo immolandi. Sed Chrysostomus indicat hoc interesse, quod libamen totum offertur Deo, immolatio non item. Fortassis ea differentia est in verbis Græcis, quam & Theophylactus refert inter θυσίας & σπονδῆν, juxta usurpationem Veteris Testamenti: in vocibus Latinis non arbitror idem esse discrimen, nisi quod libat Latinis, qui effundit aliquid Deo, antequam gustet.

EX EPISTOLA AD TITVM CAP. I. ANNOT. I.

HVJVS rei gratia reliqui te Creta. Annotaram quod cum Græce sit ἐν Κρήνῃ, Interpres ab Insulæ vocabulo sustulisset præpositionem contra præcepta Grammaticorum. Horum nihil negat *Stunica*. Nec enim potest, sed objicit mihi Hieronymum, qui scripserit alibi: Et in quibusdam Insulis, præcipueque Sicilia & Rhodi. Atqui ego non negaram Latine dici, Insula Sicilia, aut Insula Rhodi, sed negavi Latine dici, habitat Creta, pro in Creta: aut studet Rhodi, pro in Rhodo: si modo Rhodus nobis declaret totam Insulam. Hoc si docuerit Latine dici *Stunica*, vicerit.

EODEM ANNOT. II.

NON superbum, μὴ αὐθάδην, nos vertimus, præfractum. *Stunica* negat se scire quid sit præfractum. Imo ne me quidem existimat intelligere, quod posui verbum. Demiror novum esse *Stunica* viro tot secula versato in optimis quibusque Auctoribus, quod reperitur apud Ciceronem Officiorum libro III. Ego, inquit, etiam cum Catone meo discessi. Nimis mihi præfractum videbatur, ararium vectigaliaque defendere. Exemplum consimile citat ex ejusdem Hortensio Nonius Marcellus: His, inquit, contrarius Aristochinus, præfractus, ferreus, nihil bonum, nisi quod rectum atque honestum est. Porro Græca vox indicat αὐθάδην dici sibi plus satis placentem, suæque sententiæ plus æquo tenacem, atque in hunc sensum accepisse Athanasium, hoc est, Theophylactum, indicant hæc, quæ admiscet, pro ejus arbitrio & subditis inconsultis aliquid peragat. Nam qui præfractus est non audit aliorum suffragia. Et Hesychius cum αὐθάδης interpretatur αὐτάρετος, plane mecum facit.

EX CAP. III. ANNOT.

HÆRETICVM hominem post unam, &c. Hæresis secta est, hæreticus non habet quod respondeat, nisi factiosus. Cupiens igitur loqui, verti factiosus & obiter taxavi nostra tempora, in quibus hæreticum vocant, qui dissentit ab opinione quapiam Scholastica. *Stunica* docet hæreticos hic appellari, qui essent magistri erroris. Verum est factiosum esse posse, qui non errat in fide. Et tamen factiones sunt Philosophorum inter se dissidentium, & hæreticus qui est, idem esse potest & factiosus, si alios sibi adjungat, & tamen hoc mutaveramus in secunda Editione propter τὸς μικρολόγους.

EX EPIST. AD PHILEMONEM ANNOT.

PROPTER caritatem magis obsecro: *καταλὼ τοῦ-
το· ὡς Πάυλος πρεσβύτερος.* Interpres vertit, *cum
his talis, ut Paulus senex.* Nos vertimus, *cum sim ta-
lis, nempe Paulus senex.* Ambrosius legisse videtur,
quod vertit Interpres. Hieronymus contra, quod nos
vertimus. Hic *Stunica* videtur habere causam non o-
ptimam. Tantum enim pollicetur homo non admo-
dum verecundus, veterem interpretationem sustineri
posse. Nec alio colore tuetur Interpretem, nisi si con-
cedas τοῦτο· ὡς positum pro τοῦτον ὄντα. At mea sen-
tentia probabilius sit pro τοῦτον ὄντα. Nam apud Græ-
cos rectus casus aliquoties in consimilibus orationibus
pro gignendi casu ponitur.

EX EPIST. AD HEBRAEOS CAP. I. ANNOT. I.

ET cum iterum introducit, *εἰσαγάγῃ*, ego verito in-
ducit. *Stunica* putat rectius introducit. Mihi con-
tra videtur. Qui in conclave penitus ducitur, *intro-
ducitur.* At qui producit in theatrum, *inducitur*
quidem, non *introducitur.* Sed *εἰσαγάγει* vocantur in-
troductiones, verum, sed à male Latinis, à cæteris di-
cuntur *institutiones.* Nam quod aliis Scripturæ locis
vertit eodem modo Interpres, nec me gravat, nec
ipsius causam adjuvat.

EODEM ANNOT. II.

QUI facit Angelos suos Spiritus. Verteram, *qui creat
Angelos suos Spiritus.* Græce ὁ ποιῶν. *Stunica* non
negat ποιῶν aliquando verti *create*, ut in principio *crea-
vit Deus calum*, &c. At hic loquitur de Angelis con-
ditis. Certius igitur & lucidius explicui, quod sentit
Apostolus. Nam alioqui sensus esse poterat: Angelos
suos vertit in Spiritus, qui faciunt Angelos suos Spiritus.
Fit enim, quod aliud fuerat antea.

EODEM ANNOT. III.

AD filium autem thronus tuus Deus. Ostenderam
Græci sermonis amphibologiam, & in prima E-
ditione sequutus eram sensum diversum ab eo, quem
reddunt interpretes. In posteriore Editione sustuli pro-
nomen *ipse.* Hic objicit mihi *Stunica* imperitiam He-
braici sermonis, juxta cujus consuetudinem nominan-
di casus pro vocativo, quo carent, ponitur. Istud non
ignorabam, quod si nescissem, non erat locus amphi-
bologiæ.

EX CAP. II. ANNOT.

PROPTEREA abundantius oportet observare. Græce
est, *διὰ τὸ τοῦ θεοῦ ἐλεοςτέρως ἡμᾶς προσέχειν.* Nos ver-
teramus: *Propterea oportet nos vehementius attendere iis,
qua dicta sunt nobis.* Hic Elenchus *Stunica* habet: *Im-
propria Erasmi interpretatio.* Quæso te, lector, utrum
προσέχειν magis sonat *observare*, quam *attendere*? Et
uter nostrum paraphrastes est? An improprie vertit,
qui vertit dilucidius & magis ad verbum, & minus
ambigue? Nam *observat*, qui præstat factis, *observat*,
qui insidiatur, aut obsequitur. Tamen in calce *Stu-
nica* fatetur se non ob aliud annotasse hæc, nisi ne quis
suspiceretur Interpretem improprie vertisse, me vero
proprie. O nugonem otiosum!

EX CAP. III. ANNOT.

QUORVM cadavera: *κῶλα* verti *membra*, non *ca-
davera.* De sensu convenit. Neque negari po-
test *κῶλα* Græcis sonare *membra*, non *cadavera.* Sed
Stunica veretur ne quis accipiat *Judeos* concidisse in de-
serto membratim dissectos. O periculum! Imo gra-
vius erat periculum, ne quis legens, *Quorum cadave-
ra conciderunt*, suspiceretur *cadavera Judæorum*, primum
ambulasse in deserto, postea concidisse. O graves
Annotationes & *Stunica* dignas!

EX CAP. V. ANNOT.

OMNIS namque Pontifex, *πᾶς ὁ ἱερεὺς*, verteram,
Nam omnis Sacerdos. *Stunica* sic agit quasi Pon-
tifex Latinis sonet summum Sacerdotem. Atqui id ve-
rum non est, alioqui cur Romanis dicitur *Pontifex ma-
ximus*, qui summus est. Tametsi nostros ferme video
pro *ἱερεὺς* ponere *Pontificem.* Et Sacerdos olim non
quemvis Presbyterum sonabat, sed Episcopum. Ac
fieri potest, ut meus liber habuerit *ιερεὺς*, non *ἱε-
ρεὺς*, præcipue cum dicat *omnis.* Non omnes autem
Sacrifici sunt *ἱερεῖς.* Et tamen in secunda Editione
reposuimus *Pontificem*, pro *Sacerdote*, ne quid laudis
hinc sibi vindicet *Stunica.*

EX CAP. VI. ANNOT.

PROFERENS autem spinas & tribulos. In prima Edi-
tione nostra erat *spinas & tribula.* Hic *Stunica* me-
dium tenet *Erasmum*, ac docet quid intersit inter *tri-
bulum* instrumentum rusticum, & *tribulum* fruticem
five herbam. Atqui hoc accidisse Typographorum in-
curia, vel hinc poterat colligere, quod nec in Anno-
tationibus hujus rei fecerim mentionem, & in secun-
da Editione videat à me correctum, quod illi admisce-
rant.

EX CAP. VII. ANNOT.

PRIMUM quidem qui interpretatur Rex justitiæ. Hic
nihil est in quo mecum dissentiat *Stunica.* Libel-
lum, qui additur Bibliis, interpret nominum Hebrai-
corum, non esse *Hieronymi* subindico, cum ajo: *qui
Hieronymi titulo circumfertur*, atque is titulus in qui-
busdam sane habetur. *Stunica* mecum facit, ac plane
negat illius esse. Cætera, quia nihil ad me faciunt,
μάλα χαίρεται.

EX CAP. VIII. ANNOT.

SANCTORVM minister. Indicaram in Annotationibus
λατρευόν proprie dici *ministerium sacrorum*, nimirum
sentiens, quod sic à Christianis fere usurpetur. Quan-
doquidem *λατρεία* Græci vocant, quam nos voca-
mus *Missam*: *Stunica* putat & profanos ministros *λα-
τρεῖς* dici posse. Quis hoc negat? Sic & Diaconi pro-
fani possunt esse, cum nos usurpemus pro ministris sa-
crorum. Græci putant *λατρεῖς* dici, qui publice Ma-
gistratibus inserviunt in curia aut senatu.

EX CAP. IX. ANNOT.

SUPER qua erant Cherubin gloria. Cum Græce sit
ὑπερταῖς αὐτῆς non poterat verti *super qua*, sed ita
sonat Græcus sermo, ut vel ad tabernaculum, vel ad
arcam possit referri. Et in vertendo sequor id, quod
placet *Stunica.* Tantum in Annotationibus addo mihi
videri rectius referri posse ad tabernaculum. Cur ita
visum sit, prolixum sit hic recensere, quare visum est
hoc alteri tempori reservare.

EX CAP. XI. ANNOT. I.

EST autem fides sperandarum substantia rerum. Ne-
garam hanc esse definitionem dialecticam, ut qui-
busdam visum est, sed ingressum encomii. *Stunica* ne-
gat. Non eram ignarus ab *Hieronymo* ac cæteris vo-
cari definitionem, nec ego nego esse speciem aliquam
definitionis, sed irridebam glossema, quod est in De-
cretalibus, quod hanc definitionem exigit ad exactam
rationem Dialectices. Verum hac de re *Leo* pridem
respondimus.

EODEM ANNOT. II.

FIDE muri Hiericho corruerunt circuitu dierum se-
ptem. Græce est *κυκλῶντες ἡμέρας ἐπὶ ἡμέρας*, quod
nos verteramus, *cincta ad dies septem.* Hic *Stunica* cla-
mat me non intellexisse Græcum sermonem, quasi ve-
ro non legerim vulgatissimam historiam, quæ refert
exercitum circumisse civitatem, idque factum singulis die-

diebus usque ad septimum. Septimo circumlatam Arcam, & ad sonitum tubarum Sacerdotalium corruisse muros. Quid igitur reprehendit *Stunica*? Nimirum quod ambigue verterim. Videor enim de obsidione septem dierum loqui. At magis ambigue vertit Interpreter, nam ille dicere videtur: Intra septem dies corruisse muros, hoc est, volventibus se septem diebus: cum quotidie semel obambulaverint circum moenia usque ad diem septimum. Quo septies circumierunt, & circumitu septimo conciderunt moenia, *iosue vi.*

EX CAP. XII. ANNOT.

Qui propter unam escam vendidit primogenita. Quia Græcis est ἀπιδότο, quod ad verbum sonat reddidit, verteram, *permutavi*, propius accedens ad vocem Græcam. Est autem permutatio venditionis genus, quo pro eo quod accipis, reddis id quod cupit qui cum pacisceris. Et hac est falsa Erasmi interpretatio, si credimus Elencho *Stunica*.

EX CAP. XIII. ANNOT.

COGNOSCITE fratrem nostrum *Timotheum*: γινώσκετε (sonat utrumlibet, cognoscite, sive cognoscitis. Nos indicandi modo vertimus, scitis. *Stunica* clamat me perperam veruisse. Qui quæso perperam, cum sermo Græcus sit anceps, & uterque sensus contet? Sed Græca ipsa phrasim apertissime demonstrat, inquit *Stunica*. Quomodo demonstrat, quam ipse fatetur esse ambiguam? Aut quam phrasim hic sentit *Stunica*, tam peritus elegantiae Græcanicæ, ut recte putet dici Græcis ἐλογεῖτο pro ἐνελογεῖτο?

EX EPIST. JACOBI CAP. I. ANNOT. I.

Et decor vultus illius deperit. Quod Græcis est περιεσθῆναι, malui adspicere vertere, quam vultum, videlicet metaphora minus dura. *Stunica* non displicet metaphora vultus. Digna vero res monomachia.

EODEM ANNOT. II.

Ita & dives in itineribus suis marcescet. Græce est πορεία, quod si tollas e erit πορεία, & sonabit abundantis. Quod, quoniam ad sensum magis quadrabat, sequuti sumus. *Stunica* magis placet vetus lectio. Nihil obstat quo minus ea fruatur, quæ nec à me damnatur. Porro quod *Stunica* suspicatur me, cum per errorem vertissem in abundantis, pro in itineribus, mox in Annotationibus dissimulasse errorem, non ita conjectaret, nisi ex se metiretur alios.

EODEM ANNOT. III.

DEVUS enim intentator malorum est, ἀπειργασίης ἐστὶ κακῶν. *Stunica* vult ἀπειργασίης accipi active, ut sonet, non est immissor malorum. Sed reclamat analogia Græca. Nec enim γινώσκω dicitur, quod novit, sed quod cognobile est, aut cognitum. Reclamat & quod sequitur: Ipse autem neminem tentat. Si ἀπειργασίης sonat qui non tentat, & sequitur, Ipse autem neminem tentat, planebis idem dixit, & Græca conjunctio δὲ, notat diversum esse quod subjicitur. Sed ut & ita, de meo addidi duas voculas. Quidni? Nam sensum malui clarius exprimere, quam verbis servatis obscurare sententiam. Atque hic Elenchus notat falsam Erasmi translationem.

EODEM ANNOT. IV.

Estote autem factores verbi & non auditores tantum. Indicaram tantum non addi in Græcis codicibus. *Stunica* prædicat additum in codice *Rhodiensi*. At ego jam dixi mihi videri codicem illum ad nostros fuisse castigatum, præsertim cum *Rhodienses* commercium habeant cum *Romana* Ecclesia. Et tamen nihil periculi est, si addatur, si subaudiatur. Porro quod negaram esse in Græcis codicibus, haud dubie sentiebam de iis, quos mihi videre contigit.

EX CAP. II. ANNOT.

ITE in pace, calefacimini. Quod Græcis est θειμαίνεσθε, malui vertere calefacite, quam calefacimini. *Stunica* docet Interpretem secundum artem vertisse calefacimini: nam *Prisciano* auctore priscos illos dixisse facio & facior, pro quo nos *fio* dicimus. Quid his rationibus efficit *Stunica*, nimirum ut tam excusate verterit calefacimini, quam si quis dicat, virtus hoc seculo apud omnes parvi facitur, pro parvi fit. O magnificum Interpretis patronum! Poterat hanc Annotationem *Prisciani*, *Stunica* paulo rectius collocare.

EX CAP. III. ANNOT.

Et serpentem & caterorum. Cum Græce sit ἐκάλων, non potest verti caterorum, & suspicor, auctore *Valla*, ab Interprete scriptum fuisse cetorum, non caterorum, aut si scripsit caterorum, legisse non ἐκάλων, sed ἀκλων. *Stunica* negat in ullis Latinis codicibus inveniri cetorum. Atqui hoc vidit *Laurentius*.

EX CAP. V. ANNOT.

Et oratio fidei salvabit infirmum. Quoniam Græce est κάμνοντα, verti, salvabit laborantem, nam infirmus dici potest, qui non ægrotet. *Stunica* docet Græcis κάμνειν aliquando de morbo dici, & verum dicit, sed itidem fit apud Latinos, quibus laborat etiam ægrotus. Quid igitur admissum est piaculi?

EX I. PETRI CAP. II. ANNOT. I.

Si tamen gustastis, quoniam dulcis est Dominus. Græcis est χερσός, nos vertimus, benignus est Dominus. *Stunica* docet χερσόν aliquando sonare dulce, nec id tamen alio probat argumento, nisi quod sic & alibi verterit Interpreter. Non negat autem interim aliquoties sonare bonum aut benignum, sed ob verbum gustastis, mavult hic suavis, quam benignus. At quid faciet in Psalmo: Gustate & videte, quoniam suavis est Dominus? Non videtur suavis. Animo gustatur bonitas aut benignitas. An non licebit suavem dicere cationem, cum *Stunica* nihil sit suavis, quam obtreccare?

EODEM ANNOT. II.

SUPERÆDIFICAMINI domos spirituales, οἰκοδομηθεῖτε οἶκον πνευμαλικόν. E Græcis doceo Latinos codices fuisse depravatos, ac restituo pristinam lectionem, sublato manifestario solœcismo. *Stunica* sic agit, quasi ego Interpreti impeggerim hunc solœcismum, imo depravatoribus librorum imputo.

EODEM ANNOT. III.

VOBIS igitur credentibus honor, ὡς τὴν τιμὴν τοῖς πιστεύουσιν. Nos verteramus: Vobis igitur pretiosus est qui creditis. Cæterum rejicio interpretationem *Lyranus*, qui sic reddit: Vobis erit honor in celestibus, cum *Petrus* agat de Lapide, qui rejectus fuit à *Judeis*, in pretio habitus ab iis, qui fide salutem consequuntur, juxta Prophetam: Lapidem quem reprobaveram adificantes, hic factus est in caput anguli. *Stunica* fatetur τιμήν Græcis & pretium significare & honorem. Hoc sane mihi cum illo convenit: Sed si voluisset, inquit, significare pretiosum, non dixisset ὡς τὴν τιμήν, sed ἐν τιμῇ, ut antea loquutus est. Quasi non licuerit *Petro* variare sermonem, aut quasi non sit hoc Hebræis peculiare, abstractis abuti pro concretis. Sed articulus contra me facit ὡς τὴν τιμήν, imo pro me facit, notat enim illud pretium, de quo paulo ante loquutus est, illud insigne pretium, quod adfert salutem æternam. Jam *Beda* verbis quidem dissonat à nobis, re consentit. Et in Elencho triumphat *Stunica*: Defensui, inquit, ab Erasmi calumnia *Lyranus*, cum Erasmi redargutione. At ubi sunt ista magnifica præsidia, quibus & *Lyranus* tuctur, & me prosternit? O fumos, *Stunicanos* malo dicere quam *Hispanienses*!

Eo-

EODEM ANNOT. IV.

SIVE ducibus tanquam ab eo missis. Cum Græce sit ἡγεμόνιν, malui praesidibus quam ducibus, quod hic non agatur de bello, sed de iis, qui administrabant Provincias, quibus Petrus vult etiam Christianos obtemperare. Porro cum *Stunica* fateatur esse verum, quod annoto Interpretem solere sic vertere, quemadmodum hic ego verteram, cum non damnem tamen, quod vertit Interpres, sed causam adferam, quare maluerim praesidis, quam ducis vocabulum: quid est, quod mecum agit *Stunica*? Sic crescit voluminis modus.

EX CAP. IV. ANNOT.

NEMO autem vestrum patiat: παρέτω verteram affligatur, non ut excluderem ultimum supplicium, sed ut carceres, flagra, lapidationes, cæteraque malorum genera complecterer. *Stunica* docet nos auctoritate sua, pati hic nihil aliud esse, quam affici supplicio capitis, & ideo dicit me improprie vertisse. Vicit *Stunica*, si non patitur, nisi qui capite plectitur, & si qui occiditur, non affligitur.

EX II. PETRI CAP. II. ANNOT.

ET multi sequuntur eorum luxurias. Quoniam in Græcis erat ἀπωλείαις, verteram pernicies, pro luxuriis. Addo conjecturam, Interpretem forte legisse ἀσώλαις, quæ vox proprie significat luxuriam, nec multum abest ab ἀπωλείαις, nimirum duabus tantum litterulis. Hic *Stunica* perinde agit, quasi in multis vetustis codicibus legerit ἀσελγίαις, non ἀσώλαις, cum in uno *Rhodiensi* legerit, si tamen ibi legit, cujus apud me levior est auctoritas, quod suspicer ad nostros codices fuisse castigatum, quo congrueret cum Latina lectione. Sed demus ἀσελγίαις legisse Interpretem, etiamsi ἀσελγία non proprie sonat luxuriam, sed lasciviam potius, quid hic erat, quod merebatur incesu convitiis? In Indice est: *Error Erasmi manifestus*. In Annotatione *Stunica*: *Perperam divinatur Erasmus, & falso refert Erasmus*. An non hæc declarant insignem quendam maledicentiae morbum?

EX CAP. III. ANNOT.

IN quibus iustitia inhabitat. Ostendo particulam hanc, in quibus, posse referri ad nos, qui expectamus, nos in quibus iustitia inhabitat. Hoc *Stunica* non placet, nec refellit tamen, quod nos proposuimus, nisi hoc lemma, quod proxime præcessit, cælos & terram. Imo propius præcessit ἡμεῖς latens in verbo ἀποδοῦναι. Et hic Elenchus habet: *Evidentem Erasmi hallucinationem*.

EX I. JOANNIS CAP. I. ANNOT.

QUOD fuit ab initio: ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ego verteram quod erat, quod mallet sic fuisse, ut adhuc esset. Fuisse enim dicitur fere, quod esse desit, *Stunica* docet ὡς præteritum imperfectum pro perfecto nonnunquam usurpari. Id Erasmus non negat, sed apud Græcos. Verum ex hoc non evincit, non esse commodius, quod nos sequi malimus in vertendo.

EX CAP. III. ANNOT.

IN hoc cognovimus caritatem Dei. Indico Dei non addi in Græcis codicibus. *Stunica* rursus objicit nobis codicem *Rhodiensem*, sed unum, & eum, ut crebro jam dixi, suspectum. Mecum faciunt codices innumeri.

EX CAP. V. ANNOT. I.

QUONIAM tres sunt, qui testimonium dant in cælo. Hic ex auctoritate Hieronymi docet *Stunica* Græcos codices palam esse depravatos. Sed interim ubi dormit codex ille *Rhodiensis*? Porro nos non susceperamus negotium emendandi Græcos codices, sed quod

A in illis esset, bona fide reddendi. Quod hic calumniatur *Stunica*, *Lew* hujus ἀποδοῦναι ante calumniatus est, cui cum libello edito responderimus, paucioribus hic agemus cum *Stunica*. Divus Hieronymus præloquens in Epistolas Canonicas, suspicatur hunc locum fuisse depravatum à Latinis interpretibus, & à nonnullis omissum fuisse testimonium Patris, Filii, & Spiritus Sancti. Et tamen juxta nostram Editionem adducit hunc locum Cyrillus in opere, cui titulum fecit de *Thesauris* Lib. XIV. Cap. penultimo. Ejus verba adscribam: *Rursum*, inquit, *Joannes in eadem Epistola ait: Quis est qui vincit mundum, nisi qui credit, quia Jesus est Filius Dei? Hic venit per aquam & sanguinem & Spiritum, Jesus Christus, non in aqua solum, sed in aqua & sanguine. Et Spiritus est qui testimonium perhibet, Spiritus enim veritas est. Quia tres sunt, qui testimonium perhibent, Spiritus, aqua, & sanguis, & hi tres unum sunt. Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei majus est, &c.* Hactenus Cyrillus, vir, ni fallor, orthodoxus. Atque hic cum dimicet adversus *Arrianos*, plurimæque in illos congerat è divinis Libris testimonia, probabile non est illum omissurum fuisse telum, quo maxime confici poterant illi, si aut scisset, aut credidisset hoc fuisse scriptum ab Apostolo. Jam *Beda* locum hunc diligenter enarrans, cum accurate multisque verbis exponat testimonium triplex in terra, nullam mentionem fecit testimonii in cælo, Patris, Verbi & Spiritus. Nec huic tamen viro defuit omnino Linguarum peritia, nec in observandis antiquis Exemplaribus diligentia. Imo ne hoc quidem addit in terra, tantum legit, *Tres sunt qui testimonium dant*. In codice, qui mihi suppeditatus est è Bibliotheca *Minorum Antuerpiensium*, in margine scholium erat adscriptum de testimonio Patris, Verbi & Spiritus, sed manu recentiore, ut consentaneum sit hoc adjectum ab erudito quopiam, qui noluerit hanc particulam prætermitti. Sed urgemur auctoritate Hieronymi, quam equidem nolum elevare, quanquam ille sæpenumero violentus est, parumque pudens, sæpe varius, parumque sibi constans. Tamen non satis video, quid sibi velit hoc loco Hieronymus. Verba ipsius subscribam: *Sed*, inquit, *sicut Evangelistas dudum ad veritatis lineam correximus, ita has proprio ordini Deo juvante reddidimus. Est enim prima earum una Jacobi, dua Petri, & tres Joannis, & Judæ una. Quæ si sicut ab eis digesta sunt, ita quoque ab interpretibus fideliter in Latinum verterentur eloquium, nec ambiguitatem legentibus facerent, nec sermonum sese varietas impugnaret, illo præcipue loco ubi de unitate Trinitatis in prima Joannis Epistola positum legimus, in qua etiam ab infidelibus translatoribus multum erratum esse a fidei veritate comperimus, trium tantummodo vocabula, hoc est, aqua, sanguinis, & Spiritus, in ipsa sua Editione ponentibus, & Patris Verbi ac Spiritus testimonium omittentibus, in quo maxime & fides Catholica roboratur, & Patris ac Filii & Spiritus Sancti una divinitatis essentia comprobatur.* Hactenus Hieronymi verba retulimus. Ex quibus liquet Hieronymum nihil queri de codicibus Græcis, sed tantum de iis, qui Græca Latine verterunt. At nunc in Græcis codicibus hoc potissimum deest, quod omissum queritur, & habetur in codicibus Latinis licet non omnibus. Sed unde Hieronymus castigavit errorem interpretum? nimirum è Græcis Exemplaribus. Sed illi aut habebant, quod nos vertimus, aut variabant. Si variabant, quemadmodum & Latina, quonam argumento docet utrum sit rectius, utrumve scriptum sit ab Apostolo, præsertim cum quod reprehendit tum haberet publicus usus Ecclesiæ? Quod ni fuisset, non video qui possint habere locum quæ sequuntur: *Sed tu virgo Christi Eustochium, dum à me impensius Scriptura veritatem inquiris, meam quodammodo senectutem invidorum dentibus corrodam exponis, qui me falsarium corruptoremque sacrarum pronuntiant Scripturarum.* Quis enim damnasset falsarium, nisi publicam mutasset lectionem? Cum proxime *Brugis* essemus in comitatu Cæsaris, consului duos miræ

verustatis codices ex Bibliotheca Sancti *Donatiani*, neuter habebat, quod *Hieronymus* queritur sublatum. Denique codex verustissimus in *Vaticana* Bibliotheca summi Pontificis, non habet testimonium triplex in caelo, nimirum nobiscum faciens, nam *Paulus Bombasius*, consulto libro, locum mihi descripsit ad verbum. Quod si apud Græcos legit *Cyrillus*, quod nunc habent Græci codices, si apud nos *Augustinus* ac *Beda*, aut tantum hoc legit aut utrumque legit, si codices tam vetusti, ut ætate *Hieronymi* possint videri scripti, cum Græcis consentiunt, non video, quid adferat argumenti *Hieronymus*, quo doceat germanam esse lectionem, quam ipse nobis tradit. Sed dicet aliquis: Erat hoc efficax telum adversus *Arrianos*. Primum cum constet & apud Græcos & apud Latinos olim variasse lectionem, nihil hoc telum adversus illos valebit, qui sine dubio pari jure sibi vindicabunt lectionem, quæ pro ipsis facit. Sed finge non esse controversam lectionem, cum quod dictum est de testimonio aquæ, sanguinis, & Spiritus, *unum sunt*, referatur non ad eandem naturam, sed ad consensum testimonii, an putamus *Arrianos* tam stupide stupidos futuros, ut non idem hoc loco interpretentur de Patre, Verbo & Spiritu; præsertim cum in simili loco vere sic interpretentur orthodoxi in libris Euangelicis, nec hanc interpretationem rejiciat *Augustinus* cum *Arriano Maximino* disputans, imo cum hunc ipsum locum sic interpretetur fragmentum Glossæ ordinariæ in versuum intervallo additum: *Unum sunt*, inquit, *id est, de re eadem testantes*. Hoc non est confirmare fidem, sed suspectam reddere, si nobis hujusmodi lemmatis blandiamur. Fortasse præstiterat hoc piis studiis agere, ut nos idem reddamur cum Deo, quam curiosis studiis decertare, quomodo differat à Patre Filius, aut ab utroque Spiritus. Certe ego, quod negant *Arriani*, non video posse doceri, nisi ratiocinatione. Postremo cum totus hic locus sit obscurus, non potest admodum valere ad revincendos hæreticos. Sed hac de recopiosius respondimus *Leo* per Apologiam. Illud addam. Cum *Stunica* meus toties jactet *Rhodiensem* codicem, cui tantum tribuit auctoritatis, mirum est, non hic adduxisse illius oraculum, præsertim cum ita fere consentiat cum nostris codicibus, ut videri possit *Lesbia regula*. Verumtamen ne quid dissimulem, repertus est apud *Anglos* Græcus codex unus, in quo habetur, quod in vulgatis deest. Scriptum est enim hunc admodum: *Ὅτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ ἁγίῳ, Πάτερ, Λόγος, καὶ Πνεῦμα, καὶ ἔτι οἱ τρεῖς ἐν εἰσίν. καὶ τρεῖς εἰσὶν μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, πνεῦμα, ὕδωρ, καὶ αἷμα, οἱ πλὴν μαρτυροῦντες τὸ ἀνθρώπων, &c.* Quamquam haud scio an casu factum sit, ut hoc loco non reperatur, quod est in Græcis nostris, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἐν εἰσίν. Ex hoc igitur codice *Britannico* reposuimus, quod in nostris dicebatur deesse: ne cui sit causa calumniandi. Quamquam & hunc suspicor ad Latinorum codices fuisse castigatum. Posteaquam enim *Græci* concordiam inierunt cum *Ecclesia Romana*, studuerunt & hac in parte cum *Romanis* consentire.

EODEM ANNOT. II.

VT cognoscamus verum Deum. Indicaram in Græcis non addi *Deum*, tantum esse τὸν ἀληθινόν, id est, *illam qui verus est*. Atque ita refert locum hunc *Hilarius* Lib. *De trinitate Dei* sexto. Sed habet codex *Rhodiensis*, at non habent innumeri codices fidei melioris. Et tamen non refert si addatur, quod subauditur: nam de Deo, aut certe de *Christo* sensit.

EX JOANNIS III. ANNOT.

SCRIPSISSEM forsitan *Ecclesia*. Cum Græce sit ἡ γραφή, verti scripsi *Ecclesia*. Neque sensus quicquam patitur incommodi. *Stunica* non putat aliter potuisse verti, quam vertit Interpretes. Id ita esse docet versiculo producto è *Psalmo* L. Ὅτι εἰ ἐβέλυσας θυρίαν, ἔδωκα αὐν. Pulchre docet *Stunica*, si addatur signum sub-

junctionum; aut si addatur expletiva conjunctio αὐν. Nunc hic nihil hujusmodi.

EX EPIST. JVDÆE ANNOT.

HI sunt in epulis suis macula convivantes. Cum Græce sit, ἐν ταῖς ἀγάπαις, demirabar unde vox epularum irrepsisset, cum ἀγάπη sonet caritatem. *Stunica* docet olim *agapas* dictas convivias, quæ ex caritate exhibebantur pauperibus. Quod admonet *Stunica*, repereram & apud *Augustinum* Lib. contra *Faustum* xx. Cap. iv. Tametsi *Faustus* hoc verbo est usus prior, non *Augustinus*. Itaque locum hunc in tertia Editione restitui. Nec tamen video cur reprehendi debeat *caritates*, cum Interpretes non veritus sit vertere *ἀλογίας benedictiones*, pro munusculis pio studio datis. Ad hæc cum Latina lectio habeat, in epulis suis, nam Græci legunt ὑμῶν, non potest ἀγάπη sonare convivium pauperibus exhibitum pietatis affectu.

EX APOCALYP. CAP. I. ANNOT.

VESTITVM podere. Græce est ποδῆρης. Taxo *Lyranum*, qui poderem dictum putet à pes & hareo, hoc est, à Græca voce & Latina. *Stunica* putat me non minus ridiculum esse, quam *Lyranum*, qui divinem esse dictum à πῆς & ἀρῶ, quod est *adapto*. *Stunica* putat ηρης in hujusmodi dictionibus Græcis, non aliud valere Græcis, quam mentum in testamentum, & aris in salaris. Hoc cum asseveret tantum, non etiam probet, tantum apud nos habebit ponderis, quanta est *Stunica* auctoritas. Neque vero sit absurdum, si τειρήης & similia dicantur ab ἀρῶ.

EX CAP. II. ANNOT. I.

ET invenisti eos mendaces. In Apocalypsi non suppetebat nobis nisi unicum Exemplar, sed verustissimum, quod nobis exhibuit eximius ille litterarum heros *Joannes Reuchlinus*. Illic additum erat καὶ ἐβάπτισας. Indico mihi videri mendum, quod in commentariis nulla esset mentio de baptismo. *Stunica* docet in *Rhodiensi* fuisse ἐβάπτισας, id est, *inlitti*. Debemus hoc *Rhodiensi* codici, tametsi in Latinis codicibus nihil est, quod huic Græcæ lectioni respondeat.

EODEM ANNOT. II.

ET in diebus illis *Antiphas*. Cum Græce sit *Antipas*, sic verti, ut illi legunt. *Stunica* docet complures esse dictiones, quibus Interpretes addiderit adspirationem, ut *Cleopha*, *Capharnaum*, *Ephaneo*. Idem factum putat in *Antiphas*. Primum, qui scit *Stunica*, an hoc factum sit ab Interprete? Deinde si in paucis factum est, non consequitur hoc licere in quibuslibet.

EX CAP. VI. ANNOT.

ET vidi & ecce equus pallidus. Verto quod probat *Stunica*. Tantum indico in Annotationibus χλωρόν aliquando sonare viride, quemadmodum paulo post vertit Interpretes. Hoc cum non neget *Stunica*, nihil est hic mihi cum illo controversiæ.

EX CAP. X. ANNOT.

ET clamavit voce magna. Nec hic mihi res est cum *Stunica* de versione. Tantum annotaram, quod Græcis est μυκάται, id est, *mugit*, Interpretem vertisse *rugit*, illud, opinor sequutum, quod mentio fiat Leonis. Nec hic mihi controversia est cum *Stunica*. Hoc non convenit, quod annotaram, fortassis apud Græcos non esse differentiam vocum, quæ est apud nos inter *mugire*, quod Boum est proprium: & *rugire*, quod non nisi Leonibus tribuitur. *Stunica* docet & Græcis esse verbum, quod sonet *rugire*, ut ὠρυέω, verum in Litteris sacris non observari differentiam. Si quidem & hic μυκάται vertit *rugit*, ita Lib. Sap. Cap. xvii. ὠρυνομένων vertit *mugientium*.

EX CAP. XVI. ANNOT.

ET factus est sanguis, ἡ ἐφύετο αἷμα. Nos vertimus & facta sunt sanguis, sentientes aquas versas in sanguinem. *Stunica* negat hoc posse fieri, nam ut paulo ante dixit: *Effudit phialam suam in mare, & factum est sanguis*, ita hic dicendum erat, *factus est sanguis*. Imo sicut ibi intelligimus mare versum in sanguinem, ita hic intelligimus flumina & fontes versos in sanguinem, neque quicquam vetat quo minus dicamus, & aqua facta sunt sanguis. Et tamen hic in Elencho est: *Evidens Erasmi hallucinatio*.

EX CAP. XVII. ANNOT.

ET hic est sensus, ὡς ἐστὶν ὁ ὄψις. In prima Editione scriptum erat in Annotationibus duntaxat, *hac est mens*: haud dubium, quin operarum aut castigatorum vitio, qui parum attenti, *hic*, quod à me perperam suspicati sunt fuisse relictum, verterunt in *hac*. Certe hoc non accidisse meo vitio declarat Editio secunda, quæ habet, & *hic est mens*. Et in Annotatione admonéo, *hic*, adverbium esse, non pronomen. Et tamen hic Elenchus taxat Erasmi *somniam*, & Annotatio clamat, Erasmo *nullam fuisse mentem, aut intellectum, cum hac scriberet*. At ego dejerem, non quidem nullam fuisse mentem *Stunica*, sed malam fuisse, cum hæc scriberet.

EX CAP. XVIII. ANNOT.

ET in deliciis fuit, ἰσηνία. Quoniam hæc per tumultum scripsimus, & in Epistola ad Corinthios sit mentio de viduis recipiendis, suspicabar illic esse, quod

A erat in Epistola ad *Timotheum* priore. Debemus hoc *Stunica*, ne non agnoscamus quamlibet leve officium.

EX CAP. XX. ANNOT.

ETIAM *venicito*. Adduxeram rationes aliquot, quare Apocalypsis mihi non videretur esse *Joannis Evangelistæ*, quarum unam improbat & in me retorquet *Stunica*. Ea est: in pervetusto codice, quo tum utebar, non erat adscriptus titulus *Joannis Evangelistæ*, sed *Joannis Theologi*. Imo, inquit *Stunica*, Theologi cognomen proprie tribuitur Joanni. Adducit *Suidam*, qui vocat eum Theologum, sed addit, ἡ Εὐαγγελιστής. Similiter & *Dionysius* illi scribens: ἰωάννη Θεολόγῳ, Ἀποστόλῳ, ἡ Εὐαγγελιστῇ. Nec mirum si *Origenes*, aut quisquis alius earum Homiliarum est auctor, *Joannem Θεολόγον* appellet, hoc est, *Disloquum*, quod sublimiter scripserit de natura *Christi* divina, cum eundem multis aliis huic similibus titulis honestet. Videt igitur *Stunica* rationem hanc in me non posse retorqueri. Sed hic tandem prolixæ rixæ finis esto. Et pœnitet, & pudet totos septem dies his nugis esse datos. Si tales habebimus spectatores, qualis est hic *Stunica*, præstat non agere fabulam. Agant alii qui volent, nos vicissim otiosi spectabimus, & alieno fruemur periculo. *Stunicam* admonéo, ut posthac melius collocet otium & operam suam. Quod si non impetro, fortasse non defuturum est *dignum patella operculum*. Certe me posthac non habebit colluctatorem. Quanquam & hic plane *levi*, quod ajunt, *brachio* rem gessimus, non tam respondentes homini, quam indicantes, quid possit responderi.

APOLOGIAE FINIS.

DES. ERASMI ROTERODAMI
A P O L O G I A
A D V E R S V S L I B E L L V M
J A C O B I S T V N I C A E,
C V I T I T V L V M F E C I T,
B L A S P H E M I A E E T I M P I E T A T E S E R A S M I.

Vix mihi delitigata fuerat rixa cum *Caranza*, ecce repente prodiit *Stunica* libellus multo atrocissimus, ceu lupus, non vocem solum ademturus mihi, sed mentem etiam, nisi prior vidissem *Stunicam*, mihi jam non ignotum. Alioqui cui non subsideret in gentia φίλον ἦτορ, vel ex ipso titulo, nisi sciret *Stunicam* auctorem? Prima pagella litteris semipedalibus habebat hunc titulum, ERASMI ROTERODAMI blasphemiae & impietates, per JACOBVM LOPIDEM STVNICAM nunc primum propalata, ac proprio volumine alias redarguta. Sequitur Præfatio, nihil aliud crepans, quam blasphemias, impietates, insanias, temeritates, hæreses, venena, serpentes, LUTHEROS, aliaque plus quam tragica nomina. Demirans serione, an joco res ageretur, lego unum atque alterum Caput: illic ubi nihil tale comperio, quale pollicebatur titulus ac præfatio, magis etiam dubitare cœpi, an me luderet homo, an cum *Lutheranis* colluderet. Sed quo animo ille scripserit, ipse viderit: illud scio, nihil prodissè jam diu, quod gratus acciderit quibusdam impendio *Lutheranis*: sunt enim qui hoc ipso valde grayant ac lædunt *Lutherum*,

D quod immodice sunt *Lutherani*: apud quos, ut mihi significatum est amicorum litteris, magnopere profuit *Stunica* maledicentia: jam enim adornarant aliquot libellos, quibus me proscinderent. Cæterum ubi viderent *Stunicam* nihil omisisse, quod ad ipsorum factionem fulciendam conducere, judicarunt suam operam inanem futuram, ac consultius arbitrati sunt aliena frui infania, quam suam prode. Cum enim statuissent, ut accipio, duabus viis ulcisci me, quod manibus ac pedibus recularim esse factiosus, convitiis in me debacchando, atque animo morem gerendo suo: deinde prolatis locis aliquot ex libris meis, in quibus viderer non admodum dissentire à *Lutheri* decretis, cum præter spem è *Roma*, quæ nuper *AFRICAE* laudem sibi cœpit usurpare, quod semper aliquid gignat mali, prodissent blasphemiarum & impietates *Stunica*: tum ex omnibus operibus meis excussis annotata loca, quæ mihi vel apud Romanum Pontificem, vel apud Cardinales & Episcopos, ac Sacerdotes, vel apud Monachos, genus haudquaquam contemnendum, vel apud Reges ac Magnates, vel apud Cantores denique Musicosque mihi pariant invidiam: nimirum intelligebant totam hujus provinciae laudem sibi præreptam fuisse.

fuisse, quod hic artifex ad hanc fabulam agendam plane natus videretur. Verum ut apud hos magnam iniit gratiam suo libello *Stunica*, ita pessimam iniit apud omnes eruditos ac probos, qui cupiunt hoc orbis diffidum extinctum, qui vere favent dignitati Sedis Romanæ, ac Sacerdotum, denique qui bene volunt Linguis, bonis litteris, ac sinceriori Theologiæ, jam pridem meditati reviviscere. Eoque cum *Roma* partus hic *Stunica* vipereus moliretur in lucem prorumpere, Cardinales Edicto vetuerunt, ne quid ederetur à quoquam, quod *Erasmii* nomen maledictis incesceret. Quin & *Leo X.* cum intellexisset *Stunicam* præclaras illas Annotationes suas, quibus primum in me debacchatus erat, per totam *Romam* circumferre, volentibus ac nolentibus obtrudere, atque his etiam elimatoria minitari, admonuit hominem, ne simili petulantia uteretur in *Erasmum*: aut si quid dissentiret, id ea faceret moderatione, ut veritati servisse videretur, non livori, aut maledicentiæ morbo. Sed quemadmodum apud illum parum habuit ponderis summi Pontificis admonitio, ita contemptum est Cardinalium Edictum, non tam ab ipso *Stunica*, quam à phylacteriatis quibusdam: qui cum multis annis moliti sint hanc fabulam, vix tandem nati sunt histrionem suis votis appositum: hi cum per fumos auctoritatis Pontificiæ sibi tyrannidem usurpent in omnes, tamen quoties ipsis commodum est, ita contemunt illius auctoritatem, quasi nihil eorum crederent, quæ libris suis de potestate Romani Pontificis orbi persuadere conantur, atque etiam confidunt se nonnullis persuasisse. Per hos igitur, quibus nihil non licet impune, liber est clanculum excusul, jamque volitare coeperat per manus hominum. Idubi cognitum est, renovato Cardinalium Edicto, vetitus est distrahi. Vix crediturus est aliquis tantum apud Cardinales habitam mei rationem, ut duobus Edictis consultum voluerint nomini meo. Sunt & inter Cardinales, qui intelligunt *Erasmum* melius esse meritum de bonis studiis, ac re Christiana, quam ut impune dedatur *Nomentanis* ac *Balatronibus*, aut si quid his etiam impudentius. Sed magis eos etiam commovit, opinor, Ecclesiæ tranquillitas, quæ cum jam plus satis esset labefactata dissidio *Lutherano*, non oportuit tragœdiam addere tragœdiæ, & oleum, quod ajunt, *camino adicere*. Intelligebant enim viri multum *Stunica* dissimiles, nondum sic extinctum hujus factionis incendium, quin admoto sulphure, facile possit resuscitari: nec ignorant, quam facile recens malum soleat reviviscere. Ad id faciendum non poterat exoriri libellus magis idoneus, quam hic *Stunica*, qui simul & animos addit *Lutheranis*, jam (ut videbatur) flaccescentibus, & me vel invitum in illorum castra conatur protrudere, & Pontificem ac Sacerdotes onerat invidia: nam hæc magis adscribenda est decerptori, quam scriptori. Etenim quæ nobis sparsim pro re nata dicebantur, admonendi, non mordendi studio, præsertim cum quæ præcedebant, aut sequebantur, aut etiam admiscebantur, mitigarent admonitionis acerbitem, non solum non offendebant, verum etiam cum gratia legebantur. Hic ea decerpta, quam potuit odiosissime semel oculis subiecit, omittis his quæ mitigant, & additis atrocibus ac vanis etiam lemmatis, quæ exacerbent, idque ex prima potissimum Novi Testamenti Editione, cum ego in posteriore ac tertia multa sim moderatus: nec in hoc solum opere, verum etiam in aliis, non quod illa viderentur impie scripta, sed quod magni referat, quo tempore quid dicas, faciasve. Scripseram illa temporibus tranquillis, ac plerisque ad ea, quæ veræ sunt pietatis, clare stertentibus. Hos admonitiunculis tempestivis, si quando locus admovebat, visum est expergefacerere. Hoc seculum quis divinabat exoriturum, quo vix tutum est apud quosdam nominare *Paulum*, aut *Euangelium*? Age quam gratiam iniret hac tempestate, si quis è Prophetarum libris, ex Evangelicis litteris, ex Apostolicis Epistolis decerperet, quæ formam præscribunt boni Pastoris aut Episcopi, quæ gra-

A viter objurgant Pastores, ventri lucroque suo servientes? Quæ describunt bonum Sacerdotem, ac reprehendunt malos? Quæ dicuntur in Pseudapostolos, Pseudopphetas, & Pseudochristianos? Si quis è *Cypriani*, *Hieronymi*, ac *Bernardi* voluminibus decerperet, quæ dicuntur in vitia Episcoporum, Clericorum, Monachorum, ac Virginum, atque etiam Sedis Romanæ, quam novit *Bernardus*, sed aliquanto, ni fallor, vercundius mundanam, quam nunc est, quam *Hieronymus* etiam ipse *Babylonem* vocavit ac fugit: quantus blasphemiarum liber nasceretur? Quantum invidiæ conflaret Ecclesiæ proceribus, præsertim si nihil exciperet nisi acetum, omisso oleo: si singulis adderet titulos invidiosos? blasphemat in Romanum Pontificem, blasphemat in Episcopos ut homo Ethnicus, debacchatur in Monachos ac sacras Virgines. Nam *Stunica* blasphemiam appellat, si quid dicatur in corruptos mores hominum, nullius nomine aut ordine perstricto, adeo ut nec *Hispaniam* nominari patiatur, nisi cum religiosa honoris præfatione. Non mirum igitur, si malam gratiam iniit *Stunica* apud cordatos Ecclesiæ principes, qui mihi litteris suis declararunt animum suum, non solum è *Roma*, verum etiam è *Germania*. Nam quod privatim ad me pertinet, sublevo etiam hoc *Stunica* libello, tantum abest ut laedar.

C Sycophantæ quidam non minus stolidi quam impudentes, sparserant in libris meis esse quosdam execrandos errores: denique nihil non esse in libris *Lutheranis*, quod idem non esset in libris meis. Ipse tamen si nihil tale viderem in lucubrationibus meis, tamen subverebar, ne quid alicubi lateret, quod me fugisset, aut ne quid ab inimicis admixtum esset veneni. Sed hæc *Stunica* diligentia & mihi reddidit animum, & apud alios magna ex parte me liberavit invidia. Cum enim ex professo sit maledicus: cum palam profiteatur inimicum: cum constet ex primis Annotationibus, quam impudenter depravet etiam optime dicta: cum jactitet, nihil esse operum meorum quod non excusserit, nullam esse latebram unde non eruerit, si quid latebat serpentum: nimirum ex ipsa re liquet omnibus falsum esse rumorem, quem isti sparserant, cum hic præter titulos ac præfationem nihil sit, quod non vel probent, vel facile ferant homines cordati & integri. Nec enim arbitror *Stunicam* usque adeo stultum esse, ut existimet lectorem solis titulis fore contentum. Docti quidam jocantur librum esse pseudopigraphum, & florilegium appellandum, alii cavillantur illud *Martialis* Epigramma fuisse præfigendum operi:

Lemmata si quæres, cur sint adscripta, docebo,

Ut si malueris, lemmata sola legas.

E Quare non valde indignor *Stunica* meo, hujus sane facti nomine, præsertim cum ex his, qui illum ex convictu, congressuque novere propius, intelligam hominem non admodum esse fucatum. Fatetur ingenue, sibi nihil esse dulcius quam *murmurare*, sic enim sua Lingua dixit *obstretere*. Non dissimulat se non potuisse diutius pati, ut *Erasmii* nomen in omnibus Bibliopoliis viseretur, cum *Stunica* nomen nusquam esset. Nec aliam vidit magis compendiarium viam parandi nominis, quam ut *Fabro* ac mihi malediceret. Fatetur se nulla unquam injuria laceratum à me, nec hoc negotii suscepisse ullo odio mei, sed partim amore famæ, ut dixi, partim ut Monachis quibusdam huc propellentibus gratificaretur, partim ut commodius succederet venatio, quam agit *Roma*. Venatur enim non muscas, per *Jovem*, sed aliquot opima sacerdotia, quorum gratia *Roma* nonnunquam amicus veneno tollit amicum. Itaque nunc nemo celebrior est *Roma* quam *Stunica*. Passim demonstratur indice, *ὅτις ἐστὶν Ἐρασμοῦ σιζ*. Ipse frequenter obequitat in Campo *Flora*, ac fruitur titulis, fuitur digitis ac sermonibus hominum. Ibi litteris sesquipedalibus prostat, *STVNICA ADVERSUS ERASMUM*. Et bona pars hominum præter titulos nihil legit. Neque quicquam fingi potest tam indoctum, quin inveniat admiratorem, vel spectatorem potius. In eodem campo spectantur præstigiæ artificum.

tifices, qui vinum ebibunt faucibus, & idem educunt e fronte. Ibi venduntur quæ frigidi Grammatici nugantur in *Pasquillum*. Non solum igitur ingenuus est, qui præ se fert id quod agitat animo, verum etiam modestus, qui hoc gloriæ genere contentus sit, quo certe ego contentus non essem. Nunc calliditatem etiam audi *Stunica*. Aut plane mea me fallit conjectura, aut hic est labor, in quo jam plus quam triennium desudatum est *Lovanii & Colonia* à quibusdam phylacteriatis, non sine olei, per Musas, atque etiam vini iactura. Dum enim tot meos libros excutiant, sæpe non fuit otium suaviter potandi. Nunc vide an salem habeat *Stunica*, qui magno alieno labore partam gloriam verbis in se transmoverit. Quid enim hic est *Stunica* præter titulos ac præfationem? Neque enim mihi sit verisimile, *Stunica* tot Linguis onusto, in omni veterum Auctorum genere nocte dieque versanti, ad hæc *Roma* naturas ac pugnas piscium enarranti, multasque alias res molienti, tantum esse vacui temporis, ut tot meas lucubrationes potuerit, aut etiam libuerit evolvere. Illi fugiebant invidiam, qua jam satis magna laborabant: nec aliud deerat illorum malitiæ, quam fortis ac perfrectæ frontis histrio, cui facies esset pro persona, quique de plauistro veterem referret comœdiam. *Stunica* igitur in hoc conductus, in eodem saltu duos cepit lepores, gloriam, & pecuniam. Nam invidiam negligit, non minus fortiter quam contemnit omnium eruditorum ac bonorum iudicium, vel quia pauci sunt, ut semper fuerunt, vel quia non his agitur hæc fabula.

Nec est animus in præsentia respondere huic *Lopidis* rhapsodiæ, ne rursus homini gratificer. Nam & præter spem & gratissimum accidisse intelligo, quod illius Annotationibus responderim, cujus rei me non semel pœnituit: & *Fabri Stapulensis* prudentiam collaudavi, qui neglexerit conductum actorem, cum sua fabula. Tantum hominis facetiam paucis indicabo ex titulis quibusdam, atque ex præfatione. Noverat ille rerum Hebraicarum peritissimus, vulgo *blasphemias* intelligi, convitia dicta in Deum. Id enim ad nos ab Hebræis manavit, cum dictio, qua Latini utuntur, Græca sit, nec aliud apud illos sonet, quam apud nos *maledictum*. Atque hic protinus artifex imposuit lectori, qui si credat titulo, suspicabitur totum libellum esse plenum impie dictis in Deum, aut in Divos, cum *Stunica*, quemadmodum superius attigi, *blasphemias* sentiat, quoties in genere, & sine cuiusquam injuria, notantur mores hominum, cuiusmodi blasphemias scatent Libri Prophetarum, Evangeliorum, Epistolarum Apostolicarum, & omnium orthodoxorum. An non gravis est blasphemia in Pastores & Episcopos, quod scribit *Esai*. Cap. LVI. *Speculatores ejus cæci omnes, nescientes universi, canes muti, non valentes latrare, videntes vana, dormientes & amantes somnia, & canes impudentissimi, nescierunt saturitatem. Ipsi Pastores ignoraverunt intelligentiam, omnes in viam suam declinaverunt, unusquisque ad avaritiam suam, à summo usque ad novissimum. Venite sumamus vinum, & impleamur ebrietate, & erit sicut hodie, sic & cras, & multo amplius.* Cur hic *Stunica* non addit titulum, *blasphemias in Episcopos*? Cur non addit eundem titulum Capiti *Hieremia* Prophetæ xxiii quod totum magna libertate destomachatur in Pastores improbos? Tales nimirum blasphemias sunt, quibus Dominus *Iesus* lapidat Phariseos & Scribas in Evangelio: *Va vobis hypocritæ, va vobis cæci ac stulti.* Tales sunt blasphemias, quibus tot locis *Paulus* debacchatur in Pseudapostolos, cum ait eos suo ventri servire, non *Iesu Christo*, ac per blandiloquentias seducere corda simplicium, cum jubet vitari canes & operarios malos, cum illos vocat Antichristos. Quoties *Tertullianus* & hunc imitatus *Cyprianus* Satyrica dicacitate perstringit vitia Virginum, Matronarum, Monachorum, cum hic posterior Episcopis sui temporis objiciat ambitionem, usque ad tyrannidem, avaritiam, usque ad usuras? Quot locis, qua libertate idem facit *Hieronymus*? Atqui tunc magis parcendum erat nomini Christiano, quod adhuc male

A audiebat apud Ethnicos. Nunc nulla fere res officit nomini Christiano, nisi mores nostri. Hæc si quis colligat ex veterum aut etiam recentium libris, quot blasphemiarum nascentur Iliades, cum ex uno opere divi *Bernardi*, cui titulum fecit *de consideratione*, plus blasphemiarum colligi queat, quam ex omnibus meis lucubrationibus. Et tamen qui leget nostra, videbit quam non cupide id fecerim, quam coactus ipsa re, quam leniter ac circumspecte, quam multa subticens, libenter & in totum taciturnus, si silendo licuisset prodesse. Sed posteaquam decretum erat *Stunica* genus hoc persequi, demiror, cur non illi venerit in mentem totam *Moriam* huc transcribere, qui liber non in aliud paratus est, quam ad taxandam vitam mortalium. Ita lepidus nugator statim ipso titulo conatus est imponere lectori. Et plane sunt blasphemias *Erasmii*, sed quemadmodum in Evangelio dicitur *blasphemia Spiritus*, non quam ille dicit in alios, sed quam impii dicunt in illum. Blasphemias sunt *Erasmii*, sed per *Jacobum Lopidem*.

B Jam *impietates* appellat, non impie dicta aut facta in Deum aut Divos, sed admonitiones, opinor, de Divis superstitiose cultis, de religione præpostera, aut in his rebus collocata, in quibus non oportuit. Impietas vocatur, cum vera docetur pietas, ac falsa docetur. Talis est impietas *Pauli*, cum irridet eos, qui docebant pro *Christo* *Judaismus*, *ne tetigeris, ne gustaveris, ne contrectaveris*. Rursum cum ait: *Exercitatio corporalis ad modicum utilis est, pietas ad omnia valet*. Talis est impietas *Esaiæ*, spernentis & aversantis festos dies, victimas & jejunia *Judeorum*, quod his crederent se demereri Deum, cum alioqui scaterent sceleribus.

C Sed illud etiam festivius, quod addit ad libelli commendationem: has blasphemias & impietates, nunc primum ab ipso propalatas, & alias proprio volumine redarguitas. *Moria* plusquam viginti millia voluminum sunt excusa, ac nullum est operum meorum unde blasphemias suas & impietates colligit *Stunica*, quod non in aliquoties mille volumina sit propagatum, & jactat hæc primum ab ipso propalata? Quod toties editum teritur manibus omnium, nondum videtur propagatum? Et opus erat obscuro *Stunica* libello, per quem ista proderentur orbi? Sed scire cupio quo pacto redarguerit ea, quæ non in aliquam certam personam, sed in genere dicuntur, vel in malos Monachos, vel in Episcopos improbos, vel in Principes, aut Sacerdotes male viventes? An docebit nullos esse tales? Utinam esset ea seculi nostri felicitas, ut id vere possit, & *Erasmus* doceat quovis *Cretensi* vaniorem. Aut omnes defendat oportet, aut neminem, cum ego nullius nomen perstrinxerim. An in me regeret convitia? ego meas virtutes nusquam jactavi. Et infelix est patronus, si non potest aliorum honori consulere, nisi mihi maledicendo, quod idem possit & leno. Nunc impudentes aliquot *Stunica* titulos proponemus, quos peculiare certis præfixit argumentis, non contentus titulis illis communibus. Si quando admoneo Monachos, quid fugiendum sit veram pietatem ambientibus, aut quibus in rebus sita sit vera religio, titulum præfixit contra Monachos, contra Religiosos, cum ea res maxime faciat pro Monachis, & bonis & malis. Pro bonis, ut admoniti reddantur meliores. Pro malis, ut sese convertant ad meliorem frugem. Rursum ubi ex occasione sermonis Evangelici cohortor Christianos ad pacem, detestans bellum, præcipue Sacerdotes, qui cum profiteantur se præcones Evangelii pacis, in publicis Concionibus classicum canant ad bellum, & hujus insanie nostræ, qua jam sine fine confictamur, *Christum* faciunt auctorem, huc illius litteras detorquentes, atque adeo belligerantur ipsi, qua quidem admonitione, cum neminem lædat, quid potuit esse sanctius, aut magis necessarium, tamen titulum præfixit: *Phariseos* appellat *Christi* Sacerdotes. Imo tales Sacerdotes appello Phariseorum genus, hoc est, Phariseis similes, quibus multum dissimiles sunt *Christi* Sacerdotes. Quamquam

quam hoc loco per Sacerdotes notabam Episcopos quosdam, sed praecipue *Julium*. Per Pharisaicum genus, Monachos quosdam, qui tum mira impudentia, & apud Gallos & apud Britannos suis Concionibus irritabant ad bellum. Quod si impius est, cui non placent omnia facta Pontificum, mihi in *Julio* & alia multa displicebant, at non mihi solum, sed optimis quibusque. Ex occasione loci, qui est in Act. Cap. v. conféro triumphos, quos me spectante *Julius II.* egit *Bononia* primum, post *Roma*, cum maiestate Apostolorum, qui ecclesiastica doctrina converterent orbem, qui sic miraculis florerent, ut umbra sola sanarentur aegroti, & hanc magnificentiam Apostolicam praefero triumphis illis, in quos ipsos tamen nihil scribo contumeliose, tamen si, ut ingenue dicam, tum spectabam, non sine tacito gemitu. Hic *Stunica* titulum addidit, *Insultat triumphis Ecclesia*. Os impudens, an ille insultat, qui praefert dotes illas vere Apostolicas? Et quid tandem appellat *Stunica* noster, triumphos Ecclesia? Istos, quorum puderet etiam quemvis profanum Principem? Longe alios recenset egregius bellator *Paulus*. Rursus Act. ix. ubi *Petrus* narratur diversari apud *Simonem* Coriariam, subijcio: *O quantus hospes, & Apostolici culminis princeps apud cujusmodi diversatur hospitem? Nunc trium Regum palatia, vix sufficerent excipiendo Petri Vicario. Eo creverunt opes Ecclesia*. Hic titulum adjecit, *Opes Ecclesia infestatur, & Petri vicarium appellat Papam*. Quaeso te, lector, vide insignem hominis impudentiam. Ubi est hic ullum infestandi verbum? quanquam hoc olim deploravit *Hieronymus*, quod Ecclesia cresceret in opibus, decrederet in virtutibus. Nihil hic dicam, quid homines vere pii sentiant de strepitu quorundam Pontificum. Aut ego fallor, aut hic, qui nunc est, non admittet omnes pompas, sed tamen quasi praefagissem exoriturum *Stunicam* aliquem, in secunda Editione adjeceram: *Gratulandum est felicitati; si modo vere sita est in hoc Ecclesia felicitas, & si felicitati respondeat pietas*. Sed intolerabile est, quod Papam appellarim *Petri Vicarium*. An vicarius non est, qui in locum ac vices alterius successit? Sed eundem Papam, quoties aliis locis appello *Christi Vicarium*? Ne quis hoc interpretari possit, quasi negem Papam *Christi Vicarium*? Sed erat causa, cur hic *Petri Vicarius* potius esset dicendus, quod *Petri* mentio praecesserit, ad quem conféro nostros Pontifices illius successores. Atrox vero blasphemia, si cum *Petro* appellassem ordinis Apostolici principem, Papam appello hujus Vicarium, hoc est, successorem. *Stunica*, ut apparet, jubebit illum appellari sodalem *Christi*. Male sentit de pietate *Romanorum* Pontificum, si credit eos esse usque adeo turgidos, ut sic videri velint *Christo* succedere, quemadmodum homo succedit homini tradenti provinciam. An non satis magnificum est succedere principi Apostolorum *Petro*? Nam tamen *Romanus* Pontifex quodammodo *Christi Vicarius* recte dicitur, tamen ad illius dignitatem collatus, quid aliud, quam vermiculus est, quantumvis ad nos collatus auctoritate praeminet.

Matthaei Capite xvi. Indico quid senserit *Origenes* de loco, quem nos accommodamus ad probandum primatum *Romani* Pontificis. Ea sententia non videtur admodum favere istis, qui Pontificis principatum pene in immensum attollunt. *Augustini* sententia plane adversatur. Sed eodem in loco indico diversam opinionem *Cypriani*, qui scripserit super *Petrum* fuisse fundatam Ecclesiam, cum id *Augustinus* palam rejiciat. Hoc qui facit, neutri parti praepjudicat, sed lectori commonstrat locum expendendum. Idem facio nonnunquam & in scholiis, quibus explanavimus *Hieronymum*, quod is varius sit, nec eadem ubique sentire videatur de *Romani* Pontificis principatu. Quod si tantum ea notassem, quae facerent contra principatum Pontificis, videri poteram parum illi favere. Nunc cum indico diversa quoque loca, declaravi me nihil pronuntiare, sed tantum locos expendendos commonstravi.

A Siquidem in Epistolam ad *Damasum* hoc addo scholium: *Hic Hieronymus videtur omnes Ecclesias subicere Romano Pontifici*. Quid igitur aliud ago, quam ut obiter indicem locos, quos vel refellat vel confirmet, cui visum sit super hac re scribere. Quorsum igitur pertinet *Stunica* titulus? *Sapientia Lutheranam impietatem*. Imo *Stunica* sermo sapit scurrilem impudentiam. Ego in his ipsis verbis meis, quae in invidiam meam refert *Stunica*, fateor haec verba *Christi* potissimum competere in Rom. Pontificem; & cum appello Christianae fidei principem. Quid autem magis adversatur *Lutheranis* assertionibus? Deinde tot Epistolis ac Praefationibus meis tantum tribuo Romano Pontifici, ut quidam impingant mihi notam assentationis.

B Actorum Cap. xxviii. Haec annotaram: *Percutiat te Deus paries dealbate*. Divus *Hieronymus* adducens hunc locum in dialogis adversus Pelagium, excusat quidem *Paulum*. Verum fateor eum non praestitisse mansuetudinem eam, quam praestitit *Christus*. Verum hoc scripsit *Hieronymus*, undique suam muniens causam, & in ipso quoque *Christo* aliquod imperfectae pietatis vestigium inquirens. Hic si credimus *Stunica* titulo, *Hieronymo* impingo blasphemiam; perinde quasi dixissem *Hieronymum* *Christo* tribuere peccatum. *Hieronymus* illic tanta vehementia disputat adversus eum, qui contendebat hominem absque peccato posse vivere, ut nec Prophetas, nec Apostolos, nec ullum omnino mortalium liberet in totum à peccatis. Atque huc provectus calore disputationis, refert haec verba ex Evangelio *Nazarenorum*, quod plerique putant esse juxta *Matthaeum*: *Ecce mater Domini, & fratres eius dicebant ei: Joannes Baptista baptizat in remissionem peccatorum. Eamus ut baptizemur ab eo. Dixit autem eis: Quid peccavi, ut vadam & baptizer ab eo? Nisi forte hoc ipsum, quod dixi, ignorantia est*. Haec verba cur recenset *Hieronymus*? Nisi ut disputandi gratia ostendat, nec matrem Domini caruisse peccato, quae voluerit baptizari in remissionem peccatorum, quodque videretur his verbis Filio quoque tribuere nonnihil, quod possit ablui baptismo. Nec eam suspicionem prorsus ab se repellit Dominus respondens, nisi forte hoc ipsum, quod dixi, ignorantia est. Nam *Hebraei* nonnunquam vocant ignorantiam, levem culpam, errore magis quam malitia commissam. Dicit *Stunica* non habere pondus Evangelium apocryphum; nec apud me habet, tamen *Hieronymus* addit à plerisque haberi secundum *Matthaeum*, quasi nolens omnino contemni. Non sensit hoc *Hieronymus* in *Christo* esse quicquam culpae, quamlibet levis. Nimirum impius erat, si hoc sensisset. Nec hoc impingo *Hieronymo*, de quo longe melius sentio, sed in disputando tentat frequenter iniqua, ut evincat aequa, & omnibus nodis illaqueare conatur adversarium, ut ubi jam victus dederit manus, doceatur ea quae seria sunt. Hoc nimirum dixi inquirens disputando. Querit enim, qui etiam ab apocryphis petit testimonia. Nec dictum est imperfectam pietatem, sed aliquod vestigium imperfectae pietatis. Si imperfectum est, cui potest aliquid accedere, solet istud & in Scholis disputari, an in *Christo* fuerit tanta gratia, ut non possit major dari creatura. Ad haec vestigium sonat qualemcumque speciem. Addit epitasim vox haec aliquod. Certe *Christus* legitur indignatus, & cum ira loquutus. Hoc certe aliquod imperfectae pietatis vestigium videri posset, cum ipse vetuerit in totum irasci.

F Nam hoc certe habuit nobiscum commune, quod irasci potuerit, non quod irasci perperam. Et frequenter corporis sui imbecillitatem in se transfert. Et hoc aliquod vestigium imperfectae pietatis dici posset. Habes rem, lector, & vides, ni fallor, quantum absim ab eo, ut *Hieronymo* impingam blasphemiam. Si quid hic est blasphemiae, totum est *Stunica*.

In Epist. ad Rom. Cap. ix. super illum locum: *Qui est in omnibus Deus benedictus*, annotaram, *Nisi hac particula adjecta est, sicuti quasdam adjectas offendimus*.

hoc certo loco Paulus palam Christum pronuntiavit Deum.

Nunc audi *Stunica* lemma: *Dura & falsissima dubitatio & assertio*. Primum, quæ consistit eandem esse dubitationem & assertionem? Deinde quis unquam dixit dubitationem esse falsam? Etenim qui dubitat nihil pronuntiat, tanto minus asserit. An illud falsum, quod ajo nonnullos locos additos? Id extra controversiam est in coronide Precationis Dominicæ, ut sileam de aliis. Et tamen de hoc loco, sic leviter propono dubitationem non meam, sed quæ possit in aliquem incidere, ut statim refellam, subjungens, quod callide dissimulat *Stunica*, Et consentiunt, quæ quidem viderim Græcorum Exemplaria. Mox adduco Scriptores orthodoxos, qui locum hunc serio adducant adversus *Arrianos*. Hoc nimirum est dubitationem tollere. Et tamen hanc particulam omissem comperi apud *Cyprianum*, quod ego declaro me adscribere vitio Librariorum.

Ex ejusdem Epist. Cap. xiv. noto superstitionem Christianorum vulgarem, qui summam pietatis constituent in delectu ciborum, & ex his damnant proximum, ceu parum Christianum, cum ea negligamus, sine quibus nemo vere Christianus esse potest: quis enim nunc averfatur adulteros, lucro deditos, obrectatores, vindices, femores, bellatores impios? Quis autem non abominetur die Veneris vescentem carnibus? Non damnavi delectum ciborum, quem non sine causa indixit Ecclesia, sed vulgi præposterum judicium damno. Proinde falsum est lemma, quod huic Capiti præfixit *Stunica*: *Ciborum delectum reprehendit*.

Epistolæ ad *Corinthios* posterioris Capite super hisce verbis, *alium Christum*, admoneo cavendum esse nobis, ne nos quoque degenerantes à sinceritate *Christi*, ad ea quæ sunt hujus mundi, & ad *Judaicas* superstitiones, *alium Christum* nobis accersamus, cum verus ille *Christus* ab omnibus his rebus fuerit purissimus. Non dico hoc factum, sed cavendum ne fiat: nec simpliciter reprehendo divitias, sed nolim his onerari *Christum*, quasi ille docuerit nos studium divitiarum, & quasi divitiis potissimum floreat Ecclesia. Porro si ceremoniæ *Judaica* placent *Stunica*, per me quidem fruatur licebit. Mihi nunquam placuerunt, nec placebunt. Et huic capiti *Stunica* præfixerat titulum: *Blasphemat*. Quis enim ferat hanc blasphemiam, qua hortor Christianos ad sectandum pro viribus puritatem doctrinæ Christianæ? Nonne qui talia doceret in concione, dignus sit, qui publicitus lapidaretur? Hanc blasphemiam quomodo redarguet *Stunica*? Adhortabitur ut pro vero *Christo*, accersamus nobis *alium Christum* onustum opibus, onustum imperio, ditione, voluptatibus, & quicquid hic mundus habet præstigiæ, ad hæc ceremoniis plusquam *Judaicis* oblitum.

Epist. ad *Colossenses*. Cap. i. Ex occasione quod *Paulus* appellat verbum Dei *mysterium*, admoneo sacramentum illic sonare *secretum*, non *sacramentum*, qualia septem numerat Ecclesia, & rejicio illorum incertitiam, qui Græce ignari, ubicunque reperiunt nomen *sacramenti*, putent fieri mentionem de Sacramentis illis septem Ecclesiæ, aut similibus. Hic titulum addit *Stunica*: *Irridet septenarium Sacramentorum numerum*. O frontem plusquam meretriciam! Imo ubique confirmo septenarium Sacramentorum, citius additurus duo, quam unum detractus. Sed irrideo quorundam imperitiam qui putant satis efficax argumentum ad probandum Ecclesiæ Sacramentum, si Interpretes pro *mysterio* vertit *sacramentum*.

In priore ad *Timotheum* Cap. iii. Ex occasione loci admoneo, nunc nihil aliud requiri in Sacerdotibus, Diaconis, ac Hypodiaconis, quam coelibatum, cum *Paulus* multas alias dotes recenset. Nam digamiam à Sacerdotio repellimus, cum homicidas admittamus & his sceleratiores. Deinde pro statu horum temporum expediens fore, si proceres Ecclesiæ permittant Sacerdotibus, qui non continent, usum conjugii. Titulum huic capiti præfixit *Stunica*: *Damnat Clericorum celi-*

batum. Quid hoc lemme vanius? Imo damno in coelibatu turpiter ac palam libidini servientes, & hos censeo, aut non admittendos ad Sacerdotium, aut matrimonii permisso sublevandos.

In Epist. ad *Timum* Cap. i. Admoneo Pontifices & Episcopos, cæterosque Principes, non posse recte præscribere quid sit optimum, nisi ipsi vacent iis affectibus, qui turbare solent animi judicium. Et quæror in genere loquens, nunc vix magis ullos obnoxios hujusmodi cupiditatibus, quam Ecclesiasticos pariter ac profanos Principes: atque hinc factum, ut nec leges Cæsareæ, nec Pontificiæ, nec Scholæ, nec sacræ Conciones sint omnino sinceræ. Hic *Stunica* lacerans, opinor, vestimenta sua clamat in titulo: *Blasphemat*. Cupio redargui. Quid igitur dicam? Nihil esse in legibus Cæsareis, nihil in Constitutionibus Pontificiis, quod non sit purum ac sincerum, nihil decerni in Scholis ad assentationem, nihil dici in Concionibus ad affectus humanos? Nullos fuisse Pontifices obnoxios humanis affectibus? Nullos Principes profanos, qui ambitione, ira, aut avaritia commoveantur? Quis ferret manifestam adulationem: Si Principes non agitantur affectibus, unde tot bellorum inter ipsos, non sine summa rerum humanarum pernicie, tumultus? Ut interim loquar de his, quæ neminem fugiunt. Equidem nec in hunc, nec in illum pronuntio. Ubicunque sic bellatur, malum nascitur ex corruptis affectibus. Sed taxare leges Cæsareas periculosum est. Utinam nihil esset in illis quod jure taxari possit! At si nihil est, cur jus Pontificium abrogat alicubi jus Cæsareum? Et tamen non hoc sentiebam, quod interpretatur *Stunica* malas esse leges Pontificum, sed bonas leges ad nostras cupiditates corrumpi. Idem sentiebam de legibus Cæsareis. Nam quæ Veterum constitutio est, quam non depravamus ad ambitionem nostram & quæstum? Et tamen si dixissem aliquas Constitutiones Pontificum sapere cupiditates humanas, potius quam purum illum *Christum*, quid erat piaculi? Non omnes Constitutiones sunt Synodicæ. Sunt quædam rescripta tantum, sunt peculiares urbis *Roma*. Postremo & ex aliis abrogantur quædam pro re nata. In Scholis autem quoties ipse vidi in *Sorbona* ridentes, cum in disputando aliud sentirent, quam loquerentur? In Concionibus ea frequenter audivi, quæ puderet *Gnathonem* loqui *Thrasoni*. Quod si Principes serviunt affectibus humanis, & ad horum depravatas cupiditates detorquentur leges, decreta Scholastica, & sacræ Litteræ: nonne prorsus actum fuerit de sinceritate doctrinæ Evangelicæ? Nonne quod tum vaticinabar, nunc propemodum videmus?

In Præfatione, quam post adjeci *Enchiridio* ad Abbatem *Volizium*, deplorabam Christianorum vulgus non affectibus modo, verum etiam opinionibus esse corruptum, tum eos, qui se Pastores ac Doctores profitebantur, & quorum erat suo sale condire populi stultitiam, plerisque ad suum compendium abuti titulis *Christi*. De summis orbis Monarchis significo me nihil audere dicere, ad quorum manifesta vitia, vix liceat ingemiscere. Hæc cum sæpe verissima sint, quæ potui rem explicare circumspicius? Quæ potui magis cavere, ne quem læderem? Cum tot sint in orbe Pastores, tot Principes, quis offendi poterat, cum non inculsem omnes, sed aliquot? idque in genere, nec *Gallos* designans, nec *Hispanos*, nec *Italos*?

Rursus adducens locum ex *Enchiridio*, titulum addidit: *De Monachatu, quem Judaïsmum appellat*, ut lector solo titulo contentus, credat me in totum damnare Monachos omnes. Sed audi jam, quod sequitur: *Idque eo feci maturum, quod nonnihil metuerem, ne in superstitosum istud Religiosorum genus incideres, qui partim quæstui servientes suo, partim ingenti zelo, sed non secundum scientiam, circumvenniunt mare & aridam, & sicubi nacti fuerint hominem à vitiis ad meliorem vitam jam respicientem, eum illico improbiis hortamentis, minaciis, blanditiis in Monachatum conantur detrudere, perinde quasi extra cucullam Christianismus non sit.*

Dein-

Deinde ubi scrupulis meris & inextricabilibus spinis pectus illius expleverint, ad humanas quasdam traditionunculas adstringunt, planeque in Judaeismum quendam precipitant miserum, ac trepidare docent, non amare. Haecenus mea verba recensuit *Stunica*. Primum, noto quosdam Monachos, qui ad quæstum aut superstitionem pelliciunt simplices adolescentes in Monachatum, & cum pellegerint, non docent eos veram pietatem, sed *Judaismum* potius quendam. Utrum hic vult *Stunica*, omnes Monachos esse tales, an nullos? Si omnes tales existimat, valeant omnes. At ego non de omnibus, sed de quibusdam malis ac superstitionis loquor. Nec hoc loquor studio taxandi quenquam, sed consulendi simplicitati juvenum, qui sæpenumero à talibus illaqueantur. Quod si *Stunica* contendat nullos esse tales, nusquam non sunt testes, per quos possit revinci: nam hujusmodi querimoniis plena sunt omnia. Imo quod illic admonéo, hoc ipsi Monachi deberent in publicis Concionibus admonere, si tam essent integri quam volunt haberi. Certe qui vere Monachi sunt, idem admonent quod ego.

Ex *Methodo*, quo annoto hæc verba, *Tu es Petrus*, &c. ad universum Christiani populi corpus pertinere: rursum cum ait, *Pasce oves meas*, *Petrum* cuiusvis Episcopi typum gerere, titulum adscripsit *Stunica*, *Sapis Lutheranam & Wicleffianam impietatem*. Atqui *Lutherus* id temporis nihil scripserat, *Wicleffiticum* nihil unquam attigi. Et his de rebus nondum erat exacte disertum: certe Auctores etiam orthodoxi in his locis enarrandis variant. Et tamen non inficior illum locum non pertinere ad Pontificem *Romanum*. An fidei professio non pertinet ad universum corpus Ecclesiae? An ea professio non est fundamentum nostræ religionis? An ideo *Romanus* Pontifex non est summus doctor fidei, quia fides est totius Ecclesiae? An ideo non habet summum jus clavium, quia jus idem habet totius Ecclesiae consensus. Deinde an ad solum *Romanum* Pontificem pertinet, quod jubetur ter amare *Christum*, & sic pascere gregem illius? An ideo non pertinet ad alios Episcopos, quia præcipue pertinet ad *Romanum* Pontificem? Et tamen hæc mihi scripta sunt, antequam nasceretur hæc tragedia de principatu Pontificis, cui me nunquam admiscui, & scripta sunt non sine Auctoribus orthodoxis. Ostendo quid interpretetur *Augustinus*, quid *Origenes*, quid *Chrysostomus*, quid sentiat *Hieronymus*, quid *Cyprianus*, quid *Beda*, & tamen nihil assevero, sed tantum exempli gratia illic mihi proponuntur, sicuti pleraque alia, quod semel atque iterum illic testificor. Et hic locus, quem taxat *Stunica*, Editionibus posterioribus mutatus est: non quod haberet impietatem, sed quod hoc seculum multam habeat calumniandi perversitatem.

Rursum ex eodem opere recensens locum quendam, præfixit titulum, *Lutherissat*. Primum quid impudentius quam de me dicere, *Lutherissat*, cum hæc omnia prior scripserim ignoto *Luthero*? An ille *Erasmus* alicubi, nescio: ego certe non possum *Lutherissare*. Sed videamus obsecro istum *Lutherissimum*. Admonéo Monachos quosdam, ac Theologos Summularios, circa materiam votorum, decimarum, restitutionum, remissionum, confessionum, laqueis opinionum suarum irretire conscientias simplicium aut superstitionum, idque illos facere ad tyrannidem & quæstum suum. Atque hac de re nos quotidie audire querimonias piorum hominum ex animo bene cupientium gregi Christiano. Quæso quid hic est *Lutherianum*? Taxo malos, qui sui compendii gratia illaqueant, & irrequietas reddunt hominum conscientias. Si talium ubique nimis magna est copia, quid flagitii est admonuisse, quod nemo fere nescit, nemo bonus non ingemiscit? *Lutherus*, ut audio, tollit omnia vota, tollit confessionem. Ego nihil hic damno, nisi scrupulos, quos illaqueandis conscientiis invehunt Pharisei. Jam vide quam dissonant à *Lutheranis* quæ sequuntur: *Non est*, inquam, *meum aut mei similitum*, convellere, quod usu publico receptum est, operare tamen fas est, ut divinus ille Spiritus afflet mentes Pan-

A tificum ac Principum, sic ista perpendere, ut plus vera pietatis adjungatur populo Christiano, minusque sit superstitionis, ac minus etiam tyrannidis permittatur his, quorum felicitas publicis malis alitur. Quæso te, lector, an hæc tam pia, tam salubria monita sapiunt impietatem *Lutheranam*? Si velim de singulis commemorare, qualia per istos designentur, & quibus artibus illudant, conscientiis simplicium, tum intelligas hæc mihi non sine causa scripta. Si sic omnia scripisset *Lutherus*, nemo damnasset illius libros, moderate taxantes abusum hominum, non decreta Ecclesiae, in gratiam quorundam improborum, quorum impudentia vel impietas potius jam mundo coeperat esse intolerabilis. B Quibus ego sane maximam hujus tumultus partem acceptam fero. Sed audi clausulam hujus impii Capituli: *Quaquam hæc*, inquam, *duntaxat exempli vice produnda velim*. Siquidem in praesentia docere est animus, non irritare. O impietatem! His tamen magnam addit impietatem piissimus interpres *Stunica*.

In Epistola ad *Dorpium*, per occasionem differens neminem esse tam circumspæctum in scribendo, quin alicubi rapiatur calore styli, hæc scribo: *Ipse Hieronymus*, vir tam pius & gravis, aliquoties non sibi temperat, quin in *Vigilantium* excandescat acris, in *Jovianum* insultet immoderatus, in *Ruffinum* amarulentius invehat. Rem habes, nunc audi *Stunica* titulum: *Contumelia*, inquit, *in divum Hieronymum*. Nec mirum si hoc contumeliosum videtur *Stunica*, cum in Annotationibus mihi impegerit blasphemiam, quod *Hieronymus* licet pius, doctus, ac facundus, tamen hominem dixerim. In Apostolis deprehendimus errorem, & aliquid humanorum affectuum, & *Hieronymo* tale quippiam tribuere, contumelia est? Scio *Hieronymum* nunc in coelis nihil peccare, sed ipse non inficiabitur se, cum adhuc circumferret hoc mortale corpusculum, multis humanis erroribus obnoxium fuisse. Cur *Augustinus* tot verbis deplorat inter *Ruffinum* & illum amarulentam contentionem exortam? Cur se queritur versari cædique illius cæstibus. Et tamen hoc ipsum extenuo per voces comparativas, *acris*, *immoderatus*, *amarulentius*.

Superest adhuc una blasphemia. Cum *Moria* multa differuisset, non de devotione in Sanctos singulos, ut ait *Stunica*, sed de superstitioso ridiculoque cultu Divorum, de quo nemo satis unquam dixerit, tandem defatigata, sic claudit orationem, ut neget se singula posse persequi, cum istiusmodi delirationibus undique scateat omnis omnium Christianorum vita, quas ipsas tamen Sacrifici non gravatim & admittunt, & alunt, non ignari, quantum hinc lucelli soleat accrescere. Si hoc verissimum est, ut est, salubris est admonitio, non blasphemia. Sed damnas, inquit, omnem omnium Christianorum vitam. Imo cum Christianos dico, non singulos intelligo mortales, sed singulos ordines ac nationes, hoc explicat quod addo, *vita*. Vulgi mores taxo. Fortassis apud *Hispanos* nihil est hujusmodi superstitionum. At apud nos, & in his Regionibus, in quibus ego versatus sum, ad insaniam usque delirat superstitio vulgi, adeo ut Magistratus & Episcopi frequenter frustra conati sint tollere. Sed alunt populi stultitiam Sacerdotes quidam, quibus magis cordi est quæstus, quam pias & cultus Dei. Lapidetur *Moria*, quæ hanc evomuit blasphemiam.

Sed capitalius etiam est, quod eadem multis salibus taxat Monachos, non omnes, sed quosdam vel malos, vel superstitiosos, qui nihil minus sunt, quam quod dicuntur: à solitudine nomen habent, cum quidam sic admisceant se rebus mundanis, ut nulli magis sint obvi in foris, in conciliabulis, in castris, in itineribus, in navibus, in curribus, qui consummatam sanctimoniam existimant nihil attigisse litterarum, adeo ut aliquoties ne legere quidem norint. Deinde qui cum nullo veræ pietatis studio teneantur, tamen existimant Deum sibi vehementer obstrictum, quod Psalmos numeratos quidem, sed non intellectos, inamœno quodam ac pla-

plane militari boatu sonent in Templis, magno ipsorum tædio, nec ullius omnino fructu. Fortassis apud *Hispanos* Monachi Psalmos Angelicis vocibus modulantur omnes, apud nos pene solenne est, præsertim apud *Minoritas* & *Carmelitas*, ut voces suas miro impetu promant è pectore, quasi robur ac latera certatim ostentantes, tauros dicas verius quam homines. Certe quisque chorus fere admixtum habet aliquem immani voce, quam præter naturam sic efflat è pectore, ut nullam vocalem sonare possit, præter Asininam illam o, facitque ut nec ipse, nec quisquam è toto choro intelligatur canens. Ad hæc *Moria* ridet istos quosdam, qui figura, colore vestis, titulis & cognomentis, delectu ciborum, aliisque præscriptis hominum adeo sibi placent, ut existiment se *Paulos* & *Antonios*, cum interim nec oblectent animum studio sacrarum Litterarum, nec prorsus intelligant quid sit Evangelica caritas, sed avaritia, livore, iracundia, cæterisque vitiis animi madeant. Hæc & huiusmodi, tametsi dicuntur à *Moria*, tamen nec lædunt bonos, & malos salubriter admonent. Mihi certe gratias agunt permulti Monachi, qui huiusmodi monitis excitati, sese converterint ad ea quæ sunt veræ pietatis, clamitantes se mihi debere, quod coeperint esse Christiani. Cum hinc nihil sit attactum ex occultis illorum flagitiis, quæ tamen per ipsos quotidie produntur vulgo, cum ea tantum narrentur, quæ & nota sunt omnibus, & absque offensa coram quovis illorum dici possint, vide quam atrocem titulum addiderit *Stunica*: *De Monachis, quorum vitam, mores, instituta, in maximum Ecclesia opprobrium non secus ac Ethnicus quispiam miris modis deridet.* At quanto civilior ego Ethnicus, quam isti quibus se favere fingit noster histrio, qui frequenter in publicis concionibus magna licentia debacchantur in vitam Sacerdotum, Magistratum, conjugatorum, virginum, adolescentum, ex his quæ audierunt in secretis confessionibus, sic nonnunquam depingentes rem, ut multi & personas agnoscant, sic debacchantes in Sacerdotes, ut populum pene ad lapides provocent. Novi quendam, tacebitur nomen & ordo, qui *Levanii* in publica concione, cum enarrans Evangelicam historiam de muliere in adulterio deprehensa, docuisset olim apud *Judeos* adulteras solere lapidari, bellam adjecit facetiam, *Si idem, inquit, fieret hodie, totus mons ollarius non sufficeret.* Est enim illic mons à testis nomen habens, opinor quod è saxis congestus sit. Quid dici potuit contumeliosius in ordinem conjugatorum, hoc certe nomine sanctiorem ordine ejus qui hoc dixit, quod hic & à Deo sit institutus, & à *Christo* consecratus, ab Ecclesia commendatus *Sacramenti* titulo. Imo quid inutilius ad castigandam impudicitiam? Quæ concubina, aut quæ adultera tum sibi valde displicebat, cum audiret tantum esse numerum? Quis non intellexit hoc dici non ex unius conscientia, sed ex confabulatione, qua solent inter sese conferre, quid quisque audiverit in confessione. Alter quidam ejusdem Ordinis publice concionatus est, *mulierem levim peccaturam, si rem habeat cum animante bruto, quam si cum Sacerdote.* Et admonitus à Sacerdotibus, ut hunc sermonem mitigaret apud populum, dixit atrociora quam prius dixerat. Tantum indoctis pariter ac stultis quibusdam fiducia addit vestis & cuculla sacra. Huiusmodi sexcenta nemo non possit narrare. Hoc zelum fidei vocant, & ferrè non possunt, quod *Moria* jocata sit in voces, nodos, & cingulos ipsorum, cum non reprehendat cultum illorum, sed fiduciam harum rerum, & neglectum eorum, quæ vel sola curasse satis fuerat. Porro quod parum bona fide continent ea, quæ committuntur illis in confessione, utinam ipsi curarent, ne verisimile videatur. Ego permulta recensere possum, quibus hoc esse verissimum comperi, etiam editis nominibus personarum. Neque quisquam est ferme, qui non aliquot exempla narrare possit experientia suæ. Deinde quod *Moria* ludit in quorundam concionandi modum infelicitè affectatum, *Stunica* vocat impietatem. Atque hæc

A dicuntur sub persona *Moria*: dicuntur in eo opere, in quo nullum genus hominum non taxatur. Et intelligit, lector, quam affectarim innoxios ac civiles jocos, & quanto studio vitarum attingere Camarinam mysteriorum, quæ tamen jam nimium novit vulgus, quorundam impudentia. Tot sunt examina Monachorum in orbe, & non licebit vel in genere quicquam hiscere in illos, etiam admonendi gratia, cum ipsi nulli parcant nec ordini, nec nomini? Sed hætenus de peculiaribus titulis dictum est, ut ex his lector intelligat, quantum frontis habeat *Stunica*, quem sibi putarunt adsciscendum quidam, posteaquam *Colonia* periit. *Pepericornus*. Nunc quoniam ad singula respondere non solum prolixum sit, verum etiam ineptum, summam omnium blasphemiarum, impietatum, hæreseôn *Erasmicarum* paucis accipe.

B A Divis exordiar: Nusquam damno cultum Divorum, imo sexcentis locis approbo, freudentibus, ut audio, quibusdam impendio *Lutheranis*: sed eorum taxo superstitionem, qui illos ridicule, ne dicam impie colunt, cum optime colant Divos, qui vitam illorum studeant æmulari: noto vulgus, qui fictis miraculis celebrant Sanctos quibus favent, qui ab illis petunt, quæ puderet ab honesto viro petere, qui illis ex humano quodam affectu plus tribuunt quam oportet. Cultum institutum ab Ecclesia nusquam improbo, sed admoneo cantionum, quæ in Templis aguntur, ac precum, quas *horarias* vocant, oportere modum esse, quibus videmus quotidie aliquid accrescere, & in his nihil esse cupio nisi depromptum è sacris Libris: aut certe eorum, quorum scripta resipiunt spiritum Apostolicum, cupio distincta sanctaque ac sobria modulatione sonari, sic ut & qui sonant intelligant, & qui audiunt possint intelligere. Nunc quale Musices genus sit in plerisque Templis, nemo nescit. Nolo hunc cultum Dei videri præcipuum, qui vocum & organorum strepitu non intellecto constat, cum vulgus hominum in his totam pietatem collocet. Quis ferat hanc impietatem? quis hoc votum tam insanum ac temerarium?

D Ceremonias multis locis approbo, quod his ornetur auctoritas rerum Ecclesiasticarum, quod his admoneamur rerum animi, denique quod his ceu pædagogis qui imbecilles sint perducuntur ad veræ pietatis mysteria. Tantum eos taxo, qui plus satis invehunt ceremoniarum, qui his fidunt, neglectis his, quæ veram adferant pietatem: qui ex his judicant proximum, potius quam ex veris vitiis aut virtutibus. En altera impietas nulli ferenda.

E Peregrinationes *Compostellanas*, *Romanas*, *Hierosolymitanas* nusquam simpliciter damno. Sed alicubi per occasionem ostendo veteres sanctimonia probatos viros illis haud ita multum tribuisse, & eos taxo, qui domi relictis uxoris ac liberis, quos ex Apostolica doctrina curare debebant, *Romam* aut *Hierosolymam* cursitant, ubi nihil erat illis negotii.

F Ritus Ecclesiastici cultus, siue *horas*, ut vocant, *canonicas* non improbo, quemadmodum impudentissime mentitur *Stunica*, sed ex *Paulo* nego in hoc esse sitam præcipuam pietatem, si quis Psalmos non intellectos sonet. Et opto modum in his precibus ad quas adstringimur. Denique sublata cupio quædam, his admixta, parum digna sacro cultu. Atque hæc precum prolixitas non statim proficiscitur ab Ecclesia, sed à superstitione quorundam, qui semper aliquid adjiciunt, Episcopis ad hæc conniventibus, aut etiam approbantibus: velut olim sat erant tres lectiones; deinde ventum est ad novem. *Benedictini* (ut audio) progressi sunt usque ad duodecim. Fortassis alii procurrent usque ad vigesimam primam. Deinde quibusdam suffragiorum appendix longior est reliquis precibus legitimis. In his unaquæque Ecclesia sibi indulget. Porro indocta quædam ac fabulosa sæpe privatus aliquis admiscet, imo Typographi hoc auctoritatis sibi sumunt, non solum in precibus horariis, verum etiam in sacro, velut in Hymnis, quos vocant *sequentias*, nonnunquam in ipso Ca-

Canone. Hæc admonere, an hoc est damnare cultum divinum?

Episcoporum auctoritati nusquam detraho. Imo doceo audiendos, ut *Christum* ipsum, si *Christo* digna doceant, & vita *Christo* digna præluceant. Non adspiciendos tamen ob auctoritatem muneris & ordinem, si parum pie vivant, & si præscribant iniqua, sed ferendos, si corrigi non possint, modo quæ exigunt sint hujusmodi, ut nos pauperiores aut afflictos reddant, non etiam impios. Quid dici poterat moderatius? Et hæc hæresis erit, opinor, interprete *Stunica*.

Vide quantum abest, ut damnem horum sanctas ac pias constitutiones; tantum admonéo, ne his supra modum oneremur, præsertim humanis, hoc est, quæ tantum ea præscribunt, quæ non proprie conducunt ad Evangelicam pietatem. Quod genus sunt constitutiones Episcoporum de diebus festis, de esu piscium, aut leguminum, de reservandis sibi casibus, de jure casuum quotannis nova pecunia redimendo, de precibus horariis augendis, deque hujus generis aliis innumerabilibus. Admoneo ut prima sit auctoritas præceptis *Christi*, ne plus tribuamus humanis constitutionibus, quam præceptis Dei. O blasphemiam inauditam! Hunc ordinem, opinor, invertet *Stunica*.

De Sacramentis Ecclesiæ reverenter ubique & loquor & sentio; tantum alicubi duobus verbis dico, mihi videri hanc Confessionem, qua nunc confitemur singula crimina, & criminum circumstantias, natam ex occultis consultationibus, quibus quidam aperiebant arcana sua Episcopis, & hoc ita noto, ut tester me paratum submittere sensum animi mei judicio Ecclesiæ, ubi me clare docuerit quid sentiat. Matrimonium multis locis testor me recipere in numerum eorum, quæ proprie dicuntur Ecclesiæ Sacramenta; si tamen recepit Ecclesia, de quo mihi nondum constat ad plenum. Tamen video consentire Scholasticos, & video citari Concilium *Florentinum*; tantum ostendo veteres Theologos fuisse diversæ opinionis, ac dubitare me, an *Hieronymus* & *Augustinus* hoc de matrimonio senserint. Quæ quidem ex re nihil consequi potest, nisi Veterum aliquot ignorasse septimum Ecclesiæ Sacramentum, & Matrimonium non esse Sacramentum juxta propriam & exactam Sacramenti definitionem.

Doctorum auctoritatem ubique veneror, præsertim eorum, qui præter eruditionem & vitæ sanctimonia commendantur. Nolo tamen his tribui, quod tribuitur canonicis Libris, & fas esse volo, alicubi dissentire ab his citra contumeliam & perviciam. O lapidandam blasphemiam! *Stunica*, opinor, tantum tribui vult scriptis humanis, quod existimet suos libros æquandos scriptis Apostolorum.

Nusquam à me damnatur in totum Scholastica Theologia; tantum eam nimium prolapsam ad sophisticas quæstiunculas revoco ad fontes divinatorum Voluminum, & ad ea tractanda, quæ propius faciunt ad pietatem. Nec patior quaslibet Scholasticorum opiniones, in quibus nec ipsi consentiunt, æquari decretis fidei. Et tamen si quid irrepsit, vel consuetudinis violentia, vel Præsulum conniventia, vel alioqui bonarum rerum abusu, cum & gravatur libertas, & læditur pietas Christiana, nolim tolli per tumultum, sed Principum ac Pontificum auctoritate mutari: denique moneo, ut liberiores ab humanis constitutionibus, non vertamus nos ad licentius peccandum, sed suavi *Christi* jugo tanto alacrius submittamus colla nostra. Hic quantum est impietatum!

Ego nullum omnino ordinem unquam vel damnavi, vel infamavi, quin potius me benemeritum arbitror de Principibus, qui libello in hoc proprie edito monstrarim, quid sit Christiano Principi vitandum, quid expetendum. Quin nonnunquam per occasionem ex sacris Litteris natam, admoneo Pontifices, Episcopos & Sacerdotes officii sui, nec horum quenquam adhuc mihi hac de causa sensu iratum, multos amicos ac benevolos, atque etiam beneficos. Tot sunt

A Monachorum ordines in orbe, quibus ego sane nihil auctoritatis detraho, sed mea sententia prima debetur auctoritas Episcopis & Sacerdotibus, quos sine dubio *Christus* instituit, ad dispensationem mysteriorum Dei. Sed aliquoties per occasionem admoneo, quibus in rebus sita sit vera Religio, ac moderatissime noto quosdam, qui dedecorant suam professionem; quorum utinam non essent passim tam multi, ut nos frustra simus dissimulaturi. Mendicitatem nego me damnare; quam mihi non videtur è dignitate Monachorum, quod passim in navibus, in diverloriis, in privatis etiam ædibus obstrepunt cum suis pyxidibus, nonnunquam scurrili quadam impudentia extorquentes verius quam mendicantes. Sed tamen opinor eos, qui valent, sanctius facturos, si nonnunquam manibus laborent, unde suppedient tum sibi, tum aliis. An non dignus videtur, quem mordicus discerpant omnes Monachi, quibus in otio placet luxus, qui tales impietates scribit? Sed in hos, cum adhuc essent incorruptiores, plura scripsit *Hieronymus*.

In bella sum iniquior, & ubique quantum licet à bellis dehortor, ad pacem provoco. Nec tamen usquam sic detestor bellum, ut in totum ac simpliciter damnem. Sed hæc bella detestor, quibus jam seculum fere totum Christiani Principes inter se conflictantur. Joco-ne, an serio, incertum. Certe populo lusus non est amabilis. Admoneo Sacerdotes ac Monachos, ut dent operam hujusmodi tumultibus, vel excludendis, vel componendis potius, quam Principes ad hæc instigent, suapte sponte plus satis insanientes. *Romanum* Pontificem, ut vere *Christi* Vicarium exhibeat, cupio pacificatorem esse non bellatorem, nec huic aut illi foederi admixtum, sed parentem omnibus communem, ex æquo consulere omnibus. Nolo Clericos ullo sanguine contaminari. Gravis impietas! Atqui Veteres, qui idem statuerunt, quod ego admoneo, judicarunt hoc ad dignitatem ejus ordinis pertinere. Et si figuras recipimus, *David* Regi dictum est, non Sacerdoti: *Non edificabis tu mihi domum, quia vir sanguinum es*. Nec usquam damno bellum in *Turcas*, sed ostendo qua ratione deceat geri. Quod si mihi in totum displicuisset bellum, qua fronte ex professio docerem in libello de Principe Christiano, quibus modis suscipiendum ac gerendum esset bellum? Quod si Sacerdotes ac Theologos hic metus habet ne nos bella deficiant, fruantur sane suis votis, habent & habebunt, ni fallor, affatim quo se oblectent.

Supere est extremum telum, quo me petit *Stunica*, principatus *Romani* Pontificis, cui quantum tribuam declarant scripta mea, declarant & *Lutherani* quidam, qui clamitent me assentatorem agere hac quidem in parte. Tantum alicubi dubitare videor, an hæc Monarchia, quam nunc sibi vindicat, fuerit illi perpetua, hoc est, an à *Christo* tradita, idque facio, non ex professo, sed ex oblata occasione per orthodoxos Scriptores. Uno tantum in loco, duobus verbis indico mihi videri hanc *Romani* Pontificis Monarchiam natam post ætatem *Hieronymi*, non disputans de jure Pontificis, sed de usurpatione juris. Sane constat olim confirmationem Episcoporum & Abbatum, dispensationes, aliaque permulta ab *Romano* Pontifice non solere peti. Quæ si nunc remitteret, non ideo jus illius diminueretur, sed functionis nonnihil transiret ad alios. In *Methodo* ubi propono duo, quorum alterum sit indubitatum, videlicet *Romanum* Pontificem esse Principem totius Ecclesiæ, alterum incertum, nempe, utrum hic principatus sit ex auctoritate *Christi*, an ex consensu Principum aut populi, addo, me tantum hoc exempli causa proposuisse, nec postulare, ut ei dicto sit plus ponderis, quam solet esse iis, quæ docendi tantum gratia proponuntur. Nec hæc, nec usquam assevero quicquam, tantum, ut dixi, locum expendendum ostendo lectori. Neque tamen me clam est, quid hac de re sentiant Theologi *Cisalpini*. Sed huic disputationi me non admisceo. Nihil plus habebit potestatis *Romanus* Pontifex, et-

iam si illi ego plurimum tribuam, neque quicquam illi decedat, si quid illi detrahatur. Illud dicam, plus invidiæ conciliarunt Romano Pontifici quidam, qui sibi videntur illius dignitatem miris modis attollere, quam omnia loca, quibus admonere, quibus in rebus sita sit vera Pontificum dignitas & auctoritas, quam si totis animis amplecterentur, & felicius, & splendidius agerent, quam nunc agunt, ne quid attingam de vita futuri seculi. Si sciam accessurum Romano Pontifici re quicquid illi verbis tribuerem, non solum facerem illum *ἀναμάρτητον*, quoties aliquid constituit, quoties pronuntiat de moribus aut fide, quoties interpretatur nobis sacras Litteras, verum etiam adderem potestatem loquendi Linguis, imposita manu dandi Spiritum Sanctum, & umbra sua contactuque vestis sanandi morborum omne genus & ejiciendi Dæmonia. Atque hanc potestatem non solum tribuerem Romano Pontifici, verum etiam omnibus Episcopis. Quid enim optabilius, quam tales habere Pontifices? Hac de re nihil amplius dicam in præsentia. Quod si qua mihi displicent in moribus quorundam Pontificum, aut eorum qui gerunt hujus negotia, hoc mihi commune est cum his, qui nunc pro Pontifice belligerantur adversus Lutheranos. Fatentur enim esse permulta, quæ desiderent correctionem, ac jam toties flagitant universale Concilium. Quod si nefas est hircere de publicis Pontificum malis, cur ferunt *Platinam*, qui tam multa mala nominatim etiam scripsit in multos Romanos Pontifices? *Leo* legerat *Moriam* meam, & tamen nihilo secius favit *Erasmo*. Et fortasse *Roma* plus habet gratiæ mihi, salibus *Atticis* à me nonnunquam defricta, quam *Stunica* libello sic laudata, ut se putet irrifam. *Moria* non taxat ditionem *Romani* Pontificis, sed quod mundanis negotiis totus immerfus, non habeat otium ea præstandi, quæ proprie sunt Pontificiæ functionis, quæque Veteres illi præstiterunt. Non damnat fulmen Pontificis, sed quod nonnunquam torquet ubi non oportet. Id si semper falsum est, cur aliquando cogitur irritare latam excommunicationis sententiam? Hæc cum ita habere declarent ipsa operum meorum monumenta, vide quam atrocem clausulam addat operi suo *Stunica*: Et reliqua, inquit, quæ sequuntur non minus impia, quam ea quæ hactenus relata sunt, quæ omnia ex libro illo ore Diaboli dictato, cum aliis permixtis blasphemis in omnem Christianorum gradum & ordinem contumeliosissime prolatis, lector quilibet per se potest intelligere. Scio *Stunicam* hæc non loqui ex animo, sed conductum agere fabulam: alioqui stultissimus esset, qui Principes Ecclesiasticos ac profanos è suo metiretur ingenio. Nimirum mente meliori præditi sunt illi, quam imaginantur quidam. Intelligunt quantam rerum molem sustineant humeris. Gaudent doceri, gaudent admoneri, si modo id fiat citra cujusquam personæ contumeliam, modo ne seditiose. Sciunt quo magis sustinent imperium, hoc se magis opus habere liberis & amicis consiliis. Pro libello *Moria*, quem iste dicit ore Diaboli dictatum, quot mihi Episcopi, quot Principes, quot Monachi gratias egerunt? In libello de Principe, quid est malorum cujus non admonem? Nullus unquam Principum offensus est. Illustrissimus Princeps *Ferdinandus* ore proprio mihi gratias egit pro eo libello, quem pene ad verbum edidit. *Carolus* Imperator, non solum egit, verum etiam largissime retulit, uberius largiturus, nisi mihi magis arrideret fortuna quæta, quam ampla. An *Stunica* putat omnes esse *Thrasones*, aut tam stupidos, ut talibus laudibus capiantur, qualibus ipse celebravit *Romam*, & nuper electum Pontificem? Si quid dicat Diabolus, tales libellos dicat, quales scribit *Stunica*, calumniæ plenos, hoc est, *διαβολῆς*, unde nomen habet illo dictator. Sentio te jamdudum ad has nœnias nauseantem, optime lector. Quare dimittam te, si *Stunica* Præfationem recitaro, quam præfixit blasphemiarum & impietatem suarum Rhapsodiæ.

Jacobus Lop. Stunica pio Lectori S. P. D.

QVONIAM *Erasmi* Annotationes in Novum Testamentum, & scholia in Epistolas D. Hieronymi, atque adeo omnia alia ejusdem opuscula perlegens, nonnulla in eisdem reperi, quæ partim impia, partim blasphemia, partim etiam insana & temeraria, ac non ea reverentia, quæ oportuerat, prolata meo judicio videbantur, opera pretium me facturum putavi, si omnia illa, ut à me fuerant excerpta, in publicum proderem, ut hoc indicamento cautiore eos faciam, qui *Erasmi* Opera posthac in manibus sumunt, ne forte orationis lenocinio ac dicendi dulcedine detentos, venenum sub melle latens imprudenter contingat devorare, quod sapissime his accidere solet, qui nullo habito delectu Scriptorum, quodcumque genus ex eo tantum præbant, quod rhetoricis pigmentis tanquam variorum colorum flosculis ornatum esse videatur. Ne autem id *Erasmi* libros legentibus contingere possit, quasi quibusdam signis apposis, quid in iis cavendum sit diligenter subnotavi, simul etiam, ut si qui erant, qui insanas & temerarias illius assertiones, qui blasphemias & impietates, quibus totus apparet refertissimus, velint redarguere, quæ sint in eo maxime confutanda, nostræ commonstratione habeant in promem. Illud quidem lectorem admonens contra omnia & singula *Erasmi* capitula, quæ in hoc libello continentur, volumen à nobis jam pridem esse conscriptum tribus divisum libris, quod paulo post curabimus edendum. Atque itidem reliquis omnibus, qui litteratura & ingenio valent, censemus esse faciendum, quo videbimus *Erasmum* aliquando per noscat habere Catholicam Ecclesiam, quam ipse non dubitat omni ex parte atrociter incescere, qui illius spicula, tametsi veneno intincta, non solum non pertimescant, verum etiam in ipsum auctorem validissime possint retorquere. Sed hæc unusquisque per se, ut libebit, exsequetur. Nos satis superque fecisse arbitramur, quod de *Erasmicis* libris quasi de foveis serpentes primi projecimus, quodque pro virili nostra illorum capita primi etiam confringere fuerimus aggressi, hominemque non Lutheranum esse solum, sed Lutheranos signiferum ac principem lectori aperte monstraverimus, id quod vel nobis tacentibus quæ scripta perspicue testantur. Quæ cujusmodi sint ex his quæ subjiciuntur facile potest deprehendi. Vale lector. Hactenus *Stunica*.

PRIMUM animadvertenda est hominis in dicendo prudentia. Primo loco ponit impia, deinde blasphemia, mox insana, deinde temeraria, postremo loco, non ea reverentia dicta qua oportuit. Sic solet Rhetoribus increfcere per gradus oratio, nisi forte *Stunica* servat ordinem Hebræorum, qui scribunt præpostere. Ejusdem prudentiæ est illud, quod cum præfatus esset, blasphemias, impietates, & insanas, modestiæ causa subjecit, meo judicio videbantur. Hæc legenti, ridiculum quiddam venit in mentem. Olim cum agerem *Aureliæ*, audiebam famulam culinariam rixantem cum matrefamilias. Tandem famula provocata, sic Gallice respondit Dominæ, nescio quid obijcienti: Tu mentiris, salva tua pace. Simili modestia usus est paulo post, cum ait: Simul etiam, ut si qui erant, qui insanas & temerarias illius assertiones, qui blasphemias & impietates, quibus totus apparet refertissimus, &c. Atrox convitium erat, nisi dixisset, apparet. Ex omnibus meis lucubrationibus hæc quam paucula collegit? Et in his quam nihil impium aut blasphemum. Certe in asseverando nemo minus peccat quam ego, qui nunquam fere non ago Academicum. Jam hortatur cæteros, ut scribant adversus blasphemias & insanas *Erasmi*, sed ita, ut prima laus hujus facti salva sit *Stunica*, qui prodiderit omnia venena, qui volumen jam pridem adversus ea scripserit tribus divisum libris. Sic enim solent volumina in libros dividi. Itidem faciendum censet omnibus, qui litteratura & ingenio valent, nimirum quemadmodum ipse valet. Adeste igitur quotquot estis litteris & ingenio pollentes, habetis antesignanum *Stunicam*. Concurrите, acuite stylum omnes in unum *Erasmum*. Sed frustra *Hylam* inclamat *Stunica*. Nul-

Nullus erit inter litteratos aut ingenio præditos, tam effrons, aut vecors, ut hujus exemplum sustineat imitari. Sed audi nunc Areopagitam loquentem: *Quo videlicet*, inquit, *Erasmus aliquando pernoscit, habere Catholicam Ecclesiam, quam ipse non dubitat omni ex parte atrociter incescere, qui illius spicula tamesi veneno intincta, non solum non periscescant, verum etiam in ipsum auctorem validissime possint retorquere.* Papæ! Gratulandum est Ecclesiæ Catholicæ, cui sit exortus *Stunica*. Salva res. Contigit Ecclesiæ periclitanti suus *Camillus*. Ego qui tot meis vigiliis juvi studia Linguarum, ac bonarum litterarum, qui tot monitis ac præceptis institui Principes, Episcopos, ac cives, qui tot voluminibus editis promovi rem Theologicam, ob taxatos aliquot locis mores hominum, idque citra ullius contumeliam, atrociter incesso Ecclesiam? & *Stunica* sua maledica lingua eam defendit, fulcit, tuerur, ornat, & illustrat. Non eget talibus protectoribus Ecclesia *Christi*, qui impudentissime depravant, quæ rectissime dicta sunt, qui scurrilibus convitiis velut è plastro debacchantur in caput benemerentis. Si tali protectore delectaretur Ecclesia, non bis vetuissent vendi *Stunica* librum proceres Ecclesiæ. Imo non impune fuisset illi sic debacchari, nisi Pontificis adventus expectatus *Roma* redderet omnia suspensa. Adhuc, inquit, viros habet Ecclesia Catholica, qui possint fortiter regere convitia. Imo hoc ingemiscit Ecclesia Catholica, quod intra sâgenam suam adhuc trahit malos bonis permixtos, inter utiles pisces tolerare cogitur torpedines ac lepores, & inter triticum ferre cogitur non solum lolium, verum etiam aconitum. Nondum enim venit ille dies, quo venturi sunt Angeli Dei, & sublaturi de regno *Christi* omnia scandala. Nec finem facit hujus catholicæ Præfationis, nisi me pronuntiarit, non solum esse *Lutheranum*, sed *Lutheranorum* signiferum ac principem. Primum quid impudentius, quam me vocare *Lutheranum*, ex his, quæ scripserim ante notum *Lutherum*, perinde quasi quis *Origenem* diceret *Pelagianum*. O fortem Ecclesiæ Catholicæ defenforem, qui sic ausit mentiri pro sponsa *Christi*, ut perfrita fronte eum appellet *signiferum ac principem Lutheranorum*, cui nihil unquam fuerit rei cum ullo *Lutherano*! Fortassis optarint esse verum *Lutherani* quidam quod fortiter asseverat *Stunica*. Sed hi pro me refellunt hominem impudentissime vanum, aculeatis libellis sævire parantes in ducem suum. Ut non possum odisse veritatem, apud quemcunque reperitur, ita nunquam sustinui factionis ullius vel dux esse, vel comes. Et meo quidem judicio aliquando magis expedit rebus humanis aliqua ex parte deferere causam veritatis, quam omnia miscere tumultu. Ipse ut nulli factioni me unquam adjunxi, ita neminem passus sum meis partibus accedere. Erant permulta, quæ me poterant in factionem *Lutheranam* propellere: hinc invitabar, illectabar, pertrahabar, illinc protrudebar odiis. Neque non prospiciebam, fore ut si illis succederet negotium opprimendi *Lutheri*, recta tenderent in caput meum, & in bonas litteras, quas nihilo mitius oderunt quam *Lutherum*. At me nec periculi mei ratio dimovebat à proposito Christianæ mentis. Nec deerant qui mei patrocinium profiteri vellent, at ego jussi omnes abstinere. Solus esse volui, ne quam præberem factionis speciem. Communis omnium esse volui, ut de omnibus possem benemereri. Diffidium modis omnibus sum delectatus: exoriens conatus sum excludere, jam late vagatum incendium conatus sum extinguere. O novum *Lutheranorum* signiferum! Sed hoc, inquit, clarissime perspicitur ex his venenis, quæ ex omnibus illius libris sublegi. Imo ex his ipsis liquet *Stunicam* nihil habere frontis. Quanquam hanc vocem ab uno quopiam camelo inter pocula effusam, nonnulli ejusdem farinae rabulæ jam pridem sparserant *Lovanii*. Nihil est, inquit, in *Lutheri* libris, quod idem non sit in *Erasmico*. Atque hæc cantiuncula circumfertur per lippos & claudos, qui si hæc prædicarent abolitis libris

meis, nihil aliud essent quam sycophantæ, nunc cum scripta mea versentur inter manus litteratorum, non possunt non insani videri apud eos, qui nostra legunt. Contuli articulos, quos damnarunt tres Academiae, quosque damnavit Bulla *Leonis*, multa illic erant de quibus ego ne somniam quidem unquam in vita: multa quæ prorsus quid sibi velint non intelligo: multa quibus ego plane contraria doceo scriptis meis, nihil omnium quod mihi plane conveniat cum *Luthero*. De scriptis loquor, quid quisque sentiat, non est hominis divinare. Ut fas non est usquam discedere à manifestis placitis Ecclesiæ Catholicæ, ita sunt in libris quorundam, qui sedulo magis quam prudenter agere videntur Ecclesiæ negotium, de quibus dubitare non sit impium, fortassis nec dissentire. Nec enim hoc agitur in præsentia, ut *Lutheri* doctrinam vel refellam, vel tuear, sed ut ostendam esse mendacium omnium impudentissimum, quod istæ furie verius quam homines jactitant. Si verum est quod isti prædicant, quæ sit ut *Lutherani* libros meos oppugnent? Quæ sit, ut qui scribunt adversus *Lutherum*, nonnunquam & è meis lucubrationibus adferant testimonia? An congruunt cum *Luthero*, quæ damnant *Lutherani*? An congruunt quibus hostes *Lutherum* impugnant? Sed irascuntur, inquiet, *Lutherani* transfugæ. Imo sim omnium *Lutheranorum* Coryphæus, nisi primus omnium dehortatus sum ab hoc negotio, si hoc stultitiæ, si incitiæ, si timiditati meæ putant imputandum, ego certe sedulo feci. Sim ipse *Lutherus*, si verbo cum ullo *Lutherano* sum unquam fœderatus. Sciebam nullam esse cariorem possessionem, quam eruditorum amicorum; mihi certe nulla fuit unquam jucundior: & tamen hujus rei gravissimam jacturam admittere malui, quam tumultus vel adjutor esse, vel auctor. Plerique facti sunt ex amicis hostes, quidam alienati, pauci perstiterunt in amicitia, cum omnes amaverint *Erasmum*, antequam *Lutherus* cœpit innotescere mundo. Et in his plerique sunt non eruditi solum, verum etiam viri boni. Quomodo viri boni dixerit aliquis, si favent *Luthero*? Imo favent Evangelicæ doctrinæ, & hoc negotium à *Luthero* susceptum arbitrabantur. Et quis initio non favebat *Luthero*? Nimirum quædam erant, quæ diutius mundus ferre non poterat. Et fatali quodam affectu rapitur ad sinceritatem ac simplicitatem veteris ac puræ Theologiæ. Nec hic affectus tot olamoribus, tot Bullis, tot Edictis, tot censuris, tot libellis extundi potest è mentibus populi, adeo ut verear, ne nisi radices amputentur unde malum hoc jam toties repullulat, sit aliquando majore cum perniciæ erupturum. Nos *Hieroboam* exemplo, tantum aggravamus jugum, nec meminimus hoc illi male cessisse. Terroribus ac minis agitur, cum res bonam partem totius orbis occupavit, & admixti sunt huic fabulæ quidam *Stunica* similes, qui suum agunt negotium, sed subvertentes interim Ecclesiæ negotium. Quibus hic est animus, ut cupiant vel universam terram misceri incendio, modo regnent ipsi. Sed bona spes habet animum meum fore, ut novi Pontificis incorrupta sinceritas, & erudita sanctitas, civilisque prudentia, sit his malis Ecclesiæ finem aliquem datura, præsertim adjuvante *Carolo* Cæsare: cui cum tanta sit potestas, ut pone liceat quicquid libet, apprecandum est, ut constanter velit quod licet: cumque is sit animus, ut magno studio feratur ad ea, quæ sunt optima, *Christus* Opt. Max. Ecclesiæ suæ precibus exoratus, vel tantum addet judicii, ut ipse dispiciat quæ sunt optima, vel tantum felicitatis, ut consiliis saluberrimis obtemperet. Postremo uterque religionis Christianæ negotium, selectis & incorruptis viris committat, qui nec abutantur potestate Cæsaris, nec Pontificis auctoritatem reddant invidiosam orbi, sed sinceris studiis *Christi* causam agant. Cujus tum negotium agitur, quoties sepositis privatis affectibus, consulitur veræ pietati. Hoc agentibus totus applaudet orbis. Sed ut abruptam verius quam finiam, id quod institui: Ego *Stunicam* prorsus indignum arbitror cui respondeatur, qui prorsus exercet

histrionicam, sed tamen quoniam videbam seculum hoc esse corruptissimum, & plurimum licere malis linguis, volui studiosos omnes velut antidoto præmunire adversus blasphemias, impietates, insanias, & venena *Stunica*. Tres libros expectamus, de quibus præjudicium oportet sumere ex uno loco, in quo præter omnem occasionem geminæ hæreseos suspensionem impingit, nec dubito quin hunc locum ut præcipuum delegerit, unde specimen & gustum præberet operis futuri. Quin ex his tribus locis, docte, Theologice, & Scholastice à *Sanctio* defensis, non aliter quam ex unguibus leonem licebit æstimare. Expectamus multas centurias blasphemiarum, & impietatum, insaniarum, ac temerariarum assertionum, venenorum, hæreseon, & *Lutherismorum*. Adversus hæc, antidoto multa præmunitor, quisquis infici non vis, ac Valeto Lector. *Basilea* 13. Jun. Anno 1522.

APOLOGIÆ FINIS.

APPENDIX.

DVM hæc excuderentur prius quam ad extremam paginam ventum esset, commodum allatus est libellus *Stunica*, cui titulum fecit, *ἡ ἀπολογία*, quod præcursor sit tribus illis libris, in quibus promittit extremam manum suæ maledicentiæ. Jamque præcursoris hujusmodi aliquot libellis sic præparavit animos doctorum, ac bonorum omnium, ut nihil ab eo expectetur, nisi insigniter impudens, indoctum, & insanum. In Præfatione hujus libelli recitat furiosos illos titulos, quibus insignierat librum suarum blasphemiarum & impietatum, nisi quod semper seipsum vincit impudentia, atque etiam inscitia: nam me plane fefellit. Ex primis enim Annotationibus, suspicabar in homine esse salis micam aliquam. Deinde tractat tres Annotationes à *Sanctio Caranza* defensas: qui cum *Stunica* toties tam honorificam fecerit mentionem, hic nullam refert præconi suo gratiam, non vel illum imitatus, de quo jocus est *Horatii*, qui fratrem appellabat *Mutium*, cui ipse esset *M. Tullius*. Uterque vivit, vel ut aptius dicam, agit *Roma*: uterque libellus *Roma* eodem anno excusus est, & prior fuisse videtur *Sanctius*, cujus libellus exiit primo die Martii. Et tamen *Stunica* cum argumentum idem tractet, nec auctoris meminit, nec libelli. Quid laudis debeat *Sanctio*, liquebit ex nostra responsione. Certe tantum ab illo allatum est à libris Theologicis, ut nihil esse possit *Stunica* impudentius, qui post illum eadem de re scribere sustinuerit tam jejune, tamque indocte, præsertim cum ipsa res clamitet eum argumenta sublegisse à libello sodalis sui. Nihil igitur est in hoc libello novi. Recitandis iis, quæ ille prior annotarat, quæque ego responderam, implentur paginae. Suas responsiones aptissimo titulo signasset, si pro *recriminationibus* appellasset *criminationes*. Quis enim vocavit *criminationem*, qua se civiliter defendit, contumeliose impetitus? Aut quid est in his *Stunica* libellis, præter effrontem & scurrilem maledicentiam? Unum duntaxat proponam, ex quo conjicias, quantum aceti *Stunica* habeat in pectore, qui viginti totos annos versatus est in sacris Libris: qui non est factitius Theologus, ut ego, sed verus est Theologus, absque diplomate, absque pileo floccis albis insigni, absque superbo Magistri nostri nomine, sed talis est, quales fuerunt illi veteres, *Gregorius Nazianzenus*, *Chrysostomus*, & *Hieronymus*.

Cum in Annotatione sua *Lopis* noster multa recensisset, quibus doceret *Matrimonium* appellari *Sacramentum*, quæ nihil adversum me faciebant, qui non negaram *Matrimonium* recte dici *Sacramentum*, sed annotaram ex eo loco *Pauli*, non admodum colligi, quod esset unum à septem novæ legis Sacramentis, juxta exactam ejus vocabuli rationem, quoniam tota illius disputatio *ἐξ ἑνὸς καὶ ἑλπίαν*, quod ajunt, currebat, admonui illum, ut si vellet mecum agere, meminisset hanc vo-

A cem *Sacramentum* in Theologorum libris bifariam accipi, nonnunquam ut sit sacræ rei signum, nonnunquam ut sit signum sacrum visibilibus formis constans, sed quod invisibilem ac peculiarem gratiam gignat in nobis, velut ex pacto divino. Hic clare cachinnos tollit *Stunica*, meque mire insulsis salibus ludit, qui rem tam obviam docuerim virum tam insigniter Theologum. *Quis enim*, inquit, *non legit Petri Lombardi Lib. iv. distinctionem primam?* Atqui hoc ipso turpius est, ignorasse *Stunicam* tantum Theologum, quod tam obvium est in Auctore vulgatissimo. Quod si sciebat, cum ex hac distinctione pendeat illius tota disputatio, cur tot verba fundit incassum? Ego negavi satis colligi ex eo *Pauli* loco, *Matrimonium* esse *Sacramentum*, juxta eam rationem, qua nunc dicuntur septem Ecclesiæ Sacramenta. Tamen fateor me de hoc non dubitare. Hic scopus erat: huc erant argumenta conferenda *Stunica*. Videat nunc ipse, an quicquam sit in his quæ recitat permulta, quod adversum me faciat. Si quis illi largiatur idem esse *mysterium*, & *sacramentum* evicit, aliquo modo dici *sacramentum*, non evicit esse *sacramentum* juxta exactam hujus vocabuli rationem, de qua nos agebamus. Quod si quis non largiatur illi, quod fortiter assumit, nihil aliud Græcis sonare *mysterium*, quam nobis *sacramentum*, ne hoc quidem evincit ex hoc loco *matrimonium* aliquo modo dici *sacramentum*. Quin insignioris etiam stuporis est, quod in hoc ipso libello cum ad fatietatem usque riserit distinctionem meam, tamen in argumentando nondum potuerit meminisse. Recitat mihi verba *Petri Lombardi* ex Lib. iv. Distinct. ii. meque Theologastrum irridet, quem hæc tam protrita fugerint. Mihi vicissim fas erit admirari reconditam eruditionem, & exactum excussumque judicium istius sine pileo Theologi, non enim dicam sine mente, qui non intellexerit hunc ipsum esse locum, qui solus pro me faciebat. Dicebam enim veteres Theologos, atque ipsum etiam *Petrum Lombardum*, non numerasse *Matrimonium* inter Ecclesiæ Sacramenta, juxta exactam sacramenti definitionem. Et hujus adstipulatorem sententiæ cito *Durandum*. Verba *Petri Lombardi*, quæ *Stunica* recitat, sunt hæc: *Jam ad Sacramenta novæ Legis accedamus, quæ sunt Baptismus, Confirmatio, panis benedictionis, id est, Eucharistia, Penitentia, Unctio extrema, Ordo, Conjugium*. Io! triumphat *Stunica*, docuit *Stunica* *Matrimonium* aliquo modo dici sacramentum novæ legis, sed ego plus etiam fatebar esse sacramentum juxta exactam sacramenti rationem, quod idem negabam sentire *Petrum Lombardum*. Hoc à me dictum cum impugnaret Theologus *Nazianzeno* conferendus *Stunica*, hunc locum adducit, telum videlicet, quo statim conficiatur ipse. Sequitur enim continenter in eodem loco: *Quorum alia remedia contra peccatum præbent & gratiam adiutricem conferunt, ut Baptismus, alia in remedium tantum sunt, ut Conjugium, alia gratia & virtute nos fulciunt, ut Eucharistia & Ordo*. Hactenus *Petri* verba recensuimus, ex quibus palam est juxta illius sententiam, non conferri gratiam sacramentalem in matrimonio. Sed ejusdem in initio primæ distinctionis verba præcesserant: *Sacramentum enim proprie dicitur, quod ita signum est gratiæ Dei, & invisibilis gratiæ forma, ut ipsius imaginem gerat & causa existat*. Hæc definitio si competit in matrimonium, falsum est quod dixit in initio secundæ distinctionis, tantum esse in remedium, hoc est, non conferri gratiam, neque adversus peccatum, neque confirmantem ad profectum pietatis. Si non competit, sequitur matrimonium juxta exactam sacramentorum rationem non esse sacramentum. Et hic est locus, quo *Stunica* miserum *Erasmum* conficit tanto supercilio, ut non *Stunicam*, sed *Augustinum* aut *Hieronymum* loqui credas, si tamen illi sic unquam disputarunt cum ullo palam hæretico. Hæc cum tam stupida sint, ut vix *Corabum* sit eadem dicturus, tamen audi quiddam adhuc stupidius. Fatetur nihil aliud Latinis sonare *sacramentum* quam Græ-

Græcis *mysterium*. Hoc tamen falsissimum est, nec eget redargutione apud eos, qui norunt Latine, tamen quoniam ad causam hanc nihil attinet, illi largimur. *Sed utraque vox, inquit, largimur accepta, competit in multa, quæ non sunt sacramenta Ecclesiæ, quæ sunt duntaxat septem, in quæ proprie convenit hujus nominis ratio.* Ex his verbis palam est *Stunicam* agere de Sacramentis Ecclesiæ juxta exactam rationem; quam veteres Theologi non tribuebant matrimonio, recentiores tribuunt, & horum opinionem, Concilium, ut ajunt, *Florentinum* confirmavit. *Ex nullo, inquit, loco doceri potest matrimonium esse sacramentum, nisi ex hoc, ergo qui negat ex hoc colligi, negat esse sacramentum Ecclesiæ.* Nunc mihi vide, lector, acumen hujus Theologi: diligenter præfatus est, Græcam & Latinam vocem idem pollere, & utramque esse ancipitem, nempe communem etiam iis, quæ non sunt Sacramenta Ecclesiæ. Quod si verum est, quomodo ex voce ambigua potest res tanta certo colligi? Hæreticus est, qui negat matrimonium esse sacramentum, utique juxta exactam rationem. Nec id colligi potest, nisi ex hoc uno *Pauli* loco. Hæreticus igitur est, qui negat hinc colligi. Quod si hinc manifeste colligitur id, quod vult *Stunica*, cur veteres illi Theologi locum tam dilucidum non intellexerunt? Imo cur *Petrus Lombardus* hoc negat, quod post, ut ajunt, definivit Ecclesiæ? An ille vir tantus non intellexit *Paulum* aperte loquentem? Jam illud mihi vide, in quam grave crimen pertrahit *Sanctium* sodalem suum. Nam is non solum fatetur ex hoc *Pauli* loco non efficaciter colligi, sed ne ex aliis quidem ullis Scripturæ locis id posse doceri, nec ullis argumentis idoneis posse demonstrari, sola auctoritate Ecclesiæ hoc esse persuasum. Hærebit igitur *Sanctius* in manifesto crimine hæreseos una cum *Erasmio*, iudice *Stunica*. Deinde si *mysterium* idem est quod sacramentum, & *mysterii* vox fere Latinis quoque notior est quam sacramenti, quomodo dicor tollere sacramentum, si verto per vocem idem significantem? Imo si relinquo vocem Apostoli? An ideo *Christus* non erit Salvator mundi, si vocem illum humanæ salutis auctorem? An ideo non erit *Christus*, si vocavero eum *Messiam*? aut unctum? *Sed vulgo, inquit, receptum est, ut septem Ecclesiæ sacramenta vocentur.* Quid tum postea? Ergo non licebit hoc verbo in alium uti sensum? Atqui *Paulus* est aliter usus non uno in loco, ut ad *Ephesios*: *Ut notum nobis faceret sacramentum voluntatis sue.* Rursus ejusdem Epistolæ Capite tertio: *Quoniam secundum revelationem notum factum mihi est sacramentum.* Item ad *Colossenses* Capite primo: *Notas facere divitias gloriæ sacramenti hujus.* Item ad *Timotheum*: *Magnum est pietatis sacramentum.* Similiter in Veteri Testamento frequenter occurrit sacramenti vocabulum, cum illic non agatur de septem Ecclesiæ Sacramentis. Sed hac de re *Sanctio* respondimus plus satis. Ergo cum in hac re etiam post *Sanctium* sese tam infelicitè gesserit *Stunica*, vide quam gloriose sibi plaudit: *Cum autem hac ita sint, inquit, eat nunc Erasmus falsitius Theologus, & dicat Stunicam non hic versari in sua arena, cæteraquæ in hanc sententiam adeo gloriose, ut nihil ad hæc ullus *Thraso* videatur. Solum illud addam, falsissimum esse quod interpretatur *Stunica*, me sentire matrimonii sacramentum ab hominibus institutum. Imo non uno in loco fateor institutum à Deo in paradiso, sed ostendo recentiores Theologos aliquid definisse de sacramento matrimonii, quod apud veteres non constabat. Hoc si falsum est, refellat *Stunica*.*

Sed hac relicta arena, in qua in tantum nihil valet, ut nec ea perceperit, quæ scripsit *Sanctius*, confert se in campum suum, hoc est, *πρωτὸς εἰς τὸ πεδίων*, in quo sane valet plurimum. Perfricta fronte prædicat *Lutherum* opinionem suam de matrimonio hausisse ex libris meis, cum in Apologiis, quibus respondeo *Leo*, toties profitear me nihil addubitare, quin matrimonium sit unum è septem Sacramentis, etiam juxta exactam

A sacramenti rationem, cum idem inculcem in libello, cui titulus est, *De laude matrimonii*: Cum idem doceam in carmine jam plus vices millies excuso, quo complector vim & usum septem Ecclesiæ Sacramentorum: cum hoc ipso loco, quo pro sacramento verto mysterium, palam tester idem in scholiis, quæ tandem ansa data est *Martino Luthero*, ut pernegaret matrimonium esse sacramentum Ecclesiæ? Si vir ille unum tantum è sacramentis fustulisset, certe ex me non poterat videri præbita occasio, sed ex *Petro Lombardo* magis, ex *Durando*, & ex *Hieronymo*, qui videtur iniquior matrimonio: nam loca in ejus scriptis aliquot indicavi, non ut confirmarem, sed ut excusarem. Quamquam probabile est, *Hieronymum* non posuisse matrimonium inter Ecclesiæ sacramenta, juxta propriam & exactam rationem, ad quam nunc Ecclesiæ pronuntiat Sacramenta septem. Nunc cum ille fere tollat omnia sacramenta, tanto minus videri potest ex meis scriptis fuisse occasionem. Cæterum Theologi *Parisienses*, alique, qui totis viribus in hoc incubuerunt, ut errores *Lutheri* refellerent, testantur illum sua hausisse è libris *Joannis Hns*, *Waldensium*, & *Wiclevi*. Atque hac quoque de re *Stunica* promittit nobis libellum, cui titulum destinavit, *ERASMI & LUTHERI parallela*, quo videlicet explicabit, quæ mihi convenient cum *Luthero*. Nec dubito quin hoc sit unum è præcipuis parallelis de matrimonio, in quo vide quam illi mecum convenit. Ego fateor esse sacramentum Ecclesiæ, juxta rationem exactam sacramenti, nimirum dissentiens à *Petro Lombardo*, & à veteribus Theologis, & consentiens Ecclesiæ definitioni. *Lutherus*, ut ajunt, prorsus negat matrimonium esse sacramentum. Ego sic laudavi matrimonium, ut *Lovanii* periclitarer de calumnia hæreseos, quasi plus satis tribuerem conjugio. *Lutherum* quantum tribuat, ipsius indicant libri. Ex hoc parallelo, cætera qualia futura sunt conjicito lector. Nonne hic talis inter *Lutherum* & me videtur esse congruentia, qualis sit, si juxta *Flaccum*, *serpentes avibus geminentur, tigribus agni*? Atque hic est liber congruentiarum, in quo misere sudatum est à Monachis quibusdam *Lovanii* & *Colonia*. Jamque creverat volumen: nam conati sunt *R. D. Hieronymo Aleandro*, tum apud nos Nuntio Apostolico, obtrudere, meris sycophantiis, & indoctis neniis refertum. Ille tamen causam ageret adversus *Lutherum*, & in me fuerat quorundam virulentissimis linguis irritator, tamen rejecit librum, non solum quod sciret rem esse ridiculam ac stolidam, verum etiam quod intelligeret ad opprimendum *Lutherum* nequaquam conducere, persuasum esse populo, *Erasmum* sentire cum *Luthero*. Et tamen hoc visum est callidum consilium stolidis illis, qui dum suis privatis affectibus obsequantur, nihil habent pensi quid agant dicantve. Habent fidem & Pontificem in ore, sed quidam illorum, dispeream, ni pluris faciunt unum lautum convivium, quam totum Pontificem cum fide catholica: & sic agunt illius negotium, ut si quis vellet eum invisum reddere bonis omnibus, non posset magis. Et horum plumis se venditat *Stunica*, his conductus histrio agit fabulam Sycophanticam, & certe in agendo probe meminit decori: non enim poterat nec indoctius, nec impudentius, nec stolidius. Talis nimirum actor decebat illos ædiles. In præfationibus, titulis, ac maledictis mire sævus est, ubi ventum est ad rem, ibi mitis, fatetur *mysterium* idem sonare quod sacramentum, sed non videri hoc sentire *Erasmum*, quod matrimonium sit unum è septem sacramentis. Et unde incidit illi hæc suspicio, cum toties tester quid sentiam? Quia pro sacramento verti *mysterium*? O præclarum telum, quo hominem coarguat hæreseos. Sed si hoc telum parum est efficax, habet aliud efficacius. Exierat nescio quod nugamentum Germanice scriptum de conjuratis, inter quos pictus ac scriptus erat *Erasmus*, & quidem secundo loco. Quasi mihi esset in manu, quid hic aut ille insaniat, præsertim cum ego procul abessem à *Luthera-*

nis. Libellum nondum vidi, nec quo sit auctore natus novi. Aut quasi solus ille libellus tunc provolarit, cum ejusmodi ineptiis plena essent omnia. Qui hoc commenti sunt, declararunt insignem stultitiam suam, qui studuerint hac ratione pellicere me in sua castra, cum nulla magis potuerint alienare. Ego ne cum mufca quidem *Lutherana* sum unquam foederatus, sed primus omnium dehortatus sum & *Lutherum* ipsum, & amicos illius à periculoso negotio, divinans jam tum hunc exitum futurum, quem nunc videmus, tamen nunquam credidi rem huc usque progressuram. Ego quos potui retraxi ab ista factione, quanquam initio *Lutherus* videbatur plerisque rem agere libertatis Evangelicæ, & omnino causam suscepit sanctam & orbi plausibilem, si sic tractasset, ut omnes fere tum acturum existimabant. Fuit & hoc istorum, ut apparet, commentum, ut Linguarum ac bonarum litterarum cultores involverent huic negotio: & mihi cum his fere erat foedus amicitiae, priusquam nomen *Lutheri* nosset orbis. Hanc omnium jucundissimam & carissimam possessionem abdicare malui, quam aliquo modo videri factiosus, & causam Linguarum ac bonarum litterarum semper à *Lutheri* negotio separavi. Quin & Evangelicæ doctrinæ negotium ab illius negotio semper semovi. Nec enim ideo nobis debet esse minoris Evangelicæ veritatis auctoritas, aut Apostolica doctrina, si quid *Lutherus* perperam docuit. Porro quid quisque ex meis libris hauriat, præstare non possum, cum ex Evangelicis & Apostolicis litteris veteres hæretici hauserint errorum suorum semina. Si quid *Lutherus* hausit ex me quod rectum est, non debet mihi vitio verti. Si quid admonendi gratia, moderate dictum depravavit, nihilo magis mihi potest imputari, quam Medico, si quis salubri pharmaco venenum admisceat. Et exhortandi gratia sæpe ferimur, adeo usque ad extremas lineas, ut transire videamur alicubi. Hic si quis perpendat totum hoc quod agitur, nihil est, quod reprehendas: Sin deprehendas illum in extrema linea, facile pertrahes in præcipitium. Hujus rei hoc erit exemplum: Ego videns Principes utriusque generis Christianos, tot jam annis assiduis bellis inter se tumultuari, multis locis clamo in bellum, quanta possum vehementia, nusquam tamen definies, nullum bellum inter Christianos esse licitum, sed ægre admittens ullum bellum inter filios pacis: *Lutherus* forte damnat in totum omne bellum. Non probo eos, qui prædæ tantum gratia invadunt *Turcas*, neque Christianis rationibus conantur illos ad fidem Evangelicam adducere, sed cogunt tantum. *Lutherus*, ut audio, scribit illos resistere Deo, qui *Turcis* resistunt. Non probo superstitionem multorum in votis istis vulgaribus, veluti cum quis ex levi causa vover, se iturum *Hierosolymam*, cum domi habeat uxorem puellam, liberos teneros adhuc, aliosque, quos ex præcepto *Pauli* debet curare; si negligat, futurus infideli deterior: *Lutherus* fortasse damnat omne tale votorum genus, quibus ego sane multo minus tribuo, quam tribuit vulgus. Jam hoc erit, opinor, unum parallelon: At ego tibi sexcenta parallela producam hujus generis ex *Hieronymo*, *Bernardo*, *Chrysostomo*, atque ex ipso etiam *Thoma* nonnulla.

Tandem *Stunica* mihi leges præscribit, credas esse alicujus pretii, si velim orthodoxus videri, ut libris editis totam *Lutheranam* hæresim quam diligentissime redarguam, alioqui *Roma*, ubi *Stunica* hæc scribit, per omnia compita prædicabor *Lutheranus*. Quam illud magnificum quod *Stunica* hæc scribit *Roma*, quasi præclarum sit, quicquid *Roma* geritur, aut quasi solus hic *Roma* insaniat. Scribit quidem hæc *Roma Stunica*, sed cum pessima gratia Cardinalium, qui hujus libellus ut sycophanticos ac seditiosos & indignos ex urbe, vetuerunt excudi, & furtim excusos vetuerunt vendi. Et ridentur à doctis omnibus. Sic *Stunica* scribit *Roma*. Qui si pergat insanire, periculum est, ne fustibus exigatur ex urbe. Non enim patietur Ro-

A *mana* Sedes tam indoctum ac maledicum patronum, qui stultitia sua lædat causam, dum studet adjuvare. Sed hic rursus adverte *Stunica* prudentiam. Ex obscuro Grammaticulo repente exortum Theologastrum, quem imperitissimum esse vere quidem prædicat, quamquam hoc ab aliis prædicari magis decebat: jubet suscipere provinciam, quæ summum Theologum desiderat, & *Stunica* dissimillimum. Si *Stunica* credit me hoc posse quod imponit, qua fronte adimit mihi totius rei Theologicæ peritiam? Si non possum, stultus est qui injungat. Sed quicquid hujus facturus sum, non faciam ex auctoritate *Stunica*. Hactenus Epistolis, Libris, sermonibus declaravi me & fuisse, & esse, & futurum à factione *Lutherana* alienissimum. Hoc jam arbitror plus esse, quam si *Stunica* sexcenties appelleret illum hæreticum impium, de quo multi dubitant, an ipse qui tribuit, dignus sit hoc elogio. Nullus enim *Platonem* aut *Philonem* vocavit hæreticum. Quod si tantopere execratur impium *Lutherum* homo pius, quin in illius doctrinam remis velisque, quod ajunt, invehitur, tot linguis, tot disciplinis, tanta rerum omnium peritia plus quam absolutissima instructus, postremo tam rara facundia? Sed mavult rixari cum *Erasmio*, quo suis satisfaciat ædilibus, & interim maledicendo discit recte dicere. Alioqui posset in litteris Hebraicis, quas à teneris unguiculis imbibit, non poenitentiam operam locare juvandis studiis. Sed hoc illi prius est, quam defendere male acceptas Annotationes suas. Me jam in *Lutherum* scripsisse, interpretantur ipsi valde *Lutherani*, qui libellis, ut audio, paratis in ultionem me mox adorientur. Cur nihil adhuc præterea fecerim, rationem reddidi iis, quibus oportuit. *Stunica* non dicam aliud causæ, quam me ideo fuisse minus propensum ad scribendum adversus *Lutherum*, ne commercium haberem cum ipsius similibus, qui tam stolidè tractabant fidei negotium, ut nullus hostis magis posset lædere. Id esse verum, jam magna ex parte sentiunt Ecclesiæ proceres, & vereor ne magis etiam olim sensuri sint. Non semel me poenituit, quod unquam verbo responderim *Stunica*. Sed hactenus satis, ac plus satis datum arbitror primæ hominum phantasiæ, quæ solet ex qualibuscunque calumniis nasci apud imperitos. *Stunica* jam doctis non ignotus est. De summa fidei meæ satis constat hominibus. Hactenus Sedem Romanam optimè fide colui, & invito *Stunica* culturus sum. Is enim, opinor, optime vult Sedi Romanæ, qui cupit eam esse dignam Vicario *Christi*: qui cupit illam non titulo solum & auctoritate, sed principis etiam suis dotibus reliquis Ecclesiis præcellere. Quam pura fide colat eam *Stunica*, viderit ipse, qui fateatur sese *Roma* venari Sacerdotia. Laudavit illius urbis miram religionem: negat se usquam vidisse Monachos sanctiores: *Roma* nî velis esse ingrata, da *Stunica* pro hac laudatiuncula Sacerdotium. Semel atque iterum vocavit *Lutherum* impium hæreticum, da illi præposituram. Quasi vero non idem possit quivis scurra. Adorietur illum Scripturæ divinæ testimoniis: revincat solidis argumentis, ac tum se jactet esse Theologum absque flocco albo. Facile retellet illius male dicta, qui tam facile depravat etiam bene dicta. Quod si *Stunica* non ero orthodoxus, nisi magnis & elucubratis voluminibus aggrediar *Lutherum*, nec *Stunica* mihi erit Christianus, nisi scripserit accuratissimos commentarios in Epistolam ad *Hebraeos*, hoc illi fuerit proclivius, quam mihi facere quod præscribit, cui nec otium est vel evolendi tam multa, quæ scribit *Lutherus*, & si maxime vacaret, multa scribit sua Lingua *Saxonica*, quæ frustra sim lecturus, etiam si possem legere. Non desunt, qui scribunt in *Lutherum*, si libris malum hoc sopiri potest, ac me sane longe ad hujusmodi palæstras instructiores. Ego hac in re primum *Christo*, & conscientiæ meæ, deinde bonis & integris omnibus satisfaciam. *Stunica* leges non agnosco. Est aliud quod agam, magis profuturum, ut arbitror, rei Christianæ. Posthac igitur valebit mihi *Stunica* cum suis blasphemis, impietatibus, insaniis, tem-

merariis assertionibus, venenis, serpentibus, *Lutheranismo*, prodromis, criminationibus, & recriminationibus, parallelis, ac depravationibus, *Arrianis*, *Apollinaristis*, *Patristicis*, quæ quidem ego nec legere dignabor, ex quibus nec melior fio nec doctior. Nec mihi ullus metus est ullum fore Principem, aut Pontificem, aut Cardinalem, aut Episcopum, aut Theologum denique dignum hoc titulo, qui laturus sit rābulam tam indoctum, tamque impudentem, qui novum exemplum induxit in urbem *Romanam*, ut in gratiam duorum Monachorum famosis libellis debacchetur in famam ejus, de quo nullus adhuc pronuntiavit in malam partem. Et hic videlicet sincera fide colit *Sedem Romanam*, qui contemptis monitis *Leonis*, qui spreto Edicto Cardinalium, morem gessit conductoribus suis, & animo obsequutus est suo. Equidem opto *Sedi Romanae* feliciores patronos. Vale lector.

Apologiae ad Prodromon STVNICAE Finis.

Conclusiones principaliter suspectae & scandalosae, quae reperiuntur in libris ERASMI ROTEROD. per JACOBUM LOPIDEM STVNICAM excerptae.

De Primatu Apostoli Petri & Sedis Apostolicae.

1 Ne quis ob hoc primum omnium Apostolorum faciat *Petrum*; quod in catalogo Apostolorum, primus à *Matthaeo* recensetur.

2 Illa verba Salvatoris, quæ habentur *Matth. Cap. xvi. Et ego dico tibi quia tu es Petrus, & super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam*, non uni soli Romano Pontifici pertinere, sed illi tanquam Ecclesiae principi, & una cum eo universo populo Christiano.

3 *Romanus* Pontifex apud Veteres non appellabatur summus, sed *Romanus*.

4 Aetate divi *Hieronymi* non solere quenquam à communionem depellere, quod novo verbo vocant *excommunicare*, nisi qui ad eam pertinisset Ecclesiam. Ex quibus verbis satis probatur *Erasmum* credere, *Romanum* Pont. illis temporibus non habuisse jus alios excommunicandi, præter proprios & peculiares parochianos, quod ex sequenti illius conclusionem hæretica & insana apertius patet, cum insert:

5 Nam hæc *Romani* Pontificis Monarchia, post *Hieronymi* seculum exorta est.

6 Quod *Petro* dicitur, *Tu es Petrus, & super hanc Petram aedificabo Ecclesiam meam, & tibi dabo claves regni celorum*, ad universum populi Christiani corpus pertinet.

7 An *Damasus* fuerit summus orbis Pontifex, in medio relinquo.

8 *Augustinum* non agnovisse *Rom.* Sedis auctoritatem; quam illi nunc tribuimus.

De Sacramento Confessionis.

9 Fuisse antiquitus nonnullam Confessionem male actæ vitæ, sed apertam, ut opinor, quam nec legimus exactam à quoquam.

10 Quæ nunc recepta est clancularia Confessio, & in aurem fit, videtur ex consultationibus privatis esse nata, quæ solent apud Episcopos fieri, si qui scrupulus urgeret animum.

11 Olim Confessionem fuisse publicam, & de notis commissis, publicam olim satisfactionem.

12 Apparet *Hieronymi* tempore nondum institutam fuisse secretam admissorum Confessionem.

De Sacramento Extremae Unctionis.

13 Hodie sacro oleo unguuntur laborantes, non ut convalescant, sed ut tutius migrent.

De Sacramento Matrimonii.

14 Matrimonii conditionem commodiorem esse *Judeis* quam nobis.

15 Haud scio, an hoc Sacramentum septimum (id est Matrimonium) Veteribus fuerit cognitum.

16 Nullus est locus, unde liqueat, Græcos & Latinos conjugium inter septem Sacramenta connumerare.

17 Haud scio an aetate divi *Hieronymi* Ecclesia numerarit Matrimonium inter Sacramenta.

18 Theologi faciunt Matrimonium unum è septem Sacramentis.

De Horis Canonicis.

19 Sacerdotes nimium prolixis precibus, hisque praescriptis, aliquoties ineptis ac ridiculis, ne dixerim impiis, oneratos.

De Ceremoniis.

20 Hodie ratione magis, quam numero ceremoniarum à *Judeis* differimus, eo *Christus* progressu temporum recidit.

21 Christiani pluribus premuntur ceremoniis, quam *Judei*.

22 Non probo quod humanis constitutionibus, tota pene Christianorum vita ceremoniis oneratur.

Quæ ad varios titulos referuntur.

23 Doctrinam Christianam nostri temporis impeditam esse, spinosam, tenebrosam, partim admixtu legum ac disciplinarum humanarum, partim somniis & inventiunculis ambitiosorum hominum.

24 Nusquam expresse legitur, quibus verbis *Christus* consecraverit.

25 Non infector quorundam institutum, qui vere mendicato vivunt, sed rectius opinor facturos, si qui valent, ut valent permulti, manibus sibi pararent, unde tum sibi, tum aliis egenis possent suppeditare.

26 *Servi* appellationem in *Christum* non convenire.

27 *Christum* ut filium obedisse Patri, & subditum fuisse non ut servum.

28 Apostoli suam Græcitatem è vulgi colloquio didicerunt.

29 In negotiis hujus mundi, pro prædiis, pro nummis jurare, fortasse non sit ingenue Christiani.

30 Ut hæretici nonnihil immutabant in Litteris sacris, quo suum tuerentur errorem, ita compertum locis aliquot addita quædam ab orthodoxis ad excludendos aut refellendos hæreticorum errores.

31 Miracula divi *Hieronymi*, per *Cyrillum Hierosolymitanum* Episcopum conscripta, fabulas esse.

32 Hæc *Christi* mens omnino fuisse videtur, ut tolerantia superent Christiani, non armis.

34 *Hierosolymis* omnia Christianæ vitæ vestigia, aut prorsus deleta sunt, aut commentitia quædam incertaque monstrantur.

35 Hodie Monachorum somnia, imo muliercularum deliramenta leguntur inter divinas Scripturas.

36 Qui quotidie Psalmos non intellectos remurmurant, non meditantur in Lege Domini, sed aerem verberant.

37 Non committitur grex, pro quo mortuus est *Christus*, nisi vehementer amanti *Christum*.

38 Symbolum in Concilio *Nicano* editum, illud esse quod vulgo dicitur Apostolorum.

39 Historiam excoriationis B. *Bartholomæi* fide carere.

40 Non audio qui mihi dicat, foedam illam pruriginem, & Veneris stimulos, non à natura, sed à peccato profectam.

41 Hodie videmus inter Christianos plus esse superstitionis, in delectu ciborum, quam unquam fuit apud *Judeos*.

42 Omnis Christianorum vita delirationibus undique scatet, quas ipsas tamen Sacrifici non gravatim admittunt, & alunt, non ignari quantum hinc lucelli soleat accrescere.

Sunt & aliæ innumeræ conclusiones istiusmodi, quæ ex sensu *Erasmicorum* verborum elici possunt, ex quibus patet apertissime, non recte *Erasmum* sentire de primatu Sedis Apostolicæ, de Sacramentis ac Ecclesiasticis dogmatibus, & institutis, sed in omnibus, & per omnia cum *Luthero* hæretico illi convenire, ut ex ipso libello blasphemiarum, & impietatum ejusdem per nos edito satis perspicue colligitur. *Roma* 1523.

Def.

Des. Erasmus Roterodamus clariss. Viro, Joanni Fabro, Canonico Constant. & illustriss. Principis FERDINANDI Consiliario, S. D.

REDDIDIT mihi tuus famulus suspensiones Stunicæ, quas ille conclusiones appellat. Video mihi prorsus evenire, quod usu venisse ferunt Herculi. Dum hic congregior cum hydra, adrepsit aliunde cancer. Ac primum suspicatus sum hanc fabulam à Lutherano quopiam agi: nam habet vir ille multos egregie stultos amicos, qui sic favent, ut non possint magis ledere. Verum, ubi stylus & littera Roma missa me docuissent omnino ludum esse Stunicæ, diu deliberavi, num esset respondendum, praesertim cum jampridem blasphemias illius respondiissem. Tandem quando videro libellum nusquam gentium non esse sparsum, ne quis simplicior fumis hominis decipiatur, unius diei operam huic negotio dedi. Opinor R. D. Card. Campegium jam isthic adesse, utinam illius pietas hoc dissidium sic componat quemadmodum optamus. Bene vale. Basilea I. Martii, Anno 1524.

Adversus Praefationem Stunicæ.

1 Conclusiones vocat tria verba decerpta ex Annotationibus, in quibus nihil definitio, sed ex occasione loci, cogitandi materiem præbeo lectori, idque in libris ante Lutheri nomen auditum editis. Atqui conclusiones pronuntiant.

2 Jam id ipsum quam facit non candide? Prudens omittit ea quæ declarabant quid sentirem.

3 Imo ne locum quidem indicat, ne lector inspecto eo possit deprehendere *Stunica* malitiosam calumniam.

4 Imo quod ego *Origenis*, *Augustini* aut alterius cuiuspiam auctoris nomine refero, ille mihi tribuit.

5 Nonnunquam & verba quædam suo commodo commutat, quo res sit odiosior.

6 Cum ego dico, videtur aut apparet, nimirum sentiens, hoc videri ex eo loco quem tracto, aut videri aliquibus, ille sic assumit, quasi dixerim simpliciter, hoc videri.

7 Dissimulat, quod hæc collegit è libris quos edideram, priusquam orbis audisset nomen Lutheri, neque quisquam suspicaretur hominem exoriturum. Certe libros *Hussiticos* aut *Wiclevicos* nunquam legi.

8 Et pleraque in posterioribus Editionibus ultro correxi, quæ quidam rapiebant in calumniam, cupiens omne vitare scandalum. Nam Novum Testamentum cum Annotationibus jam tertio editum est, jam dudum parata Editione quarta. *Hieronymi* item jampridem parata est Editio. Ex his potissimum sumit ille.

9 Cum ante annum edito libello, ad hæc & alia plura dilucide responderim, ille sic agit, quasi nihil responderim.

10 Colligit quædam, quæ male interpretando depravat, cum ex aliis locis posset scire quid sentirem. Sic ego ducentas conclusiones proferam ex Epistolis *Paulinis*, suspectiores & scandalosiores quam hæc quæ collegit *Stunica*, si velim ad eundem modum interpretari.

11 Nec Pontifex nec Cæsar voluit odiosam inquisitionem fieri in eorum libros, qui scripti essent ante negotium Lutheri natum. Alioqui deberet inquiri & in *Thoma*, & *Bonaventura*, & *Petri Lombardi* libros, fortasse justius quam in meos.

12 Nec adversus Bullam *Leonis*, nec adversus Editum Cæsaris quicquam tentavi, sed ita me gessi in hoc negotio, etiam ante Principum Edicta, ut decuit orthodoxum, & Ecclesiæ Principibus obedientem.

13 Cum *Stunica* ne unam quidem conclusionem adferat, quæ mihi conveniat cum *Luthero*, tamen impudenter colligit, me in omnibus & per omnia consentire cum *Luthero*, quem toties vocat hæreticum. O doctum & fortem Theologum! Miror illi nondum mitram esse cum tintinnabulis. Atqui fortius erat cum *Lutheri* *Lutheranorumque* libellis congregi, qui magna licentia debacchantur in nomen *Romani* Pontificis.

A Medici judicant certissimum esse sanæ mentis argumentum sibi constare, quod ubique ferme desidero in scriptis *Stunica*. Vocat in titulo conclusiones suspectas, ac paulo post velut oblitus fui, vocat easdem principales blasphemias. An quod suspicione tantum laborat, blasphemia dici potest?

Rursus adjicit ut toti Orbi clarius elucescat. Ubi clara lux, ibi non est suspicio, sed deprehensa veritas.

Nec hoc contentus, addit nulla in re ab hæreticis & damnatis *Lutheri* conclusionibus *Erasmicas* differre. Cum *Lutherus* palam asseveret sua dogmata, mea tantum hic appellet suspecta, qui consistit ut nulla in re differam?

B Jam fingat has conclusiones omnes mihi convenire cum *Luthero*, quarum ne unam quidem convenire docebo, qua fronte colligit in peroratione, ex his apertissime patere, mihi in omnibus & per omnia cum *Luthero* convenire?

Primum, an apertissime patet quod suspectum est?

Deinde, an qui in decem consentit, consentit in omnibus? An *Stunica* probabit hanc collectionem? Hic suspectus est quod emerit *Roma* decem pepones, igitur evidentissime liquet, illum omnes totius *Italia* pepones coemisse?

Deinde cum plurimi sint articuli notati in Bulla *Leonis*, in quibus ne syllaba quidem mihi convenit cum

C *Luthero*, cum quædam sint in libris meis, quæ ex diametro pugnant cum dogmatibus illius, quod ex *Luthero*, ac illius amicorum querimoniis notissimum est, veluti de Libero Arbitrio, qua fronte pronuntiat, mihi in omnibus & per omnia cum *Luthero* convenire?

Obsecro te, lector, utrum hic se cogitat scribere hominibus, an potius peponibus?

Paulus Apostolus, cum audiret à *Festo* insaniam convitium, respondit: *Non insanio, optime Feste, sed verba sobrietatis & veritatis loquor*. Hoc responso *Stunica* non poterit uti, qui tam palam falsa asseverat, ut minus impudenter dicturus sit, *Asinum* esse volucrem, qui sibi nusquam constat, qui sic colligit, ut sanius mulgeret hircum.

D Itaque cum omnes intelligant, illum non sine causa gestare catenam in insigniis, tamen *Roma* obambulat, nihil veritus tacita doctorum hominum iudicia, & hac maledicentiæ plusquam scurrilis gloria fruitur, gaudetque monstrari digito & audire, hic est ille *Stunica* qui scribit in *Erasmum*.

Etiam atque etiam jactat se libellum blasphemiarum suarum publicasse in alma urbe *Roma*. Equidem non patiar apud ignaros rei gestæ, *Romam* hoc adspergi dedecore, nec committam, ut quisquam suspicetur, tam ineptas nœnias *Roma* vendi auctoritate aut permisso Principum.

Stunica primum apud *Hispanos* ediderat virulentas

E Annotationes in Novum Testamentum, idque dehortantibus bonis ac doctis omnibus, cum à me nunquam esset læsus, ac forte meis libris adjutus. Hinc auspicatus est ingenii famam. Cum liber is tam displiceret omnibus, quam ipsi placebat auctori, nec distrahi posset apud *Hispanos*, deportavit eum *Romam*. Illico veritus est à *Leone*, ne quid ederet, quod læderet famam *Erasmi*. Quod si quid esset corrigendum in libris meis, id moneret ea temperatura, quæ doctos viros deceret. Multa molitus est frustra. Interim paraverat libellum blasphemiarum. Mortuo *Leone* coepit hunc evulgare. Nam *Roma* vulgus nihil sibi non permittit in interregno, adeo ut plerique, quibus est res domi, cogantur conducere manum armatam, quæ depellat prædones. Tum enim imaginantur Deum esse mortuum. Hoc tempus visum est *Stunica* idoneum edendo libello. Cardinales ubi sensere rem, edicto vetuerunt, ne quid tale ederetur. Conquievit *Stunica* metu fustis. Attamen per Monachos quosdam exiit liber. Rursus edicto Cardinalium vetitus est vendi. Eodem tempore prodiit *Caranza*. Cum hic non faceret finem, parum abfuit, quin conjectus fuerit in carcerem: & fuisset, ni quosdam habuisset in Senatu faventes:

nusquam enim non inveniunt *similes labra lactucas*. Quid autem Cardin. præcipui de *Stunica* libellis senserint, possum adhuc ipforum ad me litteris docere, quibusque titulis auctorem honestarint. Ubi *Romam* venisset *Adrianus VI.* sedulo cœpit agere de vulgandis libris suis. Ille plane vetuit, ne quid tale auderet. Quo mortuo, ad ingenium rediit: & quoniam non erat spatium excudendi quæ scripsit hisce diebus, quibus Card. ob electionem novi Pontificis tenentur inclusi, iste emittit *Conclusiones*: ac dum metuit ne non distraheret, subornati sunt pueri, qui *Roma* solent ova, fungos, prognostica, cantiunculas, similesque nugas circumferre venales, qui *Stunica* Conclusiones etiam nolentibus obtruderent, priusquam res innotesceret Cardinalibus. Ex complurium Eruditorum ad me litteris, hæc tam certo novi, quam si *Roma* adessem.

Et hic qui sic toties audet illudere Edictis Sacro Sancti Senatus Card. & Pontificum, hoc simulat se facere auctoritate publica urbis *Roma*. Scribuntur hæc *Roma*, sed à *Stunica*, sed eo tempore, quo pessimo cuique *Roma* quod libet, licet. Scribuntur hæc in alma urbe, sed in eadem urbe *Pasquillus* quotannis suos edit versiculos, saxeus quidem ille, sed aliquanto minus stupidus quam *Stunica*. In alma urbe foenerant *Judei*, saltant Mimi, divinant Arioli, concionantur Theriacopolæ, & quid non fit in alma urbe? Et in hac scribit *Stunica*, sed non tantum scribit. Et haud scio an ob hoc dicatur *alma*, quod alat omne genus animantium, & in his *Stunicam*.

Atque hanc *λεοντω* sibi sumit homo verecundus, ut auctoritate privata pronuntiet de scriptis alienis, subinde crepans hæreses, blasphemias & impietates atque insanias. Quæ Facultas Theologorum unquam damnavit quicquam in libris meis? Quis Episcopus? quis Pontifex? At *Stunica*, qui ne Theologus quidem est, strenue pronuntiat, censuram sibi sumens absque Populi Patrumque suffragiis.

Si *blasphemiarum libellus* placuit Card. cur semel atque iterum veterunt distrahi? Si displicuit, cur iterat? cur jactat?

Vide autem quantæ dexteritatis sit homo. Nec effusissime laudans, nec sedulo propugnans init gratiam. Laudavit Pontificem, Urbem, sed præcipue Monachos, puduit sic laudari. Hasta & clypeo cœpit depugnare pro dignitate Pontificis, jussus est quiescere.

Non perpendit *Stunica* quid agat, si conatur me pertrahere in partes *Lutheri*, quod tamen nunquam efficiet, quid inutilius? Præstaret enim abducere quam impellere. Si studet gratificari *Lutheranis* ulciscendo me, cui illi male volunt, haud facit ex animo eorum qui *Luthero* male volunt.

Conatur Orbi persuadere, quod mihi conveniat cum *Luthero*. Optarint hoc *Lutherani*: & tamen nec his persuadet.

Qui favent Pontificis causæ, conantur quos possunt à *Lutheri* consortio revellere. *Stunica* studet homines in illius castra protrudere. Pontifices curant, ut ex hæreticis fiant orthodoxi. Hic ex orthodoxis conatur hæreticos reddere.

Hæc præfatus, accingor ad *Conclusiones*, quas auspiciatur à primatu Pontificis, credens futurum, ut apud illum mihi moveat invidiam, quo facto de cæteris facile periclitetur. Ideo prius illi cura est de Primatu Pontificis, quam de Sacramentis Ecclesiæ. Dicas hic esse ingenium homini.

De primatu Pontificis.

1 *Ne quis*, &c. His verbis nequaquam adimo primatum *Rom. Pontifici*, sed ostendo, ex catalogo nominum non posse sumi efficax argumentum. Quamquam in duodecim *Petrus* ubique primo loco recensetur, unde probabiliter colligitur illius præ eminentia, nec in jugis consentit ordo in codicibus, & in suo jugo *Matthæus* apud cæteros Evangelistas prior, in ipsius Evangelio posterior est. Et in quodam loco *Petrus* posteriore loco refertur, quemadmodum & *Barnabas*

A alicubi præponitur *Paulo*, & *Priscilla* *Aquila* marito. Nec id tamen fit perpetuo, ut hinc non recte sumatur argumentum velut urgens. Itaque sententiam non damnavi, sed ratiocinationem. Locus est apud *Matthæum* Cap. x.

2 *Ille verba*, &c. Hic ut annotator, *Origenis* sententiam recensco, quæ videtur adversari his, qui principatum tribuunt *Romano* Pontifici, sed eodem in loco recensco *Cypriani* sententiam, quæ facit pro diversa parte: nihil interim refellens aut definiens, sed tantum lectori cogitandi materiam suppeditans.

3 *Rom. Pontifex*, &c. Hoc unde hauserit non satis commemini, quave occasione hoc scripserim, (atqui id magni refert) nisi quod suspicor decerptum ex Epistola quadam, qua respondeo calumniatori cuidam anonymo, qui *Damasum* summum Pontificem appellat, quo videretur non licuisse *Hieronymo* novare quicquam in Novo Testamento, nisi jussu summi Pontificis. Hoc argumentum illi eripio, cum id cognomen non esset auditum illo seculo, nec arbitror eam auctoritatem in omnibus rebus fuisse tum agnitam. Tamen in negotio fidei plurimum tribueretur, etiam olim, sedi *Romana* ob urbis celebritatem, & *Petri* Apostolorum principis excellentiam, denique quod ex ea sede nunquam esset orta Hæresis, cum in aliis frequenter vacillasset fides. Verum est quod dico. Non vocabatur *summus Pontifex*, sed *Episcopus urbis Roma*. An ideo nego summum, quia tum non dicebatur summus? Olim *Christus* non prædicabatur Deus, an ideo non erat Deus? Summus autem duplici sensu dici potest, quo non sit alius excellentior, aut cui subiecti sint omnes. Ut si quis dicat *Gallia* Regem esse summum, non ideo dicit eum esse Regem omnium regnorum. Et tamen summus dici possit, quod non sit alius Rex hoc excellentior: *Christus* autem ita summus est Pastor, ut omnes Ecclesiæ sint illi subiectæ. Sub quo si *Romano* Pontifici tanquam illius Vicario tribuimus similem præ eminentiam, tamen ea nec semper fuit agnita per omnes Ecclesias, nec semper exercitata. Nec video quid hic suspicatur

C *Stunica*.

4 *Ætate*, &c. Hunc locum desumpsit ex censura quadam, qua doceo Epistolam quandam falso tributam *Hieronymo*. Nec illic disputo quid potuerit *Damasus*, sed quid eo seculo soleant facere Pontifices. Et ideo scripsi *non solere*, non scripsi *non posse*. *Paulus* fatetur sibi fuisse potestatem, qua tamen uti volebat. Et *Petrus* non est usus in multis ea potestate, qua post usi sunt illius successores. At non consequitur, non est usus potestate, ideo non habuit potestatem. Illius ergo temporis consuetudinem adferebam in argumentum, quo docerem Epistolam esse confictam a recentiore quopiam, in qua ob panes non recte distributos, *Damasus* jubetur ferre generalem excommunicationis sententiam in omnes qui hoc facerent.

E 5 *Nam hac Monarchia*, &c. Ex uno loco duas facit hæreses. Cum dico *hac Monarchia*, complector omnes circumstantias potestatis, quam exercebant *Romani* Pontifices cum illa scriberem. Tum non licebat Archiepiscopo *Scotia* gestare pallium, nisi redemptum à Pontifice *Romano*. Unum exemplum pono, cum possim hujus generis referre sexcenta. Quod si quis tam impudens est, ut dicat Pontificem *Romanum* ætate *Hieronymi*, per totam *Europam*, *Africam* & *Asiam*, per quas regiones tum erat sparsa religio Christiana, exercuisse eam potestatem, quam *Julius* exercuit per *Galliam* & *Italiam*, fatebor me hoc non hæretice scripsisse, sed temere & incircumspecte. Neque enim hic ago de potestate tradita, sed exserta. Quis enim negat Pontificibus magnam esse potestatem traditam ad ædificationem Ecclesiæ, non ad destructionem? sed hanc non semper exserunt qui habent. Et usurpant nonnunquam quam non habent. Qui taxat usurpatam, aut qui negat exsertam, non statim negat traditam. Quod autem hic sentio de Monarchia non tradita sed exserta, docent ea quæ præcedunt, *non solere*. Nec ad argumentationem

F Tom. IX. Bb meam

meam ibi referebat, quid potuerit *Damasus*, sed quid solitus sit facere. *Dices*, sit illic mentio de excommunicatione. Verum: sentiebam enim tum non solere pronuntiari anathema generale, nisi in causa fidei, idque ex Synodi sententia. Hic fictus *Hieronymus* ex auctoritate *Chrysostomi* jubet, ut *Damasus* ob panes parum commode distributos ferat excommunicationem in omnes qui id facerent. Jam non disputo, an liceat Pontifici quavis de causa excommunicare, sed arbitror, apud Priscos hoc non tolerare fieri. Et hanc Annotationem *Stunica* vocat hæreticam & insanam. Dicas illic esse zelum dignitatis Pontificiæ.

6 *Quod Petro dicitur*, &c. Jam ad hoc responsum est in secundo articulo. Nec video quid hic suspicetur *Stunica*, nisi forte me sentire, quod ajunt docere *Lutherum*, omnes Christianos esse Sacerdotes, omnes posse consecrare & absolvere. At istud mihi ne per somnium quidem unquam venerat in mentem, cum illa scriberem.

7 *An Damasus*, &c. Hunc locum decerpit ex obscura quadam Epistola, unde decerpserat tertiam suspicionem. Quidam contra me agens, citabat *Damasum* summum Orbis Pontificem, ego relinquens in medio an fuerit, dico nomen hoc non fuisse auditum illis temporibus. Qui in medio relinquit, neque probat, neque improbat, id non semper est dubitantis, sed alio propterantis. Sed fingat me dubitasse, si quid dubitatum est, dubitatum est de potestate agnita vel exserta, non de tradita. Quod si quidpiam dubitarem de potestatis traditæ modo, nihil esset novi, cum hætenus hoc thema fuerit solemne in Scholis, nec adhuc satis conveniat inter Theologos. At nunc, inquiet, promuntiavit *Bulla Leonis*, rem docuit *Card. Cajetanus*. Verum illa mihi scripta sunt ante annos septem. Et si nunc eadem scriberem, cum senserim de modo potestatis exsertæ, quid esset periculi?

8 *Augustinus*, &c. Exstat Epistola quædam *Augustini*, qua monet *Innocentium*, ut caveat à *Pelagio*, in ea non videtur agnoscere præminentiam, quam nunc tribuunt *Romano* Pontifici: scribit enim tanquam collegæ. Et *Innocentius* agit illi gratias, quod de fidei negotio scribat ad illius sedis Episcopum. At non sequitur, non agnovit in illa Epistola, igitur non agnovit simpliciter. Rursus non sequitur, *Augustinus* non agnovit, ideo non habuit *Innocentium*. Nec statim schismaticus erat, qui non agnosceret, cum Pontifex non exigeret agnitionem. *Gracia* diu non agnovit *Romanum* Pontificem, & tamen erat orthodoxa. Et erant fortassis in *India*, qui nescirent *Petrum* esse natum, qui tamen non erant schismatici. *Cyprianus* item appellat *Cornelium* fratrem & collegam, quod si quis nunc faciat, videretur parum agnoscere *Romani* Pontificis dignitatem. At idem *Cyprianus* alibi multum tribuit *Petro*, cujus successor est *Romanus* Pontifex. Et tamen hæc omnia, quæ refert ex libris editis ante notum *Lutherum*, pertinent ad potestatem agnitam aut exsertam.

Hætenus ad *Stunica* suspensiones, quas si quis ut ille nudas & odiose proponit, conferat cum illius collectione, quæ est in peroratione, *Erasmus non recte sentire de primatu Sedis Apostolicæ*, intelliget quam sit insyncerus ratiocinator. Promiserat in titulo duo, me non recte sentire de primatu *Petri* & *Sedis Apostolicæ*, & in peroratione facit summam de Sede Apostolica. Quales libellos confecisset hic *Stunica*, si fuisset à rationibus alicui Monarchæ, puta *Turca* aut *Sultano*?

Nunc non respondeo *Stunica*, sed servio horum temporum malitiæ, & quorundam infirmitati. Jactat in præfatione suam diligentiam, sic igitur accipiamus hominem undiquaque doctum, vigilantem, oculatum, indefatigabilem, denique *Stunicam*, hæc ex tot meis lucubrationibus tranquillo seculo scriptis & evulgatis, voluisse docere, me non recte sentire de primatu Pontificis: cur fuit tam oscitans in aliis locis, in quibus magnifice sentio de primatu Pontificis? Notavit locum in

A censura quam obiter scripsi, cujus est facta mentio in Articulis 4 & 5. Cur non notavit locum, qui est in Epistola quadam ad *Damasum*, ubi hoc annoto in scholiis: *Hic Hieronymus videtur omnes Ecclesias subicere Romano Pontifici*? Vidit hunc locum *Eccius*, sed non hunc solum. At *Stunica* non videt, nisi quod calumniatur. Et interim hunc vocat morem Scholasticum. Imo mos est araneorum, ad omnia adrepentium; & quicquid exfluxerint, vertentium in venenum. Cur non refert tot loca, in quibus appello *Romanum* Pontificem vere summum, modis omnibus maximum, *Christi* summi Pastoris Vicarium, in quibus illi tribuo potestatem secundum Deum maximam? Nullo nomine pejus audio apud impense *Lutheranos*, nisi quod impensior sum in laudes *Romani* Pontificis. Hoc crimen malo, quam seditiosi.

Dicet, cur hæc annotaras? Respondeo, cur tu hæc annotas potius, quam quæ scripsit *Occam*, ne commorem *Gersonem* & alios? Non versabar in quaestione de primatu Pontificis, sed versans in antiquis Scripторibus, obiter conferebam hujus seculi statum, cum ætate qua illi scripserant, quæ quidem magna fructus pars est in historiis. Eodem studio cum ego lego Acta Apostolorum, confero cum seculis posterioribus, quid accreverit, quid decreverit. Et obiter si quid incidit, annoto tribus verbis, nihil asseverans. Quis autem suspicari poterat exorituram factionem *Lutheranæ*, infensam dignitati Pontificiæ, sed hac nocentior *Stunicam*? Qui potui divinare hujus seculi tumultum, quem arbitror nec ipsum *Lutherum* unquam vel sperasse, vel timuisse?

Jam si quis dicat mihi, valeat *Stunica*, quid sentis de potestate *Romani* Pontificis? Ego de potestate summi Pontificis, qui sine controversia est Dominus omnium *Jesus Christus*, constantissime ac magnificentissime sentio, potestatem ex ipso didici. Sic enim loquitur in Evangelio: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra*. Gloriam didici ex *Paulo*, nullo non loco celebrante majestatem illius, sed præcipue ad *Philipp.* Cap. II. *Propter quod & Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen, quod est supra omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quod Dominus Jesus in gloria est Dei Patris*. Hujus potestati utinam se subiciat totus mundus! hujus gloria utinam obscuraret omnem humanam gloriam! ut si quis vellet gloriari, tantum in Domino gloriaretur. Et tamen hic magnam potestatem tradidit ministris sermonis Evangelici. Ipse gesserat vivens maxima: *Et majora, inquit, his facient*. Magnum erat, umbra corporis sanare ægrotos. Majus erat, impositis manibus dare Spiritum Sanctum. Cessarunt miracula pro tempore data, quemadmodum & Legis ceremoniæ. Nec tamen antiquata est vis Spiritus Sancti, quam *Christus* infundit per Sacramentorum suorum ministros. Horum igitur auctoritatem non contemno, multo minus *Romanorum* Pontificum. Qui si suo funguntur officio, veneror Dominum *Jesus*, per illos nostræ salutis consulentem. Sin minus, illi mei sunt judices, non ego illorum. Habent Dominum ac judicem suum, cui stant aut cadunt. Ordinem laudo, tranquillitatem amo, seditionem detestor. Hæc conscientia sufficit homini parum docto ac pusillo. Utinam autem omnes Pontifices *Romani* tam sincere potestatem suam exercent in *Christi* gloriam, ac salutem Christiani gregis, quam ego illorum dignitati non invideo. Dicet aliquis: Quid si palam sint Antichristi? Faciam quod monet *Card. Cajetanus*, orabo Deum, ut opuletur oviculis suis. Certe mihi non sumam mittere manum in *Christum* Domini. Nec tamen unquam prodam sciens *Christi* gloriam, nec hætenus prodidi. Nihil humilior & abjectior *Erasmo*: fateor, & tamen non ausim dicere, quam potuerim lædere dignitatem illius, si tam male sentirem de eo, quam fingit *Stunica*. Eat nunc *Stunica* homo vigilans, perlegat omnia quæ *Lutherus* scribit de *Romano* Pontifice,

fice, nam ego referre non ausim: perlegat omnia quæ ego illi tribuo in tot operibus meis, & iterum atque iterum perfricta facie clamet, mihi in omnibus & per omnia convenire cum *Luthero*. Et tamen aliquid magni veneni suspicatur *Stunica*. Quid facias homini tam zelotypo? Si vigeret adhuc *Lex Mosaica*, operæ pretium esset his remediis illius mederi suspicioni, quibus olim maritorum zelotypiæ medebantur uxores. Alioqui periculum erit, ne quoties in scriptis meis honorifice nomino *Jesus Christum*, suspicetur me sentire de *Mose*. Has suspensiones cum jam pridem editis blasphemii suis prodiderit Orbi, mirum est nondum coisse Synodum, hominis suspicionibus medicaturam.

De Sacramento Confessionis.

9 *Enisse*, &c. Cum addo, *ut opinor, ut videtur*, nihil assevero. Deinde cum addo, *qua nunc fit*, significo hanc Confessionem cum suis circumstantiis. Certum est autem quædam circa Confessionem instituta ab hominibus, velut de tempore confitendi, de casibus. Et tamen disputans cum *Leo* tum aliis aliquot locis ostendo me probare hanc Confessionem velut à *Christo* institutam, meque meum sensum submittere judicio Ecclesiæ. At non licet dubitare. Verum de articulis fidei. De hoc, opinor, sic licuit dubitare ante Bullam *Leonis*. Neque enim dubito an obligemur ad confitendum, sed an hæc Confessio sit præcepta ab ipso *Christo*, ac perpetuo observata ab Apostolis.

10 *Quæ nunc recepta est*, &c. Ex eodem loco sumtum est, & eadem opera huic quoque responsum est.

11 *Olim*, &c. Quis hoc negat esse verum? Et tamen non ideo improbatur secreta Confessio.

12 *Apparet*, &c. *Institutam* appello, ut nunc est instituta cum obligatione & censuris. Et hanc Confessionem dico, in qua numerantur peccata, & circumstantiæ explicantur. Quod si erat, quomodo poterat unus Episcopus cum paucis Presbyteris tam numeroso populo satisfacere? Nec hoc tamen assevero, sed dico apparere. Atqui *Gratianus* collectis diversorum sententiis, facit liberum utrum malimus sequi. Si erat instituta, ut nunc est, ille Scriptor non erat sobrius. Et tamen hunc locum apud *Gratianum* nullus incessivit tot seculis. Quid hic potest suspicari *Stunica*? Me olim subdubitasse, an secreta Confessio, qualis nunc exigitur quotannis ab omnibus Christianis, fuerit instituta à *Christo*? Id juxta sensum meum, ne nunc quidem satis persuasum est, & tamen captivo intellectum meum in obsequium fidei, paratus credere, quicquid credit Ecclesia Catholica. Eat nunc *Stunica*, & videat quid *Lutherus* doceat de Confessione, ac postea clamet in omnibus, & per omnia mihi cum illo convenire.

De Extrema Unctione.

13 *Hodie*, &c. Quid hic suspicetur *Stunica* non queo conjectare. Certe à me nihil dictum est adversus Sacramentum, ac ne cogitatum quidem. Ostendi veterem usum ac novum, quasi indicassem priscum baptizandi ritum, & novum cum illo contulissem.

De Matrimonio.

14 *Matrimonii*, &c. Quid hoc ad nostram fidem? Etiam in cibis & jejuniis commodius habebant *Judæi* quam nos. Quid hoc ad fidem catholicam? Licebat illis odisse inimicos, nobis non licet. Licebat ducere plures uxores, nobis non licet. Licebat ductam repudiare, quamvis levi de causa, nobis non licet ante mortem. Non coibat apud illos matrimonium, nisi intercedente auctoritate parentum aut majorum: apud nos sæpe coit inter pueros ac puellas, stultos & ebrios, per lenas & impostores, verbis de futuro, sed organis presentibus. Et tamen hoc matrimonium est indissolubile. Hoc si probat *Stunica*, jure damnat meam querimoniam. At dicet, Pontifex probat tale matrimonium. Hunc igitur taxas. Opinor nec Pontifici placere talia matrimonia. Et utinam declararet, sic contracta non esse matrimonia, quemadmodum declaravit inter foeminam & frigidum.

15 *Haud scio*, &c. Dissimulat *Stunica*, quod toties

A in scriptis meis repeto, me quoties Sacramentum absolute nomino, sentire de Sacramento juxta peculiarem & exactam ejus nominis rationem. Secundum hanc constat plerisque Veteribus matrimonium non fuisse Sacramentum. Quando *Petrus Lombardus* scribit in hoc non infundi gratiam sacramentalem, & ex consequenti negat esse Sacramentum. *Durandus* fatetur à Veteribus dubitatum, sed recentiores Theologos coepisse numerare inter Sacramenta proprie accepta. Ego tamen ubique profiteor me Matrimonium ponere inter Sacramenta juxta propriam ejus nominis rationem, idque & ante *Lutherum* notum. Et hac de re copiose respondi, primum *Leo*, post *Caranza*. An hic quoque mihi convenit in omnibus, & per omnia cum *Luthero*?

16 *Nullus est*, &c. Proferat igitur *Stunica* duntaxat juxta dictam rationem, hoc est, ut per signa sacramentalia ex pacto infundatur gratia sacramentalis.

17 *Haud scio*, &c.

18 *Theologi*, &c. Eandem cantilenam repetit. Nec omnes tamen Theologi, sed recentiores, ut ait *Durandus*. Et si non dubitabatur, quid opus erat hoc definire in Concilio *Florentino*, cujus sententiæ ego assentiebar, etiam antequam scirem esse decretum? Et si nunc res esset in ancipiti, tamen propensior essem in favorem Matrimonii. Atque utinam hoc ita persuasum esset Orbi, ut omnes caste colerent matrimonium!

De Horis Canonicis.

19 *Sacerdotes*, &c. Hoc cum sit dilucidius, quam ut dissimulari possit, demiror, quid sibi velit *Stunica*. Non hoc imputo Ecclesiæ aut Pontifici, sed audacibus quibusdam ac superstitiosis, qui sine auctoritate addunt, quæ volunt. Nec statim ista probat Pontifex ad quæ connivet.

De Ceremoniis.

20 *Hodie*, &c. Toties in libris meis testor me probare ceremonias à Patribus institutas. Cæterum immodicas & ineptas à superstitiosis inductas, quis non damnet? Nec damno utentes ceremoniis, sed his fidentes neglectis iis, quæ vere pium faciunt. Et alibi queror accrevisse ceremonias, decrevisse pietatem. Olim quantum erat ceremoniarum in consecrando Episcopo! precabatur multitudo, Presbyteri imponebant manus. Nunc reputa quam nullus sit modus ceremoniarum, priusquam fiat Episcopus. Ac deinde confer horum & illorum virtutes. Hoc exempli gratia dictum esto.

21 *Christiani*, &c. Hoc ipsum *Augustinus* questus est ætate sua. Quid dicturus, si nunc viveret!

22 *Non probo*, &c. Imo vehementer improbo. Dabo exemplum. Dies festi ceremoniæ sunt: hos quotidie levi de causa augent Episcopi. Imo Gardiani & Priores quotidie instituunt novas ceremonias. Hic nihil in Ecclesiam aut Pontificem dictum est. Hanc ceremoniarum inundationem damno.

Confusi tituli.

23 *Doctrinam Christianam*, &c. Utinam hoc falsum esset! Christianam autem voco non Evangelicam aut Apostolicam, sed eam qua nunc utuntur Christiani. Quod si verum non est, unde tanta inter doctores dissensio?

24 *Nusquam expressa*, &c. Doceat *Stunica* & me vocet non hæreticum sed obliuiofum, scio apud *Thomam* hoc inveniri, sed ego de sacris Litteris loquor.

25 *Non infector*, &c. Utinam omnes facerent quod fecit divus *Paulus*! Quid hic est impietatis, si ostendo quid sit perfectius?

27 *Christum ut fi.* &c. De his cum copiosissime responderim & *Stunica* & *Caranza*, miror quid hanc cantionem denuo nobis occinat.

28 *Apostoli suam Graciatem*, &c. Etiam Hebraice sic didicerunt. Nec ideo negatur donum Linguarum, (quod fortasse suspicatur *Stunica*) quod probabiliter creditur in eo fuisse situm, ut quis unica Lingua

loquens quam sciret, ab omnibus diversæ Linguae intelligeretur. Et ad hoc respondimus *Leo*.

29 *In negotiis*, &c. Cum hoc in loco hæcant Auctores, quorum varias opiniones recensco, addo & meam opinionem. Nec definitio, sed addo, *fortasse*: nec hoc contentus, addo, *ingenue Christiani*, concedens iurandum infirmis.

30 *Utharetici*, &c. *Stunica* fortasse somniat me vocare orthodoxos, sanctos ac probatos Ecclesiæ Patres, etiam fures, lenones & adulteri sunt orthodoxi. Ista quæ queror fiunt nonnunquam à scribis eruditulis. Et hoc esse factum aliquot locis doceo.

31 *Miracula*, &c. Non taxo *Cyrillum*, verum nego illa scripta fuisse per *Cyrillum*, sed per impudentem rabulam. Quid hoc ad fidem catholicam? Non incesso sanctum virum, sed illius reverentiam tueor.

32 *Hec Christi*, &c. Non solum *Christi*, sed & Apostolorum. Nec ideo damno necessaria bella.

34 *Hierosolymis*, &c. Et *Hieronymus*, qui vivebat in *Palestina*, quoties refert aliquid de vestigiis locorum, ambigue refert quasi diffidens. Quanto minus mirum, si res nunc se sic habet?

35 *Hodie*, &c. Hoc dico in Missis & precibus horariis, in quibus non oportebat audiri nisi Scripturam sacram, aut scripta vehementer probatorum hominum, nunc admixtas esse sequentias quasdam & hymnos, rythmicos versiculos pueriles & ineptos. Quid colligit *Stunica*, me damnare quod legitur in Ecclesia? Quasi rectum sit, quicquid sit in Templis omnibus. Imo moneo Episcopos, ne permittant hoc fieri in Ecclesiis. Nunc quilibet addit quod libet, etiam sine auctoritate Episcoporum.

36 *Qui quotidie*, &c. Si meditari est moribus exerceri, quod docet Lex divina, quemadmodum illic do-

ceo, an meditantur in Lege Domini, qui Psalmos non intellectos remurmurant? An non & *Paulus* docuit esse prorsus inutile psallere spiritu, nisi psallas & mente?

37 *Non committitur*, &c. Non dico non posse committi, sed indico *Petro* non committi, nos enim sæpe fugit, an diligat Deum cui committitur grex. Certe committi non deberet nisi amanti *Christum*. An non quod hic admoneo, docet præter alios divus *Ambrosius*? Nec ideo adimo malis Episcopis suam jurisdictionem: nam hoc, opinor, suspicatur *Stunica*.

38 *Symbolum*, &c. Hæc rixa olim exercuit *Valens*. Doceat *Stunica* rem tantam.

39 *Historiam*, &c. Id adeo verum, ut adhuc nullam repererim Ecclesiam, quæ legat eam historiam. Et si qua legeret, quid tum postea? Utinam hanc solam fabulam legeret Ecclesia!

40 *Non audio*, &c. Citat fragmentum argumentationis ex declamatione, quæ quoniam adhibetur ad exercitationem eloquentiæ, licuit uti vel falsissimis argumentis. Quid calumniatur *Stunica* nescio. *Fædam* voco, non quod semper sit cum peccato conjuncta, sed quod pudenda ac pecuina. Et ante peccatum prurigo fuisset, non fæda tamen.

41 *Hodie*, &c. Idem olim questus est *Aurelius Augustinus*. Quo justior querela est hinc temporibus. Hæc à superstitionis invehuntur, quædam approbantur ab Episcopis, quædam tolerantur. Ea quoniam inundant supra modum, moneo ut corrigantur.

42 *Omnis*, &c. Hoc optatim esse falsissimum, sed heu negari non potest! Quod si hoc deplorare hæreticum est, eadem ratione hæreticum erit, si dicam totam Christianorum vitam scaterere furtis, fraudulentis, obreftationibus, adulteriis, temulentis. Et tamen huic calumniæ respondi libello edito.

CONCLUSIONVM FINIS.

DES. ERASMI ROTERODAMI EPISTOLA APOLOGETICA ADVERSUS STUNICAM.

Erasmus Rot. Huberto Barlando Medico S.

Si deest, quod rideas, Huberte suavissime, en tibi argumentum. *Stunica*, quem dicas Romæ prorsus agere γαλοπονιόν, pridem emisit libellum, quem *Friburgi* dum suppellectilem migratione confusam excutio, forte reperi, ac dum præter solitum esset osi nonnihil, percurri, in quo veterem Interpretem sic vindicat à solæcismis, ut asseveret illum & bene Latine & eleganter vertisse omnia. Audis magnificam προεπιφώνησιν. Huc assumit quadam manifesto falsa, quadam vehementer controversa. Manifesta vanitatis est, quod in præfatione prædicat me *Graculum* *Æsopicum* referentem, compilasse *Laurentii Vallæ* commentarios, atque illius suppresso nomine aliena pro meis venditare, cum omnium primus *Vallæ* commentarios mea opera meoque sumtu curaverim divulgandos *Lutetiæ*, deinde cum innumera sint in meis qua *Laurentius* non attigit, denique cum in ipso opere toties citem *Vallæ* nomen, nisi forte putavit mihi ad quamvis frivola faciendam *Laurentii Vallæ* mentionem, præsertim cum *Liber* exstaret.

Porro hanc Editionem vulgatam, eam esse quam divus *Hieronymus* jussu *Damasi* castigavit, sic est controversum, ut inter manifesto falsa numerari possit. Habes pollicitationem *Prologi*, nunc accipe conclusionis triumphum. Jactat nihil esse suavius quam eum hominem indoctum illitteratumque toti Orbi committere, quem

D multi antea putarunt aliquid scire: & subinde gloriatur se *Erasmus* vincere non solum in sacris litteris, verum etiam in profanis, in quibus mihi videar excellere. Quam proclive est esse disertum, ubi quis sibi permittit quicquid collibitum est fingere. Nam ipse nec sacrarum nec profanarum litterarum peritiam insignem unquam jactavi. Et si hanc laudem affectat *Stunica*, per me quidem suo fruetur arbitratu. Verum ne plus satis sibi placeat hac victoria, habet hoc seculum plussquam decem millia, quibus in omni litterarum genere lubens herbam porrigo. Utinam adesset *Stunicæ* tantum eruditionis, quantum sibi tribuit! Caterum quid stultius quam eum protinus haberi doctiorem, qui in opere alieno præsertim vario reperit quod arrodat? Non mihi videor dignus qui *Hermolao Barbaro*, si viveret, matulam porrigam, & tamen in illius scriptis sunt, qua jure possim carpere. *Nicolaus Leonicens* quadam notavit in *Plinio*, num ideo continuo doctior? Ipse divum *Augustinum*, *Ambrosium* & *Thomam* aliquot in locis reprehendo, nec immerito, num ideo doctior? *Aulus Gellius* indicavit in *M. Tullio* memoria lapsus, & auctore *Augustino* litteratores in *Oratorum* eloquentissimis libris deprehenderunt solæcismos, quos aliquot & ipse in *Cypriano*, *Hilario*, *Ambrosio* & *Hieronymo* possum à me notatos ostendere. Denique

E futor reprehendit aliquid in *Apellis* tabula, num illico gloriabitur *Apellem* ab se victum? Quis hoc non videt esse stultissimum, etiamsi quid animadversum sit fædi pudendique lapsus. Nunc mihi vide quam ex frivolis nugis, quos triumphos agat *Stunica*. Enaginat *Capitis* nume-

merum perperam notatum, fortasse Typographorum incuria, nusquam enim peccatur sapius. Sed age sis memoria calamitatis lapsus, quid est quod hic plaudas Stunica, cum hoc officii non raro mihi praestent famuli, & amanuenses? Librum Annotationum scribere difficile est, at nihil facilius quam in magno opere Momum agere, & narium aliquem, qui sefellerit, ostendere. Denique si ex professo suscepit Interpretem ab omni sermonis vitio vindicandum, cur tot loca à me notata dissimulat? Tamen si quid stultius quam hoc anxie à sacris Litteris depellere, quod in illarum gloriam à probatissimis viris predicatur, non in persuasibilibus humanæ sapientiae verbis, &c. Et qui tales scribit libros, mihi obicit ingenii obstru-tem, quo convitio ne tantulum quidem offendor, tantum à Stunica obici video. Verum ne pluribus morer, loca singula tribus verbis indicabo.

1 *Matthai* Cap. v. Noto quod Interpres recedens ab Evangelistæ verbis, post mille passus, subjecerit alia duo. *Stunica* dicit recte intelligi alia duo, nimirum millia, quia præcessit millo. Verum illud mille, quod antecessit, adjectivum est, non substantivum. Nec agitur quid possit subaudiri, sed de sermonis integritate agitur. Nisi forte videbitur Latine dicere, qui ad hunc loquetur modum, *Do tibi mille nummos, cras daturus alia duo*. Excusari poterit, si hæc sermonis forma reperiatur apud probatos Scriptores. Nunc cum per se sit absurda, nec apud ullum Veterum invenitur, quid est quod nugatur *Stunica*? At præcessit, inquit, mille passus, ad quod non respondet, alios duos mille passus. Verum quid opus erat dicere mille duos passus, cum *Matthæus* scripserit *μῖλλον*, id est, milliarium. Et si omnino fuisset causa gravis, cur mallet mille passus, dicere poterat, alteros bis mille. Quid hac Annotatione stultius? Et tamen colligit *Stunica*, Interpretem hic eleganter ac proprie loquutum.

2 *Matthai* vi. Quoniam solœcismum indicans inverso vorum ordine dico, *Magis plaris estis vos*, cum habeatur, *vos magis p. e.* exprobrat memoriæ lapsus, quasi vero id quicquam ad rem faciat. Hic hoc colore tueretur Interpretem, quod comparativi duplicationem retulerit ex idiomate sermonis Hebraici. Atqui hæc præcipua est solœcissandi occasio, quod Latine loquentes alienæ Linguae tropos referimus. Hoc *Stunica* commentum si recipimus, emendate loquetur, qui pro, *ut ita loquar*, dixerit, *ut figura dicere*, quod Græci recte loquuntur, *ὡς τὴν εἰκῆν*. Item qui pro *incumbit in hanc rem*, dixerit, *ille jacet ibi supra ad*, quod nostratis Linguae formam expresserit. Id si libeat aut vacet pluribus exemplis ob oculos ponere, quos cachinnos sim eruditus excitaturus. Et tamen hæc sunt illæ præclaræ Annotationes, quibus *Stunica* declarat Orbi se esse virum undique doctissimum, *Erasmum* nihil omnino scire litterarum. Sed hic ad aliam confugit ancoram. Apud *Plantum* legimus:

Nam nisi qui argentum dederit, nugus egerit:

Qui dederit, magis majores nugas egerit.

Primum, quis unquam ad *Plantinam* vel licentiam vel obsoletam antiquitatem exegit orationem profam? Deinde *Plantinus* versus non constat, nisi in *magis eliseris*. Probabilius est scriptum, *Qui dederit is majores nugas egerit*. Habes insignem *Erasmi* errorem.

3 Accipe magis insignem. Eodem Cap. *Videbis ejicere*, pro *dispicies ut ejicias*, asseverat pure ac Romane dictum ab Interprete. Quo argumento? Quia Græce scriptum est *ἀφελέψης ἐκβαλεῖν*. Sequitur suam regulam, quam modo docuimus esse ridiculam. Addit quiddam insigniter impudens, *videbis ejicere*, nihil aliud sonare Latinis, quam quod Græcis sonat, *ἀφελέψης ἐκβαλεῖν*. Nihil intra est oleam, nil extra est in nuce duri. Hic miseræ cornici detracta est una pluma, sic enim ille jocatur.

4 Sed infelicius deciderit altera. *Matthai* viii. *Quid nobis & tibi*, pro eo quod erat, *quid tibi nobiscum*, asseverat eleganter dictum. Qui sic? *Phy*, vel *cæco* per-

spicuum est. Sic enim loquuntur Hebræi & Hebraicam formam expressit Evangelista, à cujus verbis non oportet discedere. Postremo *Hieronymus* eandem figuram reddidit *Judicum* xi. Quis credat *Stunicam* fuisse sobrium cum hæc scriberet? Non licet ab Evangelistæ verbis usquam discedere? Cur id sexcentis locis fecit Interpres? Cur *Hieronymus* in Veteri Testamento passim recedit ab idiomate sermonis Hebræi? Id ni fecisset, quæso te, quid esset eo sermone prodigiosius? Quas leges nobis præscribit hic nugator! At longe alias præscripsit *Hieronymus*, in libello *De optimo genere interpretandi*.

5 *Matthai* xi. Cum consummasset præcipiens, pro eo quod erat, cum fecisset præcipiendi finem, asseverat sermonem mere Romanum. Ad quam regulam? Quia reddidit Græci sermonis figuram. Itaque Latine loquetur qui dixerit *μὴνῃμα ἐλθὼν*, *memini veniens*, pro *memini me venisse*.

6 Eodem Cap. *Pauperes evangelizantur*, pro eo quod erat, *pauperibus adfertur bonus nuntius*, autumat esse Latinum, confitens interim hanc sermonis formam Latinis inauditam esse: perinde quasi quis dicat, nummum esse aureum, cum tamen non habeat aurum: nam Latine loquentium consuetudo, norma est bene Latine loquendi. Rogat si quis ad Græci sermonis formam dicat *eos annuntiari*, quibus aliquid annuntiat, num *Erasmus* sit vetiturus ne id faciat? Per me licebit ut sic loquatur *Stunica*, sed quo minus Latine loquatur, obstabit Latine loquentium consuetudo: nisi forte creditum poterimus dicere, cui quid conceditum est, & bene passum, qui affectus est beneficio. Post hæc flagellat *Vallam* pudendo errore lapsum, quod putarit *ἀγγελίζοντα* accipi hic significatione activa. Id cum didicerit ex Annotatione mea, tamen velut ab ipso repertum jactat, quod in hoc libello passim facit, atque interim me facit corniculam *Æsopicam*, ipse propriis plumis conspicuus.

7 Illud vero vehementer etiam ridiculum putat, quod Capite xv. Interpres pro *Scriba Hierosolymitani*, verterit *Scriba ab Hierosolymis*. Nihil enim interesse. Posthac igitur Latine loquetur, qui dixerit *Stunicam ab Hispania delirare Roma*, pro eo quod erat, *Stunica Hispanus delirat Roma*. Quanquam hic sermo præter solœcismum habet amphibologiæ vitium.

8 *Matthai* xx. *Principes gentium dominantur eorum*, negat Interpretem fugisse quod *ἰδὼν* sit neutri generis, sed ad rem significatam respexisse. Id videri poterat probabile, nisi Interpres multis aliis locis ad hunc lapidem impingeret. Velut in Psalmo, *Spiritus Domini replevit orbem terrarum*, & hoc quod continet omnia. Jam si ubi deprehendissem apud Auctores probatos, *dominantur eorum*, non annotassem esse solœcismum, *Stunica* nullum Auctorem profert, prolaturus haud dubie si quid haberet.

9 Eodem Cap. *Stunica* recte dicitur ministrari, cui ministerium exhibetur. Ad quam regulam? Quia sic, inquit, loquuntur Græci. Itidem recte dicitur, *committi* cui aliquid committitur. Atque hic homo prudens impingit mihi calumniam.

10 *Matthai* xxii. *Impleta sunt nuptia discumbentium*, putat Latine dictum, quod *Virgilius* dixerit, *Impleta veteris vini*: quasi statim liceat in oratione soluta, si quid Poetæ vel ad ostentationem antiquitatis, vel pro suo jure dixerint. Tum si recte dicitur *plenus vini*, non statim Latine dicitur, *impletus vini*, & si Latine dicitur, *homo vini plenus*, continuo recte dicitur, *domus impleta convivarum*. Nam quod ex *Cicerone* profert ridiculum est, *neque ollam denariorum implere*: genitivus enim non refertur ad implere, sed ad ollam, quæ denariis erat destinata. Nam *ollam denariorum* dixit, denariis reponendis destinatam.

11 Eodem Cap. *Neque nubentur*, docet priscos dixisse *nubo te*, unde *nupta* & *nuptus*. Fateor hoc dixit antiquitas, sed obsoleta, quam imitari nunc solœcissare est. Cumque divus *Hieronymus* indicet Interpretem

reddidisse Græci sermonis idioma, quod tamen non respondeat consuetudini Latinæ, *Stunica* tamen pronuntiat esse Latinum. Quid enim est solœcissare, quam præter consuetudinem recte loquentium loqui. Jam & illud suave, quod cum agatur de castimonia Linguae Latinæ, profert nobis *Tertullianum* auctorem: nec minus ineptum, quod quoniam *Tertullianum* scripsit *ubi non nubitur*, colligit dici *nubor*. Hac ratione dicemus & *vivor*, quia *Terentius* dixit, *ubi non vere vivitur*: dicitur *dormior*, quia *Juvenalis* dixit, *Minimum dormitur in illo*. O *Chrysippum*, cui ego sum *Arasmus*!

12 Cap. XXIV. Ex *Suetonio* probat Latine dictum *opinionum bellorum*. Quibus argumentis? Primum quia Græce est *ἀποαῖς*. Atqui si non licet recedere ab Evangelistæ verbis, quemadmodum ante docuit *Stunica*, dicendum erat, *auditus* sive *auditiones bellorum*. Deinde qui exactius requirunt Romanæ Linguae castimoniam, rejecturi sunt *Suetonium* ex albo judicium. Sed quid dixit *Suetonius*? *Exiit opinio decessurum eum*. Quid hoc ad *opinionum bellorum*? *Opinionum bellorum* nemo dixit, præsertim multitudinis numero. Sed *Ambrosius* sic loquitur. Quid ni? referens Scripturæ verba. Nec statim Latinum est, si quid dixit *Ambrosius*.

13 Admonueram quod cum ὅτι Græcis ambiguum sit, Interpretes perperam pro quod vertit quia: quod enim interdum est εἰδὼν, quia, nihil aliud sonat quam causam. *Stunica* docet nos, nihil referre, utrum dicas quod, an quia. In hujusmodi orationibus recte dixisti, quia virum non habes, & confessus est, quia non sum ego Christus, nihil aliud intelligi, quam quod intelligit populus Christianus. Non ego laborabam quid intelligeretur, sed quid ipsa exprimerent verba. Rideamus & intelligimus Moriones perperam loquentes, sed posteaquam illorum solœcismis assuevimus: balbus balbum rectius intelligit. Non statim Latinum est quod intelligitur à quolibet. Negat Interpretem retulisse Græci sermonis proprietatem, sed Hebraici. Quid? an Interpretes Evangelium Græce proditum, vertit ex Hebræis? Sed valeat idem ὅτι apud Hebræos quod ὅτι apud Græcos, continuo-ne Latine dicitur, quod ad peregrinæ Linguae formam dicitur? Interpretes, inquit, *Evangelista* vertit ad verbum, vertit igitur Latine. Proinde contumelia est in Spiritum Sanctum, si dicam Interpretem vertisse perperam, qui verbum verbo reddiderit. At hæc est unica ratio male vertendi. Et si dicam in ipsius Evangelistæ verbis esse solœcismum, non opinor ullam injuriam fieri Spiritui Sancto: non enim in puritate sermonis est regnum Dei. Quod si impium est reprehendere, quod non variat ab Evangelistæ verbis, impie fecit Interpretes, qui toties recedit, etiam nulla necessitate. Quis non miretur hujus hominis acumen?

14 Luca I. Notaram Interpretem pro meminisse μνησθῆναι vertisse memorare, cum codex habeat memorari. Belle depulsus est solœcismus, si typographus pro i, posuit e. Non in hoc est τὸ σολοικόν, sed in genitivo. Memorare Latinum est, & memorari Latinum, sed memorari testamenti, pro meminisse, sive recordari, doceat *Stunica* esse apud probos Auctores, & vicerit.

15 Luca IV. Notavi Interpretem, ὅσα Græcis accipitem vocem, & τὰ πάντα sæpe perperam vertere, in quanta & tanta. *Stunica* nos docet quanta & tanta recte ad numerum referri, nec aliud valere quam quot & tot. Id probat hoc lemma, quia in hunc sensum subinde vertit Interpretes. Si hac ratione poterat defendi Interpretes, unico malagmate licebat omnibus illius mederi vulneribus. Doceat *Stunica* sic probatos Auctores fuisse loquutos, ac dixisse, tantos habes digitos in pedibus quantos in manibus, pro tot & quot.

16 Luca XIX. Exegissem illud, pro illam positum, *Stunica* mavult adscribere Librariis, quam Interpreti. Et ipse in Annotatione demonstro illam lectionem inveniri in quibusdam antiquis codicibus. Sed Interpretes non hic tantum sic dormitavit, quia præcesserat ἀπ- γύριον.

A 17 Luca XXI. Et omnis populus manicabat ad eum, pro eo quod erat, mane commeabat ad eum, magnifice docet Latine dictum. Qui? *Horatius* scripsit, — licuit semperque licebit,

Signatum presente nota producere verbum.

Quid? idem licet Oratori, quod Poetæ? Idem hodie quod ætate *Flacci*? Idem in quibuslibet verbis? Jam maneari à mane dicendum erat potius, quam manicare à manica. Et quid opus erat manicare, cum liceret dicere diluculari? Nec ὁρῶν σημαίνει tantum mane surgere, ut nos docet *Stunica*, sed quidvis agere diluculo, quemadmodum pernoctare est noctu aliquid agere.

B 18 Luca XXIII. Ventres qua genuerunt. *Stunica* dicit in castigatis codicibus legi, qui genuerunt. At ego in duobus meis codicibus reperio qua, & quoniam ita subinde labitur Interpretes, non incitiam, sed negligentiam, probabilius est illud qua à posterioribus fuisse castigatum, quam ab Interprete positum. Verum hac de re nolim contendere. Fuerit hic felicior *Stunica*, qui codicem habuerit emendatiorem.

C 19 JOANNIS I. Quasi unigeniti à Patre, ostendi dicendum Latine tanquam: nam ὡς Græca vox anceps est, & ad rei veritatem & ad similitudinem. Id *Stunica* non refellit, sed refert nobis verba *Hieronymi*, secus hunc locum interpretantis in Epistola ad *Ephes.* Cap. v. Quid illic docet *Hieronymus*? *Gloriam unigeniti*, non sic accipiendum quasi sit alter unigenitus, cujus gloriam haberet & Christus, sed ut intelligamus ipsi Christo habitum à Patre honorem, non ut cuius est numero Sanctorum, sed ut unigenito. Hoc commentum, aut nihil ad rem facit, aut pro nobis facit. Si enim est alter Filius Dei, Christus non est unigenitus, sed unigenito similis. Atqui ad hunc sensum exprimendum, opus erat tanquam, non quasi. Nec mea refert, quod apud quosdam, affecta jam eloquentia Romana, secus usurpatum reperimus tanquam & quasi. Hic jacent simul *Laurentius* & *Erasmus*.

D 20 Joan. IV. Continuitur verbum ut solœcum notaram. At in Græco, ait *Stunica*, ἐπὶ συγγένειαι, nec poterat Interpretes proprius traducere, nam *Stunica* verbis libenter utimur. Quid monstri audio? Est hoc proprie transferre, verbum verbo reddere? Quis credat huic homini sanum esse cerebrum? Fatetur hanc sermonis formam nusquam inveniri apud Latinos, tamen vult videri bene Latinum.

21 Joan. VI. Navis fuit ad terram, vult Latine dici, & suspicatur Joannem scripsisse, πηλὴ τῶ γῆν, idque reclamante codicum omnium consensu. Si profert ullum Latinum sic loquutum, aliquid egerit. Nunc fundit verba.

E 22 Joan. VII. Festo mediante, vult esse Latinum, nec ullo probat argumento, nisi quod licet effingere Græcam vocem. Id à Priscis factum in quibusdam agnoscimus. Nobis non idem licet. Alioqui quid erit nostro sermone portentosius, si nobis hoc velimus permittere in reddendis Græcis?

23 Joan. XIV. Et majora horum faciet, non alio colore defendit, nisi quod Interpretes expresse Græci sermonis formam. Fatemur, sed hoc ipso commisit solœcismum, nisi forte Latine loqueretur, si pro Pater major me est, vertisset, Pater major mei est.

24 Joan. XV. Ut fructum plus adferat, sic excusat, ut existimet locum à Librariis vitiatum, cum nullus reperiat codex, qui habeat hanc scripturam.

F 25 Eodem Cap. Et colligent ea. *Stunica* legit enim. Id quod potest, cum Evangelista scripserit αὐτά. At præcessit κλήμα non κλήματα, fateor, sed ostendi nihil in hujusmodi referre, utrum ponas singularem vocem, an multitudinis. Hic *Stunica* debebat inspicere meam Annotationem, non tantum verborum fudisset incasum. Verum *Stunica* censet pro αὐτά legendum αὐτό. Id cum nullus habeat codex, tamen pro sua auctoritate pronuntiat locum esse depravatum. Si quid fieret à me simile, quo boatu vociferaretur, *Erasmus* emendare ser-

sermonem Euangelistæ. Superius in ὅτι, cum dixissem Interpretem expressisse formam Græcam, *Stunica* non tulit, & maluit hoc laudis asserere suæ Linguae. Hic cum iterationem pronomini relatiui annotassem venisse ex proprietate sermonis Hebræi, *Stunica* deridet, *Qui potuit*, inquit, *cum non esset Hebraeus?* Quo quid dici potuit stultius? An Latini non sæpe reddunt proprietatem Græci sermonis, cum non sint Græci? Euangelista retulit formam Hebræi sermonis, & hanc reliquit Interpres. Jam quid refert ad solæcismum, utrum imitatione Græci sermonis an Hebræi recessit a castimonia Linguae Latinæ? At *Stunica* negat in utraque Lingua vitium esse, quod *Joannes* reddiderit proprietatem Hebraicæ dictionis, Interpres Græcum expresserit, *Non est*, inquit, *vitium in Grammatica sic loqui.* O leges!

26 Act. Cap. II. notaram, *adinvicem*, pro, *inter se*, parum Latine dictum. *Stunica* defendit hoc colore, Interpres crebro sic loquitur, ideo Latine loquitur. Deinde *Valla* non notavit hunc locum, ideo nihil habet vitii. Postremo *Apulejus* dixit, *derepente*, licet igitur quibuslibet adverbis addere præpositionem, & Latine dicemus *ad extra*, *ad intra*, *ad supra*, & *ad infra*. O doctorem!

27 Act. Cap. III. Notaram vocem *panitemini*, eeu parum Latinam. Hic mihi impingit calumniam non uno nomine: *Valla*, inquit, *non notavit hunc locum*, & *Petres* dixerunt, *panitemini*. Quid signi? Nisi ita esset, *Valla* damnasset. Mira enthymemata!

28 Act. Cap. V. *Venundatum* erat in tua potestate, cum præcederet *ager*. *Stunica* putat codices vitiatos, cum nullius testimonium possit adferre, cumque tot locis Interpres ad eundem impingat lapidem.

29 Act. Cap. VIII. *Multis autem eorum, qui habebant spiritus immundos, clamantes voce magna exiebant*, hujus orationis absurditatem sic excusat, ut dicat locum à Librariis vitiatum. Atqui reclamat codicum omnium consensus.

30 Act. X. pro ὅτι τῆς, verterat per *ter*. Imo ob hoc ipsum, inquit *Stunica*, *Latine vertit, quia sic habetur Græce*. Imo ob hoc ipsum loquutus est male Latine, quia Græcam formam non recipit Latina consuetudo recte loquendi magistra. Quamquam Græce non est per *ter*, sed ad *ter*, ut hæc *Stunica* tergiversatio nihil patrocinetur Interpreti.

31 Act. XVI. *Foras portam*, pro *extra portam* Latine dictum affirmat *Stunica*. Quo tandem argumento? *Quia quadam adverbis usurpantur vice præpositionum*. Ubi? Hui, hoc ipso loco, *foras portam*, & in Psalmis, *subtus pedes*. Equidem scio quasdam præpositiones transire in naturam adverbiorum, contra fieri nondum competi. Sed donemus id factum in uno alterove adverbio, continuo ne licebit in omnibus?

32 Act. XVII. pro ὡς τάχις a versus quam celeriter, sic excusat ut dicat eandem sermonis formam inveniri apud *Ciceronem*, cum nullum interim proferat locum. Atqui cum ante tulerit legem, ne recedatur a verbis Euangelistæ, hic bis peccavit Interpres, & quod superlativum vertit in positivum, & quod præter Latinorum consuetudinem loquutus est.

33 Act. XX. *Commendo vos Deo & gratia ejus qui potest*, &c. Indicaram, vertendum quod, ut referat verbum. *Stunica* docet, *qui potest*, referendum ad Deo qui præcessit: potest eo referri fateor, sed nimium dare. Quod si ad Deum retulisset, poterat dicere, τῷ θεῷ πάντως.

34 Eodem Cap. *Neque facio animam meam pretiosorem quam me*, ut tueatur Interpretem, corrigit *Lucam*, cum nullus codex Græcus habeat aliam scripturam. Unde id asserit? Quod *Laurentius* locum præterierit tacitum. O Syllogisten!

35 Act. XXI. *Cum suadere ei non possemus*, ut ostendat Latine dictum, dubitat utrum velit asserere scribarum vitio, *suadere* positum pro *persuadere*, an Interpretem abusum *suadendi* verbo, pro *persuadendi*. Si

vult prius illud recipere, proferat vel unius codicis testimonium: si posterius verum est, constat Interpretem vitiose loquaturn.

36 Act. XXVI. *De omnibus quibus accusor*, putat nihil referre addas-ne præpositionem, an omittas. Itaque nihil intererit utrum dicas, *accusavit illum variis rebus*, an *variis de rebus*. *Multis accusor*, an *de multis accusor*. Nam *accusatus est multis criminibus*, perinde est, quasi dicas, *multis nominibus*. Quædam adduntur paterno casu, quædam auferendi, sed addita præpositione, quædam citra præpositionem. In his nullum est *Stunica* discrimen. *Æstimo* pro *existimo* docet frequenter esse apud *Ciceronem*, ac vere dicit sic frequenter in libris illius esse depravaturn. *Beatum apud te*, sic defendit, ut *apud te* referatur ad sequentia. Sed quid hoc ordine durius? *Apud te: cum sim defensurus*. Sed hunc ait esse Græci sermonis ordinem. Imo res ipsa reclamatur, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ὅτι σὲ, id est, *quod me defensurus sim apud te*. *Omnia quæstiones*, sic tuetur, ut dicat hoc à Librariis vitiaturn. Verum hic erant citanda vetustorum codicum testimonia. *Nulla*, inquit, *erat hic labendi occasio*. Vicerit, si nusquam absque occasione, imo contra occasionem labitur Interpres, & tamen erat occasio, πάντων enim vel masculini generis est, vel neutri. Itaque quoniam per masculinum vertere erat absurdum, vertit per neutrum, & eo neglecto ἡδὴν ἡ ζητημάτων, (pro quo *Stunica* scripsit *ζητημάτων*) reddidit genere fœminino. Sed unde colligit Interpretem scripsisse *omnes*? Non asseverat, sed *possumus*, inquit, *sine dubio suspicari*. Novum sermonis genus. Quis suspicatur absque dubio? Et si nihil dubitat *Stunica*, cur confugit ad alteram excusationem frigidiorern, quam ut sit referenda?

37 Rom. II. *Inter se invicem cogitationum accusantium aut*, &c. Hujus solæcismi culpam rejicit in scribas, cum nullum proferat codicem syncerioris scripturæ. Nam quod ait *Ambrosium*, sequutum veterem translationem, manifesto falsum est. *Hieronymus* alibi legit, *cogitationibus*, sed nec ille sequitur hanc Editionem, licet minus ab illa variet quam *Ambrosius*.

38 Rom. X. *Quis credidit auditui nostro*, pro eo quod erat, *quis credidit verbis nostris*: hoc colore tuetur à crimine solæcismi, *Si hoc*, inquit, *vitium illi Latino est, nimirum & in Græco quoque esse debet, cum illic sit ἀκοή*. Fateor & in Græco redditam Hebraici sermonis proprietatem. An ideo non est solæcismus apud Græcos emendate loquentes? Quid autem ad rem pertinet quod *Ambrosius* interpretatur, *Qua audivimus ab te & loquimur*? Sed *Hieronymus* apud *Esaiam* ita vertit. Quasi vero *Hieronymus* observatione sermonis Hebraici non frequenter recedat ab integritate Romanæ Linguae. Sed idem interpretatur his verbis significari raritatem credentium. Vere dicit, sed quid istuc ad *Bacchum*?

39 Rom. XII. *Odientes malum*, pro odio habentes, ita defendit, Veteres dixere odio, *odis*, *odivi*. Nec ullum profert exemplum, cum aliud doceant Grammatici. Nec protinus Latinum est quod habuit obsoleta antiquitas. Alioqui recte loqueretur, qui nunc diceret, *scibo*, pro *sciam*, quia sic loquutus est *Terentius*; qui *Tiburchinabundus* & *Lurchinabundus*, quod hæ voces exstent apud *Catonem*: qui *hos lodices*, quia sic ausus est loqui *Pollio*; qui *gladiolam*, quoniam ita dixit *Messala*; qui *parricidatum*, *Calium* sequutus: qui hoc *nasum*, auctore *Plauto*, aliaque plura quam ut numero comprehendi queant. Sed *Hieronymus* vertit, *odibunt scientiam*; ut hoc donemus, non statim Latinum quod ille vertit. Vertit *odiunt* in *Esaiam*. Tum *Ambrosius* legit *odientes malum*. Postremo *Valla* non attigit hunc locum. Quid tum postea? Ergo baculus stat in angulo. O ratiocinatorem!

40 CORINTHIOS II. Cap. VIII. *Non minoravit*, pro *non minus habuit*, hoc lemmate tuetur, quod Græce sit ἡλαττόνησεν. Quid aliud efficit, quam utrumque Inter-

terpretem dum exprimit sermonis Hebræi proprietatem vitiose loquutum, si modo verbum ἐλαττονέω aut non receptum est apud Græcos, aut non nisi active usurpatum est. *Septuaginta*, inquit, hoc verbo sunt usi, atque isem Ambrosius, nec Valla locum hunc annotavit. Quid tum postea? De solæcismo agitur. Et hæc Erasmi calumnia est.

41 Ad PHILIPP. Cap. IV. *Resloruistis pro me sentire*, pro eo quod erat, *reviguit*, sive *resloruist vester in me affectus*, notavi parum Latine dictum. Hoc loco sic agit quasi tantum notarim *reslorescendi* verbum, cum id me nihil offenderit. Quis Latinus audivit, *resloruistis sentire*? Quis intellecturus erat *sentire* pro *affectum esse*, quis *pro me* intelligeret *de me* sive *erga me*? Sed quid facias? *Ambrosius* ita legit, nec *Valla* notavit hunc locum. *Ammissis*, ut ajunt, *alba in albo lapide*.

42 Ad Heb. Cap. III. *Quanto ampliore honorem habet domus qui fabricavit illam*. Hic misere cæcutiit Erasmus, qui non animadverterit domus hic paterni casus esse, qui juxta Græcorum idioma ablativi vice sit positus. Atqui istuc est mutare solæcismum non tollere. Posthac igitur, auctore *Stunica*, licebit ita loqui, *Faber est melior domus sua*, pro *faber est melior domo sua*. Unde porro *Stunica* collegit mihi non animadversum casum domus, cum id indicem in Annotatione mea?

43 Hebr. VI. *Per majorem sui jurant*: pronuntiat Latine dictum, eo quod Interpretes expresserit Græci sermonis idioma. Posthac itaque recte dicemus, *Filius est minor patris*, & *Stunica stultior est Corabi*.

44 JAC. I. *Deus enim intentator est malorum*, pro eo quod erat, *Deus nemini immittit tentationes ad mala*: *Stunica* vult esse Latinum, meque commiseratur qui hic tam fœde lapsus sim, qui putarim *intentator* dictum ab *intento*, (quod ille verbum simplex appellat, cum sit æque compositum,) cum *intentator* hic dictum sit, ab *in* privativo, & *tentare*, quemadmodum Græce est ἀπειράσας. *Intentatus* erat tolerabile, at quis unquam Latinus audivit, *indoctor* pro eo qui non docet, aut *inconsultor* pro eo qui non consulit? Quis autem docuit ἀπειράσας Græcis sonare active? Et si sonat, cur mox idem repetit, *ipse enim neminem tentat*. Hic ostendit nobis quid senserit *Jacobus*. At ego non de illius sententia, sed de sermonis integritate loquebar.

45 In Apoc. *ὁ ἀνὴρ ὁ ἐρχόμενος*. Hic *Stunica* mihi non solum calumniam; sed blasphemias & impietates objicit, quod in Apostolorum litteris existimem esse solæcismos, quasi hoc ego solus dixerim, aut quasi hoc non potius ad Evangelii Christi-que gloriam pertineat, quam ad Apostolorum contumeliam. Vulgo indocto scripserunt, & vulgata Lingua scripserunt: apud illos non erant solæcismi, sed apud eruditos emendate loquentes erat sermonis vitium. Quod si *Stunica* putat esse piaculum, si in Apostolorum scriptis reperiatur aliquid solæcon, hoc est, aliquid dictum præter emendate loquentium consuetudinem, impius erit & ipse nisi hunc locum magnifice defenderit à solæcismi calumnia. Quibus autem

A modis rem gerit? *Atqui*, inquit, *potius illa verba oportebat* Erasmus admirari, ac quod extra Grammaticæ regulas esse cerneret, non sine aliquo mysterio factum id esse reputare. Bellum patrociniū! Fatetur hunc sermonem esse extra Grammaticæ regulas, ac præter Græci sermonis consuetudinem: Sed quibus argumentis possis evidentius docere solæcismum? An mysterium excludit solæcismum? Non, sed excusat. Cæterum nihil excusatur quod non est. Nec ego criminor Apostolos, quod alicubi parum emendate loquuntur, non magis quam si fuissent Hispanice loquuti. Ita *Christus* ipse Syris Syriace loquens, apud *Hebræos* exacte loquentes solæcissabat. Quod si incommutabilis Dei

B natura significata est vocibus indeclinabiliter positis, cur ipsum Dei nomen ubique per casus inflectitur. Sed valeat hoc in duobus ὁ ὢν & ὁ ἐρχόμενος, quid sonat Græcis ὁ ἦν, quemadmodum dicitur ὁ ὢν, & ὁ ἐρχόμενος? Postremo si tanti facit hoc mysterium, cur Interpretes ausus est ab hoc mysterio recedere vitato mystico solæcismo? Obsecro te, nonne fortiter ac feliciter defendit Interpretes & Apostolos? Quid superest, nisi ut bene navata opera canat triumphum? Id facit serio, mentiens suo more, quod Erasmus negligat mysteria, tantum intentus elegantiae sermonis, quod nec Apostolis parcat, emendaturus & illorum sermonem: quod in vertendo Novo Testamento sermonis lenocinium adhibuerit, in multis nec Græca sit assequutus,

C nec Latini sermonis proprietatem observavit: atque hujusmodi Annotationum, tam elegantium pollicetur & alios complures libellos. Nimirum ad utilitatem studiorum, ut totus mundus lectis *Stunica* scriptis sciat, fuisse quendam *Lopidem* virum divinum, qui clarissimis argumentis demonstravit Erasmus nihil scisse litterarum, ut posthac omnes *Stunica* nomen pro Numine venerentur. Cum in libero maledicentiae campo versatur, nihil *Stunica* disertius, cum ventum est in rem præsentem, & cominus conferendæ manus, quantus ibi nugator sit declaravit hic libellus. Et tamen hujusmodi nænias *Roma Dominici* curarunt excudendas,

D præter Pontificis & Card. Edicta. Dices, cur mihi mittis hujusmodi nugas? Non in aliud nisi ut rideas, novi enim quam sis φιλόγελος. Quod si factum est, scopum attigi. Neque secius scopum suum tetigit *Stunica*, celebratur. Unum hoc spectabat. Atque hic est ille *Stunica*, quem *Bedda* vir tantus pronuntiavit absolutum Theologum, cum ipse se tantum profiteatur Theologum absque flocco. Libellus Epistolarum Medicinalium quem *Argentorati* reliqueras ad me mittendum, mense, ni fallor, *Martio*, mihi *Friburgi* redditus est ad Idus *Junias*. Mira celeritas! An è *Francfordia* scripseris nescio, mihi nulla littera est reddita. Quoties, mi *Huberte*, male precatus sum isti πέμψη ἑσὶς, quæ tua mellitissima consuetudine nos tam cito orba-vit! Quanquam tui desiderium moderatius laturi sumus, si tibi contigit adamata potiri. Hæc una decrat ansa tuæ Encyclopædiæ, quam alioqui numeris omnibus feliciter absolvisti. Hactenus sementem fecisti, nunc restat ut bonam messem metas. Bene vale, apud *Friburgum Brisgoia* 8. *Junii*, Anno 1529.

F I N I S.

DESIDERII ERASMI A P O L O G I A

DE TRIBVS LOCIS.

QVOS VT RECTE TAXATOS A STVNICA DEFENDERAT
SANCTIVS CARANZA THEOLOGVS.

ost longas & inutiles rixas, tandem mihi res esse coepit cum homine vere Theologo, qui, si credendum est amicorum litteris, & disputat erudite, & docet modeste, & admonet amanter. Quare si non datur eruditione vincere, non committemus tamen, ut modestia superati videamur.

Nam quod in *Stvnicam* suum studio propensior est, equidem facile patior, quod ea res à pio quodam affectu proficiatur. Pietatis species est, favere contreraneo, etiam in causa non admodum bona. Sed antequam rem aggrediar, quod monitor scribit subinde me tergiversari, secus habet: non enim ego tergiversor, sed disputandi gratia demonstro, quibus modis alius possit tergiversari. Primum de *Emmanuel*, id est, nobiscum Deus, non ignorabam eum locum à nonnullis sic adduci, ut ex eo demonstrarent *Iesum Christum* esse Deum. Atque is sensus mihi quidem magnopere probatur. Sed fingamus nobis esse rem cum eo, qui coarguendus sit argumentis, hoc loco *Christum* aperte vocatum Deum. Is nimirum rogabit nos, an ubicunque in Scripturis sacris Deus dicitur esse cum his aut illis, accipiendum sit Dei substantiam sive naturam esse peculiari quodam modo cum eis, qui juxta naturam suam non magis est in uno loco quam in alio, cum in nullo sit loco, nec extra locum. Verum cum in sexcentis locis Deus dicatur esse cum quibusdam, intelligimus favorem & auxilium Dei adesse. Quemadmodum juxta idioma sacrae Scripturae, quae more quodam humano nobiscum loquitur, nos dicimur recedere à Deo, quoties negligimus illius praecepta: ita ille recedere dicitur à nobis, quoties desit nobis esse propitius ac favens. Atque hic sermonis color, cum passim sit obviis in Libris mysticis, quae res hic cogit, ut aliter interpretemur? Sic, inquit, interpretantur *Hieronymus* & *Augustinus*. Estote sane. Addam & *Tertullianum*, mea sententia, neutro indoctior. Horum tamen auctoritas non facit ut appellatio sit aperta. Appellationem enim voco, cum cognomenti vice additur Dei vocabulum, aut praenominis vice praefertur, quemadmodum Dei vocabulum fere apponitur Patri, Domini Filio. Et tum hoc fit aperte, cum non relinquatur tergiversatio. Quod hoc loco dici non potest. Non enim ideo apertum est simpliciter, quia illi sic interpretantur. Imo si sermo nihil haberet obscuritatis, non egeret interpretibus. Deinde negari non potest, juxta sensum historicum hujus loci, sic accipi, ut intelligamus Deum esse cum populo suo, quod eum à duobus Regibus liberavit. Sic enim *Hieronymus* scribit: O domus David, nunc à te appelletur Emmanuel, id est, nobiscum Deus, qua rebus ipsis probabis à duobus inimicis Regibus liberata, Deum te habere praesentem. Et qui postea vocabitur Iesus, id est, Salvator, eo quod universum genus hominum salvaturus sit, nunc à te Emmanuel appelletur vocabulo. Vides quam causam nominis reddat *Hieronymus*, juxta sensum historicum, partus Virginis, celeritatem dandae salutis significat. Nomen pueri significat propitii Numinis praesentem opem adfuturam. Eadem est ratio in sensu allegorico. Ideo natus *Iesus* dicitur *Emmanuel*, quia per hunc Deus declaravit se vere propitium esse mortalium generi, dum per Filium suum omnibus offerret salutem aeternam,

à Diaboli tyrannide liberandis. Atqui dux, inquiet, ille, qui tum liberavit populum *Israeliticum* à duobus Regibus, non erat Deus, sed tamen *Christus*, qui figurabatur, vere Deus erat futurus. Verum non ideo statim hoc explicat sermo, quod res est. Et fieri potest, ut hoc senserit Propheta, quod interpretantur quidam, sed quod sensit, obscure significavit: & haud scio, an ulli sit plene intellectum priusquam hoc Evangelica praedicatione claresceret. Certe negari non potest sermonem esse ancipitem, & eum sensum esse frequentissimum in arcanis Libris, qui declarat favorem propitii Numinis, non naturam. Denique si urgemus allegoria, est illud allegoriae peculiare, habere nonnihil obscuritatis: Si sensu historico, ne consistet quidem, *Christo* accommodatus: neque enim ille unquam dictus est *Emmanuel*, sed *Iesus*. Atque hinc *Marcion* Judaissans sumsit occasionem insaniae suae, ut negaret nostrum *Christum* eum fuisse, quem prophetia promiserat, quod non conveniret nomen, cum hic dictus sit *Iesus*, ille dicendus esset *Emmanuel*. Hos ita refellit *Tertullianus*, ut dicat rem in *Christo* fuisse, non ipsum vocabulum. Dedit salutem, & Deus erat, & Deum Patrem nobis reconciliabat. Sic enim religione quadam indebantur apud *Hebraeos* nomina, non ut semper naturam pueri, sed eventum aut qualitatem significarent. Neque enim ideo *Isaac* dictus est, quod ipse natura risus esset, sed quod Angelo promittente partum vetulae, illa diffidens riserit. Nec ideo *Cain* dictus est, quod ipse natura fuerit possessio, sed quod hoc nato, *Eva* primum coeperit habere filium. Sic *Osée* primo filio, quem suscepit ex uxore fornicaria, nomen indit *Isephael*, quod in valle *Isephael* Dominus contriturus esset *Isephalem*, non quod ipse filius esset vallis, qui nomine vallis appellabatur. Rursum filiae natae nomen inditur, absque misericordia. Rursum filio nato nomen inditum est, non populus meus. Hic certe palam est vocabulis inditis non declarari naturam illorum, sed voluntatem Numinis erga populum suum. Haec cum sic habeant, vide lector quantum ponderis habeat *Caranza* syllogismus. Negat locum habere, quod interpretor, propterea quod non dictum sit, erit *Emmanuel*, sed vocabitur nomen ejus. Imo, mea sententia, magis faciebat pro ipso, si scriptum fuisset, erit puer *Emmanuel*, praesertim cum extra controversiam sit, hoc nomen non fuisse inditum *Iesu*. Argumentatur autem hunc in modum: Vel ergo illud vaticinium erat verum an falsum, non falsum, & cetera. Ergo si verum, nomen filii erit *Emmanuel*, id est, Deus nobiscum. Consequitur ergo Dei cognomen aperte in illo loco tribui *Christo*, & cetera. Et qui hujusmodi Epicherematis mecum agit, deplorat infelicitatem meam, quod in *Sorbona* non didicerim Dialecticam. Quanquam & *Sorbonam* vidimus, si ea Dialecticum facit, & olim pueri Dialecticam didicimus.

Jam quod obiter adjeceram velut ex superfluo: Etiam si demus hic *Christum* aperte vocatum Deum, hoc tamen non admodum facere contra nos, qui loquuti sumus de verbis Evangelicis, & Apostolicis, quibus ipsi loquuntur de *Christo*, non quibus recitant aliena, serio mecum agit *Sanctius*, Prophetæ testimonium hoc plus habere ponderis, quod à *Luca* recitetur: adeo ut hæreticus sit habendus, qui non reciperet, & cum *Manichæis* damnandus. Alioqui nec illud, inquit, quod citatur in *Actis Apostolicis*: Beatus Tom. IX. Cc est

est dare quam accipere; cum non reperiatur in Veteris Testamenti libris, nullum habebis pondus, si ex auctoritate. Lucæ nihil accedet auctoritatis. Hæc cum multis & odiosis verbis inculcasset, sic colligit: Convincitur ergo Erasmus asserere, veritatem illam fulgere Lucæ testimonio. Huiusmodi syllogismis Theologi Roma defendunt fidem catholicam. Quæso, qui convincitur Erasmus, qui nunquam dubitavit, sed ingenue fassus est, & fatetur, hoc Esaiæ vaticinium esse verum, & recte ad Christum accommodari ex auctoritate Evangelistæ? Quis sic insanit, ut hoc non fateatur? Sed hoc agebatur, an in hoc testimonio Christus sit aperte dictus Deus, etiam si in confesso est, illum fuisse Deum & hominem: & an proprie dicantur Apostolicæ litteræ, si qua referunt ex Veteris Testamenti voluminibus. Id erat docendum Sanctio, si voluisset opitulari Stunica suo. Rursum quod adjeceram, non hoc palam dici ab Hieronymo, ad quod Stunica detorquet illius verba: desiderat monitor meam oculatam diligentiam, cum in priore loco palam asserat, quod ille puer esset vocandus Emmanuel. Atqui jam docuimus nominis appellationem nec simpliciter tribui Christo, cum eo nomine nunquam sit vocatus, sed Jesus. Et hoc nominis juxta litteram tribui puero tum nascituro, quo nato liberaretur populus à tyrannide duorum Regum: sive quemadmodum exponunt quidam, alteri filiorum Esaiæ, qui puer utique Deus non erat, sed ut illic exponit Hieronymus, vocabulo suo declarabat Deum fore propitium populo suo. Ac mox vaticinium ad Christum accommodans ait: Et qui postea vocabitur Jesus, id est, Salvator, eo quod universum hominum genus salvaturus sit, nunc à te Emmanuelis appellatur vocabulo. Hactenus ille. Cur autem Hieronymus? Nimirum quod tunc vere propitius sive præfatus erit Deus, per Filium suum nos liberans à sevisimi tyranni Diaboli servitute. Propius ad rem facit, quod paulo post subjicit Hieronymus: Non mireris ad rei novitatem, si Virgo Deum pariat. Hæc ex cognitione fideique Hieronymi recte dicuntur ut à commentatore. Nec tamen palam affirmat, ex Emmanuelis nomine Christum dici Deum. Et si diceret, illius auctoritas non tolleretur ambiguitatem sermonis Prophetici, quod quidem ad hanc rem pertinet, de qua nunc agitur. Quod autem objecerat Stunica, Christum multis in locis vocari Filium Dei, respondi Christum ipsum docuisse, viros pios non solum dictos Filios Dei, verum etiam Deos: Ego dixi, Dii estis, & filii Excelsi omnes. Ex hoc palam esse, non continuo Deum esse secundum naturam, quisquis vocetur filius Dei. Sic autem legimus Joannis Cap. x. Ego & Pater unum sumus. Sustulerunt ergo lapides Judæi, ut lapidarent eum. Respondit eis Jesus: Multa bona opera ostendi vobis ex Patre meo, propter quod eorum me lapidatis? Responderunt ei Judæi: De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia: quia tu homo cum sis, facis te ipsum Deum. Respondit eis Jesus: Nonne scriptum est in Lege vestra: Ego dixi, Dii estis? Si illos dixit Deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solvi Scriptura, quem Pater sanctificavit, & misit in mundum: vos dicitis, blasphemias, quia dixi, Filius Dei sum! Dixi non statim consequi, ut Filius Dei sit secundum naturam, qui dicatur filius Dei. Et hujus dicti defensorem habeo Joannem Evangelistam, & ipsum Jesum Christum. Cum illis igitur erat agendum Sanctio, si me voluisset refellere. Sed hoc dissimulato, quod erat hujus rei caput, expatiatur in campum amplissimum, omni armorum genere depugnans adversus Arrianos, evincere studens, Christum fuisse Filium Dei secundum naturam, adhibitis, si Superioris placet, & Aristotelis auxiliariis copiis, qui scripserit, quod simile gignat sibi simile: quasi nullus hoc fuerit crediturus, nisi tanta intercessisset auctoritas, cum interim, vel invito Aristotele, nonnunquam Asina gignat Mulum, aut quasi similitudines à rebus nostris ductæ, exacte respondeant ad res divinas. Adhibet & Iudeorum auctoritatem, qui intellexerint, quod se diceret

A Filium Dei secundum naturam, seque faceret æqualem Deo. Item Caranza objicit auctoritatem Caipha, qui simul atque Christus rogatus, an esset Filius, statim exclamarit blasphemiam, sciderit vestimenta sua. Item Phariseorum, qui illi in cruce pendenti exprobrarint, quod se dixisset Filium Dei. Aliaque per multa colligit in hanc sententiam Sanctio: quæ quoniam ad me non pertinent, nec pergam referre, nec conabor refellere. Cur enim refellam ea quibus assentior? Quod enim Sanctio identidem repetit ex his colligi, quod peculiari modo fuerit Filius Dei, maxime fateor. Porro quod colligitur, utique colligitur argumentis. Sed simpliciter apertum non est, ad quod adhibenda sunt argumenta. Nec ex hoc cognomine tantum colligunt pii, quod animo calumniandi sunt interpretati Judæi, quandoquidem Christum divinam naturam factis magis quam verbis indicare voluit, sciens tum temporis per Apostolos quidem credituros fuisse, si se palam prædicasset Deum secundum naturam. Nam cum Petrus illum profiteretur Filium Dei vivi, quanquam Patris afflatu dixit, tamen credibile non est, illum id temporis plena fide credidisse, Jesum esse Filium Dei secundum naturam, ejusdem cum illo essentiae. Sed quod Christus ederet quædam majora viribus humanis, quod multa loqueretur eum auctoritate, quam non acceperat ab hominibus: quod semper haberet in ore Patrem Deum, cum Judæi gloriarentur patre Abraham, ante quem ipse dicit se fuisse, & esse: quod subinde diceret se missum à Patre, & opera Patris sui facere, cum ipsi facerent opera patris sui Diaboli: quod se diceret esse unum cum Patre, quod tamen de consensu operum interpretantur Veteres quidam: quod promitteret futurum, ut aliquando viderent filium hominis venientem in nubibus cum potestate magna. Ex his, inquam, aliisque multis Judæi calumniabantur, quod non vulgari more loqueretur de patre suo, cum nec de Joseph sentiret, nec de Abraham, præsertim cum tametsi in sacris Litteris Prophetæ dicti sint filii Dei, nemo tamen se vocasset unquam Deum, aut filium, sed servos potius sese vocasse Dei. Ex his, inquam, simul confatis, potissimum ex resurrectione, accedente Sancti Spiritus afflatu, Apostoli postea perfecte cognoverunt illum esse Deum, & Filium Dei, non solum secundum gratiam, verum etiam secundum naturam. Jam hoc argumento magnopere sibi placet Sanctio, quod Christus à Petro dictus sit non simpliciter Filius Dei, sed Filius Dei vivi. Et apud Pontificem interrogatus, se confiteretur Filium Dei benedicti. Quoties autem additur, vivi, in Novi Testamenti litteris, intelligi naturam, non adoptionem. Atqui si in Osæ loco, cujus paulo ante meminimus, dicuntur filii Dei viventes, qui non nisi per adoptionem erant filii Dei, quid vetat totidem verbis appellari pios homines post adventum Christi, præsertim cum Petrus adhuc saperet Iudaismum suum, & Pontifex Caiphas hanc differentiam ignoraret? Nihil igitur hic erat causæ, cur Sanctio metueret, ne daretur assensu Arriana jam orto, ut ait, aut in posterum orituro: aut cur me graviter admoneret, ne hic cogniverem, sed attollerem mentis oculos: aut diceret hæc adducenda adversus Annotationem Erasmi, cum nec ego adversus opinionem Ecclesiæ, nec ista quicquam faciant adversus meam Annotationem. Nobis abunde persuasum est, Jesum Christum vere & secundum naturam esse Deum & hominem, cui laus & gloria in æterna secula. Amen.

JOANNIS, I.

Et Deum erat verbum.

SIMILITER agit in secundo loco Sanctio, multis verbis asserit, ex hoc loco doceri Christum fuisse Deum. Sed quorsum attinet hoc docere, quod & scimus & fateamur? Tantum illud docendum erat, hic Dei cognomen manifeste tribui Christo. Quanquam nec id à me prorsus negatum, imo satis largior hunc esse locum unum, in quo Christus appelletur Deus. Sis enim scribo: Mihi magis videtur certa ratione colligi, quam

quam appellatione manifesta. Et addo ratiocinationem, qua adhibita, evincitur hîc *Christum* appellari Deum. Nec hanc præfatiunculam objeci, quo suspicionem impietatis arcerem à me, sed ut sycophantis, quibus nunc undique plena sunt omnia, calumniandi viam præcluderem. Sic autem mecum agit *Sanctius*, quasi ideo negem *Christum* aperte vocari Deum, quod scriptum sit, *Deus erat Verbum*, non, *Deus erat Christus*. Non soleo sophisticari tam pueriliter. Interim non excutiam, an *Christus* vocabulum sit totius hypostaseos: certe *Tertullianus* autumat hominis esse vocabulum, quod non sit unctus gratia, nisi secundum humanam naturam, nec ea res ad hunc locum pertinet, quam huc pertraxit *Sanctius*. Illud citra controversiam est, hoc loco *Joannem* agere de natura divina Filii Dei, quem docet natum à Patre ante omnium rerum initium, imo sine initio, & fuisse Deum. Atqui tum nondum assumserat humanam naturam, quæ nondum erat condita. Sed qui semper fuit Deus, post factus est homo. Hîc crassa mens hominis imaginari posset, Filium defuisse Deum esse, posteaquam factus est homo. Sed huic cogitationi occurritur ratiocinatione: Divina natura est incommutabilis. Sic igitur Filius assumpsit humanam naturam, ut nihilo secius maneret quod erat. Consequitur igitur eundem fuisse Deum & hominem, eadem hypostasi naturam utramque perfecte complexa. Vides igitur hîc opus fuisse nonnulla ratiocinatione, ut ex eo quod præcessit, *Deus erat Verbum*, & ex eo quod sequitur, *Verbum caro factum est*, colligamus eundem *Jesus Christum* utriusque fuisse naturæ. Pergit *Sanctius*, ac docet *Augustinum*, quem paulo ante nescio quid sentiens, vocavit *stirpatorem hæreseon*, ex hoc loco convincere *Arrianos*. Quid ni id faciat, si modo *Arriani* negant *Christum* fuisse Deum? Et ipse fateor, hinc certa ratiocinatione colligi. At rursus insurgit *Sanctius*: Sed non dicit *Augustinus*, ex hoc loco *Christi divinitatem* certo colligi, verum hunc locum esse manifestissimum testimonium, quo convincuntur negantes *Christum esse Deum*. Quid ego audio? An locus qui certo argumento convincit, non est testimonium? An testimonium dici non potest, nisi quod habet manifestam appellationem? Cætera quæ adfert *Stunica* ex *Chrysostomo*, quomodo *Christus* non statim prædicatus sit Deus, & quibus ex verbis, quibus ex factis innotuerit illius divinitas, quoniam ut recte dicuntur, ita nihil ad me faciunt, non excutiam. Sed interim nihil audio, quod quicquam attineat ad oppugnandam Annotationem meam, qua de re tamen loquitur *Sanctius*, neque quicquam est quod sublevet *Stunicam*, quem defendendum suscepit.

J O A N. XX.

Dominus meus, & Deus meus.

Hîc cum ex superfluo dixissem: Hic aliquis tergiversari posset; *Sanctius* impingit mihi tergiversationem, cum fatear hunc locum unum esse à duobus aut tribus. Nec hoc contentus, addit, ut perperam asserit *Erasmus*. An asserit ille, qui alienam tergiversationem rejicit? Rursus non potuit nominare Theologos, nisi addidisset, quos *Erasmus* gratis horridos & incultos vocat. Itidem in præfatione sua, cum facit mentionem arenæ Theologicæ, subjicit, quam *Erasmus* senticosam pluries appellat. Ac rursus: Theologorum, inquit, nostrorum, quos ipse Theologastros solet vocitare. Ego sane nec passim, nec quosvis Theologos sic appello. Quod sicubi loquens de quibusdam, qui argutis verius quam necessariis quæstiunculis insenscunt, tale quiddam dixi, certe hic locus non postulabat hoc refricari, nisi quod suspicor aliquem *Stunica* similem, hoc puris admiscuisse. Nam de *Sanctio* Theologo *Complutensi* non libet suspicari. Postremo huic disputatiunculæ festivam addit coronidem. In eo autem quod secundo respondet, herbam *Stunicæ* porrigit *Erasmus*. Quid igitur superest, nisi ut *Stunica* victori decernatur ovatio? Testatus sum tres esse locos, hoc est, paucos, & unum largior *Stunica*. Quid igitur evicit *Stu-*

nica? Nihil vincit, nisi quartum evicerit. Et tamen hîc quoque non libuit esse argutum, ob scandalum infirmorum.

A C T V V M Cap. XX.

Regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo.

Hîc *Sanctius* noster propemodum oblitus personæ Theologicæ quam suscepit, successu rerum factus insolentior, incipit lascivire, & scommatis in caput meum ludere. Cum enim ostendissem duplicem viam, qua quis possit tergiversari: (nam eam appellavi apertam appellationem, de qua nulla sit tergiversatio:) *Sanctius* perinde agit quasi ego cupiam tergiversari. Et homo suavis ridet me, qui *Jesus Christi* nomen huc è superioribus repeti posse crediderim, quasi vero libri Novi Testamenti non passim scateant hyperbatis hujusmodi, in quibus frequenter sudant *Origenes* ac *Hieronymus*, præsertim cum & alioqui in *Dei* voce ex proximo reperita subaudiatur & *Jesus Christus*. Nam verba *Luca* sic habent: *Dummodo ego consummem cursum meum, & ministerium verbi quod accepi à Domino Jesu testificari Evangelium gratia Dei. Et nunc ecce ego scio, quia amplius non videbitis faciem meam vos omnes, per quos transivi predicans regnum Dei. Quapropter, contestor vos hodierna die, quia mundus sum à sanguine omnium. Non enim subterfugi, quo minus annuntiarem omne consilium Dei vobis. Attendite vobis & universo gregi, in quo Spiritus Sanctus posuit vos Episcopos, regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo.* Et tamen quicquid hoc est, si judicasset magni momenti, non recitasset ut alienam tergiversationem. Proinde non est, cur *Sanctius* hîc calumniæ meminerit. Quis enim hîc defertur, aut cui falsum crimen intenditur? Nisi quod suspicor *Sanctio* calumniæ rem esse notioem quam vocem, qui nihil interesse putat inter calumniam & causificationem. Docet nos *Tertullianus*, vir certe in cognitione Sacrarum Litterarum vix ulli Veterum posthabendus, quoties conjunctim sit mentio de Patre & Filio, Patri tribui nomen *Dei*: Filio non *Dei*, sed *Domini*. Cæterum & Filium aliquoties vocari Deum, quoties separatim hujus sit mentio. Atqui hoc in loco, cum superius de Filio loqueretur: *Quod accepi à Domino Jesu*; de Patre subdit: *Testificari Evangelium gratia Dei.* Ac mox: *Per quos transivi, predicans regnum Dei.* Ac rursus: *Quo minus annuntiarem omne consilium Dei vobis.* Ac mox: *Regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo.* Certe juxta *Tertulliani* regulam, *Dei* nomen hîc non omnino distinctim ponitur, cum suo titulo præcesserit Filius. Sed hanc tergiversationem *Sanctius* irrisisse contentus, & calumniam appellasse, transit ad alteram, in qua non simplex ostendit periculum, videlicet ne incidamus in foveas *Noetianorum*, *Patripassianorum*, & *Sabellianorum*. Nihil erit periculi, quam diu Ecclesia habitura est tam cautos Theologos. Quid, quæso, periculi sit, cum Pater *Paulo* dictus sit *Servator* ac *Redemptor*, quod per Filium nos redemit, si sanguinem à Filio fufum in ara crucis, hætenus suum appellet, quod eum tradiderit pro nobis in mortem? Nec ideo statim consequantur illa absurda, quod Pater assumeret carnem ex Virgine: quod mortuus sit, quod resurrexerit. Non hercle magis, quam si quis de matata pecude loquens, dicat, frustra immolavi carnem meam, si forte non litasset. An continuo sequetur ipsum fuisse pecudem immolatam? Non igitur usque adeo sit absurdum, si Pater victimam illam, quam ipse subjecit, illud pretium quo redemit per Filium genus hominum, suum pretium, aut suam hostiam, aut suum sanguinem appellet. Et hîc Magister Noster jubet me diligenter attendere, recitans locum ex *Ambrosio* contra quosdam hæreticos, quorum alii dicebant Divinitatem esse passam, alii naturam humanam *Christo* detraxerunt, solum Deum prædicantes. Cur hanc cantilenam mihi canit? At tandem sensum quem adfero, non improbat *Sanctius*. Sed negat esse committendum,

Tom. IX.

Cc 2

ut

ut Orthodoxus vel in vocabulis conveniat cum hæreticis. Sed nobis convenit cum *Origenistis* in carnis resurrectione. Et quibus vocabulis hæretici, quos adducit, sint usi, puto nec ipsi liquere. Sed quid attinet hic arguari? non hoc agitur, an hic locus appellet *Christum* Deum, sed an sic appellet, ut & qui persuasus non sit, nulla sit tergiversatio. Mihi majorem in modum placet, ut Dei nomen hic ad *Christum* referatur, qui si uno duntaxat loco dictus esset Deus in his litteris, quarum nobis irrefragabilis est auctoritas, nobis ad plenissimam fidem sufficeret.

Ad ROMANOS Cap. IX.

Ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula.

Hic *Sanctius* subito versus in *David*, me veluti *Goliath* meo jugulat gladio. Vix tenui risum, cum legerem ex tantulo homuncione me subito factum *Polypheum*. Sed audire est operæ pretium, quomodo me jugulet. Ipse hunc locum explicans paraphrasi, palam has voces, *benedictus Deus*, ad *Christum* accommodo. Mirum vero si sic interpretor, quemadmodum video Veteres omnes magno consensu interpretatos. Et mirum, si sequor eam sententiam, cui magis faveo. Verum illud mihi respondeat *Sanctius*, utrum sermo sic distingui possit quemadmodum indico, an non? Si non potest, doceat cur non possit. Si potest, non deerit igitur quod aliquis possit tergiversari. Nec aliud agitur inter *Stunicam* & me. *Augustinus* inquit: *Nulibi est hic paterni nominis mentio: ideoque si de Christo dictum negatur, persona cui competet detur.* Sed interim ex his & aliis *Augustini* verbis conicere licet, non defuisse tunc, qui locum hunc de Patre interpretarentur. Hoc tantum offendit, quod non sit illic mentio Patris, sed Filii. Quod si recipit alteram distinctionem, jam nihil erit scrupuli, quin de Patre dici possit, qui plerumque dicitur absolute Deus. Addam & illud, consideret lector, an Dei nomen quod hoc in loco semel atque iterum repetitur, sic positum sit, ut non unam proprie Personam designet, sed totam Trinitatem complectatur, nec aliter Deus dictus sit acquisivisse Ecclesiam sanguine proprio (nam Græce est *idix*) quam si quis dicatur corpore suo sustinere onus, cum id non faciat oculis aut auribus: aut si dicatur animus multa complecti, cum id proprie faciat memoriæ vis. Sed interim, inquires, non constat hæc ratio, nisi *Christum* hoc loco dicatur Deus. Fateor. Nec enim hoc in aliud annoto quam ut expediam id quod lectorem offendit in hoc sermone.

Ex Epistola, ad PHILIPPEN. Cap. II.

Sed exinanivit semetipsum formam servi accipiens, &c.

HUNC locum cum varie sit interpretatus *Ambrosius*, sed in hanc partem propensior, ut *formam Dei* interpretetur exemplum ac speciem Divinitatis, hoc est, miracula quibus declarabat sibi naturam esse divinam, *formam servi*, speciem illam hominis nocentis, in qua cæsus est, damnatus & crucifixus, cumque hujus rei duobus verbis meminerim respondens *Stunica*, tamen hoc dissimulat *Sanctius*, ac perinde disputat, quasi mihi persuadere velit *Christum* esse Deum: quod omnibus Christianis persuasissimum est. *Paulus* hic proponit exemplum modestiæ, *Christus* non sibi vindicavit æqualitatem cum Deo, sed dejecit semetipsum, speciem gerens servi, & servi nocentis, dum flagellatur & crucifigitur. At hinc, inquires, colligitur, quod fuerit æqualis Deo. Alioqui quæ laus erat modestiæ non hoc vindicare sibi, quod non habebat? Istuc non inficior recte vereque colligi. Sed ubi collectio est, ibi est ratiocinatio. Mea Annotatio loquebatur de cognomine aperte tributo, hoc est de consuetudine sermonis Apostolici. Frequenter audis apud *Paulum* a Deo Patre, frequenter Deum absolute positum pro Patre. At Filio vides plerumque Domini cognomen tributum non Dei, præterquam in paucis locis. Hic

A igitur etiam si locus careret omni scrupulo, tamen appellatio dici non potest: deinde si non potest aliter accipi, quam quidam adversus *Arrianos* interpretantur, divus *Ambrosius* pro me respondeat, qui secus interpretatur. Ego non pugno contra divinitatem *Christi*, sed ab Annotatiuncula mea depello calumniam. Cæterum largiamur esse appellationem, & largiamur apertam esse, ut *Christus* dicatur æqualis Deo Patri quod attinet ad sermonis formam, tamen ut revincas incredulum, opus erit argumentatione. Ille respondebit pares dici, non qui in omnibus, sed qui aliqua in re sunt pares. *Pares cum paribus facillime congregantur.* Pares dicuntur æquales ætate, cum cæteris in rebus sint dispares. **B** Episcopi inter se, Archiepiscopi inter se pares sunt, at non in omnibus. Ita Filium dici æqualem Patri, hætenus quod sit Deus, licet non sit per omnia æqualis. Huic respondebitur naturam divinam esse quiddam simplicissimum, cui nihil accadat extrarium unde possit oriri inæqualitas. Proinde quisquis Deus est, is ejusdem naturæ sit oportet, nulla in parte dissimilis illi, quicum habet naturam individuam & invariabilem communem. Ut igitur locus sit idoneus ad probandam æqualitatem, vides argumentationem adhibitam. Ego vero toties fateor plurimos esse locos unde doceatur *Christus* vere fuisse Deus, sed negavi hanc esse consuetudinem sermonis Apostolici, ut in suis litteris illum frequenter vocarent aperte Deum, cum Patri sæpiissime tribuant id cognominis. Verum jam audiamus rem novam quam nos docet *Sanctius*. *Est locus*, inquit, *in Epistola ad Thessalonicenses posteriore, Capite II. qui Stunicam quoque fugit hominem oculatissimum & in sacris voluminibus diu versatum, & jam antequam natus esset, in quo Christus aperte vocetur Deus. Ipse autem Dominus noster Jesus Christus & Deus & Pater noster, qui dilexit nos & dedit consolationem.* Negat *Sanctius* hanc litteram ordinari posse, nisi omnia referantur ad *Christum*, ut ille sit Dominus, sit Pater, sit Deus hoc loco dictus. Sic autem argumentatur acutissimus Theologus *Complutensis Sanctius*. Nam ipsius verba cum suo flore recensere non gravabor. *Si tergiversari velis, quod intelligatur Deus Pater, dic obsecro quid significavit pater noster, qui postea subjungitur? Non Deum Patrem, quia vana esset repetitio, nec Christum, quia in primo loco de eo facta est mentio. Dicendum igitur omnia illa ad Christum referri, quod sit Dominus noster, quod sit Deus noster, quod sit Pater noster.* Hætenus *Sanctius*. Equidem lubens illum vicissim rogaverim in Symbolo quod dicitur Apostolorum, cum nominatur Deus Pater, cum is sit omnipotens, & conditor Orbis, quorsum attinebat hæc repetere cum hæc omnia complecteretur nomen Dei Patris? Nam interim do Patris cognomen additum, quo distinguatur à cæteris personis. Nimirum quoties Deum dicimus, multa complectimur, & tamen docendi gratia explicamus. Ita hic Deus dicitur, quod Deus sit etiam *Christi* & auctor totius Deitatis, ut loquitur *Augustinus*. Addit autem *Pater noster*, quod ut dilexit Filium, ita per illum & nos diligat. Sed offendit *Sanctius*, conjunctio interveniens, *Deus & Pater*, non *Deus Pater*, quanquam apud *Ambrosium* non additur conjunctio, licet addatur apud Græcos, apud quos non est eadem incommoditas sermonis. Legunt enim *ὁ Θεὸς ὁ πατὴρ ἡμῶν*, id est, ille, qui est Deus ac pater noster, ut Patris ac Dei cognomen complexim ad eundem referatur. Secus esset si dixisset *ὁ Θεὸς ὁ πατὴρ ἡμῶν*. Tunc enim visus fuisset indicasse diversas Personas, Dei & Patris. Jam aut ego sum stupidior, aut *Sanctius* sibi non constat in hac argumentatione. Siquidem cum neget hæc verba, & pater posse referri ad Filium, de quo paulo ante facta sit mentio, mox asseverat omnia referenda ad Filium. Sed præstat cum viro probo non sophisticari. Demiror illud latuisse *Sanctium*, quod hæc de Deo Patre palam interpretetur *Ambrosius*. Quoniam Pater, inquit, & Filius una virtus, unaque divinitas, & substantia est, ideoque non du-

dubitavit primum Dominum nostrum Jesum Christum nominare: deinde Deum patrem nostrum &c. Neque secus interpretatur glossa ordinaria, *Deus*, inquit, potentia, quia est creator omnium, Pater affectu caritatis dilexit nos, mittendo Filium pro nobis: dedit consolationem, circa miseras hujus seculi. Neque quisquam alius interpretes ullum scrupulum movit hoc in loco: quo magis admiror hominem tam impense doctum, nobis cum supercilio, sui capitis somnium objicere. Jam quæ Sanctius adducit ex Ambrosio, miror illum non videre, verbis Ambrosianis nihil aliud doceri, quam concordem voluntatem, & communem operationem Patris & Filii. Sic enim habent Ambrosiana quæ refert Sanctius: Denique ut scias & Patrem esse, & Filium esse: & unum opus Patris, & Filii esse, Apostolum sequere, qui dixit: Ipse Dominus noster Jesus Christus, & Deus ac Pater noster &c. Ambrosius docet ex hoc loco discretionem esse Personarum, non pluralitatem Deorum: atque eas sic esse discretas proprietate, ut eadem sit natura, eadem voluntas, eadem opera. Quod si sequemur interpretationem Sanctii, locus hic nihil faciet ad id quod evincere nititur Ambrosius. Hanc dormitantiam ignoscam Sanctio, modo vicissim aliorum lapsus humaniter ferat, nec toties, cum nihil est opus, disputans extra oleas, quod ajunt, adversus hæreticos, repetat illud: Audiat Erasmus. Alioqui vicissim & ipse dicam: Videat Sanctius, qui hic certe nec oculos habuit, nec aures. Reliquus est adhuc unus scrupulus, quod Filium anteposuerit Patri. Id postulabat series sermonis, In acquisitionem gloria Domini nostri Jesu Christi. Hunc repetit mox, ipse, hoc est, Idem autem Dominus, de quo modo loquutus sum.

Ad COLOSSEN. Cap. II.

Et non secundum Christum, quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.

DEMIROR quare visum sit Sanctio subinde mea suis verbis repetere, cum nemo, possit brevius quam ego, nisi forte voluit ille venustius. Quanquam hic fidem etiam hominis desidero, Erasmus, inquit, identidem respondit hoc in loco, quicquid Athanasius ab Stunica citatus dicat &c. Atqui in his, quæ Stunica respondeo, nulla Athanasii mentio, tametsi jam toties admonui Theophylacti opus esse, non Athanasii. Tantum indico diversam esse interpretationem, quarum alteram recensco, quod in Christo sint omnia plenissime, non per partes quemadmodum in aliis sanctis, non umbratice, quemadmodum in Lege Mosaica, sed corporaliter, hoc est, vere, perfecte, efficaciter. Atque hanc interpretationem non prætermittit Ambrosius: diligenter inculcat Bedæ, non dubium, quin ex Veteribus haustam. Ac ne glossa quidem, quam visum est vocare Ordinariam, od id, opinor, quod nullum habeat ordinem. Est enim Rhapsodia quedam ac centio ex diversorum auctorum fragmentis indiligenter confascinata, nec titulis interim additis. Attingit & Thomas, sed involutius, Theophylactum utcumque versum sequutus. Nam versum apparet, ante quam illum verteret nescio quis (ut apparet) recentior. Quanquam me quidem haudquaquam fugiebat quosdam hujus loci testimonio armare sese adversus hæreticos, qui negabant Christum esse Deum, tamen mihi videtur germanus ac verus Pauli sensus quem indicavimus. Agit hoc tota fere Epistola, ut abducatur eos à fiducia Legis Mosaica Philosophiæque mundanæ, docens universam auctoritatem, potestatem, gratiam datam esse Christo, ut non sit quicquam aliunde petendum cum in uno sint omnia. De potestate ac dignitate dicit, quod sit imago Dei, qui videri non potest, quod per ipsum condita sint omnia, cœlestia ac terrestria, visibilia & invisibilia, quod sit primogenitus & principium universæ creaturæ, quod ipse sit caput corporis, quod est Ecclesia. Hujus tantæ auctoritatis causam reddens: Quia sic visum est, inquit,

A Deo Patri, in ipso habitare omnem plenitudinem. Quo sane loco nec apud Græcos, nec apud Ambrosium additur nomen divinitatis, sed tantum plenitudinis. Rursus ab imperfectæ Legis doctrina vocans ad perfectam Evangelii dicit, in omnes divinitas plenitudinis intellectus ad agnitionem mysterii Dei in Christo, in quo sunt omnes thesauri scientiæ & sapientiæ absconditi. Hic veluti rogatus à lectore, quorsum ista repetis. Paulus? Hoc, inquit, dico, ne quis vos circumveniat in subtilitate sermonis &c. Quare curritis ad lacunas, cum habeatis fontem: cur amatis umbras, cum habeatis corpus ipsum: cur delectant vos tenebræ, cum habeatis lucem? Cur petitis imperfecta à membris, cum in Capite sit omnis plenitudo? Mox sequitur. Cum ita res habeat, videte, ne quis vos seducat, per inanem philosophiam, per traditiones hominum, secundum elementa hujus mundi. Rursum quasi rogatus, quare nolit eos deflectere ad homines à Christo, quia, inquit, in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis, corporaliter: hoc est, in Christo perpetuum est, in Christo plenissimum est, in Christo verissime & efficacissime est, quicquid ex aliis posset hauriri. Et ad hanc sententiam respondet sequentium tenor. Quanquam autem verum est in Christo divinam naturam inhabitasse, & probabile sit eam ab ipsius corpore nunquam fuisse separatam, tamen ea res non quadrat admodum ad hoc, quod hic agit Paulus. Hic objicit Sanctius, quorsum attinet hic repetere Paulum, quod aliis hujus Epistolæ locis inculcat? Imo istud pro me facit. Solet enim Paulus eadem identidem repetere, si quid illi cordi sit. At nullam rem frequentius iterat, inculcat, infigit, quam ne collocarent fiduciam in Lege Mosaica, quasi quicquam deesset Christo. Jam faciamus utramque sententiam alteri parem, tamen negari non potest, duplicem esse apud Orthodoxos interpretationem. Habet igitur locus obscuritatem, in quo tanti viri hæsitant. Denique finge locum esse tam dilucidum, ut nemo possit aliter interpretari, tamen non potest hic dici manifesta appellatio. Nam hoc quoque requireret interpretationem, quomodo inhabitet divinitas. Et an Deus sit id in quocunque inhabitat. Certe disputatur à Veteribus, utrum ipsa substantia Spiritus Sancti descenderit in Apostolos, an gratia quæpiam: & an creata ex aliquo, an increata. Viderur igitur natura divina posse inhabitare in aliquo, qui non sit Deus.

His Scholasticæ & feliciter disputatis, Sanctius velut anxius, ne quis dubitaret Christum esse Deum, nisi doceat illum sic appellari quam plurimis Novi Testamenti locis, testimonium profert ex Epistolæ ad Thessalonicenses prioris Capite III. Ipse autem Deus & Pater noster, & Dominus Jesus dirigat viam nostram ad vos. Hunc locum cum Sanctius in proximo Capitulo perperam citasset, non contentus eo, denuo repetit, juxta illud, *ὁ θεὸς καὶ πατὴρ καὶ κύριος ἡμεῶν Ἰησοῦς Χριστός*. Atqui rursus hoc loco cogor in Theologo desiderare non solum diligentiam, verum etiam frontem. Quid enim impudentius quam adversus omnium Veterum, ac Recentium sententiam inducere novam lectionem, ac sensum item novum, ne parum multos locos habeat Stunica? Audiat igitur Sanctius, quid hoc loco scribat Ambrosius: Integro, inquit, ordine iter suum disponi postulat: primum à Deo Patre, quia ab ipso sunt omnia: deinde à Domino Jesu Christo, per quem sunt omnia, ut virtus atque providentia Patris & Filii, adventum ejus commendat &c. Quorsum autem attinet aliorum commentarios citare, cum nemo secus interpretetur? Atque adeo si quis velit secus interpretari, sermonis Græci ratio reclamaret, αὐτὸς ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, καὶ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Nimirum articulus non additus Patri, & additus Domino, cogit nos accipere duas Personas, quemadmodum in oratione simili superius indicavimus. Sed jam audiamus, obsecro, quam seriam rationem adferat Sanctius, quæ me vetet tergiversari. Nam hoc verbi mire aridet Sanctio: Non potest, inquit, littera ordinari copulatiue, quasi Paulus

lus velit dicere: Ipse Deus dirigat viam nostram, & Pater noster dirigat viam nostram ad vos, & Dominus Jesus dirigat viam nostram ad vos. Ridiculum; quis sic ordinaret, etiam si vellet iterare verbum ex particula posteriore? Sic potius ordinaret, opinor: Deus & idem Pater dirigat, & Dominus Jesus dirigat. Non possunt, inquit Sanctius, esse dua persona, cum sequatur, dirigat, non dirigant. Eamus igitur ad Areopagitas Grammaticos, dispeream si judicabant, ei qui hæc scripsit, fuisse vel frontem, vel cor. Imo nulla forma frequentior est, quam ut adjunctum proximæ particulæ respondeat. Eiusdem acuminis est & illud: Hunc, inquit, locum adducit Ambrosius adversus Gratianum, ad ostendendum Patrem & Filium Christum unum esse Deum. Patrem, inquit, loquitur, & Filium loquitur, sed unitas directionis est, quia unitas potestatis est. Cum hæc oratio sit illi simillima, in qua superius contendebat omnia esse referenda ad Filium, ut ille sit Deus, ille Pater noster, ille Dominus Jesus: cumque Ambrosius locum, eundem in usum citaverit, cur hic admittit duas personas, in altero non admittit? Nam nisi admitteret, non consisteret Ambrosii ratiocinatio. Siquidem ex eo quod Paulus ab utroque rem eandem petit, Ambrosius colligit utrique eandem esse potestatem & operationem. Quod alibi docet ipse Dominus: Pater meus usque modo operatur, & ego operor. Verum ratiocinatio constitisset, imo magis constitisset, si verbum fuisset pluralis numeri. Qui cationem eandem canunt, de his recte dicitur, canunt. At si quis dicat: Cecinit Petrus & Joannes, intelligi potest eos separatim cecinisse. Et cum dicitur: Petrus & Paulus traxerunt navim, citius intelligitur una tractio, quam si dicas, Petrus & Paulus traxit navim, ut idem verbum ad singulas partes tacite repetatur. Sed sit ea vis in verbo: sit hoc evidens & irrefutabile argumentum ejusdem divinitatis, certe appellatio dici non potest, de qua nobis est controversia, quod tamen affirmat Sanctius. Vide, lector obsecro te, quales habeo censores: & hujusmodi libelli cum plausu, nec sine sollicitudine quorundam excuduntur, ac leguntur Roma, & promittuntur aliquot centuriæ hujus, quod ajunt, farinæ.

Ad TITUM Cap. II.

Magni Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi.

Hic rursus Sanctius meus semper in progressu se ipsum vincens, affectat videri falsus ac facetus, dum nihil aliud, quam impudentiam prodit suam. Cum negari non possit sermonem & apud Græcos, & apud Latinos haberi ancipitem, quorsum opus erat meminisse frigidi sophismatis, hic & Roma venditur piper? Deinde cum doceam sic interpretari Ambrosium, aut hoc debebat refellere Sanctius, aut cum illo litigare, non mecum, qui tantum annoto, nihil assevero. Nec referebat admonere, quod hæc Hieronymus aliter exponeret, cum hoc ipse prior fuerim testatus in Annotatione, non solum de Hieronymo, verum etiam de Chrysostomo & Theophylacto. Nec mihi sane displicet illorum interpretatio: sed ea non tollit sermonis ambiguitatem. Quod autem Sanctius fortiter asseverat in Sacris Litteris, adventum non tribui nisi Christo, ut hoc interim illi largiamur, quod verum non est, sciat hoc loco non esse παρουσίαν, sed ἐπιφάνειαν, hoc est, apparitionem, sive illustrationem: nec dicitur adventus Patris, sed adventus gloria. Tum enim illustrabitur gloria Patris in adventu Filii, cum dabuntur æterna præmia: cum interim occulta videatur in hominibus piis, qui premuntur & affliguntur ab hujus mundi cultoribus. Atqui is sensus maxime quadrat cum eo, quod alibi Christus promittit se venturum cum majestate Patris. Sed hic obiter Sanctius reperit & alium locum in hoc ipso Cap. in quo Christus manifeste vocatur Deus, is est, ut doctrinam Salvatoris nostri ornent in omnibus. Atqui non animadvertit locum hunc qui sequitur exponere: Apparui

enim gratia Salvatoris nostri Dei. Quod si hic locus accommodatur Patri, consequitur & priorem ad Patrem oportere referri. Sed hunc palam Ambrosius accommodat Patri: Donum, inquit, Dei illuxisse hominibus dicit per Christum &c. Nec hanc interpretationem tacuit Hieronymus: neque dissentit Theophylactus. Nec absurdum est, si doctrina Christi dicatur doctrina Patris, cum ipse dicat in Evangelio: Doctrina mea non est mea, sed ejus qui misit me Patris. Nam quod docet nos cum auctoritate Sanctius, Salvatoris vocabulum non tribui nisi Christo, mox ex proximo Capite refellitur: Cum autem bonitas & humanitas illuxit Salvatoris nostri Dei. Certe hic vitari non potest quin Pater dicatur Salvator. Quod si quis conetur ad Filium detorquere, reclamabit illico quod sequitur: Quem effudit in nos abunde per Jesum Salvatorem nostrum. Nec aliter interpretatur Hieronymus, qui ex hoc loco docet Triadem sacram personarum, Patris, Filii, & Spiritus Sancti: & Ambrosius, breviterque cæteri omnes vetusti. Nam recentiores quosdam fefellit nomen humanitatis, cum Græce sit φιλανθρωπία quod extra causam adfert Sanctius. Ambrosium, qui ex his verbis Pauli, regnum Christi & Dei, docet idem utriusque regnum, & proinde divinitatem eandem; ut non refello, ita nihil contra me facit. Si Sanctio propositum erat omnia loca recensere, ex quibus evincitur Christi divinitas eadem cum paterna, perpauca retulit: si refellere quod à nobis dictum est, de manifesta appellatione, nimis multa.

Ad HEBRÆOS Cap. I.

Thronus tuus Deus in secula.

Cum ego loquutus sim de Evangelicis & Apostolicis litteris, si quis urgeret me, poteram prætexere hujus Epistolæ incertum auctorem, nisi forte jam jam hoc quoque ponetur inter articulos fidei, (quando huc nihil non pertrahimus) hanc Epistolam à Paulo Apostolo scriptam. Poteram prætexere sermonis ambiguitatem, quemadmodum indicavimus in Annotationibus nostris. Atqui secus interpretantur Orthodoxi. Equidem amplector quod interpretantur, sed ea res non mutat naturam sermonis. Poteram prætexere, quod hic locus sit adductus ex Veteri Testamento. Hic Sanctius: An ideo carebit auctoritate? Imo hoc plus habet auctoritatis apud me, sed interim non dicuntur proprie litteræ Apostolorum, nisi forte mea verba dicentur, cum Sinica verba recensio. Aut Pauli versus dicentur, quos refert ex Arato, Menandro, & Epimenide. Sed frigidius etiam est, quod addit exempli causa, juxta hanc rationem præceptum de diligendo Deo, cæteraque moralia non fore Evangelica, cum ante fuerint à Mose prodita, cum ego non de rebus, sed de consuetudine sermonis sim loquutus.

Ex Epistola JOANNIS priore, Cap. V.

Ut cognoscamus Deum verum, & simus in vero Filio ejus. Hic est verus Deus & vita aterna.

In Annotationibus docui, in Græcis codicibus non laddi, Deum. Et si quis attentius expendat sermonis progressum, sentiet additum ab Interprete. Præcedit enim mentio de generatione divina, quod qui ex Deo nati sunt, non tanguntur ab illo malo, hoc est, à Diabolo, qui mendax est, & hujus mundi princeps: qui & ipse totus in maligno positus est, ac falsis bonis mentitur speciem felicitatis. Nos autem qui non sumus ex hoc mundo, sed ex Deo geniti, scimus quod Christus venit, & sua doctrina mentem aperiat nobis, ut plane noscamus illum qui verax est, hoc est Deum, qui nec mentitur, nec falsa specie bonorum fallit. Jamque sumus non in mundo fallaci, sed in eo qui verus est, & hoc per Jesum Filium ejus, cujus prædicatione Deum Patrem cognovimus. Nec enim est apud Græcos, in vero Filio ejus, sed, in illo vero, in filio ejus. Porro nemo nescit passim, in, usurpari vi-

vice, per. Cæterum codici Rhodiensi, quem jactat *Stunica*, tot Græcos codices opponimus, minus etiam suspectos. Præcessit ὁ ἀληθινός, non addito nomine Dei, cum sine controversia sentiat de Deo Patre. Et itidem mox repetit: *Et sumus in vero*, id est, in Patre, de quo modo dixi, ex quo renati sumus per Christum. Christus enim sermo illius, seminis vice fuit. Quod si maxime contendat aliquis addendum esse, Deo, cum constet de Patre dici, istud pro me facit. Est enim in propinquo, quod repetat pronomen hic: *Hic est verus Deus*. Pro nobis facit & articulus additus, ὁ ἀληθινός, hoc est, ille verus Deus, de quo modo verba fecimus. Nec enim est necesse, ut pronomen semper demonstret id quod est proximum: Atqui hujus, inquit, loci testimonio Orthodoxi quidam pugnant adversus Arrianos. Non inficior, nec id me fugiebat. At istud sibi permittunt Veteres sæpius quam vellem, violenter torquere sacram Scripturam, quoties pugnant adversus hæreticos: quod in *Methodo* etiam exemplis aliquot prolatis docuimus. In hujus disputationis calce sublevari me Sanctius humanitate sua, quod in prima Annotatione circumspicte scripserim, me nescire an usquam legatur Dei cognomen aperte tributum Christo, præterquam duobus aut tribus locis, ut non sit aliud periculum, quam me quod scriptum est, vel nescisse, vel non meminisse: durius autem esse, quod in Apologia adversus *Stunicam* addo, vix duobus locis inveniri secundum hanc rationem: sed interpretor quid sentiam, secundum hanc rationem. Cum loquutus sim de vocabulo Dei aperte tributo, testatus ratiocinatione pluribus ex locis posse colligi, sentiens Patrem tot locis appellari Deum: Filium indicari potius, quam appellari: adeo, ut si Scriptura sic loqueretur: *Deus genuit Filium sibi per omnia similem & æqualem*, testimonium manifestum dici posset, appellatio manifesta non posset, cum apertum sit, de quo non variant interpretes, quod non pendeat ab allegoriis: de quo nemo possit tergiversari, vel sensum causans, vel lectionem, cum loquutus sim de litteris Apostolicis, hoc est, quando non citant aliena, sed suis verbis loquuntur de Christo. Ad hanc, inquam, rationem ægre reperitur duo loca. Quod ego annotabam, annotabam ante me *Tertullianus*, & item *Ambrosius*. Scripturæ consuetudinem indicabam, cum de te nulla sit controversia. Nec recipit Sanctius, duobus aut tribus positum pro paucis, propter exceptivam vocem præterquam, quasi nobis semper loquendum sit secundum leges dialecticas, quod nec ipse ubique facit *Aristoteles*, qui juxta Græcis vulgatum loquendi morem aliquoties sic abutitur duabus negationibus, ut nihilo plus efficiant quam una. Si certum intelligi voluissem, non esse plura loca tribus, dixissem, duobus, aut ad summum tribus. Cum ajo: *Non habet à me præter unum aut alterum nummulum*, nemo non intelliget perpaucos significari nummos. *Non scripsit ad me nisi semel atque iterum*, omnes intelligent raro scripsisse. Atque hæc cum primum scriberem, non expectabam exorturum hujusmodi seculum, in quo nihil est tutum à sycophantis. Proinde quanquam in verbis meis nihil esset quod offenderet integros, tamen in tertia Editione totum eum locum sustuli. Cupere enim in Sacris Litteris *Christum* vel sexcenties appellatum Deum verum: quanquam hoc nobis non minus persuasum est, quam si sex milies dictus esset. Utinam æque persuasum esset *Judeis* omnibus!

ACTORVM Capite IV.

Convenerunt enim vere in civitate ista adversus sanctum puerum tantum Jesum.

ANNOTATIO SECUNDA.

RESPONSIO AD SANCTIVM CARANZAM
STVNICAE DEFENSOREM.

TINAM hic Sanctius animum induxisset sic intendere nervos ingenii sui, ad provehendam Christianam pietatem, ut mirum artificem præbuit ad mihi conciliandum aliquid suspicionis aut invidiæ! Adeo singulas pene syllabas excutit, nihil non depravans, ac detorquens ad calumniam, fumos interim offundens incautis, crebra mentione *Arrianorum*, *Apollinaristarum*, *Sabellianorum*, crebra citatione Scriptorum magni nominis. Neque minore studio depugnat, ut *Stunica* auctoritatem fartam ac tectam præitet, quam si *Paulum*, aut Evangelistam quempiam defendendum suscepisset, cum ejusmodi sint hominis scripta, ut auctorem parum magnifice commendent lectoribus, non dicam, integris, sed mihi etiam iniquis. Is enim cum, ut audio, apud suos quoque fuisset antehac obscurus, sola calami petulantia mundo innotuit, primum impetito *Fabro Stapulensi*, mox me, subitoque exortus est rebus *Lutherana* tragœdia exulceratis, cujusmodi rerum statu, καὶ ἀποκλειδὸς πολυμαχῶν. Emergunt autem undique nunc *Androclida* complures. Et quemadmodum in corpore ad apostema confluunt inficeri humores, ita isti coorti malum publicum exacerbant. Quoniam autem Sanctius rem hanc non solum verbosius, verum etiam involutius tractat, ac perplexius, non sine artificio quodam depravandi, quo lectorem tadio sublevem, causæ summam crassiore, quod ajunt, *Minnerva*, paucis explanabo. *Servi* vocabulum apud Græcos, juxta ac Latinos, abjectum quiddam & indignitatem quandam sonat. Unde *serviliter* respondere dicitur, qui abjecte & adulanter respondet, parumque liberaliter. Nec alia ratione Veterum civitas *servos* appellavit *familios*, quod ejusdem essent familiæ: & Græce παῖδας, quod nomen erat illis commune cum filiisfamilias. Itaque fuere veteres Orthodoxi, qui abhorrebant ab hoc nomine, nec satis existimabant congruere Christo, in quem nulla cadit indignitas, aut servilitas. Atque horum de numero fuit *Joannes Chrysostomus*, Scriptor inter Orthodoxos, mea sententia, probatissimus. Atque hunc sequutus *Laurentius Valla*, tale quiddam annotavit in hunc locum, cujus nos sententiam retulimus in prima Novi Testamenti Editione, nec id sane tacito auctoris nomine. Sed dissentit *Hieronymus* multis locis, contendens *servi* cognomen recte tribui Christo, juxta naturam hominis assumptam, cujus etiam sententiam recenseo: atque ut diluerem quod objici poterat, subditus fuit Patri usque ad mortem, scripseram id non arguere in eum competere *servi* vocabulum, quod obedierit quidem sed ut filius, non ut servus. Ex hisce verbis *Stunica* movet miram tragœdiam, geminæque hæreseos suspicionem impingit, verbis satis atrocibus. Hanc calumniam quoniam iniquius tuli, quamlibet ad cætera lenis, Sanctius accurrit veluti cancer opitulaturus hydræ, quasi parum sit ipsi veneni: nullumque non movet lapidem, ut me gravet hac invidia. Primum illud dicam, cum omnia scripta mea abunde me vindicent à suspicionem erroris, vel insanie potius *Apollinaristarum*, aut aliorum, qui detrahebant Christo naturam humanam, cumque nemo Christianus hodie sic insanat, ut aliquid tale somniet de Christo: deinde cum multis in locis detester *Arrianorum* impudentiam, qui Christum faciebant inferiorem Patri, etiam secundum naturam divinam: cum ubique profitear illum æqualem Patri, non poterat inter nos ulla de re controversia esse. Si quid est scrupuli, duntaxat in verbis est. Atqui quoties de re convenit, non

non oportet esse atrocem digladiationem de verbis: & Christiani candoris est, in bonam partem interpretari, etiam si quid sit ambigue dictum. Nullus enim impingit *Augustino* calumniam hæreseos, quasi senserit sic duas naturas esse confusas in *Christo*, quemadmodum in calice miscetur aqua vino: quod non semel scripserit, in *Christo hominem Deo permixtum*: & quod Theologi Scholastici novo verbo vocant *unionem*, ille vocet *mixturam*. Constat enim ex aliis ejus libris quid senserit. Simili modo cum ex libris meis palam sit omnibus, quod nihil habeam commune cum *Apollinaristis*, aut *Arrianis*, etiam si quid scripserim verbis parum ad rem appositis, fortasse dignus eram qui admoneretur: cæterum indignus, cui impingeretur omnium atrocissima suspicio.

Hæc præfatus, ad rem accingar. Principio quod ad *servi* cognomen attinet, quoniam refero sententiam alienam, cum eo pugnandum erat, cujus opinionem recenseo. Testor enim hoc *Laurentium* cum stomacho affirmare, quod ego tantum annoto, nihil asseverans, neque contendens. Quod si maxime essem in eadem opinione, in qua est præter alios multos *Chrysostomus*, ac *Laurentius*, non æquum erat me solum velut hujus auctorem sententiæ vocari in jus. Jam hoc primum est animi non sinceri, sed calumniandi captantis animum evidens argumentum. Porro me non contentiose probasse *Laurentii* sententiam, vel illud indicio poterat esse, quod ajo, *stomachatur hoc loco Valla*. Et tamen illius sententia tum pro me faciebat, cui non placebat hoc loco *servi*, aut *pueri* vocabulum. Atque in secunda Editione moderatus sum verba mea, ad hunc modum: *Et fortasse servi appellatio in hunc non competit*. Atqui si maxime sensissem cum *Chrysostomo*, *Laurentioque*, & cæteris, *Hieronymus* tamen dissentit ab illis, ac pro viribus oppugnat illorum opinionem, nullam tamen hæreseos suspensionem impingit, nec *Apollinaristarum* aut *Arrianorum* meminit. Nec aliud venit in questionem, nisi an ex consuetudine Scripturæ sacræ *servi* cognomen congruat *Christo*. An in Vetere Testamento tribuatur illi, viderint alii. Nam ajunt & Hebraicam vocem, quam Septuaginta verterunt, *παῖδα*, esse ancipitem. Nec protinus consequitur, si *David*, aut *Jacob*, aut alius quispiam, qui *Christi* typum gerit, *servus* dicitur, idcirco nomen idem in *Christum* competere. Certe litteræ Novi Testamenti videntur à vocabulo *servi* temperasse. *Paulus* in Epistola ad Hebræos, *Christi* dignitatem hoc asserit argumento, quod Deus Angelos suos vocat *ministros*, *Christum* autem *filium*, non *ministrum*, cum *ministri* vocabulum honestius sit quam *servi*. Rursum ibidem hoc nomine præfert illum *Mosè*, quod *Mosès* ut *servus* non manserit in domo, *Christus* ut *filius* maneat in æternum. Ipse in litteris Evangelicis toties habet Patrem in ore, Domini vocabulum nusquam. Se Filium Dei confitetur, servum nusquam: *Pater*, inquit, *clarifica Filium tuum, ut Filius tuus clarificet te*. In parabolis Prophetas & Apostolos servorum nomine designat, se filii, ut in ea quæ docet post missos servos, tandem à colonis occisum filium: & in servis expectantibus Dominum suum; item in servis quibus crediderat talenta; rursum in servo villico; rursum in alio, qui absente Domino cœpit potare cum ebriosis, & cedere consertos; iterum in ea quæ punit servum nolentem misereri conserto suo, cum ipse Domini clementiam esset expertus; iterum in parabola convivii, aliisque compluribus, se filium, aut regem, aut patremfamilias facit, servum nunquam. Jam in Apostolicis Epistolis, cum toties iteretur Patris & Filii nomen, servi vocabulum nusquam reperitur, præterquam in uno loco, cujus scrupulum mox discutiam. Ad hæc servi cognomen juxta vulgarem sermonis consuetudinem sonare quiddam abhorrens à dignitate *CHRISTI*, docet ipse palam in Evangelio, cognomen hoc adimens suis discipulis, ut quibus omnia patefecerat quæ acceperat à Patre, quosque diligebat ut ami-

A cos, & à quibus diligere magis quam timeri volebat. Quo rursum in loco satis pueriliter agit dialecticum *Sanctius*: *Non sequitur*, inquit, *eos non fuisse servos, quia CHRISTVS non dixit eos servos*. Et sic interpretatur: *Non dicam vos servos, sed tamen eritis servi*. Imo *CHRISTVS* addidit causam, quare non dixerit eos servos. Ea causa si legitima est, sequetur, sublata causa, certe juxta hanc rationem non competere in eos servi cognomen. Docet idem *Paulus*, toties clamans, suos non iterum accepisse *Spiritum servitutis in timore*, sed *Spiritum adoptionis filiorum Dei*, in quo clamamus, *Abba Pater*. Itaque jam, inquit, *non est servus, sed filius*. Rursum distinguens dignitatem, ac libertatem filiorum, quos Deus dignatur hæreditate vitæ immortalis, adducit figuram *Agar* & *Isaac*, eamque ad nos accommodat: *Agar ancilla ejecta est domo, una cum filio suo: Isaac heres mansit in domo. Itaque jam non ancilla filii sumus, sed libera*. Sed quorsum attinet hujusmodi locis recitandis morari lectorem, cum omnes Apostolorum & Evangelistarum litteræ nihil aliud fere crepent, quam Patris & Filii vocabulum? Porro filium esse caritatis cognomen, contra, servum timoris, docet Propheta *Malachias*, per cuius os sic exoptulat Dominus: *Si ergo pater ego sum, ubi est honor meus? & si Dominus ego sum, ubi est timor meus?* Vides à servo non exigi caritatis affectum, sed metum. Quod si juxta præscriptum Evangelicum ii servi dicuntur, qui nesciunt consilium Domini sui, certe ad hanc rationem nullo pacto competit in *Christum*, qui nihil ignorabat Patris. Et si juxta *Paulum* ac Prophetam, servorum est timere, ne hoc quidem nomine servi vocabulum congruit *Christo*, in quo perfecta caritas exclusit omnem timorem. Ex hoc certe loco probari non potest, *Christum* dici servum, cum Græca vox sit *παῖς*, non *δούλος*, præsertim cum auctores Ecclesiæ probatissimi, hic pro *puero* legant *filium*: velut *S. Hilarius* cum alibi, tum enarrans Psalmum, *Quare fremuerunt Gentes*. Item *Ambrosius* Libro de vocatione Gentium II. Capite V. Ad hæc, *Cassiodorus* enarrans Psalmum, *Quare fremuerunt Gentes*, & his omnibus vetustior *Tertullianus* Libro adversus Praxeam. Proinde multo secures habet, quam nimium fortiter asseverat *Sanctius*, qui negat hoc loco aliud ab omnibus legi, quam *puerum*. Et si verum esset quod ille contendit, cum Hebraica vox, & Græca, & Latina sit anceps, nihil evincit hoc argumento. Sed urget me *Sanctius* nodis, ut ipsi videtur, dialecticis, *Christus in Evangelio Joannis appellat Patrem suum, Deum suum: sed Dei vocabulum sonat dominium, consequitur igitur & Christum esse servum Patris juxta naturam assumptam*. Ad hoc mox respondebo accuratius, illud interim contentus dixisse, quod *Deus* naturæ vocabulum est, *Domini* relationis. Itaque & ante mundum conditum, Deus erat, Dominus non erat. Neque jam perinde de re disputatur, atque de vocabuli tributione. Deum meum audio, Dominum meum non audio. Sed in mysticis Veteris Testamenti litteris, Patrem Dominum appellat: *Conserua me Domine, quoniam speravi in te. Es dixi Domino, Deus meus es tu*. Ad hæc, & si quæ sunt similia, respondere possem, *Christum* in hujusmodi deprecationibus sustinere personam corporis sui, hoc est, membrorum suorum. Alioqui quomodo quadrabunt in eum verba, quæ loquitur in Psalmo: *Longe à salute mea verba delictorum meorum*, qui nullum habuit delictum? Sed habere dicitur, quod habet in membris suis, propter mysticam capitis & corporis communionem. Sed propius urgebit *Sanctius*: Ipse pendens in cruce pronuntiavit ex Psalmo: *In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum*. Hic sermo videtur proprie competere *Christo*, cum de spiritu suo loquatur, quem erat exhalaturus. Atque hic ne possim tergiverari, *Sanctius* objicit mihi *Marcum* auctorem, Capite xv. Qua quidem in re desidero *Sanctii* diligentiam, qui in aliis minutissima quæque tam

tam morose calumniatur. Hæc verba apud nullum Evangelistam referuntur, præterquam apud *Lucam*: & apud hunc vice Domini, legimus Patrem: *Pater in manus tuas commendo spiritum meum*. Hic igitur locus maxime contra *Sanctium* facit. Etenim cum in Psalmo sit, *Dominus*, simulatque ventum est ad eum locum, qui ad ipsum proprie pertinebat, *Christus* Dominum mutavit in Patrem: quanquam in hac parte versiculi, quam *Iesus* pronuntiavit, non est Domini vocabulum, sed in posteriore: *Redemisti me Domine Deus veritatis*. Decerpit autem *Iesus* eam partem, quæ tum pro tempore quadrabat, atque illi de suo addidit Patris cognomen. Atque hic est locus, unde præcipue triumphum sperabat *Sanctius*. Neque illud perpetuo verum est, quod velut è mysteriis Dialectices profert *Sanctius*, nomina relativa simul utrimque vel consistere, vel tolli. Imo *Dominus* sæpenumero honoris vocabulum est, non domini: nisi forte cum probos viros obvios salutamus *dominos*, illi vicissim nos debeant resalutare *servos*. Id esse verum, vel ex *Martiale* liquet, cujus exstat hoc distichon:

Cum voco te Dominum, noli tibi Cinna placere,

Sæpe etiam servum sic resaluto meum.

Quemadmodum igitur modestiæ causa nos ipsos huius aut illius *servos* aliquoties appellamus, ita frequenter honoris gratia *Dominos* appellamus eos, quibus nullam debemus servitutem. Et haud scio an Hebræum vocabulum idem sonet apud illos, quod apud nos *Dominus*. Certe apud Græcos *κύριος* frequenter honoris vocabulum est, *δούλος* non item: quemadmodum apud Latinos *herus* domini vocabulum est potius, quam honoris.

Veniamus igitur ad sacram ancoram *Sanctii*. Is est locus in Epistola ad *Philippenses*: *Sed exinanivit semetipsum, formam servi accipiens*. Hic medius tenetur *Erasmus*. Atqui jam sæpe docui, sanctum *Ambrosium* hunc locum sic interpretari, ut *forma Dei* intelligatur specimen & exemplum, ut ipse vocat, quod miraculis & resurrectione declararet se Deum: *formam servi* sic interpretatur, ut nolit ideo dici susceptam servi formam, quod esset homo factus, sed quod tanquam nocens & peccator flagellaretur & crucifigeretur. Ait enim servitutem ex peccato natam, sed in *Christo* ut nullum erat peccatum, ita nulla fuit servitus. Sed hic mihi *Sanctius* negabit hoc opus esse *D. Ambrosii*. Ridiculum, cum toties citetur *Petro Lombardo*, Theologorum ipsius calculo facile principi, nec stylus reclamet. Sed idem *Ambrosius* aliàs aliter sentit, de hoc mox videbimus. Interim largiamur illum aliud sentire, mihi sufficit, quod hic locus accipit duplicem interpretationem, quarum neutra rejecta sit hætenus ut hæretica. Hic mihi *Sanctius* injicit & alium nodum, ne qua possim elabi *Proteus*: *Erasmus*, inquit, in scholis hoc loco simpliciter negat servi cognomen competere in Christum. Scribit enim: Certe Christus *servus* non dicitur, sed *filius*. Imo non simpliciter nego, sed addo inibi, juxta quam rationem negem, nimirum quod caritate obediit, non metu: idque facio utroque loco, & qui est in Actis Capite iv. & qui est in Epistola ad *Philippenses* Cap. ii. quo quidem in loco hæc verba habent scholia: Certe Christus *servus* non dicitur, sed *filius*. Qui norunt mysteria Romani sermonis, intelligunt hanc esse emphasim huius adverbii certe, ut remittat contentionem, an Filius Dei dici posset aliquo pacto *servus*, sed Scripturam ab hoc vocabulo temperare. Id esse verum, constat in Novi Testamenti litteris. Nusquam enim illic fit mentio *servi*, præterquam hoc loco, qui de forma servi meminit, non de cognomine. Et quanquam hoc satis erat, tamen in posteriore Editione adjicio, juxta *Chrysostomi* sententiam, simulque diluo quod *Hieronymus* contendit, *Christum* dici *servum*, quod apud *Esaiam* Pater loquatur Filio: *Magnum est tibi vocari puerum meum*. Nam qui periti sunt sermonis Hebraici, demonstrant vocem Hebræam sonare *famulum*, non *servum*. *Christus* se

ministerium vocat, non *servum*. Et Septuaginta *παῖδ' αὐτοῦ* verterunt, & vetus translatio habebat *puerum*, non *servum*. Quanquam ut horum, quæ dicimus, nihil sit, tamen in vaticiniis quoniam verba fere pertinent ad hominem quempiam, qui gerat typum *Christi*, non perinde offendit humilitas vocabuli. Nec est necesse; ut in mysticis litteris singulæ partes quadrant ad allegoriam, quemadmodum docet & *Augustinus*, atque etiam *Chrysostomus*. Sed reclamat *Sanctius*. Simpliciter negasti dici *servum*, nullo igitur pacto potest dici *servus*. Imo paulo ante in iisdem scholiis, loquor de loco qui est in Epistola ad *Philippenses*, docueram, *servi* formam à *Paulo* dici, speciem illam hominis noxii, quæ hætenus falsa fuit, non quod esset homo, sed quod esset noxius. Itaque vel ab *Aristotele* suo doctus, qui jubet intelligi verba secundum materiam propositam, debebat *Sanctius* ad hunc sensum accipere quod mox subjeci. Certe Christus non dicitur *servus*, sed *filius*. At hunc *Pauli* locum orthodoxi Scriptores adducunt adversus duas factiones, quarum altera negat *Christum* Deum, altera negat hominem. Non est tanta interpretum auctoritas, ut nusquam liceat dissentire, præsertim cum absit contentiosa pervicacia. Nec obscurum est, in pugna adversus hæreticos multa detorqueri ad victoriam. Quanquam mihi non est animus illorum interpretationi reluctari. Hic locus ad probandam *Christi* divinitatem haud dubie facit, utcunque exponas in forma. Sed si recipimus *Ambrosii* interpretationem ad demonstrandam ejus humanitatem, non est necesse ut *Christum* dicamus simpliciter ideo suscepisse *servi* formam, quod homo factus sit. Quanquam conlequitur hominem fuisse, qui ut homo nocens afflictus est.

Sed pene effugerat unus adhuc locus, quem adducit *Sanctius*. Is est prioris ad *Corinthios* Epistolæ Cap. xv. Cum autem subiecta fuerint ei omnia, tunc & ipse filius subiectus erit illi, qui subiecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. Hic *Sanctius*, qui mihi subinde impingit *Sorbonam*: quodque contemnam Dialecticam Scholasticam, sic argumentatur. Appellatio subiecti aperte convenit in Christum, ergo & *servi*, cum nihil aliud dicat *servus* quam subiectus. Par pari, ut ajunt, referam. Quisquis subiectus est, servus est, filius subiectus est Patri, igitur servus est Patri. Uxor subiecta est marito, igitur est ancilla mariti. Cives subiecti sunt Principi, igitur servi. Et auctore *Paulo*, Spiritus Prophetarum Prophetis subiectus est, igitur servus. O me miserum, qui non didicerim hanc Dialecticam! Apud *Ambrosium* & *Theophylactum* duplex est huius loci enarratio. Prior, ut Filius dicatur quodammodo subiectus Patri, secundum divinam naturam. Hoc quia prima fronte scio durum videri, ipsius *Ambrosii* verba subscribam: *Traditio autem hac est regni, ut cum omnia Filio fuerint subiecta, & adoraverint illum ut Deum destructa morte, tunc Filius ostendat illis, non se esse, ex quo omnia, sed per quem sunt omnia. Et hoc erit tradere regnum Deo & Patri, ostendere ipsum esse ex quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur*. Audis, lector, his verbis significari, subjectionem Filii, nihil aliud esse, quam auctoritatem delatam Patri à Filio, ne Filius videatur illo major, aut ne Pater non intelligatur auctor omnium quæ per Filium facta sunt. Atque hoc ad divinam naturam pertinet. Rursum aliquanto post: *Idem sensus est, quem nunc aperit, ut manifestet, quid sit tradere Filium regnum Deo & Patri. Hoc tamen addit ad sensum, quia tradens Pater Filio regnum, non se subjecerit ei, sicut Filius Patri se subiecit. Omnia ergo subiecit Pater Filio, ut similiter honorificetur Filius, sicut & honorificatur Pater*. Ac mox: *Hoc dicit, quia cum omnium principatum ac potestatum & dominationum fuerit pressa superbia, & adoraverint Christum quasi Deum, tunc Christus propter unicam auctoritatem Patris Deum quidem se ostendet, sed de Deo, ut unus principii sublimis & ineffabilis auctoritas maneat, hoc est, subicere se Filium Patri, hoc est, Deum esse omnia in omni-*

bus. Et aliquanto post: *Non tamen sic subicitur Filius Patri, sicut Filio creatura.* Audiat hæc Sanctius, & intelligat Ambrosium interpretari Filium juxta divinam naturam Patri subjectum dici. Quod si clamet hanc interpretationem sapere quiddam *Arrianum*, cum Ambrosio litiget. Quod si contemnit Ambrosium in commentariis, neque quicquam admittit nisi Epistolas, audiat Athanasium *Stunica*, qui nobis est Theophylactus: *Quoniam, inquit, dixit de Filio, quod hostes esset inanes & vacuos redditurus, præfixurusque trophæa, & verius est ne aliud quoddam inducere principium, & ingenius esse Filius putaretur, idcirco omnia ad Patrem refert, &c.* Ac mox: *Ne quis diceret, & si minus Filio subjectus est Pater, handquaquam impedit, quin illo potentior sit Filius.* Quam questionem in primis Paulus sustulit, inquit, *Filium se Patri subjectum.* Sic summam Filii cum Patre concordiam patefacit. Quocirca intelligas velim, Patrem causam esse, & originem ejusmodi potentia Filio: neque Filium aliam quandam esse potentiam Patri obistentem & obviam, & reliqua in eandem sententiam. Eandem interpretationem approbat Augustinus citatus in Glossa ordinaria: *Quia sicut, inquit, Pater ex nullo est, ita nulla ratione potest alicui esse subjectus. Ipse enim est principium omnium.* Idem Augustinus citatus à Beda in collectaneis, Patrem vult intelligi, omnia Filio subjecisse, sicut multis locis idem Dominus in Evangelio commendat, & prædicat, non solum propter formam servi, sed & propter principium, de quo est, & de quo equalis est ei de quo est. Amat enim ad unum principium referre omnia, &c. Juxta hanc interpretationem, quæ nititur Auctoribus orthodoxis, sic agam cum meo Sanctio. Christus subicitur Patri secundum divinam naturam, ergo secundum eandem servus erit Patri. Sanctius enim docuit nos, nihil aliud esse subijci, quam servum esse. Ut interim non excutiam, quod si Christus hoc ipso servus est, quod homo: & hoc ipso subjectus, quod servus, quomodo tum demum dicitur futurus subjectus, cum tradiderit regnum Deo & Patri, quod ipsum tamen ex orthodoxis Auctoribus nos docet Sanctius. Sed Theophylactus ex Gregorio Nysseno addit alteram interpretationem, ut Christus dicatur subjectus Patri in membris suis, cum in universo illius corpore nihil erit, quod rebellet Patri, id erit in resurrectione mortuorum. Is, cujus commentarii nomine Hieronymi feruntur in omnes Pauli Epistolas, addit tertiam interpretationem, ut intelligamus de natura humana Christi, quæ mihi videtur frigida. Quis enim nescit naturam humanam subjectam Deo? Idem indicat & alias in hunc locum interpretationes olim fuisse. Liqueat igitur quam hoc telo nihil agat adversum me Sanctius, qui de certis loquor, & apertis. Habes, lector, summam ejus partis, ex qua me conati sunt vocare in suspensionem hæreseos Apollinaristæ.

Nunc carptim cavillos aliquot excutiemus, quibus obiter ludit in me Sanctius, velut in felici causa lascivens: homo festivus, ac suavis Theologus Complutensis, mire versatus in Dialectica, sic argutatur cum ebete pistillo: *Si hac consequentia valeret, Non dicam vos servos, ergo non eritis, sequeretur quod Christus non esset Christus, quia vetuit ne discipuli se dicerent esse Christum.* Quasi hic quicquam sit simile. Si me promitterem taciturnum alicujus adulterium, ille nihilo secius esset adulter. Sed Christus indicavit, quo loco eos haberet, & addidit causam. Ea causa consistente, consequitur effectus. Hoc ipso desinunt esse servi, quia ille, qui potest eos manumittere, non amplius habet eos pro servis. Alioqui quid beneficii confert in eos, si tantum non appellet eos servos, cum re ipsa sint? Frigidius etiam est quod adjicit: *Ni velit, inquit, Erasmus, ut unus ex sophistis, quos ubique insectatur, dicere, illam esse indefinitam orationem, quam sola unica singularis reddit veram, &c.* Quid ego audio? si quis dicat, *discipuli mei sciunt Græce*, verum erit proloquium, si unus omnium Græce sciat? Miror quam

A ob rem homo Theologus velit se ipsum hujusmodi nœniis mundo deridendum propinare. Post hæc obicit mihi Job, aliosque sanctos, qui dicti sunt servi, qui & ipsi sponte obedierint. Sed addat hos aliquando non obedisse, nec caruisse metu. Et si caruerunt, quid istud ad me, si sacræ Litteræ ob dignitatem Christi à servi vocabulo abstinerunt. Neque statim malus servus est, qui metu facit officium, sed imperfectæ caritatis est: quam ubi fuerit assequutus, desinet vocari servus, & appellabitur libertus apud homines, apud Christum filius. Sanctius imaginatur servum esse malum, quisquis metu fungitur officio. Imo sapientia initium, timor Domini. Et Petrus cingitur ab alio jam senex, & ducitur quo non vult. Sed ex re sua Sanctius definit, quid sit servus: *Servus, inquit, dicitur, quicumque tenetur alterius voluntati acquiescere.* Quis sic definiret nisi exacte versatus in Dialectica? Juxta Paulum, filii & uxores jubentur obedire parentibus ac maritis, ergo servi sunt, & ancillæ? Populus jubetur obedire Magistratibus, ergo servitutum servit? Conductus mihi debet operam, ergo servus meus est? Verum ô me miserum, aliud telum in me torquet Caranza: docet Ambrosii commentarium contra me facere: *Siquidem ille negat Christum dici servum, quod esset factus homo, sed quod quasi peccator humiliaretur, &c.* Mox *πεγίσταται*: Ecce, inquit, quod Ambrosius non negat appellationem servi Christo convenire, sed vult non competere in eum ut homo, sed in quantum humiliatus suscepit injurias humana nature. Imo Ambrosius non dicit eum fuisse servum, sed suscepisse formam servi, & servi nocentis. Proinde vera fuit afflictio, sed falsa forma servi nocentis. Non enim erat quod videbatur, quantum ad hanc qualitatem, non quantum ad hominis substantiam. Rursus alio telo me petit Sanctius: *In forma hac obedivit Patri, prædicavit, &c. fuit igitur in tali forma vere servus.* Audiat contra Sanctius, si jubeam filium meum in habitu Franciscani penetrare Galliam, & perferre litteras amico, an ille protinus erit Franciscanus? Si in bello commuto personam, & jubeo ut filius sumta veste servili gerat se pro servo, an ideo vere mihi futurus est servus, si obediat? Hæc differendi gratia mihi sparguntur, cum ingenue fatear nihil esse absurdi, si Christus juxta humanam naturam aliquo modo dicatur servus. Sed hic rursus in vado hæreo miser: *In scholiis, inquit, Epistola ad Philipenses, negat Erasmus nomen servi convenire in Christum, & in Apologia, qua respondet Stunica, fatetur convenire.* Si dixissem nullo modo convenire, esset aliquid quod adfert Sanctius, sed negavi convenire juxta definitionem servi, quam illic adfert Ambrosius, & quam illic approbo. An secum pugnat, qui juxta Geographiæ descriptionem dicat Brabantos esse Gallos, & idem juxta ditionem & Linguam neget eos esse Gallos? Sic à me dictum est Christum posse dici servum, & non posse. An secum pugnet, qui dicat Regem non esse adorandum, quia solus Deus adoratur, & esse adorandum, quia David aliosque multos adoratos legimus, cum adhuc in terris agerent? Nec in scholiis igitur primus contendo, Christum non posse dici servum, sed Ambrosii sequor opinionem, subjiciens interim diversam Hieronymi, quam tamen non improbo, neque adversus eam contendo. Nec in Apologia recanto, sed nego me contendere. Porro cum nec hic, nec illic sit ullum verbum quod contentionem sapiat, vide tamen quam magnifice Sanctius, cum ipse, inquit, *manibus pedibusque neget appellationem servi minime in Christum competere.* Hic est hominis lepos. Non excutio interim hominis Dialecticam, cui nego minime competere, qui dico minime competere: sic loquuntur, qui diu versati sunt in Scholastica Theologia. Jam cum diversitas pendeat ex diversa ratione servi, quam ipse profero in Apologia, Sanctius clamat me canere palinodiam, idque describit verbis admodum tragicis: *Ne vir, inquit, orthodoxus videatur quoquo modo incidisse in labem* Apol-

Apollinaristarum, contentiosissime asseverantium, sic verbum
carne factum, ut verbum & caro unius ejusdemque sub-
stantia sint, ob idque negantium Christum servum dici,
etiam secundum carnem, in medio sua responsionis recan-
sat, &c. Hic hic nimirum prodit nigræ loliginis suc-
 cum Sanctius, & fucatæ modestiæ scenam aperit.
 Nec secum pugnat, qui de neutra sententia con-
 tendit, nec secum pugnat, qui secundum diver-
 sas rationes diversa dicit. Veluti si quis Regem
 appellaret, qui in scena Regis personam ageret, &
 idem negaret Regem, quod vere Rex non esset.
 Sed vere, inquiet, fuerunt in Christo, quæ servi
 speciem præbebant: nam vere passus est. Vere qui-
 dem, sed non ex iisdem causis. Nobis illa insunt ex
 peccato, illi nequaquam. Et ideo quia dissimilis cau-
 sa, non sequitur idem effectus. Sed quid istud est
 mali? An omnes sunt Apollinariste, qui dicunt aliquo
 modo non competere nomen servi in Christum? San-
 ctius nos docuit, omne analogum per se positum, ac-
 cipiendum pro significato famosiore: sed servus vul-
 go potissimum significat eum qui redemptus & coactus
 obsequitur imperio domini: inde proverbialia illa in
 improbos ac viles, *Phryx plagis emendatur, & mancipii*
capillus, & sale emtum mancipium, & de lapide emtus.
 An cum Apollinari sentiret, qui negaret hoc sensu
 servi cognomen competere Christo? Quid igitur sen-
 sit Chrysostomus, negans servi nomen congruere Chri-
 sto? An dixit illum non esse hominem? Quid sen-
 sit Ambrosius? quid Laurentius? Nec dubito quin
 in hac sententia plures fuerint orthodoxi. Quod si
 nemo hoc de illis suspicatur, qui hujus sententiæ
 fuerunt auctores, quis non videt malitiosam & im-
 pudentem esse calumniam, hanc suspicionem im-
 pingere mihi, in cujus libris sexcenta loca sunt, quæ
 declarant me de Christo rectius sentire, quam for-
 tassit ipse sentit Stunica? Atque in re tam impuden-
 ti centuriatis comitiis Sanctius decernit triumphum
 Stunica suo: Et hoc, inquit, sufficere debet Stunica, ut
 de eo gloriose triumphet in hoc loco. O vocem Theologi-
 cam! Paretur, paretur Stunica solennis triumphus,
 & accinatur illi, *Gloria Patri & Filio, & Spiritui San-*
cto, & Stunica. Sicut erat in principio, & nunc, &
 semper, & in secula seculorum. Amen. Sed rursus ipse
 mecum pugno. Adversus Fabrum, inquit, agens E-
 rasmus, *fateretur Christum vere servum dici posse, nec*
eo secius esse omnium Dominum. Imo non illic ago,
 ne sit vere servus, sed quod non negatur ab ad-
 versario, assumo ad probationem mei proloquii.
 Velut si quis haberet pro confesso, Flandros esse Ger-
 manos, quod Germanice loquantur, sic agam cum
 illo. Si Flandri Germani sunt, quia Germanice lo-
 quuntur, *Hamonienses Galli* erunt, qui Gallice lo-
 quuntur? Omitto nunc quæ verba recitat Sanctius
 ex Auctoribus, ut ostendat Christum dictum servum
 juxta naturam hominis assumtam. Neque enim hoc
 me fugiebat, neque tacitum est ita multos sentire.
 Hic Ambrosium, Augustinum & Hilarium redigit in
 concordiam, me tamen excluso: Hoc, inquit, sen-
 sit Ambrosius, quod Christus assumeret formam servi,
 dum flagellatur ac moritur, quod tunc declararet se esse
 servum, cum nihilo minus statim natus fuerit servus.
 Quid ego audio? si ideo servus dicitur, quia na-
 tus est homo, an non satis declaravit se hominem,
 nascendo? Imo tunc nemo non credebatur illum
 esse hominem, cum nondum edidisset miracula, &
 adhuc haberetur filius Joseph. Sed libens rogarim
 Sanctium, an nunc etiam servi vocabulum congruat
 Christo. Si competit, doceat illi alicubi tributum,
 postquam assedit ad dexteram Patris. Imo nihil non
 magnificum ex eo tempore illi tribuitur. Sed lar-
 giamur hanc ipsam esse servi speciem, nasci imbecil-
 lem, vagientem, mortalem. Hæc enim è peccato na-
 scuntur, & ex peccato nata est servitus, ut inquit Am-
 brosius. Ista quidem nos arguunt vere servos, qui ve-
 limus nolimus tales nascimur, obnoxii peccato primi

A parentis. Sed in Christo, qui potuit esse vera species
 servi, cum non fuerit obligatio peccati? Potuit ille
 nasci immortalis, & nullis malis corporis & animi
 obnoxius. Verum adhuc urget me homo nodosus:
 Nihil opitatur Ambrosius Erasmo, qui fateretur nomen
 servi aliquo modo competere Christo: hoc sufficit adversus
 Erasum, qui prorsus negat. Primum, ostendi jam
 falsum esse, quod manibus ac pedibus, atque etiam
 cubitis opinor, asseverat Sanctius: deinde Ambrosius
 non dicit illic Christum dici servum, sed assumsisse
 formam. Ea forma si juxta rationem servi, quam
 proposui, falsa est, assumsisse formam dici potest,
 dici tamen servus non potest. Impingit etiam gra-
 vius crimen, quod falso citarim Ambrosii verba ex
 Epistola XLVII. Imo hoc falso intentat Sanctius,
 oblitus Theologicæ modestiæ. Primum, illud expe-
 diat, utrum servi vocabulum velit honorificum esse
 in Christo, an probrosum, juxta seculum & opinio-
 nem vulgi. Nam servum Dei videri apud Judeos
 honorificum est. Non igitur de hoc nomine sensit
 Ambrosius in Epistola, quæ servi cognomen confert
 cum aliis gravioribus probis, quæ illi in Scripturis
 tribuuntur, in quibus dicitur: *Opprobrium plebis,*
vermis, & non homo, peccatum, maledictum. Si igitur
 ob hæc, quæ passus est veluti nocens & pecca-
 tor, formam assumsit servi: & non cum nascere-
 tur, sed cum pateretur, formam servi gessit. Sic
 enim scribit Ambrosius in Epistola: *Nec animadver-*
tunt quod hæc Christi gloria sit, quia servitutem suscepit
in corpore suo, ut libertatem nobis redderet. Peccata no-
stra portavit, ut mundi peccatum tolleret. Servus, pecca-
tum, maledictum in cruce factus est, ut tu peccati servus
esse desisteres. Si igitur Christus dum ligatur, cæditur,
 crucifigitur, in corpore suo suscepit formam servi,
 quod plane sonant Ambrosii verba, non statim susce-
 pit nascens, juxta hanc sane sententiam, an non hoc
 consentit cum his quæ scribit in Epistolam ad Phi-
 lipenses? Ubi est igitur mea falsa citatio? Sed ex
 his, inquiet, quæ passus est Christus, arguunt veram
 carnis substantiam. Quidni arguant, cum hæc pati
 non potuerit, nisi verus homo: tamen si poterat esse
 homo, immunis tamen ab his malis, quemadmodum
 & nunc est. Videat, inquit, Erasmus, quam falso
 citat Ambrosium. Imo videat Sanctius quam facilis
 sit ad calumniandum proximum suum. Sed restat
 etiam lapsus fœdus & insignis, in quem incidi mi-
 ser, ob inscitiam admirandæ Dialecticæ, qua felicis-
 sime sibi placet Sanctius. Scripseram, opinor, Chri-
 stum hoc modo servum dici, quo diceretur pecca-
 tum, maledictum, opprobrium, sed non dictus est
 peccatum quatenus homo, igitur nec servus dictus
 est in quantum homo. Hic multa nugatus de sua
 Dialectica, quæ non refero, quoniam nihil ad me
 faciunt, tandem docet Christum dictum fuisse pec-
 catum, eo quod esset victima, & victima fuit, quate-
 nus fuit mortuus in cruce: & mortuus est secundum
 humanam naturam, igitur dictus est peccatum secundum
 humanam naturam, & in quantum homo, quod Erasmus,
 inquit, negat. Quid audio? pene addideram ali-
 quid. Ego nego Christum mortuum secundum hu-
 manam naturam, quod ne Orestes quidem negaret?
 Sed disputans, non asseverans, nego Christum hoc ipso
 fuisse servum, quod homo sit, si modo hoc ipso ser-
 vus dictus est, quod serviliter ligatus ac cæsus est,
 quemadmodum interpretatur Ambrosius. Perinde
 quasi neget aliquis Petrum esse doctum, in quantum
 Italus est. Nam si hoc ipso doctus esset, quod Italus
 est, statim ut natus erat, fuisset doctus. Itaque sentie-
 bam rationem hominis & servi, non ita cohærere, ut
 altero proposito, statim necessario sequeretur alterum.
 Sed quod sentis, inquiet, verbis ambiguis explicuisti.
 Imo Sanctius verbis ambiguis recitat, ut decet artificem,
 cum ego verbis clarissimis explicuissim. Audiat Sanctius
 mea verba. Hæreticus, inquam, ille negabat Christum
 vere passum: ac vere pati non potuit, nisi vere fuisset homo.
 Tom. IX. Dd 2 Quæ

Quatenus passus est, servus est dictus, secundum humanam naturam passus est: ita fit, ut qui non fateatur vere passum, inficietur hominem verum fuisse. Nec tamen protinus consequitur servum fuisse dictum simpliciter, quatenus erat homo. Poterat enim esse homo, & tamen immunis ab afflictionibus ac suppliciis. Quin in eadem Epistola sic vult Christum dici servum, ut dictus est peccatum, maledictio & opprobrium. Hac in eum non competeant, nisi fuisset homo, & tamen non competeant quatenus erat homo. Poterat enim esse homo, nec esse tamen peccatum. Obsecro te, lector, quid potuit dici apertius? Et quid minus dico, quam quod Sanctius me fingit dixisse? Proinde nihil adversum me faciunt, quæ congerit ex Auctoribus, quomodo Christus sit dictus peccatum, maledictio, aut creatura, nisi quod interim crescit volumen. Hunc lapsum meum nunquam deprehendisset Sanctius, nisi fuisset spinosus Dialecticus. Et homo suavis ridet meum dilemma. Sic enim ex lemmate facit dilemma, ut contra Prænestini ex ciconia faciunt coniam. Habes, lector, caulam feliciter evictam à Sanctio nostro. Jam quemadmodum fabularum histriones Actus Scenarum choris interfecant, ad levandum populi tædium, ita hic ubique sibi mire placens, interjicit deverbis quædam, veluti sibi plaudens, ὡς αὐτὸς αὐτὸν αὐλῶν. Eat nunc, inquit, Erasmus, & quærat sibi alium paracletum qui ei patrocinetur. Imo Siunica sibi quærat alium paracletum: nam à Sanctio suo sic defensus est, ut præstiterit causam intactam relinquere. Quanquam quid hic est cur quisquam tam amarulente debeat contendere? Sic res habet, si servus dicitur addictus cultor, & obtemperans alienæ voluntati, non video quam ob rem Christus juxta naturam humanam non dicatur servus Dei. Sin servus nihil aliud est quam cultor, quemadmodum Paulus frequenter accipit, quod est idolorum servitus, & cui servio in spiritu, honorificum est dici servum Dei, aut servum Jesu Christi. Sin servus per se positum sonat servile quiddam, hoc est metum aut nequitiam, ut cum animi vitio sit conjunctum, & indignitatem habeat, nullo modo competit in Christum servi vocabulum. Tamen si juxta hunc sensum non absurde diceretur suscepisse formam servi, quod tum servus flagitiosus multis haberetur, ac dignus supplicio. Sed ad hanc rationem non hoc ipso suscepit formam servi, quod assumfit hominem. Sin servi nomen humile quiddam sonat & contemptum, non admodum absurdum sit eum hoc ipso dicere factum servum, quod assumpta humana natura sese demiserit ad nostræ conditionis humilitatem.

Sed hætenus ludus est, nunc ad atrociora veniendum. Operæ pretium est autem audire quam magnifico quamque severo procemio rem ingreditur: Quæ postea, inquit, dicit Erasmus, iudicio meo potiori censura & exactiore indigent examine, utpote, quæ videantur, ut cum venia ipsius dixerim, quodammodo Arrianum redolere mendacium: quod si Erasmus aliquando in palestris Sorbonicis, & Gymnasticis exercitiis versatus fuisset, securus sententiam suam pronuntiasset, quam minus sobrie & pie ab Erasmo assertam plerique criminantur. Quid ais lector? dixin? in hoc eloquentiam esse Atticam? Sed pergit: Nec est cur Erasmus insultet in me, & furore sua eloquentia membratim dilaniet, cum verbis forsitan ab eo non satis præmeditatis illud tribuendum, & non fidei illius, quam ego castam & sinceram in ipso homine Christiano crediderim, quo à Paulo predicatur. Hac dicere volui, non ut Erasmus, ex cuius lucubrationibus uberrimos fructus decerpsi, meis incultis verbis cessam, sed ut posthac desinat maledicere, cessetque viros religiosos & pios de Religione Christiana bene meritos, qui strenue in agro Domini laborantes, uberrimos fructus in Christi doctrina nobis affatim relinquunt, insectari atque laceßere, & eloquentia sua spicula deinde convertat in hæreticos pseudo-Christianos, & crucis inimicos. Siquidem non deest impius Martinus Lutherus, non desunt conjurati ejus fautores,

A in quos Erasmus debacchetur: quos eloquentia sua torren-
te obruat, ac penitus dissipet. Ceteros etsi balbos & in-
cultos, & horridos, dummodo Christianos non infestet, ir-
rideatque atque floccipendat: sciat unusquisque prout ma-
luerit, dummodo sciat Christum crucifixum, quamvis
non splendeat tanto Romane eloquentie nitore sicut Erasmus.
Non omnibus datum est adire Corinthum, aut clavum
ex manu Herculis arripere. Non enim in sublimitate sermo-
nis placuit Deo salvare populum suum, &c. nam hæc suf-
ficiunt ad exhibendum gustum illius eloquentiæ. Nec
dubito quin Sanctius, dum hæc mandat litteris, etiam
eloquentiæ nomine sibi magnifice placeat. Sed quan-
do ita jubet, nolim ut quis æstimet hominem ex elo-
quentia, sed ex simplicitate cordis: ex recondita cru-
ditione: ex iudicio exacto: ex prophetica cognitione.
Cæterum quis sunt isti qui laborant in agro Dominico,
quos incesso, lacero, perfodio, discerpo? an quod ali-
cubi dixerim Theologastros? Id Sanctius ita subin-
de ingerit, ad mihi conflandam invidiam, quasi
omnes Theologos Scholasticos appellem Theolo-
gastros. Imo si quando noto istos, qui sophisticis
aliquot argutiis freti, sibi magni videntur Theologi,
cum nihil teneant in sacris Voluminibus: ideo Theo-
logastros appello, ne boni Theologi putent se notari.
Ac tubinde Sorbona nomen inculcat, quasi damnentur
à me Sorbonici Theologi. Imo si illic versatus fuisset
C Sanctius, non ista litteris prodidisset, quæ non admo-
dum magnificum nomen auctori suo conciliabunt. An
incesso Theologos, si quando ab illis dissentio? Si ne-
fas est incescere laborantes in vinea Domini, cur me sic
incessit ipse cum suo Siunica? Nam arbitror & me nu-
merandum inter eos qui pro virili desudarunt sacris
studiis: præsertim cum ipse Sanctius fateatur se è libris
meis uberrimos fructus decerpisse, cum ipse interim
non admodum bonos mihi referat. Et hortatur ad ver-
sus hæreticos, & hostes fidei. Sed interim mihi non
datur otium per Siunicas & Sanctios ut scribam adversus
hos. Nam isti, rebus omnibus omisiss, totis centuriis
me aggrediuntur, hujus nimirum farinae. Quin ipse
Sanctius istud ingenium admirabile exserit in impium
D Lutherum, nisi quod homo modestus, & fidei zelo ac-
census, maluit Erasmo faceßere negotium. Lutherus non
est obruendus eloquentia, neque spiculis conviti-
orum dissipandus, sed doctrina facta vel sanandus, vel re-
vincendus. Sed hanc sibi vindicat Sanctius, & mihi adi-
mit. Itaque si congregiar cum Luthero, nihil egero?
quandoquidem Sanctius & Siunica mundo persuaserunt,
me nihil sapere in sacris Litteris. Gravissimi censors
adimunt omnem Dialecticam, omnem Philosophiam,
omnem cognitionem rei Theologicæ: nihil reliquum
faciunt, præter suaviloquentiæ paululum. An me vo-
lunt exarmatum Leonibus ac Lupis objicere? An po-
stulant ut simul & cum hostibus fidei, & cum fidei
E coryphæis dimicem? Prius inter nos fœdus ictum o-
portuit. Age igitur, omisiss hujusmodi contentioni-
bus, ceu bellis civilibus, hæreticos pariter aggredia-
mur. Ego pro mea virili retundam istos, qui nimium
hærent Euangelicis litteris, ac plus satis abhorrent à
Judaismo. Siunica & Sanctius adorantur diversum hæ-
reticorum genus, quod jam se nimium miscuit segeti
Dominicæ. Magis enim ac magis invalescunt Judæi
quidam, sesqui-Judæi, & semi-Judæi, qui mixti nobis,
titulum habent Christi, cum Moßen totum habeant in
pectore.

Mutemus, inquiunt, clypeos, Danaumque insignia nobis
Apræmus.

F Hac via gravius lædunt rem Christianam, & plus
est quæstus ex calumnia quam ex usuris. Hos nemo
melius profligabit quam Lapis & Sanctius. Sed interim
excutiamus quæ sint ista verba, ob quæ periclitamur
Sanctio, ne in suspensionem veniamus, quasi sentiamus
cum Arrianis. Siunica calumniam rejiciens, hæc ver-
ba admisceat, ut ait: Christus obediit & subditus fuit
Patri juxta assumptum hominem, non ut servus, sed
ut filius. In his ne quid non reprehendat Sanctius
taxat

taxat sermonis colorem; videlicet *juxta assumptum hominem dictum*, pro eo quod erat, *juxta naturam humanam assumptam*. Hoc mihi concedet in loquendo *Sanctius*, quod orthodoxis veteribus conceditur, qui frequenter ad hunc loquuntur modum. Nec hæc orationis forma mihi petita est à foro, ut ipse ait, sed à probatissimis Auctoribus: præsertim cum à publica consuetudine Latini sermonis non abhorreat, qua hominem dicitur exfuisse, qui naturam humanam exsistit. Sed ut de re loquamur, quomodo potuit in me cadere suspicio erroris *Arriani*, ex verbis, nescio quibus, secus quam vellet *Sanctius* prolatis, cum tot loca suppetant undique in libris meis, imo non semel in hac ipsa Apologia, qua respondeo *Sinnica*, quæ doceant me aliud sentire quam interpretatur *Sanctius*? Sed videamus hunc geminum errorem, quem impingit è verbis tam paucis. Nego *Christum* obedisse ut servum, sed ut filium. At multis locis *Augustinus* docet eum vocatum servum, quatenus erat homo, igitur ut servus obedivit. Hic nodus jam ante discussus est. Si *Christus* hoc ipso dicitur servus quod homo, & servus dici coepit, simul atque factus est homo, verum dicit *Sanctius*. Sed quid hoc ad me, qui sequitur *Ambrosium*; aliter interpretor servi vocabulum? Habes unum errorem, sed alterum accipe atrociorum. Præcludit mihi suffugium omne; ne possim elabi, si dicam me sensisse quod plane sensi, *Christum* obedisse quidem, sed non ex hoc statim competere in eum nomen servi, quod obediant & filii. Et *Christus ut filius*; non ut servus obedivit Patri, hoc est, non serviliter ac metu, sed caritate filii, volens & alacer. Sed clamat *Sanctius*, me hoc non sensisse quod interpretor. Quid igitur sensi? *Christum* nullo modo fuisse servum? Imo in ipsa Apologia doceo, quibus modis *Christus* possit dici servus, & quo modo non possit. Non est servus, igitur non est homo. Si hoc ipso servus est, quod factus est homo, procedit enthymema. Sed secus accipit *Ambrosius*, quem ibi sequebar: secus ego, qui meminerim de spontanea & alacri obedientia, qualis est filiorum. Atque hic est error, ut ait ille, negativus: superest error affirmativus. *Christus obedivit Patri ut filius*. Quid periculi, si obedivit ex caritate, non metu: si volens, non coactus: nonne obedivit ut filius? Negat hoc colligi ex verbis meis: verum non colligitur, sed explicatur. Audiat *Sanctius* verba mea, quæ vidit in Apologia: Si servus, inquam, dicitur, qui metu mali & conditionis necessitate suo fungitur officio, *Christus absurde diceretur servus: ac ne nos quidem, quoties afflati spiritu filiorum, in quo clamamus, Abba Pater, ulro qua sunt pietatis expetimus. Sin servus appellatur additus cultor, ac diligens excubitor aliena voluntatis, nihil prohibet Christum juxta naturam humanam vocari servum Dei, sed ita, ut nihil interim vetet, eundem juxta naturam eandem vocari Filium Dei, quod nullo metu, sed caritatis impetu volens passus sit. Cui hæc verba sunt obscura, is vel in Sole caligabit. Dico servi vocabulum esse nomen timoris & necessitatis, filii caritatis. Et juxta hunc sensum servi nomen adimo *Christo*: filii nomen tribuo etiam secundum humanam naturam: Homo erat, & sponte volensque passus est. Si nos dicimur filii Dei, quoties sponte quæ recta sunt facimus, multo magis ille. Hic rursus *Sanctius* artificem agit, recitat mea depravate. Scripseram *Christum* duplici ratione dici *Filium Dei*: natura, juxta divinam naturam: & gratia, juxta humanam. Ille sic refert, quasi ex uno duos filios fecerim, naturalem & voluntarium, sive adoptivum: & occasione hujus vocis, quam ipse de suo admiscuit, ingreditur latissimum campum, ex variis Auctoribus discerens, quomodo *Christus* dicatur *Filius Dei natura, non adoptione*: quomodo nos *gratia adoptionis, non natura*, quasi magnum sit, istiusmodi quædam è libris Sententiarum huc transcribere. Sed nunc non erat hic locus, quando nihil faciunt adversum me. Tantum dixi, *Christum juxta divinam naturam dici Filium Dei na-**

tura, non gratia: sed eundem *juxta naturam humanam* dici *Filium Dei gratia*. Hoc si falsum erat, refellat *Sanctius*: si verissimum est, quid obgannit tam odiose *Caranza*? Non gratia, inquit, adoptionis, sed gratia assumptionis. Esto, quid mihi canit hanc cantionem? Ego adoptionis non memini. Tametsi vel prædestinationis, vel assumptio quædam adoptio dici potest. Quid enim prohibet adoptare, quod nondum est conceptum aut natum? Nec usquam dixi *Christum* per omnia eodem modo dici *filium gratia*, quemadmodum & nos. Hoc nobis cum illo convenit, quod gratia dicitur *Dei Filius* ut homo: & ut homo obedivit volens ex impetu caritatis, & secundum hanc rationem non competit in illum servi cognomen, si serviliter obedit, qui coactus obedit. Quod si qui Theologi negant *Christum* appellari posse filium adoptionis, etiam secundum naturam humanam, nihil ad me pertinet, qui gratiæ meminerim, non adoptionis. Et si meminisset adoptionis, nihil erat in verbis periculi, cum de re idem sentiamus. Jam an *Filius Dei* dici possit *Christus* secundum assumptum hominem, natura simul & gratia, ne id quidem ad me pertinet. *Filium Dei* dixi natura secundum naturam divinam. Id quod est in confesso, *Filium Dei* natura secundum humanam naturam assumptam dici posse, non negavi. Quod si quis dicat *Christum* esse filium adoptionis gratia, modo idem sentiat, quod is qui dicit illum filium assumptionis gratia, nec sensum haberet hæreticum, nec admodum absurde, mea sententia, loqueretur. His forte *Maria* mater *Jesu* non possit dici filia Dei adoptionis gratia, posita illorum opinione, qui contendunt illam esse conceptam sine labe originis. Si ideo *Christus* non dicitur filius adoptionis, quia nunquam fuerit filius iræ: nec hujus mater diceretur filia adoptiva, quod nunquam fuerit iræ filia. Quod autem vetat prædestinationem assumendi hominis, aut ipsam assumptionem; sive, ut isti loqui malunt, unionem, adoptionem quandam dici? Sed hæc extra causam sane meam. Cum igitur nihil hic adferat *Sanctius*, quod vel tantillum adversum me faciat, tamen audi quam magnifice ingressus est causam, quot convitiis condit disputationem, quam triumphaliter claudit: *Quæ omnia*, inquit, si prius *Erasmus* advertisset, non tam facile *Christum Filium Dei adoptivum seu gratia simpliciter & sine limitatione pronuntiasset. Siquidem ex fide docemur, aliter Christum esse Filium Dei, aliter nos*. Ut semper inculcat suam adoptionem, & fingit quæ à me dicta non sunt. Quod si dixissem *Christum* juxta naturam humanam gratia *Filium* esse *Dei*, quemadmodum nos, satis esset similitudinem in aliquo constare. Sic enim *Athanasius* in Symbolo: *Sicut anima rationalis & caro unus est homo, ita Deus & homo unus est Christus*. Hæc collatio non consistit omnibus numeris. Pergit gannire *Sanctius*: *Omne analogum per se positum, &c. ergo quoties absolute dicitur Filius Dei, intelligitur Filius Dei natura. Quod si aliquando Filium Dei per gratiam, sive adoptivum Christum appellare volunt, addunt semper hanc limitationem: Christus secundum quod homo est, est Filius Dei adoptivus, seu per gratiam*. Hujusmodi *Sanctius*. Quanquam ridiculum est addere semper limitationem; quoties ex ipso tenore percipitur quod agas. Cum ajo, *Filius Dei equalis est Patri*, & *Filius Dei minor est Patri*, nonne satis palam indico geminam naturam? Mox addo, propterea quod *Christus duplici ratione dicitur Filius Dei, natura & gratia*. Audiat *Sanctius* duplicem rationem & habet limitationem: & si hoc illi surdastro satis non est, paulo post sequitur: *Nihil prohibet Christum juxta naturam humanam vocari servum Dei, sed ita, ut nihil interim vetet eundem juxta naturam eandem vocari Filium Dei*. Hac calumnia cum nihil fingi possit impudentius, aut stupidius, tamen ut re bene gesta jocatur camelus saltans, rogans an mihi sit alia Grammatica, an alia Dialectica quam cæteris. Atque ut se Dialecticum esse declaret, ita definit servum: *Servus est additus cultor & exsequutor*

voluntatis Domini sui. Sed caute addidit hic *Domini sui.* Alioqui definitio competebat & filio: sed addito *Domini* vocabulo, nihil erat opus his verbis, in medio, *additus cultor & exsequutor voluntatis.* Satis est, *servus est qui habet dominum.* Verum hoc agitur, an *servi* vocabulum tribuatur *Christo*, & an *Christus* usquam Patrem appellet *Dominum*, non quod id fieri non possit aliquo sensu, sed quod Lex Evangelica, quæ gratiæ est, magis inculcet nomen filiorum, quam servorum, etiam cum de nobis loquitur, quod vulgatus usus huius vocis metus habeat ac necessitatis significationem, quæ in *Christum* non competit. Nam quod ait *Sanctius*, *eum malum servum dici, qui metu mali obedit*, an perpetuo verum sit, ipse viderit. Certe *Paulus* servos bonos formare studens, jubet eos morigeros esse dominis suis cum omni tremore. Et ipse *Christus* in Evangelio servum nequam appellat, qui non parens voluntati domini, defoderat talentum in terra. Quid quod ne filius quidem statim nomen suum amittit, si nondum perfectus in caritate, metum habet admixtum? Filii donec pueri sunt, sub pædago habentur, sed hoc magis accedentes ad imaginem servorum, quo magis egent metu pædago. At ego ne filialem quidem metum huius generis ausim tribuere *Christo*, quo longius abest à cognomine servi, juxta vulgatam servi significationem. Tandem *Sanctius* ex cavillatore factus magister, docet quo pacto potuerim omnes has atroces suspiciones effugere: *Si sic*, inquit, *pronuntiasset Erasmus, Christus juxta assumptam humanitatem obediit & subditus fuit Patri, non servili timore, sed filiali.* Tantula res poterat me à suspitione tantarum hæreseon liberare. Imo quid aliud dixi, nisi quod Latine dixi? usque adeo nihil est pium, nisi quod idem sit barbarum? *Ut servus* respondere dicitur, quisquis serviliter respondet, si servus sit, si non sit. Dictus erat Filius obedisse Patri, ne quis ex hoc servum esse diceret, quod obedisset, ostendi duplicem obedientiam, servi & filii. *Obediit*, inquam, *sed ut filius*, id est, sicut filius obedit patri, nimirum caritate & affectu pietatis, *non ut servus*, id est, necessitate ac metu.

Tandem ubi multa congeffit è libris *Augustini* disputantis adversus *Arrianos*, quæ ne tantulum quidem ad me pertinent, quid multis? risi denique stultitiam meam, qui nœniis hujusmodi responderim. Et subolet quid isti captent. Satis magnum operæ pretium ducunt, si tantum innotescant, & dicantur *Erasmio* præbuisse negotium. Nec me latet, qui subornent histriones huius fabulæ. Pharisaicum genus est, & *Ebionitarum* reliquæ. Satis sit *Judaïs*, quod semel occiderint *Christum*, quod nihil ab ipsis intentatum sit relictum, ne revivisceret. Obsignatum est monumentum, adhibiti sunt custodes: sed ille victor elusit illorum malitiosa consilia. *Christus* non amplius moritur, jam sedens in cælo deridet istos, & sublanat stulta molimina, nihil profectura nisi ad ipsum perniciem. Nos Theologico nomine dignius facturi simus, si demus operam ut ipsi mereamur dici servi Domini nostri *Jesu Christi*, de quibus ait *Paulus*: Ser-

vum Domini non oportet litigare, potius quam ut tam amarulentis sycophantiis inter nos decertemus, an *Christus* possit dici servus, præsertim cum hic nulla sit suspicio impietatis, sed tantum agatur de consuetudine Scripturæ sacræ. Primum, aliud videtur dici *servum* absolute: aliud *servum Dei*, aut *servum Jesu Christi*. Nam *servi* nomen absolute positum, vulgo sonat indignitatem, ac vilitatem conditionis: quam ob rem Heri civiliores non vocant servos suos *servos*, sed *pueros*. Et quos experti sunt liberali ingenio præditos, his honoris gratia adimunt *servi* cognomen, & pro *servis* appellant *libertos*. *Minister* functionem sonat temporariam, quemadmodum *Paulo* Dominus *Jesus minister* dicitur *Novi Testamenti*. Et qui præfecti sunt Regum, *administrare* dicuntur *provinciam*. Et Angelos *ministros* dictos legimus, non *servos*. *Servus* perpetuam conditionis vilitatem sonat vulgo, quam fere comitatur animus illiberalis, & parendi necessitas potius quam voluntas. Has ob res visum est quibusdam non adspernandis auctoribus, nomen *servi* non competere in *Christum*. Qui convenit autem, ut cum Theologi vereantur *Christum* dicere *filium adoptivum*, contendat appellandum esse *servum*, cum *adoptivus filius* longe sit honoratior, etiam *liberto*. Etenim qui *servum* dicit aliquem, hoc ipso negat esse filium hominis ingenui, cujus est servus. Jam si quis interpretetur *servi* vocabulum sonare humilitatem conditionis humanæ, quam nostra causa dignatus est assumere, recte dicitur *Christus* hoc ipso *servus* quod *homo*. Sed an hoc fiat in Scripturis divinis, non constitit hætenus inter orthodoxos. Rursum si quis *servum* velit appellare, quod pro nostris peccatis victus sit, cæsus, & crucifixus, *formam servi* pro tempore suscepit hætenus veram, quod veram haberet naturam hominis, secundum quam vere patiebatur: sed hætenus falsam, quod ut nocens damnatus est, & peccatoris personam in se suscepit, cum esset auctor ac fons innocentie. Rursum si *servus* intelligitur devotus cultor, aut exsecutor alienæ voluntatis, nulla videtur impietas, *Christum* appellare *servum Dei*, secundum assumptam naturam humanam. Porro si quis *servum* intelligat alienum à dignitate & caritate filii, qui metu magis quam ex animo suo fungatur officio, vides quantum absit ab hoc cognomine *Jesu Christi* dignitas: & tamen hoc vulgo sonat absolute tributum *servi* cognomen. Unde non arbitror *servi* cognomen eodem modo tributum ulli sanctorum in sacris Litteris. *Serve meus* legimus, *servos Dei* legimus: sed ubi de absoluta cognominis ratione agitur, *Paulus* negat nos esse servos, sed filios. *Adoptivi filii* cognomen excludi volunt plerique Theologi per *unionem*, ut ipsi loquuntur, humanæ naturæ. Et cur non magis eadem unio excluderet nomen *servi*, præsertim cum in cognomine *filii adoptivi*, nulla sit species contumeliæ, quæ est in nomine *servi*, sed tantum dignitatis gradus inferior? Siquidem quisquis adoptatur, honoris gratia adoptatur: & si forte servus sit, hoc ipso fit liber, quod adoptatur. Nullus autem honoris gratia subigitur in servitutem, sed honoris gratia manumittitur. Sed præstat his omissis tertium locum absolvere.

DESIDERII ERASMI ROTERODAMI
R E S P O N S I O
AD ANNOTATIONEM
JACOBI LOPIDIS STVNICÆ,
EX CAP. V. AD EPHESIOS,
A SANCTIO CARANZA DEFENSAM.

Mic Sanctius velut egregius histrio, in extremo Actu mirum agit artificem. Etenim cum in prima Editione testatus sim me sentire cum iis, qui *Matrimonium* numerant inter septem Ecclesiæ Sacramenta, cumque idem compluribus locis alibi profitear, cæterum quod profiteor ajo, non admodum evinci posse ex hoc loco, adeo verum esse fatetur Sanctius; ut addat ex nullo sacrorum Voluminum loco satis evidenter colligi: tamen malitiosa vaficie sic agit, quasi locus hic *Luthero* præbuerit ansam, ut negaret *Matrimonium* esse Sacramentum, & addubitare se fingit, an cum illo sentiam: *Nullis igitur, inquit, verbis evidentiis Lutheristas in hac parte oppugnare possumus, sive Erasmus, si in hoc cum Luthero sentiat.* O frontem Theologicam! Plus quam decem locis, atque in his ipsis verbis, quæ ex prima Editione contra me citat *Stunica*; declaro quid sentiam. Volitat per manus omnium, & passim in ludis prælegitur pueris carmen de septem Ecclesiæ Sacramentis, in quo *Matrimonium* jungo Baptismo: quod quemadmodum per Matrimonium nascimur, ita per Baptismum renascimur. Idem inculco toties disputans adversus *Leum*. Idem in *Encomio Matrimonii*, aliisque locis innumeris. Quæ nos Sacramenta dicimus, apud *Dionysium* non alio nomine vocantur quam *mysteris*, hoc est, arcani, præsertim in re sacra. Apud Latinos *sacramentum* magis dicitur *iuramentum*, aut *religiosa obligatio*: veluti qua Judex sententiam dicturus, aut miles Imperatori obstringitur. An ideo perierint Ecclesiæ Sacramenta, si quis ea dixerit Græco vocabulo *mysteria*? Si *Luthero* tantula res ansam præbuit, quod pro *sacramento* verterim *mysterium*, cur non potius cohibuit eum, quod eodem in loco profitear non esse dubitandum, quin sit sacramentum Ecclesiæ? Quid autem movit illum, ut reliqua quoque sacramenta Ecclesiæ abrogaret, uno aut altero exceptis? *Sacri Canones*, inquit, *receperunt hoc vocabulum sacramenti, idcirco Erasmus non debuit mutare.* Assentire si colligeret, idcirco Erasmus non debuit reprehendere. Et ipse tot locis appello sacramenta. Quid autem periculi, si doceam Latinos Græcæ vocis emphasin? nam Latini plerique sunt qui magis intelligant Græcam vocem quam Latinam, adeo recepta est Græca dictio. Sed hic vigila paulisper lector, ut accipias novam hominis technam. *Stunica* respondens, docueram sacramenti vocabulum aliquando latius patere, ut in omnia competat, quæ sunt alicujus sacræ rei signa, alias accipi significatione peculiari, ut *sacramentum* constet signis visibilibus rei sacræ, sed quæ necessario velut ex pacto comitetur gratia invisibilis. Ac mox subjicio: *Petrus Lombardus, & cum hoc vetustiores Theologi, non numerant matrimonium inter Ecclesiæ sacramenta, quæ proprie hoc vocabulo designantur, recensitores numerare cœperunt, quibus ego lubens assentior.* Atque hic Sanctius me deridet ad-

A modum false: miratur quo spiritu negarim hoc dictum à *Petro Lombardo*, quod tamen dixit. Quid dixit *Petrus Lombardus*, os impudens? Dixit esse numerandum inter sacrarum rerum signa. Sed negavit eo conferri gratiam peculiarem sive sacramentalem. Negavit igitur esse numerandum inter Sacramenta propria ratione, quam recentiores Theologi tribuunt septem Sacramentis. Explicui de quo genere Sacramentorum loqueretur: quod si non explicuissem, tamen apud *Sanctium* certe locum habere debebat illud oraculum: *Omne analogum per se positum, &c.* Quorsum igitur pertinet insullus ille jocus de arena mea, in qua jactitem me versari? Videat *Sanctius*, ne exciderit non ab arena Theologica, sed à mente. Obsecro, quibus credit se scribere *Sanctius*, belluis, an hominibus? Hæc si legerentur in vulgatam versa Linguam ab idiotis, quid essent dicturi de hoc Theologo, qui tam arrogans supercilium sibi sumit? Non me jacto neque Philosophum, neque Theologum, neque Dialecticum, sed si libeat uti, satis est mihi harum rerum ut *Sanctius* respondeam. Quanquam non est animus cum hujusmodi conflictari, nisi doctiora sanioraque prodiderit. Hæc nec docto, nec probo, nec eo qui frontem habeat digna sunt. Jam quod disputat *Sanctius*, me callide citasse verba *Augustini*, qui scripserit non magnum esse sacramentum in conjunctione viri & mulieris, cum idem mox testetur esse magnum in Christo & Ecclesia; imo totum hunc locum tracto fusius, *Leo* respondens. Fateor in re significante nihil esse magni, sed in re significata magnum esse mysterium. Nam hoc sensit *Augustinus*. Siquidem probabile est, nec *Augustinum* sensisse Matrimonium esse Sacramentum, juxta peculiarem illam rationem recentium Theologorum. Alioqui cum diligenter illius bona colligat, meminisset & gratiæ sacramentalis. Quod si illi juxta hanc rationem ne sacramentum quidem est, quomodo erit magnum sacramentum? Atque hæcenus quidem homo Theologus, Philosophus, Dialecticus, gravis, modestus, sobrius, prudens, denique quantivis pretii, defendit suum *Stunicam* Theologice & Scholastice citra omnem maledicentiam, nullo lædendi studio.

Nunc audiamus quomodo suo theatro dicat, valete & plaudite: *Hæc sunt, inquit, quæ horrido & inculto sermone obiter & ex tempore in medium adferre volui, meorum librorum solatio orbatus: non ut Erasmus calumnier, sed potius commonefaciendi animo, ut boni consulens in his locis, quæ potiori discussione visa sunt dignissima, suam corrigat sententiam, veritatemque catholicam amplectatur.* Si tamen homo sum qui ab Erasmo hoc impetrare merear. Scio namque quam rara sit mihi domi & curia supellex. Longe siquidem abest à mea opinione, me tanti favere, ut vix trivialiter litteratus verius quam eruditus velim Erasmus, de re litteraria universa quam optime meritum provocare, ut mecum in arenam descendat, hominem in quovis litterarum genere apprime eruditum. Ob idque scio profecto Erasmus non solum non mihi iratum futurum, sed comiter gratiam habiturum, qui ea optimo ac benevolo animo ostendi, quæ

destra-

detractores, qui sua invident felicitati, possunt in eum criminari. Sui vero officii erit, si dignabitur (quod per sacram Theologiam oro) in hisce suam ab erroris suspitione liberare sententiam. Haftenus peroravit Sanctius. Quam vero sibi non constat oratio quæ non ex animo proficiscitur, cum docuerim illum perversa interpretatione nonnunquam & summa cum impudentia nihil non trahere ad calumniam, cum tot insulis jecis debacchetur in caput meum, etiam cum ipse rem pessime gesserit: cum nihil habeat in ore præter *Arrios*, *Apollinares*, *Patristianos*, *Noëtianos* & *Sabellios*: cum nusquam citet recentiores Theologos, nisi addito invidioso elogio, quo mihi conflet invidiam: quasi ego omnes Theologos recentiores in totum damnum, veluti spinosos ac senticosos. Satis affectate subinde meminit *Sorbona*, quasi damnum omnes *Sorbonicos*. Imo cum multos egregie doctos & amem & venerer, quos illa Schola nobis dedit: qui cum sint longe dissimiles *Sanctio*, tamen non usque adeo contemnunt *Erasmum*, quam iste videri vult contemnere. Semel citavit *Scotum* ac *Thomam*, adjecit: *Sed horum nulla, aut parva apud Erasmum est auctoritas*. Frequenter optat mihi peritiam Dialecticæ, sæpe Scholasticæ Theologiæ, quasi solus ille didicisset ista, neque nos possemus aliquid citare ex *Petro Lombardo*, quem ille satis cum aliorum contumelia pronuntiat solum post Apostolos esse dignum *Magistri* nomine: cum in hujus libris plures sint articuli damnati, quam in tot meis voluminibus: cum tamen nusquam ex professo tractem rem Theologicam. Ad hæc cum doceam in Apologiis *Stunicam* tam manifeste lapsam in plerisque locis, tamen ille semper apte citat auctores: ille nihil non perspicit: ille undequaque doctissimus, à teneris unguiculis versatus est in sacris Litteris. *Erasmus* falso citat omnia, cæcutit ubique. Et si quando *Sanctius* citat aliquid ex Magistro Sententiarum, quasi solus hoc possit: *Audiat*, inquit, *Erasmus*, etiam tum, cum res nihil ad me pertinet. Denique in causa Matrimonii, cum palam dissentiam à *Luthero*, arte sycophantica conatur nos conjungere, aliquanto minus odii spirans in *Lutherum* quam in me, à quo nunquam verbo læsus est: è cujus libris fatetur se plurimum cepisse fructus. Postremo, cum hæc, quæ impegit, velit affinia videri errori *Sabellianorum*, *Arrianorum*, & *Apollinaristarum*, tamen indicat alia esse plura, quæ requirant accuratorem discussionem, & hortatur ut corrigam meam sententiam, & amplectar veritatem catholicam. His venenis cum totus scateat liber, tamen prælinat mellis nonnihil, aut volens irridere nos impudentia scurrili, aut existimans lectorem tam stupidum fore, ut hos fucos non intelligat. Sic patrocinatur suo *Stunica*, cujus causam cum nihilo fecerit meliorem, tamen hominem ipsum sui collatione commendavit. Quisquis enim hæc legerit, ei *Stunica* videbitur & doctior, & minus petulans ac virulentus, & simplicioris ingenii. Nam ille palam maledictus, ingenue præ se fert gloriæ studium: nec alio animo lacecessisse *Erasmum*, nisi ut in tabernis Bibliopolarum passim legeretur hic titulus litteris sesquipedalibus scriptus: **JACOBUS LOPIS STUNICA in ERASMUM.** Eadem cupiditas habet hunc *Sanctium*, sed ille non tot fucis dissimulat animi sui malum quam hic. Quam enim illud sapit simplicitatem Theologicam, quod cum simul scribant adversus eundem, eadem in urbe, fortassis in eodem cubiculo, tamen in præfatione

A scribit hunc in modum: *Audis Stunicam in illum acerbam repriminationem meditari.* Quam hoc dignum est Theologica verècundia, quod Apologiam meam, qua civiliter respondeo *Stunica* virulentis, appellat criminationem: unde verèor ne & hæc Apologia futura sit illi criminatio, qua falsam hærescos suspitionem à modestissimo Theologorum intentatam depello, non regero calumniam. Nam in illo, quod nunc dicturus sum, non dubito quin *Sanctius* sibi videatur mire festivus: quod cum ipse in hoc libello non magno, quas famæ suæ primitias esse voluit, & ad reprehendendum, vel potius ad calumniandum parato, quod est facillimum, toties cæcutiat, ac turpiter labatur, (id quod ut est fortassis ignoscendum conanti docere, ita turpissimum tanto supercilio censorem agenti) me per ironiam appellat alicubi *cunctividentem*. Primum, quis erat locus isti joco, cum nihil magis profitear ubique quam me hominem esse, & labi passim? Deinde quam decuit hoc ab eo dici, qui tam exiguo libello, tot insignes lapsus admiscuit? Hæ rixæ, hæc morositas, hæc omnia calumniandi libido, hujusmodi libelli, in quibus nec est utilitas ulla, nec amœnitas, alienant animos hominum à studio Theologiæ. Quis enim non judicet esse satius *Ciceronem* aut *Maronem* evolvere, quam hujusmodi indoctas & inamabiles sycophantias? His imputandum, sicubi frigent Scholæ Theologicæ. Quare vicissim orabo *Sanctium* per sacram Theologiam, cujus ego rudis sum, ille coryphæus, ne posthac tam ineptis, indoctis, amarulentis, ac fucatis libellis & seipsum traducat, & ordini Theologico conciliet odium apud eruditos, & suæ *Hispaniæ*, suæque Academiæ *Complutensis*, apud imperitos rerum, labem conciliet. *Hispania* quondam doctissimis viris abundavit, & hodie se recipere cœpit ad pristinam gloriam. *Complutensis* Academia, spero, nobis sinceriores Theologos aliquando pariet, posteaquam *Stunicam* & *Sanctium* nobis abortiit. Ita temperet stylum suum, ut lector cordatus & integer intelligat librum ab erudito, sincero, proboque Theologo profectum, nec sibi blandiatur hoc præmio, quod scripsit in *Erasmum*. Atque ita secum cogitet, hæc tam odiosa aut non legentur, aut oscitanter legentur, aut legentur ab his qui male volunt *Erasmum*. Malevolis hoc magis placebo, quo deterius scripsero, quibus gratum erit utcunque negotium exhibitum homini. Cæteris videbor aliquid magni, qui non dubitarim cum eo dimicationem suscipere, idque in urbe, qua si usquam sit major libertas insaniendi. Doctos, integros, & bene volentes *Erasmum*, negligam. Malo probari pluribus quam melioribus. Abiit hæc cogitatio à pectore Theologi, præsertim *Complutensis*. Non est tanta paucitas cordatorum hominum quam *Sanctius* existimat. Is si parebit amico consilio meo, non invidimus illi hoc quicquid est nominis, quod sibi hac prima congressiuncula paravit. Sin perget sui esse similis, me non habebit concertatorem. Et tamen vereor, ne non sit defuturus suus *Bitho Bacchius*. Nos malumus juvandis publicis studiis, quam hujusmodi muliebribus rixis bonas horas impendere. Indignatur quod sacrosanctis *Stunica* Annotationibus non impenderim nisi septem dies, quod in re tam sacra non convocarim senatum amicorum. Me vero non semel pœnituit, quod tres horas impenderim, vel illius, vel hujus nœniis.

F I N I S.

DESI-

DESIDERII ERASMI ROTERODAMI A P O L O G I A

DE LOCO TAXATO IN PVBLICA PROFESSIONE,
PER NICOLAVM ECMONDANVM,
THEOLOGVM ET CARMELITAM LOVANIENSEM.

LOCVS EST IN EPISTOLA PAVLI AD CORINTHIOS
PRIORE, CAP. XV. OMNES QVIDEM RESVR-
GEMVS, SED NON OMNES IMMVTABIMVR.

Hoc loco variabant olim Græcorum codices, nunc constanter ut inter se consentiunt, ita à nostra vulgo recepta lectione dissentiunt. Siquidem in omnibus Græcorum codicibus, quos ego sane vidi, (vidi autem non paucos) scriptum habetur: πάντες μὲν ἡναιμῶμεθα, πάντες δὲ ἀλλοτριοῦμεθα. Id est, *Non omnes quidem dormiemus, omnes tamen immutabimur.* Nec est quisquam recentiorum, qui testificetur sibi diversam lectionem esse compertam in Græcanicis Exemplaribus. Latini codices habent diversam lectionem, nimirum hanc: *Omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur.* Quod si constaret falsam esse Græcorum lectionem, atque adeo si sensum haberet hæreticum, quod longe secus esse certissimis argumentis docebitur, tamen ego non merebar inaccessi convitiis, qui lectionis hujus non sum auctor, sed interpretes duntaxat, imò culpandus eram, si secus vertissem, quam habent Græcorum volumina, præsertim cum non uno in loco clamem me non statim damnare, quod habet Editio Latina, sicubi demonstro Græcorum libros diversam habere lectionem, imò cum fatear aliquoties, quod nostri legunt mihi magis probari, quam quod habetur apud Græcos. Ad hæc cum in Annotationibus diligenter ostendam, magnos & orthodoxos Auctores diversæ lectionis meminisse, nec ullam tamen improbare: cum ostendam utramque sententiam non pugnare, neque cum pietate Christiana, neque cum veritate doctrinæ Euangelicæ. Hæc, inquam, cum à me diligenter sint procurata, tamen duo quidam ordinis Theologici primates & antesignani, sic hunc locum à nobis versum incessiverunt, non ut dicerent me lapsum errore humano, sed ut vociferarentur, me periculosam hæresim adducere, nec id inter pocula, aut familiaribus colloquiis, sed alter in publica Theologiæ professione *Lovanii*, alter * apud *Angliæ* Regem cordatissimum, & Reginam mariti simillimam, circumstante frequenti procerum & eruditissimorum hominum turba. Et quo res esset atrocior, dixit hæc provolutus ad genua religiosissimorum Principum, sublati in cælum oculis & manibus, obtestans Deos atque homines, ut tantis Ecclesiæ periculis occurrerent, brevi collapsuræ, ni celeri remedio prospectum esset. Quem ista non moverent, præsertim cum hæc tam religiose proponeret, primum Theologus multorum annorum, deinde senex, ad hæc *Franciscani* nominis, sed ex eorum genere, qui se *Conventuales* appellant, postremo Episcopus, non à suffragiis & conductitiis, sed verus & optimi proventus Episcopus? Si nomen hominis adderem, nullam, opinor, illi facerem injuriam, ac fortassis nec rem ingratam; nec enim probabile est illum velle clam haberi, quod ipse in tam celebri talium virorum cœtu

* *Joannes Staudicini.*

A prodidit. Sed tamen nomen suppressam in Apologia, cum ille meum nomen non suppresserit in calumnia. Ac ne has quidem notas additurus eram, nisi putassent esse cavendum, ne suspicio vagaretur per multos alios innoxios. Ac summam hæreseon mearum contraxit in tres articulos, quorum primum ex hoc loco sumserat, agebat enim me tollere resurrectionem, quam vocem nemo poterat primæ fronte secus accipere, quam *Erasmus* docere, nullam esse corporis resurrectionem, cum ille sentiret, quoniam non improbo Græcam lectionem, quæ sentit non morituros eos quos adventus *Christi* deprehendisset vivos (non resurgit autem nisi mortuus) me tollere resurrectionem in illis duntaxat, quos existimasset non morituros. Quamquam huius sententiæ, ut non sum impugnator, ita nec propugnator sum, sed variis aliorum sententiis recitatis, iudicii jus aliis defero, & tamen si pertinaciter hæsissem ei sententiæ, nemo mihi merito posset hæreseos crimen impingere, quemadmodum mox docebitur.

B Verum cum hoc calumniatore mihi nunc non est proprie suscepta dimicatio, nam & res vetus est, & ipse coram à doctissimis viris manifestissime confutatus veriusquam pudens, temeritatis suæ pœnas dedit. At nuper *Lovanii*, utinam mihi liceret nihil addere, sed ne libera suspicio permeet ad innoxium quempiam, paucis notis hominem designabo, ut eum agnoscant cæteri, qui recentem audierint fabulam. Theologus est, ejus ordinis, si non auctoritate, certe loco, qui datur non ex eruditionis, sed ex annorum modo, princeps, nominis *Carmelitani*, quam ob rem nemo huius ordinis mihi vel pilo est injucundior. Hominem notò, non ordinem, major annis quinquaginta tribus, ni fallor, ipso corporis habitu. Is in lectione Theologica, eaque ordinaria & publica, quam ipse merito venerabilem haberi vult, & ad quam cogit etiam accedere, qui Theologiæ sint candidati, cum venisset ad hunc *Pauli* locum, submonitus, opinor, à quopiam in symposio meam Editionem hic dissentire à vulgata lectione: *Hic*, inquit, *Erasmus adfert hæresim, probat enim contradictoriam ejus, quod legit Ecclesia, quod juxta Dialecticorum rationem hac ex diametro inter se pugnant: Omnes resurgemus, & non omnes resurgemus, omnes immutabimur, & non omnes immutabimur.* Quò convitio cum nihil sit atrocius, tamen quam præter omnem causam homo, ut sibi videtur, religionis lumen, in me torserit, paucis expediam. Primum enim (ne disputem interim & *Chrysostomo* fuisse Ecclesiam Catholicam, qui legit, quod hic hæresim vocat) si ut cœperam paulo ante dicere, Græcorum lectio sine controversia sensum haberet hæreticum, tamen mihi non poterat imputari, qui nihil aliud profiteor quam interpretem, nisi forte dicent *Hieronymo* imputandum quicquid errorum *Origenes* admiscuit libris *ἐκείνων*, quod hos bona fide, sicut ab eo scripti fuerant, Latinis auribus tradiderit. Quod si quis facere tentaret, nullus, opinor, non clamaret

hominem in *Anticyrus* relegandum. Nunc quanto id factum est iniquius in me, qui non unam hanc lectionem, sed cæteras etiam in medium adferam, qui nullam improbem, qui doceam multis orthodoxis ac probatis auctoribus hanc lectionem non displicuisse, quam iste vocat hæreticam. Nisi forte sensum hæreticum amplexus est *Chrysostomus*, & hujus æmulus *Theophylactus*, qui nec legunt aliud quam quod hodie legimus in Græcorum codicibus, nec aliud interpretantur, nimirum non morituros, quos ille dies vivos offenderit, sed tamen una cum resuscitatis mortuis ad eandem immortalitatis sortem immutandos, ut his transitus ad immortalitatem sit vice resurrectionis. Nam hoc, opinor, toto sermone *Paulus* agit de resurrectione piorum duntaxat, juxta Græcorum sane lectionem. Si quis mihi diffidit, utrumque volumen Græcum est in Bibliotheca Prædicatorum *Basilæ Rauracorum*. Quin & *Origenes* libro adversus *Celsum* secundo, vetustus & cum primis gravis Auctor, adducit hunc locum juxta Græcorum lectionem: *Tuba, inquit, signum dabit, & mortui resurgent incorrupti*. De vivis autem immutandis, & à mortuis resurgentibus segregatim sic scribit: *Et nos immutabimur, quod nique dixit, ubi prius dixisset mortui resurgent*. Ex his, opinor, verbis satis perspicuum est, quid legerit, quid senserit *Origenes*, nimirum immutandos pios omnes, & qui reviviscant ante diem adventus mortui, & qui vivi deprehendantur, non morituri quidem illi, sed tamen cum iis qui mortui fuerant immutandi. Quod si Græcorum auctoritas levis est apud hunc, quicum ago, qui mire semper fuit infensus Græcis litteris, crebro jactitans ex hisce fontibus scaterere, quicquid nunc est malorum in orbe, non cogitans ex his fontibus hausisse *Cyprianum*, *Hieronymum*, *Ambrosium*, *Augustinum* fere quicquid nobis dignum cognitu prodiderunt in litteris Theologicis, certe priusquam hæc tam odiosa verba depromeret, vel effutiret potius, consulere debuerat, vir tam gravis, & qui Theologiæ columnen haberi postulat, si quid *Hieronymus*, si quid *Augustinus*, si quid his recentior *Thomas*, si quid vulgatissimi commentarioli, qui falso *Hieronymi* titulo, sed neutiquam adspersionandi, feruntur in omnes Epistolas *Pauli*, denique si quid Glossa, quam vocant *ordinariam*, super hac re prodidisset: nam hanc ille solitus est habere familiarem, velut ex eo Copiæ cornu nihil non hauriri posset. Denique sciscitari debuerat ab iis qui hoc deferbant, quibus rebus adductus proposuissem eam lectionem, si usque adeo contemnit meas Annotationes, ut nunquam à se lectas, damnandas existimet. Primum *Hieronymus* in Epistola ad *Minerium* & *Alexandram* recitat duplicem hujus loci lectionem, & ita probat hanc, qua vulgo nunc utitur usus Ecclesiasticus, ut non improbet eam, quæ sola nunc residet in libris Græcorum, atque etiam in codice miræ vetustatis, qui est *Roma* in Bibliotheca Pontificis, ne clamitet, ita ut solet, meos codices esse falsatos. Primum, ut dixi, *Hieronymus* in Epistola, quam scripsit ad *Minerium* & *Alexandram*, fatetur etiam in Græcis codicibus duplicem fuisse lectionem, & hanc quam nos reddidimus ex fide Græcorum codicum, & eam quam usus habet Ecclesiæ Latinæ. *Theodorus Heracleotes* & *Apollinaris* sequuntur priorem, *Origenes* ac *Didymus* posteriorem. Sed *Hieronymus* inibi præfert hanc lectionem, quam hodie codices habent Latini: *Omnes quidem dormiemus, non omnes autem immutabimur*. Fateor, sed idem in Epistola ad *Marcellam*, quæstione tertia, simpliciter probat id quod habent Græci, nimirum eos, quos adventus Domini deprenderit vivos, non morituros, sed in iisdem corporibus occursuros in aera Domino, *ut quemadmodum, inquit, qualia corpora surrectura sint, in talem substantiam etiam vivorum corpora transformantur*. Nec hoc contentus *Hieronymus*, etiam ea diluit quæ possunt ex aliis Scripturarum locis adversus hanc sententiam opponi. Ergo cum eo qui nobis *Hieronymum* objicit,

A paria faciamus. Verum ultra repuntiemus alterius loci patrocinio, & videamus quæ ratio moverit *Hieronymum* ut hanc præferret, quanquam hanc ita præfert, ut alteram non reprobet. Quæ ratio si demonstrabitur infirma, non debet plus habere ponderis apud nos auctoritas *Hieronymi* quam habeat ratio quam ille sequutus est. Etenim si legamus: *Omnes quidem non dormiemus, sed omnes immutabimur*, putat parum congruere cum superioribus quod sequitur: *Mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur*. Si enim, inquit, omnes immutabuntur, & hoc commune cum cæteris est, superfluum fuit dicere, & nos immutabimur. Quam ob rem ita legendum est: *Omnes quidem dormiemus, non omnes autem immutabimur*. Quam hinc parum attentus fuerit *Hieronymus* ipsa res indicabit. Primum, illud convenit, hoc loco *dormiemus* positum esse pro moriemur. Cæterum *immutabimur* aliis sonat, transformabimur ad gloriosam immortalitatem, ut tantum ad pios pertineat: aliis, transferemur ad immortalitatem corporis, ut simul & ad pios & ad impios pertineat. Mihi videtur hic *Paulus* agere de resurrectione piorum ob ea quæ sequuntur: *Cum autem corruptibile hoc indueris incorruptionem, & tunc fiet sermo qui scriptus est*. Item ob ea quæ præcesserunt: *Hoc autem dico fratres, quoniam caro & sanguis regnum Dei non possidebunt, neque corruptio incorruptelam*. Atque hujus sententiæ fuit *Acacius Casariensis* Episcopus, & *Ambrosius* noster. Quod si cui magis probatur, ut sermo sit generalis, & ad utrosque pertineat ordines, cum hoc non est animus digladiari, quandoquidem minimum refert ad id quod nunc agimus. Cum igitur *Paulus* explicaturus modum resurrectionis dixisset, non omnes quidem morituros, (sive hoc dictum sit propter *Eliam* & *Enoch*, sive propter eos quos adventus *Christi* deprehendit vivos) sed tamen omnes immutandos ad immortalitatem, & eos qui revixerint, & eos quos subitus adventus *Christi* deprehenderit in vita, quod in genere proposuerat, pergit explanare distinctius. Perinde enim quasi quæpiam interrogasset, qua ratione fiet, ut simul immutentur vivi cum mortuis, docet rem mira celeritate gerendam esse, nimirum ad nutum Dei, qui omnia potest non naturæ viribus, quæ lento molimine peragunt, quod agit: *In momento, inquit, in istius oculi, in novissima tuba, canet enim tuba, & simul utrumque fiet*. Quod utrumque? Primum *mortui reviviscant*, nec reviviscant iterum morituri, sed jam incorruptibili corpore. Atqui paulo ante *Paulus* dixerat quosdam non morituros, quid de illis futurum est? Ad hoc respondens: *Et nos, inquit, immutabimur*, sive ponens seipsum inter eos quos adventus Domini deprehensus esset in vita, sive personam illorum in se transferens docendi gratia. Non igitur supervacue repetitur, & nos immutabimur: verum quod obscurius erat dictum, *Sed omnes immutabimur*, explanatus aperit, nominatim exprimens qui sint non morituri, & tamen immutandi. Quod si quis contendat esse supervacuum, supervacue erunt omnes fere demonstrationes Mathematicorum, quibus explanant exemplis, quod in genere docet regula. Itaque cum ratio *Hieronymi* nihil habeat ponderis, non debet illius auctoritas quenquam admodum commovere hoc sane loco, præsertim cum graves & eruditos auctores nihil offenderit hic scrupus, quo *Hieronymus* aliud, opinor, agens videtur offensus. Dixit *Ambrosius* è diversa lectione videtur eandem cum Græcis elicere sententiam, quod quidem attinet ad priorem sermonis particulam: legit enim hunc in modum: *Omnes quidem resurgemus, non omnes immutabimur*. Ea verba sic interpretatur: *Omnes resurgemus qui adventu Christi mortui inveniemur. Non omnes immutabuntur, qui in corpore sint reperti, quia sancti soli beatitudinis gloriam consequentur*. Eandem sententiam paulo post repetens: *Vel certe, inquit, simpliciter omnes mortuos resurgere dicit, & solos sanctos cum iis qui vivi iusti inventi fuerint, in gloriam immutari*. Vides ut sentiat quosdam in adventu *Christi* non morituros, vides eosdem cum iis qui ante dormie-

rant

rant &c. revixerunt immutandos ad immortalitatem. Ubi nunc est igitur illa ἀντιλογία, quæ ex sensu orthodoxo hæreticum faciebat? Priusquam hæresis vocabulum erumpere, debebat homo, ut videri vult Philosophus, expendere num qua nota veræ contradictionis hic falleret, nisi forte contradictionem esse putat, si de duodecim Apostolis dicam: *Omnes Christo placent.* Et de *Carmelitis*: *Non omnes Christo placent.* Verum est utrumque prologium: *Omnes resurgemus, & non omnes resurgemus.* *Omnes resurgemus*, si loquaris de iis qui mortui fuerint ante Servatoris adventum. *Non omnes resurgemus*, si promiscue loquaris de universo mortalium genere. Similiter æque verum est, *omnes immutabimur, & non omnes immutabimur.* *Omnes immutabimur*, quia transferemur ad immortalitatem. *Non omnes immutabimur*, quia non omnes consequemur gloriam immortalis vitæ. Sed fortassis calumniator hic meus, ut nihil tribuit Græcis Scriptoribus, quod illi cum Græcis litteris sit ἀπονοδος πόλεμος, ita non multum tribuit Hieronymo & Ambrosio, quod græcissent. Sed Augustinum, opinor, non contemnet, tanto Scholarum omnium consensu probatum Doctorem. Is in libro, qui illi inscribitur titulo de *Ecclesiasticis dogmatibus*, cum recitasset opinionem eorum, qui dicerent omnes morituros, ac proinde resurrecturos, subiecit hæc verba: *Verum sunt & alii eque Catholici & eruditi viri, qui credunt animam in corpore manente, immutandos ad incorruptionem & immortalitatem, eos qui in adventu Domini vivi inveniendi sunt, & hoc eis reputari pro resurrectione ex mortuis, quod mortalitatem immutatione deponant, non morte.* Quo libet quis acquiescat modo, non est hæreticus, nisi ex conventionione hæreticus fiat, sufficit enim Ecclesiæ lege carnis resurrectionem credere de morte. Calumniator iste nihil cunctatus hæresim vocat, quod è Græco verti, & Augustinus appellat eos æque doctos & Catholicos. Utri libet credere, Augustino an Sufeno? sit enim interim illi nomen hoc usurarium. Jam is qui collegit commentarios in omnes Epistolas Pauli, tametsi falso tribuuntur Hieronymo, tamen vir, ut apparet, eruditus, qui ex prisca auctoribus eos confarcinavit, meminit hoc loco trifariæ lectionis: *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.* Quam lectionem cum sequatur Ambrosius, tamen Hieronymus negat inveniri in Græcis codicibus, cum in his inveniantur duæ reliquæ. Altera minimum ab hac dissonans: *Omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur.* Tertia: *Omnes quidem non dormiemus, sed omnes immutabimur.* Atque hanc postremam maxime probat, ut Apostolico sensui maxime congruentem. Denique Thomas Aquinas in commentariis, quibus hanc enarrat Epistolam, indicata duplici lectione, non solum non improbat eam quam habent Græci, verum etiam negat in ea sensum esse hæreticum. Quin & Petrus Lombardus Libro IV. dist. XLIII. referens super hæc decerpta quædam ex Augustini Libro de Civitate Dei XX. Capite XX. neutram sententiam rejicit, sed admiscet de suo: *Vellem, inquit, de his potius audire doctiores, satis declarans se nihil illic videre hæreticum.* Ergo ne hæresim, quam viri tam oculati non viderunt, vidit lippus noster? Quid quod hæc lectio congruit cum eo loco qui est in Epistolæ ad Thessalonicenses prioris Capite IV. Quando hæc est certissima clavis divinæ Scripturæ, locorum similium ac dissimilium collatio, ibi sic legimus: *Nos qui vivimus, & qui residui sumus in adventu Domini, non præveniemus eos qui dormierunt, quoniam ipse Dominus in iussu, & in voce Archangeli, & in tuba Dei descendet de celo, & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi, deinde nos qui vivimus, qui residui sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera, & sic semper cum Domino erimus.* Neque vero me fugit quoddam hic vivos interpretari iustos, dormientes peccatores. Sic enim Origenes & hujus imitatores nonnunquam sibi permittunt in Scripturis arcanis ludere tropologus, præser-

tim quoties ad mores instituendos adhortantur, aut deterrent à vitiis, atque item in commentariis, in quibus volunt esse summam libertatem proponendi varias optiones, quo lectori suppeditetur cogitandi materia. Verum hoc commentum rejiciunt Apollinarius ac Diodorus, teste Hieronymo, quibus placet *viventes* hic accipi non iustos, sed omnes quos adventus Christi deprehenderit in vita. Alioqui si dormientes interpretemur injustos: non congruet illud quod sequitur: *Nos qui vivimus, non præveniemus eos qui dormierunt.* Etenim cum dicit, *Non præveniemus*, significat utrosque simul rapiendos obviam Christo in aera, neque enim injusti rapiuntur in aera obviam Christo, sed iusti duntaxat. Ambrosius enim explanans hunc locum ex Epistola ad Thessalonicenses, commentum adducit argutum magis, mea quidem sententia, quam grave: *In ipso, inquit, raptu mors proveniet, & quasi per soporem, ut egressa anima in momento reddatur.* Cum enim tollentur, morientur, ut pervenientes ad Dominum, præsentia Domini recipiant animas, quia cum Domino mortui esse non possunt. Atque hoc sequutus videtur Augustinus, in loco quem modo citavi, quanquam ita recensens, ut non admodum fidere videatur huic opinioni, quam ita proponit, non ut velit eam esse certam, sed fat habeat, si non videatur esse incredibile quod adfert.

Nunc nihil superest, nisi ut paucis excutiamus scrupulos, quibus offensi quidam ad hujusmodi commentatiunculas confugerunt. Quidam enim absurdum existimant, cum homines à moriendi necessitate dicantur mortales, aliquos ab hac eximere communi lege. Verum ea res nihil offendit Hieronymum, qui Marcella quærepti utrum omnibus esset moriendum: an quos adventus Domini vivos deprehendisset, vivi ut erunt rapiendi sint obviam Christo in aera: cum mortuus sit ipse Dominus, cumque in Apocalypsi Enoch & Helias narrentur esse morituri, respondet illos non morituros, sed tamen à mortalitate ad immortalitatem esse transformandos. Cæterum quod habetur in Apocalypsi, non ad historiam, sed ad mysticum sensum accipiendum, nisi placent & alia quæ illic referuntur de Templo ædificando, de hostiis immolandis juxta sensum carnalem interpretari, quo nihil esse possit absurdius. Hæc demiror latuisse tantum, ut haberi postulat, Theologum, præsertim cum recitentur in vulgatissima rhapsodia, quam vocant Glossam ordinariam. Divum Augustinum peculiariter movent illa Pauli verba, quæ sunt in Epistolæ ad Corinthios prioris Cap. XV. *Sicut in Adam omnes moriuntur, ita in Christo omnes vivificabuntur*, præsertim cum addat: *Tu quod seminus, non vivificatur, nisi prius moriatur.* Videmur enim hic Pauli sermonibus urgeri, ut credamus vivos subito in ipso raptu morituros ac revicturos, cum mea sententia nihil sit necesse. Primum enim potest hic sermo accommodari ad eos qui obdormituri sint ante Servatoris adventum, quemadmodum ostendimus veteres aliquot orthodoxos interpretari sermonem illum: *Omnes quidem dormiemus.* Deinde divus ipse Augustinus, cujus verba referuntur in Glossa ordinaria, declarans hujus loci sensum: *Omnes, inquit, in Adam moriuntur, omnes in Christo vivificantur, quia nemo ad mortem, nisi per illum: nemo ad vitam, nisi per istum, quia sicut per Adam omnes mortales ex pœna facti sunt filii seculi, ita per Christum omnes immortales in gratia fiant filii.* Hactenus Augustinus. Mori dicuntur, qui ob primi parentis culpam nascuntur mortales, & vivificati dicuntur, qui beneficio Christi fiunt immortales. Porro mortalitas & immortalitas cadit & in illos quos aliquo casu contigerit non mori. A nonnullis adducitur & illud quod est in Epistola ad Hebræos: *Statutum est omnibus hominibus semel mori: Si omnibus statutum est mori, nullus igitur non moritur.* Ad quod bifariam responderi potest. Primum hujusmodi generalibus sententiis non excludi

privilegia paucorum. Nec enim ideo fur fuit & latro sanctus *Esaïas*, quod *Christus* dixerit in Euangelio: *Omnes quotquot venerunt fures sunt & latrones*, sed tanta erat bonorum Prophetarum ac Doctorum paucitas ad Phariseorum & Pseudoprophetarum multitudinem collata, ut omnes dixerit, plurimos: ut tam paucos pro nullis habuerit. Rursus, non ideo *Petrus* ac *Barnabas* sua compendia *Christi* negotio prætulērunt, quia *Paulus* scripsit, *omnes quæ sua sunt querant, non quæ Jesu Christi*, sed de plerisque *Christum* insincere prædicantibus dicit, *omnes*, quod perpauca essent qui sic prædicarent, ut ipse prædicabat. Nec ideo *Nathan* Propheta declinavit à recto, & inutilis factus est, quia *Psalmographus* scripsit: *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt*. Nec ideo falsum est quod scripsit Apostolus: *Omnes peccaverunt, & egent gloria Dei*, quod *Christus* fuerit immunis ab omni peccato, & per hunc Virgo mater, si quibusdam id plausibiliter asserentibus est habenda fides. Cum igitur ex tot seculis duo tantum legantur subrepti morti, *Enoch* & *Helias*, & paucissimi futuri sint illi, quos subitus ille adventus deprehendet vivos, præsertim quod bonam hominum partem jam absumserit afflictio Antichristi, pestilentia, fames, terræmotus, nulli videntur ad immensam multitudinem, quæ tanta serie Seculorum toto terrarum orbe mortis tyrannidi cessit. Denique hi quamlibet pauci mortales erant, etiam morituri, nisi casus illos eripiat morti. Hac, inquam, ratione dissolvi poterat, quod objicitur ex Epistola ad *Hebræos*, cujus interim auctoritati non derogamus, sed largimur perinde valere, quasi à *Paulo* scripta fuisset. Poterat & ita responderi: *Paulum* non illic agere de necessitate moriendi, quam nemo mortalium possit effugere, sed hoc agit, ut intelligamus homines, qui communi lege nascentium moriuntur, non mori nisi semel, neque jam post mortem semel obitam quicquam restare, nisi ut pro semine, quam quisque fecerit in vita, messem faciat. Atque hanc rem omnium sensu comprobata & confessam, accommodat ad docendum *Christi* mortem, qua redemit hominum genus, nunquam esse iterandam, nec aliam hostiam expectandam pro peccatis humani generis. Nec aliud restare, nisi ut qui hinc in corpore humano apparens semetipsum immolavit Patri, moriens in cruce, idem suis appareat gloriosus & inclytus in adventu supremo, iudicem omnium acturus, qui prius servatorem omnium præstiterat, quod quidem in ipso fuit. Est enim hæc una ratio deprehendendi verum Scripturæ sensum, si diligenter observemus, quid agat illic, qui scripsit. Simili ratione diluetur & illorum scrupulus, quos offendit illud *Pauli*: *Tu homo quod seminas, non vivificatur, nisi mortuum fuerit*. Nec enim hoc agit hic *Paulus*, ut ostendat neminem non moriturum, sed ut adhibita similitudine à rebus humanis, omnium sensui notissimis, doceat non esse incredibile quod Evangelica doctrina polliceretur. Etenim si quotidie videmus omnes, frigidum & aridum granum mortuum, ac terra veluti sepultum, posteaquam computruit, ceu redivivum emergere, primum in herbam teneram ac succulentam, mox in maturam segetem, idque juxta communem ordinem naturæ: cur dubitemus de Dei promissis, qui nostra corpora quamlibet humo putrefacta, sua peculiari virtute revocaturus est ad vitam, ac statum etiam feliciorum? Hoc igitur agit illic *Paulus*, quod multis videbatur incredibile, ut semel mortui reviviscerent. Porro an pauci per occasionem sint subducendi necessitati communi, minimum habet momenti ad humani generis summam. Sunt quos & illud videtur movere, quod cum resurrectio sit præcipua pars fidei Christianæ, non conveniat, lectionem aut sensum hic ancipitem habere. Utinam nihil esset hujusmodi in divinis Litteris, sed non ita visum est *Christo*. Alioqui non tot locis sudarent tot eruditissimi viri, in vestigandis & eruendis sacrorum Voluminum sententiis. Sed hoc loco ut

A tollatur ea lectio, quam habent Græci codices, & indicant veteres orthodoxi, hæc ipsa, quam hodie sequitur Ecclesia Latina, sensum habet ancipitem, quemadmodum in superioribus demonstravimus ex diversa Veterum interpretatione. Quanquam hunc quoque scrupulum discussit *Augustinus*, negans opus esse, ut certo sciamus omnem resurrectionis modum: satis esse si credamus mortuorum corpora revictura, unaque cum anima, quam prius habuerant, victura, in æternum vel fructura gaudiis, vel luitura poenas pro meritis antea vitæ. Nec aliam fore sortem eorum, quos adventus Domini deprehenderit in vita, sive morituri sint, ac mox immortalitate mutandi, sive nullo mortis interveniu à mortalitate ad immortalitatem transferendi. Utinam omnes qui nomine Christiano censetur, tam hoc habeamus indubitatum, quam citra periculum dubitare licet, quid Deus fieri velit de iis quos vivos ille dies deprehendet.

B Hæc habui, lector optime, quæ mihi in præsentia succurrebant adversus tam insignem ac publicam calumniam: quorum si nihil legit ille qui pronuntiabat hæresim, quid detestabilius tanta supinitate in publica ac Theologica professione? si legit, quid perversius, aut malitiosius quam tale convitium contra conscientiam evomere in fratrem? Multum oportet interesse inter Theologicam professionem & Grammaticam, aut Poeticam. At quis unquam audivit tam cæcā petulantiam in Scholis eorum qui litteras humanas, & istorum judicio ridiculas profitentur? Is mihi in faciem dixit, quod Poetæ & Rhetores mentuntur omnia. Sed hoc Theologi factum, quo nomine donabimur? Si me blateronem, aut rabulam vocasset, præter omnem causam, quis probus non exsecratus fuisset impotentem hominis maledictionem, præsertim cum nullam adferret probationem? Imo cum nec illa mea legisset, quæ damnabat. Nunc vir eximius totius Religionis exemplar, qui *metalegi* vocabulum, qui quendam à prandio largiore subvidum, citra nominis ipsius invidiam subnotatum, existimet omni suppliciorum genere vindicandum, palam in sacra lectione proximo suo hæresim impingit, adeo cæcus odio, ut ne pudore quidem emendetur, cum videat quoties hujusmodi voces effatit, effatit autem pene quotidie, alios ridentes, alios manifesta vultus indignatione testantes ea non esse digna Schola Theologica. Quid autem istos pudet dicere in computationibus suis, qui non verentur hujusmodi voces evomere in publicis ac Theologicis prælectionibus? Oraculum videri vult, quicquid dixerit, & hujusmodi voces non continet, quæ vix *Orestes* effunderet. Atque interim sibi videtur egregie sanctus, putat suis humoris inniti ruituram Ecclesiam catholicam, putat totius ejus Regionis mores, ipsius doctrina vitæque reddi meliores. Tali lingua prædicat Evangelium, tali ore quotidie consecrat & sumit sacrosanctum illud Christianæ concordie symbolum. Equidem non damno, quod pallio candido tegitur, sed adfirmo levius peccaturum, si pro candido sumeret nigrum, aut etiam viride, quam si tam atrocibus mendaciis denigret famam proximi. Imo minus impius esset, si pro *Helia* pallio sumeret togam *Labracis* flavam, aut *Thraconis* chlamydem purpuream, & machæram manu circumferret, quam nunc cum religiosa veste tegens animum homicidam, linguam gerat teli vice veneno tincti. Non reprehendo quod *Mercuri* die ab estu carniū abstinere, sed arbitror hoc, in quo sibi *Mars* ignoscit, apud Deum esse detestabilis: levius piaculo roderet vel in *Veneris* die carnes leporum & caporum, quam rodit ac lacerat proximum nihil promeritum. Non occidit quenquam gladio, sed istud homicidii genus est hoc fortasse sceleratius, quo paratius simul & impunitius. Non tollit quenquam veneno, sed istud cum primis execrabile veneficii genus est, linguæ virulentia fraternam animam potere. Qui odit fratrem suum, inquit *Joannes*, homicida est.

est, & homicida non est, qui lymphatus odio; sic fertur in famam bene merentis? Sic debacchatur in vitam alienam (nam fama vel ipsa vita pretiosior est) ut nec suæ famæ jacturam metuat, dum nocet alienæ? *Qui dicit fratri suo facite, reus est gehenna.* Si reus est gehennæ, qui fatuus dicit fatue, quid præmii meretur is qui præter omnem causam hæreseos infirmulat innoxium, de omnibus benemereri cupientem? Nec aliud agit iste vir pius, nisi ut mihi adempta auctoritate apud studiosos intervertat fructum studiorum, qui certe mihi non desudo, sed utilitati publicæ, cuius rei *Christum* testem ac judicem habeo. Sed interim periculum est, ne hisce rationibus non sibi modo, verum etiam ordini Theologico deterat opinionem, si pergant homines, ex hoc Coryphæo exteros æstimare, ne sibi constet odium apud eos, in quorum odium me conatur inducere. Siquidem cum hæc quæ dicit, palam stotida sint & impræ, quis auditorum non apud se stomachetur, ita cogitans: pessime sentit hic de suis auditoribus, quos aut tam stolidos arbitratur, ut non videant hæc falso dici, aut tam improbos, ut tam impudentibus scycophantiis delectentur. In Scholis qui dissentiant ab auctore quopiam, ita demum laudantur, si citra convitium rationes ejus, quem redarguant, melioribus rationibus superent. Hanc modeltram præstant & hi qui Philosophiam Ethnicam profitentur, ipsi parum Christiani, & homo Theologus, arctæ religionis professor, & collapsæ Monasticæ disciplinæ instaurator, tam insignem linguæ petulantiam sibi permittit, imo sibi plaudit,

A sic abutens organo in usum longe alium destinato. Atque hic est qui Bullas & Edicta Principum extorquet adversus libellos, quos ipse vocat irritorios, quasi talis lingua non sit quibusvis libellis pestilentior. De hoc hominum genere scripsit Psalmographus: *Nervum aspidum sub lingua eorum*, non dixit in pyxidibus eorum, quanquam nec eo carent quidam, sed sub lingua eorum, ubi tutissime occultitur, & facillime depromitur. Sed hujus querelæ jam modus esto, neque enim hæc in alium finem scripsi, nisi partim ut me purgarem, si quis tamen tam indoctus est, ut calumnia tam manifestaria moveatur, partim ut si fieri possit, ipse semet agnoscat ac resipiscat, sui que pudeat. Meretur illius improbitas, ut nomen etiam litteris mandetur, nec deest ratio quæ suadeat hoc fieri, nimirum ne suspicio aliquos innoxios adspargat, quod utique vitabitur, si certus auctor suo titulo pronuntietur. Sed apud suos, opinor, jam his notis agnoscitur, apud posteros aut procul semotos, quid habiturum sit momenti, si cognoscant *Suffennum* quendam, nam finge hoc illi esse nomen, sic delirasse? Utinam ignoretur vitium, modo mutetur. Utinam ille sic se gerat, ut laudare cogar emendatum, de quo nunc queri cogor, tam diu, tam impotenter debacchante in proximum. Valeat hoc Christianorum genus, quod caritatem à Religione separat, quod contra *Jacobi* doctrinam linguam effrenem cum pietatis titulo copulat. Nos istis neglectis si corrigi non possunt, meliora sectemur. Vale lector.

F I N I S.

P R O T E S T A T I O.

Primum quicquid in solenni iustificacione dici solet in Theologicis disputationibus, hoc hic pro expresso haberi volo.

Deinde testationem omnibus esse volo, me hic nec Lutheri, nec alterius cujusquam negotium agere, sed tantum pro me respondere.

Præterea mihi nihil voluisse dicere, quod ad cujusquam contumeliam pertinet, sed tantum cum Beddæ censuris agere, præsertim & ipsum recipere in gratiam, si converti voluerit ad mentem Christianam.

DESIDERII ERASMI
PROLOGVS
SUPPUTATIONIS ERRORVM
IN CENSVRIS BEDDÆ.

Des. Erasmus Roterod. Lectori candido salutem dicit.

Uum in hisce turbulentissimis ac pene deploratis Ecclesiæ rebus tristes circumspiceremus, sicunde per Dei misericordiam afflueret aliqua spes tranquillitatis; ecce nobis ex Academia Parisiana, cui semper tributus est in re Theologica principatus, profluit liber *Natalis Beddæ*, de eo loquor quem in me torfit, totus scatens calumniis & convitiis, breviter talis, ut citius excitare posset novam in orbe tempestatem, quam excitatam sedare. Cujus maledicentia si me tantum læderet privatim, ferrem æquanimitè flagellum Domini, qui ut variis modis suos castigare solet, mihi quoque Satanam istum addidisset colaphistam: diceremque cum *David*, *dimittite enim ut maledicat juxta præceptum Domini, si forte*

C respiciat Dominus afflictionem meam, & reddat mihi Dominus bonum pro maledictione hac: nunc quoniam falso impinguntur mihi damnata dogmata, meum silentium multorum esset periculum: qui vel confirmarentur in errore, vel in errorem prolaberentur, si persuasum haberent *Beddæ* vera scribere. Proinde non tam me defendens, quam imbecillum periculo consulens, in supputatione, quam propediem sum editurus, nunc enim alia quædam magis urgebant, bona fide annumerabo in hoc *Beddæ* libro non magno, manifeste falsa *quingenta duo*, calumnias evidentes *centum octoginta quatuor*, & blasphemias aliquot. Et in falsis permutata sunt, quæ jure possis mendacia dicere, tum impudentia, tum malitiosa. Mendacium impudens appello, quod ipsa statim re coarguitur. Malitiosum, quod quis sciens ac prudens mentitur adversus suam ipsius conscientiam. Hujusmodi sunt & pleræque calumniæ, insignes ac perversæ. Perversas appello, quoties sciens ac prudens interpretatur mea depravate, cum nec in verbis meis nec in sensu sit quicquam calumniosum.

Ec 3

Non-

Nondum tam male sentio de Bedda, ut existimem illum studio jacere blasphemias in Deum, sed huc eum rapuit calumniandi febris: ut voces effutierit, quas si deprehendisset in scriptis meis, magnis clamoribus asseveraret esse blasphemias. Hæc scio videbuntur incredibilia lectori, qui non attente legerit utriusque scripta. Nec mirum. Quis enim hoc expectasset à multorum annorum Theologo, eoque *Parisiensi*, tum magistro pauperum, postremo *Natali Bedda*. Nec ipse crediturus eram, nisi res ipsa mihi fecisset fidem. Est enim tam evidens, ut manibus etiam, quod dici solet, palpari queat. Quemadmodum docebimus in supputatione, quanquam & in Elencho & in responsionibus quædam indicavimus, & hic si libet aliquot loca in specimen duntaxat adferemus, unde velut è gustu reliqua possint æstimari.

In prima statim censura impudens ac malitiosum mendacium est, felix videlicet operis auspiciū, sic enim concludit Bedda: *Ecce quod præmissimus plane tradit Erasmus, non omnes scilicet Paulo adscriptas Epistolas, illius esse, cum ex verbis, quæ refert ipse, nihil aliud vel iniquus censor possit colligere, quam de auctore Epistolæ ad Hebræos ab orthodoxis aliquando fuisse dubitatum. Hæc enim sunt verba quæ refert: Non omnes quæ Paulo adscribuntur Epistola, illius esse citra controversiam dicenda sunt. Quanquam ne hæc quidem mea sunt verba, sed hæc est propositio, quam elicit ex verbis meis. Ut vero torqueat iniquissime locum hunc, nihil aliud potest impingere quam suspicionem aliquam, me quoque de auctore hujus Epistolæ dubitare. Quod si verum esset, non aliter essem affectus quam erat Hieronymus, cum enarrans Hieremiam Caput xxxi. scriberet: Hoc, inquit, testimonio Paulus Apostolus, sive quis alius scripsit Epistolam, usus est. Simili modo frequenter citat hanc Epistolam divus Augustinus. Ut hæc omnia donemus Bedda, tamen impudens mendacium est, me plane tradere, hanc Epistolam non esse Pauli. Etenim qui plane tradit, asseverat. Rursus censura quarta, duo habet splendida mendacia. Prius est, me falso asseruisse, è Scripturis explicandum, quis sit ille supremus dies. Quanquam verba Bedda vitio laborant amphibologiæ, quæ sic habent: Erraverunt igitur hi & consimiles explicare conantes per Scripturas, quod eadem explicandum minime continent aut tradunt, sicut hic, sed falso asserit Erasmus. Atqui quod hic mentitur Bedda nunquam à me nec scriptum, nec dictum, nec cogitatum, nec somnium, sed in Annotationibus & in Paraphrasibus contrarium doceo. Imo illa ipsa propositio, quam adfert Bedda, manifeste refellit hanc censoris impudentissimam vanitatem. Ea sic habet: *Sunt in Evangelio loca quadam, prorsus mea sententia inexplicabilia, quorum est de peccato in Spiritum Sanctum non remittendo, de die supremo quem solus Pater novit, etiam Filio incognitum. Hæc propositio palam declarat me non in hoc ponere difficultatem inexplicabilem, quod ex Scripturis non possimus cognoscere diem illum, cum id tamen in Scripturis sit abstrusum, sed in hoc quomodo filius hominis in Evangelio dicatur nescire diem illum, solusque Pater scire dicatur. Quæso quid hic tergiversabitur Bedda? An non impudens mendacium est, quod omnibus scriptis meis vel me tacente redarguitur, atque adeo meis verbis, quæ contra me producit ipse? An non malitiosum mendacium, cum hoc fingit, quod scit esse falsissimum. Profitetur se legisse Paraphrases meas, in his idem doceo quod docet Bedda. In Caput Matthæi xxiv. sic habet mea Paraphrasis: *Vobis igitur satis est signa nosse quæ diem adventus mei portendant, ne vos incertos opprimat, ceterum exacte diem illum, aut horam quæ Filius sit adventurus, non est vestrum inquirere. Et in Marci ultimo sic habet: Ne vero vobis cura sit ut sciatis diem illum supremum, quando nec Angelis datum est hoc scire. Ac mox, Certissimum habete venturum, ne querite quando, ne obrepat securitas. Et idem multo dilucidius doceo, explanans in Actis Apostolorum Ca-***

A put. primum, *Non est vestrum nosse tempora, &c.* Si Bedda neget se legisse meas Annotationes, certe Paraphrases sibi non lectas causari non potest, in quas scribit censuras, & si legit, utique novit esse falsum quod hic asseverat Bedda. Sed quid faceret? poenitebat hominem magnitudinis tertii libri, & cupiebat insulcire quod illi sodalium aliquis ex *Augustino* suggererat. Ei ut fieret locus, *Erasmus* erat feriendus mendacio. Addit alterum mendacium non minus impudens. Bedda verba subscribam: *Quod vero ait Erasmus, diem illum novissimum, etiam Dei Patris Filio incognitum esse, in fide erroneum est. Omitto hic quod Bedda simpliciter ait me dixisse, Filio diem ignotum, cum propositio habeat, quem solus novit Pater, non novit. Credo Bedda nullum esse discrimen inter novit & novit, qui sine Grammatica disertus est, & si scripsissem novit, nihil erat periculi. Sic enim dicitur, *Filius in Evangelio non novit diem*, quemadmodum dicimus, *Dominus in Evangelio commovetur ira*, quod ibi legatur ira commotus. Nec excutiam quod de suo addidit, *Dei Patris Filio*, quasi de divina *Christi* natura loquutus sim: quoties enim divinam in *Christo* naturam significamus, *Dei Filium* dicimus. Ad impudens mendacium veniam: *Si simpliciter erroneum est in fide, dicere Filium nescire diem*, *Christus igitur in Evangelio dixit quod est in fide erroneum, sequiturque ut aut vanus sit Evangelista, aut Christus à veritate fidei deflexerit. Utrumque blasphemum est.* Hic Bedda facio liberum, utrum blasphemiam malit agnoscere, an malitiosum mendacium. Etenim si dicit in eo sensu propositionem erroneam esse, quò ego pronuntio, doceat in quo sensu pronuntiarim. Dicit in sensu communi, ut filius hominis sic ignorat diem quemadmodum ego nescio. Quid autem hoc mendacio vel impudentius, vel malitiosius? Impudentiam accipe. Si sensissem hoc proloquium, *filius hominis ignorat diem illum*, juxta simplicem sensum esse verum, nulla erat difficultas. Nunc quoniam is sensus videbatur absurdus, existimabam alium abstrusorem esse querendum, & in hujus inquisitione dixi mihi videri difficultatem inexplicabilem. Perspicuum igitur ex verbis meis quæ refert Bedda, & ex ipso crimine quod objicit, coargui vanitatem hominis. Quemadmodum *Socrates* accusatus quod negaret ullos esse Deos, haberet tamen familiarem Dæmonem, ex ipsa accusatione refellit quod objiciebatur, cum Dæmones haberentur Deorum filii. Quod utique cavisset Bedda, si quid haberet frontis. Nunc accipe malitiam. Primum, nec Bedda ausus est impingere, quod arbitrer *Christum* juxta divinam naturam aliquid nescire quod sciat Pater, quanquam suspicionis funum admisit, quo nos doceret, scientiam Patris & Filii Dei eandem esse numero: perspiciebat igitur me difficultatem in hoc profiteri, quomodo Filius juxta naturam humanam diceretur nescire diem quem Pater sciebat, & si sciebat juxta naturam utramque, quomodo solus Pater dictus est scire? Prudens igitur ac perverso studio finxit me sensisse, quod non sensi, ubicunque vero malitiosum est mendacium, ibi malitiosa calumnia adsit necesse est. Ex his duobus falsis fabricatur tertium. Objicit meram Theologiæ ignorantiam. Quamobrem? Quia nescivi sermonis hujus, *Filius ignorat diem*, hunc esse sensum, non scivit ut homo, nisi revelante Deo, aut *Filius nescit*, id est, corpus mysticum Filii nescit, aut nescit, quod non indicat nobis. Cum hæc, quæ velut in Theologorum adytis reclusa profert Bedda, sint apud *Origenem*, *Hieronymum*, *Chrysostomum* & *Hilarium*, ex quibus meas Paraphrases contexui, quipotui nescire rem tam obviam? præsertim cum hoc vel *Catena aurea* vel *Glossa ordinaria* docere potuerit? Dicit, cur igitur in Paraphrasi relinquis sermonem Evangelicum, nec explicas juxta Doctorum interpretationem? Hoc alibi factum est à me, in Paraphrasi non licuit. *Christus* si suis discipulis respondisset, *scio quidem, sed nolo vobis indicare, quia non expedit*, magis accendisset*

in illis cognoscendi studium, & contristasset animos imbecillium adhuc & rudium. Nunc clementissimus Dominus respondit, nec Angelos nec Filium scire diem illum, ut æquo animo desisterent ab inquirendi studio, passusque est illos ad tempus errare, ut crederent ipsum sic ignorare diem quemadmodum ignorant homines. Itaque si Paraphrasis sic fecisset *Christum loquentem*, *Scio quidem, sed vobis nescio*, aut *nescirem nisi Deus revelasset*, aut *scio quidem in seipso, sed in Ecclesia corpore meo nescio*, nec consolatus fuisset animos luorum, nec sciscitandi studium compescuisset. Hæc causa compulit me relinquere quod erat in Evangelio. Jam igitur saltem hoc evincit Bedda, locum explicatum esse, quem dixi mihi videri inexplicabilem. Imo tres hominum opiniones audio, sed quibus quarta quintaque possit adjungi. Cæterum ubi variant opiniones, ibi res nondum est comperta. Proinde quid erat piaculi, etiam si locum ut erat ideo reliquisset, quod harum opinionum nulla satisfaceret animo? Non enim hoc profiteor in Paraphrasibus, me discassurum omnes questionum nodos, sed summariam quandam Apostolicæ doctrinæ notitiam, quo lector decilior veniat ad sacrorum Voluminum lectionem. Addam tertium vanitatis Beddæ specimen. In censura, quam subiecit Propositionibus xlii. & xlv. tragicis vociferationibus hæc detonat: *Inaudita prius & vere miserabilis, & ob id miseranda temeritate hic sacros Ecclesiæ Catholice ritus & sacramenta temerare præsumpsit Erasmus, & ac si novus Evangelista foret, novos superinducere satagit, quibus impensius schismaticum existimare nihil poterat excogitari ac erronem. Tum quia iterare docet initerabile divinus jure sacramentum, dicente Apostolo Hebræis, impossibile est eos, &c.* Hic vide, lector, quanta sit congeries mendaciorum insigniter impudentium: ostenditur me veluti novum Evangelistam temerare ritus & sacramenta Ecclesiæ Catholice, cum ego de Baptismo non agam, sed de Catechismo, qui solet olim præcedere Baptismum: nunc propono considerandum, an quoniam infantes baptizantur, expodiat ut ex Ecclesiæ constitutione catechismus peragatur in adultis; quo cognoscant quid in Baptismo sint professi. Qua tandem fronte Bedda clamat, hoc nihil esse posse magis schismaticum, cum nec ego quicquam innovem de ritibus Ecclesiæ, nec cuiquam sum auctor ut innovet, sed meum proponens consilium, rem omnem deferam Ecclesiæ judicio, id quod non semel in eo loco, quem carpit, testatus sum. Adde mendacium, hoc etiam impudentius, quod Baptismi Sacramentum initerabile velim iterari, quod mihi ne per somnium quidem unquam venit in mentem, atque adeo ex ipsis verbis meis, quæ Bedda refert, conarguitur esse falsum. Sic enim loquor: *Verum hic geminus existit scrupulus, primum quod videatur iterari Baptismus, ad quod fas non est. Quæso te, lector, docet ille Baptismus iterandum qui pronuntiat non esse fas iterare? Et in sequentibus copiosius doceo, non esse renovationem Baptismatis, sed commemorationem, qualis est cum aqua sacra conspergimur. Quid mentis aut frontis fuit Bedda cum hæc scriberet? Auget autem illud malitiæ magnitudinem, quod hæc non solum dilucida sunt ex verbis meis quæ carpit, verum etiam ex responsione mea quam misi Theologis, nec dubito quin ille primus, aut fortasse solus viderit. Similis impudentiæ est quod adjungit: Scripseram forsassis expedire, ut qui cognita professione per alios ipsius nomine facta in Baptismo, sensatis omnibus adduci non possent ut probaret, animo suo relinqueretur donec respiceret. Bedda sic interpretatur, quasi docuerim hoc fieri posse sine dispendio salutis ejus qui resiliret, & ex judicio depravavit judicio. Hoc si sensissem, cur addidissem donec respiciat? Sufficiant hæc ad gustum vanitatis Beddæ. Hujus generis ultra promissum numerum in supputatione proferam, & his impudentiora: nec enim ista selegimus, sed ut in manum venerant notavimus.*

A Jam mihi calumniarum specimen accipe. Censura xxxiii. cum idem proferam quod Bedda docet, *Christum esse solam naturam Dei Filium*, tamen hæreseos *Arriana* suspicionem impingit, ex occasione unius litterulæ typographorum incuria additæ: sic enim à me scriptum est, *Peris professus est Christum esse Messiam à Prophetis promissum singulari quodam more Filium Dei*. Qui singulari more dicitur Filius Dei, sic intelligitur filius, ut eodem modo nemo sit alius, solus autem *Christus* natura Dei Filius est. Porro cum ex sermonis contextu facile conjectarit, amore depravatum fuisse pro more, tamen id dissimulans arripit ansam calumniæ, hoc etiam impudentior quod in responsionibus, & ni fallor, etiam in litteris admonuerim in prima Editione, cui soli adfui, quæ minusculis litteris prodita est anno 1522. scripturam haberi integram *singulari more*. Et post hæc Bedda perfricta fronte, *si nobiscum*, inquit, *catholice sentis*. Sexcenta loca sunt in lucubrationibus meis, nec pauca in ipsis Paraphrasibus, in quibus ingenue & explanate profiteor *Christum* utriusque naturæ, & Bedda censor mearum Paraphraseon dubitat utrum cum *Arriano* sentiam, an cum Catholicis. Hæc calumnia quid esse potest malitiosius? In censura xc. ex his verbis meis quæ refert, *duo sumus ego & Pater, sed duorum idem est testimonium*, hæresis confingit calumniam, quasi duo dixerim neutro genere, id est, duas naturas, ac non potius masculino. Quod si hæreticum est Patrem & Filium duos dicere, quid sensit *Joannis* Evangelista cum diceret, *tres sunt qui testimonium dant in celo, Pater, Verbum & Spiritus*? Quid hæc syco-phanta puerilius aut magis sophisticum? Nec pudet hæc illinire chartis, cum ego declararim sensum meum, & si non declarassem, cum in omnibus scriptis profitear tres personas & unam essentiam, impudens erat hæc suspicionem inducere. Quod nugatur de duobus testibus in supputatione discutimus. In censura, quam addit Propositioni lvi. quod scripseram Hierarchiam Ecclesiasticam recentioribus eruditis alterius cuiuspiam videri quam *Dionysii* Arcopagite, sic per evidentem calumniam interpretatur Bedda, & sic interpretandum affeverat, *eruditus*, id est, *Lutheranus, & schismaticus*. Atqui cum illa scriberem, (scripsi enim *Louani* ante annos septem) nondum *Lutherus* prodiderat suam de *Dionysio* sententiam. Nec Beddam fugere potuit, me loqui de *Laurentio Valla*, & *Guilbelmo Grocio* Anglo; quos cito in Annotationibus meis. Hæc ad calumniæ specimen sufficiant, nam paucis annotari non possunt hæc quæ requirunt disputationem.

B Blasphemix gustum dabo. In fine libri, quoniam hæc *Pauli* verba, *fide Enoch translatus est*, sic explanaram, *Enoch fidei debet hoc seu gloria seu felicitatis, quod sublatus ex hominum contubernio vivit cum Deo*, cum idem dicam quod *Paulus*, tamen plane *Lutheranum* vocat quod à me positum est: quæ non mediocris est in Apostolum blasphemia. Sed hic Bedda de suo addidit *soli*, quæ vox quemadmodum apud *Paulum* non additur, ita nec apud me. Quod si quisquis fidem dicit, solam fidem intelligit, in eodem hæret crimine *Paulus*, in quo *Erasmus*, qui toties in hoc Capite merita sanctorum tribuit fidei, nihil adjungens. Censura xlv. curiosam vanitatem appellat, quod scripserim, *Deus Pater emisit Sermonem suum, pro emisit Filium seu Verbum*. Impingit igitur curiosam vanitatem Ecclesiæ Catholice, quæ ex Libro *Sapientie* per orbem terrarum canit Deo Patri, *Omnipotens Sermo tuus Domine de regalibus sedibus venit*; Dei Filium intelligens. Sic loquutus est *Cyprianus*, sic *Hilarius*, sic *Hieronymus*, sic *Ambrosius*, sic *Augustinus* multis locis sermonem legit ubi nos *verbum*, traditque nihil interesse utrum dicamus *sermonem* an *verbum*. Convitium igitur Bedda in me non recidit, sed in universam Ecclesiam Catholicam, & in probatissimos Ecclesiæ Doctores.

C Verum hæc missa faciemus, quorum multa notavimus

mus in Elencho, multa perspicua fient ex responsionibus, quas in hoc edidimus, nihil immutantes, præter unum locum de *Benjamin*, in qua responsione parum fueramus attenti. Quod autem has *Bedda Defensiones* vocat, multo secus habet. Tantum paucis & ex tempore significavi mentem meam, quo certius ex admonitu Theologorum, si quid esset correctione dignum, aut explicandum, sicubi sano sensu ex verbis nasceretur offendiculum, sarcire possem. Et si *Bedda* videntur *Defensiones*, debebat in suis *Censuris* argumenta refellere quæ illic adfero. Nec his tamen primum offensus est *Bedda*. Sic enim res acta est, ut obiter emendem fucatissimam hominis in prologo narrationem, qua jactat se mihi misisse Propositiones ab ipso notatas, sperantem fore, ut res inter nos Evangelica caritate transigeretur. Imo *Lutetia* sparserat suas Notationes, quæ notarat in *Lucam* exhibuerat Senatui. Hæc ad me per *Franciscum Deloium* transmissa sunt. His acceptis, per litteras eblanditus sum ab eo quæ notarat in reliquis Paraphrases. Id quamquam ægre, tamen impetravi. Misit nudas propositiones, sed adeo perperam depravateque scriptas, ut in plerisque locis ne legi quidem possent. Ille delicatus jussit ut scripturæ mendas imputarem amanuensi, sibi non fuisse otium recognoscendi. Vacabat tam operosas calumnias in me scribere, nec vacabat duas paginas in re tanti momenti recognoscere. Interea versabatur in manibus hominum superciliosum illud judicium *Natalis Bedda & Guilhelmi a Quercu*, quod & ipsum huc per amicos transmissum est. *Bedda* vero non erat animus ut harum rerum quicquam amico & fratri suo, *cujus salutem*, ut ait, *sitiebat*, communicaret, sed totus in hoc erat, ut quod multis annis in *Fabrum* & in me parturierat, liceret evulgare, quod ipse in suis ad me litteris confessus est. Acceptis igitur aliquot à *Bedda* Propositionibus admonui, ut suo labori parcens tantum ea notaret quæ facerent ad fidem aut bonos mores, deinde dignaretur tribus verbis indicare quid cur offenderet, nam me frequenter non posse divinare: addidi fieri posse, ut ipse quoque falleretur alicubi, hoc itaque nostrum utrique fore commodum. Hæc cum & reverenter & blandis verbis agerem, tamen dictu mirum quam intumuit generolum *Bedda* pectus, perinde quasi læsa fuisset sacrosancta majestas. Itaque quæ deinde scripsit in litteris nihil aliud erant quam *Συμβῆν ἰσως*, diceret Satrapam loqui non Theologum: *Quod scripsi scripsi, hic figo pedem, nescio an falli possim, hoc satis est mihi, quod tua scripta me non fefellerunt*, aliaque plena stomachi. Atqui ubi erat hic illa caritas Evangelica, quæ patiens est & benigna, ubi sitis meæ salutis, ubi illud quod adfert in Præfatione, una manus nobis vulnus opemque feret? Miserat Propositiones. In quem usum? ut canerem palinodiam. Atqui cum in his, quæ misit, multa essent depravata, multa palam falsa, multa obscura, multa perperam scripta, an hujusmodi palinodiam à me poscebat: *Video in his Propositionibus multa nihil ad rem facientia, multa falsa, multa quæ nec legere possum nec intelligere, tamen quicquid Bedda notavit aut notaturus est in scriptis meis, damno titulis iisdem quibus ipsi damnare libuerit?* Tum præstitissem animum Christianum, si *Bedda* censori tali qualem se declaravit in hoc libro, mea scripta submissem. Itaque quod ab illo frustra petieram, à collegis illius petii, quo vel illorum admonitione discerem quid mihi vel explicandum vel corrigendum esset. Neque enim *Facultatem* quam vocant, satis occupatam aliis, oneravi molestia judicandi de scriptis meis, tantum rogavi ut integro cuipam delegarent hoc negotii. Nec interim excutio, quod sit istud gravitatis exemplum, recipere Propositiones examinandas, & ante cognitionem *Bedda* permittere, ut evulgaret suas damnatrices censuras. Non igitur sitiebat nostram salutem *Bedda*, sed quod sitiebat assequutus est, *ἐν τῇ κόρχῃ ἐν λαχαίοις*. *Natalis Bedda* prostat inter Bibliographos. Mire jactat nobis zelum do-

A mus Dei. Apparet quidem in eo multus zelus, sed à quo minimum abest scelus. Livor & odium privatum torfit hominem. Jactat Theologos esse Medicos, inter quos *Bedda* sibi videtur præcipuus. Atqui talium Medicorum opera qualis est *Bedda, Lutherannum* malum ex minimis initiis huc usque progressum est, quod facile sedari poterat, nisi per imperitos Medicos sinistre fuisset exagitatum. Talis enim est *Bedda* descriptio, ut citius possit excitare novum incendium, quam excitatum restinguere. In *Fabrum* quidem moderatior est, nec obscurum est quibus de causis. Simulatque ventum est ad me, ibi repente ex disputatore fit censor, ibi singula paginarum frontispicia habent *errores Erasmi*, ibi subinde repetiti Capitum tituli semidigitalibus litteris habent **ERRORES ERASMI**. Sciebat enim plerosque nihil aliud lecturos quam Præfationem, Indicem, ac titulos: eoque in Præfatione tertio Libro præfixa, pauciloquus est, in prima Præfatione mirum quas sycophantias contexit. Addidit Indicem sævum ac vanum, frequenter unam propositionem in sex aut septem dividit, quo crescat numerus errorum. An non hæc palam arguunt malitiosum lædendi studium? Deinde in ipsis censuris, quanta calumniandi libido, quanta maledicendi rabies, hæresibus, schismatibus, blasphemis, *Arrianis, Manichæis, Valdonibus, Wyclevis & Beguardin* perstreperunt omnia. Interim negat se recurrisse ad Annotationes, negat se curare meas Apologias, dissimulat meas responsiones. Hæc faciens quid aliud quam ipsa re loquitur: Nolo quicquam deperire meis calumniis, volo meas censuras haberi pro oraculis, sive veræ sint sive falsæ, volo esse judex, nec causam tamen cognoscere, *quod scripsi scripsi*, Deus sum, nec errare possum nec falli. Aliquot conjurati claudemus oculos, obturabimus aures, & sic quanta possumus voce clamabimus, *Tolle, tolle, crucifige, crucifige*. Explebimus omnia nostris calumniis, Apologias excludemus. Nimirum nostra erit victoria. Hæc nimirum sunt artes, quibus *Atlantes* isti fulciunt nutantem Ecclesiam, sed non aliis artibus, in crucem subactus est ille verus Ecclesiæ Pastor *Christus*.

Bedda subinde jactat Theologiam, prædicat Theologos Scholasticos, sed obsecro, num ad hunc modum disputatur in Scholis Theologorum? Unde sum sit hoc exemplum disputandi? *Latomus Bedda* vetus sodalis scripsit in *Lutheri* dogmata. Quæso num sic debacchatur convitiis, sic fingit, sic depravat omnia? *Hieronymus Hangeſtus Bedda* collega pugnat adversus *Lutheri* dogmata, jampridem damnata non solum à Romano Pontifice, verum etiam à Theologorum collegio, & tamen à convitiis temperans rem agit argumentis ac Scripturarum Doctorumque testimoniis. *Bedda* velut è plauſtro sic debacchatur in mea scripta, quæ nullus adhuc damnavit, præsertim cum tot pulsatus arietibus constanter perſisterim in communionem Ecclesiæ quam defendunt Theologi, imo cum ipse pro mea virili propugnem Ecclesiæ concordiam, denique cum perpetuo mea scripta submiserim Ecclesiæ judicio, semperque hunc animum professus sim, ut si quis fraterne doceret, vel explicarem, vel corrigerem, si quid in meis scriptis esset quod officeret pietati. *Bedda* professus dogmatum confutationem, objicit illa quoque quæ mihi in manu non sunt. Non semel exprobrat, paupertatem & fortunam adversam, corporis imbecillitatem & senectutem, ipse non ita multo me junior. Ingerit conviviorum fabulas; multi dicunt, hoc audivi ab *Anglo* quodam: quasi ad nos nihil deferatur de *Bedda*. Verum mihi non est pugna cum *Bedda* fortuna, sed cum ipsius scriptis. Interdum oblitus censoriæ personæ scurrat agit ludens insulſis salibus. Ubi inter hæc Theologus ille Scholasticus? non enim jam dicam, ubi Evangelica caritas? Scribit confecto *Luthero*, non posse rem Ecclesiasticam esse incolumem, nisi conficiantur & Græcissantes Theologi. Utinam defunctum esset *Lutheri* negotium!

Vereor

Vereor ne hæc tantum procemia sint. Quod si mihi esset animus tam schismatis appetens, quam fingit Bedda, intelligeret se cum suis conjuratis ante tempus hanc telam exorsum esse. Nunc per meam pietatem licebit illi ferocire, si modo Principes talium hominum licentiam dissimulabunt. Arbitror *Leum* posuisse similitudinem, ego certe contentionis oblitus sum; *Stannicam* coërcuit Card. & Pontificum auctoritas. Scripsit ad me Bedda *Sutoris* intemperantiam sibi displicere, seque fraterne corripuisse hominem, sic enim ille loquitur. Nunc totis viribus hoc agit, ut *Lei Stannicæ* vetus suscitaret incendium, & *Sutorem* laudat, quod sic in me scripserit. Scripseram ad illum quod *Clibovei* modestiam semper amassem, cum tamen civilis acturum fuisse, si de *Dionysio* cum *Valla* disputasset, (quod is esset auctor ejus sententiæ) potius quam mecum. Hoc tamen me bohi consulere, quod res non esset magni momenti. Hic geminus dolor cepit animum Bedda, & quod bene sentirem de *Cliboveo*, & quod ipse carcerem sensu doloris, quem ille impegerat. Mox homo candidus ostendit, Librum, Caput & numerum quo essem attactus à *Cliboveo*, sine nomine quidem, ne hoc me consolaretur; sed ita, ut plerique facile conjectarent quem impeteret. Quis non intelligat hunc Beddam esse natum ad excitandas discordias, ac rescindendas amicitias? Clamat meam tubam intonare per Orbem, ipse *Panica* concha perstrepsens, vel magis *Aletris* cornu. Notarat in schedis Senatui datis titulum quem tribueram *Anglorum* Regi. Eam calumniam omisit. Cur ibi notavit? quia bellum erat *Gallo* cum *Anglis*? Cur hic omisit? Quia coierat fœdus inter Principes. Scripserat se nihil vidisse in *Marcò*. Post, multa notavit. Cur tum nihil vidit? quia *Rex*, cui fuerat dicata Paraphrasis, tum florebat in sua *Gallia*, cujus erga me favorem olfecerat. Cur postea factus est *Lynceus*? Quia versa est fortunæ scena, quam ille fortassis sperabat fore perpetuam. Hæc est illa nostræ censoris gravitas. Quin toto hoc, quem in me scripsit libro nullam video sententiam, quæ respiciat animum simplicem ac syncerum, sed quicquid pro tempore visum est commodum dicitur ac fingitur.

Desinet autem mirari tot esse numeratas Propositiones, qui norit quam multiplex ac πολυμήχανος sit ars censoria Bedda, qua de re nonnihil attingimus in Elerichi calce. Nec hic alienum fuerit explanatius ostendere. PRIMA pars artis est, transferre personam, veluti quod in Evangelio Dominus dicit suis discipulis, revocans eos ab exemplo Gentium & Phariseorum, ne multiloqui sint in orando, sic detorquet quasi hæc nunc dicat *Erasmus*, taxans solemnes preces Sacerdotum & Ecclesiarum. ALTERA in translatione temporis; veluti cum loquens de his qui ex Paganismo seu Judaismo veniunt ad Baptismum, dico à neutris exigi bona opera, sed solam fidem, ille sit interpretatur, quasi dicam in baptizatis bona opera esse supervacanea, cum tot locis diversa doceam; etiam in Paraphrasibus. TERTIA est depravatio, quæ duplex est, altera verborum, cum mea refert, non ut à me scripta sunt, sed ut sunt accommodata calumniæ. Altera sensus, veluti cum dico *Mosèn* vetuisse esum carnis suillæ, Bedda clamat me *Manicheum*, quasi sentiam Deum non esse Legis auctorem, sed *Mosèn*, cum ipse Dominus sic loquatur *Marci* x. Quid *Mosès* præcepit vobis? Non ignorabat Bedda quid sentirem, verum ex verbis venatur calumniam, sed quæ tecidit in ipsum *Christum*. QUARTA est ambiguitatis vocis in pejorem partem interpretatio, veluti cum Dominum facio loquentem, *Pater & ego duo sumus*, interpretatur duo neutro genere dictum, non ignarus quo sensu dictum sit à me. QUINTA est additio, frequenter enim addit de suo voces aliquot

A meis verbis, quo locum faciat calumniæ, veluti cum ajo, *Enoch fides debere quod sublatum ab hominibus*, ille addit, *soli fides*. SEXTA est prætermissio, veluti cum ex meis ea tantum decerpit quæ patent calumniæ, prætermittit quæ præcedunt ac sequuntur, excludens calumniam si fuissent addita. Idem facit impudenter in recensendis Doctorum testimoniis, veluti *Matth.* xxvi. cum ajo *tenebras ortas super omnem terram Hierosolymitanam*, objicit mihi *Origenem*, qui dixerit *super universam Judæam*, cum *Origenes* magis probare videatur, ut intelligamus *terram Hierosolymitanam* quam *Judæam*. Sic enim ait *Homilia xxxv.* Sicut ergo id quod dicitur, *terram contremuit*, refertur ad *terram Hierusalem*, aut si latius voluerit quis extendere ad *terram Judæam*, tenebræ factæ sunt. Ac mox: *Intellige quod super omnem terram Judæam sunt factæ*, aut certe *super Hierusalem tantum*. Ex dictis *Origenis* satis liquet quod non loquatur de *Judæa*, quæ complectitur duodecim Tribus, sed de ea parte, cujus caput erat *Hierosolyma*. His cognitis qui censuram legerit, perspiciet qualis artifex sit Bedda. SEPTIMA est dissimulatio. Cum enim frequenter ex aliis locis sciat quid sentiam, tamen in censura dissimulat, dicens de duplici natura *Christi*; *scilicet sentis nobiscum*, & hoc toto libello dissimulat responsiones meas, quarum aliquot ad ipsum misi, si tergiversetur quas ad Theologos misi tibi lectas non esse. OCTAVA est applicatio, veluti cum verba Paraphrasis non applicat ad eum locum quem interpretor, sed vel ad alium in speciem contrarium, velut quod ex Capite *Matthæi* vi. dico *Christum* suos docuisse, clam & paucis orare, applicat ei quod est *Luca* Cap. xviii. *Oportet semper orare, & non deficere*, dissimulans interim, quod in libello *De modo orandi* satis explicuerim quem sensum hæc habeat, ino id feci in ipsa Paraphrasi: vel detorquet mea ad dogmata reprobata, sive ad constitutiones hominum post enatas, sive ad placita Scholasticorum, cum Paraphrases examinare debuerit, ad locum Scripturæ quam explano, vel ad expositiones orthodoxorum quos sequor. NONA est, rejectio troporum, quibus cum & sacræ Litteræ & Orthodoxorum libri scateant, tamen in me calumniatur; veluti cum dico, *mulier quæ sui copiam fecit alteri uxori esse defuit*, cum ego sentiam illam indignam esse conjugis vocabulo & mariti convicta, ille simplicem urget loquutionem, quasi dixerim; rescissum esse matrimonium, & utrique partem novi conjugii libertatem. Item cum dico quod *Christi* lenitas induravit *Judam*, sentiens illum abusum Domini sui lenitate, Bedda depravat, quasi *Christum* accusarim ut auctorem malitiæ: DECIMA est imputatio, veluti cum sciens esse lapsum typographorum; tamen mihi quicquid est imputat. UNDECIMA est, inelegantia, veluti cum ex ignorata vocis emphasi, aut proprietate sermonis Latini struit nobis calumniam. Exemplum hujus indicavimus in responsionibus. Severiter enim carpserat quod his vocibus *Servator* & *servare* frequenter essem abusus, putans recte dici *servare vestes* qui custodit; non recte dici, *servavit hominem*, ubi quis dedit salutem. DUODECIMA est obscuratio; cum fumos offundit lectori quo videatur aliquid subesse lapsus, cum nihil sit; veluti in Censura xc. cum ait, *quasi ita duo testes essent Pater & Filius, ut homines duo, testes duo sunt*, fumum offundit lectori. DECIMATERTIA sit improbitas, quoties in meis verbis damnat ut hæreticum, quod expressum est in sacris Litteris, traditum à sacris Doctoribus: item cum fortiter asseverat me scripsisse, cui contrarium exstat in scriptis meis. His & aliis id genus artibus Bedda contextuit has Censuras, quemadmodum dilucidius aperiemus in supputatione, quam mox dabimus. Hac præfatione lectorem præparasse suffecerit.

Quæstionis propositio.

JESVS MARIA B.

SI PRO
EST.

Si phalerata Erasmi doctrina comprobatur sana, catholica, atque religiosa, si religiosi Viri licita, salutifera, ac amplectenda sit absque ullo discrimine, & si nullum lucendæ hæresis hujusce tempestatis virus sub melleo ornatu lateat.

Responsio N. Beddæ Gymnasii Montis-acuti Primarii.

Ego Natalis Beddæ zelo illorum (qui à me ut præscripte responsum diem interrogationi postulant) motus, ita solius Dei in hoc timorem præ oculis habens, satisfaciendum esse dignum duxi, videlicet quod Erasmi doctrina, ubi de divinis Litteris seu Theologia dis-
serit, in non paucis erronea est, & bonis moribus impudenter adversatur. Schismatica quoque in plurimis dignoscitur esse: & sacræ Religionis statui impie derogat. Hinc æstimo ab illa maxime arcendos esse Monasticam vitam professos: ne suaviloquio & sermonis lenocinio vane capti, una cum styli dulcedine pestiferum sorbeant poculum. Ne autem gratis hæc me censere quis suspicetur, & non stimulante conscientia ad cautelam fraternæ salutis, hujusmodi dedisse responsum, legantur articuli, quos de eadem Erasmi doctrina excerptos pro caritate tum hac nostra scientia tradidimus. Actum & nostra manu scriptum die 7. Mensis April. 1524. ante Pascha: sic signatum, N. Beddæ & G. de Quercu.

Erasmus Roterodamus sacratiss. Facultati Theologiae
Parisiis S. D.

HONORANDI Patres ac Domini. Missæ sunt isthinc ad me duæ Censuræ, quarum altera erat communis M. N. Natalis Beddæ, cum M. N. Gulielmo de Quercu, altera erat propria Beddæ, quam exhibuit Senatui Parlamentari, duntaxat in Lucam. Prior, quam post auxit, habet præfationem, in qua sunt verba quædam ex formulis judiciorum, Ego Natalis Beddæ, & solius Dei in hoc timorem præ oculis habens. Deinde sequuntur multa odiosa, quod mea doctrina in multis est erronea, bonis moribus impudenter adversans, in plurimis etiam schismatica, & sacræ Religionis statui impie derogans, & qua habeat pestiferum poculum, &c. Hæc qualiacunque sunt, si privatim ad me scrip-
pisset, & pro recte notatis, & pro perperam notatis habiturus eram gratiam. Nunc hæc censuræ tam odiosæ volitant isthic per manus hominum, me inscio. Et plerique sunt, qui putent ex vestri Collegii consensu depromtas, quanquam id longe secus habet. Ego sane Gulielmo à Quercu non tantum vel otii fuisse crediderim, ut vacaret, vel patientiæ, ut sustineret nostra legere: sed arbitror in amici gratiam subscrip-
sisse notatis. Sed Gulielmus abiit in locum suum, & juxta proverbium, vivorum meminisse oportet. Ne Beddæ quidem arbitror omnia legisse, sed laboris partem in alios fuisse distributam, arguunt variantes numeri, quibus indicatur pagina. Verum hoc nihil refert, posteaquam Beddæ agnoscit Annotationes. Itaque paucis ad singula respondi, divinare coactus quid illum offenderit, quo certius judicetis, an articuli notati respondeant sævis illis dictis, quæ habet præfatio censuræ. Mihi quidem Beddæ vir bonus est: sed habent & boni viri suos affectus, affatim tribuunt suis studiis, malignius alienis, obsequuntur instigantibus, credunt falsa deferentibus. Breviter, homines sunt etiam boni viri. Certe capitale odium in Linguas & bonas litteras ingenue præ se fert: atque hac de causa fortassis iniquior est mearum lucubrationum censor. De me nihil profiteor, nisi mihi sincerum fuisse animum cum illa scriberem, & provehendæ Christianæ pietatis avidum. Itaque si quid erroris est, vel ab imperitia, vel

A ab humana incuria profectum est. Adversus Beddæ censuras nihil excipiam, nisi ne mihi præscribat, ut si quod hic aut ille dogma contentiosum invexit adversus Ecclesiæ decretum, mihi non liceat his verbis tractare sacras Litteras, quibus veteres orthodoxi tractarunt, salvo intellectu Ecclesiæ: aut si quid in scriptis meis hujus aut illius errori videtur affine, statim rapiatur in suspensionem, præsertim cum ex aliis locis lucubrationum mearum evidens sit quid sentiam. Deinde ne schismaticum appellet, si quid dicatur in malos Episcopos, idque in genere, cum mundus sit plenus Episcopis, utinam talibus quales describit Paulus! aut ne clamitet derogatum sacrosanctæ Religionis statui, sicubi Monachos admoneo, quibus in rebus sita sit vera pietas: statum enim nusquam damno, sed suo statui parum respondentes: Aut ne velit in omnes Theologos dictum videri, quod in quosdam eo nomine non admodum dignos dictum est, quales utinam nullos haberet mundus! Certe ordinem & veneror & veneraturus sum donec vixero: Denique ne prædicet, impudenter adversari bonis moribus, si quid dicitur adversus superstitionem aut consuetudinem quæ furtim irrepsit in mores hominum. Quo major est Theologorum auctoritas, hoc magis oportet illorum judicia, non solum matura esse & æqua, verum etiam candida. Quanquam autem hæc censura non est à Collegii vestri consensu profecta, tamen quoniam Gulielmus à Quercu & Natalis Beddæ inter præcipuos habentur, plerique vestram sententiam ex horum sententia conjectant. Quod ad Linguas ac politiores Litteras attinet, scio vestræ prudentiæ nihil opus esse nostro consilio, tamen mihi videtur vestræ professioni nonnihil dignitatis ac lucis accessurum, si regina studiorum Theologia, veteres pedisequas in suum famulitium comiter recipiat. Vetus est, quod isti clamant esse novum, Theologiæ professionem cum Linguarum & politioris literaturæ peritia conjungi: quod si qui sunt, qui, cum habeant harum litterarum cognitionem, sequuntur impia dogmata, non æquum est hominum vitia conferri in disciplinas, quæ suapte natura bonæ sunt, & non parum utilitatis olim attulerunt Ecclesiæ Catholicæ. Hæc scribo propter quosdam seniores, qui iniquiores sunt his studiis, quæ juvenes non attigerunt. Dominus vos omnes servet incolumes, Patres ac Præceptores mihi plurimum observandi, quorum pietati cupio vehementer esse commendatus. Basilea 6. Februarii, Anno à Christo nato 1526.

ERASMI

DESIDERII ERASMI DIVINATIONES

AD NOTATA PER BEDDAM.

DE PARAPHRASI ERASMI IN MATTHAEVM, ET PRIMO
DE DVABVS PRAEMISSIS EPISTOLIS.

Nota-
tio
Bed-
da
i.
Re-
spo-
nsio
Era-
smi.

Dedic. pag. i. *Non omnes quae Paulo adscribuntur Epistola, illius esse citra controversiam dicenda sunt.*

ITRA controversiam esse dicitur, de quo nullus ambigit. Jam de Epist. Pauli ad Senecam, de Epistola ad Laodiceses dubitant omnes, de Epistola ad Hebraeos, quod ad Auctorem attinet, dubitatum est à viris orthodoxis, praesertim Latinis. Docuimus hoc respondentes Fabro, item in Annotationibus quas in hanc scripsimus Epistolam. Quod si dubitare fas non est, tamen ego non possum in jus trahi, si negavi omnes Epistolas, quae Pauli titulum praefereunt, citra controversiam à Paulo conscriptas. Non enim profiteor meam dubitationem, sed aliorum. Nec tamen video, cur nefas sit de Auctore dubitare, nisi quia in Templis hoc titulo recitatur. Qualia recitentur in Templis nonnunquam, non libet hic commemorare. Ubi publicum Ecclesiae decretum audiero, fatebor & ipse non esse fas de Auctore dubitare. Et hic Bedda sic refert mea verba, ut accipi possit me sentire, dubium non esse, quin quaedam Epistolae Paulo adscriptae, Pauli non sint.

N. Ibid. circa finem: *Veteres Ecclesiae Doctores in allegoriis explicandis partim sic agunt, ut mihi ludere nonnunquam videantur, ait Erasmus.*

R. Hoc cum indefinite dixerim, intelligi potest de Origene, aut Tertulliano, quos & ipsos constat aliquando fuisse Doctores Ecclesiae, nec absurdum si quis eos nunc quoque vocet Doctores Ecclesiae, cum publicitus legantur, Origenes legatur etiam in Templis. Et tamen hoc quod dico demonstravimus & in Ambrosianis scriptis & Hilarianis, quorum uterque sequutus est Origene. Error autem in allegoria non semper habet periculum fidei. Si quis exemplum requirat, duo succurrunt. Alterum de duobus passeribus qui veneunt asse, alterum de Petro dicente, non novi hominem. Priorem locum Hilarius, Origenem opinor sequutus, exponit de corpore & anima: secundum Ambrosius huc torquet, ut excuset Petrum, qui non abnegavit Dominum, sed divinitatem ejus professus sit. Priorem interpretationem ut coactam notat Hieronymus in commentariis, alteram plane rejicit ut falsam & minime consistentem. Hujusmodi loca cum aliquot notarim, cumque plura valeam proferre, non video quid offenderit Beddam. Plus est errare quam ludere ingenio. Quod si Doctores errant in dogmatibus fidei, quid flagitii, si quis dicat aliquos illorum alicubi ludere in tractandis allegoriis, quae res est magna ex parte arbitraria?

N. Ibidem: *Sunt in Evangelio loca quadam prorsus mea sententia inexplicabilia, quorum est de peccato in Spiritum Sanctum remittendo.*

R. Explicari dicitur, quod absolvitur submota difficultate. Neque me fugit quid de his locis dicant Interpretes, sed nec consentiunt in his quae adferunt, & quae adferunt ejus sunt generis, ut nec ipsi sibiipsis videantur satisfecisse, tantum abest ut attento lectori satisfaciant. Quod si quid habet Bedda quod explicet omnem nodum, lubens accipiam. Neque vero simpliciter affirmavi inexplicabilia, sed addidi, mea sententia. Non periclitatur fides, si quid mihi videtur inexplicabile, quod alius felicior possit explicare. Nihil est discriminis pietati Christianae, si nobis in mysticis Litte-

ris multa videantur inexplicabilia, cum difficultas exerceat nostram tarditatem, & desperatio talis nonnunquam admoneat nos humanae imbecillitatis, ac divinam commendet sapientiam: verum inde periculum est, si nobis videamur scire quod nescimus. Nunc de exemplis, quae adduxi, paucis videamus. De peccato in Spiritum Sanctum, nec in hoc seculo nec in futuro remittendo, diligenter quidem, & pene dixerim, ad tedium usque copiose disseruit Augustinus Sermonie xi. de verbis Domini secundum Matthaeum, Cap. xi i. Ac sententiam quidem, ad quam multis ambagibus circumactus tandem pervenit, veram esse fateor, videlicet cordis impoenitentis usque ad hujus finem vitae, duriciem nunquam esse remittendam, verum an eam nodum explicet difficultatis nescio. Dominus illic ut novum quiddam & incognitum docet. Sententia, quam Augustinus adfert, etiam vulgo notissima est, vel ex aliis Scripturae locis. Et tamen ut huc rem detorqueat, vide quam multa assumat, ne quid aliud dicam, dura. Primum assumit hanc dictionem, blasphemiam in Spiritum, cum sit indefinite posita, non universaliter accipiendam, sed particulariter: ut intelligamus non quamcunque blasphemiam in Spiritum, sed certum aliquod blasphemiae genus, quod nunquam sit remittendum. Id ut faciat probabile, multas adducit sententias, in quibus ad consimilem modum dictio indefinite posita limitatur particulariter, velut illud Joann. v. *Si non venissem & loquutus fuisset eis, peccatum non haberent.* Non enim caruissent omni peccato, sed eo duntaxat quod accessit ex incredulitate. Et Jacobi i. *Deus neminem tentat,* certum tentationis genus vult intelligi, quo Deus neminem tentat. Rursum Marci xvi. *Qui crediderit & baptizatus fuerit, salvus erit,* de certo credendi genere intelligitur quod adfert salutem. Aliaque per multa hujus generis, sed qualia potuisset vel sexcenta commemorare. Nihil est in sacris Litteris quod non suam habeat exceptionem. Et illa sunt universalia, si secundum subjectum sensum accipiantur. Quoties enim Scriptura promittit salutem per fidem, aut remissionem per eleemosynam, utique de viva fide deque eleemosyna recte data sentit. At hujus orationis non est eadem ratio: cum enim distinguitur pars à parte, non potest altera pars secus quam generaliter accipi. Veluti qui dicit, *Omnes fore salvos praeter eos qui non sunt viva membra Christi,* sentit nullum fore salvum, qui non fuerit membrum Christi. Et qui dicit, *Omne furtum esse capitale, praeter furtum mere simplex,* sentit nullum furtum mere simplex esse capitale. Et qui dicit, *Omne reliquum argentum lego Titio, sed argentum factum lego Caio,* utique sentit Caio debere cedere quicquid est argenti facti: pars enim, quae distinguitur ab universali, fit in sua specie universalis. Nec ideo argentum factum capi dicitur indefinite, quod sit argentum vicini quod hoc verbo non continetur: constat enim non hic agi de cujuslibet argento, sed de eo duntaxat quod est in bonis testantis. Deinde assumit omne peccatum commissum adversus Patris Filiae personam, esse blasphemiam in Spiritum Sanctum. Deinde quisquis negat remissionem peccatorum quae est in Ecclesia, hunc blasphemiam dicere in Spiritum Sanctum. Postremo omne peccatum, quod committitur adversus caritatem Dei & proximi, esse blasphemiam in Spiritum Sanctum, nisi poeniteat, eamque cogitationem

Tom. IX.

Ff 2

cor-

cordis obstinati, verbum esse in Spiritum Sanctum. Ex his colligit omne crimen esse blasphemiam in Spiritum Sanctum, si adsit cor impoenitens, nec ullum peccatum remitti in hac vita, nisi poeniteat commissi, & speretur venia, post mortem autem non esse peccatorum capitalium remissionem. Atqui hoc qui docet, nihil novi docet, nec ipsis Phariseis incognitum, quibus tunc loquebatur Dominus. Proinde verisimile est altius quiddam & abstrusius latere in verbis Domini. Quæ disserit *Augustinus* ut lubens amplector, donec aliquid probabilius occurrat, ita non satisfaciunt animo meo: dicam enim ingenue. Imo nec ipse *Augustinus* videtur in his suo ipsius animo facere satis. Ego dixi mihi videri difficultatem inexplicabilem: ipse non multum abhorrens à meis verbis, scribit hunc in modum: *Dico caritati vestra, forte in omnibus sanctis Scripturis nulla major quaestio, nulla difficilior invenitur. Unde ut vobis aliquid de me ipso fatear, semper in sermonibus, quos ad populum habui, hujus quaestionis difficultatem molestiamque vitavi. Sic ingreditur explicationem quaestionis: finit autem hoc pacto: Ut potui difficillimam quaestionem, si tamen aliquatenus potui, Domino miserante atque adjuvante tractavi, quicquid tamen in ejus difficultate apprehendere non potui, non imputetur ipsi veritati, qua salubriter pios, etiam cum occultatur, exercet, sed infirmitati meae, qua vel intelligenda conspiciere vel intellecta explicare non potuit.* Hæc *Augustinus*, qui nec in libris *Retractionum* profitetur hanc quaestionem explicatam, sed accuratius dissertam. Nam idem in libris de sermone Domini in monte habito, putat esse aliquod peccatum ad mortem, pro cuius remissione frustra rogetur Deus, & haud scio an idem scripserit in Commentariis in quibus explicat Epistolam *Joannis* primam. Nam hæc pars abest in codicibus nostris. Et *Beda* Venerabilis recenser quidem obiter hanc interpretationem de peccato, cuius non poeniteat nos usque ad mortem, sed eam præfert quam *Augustinus* in libris nunc citatis posuit, in *Retractionibus* correxit. Argumentum adducit sermonis consequentiam in Epistola *Joannis*. At quod *Augustinus* adfert multo minus congruit cum Evangelici sermonis contextu, si quis expendat. Nec tamen hanc interpretationem damnat *Hieronymus* aut *Ambrosius*, *Hilarius* sequitur: nec abhorret *Chrysostomus*, nec *Origenes*, nec *Theognostus*, nec *Athanasius*, nec *Cyrillus*, nec *Theophylactus*: solius *Augustini* hoc commentum est. Jam illam difficultatem quid sit hoc seculum, quid futurum, *Augustinus* ne attingit quidem, cum hic quoque variant sententiæ. Ergo cum extra controversiam sit in sacris Litteris esse quædam nobis inexplicabilia, (explicatum autem dicitur, in quo nihil remanet scrupuli) cum *Augustinus* fateatur hanc quaestionem esse omnium difficillimam, cum de hac variant orthodoxorum sententiæ, quod flagitium admissum est, si hoc exemplum adduxi loci inexplicabilis? In exemplis, si credimus *Aristoteli*, non periclitamur de veritate: nec assevero tamen, sed addo, ut dixi, mea quidem sententia.

Alterum exemplum est *Matth. xxiv.* de die supremo, quem solus Pater novit. Et hanc quaestionem *Augustinus* Sermone *xxi.* magnam vocat, & attingit duntaxat, nec explicat. Et hic quanta varietas in priscis orthodoxis. Alius alio tropo nodum explicare conatur. Filius ut homo non novit. Aut Filius hoc nescit quod aliis non aperit. Aut quod universum Ecclesiæ corpus nondum novit, nec Filius nosse dicitur. Alius causatur in emendationibus Exemplaribus, præsertim *Adamantii*, non fieri mentionem Filii. Est qui dicit Angelos non recte præponi Filio, cum id fiat rectissime. Series enim increpans quod gravissimum est, in fine collocat. Plus est autem diem a Filio nesciri, quam ab Angelis. Nec desunt qui tentant, an hic sensus possit consistere: hoc quoniam ad hominum salutem non pertinebat, humanæ Christi naturæ non fuisse revelatum, & juxta hunc sensum

A accipi posse, Filium vere ignorasse. Jam alia difficultas torquet, quid sit dies & hora quæ præsciri non possit. Hoc enim videtur in Actis vocare *momentum temporum*. Nondum igitur explicatum videtur, in quo tanta est sententiarum varietas: quibus omnibus expensis, tamen manet animi scrupulus. Quin totum illud Caput, in quo hæc refert *Matthæus*, mihi plenum videtur magnis quaestionum difficultatibus. Non hic confugiam ad illas tergiversationes, inexplicabile dici quod difficile sit explicatu, & hanc orationem esse ancipitem. Potest enim accipi prorsus inexplicabile, quod nullo modo possit explicari, & quod non possit in totum explicari. Ubi videro hæc loca sic explicata ut nihil in animo resideat scrupuli, fatebor explicari potuisse, quod mihi videbatur inexplicabile, & mutabo exempla, non sententiam.

N. Ibid. pag. 2. in initio: *Explicare dissonantes locos in Evangelistis, nihil aliud est quam in labyrintho versari.*

R. Rem perplexam ac difficultatibus plenam appellavi *labyrinthum*: Si ea facilis est, non recte loquutus sum: Sin & illi, qui hoc summo studio conantur ex professo, non paucis locis sic hærent ut nec sibi satisfaciunt, cur offendit *labyrinthi* vocabulum? Erat & ex labyrintho exitus adhibito filo. Id si cui porrigat *Christus*, poterit ex his difficultatibus emergere. Adhuc nemo se satis explicuit, vel quia variant inter sese qui in hoc sumserunt operam, vel quia frequenter hærent, nec sibi satisfaciunt.

IN PRAEFATIONEM.

N. Pag. 1. circa medium: *Exclamant* (scilicet Doctores) *indignum facinus, si mulier aut coriarius loquatur de sacris Litteris: at ego puellas quasdam audire malle de Christo loquentes, quam quosdam summos vulgi opinione Rabinos.*

R. Cum ego loquutus sim in genere, tur *Beda* interpretatur Doctores, quasi totum ordinem Theologorum taxaverim? Talia clamant & Jureconsulti, & ebrii quidam. Jam fieri potest ut sit aliqua puella, qualis fuit *Principia*, *Marcella*, aut *Eustochium*, plena divini Spiritus: & fortassis sunt Rabini, qui detriverrunt ætatem in spinetis *Scoti*, sacras Litteras nunquam attigerunt, deinde pleni mundani spiritus: Quid miri, si malim audire talem puellam, per cujus os *Christus* loquitur, quam indoctum, superciliosum, & fastu turgidum Rabinum? Quales utinam nulli essent in orbe, lubens canerem hujus dicti palinodiam. Dixerit aliquis, hos non esse Theologos. Assentior: & tamen sibi videntur & vulgo habentur. Ne commoveantur igitur qui vere Theologi sunt, quos ego semper merito sum veneratus, & veneraturus.

N. Ibidem circa finem: *Me auctore Libros sacros 6 leget agricola, leget faber, leget latomus, legent & meretrices & lenones, denique legent & Turcæ. Si hos non submovit a sua voce Christus, nec ego submovebo eos ab illius libris.*

R. Ad hunc articulum non uno loco respondi. Cuperem audire solutionem argumentorum quæ illic adfero. Nec mihi constat ullum esse decretum Ecclesiæ, prohibens ne laici legant sacros Libros. Et si quod est factum, non est receptum usu populi, cum hætenus apud omnes Nationes aliquot sacra Volumina legantur versa in Linguam popularem, cum *Beghina* dicant preces suas & Psalterium Lingua vulgi, cum Deo dicatæ Virgines etiam Canticum amatorum legant canantque publicitus in Templis suis. Quod si qua constitutio pro tempore opposita est certorum hominum improbitati, ea non semper nec omnes obligat. Et hic concedens lectionem laicis, prius stipulor piam mentem, adimo temeritatem judicandi, hortor ad audiendum, si detur vel mediocris doctoris copia. Cumque his alia multa propono, quæ si adsint, quid esse potest periculi? Sed de his, ut dixi, alias copiose respondi.

N. Ibid.

7 N. Ibid. in fine: *Nec Ezechielis Propheta, nec Cantici Canticorum aut. cuiusquam librorum Veteris Testamenti lectionem ulli hominum interdixero.*

R. Ego plane non interdicto, nisi interdicat auctoritas Ecclesiae. Qui probabile hoc est illam interdiceret, cum sacrae Virgines, ut dixi, haec publice legant ac decantent in Templis approbante Ecclesia. Nec ita concedo, ut lectione freti profiteantur scientiam Theologiae, sed addo: *Hoc certe fructus ceperunt, quod instructiores ac paratiores veniunt ad Ecclesiasticas conciones.* Nimirum hac de causa Chrysostomus hortatur populum ut domi legant Evangelium, quo dociliores veniant ad concionem. Et in Concilio Niceno sancitum est, *ne quis Christum careat sacris Voluminibus.*

8 N. Pag. 2. circa med. *Non protinus arcendi sunt a sacris Libris idiotae, si quis exorsus fuerit, qui per hanc occasionem prolapsus sit in errores.*

R. Ita simpliciter mihi videtur, si modo adsint ea quae ibidem commonstro. Si arcantur omnes idiotae à sacris Libris, quod aliquibus hinc data sit errandi occasio, arcantur & docti, quod plerumque haereses natae sunt à doctissimis, velut Origenistarum & Arrianorum. Et omnino si fas non est Libros sacros attingi à laicis, cur passim excuduntur ac distrahantur etiam Latini?

9 N. Pag. 3. initio: *Fere per totam persuadere nititur Erasmus, quod Literas sacras expediat transferri in omnium Nationum Linguas, inter cetera sic dicens in initio illius paginae.*

R. Non persuadeo, sed permitto, cum abest copia doctoris idonei: & his conditionibus permitto, quas illic refero & inuolco. Et si suaderem, nihil video flagiti.

10 N. *Primo. Cur indecorum videatur, si quisquam forte Evangelium ea lingua qua natus est, & quam intelligit? Gallus Gallica, Britannus Britannica, &c. Secundo sic. Mihi, ait Erasmus, magis indecorum vel ridiculum potius videtur, quod idiotae & muliercula psittaci exemplo Psalmos suos & precationem Dominicam Latine murrunt, cum ipsa quod sonant non intelligant.*

R. Hic non video quid offendant Beddam, nisi forte suspicatur me sentire Evangelium vulgata Lingua legendum in Templis, quod nuper quidam aggressi sunt facere. Id olim fieri solitum constat, & tamen nulli persuaserim ut idem nunc faciat, nisi ex auctoritate publica & citra tumultum. Quibus modis si fiat, nihilo plus mali fuerit quam olim, cum promiscua multitudo intelligeret linguam, qua sacri Libri in Templis recitabantur. Quid decori sit in mulierculis suos Psalmos & preculas recitantibus Latine, cum ipsae Latine prorsus nesciant, ego sane non video, nisi alius oculatior commonstrarit.

11 N. Ibidem in medio: *Utrum Symbolum, quod Apostolorum dicitur, ab ipsis Apostolis proditum sit nescio.*

R. Videtur quidem hoc & olim vulgo jactatum, & hodie videmus in antiquis textis ac picturis expressum, & arbitror esse qui idem prodant historiis, quibus ego tamen nihilo plus tribuendum arbitror, quam Interpretum septuaginta cellulis, Symbolum, quod nunc Apostolorum dicitur, sic fuisse compositum, ut singuli Apostoli singulas attulerint sententias. Id non videtur verisimile, cum nec numerus articulorum sit prorsus idem apud veteres orthodoxos, nec apud recentiores sit eadem distinctio. Divus enim Cyprianus negat in Symbolo Rom. Ecclesiae, ac ne Orientalem quidem additam hanc particulam, *descendit ad inferna*, nec additam in eo quod nunc post Evangelium canit Ecclesia, nec ipse Symbolum recitans atque exarrans addit *sanctorum communionem*; Tertullianus libro de *prescriptionibus haeticorum*, praetermittit, *remissionem peccatorum*. Idem adversus Praxeam omittit & alia quaedam. Jam & Gerson indicat recentiores partitos Symbolum hoc in quatuordecim articulos: quod non consistit, si ex singulis singulorum Apostolorum sententias conflatum est. Et tamen hanc par-

A titutionem Gerson non damnat. Ceterum argumentum, quod Gerson adfert ex etymologia nominis Symboli, quam sit infirmum, ne dicam frivolum ac pudendum, facile perspiciet, qui viderit, quibus modis Cyprianus Graece doctus interpretetur hanc vocem. Probabilius est quod narrat Cyprianus, Apostolos in varias provincias segregandos, ex mutua collatione condidisse hoc Symbolum, tametsi tale nihil attingat Eusebius Libro 111. Capite 1. cum illic agat de Apostolis in varias Gentes digressuris. Probabile & illud, Symbolum hoc statim ab initio Evangelii decucurrisse, quemadmodum docet Tertullianus. Neque mihi dubium est, quin ea, quae Symbolo continentur, sint ab Apostolis profecta, de quorum veritate dubitare summa sit impietas, cum Symbolum hoc nihil aliud sit quam summa doctrinae Evangelicae, neque quicquam illic positum sit, quod Christus non vel docuerit, vel gesserit, vel promiserit. Proinde quemadmodum de singulorum singulis articulis dubito, ita hac in parte nihil addubito. Neque quicquam vetat Apostolorum dici Symbolum, quod ab Apostolis proditum non sit: nam prodi dicitur quod scripto traditur. Sic Evangelium à Mattheo proditum dicitur, à Thoma proditum non dicitur, sed praedicatum. Quin & Christi Symbolum dici potest, & Evangelicum Symbolum, quod ex Christi doctrina gestisque decerptum est, & cum Evangelio consentiens: itidem & Apostolicum dici potest, quod ex Apostolorum doctrina conflatum.

B Hoc autem Symbolum scripto proditum ab Apostolis nusquam legimus, quod si factum fuisset, non reperiretur in eo varietas articulorum. Ceterum hanc formulam, quam habemus, à praecis Conciliis scripto proditam esse, non videtur usquequaque absurda opinio. Et tamen verba, quibus offensus videtur Bedda, non elevat auctoritatem Symboli, sed defendunt adversus eos, qui dubitant an hoc Symbolum sit profectum ab Apostolis, quorum est Laurentius Valla: addo enim, *Certe maiestatem ac puritatem Apostolicam praese fert.* Siquidem hoc verbum *Nescio*, non tam dubitantis est quam declinantis contentionem: veluti si quis ad hunc modum loquatur de eo, de cujus genere dubitaretur ab aliis: *An ex claris parentibus natus sit nescio, certe mores habet clarissimis imaginibus dignos.* Proinde cupio videri proditum ab Apostolis, etiamsi id non possum evincere.

C N. Ibidem. *Quid sunt humanae professiones in diversis scilicet Religionibus, nisi simulacra quadam professionis quae in baptismo fit.*

D R. In baptismo profiteamur in genere contentum huius mundi. Verum quoniam plerique relabebantur ad amorem huius mundi, nec Episcopis erat cura singulorum, inventa est professio Virginum & Monachorum, quae se adstringebant nominatim ad quaedam quae videbantur conducere ad servandum ea quae profecti fuerant in baptismo. Adjungebant se consortio eorum qui videbantur esse mundo mortui, subiciebant se voluntati patris in quo relucebat spiritus Christi, nec tamen interim non suberant Episcopis. Sumebant vestem fuscā, ut vel sic sese excusarent aulicis & cognatorum affectibus. Nonne hoc est velut instaurare baptismum? Quod si Monachi professionem suam recte vocant velut alterum baptismum, quid ego pecco, si dixi simulacrum illius pristinae professionis? Nescio an Bedda suspicetur simulacrum semper in malam accipi partem, veluti pro idolo, spectrove, & phantasmate. Ceterum sicut est imago fallax, qualis est quae videtur in somniis aut in aquis, ita est imago non fallax, quomodo patris imago relucet in filio, cum tamen filius non sit pater: sic est & simulacrum mendax, & simulacrum verax. Itaque professiones humanae referunt quandam similitudinem professionis quae fit in baptismo, cum tamen non sit eadem per omnia. Nec obstat si quid vovetur in professione humana, quod in baptismo non sit expressum, quo minus dicatur simulacrum & imago primae

sumptæque professionis. Frequenter enim qui imitatur exemplar, addit aliquid arti, nec tamen ideo non est imitator. Cæterum quid Bedda dicat *Religiones*, non satis intelligo. Instituta vitæ multa video palliaque diversa, Religionem vero omnibus Christianis communem agnosco.

13 N. Pag. 3. circa medium: *Baptizati parvuli postquam ad pubertatem pervenerint, & in his communibus fidei articulis fuerint instructi, debent publice vocari & interrogari, ratum-ne habeant quod susceptores nomine illorum polliciti sunt in baptismo: si respondeant se ratum habere, tum publice renovetur illa professio.*

R. *Debent vocari & interrogari*, verba Bedda sunt, non mea. Ego tantum ajo mihi videri conducibile ad pietatem, si quod olim fieri solet in adultis catechumenis, nunc per Episcopos renovetur in his qui infantes baptizati sunt. Hic opinor nihil esse quod quenkum offendat, nisi forte putatur absurdum, si sua quisque voce profiteatur intellectam Christi doctrinam, quam pro infantulo professi sunt susceptores, frequenter nec ipsi intelligentes quod spondent.

14 N. Et paulo post: *Verum hic geminus existit scrupulus, primum quod videatur iterari baptismus, id quod fas non est: deinde quod periculum sit, ne quidam audita professione non approbent quod gestum est per vicarios. Sequitur: Prior ille facile discutitur, si hac sic gerantur, ut nihil aliud sint quam instauratio pristini baptismi, quod genus est cum aqua sacra quotidie conspergimur.*

R. Fortassis illud offendit quod indico duplex periculum: primum, ne videatur iterari baptismus, secundum, ne qui resiliant ab iis quæ polliciti sunt susceptores, quasi id innuam licere. Fortassis non placet Bedda baptismi repetiti simulacrum. At cur non itidem offendit quotidiana sacræ aquæ adpersio? Vox profitentium, vestis candida, fronti impressa crux non offendit, opinor, cur sola offendit aqua? Non enim illis diceretur, *baptizo vos in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti*, sed, *perseverate in Christo, cui pridem dedistis in baptismo nomen*, aut aliud huic simile. Nam mihi non placere baptismum iteratum, palam indicant illa mea, *Id quod fas non est*. Hoc meum consilium si non placet, Episcopi possunt invenire melius ali-quod. Nam his sic indico sensum meum, ut illis in manu sit facere quod videtur. Non enim permitto quibuslibet auctoritatem novandi ceremonias Ecclesiasticas.

15 N. Ibid. *Posterioris difficilior est solutio: sed omnia tentanda sunt, ne quis resiliat a prima fide. Quod si non potest obtineri, fortassis expediet illum non cogi, sed suo relinqui animo, donec respiciat: nec ad aliam interim vocari penam, nisi ut ab Eucharistia sumenda reliquisque sacramentis arceatur. Cæterum nec a sacris nec a concionibus excludatur.*

R. Idem respondere possum de hoc articulo quod de superiore; tantum propono discutiendum num expediat, dum ajo, *fortassis expediet*. Si non pugnat cum Religione Christiana, neminem vi cogere ad professionem Christianismi, quod nec in *Judais* facimus, (nec expediret opinor facere) qui magis adversatur Religionem nostræ, non compellere eum ad obligationem Christianismi, cui non placet intellectus, quem alii pro ipso infante sponderunt? Et interim nihil non tentandum ne resiliat. Quod si qui resiliant, sic sinerentur inter nos vivere, quemadmodum vivunt *Judai*, qui non arcentur ab Ecclesiasticis concionibus: puniunt tamen blasphemiam jaculantes in nomen Christi. Hæc eo tendunt ut habeamus pure vereque Christianos, potius quam coactos & hypocritas. Ad eam rem si quis habet melius consilium, nolo meum æstimari pilo. Nunc si quis reputet quanta sit ruditas non dico ruri, sed in mediis urbibus, quam innumeri sint, quibus ne per somnum quidem unquam in mentem venit, quid sponderint in baptismo, aut quid sibi velit Symbolum, aut Precatio Dominica, non arbitrabitur hanc admonitionem meam omnino supervacaneam esse.

DE IPSA PARAPHRASI.

N. Pag. 1. E. *Quo homines veteris Legis per anxiam illius observationem magis ad innocentiam & felicitatem contendebant, eo amplius vitiis & cupiditatibus involuebantur.* 16 Cap. 1.

R. Hic Bedda quod de multis in commune dictum est, ad unam Legem Mosaicam detorquet. Sic autem habent mea: Dum enim conor reddere causas quare Dominus assumpto corpore tradiderit nobis Evangelium, loquor hunc in modum: *Universi tanto magis sitientibus animis hanc vere salutiferam & efficacem Philosophiam amplecterentur, posteaquam comperissent sese, neque per ea commoda presidiaque, qua mundus precipua pollicetur, neque per tot Philosophorum accurata dogmata, neque per tot religionum species, neque per Mosaicæ Legis anxiam observationem ad veram pietatem veramque felicitatem potuisse perungere, imo hoc magis involvi vitiis & cupiditatibus, quo vehementius humanis freti presidiiis contenderent ad innocentiam ac felicitatem.* In hisce verbis, quod dicitur de humanis prædiis & de conatu in diversum cadente, magis pertinet ad hujus mundi commoda, ad Philosophos, & Gentium religiones quam ad Mosaicam Legem. Quamquam ad Legem quoque pertinet, si intelligamus de carnali Legis parte, quæ est in ceremoniis, umbris ac præceptis, quam ipse Paulus vocat Legem iræ & mandatorum, & eo quod esset infirma imperfectaque neminem ad perfectum adducit, & per cujus opera nemo justificatur, sed per quam tantum fit cognitio peccati, ut ad Rom. 111. iterum ad Rom. 14. rursum ad Corinth. xv. ad Ephesios 11. ad Hebr. vii. Hæc lex si justificat homines, frustra mortuus est Christus, quemadmodum scribit Paulus ad Galatas 11. Huic Legi quo magis fidebant *Judai* carnales, quoniam spiritum Legis negligebant, hoc longius aberant à vera justitia. De hac Lege sentire me, satis indicat, quod addidi, *anxiam observationem*. Carnalium enim est ista trepidatio, qui carent robore fidei, & fiducia caritatis.

N. Pag. 8. A. *Christus Hierosolyma circumcisis est.* 17

R. *Beitlehem* erat civitas vicina *Hierosolyma* distans sex fere passuum millibus, hoc est, itinere fortasse duarum aut trium horarum, ut facile potuerit puer illuc perferri circumcisionis gratia. Cæterum quoniam non legimus certo ubi fuerit circumcisis, cum Evangelista nominatim exprimat eum juxta Legis præceptum exhibitum & purificatum *Hierosolyma*, dispunximus eam vocem, hac Editione.

N. Pag. 16. F. *Christus solus omnium nulla peccati labe contactus fuit.* 18 Cap. 111.

R. Hic locus si conjunctim legatur, nihil habet scrupuli. Solus enim fuit Christus, qui nullo peccato inquinatus sustulit peccata mundi. Et si disjunctim legas, non aliter loquor de Christo, quam Prophetæ veteresque orthodoxi loquuti sunt, quo sensu, non erat hujus loci disputare. Porro cum ajo *nulla peccati labe contactus*, complector quicquid ullo modo affine est peccato, quæ formula continet & segnitiam humanam, & errorem, & humanum affectum quamvis levem, & ignorantiam, & imperfectum amorem Dei. An his omnibus perfecte quisquam hominum præter Christum caruerit nescio. Quæ *Scotiste* & *Thomiste* disceptant de conceptione sanctissimæ Virginis, non fuit animus hic attingere, cum tale nihil ex divinis Litteris demonstrari possit, & si quid potest, sacræ Litteræ magis stant à sententia Veterum quam *Scotistarum*. De solo Christo pronuntiat Paulus, quod *peccatum non fecit*, solum Christum designavit *agnus immaculatus*, & Joanni dicitur *agnus Dei*. Equum est igitur ut mihi permittat Bedda de Christo loqui quemadmodum sacræ Litteræ loquuntur, & has sequuti veteres orthodoxi. Virginis matris, & si qui sunt alii, privilegiis non obsto: manet enim illis incolumis sua interpretatio.

N. Pag.

19 N. Pag. 18. B. Christus mox postquam à Joanne baptizatus est petit solitudinem, idque facit non hortatu cujusquam, sed suo ipsius Spiritu.

R. Hic non satis conjecto, quid offendat Beddam, nisi forte putat Christum non statim à baptismo petisse desertum. Ita tamen sonat narratio Matthæi, Marci & Luca. Nec enim offendit, opinor, quod negavi illum hæc facere cujusquam hortatu, sed proprii Spiritus impetu. De hortatu humano loquor.

20 N. Sequitur: Nam qui baptizatus est, jam exsunt affectus carnales, & factus regeneratione spiritualis, Spiritus Sancti ducitur & agitur arbitrio, non meminit Bethlehem, non repetit Nazareth, non redit ad matrem aut nutrimentum, &c.

R. Misceo narrationem facti, cum exemplo quod nobis imitandum proponitur. Christus non habebat affectus quos exsueret, tamen factis suis docuit quid nobis esset faciendum. Ideoque hæc verba, Qui baptizatus est jam exsunt affectus carnales, non ad Christum pertinent, sed ad nos. Cæterum in his quæ sequuntur, non meminit Bethlehem, non repetit Nazareth, ex facto Christi indicavi allegoriam. Nec affirmo quod nunquam redierit, nec intelligo non licuisse redire, sed indicō quid ille secessus nos docuerit. Idem facio in sermone sequenti, in quo similiter misceo narrationem cum allegoria.

21 N. Ibidem F. Christus in diem ad 40. usque diem produxit, Daniele, Eliam & Moysen referens, de Daniele enim hoc dicere error est.

R. Hic Bedda suspicari videtur, quod existimem Daniele continuasse jejunium diebus quadraginta, quod ego nec dixi, nec sensi, sed ideo mentionem Danielis admisui, quod is quoque sex dierum jejunio ad mysteriorum cognitionem præparatus legitur, quod patet ex Danielis Cap. vii. & Cap. xiv. In lacu jejunavit, Eductus è lacu vidit visiones. Quin & usus Ecclesiasticus in Hymno Quadragesimali meminit Danielis, Hoc Moyses carus Deo, &c. Hoc Eliam per aera, &c. Hinc Daniel mysterium victor leonum viderat. Et nos in Quadragesima dicimur imitari Christum, nec tamen continuamus jejunium 40. diebus quemadmodum ille.

22 N. Pag. 32. D. Jam uxor esse desit mulier, qua se miserit alteri viro.

R. Hic quid senserim satis liquet ex aliis locis. Uxor esse desit, quæ indigna est uxoris nomine, & convictu mariti, imo digna est morte. Nec ideo marito jus facio ducendi alteram. Alioqui si uxoris habenda est loco, cur & hodie Ecclesia permittit divortii genus, cur ipse Christus permisit viro jus repudiandi? Sic negamus Christianos, qui parum Christiane vivunt, sic Dominus negat Israelitas esse filios Abrahamæ, & eisdem Propheta vocat populum Gomorra, non quod natura esset mutata, sed dignitas cognominis amissa. Nec hic erat locus excutiendi quæstionem perplexam, de tota ratione divortii, quod facio in Annotationibus, præsertim in 1. Corinth. Cap. vii. Nec me fugit ab Interpretibus alias quasdam rationes adferri, verum hanc posui quæ mihi præ cæteris placebat.

23 N. Pag. 33. A. Apud Judæos, qui non interposito jurejurando fallit proximum, impunitus est.

R. Non loquor de votis, de pactis, de contractibus, de blasphemia, deque calumnia, quæ suas habent leges; sed simplicem promittentem sermonem cum jurejurando conféro. Jura Romanorum habent ex simplici promisso non nasci actionem. Opinor ita similibus casibus idem fuisse jus apud Hebræos. Lex ut omne mendacium damnat, ita non omne punit. Ita damnavit & concupiscentiam alienæ rei, nec tamen punit, si nihil accedat: loquor autem de poena corporali per homines infligenda. Veluti si quis dicat proximo, Cave sis sollicitus, mea sunt tua, isque fusus huic voci, cum largius vixerit, post egens petat ab illo subinde: hunc qui negarit, opinor, non pu-

A nict lex, punitura, si jusjurandum interpoluisset promissor.

N. Ibidem: Lex Evangelica prorsus damnat omne jusjurandum, aut execrationes, aut aliud simile, quod ex promittentem obstringat metum, & stipulanti fidem faciat.

R. Hoc quod interpretor paraphrasi, palam loquitur Christus: & da mihi tales quales nos vult esse Christus, utique damnandum est quod ex malo proficitur. Non protinus damno jurantem, sed jusjurandum: quod ex alterutra parte ex malo venit. Cæterum ubicumque malum est, ibi est quod damnetur, hoc est improbetur. Hic recitare varias commentariorum divinationes non erat Paraphrastæ. Quidam videntur esse solliciti ne pereat jusjurandum; cum jurantium & pejerantium plena sint omnia: quemadmodum metuunt, ne pereat nobis bellum. Esset nobis potius adversus ista clamandum.

N. Ibidem. D. Non minus est Christianus simplici verbo nudoque obstrictus, quam Judæus per omnia sacra dejerans, nec aliter minus fidit, quam si jusjurandum intercessisset.

R. Sic Christus, sic Jacobus: sit sermo vester, est est, non non. Quod amplius est, à malo est. Hæc verba an non sunt damnantis? Nec mihi putabam hic laborandum, ut Christi sermonem ad Scholasticorum dogmata detorquerem, quas partes ipsis relinquo: in explicandis his, quæ docuit Christus, ago Paraphrastem. Qui sequitur perfectionem Evangelicam, nec temere promittit, nec minore fide præstat quod promissit, (si modo justum & pium est,) quam si jurasset, obsequens alterius diffidentiae. De consiliis & præceptis non erat hic meum definire, cum hætenus de his nec inter Theologos satis conveniat. Nec tamen pronuntio damnari quisquis jurat, sed aberratum à perfectione Evangelica, ubicumque jusjurandum intercedit, quemadmodum omne bellum ex malo est. Inter vere Christianos nullum est bellum. Porro quod ajo Christianum, non minus obstrictum simplici verbo, non huc pertinet ut putem, æque peccare Christianum qui fallit simplici promisso, atque is qui fallit perjurio: sed vere perfecteque Christianum æque bona fide præstare quod promissit simplici verbo, ac si jusjurandum intercessisset. Perinde quasi dicas, fidum servum non minus adstrictum esse domino, quam qui compedibus in pistrino alligatus est, quod nihilo plus periculi sit de illo ne fugiat, quam de eo qui compedibus vinctus est. Id sensisse me declarat quod sequitur, Nec alter minus fidit, &c. Pone igitur duos æque Christianos, & utrumque perfecte Christianum: nec ei erit opus jurejurando, qui summa fide præstat quod nudo verbo promissit, nec ei qui non diffidit proximo, & simplex promissum habet pro jurejurando.

N. Ibidem: Cum in totum veterem jurare, non abrogo legem, qua vetat perjurium.

R. Non video quid hic offendat Beddam, nisi forte vetandi verbum. At talibus verbis usus est Dominus: Ego autem dico vobis, omnino non jurate. Solvisset autem Legem, si quod Lex prohibet permisisset: nunc perficit Legem, qui longius etiam submovet ab eo quod Lex damnat: quemadmodum de homicidio, convictio, & Racha. Noveram hunc locum quæstionibus scaterere apud Theologos. In his torqueri, non arbitrabar esse officium Paraphrastæ. Simulque videbam futurum, ut si eas fuisset ingressus, Evangelicæ doctrinæ vigor refrigesceret. Verba Domini paraphrasticis exposui, interpretandi jus relinquens alijs.

N. Ibidem E. Illud doceo vos, pro quamlibet atrocibus injuriis nullam omnino vindictam esse reposcendam, nec damnum damno, nec injuriam injuria retaliandam. Nec enim iudex dicitur referre injuriam, cum punit nocentem, nec damno afficere, cum cogit reddere, qui mala fide possidet.

R. De vindicandi animo loquor, non de legitima potestate puniendi. Qui jubet benefacere malefactoribus,

tibus, multo magis opinor abstinere vult à regerendo malo, juxta communem hominum consuetudinem. Nec me fugit, quosdam hunc locum sic interpretari, *dictum est antiquis*, id est, sic interpretati sunt Pharisei. Hanc interpretationem lubens amplectar, si cætera quoque consimili modo interpretemur. Nunc cum quod toties repetitur, *dictum est antiquis*, pertineat ad Legem, certe carnalem, quam vulgus sequebatur, cur hic peculiarem sensum inducimus? Non hic excutiam piam quorundam curiositatem, qui quicquid in Evangelio traditur, contendunt & in vetere Lege comprehensum fuisse: quanquam Dominus in eodem Capite dicit se venisse, non ut destruat Legem, sed ut impleat. Quis autem dicitur supplere cui nihil deest? Sed donemus *Christum* nihil aliud quam vigorem Legis explicuisse; certe littera Legis, (nam de hac loquor) cum jubet diligere proximum hoc est, cognatum aut bene meritum, (sic enim Dominus interpretatur in Evangelio) tacite permittere videtur odium inimici: alioqui dixisset, *diliges omnem hominem, neque quemquam habebis odio*. Neque dico quod Lex probaverit odium inimici, sed permiserit nationi vindici, ut in hos potius eomeret suam malitiam, quam in cognatos & amicos. Certe *allophylo-*rum odium præcipit etiam Lex. Sic & talionis exactio permixta est, ne si vindictæ modus permissus esset animo læsi, in immanem atrocitatem exiret ultio.

29. N. Pag. 34. C. *Lex dicit: Diliges proximum, & odio habebis inimicum tuum: & sic permittit male velle his qui nos ledunt.*

R. De crassa Legis parte loquor quam sequebatur multitudo; ea permittere videtur quæ non punit. Sic & hodie interpretantur *Judæi*, & olim interpretabantur Pharisei. Nec refert, si hæc referas ad Legis corticem, quem sequebantur *Judæi*, an ad interpretationem Phariseorum vim Legis ignorantium: siue *Christus* addere dicatur veteri Legi, siue explicare vim Legis.

30. N. Pag. 36. D.E. *Deus vult rogari, ut excitetur nostra pietate ad præstandum quod non merentur accipere segnes.*

R. Hic prorsus nequeo conjectare quid offendant, nisi forte Deus non est præscius quid nobis expediat, aut nisi segnes digni sunt beneficiis Dei. Quod hic dico, scribit *Augustinus* in libello *De modo orandi Deum*, scribit *Chrysostomus*, & quis non? Neque enim arbitrator *Beddam* offendi verbo *excitandi*, quasi sentiam Deum nonnunquam obdormiscere. Deus simili tropo excitatur, quo miserescit, placatur, irascitur, furit, avertit faciem, ostendit vultum. Quibus tropis cum undique scateat Scriptura divina non hoc opinor, sentit *Bedda*, nobis in totum abstinendum.

31. N. Pag. 47. D. *Lex nihil aliud vetat quam occidere, Jesus exigebat ut nec irascerentur fratri.*

R. Intellige de Lege carnaliter intellecta, & nihil erit incommodi, si sermonem interpretere de materia proposita. Tribus gradibus pervenitur ad homicidium. Primus est ira, secundus est *rachā*, tertius est convitium. Crassius igitur *Judæus* existimabat se satisfecisse Legi, si tantum abstinere ab homicidio, aut ab iis quæ homicidio conjuncta sunt, qualia sunt, ferrare, vulnerare.

32. N. Pag. 59. A. *Quinto loco nomina Apostolorum erant Jacobus Alphæi filius una cum Juda Jacobi filio, qui Lebbæus siue Thaddæus dictus est.*

R. Hic *Bedda* recte conjectat calami lapsum esse, *filium* esse positum pro *fratre*. Etenim si sensissem, *Judam* hunc esse *filium Jacobi*, super ea re nonnihil annotassem: nunc verbum nullum facio. Itaque pro hoc officio gratiam habeo monitori, & vox ea hac Editione mutata est. Ac verum quidem est *Judam* in titulo Epistolæ suæ se vocare *fratrem Jacobi*. Cæterum non memini in Litteris sacris ad eum modum addi cognomen fratris, sed patris duntaxat aut mariti. Ast apud *Lucam* Capite vi. *Judas hic dicitur*

A. *Judas Jacobi*. Certe nec *Chrysostomus*, nec *Theophylactus*, cum admoneant illum *Judam Jacobi* dici, addunt illum fuisse *Jacobi fratrem*. Sed ne quis existimet hic nos velle digladiari, pro filio fratrem restituius.

N. Pag. 80. E. *Deus non vult Pseudoapostolos & Hæresimarchas extinguere, sed tolerari, si forte respiciant, & ex zizaniis versantur in triticum: Et si non respiciant serventur suo judici, cui pœnas dabunt aliquando.* 33 Cap. XIII.

R. Hæc verba sic refert *Bedda* quasi dicantur à me, & ad hæc tempora pertineant. Imo dicuntur à *Christo* ad Apostolos. Non adimo jus gladii Principibus, nec Episcopis suam ditionem: tantum explano paraphrasi, quod aperte dicit Evangelium, & quemadmodum explano, ante me interpretatus est divus *Chrysostomus*, cujus verba utcumque versa subscribam: *Nam si trucidarentur, inquit, hæretici, absque fœdere pacis atque induciis bellum Orbi inferretur. Duabus igitur rationibus prohibuit, altera quia frumentis parum nocent, altera quia nisi sanarentur, extrema supplicia non evaderent. Quare si punire eos vultis, & frumentis nequaquam officere, oportunitas temporis congrua vobis expectanda.* Hactenus *Chrysostomus*. Hic locus Evangelii palam jubet relinqui zizania: Apud *Paulum* lego, coarguendos esse hæreticos, & post unam aut alteram correptionem devitandos: Lego *Pseudo Apostolos* sic à *Paulo* toleratos, ut nec anathematis fulmen in eos torserit, quemadmodum fecit in nonnullos: video *Origenem*, *Hieronymum*, *Hilarium*, *Cyprianum*, argumentis & libris pugnasce cum hæreticis, *Augustinum* video etiam apud Cæsareos Præfectos intercessisse, ne sceleratissimi *Donatista* occiderentur, ne non essent, qui sanari possent. Et quid nunc fiat videmus, & quantum proficiamus res indicat. Ego nec occidentes, nec occisos judico, Domino suo stant aut cadunt. Quod si quis habet meliorem interpretationem quam habet *Chrysostomus*, eam non excludit mea paraphrasis, quæ nihil aliud est quam textus explanatio. Certe olim Apostolis interdictum erat, ne se gladiis defenderent adversus repugnantes. Hoc quemadmodum tempore mutatum est, fortassis & illud mutatum de tolerandis hæreticis.

D. N. Pag. 92. E. *Petrus dicens Christo, Tu es Christus Filius Dei vivi, certa & indubitata sententia professus est illum esse Messiam à Prophetis promissum singulari quodam amore Filium Dei.* 34 Cap. XVI.

R. Opinor nec *Beddam* hic fugisse typographorum errorem, amore positum pro more, quod satis arguit vel ipsa sermonis forma, vel eorum quæ præcedunt ac sequuntur congruentia. Etenim si sensissem de amore Filii in Patrem aut Patris in Filium, aut adidissimam *amantis* aut *amati* vocabulum, aut si voluissem absolute loqui, dixissem, *singulari quadam caritate Filium Dei*, & hoc si suo loco dictum fuisset, veluti cum Pater dicit: *Hic est Filius meus dilectus*, nihil erat absurdi. Hic exprimebam vim articuli *ὁ υἱός*. Omnes enim pii dicuntur *υἱοὶ Θεοῦ*, sed ille est *ὁ υἱός*, id est, eximius, & peculiari quadam ratione Filius. Adduntur autem hoc loco tres articuli, *ὁ Χριστός*, ut distinguat hunc à reliquis unctis, *ὁ υἱός* ut discernat à reliquis filiis, *ὁ Θεός*, ut excludat Gentium Deos. Jam Editio prior, quæ paginis & formis minutoribus prodita est, habet *singulari more*: priori adfui, huic non adfui. Et si maxime adfuissem, non possunt undique vitari tales lapsus, etiam si *Argum* adhibeas. Nondum tamen video quid hic suspicetur *Bedda*. Etenim cum meæ lucubrationes innumeris locis ingenue profiteantur divinam in *Christo* naturam, & æqualitatem cum Patre, non arbitror illum suspicatum hic subesse aliquid impietatis *Arriana*. Præfatus erat, se solum Dei timorem præ oculis habere: cæterum alia quædam nubes videtur hic oculis illius obversata.

F. N. Pag. 103. D. *Quisquis uxorem dimiserit & duxerit aliam, adulterium committit: nisi forte quam repudiat,* 35 Cap. XIX.

judiat, adulterio commernit repudium. Sequitur: Nam qua alteri viro sui fecit copiam, jam uxor esse desit.

R. Quid hic pecco, si Paraphrastæ fungens officio hoc explico, quod habet sermo Euangelicus? Verba Matthæ sunt hæc: Quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mæchatur: & qui dimissam duxerit, mæchatur. Hæc explano: Nec enim erat meum hic tractare quæstiones perplexas, unde nec S. Augustinus se satis explicat. Aliorum interpretationes mea paraphrasis non excludit, & aliquod repudium nec hodie damnat Ecclesia. Porro quod sequitur, Nam qua alteri viro sui fecit copiam, jam uxor esse desit, non facio libertatem viro ducendi alteram, sed ostendo adulteram esse indignam convictu mariti. Id apertius explico in Marci Cap. x: his verbis: Uxor enim qua sui corporis copiam fecit alteri, jam etiam si non repudiatur, desit esse uxor: & maritus qui sui corporis copiam fecit alienæ, jam ante divortium maritus esse desit. Uxor non esse dicitur, quæ indigna est uxoris nomine, quemadmodum Christianus impie vivens dicitur non esse Christianus.

36
Cap.
XIX. N. Ibidem F. Auctore Christo non est tutum vitare matrimonium, nisi si quis ita sit firmo animo, ut possit in totum temperare à coitu. Perpauci autem sunt qui possunt, quia hoc quorundam vires excedit humanas.

R. Hic prorsus nequeo conjectare quid offenderit Beddam. Si infirmis & qui se non continent tutum est vitare matrimonium, non recte consulit his Paulus ut jungantur matrimonio. Perpauci autem sunt, si conferas ad numerum incontinentium. Porro quod adjecit, quia hoc quorundam vires excedit humanas, unde hauserit Bedda nescio: Certe in meo codice non reperio. Et tamen si esset, nihil video periculi, nisi forte dicendum erat neminem esse continentem humanis viribus. Atqui apud Ethnicos multi continuant humanis viribus: & sunt quidam vel abhorrentes à coitu, vel ita leviter prurientes, ut facile temperent à coitu. Quid hic somniaverit Bedda nescio. Ego certe ne cogitavi quidem de conjugio Sacerdotum aut Monachorum, cum hæc scriberem. Siquidem Christum facio loquentem discipulis, non ipse loquor Monachis horum temporum.

37
Cap.
XIX. N. Pag. 105. A. Nullum est opus hominis ita bonum, ut mereatur premium æterna vita.

R. Hic meus sermo non tollit omne meritum hominis nec omne opus bonum, sed excludit æqualitatem humanorum operum cum præmio vitæ cœlestis. Nec obsto quo minus valeat Scholastica distinctio de congruo & de condigno.

38
Cap.
XIX. N. Ibidem. B. Adolescens qui Matthæ XIX. à Christo quasi vult, Quid boni faciam, ut habeam vitam æternam, audiverat illum docentem, præcepta Legis Moisaicæ non esse satis ad consequendum regnum cœlorum.

R. De crassioribus Legis præceptis intelligo, de quibus ante disseruerat Dominus, non occides, non furaberis, non mæchaberis, & his carnaliter intellectis. Ea non arbitrør fuisse satis ad consequendum regnum cœlorum.

N. Pag. 110. B. Ideo veni, ait Christus, ut omnium commodis subserviam, adeo ut nec vitam graver impendere, quo jactura unius anima multas redimam.

R. In Sacris Litteris novum non est animam poni pro vita corporis. Inde illa: Qui perdiderit animam suam inveniet eam. Et animam meam pono pro ovibus meis. Nihil igitur impium in his verbis, jactura unius anima, nec est necesse ut in proxima parte simili modo sumatur anima vocabulum, multas redimam. Satis est quod unius morte, multis vita est restituta.

40
Cap.
XXIV. N. Pag. 127. A. Diem & horam ultimi judicii nec ipse filius hominis novit: hoc sibi soli servavit Pater.

R. Ad hoc jam ante responsum est. Explano verba Christi, salvo jure interpretandi iis qui velint.

A N. Ibidem. B. Non enim opus aut locus aut vitæ genus beabit hominem, sed affectus.

R. Adfero meam allegoriam de lecto, domo, agro, & molentibus. Si opus absque affectu beat hominem, facebat allegoria: Si locus, confert salutem homini, perperam dixi. Si vitæ genus, hoc est institutum, quod genus est matrimonium, cœlibatus, aut Sacerdotium, beat hominem absque affectu, fateor errorem. At si hoc dicere sit absurdum, non queo suspicari quid Beddam offendar.

N. Pag. 131. Christus solus impiis à peccatorum maculis fuit immunis.

R. Ad hoc quoniam alias respondimus, non est cur hic repetamus.

B N. Pag. 134. D. Adveniet Christus in die judicii non jam Servator sed Judex, & quo ad hujus termini usum scilicet, servare, servator, servat, servabit, per totum videtur errare Erasmus, recte ponderatis sententiis textuum.

R. Cum Servator idem significet quod Salvator, servare idem quod salvare, quoniam servator est apud idoneos auctores, salvator non item, docti maluerunt servatorem quam salvatorem. Servator enim proprie Latinis dicitur, qui in discrimine confert salutem. Sic olim Principibus qui liberaissent provinciam aut patriam ab exitio, erecta Statua aut posita Columna, honorabantur apud Græcos, titulo σωτήρ, apud Latinos servatoris. Inde & servorum vocabulum, quod in bello servati essent, cum jure potuerint occidi. Si hæc interpretatio non quadrat ad sensum sermonis Evangelici, perperam sum usus hoc vocabulo: aut si Christus secundo adventu, liberabit impios à periculo gehennæ, verum est & tunc illum fore servatorem. Ut à sano dicitur sanare, ita vellem & à salvo dici salvare. Porro servatorem pro salvatore, nec primus dixi nec solus. Invenitur servatoris vocabulum apud orthodoxos Scriptores: certe σωτήρ nemo Veterum aliter vertit quam servatorem. Et apud Comicum parturientes clamant: Serva obsecro, non salva. Quid Bedda significet servator, & servare, non queo divinare.

N. Pag. 135. C. Christus non ausus est velle ex Apostolis velut imbecilliores, agonis testes facere, ne deficerent animis: sed tres duntaxat secum adsumit, Petrum, at duos filios Zebedæi, ut quos in monte spectatores adhibuerat suæ majestatis, nunc testes haberet extrema imbecillitatis humane.

R. Hic non video quid offenderat Beddam: nisi forte tropus sermonis, non ausus est, pro eo quod est, noluit timens illorum imbecillitatem. Alioqui quod dico sumtum est ex Chrysostomo, cujus verba subscribam: Quamobrem alios non secum accepit? Ne laberentur & caderent. Illos autem solos elegit, qui gloriam ejus in monte viderant: quos tamen etiam dimisit, & paulum progressus oravit.

N. Pag. 143. B. Cateris mulieribus digressis à loco sepulchri Jelu, perseveraverunt illic dua Maria Magdalene, & altera quadam, sedentes à regione sepulchri, & expectantes quod promiserat Dominus, se revitutum.

R. Et hic divinandum quid offenderat Beddam. Complures fuisse mulieres quæ proci spectarant Domini mortem narrat Evangelista. Duas tantum indicat mansisse spectatrices sepulturæ. Hic opinor nihil esse scrupuli. Cæterum illud opinor offendit quod scripseram, eas expectare resurrectionem. Somnus quidem ac torpor occupat animos illarum, & sic desperabant ut tamen amarent, optarentque verum esse quod ille promiserat. Ita non in totum abjecerant spem, sed dormiebat in illis spes. Et ideo locum annotarunt non solum ut ungerent, verum etiam ut experirentur, an præstaret hoc quod promiserat. Hic sensus ni fallor, nihil habet impium. Et tamen hic quoque locus à nobis correctus est.

FINIS MATTHÆI.

Tom. IX.

G g

EX

EXCERPTA EX EPISTOLA
IN PARAPHRASES
EPISTOLARVM &c.

EX PRAEFATIONE.

1 N. Pag. 771. lin. 10. 11. *Cum scriberet Apostolus Romanis rudibus, & nuper Christo initiatis, mysteria quadam magis attigit, quam tractavit, & indicavit verius quam explicuit, videlicet tempori serviens.*

R. Hanc vocem, Romanis, Bedda de suo addidit. Nam Roma erant variae nationes: & hanc Epistolam sciebat non à Romanis tantum legendam. Et tamen si proprie de Romanis loquutus fuisset, nihil erat erroris. Quod autem dico de mysteriis attactis magis quam explicatis, multo pluribus verbis idem dicit Hieronymus, in commentariis quos vertit ex Origene. Et ipse Paulus audit arcana quae non licet homini loqui, & habet arcanam sapientiam, quam loquitur inter perfectos, & habet lac quo pascit infirmos, & fit omnia omnibus, ut omnes lucrifaciat Christo. Et apud Athenienses Jesum virum nominat, non Deum. Nimirum hoc erat servire tempori: quemadmodum & Dominus ipse in prima legatione mandat Apostolis, ut praedicent instare regnum Dei, taceant autem quod ipse esset Messias. Obsecro, quid hic est impietatis?

2 N. Ibid. lin. 28. 29. *Multos antehac ab lectione Pauli alienavit tum sermonis peregrinitas tum explicatio- nis, tum rerum difficultas, quorum vel fastidio vel desperationi hac nostra industria studuimus succurrere, ita negotium temperantes, ut ei qui nolit quicquam in Sacris Litteris immutari, commentarii vice sit futurum. Rursum ei qui vacet huiusmodi superstitione, Paulus ipse loqui videatur.*

R. Hic Bedda primum mutavit mea verba: deinde quod erat plausibile omisit, connectens quae calumniae paterent. Sic enim habet locus: *Comperimus enim habere, quam multos antehac sermonis peregrinitas, quanto plures tum explanationis tum rerum difficultas, alienavit ab ejus lectione. Quamquam à tam eximio fructu non oportebat ullis incommodis deterri. Horum igitur vel fastidio, &c.* Si quis Paulum Graece legat, sentiet peregrinitatem sermonis, hoc est Hebraismum. Si quis legat illum versum, aliquanto plus sentiet incommoditatis. Si quis legat commentarios Veterum ac Recentium, fatebitur summam esse difficultatem quaestionum. Nec arbitror res esse faciles quas ibi tractat Paulus: alioqui non recte Petrus scripsit, à Paulo scripta quaedam difficilia intellectu: Si nihil harum difficultatum sentiunt Theologi, mea nihil refert, satis est quod Eruditi litteris ad me suis hoc faterentur, se ob has causas semper abhorruisse à lectione Pauli. At non debebant. Idem ego fateor, & tamen illorum imbecillitati succurro. Haecenus igitur nihil est impium: ceterum quod addo, placat utramque partem. Si quis nolit quicquam immutari in sermone Scripturae divinae, putet meam paraphrasim commentarium esse, non textum. Qui non anxie curat de verbis, modo sit eadem sententia, putet sic explanatus fufiusque loqui Paulum. Simile quiddam notarat ex praefatione in Paraphrasim Luca, cui loco respondimus.

3 N. Pag. 775. lin. 10. 11. *Jacobus minor Christi Apostolus, tametsi prius Aeth. Cap. xv. Gentes Legis onere propemodum liberasset, esse tamen in hac sententia videtur Aeth. C. XXI. ut putaret à Judaeis exigendam esse.*

R. Primum, haec verba, Jacobus minor Christi Apostolus, Bedda de suo addidit, quo res esset atrocior. Non enim hic disputo quis fuerit Jacobus. Deinde omisit quae depellunt calumniam. Addo enim quod non recitavit Bedda, nimirum hoc: *Vel in hoc ut placarentur ii, qui nondum sic profecerant in Evangelica veritate, ut possent omnino patrios ritus contemnere.* Quid

A autem mirum si hoc visum est Jacobo, cum idem Gentibus aliquam Legis partem imposuerit, ne offenderet Judaeos; cum Petrus non ausus sit congregari cum Centurione; cum illi placandum fuerit murmur fratrum, quod Centurionis familiam baptizasset; cum Paulus coactus sit circumcidere Timotheum; cum Petrus subduxerit se à convivio; cum Paulus susceperit votum tonsio capite. Non dico Jacobo visum, Legis observationem esse necessariam Gentibus, ac ne Judaeis quidem, ad salutem, sed pro tempore vitandum infirmorum offendiculum. In hoc casu nonnunquam necessarium est abstinere ab iis quae per se maxime concessa sunt, & facere quae nulla lex praecipit. Nec tamen hic quicquam assevero: sed utor his verbis, videtur, & opinor.

B N. Pag. 777. lin. 14. 15. *Utilitatem Epistola Pauli ad Romanos aequat ac pene superat difficultas, tum quia non alibi est sermonis ordo confusior, nonnunquam oratio hyperbatic magis huius, nonnunquam anantapodosis orationis inabsoluta. Utrum hac difficultas interpreti aut scribae Tertio sit attribuenda, an ipsi Paulo, aliorum esse iudicium. Ipse sane Paulus agnoscit sermonis imperitiam, licet rerum inscitiam deprecetur.*

Ibidem. lin. 27. & seqq. *Alteram, ait Erasmus, difficultatis causam arbitror, quod ob rerum inexplicabilium obscuritatem, non alia sit crebrioribus impedita salebris, aut alioribus interrupta voraginibus: Adeo, ut ipse relicto quod insisterat, exclamare cogatur: O altitudo divitiarum &c. Sequitur: Quid? quod quadam mysteria prudens sic attingit, ut ceu per transfennam duntaxat ostendat, pro temporum illorum ratione.*

R. Hic totum sermonem meum Bedda depravit, qua de re tamen non exposulabo, cum sciam hoc illum rejecturum in scribam suum. Alioqui mea verba sic habent: *Sed utilitatem huius Epistola aequat ac pene superat difficultas: idque mihi tribus potissimum de causis accidere videtur, sive quod non alibi sermonis ordo confusior, nusquam oratio hyperbatic magis huius, nusquam anantapodosis crebrioribus inabsoluta.* Utrum hoc vult videri falsum Bedda quod dixi, an contumeliosum in Paulum? Verum esse cum res ipsa clamat, tum interpretes faterentur, sed praesertim Origenes, sive malis Hieronymus, multum sudantes in his difficultatibus explicandis. Si quis quaerat exemplum unum è multis, legat quae scribit Hieronymus in ix. Capitis cum locum, *Quod si Deus volens ostendere iram.* Rursum quae scribit in locum, *An nescitis quia cui exhibetis vos, &c.* Porro quod ad contumeliam attinet, ego facio liberum, ut hoc quicquid est incommodi, vel interpreti Latino, vel scribae Tertio imputetur. Quamquam quae tandem contumelia est in Apostolos, si tribuamus ei sermonis imperitiam, quam ipse Paulus agnoscit? Et sic expediebat ad Christi gloriam, ut virtute Spiritus, non persuasibilibus humanae sapientiae verbis, Evangelium praedicaretur. Notat & hoc quod dixeram, Paulum coactum exclamare: *O altitudo divitiarum!* Atqui Hieronymus in hunc locum ausus est dicere, non solum Paulum investigare non potuisse huius mysterii profunditatem, sed ne creaturam quidem ullam: solum enim Filium & Spiritum Sanctum nosse arcana Consilii Paterni. Relegat locum, & sic esse reperiet. Nec uno tantum loco haec sententia reperitur in Sacris Voluminibus & Orthodoxorum scriptis. Jam quod addo Mysteriis quibusdam tantum attactis, ac ceu per transfennam ostensis, hoc ipsum multis verbis inculcat Hieronymus in huius Epistolae commentariis, conferens illum homini, qui deducit hospitem per aedes opulenti, quadam celans, quadam aperiens, quadam ostendens tantum, non explicans, &c. Si omnia patent in Paulo, si nihil est occultum, ambiguum, aut perplexum, ego cum doctissimis Veterum erravi.

DE IPSA PARAPHRASI AD ROMANOS.

N. Pag. 793. B. *Malum à principe generis humani ortum, in universam posteritatem dimanavit, dum nemo non imitatur primi parentis exemplum.*

R. Fortasse suspicatur me tollere peccatum originis, quod secus esse, declaravi pridem, respondens *Lex calumniae*, 137.

Quod autem hunc locum interpretatus sum de peccato actionis, sequutus sum *Hieronymum* aut *Origenem*, nisi quod *Hieronymus* immutatis permultis, suum quoddammodo fecit quod vertit; qui cum referat utramque interpretationem, tamen magis hæret illi, quam ego hic sequor. Sequutus sum *Ambrosium*, cujus in hunc locum verba sunt: *Hoc est, sicuti per unius delictum omnes condemnationem meruerunt similiter peccantes, ita & iustitia unius omnes justificabuntur credentes.* Ad eundem modum interpretatur *Theophylactus*, haud dubium quin veteres Orthodoxos sequutus. Nec erat meum hic excipere paucos; cum prærogativa paucorum non officiat sententiæ generali, & quos hic *Paulus* dicit omnes, post dicat multos, sive, ut *Ambrosius* legit, plurimos. Nam πολλοὶ Græci dicere solent, cum vulgus hominum significant. Per Adam perierunt omnes: non simpliciter omnes, sed qui illum imitantur: per Christum justificantur omnes, non simpliciter omnes, sed qui illi credunt.

N. Pag. 794. C. Adam dum non obtemperat præcepto Dei, plurimos traxit in peccatum, avita transgressionis imitatores.

R. Jam ad hunc articulum eadem opera puto responsum.

N. Pag. 796. B. Jam non estis obnoxii Legi: qua cupiditates irritabat potius quam coercerat.

R. Lex absque gratia magis provocat ad peccandi libidinem. Porro quem ducit gratia, non constringitur lege: nec ideo vitat peccatum quod timeat poenam, nec ideo tantum facit bonum quod speret præmium, sed ultro volensque facit quod pium est, non ob aliud, nisi quia pium est. Si nulla esset mali concupiscentia, non opus esset legis repagulo. At in hoc statu est, quem agit Dei Spiritus. Ita *Paulus* 1. ad *Timoth.* 1. *Iusto non est lex posita.* Hic nihil erat difficultatis, si *Bedda* addidisset quæ sequuntur eodem in loco, videlicet hæc: *Verum absit interim, ut quis hac ita interpretetur, ut quoniam dixi vos liberos à lege, existimetis sublata lege impune peccandum, aut Dei gratiam, qua pristina delicta condonavit, pariter & in posterum delinquendi indulgisse impunitatem.* Certe *Pauli* verba sunt: *Non enim sub lege estis sed sub gratia.* Hoc dictum ut interpretor, interpretantur cum alii Doctores, tum ipse *Ambrosius*. Inspiciat qui volet locum, & ita esse comperiet. Quomodo autem coguntur præcepto, qui afflati gratia volentes plus præstant, quam Lex exigat *Mosaica*? Nam de hac illic agitur non de Episcoporum constitutionibus, quas cum aliis locis, tum in libello *De esu carniū*, ingenue fateor aliquando esse necessarias, tantum abest ut condemnem, haud enim scio an hoc suspicetur *Bedda*.

N. Pag. 797. D. His qui Deo serviunt, non ut merces debita, sed ut beneficium à propitio patre, reponitur immortalitas.

R. Ubi merces debita solvitur operatio, neuter alteri debet gratiam. Hoc opinor absurde dici de præmio vitæ cœlestis. Certe *Augustinus* non veretur dicere, quod Deus sua dona coronat in nobis. Si quid *Lutherani* docent de meritis, mea nihil refert, & Scholasticorum (ut dixi) distinctiones de congruo & condigno mea paraphrasis non excludit. Interpretor verba *Pauli*, qui fructum vocat non mercedem. Et addit, *stipendium peccati mors, gratia autem Dei vita æterna.* Si vita æterna est merces simpliciter debita, non recte dixit *Paulus*: perperam ita scripsit *Ambrosius*, & hoc donum à Patre per Christum nobis datum Dominum nostrum testatur, ut Deo Patri gratias per nullum alterum

nisi per suum Filium agamus. Hæc *Ambr.* Ego *Pauli* verba sequutus, nomino patrem propitium, & excludo conductorem, & gratiam appello beneficium, excludens mercedis vocabulum. Non quod nesciam mercedis vocabulum inveniri in Sacris Litteris, sed ea retuli, quæ congruebant huic loco. Et hic *Bedda* omisit aliquot mea verba, *Contra qui Deo serviunt pro sua virili.* Nam his verbis significo cultum nostrum esse imperfectum, cum merces sit immensa.

N. Pag. 800. F. Lex Mosis quatenus carnalis est inefficax est, nec liberare poterat à lege peccati.

Ibidem. In una Mosis Lege cœu duæ leges sunt, altera crassa & carnalis, altera spiritualis, prior illa legis pars habet Mosen auctorem.

R. Idem quod *Paulus* scripsit explanatius dico. Sic *Paulus*: Nam quod impossibile erat Legi in quo infirmabatur per carnem, Deus &c. Quod *Paulus* dicit impossibile, ego dico non potuerat: quod ille in quo infirmabatur per carnem, ego quatenus carnalis est, inefficax est. Porro quod *Mosis* Legem (docendi gratia) divido quoddammodo in duas leges, ante diligenter docuit *S. Hieronymus*, aut *Origenes* ab hoc verius & emendatus. Nec multum abhorrent ab hoc sensu *Ambrosius* ac *Theophylactus*. Infirmabatur in nobis, quia non aderat gratia, & hanc legem voco carnalem. Quod si quem offendit hic sermo, lex infirmatur & lex inefficax est, idem offendi debet *Pauli* verbis ad *Hebr.* vii. Nihil enim ad perfectum adduxit Lex. Si quem movet quod legem appello carnalem, fecit idem inibi *Paulus*. Qui non secundum legem mandati carnalis factus est. Et haud scio an illud offendant *Beddam*, quod *Mosen* appello Legis auctorem. Atqui meminisse debebat hanc Legis divisionem esse imaginariam, docendi gratia propositam. Sic enim facio duas leges ex una, quemadmodum juxta *Paulum* duos homines ex uno. Et cum una sit lex, ac totius legis auctor sit Deus, tamen explicandæ rei gratia, fingo duos auctores, *Mosen* & *Christum*. Nam & *Paulus* distinguit *Christum* à *Mose*: Lex per *Mosen* data est, gratia autem per *Iesum Christum* facta est. Hæc autem fictio eo valet, ut, quoniam *Paulus* varie usurpat vocabulum legis, & frequenter componit Novam Legem cum Vetere, *Christum* cum *Mose*, facilius percipiamus quid sentiat.

N. Pag. 801. C. Carnalis illa Judæorum lex adversatur Christo & à Christo avocatur, & ob id mortem parit videlicet pugnant cum eo.

R. De lege loquor crassa & carnaliter intellecta, contempto spiritu legis. Hujus legis zelus incitavit Judæos ad occidendum Christum, & post hunc Apostolos, imo quondam discipulos & *Paulus* persequutus est, sequutus legem carnalem. Id explicant verba mea quæ sequuntur. Judæi vero, studio zeloque suæ legis, iustitia vitæque auctorem occiderunt. Contra qui sprete legis littera sequuntur ea quæ spiritus sunt, hi vitam invenerunt in Christo. Nulla quidem pars legis adversatur Christo, sed quatenus carnalis erat in Judæis, adversabatur Christo, qui spiritum legis docebat. Quam hic voco legem carnalem, paulo post ipse vocat prudentiam carnis, quam dicit inimicam Deo, quod repugnet legi spirituali. Hæc è Veteribus hausta sunt, & si meum esset commentum, non video quid habeat impium. Cæterum quid *Bedda* suspicetur, non possum divinare, nisi forte putat his verbis damnari ceremonias; & plane damnantur, si quis fretus eis pugnet adversus veram pietatem.

N. Pag. 803. A. Angeli non in aliud sunt conditi nisi ut hominum necessitatibus observant. Ibidem. C. Cum universus Angelorum populus nostras calamitates ex alio contemplant, pro quodam erga nos affectu commoveatur, & (quoad licet) nostris malis indoleat, nonne universa rerum natura una nobiscum gemit, ac pariter in morem optat laborum ac dolorum finem?

R. Quod dico consentit cum verbis *Pauli*, ad *Heb.* i. Nonne omnes administratores Spiritus sunt &c. Fortassis *Beddam* offendit particula exclusiva non in aliud Tom. IX. G g 2 con-

* Imo verius *Johannes Evangelii* Cap. I. 17.

conditi, hoc certe de cæteris verum est, terra, aqua, aere, & corporibus cœlestibus, nec video quid obstat quo minus idem sentiamus de Angelis. Quod si quis urgeat: hujusmodi particulæ exclusivæ non semper excludunt quidvis, sed ea de quorum genere agitur. Nam Angeli nihil aliud sunt quam administratores Spiritus, hoc est non sunt conditores mundi, non auctores humanæ felicitatis, non redemptores humani generis. Quemadmodum si quis dicat, *Hic nihil aliud est quam Edilis*, & tamen idem est fortasse pater aut maritus aut musicus, hæc non excludit particulam *nihil aliud*, sed reliquos Magistratus, Consulatum, Præturam &c. Itidem cum dicimus, *Nihil aliud quam flebat*, at idem interim forte cœnabat, audiebat, ambulabat, aut stabat, sed *nihil aliud*, excludit excusationem, convitia, vindictam, aliaque quæ solent à dolente fieri. Porro cum *Paulus* dicit *omnis creatura*, videtur & Angelos complecti. Ita sane interpretatur *Hieronymus*, quem hæc sequutus sum. Jam in his quæ subijcio, cum *universus Angelorum populus*, fortasse suspicatur me tribuere Angelis affectus humanos, ut gaudeant & indolecant, verum adjeci, *quoad licet*, significans felicitatem Angelorum non esse capacem dolorum, sed quodammodo ingemiscere, cum adhuc aliquid desiderent. Quemadmodum nec cœlum, nec reliqua elementa vere dolent, & tamen dicuntur gemere nobiscum & parturire. Et tamen in Euangelio Angeli gaudent super peccatore resipiscente. Et apud *Esaiam*, Angeli pacis, videntes bellis misceri omnia, amare flent. Non est igitur absurdum his tropis loqui de Spiritibus Angelicis. Denique si pium sensum habet, quod dicit *Origenes* *Christum* quodammodo nondum habere felicitatem consummatam, quod adhuc periclitetur ac patiat in membris suis, & adhuc desideret congregationem totius corporis mystici, & nec dum tradiderit regnum Deo & Patri subiectis omnibus, non habet impium sensum quod nos scripsimus de Angelis ex *Hieronymi* sententia.

¹² Cap. VIII. N. Pag. 804. A. Spiritus Dei etiam si ipsi sileamus tamen pro nobis interpellat Deum, idque non humano more, sed gemitibus inenarrabilibus. Ipse Spiritus interpellat pro Sanctis indolens super illorum malis, non juxta humanum affectum interpellat, sed juxta Dei voluntatem.

R. Non arbitror *Beddam* tam male de me sentire ut suspicetur, me Spiritum Sanctum facere cum *Arianis* Patre minorem, qui Patrem pro nobis interpellat, aut malis hominum obnoxium, ut gemat gemitibus inenarrabilibus; sed ipsa *Pauli* verba interpretor, non multum ab illis digrediens, & interpretor juxta Veterum enarrationem, præsertim *Ambrosii*. Neque tamen rejicio illorum interpretationem, qui interpellat, exponunt, interpellare facit, & gemitibus inenarrabilibus, non quos Dei Spiritus patitur ipse, sed quos gignat in animis piorum. Verum mea paraphrasis non excludit tales interpretationes. Nec mea refert, si qui nunc docent hominem nihil agere boni, tantum pati Spiritum Dei in se agentem. Porro quod addo *etiam si ipsi sileamus*, huc pertinet, quod Deus sciens quid expediat nobis, non semper expectat preces nostras, imo sæpe dat quod deprecamur, & negat quod precamur, videlicet adjuvans infirmitatem Spiritus nostri. Spiritus noster optat ea quæ sunt æternæ salutis, sed nonnunquam errat in delectu, judicans ea esse noxia quæ sunt salutifera, quod accidit *Paulo*. Hanc infirmitatem nostram adjuvat Spiritus Dei, nobis insciis ea procurans quæ pertinent ad salutem.

¹³ Cap. X. N. Pag. 810. F. Oportet imaginari cem geminam justitiam, alteram cujus auctor fuit Moyses, alteram cujus auctor sit Christus, illa constat ceremoniis, altera fide & obedientia.

R. Quoniam *Paulus* distinguit justitiam Dei & justitiam hominum, rursus imaginor docendi gratia duplicem justitiam, & utrique suum affingo auctorem, non quod *Moses* sit auctor Legis aut falsæ justitiæ,

sed quod in differendo talem personam sustineat. Etenim *Judei*, qui se dicunt hære *Mose*, sequuntur humanam justitiam, contra qui *Christo* adhærent, agnoscunt suam injustitiam, comprobant Dei justitiam.

DE EPISTOLA AD D. LEODIEN. IN PARAPHRASES EPISOLARUM AD CORINTHIOS.

EX PRÆFATIONE.

N. Pag. 849. lin. 32. De nascentis Ecclesiæ primordiis admiror prope nihil esse proditum historia graviore; cuique tuto possis credere.

R. Actorum Apostolicorum historiam excipio in eo ipso loco. Præterea si qua est historia cui per omnia tuto licet credere, eam lubens videro, si quis commonstret. Etenim in ipsius *Eusebii* Ecclesiastica, & Tripartita quam vocant historia, multa sunt, quæ non possis tuto credere. Ego puto in solis Sacris Libris nihil esse quod non tuto possis credere, de rebus gestis loquor.

N. Pag. eadem. lin. 34. *Dionysius* qui in Hierarchia secunda, id est Ecclesiastica, præfatos Ecclesiæ ritus satis copiose describit, Eruditis recentior quispiam fuisse videtur quam fuit *Areopagites* ille.

R. Hoc si verum est, ne mihi fraudi sit, qui narro, sed iis qui ita sentiunt. Horum opinionem ut nolim pertinaciter tueri, ita mihi nondum ad plenum persuasum, hunc *Dionysium* fuisse *Areopagitam* à *Paulo* conversum. Sed mihi res videtur indigna contentione. Patior hæc in suo quemque sensu abundare.

N. Ibid. lin. 36. 37. Utinam quæ *Paulus* in Epistola ad Corinthios attigit, ac veluti per transennam ostendit de ritibus Ecclesiasticis, aliquanto copiosius & explicatius tradidisset.

Ibidem. Quam circumcise meminit Apostolus de Eucharistia sive Synaxi, quasi veritus ne quid de tanto mysterio secus diceret quam oporteat.

Ibidem. lin. 40. Utinam illud saltem aperuisset *Paulus*, à quibus, quo tempore, quo cultu, quo ritu, quibus verbis consecrari soleat panis ille mysticus, & Sacro Sanctum Dominici sanguinis poculum.

R. Quod opto, puto omnes bonos mecum optare. Id si factum esset, obticeferent qui nunc ritus Ecclesiasticos irrident atque contemnunt, aut certe *Pauli* dilucida narratio contentionem dirimeret. Quam circumcise &c. Nonne verissimum est quod dico? Accepi a Domino quod & tradidi vobis, &c. Quid circumcisi? Quot examina quæstionum exclusisset, si totum hoc argumentum tractasset dilucide & copiose. Neque dico *Paulum* veritum ne quid secus de Eucharistia loqueretur quam oportet, sed quasi veritum. Et tamen si veritum dixissem, nihil erat impium. Utinam saltem illud &c. Hoc votum meum si valeret, non Mundus jam olim fuisset agitatus tot quæstionibus, neque modo agigaretur, de Eucharistia.

N. Pag. 851. lin. 18. Ex his quæ Apostolus in Epistola prima ad Cor. Cap. VII. scripsit, mea sententia satis, ne dicam plus satis, mordicus tenemus, veluti de divortio.

Ibid. lin. 25. & seqq. Mihi purioris Christianismi videtur, magisque consentaneum Evangelicæ & Apostolicæ doctrinæ, si nulli certum cibi genus præscribatur: admonentur omnes ut quisque pro corporis habitu vescatur quæ maxime conducunt bonæ valetudini.

R. Displicet occupatio, ne dicam plus satis. Equidem non damno constitutiones & morem Ecclesiæ, sed mihi durum videtur matrimonium inter vix puberes insciis aut invitis parentibus, per lenas, per vinum, per artes conciliatum, haberi pro matrimonio indissolubili. Sed hac de re fusius disputo in Annotationibus meis in Caput prioris ad Corinthios. VII. Mihi purior

ris &c. Quo magis accedimus ad spiritum, hoc purius fumus Christiani, & minus opus habemus ceremoniis corporalibus. Deinde Dominus dixit, *quod intrat in os, non coquinaat hominem*, & Paulus: *Regnum Dei non est esca & potus*, contemnens etiam idolothytum submoto scandalo. Qui ad hanc doctrinam propius accedunt, purius sunt Christiani. Quod si ob infirmitatem hominum Ecclesia revocavit aliquot vestigia Judaismi, (Judaismus voco, delectum ciborum & ejusmodi corporalia, quæ suapte natura nec bona sunt, nec mala) non est damnanda Ecclesia, sed nostra imbecillitas, qui à vigore spiritus degeneravimus, ut rursus egeamus his, quibus purus ille populus coarcebatur.

N. P. 853. lin. 14. & seqq. *Superstitionis illius quæ cibi dicuntur existant hisce temporibus non obscura vestigia, plerisque bonam pietatis partem in ciborum delectu ponentibus, quos Deus creavit ad vescendum cum gratiarum actione.* Ibid. *Preposterum est iudicium, dum nemo fero non gravius crimen existimat die sabbati carnibus vesci, quam mendacii virulentia in famam fratris incesare.*

R. Hic non alio colore me tuebor, nisi quod doleo nimium esse verum quod dixi. Et utinam eo proficiat Christiani populi pietas, ut *Erasmus* mendacii coarguatur. Idem respondeo ad appendicem quæ sequitur: *preposterum est iudicium.* Vulgi iudicium taxo, non spiritualium.

N. Ibidem. lin. 39. & seqq. *Utinam Paulus aliquanto plus lucis nobis aperuisset, qualiter existat anima separata à corpore, & ubinam existat, an fruatur immortalitatis gloria, an impiarum anima jam nunc crucietur, an eis subveniant nostre preces aut alia benefacta, aut indulgentia summi Pontificis subito liberentur à pœnis.* Et continenter lin. 42. *Video multos super hisce rebus ambigere, aut serie disputare, quod superuacuum erat si Paulus aperte definisset.*

R. Quid piaculi si opto excludi quæstiones quibus concutitur Ecclesia. Si quis dicat non esse desiderandam explanationem *Pauli*, cum de his definierit Ecclesia, multos hodie videmus qui placitis Ecclesiæ non verentur reclamare, cum *Paulo* non audent. Hos cuperem vel correctos vel coercitos. Nam ipse certe nusquam obmurmuro decretis Ecclesiæ.

N. Pag. 855. lin. 13. *Cum Paulus noster ubique vaser sit ac lubricus, in his tamen duabus sit Polypus &c. ut cum Corinthiis plusquam Græcis agens &c.*

R. *Paulo* vafriem non uno in loco tribuit *S. Hieronymus*, non versipellem ac fraudulentam, sed piam. Et ipse se fatetur omnia factum omnibus, ut omnes lucrifaceret, cum *Judeis*, *Judaïsantibus*, cum *Gentibus* vescens quibuslibet, cum infirmis infirmus, &c. An non hæc vafriem quædam est? Proinde quid hic offendat *Beddam* non video, nisi fortasse vox illa *vafriem*, *polypus*, *chameleon*, *Proteus*, *Vertumnus*: verum hæc mitigo cum addo quendam, & proverbium *αὐτὸς ἑστὶν ὁ Χρῆστος* mitigo cum præmitto quodammodo.

N. Ibid. lin. 23. *Apostolus alicubi cordatum ac sobrium agit virum, alicubi sumit sibi sibi parumque soliti personam.*

R. Non statim stultus est, qui sibi sumit personam stulti. 2. Cor. scribit, *Sive mente excidimus, Deo, sive sobrii sumus, vobis.* Nam Græce *ἐξέστημεν*, quod in Euangelio interpretatur, *versus est in furorem ἐξέστη*, & insanire opponitur τῷ σωφρονεῖν, quod est sanæ mentis esse. Et in secunda ad Corinthios. Epistola sumit personam insipientis: *Insipiens factus sum, vos me cægisti.* Et libenter sufferis insipientes, cum sitis ipsi sapientes, in qua quis quidet, in insipientia dico, audeo & ego. Nihil hic est quod obscuret *Pauli* gloriam, sed illustrant omnia.

EX EPISTOLA PRIORE AD CORINTHIOS.

N. Pag. 874. A. *Non habebatur dignus qui vesceretur aquo paschali, nisi qui septem diebus fermentum non attingeret.*

R. Hic opinor *Bedda* suspicatur me sentire non fuisse fas *Hebrais* edere phasce, nisi prius septem dies abstinuissem à fermentatis. Atqui id secus habere, poterat ex meis verbis perspicere quæ præcedunt. *Hebraei cum unius mensis mare liberati fuissent ab Ægyptia servitute, jussi sunt quotannis in huius rei symbolum ac monumentum stato tempore, mactato agno auniculo, septem diebus vesci panibus nullo fermento corruptis &c. Quemadmodum fecerant jam fugam adornantes ex Ægypto.* Hæc verba palam indicabant me sentire, septem diebus ab esu phasce abstinuisse illos à fermentis. Dilucidius etiam hoc declaro, cum addo, *quemadmodum fecerant adornantes &c.* Nam Exodi Cap. xi. jubentur edere phasce primi mensis die decimaquarta, sic ut nec illo die quicquam fermenti esset in ædibus, rursus ab hoc die continuare fermentatorum abstinentiam, usque ad diem vigesimumprimum. Quid igitur sibi voluit, *neque dignus habetur &c.* Non distinguitur tempus, sed citra rationem temporis proponitur observatio præscriptarum ceremoniarum. Illi indigne celebrabant suum phasce, nisi septem diebus abstinuissem à fermentatis, multo magis nos si volumus digne celebrare phasce nostrum, abstinere debemus à fermento spirituali. Profecto demiror cur *Bedda* voluerit huiusmodi notationibus & suum & meum perdere otium.

N. Pag. 887. A. *Ciborum delectus supersticiosum facere potest, pium nequaquam.* Ibidem. *Christus nullum ciborum discrimen docuit: proinde temeritatis est, si quis homunculus conetur quæquam huiusmodi constitutionibus onerare.* Ibidem. *Pro suo quisque corporis affectu vescatur quibus velit, modo sobrie parceque: super omnibus gratus agens Deo.*

R. Hæc ita refert *Bedda*, quasi sub mea persona dicantur, hoc tempore, cum dicantur à *Paulo*, qui clamat, *esca non commendat nos Deo.* Item ad Romanos, *is qui non manducat, manducantem non spernat, & qui manducat, non manducantem non iudicat.* Et *regnum Dei non est esca & potus.* Certe *Pauli* tempore liberum erat vesci quibus libet. Si esca & potus ex se reddit hominem pium, male nos docuit *Paulus*. Cæterum quod addo, *pro suo quisque affectu*, recte dicitur à *Paulo*, cujus personam illic sustineo, & si tecus loquutus fuisssem, pugnassem cum eo loco quem interpretor. *Bedda* videtur imaginari me nunc cum *Lutheranis* clamare: *pro suo quisque corporis affectu, vescatur quibus velit, modo sobrie parceque.* Sed durius est quod addo, *temeritatis est, si quis homunculus conetur quæquam huiusmodi constitutionibus onerare.* Et hæc recte dicuntur à *Paulo*, quem interpretor. Si Apostoli noluerunt Gentes huiusmodi præceptis gravare, quanto minus hoc juris sibi sumere debet quivis homunculus? Nec uno loco *Paulus* stomachatur in eos qui id conarentur. Eph. 11. *Nemo vos iudicet in cibo aut in potu &c. & mox: Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi, quid adhuc tanquam viventes mundo, decretis teneramini? Ne tetigeris, ne gustaveris, ne contritaveris & cætera.* Si quid harum rerum postea præscripsit Ecclesia, non homunculus præscripsit. Cæterum quorundam superstitionem qui privato affectu inducunt subinde novas ciborum præscriptiones, defendant alii, ego consideratis Apostolorum litteris, non possum. Ex me nemo didicit vesci cibis ab Ecclesiâ interdictis, cum nulla urgeret necessitas, aut gravis aliqui causa.

N. Pag. 897. A. *Sumite, edite, hæc est meum corpus, quod pro vobis frangitur omnibus impartendum.*

R. Hic suspicor illum offensum quod pro tradetur lego frangitur. Verum quid facerem? Hic mire consentiunt Græci codices. Sic legit *Ambrosius*, sic interpretatur *Chrysostomus* & *Theophylactus*. Nam fractionem interpretantur communionem & in multos distributionem. Nihil vero absurdius dicitur corpus frangi, aut distribui, quam comedi.

¹² Cap. XV. N. Pag. 906. D. & E. Bis dicit Christum post resurrectionem apparuisse duodecim, cum textus Apostoli 1. ad Corinth. xv. expresse dicat, sicut oportebat, undecim.

R. Græcos sequutus sum, nec magni refert utrum legas undecim an duodecim, id quod multis verbis inculcat Thomas Aquinas, & audet addere, ubi Lucas refert Jesum apparuisse undecim recumbentibus, scripturam esse corruptam, & duodecim esse legendum pro undecim. Duodecim interpretatur Theophylactus. Ambrosius citat Evangelium, sed quid legerit non liquet. Cum Augustinus doceat non referre utrum legas undecim (an duodecim, cum Thomas dicat corrupte legi undecim pro duodecim, unde constat Bedda, quod hic non potest aliud legi quam undecim? Sed hac de re diligenter differit Augustinus de quaestionibus in Vetus Testamentum Lib. 1. Rursus de consensu Evangelistarum. Ego tamen sequutus Græcos lego duodecim, tamen alteram lectionem non rejicio.

¹³ Cap. XV. N. Pag. 910. F. Sic creatus est Adam, ut anima velut illigata corpori crasso, nihil ageret nisi per organa corporis.

R. Crassum corpus appello terrenum & mortale. Et arbitror animam humanam juxta naturam nihil agere in corpore, nisi per organa corporis. Nam nec intellectus nec memoria, constat sine instrumentis materialibus: quanquam hic nonnihil dubitat Aristoteles. Bedda mutavit nomen conditus in creatus, quod ea vox aptior esset calumniæ. Valet interdum idem creatus quod conditus, sed vocum proprietas eadem non est. Nam urbem conditam dicimus, creatam non dicimus, & carmen librumve condimus non creamus. Ad hæc conditio manet, creatio non manet. Recte enim & hodie dicimus: Hæc est humani generis conditio, ut mala bonis permixta sint: non recte dicturi: Hæc est humani generis creatio. Denique non hic ago quo in statu fuerit Adam priusquam peccaret, sed illius originem cum Christi origine conféro. Ille quoniam habebat corpus terrenum, per sensus corporis (per quos agit anima) sollicitatus est ad peccandum: Non idem fuit in Christo.

¹⁴ Cap. XV. N. Pag. 911. B. Non omnes morituri sumus. Nam fortasse dies ille ultimus nostrum aliquot vivos deprehendet.

R. Ad hanc calumniam respondi Eduardo Leo satis diligenter, diligentius etiam proprio libello qui est inter Apologias meas, ostendens ex Ambrosio & Augustino aliisque Doctoribus, & lectionem & sensum esse Catholicum. Bedda cum hæc scriberet, saltem debebat consulere meas in hunc locum Annotationes.

AD GALATAS.

¹⁵ Cap. IV. N. Pag. 957. C. Propior videtur vera religio, qui falsa religione tenetur, quam qui prorsus credens nullum esse Numen, nullo religionis affectu tangitur.

R. Sic Aristoteles scribit sanabiliorem incontinentem quam intemperantem, quod intemperans careat judicio, & incontinens scit quidem quid sit honestum, sed ad tempus obruta ratione sequitur affectum. Et Paulus superstitiosis Deorum cultoribus Atheniensibus, facilius persuadet ignotum Deum: Quibus si persuasum fuisset nullos esse Deos, primum hæc opinio fuerat eximenda, deinde persuadendum, non esse nisi unum summum & optimum: postremo demonstrandum quomodo is esset colendus. Et August. Ep. de Civit. Dei scribit, Romanis ob falsam religionem studiose cultam, à Deo quædam præmia fuisse relata. Postremo dico videtur, & argumentum est declamatorium, disputet in diversam partem qui velit, incolumi fide.

¹⁶ Cap. IV. N. Ibid. D. Inexpiabile flagitium est, post cognitam veritatem alio in pristinum errorem relabi.

R. Suspiciatur Bedda me opinari esse aliquod peccatum cujus remissio desperanda sit, etiam si poeni-

A/teat. Verum hoc me non sentire satis declaravi tum aliis multis locis, tum in libello De misericordia Dei. Sed inexpiabile dico, quod difficile expietur: quemadmodum Ambrosius inexpiabile crimen vocat, solvere jejunium Quadragesimæ. Et hic Bedda meum sermonem detorsit ad calumniam. Scripseram, Verum inexpiabile crimen sit: Ille refert, Inexpiabile crimen est. Dicit, Quid refert? Imo plurimum refert. Nam sic potentialis modus est: nec affirmat, sed periculum denuntiat. Potest enim esse tanta malitia, ut Deus non dignetur hominem sua gratia, Sic Petrus Simoni, Age penitentiam, si forte remittatur tibi cogitatio cordis tui. Deo in manu est impartire resipiscentiam: peccator, quod ad ipsum attinet, inexpiabile crimen admisit.

B N. Ibidem. C. Judæi pro tempore crassa religione vel superstitione magis cohibebantur, ne prorsus ab omni religione dilaberentur. ¹⁷ Cap. cod.

R. Hanc sententiam ex Orthodoxis hausi. Deus sibi iussit immolari pecudes, ne cum Gentibus eas immolarent Diis. Et si offendit verbum superstitio, quantum ad rerum naturam superstitiosum est, Deo incorporeo mactare victimas corporeas, & incendere carnes, ut nidore delectetur: quantum ad obedientiam & figuras, secus est.

N. Pag. 961. B. Christi beneficium soli fidei datur, non meritis. ¹⁸ Cap. V.

C R. Agit illic Paulus de observatione Legis, in quam quidam conabantur Galatas inducere, quasi ex operibus daretur justitia Evangelica potius quam ex fide. Sic Paulus quem interpretor. Nos enim ex fide spem justitiæ expectamus. Si gratia Evangelica, quam illic voco Dei beneficium, non datur soli fidei, quæso, quid meritorum secum attulerunt Gentes idololatæ, & omni spurcitie scelerum inquinatæ, ut per Evangelii gratiam acciperent justificationem? Bedda suspicatur me sentire cum Luthero de meritis & operibus. Id secus esse cum alias sæpe, tum in libello De libero arbitrio satis declaro. Non dico nullum esse meritum fidei per dilectionem operantis, verum Evangelii gratiam non dari meritis, sed soli fidei. Alioqui nullus admitteretur ad Evangelii gratiam, aut ad baptismum, nisi prius egisset bona opera. Hoc cum Paulus toties inculcet, hominem ex fide justificari, & Abrahæ justitiam imputatam ex fide, non ex operibus, cur Paraphrastæ religio sit idem dicere? Sed habent, inquiet, hæc verba interpretationem. Ea manet incolumis per meam paraphrasim. Neque enim meum erat hic, cum crassioribus scribam, inexplicabilem quaestionum nodos tractare.

N. Pag. 963. C. Lex Mosi non precepit ut tuum defraudans genium, fratris inopia subvenias, ut firmus infirmo, doctus indocto, melior deteriori obsecundes, & tamen hoc impetrat caritas. ¹⁹ Cap. V.

E R. Lex jubet subvenire proximo, & hunc amare sicut te ipsum. At qui se pro salute proximi exponit vitæ discrimini, pluri facit proximum quam se ipsum. Caritas impetrat quod Lex non præscribit. Loquor autem de Legis crassiore parte.

DE EPISTOLA AD EPHESIOS

EX PRAEFATIONE.

N. Pag. 967. lin. 20. Ex quo per quaestiones tractari capit Theologia, ars incipit esse potius quam sapientia, theatrica verius quam ad veram pietatem accommodata.

Ibidem: Hanc Scholasticam Theologiam præter ambitionem, avaritiam, vitiarunt & alia pestes adulatio, contentio & superstitio.

F Ibidem, lin. 24. Per hanc Scholasticam Theologiam factum est, ut divina Scriptura certissima regula nunc huc nunc illuc detorta, nostris serviret affectibus magis quam gloria Christi.

R. Hic rursus in Bedda desidero judicis sinceritatem. Sic enim recitat, Ex quo per quaestiones tractari capit Theologia, ars incipit, &c. ut totam hanc Scholasticam

lasticam Theologiam damnare videar. At mea verba sic habent: *Mox Theologia patrocinium capebant humanis instructi disciplinis, sed ferme quas hodie Rhetoricas vulgus appellat, paulatim magis ac magis adhiberi cepit Philosophia, primum Platonica, mox Aristotelica: ceptum quæri de malis qua vel ad mores vel ad cælestium rerum speculationem pertinere videbatur. Quæ res primum visa est propemodum necessaria. At sensim eo succrevit, ut plerique, neglecta Linguarum ac politoris litteraturæ peritia, imo neglectis divinis voluminibus, in curiosis & supervacaneis & immodicis questionibus velut ad Sireneos scopulos consenserent. Non igitur in omnes Theologos, sed in eos quos depinxi competunt ea quæ sequuntur, Jam ars esse cepit &c. Et hanc præter ambitionem, &c. ubi Bedda rursus de suo addidit Scholasticam Theologiam. Idem facit in eo quod sequitur. Nam ego loquor de Theologis ambitione, avaritia, adulatione, contentione, ac superstitione vitatis. Mox subijcio, *Quibus rebus ubi tandem eo ventum est, ut Christus ille purus propemodum esset obrutus humanis argumentationibus, ac limpidiissimi quondam Evangelica doctrina fontes, Philistæorum scrobe oppleti, divinaque Scriptura certissima regula nunc hunc illum detorta, nostris serviret affectibus, magis quam gloria &c.* Hoc quod dico de corruptis Theologiæ studiis, fatentur etiam ipsi Theologi, & plerique sese ad simpliciora referunt; & ista spinosa Scoticaque nusquam non frigescit. Cum hic Bedda tot modis mea verba depravet, addens de suo quod commodum est, cogor in eo desiderare timorem illum Dei, quem solum præ oculis ut ait habebat, cum hos notaret articulos.*

AD PHILIPPENSES.

¹ N. Pag. 999. C. Ex Judæis, ait Paulus, sum oriundus nec ex quavis Tribu, verum ex præcipua nempe Benjamin, unde & Sacerdotes constituntur.

R. Cum nemo nesciat unicam Tribum Levi designatam fuisse sacerdotio sacrisque functionibus, oscitantia dici potest, ignorantia non potest. Itaque sum ipse miratus quis nam hoc accidisset: in transferendis formis ut vocant, unus versus fuit omisus, quod aliquoties solet accidere, nec dubito quin ita primum scriptum fuerit, *Nempe a Benjamin, quæ semper juncta fuit Tribui Judæ, unde Reges, & Tribui Levi, unde Sacerdotes &c.*

² N. Pag. 1001. E. Te rogo vera germanaque conjunx, mecum in Evangelii negotio consentiens, ut Euodix & Syntychi adfui.

R. Cum hujus loci sententia sit anceps, nec licuerit in paraphrasi utramque recensere, sequor eam quæ placuit S. Clementi, auctore Eusebio. Clemens enim ex hoc loco probat Paulo fuisse uxorem, quemadmodum in hunc locum annotavi.

AD THESSALONICENSES II.

¹ N. Pag. 1028. F. Pro Thessalonicenses glorificabimini per Christum in die adventus illius, non juxta meritum vestrum, sed juxta beneficentiam Dei nostri & Domini Jesu Christi.

R. Explano quod addit Paulus secundum gratiam Domini nostri Jesu Christi. Nec arbitror si quis quid perperam scripsit de meritis Sanctorum, ideo non oportere nos cum Paulo extollere gratiam & misericordiam Domini Jesu Christi. Merita non in totum tollo, sed his fidere periculosum est, gratia nunquam satis laudari potest, cui niti tutissimum est.

AD TIMOTHEUM PRIMA.

¹ N. Pag. 1036. E. Sincera caritas longe rectius dicitur quid sit agendum, quam ulla quamvis multa constitutiones: ea si adfui, quid opus est legis præscriptis?

Ibidem. Humana caritas, quoniam saepe vitiosa est af-

A fectibus, cum vita parum sincera frequenter coheret, nec aliquoties plena fiducia est. At Evangelica caritas nec fallit unquam nec hæsit, nec ab officio pietatis cessare novit.

R. Quod Paulus hic docet, idem docet Christus, ex caritate pendere totam Legem ac Prophetas. Quid autem opus lege compellente ad officium, ei qui sua sponte facit? Loquor autem de caritate non qualibet, sed quam impartit spiritus Christi.

Ibidem. Humana caritas &c. Amat aliquis uxorem sed voluptatis aut commodi sui gratia. Id solent etiam mali, & ideo non semper plene fidimus eis quos humano affectu diligimus. Talis non est Evangelica caritas. Hic quid offendant non video.

N. Pag. 1039. B. Cujus est insincera conscientia, ejus non potest esse sincera fides.

R. Nec hic video quid offendant. Nam expono quæ dixit Paulus, nisi forte Bedda putat sinceram esse fidem in eo, qui fucatam habet conscientiam.

N. Ibid. F. Pro omnibus orent Christiani, ne videatur angusta Christiana caritas, quasi duntaxat favens sua factioni.

R. Hoc quod docet Paulus explico, & nos facimus in die parasceves, orantes pro Judæis & Paganis. Verum haud scio an Beddam offendant factionis vocabulum sed ea verba ad Ethnicos calumniantes referuntur, non ad personam Pauli. Nec tamen factio semper sonat in malam partem, quemadmodum nec hæresis. Erat hæresis Phariseorum, qui tamen recte sentiebant adversus Sadduceos. Et cum esset dissidium inter Pompejum & Cæsarem, si qui Cæsari favebant, audissent Cætareanæ factionis, non fuissent offensi. Factio dicitur, quoties aliquis favore multorum armatur adversus partem diversam. Proinde dissidii vocabulum est, non icleris. Est autem summa conspiratio summumque dissidium Christianæ professionis adversus mundum, & contra: quanquam hoc quidem loco nihil erat opus hac excusatione.

DE SECUNDA AD TIMOTHEVM.

N. Pag. 1064. A. Quorum mores & animus est insincerus, eorum doctrina non potest esse sincera.

D R. Movet illud ni fallor Beddam: *Que dicunt facite &c.* Atqui non illius tantum insincera est doctrina qui falsa docet, verum etiam, qui ob questum aut gloriam, aut alium affectum non sincerum.

AD TITVM.

N. Pag. 1074. B. Nihil officit ad pietatem, si nescias cur Moses veniit vesci carne suilla, cur Judæi sanguinem mactela tanta cura putent expiandum, aliaque his stultiora.

R. Quoniam proposui quæstiones perplexas, supervacaneas, indoctas, & contentiosas, quod his admisceo de annis Mursalem, & de carne suilla, & de Roboam, satis est de numero illarum esse, quæ non sunt necessariae ad pietatem. Cæterum quod adjicio in fine, & alia his stultiora, ad proximam particulam pertinet de sanguine mustelæ: velut illud quod refert Ambrosius, quosdam docuisse, Solomonem Templum auxilio Dæmonum ædificasse.

N. Tractando Canonicas Epistolas, à pag. 1079. contra expressam divi Hieronymi sententiam & Ecclesiæ usum, earum ordinem pervertit Erasmus, sic enim eas locat: Petri duas, Judæ unam, Jacobi unam, Joannis tres, quibus omnibus postponit Epistolam Pauli ad Hebræos.

R. Si docuissim alium ordinem quam habet Ecclesia, erat forte quod quereretur Bedda. Nunc tantum in meo codice cæteris posthabui. Nec aliud fuit in causa, nisi quod in illam Epistolam non decreveram scribere paraphrasim. Post amici non patiebantur illam prætermitti. Itaque adjeci, non anxius de ordine. Hoc si male habet Beddam, quo loco erat Epistola ad Hebræos, priusquam esset ab Ecclesia recepta? Deinde quod objicit mihi Hieronymum, legat quid scribat in præfatione ad Desiderium, cujus initium Frater Ambrosius. Ibi loquitur hunc in modum: *Paulus Apostolus ad septem,*

septem Ecclesias septem scribit Epistolas. Octava enim ad Hebraeos à plerisque extra numerum ponitur. Proinde si studio semovissem hanc Epistolam, poteram auctoritate Hieronymi me tueri. Nunc ut dixi casu factum est: & liberum est unicuique lectione eam Epistolam facere quotam velit, me non reclamante. Et hic ita loquitur Bedda, quasi in omnibus libris Orthodoxorum idem sit ordo voluminum Novi Testamenti. Eadem opera reprehendere poterat, quod Apostolorum Acta subtexuerim Euangelio Joannis, quæ in nostris voluminibus admiscerentur Epistolis Apostolorum. Atque ibi Epistola ad Hebraeos sequitur Epistolam ad Philemonem, reliquæque Epistolæ suum habent ordinem, quem Bedda non vult perverti. Quod si mihi studium fuisset invertendi, illic invertissem. Dicit: Quin igitur in paraphrasi sequeris eundem ordinem? Ob causam quam dixi: Non decreveram scribere, neque in Epistolam Jacobi, quod nihil habeat difficultatis, nec in Epistolas Joannis. Epistolæ Petri & Iuda multum habent caliginis, id quod testor in Præfatione ad Card. Sedunensem, ne quis hæc me putet confingere. Dicit: Cur in posterioribus Editionibus non restituiisti ordinem? Ut ingenue dicam, quia non venit in mentem, & si venisset, putabam nihil referre. Nec absurde Petrus Apostolorum princeps præferretur Jacobo, & huic recte jungeretur Epistola Iuda, & itylo & sententiis cum Petri Epistolis consentiens. Et Joanni Evangelistæ non gravatim cederet Jacobus, quem negant fuisse de numero duodecim. Verum nihil horum spectavi, tantum quæ postremo tractavi, postremo loco posita sunt à typographis.

6 N. Pag. 1113. circa fin. Epistola qua fertur ad Hebraeos, multis argumentis conjici potest non esse Pauli, cum stylo Rhetorico verius quam Apostolico sit scripta.

R. Hac de re toties satisfacimus, respondentes Iacobo Fabro, rursus in Annotationibus nostris. Quid autem piaculi, si tribuo Apostolis stylum simpliciorum? Ipse Hieronymus fatetur Paulum in hac esse eloquentiorem quam in cæteris. Neque enim loquor de sententiis & spiritu Apostolico, sed de phrasi.

DE EPISTOLA BEATI JACOBI.

7 N. Pag. 1119. D. Deus non expectat merita nostra, tantum fiduciam erga se requirit.

8 R. Hic rursus suspicatur me tollere merita & bona opera, cum multis locis in hac ipsa paraphrasi dilucide profitear, fidem & caritatem imperfectam & inanem esse, nisi accesserint pia facta. At non loquor hic simpliciter de factis ac meritis hominum, sed de fiducia orandi. Hic Deus nihil moratur nostra merita, verum etiam impios audit, si resipiscant & petant cum fiducia divinæ bonitatis. Exemplum habemus de Pharisæo, cui nihil proderant merita quæ jactabat, nec obfuerunt publicano sua peccata. Et hic Bedda mutavit verba mea. Non expectat Deus: cum ego scripserim: Nihil moratur, id est, non curat merita, si modo fides adsit in petendo.

8 N. Pag. 1124. A. Lex Mosis erat imperfecta, & magis metu deterrebat à malis, quam efficiebat, ut homines sponte recta sequerentur. At Evangelica Lex per caritatem a volentibus ac liberis plus impetrat quam extorquebat illa.

R. De crassa Legis parte loquor, quemadmodum sæpe loquitur Paulus, ut aliàs dictum: & confero Legem mandatorum cum Lege gratiæ.

9 N. Pag. 1128. A. Fides cum qua non est caritas, non magis dicenda est fides, quam cadaver hominis meretur hominis vocabulum. Ibidem: Caritas fidei comes est individua.

R. Agit hic de fide per quam datur salus. At mortua fides non magis meretur hic fidei vocabulum, quam homo mortuus hominis. Nec enim agit, nec confert vitam. Sic habent mea: Sic nimirum inutilis erit fidei professio, qua verbotenus constat, neque quicquam agit: sed veluti mortua torpet, neque est magis dicenda fides, quam cadaver hominis meretur hominis vocabulum. Quod

A corpori est anima, hoc est fidei caritas. Hac igitur subdita, mortua quadam & inefficax res est fidei vocabulum &c. Hujus igitur fidei vivæ comes individua est caritas. Nescio an Beddam moveat hic illa Scholasticorum quæstio, an Deus possit infundere fidem sine caritate? Mea non refert quid possit Deus. Certum est, illum alterum sine altero non largiri.

N. Pag. 1135. A. Lege Mosaica licebat odisse inimicum, nec habebatur injustus, qui vim vi, qui convicium convicio retulisset. 10 Cap. IV.

R. Mosaicam Legem voco crassiorē Legis partem, ut crebro jam dictum est. Et licere dicitur aliquoties, non quod recte fiat, sed quod impune.

DE EPISTOLA JOANNIS.

B N. Pag. 1141. in fine Argumenti. Dna ultima Epistola, qua non putantur esse à multis Joannis Apostoli, tribuntur Joanni cuidam Presbytero, non Apostolo. 11

R. Quod hic annoto, non uno in loco refert Hieronymus, velut in Catalogo, Joannis titulo, affirmat quod duntaxat scripserit Epistolam. Hic argumentum adfert de duobus sepulchris ac memoriis Ephefi. Idem refert in Papia, aliud argumentum ex ipsius verbis colligens. Quod Hieronymus hausit ex Ecclesiastica Historia Lib. 111. Capite 39.

N. Pag. 772. Paulum tibi mitto, qui nostra opera dicit & fuit & explanatus dicere, idque Latine. 12

Ibidem: Quia nostra tarditas, Pauli sublimitatem non assequeretur: certe effeci, ut frequentius feratur in manibus, quam antea consuevit.

Ibidem: Antehac vix intelligebatur Paulus ab Eruditis sudantibus, nunc intelligitur & à semidoctis, modo ne sint omnino rudes sermonis.

Ibidem: Hic si nihil debetur ingenio meo, si nihil eruditioni, certe nonnihil debetur industria, dum his meis laboribus aliis laborem adimo.

R. Hic non video quid offendant nisi tropus sermonis, Paulus didicit explanatus dicere, idque Latine. Sic Plato per interpretem Latinum dicitur Latine loqui. Et qui scribunt commentarios, dicuntur explanare Prophetas: & hoc ipsum mitigo, addens hæc, Non quod in illius eloquentia quicquam desiderem, sed quod nostra tarditas illius sublimitatem non assequeretur. Hoc non mihi dictum est de Bedda similibus, sed de mei similibus: eoque dico nostra tarditas.

Ante hac vix &c. Nec hoc dictum est in Theologos Bedda similes, sed in hos qui vulgo docti habentur. Quanquam sunt & inter Theologos, qui mihi per literas gratias agunt. Et semidocti intelligunt Paulum, non quod omnia mysteria percipiant; sed intelligunt quod antea non intelligebant.

Hic si nihil landis &c. Hoc fortasse Bedda videtur arrogantius dictum. At ego extenuo laudem hujus laboris, nihil mihi sumens præter conatum & industriam.

DE EPISTOLA AD HEBRAEOS.

N. Pag. 1180. D. Ritus & ceremonia Legis veteris habebant sanctimoniam quandam, sed mundanam, nimirum in rebus extraneis & visibilibus fixam, in cujusmodi nonnihil videtur & apud Gentes. 13 Cap. IX.

R. Expono quod ait Paulus, Justificationes cultura, & sanctum seculare, quod Græce est νομιον, id est mundanum. Atque his corporalibus additum esse, Paulus vocat servire elementis hujus mundi. Sanctus Thomas ex auctoritate Hieronymi, interpretatur de ablutionibus corporum, quibus fiebat, ut liceret ad sacra accedere. Tales ablutiones erant & inter Gentes.

N. Pag. 1188. B. Fidei debet Enoch hoc seu gloria seu felicitatis, quod sublatum ex hominum contubernio vivit cum Deo. 14 Cap. XI.

R. Enoch sublatum esse constat, non igitur vivit inter homines, etiam si vivat in corpore. Et si vivit felix, utique cum Deo vivit. Cæterum quid alii disputent de Enoch olim redituro, & ab Antichristo interficiendo, non erat mihi tractandum in paraphrasi. Porro quod

quod hanc felicitatem debet fidei, expresse docet etiam Thom. Aquinas.

EX PRAEFATIONE IN EVANGELIVM JOANNIS.

N. De Epistola in Paraphrasim Joannis, si rogas quidnam videatur, accipe responsum. In ea, more suo, Erasmus miris modis animos omnium conciliat sibi, & sese operam sufficiendam innuit, & re ipsa non paucā utiliter disserit pro Principum moribus, detrahunt tamen doctrina Theologorum, quae ab annis quadringentis usque est Ecclesia, ceremoniis & precationibus, tum his quas Horas dicimus canonicas, quin & Missa auditioni, &c.

R. Si cui vacabit legere Praefationem illam ad Ferdinandum, intelliget Bedda censuram multum abesse à vero. Nihil illic commemoro de favore Principum in me, quod non sit verissimum: nec illos falso laudo, sed liberæ admonitioni nonnihil laudis admisceo: nec meam jactō operam, sed negotii difficultatem indico, quo mihi sit paratior venia, sicubi non assequor quod volo. Me detrahere Theologorum doctrinæ non aliunde colligit, quam ex his verbis: *Quamquam ut ingenue fatear, nullis seculis defuerunt, apud quos Evangelio suus consisteret honor: sed tamen his annis quadringentis, vigor illius apud plerisque refrigerat.* Hic nulla Theologorum mentio. Porro quæ præcedunt & sequuntur, indicant me loqui de corruptis seculi moribus. Et si in genere dixissem de Theologis, cum sint tam multi, qui freti suis quæstionibus divinam Scripturam nunquam attingunt, quid erat piaculi? De ceremoniis, quibus honoratur Evangelium, pie loquor, tantum hortor ut quod corpore foris exhibent, idem præstent intimis affectibus. Et adeo non damno solennes Ecclesiae ceremonias, ut etiam illa excusent, quæ mulierculæ privata superstitione faciunt. Sic enim scribo: *Non improbo ceremonias, non exagito vulgi simplicis religionem: sed tum demum ista fuerint nobis usui, si quod signis visibilibus admonemur, re præstiterimus, &c.* quæ sequuntur in eandem sententiam. De precibus horariis illi ago, non quas dicit Clerus, sed quas hodie Principes miro studio dicunt: atque his freti negligunt ea quæ propria sunt Principum munia. Idem sentio de Sacro quod quidam audiunt, sed tantum audiunt, & audiunt absque religione Sacro debita. Verba mea sic habent: *Siquidem Principes persuasi nonnunquam ab his, qui perfectæ religionis professione commendantur, existimant summam esse pietatem, si quotidie precantur, quas horarias vocant, pensum absolvant, si nullus dies absit absque Sacro, &c.* Ac paulo post: *Et hoc quoque laudo, de precibus loquor, si modo quod est præcipuum accesserit. Cæterum si Princeps existimet nihil sibi deesse ad veram pietatem, fretus observatione talium rerum, neglectis aliis, quæ propria sunt Regia functionis, hac nimirum vera pestis est Religionis, hac est Reipublicæ perniciēs.* Ac mox, *Pium est adesse Sacro, si quis modo parus accedat.* Ex his, quæ pie nec minus circumspicte dicta sunt, Bedda profert tam iniquum iudicium. Erant graves causæ cur hæc admonerem, & Theologorum erat de huiusmodi libere monere Principes. Hoc magis conveniebat, quam quod quidam, ut rumor est, in Gallia fecerunt, è suggesto classicum canentes ad bellum: unus etiam Psalmum detorsit ad Regem, *Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis. Super aspidem & basiliscum ambulabis, & concalcabis leonem & draconem, & non timebis à timore nocturno. A sagitta volante in die, à negotio perambulante in tenebris, ab incurſu & Damonio meridiano.* Nec deerat qui nostro occineret, tantum perservera in ista tua pietate, loquebatur de precibus & sacris, *Dens belligerabitur pro te.*

EX IPSA PARAPHRASI.

N. Pag. 514. B. Nathanahel professus est eadem de Christo quæ & Petrus professus est, sed quia non eodem

animo, ideo non audivit super hanc Petram, &c.

R. Nathanahel dicit, *Rabbi tu es Filius Dei, tu es Rex Israel*, sed nondum erat afflatus eo spiritu, quo Petrus dixit, *Tu es Christus Filius Dei vivi.* Nec hoc ex me somniavi, sed ex Chrysostomo hausi, cujus verba subscribam ex Homilia in Matth. LV. Nathanahel quoque dicebat, *Rabbi tu es Filius Dei, tu es Rex Israel, nec solum beatificatus non est, verum etiam quasi multo inferiora quam oportebat cogitaret, sic à Christo erat redargutus: Quoniam dixi tibi quod vidi te sub ficu; credidisti, majora his videbis.* Ea igitur de re Petrus beatificatur, quia Christum Patris proprie Filium professus est, quæ etiam de causa nihil tale de illis dictum est, quæ de hoc dicitur, *Pater revelavit tibi.* Hactenus Chrysostomus: sed hæc fortasse Bedda non veniebat in mentem, cum illa notaret. Atqui qui iudicis & censoris sumit personam, non debet pronuntiare nisi circumspicis omnibus.

N. Pag. 515. B. Hactenus (ait Christus matri suæ) tua voluntati me præbui morigerum, quod nunc restat ex arbitrio Patris gerendum est, non ex humano præscripto.

R. Si negotium Evangelicæ prædicationis pendeat ex auctoritate matris, non recte loquutus sum.

N. Ibidem: *Alibi mater fuisti, posthac mihi nihil aliud eris quam mulier, quoties versor in Patris negotio.*

R. Expono, quid tibi & mihi est mulier. Matrem voco, cui jus est in filium: si in negotio quod Filio mandarat Pater, Maria mater Jesu habebat præscribendi auctoritatem, male Christus indignans per cognatos & matrem interpellari sermonem Evangelicum, dicit: *Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?* Igitur alibi mihi mater eris, nihil aliud declarat, quam alibi matris jure præscribes.

N. Ibidem: *Patris gloria quoties erit serviendum; nihil opus tua interpellatione, alio faciam quod res postulat.*

R. Si Christo opus erat interpellatione matris, quoties erat serviendum gloriæ Patris, novum audio dogma. Nec hæc pertinent ad contumeliam matris. Christus nullum humanum affectum aut præsidium admiscuit Evangelio, cujus totam gloriam voluit adscribi Patri cœlesti, & idcirco matris auctoritatem nunquam admiscuit, aliquoties exclusit.

N. Pag. 522. D. *Ab illis qui à Judaismo ad Christum convertuntur, non exigitur pro prioribus satisfactio, non legis observatio, tantum qui credit, ille tunc est à condemnatione.*

R. Explico verba Christi, ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam. Et indico fidem esse januam salutis. Nec opinor in baptismo expendi merita vitæ prioris, sed fidem & propositum vitæ correctioris. Secus est si excluduntur à baptismo, nisi qui prius bene vixerunt: aut si in baptismo indicitur satisfactio pro vitæ prioris admittis: aut si Judæus baptizatus tenetur ad præscripta Legis Moisaicæ. Porro de aditu me loqui testantur quæ præcedunt: *Et ne quis sponte periens haberet quod prætexeret suæ malitiæ, facilius aditus est omnibus ad salutem.* Cæterum me non sejungere bona opera à fide, declarant quæ sequuntur: *Per quod salus æterna datur omnibus, quantalibet peccatorum sarcina gravatis, si modo post Evangelicam professionem abstineat a vitæ prioris flagitiis, & juxta doctrinam ejus cuius nomen professus est, proficere nitatur ad perfectam pietatem.* Obsecro si quid alii docuerunt de bonis operibus aut satisfactione secus quam oportet, idcirco nobis non erit fas ex sacrarum Litterarum sententiis fidei, quod illi debetur, tribuere?

N. Pag. 549. *Sola credulitas via est ad immortalitatem.*

R. Si est alius aditus ad immortalitatem quam fides, quam nobis monstravit Evangelium, Paulus, & Petrus, cupiam audire. Quod sola dico, non excludit bona opera, quæ fides secum trahit, aut ex sese gignit: veluti qui dicit *sola virginem ingressam*, non excludit

Tom. IX,

Hh

vestem

vestem & ornatum illius. Aut qui dicit, *Hanc solam arboram patiar esse in horto meo*, non excludit frondes, flores, & fructus.

7 N. Pag. 575. B. *Non punit Deus liberos ob delicta parentum, nisi filii parentum amulentur vitia. Et ibi loquitur de ceco nato, cui, inquit Erasmus, casu quopiam accidit cecitas.*

R. Hic, opinor, Bedda suspicatur me tollere Providentiam divinam, quod hujus cecitatem tribuam casui. Non excutiam differentiam Aristotelicam inter casum & fortunam, cum apud Latinos casus dicatur, quicquid accidit præter curam aut expectationem nostram. Parentes non procurarant ut ille cæcus nasceretur, & tamen aliquibus causis naturalibus accidit illi cæcitas: neque enim Deus immisit illi cæcitatem, sed quod illi acciderat, Deus non prohibuit, & in suam vertit gloriam. Nam quod sequitur, *Ut manifestaretur gloria Dei in illo*, Chrysostomus multis exemplis prolatis e divinis Voluminibus, docet hanc particulam *Ut*, non esse causæ, sed eventus. Deo, qui præscit omnia, nihil est casus. Nobis multa casu accidunt, quorum causas nescimus, quæque non procuravimus. Aliud est, si in totum abstinendum est à verbo casus, cum toties habeamus in Litteris sacris accidit. Jam quod dico Deum non punire liberos ob parentum admittit, multis verbis inculcat Chrysostomus, idque ex Prophetarum sententiis. Non loquor de peccato originis. Cæterum quo modo concordent locus qui est Deuteronomii v. *Ego Dominus reddens iniquitatem patrum super filios in tertiam & in quartam generationem*, & qui est apud Hieremiam Cap. xxxi. *Omnes qui comederit uvam acerbam, dentes ejus obstupescunt*: non erat Paraphrastæ discutere. Certe locus Deuteronomii mihi non obstat, cum non agat de poena translata à meritis ad immeritos, sed delata à nocentibus ad posteros nocentiores.

EX QVIBVSDAM SCRIPTIS ERASMI NON NVLLI SEQVNTVR ERRORS.

N. Primo ante finem Epistola, quam Prefationis loco preposuit secunda Editioni Operum Cypriani, favens illi hæresi, quam catholicus aliquando tenuit Cyprianus, quod scilicet Hæretici & Schismatici & similes ab Ecclesia præcisi, quantumcunque in Ecclesia forma baptizent, nihil agunt, hinc ab eis baptizati, si ad Ecclesiam contriti redeant, sunt necessario rebaptizandi. Hæc ad verbum habet Erasmus.

Porro qui diversam sententiam, quam scilicet determinavit & tenet Ecclesia, sequi maluerunt, mihi quidem non tam argumentis videntur commoti, quam fuisse ei parti, qua magis abhorreret à schismate Donatistarum, simulque perpexisse quam non esset intum eam aperire fuisse, si Sacerdos impius nihil agere crederetur.

Quantum habeant momenti qua divus Augustinus affert de Sacramento & effectu Sacramenti, de characteribus, de diversa ratione baptizantis & remittentis peccata, prolixius sit quam conveniat hic expendere. Certe Christus iisdem baptizandi jus tradidit, quibus mandavit absolvendi potestatem, nec tamen protinus absolvit, Sacerdos quisquis in hoc nomen invocat Trinitatis.

Si res hæc ab argumentis humanis penderet, & nisi concordia favorem ubique mereretur, potius haberi poterat quod sequitur Cyprianus, quam quod est receptum. Ad hæc conformiter de baptismi Sacramento loquens, in Epistola ad pium lectorem scripta ante initium Paraphrasæ suæ in Matthæum, paulo post medium dicit, quod baptizati in infantia postquam ad pubertatem pervenerint, & in communibus fidei articulis fuerint instructi, debent publice vocari & interrogari, ratum-ne habeant quod susceptores illorum nomine polliciti sunt in baptismo: Si respondeant se ratum habere, tum publice renovetur ea professio. Et paulo post, sibi quod tale Ecclesie det consilium, opponens sic ait: *Verum hic geminus existit scrupulus: primum quod videatur iterari baptismus, id quod fas non est: deinde quod pe-*

riculum sit, ne quidam audita professione non approbent, quod gestum est per vicarios. Prior ille facile, &c. Posterioris difficilior est solutio, &c.

R. Quomodo faveo damnatæ sententiæ, qui adhæreo definitioni Ecclesiæ? Sed Cypriani culpam, illi cum tam multis Episcopis communem, elevo, qui gravissimis argumentis perducti sunt in eam sententiam. Si res, inquam, penderet ab argumentis humanis, potius haberi poterat. Non dico, potius habendum est. Nunc res non pendet ab argumentis humanis, sed à definitione Ecclesiæ, quam ego sequor, contemptis argumentis humanis, alioqui citius adhæsurus Cypriano quam diversæ sententiæ. Quod hic dico de baptismo iterando, idem pie dici potest de multis aliis Ecclesiæ decretis, à quibus dissentire si res penderet ab humanis ratiocinationibus. Ego pie mentis arbitror plus tribuere præscriptis Ecclesiæ, quam humanis rationibus. Eat nunc Bedda, & exaggeret hunc locum verbis atrocibus. Porro quod addit me similia dicere, hoc est, probare damnatam Cypriani sententiam, in Prefatione ad pium lectorem, quæ præfixa est Paraphrasæ in Matthæum, qui legerit, comperiet id quod Bedda dicit, longissime abesse à vero. De catechismo renovando illic loquor, & ostendo viam, qua fieri possit, ne cui videatur iterari baptismus. Verba mea sic habent: *Verum hic geminus existit scrupulus. Primum quod videatur iterari baptismus, id quod fas non est.* Audit Bedda hic me profitentem non esse fas iterari baptismum: quomodo igitur consentio cum Cypriano? Suspicionem iterari baptismi sic excludo: *Prior ille facile discutitur, si hæc sic gerantur, ut nihil aliud sint, quam instantia quedam ac representatio pristini baptismi, quod genus est, cum aqua sacra quotidie conspergimur.* Ita ne iterat baptismum, qui adspargitur aqua consecrata per Sacerdotem? Si mihi permetterem alicubi dissentire à decretis Ecclesiæ Catholicæ, citius crederem absque baptismi salutem homini contingere, quam necessariam esse baptismi iterationem. Nunc cum illic toto pectore sentiam cum Ecclesia, multo minus hic dissentio. Hic iterum atque iterum desiderare cogor Dei timorem, quem solum præ oculis habebat, cum hæc tam odiose, ne dicam calumniose notaret.

N. Anno superiori scripsit Erasmus *Opusculum*, cui nomen dedit hujusmodi: De interdicto esu carnium deque similibus hominum constitutionibus, in quo quanta licentia Ecclesiasticas sanctiones oppugnare molitur, nullus qui legerit nesciet. Tria enim ille arguit & criminatur, quæ in Ecclesia Dei persancta semper fuisse habita, videlicet canonica jejunia, & ciborum delectum secundum sacrorum dierum observantiam, tertium Ecclesiæ Ministrorum perpetuum calibatium. Horum autem deductio quam impia & schismatica sit lector facile capiet.

R. Hunc libellum, quem Bedda schismaticum appellat, ego schismati opposueram tum hic exorienti non sine gravi rerum discrimine. Et profeci. Id factum meum atroces Lutheranorum fremitus primum in me concitavit. Videbam exorituros graviore Orbis tumultus, quos pro dolor & vidimus, & videmus quotidie in pejus proficere. Et agebatur de Concilio vel Generali, vel Provinciali, in quo qui vellent adferrent remedia, quibus hæc mala possent componi. Id mihi videbatur fieri posse, si Germanorum querimoniis concederentur quædam, quæ salva pietate Christiana concedi possent. Proinde qualia scripsi in eo libello, talia sum ausus scribere duobus Pontificibus, Adriano VI. & Clementi VII. atque Cardinali Campegio, cui negotium hos tumultus componendi datum erat. Nec tamen hic ingessi memet, sed rogatus ac jussus dixi meam sententiam, rejiciendi aut approbandi arbitrium illis deferens. Nec editurus eram illam Epistolam, nam uni Episcopo scripseram, nec meum exemplar cuiquam communicaram, & sic erat scriptum, ut nemo fuerit lecturus, ni per Episcopum jam apud multos sparsa fuisset, exitura volente nolente me. Itaque ipsius etiam

etiam Episcopi jussu recognitam edidi. Nec hactenus ea Epistola quisquam hic fuit offensus, præter impenſe *Lutheranos*. Nec enim illic est ulla criminatio sanctionum Ecclesiasticarum, tantum propono considerandum, an expediret quædam mutari Principum auctoritate, quæ pio quidem animo venissent in consuetudinem aut præceptum, sed hominum vitio verterentur in materiam impietatis ac seditionis. Ad hæc sermonem ita tempero, ut si in Concilio dicta fuissent, sententia fortasse debuerit meliori sententiæ cedere: cæterum auctor sententiæ nec schismatis nec hæreseos possit condemnari. Quod mihi videtur pro re nata expedire, in medium assero, æquissimo laturus animo, si quis habeat melius consilium. Id non semel testificor in eo libello: velut illic: *Dicam enim quicquid dicturus sum, non ut asseverans, sed ut inquirens, apud Præfulem, &c.* Ac rursum: *Hæc sic propono, ut tamen sit integrum suum cuique judicium.* Ecclesiasticas sanctiones adeo non criminor, ut omnibus argumentis ostendam, & jejunia, delectumque ciborum, & dies festos, & cœlibatum Sacerdotum, & pio animo inducta esse, & ad pietatem magnopere conducere, si quis, ut oportet, utatur. A schismate tantum absûm, ut atrociter detester eos, graviusque supplicio dignos pronuntiem, qui seditiosa licentia constitutiones & consuetudines Ecclesiæ contemnerent. Hæc ita esse comperiet, cui vacabit totum eum libellum evolvere. Deinde cum nihil permittam temeritati privatæ, sed omnia velim fieri ex auctoritate Præfulum ac Principum, unde *Bedda* meminit schismatis? Si dicat stultum esse meum consilium, patiar. Et tamen quaecunque est hoc consilium, si fuisset usi aut illo aut simili, fortasse res non pervenisset ad hos cruentos tumultus. Atque utinam vel nunc his malis essemus defuncti. Nec tamen hoc ago ut tollantur jejunia, qui volo Christianorum vitam perpetuum esse jejunium, sed obligationem jejuniorum, hac via confidens fieri posse, ut & plures & sanctius jejunent, non gravatis his qui ob causas idoneas jejunare non possunt: nec injiciatur laqueus iis, qui nunc passim contemnunt omnia jejunia. Quod si quis hic timet, ne semel corruat Ecclesiastica disciplina, fingat ad nos revolutum illud seculum, quo Ecclesia ante præcepta jejunia plures habebat jejunantes, quam nunc habet. De cœlibatu, palam damno eos qui privata auctoritate ducunt uxores: & ostendo cœlibatum hunc esse contaminatissimum in plerisque Sacerdotibus. Ei malo remedium aliquod ostendo: quod si non placet, inveniatur aliud melius. Porro mihi non displicere cœlibatum, vel illa mea declarant verba: *Nihil magis optandum, quam ut Sacerdos immunis a conjugio, liber ac totus serviat Domino suo.* Nunc videamus mundum esse plenum Sacerdotibus concubinariis. Est apud *Germanos* Episcopus quidam, qui ipse dixit in convivio, uno anno ad se delata undecim milia Sacerdotum palam concubinariorum: nam tales singulis annis pendunt aliquid Episcopo. Dies festos non damno, numerum imminui velim, præsertim quod videamus multos dies festos non ex necessitate, nec ob magnam utilitatem Ecclesiæ, sed ob humanos affectus vel institutos vel extortos ab Episcopis. Quod si quis hic quoque metuit Ecclesiæ ruinam, cogitet qualis fuerit Ecclesiæ status aliquanto post tempora *Hieronymi*, cum Orbis Christianus nesciret ullos dies festos præter Dominicos, & duos tresve alios. Cui vacabit, poterit singulis diebus vacare rei divinæ. Cæterum nec gravarentur tenues, nec improbis daretur ansa pejus insaniendi, quam reliquis diebus. Hic erat animus illa proponentis. Nunc paucis ad ea loca quæ notavit *Bedda*.

2. N. Ad hoc enim usque pervenit, ut diebus festis derogans ad verbum dicat: Est, inquit, fortasse Episcopus scilicet, qui quondam habuerat in delitiis puellam nomine *Barbaram*, hac gratia vult *Barbaræ* diem esse feriatum. Alii mater fuit nomine *Catherina*, hoc satis est causa visum, ut hinc sacer dies populum arceat ab opere.

A. R. Debebat addere *Bedda* quod sequitur, hæc exempli gratia ficta esse, quod maluerim uti fictis exemplis, quam quemquam offendere; alioqui potuissim veras historias proferre. Et novi quosdam Episcopos, qui duos dies festos invexere. Si idem sibi permittant singuli, quid futurum est? Nisi forte *Bedda* putat schismaticum quicquam in malos Episcopos dicere. At quoties id facit *Cyprianus* & *Hieronymus*, quid facturi si nunc viverent? Talibus dictis non offenduntur boni, ac ne ipse quidem senum optimus Episcopus *Basilienſis*, ad quem hæc scribo.

B. N. Et jus dicens sic: *Ecclesia Pastores mihi videantur recte facturi, si per hujusmodi dies festos exceptis Dominicis & paucis eximiss, & in his ipsis quos relinquunt, permittant tenui plebecula post Sacrum & concionem, si res urgeat, officio suo succurrere liberis & familia.*

C. R. Debebat annexere *Bedda* quod præcessit: *Non hac dico quod velim a Laicis contemni dies festos, &c.* Deinde vox hæc, *hujusmodi*, refertur ad ea quæ præcedunt, nimirum ad festa, quæ sine gravioribus causis ex humano quodam affectu constituuntur. Et quod mihi videtur conducibile, idem Episcopi quidam conati sunt. Aliud est, si quod instituere possunt Episcopi, non possunt tollere. Deinde quod sequitur de labore plebeculæ tenui permittendo, quoniam addo, *Si res urgeat*, puto licere, etiam si nemo statuatur. Verum id si fieret Episcoporum permissu, minus esset offendiculi, & conscientia forent securiores.

D. N. *Reprehendens vero Canonica jura. Nam primo sic in Ecclesia primitiva, primi Christiani, id est, Apostoli, & ceteri, nullo præcepto ad jejunium adigebantur.*

E. R. *Reprehendendi* verbum *Bedda* est, non meum. Nec tam loquor ibi de Canonicis jejniis, quam de his quæ inducuntur ab Episcopis, aut ex consuetudine: denique de his, quæ sibi quisque privatim præscribit. Sic enim loquor: *Et reperiuntur qui sibi nihil permittant, &c.* De Canonicis, fateor hæc recte inducta a majoribus, sed hominum vitio fieri, ut quæ ad pietatem revocandam erant instituta, vertantur in materiam vitiorum. Nec volo mutari, nisi ex auctoritate Præfulum, sic ut his succedant meliora. Sic enim habent mea: *Quorsum ista tam multa? An ut damnum ciborum delectum, quem comprobatur usus Ecclesiasticus? Ut ingenue dicam, cupiam omnia quæ sunt hujus generis, aut certe talium exactionem prorsus e medio sublata, modo vera pietatis studiis accrescat, quod decesserit ceremoniis, & hoc addatur Christianismo, quod Judaismo detractum fuerit.* Et paulo post: *Et tamen hac posteaquam publica consuetudine fixa radices egerunt, nolim seditiose contemni, sed vel paulatim aboleri, vel majorum auctoritate tolli: sed ita tolli, ut populus ad meliora vocetur.* Hactenus mea retuli, in quibus apparet, quam nihil sit schismaticum aut impium, quod impingit *Bedda*. Porro quod addo, priscos illos Christianos nullo Ecclesiæ præcepto adactos ad jejunandum, non huc pertinet, quod nunc non recte præcipitur jejunium, sed ut declarem si adsit vera pietas, plus impetrari sine obligatione præcepti. Et ad illam pietatem instaurandam hortor, consultor, non dogmatistes.

F. N. Secundo sic: *Veluti parricida pene dixerim rapitur ad supplicium, qui pro piscium carnibus gustavit carnes, suillas.* Et de hoc sequitur: *Judicium hoc mihi non solum incivile videtur, verum & præposterum. Indictum erat jejunium, hoc erat ejus rei caput, accessorium erat talibus aut talibus vesci cibis.*

G. R. Quod dico, hic non semel factum est. Nec reprehendo quod puniuntur, sed quod acerbius quam oportet. Deinde quod gravius punimus mutatum cibi genus quam violatum jejunium, præposterum est judicium.

H. N. Tertio: *Reperiuntur qui nihil sibi permittunt præter panem & aquam, ut demus hæc non adspersanda, tamen quis non videat quam frigeant, si conferantur ad Evangelica*

præcepta, quorum oportuit primam esse curam, deinde considerandum an hoc congruat Evangelica libertati.

R. In his quæ locum hunc proxime præcedunt, ago de morosa distinctione ciborum, quæ magna ex parte vel ex consuetudine venit in vitam, vel ex proprio cujusque animo. Quod genus sunt, alicubi diebus Veneris vescuntur lactariis, ovis nequaquam. Alibi diebus Sabbatinis utuntur jure carniæ, carnis ipsis nequaquam. Alicubi sibi permittunt intestina pecudum, non carnes. Et quidam dubitant num canis marinus, aut cochleæ, aut testudines sint inter carnes habendæ. Quidam certis diebus abstinere ab omnibus quæ prius habuerunt animam. De his igitur loquutus subijcio quod decerpit Bedda. Quod si ista non frigent ad præcepta Evangelica, perperam scripsi. Me certe tallium pudet, quoties cum Evangelio conféro. Et tamen addo ne hæc quidem aspernanda, nec pronuncio non congruere cum Evangelica libertate, sed admoneo considerent Episcopi an congruant. Postremo non simpliciter dubito, an congruant ipsa, sed an cum libertate Evangelica, quam ubique sic prædicat Paulus, conveniat, istiusmodi observatiunculas ab omnibus tam rigide exigere, videlicet, ut homines rapiantur in carcerem, qui non per contumaciam, sed vel ob causas aliquas vel humana incuria neglexerint.

7 N. Quarto: In Regionibus qua laborant inopia piscium interdiceret carniæ esum, quid est aliud quam famem indicare?

R. Lex non est lex nisi sit æqua. At in istis quæ sunt corporalia, vix aliquid certi præscribi potest, quod omnibus congruat. Veluti de vestitu præscribi potest universis, ut simpliciter, ut decore, modesteque vestiantur. Cæterum si quis præscribat universis, ne plusquam unicum tunicam gestent, plus satis fuerit Indis, sed interim Hyperboreis frigore morietur. Nec omnino dissimile est de præscriptis ciborum generibus. Et possit esse Regio tam sterilis ut arbitrer ne Pontificem quidem velle incolas hac lege constringi. Etenim si casus adducens necessitatem excludit legis præscriptum, quidni idem faciat perpetua Regionis qualitas? Non igitur damno constitutionem Pontificum, sed eos qui per superstitionem exigunt legem, ab his quos Pontifex, ni fallor, non vult obligari.

8 N. Qui vescitur carnibus scilicet in Quadragesima, citra necessitatem, si peccat, tantum peccat in legem humanam. Qui vero fratrem condemnat, qui obtreccat, qui defert, qui traducit, adversus Evangelicam doctrinam, mea sententia, gravius delinquit, quam si totum decennium carnibus vesceretur. Et sequitur, appellant Lutheranos & hereticos qui carnibus vescuntur: Jam hoc est non vitulorum sed fratris carnem arrodere.

R. Hic Bedda de suo addidit in Quadragesima, cum ipse loquar in genere de diebus in quibus abstinetur a carnibus. Sed ille Quadragesimæ vocabulum judicavit aptius ad calumniandum, quod putetur ab ipsis Apostolis instituta. Ego malitiosam obtreccationem conféro cum esu carniæ citra contumaciam aut malitiam, sed ex infirmitate seu negligentia commisso. Si jejunare præscriptis hisce diebus est legis divinx simpliciter, fateor, Pontifex non posset tollere.

9 N. Vide offendiculum ex his rebus quarum usum non interdicat Evangelium: Imò quarum interdictores damnant Apostolica littera, prohibentes, inquit, cibos quos Deus creavit ad vescendum, & prohibentes nubere.

R. Disputans de scandalo, conféro scandalum Judæorum ac Gentium, quod ad tempus vitarunt Petrus & Paulus, cum hoc scandalo quo judicamus proximum de jejuniis aut de genere cibi. Nisi qui vescitur prodatur suam malitiam, non debet quis judicare, in eo quod bene fieri potest. Et tamen maxime judicamus, non solum eos quorum necessitas est nobis incognita, verum etiam illos, qui manifestas & graves causas præ se ferunt.

10 N. Mihi displicet quicquid spectat ad seditionem. Attamen si nullus obstat hujusmodi ceremoniis semper in ma-

A jus gliscentibus, actum plane fuerit de libertate Evangelica. Sequitur: Sic paulatim irrepsit consuetudo qua nobis diem Veneris pisculentum reddidit. Deinde ubi hoc successit ademus est & Sabbati dies, nunc & Mercurii dies periclitatur.

R. Si placet ut omnes dies sint festi, & in totum interdicatur esus carniæ, male metui. Si nihil est periculi, cum jam bonam anni partem abstineamus, stulte metui. Quid hoc ad fidem nostram?

N. Cælibatui denique ordinatorum derogans Erasmus, de cælibatu, ait, neque Christus neque Apostoli legem aliquam in Sacris Litteris præfixerunt. Sequitur mox: Cur hic humanam constitutionem urgemus tam obstat, præsertim cum tot causa suadent mutationem?

B R. Si Christus aut Apostolica littera vetuerunt ne Sacerdotes aut Diaconi ducerent uxores, quomodo Græcis Christianis etiam hodie permittitur matrimonium? Et ætate Hieronymi per Gallias Presbyteri habebant uxores qui non continerent, neque quisquam legitur ob hoc damnatus. Arbitror autem hoc esse juris humani, quod per Pontificem aut Concilium tolli potest. Constat autem Pontificem quibusdam Sacerdotibus relaxasse legem, & arbitror eum jure posse quod facit instrumento publico. Nec à me damnatur constitutio, quæ tum inducta est, cum essent infinito pauciores quam nunc sunt, & multo puriores, neque lex obtrusa est, sed volentibus data. Nunc Mundus undique scatet plurimis ac malis Sacerdotibus, an apud vos nescio, certe apud Germanos. Tempus itaque mutatum, suadet ut mutetur & constitutio. Opto quidem quod optimum est, sed illud suadeo tanquam levius malum. Ajunt Pium II. solitum dicere: Ob graves causas ademinimus Sacerdotibus uxores, sed graviores suadent, ut eis reddamus. Olim soli Episcopi dicebantur Sacerdotes. Nunc alia res est. Et Ambrosius probans Episcoporum cælibatum, non adfert præceptum Dei aut Apostolorum, sed hanc causam, quod in Lege Moysæ, quoniam erant multi Sacerdotes qui suis vicibus serviebant sacris, vacabat illis aliquam temporis portionem dare conjugio. Cæterum tempore ministerii sacri, non adibant uxores, verum apud Christianos quoniam erant pauci Sacerdotes, & quotidie tractanda erant mysteria, non erat idem otium vicissim serviendi divino cultui, & matrimonio.

D N. Secundo: Si hi, qui se non continent, Sacerdotibus concederetur matrimonium, & ipsi viverent quietius, & populo cum auctoritate prædicarent verbum Dei. Sequitur mox: Hæc non eo spectant ut Sacerdotibus auctor aut patronus esse studeam, qui nuper citra Pontificum auctoritatem cæperunt esse mariti, sed ut Ecclesia Proceres admoneam, dispiciant an expediat veterem constitutionem ad præsentem utilitatem accommodari.

E R. Nolo fieri nisi publica auctoritate, id si fieret cessaret offendiculum. Imaginor hoc posse fieri à Principibus Ecclesiæ. Et profero consilium meum, quod si non placet, cedat meliori. Certe nunc res misere habent, de nostris loquor. Si apud Gallos pura sanctaque sunt omnia, vehementer gaudeo.

N. Tertio: Si frustra tentatis remediis omnibus vinci non potest carnis rebellio, superest ut caste vivat Sacerdos ad remedium habens uxorem.

R. Ubique præsumo hanc potestatem esse Principibus Ecclesiæ, qua in re si fallor, nullum est meum consilium, præsertim quod attinet ad hos qui nunc Sacerdotes sunt. De successuris posset facilius caveri. Atque hæc pars non invitat ad ducendam uxorem, sed opponitur eis qui prætexunt incontinentiam, cum non dederint operam ut possint esse continentes.

F N. Quarto: Non dubito quin plerique sint Episcopi, qui perspiciant hæc ita habere, quemadmodum dicimus. Sed vereor ne hic quoque quæstus obstat, quominus sequamur quod videmus optimum esse.

R. Quod dico forte, sine forte notissimum est apud nos, de vobis non judico, quid autem opus dissimulare quod nemo nescit?

N. Quinto:

15 N. Quinto: Si Episcopi tenent mutare, fortasse reclamant Officiales, qui plus sentiunt redituum ex concubinis Sacerdotum quam sensuri sint ex uxoribus. At non equum est, ut questus apud nos tantum valeat, ut ob eum in re tanti momenti minus sincere consulatur.

R. Nec hic video quicquam mali, nisi malum est vera ac manifesta loqui.

ANNOTATIONES BEDDÆ THEOLOGI
IN PARAPHRASIM ERASMI ROTERODAMI IN LVCAM.

Hoc sabbato ex die Januarii 1523. hora 4. post meridiem, incepti examinando legere Paraphrasim Erasmi in Lucam, & quæ merito movere possent, subsequenter designavi.

N. Pag. 271. Primo in titulo ad Anglum sic habetur: Angliæ & Franciæ * Regi, quod Gallos maxime debet movere.

R. Primum non exspectabam à Theologo calumniam, quod in titulo vocarim Henricum VIII. Angliæ Franciæque Regem, & hic addit, quod Gallos maxime debet movere. Imo quanto ego melius sensi de Gallorum atque adeo Regis ipsius ingenio, qui nihil veritus sim, ne solenni titulo commoveretur. Erat fortasse quod mihi succenserent, si titulus is à me repertus esset. Nunc cum palam in moneta, in picturis, in inscriptionibus feratur, nihilo justius mihi succensere possunt Galli, quam succenserent Carolo Romani, quod se scribat Regem Romanorum, cum Roma tantundem habeat ditionis, quantum ego, aut Corinthienses, quod aliquis Episcoporum à suffragiis se scribat Episcopum Corinthiorum. An periculum est, ne Galliarum Regnum protinus demigret ad Anglos, ob titulum? Atqui quoties Angliæ Rex scribit ipsi Regi Galliarum, non abstinere ab hoc titulo. Inscriptio, veteris historię memoriā habet, non transfert jus ditionis. Et tamen non eram hoc elogium additurus titulo, ni me casus quidam admonuisset, non quod metuerem ne quid ea res moveret Angliæ Regem, sed ne quis hinc arriperet ansam calumniandi. Miseram in Angliam Epistolam Regi scriptam, sed absque titulo. Ejus exemplar miseram aulico cuidam amico, cum inscriptione ne vereretur reddere litteras, ignarus argumenti. Is mihi gratulatus est, quod omissem opisthographiam, misitque formulam tituli correcti. Ea diligentia viri non omnino levis me commovit, ut titulum solennem adderem. Hæc res etiam si quem moveret Gallum, quod ego non arbitror, certe nihil erat quod Theologum movere debuerit, nisi forte hoc quoque pertinet ad fidem Catholicam. Quod si ea res tanti momenti est, cur in me reprehendit, quod in Episcopo Roffensi dissimulat? nam is utitur eodem titulo.

2 N. Ibidem: In ejusdem Epistolæ exordio sic: LVCAM Medicum mitto, non alium quam antea habebas, sed Latinis auribus explanatus fuisse loquentem.

R. In secundo quid illum offenderit, non satis conjecto, nisi putat me alicubi sensum Evangelistæ non assequutum, itaque non linguam ac phrasim mutasse tantum, verum etiam sententiam. Hoc ut demus esse verum, idem usu venire potest interpreti, qui tamen Luca titulum addit. Merito reprehendendus sim, si sciens defectam à mente Scriptoris quem explano. Si imprudens, monendus sum ut homo.

3 N. Ejusdem Epistolæ Pag. 273. circa medium: De auctore Epistolæ ad Hebræos semper dubitatum.

R. Quod de auctore Epistolæ ad Hebræos semper fuerit dubitatum, multis tum argumentis, tum Scriptorum gravium testimoniis satis opinor declaravi, non uno in loco.

4 N. Ibid. in fin. Deus Pater misit Sermonem suum qui liberaret universos ab omnibus animorum morbis, tantum ut morbum agnoscamus & fidamus Medico.

R. Hic quoniam dixi tantum ut morbum agnoscamus, & fidamus Medico, suspicatur fortasse me damnare opera, imo tollo discrimen criminum ante actæ vitæ,

* Titulus ille omissus est in sequentibus Editionibus.

A five Judæus quis fuerit, five Græcus, five Barbarus. Nam is locus sentit de tempore quo proditum est primum Evangelium. Et si loquutus fuissim de his temporibus, quid erat periculi? An ulla est tanta scelerum, vel magnitudo, vel multitudo, quam non abluit poenitentia, cum fiducia in Deum conjuncta? Id si est, deleatur, tantum. Ne fidit quidem Deo, qui sine bonis operibus sperat salutem æternam, modo præstare queat quod cupit aut debet. Quanquam nescio an offenderit illum quod Filium Dei dixerim non Verbum sed Sermonem.

N. Citat non nostrum textum sed suum, ut ejusdem Epistolæ Pag. 277. post medium. Omnia possum in eo qui me fortem reddidit.

B R. Quid autem piaculi sit, si citem versionem meam, quod tamen facio rarissime, ne mea videar obtrudere populo? Nec Cyprianus, nec Tertullianus, nec Augustinus, nec Ambrosius, nec Hieronymus, semper iisdem verbis citant Scripturam sacram. Fortem reddidit, dixi pro confortat, quod hoc verbum negent esse Latinum. Cæterum nec luci nec veritati sensus quicquam deceffit.

N. Pag. 279. Non stant simul quod non plus peius Erasmus sua Paraphrasi tribui, quam cæterorum commentariis, & quod ipse in eis non loquatur sed Lucas.

C R. Pugnant, inquit, quod admoneo lectorem, ne plus tribuat meæ Paraphrasi, quam aliorum commentariis, & quod idem adjicio, me nusquam in Paraphrasi loqui, sed Lucam. Principio certum est Paraphrasim commentarii genus esse. Et fieri potest ut erret Paraphrastes, quemadmodum & Commentator. Id si tibi veniret usu, malui meo periculo fieri quam Evangelistæ, poscens eandem veniam mihi, quam tribuimus omnium aliorum Commentariis. Certum est Lucam non omnia scripsisse quæ facio illum loquentem. Mihi satis est, si quæ tribuo illius personæ, non pugnant cum his quæ sensit ille. Quod si mihi constaret ubique quid ille sensisset, nihil erat opus præcari veniam. Ergo, inquires, non erat abutendum personæ Luca. Audirem, nisi id toties facerent in Commentariis Interpretes laudatissimi Origenes & Hieronymus. Primum ordinant, ea nihil aliud est quam Paraphrasis, nihil à mea differens, nisi quod perpetua non est. At fieri potest, ut Hieronymus, sub persona Dei loquens, aliud dicat quam sensit Deus. Non hic periclitatur auctoritas Dei, sed humanus est lapsus interpretis, cui tribuitur venia, modo ne sit impium quod divinatur.

N. Pag. 283. D. Spiritum Sanctum vocat fatidicum. Et rursus alibi sapius.

N. Movet illum quod locis aliquot fatidicum Spiritum dixerim pro Spiritu Prophetico, hoc est, quod Latine maluerim loqui quam Græce. Utcunque enim de fato disputant Philosophi, certe fatidicus Latinis nihil aliud significat quam qui prædicat eventura: nisi forte putat Sanctum Spiritum, non recte dici fatidicum, quod Apollo dictus sit olim fatidicus. At ista ratione nec Balaam liceret appellare Prophetam, quod commune vocabulum habeat cum Esaia.

N. Pag. 284. D. Non per opera Legis, sed per fidem gratis donatur æterna felicitas.

R. Si per opera Legis Mosaica datur æterna felicitas nos perimus qui non sacrificemus pecudes, qui vescamur carne suilla. Si non datur gratis, falso dicitur gratia. Si ex operibus, non semel mentitus est Paulus Apostolus. Porro quid doceat Lutherus de fide sine operibus, non arbitror mea referre.

N. Pag. 289. D. Divini favoris est, ait Gabriel ad Mariam, quod offertur, non meriti tui.

F R. Suspiciatur & hic aliquid subesse Lutheranism, ut nunc sub omni lapide scorpius dormit, cum ita facio Gabrielem loquentem Virgini, Non est meriti tui, quasi cum Lutero negem ullum esse meritum Sanctorum. Imo confesso magnitudinem dignitatis cum meritis Mariæ. Hæc sunt mea verba: Et laetissima rei & maxima tibi nuntius adsum. Noli expendere merita tua, divini favoris est quod offertur, non meriti tui. Hoc ipso

placet Domino, quod tibi non places: Sit illud tibi satis, quod nata es gratis & favorem apud Deum, &c. Hæc oratio eo spectat, ut Virgo modestissima, & in oculis suis infima, credat rem inauditam, quam promittit Angelus. Hæc mihi dicenda erant, ut exponerem illud *κεχαρισμένη*. Item illud, *Invenisti gratiam apud Deum*. Si tanta dignitas concipiendi & pariendi Deum, prorsus debetur meritis Virginis, quorsum Angelus meminit gratiæ? Cur ipsa Virgo dicit, *Respexit ad humilitatem ancilla sua?* & *Beatam me dicent?* Aliquod esse meritum Sanctorum, non inficior, sed impar donis Dei: deinde si quod est, tale est, ut homo non debeat adscribere sibi. Et ideo gratiæ bis meminit Angelus, ut & caveat Virginis modestiæ, & fidem confirmet in re, quæ superabat omnem hominum dignitatem.

10 N. Ibidem: *Omnibus modis maximus erit, si Christus posteaquam innotuerit mundo, vocandus sit non Prophetæ, sed Filius Altissimi.*

R. Scio Christum per Moysen promissum esse Prophetæ nomine, & turbis aliquando dictum Prophetam, nec impium esse si quis nunc vocet eum Prophetam. Verum Petrus afflatus Spiritu, sublimius nomen illi tribuit, *Tu es ille Christus Filius Dei vivi*. Neque quicumque hodie vocat illum Prophetam, ne videatur conferendus cum reliquis Prophetis. Joannes dictus est *plus quam Prophetæ*, quanto magis ea sublimitas congruit Christo? Itaque cum dicitur *non Prophetæ, sed Filius Altissimi*, non adimitur nomen Prophetæ, sed effertur appellatio peculiaris illi. *Prophetæ Altissimi* dicitur Joannes, *filius Altissimi* non dicitur. Nec hic tropus debuit offendere Theologos. Sic dictum est, *Misericordiam volo, & non sacrificium*: non quod interdicatur sacrificium, sed quod sacrificio præferatur misericordia. Non dissimili figura dictum arbitror & illud: *Jam non dicam vos servos, vos amici mei istis*. Neque enim ob hunc sermonem nefas erat Apostolos vocare servos *Jesu Christi*, quo titulo gloriatur Paulus: sed additur nomen majoris dignitatis.

11 N. Pag. 294. B. *Afferitur Mariam Elisabeth primum quam pareret reliquisse.*

R. Non asseritur, sed quod probabilius est narratur. Erat mensis sextus, nondum itaque peractus. Mox surrexit cum festinatione Maria. Mansit apud gravidam menses ferme tres. Hic incertum fateor, utrum paulo diutius manserit, an paulo citius abierit. Deinde subjicit Evangelista: *Et reversa est in domum suam*. Inde mox sequitur: *Impletum tempus ut pareret Elisabeth*. Atqui plenus partus est mense decimo. Hæc itemque causæ, quas addo, fecerunt, ut quod probabilius videbatur auderem sequi. Alioqui à partu maxime solent adesse cognatarum officia, & in pariendo non multum adjuvat virgo.

12 N. Pag. ead. E. *Sunt adhuc hodie, quibus magis aridet nomen Zachariæ quam Joannis, nimirum ii qui nondum patiuntur aboleri dies festos, jejunia, & delectum ciborum, re videlicet clamitantes, Nomen Joannis volumus, veterem Zachariam volumus*: & hoc iterum alibi.

R. Hic videtur oblitus quæ persona loquatur, nimirum Luca, quo tempore *Judæi* sic dies festos, jejunia, ac delectum ciborum observabant, ut absque his negarent esse spem salutis. Bedda fortasse suspicatur improbari jejunia Christianorum, abstinentiam carniæ, ac dies festos. Cæterum cum eodem in loco nomen circumcissionem, neomenias, lotiones, & sacrificia, satis declaro me de *Judaicis* festis ac jejuniis loqui. Quamquam & apud Christianos sunt, qui in his rebus Judaizent, plus tribuentes quam oportet.

13 N. Pag. 299. E. *In hominibus bona voluntas.*
Cap. II. R. Quod Græci legunt reddo. Nec est in sensu quicquam impium, aut absurdum.

14 N. Pag. 300. E. *Solus Christus ab omni peccati contagione immunis fuit, & ante tamen excepit Mariam ab omni peccato, pag. 289. A.*

R. Mariam dixeram immunem ab omni labe vitio-

rum, non ab omni contagione peccati. Potuit autem esse immunis ab omni labe vitiorum, quæ tamen non fuerit immunis à peccato primorum Parentum, hoc est, ab omni contagione: satis erat quod immunis ab omni labe conceperit *Jesum*. Sed demus Mariam fuisse conceptam absque contagio, certe potuit errare, ignorare, quod est quoddam peccati contagium. Denique Christus sic solus dicitur immunis ab omni peccato, quemadmodum Deus dicitur solus bonus, solus immortalis, solus potens, nimirum ob excellentiam, & quod ab hoc proficiscatur, si quid horum adeit aliis. Addam & illud, posse complexim legi, *Solus immunis ablaturus erat omnia peccata*. Hoc certe non competit in quenquam nisi in Christum.

N. Ibidem F. *Id nomen Jesus Hebræis sonat Servatorem.*

R. Quid hic offenderit non satis conjicio, nisi forte quod *Servatorem* dixerim pro *Salvatore*. Certe Latinior est vox *servator*, nec aliud sonat quam *salvator*. Et hic titulus à Priscis solet honoris gratia dari his qui liberassent Rempublicam à magnis periculis. Nam quod ajo *Jesum* sonare Hebræis *Servatorem*, sentio sonare, si vox Hebraice pronuntietur, quam Lucas extulit Græcorum more, nimirum Græce scribens.

N. Pag. 301. A. *Cum adesset dies à partu quadragesimus secundus, quo Lex purificari, &c.*

R. Hic nihil aliud adferam nisi quod res est, hoc Typographorum incuria commissum, qui pro notula o. legerunt 2. Quod si quis mihi parum habet fidei, prolatum archetypum me absolvet. Utinam illi non toties præberent justæ querelæ materiam!

N. Pag. 303. B. *Simeon puero Jesu bene precatus est.*

R. Videtur hoc offensus, quod Simeon dicitur *bene precatus puero*: nam sic interpretor *Benedixit*. At nos non metuius bene precari Deo dicentes: *Tibi laus, tibi honor, tibi gloria*.

N. Pag. 307. D. *Christus Joseph & matri non debebat obedientiam.*

Ibidem E. *Puer Jesus nulli debebat obsequium nisi Patri celesti.*

R. Christus in negotio Evangelico nulli debebat obedientiam nisi Patri celesti. Et ideo revocatus à confessu Doctorum dure respondet, sed obtemperat: Jussus edere miraculum, *Quid tibi*, inquit, *meam mulier?* Evocatus à docendo, *Quæ est*, inquit, *mater mea?* Totâ autem vita Christi pertinebat ad Evangelium, in quo cedere debebat matri auctoritas. Tum autem vulgaris obedientia est, cum quis facit quod jubetur, non ob aliud, nisi quia jubetur.

N. Pag. 327. C. *Capernaum dicitur pro Caphernaum, & ita sapissime.*

R. *Capernaum* constanter scribunt Græci, nec absurdum arbitror si sic pronuntio, quemadmodum scripsit Lucas.

N. Pag. 334. E. *Fides autem obedientia est. Obedit enim qui jussus credere credit.*

R. Ne hic quidem video quid offenderit: Paulus scribens ad Romanos primo, obedientiam fidei dicit. Rursus 11. *Corin.* x. de fide loquens, eodem utitur verbo *ὑπακοὴν Χριστῷ*, & incredulitatem impiorum vocat inobedientiam, *παρεχούνη*.

N. Pag. 337. *Christus nullum aliud sacrificium exegit, quam simplicem erga se fiduciam.*

R. Confero Christum cum Sacerdotibus *Mosaicis*. Illi exigebant sacrificium ab eo, quem non ipsi quidem mundarant, sed mundum pronuntiarant. Christus cum ab omnibus peccatis sanet per baptismum, non exigit ab illis aliud sacrificium quam simplicem fidem. Hoc si falsum est, merito reprehendor. De poenitentia post baptismum & satisfactione nihil illic disputo, quia Lucas nihil hujusmodi tractavit. Et tamen si hæc dicta fuissent sub mea persona, non erat grave discrimen nisi accederet interpres iniquus.

N. Pag. 342. C. *Christus a suis nullum exegit jejunium.*

R. Hic an me fefellerit sensus nescio, certe numerus Bedda fefellit. Ego multis locis probo Christianum

Jeju-

Jejunium; cum *Christus* suos discipulos hic adversus calumniam jejunantium defenderit.

24 N. Pag. 371. A. *Brabium dicit pro bravium.*

R. Hic à me nihil peccatum est, nisi quod *brabium* pronuntiavi, quemadmodum scripsit *Lucas* *, vocem Græcam Latine. Quid hoc ad Theologos, cum hac de causa cum nemine tria verba commutarim? Et si quid esset accusandum, magis illi peccant qui recedunt ab Evangelista, quam qui ab imperitorum consuetudine. Quemadmodum ego scripsi *brabium*, sic olim pronuntiavit *Demosthenes*.

25 N. Pag. 401. *Taxat Magistros nostros, quos Rabinos vocat.*

R. Qui potuit *Lucas* taxare Magistros nostros, cum illos non nosset? Nec dubito quin taxaturus fuerit si nosset illorum plurimos. Hic iterum videtur oblitus personæ loquentis ac narrantis. Quod si tales reperiuntur apud Magistros nostros, quales hic describit *Christus*, mutent quod damnat Dominus, me ne reprehendant.

26 N. Item pag. 443. *taxare videtur Religionis varios statum.*

R. Nescio quid hic appellet Religionem. Ego nullam novi Religionem nisi cultum Dei. Nec status novi, nisi quos *Christus* instituit. Genera vitæ varique instituta novi, quæ tamen ego nusquam damno simpliciter. Utinam ipsi se non præbeant damnandos! Quod *Lucas* narrat *Christum* dixisse, explico, in quibus deprehenditur quod ille damnavit, *Christum* in jus vocat, non Paraphrastem, imo se ipsos potius corrigant: nam ideo dicta sunt.

27 N. Pag. 446. C. *Præstat Erasmus jam illicitum esse vim vi repellere.*

R. Rursus hic numerus fefellit Annotatorem, aut certe scribam. Et tamen verum est, nefas esse Christianis, vim vi propellere, ut vulgo propellitur, id quod aliis in locis dilucide explano. Alioqui & excommunicatio & objurgatio vis est.

28 N. Pag. 461. C. *Jesus mortem suam noluit esse lugubrem, nec eam à cæteris deplorari, sed adorari.*

N. Ibidem: *Non enim est deplenda mors innocentis.*

29 R. Si recte plorabant mulieres, *Christus* non recte compescuit illarum lachrymas: si mors *Christi* non est adoranda, nos peccamus qui crucem illius sic adoramus. Et hodie sunt qui deplorant vulgari affectu passionem *Christi*, quo deplorant supplicium latronis. Si mors innocentis deploranda est, peccat Ecclesia, quæ tanto gaudio celebrat mortem Martyrum, qui tamen non caruere peccatis.

30 N. Pag. 463. F. *Tenebra facta sunt per totam regionem Hierosolymitanam.*

31 R. Qui scribit tenebras obortas per totam regionem Hierosolymitanam, is non negat obortas alibi. Nec pessimus est auctor *Origenes*, quem sequutus sum. Nec mihi officit si quid vidit *Dionysius Helipoli*, aut si quis aliquid tale confinxit.

32 N. Pag. 464. C. *Illud animadvertit, Theophile, semper in Gentibus plus inveniri bonæ mentis quam in Judæis.*

R. Hic rursus videtur oblitus personæ. Ætate *Lucæ*, quanto Gentes erant prouiores ad fidem Evangelicam quam *Judæi*? Quin ipse *Christus* per Canaanam & Centurionem exprobrabat *Judæis* suam perfidiam. Non hic confertur *Petrus* Centurioni, quanquam & *Petrus* abjuravit *Christum*, sed genus generi. Tempore *Pauli*, quis odiosius obstitit Evangelio quam gens *Judæorum*? Nunc quales sint videmus. Vix iterum atque iterum tincti ferunt *Christi* nomen.

33 N. Pag. 471. C. *Christus prohibuit jurare quod non prohibuerat Lex.*

R. In Lege *Mosaicæ* præcipitur ut quod juraveris præstes, hoc est, ne vane jures. Sed ibidem laudantur quinque civitates *Ægypti*, quæ jurant per nomen Domini, *Esaiæ* xix. Si Lex vetuit omnino jurare, peccat *Paulus*, qui non uno loco jurat. Quod *Christus*

A vetuerit jurare, dilucidius est quam ut negari possit. Cæterum hunc nodum explicare non erat Paraphrastæ, tametsi nonnihil de his rebus alibi noto.

N. Ibidem: *Christus jubet inimicos diligere, cum Lex* 33 *vetus permittat & odisse & ulcisci inimicum.*

R. Scio quosdam quod apud *Matthæum* ait Dominus dictum esse Antiquis, referre non ad Legem, sed ad Phariseos Legis interpretes. Atqui cætera non, *macha-beris, non occides, non pejerabis*, an non ad Legis præcepta referuntur? Jam Lex quo spectat nisi ad vindictam temperandam? Ad hæc odisse dicitur qui fugitat commercium, ita *Judæi* jubentur abstinere à conjugii alienigenarum. Postremo Legem hic appello crassiorē Legis partem. Alioqui scio nihil aliud esse Legem, nisi Evangelium involutum, & Evangelium esse Legem explicatam. Hæc duo inter se confro.

N. Pag. 473. A. *Quid exigit Christus a suis, nisi fi-* 34 *dem?*

R. Non excluduntur hic opera pietatis, quæ ex fide & caritate proficiuntur, sed opera Legis, hoc est, circumcisio, sabbatismi, lotiones, & victimæ: id me sentire plane declarant quæ sequuntur, *Ecclesiam qua nescit opera Legis.*

N. Ibidem: *Deus non judicat ex operibus, sed ex fide,* 35 *non ex cibo & potu.*

R. Non hic excludere me pietatis opera, declarat quod addo, *Et per illius justitiam justificabuntur, principis sui vestigiis ingredientes.* Quanquam autem externa non improbantur apud Christianos, modo quis recte utatur, tamen ex his Deus non judicat hominem, cum non raro pessimi sint, qui talium rerum sunt observantissimi. Suspiciari videtur *Bedda* & hic aliquid latere *Lutherani* dogmatis: at meum non est præstare quid quisque suspicetur.

N. Pag. 486. D. & F. *Thomas erat inter discipulos,* 36 *cum Christus in die resurrectionis vespere januis clausis, in* *Cap. ult.* *eorum stetit medio.*

R. De tribus locis, quibus narratur apparuisse Dominus, dubitatur, an ad eandem pertineant apparitionem. Quorum unus est apud *Lucam* xxiv. ubi narratur quomodo apparuerit aliena specie discipulis euntibus *Emmaus*, nimirum eodem die quo surrexerat. Atque hoc ipso die duo discipuli, quorum alter erat *Cleophas*, narrantur sub vespem recurrisse *Hierosolymam*, & offendisse congregatos undecim, cum aliis aliquot discipulis. In hoc colloquio supervenit *Jesus*, & ostendit illis manus ac pedes. Mox dubitantibus etiamnum discipulis, sumit cibum cum eis. Alter est apud *Joannem* xxi. ubi *Jesus* sero una sabbatorum ingressus est foribus clausis, ac dubitantibus ostendit manus & latus. Tertius est apud *Marcum* ultimo, ubi sic legitur: *Novissime autem recumbentibus illis undecim apparuit & exprobravit incredulitatem eorum.* *Lucas* & *Marcus* consentiunt in numero discipulorum, & constat hoc non posse accipi nisi de duodecim Apostolis. *Joannes* de numero tacens consentit cum *Lucæ* in ostensione manuum ac pedum, nisi quod alter pro pedibus nominavit latus. Satis autem convenit locum apud *Lucam* & *Joannem* rem eandem referre. De loco *Marcus* cum se multum torqueat *Augustinus*, nec satis explicet, tandem mavult quod narrat *Marcus* ad aliud tempus pertinere, non ad eum diem quo surrexit Dominus. Quod si quis existimat hunc quoque locum consentire cum cæteris duobus, urget difficultas explicanda manifestæ pugnantiae, quomodo potuerint esse undecim Apostoli cum *Joannes* dicat abfuisse *Thomam*. Quæ difficultas manet, etiam si largiamur *Marcus* locum huc non pertinere: nam & *Lucas* undecim cum aliis adfuisse dicit. Ex hac difficultate multis modis elabi conantur. Primam solutionem merito rejicit *Augustinus*, qua dicunt undecim non pertinere proprie ad Apostolos, sed quosvis discipulos. Primum enim obstat Græcus articulus, ne de quibusvis discipulis possit accipi *τοὶ ὕδωρ*, sed multo magis obstat quod addit, *Et eos qui cum illis erant.* Jam quod à quibusdam adfertur, nume-

* Memoria *Erasmus* fefellit; non enim hoc verbo usus est *Lucas*, sed *D. Paulus*, 1. *Corinth.* ix. 24. *Philipp.* iii. 14.

numerus undecim etiam in decem manere, durius videtur *Augustino*, quam ut auit huic argumento fidere, quod tamen in numero duodecim mollius est, quod numerus à *Christo* dedicatus maneat in paucioribus, præsertim cum eum mox expleturus esset *Matthias*. Hunc itaque nodum conatur duobus modis solvere. Primum si *Joannis* narrationem dividamus in duas apparitiones, ut hæc verba, *Dixit ergo iterum, pax vobis: sicut me misit Pater*, &c. pertineant ad alteram apparitionem à superiore diverlam, & in priore quidem adfuerit *Thomas*, in posteriore non adfuerit. Hoc si cui non placet, aperiunt aliam elabendi viam. Ut *Thomas* adfuerit quidem cum undecim congregatis vespere diei quo resurrexit Dominus, sed exierit priusquam Dominus veniret. Nam hic scrupulus ille, quod apud *Joannem* discipuli dicunt *Thomas, vidimus Dominum*, quasi ille non ante vidisset Dominum, facile solvitur, si intelligamus, iterum vidimus, & evidenter vidimus. Nam in prima visione nonnulli adhuc dubitabant, an vere vidissent Dominum, præcipue *Thomas*. Hæc si videntur probabilia, nihil est absurdi, si quis dicat *Thomas* in prima apparitione adfuisse: in secunda, quam *Joannes* indicat cum ait, *Dixit ergo eis iterum, pax vobis*, non adfuisse, sed post octo dies adfuisse. Nec enim mea refert an hic dies intelligatur octavus à die resurrectionis, an ab eo die quo iterum apparuit absente *Thomas*. Nam sæpius apparuisse Dominum quam referunt Evangelistæ, vel ex *Paulina* ad *Corinthios* prioris Capite xv. palam est. Dicit aliquis, Qui convenit, ut cum *Thomas* adfuerit primum ostendenti manus, pedes, & latus, cur iterum sibi ostendi cupit? Primum viderat tantum, nec enim leguntur contrectasse, & erat vespere, & erant animis perturbatis, denique *Thomas* erat cæteris durior ad credendum, cui non sufficiebant oculi, præsertim luce

A dubia: crassius quærebat testimonium sensus crassioris. Itaque cum viderem magnos Auctores, hic velut in vado, quod ajunt, *herere*, vixque quicquam adferre, quod ipsis etiam satisfaciat, sequutus sum eam sententiam, quæ mihi videretur verisimillima. Ea si nihil habet pugnans cum Evangelicis litteris, si nihil adversans Evangelicæ pietati, nihil video commissum flagitii, præsertim in Paraphrasi, quæ nihil aliud est quam commentarium, quod toties profiteor. Hæc dicere poteram, si plane confirmassem *Thomas* adfuisse in ea apparitione, quam memorat *Lucas* & *Joannes*. Nunc relegens mea, nihil minus video sensisse me quam quod, ni fallor, suspicatur *Bedda*. Neque enim inter hos refertur ad discipulos undecim congregatos, sed ad omnes qui credunt animas hominum vana specie sese ostendere nonnunquam oculis nostris, cum careant corpore solido. Ac mox subjicio, inter hos erat *Thomas*, hoc est, hujus erat opinionis, & ideo ut crederet, opus erat præter curiosam inspectionem etiam contactum. Nam quod addo: Qui negat se fidem habiturum discipulis, &c. Hæc verba non referuntur ad tempus quo hæc gesta sunt, quo nondum *Thomas* tale quicquam dixerat, sed ad tempus quo hæc scribebat *Lucas*, sub cuius persona textitur narratio. Hic igitur adfuisse *Thomas*, nec ajo, nec nego, sed in medio relinquo. Postremo si demus hanc apparitionem eandem esse cum ea, in qua *Joannes* negat adfuisse *Thomas*, & si recipiamus *Augustini* commentum, quod exierit antequam veniret Dominus, tamen excusare poteram, *Erasmus* positum pro *Fuerat*, quod apud Latinos Auctores rarum non est. Hæc habui quæ ex tempore responderem, ad Annotationes *Bedda* non intellectas. Utinam quod hic fecit, dignetur & in reliquis Paraphrases meas facere! Non alio officio poterit me vehementius demereri.

F I N I S.

DESIDERII ERASMI IN NATALIS BEDDAE CENSURAS ERRONEAS ELENCHVS

Si Natalis *Bedda* tantum sinceris pectori habuisset erga me, quantum gerebam erga ipsum, non ita præcipitasset suas censuras, ea re melius consulisset, tum utriusque nostrum honori, tum studiorum utilitati, tum Theologici nominis dignitati. Saltem a manifestis mendaciis & evidentibus calumniis temperasset. Ante annum ferme misit ad me locos aliquot notatos, egi gratias ex animo, rogans adderet tribus verbis quid offenderet, quod in multis ne conjectare quidem potui quod improbaret. Obtulit. Cum multis indiciis colligerem animum illius exulceratum, misi notationes ad sacratissimam Facultatem Theologiæ *Parisiensis*, cum explicatione mentis meæ & sicubi res posceret, defensione, hac lege ut si mea responsio non satisfaceret, ex illorum admonitione vel corrigerem vel explicarem quæ offenderent. Quod si mihi fuisset animus insectandi *Beddam*, poteram Annotationum defen-

D siones hic edere. Id utinam esset factum! *Bedda* admonuit, sed censuras suas ante exhibuerat præter alios senatui, & admonuit Theologus, sed Theologum professione parem, in quibusdam ipsi imparem, in quibusdam fortassis & superiorem. Sed fingat quantumvis inferiorem, si ideo non sum illi Theologus, quod sim inferior eruditione, nec ipse multis erit Theologus, quod non pauci sint ipso doctiores. Audiuntur in publicis confessibus parricidii rei, & frater admonens fratrem non potest audire fratrem ætate grandiorum & privatim & comiter satisfaciendum? Si quis Theologus diceret me *Manicheum*, quod nomen execror, num piaculum esset si crimen falso intentatum depellerem, simul & meæ famæ consulens, & aliorum salutem, qui meo exemplo traherentur in periculum, aut in errore confirmarentur. Sed non est animus hic ingredi disputationem, ex qua non video quid boni fructus queat proficisci. Omisit quasdam e censuris ex mea responsione, cum tam multas reliquerit, quæ manifestam habent vel vanitatem vel calumniam. Sunt odiosa vocabula, fateor, minimumque congruentia Theologi.

Theologo, sed utinam his rebus essent nomina civiliora! Fortassis animum mentiendi calumniandive non habuit *Bedda*, sed tamen utrumque factum ex libris illius, velut indice demonstrabo. In Praefatione dicit me nulli monitorum unquam paruisse, cum praeter alios ex admonitione *Lei* quaedam mutarim, nonnulla etiam perperam, quae *Leus* ipse recensuit in suo Indice, ne quis dicat me fingere, multa ex calumniis *Stunica*, quae ipse libris editis numerata exprobrat, & hic quoque nimium facilis. Nam quod ex illius scriptis dixeram, *Christum non debuisse parentibus obedientiam*, nimium obsequentis erat. Denique ex ipsius *Bedda* notulis quaedam correxi in Paraphrasibus nuper excusis. An verum igitur scribat *Bedda* me nulli parere, viderint alii.

1. Propositio prima manifestum habet mendacium. Ait me tradere non omnes Epistolas *Paulo* inscriptas illius esse, cum ego nihil aliud dicam, quam de quibusdam fuisse dubitatum, inter quas est Epistola ad *Hebraeos*; & Epistolas ad *Senecam*, item ad *Laodicenses* illius non opinor esse.

Et illud plane falsum est, omnes Doctores nihil dubitasse de Epistola ad *Hebraeos*, quod multis locis declaravi, & indicavi *Bedda* locum, quem debebat legere. Et haec censura, quae complectitur duo manifesta mendacia, vocat meam propositionem temerariam & schismaticam.

Ad tertiam cum expedite responderim in Divinationibus, tamen *Bedda* dissimulat, quo possit temeritatis & Haereticarum inania nomina infulcire.

Ad 12. Symbolum volo videri ab Apostolis profectum, cum eo ipso loco, unde *Bedda* sumsit ansam calumniandi, profitear hoc esse maiestatis ac puritatis Apostolicae. Et an proditum sit, hoc est, an scripto vulgatum sit, dubito, an ab illis profectum sit, non dubito. Nec statim dubius est in fide qui de auctore libri dubitat: de duabus posterioribus Epistolis *Joannis Hieronymus* pronuntiat non esse Evangelistae. De Epistola *Jacobi* diu dubitatum est. Item de secunda Epistola *Petri*, de Epistola ad *Hebraeos*, de Apocalypsi, non dico ab haereticis, sed ab orthodoxis viris, qui scriptum tamen ut à Spiritu Sancto profectum amplectebantur, de Scriptoris nomine incerti.

CENSURA 13. & 14. scitent evidentibus mendaciis: nec enim temero ritus Ecclesiae, & in eo ipso loco, unde sumit calumniam, fateor baptismum sacramentalem iterari fas non esse. Item quod debet fieri quod volo esse liberum, figmentum est calumniatoris, propono enim considerandum, non volo, aut praescribo.

In 17. quod notat in Editione proxima correctum est, quanquam hoc fidei non repugnat.

19. manifestam habet calumniam, de homine puro illic loquor, non de *Christo*, sed in *Christo* exemplum ostendo.

20. Non lapsus est *Erasmus*, sed calumniatus est *Bedda*. Nunquam somniavi *Danielem* quadraginta diebus jejunasse, sed ita *Danielem* adjunxi, quemadmodum Hymnus Ecclesiasticus adjungit. *Hoc Daniel mysterium victor leonum viderat.*

21. Uxor esse desisse dicitur, quae indigna est uxoris nomine, & quae meruit lapidari, aut à toro se jungi. Sequitur enim eodem in loco continenter, & *matrimonii jus ademit sibi.*

32. Non est in meis verbis haeresis, sed in calumniatoris depravatione. Ego quod *Christus* dixit & Veteres interpretati sunt explico paraphrasi. *Bedda* sic accipit, quasi his temporibus hoc dicat *Erasmus*. Et de viris Apostolicis illic loquor, non de Principibus.

33. Editio prima anni 22. cui adfui, habet *singulari more*. Nec id latuit *Beddam*, sed quaesivit ansam calumniae. Etsi non succurisset prior Editio, si non monuisset scripto, ipse sermonis contextus satis indicat sensum meum. Nec illi potest obscurum esse quid de *Christi* divina natura sentiam. Et hic igitur evidens est calumnia.

A 35. Hic insigne mendacium est: non enim loquor de voto obstrictis, nec patrocinator illicitae libidini, & verissimum est perpauca posse continere, si ad continentium numerum conferantur. Neque omnes continentiam habent qui vivunt coelibes.

36. Imo haeresis est dicere, quod homo suis operibus mereatur vitam aeternam *de condigno*. De congruo non sum loquutus.

38. De substantia praemii loquor, non de modo meritum. De *Lutheri* dogmate nec somniabam, cum illa scriberem, & ideo quod adfert *Bedda* mera calumnia est. Vel ex Libello de *Liberi Arbitrio* scire poterat me non sentire cum *Luthero*.

B 39. Imo animam in priore parte accipio pro vita, & in secunda, pro vita, sed totius hominis. Sic loquitur Evangelium: *Qui perdiderit animam suam, in vitam aeternam inveniet eam.*

41. Si contradictoria meae propositionis est falsa, ut revera est, mea vera sit necesse est.

43. Audendi verbo abutor, *non ausus est*, pro eo, quod est, non tutum judicavit, quemadmodum alibi ponitur in Evangelio. Si pius est sermonis tropus, *Christus timuit infirmis*, pius est & hic, *non ausus est eos adhibere testes*. Caeterum quod expono de tribus tantum assumtis, praeter alios commentum est *Chrysostomi* & hunc sequuti *Theophylacti*. Caeterum an tam profundo somno dormierint, ut nec orantem, nec suspirantem senserint, doceant, qui affirmant.

IN LUCAM.

45. Semper dubitatum fuisse dixi, non ab omnibus, id satis docui in Apologia adversus *Fabrum*, tum in Annotationibus, quae *Bedda* ideo non legit, ne quid officiat calumniae.

46. Ea vanitas placuit *Cypriano*, nec displicuit *Augustino*, quod libello proprie in hoc edito satis declaravimus. Ibidem demonstravimus sermonis vocabulo congruentius exprimi personam Filii quam nomine verbi. *Tantum* autem adverbium non excludit opera caritatis & fidei, & quod illic dicitur, pertinet ad eos qui vel ex Iudaismo vel Paganismo veniunt per baptismum ad professionem Evangelii. Unde in meis verbis non est haeresis *Lutherana*, sed in *Bedda* verbis evidens calumnia.

47. Non est *Lutherana* vox, sed *Pauli*, quam eo sensu protuli, quo protulit ille.

48. Expono quod Angelus appellat gratiam, & nego fuisse simpliciter meriti Virginis quod Deum pareret. Quod adfert *Bedda* de humilitate nugamentum est, cum illic humilitas sit abjicientis sese, non laudantis, ut *Bedda* vult, id declaratum est in Annotationibus, quas *Bedda* prudens exclusit, ne non esset locus calumniae.

E 50. *Festinas* legitur, *salutasse quemquam*, hoc est, officii gratia ad quemquam divertisse, non legitur.

51. Hic *Bedda* tota errat via. Ego sub persona *Luca* loquor de ceremoniis Legis abolitis, non de constitutionibus Ecclesiae, quas *Lucas* tum non novarat. Nomino enim illic circumcisionem, neomenias & lotiones, quae verba *Bedda* prudens omisit, quia excluderent calumniam.

53. Ostendi *Bedda* typographorum errorem esse, non meum, & curavi castigandum. Sed *Bedda* noluit sibi perire hanc calumniolam.

F 54. Quoties dicimus, *gloria tibi Domine*, bene precamur illi, quod Graeci dicunt *εὐλογεῖν*. Definitio *Bedda* ridicula est, & tamen cum dicimus, *adveniat regnum tuum*, precamur Deo, quod nondum habet, hoc est, omnia subjecta per Filium. Ita *Simeon* precari poterat *Iesu*, ut sua morte redimeret Orbem, & innotesceret toti mundo, quod nondum erat factum. Itaque in meis verbis nulla est blasphemia, sed in *Bedda* verbis impudens calumnia.

57. Probabile est *Joseph* & *Mariam* omni sollicitudine curasse *Iesu* pueritiam & infantiam, qua pii parentes solent, hoc est, cavisse ne caderet, ne sitiret, ne algeret. An tum temporis Virgini perfecte revelatum fuerit, cum esse Deum & hominem, mihi non liquet. Certe matris expositulatio aliud sonat. Denique *Maria* utriusque nomine loquitur, & quod dicit, in *Joseph* verum esse poterat.

58. 59. De Euangelii negotio illic agitur, & in hoc soli Patri debebat obedientiam. At *Sinnica Bedda* iudicio doctus & orthodoxus docuit, impium esse si quis dicat *Christum* ullo modo debuisse obedientiam parentibus humanis. Tamen ille pie loquutus est, ego impie, quanquam non idem sentio quod *Sinnica*.

61. Sic Diabolus est natura mendax, quemadmodum homines natura filii iræ. Diabolus enim non alieno impulsu mentitur, aut casu. De natura condita non loquor: quis enim nescit illum aliter fuisse conditum?

62. *Paulus Roman. i.* vocat, ὁ παντοῦν πλάνος, fidem distinguens à scientia quæ rationibus humanis acquiritur. Eodem sensu dictum est à me quod carpit *Bedda*.

63. Dominus factururus miracula, tantum exigit fidem, Sacerdotes à mundatis exigunt munus, *Christus* nihil tale exigit. De poenitentia post baptismum, de satisfactione, de bonis operibus cæteris illic non disputo.

64. Qui jubet intrare cubiculum, nonne jubet clam orare? Qui damnat in orando multiloquium, & præscribit brevem formulam, nonne jubet orare paucis? *Bedda* putat paucis orare idem esse quod infrequenter orare. Et tamen non improbari mihi his verbis piorum hominum apertas, prolixas & assiduas preces multis locis doceo, si *Bedda* dignetur legere.

66. In Septuaginta consentiunt omnes Græci codices, & in his præter alios, *Ambrosius*, *Dorotheus* martyr, *Theophylactus*, quemadmodum in Annotationibus docuimus. Porro si blasphemia est dicere Apostolos missos, ut ipsi experimento discerent quid posset fides, novum blasphemiarum genus audio. Sic aves sinunt suos pullos volitare, ut experiantur & assuescant. Nec ideo *Christus* nesciebat quid esset eventurum, sed paulatim illos formabat ut rudes adhuc, *Bedda* non videtur intellexisse meum sermonem.

68. Ut hæc pessime interpretetur *Bedda*, tamen verum est quod dixi, qui in talibus ponit *Christum*, & cum dividit, uno quoque sibi vindicante, plurimum errat. Quod autem *Bedda* dicit his verbis me taxare pie casteque viventes in cœlibatu, aut in monasteriis, manifestum est mendacium. Exoriebantur & *Luca* temporibus ejusmodi schismata, & illic sub *Luca* persona loquor. An *Paulus* cum dicit regnum Dei non est esca & potus, damnat abstinentiam Christianorum? Quod autem *Spadonem* dixi, ille interpretatur continentem, cum ego senserim cœlibem.

70. Si *Christus* suam mortem vulgari more lugeri voluit, cur bajulans crucem reprehendit filias *Hiersusalem*?

72. 73. Hic palam calumniatur *Bedda*. *Lucas* loquitur de ceremoniis Legis jam abrogatis, & *Bedda* interpretatur, quasi ego nunc loquar de operibus fidei & caritatis. Hoc enim præcessit verba quæ refert *Bedda*. Hic cum auditis redimendum in iudicio, videtis sublatam legalium ceremoniarum fiduciam. Det Dominus *Bedda* mentem meliorem.

74. Hac de re cum *Bedda* responderim, schedis ad ipsum privatim missis, demiror cur dissimulat. Inter hos *Bedda* refert ad discipulos congregatos, cum magis referatur ad opinantes spectra apparere specie visibili, cum non habeant solidum corpus. Quanquam hujus loci scrupum proxima Editione discussimus. Et alioqui res est perplexa, nec paucis verbis explicari potest. Et hoc Deus ignoscat *Bedda*.

78. Ipsa verba, quæ recitat *Bedda*, docent, me non

A damnare, neque preces in Principe, neque sacra, sed id commendare, quod propius ad ipsius munus pertinet. Id magis etiam perspiciet qui Præfationem eam perlegerit.

79. Non est *Lutheranus* error, sed pia deploratio prolapsi Christianismi. Quod autem addit, me tum dicere tum scribere solitum, collegium Theologorum solis uti sophismatibus argutulis, seu spinosis Philosophorum complexionibus, aut tricis, splendidum ac forte mendacium est, impudenter in hoc confictum, ut mihi moveat invidiam apud Theologorum collegium, quo magis impetret quod agit. Neque nego bonos Theologos adversus hæreses frequenter bonam operam navasse Ecclesiae Dei, sed in horum numero non esse *Beddam* declarat hic liber.

80. Error nominis proxima Editione castigatus est. Et tamen *Philippus* apud *Nathanahalem Christum* appellavit *Messiam*, idem sentiens quod *Nathanahel*. Interpretatio, quam sequor, non est glossulæ, sed divi *Chrysostomi*, multis & apertis verbis hoc prosequentis.

81. Per tropum matrem voco, cui jus est imperandi filio. In Euangelii negotio Dominus matris auctoritatem interponi noluit. Totam enim gloriam voluit esse Patris. Hic nulla est impietas: sed impietas fuisset, si dixissem Euangelii negotium ex auctoritate matris pendere.

84. Hic oro te, lector, vide insignem impudentiam calumniandi. Exponens allegoriam aquæ versæ in vinum, loquor hunc in modum: Jam enim tempus erat, ut pro insipida ac diluta Legis Mosaicæ littera, haberemus generosum illud vinum Evangelici spiritus, Christo videlicet quod erat inefficax & inutile nobis, vertente in melius. Lex enim Judæis absque Christo non solum insipida est, verum etiam exitiabilis. Qui non crediderunt Evangelio, adhuc bibunt aquam Legis Mosaicæ: qui crediderunt Christo, spiritualis doctrina musto feliciter ad vitæ cœlestis amorem incalescunt, ac vegetantur. Nec id factum est priusquam Christus sibi jungeret Ecclesiam sponsam suam. Hoc quod dico eos qui Christo crediderunt, bibisse vinum spiritus, cum Judæi non credentes biberint aquam insipidam litteræ, *Bedda* dicit esse hæresim *Lutheranam*, cum nihil dici possit magis pium. Deinde quod à me dictum est de Apostolis reliquisque discipulis, infirmis, donec biberent mustum Sancti Spiritus, ille torquet ad Prophetas & Patriarchas, cum de illis nulla sit mentio. Ecclesia secreta fuit ab initio mundi, sed post missum Spiritum successit ebrietas ex musto Spiritus, & palam celebratae sunt nuptiæ. Quod si impie dicitur de illo tempore, quomodo *Petrus* in Actis prædicat *Johelis* vaticinium esse completum, non quod antea non fuerit Spiritus, aut Martyres, sed quod nunquam Spiritus solennius aut copiosius effusus. Obsecro te, pie lector, qualis est iste Theologus, qui in tam pie dictis, hærescos & blasphemiarum struit calumniam? Verum hujusmodi nœnias illi, Magistelli suggererunt. Nam plane sentio illum mea non legisse, & opinor nec hunc librum legit, à quocunque scriptum.

85. Qui legerit locum, intelliget me loqui de his, qui ex Paganismo aut Judaismo veniunt ad baptismum. An ab his requiruntur opera superioris vitæ, aut imputantur malefacta? Nec hic sensus potuit fallere *Beddam*, cum inibi legantur hæc verba: Non enim exigitur pro prioribus admittis satisfactio, non Legis observatio, non circumcisio. Quid apertius? Quod in baptizatis non excludo bona opera, declarant quæ inibi sequuntur: Per quod salus æterna datur omnibus quantalibet peccatorum sarcina gravatis, si quis modo post Evangelicam professionem abstineat à vitæ prioris flagitiis, & juxta doctrinam ejus, cuius nomen professus est, nitatur ad perfectam pietatem. Appello te, lector, est hic sermo excludentis in baptizatis opera fidei & caritatis? Deus illuminet *Beddam* in has tenebras devecum.

86. Historia incerta est, an quinque legitimos habuerit viros, an non, idcirco ad allegoriam respexi, illegitimum vocans maritum, qui libidini habetur, etiam-

etiam si rite ductus sit. Legimus enim vir est intellectus spiritualis, quem advocari jubet. Sive igitur interpreteris quinque viros quinque sensus corporis sive quinque libros *Moss*, si ablit spiritus, illegitimi sunt viri juxta sensum allegoricum.

87. Hic rursus habes splendidum mendacium optime lector. Exponens illud Joan. *Mulier crede mihi*, hunc in modum loquor: *Verum hoc Evangelica pietatis mysterium aperturus praeferatur fidem, sine qua nullus est idoneus auditor Evangelica doctrina, nec idoneus cultor Evangelica Religionis. Fides enim sola purificat corda, redditque idonea quibus credantur Philosophia celestis arcana.* Non loquor de vita Christianorum, sed de his qui recipiuntur ad Evangelium: hos, opinor, sola fides purificat, non opera Legis, aut Pagana religio. Sic enim *Petrus* in Actis, *Nihil discrevit inter nos & illos fide purificans corda illorum.* De *Lutheri* dogmate ne somniabam quidem cum illa scriberem. Quam male consulunt honori *Bedda*, qui hæc tam insigniter calumniosa illi suggerunt! Est cur illi succenseam, sed magis illius misereor quam irascor, ita me Deus amet.

89. Quod per invidiam aut odium commissum est non est ipsa invidia aut odium, nec jam occultum est, sed manifestum: potest enim in jus vocari. Ego de secretis affectibus tum loquutus.

90. Cum *Bedda* probe sciret me non sentire Patrem & Filium esse duas essentias, quid opus erat hic duo accipi neutro genere, quasi non dixerit *Ovidius*, *Nos duo turba sumus?* Quid autem habet mali argumentatio hæc Dialectica: *Si duo homines habent legitimum testimonium, multo magis habebit pondus Patris testimonium cum meo consentiens.* Quorsum autem attingebat nugamentum puerile, *Ad impossibile sequitur quidlibet?* Certe apud homines Patris testimonium esse poterat sine Filii testimonio: nam *Judei* veteres solum Patrem noverant. O frigidas nugas!

91. Ego viam pro adiut posui, & utcunque accipis viam, non excludo bona opera, certe fides dux est, & scopum ostendit. Quantum est hodie periculum, fidem sic in Scripturis laudatam honorifice nominare, per istos fidei defensores! Certe me non sentire cum *Luthero*, sexcenta loca declarant in libris meis. Nec adhuc satis intelligo quid sibi velit *Lutherus*, qui fatetur necessario ex fide nasci bona opera.

92. Quod hic dico, multis verbis inculcat divus *Chrysostomus* ex auctoritate Prophetarum. Nec obstat locus ex Deuteronomii Cap. v. *Ego Dominus reddens iniquitatem*, &c. Item apud *Hieremiam* xxxi. cum non agatur illic de poena translata à meritis ad immeritos, sed dilata à nocentibus ad posteros nocentiores. Ridiculum autem quod dicit *Bedda*: *Quod denique dicit Erasmus cecitatem illi caco casu quopiam accidisse, si Deum respicias, aperta blasphemia est.* Quis tam insanus, ut Deo tribuat casum aut imprudentiam? sed quod ex causis nobis ignotis acciderat, hoc Deus vertit in suam gloriam, qui cecitatem non immiserat. Quas hæreses hic legimus?

93. Cum ex meis verbis perspicuum sit illic fieri mentionem de consensu dictorum aut factorum Patris ac Filii, quorsum attingebat ingerere mentionem *Sabbellii*, nisi quod *Bedda* hoc tum forte lectum voluit bene collocare, quo cresceret modus voluminis?

94. De gladio Principum non loquor, sed de viris Apostolicis, & ex sacris Doctoribus faciam perspicuum hoc voluisse Dominum, quod interpretor. Hic perlongum esset referre.

95. Quis nescit in Christianorum aulis esse pios ac pias! imo novi multos qui nobis nostram exprobrent impietatem. Id scriptis etiam non semel testatus sum, ego de *Judaorum* & Principum impiis aulis illic loquor. *Christum* autem quodammodo abnegat, qui prohibiti renuntiat.

96. Quod in mea Paraphrasi velut iniquum & impium damnat *Bedda*, perspicue docet piissimus vir

A *Hieronymus* in *Catena aurea*. Nam locus in praesentia non occurrit: *Vel*, inquit, *ideo Jesus nihil respondere voluit, ne crimen diluens dimitteretur à Praefide, & crucis utilitas differretur. Multa, celavis Dominus, ne impediretur mysterium passionis.* Quod nego liberum *Pilato* fuisse, suspicor *Beddam* somnare de Libero Arbitrio, de quo scit quid sentiam. Si liber est, qui metu cogitur, vicit *Bedda*: si liber est qui non potest, nisi quod permittit Deus, erat *Pilato* liberum absque Dei permisso occidere *Jesus*. Bone Deus, quales Annotationes à tanto Theologo!

97. In schedis ad me missis *Bedda* scripserat, se nihil deprehendisse in *Marco* reprehendendum. Hic nescio quis Deus illi multa suggessit.

B 100. Utraque Lex habebat utrumque, sed Evangelium proprie dicitur Lex gratiae. Ad *Joannem* autem cum & publicani, & meretrices, & milites confluerent, nullum invitavit ad Legis observantes, victimas, vota, jejunia, sed ad resipiscientiam. Loquor illic de votis & jejniis *Judaicis*. Non damno vota aut jejunia, sed *Joannes* id initio praedicabat quod erat congruentius Evangelio mox successuro.

101. Si quis ad vivum exigat, eadem est Lex vetus & nova, & tamen dicitur novum Testamentum quod tradidit *Christus* abrogans veteres hostias. Distinguendi causa partem Legis abolendae voco *Legem carnalem*, cognitionem spirituales voco *Legem Evangelicam*. Quod *Bedda* docet nihil ad me pertinet.

C 102. Cur hunc sensum horret *Bedda*, *Lex ceremoniarum & terroribus fecit hypocritas*, cum non horreat hæc verba Pauli, *littera occidit*? loquor enim illic de crassiore Legis parte, hoc est, quæ gratiae est expers. Item quod est apud *Ezechielem*: *Dedi eis præcepta non bona.* Justitia hominum, & terror absque gratia, facit hypocritas. Jam Evangelium magis agit promissis, & ceremonias *Judaicas* submovit, atque hinc minus facit hypocritas, quam Lex *Moss*.

103. Crassiores Legis partem voco *Legem Moss*, quemadmodum & *Paulus* ad *Hebr.* vii. *Nihil perfectum adduxit Lex.* Ergo qui servabant Legis præcepta, justi habebantur apud homines, at non item apud Deum.

D 104. Non derogatur humanis institutis aut doctrinis, sed præfertur auctoritas divina.

105. Quid hac calumnia perversius? Ego admo-neo, vel *Marcus* potius, ut Christiani Deum orent, ut *Judeos* affixos litteræ & ceremoniis *Mosaica* Legis ad dictos erigat ad libertatem Evangelicam, videlicet concepto spiritu filiorum, & accensa caritate, quæ foras mittit timorem: at quod *Bedda* interpretatur, nec congruit illi tempori quo loquutus est *Marcus*, nec meæ sententiæ. Et ne quis suspicari posset, me probare licentiam quorundam *Lutheranorum*, addo, *que non in hoc valet ut licentius peccemus, sed ut alacres ac volentes obeamus munia caritatis Evangelicæ.*

E Unde hic articulus non manifeste fovet libertatem *Lutheranorum*, sed manifeste calumniatur *Bedda*. Et si quis hodie moneret Christianos atque etiam Monachos, ut à trepidatione & superstitione ceremoniarum proficerent ad vigorem spiritus, nonne foret pia monitio?

106. Imo pia est admonitio, cessasse nunc donaria & holocausta *Mosaica* Legis, ac pro illis requiri ut peccator agnoscat morbum suum, & medico Deo se totum tradat. Huic contraria docere vere impium est. Qui leget locum, videbit illic nihil non pie dictum.

107. Non dico desperantem, sed desperationi vicinum. Horror peccati præcedit conturbans totum hominem, nonnunquam ad desperationem. Eum horrorem sequitur serenitas spei conceptæ de bonitate Dei. Hic nec falsitas est, nec ulla pugnantia.

108. Si mea propositio concordat cum Evangelio, qua fronte damnat illam *Bedda*? An etiam Evangelii censor est?

109. 110. 111. Quæ illic dicuntur sub persona *Marcæ*, congrua sunt illis temporibus, & concordant cum sensu Euangelico. Et quicquid illic dico, etiam hoc dici potest quamlibet bonis Monachis, ut ea quæ faciunt non faciant tristes, quia præscripta sunt, sed alacres ex caritate. Unde quod hic adfert *Bedda*, impudens calumnia est.

112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. Quod illic dicitur de jejuniis, votis, & sabbatis *Iudeorum*, *Bedda* trahit ad Monachos, quos *Marcus* non noverat. Et tamen si hæc omnia Monachis dicerentur, nihil esset absurdi. Vere pius singulis diebus facit apud se, quod diebus festis populus cogitur facere. Et qui jejunit cum pernicie corporis & animi, impie jejunit. Et Monachus si vocetur ad Episcopi munus, liberatur ab obedientia cæterisque observationibus: & si ita hortaretur utilitas populi, recte deponeret vestem. Et si quis *Carinsiano* periclitanti neget carnes, *Gerson* hunc dicit graviter peccare: & hodie passim Monachi, si quid timent in itinere, sumunt vestem laicam. Loquor etiam de *Carinsiano*. *Romanus* Pontifex etiam ob leve scandalum mutare cultum jubet. Nec est *Bedda* mihi præscribere, quomodo debeam vivere: hoc à me potius ipse debebat discere, qui, ut scripta hominis docent, ne somniavit quidem unquam quid sit esse vere Christianum, sed torus est Pharisæus, foris nitidus, intus scateans philautia, siti gloriæ, fastu, livore, odio, vanitate, calumnia. Mihi satis est Episcopis meis & Pontifici *Romano* vitæ meæ rationem reddere, meæque conscientiae ac Deo satisfacere. *Bedda* suo misero gregi præscribat, & ipse studeat in primis esse pauper spiritu, deponat istum tumorem, erigat sese ad spiritualis vitæ studium, si potest; si non potest, obtemperet aliis huc vocantibus.

119. Hoc sensit allegoria, professionem Evangelicam esse perfectæ pietatis, hoc est, spiritualis, cum Synagoga, quæ ceremonias urget absque gratia, habeat invalidos & imbecilles. Eat nunc & hic argutetur *Bedda*.

120. Quid *Lutherus* doceat nescio, quod ego dixi Evangelicum est. Qui vocabantur ad Euangelium, ab his non exigebantur beneficia prioris vitæ, sed indicebatur resipiscencia & fides.

121. Doceo ex Euangelio discipulos nullo munda-
no præsidio fultos docuisse Euangelium, ante mortem *Christi*. Non habebant litteras ut Scribæ & Pharisæi, non erant præditi auctoritate publica, ut *Annas* & *Caiphas*, nec erant cincti satellitio, nec erant illustres genere, nec erant fama celebres, nihil horum attulerunt ad Euangelium, sed quædam ex Euangelio consequuti sunt, tantum obtemperabant Domino, quem adhuc carnaliter amabant ex parte, & tamen hac fiducia edebant miracula. *Bedda* somniat me excludere caritatem & bona opera. Imo caritas fidem comitatur, habebant fidem imperfectam, qualem habebant caritatem & opera. Proinde hæc particula, nihil aliud, excludit unum genus, hoc est, præsidia mundi, non ea quæ natura adhærent fidei.

122. Miror si Christianus est *Bedda*, qui usque adeo non potest audire nomen fidei. An non qui accedunt ad Euangelium fide justificantur?

123. 124. 125. 126. Hæc omnia Christiane dicta *Bedda* calumniose depravat, tam evidentem, ut non sit opus ulla redargutione.

127. Hic nihil pertinet ad hæresim, sed quod dicit *Bedda* ad calumniam pertinet. Res ipsa loquitur. O Pharisæicum hominem, & fidei capitalem hostem, cujus nomen vix fert! Talis est & quæ sequitur calumnia. Credo *Beddam* cogitare autionem suorum meritorum.

130. Ad hanc jam ante respondi, *uxor esse desit, qua se fecit indignam viri contubernio*, quemadmodum fidem abnegasse *Paulo* dicitur, quæ suæ domus curam non gerit. In Epistola ad *Corinthios* explano sensum Catholicum, fatetur hoc *Bedda*, sed quod hic dico

non pugnat cum eo sensu: nam adulteram repudiari licere, doctrina est Euangelii. Dicit hæreticum, post divortium alteri posse nubere, hoc à me dictum non est. Dicit cur non explicas? Quia hoc non explicat Euangelium, *Paulus* explicat, post divortium debere fieri reconciliationem. Suspicio *Beddam* fuisse submonitum à quopiam de loco ad *Corinthios*, nec tamen libuit mutare calumniam.

131. Si Deus præmium intelligitur, error est: Sin aliud à Deo, pia Theologorum sententia est, quam damnat *Beia*.

132. Atqui *Luca* interpret à *fabulandi* verbo non abhorret, & factum est dum *fabularentur*, cum Græce sit ἐν τῷ ὁμιλεῖν, id est, inter colloquendum. An ideo *fabula* male sonat, quia male sonat *fabulosus*? Bene sonat *cerebrum*, male sonat *cerebrosus*. Nec hic voco *fabulam* narrationem, ut somniat *Bedda*, quam Græci vocant μῦθος, sed actionem, quæ variis personis agitur, quam Græci vocant δρῆμα, Latini item *fabulam*, unde dicitur *explosa fabula*, & commemorantur Actus, Scenæ, & Personæ Fabulæ. Non habebam aliam vocem Latinam, qua commodius eam rem explicarem, etiamsi *Bedda* non intelligit, periti Latini sermonis intelligunt.

133. Hic studio calumniandi misere delirat *Bedda*. Tractans allegoriam, dico *Christum* pro suis in gratuitis donis, nihil postulare præmii, nisi ut quo accepimus in caput ipsius refundamus, hoc est, in gloriam illius prædicemus: id enim significabat unguentum illud, cujus odore repleta est domus. *Bedda* diversum interpretatur. Sed hoc nugamentum aliqui Magistellus illi suggestit. Tantam habet suis combibonibus fidem, qui fidei erga Deum vocem ferre non potest.

134. Qui abutuntur bona valetudine, prosperitate rerum, tranquillitate temporum, opibus, ad turpia, nonne hos benignitas Dei, quæ provocare debuerat ad gratiarum actionem, provocat ad malitiam? An ideo Deus debebat illis subtrahere comoda? Non erit culpa in *Christo*, qui volebat illum respiscere, sed in *Juda*, qui obduruit unde debebat mollescere. Quid his calumniis insulsius?

135. Ad hæc quid responderim *Bedda* dissimulat. Eadem ratione, qua me submovet à Paraphrasi, submo-
veri debebant omnes qui scribunt Commentarios in *Paulum*. Nam his objici poterat, vis tu dilucidius loqui quam *Paulus*? Imo ideo Spiritus Sanctus passus est in Litteris sacris residere obscuritatem, ut nostram exerceret industriam, quemadmodum docet *Augustinus*.

137. Et hic misere delirat *Bedda*. Superstitionem voco, si quis Scripturæ sententiam non ferat aliis verbis enuntiare, quam habet vulgata Editio, aut quam *Paulus* scripsit. Impudenter autem *Bedda* mentitur me postulare, ut qui superstitiosi non sunt meas Paraphrases recipiant pro divinis textibus, imo non semel testatus sum me nolle meis Paraphrasibus plus tribui, quam aliorum commentariis, & si quid est errati, hoc mihi imputandum, non Scripturæ Sacræ. Non pudet istum Theologum tam absurdas nœnias evomere?

138. Et ad hanc responderam, sed *Bedda* dissimulat, castigatis tamen quibusdam quæ scripserat. Non dixi exigendam quasi necessariam ad salutem, sed ad vitandum scandalum. In hac sententia fuit *Petrus* & à *Paulo* reprehensus est. Porro me hoc idem sentire quod interpretatur *Bedda*, declarant hæc verba mea: *Vel in hoc non placarentur hi qui nondum sic profecerant in Evangelica veritate, ut possint omnino patrios ritus contemnere.*

139. Quæ hic deblaterat in Rhetorem *Erasmus* *Bedda* sine controversia non rhetoricus, insaniora sunt, quam ut ea potuerit effundere furis agitata *Orestes*, adeo ut me, sic me *Christus* amet, etiam hostis miscereat, magis autem Ecclesiæ, quæ tales habeat defensores. Hic furit cum suo *Satore*. Jam ante respondimus, & si fuerit opus, evidentius ostendemus hominis in-
tem-

temperias, ne titulo Theologi, & pauperum ducis offendantur imbecilles *Christi*. Mihi nunquam persuadere potuissent vel centum rhetores talem esse *Beddā*, nisi se suis scriptis prodidisset, cui tamen nondum renuntio amicitiam, sed dabitur venia *πρωτοκλήσι*, modo ad cor redeat.

143. & 144. Non tollo peccatum originis, sed hunc *Pauli* locum expono de peccato actionis veteres Orthodoxos sequutus. Sermo generalis non excludit privilegia paucorum. Si de peccato originali sensissem in secunda propositione, non dixissem *plurimos traxit*, sed *omnes traxit*. Verum hac de re respondimus *Leo*, cujus calumnias legit *Bedda*, meas responsiones non legit.

145. Loquor illic de regno peccati, non de quovis peccato. Regnum autem peccati sublatum est per gratiam. Ita *Paulus*: *Peccatum vobis non dominabitur, non enim sub lege estis, sed sub gratia*. Proinde quæ hic congerit *Bedda* nugamenta sunt, & tamen responderam satis accurate, quæ si fuissent evulgata, puduisset *Beddā* suas publicare vigilias, nunc saltem temporis usura fruitur.

146. Donet Dominus isti Theologo sanam mentem. Ubi est gratia & spiritus libertatis filiorum Dei, ibi non est coactio, quod est servorum. Non tenentur filii, quia non habent opus, si habent opus, jam incipiunt esse servi. Quomodo autem coguntur lege, qui sub lege non sunt auctore *Paulo*?

147. Quod hic damnat *Bedda* docuit *Paulus*, interpretatur *Ambrosius*, non semel inculcat *Augustinus*: ubi merces redditur operario, ibi neuter alteri quicquam debet. *Bedda* indignatur parvo æstimari nostra merita, metuens ne decrefcat quæstus pauperum. At pii malunt crescere gloriam *Christi*. Et tamen me non omnino tollere merita hominum, declarat libellus meus de *Libero Arbitrio*, imo hic ipse locus, unde *Bedda* decerpit ad calumniam accommoda. Sequitur enim, *Contra, qui Deo serviunt pro sua virili*, &c. Mercedem igitur de condigno tollo, significans nostrum cultum imperfectum esse, cum merces sit immensa.

149. & 150. & 151. Cum ad has calumnias non indiligenter responderim, demiror *Beddā*, perinde quasi nihil responsum sit, hæcæ nœnias edere voluisse. Si quis legat Paraphrasim & responsionem, quam misi *Laurentio*, precabitur *Bedda* sobriam mentem.

152. & 153. Et ad hæc respondimus abunde. *Paulus* vocat illos administratores Spiritus, &c. Et hominum causa Deus creavit omnia. Ipse enim non eget Angelis. De Deo illic non loquor, sed de creatura, quæ exspectat liberationem filiorum Dei. Rex potest amicum designare in ministerium alicui, qui sit ipso dignior. Et an Angelus sit simpliciter homine dignior nescio. Certe Deus hominem majore honore dignatus est quam Angelos. Si Angeli non congemiscunt, *Hieronymus* in jus vocet qui sic exponit: *Omnis creatura*, &c. Atque hic ut *Bedda* persuadeat me sentire Angelos humanis affectibus commoveri, ex pio quodam fecit, pio quoque, quemadmodum ante ex nunc fecit modo. Si cœlum & terra recte dicitur ingemiscere, cur de Angelis idem absurdum dictum sit? Certe in Evangelio Angeli gaudent super uno peccatore. Tropum esse quis nescit? Neque puto *Beddā* adeo stupidum ut hoc non viderit. Verum hoc pacto crescunt volumina, & declaratur Philosophiæ cognitio.

154. 155. Quid *Faber* scripserit nescio. Ego pro me dilucide & expedite respondi. Sequutus sum *Ambrosium* interpretem, non exclusa tamen illorum opinione, qui interpellat exponunt, interpellare facit. Nec enim sic insanio, ut putem Spiritum Sanctum hominum more cruciatum sentire.

156. Ubique *Bedda* sui similis est. Ego docendi gratia hoc fingo, & ne verum esse putetur, ajo, *congemiscam*, *Bedda* quasi vere senserim esse duas Leges ac duos auctores, somniat hæresim, impietatem ac blasphemiam. Opto illi fidelem Medicum.

A. 157. 158. Si qua est historia præter fides Litteras, in quam nulla cadit suspicio falsi, prodat illam *Bedda*. Nos libenter amplectemur. Si nulli eruditi dubitarunt de *Dionysio*, mentitus sum, si fuerunt & sunt, quid ego commerui, qui alienam opinionem recensui? Et si eillem in eadem opinione, quid ad fidem? Non damnarem libros, de auctore dubitarem. Verum hic *camelus saltat*. Eruditis interpretatur *Bedda* *Lutheranis* ac schismaticis, errorumque veterum rectoribus ac inventoribus recentium: *si quippe sunt*, inquit, *qui antiquis Ecclesiæ ritibus ac disciplina derogant*. Non fugiebat *Beddā* me de *Laurentio Valla* sentire, nec ignorabat hæc mihi scripta priusquam *Lutherus* taxaret *Dionysium*. Scripsimus enim & edidimus Anno 1519. Non. Febr. sed ita crevit *ὁ λόγος*.

B. 159. 160. 161. Si hoc est impium optare plus in Litteris sacris, quam habemus, ego ubique fere sum impius. Nec hic est affectus dominantis Scripturas, sed amantis & inhiantis. Boni consulo quod Deo visum est satis, & scio votum esse frustra, tamen affectus est pietatis. Quantum nunc in Orbe flagrat diffidium de corpore *Christi*? Si *Paulus* explicuisset ibi esse substantiam corporis, occluderetur os iis, qui sacras Litteras contemnere verentur, cum Conciliorum ac Theologorum decreta contemnant. *Paulus* optat anathema fieri pro fratribus suis, non damnans Dei prædestinationem, sed caritatis votum ostendens. Optat pietas ut omnes respiciant, quod fieri non potest, non tamen damnatur votum. Cum disputo adversus hostes Ecclesiæ, gaudeo, quoties occurrunt plures loci, quo magis obruam contradicentem, & si non contingit, opto tamen. An hoc votum impium est? Sulpitantes optamus videre quæ nunc per speculum & in ænigmate videre non possumus. Quod datum est boni consulimus, votum tamen est pium. *Paulus* cupiebat dissolvi & esse cum *Christo* non repugnans voluntati divinæ, sed anhelans ad perfectiora. Eat nunc *Bedda*, & hic exaggeret impietates & blasphemias.

C. 162. Fateretur *Bedda* duplicem esse sententiam Orthodoxorum, ego sequutus sum eam quæ mihi videtur magis congruere mansuetudini *Pauli*. *Ejectos* legimus, *vastatos* non legimus. Quod autem dixi *mihi aliud*, non pertinet ad Satanæ carnificinam, sed ad usum profani gladii, quem Apostoli nunquam usurparunt. Et *interitum* hic interpretor afflictionem, quam *Paulus* postea *tristitiam* vocat. Idem alibi vocat *tribulationem carnis*, afflictionem & curas temporarias.

D. 163. Magna vero impietas, ex caritate velle subvenire perplexis ac miseris conjugis, si per auctoritatem Ecclesiæ liceat, interim tamen obtemperantem decretis Ecclesiæ! Hic offendit ut suspicor *Beddā* occupatio, ne dicam plus satis, hoc eo pertinet, quod matrimonia inter vix puberes, imo prorsus impuberes contracta per vinum, dolos, lenas, veneficia, nolumus tamen dirimi.

E. 164. 165. 166. Quo magis accedimus ad spiritum, hoc purius sumus Christiani, quo magis hæremus corporalibus ceremoniis, hoc magis vergimus ad Judæismum. Et *Pauli* verba sunt: *Corporalis exercitatio ad modicum utilis est, pietas ad omnia valet*. Item *regnum Dei non est esca & potus*. Quod si Præsules instituerunt aliquid Judaicæ observationis propter infirmos, non damno, sed opto omnes esse tales, ut his nec egeant admodum, nec ita multum tribuant. Quas hic ultrices flammæ somniat *Bedda*? Quid *Lutherus* aut *Faber* doceat nescio, hoc quod à me positum debet omnium Christianorum auribus instillari, ut à corporalibus proficiant ad spiritum. Et si placet incendium, primus omnium conjiciatur in ignem, una cum Evangelio magnus ille *Paulus* ubique spiritum extollens, carnis justitiam extenuans. Ego in eos, qui ritus & constitutiones Ecclesiæ contemnunt, etiam editis libris acriter invasus sum, tantum abest ut rejici jubeam. Sed hæc omnia dissimulat *Bedda*. Tantum erat propositum lædere. De superstitione quorundam ac præposteris judiciis utinam tam folioſiter haberent res humanæ, ut *Erasmus*

mendacii posset coargui! Hic non optabo *Bedda* flammam, sed eximium elleborum sanando cerebro tam putido.

167. 168. 169. Hæc opto dilucidius explicata, non quod dissentiam à decretis Ecclesiæ Catholicæ, sed quod optem præsidia majora adversus eos qui pili non faciunt Conciliorum ac Pontificum scita, multo minoris Theologorum definitiones.

170. Imò *Paulina* sunt. Valeat *Lutherus*. *Paulus* palam irridet eos qui dicebant, *ne gustaris, ne tetigeris, ne contrectaris*. Et Judaicas ceremonias ubique profligat. Quid ista ad hæc tempora? Si *Bedda* posset quæ vult, etiam *Paulus* exureretur, adeo illi cordi est Judaismus, quantum video.

171. Hic *Bedda*, præfatur, perorat, planeque triumphat, cum non alibi turpius cæcutiat. Suspiciatur me hoc sensitse, non fuisse fas *Hebrais* edere phasæ, nisi prius septem diebus abstinuissent à fermentatis. Atqui me non hoc sentire, poterat ex meo sermone percipere qui inibi præcedit. Sunt autem hæc mea verba: *Hebraei cum emensi mare liberati fuissent ab Ægyptia servitute, jussi sunt quotannis in hujus rei symbolum ac monumentum stato tempore, mactato agno anniculo septem diebus vesci panibus nullo fermento corruptis, &c.* Ac mox: *Quemadmodum fecerant jam fugam adornantes ex Ægypto.* An hæc verba non satis declarant me sentire, septem diebus ab esu phasæ abstinuissse illos à fermentatis? Dilucidius etiam hoc declaro cum addo, *quemadmodum fecerunt adornantes, &c.* Nam Exod. xi. jubentur edere phasæ primi mensis die 14. sic ut nec illo die quicquam fermenti esset in ædibus, rursus ab hoc die continuare fermentorum abstinendam usque ad diem vigesimum primum. Quid igitur hic sibi volunt, *neque dignus habetur, &c.* Non distinguitur tempus, sed citra rationem temporis proponitur observatio præscriptarum ceremoniarum. Illi indigne celebrabant suum phasæ nisi septem diebus abstinerent à fermentatis, multo magis nos si volumus digne celebrare phasæ nostrum abstinere debemus à fermento spirituali. Hæc cum responderim, demiror cur *Bedda* voluerit prodere suam inscitiam, nisi quod fermentum habebat in pectore. Hoc ex mea responsione adjecit, quod bene sentirem. Imo & bene sensi & bene loquutus sum, nisi quod *Bedda* non intelligit Latine.

172. 173. 174. Hæc quæ sub persona *Pauli* dicuntur pro illis temporibus, *Bedda* torquet, quasi hoc tempore dicantur ab *Erasmio*. Paraphrastes quod *Paulus* sentit expono, non damno Episcoporum constitutiones. *Paulus* illic loquitur de cibis in Lege vetitis ac permissis, hoc explico. *Christus* non solum non docuit, sed dedocuit etiam ciborum delectum, quod si docuisssem ea quæ docet *Bedda*, pugnassem cum mente illius quem interpretor. Cæterum quod addo, *si quis homunculus*, videtur durius: hoc nihil ad Episcopos. Nam *Paulus* loquitur de Pseudapostolis, qui præter Evangelicam libertatem onera Legis imponebant Gentibus. Ad hæc cum dilucide responderim, tamen *Bedda* non desinit calumniari.

175. Miseret me istius Theologi: quod lego *frangitur* apud *Paulum*, consensus omnium Græcorum codicum facit. Sic & legunt & interpretantur, *Ambrosius, Chrysostomus, Theophylactus*, qui fractionem interpretantur communionem. Frangitur autem corpus in Eucharistia sicut comeditur. Quorsum igitur attinebant tam stolidi convitia, præsertim cum illi responderim?

176. Græcos sum hic sequutus. Quid autem refert, utrum legas *undecim* aut *duodecim*? *Thomas* & hoc docet, & addere non veretur, ubi *Lucas* refert *Iesum* apparuisse *undecim* discumbentibus, scripturam esse corruptam, & *duodecim* esse legendum pro *undecim*. *Duodecim* & interpretatur & legit *Theophylactus, Augustinus* sentit quod *Thomas*. Ego quanquam lego *duodecim*, tamen alteram lectionem non damno. Eat nunc & vociferetur sexcentas blasphemias *Bedda*.

177. Hic admonitus mea responsione nihil mutavit, nisi quod pro *creatus* reposuit *conditus*. Ego organa corporis appello non tantum oculos aut aures, sed illa spiritualia organa potentiarum animæ, intellectus, ac memoriæ. An ea quæ dicitur mens *in vobis*, aliquid agat in corpore sine materialibus instrumentis *Aristoteles* dubitat. De raptu piorum non loquor. *Paulus* dubitat an in corpore audierit, an extra corpus. Hic mihi citat *Aristotelem*, quasi tale nihil unquam didicerim. O hominem suavem!

178. Ad id respondi primum *Eduardo Leo*, deinde proprio libello in hoc edito, præterea in Annotationibus meis declarans esse catholicam lectionem ex *Ambrosio, Augustino, cæterisque* Doctoribus, quam *Bedda* vocat hæreticam.

AD GALATAS.

179. 180. 181. 182. Quod dixi *Judaïs* permissam immolationem pecudum aliaque quædam ne prolaberentur ad ritus profanos, Orthodoxorum sententia est. Quod ex *Fabio* profert *Bedda*, nihil ad rem pertinet. Non agitur hic de arte, sed de opinione. Cui persuasum est esse Deum, facilius credit qualis sit Deus, quam qui nullum esse credit: primus enim cognitionis gradus est, an sit, deinde quid sit, aut quale sit. Sic *Aristoteles* scribit sanabiliorem incontinentem quam intemperantem, quod uno gradu propior sit virtuti. Mihi sic videtur: nam hoc verbo utor. Si secus videtur *Bedda*, fruatur suo iudicio. Si Gentibus venientibus ab baptismum imputetur, quod per ignorantiam coluerunt idola, novum audio dogma, sed mire repugnans *Paulina* doctrinæ. *Inexpiabile* voco, quod vix potest condonari. Vulgaris est hyperbole. *Ambrosius* solutionem jejunii quadragesimalis appellat *inexpiabile crimen*, ne quid *Bedda* indignetur. Nec dico, *flagitium est, sed flagitium sit*, modo potentiali, significans esse periculum, ne non condonet Deus. Nam aliquid esse peccatum irremissibile, non negant Orthodoxi, non quod Deus non possit, sed quod non dignetur impartire suam gratiam.

183. Loquor de Gentibus ad Evangelium accedentibus. Porro dictio *soli*, non excludit merita quæ sequuntur baptismum, sed præterita. Nam si sine meritis nullus admittitur ad baptismum, quid meritorum adferunt idololatræ? Non est hic assertio *Lutherana*, imo est sententia *Paulina*. Non pudet hunc toties manifestum proferre mendacium?

184. 185. Non contradico mihi, bone vir. Lex dicit, *Diliges proximum ut te ipsum*. At caritas à quibusdam impetrat, ut malint ipsi spoliari nummis quam proximum. Quod Legem dico verbosissimam, non est contumelia in Deum, sed significatio durissimi populi. Recense quantum illic est præceptorum de sacrificiis, de Templo, de leprarum iudicio, de lotionibus, &c. quæ omnia sublata sunt, posteaquam Deus abbreviatum verbum misit in terras. Alioqui blasphemus esset qui diceret Legem involutam umbris ac tenebris. De crassiore Legis parte loquor, quemadmodum fere *Paulus*, quoties Legem *Mosi* confert cum Evangelio *Christi*.

186. 187. 188. 189. Optarim hanc meam querimoniam esse falsam & injustam. Ac mira arte hic miscet *Lutherum, Vallam, Fabrum, & me*. Unicum tantum habet artificium non rhetoricum, sed sycophanticum. *Bedda* credit omnes homines esse tam stupidos, ut si audierint *Erasmum & Lutherum*, putent illis esse summam inter ipsos concordiam: cum ipsi libri declarent tam inter nos convenire, quam inter lupos & agnos. Præterea sperat ubi viderint homines in frontispiciis singularum paginarum, & in initiis capitum, ingentibus litteris **ERRORES ERASMI**, statim arbitrarios esse rem periculosam. Sed frustra hæc somniat *Bedda*. Et laicis nunc est nasus ad iudicium. Nimirum assueverunt istis calumniis: itaque non moventur. Docti qui degustarunt librum, invertent titulum, & pro *Censura in errores ERASMI*; legent, *Errores in consensu BEDDAE*.

190. Quo

190. Quo major est absurditas in verbis, hoc minus debebat suspicari Bedda mea commissum incertum. Quis enim nescit Paulum Benjamitem fuisse? Id qui potui nescire, cum ipse locus, quem interpretor, exprimat nomen Benjamin? Obstupui itaque cum legerem: sed illico deprehendi totum versum omisum à typographis: legendum autem in hunc modum: *Nempe Benjamin, quae semper juncta fuit Tribui Judae, unde Reges, & Levi, unde Sacerdotes, &c.* Præcipuam voco, non quantum ad ordinem, sed quantum ad pietatem, quo nomine inter præcipuas refertur ab Augustino. Non conféro Phariseos cum Regibus aut Pontificibus, sed cum Sadduceis, Herodianis, Essenis, & similibus Sectis. Unde demiror quid hic somniarit Bedda.

191. Hic pro me respondeo, non pro Fabro, Bedda impudentissime mentitur, me hoc agere, ut Sacerdotes ac Monachi ducant uxores, sed virgines. Nec rejicio vulgatam lectionem, sed ostendo utramque posse consistere. An Paulus habuerit uxorem, melius potuit nosse Clemens qui hoc sensit, quam recentiores. Deinde compar & uxor recte dicitur. Quid autem periculi si Paulus dicatur habuisse uxorem? An ideo protinus licebit Sacerdotibus uxores ducere? Atqui constat Petro Sacerdotum principi fuisse uxorem, idem tradunt de Philippo fideles historiae. Quis credat hunc Scriptorem esse sani capitis?

192. Si consequimur regnum coelorum ex meritis & non ex dono Dei, mentitus est Paulus quem interpretor, cujus verba sunt: *Secundum gratiam Domini nostri Jesu Christi.* Corrigat igitur Bedda Paulum, & scribat illic, *Secundum magnificam meritam nostram.* Non tollo in totum hominis merita: verum ea vix potest constituere Augustinus, & periculum est his fidere, cum gratia tuto prædicetur.

193. 194. Hic magna cum voluptate audiui M. N. è cathedra detonantem arcana Theologiae, quibus nihil detritius. Bedda non vult affectus humanos aut naturales vocari caritatem, sed concupiscentiam. Ego vero apud idoneos Auctores lego caritatem etiam Animarum erga foetus. Affectus humani per se nec vitia sunt nec virtutes, nisi quatenus à ratione dissentiant, aut illi consentiant: aut si qua virtus est, depravari potest in vitium. Caritas Evangelica nihil agit perperam, quam Bedda ex recondita eruditione vocat infusam, quasi hoc vocabulum nullus audierit antehac. Hæc caritas pro multis legibus est. Ita Dominus, *In hoc pendet tota Lex ac Propheta.* Et huic concordans Paulus, *Lex justo non est posita.* Quid Boguardi delirant, mea nihil refert.

195. Paulus vocat caritatem de pura conscientia, quæ fucata non est, & talem depingit fidem. Ubi fucata caritas, ibi fucata fides: ubi sincera caritas, ibi sincera fides. Imo qui perverse vivunt, etiam profiteantur ore, non vere credunt corde. Nec Paulus putat eos habere malam conscientiam, qui peccant humana imbecillitate, & peccatum suum agnoscunt: sed qui similes Bedda, zelum & caritatem habent in ore, cum intus madeant odio, livore, & malitiosis affectibus. Mecum sentit Ambrosius, cujus hæc verba sunt de caritate loquentis: *Si tamen ex corde puro sit & bona conscientia: vera enim caritas non potest malam vitam habere, nec simulatam fidem habet, in quibus omnis Lex completur & Propheta.* Ex his liquet Beddam nec Pauli sententiam percepisse, nec mea verba.

196. Hic rhetorico-ne, an Poetico spiritu agitur Bedda, incertum: potatice magis arbitror. Non enim intelligit hic nomen factionis referri ad opinionem impiorum, qui Christianorum consensum factionem appellabant, & esse credebant. Quod autem colligit Christum esse factionis, non magis consequitur quam si quis dicat, ideo Paulum fuisse confidentem, quod Christo confusus sit, aut Petrum fuisse cerebrosum, quod cerebrum habuerit, aut Abraham fuisse vinosum, quod vineta possederit. Porro quod addit de usurpatione, tantum illud respondebo, *factionem & hæresim æque usur-*

param in malam partem: & tamen in Actis hæresis Pharisæorum dicitur, quæ non male sentiebat, & eandem ibidem Paulus sectam appellat, utique laudans quam proficitur. Sic igitur argumentetur Bedda: Paulus proficitur hæresim, ergo fuit hæreticus, proficitur sectam, igitur fuit schismaticus. O dedecus nominis Theologici! quis credidisset hominem jam annis triginta quatuor assidue versatum in Scholis tam nihil scire? Quid actum tanto temporis spatio? Supputavit opinor sua merita.

197. Hæc Bedda sibi videtur suis scribere, non hominibus. Primum ajo continentiam habere magnam commendationem in Episcopo, significans eligendum si quis perpetuo continenter & pudice vixerit. Quod si talis non invenitur, proximum est ut eligatur qui unica uxore fuerit contentus, qua mortua non curarit alteram ducere. Tertius gradus est ejus, qui primam adhuc habeat. An talis non poterit eligi? Chrysostomus ait posse. Et jam olim apud Græcos & Gallos Episcopi habebant uxores, & hodie ducunt apud Græcos, etiam post susceptum ordinem. Ea res Petrum non submovit à principatu Ecclesiæ. An abstinerit ab uxore, probabile quidem videri potest, at non certum habetur. Quod si Bedda putat esse juris divini, ut Sacerdos sit cœlebs, cum his disputet qui contra sentiunt ac faciunt. Meo suasu nullus Sacerdos duxit uxorem hactenus. Et hæc mihi scripta sunt, priusquam Lutherus ad conjugium provocaret.

198. Hic Bedda veluti bonus calumniator in extremo actu seipsum vincit, cum in cæteris vicerit omnes. Hoc age paulisper quæso te, lector, & jurabis illud, *Nulla est in toto pectore mica salis.* Manichæum me vocat, quod scripserim Mosén vetuisse vesci carne suilla, eo quod divinæ Legis auctorem principalem faciam hominem. Si verum loquitur Bedda, Manichæi sunt omnes qui vocant Legem Mosi, aut præcepta Mosi. Imo Manichæus est ipse Dominus, qui sic loquitur apud Marcum: *Quid Mosés præcepit vobis?* An non est Legislator, qui Regis auctoritate fert legem? An non præcipit qui promulgat legem? An negat Deum auctorem baptismi, qui dicit, *ego illum baptizavi?* Sic loquitur Paulus. Quid autem suspicatur Bedda, me non credere quæ scripta sunt in divinis Libris de Lege per Mosén, jussu Dei lata? Id si non suspicatur, quorum attinent hæc tam rabiosa convitia? Verum hic aliud gravius crimen. Si Lex est Dei, sequitur me stultum ac ridiculum dicere, quod Deus præcepit: is enim vetuit esum mustelæ, & insuper dico alia esse in Lege Mosi his stultiora. O deplorandam hominis cæcitatem! Mea verba, quæ refert, declarant me loqui non de Lege Dei, sed de superstitionis Judæorum fabulis, quibus venditabant suam eruditionem. Non dico Deum stulte præcepisse abstinendum à carne suilla, sed ad pietatem non facere scire aut nescire cur Deus hoc jussit, & hic Judæi pro suo quisque capite varias fabulas adferebant. Nec ajo fas esse vesci mustelis, sed ridiculam fuisse Judæorum superstitionem, qui mustelæ sanguinem forte effusum miris ceremoniis expiandum docebant. Et hoc hausi ex commentariis Ambrosianis, in quibus hæc verba sunt: *Fabulosa autem non Lex, sed hæresis est, quantum ad tempus pertinet illud Judæorum, dum quidam eorum sibi vindicarent prerogativam originum Patriarcharum qua de matrimoniis orta sunt, cum ex hoc nullum meritum sit apud Deum: Quidam vero urceorum & cæterorum vasorum baptismi, & sanguinem mustela magna cura expiandum. Et quia ideo Mosi sepultura abscondita est, ne à Magis excisaretur. Quod si verum est, & cæterorum Sanctorum fuerat abscondenda sepultura. Et quia Salomon adjutorio Demoniorum Templum adificavit, in quo opere ingens multitudo laboravit. Quid tam fabulosum? Hæc Ambrosius.* Ubi sunt hic Manichæi, qui denegant veterem Legem esse Dei? Ubi hæretici blasphemæ & impii, qui rident præcepta Dei? Bedda calumniatur me male velle ordini Theologorum: quem ego sic odi, ut dispercam, ni magna peccata

pecunia redemptum velim opus tam vecors & indotum nunquam prodisse sub nomine Theologi. *Bedda* putat esse lusum scribere libros. Nunc fecit periculum æterno suo dedecore, etiam si in una tantum censura sic insanisset. Et sibi videtur *Atlas* Ecclesiæ, qui tam furiosis convitiis me adoritur dimicantem pro negotio Ecclesiæ.

L. Post hæc *Bedda* congerit magnam vim querimoniarum, putat non ferendum quod dubito de secunda Epistola *Petri*. Hic primum vanus est *Bedda*, non ajo me dubitasse, sed ex auctoritate *Hieronymi* doceo à plurimis Veterum fuisse dubitatum, & indico *Hieronymum* alicubi negare hanc esse *Petri*, alicubi velle videri *Petri*. In argumento fateor esse *Petri*, & addo illius titulum. Hanc, inquam, ut apparet, scripsit admodum senex.

M. Altera querela est de inverso Epistolarum ordine. Ego nusquam doceo invertendum Ecclesiæ ordinem, sed Paraphrases, ut quæque prius aut posterius scripta fuit, euulgavi. In Epistolam ad *Hebraeos*, quoniam non habebat multum difficultatis, non decreveram scribere. Ad *Petri* Epistolas, quoniam videbantur obscurissimæ, admovi manus, quibus ob sermonis ac sententiarum congruentiam adjeci Epistolam *Juda*. Nec amplius cogitabam de Paraphrasis, donec Epistolam *Jacobi* flagitarent amici, mox etiam *Joannis*. Tandem exstiterunt qui contendebant Epistolam ad *Hebraeos*, cum esset una, non prætermittendam, ut totum opus mihi maneret. Obtemperatum est. Hoc esse verum indicant meæ Præfationes. Hic casus invertit ordinem Epistolarum. Dicit, cur in posterioribus non restituiisti ordinem? Quia non venit in mentem, nec arbitrabar ad rem pertinere. Potest lector unamquamque facere sibi quotam velit. Si studio fuisset invertere ordinem, invertissem in versione Novi Testamenti. In cultu Ecclesiastico solenni referre potest quis sit ordo, in privato codice non magni refert.

O. *Hieronymus* ad *Desiderium* testatur Epistolam ad *Hebraeos* à plerisque extra numerum solere poni, id tamen, ut dixi, studio à me factum non est.

Dicit impium & schismaticum quod duas posteriores *Joannis* Epistolas tribuam *Joanni* cuidam Presbytero, non Apostolo. Litiget igitur *Bedda* cum sancto *Hieronymo*, qui hoc asserit non uno in loco, ex auctoritate *Papiae*. Si *Hieronymus* hoc nusquam dicit, ego vanus sum: si dicit, aut illum mecum faciat schismaticum, aut me cum illo absolvat: nam has esse Evangelistæ, nullum apertum exstat Ecclesiæ decretum. Titulus Scribarum me non multum movet, quoties graves Auctores dissentiant. Si *Bedda* audet affirmare articulum esse fidei, quicquid usu Ecclesiæ receptum est, objiciam illi multa quæ diluere non poterit.

P. Arrodit quod scripseram, *Facturam rerum, probra, carceres, flagra, mortem nemo fert æquo animo, nisi fidem invictam cum Evangelica caritate conjunxerit*. Hic ut me vanitatis coarguat, objicit mihi nescio quos maleficos qui mortem alacriter pertulerunt. Si mali erant, non pertulerunt mortem æquo animo, sed simulabant æquanimitatem: maluissent enim occidere quam occidi. Dic mihi, lector, nonne periclitabatur Ecclesia, nisi hæc fuissent *Lutetia* prodita?

Q. Quid est Rhetoris? composite diserteque dicere. Jam *Hieronymus* fatetur Epistolam ad *Hebraeos* esse cæteris eloquentiorem. Spiritum Apostolicum tribuo Epistolæ, stylum noto à cæteris diversum, hoc est, magis rhetoricum. Phrasis discernitur, nec tamen vituperatur, sed laudatur: Sententiarum auctoritas æquatur cæteris Epistolis. Miratur hæc posse ferre Cardinales. Imo demiror Academiam tam celebrem ferre tam insulsum Scriptorem. Hic exprobrat mihi paupertatem & miseriam, quasi census faciat ad auctoritatem, & quasi pietas non debeat nisi à *Crassis* & *Crassis* tractari. Atqui sciat hoc *Bedda*, si tam avidus fuisset habendi, quam ipse calumniandi, miserior fortassis essem quam sum, certe pauper non essem.

A. Quanquam non adeo sum pauper, ut *Bedda* pecuniis egeam, quibus ditior est quam litteris. Quod me miserum appellat, non mentitur, sed miserior est qui misero invidet.

S. Quem mihi communem usum nagrat? Ubi prolatum fuerit evidens Ecclesiæ decretum, deficiam ab auctoritate Doctorum. Alioqui Ecclesia multa dissimulat, multa nolens tolerat quæ invexit usus.

T. *Bedda* non potest pati, quod qui ad baptismum accedunt, dicantur fide purificari, verus hostis fidei, cujus vult esse propugnator. Quoties distinguo Legem adversus Evangelium, intelligo Legis crassio rem partem, in ceremoniis ac typis sitam.

B. V. Agitur illic de fide, per quam datur salus. At mortua fides nihilo plus agit quam homo mortuus. An fides possit à Deo infundi sine caritate, non disputo, certum est, utramque alteri individuum esse comitem.

Ibidem, Legem appello crassam illam Legis litteram, & licere sentio, quod corporali poena non puni illa Lex.

X. Querit *Bedda* cur dedicem meas lucubrationes variis Principibus Orbis. Dicam paucis, ut Monarchis ac proceribus studia commendem, ut illis aliquem Evangelicæ mentis gustum instillem. Denique nonnunquam ad id flagitor à Principum amicis. Hoc erat meum consilium. Si quid aliud è suo pectore suspicatur *Bedda*, precor illi mentem magis Christianam. Atque hic satis cum auctoritate taxat Episcoporum ordinem his verbis: *Qui utinam Christi Ecclesia regimen multi non quasierint, sed imposuim ut oportet gerant*. Periculum erit igitur Pontifici Romano, nisi *Bedda* post tam præclarum ac sanctum opus editum, mittat mitram & pedum. Nisi tales sint Episcopi, nunquam consistet Ecclesia.

Y. Hic rursus fio *Manichæus*: Epistolæ ad *Hebraeos* Caput 1x. paraphrasi explanans, utor his verbis: *Veteris Templi religio habebat ritus quosdam statasque ceremonias, quæ observata justitia speciem haberent. Habebant sanctimoniam quandam, sed mundanam, nimirum in rebus extraneis ac visibilibus sitam, cujusmodi nonnulla videntur & apud Gentes*. Quid his verbis declaro? Horresco referens, Legem veterem non esse profectam à Deo, sed à Principe Dæmoniorum. Hæc asseverat *Bedda*, & adhuc dormiunt Episcopi? Verum quam hæc *Bedda* sine mente sine fronte loquatur, paucis aperiam: *Si vera sunt*, inquit *Bedda*, *quæ scribit Erasmus, non mentitus est Manichæus, affirmans Principem Dæmonum auctorem fuisse veteris Legis. Atqui si hic mentitur Erasmus, multo magis mentitus est Paulus*. Sed nec *Paulus* mentitus est, nec *Erasmus*, verum cum suo *Manichæo* mentitus est *Bedda*. *Paulus* enim toto illo sermone demonstrat Templum, ritus, sacrificia, ceremoniasque corporales vetustæ Legis evanuisse ad corruscantem Evangelii lucem. Præcesserat autem Capite proximo, *Quod autem antiquatur & senescit, prope interitum est*. His verbis ne cui *Paulus* videretur damnare prisce Legis ritus, sic ordior Caput 1x. *Dixeris aliquis, An vana fuit igitur veteris Templi religio? Nequaquam*. Num hæc sunt verba *Manichæi*? Mox sequuntur, unde *Bedda* sumit ansam calumniandi, *Olim quidem & vetus illud Templum, cujus religio successione veritatis jam evanuit, habebat ritus quosdam statasque ceremonias, quæ observata justitia speciem haberent*. Est in his verbis quicquam falsi? At hic *Bedda* syco-phantes quam Rhetorices peritior, de suo addit *Tantum & Solum*, ita recitans, *Justitia speciem solum habebant, & sanctimoniam tantum mundanam*. Quod si etiam à me dictum fuisset, quid habebat piaculi? Nunc quod à me scriptum non est, non est opus defendere. At fortassis male habet *Beddam*, quod præter Apostoli sermonem addo, *Cujusmodi nonnihil videtur & apud Gentes*, loquens de ritibus corporalibus: id enim mox præcedit, *nimirum in rebus extraneis ac visibilibus sitam*. Nec dixi omnia convenire Gentibus.

cum

cum *Judeis*, sed nonnihil. Nonne apud Gentes erant Templā, Sacerdotes, immolatio pecudum, thymiamata, flexio corporum, preces, lotiones, atque innumera? Nunc ita colligit *Bedda*: Si in ritibus corporalibus fuit aliquid commune Gentibus cum *Judeis*, ergo quæ faciebant *Judei* non erant a Deo præscripta. Nihilō sanior est hæc ratiocinatio, quam si quis dicat: Hypocritæ jejunt, orant, largiuntur eleemosynam, quædammodum pii: ergo quæ pii faciunt, non sunt præscripta à Deo, si non à Deo, à principe Dæmoniorum igitur. Offendunt fortassis hæc verba, *Speciem justitiæ*. Volebat igitur me dicere, quod in illis fuisset vera justitia? & *David* aliosque Patres non per fidem, sed per has observationes corporales fuisse justificatos? Atqui protinus mihi reclamasset *Paulus* dicens, *Qua parabola est temporis instantis, juxta quam munera & hostia offeruntur, quæ non possunt juxta conscientiam perfectum facere servientem, solummodo in cibis & in potibus, & in variis baptismatibus & justitiis carnis usque ad tempus correctionis impositis. Ac mox, Impossibile enim est sanguine taurorum & hircorum auferri peccata. Hic non implorabo Episcopos ut Beddæ in medio tollant: sed oro Deum ut illi donet sanam & Christianam mentem.* At Christianissimum *Galliarum* Regem *Franciscum*, Senatum *Parisensem*, ordinem Theologorum appello, dispiciant quis sit futurus exitus, si *Lutetia* tales Libri impune vendantur, exclusis cæteris. Nihil hic opus eruditorum judicio. Calumniæ sunt tam evidentes, ut si causa Linguæ populari esset prodita, posset ab olitoribus, aurigis & nautis judicari.

Z. Postremo loco taxat, quod in Epistolæ ad *Heb.* Cap. xi. scripserim: *Enoch fidei debet hoc seu gloria seu felicitatis, quod sublatum ex hominum contubernio vivit cum Deo. Lutheranus plane est, inquit, quod fidei tribuit soli & gloriam Enoch & felicitatem.* Hic primum ab insigni mendacio Calumniam auspicatur. Non enim dixi soli fidei, sed fidei. Et in superioribus ita loquor: *Sed fide potissimum placuit.* An potissimum *Beddæ* sonat solum? Hæc declarant *Beddæ* mea nunquam legisse. An quisquis nominat fidem, solam fidem dicit & *Lutheranus* est? Toto igitur hoc Capite *Lutheranus* est *Paulus*, omnes Sanctorum virtutes ac felicitates fidei tribuens, neque quicquam addens. Dixeram *Enoch* ex hominum consortio sublatum vivere cum Deo, nec explico ubi aut quomodo vivat, in Cœlis sine corpore, an in Paradiso cum corpore. *Bedda* non vult asseri quod incertum est, nec ego assero. Quorsum igitur pertinent levitatis ac temeritatis convitia? An non vivit cum Deo qui pie feliciterque vivit, immunis à malis hujus vitæ? *Paulus* dicit conversationem piorum in cœlis esse. Et paulo ante in Paraphrasi dixeram, etiam tum cum Deo vixisse *Enoch*, cum adhuc inter homines ageret. Quid igitur mirum si nunc dicatur cum Deo vivere? Hæc tam absurda, quæ *Bedda* ceu præclara prodidit Orbi, mihi plane suspicionem injiciunt, esse *Lutetia* facietos homines, qui miserum gloriæ jejunio, livore odioque furentem, dolo huc propulerunt, ut illum Orbi deridendum propinarent. Ego sane si fuisset illi capitalis hostis, non optassem aliam vindictam, quam ut ipse tali libro se ipsum depingeret. Nunc *Bedda* quidem me miseret, sed magis doleo malis & infirmis esse præbitam ansam, ut vel in sua malitia confirmetur, vel ad impiorum partes deficiant, cum viderint tales esse Theologos, per quos *Lutheri* dogmata damnata sunt. Solet enim populus ex uno æstimare cæteros, & suspicatur ejusmodi libros communi omnium opera confici. Quare mihi rogandi sunt omnes, ne ex *Beddæ* vel moribus vel eruditione cæteros æstiment. Habet is ordo multos *Beddæ* multum dissimiles. Cogitent *Beddæ* esse *Beddæ*, nec hunc tanti faciant, ut ab Ecclesiæ pietate resiliant. Invitus respondi. Qui patienter audit, blasphemus & *Manichæus*, aut sibi male conscius est, aut talis haberi gaudet. Et si mihi fas esset meam famam negligere, infirmorum periculum

A negligere non debui. Sunt enim multi, quibus si persuasum esset, *Erasmum* sentire cum *Lutheranis*, vel ægrius ab illo divellerentur, vel facilius ad illum deficerent. Doctis qui ista legerent nihil metuebam. Sed plerique non legunt, tantum audiunt *Beddæ* collegisse ducentos errores magnos, hoc est, titulos uncialibus litteris, in *Erasmum*. Quidam non legunt nisi titulos. Parum eruditis imponitur fumis titulorum & verborum. Totum autem calumniandi artificium illi constituit in conjunctione nominum, translatione temporum ac personarum, depravatione sensus, ac mendacio. Habet aliquot damnata nomina, *Arios*, *Manichæus*, *Sabellius*, *Hussos*, *Wiclevos* & *Lutheros*, ac mire putat rem esse persuasam, si copulet *Erasmum* & *Manichæum*, aut *Sabellium*, maxime si funiculus sit triplex, *Lutheri*, *Fabri*, & *Erasmii*, cum frequenter in sententiis nihil conveniat. Magnum tamen fumum habet nominum conjunctio, sed apud stupidos, quibus ille scripsit hunc librum. Cæterum eodem artificio jungere poterat frequenter nomen *Pauli*, *Petri*, & *Christi* cum nomine *Erasmii* & *Fabri*. Deinde quod in Paraphrasis à me dicitur sub persona Evangelistæ aut Apostoli, pro ratione temporum quibus ea tum prodita sunt, torquet ad personam *Erasmii*, & ad hæc tempora, quibus omnia perstrepunt *Lutheri* dogmatibus. Itaque crebro vocat hæretica & *Lutherana*, quæ sunt *Christi* aut *Pauli*. Præterea bene dicta depravat, decerpens quæ servire possunt calumniæ, & studio transiliens ea quæ excluderent calumniam: deinde detorquens verba ad sensum aliquem opinioni damnatæ vicinum. Verum hac ratione longe plures errores poterant notari in *Paulinis* litteris. Postremo quantum in his omnibus non abest mendacium, veluti sanguis per omne corpus diffusus, tamen aliquoties splendide fortiterque mentitur me scripsisse, quod nec est in verbis meis, nec in sensu, tam impudenter, ut nulli sit obscurum illum etiam contra suam ipsius conscientiam loqui. Et tamen minuitur, si quis audeat ipsi respondere. Et novum profert dogma, valde suspectum esse de hæresi, quicumque quocunque modo male sentit de Theologis. Quod ad posteriorem particulam attinet, profiteor me nunquam habiturum *Beddæ* inter Theologos, nisi scribat aliter: etiamsi dubitabam, donec ille pro thesauro protulit carbones. Quod ad priorem articulum attinet, mihi plus est auctoritatis censendi scripta *Beddæ*, quam *Beddæ* mea. Theologi nomine pares sumus, doctrinam cum illo certe permutare nolum. Præter hoc habeo peculiarem à Pontificibus ac Cæsare delegationem, ut obstitam iis qui repugnant pietati & tranquillitati Ecclesiæ. At *Bedda* tot locis vocat hæretica & blasphema quæ sunt in sacris Litteris. Deinde me dimicantem adversus eos quos damnavit Ecclesia *Romana*, talibus libris interpellat, satis indicans quam faveat Ecclesiæ victoriæ: nisi forte qui Cæsarem adversus *Turcam* belligerantem à tergo invadat, videbitur favere rei Christianæ. Ad hæc S. D. N. *Clemens VIII.* & item Cæsar, vult in pietate constabili vacillantes, revocari aberrantes, sanari medicriter affectos, redargui insanabiles. *Bedda* contra pertrahere nititur in castra hostium qui pugnant adversus illos, & furiosis scriptis hunc tumultum, quem Principes extinguere conantur, exasperat. Postremo detrahit hujusmodi scriptis auctoritatem Theologis, quorum auctoritate potissimum oportebat hoc dissidium componi, quorum in his censuris judicium præverti maluit quam sequi: & ea scribit quæ sunt gratissima iis qui pessime volunt *Romano* Pontifici. Quod superest igitur, oremus, ut Dominus *Iesus* Sponsam suam restituat pristinae tranquillitati, & *Beddis* omnibus impartiat spiritum sobrietatis, ut unanimis idem sentiamus in Evangelio. Sic *Bedda* habiturus est *Erasmum* amicum fratrem & commilitonem in Domino.

F I N I S.

Tom. LX.

Kk

SVP.

S V P P V T A T I O .

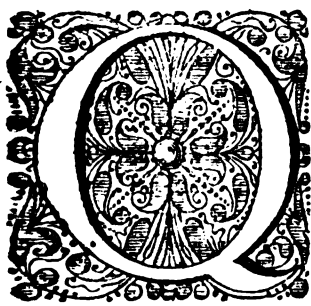
Supputavimus autem in libro non magno
Vana, five mendacia, centum octoginta unum,
Calumnias trecentas & decem,
Blasphemias quadraginta septem.

Ac ne quis queratur iniquam supputationem, non imputavimus illi tam multa indocte, stulte, &
sine mente dicta.

Non imputavimus tam multas propositiones quas, in censuris omisit. Eas invenies in Divinationibus.

Non imputavimus propositiones, quarum censuram cessit *Jodoco Clithveo*.

DESIDERII ERASMI
SVPPVTATIO ERRORVM
IN CENSVRIS BEDDAE.

QVOD haecenus operæ mihi sumtum est in vertendis *Athanasii Chrysostomique* scriptis citra tædium omne fuit, eo quod ut ipse me sentiebam hoc labore reddi meliorem, ita bona quædam spes recreabat animum meum pollicens futurum, ut & aliis ea lectio stimulos adderet ad studium pietatis. Talibus igitur laboribus vel immori juvaret, quos scio me Domino diviti juxta ac benigno foenerare. Sed me miserum! retrahor in arenam cruentam vel jugulaturus, vel jugulandus. Potius erat infelicem esse quam crudelem, ni me magis permoveret aliorum discrimen, quam mea calamitas. Quod si sic erat in fati, ut hoc ætatis falcem ac rete sumerem, utinam mihi cum hostibus Christiani nominis, aut cum pertinacibus hæreticis incidisset digladiatio! Nunc à quo petor? quem peto? Christianus cum Christiano, Sacerdos cum Sacerdote, senex cum sene committor. Et in iisdem castris versantes cum iisdem hostibus bellum gerentes, plusquam parricidiali pugna congregimur, multis futuri ludibrio, nullis tamen jucundius spectaculum præbituri, quam his, quos *Bedda* pro summis hostibus Ecclesiæ ducit. Ego velut à fratre sperabam eruditionem, aut amicam correptionem, ille pro doctrina calumniam, pro remedio venena porrexit, tam avidus lædendi famam alienam, ut interim suæ pejor consueverit quam meæ. Itaque sic me *Christus* bene amet, non minus illius vicem doleo quam meam: nondum enim concepi certum odium ac desperationem in *Beddam*. Homo est, præcipitem egere voces undique succlamantium, *εὖ γε εὖ γε*. Ingens calcar habet immortalis gloriæ nominisque sitis, spes re-nidenti vultu blandiens, certamque pollicens victoriam, & juxta proverbium, *debetur aliquid venia primum experienti*. Postremo non illibenter aliquid dederim huic fatali pestilentia, quæ nunc animos linguasque totius propemodum Orbis occupavit, maledicendi calumniandique scabies, nihilo lenius afficiens animos mortalium, quam corpora jampridem occupat, ea quam quidam vulgo *Gallicam* appellant, neque minus late prorsepsit lues ad omnes hominum ordines, à summis rei Christianæ Monarchis usque ad infimos cerdones ac textrices. Nec desunt qui morbum plus satis gliscentem exasperent, qui medeantur opto magis quam video. Nec ullum prospicio mali finem, nisi summi

A pariter ac infimi, suam quisque culpam agnoscentes implorata Domini misericordia, vitam in melius commutent. Ita fortassis ille mirabilis artifex has rerum tempestates in lætam tranquillitatem, hæc tanta mala vertet in bonum suæ Sponsæ, quam aliquando castigat, deserit nunquam. Itaque, ut dicere cœperam, libens aliquid daturus eram homo homini, sed libentius ordini Theologico, de quo magni refert, ut quam optime sentiat populus Christianus, cujus auctoritati quantum derogetur hujusmodi rixis quis non perspicit? Sed multo libentissime nomini Christiano, quod per hæc rabiosa diffidia traducitur apud *Turcas* ac *Judeos*, & si quos habet alios hostes Ecclesiæ Christi Sponsa. Ad hæc hoc genus libellis inficiuntur animi plurimorum, irrepsit dulce venenum obtrectandi libido, quoque malum sit immedicabilius, specie religionis, & auctoritate personarum commendatur. Quis enim credat sacræ Theologiæ Professorem, aut insignem veste religiosa, mentiri ac sycophantam agere? & tamen compertum est quosdam è suggesto sacro ea deblaterasse nominatim in quosdam, apud promiscuam multitudinem, quæ pudisset *Balatronem* effutire in *Nomentanum*.

B Sed utinam vel tale datum esset argumentum, vel ita tractatum esset ab adversariis, ut mihi liceat clypeo tela propellere, citra vulnus antimachi! Hoc quoniam mihi *Bedda* licere noluit, quod proximum est faciam: dabitur opera, ut quam minimum lædam. C Etiam si nescio quibuscum mihi conflictus sit, dum cum *Bedda* consero manus. Fortassis enim mihi cum equo *Duraseo* res est, atque hoc nomine infelicio etiam est hujus pugnae conditio, quod in arena gladiatorum unus cum uno committitur: ego quidvis potius quam gladiator, & vix unus, vereor ne multis obijciar sub *Bedda* latentibus. Cujusmodi pugnae simulacrum vidimus quondam in urbe *Senensi*. Diebus iis quibus sub Quadragesimam populus Christianus, exemplo minime Christiano, nimium indulget licentiæ, in foro publicitus ex prisco ritu agebantur taurea, veteris Paganismi vestigia. Emittebatur taurus, hunc adornabant machinæ, trabibus ligneis contextæ, corioque aut canabe colorato tectæ, quarum alia arietis, alia testudinis, aut alterius animantis imaginem præ se ferebat. Sed intus latebant complures qui machinam movebant. His per funiculos machinam moderantibus testudo late diducebat rictum, inhiabat, crepitabat, huc & huc intorquebat cervicem, dira mimans tauro, devoraturæ similis. At

At ego dama verius quam taurus, vereor ne mihi cum simili machina res sit. Quæ si quos tegit, hos oratos velim, ne se petitos exstiment. Cupio pugnam hanc unius dolore defunctam, atque adeo nullius dolore si liceat. Nam quod ex consensu Facultatis, ut vocant, *Bedda* liber excusus est, non arbitror mihi præclusam respondendi facultatem. Erat hoc potius facilitatis quam facultatis. Facilitatem autem dico humanitatem, ne quis hinc quoque venetur calumniam. *Bedda* jam plusquam biennium miris miserisque modis ambiebat, ut libellis editis volitaret per ora mortalium, hætenus vix *Lutetia* notus. Sæpe repulsam passus, non destitit instare, hoc in suis ad me litteris ipse fatetur. Quid multis? sic erat, ut videtur, affectus, ut nisi pervicisset, mortuus esset. Hic igitur plus valuit Facultatis misericordia quam iudicium. Etenim si placuisset Editio, non tot annis fuisset negata. Nectamen prius impetravit, quam plerique Theologi *Lutetiam* reliquissent. Quanquam autem ex syngrapha permissoria dubium non est, quin *Bedda* commodissimas quasque voces decerpserit, omis-
sis aliis, quæ non perinde faciebant ad ipsius animum, tamen obsecro consideremus hujus permissionis formulam: *Cum multi*, inquit, *dicerentur erronei*. Facultas abstinet à iudicio; tantum allegat rumorem. Rursus: *Scriptissemus in confutationem illorum*. Confutationes edi permisit; at *Bedda* pro confutationibus emisit censuras, & tantum convitiatorum de suo addidit. Rursus: *Utiliter & pie possunt legi*. Quid hac commendatione moderatus? Et *Averroes* blasphemus utiliter legi potest, & *Homerus* pie legebatur ab iis, qui scribebant adversus Paganos, & hodie *Judaorum* impii libri possunt pie legi. Jam nolim attingere, quibus artibus agi solent huiusmodi fabulæ; primum auditur, deinde deputantur, post hæc prodit relator. Equidem de Facultate hætenus omnium laudatissima, nihil suspicionis demittam in animum meum, etiam si non sum ignarus alibi nonnunquam per has personas miras agi fabulas. Deliguntur deputati ad id idonei, quos optant ii, quorum vel auctoritas vel improbitas vincit in collegiis, in quibus frequenter, quod ait *Livius*, *major pars vincit meliorem*, nonnunquam minor, sed importunior superat & maiorem & meliorem. Allegatur relator. Decernitur. Interim cum scribis res est. Et hic insulciuntur quædam obiter, quæ vel non sentiuntur, vel dissimulantur. Hæc cum aliquando fieri sciam in gravissimis Monarcharum negotiis, nihil esset mirum si usu venisset in hac causa, quam arbitror almæ Facultati tot arduis occupatæ negotiis vix videri seriam. Postremo ut nihil horum sit, post omnia rite gesta quid obstitit, quo minus *Bedda*, vel inter excudendum adderet suis schedis quæ vellet? nam ad me scripserat vix fore 14. paginas quæ ad me pertinerent: nunc accreverunt usque ad 46. & Præfatio, quæ postremo loco scribitur, plurimum habet in me virulentia; nec minus Index, qui non alio consilio junctus est Præfationi. Jam ut opus sit lectum à Theologis, hæc certe lecta non sunt, nisi si qui sunt applausores. Hæc à me dicuntur, non ut infimulem Facultatem, sed quod excusatum velim, si quid scripsit *Bedda*, quod ea Facultate sit indignum, ut certe scripsit permulta tam manifestæ falsitatis, ut etiam si summus Pontifex ea probaret, sim appellaturus ab eo dormitante ad eundem vigilantem, tantum abest, ut in *Bedda* gratiam sim agnitus crimen impietatis, ubi tum animus tum scripta carent impietate. Neque enim ideo nigrum esset album, si ita pronuntiaret Romanus Pontifex, quod illum scio nequaquam facturum.

Huiusmodi vero *Bedda* librum esse, jam ut doceamus superest, quemadmodum in Prologo sumus polliciti. Idque faciemus quam fieri poterit brevissime, ne vel nobis vel lectori multum operæ temporisque pereat in huiusmodi rixis. Sed hic rursus præfandum est, quod antehac non semel factum est, me nec *Lutetia* causam adjuvare, si quid perperam scripsit,

A nec pro *Jacobo Fabro* respondere, ut illius negotium meo patrocinio vel rectius vel deterius habeat, pro me tantum respondebo, me meaque omnia, quod perpetuo feci, submittens Ecclesiæ iudicio. Tantum præfatus, bonis avibus aggredior elaboratam illam *Bedda* Præfationem, seu potius *Pandoram*, in quam omnes *Dii Blitei* quod quisque habuit pulcherrimum contulerunt, etiam si titulus litteris uncialibus habet NATALEM BEDDAM. Fateor ineptum à Theologo requirere dictionis ornamenta, sed ineptius est ea Theologum affectare, quæ præstare non potest. Et si recte nos subinde contumeliæ causa Rhetores appellat, multo iustius in ipsum Rhetoristæ convitium dici possit, qui cum opes eloquentiæ, quas Theologo, quamvis haberet, dissimulare laudi datur, præstare non queat, tamen infelici affectatione molestus esse lectori voluit, nisi quod hoc tædium subinde risu levat. Mihi quia paulo minus barbare loquor, nusquam non occinit lenocinia, phaleras, fucos, illecebras, quid non? Et ipse postulat à stomacho nostro, ut tam ampullosam infantiam, ac plusquam tragicam balbutiem ferat. Ac nobis quidem concedit eloquentiam *Demosthenicam*, ipse vero, quo statim in ipso sermonis limine sese declarat eloquentiæ *Tullianæ* candidatum, sic exorditur, *Tametsi*, primam periodum, vix tandem longo verborum ambitu absolvit, nimirum versu undecimo. Sic enim exorsus est *M. Tullius* Orationem pro *Milone*, *Etsi vereor iudices*. Sic Officiorum opus, *Quamquam te Marce fili*. Sic opus ad *Herennium*, *Etsi negotiis*. Sic *Philippicarum* duodecimam, *Etsi minime decere videtur*. Sic Orationem pro *Lege Manilia*, *Quamquam mihi semper*, &c. Ne commemorem Epistolas pene innumeras vel ab *Etsi*, quod illi est frequentissimum, vel à *Quamquam* exordientes. Hæc imitatus *Bedda*, qua felicitate æmulator omnia, dixit *Tametsi*, quod tamen magis in medio sermonis aut in fine quadrat quam initio. Ita *Davum*: *Tametsi hoc verum est*. Si paululum addidisset hiatus, tum vuculas tres, *etiam atque etiam*, maiorem in modum, *identidem*, cum & tum, addidissetque clausulam, *esse videatur*, plane *Tullius* erat. Cæterum quod dictum est, *tametsi agnovimus*, pro eo quod erat, *quamquam intellexi*, supra *Ciceronem* est, qui putavit aliquid interesse inter Modum indicandi & subijunctivum, rursus inter *agnoscere* & *cognoscere*.

Sed valeant hæc puerilia. Non morabimur lectorem id genus tricus apinisque. Miremur potius hominis insignem & inauditam dexteritatem, qui simul atque percurrit oculis, *Fabri* Commentarios & *Erasmii* Paraphrases, statim perspexit illic esse quamplurima catholicæ fidei piisque moribus adversantia. Quoque magis admirare, percurrit meas Paraphrases oculis alienis, non suis, ac prætercurrit verius quam percurrit, aut si quid inspexit ipse, sinistro tantum usus est oculo, sed extra jocum, multæ conjecturæ suadent illum nihil mearum Paraphraseon legisse. Nam hoc illi jam novum non est ferre sententiam de libro nunquam inspecto. Quid si suos illos intendisset oculos Lynceus? Vidisset, opinor, ea quæ nusquam sunt. At qui profitentur iudices, etiam in causis centumviralibus, præstantur totam causam sibi diligenter auditam, cognitam & examinatam. Nam argumentis haudquaquam levibus docebo, *Beddam* meas Paraphrases nunquam evolvisse, sed Magistralis aliquot hoc operæ fuisse delegatum. Quanquam id testibus queam evincere, propterea quod vulgo quoque notum est *Lutetia*, qui sint hujus fabulæ choragi, utcunque se jactet *Bedda* suis magnificis titulis, nisi quod aliquot sales insulso ac virulentias adjicit de suo, prorsus indignas Theologo, cujus humeris innititur Ecclesiæ structura. Sit igitur hoc primum vanitatis exemplum in nostra supputatione, si videtur, ut à levissimis incipiamus. Nam alterum multo est impudentius, quod ait in *quamplurimis* meas Paraphrases adversari fidei catholica, cum & declaraturus
Kk 2
sim,

sim, & ex parte declararim, denique cum ipsa res loquatur, vix esse pauca loca quæ probabili calumniæ pateant, nihil autem esse meum, quod vel fidei catholice, vel piis moribus adversetur. At qui dicit *quamp plurima*, plus quam maiorem numeri partem significat. Verum hinc fortasse tuebitur aliquis hoc colore *Beddam*, quod elegantiae causa *quamp plurima* dixerit pro *multa*, vel *aliquot*. Jam vero geminam habeo causam exposulandi, si pariter & per incitiam Latini sermonis, impingit nobis calumniam, & in nostris scriptis idem facit, quoties occurrit, quod perperam intelligit, quod esse factum suis locis commonstrabitur. Primum calumniæ sit hoc & vanitatis secundum exemplum. Ecce tertium. In litteris ad me suis scripserat, se misere timere ne faturus essem eodem in statu in quo jam futurus videbatur *Jacobus*, & in hac Præfatione fatetur se summa vi connixum, ut ad id, quod ipse nunc agit, aliorum studia ipse concitaret. Et res ipsa loquitur, cum hoc ipsum quod fieret ambuisse, quod fingeat se misere timere. Hæc est illa *Catoniana* censoris nostri gravitas. Qui congruunt hæc, *Misere timeo ne fiat, & satis anxie effeci?* Nam his verbis utitur *Bedda*. Quamquam omnino quid sit *anxieniti* scio, quid vero sit *satis anxie efficere*, non satis intelligo. Sed his etiam omnibus impudentius est (res enim hic illi non procedit ἐπὶ τὰ Μανδραγόλα) per homines solis humanitatis litteris ac Linguis instructos *investam* factionem Ecclesiæ. Hic *Luthernus* pro se respondeat cum suis, certe *Jacobus Faber*, quod ipsi non inficiantur, Philosophiæ quam humanarum litterarum ac Linguarum callentior est. Ego tamen si mansuetioribus *Mysis* impensius sum per ætatem delectatus, tamen mea scripta, ni fallor, & in Philosophorum libris, & in Theologorum scriptis fuisse versatum, meque præter Linguas & politiores litteras aliquid scire testantur, quamquam fateor me in utroque genere studiorum infra mediocritatem esse. Quod si ille nihil scit *Bedda*, qui non profecit ad summa, nec in Grammatica, nec in Rhetorica, nec in Linguis quicquam scio. Nec solis igitur humanitatis litteris sum instructus, nec ulla factio per me *investa* est Ecclesiæ, sed ab omni factione semper & constanter abhorruì, quæ magis placere solet *Androclidis*, quibus nihil est gloriæ nisi rebus turbatis. Verum hinc patiemur, ut hyperbole *Beddam* excuset à mendacio, si modo patietur eundem tropum nobis prodesse adversus ipsius calumnias. Sed hic *Bedda* studuit onerare bonas litteras invidia, quæ de re dicitur aliàs. Falsum est & illud, (nam in me potissimum dixit) quod omnia sacra sum aggressus edisserere, cum non longe progressus ultra Grammatici partes, tantum à mendis repurgarim codices, & quæ circa lectionem incidebant, obiter indicavi: Paraphrasibus subveni pigris, aut fastidiosis, quibus vel non libebat, vel non vacabat, *Lyranos* & *Hugones* evolvere, quo compendio vel gustum ac summam Evangelicæ Philosophiæ citra tedium haurirent, & hoc lenocinio capti proficerent ad magis recondita. Reliqua mea fere ad mores pertinent, & sicubi quid incidit disputationis, ad quam tamen non temere descendendo nisi provocatus, nullæ tamen sunt asseverationes. Certe à sublimibus illis & contentiosis dogmatibus, non secus atque à *Malea* scopulis deflectere soleo, *Bedda Beddaque* sodalibus illa concedens. Ne illud quidem vere prædicat, *Luthernum* è meis libris aliquid hausisse. Ego sane libros illius non legi, nisi tandem coactus, cum adversus illum in arenam protruderer. Et ipse *Luthernus* fortiter negabit se quicquam è meis lucubrationibus hausisse. Quid enim ex meis hauriat qui fortiter asseverat, me in re Theologica ne tantulum quidem scire? Nam ipse quæ docet, existimat puram putam Theologiam. Nec obscurum est, ex quibus fontibus hausierit sua *Luthernus*, unde stultissime placet quibusdam illud dictum lepidum scilicet, ὁ θεὸς ἐρασμιζέει, ὁ Ἐρασμὸς λυθηρίζει. Sic mihi convenit cum *Luthero*, quemadmodum convenit coccyci cum

luscinia, longe diversas cantilenas canimus. Atque hic novo convivio vocamur Humanistæ theologizantes, sic barbarissat noster Oratorista.

Ne tamen omnia videatur mentiri *Bedda*, fateor illud esse verum, quod locis aliquot taxavi Theologos, qui neglectis Linguis ac politioribus litteris, omnique cognitione rerum antiquarum, imo ipsis etiam Scripturarum fontibus una cum priscis Ecclesiæ Doctores, in spinetis Quæstiuncularum consenescent. Si nulli tales erant in mundo cum illa scriberem, otiosa quidem, sed tamen officiosa fuit admonitio. Sintales plerisque locis heu! nimium multi sunt, haud frustra monui, nec hac admonitione læsi Theologos, sed profui. Videmus nunc in Academiis efflorescere aliud Theologorum genus, quibus utrumque doctrinæ genus amplexis, multo certius graviusque iudicium est. Disputant magis sobrie, concionantur magis pie, scribunt eruditius. At sunt fortassis qui in his litteris velut ad scopulos *Sireneos* consenescentes abhorrent à Scholasticis Diatribis, & sunt fortassis qui Theologos veteres harum litterarum rudes fannis ac dictæius incessunt. Quæ præclara res unquam prolata est in humanam vitam, quæ venerit absque incommodo? Nos quod in nobis fuit præstitimus, frequenter admonuimus, ne juvenes freti Linguis ac politiore litteratura, negligerent graves disciplinas, civiliterque deferrent senioribus, quibus per ætatem non contigisset ista discere. Et vociferatur quidam, si *Erasmus* notare voluisset Theologos hoc titulo indignos, debebat aliter loqui. Cum admoneo Principes, nemo sic interpretatur, me de Principibus universis male sentire. Et cum Theologos admoneo, videor odisse Theologos universos? Quoties autem hoc adjicio, me non suggillare Monachorum aut Theologorum ordinem, de malis duntaxat loqui? Jam si una tantum Academia haberet Theologos, aut esset unum tantum in Orbe Monasterium, poterat aliquis probabiliter exposulare. Nunc cum mundus undique plenus sit Scholis ac Monasteriis, universi vulnerantur, si quid admoneantur Theologi aut Monachi? Ad istam sane rationem nec in Christianos quicquam dictum oportuit. Et si qui moverentur, certe *Parisiinum* ordinem moveri non oportuit, cui scripta mea non in uno loco tribuunt in re Theologica principatum. Certe cum illa scriberem, de *Bedda* non cogitabam, quem arbitrabar longe alium esse virum, quam nunc sese declarat. Ante annos ferme septem, delatus est ad me *Lovanium* Libellus plenus Epigrammatis & scommatis in *Beddam*, in *Quercum* & alios nonnullos. Qui mittebant cupiebant excudi, ac sperabant rem mihi fore gratissimam, eo quod dicerent eos strenue debacchari solitos in nomen meum. Suppressi Libellum, & objurgans qui sic lusissent. Sic odi Theologos, quibus tamen me sciebam invisum! Jam sunt qui nobis aliud axioma proferunt, *præstare nominatim in aliquos invehi, quam generale nomen attingere*. Verum hac lege quid impudentius? Aut quis unquam sobriæ mentis hanc legem probavit, ac non potius *Hieronymianum* illud amplectitur: *Generalem de vitiis disputationem ad nullius contumeliam pertinere*. Si neminem lædit, qui nullius perstricto nomine debacchatur in vitia, multo minus lædit, qui admonet potius quam objurgat. Jam illud tam manifestæ vanitatis est, ut nec *Beddam* arbitrer sibi persuasisse quod aliis persuadere conatur, videlicet quod hæc ideo monuerim, ut mihi consummati Theologi nomen vindicarem, qui ne Theologi quidem titulo sum unquam delectatus. Nimium insolens nomen est, etiamsi per omnem vitam feliciter in re Theologica versatus essem. *Joannem* Evangelistam quidam *Theologum* appellarunt, ipse sibi nunquam titulum adeo sublimem, ne dicam arrogantem, vindicavit. *Qui de terra est*, inquit *Joannes Baptista*, *terrenus est, & de terra loquitur*. Solus *Christus* hoc titulo vere dignus fuit. Ad hæc, qui convenit me velle videri consummatum Theologum, cum studio mihi sumserim hætenus infi-

infimam Theologiae functionis partem, nimirum Grammaticam, aut non multo supra hanc? Legere docui, falso inscripta traduxi, praepostera judicia vulgi commonstravi, de moribus in melius vertendis admonui, Scholas ad simpliciora sed rectiora studia sum hortatus. Paraphrasibus nihil aliud egi quam litterator, qui *Virgilium* enarrans, prius argumentum carminis oratione soluta verbisque planioribus explicat. Ubi inter haec affectatio superbi nominis? Poteram minore tædio quædam in speciem magnificentiora tractare, si ea scabies tenuisset animum. Theologi titulum invitus ac detrectans accepi. Eum si quis adimere volet, cum hoc nulla mihi erit concertatio.

v. Similis impudentiae est & illud quod innuit me docuisse, Theologis nihil esse legendum præter utriusque Testamenti volumina. Hæc sane præcipue legenda Theologis, ut verissimum est, ita probatissimum esse debebat. Qui legerit *Methodum* meam, in qua demonstro quibus artibus præparandus sit adolescentens ad Theologiam, protinus videbit quam sit alienum à vero quod *Bedda* impingit. Sed aniam huius calumniae *Bedda*, ni fallor, arripuit ex *Paraclesti*, sed arte interjectis aliquot verbis, quibus ex benedictis reddat maledicta, ex veris falsa. Hanc ille rhetoricam ubi didicerit, nescio, sed tamen mire callet: si modo hoc arte facit, ac non potius natura.

v. Eiusdem est fidei quod ait me docuisse, Theologo nihil attingendum Philosophiae, ne *Petrum* quidem *Lombardum*, aut quenquam omnino recentiorum. Quorsum attinet hæc refellere tam manifestarum vanitatis? Qui mea legit, ultro perspiciet hæc à *Bedda* perverla mente, sed prorsus sine fronte confingi. Et his hyperbolis vel potius pseudologis *Bedda* ruetur sacrosanctam Theologiam; præsertim cum

c. hæc jactet probata Theologorum collegio. Atque interim mirus calumniandi artifex ita sermonem temperat, quasi taxarim universos Theologos, ipse pessime sentiens de Theologis, si quotquot hoc nomine censentur, velut unius farinae gregem, sub unam, ut ajunt, *Myconum* redigit. Simile quiddam significat & in litteris ad me suis. Si nihil pudet *Beddam*, si plane perficitur frontem, audiant alii quod verissimum est, quodque crebro dictis ac scriptis testatus sum, nullos mihi perinde reverendos esse atque veros Theologos: nec unquam cum ullo vero Theologo commutavi tria verba. Sed immane quantum discrimen est inter scurram & Theologum, inter Theologum & sycophantam. Cum optimis quibusque Theologis mihi semper fuit arctissima necessitudo. Sed sunt quidam adeo morosi, vafri, maledici, vindictæ, & intractabiles, ut suis moribus etiam ipsam professionem adducant in suspensionem: quasi studii genus hoc sinceritatem & communem sensum adimat homini. Quod de Theologis dico, idem sentio de Monachis. Bonò veroque Monacho nihil esse potest amabilius, nec à me quisquam talis unquam verbo læsus est. Congerit hæc verba *Bedda*, velut à me dicta in Theologos: *Rabini, barbari, crassi, & politioris litteraturæ rudes*. Utinam autem, utinam non essent in quos deteriora competere elogia quam *Rabini, barbari, crassi, & politioris litteraturæ rudes*! *Rabini* vocabulum miror cur abominandum ducat, cum *Bedda* cum suis tam libenter audiat Magister noster, nisi forte id facit odio sermonis Hebraici. Si barbari sunt qui loquuntur male Latine, & si *Bedda* negat ullos esse tales, corrigetur hoc vocabulum. Nec satis commemini an eos alicubi crassos appellarim. Et tamen si crassus dicitur qui parum valet iudicio, quot exemplis hoc docere possem, si libeat? Unum referam, quod nuper accidit apud *Hispanos*. Theologus Ordinis *Franciscani*, nomen & cognomen tacebitur; quod illic jam nemo nescit, res enim acta est publicitus magnoque tumultu, protulit ex meis libris aliquot damnatas sententias, quarum una fuit. Scripseram, in *Enchiridio*, ni fallor, *Hæc est vera*

A germanaque Theologia, qua & Philosophorum supercilium & Regnum sceptrum subiecit Christo. Hic dira vociferabatur in meum nomen, qui negarim usquam esse veram Theologiam præterquam in *Germania*. Hoc genus exempla plus 30. possum referre, quæ ipsi in publicis concionibus ac prælectionibus, imo libris editis, voluerunt omnibus esse nota. His si *Franciscani* lædi putant Ordinis existimationem, ne mihi succenseant, qui tam atroces contumelias, quas profanæ leges etiam capite puniunt, condono crassitudini, sed illis qui talibus factis publice lædunt Ordinem suum. Quod si qui veri discipuli sunt, sanctissimi modestissimique viri *Francisci*, tales non habeant pro *Franciscanis*, liberati sunt ab ignominia. Idem censo de Theologis. Neque enim æquum fuerit à me flagitare, ne quid horum litteris committam, tametsi vix centesimam partem refero: nec id nisi per occasionem, cum ipsi linguis faveant & applaudant illis ista publice designantibus. Sed esto, sint *Rabini*, qui Judaico supercilio profitentur divinorum Voluminum scientiam, sint barbari, quibus sermo scatet solæcismis, sint crassi, quibus iudicium est hebetius, sint politioris litteraturæ rudes, qui non versati sunt in eorum monumentis, qui sapientiam cum eloquentia conjunxerunt, quales inter Ethnicos sunt *Plato, Aristoteles, Theophrastus, Plutarchus, Virgilius, Plinius*, & horum similes; inter Christianos *Basilium, Chrysostomum, Cyprianum, Hieronymum*, ne singulos frustra commemorem, utrum *Bedda* putat omnes Theologos esse tales, an nullos? Si dicet nullos; desiderabimus in eo frontem: sin omnes; intolerabilem ignominiam inurit Ordini. Quanquam hæc alioqui pars nihilo plus habet frontis quam illa prior. Quam multos habet hoc seculum, in quos nihil istorum verborum competit, ex quibus à me nominatim aliquot prædicantur! Et hæc seges in dies latius progerminat, utcunque reclament veteris Synagogæ mystæ. Toties ad ravim usque clamo, bonas litteras accedere, non hostes, sed ancillas veterum studiorum, nec insultandum iis quibus aut non licuit, aut non vacavit hanc litteraturam adjungere, deferendum senio, deferendum auctoritati quam occuparunt, dimittendam honorifice Synagogam. Cæterum istos quis ferat, qui, quod clam ambiunt, publice damnant? Et quoniam non succedit affectatio, detestantur, feliciaque juvenum ingenia submovent ab his studiis, ne qui existant doctiores quam ipsi sunt. Nam quod nuper *Bedda* cum suis commentus est, Theologis probari Linguas ac bonas litteras, si de paucis dicit, fateor esse verum, si de plerisque, falsum, si de omnibus, impudentissimum est mendacium. Sed hoc alias.

Hunc in modum *μάλα ῥητορικῶς* perorata, seu potius perarata prima Pandoricæ præfationis parte, vertit stylum ad sublimiora, magno artificio conjungens *Fabrum & Erasmus*, cumque his, ubi visum est, *Luisebrum*, nimirum id sedulo faciens, quod homo frater & amicus verebatur ne fieret, hoc est, in eodem statu ponens utrumque, quoniam utrique metuebat ne in eum statum veniret, quasi vero mea studia cum *Fabri* studiis consentiant: quod in illius contumeliam dictum videri nolim. Sed homo candidus tribuit mihi laudes cum *Fabro* communes, modo lapsus eodem agnoscam. Appellat enim nos viros prope divinis ingeniis præditos, variisque disciplinis eruditissimos. Quid hac laude candidius? At idem paulo ante dixerat nos Humanistas, solis Linguis ac politioribus litteris instructos. *Mendacem* ajunt *memorem esse oportet*. Verum hic fortasse dicit *ἐρέωσιν* esse numerum. Unde *Bedda* didicit hanc artem Encomiasticam, seu Poeticam verius, attollere virtutem adversariorum, quo plus laudis ipse victor scilicet ferat? Hæc strophæ *Virgilius* attollit *Turnum*, *Homerus* *Hectorem*. Superest igitur ut mundus intelligat *Beddam* esse supra hominem, qui tales hostes protriverit. Hoc

autem quod nunc sequitur, quo nomine donandum sit nescio. Nam ineptum est potius quam vanum aut calumniosum: quanquam re vera est utrumque. C. Quid autem ineptius quam nos hic consolari magnorum virorum exemplis, qui similiter atque nos prolapsi sunt in hæresim? Fateor summos Ecclesiæ Doctores in aliquot errores fuisse prolapsos: nemo tamen illorum est qui in tales sycophantias unquam fuerit prolapsus. Ubi didicit hoc schematum genus Theologus? *Vir erat aliquis præclarus, sed quod in furto deprehensus sit nemo mirari debet. Idem accidit Verri, viro Romana nobilitatis. Tale fuerit, Non mirum si Bedda mente excidit: Usu venit idem Herculi Gracia fortissimo, & Orestis Agamemnonis filio. Hæcine strophas callere, qui tam male rhetoricantur in rebus honestis! Ut omittam interim quod hæresim usurpat pro errore in doctrina fidei. Item quod fidei causam nunc metitur placitis Scholasticorum, in quibus supra modum inter se dissentiunt. Quis enim Veterum distinxit hæresim ab hæretico? Hoc est, quis distinxit populum à populari, aut factionem à factioso? Hæreticos & Hæresiarchas distinguunt Eru- diti. Cæterum quisquis habet hæresim, aut hæreticus est, aut Hæresiarcha. Sed has commentitias distincti- uncultas quidam habent pro oraculis, cum talibus nihil sit ineptius aut etiam vanius. In errorem incidit Hieronymus, in hæresim nusquam, & si incidit, hæreticus erat. Hos fumos objiciunt, qui quo doctores videantur, etiam loquendi novas præscribunt leges, cum Veterum omnium sententiâ remittenda sit verborum contentio, quoties de re convenit. Hic illud obiter interjiciam, in suis notis Bedda subinde schismatis nomen impingit, quoties admoneo quod ad Episcopos pertinet, cum ipse hic taxare videatur summos Pontifices. Ipsius verba subscribam: *Neque enim primi sunt, quibus istud tam infamè obigerit. Olim siquidem fuerunt & alii, quorum nominibus ob id parco, quoniam summas in Ecclesia cathedras rexerunt, qui solis cum sacrarum Litterarum studiis, tum crebra veterum Doctorem lectione fultis, neglectis in Theologia præceptoribus, de his differere aggressi, qui se ipsos absque prævio magistro male docuerant, in varias inciderunt hæreses.* Addit hoc proficisci à superbia mentis. Sic tractat Bedda Doctores, qui summas in Ecclesia cathedras tenuerunt: nec est schismaticus, sed sibi suaviter ignoscit Mevius. Nec animadvertit has contumelias magis recidere in Ambrosium, Augustinum & Bernardum, quam in Fabrum ac me. Quin ipse Hieronymus, cujus auctoritatem nobis objicit, unde hausit suam Theologiam, nisi ex fontibus sacrorum Voluminum, & Græcorum commentariis? In qua Schola sedit ad pedes Doctorem, aut quibus gradibus pro- vectus est ad Theologi titulum? In eremo factus est ille magnificus doctor. Vidit Didymum diebus aliquot, & Apollinarem, hæreticos. Verum hoc suo loco tractabitur oportunius. Multa interim præter- curro sciens, ne molestus sim lectori.*

Blas-
phemia.

Post hæc recentiorum Doctorum laudes sic ingreditur: *Haec aliter & in ipsis sacris Libris, si quid asperum adhuc aut indigestum vel inexplicatum superesse videretur, &c.* Quas tragedias excitasset Bedda, si Erasmus dixisset, in sacris Voluminibus esse aliquid indigestum aut asperum? Quid hæc voces Beddarum auribus sonent nescio. Latinis asperum est, quod rude est & indolatum: Indigestum vero, crudum, parumque concoctum, quod præter barbariem multo etiam est dictu absurdus. Ubi nunc est ista de rebus divinis loquendi religio? An non hæc est blasphemia in Spiritum Sanctum, cujus afflatu proditi sunt libri divini? Ut dissimulem interim quod Scoto & hujus similibus tribuit sermonis facilitatem ac lucem, cum absurditate sermonis, verbisque commentitiis, summis difficultatibus multa obscurarit, quæ fuerant dilucida. Atque ut fateor quædam ef-

A se discussa à recentioribus Theologis, quæ à priscis vel præterita fuerant, vel in ancipiti relicta, vel pa- rum dextre tractata: ita difficultates quæstionum in- numeræ sunt invecæ, quæ magis faciunt ad ostenta- tionem quam ad pietatem. Ad hæc incredibilis est inter eos opinionum varietas, quod experiuntur qui versantur in Thomis, Alexandris, Durandis, Albertis, Bonaventuris, Gregoriis, Scotis & Gersonibus, Nomina- libus ac Realibus, Transalpinis, ac Cisalpinis. Quamvis hoc elevat Bedda in suis ad me litteris, dicens paucula superesse nondum satis discussa. Nec illud multum habet frontis, quod ait doctrina recentium Scholasti- corum omnes illorum temporum hæreses extinctas fuisse, cum per istos res non agatur argumentis ut olim inter Arium & Ambrosium, sed articulis & fa- sciculis. Nec ulla tamen ætas caruit suis hæresibus, nec unquam est caritura. Proinde manifestæ vanita- tis est, quod subjicit solis Scholasticæ Theologiæ præsidii hæreticorum esse confutata dogmata. Ubi- nam erant illa præsidia, cum jam annis aliquot Lu- thernus velut aper ferus devastaret vineam Domini? Tandem prodierunt articuli. Ibi statim gliscente ma- lo Bedda debebat in campum profligare cum suis præ- sidii Scholasticæ Theologiæ, docere errantes, revo- care deficientes, confirmare nutantes, convincere re- pugnantes. Verum in congressu latitabat, nunc fe- rox accipit ad prædam: & ad pugnam ignavus, ad epinicia fortis est. Atqui talem ducem requirebat pri- mus ille pugne fervor. Ubi tum erat iste zelus, quo nunc exeditur miser? Cur homo tot remediis instru- ctus patitur Judæos in sua cæcitate persistere? Bohe- mos & Græcos in schismate, Turcas & horum similes semi-Christianos impune perire? Certe cum Lutherus co- minus oportuit congregi. Hoc erat congruum par gladiatorum. Sed minore labore majorem sibi spera- bat gloriam, si cum Erasmo rixaretur, qui meis li- bris multos ad pietatis studium excitavi, à contrahen- da factione semper abhorruì, nèque quenquam in er- rorem pertraxi. Quid autem faciebat tot sæculis Ec- clesia, cum nullas haberet Theologorum Scholas? Unde tunc petebantur adversus hæreticos præsidia? Unde nisi ex divinis Litteris? Et res erat cum erudi- tissimis Valentino, Marcione, Ario. Utinam autem tantum valeret Scholastica Theologia, quantum illi tribuit Bedda! Non his dissidiis jam diu concutere- tur Orbis Christianus. Ego Rhetor quosdam sanavi dictis ac scriptis meis, proferat Bedda quos suis Scho- lasticis præsidii revocarit ad bonam mentem. Fal- sum & hoc quod toties inculcans sperat se consequu- rum ut verum esse videatur, quod neglexerim præ- ceptores. Ait enim, *Nullis præceptoribus.* Si Angu- stinus paucis cum Ambrosio congressibus, quanquam nec ipse Ambrosius præceptore ulus est prævio, tantus Theologus factus est, ego qui præter auditos publi- citus docentes, cum multis eruditissimis Theologis & in Britannia & in aliis locis diutinam habui consuetu- dinem, si non assequutus sum fastigium, certe ne- que neglexi præceptores, neque nullis præviis sum usus, quod subinde fortiter mentitur Bedda. De me duntaxat loquor: Faber pro se loquitur.

Sed accipe nunc congeriem insignium & menda- ciorum & calumniarum quod ad me quidem atti- net. Illius verba subscribam cum suo flore: *Porro ut non aperte in Manichæi, Arii, Sabellii, aut Do- nati hæreses devoluti sunt, ita perverse quidem cum Valdese, Wyclevo, Marfilio, & cæteris secundo lo- co expressis hæreticis, de fide, de meritis, de libero ar- bitrio, de consiliis Evangelicis, de penitentia, aliisque non paucis: Impie vero de veneratione Sanctorum, de sacris Ecclesiæ constitutionibus ac ritu, deque regulis Pa- trum, & aliis compluribus, proculdubio sentiunt ac definiunt.* Quam fortiter hæc omnia de me certe mentiatur, partim ostendi, partim declaraturus sum. Hic illud est artis sycophanticæ, quod in recensendis

impis ac perversis erroribus me perpetuo miscet cum *Fabro*, quasi prorsus eadem scripserimus: Alterum est fortitudinis, quod impudens mendacium sic asseverat, *Procul dubio*, inquit, *sentiunt ac definiunt*. Certe mei moris non est definire: sed dubio procul hæc *Bedda* perfrecta facie dicuntur. Et os impudens liberum arbitrium nominat, cum exstet mea Diatriba, qua tueor liberum arbitrium adversus dogma *Lutheri*. Verum hic ingenue mendax est. Tectius mentiebatur cum diceret, *Ut non aperte in Manichæi*, &c. Mihi neque clam neque palam quicquam est confortii cum *Manichæis* ac *Donatis*. Hoc ridiculum quod hunc librum vult videri remedium adversus hæreses ab Ecclesia datum. Imo non pugnat Ecclesia syco-phantiis ac mendaciis adversus hæreses, sed gladio Spiritus quod est verbum Dei. Ejusdem frontis est quod attexit, me (nam pro me respondeo) meis vel vivere legibus, qui me semper Ecclesiæ judicio submissi, qui cum Episcopo ordinario, cum Pontifice *Romano*, cum Principe perpetuam habui pacem & amicitiam, nec adhuc usquam me rebellem præbui. An is rebellat Ecclesiæ, qui *Bedda* tam evidentes calumnias non adorat? Audio titulum remedii, sed video rem veneficii. Audio nomen Theologi, sed video negotium Diaboli. O deploratum hominem, qui se tali censori non statim ceu Deo submittat! Hoc honoris soli Deo defero, ut si quid præcipiat, etiam si videatur iniquum, nec reddat causam quare sic jubeat, tamen auctoritati cedam. *Bedda* non tantum honoris debere me puto, ut assentiri debeam, si prædicet mihi esse cornua. Monentem, docentem, libenter, atque etiam objurgantem patienter audiam, modo reddat sui facti rationem. Atqui si depello calumniam, decedit aliquid auctoritati *Beddaica*. Debebat igitur ipse circumspicius stringere calamum. Tantum enim juris, ut vulnerati gratias agant, vix *Phalarides* aut *Nerones* sibi vindicarent. Hoc mendacium impudens interpretatur impudentiori, *Id est*, inquit, *viventes omnes docere, & à nullis instrui viventium*. Quid hac voce impotentius? Ego doceo viventes omnes, nec à quoquam doceri sustineo, qui nullius admonitionem non recipio, qui per litteras obnixè rogavi *Beddam* ipsum ut moneret, si quid esset correctione dignum. At ille pro gravi contumelia duxit quod instrui cupere, cum essent de quibus ne divinare quidem potui cur offenderent. Quid dicent cum hæc legent tam multi docti & parum docti, amici & parum amici, quos obnixè rogavi ut monitis adjuvarent? quibus pro officio gratias egi, adeo non pertinax mei sensus, ut *Leis Stuniceque* monitu quædam mutarim, quæ mihi post erant corrigenda. Quid dicent, quos etiam mercedula conduxì ut mea quædam evolverent, indicaturi si quid offenderet? Nonnunquam & famulorum admittito consilium. Unde igitur *Bedda* venit in mentem ut talia litteris proderet? Sed hæc suggestit illi temulentia, non vini, sed odii, quæ multo gravior est quam vini. Etenim qui mero factus est ebrius, paucis horis aut somno redit ad mentis sanitatem. Odii temulentia nec somnus nec tempus medetur. Quanquam ipsum opus satis arguit *Beddam* non simplici temulentia laborare, sed ebrium esse livore, ebrium odio, ebrium amore gloriæ. Fortassis & à malis Monachis conductus agit hanc fabulam, ut quartam addas ebrietatem.

Has causas bona fide præfatus, jactat nobis suum zelum, quo commotus sumserit hanc arduam provinciam in humeros suos, ne corrueret Ecclesia Dei. Atque ita tandem adjutore Deo prodiit hoc quod cernitur opusculum. *Opusculum* appellat opus loquacissimum, captans, opinor, vocis diminutivæ delictum, quasi dicas *Beddula censurula*: quanquam convenientius erat *centunculum* dicere, magisque fuisset ingenium, singulis assumentis suum auctorem adscribere, quemadmodum fit in Pandectis, quam solidam operis gloriam uni sibi vindicare. Jam & illud invere-

undæ vanitatis est, quod *Appius* censor ait, ambos, *Jacobum Fabrum* & me, ejusdem esse litteraturæ. Et si mihi par esset cum *Fabro* litteratura, quod longe secus esse jactat etiam *Sutor*, & ipse non inficior, tamen eadem amborum dici non possit, cum diversum studiorum genus simus sequuti, plurimum etiam ipsa Phrasi dissimiles. Et ambos æquat in litteratura noster *Aristarchus*. Quid hic dicturi sunt, qui meas ac *Fabri* lucubrationes evolverint? Quid aliud quam proverbium illud, *μύρμηξ ἢ κόρη*? Aut illud certe *ἢ ἐκείνῃ*. Ejusdem frontis est quod ait, eadem ferme errorum capita mihi cum *Fabro* communia; nec minus fidelium saluti noxia. De erroribus ac perniciæ fidelium dicitur suis locis: certe ipsum opus *Bedda* declarat quam non sint ferme eadem, etiam si vere convenirent quæ tortuosus hic censor contorquet, minimumque frontis *Bedda* esse arguit. Illud tamen non mentitur *Bedda*, quod ait se ex Paraphrasis collegisse errores. Sane collegit, sed suos, non meos, si modo concedimus illi tropum juris, ut facere dicatur qui per alium facit. Ad hunc modum peroravit, quibus causis adductus improbitate sua molestus fuerit Facultati, ut liceret censurarum libellum edere, quem ad me scripserat non excessurum modum 14. paginarum, cum excreverit ad paginas ferme 46. cum tamen bonam operis partem alteri cesserit. In iisdem litteris promiserat, nihil illic esse quod non vel ad mores meos, vel ad catholicæ fidei rectitudinem pertineret, cum calumniis & convitiis scateat totus undique liber. Sed nihil agit *Bedda* prætexendis istiusmodi causationibus. Obscurum non est, quibus stimulis agitatus *Bedda* profilierit ad pugnam. Quanquam hæc non in unum *Beddam* culpa recidit. Bona pars imputanda est Satanæ, qui semper invidens utilitati mortalium, miris technis obnititur, nec ullo sophismate magis proficit, quam quoties suam malitiam prætexit specie pietatis. Hujus afflatu *Bedda* cum videret meas lucubrationes, præcipue Paraphrases, toties excusas teri manibus hominum, perque has multos excitari ad amorem pietatis, ac studium cognoscendæ Philosophiæ Christianæ, nonnullos etiam reddi fegniores ad quæstiones Sophisticas verius quam Theologicas, totis viribus incubuit, ut hanc utilitatem hominibus interverteret. Scio fateorque meas lucubrationes nec eruditione nec eloquentia præcellere. Neque enim illa summatibus in Theologia viris scripsimus, nec ad ostentationem, sed ad utilitatem, tamen plurimorum hominum haudquaquam levium litteras proferre possum, qui mihi gratias agunt, quod meis scriptis expergefacti sint ad lucem Evangelicæ veritatis. Habeo litteras *Martini Dorpii*, qui nuper ad feliciorum translatum vitam, doctis omnibus grave sui desiderium reliquit. Is scribit, imo dejerat, se meum de *misericordia Domini* libellum absque lachrymis non potuisse legere. Idem mihi narrabat quendam ex ipsius sodalitia (nam id temporis Collegio, quod Theologorum dicitur, *Lovanii* præsidebat) *Methodum* meam non potuisse sicis oculis perlegere. Quid nunc de cæteris commemorem, quorum nomina reticeo, ne videar de ignotis arte *Beddaica* confingere? Ea res urebat Satanam. Is subornavit organum ad hoc impediendum idoneum. Hæc erant præfanda *Bedda*, si veras causas adducere voluisset. Quod si frater erat & amicus, si nihil nisi meam salutem sitiebat, cum videret ex meis scriptis nullam oriri factionem, imo cum videret me cum improbata factione dimicantem, debebat suum libellum privatim ad me mittere, quo una manus, ut ipse citat, vulnus opemque ferret: præsertim cum ego pollicerer me, si quid esset quod quanquam pie dictum, tamen in sensum impium rapi posset, explicaturum, aut correcturum, si quid merito displiceret: & si id parum esset, etiam scripto confessurum errorem meum. Sed hic

hic poenitebat *Bedda* quantum erat obventurum gloriæ. Quanquam longe plus erat gloriæ laturus quam nunc fert, etiam si famæ plurimum tulit. Sed ille maluit immensam famam quam iustam gloriam. Quod autem hoc gloriæ genus, quod aliorum paratur infamia? Talis est latronum & incendiariorum gloria. Sic notus est *Zoilus*, *Bavins* ac *Mevius*.

Post hæc *Bedda* nobis Polypum agit, sibi que mire cavet, ne possit deprehendi vel in mendacio vel in calumnia. Primum ait quædam se reprehendisse, non juxta sensum scribentis, sed juxta sensum qui se communiter offert lectori. Hoc præterquam quod iniquissimum est, æque falsum esse jam multis exemplis demonstravimus in Divinationibus, Elencho & Prologo, nunc demonstraturi pluribus. Hanc unam elabendi rimam paravit, sibi male conscia calumnia. Secundo loco profitetur se notaturum propositiones quasdam, non ut plane impias, sed ut ab Interprete, sive Paraphraste, contra debitum positas. Hæc verba quid sibi velint, vix ipse, opinor, qui scripsit intelligit. Nimirum hic est sepiæ fallere cupientis succus, nisi quod mox sui interpretes aperit: *Non enim*, inquit, *sicubi interpretis verba ad Evangelica alludunt, aut illis videntur consona, continuo laudanda: quia interpretis est, Evangelica verba, per receptos ab Ecclesia Doctores expressa ponere, non eadem reponere.* Hoc commentariolo velut atramento dealbavit quod proposuerat. Somnio tamen quid velit, quemadmodum indicavimus in Prologo. Interpretis verbum ambiguum est, ad transferentem in aliam Linguam, & ad commentariis enarrantem. Paraphrastes in cursu quædam obiter arripit, quæ difficultatem explicant, nonnunquam attingens quatenus licet varias Doctorum sententias, tamen paraphrastica lege constrictus, non potest longius ab his quæ tractat excurrere, quod enarratori liberum est: & ubi res nihil habet difficultatis, quid vetat eadem verba reponere? & si difficultas est inexplicabilis Paraphrastæ, tutius opinor eadem verba reponere, quam cum periculo mutare. Quod factum est à nobis in loco de filio hominis nesciente diem adventus secundi. Nonnunquam qui loquitur in Evangelio vult obscurum esse quod dicit, hic pro verbis ambiguis reponere dilucida, non est Paraphrastæ, nisi mutet personam. Quos autem *Bedda* dicit ab Ecclesia receptos Doctores mihi non satis perspicuum est. Equidem ut in Paraphrasibus, ita & in cæteris omnibus receptissimos Ecclesiæ Doctores pro mea virili sequutus sum, quod adeo non mentior, ut hoc ipsum mihi quidam Scholastici Doctores vitio verterint, negantes ex *Chrysostomo*, *Hieronymo*, *Augustino*, & similibus esse petendam fidei Christianæ regulam, sed ex his quæ nunc recepta sunt in Scholis, cum ipsæ Scholæ sic inter se varient. Si *Bedda* non concedit jus, aliis verbis exponere sacras Litteras, quam Ecclesiæ Doctores loquuti sunt, cur ausi sunt recentiores tot novas & inauditas voces comminisci, quæ nec reperiuntur in sacris Voluminibus, nec apud quenquam eorum quos Ecclesia Doctores habet probatissimos? Cur tot voces ab illis usurpatas nunc rejiciunt? *Augustinus* dixit, *in persona Christi hominem Deo permixtum.* Nemo nunc fert permiscendi verbum, tantum admittitur unionis. Quid est igitur, quod sibi vult *Bedda*? Non liquet, sed tamen vult nescio quid, quod explicari non potest, sed tamen huc pertinet, ut ipsi sine fraude sit, quicquid in aliis fuerit calumniatus. Hunc in modum nobis loquendi legem præscripsit.

Audi nunc quid nobis præscribit de sententiis, sed ita balbutiens ut ægre percipias quid sentiat. Ipsius verba sunt hæc: *Præterea si quando Majores nostri, præsertim in facto aut statu hominum variant, eos qui alteram partem sequuti sunt, non omnino damno, nisi quod rem dubiam pro certa, sine certa aut ratione aut auctoritate definiunt. Quod idem de variis sacra Scriptura lectionibus intelligo.* Hæc est phrasis Theologo digna. Cum verito Græca, & in codicibus occurrit varia lectio, quo-

niam in contextu non licet nisi unam ponere, quæ videtur maxime probabilis eam eligo, quod superest declaro in Annotationibus, ut si cui magis probatur alia lectio, fruatur suo iudicio. Nec est periculum, etiam si omnes dissonent à Latinis recepta lectione, imo necessarium erat diversam à vulgari translatione lectionem, Latinis auribus tradere. Quam ob rem? Ut intelligeremus egregios Scripturarum interpretes, *Basilium*, *Chrysostomum*, *Athanasium*, aliosque similes, quorum commentarii frequenter non respondent ad nostram lectionem, id quod nos quidem præstitimus in Novo Testamento. Cæterum hoc magis erat necessarium in Veteris Testamenti voluminibus, quod ingenti studiorum fructu curavit apud *Hispanos*, felicitis memoriæ *Franciscus* Card. *Toletanus*, ex auctoritate *Leonis* X. Quanquam Græcorum interpretationes aliquoties nec ad Septuaginta versionem, nec ad Hebræorum fontes respondent, *Symmachi*, ut opinor, aut *Aquila*, aut *Theodotionis* Editionem sequuntur. Atque utinam haberemus omnes omnium Editiones bona fide versas in Linguam Latinam! Nec usquam definitio certa pro incertis, quod insulcit *Bedda*. Nam id semper fuit alienum à mea consuetudine. Nec enim pro certo volo haberi, si quid in Paraphrasi refero, vel ex meo sensu, vel ex Doctorum commentariis haustum, qui toties admoneo testorque lectorem, ne plus tribuat meis Paraphrasibus, quam tributurus erat Commentariis. Quin & aliud suffugium sibi parat dicens, *In omnibus autem à me notandis velim diligentius animadvertat, quo animo quove sensu à me notata sint.* Animum *Bedda* cujusmodi sit abunde declarant ipsa scripta. Quem autem sensum suum nobis prædicat, in quo animadvertendo, jubet lectorem intendere animum? Nam ante testatus est se sequutum eum sensum qui se communiter offert ex verbis. Hic rursus alium sensum jubet observari, non historicum, non tropologicum, non anagogicum. Quem igitur? Sycophanticum opinor, hoc est, qui commodissimus est ad calumniam. Hæc ideo præstruxit artifex, ut si quod calumniatur, nec liquet ex verbis nostris, aut si ex aliis locis perspicuum est quid sentiam, tamen ad *Bedda* sensum examinetur propositio. Itaque pronuntiabitur hoc modo, *Hæc propositio Latine scientibus, & juxta scriptoris sensum pia est, sed ad Beddæ sensum hæretica.* Nimirum sic vinum optimum, si infundas in vas insincerum, accescit. Belle vero nobiscum agetur, si cum isti sint tot ad calumniandum titulis instructi, tam impotens odium præ se ferant, tamen scripta nostra non ad sensum divinarum Scripturarum, nec ad sensum Orthodoxorum veterum, quos plerunque sequuti sumus, sed ad *Bedda* sensum examinabuntur, ad quem si examinentur Epistolæ *Pauli*, detracto titulo, vix ullus erit versus, qui non pateat duabus aut tribus calumniis. Similem rimam aperit sibi in altera Præfatione, testificans se cum hoc opus adornaret, non prospexisse ad Annotationes meas aut Apologias, quibus *Leo* *Sinnicaque* respondi. Quorsum spectat hæc testificatio? Nimirum huc, quod aliquoties in Divinationibus expostulo, quod non saltem inspexerit Annotationes in eum locum quem carpit. Verum id si fecisset, perierat ansa calumniæ. At ille vir bonus, neque quicquam habens præ oculis nisi solum Deum, sed suum, noluit ullam occasionem calumniandi perdere, ne decrederet propositionum numerus. Quis ferat iudicem, qui velit pronuntiare, testatus se nec testes audisse, nec tabulas examinasse? Addit ibidem, se non curare Apologias *Erasmii*. Hæc qui præfatur, quid aliud dicit, quam judicare volo, cognoscere nolo, volo esse legem quicquid pronuntiavero, censor & cæcus & surdus? Si iudicas, cognosce, si regnas, jube; quam ne Regum quidem hoc est, sed tyrannorum. Et ni me fallit animus, novum quoddam tyrannidis genus *Bedda* concepit animo, speratque futurum

ut

ut ex prostrato *Luthero* parta victoria non cedat *Christo*, cui militamus, sed in quorundam hominum, imo vix hominum, commodum vertatur. Verum ab-
sit, ut omnia eveniant quæ tales noctu somniant. Has igitur tam æquas condiciones si impetrat *Bedda*, florebit Theologia, una cum Ecclesia, quam humeris sustinet fortissimus *Atlas*. Denique quo magis in tuto sit noster censor *Appius*, ne dicam impius, omnes hæcæ nœnias submittit iudicio Sedis Apostolicæ & universali Ecclesiæ, cum omni honore, sic enim rhetoricatur ille, quasi nos non idem fecerimus in omnibus scriptis. Romanus Pontifex pessime vult Sectæ *Lutherana*, nec id sine causa, neque vero minus male vult *Cæsar*. Uterque tamen, sat scio, si penitus nossit, qualis Ecclesiæ propugnator sit *Bedda*, de his loquor quæ scripsit in me, haberent illi pro hoc officio pessimam gratiam. Non enim volunt eos percelli in partes *Lutheranas*, qui pro Ecclesia pugnant contra *Lutheranos*, nec ea volunt per calumniam reprehendi, quæ pio dicta sint animo, sed amanter potius citraque tumultum curari, si quid forte per incogitantiam excidit. Nunc enim plus satis tumultuum est in Orbe.

Jam tempus erat ut finem faceret loquacissimæ Præfationis, sed illi nondum satis crevisse videtur. Orditur novum argumentum, & incipit carpere eloquentiam, quam ipse in hoc opere tam ambitiose affectavit, licet parum feliciter. Verum hîc quoque miris schematibus cavit ne capi possit. Quod quo magis liqueat, operæ pretium est ipsa hominis verba subicribere: *Quamquam vero pulchrum sit*, inquit, *Fabro & Erasmo visum, nec non promovenda Religioni perusile, novo dicendi genere, id est, cultus politiusve divinas tractare Litteras, à prudentibus tamen & expertis viris, maxime incautum, impietati ac sacrilegio vicinum, semper est judicatum, pietatis & humilitatis doctrina, fastum ac Gentilium litterarum lenocinia, quasi hæc de se saluti conducere, tam studiose superinducere, cum ejus auctor Deus per Apostolum Paulum in pluribus Epistolarum ejus locis id omnino dissuasisset, videatur, & hanc ob vanitatem Hieronymus se divinitus reprehensum, atque severiter castigatum, ad posterorum cautionem, in Libello de instituenda virgine, litteris mandatum curaverit. Quod si priores Ecclesia Doctores scribendo non inculto, sed ornato, non neglecto, sed accurato, elegantiq; sermone nonnunquam videntur usi, haud tamen in expoliendo sermone præcipuam fructificandi spem, ut isti, collocasse comperientur: quin potius vel hoc ausim affirmare, quod si quis maturius rem perpendat, comperiet ipsos sanctos Doctores semper eo minus ac minus seculari eloquentia studuisse, usosve fuisse, quo cum ætate in divinis charismatibus auctiores evaserunt. Quamquam tamen quis Scholasticorum, &c. Obsecro te, lector, nonne tibi videris ipsum audire *Jovinianum*? Euge! hoc stylo tractandæ sunt sacræ Litteræ! Ubi hîc est orationis simplicitas? Ubi humilitas sese demittens ad imperitorum intelligentiam? Quid magis turgidum aut fastuosum hoc sermone, nisi hoc illum excusat, quod obscure molesteque dicit? Sed interim dum se fucis involvit, in utrumque crimen incidit, & quod affectat id quod damnat, & quod non præstat simplicitatem orationis quam requirit in aliis; nimirum ipse vicinior impietati & sacrilegio, qui nec Veterum elegantiam sequitur, nec Scholasticorum simplicitatem imitatur, sed tertium quoddam orationis genus invehit, medium inter carmen & orationem solutam, quod nunc tragico cothurno attollitur, nunc humi repit, nusquam æquale sibi, dicas in febris scriptum. Quamquam in totum est impudentissimum *Beddam* de sermone polito aut impolito verba facere, apud quem nihil est impolitius quam quod ille putat esse politissimum. Sed excutiamus quantum in hac oratione lateat examen mendaciorum. Primum ait *Fabrum* ac me superindu-*

xisse dictionis elegantiam doctrinæ pietatis, cum ipse fateatur veteres Doctores eleganter politeque tractasse sacras Litteras, nec id sane mentitur. Tolerabilius erat si dixisset nos vetus exemplum revocare conatos. Sed illud impudentius, quod significat nos fastum ac Gentilium litterarum lenocinia, tanquam per se conducentia saluti, magno studio superinduxisse. Primum quis unquam sic insaniit, ut diceret politiores litteras de se saluti conducere? Id nec de *Aristotelica* quidem Philosophia ausim prædicare, nedum de bonis litteris. Deinde quem fastum aut quæ lenocinia nobis narrat hîc *Bedda*? Pro me respondeo. Si sentit de divinis Litteris, an à me fontibus divinarum Litterarum inventum est aliquid novi, aut ullus apex est additus? Si de vertendo sentit, nonne Novum Testamentum simplici minimeque affectato sermone vertimus? nec Romani sermonis elegantiae superstitiose fervientes. In Paraphrasibus laudor ab Eruditis, qui sciunt quid sit dicere, quod phrasim moderatus sim ad Christianam simplicitatem, non abhorrens interim à quibusdam verbis, quæ fuerant vitanda, nisi maluissem Christianus videri quam *Ciceronianus*. Cum igitur de hac ipsa dictionis qualicunque facultate, quæ mihi non affectanti præsto est, prudens etiam nonnihil remiserim, vanissimum est quod ait, *tam studiose*. Eloquentiam nusquam affecto studiose, in tractandis sacris minus adhibeo quam sese offert. Nec illud minus vanum, quod ait semper à prudentibus viris, vicinum impietati sacrilegioque judicatum, sacris Litteris adhibere litterarum Ethnicarum opes. Divus *Hieronymus* aliter & fecit & docuit, exemplum proponens ex *Aegypti* spoliis exstructum Templum Dei, præterea captivæ mulieris allegoriam. Ne id quidem verum est, quod ait *Paulum* frequenter in Epistolis prorsus dissuadere dictionis ornamenta, cum Apostolus illic agat de Philosophorum eloquentia, quæ rationibus humanis pugnabat adversus fidei dogmata, quæ creduntur, non evincuntur. Nam quod Apostoli vulgari sermone sunt usi, congruebat exordio nascentis fidei, quemadmodum & miraculorum ostensio, verum actis Evangelii radicibus miracula cessarunt, & eloquentium hominum litteris defensa est adversus Gentes & hæreticos Christiana fides. Legat *Bedda* catalogum illustrium Scriptorum, & videbit eos plurimum Ecclesiæ profuisse, qui maxime præcellerunt orationis facultate, sophisticam balbutiem nusquam comperiet. Atque hîc recinitur nobis vetus *Hieronymi* somnium, de quo puto me satis in aliis lucubrationibus respondisse. Nec intelligit interim *Hieronymum* non vapulasse ob studium eloquentiæ, sed ob affectationem Philosophiæ: nam Rhetoricen didicerat puer. Hoc somnium accidit juveni in eremo ad rem Theologicam paranti sese: erat enim pernox ac perdius in Dialogis *Platonis* & *Marci Tullii*. At *M. Tullius* in Dialogis tractat Philosophorum dogmata, si studisset eloquentiæ, legisset illius Orationes: ibi *Tullius* jactavit opes eloquentiæ. Et hoc studium *Hieronymi Bedda* vocat vanitatem, ob quam misere vapularis opinor, si simili studio versatus fuisset in Sophistica, quam prædiscere coguntur Theologiæ candidati, aut in *Aristotele*, *Averroe*, & in *Scots* Metaphysicis. Verum id *Hieronymus* litteris proditum esse voluit ad posteritatis exemplum. Ista quidem scribit virgini, verum ne quis cæterorum ob id somnium ab utilibus disciplinis deterreatur, jam senex respondet *Magno* Oratori, & adversus *Ruffinum* deridet hoc somnium, æquiparans illud prodigiosis imaginibus, quæ dormientibus solent illudere, veluti cum sumtis alis cum *Dadalo* videmur nobis volitare per æra. Jam quod addit insigniter vanum, ex superioribus abunde coarguitur, dum ait me præcipuam fructificandi spem ponere in expoliendo sermone.

Quæ scribebam adolescens nondum natus annos viginti, plus habent politici quam quæ nunc scribo: sic enim judicant Critici. Et nunc meus sermo multo simplicior est, minusque phaleratus quam hic *Bedda*, & adeo non affectatus, ut non accersita mundities, si qua modo mundities, mihi scribenti promptius ad manum sit, quam *Bedda* sua Lingua *Picardica*. Et hoc nomine reprehendor à doctis, præsertim *Italis*, quod nullam expoliendæ dictionis curam habeam, sed extemporarii trivialisque sermonis fluxu contentus sim. Quid igitur à me flagitat *Bedda*? ut *Scoti* aut *Lyram* dictionem imiter? Cur ipse non imitatur? Ut ipsius flores crocumque sequar? Non vacat tam operosam eloquentiam affectare. Rursus sibi dictionis censuram sumit eadem fronte, qua (quod est manifestæ vanitatis) pronuntiat, veteres Ecclesiæ Doctores quo magis profecerant in donis spiritualibus, hoc minus adhibuisse secularis elegantiae. Elegantiam, opinor, appellat eloquentiam. *Lyfias* & *Isocrates* senes remiserunt nonnihil de affectatione schematum juvenilium: quod genus sunt, membra, articuli, comparia, similiter cadentia ac desinentia, repetitiones, conversiones, complexiones, conduplicationes, traductiones, adnominations, epiphonemata, periodi, numerique compositionis, quæ faciunt ad ostentationem juvenilem, de elegantia nihil remiserunt. Ita *M. Tullius* magis ostentat eloquentiam in *Verrinis*, sed magis præstitit in *Philippicis*, quas scripsit senex. Ita quæ divus *Hieronymus* scripsit extrema senectute longe sunt eloquentiora quam quæ scripsit juvenis. Qui diffidit meo iudicio conferat epitaphium *Paulæ* cum exhortatione ad *Heliodorum*. Idem in totum hoc de doctis viris pronuntiat, omnes vicina morte, cygnorum more, dulcius quiddam cecinisse. Nec mirum est id usu venire: cum enim dicendi recte, sapere sit & principium & fons, multa addit ætas, usu rerum, lectione voluminum, colloquio doctorum, ex quibus iudicandi vis major nascitur. Non perinde exstat ars in scriptis senum, sed hoc ipsum est artis, artem non exstare, certe exstat illud cuius gratia discitur ars juvenibus. Verùm *Bedda* nihil horum intelligens, putat nullum esse discrimen, inter eleganter dicere, & moleste putideque dicere, inter feliciter dicere & affectate dicere. Itaque si *Hieronymus* adolescens tam atrociter cæsus est ob studium elegantiae, periculum est ne multo durius vapulet *Bedda*, qui senex tanto studio affectet fastuosam & ampullosam eloquentiam. Expectabam ut aliquando puderet *Beddam* ista pronuntiare, quæ docti sciunt esse falsissima, verùm ille nullum facit modum. Addit quod & docti pariter & indocti sciunt esse vanissimum. Pernegat ullum Scholasticorum Doctorum ægre laturum in nobis eloquentiæ studium, etiamsi *Demosthenicam* superassemus, nisi impegissemus adeo miserabiliter in dogmata fidei, quasi nemo mortalium sciat, quid *Lutetia* Theologus *Beddanicus* ac *córdix* è suggesto deblaterarit in Linguas ac bonas litteras, quid *Carmelia Lovanii*, quid alius hujus sodalis *Mechlinia*. Omitto nunc conviviorum & colloquiorum fabulas, omitto synodorum dogmata. *Lovanii* quidam non semel publicitus dixit apud populum, Linguas ac politiores litteras esse fontem omnium hæreseon, & ob id earum professores fustibus ejiciendos ex Academia. Et tamen inter illos nullus erat, qui vel hisceret adversus Ecclesiæ decreta.

Possim alia multa commemorare, verùm hoc interim satis est ad retundendam *Bedda* effrontem vanitatem. Id improbe dictum, impudentius etiam inculcat, quo vel sic esse verum videatur: *Nullus enim*, inquit, *ita hebes, ac mentis inops (quod secus isti interpretantur) fuerit, qui humanitatis artem, Linguarumque peritiam non ut dona Dei agnoscat, ac laudet. Non certe illa cuiquam iuste displicere possunt. Ut nusquam sibi constat, qui non ex animo loquitur! Si*

Bedda vult fateri, Theologos ac Monachos, qui privatim ac publice damnarunt Linguas ac bonas litteras, esse non solum hebetes, verum etiam mentis inopes, liberabitur à vanitatis crimine, proferam illi magnum catalogum cum populi testimonio. Sin omnibus notum est, quid sentiant complures, quid dicant in computationibus, in confessionibus, in vehiculis, in navibus, in conciliabulis, in colloquiis, in publicis prælectionibus, & sacris concionibus, de hitce studiis non novis, ut ipsi fingunt, sed postliminio resflescentibus, non pudet Theologum ista tot verbis asseverare, nihilo verecundius quam si clameret geminum esse Solem? Si talis est in censuris, qualis in Prologo, quis illi fidem habeat? Sed illic multo est impudentior: nam si quid est bonæ mentis aut frontis, in proœmio solet simulari. Nunc hominis constantiam vide. Elegantiae studium in *Hieronymo* dixit vanitatem, & hic appellat dona Dei. Ita-ne Deus ob sua dona concupita flagris excarnificat homines? Si dona Dei sunt, cur vicini sunt sacrilegio qui ea adhibent Scripturis Dei? Cur Theologi quidam, amici Dei, magnis contentionibus arcent hæc à suis Academiis? Et *Sutor Bedda* sodalis, identidem appellat harum litterarum studiosos, novitatum cupidos. His hunc in modum peroratis insultat nobis: *Desinant*, inquit, *desinant Theologorum ordini, perversis eorum dogmatibus opponentium, falso imputare, id eos odio bonarum, quas dicunt, litterarum agere. Sapiant cum Ecclesia, & cætera. Vide lector, ut hic rursus omnes Theologos sub unam *Alyconum* redigit. Ego non queror nisi de Theologis aliquot, hic urget, aut nullum omnino Theologum insensum esse bonis litteris, aut universum ordinem. Quid sit sapere cum Ecclesia, post excutiam. Nunc illud modo dicam, alio properans. Si constat quosdam Theologos odiosissime negotium exhibuisse Linguarum professoribus, qui ne *my* quidem fecerant adversus Ecclesiæ dogmata, quod sane constat, sciant omnes *Bedda* nihil esse frontis. Cæterum *perieram*, inquit, *ne quidam his litteris abutantur in fidem & aliorum perniciem*. At plus periculi est, à *Sophistica, Aristotele & Averroë*, cum hi minus sint necessarii quam Linguarum cognitio. Denique cum ut in hoc Prologo, ita in toto libro, quem in me scripsit, tot falsa, tot calumnias, tot sannas, tot convitia congerat in nomen meum, tamen ulcera hæc omnia uno tegit malagmate. Excusat zelum fidei, est omnino zelus Dei, sed est zelus *Judaicus*, non *secundum scientiam*, ut *Pauli* verbis utar, & est zelus Satanæ, qui complectitur omne scelus. Si fidei zelus suppeditat istam maledicendi licentiam, quin *Irenæus* simili stylo est usus adversus *Valentinum & Marcionem*, malitiosissimos ac pestilentissimos Ecclesiæ perduelliones, quin sic debacchatus est adversus *Donatistas Augustinus*, latrocinio quam dogmatibus nocentiores? *Erasmus* adeo nullum collegit gregem, ut nihil non perpeffus sit, ne discederet ab Ecclesia. Nullus per me factus est impius aut factiosus. Cur *Bedda* non effudit hunc zelum in *Lutherum*, totque viros nec indoctos, nec ignotos, qui libris evulgatis profitentur eadem quæ *Lutherus*, bonam Orbis partem in sua castra pertrahentes? Hic nihil erat opus depravare, torquere, mentiri, quod facit in meis, simpliciter & ingenue profitentur, quod *Bedda* in meis scriptis calumniatur. In hos zelus *Beddanicus* tollat cornua. Frustra ergo *Bedda* zelum domus Dei simulat, Spiritus Dei enim linum fumigans non exstinguit, nec baculum confractum comminuit, nec veritatis zelus armatur mendacis & calumniis. Si verum fateri volet, dicet privatum odium, aut suæ naturæ morbum, aut ambitionem, aut simul hæc omnia ad hoc negotium extimulasse. Si personæ salutem optasset, poterat suas admonitiones ad me mittere, & si quid in moribus of-*

offendebat, poterat admonere per litteras, & si non respondissem, aut secus quam oportuit respondissem, poterat nobis illud occinere, *hæreticum hominem post unam atque alteram correptionem devota*. Nunc nihil minus sustinuit facere quam hoc quod erat hominis Christiani. Tantum hoc agebat, ut exiret gloriosus ille foetus. Dicit libros meos jam vulgatos esse, eo-que necessarium erat aliorum periculis occurrere. Melius illorum periculis occursum fuisset, si ipse mea vel explicuissem vel correxissem. Postremo si nihil aliud spectabat quam nostram salutem & aliorum incolumitatem, quorsum attinebat ea calumniari quæ pie dicta sunt? quid opus erat tot mendaciis, tot scommatis, tot convitiis, tot figuris ac strophis? Satis erat ea notare, quæ merito fuerant reprehendenda. Sed hinc *Bedda* suo morem gessit animo, proinde hos fumos jam pene solennes incassum offundit lectori de zelo, de studio salutis fraternæ. Allegat falsitatis odium. Itane falsitatis odio, tam multa falsa loquitur? Verum hic juxta proverbium, *linum lino connectens*, mendacium mendacio confirmat. Ait me hætenus nulli quamvis juste arguenti cessisse, quamvis probe monenti paruisse. Ad hoc mendacium cum illi per litteras diligenter responderim, tamen perfriata fronte repetit & inculcat, quasi nihil responderim: cujus enim illum pudeat? Primum qui me privatim monuerint ille nescit. Fuerunt aliquot *Bedda* longe dissimiles, non minus docti quam integri, & quod inter Eruditos satis rarum est, sani cerebri, sobriique judicii. Quod si de scriptis sentit, utinam suum negotium ageret *Bedda*, nec admoto sulphure bene consopitum ignem suscitaret! Ego nec *Leum* nec *Stannicam* in contentionem provocavi, nec illibenter obliviscor pugnae superioris, per me certe bellum non instaurabitur. Proinde non hic excutiam quid sit probe monere, quid sit juste arguere, tantum hoc obiter dicam ad *Bedda* vanitatem coarguendam, quod *Leus* in Indice suo jactat multa loca, quæ ipsius admonitu correxerim, *Stannica* etiam libello edito commoustrat quadraginta ferme loca, quæ gloriatur ipso admonitore castigata. De aliis in præsentia nihil commemoro. Hoc vere-ne an falso jactarint non disputo, mihi satis est quod his testibus *Bedda* vanitas coarguitur, quorum ipse fidem tam magnifice prædicat. Jam quid attinet alios citare testes? In responsionibus meis *Leo* & *Stannica* ago gratias, quod quædam admonuerint quæ me fugissent. Si tam inclementer monentibus ago gratias, quanto magis acturus eram *Bedda*, tanto in re Theologica provectiori, fraterne monenti scilicet Evangelicæ caritate quam jactat? Quin & in his schedis, quas misi Facultati, testor quædam esse mutata, quæ *Bedda* indicarat typographorum incuria commissa, quædam etiam mea, ne quid fingam, incogitantia: homines sumus, & ex tempore scribimus omnia. Sic est ingenium morarum & recognitionum impatiens. Negabit sibi lectas schedas illas. Equidem citius crediderim illi soli lectas: & si non legit, noluit intelligere ut bene ageret. Nam earum meminit in hoc ipso Prologo. Satis arbitror liquere, quanta fide, quantaque religione præfatus sit hætenus *Bedda*.

Nunc accipe dignam patella, quod ajunt, operculum, narrationem Evangelicæ simplicitatis, planeque columbinam. Ait enim se plerasque propositiones, quas in hoc libro reprehendit, studio meæ salutis ante annum pro Evangelicæ sua caritate ad me misisse, quoniam id rogaram, meque fuisse pollicitum per litteras, quod meorum erratorum longe severior judex essem futurus quam fuisset *Augustinus*, & ecce homo intractabilis pro palinodia, quam vir meæ salutis avidissimus expectabat, mittit defensionem earundem propositionum ad Collegium Theologorum *Parisiensium*. Quantum vanitatis ac fuci habeat hæc narratio, partim in Prologo declaratum est. Quod rogavi per

A litteras, ut mitteret quicquid offenderet, verissimum est, id feci ex animo, feci reverenter atque etiam blande, ne quid offenderet delicatum hominis animi, & inter ferularum pavidos pueros educati, neque quicquam assueti audire, præterquam *Magister noster*, *Magister noster*. Sed quod mihi misit, quemadmodum miserat *Fabro*, fallum esse declarat hæc ipsa Præfatio. Siquidem *Fabro* miserat non roganti, mihi vix obnixè rogatus. Et jam sparserat illam terrificam censuram de scriptis meis, de qua ne somniabam quidem. Post hæc Annotationes in *Lucam* misit ad me *Franciscus Deloianus*, vir immortalis dignus memoria. Pro quibus quanquam ab alio missis, tamen egi *Bedda* gratias, hortans ut idem faceret in cæteris operibus meis. Vix tandem multis precibus multisque blandimentis delinitus misit aliquot notas. Interea mittuntur ad me per amicos quæ in primo judicio sparserat. Id dissimulans, perrexi supplex esse *Bedda*, ut quoniam quædam perperam scripta nec legere poteram, quædam manifestam haberent vanitatem & calumniam, vel tribus verbis indicaret quid offenderet. Hic ego dum à fratre & amico expecto Evangelicæ caritatis officium, ex illius ad me litteris sentio hominem vehementer commotum, quod auderem à Theologo petere rationem. Id si fas non est, quin pro Theologo postulat appellari Theonomos. Siquidem à ratione non à lege dicitur Theologus. Cur Doctor appellari gaudet, qui docere recusat? Flagitet igitur ut pro Doctore, vocetur detortor, ac pro Theologo diabolus, id est, calumniator. Dicit nihil opus esse rationibus confutare, de quibus semel pronuntiatum est. Atqui de meis nemo pronuntiavit cum auctoritate. Sed congruebant, inquiet, cum his quæ erant damnata. Verum hoc ipsum oportuit probare, quandoquidem nunc res ipsa clamat, sic mea convenire cum quibusdam damnatis, ut convenit igni cum aqua. Et si non oportuit ullam reddere rationem, cur non edidit nudas propositiones, sed tantum chartarum calumniis & mendaciis explevit? Cur nunc tam multi scribunt in *Lutherum*? Pigeat scriptionis, hoc ipsum quod edidit, mandasset describendum, lubens exsolvissem pretium. Dicit, nihil referebat, cum essem mox editurus, ut tibi liceret cum populo legere. Imo magni referebat. Primum apud pios, doctos & cordatos viros non sibi lucrificasset opinionem vani, calumniatoris & maledici hominis, nec mihi apud stultos & indoctos conflasset invidiam. Postremo plus fuisset & auctoritatis & otii ad congregandum cum *Luthero*, fortassis & aliquanto pauciores adhererent *Luthero*, nisi *Bedda* calumniosa facundia persuasisset, mihi cum illo in plerisque convenire. Expectabat, ut ait, omnium quas miserat propositionum palinodiam. Cur igitur quasdam in Editione suppressit, si omnes erant dignæ palinodia? Jam si quotquot misit reprobassem, multa fuisset mentitus in caput meum, & in periculum rei Christianæ, sicut jam demonstravimus, plenius etiam demonstraturi. Et si os, quod mentitur adversus proximum, occidit animam, quanto magis quod mentitur in seipsum? Ita-ne veritatis doctor docet impia mendacia? Si turpe est impietatis calumniam proximo imponenti impingere, multo turpius est impietatis calumniam agnoscere. Sed calor imposuit *Bedda*. Imo totum biennium in hoc opere versatus est. Imposuit gloriæ sitis. Humanum est vitium tangi laudis cupidine, sed inhumanissimum est hanc ex injuriis immerentium venari. Falsum & illud quod ait, me defensionem propositionum misisse Theologis. Videat num usquam sit defensionis nomen. Consultationem misi, nec ad censuram provocavi, sed admonitionis officium rogavi, quandoquidem jam *Bedda* litteræ nihil crepabant nisi dicta Sarraparum. Me quidem hortabatur & alia causa ut id facerem. Quidam mussabant Collegii judicium esse, non *Bedda*.

Id quoniam mihi persuasum habebam esse falsissimum, cum non ignorem quales habeat Theologos aliquot, instrui quærebam, ut hoc refellerem. Expectabat palinodiam ad singula. Quam, obsecro, palinodiam? Etiam-ne ad manifeste falsa, etiam-ne ad insignes calumnias, etiam-ne ad depravata scripta, quæ ne legi quidem poterant? Hic culpam rejiciebat in Amanuensem, negans sibi esse otium recognoscendi tres pagellas. O zelum Evangelicum! ô sitim fraternæ salutis! cui grave fuit tantillum laboris devorare. Et quæ tandem est ista tyrannis, ut cum admonitore privato & Evangelico non liceat communicare, quo melius uterque mentem alterius intelligat, præsertim cum id non minus retulerit *Bedda* quam mea, imo publicitus omnium. Nam & monitor labi potest, & monitus falli potest, & lector seduci potest. Tantum malorum exclusisset privata communicatio. Deus non indignatur his qui discendi animo percunctantur, quo melius cognoscant ipsius voluntatem, velut *Abraha* dicenti: *Quid dabis mihi, non dedisti mihi semen, & ecce vernaculus meus haeres meus erit.* Et tamen ante promiserat illi, *Faciam te in Gentem magnam.* Benigne respondet *Petro*: *Quid ergo erit nobis, qui reliquimus omnia?* Nec indignatus est *Mosi* detrectanti legationem, sed docuit unde foret præsidium. Similiter respondet *Hieremie*, munus impositum excusanti. Nec *Gabriel* indigne tulit, quod Virgo subhæsitans responderit, *Quomodo fiet istud?* Et *Bedda* sic intumescit ira, placide blandeque rogatus, ut vel tribus verbis indicaret quid offenderet. An non hæc ferocia *Pharise* dignior est quam Theologo, quam magistro pauperum: nam hoc titulo sibi placet. Verum hæc scripta, hæc facta non sapiunt pauperem spiritu, sed argenti fontes, sed pabuli copia ferocientem, sed cum qui foenum habeat in cornu. Non itaque mihi defensionem, aut si mihi, cur *Bedda* nihil hic ad eam defensionem respondet. Sed metuit ne minus esset calumniarum. Nihil aliud captabat quam traducere, præsertim apud crassos, & odio lymphatos. Ad id satis erat turba propositionum, & immanes tituli. Vide quantum proficiat *Bedda*. Antehac tot falsa congesta, nunc etiam dejerat, ne dicam pejerat. Ob id, inquit, coram iudice Deo ipsi Erasmo tinnerim, ne scilicet adhæreat erroribus, quos firmare sua dicendi arte molitur. Ille mihi timet, qui tot admoveat machinas, ut me protrudat in castra *Lutheri*? Metuit ne adhæream erroribus, qui meos errores mihi monstrari postulo. Ille adhæret errori qui falsum docet, & quod docuit obstinate tuetur. Verum ab hac specie procul abest, qui calumniam erroris falso intentatam ab se depellit, paratus ad verorum errorum correctionem. *Bedda* erroribus adhærere nolo, nam illius sunt, non mei. Falsum igitur est quod ait, me meos errores dicendi arte velle tueri.

Tandem sumto cothurno suscipit encomium totius Collegii, atque hic optarim hominem minus videri vanum, quam se præbuit in cæteris, ego certe de illo Collegio semper habui magnificam opinionem, neque nunc dubito quin complures sint tales quales nobis depingit *Bedda*, sed arbitror illic nihilo pauciores esse, etiam cum abest *Bedda*. Sentias hic aliam phrasim, aliud pectus, aliud numen, quoque major sit orationis majestas infulciuntur Græcæ voces, *Theorice* & *Theoremata*. Interim mihi succurrebat illud *Alexandri*, *O te felicem Achilles tali pracone!* Cæterum ut verum sit quod ibi nihil decernitur ex argutiis Dialecticorum, sed ex divinis Scripturis omnia, certe illud falso admiscuit, nos illi Collegio sine fine detrudere, qui in nullum unquam Collegium fuerimus contumeliosi, de me loquor, neque quisquam mihi persuasurus erat ullos esse tales, quales se quidam suis libris prodiderunt, ex quibus moneo cunctos ne in totum Collegium ferant præjudicium. Sic autem mirus artifex ingreditur laudationem: *At certo novi in fides judi-*

ciis, nihil in eodem Collegio precipitanter agi, sed omnia mature tractari, &c. Hæc si vere, si ex animo loquitur *Bedda*, cur ipse non respondet suo Collegio, sic præcipitans suas calumnias? cur causam illi laudato Collegio commissam eripit è manibus, præitque, sententiam ferens ante cognitionem: quin expectavit illius judicium? Cur non illius in examinando maturitatem est imitatus? Cur aliunde pronuntiat quam ex divinis Litteris? Cur tot lannas, tot convitia, tot calumnias, tot mendacia, admiscuit, præter illius Collegii morem, præterque Scholasticam consuetudinem? Quid pronuntiaturum sit Collegium *Bedda* nescit, Deus scit. O modestiam, nescit eventum, non nescit suum conatum! Quid autem nunc pronuntiabit Collegium? *Bedda* censor factus ex Scholastico, prodidit suas censuras, in singulis paginis prægrandibus litteris proscripsit immanes errores. Quid igitur reliquum fecit Collegio? Ni damnet omnia mea periculum est, ne *Bedda* styli cuspidem stringat in ipsum Collegium. Sin in quibusdam me absolverit, eadem opera pronuntiabit sycphantam esse *Beddam*, qui non disputarit, sed pronuntiavit, idque non sine convitiis. Cur laudat, quod non imitatur? Cur illi Collegio, quod quidem in ipso est, suis scriptis offundit nebulam? Quod autem non moretur illius judicium, satis ipse declarat, vociferans nihil superesse nisi judicium Ecclesiæ. Quod quidem ipsum decuit expectare *Beddam*, priusquam hunc in modum debaccharetur in eum, qui perseveranter hætenus steterit ab Ecclesia, quod ipsum, ni fallor, pessime habet *Beddaicos*. Admiscet hic aliud mendacium, me miris artibus tueri, quæ carpuntur in scriptis meis. Quas artes mihi narrat hic nugator? *Leo* respondi ex tempore, nullo fuce rhetorices, idque verbis quantum licuit paucissimis. Similiter respondi *Simone*, nudis & apertis agens argumentis. Simplicius etiam *Latomo*, nec usquam minus artis adhibeo, si quid tamen adhibeo, quam in Apologiis. Nec strinxi calami in quenquam, nisi vulgaris libellis hostiliter impetitus, semper tamen impetitoribus modestia superior, multos integram maledicos libellos dissimulans. Proferat loca ubi fumis elabor. Hic scilicet me provocat, ut vel unum proferam articulum, de quo *Parisiense* Collegium perperam pronuntiavit. Mihi non est res cum Collegiorum articulis, sed cum *Bedda* calumniis. Ego libentius spectabo Cisalpinos articulos cum Transalpinis conflictari. Proinde quod *Bedda* significat, nullum prorsus articulum ab eo Collegio profectum posse reprehendi, verum-ne, an vanum sit, aliis expendendum relinquo.

Jam insignis quidem, at non nova, vanitas est, quam subicit, in meis scriptis plurima esse *Lutherana*. Atque hic triplex mendacium uno fasce complectitur. Primum asseverans esse plurima, cum ipse vix pauca v. loca valuerit per calumniam ad aliquam suspicionem *Lutheranismi* detorquere. Alterum, quod ipse id com- v. monstraverit, cum in omnibus propemodum censuris impudentissime calumniatur. Tertium, quod ait v. Ecclesiam ab erroribus *Lutheranis* repurgari non posse, quam diu tolerabuntur nostra scripta, cum pugnam ex professio cum *Luthero*, nec in ullo articulo mihi cum illo per omnia conveniat, de damnatis loquor; imo ex talibus libellis, qualem in me scribit *Bedda*, citius contaminetur Ecclesia quam repurgetur. Duplex enim lues invehitur. Primum, quod objicit palam falsa, oppugnans pia veraque scripta: deinde, quod tam scurriliter ac maledice. Quod autem homo falsus catholicis viris defert judicium, an in confutandis erroribus Sophistam aut Dialecticum *Scotistam*, an *Occanistam* egerit, nihil erit opus judicibus. Res ipsa loquitur, quod in multis, quæ scribit in me, nec Dialecticum agit, nec *Scotistam*, nec *Occanistam*, (nullum enim tale exemplum existat apud illos) sed longe aliam personam, hoc est, caco-

cacolecticum, cretistam, & myctiristam. Hic autem homo zeli plenus, instantissime requirit, ut in favorem fidei Ecclesiae iudicium subscribat ipsius censuris. Avertat *Christus*, ut ipsius sponsa eo vel malitiae vel caecitatis prolabatur, ut tam malitiosis calumniis subscribat. Veritatis magistra est, non calumniae; & errantibus mederi cupit, non suos perdere. Hic cine est favor fidei? Sic favent vino qui cicutam admiscunt & acetum. Quod si *Bedda* vivere non potest, nisi meruerit Ecclesiae iudicium, convocet Priorem aliquem *Cartusianum* cum duobus Monachis compotioribus, qui libro etiam non lecto cum iurejurando pronuntient, omnia, quae *Bedda* scripsit aut scripturus est, profecta esse à Spiritu Sancto, & vel sacrosanctis

v. Evangeliiis æquanda. Pergit simili impudentia, nequaquam agens Sophistam, nam Sophistæ nugantur tantum, sed impudentissimum calumniatorem: *Quando igitur*, inquit, *homines isti, fidei ipsius & Ecclesiae jura impiissime invaserunt*. Meam unius causam agam. Quid ais, venerande *Bedda*, gravitatis & fidei columen? Qui se perpetuo submisit Ecclesiae Catholicae iudicio, qui pro suo modulo pugnat adversus hostes Ecclesiasticae concordiae, num is invadit impiissime fidem & jura Ecclesiae, etiam sicubi per inscitiam aut incogitantiam laberetur, quod nulli Veterum non usu venit? Quam huic censori nihil refert quid blateret in quemvis, modo animo obsequatur suo. An nescit aliud æque verum, ait se necessitate compulsum ad hoc negotium. Res ipsa loquitur, quod semet in hoc negotium ingesserit, cum nemo minus esset idoneus. Senatui Collegioque suo jam plus biennium molestus fuit, ut his neniis innotesceret mundo *Natalis Bedda*, quod ipse suis ad me litteris fatetur. Ubi igitur necessitas? Nisi quod hic *Bedda* mentiando dicit verum. Violenta res est ira & gloriae fames, impotens res est odium & livor: hi quatuor satellites raptum vinctumque *Beddam* perpulerunt, ut tam impudenter calumniaretur in *Erasmum*, tot fannis, tot dictariis lasciviret in hominem, à quo nunquam fuerat verbo laesus. Atqui scripserat ad me sibi vehementer displicuisse *Sutoris* maledicentiam, seque illum fraterne corripuisse. Si displicuit, cur imitatus est? Ac pene vicit, hoc *Sutore* superior, quod ille nonidum lacepsus à nominibus abstinuit; hic etiam blandis Epistolis ad rem sine tumultu transigendam invitatus, nominatim sic in me debacchatur, hujus negotii portionem interim & aliis delegans. Adeoque displicuit *Sutoris* amarulentia, ut litteras, quas ad ipsum privatim scripseram, protinus ad eum transmiserit, oleum, quod ajunt, *addens camino*, quod in his essent quaedam, quibus existimabat *Sutorem* vehementer commovendum. Adeo nihil homo neque scribit, neque loquitur ex animo, sed utcunque causae, quam agit, commodum videtur. Et post hæc audet dicere, *Non illos traduco, sed eorum inconsultissima studia*.

v. Rursus hic mentiando dicit verum: non enim me traducit, sed seipsum traducit, nisi quod vel sic innotescere pulcrum ducit. Quod autem sentit falsissimum est. Etenim si personam noluit lacerare, sed tantum cum opinionibus digladiari, quid opus erat tot convitiis, tot titulis, tot indicibus contumeliosis, tot fannis, tot salibus, tot strophis, tot sycophantiis? Cur toties objicit etiam fortunae iniquitatem, quæ nobis in manu non est, exprobrans adolescentiæ meae calamitatem non scelus, & nunc exprobrans paupertatem ac miseriam, ipse pauperum magister & fortunæ alumnus. Jam illud non minus *Thrasonicum* quam vanum: *Defensorem*, inquit, *nempe ago Christiana pietatis, Fortunam Priami cantabo & nobile bellum*. Quid dignum tanto feret hic promissor hiatus? Nempe fumum proferet ex fulgore. Ne quid dicam interim quam in loco illud nempe intertexuerit, annulum, ut ajunt, *aureum in nare suis*. Atqui per tales defensores, qualis est *Bedda*, Ecclesia pervenit

A in hunc tumultum, ex minimis initiis hucusque exagitato incendio. Gratulemur Ecclesiae, cui talis *Hercules Alexicacos*, vel *Atlas οὐρανοφόρος* contigerit. Postremo me deterret à respondendo verbis *Augustini*, cui sese confert gloriose quidem, sed admodum ridicule, se, qui à puero usque ad senectutem detritus sit in Scholis Theologicis, tironem appellans, illum faciens veteranum. Debebat illud addere, quod *Augustinus* his verbis, quæ nescio quo suggerente refert *Bedda*, non deterret Christianos à disputatione, sed Ethnicos à petulanti procacique responsione. Et tamen illis ipsis permittit, ut deposita jactantia, moderatis studiis vel audiant, vel contradicant. Sic enim claudit hoc caput *Augustinus*. Multo erit felicior, si hoc illi omnino non liceat, cum possit deposita inanitate jactantiae, etiam isto tempore tamquam studio consulendi, quicquid voluerit contradicere, & quantum possit ab eis, quos consulit amica disputatione, hoc est, honeste, graviter, libere quod oportet audire. His verbis *Augustinus* Ethnicos invitat ad amicam disputationem. *Bedda* collegæ Christiano non dignatur quamlibet obnixè rogatus, tribus verbis reddere causam cur offenditur. *Augustinus* amanter disputat cum *Pollentio*, *Bedda* nec docere vult, nec interrogari, sed quicquid ipsi dictavit splendida bilis vult pro oraculo adorari. *Augustinus* primum disputabat adversus hæresim *Pelagii*, adeo temperans à convitiis, ut ne nomen quidem hominis ederet, & tamen jam erat apud suos damnatus *Pelagius*. *Bedda* nullum facit calumniandi, subfannandi, convitiandique finem. Neque quisquam omnino moderatius pugnavit adversus hæreticos quam *Augustinus*. Nam *Hieronymus* in hujusmodi pugna plurimum habet ostentationis, neque parum refert ex *Tertulliani* salibus, nisi quod illum quoque hac in parte superat. *Augustinus* in omnibus libris, quos scripsit adversus *Donatistas*, plusquam hæreticos, non tantum habet amarulentiae quantum in hoc uno libro *Bedda* spirat. Et hunc *Augustinus* non intellectum nobis objicit ne respondeamus. Imo si reviviscat *Augustinus*, videatque hunc Ecclesiae propugnatorem, reclamaret sedulo, diceretque: quid facis importune molitor? *Christus* jussit, ut fineremus zizania, ne simul evelleremus & triticum, & tu pro zizania evellis bonum triticum. Ille noluit linum fumigans extinguere, & tu quod lucidum est offuscas caligine: ille noluit baculum fractum comminui, & tu quod integrum est laceras. Ille jussit nos esse medicos, & tu agis carnificem, pro vino & oleo infundis venenum. Ille jussit ut bene loquamur maledicentibus, tu maledicis benedicienti. *Paulus* præcepit ut simus *διδάκτικοι*, tu longe aliud agis. Ille præcepit ut doceamus cum omni mansuetudine, nec simus *πληκται*, tu scates undique convitiis. Ille studuit omnibus placens, omnes lucrificare *Christo*, tu summis viribus hoc agis, ut *Christi* milites depellas in castra Satanæ. Hæc & his plura diceret *Augustinus*, si nobiscum ageret hoc seculo, sed frustra diceret. Eamus nunc & credamus *Bedda* lectum *Augustinum*, qui unum hunc locum, tam non in loco, nec etiam satis intellectum citavit. Optat vir pius ut hæc *Augustini* verba mihi sint documento, ne mordicus, ne meo more tuear quicquid scripsero. Imo sint hæc *Augustini* verba *Bedda* documento, ut admittat communicationem fratris & amici Christiani, cum *Augustinus* etiam Ethnicis permittat gravem ac liberam disputationem. Interim hic rursus inculcat mendacium. Quibusdam respondisse me fateor, non omnibus, tamen errores nunquam defendi sciens. Duplex itaque vanitas inest his verbis, & quod non quibuscunque respondere soleam, cum pluribus ob-

B

C

D

E

F

v.

v.

v.

v.

rarius ac pertinax, ac proterve respondendo errores erroribus superaddere. Hæc blaterat, qui (quod est probabile) nec meas Apologias unquam legit, nec aliorum insectationes, tantum audivit me respondisse.

Et hic incipit adulari *Jacobo Fabro*, nec obscurum est quibus de causis. Subodoratus est favorem bonorum virorum ac potentum. Et hic *Bedda* declarat suam æquitatem, cum in Præfatione pronuntiet mihi cum *Fabro* eandem esse literaturam, & errores communes, tamen in *Fabrum* scribit confutationes, abstinet à convitiis, nonnunquam & excusat, quod illi imposuerit Diabolus specie pietatis, tituli & indices sunt moderati. Ubi ventum est ad me, ibi singulæ paginæ loquuntur, *Natalis Bedda* censuras in errores *Erasmii*, ibi singulis Capitibus præferuntur immanibus litteris, **ERRORES ERASMI**, ibi Index habet sævos titulos, ibi sannæ, convitia & mendacia. In causa æquali unde hæc inæqualitas? Hic scilicet prodidit esse verum quod prædicat, se nihil aliud quam salutem nostram sitire. Ejusdem sinceritatis est quod in notatis adscripserat se in *Marco* nihil comperisse notatu dignum, in quo nunc tantum vidit errorum. Quæ tum caligo texerat illius oculos? aut unde nunc repente factus est Lynceus? Adeo-ne *Bedda* credit se fungis scribere non hominibus, ut hos fucos non intelligant? Et quid attinet ad fidei negotium? *Gallus*-ne sim, an *Germanus*? Mihi nunquam pilo minus carus fuit à *Quercu*, quod *Normannus* esset, nec *Sutor* quod *Cenomanus*, & *Bedda* tantum facit discrimen inter hominem Gallicæ ditionis, & hominem Cæsareæ ditionis! Atqui Theologus exemplo *Pauli* non spectat patriam aut ditionem, sed causam. Mihi minitur, cur non audet minitari *Fabro*? Sed diffusus doctrinæ, vertit sese ad terculamenta. Objicit Senatus & Collegii auctoritatem, minitur Ecclesiæ judicium. Spem ponit in conjuratione pseudo-Monachorum, quasi nos nihil possimus, si haberemus animum *Bedda*. Aliis in rebus veniam petimusque damusque vicissim, hic neque mors neque vita me depellet à recto tramite. Unicam hanc animulam sciens non perdam, etiamsi totius mundi lucrum sollicitet. Nunc cum hic mundus nihil felicitatis addere mihi possit, tanto constanter serviam gloriæ *Christi*. Si juvenis essem, possem ad tempus frui mundo, & fortasse superesset spatium agendæ poenitentiae, fortasse à recto deflecterem, nunc cum nec spatium supersit, nec senectus apta sit agendæ poenitentiae, non committam sciens, quod dignum sit poenitentia. Hunc animum spero mihi servabit *Christi* gratia. Quod si tot insectationibus victa humana infirmitas deficeret ad partem diversam, ego quidem non haberer excusatus, *Beddis* tamen imputaret Deus totum hoc malum. Jactat se defensorum Ecclesiæ. Verum ubi sunt illa arma justitiæ, quibus defenditur Ecclesia? Ubi galea salutis? Ubi scutum fidei? Ubi gladius Spiritus, quod est verbum Dei? Ubi baltheus veritatis? Ubi calcei parati ad prædicationem Evangelii pacis? Denique quod Christianæ mentis vestigium in tot censuris, quas in me evomuit? Amat vocari *Magister noster*, quin igitur docet, ut sit quod audit. *Paulus* jubet Episcopum esse διδασκάλον, multo magis hoc decet esse Doctorem, qui sibi hoc unum sumit, quod in Episcopo præcipuum erat. Ista carnificem sapiunt, non Doctorem. Sic clamabant Judæi, *Nobis non licet interficere quemquam*, sibi que puri videbantur quod per *Pilatum* Christum ad necem adigerent, etiam judici vim facientes non solum reo. Arbitror *Beddam* horum non esse dissimilem. Primum deligitur qui sit impetendus. Ille perstrinxit Theologos ut barbaros, ille male vult Monachis, curatur in carcerem conjiciendus: Ibi tum quærentur articuli per otium, obtruduntur metu perculso: Dicuntur quæ libet ipsis qui volunt perdere, referuntur ut est commodum: Accersuntur tres Monachi qui pronuntient hæresim & schisma. Ho-

rum judicio fretus Magistratus profanus aliquoties tradit hominem incendio. Et interim non ingreditur prætorium, qui prodidit, qui calumniatus est, qui subornavit notarios ac testes ac fefellit judicem. Interim præsidet supplicio. Hæc non eodico, quod existimem tolerandos qui vere sunt hæretici aut schismatici, sed ut ostendam esse parricidas, qui talem habent animum, qualem hic præ se fert *Bedda*. Fortassis inquisitor est, sed talis ut apparet, quales sunt in confiniis regionum. Narrabo fabulam quæ meo tempore accidit *Lutetie*: "Quidam evicta causa, receperat aliquid aureorum, ex litis æstimatione. Hunc alicubi cœnantem in stabulis cœnopolarum, & forte solus erat, aggrediuntur tres à custodia, quam illi *Gnetam* vocant: olfecerant enim pecuniam. Rogant civiliter, quando solus erat, si vellet admittere cœnæ socios, sic enim sumtum fore leviolem. Recepit: Cœnatum est hilariter. Ubi jam serum esset, profitentur inquisitionis officium, cogunt proferre pecuniam, velut exquisituri si quid inesset monetæ vetitæ. Ille profert, inquirunt & interim inserunt ipsi nummum adulterinum unum atque alterum. Territant hominem. Ubi vident animo præsentem, restituunt homini pecuniam, hoc tantum stipulati, ut solveret cœnæ pretium, & incunt magnam gratiam. His technis dilata est in multam noctem compositio. Quid multis? jam conflata familiaritate, deducunt hominem domum. Ubi ventum est in vicum angustum, ibi veritatis erat simplex oratio. Deferunt optionem, utrum malit mori, an deponere totam pecuniam. Deponit quod erat vilis. Illi cum præda abeunt. Spoliatus eadem nocte docuit Advocatum suum rem gestam. Ille recta ad Senatores. Postridie vocati custodes plausibili titulo, qui venerant pendebant, tertius subodoratus periculum, fugit. Talis inquisitor videtur *Bedda*, qui tot errores submittit, cum in scriptis meis non sint, nec raro sua intertexit verba quo locus sit calumniæ. Proinde non referebat usque adeo diligentem esse in adscribendo diem, annum & locum: Illud magis erat curandum, ut quæ scriberet Theologis essent digna, nullamque daret corruptæ mentis, aut depravati judicii suspensionem. Nunc quid iniquius quam quæ pueris ad litterarum auctorem alliciendis joco scripta sunt, ad Theologorum gnomones exigere? quæ in Schola declamatoria dictionis exercendæ gratia conficta sunt, ad fidei regulas exigere? denique Paraphrasæ, quæ nihil aliud quam Latine scientibus potissimum paratæ sunt, nec ad verba Scripturæ divinæ, quæ explano, nec ad sensum veterum Ecclesiæ Doctorum, quos profiteor me in hoc scripti genere imitatum, sed ad recentium Scholarum voces, & ad quædam placita Scholasticorum, quæ nec eadem sunt apud omnes, nec semper indubitata, nec nisi paucis nota, complura ejus generis, ut quamvis essent certissima, tamen non convenient personis ac temporibus, quibus nondum prodierant quæ post sunt instituta, non modo severiter, verum etiam inique discutere? Ad hunc gnomonem si quis examinet scripta *Hieronymi*, si *Ambrosii*, plura deprehendet quam in meis quæ pateant calumniæ. Paraphrasæ rhetorico quodam orationis fluxu continent Novi Testamenti sententiam: nec ita longe recedentes à tropis Scripturæ quam interpretantur: nec digredientes ad ea quæ post reperta non congruebant illorum temporum simplicitati, sed huc tantum spectantes, ut qui in Theologorum adytis nondum essent versati, dilucido & utcumque Latino sermone summam Evangelicæ Philosophiæ perciperent. Hæc si quis conetur ad peculiare nec ita pridem repertas Scholasticorum voces examinare, & ad exactas illas definitiones excutere, quid aliud agat, quam si quis amussi frumentum, modio lapidem velit metiri? Si professum cantionem *Phrygi* modi reprehendat aliquis ex legibus *Darii*, nonne submovebitur ab omnibus, ni cantionem examine-

net ad eum modum quem ille profitetur. Ita si quis differentem juxta viam Nominalium reprehendat ex placitis Realium, nonne rideretur in Scholis? Imo si quis ea quæ divus *Augustinus* disleruit apud imperitam plebem excuriat ad subtilitatem dialecticam, inique profecto dicetur facere. Jam cum tot sint apud istos modi, quibus quod dictum est potest exculari, schemata, tropi, propositiones universales & indefinitæ, sensus compositi & sensus divisi, voces multifariam acceptæ, ut Ecclesia, *Bedda* semper arripit eam ansam, quæ favet calumniæ. Atqui quod ambiguum erat oportuit in meliorem interpretari partem, præsertim cum aliis ex locis palam fecerim quid sentiam. Et spectandum erat scripti genus, quod piis affectibus excitandis paratum erat potius quam argutis quæstionum, & Rhetoricis hominibus magis quam Theologis. Hoc candore præter alios legitur *Prudentius*, cujus tertium statim carmen in *Ptychomachia*,

Unum namque Deum colimus de nomine trino,
nonne *Sabellianum* est, qui docuit personas nec re nec proprietate, sed nominibus duntaxat distingui? Quantum igitur abest ab hac æquitate, qui trivialia quæque disquirat, qui pie dicta depravat, qui verbis admixtis calumniæ locum facit, qui tragediam movet ex his quæ non intelligit? Hactenus de Præfatione Pandorica, vel centone potius ex multis orationibus vesperialibus contexto, in quo dispeream ni plus est ampullarum ac phalerarum, quam in omnibus scriptis meis, cui toties objicit Rhetorum lenocinia. Nunc ad Supputationem, quam in Prologo sum pollicitus, si prius pauca dixerimus de Præfatione, quam præfixit censuris.

IN PRAEFATIONEM ALTERAM.

Hic profitetur se nec Annotationes in Novum Testamentum, nec sacrorum textuum translationem, (sic enim ille loquitur) nec Apologias, quibus *Leo Sirmice*que respondi, prospexisse. Quod ego sane verissimum esse credo. Et tamen interim impudenter pronuntiat me nulli cedere, sed omnibus procaciter respondere. Verum hæc est præcipua *Bedda* dos, de libro ne lecto quidem fortiter pronuntiare. Tantum profecit in re Theologica. Verum illud esse falsum ipsa res clamat, quod Paraphrases susceperit examinandas, cum eas nunquam legerit, sed Magistrellis aliquot combibonibus hoc provinciæ delegarit, quod mox perspicuum faciemus, etiamsi per se clarum est. Deinde quod inter causas operis suscepti commemorat & hanc, quod videret Paraphrases multorum termanibus, haudquaquam vanum arbitror. Nam id discruciat animum hominis, quod Paraphrases magno pietatis fructu legerentur à multis. Porro quod addit quosdam aggressos vertere Gallice, verum sit nec-ne parum liquet. Illud verissimum arbitror, eam rem pessime habuisse *Beddam*, qui totis viribus hoc agit, ut universum populum Christianum submoveat à lectione sacrorum Voluminum, idque contra decretum Synodi *Nicene*, contraque sanctorum Patrum, præcipue *Chrysostomi* consilium. Cæterum quod adjicit, *Quæ omnia sub pietatis pretextu, humane salutis id procurante inimico, impietati militant*, falsissimum esse, plurimorum doctrina juxta ac pietate præcellentium testimonio docere in proclivi est. Nec illud verum est quod ait, se succinctis rationibus indicasse quid offenderet, cum frequenter verbis nihil ad rem pertinentibus, neque raro convitiis ac strophis expleat miseras chartas. Vanum & hoc, quod ait se simpliciter notasse quæ minus essent vera, cum toto libro nullam det simplicitatis significationem, multaque arrodat, quæ rectissime dicta sunt.

EX EPISTOLA PRIORE IN PARAPHRASIM IN MATTHAEVM.

PROPOSITIO I.

Non omnes quæ Paulo adscribuntur Epistolæ, illius esse citra controversiam discenda sunt.

SUPPUTATIO.

In Divinationibus, in Elencho, & Prologo dilucide demonstravi *Beddam* hic committere triplicem falsitatem non sine manifesta calumnia. Primum depravatis verbis ait me scripsisse, quod non scripsi. Alterum quod ait, id quod calumniatur, ex meis verbis colligi, cum illinc non magis colligi possit quam de spinis nova, aut sorba de ficu. Qua quidem in re *Bedda* simpliciter agit calumniatorem. Tertium, quod fortiter asseverat, neminem veterum Doctorum de Epistola ad *Hebraeos* dubitasse, quin esset *Pauli*, cum in Apologia ad *Jacobum Fabrum*, & item in Annotationibus doceam multos Veteres de Auctore dubitasse, *Romanos* diu nec auctoritatem recepisse, denique & ipsos, quos nominatim ausus est recensere *Bedda*, *Hieronymum* & *Augustinum* de Auctore dubitasse. Quartum quod ex falsis assumtis colligit propositionem esse schismaticam, cum ex meis verbis nihil aliud colligi possit, quam ab aliquibus de Auctore hujus Epistolæ fuisse dubitatum. Quod si *Bedda* schismaticum existimat hujus rei meminisse, ridebitur cum suo schismate. Quid enim refert celare, quod à tot celebratissimis Auctoribus memoriæ proditum est? Et annotatoris officium erat talia subnotare, qui litteras ac syllabas atque etiam titulos excurrit. Quod si ego schismaticus sum, quod id retulerim, multo magis schismaticum est, indicasse quod historia *De adultera deprehensa*, non sit *Joannis*, sed ex Apocrypho *Nazarenorum* Evangelio in *Joannis* Evangelium adjecta. Atqui id litteris prodidit *Leo*, quem *Bedda* pronuntiat absolutissimum Theologum, in cujus scriptis non decet, opinor, aliquid esse schismaticum. Ego vero nullum arbitror schismatis periculum, si faterer me de ejus Epistolæ Auctore dubitare, præsertim cum nullum exstet evidens hac de re decretum Ecclesiæ, nec ego cuiquam molestus sum certo credenti esse *Pauli*, neque secus doceo recitandam in Ecclesia precibusve, nec aliter citavi in libris meis, quam citant cæteri. Quintum quod asseverat omnes Epistolas *Paulo* inscriptas esse *Pauli*; quod si verum est, cur Ecclesia non recipit Epistolam ad *Laodicenses*, quæ, ut ait *Hieronymus*, ab omnibus explosa est, & ad *Senecam*, quæ feruntur nomine *Pauli*? Verum hic aliquis dicet me cavillari. Sed istum non pudeat in rebus multo levioribus serio calumniari. En tibi, lector, felix Censurarum *Beddaicarum* exordium. Ubi nunc sunt illæ mirificæ artes meæ, quibus omnia tueor? Ubi terrifica nomina, errorum, hæresion & schismatum? Quam ista non respondent tragicæ Præfationi, sævis Indicibus, atrocibus titulis? Nihil exagero, rem simplicibus verbis ob oculos pono, ut vel textrices possint judicare, si loquar eadem Gallice.

PROPOSITIO II.

Veteres Ecclesiæ Doctores in allegoriis explicandis partim variant, partim sic agunt, ut nunquam mihi ludere videantur.

SUPPUTATIO.

Ad hanc insigniter impudentem calumniam satis responsum est in Divinationibus, qui Libellus Editione proxima sequebatur Prologum. Hic duo quædam

dam duntaxat addam: Primum *Beddam* ex ignorata proprietate verbi *ludendi* calumniam struere: Deinde verba *Augustini*, quæ citat, adversus ipsius calumniam facere. Somniat enim Latinis *ludere* nihil aliud esse quam joculari, cum plerumque significet exercitatione præparari. Neque enim jocus tractatur in ludis litterariis & gladiatoriiis, neque Ludi Seculares aut *Apollinæ* per jocos agebantur apud Priscos, neque qui ludunt aleam deposita ingenti pecunia non seriam rem agunt, neque citharædus dum ludit cithara, semper joculari, neque Poetæ dum ludunt versus, semper rem ludicram agunt. Quanquam nihil vetat per ludum rem seriam agere, velut *Horatius* dum carpens vitia, circum præcordia ludit. Hæc vel ex Grammaticis *Bedda* scire poterat, *ludendi* verbum esse πολύσημον. *Ludit* hominem qui deludit, *ludit* operam qui perdit, *ludit* qui joculari, *ludit* qui rem ludicram agit, unde *ludiones* dicti, *ludit* qui versatur in re amœna, velut Poeta qui scribit versus, aut *Æjopus*, dum scribit Apologos, *ludit* qui versatur in re facili, *ludit* qui se exercet ad rem magis seriam; unde & *præluere* dicuntur, qui tractant progymnasmata. Sic *Homerus* prælusit *Batrachomyomachia* in *Iliadem*, *Hieronymus* commentariis in *Abdiam*, qui interciderunt, *Augustinus* multis libellis quos scripsit adhuc catechumenus. Sic & in Pagis præludit concionator, post apud urbanam multitudinem dicturus, & in Scholis præludunt Theologiæ tirones, exercentes sese ad publicam fidei doctrinam. *Ludit* qui pro sua libidine rem gerit. Sic ludit in humanis divina potentia rebus. Denique in divinis Litteris *ludunt* qui pugnant. Velut 11. Regum 11. jubentur ludere pueri *Abner* & *Joab*: Surgunt utrinque duodecim, ac mutuo sese confodiunt. Ad eundem modum interpretantur & illud Genesis 21. de filio *Agar* ludente cum *Isaac*. Rursum 1. Regum xviii. Præcinent mulieres laudes *David* ludentes atque dicentes, &c. Quid? an joco laudabant *David*? imo lætitiæ ludus erat non joci. Sic Proverb. viii. ludit sapientia, *Et delectabar*, inquit, per singulos dies ludens coram eo omni tempore, ludens in orbem terrarum, Et delicia mea esse cum filiis hominum. *Mischol* Paral. 1. Cap. xxxv. prospicit *David* saltantem usque ludentem coram arca fœderis. Hic ludus pietatis erat, non joci. Usurpatur & aliis Scripturæ locis, *ludendi* vox non in significato rei ludicræ, sed lætæ piæque. At *Bedda* facturum mentionem Hæresiarchæ, sic agit quasi *ludere* nihil aliud significet, quam rem ludicram minimeque seriam agere. Subinde jactant multos in errorem labi ob incitiam Dialectices, id quidem fateor esse verum, verum *Bedda* sæpius labitur per incitiam Grammatices.

Nunc operæ pretium est videre quam apte tantus Theologus citat nobis *Augustinum*. Significat *Augustino* displicuisse quod *Hieronymus* scripserat, *In Scripturarum campo si placet invicem sine nostro dolore ludamus*. Videamus, nunc an *Augustinus* damnarit hoc *ludendi* verbum. Quantum ad me, inquit, attinet, serio ista quam ludo agere malle. His verbis significat sibi quæstionem, de qua agebatur, esse difficilem ac molestam, etiam si aliis videretur esse facilis. Probat hoc per ea quæ subjicit: Quod si hoc verbum tibi propter facilitatem ponere placuit, ego fateor majus aliquid exopto à benignitate virium tuarum, prudentiaque tam docta, & otiosa, annosa, studiosa, ingeniosa diligentia, hæc tibi non tantum donante, verum etiam dictante Spiritu Sancto, ut in magnis & laboriosis quæstionibus, non tanquam ludentem in campo Scripturarum, sed in montibus anhelantem adjuves. Hic tacite fatetur *Augustinus* alios doctiores posse ludere, se tamen veluti minus doctum non ludere, sed anhelum sudare. Sequitur: Si autem propter hilaritatem, quam esse inter carissimos decet, putasti dicendum esse ludamus, sive illud apertum & planum sit unde colloquimur, sive arduum atque difficile, hoc ipsum edoce obsecro te, quomodo assequi valeam. His verbis *Augustinus* fatetur eos lu-

dere in campis Scripturarum, qui ob eruditionem nullo negotio tractant Scripturas aliis difficiles. Rursum & illos ludere in campis Scripturarum, qui placide & hilariter inter se citra contentionem citraque amarulentiam de Scripturis disputant. Alterum negat se posse, significans sibi difficillimum esse, quod *Hieronymo* videbatur ludus. De altero disputat quo pacto fieri possit, ut concertatio careat dolore. Negat autem id fieri posse, si quod blandius dictum fuerit, ad leniendam disputationis libertatem, rapiatur in suspensionem fucatæ blandiloquentiæ. Rursum si qui suam sententiam libere tuetur, infimuletur puerilis jactantiæ, quasi famam captet accusando viros illustres. Nihil adhuc audiui, quod ad reprehendendum *ludendi* verbum pertinet. Tantum suo more cavillatur circa vocem, omnibus modis urgens *Hieronymum* detrectantem ad necessitatem respondendi. Hic vero vide mihi *Bedda* artificium: Relictis quæ sunt in medio, sequitur, inquit: Tum vero sine ullo timore offensionis, tanquam in campo luditur, sed mirum si nobis non illudatur. Hic simplex lector putat *ludendi* verbum ab *Augustino* damnatum esse, quod sic ludere, sit illudere, cum res longe secus habeat. Imo *Augustinus* putat licere ludere, hoc est, cum hilaritate citraque dolorem disputare de Scripturis, si liberum sit utrique, & libere proponere quod sentit, citra suspensionem captatæ gloriæ, & blandius aliquando loqui, citra suspensionem infidiolæ blandiloquentiæ. Tertium vero modum servandæ hilaritatis omnino rejicit, sed ipsius verba referam potius: Nisi forte, inquit, ille modus est, quantumque hoc vitium vel vitii suspensionem cavemus, si cum doctiore amico sic disputemus, ut quicquid dixerit, necesse sit approbare, nec querendi saltem casus liceat aliquando reluctari. Tum vero sine ullo timore offensionis tanquam in campo luditur, sed mirum si nobis non illudatur. *Bedda* igitur quod *Augustinus* dixit, de modo improbato, torlit ad omnem tractationem Scripturarum, & post hæc me vocat artificem. Hæc quidem *Augustinus* satis juveniliter in *Hieronymum* nondum satis cognitum, nec sine aculeis, nec admodum tamen ad rem. Siquidem *Hieronymus* in Epistola, cui respondet *Augustinus*, declarat quid sentiret in campo Scripturarum ludere. Volebat eam concertationem esse consopitam, quæ videbatur ad contentionem & simultatem tendere; præsertim cum *Augustinum* haberet suspectum, quod juvenis ex ea concertatione venaretur sibi gloriam, easque materias tractari mutuis Epistolis, quæ caritatem alerent, non excitarent contentionem. Sed facebant, inquit, istiusmodi querimoniarum. Sit inter nos pura germanitas, & deinceps non quæstionum sed caritatis ad nos scripta mittamus. Rursum in fine repetit hoc ipsum, hortans ad pristinæ contentionis oblivionem, & ad argumenta tractanda, quæ abessent à contentione: Si autem amicus, inquit, qui me primus stylo petiit, stylo repulsus est, sit humanitatis tuæ atque justitiæ accusantem reprehendere non respondentem. In Scripturarum campo si placet, sine nostro invicem dolore ludamus. Proinde cum *Hieronymus* voluerit eam quæstionem prorsus omitti, ac deinde si placeret per Epistolas aliquid tractare de divinis Litteris, abstineret à quæstionibus quæ pugnæ speciem habent, & utrinque hominum studia concitant, sed ea potius quæ alerent mutuam caritatem, qualia sunt loca quæ faciunt ad exhortandum & ad consolandum. *Augustinus* vero sermonem *Hieronymi* torquet ad eandem quæstionem. Habes specimen, quam scite *Bedda* citet veteres Doctores. Quanquam arbitror eum nec hunc locum apud *Augustinum* legisse, sed ab alio quopiam ipsi suppeditatum esse. Eandem cantionem, quippe bellam, nobis occinebat *Sutar*. Addam illud quod *Hieronymi* sermo non est simplex, sed habet metaphoram: id indicat una vocula in campo. Unde illud ludere non pertinet simpliciter

ter ad tractantem Scripturas, sed ad tirones, qui in campo exercentur ad bellum, nihilque non faciunt eorum quæ fiunt in bello, nisi quod abstinetur à vulneribus, aut ad amicos, qui jucundo honestoque ludo recreant invicem & animos & corpora. Simile quiddam faciunt, qui solatii gratia per litteras inter se confabulantur de Scripturis. *Est quidem Scriptura divinitus inspirata utilis ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in justitia, ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus*, sed tamen inter dona Spiritus prophetiæ commemoratur ædificatio, exhortatio, & consolatio, 1. Cor. XIV. & Rom. XII. *Qui exhortatur, inquit, in exhortando*. Consolationis autem, quæ fit per Scripturas, aliis compluribus locis meminit *Paulus*. Ad has partes invitabat *Augustinus Hieronymum*, metuens ne concertatio de quæstionibus præberet occasionem dissidii, non tam inter disputantes, quam inter utriusque fautores. Alter erat *Romanensis*, alter *Afer*, alter senex jam celebrati per universum Orbem nominis, alter Episcopus ætate florente, futurus & ipse summi nominis. His de causis vir prudens & pius detrectabat ulteriorem cum *Augustino* congressum, quem *Augustinus* urget. Jam finge ludendi verbum displicuisse *Augustino*, quod *Hieronymo* non displicuerit, utri potius credendum, *Hieronymo* veterano, præsertim in his quæ spectant Linguarum judicium, an *Augustino*, qui tum ad ætatem *Hieronymi* juvenis erat, ad initiationem Christianismi, unde censemur, junior, ad susceptionem muneris Sacerdotalis, aliquanto etiam junior?

Hactenus quæ dicta sunt, nihil faciunt ad causam meam, tantum obiter adjecta sunt, ut ostendam stuporem & inscitiam *Beddæ*. Nunc meum agam negotium, ostendens difficultatem explicandarum allegiarum in Paraphrasibus, duas adduco causas: Alteram, quod Veteres in his explicandis variant. Id nec *Bedda* negat, & si negaret, nihil aliud lucrifaceret quam impudentiam. Hoc ille sic interpretatur, quasi dixerim omnes veteres orthodoxos in omnibus allegoriis fuisse jocosos, ludosque fecisse. Et hic est noster censor, dissimulans me quicquam ad hæc respondisse prius. Primum quod indefinite dixi de Priscis, potest ad *Origenem*, *Tertullianum*, & his antiquiores pertinere. De *Origene* proficitur *Hieronymus*, quod vim facit Scripturis. De *Papia Joannis* discipulo scribit *Eusebius*, quod homo parum acris ingenii multa tradiderit in libris, quæ ex Apostoli sermone parum intellecto hauserit. *Thomas* rejicit sententiam *Hieronymi*, etiam in negotio fidei, veluti de Episcopo unius uxoris viro: quod argumentum tractat scribens ad *Oceanum*. *Sutor*, *Thomas* rejiciens sententiam, dicit, *Hoc falsum est*. Ipse *Bedda* in hac Præfatione, significat Veteres omnes, qui stylo rhetorico pugnarunt adversus hæreticos, multa reliquisse obscura, testata, ac ambigua, multa insuper secum male cohærentia, imo catholicæ veritati parum consentanea, ut ex horum scriptis nata sint hæreses, *Joachimi*, *Almarici*, *Abaelardi*, *Arnoldi*, *Marsilii Paduani*, *Valdonis*, *Wyclevi*, *Hussi*, & consimilium, quin & summorum Pontificum, ut postea fuerit opus *Beddæ* & hujus similibus, qui ambigua resolverent, qui discrepantia revocarent in concordiam, qui denique minus consentanea veritati vel debita cum veneratione declinarent, vel commoda interpretatione ad sanum intellectum pertraherent. Et quod fecerunt in priscis Doctoribus, idem fecerunt in sacris Libris: aspera levigarunt, indigesta digesserunt. Hæc qui scribit de omnibus antiquis Doctoribus, qui ante Scholasticam Theologiam arduo stylo pugnarunt cum hæreticis, in quibus vel præcipui fuerunt *Athanasius*, *Chrysostomus*, *Ambrosius*, *Hieronymus*, & *Augustinus*, mihi tragœdias excitat quod scripserim, veteres Ecclesiæ Doctores alicubi sic agere, ut mihi nonnunquam in allegoriis explicandis ludere videantur. In genere nomino veteres Doctores, ut aliquot liceat excipere, addo *Nonnunquam*, ne quis putet omnes allegorias taxari: nec hoc contentus

A adjicio, *Mihi videantur*, ut aliis liberum sit dissentire. Si dixissem quosdam inducere falsas allegorias, poteram id multis exemplis docere. Jam nonnulla comonstravi. *Bedda* poterat calumniari sermonis incivilitatem: nunc rem asperam verbo mollissimo designavi. Constat enim in allegoriis explicandis (unde tamen non pendet fidei negotium, nisi si quas ipse Dominus aut Apostoli declararunt) Veteres alios fuisse immodicos, qualis est *Origenes*, & hunc sequutus *Ambrosius*, nonnunquam & *Hilarius*: alios sibi nonnunquam indulgisse pro temporum, rerum, ac personarum conditione. Neque quicquam vetat rem seriam ludendo agere, velut ille *Memmius* plebem *Rom.* apologo de conjuratione membrorum adversus ventrem, revocavit in civitatem, rem periculosissimam maximeque seriam ludendo confecit. At *Bedda* putat ignoscendum, si Doctor imprudens falso adducat allegoriam, aut si illic inducat ubi non est sensus allegoricus: non ignoscendum autem si id faciat prudens. Addat modum tertium, si vehementer dubitans, tamen adducat tanquam certum, quod ad causam propositam faciat. Duobus posterioribus modis ludit, tamen agens rem seriam, hoc est, vel deterrens à peccando, vel exhortans ad studium pietatis. Fateor abusum esse Scripturarum, quem mallet in totum abesse. Sed quid facias, posteaquam constat Veteres in hoc sibi indulgisse nonnunquam? præsertim cum id fieret cum utilitate lectoris, & sine fidei periculo. Quod si *Bedda* pernegabit abs quoquam Veterum prudente factum, proferam illi turbam exemplorum, quibus fiet, ut vel cogatur dicere, eos præter animi sententiam lulisse allegoriis, vel impie sensisse, vel insigniter hebetes fuisse. Eligat horum quod volet *Bedda*, ego malo illos lulisse, ac nonnihil abusus Scripturis, ad utilitatem eorum quibus loquebantur. Supputationem scribimus: nec vacat hic multa repetere. Sumatur unum exemplum pro omnibus. *Hieronymus* in Cap. *Matth.* XVI. scribit hunc in modum: *Scio quosdam pii affectus erga Apostolum Petrum, locum hunc ita interpretari, ut dicerent Petrum non Deum negasse, sed hominem, & esse sensum*, Nescio hominem quia scio Deum. *Hoc quam frivolum sit, prudens lector intelligit. Sic defendunt Apostolum, ut Deum mendacii reum faciant. Si enim iste non negavit, ergo mentitus est Dominus qui dixerat: Amen dico tibi, quia hac nocte antequam gallus cantet ter me negabis. Cerne quid dicat, me negabis, non hominem. Quanquam hoc, Cerne quid dicat, suspicor adjectum à scriba. Quod Hieronymus damnat, interpretatur divus Ambrosius. Non tam hebes erat vir tantus, ut non videret allegoriam non consistere. Nam id temporis Petrus hominem noverat, ut inquit Origenes: Deum non noverat: aut si novit, per somnium novit. Qui consistit igitur, Non novi hominem, quia novi Deum? Paulus recte dixit, Et si Christum aliquando cognovimus secundum carnem, sed jam nunc non novimus. Verum hoc dure torquetur ad Petrum. Magis illud congruebat, Hominem nego, quia non novi Deum. Nec adeo nihil videbat *Ambrosius*, ut non intelligeret alterum consequi, aut Christum falso prædixisse quod esset ter ipsum negaturus, aut falsum esse quod diceret Petrum non negasse Christum, sed Deum esse professum. Uter igitur civilior? *Hieronymus*, qui hoc frivolum appellat, an ego qui ludere voco? Ludunt hunc in modum nonnunquam & in citandis Scripturarum testimoniis Orthodoxi. *Hieronymus* adversus *Elvidium* scribens, citat *Pauli* locum ex Epist. *Corinth.* I. Cap. VII. item ad *Eustochium* de virginitate servanda, in hanc sententiam, ut divisum sit mulieris nomen à nomine virginis. Ergone virgo non recte dicitur mulier, cum hoc nomen sit tributum matri *Jesu*? Rursus idem in priore adversus *Jovinianum* libro, rejicit hanc lectionem, negans esse Apostolicæ veritatis: licet alias eam pro loci qualitate disseruerat. Quid est pro loci qualitate? pro commodo causæ quam tunc agebat. Nec imprudens id fecit, alioqui dixisset: Secus quidem hunc locum antehac sum interpretatus, sed post comperi non esse veritatis Apostolicæ. Lusit igitur hic *Hieronymus*.*

Tom. IX. Mm Idem

Idem alicubi per allusionem verbi, quod alio sensu dictum est in Psalmis de Satana, *Sedet in insidiis cum divitiis in occulto*, quoniam Græce est ἐν δόξασιν, trahit ad libros Apocryphos. Rursus *Augustinus* quod habetur in Psalmis, *Ego sum vermis & non homo*, sic interpretatur, ideo *Christum* se negasse hominem, quod in principio esset Verbum. Hæc apud populum plausibiliter dicebantur, in seria disputatione nequaquam toleranda. Ita sanctus *Athanasius*, si modo non fallit inscriptio, de passione Domini, hæc Verba, *Surgite eamus hinc*, accommodat *Christo* evocanti Patres ut ab inferis emigrent ad superos: aliaque id genus non pauca. Itidem *Bernardus* hæc verba, *Psallite Deo nostro psallite*, vult esse hominum Angelos invitantium ad laudem Conditoris. Quod sequitur: *Psallite Regi nostro psallite*, vult esse respondentium Angelorum. Hoc pie dicitur ab exhortante, ut velut in Angelorum consortio positi pure reverenterque psallamus Deo, ipse ad seriam disputationem non adferret. Interim nihil attingo de contemplationibus *Bonaventura*, & centonibus Græcis ex *Homero*, Latinis ex *Virgilio*, quorum utriusque leguntur & hodie citra calumniam. Sed ad institutum. Hujus formæ sunt allegoriæ coactiores, aut vehementer ambiguae. Prioris exemplum est de duobus passeribus non cadentibus in terram sine Patre coelesti, quos *Hilarius* corpus & animam interpretatur. Alterius erit, quod *Origenes* hæc verba *Christi* apud *Matthæum*, *Prinſquam gallus cantet ter me negabis*, trahit ad allegoriam, eos qui peccant ante datum Spiritum Sanctum, facile consequi veniam, quemadmodum *Petrus* mox flevit amare. Cæterum qui post accedum Spiritum Sanctum abnegant *Christum*, qui factis impiis negant, his non esse facilem ad poenitentiam reditum. Hæc allegoria præterquam quod vix consistit, cum *Petrus* post primum galli cantum semel Dominum abnegarit, ut habetur ex aliis Evangelistis, etiam vehementer anceps est, an tale quippiam significarit Spiritus Sanctus. Et tamen si quis dehortetur baptizatos, aut sacris initiatos ab iterandis criminibus, pie poterit adhiberi. Quanquam idem *Origenes* cum *Celfo* disputans, non uteretur talibus allegoriis. Nimirum hoc est quod dicebam ludere allegoriis, non jocari, aut ludicra tractare, sed Scripturas divinas minus exacte excutere. Hujus generis sunt in sacris Doctoribus exempla complura. Nec statim jocum est quod serium non est: sed illud remissius, & ad hominum utilitatem aut etiam voluptatem accommodatum. Hunc pium ludum videor mihi in priscis Doctoribus animadvertisse. Nec hoc à me commemoratum est in illorum suggillationem, sed obiter adduxi causam cur essem futurus parcior in explicandis allegoriis.

Nunc supputemus quot modis hic peccarit *Bedda*, dum nobis studet unum erratum impingere. Primum falso assumit, omnes veteres Doctores omnia serio dixisse in Sacris Litteris, cum sine controversia frequenter ludat *Origenes*, & hunc imitantes aliquot, quemadmodum modo demonstratum, & possit si vacaret innumeris exemplis declarari. Falso assumit & illud, inter ludere & jocari nihil interesse, clamans, nihil joco aut ludo, sed omnia serio: cum multum interfit, ut demonstratum est. Atque hic adhibet artem calumniandi: tribuit mihi voces has, *Jocum, ludumque*, cum ego dixerim *ludere*. *Ludere* dictus est *David*, ludum agitas non dicitur. *Jocandi* verbo non sum usus. Tertia vanitas est. Assumit *Augustino* displicuisse *ludendi* verbum quasi parum congruens Sacris Litteris, cum declararim evidenter rem longe secus habere. Quartum, nondum statui, utrum magis conveniat appellare calumniosam vanitatem an vanam calumniam, dum mihi tribuit enunciam propositionem, cum modestissime dixerim mihi sic videri. Eiusdem farinae est illud quod mea verba sic interpretatur, quasi reprobarim omnes omnium veterum Doctorum allegorias, cum indefinite sim locutus, & addiderim *nonnunquam*. Superest ut audiamus censoris nostri sententiam. Auscul-

ta: sic habet. *Quia*, inquit, *res ita sese habet, hac propositio arroganter, & in veterum Ecclesia Doctorum spreteum enuntiata est, Hæresiarcha Lutheri favet, qui inter alia sic scribit: In Ecclesiastica Hierarchia Dionysius ludit allegoriis, quod est otiosorum hominum studium. O terribilem censuram! Dic miserande Bedda, spernit ille veteres Doctores, qui quippiam in eis parum probat? Et favet Hæresiarchæ Lutheri? Quanto magis illi tu faves, qui in tua Præfat. sic ornas Ecclesiæ Doctores? qui stylo arduo, ut ais, pugnarunt adversus hæreses. Erasmus adspernatur Veteres, qui fatetur eos alicubi ludere, hoc est, parum exacte, sed pie tamen, tractare allegorias. At Bedda tuetur illorum inviolabilem auctoritatem, qui illis omnibus, præter alia tam multa incommoda, sententias adscribit contrarias Catholicæ veritati. Et hic non contentus dicere *Lutherum*, addit cognomen *Hæresiarcha*, quo stultus lector putet subesse magnum malum. Itaque Diis hominibusque plaudentibus proferam & ipse meam de censore censuram, *Beddam* hic nihil habere neque frontis neque mentis.*

PROPOSITIO III.

Sunt in Evangelio loca quadam prorsus, mea sententia, inexplicabilia, quorum est de peccato in Spiritum Sanctum non remittendo, de die supremo quem solus Pater norit, etiam Filio incognitum.

PROPOSITIO IV.

Explicare dissonantes locos in Evangelistis, nihil aliud est quam in Labyrintho quodam versari.

SUPPUTATIO.

Quoniam ad priorem Propositionem non indiligeret respondimus in Divinationibus, ac rursus in Prologo, non hic onerabo lectorem iisdem repetendis. Tantum supputabo quantum vanitatis, quantum calumniarum in una censura committit *Bedda*. Primum ait me asserere, sed falso, diem supremum è Sacris Litteris explicandum esse, cum id nusquam sit in scriptis meis, nec unquam fuerit in lingua, nec in animo, nec unquam ex quo natus sum, vel per somnium, venit in mentem talis cogitatio: verum hoc hominum genus semper execratus sum. Hic profecto non possum satis admirari tam insignem Theologi vanitatem, ne dicam dementiam, qui non videt quod asserit, protinus ab ipsa quam recitat propositione coargui. An hæc scriberet, nisi plane livor & odium ademisset illi simul & mentem & oculos? Hoc igitur mendacium in Prologo demonstravi non solum impudens esse, verum etiam malitiosum. Jam vide quam multiplex sit calumnia. Primum propositionem appellat, quod ego exempli causa proposui, cum illud forte tum veniret in mentem. Deinde cum ego dixerim *Norit*, ille fecit modum indicativum cum interfit plurimum: Ad hæc cum ego scripserim, *etiam Filio incognitum*, ille de suo addidit, *Dei Patris Filio*, quasi de divina *Christi* natura sim loquutus, quam indicant quoties dicunt Filium Dei, aut Verbum. Porro quod hic nos docet eandem esse Filii Patrisque scientiam juxta divinam naturam, quasi nos usquam significationem dederimus hac de re dubitationis, non vacat arte calumniæ. Quanquam interim non præstat quod pollicitus est in Præfatione. Non enim perstrictis rationibus breviter reddit causam cur offendatur, sed multis verbis nihil ad rem pertinentibus explet chartas, velut hic, & paulo ante de his qui ex Libris Sacris supputabant diem extremum, longeque facit secus quam sponderat in suis ad me litteris, nihil hic futurum, quod non vel ad salutem animæ meæ vel errores meos in fide serio pertineret. Hæc certe de supputatione diei ac duplici natura *Christi*, nec ad mores meos ullo modo pertinent, nec ad errores in fide, cum idem & sentiam & doceam quod *Bedda*. Unde rursus oritur alia suspicio vanitatis. Ait se perlegisse meas Paraphrases. Atqui cum in Paraphrasis idem doceam de die supremo non inquirendo quod sentit *Bedda*, sed vigilandum ut quandocunque venerit inveniat nos pa-

paratos, sicut ostendimus in Prologo, consequitur aut *Beddam* non legisse meas Paraphrases, aut nimis impudentem esse calumniatorem, qui pronuntiet hoc asserere me, cui contrarium scripserim in ipso opere quod excutiendum susceperat. Nisi forte sic elabatur hoc loco, quod se dixit percurrisse oculis, non perlegisse. Id si per Synecdochen verum est, sinistro tantum oculo percurrit, clauso dextro. Sinister autem oculus impurus est & iniquus, & ea persuadet esse mala quæ bona sunt, eo quod est ambitionis, livoris, odiique pituita vitiat. Relegat itaque meas Paraphrases utroque oculo, suamque damnet impudentiam, pudeatque Theologum plus quam scurrilis petulantia. Porro quod ait hanc propositionem, *Dies supremus incognitus est Filio*, in fide esse erroneam, manifestam habet blasphemiam, cum ipse Filius in Evangelio sententiam hanc pronuntiet. Si *Christus* hoc dixit, dixit quod est in fide erroneum. Si scripsit Evangelista dixisse *Christum* quod non dixit, habemus mendax Evangelium. Utrumque detestabilis est blasphemia. Eligat utrum malit *Bedda*. An non hic constrictus teneatur *Bedda*? Nequaquam: habet homo providus paratam rimam per quam elabatur. Edixit in Præfatione Censor, ut ipsius verba acciperemus in eo sensu in quo ipse posuisset. In quo sensu posuit hanc? In eo sensu, quasi Filius juxta naturam divinam nesciret diem illum. Verum hic sensus cum nec sit Evangelicus, adeoque non sit meus, ut in Paraphrasibus & in Annotationibus diversa doceam, quo nomine potest appellari nisi sensus sycophanticus? Quis unquam dubitavit an Filius secundum divinam naturam nescierit aliquid? Hic objicit ignorantiam Theologiæ, proferens 3. opiniones, quibus hic Evangelii locus explicatur: *Nesciebat ex sese ut homo: nesciebat in suo corpore. i. Ecclesia: nesciebat quod aliis non putavit indicandum: sibi sciens, aliis nesciens*. Has opiniones cum hauserit ex *Origene*, *Hilario*, *Chrysostomo*, unde contexui meas Paraphrases, impudenter fingit me hæc ignorasse, quod vel ex *Glossa ordinaria* licebat discere. Quod si *Bedda* legisset meas Paraphrases, vidisset utique quod scribo in Act. Cap. I. *Quicquid, inquam, Pater voluit vos scire, hoc vobis impartii. Tempus illud vobis non aperni, quia Pater ejus arbitrium uni sibi servavit, quo semper vigiletis in officio*. Hic satis declaro Filium scivisse diem, sed celasse, quod sic expediret discipulis. In Evangelio negavit & Angelos & Filium scire, morem gerens illorum imbecillitati. Non enim tulissent, si dixisset se quidem scire, sed nolle patefacere. Hic rursus obturbantes objurgat jam aliquanto firmiores, sed consolans eos spe mox venturi Spiritus, ut eleganter exponunt Græcorum comment. Verum hæc non legit *Bedda*: atqui poterat, cum hæc Paraphrasis bis fuerit edita anno 1524. Hæc nimirum sunt illa quæ nemo intelligit absque prævio Doctore Scholastico. Jam cum explicari dicatur, quod expeditur submota dubitatione, an explicatum videtur in quo tres adferuntur opiniones? Unam certam adferas oportet, si velis explicare. Omitto interim quam bellis rationibus probat *Christum* juxta naturam humanam nihil nescisse, quandoquidem ad me non pertinet: cætera pete ex meo Prologo, ac Divinationibus. Illud obiter indicandum est, *Beddam* hic incipere præstare quod pollicitus est in præfatione, mihi cum *Fabro* pene convenire, & in literatura & in opinionibus. Mea propositio nihil aliud habet quam locum Evangelicum de non remittenda blasphemiam in Spiritum Sanctum videri inexplicabilem. *Fabri* propositio sic habet: *Blasphemia & peccata quæ in Patrem ut Pater est, & in Filium ut Filius est, & in Spiritum Sanctum ut talis est, committuntur, qualia fuere Apellis, Arii, Basilidis, & caterorum hæreticorum pertinacium, quibus Deum ut Deus est blasphemaverunt, simpliciter irremissibilia sunt, sicut peccatum Damonum, quo in Deum peccaverunt ut Deus est*. Vides-ne lector miram congruentiam? Non tam ovum est ovo simile. *Faber* ut certus pronuntiat: ego ut incertus ajo mihi videri locum inexplicabilem. Et tamen sententia quam

A *Faber* addit est *Origenis*, *Theognosti*, divi *Hieronymi*: qui licet geminam adferat interpretationem, tamen utraque consentit in hoc, esse aliquod peccatum nunquam remittendum. In eadem sententia prius fuerat *Augustinus*, post reperit aliam, quæ meum quidem animum non omnino quietum reddit: *Beda* Venerabilis præfert priorem *Augustini*. Quod si mihi placuisset *Athanasii* sententia, non dixissem mihi videri locum inexplicabilem. Et si satisfecisset animo meo *Augustini* commentum, nequaquam cum locum exempli causa protulissem.

Ad 1v. Propositionis calumniam.

B Hic *Bedda* magnifice pollicetur nullos esse locos in Scripturis speciem habentes dissonantiæ, qui per sacros Doctores non sint jam olim ad Catholicam reducti consonantiam, aut facile per Theologos reduci possint. Hoc quod ad Scriptores attinet, manifestæ vanitatis est, cum Veteres ad unum omnes multis locis sudent, hæreant, divinent, nonnunquam etiam ingenue suam profiteantur ignorantiam. Hærent dubitantque Recentiores, licet adjuti præcorum lucubrationibus, ut *Bedda*, *Thomas*, *Gerson*, *Lyranus*, *Carrensis*. Quid nunc Theologi facile possint nesci. Si omnes id possunt, gratulandum est rei Christianæ. Sin *Bedda* novit aliquot eximios qui id possint, commonstret nobis. Nec dubito quin seipsum in hoc ponat numero. Verum qui consentaneum est id *Beddam* posse, qui in citandis Doctoribus vulgarissimis tam est infelix, ut modo demonstratum est? Sed fac verum esse quod posterius posuit *Bedda*, (nam alterum simpliciter est falsum,) quæ tandem est impietas, si mihi videntur esse aliquot loca in Evangeliiis adeo verbis dissonantia ut difficillimum sit ea redigere in concordiam, cum videam summos Ecclesiæ Doctores in nonnullis sic torqueri, interdum & difficultati succumbere? Non est mea sententia impia, sed *Bedda* gloriosa pollicitatio vicina est *Lutherano* dogmati, qui prædicat sacros libros adeo dilucidos esse, ut ad intelligendum non alia re sit opus quam peritia Linguarum & sensu communi. Vides & hic lector impudentem vanitatem cum malitiosa calumnia conjunctam. Nec interim satis honorifice tractat veteres ac recentiores Ecclesiæ Doctores, qui tantopere se torserint in locis compluribus, cum nunc sint apud *Beddam* qui facile possint omnem difficultatem explicare. Oportet enim illos aut insigniter ebetes fuisse, aut admodum oscitantes. Sed *Bedda* putat omnem difficultatem discussam si quidvis respondeatur, quemadmodum ipse solet ad objectiones in Scholis respondere. Non sunt intra Ecclesiam, sed sunt de Ecclesia, & propositio vera est, sed non est prædicabilis. At ego sic interpretor explicatam difficultatem, non cum adferuntur opiniones variae, non cum adfertur commentum quaecunque, ne nihil responsum esse videatur, sed cum unica certaue sententia quærentis animus liberatur ab omni scrupulo. Nec hoc eo dictum est animo, ut deterream studiosos à scrutinio Scripturarum: sed rationem adfero, quo consilio ab hujusmodi difficultatibus abstinuerim in Paraphrasibus, in quibus volebam sermonem esse perpetuum & expeditum, quod eas rudibus & occupatis pararem. His feliciter peroratis *Bedda* se vertit ad convitia, nec id sine mendaciis quibus condit omnia. Quærit cur ipse sim aggressus explicare eos locos, quos ita putarem secum pugnare, ut labyrinthus esse videretur. Primum hic statim falsum assumit *Bedda*, cum ego me profitear tales locos in Paraphrasi declinasse, quantum licuit. Nec hoc verum est quod assumit, labyrinthum dici, unde nullo pacto queas explicari: sed labyrinthus dicitur unde difficillimus sit exitus. Nam *Thesaurus* emerit è labyrintho. Quo sensu dixeram inexplicabilia, quæ vix possent explicari: certe mihi sunt inexplicabilia, cui dicebam videri talia. Ab aliis nondum satis explicata videbam. Apud *Beddam* latere divinos istos Theologos nondum audieram: sed tamen

gaudeo, si modo vera loquitur. Quid autem erat absurdum, si quid eorum aggressus essem, quæ judicabam explicatu difficillima? Conanti frequenter adest Deus. Calumniosæ vanitatis est & illud, quod ait mihi deesse filium Catholicorum Doctorum & Ecclesiæ, cum hætenus constet me sequutum probatissimos Ecclesiæ Doctores, nisi forte *Chrysostomus*, *Basilus*, *Cyrillus*, *Cyprianus*, *Hieronymus*, *Ambrosius*, *Augustinus*, *Hilarius* Ecclesiæ Doctores non sunt. Quos (ut opinor) aliquanto felicius sequor quam *Bedda*, cum ille Græcos ne legere quidem possit, nec Latinos satis intelligens, quod ex superioribus liquet, ex sequentibus liquebit amplius. Unde igitur probat hoc mendacium? Expedite, nimirum alio mendacio. Ait me de divinis differentem inter primos & potissimum sequutum fuisse *Origenem*, quem rei Theologicæ longe peritissimum de cerno, cum ille & de divinis & de humanis in compluribus absurdissime & sapuerit & scripserit. Primum quid sapiat *Origenes* satis audacter pronunciat *Bedda*, cum vir ille suo more varia tractet inquirens, frequenter lectori deferens judicium. Et de multis dubitare tum temporis non erat impium. Cæterum quod illi tribuo cum primis scientiam & usum sacrarum Scripturarum, si quid hic criminis est, vocetur mecum in jus *Hieronymus*, *Athanasius*, ac ne sim prolixus, Veteres omnes, quorum nemo non tribuit ei viro summum ingenium, maximam exercitationem ac diligentiam in Sacris Voluminibus. *Athanasius* vir ὁρθόδοξος, nusquam citat illum nisi cum præfatione honoris, appellans eum πολυμαθῆ & φιλόσοφον. Quid huic laudi potest addi, quæ summam diligentiam copulat cum summa eruditione? Hoc quod in illo prætuli, nemo Veterum non fatetur, & declarant lucubrationum illius reliquæ, quas utinam haberemus omnes. Quid autem *Bedda* potest censere de *Origene*, cujus nihil habemus ut ab ipso scriptum est, præter libros adversus *Celsum* parum feliciter versos? *Rufinus* & *Hieronymus* omiserunt, addiderunt, mutarunt, quæ visum est ipsis. Sed *Bedda* gloriatur se scripsisse adversus *Origenem*. Sic olim *Zoilus* scripsit adversus *Homerum*, & *Leontium* meretrix adversus *Theophrastum*, & *Pero* adversus *Maronem*. Nec dubito quin ille *Bedda* liber, cum ingenti doctorum hominum risu cachinnoque legatur. Quanquam quid hoc ad me pertinet, si *Origenes* multa scripsit, quæ nunc dissident ab Ecclesiæ decretis? Sic illum propono imitandum, ut imitati sunt *Basilus*, *Athanasius*, *Chrysostomus*, *Ambrosius*, & *Hieronymus*, hoc est cum delectu judicioque. Sic enim habet *Methodus*, unde *Bedda*, ni fallor, hausit ansam calumniæ; deinde ut hos ipsos cum iudicio delectuque legamus, etiam si reverenter legi volo. Homines erant, quædam ignorabant, in nonnullis hallucinati sunt, &c. Quod si *Bedda* doctior est *Origene*, nihil mea refert, siquidem illum cum præcis Doctoribus non cum *Beddis* conféro. Nec improbata dogmata, si qua sunt in libris *Origenis*, nec immodicam affectationem allegoriarum, nec litteræ destructionem ubi res ipsa non urget, imitatus sum unquam in *Origene*, nec alios imitari jussi.

Ex Adjuncta præfatione altera in *Matthæum*, quam tamen proxima Editione submovimus, quod ei loco non congruebat. Tantum erat adjuncta rogatu typographi, ne vacarent aliquot chartæ.

PROPOSITIO V.

Exclamant (scilicet Doctores Theologi) indignum facinus, si mulier, aut coriarius, loquatur de sacris Scripturis: at ego puellas quasdam audire malle de Christo loquentes, quam quosdam summos vulgi opinione Rabbinos.

PROPOSITIO VI.

Me auctore Libros Sacros leget agricola, leget faber, leget latomus, legent & meretrices & lenones, denique legebat & Turcæ. Si hos non submovit à sua voce Christus, nec ego submovebo eos ab illius libris.

PROPOSITIO VII.

Nec *Ezechielis* Propheta, nec *Canticis Canticorum*, aut cujusquam librorum Veteris Testamenti lectionem aliis hominibus interdixero.

PROPOSITIO VIII.

Non pretius arcendi sunt à sacris Libris idiote, si quis exortus fuerit, qui per hanc occasionem prolapsus sit in errores.

PROPOSITIO IX.

Quidam piaculum arbitrantur, si Sacri Libri vertantur in Linguam Gallicam aut Britannicam. Equidem cupiam in omnes eos versi Linguas.

PROPOSITIO X.

Cur indecorum videtur, si quisquam sonet Evangelium ea Lingua qua natus est & quam intelligit, Gallus Gallica, Britannus Britanica, Germanus Germanica, Indus Indica?

PROPOSITIO XI.

Mihi, ait Erasmus, magis indecorum vel ridiculum potius videtur, quod idiota & muliercula phisaci exemplo *Psalmos* suos & preces Dominicas Latine murrant, cum ipsa quod sonant non intelligant.

SUPPUTATIO.

De his arbitror satis dictum in Divinationibus, & fortassis aliquando proprio libello discutimus hoc argumentum, quod existimem ad totius populi Christiani salutem pertinere. Nunc peragam promissam supputationem. Primum illud est artis calumniatoris. Cum ego simpliciter dixerim, Exclamant indignum facinus, ille duo verba intenderit, scilicet Doctores Theologi, cum in verbis meis nihil præcedat, quoad Theologos proprie pertineat. Quid si idem clamitet Baccalaurei, aut Monachi, aut Nuntii? Sapit & illud calumniandi studium, quod cum hæc omnia faciat ad eandem sententiam, tamen eam secuit in multas propositiones, quo lectori indocto fumos offundat. Illud vanitatis est potius, quod ante pollicitus se nihil positurum, nisi quod vel ad salutem meam, vel ad fidei doctrinam pertineat, tot hic congerit conclusiones ad horum neutrum facientes. Neque enim hæc ad fidei doctrinam pertinent, neque ego studeo vertendis libris in Linguam vulgatam, ut ad meos mores pertineat. Quin & illud redolet calumniandi studium, quod cum ego tot verbis inculcarim qua ratione legi debeant Sacra Litteræ, tanta sollicitudine deterream à præcipitando iudicio, tum diligenter inculcarim audiendos esse potius Doctores, quoties datur audiendi copia, *Bedda* his omnibus dissimularis, tantum ea decerpit quæ videbantur patere calumniæ. Eiusdem artis est hoc quoque, quod cum ego tot argumentis munierim meam opinionem, ac diversam submoveram, quæ non video quomodo possint dilui, *Bedda* facete dissimulans omnia, non aliis præsidis fretus impingit mihi grande crimen, quam Constitutione Romani Pontificis *Innocentii III.* Nec profert eam Constitutionem, nec indicat unde sit petenda. Fieri potest ut ea Constitutio fuerit extorta, aut particularis, aut pro tempore data, aut minax potius quam seria. Quemadmodum Bulla *Leonis* diris execrationibus deterrebat à legendis aut habendis libris *Lutheri*, cum tamen docti, vel cognoscendi, vel refellendi studio, nihil veriti privatim apud se legerint. Proinde satis calumniose impingit, quod tam impense adversus Apostolicam, sic enim vocat, Constitutionem contenderim, cum ego Constitutionem natam esse nescierim, nec adhuc satis credo. Et quo rem faciat atrocior, *Innocentium* appellat virum doctissimum atque optimum, subindicans Pontificum aliorum Constitutiones non perinde valere. Ad hæc cum ego tantum proponam meam opinionem, *Bedda*

da clamat me decernere. Ajo non submovendos in totum Laicos à lectione Sacrorum voluminum, præparandos tamen ac monendos ne abutantur. Idem exaggerat omnia. Quanto studio conatur pulchrum licium cuilibet sexui, ætati, &c. Miror eum non didicisse nautis, aurigis, cupediariis, scortis, lenonibus. Hanc amplificandi artem præterit *Quintilianus*, quæ Græcis dicitur *psendologia*. De Constitutione respondebo, simul atque prædierit ea Constitutio. In præsentia nihil aliud excusabo, quam me nunquam fuisse suspicatum ejusmodi Constitutionem profectam à Sede Romana, præsertim perpetuam & universalem, cum & tot seculorum diversa consuetudo, & tot rationes reclamare videantur. Etenim si per se malum ac perniciosum est moribus Christianorum, ut Laici legant Libros Sacros, non oportebat eos ab Evangelistis scribi Lingua Græca, quæ tum erat per omnem Græciam, per Asiam minorem, per Ægyptum, ac bonam Italiæ partem, nonnullam etiam Galliarum, promiscuè plebi communis. Nec oportuit eos in Linguam Latinam vertere, quæ tum erat per omnem Italiam, Hispaniam, Galliam, Africam, etiam textoribus ac textricibus communis. Jam corruptis Linguis, curandum esset, ne quis disceret Græcè Latine aut Hebraice præter Theologos. Quid enim interest inter eum qui tantum Gallicæ Linguae gnarus, Gallicè legit Evangelium, & inter pure Grammaticum qui Græcè aut Latine legit? Ne in Templis quidem oportuit recitare Libros Sacros, quod adfuit illic pueri qui Latine intelligant, multi Laici qui Latine sciant. Atqui ibi recitatur etiam Canticum canticorum. Quin & sacræ Virgines ediscunt hos libros, & in Templis publice recitant. Si intelligunt, ingens periculum est, si non intelligunt, cui canunt? Angelis opinor. Si periculum est ex lectione Sacrorum Librorum, multo gravius periculum est ex ignorantia Sacrorum Librorum. S. *Hilario* quid aliud fuit quam Laicus? Et tamen circumferebat codicem Evangelicum. *Santus Antonius* nec philosophiam attingerat ullam, nec audierat quenquam Theologum, tamen assidue versabatur in Sacris Voluminibus. Quid commemorare de tot examinibus Monachorum veterum? Quid *Franciscus*, *Benedictus*, quid nunc tot *inæx Franciscanos*, tot Sacerdotes, tot Clerici, tot Monachi, qui nihil sciunt præter Grammaticam, eamque tenuerunt: an omnes arcendi sunt à lectione Sacrorum Voluminum? Quam multa facinora designat ebrietas! Et tamen non inciduntur vites, sed admoventur fontes, docentur homines moderatum saluberrimi liquoris usum. Idem Laici per Sacerdotes monitis ac rationibus instruendi sunt ad lectionem Sacrorum Voluminum, Pastores assidui sunt in erudienda plebe. Ita fiet, ut non sit opus lectione, aut certe ut utilis sit lectio. Nec jam Laici dicendi sunt, qui studiose versantur in philosophia Evangelica. Ad *Scoti* speculationes fortasse non omnes sunt dociles, ad Evangelicam philosophiam nemo non docilis est, modo fidem & piam mentem secum adferat, si *Chrysostomo* credimus. Quanto justius alia forent prohibenda, si velimus omne periculum excludere? Præterea periculosa & injusta est constitutio Synodi *Nicænæ*, qua decernitur, ne quis Christianus careat Sacris Voluminibus utriusque Testamenti. Impie sensit *Chrysostomus*, qui non in uno loco, magno studio præcipit promiscuè multitudini, ut domi legant apud se Sacros Libros, quo magis dociles veniant ad concionem Evangelicam. Locum unum proferam: in Homilia de *Lazaro* III. sic loquitur. *Idque semper hortor, & hortari non desinam, ut non hic tantum attendatis ea qua dicuntur, verum etiam cum domi fueritis assidue divinarum Scripturarum lectioni vacetis.* Et ut intelligas hæc Laicis dici, paulo post sequitur: *Ego forensibus causis affixus sum, publica gero negotia, exerceo artificium, uxorem habeo, alo liberos, familia curam gero, mundanus homo sum, non est meum legere Scripturas.* Ac mox: *Quid ais homo? imo tuum est magis quam illorum.* Hujusmodi multa repetit &

A inculcat in eadem Homilia. *Chrysostomus* objurgat Laicos, quod non habeant Sacros Libros, & *Bedda* non permittit ut habeant. Quis autem Veterum non hortatur Monachos ac sacræ Virgines ad Sacrorum Voluminum assiduam lectionem? Verum hæc utrunque habent, non est mei moris adversus publicas consuetudines reluctari. Hæc satis arbitror supputanti: reliqua qui vult petat ex Divinationibus, & ex his quæ respondi *Sutori*, nam is movit eandem calumniam. Quam difficile est istis respondere, qui conspirati reclamant nec legunt nostra, aut si legerunt dissimulant? Claudir hæc censuram *Bedda* impudenti epiphonemate: neminem ausum unquam asserere, Libros Sacros in omnium linguas vertendos. Atqui hoc primus asseruit *Chrysostomus*: *Ita in Orbem universum, prædicato Evangelium omni creatura.* Qui prædicat omni Lingua, vult & omnium Linguis legi. Hoc ausi sunt facere vetustissimi Patres, qui sacros libros illico verterunt in linguam Græcam, Chaldaicam, Indicam, Ægyptiam. Quid *Hieronymo* venit in mentem cum Sacros Libros verteret *Dalmatice*, nisi ut vulgus quoque legeret? *Paulus* sibi gratulatur, quod omnium Linguis loqueretur. Loquitur autem & qui scribit.

PROPOSITIO XII.

Utrum Symbolum quod dicitur Apostolorum, ab ipsis Apostolis præditum sit nescio, ait *Eras.*

S V P P V T A T I O.

Ad hanc calumniam quod satis dictum est in Divinationibus, & iterum in Elencho, nunc nihil aliud quam supputabo. Ab arte calumniandi profectum est, quod *Bedda* decerpit quatuor verba, quæ calumniæ patebant, reliquit ea quæ protinus sequebantur. Locus sic habet: *Ex Symbolo, quod ab Apostolis præditum sit nescio, certe majestatem ac puritatem Apostolicam præ se fert.* Quia totus ille sermonis tenor declarat me magnifice pieque sentire de illo Symbolo. Siquidem indico quibus ex libris constari velim summam philosophiæ Christianæ, quæ facile possit ab omnibus edisci, ex fontibus inquam Evangelicis, ex Apostolicis literis, ex Symbolo. An non hæc perspicue declarant me Symbolum illud æquare Canonici Scripturis, ex quibus haud dubie constatum est, attestante quod spiret majestatem ac puritatem Apostolicam? Unde quod hic gannit *Bedda* de infidelitate impioque schismate, mera calumnia est, quemadmodum illud splendidum est mendacium; me suscepisse munus docendi Orbem, omnia quæ fidei sunt: cum ut ante declaravi, studiose temperarim à subtilibus illis & contentiosis dogmatibus, fere versans vel in re Grammatica, vel in sensu morali. Cumque Mundus habeat meus lucubrationes, tamen non pudet talem virum tam manifesto falsa scribere. Atque hæc Decretales quoque trahuntur ad calumniam proximi, *Dabius enim*, inquit, *in fide infidelis est.* Quanquam hic omisit quod illic mox sequitur: *Nec eis omnino credendum est, qui fidem veritatis ignorant.* Et Glossæ interpretantur de articulis fidei: sed ea nihil faciebant ad structuram calumniæ. Quid ais egregie Doctor, an ego dubito de quoquam articulo qui est in Symbolo Apostolorum? Probabilius est *Beddam* dubitare de toto Symbolo, qui sciens & prudens, contra suam ipsius conscientiam, contentis eruditorum hominum judiciis, tantum calumniarum, mendaciorum, convitiatorum congerit in caput proximi, à quo nunquam verbo fuit offensus. Verum operæ pretium est audire syllogismum *Beddaicum*. Sic argumentatur. *Qui dubius est in fide infidelis est, sed nemo Doctor Ecclesiasticus dubitanis an Symbolum esset congestum ab Apostolis, ergo *Erasmus* est infidelis.* Imo potius, ergo *Bedda* est crassus syllogista. Itane nihil interest, inter dubitare de dogmatibus Sacri Voluminis, & dubitare de auctore? Quot sunt libri Veteris Testamenti, quorum scriptor incertus est? An Ecclesiastici Doctores non dubitant de libro *Job*, ne multa repetam? An non multi dubi-

tarunt de Epistola ad *Hebraeos*? Nonne *Hieronymus* dubie loquitur de duabus posterioribus Epistolis *Joannis* inscriptis? Imo totum Vetus Testamentum quidam putant ab *Esdra* restitutum. An omnes numerabuntur inter infideles, qui de scriptore dubitarunt? Conferamus exemplum syllogismi *Beddaici*: Omnes Doctores totaque Ecclesia adhuc dubitat de auctore libri *Job*, ergo omnes cum Ecclesia sunt infideles. Principalis auctor Sacrorum Voluminum est Spiritus Sanctus. De hoc qui dubitat infidelis est. Quanquam nec illud vacat à calumniandi vafrie, quod cum ego scripserim ab *Apostolis* proditum, ille mutat, ab *Apostolis* congestum, cum *prodi* dicatur nobis quod scripto publicatur. Ubi vero legimus *Apostolos* scripto prodidisse Symbolum? Et quid hinc decedit auctoritati Symboli, si credatur ab *Apostolicis* viris scripto proditum, cum constet ex *Sacris Litteris* desumptum & ex *Apostolorum* doctrina profectum, & à primordiis Ecclesiae perpetuo cursu ad nos permanasse, ut ego sane non minus illi tribuam auctoritatis quam ipsis *Euangelis*? Sed an ab *Apostolis* fuerit scripto proditum, hoc movet dubitationem, eo quod hæc fidei regula non per omnia conveniat apud *priscos Ecclesiae Doctores*. Atqui id probabile non est eventurum fuisse, si *Apostoli* scripto prodidissent, quemadmodum alias retuli. Quam vero confiteatur, nullus scripsit se dubitare, ergo nemo dubitavit. Et ubi nunc est, quod nobis solent occinere, quoties volunt videri valde *Dialectici*, *Locus ab auctoritate negative non tenet*. Sed Ecclesia, inquit, vocat Symbolum *Apostolicum*. Et ego voco, & fateor ab *Apostolis* traditum, & *Apostolis* dignum profiteor. An proditum scripto sit dubito, quanquam id ab *Apostolicis* viris factum non dubito, & tamen ita dubito, ut cupiam esse probatum. Nunc vide probationes *Beddae*. *Augustinus*, inquit, ad *Valentinum*, ausculta lector, *Judicabit*, inquit, *Deus hunc mundum quando venturus est, sicut tota Ecclesia in Symbolo confitetur, Judicare vivos & mortuos*. Rursus idem: *Hinc sententia proculdubio conveniet, quod in regula fidei confitemur, Venturum Dominum judicare vivos & mortuos*. Scripsit *Presbyter* de fide & symbolo. Jam *Episcopus* & senex scripsit ad catechumenos libros quatuor. In primi exordio sic eos alloquitur, *Accipite filii regulam fidei, quod Symbolum dicitur*. Item alibi: *Quod autem dicimus in Symbolo, in adventu Domini vivos & mortuos judicandos, &c.* Hujus postremæ citationis locum non indicat. Porro cum duæ sint Epistolæ ad *Valentinum*, ita citat quasi duntaxat una sit. In quaestione *Dulcissimi* tertia bis fit mentio Symboli. Miror illum nihil adduxisse ex libro *De fide & symbolo*, ubi plurimum tribuit illius auctoritati. Sed fac centum tales esse locos in Ecclesiae Doctoribus, ut sunt complures apud *Chrysostomum*, in quibus hoc Symbolum appellatur *regula fidei*, quid hoc ad me pertinet, qui idem ingenue constanterque profiteor? Nec enim minus auctoritatis illi tribuo, quam *Bedda* vult videri tribuere. Hæc quid referebat commemorare, nisi ut professus perstrictas ratiunculas, inani multiloquio paginas expleret, nobisque declararet, quod cœpisset legere *Augustinum*, si tamen hæc decerpit ex ejus libris ipse, cum omnia citet tam infeliciter, ut *Laici* quidam aliquanto felicius citent *Sacras Litteras*. Sed hic teneor medius. *Augustinus* in quodam sermone dividit Symbolum in duodecim articulos, ac singulos singulis *Apostolis* nominatim adscribit. Primum, quid si negem hunc sermonem esse *Augustini*, cum constet hujus nomini multos alios falso inscriptos, & hic perbrevis est, ac pro argumento satis jejunos. Expendat lector qui nulum habet, nihil ibi sentiet *Augustini*. Verum fateamur ab *Augustino* dictum, ac fortassis exceptum à notariis, an infidelis sim, si dubitem hic credere *Augustino*? Erat vir bonus, & ut est *Christiana* simplicitas, impenso credulus. Serio credidit fabulæ Septuaginta cellularum, quas *Hieronymus* ut mendacio cujusquam constructas deridet. Ac, ni fallor, ne hoc serio credidit,

A sed abusus est vulgi non impia opinione ad planius enarrandum, & alius insignendum imperitorum memoriae Symbolum fidei. Quæsitæ est ad facilitatem docendi ratio, quæ tamen non haberet vanitatem. Cum enim omnes articuli sint singulorum, & singuli omnium, nihil vetat, quo singuli singulis adscribantur docendi gratia. Quod eadem de causa & in picturis observatum est. Idem *Thomas*, *Gerson*, & alii Recentiores sunt imitati. Nec arbitror quenquam impietatis accusari posse, si hac de re dubitet, quorum de numero profiteor esse me. Probabile quidem est quod narrat *Ruffinus* ex Ecclesiastica Historia, cui tamen diffidere licet, citra crimen impietatis. Arbitror eos convenisse, statuisse summam Evangelicæ prædicationis, de certis articulis tractasse, aut his aut horum similibus, ac fortasse pluribus. Mox ab *Apostolicis* viris id quod viva voce tradiderant *Apostoli*, scripto redactum est in certam formam. Id an ab *Apostolis* ipsis factum sit, an in aliqua Synodo Patrum, sic dubito, ut facile sim crediturus ab ipsis *Apostolis* esse factum. Hoc debebat docere *Bedda*, quod ne attigit quidem. Nam de partitione articulorum in singulos *Apostolos*, nec ipse videtur urgere, confitens, neque congruentiam personarum & articulorum, neque numerum articulorum inter Scriptores consentire. Ubi est igitur ista infidelis inscientia quam objicit *Erasmus*? Hoc dicere debuerat, posteaquam rem perdociisset. Debebat addere quod ut in articulorum distinctione dissentiant, ita apud Veteres non iidem sunt apud omnes articuli, sicut demonstratum est ante.

Jam infeliciter acta causa vadit ad epinicia. Insultat mihi tribus insignibus mendaciis: appellat me infidelem, quod susceperat probandum. Deinde vocat me omnium Scriptorum censorem, quod aliquot adulterinos titulos indicarim lectori. Hoc scilicet est in omnium omnia scripta censorem agere. Tertio scribit me asseruisse, Symbolum hoc fuisse editum in Concilio *Niceno*, quod ego nusquam asserui, nec id objicit *Stunica*, quem dejerat esse disertum, ut interim videatur & ipse disertus, artifex de artifice judicans. Sed obiter tribus verbis annotaram hoc quibusdam videri. Id legeram, ni fallor, in invektivis *Laurentianis*. Eas quoniam tum temporis non quivi nancisci, nihil ad id respondi *Stunica*, tantum adjeci, *Hæc rixa olim exercuit Valam*. Symbolum *Athanasii* minus legimus in *Nicena* Synodo comprobatum. De Symbolo *Apostolorum* non est verisimile. Doceat *Stunica* rem tantam. Et tamen verba quibus offensus est *Stunica* submovi ex Annotationibus. Finiturus erat censuram suam *Bedda*, sed interim sodalis aliquis ostendit illi locum, ex *Ambrosio*, qui jubet quotidie recensere Symbolum, & repetit quod dixit *Augustinus*, quod *tota Ecclesia in eodem Symbolo confitetur*. Quis hæc negat? Quin & *Tertullianus* omnibus his antiquior appellat fidei regulam, etiam si in forma nonnihil discrepat. Nunc audi grave judicium hominis solum Deum præ oculis habentis. Videat, inquit, idcirco *Erasmus* quo spiritu concitatus, scripserit sese an Symbolum *Apostoli* prodiderint nescire, hoc sane debuit certo nosse, & non infidelitate schismatica, de fidei principiorum auctoribus dubitando, quod in se fuit, ea infirmare *Christiana* doctrina fundamenta vilioraque reddere. Ego propemodum certo credo, doceat *Bedda* & confirmabor, sed per illum nihilo factus sum certior.

F Cæterum quod hic rursus impingit infidelitatem schismaticam, gemina est & evidens calumnia, neque enim quicquam addubito de articulis Symboli, sed à quibus hæc Symboli forma scripto prodita sit, quod *Bedda* non docet. Et si doceret, non esset dubitatio schismatica, quæ & propensior est in eam partem quam vulgus sequi videtur, & ambit doceri plenius. Jam quod ait me dubitare de fidei principiorum auctoribus, hic sermo præter insigne mendacium, habet & blasphemiam, juxta *Beddaicas* leges. Siquidem alibi cum *Mosen* voco auctorem veteris Legis, excitat *Tyria* maria,

ria, quod negem Deum auctorem Veteris Testamenti, multaque horrenda commemorat de *Manichaeis*, & aliis prodigiosis haereticis, cum tamen ex scriptis meis sciret me nihil minus sentire, quam quod calumniatur. *Moses* tulit, scripsit, docuit & administravit Legem. Si hunc blasphemum est vocare vetustae Legis auctorem, impium erit *Salomonem* vocare Proverbiorum auctorem, cum revera Spiritus sit auctor, cujus afflatu scripsit. At hic *Bedda* vocat Apostolos auctores principiorum fidei. Principia fidei sunt Sacrae Litterae. Horum auctor est Pater, Filius & Spiritus Sanctus. Et *Bedda* gloriam aeternae Trinitatis transfert in homines mortales. Nihil est in Symbolo cujus auctores sunt Apostoli. Possim hic terque quaterque inclamare blasphemiam, & æquissimum erat ut *Bedda* legem pateretur quam ipse tulit. Sed piget hujusmodi rixis diutius immorari. Non est infidelitatis schismaticae, dubitare quis scripserit librum *Job*, ita non est, dubitare quis scripto prodiderit Symbolum Apostolicum. Proinde falsum & illud, me, quod quidem in me est, infirmare vilioraque reddere doctrinae Christianae fundamenta. An non satis confirmo Symboli auctoritatem, cum profiteor ab Ecclesiae primordiis una cum Evangeliiis pari auctoritate ad nos demanasse, ab universa Ecclesia pari consensu semper receptum fuisse, prae se ferre majestatem & puritatem Apostolicam? Qui hæc profitetur studet Symbolum reddere vilius? hoc enim sonat, quod in se fuit. Imo hoc ipsum quod adjece-
ram, non tam indicat meam dubitationem, quam excludit aliorum causationem, qui forte fuerant admiraturi, quod hoc unum Symbolum cæteris omisiss ad-
necterem Evangeliiis & Apostolicis litteris. Proinde quasi *Laurentius* aut aliquis cum illo sentiens dixisset, cur æquas quicquam Canonicis Litteris, quod ab Apostolis scripto proditum non est? hoc sensu respondeo. An ab Apostolis proditum sit nescio, nolo nunc tecum contendere, mihi satis est quod prae se fert Apostolicam majestatem ac puritatem.

PROPOSITIO XIII.

Baptizati parvuli posteaquam ad pubertatem pervenerint, & in communibus fidei articulis fuerint instructi, debent publice vocari & interrogari, raturne habeant quod susceptores, (id est, patrini & matrini) illorum nomine polliciti sunt in baptismo: si respondeant se ratum habere, tum publice renovetur illa professio: & paulo post:

PROPOSITIO XIV.

Verum hic geminus existit scrupulus. Primum quod videatur iterari baptisumus, id quod fas non est, deinde quod periculum sit, ne quidam audita professione non approbent quod gestum est per vicarios. Sequitur: Prior ille facile discutitur, si hac sic gerantur ut nihil aliud sint quam instauratio ac representatio pristini baptismi, quod genus est, cum aqua sacra quotidie adspargimur. Posterioris difficilior est solutio, sed omnia tentanda sunt ne quis resiliat à prima fide. Quod si non potest obtineri, fortassis expediet illum non cogi, sed suo relinqui animo, donec respiciat, nec ad aliam interim vocari poenam, nisi ut ab Eucharistia sumenda reliquisque Sacramentis arceatur. Ceterum nec à sacris, nec à concionibus excludatur.

SUPPUTATIO.

Quo longius progreditur *Bedda*, hoc magis atque magis seipsum vincit impudentia. In priore Propositione depravat mea verba ad calumniam, non sine falsi crimine. Sic enim ille refert quasi praescripserim ita debere fieri, cum ego moderate simpliciterque significem quod videatur expedire, si videatur Episcopis statuere. Sic habent mea verba. Quin & illud videtur ad hanc rem non mediocriter conducturum, si pueri baptizati, cum jam ad pubertatem pervenerint, jubeantur hujusmodi concionibus adesse, in quibus il-

lis dilucide declaretur, quid in se contineat professio baptismi. Deinde diligenter privatim examinentur à probis viris, satisne teneant ac meminerint ea quae docuit Sacerdos. Si comperientur satis tenere, interrogentur, raturne habeant quod Susceptores illorum nomine polliciti sunt in baptismo: si respondeant se ratum habere, tum publice renovetur ea professio, simul congregatis æqualibus, idque ceremoniis gravibus, aptis, castis, seriis ac magnificis, quæque deceant eam professionem, qua nulla potest esse sanctior. In his nullum præcipiendi verbum. Tantum ajo mihi videri conducturum ad pietatem, & in hoc libello quemadmodum & in aliis testor nihil innovandum per tumultum, aut sine Præfulum auctoritate publica. Nunc audi terrificam *Bedda* censuram undique scatentem calumniis ac mendaciis: *Inaudita prius & vere miserabilis, & ob id miseranda temeritate, hic sacros Ecclesiae ritus & Sacramenta temerare praesumpsit Erasmus, & ac si novus Evangelista foret, novos superinducere satagit, quibus nihil impensius schismaticum exitiosumve poterat excogitari, tum quia iterare docet initerabile divino jure Sacramentum.* Quid ad hæc respondeam? Cum absente loquitur, cum ebrio qui litigat, sed magis qui cum amente. Quid enim mentis habet hæc debacchatio? Sed quoniam hunc locum tracto in prologo, tantum hic supputabo. Quod ait me *temerare sacros Ecclesiae ritus miseranda temeritate*, ille miranda & inaudita impudentia mentitur, nec ea cogitatio mihi unquam venit in mentem, neque quicquam novi statuo: tantum admoneo Præsules Ecclesiae, mihi quidem videri vehementer conducturum ad habendos pure vereque Christianos, si quod olim solet fieri in adultis catechumenis, hodie renovaretur in adultis qui baptizati sunt infantes, ut hodie baptizantur omnes. Hoc quantopere referat fieri, rectius intelliget, si perpenderit, quales nunc habeat Orbis plerisque Christianos, qui vix unquam cogitarunt de professione baptismi. Proinde calumnia mendax est, quod ego temerem Sacros Ecclesiae ritus, qui nec statuat omnino quicquam, nec rem novam admoneam, sed jam olim ab Ecclesia servatam, licet ante baptismum. Aliud est si Ecclesiae non licet quicquam instituere novi, pro temporum ratione, quod fecit in vigiliis & cantionibus nocturnis per civitatem, in Sacris Virginibus includendis, in Eucharistia sub una specie danda populo, aliisque rebus innumeris. Sed impudentius etiam est, quod addit Sacramenta, cum ego de baptismo non loquar, sed de catechismo. Olim nemo baptizabatur absque catechismo, de adultis loquor, & ita præceperat *Christus*, docere primum, mox baptizare. Posteaquam autem ventum est ad ætatem adultam, quid refert esse baptizatum, si nesciat quid sit baptismus, aut quæ sit professio hominis Christiani? Atqui hoc baptizatorum hominum genere Mundus est plenus, præsertim in agris. Horum saluti velle consulere, pietatis est non temeritatis, nec ille præsumit qui suam opinionem Episcopis tradit in manum. Nec ibi quicquam est schismaticum, ubi res non agitur nisi ex publica auctoritate eorum qui præsident domui Dei, nec exitiosum est, quod ad salutem omnium pertinet, nec erroneum est, moderate proponere, quod videatur in commune conducturum. Proinde *Bedda* in hoc sermone tot pene calumnias ac mendacia commisit, quot posuit verba. Nec satis erat dicere, schismaticum, sed addidit mendacem epirasim, *nihil impensius schismaticum*: elegantiam orationis dissimulo, ne Rhetor videar invidere Rhetori. Jam cum in his ipsis verbis, quæ refert ex scriptis meis, aperte testor, non esse fas iterare baptismum, iste perstricta facie sic loquitur: *Iterare docet initerabile divino jure Sacramentum.* Nihil est usquam in scriptis meis quod ullam præbeat suspicionem mihi placere baptismum iterari. Hic vero palam testor nefas iterare, nec pudet Theologum mentiri, quod doceam iterandum esse. Venimus nimirum, venimus ad summum. Nil intra est oleam, nil extra est

est in nucē duri. Postquam hæc audet *Bedda*, audebit asseverare mel aloen esse. Et hoc tam impudens mendacium repetit & inculcat, ut locus esset Decretali: *Ceterum*, inquit, *Erasmo qui de baptismi Sacramento dogmata hinc tradit, regulis Romana & universalis Ecclesia adversa ne dum diversa*, &c. Et hic inculcat evidens mendacium me tradere dogmata, cum simpliciter proponam meum consilium expendendum Ecclesiæ Præsulibus. Addit alterum, quod de baptismi Sacramento, cum constet me agere de catechismo. Itane hoc est adversari regulis Ecclesiæ Romanæ, si adolescentes doceantur quid sit baptismus, & quæ sit baptismi professio? Et si quid tale vel Episcopus vel Pastor faciat in sua Ecclesia sine speciali mandato Ecclesiæ Romanæ, an is ferietur anathemate? Arbitror illos potius adversari regulis Ecclesiæ Catholicæ, qui tantum cantillant populo suo, nec unquam impartiunt alimoniam doctrinæ spiritualis, quod utinam non fieret in tam multis Ecclesiis, præsertim *Italia*. Si docentur baptizandi, multo diligentius docendi sunt qui baptismum hoc ætatis acceperunt quo nondum erant dociles, ne baptismus illis cedat in cumulum damnationis. Sed fortassis offendunt aliquæ ceremoniæ quasi sacramentales, veluti conspersio aquæ sacræ, quæ speciem habet iterati baptismi. Cur igitur nunc ab hac conspersione non abstinetur? Olim *Aedituus* ingredienti Templum adspergebat, id vocabant purificationem, admonens, ut puri ad pura, casti ad casta accederent: & hodie diebus Dominicis ante Sacrum solenniter adspergitur populus: apud *Germanos* unusquisque sacrificans post Sacrum peractum, adspergit populum, multi etiam in sepulchra effundunt aquam, veluti baptizantes defunctos, quod *Chrysostomus* suis temporibus à nonnullis fieri solitum damnat. Quin olim lecto affixi, non tingebantur, sed adspergebantur interdum. Et quod nunc adsperguntur in causa est, quia commodius est adspergi quam tingi. Cur hic nemo metuit speciem iterandi baptismi? Rursus in multis locis Sacrificus populo distribuit fragmenta panis aliquo ritu consecrati, licet non in corpus *Christi*. Idem alicubi fit etiam post preces vespertinas, quoniam apud *Priscos* crebrius eodem die fiebat synaxis, id quod liquet ex *Ambrosio*, sed magis etiam ex *Athanasio*, pane sacro, sed non, ut opinor, consecrato in corpus Domini. Alibi ponunt panes in altari sacrificantis, eosque post peractum Sacrum domum cum religione deferunt. Quidam offerunt Sacerdoti panem consecrandum, quem secum domum auferunt. Cur hic non metuimus ne speciem inducamus iterati baptismi, & corporis Domini secus dati sumtique quam præscripsit Ecclesia Romana? In quibusdam Templis Sodalitates ex more dant panem & offerunt potum confederatis, nec hic metuitur species Eucharistiæ à Laicis sub utraque specie datæ. Quis enumerare queat, quanta sit in Ecclesiis, cantionum, ceremoniarum ac rituum varietas, quos vel ipse populus inducit, vel Parochus absque Præfultum auctoritate? nec quisquam metuit schisma. Et ubi tradenda commendandaque est adolescentibus illa salutifera doctrina, illa sanctissima professio, etiam umbram metuimus omnem. Monachi suas professiones tam magnificis ceremoniis apud populum actis studiose commendant, & *Bedda* putat Ecclesiam ruituram, si similibus ceremoniis commendetur illa communis omnium Christianorum professio, quæ sic abiit in oblivionem, ut pauci sciant se quicquam illic fuisse professos, sic viventes, quasi nihil habeant fœderis cum *Christo*. *Benedictinus* horret mutare vestem humanam ab homine traditam, Christianus non veretur omnia facere, quæ Satanæ grata sunt, *Christo* invisæ, pro nihilo ducens quæ juravit, toto pectore palam amplectens quæ abjuravit. Quoniam autem apud infirmos & adolescentes plurimum valent oculis exhibitæ ceremoniæ, ideo doctrinæ cupiebam addi ceremonias, sed aptas ac pias. Quod si usqueadeo meticulosi sumus, ne quis existimet iterari baptismum, id brevi admonitiuncula

A Sacerdos cavere poterit: *Quæ ante baptismum fuerant discenda, quoniam tunc per aetatem non eratis capaces, nunc didicistis. Baptismus semel datus non iteratur, sed ceremoniis his reducimus vobis in memoriam ut intelligatis quid sit actum in baptismo, & quid illa sibi velint: Proficite in his rudimentis fides, quæ didicistis, nolite denno pollui vitiis, quæ semel in baptismo condonata sunt, servate vestem animæ candidam, ut ex tironibus facili robusti milites Christi perveniat ad aeterna vitæ triumphum.* Quod si schismaticum est ullas ceremonias inducere præter eas quas Romana tradit Ecclesia, unde tam ingens in Regionibus, Diocesibus, Monasteriis, Collegiis, Ecclesiis, ceremoniarum varietas, quarum pleræque sunt à Romanæ Ecclesiæ ritibus diversissimæ? Alicubi concio fit ante Sacrum, alibi in medio Sacro, rursus alibi mox post Sacrum, iterum alibi post prandium. Nec in Missis minor est diversitas, ut ad Sacramenta veniam. Alicubi puer totus ter immergitur in aquam: Alibi Sacerdos aquam cava manu haustam infundit in caput infantis: Rursus alicubi summis digitis tantum guttulas aliquot inspergit. Item nonnullis in locis infantes mox à baptismo, unguntur oleo sacramentali: Alibi non priusquam ad decimum aut duodecimum annum pervenerint. Quidam absolvuntur imposita manu, quidam absque manu, nec absolutionis forma per omnia convenit, nec omni tempore fuit eadem. Quamquam illud optandum ut omnes per orbem Ecclesiæ, quemadmodum consentiunt in fidei dogmatibus, ita & in precibus, cantuque solenni, cæterisque ritibus Ecclesiasticis consentirent. Verum ad hæc accessoria connivet Sedes Romana, modo consensus sit in iis quæ sunt principalia. Ecclesia Romana damnat eos qui putant iterandum baptismum, qui putant citra necessitatem fas esse qualibet aqua tingere, qui corpus Domini consecrant pane fermentato, sanguinem lacte, qui Laicis dant sub utraque specie, qui citra necessitatem vel sumunt vel dant post sumtum cibum vulgarem. In hos fulminat illa Decretalis, quam impudenter huc torfit *Bedda*, quo videatur & Decretales legisse. Quid enim sibi vult capitulum *ad abolendum*? Damnât hæreticos qui secus sentiunt docentque de Sacramentis Ecclesiæ, quam Sacro-sancta Rom. Ecclesia prædicat & observat. Si hoc mihi potest obijcere *Bedda*, fatebor ad me pertinere decretale fulmen: Sin pium est, & in rem Ecclesiæ Catholicæ quod proposito tantum, non doceo, fateatur se *Bedda* nihil non ad calumniandum torquere. Nam verba, quæ in medio reliquit *Bedda*, declarant Constitutionem loqui de deprehensis & iudicatis hæreticis. Ostendi me nihil secus sentire vel docere de Sacramentis, quam tradit Rom. Ecclesia, sed tantum de erudiendis in fide rudibus, dedi consilium. Ostendi & circa tractationem Sacramentorum, tolerari quosdam ritus ab Ecclesia Romana diversos. Sed age, demus ex abundanti, quod non est, me consuluisse quippiam diversum ab Ecclesiæ Rom. traditione, canetur-ne mihi capitulum, *ad abolendum de hæreticis*? Finge tractari in Synodo de reconciliandis Ecclesiæ *Bohemis* ac *Moschovitis*, aut *Græcis*, si qui nondum reconciliati sunt: meque simpliciter inter multos dare consilium, ut liberum fiat omnibus Eucharistiam qui velint sub utraque specie dare ac sumere, num mihi occineretur caput, *ad abolendum*? Fortasse responderetur, Sedulo quidem, *Erasme*, dixisti, sed aliorum sententia melior est. Quid hinc ego responderem? Vincat ea sententia, quæ Spiritui *Christi* vobisque probatior ac Sponsæ *Christi* conducibilior. Hoc animo, atque hac moderatione hæc scripsi, cum jam appareretur Concilium, & fortassis brevi futurum est, & nisi fiat, non video remedium efficax his dissidiis, & tamen nisi fiat aliis rationibus, quam ex recentioribus videntur acta quædam, periculum est ne majus oriatur dissidiorum incendium, aut certe gravior Christianæ pietatis lues. Quod si quis respondeat, nefas esse quicquam admonere nisi viva voce in Concilio, possum obijcere tot Orthodoxos, & in primis

Hic-

Hieronymum hominem privatum, atque ipsum etiam *Gersonem* ac *Thomam*, qui tam multa monent extra Concilium, quæ putant conductura Reip. Christianæ, præsertim in hisce rebus, quæ mutari possunt non violato jure divino. Ne quid interim commemorem hoc ipsum aliquoties controversum esse, non dicam inter mei similes, sed inter Scholas ac summos Theologos, quid sit juris divini, quid non. Hæc præter causam adjecimus, cum hic nihil admonuerim de Sacramentis Ecclesiæ Catholicæ, seu ritibus Sacramentorum, sed tantum de tradenda commendandaque doctrina Evangelica & professione baptismi: & hoc ipsum proposui considerandum Ecclesiæ principibus, ut si minus probetur, rejiciatur judicium, probetur studium. Equidem nulli præfideo Ecclesiæ, neque me auctore quisquam Episcopus aut Pastor vel pilum ex veteribus ritibus renovavit. Ad ea quæ sunt pietatis, semper licuit semperque licebit hortari.

Supereff ut audiamus Hipponacteum epiphonema. Sic ait: *Perpendat, inquam, opus est Erasmus, quousque hac reformidanda quidem ad eum pertingant verba, ut sua consulat salutis.* His flosculis ludit qui me per contumeliam appellat Rhetorem. Jam perpendi docuique capitulum ad abolendum, ne tantulum quidem ad me pertinere, quin potius perpendat *Bedda* cum suis an ad ipsum pertineat, sicut revera pertinet, quod ait Sapiens, *Os, quod mentitur, occidit animam.* Item quod Psalmographus, *Perdes omnes qui loquuntur mendacium.* Rursus Salomon: *Qui congregat thesauros lingua mendaci, vanus & excors est, & impinget ad laqueos mortis.* Præterea Ecclesiasticus, *Noli amare mendacium adversus fratrem tuum, neque in amicum similiter facias.* Ad hæc quod Paræmiographus scribit, *Sex sunt quæ odit Dominus, & septimum detestatur anima ejus, Oculos sublimes, linguam mendacem, manus effundentes innoxium sanguinem, cor machinans cogitationes pessimas, pedes veloces ad currendum in malum, proferentem mendacia, testem fallacem, & eum qui seminat inter fratres discordias.* Quid est in hoc catalogo mali, quod non competat in *Beddam*? Quantus in stylo fastus, quanta vanitas, quas machinas non admovet cor illius, ut *Erasmus* protrudat in castra diversa? Jam non solum agit testem fallacem, verum etiam criminatorem, judicem, ac testem mendacissimum. Quem autem non movet lapidem, ut veteres inter me & *Sinanicam* ac *Leum* renovet contentiones, ut cum toto Theologorum ordine, cum omnibus Monachorum gentibus ac populis me committat? Fortassis excipiet duo, *Pedes veloces ad currendum in malum*, imo hos pedes habet in animo, qui tam indoctum nec minus virulentum opus præcipitavit in meum, ut putat, exitium, sed revera in totius nominis Theologici dedecus. Alterum, *manus effundentes sanguinem.* Sed pro manibus utitur lingua calamoque, nec dubium est, quin & manibus sit idem facturus, si liceat. Qui odit fratrem suum, homicida est. Qui nec Deum metuens, nec homines reverens audet talem mendaciorum, calumniarum, & convitiarum lernam effundere in proximum, audebit vel veneno, vel sica perimere, si detur commoditas. Et cum hoc animo, quem totus hic liber spirat, accedit ad mensam Dominicam; orat, ac supputat Domino merita sua, notat in diario benefacta. Et miramur si Deus mota Camarina, voluit hæc impietatis mysteria mundo prodi! Verum hæc alias. Ut ad rem, perpendat quod in Levitico præcepit Dominus, *Non facies calumniam proximo tuo.* Et in Evangelio *Joannes* Baptista militibus præcipit ne cui facerent calumniam, & *Bedda*, columen Theologiæ & *Atlas* Ecclesiæ, tantum calumniarum congeffit in unum volumen, aperiens os abundans malitia, & lingua sua concinnans dolos, sedens adversus fratrem suum loquitur, & adversus filium matris suæ ponens scandalum, & perinde quasi scribat *Beguttis* ac fungis subinde fumos offundit, atrocium nominum, *Manichaorum*, *Valdonum*, *Beguardorum*, *Wycleavorum*, ad hæc hæreseôn, Hæresiarcha-

rum, schismatum, errorum, anathematum: quoque magis fallat, addit fucos hypocrisicos, zelum, studium salutis, Evangelicam caritatem. Interdum orat, Deus misereatur omnium nostrum, verum hæc ita frigide, ut nemo non intelligat eum ludere. Hæc non est doctrina Scholastica, de qua tantopere gloriatur, sed latronum & sicariorum violentia. Et metuendum est, ne eveniat quod affectat, hoc est, ne vi rem gerens impingat in violentos. Nondum omnes agricolæ mortui sunt, tum nec ii ferent *Beddaicas* furias, qui *Lutheranas* factiones execrantur. Non optandum ut hoc eveniat, ego certe abominor, citiusque mortem oppetam, quam committam ut per me turbetur Ecclesiæ tranquillitas, tamen hoc oportuit ab his caveri, qui se profitentur Ecclesiæ propugnatores.

Sed hæc missa faciamus quæ *Beddanis* frustra canuntur, prudentes nullo monitore perspicunt. Veniam ad ultimum scrupulum propositionis secundæ de resiliendo. Primum hic candidus lector perspiciat, qua moderatione cautioneque rem propono: *Omnia, inquam, tentanda sunt, ne quis resiliat à prima fide, quod si obtineri non potest, &c.* Deinde si in consultatione dixissem, *mibi sic videtur, aut meo quidem judicio sic expedit facere*, satis eram tutus à calumnia: nunc quod moderatius est dico, *fortassis expediet illum non cogi, sed suo relinqui animo donec resipiscat.* Pro his verbis tam cunctabundis tamque suspensis, *Bedda* infulcit, *presumit, docet, tradit dogmata, presumptione cactus, liberum vult baptizatis in infantia posse aquam adoleverint esse, à professione Christiana religionis, si libet, deficere.* Obsecro te, lector, quid hac depravatione malitiosius? imo quid impudentius, cum ipsa verba quæ recitat mea, ultro coarguant calumniatoris improbitatem? Quis unquam dixit cuiquam esse liberum à Christo deficere? Sed non omnes suppliciis adigimus, qui quocunque modo deficiunt à Christiana professione. *Bedda* docet omnes homines æterni supplicii reos esse per judicium universale, nisi Christianæ religionis professionem susceperint. Hæc esse verissima fateor, sed quorsum huc adducuntur? An quod ego liberem illos gehennæ supplicio? quis unquam sic infantiit? & tamen *Bedda* me pronuntiat presumptione cæcatum, ipse odio plus quam cæcus. Expedire dicitur, quod pro causæ circumstantiis utilius est, & *Paulo* non expedit aliquid quod tamen licet. Atque hoc verbum aliquoties usurpamus, levius malum cum graviore conferentes, velut si dicas, *Expedisset Phariseis, non audisse Christi doctrinam ejusque miracula vidisse, levius enim nunc punirentur.* Sic hoc loco dubito utrum malum sit levius, hominem, qui nullis rationibus induci potuit, ut agnosceret susceptam professionem, relinquere suo animo, non simpliciter, sed donec resipiscat, an finire illum sub titulo Christiani nominis Ethnicum esse & incredulum, quales heu nimium multos habet Ecclesiæ fagina! Primum hoc, opinor, mihi cum *Bedda* convenit, neminem cruciatu corporis aut metu mortis adigendum ad Christianismi professionem. Fides enim persuasio est, cogi non potest, nec debet. Jam quid interest inter eum qui baptismo renatus non est, & eum qui tinctus infans, nihil credit eorum quæ traduntur in Symbolo, neque quicquam servat eorum, quæ susceptores ipsius nomine sunt professi? Uterque coram Deo æque profanus est, nisi quod huic resipiscanti, non est opus altero lavacro, nisi spiritus. Sed qui adolevit in Paganismo, fortasse citius converteretur ad Christianismum, si nos nihil intentatum relinqueremus, quam alius qui præter baptismum, & quod ipso infcio à susceptoribus gestum est, nihil habet hominis Christiani, & tamen pro Christiano habetur, & sibi quoque videtur Christianus. Quod si hic deposita hypocrisis profiteatur se non esse Christianæ mentis, diligentius instarent omnes ad convertendum illius animum, suisque moribus non perinde multos inquinaret. Nam hac spe relinqueretur in numero Christianorum, hac spe non excluderetur à sacris Lectionibus, & concionibus Evangelicis, ut resipisceret: quemadmodum & hodie *pu-*

daos finitius accedere ad Christianorum conciones. Quod si metuitur vita sceleratior, hic valebunt profanae leges, si furetur, si occidat, si moveat tumultum, si blasphemiam dicat in *Christum*. Et ab his vitiis nihilo magis abhorrebit, qui sub titulo Christiani nominis celat animum Paganum, hoc etiam illo deterior, quod hypocrisis addit impietati. Sed periculum est ne plures hac aperta fenestra resiliant. Tanto pauciores habebimus facatos Christianos, & minus erit offendiculorum. Nec hi resiliant, sed qui jam resilierant, aut nunquam crediderant, quod sunt profitebuntur. Interim non moveo quaestionem, an parentum ac susceptorum voluntas obliget inscientem. Fingamus enim *Judaorum* aut *Paganorum* filium infantem furtim à Christianis sublatum, insciis parentibus & reclamantibus si scirent, esse baptizatum, quod olim à Christianis aliquando solere fieri scribit *Augustinus*. Hic si nunquam rescierit se fuisse baptizatum, eoque perstiterit in parentum impietate, nihil retulerit fuisse baptizatum: Sin jam grandis rescierit, nonnulla fuerit dubitatio, num par sit eum suppliciis cogi ad professionem nostrae Religionis, & si pertinaciter recuset, plecti capite tanquam desertorem professae Religionis.

PROPOSITIO XV.

Quid sunt humanae professiones (Religionum scilicet) nisi simulacra quaedam professionis sanctissima, quae sit in baptismo? Norunt Monachi suas professiones ceremoniis imitatis commendare populo, & sic agunt hanc fabulam, ut nonnunquam erumpant lachryma spectantibus.

SUPPUTATIO.

Ad hanc calumniam videor mihi satis respondisse in Divinationibus. Cæterum cum hic professionem Monachorum conferam cum sanctissima professione quæ fit in baptismo, quomodo dicor infamare statum, per-

C. fectionem Evangelicam profitentium? Sed è duabus vocibus parum intellectis mihi struit atrocem calumniam existimans *simulacrum* nihil aliud esse, quam inane spectrum, cum oratio recte dicatur simulacrum mentis, ut filius simulacrum patris. Quemadmodum autem per baptismi professionem eximimur à Paganismo, ita per vitæ monasticæ professionem eximimur à mundo relabente ac degenerante à *Christi* præceptis. Et Monachi non illibenter agnoscunt eam professionem dici velut alterum baptismum, eoque commutatur nomen, velut inditur in baptismo, & in adultis aliquando, ni fallor, mutabatur. Spoliant profitentem veste veteri, dant novam, adspargunt aqua sacra, addunt preces, velut imaginem quandam baptismi repræsentantes. Unde eas ceremonias diximus *imitatissimas*, probatur nimirum quod rem laudatissimam imitatur. Altera vox est *fabula*, quam ut conjicio *Bedda* putat nihil aliud significare, quam vanum ac ludicrum sermonem. Atqui vox hæc Latina respondet duabus Græcis vocibus, alteri quæ est *μῦθος*, alteri quæ est *δράμα*. Jam ut *μῦθος* Græcis anceps est, ad confictam fabulam, quales sunt apologi, & ad serium verumque sermonem, itidem apud Latinos est *fabula*, unde & à fabulandi verbo non abhorret Euangelium, & *Hieronymus* exponens Epistolæ ad *Philemonem* Caput i. historiam *Dalila* & *Sampsonis* fabulam appellat, *Longum est diversa Judicum gesta percurrere, & totam Sampsonis fabulam ad veri Solis*, hoc quippe nomen ejus sonat, *trahere sacramentum*: non quod esset vana, sed quod vulgo narraretur. Quicquid enim vulgo circumfertur sermone populi, fabula dicitur. Idem in Epist. ad *Gal.* Cap. iv. *Paulus Apostolum*, inquit, *qui factus fuerat Judæus*, ut *Judaos* lucrificeret, & *his qui erant sub Lege* quasi esset ipse *sub Lege*, & *infirmis infirmus*, ut *infirmos* lucrificeret, pro qualitate eorum quos salvare cupiebat, *mutabat vocem suam*, & in *histrionum* similitudinem (*factus siquidem est theatrum mundo, & Angelis & hominibus*) habitum in diversas figuras vertebat, & voces. Non quod id esset, quod se esse simulabat, sed

A quod id tantum videretur quod cæteris proderat. Odiosius etiam Romanæ Linguae peritis *histrionis* quam *fabula* vocabulum. Et tamen non veritus est vir sanctissimus hoc tribuere *Paulo* quod ad emphasim sententiæ pertinebat: scribebat enim *Eruditus*, qui sciunt *histrionem* nihil aliud sonare quam actorem fabulæ, cum nunc vulgus *histrionem* appellet eum qui cum reticulo & sphaerula plumbea divagatur. Et in *Deuteronomio* Dominus minatur se populum, ni servet Legem, traditurum in proverbium & fabulam. Nam & *Horatius* deplorat se fuisse *fabulam* per urbem, quod esset in ore populi. Idem famulo præcipit, ne *Asellæ* paternum cognomen vertat in risum & fabulam fiat. Rursus apud *Terentium Phormio*, *Es ego quoque olim audiivi hanc fabulam*, cum de re verâ loquatur. Proinde docti placidas de studiis confabulationes, *litteratas fabulas* vocant. Quanquam autem Poetarum Dramata ferre constant argumentis confictis vel figuratis potius, tamen nihil vetat ex veris argumentis contexi Tragedias & Comœdias, velut si quis ex historia *Thobias* faciat Comœdiam, aut ex passione *Christi* Tragediam. Si omnis Comœdia ac Tragedia recte dicitur *fabula*, non quod falsa sit, sed quod agatur per personas, nihil vetuerit & has dicere fabulas. Item *δράμα* sonat actionem à verbo *δρᾶν*, quod est agere, quales sunt *Aristophanis* ac *Terentii*, quæ distinguuntur per Actus: & ad religiosam actionem ea vox pertinet, cum in ceremoniis suam quisque personam agit, quod & olim solet, & hodie fit in ludis sacris. Quin & cultus divinus *δράμα* huius est, cum alius præcinit, alius recinit, cumque chorus in duas series divisus, alternis recitat *Psalmmum*, & alias partes agit *Sacrificus*, alias *Diaconus*, alias *Hypodiaconus*, alias *Acoluthus*, cumque Sacerdos repræsentat *Christum*, *Diaconi* *Apostolos*, chorus promiscuam multitudinem, hæc actio Græcis *drama* dicitur, Latinis nonnunquam *fabula*, aut *fabula pars*. Unde Grammatici triplex Poematis genus esse docent, *Dramaticum*, *Exegematicum*, & *Mistum*. *Exegematicum*, in quo tantum est persona auctoris recitantis, *Dramaticum*, in quo tantum loquuntur personæ, *Mistum* quod ex utroque mixtum est. *Dramaticum* igitur est *Canticum Solomonis*; nihil enim illic dicitur sub persona auctoris, sed aut sub persona sponsi aut sponsæ aut utriusque foedaliū. Mixtum est opus *Job*: nec veretur Ecclesia in sacris liturgiis canere de Matre Domini:

Ante thronum hujus Virginis,

Cantate nobis dulcia cantica dramatis.

Hieronymus non veretur verissimam historiam, de qua dubitare sit impietas, appellare *fabulam*, & *Bedda* mihi movet tragediam, quod Monachorum ceremonias appellari *fabulam*, nec sine tropo, nimirum quo tragediam movere vel agere dicitur, qui rem tristem adfert, aut tumultuose loquitur, & comœdiam adferre dicitur, qui rem jucundam magis quam atrocem adfert, & tragediam dicimus exisse in comœdiam, quoties tumultus habet lætorem exitum. Quis Latine loquens, non hoc *Lutheranum* negotium appellat tragediam, cujus fabulæ, nimirum veræ, cum hæcenus *Bedda* spectator fuerit, nunc siti gloriæ profiliit in proscenium, & ipse suas acturus partes. Dicit, quid opus erat tropo? Tropus habebat emphasim, & faciebat ad orationis jucunditatem. Hoc igitur verbum nihil pertinet ad statum Monachorum, sed tantum ad ceremonias, quibus populo commendant quod agitur, quo res videatur sanctior. Nunc audi cæcam *Appii* nostri censuram: *Sacram*, inquit, *eiusmodi observandorum Christi consiliorum professionem*, simulacri nomine vocare, ejusque declarationem & ad illius amplexum suaviorum sermonem *fabulam*, *impium est*, *puellorum scandalizativum*, ac cum hæretico *Luthero* divinum & laudatissimum statum impudenter est infamare. Quorsum hic attinebat admiscere *Lutheri* sermonem? nimirum ut lector simplex crederet aliquid esse cum *Luthero* commune. Atqui *Lutherus*, ut audio, docet, Monachorum statum inventum esse *Satanæ*, tria vota esse impia, totumque genus hoc esse pestem Christianismi. Quam belle convenit mihi cum *Luthero*

ro, quod ad hanc propositionem attinet. Ego confero Monachorum professionem cum ea professione quæ est omnium sanctissima, hortorque ut quemadmodum illi suas professiones commendant publicis ceremoniis, ita nos in catechismo similibus ceremoniis commendemus adolescentibus totique populo professionem baptismi. Si damnassem Monachorum ceremonias, quid stultius quam eas hic in exemplum proferre? Sed Bedda cohortationem ad professionem vitæ monasticæ, credit à me dici fabulam, cum hac de re ne somniarem quidem cum illa scriberem, ac primum legens, ita mihi faveat *Christus*, non intelligebam quid sibi Bedda vellet, donec iterum atque iterum relegens odorarer ridiculum errorem hominis. Quod ni fuisset insigniter hebes, aut ni sinister oculus ille, quo percurrit meas Paraphrases, vehementer lippisset odio proximi, cum dico *agunt fabulam*, vidisset me non loqui de sermone, sed de actione ceremoniarum. Sermo haberi dicitur, agi non dicitur. Age, faciamus illi gratiam vocis non intellectæ, sed quis ignoscat ei, quod vir tantus sua fretus inscitia, nobis tales impingit calumnias, Impietatis, *Lutheranismi*, impudentiæ, scandali? Et ubi nunc est illa vanissima pollicitatio, quam jactat in Præfatione, Theologorum neminem indigne laturum, si vel *Demosthenica* uteremur eloquentia, modo ne impingamus in dogmata fidei? Nos ob elegantiam non impingimus, sed Bedda ob inscitiam Latini Græcique sermonis frequenter impingit in Diabolicum vitium quod est calumnia, unde & Græcis nomen habet. Qui tantam tragediam concitat ex vocabulo, cujus vim ignorat, non veretur abuti nomine Religionis præter Veterum & Orthodoxorum omnium consuetudinem. Quod enim dixeram humanas professiones, ille interpretatur, religionum scilicet. Quis unquam veterum Christianorum dixit religiones, nisi forte loquens de variis Gentium superstitionibus, qui diversos Deos Deasque diversis ritibus colebant? Nobis unus est Deus, una lex, unum baptismum, una omnium religio, una est pietas. Quis unquam audivit pietates? Et unde nomen religionum? Ubi hic erat illa de rebus divinis loquendi religio? Ubi impietas, & scandalum parvulorum quæ nobis impingit? Tali sermone & grandes offendi possent. Quod si varia genera Monachorum significare voluit, poterat appellare sodalitates, instituta, cœnobita, denique quovis verbo potius denotare quam abuti nomine religionis. Demirabor si hic tam turpiter ineptiens, audebit posthac nuda facie prodire in conspectum hominum cruditorum.

PROPOSITIO XVI.

Ex Paraph. in *Matthæum*.

Cap. 1. Quo homines veteris Legis per anxiam illius observationem vehementius humanis freti præfidiis ad innocentiam & felicitatem contendebant, eo amplius vitis & cupiditatibus involuebantur.

SVPPVTATIO.

Ad hanc calumniam in Divinationibus respondimus quod satis est, opinor. Sed Bedda noluit perdere quicquam calumniæ. Primum calumniose, quod sic dictum est ut magis pertineat ad Philosophorum præcepta, leges humanas, & Gentium Religionem, quam ad Legem *Mosi*, torquet quasi proprie dictum in Legem *Mosaicam*, & si de Lege *Mosaica* fuisset proprie loquutus, nulla erat calumniandi occasio. Primum quod illic agam de *Judaorum* vulgo, deinde quod de carnali Legis parte, Judaicaque hujus observatione, quam ideo voco anxiam, quia vacabat gratia & caritate, quæ foras mittit timorem. Non quod nesciam *Paulum* Legem dicere spiritualem, & inter *Judeos* ante *Christi* adventum fuisse complures spirituales & Evangelicæ perfectionis. Quis enim tam impius est ut hoc neget? sed *Judaorum* vulgus neglecta parte Legis spirituali, fidebat corporalibus observatiunculis, quod genus sunt, sacrificia pecudum, delectus cibo-

rum, otia sabbatorum, baptismi, cum interim maderent odio, livoreque erga proximum. Talis erat religio Phariseorum, qui non ausi sunt in Prætorium ingredi, nec interim veriti sunt innocentem, ac Legis auctorem occidere. Nec tamen hanc legis observationem dixi sensi-ve fuisse tum inutilem per sese, sed imperfectam, perniciosam autem ob fiduciam eorum, qui talibus observatiunculis freti sumebant sibi supercilium perfectæ pietatis: hoc me dixisse declarant illa verba, *humanis præfidiis freti*, utcunque hoc dissimulat Bedda. Hos nimirum Legis observatio carnalis reddebat magis impios. Aliis autem infirmioribus Lex erat pædagogus ad *Christum*, nec tamen hæc Legis pars, cui vulgus nitebatur, adducebat eos ad perfectionem. Quod sentire me declarant ea quæ præcedunt locum à Bedda notatum. Mea sic habent: *Hanc felicitatem, quam nec humanus conatus, nec laboriosa Philosophorum industria, nec superstitiosa Gentium religio, nec Mosaicæ Legis quamlibet diligens observatio præstare potuerunt ad plenum, Deus omnium, &c.* Quod si quem offendit, quod nego Legem ad plenum præstitisse, quod præstitit adveniens Dominus, *Paulum* in jus vocet, qui non veretur Hebræis dicere, *Lex nihil ad perfectionem adducit*, quod *Lex neminem justificat*, quod *Lex infirmabatur*, & *impotens erat*, quod haberet *mandata carnis*, quod esset *Lex mortis*, aliaque his similia locis compluribus. Nec aliter loquuntur Orthodoxi veteres, quoties inter Legem *Mosaicam* & Evangelium faciunt comparisonem. Nec inficior hæc habere suum sensum, infirmabatur, non in se, sed in *Judeis*, sive infirmabatur in ea parte quæ carnalis erat. Carnalem voco partem, quæ nunc abrogata est. Quanquam divus *Chrysostomus* audeat dicere Legem ipsam ex sese nec puram esse, nec perfectam, si ad Evangelium conferatur, quod à me tamen nusquam est dictum. Ex hujus viri compluribus unum locum, qui forte occurrit, adscribam: is est in concione adversus *Judeos* tertia: *Quantum alioqui si quis ipsum hoc sacrificium conferat cum illo, ingens immensumque discrimen inveniet, ut juxta comparisonis rationem solum hoc purum dici mereatur.* Quodque de lege & gratia dixit *Paulus*, ne glorificatum quidem fuit quod erat glorificatum propter eminentem gloriam: idem & hic jure dixerimus, videlicet quod hoc sacrificium cum illo collatum solum dici debeat purum. Non enim per fumum ac nidorem, non per sanguinem ac redemptionis pretia, sed per spiritus gratiam offertur. Quod si sic loquitur *Paulus* quoties attollit Evangelii gratiam, si sic *Petrus* liberans Gentes onere Legis, si sic *Hieronymus*, & cum his Ecclesiæ probatissimi, cur mihi movetur tragedia, qui simili studio commendo gratiam Evangelicam? Nec enim in Paraphrasi cursim erat discutiendum, quid intersit inter Legem veterem & Evangelium, quod ab aliis vix longis ambagibus explicatur. Est igitur & hoc manifestæ calumniæ, quod hic asseverat Bedda, *Mosen*, *Aaron*, ad veram innocentiam & æternam felicitatem pervenisse, quasi nos hoc negemus. Item dejerat eos summa diligentia servasse Legis præcepta, quasi nos doceamus Legem non fuisse servandam, aut necessariam suo quidem tempore. Cæterum quod addit illos anxie Legem observasse, reclamatione *David*, qui non veritus est velci panibus propositionis, contra præscriptum Legis, & *Phinees* non dubitavit occidere duos uno vulnerare, cum Lex dicat, *non occides*: & discipuli Domini non metuerunt vellere spicas die sabbati: & ipse Dominus non veritus est sanare ægrotos sabbato, & contingere leprosus, quæ non ausi fuissent qui anxie servabant carnalem Legis partem. Quod si Bedda sentit anxiam, id est, trepidam absque caritate & gratia, sermo hujus habet manifestam blasphemiam, nec eam simplicem: addit enim illos humanis præfidiis fretos pervenisse ad æternam felicitatem. Quid magis adversatur omnibus *Pauli* scriptis, omnibus Evangeliiis, omnibus Orthodoxorum libris, quam æternam felicitatem humanis præfidiis acceptum ferri debere? Ubi igitur illa gratia, cui *Paulus* adscri-

Tom. IX. N n 2 bit

bit omnia? Ubi misericordia quam implorant utriusque Testamenti sanctissimi viri? Quid sonat humana praesidia nisi vires humanas, quid freti nisi confisi? Ut aliquid conferant ad salutem aeternam humanae vires, certe blasphemum est illis confidere. Deinde obicit nobis *Martham*, quae sollicita fuerit & turbata erga plurima, eamque sic docet fuisse fretam humanis praesidiis, quia *Christus* illi dixerit, *Martha, Martha, sollicita es, & turbaris erga plurima*: Idque confirmat auctoritate Pauli, *Qui praest, in sollicitudine, & Martha* videlicet praerat iultruendo convivio. Addit testimonium *David*, *Dum anxietur cor meum, in petra exaltasti me*. Cum lego censuram, *Propositio haec manifeste est in fide erronea piarumque offensiva aurium*, &c. imaginor insignem quempiam Theologiae Doctorem de cathedra pronuntiantem: cum excutio rationes ac testimonia Scripturarum, nihil aliud, ita me *Christus* amet, video nisi febris delirantem. Adeo nihil cohaeret, nec usquam deprehendas vel sensum communem.

C. Primum anxietatem, qua voce sum usus, vertit in sollicitudinem, arte qua pollet plurimum. Deinde cum nos agamus de superstitiosa Legis observatione, producit nobis *Martham* sollicitam de parando convivio, quoque *Martha* videatur hoc debuisse cum anxietate facere, citat nobis *Paulum*, *Qui praest, in sollicitudine*, & ait *Martham* praefectam parando convivio. Et ne fortassis non reciperem Evangelii testimonium, addit ex Psalmo, *Dum anxietur cor meum*, &c. Obtestor te lector per conscientiam tuam, quis unquam aegrotus somniavit vaniora, quam hic censor Orbi pronuntiat, in futuram Ecclesiae ruentis? Ex illo fulgore promissorum titulorum & indicum, hos fumos nobis offundit. Primum demus hoc *Bedda*, ut quod *Paulus* dicit, *qui praest in sollicitudine*, pertineat etiam ad coquos ac structores, si juxta *Pauli* praecceptum *Martha* turbatur erga plurima, cur non defenditur à Domino, sed potius reprehenditur, quod in re corporis plus satis esset sollicita, dum varium apparat convivium, cum simplex ac minus operosum sufficeret necessitati naturae? Sic enim Graeci quidam interpretantur. Cur praefertur *Maria* quies, quae non turbabatur, sed animo tranquillo audiebat Dominum? Quod si vocemur ad allegoriam, esto sane, sit illa sollicitudo in rebus extraneis, quanquam ipse Dominus in his vetuit nos esse sollicitos. Sit *Maria* quies in rebus spiritualibus, fateamur oportet unum esse necessarium ad salutem, etiam si caetera probantur pro tempore. Sed quid sollicitudo in sublevanda pauperum egestate facit ad delectum ciborum, otia sabbatorum, lotiones, mactatas pecudes, vitatos leprosos, de quibus ego loquebar? Non est caeremoniarum sublevare pauperes, sed Evangelicae caritatis, à qua plurimum abest hic *Bedda* liber, qui tot calumnias movit in *Erasmum*, cui tamen paupertatem non sublevat quam exprobat. Sed fingamus, *Martham* fuisse laudatam à Domino, tantum in hoc peccasse, quod plus satis esset sollicita, quodque per errorem judicaret se majus quiddam agere, quam agebat soror. Ubi *Bedda* somniavit illam humanis fretam praesidiis pervenisse ad felicitatem aeternam? Si quis nunc percunctaretur *Abraham*, *Mosen*, *Samuelem*, *David*, *Esaïam* cum caeteris Prophetis, *Joannem* Baptistam, matrem *Jesu*, *Petrum* & *Paulum* cum caeteris Apostolis, *Hieronymum* & *Augustinum* cum caeteris Doctoribus, quomodo pervenistis ad innocentiam & aeternam felicitatem, quid putas responsuros? Humanis praesidiis nostrisque viribus pervenimus? Nequaquam. Omnes, opinor, uno ore responderent: gratia & misericordia Domini nostri *Jesu Christi*. Tum si quis diceret esse quendam *Beddam*, qui doceret eos praesidiis humanis fretos eo pervenisse, reclamarent eodem ore, *Beddam* illum aliquanto minus sapuisse quam betam. Jam quod ad Psalms testimonium attinet, non hic repetam varias diversorum allegorias, inter quas nulla est quae suffragatur *Beddaica* calumniae, testimonium hoc facit contra *Bedda* senten-

A tiam. Sive enim intelligas hanc anxietatem esse tentationum, hoc est, afflictionum Ecclesiae, sive trepidationem de exitu vitae, sive dissidentiam operum legalium, pro nobis facit quod sequitur, *In petra exaltasti me*. Humiles sunt qui serviliter timent, qui fidunt corporalibus observationibus, nec ad spiritum possunt assurgere, sed exaltantur in petra qui est *Christus*, in quo qui sunt humiles, sunt excelsi, qui trepidi, sunt audaces. Sic erectus erat *Paulus* cum diceret, *Omnia possum in eo qui me confortat*. Rursum cum ait, *Certus sum enim quod neque mors, neque vita, &c.* *Petrus* cum esset diligens observator Legis, ter abnegavit Dominum, idem facturis caeteris discipulis, si similis incidisset tentatio, sed in uno proditum est exemplum ad omnes pertinens. At posteaquam exsistit anxiam Legis observationem, *casus virgis gaudens ibat à conspectu Concilii*, &c. *Paulus* anxius Legis observator, lupum agebat in oves *Christi*, liberatus per gratiam ab hac anxietate, totum Orbem traxit ad *Christum*. Et hanc anxietatem *Bedda* tribuit omnibus Sanctis, ut freti viribus humanis promittant sibi perfectam innocentiam. Perspicuum est me non damnare bona opera, neque docere leges divinas aut constitutiones Ecclesiae non esse servandas. Sed fortasse tale quiddam docet *Lutherus*. Quid hoc mea? An ideo nobis non licebit ea loqui quae *Christus*, quae *Paulus* docuit, si quid docuit *Lutherus* quod non probat *Bedda*? *Scylla* est, dicere nullum esse bonum opus hominis, fateor, sed *Charybdis* est, docere viribus humanis fretos homines pervenire ad aeternam felicitatem. Qui medium cursum tenet, incolumis est, sed si deflectendum est, tutius est incidere in *Scyllam Lutheranicam*, quam in *Bedda Charybdis*. Error illius utcumque attollit Dei gloriam, alter Dei gloriam tribuit viribus humanis. Proinde si *Bedda* sentit quod scribit, major haereticus est quam *Lutherus*. Verum ego malim interpretari stuporem aut odii temulentiam quam tantam insipientiam. Quam vero doctum, quod hic probat de praeccepto sollicito servando, quoniam *Jesus* dixit omni populo, *Estote solliciti ut custodiantis*, &c. Hoc scilicet eramus ignoraturi, nisi *Bedda* nobis hunc locum induxisset, sed in hoc perpetuo peccat quod idem videri vult anxietatem & sollicitudinem. Phariseorum est reddere conscientias anxias, quo suam teneant tyrannidem, *Christus* amat conscientias spiritu gratiaque liberas: atque ut fateor esse periculum, laxare habenas vulgo, ita contra *Christi Paulique* doctrinam est, spiritus libertatem opprimere, quod alicubi *Gerson* quoque monet, tamen Theologus humi fere repens, quod ad verum Christianismum attinet, fortassis aliter sensurus si viveret hac aetate, cui tamen viro magis defuit seculum quam ingenium, aut industria. Jam quod *Bedda* pro verbis meae propositionis, *per anxiam illius observationem*, depravavit, *anxiam illius observantiam*, dissimulari poterat, nisi faceret hoc tam subinde, ac nisi ipso syllabas omnes in meis ac voces calumniaretur. Hoc si factum esset à me, clamaret quantum posset falsarium, praesertim si depravarem ea, ex quibus pronuntiarem errorem in fide. Nec hoc mendae castigatum est in operis calce, quam legem mihi praescribit, ut quicquid erroris commissum sit in excuso libro, mihi imputetur nisi castigetur in fine.

PROPOSITIO XVII.

Christus Hierosolyma circumcisus est ac purificatus. Cap. II.

SYMPVTATIO.

Hic cum nihil sit quod pugnet adversus doctrinam catholicam, quoniam hoc incogitanti excidit mihi, monitus mox deleui in proxima Editione quae jam prostat. Ex hoc nomine *Bedda* gratiam habeo, habiturus & in caeteris, si de similibus admonuisset, quanquam admonuit odiose. Non est animus tueri, quod dispungendum existimaui. Ineptum est enim hoc asseverare, quod nec docere possis, nec ad rem pertineat, &

& totum hoc quicquid est lapsus, unius dictiunculae deletionem correctum est. Paucis indicabo, quid artis hic quoque demonstravit Bedda. Obijcit ignorantiam. Quam? Quia nesciebam ubi esset circumciscus Dominus. Hoc nec Bedda novit. Sed impudentius est quod addit, id quod à me positum erat, recte Scripturarum intelligentiæ contrarium esse. Promittit quiddam magnificentius, meam propositionem seipsam interimere. Nunc audiamus Scripturam contrariam: *Christus ac mater purificati fuerunt, die à partu quadragesimo, & ante eum diem nec puerpera, nec puer fas erat adire Templum.* Lex matrem arceat ab ingressu Templi, de puero nulla est mentio, & tamen Bedda de suo adjungit puerum. Jam hunc in modum colligit: *Obviant itaque sibi duo hæc, videlicet quod Christus Hierosolymis in Templo fuerit purificatus die quadragesimo, & illic die octavo sit circumciscus.* Hæc ratiocinatio nihilo melior est, quam si dicas, *Petrus* in die Paschæ sacrificavit, ergo non potuit jejunare in Quadragesima. Neque enim usquam dixi *Christum* fuisse circumciscum in Templo, sed *Hierosolymis*, nec dixi deportatum à matre, potuit enim ab aliis deportari, puta à nutricibus. Habemus Scripturæ testimonium. Nunc audi peremptionem: *Puer*, inquit, *nec deportari poterat Hierosolymam, quod non posset abesse à mamma matris, nec reportari ob vulnus circumcissionis.* Respondendo dico, poterat infans deferri per mulierem quæ lac haberet in mammis aut in cornu, deinde vulneris dolor non est gravis primo die, sed post exulcerationem. Sed quoniam *Bethlehem* non abest ab *Hierosolymis* nisi non plenis sex passuum millibus, poterat infra duas horas à vulnere esse in sinu matris: non enim erant illa milliaria *Germanica*. Jam an à Chirurgis soleat perpetuo fieri circumcisio nescio, quia non legi hoc scriptum. Hoc tamen si verum est, probabile est *Hierosolymis* fuisse peritiores hujusmodi sectionis. Verum hæc ludere libuit, quod ait Bedda probabilius est, & fateor hoc mihi per incogitantiam elapsum, sine periculo tamen fidei vel pietatis. Cæterum quod hic Bedda censet esse inopinabile quod scripseram, calumnia est: quod adversari Scripturæ divinæ, calumpniosius est. Id si verum esset, poterat objicere vel blasphemiam vel errorem in fide. Tum quod adjicit propositionem se ipsam perimere, falsum est, ut docuimus.

C. Ad hæc quod assumit me sentire puerum illuc delatum

V. à matre, vanum est. Rursus quod assumit me sentire pueros nusquam circumcisci nisi *Hierosolymis*, multum abest à vero.

PROPOSITIO XVIII.

Cap. III. *Christum solum omnium nulla peccati labe contactum fuisse.*

S V P P V T A T I O.

Huic in Divinationibus videor mihi satis respondisse. De Christo prædicavi, quod *Paulus* & Sacrae Litteræ de illo uno prædicant. De matre non erat dicendi locus, cum hæc dicantur sub persona *Matthæi*, cum adhuc viveret mater *Jesæ*: & res narratur ejus temporis, quo vix quisquam, exceptis tribus, nosset *Mariam* esse virginem. Quod autem hanc propositionem schismaticam pronuntiat ob decretum Concilii *Basilienfis*, si verum dicit, vereor ne Ordo Prædicatorum maxima ex parte schismaticus sit. Jam *Basilienfi* Concilio multi derogant auctoritatem, appellantes *acephalon*. De Festo Conceptionis nihil dicam: arbitror tamen Virgini matri longe gratius fuisse futurum, si tali contentione prætermittitur, filii reliquisset arbitrio quomodo matrem suam honorandam judicaret, & quod in hac pugna consumtum est operæ, transfuisset ad honorem filii, de cujus honore mater magis gloriatur quam de suo. Et utinam sanctissima Virgo haberet tot suarum virtutum imitatores, quot habet dignitatis exaggeratores! Ego profiteor nomen meum inter eos, qui impendio favent honori sanctissimæ Virginis: nec unquam certo sensi illam in peccato originali fuisse con-

A ceptam, & contrariam sententiam scriptis edidi, ante annos ferme triginta. Quid de hoc statuerit Ecclesia, mihi nondum ad plenum liquet. Ubi liquebit, mox abijciam quicquid residet ambiguitatis. Et si maxime liqueat, quod tamen non video quibus argumentis aut quibus Scripturarum testimoniis efficaciter probari queat, non uno modo excludo ignominiam Virginis, quemadmodum demonstratum est in Divinationibus. Quare C. quod hic Bedda schismatis meminit, mera calumnia est. Quod ait me hic *Luthero* dextras dare, calumniosum est mendacium. Quod addit, me *Lutheri* sententiam contra honorem immaculatæ Virginis impie concepisse & perniciosè edidisse, procacis hominis calumniæ sunt, nisi forte *Paulus* non fuit sapiens, quia tribuit soli Deo sapientis cognomen: aut nisi beata Virgo non fuit bona, quod Dominus in Evangelio Deum solum appellat bonum: aut nisi mortales sunt Angeli, quod *Paulus* de Deo scripsit, *Qui solus habet immortalitatem*. Impium est detrudere laudibus nunquam satis laudatæ Virginis: sed longe periculosissimum est ullam creaturam æquare Christo. Ego Filii laudes, juxta *Pauli* doctrinam, extuli, matris honori nihil detraxi: quare sua schismata, suas impietates, calumnias, & convitia, sibi habeat Bedda.

PROPOSITIO XIX.

C. Christus mox postquam à Joanne baptizatus est, perit solitudinem, idque facit non hortatu cujusquam, sed suo ipsius spiritu. Nam qui baptizatus est exsui affectus carnales: & factus regeneratione spiritualis, Spiritus Sancti ducitur & agitur arbitrio. Non meminit Bethlehem, non repetit Nazareth, non redit ad matrem aut nutrimentum.

S V P P V T A T I O.

Hic te quæso lector ores pro Bedda Dominum, ut ab eo pestem hanc auferat, qui tanta calumniandi rabie laborat, ut nihil omnino pensi habeat. In confesso est quod omnis Christi actio nostra est instructio: eoque Dominus multa gessit, non quod ipsi essent necessaria, sed ut nobis ederet exemplum. Sic subinde secessit ad orandum, sic oravit prostratus instante passione, sic veniens ad baptismum implevit omnem justitiam, sic secessit ac tentatus est. Quoniam autem Evangelista dicit eum ductum à Spiritu ut tentaretur, & legitur idem à Spiritu Satanæ sublatum in montem & in pinnaculum Templi, ne quis hoc imaginaretur ab eodem Spiritu factum, juxta sacros Ecclesiæ Doctores, indico eum à suo Spiritu ductum, hoc est, à Spiritu Sancto, non ab impuro Spiritu, cui se postea permisit, neque hortatu hominis, subindicans allegoriam, eum qui se parat Evangelicæ prædicationi, non oportere servire carnis affectibus, sed in omnibus sequi Spiritus cœlestis afflatum. Cedo lector, ecquid vides in hisce verbis blasphemiam? Atque adeo ne quis suspicetur hæc arte rhetorica deflecti, referam ejus loci tenorem. Cum enim in fine Capitis III. docuissim Dominum *Jesum* à Patre declaratum & consecratum Evangelicæ Theologiæ doctorem, sic auspico Caput IV. *Ac ne ab his quidem exordiis statim proficere ad prædicandum, licet cœlestis auctoritate tradita, sed subito à turbarum oculis subducit sese in solitudinem, quod secessus à populi commercio & auget auctoritatem & acuit desiderium. Eos autem potissimum aggreditur Spiritus ille instigator malorum, qui relictis mundi cupiditatibus, puram ac cœlestem vitam meditantur. Hoc igitur tacite nos docens Jesus petit solitudinem, idque facit non hortatu cujusquam, sed suo ipsius Spiritu. Nam qui baptizatus est, jam exsui affectus carnales, & factus regeneratione spiritualis, Spiritus Sancti ducitur & agitur arbitrio, &c.* Nemo non videt hic me facti narrationem cum allegoria miscere, ut narratio rei gestæ pertineat ad Christum, exemplum facti ad nos: id quod frequenter in hac facio Paraphrasi. Id esse verum, declarant ea verba quæ admisceo, *Hoc igitur tacite nos*

docet, id tacite nos docens petit solitudinem, indicans & ea quæ præcesserant ad nostrum exemplum pertinere, & quæ sequuntur eodem spectare, quasi moneam lectorem: Observa quid faciat Dominus, ut coneris hoc exemplum pro viribus imitari. Hic cum omnia sint pie dicta, ni fallor, vide quas calumnias excitet *Bedda*. Primum objicit profundam rei Theologicæ ignorantiam: deinde errorem in fide: mox immanem blasphemiam. Ait me de *Christo* loqui quasi de puro homine. Quid signi? Quod actus sit in desertum suo ipsius spiritu, nullo hominis hortatu. Hoc si falsum est, doceat *Bedda*, cujus hortatu commotus petierit desertum. Sed ille colligit me sentire *Christum* more cæterorum hominum circa agibilia nonnunquam consultivo eguisse discursu, (sic enim loquuntur Eruditi) aut ad ea quæ agenda erant commonitione provocari: *Alias*, inquit, *etiam suo ageret sensu, nullis præviis aut prudentiali discussione, aut aliterius exhortatione. Absit autem ut beata ejus anima ejusmodi mortalibus auxiliis, hoc est, inquisitione, consilio, vel provocatione opus haberet, utpote cui omnium præteritorum, presentium, atque futurorum, evidentissima in creatione collata fuit notitia*. Si hæc *Bedda* non scripsit per febre aut temulentiam, scripsit afflatu Satanæ. Ubi est in verbis meis quod iste colligit? Imo debebat potius diversum colligere, Ductus est suo spiritu, nullius hominis hortatu, ergo ut omnia sciens non eget cujusquam consilio, monitu, aut hortatu, sed suo spiritu faciebat omnia, quemadmodum sciebat ab æterno præfinita. Quod autem istud ratiocinandi genus est, Angelus solo voluntatis impetu fertur quo vult absque motu corporis, ergo Angelus ad motum eget corporis auxilio? Verum hoc videor innuere *Bedda*, quod aliquando eguerit humano hortatu. Etenim qui dicit, *Bedda* legit totam Epistolam absque conspiciillis, innuit eum aliquando opus habere conspiciillis. Hoc ergo debebat expostulare cum Euangelista, quamobrem alicubi faciat mentionem Spiritus, alicubi non faciat. Nam & *Joannes* dicit, *Exsultavit Jesus in spiritu, & infremuit Jesus spiritum*. Sic enim declarat id quod geritur, divinitus geri. Nec ista differentia pertinet ad animam *Jesus*, sed ad dispensationem nostræ eruditionis. Et si quid dicitur *Christus* gessisse hortatu cujusquam hominis, non statim sequitur eum eguisse provocatione, aut consilio, aut commonitione: sed ad interpellationem Apostolorum absolvit *Cananaam*, excitatus à discipulis sedat tempestatem, ad *Martha Mariaque* lachrymas excitat *Lazarum*. Verum ille præsciebat ab æterno præfinitum, & quid illi essent interpellaturi, & quid ipse esset factururus. Non ipse egebat precibus aut hortatu hominum, sed homines ipsi. Habebat *Christus* affectus humanos: nam & iratus & misericordia commotus legitur: verum eos affectus habebat in manu sua spiritus illius. Quorsum igitur hic attinebat innectere tantæ impietatis calumniam? Sed *Bedda* voluit insulcire quod in Scholis prævio magistro didicit, quasi nobis ista nunquam fuerint vel lecta, vel audita. Ista didicimus ante annos triginta sex. Nec est necesse ut hic tractem Quæstiones Scholasticas de anima *Christi*. Mihi satis est, quod ne per somnium quidem unquam venit in mentem quod hic impudentissime calumniatur, non minus sine mente quam sine fronte censor. Quanta vero in his verbis balburies, quanta depravatio? Pro meo hortatu ille supponit commonitionem, consilium, provocationem, consultivum discursum, prudentialem discussionem, fumos ac pulverem inspergens in oculos lectoris, cum sint meræ verborum inanum præstigiæ. Vide autem hominis malitiam, in schedis, quas ad me miserat manu descriptas, addiderat in margine: *Videndum utrum de Christo in hac secunda oratione loquatur Erasmus, seu littera ejus sonare videatur*. Tum dubitabat, tametsi non erat dubitandi causa: post offensus audacia mea, quod ausus sim à Theologis flagitare consilium, pro dubitatore factus est impudentissimus asseverator. Ubi igitur est

A hic illa deploranda inscitia rei Theologicæ? An quia nesciebam *Christum* esse Deum & hominem? Non dicet, opinor. An quia suspicabar illi esse opus humano consilio quemadmodum nobis? Dico illum suo spiritu ductum, non alieno hortatu. An quia credidi illum per baptismum exuisse carnales affectus? Non potest dicere, cum in hac ipsa Paraphrasi reprehendat, quod dixeram *Christum* unum omnium nulla peccati labe fuisse contactum, & adeo non egere baptismo, ut ipse peccata tolleretur omnium. Quoties autem hoc repeto in mea Paraphrasi! Porro quod dictum est de eximendis affectibus, de oblivione patriæ, &c. declarant ea quæ sequuntur, non ad Christi infirmitatem, sed nostrum exemplum pertinere. Quid autem hic novi docuit iste mirandus Rabinus, quod trium mensium in Theologia tirones ignorent? Ubi est error in fide? Ubi blasphemia quam evomo? Nec his convitiis contentus, addit clausulam, *Plane itaque, inquit, hic delirat Erasmus*. Hæc calumnia tam est furiosa, ut magis egeat exorcista quam confutatore.

PROPOSITIO XX.

Christus inediæ ad quadragesimum usque diem prodixit, Daniele, Eliam, ac Moysen referens.

SUPPUTATIO.

C Hic factus civilior somnium vocat lapsus meum. Non ego dormivi, sed ad calumniandum vigilavi *Bedda*. Nusquam enim somniavi *Danielem* jejunasse quadragesima dies: sed quoniam jejuniis præparatus est ad cognitionem mysteriorum, idcirco mentionem illius adjunxi, quem & Hymnus Ecclesiasticus conjungit cum *Mose* & *Elia*. Cætera pete ex Divinationibus, quas hic dissimulat se legisse.

PROPOSITIO XXI.

Jam uxor esse desist, quæ se miscuit alteri viro.

Cap. v.

PROPOSITIO XXII.

D *Nullum volumus esse divortium, excepta causa stupri, quæ pugnat cum ipsa natura matrimonii.*

SUPPUTATIO.

E Hic locus plenus est difficultatibus, ita variant antiqui Doctores, etiam ii qui non concedunt iterari matrimonium. Ad hæc multæ rationes sunt quæ vix ferunt videri probabile, Constitutionem Romanæ Sedis congruere cum æquitate naturali. Nec minus difficile est expedire, quomodo hujus loci interpretatio ipsa secum congruat. Excipit *Christus* fornicationem, neque quicquam præterea: & tamen Romana Sedes ob alias causas concedit iteratum matrimonium, in aliis causis à *Christo* non exceptis, velut si conjugum alter prolapsus fuerit in hæresim, aut quod deterius est in Paganismum, atque etiam si ante carnalem congressum alter profiteretur regulam S. *Francisci*. Jam cum *Judei* non nossent aliud divortium, nisi per quod liceret utrique jungi cui vellet, dato libello repudii, non video quomodo nos interpretemur de separatione tori. Præterea cur *Christus* exceperit unam fornicationem, cum sint alia magis execrabilia, ut infanticidium, aut medicamentis accitus abortus, veneficium, non est admodum facile expedire. Solus *Augustinus* hanc particulam, *Excepta causa fornicationis*, vult ad illum tantum pertinere, *facit eam mœcham*. Non enim facit mœcham qui repudiat, sed jam mœchatam abjicit. Hæc argutia mihi quidem videtur habere acumen, sed quod, ut inquit *Seneca*, pungat verius quam penetret. Et mirum est si ille hoc vidit, quod tot *Græci* doctissimi viri non viderant. Jam an licuerit *Judeis* dato libello ducere aliam absque peccato, ne inter Scholasticos satis convenit: ac probabilior est eorum sententia qui putant vere licuisse, quod Deus expresse concessit, nihil addens significationis unde cognosci possit, hoc fieri cum culpa. Sunt item alia multa, quæ

quæstionum scrupulis agitant animum meum. Ea hîc repetere longum sit: si quis ea velit cognoscere, legat Annotationem meam in 1. Corinth. vii. Illic perspicies lector, me quidem optare exactiorem hujus loci discussionem, si fieri possit, tamen nihil aliud vel docere vel docuisse unquam de divortio quam nunc sequitur Ecclesia, sed simpliciter captivare intellectum meum in obsequium Sedis Romanæ. Nec in aliud illa proposui, nisi ut aliquis attentius discussa re, liberet me aliosque mei similes quæstionum scrupulis. Neque enim satis est Theologo, præsertim tali qualis haberi vult Bedda, referre nobis Caput ad abolendum, aut de suo intertexere parenthesi, supplendum, causa fornicationis quoad totum. Theologus excussis collatisque Scripturarum locis, & Veterum opinionibus, debet humanæ constitutionis & interpretationum reddere rationem. Quod si Bedda dignabitur legere meam Annotationem, quam indicavi, seque præbere Tenediam, ut ajunt, bipennem, ut discussis nodis quæstionum liberet animos hominum omni scrupulo, habebitur illi à me plurima gratia. Rursus ex his, quæ respondi Leo, perspicuum est me nihil docere quod adversetur Constitutioni Sedis Romanæ. Hoc satis est hîc esse præfatum.

Nunc ad depellendam hujus loci calumniam. Ita pronuntiat censor, quod in utraque harum propositionum docet Erasmus, videlicet conjugium altera partium adulterante sic dirimi, ut non amplius subsistat, sitque soluta pars innocens, plane hæreticum est. Remitto interim Bedda totum negotium dissolvendi nodos quæstionum: unde docet hoc me sentire quod intentat? In secunda propositione nihil aliud dico quam quod habetur in Evangelio: nisi quod explico causam exceptionis. Christus in totum vetat divortium, excepta causa fornicationis: Hoc si hæreticum est, non multum abest à blasphemia censor, eo quod Evangelium aperte dicit idem quod ego. Sed addo, adulterium pugnare cum ipsa natura matrimonii. Si hoc falsum ait, Bedda rursus periclitatur de blasphemia. Nam Deus instituens matrimonium dixit, Et erunt duo in carnem unum. Ex Paulus: Quicumque adheret meretrici, unum corpus efficitur. Id quod multo magis competit in conjugatos, sicut alibi docet, Itaque jam non sunt duo, sed una caro. Quod si conjugium ex duobus facit unum, & adulter rursus ex uno facit duo, nonne naturâ pugnat adulterium cum ipsa natura matrimonii? Cum autem variæ causæ referantur, cur Dominus solam fornicationem exceperit, cum sint alia crimina magis intolerabilia, mihi visum est eam ponere quæ cæteris videbatur probabilior. Ergo sublatum est matrimonium? Fateor, quantum ad rigorem Legis. Nam lapidata adultera liber est maritus. Sed humanitas Evangelica favet reconciliationi, & in spem futuræ reconciliationis interdicitur utrique ne se jungat alteri, quod ea res tollat omnem spem reditus in gratiam. Ubi igitur hîc est hæreticus error? An quia separationem à toto voco divortium? Quid piaculi? Nonne cum alter ab altero divertit, divortium est? Nomen est generale divortium, & de amicitia interrupta dicitur, & inter amantes divortium est: denique animæ corporisque divortium est. Verum offendit illud ex prioris propositione, Jam uxor esse desit, qua se miscuit alteri viro. Agnoscebat vulgatissimum tropum Bedda, sed captabat ansam calumniandi. Sic filium esse negamus, qui degenerat à paternis moribus, qui meruit abdicari, & tamen manet naturæ vinculum. Sic Episcopum esse negamus, qui indignus est hoc nomine, & tamen manet consecratio. Sic Christianum esse negamus qui moribus est impiis, & tamen non tollitur baptismus. Ita mihi dicta est uxor esse desisse, quæ se fecisset indignam uxoris nomine. Quod si Beddam offendunt verba, non sensus, sciat Chrysostomum ab hac sermonis speciem non abhoruisse. Siquidem in Commentariis, quos scripsit in Epistolæ ad Corinth. prioris Caput vii. causam aperiens quare permittitur uxori

A ab adultero marito discedere, ab idololatra non item, inter cætera scribit hæc verba: Πάλιν ἐπεὶ μὴ τὴν πορνείαν ὁ ἀνὴρ σὺν τῇ γυναίκα, ἐν ταύτῃ ᾧ καὶ ἡ εἰδωλόλατος ἡ γυνὴ ὁ ἀνὴρ τὸ δίκαιον σὺν διαίκεται. Id est: Rursus illic quidem post fornicationem vir non est vir: hîc vero etiam si culetrix idolorum fuerit mulier, tamen non perdit jus viri. Et Hieronymus in Epist. ad Ephesus, Cap. v. loquitur his verbis: Sicut autem non omnis congregatio hæreticorum, Christi Ecclesia dici potest, nec caput eorum Christus est, sic non omne matrimonium, quod non viro suo secundum Christi præcepta conjungitur, rite conjugium appellari potest, sed magis adulterium. Ut igitur est vir non vir, uxor non uxor, ita est conjugium non conjugium. Nec aliud interest, nisi quod post datum repudii libellum non est jus viro repetere quam repudiavit: post discessum privatum, manet reditus in gratiam, absque novo matrimonii contractu. Jam ne qua possim elabi, citat locum ex eadem Paraphrasi Cap. xix. ubi sic ad verbum loquor: Scito, quod quisquis ob quamlibet causam abjecerit uxorem, & alteram duxerit, committit adulterium: nisi forte quam repudiat, adulterio meruit repudium. Hactenus nihil dico, quod non habeat Evangelium. Sed sequitur, Nam quæ alteri viro sui fecit copiam, jam uxor esse desit, & matrimonii jus ademisse sibi. His verbis putat me teneri medium, cum potius explicent quod alibi minus explanate dixi, ne quis existimaret per culpam utrumque factum liberum, addo veluti mei ipsius interpretes, Et matrimonii jus ademisse sibi. Jus uxoris est, vivere sub eodem tecto, ibi esse Cajam, ubi maritus est Cajus, pro sua portione administrare rem domesticam, occupare partem lecti, polcere debitum, frui societate fortunarum omnium. Proinde quæ exigitur ex ædibus, & his omnibus commodis spoliatur in æternum, quod ad ipsam attinet, quæso te, quid habet nisi nomen uxoris? Quanquam ne id quidem agnoscit maritus. Tantum manet locus reconciliationi, quam indulgit Evangelica lenitas. Et hanc ob causam vetitus est novus contractus. Jam quod Bedda verba 1. Corinth. vii. His qui matrimonio juncti sunt præcipio non ego, sed Dominus, uxorem à viro non discedere, quod si discesserit manere in nuptam, aut viro suo reconciliari, scholiis intertextis, exponit, supplendum causa fornicationis, & quoad totum: rursus viro suo, exponit adultero, suo jure facit, cum Veteres interpretentur de aliis offensis, quæ incidunt inter virum & uxorem. Verum nisi tale commentum nobis obtrussisset, non erat locus calumniæ quam addit: En restissima linea decretum Apostolicum obviat Desiderii sententia. Quod si maxime Paulus hoc sentiat quod interpretatur Bedda, jam docui ad me nihil pertinere, qui nihil ei decreto contrarium trado. Verum hunc locum infulcire voluit quo videatur legisse Paulum: quanquam id poterat absque calumnia. Simili studio infulcit locum ex Augustino, quo videatur & hunc legisse. Is rejicit commentum, si quis causetur adulterum haberi pro mortuo, eoque liberum esse mulieri nubere alteri, cum nec illud ad me pertineat. Alioqui probabilior erat causa, virum pro mortuo haberi qui mortem meruit. Hæc cum ita sint ut exposui, tota hæc censura scatet malitiosis calumniis & impudentissimis convitiis; quod doceam esse liberum alteri nubere mulierem, ejus vir commisit adulterium; quod verba Pauli de mortuo viro interpreter, quoad matrimonium; quod mea sententia pugnat adversus decretum Apostoli, quod ille nobis objicit suis emblematis variegatum. Quanquam ne sic quidem verum est quod ait, quod ego plane sensum hæreticum tenui & sparsi in Ecclesiam. Hæc non pudet Theologum & magistrum pauperum litteris mundo prodere me vivo, cum mea scripta versentur adhuc in manibus hominum? adeo satis putat omnibus fore quod hæc scripsit Natalis Bedda permissu Facultatis, quæ, ni plane fallor, optaret has censuras nusquam haberi nisi apud sacramentarios. Alioqui proferat venerabilis Bedda, quis unquam ex me didicit post matrimonium legiti-

gitime contractum, Christianis licere mutare conjugem? Aut quis unquam hoc me auctore fecit? Verum *Bedda* semper versatus inter trepidos pueros, inter quos loquitur monosyllaba, *ca, va, sus, point, riens*, putat esse ludum libris mundo editis, tam impudentibus sycophantiis impetere famam proximi, ne quid aliud dicam. Et hic est qui nobis legem præscribit, *Quicumque quocunque modo male sentit de quibuscunque Theologis, reddat se de hæresi suspectum*. Sed quo minus omnes bene sentiant de Theologis omnibus, *Bedda Beddaque* similes sunt in causa.

PROPOSITIO XXIII.

Apud Judæos non punitur nisi perjurium. Ceterum qui non interposito jurejurando fallit proximum, impunitus est.

PROPOSITIO XXIV.

Lex Evangelica prorsus damnat omne jusjurandum, ut jam non sit fas jurare.

PROPOSITIO XXV.

Non opus est in Contractibus admiscere jusjurandum, aut execrationes, aut aliud simile, quod & promittentem obstringat metum, aut stipulanti fidem faciat.

PROPOSITIO XXVI.

Non minus est Christianus simplici nudoque verbo obstrictus, quam Judæus per omnia sacra dejerans, nec alter minus fides quam si jusjurandum intercessisset.

PROPOSITIO XXVII.

Cum in totum vetem jurare, non abrogo legem quæ vetat perjurium.

SVPPVTATIO.

Egregius calumniandi artifex turba propositionum fumos offundit lectori. Sed arbitror satis esse responsum in Divinationibus. Et si quis quid desiderabit, legat Annotationes meas, & perspiciet me nihil docuisse erroneum in fide aut moribus, ut blaterat *Bedda*. Quid *Lutherus* de jurejurando doceat nescio, quæ scribit *Jacobus Faber* diversa sunt à meis. Quare non onerabo lectorem verbis supervacaneis. Cæterum quod *Bedda* producit nobis *Gratianos*, *Isidoros*, decreta Conciliorum, aliaque similia undique corrasa, quæso, quid aliud agit quam ut *Christi* doctrinam abroget? Si *Christo* placuit jusjurandum inter Christianos, in cassum dixit illa verba, *Ego autem dico vobis non jurare omnino*, &c. *Sis autem sermo vester, est, est, non, non, quod amplius est à malo est*. Eadem cum totidem pene verbis præcipiat *Jacobus*, addens *ne sub judicio decidatis*, indicans etiam damnationis periculum esse in jurando, quid agit *Bedda* suis citationibus? Poterat distinguere consilium à præcepto, perfectos Christianos ab infirmis. Nam *Christus* eodem Capite perfectam Christianismi formam præscribit. Poterat distinguere causam, animum & argumentum jurandi. Denique poterat causari de definitione quid esset jusjurandum, de quibus disputo in Annotationibus. Et *Chrysostomus* in Commentariis, quos scripsit in Acta, negat Deum jurasse. Sed *Bedda* præfatus est, se non prospexisse ad meas Annotationes. Quamobrem? Quia non vacabat in tanto calumniandi studio, nec voluit perdere suas censuras. Cum Dominus in Evangelio nihil præcipiat diligentius, quam ne quo pacto juremus, quid volebat *Bedda* dicere Paraphrasten? Dominus quidem vetat jurare, sed hoc est hæreticum, imo debemus in omni contractu interponere jusjurandum, quo sermo sit firmus. Non illic agebatur de consuetudine fori, sed de perfectione Christianismi, qui si adesset, nec Judicibus esset opus, nec Advocatis. Ubi scripsi peccare quisquis jurat? Jusjurandum à malo fatetur & *Augustinus*. Nec excusatur à culpa qui volens jurat, si queat effugere, quod ex *Gratiano* nos docet etiam *Bedda*, *Ja-*

cobum non simpliciter prohibuisse jusjurandum, sed voluntatem jurandi, quoniam dixit, *nolite jurare*. Quamquam hæc argutia non habet locum, cum *Jacobus* Græce scripserit, *μὴ ὀμνύετε*, id est, *ne jurate*. Quale vero bonum est hoc, quod non licet velle? Cæterum visum est hîc censori paulisper frontem exporrigere, ac lectori molestiam excutere: ludit enim mira facetia: *Si non est*, inquit, *fas jurare, vocandus est in jus Angelus ille Apoc. x. qui jurat per viventem in secula*. Aut igitur peccavit Angelus, aut blasphemum est Erasmus, qui Angelo crimen impingit. Nimirum Angelis non est datum præceptum Evangelicum, qui nec diffidunt cuiquam, nec fallunt, & si jurant, nostræ morem gerunt incredulitati. Sic jurant interdum & perfecti Christiani. Alioqui tempus est ut *Bedda* dicam scribat universis Angelis, quorum nemo servavit hoc præceptum, *crescite & multiplicamini*. Ingens vero periculum, si proficiant eo mores Christianorum, ut simplex oratio non minus valeat quam jusjurandum! Nunc jurantibus ac pejerantibus differta sunt omnia. Saltem illud nos doceat *Bedda*: Cum *Christus* hîc dicat se non venisse ad destruendum, sed ad consummandum Legem, si Christianis commodum & utile est jurare, quod ipse docuit, quid addidit Dominus Legi *Mosaica*, quæ ut ipsa vetat perjurium, ita prohibet etiam ne nomen Dei assumamus in cassum, hoc est, ut arbitror in re levi, cum nunc vulgo dejerent ob duas drachmas? In Paraphrasi non erat locus humanis interpretationibus, at in Annotatione in 1. *Corinth.* Cap. xv. doceo quid *Christus* senserit cum vetaret jurare, ea debuisset legere *Bedda*, nisi maluisset aniam calumniandi quam occasionem cognoscendi quid sentirent.

PROPOSITIO XXVIII.

Illud doceo vos, pro quamlibet atrocibus injuriis nullam omnino vindictam esse reposcendam, nec damnum damno, nec injuriam injuria retaliandam.

SVPPVTATIO.

Cum *Christus* doceat suos etiam beneficium rependere pro malefactis, tamen *Bedda* pronuntiat meam propositionem in fide & moribus erroneam. Scilicet cum fungerer officio Paraphrastæ, sic loqui debueram. Error est quod Dominus hîc docet. Imo verus est Christianismus, pro dente excusso excutere decem, & pro impacto palmo, fustem illidere. Verum jactat se mirifice differuisse hoc argumentum. Illic enim profert nobis exempla utriusque politiæ, quasi nos de legitimis poenis agamus, ac non potius de animo referendæ injuriæ damnive. Profert nobis *Christum*, qui ferientem reprehenderit, objicit *Paulum*, qui percussus alapa Judici maledixerit. Quorsum hæc pertinent? Ut intelligamus *Christum* in Evangelio non ex animo fuisse loquutum? Quod ni *Bedda* succurrisset periclitanti Ecclesiæ, metuendum erat ne jam Christiana Republica nullas haberet rixas, lites, homicidia, pugnas, bella. Reliqua, lector, petas ex Divinationibus, quamquam quid opus? lege Paraphrasim, & execraberis hominis petulantiam. Sic enim ingredior hunc locum: *Audistis quia in injuria vindicanda patribus nostris Lex indulserit*. Oculum, inquit, pro oculo, dentem pro dente. *Noverat enim animos illorum ultionis avidos*. Hactenus igitur coercuit libidinem ulciscendi, ut ex judicio arbitrio delictum talione pensaretur, & oculum amitteret, qui alteri oculum extudisset, &c. Hæc quæ sequuntur declarant me nec de bellis legitimis, si quæ sunt, nec de legum auctoritate, nec de præceptoribus ac parentibus, qui cædunt interdum pueros, nec de Episcopis aut Sacerdotibus, qui carpunt hominum errores, sed de nocendi animo loqui, quem quisquis adfert etiam ad hæc quæ commemoravi, peccat adversus *Christi* doctrinam.

PRO-

PROPOSITIO XXIX.

Diliges proximum tuum & odio habebis inimicum tuum.

SUPPVATIO.

Quæ Bedda jactat se scripsisse in Propositionem *Jacobi Fabri* xxvii. super *Mattheum*, ea nihil ad me pertinent. Nunquam scripsi neque sensi Deo placuisse odium cujusquam hominis, sed Legem indulgisse *Judeorum* infirmitati, ne graviora peccarent. Jam an hæc verba, & odio habebis inimicum tuum, sint in sacris Litteris, nec-ne, non pugno, licet *Augustinus* enarrans hunc locum putet esse, scribens hunc in modum, *Non quod in Lege dictum est oderis inimicum tuum, vox jubentis justo accipienda est, sed permittentis infirmo.* Item *Chrysostomus* tractans hunc locum, fatetur Dominum olim non exegisse ab infirmis, quod suo tempore præcepit jam instructionibus. Si confirmassem esse in sacris Litteris, haberem probatos auctores; nunc non absurde dicitur Lex pro doctrina interpretis, velut à Lege dictum: & sunt in Lege veteri loca quædam, quæ præcipere videntur odium aliarum Gentium. Quod genus est, ne foedus aut amicitiam inirent cum *Ammonitis* & *Moabitibus*: & quod dictum est, *Esa* odio habui, magis pertinet ad prosperitatem rerum temporalium quam ad salutem æternam: his tropis frequenter utitur Scriptura. Legimus *Ecclesiastici* xii. *Non credas inimico tuo in æternam, sicut enim aramentum aruginat nequitia illius, & si humiliatus vadat curvus, abjice animum tuum & custodite ab illo: non statues illum penes te, nec sedeas ad dextram tuam, nec conversus stet in loco tuo, ne forte conversus in locum tuum, inquirat cathedram tuam, & in novissimo cognoscas verba mea, & in sermonibus meis stimuleris.* Porro hæc verba, odio habebis, non sunt vel prædicentis, vel præcipientis, sed permittentis, quale est & illud, *Irasce mihi & nolite peccare.* Optimum erat non irasci, sed si continget, cave ne pecces ultra iram. Sic *Judeis* dictum videri potest, si non potes odium penitus ex animo depellere, exerce in inimicum potius quam in amicum. Ad hæc quibus Lex permittit repudium ob quamlibet causam, videtur & odium uxoris indulgere. Item quibus permittit talionis ultionem, videtur & odium aliquo pacto concedere. Nec statim probe fit, quod conceditur, nec tamen pro scelere punitur, quod concedit Lex. Nec admodum repugno, si quis hoc referat ad Phariseorum interpretationem; licet cætera, quæ confert Dominus, extra controversiam scripta sint in Lege, unde probabile est hoc quoque fuisse scriptum. Ne referam hic quod odium in sacris Litteris multifariam usurpatur: Odit qui averfatur, ut Deus odit omnes operantes iniquitatem. Et *David* perfecto odio oderat impios, cum tamen illis optaret bene, nempe ut resipiscerent. Odit qui affligit ac punit, licet odio vacet, odit patrem & matrem qui illos amore pietatis deferit. Odit animam suam, qui eam exponit periculo studio pietatis. Nec erat igitur necesse, odium interpretari male velle inimico simpliciter, sed affligere eum quo resipiscat. Quod si lex eadem alias & inimico benefacere jubet, non est mirum, si aliud proponit perfectis, aliud concedit infirmis. Non igitur pugnat sibi lex dicens, odio habebis inimicum tuum, & si esurierit inimicus tuus, cibum dato illi. Hoc enim præcipitur perfectis, illud, ut dixi, conceditur imperfectis. Rursum non consequitur, permisit male velle, ergo permisit male facere. Adstringenda sunt odiosa, si credimus Jureconsultis. Ne illud quidem consequitur, jubebantur allevare jumentum inimici, multo magis ipsum. Insanum est enim ulcisci jumentum rationi expers & innoxium quam hostem. Voluit Deus odium intra cordis sinus premi, si non posset ejici, nec voluit ad liberos aut jumenta proferri. Jam ne quis in calumniam rapiat, quod alibi pro odio habebis scripserim male velle, sicut benevolentia nihil aliud sonat Latinis, quam amor, benevolus nihil aliud quam amicus, & bene velle nihil aliud quam amare: ita malevolentia sonat odium,

A malevolus inimicum, male velle odisse. Odimus quosdam interdum, quos vitamus & averfamur, quibus tamen non optamus quicquam evenire mali. Reliqua, lector, petes ex Divinationibus. Illud non satis intelligo qui conveniat, ut cum alias Bedda tam strenue defendat ultionem, cumque Dominus aperte doceat, omnino non resistendum malo, hic sic abhorreat ab odio etiam inimici? Deinde qui congruit, ut qui nec *Judeis* permittit odium inimici, ipse Christianus ac Theologus tam amaris odiis debacchetur in fratrem & collegam, à quo nunquam fuerat verbo læsus? Sed errores odit, non *Erasmus*. Errores igitur gladio Spiritus jugulare debebat, non convitiis incessere cui volebat mederi. Nunc errores non jugulat, sed fingit, & bene dicta depravans, & quæ dicta non sunt de suo confingens, & quæ in bonam partem accipi poterant, detorqueus in deteriolem. *Judeo* non conceditur odisse inimicum, & Bedda sic amat fratrem & amicum. Quamquam & hic quoque in postrema Editione nonnulla moderatus sum, non quod mihi viderentur impie dicta, sed ut excluderem calumniam, cui nunc nihil non patet. Atque adeo vereor ne quo propius accessi ad opinionem Bedda, hoc longius recesserim à sententia *Christi*. Dominus hic proposuit absolutum exemplar cœlestis illius populi, ad quod Christianis omnibus enitendum est pro sua cuique virili: qui deficit agnoscat imbecillitatem suam, & imploret Domini misericordiam, ne corrumpat exemplar. At vereor ne nos nimium eruditae interpretationibus nostris, quibus conamur *Christum* cum mundo connectere, obruamus Evangelicæ doctrinæ vigorem. Hoc in causa fuit, ut mea Paraphrasis non auderet hic longius à *Christi* verbis discedere, ne luci Evangelicæ nebulas opinionum humanarum inducerem. Hæc est enim illa catena cœlitus demissa, cui pro viribus adhærendum est, ut nos trahat ad cœlum: nam eam cœlo fixam etiamsi universi mortales conentur in terram detrahere, nihil egerint.

PROPOSITIO XXX.

Lex nihil aliud vetat quam occidere, Jesus exigebat ut nec irascerentur fratri.

Cap. VII.

SUPPVATIO.

Omnium rerum, ut inquit Homerus, quamlibet suavitum satietas oboritur hominibus. At Bedda nunquam satiatur calumniando, semper seipsum vincens impudentia. Hanc propositionem vocat terque quaterque hæreticam. Quam ob rem? Quia ex diametro adversatur Scripturæ sacræ. Qui sic? Quia Lex & alia multa vetat præter homicidium. Quæ? Ne quis extundat oculum proximo, ne quis tollat rem alterius, ne quis operetur sabbato, ne quis vescatur anguillis ac suilla, ne quis utatur veste lana linoque contexta, aliaque innumera prohibet Lex, & tamen *Erasmus* asserit nihil aliud vetari quam homicidium. Quis unquam audit immaniore hæresim? Hic scilicet Bedda prototheologo patebat ingens campus enumerandi quæ in Lege ac Prophetis prohibentur præter homicidium. Sed utrum mihi tribuit Bedda tantumne oblivionis aut inscitæ, ut me fugerit hujusmodi multa Veteri Testamento prohiberi, an tantum impietatis, ut sciens pronuntiarim adversus Scripturas divinas, non minus interim stultus quam impius, qui ducentis locis illico possem coargui? Et miror Beddam non impegisse legem, quæ paulo ante præcessit, de vetito perjurio. Atqui perjurium non est homicidium: verum erravi, meminit & hujus prohibitionis, hominem in negotio fidei vigilantissimum. Atqui hoc ipsum debebat admonere, me non sentire de cæteris quæ in Lege prohibentur, sed tantum de consummatione hujus legis quæ est in Decalogo, non occides. Cum gradibus, quibus paulatim ad homicidium venit, eam legem Dominus proposuerat Cap. v. ostendens quantum oporteat abesse Christianum ab ultima linea homicidii. Primus ad homicidium gradus est irasci. Secundus erumpere in racha.

Tom IX. Oo hoc

hoc est, vocem indignationis indicem. Tertius erumpere in manifestum convitium. Huic proximum est homicidium: nam qui victus ira cædit ac vulnerat, jam quantum est in ipso versatur in extrema iræ linea. Hæc igitur inter se conferebam repetens quæ prius contulerat. Nam de extendendo oculo, aut excutiendo dente, tractatum erat in mentione vindictæ. Itaque separavi quod separaverat Dominus, nimirum agens Paraphrasten. Et ubi est vere illud in Scholis decantatum, quo jubemur interpretari sermonem juxta materiam subjectam? Libens autem rogarim *Bedda*, an suspicetur me hoc sensisse quod ipse interpretatur: id etiam si dejeret, nullus ei crediturus est. Hic igitur appello quicquid est usquam bipedum aut quadrupedum, quis unquam audivit impudentiorem calumniam? Et in sycophantia tam inepta, non contentus est meam propositionem semel appellare hæreticam, repetit & inculcat, credens se peponibus scribere, non hominibus. Additque quod ante fecerat oblitus calumniæ, & Proposit. XXXI. plane esse hæreticam, ubi dicitur, *apud Judæos non punitur nisi perjurium*, cæterum qui non interposito jurejurando fallit proximum impunitus est. Hic conferebam juxta doctrinam Christi, *est est, non non*, cum jurejurando; non agebatur illic de legibus pastorum aut contractuum. Nec illic lex fraudem & injuriam proprie punit, sed adigit ad præstandum quod promissum erat. Cæterum si quis promitteret se venturum ad cœnam & falleret, quam pœnam irrogaret lex? Sic & convitium punit lex humana, sed non ut homicidium. Erant & levibus delictis præscriptæ purgationes verius quam pœnæ. Hoc loco *Bedda* prætermisit propositionem, quam tamen in Schedis miserat. Ea sic habebat: *Deus vult rogari, ut excitetur nostra pietate, ad præstandum quod non merentur accipere segnes*. Ea si nihil habebat erroris, cur in censura illa terribili cum solum Deum haberet præ oculis recensuit ac sparsit *Lucretia*? Sin habebat, cur hic omisit? Certe non erat indigna quæ inter tales censuras poneretur.

PROPOSITIO XXXI.

Cap. x. *Quinto loco nomina Apostolorum erant Jacobus Alphæi filius una cum Juda Jacobi filio, qui idem Lebbeus sive Thaddæus dictus est.*

SUPPUTATIO.

Bedda nondum satis irritatus suspicabatur, calami lapsus esse quod *filio* scriptum esset pro *fratre*. Eam suspicionem cur deposuit? Quia in castigatione, quæ additur in fine, non sit correctus hic locus. Atqui nonnulla sunt quæ depravavit in verbis meis quæ reprehendit, ut suis indicabimus locis, quorum inter castigata nulla sit mentio. Hæc igitur agnosceret ab ipso fuisse falsata. Sciat autem *Bedda* castigationes ejusmodi fere per famulos adjici. His ergo debebat imputare lapsum. Quanquam non est eadem venia docenti & reprehendenti. Verum hic admoniti locum mutavimus. Nam forte fortuna tum excudebantur Paraphrases jam ni fallor tertium, & pro *filio* repositus est *frater*, & *Bedda* monitori gratias egimus. Ne dicat igitur posthac *Bedda* me nulli cedere. Verum ut ego correxi lapsum calami, ita *Bedda* corrigat vitium animi sui, canatque palinodiam tot convitiis & scommatum, tot errorum & hæreseon mihi præter causam impactarum: simulque confirmet me in eo quod monuit, hic indubitatum esse de *Jacobo* fratre *Juda*, qui scripsit Epistolam, fieri mentionem. Primum non arbitror usquam in sacris Litteris in hunc modum addi nomen fratris, sed tantum patris aut mariti, quod & uxor in potestate mariti sit, & filius in potestate patris. Quod si verum est, vix probabile videtur hic subaudiri posse, *frater*. Nam alioqui probatio, quam adfert *Bedda*, non habet efficacem demonstrationem, *Judas*, inquit, in Epistola titulo scribit se fratrem *Jacobi*. Verum *Hieronymus* arbitratur fuisse quendam *Jacobum* ob morum integritatem non ob cognationem dictum fratrem Domini, cognomen-

A to *Iustum*, primum *Hierosolymarum* Episcopum, qui non fuerit de numero duodecim Apostolorum; hujus frater potuit esse *Judas*, qui patrem habuerit eodem nomine. Quod si *Bedda* mihi objiciet omnes Doctores, *Chrysostomus* ac *Theophylactus* cum appellent illum *Judam Jacobi*, non addunt tamen eum fuisse *Jacobi* fratrem. Nec ausus est hoc ipse *Hieronymus*, tantum addit eum ab Evangelista *Lucæ* *Judam Jacobi* nominari, cum tamen de cæteris cognominibus diligenter annotavit. Nisi forte *Bedda* putat æquum me gravari auctoritate *Bedda*, *Robani*, *Claudiani*, similiumve Scriptorum, qui hoc sua tantum auctoritate confirmant, nec ulla adferunt rationes quæ nos urgeant. Quin & illum *Jacobum*, qui in Concilio pronuntiat, & quem *Paulus* ait vidisse se, quidam autumant eundem fuisse quem *Hieronymus* *Hierosolymis* scribit fuisse 13. Apostolum. Proinde confutius fecisset, si *Bedda* jussisset omitti quod additum est *filium*, & simpliciter scribi *Judas Jacobi*, quemadmodum scripsit *Lucas*. Omitto interim causari de titulo Epistolæ, qui non habet cognomen Apostoli, quemadmodum nec Epistola *Jacobi*, cum *Petrus* & *Paulus* hujus nominis dignitatem nusquam prætermittant, nisi quod *Paulus* ubi duorum aut plurium nomine scribit, ne videatur se præferre Collegis, omittit cognominis excellentiam. Quod si quis objiciat Epistolam ab *Hebr.* & 1. *Joan.* neutri qui scripsit, præfixit ullum titulum.

PROPOSITIO XXXII.

Paterfamilias, id est, Deus non vult Pseudo-Apostolos Cap. & Hæresiarchas extinguere, sed tolerari, si forte resipiscant, & ex zizaniis vertuntur in triticum: quod si non resipiscant, serventur suo judicio cui penas dabunt aliquando. Cap. xiii.

SUPPUTATIO.

Hic primum expostulabo cum *Bedda* de falsatione scriptorum meorum, in quibus erat, *serventur suo judicio*, quod ille depravavit, *suo judicio*. Nec potest excusare typographorum incuriam, cum ipse legem hanc præscriperit, quod in castigatione non est annotatum, auctori esse imputandum. Ecclesia multos servat suo judicio puniendos, quos tamen non relinquit suo judicio, sed increpat, docet, convincit. Ad hæc requiram ab eo, probet-ne Domini parabolam de zizaniis & tritico, an non; Si probat, ut facit, opinor, pergam rogare, probet-ne veterum Orthodoxorum interpretationem, præcipue *Hieronymi* & *Chrysostomi*, an non. Nam horum posterior multis etiam verbis inculcat Dominum prohibuisse ne hæretici occiderentur, inter multa sic loquens: *Non prohibet autem conciliabula hæreticorum dissipare, ora obstruere, libertatem loquendi concidere, verum interficere aut trucidare*. Ergo si juxta sermonem Evangelicum, juxta veterum ac probatorum interpretationem recte sum interpretatus, agrum esse Ecclesiam, semen doctrinam Evangelicam, patremfamilias esse Patrem cœlestem, aut si mavis *Christum*, Servos patrisfamilias esse Apostolos ac Præsules Ecclesiæ, Malum hominem esse Diabolum, Zizania esse doctrinam hæreticorum, Messiem, seculi consummationem, Messiores, Angelos Dei, quorum attinebat hic nobis occinere, *Wyclevas*, *Bohemos*, *Lutheranos* damnatos, schismata, Imperatorum, & Ecclesiæ leges? An ego gladium excutio de manibus Principum, quem habent & Ethnicis permissu Dei ad vindictam malorum, laudem vero bonorum. Quanquam & Christianos Principes oportet esse cunctabundos ad occidendum, si queant alia via sanari qui peccarunt. An Episcopis suam auctoritatem eripio, docendi, corripiendi, excommunicandi, & si quod præterea juris habent? Quas autem mihi narrat Ecclesiæ leges? An leges Ecclesiæ sunt quenquam ultricibus tradere flammis? At veteribus Episcopis ultima pœna erat anathema. *Augustinus* & pro *Donatistis* plusquam hæreticis, hoc est, seditiosis latronibus, intercedebat apud Cæsaris Præfectos ne trucidarentur,

tur, addit causam, ne non essent qui possent sanari, demonstrans Ecclesiae profuisse pertinaciam hæreticorum. Idem fatetur multos tolerari in Ecclesia laborantes errore in fide, quod non redderent multitudinem in se interitam. Nec damnat si Deus concitet animos Principum ad coercendos eos qui turbant Ecclesiae tranquillitatem. Sed quis unquam audivit orthodoxos Episcopos concitasse Reges ad trucidandos hæreticos, qui nihil aliud essent quam hæretici? Hæreticus autem non ferendus est *Augustino*, qui ob ambitionem aut principatum, aut aliud commodum temporarium colligit erroris sui discipulos. Quod si res exeat in seditiosos tumultus, & utraque pars clamitet se tueri partem Ecclesiae Catholicae, respondendum satis discussa, Princeps utramque partem debet compescere. Quid autem vetat, ne Princeps hæreticos turbantes publicam tranquillitatem tollat è medio, cum idem jus sit etiam Ethnicis Principi, & idem jus sit nostris Principibus in Orthodoxos? Cæsar jussit puniri hæreticos, sed addit, legitime convictos & pertinaces. At Episcoporum est, quod quidem in ipsis est, docere, corrigere, mederi. Qualis autem est Episcopus, qui nihil aliud possit quam vincire, torquere, flammis tradere? Quod si qui tractant hoc negotium, tales essent qualem se declarat in hoc libello *Bedda*, hoc est, si tantum spirarent odii, si tantum haberent impudentiae, tam impotens calumniandi studium, tam corruptum iudicium, ut videatur citius decem propulsurus in hæresim, quam unum revocaturus, nonne belle ageretur cum delatis? Nisi fallor, primum designaret, cui male vellet, eum delatum clam curaret rapiendum in carcerem; ibi quærentur articuli, tales quales plurimos objicit mihi, partim falsos, partim depravatos. Disputatio, si qua fieret, perageretur in carcere: Si quid hisceret contra, mox accersitis tribus delectis Monachis pronuntiaretur sententia definitiva, quod reliquum est perageret carnifex. Ubi Theologus desert, rapit in carcerem, urget accusationem, damnatum tradit Judici profano, Judex non ex sua cognitione, sed ex Theologi præjudicio tradit flammis, Theologus velut auctor & exsecutor præsidet supplicio, quæso quantulum abest ab effusione sanguinis, præsertim si res per odium, ambitionem aut avaritiam geratur? Fortasse *Bedda* non est talis in cæteris item negotiis qualis est in hoc libro; attamen talem ego novi quendam, à cuius nomine tempero, quod jam abiit in locum suum, infelix si talem experitur iudicem Deum qualis ipse fuit aliorum. Hæc nequaquam loquor in favorem hæreticorum, quod hominum genus execror, ut si quis alius, neque me patrono quisquam habebit mitius; si modo verum cognovero hæreticum, hoc est, malitiose errantem, factiosum & immedicabilem: nec ideo prædico mansuetudinem in hæreticos, ut experiar ipse, cum *Augustino* clamo, *errare possum, hæreticus esse non possum*. Et ita me gessi in hoc Orbis diffidio, ut & Cæsari & Rom. Pontifici videar probasse sinceritatem meam, quandoquidem uterque mihi gratias agit, etiam si quod feci non potui sine scelere prætermittere. Ac fortassis ipsum tempus aliquando faciet, ut plures approbent in hoc schismate studium & animum meum.

Proinde quæ hic congerit *Bedda*, quod ego doceo tolerandos quamlibet facinorosos, aliaque dictu atrociora, meræ calumniae sunt. Ut Paraphrastes bona fide quod erat in Evangelio reddidi, non digrediens à veterum Ecclesiae Doctorum vestigiis, nec ausus hoc commentum; quod adfert *Bedda*, verbis Evangelicis assuere. Res agitur sub persona *Christi*. Quem igitur sermonem illi debebat affingere Paraph. Tolle zizania, cum tutum fuerit, & in ignem conjice: nam hoc vociferatur *Christum* sentire. Sed hoc aperte vetat ne faciant famuli. Quam vero constat *Bedda* commentum, cum tuto licebit! Cur igitur Dominus ipse jubet expectari messem? Messem autem ipse interpretatus est consummationem seculi. Cur vetat ne antè tempus id servi faciant, redditque causam cur id nolit fieri? Quid autem facient Angeli, si interim per servos tollantur

A hæretici? Nisi forte *Bedda* volet hoc de omnibus facinorosis accipi, quod ego proprie ad Pseudapostolos & hæreticos accommo. Sed aliud, inquit, nunc facit Ecclesia, aliud docent Pontificum decreta. Hoc nihil facit ad meam Paraphrasim: neque enim ea dicuntur sub *Erasmii* persona, sed sub persona *Christi*, nec dicuntur hoc seculo, sed illo cum esset martyris plantanda, sanguine riganda rudis Ecclesia, nec hæc dicuntur multitudini aut Principibus, sed selectis discipulis, quibus datum erat nosse mysterium regni Evangelici. Proinde *Bedda* satis calumniose recitat ac tractat hæc verba, quasi nunc à me dicantur, doceamque non esse puniendos hæreticos, nec interim distinguit inter censuras Ecclesiasticas, & inter capitis supplicium civilibus legibus irrogatum: parumque tempestive nobis citat Deuteronomii decretum, de tollendo Propheta, quasi nunc Ecclesia vibraret utrumque gladium. Ad hæc Evangelium, *Dic Ecclesia, quod si non audieris, sit tibi velut Ethnicus & publicanus*, quasi hic ulla sit incendii mentio. Vitari jubentur, non exuri. Rursus Apostolum, *Post unam & alteram correptionem devota*. An devotare est in ignem conjicere? Iterum, *Auferite malum ex vobis ipsis*. Num auferre valet idem quod occidite? Id si fuisset factum, non fuisset quem posterioribus litteris jam correctum commendaret iisdem *Corinthiis*. Jam quod adfert ex eodem, *Arma militia nostra non carnalia sed spiritualia*, &c. facit adversus id quod *Bedda* proposuit, nisi forte tam impudens est, ut dicat me functionem omnem & auctoritatem adimere viris Ecclesiasticis. Jam *Petrus* non tulit sententiam in *Ananiam & Sapphiram*, sed afflatus Spiritu, Dei vindictam denuntiavit. Id si placet in exemplum rapere, rapiatur & illud, quod idem *Petrus* excitavit mortuos, umbra sanavit ægrotos, verbo claudos erexit. Hæc sæpe fecit, illud non nisi semel. Hic nobis occinitur illud celebratissimum dictum, *Vim vi repellere*. Quin potius occinitur illud, quod saltem apud Theologos debuit esse celebratius? *Non resistere malo*: Et, *non vosmetipsos defendentes carissimi*. Jam in omnibus verbis, quæ *Bedda* selegit ex *Augustini* libris, prætermisiss quæ faciebant pro diversa sententia, nulla est mentio de occidendo, sed de puniendo. Sic puniebantur *Donatista*, facultatibus, quas habebant illorum Ecclesiae, translatis ad Ecclesias Orthodoxorum, & actis in exilium qui non desinerent turbare publicam tranquillitatem. Possem excutere quæ tradit *Augustinus* in Epist. ad *Bonifacium* comitem: nam ejusmodi multis utitur argumentis, quibus deberent & *Turca* & *Judæi* mortis metu cogi ad fidem, si de supplicio capitis interpretemur. Verum hoc non sentire *Augustinum*, arguit quod ait dociles esse revocandos, indociles primum metu cogendos, mox docendos. Adduxit exemplum *Pauli* prostrati, ac mox ad *Ananiam* ire jussi. Quis docet interfectos? Quis erigit occisos? In Epist. ad *Marcellinum*, quæ est numero CLVII. canticum canit longe dissonantem ab iis quæ docet *Bedda*: magna enim sollicitudine agit, ut in eos, qui plusquam supplicio capitis digna commiserant in Christianos, citra capitis supplicium animadverteretur: cuius inter multa sunt hæc verba: *Si autem nec litteris meis ad hoc consenseris, hoc saltem præstet ut in custodiam recipiantur, atque hoc de clementia Imperatoris impetrare curabimus, ne passionem servorum Dei, quæ debent esse in Ecclesia gloriosa, inimicorum sanguine dehonestentur*: scio enim in causa *Clericorum Amannensium*, qui occisi a Gentibus nunc martyres honorantur, Imperatorem rogatum facile concessisse, ne illi, qui eos occiderant, & capiti jam tenebantur, poena simili punirentur. An *Augustinus*, qui sicariis *Donatistis* vult parci, qui putat servorum Dei gloriam inimicorum sanguine dehonestari, sensisset simplicem hæreticum, quamvis pertinacem, flammis exurendum? & tamen ego Principes ad trucidandos hæreticos, nec hortor, nec dehortor. Quid Sacerdotalis sit officii demonstro. Verum ut finiam, quæ hic multa congerit *Bedda*, confundens omnia, nec distinguens Apostolicos viros à profanis Magistratibus, nec anathema à poena capitis, nec

poenam capitis à cæteris poenis, quæ citra vitæ perniciem consistunt, docere studens Principibus esse jus plectendi capite, si malum alio remedio sanari non possit, Ecclesiæ proceribus esse jus anathemate ferendi, qui doctrina monituque corrigi non possunt, Parentibus esse jus castigandi filios suos cum moderatione, nihil ad me pertinet. Hæc enim ipse multis in Paraphrasibus meis dilucide docui, nominatim etiam *Lathemo* respondi, suspensionem huiusmodi calumniæ moventi.

Proinde quod toties repetit me cum hæreticis veteribus & novis *Lutheranis* sentire hæreticos non esse puniendos, quanquam hoc hæcenus infirmiter probavit *Bedda*, palam calumniola vanitas est. Neque enim hoc unquam sensi aut docui, nec in Paraphrasi meam refero sententiam, sed *Christi*: quæ si manifeste exprimitur verbis Domini, si congruunt veterum Ecclesiæ doctorum interpretationes, an non blasphemum est hoc appellare hæreticum & schismaticum, quod verbis Evangelicis exprimitur? Quot blasphemias impegisset mihi, si quid tale deprehendisset in scriptis meis. Vociferabatur cum ego scripisssem mihi videri veteres interpretes nonnunquam in allegoriis ludere; hic quod omnes Veteres interpretantur non veretur hæreticum ac blasphemum appellare, & sibi ignoscit *Mevius*. Nec aliud mihi potest obijci, nisi quod non adjecerim commentum *Augustini*, quo docet ferendos hæreticos, donec citra gravem Ecclesiæ concussionem possint tolli. Sed tolli *Augustinus* intelligit, à communione separari, at ego juxta Veterum sententiam, velli zizania interpretatus sum occidi hæreticos. Duabus autem de causis non addidi commentum hoc. Primum ne volumen cresceret in immensum si cœpisssem ad humanas constitutiones descendere, quæ frequenter hominem sapiunt, certe ab illa maiestate sublimitatis Evangelicæ multum degenerant: deinde quod viderem hoc commentum à probatoribus additum non esse, nec *Augustino* placuisse, nisi cum à *Donatistis* urgeretur, si tamen unquam placuit illos occidi: quanquam ego *Donatistas* inter eos numero, qui vel citra crimen hæreseos meruerint armis Cæsareis coerceri. Itaque satis esse putavi Paraphrasæ, juxta Priscorum sententiam dilucidius explanatiusque dicere, quod clare proposuerat, clarius edisseruerat Dominus, quod reliquum esset commentationum aliis cedens. Neque enim ibi susceperam tractandas perplexas quæstiones, id quod paucis verbis fieri non potest. Sed *Bedda* poterat Constitutiones Pontificum alia ratione tueri citra blasphemiam in *Christum*, citra contumeliam in sacros Ecclesiæ Doctores, citra calumniam proximi, si dixisset eam parabolam proprie pertinere ad viros Apostolicos, hoc est, Ecclesiarum administratores, quorum officium est omnium curare salutem, nulli vitam eripere, deinde parabolam eam peculiariter pertinere ad illa prima tempora, quibus Ecclesia, sub Ethnicis Principibus agens, nullum adhuc habebat jus sanguinis, sed ita dispensante Deo persecutionibus, afflictionibus, mortibus, Principum & hæreticorum insectationibus erat exercenda corroboratione. Et hunc sensum arbitror esse verum ac germanum, quem mea Paraphrasis sequuta est. Ita *Bedda* mansisset incolume suum commentum cum Romanorum Pontificum Constitutionibus. Verum hoc dissimulavit, quo locum faceret calumniæ. Et quod Dominus olim dixit selectis Apostolis, instruens eos adversus tempestates ab hæreticis excitandas, hoc *Bedda* fingit nunc *Erasmum* dicere *Lutheranis*, quo illis patrociner.

PROPOSITIO XXXIII.

Cap. Petrus dicens Christo, Tu es Christus Filius Dei vi.
xvi. vi, certa & indubitata sententia professus est illum esse Messiam à Prophetis promissum, singulari quoque amore Filium Dei.

SUPPUTATIO.

A In Annotationibus admoneo hoc loco bis additum articulum, alterum nomini *Filii*, alterum *vivi*, ut & hunc Filium separaret à filiis adoptivis, & hunc Deum vivum separaret à Diis Gentium. Verum *Bedda* profiteretur se non prospexisse ad Annotationes meas, magis intentus calumniæ. Jam prima Editio, quæ prodiit formulis minoribus Anno 1522. cui tantum adfui, habet, *singulari more*, non *singulari amore*. Sed hanc *Bedda* negabit se vidisse: verum reclamabunt schedæ, quas primum ad me misit, in quibus numeri paginarum adscripti declarant eum usum hac Editione. Quæ me res in initio nonnihil torfit, cum enim in cæteris Editionibus fallerent notæ paginarum, in hac tandem comperi. Et si queat hinc elabi, ex Divinationibus, quas misi Facultati, scire poterat hoc esse typographorum incuria non mea commissum. Quod si hic quoque tergiversabitur, certe dissimulare non poterit, quod hac de re nominatim ad ipsum scripsi. Denique si nec Epistolas meas legit, quibus respondet, ipse sermonis tenor ac forma docere poterat hominem, me non de gradibus amoris, sed de ratione nativitatis loqui. Ut enim omittam quæ præcedunt de Messia, quod sequitur, non sinit intelligi de filio adoptivo: *Nullus enim*, inquam, *digne sentit de Filio, nisi Patris instinctu, qui solus novit Filium*. Item quod promittit se sic muniturum palatium suum Ecclesiæ, ut nullis Satanæ machinis queat expugnari, non potest in eum competere, qui nihil aliud sit quam homo. Sed finge scriptum fuisse *amore* pro *more*, quod manifestissimis argumentis docui falsissimum esse, nec id ignorasse *Beddam*, quid poterat suspicari? An me sentire *Christum* non esse naturæ Filium Dei, sed tantum adoptione voluntatis? Unde id colligit? Quia dixi *singulari amore Filium Dei*? Hoc ipsum, opinor, non negabit esse verissimum: idque tum temporis credere satis erat, pro rudimento fidei. Nihil enim aliud adhuc Pater fuerat professus, *Hic est Filius meus dilectus*, non dixit *naturalis*, *singularem* amorem professus est, non *consubstantialitatem*. Cur non mecum inculcat *Paulum*, qui Col. 1. Dominum vocavit filium dilectionis paternæ? An ideo non est naturæ filius, quia dicitur singulari caritate filius? Imo hoc maximum est argumentum eum germanum esse filium, erga quem parentes maximo ducuntur affectu. *Homini*, & naturæ verbum nondum erat auditum. Itaque Paraphrasæ illic non potui attexere, & tamen attexui quod admoneat lectorem, *Christum* singulari ratione fuisse Filium Dei. Nec est probabile *Beddam* fuisse suspicatum me sentire cum *Arrianis* aut *Origenistis*, qui singulis Operibus meis toties profiteor *Christum* fuisse naturæ Filium ejusdem cum Patre substantiæ. Meminit quod Apologiis, quibus *Stunica* respondeo, *Hæc* rixa exercuit olim *Laurentium Vallam*, at non meminit quid illic scribam de natura filii. Legit Annotationes *Lei*, at non legit meas responsiones. Saltem Paraphrasæ legit. Adeo-ne oculus ille sinister non vidit quot locis tribuam *Christo* naturam utramque? Ne quid autem habeat quo tergiversetur, ex innumeris locis deo triave citabo. In Caput *Joannis* 1. hæc habet mea Paraphrasis: *Quidam è diverso divinam naturam ei detraxerent, mentientes, &c. Ac mox, Quomodo Deus verum hominem verum assumeret, ut idem esset utrumque, neque quicquam interim decederet incommutabili naturæ divinæ, & constaret integritas naturæ humanæ. Et aliquanto post, Filius itaque dicitur, quod cæteris omnibus par ei unde nascitur, sola persona proprietate discernitur. Ac mox, Non est hæc temporaria nativitas. Iterum, mox, Et qualis est ipse, talis ab eo semper nascitur Filius, æternus ab æterno, omnipotens ab omnipotente, optimus ab optimo, denique Deus à Deo, nec posterior se gignente, nec inferior, æterna mentis sermo æternus, &c.* Nunc requiro ab oculo *Bedda*, quo fingit se percurrisse meas Paraphrasæ, num hæc satis dilucide dicta sint etiam lippis, & an hæc competant vel in beatam Virginem, quam

quam Bedda libenter æquaret Filio in omnibus, in quibusdam etiam præfert? Et his etiam evidentiora sunt quæ sequuntur inibi. Rursum in Jo. Cap. xx. ita loquor, *Jam plena concepta fide exclamavit, Dominus meus & Deus meus. Quemadmodum enim fuerat ad credendum difficilior, ita nemo clarius Deum & hominem professus est: & cætera quæ sequuntur in hanc sententiam.* Rursum in Epist. ad Rom. Cap. i. inter alia sic loquor, *Sed idem declaratus est æterni Dei æternus esse Filius, juxta Spiritum omnia sanctificantem.* Item in ejusdem Epistolæ Cap. ix. *Siquidem illi quantumvis pii fuerunt, nihil aliud tamen quam homines fuerunt: At Christus sic est homo, ut idem & Deus sit, non hujus aut illius Gentis peculiaris, sed universorum Deus.* Hic rursus obtestor oculum Bedda quo percurrit meas Paraphrases, satis non perspicua videantur hæc esse? Item in Epistolæ ad Philippenses Cap. ii. hæc scripsimus de Christo, *Atqui ille cum natura Deus esset, atque ipsis factis se Deum declararet, &c.* Hic liberum facimus

V. Bedda, utrum insignem agnoscere velit vanitatem cum summa temeritate conjunctam, qui Paraphrases meas, quas jactat se vidisse posteaquam examinandas suscepit, non viderit, sed ex Magistellorum indicio tam procaces censuras scripserit, quod illi non nunc primum fuit objectum: an sceleratam sycphantiam, qui suspicionem tantæ blasphemiae impegit, cum sciret me tam evidenter pronuntiasse tot locis sententiam catholicam, etiam si milles præfetur se non vidisse cæteras meas lucubrationes. Quorsum igitur pertinet illa simulata dubitatio? Sin nobiscum illud catholice sentit, cur illud pro litteræ exigentia non expresse ipse perpendat. Jam ostendi me expressisse, sed fingat significasse tantum, nonne hoc præstitissem quod exigebat locus? Nec enim satis liquet an Apostoli tum adhuc rudes in fidei mysteriis ad plenum intellexerint illud, *natura Filius & Patri hominifios.* Itaque Paraphrastes loco serviens dixi quod erat satis, quod restabat, aliis locis evidentissime declarans. Sed Bedda voluit nobis ostendere quod in Scholis didicisset, *Christum unigenitum ac naturalem esse Filium Dei Patris & consubstantialem, adoptivæ filiationis rationem esse amorem, Filium autem non gigni à Patre per modum voluntatis, amoris aut liberæ voluntatis, sed per naturæ legem, quemadmodum mens fecunda, suapte natura notitiam in intellectu & non libere producit.* Non excutio nunc cujusmodi sint ista, aut quantum ad me pertineant. Hæc si docere voluit, potuit absque calumnia fratris impudentissime captata docere.

PROPOSITIO XXXIV.

Cap. XIX. *Quisquis uxorem dimiserit & duxerit aliam, adulterium committit, nisi forte quam repudiat, adulterio committit repudium.* Sequitur, *Nam quæ alteri viro sui fecit copiam, jam uxor esse desit.*

SVPPVTATIO.

Cum hanc propositionem antea censuerit, nec hic quicquam adferat, quid attinebat repetere? Dicam, ut cresceret numerus Propositionum. Ad hanc calumniam ante respondi, & in Divinationibus nonnihil adjicio.

PROPOSITIO XXXV.

Christum Apostolorum non reprobant responsum qua dixerant, Si ita est causa hominis cum uxore non expedit nubere, verum subindicat non esse tutum vitare matrimonium, nisi si quis ita firmo sit animo, ut possit in totum temperare a coitu. Perpauci autem sunt qui possunt, quia id quodammodo vires excedit humanas.

SVPPVTATIO.

V. Nunquam eram divinaturus quid hic offenderet Beddam, nisi censura mysterium calumniæ patefecisset, magnaue statim impudentia vocat me incontinentiæ patronum, cum ipse sim continentiae professor, & æ-

A tate veteranus. Hæc audet iste formosus ac tener adolescens in hominem veteranum, professus & ipse continentiam. Atqui dissimulat quot locis extulerim laudes virginitatis & castimonie, & quam optandum prædicarim, ut Sacerdotes ac Monachi prorsus abstineant ab hujus voluptatis contagio, & ostendo viam qua Sacerdotes queant tueri virtutem hanc Angelicam. Hæc cum non paucis verbis doceam in Lib. de delectu ciborum, in quem prodidit censuras, tamen perquam facere dissimulat, quasi nihil illic talium sententiarum legerit, & hic vocor incontinentiæ patronus, & nescio quæ dogmata crepat, cum ego nihil aliud agam quam Paraphrasten verborum Christi, à cujus sententia puto me non recessisse. Ait mea verba immodice esse perniciofa, quasi laudanda forent si modice essent perniciofa: his frangi animos infirmorum potius quam ut ad perpetuæ castitatis exemplum hortentur. Atqui si totum locum ut habet recitasset, nec arte sycphantica resectis in medio quibusdam, calumniæ centonem confarcinasset, mea verba clamitarent esse vanum quod objicit. Illic præfero castum coelibatum, sed rem arduam non temere suscipiendam ostendo. Hoc ipse Dominus nos docuit, quod si fieret non haberemus tantam colluviem contaminatissimi coelibatus. Christi sententiam his verbis explico: *Jesus non improbat quidem responsum discipulorum, quos propter Evangelii predicationem cupiebat esse liberos à matrimonii servitute, verum subindicat non esse tutum vitare matrimonium, nisi si quis ita firmo sit animo, ut possit in totum temperare a coitu, perpaucos esse qui possint, propterea quod hic affectus corporis sic omnium est communis, ut non alius sit violentior aut invincibilior. Quanquam igitur liberus est non alligari matrimonio, tamen tutius est intra conjugii cancellos contineri, quam vago concubitu pollui. Jesus igitur subindicans quid esset optimum & huc invitans præmio libertatis, non audet tamen exigere quod quodammodo vires excedit humanas, Non omnes, inquit, capaces sunt hujus sermonis, sed hi duntaxat quibus hoc datum est divinitus, quos tantus habet ardor Evangelica sanctimonie, ut hunc etiam affectum sponte volentesque negligant. Nec enim alioqui laudem habet, quamvis castus coelibatus, nisi fuerit susceptus studio pietatis Evangelica.* Sic habet mea Paraphrasis. Quid hic offendit Beddam? quod matrimonium appello servitutem, cum sit unum & septem Ecclesiæ Sacramentum, & servitutis odiosum nomen pugnare videatur cum Evangelii libertate? Cur non offenditur, quod perpetuam continentiam appello optimum? Hæc dissimulat, quia nihil faciunt ad calumniam. Sed offendit illum dictio paucitatis. Si plures sunt qui continenter vivunt, quam qui utuntur Venere, habet quod incuset. Sin tanta est paucitas continentium, ut vix ullos invenias, impudenter calumniatur de verbo pauci. Sed blasphemiae quoque, ut ait, proximum est, quod ajo paucos esse qui possint: *Facillimum est, inquit, si adsit gratia Dei, qui nulli non est præsto si velit.* Apud Ethnicos multi in totum abstinerunt à coitu, tum viri tum virgines, peculiari quodam naturæ sensu. Verum paucorum non habetur ratio, quoties generalis agitur tractatio. Et ideo dixi, quodammodo supra vires humanas. Verum hi sunt Eunuchi de quibus agebat Dominus. Sunt autem plurimi inter Christianos qui volunt continere, nec possunt, sed oppressi violentia carnis prolabantur, quoniam tamen non excuso, maxime si liberum est ducere uxorem, aut nubere viro, de Sacerdotibus ac Monachis voto obstrictis hic non agitur. Sed voluntas hominis non est efficax absque gratia divina eaque singulari, etenim quo gravior est insultus, hoc magis habet præsidio opus divino. Verum hac, inquit, gratia præsto est omnibus. Gratia quidem Dei præsto est volentibus ad consequendam salutem, an præsto sit omnibus ad continentiam, Bedda viderit, certe Paulo non erat præsto ten Dominum roganti, ut liberaretur à Satana colaphista. Si facillimum est continere & si gratia Dei præsto est omni-

bus qui velint modo, cur *Paulus* dixit, *melius est nubere quam uri*? Dixisset potius, Volo meos omnes esse sicut ego sum, & possunt omnes facile si modo velint, gratia Dei nulli deerit. Jam ut demus omnes posse, si facillimum est quod ait *Bedda*, cur sancti Patres tot jejunia, tot vigiliis, tot alias observationes præscribunt virginibus ac viduis ad custodiam pudicitiae? Deus non dignatur omnes tam copiosa gratia, qua dignatus est matrem *Jesum*, aut *Joannem* Baptistam: sic operatur in nobis gratia Dei, ut locum relinquat nostro labori. Quam vero facile sit hunc affectum vincere declarat *Benedictus*, qui se nudum coniecit in aquam ac spinas: declarat *Franciscus*, qui multa nive restinxit incendium: declarant alii, qui studio castitatis seipso exsecuerunt: declarat *Hieronymus*, qui mirandis modis pugnavit adversus carnem spiritui repugnantem, quam & senex, ut ipse fatetur, sentiebat. Libens appellari & *Bedda* conscientiam, an ipse sit expertus esse tam facile quam prædicat in totum abstinere. *Hieronymus* vir tam austeræ vitæ fatetur se fuisse lapsum. Ad hæc si gratia Dei facit ut sit facillimum quod præcipitur, facillimum erit quicquid est in præceptis, etiam usque ad martyrium, & falsum erit quod scripsit *Aristoteles*, virtutem circa ardua versari, mentitur & Græcorum proverbium, *δυσκολὰ τὰ καλὰ*. Nec video quid sibi velit *Christi* sermo, dicentis viam angustam quæ ducit ad vitam, eoque paucos ambulare per illam. Idem alias ob ingentem difficultatem appellat impossibile divitem intrare in regnum cælorum. Quin & Sapiens jubet, ut qui accedit ad servitutem Domini stet in timore, & præparet animam suam ad tentationem. *Paulus* ait, omnibus, qui pie volunt vivere in *Christo Jesu*, persecutiones, exilia, cruciatus, mortes, aliaque dura esse perpetienda. Si hæc omnia facillima sunt, cur tot laudibus celebramus virginum & martyrum gloriam? Jam quod ad perpetuam attinet continentiam, arbitror quibusdam non levius certamen cum innocentia, quam martyribus fuit adversus cruciatus, quod fufus explicuimus in libello, cui titulum fecimus *de comparatione virginis & martyris*. Fateor itaque optimum esse, si quis volens ob amorem pietatis abstineat in totum ab omni libidine. Fateor hoc hominem suis viribus præstare non posse, fateor posse, si gratiæ divinæ suum conatum adjungant. Prius ostendo cum ajo, *sed hi duntaxat quibus datum est divinitus*, posterius ubi dico in sequentibus, *Auferat brachium qui potest, fortiter & ultro certantibus non dærit favor agonotheta*. Hæc mea verba dissimulavit V. *Bedda*. Falsum est itaque quod ait me dehortari infirmos à studio castitatis, imo potius adhortor ad confidentiam humanarum virium, & ad implorandum auxilium gratiæ divinæ, dissuadens ne temere fuscipiant negotium, cui pares non sunt, sed cogitent illud *Pauli*, *Sed unusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem sic, alius vero sic*. Et hæc verba *Pauli* debebat emendare *Bedda*. Alius quidem sic vult, alius vero sic vult, quandoquidem reclamantibus uno ore Scriptoribus orthodoxis omnibus docet facillimum esse continere, si quis velit modo. Quid igitur in mea Paraphrasi desiderat censor? Quia dixi paucos id posse quod tamen fateor esse optimum? *Bedda* dicit omnes hoc posse. Expostulet igitur cum *Christo*, qui dixit, *Non omnes capiunt hoc verbum*, atque hoc dixit selectis discipulis, à quibus tamen non exegit hoc ad quod invitavit.

Nunc vide quantum ad me pertineant quæ hîc multa congerit? Objicit mihi *Gersonem* auctorem, facillimum esse continere, ad quod nihil respondeo nisi *Gersonem* esse *Gersonem*. Objicit *Augustinum*, qui videtur optare ut omnes caste vivant, citius enim sic implendam cœlestem civitatem. Ad hoc respondeo, *Augustinum* fuisse bonum virum, & si verum est quod dicit, me idem optare quod optat. Quanquam non satis intelligo quid sibi velit hoc votum *Augustini*, nisi forte conjugatis non patet cœlum. Citius impleretur

A civitas Dei si optasset, ut & cœlibes & conjugati pie viverent. Nam dictum in favorem virginitatis, quod ubique celebratur, *Matrimonium implet terram, virginitas cœlum*, si à me dictum esset, *Bedda* clamaret hæreticum, qui sentirem solis virginibus patere cœlum. Objicit *Paulum*, qui videtur optare ut omnes essent qualis erat ipse: sed *Paulus* creditur habuisse uxorem cum hæc scriberet. Nec enim se ponit inter ἀγάμους. Ad hæc votum *Pauli* congruebat illi tempori, cum esset adhuc messis multa, operarii pauci, populusque Christianus inter *Judeos* & *Ethnicos* sparsus erat, ut ita loquar, seminis vice, eoque plures ad *Christum* avocabant à mundo, quo ipsi erant à mundi vinculis liberiores. B Huc spectabat *Pauli* votum: nunc tota temporum ratio mutata est. Sed demus *Paulum* fuisse virginem, & optare omnibus tale donum quale habebat ipse, quid hoc ad meam propositionem, an opto diversum? Quod si non facio, nec significo, quorum V. attinent illa sine mente dicta verba: Cum igitur omnino adversa evangelizet Erasmus, viderit ipse senex, &c. Quæ sunt ista adversa? Nulla sunt. Sed ista furiosa calumnia *Bedda* adversatur toti doctrinæ & Veteris & Novi Testamenti, non minus quam Spiritus *Christi* adversatur Spiritui *Reelzebub*. Neque hæc legentem, ita *Christus* sit mihi propitius, miseret *Natalis*, qui magno Theologici nominis dedecore, majore totius Reipub. Christianæ detrimento, hæc litteris evulgavit: nec casu, nec temere, nec juvenis, ut aliquid possit excusari, sed Theologus, & quidem *Parissinus*, sed senex, sed perpetuo versatus in Diatribis Theologicis, sed biennium ambiens hujus operis Editionem, postremo tot fociis adjutus. Sed ut ad rem, utrius verba magis adversantur Evangelio, mea, qui doceo præclarum esse continere, sed arduum, eoque non omnium? Nam nec *Christus* hæc loquutus est populo, sed seorsum selectis discipulis, nec tamen ab his exegit, quod erat supra vires hominis, sed libertatis præmio invitavit. *Bedda* dicit esse facillimum, & quemvis posse si velit. Nec est probabile *Christum* voluisse omnes cœlibes, qui honorarit nuptias, & matrimonii Sacramentum ut instituerat ita confirmavit. Non eadem est omnium vocatio, nec totum corpus unicum est membrum. *Christus* ait, *Non omnes possunt capere verbum hoc*. Ego interpretor, quia requirit excelsum animum multaque gratia munitum; *Bedda* interpretatur neminem non posse, si velit. Cæterum quoniam censura tam stolidam nondum satis creverat, adjecit aliquid de *Joviniano*, suggerente, nisi fallor, aliquo congerrone: neque enim hæc ab ipso collecta videri possunt, quæ tam male coherent. Audiamus igitur quid de *Joviniano* scripserit *Augustinus*: *Joviniana*, inquit, *hæresis sacrarum virginum meritum æquando pudicitia conjugali, tantum valuit in urbe Roma, ut nonnullas etiam sanctimoniales, de quarum pudicitia nulla suspicio præcesserat, dejecisse in nuptias diceretur*. Non excutio hæc *Augustini* verba, quæ *Bedda* non intellexit, & si intellexit, ineptissime citat. Tantum hoc agam quod hîc agitur. Appello *Beddam*, an hæc mea propositio, quam depravat, æquet meritum virginitatis cum conjugio, in qua non semel evidenter præfero continentiam, sed continentiam pietatis studio susceptam. Nam plerique istorum, qui nunc continentiam profitentur, longe alio spectant, nimirum ad otium, ad culinam, ad tyrannidem, ad licentius tutiusque peccandum, ad Præbendas & Dignitates, ad Præposituras & Abbatias. Quid autem mirum si ætate *Augustini* dictæ sunt aliquot virgines sanctimoniales nuptisse, cum hoc seculo tot dicantur esse Monasteria, quæ nihil aliud sunt quam publica lupanaria, plura privata, tum in his ipsis quæ maxime probatæ disciplinæ sunt, multo plures sint quæ velum habent, quam quæ virginitatem. Quod equidem dolens refero, atque utinam falso! Quorum autem attinet hîc conjungere *Fabrum*, *Erasmum* & *Lutherum*? quid *Faber* hac de re doceat nescio, quid *Lutherus* doceat scio, sed quale nihil usquam reperitur

tar in scriptis meis, neque quisquam Sacerdos, nec ulla sacra virgo nupit me auctore, nonnullos in suo instituto confirmavi. Est & illud artis calumniatoriae, cum nihil habeas quod arguas, insulcire damnata nomina, & addere, *Vident Erasmus æquid simile fecerit.* Immo videat Bedda an huiusmodi strophis agat pro Theologo sycophantam, nec mihi imputet si quæ virgines vel relictæ ab instituto, vel in collegiis secus quam decet sese gerunt, sed parentibus potius, qui minis & blanditiis liberos suos protrudunt in Sacerdotium ac Monachismum, vel Monachis quibusdam, qui callidis artibus rudem ac simplicem ætatem pollicunt in nasam. Novi quosdam, qui puellas, quibus fuerant abusi, quo res premeretur, sepelierunt in Monasteriis. Isti potius sunt in causa quam ego, quod tam multæ virgines non respondent suæ professioni. Quid autem tibi vult quod subjicit Bedda, loquens de libro *Augustini*, cui titulus *de bono conjugali*: *Opinor autem, inquit, quod hoc scribens, nondum viderat quæ in eundem impudens patronum Jovinianum scripserat beatus pater Hieronymus.* Nimirum subindicat *Augustinum* nihil boni tributurum fuisse matrimonio, si legisset *Hieronymi* libros. Immo probabilius est *Augustinum* hoc opus adversum *Hieronymum* edidisse, licet nomini perperet. Et in *Hieronymi* scriptis de virginitatis laude reperiuntur eadem verba, quæ damnata sunt in *Tersulliano*. Et si divinare licet exemplo Beddæ, probabilius est quod *Hieronymus* si novisset horum temporum tam inquinatum coelibatum, si vidisset inter tot continentiae professores tam raros esse qui præstarent continentiam, si novisset matrimonium unum esse e septem Ecclesiæ Sacramentis, parcius extulisset virginitatem, ac reverentius fuisset loquutus de matrimonio. Nec his Bedda contentus, adjicit, *Quæ res & adversus Græcissantes hac tempestate Theologos militat.* Quid hic sensit ingenium Beddæ, omnes Theologos, qui Græce norunt, sentire cum *Luthero* & *Joviniano*? Saltem exciperet *Joannem* Episcopum *Roffensem*, ne quos alios commemorem, qui Græcarum litterarum præsidis adjuti, aliquanto felicius defendunt dogmata fidei quam facit hic Bedda, quo nullus neque Theologus neque non Theologus scripsit infelicius, Ecclesiæ, inquam, nam sibi scripsit felicissime, subito celebris factus Orbi, idque juxta *Thrasonem* Comicum, alieno labore magnam partem gloriam verbis in se transmovens, eo quod habet salem. Cur autem addit, *hac tempestate*? Ne lædat veteres Orthodoxos, qui sine Græcis litteris quid vulturi fuerint in re Theologica non video. Quod si tum Græcæ litteraturæ juvit Ecclesiam Catholicam, quid vetat, quo missus idem nunc efficiat? Sin Græcissantes appellat incontinentes viventes, sunt multi non minus incontinentes ignari Græcarum litterarum. Habebam plurima quæ dicere poteram, sed mihi satis est depulisse calumniam. Cum ego in Paraphrasi nihil hic scripserim nisi quod docet *Christus*, videat Bedda quantum absit à blasphemia, qui hoc appellat hæreticum ac pene blasphemum. Tandem ut rixæ finis sit, quid interest inter Beddæ & me? Ille facilitatis lenocinio vult quam plurimos præcipitari in professionem continentiae: ego proposita simul & eminentia virtutis & difficultate, sic firmos invito, ut alios deterream ne temere suscipiant, quod non suscipere liberum est, & susceptum non præstare, turpissimum. Ille vult quam plurimos esse coelibes, ego vultesse quam castissimos. Ille amat qui profiteantur, ego malo qui sponte præstent.

PROPOSITIO XXXVI.

Nullum est opus hominis ita bonum, ut mereatur præmium vite æternæ.

SUPPVATIO.

c. Hanc propositionem, si Superis placet, appellat hæresim, *Lutheranam*, damnatam, quam tamen vult mihi videri communem cum *Fabro*. Sentit autem, mi fal-

A lor, de propositione istius in Epistolam ad *Rom.* 67. Hoc adjecit ne videatur omnino fuisse mentitus quod in Præfatione scripsit, mihi cum *Fabro* fere dogmata esse communia. *Fabri* propositio sic habet: *Non ex operibus salutem attingere possumus, sed Dei electione & gratia illam attingimus, & qui illam ex operibus quarunt, cæci manent.* Quam belle convenit vides, lector, quanquam hoc *Paulus* locis compluribus inculcat, quod damnat Bedda. Illud à Beddæ requiratur, an non est axioma per omnes Scholas decretissimum, *Deum premiare ultra condignum & punire infra condignum*? Dicit, opinor, esse catholicum. At hoc sane loco nihil aliud à me dictum est. Significo enim nullum hominem absolute bonum esse, itaque nec ullum hominis opus esse perfectum, ut per se sufficiat ad salutem. Sic habent mea verba. Deinde cum de bono percontatur, non de quovis bono sentit, sed de insigni quopiam bono, quod promeretur vitam æternam: an non confertur hic insigne bonum cum vita æterna, hoc est, excellentia operis comparatur cum magnitudine præmii, quod est immensum? Sequitur: *Atqui nullus mortalium absolute bonus est, nec ullum est opus hominis quod ita bonum sit, ut mereatur præmium æternæ vite.* Cum ajo ita bonum, nonne palam exprimo comparisonem operis humani cum vita æterna? Unde igitur incidit ista suspitio Beddæ, cum in his ipsis Paraphrasis, quas oculo percurrit, toties faciam mentionem bonorum operum, mercedis & præmiorum; imo cum nominatim Diatriba pugnet adversus *Lutherum*, negantem ullum esse bonum opus hominis, nec ulla Sanctorum merita. Sed fingat me nihil in diversam sententiam scripsisse, sitque hæc propositio hæretica, *homo non promeretur regnum cælorum de congruo*, sed ut altera sit magis hæretica, quod *homo suis operibus promeretur vitam æternam de condigno*, cum & verba mea possint ad utrumque sensum detorqueri, cur maluit in hanc partem interpretari? Imo cum ex aliis scriptis meis, & ex hoc ipso loco dilucidum sit me Christianam sententiam professum, cur quod bene dictum est detorsit ad calumniam? Sed anxie metuit ne quis parum tribueret meritis humanis. Longè plus periculi erat, ne nimium fidamus operibus nostris, & hanc Charybdim non metuimus.

PROPOSITIO XXXVII.

Adolescens, qui Matth. xix. a Christo quæsit quid boni faciam, ut habeam vitam æternam, audiverat illum docentem præcepta Legis Mosaica non esse satis ad consequendum regnum cælorum.

SUPPVATIO.

E Alt falsum esse, adolescentem audisse à *Christo*. De- mus esse speciem temeritatis in eo quod affirmavi quod probabile quidem erat, non tamen expressum in factis Litteris, unde Bedda scit esse falsum, quod nec affirmat nec negat esse falsum historia Evangelica? Non excutiam hic difficultatem, quod *Hieronymus* contendit hunc adolescentem tentandi animo venisse ad *Jesusum*, cum *Marcus* addat, *Et Jesus dilexit eum.* Bedda pronuntiat præcepta Legis Mosaica ante proditum Evangelium suffecisse ad regnum cælorum. Sentit opinor accedente gratia. Ut hoc verum sit, ego non loquor de quibuslibet præceptis, aliòqui fides & caritas in Deum continetur præceptis *Mosi*: sed de iis quæ præcipiunt vetantve carnalia, *non occideis, non pejorabis, non facies furtum, non facies opus sabbato*, de quibus Dominus disseruerat Cap. v. Et hoc me sentire liquet ex eo, quod probabiliter adjicio juvenem ejusmodi sermones audisse. Nam illa spiritualia, *Diliges Deum & diliges proximum tuum sicut teipsum*, qui maxime videri volebant observatores Legis, minime servabant. Unde quidam annotarunt, juvenem arroganter de se pronuntiasse, cum homo prædives non opitaretur proximo, quod si fecisset, non fuisset æque dives. Et *Hilarius* scribit hunc juvenem gessisse typum po-

Populi *Judaici* confidentis in operibus Legis, nimirum extrariis: verba *Hilarii* sic habent, *Juvenis hic namque formam Judaici populi habet, & in Lege insolentis, & nihil præter præcepta Mosi expectantis à Christo, &c.* Si hæc verba *Bedda* interpretatur de Legis præceptis universis, juxta *Hilarium* non sufficiebat illorum observatio ad salutem: sin de carnali observatione, nimirum pro me facit. Sed demus usque ad Evangelii prolatam lucem suffecisse Legis opera, quid ego peccavi, si dixi tum non suffecisse, aut certe in proximo esse ut non sufficerent? jam enim doctrina perfectionis præcedebat. Si *Bedda* sentit de Lege spiritualiter intellecta, illi nihil addidit *Christus*, ut multi volunt: sin de lege carnaliter intellecta, verum est quod colligit, Legis observationem jam non sufficere. Utrumcunque concesserit censor, hæret in vado. Porro quod addit nec *Joannem Baptistam* servasse jussa, monita, & consilia, quæ *Christus* post adjecit, ad me nihil attinet, cum existimem *Joannem Baptistam*, si hic adesset, non adscripturum suam salutem operibus suis, sed gratiæ *Christi*, etiam si non negarim illius meritis deberi non-nihil, sed ita deberi ut nihil tamen habuerit, pro quo non debuerit agere gratias bonitati divinæ.

PROPOSITIO XXXVIII.

Cap. xx. *Omnibus justitia cultoribus idem est premium æterna salutis, modo vocati gnaviter in vinea justitia laborarint. Neque enim minus habent qui vocati sunt tempore Christi, quam qui tempore Abraham, aut Mosi, aut David: neque minus habent qui senes trahuntur ad cultum Evangelii, quam qui pueri aut juvenes.*

SUPPUTATIO.

C. Ex hac censura minime liquet quod scripsi esse hæreticum, sed liquidissime patet *Beddam* impudenter omnia calumniari. Nec *Fabri* propositiones cum mea conveniunt, nec *Bedda* confutatio facit ad hanc meam. Colligit à me frequenter dictum, vitam æternam gratis nobis à Deo dari, quod alibi forsitan scripsi, pioque sensu dici potest, quod toties dictum est à *Paulo*, certe hoc loco male colligit *Bedda*. Imo interpretor premium æternæ salutis omnibus ex æquo dari, & præscis, & recentioribus, & *Judeis* in cultu Dei semper versatis, & Gentibus subito ab impia vita ad Evangelii gratiam conversis. Me vero non excludere hic opera, declarant hæc mea verba, modo vocati gnaviter in vinea justitia laborarint. Quod autem loquor de summa præmii, non de modo gloriæ, declarat illud, *Idem esse premium æterna salutis*. Iterum aliquanto post, *In qua qui se gnaviter exercuerunt, his premium esse vitam æternam, à qua nemo secluditur, qui modo vocatus audiat. Hoc premium ut non debetur omnino meritis nostris, sed potius beneficentia divina, tamen non contingit citra conatum nostrum*. Si *Bedda* hæc legit, quid eo calumniantius, qui dissimularit? si non legit, quid impudentius, quam censorem agere in librum quem non legit?

PROPOSITIO XXXIX.

Ideo veni, ait Christus, ut omnium commodis subser-viam, adeo ut nec vitam graver impendere, quo jactura unius anima multas redimam.

SUPPUTATIO.

B. Si hoc verum non est, falsum dixit *Christus*, qui ait se venisse ut animam suam daret redemptionem pro multis. Idem docet esse perdendas animas, ut in vitam æternam inveniamus eas. Sed offendit *Beddam* quod videar in priore parte accipere animam pro vita corporis, in posteriore pro ipsa animæ substantia. Hoc si nihil vetat fieri, imo si inter schemata Rhetorum refertur traductio, quid habet quod calumniatur *Bedda*? Idem fecit *Christus* in loco modo citato, *Qui perdidit animam suam, &c.* Quod si contendat aliquis hic animam utrobique sumi pro vita corporis, belle qua-

A drat. Martyr animam, hoc est, vitam corporis temporariam perdit, ut in resurrectione pro temporaria recipiat æternam. Sic & Dominus impendit vitam pro nobis, ut nobis in resurrectione pararet vitam æternam. Quis autem tam insanus, ut sentiat animam humanam *Christi* perisse, aut deteriore factam? Hoc, opinor, nec *Bedda* suspicatus est me sensisse. Verum cum hic adeo nihil esset, quod ullo modo pateret calumniæ, tamen vide quanto supercilio pronuntiet: *Propositio hæc in eo quod dicitur, quo jactura unius animæ multas redimam, falso & ignoranter est asserta, nec est à blasphemia multum diversa*. Appello te, lector, an non merito suspectus est de hæresi, qui de talibus Theologis parum magnifice sentit? an non præclare agitur cum Ecclesia quæ talibus fulcitur *Atlantibus*? cumque nec ex verbis meis colligi possit quod vocat in calumniam, nec ipse rem tam absurdam de me suspicari possit, etiam si non sexcentis locis loquutus essem de anima *Christi*, quæ digna sunt homine Christiano, tamen contra suam ipsius conscientiam mentitur, ex meis verbis plane ostendi quod non loquar de temporali vita corporis, sed de spiritu qui est substantia melior hominis pars. Quid bonæ spei concipiamus de *Bedda*, si horum non pudet? aut quibus legibus regitur *Lutetia*, si hæc impune licent sub nomine Facultatis, quam tamen non accuso, sed *Beddam* arbitror huic imposuisse? Jam illud accedit ad impudentiæ miraculum, quod in Divinationibus ad Facultatem missis explicuerim sententiam meam. Et postea queritur esse qui traducant Theologos. Quis rabula quantumvis maledicus magis possit traducere nomen Theologicum quam *Bedda*, qui hujusmodi calumniis prætexit nomen Facultatis? Et sunt qui studio Theologorum hujusmodi libros curent per Orbem spargendos, & in Exemplaria quamplurima propagandos.

PROPOSITIO XL.

Diem & horam ultimi judicii, nec ipse filius hominis novit, hoc sibi soli servavit.

D. Hanc ut falsam ac blasphemam ante notarat, cum sit oratio non mea, sed *Christi*. Et quasi parum esset, semel impegisse *Christo* mendacium, repetit hic.

PROPOSITIO XLI.

Non opus, aut locus, aut vita genus beati hominem, sed affectus. Cap. xxiv.

SUPPUTATIO.

E. Si hæc propositio in fide & moribus erronea est, *Christus* docuit errorem, cujus verba expono. Sic habet Paraphrasis: *Erunt duo laborantes in eodem agro socii mercedis & opera, quorum hic assumetur, alter relinquetur. Erunt dua molentes eadem in mola, quarum una assumetur, altera relinquetur. Quin & è duobus quos idem lectus jungebat, unus assumetur, alter relinquetur. Non enim opus, aut locus, aut vita genus beati hominem, sed affectus*. Affectum voco pietatem animi; hoc addito satis declaro me loqui de operibus externis. Jam si *Bedda* novit opus, locum, aut vitæ genus, quod sine affectu pietatis bect hominem, ostendat; sin hoc dicere prorsus impium est, agnoscat *Bedda* suam malitiam, & canat suarum censurarum palinodiam. Orabant, jejunabant, dabant eleemosynas, versabantur in Templo, sacrificabant, ambulabant in stolis Pharisei, tamen à Domino damnantur. Quamobrem? Quia vacabant affectu pietatis. Quem autem morbum mihi prædicat hic cum *Fabro* communem esse, non video, quando in meis verbis nihil est, sed in *Bedda* verbis multa calumniæ lues. Hic homo festivus censuram claudit joco: *Vitam, inquit, non sint similes, de quibus legitur, Curavimus Babylonem, & non est sanata*. Eja, nunc florent gratiæ. Hunc leporem adjecit, quod alioqui censura videretur nimium jejuna. Quanquam sibi potius debebat hanc canere cationem quam mihi. Nec enim ulli sunt insanabiliore, quam qui Pharisaica sanctimonia fucati, madent vitii spiri-tua-

tualibus, quibus prætexitur nomen pietatis. Scio quid male habeat *Beddam*: Vult credi omnes qui abstinent à piscibus fore salvos. Item omnes qui vivunt in ipsius Collegio fore coelicolas. Rursus omnes qui gestant vestem *S. Brunonis* aut *Francisci*, quanquam nec illorum sunt hæc vestium discrimina.

PROPOSITIO XLII.

Christus solus omnium à peccatorum maculis fuit immunis.

SVPPVTATIO.

Quid de hac definierit Ecclesia, aut quomodo definierit, mihi non satis liquet; verum amoto decreto, *Thoma* opinio mea sententia longe probabilior est, & ad *Christi* gloriam magis conducens. Ad hanc censuram ante responsum est.

Hic *Bedda* prætermisit horribilem censuram, quod *Servatorem* dixerim pro eo qui adfert salutem, & *servare* pro salutem conferre. Putabat *Paulum* duntaxat debere *servatorem* dici, qui servavit vestes lapidantium, & servari pecuniam in scrinio reconditam. Laudo quod prætermisit, neque vero gravate fecero illi hujus lapsus gratiam, quanquam censor tam in alios iniquus nullam promeretur gratiam. Illud tamen miror, quod non idem fecerit in aliis plerisque censuris, multo quam hæc erat stolidioribus.

PROPOSITIO XLIII.

Christus non ausus est octo ex Apostolis velut imbecilliores agonis sui testes facere, ne deficerent animis, sed tres duntaxat secum assumit, Petrum ac duos filios *Zebedæi*, ut quos in monte spectatores adhibuerat sua maiestatis, nunc testes haberet extrema imbecillitatis humanae.

SVPPVTATIO.

Bedda pollicitus in Præfatione se non indigne latu-
rum, etiam si *Demosthenica* uteremur eloquentia, hic
v. ex Latinæ vocolæ cavillatione impingit crimen blas-
phemix, quod non ausus est dixerim, pro eo quod
erat, non judicavit esse tutum infirmis. Nec satis erat
impingere blasphemiam, sed addit, *spirat apertam blas-*
phemiam. Primum illud requiram à *Bedda*, si vere sen-
tit, aperte blasphemum esse sermonem hunc, *Iesus non*
est ausus, cur non impexit blasphemiam in censura
Propositionis xxxv. quandoquidem & illic Paraphra-
sis habet, *Non audeat tamen exigere, quod quodammo-*
do vires excedit humanas. Excusabit opinor se non
legisse, nec hunc locum, nec illum. Jam novum
non est in Evangelicis litteris, hujusmodi tropis loqui
de *Christo*, propter humanam naturam quam assum-
ferat. Etenim *Joannis* vii. ubi nos legimus, *Non enim*
volebat in Judeam ambulare, Chrysostomus legit, *Non*
enim poterat. Id esse verum in Annotationibus nostris
declaravimus. Nec aliter videtur legisse *Cyrillus*, sic enar-
rans, *Ambulabat, id est, conversabatur in Galilea*, quod
non ultro nec libenter, sed necessario factum adjecta
causa ostendit, *Idcirco enim*, inquit, *in Galilea cum*
alienigenis longo tempore fuit, quia querebant ipsum ut
interficerent. Hic certe tropus durior est meo. Nam
timere infirmis caritatis est, non posse metu, primum
timoris est, deinde etiam imbecillitatis, quasi *Christus*
quicquam fecerit non volens. Et apud *Joannem* legi-
mus, *Iesus non credebatur semetipsum illis*. Eundem nar-
rant Evangelia fuisse turbatum, indignatum, tædio af-
fectum, *Lucas* etiam addit profecisse sapientia & gra-
tia apud Deum & apud homines. Quin & ipse Deus
nondum assumpto homine legitur irasci, furere, igno-
rare, poenitere, & *Bedda* quasi nunquam legisset fa-
cras Litteras blasphemix calumniam struit extropo lon-
ge molliore. Quin eadem opera blasphemiam impin-
git sanctissimo viro *Hilario*? cujus hæc de *Christo* ver-
ba sunt Canon. 31. *Metuit ne se Deum abnegarent, quem*
casum & consputum & crucifixum essent contempla-

turi. Cur non impingit *Chrysostomo*? cujus verba sunt hæc, *Quamobrem alios non secum accepit? Ne laberentur & caderent*. An non hæc verba sunt timentis? Quid autem est aliud, non ausus est, quam timuit ne caderent? Reliqua pete lector ex Divinationibus.

PROPOSITIO XLIV.

Ceteris mulieribus digressis à loco sepulchri Jesu, per-
severaverunt illic dua, Maria Magdalena, & altera qua-
dam, sedentes è regione sepulchri & expectantes quod pro-
miserat Dominus se revicturam.

SVPPVTATIO.

Hic assumit *Bedda* hæreticum esse, si quis in Com-
mentariis ex probabili conjectura adjicit aliquid expres-
sis in Evangelio. Jam enim toties testatus sum me ni-
hilo plus velle tribui Paraphrasibus meis quam quo-
rumlibet Commentariis. Quoniam autem Evangelista
duas nominatim recitat, tacitis cæteris, colligebam
eas solas ob singularem erga Dominum amorem rese-
disse apud monumenti locum. Hujusmodi conjecturis
frequentissime sunt usi sacri Doctores in historia Evan-
gelica, quod genus est illud, quod *Gerson* probabiliter
tradit *Joseph Maria* maritum nec fuisse senem, ut pin-
gitur, nec juvenem, sed mediæ ætatis, hoc est, qua-
dragenarium. At *Bedda* calumniandi studio non aliter
agit, quam si ego mutarim scripturam Evangelicam.
Sic enim ait, *Sacram perimens Matthæi litteram*. Jam
si ideo sensus meus est hæreticus & Evangelio contra-
rius, quod Evangelium non excludat cæteras mulieres,
quanquam hic solas duas nominat, eadem opera pro-
nuntiet hæreticum quod scripsit *Gerson*, qui tantum
conjecturis humanis propemodum asseverat, cum hu-
jus opinionis nullam ansam præbuerint Evangelii ver-
ba. Et tamen hunc locum jam pridem emendatum
edidimus, non quod haberet aliquid impium, sed quod
illic minus fuerim attentus. Eat nunc *Bedda* & voci-
feretur me nulli cedere, qui id fecerim nondum lecta
Bedda censura. Reliqua pete lector ex Divinationi-
bus.

EXCERPTA BEDDAE EX PRAEFATIONE

Paraphraseos in LVCAM.

PROPOSITIO XLV.

De Auctore Epistola, qua dicitur Pauli ad Hebræos,
semper dubitatum est.

SVPPVTATIO.

Primum hic rursus proba *Beddam*, quod omisit hor-
rendam censuram, quam notarat in titulum Regis *An-*
glia, satis Theologice admonens Gallos universos ne id
ferrent impune. Sed interim non præstat quod præ-
fatur, nihil illic fore quod non pertineret vel ad mo-
res vel ad fidem catholicam. Nec causabor quod mea
verba secus refert quam à me posita sunt. Sic enim
habent mea verba: *Pauli, qui ut Doctor erat Gentium,*
ita ad Gentes scripsit omnes Epistolas, præter unam ad He-
bræos, de cujus Auctore semper est dubitatum. Ad hanc
calumniam quoniam toties respondi *Jacobo Fabro*, *Leo*,
Bedda in Divinationibus, item in Annotationibus, non
est cur ea repetens obrundam lectorem. Tantum sup-
putabimus quot peccata *Bedda* committat in hac cen-
sura. Vocat hanc propositionem hæreticam & schi-
smaticam. Id quo doceat esse verum, refert hanc E-
pistolam in Concilio *Nicano* ad numerum Canonicorum
librorum fuisse receptam. Demus esse verum quod nar-
rat *Bedda*, non ego de Epistolæ auctoritate dixi dubi-
tatum, sed de Auctore. Et *Hieronymus* multis locis de-
clarat ne ipsius quidem ætate apud *Romanos* indubitata
fuisse auctoritatis, quod tamen ad me nihil attinet, nisi
quod levius est dubitare de Auctore quam de auctorita-
te: gravius est omnino nescisse Auctorem quam dubita-
re. Et sunt aliquot Veteris Testamenti libri, quorum au-
ctores prorsus ignorantur: de nonnullis dubitatur etiam

Tom IX. Pp ab

- ab Orthodoxis. Haftenus igitur calumniose mihi impingit falsum & schismaticum errorem. Addit in tertio Concilio *Carthaginiensi*, cui interfuit *Augustinus*, inter quatuordecim *Pauli* Epistolas & hanc fuisse comprobata. Demus & hoc esse verum: quid tum postea? *Ex eo*, inquit, *tempore nemo Catholicus non iudicavit illam Epistolam esse Pauli*. Cur igitur *Augustinus*, etiam in his libris quos scripsit senex, dubitat de Auctore hujus Epistolae? quod esse verum multis locis nominatim citatis docuimus non uno in loco. Et si tanta erat auctoritas Concilii *Nicani*, ut totum Orbem obligaret, cur *Hieronymus* audet tot locis de hujus Epist. Auctore dubitare? Quin probabilius est, nec in Concilio *Nicano*, nec in *Carthaginiensi* quicquam agitatum fuisse de Auctore Epistolae, sed de auctoritate. Et *Hieronymus* fateatur eam Epistolam ab Ecclesiis *Gracorum* recipi solitam, ab Occidentalibus plerisque nequaquam. Quod si *Carthaginense* Concilium maxime faciat mentionem de *Pauli* 14. Epist. sensit eas quae *Paulo* vulgo inscribuntur. Verum Ecclesia titulum hunc pronuntiat in Templis. Itidem & ipse cito ac recito. Ergo nulli licet dubitare de titulo? Sic oratio de Virgine assumpta recitatur in Templis nomine *Hieronimi*. Num ideo fas non est de titulo dubitare? Si *Bedda* nos hac urgeat lege, proferemus multa quae recitantur in Templis, de quibus dubitare non est haereticum. Non jam loquor de titulo, sed de veritate. Porro quod *Bedda* citat hic universalem Ecclesiam, difficillimum fuerit illi probare. Ad haec scripsi, *semper fuisse dubitatum*, non scripsi, *ab omnibus dubitatum*, & arbitror omnibus seculis fuisse doctos, qui de hujus Epistolae Auctore dubitarint. Et ipse, ut ingenue fatear, adhuc dubito, non de auctoritate, sed de Auctore, hoc est, Scriptore, dubitaturus donec expressum Ecclesiae iudicium super hac re videro: neque enim *Nicanum* Concilium aut *Carthaginense* ex sese obligabat universalem Ecclesiam. Ad haec donemus perperam de Auctore dubitatum esse, quid hoc ad me? non enim pronuntio recte an perperam fuerit dubitatum. Unde igitur *Bedda* demonstrat esse falsum quod scripsi? Festivum est autem quod hic objicit nobis *Origenem*, quem alias magnifice contemnit. *Origenes* dixit esse *Pauli*, sed idem *Origenes* indicat multos dubitasse, cumque hoc *Hieronymus* & *Augustinus*. Quin *Bedda* in argumento Epistolae ad *Hebraeos*, (nam huic plerique tribuunt) velut dubitans loquitur, *Hanc ergo Epistolam fertur Apostolus ad Hebraeos conscriptam*, &c.
- V. Videat igitur *Bedda* quam verum sit quod asseverat, mille centum annis & eo amplius Orthodoxos non dubitasse de Auctore Epistolae. Quorsum autem attinebat id, quod impudentissime scripserat in prima censura, hic repetere, Nec *Ambrosium*, nec *Hieronymum*, nec *Augustinum*, nec *Gregorium*, nec quenquam recentiorum de hujus Epistolae Auctore dubitasse? cum ego tot testimoniis docuerim & *Hieronymum* & *Augustinum* dubitasse. Si non legit mea, certe videri vult legisse
- V. C. *Augustinum* & *Hieronymum*. Jam & illud manifestum habet & vanitatem & calumniam, cum quater fundamenta fidei, qui dubitat de Epistola ad *Hebraeos*, cum tot sint in Canone, libri de quorum Auctore dubitatur & hodie. Imo non opinor periclitari fidem, si tota Ecclesia fallatur in titulo hujus Epistolae, modo constet Spiritum Sanctum fuisse principalem Auctorem, id quod interim convenit. Ex hac re quae so quod schisma nasci possit, nisi per *Bedda* similes, qui quavis ex resuscitant ingentes tragœdias?

PROPOSITIO XLVI.

Deus Pater emisit Sermonem suum, qui caelesti medicina liberaret universos ab omnibus animarum morbis, tantum ut morbum agnoscamus, & fidamus medico.

SUPPUTATIO.

- C. Ad hanc calumniam respondimus in Elencho & in in Divinationibus. De *Sermonis* vocabulo Libello pecu-

liari satis responsum est etiam impudentissimis, *Bedda* tamen calumnia quam illorum est impudentior, quod hic non in Evangelio, sed in meo sermone, Dei Filium voco *Sermonem*. Quod si curiosa vanitas est, quam multos Ecclesiae Doctores perstrinxit hoc convitio! In altera parte manifesta est calumnia: neque enim haec dictio, *Tantum*, excludit vel poenitentiam vel bona opera, sed differentiam criminum quae praecesserunt baptismum: loquor enim de adventu *Christi*. Ad haec cum *tantum* sit nihil aliud hic Latinis quam *dummodo*, quid carpit *Bedda*? nisi forte vult hominem liberari à peccatis per gratiam Evangelii sine fiducia de *Christo*: quo quid esse potest magis haereticum? Bellum vero quod hic nobis decantat aliquot loca, *Poenitentiam agite*, &c. in quibus videtur accipere poenitentiam pro maceratione corporis, cum sit animi resipiscentia. Quis autem dixit aduultum per baptismum purgari, nisi resipiscat à priore vita, si quid tamen admittit poenitendum? Jam illud pos doceat *Bedda*, an olim iis qui veniebant ad baptismum, antequam purgarentur, indici oportuerit laboriosas actiones pro peccatis quae ante baptismum commiserant, sic ut non suffecerit mutatus animus, & fides erga *Christum*. Hic igitur cum nihil omnino sit quod excludat vel resipiscentiam, quam Evangelium vocat poenitentiam, vel bona opera, sed requiratur fides sine delectu prioris vitae, tamen *Bedda* miros tumultus excitat in nescio quos mei similes, qui per Linguarum peritiam conantur inducere novam Theologiam. Primum illud insignitae vanitatis est, quod conamur inducere novam Theologiam, cum hoc agamus ut restituamus veterem, & hanc operam non esse supervacaneam nemo magis declarat quam *Bedda*: qui cum habeatur omnis Theologiae Coryphaeus, in uno libello non magno, toties non intelligit quod citat, toties male colligit, frequenter hallucinans & in Latinis vocibus. Jam illud etiam stultum est non modo vanum, quod his verbis perstringit & *Leum* & *Stunicam*, & Episcopum *Roffensem*, quos ut absolutos Theologos praedicat. Et tamen hi non minus intendunt Linguas quam ego. At eisdem fastidire canonica jejunia Ecclesiae, abstinentiam ciborum ab Ecclesia praescriptam, & perpetuam continentiam ut onus importabile praedicare, caeteraque petulantis carnis refrenativa exercitia contra legis Evangelicae libertatem impudenter asserunt, inquit, militare. Haec tot tam manifesto falsa deblaterat in proximum homo Theologus senex, & magister pauperum, cum mea scripta per Orbem vulgata longe aliud loquantur. Post haec insulcit istos nescio quos Antichristos. O Theologum zelo fidei accensum! Antichristi sunt qui repugnant veritati, quod nosquam non facit *Bedda*. Antichristi sunt, qui *Christum* in suis membris lacerant & arrodunt, quodque in ipsis est crucifigunt.

EX IPSA PARAPHRASI IN LVCAM.

PROPOSITIO XLVII.

Non jam per opera Legis, sed per fidem gratis dona. Cap. 1. tur aeterna felicitas.

SUPPUTATIO.

Hic mihi primum laudandus est *Bedda*, quod aliquot propositiones omiserit agnoscens suam inscitiam: id si fecisset in plerisque, rectius confutasset nomen Theologico, quod vult apud omnes esse sacrosanctum. Ago illic de differentia veteris Legis & Evangelii gratiae. Si ad aeternam vitam opus est observatione veteris Legis, mactemus pecudes, abstinamus à carne suilla, circumcidamus praeputium. Sin hac per Euang. abrogata sunt, quid stomachatur *Bedda*? Sed offendit illum quod ajo gratis dari. Et hanc vocem appellat delicatorum militum & haeticam. Haec legens totus inhorresco. Quid enim hac blasphemia magis execrandum? Vox est Spiritus S. per Prophetas, vox est Apostolorum, quos

quos idem afflavit Spiritus, & hic miserandus homo vocem appellat delicatorem militum & vocem hæreticam. Clamat per *Esaiam* Dominus: *Gratis venundati estis, & sine argento redimemini.* Rursus per eundem invitans ad Evangelii gratiam: *Venite, emite absque argento & absque ulla commutatione vinum & lac, &c.* Huic concinit *Apocalypsis* XXII. *Et qui sitis veniat, & qui vult accipiat aquam vitæ gratis.* Jam quid aliud in omnibus Epistolis suis clamat *Paulus*? *Gratis justificati estis per gratiam ipsius.* Non erat satis dicere *gratis justificati*, addit, *Per gratiam Jesu Christi.* Ubi vero non inculcat gratiæ ac misericordiæ nomen? Ubi non excludit fiduciam operum Legis? *Si ex gratia, jam non ex operibus: si ex operibus, jam non ex gratia.* Et hanc vocem toties resonantem in divinis Litteris, & omnibus qui diligunt Dominum *Jesum* amabilem, iste pietatis doctor, appellat hæreticam, & vocem delicatorem militum. At *Lutherus* excludit omnia bona opera. Quid hoc mea? An ideo non est fas de *Christi* bonitate magnifice loqui cum *Paulo*? Sed *Pauli* verba recipiunt interpretationem. Eam nos non excludimus. Nec erat locus arguari an sit aliquod bonum opus hominis. Dicat *Bedda*: Quid operum attulit in cruce latro ad promerendam vitam æternam? Quid aliud quam fidem? Et *Bedda* negat gratis dari per fidem salutem æternam. Hoc calumniandi artificium indicavi in Prologo, quo nimium frequenter utitur *Bedda*. Quod à nobis dictum est de his, qui ex Judaismo aut Paganismo veniebant ad Evangelii gratiam, detorquet ad eos qui infantes sunt baptizati, quasi ab his non exigantur bona opera, aut poenitentia, aut satisfactio pro peccatis commissis post baptismum. Deinde quod illic sub persona *Luca* dicitur illorum temporum hominibus, sic proponit quasi nunc dicatur ab *Erasmo* in solatium *Lutheranorum*. Et tamen si quis nunc quoque dicat totam hominis felicitatem deberi gratiæ misericordiæque divinæ, quandoquidem si quid nostrum est, tam est inquinatum, tam est exiguum, ut in summa nullius sit momenti, denique hoc ipsum est ex beneficio divino, non promeret vocem delicati militis, sed pii gratique, totam gloriam imperatori suo transcribentis. Verum gloriosi militis est sua jactare opera, suam prædicare justitiam, sua supputare merita, imo etiam aliis impartiri ac vendere, & cum Deo rationem inire, quanta portio salutis debeatur ipsius beneficio, quanta benefactis ac meritis humanis. Hunc militem agat *Bedda*: ego malo cum Sanctis omnibus dicere, Quicquid habeo aut habiturus sum boni, in solidum acceptum fero largitati divinæ.

PROPOSITIO XLVIII.

Divini favoris est, ait Gabriel ad Mariam, quod offertur, non meriti tui.

S V P P V T A T I O.

Hic scilicet erat locus etiam præfandi *Bedda*. Tanta hujus censuræ visa est felicitas. Orditur autem illo suo florido stylo hunc in modum: *Latina Professores Lingua, Paraphrastæ quod juxta litteram quam eo transfert genere loquuntur, non secundum eam, pro perverso & depravatore accipiunt, quod sane sicut plurimis aliis in locis, & hic usu venit Erasmo.* Intellexit' lector? Ego non assequor, nisi quod divino nescio quid illum joculari velle in nomen Paraphrastæ, quem *Sutor* interpretabatur, perversum interpretem. Tales enim facit inter se communicant, quippe bellas. Hoc docuerunt scilicet Latini Professores, quid Græci dicant Paraphrasten. Dissimulat interim quod *Themistius* scripsit Paraphrasim in *Aristotelem*, quod idem fecit *Bedda* sodalis in ejusdem Auctoris Physica, quodque *Hieronymus* alicubi liberum facit lectori, ut ipsum vel Interpretem vel Paraphrasten nominet. Quod si vera est interpretatio quam adfert *Bedda*, in neminem mortaliū magis competit Paraphrastæ vocabulum quam in ipsum, qui mea torquet, contorquet, depravat, fal-

sat, invertitque omnia. Dicas hominem huic rei natum, si vel adspicias. Sed ad rem. Ait me *Gabrieli* sermonem affinxisse diversum ab ejus sententia. Opinor *Beddam* Angelo fuisse à consiliis. Siquidem explanans Angeli sermonem, *Invenisti gratiam apud Deum*, dico, *Divini favoris est quod offertur, non meriti tui.* Et fatetur priorem partem esse veram, *divini favoris est*, quod gratiæ Dei præcipua doni pars debeatur, sed quod addidi, *non meriti tui*, schismaticum est & hæreticum. O vocem horrendam! miror eum non addidisse blasphemiam in Virginem. Suspiciatur me nihil omnino tribuere meritis sanctissimæ Virginis, cum pluribus in locis ac nominatim in Diatriba tribuerim aliquid quorumlibet piorum meritis. Quanquam si meritum dicas pro quo non debetur gratia, quemadmodum fit inter homines, ubi conductus præstitit pactam operam, conductor pactam mercedem, neuter alteri debet gratiam, non video quid meriti nomen possit habere locum in hac materia. Verum cum tot locis in hac mea Paraphrasi, quoties res exigit, prædicem bona opera, mercedem, præmia meritaque Sanctorum, cum Diatriba speciatim pugnet contra *Lutherum* tollentem omnia merita bonæque opera Sanctorum omnium, quomodo *Bedda* suspicari potuit me hic tale quiddam voluisse significare? quale si quid sensissem, certe sub nomine Virginis adorandæ non posuissem hanc opinionem; maluissem sub nomine *Georgii, Christophori, aut Barbaræ.*

Verum ut ostendam quid senserim. Primum non agebatur hic de negotio salutis, sed de dignitate honoris qui deferrebat Virgunculæ, modestissime de se ipsa sentienti, ut pareret Deum. Quoniam autem Angelus videbat illam turbatam, primum exemit pavorem, quo docilis & attenta perciperet quæ nuntiarentur: mox ne perpendens hinc sua merita, quæ judicabat esse minimi pretii, hinc delati muneris eminentiam, cui nec Angelorum quisquam par esse possit, hæsitaret, cunctareturque credere, *Gabriel* huic occurrens hæsitantiæ, primum salutat eam *κατατίτω*, quo verbo usus est & *Paulus* *Ephes. 1.* *Qua gratificavit nos in dilecto Filio suo, κατατίτων*, significans Evangelii donum omnibus gratis deferri, ne quis perpensa magnitudine criminum diffideret Evangelii promissis. Ac ne quis suspicetur hæc à me fucis rhetoricis agi, en iterum repetam Paraphrascos meæ verba: *Et latissima, inquam, rei & maxima tibi nuntius adsum. Noli expendere merita tua: divini favoris est quod offertur, non meriti tui. Hoc ipso places Domino quod tibi non places. Sit illud tibi satis, quod nata es gratiam & favorem apud Deum.* Hic demus magnam hujus honoris partem fuisse meriti, quod tamen ipsa Virgo nunquam dixisset, Angeli certe sermo non respexit ad ipsa merita Virginis, sed ad illius existimationem: perinde quasi plebejo homini ad difficillimum bellum designato, dicat qui defert mandatum, Noli circumspicere tuas opes aut vires, res tota agetur Regis & præsidii & auspicii: tu tantum obsequere. Porro quod *Bedda* videtur assumere per hanc particulam, *non meriti tui*, excludi omne meritum Virginis, vehementer fallitur. Tales enim adjectiunculæ in sacris Litteris, interdum habent inculcationem dicti prioris, interdum comparisonem. Prioris exemplum est, *Immolaverunt Damonis & non Deo. Non Deo* supervacaneum erat, nisi voluisset infigere animis impietatis magnitudinem. Posterioris illud erit, *Misericordiam volo & non sacrificium*: pro eo quod erat, *Misericordiam volo* potius quam sacrificium; alioqui volebat & sacrificium. Huic simile est illud *Petri*: *Nones mentitus hominibus, sed Deo.* Mentiebatur *Ananias* etiam homini, sed Deo potius quam homini. Hujusmodi tropis undique scatent sacri Libri, quos oportebat *Bedda* non videri novos. Ad horum utrumlibet si fuisset interpretatus mea verba, non impegisset immerenti proximo schismatis, hæreseos, & falsi calumniam. Juxta priorem tropum hic sensus est: Non est quod detrectes obsequium expen-

fione meritorum tuorum, quæ in oculis tuis sunt infirma. Satis est quod divinus favor huic muneri te delegit. Tu tantum obsequere, cætera permitte Deo. Juxta secundum hic erit: Negotium hoc divini favoris est potius quam tui meriti. Exposui simpliciter quid ego fenserim cum illa scriberem. Superest ut Bedda doceat adversari Spiritui Sancto, quod scripsi Paraphrastes: *Spiritus*, inquit, *Sanctus dominam inter alia dicere compulsi*, *Quia respexit Dominum humilitatem ancilla sue*. Demiror hic Bedda placuisse compellendi verbum, quasi Spiritus Sanctus sic loquutus sit per os Maria, quemadmodum loquutus est per os Caipha Pontificis. Verum hoc verbo præcluserit viam objecturis: cur Maria, mulierum omnium modestissima, tam magnifice prædicat de se ipsa, quod meruerit fieri Mater Dei? Dixit hoc, inquit, *compulsa à Spiritu divino, cui nemo potest resistere*. Hæc sunt commenta mirabilis huius Theologi, qui solus prævis magistris tot annis didicit quod tandem doceret Orbem. Atqui debebat hoc prius à Grammatistis & Græcissantibus discere, *humilitatem* in Cantico Maria non esse *ταπεινωσύνην*, sed *ταπείνωσις*, quod non sonat animi virtutem, sed humilitatem conditionis, si ad res extraneas referatur: sin ad res animi, vitium sonat, non minus quam cum dicimus hominem abjecti animi. Prioris exemplum ad Thessal. 111. *Qui reformabit corpus humilitatis nostra*, *ταπεινώσεως*. Quoties autem animi virtutem significat *ταπεινωσύνην* dicit, non *ταπείνωσις*. Humilitas apud Latine loquentes unicam habet significationem, licet Christianorum voluminum interpretes, neglecta Latini sermonis elegantia, usurparint pro modestia. Jam si donemus vocem esse ancipitem, tamen aliunde satis liquere potest, Mariam hic non loqui de virtute modestiæ, qua meruerit fieri Mater Dei. Primum, quia præfatur se velle magnificare Deum, id non fit cum nostra merita prædicamus. Deinde cum dixisset, *Quia respexit humilitatem ancilla sue*, protinus adjecit, *Ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes*. Nullus ob hoc beatus dicitur, quod virtute sua promeruit, velut Horatius recusât nomen felicitis, quia Mecenati placuisset, eo quod suis dotibus promeruisset illius favorem. Rursus quod sequitur: *Quia feci mihi magna qui potens est*, non dixit, *qui iustus*: Nec dixit, *retribuit*, sed *fecit*. Ac mox, *Deposuit potentes de sede, & exaltavit humiles*, *ταπεινός*: hic humiles opposuit potentibus, etiam si non nego Maria modestiam Christo fuisse gratissimam, sed hoc fuisse gratiorem, quo minus ipsa suam virtutem agnoscebat. Facit & illud pro me quod Angelo respondit, *Ecce ancilla Domini*, fiat mihi secundum verbum tuum. Quæ verba mea Paraphrasis sibi consentiens interpretatur hunc in modum: *Nec dubito quin possit Deus omnia quæ velit, nec fallat in promissis suis. Quod si ista illi visum est, me puellam omnium infimam ad huius mysterii ministerium deligere, nihil est quod hinc mihi vindicem vel meriti vel gratia. Totam eris divina bonitatis, totam eris divina virtutis: Me tantum offero ancillam Domino, cui semel dicata sum, &c.* Vel hoc argumento perspicuum est Beddam non legisse quæ reprehendit, quod idem liquet ex aliis innumeris locis. Alioqui cur hæc verba non reprehendit Bedda, si displicebant Angelo tributa verba. Si verum dixit Maria, quomodo hæreticum est quod dicit Angelus? Sed modestiæ, inquit, causa sic loquuta est Maria: sed non modestiæ causa mentita est, opinor.

Post hæc objicit nobis cantionem Ecclesiasticam, *Quia quem meruisti portare alleluja*, quemadmodum alibi citat nobis, *Monstra te esse matrem*. Hæc ut non contemno, ita magis conveniebat, Theologum, qui de hæresi pronuntiat, adducere sacrarum Litterarum testimonia. Sed quid canit Ecclesia? *Meruisti portare*: hoc est, contigit tibi. Sic enim interdum usurpant Latini *mereri*, ut meruisse dicatur, qui precibus & favoribus impetravit. Et alioqui quoniam Deus sua dona nobis imputat pro meritis, quid mirum si Maria

A dicatur meruisse? Verum hic vocis est ambiguitas. Meriti erat, & non erat: meruit, & non meruit. Quod hic subjicit Bedda, durum est meis auribus. Atqui, inquit, *non gratis omnino in ea hoc fecit Dominus*. Hæc verba quid aliud sonant quam aliquid in Maria fuisse, pro quo Maria non debebat gratias agere Deo? Quale si quid ego scripsem, quoties inclamaret blasphemiam? Nec minus durum est quod subnectit, quod Maria sola tanto beneficio propriis meritis se ipsam dignificavit. Quid est se ipsam dignificavit, nisi Deus eam non dignificavit? Quid est propriis meritis, nisi sine gratia Dei? Quid est tanto beneficio, nisi merita propria Virginis erant paria magnitudini beneficii? Hæc scribit Theologus ex adytis Scholasticæ Theologiæ, qui non patitur me quicquam explanandi gratia loqui, quod non est in Sacris Litteris, etiam si pium sit, & ad gloriam faciat Christi. Ubi vero colligit hæc verba tam Theologica, dignificavit & sola dignificavit, & propriis meritis dignificavit, & tanto beneficio dignificavit? Hæc mysteria nisi prodissent in lucem, adum erat de Ecclesia Christiana, & in eam rem fuit servatus Bedda. Perisset enim si propensior fuisset in gloriam Filii Dei, cui Pater voluit acceptum ferri quicquid habemus, cui & ipsa Virgo debet quicquid habet vel virtutis vel gloriæ. Hic zelum gloriæ Christi propter offendiculum infirmorum, quandoquidem his temporibus existunt, qui parum loto sermone sanctissimam Dei Matrem attingunt: sed alias fortassis aperiam, quanto propius sit blasphemiae, quod moliri videtur Bedda, quam quod peccant in diversam partem intemperantes. Interim hoc silentium dabitur partim hisce temporibus turbulentissimis, partim reverentiæ Virginis matris, quæ utinam tam veros haberet suarum virtutum æmulos, quam multos habet sedulos ac vocales suæ dignitatis præcones. At vereor ne res in diversum cedat, ut illic minima sit imitatio Virginis, ubi cultus illius est ambitiosissimus. Sed verborum satis est, audiamus censoris conclusionem, Cum itaque, inquit, *veritas Evangelica humilitatem sanctæ Virginis meritoriam causam cur Dei Mater facta est testetur, dicens: Quia respexit humilitatem ancillæ suæ, cui consentanea canit Ecclesia, Quia quem meruisti portare: quod hic asseruit Desiderius, in fide erroneum est atque schismaticum*. Hæc Natalis auctoritate qua fungitur. Verum ex his, quæ demonstravi, consequitur alia conclusio. Quoniam Angelus gratiæ tribuit, quod genuit Filium Dei, quoniam ipsa se proficitur ancillam huius mysterii, quoniam in Cantico dicit Dei bonitatem respexisse ad extremæ sortis ancillam, quoniam se beatam hoc favore prædicat, non promeritam, quoniam in procemio Cantici promittit se magnificaturam Dominum, non seipsam, quoniam in eodem Cantico prædicat misericordiam Domini, quoniam quod addidi, non tui meriti, pium & sanum habet sensum, consequitur, Beddam in hac una censura multa se digna commisisse. Primum quod insulse ludens in nomen Paraphrastæ, vocat me depravatorem ac perversorem Evangelii. Deinde quod extra jocum addit mea verba adversari Spiritui Sancto. Ad hæc quod non sine specie blasphemiae scribit Virginem à Spiritu divino compulsam dicere, *quia respexit*. Præterea quod ait, *Sola dignificavit semetipsam tanto beneficio*, non simplici blasphemia. Nam quod addit obiter, *preveniente & cooperante gratia*, pugnat cum his quæ dixit. Hæc Bedde censura tota scatet incitiis, mendaciis & blasphemiiis, cujus precor ut aliquando misereatur Deus, si modo putat in ipso quicquam esse quod egeat misericordia Dei.

PROPOSITIO XLIX.

Ubi libido intercedit in coitu, ibi quod nascitur, immundum nascitur.

SUPPUTATIO.

Ad hanc antea responsum est. Ut demus alios fuisse na-

natos sine peccato originis, ad Christum tamen comparati mundi non fuerunt, sicut homines iusti ad Dei iustitiam collati negantur habuisse iustitiam. Præterea non erat necesse ob unius exceptionem, solvere sententiam generalem, etiamsi constaret quid Ecclesia definisset de conceptione Virginis. De communi mulierum conceptione loquitur Angelus, dicens, *quod ex te nascetur sanctum*.

PROPOSITIO L.

In toto itinere (quo scilicet accessit Elisabeth) neminem salutavit Maria.

SUPPVATIO.

Mariam prosperasse legimus, divertisse ad quenquam salutandi gratia non legimus. Quam vero longum fuerit iter ad ædes Elisabeth, neque Bedda scit, neque ego, quanquam ille asseverat. Et recte docet quod *Giesi* vetitus est quenquam per viam salutare, quodque Dominus idem interdixit Apostolis, hoc schemate nihil aliud significari quam celeritatem in peragendo negotio, vitationemque dispendii à suscepto negotio remorantis: debebat idem schema in meis verbis agnoscere. Sic enim habent mea: *Amat secretum Virgo, nec evocatur ab adium intimis nisi provocet officium, in publico properat, in officio lentior est, in toto itinere neminem salutavit, donec ventum esset ad Elisabeth: nisi Bedda putat me tam stupidum, ut existimem Mariam nemini toto itinere dixisse salve, aut vale, neque ad quenquam refocillandi corpusculi gratia divertisse, sed perpetuo cursu pertendisse ad cognatam suam: sed quod Euangelium exprimit celeritatem itineris, filet de divertendo, traxi ad significationem vitati dispendii. Proinde quod ait Bedda me meum sensum addidisse Euangelio, calumnia est, non censura.*

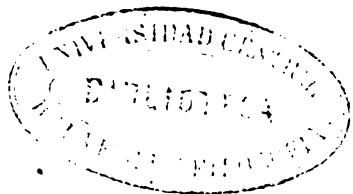
PROPOSITIO LI.

Adhuc hodie sunt quibus magis arridet nomen Zachariae quam Joannis, nimirum hi qui nondum patiuntur aboleri dies festos, jejunia, delectum ciborum, sacrificia, &c. Videlicet clamitantes, nomen Joannis volumus, veterem Zachariam volumus.

SUPPVATIO.

Hic triumphat Bedda. *Eja*, inquit, non hic in enigmate Orbi loquitur Erasmus à Christo & Ecclesia dissentiens, cum ipse non alibi calumniatur evidentius. Solito artificio, quod dicitur sub persona Lucae, detorquet ad personam Erasmi, quod ad illa tempora pertinebat, quibus erat abroganda Legis observatio, hac sane in parte, detorquet ad hæc tempora, quibus sunt qui damnant Ecclesiae Constitutiones, de jejuniis, deque delectu ciborum, de diebus festis, de Missa Sacerdotali. Me vero loqui de ritibus Judaicis nunc abolitis, declarat quod in hoc loco nominatim exprimo, *circumcisionem, neomenias, lotiones*. Hæc verba, quæ præcedebant, in catalogo Bedda prætermisit. Quanam arte? Nemo non intelligit, vel me tacente. Et hic gestiens Bedda clamitat me manifeste loqui de ritibus & constitutionibus Ecclesiae. Quod si vere credidit, quin eadem opera impingit, me damnare baptismum, cum illic nominem *lotiones*. Nusquam habebat iustiorum causam clamandi *Eja*. Si non credidit, cur cætera, quæ sequuntur, trahit in calumniam. Imo si simpliciter vacabat suspitione, cur eas voces prætermisit quæ refragabantur calumniae, maxime cum in recensionem præcedant. Sed fefellit illum vox *hodie*. Itane quoties *hodie* legit in sacris Libris, putat eum diem significari quo legit illa, *Hodie mecum eris in paradiso*? Ubi datur quod possit calumniari, tunc meminit Lucam loqui, clamaturque mea verba non quadrare in Euangelistæ personam: hic velut oblitus sui, pro Luca persona meam supponit, quo locum faciat calumniae. Si placent dies festi *Judaorum*, cur non occi-

ditur agnus paschalis, cur non mactantur pecudes? Si placent *Judaica* jejunia, cur non sonant tubæ ductiles cum cæteris ceremoniis? Si placet ciborum delectus, cur vescimur suilla, leporina, & anguillis, & cochleis? Si placent sacrificia *Judaorum*, quare laniones cum coquis non vocantur è macellis ac popinis in Templum. Porro quos tumultus excitarint Apostolis ii qui mordicus tenebant veterem Zachariam, nam hunc facio typum Veteris Testamenti, nimirum patrem Joannis, qui nomen habet à gratia, palam est ex Actis Apostolorum & Epistolis beati Pauli. Hos designabat Lucas, non ritus quibus nunc utitur Ecclesia. Jam libris editis declaravi me non damnare jejunia, neque delectum ciborum, neque festos dies quos instituit Ecclesia, imo scripsi adversus eos qui ista contemnunt. De multitudine festorum nonnihil questus sum: de obligatione jejuniorum, quandoquidem vix à quoquam servantur, alicubi disputavi, item de superstitioso ciborum delectu, hinc Bedda potuit utcumque ansam arripere calumniandi. Quis unquam audivit me loqui de tollenda Missa, cur hoc admisit censor? Non ob aliud, nisi quia faciebat ad me gravandum invidia. Verum alibi noto quosdam, qui corporalibus exercitiis freti negligunt ea quæ sunt veræ pietatis. Quid hac admonitione magis necessarium? Mundus est plenus festis indictis, sed quomodo servantur? Jejuniorum indictorum est assatum, sed ubi vere jejunantes? In delectu ciborum plerique sunt superstitiosi, sed in delectu rerum spiritualium quam nullus delectus! Sacrificis plena sunt omnia, sed utinam omnes digne sacrificent! Hic Bedda liber patronus jejuniorum, quantis calumniis & convitiis in proximum explet sese: Docet abstinentiam à pecudibus, & avide rodit laniatque carnem & famam immerentis proximi. Et fortassis hæc Bedda scribit diebus festis, vacans ab opere manuario, sed versans in opere Satanæ, cujus proprium est incusare fratres. Conscientiam ipsius judicabit Dominus, sed si talis est animus Bedda, qualis est hæc illius scriptio, tot manifestis mendaciis, tot insignibus calumniis, tot amarulentis convitiis, tot scurrilibus sannis petulans procaxque, videat quam digne accedat ad illam pacis & caritatis mensam. Satis demonstratum est hoc loco, nullam omnino datam occasionem calumniandi, nunc videamus calumniandi malitiosam impudentiam. Principio falsissimum est, quod negat me hic loqui in ænigmate, cum ipse nullo ænigmate simpliciter ac palam agat sycophantam. Prætermittit verba, quæ palam excludebant ipsius calumniam, manifesta significatione malitiosi cujusdam artificii. Verba, quæ supererant, detorquet ad constitutiones & ritus horum temporum, evidente calumnia. Quot igitur hic sunt verba, tot sunt calumniae. Pro persona Lucae, sciens supponit personam meam, & illud tempus in hoc transfert seculum insigni calumnia. Ait me indignari iis qui frequentibus sacris sincere conantur avertere iram Dei, quod mendacium tam est impudens, ut vehementer admirer illi venisse in mentem. Nec minus est impudens quod addit, *disciplinam omnem Ecclesiasticam exosam haberi*. Qua fronte Bedda putat hæc legi ab his, quibus lectæ sunt meæ lucubrationes? Aut unde miser judicat animum hominis, quem triginta septem opinor annis non vidit? Addit aliud æque impudens, *Libera vult omnibus omnia esse*. Nec hoc contentus, relegat, inquit, *Quadragesimam*, ac mox, *Tempora quæ dicuntur quatuor, confundit. Ciborum delectum cum festis diebus*. In extremo actu, præclarus artifex vincit seipsum, reprobat, inquit, *matris Ecclesie sacrificia*. An non videtur hic ipse Satanæ calumniae mendacique pater per os hominis loqui? An is dubitaret Erasmus ferro necare, aut veneno tollere, si liceat, qui calamo sic furit? Sed hic promittit operam auxiliarem Clithovei, ne nesciremus cujus impulsu *Jodocus* strinxerit calamum in nos præter morem suum. Et illi quidem Bedda tradidit disserendi provinciam, sibi sumit convitiandi, nimirum veritus ne

Idocum mitior esset quam pro stomacho ipsius, cui nihil est satis.

PROPOSITIO LII.

Cap. II. Christus solus ab omni peccati contagio fuit immunis. Responsum est jam bis.

PROPOSITIO LIII.

Cum adesset dies à partu quadragesimus secundus, cum Lex jubet masculinum factum exhiberi Domino.

SUPPUTATIO.

Jam demonstravi id incuria typographorum fuisse commissum, & in proxima Editione veram lectionem restitutam. Hoc *Bedda* dissimulans, nihilominus edit suam calumniam satis evidentem, etiam me tacente, nisi forte putat me non posse numerare, quot dies intercedant inter natalem *Christi* & festum purificationis, nunc est evidentior, quoniam nec admonitus omisit hæresis & schismatis calumniam. Hic tamen præter morem civilis excusat incuriam meam, at cur non excusat in aliis locis, ubi lapsus est insignior quam ut scriptoris ignorantia queat imputari.

PROPOSITIO LIV.

Simeon senex puero Jesu bene precatus est.

SUPPUTATIO.

Nusquam *Bedda* petulantius debacchatur convitiis, quam ubi prorsus nullam habet occasionem reprehendendi, id quod hic ut palam sit efficiam. *Lucas* narrat quod *Simeon* primum benedixit Deum, mox versus ad homines benedixit illis. Hoc interpretor ut etiam ad *Christum* pertinuerit, exponens benedicere bene precari, his verbis utens: *Cæterum ubi puero simul & parentibus bene precatus esset Simeon, versus ad Mariam dixit.* Hunc sermonem *Bedda* fatetur esse pium, si referatur ad *Mariam* & *Joseph*, impium si ad *Christum*, etiam si secundum humanam naturam. Quod ex placitis Scholasticis hic affirmat *Bedda* de humana natura *Christi*, non est animus excutere: crafioribus agam argumentis. Si *Lucas* scripsisset *ἀλλόγησεν αὐτοὺς* sive *αὐτὰ*, tamen anceps erat, an designasset puerum & matrem, an *Joseph* & matrem: nunc cum scribit *αὐτὸς* numero multitudinis, potest ad plures pertinere: tamen non inficior *Græcos* hoc numero abuti & de duobus. Verum quoniam simul præcesserat trium mentio, *Erant mater & pater admirantes super his quæ dicebantur de illo, Simeonis benedictionem interpreta-* tus sum ad omnes pertinere: præsertim cum probabile sit olim senes pios ceu patres infantibus benedixisse, quemadmodum & Dominus complexus parvulos eis benedixisse legitur. Ut autem planius exprimerem *Lucæ* sermonem, prius illud, *Benedixit Deum*, interpretatus sum laudem Dei: alterum & *benedixit eis*, ne quis rudis putaret mota manu pictam crucis imaginem, quod vulgo credunt esse benedicere, explanavi, Bene precatus est. Constat enim hoc verbum *ἀλογεῖν* in Scripturis divinis duo significare, laudare, & bene precari, sive bene ominari. Bene precari autem nihil aliud est quam optare læta. Quod si *Christo* gratissimum erat ac desideratissimum redimere genus humanum, quemadmodum ait, *Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum: Et ignem veni mittere in terram, & quid volo nisi ut accendatur*, quæ impietas erat hoc optare primum advenienti, quod optabat ipse? Atque haud scio an *Bedda* fallatur hujus vocis ignorantia, putans bene precari cuiquam, esse precibus impetrare, quod non erat habiturus alioqui. Verum ut *Græcis* *ἐχόμεναι* sonat *oro* & *opto*, sic Latinis *precor*. Sic votis favemus certantibus, qui tamen per nos nihilo melius habent. Jam an *Simeon* ad plenum intellexerit naturam in *Christo*, & plenissimum ab ipso statim conceptu divinitatis influxum in hominem, non ausim affirmare, cum hic mater & pater dicantur ad-

A mirari super his quæ dicebantur de puero: & Apostoli post tot conspecta miracula, post editam illam cœlestem professionem, *Tu es Christus Filius Dei vivi*, tamen velut illa per somnium dicta fuissent, multa de eo tanquam de homine puro loquuntur. Ita Spiritus pro tempore temperabat afflatum suum. Quin probabile est & *Joseph* & Virginem tanquam parentes crebro benedixisse puero *Jesu*, quemadmodum Patriarchæ suis filiis benedixerunt. Sed donemus *Simeoni* omnia fuisse per Spiritum patefacta, donemus verum esse quod tradunt dogmata Scholastica, citra manifestam Scripturarum auctoritatem, quid absurdi est bene precari homini, cum innumeris Scripturæ locis bene precemur, hoc est, optemus Deo? Quid aliud sonat Ecclesia, toties recinens, *Gloria tibi Domine, & Gloria Patri & Filio, & Spiritui Sancto*? Quoties *Paulus* in mediis Epistolis erumpit in hujusmodi vota? In Precatione Dominica non optamus Patri ut sanctificetur nomen illius, ut adveniat regnum illius, ut fiat voluntas illius? Sed non eget Deus votis nostris, fateor: ita nec eget laudibus nostris, nec gratiarum actionibus, nec precibus. Hæc nobis conferunt, non illi: sed tamen ille pro sua bonitate talibus laudibus, votis, gratiarum actionibus ac precibus delectatur, qui natura bonus est. Non eget ille gloria, sed tamen omnia creavit in suam gloriam. Erat certum tempus ab æterno præfinitum, quo venturus esset Dei Filius ad redimendum genus humanum: & tamen assidue pii hortabantur illum ad accelerandum adventum, *Veni Domine & noli tardare*. Quin in his verbis offenditur blasphemia, quasi Deus egeat monitis hominum, ut excusso somno properet venire? Quod si hujusmodi verba non congruunt adamussim in Deum, prorsus de Deo silendum asserit, si non est fas qualibuscunque verbis de eo loqui, cum nulla sint hominum verba, quæ proprie quadrent in divinam naturam. At si tropis hujusmodi passim divinæ Scripturæ sacrique Doctores loquuntur de Deo, cur nobis impingitur blasphemia, qui similiter loquimur de *Christo* adhuc mortali? Ubi est igitur hæc blasphemia? Utrum in verbis, an in sensu? Si in verbis, erunt in sacris Litteris multæ blasphemiarum: Si in sensu, sensus meus nihil habet indignum *Christo*, cui non optamus ut cæteris hominibus, quibus votis bonum aliquod procuramus: sed in *Bedda* interpretatione blasphemia est, si qua est. Quod autem negat *Christo* bonum optari posse quod non habet, quomodo igitur profecisse legitur gratia, ætate & sapientia? Si proficiebat, aliquid accessit, saltem extrinsecus, quod non habebat. Hoc illi eur non poterat optari pie, in ipsius gloriam ad nostram salutem? Quod si sumas totum *Christum* juxta sensum mysticum, non absurde dicitur multum adhuc deesse felicitati illius, quandoquidem nondum subjecit sibi omnia, nondum tradidit regnum Patri, nondum omnia membra sua collegit in tutum. Hanc felicitatis consummationem qui votis desiderant, nonne pie dicentur optare *Christo* quod cupit ipse? Duobus igitur modis bona poterant optari *Christo*, vel ab his qui nondum perfecte sciebant illum esse Deum & hominem, quo de numero fortassis erat *Simeon*, etiam si per Spiritum Messiam esse noverat: vel sub ratione totius *Christi*, qua caput & corpus illius pro eodem accipimus. Jam cum Ecclesia Deo optet gloriam, honorem & imperium, nihil boni procurat Deo, sed suum bonum optat in gloriam & honorem illius. Admonet *Bedda*, si quid hujusmodi locutionum reperitur apud receptos Doctores, aut ad bonum sensum esse trahendum, aut simpliciter declinandum. Atqui cum *Bedda* sciret me nihil aliud sentire de *Christo* quam sentiunt Orthodoxi, quæ res ex omnibus meis lucubrationibus satis liquet, cur maluit mea verba depravare, quam ad bonum trahere sensum? Sed quorsum attinebat hic meminisse Doctorem, cum ipsa divina Scriptura scateat hujusmodi tropis? Nonne Psalmus cxvii. habet, *O Domine saluum me fac, o Domine bene prosperare, benedictus qui*

venis in nomine Domini. Item Psal. XLIV. sic Propheta Christum venturum alloquitur: *Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime, Specie tua & pulchritudine tua, intende prospere, procede & regna.* An non hic sermo partim hortantis est, partim optantis successum & regnum? Quibus autem verbis magis convenit loqui de Christo ac Deo, quam sacrarum Scripturarum? Dicit: Debueras exponere, ne quis laberetur: id in cursu Paraphraseos non vacabat, in qua tum nihil aliud agebam, quam ut historiam explanatius enuntiarem. Jam si hoc tantopere offendit Beddam, quod Simeon benedixit Christo, cur non offensus est loco qui praecessit? ubi sic facio loquentem Lucam: *Posteaquam Sacerdos oblatum puerum amplexus esset, eique benedixisset, non se continuit pietas senilis, quin, &c.* Respondet, Sacerdotem ignorasse Jesum esse Messiam: & fortasse Simeon non certo noverat eum esse Deum. Sic & Hebraeorum pueri adgratulantur advenienti Domino, quem Messiam esse credebant, Deum esse nondum intelligebant, & regnum aliquod hujus mundi sperabant.

C.C. Proinde quod hic Bedda impingit blasphemiam, mera calumnia est; quod impietatem, calumnia est; quod sacrilegam praesumptionem, calumnia est; quod hac in parte Theologiae ignorantiam, falsum est. Hic quaeso te, lector, ut paulisper expergiscaris. Aperiet Bedda consummatus Theologus unde natus sit tantus error meus, ac de cathedra docebit Theologiae mysterium quod scire non possunt, nisi qui praeviis Doctoribus diu didicerunt quod doceant. *Quoties, inquit, Scriptura sic loquitur, benedixit eum, sonat, laudavit: quoties benedixit ei, sonat, bona precatus est ei.* Hoc Erasmus, inquit, ob imperitiam Theologia non vidit. Praecesserat, Simeon benedixit Deum, in posteriore loco non dictum est, benedixit eos, sed benedixit eis. Quid apertius? Et tamen hoc non vidit Erasmus, ignorans quantum sit discriminis inter benedixit eum & benedixit eis. Atqui Lucas, qui Graece scripsit, nullum fecit discrimen inter priorem benedictionem ac posteriorem: nam in utraque posuit accusandi casum, illic Θεός, hic αὐτός. Quid apertius? Et tamen hoc non vidit Bedda, quia non amat Graecissantes Theologos. Atqui non debebat contemnere Graecissantem Evangelistam. Sed causabitur Bedda differentiam tantum habere locum in sermone Latino. Corrigat igitur Bedda quod Ecclesia legit Esdra vii. *Et benedixit Esdras Domino Deo voce magna.* Ex Capite proximo: *Surgite benedicite Domino Deo nostro ab aeterno.* Rursus quod haecenus canit Ecclesia Psal. cii. *Benedic anima mea Domino.* Sed quid haec replico? Non saltem Bedda venit in mentem, quod quotidie toties remurmurat, *Benedicite Angelis Domini Domino, benedicite omnia opera Domini Domino.* Haec declarant mirum hominis stuporem. Tam caeca res est livor & odium. Haec tam absurda cum docuisset, etiam triumphum agit gloriosus miles: *En, inquit, ex plana constat littera, quia haudquaquam ad Christum referri potest, quod dictum est, Et benedixit eis.* Quis non admiraretur hujus Theologi suavitatem, *Ex plana & haudquaquam?* Nunc audi Theologicam conclusionem: *Perversè igitur pro Evangelica veritate Ecclesia Dei, de corde suo Erasmus impietates depromit.* Ne haec quidem erant satis animo Bedda: addit quod ad hanc rem nihil attinet: *Sic tamen dicit quodam in loco: mihi monendus est lector crassior me nusquam in Paraphrasi loqui, ne quod sub Evangelistae persona modeste vereque dicitur, sub mea videatur arroganter dici.* Per has vult Paraphraestes novus Theologus, quaecunque in beati Lucae persona loquutus est, pro Evangelico sensu omnino recipienda esse in nihilque Erasmicum in omnibus contineri, cum tamen plurimis longissime à vero abhorreat. Est autem id, pro expertorum ac doctorum Theologorum sententia, sacrilege praesumere. Haec Bedda vetus Theologus doctus & expertus. Quid ajo? Omnia, quae scripsimus in Paraphrasi, pro Evangelico sensu habenda? Hoc Bedda sacrilegium est, non me-

A um: nam ne quis hoc suspicari posset, procemiis non semel admonuimus alias, ac rursus admonemus lectorem, ne plus tribuat nostrae Paraphrasi, quam tribueret aliorum Commentariis. Et paulo post sequitur, quod artifex calumniandi decerpit Bedda. Cur haec praefatus sum? Ut si quid inesset humani lapsus, mihi imputaretur, non Evangelistae. Cur alterum subjicio, quod ad calumniam decerpit Bedda? Ne lector obliviosus ac rudis, quoniam videt titulum Erasmi, putet quicquam sub mea persona dici, quod meae personae non convenit, qualia incidunt plurima. *Homerici Dii Vulcanum habent γελωτοποιόν, fortassis Schola Parientis habet Beddam.* Alioqui demiror, si tam celebris Schola ferat hominem tam indoctum, tam malitiosum, tam non coherentia spargere in Orbem. Ut alibi fuerit locus, quid ad hanc censuram facit quod adjecit Bedda, nisi quod crevit calumnia cum volumine? Ut meae Paraphrases alicubi diffideant à vero, quod nulli commentatorum non accidit, certe in plurimis diffidere, falsissimum est. Addit facetam clausulam: *Appendit, inquit, has ob res justa lance Erasmus se ipsam, & procul dubio inveniet, quia est à veritate minus habens, sicut Balthasar Rex Babylonia Danielis.* Haec si serio scripsit, stultissime scripsit, si joco, scurriliter.

PROPOSITIO LV.

C Simeon iste justus, nec Sacerdos, nec Levites erat.

SVPPVTATIO.

D Ut demus incertum esse, Simeon utrum Sacerdos fuerit, an non, certe falsum est quod asseverat Bedda, certissimum esse Lucam minime voluisse, quod ego sum interpretatus. Addit alterum mendacium, quod hoc de me sum commentatus, cum eam sententiam hauserim ex Theophylacto Graeco, nec dubium quin ille ex Basilio Chrysostomove hauserit, ex quorum scriptis fere suos contexuit commentarios. *Lyranius* vult fuisse Sacerdotem, sed argumento plane frivolo. Jam ut pares faciamus Auctores, tamen mihi magis arrideret Graecorum commentum, idque variis de causis. Primum quod cum ceteris tribuantur sui tituli, solus Simeon dicitur homo justus & senex. Quod si fuisset Sacerdos ac purificationis ritum peregisset, non est probabile Lucam hoc fuisse taciturnum: auctoritas enim addidisset pondus testimonio. Praeterea quod nos sequuti sumus, aptius congruit Augustini ac Veterum interpretationi, praecum primis, mea quidem sententia. Annotavit enim, quoniam Dominus nullum hominum genus venerat exclusurus à salute, ideo praedicatum fuisse Pastoribus, adoratum à Magis Ethnicis, designatum à Zacharia Sacerdote, agnitum ab Elisabeth conjugata, praedicatum ab Anna vidua, praedicatum à Simeone privato sene justo, natum ex Virgine puella ipsum virginem puerum. Haec sub persona quidem Luca, (quid enim aliud potui Paraphraestes?) sed juro commentarii dicta sunt, quod jus excepi mihi in Praefatione, citra personae periculum. Porro quod Bedda conjecturas aggerit, quibus doceat, Simeonem praeter vicem suam venisse in Templum ac functum purificationis ministerio, somniculosum est somnium. Assumit, hoc negotium solere per Sacerdotem geri. Fate-mur. Beata Virgo nihil omisit de ritu Legis. Esto. Solus Simeon tunc ministrasse per Lucam refertur. Falsum est: nihil enim tale Lucas. Ergo, inquit, de corde suo prophetat Erasmus. Ergo baculus fiat in angulo, & de suo corde calumniam, velut araneus filum, C. gignit Bedda.

PROPOSITIO LVI.

Cunctis tamen rite peractis, quae ad purificationem praescripserat Lex, reversi sunt in Bethlehem, ubi natus erat puer.

SVPPVTATIO.

Hic fateor somnum obrepisse, qui dum propero, Beth-

Bethlehem legerim pro *Nazareth*, & *Bedda* quamvis sævo monitori tamen habeo gratiam. Tametsi quo lapsus hic erat evidentior, hoc minus erat periculi le-
 ctori. Et istiusmodi non raro vel per amanuenses vel per typographos committuntur; nonnunquam & nobis, quoties inter properandum varia cogitat animus, aliud loquitur calamus quam oportet. Ita forte pro *Nazareth* posita est *Bethlehem*, & pro *conceptus* natus. Nam illud me sensisse scio, quomodocunque diversum habet scriptura. Nec id *Bedda* potuit obscurum esse, nam mox sequitur: *Non in Bethlehem, sed in Galilæam in civitatem Nazareth ubi conceptus fuerat infans: & præcesserat circa Capitis principium, quod tanta rei gloriam inter duas civitates partiebantur, videlicet ut in Nazareth conciperetur & educaretur Rex Orbis, in Bethlehem juxta prophetiam nasceretur.* En correctæ sunt hæc duo verba. Corrigit nunc *Bedda*, tot calumnias, tot mendacia, tot convitia, quæ præter meritum congestit in proximum, non ex ignorantia Theologiæ, sed ex contemptu præceptorum divinorum: *Non facies calumniam proximo tuo, Non eris criminator, nec susurro in populo. Diliges proximum tuum sicut te ipsum.*

Levit.
 XII.

PROPOSITIO LVII.

Pater tuus & ego jam dies aliquot anxii te quasvimus, omnia metuentes tibi, quæ parentum pietas solet amatis liberis metuere.

SUPPUTATIO.

An beata Virgo tum temporis evidenter cognoverit filium esse Deum & hominem, mihi parum liquet, cum paulo ante dicti sint admirari de his quæ dicebantur de puero. Hoc utcunque habet, vehemens amor etiam tuta timet, quod *Maria* potuit accidere, nec liquor de malis animi, sed de corporis incommodis. Et meo judicio pium est credere, beatam Virginem materna sollicitudine curasse filium, quod ad corporis necessitatem attinebat, quasi purum hominem, ignaram quando placeret illi prodere suam divinitatem. Postremo quod *Maria* sub utriusque nomine refert, potest ad solum *Joseph* pertinere, per hypallagen numeri. Sin vero sciebant illum esse Deum, neque quicquam passurum quam oportuit, quid est quod dolebant metuentes, ne parentes suos relinqueret? nam hoc adfert *Theophylactus*. Si id placuisse Deo non ignorabant, quid habebant quod expostularent? Nunc expostulatio est, *cur fecisti nobis sic?* Et audiunt: *Quid est quod me querebatur?* Hæc si non placent *Bedda* studioso Virginis, audiat *Ambrosium* in hunc locum præter alia sic loquentem: *Alibi ad ministerium mater impellit, hic mater arguitur, quia adhuc quæ humana sunt exigit.* Audis argui matrem, quod exigit humanum obsequium. Proinde apertam blasphemiam, quam intentat hoc loco, faciet mihi cum *Ambrosio* communem, si me nolit absolvere.

PROPOSITIO LVIII.

Jesus demisit se morigerumque præbuit matri & Joseph nutritio suo, non quod illis deberet obedientiam, sed ex sua bonitate obsecutus est ad tempus eorum imbecillitati.

PROPOSITIO LIX.

Jesus nulli debebat obedientiam, nisi Patri cælesti.

SUPPUTATIO.

Hic si quid est impietatis docuit *Stunica*, *Bedda* judicio Theologus absolutus, non ob aliud nisi quod scripserit in *Erasmum*. Nam ipse putabam *Christum* obedisse parentibus juxta naturam humanam, non ex præcepto, quo non tenebatur præsertim in negotio paterno, sed obedisse sponte quo nobis pietatis erga parentes exemplum exhiberet. Nec absurdum putabam si idem juxta divinam naturam diceretur obediens Patri,

citra jacturam æqualitatis. Patri probati Doctores, quorum est *Ambrosius*, tribuunt hæc verba, *fiat lux, & facta est lux*, nimirum per Filium ex Patris delegatione. Verum his de rebus nonnihil attigimus in Annotationibus postremæ Editionis in hunc locum, rursus in Elencho. In præsentia tantum excutiam syllogismos *Bedda*. Lucas ait, *Erat subditus illis, ergo debebat obedientiam.* Contra sic argumentabor, *Christus baptizatus est a Joanne baptismo pœnitentia, ergo commiserat aliquid pœnitendum.* Audi aliud enthymema. *Christus dixit, Non veni solvere Legem, &c. Ergo debuit obedientiam.* Imo hoc erat implere Legem, etiam iis obedire, qui debebant ex ipsius præcepto pendere. *Christus erat supra omnem Legem, & tamen nostra causa voluit implere omnem justitiam.* Hac arbitror digniora *Christo*. Accipe tertium enthymema. *Descendi, inquit Christus, de cælo, non ut facerem voluntatem meam, sed voluntatem Patris qui in cælis est, sed voluntas Patris est, ut filii obediant parentibus bene monentibus, &c.* Quasi *Christus* eguerit parentum monitis! Si *Maria* noverat filium esse Deum, quod assumit *Bedda*, qua fronte auderet illum monere aut præcipere? Antea non patiebatur matrem quicquam timere filio, quem sciret esse Deum, hic permittit illi ut suo jure præcipiat moveatque filium. Nec his contentus vult *Christum* Dominum omnium quæ sunt in cælis & in terris adhuc obstrictum matri lege obedientiæ, juxta naturam humanam. Id probat arguto lemmate. Quoniam *Ecclesia* canit, *Monstra te esse matrem*, quasi dicat, jure matris impera redemptori. Si hæc non sapiunt blasphemiam, nescio quid sit blasphemiam. Quæ si verissima forent, tamen non erant ingerenda auribus hominum: sunt enim quædam certissimæ veritatis, quæ tamen non sine blasphemiam dicerentur, nisi forte sic est visum *Bedda* ludere, tamen illud asseverat serio, *Christum* sedentem ad dexteram Patris, etiam nunc debere matri obedientiam. Id ne temere videatur asserere, subjicit rationem: *Quoniam*, inquit, *Jesus cepit facere & docere*, quasi lex illa scripta sit Angelis aut cœlitibus. Dure tractatur *Christus*, si cum humanæ leges emancipent liberos à potestate parentum, cum liceat invitis parentibus profiteri Regulam S. *Brigide*, *Christus* adhuc manet in potestate matris. *Bedda* sodalis addit *Christum* etiam in Evangelico negotio matri debuisse obedientiam, cum nullus Episcopus in suo munere debeat obedientiam parentibus. Hæc nos docent qui soli tenent mysteria Theologiæ, multo duriores in filium quam in matrem, quam arbitror illis iratam ob hos honores.

Porrò quod hic admiscet *Bedda*, blasphemum esse, si quis dicat *Christum* juxta naturam divinam obedisse Patri, Primum calumniam sapit, propterea quod ipse sciat me hic de homine loqui. Deinde extra causam arbitror pio sensu dici posse Filium Dei Patri obedire, non ut homo obedit homini, sed ut legatus leganti, citra diminutionem æqualis dignitatis. Pater misit Filium in mundum. Filius venit. An non hoc est quodammodo obedire? Veteres non dubitarunt dicere, Filium Dei juxta naturam subjectum Patri, & blasphemiam est dicere obedientem? Tribuunt auctoritatem absolutam Patri, qua major est Filio, & auctoritati respondet obsequium. Hæc ne videar ex me proferre, referam *Ambrosii* verba in Cap. r. *Corinth.* xv. ubi *Paulus* ita scribit: *Cum autem subjecta fuerint ei omnia, tunc & ipse Filius subjectus erit illi qui subjecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus.* *Ambrosius* interpretans ita loquitur: *Traditio autem hac est regni, ut cum omnia Filio fuerint subjecta, & adoraverint illum ut Deum destructa morte, tunc Filium ostendat illis non se esse ex quo omnia, sed per quem sunt omnia, & hoc erit tradere regnum Deo Patri, ostendere ipsum esse ex quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur.* Hæc *Ambrosius*, ex quibus liquet subjectionem Filii nihil aliud esse quam auctoritatem delatam Patri, quæ delatio locum habet & juxta naturam divinam. Rursus inter alia, quæ

quæ brevitatis studio prætermitto, sic scribit: *Quia cum omnium principatum, ac potestatum, & dominationum fuerit pressa superbia, & adoraverint Christum quasi Deum, tunc Christus propter unicam auctoritatem Patris, Deum quidem se ostendit, sed de Deo, ut unius principii sublimis & ineffabilis auctoritas maneat: hoc est, subdicere se Filium Patri, hoc est, Deum esse omnia in omnibus.* Et ne quis posset hæc ad humanam Christi naturam detorquere, subjicit *Ambrosius: Non tamen sic subicitur Filius Patri, sicut Filio creatura.* His consentanea scribit *Theophylactus*, qui *Bedda* est *Athanasius*. Nec dissentit *Chrysostomus*, ostendens hic *Paulum* tam magnifice locutum de auctoritate Patris, ne quis crederet eum esse Filio minorem, qui tanta gesserat. Apud *Hilarium* verba in *Synodis* hæc referuntur, cum sermo sit de Filio Dei, nondum homine facto: *Nec coequatur Filius Patri, dum subditus per obedientiam obsequelam est, dum pluit Dominus à Domino, dum ad dexteram Dei tum confedit, cum sibi ut consideret dictum est, dum mittitur, dum accipit, dum in omnibus voluntati ejus qui se misit, obsequitur.* Sed pietatis subjectio, non est essentia diminutio: nec religionis officium degenerem facit naturam, cum per id quod cum & innascibilis Pater Deus est, & unigenitus Filius Dei Deus est, Deus tamen unus sit, & subjectio Filii doceatur & dignitas, dum ei ipsi non nisi Filius nuncupandus subicitur, quod cum Dei Patris sit, tamen sibi ex natura sit, nomen habens alienum, sed ejus cuius & Filius est, & sit Patri & obsequio subjectus & nomine: ita tamen ut subjectio nominis, proprietatem naturalis atque indifferentis restetur. Rursus alibi in eodem opere: *Patri*, inquit, *subjectus est ut auctori.* Nimirum Pater auctor est Christo, ut Deus generans Deo nascenti. Idem in opere de *Trinitate*, fatetur Filium, obsequentem Patris mandato, condidisse Mundum, interpretans hæc verba, *Fiat lux*, esse Patris mandantis Filio, & hæc, *facta est lux*, pertinere ad Filium, qui Patris mandatum sit exsequutus. Hic audimus obsequelam aut obedientiam, atque etiam subjectiorem citra injuriam dignitatis. Rursus libro de *Trinitate* VIII. scribit in hunc modum: *Et tamen se Deo Patri & Filii honore, & hominis conditione subdente, cum & nativitas omnis se referat ad auctorem, & caro se universa secundum Deum profiteatur infirmam.* Hic palam facit Filium subdentem se Patri juxta divinam naturam. In his verbis audimus nomina subjectiorem, obsequela & obedientia, juxta divinam naturam, & hæc Ecclesiæ tradita sunt ab his viris, quos Ecclesia veneratur ut præcipuos propugnatores adversus *Arrianorum* insultus, atque hos singulos & universos *Bedda* censor condemnat hæreseos ac blasphemias *Arriana*. Non hic attingam, quod quidam indigne ferunt hunc sermonem, *Pater simpliciter est auctor omnium*, non intelligentes quid *Latinis* sonet auctor & auctoritas. Principii vocabulum recipiunt, auctoris rejiciunt, cum hæc vox congruentior sit rei quam illa. Principium enim ad ea relatum quæ exoriuntur, videtur esse prius, id enim vox sonat: at in auctoris vocabulo sine ratione temporis, tantum principatus originis significatur. Jam obsequii verbum humilior est quam obedientia: obsequimur enim absque judicio nostro voluntati alienæ. Obedimus, cui dicto sumus audientes. At frequenter obedimus illi, qui præscribit quod ipsi volebamus, sed cujus auctoritate res erat gerenda. Causa vocabulo nunquam usus sum in scriptis, quanquam ne ab hoc quidem abstinuerunt Græci. Nec est quod nos magnopere moveat, si *Aristoteles* in *Physicis* distinxit principia, causas & elementa: de rebus divinis loquentes velimus nolumus, abutamur oportet vocabulis: qua quidem in re magis convenit sequi consuetudinem Scripturarum, aut Orthodoxorum, quam *Aristotelis* aut *Averrois*, qui fidei nostræ mysteria, ne per somnium quidem attingerunt. Quod *Christus* obsequutus est matri, dispensationis erat, quod obediens est Patri, naturæ est. Nam ut ipse natura gignens est auctor, ita Filius nascens natura obediens est gignenti. Si quis clamat, ergo in-

A ferior. Nequaquam. Sed obedientiæ vox declarat Patris auctoritatem, inferior autem dicitur, qui natura, potentia, sapientia, aut bonitate minor est. Verum hæc extra causam dicta sint.

PROPOSITIO LX.

Naaman Syrus jussus ab Elisao ter mergi in Jordane Cap. iv: obtemperavit.

R. Id quo casu acciderit nescio, utcumque accidit, erratum correximus, pro *ter* reposuimus *septies*, & hoc nomine gratias habemus monitori.

PROPOSITIO LXI.

B *Etenim cum Satanas natura sit mendax, etiam si quando verum predicat, non in aliud tamen hoc agit, nisi ut fallat.*

S V P P V T A T I O.

C Hic *Bedda* calumniam movet ex vocula *natura*, quæ si nunquam invenitur pro natura corrupta, merito mihi movet quæstionem. Sin id frequens est, nec ignorabat quid sentirem, sine causa tam multa congerit hic de lapsu Angelorum, quæ nemo negat, aut nescit. Nam & vulgo vehementem animi proclivitatem appellamus *naturam*. Et *Paulus* ad *Ephesios* secundo, *Eramus*, inquit, *natura filii ira*, non quod sic ab initio conditus sit homo, sed quod à parentibus vitiatam naturam trahimus. Et *Hieronymus* notat *natura* vocabulum anceps esse, interdum significare conditionem, interdum idem quod *proprus* sive *omnino*, eoque nonnullos hunc locum sic transtulisse, *Eramus* *proprus filii*. Et quod aliquis nullius impulsu facit, *natura* facere dicitur. Sic & *Aristoteles* *natura* cognoscibilia vocat universalis, quod ex sese certius cognoscantur, licet singularia sint notiora sensibus. Et *Terentius* quendam *natura* *miserum* vocat, quasi vehementer miserum, & ad miseriam natum. Jam *Diabolus* non conditionis nomen est, sed vitiatæ naturæ. Quoniam autem *Joannes* Cap. VIII. scribit, *Cum loquitur mendacium ex propriis loquitur, quia mendax est & pater ejus mendacii*, hoc velut exprimens dixi *naturam*. Quod si naturam hominis depravatam, & tamen ad rectiora vertibilem recte dicimus *naturam*, quanto minus absurdum est, *Diaboli naturam* dicere, qui mox à conditione sic depravatus est ut nunquam sit restituendus?

PROPOSITIO LXII.

D *Fides autem obedientia est, obedit enim qui jussus credere credit.* Cap. v.

S V P P V T A T I O.

E Si fidem accipias non pro habitu, sed pro actione, nihil prohibet, quamvis virtutis actionem, si conferas ad præcepta, dicere obedientiam: nec absurdum est easdem diversis distingui nominibus, si vel ad materiam, vel ad objectum, vel aliud simile respicias. Ego tamen peculiariter obedientiam appello fidem, videlicet ut excluderem *Judeorum* in operibus fiduciam, ac prodigiorum exactionem, præterea Philosophorum ratiocinationes, cum Evangelica doctrina credenda potius sit, quam prodigiis aut humanis rationibus probanda. Christo clamanti *pœnitentiam agite, instat regnum calorum*, reclamabant *Judei*, quod signum nobis ostendis? quia carebant fide. Sic cum *Atheniensibus* *Paulus* disputans, quia carebant fide, *spermologus* illis erat. Cæteri simpliciter obediabant. Hæc ea occasione dixi, quod exponerem nomen *Simonis* Ecclesiæ principis: lege locum, & videbis rem sic habere. Nec hic ullus est error in Philosophia aut Theologia, cum sit doctrina *Pauli*, qui non uno loco fidem obedientiæ nomine designat, & obediendi verbum usurpat, pro verbo credendi, velut ad *Rom. i. Ad obedientiam fidei*, juxta Græcos appositivè, aut si mavis, ut obediatur fidei, quemadmodum nos vertimus, minimum Tom. IX. Qq inter-

interest, fides enim est & promittentis & credentis. Ob-
edit igitur qui credit Evangelicis promissis, Græce le-
gitur eis παρακλήσεις. Iterum ejusdem Epistolæ Ca-
pite ultimo, In obedientiam fidei, eis παρακλήσεις.
Rursum II. Corinth. x. utitur eodem verbo dicens, In
obsequium Christi, υπακοήν. Ac mox sequitur, Ulcisci
omnem inobedientiam, quod Græce est παρακλήσεις: fidem
vocat obsequium, incredulitatem inobedientiam. Item
I. Petri i. In obedientiam & adspersionem sanguinis, &c.
Quo loco rursus est υπακοή. Rursus ad Rom. x. Non omnes
obediunt Evangelio, υπήκουσαν, unde υπακοή. Quod au-
tem de credendo sentiunt, declarant quæ mox succe-
dunt, Quis credidit auditui nostro? Item II. Thess. i. Iis
qui non obediunt Evangelio, υπακούουσιν: obediunt dixit
pro credunt. Rursus ad Galat. v. Quis vos impediuit
non obedire veritati. Πειθεσθαι, id est, obedire, dixit pro
credere. Quod quo certius intelligas, ejusdem Epist.
Cap. iv. Quis vos fascinavit non credere voluntati. Idem
est verbum πείθεσθαι, quod ante verterat obedire, hic ver-
tit credere. Cum igitur piam habeat sententiam quod
à me positum est in Paraphrasi, cum Apostolicæ do-
ctrinæ consentaneam, quorsum attinebat hic ex verbis
sophisticam struere calumniam?

PROPOSITIO LXIII.

*Solus Jesus omne morborum genus tollit, nullum aliud
exigens sacrificium quam simplicem ac puram erga se fi-
duciam.*

S V P P V T A T I O.

Alibi Bedda clamat me sacrilegum, qui Luca sermo-
nem tribuam illi non congruentem, hic dissimulans
quam personam inducam, calumniatur duo, alterum
quod negem hodie Sacerdotes absolvere à peccatis,
cum ea de re ne somniarim quidem, quanquam & ho-
die Sacerdotes ut baptismini, sic & absolutionis duntaxat
ministri sunt, non auctores. Fatentur & Theologi per
contritionem illico remitti peccatum priusquam absol-
vat Sacerdos, qui magis absolutum pronuntiat quam
absolvit. Certe solus Christus absolutionis est auctor.
Cæterum cum Lucas ibi Christum sanantem ægrotos ac
leprosos conferat cum Sacerdotibus Veteris Testamen-
ti, calumnie Bedda detorquet mea dicta ad horum
temporum Sacerdotes, de quibus illic non agebatur,
nec meus sermo dedit illi ansam reprehendendi quæ dis-
seruit adversus Fabrum, sed ipsius animus præter cau-
sam arripuit occasionem calumniandi. Quod si pari ma-
lignitate libeat interpretari verba censoris, quod negat
B. solum Christum tollere omne morborum genus, cum
de eo solo testificatus sit Joannes, Ecce qui tollit pecca-
tum Mundi, minimum abest à blasphemia. Alterum
calumniæ genus ex eodem fonte nascitur. Loquitur il-
lic Lucas de his qui ex quacunque vita sese converte-
bant ad Evangelii gratiam, ad quam omnibus sine dis-
crimine patebat aditus per fiduciam erga Jesum, id
Bedda contorquet ad horum temporum contentiosas
quæstiones, de bonis operibus ac satisfactione. Cæte-
rum ut dicerem quod dixi, miraculorum quæ gessit
Christus ratio fuit in causa. Nulli legitur dixisse, No-
lo te sanare, quia hactenus male vixisti. Aut, non sana-
beris, nisi toties jejunaveris. Tantum liberabat, quos-
dam admonens ne repeterent pristina peccata.

PROPOSITIO LXIV.

*Quanquam Christus frequenter oraret, tamen suos do-
cuit, & paucis & clam esse orandum, nec ullum exegi
jejunium.*

S V P P V T A T I O.

Quis tam leni sit animo qui ferat hunc censorem sine
fine de nihilo criminantem, nec aliud crepantem quam
tragicas blasphemias? Christum suos docuit clam &
paucis orare: Hoc esse verum nemo potest ipficiari.

A Qui jubet intrare cubiculum, & ostio clauso orare,
nonne jubet orare clam? Qui dicit, cum oratis, nolite
multum loqui, hoc enim Gentes faciunt, & qui damnavit
aliorum multiloquiis præscribit orandi formam brevem,
nonne docet orare paucis? Hoc itaque qui negat esse
verum quod expressum est in Evangeliiis, nonne palam
blasphemus est? Sed alibi Dominus jussit semper ora-
re, & nunquam deficere, & Paulus docet sine intermis-
sione orandum, & Ecclesia publicitus orat; quid tum
postea? Ergo contraria Evangelio docet Paraphrastes.
Qui minus Evangelio contraria docet censor? Quod di-
co expressum est Evangelii verbis & consistit, quod
affert Bedda, non consistit absque tropi futura. Quis
enim potest semper aut sine intermissione orare? Ve-
rum hac, inquit, in speciem contraria, debebat Erasmus
in concordiam redigere, consulis Ecclesie Doctores,
quorum de numero est Bedda, quasi nos Doctores, quos
nuper pernicious oculis cœpit percurrere Bedda, nus-
quam viderimus, cum ex his contexuerimus & Para-
phrases & Annotationes. Hoc scilicet vacabat in Pa-
raphrasi, & tamen id facio in Paraphrasi quantum li-
cet, in Annotationibus & in Libello de modo orandi di-
ligenter explico nodum. Proinde calumnia est, quod
ait me à Catholicorum sensu deviasse. Mendacium est,
quod ait me Linguarum prædiciis fretum neglexisse,
quid super hac re dixerunt catholici Doctores. Men-
dadium item, quod crebro tradam Evangelio contraria.
Æque falsum, quod hic ipse mecum pugno. An hac
inter se pugnant, Christum frequenter oravit, & non
multis verbis oravit? Christum quædam faciebat quæ tum
temporis nondum exigebat à suis discipulis. Jejunabat
ipse, jejunabant Joannis discipuli, suos non jejunantes
exculabat. Ita tum temporis Apostoli nondum erant
apti prolixis precibus, exemplum tamen edebatur à
Domino, quod post accepto Spiritu Sancto sequeretur.
Cur non clamat esse schismaticum, quod vulgo
dicitur, Oratio brevis penetrat nubes? Cur Augustinus
in Libello de modo orandi Deum, laudat hujusmodi bre-
ves precatiunculas, subinde velut ejaculatas, quod dif-
ficile sit animum in prolixis verbis semper intentum
esse? Sed Bedda, ut videtur, putat orationem dura-
re quandiu in labiis perstrepat Psalmus. Hic scilicet
Bedda habebat ingentem campum laudandi depreca-
tiones ac jejunia, quasi paucis locis eadem ipse com-
mendarim, quasque quicquam hic adversus ea dixe-
rim. Et perinde quasi hoc docuerim, sic pronuntiat
Appianus censor, ne dicam impius, Quod hic scribis de
oratione Paraphrastes, Scripturam veritati adversum est,
schismaticum, & Cleri moribus perniciosissimum. Quid
scripsi, miserande Bedda? Christum frequenter orasse?
an hoc tale est quale prædicas? Docuit suos clam &
paucis orandum. An non hoc clare narrat Evangelium?
Sed accipis, inquit, in perversum sensum. Imo Bed-
da perversè interpretatur. Debeas, inquit, in con-
cordem sensum redigere verba qua pugnare videntur. Id
cum toties fecerim, quid refert, cum Bedda nihil le-
gat, nisi quod aliqua pateat calumnie. Hic annotavi
quid pro eo tempore Christus suos verbo docuerit, quid
exemplis exhibuerit. Jam quale est hoc enthymema,
Christus à suis non exegit jejunium, ergo nobis non
est jejunandum? Sic itaque invertenda est hæc cen-
sura, Quod hic scribit censor Appianus, Scripturæ ve-
ritati adversum est, concordie venenum est, & Chri-
stianorum moribus exemplum est perniciosissimum.
De jejunio disputationem delegat Clithoveo, ipse ma-
ledigendi provinciam obiit. Quanquam hanc propo-
sitionem diu multumque quæsitam non reperio in meis
Paraphrasibus, nec arbitror ipsum Beddam scire unde
sit decerpta, per magistrum quempiam scheda sine
titulo in manu tradita. Nam innumeris argumentis
colligo illum nihil meorum operum legisse, qui si
vel Paraphrases legisset, nisi plane Diabolici spiritus
sit, nunquam potuisset tanta petulantia in eas debac-
chari. Adeo multa sunt illic quæ piam mentem pos-
sint delinire. Rursus tam multa quæ Bedda similis
ju-

justius poterat calumniari, quam hæc in quæ sic debacchatur.

PROPOSITIO LXV.

Luc. x. *Designavit Jesus e numero discipulorum septuaginta, quemadmodum & antea selegerat duodecim.*

PROPOSITIO LXVI.

Sermonibus instructos Dominus Jesus emisit septuaginta discipulos facturos sui periculum in Evangelii predicatione.

SVPPVTATIO.

Cum magno consensu Græci codices habeant 70. non 72. cum sic legat *Ambrosius, Dorotheus* martyr, & *Theophylactus*, oportuit hos prius consulere *Beddam*, quam calumniam impingeret. Saltem in Annotationibus paratum locum inspexisset. Verum hoc præfatus erat, se non respecturum ad Annotationes. Quamobrem? Ne non haberet locum calumnia. Sed apertam, inquit, impietatem haud dubie spirat & in Christum blasphemiam, quod dixi, facturos sui periculum. Ubi impietas, ubi blasphemia, mortalium omnium βλασφημία? quasi Christus, inquit, nescierit quid esset eventum. Quis hoc dixit aut sensit infelix? Volebat ut discipuli rudes adhuc præluderent, ut ita loquar, ad Evangelii prædicationem, & experirentur, quid possent suis viribus, quid possent fiducia nominis Christi. Hoc consilio passus est illos cadere, ut discerent suis viribus diffidere, hoc nunc emittit, ut experirentur quantam vim habeat per fidem invocatio nominis Jesu. Si dixissem facturos periculum, habebat solœcista quod calumniaretur, nunc cum dixerim facturos, impudenter calumniatur, sic interpretans quasi scripsissem Christum experiri voluisse, quid possent discipuli. Delegerat, inquit, illos: verum, sed quos elegerat eisdem paulatim finxit ac formavit, donec essent idonei. Non veretur divus *Chrysostomus* Dominum, exercentem ac per gradus provehentem ad perfectiora discipulos imbecilles, comparare avi, quæ pullos nondum satis volucres paulatim docet librare alas, mox aliquo usque è nido provolare, donec jam idonei sint ad quo velint devolandum, & ego blasphemiam loquor, dicens primum discipulos emissos ad prædicandum ut sui periculum facerent, hoc est, experirentur quid possent in Evangelico negotio? Si hoc non est sycophantam agere, quid est obsecro?

PROPOSITIO LXVII.

Pharisæum stans vicinus propitiatorio, veluti dignus qui cum Deo cominus loqueretur, sic orabat.

SVPPVTATIO.

Vicinum dixi, non quod esset intra sanctum sanctorum, sed quod propinquior esset, quam Publicanus. Nam *Lucas* exprimit procul steterisse, veluti non ausum propius ad propitiatorii locum accedere, ex quo colligitur Pharisæum ut sibi placentem fuisse propinquum. Quod diligenter explicat *Augustinus*. Proinde quod hic docet *Bedda* de propitiatorio, poterat absque proximi calumnia docere, nec opus erat nebulæ aut tenebrarum, ignorantie & præsumptionum convitio, cum tale nihil sit in verbis meis.

PROPOSITIO LXVIII.

Alius ostendit aliquem ex Pharisæorum genere nigro pallio, & dicit adspice, hic est Christus. Alius rursus indicat alium candido pallio & dicit, ecce hic est Christus. Alius diversos indicans colores & formas vestium, clamat, hic est Christus. Alius demonstrat vescentem piscibus, & dicit, hic est Christus. Alius spadonem, id est, continentem, & dicit, hic est Christus. O Judæicum & incredulum genus, vis videre Jesum? Conscende arborem, sume tibi oculos Zachæi.

SVPPVTATIO.

C. Primum hic *Bedda* palam in hoc calumniatur, quod

A sub persona *Lucæ*, de illorum temporum superstitione dictum est, detorquebat ad meam personam & hæc tempora. Deinde prætermittis aliquot verbis quæ calumniam excluderent, quemadmodum ante prætermittat, circumcisionem, neomenias & lotiones, ea decerpit, quæ commode poterat ad calumniam detorquere. Præcesserant enim hæc: *Pharisæi clamant, Ecce hic est Jesus, Sadducæi clamant, ecce hic est, Ebionitæ clamant, ecce hic est.* Hæc verba quoniam declarant *Lucam* de superstitionis Judæorum sectis loqui, qui Christum quærebant in rebus corporeis, negligentes ea quæ sunt veræ pietatis, hoc est, vestem Jesu quærentes, non faciem, & in rebus humilibus perfectam statuantes religionem, *Bedda* velut obstitentia calumnie prætermittit, haudquaquam arte rhetorica, sed alia quadam qua nimium valet ubique. Et in his verbis clamat nihil esse Evangelicum, quale si quid à me dictum esset, quoties inclamaret blasphemiam? Imo quid aliud docet Christus, qui toties insectatur Judæorum stolas, phylacteria, jejunia, sabbata, sacrificia, delictum ciborum, Templum, docens Deum adorandum in spiritu, & Deum esse Spiritum, & qui de Spiritu natus sit spiritum esse, qui dicit expedire discipulis ut sui corporis subducatur præsentiam. Quid æque nobis inculcat spiritualis ille *Paulus*? Sed *Bedda* putat allusum ad horum temporum Monachos. Demus hoc esse verum, quid tum postea? An non est Evangelica monitio, ne Monachi pietatem constituent in vestium formis aut coloribus, sed in fide & in caritate, sine quibus nemo Christianus est? Quid poterat dici magis Evangelicum, aut Monachis utilius? Nisi forte *Bedda* putat nullos esse Monachos, qui vestitui fidentes, negligunt ea quæ sunt veræ pietatis. Utinam hoc vere liceat dicere! Veruntamen si nulli sunt, fortassis fuere tales, & in posterum exoriri poterunt. Quid autem stultius, aut blasphemie vicinior, quod vestem polymitam *Joseph*, & vestem inconsutilem Jesu, interpretatur varios colores, ac figuras Monachorum? Videat an quisquam Orthodoxorum sic ausus sit interpretari polymitam *Joseph*, & Christi tunicam inconsutilem. Atque hic rursus geminam parit calumniam. Primo quod damno varietatem virtutum in Domino Jesu, quodque scindam Ecclesiæ concordiam, cum ubique pro mea virili prædicem Christi gloriam: deinde quod damnem cultum Monachorum, cum ex meis verbis nihil aliud colligi possit quam in vestium discriminibus non esse sitam veram pietatem, cum tamen illic agam de superstitione Judæorum, quæ si eadem quadrant in aliquot Monachos, corrigatur quod erroris est, & laudetur monitor. Si quis idem moneat de vestibus sacris, quibus induti Sacerdotes rem divinam peragunt, an non recte monuerit? Nequicquam enim ornantur illis vestibus, si desit ornatus internus. Sed multo impudentior est calumnia, quod ait me per hanc parabolam mordere castitatem Ecclesiasticorum & professorum, qui toties etiam conjugatorum castimoniam laudavi scriptis. Quis enim sic insanit, ut vituperet in Sacerdote aut Monacho castitatem, qui criminetur omnem victus abstinentiam, austeritatemque vestitus, etiam si essent qui exemplo *Joannis* vestirentur pilis camelorum, vescerenturque locustis, modo ne in his collocarent fastigium pietatis. Nec minus est impudens calumnia, quod ait me poenitentiae officia, appellare Judaica & Pharisæica, sed illis plus satis tribuere Pharisæicum est, & de talibus dicit *Paulus*, *Exercitatio corporalis ad modicum utilis est, pietas ad omnia valet.* Præposterum itaque judicium taxo, non res ipsas. Sed omnium impudentissimum est, quod *Basilium, Augustinum, Benedictum & Franciscum*, & reliquos ejus generis, impiissime & execrabili blasphemia blaterat à me dictos incredulos. Excutiat omnes meas lucubrationes, & reperiat si queat usquam vel unum verbum, quo perstrinxerim

Tom. IX.

Qq 2

istos,

Hic videtur Erasmus memorie lapsu Ebionitæ scripsisse pro Ebionis.

istos, quos nominat Ecclesiæ probatissimos viros. An quisquam illorum clamavit, *Esce hic Christus sub nigro pallio, ecce hic sub candido?* Imo probabilius est ab illis nihil traditum præter vestis honestatem ac simplicitatem, hæc discrimina colorum ac figurarum ab aliis adjecta sunt. Et arbitror si revivisceret *Franciscus*, videretque posteros suos in tot colores, in tot calceorum ac cingulorum formas, in tot titulos dissectos, magno studio cohortaretur eos ad pristinam simplicitatem.

- C. Calumniosum & illud, quod spadonem interpretatur continentem, cum ego cœlibem significaverim. Utinam autem casti sint quotquot sunt cœlibes! haberemus Ecclesiam aliquanto mundiorum. Sed esto, sit dictum in professores continentiae, an per se pietas est abstinere à coitu? Cur igitur excluduntur virgines fatuæ? Nec vacat à calumnia quod hic objicit, *Mauros* nescio quos, qui juxta *Benedicti* institutum viventes pervenerunt ad æternam felicitatem: quasi ego negem *Benedictinos* posse fieri salvos, aut quasi illi, quos commemorat, fiducia vestitus eo pervenerint. Nec his contentus, addit me damnare eos qui student observare consilia Evangelica. Quæ sunt ista consilia, ut quis gestet nigrum aut album pallium, ut vescatur piscibus? *Noli resistere malo*, consilium est Evangelicum; *Noli irasci fratri*, consilium est Evangelicum; *Castra te*, sed propter Evangelium, consilium est Evangelicum; *Noli omnino jurare*, consilium est Evangelicum; *Benedic maledicentibus*, *Bene fac inimicis*, consilium est Evangelicum. Hæc mihi *Bedda* commonstret in Monachis. Non quod nullos existimem esse tales, sed quod doleam esse tam raros. Et in his qui vere tales sunt, minimum fidunt vestitui; licet eum gestent, ne sint infirmis offendiculo. Jam quod addit me ride-
re verba, nescio quæ, *Gregorii* opinor, vel me tacente lector videt esse falsissimum. Consimilis est impudentiæ, quod adjicit me cum nescio quibus hæreticis damnare statum religionum factitiarum, cum hic nihil aliud agam quam de superstitiosa fiducia vestium: quod si in Episcopos aut Sacerdotes dixissem, admonens ne in pedis, mitris, infulis, & annulis aut rasura ponerent finem pietatis, sed in animi pietate, nemo poterat reprehendere: nunc multo minus debet reprehendi quod dictum est in Monachos, qui ad quem Ecclesiæ statum pertineant non hic disputo, constat Episcopos, Presbyteros & Diaconos ab Apostolis agnoscere. Sed quas mihi *Bedda* factitias religiones narrat? An est aliqua pietas factitia? nam religio pietas est. Quid autem aliud sonat factitia religio, quam fucatam & commentitiam, quales erant religiones Gentium ab hominibus excogitatæ? Quod si sentit, ut arbitror, de diversis Monachorum institutis, satis honorifico titulo notat eos quos vult efferre. Jam de religionum vocabulo prius admonui, quo parum Christiane complures abutuntur. Cum sit una Christianorum omnium religio, dicere religiones varias, non multum abest à blasphemia, & hoc est vere scindere *Christi* tunicam inconsutilem. Olim honoris gratia Christianus Christianum appellabat sanctum, sed quis unquam negavit alterum esse sanctum, aut sibi vindicavit sancti cognomen? Nunc dicunt, *Nos Religiosi*, & si quis percunctetur de eo qui Monachismum professus non sit, *est-ne Religiosus*, non est, inquiunt, hic contumeliosi in proximum, illic arrogantes. Sed finem faciam si hoc unum addidero, videat lector, uter nostrum magis fa-
veat Monachis, ego qui admoneo ne freti vestitu negligant veram pietatem, an *Bedda* qui vult eos perfectam pietatem collocare in rebus extraneis? Dicet, non excludimus illa; verum illa addunt ex more, sed hæc inculcant, hæc efferunt, ob hæc cœlum terræ miscent. Ita *Christi* doctrinam paulatim vertimus in synagogam, cum oporteat contra facere. Illa potissimum inculcanda auribus atque animis hominum, sine quibus nemo Christianus est, reliqua pro tempore vel probanda vel negligenda.

PROPOSITIO LXIX.

Nisi Christus Petrum evidenter castigasset, existimasset nobis licere adversus impiorum violentiam armis nos defendere, ac vim vi repellere. Nunc cum Petrus reprehensus sit, quod adversus impios & sceleratos pro innocentissimo Domino strinxerit ferrum, quæ poterit esse post hac causa, ut homo Christianus injuriam injuria repellat?

SYMPVTATIO.

Nec hic immemor est artificii sui *Bedda*, quod dictum est sub persona *Lucæ*, ad prima nascentis Ecclesiæ tempora pertinens, detorquet ad hæc tempora meamque personam. Addit & alterum artificium depravans meum sermonem. Ait me statuere, ne liceat Christiano, vim vi ullo repellere casu. Ac post repetit impudens mendacium, me cum hæretico *Luthero* Mundo Evangelizare, *Christi* præceptum transgredi quisquis injuste illatam vim, satagit quocunque casu repellere. Hoc quocunque casu de suo addidit, quo locum faceret calumniæ. Primum *Lucas* illic agit de vindictæ cupiditate, non de juridiciali coercione. Sic enim ingreditur hunc locum, *Tum Jesus ut prorsus revelleret ex animis illorum omnem vindictæ cupiditatem*, &c. Si vim vi repellere animo vindicandi fas est Christianis, ante mentitus est *Bedda*, qui noluit hoc esse concessum *Judæis*. Deinde *Lucas* illic agit de Evangelio non defendendo adversus impios, ne periret Evangelii gloria. Hæc sententia placuit *Augustino* quoque, cum id ætatis tantæ essent Christianorum opes, ut idololatrias etiam armis possent opprimere. Postremo cum in genere nominem Christianos, non dico, vim vi repellere, sed ajo, injuriam injuria repellat. Et hoc artis est calumniatoris. Obtestor censorem *Beddam*, est hic aliquid quod sapiat hæresim? Sed voluit ostendere se nonnunquam etiam inspexisse libros Jurconsultorum. Verum cum hac de re non paucis locis declamem, & in Paraphrasibus & in Annotationibus, præsertim in xxii. *Luc.* Caput, otiosum fuerit hic repetere. Illud annotabo quod *Bedda* stulte addidit, de cæteris per Linguarum artem Theologiam tractantibus. Nam in his est & *Stunica*, & *Leus*, & Episcopus *Roffensis*, quos vult videri Theologos absolutos. Sunt & alii complures & apud *Anglos*, & apud *Italos*, qui tractant rem Evangelicam præfidiis Linguarum, quas si *Bedda* non contemneret, non toties cæcutiret magno Theologici nominis dedecore. Quanquam Latine scribit, affectat tamen nescio quid tragicæ grandiloquentiæ, licet infelicitate. Magis congruebat *Gersonico* stylo tractare rem, si Linguae nihil faciunt ad Theologiam. Subinde nobis objicit *Leum* & *Stunicam*, mittere cupiens vetus ulcus refricari, ignisque sopitos suscitare, jactans illos mira felicitate scripsisse in me, me perseverare intractabilem. Per me sane non recrudescet contentio cum *Leo* & *Stunica*, cujus, quod ad me quidem attinet, jam pridem oblitus sum. Verum si quis legat ea quæ *Stunica* ac *Leus* scripserunt in me, contra, quæ ego respondi, fatebitur *Beddam* nec illorum invectivas, nec meas apologias unquam legisse, aut impudentissime contra suam ipsius conscientiam hæc fingere. Certe utrumque vici civilitate, &que omnium judicio, qui ullo sunt judicio. Et tamen illi provocarunt, ego laceffitus me defendi. Quem autem unquam rejeci recte monentem? qui etiam *Bedda* cedo, si quid recte moneat, quo nullus adhuc monuit, neque sævius neque indoctius, contemptis omnium doctorum judiciis deblaterans quicquid in buccam venit. Verum illud jocans dicit homo lepidus, me docere vim vi non esse repellendam, nihilque minus servare quam quod doceo. Quamobrem? Quia laceffitus respondeo, cum ipse neminem adhuc stylo provocarim, nisi ad amicitiam. Scilicet oportebat agnoscere silentio quicquid *Bedda* libuit impingere, impietates, blasphemias, schismata. An non merito me vocat Scriptorum omnium im-

impacientissimum, qui tam amicas admonitiones, quibus sciet hic liber, ferre non queam? Et interim vim esse negat, cum conjuratis aliquot famosis libellis famam & vitam immerentis impetere? Quid refert, si ca grasseris an calamo, modo idem sit animus, & scopus idem? Nocentior est aspis armata veneno, quam taurus cornibus. *Et hic*, inquit, *Erasmus praeiit se Lutheri vel discipulum vel praeceptorem*. In quo? Quia v. respondeo. Quid est tam vanum aut absurdum quod non ausit pronuntiare censor absque sensu? Hac certe in parte nihil mihi convenit cum *Luthero*. *Lutherus* reprehensus adeo nihil corrigit, ut addat aliquid ei quod displicuit. Ego & *Leo* & *Stunica* in nonnullis cessi, tantum ea defendi, quae perperam erant notata. Præterea *Lutherus* articulos damnatos agnoscit ac tueretur, ego depello calumniam, docens eos articulos non esse in meis scriptis qui falso impinguntur. Atque hic rursus vult videri festivus, homo natus gratiis. *Illius*, inquit, & *nostri Domini misereatur*. Hoc est unum de dictis *Bedda* melioribus. Atqui si satis agnosceret se ipsum, non joco, sed serio imploraret Domini misericordiam, quem si tam severum experietur suorum benefactorum iudicem, quam ipse est aliorum censor iniquus, miserabilis erit *Bedda* conditio, cum res non fucis ac fumis agetur sub iudice cardiognosta.

PROPOSITIO LXX.

Cap. Jesus mortem suam non lugubrem, sed gloriosam esse voluit, nec deplorari, sed adorari.

S V P P V T A T I O.

C. Tota hac censura veluti lymphatus nulla de causa fuit *Bedda*. Exponens illud, *Filia Hierusalem nolite flere super me*, &c. subijcio quæ refert *Bedda*, sed addo quod ille prætermisit, *Non est deplenda mors innocentis, sed illorum exitium deplorandum est, qui pro suis sceleribus*, &c. Priora dicuntur sub persona *Luca*, posteriora sub persona *Christi*. Nec dubium esse potest, quin loquar de affectu vulgari, quo cruciatum cujuslibet commiseramur. Si hoc affectu *Christi* mors deploranda est, cur igitur Ecclesia tantis gaudiis celebrat natalitia martyrum, qui tamen non caruere peccatis? Hic potius erat plorandum. Et si *Christus* voluit hoc pacto mortem suam deplorari, cur compescit fletum muliercularum, pio tamen affectu lachrymantium, admonens eas ut seipsas potius ac suos liberos deplorarent? Videmus & hodie simplices quosdam, præsertim mulierculas, *Christum* miserabili specie pictum ac sculptum, veluti commiserantes illius calamitatem, deplorare, quos similiter oportebat admoneri à Theologis, ut sua potius peccata deplorent, quæ *Christum* ad illa perpetuenda adegerunt, caveantque ne subinde relabentes in pristina peccata, iterum atque iterum sibi crucifigant Dominum. Nunc concionatores quidam licentia sculptorum ac pictorum exaggerant in immensum *Christi* dolores, quoque reddant eum miserabiliorum, aspingunt permulta quæ nusquam leguntur, nec sunt verisimilia, multa philosophantur de nobilitate complexionis Domini corporis, deque sensuum omnium subtilitate, pronuntiantes nullum esse cruciatum acerbiorum, excepto eo quem damnati patiuntur apud inferos, atque ita demum aniculis aliquot excutunt lachrymulas aliquot temporarias ac suspiria. Evangelii testimonium pro me facit, produxi rationes, ut arbitror, non impias. Nunc audi quibus argumentis *Bedda*, vetus Theologus, intentet criminum ingens agmen. Primum fatetur Dominum noluisse resurrectionem suam gloriosissimam deplorari, sed mortem esse luctuosissimam. Unde id probat? Quoniam *Maria* dixit, *quid ploras?* idque bis. Sed uter sermo dilucidior est, *Nolite flere super me*, &c. an, *Mulier, quid ploras?* Illic manifeste vetantur flere, hic tantum fletus causa quaeritur: & tamen *Bedda* adfert certa piaque, ego adversa Evangelio & blasphemata. Atque hic eloquentia futile argumentum adjuvat, *Dum Christo*, inquit, ni

A homini pro hominis redemptione omnibus deploranda lachrymis ab iniquis inferebantur, tempus erat flendi ac gemendi, quod vere deploranda tum recogitando proponerentur. Nunc vero resurrectionis consideranda venit gloria. Sic *Bedda*. Si tempore resurrectionis plorandum erat ob præsentem cruciatum, quoniam *Christus* qui revixit jam non moritur, non est illius mors nobis deploranda, sed applaudendum victoriæ. Aliud audi lemma: *Augustinus legens quartum Aeneidos librum, cum sciret esse fictum quod Poeta narrat de morte Didonis, tamen lachrymas tenere non potuit: multo magis vos flere debemus cum recitatur mors Domini*. At tales lachrymas nihil moratur Dominus, quales puer *Augustinus* emittebat *Virgilium* legens. Sic interdum & latronum supplicio lachrymas damus, contemplatione sortis humanæ. Accipe rursus aliud argumentum: Si *Christi passio non est lugenda, cur adhibita etiam musica severiore, quæ constat dià teoságon, quotannis recitatur in Ecclesia?* Quid ni? nimirum ut sic *Christi* miserandum interitum deplem, quemadmodum olim mulieres deplorabant *Adonidem*, ac pullati ad Domini cenotaphium lugubres nœnias personemus. Cui dum recitatur Domini mors, lachrymas excutit propriorum scelerum consideratio, pro quibus pœnas luit Dominus, pie luget, seipsum videlicet, non Dominum: cui lachrymas excutit immensa Dei caritas, qui sic dilexit Mundum, ut Filium unigenitum traderet pro redemptione Mundi, pie flet. Cæterum qui Domini mortem sic flet, quemadmodum delemus mortem cujuslibet innocentis, nonnunquam & nocentis, stultas & inanes fundit lachrymas, quæ mox exarescunt, nec ullum pietatis fructum gignunt in plorante: isque magis arguendus est cum *Hierosolymitanis* mulierculis, quæ nondum intelligebant eam passionem esse triumphum, non interitum. Male sentit de *Christo* qui eum ut miserandum deplorat. Non eget ille nostra misericordia, sed nos potius illius. Adicit vetus Theologus Apostoli testimonium, *hoc sentite in vobis quod & in Christo Jesu*. Ita solent citare Scripturas qui non amant Græcissantes Theologos. *Paulus* illic admonet, ut modestiam & caritatem, quam *Christus* erga nos exhibuit, nos vicissim alii in alios exhibeamus, & hoc *Bedda* trahit ad deplorandam *Christi* mortem. Verum ut finiam, quid postulabat *Bedda* dici à Paraphraste in hunc locum, *Nolite flere super me?* Nimirum hæc, *Deplorate me nunc misera patientem, verum ubi ex his miseriis pervenero ad felicitatem, tum gaudete*. Hoc erat juxta *Bedda* sententiam, Evangelio consentanea scribere.

E Tandem re probata sic perorat, ut mihi, in quem scribit, nolenti præ risu lachrymas excusserit. Vere, inquit, deplenda molitur Erasmus, id est, jejuniâ reprehendit, a carnibus abstinentiam ut Judaicum morem damnat, vestitus asperitatem ridet, omnemque penitentia disciplinam respuit, passionis denique & mortis *Christi* memoriam lasam contra rei naturam vult esse non flebilem, regnare vult non militare, gloria & honore coronari non certare, quasi jam non esset in lachrymarum valle, sed elevatus in monte sancto. Non transibit profecto novus Evangelista Desiderius à delitiis ad delicias. Nullus sic docuit Sanctorum, &c. Ac mox: Quid precor facere poterim huic nove Lutheranorum factioni? Si utique illis crederet Ecclesia, non ultra luctus retineret tempora, nulla dierum festorum vigilia relinqueretur, nihil de Septuagesima, nihil de quadragesimali jejuniis, nihil de Dominica in passione, nihil de postrema, qua & sancta dicitur & pœnosa, hebdomada ageret: tempus omne per annum pro diebus duceret paschalibus; non legeret lugendam Dominica passionis historiam; non Psalmos illam prænuntiando describentes, non Prophetam *Esaïam*, non Threnos & consimilia. Cur hoc? quoniam ejusmodi vix legi possunt à piis & fidelibus, quin erumpant compassionum lachryma, &c. Obsecro te, lector, cum à me nihil dictum sit, nisi mortem *Christi* non esse deplorandam vulgari affectu, sed glorificandam magis & adorandam, quid ad rem faciunt hæc tragica,

ca, quæ hic congerit *Bedda*? Quis mente captus diceret alieniora, minusque cohærentia? Et perpetuo *Bedda* sic agit, quasi defutura sit nobis flendi materia, nisi deploremus miserandam *Christi* mortem, aut quasi non sint lacrymæ nisi quas exprimit misericordia. Habet & pietas, habet caritas, habet spes, habet gaudium suas lacrymas, denique habet & risus suas lacrymas, quod mihi sane in his legendis usu venit. Sed timet vir pius, ne pereat hebdomada pœnosa, ne *Christus* indefectus maneat, cum olim honoris gratia conducerentur, qui plorarent in funere. Quid autem esset piaculi si homines accederent ad *Christi* mortem celebrandam læti & alacres? In Eucharistia quid aliud fit, quam commemoratio mortis *Christi*? Quid autem hoc convivio lætius aut alacrius? Est enim & spiritus alacritas. Sed vis pati cum *Christo*, quod videtur exigere *Bedda*? Ne sis tristis ac torvus in proximum tuum, ne corrugata fronte, demissisque superciliis jactes jejunium, sed potius ungas faciem tuam oleo, cui prius succensebas, ostende vultum amicum, quem prius relictis oculis obtueri non poteras, nunc placide adspice; imo quod in te peccavit frater, ex animo condona; macta livorem, odium, gloriam, hoc fuerit agere pœnosam hebdomadam, hoc sentire in nobis quod fuit in *Christo Jesu*. Sed *Bedda* vult nos velut in funere, veste, tristitiaque vultus, lacrymis & singultibus lugentium personam agere, quo mox ad Paschâ lautioribus epulis, splendidaque veste triumphanti respondeamus. Ut in his nonnihil tribuatur affectibus vulgi, quid alienius à Theologo quam hæc tradere quæ procul absunt à spiritu? Magna crux est amare qui te læserit, orare pro eo qui tuum optat exitium, hanc tollat qui vult esse pœnosus in Quadragesima. Sed *Bedda* vult nos esse misericordes in *Christum*, in fratrem tales quales in *Christum* fuerunt Pharisei. Siquidem hæc dum disputat, de sympathia mortis *Christi*, pro deliciis habet toties in fratrem recinere manifesta mendacia, me damnare omnia quæ spectant ad castigationem corporis, nec animadvertit ab iis qui mea legunt protinus animadvertum iri tam insignem vanitatem. Sed multa admiscet tam ridicula, ut Morionis cujusdam esse videantur. Superest post tam bellam argumentationem, post tam vehementem perorationem definitiva sententia: *Has ob res Erasmus contestor, inquit, quia non est Theologia, quod tradidit in his & aliis non paucis, sed*

B. *Satana tradidit, gladio & ignibus confectanda*. Audi contra: Quæ tota hac censura blaterat *Bedda*, nihil habent sani hominis, sed cerebrum sapiunt, quod multo elleboro indigeat. Si quod ego interpretor, non est consentaneum Evangelio, sed traditio Satanæ, talia scripsit *Lucas*: sin secus, *Bedda* palam blasphemus est.

PROPOSITIO LXXI.

Ab hac hora sexta, videlicet qua maxime solet fervere Sol, tenebra subito oborta sunt per totam illam regionem Hierosolymitanam usque ad horam nonam.

S V P P V T A T I O.

Hic *Bedda* factus civilior, concedit esse verum quod Sol in meridie maxime fervet, admonens tamen Solem ex sese neque fervidiorem esse, neque frigidior, sed in meridie maxime calfacere terram quam ferit radiis, licet cum alibi meridies est, alibi sit media nox, cum hæc regio maxime ferbeat, illa rigeat frigore, ob occultas naturæ causas quas norunt Philosophi. Hæc à me prætermissa in Paraphrasi, *Bedda* suggestit ex adytis Philosophiæ, me tamen excusans quod vulgari more sum locutus. Hactenus igitur nihil est calumniæ. Cæterum quod ait me asserere quod *Origenes* non asserit: ut paucis respondeam: non licuit in Paraphrasi sub persona *Luca* dubitare, sed in Annotationibus ubi licuit dubito. Deinde quod assumit *Origenem* tenebras extendere usque ad *Judeam*, quæ totam *Judeorum* regionem complectitur, non est pro-

A babile, cum *Origenes* sic loquatur: *Arbitror ego sane sicut cætera signa, quæ facta sunt in passione ipsius, in Hierusalem tantum facta sunt, sic & tenebre tantummodo super omnem terram Judæam sunt facta*. Ac mox: *Nec enim extra Judæam petra disrupta sunt, &c.* Item in sequentibus, probabilius est eum *Judeam* accipere quæ duas tantum Tribus complectitur, hoc est, pro regione finitima *Hierosolymis*. In hoc tamen sibi constat *Origenes*, quod negat tenebras factas per universum Orbem, neque firma est *Bedda* collectio, qua colligit tenebras fuisse per universum terrarum Orbem, quod in Evangelistis legatur per universam terram. Neque enim Græcis est *ἡ παλαιά*, aut *σύνταξιν*, sed in *Luca* & *Marco* *ὅλην*, in *Matthæo* *πᾶσαν*, quod simpliciter sonat *totam*. Ad hæc articulus additus, *ὅλην τὴν γῆν*, facit pro *Origenis* sententia. Refert enim eam terram in qua hæc gerebantur, perinde quasi quis verba faciens de latrone, qui ferro grassatus in *Gallia*, dicat, *perturbavit totam regionem*. Et in hanc sententiam *Origenes* videtur esse pronior, qui in sequentibus citat locum ex III. libro Regum; ubi *Abdias* dispensator *Achab* dixit, *Vivit Dominus Deus tuus, si est gens aut regnum, ubi non misit Dominus meus querere te, & dixi, non est, & combussit regnum & regiones ejus, quoniam non invenit te*. *Origenes* arbitrabatur absurdum si quis accipiat hæc esse facta per omnes regiones totius Orbis, satis est, si in regionibus *Judeæ* finitimis illum intelligatur quæsisse, ubi commode poterat. Similis tropus est in Evangelio *Luca*, de universo Orbe descripto. Proinde quod hic pronuntiat *Bedda*, me inconsultissime planam Evangelistarum sententiam reliquisse, cum adeo plana non sit, ut magis vergat ad id quod sequutus sum, non abest à calumniâ. Sed hac de re respondimus, ni fallor, *Sutori*, neque multum ad rem pertinet quæstio.

PROPOSITIO LXXII.

Christus discrevit nobis utriusque Legis discrimen, interdicens divortium, quod Moysi Lex concesserat, prohibens quod non prohibuerat Lex prior, jubens etiam inimicos diligere, cum vetus Lex permitteret & odisse & ulcisci.

S V P P V T A T I O.

Hæc *Bedda*, ut ait, confutavit plus satis, ego satis respondi, partim in superioribus, partim in Divisione.

PROPOSITIO LXXIII.

Quid exigit Christus à suis nisi fidem? Et post pauca: Deus non judicat ex operibus, sed ex fide, non ex cibo aut potu, non ex veste aut otio, sed ex animi pietate.

S V P P V T A T I O.

Nusquam non calumniatur *Bedda*, sed hic insigniter idem facit. Quod à me dictum est de ceremoniis Legis abrogatis, hic torquet ad opera pietatis & caritatis, quæ & ante Legem Deo placuerunt. Verum artifex, quo locum faceret calumniæ, decerpit aliquot voces idoneas calumniæ. Quod si totum sermonem recitasset, nihil erat loci sycophantiæ. Sic autem habet: *Quid autem Christus exigit à suis nisi fidem? Et ideo suam Ecclesiam, quæ nescit opera Legis, urbem fidem dixit, totam ipsi uni innitentem: hanc cum auditis redimendam in judicio, videtis sublatam ceremoniarum legalium fiduciam*. Appello te, censor, satis ne mea verba dilucide declarant me sentire de ceremoniarum legalium observatione; hoc est, de delectu ciborum, de veste contexta ex lino & lana, de quiete sabbatorum? Quod si *Bedda* causetur, allusum ad opera pœnitentiæ, quod tamen secus habet, & hanc calumniam exclusi, cum ajo, fiduciam. Non enim est in extraneis operibus collocanda fiducia, quæ sæpè numero fiunt absque caritate. Porro me non excludere bona opera, perspicue docent quæ subjicio: *Hoc est autem indicium, quod*

quod qui crediderint Christo, per illius mortem qui peccata dependit pro omnibus, redimantur a peccatis suis, & per illius iustitiam iustificabuntur principis sui vestigiis ingredientibus. Rursum hic appello censorem *Appium*: Est-ne nunc aditus ad salutem per circumcissionem, sabbata, aut delectum ciborum, aliasve ceremonias *Judaicas*? Non, sed per fidem ac baptismum.

- Unde nobis datur iustitia in baptismo? ex operibus? an ex promissis Dei? Ex promisso. Qui dicit principis sui vestigiis ingredientibus, num is excludit bona opera à Christiano? Excludit, si *Christus* princeps noster nihil gessit boni operis. Ubi igitur est vel frons vel mens hujus censoris? Imo totus ille sermo nihil aliud agit, nisi ut ostendat per Legem Evangelicam abrogata Legis ceremonialia. Sed in Evangelio *Matthaei* Cap. xxv. commemorantur opera. Verum, sed caritatis, *pavistis esurientes, vestistis nudum, &c.* nulla tamen illic fit mentio ciborum, vestium, jejuniorum aut similibus. Quod si ex his tantum Deus nos iudicabit quæ illic commemorantur, cur tanti sunt hodie festi dies, jejunia, abstinentiæ delectusque ciborum, discrimina vestium, quorum illic nulla fit mentio? *Nec de fide, ut inquit Bedda, fit mentio.* Verum, sed commemorantur opera fidei per caritatem exferentis sese. Quod si talia opera sine fide nihil sunt, si fides in his principatum obtinet, congruentius est dicere Deum iudicare nos ex fide quam ex operibus. Debebat illud annotare *Bedda*, quod illic Dominus commemorat illorum benefacta, ipsi adeo non imputant ut nesciant se fecisse: multum dissimiles his qui supputant ac venditant vestes, pisces, inediæ, canticiones, & his similia. Proinde periculum est ne *Bedda*, nã respiscat, cum suis audiat, quod apud *Lucam* xxi. audiunt suorum operum commemoratores, *nescio unde sitis.* Sed cur Dominus illa commemorat? non ut excluderet fidem, sed ut Phariseos abduceret à fiducia legalium observatorum: qui se credebant absolute sanctos, insidantes, invidentes, mordentes, calumniantes, denique omnia facientes quæ in hoc libro facit *Bedda*, modo servarent sabbatum, diès festos, sacrificia, jejunia, aliaque hujus generis. Hos Dominus invitavit ad opera fraternæ caritatis. Non igitur hic palam delirat *Erasmus*, sed *Bedda* palam calumniatur. Et quæ tandem erat hic occasio denuo mordendi Græcizantes Theologos? Quid hic peccavit Græcitas? Nec satis intelligo quid hic destomachetur *Bedda*, esse qui clamitent, bonorum operum meritis non respondere præmium. Primum in hoc vere delirat *Bedda*, quod hic non agatur de bonis operibus ex fide viva proficiscentibus, sed de ceterotiorum legalium observatione. Deinde si correspondere, idem est quod esse par, quis hoc docuit *Beddam*, hominum benefacta paria esse præmio vitæ cœlestis?
- B. Quoties objiceret blasphemiam, si quid tale nobis excidisset? Neque multo mollius est quod subjicit, *De operibus tantummodo Dominus in iudicio sese disceptaturum pronuntiat, quod illis deberet Cœli præmium.* Mihi debendi verbum videtur esse durum in hoc genere sermonis, quod si repetas tantummodo quod præcessit, minimum abest à blasphemia, si sine fide Cœli præmium debetur operibus. Sed quid arbitramur esse in causa, quod *Bedda* tam parum tribuit fidei & caritati, operibus vero totum? Divino, quoniam opera videntur & venduntur, fides nec ostentari potest, nec est ventalis.

PROPOSITIO LXXIV.

Inter discipulos erat Thomas vel cum eis, quando Christus venit in die resurrectionis respexit januis clausis ad illos intravit.

SUPPVATATIO.

- Cum ad hanc propositionem responderim schedis privatim ad ipsum missis, tamen perinde gerit tēn quasi nihil sit responsum, quasi nefas esset quicquam detrudere calumniæ. Quare non est opus ut hic repe-

tam, quæ scripsi in Divinationibus & Elencho. Nisi quod ad artem pertinet calumniandi pro inter eos, mutare cum eis.

EX PRÆFATIONE PARAPHRASIS IN JOANNEM.

PROPOSITIO LXXV.

Sic multa dicuntur à Domino, ut non prius intelligenda sciret, nec prius intelligi vellet quædam rerum eventus quod dictum erat, explanaret.

SUPPVATATIO.

- Ne nihil hic calumniaretur *Bedda*, ait hoc præter rem à me dici, cum nihil faciat ad Scripturæ obscuritatem. Sed *Bedda* dum percurrit oculo volucris mea, non animadvertit me difficultatem hanc separare à reliqua Scripturæ obscuritate. Sic enim habent mea verba: *Accedebant & illa peculiares huic negotio difficultates, quod totius fere sermo iribuitur Domino Jesu, sic ænigmatis involutus, quæ si explices paraphrasi, jam non cohererent quæ respondentur ab his, qui quod dictum erat non intellexerant: Velut illud, Solvite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud. Hoc si Paraphrastes explicet, non congruit quod sequitur, Quadraginta sex annis ædificatum est templum hoc, &c. Item illud, Quo ego vado non potestis venire. Et, modicum & non videbitis me, & iterum modicum, &c. Quod genus est illud apud *Lucam*, Cavete à fermento Phariseorum. Verum hæc levis est calumnia, non ex malitia nata, sed ex Latini sermonis ignorantia. Illa gravior, quod impium appellat, *Christum* quædam noluisse suos intelligere, priusquam evenissent, aut priusquam essent capaces. At quod *Bedda* dicit impium, sacri Doctores existimant valde pium, Dominum humanissimum sic paulatim promovisse suos discipulos rudes & obliviosos. Dicere poterat, *occidite hoc corpus, & in triduo reviviscet.* Verum ubi surrexit à mortuis, intellexerunt quod de templo corporis sui dixisset. Quare non dixit aperte? Quia nolebat illos ante tempus contristare, quorum imbecillitatem noverat. Cur igitur dixit, quod noluit intelligi? Ut intelligerent nihil horum fortuito accidisse, sed omnia præscita, decretaque fuisse ut fierent. Item & alia quædam veluti semina infixit animis suorum discipulorum, quæ suo tempore progerminarent. Ante mortem negavit Filium hominis scire diem supremum. Quare? Ut blandè coerceret in illis inutile studium cognoscendi quod non expediebat: improbum enim erat velle scire quod ipse Filius ignorabat. Quod si dilucide dixisset, *vobis nescio, mihi scio*, vehementer contristasset infirmos animos discipulorum. Verum adscensus in Cœlum, non negat se scire, sed increpat jam aliquanto firmiores, *Non est vestrum nosse tempora vel momenta, &c.* tamen ne hic quoque sermo, contristaret, illico consolatur eos promissione Spiritus mox venturi. Hæc cum diligenter explicentur ab orthodoxis piisque Doctoribus, cum illustrent amabilem illam & admirabilem Domini caritatem erga suos, unde *Bedda* venit in mentem ut hic calumniam impingeret impietatis? Quanto Christianius erat hanc *Christi* mansuetudinem æmulari quam calumniati *Beddam*, qui in nobis rudibus ac crassis erudiendis tam immitis est.*

PROPOSITIO LXXVI.

Principes persuasi nonnunquam ab his qui perfecta religionis professione commendantur, existimant summam esse pietatem, si quotidie precum, quas horarias vocant, pensum absolvant, si nullus diès abeat absque Sacro.

PROPOSITIO LXXVII.

Hæc quidem ut in profano simul ac judæo Principe fateor argumentum aliquod esse pie mentis, ita permulta sunt quæ propriis ad Christiani Principis officium attinent.

Pro-

PROPOSITIO LXXVIII.

Etenim si Princeps prospiciat, ne belli tempestas oriat, ne publica libertas violetur, ne populus tenuis ad famem adigatur, ne Magistratus corrupti creentur, mea quidem sententia, Sacrum Deo gratum obtulerit, quam qui sex annis recensuerit preculas illas, & tamen hoc laudo, si modo quod precipuum est accesserit.

S V P P V T A T I O.

Hic Bedda sententiam unam in tres dissecat propositiones, quo cresceret numerus calumniarum. Apparet hic non fuisse adjutum à combibonibus suis, adeo frigide rem gerit. Tota illa præfatione cohortor Principes ad pietatem ac religionem, nominatim etiam hoc ipsum probans, quod nunc Principes quidam quotidie dicunt preces solennes Sacerdotibus, & vereor ne inter hos sint, qui quod ore sonant non intelligunt, quique credunt se rem mirificam facere, si tantum illa verba sonent lingua. Et fieri potest, ut aliquis hisce rebus occupatus negligat ea quæ sine summo Reipublicæ discrimine prætermitti non possunt. Denique fieri potest, ut aliquis ista faciat non ex animo, sed partim ut integritatis opinionem sibi paret, partim ut hoc prætextu plus sit otii à negotiis. Nam Principi dicere preces, otium quoddam est præ cæteris negotiis. Ad preces horarias nemo Princeps tenetur, ad ea munia, quæ commemoravi, tenetur. Neque tamen non orat, qui eas non recitat, imo sæpenumero vehementius orat, qui paucis verbis sed magno affectu Deum alloquitur. Res item est cum primis pia, Principem adesse sacris, verum in his bonam diei partem infumere, an expediat nescio. Si Principes haberent concionatores Evangelicos, sicut arbitror habere quosdam, optarim omnes, utilius existimo frequenter audire concionantem, quam audire Sacrum. Et Princeps inter Sacrum quid aliud quam orat, si tamen vere pius est. Jam si libet *Martham à Maria* dividere, Princeps *Martha* est, Episcopus *Maria*. Proinde ut demus orare, meditari, sacrificare ex genere perfectius esse quam curare Rempublicam, tamen illud peculiariter ad Principem pertinet. Et ut demus Sacerdotem facere opus ex suo genere perfectius, quam si Princeps ex sua vigilantia bellum componat, tamen hoc ex circumstantiis melius est, quia plus excludit malorum, & pluribus adfert utilitatem, præsertim cum in bellis non minus sit periculi animabus quam corporibus ac facultatibus. Jam cum Princeps sustineat immensa negotia, tot Civitatibus, tot Regionibus, tot Monasteriis, tot Ecclesiis vigilans, ne potest quidem multum temporis decidere dicendis precibus, præsertim prolaxis. Nec has tamen improbo, si modo quod præcipuum est accesserit: præcipuum appello, quod est peculiare Principis munus. Si peculiare Principis munus est orare preces solennes, adesse sacris & concionibus, in quo igitur differt à Monachis & Sacerdotibus? Jam finge mihi, incidere casum Sacerdoti, ut aut sint illi prætermittendæ preces Sacrum ve, aut homo periturus. Nonne pie Sacerdos ibi relictis precibus aut Sacro consulat fratris salutem? Sed in hujusmodi periculis nunquam non versatur Princeps, ut unica dormitatio graves tempestates excitet in Orbe terrarum. Dicet, poterit utrumque facere. Nos igitur utrumque probamus. Sic enim habent mea verba: *Et tamen hoc laudo, si modo aliterum accesserit.* Hæc cum ad hunc habeant modum, quorsum attinet impudentissima Bedda calumnia, qui prædicat mea dogmata prorsus esse *Lutherana*? *Lutherus* damnat preces Sacerdotum ac Monachorum, ego moneo Principes ne freti dicendis precibus, ad quas dicendas non obligantur, negligant curam Reipublicæ quam professi sunt. Ubi vero doceo parvifaciendas preces aut sacra? Hæc probō, sed ostendo quid peculiariter susceperit Princeps. Ejusdem generis sunt reliqua convitia quæ hic congerit. Quod adjicit in fine ridiculum est. Arguit Principibus gratissimum fuisse preces & sacrificia assidua,

A quo tot Ecclesias, tot Monasteria sumtuosissima intuerint. Hinc illæ lacrymæ. At nos de Principum precibus, non de Monachorum agebamus. Et utinam Principes tam possint extruere sancta Monasteria quam facile possunt magnifica! Atque utinam talis esset omnium Monachorum vita, ut illorum sacris ac precibus delectaretur *Christus*! Quid est autem in his meis verbis, quod impie derogat statui Monasteriorum? Quod certe nusquam facio, & si quid alibi dictum est, quod ad hanc calumniam trahi queat, saltem hic nulla data est ansa. Neque enim ullum est verbum, quod Monachorum lædat vel statum, vel cubitum, vel sessum, vel cursum. Sed Bedda voluit ostendere quam admirandos Theologos habeat *Lutetia*, qua de re proxima censura stomachatur. Nam ad hanc respondimus in Divinationibus & Elencho.

PROPOSITIO LXXIX.

Nullis seculis defuerunt homines, apud quos Evangelii suus confisteret honos, sed tamen his annis quadringentis vigor illius apud plerisque refrigerat.

S V P P V T A T I O.

Lutheranum, inquit, omnino est. Quod *Lutheranum*? Christianorum mores esse prolapsos ad mundum? Hoc idem deplorat & Bedda. Sed qui nunc in ore habent Evangelium, non præstant mores Evangelicos. Et hoc libris editis testatus sum mihi displicere in *Lutheranis*. Etiam-ne id *Lutheranum* est, damnare *Lutheranos*? Nec dissimulo quosdam impia licentia, pro Evangelica uti libertate. Ubi igitur *Lutheranismus*? Sed clam taxo Theologos Scholasticos. Imo si conferas quæ præcedunt, quæque sequuntur, nihil aliud taxo, quam prolapsum Christianismum. Sed *Lutheranismus* est in quadringentis annis, quibus regnare coepit Scholastica Theologia, Philosophorum decretis, ac Sophistarum argutiis vehementer onerata. Fateor, de hac nonnunquam questus sum, quod per eam apud nonnullos relanguerat vigor Evangelicus, mortalium ingeniis ad quæstiones argutas magis quam pias aut necessarias advocatis: questus sum multos negligere fontes divinæ Philosophiæ. Utinam injusta esset querela! Scholasticam tamen Theologiam semper probavi, si ab ejusmodi supervacaneis repurgaretur. Non damnavi vini usum, sed temulentiam. Ego sobriam Philosophiæ ac disciplinarum cognitionem omnibus scriptis meis approbo in Theologo, quanquam ipse rudis omnium. *Lutherus* quid doceat palam est. Illa justius retulisset Bedda quæ sequuntur in Paraphrasi: *In moribus seculi, tam corruptis, in tantis opinionum dissidiis, quibus nunc miscentur omnia, quo potius confugiendum est, quam quod recte monet divus Hilarius, ad purissimos divine Scripturæ fontes?* Hoc propius attinebat ad *Lutheranismum*, quam priora quæ magis ad refrigeratum caritatis ardorem pertinebant. Quomodo sit itum obviam factioni *Lutherana* per Scholasticam Theologiam, aut quantopere promotum, in præsentia non disputo, neque mihi cum Scholis, sed cum Bedda res est, qui nisi has calumnias emisisset in mundum post tam multos Eruditos qui scripserunt in *Lutherum*, triumpharet illa factio. Quod addit de Collegiorum judiciis, in quibus sophisticis cavillationibus res transigitur, nunquam à me damnatum est ullum Collegium, & tamen si quod esset in quo federent multi Bedda, quam cæca sint futura judicia declarat hic Bedda liber.

EX PARAPHRASI IN JOANNIS EVANGELIUM.

PROPOSITIO LXXX.

Philippus professus est eadem de Christo, qua postea Cap. 1. Petrus professus est, sed quia non eodem animo, idcirco non audiuit eadem qua ille audiuit. Super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam, & tibi dabo claves regni Cælorum.

S V P-

SVPPVTATIO.

- Ad hanc cum satis responderim & in Divinationibus & in Elencho, tamen Bedda facete dissimulat, ne quid detereretur calumniis; quas solidas prodere cupiebat.
- C. Hic igitur tantum agam supputatorem. Quod impingit hæreticum sensum, is non est in verbis meis, cum apud Joannem & Philippum eadem prædicet de Christo quæ Petrus, licet aliis verbis, cum ait, *Quem scripsit Moyses in Lege & Prophetis, invenimus Jesum*. Hic profitetur de Jesu, quicquid in Lege & Prophetis scriptum erat de Messia. Minimum itaque referebat, si hæc sub nomine Philippi, si sub nomine Nathanahelis à me dicerentur. Proinde nullum hic locum habebant Beddaica convitia.
- V. Deinde quæ cavillatur, Petrum non eadem dixisse de Christo quæ dixit Philippus, primum falsum est, cum constet Petrum dixisse, *Tu es Messias Filius Dei vivi*; Nathanahel autem, *Rabbi tu es Filius Dei, tu es Rex Israel*. In Filio Dei conveniunt. Porro quod Petrus dixit Christus, id est, unctus, quod Regum est cognomen, Nathanahel dixit, *Rex Israel*: nam de vocula *vivi* non est cavillandum, quasi potuerit alium Deum sentire quam vivum: ea vox à Petro addita tantum ardorem indicat fidei, non aliam sententiam. Præterea blasphemum in sanctissimum Ecclesiæ Doctorem Chrysostomum, cujus verba recitavi in Divinationibus. Hujus interpretationem honoris gratia Bedda noster appellat glossulam, ipse mera scribens oracula. Sed interim declarat quam versatur in sacris Doctoribus. Deinde quod ait nomen Filii Dei non competere nisi in unum Christum, refellit ipse Dominus, qui sanctos viros etiam Deos docet appellatos fuisse, non modo Dei Filios. Cæterum quod ad articuli vim attinet & quæ, etiam in Nathanahelis professione additus est articulus. Et mihi probabile videtur utrumque idem de Christo sensisse, sed veluti per somnium, licet Petrus jam multis conspectis miraculis sublimiorem de Christo concepisset opinionem, eoque majore cum ardore professionem reddiderit, sed adhuc semisomnus, quod declarant complura quæ postea tum dixit, tum fecit. Misso Spiritu, tum demum divinæ naturæ cum humana conjunctæ mysterium plene vigilantesque intelligebant, pro thea quidem sententia.

PROPOSITIO LXXXI.

- Cap. I. *Hactenus, ait Christus matri suæ, tuæ voluntati me præbui morigerum, quod nunc restat ex arbitrio Patris gerendum est, non ex humano præscripto.*

PROPOSITIO LXXXII.

Alibi mater fuisti, posthac mihi nil aliud eris quam mulier, quoties versor in Patris negotio.

PROPOSITIO LXXXIII.

Patris gloria quoties eris serviendum, nihil opus erit tua interpellatione. Ulro faciam quod res ipsa postulabit, habeo tempus à Patre præscriptum.

SVPPVTATIO.

- Jam hoc novum non est, quod Bedda sententiam unam dissecuit in tres propositiones, quo lector, qui nil aliud quam titulos numerat, putat esse magnum errorum agmen. Hic vero blasphemiarum agmen effundit Bedda, sed quas ipse gignit ex sese, non aliter quam
- C. fila ducit araneus. Primum objicit inconstantiam, qui cum Luca Cap. II. scripserim, Christum nulli nisi Patri cœlesti debuisse obedientiam, hic faciam eum loquentem matri, *Hactenus tuæ voluntati me præbui morigerum*. Primum illud artis est calumniatoris, cui nimium indulget Bedda, addidit de suo, *nullo jure matri aut Joseph obtemperare devinctus erat*, tantum à me dictum est, *Soli Patri debebat obedientiam*, & tamen poterat aliquo jure devinctus esse parentibus. Deinde non aliud illic à me dictum est, quam hic dicitur, cum utrobique agatur de negotio Evangelico, in quo tum versabatur, unde interpellatus durius respondit: *Quid est quod me*, &c. Hoc quoniam non intelligebant,

A morem gessit illorum infirmitati, sed monitorum ne simpliciter interpellarent in Evangelico negotio. Quod cum post iterum fieret, durius etiam quam nunc respondit, *Quæ est mater mea*, &c. Probabile est Joseph aliquando dixisse Jesu, fili, adfer amissum, aut tolle ferram, & Dominum obtemperasse, & quidem alacrius quam Bedda parent ipsius discipuli. Item Virginem aliquoties dixisse, fili, nuntia patri adesse hospitem, qui ipsum conventum velit, & filium obtemperasse. In negotiis humanis hominum more se gerebat. Solam autem matrem legimus interpellasse filium in negotiis altioribus, quam hoc tentantem semper cohibuisse legitur. Hic lubens rogari Beddam, quæ Dialectica docuit ipsum hæc esse contraria, *morem gessit illi, & non debebat obsequium*? Sic maritus frequenter morem gerit intractabili uxori, & herus præfracto servo. Verum hic agitur cornutis syllogismis. Morem gessit. Verum. Utrum hoc erat consentaneum legi naturæ an non? Lex naturæ præscribit ut liberi ament parentes, & obtemperent donec egent illorum consiliis. Cæterum ubi jam delirant parentes, naturæ lex præcipit ut illi filiorum monitis obtemperent. Quemadmodum eadem lex jubet, ut parentes alant liberos ætate tenera, sed eadem præscribit, ut versis rerum vicibus liberi parentes ætate defectos nutrant ac foveant. Caritas & honos semper debetur: obsequium nec semper, nec in omnibus, nullus enim debet obsequium parenti dementi. Hoc de lege naturæ. Quod ad legem à Deo traditam attinet, Bedda distinguere debebat inter honorem & obedientiam. Honos, id est, subsidium, semper debetur parentibus, si nobis in manu sit, obsequium nec semper, nec in omnibus, nec ab omnibus exigit lex, velut in ducenda uxore, & in professione vitæ monasticæ, docent ipsi Theologi. Nam quod Paulus jubet ut filii obediant parentibus, de his loquitur qui per ætatem adhuc egent parentum gubernatione. Quamquam per omnem vitam civile obsequium debetur auctoritati parentum, si præstari queat citra magnum incommodum. Quod si parentibus jus sit quidvis per omnem vitam præcipere filio, quid intererit inter filium & servum, aut quid sibi vult legum civilium emancipatio, quas agnoscit & Ecclesia? Jam si quis urgeat, utrum Christum adstrinxerit ea lex per Moysen lata, an non? Respondeo mihi videri congruentius dignitati Christi, ut quoties sit mentio de debendo, aut adstringendo, secludamus illum ab hoc sermone. Lex non adstringit, nisi quibus est data, data est rebelli crassoque populo, à quorum conditione secludenda est Christi præ eminentia: hoc ut opinionem probabilem sine fraude dictum velim. Restat tertium cornu, an consilii fuerit, quod Christus obedierit matri? Ne consilii quidem mentionem aures meæ ferunt æquanimiter in Christo. Superavit illius caritas omne consilium. Quod his subjicit Bedda non intelligo, *Si puer ex consilio obedivit matri, nemo mittens manum ad aratrum, &c. debuit igitur obedire per omne tempus*. Videtur hic somniare Bedda Christi obstructum professione trium votorum, à quibus non liceat resilire, cum olim Anachoretæ se subducerent ab obedientia patrum. Et hic somniat immanem blasphemiam, si Christus dicatur respexisse retro. Imo ante prospexit, cum ipse semper aggrediens sublimiora, parentes & infirmos discipulos paulatim evexit ad perfectiora, ad nostram interim imbecillitatem sese demittens, ut per illum cresceremus. Sic se submisit matri, sic obsecundavit discipulis, nullam aliam secutus legem quam caritatis, quæ perfectio legis est, nec in ullo ulla eguit lege. Quantum autem Bedda debet Jesu mater, cui vult filium etiam ad dexteram Dei Patris sedentem debere obedientiam, ut hominem juxta naturam humanam! Hoc opinor est ex adytis Scholasticæ Theologiæ depromptum, quod etiam si verum esset, tamen non erat ingerendum Christianis auribus. Hanc propositionem damnat Bedda: *Convenientius est, ut concionaturus invocet Spiritum Sanctum aut Christum quam*

Tom. IX. Rr bea-

beatam Virginem. Quo titulo damnat? *Quia vera quidem est, inquit, sed non est predicabilis.* Verum hæc est predicabilis, *Christus in Cælo debet obedientiam matri.* At *Paulus* dicit in Cælis omnia evacuari præter caritatem, quæ nunquam excidit. *Ubi spiritus Domini, ibi libertas.* Tum vero regnabit in omnibus spiritus Domini, nec erit ulla rebellio, summa igitur erit libertas, quæ ubi adest, locum non habet debendi verbum. Mitigat tamen hoc dictum admodum durum *Bedda*, confitens matrem *Jesum*, etiam ut homini, subditam esse filio jure spirituali. Etiam-ne in Cælo jus est carnale, ubi spiritualia omnia, etiam ipsa corpora? quanquam ne hoc quidem constat matrem cum corpore esse in Cælo. Verum hæc affirmare non est Theologum agere, sed novas leges condere. Quod genus est & illud, filium ad summum Pontificium, aut imperium evectum nihilo secius debere parentibus obedientiam. Nam *Bedda* honorem interpretatur obedientiam. An in cæteris debeat obedientiam parentibus nescio, certe in functione suscepti muneris non debet tanquam parentibus, si quid debet, debet tanquam Republicæ membris. Honorem, hoc est, subsidium, hoc magis debet, quo potentior est. Sed crescunt blasphemix, *Bedda* maledico interprete. Hæc verba, *hæc tunc tua voluntati me præbui morigerum, quod restat ex arbitrio Patris gerendum est, non ex humano præscripto*, &c. nihil aliud spirant quam execrandam, stultissimam & insipientissimam blasphemiam. Sic tumultuatur homo blasphemus scitens. Quasi mater solita sit filio præcipere voluntate propria citra voluntatem Dei, vel injusta aut imperfecta, quod jam quoniam ipse *Christus* ætate & auctoritate crevisset, veniret corrigendum aut mutandum in melius. Hunc in modum depravator bene dictorum *Bedda*. Quam impudenter de suo addidit, de ætate & auctoritate *Christi*, cum ego nominatim loquar de negotio Evangelico! Priusquam Dominus aggrediretur palam negotium prædicandi, nec aliud videri studeret quam homo, paternis monitis ut homo morem gerebat, cæteris prodens pietatis exemplum erga parentes, nec ipsi *Joseph* aliter obtemperans quam si fuisset natura pater, quoniam ab aliis talis habebatur. Cæterum ubi jam vellet omnibus innotescere, quam ob rem à Patre missus esset in Mundum, exclusit omnem humanam auctoritatem, ut scirent omnes redemptionis negotium ab æterno præfinitum cælesti consilio geri, matris autem & fratrum auctoritatem hoc diligentius exclusit, ne caro & sanguis sibi vindicarent aliquam gloriæ portionem, quæ tota debebatur Patri. Et ideo puer interpellatus in Templo, durius respondit, & si vera dicit *Ambrosius*, arguit parentes. Similiter hoc loco de vino interpellatus quam non blande respondet, admonens matrem ne affectu humano sese ingerat cælesti negotio! Rursus inter docendum interpellatus à matre & fratribus, verbis utitur, quibus velut abnegare videtur matrem & cognatos juxta carnem, quasi juxta *Pauli* sententiam dicat: Et si alibi cognosco matrem & fratres juxta carnem, in hoc cælesti negotio non cognosco. Quid autem appellat *Bedda* imperfectum? vitium? Non tribuo matri vitium. Errorem aut infirmitatem humanam? Nihil arbitror absurdum tale quippiam tribuere matri *Jesu*, quæ legitur & mirata de iis quæ ferebantur de puero, & juxta *Lucam* non intellexisse sermonem filii, & juxta *Augustinum* subdubitasse de resurrectione, & juxta *Chrysostomum* habuisse humanos affectus, quasi posset quæ vellet imperare filio. Hæc an omnia sint vera non dimico, in hoc adduco ne videatur impium, matri *Jesu* tribuere ignorantiam aliquam aut errorem, qui non involvat peccatum, veluti si quid timuisset filio quod non erat timendum, aut si quid voluisset facere filium, quod non expediebat fieri. Hac occasione poterat aliquid præscribere filio quod erat citra voluntatem divinam, absque peccato. Quanquam enim aderat illi generalis voluntas nihil cupiendi, quod adversaretur voluntati divinæ, tamen in rebus mediis po-

A tuit nescire quid Deus vellet fieri. Solus enim Filius noverat, quid, quo tempore, quibus modis Pater fieri vellet in mysterio redemptionis humanæ. Sic & *Paulus* voluit adire *Asiam*, sed vetitus est à Spiritu Sancto, voluit adire *Bithyniam*, sed ab eodem prohibitus est Spiritu, voluit liberari à colaphista suo, sed audit, *sufficit tibi gratia mea*. Sed demus tale nihil fuisse in matre, tamen *Christus* nostra causa noluit admisceri cognitionis auctoritatem, ut tota gloria rediret ad Deum.

Atque hanc fuisse meam sententiam non potuit latere *Beddam*, cum inibi præcedant hæc verba: *Jesum autem jam aggressurus cæleste negotium Evangelii, cuius solum Patrem auctorem esse volebat, non patitur ullam humanam auctoritatem admisceri.* Non enim in hoc gerebat miracula, ut suorum cognatorum affectibus serviret, sed ut apud incredulam nationem signis corporalibus spirituali doctrina fidem præsterneret. Durius itaque matri respondit, non quod hanc talem non unice diligeret, qui sic amabat universum hominum genus, sed ut miraculorum auctoritatem ab humanis affectibus assereret, ac divina virtuti totam gloriam vindicaret. Hoc enim expediebat hominum saluti, quam sitiebat *Jesum*. Itaque non abnegans matrem, sed ab hujus negotii, quod gerendum erat, auctoritate declarans alienam respondit, &c. Hæc si non legit *Bedda*, cur se proficitur censorem operis non lecti? Sin legit, cur non pudet in pio sermone comminisci tot blasphemias? Quid, inquit, aliud redollet, & in matre delictum, quæ non ex æterni Patris arbitrio Filium rexisset, sed humano præscripto, & itidem in Filio quandam imperfectionem, quod sese passus illuc usque fuerit, non eodem Patris sui arbitrio deduci, sed humana, quæ Dei non esset, voluntate, quod plane hæreticum est & blasphemum. Si ipse calumnix pater voluisset hunc meum sermonem interpretari, quid potuisset magis *diabolus* quam hic *Bedda*? Non fugiebat *Beddam* quid sentirem, & sciebat me hoc non sentire, quod interpretatur. Quorsum igitur attinebat ex verbis tam atroces moliri calumnias? Si Litteræ sacræ frequenter utuntur humanis & communibus tropis, qui minus idem jus est Paraphrasæ? Dispensationem divinæ sapientiæ in negotio redemptionis interpretatur imperfectionem in *Christo*: exclusam ab Evangelico negotio matris auctoritatem, interpretatur matris delictum, & humanam voluntatem interpretatur, quæ contraria sit divinæ voluntati: & aggressionem Evangelici mysterii interpretatur priorem ætatem à matre perperam gubernatam. Si quis evectus ad summum Pontificium diceret matri, *Hæc tibi parvi, hoc negotium est supra tuas vires, in hoc igitur non agnoscam auctoritatem tuam*, num is & se & matrem incusaret, illam quod male præscripsisset, se quod stulte paruisset? Imo distingueret potius negotii modum. Item si cui Regis sui nominis legationem obeunti mater præscriberet, isque responderet, *Boni consule mater, in privatis negotiis tibi me præbui obsequentem, in hoc regis præscriptis paream oportet, non tuis*, an ullam injuriam irrogaret matri? Jam ne quid prætereat non arrosus, quod à me dictum est, *quoties in negotio Patris versaretur*, sic interpretatur, quasi aliquando in alienis negotiis versatus sit. Quin igitur *Bedda* calumniatur & hoc quod ait puer *Jesum*, *An nesciebatis, quod in his quæ Patris mei sunt oportet me esse?* Cur non sic perpetuo respondit matri? Dominus etiam nascens versabatur in Patris negotio, sed postquam coepit innotescere toti Mundo miraculis ac doctrina, tum proprie dicitur versari in Patris, à quo legatus fuerat, negotio. Tot enim annos egit Dominus in terris, quibus nihil miraculorum gessisse legitur. Hominibus igitur, quibus erat incognitus, non versabatur in negotio delegato. Pergit arrosor, clamans insanum esse quod scripsi, *Christum* in Evangelii negotio non eguisse monitrice matre. Quid igitur docet nos *Bedda*? *Christum* in hoc negotio eguisse matris interpellatione? Quid est si hæc non est manifesta in *Christum* blasphemia? Atque hic homo suavis deplorat etiam

etiam sortem meam, qui tam impia prodiderim litteris. Deploret Bedda miserandam sortem suam, qui tanta maledicendi calumniandique rabie laborat in proximum, à quo nunquam verbo latus est. Quid faceret injuria laceffitus? Hic aliquis illi suggestit locum ex *Augustino*, quem si legissem nunquam tantas blasphemias in litteras misissem, quasi nos nunquam viderimus *Augustinum*. Quisnam is est? *Augustinus* explicans nodum quomodo debeat accipi, quod *Christus* negat se venisse ut faceret voluntatem suam, sed ejus à quo missus erat, loquitur hunc in modum: *Faciunt homines voluntatem suam non Dei, quando faciunt quod volunt, quod non jubet Deus: quando autem ita faciunt quod volunt, ut tamen sequantur voluntatem Dei, non faciunt voluntatem suam, quamvis quod volunt faciunt.* In quem usum nobis hæc recitat Bedda? Ad accusandum an ad defendendum quod à me positum est? Nam hæc magis pro me faciunt, & si recte negatur humana voluntate fieri quod sit voluntate Dei, recte negabitur ex humano præscripto fieri, quod geritur ex delegatione speciali Dei. Hic igitur *Augustini* locus aut nihil ad rem facit, aut pro me facit. Tanta est hujus Bedda prudentia, qui mihi tubinde impingit stultitiam. Quid igitur colligit Bedda? *Christum* recte dixisse, *descendi de Cælo non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me?* Quis hoc negabat? Quamquam *Christus* hoc tropo non abnegavit suam voluntatem, sed indicavit auctorem, quemadmodum alibi dixit, *sermo meus non est meus, hoc est, non ex me proficiscitur homine, sed ex auctoritate Dei, qui me misit, ac per me loquitur.* Non me spernitis, sed Deum, quo auctore hæc facio. Hæc erant magis consentanea Scripturæ. Ergo si *Christus* recte dicturus erat, *Evangelii negotium mihi gerendum est, non ex voluntate mea, sed ex voluntate ejus qui me misit*, blasphemum est si matri dicat, *hoc negotium gerendum est, non ex voluntate tua, qua nihil aliud es quam homo, sed ex voluntate Patris?* Sed dicens *tua voluntati*, voluntatem humanam distingo à voluntate Dei, contra regulam *Augustini*. Quid ego audio? Ergo posthac non licebit hominis voluntatem dicere, nisi cum significamus, voluntatem divinæ adversam? Et sic accipiendum erit quod legimus *Jud. v. Qui propria voluntate obtulistis vos discrimini, benedicite Domino.* Rursus illud Pauli, *Frater voluntas quidem cordis mei & obsecratio.* Item, *Cui vult nubat in Domino*, voluntas nubentis adversabitur voluntati divinæ? Quod si libet sophisticari, quoniam Deus universum hunc Mundum voluntate sua moderatur, quicquid usquam in Mundo geritur dicetur negotium Dei, ac voluntate Dei fieri, non hominum. Nec lumbricus prorepat e terra, nec passerulus cadit in terram sine voluntate Patris. Postremo nec adulteria nec homicidia permittuntur sine voluntate Dei. Jam de tropo, posthac mihi nihil aliud eris quam mulier, primum occasionem habet ex Scriptura, *Quid mihi & tibi est mulier?* Quo nomine compellavit eam etiam in cruce pendens, sed de his & alias responsum est. Habes censuram differtam calumniis, blasphemis & convitiis.

PROPOSITIO LXXXIV.

Qui crediderunt Christo, spiritualis doctrina musto feliciter ad vitam cælestis amorem incalescunt ac vegetantur, nec id factum est prius, quam Christus sibi jungeret Ecclesiam Sponsam suam.

SUPPUTATIO.

Ad hanc calumniam satis responsum in Elencho, hic tantum supputabitur. Ait primum quod indefinite dicens, *qui crediderunt Christo*, &c. meum & *Lutheranorum* firmem errorem. *Lutheranum* igitur docet *Christus* dicens indefinite, *Qui crediderit & baptizatus fuerit, salvus erit.* Item, *qui credit in me habet vitam*

æternam. Rursus, *dedit eis potestatem filios Dei fieri qui credunt in nomine ejus.* Iterum, *qui credit in me etiam si mortuus fuerit, vivet.* Habes unam insigniter impudentem calumniam. Altera est, Quod illic dicitur de iis qui per fidem veniunt ad Evangelium, hic torquet ad opera post baptismum exigenda. Tertia est, quæ illic dicuntur de *Judeis* incredulis, & in littera Legis adhuc infirmis, quales tum erant Apostoli, cum post hausto musto Spiritus cœperint incalescere, hic torquet ad Patriarchas & Prophetas, quasi negarim illis fuisse *Christi* Spiritum. Nonne fuisset actum de *Christi* Ecclesia, nisi tantus Theologus & quidem *Parisiensis*, hæc tam docta tradidisset Mundo, dum *Erasmus* scribit libros indoctos & supervacaneos? Sed obsecro te, lector, ne reliquos Theologos æstimes ex unius stultitia. Habent & Dii *γελωτοποιόν Vulcanum*, non mirum si Theologi habent suum *Sannionem*. Reliqua pete ex Elencho.

PROPOSITIO LXXXV.

Deus misit Filium suum, ut sua morte Mundo per fidem conferret salutem gratuitam, & ne quis sponte periens haberet quod prætexeret sua malitia, facilis aditus datus est omnibus ad salutem. Non enim exigitur pro prioribus admissis satisfactio, non Legis observatio, non circumcisio, tantum qui credit illi, tutus est a condemnatione.

SUPPUTATIO.

Hic contestor quicquid est usquam bipedum quadrupedumve, ecquam audierint calumniam æque malitiosam aut impudentem? Ipse locus, quem arrodit, declarat me loqui de iis qui ex Paganismo aut quocunque vitæ genere veniunt ad baptismum, quæque mox sequuntur evidenter declarant exigi à baptizatis opera caritatis & pietatis: & his omnibus dissimulatis censor intentat calumniam hærescos *Lutherana*, cum hic doceam contrarium, quemadmodum fusius in Divinationibus & Elencho docui. Si Deus nihil donat nobis gratis, vehementer nos fefellit divus *Paulus*, qui toties inculcat gratuitam Dei erga nos beneficentiam. Quod si maxime demus absque fide aliquid mereri opera moraliter bona, tamen mea consistit sententia, Gratiam Evangelicam omnibus offerri gratis, nec exigi à quocunque opera vitæ prioris.

PROPOSITIO LXXXVI.

Christus mulieris Samaritana vitam comiter arguens, Cap. iv. Recte, inquit, dixisti tibi non esse virum, etenim cum quinque viros habueris ad libidinem, nullum tamen habuisti legitimum.

SUPPUTATIO.

Ad hanc respondimus in Elencho. Incerta est historia. Proinde nos allusimus ad allegoriam. Porro quod Bedda assumit, quoties vir nominatur in sacris Litteris, intelligi maritum, non ita res habet. Deuter. xxii. *Si dormieris vir cum uxore alterius, &c.* Arbitror hanc legem pertinere & ad cœlibem adulterum. Et *Paulus*, *Si fueris cum altero viro, de adultero sentit.* Quod si respondeat hic esse speciem conjugii, & in concubina-tu conjugii species est.

PROPOSITIO LXXXVII.

Fides sola purificat corda, redditque idonea, quibus credantur Philosophia cælestis arcana.

SUPPUTATIO.

Ipse verba mea, quæ præcedunt in Paraphrasi, perspicue declarant, me loqui de iis qui ex Paganismo aut Paganismo veniunt ad baptismum. Si inter *Judeos* & Gentes nihil discernebat Deus, sed utrorumque corda purificabat fides, unius sola purificabat, quando-

quidem Gentes nihil boni secum ferebant. De bonis operibus post baptismum, hoc est, de fructibus fidei non hic agebatur. Et si dixissem etiam à baptismo nos justificari sola fide, poterat habere pium sensum. Primum enim *solum* dicitur quod est præcipuum. Ita Sartyricus, *Nobilitas sola est, atque unica virtus*. Et Hieronymus ad Heliodorum, *Solum pietatis genus est in hac re esse credulum*. Quo tropo non semel & alias utitur. Unde & *singulare* vocamus quod est egregium, & unice dicimur amare quem eximie diligimus, non solum, & *unica* voluptas dicitur, non sola, sed præcipua; ita *solus* Deus dicitur bonus & immortalis. Deinde *sola* vox non excludit ea quæ suapte natura adhærent, velut Christus cum Patri dicit, *ut cognoscant te solum verum Deum*, non excludit Filium & Spiritum Sanctum natura junctos, sed Deos Gentium. Verum hoc sane loco nihil opus hac tergiversatione.

PROPOSITIO LXXXVIII.

Cap. VII. *Illud mihi considera prudens lector, nusquam esse majorem penuriam eorum qui Christiana veritati ex animo faveant, quam inter religionis & doctrina proceres.*

SUPPUTATIO.

- Hic solito artificio Bedda quod in Phariseos, Scribas, & Pontifices *Judeos* dictum est, ad Theologos ac Monachos horum temporum detorquet, alibi memor quam personam inducam loquentem, hic oblitus. Nec causari potest, hoc ipsum latuisse, cum mox sequantur hæc verba in Paraphrasi, *In tam frequenti concilio Phariseorum, Scribarum, & Seniorum ac Sacerdotum, non erat quisquam præter unum Nicodemum, &c.* Dicit allusum. Si tale nihil est in re, optandum est ut ne unquam habeat locum allusio; Sin tales nimium multi sunt, curemus esse dissimiles Phariseorum & Scribarum, ne indignemur Evangelicæ veritati. Quid autem referebat hic commemorare bonorum Theologorum benefacta, quasi nesciam à bonis Theologis plurimam Ecclesiæ proficisci utilitatem, sed vereor ne nunc quoque major sit turba malorum, futura numerosior si pergant sitire Præbendas & Dignitates, veluti præmia defensionis fidei.
- C. Sed nimium ridicule mihi canit quod Lutherus ad suum sensum detorquet Scripturas, cum hoc ipsum illi objiciam in *Diatriba & Hyperaspiste*, qui Libelli non ob aliud displicent Beddaicis, nisi quod ab Erasmo scripti sint. Quis autem nescit Monachorum Collegia, in quibus viget regularis disciplina juxta doctrinam Evangelicam, summopere favere religioni Christianæ, sed supputa quantus sit numerus Collegiorum, in quibus nulla est disciplina, rursus Monachorum, qui ceremoniis suis fidentes longissime absunt à consiliis Evangelicis. Hæc si ad me quoque pertinent, sunt in me scripta.

PROPOSITIO LXXXIX.

Cap. VIII. *Lex Mosi non punit nisi publica crimina, superbiam, fastum, invidiam, odium non punit, sed hac magis exsecratur Deus quam ea quæ punit Lex.*

SUPPUTATIO.

- Cum nihil esset hic quod ad calumniam detorqueri possit, tamen impiæ falsitatis crimen impingit, bis peccans. Primum in hoc quod cum ego conferrem crimina nota, cum criminibus animi soli Deo notis, memorat nobis lapsus oblivionis & ignorantiae, de quibus non agebam, quamquam hæc expiabantur verius quam puniebantur. Quod loquor esse verum declarat ipsa res: agitur enim illic de muliere adultera, & de confutatis Phariseis, quorum conscientiam secretis vitiiis madentem percussit Dominus. Deinde quod tota hac disputatione objicit mihi, quæ per odium, in-

A diam, aut superbiam commissa punit Lex, cum ego de secretis affectibus sim loquutus. Si quis per odium occidat hominem, quis nescit factum Lege puniri? Aut si quis per invidiam exurat horreum vicini sui, quis negat puniri Lege? Sed quam poenam Lex præfixit odio dissimulato in proximum, aut invidiæ latenti? Hic igitur pulchre triumphat Bedda, & Scripturæ contraria scripsit Erasmus.

PROPOSITIO XC.

Duo sumus ego & Pater, sed duorum idem testimonium, idem judicium, sed ex his duobus unus est, qui si solus esset, tamen esset irrefutabile judicium ejus.

SUPPUTATIO.

Et ad hanc paucis respondimus in Elencho. Hic tantum supputabimus calumnias. Prima est quod ait me C. asserere, *Patrem & Filium simpliciter esse duo*, cum hoc verbum *simpliciter* non sit in scriptis meis. Altera est, quod à me non est scriptum, nec cogitatum, *Filium & Patrem esse duo*, sed *Filium de se ac Patre sic loquentem adduco*, *Duo sumus ego & Pater*. Quod si per obliquos casus fuisset loquutus, duos dixissem auditis testificantes, non *duo testificantia*. Quod si hæc propositio est impia, *duo sunt Pater & Filius*, impia erit & hæc, *tres sunt Pater, Filius & Spiritus Sanctus*. Porro cum hæc de testium numero non de essentia Dei loquar, si hæc propositio est hæretica, *Filius & Pater sunt duo testes*, hæreticum erit quod scripsit Joannes, *Tres sunt qui testificantur in celo*: nam Græce dixit οἱ μαρτυροῦντες. Porro quid sentiam, interpretatur quod mox sequitur, *duo sumus, sed duorum idem est testimonium, idem judicium*. Et hæc sunt in verbis quæ ad calumniam decerpit Bedda. Proinde frustra philosophatur hic Bedda, docens Patrem & Filium unius esse essentiae. Quanquam nec hic locus efficaciter hoc evincit quem adducit: æque ἀναρδιόνοια sunt quæ miscet de Arrianis. Tertia calumnia C. est, quod affirmat me aliud interpretatum quam sensit Joannes. Atqui constat ex his quæ præcedunt & consequuntur, Evangelistam agere de numero & pondere testium: præcessit enim, *Et si ego perhibeo de me ipso testimonium, testimonium meum verum est*. Et sequitur: *Ego sum qui testimonium perhibeo de me ipso, &c.* Quin & paraphrastici sermonis tenor talis est, ut non possit alius accipi sensus. Hæc enim præcedunt: *Ego testimonium perhibeo de me ipso, sed ex auctoritate Patris, qui & ipse testimonium perhibet de me, nec aliud de me pronuntio quam ille testificatus est*. Ac mox: *Si meum testimonium rejiceris, & illum rejiciatis oportet: Si meum judicium rescinderis, & illi contradicatis necesse est: duo sumus, &c.* Quin ex ipsis verbis, quæ Bedda recitat, dilucidum est me, *duo sumus*, dixisse genere masculino, alioqui quomodo cohæret quod mox sequitur, *Sed ex his duobus unus est, qui si solus esset*: dicendum enim erat, *sed ex his duobus unus est*. Quarta C. calumnia est, quod ait me non debuisse populo Christiano ad explanationem Evangelicæ veritatis trahere, quod dictum est in Lege Mosæica de duobus testibus, quasi ita duo testes essent Pater & Filius, ut homines duo testes duo sunt. Primum, in his Bedda verbis B. blasphemia est, qui negat oportere fieri quod fecit ipse Dominus, qui Legem objicientibus ex Legis præscripto respondet. Deinde ait me proponere v. populo Christiano, quod narro propositum *Judeis*. Quod si hæc argumentatio non confirmat apud Christianos auctoritatem Christi, vehementer decepti sunt Orthodoxi, in quibus ego me numero. Sed impudentissima calumnia est, quod infimulat me, quasi putem C. Patrem & Filium sic esse duos testes, quemadmodum duo homines sunt duo testes. Neque enim illic loquor sub persona mea, sed Christum facio loquentem, qui cum *Judeis* disputat velut homo, qualis ab illis putabatur, subindicans tamen obiter argumenta suæ divinita-

nitatis. Non hic excutio an Pater & Filius possint dici duo testes juxta divinam naturam, certe duo testificantes dici possunt, nisi Joannes impie tres dixit testificantes. Testificatus est Pater in baptismo & Spiritus Sanctus, testificatur ipse de se Filius. Certe juxta naturam humanam duo testificantes dici possunt Pater & Filius. Et ut nihil horum sit, apud quos tamen loquebatur duo testes dici poterant Deus & Christus, qui nihil aliud quam homo credebatur. Nec ex re disputat cum illis, sed ex concessis. Quod sequitur in censura festivum est, cum ajo, *qui si solus esset*, pono impossibile, sed Aristoteles ait, *Relativa posita se ponunt, perempta se perimunt*. Nec potest esse pater sine filio, nec filius sine patre. Hoc ex adytis Philosophiae scilicet. Verum argumentandi gratia fingo esse quod est impossibile, sed ad impossibile sequitur quidlibet. Quid his nugis frigidius, non ex Dialectica sed ex Sophistarum Schola deproptis? Nihil enim tritius in Orthodoxorum libris quam fictio, quod genus argumentandi Fabius ostendit Graecis dici καὶ ὑπόθεσις. Unde fluxit ludus puerorum in Schola argutandi ex obligationibus. Fictio vero locum habet non solum in probationibus, verum etiam in amplificando. In probatione hoc modo: *Lex jubet ut liberi parentes alant aut vinciantur, Qui Reipublica causa absumit, deponitur ad vincula*, opponit fictionem, *Ponite, inquit, me esse infantem, conjiceretis in vincula? Si infans excusatur quia non licuit alere, nec mihi licuit per negotia Reipublice*. In amplificando sic, *Si Christus nihil aliud esset quam homo, qui nobis tanta caritate demonstrasset recte vivendi viam, nec ullum post hanc vitam premium esset pollicitus, tamen aequum erat illum redamare, illiusque praeceptis haerere: nunc cum Deus sit & aeterna vita premia promiserit*, &c. Neque quicquam refert an impossibile sit quod fingitur, an non. In hoc genere tractando mirificus artifex est Chrysostomus.

PROPOSITIO XCI.

Sola credulitas via est ad immortalitatem.

SVPPVTATIO.

C. Hoc scilicet restabat, ut Bedda doceret nos Latine loqui, quasi viae ingressum non liceat appellare viam, & qui commonstrat totam viam indicet. Et fides sic patefacit aditum ad salutem, ut nihilo secius primas partes agat in deducendo usque ad portum. Cetera pete ex Divinationibus & Elencho.

PROPOSITIO XCII.

Cap. ix. *Non punit Deus liberos ob delicta parentum, quemadmodum docet Lex, nisi filii parentum emulentur vitia, sed huic (scilicet caco nato) casu quodam accidit cecitas.*

SVPPVTATIO.

Cum plura sint loca in sacris Litteris, quae negant filios esse occidendos pro patribus, Bedda tantum ca citat quae pro ipso faciunt. Debat inter se pugnantia loca conferre, & in concordiam redigere, potiusquam calumniari meam Paraphrasim. Nos eam partem assumimus quae conveniebat Evangelico loco, sequuti Chrysostomum auctorem, qui multis verbis differit quod à nobis paucissimis verbis perstrictum est. Quid decreverit Epistola Decretalis, nihil pertinet ad Paraphrasim Evangelicam, praesertim cum illa tractet de confiscandis facultatibus, non de lésione corporis. Hæc una calumnia est. Altera quod ex casus vocabulo blasphemiae crimen impingit, quasi negarim Dei providentiam. Imo Paraphrasis ipsa declarat hoc illi accidisse causis hominibus incognitis, Deo sciente quidem, sed consulto non prohibente. Verba mea sic habent: *Sed huic casu quopiam accidit cecitas, nullius vitio, quemadmodum multa accidunt in vita mortalium, sed hujus infelicitas in hoc prohibita non est, ut per eam declaretur*, &c. Qui dicitur non prohibuisse, videlicet

A indicatur scisse, & prohibere potuisse. Bellum vero quod Bedda hoc ipsum citat adversum me, quod à me positum est in Paraphrasi. *Quia, inquit, sic natus est ut manifestentur opera Dei in illo*. Quid ex his colligit Bedda? Non sine Dei providentia accidisse cecitatem. Atqui hoc ipsum explico Paraphrasi, quam Bedda multis modis declarat se non legisse. Quod si legit, multo magis accusandus est, qui talibus neniis impingit blasphemias & hæreses. Reliqua pete ex Divinationibus & Elencho.

PROPOSITIO XCIII.

B *An nondum vos quoque creditis omnia Patris esse quae per me dicuntur aut geruntur, & nullum inter nos duos esse discrimen. Hoc mihi docenti toties credere debueratis.*

SVPPVTATIO.

Etiam atque etiam admiror Beddam his frigidissimis neniis voluisse miseras explere chartas. Fingit hic periculum ne cum Sabellio confundam discretionem Personarum, quod scripserim, *nullum inter nos duos esse discrimen*. At qui fieri potest, ut qui duo sunt, non sint duo? Plus erat periculi in illis verbis ubi dicit, *Pater & ego unum sumus*, quam ex meo, quo profiteor esse duos. Verum hic vult Paraphrasim esse commentarium, & suspicionem hanc debuisse præcludere. Non existimabam quenquam tam insanum, qui hoc suspicaretur, aut quenquam tam impudentem qui auderet calumniari; sed hic ad calumniandum vult Paraphrasim esse commentarium, alias non vult idem esse jus, ob personas loquentes. Utcunque tamen est, an non videor Bedda satis hanc exclusisse suspicionem, cum in hujus ingressu sermonis sic loquar? *Qua fronte mihi dicis ostende nobis Patrem, quasi qui me viderit, non idem viderit & Patrem; non quod non alius sit Pater quam ego, sed quod inter duos nulla sit dissimilitudo juxta naturam sublimiorem*. Quomodo poterat evidentius excludi Sabelliana blasphemias? Et tamen Bedda criminatur quod non expresserim. Ad hæc cum eodem in loco Filius appellet se Patris imaginem, illi per omnia similem, an non satis exprimit discretionem Personarum, & naturam eandem? An hic quoque cavillabitur per omnia similem dici, qui nec personae proprietate sit discretus, cum totus ille sermo de æqualitate potentiae, qua Filius in Patre manens, & Pater in Filio operabatur, loquatur. Et post hæc tam manifesta non pudet Beddam argutari, cum ajo inter nos duos nullum esse discrimen, me non sensisse de divina essentia. Quo tandem argumento? *Quia nec ipse, inquit, Erasmus hujusmodi divinarum varietatem Personarum capere videtur, neque prospicere*. Quid ais, os impudentissimum? Ego non prospicio discretionem Personarum, quam tot locis Sole lucidius profiteor? Non capio humano intellectu quomodo Persona differat à Persona, quod nec Beddam nec quenquam è Sorbonicis arbitror intelligere, sed certissima fide teneo, non tamen prorsus ignorans quæ super his tradunt Athanasius, Hilarius, Augustinus, & Petrus Lombardus. O fatum meum qui cum hujusmodi blateronibus rixari compellor! Verum divino, quo casu sic ineptierit Bedda. In propositionem nudam ab aliquo decerptam scripserat censuram, nactus locum de Sabellio. Postea monitus à quopiam quod & eo loco, quem carperet, catholice scriberem, maluit quidvis comminisci, quam perdere tam bonam calumniam. Sed fingat nihil aliud esse scriptum, quam inter duos nullum esse discrimen, an ex his verbis intelligemus nullum esse discrimen Personarum? Si quis ostendat duos gemellos dicens, inter hos nullum videbis discrimen, an dicit duos esse unum? Quis non intelliget illum loqui de similitudine staturæ, formæque corporis, quemadmodum hic loquitur Filius Patri simillimus.

PROPOSITIO XCIV.

Passus est Dominus futurum Ecclesie Principem in hunc errorem pio quodam affectu cadere, quo certum & efficacius in posterum eximeret omnem ulciscendi libidinem, ac jus armorum in totum excuteret, posteaquam & illum objurgasset, qui nondum accepto interdicto, pium Dominum pio affectu adversus impios tueri pararet.

S V P P V T A T I O.

Ad hæc paucis responsum est in Elencho, copiosius in Annotationibus in *Luca* Cap. ii. Non est periculum ne Principes amittant jus armorum; usurpant plus satis, & utinam soli Principes! nihilo segnius hodie pugnant Episcopi & Abbates. Quod interpretor verissimum est, in viris Apostolicis, quorum personam gerebat *Petrus*, in omnibus etiam Christianis aliquot seculis, donec cœpissent & publicis fungi magistratibus, & Principes adjungerentur Ecclesie, quibus ipse *Ambrosius* circumspecte tribuit jus, armis defendendi tranquillitatem Ecclesie adversus incursum Barbarorum. Ridiculum est autem, quod negat *Petrus* animo ulciscendi strinxisse gladium, cum fateatur per tumultum cœpisse pugnam. Alioqui solus non fuisset aggressus tam multos armatos gladiis & fustibus.

PROPOSITIO XCV.

Hac nimirum est prima professio volentium Principum aulis sese addicere, abnegare Christum, hoc est, veritatem.

S V P P V T A T I O.

Qui toties impingit mihi loquentis personam, cur hic non meminit non me loqui, sed *Joannem* Evangelistam? Sed utitur suo jure, cum persona servit calumnie, loquitur Evangelista, cum non servit, ego loquor: cum facit ad calumniam, Paraphrasis est commentarium, cum non est commodum, nihil aliud est quam Paraphrasis. Calumniose vero quod hic *Joannes* dicit de aulis *Judæorum* trahit ad aulas nostrorum Principum, nec pudet hominem ad eundem lapidem toties impingere. Quoniam *Joannes* narrat *Petrus* mox ut in atrium fuerat introductus negasse Dominum, explicui sermonis allegoriam, quam hauseram ex *Ambrosio*, qui scribit hæc in *Lucam*: *Ubi tandem negat Petrus? Non in monte, non in Templo, non in sua domo, sed in pratorio Judæorum, in domo principis Sacerdotum, ibi negat ubi veritas non est, negat ubi Christus captus, ubi Christus ligatus est.* Quin hæc sub *Ambrosii* persona dicta, *Bedda* trahit ad aulam Romani Pontificis, quandoquidem mea sub *Joannis* persona dicta torquet ad aulas Principum Reipubl. profanorum? Sed huc, inquit, allusum est; sed has allusiones nimium frequenter impingit *Bedda*. Verum demus allusum, si huc allusit Evangelium; si sacri Interpretes, quid piaculi si alludat Paraphrastes? *Bedda* fatetur sub sua persona, in plerisque aulis raram esse fidem, multaque perperam fieri in Principum ædibus, & mihi objicit allusionem sub aliena persona? Quis autem unquam hoc dixit, C. generalem de vitiis sermonem ad singulorum & universorum contumeliam pertinere? At *Hieronymus* toties pronuntiat, eum ad nullius contumeliam pertinere. Nullus igitur hic locus tot *Bedda* convitiis, quibus nunquam satiatur.

PROPOSITIO XCVI.

Nihil Christus respondit eorum qua exspectabat Preses, qui ad causa defensionem cupiebat instrui, pro judice futuris patronus. Verum ea quoniam speciem præbisset, quasi nolens pateretur, nihil hujusmodi, tantum de potestate, quam sibi Pilatus arrogabat, respondit, subindicans nec illi liberum esse absolvere, cum illius potestas servire cogèretur furori Judæorum.

S V P P V T A T I O.

Quod hic *Bedda* vocat impium & iniquum, *Hiero*

nymus manifeste docuit; sed manifestius etiam *Chrysostomus* in concione adversus *Judaos* tertia: *Nemo*, inquit, tamen juxta juris rationem de illo suffragium tulit, sed falsa potius adversus illum recipiebant testimonia. In causa erat quod tum nolebat elabi: nam si voluisset, omnia turbasset, concussissetque. Quod addit, de libero arbitrio, ni fallor, sentiens, mera calumnia est. Super his vide Elenchum.

EX PARAPHRASI IN MARCVM.

PROPOSITIO XCVII.

Attulerunt Legum conditores & Philosophi quoddam Evangelium suum, sed partim vatum & fallax, partim dilutum & inefficax. Certius autem & solidum Evangelium proditum est a Mose & Prophetis, preparans tantum ad cognitionem veritatis, nec satis efficax ad præstandam perfectam salutem. Cap. i.

PROPOSITIO XCVIII.

Horum (scilicet Mose & Prophetarum) Evangelium plus habet terroris quam lata promissionis, magisque prodidit malitiam hominum quam diluit, ac Dei potentiam magis ingessit animis hominum, quam clementiam ac bonitatem commendavit, terrorem incutiens potiusquam amorem inferens.

PROPOSITIO XCIX.

Quid enim supererat, nisi posteaquam per Legem didicerant homines se peccatis obnoxios, nec posse ab his temperare, simulque scirent Dei severi vindicis judicium neminem posse effugere, nisi ut trepidarent, horrerent ac desperarent. Quis autem amare potest quem horret?

S V P P V T A T I O.

Quod ex Præfatione queritur *Bedda* me contumeliose sentire de Theologis, qui nonnunquam impares inveniantur idiotis, non de *Beddis* dictum est, sed de mei similibus. Et tamen possum aliquot exempla commemorare, quibus idem acciderat quibusdam inter primos Theologos habitis. Sed *Bedda* fortassis idiotas vocat qui litteras nesciunt; ego Laicos appello, qui nec Sacerdotem nec Theologum profitentur, inter quos sunt aliquando ingenia felicissima. Quale sit autem ingenium *Bedda* satis hoc libro declaravit, ne quis miretur alios inveniri parum felici præditos ingenio. Ad Decretalem hoc tantum respondeo, eam non deterrere Laicos a sobria lectione sacrorum Voluminum; studioque cognoscendi quæ conducunt ad pietatem, alioqui damnaret hoc quod præcipit *Christus*, ad quod hortantur sacri Doctores. Nam *Augustinus* proposita populo quæstione, quem sensum haberet, quod *Joannes* qui prius testificatus fuerat de *Christo*, postea de eodem dicit, & ego nesciebam eum, hortatur populum, ut ipsi inter sese super ea quæstione conferant, communicentque cum aliis, qui non adfuerant concioni, si cui forte Deus referaret ejus nodi solutionem. Et *Chrysostomus* diligenter admonet multitudinem, ut domi lectione sacrorum Voluminum, & collatione mutua, semet exerceant, quo paratiores veniant ad sacram concionem, idque non uno in loco. Decretalis autem taxat arrogantes Laicos, qui conventiculis inter ipsos factis, insolenter disputabant de sublimibus speculationibus, de essentia divina, de distinctione Personarum, de differentia Filii nascentis, & Spiritus procedentis, de prædestinatione, de libero arbitrio, quæ vix etiam in Scholis utiliter disputantur, nisi sobrie religioseque tractentur: & hac persuasione scientiæ tumidi despicunt Sacerdotes imperitos, sibi que sumunt auctoritatem docendi populum, quod genus hominum mihi non probari satis declaravimus in Appendice Præfationis in *Matthæum*, pro qua nonnihil antea respondimus. Hanc autem esse mentem hujus Decretalis, declarat altera quæ habetur in Decretali, de hæreticis, Cap. Cum ex in-

- injunctis*. Cæterum Pontificis fulmen emicat quidem in terrorem omnium, at non ferit nisi noxios. Postremo non hic laudo Laicos, qui contendunt cum Theologis, sed gratulor huc usque profecisse, ut possint contendere. Multi hausto semine Evangelico fecerunt abortus, sed abortus spes est partus *talentis*, quem, ut spero, dabit *Christus*, & ex hoc misero dissidio, ut est incomparabilis artifex, gignet aliquid magni boni, nimirum ut Sacerdotes ac Theologi diligentius ac religiosius tractent Evangelicam Philosophiam, & populus sit hujus solito docilior. Proinde quod hic *Bedda* schismatis & calumniæ meminit, calumnia est. Cui similis est quæ sequitur, eaque duplex, altera quod Ethnicorum Philosophiam dixerim Evangelium. Cum Evangelium sonet lætæ rei nuntium, si non licebit ea voce abuti in nativo significato, nec Testamentum conditum, & postea novatum, licebit Vetus ac Novum Testamentum appellare. Nec tamen simpliciter dixi Evangelium, sed *suum quoddam Evangelium*. Promittebant enim Philosophi felicitatem quandam ac summum bonum. Altera est, quod Vetus Testamentum appellarim Evangelium. Cum eadem promittantur in Veteri Testamento quæ in Novo vel præstantur vel promittuntur, quid prohibet & hoc aliquo modo dici Evangelium, modo propria vocis appellatio maneat Evangelio *Christi*? Huc enim per gradus pervenio exponens *Marci* titulum, *Evangelium Jesu Christi*, nimirum hoc Evangelium distinguens ab Evangelio cæterorum. Addit tertiam calumniam, quod Prophetarum ac Legis Evangelium contulerim cum Evangelio Legum ac Philosophiæ Gentium, quod inter ea quæ conféro nulla sit proportio. Ratio *Bedda* falsa est. Nam & in Philosophis fuit magna cognitio rerum divinarum, & ad mores pertinentium, vel *Paulo* teste, licet inefficax ad salutem. Præterea quod assumit confirmationem ex meis verbis, qui dixerim Philosophorum scripta esse vana, fallacia & diluta, mala fide recitat *Bedda*. Neque enim damnavi quicquid scripserunt Philosophi, sed ajo partim esse vana, hoc est, habere falsitatem admixtam, & ea quæ vera sunt esse diluta, hoc est, inefficacia ad salutem, cum nihil hujusmodi sit in sacris Litteris. Proinde satis impudenter colligit *Bedda*: Si hac locutio non est admittenda, Evangelica veritas certior est falsitate, nec hac *Erasmii* comparatio recipi debet. Hæc analogia magis hic congruebat, *Bedda* liber minus est vanus quam veræ narrationes *Luciani*, quod in hoc insunt multa vera falsis admixta, in illis nihil sit veri.
- C. Restat adhuc una calumnia: Dixi *Mosi* Evangelium præparasse tantum ad cognitionem veritatis, ac plus habere terroris quam lata promissionis, &c. An non hæc eadem dicit *Paulus*? Per Legem enim, inquit, cognitio peccati. Et, Lex per *Mosen* data est, gratia autem per *Jesum Christum* facta est. Item, Lex pedagoga fuit ad *Christum*. Quoties autem eadem leguntur apud Ecclesiæ Doctores? Cum exactius discutimus quid intersit inter Legem & Evangelium, utrumque fatemur in utroque esse. Cæterum quoties *Paulus* Vetus Testamentum confert cum Novo, illud facit nubilum, asperum ac servile, hoc lucidum, suave ac liberum. Jam mihi vide quo rigore lata sit *Mosi* Lex, quæ exempla habeat edita in contemtores. Ex adverso, vide quam mansuetudine, lenitate ac caritate *Christus* pellexerit ad se Mundum, sanans omnes, nullum puniens, & irascere mihi, si dixi in veteri Lege plus fuisse terroris quam in Evangelio! Ad hæc confer sub Lege paucis datam gratiam spiritualem, cum gratia tam exundanti, ut ita loquar, diluvio subito in tot hominum millia effusa, qui Dei veri mentionem nunquam antehac audierant. Putabam esse calumniandi finem, verum addit etiam unam. Ait in Lege potuisse homines temperare à peccando. Quid igitur sibi vult *Paulus* cum ait, per Legem tantum irritari concupiscentiam, non vitari peccatum, sed prodi? Rursus cum ait, Conclufit Deus omnia sub peccatum, ut omnium miseretur. Dicet à

A generali sermone excipi paucos, in genere verum est quod ait *Paulus*, eo quod paucis *Judeis* addita erat gratia, aut si erat, non tam efficax, ut viverent sine peccato. Ad eundem modum debebat interpretari mea verba, nec illa blaterare, falsum, erroneum, & in Deum blasphemum.

PROPOSITIO C.

B Joannes hoc habebat virtutis Legis, quod exitium minitabatur omnibus si matura resipiscerent. Hoc habebat nova Legis, quod non vocabat ad ultimas aut halocautomata, non ad vota seu jejunia, sed ad baptismum & poenitentiam vite prioris, quodque nuntiabat jam adesse clementissimum illum Messiam, qui gratis omnibus condonaret omnia peccata, fiduciam omnem in se collocantibus.

S V P P V T A T I O.

Ut doceam Joannem fuisse confinium vetustæ Legis, & Evangelii, ostendo in ejus doctrina fuisse utrumque, & quod terreret, & quod saperet gratiam Evangelicam: exordium prædicationis fuit severius, *Genimina viperarum quis vos movit fugere à ventura ira?* Jam enim securis ad radicem arboris posita est, aliaque similia, quæ ad terrendos rebelles *Judeorum* animos dicebantur: nec interim sanabat quenquam, sed austeritate vitæ sibi conciliabat apud carnales *Judeos* auctoritatem, quo gravius esset testimonium quod ferebat de *Christo*. Cæterum quid *Christus* jubet discipulos prædicare? Nihil nisi poenitentiam, hoc est, resipiscenciam, & instare regnum cælorum, & quo blandior esset prædicatio addebat præsentem vim sanandi morborum omne genus, pellendi Dæmones. Jam *Christus* quanta beneficentia, quanta morum suavitate, quanta vitæ civilitate suum Evangelium molliit! condonans peccata, sanans paralyticos, exigens Spiritus immundos, mundans leprosos, complexans parvulos, infames mulieres admittens ad oscula pedum, versans & convivia agitans cum publicanis & peccatoribus, audiens *Cananeam*, liberans adulteram, morem gerens Centurionibus, denique benefaciens omnibus dignis & indignis, & post hæc clamitans, *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos*: postremo semetipsum immolans pro nobis, & interim orans pro iis, à quibus crucifigebatur, à quibus afficiebatur blasphemis convitiis. Quid simile Joannes? Et post hæc indignatur *Bedda*, quod annoto prædicationem *Christi* minus habuisse terroris quam prædicationem Joannis? Ubique plus est caritatis, ibi minus est terroris. Sed minuitur & *Christus*. Quis negat? Ergo quod minuitur Joannes magis pertinet ad Evangelium quam ad Legem? Bellum enthymema, si concedimus in Evangelio gratiæ plus esse terroris quam in Lege *Mosaica*. Sin secus est, claudicat *Bedda* collectio, & cadit calumnia. Sed exoritur altera gravior. C. Pater Joannem invitasse ad totius Legis observationem: Quid docuerit incertum, ego hoc assumo quod in Evangelio scriptum est, servasse Legem arbitror, quod fecit & *Christus*. Cæterum Legis ceremonias quid oportebat commendare mox cessaturas, à quarum fiducia *Christus* paulatim avocabat *Judeos*? Verum hujus errati *Bedda* mihi facit gratiam. Restant duo non remittenda nec in hoc seculo nec in futuro. Unum est C. quod nego Joannem vocasse quenquam ad vota & jejunia; doceat igitur eum vocasse. Ad poenitentiam vocasse legimus, & ipsum jejunasse legimus cum suis discipulis. Cæterum in prædicatione Evangelii, de quo hic fit comparatio, nullam facit mentionem jejuniorum aut votorum. An hoc sapit *Lutheranismum*? imo sapit Christianismum. *Christus* discipulos suos non jejunantes excusat, fingens illos ad ultronea jejunia. Ego vero vota jejuniaque *Judeorum*, de quibus illic ago, propemodum inter ceremonias abolitas colloco. C. Alterum est, quod ajo *Christum* omnibus condonaturum gratis omnia peccata. Quoties hic censor occinet eandem

dem calumniam? De his loquor qui accedunt ad Evangelii gratiam. An ab his aliquid exigitur nisi fides? Et si quis diceret in totum nos salutem nostram debere gratiæ Dei beneficentiæ, quid magis dici potest in gloriam Christi, & ad retundendam virium operumque nostrorum fiduciam. Per huiusmodi calumniatores de his quæ frequentissima sunt in sacris Litteris præsertim Paulinis, quæ maxime conducunt ad hoc, ut homines agnoscant misericordiam divinam, amentque beneficentiam, ut sibi quamminimam tribuant, posthac non licebit mutire, quin mox audiat Lutheranus, & in concionibus extollentur opera meritaque hominum, suppressa Christi gloria.

PROPOSITIO CI.

Joannes inter Legem Mosi carnalem, & Legem Evangelicam spirituales medius intervenit, quo facilius homines à carne ad spiritum transfigantur.

SUPPUTATIO.

Jam ad hanc calumniam non semel respondimus, sed furdo. Paulus appellat Legem spiritualem, sanctam & bonam. Quis negat? Sed Bedda dissimulat quoties idem vocat Legem infirmam, & imperfectam, & servilem. Quodque legimus in Prophetis, *Dabo eis leges non bonas*. Ergo ne secum pugnat Scriptura? Non, sed aliter accipitur Lex. Lex Mosi carnalis dicitur ob ceremonias, ob Judæos litteræ affixos: Evangelium Lex gratia dicitur, ob abundantiam charismatum, & latius exsertæ caritatis divinæ. Quod si sententiam probat Bedda, ac verbis tantum offenditur, litiget cum orthodoxis Ecclesiæ Doctoribus, qui similiter loquuntur una cum Paulo. Hæc una calumnia est, quam si volet, centies poterit intentare, verum non mihi solum, sed Orthodoxis priscis ad unum omnibus, qui Paulum sequuti, sic loquuntur de comparatione veteris Legis, cujus typum sustinet Joannes, & novæ, cujus auctor est Christus. Nec admiror quo Bedda ducentas propositiones supputat obnoxias calumniæ, magis admiror quod non recensuerit tria millia, quandoquidem illi visum est hoc modo calumniari. Nec minus impudens est calumnia, quam subjicit, ex meis verbis subindicari, *quotquot ante Christum fuerunt sub Lege, in carne fuisse, non in spiritu, & secundum carnem vixisse, non juxta spiritum*. Si Pauli sermo generalis, *Omnes in Adam peccaverunt*, non lædit Christum aut divam Virginem Mariam, aut aliquot eximios viros, quod ad actuale peccatum attinet; cur hic sermo meus non universalis, sed indefinitus, (nihil enim aliud dico quam homines) complectitur singulos & universos? De vulgo Judæorum loquor, non de paucis spiritualibus, & in illis Lex erat carnalis, in illis Lex infirmabatur.

C. Post hæc ex uno me facit multos, & miratur istos homines, qui sic efferunt Evangelium, quasi tantum spiritualia præcipiat, non satisfactionis opera, cum Joannes fuerit maxime spiritualis. Primum qui sunt isti homines? Cur eos non nominat? Cur me gravat illorum invidia, quos non novi? Deinde quod nemo fuerit spiritualior Joanne, Bedda de suo fortiter pronuntiat. Christus negat quenquam id temporis majorem, æquans eum Prophetis, non præferens, sed arbitror Apostolos hausto Spiritu fuisse magis spirituales. Addit bellum argumentum, *Quia nemo duxit vitam magis austeram*: quasi hinc colligatur spiritualis pietas. Multi Philosophi duxerunt vitam insigniter austeram, qui nihil habebant spiritus. Sed somniat Bedda suggillari meis verbis opera pænosa, ut ipsius flosculis abutar. Quam pænose vivat Bedda nescio, sed ejusmodi justos nobis dederint ista, quæ sola miratur Bedda, Mundus jam nimium intelligit, nec est necesse profundius hanc agitare Camarinam. Postremo quid colligit Bedda? Prophetas vixisse juxta spiritum? Quid tum postea? Ergo in fide erroneum est, quod scripsit Erasmus. Quid scripsit? Fuisse plurimos homines in Mundo, qui fidebant litteræ Legis carnali, hoc est, præceptorum ob-

A servationibus, absque caritate? Utrum hoc verum est an falsum? Et hos præparavit Joannis prædicatio, quo capaciores essent spiritualis Christi doctrinæ. Sed Christus quoque præscripsit ceremonias. Quas? Baptismum. Tantillum exactum est pro omnibus Legis ceremoniis: sed baptismum exegit ex qualibet aqua, & concessit à quovis administrandum. Et hoc ipsum datum est infirmitati nostræ. Si tam essemus spirituales quam erat ipse, nec baptismum præscripsisset. Quæ deinde præscripta sunt, ob infirmitatem hominum, ab hominibus præscripta sunt, de quibus non agebat Marcus, sub cujus persona loquitur Paraphrasis.

PROPOSITIO CII.

Lex Mosi suis umbris, victimis ac terroribus fecit hypocritas.

SUPPUTATIO.

Hic dum ex unius abusu voculæ, blasphemix calumnia intentat, ipse incidit in manifestam blasphemiam. Lex fecit hypocritas dictum est, pro eo quod erat, per occasionem Legis Judæi facti sunt hypocritæ verius quam justi, quia sine caritate servantes Legis præcepta, cum revera non servarent, tamen sibi placebant quasi servarent. Qui magis hic meus sermo blasphemus est, quam sermo Pauli Rom. iv. *Lex iram operatur*. Item 1. Cor. xv. *Virius peccati Lex*. Iterum ad Rom. v. *Lex subintravit ut abundaret delictum*. Blasphemum & illud quod scribit Moses de Deo, *Indurabo cor Pharaonis*. His tropis cum Scriptura scateat undique, cum sacri Doctores interpretentur dictionis formam, Bedda quasi nunquam quicquam tale audierit clamat blasphemiam. Atqui meus sermo declarat me de Legis eventu loqui, nec loqui simpliciter de tota Lege, sed de parte Legis, quæ præscribit ceremonias & minitatur pœnam abique gratia. Sic habent mea, *Lex natura, quam Deus inscripserat cordibus omnium mortalium, abusi sunt*. Philosophorum sapientia reddidit Mundum stultiorem quam fuerat, Gentium religio hætenus summa fuit impietas, Lex Mosi suis umbris, victimis ac terroribus fecit hypocritas. Bedda videt hic notari eventum Legis naturæ, Philosophia, ac Legis Mosæica juxta litteram: audit fieri mentionem de abusu, & tamen somniat blasphemiam, credens neminem scire discrimen inter causam & occasionem, quod nemo puerorum nescit. Sed argumentatur ab analogia, *Si hac, inquit, propositio ferri potest, Christus & Evangelium ejus fecit hypocritas, & hac potest ferri, Lex fecit hypocritas*, perinde quasi dicas, Si pharmacum, quod deijciendo alvo dedit Medicus non ut oportuit, sumtum, occidit hominem, ergo Medicus occidit hominem. Et concludit, *Non fecit ergo Lex hypocritas, plus quam Evangelium*. Imo Evangelium sustulit victimas ac ceremonias, auxit gratiam & caritatem, & terrores imminuit, atque ita per occasionem minus facit hypocritas, quam Lex, nisi quod quidam ex Evangelio student facere Legem Mosæicam pene gravio-

PROPOSITIO CIII.

Ad Mosæicæ Legis estimationem fortassis aliqui justi sunt, ad Evangelicæ Legis exactionem peccatores sunt omnes homines.

SUPPUTATIO.

Hæc dicuntur sub persona Christi provocantis omnes Judæos ad pœnitentiam. His quoniam fidebant operibus Legis, adimit supercilium, significans aperiri justitiam sublimiorem, quam hætenus fuerant amplexi, juxta illud: *Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum & Phariseorum*, &c. Ex Bedda censor huc torquet, quasi nunc à me dicantur. Et Paulus distinguit justitiam Dei à justitia hominum. Non huc adferam quod toties repetitum est apud Orthodoxos, *Nec astra esse munda in conspectu Dei, & in Angelis*

reperiam iniquitatem. Et, sapientiam hominum ad Dei sapientiam esse stultitiam. Et, omnes nostras justitias ad Dei justitiam esse pannum mulieris menstruo profluvio impura. Et quod Chrysostomus adversus Judaeos audet pronuntiare Judaeorum sacra fuisse impura, si ad Evangelium conferantur: ut non excutiam quam verum sit quod ait Augustinus, Nihil esse praeceptum in Evangelio, quod in Lege praeceptum non sit: certe Paulina vox me liberabit à calumnia Rom. III. Ut omne, inquit, os obstruatur, & omnis Mundus subditus fiat Deo. Ac mox, Omnes enim peccaverunt, & egent gloria Dei. Ad hæc Dominus hic loquitur de crassiore Legis parte, deque justitia vulgari. Nec obstat generali sermoni paucorum singularitas.

PROPOSITIO CIV.

Friget quicquid humanum est, quoties divina virtus exserit suam potentiam.

SUPPVATIO.

Hic quid sibi velit censor plane non intelligo: tale enim addit censuram: Quatenus humanis Propositione hac detrabit institutis aut doctrinis, superius jam damnata est ut Lutherana. Quid ego audio? Ita-ne detrabit humanis qui præfert divina? Etiam-ne peccat qui Deum præfert homini? Quæ est hæc nova Lutherana Propositione? Quanquam illic non agitur de Constitutionibus Pontificum, sed doctrina Christi plena auctoritatis & miraculorum præsentis virtute potens, confertur cum Phariseorum constitutionibus, & carnali Legis interpretatione. Sic habet locus, unde Bedda collegit venenum: Admirabantur sermonem vim quandam spirantem, neque enim Scribarum in morem docebat frigidas constitutiones & aniles fabulas, de genealogiis, sed distis aderat auctoritas, ac sermoni veraci fidem adstruebat miraculorum magnitudo. Friget quicquid humanum est, &c. Sed causabitur allusum esse. Scilicet nos ob Bedda suspensiones audiemus blasphemii & schismatici. Sed age, fingat hoc sub mea persona dictum de Pontificum & Episcoporum Constitutionibus, & Theologorum doctrina, an Lutherana erit Deum illis antepone? Nonne Theologi inter se dissentiunt? Nonne multa tradunt ambigua, quædam etiam infrugifera? Est-ne tale quippiam in Christo docente? Et in Pontificum Constitutionibus nonne quidam inter se variant? Nonne quasdam abrogavit usus? Certe possunt abrogari. Quid tale in præceptis Evangelicis? Non hic excutio cujusmodi sint quædam Episcoporum & Abbatum constitutiones, quas si quis velit ad Evangelii doctrinam expendere, quam frigeant, facile perspiciet. Hic Bedda non metuit blasphemie crimen, dum homines studet æquare Deo. Supra dignitatem hominis est, si Deo vel conferatur.

PROPOSITIO CV.

Rogemus nos qui sumus in Ecclesia Jesum, ut dignetur meticulosos, littera affixos, ad libertatem Evangelicam erigere, qua non in hoc valet ut licentius peccemus, sed ut alacres & volentes obeamus munia caritatis Evangelica.

SUPPVATIO.

Hic audi, lector, insigniter impudentem Bedda calumniam. Jesu ingressus domum Simonis sanavit ejus focrum decumbentem ad eorum preces qui erant in domo. Et Simonis domum interpretor Ecclesiam, focrum Synagogam: hanc febricitantem circa frivolas genealogias, & humili affixam litteræ decumbentem, nec erigentem se ad sensum Legis spirituales, crexit Jesu rogatus ab his qui aderant in domo. Ad hanc allegoriam dico sub persona Marci, Rogemus & nos qui

sumus in Ecclesia. Marcus vult rogari pro Judæis, qui pertinaciter inhærebant occidenti litteræ, ut erecti per Christum spiritualiter intelligerent Legem. Quo quid magis pium dici potest? Hoc si Lutherana est accuset Marcum, cujus personam facio loquentem. Et si displicet allegoria, proferat Bedda meliorem; mihi hæc videbatur congruere, quod in Synagoga liberatus esset Dæmoniacus, in Ecclesia mulier adhuc languens ad vigorem Evangelicum, quales tunc erant ipsi etiam Apostoli, & adhuc opinor esse multos, pro quibus si nunc orent perfecti ut proficiant ad sublimiora, nonne rem piam facerent? Et tamen hæc sententia videtur Bedda Lutherana. Quis sic? Quia quidam nullis Ecclesiæ ceremoniis deferre volunt, nullis teneri hominum legibus, nullis quoque Ecclesiæ religari edictis. Quid Lutherani faciant nescio, sed Bedda suscepit meam Propositionem censendam, non facta Lutherana. Quid igitur nos hic de Bedda pronuntiabimus? eum laborare graviore febri, quam illa Petri socrus tenebatur. Oremus igitur & nos Dominum, ut misere febricitantem erigere dignetur.

PROPOSITIO CVI.

Deus à peccatoribus nec holocausta requirit, nec Cap. II. donaria, tantum agnosce morbum & confide medico.

SUPPVATIO.

Hic adscribit censor, Lutherana hac est assertio, crebrius antea rejecta est & confutata. Quantum auctoritatis sibi sumit hic censor. Sat habet dixisse Lutherana assertio, autòs & φα. At ego credebam Beddam animal esse rationale, nunc nulla utens ratione damnat nudo verbo, & tamen vult appellari doctor, & subinde jactat Theologos Parisinos nihil decernere, sine diligenti perpensione, sed ex Scripturarum testimoniis & idoneis rationibus. Nec satis divinare queo, quid Beddam offenderit. Expono quod ait Marcus. Cum autem Jesus vidisset fidem illorum, ait paralytico: Fili dimittuntur tibi peccata tua. Conferoque Jesum sanantem & remittentem peccata, cum Sacerdotibus Legis Mosaica, qui pro lepra purgata exigebant oblationem, & commissa Judaeorum certis victimis ac donariis expiabant: At Jesus nihil tale. Vidit fidem tacentium, nec aliud moratus, condonat paralytico sua peccata. Obtestor hic Bedda conscientiam, est-ne hic aliquid Lutherana? Verum ille fortassis torquet sermonem ad meam personam, & ad nummos quos confitentes dant Sacerdoti absolventi, aut sacrificanti, aut fortassis ad redimenda bona opera. Verum hæc est una ratio calumniandi, quam ostendimus in Prologo. Hac Bedda nimium frequenter, parumque pudenter utitur. Perlubens rogarim illum, quos lectores proponebat sibi cum hæc mandaret litteris, homines, ne, an fues?

PROPOSITIO CVII.

Quo propior est desperationi peccator respiciens, hoc saluti vicinior est.

SUPPVATIO.

Eia, hic censor, quo lectorem exhilararet, agit Sophistam, sed sic ut non multum absit à sycophanta. Quod est pharmacum corpori ægroto, hoc est agnitio peccati animæ peccatrici. Si pharmacum non movet corpus, nulla est spes salutis, quoniam est inefficax: Sin vehementer concutit totum corpus, spes est salutis post concussionem sequutura. Ita quo major est dolor ex considerata magnitudine ac multitudine peccatorum, hoc major est spes salutis. Primus autem ille horror, qui partim nascitur ex enormitate peccatorum,

Tom. IX, Sc rum,

rum; partim ex metuendo iudicio Dei, sic consternat frequenter hominem, ut desperationi sit proximus, ac tum maxime spes est salutis. Hoc enim dixi viciniorem esse saluti, in proxima salutis esse spe: veluti si ad magnificum palatium per fossas sit aditus, quarum extrema sit transitu difficillima, si quis ad eam pervenerit, recte dicetur palatio proximus, cum est in summo periculo submersionis. Nec enim hic expendo gradus salutis, sed confero transitum ab exitio, in quo fuerat, ad salutem ad quam præparatur. Dum peccator sibi placet exultans in rebus pessimis, longissime abest à salute: Cum incipit sibi displicere, propior est salutis, dum totus concutitur horrore turpitudinis suæ, tum proximus est gratiæ consolanti. Jam salus habet initium, progressum & consummationem. Juxta hanc rationem verum est quod dicit *Bedda*, hoc quemque propiorem esse saluti consummata, quo majorem habet in Deo fiduciam; verum juxta nostram considerationem secus est. Proinde frivolum est quod cavillatur *Bedda*, me mihi non constare, qui alibi tantum tribuam fidei, hic pronuntiem eum saluti proximum, qui desperationi sit proximus. Salutem enim appello salutis aditum, non totam salutis consummationem. Ego deinde diffidentem facio non Dei misericordiæ, sed suis meritis, & *Bedda* nobis aliud diffidentiae genus objicit ex arte sophistica. Imo hæc duo fere conjuncta sunt, diffidentia sui, & fiducia erga Deum. Itaque perperam ex male intellectis colligit, ex meis sequi hanc sententiam esse veram, *desperans salum est*. Hic bis Sophistam agit censor: Primum fingit me ponere peccatorem in desperatione, cum ego ponam resipiscientem, ac desperationi proximum. Deinde desperantem facit eum, qui diffidit de bonitate Dei, cum ego ponam pene desperantem ob magnitudinem peccatorum, non sine spe misericordiæ divinæ, licet pene obruta. Porro quod objicit meam propositionem nec esse in sacris Litteris, nec apud Orthodoxos, fateor quod interpretatur *Bedda*, nusquam esse, verum quod à nobis dictum est crebro legitur. Sub persona peccatoris resipiscientis canit Ecclesia Psalmum, *Circumdederunt me dolores mortis, & torrentes iniquitatis conturbaverunt me, Dolores inferni circumdederunt me*. Ecce proximus desperationi. Et sequitur in eodem Psalmo consolatio liberationis. Rursus *Christus* sustinens personam membrorum suorum orat, *Deus meus quare me dereliquisti, longe à salute mea verba delictorum meorum*. Audis vocem desperationi proximam. Et in Evangelio legimus: *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem accipient*. Et, *cor contritum & humiliatum non despicies*. Et, *dum anxietur cor meum, in petra exaltasti me*. Et Publicano propior erat Deus quam Phariseo. Hanc tam piam sententiam miror quare *Bedda* putarit incessendam cavillis sophisticis. Quale si quid à me factum esset, quos cieret tumultus, quomodo vociferaretur me revocare homines à contritione, per quam iter est ad remissionem peccatorum!

PROPOSITIO CVIII.

Christus dicens paralytico, condonantur tibi peccata, relaxat universa, nec ulla præteritorum malorum mentio, nec ulla sacrificiorum aut satisfactionis exactio, tantum fiducia fit mentio. Satis sacrificavit, qui se cum plena fiducia ostendit.

SUPPUTATIO.

Marcus hic loquitur de sanato paralytico. Si *Christus* non donavit omnia commissa, si priusquam condonaverat fecit mentionem præteritorum meritorum, si exegit sacrificia aut satisfactionem, si sit alterius rei mentio quam fidei, si non fuit hoc *Christo* satis quod paralyticus sese cum plena fiducia curavit exhibendum oculis *Jesu*, sermonem falsum tribui *Marco*. Sin

hæc sunt verissima, quantum abest à blasphemia censor, qui *Lutheranum* errorem vocat, quod expressum est in Evangelio. Quod si *Bedda* voluisset & hæc torquere ad nostra tempora, ad baptismum potius conveniebat detorquere, quam ad sacramentum absolutionis, aut ad bona opera baptizatorum. Si sibi permittit his artibus ad calumniandum uti, nihil est in *Paraphrasi* quod non possit calumniari, imo nihil in *Epistolis Pauli*.

PROPOSITIO CIX.

Ut cibus corporis non confert iustitiam, ita nec jejunium, ac sape fit ut vescens justior sit jejunante.

SUPPUTATIO.

Hic rursus congestit agmen Propositionum, quas universas damnat una sententia, cum vix ad unam respondeat. Unam enim sententiam sector noster discit in tres Propositiones, quibus tamen ego separatim respondebo. Expono locum, quo *Christus* defendit suos discipulos quod non jejunarent, & ostendo discrimen inter tristitia *Judeorum* jejunia, & alacria Christianorum jejunia: & ostendo cibum animi spirituales, verumque jejunium, & inter cætera dico quæ decerpit ad calumniam *Bedda*. Quod si in meis verbis nihil est falsi, quid calumniatur *Bedda*? Si quis jejunus tales blasphemias evomat in proximum immerentem, nonne pejor erit eo, qui cum gratiarum actione satisfacit necessitati corpusculi? Et *Judei* jejunantes adegerunt *Christum* in crucem. Et Dominus clamat per *Esaiam*, *In die jejunii vestri invenitur voluntas vestra*. Quid igitur sibi vult *Bedda*? an cibus ex sese justificat hominem? Mentitur itaque *Paulus*, qui dixit, *Regnum Dei non est esca & potus*. An quisquis jejunat, statim melior est non jejunante? Ergo Pharisei erant meliores discipulis *Christi*. Atque hæc sub persona *Marcæ* juxta sententiam Evangelicam dicuntur, tamen non pudet *Beddam*, pronuntiare, me damnare jejunia canonica Christianorum, quæ nondum erat instituta.

PROPOSITIO CX.

Qui sciens sese in hisce rebus esse liberum, & ex caritate sua sponte jejunat, is laus & alacer jejunat, non quia præscriptum est, sed quia sic hortatur caritas.

SUPPUTATIO.

Quid hic est quod damnet canonica jejunia? Apostoli post acceptum Spiritum Sanctum nonne sponte jejunabant? Et post canonica jejunia, si quod *Marcus* dicit, libet ad hæc tempora detorquere, nonne verum est quod dico, nonne liber est ille, qui sponte facit, quod præscribit constitutio?

PROPOSITIO CXI.

Meis discipulis, quos in hoc dolegi rudes, ut eos ad hanc masculam ac robustam Philosophiam instituam, nihil istarum rerum præscribo, his vescere, ab his abstinere, nunc quiesce, nunc labora, sic vestire, hoc ne contingas, illud ne contredas, ne semper maneant imbecilles, si me præceptore semel didicerint hujusmodi rebus corporaliu fidere.

SUPPUTATIO.

Si quid hic est falsi, cur non refellit *Bedda*? Sin omnia sunt Evangelica, quantum abest censor à blasphemia, qui vocat ea *Lutherana*? An *Bedda* putat nihil recte institutum ab hominibus quod *Christus* non tradidit? Atqui hoc est *Lutheranum*. Quod si licet pro

pro re nata constituere quod *Christus* non docuit, cur humanis constitutionibus detraho, qui demonstro quid ille docuerit. Ille non solum nihil præcepit de cibo potuve aut de veste, ut pene diversum pronuntiaverit, *Quod intrat in os non inquinare hominem*, ut non dubitarit traducere Phariseorum jejunia. Et quid mirum si de vestitu nihil tradidit, nec Apostoli colores vestium commemorant, cum ipse corpus suum à suis abduxerit, ne esset infirmis offendiculum? Itaque calumniola vanitas est, quod *Bedda* calumniatur hic detrahi constitutionibus Pontificum, quas *Marcus* non noverat, aut Monachis regulariter viventibus, sed admonentur potius per allusionem ne putent in extrariis rebus esse perfectam pietatem, neve fidant iis quæ per se non faciunt hominem Deo gratum. Et *Bedda* perinde loquitur, quasi omnes, qui vestem aut cibum observant, vivant regulariter, quod utinam verum esset! *Christus* sublimiora docuit, horum observandorum prima cura debet esse Monachis. Si quid adjecerunt homines, pro tempore proque causis emergentibus, servari potest aut non servari. Quid autem hic mihi convenit cum *Luthero*? *Lutherus* in totum damnat omnes omnium hominum constitutiones, & in his indicta jejunia: ego sub persona *Marci*, ultronea Christianorum jejunia præfero coactis *Judaorum* inediis. *Lutherus* execratur omnes Monachorum ordines, vestes, regulas, vota, & constitutiunculas: Ego ostendo quanto sublimiora docuerit *Christus*, nihil mutiens adversus hominum constitutiones: quas utinam sic servarent homines, ut harum fiducia non negligerent præcepta *Christi*! quorum de numero videtur esse *Bedda*, qui tantum tribuit his rebus externis, ut ludum existimet contra tot *Christi* præcepta mendacii & calumniis malitiosis incessere famam proximi, & vitam si posset. Satis apparet *Beddam*, cum hæc scriberet, ita cogitasse: ubi hæc tam amara legerit, deficiet homunculus imbecillis, aut in *Lutheranorum* partes concedet: utrumcunque evenierit, potiemur optatis.

PROPOSITIO CXII.

Fuit olim tempus cum nulla esset sabbati religio, & futurum est ut vere pius quivis dies sit aque sacer.

PROPOSITIO CXIII.

Pie violat sabbatum, qui vacuus à tumultu malarum cupiditatum juvandi proximi studio violat sabbatum.

PROPOSITIO CXIV.

Pia res est jejunium, sed sit impia, si quod ad salutem hominis est institutum, vertitur in perniciem corporis & anime.

PROPOSITIO CXV.

Res est religiosa votum, sed sit irreligiosa, quoties hujus servandi superstitione, revocatur aliquis ab his, quæ propius spectant ad veram pietatem.

PROPOSITIO CXVI.

Sancte facit qui donum offert ad altare, sed profanum est donum quod offertur irreconciliato proximo.

PROPOSITIO CXVII.

Recte negligitur color aut forma vestis, quoties id commodum est homini.

PROPOSITIO CXVIII.

Quovis cibi genere vesci fas est, quoties postulat hominis necessitas.

SVPPVTATIO.

Has tot Propositiones simul uno telo jugulat, aucto-

ritate, qua fungitur, pronuntians esse *Lutheranas*, cum in his pronuntiem piam rem esse jejunium, rem religiosam esse votum, sanctum esse offerre donaria. Quis autem nescit quæ *Lutherus* docuerit de jejniis, votis & in totum de omnibus hujusmodi constitutionibus? Et hæc omnia tamen à *Marco* dicta, torquet ad hæc tempora quasi à me dicantur. Porro cum constet hæc à *Christo* dici adversus Phariseos calumniantes, quod discipuli *Jesu* non jejunarent, quod ipse sanaret homines sabbato, cum Pharisei non nossent vota Monachorum, quis non videt esse violentam detorsionem?

Sed ut ad singulas paucis respondeamus: De sabbato belle sophisticatur, ego loquor de quiete sabbati, *Bedda* profert sanctificationem. Proferat igitur exemplum, quis unquam veritus fuerit opus facere sabbato, aut iter suscipere ante latam Legem? Quis enim nescit tropologice dictum, *sanctificavit Deus diem sabbati*? Jam enim condiderat hominem sexto die in quo solo conquiescit, ideo mox in septimo requievit: aut hunc diem præfinierat, quem olim vellet *Judaïs* haberi sanctum, aut hunc diem delegerat, quo *Christus* requiesceret in sepulchro. Hujusmodi tropologias adferunt Ecclesiæ Doctores, non quod adfert *Bedda*, etiam ante Legem otia fuisse sabbatis. Jam an non verum est, apud Christianos nullam esse religionem sabbati Judaici? Nonne *Paulus* dicit: *Alius judicat diem ad diem, alius judicat omnem diem*? & quid est quod scribit *Paulus* Colos. II. *Nemo ergo vos judicet in cibo aut potu, aut in parte diei festi, aut neomenia, aut sabbatorum*? Nonne hic in totum abrogat festorum & sabbatorum religionem? Si religionem appellat abstinentionem ab impiis factis, studium rerum cœlestium, *Pauli* temporibus omnes dies erant religiosi, & hodie sunt. Sin præscriptionem otii, & similium rerum observantiam, ubi legit hoc in primis Ecclesiæ temporibus fuisse præscriptum? Verum ubi jam refrixit caritas, populusque gravaretur ad Templum accedere, malens versari in theatris, accessit humana constitutio de abstinentione operis servilis. Quod si ferveret in nobis studium pietatis, quotidie docerent Sacerdotes, quotidie discendi avidus ad Templum conflueret populus, non ob præscriptum diem, sed fame verbi cœlestis. De sabbato *Judaorum* ibi loquitur Dominus, nec potest aliter accipi, reclamante toto sermonis tenore.

Jam in Propositione cxiii. quid offendit *Beddam*? An-ne hæc quoque *Lutherana* est? Quid superest, nisi ut *Christum* *Bedda* pronuntiet hæreticum? *Christus* dicit recte violari sabbatum, si tamen hoc est violare, asino collapsio in foveam educto, & *Bedda* putat impie violari, si succurratur periclitanti proximo. Si *Bedda* videret hominem collapsum in aquam die Dominico, sineret illum perire potius, quam violaret diei religionem.

In Propositione cxiv. habet-ne quod damnet? Non habet, nisi velit damnare *Christum* una cum Evangelio. Si *Christus* die sabbato, quod Deus tam accurate præceperat observari, aperte pronuntiat, *Sabbatum esse factum propter hominem, non hominem propter sabbatum*, hæreticum est si dixi, jejunium ab hominibus institutum, hoc enim somniat *Bedda*, fieri impium, si ejus superstitio observata vertatur in perniciem corporis & animæ? Si peritus Medicus ob insomniam periclitanti dicat, Ni sumta cœna concilies tibi somnum, non effugies paraphronesim, an *Bedda* jubebit expectari delirationem? Quod si hæc verissima est, si doctrinæ *Christi*, si litteris Apostolorum, si Pontificum animis, qui jejunium instituerunt, consentanea, non metuit *Bedda* tantæ blasphemix crimen, qui dicat hæc esse *Lutherana* & hæretica?

Sed durior est Propositio cxv. Primum illic, ut dictum est, *Christum* facio loquentem de votis *Judaicis*, quale erat tondere caput, uti nudipedalibus, aut donum aliquod destinare Templo, aut non tondere cæsariem novacula, aut à certis rebus abstinere: an non im-

pie faceret qui horum votorum occasione negligeret uxorem, liberos, aut parentes, aut qui his filius negligeret fidem & caritatem, quales erant apud *Judeos* permulti, & utinam hodie pauci sint apud Christianos! Sed largiamur *Bedda*, posse ad horum temporum vota pertinere, nonne faciunt impie, qui neglectis parentibus, conjuge, liberis qui pendent à parentis subsidio, currunt *Compofellam*? Sit enim hoc exempli causa positum, cum liceat alia innumera proferre, quæ contra pietatem votorum occasione committantur. Sed *Bedda* fortassis somniat aliquid de votis Monachorum, quasi *Christus* de his loquatur. Age, fingamus allusum ad vota Monachorum, quid enim non concedendum est animo *Bedda*? Vota Monachorum sunt tria principalia, minus principalia longe plura. Age, *Franciscus* vetuit tangere pecuniam, pone quempiam periclitari de vita, nisi *Franciscanus* accepta pecunia redimat eum qui periclitatur, tanget-ne, an finet perire proximum? *Bedda*, opinor, consulet, ne tangat. Verum is si tangat peccat adversus obedientiam. Et merito, quia plus obedientiæ debetur Deo quam homini. Quanquam nec is obediret *Francisco*, qui ob contactum pecuniæ sineret periclitari proximum. Est cui sit pater vetulus, morbidus, egens, ac destitutus, filius Monachus quid faciet? Succurret, an non succurret? Si succurrat, reclamabit Prior *Carusianus*, vovisti constantiam loci: Si non succurrerit, violabit præceptum Dei, *honora patrem & matrem*. Orabit, inquiet, pro patre. Atqui hoc Pharisaicum commentum *Christus* ipse Sophistis omnibus sapientior diluit in Evangelio: *Quodcumque donum ex me tibi proderit*, &c. Omitto nunc loqui de eo qui deserit sponsam, non sine illius infamia, qui fit Monachus, sponsa & parentibus, quibuscum pactus est fortassis & jurejurando interposito, invitis & reclamantibus. In hunc labyrinthum non ingredior altius. Neque enim necesse est, mihi sufficit multis ostendisse modis omnibus *Beddam* nihil aliud quam calumniari. Neque me clam est quamobrem sic offendatur *Bedda*, quoties aliquid dicitur quod parum faciat ad favorem religionum, sic enim loquitur, hoc mysterium aperitur suo tempore. Si *Bedda* ex animo placerent hi qui profitentur Evangelii consilia, ipse non sic debaccharetur in proximum adversus præcepta Dei. Et si tantum tribueret professioni Monachorum, non tam evidenter negligeret professionem, quam in baptismo professus est non Abbati, sed Christo. Verum nihil hic dictum est in odium bonorum Monachorum. Quid enim est amabilius vero Monacho, qui purus est ab inquinamentis hujus Mundi, qui nec opes venatur, sed laborat manibus, ut succurrat necessitatem patienti, nec honores ambit, sed & oblatos recusat: & adeo non occupat alienas uxores, ut in totum temperet ab omni Venere: qui quovis cibo, quamlibet humili veste contentus est: qui nemini vult male, sed orat, vigilat, ac jejunit pro salute omnium: qui bene vult ac facit etiam inimicis: denique qui vigorem Evangelicum ac spiritualement alacritatem in tanta morum corruptela Mundo refert. Talem amarent etiam avarissimi, libidinosissimi, & superbissimi, non modo boni. Sed utinam tales quam plurimos haberet Mundus! Vereor ne plures sint, qui ideo suscipiant vota ut effugiant quod pollicentur, hoc est, ut abundant pecuniis, antea pauperes, facti Procuratores, Priores, Abbates, ut tectius ac licentius indulgeant Veneri, & liberiores sint ab obedientia legum & Episcoporum. Hæc omnia *Bedda* dissimulat, sic ubique loquens, quasi omnes afflatu Spiritus Sancti se tradant Monasteriis, ut mortui Mundo fervent Evangelii consilia. Quo spiritu suscipiuntur vota, nobis incertum est: quid Deus præcepit, in aperto est. Atque hæc extra causam dicta sunt, quo morem geremus animo *Bedda*.

Sed magis etiam admiror quid pium ipsius animum offenderit in Propositione cxvi. quæ si hæretica est, *Christus* hæretica docuit, qui jubet donum ad altare relinqui donec reconcilietur frater: atque id Doctores

interpretantur de eo qui non offendit ipse, sed citra culpam suam habet insensum proximum. Hoc dictum Evangelicum nequaquam mirum est, si non placet *Bedda*, qui sic impetito proximo, ceu purus accedit, non ad altare *Mosaicum*, sed ad sacratissimam *Christi* mensam. Nec video quid hic respondeat, nisi illud, Quod volumus sanctum est. At apud illum Judicem, apud quem utrique brevi sistendi sumus, non erit sanctum quicquid volumus, nec illic erunt auxilio mali Monachi, quorum causam nunc agit, ob causas quas alias dicam, nunc propero.

Venio ad cxvii. Si recte negligitur sabbatum à Deo præceptum, quoties invitat magna fratris utilitas, quanto magis id faciendum in veste? Quasi vero Pontifex Romanus non jusserit etiam, ut Monachi, qui ob certa negotia convenerant diverso cultu, similem omnes vestem acciperent ob scandalum: quasque non hodie etiam hi, qui strictissimam religionem profitentur, laica veste faciant iter, quo tutius veniant ad suas synodes: ne quid dicam de his, qui passim quacunque veste Principum agunt negotia. Quod idem si suadeat causa gravior, quid obstat quo minus fiat? Et si ob indictum à Deo jejunium aut sabbatum Deus non vult perire hominem, *Bedda* postulabit ut ob vestem periclitetur is, quem *Christus* suo redemit sanguine? Sed objiciet, opinor, qui temere, qui sine causa, qui cum contemptu Ecclesiæ mutant vestem. Audio, nec illos excuso: sed plures enumerare licet, qui ad flagitia, ad superstitionem abutuntur veste: horum apud *Beddam* nulla mentio. Merito sub tali præceptore formantur, qui destinantur ad Monachismum *Beddaicum*.

Ad cxviii. quid attinet respondere, cum *Joannes Gerson*, vir pius quidem & ingeniosus, sed trepidulæ meticolosæque conscientiae, quod ex ejus lucubrationibus colligitur, in quibus tam multa tam anxie scripsit de pollutione, aliisque consensibus, cui tamen seculum defuit potius quam ingenium, probet hoc axioma: *Potest dari casus necessitatis, in quo peccare Cartusianus qui nolle vesci carnibus, & peccaret qui negaret petenti*. Si *David* excusatur à Christo, quod contra Legis præscriptum ederet panes propositionis, cur *Bedda* vellet hominem Christianum periclitari de vita ob constitutionem hominum, imo contra mentem eorum qui tales constitutiones prodiderunt? Vide quantum errorum *Bedda* congestit ex uno capite, quantaque arte sententiam eandem in multas dissecuit propositiones. Et tamen in schedis ad me missis adscripserat, se nihil vidisse in *Marco*. Ubi tum perdiderat oculos suos, aut unde nunc repente factus est usque adeo *Lyncus*? Eamus nunc & credamus hunc hominem quicquam veri dicere. Potest tamen excusari. Primum non viderat quod offenderet, quia non legerat: post oblatus est qui locum notarat.

PROPOSITIO CXIX.

Ecclesia Christi neque surdos, neque mutos, neque caecos, neque debiles, neque claudos recipit, hujusmodi autem habet Synagoga. Cap. 111.

S U P P O S I T I O.

Facit hic *Bedda* quod nusquam non facit. Aequat C. baptismum circumcisioni, quia liberat à peccato originis. An æque condonet omnia peccata, an conferat parem gratiam, ipse viderit. *Judei* circumibant mare & aridam ut facerent unum profelytum, qui fieret duplo filius Gehennæ. *Christus* tales non recipiebat, sed sanabat omnes quos recipiebat. Neque enim hic fit comparatio baptismi & circumcisionis, sed *Christi* & Phariseorum, Synagogæ & Ecclesiæ. Quanquam & hoc intererat, quod Christianismus habet perfectæ religionis professionem, si conferatur ad Phariseorum doctrinam.

PRO-

PROPOSITIO CXX.

Cap. VI. *Apostoli duodecim denuntiabant omnibus ut penitentiam agerent anteactorem malorum, neque quisquam fideret suis factis, sed tantum promissis Euangelicis.*

SVPPVTATIO.

- C. Quid faciam huic effronti, qui non desinit ad eundem impingere lapidem? Agitur illic de prima Apostolorum praedicatione. Euangelium sic habet: *Et ex omnes predicabant ut penitentiam agerent: nec additur quicquam de exigendis operibus. An ille vocat ad fiduciam operum, qui denuntiat vitae prioris penitentiam? Dominus enim voluit suos exordiri, quemadmodum exorsus fuerat Joannes Baptista: Penitemini*
- Marc. I. *& credite Euangelio.* Hic videlicet est mentio fidei; nulla operum. Cum his congruit Paulus Rom. III. *Quia ex operibus Legis non justificabitur omnis caro coram illo.* Rursus Galat. II. *Scientes autem quod non justificabitur homo ex operibus Legis, nisi per fidem Jesu Christi, & nos in Jesu Christo credimus, ut justificemur ex fide Jesu Christi, & non ex operibus Legis.* Quid est *credite Euangelio*, nisi credite promissis Euangelii? Quid est *justificari ex fide Jesu Christi, & non ex operibus Legis*, nisi diffidere Legis observationi, & fidere Christi promissis? Et hic Bedda brevi censura pronuntiat haereticum Euangelium, Christum, Apostolos duodecim, & Paulum, & post haec mihi subinde intonat crimen blasphemiae. Sed Lutherus negat ullum opus hominis esse bonum. Si verum esset quicquid docet Lutherus, Deum immortalem! quantum bonorum operum perderet Bedda, praeter has censuras, quibus superos & inferos omnes sibi mire devinxit! Quod si postulet, ut nos agnoscamus censuram ipsius, prius in Euangelium & Paulum pronuntiet oportet, itaque nos cum illis crimus Christiani: Bedda, si volet, manebit impius & blasphemus. Quorsum ista tendunt, nisi ut totus Euangelii vigor sepeliatur opinionibus & calumniis humanis? Sed nihil ager Bedda. Quo magis tumultuabitur adversus Christi gloriam, hoc magis increset Euangelii majestas, quam nec Lutherani nec Beddaici poterunt opprimere.

PROPOSITIO CXXI.

Apostoli Euangelium Christi sui praeceptoris in carne mortali viventis predicantes, nec litteras habebant, nec magistratum, nec satellitium, nec generis claritatem, nec famam, nec auctoritatem: nihil habebant nisi simplicem fiduciam erga nondum satis cognitum Jesum.

SVPPVTATIO.

Quaeso te, Christiane lector, quid hoc calumniatore miserabilis? Ego cum Orthodoxis omnibus exaggero Apostolorum imbecillitatem juxta Mundum, quo magis extollam Christi gloriam in proferendo Euangelio: qui primum missi ad praedicandum nec celebres erant, nec eruditi, nec auctoritate publica praediti, nec satellitium secum ducebant, nec generis claritate commendabantur, nec auctoritate pollebant, utpote piscatores, imperiti, ignoti, & humiles, & tamen per simplicem fiduciam, quam habebant erga Jesum, edebant miracula. Haec si praedicassem de Apostolis post acceptum Spiritum, quid aliud praedicassem, quam quod praedicant omnes orthodoxi Scriptores, qui per illorum humilitatem extollunt Christi gloriam? Nunc multo minus oportuit calumniari, cum dicantur de Apostolis adhuc rudibus. Hujus sermonis initium omisit Bedda, qui sic habet: *Nimirum haec erat vis regni caelestis. Quid humilior, quid contemptius Apostolis? Sed quo minus erat illis roboris, hoc magis*

A *liquebat virtutis esse divina quod agebatur, nec opes habebant, nec litteras, &c.* Nunc mihi vide varium calumniandi studium, quod ego de mundanis praesidiis dixi, censor torquet ad famam & auctoritatem post Euangelio partam. Si de Magistratu Ecclesiastico voluit struere calumniam, cur non calumpniatur opes & satellitium? Haec satis declarant me non de Magistratu, quem post tradidit Christus, agere, sed de Magistratu Judaico, quem nec Christus usurpabat juxta Mundum. Loquor, inquam, de Mundi praesidiis, quae discipuli non attulerunt ad praedicationem, sed tantum fidem, per quam operabantur miracula. Quid hic est impium? imo quid non facit ad gloriam Christi? Sed adeo Bedda metuit auctoritati ac potentiae hominum, ut obscurari vellet Christi gloriam. Haec est una calumpnia satis impudens, sed addit impudentiorem. Ait simpliciter esse falsum, Apostolos non habuisse nisi simplicem fiduciam. Qui sic? *Quia habebant & caritatem & opera iustitia, &c.* Verum habebant & nasum, & oculos, & linguam. Sed per fidem edebant miracula: & qui dicit simplicem fiduciam, non excludit opera si qua sunt. Neque enim simplicem dixi solam, sed simplicem dixi fidem imperitorum hominum, sine disquisitione simpliciter credentium quod Dominus praescribebat. Addit tertiam calumniam: *Jesus, inquit, erat illis cognitus quantum pro illo statu oportebat.* Mira vero caecitas hominis: cum idem dicamus, tamen mea calumniatur. Etenim quod ego dico *nondum satis cognitum*, quid aliud est quam nondum plene cognitum, sed pro illo statu cognitum quo nondum acceperant donum Spiritus Sancti? Haec tam insulsa cum scribat, tamen censuras appellat, & se Theologum jactat, qui praevius magistris omnia didicerit.

PROPOSITIO CXXII.

Lege Euangelium sincera fiducia, mox sanaberis.

SVPPVTATIO.

Si Christus, si Joannes, si Paulus pollicentur salutem credenti Euangelio, & si credit qui legit sincera fiducia, aut me absolvat oportet Appius censor, aut mecum Joannem, Christum, & Paulum condemnat erroris haeretici.

PROPOSITIO CXXIII.

Quemadmodum Pharisei & Scriba vivunt, sic alios Cap. VII. instituunt, docentes humanas constitutiones, quae neminem commendant.

PROPOSITIO CXXIV.

Quantum interest inter hominem & Deum, tantum inter hominum constitutiones & praecepta Dei.

PROPOSITIO CXXV.

Quod spirituale est perpetuum est, nec unquam oportet negligi: quicquid corporale est, temporarium est.

PROPOSITIO CXXVI.

Si fas est negligere ceremonias a Domino praescriptas, quoties id suadet proximi caritas, quanto minus convenit ob humanas constitutiones violare Dei praecepta?

SVPPVTATIO.

Hic rursus habes Propositionum congeriem ad inanem ostentationem paratam. Attende quaeso, lector, & miraberis impudens calumniandi studium. Reprehendit illic Dominus Phariseos quod obser-

varent lotiones urceorum, calicum, ac similibus re-
rum, & his freti negligerent præcepta. Hæc Bedda
C. torquet ad constitutiones Pontificum: & in prima Pro-
positione objicit falsi crimen. Cæterum illud quod ad-
fert, *Supra cathedram Moysi sederunt*, &c. Ergo ali-
ser, inquit, *vivebant quam docebant, quæ dicunt fa-
cite*, &c. Sed contrarium scribit Marcus, *Docentes*,
inquit, *doctrinas & præcepta hominum*. Docebant igitur
humana. Et sequitur: *Relinquentes enim manda-
tum Dei tenetis traditiones hominum, baptis-
mata urceorum & calicum, & similia his facitis multa*. Vi-
vebant igitur ut docebant. Quod si mea Paraphra-
sis consentit cum Evangelio quod interpretor, cur
non veritus est eadem opera in me calumniator esse,
B. C. in Evangelium blasphemus? Cum sedent in cathedra
tunc docent præcepta Dei, *Diliges Dominum Deum
tuum, & proximum tuum sicut teipsum*. Et hæc quæ
docebant non faciebant. Cum hujusmodi nœnias tra-
debant, non sedebant in cathedra Moysi, sed in sua ca-
thedra.

In secundam cavillatur quod humana constitutio ali-
quo modo includit auctoritatem Dei: Etiamne Pha-
C. risæorum de lotionibus manuum, urceorum, cali-
cum, & ærametorum? nam de his agitur in Pa-
raphrasi. Quod si similes constitutiones sunt inter
homines, non pluris faciendæ sunt, quam Christus vo-
luit fieri constitutiones Phariseorum. Jam si placet
allusio, ne conferat quemvis hominem cum Deo,
sed hominem auctoritate præditum. Deinde con-
ferat constitutionem mere humanam, quales erant
Pharisaicæ cum præceptis Evangelicis: nam Pha-
risæos divinis consentanea docentes, etiam Dominus
audiri jussit. Postremo extollat quantum volet hu-
manas constitutiones, sed sic ne detrahat pene ad æ-
qualitatem præcepta Dei, quod quidam sedulo conan-
tur.

In tertia quid taxat? An tantum Lutherana est? ni-
hil enim adfert. Ipse Bedda docuit nos Christum in
Cœlis regnantem, adhuc subditum imperio matris ex
præcepto, *honora patrem & matrem*: non igitur offen-
dit prior Propositionis pars. De ceremoniis illic age-
re me declarant quæ sequuntur: *Certe in his Ecclesia
potest, exigentibus causis idoneis, mutare constitutionem*.
C. Proinde calumnia est quod Bedda clamat his dictis fo-
veri schismata, nisi forte Christus docuit schismatica
cum suo Paulo.

In ultima ne fingere quidem potuit quod arroderet,
Si ob asinum delapsum in foveam, sine crimine viola-
C. tur sabbatum, nefas erit ob humanas constitutiones sub-
venire periclitanti proximo? Hæc apertissime docuit
B. Christus, & Bedda non sine blasphemia scribit ad Lu-
therana schismata pertinere.

PROPOSITIO CXXVII.

*Filii Israel sunt, quicunque non meritum suum
commendatione sibi postulant aperiri regnum Cœ-
lorum, sed Evangelica fiducia violentia conantur irrum-
pere.*

S V P P V T A T I O.

Explicatur hic allegoria de Cananea, quæ cum esset
Pagana, tamen fidei violentia velut extorsit à Domi-
no filia sanitatem, cum Judæi diffiderent. Obsecro
quæ merita attulerunt Pagani ad Evangelii gratiam?
Quid aliud quam fidem? Nam illic loquor non de vi-
ta Christianorum, sed de his qui accedunt ad Evange-
lium. Alibi Dominus dicit, *regnum Cælorum vim pa-
titur, & violenti diripiunt illud*. Quæ vis admovebatur
nisi fidei?

C. B. Hanc sententiam cum toties inculcet Paulus, to-
ties Christus, tamen Bedda blasphema calumnia pro-
nuntiat ad Lutheranam hæresim pertinere. *Detra-
hit*, inquit, *meritis*, sed Bedda nimium frequenter de-

A trahit gloriæ Christi. Si quicquid attollit misericor-
diam gratiamque, & hominum fiduciam premit, per-
tinet ad hæresim, detrahantur omnes Epistolæ Pau-
li, quæ nihil aliud crepant quam gratiam Christi, mi-
sericordiam Dei, diffidentiam operum nostrorum. De-
miror, ita me Deus amet, quid sibi velit iste sper-
mologus, qui tantas blasphemias ferit in Mundum.
Sed finge accipi de benefactis post baptismum, quod
sermonis tenor non finit, quis unquam commenda-
tione meritorum postulavit sibi aperiri regnum Cœlo-
rum? In Evangelica parabola narrantur opera carita-
tis. Verum. Sed hi qui fecerant nesciebant se fecis-
se. Qui commemorabant sua benefacta, hos non a-
B gnovit Dominus. Cavendum est Bedda cum merito-
rum admiratoribus, ne hic agni tum societur hæ-
dis. Et Dominus docet Apostolos, cum omnia fe-
cissent, dicere, *servi inutiles sumus, quæ debuimus face-
re fecimus*.

Nec illud vacat calumnia, quod cum ego regnum C.
Cœlorum dixerim Evangelium, Bedda interpretatur
immortalem apud Superos vitam. Quid possit esse tu-
tum ab his sycophantiis? Et hujusmodi libros posthac
legent regularem vitam agentes in Monasteriis, hinc
haurient spiritum pietatis!

PROPOSITIO CXXVIII.

C. *Quisquis in se præsidia salutis collocavit, peribit. Quis-
quis omnibus suis præfidiis diffusus, se totum in me conse-
cerit, salvus erit.* Cap. VIII.

S V P P V T A T I O.

Interpretor hoc, *abneget semetipsum & sequatur
me*. Non illic agitur de meritis, sed de contemnen-
dis omnibus quæcunque possunt hominem à cruce re-
morari. Et tamen Bedda suo more torquet hæc ad C.
calumniam: ne quid fingere videar, mea verba sic
habent: *Ceterum quisquis volet esse verus affectator mei,
si volet esse socium felicitatis & gloria, paret interim ani-
mam suam, ut sit socium afflictionis & mortis, abneget
semetipsum, nihil sibi servans in hoc Mundo, sed omnia
pro derelictis habens, usque ad vitam contemtum, tollat-
que suam quisque crucem & sequatur me. Nec alia via
quisquam vellet ad gloriam pervenire, quam qua me vi-
derit pertendere. Quisquis in se præsidia, &c.* Et se-
quitur continenter, *Nec satis est agros, domos, paren-
tes, uxorem ac liberos mea causa negligere, ipsa etiam
vita negligenda est*. Hactenus de meritis nulla mentio,
sed instruitur martyr futurus ad perferendos cruciatus.
Id non poterit, si circumspiciat suas vires, aut si sup-
putet quid relinquat, sed se totum Christi voluntati
tradat oportet, securus se non posse perire, si moria-
E tur in Christo. Et tamen hæc Propositio respicit hære-
sim; imo Bedda censura crepat manifestam blasphemiam.

PROPOSITIO CXXIX.

Cap. X. *Secundum Evangelium una tantum causa dirimit con-
jugium, hoc est, violata conjugii fides. Uxor enim cum
sui corporis copiam fecit alteri, etiamsi non repudiatur,
desinit esse uxor.*

PROPOSITIO CXXX.

F. *Maritus, qui sui corporis copiam fecit aliena, maritus
esse desinit.*

S V P P V T A T I O.

Vomiturio ad hujus hominis cramben, toties can-
dem ingestam. Primum quid opus erat ex eadem
sententia facere duas Propositiones, ut fumos offun-
deret ingens numerus? Antea declaravi me nusquam per-

permittere repudiatæ aut repudianti jus iterandi cum alio matrimonii. Sed ubi rejicio sensum catholicum? quia nego esse uxorem, hoc est, dignam nomine uxoris & convictu conjugis? Id enim ex meis verbis poterat colligere, nimirum his, *etiamsi non repudietur*. Atqui nec apud *Judeos* jus erat marito ducendi alteram, nisi dato libello repudii. Constat igitur ex his meis verbis non posse colligi sensum quem interpretatur *Bedda*. Hic vero libuit ridere stultitiam hominis, qui huc refert mea verba ex Paraphrasi in 1. *Corinth.* vii. quibus me coarguat, cum plane pro me faciant. Verba, quæ refert, sic habent: *Veniit Dominus ne vir uxorem rejiciat ob mediocres offensas, unam causam excepit, si uxor cum alio rem haberet, sive quod tum exciderit à jure conjugii, qua uni pacta sui copiam, semet alteri communicavit: sive quod iniquum videntur à quoquam exigere, ut cum ea lectum, focum, ac mensam habeat communem, qua prodita conjugii fide, qua nihil est sanctius, turpi adultero sese admiscuit.* Hactenus mea.

Non videt hic homo, cæcus odio, me loqui de convictu domestico. Sed quomodo perdidit jus conjugii? Quomodo? Quia non potest exigere à marito, quæ jure conjugii poterat antea. Quæ? usum corporis, lectum communem, mensam communem, fidem mutuum, omnium rerum societatem. Hæc omnia quæ perdidit, nonne vere dicitur perdidisse jus conjugii? Verum ad hanc objectionem responsum est in superioribus.

PROPOSITIO CXXXI.

Cap. x. *Qui pramii causa certat, non certaturus nisi sciat dandum premium, seipsum premio frustratur.*

S V P P V T A T I O.

Dominus retundit stultam postulationem filiorum *Zebedæi*, qui regnum nescio quod mundanum somniantes, ambiebant adscisci inter proximos assessores. Proinde quod his rudibus à Domino responsum est, *Bedda* calumniose torquet ad Scholasticam quæstionem, an liceat amare Deum ob aliud quam ob ipsum Deum? Noluit enim Dominus illis nondum tempestivis aperire mysterium, quod servabatur Spiritui Sancto. Et ideo responso ambiguo compescit illorum postulationem. Atque hanc responsionis moderationem oportebat imitari Paraphrasten. Id me facere studio declarant mea verba, quæ *Bedda* prætermisit: *Nec vestram est, inquam, dispicere modum meritorum vestrorum, cum ex vobis ipsis nihil possitis, neque circumspicere, quanto sitis aliis superiores. Tantum pro viribus à Deo datis, conandum est ut me sequamini: non fraudabimini premio, etiamsi de premio non cogitatis. Etenim qui pramii causa certat, &c.* Hæc Paraphrasis. Carnale regnum somniabant, quid esset baptizari baptismo Domini, quid bibere calicem non intelligebant: nam postea fugerunt abnegaturi cum *Petro*, si similis data fuisset occasio. Hunc igitur locum *Bedda* de temporali præmio debebat interpretari. Tamen Dominus, cum pollicetur vitam æternam iis qui relinquerent agros, domos, liberos, uxores, &c. addit *propter nomen meum*. Et *Deus Abrahamæ*, *Ego sum merces tua magna nimis*. Si præmium appellat Deum, præmii causa certare pium: Si alicujus commodi gratia, quod non est Deus, quod tanti sit, ut si non sollicitet, non sis certaturus, arbitror esse piam opinionem, & sacris Litteris, & Orthodoxorum sententiis consentaneam.

PROPOSITIO CXXXII.

Cap. xi. *Novo sessori Jesu Hierosolymam venienti, novo jumento, id est, pullo asinae opus est. Adjuvant hanc fabulam Apostoli, nondum intelligentes quid ageretur. Insternunt pullo sua pallia, ne nudum tergum premeret Jesus.*

S V P P V T A T I O.

Ex infcitia vocis mihi denuo struit calumniam, ad quam in superioribus copiose respondi. Fatetur *Bedda* fabulam aliquoties dici veram narrationem, verum hic non narrationem significat ex personis variis constantem, quod Græci vocant *drama*, quo verbo utitur Ecclesia in laudibus Virginis, & in Evangelio legimus *fabulantes* pro colloquentes, ne *Bedda* fingat has voces esse inauditas in sacris rebus, sed actionem quandam rei spectabilis, quæ variis constat personis. Nimis autem ridiculum est quod colligit, *Si mysteria Christi possunt dici fabula*, Christus ipse diceretur fabulosus. Quid ais egregie doctor? Ubi unquam dixi *mysteria Christi* fabulas? Hanc pompam, puerorum occurrentium & canentium, substernentium ramos, Apostolorum insternentium vestes, aliaque similia voco *fabulam*, hoc est, actionem quandam, qualis esse solet in ludis solennibus. Non soleo sic loqui de Christi mysteriis, sed ad collectionem, sic qui cerebrum habet, continuo dicitur *cerebrosus*, aut qui vino abundat *vinosus*, qui literatis fabulis inter se commentantur, dicuntur *fabulosi*. Quoties hujusmodi calumnias pati necesse est, quia *Bedda* non didicit Grammaticam, cui tamen ingenui cives credunt suos liberos in re Grammatica instituendos. In *Luca* Cap. xxiv. sic *ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν*: *Hic aliisque fabulis itinere peractio*. Cum hac voce sim usus de colloquio Domini cum duobus discipulis euntibus *Emmaum*, an id non erat calumniaturus *Bedda*, si Paraphrases meas legisset?

PROPOSITIO CXXXIII.

Jesus gratia auctor nihil postulat pramii, hic tantum ambitiosus est. Cap. xiv.

S V P P V T A T I O.

Quancumque ad hanc satis respondimus in Elencho, tamen hic supputatorem agemus. Hic sciens ac prudens *Bedda* calumniatur quod est pie dictum, & Christi bonitatem illustrat, cujus gloriæ *Bedda* non magis favere videtur quam meæ Paraphrasi. Exponens allegoriam unguenti profusi in caput *Jesu*, loquor hunc in modum: *Ubi nunc sunt qui murmurant adversus profusionem gratiam auctori gratia? Dat ipse de suo largiter, ut odor benignitatis ipsius latius spargatur. Nihil postulat pramii, hic tantum ambitiosus est. Vult agnoscere suam beneficentiam, non quod egeat hac laude, sed per hanc placuit illi largiri nobis suas divitias.* Quid aliud horum verborum allegoria declarat? nisi quicquid habemus boni, hoc habere nos ex benignitate Domini *Jesu*, pro qua non petit à nobis aliquod præmium, sed tantum ut agnoscamus ipsius erga nos gratuitam liberalitatem, quod mi facimus, periculum est ne quod datum erat amittamus. Quid autem interpretatur meus censor? Officium *Marie*, quo perunxit Dominum unguento, non fuisse gratum illi. Imo declaro fuisse gratum auctori gratiæ. Quid apertius? Quancumque hic tracto sensum allegoricum. Sed qui constaret in allegoria profusionem esse gratam, si in historia non fuisset gratum officium? Et si esset ingratum, qui cohæreret quod addo, Dominum hic esse ambitiosum, hoc est, vehementer cupientem nostræ gratitudinis? Quid igitur sibi vult quod ait, *Vult Erasmus, quantum conjicio?* Quis hic erat locus sinistræ conjecturæ? Jam cum effundere unguentum nihil aliud sit quam agere Deo gratias pro suis donis, *Bedda* sic loquitur, *Postulat nimirum Deus, ut omnis homo pro acceptis ab eo beneficiis gratias agat.* Hoc cum ipsum sit quod hic doceo, tamen ille refert quasi diversum doceam. Rursum cum addit, *non ut inde ipse proficiat, sed ne creatura per ingratitudinis vitium deficiat.* Quid aliud doceo cum ajo, *non quod egeat hac laude, sed per hanc placuit illi largiri nobis suas divitias.* Nam ideo vult agi gratias ut det

copiosius. Quis unquam vidit hominem miserabilius delirantem? Sed ne nimium hinc urgeam hominem, liberum illi facio fateri-ne velit Paraphrasim sibi lectam non esse, sed hunc locum cum cæteris à Magistello quopiam suppeditatum, an se non fuisse sobrium cum hæc scriberet, an scientem prudentem malitiose fuisse calumniatum. Alteram calumniam struit ex abusu voculæ, quod ajo *Christum* hac una in re ambitiosum esse. Quid est ambitiosus? Honoris ac laudum cupidus. Sed in *Christum* non cadit ambitio. Itaque ne quis hoc possit calumniari, subjeci, *Non quod egeat hac laude, sed per hanc placuit illi nobis largiri suas divitias*: hoc est, ambit nostrum bonum, non suam gloriam. Velut alicubi tractans allegoriam de talentis & usura, dico Dominum talium lucrorum avarum esse. An hic *Bedda* intentabit calumniam? Utraque sententia pia est, Dominum velle nos agnoscere celebrareque suam erga nos munificentiam, & cupidissimum esse nostri profectus. Pix sententiæ catachresis minime dura, sed ex proximo deflexa, non parum addit gratiæ. Sic & indulgentem dicimus *Christum*, cum indulgentia Latinis in malam partem dicatur. Et quasi parum fuisset de *fabula* vocabulo tam inepte fuisse fabulatum, repetit hic, *quo in precedente*, inquit, *propositione Evangelicam historiam hoc nomine fabula dehonestavit*. Atqui jam docui *fabulam* illic non poni pro historia, sed pro diversa actione diversarum personarum. Hoc nimirum supererat, ut *Bedda* nos doceret Latine loqui. Et æquum autumat, ut quoties in scriptis nostris inciderit verbum, cujus elegantiam ignorat, hæreseos & blasphemias calumniam patiamur.

PROPOSITIO CXXXIV.

Quod saxum, quem adamantem non emolliret tanta mansuetudo hominis, qui nutu poterat ledere? Sed hæc magis etiam illum animat ad maleficium.

S V P P V T A T I O.

C. Cum constet de sententia, tamen de vocis usu, blasphemias calumniam intendit. Si dixissem, *Christus animavit Judam ad maleficium*, durior erat sermo, & tamen sic loquitur in * Genesi Dominus, *Indurabo cor Pharaonis*. Et *Moses*, *Induravit Dominus cor Pharaonis*. Et *Paulus*, *Si cui vult miseretur, & quem vult indurat*. Ostendunt sacri Doctores tropum, quo quis facere dicitur qui dedit occasionem, quæ forma sermonis etiam vulgo familiaris est, ut indicat *Origenes*. Pater videns filium abuti lenitate ipsius dicit, *Ego te perdidi*. Atque pater hoc agebat, ut filium haberet obsequentiore. Nec exhorrent hanc propositionem Theologi, Deum esse occasionem mali, licet causam mali negent. Quid autem frequentius quam causæ vocabulo abuti pro occasione: nunc hoc tropo non sum usus, sed quod mollius est dixi, *Mansuetudo Christi Judam animabat ad maleficium*, hoc est, *Judas* abutebatur *Christi* mansuetudine ad malefaciendum. Et ne quis esset locus calumniæ *Beddaica*, faciunt quæ præcedunt, *quem adamantem non molliret tanta mansuetudo hominis, qui nutu poterat ledere*? Hic ostendo *Christi* animum, qui voluerit avocare à maleficio, sed addo vitium abutentis Domini mansuetudine. Perinde quasi dicas, *Tua virtutes occiderunt Zoilum*. Quomodo homicida est virtus? Quia dedit occasionem inimico, ut invidia contabesceret. Habes egregiam blasphemiam, sed *Bedda*, non meam, qui sermonis tropum ait blasphemiam sonare, & quasi id parum sit, addit, *omnino sonare*, quem frequenter habent sacræ Litteræ, quem agnoscunt Ecclesiæ Doctores. Et orator vehemens, sed parum dulcis, tamen addit insanix convitium, si quis vel cogitet quod dixi, alioqui *Christum* non oportuit uti ea mansuetudine erga *Judam*. *Christus* præciebat abusum, & tamen usus est. Sciens igitur dedit occasionem. Poterat illius prodicionem excludere si voluisset.

* Hic iterum labitur ex incogitantia Erasmus, voluit scribere *Exodum*.

A set. Alioqui nec læta nec adversa debet immittere impiis, qui in rebus secundis indulgent libidini, in adversis blasphemias jaculantur in Deum. Etiam atque etiam te rogo, lector, num tibi videntur hæc tam malitiosæ calumniæ, pulchre suo respondere titulo censurarum, nonne belle quadrare cum his quæ toties jactavit tum in Præfatione, tum in opere, Theologos, quorum ordini ipse semet cum primis annumerat, nihil temere, nihil præcipitanter agere, nihil sophisticis cavillationibus, sed omnia graviter ex sacris Litteris & idoneis rationibus, nihil ex affectu humano, sed ex mero fidei zelo omnia? De cæteris interim non loquor, de *Bedda* loquor. Hi sunt, opinor, articuli, quales nisi quam plurimos prodidisset, jaceret Ecclesia *Christi*, regnarent hæretici. Hæc tam deliræ, tam indoctæ, tam perverse malitiosæque censuræ scilicet promerebantur titulos subinde semidigitalibus litteris præfixos, **ERRORES ERASMI**. Quoque magis admireris, hunc librum non præcipitavit, ut soleo meos, sed toto biennio dedolavit: nec id solus, sed multis fortibus viris ad hoc negotium suppetias ferentibus. Et hujusmodi libros parat in Monasteriis legendos, exclusis *Erasmicis*. Eamus nunc & negemus esse verum, quod præfatus est in primo judicio, solum Deum præ oculis habentes.

EX PRAEFATIONE IN PARAPHRASIM
Epistolæ ad ROMANOS.

PROPOSITIO CXXXV.

Ita Grace Romanis loquutus est Paulus, ut à mere Grecis non satis queat intelligi, ob passim admixtam sermonis Hebraici proprietatem.

PROPOSITIO CXXXVI.

Quod si maxime Græca ac pura fuisset oratio, multum tamen adhuc difficultatis superesset lectori. Quod cum scriberet Apostolus Romanis, rudibus adhuc & nuper Christo initiatis, mysteria quadam magis attigit quam tractavit, & indicavit verius quam explicuit, videlicet temporis serviens.

S V P P V T A T I O.

Ut censor noster velut egregius artifex usque & usque seipsum vincit in progressu fabulæ, quod victoriæ genus, ut juxta *Platonem* in rebus honestis pulcherrimum est, ita in calumniando turpissimum est. Totam enim hanc censuram non aliter ex meris calumniis contexit, quam opus *Mosaicum* ex variis tessellis concinnari solet. Assumit in Apostolis nihil fuisse nisi divinum, meque calumniatur qui putarim aliquid esse humanum. Ut paucis respondeam, quod ad Evangelii negotium attinet, fateor, *Christum* omnia Apostolorum dicta factaque sic fuisse moderatum, ut quam maxime tum conducebat ad fidei propagationem. Cæterum nihil in eis fuisse quod non ex speciali dono Spiritus acceperant, non arbitror esse verum: nam homines erant, & quod ut homines habebant idoneum ad Evangelii prædicationem, Spiritus non auferebat ab illis, sed temperabat: Puta *Paulum* naturæ fuisse vocaliorem aut facundiorum quam *Barnabam*: nam eo *Mercurius* est creditus, hanc seu naturæ dotem, seu studio quæsitam facultatem, non ademittit Spiritus, sed moderatus est. Alioqui si nihil erat in illis humanum, quomodo dissentiebant in nonnullis, in nonnullis errabant? Quomodo *Petrus* juxta *Parisienses* articulos erravit in fide, sic ut objurgandus esset à *Paulo*? Nihil tamen in illis erat, quod Spiritus non verteret in bonum Evangelii. Idem censendum est de peritia Linguarum, quam ex convictu populi discere potuerant. Habes unam calumniam. Addit alteram, quod hujus Epistolæ difficultatem exaggerarim, meæ gloriæ jaciens fundamenta. Etiam-ne censor est judex cordium humanorum, an aliorum animos æstimat è suo? Si gloriæ est, quod indico difficultatem, cur idem cri-

crimen non objicit *Hieronymo*, qui scribens in Epistola ad *Ephesios* testatur, nullam Epistolam hac plus habere difficultatis? Idem praefatur in *Esaïam*, in *Ezechielem*. Imo quis interpres hoc non facit aliquando? An hæc omnia sapiunt gloriam? Imo potius reddunt lectorem attentum: præterea veniam postulant, sicubi scriptor non assequitur quod vult. Habes alteram calumniam. Tertiam accipe. Calumniatur, quod sentiam *Paulum* non mere Græce scripsisse nec satis decenter. Hæc *Bedda* verba sunt, non mea. Ajo sic scripsisse Græce, ut à mere Græcis non queat intelligi. Pone aliquem esse qui nihil aliud sciât quam Linguam Græcam, non satis intelliget *Paulum*: quamobrem? Ob *Hebrai* sermonis proprietatem, quam mere Græcus non agnoscit. Quid autem miri si hoc contingat nihil scienti nisi Græce, cum hodie contingat idem Theologis quibusdam in *Paulo* Latine verso? Hoc si verissimum est, cur *Bedda* calumniatur; sin falsum, cur non refellit? Addit quartam calumniam, quasi me iudice non satis decenter Græce scripserit. Perfrica frontem, *Bedda*, & si quid superest pudoris absterge, & aude dicere hoc usquam à me scriptum esse quod interpretaris. Imo stylus ille maxime decuit prædicationem crucis, non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, quo gloria cederet virtuti divinæ. Hoc cum à me multis locis multisque verbis disertum sit in Paraphrasis, tamen *Bedda* profert hîc suum somnium, nec reputat quid de censuris hujusmodi censuri sint, qui mea legerint. Itaque prudenter facit, satagens ne mea legantur apud Monachos, apud quos cupit magnifici suas præclaras censuras. Si quis diceret *Paulum* humili vilique veste tectum, an is diceret eum parum decenter vestitum? Accipe quintam calumniæ tessellam, *Quasi ratio*, inquit, *phrasis ipsius pure humana sit dicenda*. Cum maxima pars phrasis sit in sententiis, quis sic insaniit, ut *Pauli* phrasim diceret pure humanam? Sed fingamus de verbis tantum accipi *phrasis* vocabulum, qui consequitur, *Paulum* Græce loquens admiscet idiomata *Hebraismi*, ergo phrasis illius pure est humana? Fieri potuit ut *Paulus* hanc phrasim habuerit ex humano studio usuve partam, quæ placuerit Spiritui Sancto, mutaturum si displicuisset; & fieri potuit ut Spiritus Sanctus hoc sermonis genus illi inspirarit, tanquam Euangelio prædicando congruens. Assuit emblema sextum, *Et quasi non tenuerit*, inquit, *loquutionis regulam, quam Deus illum omnino servare volebat*. Ubi quid simile est in verbis meis? sed hujusmodi syncopantias & blasphemias *Bedda* de suo gignit cerebro, fretus lectorum stultitia. Addidit conclusionem æque calumniosam: *Blasphemia igitur*, inquit, *multum accedit, qui de stylo, quo sacri sunt editi libri, queritur: Deum enim imperitia insinulat*. Si queri est, testari difficultatem, quis Orthodoxorum non aliquando queritur? Si queri est expostulantis & officium requirentis, quis sic queritur? Quanquam in meis verbis nulla est querelæ mentio, tantum est difficultatis testificatio. Jam hic sermo, *Deum imperitia insinulat*, tam est impudenter mendax, ut ne apud scurras quidem proferri debuerit, tam blasphemus, ut etiam si sententia quadraret in aliquem, tamen aliis verbis fuerit efferenda. Et hic zelo Dei plenus, de nihilo pro vomit hujusmodi facetias. Assuit suo centoni pannum octavum: Ait subindicare me, quod *gratius ac decentius* scribam divina quam ipse *Paulus*. Primum quod ad phrasim attinet, *Paulus* Græce scripsit non Latine; ita quod hîc dicitur, *Paulus* Romane loqui, non simpliciter dictum est, sed per tropum vulgatissimum, sicut dicimus, *Platonem* operâ *Politiani* didicisse loqui Romane. Quod autem ad obscuritatem sententiarum attinet, aut interpretis dictionem, quæso, quid agunt qui scribunt Commentarios, nonne ut indicatis idiomatis, explicatis ænigmatibus, reductis in ordinem hyperbatis, veluti clarius fufiusque loquatur quem enarrant? Idem profiteor me suscepisse in Paraphrasi. Si illi non faciunt contumeliam Scripturæ divinæ, cur

A ego dicor blasphemus qui non aliud profiteor; tantum commentarii genus mutatum est? Quid autem sibi vult *Bedda* cum dicit *gratius*? An hîc agitur ut tantum deliniatur auditor aut lector? Quanquam quid hoc esset flagitii, si quis dictionis amœnitate lectorem fastidiosum pelliciat ad amorem divinorum Voluminum? Nonne Commentatores faciunt, ut plures habeant *Paulum* in manibus, magisque delectentur quo magis intelligunt? Hoc pacto studui commendare *Paulum* nonnullis vel occupatoribus vel delicatioribus. Nec hoc dissimulo cum addo: *Compertum enim habeo quam multos antehac sermonis peregrinitas, quanto plures tum explicationis, tum rerum difficultas alienavit ab ejus lectione*. Tales, inquit, indigni sunt qui legant sacras Litteras. Nec hoc taceo lubrexens: *Quanquam à tam eximio fructu non oportet ullis incommodis deterri, & sequitur: Horum igitur vel fastidio vel desperationi, hac nostra industria studimus succurrere*. An non pium est infirmis morem gerere donec proficiant? Pium, inquiet, sed citra injuriam *Paulina* scripturæ. Quid ego audio? An *Paulus* aliter loquitur hodie Græce, (nam Græce scripsit) quam loquebatur ante annos mille quingentos? Quis apex à me mutatus est in *Pauli* scriptis? Atque utinam haberemus eum integrum, ut scripsit. Nos commentatoris partes agimus, non mutamus *Pauli* scripturam. Quid autem est *decentius* scribere? Sic pro illo tempore decebat Apostolum scribere, me Paraphrasten decet aliter scribere, præsertim hîc temporibus. Non omnia congruunt omnibus. Quod si nefas est, quod scribendi genus est diversius à phrasi sacrorum Voluminum, quam *Scoti*, *Alberti*, *Thoma*, *Bonaventura*, *Gerfonis* & similium? An non abunde satis erat calumniarum? Non ita visum *Bedda*. Annectit nonam omnium gravissimam. Ajo *Paulum* mysteria quædam attigisse potius quam explicuisse. Quid hic impiissimæ impietatis? *Quasi*, inquit, *nondum Paulus mysteria pro debito tractavit, sed Erasmo Paraphrastæ, ad plenum explicanda reservavit*. Quam suaviter hic scurratur noster censor! Ubi sunt hæc barbaræ voces in scriptis meis, *pro debito*? Difficultatem reconditorum sensuum ostendo. Quod si nulla est, cur toties hæret ac sudat *Origenes* in divinis Litteris exercitissimus, velit nolit *Bedda*? Tractavit *Paulus* mysteria, ut tum pro temporum qualitate Spiritus Sanctus tractari volebat. Quæ si fas non erat aliter tractare, cur tot Græci Latineque Scriptores ausi sunt in eum edere commentarios? Dicit, sufficiebant Veteres. Cur igitur non abstinuit *Lyrannus*? Cur tot loca post Veteres commonstrata sunt à nobis, in quibus & lapsi sunt & hæsitaverunt, tum veteres, tum recentiores, excepto uno *Bedda*, quem nihil fugit? Sed fac nihil in Veterum commentariis desiderari. Aliis illi scribunt, aliis ego. Illi scribunt doctis, otiosis, & avidis, ego rudibus, occupatis & fastidiosis, quo dociliores veniant ad *Paulum*, & illorum commentarios. Unde tandem in mentem *Bedda* venit illud *non pro debito*? cum ego causam expromserim, quare non explicuerit omnia: Quia scribebat *rudibus* & nuper Christo initiatis. Quo quidem loco *Bedda* fidem in recitandis meis desidero, qui nuper adverbium omiserit, nec id castigatum est in Appendice. Sic & nos catechumenis fidei mysteria tradimus, nec tamen explicamus omnia, quippe nondum capacibus. Sed esto *Paulus* non omnia, prout debuit, explicuerit, quid habet salis cavillum, quod non multum abest à caulis, eum mihi servasse quod deerat explicandum? quasi ego primus aut solus scripserim in Epistolas *Pauli*. Quam ista cohærent! Sed superest adhuc unum dictum de dictis melioribus: Recinit nobis facetiam de *Paraphrasi* interpretatione. Euge florent Musæ cum Gratiis! O lepidum caput! Tuum-ne hoc dictum, *Bedda*? Fertur in primis, verum hoc *Sutor* occupavit. Quanquam Lexica vetera in explicanda dictione *Paraphrasis*, paraphrasim commiserunt. Nunc audi bellum colophonem: *Hinc*, inquit, & à *Gracissimis Theologis, etsi in plurimis errorum capisibus con-*

sentiunt Erasmo, minime tamen probatur, quod sacros Novi Testamenti libros ipse Paraphrasi edisseruerit. Quid igitur volebat censor, ut ipsi provinciam hanc delegarem, quando non reprehendit factum, sed quod à me factum est? Atqui Bedda liberum est, & meas Paraphrases doctioribus extrudere. Sed haud scio num aliud sentiat Bedda quam loquitur. Siquidem accipio quoddam quiritari Scripturam divinam, cujus nec litteræ nec apices vacant mysterio, adeo non admittere Paraphrasim, ut vix etiam admittat Commentarios. Atqui si quid est talium mysteriorum, est in ipsis fontibus, quibus si tantopere metuimus, ne vertere quidem oportebat sacros Libros. Nunc si nec ex Translationibus, nec ex tot Commentariis quicquam decedit illis mysteriis, quid metuunt à mea Paraphrasi? Fortassis hoc metuunt, ne quidam capti sermonis illecebra, pro sacris Libris nostra legant. Primum in Paraphrasi dejeci stylum, etiamsi nusquam ejus rei sum curiosus. Plus erat periculi, si Bedda negotium suo corthurno fuisset aggressus. Deinde quid istum timorem fingimus? cum ego toties in Præfationibus iterem, ne quis plus tribuat Paraphrasi quam tribueret Commentario. Verum cum ad hæc responderim, inter alios Sutori, Bedda lepide dissimulat, sic cogitans, mea legentur, Erasmica non legentur, itaque vicero. Cæterum cum censore Bedda, tot sint in his articulis errores, hæreses, blasphemix, schismata, qui sunt isti Theologi Gracissantes qui in plurimis capitibus mecum faciunt? An tales sunt Lutetia? O grave periculum!

PROPOSITIO CXXXVII.

Compertum habeo, quam multos antehac ab lectione Epistolarum Pauli alienari tum sermonis peregrinitas, tum explicationis & rerum difficultas, quorum vel fastidio vel desperatione hac nostra industria studuimus succurrere, ita negotium temperantes, ut qui nolit quicquam in sacris Litteris immutari, commentariis vix sit futurum, rursus ei qui vacet hujusmodi superstitione, Paulus ipse loqui videatur.

SVPPVTATIO.

Ad has nœnias responderam Bedda schedis ad ipsum missis: nam idem notarat in Lucam. Id mire dissimulat. Hic tantum annotabo manifesto falsa, quæ non pudet Matæologum toties occinere. Derogo locutioni Pauline, cum res secus habeat. Cum Hieronymo litiget potius qui toties Paulum dicit imperitum Græci sermonis. Pergit: Et sibi, inquit, qualibet arrogat. Quid impudentius? Plus præstiti, quam sum pollicitus. Habes alterum mendacium. Addit tertium: Vult enim antehac nullos fideles Apostolicos hujus Epistolæ sensus accepisse. Quid signi? autòs τῶν. Ego dico multos fuisse, quorum alii desperarint, alii fastidierint, Bedda colligit nullum antehac intellexisse Paulinas Epistolas. Hieronymus in Veteri Testamento nonne sustulit Hebraismum, & sermonis peregrinitatem, quam habent Septuaginta, & hos sequuta prisca illa Translatio? Quod illi licuit in textu, mihi non licuit in Paraphrasi? Addit Sardonium risum, Opus fuisse Ecclesiæ, ut Spiritus Sanctus mitteret Erasmus Paraphrasten. Hoc dictum cum sit scurrilius quam ut responsum mereatur, tamen aliquanto probabilius erat me à Spiritu missum, qui fastidiosos allicerem ad amorem sacrorum, quam Beddam à Spiritu missum ut talibus censuris fulciat nutantem Ecclesiam, tueatur auctoritatem nominis Theologici, ac Monachorum propugnet majestatem. Quod ego ad sensum lectoris accommodavi, ille ad rem refert. Qui non fert sermonem tribui Paulo, nisi totidem verbis, quibus ille scripsit, existimet hanc non esse Paraphrasim, sed Commentarium: Sin est qui non sit tam superstitiosus, putet ipsum loqui, sed fusius & explanatius. Rursus hæc verba mea: Et qui nolunt aliquid immutari, in-

terpretatur, qui nullatenus acquiescunt hominum sensus accipere pro divinis. Et si quis vacuus sit hac superstitione, putet ipsum Paulum loqui, quasi superstitionem dixerim, si quis nolit meas Paraphrases pro divinis recipere textibus. Et hic geminum blasphemix cornu, vitari non potest quin in alterum incidat Erasmus. Dicere Pauli scripta nihil aliud esse quam commentarium, blasphemia est. Rursus dicere meas Paraphrases esse Scripturam sacram, blasphemia. Antistrepso. Si mea Paraphrasis idem dicit quod sentit Paulus, nihil vetat imaginari, Paulum ibi fusius loqui, cujus personam sustineo. Sin alicubi videor aberrare à sensu Pauli, putet se non Paulum audire, sed Erasmi Commentarium legere. Interim salva manet scriptorum Paulinorum majestas, & Bedda laudem fert impudentissimi calumniatoris. Quorsum autem attingebat ex verborum meorum paraphrasi, hoc est, perversa interpretatione comminisci tot blasphemias, cum ingenue quod hic testor, testatus sim etiam in Lucam. Idem repeto in Joannem. Sed Bedda ad omnia talia, tantum ad ea quæ patent calumniæ caprea est. Habemus libros Clementis sub persona Petri aliorumque discipulorum: ea legimus absque blasphemia. At ego non affingo Paulo sermonem, nisi quem ex ipsius verbis collegerunt probatissimi Ecclesiæ Doctores. Humanum est opus, pio tamen studio susceptum, & ut spero non absuit in totum favor Spiritus. In quo si quid est Paulo dignum, sit Pauli: Sin secus, mihi imputetur.

EX ARGUMENTO EPIST. AD ROMANOS.

PROPOSITIO CXXXVIII.

Jacobus Minor, tametsi Gentes prius onere Legis Moisaicæ propemodum liberasset, esse tamen in hac sententia videtur Act. xxi. ut putaret à Judæis exigendam Legis observationem.

SVPPVTATIO.

Ad hanc nœniam, quoniam præter alios Bedda respondi, & in Divinationibus & in Elencho, supervacaneum arbitror toties eadem repetere. Calumniose Bedda inculcat hic exigi Legem ad necessitatem salutis, quasi non sufficeret Euangelium, cum ego dixerim exactam ob invincibile scandalum. Tota autem hominis interpretatio tortuosa est.

PROPOSITIO CXXXIX.

Utilitatem Epistola Pauli ad Romanos aequat ac penè superat difficultas, tum quia non alibi est sermonis ordo confusior, nusquam oratio hyperbatis magis hincula, nusquam anantapodosis crebrius inabsoluta.

PROPOSITIO CXL.

Utrum hac difficultas interpreti an scriba Tertio sit attribuenda, an ipsi Paulo, aliorum esse iudicium. Ipse sane Paulus agnoscit sermonis imperitiā, licet rerum imperitiā deprecetur.

PROPOSITIO CXLI.

Hieronymus alias Paulo vindicat orationis artificium, alias adimit, ingenue confitens ex corrupto Cilicum sermone nonnihil transisse vitii.

PROPOSITIO CXLII.

Alteram, ait Erasmus, difficultatis causam arbitror, quod ob rerum inexplicabilium obscuritatem non alia sit crebrioribus impedita salebris, aut altioribus interrupta voraginibus, adeo ut ipse relicto quod instituerat, ex-

exclamare cogatur, O altitudo divitiarum, &c. Sequitur: Quid quod quadam prudens sic attingit, ut cen per transennam duntaxat ostendat pro temporum illorum ratione.

SUPPVATIO.

Rursus artificio suo sententiam unam in multas dissectuit Propositiones. Quicquid Bedda, sine controversia non Rhetor, sed admirandæ fastuosæque grandiloquentiæ affectator, potuit depravando, convitiando, calumniando, mentiendo, id totum in hac censura depromsit, effudit, explicuit, evomit, adeo ut mihi magis deplorandus videatur quam refellendus. Etiam si quod satis erat in Divinationibus responsum est, nunc summa rerum fastigia subnotabimus, dissimulatis maledictis, quibus nunquam satiatur.

Primùm assumit auctoritate qua fungitur, quod me v. profitear præceptorem Dei Spiritus & Apostoli Pauli, imo quod me judicem Apostolo superiore, quasi plus quam semi-Deus sim: tum quod me faciam judicem divinorum. Obtestor te, candide lector, quid posset Orestes impotentius dicere? An quod alicubi tribuam Apostolis sermonis imperitiam ac simplicitatem? Hoc est laudare Apostolos, non damnare, hoc est virtuti divinæ tribuere gloriam Euangelii; non docere Dei Spiritum aut Paulum, uti jam demonstravimus. An quod memini de hyperbatis & anantapodotis? Cur hæc omnia, quæ hic congerit, non potius jaculatur in Hieronymum, Origenem, Ambrosium & Chrysostomum ac Thomam, qui fatentur idem quod ego? & si non faterentur, ipsa Pauli scripta clamitant esse verum quod dico. Origenem etiam hoc loco citabam, crebrius, inquit, inabsoluta, quod subinde queritur interpret Origenes: quæ verba subtraxit Bedda. Et si contemnit Origenem, Hieronymus hos commentarios vertit Latine, detrahens & addens quæ visum est, ac plane suos fecit. Cur his dissimulatis tam furiose blaterat in me, qui talium virorum auctoritatem sum sequutus? An se facit judicem divinorum qui de phrasi judicat? Cur igitur Hieronymus præfert eloquentiam Esaiæ cæteris omnibus, nonnullis tribuit rusticitatem sermonis, nonnullis obscuritatem? Cur indicavit Psalmos metro fluere, Prophetas non item? Cur pronuntiavit Lucam plus habere Græcicæ eloquentiæ, quam cæteros Evangelistas? Cur pronuntiavit Apostolum Paulum disertiores in Lingua Hebræa quam in Græca? Cur Augustinus indicat cola, commata, gradationes, comparia, asyndeta, numeros, & periodos in scriptis Pauli, & schemata in nonnullorum Prophetarum libris? An non hoc est judicare? Cur indicant Paulum in quibusdam Epistolis diviniore scribere quam in cæteris, pro captu eorum ad quos scribit? Aliter enim scribit ad Romanos simplices & arrogantes, aliter ad Galatas substupidos, aliter ad Ephesos Dæmoniis artibus deditos. An qui hæc litteris mandant, faciunt se iudices divinorum, & sunt plus quam semi-Dei? Sed operæ pretium est intueri quam stulta sunt omnia, quæ censor Appius velut ex adytis Theologiæ profert, me subinde Rhetorem compellans, cum nihil hic adferat quod non quivis Grammatista posset appositius adducere. Serio citat, Dabo vobis os & sapientiam. Quis hoc negat? Ergo, inquit, dedit facultatem qua illos uti volebat. Quis inficiatur? Et quoties id fateor? Ergo Spiritus dedit & genus eloquii. Dedit, aut certe moderatus est. Quid tum postea? Illud ergo hic carpens sumens Rhetor, Dei & Apostoli correctorem sese ac judicem impium ac blasphemum præstitit. Ubi est in meis carpendi verbum? Quod si nihil dico nisi quod à sanctis Doctoribus dictum est, cur uni mihi hæc canit?

Hic alium ingressus campum, docet canonicorum Librorum scriptores alio atque alio stylo fuisse usos. Quid hic facit Bedda? Non præbet se judicem divinorum? Discere, inquit, debuerat: quasi mysterium ingens

A prolaturus. Quid discere? Varium esse dicendi genus? Opinor hoc me rectius posse judicare quam Beddam. Sed unde discam? Ex doctrina Augustini Christiana. Quasi liber ille nobis semel sit lectus, aut quasi Bedda rectius illa possit intelligere quam ego. Sunt enim in iis libris permulta, quæ divus Augustinus hausit à Rhetorum litteris. Sed quid dicit Augustinus? Audiamus de cathedra recitantem Beddam: Multis & multiplicibus obscuritatibus & ambiguitatibus decipiuntur, qui temere divinas legunt Scripturas, aliud pro alio sentientes: quibusdam autem locis quid vel falso suspicentur non inveniunt, ita obscure quadam dicta densissimam caliginem obducunt. Hactenus Augustinus. Miror si hic non laceret Augustinum iisdem convitiis quibus me paulo ante. An non hic Augustinus judicat divina? Quid aliud habet mea Propositio? aut quid interest inter meum sermonem & Augustini? nisi quod ille generalem fert sententiam de omnibus Scripturis canonicis, ego tantum loquor de Epistola ad Romanos. Sequitur in Augustino: Quod totum provisum divinitus esse non dubito, ad edomandam labore superbiam, & intellectum a fastidio revocandum, cui facile investigata plerumque vilescunt. Ac rursus alibi: In omni quippe copia Scripturarum Sanctarum pascimur apertis, exercemur obscuris. Illic fames pellitur, hic fastidium. Hæc omnia vere pieque scripsit Augustinus. Sed quid ista ad Bacchum, ut ajunt? Ergo cum & sententiarum & phrasium sit auctor Spiritus, temerarie præsumsit Rhetor Erasmus, orbi prædicare quod utilitatem Epistolæ ad Romanos æquat ac pene superat illius difficultas. Atqui nonne Bedda nos docuit auctore Augustino, in sacris Libris inesse summam obscuritatem, ut lector aliquoties ne falsam quidem sententiam queat suspicari? Quid igitur ego pecco, si scripsi in Epistola ad Romanos esse plurimum difficultatis? Sed æquo ac pene præfero difficultatem utilitati. Quid aliud divinare potest, quam me significare duo quædam in Epistola esse conjuncta, summam utilitatem cum summa difficultate, ut hinc prædicata utilitas provocet ad cupiditatem discendi, hinc prædicata difficultas excitet studii vigilantiam? Id me sentire declarat ipse sermonis tenor, dum capitulatim explico, quam multa digna cognitu doceat, quantasque quæstionum difficultates attingat. Ergo cum idem loquamur Augustinus & ego, ille Theologus, ego temerarius, impius, & blasphemus. Verùm hic rem mirandam asseverat Bedda, multos dum anhelant in hac Epistola explicanda, plurimum utilitatis retulisse, atque adeo plus ex hac quam ex his in quibus est minus difficultatis. An non hic palam est, Bedda non esse sensum communem? Eadem aliis verbis loquitur quæ ego, & me vocat impium, superbum, blasphemum, & quid non? Ipse pius, doctus, modestus, ac Theologus. Dum ille meminit anhelationis, nonne fatetur summam difficultatem, quam & ipse profiteor? Cum exaggerat fructum, nonne commendat utilitatem, quam & ipse exaggero? Quod si difficultas Scripturarum procurata est ad utilitatem nostram, cur Bedda putat impium difficultatem cum utilitate comparare? Quis, inquit, vellet colere agrum, in quo colendo plus esset laboris quam fructus? O Rhetorem! Sed interim oblitus est, sic Deo visum, ut in Scripturis difficultas excitaret nostram oscitantiam. An exostulabit cum Deo, cui sic placitum est? Sed si meus antirhetor gaudet collationibus, fingat esse fundum hujus naturæ, ut in eo quo quis vehementius insudaverit, hoc fructum copiosorem reportet. Et si quis de tali fundo prædicet, Hic est fundus plurimi fructus, sed laboris item plurimi, an ille vituperaret agrum? Si de viro, de quo dubitare possis doctior-ne sit, an melior, dicat aliquis, Hujus probitas æquat ac propemodum superat eruditionem, an is videbitur eruditionem vituperare? Nequaquam: duas enim res frugiferas inter se confert. Sic & ego dum attollo difficultatem, attollo simul & utilitatem. Atqui totidem verbis de agro illa laudat o

loquimur. Hic difficultas æquat ac superat etiam utilitatem. Verum hic de re fiebant verba, in quam non cadit suspicio vituperationis, nisi apud impios, & ex his, quæ præcedunt ac sequuntur, liquet me magnifice de *Pauli* spiritu linguaque sensisse. Imo cum *Paulum* præ cæteris semper admirer in scriptis meis, laudibus vehens & eloquentiæ fulmen & pectus ardens; qui *Bedda* potuit suspicari me hinc tam impie tamque blasphemie sentire de *Paulo*? Fateor, duo verba, ac propemodum superat, nullo incommodo poterant omitti: quod reliquum erat sententiæ, poterat ad hunc efferri modum: *Hac Epistola ut multum habet difficultatis, ita plurimum habet utilitatis.* Verum cum illa scriberem, non divinabam ullum *Bedda* similem esse sub Sole. Ex in cursu non semper occurrunt optima scribenti. Proinde si quid exciderit, quod aptius aut circumspectius dici poterat, opinor *Beddam* posthac æquiores futurum, qui in libello non magno, quem toto biennio adornavit, tam multa profuderit omnino sine mente dicta. Refert & illud Ecclesiastici: *Qui elucidans me vitam æternam habebunt.* Meminit-ne *Bedda* quid dixerit? Qui elucidat, num profitetur Scripturam esse obscuram? Dei Spiritum igitur inculcat, eumque corrigit qui sic scriptum existimet, ut opus sit elucidatore. An non hoc objecit mihi, cum tantum de phrasi loqueremur? Qui sunt qui elucidant? Qui scribunt commentarios, & qui scribit paraphrasim non elucidat? Sed iudice *Bedda* illi habebunt vitam æternam, *Erasmus* erit cum blasphemis. Quantus lethargus habebat miserum *Beddam*, cum hæc chartis illineret!

Ex his tam apposite citatis sic colligit censor, reddam enim ipsius verba cum suo flore: *Ad meram deinde Poeta vel Oratoris secularis peculiarem pertinent vanitatem, qua impudenter adjecit noster Rhetor, dicti sui causam signans dum dicit, Quia non alibi est sermonis ordo confusior, & quæ sequuntur.* Si hæc sermonis incommoda reperiuntur in hac Epist. si torquent *Origenem, Hieronymum, Ambrosium, & Chrysostomum*, ut alios inferioris notæ taceam, quomodo quod dixi pertinet ad secularis Poetæ peculiarem vanitatem? Imo hæc *Bedda* verba potius pertinere videntur ad hominis male febricitantis inanitatem. Hic exspatiatur in alium campum, de *Gregorio* qui sermonis cultum contemserit, quod ego vitio dem in scriptis *Pauli*, quemadmodum toties impudentissime mentitur *Bedda*. Ostendo sermonis incommoda, non vitupero. Non excutiam interim quantum sittribuendum his *Gregorii* verbis, qui sic affectat orationis compositionem, numeros, similiter cadentia, similiter desinentia, periodos, quæ prorsus ad Scholæ Rhetoricæ pertinent ostentationem, ut non æque vel *Hieronymus*, vel *Cyprianus*. Et majore cum laude dicitur contemnere, qui potuit præstare si voluisset. Illud obiter dicam, si indignum est sacram Scripturam sermone Grammatico tractare, multum sceleris admiserunt *Basilium, Chrysostomum, Nazianzenum, Hieronymum*, qui non Grammaticæ tantum, sed & Rhetoricæ loquentes tractarunt sacras Litteras. Verum hic *Bedda* delapsus, ut ajunt, ab asino, à paraphrasi transiit ad textum. Excutiat Græca *Pauli*, & videat an illic mutarim aliquid. Et translatio Latina per me manet incolumis: mea est Græcæ lectionis, vel ob hoc necessaria, quo rectius intelligamus Græcorum orthodoxorum commentarios, qui legunt quod ego verti. Hic si calumniatur, quod quædam orationis Græcæ incommoda sustuli, conferat priscam Veteris Testamenti translationem, cujus vestigia reperiet apud *Augustinum* in libris de loquutionibus sacra Scriptura, cum hac quam dedit *Hieronymus*. Et ubi viderit quam multa vir ille sit ausus in tollendis Hebræi sermonis idiomatibus, quo lectori minus esset difficultatis, veniat accusaturus me, qui eodem studio mutarim quædam in translatione privatim legenda. Fastidio quorundam, qui requirunt in sacris Litteris munditiem orationis, non faveo, sed medeor. Et ipse testor esse quasdam voces receptiores in divinis Litteris,

A quam ut mutari debeant: frequenter inculcans illorum stomachum, qui cum ferant tot voces, quas usurpant peculiariter Rhetores, Dialectici, Grammatici, extra tractationem disciplinæ aut longe aliud aut nihil omnino significantes, nihil simile ferant in Scriptura sacra. Sequitur *Bedda* cothurnus: *Folia*, inquit, *intuentur, & ab aliis malunt attendi, quam pretiosissimum, sed deformem exterius fructum.* Quæ portenta audio? Præsum, opinor, appellat utilitatem sententiarum, quod exterius est, phrasim veluti corticem. Quas blasphemias intonaret, si *Erasmus* dixisset in sacris Litteris esse aliquid deformem? Ego difficultatem ostendi, non reprehendi, hyperbata & anantapodota, quæ reperiuntur etiam in eloquentissimorum scriptis, & *Bedda* sermoni Spiritus Sancti tribuit deformitatem. Si dixisset *ruficitatem* ut *Hieronymus*, aut *ruditatem* ut *Aschanaſius*, aut *vilitatem* ut *Augustinus*, tolerabilius erat, etiam si his quoque molliora sunt quæ in meis scriptis tam insanis vociferationibus exagitat *Bedda*.

Prætermitto hic multa, quæ prorsus extra causam clamitat, de *Augustino* qui quasdam voces parum Latinas tulerit in sacris Libris, quod & ipse facio, & debere fieri doceo. Sed omnium irreligiosissimum quod liberum facio lectori, utrum malit hanc difficultatem sermonis attribuire *Tertio* Scribæ, an ipsi *Paulo*, subindicans alterutrum parum expedite potuisse quod senserant Græce explicare. Atqui divus *Hieronymus* non veretur amanuensi tribuere, quod Epistolæ *Petri* secundæ phrasis multum discrepet à stylo prioris. Nec est impium si quis opinetur Græce non potuisse ad plenum explicare quod sentiebat, id quod non veretur aperte fateri *Hieronymus*. Ubi tum Spiritus? Imo Spiritus ea balbutie sermonis abusus est ad Euangelii gloriam. Quod si res postulasset *Demosthenicam* eloquentiam, utique suppeditasset. Sed quemadmodum Dominus multa gessit humano more, latitans, fugiens, clam se subducens, ne spectrum aut phantasma putaretur: sic & in Apostolis multa reliquit humana, ne pro Dæmonibus haberentur. Et tamen his humanis usus est ad gloriam crucis. Post hæc quod dixi, *Paulus agnoscit sermonis imperitiam*, censor ait hæreticum & blasphemum. Nam has voces frequenter inculcat, quo videatur esse zelotes Theologus. Interim tamen efficit ut homines assueti contemnunt. Audi *Bedda* cothurnus, sic ingreditur: *Unde putavit Rhetor ista tenere Apostolum, quasi absolute fateretur se non satis commode, sapientiam, quæ in eo divina erat, ad aliorum frugem scire verbis exprimere.* Habes eloquentiam febricitantis. Ad hæc respondi *Sutori*, quod facite dissimulat, ne malam bene perderet calumniam. Et cum *Hieronymus* palam affirmet quod ego tantum propono, mihi in eadem causa blasphemias & impietates impingit, de *Hieronymo* silet. Hic rursus ascendit cathedram docturus nos, quomodo sint intelligenda verba *Pauli*, *Esti imperitus sermone, non tamen scientia.* Primum ut asserat *Paulo* facundiam, citat ex Actis *Paulum* esse creditum *Mercurium*, quod dux esset verbi. Atqui hic ipse locus à me refertur in eo sermone quem arrodit *Bedda*. Nihil vetat eundem facundum & infacundum, eloquentem & balbutientem dici. Fieri potest ut aliquis infacundus sit in verbis, facundus in sententiis, ut facundus in Lingua Gallica qui in Latina balbutiat, facundus apud populum qui apud eruditos sit ineloquens, facundus in historia qui in dialectica sit infacundus. Hæc nihil opus est à *Beddis* discere, quæ frequenter in scriptis meis admoneo. Verum hujus quæstionis solutionem jubet me à sanctis Ecclesiæ Doctoribus mendicare, quod quia neglexit, inquit, *audiat vel nunc*, &c. Audio, arrectisque auribus adito: *Beatus*, inquit, *Ambrosius scribit.* Quasi nos nunquam legerimus *Ambrosium*, quem toties cito in Annotationibus, quem inter præcipuos sequor in Paraphrasibus. Accidit *Bedda* quod solet neoplutis, insolenter jactant quod habent. Ita hic quoniam nuper tæpuit attingere veteres Theologos, omnia miratur,

tur, nec putat à quoquam lectum quod ipse legit. Commentum, quod adfert, etiam pueris notum est, quod tamen hic non alio fastu quam coelo delatum nobis proponit. His tam belle peroratis quæ brevitatis causa transilio, redit ad suas blasphemias impudentissime vanas: Ait me in pseudapostolorum vicem successisse, qui querar in divinis Litteris deesse verborum lenocinia. Ubi queror, os impudens? Ne de munditie quidem queror. Nam Bedda calumniandi studio nullum facit discrimen inter lenocinium & munditiam, & arbitror omnino non intelligere quid Latinis sonet mundities, quæ media est inter lordes & luxum, quam *Horatius* simplicem vocat. Quod si fingimus tantos metus ex verbis interpretum incolumi Scriptura originali, multo plus periculi est ab his, qui suo arbitratu interpretantur sensum Scripturarum, & ad humanos gnomones exigunt oraculorum coelestium mentem: non illinc petentes quid sentiendum sit, sed ad sensum humanum quem secum adferunt, vel ex Philosophia Gentium, vel ex humanis constitutionibus, vel ex affectu corrupto, detorquentes quod scriptum est à Prophetis. Hic multo plus discriminis est, quam si *Erasmus* pro, *dimitte nobis debita*, vertat *ramitte nobis*. Hoc ænigma quid sibi velit secum reputet Bedda, si quid omnino mentis resedit integræ: nec improbitate sua perpellat nos, ut omnia proferamus, quæ nunc publicæ tranquillitatis causa subticemus.

- C. Deinde assumit quod totam vim sacrarum Litterarum ponam in elegantia sermonis. Hoc mendacio quid aperit? Superest id quod unum in initio tractare debuerat: cum *Hieronymus* crebro tribuat *Paulo* imperitiam Græci sermonis, id quod ego tamen nusquam aperte facio, (sed difficultates & incommoda ejus sermonis indico, non ob aliud nisi ut pro virili tollam, & excusatio sit sibi non præsto quod volo) quicquid blasphemiarum in me congerit, debebat prius in *Hieronymum* congerere, aut me cum illo absolvere, etiam si dixissem quod ille dixit. Sed hic se suo succo obnubilans elabitur sepiam, *Quoad Apostoli*, inquit, *dicendi artem, quomodo id dicere debuerit ipse videat*. Imo debuerat Bedda videre, quomodo tot impietates, blasphemias, hæreses, & insanias impingeret *Erasmo*, quæ justius omnes reciderent in divum *Hieronymum*. Ex locis compluribus aliquot Bedda recitabo. *Hieronymus* in Epistola ad *Algasium* Quæstione x. *Illud*, inquit, *quod crebro diximus*, etsi imperitus sermone, non tamen scientia, nequaquam *Paulum de humilitate*, sed de conscientia veritate dixisse, etiam nunc approbamus. *Profundos & reconditos sensus lingua non explicat*. Et cum ipse sentiat quid loquatur, in alienas aures puro non potest transferre sermonem, quem cum in vernacula Lingua habeat disertissimum, quippe *Hebræus ex Hebræis & oradivus apud pedes Gamalielis viri in Lege doctissimi*, se ipsum interpretari cupiens involvitur. Idem in Epistola ad *Galat.* vi. *Qui putant Paulum juxta humilitatem*, & non vere dixisse, etsi imperitus sermone, non tamen scientia, defendant hujus loci consequentiam: *Debuit quippe secundum ordinem dicere*, vos qui spirituales estis, &c. Et tamen hoc loco in Annotationibus meis defendo *Pauli* sermonem adversus *Hieronymi* sententiam. Rursus in Epistola ad *Hedibiam* Quæstione xi. inquit: *Cumque Paulus haberet scientiam Scripturarum sacrarum & sermonis diversarumque Linguarum gratiam possideret*, unde ipse gloriatur in Domino & dicit, *Gratias ago Deo quod omnium vestrum Linguis magis loquor: divinarum sensuum majestatem, digno non poterat Græci eloqui explicare sermone*, &c. Item in Epistola ad *Galat.* iv. *Scisse autem Paulum, licet non ad perfectum, litteras seculares, ipsius verba testantur*: dixit quidam ex eis proprius eorum Propheta, &c. Item in Epistola ad *Ticum* i. *Qui non juxta humilitatem, ut plerique existimant, sed vere dixerat*, Etsi imperitus sermone, non tamen scientia. *Hebræus ex Hebræis, juxta Legem Phariseus, profundos sensus Græco sermone non explicat, & quod coarctat in verba vix promittit*, &c. Sic enim legendum arbi-

tror, quanquam vulgati codices habent, promittit. Item in Epist. ad *Ephes.* Cap. iii. *Porro quasi imperitus loquutus est, ut plurali tribulationum numero gloriam subjungeret singularem, & diceret: In tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra, pro eo quod est, quæ tribulationes sunt gloria vestra: Nisi forte quis alius per hyperbaton, vel ad fiduciam & accessum, vel ad fidem hoc existimet esse referendum, & dicat, In quo habemus fiduciam, & accessum, & fidem, &c. An non hæc satis dilucida sunt? Quid simile Bedda legit in scriptis meis? Hæc si legit Bedda, quin in *Hieronymum* detonat potius quam in me blasphemias, impietates & hæreses, qui longe moderatius de stylo *Pauli* scripsi quam ille. Si non legit, unde hausit istam admirandam Theologiam, quam toties jactat, cujus inscitiam tam insolenter aliis exprobrat? Porro si hæc citra *Pauli* contumeliam ad utilitatem studiosorum dici possunt & solent, cur de nihilo tantas movet tragedias? Sed Bedda negabit posse. Præsto est idem *Hieronymus* sibi mihiq; patronus, ita scribens in Epistola ad *Ephes.* Cap. iii. *Si vero quis potest etiam juxta sermonis & eloqui contextum docere, Apostolum fuisse perfectum, & in artibus Grammaticæ vitia non incurrisse, ille potius auscultandus est. Nos quoniescunque solacisimos aut tale quid annotavimus, non Apostolum pulsamus, ut malevoli criminantur, sed magis Apostoli assertores sumus, quod Hebræus ex Hebræis absque rhetorici nitore sermonis & verborum compositione & eloqui venustate, nunquam ad fidem Christi totum Mundum traducere potuisset, nisi evangelizasset eum non in sapientia verbi, sed in virtute Dei. Nam ipse ad Corinth. ait: Et ego cum venissem ad vos fratres, non veni in eminentia verbi aut sapientiæ annuntians vobis testimonium Dei. Et rursus: Et verbum meum & prædicationis mea, non in suavoriis sapientiæ verbis, sed in ostensione Spiritus & virtutis, ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei. Iste igitur qui solacisimos in verbis facit, qui non potest hyperbaton reddere, sententiam concludere, audacter sibi vindicat sapientiam & dicit, Quoniam secundum revelationem, &c. Si hæc excusatio placat Beddam *Hieronymo*, debet & mihi placatus esse, qui temperavi sermonem magis quam *Hieronymum*, imo qui non semel tuear *Paulum* ab inscitia sermonis, quam illi tribuit *Hieronymus*. Superest adhuc una impietas, dixi *Paulum* difficultate rerum victum coactum fuisse dicere, *O aliando*, &c. Impius est igitur *Hieronymus*, qui hunc edifferens locum negat ullam creaturam assequi posse mysteria divini consilii, sed ea solis Patri, Filio & Spiritui Sancto nota esse. De his respondimus, primum *Sutori*, mox in Divinationibus, quibus dissimulatis Bedda suo arbitratu veluti surdus ac cæcus peroravit nobis tragicam calumniam, qua ita me *Christus* amet, nihil adhuc in vita legi stultius, indoctius, aut malitiosius.**

EX PARAPHRASI EPIST. AD ROMANOS.

PROPOSITIO CXLIII.

Malum à principe generis humani ortum in universam Cap. v. posteritatem dimanavit, dum nemo non imitatur primi parentis exemplum.

PROPOSITIO CXLIV.

Adam dum non obtemperat præcepto Dei, plurimos traxit in peccatum, avita transgressionis imitatores.

S V P P V T A T I O .

Ad hanc calumniam pridem respondi *Leo*, item in Annotationibus, & rursus in Elencho quod satis est. Quod interpretatur Bedda peccatum originis nihil aliud esse, nisi primi parentis imitationem, coque in infantibus nullum esse peccatum, nec scriptum est à me, nec somnium, sed hæc ipsius impudens est calumnia. C.

Hunc *Pauli* locum expono de peccato actionis sequutus orthodoxos interpretes. Legat qui volet Annotationes meas, & intelliget *Bedda* nihil esse frontis, qui quid calumniatur in secunda Propositione non video, nisi forte putat esse paucos, qui peccando referant exemplum primi parentis.

PROPOSITIO CXLV.

Non est modo periculum, ne peccatum nos nolentes in pristinam retrahat servitutem. Quandoquidem jam non estis obnoxii Legi, qua cupiditatibus irritabat potius quam coercebat, sed gratia Dei.

S V P P V T A T I O.

A me scriptum est, *Neque vero periculum est.* Id *Bedda* suo artificio depravavit, quasi nunc à me dicatur horum temporum hominibus. Quid hunc pudet hominem? Ad hanc breviter, sed quod satis est, respondi, primum in Divinationibus, mox in Elencho, declarans me non loqui de propensione ad peccandum, sed de regno peccati, de quo illic agit *Paulus* dicens, *Peccatum enim vobis non dominabitur: non enim sub Lege estis, sed sub gratia.* Expono Legem, quæ sine gratia præcipiebat, & per quam facta est cognitio peccati. Ab illius Legis dominatu liberat gratia, quæ facit ut volentes faciamus quod Lex præcipit. Per gratiam itaque possumus à peccato temperare: quod si facimus, non sumus obnoxii Legi. In hanc ferme sententiam *Ambrosius*. Quod si quis objiciat, & *Judæis* ante *Christi* adventum adfuisse gratiam, *Theophylactus* solvit quæstionem, per Euangelium auctam gratiam, ut levior sit cum carne colluctatio. Quod si qui diversum interpretantur, mihi liberum erat sequi quod vero proximum videbatur. Jam demus *Bedda* legem hanc accipi pro concupiscentia peccandi, quid colligit? Obnoxium esse Legi nihil aliud esse quam in corpore vivere. Proinde rogat me an ego sim liber ab hac lege. Si mihi *Bedda* responderit an ipse sit liber, tum de me respondebo. Quod si omnes sumus sub lege, secundum *Bedda* sententiam, qui vivimus in corpore, mentitus est *Paulus* qui dicit, *Non enim estis sub Lege, sed sub gratia.* Quod Apostolus dixit esse sub Lege, mox explicuimus, obnoxium esse Legi. *Paulus* autem non ait hominem carere propensione carnis ad peccandum, sed negat ullum obnoxium dominio Legis, qui vivit spiritu, sic ut titillari possit peccandi libidine, pertrahi non possit in crimen, nisi velit. Quid igitur est erroris in hac Propositione, quæ nihil aliud quam exponit *Pauli* mentem, non exclusis aliorum interpretationibus? Et tamen titulus habet errorem.

PROPOSITIO CXLVI.

Hoc magis abstinendum est à peccatis, quod jam ad benefaciendum non cogimur præscripto, scilicet Legis, id est, præcepto, sed meritis & amore provocamur.

S V P P V T A T I O.

Quid mihi cum *Beguardis* aut *Lutheris*? Explano paraphrasi quod juxta Doctorem enarrationes sensit *Paulus*. Si verum est quod hic dicit, *Non estis sub Lege*, item quod alibi, *Iustis non est Lex posita*, rursus ad *Gal. v.* *Si spiritum ducimini non estis sub Lege*, quomodo verum est quod dicit *Bedda*, omnes justos esse obnoxios Legi? Quis cogitur nisi volens? At quomodo justus dicetur qui volens facit quod præceptum est? Ergo qui ducitur spiritu, tanto minus peccat, quia lege non constringitur, sed ultro plus præstat quam lex exigit. Qui desinit volens benefacere, is fit obnoxius legi, quia desinit agi gratia. Ad hunc modum cum Orthodoxi locum hunc interpretentur, quid est quod hic *Beguardos* somniat *Bedda* nihil ad rem pertinentes?

A Proinde mera calumnia est quod interpretatur *Bedda*, C. me prætere *Christi* legem professos non cogi legis præceptis ad bene agendum. Non enim loquor de quibuscumque baptizatis, sed de his qui perseverant in gratia semel hausti spiritus.

PROPOSITIO CXLVII.

His qui serviunt Deo, non ut merces debita, sed ut beneficium à propitio patre reponitur immortalitas.

S V P P V T A T I O.

B Respondimus quod satis est & in Divinationibus & in Elencho: simulque declaravimus hic *Beddam* usum solito calumniandi artificio. Etenim cum ipse scripserim, C. qui Deo serviunt pro sua virili, ille pro sua virili prætermisit, quod his verbis excluderetur calumnia. Inducant enim hæc verba nostrum obsequium esse imperfectum, & idcirco non esse par præmio. Quod si simpliciter debetur, quod asseverat *Bedda*, mentitus est *Paulus* qui dicit: *Gratia autem Dei vita aterna in* B. *Christo Jesu Domino nostro.* Proinde quod ait in meis verbis assertionem esse *Lutheranam*, impudens *Bedda* calumnia est. Reliqua pete ex Divinationibus & Elencho. C.

PROPOSITIO CXLVIII.

Lex Christi, qua spiritualis est & vita parens, efficacior ac viatrix, liberavit nos à lege peccati, & à morte hujus comite.

PROPOSITIO CXLIX.

Lex Moysi, quatenus carnalis est, inefficax erat, nec liberare poterat à lege peccati.

PROPOSITIO CL.

D In una Moysi duæ leges sunt. Altera crassa & carnalis, altera spiritualis. Prior illa legis pars Moysen habet auctorem. Et ut perpetua non est, ita parum efficax ad præstandam salutem.

PROPOSITIO CLI.

Carnalis illa Judæorum lex adversatur Christo, & à Christo advocat, & ob id mortem parit, videlicet pugnans cum eo, &c.

S V P P V T A T I O.

E Unam sententiam in tot secuit Propositiones, & omnes una censura jugulat, meras blasphemias & hæreses comminiscens ex verbis, cum sciat in sensu nihil esse scrupuli. Si lex gratiæ Evangelicæ non liberavit nos à lege peccati, & à morte peccati comite, aut mentitus est *Paulus*, aut à blasphemia minimum abest B. *Bedda*. *Pauli* verba, quæ interpretor, sunt hæc: *Lex enim spiritus vita in Christo Jesu, liberavit à lege peccati & mortis.* Et juxta meam paraphrasim interpretantur sacri Doctores. Quod autem hic *Bedda* interpretatur, legem peccati dictam fomitem, somnium est. Imo legem peccati vocat jus & obligationem peccati, *Ambrosius* legem *Moysi*, quæ mortificat irritata concupiscentia. Addit esse blasphemum, quod docendi gratia *Mosi* Legem C. partior in duas partes, carnalem & spiritualem, alterius facio auctorem *Mosen*, alteram à *Christo* absolutam. Primum arte calumniandi *Bedda* truncatim refert mea verba, quæ sic habent: *Quemadmodum in uno homine veluti duo sunt homines, carnalis & spiritualis: ita in una Moysi lege cæcæ duæ sunt leges, altera crassa & carnalis, altera spiritualis.* Quid hic est blasphemix? In una lege contineri duas leges? At ego dixi sic esse duas, ut in

in homine uno dicuntur esse duo homines, exterior & interior, vetus & novus, carnalis & spiritualis. Et sub hac distinctione *Paulus* frequenter loquitur de lege, nunc legem gratiae nominans, nunc legem vitae, nunc legem mandatorum carnis, nunc legem spirituales. Et ad eundem modum loquuntur omnes Ecclesiae Doctores, qui scripserunt in Epist. *Pauli*. *Hieronymi* verba in VII. Epistolae ad *Rom.* Caput sic habent: *Puto tamen, inquit, quod legem Moysi & hic, sicut & in aliis saepe diximus, in duas partes Apostolus dividat, & aliud in ea carnem, aliud spiritum nominet, & illam quidem observantiam, qua secundum litteram geritur, sensum carnis appellet, sicut dicit de huiusmodi Judaeis, frustra inflatos sensu carnis suae: illam vero, qua accipitur spiritaliter, spiritum nominat, sicut & alibi dicit: Littera occidit, spiritus autem vivificat, &c.* Verum in hoc fortassis est blasphemia, quod carnali parti tribuerim auctorem *Mosen*, quasi legem Deum totius Legis auctorem, juxta *Manichaeorum* blasphemiam. Est-ne hoc in verbis meis quod interpretatur *Bedda*? Non opinor, sed de suo cerebro pronuntiat censor. An non ad hunc modum distinxit *Joannes* in Evangelio legem & gratiam? *Lex per Moysen data est, gratia autem & veritas per Jesum Christum facta est.* Sed in una vocula est blasphemiam, qua *Mosen* dixi auctorem. Quid autem vetat unius rei duos esse auctores? Nonne *Paulus* est auctor eorum quae scripsit? Et tamen principalis auctor est Spiritus Sanctus. Et quid prohibet *Mosen* dici auctorem Legis, quam tulit, quam administravit, quam docuit, quam exegit? Nonne Dominus in Evangelio loquitur, *Moses dedit vobis Legem*? Et *Marci* x. *Quid vobis praecepit Moses*? quod frequens est in Evangelicis litteris. Atqui si quis urgeat, non *Moses* praecepit, sed per *Mosen* Dominus. Et quomodo *Lex Moysi* dicitur, si nullo modo fuit auctor? Nec tamen simpliciter dixi *Mosen* auctorem, sed docendi gratia Legem partitus in duas partes, utrique suum assigno auctorem. *Judaei* carnales jactabant suum *Mosen*, *Christiani* spirituales gloriantur in suo Legislatore *Christo*. Porro me non sensitisse cum *Manichaeis*, si non satis erat *Bedda* me tot locis in lucubrationibus meis declarasse, certe ex hoc ipso loco, quem carpit, poterat perspicere, nisi quod prudens omisit quod non serviebat calumniae. Haec enim inibi sequuntur: *Prior illa legis pars Moysen habet auctorem: & ut perpetua non est, ita parum efficax ad praestandam salutem. Altera pars est spiritualis, efficax, & potens, & immortalis, quam Christus velut aliter Moyses nobis absoluit.* Audis censor, non dictum est, *cujus auctor est Christus* quasi sint auctores duo, sed *quam Christus nobis absoluit*, ut significarem *Christum* utriusque Legis auctorem, per se ipsum tamen Legis absolutorem administrasse, cum in altera fuisset usus *Moysi*. Rursus cum ajo, *velut aliter Moyses*, nonne satis intelligit me non absque tropo loqui? Obtestor fidem tuam, lector, nonne audis hic horrendam blasphemiam? Verum haecenus calumniatus est, nunc decernit: *Blasphemum, inquit, denique dictum atque haereticum, asserere quamlibet Legis partem Christo adversari, ab eoque avocare.* Totam calumnia est in vocibus: nam sensum esse piū novit etiam *Bedda*. Percunctabor igitur a *Bedda*, num littera pars sit Legis. Fatetur, opinor. Atqui cum *Paulus* dicit, *Littera occidit*, loquitur blasphema. Si occidit, nonne advocat a *Christo* qui spiritualia docet? Nonne pugnat cum *Christo*? Rursus cum in hoc ipso Capite, Legis hanc partem vocat Legem mortis, num blasphema loquitur? Praeterea *Ambrosius* hunc enarrans locum cum scribit, *Lex vero mortis Moysi lex est, quia mortificat peccatores*, an blasphemiam loquitur? Iterum *Paulus* II. Cor. III. cum *Mosē* legem appellat ministratorem mortis, blasphemus est? Rursus ad *Rom.* IV. cum scribit, *Lex iram operatur*, num blasphemiam scribit? Et quis erit blasphemiarum finis, si velintus ad istum modum litteras & syllabas calumniari? Sermonis tropus frequens est apud *Paulum*, ab hoc non abhorrent Ecclesiae probatissimi Do-

ctores, & *Bedda* velut ad rem inauditam vociferatur blasphemias: adeo familiariter versatus est in sacris Litteris. Sed si quid est jactatum in Scholis de Lege facta in moralia, judicialia, & ceremonialia, miro supercilio jactat, quasi nemo tale quicquam unquam audisset, quae sunt detrita. Jam si nihil addidisset, tamen non oportuit offendi, si Paraphrastes utor his verbis quibus utitur *Paulus* & *Ambrosius*, cum ceteris Orthodoxis. Nunc ipse sermonis, quem carpit, tenor explicat quid senserim. Sequitur enim, *Videlicet pugnans cum eo qui solus auctor est vitae: Judaei vero studio zeloque sua Legis, justitia vitaeque occiderunt auctorem.* Quid his verbis dilucidius? Ajo Legem carnaliter intellectam, animasse *Judaeos* ut *Christum* occiderent. Non accuso litteram Legis, sed eos qui studio litterae rebellant spiritui. Haec cum sint pie, plane, perspicue dicta, juxta consuetudinem Scripturae sacrae, juxta morem orthodoxorum Ecclesiae Doctorum, tamen *Bedda* pene rabiose clamat manifestam blasphemiam. Et addit: *Nec est hic Scriptura aut rationibus in hac Erasmi scripta agendum, sed aliis certe armis.* Quis credat hunc hominem esse mentis sobriae? Nec ego puto scriptis aut rationibus agendum cum *Bedda*, qui videtur ab omni ratione prorsus excidisse: & si quid scribas, non legit: sed arbitror tali capiti chirurgum aliquem celerem ac fidum adhibendum. Reliqua lector pete ex Divinationibus.

PROPOSITIO CLII.

Terra, aqua, aer, ipsa corpora caelestia, denique & ipsi Angeli, non in aliud conditi sunt, nisi ut hominum necessitatibus observant.

PROPOSITIO CLIII.

Cum universus Angelorum populus nostras calamitates ex alio contemplant, pro quodam erga nos affectu commoveatur, & quoad licet, nostris malis indolescat: nonne universa rerum natura una nobiscum gemit, ac parturientis in morem optat laborum ac dolorum finem?

SUPPVATIO.

Et ad hanc respondi quod satis est in Divinationibus, ostendens, hanc particulam, *non in aliud*, non excludere quidvis, sed tantum ea, quae pro suscepta materia cadunt sub exceptionem: veluti cum dicimus, *hic nihil aliud quam potat*, non excludimus somnum ac cibum, sed studium litterarum aliarumque rerum honestarum functionem, quarum significamus illum negligentem. Quod autem nobis objicit, in Philosophia finem esse potiorē iis quae propter illum adhibentur, ut sit apud Philosophos verum, nos hic de rebus a Deo conditis agimus, in quibus non recipimus Philosophorum auctoritatem. Ad haec ratio collationis non semper pendet a natura rerum, sed a dignatione agentis, velut est in proverbii de iis qui piscantur aureo hamo: hamum faciunt propter piscem, cum pisce sit potior hamus. Ita Deus dignatus est hominem hoc honore, ut Angelos destinaret in illius ministerium, natura praestantiores, quemadmodum decreverat naturam humanam evehere supra dignitatem omnium Angelorum, quod absque dubio verum est in *Christo*, & beata matre *Jesu*, & idem probabiliter credendum de *Joanne Baptista*, aliisque compluribus Sanctis. Quod si perpetuo verum est finem esse potiorē iis quae finis causa fiunt, Filius Dei propter hominem homo factus est, hic, nisi fallor, locum non habet illa Philosophorum regula. Cibus propter hominem capitur, & tamen in Eucharistia sumenda, cibus est potior vita sumentis. Minister propter Dominum est, & tamen *Christus* ministraturus inferioribus venit in Mundum. Nimirum dignatio Dei naturalem ordinem invertit. Porro quod adducit, *Christum* propter formam servi paulo minus imminutum ab Angelis, hoc est, juxta naturam humanam An-

Angelis inferiorem esse, cum humana natura *Christi* constet corpore & anima, quæ nunquam caruit influxu divinitatis, meæ quidem aures abhorrent ab hoc sermone, ut nunc quoque dicamus *Christum* in Cœlis Angelis inferiorem esse juxta naturæ essentiam. An verum sit viderint alii, mihi magis libet aliis de rebus audire. Jam quod nobis recitat ex Psalmo *Christum* propter formam servi minutum ab Angelis paulo minus fuisse, locum attingit plenum difficultatis. Primum *Paulus* scribens *Hebrais* sic locum hunc adducit, ut significet illum non propter hominem assumptum, sed propter afflictionem mortis fuisse diminutum infra Angelos. Sic enim loquitur: *Eum autem qui modicum quam Angeli minoratus est, videmus Jesum propter passionem mortis gloria & honore coronatum.* Hic si obijcias, hoc non erat paululum minui, idcirco *Chrysostomus*, paulo minus diminutum, quod Græcis est *ἑλαττον*, refert ad tempus, non ad naturæ dignitatem. Afflictio fuit temporaria, gloria sempiterna. Nam paulo minus quid Interpreti significet nescio, Latinis nihil aliud sonat quam *propemodum*. Porro qui propemodum minutus est, manet in æqualitatis linea, quemadmodum qui propemodum ceciderat, non cecidit. Illud constat, Psalmum scriptum esse ad declarandam hominis dignitatem, qua illum dignatus est conditor Deus. Sequitur enim ex Genesi, *Omnia subiecisti sub pedibus ejus, oves & boves universos, insuper & pecora campi, volucres cœli & pisces maris, &c.* quæ quomodo congruant in *Christum* non video. Quod itaque dicit, *Minuisti eum paulo minus*, id est, paululum ab Angelis, ad declarandam humanæ naturæ celsitudinem dictum videtur, quæ non multum abfuerit ab Angelorum dignitate. Verum *Paulus* accommodat *Christo* demisso ad nostram humilitatem. Ergo quærendum quomodo difficultas hæc possit explicari. Mihi videtur hic locus unus esse de numero eorum, quibus offensæ priscae Ecclesiæ, præsertim *Romana*, diu detrectarunt recipere hanc Epistolam inter canonicas Scripturas. Dubitari non potest, quin recte citatus sit locus, sed optarim *Beddam* tantum Theologum has difficultates nobis discutere. Hic si tantum philosophicum errorem objecisset, levis erat calumnia, sed adjecit in Theologia quoque erratum esse, quod ego sane nondum intelligo. Denique quod profert ex Proverbiis, *universa propter semetipsum operatus est Dominus*, nihil adversum me facit. Quis enim nescit Deum summum & principium & finem omnium rerum? An ideo non recte dicimus, fruges terræ, oves & boves, Solem & Lunam propter hominem condita? Imo gramina propter boves creavit, boves propter hominem. Proinde cum sint finium gradus, quid habet hic sermo absurdus, Angelos in hoc creatos, ut ministrarent electis, licet ad Deum velut ad principalem finem referantur omnia?

c.c. Multo minus mirari debebat, quod diximus Angelos pio quodam affectu erga nos commoveri. Quo quidem loco *Bedda* geminam admisit calumniam. Primum depravate recitat mea verba, legens pio quoque affectu: quanquam id in Indice monitus correxit, quodam aut quoquam, quasi nihil inter sit inter quodam & quoquam. Ad hæc non sat erat corrigere vocem, calumniam hinc natam correctam oportuit. Deinde quod à me per tropum dictum est, torquet ad simplicem sensum, quasi credam Angelos hominum more tangi affectibus. Opinor *Beddam* mihi non tribuere tantum stultitiæ, ut id existimem. Quod si non putat, quorsum attinebat ex verbis calumniam quærere, præcipue depravatis? Etenim nisi quodam depravasset in quoque, non erat locus calumniæ: etenim qui dicit, quodam, negat esse affectum juxta vulgarem sensum: & quasi non satis esset ad excludendum quod intentat *Bedda*, subjeci, & quoad licet nostris malis indoleat, satis aperte declarans Angelicam naturam non esse capacem talium affectionum. Hæc cum sint in ipsis verbis quæ refert *Bedda*, tamen ille veluti clausis oculis & obtu-

A ratis auribus, occinit nobis suam calumniam. Sed age, fingat me nihil addidisse quod indicaret sermonis tropologiam, non oportebat hanc orationis formam Theologo videri novam, cum legat Angelos lucis amare flere, cum legat eosdem gaudere super peccatore converso, cum apud *Paulum*, omnem creaturam parturire & congemiscere. Et inter creaturas numerantur Angeli, quod admonet interpret *Hieronymus*. Utrum est dictu absurdus, cœlum & terram ingemiscere, an Angelos condolefcere? Rursus utrum durius est auribus, Deum indignari & furere, an Angelum pio affectu commoveri? Utrum durius auribus, Spiritum interpellare pro nobis gemitibus inenarrabilibus, ut *Paulus* loquitur *Romanis*, an Angelos nostris malis indolefcere? His tropis cum undique scateat Scriptura divina, quid erat quod *Bedda* semper in his Litteris versatus, ad hos tanquam ad rem inauditam prius sic obstupesceret? Intelligit prudens lector quid taceam. Dicit aliquis, quid opus erat his tropis? Imo quid opus erat *Paulum* his uti tropis in loco quem explico. Illic est, *Nam expectatio creatura revelationem filiorum Dei expectat*: ac mox, *Vanitati enim creatura subiecta est non volens*, &c. An terra expectat aliquid? An cœlum vult aliquid? Et tamen hunc tropum expono sic loquens, *Quandoquidem etiam in rebus anima carentibus inest nativa quedam perfectionis appetitio.* Hoc saltem debebat agnoscere *Bedda* versatus in *Aristotele*, qui scripsit, quod natura materia appetit formam, & turpe bonum. Sequitur apud *Paulum*, *Ipsa creatura liberabitur a servitute.* Ac mox, *scimus quod omnis creatura ingemiscit ac parturit.* Hic *Hieronymus* *Origenis* interpret docet Angelos hoc sermone comprehendere. Quin idem alibi monet non esse sermonem impium, si quis dicat *Christum* adhuc desiderare consummationem suæ felicitatis, quatenus est caput Ecclesiæ. Et tamen hunc quoque *Pauli* sermonem non carere tropo, bis indicavi, cum ajo, pio quodam affectu, rursus, quoad licet indoleat. In Commentariis fas est longius à verbis Apostoli recedere, quam licet in Paraphrasi. Et tamen quid diceret *Bedda*, si Paraphrastes scripsissem, quæ scripsit in hunc locum *Ambrosius*? Parturire, inquit, dolere est. Ipse sensus est, quia omnis creatura per quotidianum laborem ingemiscit & dolet usque modo. Mox: *Ipsa enim elementa cum sollicitudine operas suas exhibent, quia Sol & Luna non sine labore statuta sibi implent spatia. Et spiritus animalium magno gemitu arctantur ad exhibenda servitia. Nam videmus illa gementia cogi invita ad laborem.* Nonne hic interpret videtur cum *Virgilio* dicere,

Defectus Solis varios Lunaque labores?

Hic tamen pia scribit, ego qui textum explanatius refero, & tropum explico, loquor erronea & dissentanea Scripturæ, sic enim perorat *Bedda*: *Ignoranter igitur & ad Scripturas dissentanee hæc Erasmus scripsit.* Ignorantia calumniam facile fero, mihi cum *Ambrosio* communem, mendacium multo levius fero, quod ait mea dissentire à Scriptura, cum ostenderim omnia consentire cum loco *Pauli* quem interpretor, non ex mei capitis somnio, sed ex probatissimorum Ecclesiæ Doctorum Commentariis, nisi quod evidentius explano tropologiam, & minus duris utor verbis quam illi sunt usi.

PROPOSITIO CLIV.

F *Spiritus Dei etiam si ipsi fileamus, tamen pro nobis interpellat Deum, idque non humano more, sed gemitibus inenarrabilibus.*

PROPOSITIO CLV.

Ipse Spiritus quoties interpellat pro sanctis indolens super illorum malis, non juxta humanum affectum interpellat, sed juxta Dei voluntatem.

SUPPVATIO.

Hic me relegat ad ea quæ divinitus scripsit in *Fabrum*. At ego semel testatus sum, me non commissurum, ut *Fabri* causa meo patrocinio fiat deterior. Nec mihi tantum est otii, ut tam ampullosas legam nænias. Pro me respondeo. Nam cum *Fabri* Propositiones diversæ sint à meis, miror quomodo *Bedda* unica confutatione putarit utrumque jugulandum, quasi malus Medicus diversos morbos velit eodem tollere pharmaco. Ac in meis quidem nihil refellit, tantum pronuntiat nos impia, blasphema, hæretica & Philosophiæ adversa pronuntiasse, ac per illusionem Dæmonum existimasse hinc Ecclesiam cæcutisse, cum ipsi simus talpa cæciores. Audis censuram mire Theologiam, sine ulla probatione, nec ipse divinare possum quid offendat hominem. Si tropus offendit, qui videtur Spiritum facere minorem Patre ac Filio, curet igitur ut aliter loquatur *Paulus*, ne rixetur mecum. *Verum hoc aliter*, inquit, intelligendum est quam intelligunt *Ariani*. Et ipse longe secus intelligo atque etiam expono, & in exponendo sequutus sum probatissimorum Ecclesiæ Doctorum auctoritatem. Quid querit *Bedda*? Sancti viri licet non errent in voto generali, quo desiderant æternam salutem, tamen in delectu singulari errant nonnunquam, & pro salutiferis petunt quæ non expediunt, quod accidit ipsi *Paulo*, qui audit, *Sufficit tibi gratia mea*. Hoc mihi, ni fallor, & cum *Bedda* convenit. Ergo quoties humanus affectus precatur commoda aut deprecatur incommoda, commoda quia jucunda, incommoda quia naturæ molesta, Spiritus hic succurrit imbecillitati humanæ, nec ea dat quæ petuntur, sed quæ conducunt, respiciens ad illud generale votum, quod est secundum Deum, non ad hanc postulationem quæ est ex errore humano: quod *Paulus* dicit, *Secundum Deum*, ego expressi, *Non more humano*: Ac mox, *Non juxta humanum affectum interpellat, sed juxta Dei voluntatem*. Cæterum pronomen ipse, quoniam discernit hominem orantem ab orante Spiritu, cupiens exprimere dixi, *Etiamsi nos fileamus*. Minus est silere, quam orare noxia. Vir pius, qui omnia facit amore Dei, spe vitæ cœlestis, semper orat quandiu perseverat in suo voto. Huic Deus nihil nominatim oranti providet ad salutem conducentia, & oranti quæ non oportet, donat quæ expediunt. Cum hac interpretatione consentiunt *Origenes*, *Ambrosius*, *Augustinus*, *Chrysostomus*, *Theophylactus*, & *Thomas*. Cum igitur in sensu nihil sit scrupuli, suspicor *Beddam* offendi verbo interpellandi, & gemitibus inenarrabilibus. Quis autem sic insanit, ut existimet Dei Spiritum, cum sit Deus, vere indolescere, aut ingemiscere? nam de Personarum æqualitate *Bedda* quoque professus est me catholice sentire. Proinde Spiritus in piis habitans & agens eodem tropo dicitur interpellare, ingemiscere, & indolescere, quo dicitur in Apostolis loqui, in aliis contristari: quemadmodum *Paulus Ephes. iv.* *Nolite contristare Spiritum Dei in quo signati estis*: item quo sensu dicitur clamare, Abba pater. Hoc enim ille dicitur agere, quod illius energia fit in nobis interdum etiam nescientibus. Et interpellare dicitur, cum hoc dat pro quo nos interpellassemus, si scissemus quid esset petendum. Et gemitibus inenarrabilibus interpellat, cum ea largitur à Filio & Patre, quæ nobis erant inenarrabilibus gemitibus postulanda, si per infirmitatem carnis scire potuissemus quanta essent illa quæ dantur. Ergo juxta tropum homo petere dicitur, cum humano affectu petit quod naturæ commodum est, aut deprecatur quod naturæ est incommodum. Spiritus postulare dicitur, quoties ea petuntur quæ conferunt ad salutem. Item quoties silentibus aut perperam etiam petentibus nobis, Deus subveniens infirmitati nostræ suppeditat ea quibus scit nobis opus esse ad salutem. Ne quis autem existimet me quicquam fingere, referam hunc ex Paraphrasi locum. Obsecro lector ne sit mo-

A lestum: Spiritus adjuvat infirmitatem nostram, &c. sic interpretor: Molesta est interim afflictio juxta carnem, verum fortasse sic expedit nobis affligi. Spiritus tamen boni consulit, & cum corporis infirmitate pugnat: sed adspirat Dei Spiritus adjuvans imbecillitatem carnis nostræ, & spe erigens ad omnia toleranda, commonstrans quid votis optandum sit, aut quid deprecandum. Nam ipsi juxta humanum affectum nescimus quid sit optandum, neque quomodo sit optandum. Unde non raro fit ut pro salubribus oremus pestifera, quod mihi ipsi usu venit, cum agre ferens corporis afflictionem, improbus implorabam opem divinam, ter rogans ut relinqueret me *Satanas*, à quo tum affligabar, & ob id negatum est quod postulabam, pro jucundis data sunt salubria. Audis quidem Deus vota sanctorum, si modo non precentur juxta carnis affectum, sed juxta votum Spiritus: Is, etiamsi ipsi fileamus, tamen pro nobis interpellat Deum, idque non humano more, sed gemitibus inenarrabilibus. Ab hominibus postulandum est oratione quod velis impetratum, quibus neque cognitum est quod optas, nisi didicerint, neque satis discernunt quid sit optimum. At Deus, qui intimos etiam cordis sinus rimatur penitusque introspicit, novit & silentibus nobis quid desideret Spiritus, qui quoties interpellat pro sanctis, indolecens super illorum malis, non juxta hominum affectum interpellat, sed juxta Dei voluntatem. Non optat nisi quæ ad salutem æternam, non optat nisi quæ ad Dei gloriam faciunt. Ea qui ex animo optat, etiamsi erret in delectu, non errat tamen proposito. Largitur ergo Deus non quod postulatum est, sed id quod maxime conducit ad hoc ad quod votorum tuorum summam destinasti. Quod in his meis verbis subindico duplicem spiritum, nostrum & Dei, hausi ex *Origene*, qui *Bedda*, quoties est commodum, *Hieronymus* est. Cujus verba subscribam: Igitur infirmitas nostra ex carnis infirmitate descendit: ipsa est enim quæ concupiscit adversus spiritum. Ea dum concupiscit suas ingerit, impuritatem spiritus ingerit, & sinceritatem orationis offuscat: sed ubi videris Spiritus Dei laborare, spiritum nostrum in adversando carni, & adherendo sibi, porrigit manum & adjuvat infirmitatem ejus. Et velut si magister suscipiens rudimenta, &c. Quod si *Bedda* clamitet, à *Paulino* tropis abstinendum fuisse, hoc justius petere debebat ab iis qui scribunt Commentarios quam à Paraphrasta, qui quantum licet affidet contextui, cum Commentator separet verba contextus à suis, ego mixtim in cursu pronuntiem. Atqui divus *Ambrosius* non abstinere, cujus Commentarium sic habet: Non humanis eloquiis postulare pro nobis dicit Spiritum Domini, sed more natura sua. Cum enim quod de Deo est, Deo loquitur, eo more loquitur necesse est, quo ille loquitur de quo est. Nemo enim cum cive suo alia lingua loquitur. Superfundit enim se precibus nostris Spiritus datus nobis, ut imperitiam & improvidentiam nostram motu suo operiat, & illa nobis à Deo petat quæ prosint nobis. Hæc *Ambrosius*. Vides illum ne in Commentariis quidem abstinuisse à verbo loquendi & petendi. Cujus dicta si quis velit ad *Beddaicam* regulam excutere, multo viciniora sunt *Ariana* calumniæ quam mea, nimirum hæc: Cum enim quod de Deo est, Deo loquitur, eo more loquitur necesse est, quo ille loquitur de quo est. Non interim excutiam Veterum sententias inter sese manifeste pugnant. Nam *Origenes*, *Ambrosius*, *Augustinus*, & hunc sequutus *Thomas*, vult hunc locum accipi de Spiritu Dei: quoque constet sensus, *Augustinus* in Epistola ad *Sixtum* Presbyterum, rursus in Epistolam *Joannis*, aliisque locis, quos in rhapsodia citat *Bedda*, defendit sermonis tropum. Contra *Theophylactus*, & ante hunc *Chrysostomus*, contendunt accipiendum de spiritu hominis, hoc est, de homine spiritali, qui dono Spiritus noverit quid & quomodo sit orandum. *Theophylactus* verba sunt in promptu, *Chrysostomi* verba reddam bona fide, quoniam nondum versa sunt: Vides, inquit, quod non de Paracleto loquitur, sed de corde spiritali: alioqui dicendum erat, Qui autem scrutatur.

Tom. IX. V v spi-

spiritum. Verum ut intelligeres verba fieri de homine spirituali, qui donum haberet orandi, subiunxit, Qui autem scrutatur corda, unde τὸ φρόνημα τὸ πνεῦμα, quod noster vertit, Scit quid desiderat spiritus, hoc est, hominis spiritualis, quia secundum Deum interpellat pro sanctis. Neque enim Deum, inquit, ignorare docet, sed hoc fit, ut nos discamus orare quae oportet, ac poscere à Deo quae ipsi placita sunt: nam id est quod dicit, secundum Deum, &c. Jam & is, qui scripsit Scholia in omnes Pauli Epistolas, quibus addiderunt Hieronymi nomen, docet hic Spiritum dici donum Spiritus. Quin & Origenes indicat huius loci difficultatem, quem huiusmodi claudit sententia: Itaque quamvis hac inenarrabilia esse Paulus ipse signavit, & inenarrabilibus geminis gemere, tamen prout possibile nobis fuit, imaginem quandam rerum, quae divinitus geruntur, quasque ipse obiectus profert, edidimus. Qui autem spiritualis est examinet omnia, & si quid aliis investigare potuerit, habeat apud se: Fidelis enim spiritum, celat negotia. Theophylactus, Chrysostomus, & Scholiastes videntur odio metuque suspicionis Arianae declinasse ad donum Spiritus. Quanquam minimum interest, utrum dicas spiritum hominis afflatum à Dei Spiritu interpellare, an per tropum, Spiritum afflantem interpellare. Nos tamen Augustini & Ambrosii opinionem sequuti sumus, quod ea receptior esset apud Scholasticos. Ubi sunt igitur istae blasphemiae, impietates, haereses, Philosophiae laesa maiestas? in Paulo? Non dicet, opinor. In Hieronymo, Augustino, Ambrosio, Chrysostomo? Quis feret Beddam sic βλασφημῶντα? Sed in Erasmo sunt. Atqui necesse est ut aut Erasmus cum illis absolvat, aut illos cum Erasmo damnet. Eligat censor utrum velit. Quod si cupit elabi, fateatur id quod verissimum arbitror, se non legisse meas Paraphrases, & ab usum verbo percurrendi pro praetercurrendi.

PROPOSITIO CLVI.

Oportet imaginari cen geminam iustitiam: alteram cuius auctor fuerit Moyses, alteram cuius auctor sit Christus. Illa constat ceremoniis, altera fide & obedientia.

SUPPUTATIO.

- C. Hanc de vocabulo auctoris calumniam ostendi Beddaicam ac frivolum esse. Nec hic recedit à sua consuetudine. Quod ego dixi imaginandum, interpretatur, quadam probabilitate tenendum ac sustinendum. Sic videlicet cum in mathematicis jubeamur imaginari lineam sine latitudine, jubemur hoc probabiliter sustinere. O gloriosum censorem!

EX PRAEFATIONE IN EPISTOLAM I.
AD CORINTHIOS.

PROPOSITIO CLVII.

De nascentis Ecclesiae primordiis miror prope nihil esse proditum historia graviore, cui tuto possis credere.

PROPOSITIO CLVIII.

Dionysius, qui in Hierarchia secunda, id est Ecclesiastica, priscos Ecclesiae ritus satis copiose describit, eruditissimior quicquam fuisse videtur quam Areopagites ille.

SUPPUTATIO.

- C. Ad hanc quoniam respondimus in Elencho, hinc tantum supputabimus geminam calumniam: alteram quod cum titulus habeat INGENTES ERRORES praegrandibus litteris, tamen in priore Propos. nullum ostendit errorem, & verissimam arbitror, nisi Bedda praeter canonicas Scripturas proferat historiam, in qua nul-

A la sit falsi suspicio. In altera cum idem committat, admodum Beddaice interpretatur mea verba, eruditiss, id est, Lutheranis & schismaticis, errorumque veterum relatoribus ac inventoribus recentium. Hi quippe sunt, qui antiquis Ecclesiae ritibus ac disciplinae derogant. Hic iterum atque iterum in Bedda desidero frontem. Cum illa scriberem primum Lovanii, nondum exierant Lutheri dogmata de Dionysia. Proinde qui potui, dicens eruditiss, sentire de Lutheranis aut Lutero? Deinde cum ego in Annotationibus meis, in locis, quos citat Clithovem, nomen eruditissimum Theologum Gailhelmm Grocinnm & Laurentium Vallam, non debuit ignorare de quibus sentirem. Postremo quae congerit hic Bedda de iis qui damnant ritus, ac disciplinae derogant Ecclesiae, quorsum obsecro spectant? Est tale quippiam in scriptis meis? Ne my quidem. Imo nunquam deploro nostram aetatem à vetere prolapsam esse, ac simplices illos priscæ Ecclesiae ritus alicubi desidero: tametsi ne has quidem Ecclesiae ceremonias unquam damnavi.

PROPOSITIO CLIX.

Utinam quae Paulus in Epistola ad Corinth. attigit ac veluti per transennam ostendit, de ritibus Ecclesiae, aliquanto copiosius & explanatius tradidisset!

PROPOSITIO CLX.

Quam circumcise meminist Apostolum de Eucharistia si ve synaxi, veritus ne quid de tanto mysterio secus diceret quam oportet: de quo recentiores quidam quam illis, ut ajunt, pedibus, quid non differunt, quid non desinunt?

PROPOSITIO CLXI.

Utinam illud saltem aperuisset Paulus, à quibus, quo tempore, quo cultu, quo ritu, quibus verbis consecrari soleat panis ille mysticus, & sacrosanctum Domini sanguinis poculum!

SUPPUTATIO.

E Et hic mirabili artificio sententiam unam secuit in multas Propositiones Bedda. Nec alibi facundior est in maledicendo, quam ubi ne tantulum quidem est causae. Nam hoc meum votum non habet querelam de Paulo, aut indignationem adversus Spiritum Sanctum, haec sunt Beddarum blasphemiae, sed ardorem declarat plenius cognoscendi res quas Paulus attigit, optat ut simus instructiores adversus eos qui nobis de huiusmodi rebus faceffunt negotium. Dices inane votum est, si secus expedisset scribere, suggessisset quod oportebat Spiritus. Sit inane votum, modo pium. Sic Paulum optat anathema fieri pro fratribus secundum carnem. Laudatur ejus voti pietas. Si blasphemus est qui desiderat copiosorem explanationem in Scripturis, ego nusquam fere non sum blasphemus. Proflus hoc votum in me sentio; nec tamen indignor Spiritui Sancto, sed pro his quae dignatus est impartiri, gratias ago. Jam quod objicit haec optanti Bedda: Numquid dicit figmentum ei qui se finxit, &c. Idem poterat objicere peccatoribus, qui optant bonam mentem, aegrotis qui prosperam valetudinem, egenis qui facultates, afflictis qui relaxationem, si haesitans oret Deum ut sibi referret Scripturae sensum, quem non potest assequi. Cui ista optans incensas Deum? dedisset haec si voluisset. Verum ad hoc respondimus & in Divinationibus, quas toties se legisse dissimulat, non minus impudenter, quam se simulat legisse Paraphrases. Nunc supputantes, tot numerabimus calumnias, quot impingit convitia. Prima est, quod me faciam sapienterem Paulo & Christo, quo quidem in loco miris salibus ludit, homo Gratiarum alumnus. Altera quod significem Paulum humano sensu potius quam afflatu Spiritus scripsisse, cum

- C. cum ipse tot locis diversum testetur. Tertia, quod, ut ait, iniquo animo feram *Paulum* tam concise scripsisse quædam. An qui dicit Deo, Utinam sim liber ab his libidinum stimulis, indignatur Deo, quod tale corpus esse patiat? Quarta est, quod, ut ait, indicem *Paulum* veritum ne de tantis mysteriis secus quam oportebat loqueretur. Non dixi *Paulum* veritum, sed quasi veritum. Sic enim solent loqui de rebus arcanis, de quibus multa loqui periculosum est. Speciem sermonis indicavi, non animum *Pauli*. Et tamen apparet & *Paulum* de Eucharistia religiose reverenterque loquutum. Hoc cum pie dictum sit, hinc tamen colligit manifestam infidelitatem meam, ego contra *Bedda* colligo manifestam pravitatem. Quinta est, quod repetens ait me taxare Spiritum Sanctum & ejus Scriptores, cum hæc cogitatio nunquam descenderit in animum meum, nec appareat in verbis meis. Sexta est, quod suggillat me quasi totus illotus de sacris omnibus pronuntiem, cum nemo minus attingat Scholasticorum dogmata quam ego, & si quid horum incidit, nemo minus pronuntiet quam ego. De synaxi quam varia pronuntient diversi, non est obscurum. De verbis, quibus nunc fit consecratio, ego semper acquievi in auctoritate Ecclesiæ, sed tamen nec ex divinis Litteris, nec ex Scholasticis Doctoribus adhuc possum satisfacere quibusdam, qui me suis urgent quæstiunculis. Quod si *Bedda* dignabitur explicare, plus sibi parabit boni nominis quam ex hujusmodi rabiosis infectionibus.

PROPOSITIO CLXII.

Tradi hominem Satana tempore Pauli, aliud non erat quam ad tempus vitari à cæteris, quo pudor ad respicientiam adduceret.

SUPPUTATIO.

- Quoniam in Elencho quod satis est respondi, variantibus Doctorum opinionibus, quod magis congruebat Apostolicæ lenitati, sequutus sum. Hic tantum supputatorem agam. Calumnia est quod insinuat, quasi senserim carnem interim, quoties ejectus vitatur à cæteris, cum tale nihil nec dixerim nec senserim, sed interitum accepi pro afflictione quæ lædit hominem tendens ad interitum. Id planissime declarat mea in hunc locum paraphrasis, si libet inspicere. Altera est vanitas magis quam calumnia, quod negat ejectum habere carnis afflictionem, imaginans me carnem vocare corpus, cum carnis afflictionem appellem, temporariam afflictionem, quemadmodum *Paulus* de conjugatis loquens, *Verumtamen carnis tribulationem habebunt hujusmodi*, & *Paulus* humanas afflictiones vocat *stimulum carnis*, juxta Doctorum interpretationem. Quamquam hic pudor & corpus afficit, quemadmodum omnis animi moeror. Sed nimis quam impudens calumnia est, quod hæc verba *ad tempus vitari*, sic interpretatur, quasi senserim excommunicationem non esse perpetuam, si nunquam respiscat peccator, cum illic respiciam ad mentem Apostoli, qui hoc animo tradebat incestum Satanae ut respiceret, non ad eventum. Nam illic protinus sequitur in meis, *Quo pudor ad respicientiam adducat*. Sciebat quid sentirem, & tamen tam sophisticè censorius Theologus accensus fidei zelo calumniam venatur ex verbis. Hic cum nihil sit occasionis tamen calumniatur, quod me magistrum exaltaverim in Ecclesia, daturus pro arbitrio jus de quibus vellem. Quis minus se facit magistrum quam ego? Grammatica tractabam, si per *Beddas* licuisset. Imo *Bedda* viderit quo magisterio instructus scripsit tam insulas censuras. Nec his contentus addit extremam omnium maximam, quod ferme in omnibus *Lutheranorum* factioni suppetias feram. Et tamen in tot articulis, hætenus non potuit docere, vel in uno mihi cum *Luthero* convenire, nisi forte *Lutheranum* existimat, plus tribuere gratiæ Dei quam no-

stris operibus, plus pietati quam corporalibus exercitiis. Hæc si *Lutherana* sunt, reperiet affatim in *Paulo*, & *Augustino*, vetus Theologiæ magister.

PROPOSITIO CLXIII.

Ex his, quæ Apostolus in Epistola prioris ad Corinth. Cap. VII. scripsit, quædam mea sententia satis, ne dicam plus satis, mordicus tenemus, veluti de divortio.

SUPPUTATIO.

Ad hæc responsum & in Divinationibus & in Elencho quod satis arbitror. Item in superioribus Propositionibus cxxix. & cxxx. Nunc unam tantum annotabimus calumniam, quod hic interpretatur de divortio, cum ego quod per occupationem adjeci *plus satis*, senserim de conjugis perperam initis, quæ tamen valere volumus. Altera potest addi, quod pronomen *nos* interpretatur Ecclesiæ Patres & Magistros, cum hæc verba de vulgo Jureconsultorum possint intelligi.

PROPOSITIO CLXIV.

Mibi purioris Christianismi videtur, magisque consentaneum Evangelicæ & Apostolicæ doctrinæ, si nulli certum cibi genus præscribatur, sed admoneantur omnes ut quisque pro corporis habitu, vescatur quæ maxime conducunt bonæ valetudini.

PROPOSITIO CLXV.

Superstitionis illius, quæ cibi decernuntur, exstant hisce temporibus non obscura vestigia, plerisque bonam pietatis partem in ciborum delectu ponentibus, quos Deus creavit ad vescendum cum gratiarum actione.

PROPOSITIO CLXVI.

Præposterum est judicium, nemo fere non gravius crimen existimat, die sabbati carnibus vesci, quam mendaci virulentia famam fratris incessere.

SUPPUTATIO.

Et ad hæc responsum est & in Divinationibus & in Elencho, & in superioribus Supputationibus. Hic tantum calumnias annumerabimus. Prima est, quod in prima Propositione solita arte prætermisit voces aliquot calumniam excludentes. Sequitur enim, *Non ad luxum, sed ad sobrietatem, cum actione gratiarum ac studio bonæ mentis*. Utrum igitur est nunc purior Christianismus, an Apostolorum tempore? Opinor Apostolorum tempore. Sed tum adeo non erat præscriptus ciborum delectus, ut *Judaicas* etiam præscriptiones sustulerint Apostoli. Et tamen arbitror tum plus fuisse sponte jejunantium & abstinentium à cibis carniū pro multitudinis portione, quam nunc sint utcunque temperantes, plerique coacte. Nec minus usus est arte solita Propositionem recitans. Omisit enim quædam verba quæ secludebant calumniam, nimirum hæc, *Paulus nullo pacto ferendum putat, utpote palam repugnans fidei sanæque doctrinæ, quod quidam sic ab esu carniū abstinere, ut eos qui vescerentur, pro immundis ducerent. Exstant & hujus, &c.* His omisissis, *Bedda* intertexuit de suo, *Superstitionis illius quæ cibi decernuntur*, ut lector putet me loqui de Constitutionibus horum temporum, cum illic agam de superstitione *Judaorum*, qui contra doctrinam Apostolorum judicabant proximum ex delectu ciborum per Legem præscripto. Reliqua Propositionis quid habet non verissimum? Stultam illorum fiduciam taxo, qui præcipuam pietatem metiuntur delectu ciborum, cum etiam hodie qui abstinent non statim pii sint, & qui vescuntur non statim sint impii. In tertia vero quid potest vel comminisci calumniæ? Mundus exemplorum plenus est, & si quis urgeat præsto est exemplum

Bedda, qui cum religiose, ni fallor, abstinere cibis vetitis, tamen tot calumniis & amarulentis convitiis incessit famam proximi sui, à quo nunquam dicto laceratus est. Ut igitur hujus sannionis dicteria, quibus suaviter sibi placet homo delitiosus, omittam, primum evidens mendacium est, me palam pronuntiare adversus jejunia & ciborum delectum ab Ecclesia præscriptum. Certe de jejuniis nulla fit hic mentio, & indelectu taxatur improba fiducia, ac præposterum iudicium. Calumniosum mendacium & hoc est, quod ait me palam subscribere erroneæ ac schismaticæ *Lutheranorum* factioni. Cofferat animal omnium bipedum impudentissimum, mea dicta cum dogmatibus *Lutheri*. Ego opto tales Christianos quales erant præscis temporibus, ut his hujusmodi præscriptionibus ciborum non foret opus: *Lutherani* docent omnes hujusmodi Pontificum & Episcoporum constitutiones esse fortiter rejiciendas, cum nullum habeant jus talia præscribendi. Quid ais cenfor, sunt-ne hæc palam eadem? Tam eadem, quam idem est vitrum cum gemma. Multo vero minus secunda ac tertia Propositio convenit cum dogmatibus *Lutheranis*. Et non pudet Theologum has vocare assertiones, palam subscribentes *Lutherano* errori! Quid enim iste non audet dicere? Ergo cum perspicuum sit hic nihil esse quod jure calumniari queat, vide quam impotenter debacchetur: *Ceterum*, inquit, *adversus hac jam me iudice, non nisi ultricibus dimicandum est flammis. Alia prodeant arma necesse est, alioqui de Ecclesiastica actum est disciplina, cuius sese hostes publicitus manifestare non verentur, Lutheranæ sectæ fautores & affecta.* Quid facies isti rabulæ, qui cum neminem audiat, tamen sine fronte sine mente dicit quicquid collibuit? Si fuisset hostis Ecclesiæ, non lauisset Theologos *Parisienses*. Quid impudentius quam dicere me in his sequi *Lutherum*, cum tum scripserim adversus eos, qui contemnunt Ecclesiæ constitutiones?

PROPOSITIO CLXVII.

Utinam Paulus aliquanto plus lucis nobis aperuisset, qualiter exstent anima semota à corpore, & ubinam exstent, an fruantur immortalitatis gloria, an impiorum anima jam nunc crucientur, an eis subveniant nostra preces; aut alia benefacta, aut indulgentia summi Pontificis subito liberentur.

PROPOSITIO CLXVIII.

Video multos super hisce rebus ambigere, aut certe disputare, quod supervacaneum erat si Paulus aperte definisset.

PROPOSITIO CLXIX.

Apostolus ubique vaser est ac lubricus. Et paulo post, Ipse alicubi cordatum ac sobrium agit virum, alibi sumis sibi stulti parumque sobrii personam.

SUPPUTATIO.

- C. Habes novam Propositionum pompam. Ad primam & secundam, in quibus nihil reprehendit nisi pium sed inutile votum, jam plus satis responsum est. *Bedda* vafrum non putat dici nisi in malam partem; imo pia vafricies erat, qua solitus est omnia fieri omnibus, qua *Christi* Divinitatem dissimulavit apud *Athenienses*, qua titulum aræ Dæmonibus inscriptæ torfit ad argumentum Euangelii. Nimirum hæc est prudentia serpentis, quæ laudatur in Euangelio. De persona insipientis, quam sibi sumit cum gloriatur de revelationibus & factis suis, notissimum est. Nihil hic tribuo *Paulo*, quod illi non locis aliquot tribuat *Hieronymus*. Cum hoc igitur *Bedda* communicet impietates, blasphemias & infidelitates, quas in me jaculatur, id cum fecerit, declarabit sese blasphemum.

EX PARAPHRASI EPIST. I. AD CORINTH.

PROPOSITIO CLXX.

Ego, ait Paulus, Christum vobis scopum proposui. Si quis hujus exemplo doceat innocenter vivendum, benemendum & de inimicis, non fidendum operibus, adspiciendos honores, &c. is struaturam addis Christi fundamento dignam. Sin humanas addis constitutiones, de cultu, de victu, de frigidis ceremoniis, deque similibus rebus, quas homines comminisci solent, non in rem Christi, sed in suam ipsorum gloriam, aut etiam in quæstum, ut orbi à tam nobili fundamento degenerent in superstitiones pro piss.

SUPPUTATIO.

Quando *Bedda* desinet ad eundem impingere lapidem? Quod *Paulus* illic dicit in pseudopostolos, qui præscribebant Christianis Pharisaicas ceremonias, adversus quas in omnibus suis Epistolis omni machinarum genere pugnat Apostolus, hic torquet ad meam personam, & ad Pontificum constitutiones. Proinde juxta mentem *Pauli*, juxta Doctorum præsertim *Ambrosii* sententiam, aurum, argentum & lapides interpretor doctrinam sinceram veræ pietatis: lignum, fenum & stipulam, doctrinas ac præscriptiones Judæicas pseudopostolorum. Libero meipsum à calumnia, & pronuntio *Beddam* simpliciter blasphemum & in *Paulum* & in *Ambrosium*. Hic manifesto signo colligo cenforem *Appianum* non legisse meas Paraphrases. Est enim in Capite huic proximo locus, quem sat scio plus quam tragicis clamoribus exagitasset si legisset. Quis sit, prudens lector facile divinabit.

PROPOSITIO CLXXI.

Non habetur dignum, secundum veterem Legem scilicet, qui vescatur agno paschalis, nisi qui septem diebus fermentum non attigerit.

SUPPUTATIO.

Ad hæc responsum est evidenter & in Divinationibus & in Elencho, sic ut *Bedda* nihil sit reliquum nisi pudefcere, si tamen id potest. Cum ubique foedo habens, nusquam tamen turpius deliravit *Bedda* quam hoc loco, tamen triumphabundus insulat mihi, qui oscitanter, qui indiligenter, qui ignoranter tractarim sacra, ipse non intelligens quod reprehendit. Et incusat orationis fucandæ studium, per quod factum est, ut scriberem palam adversantia Scripturæ sacræ. Deinde post azymorum historiam miro supercilio decantatam, perorat, deplorans meam incogitantiam, qui tam absurda litteris prodiderim, occinens illud *Horatii*,
Membris intus positis delere licebit,
Quod non edideris, nescit vox missa reverti.

Ego fateor me mea omnia præcipitare verius quam edere. Sic est ingenium, & agnosco culpam: sed longe gravius *Bedda*, qui librum biennio laboratum, tot subsidiariis operis auxiliantibus, ante tempus emiseric, in quo toties tam turpiter delirat, non intelligens neque quod reprehendit, neque quæ citat, neque vocem propriam. Saltem legisset meas Divinationes, non hac censura propinasset seipsum Orbi deridendum.

PROPOSITIO CLXXII.

Ciborum delectu supersticiosum facere potest, pium nequaquam.

PROPOSITIO CLXXIII.

Christus nullum ciborum discrimen docuit, proinde temeris-

meritis est, si quis homunculus conetur quencquam huiusmodi constitutiunculis onerare.

PROPOSITIO CLXXIV.

Pro suo quisque corporis affectum vescatur quibus velit, modo sobrie parceque, super omnibus gratias agens Deo.

SUPPVATIO.

- En iterum Propositionum τρία, ex una sententia, C. Numero Deus impare gaudet. Et hic solito artificio quod à Paulo dicitur de Pharisaicis Constitutionibus, quas abrogavit Lex Evangelica, censor detorquet ad Erasmi personam & hæc tempora. Proinde quando Bedda pronuntiat hæc esse Lutherana, erronea in fide, schismatica, quid non? nec aliud interpretor, nisi quod sensit Paulus, secundum Orthodoxorum interpretationem, ego pronuntio Beddam non semel turpiter βλασφημῶν, & in Paulum & in sacros Doctores. De constitutionibus Episcoporum illic non agit Paulus, quæ nondum erant proditæ, sed de præscriptionibus C. Judaicis. Itaque malitiosa calumnia, conjunxit hic C. Lutherum, Fabrum & Erasmus. Æque malitiosa calumnia est, quod ait me docere cuilibet liberum esse quocunque tempore quibuslibet cibis vesci. Hæc toties de suo cerebro mentitur Bedda, nec pudebit. Eiusdem pudoris est quod vocat me, (nam pro me respondeo) licentiæ carnalis patronum. Quid Lutherus doceat nulli obicium est, quid Faber doceat nescio: ego certe diversa doceo à Luthero, quod intelligeret Bedda, si modo legisset quæ reprehendit. Reliqua pete ex Divinationibus & Elencho.

PROPOSITIO CLXXV.

Cap. XI. Sumite, edite, hoc est meum corpus, quod pro vobis frangitur omnibus impartiendum.

SUPPVATIO.

Dicas in hoc homine fontem esse maledicentiæ, adeo nunquam exhauritur blasphemis, nunquam impotentius debacchans convitiis, quam ubi nullam habet causam, præsertim cum ad hanc calumniam responderim in Divinationibus, quas ideo aut noluit legere, aut dissimulat se legisse, ne quid deperiret calumniis, Mala mens, malus animus. Primum perinde agit, quasi sensus Græcæ lectionis pugnet cum sensu Evangelico, hoc est, quasi non possit dici frangi quod dicitur tradi. Deinde satis gloriose profitetur se velle tueri sensum Pauli. Quem sensum? Arbitror Paulum sensisse quod nos sentimus, corpus Domini in signum concordie indissolubilis, inter caput ac membra, & membrorum inter ipsa unanimitalis, distribui & communicari fractione signorum sacramentalium, aut si ita loqui fas est, panis sub quo latet corpus Domini. Quid igitur restat isti propugnatori tuendum? Quid nisi lectio? Eam unde docet? Apud MATTHÆUM ita legimus, Accipit panem, & benedixit ac fregit, deditque discipulis suis, & ait, Accipite & comedite, hoc est corpus meum. In MARCO sic, Accipit Jesus panem & benedicens fregit & dedit eis, & ait, Sumite, hoc est corpus meum. Apud LUCAM sic, Accipio pane Jesus gratias agit, & fregit & dedit eis. Hac, inquit Bedda, omnia sunt verba Christi. Quis negat? Verum hæc verba magis faciunt pro lectione quam habet Ambrosius & Græci. Si quod plerique putant, benedicens consecravit, & post benedictionem sequitur fregit, utique fregit aut panem sub quo occultabatur corpus Domini, aut corpus ipsum in sacramento. Certe probabile est Dominum consecrassse panem antequam frangeret ac porrigeret. Debebat potius recitare quod additur apud LUCAM, quod pro vobis datur, pro quo Paulus dixit frangitur. Cur autem Bedda tam impotenter offenditur verbo frangendi, cum de calice legat

A apud LUCAM, accipite & dividite inter vos? Quod Paulus dixit frangi de corpore loquens, hoc LUCAS de calice dixit, dividite, quoniam calix frangi non potest, & panem consecratum fractum legimus antequam porrigeretur. Jam nihil obstat quo minus accipiamus Christum utrumque dixisse, datur & frangitur, aut frangitur & datur, quandoquidem hæc duo verba non pugnant inter sese, imo conveniunt potius: solet enim frangi quod multis datur ac distribuitur. Qui canonici Missæ tribuunt parem cum Evangeliiis auctoritatem, sic excusant, quod illic addatur novi & æterni Testamenti, cum æterni nusquam legatur in Novi Testamenti libris. Postremo ipse Bedda docuit nos ex Hymnis & Prosis Thoma, pio sensu corpus dici frangi, quemadmodum dicitur comedi & manducari. Tanta erat cura dilatandi voluminis, ut doctorem eximium professus, vulgatissimos Hymnos & Prosas nobis occinat. Ubi est igitur in mea Paraphrasi, ista horrenda blasphemia, quæ *intonat Bedda, quia Paulum exponens scripsi, hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur? Ubi est illa perversa & blasphema, quam Mundo tradidit Erasmus de corde suo, sententia? Ostendi nullam esse blasphemiam, quod nec ipse negat. Sed qua fronte audet dicere, quod hanc sententiam depromserim de corde meo? cum Græcorum codicum mirus consensus sit, cum sic legant & interpretentur orthodoxi Græci Commentatores, & apud Latinos Ambrosius, & Beda Anglus huic Bedda multum dissimilis, citans hunc locum in scholiis quæ scripsit in Lucam, nec dubito quin vetustissimi eodices inveniri possint in quibus resideat germana lectio. Chrysostomi verba subscribam, quoniam cum ederetur proxime Novum Testamentum is codex ad manum non erat: λάβετε φάγετε, τὸ τοῦ σώματος, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλάμνον· εἰ τοῖνυν ἐπ' Εὐχαριστίας προσέτερχη ἡ εὐ, μηδὲν ἀνάξιον ποιεῖ τὸ Εὐχαριστίας, μηδὲ καταίχυνε τὸ ἀδελφόν, μηδὲ πλείονος πεινῶντος, μηδὲ μέθους ἢ ὕβριος τῶν Ἐκκλησιῶν· προσέτερχη ἡ δὲ χάρις ὑπὲρ ὧν ἀπέλυσαν· ἡμεῖς ἢ αὐτὸς ἀμοιβῶν δοκῶν, ἢ μὴ χάρις σεαυτὸν ὁ πλησίον· ἢ ἡ δὲ χάρις πᾶσιν ἐξίσης ἔδωκε λέγων, λάβετε φάγετε. ἐκείνῳ τὸ σῶμα ἐξίσης ἔδωκε, οὐ ἡ εὐδὲ τὸ κανὼν ἀρετῶν δίδως ἐξίσης· ἢ ἡ ὑπὲρ πάντων ὁμοίως ὁκλάδων, ἢ σῶμα γέγονεν ὑπὲρ πάντων ἐξίσης. Vertam Latine si quis Græce nesciat: Sumite edite, hoc meum est corpus, quod pro vobis frangitur. Itaque si in quoque accedis ad Eucharistiam, ne quid indignum feceris Eucharistia, neque pudefacito fratrem, neque despicias esurientem, neque sis temulentus, neque contumelia afficias Ecclesiam: accedis enim gratias agens pro bonis acceptis. Itaque in quoque vices repende, neque separet teipsum à proximo, quandoquidem Christus omnibus ex æquo dedit dicens, Sumite edite. Ille corpus ex æquo dedit, in vero ne vulgarem quidem panem das ex æquo: & quidem pro omnibus similiter fractus est, & corpus factum est pro omnibus ex æquo. Quo quidem loco, an pro σῶμα recte legendum sit ψῶμα, consideret prudens lector. Jam Theophylacti interpretis quanquam suo more reddit Græca, tamen Auctoris verba sic habent: Ὅτι ὁ Κύριος ἐν τῇ νυκτὶ ἡ παραδίδοιο, ἔλαβεν ἄρτον, ἢ διακρίσας, ἔκλασε ἢ εἶπε, λάβετε φάγετε, τὸ τοῦ σώματος, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλάμνον. ἀναμνήσθητε φησὶ, ὅτι ταῦτα ἡμεῖς ὑμῖν δέδωκε τῶν μυστικῶν, ἢ αὐτῇ τῇ νυκτὶ ἡ (φάσις) ἐμελλε, ἢ τὸ προσδοκῶν εἶχε συνεδριόντα, ἢ οὐ ἀπαξίως τὸ ἀδελφόν, ἢ ἐδιδάχθη μὲν διακρίσας, & ἡ κακίαν ἢ ὑπερβολὴν, τὸν ἡμῖν δίδως. ἀνάξια ἡ τὸ Εὐχαριστίας ποιῶν, ὕβρις τῶν Ἐκκλησιῶν, & πεινῶντος & μέθους αὐτὸς μεθύων. & ὁ μὲν πᾶσιν εἶπε κοινῶς, λάβετε φάγετε. & ταῦτα τὸ σῶμα αὐτῷ, ὃ ὑπὲρ πάντων ἐξ ίσης ἔκλασε δίδως εἰς θάνατον. & οὐ παρακαμῶντος ἑδῶν, ἢ εὐδὲ τὸ κοινὸν ἄρτον εἰς τὸ μέσον τίθησιν ἢ εὐδὲ κλῶν αὐτὸν ἵνα δοθῇ πολλοῖς, ἀλλὰ σπαντὶ κατέχευε. Id est, Quoniam Dominus Jesus in nocte qua tradebatur accepit panem, & gratias agens fregit & dixit, Sumite, edite, hoc meum est corpus quod pro vobis frangitur. Memineritis, inquit, quod hoc ultimum vobis dederim mysterium, & eadem nocte

V 3

qua

* Legendum videtur, quam.

qua occidendus erat, etiam proditorem habebat convivam, & tu designaris fratrem? Ac doctus quidem es agere gratias, nam & ille gratias agebat, formam nobis praebens. Indigna vero gratiarum actione facis, contumelia afficiens Ecclesiam, & alio esuriente ipse temulentus. Et ille quidem omnibus dixit in commune, sumite edite, & ille quidem corpus ipsius quod pro omnibus ex aquo fregit dans in mortem, tu vero praecipuas ad comedendum, ac ne vulgarem quidem panem in commune ponis, neque frangis eum ut detur multis, sed tibi ipse servas. Haecenus Theophylactus. Hic non solum dicit frangi corpus, verum etiam frangi in morte, quod à me dictum non est. Nunc accipe verba Bedae Venerabilis in Caput Lucae xxii. Frangit, inquit, ipse panem quem porrigit, ut ostendat corporis sui fractionem non sine sua sponte futuram, sed sicut alibi dicit, potestatem habere se ponendi animam suam, & iterum sumendi eam. Et aliquanto post: Quod autem dicit, hoc facite in meam commemorationem, exponit Apostolus Paulus, qui cum verba ipsius poneret dicens, hoc facite in meam commemorationem, hoc est corpus meum quod pro vobis frangitur. Et iterum, hic est calix meus, &c. Ex his Bedae verbis subodorari licet etiam apud Lucam fuisse scriptum frangitur pro datur. Nec dubito quin Athanasius, Basilus, Nazianzenus, ceterique probati Doctores idem legant quod hi quos citavimus, si librorum adesset copia. Certe in duabus Liturgiis, altera Chrysostomi, altera Basilii, quas nuper ex approbatione Clementis VII. nobis misit Rama, sic recitantur haec verba, λάβετε φάγετε, τὸ μέν ἐστὶ τὸ σῶμα, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλάωμεν εἰς ἀφεσιν ἁμαρτιῶν. Ita Chrysostomus: Basilus sic habet, Ἐδωκε τοῖς ἀγίοις αὐτῶ μαθηταῖς ὁ Ἀποστόλος εἰπὼν, λάβετε φάγετε, sicut modo recitatum est. Cum itaque sententia nihil haberet impium, imo cum congrueret mysterio Coenae, quam Paulus ob communionem omnium vocat Dominicam, nec pugnaret cum eo quod legitur apud Evangelistas, sequutus sum id quod mihi visum est probabilius. Cur igitur aliquot Latini codices habent hoc loco traditur? Fieri potest ut id acciderit vitio scribarum, aut studio piorum hominum, qui voluerunt offendiculum adimere infirmis, praesertim cum Lucas habeat datur. Sunt in Libris sacris & alia quaedam huiusmodi, ad quae connivet Ecclesia. Sed dicet, cur tu non vitasti offendiculum? Partim quia mihi non placet tanti fieri pavorem infirmitatem, ut in horum gratiam mutemus aliquid in sacris Libris. Deinde mea Paraphrasis non legitur nisi privatim, ut hinc non possit esse periculum. Postremo his infirmis satisfeci in Annotationibus meis, declarans quo sensu dicatur frangi, idque quantum licuit significavi in Paraphrasi, cum ajo, frangitur omnibus impartendum, tacite monens fractionem esse communem. Ac mox, Ad eundem modum post tributum panem, & poculum sumsit in manus, &c. In Annotationibus sic loquor: Frangatur corpus, non quod vere frangatur, sed quod, ut ait divus Augustinus, per partes sumatur. Ac mox, Quemadmodum Christus à singulis comesus vivit, nec dentibus discerpitur, ita hoc quo dixi modo fractus non laceratur in partes. Quorsum igitur attinebat ut nobis caneret Hymnum Thoma aut modulatam illam Prosam? An ut rem prius inauditam nos doceret? Nam multo minus ad rem faciunt quae recitat de corpore Domini in cruce non fracto. De ossibus non fractis legimus, alioqui corpus erat abunde laceratum virgis, spinea corona, clavis, postremo lancea. Verum hic divino quid acciderit. Cum Bedda scripsisset horrendas blasphemias, amicus aliquis submonuit illum de loco quem ex Annotationibus retuli, qui declarat me sentire, quod Bedda vult videri sentire. Noluit tamen aliquid tollere de prioribus convitiis, sic decrevisset censuræ, sed rem in calce mitigavit, nec id tamen absque calumnia. Opinor autem, inquiens, quod nec ista inficiatur Erasmus, sed nobiscum ea verissima fatetur. Opinatur quasi dubitaret, cum hoc ipsum in hunc locum litteris prodiderim. Verum ne hic locus illi objiceretur, cu-

A jus illum aliquis admonuit, testatus est in Praefatione se non prospexisse ad Annotationes. Atqui debuit prospicere, priusquam eas blasphemias in proximum evulgaret. Locus erat in promptu distinctis capitibus. Certe postquam erat monitus ab amico, dein & schedis meis ad Theologos missis, debebat omittere tam stulta convitia, quae non minus competunt in me quam in Chrysostomum, in Basilium, in Theophylactum, in Bedam, in Augustinum, in Graecos omnes qui non aliter legunt; nec tam impudenter mentiri me de corde meo protulisse, quod tot tantosque viros sequutus posui, nisi forte putabat se stipitibus scribere, non hominibus. Nec in fine desinit redire ad calumniam. Ait me litteris inclamare Mundo his repugnantia. Quibus o bone censor? Quod os non sit comminutum ex eo? Ego de ossibus non sum loquutus, nec de carne lacerata, sed de distributione corporis Domini in Sacramento. Quibus igitur? Quae nos docuit ex Thoma, fractionem esse signorum non ipsius corporis? Hoc ipsum dilucide explicui etiam juxta Thomae sententiam. Habes censuram mendacis, calumniis, blasphemis & convitiis differtam.

PROPOSITIO CLXXVI.

Christus rediit multis se conspiciendum praeiit: Cap. xv. C Primum Cephæ, deinde duodecim illis: Et paulo post: Deinde conspectus Apostolis omnibus, non tantum illis duodecim, à quibus primum ortum Apostoli cognomen in plures derivatum est.

SYMPVTATIO.

In Divinationibus, Elencho & Annotationibus in Novum Testamentum, declaravi perspicue ex auctoritate Augustini & aliorum, sinceriores lectionem esse duodecim quam undecim, quod numerus Apostolicus in duodecim illis consecratus, maneat etiam in undecim aut in decem. Eoque Ambrosius addit articulum illis, ex quo suspicari licet illum legisse duodecim. Porro vim articuli diligenter annotat Augustinus τοῖς δώδεκα, illis duodecim, ne de quibuslibet numero duodecim possit intelligi. Sed numerus duodenarius celebratus erat, non undenarius. Dabo simile: Erant Roma Decem-viri praefecti condendis Legibus, erant Centum-viri iudices. Ex hoc numero etiam quis intercidisset, tamen ante novum suffectum Decem-viri, & Centum-viri dicebantur. Et ad sensum nihil refert, utrum legas undecim, an duodecim. Hoc cum in propatulo sit, non potest esse obscura calumniosa vanitas Bedda, qui scribit me de meo capite duodecim posuisse pro undecim.

E Præterea quicquid hic calumniarum & convitiarum congerit in me, totum competit ex æquo in divum Augustinum, Chrysostomum, Theophylactum & Thomam, ut de cæteris taceam. Quin & ipse Beda, non hic censor sed doctus ille ac pius, legisse videtur duodecim, ut conijcere licet ex Augustini Commentariis quæ adiecit. Hos igitur cum sim sequutus, falso dicit Anti-Beda Bedda, me de meo capite falsitatem historiae somniasse, & insignem illam culpam debebat saltem cum tot probatissimis viris facere communem. Nec hac tam impudente calumnia ne dicam blasphemia contentus, addit aliam. Ut exprimam differentiam inter reliquos discipulos, & selectos illos duodecim, dico, C. Conspectus discipulis omnibus, non tantum illis duodecim à quibus primum ortum, &c. quandoquidem hoc loco typographorum incuria pro discipulis comperi positum Apostolis, duntaxat in Editione Frobeniana cui non adfui, nam prima facta est Lovanii. Hoc Beddam latere non potuit. Quid enim stultius quam bis dicere Apostolis omnibus? Etenim qui dicit decem digitos manuum, cum non sint plures, omnes digitos dicit. Aut quis adeo rudis est sacrae Historiae, ut existimet ante adscensionem fuisse plures Apostolos duodecim? Verbe-

hementer autem iniquum fuerit, si Bedda velit à nobis præstari quicquid Typographi regionibus à nobis semoti designant in lucubrationibus nostris, cum id Bedda nequiverit in suis censuris, cum tot sit usus manibus, auribus & oculis subsidiariis. Imo nos ipsi vitare non possumus, quin aliquando labatur calamus. Hic rursus apparet Beddam admonitum fuisse de iis quæ scripsi in Annotationibus, ad quas noluit prospicere, ne quid decederet calumniæ, & admonet in duodecim esse figuram synecdochicam, alioqui mentiretur Apostolus. Vide quantum valeat Grammaticorum figura! liberat Paulum à mendacio. Sed quare non patitur me quoque liberari eadem figura? Hic subito Paraphrasis fit Commentarius, Debebas, inquit, explicare. Hoc feci quatenus licuit in Paraphrasi, exprimens articulum, duodecim illis. Quod nisi fateor me perperam usum officio Commentatoris, hæreticum sensum agnoscam oportet. O dilemma terribile! Paraphrasis est Commentarii genus, sed minus liberum, meam personam interponere non licuit, & quod erat scrupuli discussi in Annotationibus.

PROPOSITIO CLXXVII.

Ita conditus est Adam, ut anima beneficio viveret, sed ita ut anima illata corpori crasso nihil ageret nisi per organa corporis.

SUPPVATIO.

Hic per Beddam revocamur ad eorum recordationem, quæ puer natus annos quindecim didici, an anima dum est in corpore, quicquam agat sine corporeis adminiculis. Ac ne gladium in tenebris ventilemus, primum ab hoc sermone seclusum volo si quid patitur aut agit animus humanus afflatu divini Spiritus. Deinde pono totum corpus esse instrumentum animæ, cui connexa est, & insita, cuiusque affectione simul & ipsa segnius aut rectius exserit vires suas, etiam interiores. Assumo præterea duplices esse vires animæ, sive affectus, sive ut quidam vocant sensus: exteriores, quod genus sunt, visus, auditus, gustus, olfactus, tactus; interiores, ut amare, odisse, irasci, concupiscere; & his etiam interiores, imaginatio, memoria, & reminiscencia: omnium intima est, τὸ νοεῖν, id est, intelligere, unde & summa pars animæ minime obnoxia materiæ Græcis dicitur ὁ νῦς. Jam ut constat totum corpus esse totius animæ organum, ita sine controversia, singulæ vires habent in corpore certam sedem & organum, ut visus organum est oculus, iræ cor, concupiscentiæ hepar, aut aliud simile. Nam rationi Plato sedem tribuit in cerebro. Sic & imaginatio, & intellectus communis, & memoria suas habent in cerebro cellulas. De solo intellectu dubitat Aristoteles, an habeat aliquid cum corpore commune. Sic enim habet Aristoteles, Libro de anima 1. Est enim de affectibus anima dubitatio, utrum omnes communes sint cum eo, quod continet animam, an sit & ipsius animæ proprius aliquis. Ac mox: Atqui plurimi sunt, quorum sine corpore nullum, aut agere aut pati videtur, aut irasci, considerare, cupere, omnino sentire. Maxime autem ipsum intelligere, proprio simile est. Quod si hoc etiam imaginatio sit quadam, aut sine imaginatione non sit, nec istud esse sine corpore potest. Si igitur operationum anima vel affectuum aliquis proprius sit ipsius, fieri potest, ut ipsa anima separetur: Sin vero nullus sit ejus proprius, non separabilis est, &c. Hic palam est Aristotelem in dubio relinquere, an animus intelligat aliquid sine corporis adminiculo, & videtur in hanc sententiam propensior, ut quando intelligere nihil aliud est quam imaginari, aut certe sine imaginatione non est intellectio, (phantasmata vero corporalia quodammodo sunt, quod à sensibus corporum accipiuntur) nullus sit affectus animæ sine corpore. Hic illud interim superioribus adjiciendum, bifariam acci-

A pi organum. Est enim quoddam in ipso corpore, ut oculi, aures, &c. Est aliunde sumtum, ut rerum phantasmata, sine quibus non intelligit anima donec est in corpore. Hanc igitur dubitationem ut alias frequenter repetit, ita renovat Libro III. in quo jam definiendum erat quid sentiret de singulis. Inter alia multa sic loquitur: *Dubitabit autem non injuria quispiam, quonam modo intelligit intellectus, si ipse quidem simplex sit, ac passionis expertus, nihilque habeat cum ulla prorsus commune, sicut Anaxagoras asserit, intelligere autem pati quoddam sit.* Ac mox: *Præterea ambiget quispiam, si ipse etiam intelligibilis sit.* Quare si usque adeo constat intellectum non uti corporeis adminiculis, cur toto opere dubitat Aristoteles? Intelligimus Deum & substantias separatas, ipsam animam, & formas subtractas à materia, sed non sine imaginibus rerum sensibilium. Jam ut extra controversiam est, oculo vitiato minus videre animam, organo memoriæ vitiato minus meminisse, organo imaginandi vitiato minus recte contemplari rerum imagines: ita non absurdum videtur, si quis dicat organo intellectus vitiato minus intelligere animam, licet animæ substantiæ nihil decedat. Alioqui cur in pueris quodammodo dormit intellectus, in juvenibus viget, in senibus postremus quidem omnium, sed tamen aliquando deficit? Postremo si hæc pars nihil habet commercii cum corpore, cur aliter intelligit anima semota à corpore, aliter juncta corpori? Deinde quid sibi vult quod cum sit in Scholis jactatissimum, nobis velut inauditum occinit, *Nihil est in intellectu, quin prius fuerit in sensu?* & oportet intelligentem phantasmata speculari: nisi idem quod ego dico, animam dum est in corpore quicquid agit, aliquo modo per organa corporis agere: Sive quod habet partem corporis propriam velut officinam, sicuti memoria, sive quod utitur adminiculis sensuum tradentium phantasmata, sive quod est illigata corpori, cujus affectionibus gravatur, quemadmodum testatur & Sapientia, *Corpus, quod corrumpitur, aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem.* Quanquam illic non proprie loquebar de speculabilibus, sed de affectionibus animæ, quæ ministrant occasionem peccandi, ob corpus terrenum. Audivit Eva Serpentem, & credidit, vidit pomum, & concupivit, Adam amore conjugis pertractus est in culpæ consortium. De hujusmodi sentiebam affectionibus, quibus homo sollicitatur ad peccandum, & quas habet propemodum cum brutis animantibus communes. Quanquam autem probabile est eandem esse substantiam, quæ in nobis sentit, concupiscit, meminit & intelligit, tamen sicut ab anima dicitur animal, ita fere vocant animam juxta affectus qui nobis sunt cum brutis communes, intelligendi vim appellant λόγος, id est, rationem, sive νῦς, hoc est, mentem, quam vocem nostri sæpe vertunt sensum. Quin & Paulus dividit affectus hominis in tres partes, in animam, carnem & spiritum. Idem animales homines appellat, qui ducuntur humanis affectibus, & corpus his obnoxium affectionibus vocat animale. Similiter & Jacobus appellat animalem sapientiam quæ caret spiritu Dei, sed tumet humanarum rationum fiducia, & Judas animales dicit, spiritu vacuos. Oportebat itaque censorem ex tenore sermonis mei perpendere quid illic agerem, nec ignorare Linguam divinæ Scripturæ. Nunc nihil aliud spectavit quam Aristotelem, qui de præcipua animæ vi toto de anima opere dubie loquitur. Paulus significanter distinguit animam viventem prioris Adæ, & spiritum vivificantem posterioris. Bedda objicit non fuisse causam, cur hanc sententiam adferrem in medium. Imo expono verba Pauli, *Primus homo factus est in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem.* Ac mox: *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de calo celestis.* Me porro loqui de corporis cupiditatibus declarant hæc mea verba: *Adam ille prior ut de limo factus erat, ita terrenis affectibus fuit obnoxius.* Ac mox: *Conditus est primus Adam ut ani-*

anima beneficio viveret, &c. At intellectus non dat vitam, sed anima vegetabilis ac sensibilis. Vides quot modis absum ab eo quod impiegit Bedda.

PROPOSITIO CLXXVIII.

Non omnes morituri sumus : nam fortasse dies ille ultimus nostrum aliquot vivos deprehendet.

S V P P V T A T I O.

Ad hanc calumniam respondi pridem *Eduardo Leo*, item in *Divinationibus & Elencho*, rursus peculiari Libello in hoc composito, postremo in *Annotationibus* in *Novum Testamentum*. Illic ajo sacros Ecclesiæ Doctores, *Ambrosium, Augustinum, Chrysostomum, Theophylactum, Origenem, Tertullianum*, Scholiasten *Epistoliarum Hieronymi, Petrum Lombardum* fuisse in hac sententia, ut aut sequerentur lectionem, quam ego sequor in *Paraphrasi*, quæ mihi videtur germana, aut putarent esse liberum utramvis sequi lectionem. Id aperte prædicat *Augustinus* in *Libro de Dogmatibus Ecclesiasticis*, & repetit ad *Dulcium* Quæstione tertia.

C. Adversus hos igitur *Bedda* pronuntiet sententiam, eos errare in fide, aut me cum illis absolvat.

EX EPISTOLA AD GALATAS.

PROPOSITIO CLXXIX.

Cap. IV. *Quemadmodum Judæi pro tempore crassa religione vel superstitione magis cohibebantur, ne prorsus ab omni religione dilaberentur, ita vos cum Deum verum ignoraretis, ex majorum instituto coluistis Demones.*

PROPOSITIO CLXXX.

Propior videtur Religioni, qui falsa Religione tenetur, quam qui prorsus credens nullum esse Numen, nullo Religionis affectu tangitur.

PROPOSITIO CLXXXI.

Nec Judæis imputatur, quod pro ratione temporis majorum institutis servierint, nec vobis imputatur cultus simulacrorum, quæ rati numen habere per errorem adorsu.

PROPOSITIO CLXXXII.

Inexpiabile flagitium est, post cognitam veritatem ultro ad pristinum errorem relabi.

S V P P V T A T I O.

Habes lector ex una sententia Propositionum quadrigam. Si quis constuprasset Vestalem virginem, arbitror satis exactum poenarum, si tantas, tam morosas, ineptas & indoctas calumnias legere cogeretur. Ad hanc censuram videor mihi satis respondisse in *Elencho*.

C. Nihil hic superest nisi Supputatio. Primum quod à me dictum est de Legis abrogatis per Euangelium ceremoniis, *Bedda* calumniose detorquet ad totam Legem. Agit enim illic *Paulus* cum *Galatis*, quos pseudoapostoli revocabant ad circumcisionem, cæterasque Legis præscriptiones, declarans illis jam nihil opus ad salutem quæ per fidem Euangelicam præstaretur & *Judæis* & *Gentibus*, nec habita ratione prioris *Judaismi*, nec prioris *Paganismi*. Cæterum *Judæi* velut infirmi, de vulgo Gentis illius loquor, detinebantur sub Lege, veluti sub pædago, donec veniret uberius Euangelii gratia. Cultus igitur Legis, hoc est, victimæ pecudum & similia, versa sunt in victimam spiritualem, longe puriorem & efficaciorē illis omnibus. Cæterum falsa Gentium Religio mutata est in veram Religionem. *Judæorum* crassiorem cultum indicat *Paulus* his verbis : *Et nos cum essemus parvuli sub elementis*

A *Mundi eramus servientes, At ubi venit plenitudo temporis, &c.* *Paganismum* excusat his verbis, *Sed tunc quidem ignorantes Deum, iis qui natura non sunt Dii serviebatis. Nunc cum cognoveritis Deum, &c.* Ex his constat me non de tota Lege loqui, sed ceremoniis abrogandis, in quas retracti fuerant aliquot *Galatas*. Id cum *Bedda* satis aperte declarare potuerit ipse *Paraphrasis* progressus, tamen dissimulat, nisi quod vero propius est, arbitror illum non legisse, sed tantum in Propositiones, quas illi suppeditavit aliquis, declamare, in tenebris *Andabatarum* more gladium ventilantem. Unde non mirum si cum ignoret quibus de rebus agatur, pronuntiet blasphemiam & hæretica, cum antea docuerimus, & Legem mortis recte dici, & Legem mandatorum carnis, & Legem infirmam & imperfectam, & Legem occidentem juxta litteram. Porro cum carnale dicam id quod crassius est minusque spirituale, quid vetat hoc Legi tribuere? cum in novæ Legis mandatis sint quædam crassiora, quædam magis spiritualia : velut in baptismo maxime crassa sunt, aqua, sal, unguentum, minus crassa, voces quibus peragitur baptismus, spirituale, vis purificationis à Spiritu Sancto proficiens : atque hæc Theologi distinguunt formæ & materiæ nominibus. Idem dici potest & de Eucharistia, in qua sunt signa sacramentalia, est corpus Dominicum, est sumtio corporalis, quæ tamen nihil profunt, nisi accedat illud quod est maxime spirituale. Et unde sic miratur *Bedda* vetus Theologus, quod Legem, qua parte erat antiquanda, dixerim crassam & carnalem ad collationem Euangelii spiritualis? Quis vero nescit Legem fuisse sanctam & immaculatam, aut quis negat Prophetas fuisse spirituales? Sed ille maxime spiritualis *Esaias*, quomodo clamat in sacrificia jejuniæque *Judæorum* carnalium? De vulgo *Judæorum* agimus, non de Prophetis aut spiritualibus, quorum erat mira paucitas. Cæterum cum in Scripturis Sacris crebro diversa prædicentur de eodem, velut illud quod *Paulus* vocat Legem bonam, sanctam & immaculatam, quam alicubi vocat Legem mortis, Legem imperfectam & non valentem justificare : per *Ezechielem* Cap. xx. vero sic loquitur Dominus, *Et ego dedi eis præcepta non bona, judicia in quibus non vivunt* ; & alia id genus innumera : pulchre nobiscum agatur, si quoties nos in *Paraphrasi* pro loco, quem exponimus, dicimus quod illi congruit, aliquis ex loco diversa loquente proferat calumniam hæreseos & blasphemiarum. Lex igitur juxta litteram crassa est, juxta sensum mysticum spiritualis est : juxta ceremonias abrogatas carnalis, juxta id quod illis adumbratur spiritualis : juxta præscriptiones erat Lex mortis, juxta fidem in *Christum* & gratiam, erat Lex vitæ : religiosa erat intelligentibus mysterium, superstitiosa qui tantum in illis observatiunculis collocabant justitiam. Quid enim superstitiosius iis quæ præscribuntur de exploranda lepra, & de defectu ciborum, de ritibus sacrificiorum, si nihil aliud spectes quam rerum superficiem? Itaque superstitio est in his qui hærent litteræ Legis, non in ipsa Lege.

Pergit calumniari, negans illam Legem ob hoc præcipue datam *Judæis*, ne prorsus ab omni religione dilaberentur. Quis dixit, ob hoc præcipue datam? Hanc vocem, præcipue, *Bedda* de suo cerebro addidit, quo locus esset calumniæ. Hoc si sibi permittat, reperiet & in *Precazione Dominica* quod calumniatur, nedum in humanis scriptis.

Subest hic & altera calumnia, quod Legem accipit pro tota Lege, cum ego non agam nisi de circumcisione, victimis & similibus. Si *Bedda* negat has hostiarum ceremonias in hoc quod dixi datas, audiat *Hieronymum* in *Esaiam* Cap. i. *Hostia ergo, inquit, & immolatio victimarum, non principaliter à Deo quasita sunt, sed ne idolis offerrentur, & ut de carnalibus victimis quasi per typum & imaginem ad spirituales hostias transiremus, &c.* Item in *Ezechielem* Cap. xx. *Potest & hoc dici, quod ante offensam Decalogum tantum acceperint, post idololatriam vero & blasphemiam multiplices*

Legis ceremonias, ut Deo potius offerrent victimas, quas Damonibus offerebant, & comparatione sacrilegii, levius fieret quod non erat per se bonum, & nequaquam malum, quia Deo offerebatur: & tamen non bonum, quia boni auctorem offenderant. His similia multis verbis inculcat *Chrysostomus* in concionibus adversus *Judaos*. Leviculum est quod adjicit, nullam Nationem prorsus caruisse Religione, cum fuerint & Philosophi qui negarint esse ullos Deos. Nam quod *Paulus* scripsit de Gentibus, quæ naturaliter quæ Legis sunt faciunt, non loquitur de religione, sed de moribus.

C. Verum demus nullam fuisse Gentem, quæ vacaverit in totum Religione, quid ad me, qui hic religionem appello cultum veri Dei? Et nullam religionem appello, cultum Damonibus exhibitum. Ritus quidem cum Gentibus communes permixti sunt *Judeis*, mactationes pecudum, lotiones, suffitus, adspersiones sanguinis, ne his negatis, plane cum Gentibus sacrificarent idolis. Quæso te, lector, quid hoc homine calumniosius, qui se putat esse mirum Theologum, quod subinde crepat hæreses, schismata & blasphemias? Arrudit quod scripserim, mihi videri propiorem esse veræ Religioni, qui falsa Religione tenetur, quam qui nulla, falsum appellans & inopinabile. Atqui *Aristoteles* putat sanabiliorem in quo consuetudo tantum corrupta est, velut in incontinente, quem ἀκόλαστον appellat, cum ratio sit incorrupta, quam eum qui quodammodo natura incontinens est habens & rationem corruptam: hunc vocat ἀκρατή, Interpretes vertit *intemperantem*. Et inter elementa symbolo quopiam cognata, facilior est transitus. Pro nobis facit & naturæ sensus: propior est perfecto partui, quæ cum viro congressa abortit, quam quæ nihil gignit: & vicinior est sanitati corpus febricitans, quam corpus mortuum: & vicinior est animanti ovum jam putrescens, quam ovum inane. Qui credebant à *Jove* Mundum hunc administrari, per varios Deos, non magno negotio poterant adduci, ut pro *Jove* crederent verum Deum, pro Diis minoribus Angelos. Unde & *Paulus* subito mutatus est, quod erraret non affectu, sed judicio. Hic scilicet erat tempus ut *Bedda* nobis occineret illud *Quintiliani*, *Graviolem esse dedocendi quam docendi laborem*. Et obiter me suggillat, quod in *Quintiliano* sim aliquando versatus. Fateor, nec me poenitet, quod si idem fecisset *Bedda*, nunquam tam insulsis & inconditis censuris seipsum doctis omnibus deridendum propinasset. Cæterum ut agam quod est in manibus, non hic agitur de disciplinis, quæ per habitus parantur, sed de persuasionem. Ibi habitus habitu mutandus est, hic fundamento substrato superstruendum est. Bonam religionis partem habet, qui credit quendam esse summum omnia pro suo arbitrio moderantem, qui credit esse substantias incorporeas & immortales, summo illi Principi subservientes. Nihil superest nisi ut huic addas, qui sit ille summus, quæ sint illæ substantiæ, & quibus ritibus summus ille coli postulet. *Paulus* apud *Athenienses* ex ara, Ignoto Deo inscripta, gradum sumit ad prædicandum Christum, Ego, inquit, quem ignotum colitis, vobis notifico. Non hic locum habet quod dixit *Fabius*, tamen si id quoque facere dictum est magis quam vere: *Reperit causam, qua plurimum mercedis extorqueret ab omnibus*. At *Augustinus* fatetur multo minus esse negotii in catechizandis Philosophiæ peritis, quam illitteratis: sed tamen si locum haberet usquam, locum haberet in eo qui conaretur *Beddam* docere Grammaticæ rhetoriceque dicendi rationem. Et hoc nugamentum trahit ad negotium fidei.

C. Nondum finis calumniarum, taxat quod *Judeorum* ceremonias appellarim *instituta majorum*. At *Bedda* non intelligit, quæ sint instituta. Institutum est vitæ genus, quod quis vel ratione suscepit, vel ab aliis traditum accepit. An ideo non potest dici hujus aut illius, *Franciscani* aut *Dominicani* institutum, quod ipse non fuerit auctor ejus vitæ, sed *Franciscus* aut *Dominicus*? Ita nihil vetat dici *instituta majorum*, quæ ipsi à ma-

A joribus accepta, posteris suis tradiderant, quanquam Deus fuit principalis auctor. Sic & *Mosis* præcepta dicuntur quæ populo tradidit, sed accepta à Deo. Quanquam hic non tantum loquor de iis quæ præscripsit *Lex Mosis*, verum de his quoque quæ *Scribæ* & *Pharisæi* præscribebant, inter quæ referuntur plurima ridicula & superstitiosa; tamen hæc vulgus *Judeorum* observabat.

Sed intolerabile est scilicet quod *Judeorum* ceremonias ex æquo confero cum idololatrarum superstitiosa religione. Imo *Bedda* calumniose depravat mea dicta. C. Ego perspicue doceo nihil referre ad gratiam Evangelicam omnibus paratam, utrum accedas ex *Judaismo* cum observatione ceremoniarum, an ex Paganismo liber ab illis. Pagano non imputatur idololatria prior, *Judeo* non imputatur illarum ceremoniarum observatio ad salutem, sed fides. Quod autem *Bedda*, imputatur, exponit duobus verbis ad culpam, suo more facit. Nam imputare generale verbum est, quemadmodum acceptum ferre, quod in bonum, in malum & in neutrum accipitur. Veluti cum dicitur, quod in itinere impensum, ne imputes huic summæ, aut mihi imputa, non patri. Quod si *Judeo* imputaretur observatio ceremoniarum, non justificaretur ex fide, sed ex operibus Legis, quod *Paulus* negat, nec admitteretur ad Evangelii gratiam qui leges eas neglexisset. Hic scilicet erat locus declamandi quantopere Deus oderit idolatriam.

C. Superest una calumnia, quod *inexpiabile* crimen dixi, pro gravissimo, vixque condonando, in quo quoniam *Pauli* sententiam refero ex Epist. ad *Hebr.* *Impossibile est enim*, &c. debebat sic interpretari mea verba, quemadmodum interpretatur eum Apostoli locum. Etsi dixissem absque tropo, quid aliud dixissem, quam quod ex Evangelicis dictis sunt interpretati Doctores veteres pene omnes, excepto *Augustino*, qui senex novum commentum reperit? Verum ad hæc ante respondimus in Divinationibus, cum ageremus de peccato in Spiritum Sanctum.

D. Sapit & hoc calumniam, quod meum, *fit*, vertit in suum est, quasi nihil intersit inter *fit* & *est* & *est* & *est*. Verum hic causabitur incitiam Linguae Latinæ, quam illi facile condonabimus, modo ne talibus utatur enthymematis, quale hoc est, Ego *Bedda* non intelligo sermonis proprietatem, ergo *Erasmus* erravit in fide.

PROPOSITIO CLXXXIII.

Beneficii Christi participes esse non possunt qui diffidunt: nam soli fidei datur, non meritis.

S V P P V T A T I O.

Si hæc Propositio est *Lutherana*, *Paulus* multis in locis est *Lutheranus*. Loquor illic de iis qui accedunt ad Evangelium, deque observatione ceremoniarum Legis. Unde *Judei* suis meritis adscribebant salutem, obsecrantes gratiam Evangelii. Sic ordior hunc locum: *Etiamsi vere creditis ab hoc perfectam salutem præstari posse, cur accersitis circumcisionem? Sin diffiditis, nondum agnoscitis beneficium Christi, cujus, &c.* Explano enim quod Apostolus dicit, *Nos enim spiritum ex fide spem justitiam expectamus*. Spiritum opponit ceremoniis, fidem opponit fiduciæ servatarum ceremoniarum. Sed offendit additum soli? Soli non excludit futura opera, de quibus mox *Paulus*, sed fides quæ per caritatem operatur. Cæterum si ad rationem gratiæ Evangelicæ, neque præputium est aliquid, neque circumcisio, quid remanet nisi sola fides?

PROPOSITIO CLXXXIV.

Lex Mosis non præcipit, ut pro capite amici tuum caput opponas, ut tuum defraudans genium, fratris inopia subvenias, ut firmus infirmo, doctus indocto, melior deteriori obsecundes, & tamen hoc imperat caritas.

PROPOSITIO CLXXXV.

Quicquid verbosissima Lex innumeris præceptis con-
Tom. IX. Xx 147

tur efficere, id satum unico brevique sermone completur, nimirum hoc quem legimus in Levitico, Diliges proximum tuum sicut teipsum.

S V P P V T A T I O.

Ad hanc calumniam respondimus & in Divinationibus & in Elencho. Tantum hic supputabimus. Ob-
 C. jicit quod ipse mecum pugnem. Qui sic? Quia scripsi *Mosaicam* Legem non exigere, ut pro capite amici tuum caput opponas, ut tuum defraudans genium, fratris inopia subvenias, &c. Fateor. Et tamen subjicio ex Levitico, *Diliges proximum tuum sicut teipsum*. Hic medius tenetur *Erasmus*, hic triumphat *Bedda*. Quid ni? Non hic excutio quod *Judai* proximum interpretantur ejusdem Gentis, aut amicum hominem, secus quam Christiani. Utcunque interpreteris Levitici præceptum, exigit æqualitatem amoris, aut similitudinem potius: caritas plus imperat, ut quis etiam pro inimico servando suam salutem exponat periculo. Sed agit *Bedda* Scripturis: *Qui diligit*, inquit, *proximum, legem implevit*. Quam legem? *Non occides*, &c. At caritas plus præstat ultro quam exigit Lex. Ita secum *Erasmus* pugnat, ut *Bedda* sit delapsus a pædibus. Hic cum pie sim loquutus, tamen subito fio *Manichæus*, quia dixi Legem verbosissimam, nimirum sequutus *Paulum* quem explano. Is enim ait, *Omni enim Lex in uno sermone impletur, Diliges proximum*, &c. Si Lex collata ad tam pauca verba non est verbosissima, mentitus est *Erasmus*: Sin est, tot præcepta congerens, toties eadem repetens & inculcans, calumniator est *Bedda*. *Paulus* ad *Rom. xiii.* scribit, omnia Legis præcepta hoc uno brevissimo dicto ἀγαπήσεις, id est, recapitulari. Idem *ix.* *Verbum enim brevissimum faciet Dominus super terram*. *Bedda* putat verbosus tantum dici, quemadmodum ipse verbosus est in suis scriptis. At non ferunt aures *Bedde*, Deum dici verbosum. Deus non eget verbis, sed nostra durities multis præceptis, promissis, minis, blanditiis egebat, ut obtemperaremus. Sic Deus dicitur indignari, minitari, blandiri, quemadmodum dicitur verbosus loquens in Prophetis. Quanquam Deus à me nusquam dictus est verbosus, sed Lex. At Lex à Deo, fateor, & hyems à Deo, non tamen ideo frigidus Deus: periculum est, ne quoniam in Scripturis Deo frequenter tribuitur furor & ira, colligat Deum esse furiosum ac biliosum. Quid vero prodigii, si Deus nostræ duritiæ semet attemperans multa loquutus est cum nostra causa factus sit homo? Proinde convitia, quæ hic congerit, meræ calumniæ sunt.

EX PRÆFATIONE IN EPISTOLAM AD EPHESIOS.

PROPOSITIO CLXXXVI.

Paulatim ad Theologia patrociniū magis ac magis adhiberi capit Philosophia, primum Platonica, mox Aristotelica. Captum quæri de multis, quæ vel ad mores, vel ad cælestium rerum speculationem pertinere videbantur. Quæ res primum visa est propemodum necessaria. At sensim eo succrevit, ut plerique neglecta Linguarum ac politioris litteraturæ peritia, imo neglectis divinis Voluminibus, in curiosis, superuacaneis, & immodicis quaestionibus velut ad Sireneos scopulos consenserent.

PROPOSITIO CLXXXVII.

Jam ars esse cæpit Theologia potius quam sapientia, Theatrica verius quam ad veram pietatem accommodata.

PROPOSITIO CLXXXVIII.

Hanc (scilicet Scholasticam Theologiam) præter ambitionem & avaritiam, vitiantur & aliæ pestes, adulatio, contentio ac superstitio, quibus rebus tandem eo ventum est, ut Christus ille purus, propemodum esset obrutus humanis cogitationibus, ac limpidissimi quondam Evangelicæ doctrinæ fontes, Philistæorum scrobe oppleri, divineque Scriptura certissima regula, nunc huc nunc illuc

A detorta, nostris serviret affectibus magis quam gloria Christi.

PROPOSITIO CLXXXIX.

Quidam pia mente conati sunt Orbem ad pristinam studiorum simplicitatem revocare, atque à lacunis jam fere turbidis, ad vivas illas ac purissimas scatebras reducere. Eam ad rem conficiendam, Linguarum ac bonarum, ut vocant, litterarum cognitio visa est in primis conducere, quarum neglectu videmur huc prolapsi.

S V P P V T A T I O.

Ad hanc veterem querimoniam quoniam plus satis responsum est, & in Divinationibus & in Elencho, non demorabor pluribus lectorem. Tantum hoc annotabo, me hic debere *Bedda*, quod in Catalogo mihi primum tribuit locum, *Erasmus*, inquit, *Luther*, & *Faber*. Quod ait actum de libris *Lutheri*, quam sit verum nescio, quandoquidem tot millia voluminum excuduntur, ac distrahantur omnes. De meis lucubrationibus quid sit futurum Deus novit. Quid *Bedda* molitur nemo nescit, cujus judicio quid tribuendum sit, judicet prudens lector, quando censet ea quæ nunquam legit, & si legeret non intelligeret, præsertim cum in tot articulis nullum adhuc ostendere potuerit adversari pierati. Deinde si stylus ille humilis tam appositus est ad discutiendas quæstiones, cur ipse non utitur eo? Nunc enecat lectorem operosa balbutie, multoque molestior est, quam si *Gerfonico* stylo loqueretur. Me de Theologis Scholasticis non male sentire, declarat quod in scripturis meis tam multos nominatim prædico, quodque mihi cum multis est arctissima perpetuaque necessitudo. Quod si Theologicum ordinem capitali prosequeretur odio, non optassem alium eventum, quam ut *Bedda* tales emitteret libros. Nunc pudet me, rogoque mortales omnes, ne reliquos Theologos ex paucorum intemperis æstiment. Declarat & illud, quod pro mea qualicunque portione tantum laborum juven-
 D dis Theologiæ studiis exhausti. Agnoscunt hoc juniores: nam utres vetuli non capiunt novum munus. Et tamen vidimus seniores quoque redisse ad fontes, evolvere præcos Ecclesiæ Doctores, excutere, rimari, amplecti Linguas ac meliores litteras. Nec aliud videtur agere *Bedda*, quantumvis oblatrat, moderatius oblatraturus tum mihi tum hisce studiis, si meas lucubrationes aliquot evolvisset.

EX PARAPHRASI AD PHILIPPENSES.

PROPOSITIO CXC.

Ego Paulus Judæus ex Judæis sum oriundus, nec è qua-
 E vis Tribu, verum è præcipua, nempe Benjamin, unde
 & Sacerdotes constituuntur, Hebræus ex Hebræis juxta
 genus, juxta Legis sectas Phariseus, cujus ordinis semper
 fui prima dignitas. Cap. iii.

In Divinationibus & in Elencho demonstravi, Typographorum incuria versum unum in fine paginæ prætermisum, quod non raro accidit.

PROPOSITIO CXCI.

Te rogo vera germanaque conjunx, mecum in Evan-
 gelii negotio consentiens, &c. Cap. ii.

S V P P V T A T I O.

Ad hanc responsum est in Elencho quod satis est, si quid desiderabit lector, petat ex Annotationibus meis in Epistolæ ad Philipp. Cap. iv. item in prioris ad Corinth. Cap. ix. Nunc ut tantum supputem. Falsum
 F est quod ait me relegare alterum sensum, id perspicuum est ex Annotationibus meis, in quibus neutram rejicio, sed utramque ut probabilem propono. In Paraphrasi quoniam utramque sequi non licuit, sequor eam quæ mihi tum visa est probabilior ex sententia *Clemensis*, cui maxime potuit hoc esse notum. Deinde calumnio-
 C. V. sum mendacium est me docere, ut Monachi ac Sacerdotes ducant uxores, quanquam arbitror illos levius peccare,

re, quam *Beddam* dum hujusmodi calumniis traducit proximum suum. Quid enim refert an *Paulus* habuerit uxorem, necne, cum extra controversiam sit, *Petrus* Ecclesiae principem habuisse? *Hieronymus* nobis citat, qui est Scholiastes & rhapsodus falso titulo, tum *Theophylactum* titulo *Athanasii* nobis producit. Superest *Ambrosius*, *Augustinus* & *Gregorius*, quibus ego praefero Priscos hac duntaxat in parte. Jam quod ait eos esse impios in Ecclesiam, qui putant *Paulo* fuisse uxorem, ut in nos contumeliosum est, ita blasphemum in omnes Ecclesiae Doctores, qui negant *Petrus* ordinis Apostolici principem fuisse coelibem. Si impium est Apostolo tribuere uxorem, à qua tamen tum abstinerebat, ut est probabile, multo magis impium est idem tribui summo Ecclesiae Pastori. Quanquam & *Philippo* putant fuisse conjugem. Ad hæc cum *Hieronymus* fateatur *γυναικα* Græcis verbum esse ambiguum, unde ille probat de uxore non fieri mentionem, cum materia sermonis congruat utrique significationi? Nonne videatur ridicule disputare, qui dicenti cuiquam, *Petrus comedit urticam*, ac sentienti eum esitasse herbam ejus nominis, reclamaret, erras, *urtica* piscem quoque significat, ergo piscem edit, non herbam?

C. Quin & illud calumniosum est, quod clamat schismaticum esse quod dicimus, cum super hac re nullum Ecclesia prodiderit decretum, nec omnes Doctores in hoc consentiant. Jam quod allegat nobis *Paulum* ex I. Cor. VII. *Dico autem non nuptis & viduis*: quasi ex his demonstraretur illum permansisse virginem: res ipsa potius loquitur, quod *Paulus* illic se miscet medium inter conjugatos & viduos ac viduas: conjugatos admonuerat ne se fraudarent nisi ad tempus, idque orandi gratia, optans tamen ut si queant in totum abstinere à congressu carnali: mox subdit, *Volo autem omnes esse sicut meipsum*, quid hoc? id est, tam firmos ut possint continere. Mox redit ad viros viduos, quos articulo masculino signat, *τοῖς ἀγαπίοις*. *ἀγαπῶ* autem dicitur *calebs*, etiamli decem habuit uxores. Quod autem hic loquitur de his qui extulerant uxorem, arguit quod mox subnectit viduas, moxque redit ad conjugatos, absoluturus quod coeperat. Deinde pergit ad virgines: *De virginibus autem preceptum Domini non habeo*. Hinc apparet quam diligenter *Bedda* versetur in Apostolicis litteris, qui nos toties appellat Rhetores. Imponit calumniis tandem colophonem, se belle docuisse, me perverse & schismaticè mutasse Scripturam Apostolicam. An aliquid mutatum est in Græcis Apostoli verbis? Et fortassis Interpres germana vertit, non germane. Quanquam & hanc translationem habent intactam qui volunt. Mihi puto licere in paraphrasi sequi lectionem quam video Priscis arrisisse: nec queri quam urgeo ut mecum sentiat. *Αὐτοῖς αὖ*. Quid hæc ad incontinentiam *Lutheranorum*? Si *Paulus* uxorem legitime ductam ob Evangelium reliquit, an ideo doceo fas nunc professis continentiam uxorem in Sacerdotio ducere, quam non habebant? Atqui nihil hic habebat *Bedda*, quod mecum rixaretur, debebat vir fortis irrefutabilibus telis retundere *Lutheri* argumenta, quibus hoc persuadere conatur, quod *Bedda* vocat schismaticum. Sed maluit in nos vociferans aucupari gloriam.

EX EPISTOLA AD THESSALONICENSES
SECUNDA.

PROPOSITIO CXCI.

Cap. I. Vos Thessalonicenses gloriabimini per Christum in die adventus illius, non juxta meritum vestrum, sed juxta beneficentiam Dei & Domini nostri Jesu Christi.

SUPPUTATIO.

His responsum est & in Divinationibus & in Elencho, ut non sit opus quicquam addere, nisi *Beddam* B. C. & in nos uti calumnia, & in *Paulum* blasphemia. *Paulus*

lus dicit, *Secundum gratiam Domini nostri Jesu Christi*, & *Bedda* clamat juxta merita nostra.

EX PRIORE AD TIMOTHEVM.

PROPOSITIO CXCI.

Sincera caritas longe rectius dicitur quid sit agendum, quam ulla quamvis multa constitutiones. Ea si adsit, quid opus est Legis præscriptio?

PROPOSITIO CXCI.

Humana caritas quoniam saepe vitata est affectibus, tum vita parum sincera frequenter coheret, nec aliquoties plena fiducia est. At Evangelica caritas nec fallit unquam, nec hæsit, nec ab officio pietatis cessare novit.

SUPPUTATIO.

Ad hæc paucis quidem, sed quod satis est, responsum est in Elencho. Tantum supputabuntur gloriosæ calumniæ. Dixi caritatem dicere quid sit agendum, *Bedda* interpretatur dicere pro judicare, quod officium est rationis, non voluntatis. Quasi id quisquam nesciat. Fides in nobis pro ratione est, quæ juxta *Paulum* per dilectionem operatur, urgens & incitans nos ad pietatis opera. Hunc impulsu vocavi dictaturam, Lex dicitur, sed minis, caritas dicitur volenti. Nec hic caritatem facio cæcam, sed cum fide bonaque conscientia conjunctam. Quod dictum est de humanis constitutionibus, si refutatum est, refutatum est id quod docet *Paulus*, dicens, *finis Legis caritas, & iusto non est lex posita*. Et *Joanes*: *Qui diligit proximum, implevit legem*. Quid igitur nobis hic cum *Beuardis*? *Paulus* negat eos qui hauserunt Spiritum Dei, esse sub Lege, quoniam ultro faciunt quod Lex præcipit, ut ante dictum est. Si recidant à spiritu, relabuntur in obligationem Legis. Hic taceo quantum *Joannes Gerson* tribuat illuminato Theologo, id est, homini spirituali. Jam consensa cathedra *Bedda*, *Audiat ergo*, inquit, *si libet, & vel senex discat prima Theologia rudimenta*, &c. Hic miro supercilio docet, quæ nec iis ignota sunt, qui cum Theologis aliquoties egere convivium, tantum abest ut ego ignoraverim, qui hæc ex *Thoma* didiceram nondum natus annos viginti. Protrita res est quam adfert. Sed unde colligit tam crassam inscitiam *Erasmi*? Unde suspicatur me nusquam hætenus discere potuisse quod *Beddam Lutetia* discere contigit? Ex eo quod caritatem dixerim pro cupiditate, sive concupiscentia. Non rejicio quod docendi gratia distinxit *Augustinus*, modo ne quis nos urgeat, ut ad hanc legem perpetuo loquamur. Græcis est verbum *ἀγαπᾶν*, quod plerumque vertunt *diligere*, est *ἀγαπᾶν*, quam aliquando vertunt *caritatem*, aliquando *dilectionem*, est *ἀγαπήτης*, quod interim transferunt *dilectus*, interim *carissimus*. Jam verbum esse anceps & ad bonum & ad malum, declarat *Joannis* Epist. I. cap. II. *Qui diligit*, inquit, *fratrem suum in lumine manet*, & *ἀγαπᾶν*. Hic de laudata caritate loquitur. Ac paulo post: *Si quis*, inquit, *diligit mundum, non est Patris caritas in eo*, *ἀγαπᾶ τὸν κόσμον*, Idem verbum usurpatum est in malam partem. Rursus apud *Paulum* II. Timoth. II. *Demas reliquit me diligens hoc seculum*, *ἀγαπήσας*, non dubium quin in malam partem. Jam Græcis *ἐπιθυμία* vox est anceps in bonum & in malum. Eam alias vertunt *concupiscentiam*, alias *desiderium*. Similiter *ἐπιθυμῶν*, hoc est, *concupiscendi* verbum anceps est. *Carnis curam ne feceritis in desideriis* dixit *Paulus*, utique, in malam partem. Rursum, *Desiderium habens dissolvi & esse cum Christo*, dixit in bonæ rei significationem. Et *Daniel* dictus est *vir desideriorum*. Quin & ipse Dominus *Luce* XXII. dicit, *Desiderio desideravi*, *ἐπιθυμία ἐπεθύμησα*. Ac *Paulus* ad *Gal.* V. *Et desideria carnis non perficiatis: Caro enim concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus carnem*. Hic eadem sunt verba *ἐπιθυμία* & *ἐπιθυμῶν*, quibus usus est *Lucas*. Et caro & spiritus dicitur concupiscere, caro in malum, spiritus in bonum. Quoties autem concupi-

scendi verbum in Litteris sacris usurpatur in bonam partem, non obstante quod Lex juxta *Paulum* dicit, non concupiscas: concupiscis & deficit anima mea in atriis Domini. Et, concupivi salutare tuum Domine, & his similia per multa. Quorsum hæc, an ut declarem *Augustinum* perperam hæc distinxisse? Non, sed docendi gratia distinxit ille, quemadmodum idem distinguit interrogationem & percunctationem, quæ distinctio non diutius obligat nos, quam donec versemur in docendo. Aliibi fas est verbis in nativo significato uti. Tale est quod idem Opus de doctrina Christiana auspicatur à distinctione duorum verborum *frui* & *uti*, utimur humanis, fruimur divinis. Ad demonstrandum quod illic instituerat valet distinctio. Hæc tamen non obstat quo minus Jureconsulti dicant uti, frui possessione. Et senes dicimur frui rebus in adolescentia bene gestis. Nec *Paulus* veritus est scribere *Philemoni*, Ita te fruam in Domino. Nec absurde dicimur abuti bonitate Dei, & laudantur qui illius donis recte utuntur. Utimur enim iis quibus est opus, aut quibuscum habemus consuetudinem, fruimur jucundis, aut iis unde fructum capimus. Nec puduit *Prudentium* virum pium juxta ac doctum scribere, *Fruimurque mensis assatim plenis*. Jam si caritas nihil aliud significat quam præscribit *Augustinus*, quid est quod scribit *Plinius* de caritate asinarum erga foetus suos, *Valerius* de caritate parentum erga liberos, de caritate conjugali, an hic intelligenda est Evangelica caritas? Quod si provocas ad sacras Litteras; nonne *Judith* ix. legis, Et percussies eum ex labiis caritatis mea? nimirum hic turpem *Holophernis* amorem sentit Scriptura. Nec obito quo minus omnis caritas dicatur Evangelica, sive infusa sive acquisita, modo sit talis qualem ibi depingit *Paulus*, de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. Quoniam autem *Paulus* his notis distinxit caritatem de qua loquitur, à vulgari caritate, ego quo crassius explanarem quod ille sensit, discerno caritatem humanam & Evangelicam. Humanam voco qua homo diligit hominem, vel instinctu naturæ, vel ob ali-quod commodum temporale sine respectu Dei, velut parentes amant liberos, aut pauperes amant bene meritos: is affectus sæpe vitiosus est, vel dum amamus plus satis, vel dum ob rem turpem. Nihil hujusmodi habet caritas Evangelica. Quod autem hic sophisticatur de affectu naturæ, qui si nunc se flectat ad spiritum fiat virtus, si ad carnem fiat vitium; simplex naturæ affectus nec virtus est nec vitium, sed ex accedentibus vertitur in actionem virtutis aut vitii. Scilicet hic erat locus in cursu Paraphraseos differendi, quæ dona juxta Scholasticos adhæreant voluntati, quæ rationi, deque officiis singulorum. Expono in transcurso locum *Pauli* dicentis, *finis præcepti est caritas*. Quare? Quia caritas complectitur omnia Legis præcepta. Ergo quod Lex tot præceptis præscribebat, hoc compendio dicitur caritas ex fide proficiens. Lex dicitur infirmis, in piis, quoniam caritas pro lege est, dictare vice legis dicitur. Et ne quis putaret *Paulum* de quavis caritate loqui, distinguo naturalem ac vulgarem caritatem ab Evangelica. Quid autem hisce tropis vulgatus? Hoc tibi persuasit odium mei. Amorem habebas in consilio cum ista de me judicares. Et amor cæcus est judex, cæcior odium, & pessimi consultores sunt amor & voluptas. Non usus sum verbo judicandi, sed dictandi, hoc est præscribendi. Ratio deligit, caritas exsequitur. *Paulus* ait, caritas non cogitat malum. Nonne cogitamus mente non voluntate? Ut autem finiam, nihil erat hic quod merebatur ullam calumniam, sed *Bedda* visus est sibi nactus occasionem qua declararet, quam profunde sit ingressus adyta Theologiæ. Atqui poterat hæc suo loco docere citra proximi contumeliam.

PROPOSITIO CXCV.

Cujus insincera est conscientia, ejus non potest esse sincera fides.

Ad hanc sophisticam calumniam in Elencho respondimus quod satis erat.

PROPOSITIO CXCVI.

Non solum pro Christianis orationes fiunt, verum etiam pro universis hominibus, ne videatur angusta Christiana caritas, quasi sua duntaxat favens factioni.

SUPPUTATIO.

Et ad hanc indoctam calumniam responsum est. Quod hic dico *factionem*, ad eorum opinionem pertinet, qui de Christianismo male sentiunt. Is certe *factio* est. Quod clamat annis innumeris neminem usum *factionis* vocabulo nisi in malam partem, docui falsum esse. Et si verum esset, nihil contra me facit.

PROPOSITIO CXCVII.

Quoniam in Episcopo pudicitia magnam habet commendationem: si non contingit qui voluptatem hanc in totum contemnat, illud certe spectandum, ut fuerit aut sit unius uxoris vir. Cap. III.

SUPPUTATIO.

Responsum idoneam invenies in Elencho. Hic tantum annotandum quod meum sermonem calumniose interpretatur, deinde quod pro *contemnat* verbo potentiali supponit commentum quasi scripserim *contemnat*, cum meorum verborum sensus sit, qui non potuerit aut possit contemnere. Ego probabilem opinionem arbitror olim apud Græcos orthodoxos, Episcopos qui voluissent, servasse uxores prius ductas. Magnifice vero *Bedda* clamat, *Abstine, abstine, ut quisquam admittatur ad Sacerdotii dignitatem, qui carnis in totum non contemnit illecebras*, cum hodie recipiantur, qui quinquaginta habent concubinas, ne quid addam sceleratius. Et utinam omnibus coelibatum professis tam possimus persuadere continentiam, quam rigide exigimus.

EX EPISTOLA AD TITUM.

PROPOSITIO CXCVIII.

Quid officis ad pietatem, si nesciam cur, &c.

Ad hanc calumniam omnium impudentissimam satis responsum est in Elencho, quæ cum in plures dividi queat, tamen pro una supputabitur.

Jam ut conjicio feliciter absolverat suas calumnias *Bedda*, cum ecce familiares alicunde suggerunt & alia quædam loca quæ prius non monstraverant, *Bedda* enim nihil illic legisse, res ipsa jam dudum clamat. Nam mihi persuadeo, si legisset Opus in quo sic attollitur *Christi* gloria, sic animatur homo ad fidendum promissis Evangelii, sic armatur ad contemptum Mundi, sic erigitur ad studium vitæ spiritualis, (in quibus tamen nihil mihi vindico: quicquid est boni aut *Pauli* est unde hausi, aut Dei) etiam si qua deprehendisset per humanam imbecillitatem excidisse secus quam oportuerat, tamen non potuisset sic in illud debacchari, nisi totus ageretur spiritu Satanæ.

Ad id autem quod sub littera L. queritur de posteriore *Petri* Epistola, in dubium vocata cujus sit, responsum est in Elencho, & si quis quid præterea desiderabit, petat ex Annotatione in hanc Epistolam postrema novissimæ Editionis, quæ fuit anno à *Christo* nato M.D. xxvii. Cæterum quod ait me dubitare falsum est, tantum ajo Veteres dubitasse. Hic obiter admiror *Bedda* lenitatem, qui non exclamet ad hæc *Hieronymi* verba quæ citat, *Sicut Evangelistas dudum ad veritatis lineam correximus*. In me debacchatur, si per tropum ajo *Paulum* mea opera fufius loqui. Quid si dixissem *Paulum* correximus? Sed in Ecclesiæ Doctoribus, si quid offendit, aut declinat, aut commode interpretatur. Probo. At non probo, quod eadem,

dem, ita leuiores in nostris scriptis tot convitiis exagitat, etiam ea quæ rectissime dicta sunt depravans, frequenter non intelligens, crebro sciens ac prudens. In Præfatione permittit nobis loqui *Demosthenice*, in censuris non permittit nobis loqui *Grammaticæ*, cum tamen subinde convitii loco nos appelleret *Rhetores*, videlicet se subindicans esse *Theologum*, cum nullus unquam *Rhetor* sic ineptierit in causa forensi, ut hic in causa fidei, adeo ut prævaricator videri possit, nisi totus liber vicinior esset suspicioni stultitiæ. Quod si non intelligit Latinum sermonem, multo minus rhetoricum, cur sibi sumit censuram in eum quem vocat *Grammaticum* ac *Rhetorem*? Quis enim ferret me, si de Libro Gallicæ scripto mihi sumerem auctoritatem pronuntiandi, cum ejus Linguae phrasin in plerisque non assequar? At *Bedda* nostra non raro sic interpretatur, quemadmodum *Plautinus* ille, Punice loquentis, *Barbocca* interpretatur miseram buccam. Aut igitur debebat nobis in totum Latine loquendi jus interdicere, aut si hoc permisit, à censuris scriptorum nostrorum debuit abstinere, & hanc provinciam alteri cedere.

Jam quæ sub elemento M. queritur, longe minus habent frontis, quibus sic responsum est in Elencho, ut supervacaneum sit quicquam addere. Nam illic demonstravi calumniam insignem cum insigni inscitia conjunctam. Inscitiam ubique condono, calumnias tantum numero.

C. Temeritatem schismaticam, quam impingit sub littera O. docui in *Hieronymum* magis congruere quam in me. Nam quod *Hieronymus* asseverat, ego recito tantum. Vide Elenchum & Annotationes. Quod incur sar sub elemento P. plane sophisticum est nugamentum, ego loquor de fortitudine Christiana, ille detorquet ad immanitatem latronum, ego de æquanimi-
C.C. tate, ille de duritia sceleratorum. Quis unquam dixit sceleratos æquo animo tulisse supplicia? Ne fortiter quidem ferunt, sed immaniter etiam Philosophorum judicio.

Querimonia sub tribus litteris Q. R. S. nihil habet confutatu dignum, & si quid est, affatim refutatum est in Elencho.

Sub littera T. miror illum velle repetere ad quæ toties responsum est in Divinationibus missis antequam hic prodiret liber, nisi quod misere cupiebat volumen esse magnum.

Ex Paraphrasi *Jacobi* Cap. II. *Fides sine operibus non magis est dicenda fides, quam cadaver hominis meretur hominis vocabulum.* Item sic, *Natura conjunctissima sunt fides & caritas, adeo ut alterum ab altero divelli non possit, est enim caritas fidei comes individua: nam fides absque caritate ne fides quidem est.*

Loquor illic de fide justificante, ac juxta *Paulum* per caritatem operante. Ea multa complectitur, Primum credulitatem omnium quæ tradita sunt sacris Litteris. Deinde plenam fiduciam ac spem de promissis Dei: talis fides non est absque caritate. Quod si qua sit fides *Dæmonum* aut *impiorum*, sic dicitur fides, ut homo mortuus dicitur homo. Jam quod in Scholis arguantur, utrum simul infundatur fides & caritas, an fides possit esse sola, cui si accedat caritas sit viva, si decedat sit mortua, cum eadem maneat qualitas, magis valet ad exercitanda ingenia quam ad pietatem. *Jacobus* mortuam appellat, quæ per caritatem non operatur, nec visum est in Paraphrasi Scholasticas argutias admiscere. Item Cap. IV. *In Lege Mosaica nonnihil dabatur humanis affectibus. Licebat odisse inimicum, fas erat studere parandis opibus, non habebatur injustus qui convitiis convitio retulisset.* Cum ajo dabatur humanis affectibus, satis indico concessionem fuisse non voluntatem Dei. Et licere dico quod non punitur.

Epistolæ *Joannis* primo Cap. *Judicii divini metus ex mala conscientia nascitur.*

Hoc arbitror in genere verum esse. *Paulus* cupit dissolvi, utique judicandus. Et *Augustinus* in sermone

A quodam de adscensione Domini, *Bonam*, inquit, *cam- sam habeamus, ut futurum judicium non timeamus.*

EX PARAPHRASI IN CAP. IX. EPISTOLAE AD HEBRAEOS.

Veteris Templi religio habebat ritus quosdam, &c.

Hic ostendimus *Beddam* insigniter esse calumniam. C.

Ex ejusdem Cap. XI. *Enoch fidei debet hoc, &c.*

Hic ostendimus *Beddam* calumniam cum blasphemiam C. B. conjunxisse. Vide Prologum & Elenchum.

B Est nunc *Bedda*, & censuras suas tam ambitiose numeratas renumeret, & perspiciet, nisi prorsus ipsi livor & odium ademittit oculos, quanto crebrius quantoque gravius ipse peccarit adversus præcepta Dei, & adversus Christianam caritatem, quam ego adversus Scholasticorum placita: circumspiciatque num quem inveniat Theologorum, qui tam impotenter debacchatus sit in ullum Hæresiarcham, quam ipse debacchatur in suæ communionis hominem, in iisdem castris adversus eandem aciem dimicantem. Jam sicubi maxime deflexissem à Christiana veritate, nimirum hoc evenisset mihi quod omnibus pene veteribus Ecclesiæ Doctoribus evenit, quorum nunc & monumenta & memoriam sacro-sanctam habet Ecclesia Catholica. Sed proferat ullum *Bedda*, qui sic calumniis, mendaciis, quævis, sannis, strophis, distichis in quenquam vel hæreticum sit debacchatus. Ac lapsum humanum ignoscere cupienti prodesse, videtur æquum. At non meretur eandem veniam qui se profitetur censorem, qui tanto supercilio numerat errores alienos. Et si cadit à toto, qui cadit à syllaba, (nam hoc nobis ex Juris-

C peritorum litteris undique doctus recitat *Bedda*) quanto justius tota causa cadit censeri, qui toties deprehenditur aperte mentiens, malitiose calumnians, scurriliter convitiens, toties non intelligens nostra quæ reprehendit, toties depravans à nobis pie recteque dicta, toties judicans quæ non legit, toties perperam adducens & Scripturarum testimonia & Doctorum sententias? Certe pleraque in his tam evidentia sunt, ut ne tergiversari quidem possit. In his næniis solidus fere mensis mihi consumtus est. Quare nihil superest, nisi ut *Beddam* horter, dextrum aperiat oculum, & ubi perspexerit in quas tenebras ipsum deduxerit livor & ambitio, primum semet abjiciat ad pedes omnipotentis Dei, qui nullis magis indignatur quam qui talibus sycophantiis & famam incessunt immerentis, & simplicium animos obrectationis inficiunt veneno, & studiorum turbant tranquillitatem, & Ecclesiæ pacem discindunt: deinde sumat Christianam ingenuitatem, agnoscat suos ipsius errores in quos impegit, dum insectatur alienos, calidas suas censuras, quas gloria livoreque ebrius evomit, resorbeat, medeatur animis simplicium, quibus hoc libro venenum instillavit. Mecum facile redibit in gratiam, ubi sensero hominem ab his intemperis resipuisse. Et quoniam per saltum, ut ajunt, doctor factus est, redeat ad necessariam Grammaticam & Latinam & Græcam, ex cujus inscitia toties gravem calumniam intendit proximo, toties non intelligit Auctores qui Latine scripserunt, ut de Græcis taceam. Ne pudeat sero discere, quod scire necessarium est. Quod si dissimulatis omnibus quæ à nobis responsa sunt, pergat similes censuras spargere, profiteor me posthac in his indoctis & rabiosis contentionibus non lusurum operam, cujus nimium jam periit. Ne vero speret Ecclesiam unquam eo dementiæ venturam, ut censuras, quæ nec mentem habent nec frontem, approbet. Quod si quando evenierit, tum mihi libebit à tali videlicet Ecclesia recedere. Verum ut certum est hoc nunquam futurum, ita certa mens est nunquam à consortio pie sentientium recedere.

SVPPVTATIONVM FINIS.

X x 3

E X

EX ENCHIRIDIO MILITIS CHRISTIANI

NOTATA QVAEDAM.

ENCHIRIDION MILITIS CHRISTIANI diu fuit gratiosum & apud Theologos, & apud Monachos, exstiteret tamen nuper qui hoc quoque coeperint arrodere; duobus potissimum offensi locis, quorum alter est canone vigesimo, his verbis: *Neque est alia flamma, in qua cruciatur dives ille comestator Evangelicus, nec alia supplicia inferorum, de quibus multa scripsere Poeta, quam perpetua mentis anxietas, qua peccandi consuetudinem comitatur.* Hic colligunt me sentire, nullum esse ignem materiale apud inferos. Nihil minus tum sentiebam, quam quod isti interpretantur, & si quid huiusmodi sensissem, hæc opinio non tam adversaretur Scripturæ sacræ, quam placitis Scholasticorum, nec sane audio quid tantopere conducatur ad pietatem, an animæ torqueantur igne corporali, an secus, modo per vermem intelligamus acerbissimum conscientiae remorsum, per ignem intolerabilem cruciatum: neque enim novum est in Litteris divinis per ignem intelligi vindictam Dei. Quod si quis ex his verbis, *vermis eorum non moritur, & ignis eorum non exstinguitur*, urgeat nos ignis vocabulo, cogetur & vermem accipere corporalem, & lucem facere corporalem quam precamur defunctis. Ex aliis vero locis lucubrationum mearum percipere poterant, me non hoc sensisse quod interpretantur. Quin ipse statim huius Operis canon primus refellit istorum calumniam: *Quis, inquam, usque adeo scelestus est, ut non resiliat a vitiis, si modo penitus credat, momentaneis his voluptatibus præter infelicem illum, conscientia mentis cruciatum, æternos quoque emi cruciatum.* Rursus in Paraphrasi qua explico verba Matthæi Cap. ix. *Vermis eorum non moritur, & ignis non exstinguitur*, loquor in hunc modum: *Ibi vermis exedens poenitentia miseroræ conscientiam non moritur. Vivunt enim tantum in poenam. Ibi ignis, quo cruciantur, nunquam exstinguitur.* Ac paulo inferius: *Ubi nec incendium exstingui potest, nec vermis moritur.* Hic satis liquide separo cruciatum ignis à verme conscientiae. Sed fingant nihil esse in scriptis meis unde liqueat quid senserim, poterant tamen hæc mea verba candidius interpretari. Etenim cum ignis ille corporalis non aliter agat in animam quam reddendo illam anxiam, excusari poterat per tropum vulgatissimum, quo causam pro effectu, effectum pro causa ponimus, quemadmodum Aristoteles in libris de anima, dicit iram esse sanguinis effervescentiam circa cor, cum revera ira non sit effervescencia sanguinis, sed gignat eam. Quemadmodum de homine vehementer molesto dicimus, *hic est mors mea.* Simili forma dictum puto illud Pauli Rom. vi. *Gratia autem Dei vita aeterna*, quod pariat nobis vitam æternam. Sic idem Paulus scribit Christum factum iustitiam nostram, quod eam nobis largiatur. Verum urgent quod dictum est, *nihil aliud*: Qui sic loquitur, inquit, excludit omnia. Id perpetuo verum non est. Etenim qui dicit de luxurioso, *hic nihil aliud quam bibit*, non excludit actiones communes, sed studia litterarum, aut alias honestas functiones. Rursum cum dicimus, *hic nihil aliud est quam Grammaticum*, tantum excludimus disciplinas ejusdem generis, ut Philosophiam, Dialecticam, aut Theologiam. Rursus si quis loquatur de homine privato, *hic nihil aliud est quam Petrus*, non excludit litteras aut divitias, sed publicos magistratus. Interdum hoc sermonis colore significamus, non quod solitarium est, sed quod præcipuum: quemadmodum Demosthenes pronuntiationi totum attribuit, non quod inventio, elocutio, cæteræque partes Oratoris nihil ad rem faciant, sed quod hæc esset præcipua. Itidem Socrates apud Platonem dicit, virtutes nihil aliud esse

A quam scientiam expetendorum ac fugiendorum, quod ex hoc velut è præcipuo fonte virtutes manarent. Similiter interpretari poterant, quod dixi nihil aliud ignem illum esse quam conscientiae cruciatum. Verum his præfidiis nolim uti ad huius loci defensionem. Nihil enim horum cogitabam cum illa scriberem, nec ulla tum habebat animum meum dubitatio de igne gehennæ, sed Evangelicam parabolam traxi ad demonstrandum quam res sit infelix, mens sibi male conscia, & jam hic quodammodo prægustans æternos gehennæ cruciatum. Sic enim ordior hunc locum, quem addunt: *Qua preparavit Deus diligentibus se, nimirum in hac vita. Cum interim vermis impiorum non moritur, & inferos suos jam apud superos patiuntur. Nec alia est flamma, &c.* Hæc satis arguunt me non loqui de poenis inferorum. Macrobius autem Lib. Saturnalium 1. docet ex sententia præcorum Philosophorum, tum animam mori, cum ex priore vita demittitur in corpus, in quo patitur quicquid Poetæ finxerunt animas apud inferos perpeti, *Phlegethontem* interpretans ardorem irarum & cupiditatum, *Acherontem*, dolorem poenitudinis, *Cocytum*, varias lugendi causas, *Strygem*, tristitiam simultatum, atque item de cæteris. Nec mea refert, si falsa fuit Philosophorum quorundam opinio, de animabus, quæ prius absque corporibus aut in corporibus felicioribus vixerunt, antequam in hæc deicerentur, tantum mihi decerpfi quantum satis erat ad id, quod agebam. Idem faciebam in Parabola Evangelica. Quam si quis contendat historiam esse, non magnopere laboro: Lucas quidem non appellat parabolam, verum idem alia multa commemorat absque titulo parabolæ, similima tamen iis quæ apud alios Evangelistas dicuntur parabolæ, veluti de filio prodigo, de villico divitis: verum quoniam semel dixerat, *Et ait ad istos parabolam istam dicens, Quis ex vobis homo qui habet centum oves, &c.* probabile est narrationes, quæ sequuntur, eodem titulo comprehendi. Quanquam nihil vetat idem historiam esse simul & parabolam. Nam tales fere sunt omnes parabolæ Christi, ut aut crebro fiant, aut fieri potuerint. Quod genus est de Domino qui servis distribuit talenta, de muliere quæ invenit drachmam, de ove reducta. Historia est Paulum à vipera fuisse ictum, quam protinus excussit in ignem. Verum Prudentius hanc historiam trahit ad allegoriam, docens hæreticorum virus protinus excutiendum ne serpat. Simili studio nos quoque narrationem de divite & Lazaro accommodavimus ad id quod tum agebamus, & ex narratione fecimus parabolam collatione. Quod si pertineret ad rem, utrum hæc parabola sit an historia, potius hæc debebat videri parabola, quam cæteræ complures, in quibus nihil refertur, quod fieri non potuerit, hic multa ponuntur quæ non consistunt citra tropum. Velut de sinu Abrahæ, de chao dirimente, de colloquio. Nec erat illic aqua vera, nec Lazarus tum habebat digitum, nec dives linguam, hæc omnia per allegoriam dicuntur, unde & flammam interpretatus sum per allegoriam de cruciatu conscientiae. Porro cum hic piis æternæ felicitatis sit initium, impiis contra suppliciorum æternorum quasi præludium, frequenter sacri Doctores, quæ sunt alterius seculi, accommodant ad vitam præsentem, & contra. Quod genus est, cum resurrectionem interpretantur vitam à sceleribus ad pietatem conversam, & immortalitatem quandam esse perpetuam innocentiam, & virginitatem perpetuæ incorruptibilitatis meditationem.

Displicuit & hic locus in fine Enchiridii: *Monachatus non est pietas, sed vita genus pro suo cuique corporis ingenique habitum vel utile vel inutile.* Verum hic ut calumniæ quæreretur locus, pro monachatu supposuerunt religionem, quasi scripsissem, *religio non est pietas.* Cæterum cum religio sit pars ac species pietatis, si negassem religionem esse pietatem, nihilo minus absurde fuisset loquutus, quam si dicerem iustitiam non esse virtutem. Quod si Monachus est quisquis professus est tria vota, constat non omnes esse pios, qui

talia professi sunt. Quod si Monachatus est pietas, oportet omnes fieri pios qui sunt Monachi. Et tamen qui hoc non ferunt dictum de Monachismo, ferrent opinor æquis animis dictum de Christianismo. Christiani dicuntur quicumque baptizati sunt, hoc est, qui Christianam pietatem professi sunt. Et qui Christianus est, Christianismum habet. Cum itaque sint plurimi Christiani impii, sequitur Christianismum non esse pietatem. Quanquam hoc interest, quod sine Christianismo nemo sit salvus, sine Monachismo licet ad Cælum perungere.

Quod addam poterat videri jocus, nisi nomen & cognomen hominis, locus, & dies ab amicis transcriptus, restaretur rem actam serio, publicitus, ingentique tumultu. Nam interim prudens à nominibus tempero. In Enchiridio extollens alicubi prædicationem Apostolorum virtute Spiritus potentem, sic loquor: *Hæc est vera germanaque Theologia, quæ olim Philosophorum supercilium, & Principum sceptrum Christi jugo subiecit.* Ibi quidam, eximium Religionis columen, vociferatus est, rem intolerabilem, quod negem usquam esse veram Theologiam præterquam apud Germanos, non intelligens germanum Latinis dici quod Græci dicunt γήμιον. Idem ex canone quinto damnavit quod scripsi: *Magnum quiddam putas, si Francisci cucullo obvolutus sepulchro inferaris. Nihil proderit vestis, &c.* Judicavit me sentire cum Montano, qui lapsus negavit reditum in gratiam, quasi per solam cucullam esset reditus in gratiam. Quod si ipsis Franciscanis nihil prodest, etiam si triginta cucullis obvoluti sepeliantur, nisi habuerint Francisci pietatem, quanto minus hoc proderit iis, quibus morientibus aut mortuis inducitur vestis Franciscanorum, quæ nec ipsa tamen fuit Francisci? Imo si vere saperent Franciscum, deberent illos virgis cedere, qui persuadent mulierculis, viris, atque etiam Sacerdotibus, magnum quiddam esse, si corpus veste Franciscani tectum deferatur in sepulchrum, præsertim si id fiat spectante populo.

Idem ex Paraclesti damnavit hæc mea verba, *Optimum ut omnes muliercula legant Evangelium, legant & Paulinas Epistolas, velut hæretica, quod adversentur Paulo 1. Tim. II. Mulier in silentio discas cum omni subjectione. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio.* Quis autem nescit hinc Paulum repetere quod scripsit 1. Corinth. Cap.

A XI. & rursus XIV. *Mulieres in Ecclesia taceant. Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & Lex dicit, Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. Turpe est enim mulierem loqui in Ecclesia.* An ea loquitur in Ecclesia docetque, quæ legit in cubiculo sanctum Evangelium? Imo silet verius, ac discedit in silentio. Utinam autem vigeret inter Christianos Pauli lex, ne quid discerent uxores à Monachis, nisi per viros suos! Triginta ferme tales articulos collegerant ex Enchiridio, sed hujus pene farinæ omnes.

In altera quadam Academia cum primis celebri, (tacebitur enim & hominis & loci vocabulum) quidam inter Theologos præcipuus jactavit *Erasmum* teneri medium in gravi articulo, nec posse jam ullis artibus elabi. In Vita *Hieronymi* nego illum fuisse virginem, eo quod ipse fatetur se lapsum in adolescentiæ lubrico. En tibi laqueum inevitabilem, quo constringitur *Erasmus*! *Hieronymus* in Libello ad *Eustochium*, ita scribit: *Si tibi placet scire quot molestiis virgo libera, quot uxor adstricta sit, legas Tertullianum ad amicum Philosophum, & de virginitate alios libellos, & beati Cypriani volumen egregium, & Papa Damasi super hac re versu prosaque composita, & Ambrosii nostri quæ nuper scripsit ad sororem opuscula, in quibus tanto se effundit eloquio, ut quicquid ad laudes virginum pertinet exquisierit, expresse, ordinavit, sive ornavit, ut legendum suspicor. Nobis diviso aut diverso tramite incedendum: Virginitatem enim non tantum efferimus, sed servamus. Nec sufficit scire quod bonum est, nisi custodiat attentius quod electum est.* Hactenus *Hieronymi* verba. Quid, inquiebat, apertius? *Virginitatem servamus.* Nullus autem servat quod non habet: cum *Hieronymi* sensus sit, se in eo libro non suscepisse, prædicanda commoda virginitatis, sed ostendendam rationem, qua virginitatis thesaurus possit servari: unde & libro titulum indidit, *de custodia virginitatis*, in quo tractat de puellarum Deo consecratarum pudicitia, non de sua. Quando enim Ecclesia exegit virginitatem à sexu virili? Servabat itaque *Hieronymus* alienam virginitatem non suam, quemadmodum subulci mercenarii servant alienos porcos non suos, & Eunuchi, Regum uxores servant non suas. Quis malus genius impellit istos, ut suam stultitiam traducant Mundo? His similia permulta dabimus in lucem, nisi desinant insanire.

F I N I S.

DESIDERII ERASMI RESPONSIO AD NOTVLAS BEDDAICAS.

VTINAM Natalis Bedda præstet eam sinceritatem ipsa re, quam nunquam non jactat oratione! sed nihil agit apud cordatos, nihil est istis fucis jam vulgatus. Nunc est beatus *Agatho*, nunc *Ezechias*, nunc *Augustinus*, cum scripta hominis clamitent eum esse plenum amaritudinis ac fellis, ac natum excitandis in populo Christiano tumultibus. Nam talium quorundam pseudo-Theologorum improbis motibus, res *Lutherana* hucusque profecit, ac vereor ne per *Bedda* similes latius proficiat. Respondet quibusdam ineptis libellis clam editis, quos adeo non probo, ut si noffem auctores, in ipsos palam stringerem calamum. An mihi faveant nescio. Me certe gravius lædunt quam hostes professi. Quid igitur opus erat tot convitiis in me detortis, quid erat necesse malitiosam adhibere vafritiem, præsertim cum præfatus esset, se

E nolle maledicta maledictis retaliare? Sic agò cum *Bedda*, quemadmodum *Petilianus* pene cum *Augustino*, sic enim adjecit *Bedda* pene, quasi significet me pejus ipsum tractare, quam *Petilianus* Donatista tractaverit *Augustinum*. Utinam, utinam, utinam *Bedda* noster tam prope accederet ad *Augustini* sinceritatem, modestiam, mansuetudinem, pietatem, ingenium & eruditionem, quam ego procul absum ab impietate *Petilianiani*! Nihil addubito quin mihi cum *Augustino* pulchre conventurum fuerit, si in eadem tempora incidissemus. Ubi *Augustinus* detorquet bene dicta hæreticorum in perversum sensum? Ubi tam procaciter debacchatur in plus quam hæreticos, quam *Bedda* debacchatur in hominem suæ communionis, & in eisdem castris militantem? Rhetorica mea, ut ait, persuadeo quidlibet mihi addictis. Imo nullos habeo mihi addictos, ne discipulos quidem in re Theologica. Quos igitur addictos fingit os impudens, ad mihi concitandam

dam invidiam? Non habet quod queratur de mea Rhetorica, qua non sum usus adversus eum. Nam Supputationes menstruo labore sunt absolutæ, cujus temporis maxima pars danda fuit legendis *Bedda* calumniis, & inspiciendis locis quæ perebat. Nullis Rhetorum fucis, sed simplici sermone rusticanaque veritate res gesta est. Quibus artibus sum usus in *Sutore*, *Leum* & *Stunicam*? Depuli paucis calumniam, & omnes superavi modestia. *Leo* tribus respondi libellis: & his absolvendis, & illius næniis ante prælegendis dati sunt quadraginta non amplius dies. *Stunica* vix octo dati sunt, *Sutori* totidem, cujus impendii me vehementer pœnitet.

Quicunque, ut ait *Bedda*, scribit in me, protinus fit æmulator & invidus, mendax, calumniator, hæreticus, temerarius, aliaque multa quæ acervatim congerit noster *Bedda*. Ubi quicquam hujusmodi dixi in *Beddam*, aut in *Leum*, aut in *Stunicam*, aut in *Jacobum Fabrum*, aut in *Dorpium*, aut etiam in *Sutore*? Sed sibi permittit homo zeli plenus deblaterare in nos quicquid illi suggerit splendida bilis. Semel in Supputationibus dico, *miserande Bedda*. Quis non eget misericordia Domini? Ille cum impingit hæreses ac blasphemias manifestis calumniis, velut agnus coram tondeute obmutescit, nec aperit os suum, & aliis ipsi maledicentibus homo placidus nihil aliud quam orat. Nec ego depingo illum talibus coloribus, quemadmodum falso queritur, sed ipse depinxit seipsum talem in libro quem scripsit in me. Nam de cæteris, quos scripsit in *Jacobum Fabrum* nihil pronuntio, quando non legi nec animus est legere, quod hîc testatum esse volo. Objicit inconstantiam, quod cum prius mihi fuerit eximius Doctor, vir egregius, absolutissimus Theologus, nunc alius habeatur. Euge, incipit nobis agere morionem, si Superis placet: agit enim ex opisthographiis Epistolarum. Atqui cum scribimus piratis aut prædonibus, tamen Epistolæ titulus habet honorifica verba. Et hujusmodi titulos frequenter addunt amanuenses ex formula. Periculum esse video, ne si quis *Beddam* honoris gratia salutet dominum, asserat salutatorem suum in servitutem. Verum hîc me tuebor Epigrammate *Martialis*:

*Cum voco te Dominum, noli tibi Bedda placere,
Sæpe etiam servum sic resaluto meum.*

Nunquam admodum magnifice sensi de *Bedda*, sed talem esse nunquam eram crediturus, nisi seipsum nobis expressisset in tabulis suis. Audi aliud morionicum. *Mibi*, inquit, & *Desiderio dimittat pius Dominus peccata omnia*. Pro me quidem gratiam habeo, pro se qua fronte orat, qui bonis operibus incedit onustus? En tibi aliud crimen. Ipse mecum pugno. Qui sic? Negavi illum auctorem operis quod in me scripsit, & idem ajo, quod biennio multorum præfidiis adjutus id effecerit. Quis non hæc rideat? An ille suo Marte scribit librum, qui non legit opus quod impugnat, qui articulos ab aliis decerptos accipit, qui magnam operis partem aliena opera peragit? Auctorem operis fuisse nunquam negavi, nam auctor esse potest, qui tantum jussit scribi. Non est obscurum quorum suppetiis scripsit in *Fabrum*. In eo libro, quo me impetit, usus est levioris armaturæ satellitibus. Suo Marte nihil gerit. Rursus aliud telum. Ajo, ut prædicat, quod nusquam sum à *Bedda* jure reprehensus, quanquam hoc ut solet mentitur, cum in Elencho tam multas Propositiones transilierim. Putat enim à me damnatas, quascunque silentio prætereo. Imo si quis non gravetur inspicere, nullas præterii nisi quæ nihil ad fidei negotium pertinerent, aut aliarum solutione simul essent dissolutæ. Elenchum scripsi non reprehensionem, hoc est notulas quasdam profiteor, unde cætera possent æstimari, vel quia non vacabat plura, vel quia non libebat ejusmodi Næniis justam operam dare. Quod si *Bedda* contendit nos agnoscere, quicquid non nominatim refellimus, ipse videlicet agnoscit omnes calumnias, mendacia & blasphemias, quæ ex illius li-

A bro decerpra omnibus ob oculos posui, ad quorum perpauca respondet, sed ita fere, ut calumnias calumniis, mendacia mendaciis, accumulet. Agnoscat hîc suam legem & fateatur se damnare quæcunque non defendit. Et tamen hujusmodi flosculis ac gemmis ornatus incedit *Bedda* noster, & inter suos triumphum agit. Audaciam vocat, quod post omnibus responderim, cum modestiam potius debuerit appellare: nam *Jacobus Faber* non est illum hoc honore dignatus. Imo quis *Lutheranorum* tam abjecti est animi, ut illius libros responso dignatus sit? Vix reperti sunt pauci qui legere dignarentur, & hi mirum quam in suis dogmatibus confirmati sint. Et ante responderam omnibus articulis quos ad me miserat, idque moderatissime, quod utinam in suis censuris fuisset imitatus! Gloriatur quod aliquot loca ex *Lei*, *Stunica*que calumniis mutarim. Quid ni? Sæpe famulorum admonitione muto quod scripseram, sed in his quæ nihil ad fidem pertineant. Et ex *Bedda* primum missis notulis emendavi duo aut tria loca, fateor, sed quæ Typographorum incuria fuerant depravata, at *Bedda* quamlibet præfractus, vicissim admonitu meorum scriptorum, quosdam articulos suppressit, quos prius damnaverat, sed tam impudenter, ut ipsum quoque puduerit qui nihil solet habere frontis. Verum dum hæc jactat *Bedda*, agnoscit evidens mendacium: objecerat enim mihi, quod omnia defenderem, quod nullius monitis auscultarem, respondi quod hîc criminatur *Bedda*, quæ mea responsio si vera est, ut est, mendacium erat quod fortiter objecit *Bedda*. Quid hoc homine *ελεγκότερος*? Si nihil muto, criminatur, si muto criminatur, & tamen huc me invitat. Epistolas ultro citroque inter nos missas, nondum intelligo quo consilio putarit edendas, nisi ut mihi vir pure Christianus apud *Lutheranos* conciliet aliquid periculi. Tantus est homini zelus adversus hæreticos, ut homini orthodoxo in illorum gratiam faceßat negotium. Amicissime transmisit ad me notas errorum, ut ait; imo *Parisii* volitabant per manus omnium annis aliquot, antequam ad me mitteret verbum, nec unquam misisset nisi multis blanditiis incantatus. Dein simulatque sum ausus rogare, ut tribus verbis indicare dignaretur quid offenderet, protinus sum sit hostiles spiritus. Sed si est tam candidus quam vult videri, cur loca, quæ porrexeram, tam furiose exagitat? Nesciebat? Nec id fatetur, nec decet hoc hominem, qui fratri crimen hæreseos impingit, potuerat minimo negotio conferre loca. Ergo si sciebat, ut vult videri, saltem id debebat admonere lectorem in suo volumine, hîc *Erasmus* parum est caute loquutus, sed alias explicat quid senserit, alias excusat suam intemperantiam, quod scripserit ad cautelam. At alii *Bedda* doctiores ita scribunt ad cautelam. Hunc locum aliquis calumniari posset, sed illis & illis locis, & hoc eodem opere palam exprimit sensum catholicum. Hoc *Bedda* compluribus poterat locis. Id si fecisset, simul & cavisset infirmo lectori, & proximum non læsisset calumnia, nec multorum animos inflammasset in odium & obtreccionem. Sed aliud molitur *Bedda* spiritus quo agitur.

Sæpe provocat me ad exemplum *Augustini*. Quando *Augustinus* recantat quæ bene scripserat? Nonne ad falsæ objecta fortiter respondet? Mira vero temeritas, quod cum *Bedda* sordida scheda denuntiaret, ut ab edendis libris temperarem, donec ipse præclarum opus abolveret, malui Principum & eruditorum voluntati morem gerere. Non suspicabar sub isto misero corpusculo latere tantum *Phalaridem*. Quin ipse nunc imitatur *Augustinum*, ut furiosum illum librum suum, juxta Regis edictum aboleat, si pium est *Augustini* exemplo male scripta corrigere? Sed fecit hoc quod futurum prædixeram, & quod solent effrontes, quodque apud *Maronem* faciunt pastores *Damascus* & *Coridon*, ad objecta nihil respondent, quoniam non possunt, sed quod est facillimum, convitia convitiis aggerant, atque ita vincunt.

Ni-

Nihil facit nisi adhibitis in consilium amicis, at ipsa res declarat, illum nullos amicos magis adhibere in consilium, quam consultores pessimos, iram, odium, livorem, impudentiam & gloriam. Tam Theologice praefatus orditur. Ac primum singularis modestiae nobis speciem edit, profitens nec sacratissimam Facultatem nec ipsum id velle, ut hos *Bedda* libros pro canonicis Scripturis habeamus. Quanto periculo vir pius liberavit Orbem! Scilicet hoc erat futurum, ni in tempore monuisset. Atque hoc colore putat affatim excusatum, quicquid vel delirat, vel furit in scriptis suis. Detur haec venia moderate scribentibus, non illi qui tanto supercilio, tanta rabie pronuntiat ac deblaterat in ea quae non legit, quae non intelligit, qui manifesta calumnia depravat pie dicta, qui nunquam non crepat haereseis & blasphemias, qui nihil spirat, nisi odium parricidiale, qui calumniis & mendaciis impudentibus rem gerit. Is postea nobis dicit, homo sum, labi possum, bono animo scripsi.

Praefatus se velle ab omnibus convitiis abstinere, non semel vocat mea juramenta execrabilia. Illius iurandum sacrosanctum est. Et hic etiam se Deum facit, pronuntians de occultis mentium.

Ergo fieri potest ut *Bedda* quoque lapsus sit in libris suis. Quid igitur inter *Erasmum* & *Beddam* interest? Intentio discernit nos, *Bedda* quicquid scribit, scribit pia intentione cooperante Deo, *Erasmus* impia. Quam bellam sibi fenestram aperit hic *καρδιογράφος*! Et hic malitiosa sua vafrutiae conjungit *Lutherum*, *Erasmum* & *Fabrum*, & addit per humanitatis artes Theologizantium, quasi *Lutherus* rudis sit Scholasticae Theologiae, *Faber* Philosophiae. Ac perpetuo jungit me cum *Fabro*. Quamobrem? Ut possit orbem convitiis absolvere, ut si quid non quadret in me, quadret in *Fabrum*. Si quid minus haeret in *Fabrum*, haeret in *Lutherum*. Et hinc ille circulus toties repetitus, *Lutherus*, *Faber*, *Erasmus*. Alioqui non haberent locum illa de corruptis, addictis, de discipulis, de praeservatis, cum nihil horum in me competat. Obpiam igitur intentionem omnia, quae scribit *Bedda*, sunt approbanda, juxta sensum scribentis intellectui consentaneum, & ut ille sensus defendatur, aliorum pie scripta debent in pravam detorqueri. Reperit *Bedda* colorem, quo sua omnia excuset, sed interim usurpat sibi partes Dei, cum de cordis intentione judicet. Unde illi constat quod Paraphrases impio animo scripserim? Si tester *Christum*, clamabit execrabile iusjurandum. Gloriatur illud admirandum Opus denuo *Colonia* fuisse excusum, quasi mirum sit alicubi reperiri unum atque alterum *Bedda* similem. Ex illa Academia primum ortum est hoc incendium, dum *Reuchlinum* exagitant, & tamen excusi Operis poenituit Typographos, quia nemo dignabatur emere. Verum ut gloriatur excusum, ita fileat, quod idem Opus Regis edito fuerit *Lutetia* distrahi vetitum. Id Edictum, ne gravaretur Facultas, ipse *Bedda* sacro suo ore Bibliopolis edere coactus est, quanquam nihilo secius clam distrahebatur, delusa Regis auctoritate, quae mirum quantum laudatur, cum reponit statuam adorandam. Eos, qui nescio quid ediderunt adversus *Beddam*, in favorem, ut videtur, *Fabri* ac meum, cum ignoret qui sint, tamen appellat clancularios *Lutheranos*. Quid ni? Quisquis non magnifice sentit de *Bedda*, non potest non esse *Lutheranus*. Hanc legem *Lovanii* sanxisse dicitur *Nicolaus Emondanus*. Quisquis mihi non aperit caput, nec assurgit, nec meas audit conciones, certo certius habetote illum esse *Lutheranum*. An nemo potest *Fabro* aut *Erasmo* amicus esse, nisi protinus fiat *Lutheranus*? Quin potius suspicor istos quicumque sunt, nec amore *Lutheri*, *Fabri* aut *Erasmi* facere quod faciunt, sed odio *Bedda*, cujus nomen sic invisum est bonis omnibus, ut istam celeberrimam Academiam, & sacratissimam Facultatem in nonnullam odii portionem vocet. Mira vafrutiae narrat historiam, Regem Christianissimum laudat, videlicet Asinum ex A-

A pologis referens catellae imitatore, quod Edicto jussit, ut duodecim Articulos, in *Beddam* notatos, tota Universitas aut probaret aut damnaret, idque quam primum, nec id solito more, sed evidenter & expresse. Rex Christianissimus negat se perpeffurum in suo regno monstra, blasphemias & haereseis. Hoc in genere cum illi perpetuum sit, non erat necesse testari. Verum illud potius in *Beddam* dictum videtur. Delatum enim erat Christianissimo Regi, duodecim Articulos scateri blasphemias & haereticis erroribus. Hoc *Bedda* satis rhetorice dissimulat, quanquam non didicit Rhetoricam, & ad suum detorquet commodum. Merito laudat Regis pietatem, sed cur illi non obtemperatum est, cum illius pietas vetaret distrahi tres libros? Cur nihilo secius distracti sunt? Ubi hic erat Regis pietas? Quare Rex jussit supprimi libros? Honoris opinor gratia, quod indignum judicaret tales margaritas projici porcis, & sanctum canibus. Et ubi tum erat illud *Pauli* non semel jubentis obedire Principibus, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam? Verum quoties adversus *Beddam* facit Edictum, non habet pondus, sed detorquetur ad sensum ipsius intellectui consentaneum. Dira minitatur his, qui libellis nescio quibus ipsum impetierunt. At cum *Lampertius Campester* falsaret mea Colloquia, cum nuper editus sit libellus plusquam furiosus ficto titulo, nullo Typographi aut loci nomine, *Bedda* fruitur aliena infamia, & fortassis sua, neque queritur. Haec est *Bedda* justitia. Multa comminiscitur, quare quod Rex illico fieri jubebat, tam diu dilatum sit. Jam enim ut opinor plusquam annus est. Atqui si Edictum Regium fuisset in rem *Bedda*, vel improbitate perpulisset Academiam ad absolvendum negotium. Ut omitteram multa valde *Beddaice* dicta, quos prius appellavit defensores haereseon & hostes Catholicorum, quorum propugnator est *Bedda*, eos nunc rogat, cur si erroris odio movebantur, non ad illum miserint suos Articulos, cur non apposuerint nomen suum? Non patrocinator illis, quorum factum damno, sed cur *Bedda* non praedicat fidem suam in *Germania*? Aut cur non persequitur illos, qui *Lutetia* famosos libellos edunt in *Erasmum*?

Rursus numerat nobis suos Articulos, in *Fabrum* ccclii. in *Erasmum* cxcviii. In summa DL. sed addere debebat, exceptis mendaciis & calumniis. Mirum artificium, ubique nos duos conjungere. *Bedda* habet auriculas duas, pedes totidem: Asinus *Indicus* habet auriculas duas, pedes quatuor, cornu unum, si in summam conferas, reperies xi. Si Rex Christianissimus egeret morione, quem alium adscisceret potius quam hunc *Beddam*, tam serio ridiculum? Sed quis dubitet de scriptis *Bedda*, posteaquam summi *Germania* Theologi litteris suis testati sunt, Deum in eis libris ipsi fuisse *συγγράμματα*. Mox *Coloniensis* Academia coepit illi incluta esse, posteaquam illic divinum Opus excusum est. Et quid aliud possit esse quam summus Theologus, qui *Bedda* scripta miratur? Quanquam suspicor illum usum heterosi, & ex Theologo fecisse Theologos. Cum toties fingat se judicium aliis deferre, tamen subinde inculcat se certum esse, quod nullus bonus Theologus non sit omnia probaturus quae scripsit, duntaxat juxta sensum ipsius: deinde nullum fore bonum Theologum, qui non dicet meos libros damnandos. Post tam grave praedictum quis audebit adversus *Bedda* libros hiscere, nisi statim audire velit, malus Theologus & *Lutheranus*? Jam quid si ego proferam Epistolas Theologorum complures, inter quos & Episcopi sunt, adeo vitae sanctimonia, recondita doctrina, sobrio judicio praecellentes, ut *Bedda* sit indignus qui illis matulam porrigat, salvus sit aurium honos, num protinus omnes erunt mali Theologi, & haereseon fautores? Utrum hic agitur de sensibus *Bedda*, an potius de calumniis, quas impingit immeritis, de mendaciis, quae sine fronte profundit, de blasphemias, juxta sensum

eorum qui vere diligunt *Christi* gloriam. Inculcat suam memoriam, quæ nihil retinet eorum quæ legit, quasi pilo felicius esset ingenium. Atqui cum opus sit scripturo multarum rerum memoria, quin aliis cessit istam provinciam? Totam ferme ætatem detrivit in quæstionibus *Scoticis*, nunc pene sexagenarius incipit legere *Augustinum*, hoc est versatur in alio Mundo, quem ideo non tenet memoria, quia non intelligit. Transilio quæ blaterat in Articulis *Fabri*, quanquam aliquanto modestius quam in me, formidine fustis: nec tæbor, si quid ineptierunt qui libellis anonymis ludunt, nullius maiore malo quam meo. Tantum obiter indicaturus sum, *Bedda* deploratam impudentiam. Asseverat hanc propositionem, *dies iudicii incognitus est Filio Dei*, &c. esse in fide erroneam. Sed addit, *secundum sensum quem primum facit*. Primum hæc verba nunquam sunt in scriptis meis. Quis enim nunc dicit diem esse incognitum *Christo*? sed verissimum est, *Christum*, cum fuisset in carne, sic fuisse discipulis loquutum. At major debebatur reverentia Scripturæ Evangelicæ, quam *Bedda* tribuit, *hæc propositio falsa est*. Satis erat dicere, talis huius sermonis interpretatio est in fide erronea. Sed *Bedda* ubique videtur plus deferre suis distinctiunculis quam auctoritati Scripturæ divinæ. Ad locum qui est in Epistola ad Cæsarem, cum abunde responderim, tamen *Bedda* dissimulans repetit eandem calumniam: cum ajo, *quem solus Pater novit*, mutato verbi modo, effeci ne quis possit ad meam personam referre: & si dictum fuisset, *novit*, quid aliud poterat interpretari lector sobrius, nisi indicatum Evangelii locum in quo talia habentur? Tanta est impudens, ut scribat in Opus, quod nunquam legit, & non lecta responsione, aut certe non intellecta, pergit calumniari quasi nihil sit responsum. Sed quid refert illum legere, cum prius effluat e memoria, quam influxerit? Quorsum opus erat hic philosophari, quod *solum* non excludat alias personas, cum *Marci* expresse Filium excludat? Sed *hic sermo Marci juxta sensum Grammaticum*, inquit, *est erroneus in fide, siue sentias de divina natura Christi, siue de humana*. At iste sensus Grammaticus mihi ne per somnium quidem unquam in mentem venit, & reddidi causam idoneam, cur ibi non explicuerim verba *Christi*. Nec est Paraphrastæ, omnes Scripturæ difficultates enarrare. Quod si meis verbis offendetur lector, quæ ex Evangelio recito, multo magis offendetur ipso Evangelio. Et cum in mea responsione monuerim, me multis locis explicare sensum ejusmodi locorum, nominatim quandam indicans qui tum forte occurrebat, tamen iste perfrita fronte, confirmat me temper in Paraphrasibus sequi sensum Grammaticum. O linguam ferro rescandam! Ac triplicem loci expositionem cum in Paraphrasibus alicubi complectar, cum sit apud eos auctores in quibus potissimum verior, tamen videri vult mihi nihil tale venisse in mentem, priusquam ipse nos doceret. Nec mirum, omnia quæ legit *Bedda* in talibus auctoribus, sunt illi nova, nec putat à quoquam ante lecta. Et interim nec mendacia depellit, nec calumnias quas illi in os impegi. Sed *Bedda* catholice loquutus est secundum suum sensum, bona intentione, & ad cautelam. Applaudite zelotæ. Etiam nomen invidet meis Paraphrasibus, in quibus requirit breviter. Prescribat igitur nobis, quot verba liceat addere. Sed qui convenit, ut in me requirat breviter, & inculcet, quod non explicuerim triplex commentum? Nec tam excusavi breviter quam personam loquentis, cui non potui tribuere sermonem interpretantis. Et tamen illa ipsa verba, quæ calumniatur *Bedda*, non repugnant sensui mystico, imo subindicant. Quoniam *Pater sic intelligit expedire salutem vestram, sibi uni servavit hoc arcum: uni*, non excludit alias personas, & sibi servat qui non mandat prædicandum, & Filius legatus hoc quodammodo nescit, quod non recepit evulgandum. Quid hac calumnia de verbis malitiosius? Et huius generis sunt omnia fe-

re *Beddaica*. In uno Capite *Luce*, sum prolixior, explicans illud, *incipiens à Mose & Prophetis*, & facio *Christum* ea loquentem, qualia probabile est illum dixisse. In cæteris videor mihi non excedere modum Paraphrasis. Quis autem præscripsit huic rei modum ante *Beddam*?

Hic re feliciter perorata, exspatiatur in locum communem, me esse *Proteum*, & eloquentiam sine sapientia multum officere civitatibus, & quicquid excusat *Erasmus*, tamen esse verum illud lepidissimum *Sennice* proverbium, *aut Erasmus Lutherissat, aut Erasmus Lutherus*. O morionem! Addemus & hoc adagium, *aut Corabus Beddaissat, aut Bedda Corabissat*. Quid ais? Si Paraphrasi explicem illud Pauli, *Regnum Dei non est esca & potus*: aut illud, *Noti iudicare fratrem in cibo & potu*: non refert, utrum hoc sub Pauli persona ut illo tempore dictum propomatur, an hodie sub persona *Erasmi*? Id cum perspicuum sit & pueris, tamen *Bedda* non potest divinare, quid sit personæ decorum, tantum adhaerens conclusionibus & corollariis. Notat quod in Diatriba cum *Luthero* tantum tres tractem quæstiones, nec asseram, sed aliis iudicium deferam. An non satis asserit, qui solide argumentatur? Et in initio libelli tracto de auctoritate Ecclesiæ & veterum Orthodoxorum, unde pender tota *Lutheri* causa, & tamen audet dicere, quod ea disputatio nihil offecerit causæ *Lutheri*. Atqui *Lutherus* ipse fatetur, me petisse totius negotii sui caput. Addit, quod scripserim, eo compulsus auctoritate Principum. Quod filii erat modestiæ, quod obtemperavi pietatis. *Beddam* quis huc furoris adegit? Amici prædicti, quos habet à consiliis. Sed laudavi quiddam in *Luthero*. Quid tum? Nihil in eo probandum, quemadmodum *Bedda* nihil probat in *Erasmo*? At *Ecmondanus* evulgans diploma Pontificis in *Lutherum*, appellavit illum virum doctum, scripsisse quosdam libros in quibus nihil inesset erroris. Id audiui præsens. Quo plus tribuimus operibus nostris, hoc minus tribuimus bonitati divinæ, cui debentur omnia. Et si quid in beneficiis nostrum est, extenuare pietatis est, ut extollamus divinam misericordiam. Hactenus probo *Lutherum*, cum *Bedda* probet eos qui sua bona opera vendunt heminatim. Novit enim *Bedda* quantum emolumentum colligatur ex huiusmodi nundinationibus operum. Itaque quoniam vere Græcorum proverbio dictum est, *χαλεπὸν χρεῖον πύνα γένεαι*, non mirum si notit avelli. Cætera quæ disseruit *Lutherus* de bonis operibus, si probassem, non refellissem in eodem libello. Theologi Scholastici plus tribuunt *Augustino* quam *Hieronymo*, aut *Ambrosio*: hoc alicubi scripsit *Erasmus*. Quis hoc negat? Sed offendunt hæc verba, in *Scholis occupant tyrannidem*. Hoc pulcherrime quadrat in *Beddam* ac *Bedda* similes. Ajo me plus pii affectus colligere ex una pagina *Origenis* quam ex decem *Augustini*. Num ideo probo, si quid lapsus est *Origenes*? Aut num protinus mihi putet *Augustinus*? Quid mihi usu veniat dico, si *Bedda* plus pietatis colligit ex *Scoto*, & ex resumtis suis, fruatur. Ubi vero contemno *Gregorium*? Imo mihi videtur aliquando castius tractare sacras Litteras, quam *Augustinus*. Reliqua convitia de regno meo, non minus me delectarunt, quam olim *Herculem* rusticus ille *Lindius*.

AD X. ARTICULUM.

Rursus hunc tractat, quasi nihil omnino responsum sit, cum plus octies ad ista responderim. Quid faciam isti rabulæ? Ait me abusum vocabulo *injuria*, cum ajo, *injuriam injuria repellat*, imo proprie sum usus, ne legitimam animadversionem excluderem. Ajo, *ut sui armorum Christianis in totum excuteret*. Rursus indico, de quibus armis loquar, quoniam præmiseram omnem ulciscendi libidinem, de ultione loquor quam dicat ira, non justitia. Et utique accipias, si spectas personam *Christi*, cujus verba interpretatur Evan-

gelista, si Apostolos & illa nascentis Ecclesiae primordia, verissimum est, jus omne bellandi fuisse interdictum Christianis. Denique quod expono, commentum est Orthodoxorum. Et hic quiritur ad Reges omnes & Caesarem, quasi illis de manibus arma excutiam, palam & suo more mentiens. Utinam nulla esset bellandi necessitas! Atqui tot locis doceo, qua moderatione bellandum sit. An hoc est damnantis bellum? Sed *Bedda* nihil legit nisi quod calumniatur. Nescio qualis sit *Bedda* zelus: nusquam acrius incandescit, quam cum attingitur fiducia bonorum operum, cultus imaginum. Quidam in concione, loco salutaris Angelicae, invocari iussit divinum Spiritum. Nonne periclitabatur ibi tota Ecclesia, nisi *Bedda* praestitisset *Atlantem*? De vera ac spirituali pietate nulla illi cura est. Totam horum temporum calamitatem imputari vult scriptis *Fabri* & *Erasmi*. Quo argumento? Quia post editos libros nostros accidit. Ego vicissim illi imputo Romanae urbis miserabilem ruinam, quia postquam edidit suos maledicos libros *Bedda*, accidit illud excidium. Et hic addit, omnes Ecclesiae proceres dormitasse, solo vigilante *Bedda*. Quantum illi debet Ecclesia!

AD XI.

Si *Christus* in terris agens exegit à suis jejunium quemadmodum *Joannes* à suis, doceat *Bedda*. De jejuniiis, quae Lex exegit, non loquor, nec de jeuniis post ab Ecclesiae primatibus indictis. Quo modo sit intelligendum de prolixo & semper orando, & paucis orando, pluribus explicui locis, & in Paraphrasis, & in Annotationibus, & in libello de modo orandi dilucide expedi, & melius quam *Bedda*, qui nobis distinxit preces publicas & privatas. Sed venenum latet in gerundio, *orandum: docuit orare*, recte erat, *docuit orandum*, haeticum: ô tricas verborum! Quod *Christus* docuit facere, utrum faciendum est an non? Et Precatio Dominica utrum brevis est an non? hanc praescripsit *Christus*. Sed damno prolixas preces, quae fiunt in Templis. Ut compendio respondeam, mentitur *Bedda*, nec id facit insolens. *Christus* non dixit simpliciter, *nolite multum loqui*, sed addit, *sicut Gentes faciunt*. Nec paucis locis doceo, nihil fuisse semper majori studio Christianis, quam deprecari non sine vigilia & jejunio. Et tamen nihilo deterius haberet Religio Christiana, si publicae preces aliquanto breviores essent, modo tanto ferventiores. Postremo Divus *Augustinus* laudat breves precationes, subinde cum affectu ejaculatas. Atque hic obiter rixatur cum *Fabro*, quasi debeam pro illo poenas dependere. *Bedda* fortassis *Euchitarum* causam agit, qui Psalmos suos frigide demurmuratos, nec intellectos, numero venditant, quemadmodum venduntur ova & mala.

AD XII.

Propositio respicit eandem haesim, hoc non intellexit *Erasmus*, ait *Bedda*. Imo Prologo testatus sum, *Beddam* ubique connectere *Lutherum*, *Fabrum* & *Erasmum*, ut faciat locum calumniae. Cum mea propositio sit sententia *Pauli*, qui magis respicit haesim *Lutheri*, quam *Pauli*? Sed docet me idem sensisse. Quid? Opera bona nihil conferre ad salutem? Imo nihil in omnibus scriptis meis ago frequentius, quam ut provocem ad pios mores, nec aliam praedico fidem, quam per dilectionem operantem. Cur ex his locis innumeris nullum adducit? Decerpit quaedam malitiose, dissimulans ad illa abunde responsum esse. Nullum, inquam, est opus hominis ita bonum, ut mereatur praemium vitae aeternae. An hoc consentit cum eo, nihil referre qualia nostra sint opera? Dico opus hominis, quod vero portio nostra est in bono opere? Et confero hoc opus cum praemio vitae aeternae, cum ajo ita bonum. Si nostra opera aequant praemium aeternae vitae, agnosco errorem: Sin multo secus habet res, agnoscat *Bedda* calumniam suam. Revocatur & illud,

A *Sola credulitas via est ad immortalitatem*. Negat igitur *Bedda*, fidem ostium esse salutis. Et ad hæc cum responderim, impudenter dissimulat. Quamquam ubique fere Paraphrasis agit de meritis *Judaicis* praecedentibus baptismum, quemadmodum in eo quod citat, *Beneficium Christi soli fidei datur, non meritis*. Hujusmodi sententiis cum undique scateat *Paulus* & *Petrus*, tamen *Bedda* pronuntiat haeticas, nec usquam aliud videtur agere, quam ut Evangelici spiritus vigorem exstinguat suis frigidis cavillationibus.

B Cum *praesidium* sit Latinis principale auxilium, cum in bonis operibus minima pars sit hominis, tamen haeticum putat, si quis vetet hominem *praesidia* salutis in suis operibus collocare.

C Nusquam nego ex bonis operibus ali spem ac fiduciam, nec usquam doceo post baptismum non esse studendum bonis operibus, imo palam execror eos qui diversa docent. Et tamen colligit pariter de *Fabro*, *Luthero*, & *Erasmo*, quasi simul doceamus bona opera nihil adferre momenti ad salutem. Quid *Lutherus* aut *Faber* super his rebus doceat nescio: in meis scio nihil esse tale. Verum ut loquamur de operibus caritatis post baptismum, quis unquam Orthodoxus docuit, nobis spem aut fiduciam esse collocandam in bonis operibus nostris, quatenus nostra sunt? Quis unquam sanctus hoc ausus est dicere? Ac non potius diffusus factis suis, confugit ad Dei misericordiam? Necessaria sunt bona opera, sint, exceptis ut ajunt excipiendis, sed quis in illis ponit salutis fiduciam? *Maledictus qui confidit in homine*. Et cum hæc tam stolidè deblateraret, addit atrocem clausulam, clamitans non esse tolerandos ejusmodi libros in Ecclesia, tam pestiferis refertos erroribus. Imo nihil doceri potest nostrae religioni perniciosius, quam operum humanorum fiducia, sive loquaris de crassis & ceremonialibus, sive de quibuscunque, sive de his quae praecedunt baptismum, sive de his quae sequuntur. Et si Christianissimus Rex satis pernoisset istius *Bedda* ingenium, non fineret illum suis sycophantiis celebrem illam Academiam inficere pariter & dedecorare, sed aliquo in terras ultimas deportari juberet. Quod utinam concedat Ecclesiae & fidei catholicae pius & misericors protector Deus! Amen.

D Post hæc *Bedda* noster ex censore fit notarius, vel quod ipsi magis blanditur, notularius.

E Ad dogma quartum, quintum & sextum notat, quod ex Orthodoxorum commentariis reddens rationem, quare *Christus* negaverit filium hominis scire diem extremum, ajo, *ni ita fuisset loquutus, nec consolatus fuisset animos suorum, nec sciscitandi studium compescuisset*.

F Hic *Bedda* conatur docere, me significasse quod *Christus* non potuerit suos alio modo vel compescere vel consolari. Hoc objici potest omnibus qui explicant rationem humanae dispensationis Christi. *Nisi quis renatus fuerit*, &c. clamat hic quoque, an Deus non potuit alium aditum patefacere in regnum Caelorum? Non disputavimus, miserande *Bedda*, quid potuerit Deus, sed quid illi dispensationi congruerit, non compescuisset, non consolatus fuisset tali sermone, juxta rationem destinati consilii. Alia calumnia: si hoc voluisset *Christus* quod divino, dixisset ex animo verba discipulis, unde certo colligerent eum non esse Deum. Imo hoc congruebat illi dispensationi, ut discipuli multa veluti per somnium intelligerent, nec intelligerent, & *Christus* sciebat illos non intellecturos quod dicebat. Jam si hinc certo colligi poterat non esse Deum, multo magis illinc colligi poterat, quod esuriit, quod delassatus est, quod indoluit, quod mortuus est. Postremo suspicari poterant, quod divina natura nondum revelaret humanae diem illum. Hoc mihi tamen ex superfluo dicitur, cum nihil simile sentiam. Quæso lector, nonne vides bellas notulas?

Post hæc mire destomachatur, mihi que lethæum somnum objicit, sed adeo ridicule, ut vix referre libeat,

Tom. IX. Yy Zz 2 &

& si maxime libeat, non satis intelligo quid sibi velit. Si *Paraphrasis*, inquam, mea sic Christum fecisset loquentem, Scio quidem, sed vobis nescio, &c. Quid enim, inquit *Bedda*, confert *Apostolis*, quorum anima Caelum feliciter intrarunt ante annos quadringentos supra mille, *Erasmica Paraphrasis*? Atque hic mire gestit noster morio, contra stupet, dormit altum, desipit, deprehensus est *Erasmus*, nec divinare possum quid homini acciderit, nisi quod suspicor hoc illum male habere, quod hodie *Paraphrasis*, id est, *Erasmus* ipse (sic enim interpretatur *Bedda*) sollicitus est, ne *Apostoli* fraudentur consolatione, cum nunc in Caelis agentes, nulla egeant consolatione. Quo quid unquam stultius dixit *Calistus* aut *Nago*? In *Paraphrasi* explico sententiam *Christi Petrum* increpantis, vade retro *Satanas*, &c. Cur hic itidem non exclamat, indignum facinus, *Erasmus* reprehendit *Petrum* in Caelo cum *Christo* regnantem? Adeo miser non intelligit, quid sit personæ ratio. Idem dico in *Paraphrasi* quod *Chrysostomus* in commentario. Ille pie dixit, ego insanio, ô Theologum, ô censorem, ô Syndicum, ô *Beddam*!

Ad dogma septimum, *Bedda* omnino vult nos regerere malum, hoc est, injuriam injuria penſitare. Nam justitia, qua Magistratus legitime punit nocentem, non est malum sed bonum, nec injuria sed jus, & Notularius manifesto falsum colligit, me jus armorum in totum excutere Christianis. Atque sic agit hic *Bedda*, quasi duritiæ *Judaorum* non aliqua permixta sint, quæ nobis non conceduntur, veluti remedium zelotypiæ, ac divortium levibus etiam de causis. Aut quasi nullum sit odium, nisi quod optat alteri sempiternum exitium. Nam hoc odio videtur potissimum laborare *Bedda*, ad cujus intellectum pravum, multa perperam dicimus.

Rursus movet rixam, quod animam dixi pro vita corporis, & vult videri me tam insanum, ut existimem *Christi* animam, hoc est, substantiam animæ vel interisse morte, vel in æternum damnatam. Si frequenter Scriptura ponit animam pro vita corporis, cur *Erasmus* ignoranter loquutus est? Imo si Dominus in eadem sententia bis animam nominans, priore loco sentit de vita corporis, posteriore de salute spiritus, ut, qui dilexerit animam suam perdet, qui perdidit, inveniet, cur mihi impingit calumniam quæ recidit in *Christum*? Et hic est qui negat se jam olim vel in levioribus rebus desisse mentiri, cum hujus generis innumera effundat. Videtur autem sentire, levius esse mentiri in rebus maximis quam in minimis. O cœlum, ô terra, ô maria *Neptuni*! *Erasmus* falsi crimen commisit in *Beddam*. In sacra censura *Bedda*, amanuensis aut typographus omisit adverbium, gratis. Quoties tale crimen in meis admisit *Bedda*? Sed quid refert omissum esse in censura, cum tota responsione nihil aliud audias quam gratis? Verum nescio in quem stomachetur. Certe in meis Supputationibus additur gratis. Litigat, opinor, cum libello quodam anonymo. Repetit quod callidissima dicendi arte, faveam abolendis festis, canonicis jejuniis, religionis votis, formis vestium, ac ciborum delectui; imo hoc impudentissime mentitur *Bedda*. Et hic rursus exspatiatur debacchans in alienum institutum, de quo judicat, cum non intelligat rei circumstantias, simul injuriam faciens illi, cujus est irrefragabilis auctoritas quoties pro ipso facit, & judicans de aliena conscientia, quod sibi Deus reservatum voluit. Neque raro nobis occinit illud *Bernardi*, sed suis verbis ob inopiam memoriæ: Non places Deo quicquid obtuleris, neglecto eo ad quod teneris. Ergo si *Bedda* videret hominem de vita periclitantem, fineret illum interire, & diceret preces vespertinas. Sic enim argumentatur, quasi solum hoc debeat Spiritui Sancto, quod humanis constitutionibus præscriptum est, charismata meliora, non spectent ad Spiritum Sanctum. Multa item suo jure mentitur, quod improbem Ordines Religiosorum, cum multos confirmari vacillantes. Sed hac de re brevi responsurus

sum accuratius, quando ita vult. Interim precor ut Domini misericordia liberet ipsum isto spiritu syco-phantico, & ad omnem malitiam inflammato. Prætereo nugas aliquot plusquam pueriles. Arrodit denuo, de quinque viris & sexto *Samaritana*, quos ideo negavi viros, quod eos licet in matrimonio, tamen ad libidinem habuerit. Atqui hoc docet *Tertullianus* in libello de monogamia, & idem, ni fallor, affirmat *Hieronymus*. Certe probabilis est sententia. Nec *Bedda* potest docere contrarium, præsertim cum in Scripturis vir pro legitimo marito usurpetur, non pro amatore.

Affertio 7. Cum toties declararim, in *Paraphrasi* me loqui de operibus baptismum præcedentibus, tamen *Bedda* dissimulat ut sit locus calumniæ. Dissimulat item quod docui, sola, frequenter usurpari pro præcipua.

Affertio 8. Cum loquar de testimonii declaratione, *Bedda* interpretatur de simplicitate essentiae. An non potuit Patris testimonium, sive *Bedda* malit testificatio, innotescere sine Filii testimonio? Tum enim Filium multi non credebant. *Judeos* illos crassiores, Filium & Spiritum Sanctum aut ignorasse, aut per nebulam intellexisse, non mea est assertio, sed Orthodoxorum veterum.

Affertio 9. Imo *Augustinus* ubique defendit, *Pharaonem* non potuisse non peccare, quod ad ipsum attinebat, & tamen non fuisse innocuum. Nec statim innocens est, qui sua cupiditate victus peccat. Quisquis peccat, juxta *Augustinum* hætenus libere agit, quia sua voluntate peccat, hætenus non libere, quia perverſam voluntatem non potest ex se mutare.

Affertio 11. Angelos propter hominem creatos manifeste docet *Paulus*, appellans eos ministratorios Spiritus. Nec dubito an Angelus sit perfectior homine secundum naturam, ut nugatur *Bedda*: sed an simpliciter sit perfectior, quod dissimulat *Bedda*. Certe beatam Virginem credimus Angelis perfectiorem. Porro quod me significo summum Theologorum, *Bedda* summa, ut solet, mentitur impudentia. Nihil tracto in Theologia quod à Grammatico tractari non posset. Quandoquidem & *Badii* scripsit in Epistolas *Pauli*, sequutus nescio quem obscurum, mihi non licet ex probatissimis Ecclesiæ Doctoribus concinnare *Paraphrases*?

Affertio 12. Quid faciam isti lebeti *Dodoneo*, semper eadem recincenti? *Christus* dedocuit delectum ciborum, & eum delectum revocare non erat fas Apostolorum temporibus. Hæc nihil ad constitutiones *Francisci* ac *Benedicti*.

Affertio 13. *Bedda* interpretatur imputat pro exprobrat. Exprobrat ad pœnitentiam, sed non imputat ad hoc, quo minus baptizentur æque atque *Judæi*. Hoc me sentire, sermonis mei tenor indicat.

Affertio 14. Qui infirmitate lapsus peccatum suum agnoscit, videlicet pœnitens, jam incipit habere bonam conscientiam. Sed quoniam ex numeris à *Bedda* notatis nihil potui invenire, multa cogor omittere.

Affertio 15. An Græci recte faciant viderint alii, certe hoc hodie faciunt, & Sacerdotum continentiae sic faveo, ut vehementer doleam apud illos esse tantum incontinentiæ. Verum ut nunc sunt res, dubitari potest, utrum minus sit mali Sacerdotibus concedere conjugium, an pati tam impurum coelibatum, nec tamen loquor de consecratis, sed consecrandis.

Affertio 1. ex libris Supputationum. Meras nugas adfert, ostendi verum esse quod dixi, docui titulum in libris additum non cogere nos, docui nullo Concilio hoc fuisse decretum.

Affertio 2. Nugas agit, & abunde respondi multis locis. Belle sequitur, expositio Scripturæ peti debet à doctis, ergo non est fas Laicis evolvere sacros Libros. Sic ratiocinatur *Bedda*, qui detritus est in Diabeclica.

Affertio 3. Nihil agit, nec respondet ad ea, quæ dixi.

diximus in Supputationibus. Nec me dixi non credere quod depravat Notularius, sed dubitare.

Affert. 4. Hic præter calumniam malitiosam, nihil est.

Affert. 5. Mera cavillatio est.

Affert. 6. 7. 8. 9. Abunde responsum est, cum aliis locis, tum in Annotationibus 1. *Corinth. vii.*

Affert. 10. 11. 12. Suo more mentitur *Bedda*, quod compluribus locis testor in meis litteris. *Christus* voluit suos esse perfectos, & inter perfectos non est opus iurejurando. Nec usquam dico peccare quisquis jurat, sed à malo proficisci, sicubi necessarium est iusjurandum.

Affert. 13. Quod carpit *Bedda*, retulit Episcopus *Roffensis, Hieronymum*, ni fallor, sequutus. Nec alterum sensum nego.

Affert. 18. Meras blaterat calumnias. Quin omnibus Deus impartit voluntatem continentiae, & quorundam voluntatem aliqua de causa destituit. Quis dixit *Paulo* non præsto fuisse gratiam ad continentiam? Imo sæpius doceo *Paulum* non fuisse tentatum libidinis stimulis, sed hæcenus non fuit præsto, quia non impetravit quod orabat.

Affert. 19. 20. Ut omittam alias *Bedda* nœnias, vide insigniter impudentem calumniam. *Paulus* scripsit, *Volo omnes esse sicut ego sum*, & ajo quosdam putasse, *Paulo* fuisse uxorem, ergo, inquit, volebat omnes esse conjugatos. Sterquilinium. *Paulus* si habebat uxorem, abstinebat ab usu conjugii. Hæcenus volebat omnes sui similes esse. Et hic est ille qui nihil mentitur, nihil calumniatur, sed fraterna caritate facit omnia.

Affert. 21. 22. Nihil est responsione dignum. Calumniatur & mentitur *Bedda* suo jure, suoque more.

Affert. 23. Mira sed non nova *Bedda* impudentia. Dixi primos Scripturarum interpretes Latinos ex Græcis hausisse quæ diserebant, veluti, *Cyprianus, Tertullianus, Hieronymus, Ambrosius & Augustinus*, & *Bedda* sic interpretatur, quasi contemnunt omnes Theologos, qui Græce nesciunt. Scripsit hac de re *Lactantius*, verum, sed respondi.

Affert. 24. Quod dubitarim unquam cum *Elvidio* de puritate vitæ beatæ Virginis, quod attinet ad peccatum, suo more mentitur *Bedda*. Nunquam mihi ea cogitatio venit in mentem. Si impius est, qui de conceptione illius dubitat, magis impii sunt veteres Orthodoxi, qui laudis hoc uni *Christo* tribuunt. Nec locum opinor ita à me positum, pro quo animo, refert quomodo: nec numerus illius indicat mihi suum locum, fortasse corruptus. Quanquam hic quoque dissimulata responsione mea, repetit calumniam.

Affert. 25. 26. Meras nugas agit. In Conciliis nusquam præcipitur hanc Epistolam habendam pro *Pauli*, ita ut qui dubitet de auctore sapiat hæresim. Alioqui mecum oportet accuset *Hieronymum & Augustinum*, quos doceo de auctore dubitasse post *Nicanum* Concilium, & fortasse *Carthaginense*.

Affert. 27. 28. nihil habent responsione dignum.

Affert. 29. Ego fateor me dubitare, doceat *Bedda* quod ad plenum intellexerit mysterium divinæ naturæ humanæ unitæ. Quod autem hominem posui pro humana natura, si blasphemum est, imputet *Augustino*, cæterisque Orthodoxis qui nobis sic loquuntur, imputet Ecclesiæ quæ sic canit. Quid opus erat hac cavillatione?

Affert. 30. merum est nugamentum. Assumit, quod *Joseph* perfecte noverit *Christum* esse Deum & hominem, assumit quod Patriarchæ timuerint semper suis ne abuterentur. Et indicavi quomodo potuerit illi bene precari sine injuria divinitatis, quemadmodum Deo precantes dicimus, *gloria tibi Domine*. Denique stultam differentiam, *benedixit illi, & benedixit illum*, refelli, quam tanten repetit *Bedda* dissimulans quid responderim.

Affert. 31. 32. 33. 34. Dixeram, an evidenter cognov-

verit, *Bedda* sic ratiocinatur, quasi dubitem an ullo modo cognoverit. Deinde quod ajo, probabile esse beatam Virginem curam egisse sui infantuli, more cæterarum matrum, quod etiam sciebat esse Deum, dubitare tamen poterat, quando aut quomodo vellet divinitatem suam proferre: quid habet hic *Bedda* quod calumniatur?

Affert. 35. Ad hanc abunde respondi. Quod obedientia non est, nisi ubi est major & minor, falsum est: potest enim fieri ut præceptor obediat discipulo, aut amicus amico. Verbum *debendi* non est in scriptis meis. *Pater jubet, Filius exsequitur, fiat lux, & facta est*. Nec hæc jussio tollit æqualitatem naturæ, sed indicat originis principalitatem.

Affert. 36. Assumit quod auctor & causa idem valeant apud Latinos: id falsum esse docui. Jubet me loqui more Patrum, sic loquutus est *Hilarius* in libris *De Trinitate*, multis locis. Si Pater creat per Filium, omnia per ipsum facta sunt, relatio quædam est inter principium mandans, & inter Filium exsequenterem.

Affert. 37. 38. 39. Mentitur hic *Bedda*, idque suo more, me conferre instituta Monachorum aut Regulas *Benedicti, Francisci, & Augustini* cum idololatriis, tantum noto abusum hujus vocis *religiones*, multitudinis numero, quæ apud Priscos non reperiatur, ut declararet instituta varia Christianorum. Deinde quod negant alios Religiosos esse, qui Monachismum non sunt professi. Ut nihil pudet hunc furiosum rabulam!

Affert. 40. 41. 42. 43. quoniam nihil habent, nisi rabiosam cum summa vanitate maledicentiam, non est quod respondeam.

Affert. 44. 45. 46. Nihil adfert responsione dignum.

Affert. 47. De caritatis & fidei comparatione nunc non disputo. *Paulus* illic non affirmat, sed docendi gratia fingit fidem absque caritate, & caritatem appellat, non quamlibet, sed eam propriè quæ inservit commodis proximi. Ego fidem vivam, & quoties datur facultas per dilectionem operantem, confero cum ipsis operibus. *Bedda* confert fidem mortuam cum caritate. Porro quod dixi, fide sola justificari qui veniunt ad baptismum, justitiam quam ego voco innocentiam remissis peccatis, ille detorquet calumniose ad officia pietatis, quæ tota vita præstanda sunt.

Affert. 48. Si de Patre, Filio & Spiritu Sancto recte dicimus tres sunt, quod in *Joanne* legimus, *tres sunt qui testimonium dant in Cælo*, itidem licebit de Patre & Filio dicere, duo sunt. Agit enim Dominus ex Legis præscripto, *in ore duorum vel trium testium stat omne verbum*, cum ait, *ego de me ipso testimonium perhibeo, & testimonium perhibet de me Pater*. Non enim congruit collectio, nisi aliquomodo liceat dicere duos testes. Jam durum est nobis præscribere, ne quibus verbis utamur nisi compertis in divinis Voluminibus, præsertim cum Theologi recentiores tot verbis ex Philosophia confictis abutantur: sed caute addidit, *qua non recipit Schola*, quasi sit una Theologorum Schola, aut quasi Scholæ nunquam errent. Quanquam ego non dixeram, *duo testes sumus*, sed *duo sumus*, ut responderet *in ore duorum vel trium testium*: nec erat causa cur *Bedda* torqueret ad calumniam, quasi duo posuerim neutro genere, ubicunque tres sunt, ibi unus est, & duo. Jam sunt Theologi Scholastici, qui putant has propositiones, tres sapientes, tres omnipotentes, non esse impias, de rigore sermonis, sicut impie non sunt, tres sapient, & tres omnia possunt, modo intelligamus esse tres Personas, quarum unaquæque sapiat, sed eadem sapientia. Cæterum quod pro *testimonium dant*, dixi *tres testificantur*, nescio quid sibi velit *Bedda*. *Joannes* Græce scripsit, *tres testificantur*. Ad hanc calumniam cum accurate responderim, *Bedda* negatur quasi nihil sit responsum. Nec aliud illi superest, quod calumniatur, nisi quod, *duo sunt*, de Personis divinis, nusquam est in Scripturis divinis. Sed ubi est in Scriptura, quod nobis ex

Thoma recinit, cujus rhythmis videtur mire delectari, *Nulla rei sit scissura, Signi tantum sit fractura?*

Affert. 50. Admisset de jejunio, cujus non memini. De constitutionibus hominum non loquor, nec unquam eos defendi qui temere vescuntur, aut bibunt, aut vestiuntur, contra probatas hominum constitutiones: quod de *Christo* dixi, verissimum est: & quod his rebus apud multos plus satis tribuitur, verissimum est.

Affert. 51. De voce calumnia est, quanquam hæc narratio non est simplex, sed metaphoris involuta, quomodo Proverbia *Salomonis* vocamus parabolas. Pios autem dixi nescire sua opera, non quod ignorarent, sed quod non jactarent. Nec enim illis verbis res agitur, sed ita proponitur ad exemplum modestiæ. Quid est quod hic homo non trahat in calumniam?

Affert. 52. Abeat *Bedda* cum suis *Beguardis* & *Beguinis* in rem suam, de quorum dogmate nunquam somniavi. Imo exposui verba *Pauli*, quemadmodum exponunt Orthodoxi, eos esse sub Lege, qui metu abstinent à peccando: pios & Spiritu *Christi* afflatos, ad eum modum non esse sub Lege, sed sponte facere plus quam Lex exigit.

Affert. 53. Hic nihil adfert præter rabiosa convitia, cum satis explanarim quid sentiam, in quo non meum somnium, sed *Paulum* & veteres Orthodoxos interpretes sum sequutus.

Affert. 54. Simpliciter debetur pro quo soluto nulla habenda est gratia. Et sic deberi vitam æternam docet nos *Bedda*. Deinde si utrumque verum est, & gratiam esse vitam æternam, & mercedem, cur alterum juxta *Pauli* locum explicantem Paraphrasi reprehendit? An ubi *Paulus* appellat gratiam, ibi *Paulo* contradicens inducerem præmii debiti mentionem? Deus hic justus dicitur non quod persolvat debita, sed quod præstet promissa: & si quando debere dicitur, ideo dicitur, quia debet ex promisso suo, non ex merito nostro: tum quod *Paulus* aliquando vocat mercedem, intelligendum est juxta sensum divi *Augustini*, quod Deus sua dona coronat in nobis.

Affert. 55. Nusquam *Bedda* magis declarat insignem mentiendi impudentiam quam hic. Ne hic commorem omnia, ubi doceo, Dei matrem conceptam in peccato? ubi vitam fuisse inquinatam peccato? Imo diversam opinionem, ut magis piam, præfero. Ubi probatos Ordines, Paganorum idololatriis confero? Sed homo simpliciter furit. Dominus *Iesus*, qui solet profligare Dæmonia, sanet animam istius misere laborantem! Respondens *Fabro*, dixi *Christum* juxta naturam assumptam, longe infra Angelos fuisse, non simpliciter, sed quatenus erat obnoxius & corporis & animi doloribus ac morti. Verum hic loquutus sum de natura humana quam habet in Coelis. Hoc satis indico cum ajo *Christum* in coelis. Habet & nunc naturam humanam opinor, & hanc, quam nunc habet, postponere Angelis, durum videtur auribus meis. Et hoc docuit *Bedda*, qui putat Virginem matrem etiamnum imperare Filio cum Patre regnanti, & universum Orbem gubernanti. Eat nunc *Bedda*, & intonet hic sexcentis convitiis.

Affert. 56. Ad hanc plus millies respondi, nec aliud hic *Bedda* quam furit, magis egens exorcista quam refutatore.

Affert. 57. *Bedda* ut solet usque seipsum superat. Nego Apostolorum tempore fuisse præscriptum ciborum delectum, & *Bedda* furit quasi negarim Apostolos, vel jejunasse, vel à cibis lautioribus interdum abstinuisse. *Timotheus*, inquit, biberat aquam, verum ex suo affectu non ex præscripto, sed ex præscripto *Pauli* bibeat vinum. Imo usque ad ætatem *Augustini* apparet nullum cibi genus fuisse vetitum, Ecclesiæ dumtaxat auctoritate. Miror neminem hunc hominem fidei Medico committere.

Affert. 58. Cum nusquam non deliret *Bedda*, hic ipsam superat delirationem. Negat vasium dici in bo-

A nam partem, cum de *Horatio* dictum sit in laudem, *Omne vaser vitium*, &c. Qui novit simulare ac dissimulare, vaser est. Id fieri potest, & solet, etiam in optimam partem. Nunc addo pia vafrities, ut etiam si dixissem pia fraus, pia superbia, nihil futurum fuerit offendiculi. Et ipse *Paulus* dicit se fieri omnia omnibus. Sed vafri nomen non invenitur in Litteris sacris: dicat nobis *Bedda*, ubi legat in Litteris sacris, hominem debere salutis præsidia ponere in suis operibus, aut vitam æternam simpliciter deberi piis? Deinde putat hæreticum, quod *Hieronymus* narrat aræ titulum fuisse, Diis ASIAE, EUROPAE & AFRICAE, Diis ignotis: & suspicatur hoc à falsariis admixtum *Hieronymi* Commentariis, aut *Hieronymum* post aliud sensisse. Utitur & argumento conjecturali: Si *Paulus*, inquit, secus narrasset titulum quam habebat, clamassent Athenienses, mentiris. Omnino id fecissent, si fuissent *Bedda* similes. Imo non deerant apud Veteres, qui sciebant unum esse Deum, sed eum variis coli nominibus, & ubi multi sunt Dii, ibi intelligitur unus. Nihil igitur est hic mendacii, si pro Diis dixit Deo. Sed non egebat, inquit, *Paulus* hoc argumento ad prædicandum *Christum*. Sed hoc dicit *Hieronymus* quod forte conspectum titulum verterit in argumentum Evangelii prædicandi: & hæc est optima ratio, ex his quæ jam persuasa sunt, ducere auditorem in cognitionem cæterorum. Furiosa sunt igitur omnia quæ *Bedda* hic blaterat de mendacio in sacris Litteris. Porro quod Apostoli initio non protinus nec apud quosvis prædicarint *Christum* esse Deum, indicant omnes Orthodoxi veteres, & res ipsa declarat. Et falsum est quod ait *Bedda*, cum *Paulus* diceret se prædicare Deum ignotum, expressisse *Christum* esse Deum, cum id annotatum sit ab Orthodoxis, quod in ea concione, *Christum* appellet virum. Sed Deum absolute nominavit. Hic si velim commorari, quanta patet dicendi sylva! Sed harum næniarum jam me piget.

Affert. 59. Nullum vidi Græcum codicem, in quo non habeatur, *frangitur*, & hoc interpretantur Orthodoxi veteres, & ostendi, *frangendi* verbum sonare distributionem consecrati corporis, non distractionem. Ea vox habetur apud *Paulum* 1. Corinth. x. *Panis quem frangimus*. Rursum xi. *quod pro vobis frangitur*. Atque ita legit *Ambrosius*, & fortassis alii plurimi: neque enim verisimile est *Ambrosium* secus legisse quam tum legebat Ecclesia Romana. Nec damno alteram lectionem, nec eam rado è libris Latinis, tantum inquiri unde nata sit varietas lectionis. Quid igitur hic stomachatur *Bedda* noster?

Affert. 60. Furiose debacchatur, quod Novum Testamentum explanaverim stylo paulo puriore, quam solent quidam. Atqui *Basilius*, *Gregorius Nazianzenus*, *Chrysostomus*, *Hieronymus*, multo eloquentius tractarunt sacros Libros quam ego vel fecerim vel possim. Et tamen in Paraphrasis non parum dejeci stylum meum ad simplicitatem Christianam. Quod si credit mea Paraphrasi mutatum sermonem Scripturæ, multum delirat, cum exstet & legatur ab omnibus vetus Editio, incolumis & integra, & si illa non exstaret, exstant Græcorum codices. Post hæc nescio quis supeditavit sycophantæ nostro locos aliquot, sed ita ut facile non sit invenire ubi sint, & fortasse depravavit ut solet mea verba. Quamobrem transiliam quædam, & alioqui frivola nec semel diluta. Cum ab Orthodoxis traditum sit, Evangelium secundum *Marcum*, *Petri* auctoritate, *Marci* ministerio traditum, dico Religionem Christianam non protinus ruituram, si quis malit appellare Evangelium *Petri* quam *Marci*. *Bedda* putat totam Ecclesiam corruiuram, & in me clamat, quasi qui titulum mutet, mutet totam Scripturam. Nec loquor de lectione Ecclesiastica publica, sed de quacunque. Quod *Paulus*, ne offendant *Judeos*, aliquoties aliter loquitur quam sentit, non mentiens, ut interpretatur *Bedda*, sed reticens quædam, & nonnulla blandius proponens quam merentur, à *Chrysostomo* fix-

sæpe notatum est. Hoc non est auctoritatem Scripturæ detrudere, sed ostendere prudentiam ac mansuetudinem Apostolicam, quarum neutram agnosces in Bedda, sed summam stultitiam cum pari ferocia conjunctam. Sic argumentatur, si Christus tradidit claves corpori Christi, hoc est, Ecclesie, igitur non tradidit Pontifici Romano. Sed ad hoc responsum est toties. An Ecclesia receperit omnes libros auctoritate pari, mihi nondum constat, nec est verisimile, Bedda nihil refert, quia sicut apparet nunquam attente legit Scripturam sacram, occupatus quæstionibus & relictis. Ecclesia, inquit, recitat. Eadem recitat Legendas Sanctorum, quibus non teneor per omnia credere: recitat historiam Susanna, & in Evangelio adulteræ deprehensæ, quæ Veteres, in quibus Hieronymus, putabant apocrypha. Neque tamen statim falsum est, quod est apocryphum. Quando desinet nobis delirare Bedda? In Annotationibus ajo, divum Hieronymum indicasse, ultimum Marcii Cap. in omnibus pene Græcorum libris in fine poni velut adjectitium. Addo eundem Hieronymum indicare, coronidem, cujus initium, Postea cum accubissent undecim, &c. & illi satisfaciebant dicentes, seculum istud iniquitatis, &c. haberi in nonnullis Græcorum Exemplaribus. Bedda clamat coronidem hanc legi in Templis. Sed ipsa res reclamat Bedda in os, si tamen quicquam habet oris. Nusquam enim legitur, nec habetur vel apud Græcos vel apud Latinos, excepto initio. Hoc cum admonet Hieronymus, quid mecum rixatur Bedda? Sed initium hodie legitur, cur hoc negas haberi? Retuli sicut retulit Hieronymus, nec est obscurum quare sic retulerit, ut indicaret quibus verbis esset attexta coronis. Quoniam autem illam coronidem alibi citat ex Evangelio Nazarenorum, dico suspicari me illic esse decerptam. Est nunc Bedda & damnet quod non intelligit.

Pari rabie carpit, quod in Præfatione in Hilarium scripsi, audeamus Spiritum Sanctum Deum vocare, quasi temeritatis sit hoc facere. Est ergo temeritatis quod in sacro canimus, & divina institutione formati audeamus dicere. Imo illic narro Veterum religionem, qui verebantur Spiritum Sanctum pronuntiare Deum, quod nos non veremur edocti magisterio Ecclesiæ. Euge Bedda non te horum pudet? Quid autem pudeat Beddam? Et hoc dictum, quod non intelligit, appellat blasphemum, cum tamen edito libello responderim illi stolidissimæ calumniæ, quam prædicant à Leo profectam. Alicubi scribo: *Arrianorum error, factio schismatique verius erat quam hæresis, quod adversarii numero prope pares erant, eloquentia doctrinaque superiores.* Hoc cum non intelligat Bedda, (quid enim intelligat?) ait me negare, *Arrianorum* opinionem de inæqualitate Personarum esse hæresim: atque ita tractat rem quasi dicam eam opinionem nunc non esse hæreticam, cum agam de illo tempore, quo fervebat illa disputatio, cumque Mundus nutaret utro se inclinaret, cum Augustus, Augusta & Pontifex Romanus faverent illi Sectæ, cum res armis ageretur potius quam argumentis, tum, tum, inquam, infelix Bedda, factio erat magis quam hæresis: hæresis enim opinionibus constat, schisma studiis: & tamen erat utrumque, perinde quasi dicat aliquis, *Bedda stupidus est potius quam malus*, sentiens illum utrumque esse, sed plus habere stupiditatis quam malitiæ. Nunc hæresis non est, quia nulli sunt *Arriani*. Nec enim hæresis error est, ut somniat Bedda, sed multorum consensus in dogmatibus aut instituto quopiam ab aliis diverso. Dogma vero impium, quis nunc non execratur? Et tamen in his ipsis verbis quæ citat, impudens dicitur error, quis autem favet errori? Jam in scholiis, quæ addo Dialogo Hieronymi in Luciferianos, exponens verum Deum, adjicio, *hoc est à nullo creatus, cum Filius creatus sit à Patre juxta Arrianos, & Spiritus Sanctus sit creatus à creato Filio.* Hic ita colligit bipedum stupidissimus Bedda: Erasmus dixit schisma verius esse quam hæresim, & hic recitat dogma nec refellit, vide an non assentiatur Arrianis. O detestandum caput! Expono scholio dictionem

verum, non illic disputo contra Arrianos, & cum dico juxta Arrianos, nonne satis refello? Veluti si quis dicat, juxta Manichæos, sunt duo principia, alterum bonum, alterum malum. Sed non appellas hæresim, inquit. Legat argumentum in eundem Dialogum: sic incipit: *Nulla hæresis gravius afflixit totius Orbis Ecclesias quam Arrianorum.* Et aliquanto post, *Quibusdam palam Arrianam hæresim uti catholicam defendentibus.* Et mox, *de hæresi Arrianorum disputari ceptum.* Hic in eodem argumento, tum alias innumeris locis execror Arrianorum hæresim, ac plus ducentis locis, dilucide, expedite, vivide, trado catholicam sententiam de trium Personarum eadem natura, & libello edito respondi stolidissimæ calumniæ, quam, ut dixi, scribunt à Leo profectam in Hispania. Nec hæc nescit Bedda, cum in suis censuris admonitus sit, me hic sentire catholice. Verum hunc unum locum ad Beddam detulerunt Magistelli, præterea nullum. Quid autem insanius, quam scribere tam odiose adversus hominem, cujus libros non viderit? Tribui Arrianis eloquentiam & doctrinam. *Eloquentia*, inquit, *fere fuit omnium Hæresiarcharum*, cum pauci hæretici fuerint eloquentes, velut, *Elvidius, Jovinianus, Petilianus, Faustus, Vigilantius, Beguardi, Wiclevus, Johannes Hus:* Ecclesiæ protectores fere omnes eloquentissimi. Doctrina vero Philosophiæ duxit Arrianos in errorem, Bedda pro doctrina supponit prudentiam & sapientiam. Est nunc Bedda, & jactet se nihil mentiri, nihil per calumniam objicere, sed zelo fidei cuncta sinceriter agere, sic subinde se confert Augustino, qui acriter scripsit in hæreticos. Imo nusquam Augustinus sic fuit in Donatistas plusquam hæreticos, quemadmodum Bedda in suæ professionis hominem, à quo nusquam antea fuerat latus. Augustinus frequenter illos molliter tractat ut revocet. Nec cum deploratissimis agit mendaciis, calumniis ac depravationibus, quemadmodum hic agit ubique. Interim subinde fingit se cupidum meæ salutis. Abi cum tuis fucis infelix hypocrita, omnia tua scripta nihil aliud spirant quam mentem odio lymphatam, nec ullius rei magis cupidum, quam ut Brasium in Lutherana castra perpellat. Sed absit, ut ego propter unum portentum, cerebrosum, impotens, stupidum, delirum ac demens, faciam animæ meæ jacturam. Utinam resipiscat & agnoscat qualem seipsum universo Mundo depingat!

Sed ventum est ad Epistolas. Egregium scilicet Theologicæ civilitatis exemplum, evulgare litteras privatum scriptas. Opinor futurum, ut tandem edat & amatorias ad Bertas & Archerias. Quanquam in his quoque sui similis est, omittit prolixam, in qua depictum est cerebrosi Theologi exemplar. In cæteris addidit ac detraxit, quæ libuit. Ubi primum dederam ad Beddam litteras, statim objurgatus sum amicorum litteris, quod talem moverem Anagrym: fore enim, ut si scriberem humanius, si secus, intumesceret Bedda duplo æquius. Si Ecclesia talibus nititur Atlantibus, tempus est ut illi scribatur epicedium. Non patrocinator his qui sub Evangelii prætextu serviunt carni, nihil est mihi cum Lutheri dogmatibus: illud in confesso est, Lutheri doctrinam propius accedere ad germanam illam ac spiritualement Christi Philosophiam, quam accedat Bedda Theologia: loquor de libris quos in me scribit, nam cæteros nec legi, nec quo auctore proditi sunt scio. Quid enim aliud molitur quam ut magni fiant constitutiones hominum, adorationes Statuarum, delectus ciborum, discrimina vestium, fiducia humanorum operum, pœnosa hebdomada, Scholasticæ de vocibus cavillationes? quanquam ego nihil horum damno, nisi vel immodice fiant vel superstitiose. De vigore pietatis Evangelicæ, aut nihil dicit, aut ita frigide loquitur, ut facile sentias non ex animo loqui: *Debemus*, inquit, *fiduciam ponere in Deo, sed non solo, quin imo & aliis mediis necessariis, præcipue bonis operibus nostris.* Ut ægre, ut frigide fastus est fiduciam in Deo collocandam, in cæteris mire vehemens!

Quid

Quid autem habent hujus scripta, nisi malitiosas de verbis cavillationes, & hoc existimat esse palmarium illius Theologiæ, quam subindicat nusquam doceri nisi *Lutetia*, cum ait: *Latomus hic Theologiam doctus est*. Nihil est tam recte dictum, quod non detorqueat ad calumniam: & interim numerat suos Articulos, si Superis placet. At istiusmodi Articulorum polliceor me collecturum ex probatissimis Ecclesiæ Doctoribus intra paucos dies quinque millia, atque adeo si libet ex libris maxime divinis. Quid enim sanctius Precatione Dominica? Hic, si libet, agam *Beddam*. *Pater*, ô, spectat hæresim *Arrianam*, quasi solus Pater ut verus Deus sit orandus, cum de Filio & Spiritu Sancto nulla fiat mentio; item *Lutheranam*, quasi fas non sit adorare Sanctos, *Noster*: periculum ne quis putet discipulos natura esse Filios Dei quemadmodum fuit *Christus*. Debebant sic orare, *Pater noster adoptione, non natura*. *Qui es in cælis*; Blasphemix proximum, quasi Deus definitive aut circumscriptive sit in loco, cum natura divina non magis sit in uno quam in alio. *Sanctificetur nomen tuum*: Non bene sonat, quia videntur contemnere gloriam Sanctorum. *Adveniat regnum tuum*: periculose dictum, videtur adimere Principibus regnum: & utroque sermone, significatur homines bene precari Deo, deinde Dei gloriam & regnum tempore mutari. *Fiat voluntas tua*: Deus servet Ecclesiam suam. Voluntas Dei est ipsa divina essentia, in quam non cadit verbum, *feri*. Quicquid enim sit, aliquando non fuit. *Augustinus* de verbis Domini in *Joannem* Homilia 1. dicit, quod verbum illud æternum, de quo *Joannes*, *In principio erat verbum*, nullius est pretii. Qua voce quid dici potest magis blasphemum? Trita vestis invenit emtorem, & est alicujus pretii, si vel asse vendatur, & verbum illud *Deus de Deo* nullius est pretii? Rides lector? Quis non rideat? Tales sunt fere *Bedda* sycophantiæ, nisi quod aliquoties multo mentitur impudentius, neque raro non intelligit sermonem Latinum, & hinc fortiter calumniatur, nec alio nomine putat se magnum esse Theologum, nisi quod nihil non torquet ad calumniam. Quid, quod multis in locis manifestam

A dementia speciem edit: quo magis admiror Theologos *Lutetianos* sic agere, quasi *Beddaica* intemperix nihil ad ipsos pertineant, cum interim nemo *Lutheranus* gravius lædat Ecclesiæ negotium, nemo magis dedecoret Theologorum nomen, quam iste tumultuarius. Quid, quod interim totius istius Academiæ nescio molestior-ne sit vomica, an foedius dehonestamentum, inficiens rudem juventutem suis virulentis, & obtreptionibus. Et post hæc occidit nobis, *vera loquens inimicus factus sum vobis*: imo mentiendo & calumniando factus est inimicus omnibus qui sinceriter diligunt *Christi* gloriam. Saltem existeret aliquis, qui *Regem* Christianissimum admoneat, quantum malorum improbus *Ardelio* conciliet ipsius regno. Id si factum esset, non pateretur ejusmodi hominem, sat scio, triduum sic debacchari in ditione sua. Multi sunt *Lutherani*, sed sanabiles, quos istius odiosi libelli alienant: præter zelum nihil habet in ore, zelotypia verius est quam zelus, adeo ubi nihil est mali, suspicatur pessima. Ac fortassis æquum putat, ut nos, juxta *Legem Mosaicam*, ipsius insulsißimas virulentias velut exsecratam aquam devoremus, quo medeamur fictis etiam suspicionibus. Verum æquius est, ut ipse bibat elleborum, suumque cerebrum purget istis intemperis. Quod si decretum est, abjecta fronte, submota ratione, profligata omni æquitate, rem vi gerere, vide ne res celerius quam credit, quo provocat deveniat. Cum illi tot inexcusabiles calumnias ac mendacia ipsius in os impeggerim, tamen adhuc jactat suos Articulos, ac sibi videtur pulchre purgatus, quod omisissis plerisque prioribus calumniis, novas aliquot adjecerit. Et hujusmodi *Aslas* humeris fulcit nutantem Ecclesiam. Sed jam poenitet his næniis totum ferme perditum triduum. Dominus liberet Ecclesiam suam à talibus propugnatoribus. Mihi decretum est posthac à tali scabie ungues abstinere, nec habere rem cum homine, qui nihil habet penſi quid ipse scribat, nec legit aut intelligit quæ respondentur ex adverso, ne videamur non duo maledici commissi, quod ait *Augustinus*, sed duo scurræ aut Moriones.

F I N I S.

ORNA.

O R N A T I S S I M O

D. JOANNI SELVAE,

AUGUSTISSIMI SENATUS GALLIARUM SUMMO PRÆSIDI,

DESIDERIUS ERASMUS ROTERODAMUS

S. D.

SCITE quidem dictum est ab Antiquis, vir clarissime, ex malis moribus natas esse bonas leges, cæterum illud certius exitium minuitur rebus humanis, quod vicissim ex optimis legibus nascuntur mores pessimi. Etenim quæ superest spes salutis, si remedia vertuntur in venenum, & quæ morbo propulsando reperta sunt, morbum exasperant? Id ne accadat, vix alia ratione caveri potest, nisi pharmacum, quod Medicus doctus ac fidus præscripsit, idem administret. Optima lex erat opposita temerariis ac famosis libellis, veluti pessimo morbo gliscenti salubre necessariumque remedium. Cæterum rem salutiferam hominum perversitas vertit in majus malum, nisi qui legem tulerunt, iidem administrent ac tueantur. Alioqui video futurum, ut cum constitutio in hoc prodita sit, ne quid excuderetur Lutetiæ, nisi tali Academia talique Senatu dignum, exsulent istinc optimi quique libri, & excudantur impune tales, quales jam duos provolasse videmus: quorum alter impudentia plusquam scurrili corrumpit Colloquia mea, addita Præfatione falso mei nominis titulo. Ibi me facit de me ipso loquentem quicquid ipsi collibuit. Si vacabit opus inspicere, videbis ingenium deploratum, quod nulum facinus exhorresceret, si qua causa provocaret vel ad incendium urbis, vel ad veneficium, vel ad parricidium. Si non vacat, ex Operum meorum catalogo, quem nunc simul ad te mitto, poteris non multo tædio quale sit perdiscere. Auctor notus est, nec ignotus Typographus: uterque fruitur suo maleficio. Ea quoniam bene cessit audacia, profiliit Petrus Sutor cum suo libro. Sed hac de re verbum non addam. Tua prudentia si parum deprehendet ex Apologia nostra, quale sit opus, qualis sit artifex, ipse liber velut in speculo repræsentabit tibi totum Sutorem.

Non me clam est inter Theologos esse quosdam, qui contenti iis, quæ juvenes didicerunt, magno odio ferantur in Linguas ac bonas litteras, adeo ut illis nihil placere queat, quod sapiat aliquid politioris litteraturæ. Et instructi sunt sexcentis titulis & articulis innumeris. Qui si desint, condunt pro suo arbitrato nova dogmata, quemadmodum hic facit Sutor. Vel ipsi Paulo Apostolo mille locis calumniam struere poterit, qui tot laqueis instructus talem animum adferat ad censuram, qualem præ se fert Sutor. Optima lex est, quæ Schismaticorum & Hæreticorum impietatem, si sanari nolint, coërcet. Sed quorundam perversissima mens est, qui privatis affectibus observientes medicinam paratam ægrotis vertunt in perniciem bonorum, atque abutentes cauterio, quod sanum est exulcerant, rectius suo nomini consulturi, si recentium libros cum candore legant, & Linguas ac bonas litteras comiter in suum contubernium recipiant. Neminem tamen arbitror esse Parisiis Theologum tam iniquum rectoribus studiis, ut istam Sutoris debacchationem approbet. Quo severius puniendi sunt, qui illudunt optimæ constitutioni: quibus si licebit impune quod libet, tales nimirum libros nobis dabit Lutetia. Si quis apparet ab sese depellere manifestam calumniam, aut aliquid edere quod conducat publicis studiis, tum vigeat lex, & vigilabit censura. Et fere fit, ut in omni confesso plus valeat paucorum improbitas, quam multorum æquitas. Nec enim novum est, si pars major superat meliorem. Hic frequenter & minor & deterior superat majorem ac meliorem. Adversus horum malitiosam pervicaciam, in principum virorum candor & æquitas opituletur humanioris litteraturæ cultoribus, futurum est, ut oppressis elegantioribus disciplinis etiam illa collabantur, quæ isti sola vellent esse in pretio. Mors ornatissimi viri Francisci Deloini, quali patrono, quali propugnatore, orbavit optima studia. Nisi fortuna nobis Regem Franciscum ad tempus eripuisset, hac querimonia non obtudissem aures tuas, ipsum implorarem Musarum vindicem, adversus barbarorum incursiones. Interim tuarum partium erit, cum tui similibus fortiter sustinere causam studiorum, vestraque æquitate Sutorum iniquitatem moderari. Siquidem complurium eruditorum litteræ mihi persuaserunt, te unum esse, qui ingenii, doctrinæ, judicii vim admirabilem naturæ bonitate morumque comitate superes. Quibus dotibus non mediocre decus apponis Senatui cum primis augusto, cui merito præsides. Cæterum hoc officio non solum consulueris honestissimis studiis, verum etiam nomini Theologico, quod nunc ob paucorum cerebroforum iniqua calidaque judicia pessime audit apud plurimos. Videmus quanto odio laboret universus ordo Sacerdotum, ob paucorum vitia. Videmus quam indigna patiantur etiam boni Monachi, ob quorundam intolerabilem improbitatem. Itaque nemo magis consuluerit Theologorum vel dignitati vel auctoritati, quam qui tales rabulas, non Theologos, sed ordinis Theologici carcinomata vomicaeque, compescuerit. Nec ulli facinori justius applauserint sani probique Theologi. Erat mihi talis heros auspiciore quopiam argumento conveniendus, verum hoc in præsentia Sutor obtrusit avis inauspicatissima. Bene vale.

A P O L O G I A

DESIDERII ERASMI ROTERODAMI

ADVERSUS DEBACCHATIONES

P E T R I S U T O R I S.

QUASI parum haecenus indultum esset caninae facundiae, tot rabiosis libellis undique provolantibus; ecce praeter omnem expectationem profiliit nuper in medium plane Molossicus liber, vero ne an falso titulo parum liquet, nisi quod nomen praeferreret cuiusdam Petri Sutoris quondam Theologi Sorbonici, nunc Monachi Cartusiani de novis Tralatiis. Sic enim ille loquitur solocista, mire nobis referens Sutorem illum, de quo est in proverbiiis, *ultra crepidam* judicantem. Etenim si sibi sumpsisset thema aliquod ex eorum numero, quae solent in Sorbonicis Diatribis tractari, videri poterat, si non equus, certe hemionus in suo campo. Nunc homo tam rudis Linguarum, ut in Lingua Latina subinde committat flagitia, quae non Orbilius tantum, quem Horatius plagosum appellat, sed litterator quamlibet lenis in elementario puero ferulis ac virgis sit castigaturus: tamen hoc argumentum tractans, quod multarum Linguarum peritiam requirat, quid aliud quam ridiculum cantherium nobis exhibet in fossa? Quamquam nec tam ineptus est cantherius in fossa, nec tam iuste submotus est ab *Apelle* futor, quam hic Sutor ineptus est in hoc argumento. Etenim futor calceorum tametsi non novit pingendi rationem, tamen nosse poterat muliebre corpus nihilominus quam pictor, nec deesse ratio, qua formam conspectam cum adumbrata imagine conferat. Etenim faciem hominis expressam coloribus agnoscunt etiam illi qui longissime absunt a pingendi peritia. Et cantherius in cava via, tametsi parum expeditus est ad liberum cursum, tamen itineri carpando valet. Hic autem Sutor in negotio Linguarum versans, Linguarum omnium rudis, nihilo facit pudentius, quam si caecus nobis commonstraret iter. Utcunque tamen ferri poterat, si rem tractasset moderatis rationibus. Est enim argumentum non inamoenum, si tam modeste tractatum fuisset ab isto, quam est tractatum operose, loquaciter, ac vehementer, ne dicam rabiose. Decebat ea moderatio Theologum, sed multo magis Monachum Cartusianum. Nunc toto hoc libro nihil habet in ore, nisi Theologogulos, Theologastros, Rhetorculos, sciolos, Philosophastros, Apologistas, asellos, insanos tralatisistas, Grammatistas, Latinisutores, insanias, vesanias, demantias, temeritates, perversitates, haereses, blasphemias, Diabolos, Antichristos, Tartareas interpretationes, plusquam insanas, sacrilegas, haeticas ac diabolicas tralationes, Tartareos Spiritus, Luciferianos tumores, demoniacas calliditates, bestias, stultos, doctores sub camino doctos, somniores, portenta in ultimas terras deportanda, & flagellis oneranda, nec ullus convitiatorum modus aut finis. Titulus habet, cuiusdam Theologastri ratiunculis respondetur, & garrulitatibus neoterici cuiusdam, & cuiusdam Theologastri phantasmatis respondetur, & Rhetorculi neoterici, qui se Theologum jactat. Simile est initium capitis, similis est finis. Arsum argumentationis sic incipit, *Adhuc protervis adversarius veritatis, adhuc debaccharis & dicis*. Solutionis hoc est prooemium; *O plusquam asinina evasio, O tergiversator ineptissime, Dic precor, sciole, Haec deliramenta sunt plusquam anilia*. Asseverationes autem & argumentationes epiphonemata haec habent: *Aliter putare, est perversi haesi assentire, & qui non putat tales haeticari deluduntur, & qui hoc credit, totus insanusest, aliter sentire est haeticari, imo sic scribere est phreneticari*. Nec aliud ructat crepatque toto hoc opere. Cum ipse adfert suas frigiditas ratiunculas, *Respondemus*, inquit, credas oraculum e tripode reddi.

Mihi quidem non usque adeo mirum videbatur, si

inter tam multos egregios Theologos, quos nobis dedit haecenus datque *Sorbona*, unus exstitisset cerebrosus: minus autem mirandum videri poterat, si e *Cartusianorum* sodalitiis, quae plurimos habent vere mundo mortuos, unus quispiam exortus esset, cui foret opus elleboro, cum ipsa solitudo vitaeque durior ratio nonnullos, quos sanos quidem accepit, sed parum firmi cerebri, reddat insanos. Illud demirabar, haec excudi *Lutetia*, ubi nefas esse dicitur quicquam excudi, nisi prius recognitum & approbatum calculis Theologorum: inter quos ut sit unus aut alter stupidior, aut morosior, nullum tamen esse crediderim, qui patiat talis libellos excudi. Imo nihil addubito, quin e Theologis cordatissimo cuique vehementer displiceat hujus Sutoris intemperantia: & Patres, ni fallor, Ordinis *Cartusiani* magno emptum velint, hujusmodi naenias nunquam a *Cartusiano* fuisse profectas: non quod illis curae sit *Faber*, aut *Erasmus*, sed quod intelligant hinc sibi consilari gravem invidiam apud homines, iniquissimo quidem iudicio, sed vulgato. Quam enim iniquum est, ob unum hominem merito attactum, totum Ordinem commoveri, tam iniquum est ex unius aut paucorum stultitia universum aestimare Ordinem. Itaque videri potest Sutor hic quassasse compendium, quo pariter & Sodalitatem *Sorbonicam* & Ordinem *Cartusianum* dedecoret. Idque fecit, quod quidem in ipso est, per me certe non faciet. Auctoritati Theologorum ex animo faveo, *Cartusianum* Ordinem veneror. Cum uno Sutore mihi res est, qui tam impotenter debacchatus est in me, in Linguas, in bonas litteras, ut carptim degustans opus, nihilque reperiens non plenum insanis convitiis, non semel optarim homini fidum Medicum, aut si Medicorum arte superior esset morbus, fortem Exorcistam. Verum ubi nactus otium totum librum evolvissem, coepi esse aequior homini, quod mihi visus sum subodorari Sutorem, si quis tamen Sutor est, naturae vitio peccare potius, quam malitia. Siquidem e scriptis deprehendere licet, hominem esse vehementi praeditum ingenio, & ira praeservidum, deinde gloriae sitientem. Iracundis non admodum sum iniquus, vel quod ipse cum *Horatio* sum irasci celer, sed verbis duntaxat, in scriptis facile tempero, cum datur spatium: vel quod natura iracundi solent esse simplicioribus moribus, fucique nesciis, ut hoc vitii saepe magnis virtutibus pensent. Et in rebus humanis nihil est ab omni parte beatum. Porro gloriae cupiditas sic fere generosis ingeniis insita est, quemadmodum optimis ficis, palmulis, & piris innascuntur vermiculi. Ab hoc affectu, qui cum stultitia conjunctus est, oportebat quidem abesse Theologum divinae sapientiae professorem: sed homines sunt & inter Theologos: longius etiam abesse oportuit *Cartusianum*, ter quaterque mundo mortuum, primum quia Christianus, deinde quia Sacerdos ac Theologus, postremo religionis arctissimae sanctissimaeque professor. At docuit Sutor longe facilius esse vestem induere *Cartusianam*, quam animum ea professione dignum. Totus enim hic liber clamat, quod Sutor totum illum Rabinum fastu turgidum, supercilio saevum, philautia caecum, gloriis inanibus distentum, secum in *Cartusiam* detulerit. His vitiis quo plus admixtum est stultitiae, hoc minus est malitiae. Certe sanabilior est, qui ira, stultitia, gloriaque peccat, quam qui destinata malitia. Itaque malo Sutorem hunc gloriosum quam malitiosum existimare, malo *maion* quam malum, malo stultum quam perversum. Ira deservescit, stultitia corrigi potest, ea correctae perit & gloriae sitis. De iracundia nihil opus est dicere, liber talis est totus, ut si ipsa loqui vellet iracundia, non posset iracundius. Imo si quis Poeta *Megeram* aut *Alecto* produceret ab inferis, non aliam magis orationem decebat affingere.

Stul-

Stultitiæ & gloriæ argumenta pauca proferam, nec aliunde quam ex ipsius scriptis. Quandiu versabatur in palæstra *Sorbonica*, non vacabat ei Sacros Libros evolvere, imo ne *Petrus* quidem *Lombardum*, opinor, unquam perlegerat. Ubi *Cartusia* dedit otium, cœpit evolvere libros utriusque Testamenti, certe Præfationes indicat se legisse, præterea nonnihil Auctorum veterum. Hic sibi visus est in alio mundo versari. Nec hos tamen perpetuo legit, sed carptim, ut locus inciderat citatus, vel a nobis, vel ab iis qui in nos strinxerant calumum. Id ita habere res ipsa loquitur. Totum autem hoc opus ex alienis, velut ex meis, ex *Stunica*, *Latomi*, & *Lei* libellis contextuit, nec hic quicquam reperies ipsius, præter aliquot insana convitia. Viderat illis ante obscuris subito contigisse famam sat celebrem ex calumniandis aliorum laboribus. Placebat gloriæ parandæ compendium, non suppetebat domi, unde id faceret, imitari placuit corniculam *Æsopicam*. Sutor ex alienis pannis picato filo confuit hunc librum sycophanticum, nihilo maiore laude, quam si quis ex alienis sed incultis hortis suffuraretur lappas, spinas, anagyres, & urticas, quibus aliis molestus esse posset: aut si quis inermis sibi cornua taurorum, dentes aprorum, spinas histricum, ungues leonum aptaret, cum hoste congressurus. Sic nimirum ichneumon seluto obarmat, ac veluti frequentibus coriis sese lorica, congressurus cum aspidē & crocodilo. Imo Sutor noster nihil aliud est, quam *Telenicia* echo, cum alienam tantum maledicentiam recinit, cum vulgaris echo bonas etiam voces referat. Quod a nobis propositum est libris editis, hic recenset tanquam ab ipso repertum. Quod in me jactat, hausit ex tribus libellis editis: quod in *Fabrum* torquet, hausit ex meis annotationibus & *Stunica* taxationibus. Imo totam disputationem, qua refello *Fabri* calumniam, *Deminuisti eum paulo minus ab Angelis*, Sutor contraxit in compendium, ac sibi vindicat, ac *Fabrum* admonet, ut posthac a rebus tam arduis abstineat, & in re tam ardua tantus Theologus non veretur compilare miserum Theologastrum. Conferat, cui vacat, meam *Apologiam*, qua *Fabro* respondeo, cum hujus capite *xxi*. & comperiet me nihil mentiri. Capite *ix*. impingit *Nicolaus Lyrano* crassam barbariem, & alibi taxat illius barbariem, quod dixerit *tentorizavit*, quasi *Latinus* sit *Latinizare* quam *tentorizare*, aut quasi non soleant eruditi, dum conantur *emphasim* aut compositionem alterius vocis explicare, abuti voce factitia, veluti si quis dicat *παράδειγματίαν* Latinis sonare *exemplificare*. Ac rursus cap. *iii*. *Britoni* cuidam *Franciscano* impingit cognomen scioli ac barbari, quod *hyperaspisten* interpretatus sit *protectorem*, cum *Hieronymus* alicubi sit interpretatus *satellitē*. Recte quidem *Hieronymus*, neque tamen non recte *Brito*. At Sutor, qui sit *satelles* Latinis, non intelligit. Est enim *satelles* regii corporis stipator & custos. Sutor in cap. *xxii*. docet *satellites* recte dici sceleratissimos grassatores. *Hyperaspizē* autem Græcis est *clypeo* *protegere*. *Brito* igitur vim & etymologiam Græcæ vocis explicuit. Nec Sutor *Britonem* recte damnare potest, nisi eadem opera damnet hanc Translationem, quam asseverat esse proditam a Spiritu Sancto. Ea *Psalm. xvii*. pro eo, quod Septuaginta transtulerunt *protectores meus*, habet *ὑπερασπιστής μου*. Et in eodem: *Et dedisti mihi protectionem salutis*, est *ὑπερασπισμόν σωτηρίας*. Rursus eodem: *Protectores est omnium*, *ὑπερασπιστής*. Iterum *Psalm. xxvi*. *Dominus protector meus*, *ὑπερασπιστής*. Rursus *Psalm. xxx*. *Ego mihi in Deum protectorem*, *Θεὸν ὑπερασπιστήν*. Supervacuum est singula persequi. Toties in *Psalmis* *protectores* est *ὑπερασπιστής*, & Sutor ceu flagitium insectatur in *Britone*, quod approbat usus Ecclesiasticus. Cæterum Græcam vocem non abhorre ab Hebraica docet *Hieronymus*, qui juxta veritatem Hebraicam pro *protectore* vertit *scutum*, unde Græcis dictum *ὑπερασπιστήν*. Eat nunc Sutor, & clamet Græcas litteras in Sacris Voluminibus nulli esse usui. Certe illud præstitissent officii, si eas amplexus fuisset sutor, obstetissent ne dum tam arroganter alienam flagellat incertiam, suam turpiter prodidisset.

Quam vero ridiculum quod hic aliis impingit barbariem, quasi totus ipsius sermo croco flosculisque vernet

A undique, cum undique cacographiis solocisimisque sca-teat & barbarismis. Quoties hic cum risu legimus lachry-mabile verbum, *Proth dolor*, quoties *Jeronimus*, quo-ties *Symachus* quasi *pugnam suam*, quoties *asteriscos* pro *asteriscos*, quoties *ypostasim*, *idiomata*, *ypocrates*, *ysto-rias*, ut intelligas *stramenta suam*, *prothotipa*, *asylum*, *malluit*, *didisci* pro *didici*, *scromata* pro *stromatis*: ut periculum sit, ne Sutor ex *strophā* *scropham* faciat, quo-ties occurrit *ydolatria*, ut intelligas aquam pro Deo Cœ-li: quoties *dyalogus* duorum ratio, & *dyabolus* duplex bolus, *oppinio*, *tema* pro *thema*, *protheus*, qui sit ante Deum, *chronali* pro *chromati*, *Eshsiphon* pro *Ctesiphon*: quoties *cyrographum* velut a *Cyro* scriptum, *apocrifa*, *scola*, ex otio faciens claudicationem, *onix* pro *onyx*, *spera* pro *sphæra*, *jacintina* pro *hyacinthina*, *discutio* pro *discussio*, quoties pro *neotericis*, hoc est, recentioribus, facit *neothericos*, hoc est, novos mēsores. Hujusmodi cacographiis totus liber florulentus est. Illa magis ar-guunt quam Sutor absit a barbarie Grammatistarum, quod *coronidem* posuit pro *colophone*, dicas illum legisse proverbialia, quod *hausuri* pro *hausturi*, quod *rubea* pro *rubra*, quod ex *xusticis* facit *rusticos*, ex *emphasi* *emphra-sim*, quod ex *Apostilas* facit *Apostolos*, quod pro ipso-rum opera dicit *suo medio*. Omitto nunc veneres illas, *tralatistas*, *Latinisatores*, *bibliam* fœminam, *identidem* pro *itidem*, cum *identidem* sonet frequenter, *itidem* co-dem modo. Alicubi *flectent* habet pro *flectant*, & inter-pretatur *persuadeant*, cum *Fabius* & *Augustinus* hoc ad affectus movendos referant. His flosculis vernat, his gemmis, his myrotheciis fragrat Theologus, qui Theo-logis objicit crassam barbariem: & tamen abunde sibi cultus videtur, quod aliquoties dicit *insit* pro *inquit*, *ve-sanire* pro *insanire*, *faciunda* pro *facienda*, *his in locis* pro *in his locis*, ob hæc sibi videtur alter *Tullius*, quem adeo tenet, ut ne nomen quidem illius possit recte pro-nunciare. Atque eo ipso in loco, quo flagellat sciolum ac barbarum *Britonem*, dicit ac post repetit *yperaspitis* pro *hyperaspistes*, quo quid fingi poterat barbarius? Ve-rum hujusmodi sylvam errorum rejiciet in Typographos, qui simili modo tractarint elegantissimum libellum, quem scripserat *de Vita Cartusiana*, cum ipse misisset Exem-plar elegantissime scriptum & pulcherrime castigatum. Persuaderet, si id in paucis locis usu venisset. Nunc totus liber a capite usque ad calcem absurdissimis cacographiis plenus est, ut citius credatur, aliquot errata a Typogra-phis sublata fuisse. Quod si respondeat se hæc negligere, credemus, si æquo animo ferat se pro *Petro* dici *Phe-trum*, aut ex *Petro* Sutore verti in *teitrum* *putorem*. Quis non rideat, si loripes loripedem derideat, *Æthiops* *Æ-thiopi* nigrorem exprobet. Sed quid miraculi, si *Brit-ioni* & *Lyrano* barbariem objiciat homo tam disertus ac floridus, ut *Erasmus* illi sit Grammatista, Rhetor-culus, & Latinisator, non ob aliud opinor, nisi quod in scriptis meis nusquam legit *insit* pro *dicat*, quo fre-quenter usus est Sutor. Non hic pluribus urgebo *Suto-rem*, tantum horum meminerit, cum alibi damnat Lin-guarum peritiam. Siquidem hujusmodi portenta debet imperitiæ Linguæ Græcicæ, etiam Latine scribens. Item cum negat Libros Sacros depravatos, & si depravati sint, ex Græcis non posse restitui. *Yperaspites* legit in suo codice, nisi quod maluit dicere *yperaspitis*, quo videretur scire Græce, quo consilio & alibi *anagogen* dicere maluit, quam *anagogen*. Hæc an non satis argu-unt quam suaviter hic gloriosus Sutor sibi placuerit, quam se miretur, quam gestiat philautia, quam ex alto despi-ciat omnes?

Proinde cum *Sorbona* quosdam habeat sani judicii, bonarum litterarum egregie peritos, nonnullos & Græ-canicæ litteraturæ non vulgariter gnaros, tamen unus Sutor *Cartusianus* multis impeditus morbis, & arduis dif-tractus negotiis, tum vero nullis etiam præsidii ad hoc certamen instructus, cæteris, ut scribit, dissimulantibus, profiliit in arenam, ut novis telis recentique acie fundi-tus recentes deleret *Amalechitas* & ac *Lutherum* quidem unico telo protinus letho dedit, appellans eum scelera-tissimum Hæresiarcham. Hoc unum est e novis telis, vi-xit *Lutherus*. Quam vero gloriose, ne dicam stulte, fin-

git obiter inter negotia sibi relatum de tralatistis, moxque ad calamum accurrisse, quo videatur auctor hujus argumenti, cum *Leus* & *Stunica* priores tractarint idem, ex quibus nihil suffuratur, quod non reddat deterius. Nec minus impudenter vanum est quod addit, cæteris dissimulantibus se negotium capeßuisse. Imo jam *Lutetia* volitabat liber. Exierat Dialogus *Latomi*, *Stunica* liber *Lutetia* fuit excusus antequam ad nos perveniret. At interitum novum Testamentum bis editum versabatur in manibus hominum, & tertia Editio erat præ manibus *Erobenio*. Hæc omnia dissimulat *Sutor*, sperans fore, ut oblitteratis aliorum libellis totam hujus negotii gloriam in sese transferat. Quid autem magis inglorium, quam bellum jam olim depugnatum, ac cicatricem jam obduci coeptam denuo suscitare? Quid erat causæ, cur post illos tractaret idem argumentum? Nec doctius, nec disertius potuit, quam ab illis tractatum est, loquacius ac furiosius tractavit. Hoc solum laudis auferat *Sutor*, videlicet quod hic desideratum est in *Leo*, *Latomo*, & *Stunica*, supplevit Theologus *Cartusianus*, modestiæ columen, cum tamen in *Leo* tantum fuerit amarulentia, ut nec a suis *Anglis* probatus sit, & *Latomus* æquo animo passus sit obsolescere suum Dialogum, *Stunica* sic placuit Pontificibus, ut non semel sit impositum illi silentium. Quam igitur laudem sibi sperabat iste *Sutor*, omnibus illis ad hanc sane provinciam ineptior? Videlicet huic uni non plus cordis, sed minus oris aderat. Nunc artem & judicium hominis vide Lector: cum *Horatius* præcipiat,

Denique sit quod vis simplex duntaxat & unum,
hic uno fasce quam variam argumentorum farraginem complexus est. Eadem acie fundit *Lutheranos*, insectatur quosdam blasphemos in *Christum*, proscindit milites incendiarios, Principes exactores immodicos taxat, opprimit Linguas & bonas litteras, impetit *Lyranum*, *Brissonem*, & *Laurentium Vallam*, lapidat *Fabrum* & *Erasmum*, tractat locos communes ab aliis tractatos. Hæc tam diversa sub unam *Myconum* omnia convolvit, veluti cum multa jura confundit coquus, & interim supprimit nostra nomina. Quod supprimit eorum nomen, unde sublegit suas calumnias, ingratitude est: quod nostra confundit cum *Lutheranis*, cum nescio quibus blasphemis, cum militibus, cum incendiariis, videri poterat malitiæ, nisi mallet quicquid hactenus peccavit *Sutor* tribuere stultæ cuidam gloriæ. Verum non oportuit usque adeo desipere Theologum, ut existimaret neminem fore tam oculatum, qui tantam stultitiam deprehenderet. Et tamen si hæc ex sese commentus fuisset, laudem tulisset *Zoili*, hoc est, diligentis sycophantæ: nunc cum vulgo protrita suffuretur, ac recinat obsoleta, quid fingi potest stultius aut inanius? Congerit ex alienis libellis Hebræa, Græca, nova, vetera, quid non? quo Lector hospes admiretur unum hominem tam varias disciplinas potuisse tenere. Subinde nominat *Tullium*, quasi & illum legerit, ac nonnunquam de phrasi, de stilo, de elegantia & eloquentia disputat, nihilo meliore fronte, quam si surdus disputet de harmoniis, cæcus de coloribus. Quid multis? Gloriarum plena sunt omnia.

Nunc videre est operæpretium, quanta sit in ordine prudentia. Primo capite refellit, imo recinit quæ sunt acta pridem inter *Stunicam* & me, de Evangelio *Matthæi* Hebræice scripto, quo volumen velut allia cresceret in caput. Mox pluribus capitibus altissime repetit historiam de interpretatione Sacrorum Voluminum, atque obiter flagellat *Lyranum*, *Burgensem*, *Amarcanum*, & alium quemdam *Lyran* patronum. Decimo quarto capite conferit manus cum Apologia *Jacobi Fabri*, quam præfixit *Paulinis* Epistolis denuo versis, obiter admiscens nonnulla quæ putat ad me quoque pertinere. Cap. xvii. prostrernit *Erasmum* telis illis suis recentibus, hoc est, e vulgatissimis aliorum libris emendicatis, imo furto sublati. Post hæc capitulis aliquot plusquam tragice debacchatus in humanas bonasque litteras, quas ille diabolicas appellat, in collegia Linguarum, subinde in clamans illud suum *Proth dolor*, quasi *prothi dolor*, tandem cap. xx. carpit meam Translationem locis aliquot e *Stunica* emendicatis. Cap. xxi. recipit se ad *Jacobum*

Fabrum, & obiter arripit *Laurentium Vallam*, renovans veterem querelam de persona. Tandem cum omnia stultissime disseruerit, quasi re jam evicta, perorat tam stulte, ut quod perorationi convenit, lachrymas etiam excutiat Lectori, tractans obiter quæstionem de Libris Sacris in Linguam vulgatam vertendis. Postremo deplorat orbem tot tumultibus concussam, & precatur homo pius, ut saltem bene sit *Gallia*, de cæteris non admodum sollicitus. Ad hunc denique modum perficit *Horatianam* tabulam, qua

*Collatis undique membris turpiter atrum
Definis in piscem mulier formosa superne.*

Quid jam referam in opere medio, quoties repetit eandem quæstionem, quoties inculcat ea quæ paulo ante dixerat, quoties recitat citata. Quam lente desidet in locis communibus, quæ nihil ad rem pertinent. Quam operose probat ea, quæ nihil egent probatione, quod ea nemo neget. Statim in principio quam novam rem docet, Sacros Libros, quibus utuntur Latini, versos ex alia Lingua. Deinde cap. vi. quanto molimine probat Sacros Libros versos, aut castigatos ab *Hieronymo*, mira sedulitate percurrrens singulos Veteris ac Novi Testamenti libros. At quis isthuc negabat? An hæc Translatio talis esset integra, qualis ab *Hieronymo* fuerat tradita, vocabatur in quæstionem. Cap. viii. multis testimoniis docet non esse necesse interpretem verbum verbo reddere, de quo nulla erat controversia. Cap. xiii. multis testimoniis docet *Hieronymum* vertisse Novum Testamentum, aut certe castigasse, id quod nemo negabat. Probat *Hieronymi* Translationem ad *Augustinum* pervenisse. Ne hoc quidem quisquam negat. Cap. xiv. fudat ut doceat *Hieronymum* in Commentariis aliquoties referre sententiam alienam: quis hoc ignorabat? Cap. xv. docet hanc Translationem, etiam si *Hieronymi* non esset, tamen auctoritatem habere, vel ob hoc quod ab Ecclesia sit recepta: ne istud quidem quisquam inficiatur. Cap. xvi. serio docet multis testimoniis Codices Græcanicos & olim variasse nec caruisse mendis, cum id fateamur. Cap. xxi. sedulo probat litteram, si sola sit, infrugiferam esse. Mox probat in Sacris Litteris esse obscuritatem aliquam. Quis hæc scire poterat, nisi *Sutor* docuisset? Hujusmodi multa infulcit, quo magis cresceret voluminis magnitudo. Videtur enim potius habuisse studio, ut liber esset magnus quam bonus. Quicquid obiter occurrit in tumultuaria lectione, infulcit, & quavis occasione totam renovat disputationem, videlicet ne pereat illa lectio. Inde est illud, *Sed dices, unde id probas?* cum ante toties juraverit id sic esse probatum, ut insanus sit qui dissentiat. Forte legerat apud Jureconsultos aliquid de generibus argumentandi. Admisset, & hinc rursus exorditur argumentationem. Ad hæc cum verteretur in argumento, quod pender a conjecturis, hoc est, a topicis argumentis, quæ iste putat esse tantum probabilia, tamen non aliter pronunciat de singulis, quam si Deus e machina promeret oracula, & ex frivolis ratiunculis fabricatur hæreses, schismata, scandala, tumultus, quid non? Nonnunquam ex se divinat, quid sit consequuturum. Cum urgetur argumentis insolubilibus, adfert frigidissimas solutiones, *posse dici*, & *forte sic est*, & *si non placet hæc solutio, adfer meliorem*: aut aliud aliquod anile nugamentum adfert: de quibus suo loco nonnihil attingemus. Quodam loco citat divi *Hieronymi* Commentarios in *Marcum*. Alibi volens probare, quod *Hieronymus* afflatu Spiritus Sancti verterit, ait eum ideo fuisse raptum in tertium cœlum, ut ibi disceret Sacre Scripturæ mysteria, & ne quis dubitet hoc esse factum, citat Regulam Monacharum, ab impudentissimo rabula confictam. Ubique vero tam loquax ac molestus, præsertim aliena, veluti cramben recoctam, nobis identidem ingerens, ut malim illi deferre palmam quam spectare saltantem fabulam usque ad finem.

Indignatur alicubi mihi, quod interpretationes dixerim lacunas, & exclamat hic: *Miser homuncio, quæ fronte audes Translationem Hieronymi lacunam vocare?* Atqui ego de quavis interpretatione loquebar. Et si proprie de *Hieronymi* Translatione dixissem, quid erat flagitium?

tii? Si Veteris Testamenti fons est Hebræa Lingua, Versio Septuaginta lacuna sit oportet: & si Novi Testamenti fons est Græca Lingua, Latina Interpretatio lacuna sit oportet, etiamsi vertisset sanctus *Lucas*. Atqui divino quid offenderit *Sutorem*: somniat lacunam nobis sonare latrinam vel cloacam. Cap. 11. dicit *Theodotionem* patria *Ephesinum*, vel, ut *Platina* scribit, genere *Asianum*: prius, opinor, legerat in *Eusebio*, ab huius opinione putat diffidere *Platinam*, non intelligens eam *Asia minoris* partem proprie dici *Asiam*, in qua est *Ephesus*: unde & *Asiani* Rhetores dicti. Nam *Asia minor* latissime patet. Itidem proprie *Gracia* dicitur, in qua est *Peloponnesus*, imputatis aliquot civitatibus ultra *Isthmum*, cum alioqui *Gracia* sit etiam in *Italia*. Quod autem me miserum homuncionem vocat, non potuit, fateor, brevius totum *Erasmum* exprimere. Sed unde nobis iste Gigas? E coelo, opinor, delapsus? Unde trismacarios Heros? Ex Insulis, opinor, fortunatis. Non arbitror *Sutorem* hunc ex eodem limo compositum esse, quo sunt mortales cæteri, sed ex meris unionibus ac gemmis conflatum esse, seu potius ex quinta quadam essentia. Quod nisi subinde putidi cerebri pituita negotium illi facesset, plane Deus erat inter homunciones. Fortassis hoc illi tollit cristas, quod nomen habet cum Apostolorum principe commune, cognomen cum eo qui *Joppa Petrum* Apostolum excepit hospitio. Erat & *Paulus* coriarius, & dum esset *Corinthis*, apud coriarium diversabatur, verum *Paulus* coria consuebat, *Sutor* hic sycophantiarum centones consarcinat. Sed Theologus *Sorbonicus* e sublimi despicit Theologastrum. Nam alicubi insulcit quod me jactem Theologum, *Stunica* mendacium recinens. Imo nomen hoc a celebribus Academiis non semel delatum respui, nec admodum volens tandem accepi, idque in Academia non incelebri. Et hunc titulum mihi non invidit *Adrianus* Pontifex, longe alius Theologus quam est *Sutor*. Quis autem minus jactat hoc nomen quam ego? A titulo tam arroganti libenter abstineo. Abunde magnum fuerit, si qui primas tenent inter *Sorbonicos*, dicantur Theologiæ studiosi, quemadmodum illi, repudiato superbo Sophorum cognomine, Philosophos sese dici maluerunt. Ea modestia si minus decebat *Cartusianum*, certe decebat Theologum tam infelicitate eruditum, si ad cæteros conferatur. In hoc opere tam elaborato quod obsecro vestigium reconditæ lectionis, aut liberalis disciplinæ? Cum mirum fuerit studium in hoc opus congerendi quicquid sciret aut nesciret, nihil adfert præter illa protrita & in computationibus proverbiorum vice jactata: *Nolite projicere margaritas ante porcos. Sus reversa ad volutabrum luti. Quacunque hora ingemuerit peccator. Noli transferre terminos patrum.* Et hæc ipsa quam non in loco! Alicubi significans, ex ratione proficisci debere quod agimus, citat illud ex *Paulo*, *rationabile sit obsequium vestrum.* Hæc ex Divinis Litteris. Ex Philosophia & Jureconsultis: *Frustra sit per plura quod fieri potest per pauciora. Quod modicum est pro nihilo reputatur. Scriptura propositio est universalis.* Ex Veteribus: *Est fluvius, in quo agnus ambulat, elephas natat. Evangelio non crederem, nisi me Ecclesia compelleret auctoritas, cum Augustinus dicat commoveret.* Quis enim unquam compulit aliquem ad fidem? Ista tenent, qui nec Sacros Libros, nec Jureconsultos, nec *Aristotelem*, nec orthodoxos Scriptores attigerunt. Sunt huius generis alia multa, quæ suo loco dicentur. Hæc interim sufficiunt ad declarandam hominis suavissime sibi placentis gloriosam stultitiam.

In fine Præfationis, in opere tam insulso, & in rhapsodia ex alienis calumniis consarcinata, jactat se imitatum illustres viros, qui similiter opus aliquamdiu intermissum tandem ex intervallo receptum in manus absolverit. Sic *Hieronymus* absolvit opus Prophetarum. Sic *Augustinus* libros de Trinitate, quos juvenis orsus fuerat, senex edidit. Sic *Bernardus* absolvit excultissimos commentarios in Canticum amatorum *Solomonis*. O gloriosam collationem! Quid *Sutor* ad tales viros? Quid hic ineptus libellus ad talia opera? Quid unquam *Thraso* dixit gloriosus? Et has nœnias homo suavis dignas judicavit, quas dedicaret venerabili Collegio *Sorbonico*.

A Sed audi quiddam etiam magnificentius. In calce tam elegantis libri testatur, se studiose totam hanc disputationem absolvisse viginti duobus capitibus, propterea quod apud Hebræos ac Latinos sint viginti duæ litteræ: Græcos in medio transiliit, quod litteras habeant viginti quatuor. O Græcos infelices, qui non recepti sunt in hoc contubernium! Verum indicabo remedium: duæ potius reſecentur a Græcorum litteris, ut ad *Sutoris* capitula tres Linguae consentiant, quemadmodum consenserunt in cruce Domini. Quæso cujus erat prudentiæ, tam anxie numerare capita? Tum an non licebat capita quædam in duo secare, aut ex duobus unum facere? An putabat aliquid tale congruere tali libro, quale videmus in Psalmis ac Prophetis, qui per elementa præfixa distinguunt sententias ac verius? Fortassis homo sibi placens tale quiddam sibi pollicetur, ut inter Prophetas hæ nœniæ canantur in Templis. Si ex numero quærebat honorem libro, poterat in viginti quatuor capita diducere, tria retulissent sacram Triadem, reliqua novem choros Angelorum, & altera duodecim Apostolos. Sed extra jocum facile conjecto quid captarit *Sutor*. Noluit hoc latere quam esset litteratus *Samim*. Quid enim hoc homine litteratus? Tenet numero litteras Hebræicas, Græcas, & Latinas. Appellet me *Sutor* terque quaterque miserum homuncionem, si pilo sanior est in argumentando, quam in his quæ proposui.

C Sed priusquam accingar ad congressum, dividam quæ confudit *Sutor*. Primum mihi cum *Lutherana* causa nihil omnino rei est: nec *Fabri* patrocinium suscipiam, *atatem habet, pro se loquitur ipse.* Tantum illud dicam obiter: merebatur illius viri nota perpetuaque vitæ probitas ac pietas, merebatur veneranda canities, merebantur tot labores juvandis publicis studiis exhausti, ut etiam, sicubi velut homo lapsus esset, aliquanto civilius tractaretur, quam eum tractat *Sutor*, qui sic tractat, ut cum cane loqui videatur, non cum homine. Sciolum appellat, Philosophastrum, arrogantem, inanium, monstrum, phantasticum, somniatorem. Legat quæ scripsit *Origenes* adversus *Celsum* hominem plane blasphemum, legat *Augustinum* disputantem cum *Arianis*, cum *Pelagianis*, cum *Donatistis* pluiquam hæreticis, & videat an usquam inveniat tam rabiosam maledicentiam, quam hic effundit in doctum ac senem, cujus perpetua integritas non potest ulli malitiæ voluntatis suspitioni esse obnoxia. Nec cum bellis quidem, aut militibus hic mihi res erit. Si quid Principes turbant mundum, aut si quid designant milites, hoc ex meis certe scriptis non didicerunt. Tantum paucis ad ea respondebo, quæ videntur ad me pertinere. Quorum primum erit de Versione Novi Testamenti. Alterum de Linguis ac bonis litteris, quas iste stultissime facit omnium malorum quæ sunt in orbe parentes. Tertium de Sacris Voluminibus in Linguam vulgarem vertendis.

E Primum igitur ad rixam, quam velut extra ordinem echo nobis reboat in primo capite. Hic enim movet tragediam, vel renovat potius a *Stunica* motam, de Evangelio *Matthæi* Hebræice scripto. Quæ res cum nihil faciat ad Religionem Christianam, tamen hic quoque crepat scandala, hæreses, & schismata. Non hic igitur instaurabo rixam de lana caprina cum loquacissimo *Sutore*. Satis explicui mentem meam respondens *Stunica*, quæ si intellexisset omniscius *Sutor*, non tantum ineptiarum in cassum effudisset. Tantum indicabo tribus verbis hominis sapientiam. Sic proposueram, multis conjecturis colligi *Matthæum* non scripsisse Hebræice: aut si scripsit, Exemplar ab *Hieronymo* non fuisse visum. Disputationem sic finio: *Quod si cui non placet mea suspicio, sua fruatur opinione.* Hic nihil est arrogans, aut contumeliosum. Nunc videamus huius admirandi Theologi, cui sumus omnes Theologastri, & scioli, raram in argumentando peritiam ac sapientiam. Primum locis, quos illic citaram ex Auctoribus vetustis, pugnat adversum me, cum in his sint quæ contra ipsum faciant. *Origenes* dicit, *Ita enim tradidere patres.* *Augustinus*, *Matthæum Hebræo scripsisse perhibetur eloquio.* *Chrysostomus*, *Hebræo*, inquit, *dicatur scripsisse sermone.* Hæc cum declarent illos dubitasse, tamen noster *Thales* ex his probat nullam

unquam fuisse dubitationem. Hoc nimirum est argumentandi genus, quod Græci βίαιον appellant, hoc est, *Goliath suo jugulare gladio*. Deinde cum *Hieronymus* distinguat Evangelium *Nazaraeorum* litteris quidem Hebraicis, sed verbis Chaldaicis scriptum, ab eo quod scripserit *Matthæus* & litteris & verbis Hebraicis, *Thales* noster etiam illa loca, in quibus fit mentio Evangelii Hebraicis litteris scripti, torquet ad hoc, ut doceat *Hieronymum* vidisse codicem Hebraicis verbis scriptum. Præterea cum ego proposuerim thema biceps, *probabile est*, inquiens, *Matthæum non scripsisse Hebraice, aut Hieronymum non vidisse quod ille scripserat*, Sutor omnes conjecturas huc torquet, quasi simpliciter colligam *Matthæum* non scripsisse Hebraice. Næc pudet hominem in Dialectica detritum sic perpetuo ratiocinari, ut e duabus partibus, disjunctim propositis, priorem duntaxat repetat, videlicet quo videatur absurda mea collectio, cum interim ipse declaret se sycphantam malæ fidei in recensendo collectionem alienam. Mihi satis est alterutram partem consequi. Ipsius erat utramque refellere, si nostram ratiocinationem destruere volebat. Proinde hic quidem dormitavit Sutor, verum in eo, quod sequitur, Dialecticus ostendit: ut *Hieronymus*, inquit, *non vidit, non statim consequitur neminem vidisse*. Proferat igitur Sutor, qui dicat se vidisse, præter unum *Hieronymum*, de quo controversia est, an de Evangelio probato loquatur. Non vidit *Origenes*, non vidit *Eusebius*, probus quidem Historiographus, sed non tanti ponderis, ut impium sit ab eo dissentire, præsertim cum referat alienas opiniones, quarum non paucas rejicit Ecclesia. Alioqui si impium erat dubitare, num *Matthæus* scripserit Hebraice, sit & illud impium dubitare, an *Apocalypsis* sit *Joannis* Evangelistæ, & an hujus sint duæ posteriores Epistolæ, & an Epistola *Jacobi* sit Apostoli, & an secunda *Petri* & *Juda* habeant auctoritatem. Similiter dicendum de Epistola ad *Hebraeos*, quandoquidem & hæc in dubium vocat *Eusebius*, sed majore periculo doctrinæ Christianæ. Plus enim habet momenti, dubitare de Auctore, quam de Lingua, qua proditus sit liber. Denique licebit ex *Eusebii* auctoritate dubitare, num Græco Interpreti sit fidendum, vel quod incertus sit, vel quod apud eundem lib. tertio cap. xxx. *Papias* sic loquitur: *Matthæus scripsit Hebræo sermone, interpretatus est autem ea quæ scripsit unusquisque sicut potuit*. Bella laus Interpretis! Illud vero festivum, quod Sutor dubitat an viderim Evangelium *Matthæi* Græce versum. Quid igitur superest, nisi ut Sutor proferat tuam translationem. Jam conjecturam, quam in *εὐαγγέλιον* retuleram de congruentia stili inter *Marcum* & *Matthæum* Græce loquentem, sic eludit, nihil esse affinitatis inter Græce scriptum & Hebraice scriptum, quasi de vocibus senserim, ac non magis de figuris, tropis, & sermonis idiomatibus. Verum hoc mox me facit obicientem, quasi non id legerit in scripturis meis. At quid interim opus erat illi in medio convitiis, cum non mecum, sed cum umbra luctetur? Quorsum attinebat locus communis de aditu patefaciendo sexcentis hæresibus? nisi quod erat explendum hoc primum caput. Verum hic medium tenet *Erasmus*. Scripseram *Eusebium* libri i. cap. xxiv. quod Sutor xxv. facit, indiligentius numerans aliena capita, quam sua, meminisse Evangelii secundum *Hebraeos*, cum alterius non meminisset. Atqui Sutor non satis perpendit quid illic agam: de volumine Hebraice scripto agebatur, sed apocryphum superesse fatetur *Eusebius*, alterum superesse non declarat, etiam si refert opiniones quorundam, qui putarint *Matthæum* Evangelium Hebraice scripsisse. Sciebam multos esse testes auritos, ego requirebam oculatum, qui, juxta *Plantum*, pluris est decem auritis. At *Eusebius* adeo non vidit hoc Evangelium, ut neminem citet, qui fateatur se vidisse. Nam quod lib. v. cap. x. refert de *Pantano*, qui *Matthæi* Evangelium repertum apud *Indos* ad *Alexandrinos* detulerit, significanter additum est, *Hebraicis litteris descriptum*, idque non tantum apud *Eusebium*, verum etiam apud ipsum *Hieronymum* in *Pantano*. At *Hieronymus* hac nota distinguit *Nazaraeorum* Evangelium, quod est apocryphum, ab eo quod scripsit

Matthæus litteris & verbis Hebraicis. Si *Nazaræi*, qui videbantur, ut inquit, Christiani, ætate *Eusebii* legebant Evangelium Hebraicis litteris scriptum, exstabat igitur. Sed idem de altero nusquam confirmat. Hoc debebat noster *Thales* refellere, priusquam diceret, *Hoc plane falsum est*. Hanc, opinor, civilitatem retulit nobis e Scholis adolescentum, ubi regnat impune qui docet. De illo posset aliquis tergiversari, cur illud Evangelium, quod narratur Hebraicis litteris scriptum, & apud *Eusebium* & apud *Hieronymum* dicitur *Matthæi*, Quia hoc titulo ferebatur, quia sic plerique credebant. Alioqui si sensit *Hieronymus* Evangelium, quod *Alexandriam* detulit *Pantanus*, vere fuisse *Matthæi*, quod ait litteris & verbis Hebraicis scriptum, quorsum attinebat sic loqui, *litteris Hebraicis scriptum*, cum brevius licuisset dicere *Hebraice scriptum*? An qui sentiret *Ciceronem* de consulatu Græce scripsisse, expedite loqui videretur, si diceret illum de consulatu Græcis litteris scripsisse? Aut qui diceret eundem orationem *Demosthenis* Latinis litteris veris? Rejicit & hoc enthymema: *Si non vidit Exemplar Hebraicum Hieronymus, non statim sequitur Matthæum non scripsisse*. Imo si nemo testatur se vidisse, cum testentur alterum sibi conspectum, descriptum ac versum, probabilis est conjectura nunquam exstiterit, præsertim cum hanc conjecturam alia confirmet. Illud ridiculum, quod ratiocinatur Sutor, si hoc veniat in dubium, an *Matthæus* Hebraice scripserit, periculum esse, ne fides omnium scriptorum collabatur. Imo tam multa rejecta sunt, quæ tradit *Eusebius*, & tamen constat humanis historiis sua fides. Et hic Sutor prorsus desipit, qui credat subversam omnium scriptorum auctoritatem, si quis alicubi dubitet de fide scriptorum veterum etiam in historia, cum Theologi plusquam sexcentis locis diffideant a dogmatibus veterum orthodoxorum, nec putant esse periculum, ne labascant tota Theologia.

Hic mihi quæso Lector, ut paulisper attendas hujus Sutoris æquitatem. Ego nihil pronuncio adversus sententiam *Hieronymi*, tantum indico suspicionem meam ex variis argumentis conceptam, nihil obstando quo minus suo quisque judicio fruatur, & tamen periculum est, ne doctorum omnium labascant auctoritas, ne hæreson agminibus patefiat aditus. Ipse capite iv. fortiter ac sine honoris præfatione pronuncians adversus sententiam *Hieronymi* plus quam viginti locis suggillantem Translationem Septuaginta, quam sibi suaviter ignoscit *Mevius*, nec ullum est periculum. Non semel impudens est quod illic pronunciat Sutor interpretationem Septuaginta fuisse ex afflatu Spiritus, & stultissimis argumentis probat quod asserit. Et tamen mavult in totum abrogari auctoritatem *Hieronymo*, quam in illius ire sententiam. Dicit illum in multis hallucinatum, & sæpe dicere secum pugnantia. Nec magni facienda quæ scripsit juvenis, & tamen senex hoc scripsit, repetiit, inculcavit, quod refellit Sutor. Ridendum & illud, quod hic tota disputatione tumultuatur ex amphibologia Linguae Hebraicæ, quæ apud Veteres nonnunquam significat eam, qua *Syri* vulgo utebantur, ex Chaldaico, Hebræo, atque etiam Latino, ut videtur, mixta, nonnunquam eam Linguam, qua veteris Instrumenti libri proditi sunt. Hæc cum non distinguat in argumentatione, quid aliud quam gladium in tenebris ventilat? Linguam Hebraicam, hoc est, corruptam illam & permixtam intelligebat vulgus, qua loquutus est Dominus & Apostoli. Ea Lingua scriptus erat titulus, ea Lingua *Paulus* in Actis loquebatur populo, ea Lingua referuntur in Evangeliiis Hebraica quædam, *Thabita cumi*, & *Heloi Heloi*, *lama sabachthani*, & *Raboni*, & si qua sunt alia. Ast exigit, ut hoc probem. Id docui in Annotationibus, quas lectas oportuit, antequam hanc lectionem indueret Sutor. Quod si mihi diffidit, consulat Hebraicæ Linguae peritos. Certe *Stunica* fatetur, neque quemquam adhuc audio contradicentem, qui norit Hebraice. Quam elegans autem, quod hic nobis objicit commentarios in *Marcum Hieronymi* titulo. Porro cum argumentor, si divus *Hieronymus* præter *Nazaraeorum* Evangelium habuit aliud γνήσιον, cur hinc fe-

re nunquam citat testimonia, cum ex altero frequenter id faciat? Hunc nodum varie dissolvit. Cum in Græco, inquit, Exemplari nihil esset scrupuli, quorsum attinebat confugere ad Exemplar Hebraicum? Hoc quam impudenter dictum sit a Sutore, paucis aperiā. *Matthæus* cap. xii. refert de Christo vaticinium ex *Esaia* cap. xlii. sed ita refert, ut nec cum Editione Septuaginta, nec cum Hebraica veritate satis consentiat, id quod ipsa res loquitur. Deinde sanctus *Hieronymus* enarrans hunc *Esaia* locum, & rursus in Epistola ad *Algasium* Quæstione secunda, docet vaticinii partem oblivione scribarum sibi videri prætermisam, nimirum hæc verba: *Non erit tristis, neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium.* Cum tantus nodus inciderit in Evangelio *Matthæi*, cumque *Hieronymus* testetur se tortum fuisse hoc scrupulo, nec tamen confugiat ad Exemplar illud a *Matthæo* traditum, nonne satis fatetur sibi non fuisse Codicem illum, ac ne Exemplar quidem ex eo castigatum? Eat nunc & clamet Sutor, *Hieronymus* confugisse ad illud Exemplar, quoties opus fuit. Rursus cum *Matthæi* cap. ii. vaticinium, *Et tu Bethlehem &c.* quod refertur ex *Michea* cap. v. neque cum Septuaginta concordet, & adeo discrepet ab Hebræis ut sensum habeat etiam contrarium, cum *Hieronymus* hic usque adeo torqueatur, ut omnem movens lapidem etiam hoc attigerit, an Evangelistæ veteris Instrumenti testimonia non e libris sed e memoria descripserint, non meminit tamen in tantis angustiis Exemplaris Hebræi. Rursus eodem capite cum vaticinio quod refertur ex *Osea* capite xi. similis incidat scrupulus, nulla tamen Exemplaris Hebræici mentio. Fatetur idem accidere *Hieronymus* in omnibus fere testimoniis, quæ referuntur ex veteri Testamento. Fortasse dicet, contulit, licet non meminerit. Non est tam supinus *Hieronymus*, ut qui toties adducat *Nazaraorum* apocryphum Evangelium, in tot angustiis non ei venerit in mentem Evangelii gnefii. Rursus *Matthæi* capite v. *Qui irascitur fratri, sine causa &c.* *Hieronymus* indicat has voces, *sine causa*, sibi videri adjectitias, nec esse veritatis Evangelicæ. Dicit hoc in Commentariis, repetit in secundo Dialogo adversus *Pelagium*. Certe hic erat citandum Exemplar Hebraicum, si modo ullum exstitisset. Eiusdem cap. ii. prophetia *Hieremia* mutila fertur in nostra Translatione, quam Sutor vult esse *Hieronymi*: *Vox in Rama audita est, ploratus & ululatus multus*, cum & apud Hebræos & apud Septuaginta tria sint verba, *lamentatio, fletus, & luctus*, cur in hoc scrupulo *Hieronymus* non consuluit Exemplar Hebraicum? Affirmat Sutor Evangelium *Matthæi* Græce scriptum tam fuisse perfectum & emendatum, ut nihil opus fuerit Hebræico, cum in nullo aliorum Evangelistarum occurrant plures difficultates. Et huius generis multa demonstro loca in Annotationibus meis. Verum ea, opinor, non legit seculi nostri *Numa*. Atqui id factum oportuit, antequam sibi sumeret personam Areopagitæ, & capitis sententiam proferret in libros alienos.

Nunc inspiciamus duo loca, quæ refert ex Evangelio Hebraico. In Epistola ad *Hedibiam* Quæstione quarta sic loquitur *Hieronymus*: *Mihi videtur Evangelistam Matthæum, qui Evangelium Hebraico sermone conscripsit, non tam vespere dixisse quam sero.* Non hic excutiam quam hoc *ἡμεσφύηρον* opituletur *Hieronymo*. Si *Hieronymus* habebat Exemplar, cur dicit *videtur*? Si Hebræica vox pariter anceps est, unde sumit illud *videtur*? Si non est, cur non pronunciat ex fonte quod verum est? Alter locus est de *Osanna*, quem ita citat in Epistola ad *Damasum*: *Denique Matthæus, qui Evangelium Hebræo sermone conscripsit, ita posuit, Osanna, Berama.* Primum locus, quem citat, non multum facit ad explicandam quæstionem, & fortassis locus hic erat in Evangelio *Nazaraorum*, quod *Matthæi* vocat, vel quia id plerique credebant: vel quia probabile erat hunc locum in utroque consentire.

Ad aliam conjecturam; ubi rogo, cur *Hieronymus* verterit Evangelium *Nazaraorum* apocryphum in Græcam Linguam pariter ac Latinam, cum germanum illud *Matthæi* non verterit, aut certe castigavit? Eadem

A bipenni dissecat hunc nodum, *Quoniam*, inquit, *recte verum erat.* Mira felicitas, si, cum cætera omnia varient, in hoc uno nihil fuit scrupuli. Atqui hoc longe secus habere jam demonstravimus, demonstraturi copiosius ubi locus poscet. Certe in hoc erat servandum Exemplar, ut ex eo Græci Latinique Codices, si contingeret vitari, corrigerentur. Neque vero mediocrem usum attulisset enarrantibus Evangelium, propter verborum emphases, tropos, & idiomata sermonis Hebræici, quæ per interpretem sæpe reddi non possunt. Et *Hieronymus* solet libenter ostentare, si quid nactus esset novarum opum, qui toties infulcit Evangelium *Nazaraorum*.

B Cum quæro, cur *Hieronymus* toties tam diligenter meminerit Evangelii *Nazaraorum*, cur in altero non idem fecerit? Respondet hoc esse factum, ut apocryphum Evangelium traduceret. An id facit qui toties addit, quod a plerisque creditur esse *Matthæi*? Quin potius dicit, ab hæreticis insanis fingitur esse *Matthæi*, si traduci voluit? Libro tertio adversus *Pelagianos* sic citat: *Quo utuntur Nazareni secundum Apostolos, sive ut plerique autumant juxta Matthæum.* Sunt hæc verba volentis traducere? At quæ tandem citandi necessitas?

C Ubi quæro, cur apocryphum servatum est, cum intercederit illud germanum? *Quoniam hæretici*, inquit, *apocrypha libenter amplectuntur, & conculcant quæ recta sunt.* Expedite quidem Sutor. Atqui non omnes *Nazareni* erant hæretici. Et si tantum possunt hæretici, cur extinctis reliquis Evangelii sola quatuor supersunt?

D Audi aliud Sophisma: Si Evangelium *Matthæi* fuisset corruptum, ait Sutor, *Hieronymus non scripsisset in hoc Commentarios.* Atqui *Hieronymus* nominatim indicat loca, quæ putat esse corrupta, tum in hoc Evangelio, tum in Epistola ad *Ephesios*, & tamen in hæc scribit Commentaria. Quis subulcus argumentaretur stupidius quam hic divinus, ut sibi videtur, Theologus? Addit, si nunc viveret *Hieronymus*, non confugeret ad fontes Hebræorum, cum in Translatione nihil sit vitii. Istud fortiter quidem Sutor, sed reclamantibus una voce omnibus, qui tenent Hebræicam litteraturam. Fatetur hoc & ipse *Stunica*, fatetur *Alexander*, *Hieronymus* in Hebræis vertendis crebro lapsus esse, qua de re nonnihil attingetur alias. Postremo proponit sibi quæstionem, cur *Matthæus* solus Hebræice scripserit, & rationes adfert Sutore dignas, quas non est animus exagitare, quandoquidem ad me nihil attinet. His felicibus auspiciis fidei propugnator absolvit *Alpha*, cui magis conveniebat *Theta*.

E Quoniam autem Sutor subinde taxat in meis ineptum argumentandi genus, non dissimulabo, quanto ipse sit ineptior. Verfabar in re conjecturali, & in conjecturis, quæ certam non habent probationem, valet argumentorum congeries, ut quæ non profunt singula, multa juvent. At Sutor cum singulis conjecturis sic pugnat, quasi triumphum adornaturus, si quamlibet vicerit. Verum quemadmodum una hirundo non facit ver, ita una conjectura non facit probabilem opinionem. Cæterum ille *οὐκ ἀποποιεῖς* facit probabile quod agitur. Quod genus, *Non amabat hominem, erat cur invideres, erat quod ex illius morte sperares commodi, sæpe de illo parum amice loquutus est, quo tempore facta est cades, non visus est his locis quibus solet, appellatus expalluit, inconstanter locutus est: cum intervenires, e vulneribus cadaveris caput profluere sanguis, in veste illius deprehensa est gutta cruoris. In funere inimici fuit officiosior, quam solet in exsequiis amicorum:* horum singula levia sunt, tamen ipso agmine reddunt causam probabilem. Oportebat igitur Sutorem adversus agmen conjecturarum pugnare agmine densiore, si vellet vincere, aut certe pugnare necessariis argumentis adversus probabilia. Nunc refellens mea dicit forte. Mecum igitur sentit, si dubitat.

F Nunc quod restat paucissimis absolvemus; nihil enim hic a Sutore objicitur, quod non diluerim Apologiis ac Præfationibus meis. Et satis conjicio Sutorem eorum nihil legisse, præter aliquot capita, quibus respondeo *Stunica*. Latomi libellum legit, Apologiam meam non legit. Cæterum nec reliquas Apologias, nec Præfationes,

nes, nec Annotationes in novum Testamentum legisse videtur. Alioqui non tam stolidè provocaret, ut vel unum Doctorem proferam, qui legerit, *In principio erat sermo*, cum in Apologia jam non semel tam multos protulerim: nec tam impudenter vociferaretur, ut unum locum commonstrem, in quo Doctor aliquis lapsus sit, vel ob depravata aut male reddita, vel ob inscitiam Græci sermonis, cum ego in Annotationibus, atque etiam in Indice, non paucos ostenderim: nec tam improbe flagitaret, ut vel unum canonem proferam, qui jubeat vetus ac novum Testamentum ex Hebræorum ac Græcorum fontibus emendari, cum aliquot tales non semel indicarem. Fortasse non fuit illi lucubrationum mearum copia, aut si fuit, non vacavit arduis ac multis Reipublicæ negotiis distracto perlegere. Audivit Cæsar *Adrianus*, cum negasset sibi otium audiendi mulierculam, *ergo ne velis imperare*. Si non vacat *Sutori* legere nostra, quomodo vacat tot convitiis debacchari in ea quæ non vidit? Quis iudex unquam ausus est pronunciare de causâ incognita? Id quidem ne in tyrannis quidem tolerari solet. Et hanc tyrannidem sibi sumit Theologus, & censor tam superciliosus, non pronuncians de hereticunda hæreditate, aut de stillicidio, sed de causâ plusquam capitali, nihil habens in ore præter *hæreses, hæresarchas, schismata, blasphemias, flagra*, est & hoc sutorium verbum, *deportationes, incendia*. Si legit quæ damnat ac dissimulat, quam parum decet fucus Theologum *Cartusianum*? Quin refert bona fide, quæ pro nobis faciunt? Si legit carptim & oscitanter, oportuit iterum atque iterum perlegere, priusquam sic debaccharetur in quemquam. Si non legit quia non fuit otium, si non fuit otium cognoscendi causam, non debebat esse otium ad condemnandum. Si contempsit, nec dignatus est legere, quis talem dignabitur habere pro iudice?

Verum ad primum caput veniam de Versione novi Testamenti. Qua de re primum propositis aliquot sententiis, Lectoris tædio consulam, quo statim intelligat, & nostri consilii rationem, & quid sibi assumat impudens hic *Sutor*.

Primum quo simul & Græcis litteris, quæ tum cœperant efflorescere, consuleremus, & pietatis studium accenderemus in his, qui hactenus in profanis litteris hærebant, visum est edere novum Testamentum Græce, cum aliquot Annotationibus.

Decreveramus addere vulgatam Editionem: quod addidimus nostram, non erat nostræ mentis, sed huc perpulerunt amici quidam docti, quorum voluntati cessi verius quam iudicio.

Eum laborem dedicavimus Pontifici *Leoni* decimo, cujus legatus *Antonius Puccius*, nunc Episcopus *Prænestinus*, tum erat *Basilea*, cum hoc opus excuderetur.

Leo gratias egit diplomate, quod operi præfixum est, cohortatus ut pergerem. Idem *Frobenio* indulgit privilegium.

Totum hunc laborem meum submisi iudicio Ecclesiæ, frequenter exhortans eruditum Lectorem, ut admoneret, si quid offenderet, correctionem pollicens in Editione proxima.

Multis Præfationibus testatus sum, ne quis fideret Editioni meæ, sic ut descisceret a vulgata Translatione, nisi res ipsa & auctoritas eorum, quos allego, persuaderet in nostra Translatione nodum aliquem esse, sive per incuriam scribarum, sive culpa interpretis. Habebam persuasum argumentis pene necessariis, hanc novi Testamenti Translationem non esse eam, quam castigavit *Hieronymus*, aut certe integram non esse. Et tamen hanc habebam pro authentica, etiamsi *Hieronymi* non esset, quod esset usu pene totius Ecclesiæ recepta.

Opinor non statim esse necesse, ut omni prorsus errore vitioque careat, quod in usum recepit Ecclesia, cum in Divorum vitis, quas legit publicitus Ecclesia, sint quædam de quibus dubitare non sit impium. Est erroris genus, qui potest occupare totam Ecclesiam citra periculum fidei, aut salutis æternæ. Veluti si falleretur in supputatione diei Paschalis, aut si per errorem

personæ pro Divo coleret, qui non esset hoc honore dignus. Sic arbitrabar, & adhuc arbitror, posse vitium aliquod esse in Codicibus, quibus utitur Ecclesia, citra dispendium salutis nostræ, quod tamen non inutile foret indicare.

Vulgatam Editionem intactam reliqui, nec hoc ambii, nec optavi, ut mea publicitus legeretur, aut veterem expelleret. Totum hoc arbitrio procerum Ecclesiæ reliqui, quibus non est meum præire, quid possint, aut quid debeant facere.

Et in posterioribus Editionibus adeo non contempsimus monitiones eruditorum, ut multos Theologos obnixè rogarim, admonerent libere, si quid offenderet. Et ad horum iudicia quædam mutavi, quæ nunc ab aliis Theologis reprehenduntur: tantum abest, ut pertinaciter inhæserim meæ sententiæ. Hæc summa est hujus causæ.

Nunc audi *Sutoris* molimina, qui, ut totum hunc laborem annotandi faciat hæreticum, blasphemum, & schismaticum, assumit hæc. *Hieronymum* peculiari ac perpetuo afflatu Sancti Spiritus, qualis fuit in Prophetis & Evangelistis, vertisse vetus ac novum Testamentum, nec idem illi contigisse usquam præterquam in hac sola Translatione. Et hanc Editionem, qua utitur Ecclesia Latina, eandem esse, quam tradidit *Hieronymus*. De qua dubitare nunquid inest vitii, aut incommodi, aut quod mutandum sit, hæreticum esse & blasphemum. Interim non distinguit inter Scripturam Sacram, & Scripturæ Translationem, aut Codices scriptos, cum fieri possit, ut sit aliquid vitii in Translatione aut Codicibus, Scriptura tamen in sua sinceritate permanente. Affingit & illud quod palam est falsum, me hoc animo vertisse novum Testamentum, ut receptam Translationem extruderem. Assumit & hoc, Septuaginta Translationem fuisse profectam e simili afflatu, quo vertit *Hieronymus*, nec in hac quicquam fuisse erroris, sed tamen a primo scriba fuisse depravatam, eam depravationem ab *Hieronymo* correctam. Proinde hæreticum esse moliri ullam aliam Translationem, aut in hanc Paraphrases aut Annotationes scribere, quod ab *Hieronymo* nihil sit præteritum. Assumit omnes libros Græcos & Hebræos sic esse depravatos, ut ex eis nihil debeat aut possit restitui. Ex his sequitur, nec Pontificibus, nec Synodo, fas esse quicquam immutare de vulgata Translatione. Hæc est basis *Sutoris* disputationis.

Nunc mihi paulisper cum *Sutore* conferendæ manus, qui hactenus cum *Latomus* & *Fabris* soleo congredi. Huiusmodi quidem basibus opus erat *Sutori*, adstructionem ædificii quod parabat, eas ille fortissimis quidem asseverationibus communit, sed omnino stupeis rationibus. Ac primum illi largiar ad tempus omnia esse vera certa quæ assumit. Si hæc Interpretatio est *Hieronymi*, & auctorem habet Spiritum Sanctum, erit eadem auctoritas Interpretis, quæ fuit Evangelistæ scribentis. Quod, opinor, nemo sanus fatebitur, & tamen si ita res haberet, omnia convitia blasphemiarum, hæreseos, insaniarum, pravitatis, quæ *Sutor* torquet in me, eadem jacienda erant in *Beda*, in *Rabanum*, in Glossam ordinariam, in *Thomam*, in *Lyranum*, qui sæpenumero duplicem adferunt lectionem, & aliquoties neutram rejiciunt, cum alteram appellare debuerint perversam, hæreticam, & blasphemam; perversam, quod deroget auctoritatem *Hieronymo*; hæreticam, quod discrepet a lectione, quam unam probat Ecclesia; blasphemam, quod pugnet adversus Spiritum Sanctum. Nam assumit *Sutor*, hæresim ac blasphemiam sapere, si quis incolumi sententia mutet verba, si quis tollat solœcismos etiam manifestos, si quis adimat ambiguitates, hyperbata, reliquæ sermonis incommoda, quod horum quoque singula referat ad Spiritum Sanctum auctorem. Atqui hæc omnia fecit *Beda*, *Rabanus*, Glossa ordinaria, *Laurentius*, *Lyranus*, *Hugo* Cardinalis, alique permulti, cum jam sufficienter, ut opinor, recepta esset usu *Hieronymiana* Translatio. Neque levius peccaverunt, quam si *Matthæus* scripsisset Latine, & eam scripturam aliquis mutare conaretur, aut certe in dubium vocare, quam Ecclesia receperat. *Laurentius*, inquiet, non vertit totum Testa-

Testamentum novum, sed hoc moliens cohibitus est auctoritate Pontificis. Quid hoc refert? Vertit ea loca quæ damnat, ut male reddita a Latino Interprete. An quod in toto blasphemum est, in parte blasphemum non est? Si blasphemus est, qui refragatur auctoritati totius Scripturæ Sacræ, non abest a blasphemia qui idem facit in tribus aut quatuor capitulis, imo totam labefactat, qui partem convellit. Mihi impingitur hæresis & blasphemia, quod addubitem an *Hieronymus* alicubi reliquerit aliquid, aut non assequutus sit quod voluit, cum *Lyrannus* quædam loca palam reprehendat in *Hieronymo*: & tamen hunc sublevar, adulans, opinor, *Franciscanus*, dicens illius libros non esse indignos lectu, cum a meis tanquam a blasphemis velit omnes procul abesse. Judex æquus in causâ simili debebat eandem pronunciare sententiam, nec habere personæ respectum. Imo deterior est illius causâ, qui damnat quod fatetur esse *Hieronymi*, quam qui dubitans de auctore Translationis, addubitat an aliquid possit melius reddi. Adjiciam illud: si recte fecit *Laurentius*, quod, ut ait *Sutor*, jussu Pontificis avertendo conquieverit, ego cur accusor, quod hortatu jussuque Pontificis operam hanc susceperim? An *Sutor* est de numero istorum, quibus Pontifex Deus est, cum largitur sacerdotia, immunitates, & privilegia, rursus ubi parum est commodus, nihil aliud est quam homo. Sic tractant laterunculos, qui subducunt rationem. Editæ sunt correctiones *Valla* ante viginti ferme annos *Lutetia*. Si blasphemum erat opus, cur *Badio* non est exhibitum negotium? In re tanta non oportuit Theologos esse mutos. Si non viderunt quod videt *Sutor*, mira cæcuentia, si neglexerunt, ubi zelus fidei?

Deinde si noliter labor est blasphemus & hæreticus, non solum ad me pertinet hoc crimen, verum etiam ad eos, qui instigarunt, qui adjuverunt, qui comprobaverunt. Multi docti piique viri, inter quos & Pontifices, & Episcopi, & Theologi, ad hoc laboris hortati sunt, pecuniis ac monitis adjuverunt, egere gratias pro fructu non mediocri, quem ex meo labore ceperant. Comprobavit *Leo* Pontifex duntaxat ut opus frugiferum rei Theologicæ studiosis. Idem comprobavit laborem *Felicis*, qui post *Hieronymum* edidit novam *Psalterii* Translationem. Quis huic oblatravit? Quis vitio vertit felicitis memoriæ Cardinali *Francisco* quondam Archiepiscopo *Toletano*, quod Sacros Libros curarit excudendos Græce cum interpretatione, quæ verbum verbo redderet, qui nostram etiam industriam in simili negotio comprobavit? Toties editum est nostrum opus, neque quisquam damnavit præter *Leum* & *Stunicam*. Stultus fuisset, si *Leis* iudicium tot eruditorum calculis prætulisset. De *Stunica* calumniis quid senserint, res ipsa loquitur. Nam Pontifices imposuerunt illi silentium. *Joannis* Episcopi *Roffensis* tanta semper apud me fuit auctoritas, ut verbo potuerit a cœptis revocare. Is unice gratulatus est industriæ nostræ. Prudens supprimo multorum nomina, ne quid illis consem invidiæ. *Lovanii Joannes Atensis* ejus Academicæ Cancellarius, quem ego non dubitem triginta *Sutoribus* antepone, primam illam operis Editionem citra exceptionem approbavit. Et si forte nonnullis non probabantur aliquot loca secus reddita quam vellent, nemo blasphemiam aut hæresim appellavit, quod in utilitatem studiorum, incolumi & intacta vulgata lectione, privatim dedissem alteram.

Quod si sensissent esse verum quod constantissime vociferatur *Sutor*, aut egregie stulti sunt, aut insigniter impii, qui passi sunt tale opus toties excudi. At *Adrianus* Cardinalis, mox Pontifex, ex Hispaniis mihi mandavit per *Petrum Barbirum*, qui ipse erat a sacris, ut idem facerem in veteri Testamento, quod fecissem in novo. An huic viro iudicium detrahet *Sutor*, an eruditionem, an vitæ sanctimoniam?

Eadem de re non semel mecum per litteras egit *Agidius Delfus*, litteræ sunt adhuc in fasciculis schedarum mearum. Is erat etiam *Sorbona* sodalis doctrinæ nequam adspemandæ, nec tam nullius iudicii, ut ad rem blasphemam voluerit adhortari.

Habeo scrinia plena litteris eruditorum hominum, qui gratulantur his laboribus meis, qui mihi gratias agunt,

quod meis lucubrationibus provocati sint ad amorem studiumque Sacrarum Litterarum, quod multa didicerint, quæ prius non intelligebant. Quis factum est, ut inter hos nullus exstiterit, qui senserit me rem blasphemam moliri? Sunt & *Basilea* Theologi, sub quorum oculis hæc toties agitur fabula. Ex his neminem exstiterisse, qui submoneret me pugnare cum Spiritu Sancto? Hos si contemnit *Sutor*, an in re tanta siluisset *Lodovicius Bernus*, vir pius & eruditus, perspicacis iudicii, tum adeo liber ac simplex, ut etiam si vellet fucum facere reclamante natura non posset. Hoc conscio, hoc teste, opus hoc ter excusum est *Basilea*. An non monuisset amicum, præsertim a me rogatus, ut in hoc officiorum genere potissimum exhiberet amicum? An hujus oculos fugit, quod vidit *Sutor*? Atqui hujus eruditionem adeo non contempsit senatus & ordo Theologicus, ut inter multos primam Lauream huic detulerit. Nec tamen hoc honoris adeptus, velut emeritus cessavit a studiis, quod a quibusdam fieri videmus: imo tum velut in novum stadium emissus summa vi cœpit incumbere Sacris Litteris, nec aliud agit hodie. Quinam igitur accidit, ut solus *Sutor*, posteaquam demigravit in *Cartusiam*, viderit istas perversitates, hæreses, blasphemias, & schismata? Si somniavit, desinat agere nugilibus ratiunculis, proferat visionem suam. At commoveretur his malis, quæ nunc concutiunt orbem. Mox ostendam, ne micam quidem malorum ex nostra Translatione natam esse, sed plurimum fructus, & unde tumultus sit aperiam.

Si blasphemum est in Sacras Litteras scribere Paraphrases, æque blasphemum erit scribere Commentarios. Paraphrasis enim nihil aliud quam Commentarii genus est, nisi quod perpetuo sustinetur persona loquentis. At idem faciunt enarratores laudatissimi, *Origenes* & *Hieronymus*. Primum enim quod a Propheta dictum est obscurius & strictius, idem aliis verbis & additis multis explicant dilucidius ac fufius, nonnunquam loquentes sub persona Patris, interim sub persona Filii, interdum sub persona Prophetæ. Nec hic periclitatur auctoritas Dei aut Prophetæ, si quid fefellerit Paraphrasten. Quoties audis apud *Gregorium*, quasi dicat, paraphrasim expectas.

Dicit, non est continua paraphrasis. Quid refert? An quod blasphemum est si perpetuo facias, pium est si facias ex intervallo?

At *Arnobius* pene continuam paraphrasim condidit in *Psalmos*. Et hunc, ni fallor, imitatus est *Jacobus Faber*. Quis unquam vel *Arnobio*, vel *Fabro*, super hac re movit calumniam? Quare *Sutor* non eadem opera vocat illorum paraphrases diabolicas? Rursum lubens quæsierim a *Sutore*, si fors ita visum fuerit Patribus & Synodo, num fas sit futurum illis orbi Translationem dare, vel dilucidior, vel emendatior, vel Latinior? Si blasphemiam est in Spiritum Sanctum vel apicem mutare in hac Translatione, nulla Synodus facere potest, ut blasphemiam non sit blasphemiam. Citius hoc concedat *Sutor*, quam de gradu cedat. Verum istam cationem non recipient Ecclesiæ Præsules.

Age, *Damasus*, cum mandaret *Hieronymo* novum Testamentum emendandum, utrum sciebat illum afflatum iri, an nesciebat? Si sciebat, unde id habebat certum, cum in cæteris *Hieronymus* sese declarasset hominem, in quibusdam hæsitans, quædam perperam exponens? Ex revelatione? Ubi revelationis hujus mentio? Si ignorabat, quis igitur Deus revelavit *Sutori*, quod ignorabat *Damasus*? Denique si totum opus erat afflatus divini, quorsum opus erat Linguarum peritia? Quid opus collatione Codicum? Certior fuisset auctoritas, si absque præsidii humanis fuisset peractum hoc opus. Rursum quid opus erat emendatis Exemplaribus Græcorum? Nam & hoc addit *Sutor*. Præterea ipse *Hieronymus* utrum scivit se afflatu Spiritus vertisse, an ignoravit? Si ignoravit ipse, unde novit *Sutor* quod sic asseverat? Si scivit, cur rem tantam non faltem indicavit amicis, ut post obitum accederet operi perpetua auctoritas, excludereturque omnis dubitatio? *Paulus* non tacuit se raptum in tertium cœlum, quia sic expediebat *Corinthiis*: hoc magis ad totius mundi salutem pertinebat, ut haberet Scripturam quemadmodum erat a

Spiritu Sancto dictata. Denique si *Hieronymus* sciebat eam Translationem sic a Spiritu Sancto perfectam esse, ut nihil adimi, nihil adjici posset, nec opus esset ullis Linguarum praesidiis, cur in Commentariis Prophetarum sic subinde torquet Lectorem, intertexens Hebraica, Chaldaica, & Graeca? Cur Lectorem ad Hebraeorum Codices relegat? Dicet, Nondum erat orbi persuasum. Imo ne nunc quidem orbi persuasum est quod asseverat *Sutor*. Quis Doctor, quae Synodus unquam pronunciavit, hanc novi Testamenti Translationem esse *Hieronymi*, & hanc omnium solam sic esse perfectam a Spiritu Sancto, ut qui vel sollecissimum tollere voluerit, committat blasphemiam in Spiritum Sanctum? Et tamen hoc est telum, quo *Sutor* totam hanc peragit disputationem. Verum hoc alias. Ait *Sutor* neminem posse vertere Sacras Litteras, nisi perfecte teneat omnes sensus omniaque mysteria, id nemo potest absque peculiari afflatu Spiritus, qui post Septuaginta soli contigit *Hieronymo*, duntaxat in hoc negotio. Itaque si cum verteret penitus intelligebat omnia mysteria Spiritus, qui factum est, ut post in enarrandis iisdem Scripturis frequenter hæreat, suam ipsius confitens ignorantiam, nonnunquam etiam lapsus sit? An quod semel dederat Spiritus, postea veluti poenitens liberalitatis retraxit? Istuc ne *Sutoribus* quidem erit verisimile, praesertim cum in praefationibus enarrationum toties imploret opem Divini Spiritus, & aliorum etiam precibus adjutus sit. Si ideo Spiritus voluit adesse *Hieronymo* vertenti, ne vacillaret totius Scripturae auctoritas, non minor erat causa, cur adesse debebat enarranti.

Sutor fatetur id quod est, Scripturam plerisque in locis obscuram, nec hanc a quoquam intelligi, nisi ex dono Spiritus. Etenim habere Scripturam, quam non intelligas, perinde est ac si non habeas. Sed cum in tanta interpretandi dissonantia, haesitantia, hallucinatione haecenus constet sua Divinis Libris auctoritas, cur *Sutor* arbitratur totam eam vacillare, si quis verbum ausit mutare, quantumvis incolumi sententia, idque in Translatione duntaxat? Ad hæc cum *Paulus* enumeret dona Linguarum & interpretationes sermonum, quibus interponit donum Prophetiae, per quod enarrantur Scripturae, cur non vult quemquam loqui Linguis, nisi adsint duo tresve qui prophetent? Si quisquis habet scientiam Linguarum ex afflatu Spiritus, idem habet perfectam cognitionem mysteriorum, quid opus erat dono Prophetiae perfectiore in aliis?

Jam si tota Scriptura pendet ab integritate Translationis *Hieronymianae*, & si hoc adeo curae fuit Sancto Spiritui, cur idem non adest scribis, ne libri depraventur? Cur saltem non adfuit illi, qui primus Codicem a *Ptolemaeo* Rege acceptum depravavit, quemadmodum opinatur *Augustinus*, cum hic sit idem periculum quod ab Interprete? Quemadmodum enim non referebat Septuaginta recte vertisse, cum subito depravatis Codicibus opus fuerit novo Interprete: ita non magni refert *Hieronymum* ex afflatu Spiritus omnia recte vertisse, si passim per Librarios depravatur quod restitutum est.

Sutor affirmat neminem esse tam impudentem, qui ausit depravare *Hieronymianam* Versionem, cum ipse in uno hoc libello vix ex intervallo tandem absoluto tantam nominum sylvam corruerit, cum tot libri ferantur falso inscripti *Hieronymo*, cum constet illius Commentariis esse quaedam admixta, cum tot mendas indicarim etiam in his quae publice recitantur in omnibus Templis. Imo cum ad *Fretelam* scribens queratur sublati notulis omnia confundi, & ad *Paulam* & *Eusebium* doceat ipso vivo per Librarios fuisse depravatum Psalterium, quod emendarat. Quid tandem non ausi sunt Librarii?

Denique si blasphemum est quicquid diffidet ab eo quod tradidit Spiritus Sanctus, multis annis Ecclesia sequuta est blasphemam lectionem, variantem a Versione Septuaginta, cujus auctor est Spiritus Sanctus. Et si quis dicat illos excusari ob ignorantiam, certe res ipsa fuit blasphema. Veritas enim Scripturae Divinae fuit ante Septuaginta, nec mutatur tempore. Minus

erant blasphemi qui negabant Messiam venisse priusquam esset orbi praedicatus, & tamen ipse sermo non minus erat blasphemus, & tamen hoc *Sutor* tribuit Ecclesiae.

Certe *Hieronymus* ipse nullo modo potuit excusari a crimine blasphemiae, qui cum afflatu Spiritus Sancti vertisset utrumque Testamentum, non lymphatus utique, sed sanus, tamen in posterioribus libellis vellicat quaedam & corrigit, quae illic habentur, si quidem hæc Translatio est *Hieronymi*. Quo colore *Sutor* ipse vitabit crimen blasphemiae, qui sententiam ex *Ezechiele* citat, secus quam illic habetur: *Quacunque hora ingemuerit peccator*, &c. An dicet sic passim citari a Theologis? Non effugit crimen, sed prodidit socios criminis. An dicet sic referri in libro de vera & falsa poenitentia? Atqui vir sapiens & vigilans scire debebat eum librum falso inscribi *Augustino*, cum hic fere totus transcriptus sit in libros sententiarum.

Subito obiter admirari temporum illorum vel stupiditatem, vel credulitatem, vel infelicitatem, quibus talis liber *Augustini* titulo lectus sit tanta cum auctoritate, ut pene totus descriptus sit in decreta Pontificum & sententias Theologorum. Quin & hodie serio citatur a summis Theologis. Non saltem orationis phrasim admonuisse quemquam, quam nulla ex parte referret *Augustinum* parentem? Stilus ubique jacet, male cohaeret, dicas arenam sine calce. Ubi sic loquitur *Augustinus*: *Qui igitur omnino confitetur, Sacerdoti meliori quam potest confitetur?* Ubi, *Ita quod nec purgatorium sentium, qui in fine baptizantur?* Ubi, *Illi quidem adeo caci erant, quod summam sapientiam sperabant capere suis insidiis: adeo doleo peccasse, quod mihi tam grave est, quod non velim contra me vindicare.* Ubi *Augustinus* dicit *anxians* pro discruciato? Ubi *necessarium* pro involuntario? Ubi, *secum onus portare*, id est, *cum eo*? Quoties hic nominat *Sacerdotem* pro *Presbytero*, cum apud *Augustinum* Sacerdotis vocabulum solis Episcopis tribuatur? Deinde quod opus scripsit *Augustinus* ad quemquam, cujus nomen suppresserit? Quam vero litterate illud: *Poenitere*, inquit, *est poenam tenere*. Meminit & Romani Pontificis, qui titulus nescio an usquam apud *Augustinum* legatur. Verum ut hæc levia sint, num *Augustinus* tam oscitanter citat Sacras Litteras? *Scriptum est*, inquit, *sine charitate neminem salvum esse*. Et rursus, *Credo quidem illi qui dixit: Quacunque hora peccator ingemuerit, & conversus fuerit, vita vivet.* Cur hunc *Sutor* non inculcat blasphemiae, quod audeat orationem Spiritus Sancti pro suo arbitrio mutare? Ac rursus: *Propitius eris peccato meo, multum est enim*. *Psalmus* enim sic habet, *Propter nomen tuum Domine propitiaberis peccato meo, multum est enim*. Sed gravius etiam flagitium est, quod adjungit: *non quia multum erat, sed quia id David multum reputabat*. Quis unquam dixit adulterium cum homicidio fidelissimi ducis, & aliorum qui cum illo ceciderunt, esse leve peccatum, praesertim in Rege? Et huic libro vide quantum ipse tribuat qui scripsit: *Tua itaque*, inquit, *trado dilectioni, quicquid de poenitentia sentio auctoritate Patrum, & illustratione Sancti Spiritus*. Saltem illud non excitasse, vel *Petrum Lombardum*, vel *Gratianum*, quod in cap. xvii. Scriptor hic refellit opinionem *Augustini*. Verba illius hæc sunt, sunt enim venusta: *Quod quamvis licet de ejus salute Augustinus potuit dubitare, credo quidem illi &c.* Liber Decretorum ac Sententiarum hujusmodi scater testimoniis ex pseudepigraphis crebro & indoctis libris decerptis. In his ne turpiter hallucinentur hamaixi Doctores, & colosse Theologi, praestant illi monogrammi Grammaticae, ac Pygmæi Theologastri. Sed jam ad id, quod institutum erat, nostra sese referat oratio. Quomodo excusabit *Juvenum* a crimine blasphemiae, qui majestatem Evangelii non veritus est sub metri leges mittere? Et hic laudatur ab *Hieronymo*. Atqui hoc erat plusquam paraphrasim scribere. Illud potius videndum, ne, si divinam auctoritatem, quae solis canonicis Scripturis debetur, tribuamus uni homini, videamur in blasphemiae crimen incidere, non aliter quam si quis honorem soli Deo debitum tribuat *Petro* aut *Paulo*. Jam quod *Hieronymus* in Epistola ad *Desiderium* vaticini-

ticinium tribuit Spiritui Sancto, versionem humanæ peritiæ, facillime diluit Sutor, dicens *Hieronymum* præsertim juvenem errasse, post cognita veritate professum Septuaginta afflatu Spiritus vertisse. Imo senex toties suggillat illorum interpretationem, uno aut altero loco probat, sed oppressus invidia. Hinc illa vafrieries. Nec alia re *Hieronymus* se putat præstare Septuaginta, nisi quod peracta visaque melius ac plenius novimus, & certius explicamus: nec suæ Translationis calumniatores refellit auctoritate *Damasi*, aut Divini Spiritus, sed relegat ad collationem Hebræorum Voluminum. Frigidus est hic modestiæ prætextus, in re tanti momenti, quanti videri vult Sutor, juxta quem si *Hieronymus* se narrat virginibus raptum in tertium cœlum, non admodum gravi de causâ, multo minus hic tacuisset afflatum Spiritus.

Nec minus frigidum illud quod adfert, Si *Hieronymo* adfuit gratia Spiritus in exponendis Sacris Voluminibus, multo magis adfuit in vertendo. Imo si majus est donum prophetiæ quam linguarum, magis illic debebat adesse Divinus Spiritus. Neque nos negamus adfuisse, sed similiter in utroque, ut quemadmodum labi potuit & lapsus est in enarrando, ita etiam labi potuerit in vertendo, sic tamen ut neutrum labefacteret auctoritatem Sacræ Scripturæ, sicut mox indicabimus.

Illud insigniter impudens, quod ibidem scribit, *Hieronymum* in eo loco, quem modo citavimus, loquutum de genere Interpretum, qui vertunt humano spiritu, de quorum numero tum putarit esse Septuaginta, quos tamen postea re diligentius pensiculata reposuerit in alterum ordinem, cum palam sit *Hieronymum* senem & post editam suam Versionem taxare Septuaginta. Quomodo afflatus Spiritu non agnovit eodem afflatus Spiritu? Quid his commentis coactius aut anilius? Sed omnium frigidissimum est, quod fatetur *Hieronymum* quædam aliter vertisse, quam erat in Hebræo, idque instinctu Divini Spiritus, qui semper adest Sutori, ἀνὸς μὴχανὴς Θεός, quod alioqui videret illius Translationem vix posse recipi, nisi in vertenda cucurbita dissentiret a Septuaginta, & sequeretur *Aquilam*, *Symmachum*, ac *Theodotionem*, eo quod horum auctoritas tum gravis esset apud *Judeos*. Verum hujus solutionis pudet ipsum Sutor, atque subjicit: *Hæc responsio si tibi grata non sit, quare meliorem*. Tam anilibus lemmatis agit, qui condit novos articulos fidei. Et *Hieronymo* concedit, ut pro *hadena* vertat *cucurbitam*: me clamat falsarium, qui quod scriptum est ab Evangelistis verterim *Solomonem* pro *Salomone*. Porro quod ait *Hieronymum* non castigasse, quod verterant Septuaginta, sed quod a Librariis fuerat depravatum, credi poterat, nisi toties *Hieronymus* in ipsos Interpretes culpam rejiceret, & nisi passim occurrerent, non verbis tantum dissonantia, nec aliquo pacto variantia, sed toto sensu pugnantia. Id quod fortiter negat Sutor, sed parum prudenter, cum ipsa res aliud loquatur. Minimum vero gratiæ debetur *Hieronymo*, si tantum ad libros emendatos sustulit mendas librorum. Sed quid opus erat novare totum sermonem veteris Instrumenti, cum sermo simplicissimus maxime conveniat Sacris Libris, nec temere sint convellenda, quæ jam usu publico recepta sunt? Sutor autem *Hieronymum* in has angustias detrudit, ut si de Septuaginta sentiat quod dicit illos similitudine litterarum alicubi deceptos esse, prorsus insaniat, ac risu dignus sit. Nam hoc agit serio cap. v. cum *Hieronymus* hoc nominatim & aperte scribat, quod Sutor negat illum sensisse, cumque levius sit falli similitudine elementi, quam non intelligere quod scriptum est. Id tamen *Hieronymus* illis non veretur tribuere. Quo magis autem credamus Translationem LXX. fuisse vitiatam incuria scribarum, lemma profert admodum grave, suum quoque librum, quem scripsit de *Vita Carthusiana*, misere fuisse depravatum a Typographis, cum ipse misisset Exemplar optime scriptum & omni diligentia castigatum. Jam quod inibi probat ex *Hieronymi* verbis, Versionem LXX. fuisse depravatam a primo scriptore, quæso Lector ut paulisper attendas Sutoris hujus ingenium. *Hieronymus* enarrans vaticinium de Christo, quod est apud *Esaiam* cap. XLII.

A *Ecce puer meus*, &c. annotat hæc verba, *Splendebit, & non conteretur, donec ponat super terram judicium*, non addi in *Matthæo*, & suspicatur, errore scriptoris sublata, quæ intercesserant inter judicium & judicium, quod sane frequenter accidit Librariis. Sutor hinc ratiocinatur LXX. Translationem depravatam, cum hic locus sit in utraque Translatione plenus, tum LXX. tum ex Hebræica veritate, licet verbis varians. Si deest in *Matthæo*, quid hoc ad Septuaginta? Illud artis erat, quod Sutor de suo addidit *primi*, cum *Hieronymus* tantum dicat *scriptoris*. Sic confirmant sua Theologi Sutores. Præterea si LXX. Translatio statim per primum scribam vitiata fuit, quod affirmat Sutor, post *Hieronymi* Translationem erat ut blasphemiam rejicienda. Nunc passim inculcatur ab *Hieronymo*, etiam cum toto sensu discrepat ab ipsius Translatione. Nec enim ferendum, quod habet blasphemiam in Spiritum Sanctum, nec refricandum cum auctoritate nonnulla, quod tantum scandalum esset pariturum. Ad hæc *Hieronymus* castigaverat ante Translationem Septuaginta, quæ si consentit cum Hebræica veritate, quid opus erat nova Translatione? Si non consentit, quomodo dicitur castigasse, quod manet depravatum? Rursus si Spiritus Sanctus constanter adfuit *Hieronymo* in Veteri Testamento vertendo ex Hebræica veritate, cur Psalterium ex Hebræo versum pene habetur inter apocrypha, & Editio LXX. sola tractatur in Ecclesia? An in parte operis adfuit, in parte non adfuit Spiritus? Atqui Sutor in fine cap. VIII. dicit peculiarem Spiritus illustrationem ubique in Translatione adfuisse sancto *Hieronymo*, & tamen vix usquam sunt majores dissonantiæ, quam in *Psalms*. Insuper cur quæ *Hieronymus* obelis jugularat, veluti *Susanna* historiam, & *Belis*, quas fabulas vocat, Ecclesia publice legit in Templis? An hic quoque destituerat illum Spiritus? Cur tertium & quartum *Esdra*, quæ somnia vocat, non damnat Ecclesia, cum damnavit apocrypha cætera?

Cum in Hebræicis traditionibus *Hieronymus* multa corrigat ex Hebræica veritate, quæ nunc aliter habentur in hac Translatione, ut consequatur aut hanc Translationem non esse *Hieronymi*, aut non esse sine vitio, sic explicat nodum Sutor: *Forte illam quam ex Hebræo fecerat interpretationem nondum ad unguem discusserat, nec adhuc coronidem illi, ut ajunt, adhibuerat*. Nam hanc gemmulam inserit Sutor. Si vertit peculiari Spiritus afflatu, quid opus erat discussione? Hic cum esset nodus egregius, tamen hæsitante loquitur, *forte, & opinor, & credendus est*. At qui præcise pronunciat hæreses & blasphemias, non debet uti probationibus, quæ pendent a forte.

Nihil est autem, quod ait levem esse dissonantiam in verbis, & idcirco Spiritum Sanctum passum, ut alicubi consentiret cum Septuaginta, nisi forte leviter discrepant, *adoravit ad caput lectuli, & adoravit summitatem virgæ ejus*, quorum prius *Hieronymus* ostendit esse Hebræicæ veritatis, posterius est in nostra Translatione.

E Sed age, fac Hebræicas traditiones scriptas ante perfectam Translationem, cur tantum errorem non alicubi retractavit vir sanctissimus, præsertim in re tam periculosa? Cur non ingenue professus est, quod affirmat. Sutor, illa scripta humano spiritu, hæc divino? Nihil enim dicam de spiritu diabolico, quem levioribus de causis aliis impingit Sutor.

F Quanquam argumentis tam mirificis abunde docuit Sutor *Hieronymum* peculiariter afflatum vertisse Testamentum utrumque, tamen adjicit argumentum adamantinum. *Ideo, inquit, fuit raptus in tertium cœlum, ut ibi Divina Scriptura miro modo audiret mysteria*. Primum unde scit Sutor, quod ante Versionem raptus fuerit in cœlum? Deinde si detur hoc, quomodo post obligus est quæ illic audierat, damnans ea quæ prius verterat, & aut non intelligens, aut perperam enarrans quod bene verterat? Et quoniam non decet Theologum absque Scripturæ testimonio loqui, citat locum ex capite XXVI. Regulæ virginum, quæ falsissimo titulo *Hieronymum* auctorem mentitur. Ibi narrat supposititius *Hieronymus*, se fuisse raptum in cœlum, totaque hebdomadas inter Angelorum choros fuisse versatum, atque interim divina

vina visione frutum esse: deinde post multorum forte dierum spatia, praescium futurorum redisse ad corpus. Addidit *forte*, quasi nescierit quot dies illic fuerit peregrinatus, & tamen ante nominarat hebdomadem. Ex talibus libris talia proferunt testimonia, quibus student alios haereseos convincere. Atque adeo jam periculum est, ne *Sutor* novas bases subtruat, quibus evincat hoc quoque blasphemum esse, dubitare de auctore, si titulus habeat nomen *Hieronymi*. Dictu vero mirum, in quas angustias concludat, & universam Scripturam Divinam, & Synodos, & orthodoxorum libros, in quibus ne mica quidem auctoritatis remansura sit, si doceri possit, vel unum verbum in Translatione secus esse positum quam oportet: cuiusmodi sunt structurae Mathematicae, si vel tessellam detraxeris, collabuntur omnia. Talis est *Sutori* propositio universalis, quae tota falsa est, si vel in una particula falsa sit. Mihi vero constabit Scripturarum auctoritas, etiam si centum locis vel dormitasset Interpres, vel mendum induxisset Librarius. Sicuti constitit aliquot seculis, cum tot essent Exemplaria, quot erant Codices, cumque juxta *Sutoris* sententiam primus scriba Septuaginta Translationem vitiaisset. Imo si quicquid est Codicum intercideret, non tamen occideret Divinae Scripturae auctoritas. In exilio *Babylonico* perierant Sacra Volumina, per *Esdram* restituta sunt. Sic coelestis Spiritus distribuit dotes suas, ut nulli aetati defuerint praesidia, quae requirebantur ad salutem. Habebat suas tenebras Lex *Mosaica*, quae praeparabat ad Evangelium. Eodem nonnihil promovit Gentes qualiscunque Septuaginta Translatio. Quaedam vel ignoravit, vel in dubiis habuit prisca Ecclesia, quae post per Concilia sunt explanata. Recentioribus etiam Theologis aliquid revelatum est, quod fugerat veteres. *Scotus* alicubi est *Thoma* oculator. Et his nonnulla contulit *Gerson*. Nec adhuc interclusa est Spiritus liberalitas. *Petrus* Ecclesiae principem in Evangelii negotio non recte incedentem corripuit *Paulus*, cui male convenit cum *Barnaba*, nec tamen ob hanc collapsa est auctoritas Ecclesiae. Verum hisce de rebus abunde diximus in nostris Apologiis, in quibus excussumus istiusmodi quorundam objectionculas, quas subinde recinit *Sutor*. Adversus *Helvidium* divus *Hieronymus* refert locum ex Epistolae ad *Corinthios* prioris cap. vii. *divisa est mulier & virgo*. Rursus adversus *Jovinianum* scribens fatetur hoc non esse veritatis Apostolicae, quod citarat & exposuerat. Sed hic elabatur *Sutor*, dicens: *Ante Translationem peractam, scripsit adversus Helvidium, & putabat esse germanam lectionem quam adduxerat, post per afflatum Spiritus mutavit sententiam*. Ut hic illi donemus omnia, quomodo expediet, quod in Epistola ad *Ephesios* cap. iv. ostendit aliquot voces superesse in Latinis Codicibus, quas tamen hodie legit & canit tota Ecclesia? Quod autem hos Commentarios scripsit post Versionem vel illud est argumento, quod huius operis in operum catalogo non meminit, cum mentionem faciat Commentariorum in Epistolam ad *Galatas*, ad *Titum*, & ad *Philemonem*. Unde colligitur hanc Translationem aut non esse *Hieronymi*, aut *Hieronymum* reliquisse quaedam, quae non erant Apostolicae veritatis. *Hieronymus* enarrans Epistolae ad *Ephesios* caput tertium, in his Apostoli verbis, *Propterea curvo genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, ex quo omnis paternitas, &c.* pronunciat haec verba, *Domini nostri Jesu Christi*, esse in Latinis Codicibus addita, & hac interpretatione rejecta, sequitur Graecorum lectionem. Si haec Translatio est *Hieronymi*, & eadem sic est prodita a Spiritu Sancto, ut vel jota convellere sit blasphemum, quomodo deprehenditur in ea, quod post absolutam & editam castigationem damnat *Hieronymus*? Non hic exhorruit blasphemiam? Non puduit inconstantiae? Nec hic agitur de vocabulis, in sensu dissonantia est. Alioqui leviculum videri poterat, quod *Hieronymus* legit *curvo genua*, cum Ecclesia legat *flecto genua*, nisi *Sutor* nos docuisset hanc solam Translationem sic editam a Spiritu Sancto, ut apicem nolit convelli, ne a manifestariis quidem solcecismis. Eiusdem Epistolae cap. ii. *Gratia salvati, & coexistavit* &c. Ita legit omnia conjunctione,

fic habent Graeci Codices, sic per parentheses legendum admonet *Theophylactus*. Unde in hac Translatione conjunctio enim, quae sensum germanum perturbat? Item in huius capitis calce: *Et vos coadificamini in habitaculum Dei in spiritu*. Unde nostra Translatio addidit *santo*, cum *Hieronymus* etiam in Commentariis legat, *ut universi pariter fiant habitaculum Dei in spiritu*? Ac mox, *fieri que habitaculum Dei in spiritu*. Consentiant hic Graeci Codices, Graeci Interpretes, *Ambrosius*, ac *Hieronymus*. Eodem capite: *Et vos convivificavit cum essetis mortui delictis*, verbum *convivificandi* nec est apud *Hieronymum*, nec apud *Ambrosium*, nec apud Graecos. Et tamen canitur in Templis, & si *Sutori* credimus, est ex Translatione Spiritus Sancti. Rursum cap. ii. pro *interficiens inimicitias in semetipso*, *Hieronymus* legit & interpretatur *inimicitiam in ea*, ut ad crucem referatur pronomen, non ad *Christum*. Nec tantum hunc ad modum legit atque interpretatur, verum etiam rejicit Latinam lectionem, dicens: *Per crucem interficiens inimicitiam in ea*, non ut in Latinis Codicibus habetur, *in semetipso*, propter Graeci nominis ambiguitatem in aut. Ceterum quod *Hieronymus* utrobique legit *inimicitiam* pro *inimicitias*, cum Graecis Codicibus concordat, a nostra Translatione discrepat. Item primo capite: *Instaurare omnia in Christo quae in caelis* &c. *Hieronymus* legit & interpretatur *recapitulare* pro *instaurare*, & miratur quod translatores non expresserint Graecam vocem. Huiusmodi multa comperiet, qui volet conferre, aut certe qui nostra legere volet. Et huius causae natura est, ut si *Sutor* protulerit multa loca in hac Translatione quae probat *Hieronymus*, non statim evincat, hanc esse *Hieronymi*. Variabant enim & Graecorum & Latinorum Codices, nec protinus erat in omnibus Graecorum aut Latinorum Exemplaribus, quod *Hieronymus* indicat illic fuisse scriptum, qui ne viderit quidem omnia. Et fieri potest ut in hac Translatione sint aliqua loca ex annotationibus *Hieronymi* castigata.

Verum unus locus prolatus in hac Translatione evincet eam non esse *Hieronymi*. Studiosus itaque Lector ex sese facillime deprehendet esse verissimum quod dicimus, sed tamen aliunde unum atque alterum proferam, quo vel caeco perspicua sit huius *Sutoris* impudentia, qui nusquam haesitat, sed omnia praecipit, dicas cum in Theologiae Republica dictaturam gerere. *Paula* Epitaphium *Hieronymus* scripsit extrema senectute. Sic enim loquitur in calce: *Vale o Paula, & cultoris tui ultimam senectutem orationibus juva*. In hoc Epitaphio *Michea* vaticinium sic adducit: *Et tu Bethlehem domus Ephrata, non minima es in millibus Juda. Ex te mihi egredietur qui sit princeps in Israel, & egressus ejus ab initio a diebus aeternitatis. Propterea dabis eos usque ad tempus parientis, pariet, & reliquia fratrum ejus convertentur ad filios Israel*. Cum hac itaque citatione congruere debet Hebraica veritas, & vulgata Translatio. Vulgata sic habet: *Et tu Bethlehem Ephrata, parvulus es in millibus Juda, ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel, & egressus ejus ab initio, a diebus aeternitatis: Propter hoc dabis eos usque ad tempus in quo parturiens pariet, & reliquia fratrum ejus convertentur ad filios Israel*. Hic primum illa dissonant, quod *Hieronymiana* citatio habet *domus*, Vulgata non habet. Deinde illa habet, *non minima es*, haec habet, *parvulus es*. Illa habet nomen principis, haec dominatoris. Illa meminit parturientis, haec non meminit. Nunc audi veritatem Hebraicam: *Et tu Bethlehem Ephrata parvulus es in millibus Juda, ex te enim mihi egredietur qui sit dominator in Israel, & egressus ejus ab initio a diebus aeternitatis: Propter hoc dabis eos usque ad tempus in quo parturiens pariet* &c. Citatio *Hieronymi* consentit propertius cum Editione Septuaginta, cum Vulgata & Hebraica veritate dissidet. Qua fronte secus citat quam Spiritu dictante verterat? An veretur uti Translatione, quam volebat ab omnibus recipi? Ad *Fretelam* utique scripsit post absolutam & editam Translationem. In ipso enim opere testatur *Psalterii* Translationem, quam verterat ex Septuaginta, *Hierosolyma* & in Orientis Ecclesiis decantari solitam. In hac Epistola declarat, quod est in hoc versiculo Psalmo LXIII. *Sagitta parvulo-*

rum facta sunt: *plaga eorum*, melius haberi in Hebraico, *Percutiet eos Deus jaculo repentino, & inferentur plaga eorum*. Sutor affirmat nihil posse fieri melius hac Translatione, & Hieronymus dicit aliquid esse melius. Rursum Psalmo xxvi. dicit esse melius, *exquisivit facies meam, quam exquisivit te facies mea*. Atqui id quod deterius est, nostra habet Translatio. Iterum Psalmo xxxix. nostra Translatio habet, *Et legem tuam in medio cordis mei*, cum Hebraica veritas & Editio Septuaginta habeat, *in medio ventris mei*. Fatetur Hieronymus hoc esse factum propter euphoniā, non ab ipso, sed ab aliis Interpretibus, nec tamen probat quod ab illis factum est, subjicit enim, *& tamen non debemus subtrahere quod verum est*. Est igitur aliquid in hac Translatione quod non est veritatis Hebraicæ, nec Septuaginta, nec probatum ab Hieronymo.

Quisquis evolverit Hieronymi Commentarios, quibus enarrat Prophetas majores, quorum bonam partem cudit extrema senectute, quam multa comperiet aliter citata ex novo Testamento quam nunc habet vulgata Translatio. De loco Pauli ad Romanos, *cogitationum invicem accusantium aut etiam defendentium*, indicavimus alias. Locum, qui est ad Colossenses iii. *Induite vos viscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam*, Hieronymus in cap. Ezech. xvi. refert hunc in modum: *Induimini ergo visceribus misericordiae, bonitatis, humilitatis, mansuetudinis, patientiae*. Rursum quod est in Epistola ad Galatas cap. vi. *Si praecipuus fueris homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans teipsum ne & tu tenteris*, ita refert Hieronymus: *Si praeventus fuerit homo in aliquo peccato, vos qui spirituales estis perficite hujusmodi in spiritu mansuetudinis*. Rursum quod est apud Matthaeum cap. ix. *Nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus. Tollit enim plenitudinem ejus a vestimento, &c.* Hieronymus sic refert eodem cap. Ezech. *Nemo assumit commissuram panni rudis in vestimento veteri. Alioqui tollit de plenitudine ejus, & pejor scissura fiet*. Item quod est ad Romanos cap. ii. *An divitias bonitatis ejus, & patientiae, & longanimitatis contemnitis, ignorans quoniam benignitas Dei ad penitentiam te adducit?* Hieronymus ibidem ita refert: *An divitias bonitatis ejus, & sustentationis, & patientiae contemnitis? ignorans quia bonitas Dei ad penitentiam te provocat?* Ad hæc quod est in Epistola ad Hebraeos cap. xii. *Accessistis ad Sion montem, & civitatem Dei viventis Hierusalem caelestem, & multorum millium Angelorum frequentiam*, in Commentariis sic refert: *Accessistis ad Sion montem, & civitatem Dei viventis Hierusalem caelestem, & millia Angelorum frequentium*. Hæc omnia in unius capituli Commentariis sese obtulerunt. Eorum quantam vim comperiet, qui singula conferet. Hoc quoniam cuius in promptu est, ineptum sit hinc Lectorem onerare talium recensio.

Qua tandem rima hic elabatur Sutor? Non absolverat? non ediderat? non erat recepta nova Translatio? Quid hoc ad Hieronymum, qui recipi volebat? Nondum erat sufficienter recepta? Ne hoc quidem ad Hieronymum. Rabanus & Beda citant lectionem diversam ab hac Translatione, nec improbant. Idem facit Thomas ac Lyranus illis etiam recentiores. Præscribat igitur nobis Sutor, quo tempore Hieronymi Translatio fuerit sufficienter approbata. Post editum ipsius librum? Ne sæviat igitur in eos, qui prius conati sunt hanc Translationem emendare. Aut si non potest certum tempus præscribere, maneat quidem hæc Translatio quoad visum erit Ecclesiæ proceribus: cæterum fas sit Linguarum peritis pro sua quemque virili in medium conferre, quod ad Codicum emaculationem, quod ad sensum illustrationem conducatur. Si quisque contulerit modeste quod possit, & si quod adfertur candide comiterque recipiatur, nihil decessurum est Ecclesiæ vel auctoritati, vel tranquillitati. Et si quid hinc oriretur incommodi, non desunt remedia. Errata quædam tolerat Ecclesiæ, non solum in moribus, verum etiam in Sacris Libris & ritu Ecclesiastico: ut non protinus consequatur, hoc publice canit aut legit Ecclesiæ, igitur qui dissen-

tit, hæreticusest. In omnibus libris, quibus nunc utitur Ecclesiæ, legitur & canitur: *Sic enim volo manere donec veniam*, nec dubium est quin mendose, & tamen non vacillat auctoritas Evangelii. In Epistola ad Hebraeos negari non potest, quin mendose legamus: *Quidam plaserunt Angelis hospitio receptis*. Rursum Joannis cap. i. legit usus Ecclesiasticus: *Hæc in Bethania facta sunt trans Jordanem, ubi erat Joannes baptizans*, cum constet Bethaniam nec in deserto esse, nec trans Jordanem. Si quis hic occinat, quod minimum est, pro nihilo reputatur, eam cationem non potest canere Sutor, cum mihi impingat hæresim, quod in Matthæo verterim *ἀποσταλὲς* missis satellitibus, eum in Marco sit mentio *spiculatoris*. At qui spiculatorem dicit, non excludit multitudinem. Nec spiculator peragit suum ministerium absque ministris utique spiculatoribus & ipsis. Lucas cap. xxiii. scribit unum e latronibus convitia jecisse in Dominum, & ab altero fuisse reprehensum, quod scripsit Lucas utique verum est. Quomodo igitur excusabimus Matthæum & Marcum, quorum uterque refert latrones convitia dixisse in Dominum? Augustinus excusat hypallagen numeri. Hic certe mollior est hypallage, quod apud Marcum dicitur missus spiculator, unus missus non dicitur. Et qui spiculatorem dicit, totum illius famulitium dicit. Publicus usus habet in Epistola ad Timotheum priore cap. ii. *Salvabitur autem per filiorum generationem, si permanserit in fide & dilectione*, cum ex Græcorum Exemplaribus, & Veterum enarratione, inter quos est & Hieronymus, constet legendum, *si permanserint*, ut ad filios referatur, non ad matremfamilias. Totus sensus ob numerum immutatum diversus est.

Hujus generis non pauca sunt, quæ scriptorum incuria videntur commissa, & utinam omnia liceret imputare Librariis. Facile pateret hanc civilitatem, modo ne nos ea supra modum gravet. Cæterum quædam ejusmodi sunt, ut non possint nisi Interpretis incuriæ imputari. Quale est illud Luca iii. *Nihil amplius quam quod constitutum est vobis faciatis*, pro *exigatis*. Et Actuum xvi. *Et nemo apponetur tibi*, pro eo quod erat, *Nemo invadet te*, cum Græce sit *ἰσχυρεταί*. Librarium crimen est, quod omnibus Latinis Codicibus legitur Proverbiorum xvi. *Pondus & statera judicia Domini sunt, & opera ejus omnes lapides seculi*, pro *lapides sacculi*. Et *seculum* pro *sacculo* interpretatur, sive *Beda*, sive quis alius auctor est ejus operis. Ubi sunt hic glossæ, quas ad omnia sufficere putat Sutor? Hic Scripturæ nodum glossa confirmat, & Lectoris errorem conduplicat. Hujus generis permulta sunt in Ecclesiæ Codicibus, ac multo plura torrent, si mundus sequens Sutoris consilium negligat Linguas, & abjiciat fontes Divinorum Voluminum. Nunc nihil est negotii tales lapsus ex Hebræorum aut Græcorum Codicibus restitui. Aliaque permulta sunt hujus generis, ob quæ non statim labascit Divinæ Scripturæ auctoritas. Est enim unde hæc sarciri queant, & sunt ex hoc genere errorum, quæ non requirantur necessario ad salutem. Codices vetustiores, quibus in Templis sunt usi majores nostri, inter se non consentiunt, sicut multis locis indicavimus in nostris Annotationibus. Imo eadem Ecclesiæ aliud canit in introitu, gradu, tractibus, ac responsoriis, aliud in melodia Psalmorum. Et in lectionibus auditur Ambrosius & Augustinus aliter citantes Sacram Scripturam, quam hæc habet Translatio. Exstat & Gallicum Psalterium a Romano diversum, nec ea res vel tantulum labefecit auctoritatem Divinæ Scripturæ. Quodque mirabilius est, Gallicum Psalterium fere consentit cum emendatione Hieronymi, cum in Romano reperiantur quæ notat Hieronymus. Veluti Psalmo xxxi. *Non est in spiritu ejus dolus*. Sic habet Translatio LXX. Sic Theodotian & Aquila. Sic quinta & sexta Editio. Sic veritas Hebraica. Unus Symmachus posuit *in ore ejus*. Et tamen quod damnat Hieronymus, legitur hodie in Psalterio Romano. Pungit obiter ille scrupulus, nunc quod Hieronymus ait esse solius Symmachi, legi in Græca Versione, quæ tribuitur Septuaginta. Unde conjectandum est, ut quemadmodum Psalterium, quod nunc habet usus Ecclesiasticus, nulli proprie Editioni congruit, Tom. IX. Bbb 3 sed

sed quædam habet ex *Theodotionis* Editione aut Hebraica veritate castigata: ita Græcum Psalterium non esse proprie Septuaginta, sed ex Græcorum Exaplis temperatum. Verum hæc hujus instituti non sunt. Iterum *Psalmo XLVII. Quoniam ecce Reges congregati sunt, Hieronymus* testatur in Latinis Codicibus fuisse scriptum, *Ecce Reges terra*, sed ab ipso superfluum vocem *terra* fuisse sublatam, quæ nec apud Hebræos, nec apud Septuaginta reperiretur. Et tamen hæc vox reperitur in Psalterio, quod Romanum vocant. Ac rursus quod hic *Hieronymus* negat inveniri apud LXX. existat in Græca Versione, quæ putatur esse LXX. Proinde ut largiamur hanc Translationem esse *Hieronymi*, cum olim Ecclesia usa sit tot Editionibus, cum & hodie recipiat *Ambrosium* ac *Cyprianum* diversa legentes, cum ipsa in Templis diversa canat, unde docetur, quod huic soli ea debeatur reverentia, quæ deberetur Evangelii, si Codices exstarent Evangelistarum manu descripti? Etenim si Translatio *Hieronymi* ex hoc obtineret divinam auctoritatem, sic enim loquitur *Sutor*, quod *Damasi* jussu suscepta est, Translatio veteris Instrumenti non habet eandem auctoritatem, quod eam summi Pontificis jussu non suscepit. Et *Damasi* jussu legimus castigatum Novum Testamentum, sed approbatum non legimus: & fieri potest, ut Translatio vicerit, quæ latius occupat Ecclesias. Sin inde quod Synodi sint usæ hac Translatione, illud demonstrandum erat *Sutori*, quod hac sola sint usæ. Imo probabilius est illic Græcos suam lectionem fuisse sequutos, & *Ambrosium* ac *Cyprianum*, si eò convenissent, ea usuros fuisse Translatione, cui assueverant. Nec est consentaneum Patres illos tam morosos fuisse, quam morose disputat *Sutor*. Nec statim consequitur, si qua re utitur Synodus, eam esse talem, ut melior reddi non queat, aut ut depravari non possit. De sensibus illic agebatur, non de verbis. Et *Sutor* blasphemiam vocat, etiam si quis verbum aliquod mutet in privata lectione. Quid *Tertulliani* Versione a nostra diversius? Et tamen agnoscitur sententia. Satis est Scripturæ veritatem in Ecclesia manere, etiam si nemo sit omnium, qui Codicem habeat undique purum a mendis. Consulimus Codices Græcos, qui sunt in Bibliotheca Pontificis, & comperimus ab hac Translatione dissentire, concordare cum nostra. Imo puto illum ipsum Codicem, quem ostendunt tanquam *Hieronymi* manu descriptum, in nonnullis dissentire ab hac Translatione, quam unam inviolatam vult esse *Sutor*. Jam cum tam frigidis lemmatibus utatur *Sutor*, cum tot argumenta diversum suadeant, cum nulla censura Ecclesiastica, nulla Synodus id pronunciaverit, nec certa revelatione proditum sit, tamen in fine cap. XI. vult hanc esse sententiam, pro qua mors esset oppetenda, adeo ut hæreticus esset habendus, qui pertinaciter dissentiret. Quanquam hoc jam olim in consuetudinem abiit, ut Theologi pro veritate mortem oppetant. Ipsi citius occidunt alios ob suas opiniones, quas æquant articulis fidei. Complectitur autem hæc sententia duos articulos, quod hæc Translatio sit *Hieronymi*, & quod nihil sit in ea mutandum, propterea quod afflatu peculiari Spiritus prodita sit, in tantum, ut non minus sit peccaturus, qui conetur aliquid in ea corrigere, quam si quis Evangelium a *Matthæo* scriptum, si manus illius exstaret, vellet immutare. Quam autem hoc nemo pius vellet, tam impudens est quod asserit *Sutor*. Ad hæc si maxime verum esset, quod asserit *Sutor*, & si tam irrefutabilibus argumentis approbasset, quod nequaquam fecit: tamen non oportebat hic meminisse hæreseos, nisi constaret hoc ab Ecclesia definitum. Nunc contra videtur Ecclesia multum a *Sutore* dissentire, cujus proceres amplectuntur eorum industriam, qui corrigere student Sacros Codices. Et his magno consensu comprobantibus, tantum obstrepunt cerebrosi quidam ac lividuli, qui nihil putant rectum, nisi quod ipsi faciunt. Arbitror futurum, ut *Sutor* entymematis suis orbi persuadeat, hunc quoque librum, quem edidit, ex peculiari Sancti Spiritus afflatu scriptum esse, ne quis posthac ausit contra hincere, nisi malit haberi hæreticus. Etenim si Theologus illumina-

tus & *Carissimus* juxta *Trecas* dicat, quis auderet contradicere? Qui pertinaciter obstreperet, is negaret esse dona Sancti Spiritus in Ecclesia.

Sed redeamus ad *Sutoris* entymemata. Si hac, inquit, Translatio non est *Hieronymi*, detur alia: imo det illam qui hoc asseverat *Sutor*, cum hic tot sint argumenta hanc non esse totam *Hieronymi*; vel quia libri, quibus utitur publicitus Ecclesia, non consentiunt, vel quia in hac habentur quæ constanter reprobat *Hieronymus*. Objicit titulos & præfationes. Si titulis credendum erat, habebamus pro quatuor quatuordecim Evangelia. Et constat titulum in tam multis voluminibus esse mendacem. Nec ideo vacillat tota Scripturæ auctoritas, sicubi proditur titulus suppositivus. Nulli titulo credere stultum est, sed multo stultius omnibus credere titulis. Et tamen potest liber esse bonus, etiam si fallat titulus. Veluti de duabus Epistolis posterioribus *Joannis* dubitatum est ab orthodoxis. Item de Epistola *Jacobi*, de *Apocalypsi*, de Epistola ad *Hebræos*, de Epistola *Petri* secunda, duntaxat quod ad auctorem attinet. Et tamen hæc dubitatio non pertinet ad hæresim, nisi diversum pronunciaret Ecclesia. Sed auditur hic titulus in Templis. Fateor. Verum illic audiuntur quædam, quæ citra risum audire non possumus, Hymni ridiculi, prope prodigiosæ, leguntur historiarum quædam non admodum certa fide. Quod si urget nos auctoritate titulorum ac præfationum, reddat omnia quæ pollicentur istæ præfationes, obelos, asteriscos, reddat etiam litteras miniatas, quas pollicentur. Nihil horum videmus in *Psalterio*, nihil in *Daniele*, nihil in *Hester*. Quid quod ipsæ præfationes additæ coarguunt eam conversionem non esse *Hieronymi*? Præfatio in librum *Hester* docet eum librum ex Archivis Hebræorum ad verbum esse redditum, cum nusquam minus verbum e verbo expresserit. In *Job* duæ sunt præfationes, quarum posterior non respondet ei Translationi, quam habemus. Ubi igitur præfationis auctoritas, quam asseverat *Sutor*? Clamat, quis fuisset tam temerarius, qui fecisset divortium inter præfationem & opus? Quasi hæc temeritas ab ullis Veterum libris sibi temperarit. Porro quod ridet Apologiam quemdam, qui titulorum auctoritatem elevarit hoc argumento, quod circumferantur præfationes aliquot falso inscriptæ *Hieronymo*, tamen non faciant mentionem Translationis: certe ratio hæc valere deberet apud *Sutorem*, qui nihil receptum vult convelli, & si labefiat unum aliquod, corruunt omnia. Quod si *Sutor* fatetur aliquot esse præfationes falso titulo, nimirum labascet omnium titulorum auctoritas.

Probabile est Vetus Testamentum bona ex parte esse Translationis *Hieronymianæ*, locis aliquot immutatis, vel quia displicebant eruditibus, vel quia sine tumultu convelli non poterant. Idque factum est ab his qui favebant *Hieronymo*. Præfationes quæ non congruunt ob hoc additæ sunt, quod doceant aliquid cognitu dignum, & indicant alteram fuisse Versionem.

De Veteri Testamento loquar, in cujus Translatione si nihil est de quo fas sit dubitare, sed omnia sunt divinæ auctoritatis, impii sunt Pontifices & Episcopi, impii Theologi, qui suis suffragiis approbarunt eorum industriam, qui conati sunt quædam restituere.

Insaniunt omnes Hebræicarum litterarum periti, qui magno consensu prædicant *Hieronymum* in multis hallucinatum. Idem affirmabat *Leus*, degustatis duntaxat Hebræorum litteris. Idem affirmat *Hieronymus Alexander* nunc Archiepiscopus *Brundisinus*, quatuor Linguarum haud vulgariter peritus. Ad rem blasphemam hortabatur *Adrianus* Cardinalis, qui post factus est summus Pontifex, cum me hortaretur, ut idem facerem in Veteri Testamento, quod fecissem in Novo, ne quid loquar de inferioribus. Denique desipit *Augustinus*, qui Vetus Testamentum ex Hebræorum, Novum ex Græcorum fontibus censet examinandum. Respondet *Sutor*, in hoc tum errasse *Augustinum*. At si hoc blasphemum est conari, cur ea sententia refertur in tam celebri volumine Decretorum, nec refertur in altera parte controversa, ut refellatur, sed inter certas & in-

& indubitatas sententias. Scripserit hoc *Augustinus* ante receptam *Hieronymi* Translationem, certe post receptam editum est Decretorum volumen.

Clamat insanum esse, si quis dicat prologos exstare, cum non exstet opus. Quasi non perierint orationes *Demosthenis* & *Æschini* a *Cicerone* versæ, cum exstet præfatio: aut quasi non supersit præfatio *Job* ex Septuaginta castigata, cum opus interciderit: aut quasi non habeamus præfationem in *Hester*, cum opus non exstet.

Fatetur non posse demonstratorio syllogismo evinci, hanc Translationem esse *Hieronymi*, sed ratiocinatione topica. Non debuit igitur tam arroganter asseverare, nec ex conjecturis rem eò discriminis perducere, ut si hæc Translatio non sit auctoritatis divinæ, sic enim ille loquitur, aut si non sit *Hieronymi*, tota totius Scripturæ Divinæ corruat auctoritas. Quanquam, ut & hoc obiter admoneam, ridicule *Sutor* credit omnia argumenta topica tantum esse probabilia, cum in definitione ad definitum, & vicissim, necessaria sit probatio. Similiter a differentiis & propriis ad speciem. Rursus a genere ad speciem removendo, & a specie ad genus affirmando. Ex his enim fontibus sumuntur etiam illæ demonstrationes, quæ proprie dicuntur apud Dialecticos demonstrationes. Item ab enumeratione partium, sive formarum, ad totum necessaria collectio est. Quin etiam ex causis & effectis, ex repugnantibus & adjunctis sæpe necessaria collectio est, tametsi non perpetuo.

Qui credibile est, inquit, ut tam utilis labor interciderit? Imo qui factum est, ut perierit Evangelium a *Matthæo* scriptum Hebraice, & *Pauli* Epistola ad *Hebraeos*?

Qui fieri potuit, inquit, ut quod *Damasus* injunxit, non vixerit? Injunxisse legimus, probasse non legimus. Nec *Augustinus* per omnia probavit *Hieronymi* Versionem.

Sutor in fine cap. xxi. dicit pauca vitia librorum, si non sint in locis suspectis, pro nihilo duci solere, juxta regulam Jurisconsultorum, de minimis non curat prætor. Atqui alias blasphemiam esse pronunciat, si quis vel unam syllabam mutet adversus Translationem Spiritus Sancti.

Et illud ridicule colligit, *Hieronymi* Translationem per orbem fuisse diffusam, eo quod ad *Augustinum* ac doctos aliquot pervenerit. Illud certissimum est, undique fortissime reclamatum fuisse novæ Translationi *Hieronymi* a doctis, non minus seditiose, quam reclamatum est nostræ a stolidis.

Adducit & hoc enthymema non topicum, sed topicum. *Augustinus* scribit utriusque Testamenti canonicam & indubitabilem esse auctoritatem. Verum. Sed idem *Augustinus* id temporis legebat, quod *Hieronymus* post correxit. Sed refertur in Decretis, & ejus operis auctor non novit aliam Translationem quam hanc. Igitur de hac intelligendum. Unde constat hoc *Sutori*, quod *Gratianus* non novit aliam Translationem quam hanc vulgatam, qui refert undecunque quod scriptum invenit? Quod si de verbis intelligitur hæc falsitas, non hinc pendet Ecclesia: si de sententia, est & in sententiis aliqua varietas, ob quam non periclitatur Ecclesia. Quod si ob hoc pondus habent hæc *Augustini* verba, quod referantur a *Gratiano*, pondus habere debent & illa quæ referuntur in eadem distinctione de examinatione Veteris & Novi Testamenti. Si veritas undique est indubitata, quid opus est *Lydio* lapide, ad quem examinentur? Mox postulat ut ostendamus, ubi, per quos, & quando sit variatus usus Ecclesiasticus Sacrorum Voluminum, cum a temporibus *Augustini* constet nihil esse mutatum. Imo doceat ipse, Translationem *Hieronymi* fuisse temporibus *Augustini* receptam usu publico, cum illud constet, *Augustinum* in libris, quos scripsit post obitum *Hieronymi*, secus citare Scripturam quam habet hæc Translatio, velut in libris, quos scripsit adversus *Julianum Pelagianum*. Non morabor Lectorem pluribus exemplis, vel unum suffecerit ad faciendam fidem. In hujus operis lib. v. citat hæc verba ex *Esaia*

cap. xix. Dominus enim miscuit illis spiritum erroris, & seduxerunt Ægyptum in omnibus operibus suis, sicut seducitur ebrius. Ecclesiastica Translatio sic habet: Dominus miscuit in medio ejus spiritum vertiginis, & errare fecerunt Ægyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius & vomens. Hic *Augustinus* sequutus est Editionem Septuaginta, quæ tametsi non ita multum discrepat ab Hebraica veritate, tamen juxta *Sutoris* opinionem hæreticum ac blasphemum est, vel unam voculam demutare ab his quæ dictavit Spiritus Sanctus. Mox ex ejusdem Prophetæ capite lxi. Quid errare fecisti nos Domine a via tua, obtudisti corda nostra, ut non timeremus te? Nostra Translatio sic habet: Quare errare nos fecisti Domine de viis tuis, indurasti cor nostrum ne timeremus te? Non hic excutiam lectionis varietatem. Etenim in ea columna, quæ pollicetur Editionem Septuaginta, additur epitheton viæ, sancta, cum hoc in Græcis Codicibus non inveniatur: & obtudisti, nec est in Hebraica veritate, nec in Septuaginta, qui habent ἐκλάπηνας. Mihi satis est, quod *Augustinus* aliqua dissentit a nostra Translatione. Revertit ibidem ex lxi. Regum cap. xii. Erat conversio a Domino, ut statueret verbum suum, quod de illo loquutus est in manu Prophetæ. Nostra Translatio sic habet: Quoniam aversatus fuerat eum Dominus, ut suscitaret verbum suum, quod loquutus fuerat in manu *Abia Sylonita*. Quorsum attinet his detineri Lectorem, cum cuivis in promptu sit ex eodem opere colligere magnam vim exemplorum. *Hieronymus* diu vixit post editam Translationem suam, & hæc *Augustinus* scripsit post illius obitum, quod declarat in calce libri secundi. Jam ipsum *Hieronymum* aliter referre Scripturam, quam hæc habet Translatio, etiam in his libris, quos scripsit post editam Translationem, vel citra probationem attento Lectori potest esse perspicuum: velut illud quod nos legimus in Epistola ad Romanos cap. ii. inter se invicem cogitantium accusantium, aut etiam defendentium, enarrans *Ezechielem* cap. xvi. sic refert: inter se cogitationibus accusantibus sive defendentibus, &c. Hoc exempli causa duntaxat adfero, cum hujus generis loca sint innumera. Actorum cap. xxvi. legimus: De omnibus quibus accusor a Judæis Rex *Agrippa*, assimo me beatum apud te, cum sim defensurus me hodie, maximo te sciente omnia quæ apud Judæos sunt consuetudines & quæstiones. At *Hieronymus* in libro ad *Pammachium* de optimo genere interpretandi refert hunc in modum: De omnibus quibus accusor a Judæis Rex *Agrippa* existimo me beatum, cum apud te sim hodie defendendus, qui precipue nosti cunctas quæ in Judæis sunt consuetudines & quæstiones. Si quod nostra habet Translatio dictavit Spiritus Sanctus delectatus tam insigni solocismo, qua fronte *Hieronymus* ausus est aliter citare locum? An prius legebat ut refert, & post afflatus Spiritu Sancto, nimirum reversus e tertio cælo, correxit, omnia consuetudines & quæstiones? Imo librum ad *Pammachium* scripsit post editam Translationem. In Commentariis, inquit, non habet eandem auctoritatem. Si scivit se vertisse afflatu Spiritus, aut contempsit, aut oblitus est quod bene verterat. Unde ergo docetur ille receptus usus? Imo *Sutor* obambulet per antiqua Collegia ac Monasteria, & inveniet Codices, ex quibus olim pronunciabatur Evangelium a nostris dissentire. Est apud me Editio utriusque Testamenti, typis excusa ante annos, ut conjicere licet, sexaginta, plurimis in locis discrepans a nostra lectione. Est in Bibliotheca illustrissimæ D. *Margaretæ*, Cæsaris amitæ, liber aureis litteris descriptus, unde solet in sacris Evangelica lectio recitari, non paucis in locis discrepans a nostris; contulimus enim diligenter. Habui duos Codices vetustissimos ex Bibliotheca Collegii quod est *Londini* sacrum divo *Paulo*, ex his quam multa restitui? Vidi *Gandavi* apud Abbatem sancti *Bavonis* Codicem Evangelicum, unde sanctus *Livinus* solitus est recitare Evangelium, non conveniebat per omnia nostræ. Vidi in Bibliotheca sancti *Donatiani* *Brugis* vetustissimos Codices aliquot, quos aliquoties cito. Habebam *Basilæ* duos vehementer antiquos, quique declarabant ipsa specie sese in publico Ecclesiæ usu fuisse. Vidi Codicem Evangelicum in Bibliotheca *Constantiensis*,

tienſi, & inſpectis locis aliquot deprehendi cum noſtra caſtigacione conſentire. Hæc cum ſcriptis prodiderim, Sutor velut integra re poſtulat ut indicemus aliquid.

Jam quod objicitur ipſi Hieronymum in Commentariis ſuis, etiam hiſ, quos poſt editam Translationem ſcripſit, aliter citare quam habemus in vulgata lectione, ſic eludit, ut dicat Hieronymum in Commentariis nonnunquam alienam referre ſententiam, eam eſſe libertatem Commentariorum. Quid hoc ad lectionem? Refert Editionem Septuaginta, Theodoſionis, Aquila, Symmachi, ſed admonito Lectore. Cætera ſumit vel ex vulgata lectione, vel ſua Translatione.

Mire vero deridet, quod dixit nescio quis, Scripturæ ſinceritatem in ſuis fontibus ſervari, eam evaſionem appellat phantaſticam & aſiniam. Atqui tam aſinus fuit Auguſtinus & Graſianus, qui illius dicta refert in Decretis.

Operæpretium eſt audire, quemadmodum hic homo feſtivus laſciviat. Uinam eſt, inquit, illa ſacroſancta Biblia? Num in cælo? num in aëre? vel infra terram? Si abſ te putetur eſſe in aliquo acervo librorum carioſo, quid illic quaſo tantisper jacere & jugem ſitum contrahere paſſus es? Nonne vides, quantum riſu digna ſit tua hæc inſania, &c. Stolidiſſime bipedum, an tibi videtur putreſcere ſitu, quod toties orbi eſt editum, quod ſervatur in Bibliothecis Pontificum & Cardinalium, quod volitat per manus hominum eruditorum? An nuſquam eſſe putas, quod non vides in antro tuo? ex quo tamen veluti ſpecu Trophonii nobis iſta promiſſa oracula?

Sed variant & Græci Codices, nec carent mendis. Nihil vetat ex diverſis Exemplaribus Hebræorum & Græcorum, quæ tamen non ulquequaque careant mendis, reſtituere quædam in noſtris, quando videmus & ſutores ex pannis, quos excidunt ex veſtibus non omni ex parte integris, conſuere centonem integrum, & coquos ex ovis, quæ delegerunt ex numero in quo ſunt nonnulla ſupputria, conficere bonam placentam. Ad dam exemplum, cum in omnibus noſtris Codicibus perperam legatur, placuerunt Deo Angelis hoſpitio acceptis, tamen id nequaquam fuit difficile ex Græcorum Codicibus reſtituere, etiamſi aliis in locis nonnihil habeant mendæ. Item quod eſt in Evangelio Joannis, Sic cum volo manere. Et quod eſt in Proverbiis, lapides ſeculi, ex Hebræis Codicibus facile reſpoſita eſt germana vox ſacculi. Verum hæc a nobis multis in locis diſſerta ſunt.

Multas hujus argumentationes prætereo prudens, tam frigidas ut pigeat vel referre. Quoniam autem frequenter nobis obgannit vitium, falſitatem, maculas, & rugas in Divinis Litteris, nemo ſic inſanit, ut Spiritui Sancto, aut Prophetis, aut Evangelis tribuat falſitatem: ſed fieri poteſt, ut interpres, ut ſcriba labatur alicubi, ſine detrimento gravi totius Eccleſiæ. Et iſte perpetuo ſic loquitur, quaſi quiſquam divinitus datam Scripturam arguat falſitatis.

Cæterum quod toties exaggerat, omnia corruere, ſi quis dubitet de ſcribis aut interpretibus, auctoritatem Scripturarum, fidem, charitatem, Eccleſiam, auctoritatem Synodorum, Pontificum, veterum orthodoxorum, Theologorum, ſimile quiddam mihi facere videtur Sutor, quale fecit is, qui luſit batrachomyomachiam, qui ob ridiculum concurſum ranarum ac murum fingit omnes Deos & Deas cogere concilium, ac diſcordibus ſtudiis inter ipſos diſceptare, neque unquam finem futurum fuiſſe, niſi Jupiter ſuo fulmine prælium diremiſſet. Jam tot annis teritur omnium manibus mea Verſio, ne muſca quidem ulla moviſſet tumultus, niſi rabulæ quidam indocti juxta ac ſtupidi ſeditioſe clamarent apud populum, ad quem hæc res nihil attinebat.

Et ſi revera tantum eſſet periculi, quantum verbis exaggerat Sutor, non in eos ſæviendum erat, qui pro ſua virili conſulunt ſinceritati Divinæ Scripturæ, ſed in Librarios potius & ſciolos, qui depravant libros, quibus utitur ritus Eccleſiaſticus. Hic erat ferenda lex, ne quis deſcriberet Sacros Libros, niſi ad Exemplar probatum, & quod ſcripſiſſet religioſa diligentia confer-

ret. Idem multo magis præſcribendum erat Typographis. Hanc decebat eſſe curam Episcoporum ac Principum.

Adfert aliud lemma, Si Jureconſultis, ſi Philoſophis, ſi Aſtologis, ſi Medicis, ſi cæteris artiſtibus ſua diſciplina manſerunt incolumes, quomodo periit Theologia? Imo ſi cum conſtet omnes omnium diſciplinæ libros mire depravatos, & tamen non omnino intermoriuntur diſciplinæ, ſic nec Theologia periit, etiamſi quid vitii reperiatur in libris. Ariſtoteles ſerio citatur in Scholis, cum extra controverſiam ſit illum etiam apud Græcos plurimis ſcatere mendis, & apud Latinos haberi non optime verſum. Sed Medici cæterique gaudent ex fontibus depravata reſtitui, ſoli Sutores nolunt audire rectiora.

Poſt hæc probat Hieronymum in ſuis Commentariis aliter citare quædam quam nos vertimus. Quis hoc negat? Sed contra quoties diverſa citat ab hac Translatione, nobiſcum faciens?

Et conſtat Hieronymum frequenter citare lectionem, quam non probat. Quod ſi mea Verſio verbis duntaxat diſſidet ab Hieronymiana relatione, nihil eſt abſurdi, iſtud nec ſuſceperam, nec expediebat ſtudiis, ut verbis cum eo convenirem. Sin in ſenſu diſcordia eſt, quid mihi poteſt imputari, qui Græcos Codices vertendos ſuſceperam? Accuſandus eram, ſi aliud vertiſſem quam habebant. Ad hæc ſi mea Verſio ſucceſſura fuiſſet in locum vulgatæ, fortaiſis expediebat quam minimum diſcedere a verbis receptæ Editionis. Cæterum quoniam hæc noſtra veteris velut explanatio quædam eſt, quo major eſt in verbis diſſonantia, hoc plus diſcit Lector. Illud arbitratu eſſe præcipuum telum, quo evincat hanc novi Teſtamenti Editionem eſſe Hieronymi, quod in hac reperiatur quæ Hieronymus probavit, & abſint quæ improbat. Si Sutori placet hoc argumentandi genus, colligam & ipſe non eſſe Hieronymi, quod adſint in hac quæ Hieronymus rejicit, & deſint quæ Hieronymus judicavit eſſe primitivæ veritatis, quædam etiam diverſa ſint ab iis quæ probat Hieronymus, etiam in hiſ lucubrationibus, quas edidit poſt abſolutam Translationem. Non conſequitur, quædam abſunt quæ notavit Hieronymus, itaque tota hæc Translatio Hieronymi eſt. At neceſſario conſequitur, multa inſunt in hac Translatione, quæ reprobat Hieronymus, igitur hæc non eſt Hieronymi. Variabant & Græcorum & Latinorum Codices: & fieri potuit, ut caſu quædam congruerent. Fallit & hoc Sutor, quoties Hieronymus citat Græcos aut Latinos Codices, ſuſpicatur illum ſentire de omnibus, cum de plerisque loquatur. Quod ſi toti Codices ob id probantur, quod in nonnullis conſentiant cum Hieronymo, probandi ſunt & Græci Codices, quorum lectioni plerumque ſuffragatur Hieronymus. Addit quoddam dicere legendum eſſe, hominibus bona voluntas, hoc a me nuſquam eſt dictum, verum indicavi Græcos ſic legere. Et tamen auſim jurare, quod hunc locum non intelligit Sutor, quantumvis abſolutus Theologus. Vulgus enim interpretatur, homines bona voluntatis, qui habent bonam voluntatem: & Angeli ſentiant, homines in quibus Deus habet bonam voluntatem: hoc enim indicat vox εὐδονία, ſignificat enim filios gratiæ. Proinde ſenſus idem eſt, ſive dicas bonam voluntatem, aut, ut quidam loquuntur, beneplacitum Dei eſſe in hominibus: ſive pacem eſſe hominibus bonæ voluntatis, ſi bonam voluntatem referas ad Deum. Id quoniam non intelligit Sutor, de nihilo movet tragoediam. Adjicit nullum eſſe Doctorem qui legerit, In principio erat ſermo, cum toties ſit apud Cyprianum, cum Auguſtinus teſtetur & hanc lectionem eſſe in nonnullis Codicibus, eamque probet, ſicuti copioſe docuimus in Apologia, ſimul & illud approbantes, ſi quid eſt diſcriminis inter utrumque ſermonem, magis congruere ſermonis quam verbi vocabulum. Eam Apologiam toties jam editam a Sutore lectam oportuit, priuſquam ad hanc cenſuram deſcenderet. Nunc quid impudentius, quam eum, qui ſibi perſonam judicis induit, aſſeverare quod illico reſelli poteſt?

Intolerabile vero ſi addidi uxor, ne putaretur eſſe mater

mater aut filia *Cleopha*. Quasi Interpres non frequenter addat de suo.

Porro quod reprehendit nescio quem, qui pro eo quod legimus, *Dimitte nobis debita nostra*, legendum censuerit, *Dimitte nobis delicta nostra*, quid sibi velit *Sutor* non satis intelligo. Nam ipse *Matthai* cap. vi. ubi Græce scribitur *ῥησέμεναι*, verto *debita*, & *Lucæ* xi. ubi scriptum est *ἁμαρτίας*, verto *peccata*, quemadmodum habet etiam vulgata Translatio. Unde plane conjicio *Sutorem* hîc dormitasse, & quod reprehendit non sumpsisse ex scriptis nostris, sed ex delatione cujuspiam parum attentî compotoris. Si non recte dicitur, *dimittite delicta*, pro *dimittite debita*, *Lucam* accuset, non me: illi canat istud mirabile sophisma ex Theologiæ mysterioribus, quod *condonata culpa*, manet obligatio penarum & infirmitatis. Si tam insignem errorem comperisset in meis libris *Sutor*, quibus convitiis in me debacchatus fuisset, cum sic debacchetur nesciens quid dicat. Sic enim claudit hanc reprehensivunculam, quod his animadversis putat eum esse insanum, qui ausus sit tam ineptam facere mutationem, & ingenti quoque animadversione dignum esse. Imo censet flagellis onerandum insanum illum, qui hoc ausus sit. Vapulet itaque pro me *Lucas*, aut si ille nolit, vapulabit sycophanta *Sutor*, ut resipiscat ab his intemperis. Exaggerat velut horrendum facinus, aliquid immutare in sacrosancta oratione, quam *Christus* sacro ore deprompsit. Quid ego audio? An *Christus* Latine loquutus est? An nos immutamus quod scripsit Evangelista? Et hujusmodi muliebres nœnias recinit nobis Echo *Telenicia*, veluti de corrigendo *Magnificat*. Atque hic Theologus, qui tam evidenter delirat, cæteris dissimulantibus, sumit sibi leonis exuvium, rectius facturus si sibi sumpsisset pellem asini.

Sed perit, inquit, hujus precepcionis energia, si pro debita legas delicta, quod a condonatis peccatis supersint penæ. Quin ergo hac de re litigat cum *Luca*, cujus verba nos non sumus ausi depravare. Meminerit in posterum tam fœdi lapsus gloriosus iste, quoties apparat in alienos errores debacchari.

Hic exspatiatur in *Apocalypsim*, & mihi impingit quod de hujus operis auctore dubitarim. Imo doceo vehementer a Veteribus fuisse dubitatum. Cæterum quod *Hieronymus* hanc citat nomine *Joannis* Apostoli, quid opus erat docere, cum nemo neget? Cum Ecclesia jussit, ut qui velit orthodoxus esse, profiteatur hoc opus esse *Joannis* Evangelistæ, profitebor & ipse. Cum in lectionis negotio versarer, erat hoc quoque monendum. Interim & nos interdum citamus ex *Apocalypsi* testimonium, titulo *Joannis* Evangelistæ.

His feliciter expeditis aggreditur *Methodum* meam, five *Compendium vera Theologia*, in quo, si *Sutori* credimus, erratorum multitudo æquat foliorum numerum. Agnoscis *Sutoriam* hyperbolen. Illic adhortans Theologiæ candidatos ad studium Linguarum, inter multas rationes, quas *Sutor* plusquam afininas appellat, & hanc adfero, *Multum referre, ex ipsis fontibus haurias, an ex qualibuscunque lacunis*. Hanc sententiam καθολικῶς dictam *Sutor* torquet proprie ad *Hieronymum*. Loquor enim de qualibuscunque Translationibus, inter quas sunt quædam parum felices. Deinde non meminit quod illic assumo hanc Translationem novi Testamenti non esse *Hieronymi*, unde lacunæ convitium non lædit *Hieronymum*, sed ignotos Interpretes. Et si maxime credidissem hanc Translationem esse *Hieronymi*, quid erat flagitii vocare Translationem, quantumvis absolutam, lacunam? Si Scriptura Divina primum prodita est sermone Latino, Latinam lectionem non recte dixeris lacunam, cum sit fons. Nunc Latina Translatio, juxta Septuaginta, in veteri Testamento secunda a fonte lacuna est, in novo prima. Non omnis lacuna corrupta est, & tamen si corrumpatur, fons manet incorruptus. Certe verum est, quod ait *Ovidius*,

Gratius ex ipso fonte bibuntur aquæ.

Nisi idem multis in locis prædicat *Hieronymus*, me vanum appellet *Sutor*. Si nihil est in fontibus, quod non idem sit in Translatione, cur *Hieronymus* repetit proprietatem & emphasim vocis ab Hebræis? nonnun-

quam & a Græcis? Cur *Hilarius* idem subinde facit e Græca Septuaginta Translatione, hoc est, e proxima lacuna, quoniam e fontibus non potuit? Quod idem non raro facit *Augustinus*. Cur *Hieronymus* tantopere laudat studium *Paulæ* & *Eustochii*, quod fœminæ Psalmos Hebræice canerent? Legat *Sutor Aristotelem* Græce, si Græce novit, & intelliget quantum intersit inter fontes & lacunas sive rivulos. Id si non potest ob inscitiam Linguarum experiri, credat probatis Auctoribus, qui passim hoc clamitant. Nec me fallit quid offenderit *Sutorem*. Arbitratur, ut initio dixi, lacunam esse cloacam aut latrinam, aut aquam quæ constitit in finario quopiam. Verum æquum ne videtur ut ego vapulem, propterea quod *Sutor* non didicit Latine? Idem accidit mihi cum *Joanne Atensi* quondam *Lovanii*. Multa fortiter dixerat in me publicitus, in frequentissimo conventu Scholasticorum, non abstinens interim a mentione hæreseos. Deinde cum expostularem privatim cum illo, deprehendi causam erroris. Existimabat declamationem sonare Latinis concionem Ecclesiasticam, & celibem sonare coelestem vitam agentem. Persuasi tandem homini, voces illas longe aliud sonare, & tamen interim ego dederam poenas alienæ inscitiae. Mirum autem quam isti velint dissimulari, si quid errent, in alienis lapsibus inexorabiles. Jam cum in re nihil sit incommodi, vide quam tragice destomachatur *Sutor*: *Heu*, inquit, *miser homuncio*, qua fronte audes Translationem Hieronymi lacunam vocare? Hæcine est ratio vera Theologia, quam tuos Theologulos doces, Bibliam scilicet ab Ecclesia probatam dicere lacunam? Quam gravis objurgatio! Atqui quod nunc tantopere detestatur *Sutor*, est idem illud *σφαδὴν*, quod initio libri sui docuit, Scripturam Sacram, qua nos utimur, ex aliis Linguis fuisse transfusam. Quod si verum non est, & ego perperam dixi lacunam. Si verum est, ut est verissimum, quicquid hîc *Sutor* in me dicit, in ipsum recidit. Reliquas illius nœnias sciens prætereo, ad finem properans.

Mox *Sutor* agit camelum saltantem, ex *Leo Latomoque* referens quod ipsi visum est perquam festivum. Scripseram in *Methodo*: Quid quod quadam ob sermonum idiomata ne possunt quidem ita transfundi in alienam Linguam, ut eandem lucem, ut nativam gratiam, ut parem obtineant emphasim? Quid quod quadam minutiora sunt, quam ut omnino reddi possint? Hactenus mea. Nunc audi lepores *Sutoris*: *Rogo*, inquit, *in primis, an sint peregrina Lingua propterea discenda, ut ex eis transfundantur ea, quæ traduci nequeunt, vel ob Lingua proprietatem, vel propterea quia minutiora sunt, quam ut transfundi queant? At hoc stultum est putare. Stultum est enim aliquam discere Linguam pro transferendis eis quæ transferri non possunt*. Ad hunc modum scurratur *Sutor*. Quasi illic egerim de vertendo, ac non potius de judicando. Hoc si sciebat, quid opus erat tot inanibus verbis & convitiis?

Verum ait satis esse, præcipuum Auctoris intentum intelligere ex Translatione. Delirant igitur omnes, qui in Commentariis excutiunt Græcas aut Hebræas voces. Et verum fatebor quod fortiter asseverat *Sutor*, nisi palam demonstravimus, magnos Ecclesiæ Doctores in enarrando lapsos, ex occasione non intellectæ Translationis, cum in fontibus nihil esset offendiculi. Quid autem *Sutor* appellat præcipuum intentum? Nimirum hoc quod ipse somniat. Non intellexit igitur, inquit, *Ambrosius*, *Augustinus*, *Gregorius*, *Bernardus*, *Beda* vetus Testamentum, usque litterarum Hebræicarum ignarus? Magnum periculum, si id fateamur. Ne *Hieronymus* quidem ad plenum intellexit vetus Testamentum, cum ipse toties fateatur suam ignorantiam, multo minus *Ambrosius* & *Augustinus*. Etenim totam Scripturam ad plenum intelligere, uni *Sutori* datum est.

Fatetur in me consequi, me Scripturam non intelligere, quod Hebræice nesciam, in illis non sequi. Quasi ego profitear me totam Divinam Scripturam intelligere. Verum quibus non vacat Hebræice discere, saltem me imitentur, qui scripturus in Psalmos consulebana Hebræicæ Linguae peritos, & de his, de quibus judicare non possum, suspendo sententiam.

Cætera quæ nugatur de via compendiaria, & glossis, quoniam abunde respondimus *Latomo*, non est cur

hic repetam: legat illa cui vacat, quæ Sutor non dignatus est legere, & tamen alienis cavillis ludit in me. Sequitur in *Methodo*: *Quid quod permulta ab Hieronymo restituta, temporum incuria interciderunt, veluti novum Testamentum ad Græcorum veritatem emendatum, velut obelorum & asteriscorum notula, veluti Propheta commatis, solis, & periodis distincti?* Hic Sutor miro acuminē demonstrat me mihi non constare, sed pugnantia loqui. Quin potius audi Lector Sutoris verba, sunt enim perquam festiva. Vide, inquit, in primis prudens Lector, quam varias in formis se Proteus iste mutet. Etenim cuidam Stunice respondere satagens, inficiatur non semel Translationem Latinam ab Hieronymo recognitam fuisse. Sic enim ait: „Quoniam & illud assumit parum verecunde, hanc Translationem, quam nunc habet usus Ecclesiasticus, aut esse Hieronymi, aut certe ab Hieronymo castigatam, cum in Annotationibus tot argumentis doceam, imo cum res ipsa clamitet hoc esse falsum. Et postmodum: „Atque hic rursus impudenter assumit Stunica, hanc Translationem, qua nunc utitur Ecclesia, ab Hieronymo fuisse recognitam. Et tamen hic proficitur novum Testamentum ab eo fuisse emendatum. Quid obsecro aliud dicturus es de homine tam vario ac versipelli, quam illud Catonianum:

Conveniet nulli, qui secum dissidet ipse.

Audisti Sutoris eloquentiam, nunc inspicere acumen ingenii. Respondens Stunica negabam hanc vulgatam Translationem novi Testamenti eam esse, quam Hieronymus emendavit. Et in *Methodo* fateor novum Testamentum ab ipso fuisse recognitum, sed addo Hieronymi laborem injuria temporum intercidiſſe. An hæc inter se pugnant, emendavit novum Testamentum, sed quod emendavit non exstat? Ab Hieronymo novum Testamentum fuisse recognitum nullus inficiatur. Verum an hæc Translatio sit ab eo recognita, controversum est. His blateramentis explet viginti duo capita censor alienorum librorum.

Sed falsum est, inquit, quod diciſ intercidisse. Hoc igitur erat agendum, & illa de Proteo refecanda, nisi maluisset librum magnum quam bonum.

Nugamentum autem, quod adfert de notulis, plane ridiculum est. Somniat enim eas notulas tantum fuisse in his, quæ castigarat, aut verterat ex Editione Septuaginta, cum has addiderit etiam Danieli, ac reliquis Prophetis, & Hester, quam vertit ex Hebræorum fontibus, & Psalterio castigato. Relegat Sutor præfationes Hieronymi, & pudeat hominem talium deliramentorum.

Piget referre singulas hujus Theologi nænias, præsertim cum ad ista pridem libris editis copiose responderim. Illud optarim esse verum, quod Sutor negat ab ullis vitari Sacros Codices, præterquam a me, meique similibus. Sed ipsa res longe aliud clamat, nisi quod Sutori sunt integra etiam quæ depravatissima sunt. Nec pudet Cartusianum ista perfriſta fronte asseverare, cum ego tot depravationes Codicum indicarim; etiam in Indice præfixo novo Testamento, cumque quotidie tot vocum portenta videamus in Codicibus.

Accedit ad epitasim fabula. Refert hæc mea ex *Methodo*: *Quid quod Hieronymus omnia nec restituit, nec potuit restituere? Quid si idem quadam perperam vel emendavit, vel tranſtulit? Aufer mihi hic illa tragica, o cælum, o terra, liceat vera loqui. Quamlibet vir pius, quamlibet eruditus, homo erat, & falli potuit, & fallere. Multa, ut opinor, illum fugerunt, multa seſellerunt.* Hactenus mea. Nunc audi fulmen Sutoris.

Audisti, mi Lector, verba perversa, hæretica, & blasphema: perversa quidem, quod sacro Doctore Hieronymo calumniam impingant; hæretica, quod veritati catholica ab Ecclesia definita refragentur, palamque dissentiant; blasphema, quod injuriam faciant Spiritui Sancto, ejus afflatu Hieronymus ipse decenter Bibliam edidit, nec quicquam perperam vel tranſtulit, vel emendavit. Ita Sutor. Audisti, mi Lector, vocem perversissimi cerebri, non hæreticam, sed phreneticam, vereque blasphemam omnium bipedum & quadrupedum petulantissimi Sutoris. Si perversitas est dubitare, an alicubi errarit Hie-

ronymus, ipse Sutor fortiter ab eo dissentit, cum est commodum. Sed in *Commentariis*, inquit, duntaxat. Et ibi potuisset omnia afflatu Spiritus, tametsi viribus humanis non potuit. Verum in *Translatione*, inquit, agebatur negotium totius Ecclesie. Imo hoc est delirum somnium Sutoris, quod jam toties refellimus. Id cum nec Synodus ulla, nec Pontifex, nec ex veteribus orthodoxis quisquam pronunciarit, ex unius gloriosi Sutoris anilibus ratiunculis fit hæresis & blasphemia. Si perversum, hæreticum, & blasphemum est dubitare, an Hieronymus omnia restituerit, magis hæc omnia quadrant in eos, qui palam fatentur in hac Translatione esse multa, de veteri Testamento loquor, quæ digna sint correctione. Rursus in eos, qui nostrum laborem adjuvant & comprobant. Inter quos sunt hi, quos antea recensui, Pontifices, Cardinales, Episcopi, & Theologi, minime sutorii, sed sani cerebri, diligenter versati in omni Auctorum genere, & Linguarum periti. In eisdem quadrabit quod subjicit jam insania temulentus: *Non auferemus illa tragica, o cælum, o terra, sed nonnihil adjicientes exclamabimus, O portenta in ultimas terras deportanda, & durissimis quoque exterminanda flagellis, & cætera tam insana, ut non sani esse hominis non sanus juret Orestes.* Et hic furiosus rabula vult esse censor alienorum librorum, in negotio cujus est imperitissimus, & istas rabioſas debacchationes appellat debitam admonitionem, ac nisi canatur palinodia, denunciat crimen hærescos.

Hic scilicet illi in tempore venit in mentem Origenes, cujus defuncti dogmata quædam damnata sunt, quod non comperiat ea in libris suis recantasse. An ideo damnatus est Origenes, quod de fide Interpretis alicubi dubitavit? Quid autem novi, si in libris illius quædam notata sunt, cum idem factum sit in libris Augustini, Hieronymi, Cypriani, Ambrosii, Lactantii, Bernardi, Petri Lombardi, Gratiani, Thomæ, Scoti, Gersonis? Non arbitror laturum Sutorem, si dixerō tanto Theologo non satis perpensam argumentationem meam. Siquidem in argumentando movens omnem lapidem, primum excludebam illorum tergiversationem, qui negabant operæpretium consulere Linguas, quod Hieronymus satis annotasset & exposuisset, si quid erat scrupuli. Proinde hæc verba, *quid quod Hieronymus omnia nec restituit, nec potuit restituere*, non pertinent ad illius Translationem, sed ad Commentarios & Annotationes, in quibus Sutor ipse contendit eum errasse, quod ni obtineat, vitari non potest, quin fateatur eum errasse in vertendo. Et tamen hæc torquet Sutor ad Versionem, cum solvit nodum, *Ut non potuerit*, inquit, *humanis viribus, potuit adjutus ope divina.* Quasi quisquam hoc inficietur, sed quatenus unicuique Spiritus adesse velit, non semper nobis liquet, opinor. Non dubium est, quin Spiritus Sanctus adfuerit Hieronymo Prophetas enarranti, & tamen multa non est assequutus. Olim in conventibus Christianorum singulis aderat Spiritus Sanctus, sed alius aliud habebat donum, & nonnunquam in eodem doni genere, quod priorem latebat, posteriori patefactum est. Porro quæ sequuntur pertinent ad vetus Testamentum versum, & novum emendatum, in quorum alterutro sicubi lapsus est Hieronymus, non habet Sutor quod vociferetur. Certe Psalterium ex Hebræo versum non recipit in publicum usum Ecclesia. In eo cum multa sint quæ toto sensu pugnant cum hac Translatione, necessario consequitur, ut aut in vertendo lapsus sit alicubi Hieronymus, aut Ecclesia quod deterius est, nec errore vacat, amplexa sit. In novo Testamento leguntur quæ non probat Hieronymus: in vetere lapsum esse, non solus Lyranus affirmat, sed uno ore cuncti qui norunt Hebræice. In illos ista detonet Sutor. Ego multos scrupulos congero, e quibus si constant aliquot, obtineo discendas esse Linguas. Si rectius hauritur Theologia e fontibus, quam e lacunis. Si quorundam verborum emphasis ab Interprete reddi non potest. Si quædam minutiora sunt, quam ut peregrina Lingua queant exprimi. Si quædam bene restituta, injuria temporum interciderunt. Si Codices a sciolis & scribis vitati sunt. Si Hieronymus non omnia restituit.

Si

Si idem alicubi lapsus est iudicio. Huiusmodi multa colligo, nihil periclitans, etiamsi non omnia sunt vera, sed viacens, si quaedam vera sunt. Atqui meus sermo sapit dubitationem. Imo propono dubitationem Lectoris. Qui si diffidit, quomodo confirmabitur nisi consultis archetypis? Ego qui dubitare possum, qui persuasum habeam novum Testamentum, quod habemus, non esse castigatum ab *Hieronymo*: de vetere non est meum iudicare, de quo si quid dubito, ex aliorum auctoritate dubito. Dubitatum est olim ab orthodoxis, an Spiritus Sanctus procederet a Filio, donec proditum esset super hac re oraculum Ecclesiae. *Hieronymum* fuisse lapsum in vetere Testamento, multis impune licuit affirmare. Mihi dubitare non licuit, priusquam *Sutor* ex antro suo promeret hunc novum & inauditum articulum fidei. Quis negat *Hieronymum* decenter vertisse Sacros Libros? Sed idem decenter edidit Commentarios in Sacros Libros. Et tamen in his videre est, quod illum fefellerit. *Augustinus* errata sua non dissimulavit. Sic & Interpretis calamum ita moderatus est, ut fidei basis non labeficeret. Hoc satis erat Sancto Spiritui. Jam illa postrema, multa, ut opinor, illum fugerunt, multa fefellerunt, ad universas *Hieronymi* lucubrationes pertinent, de quibus vere dici quod aio nec *Sutor* negat.

Restat igitur unicus ille scrupulus, an fas sit dubitare, nunquid perperam verterit aut emendarit *Hieronymus*? In hoc sunt ista portenta monstraque, quae manifestam habent haeresim. Primum quod dictum est perperam, partim in verbis est, partim in sensu. *Sutor* hanc novi Testamenti vel castigationem vel emendationem contendit esse *Hieronymi*. At negari non potest, quin haec oratio, & inter se invicem cogitationum accusantium aut etiam defendentium, habeat vitium, cum sit ex bene Graeca facta male Latina, nec ulla probabilis appareat causa, cur hic solœcismus induci debuerit. Si recte vertit *Hieronymus*, cur in libris, quos edidit post hanc Translationem, vitavit solœcismum? Si recte citat *Hieronymus*, sequitur in hac Translatione relictum quod sit emendandum. Rursum quod est in *Actis* cap. viii.

Multi eorum qui habebant spiritus immundos clamantes voce magna exhibant, si sermonis rationem spectes, quid absurdius? praesertim cum Graeca secus habeant, Πολ-
λὴν γὰρ τῶν ἰχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ ἐξήρχετο, quae sic ad verbum reddi possunt, *A multis enim habentibus spiritus immundos, clamantes magna voce exhibant*. Nec hic ulla videtur causa, cur Interpres ad eum modum loqui debuerit. Nec enim repraesentavit sermonem *Luca*, nec in his verbis ullum est mysterium. Item in Epistola ad *Romanos* cap. ii. *His quidem qui secundum patientiam boni operis gloriam & honorem & incorruptionem querentibus vitam aeternam*. Quis ex his verbis deprehendat, quid senserit *Paulus*, cum Graeca sint perspicua, quae sine dubio sunt *Pauli*, consentientibus omnibus Exemplariis? Rursum xi. cap. *ut illos amulemur, pro provocemus*. Huius generis alia per multa sunt, in quibus negari non potest inesse vitium sermonis. Quod tamen usque adeo contemni non debet, cum demonstraverimus magni nominis Theologos ad haec impegisse. Nec tamen ob haec periclitatur tota Ecclesia, cum paratum sit remedium. Ita fieri potest, ut alicubi in sensu dormitarit Interpres citra grave discrimen fidei Christianae. Docendi gratia sumatur hoc exemplum. Ad *Romanos* cap. xii. *Spiritu ferventes, Domino servientes*. Nonnulli Graecorum Codices habent, *tempori servientes*. Et *Hieronymus* in Epistola quadam ad *Marcellam* praefert hanc lectionem, qua nunc utimur, *Domino servientes*. Nec tamen ullam adfert causam cur praeferat, ac mihi circumspicienti quid illic agat *Paulus* ex iis quae praecedunt quaeque sequuntur, & quae docet aliis locis, plane videtur aptius ac significantius, *tempori servientes*. Ex Graecis Codicibus nihil agit *Hieronymus*, cum utraque lectio fuerit apud Graecos. Non hic pugnabo utra sententia sit verior, sed demus *Hieronymo* placuisse, quod ab Apostolo non fuit scriptum, quid discriminis patitur Ecclesia? Utraque sententia pia est, & altera alteram complectitur, quisquis enim tempori servit, juxta sensum Apostoli, Domino servit. Et ex

A orthodoxis Auctoribus Ecclesia cognovit utramque lectionem apud Graecos fuisse, ut, si qua gravis urgeat causa, liberum sit illi utram velit eligere. Similiter quod est in *Genesi* de *Ioseph*, qui fratres suos apud patrem detulerit de crimine pessimo, Translatio Septuaginta, & interpretatio orthodoxorum habet diversam sententiam, videlicet quod *Ioseph* delatus sit apud patrem a fratribus de crimine pessimo. Hic sensus primum magis congruit invidis fratribus, magis etiam quadrat iis quae sequuntur: *Israel autem diligebat Ioseph super omnes filios*. His enim verbis significatur adeo nihil profecisse fratrum delationem, ut auxerint etiam senis erga *Ioseph* charitatem. Postremo magis congruit in *Christum*, cuius typum gerit *Ioseph*. Siquidem hunc *Judaei* fratres ipsius accularunt de blasphemia, quod est crimen pessimum. Et hodie quidem in libris Hebraeorum habetur quod vertit *Hieronymus*. At fieri potuit, ut Hebraeus aliquis corruperit eum locum, qui putarit non convenire in sanctissimum & innocentissimum puerum crimen pessimum, haudquaquam intelligens ejus loci mysterium. Nullus enim mirabitur ab invidis fratribus mali criminis calumniam intentatam innocenti *Ioseph*, cum Filio Dei sit intentatum crimen blasphemiae. Rursum quoniam exemplis agimus docendi tantum gratia prolatis, non contendam utra lectio sit Hebraicae veritatis, sed ponamus eam esse quam exprefereunt Septuaginta, quid discriminis imminet Ecclesiae, cum in thesauris suis habeat utramque? Hanc habet ex Conversione *Hieronymi*, illam ex Translatione Septuaginta, ex enarratione *Chrysostomi*, aliorumque scriptorum orthodoxorum. Quam diu videt ex varietate lectionis nihil oriri dispendii, dissimulat. Si res urgeat, habet unde pronunciet. In Psalterio, quod ad usum publicum attinet, sequitur Translationem Graecorum, quae fere est Septuaginta, exceptis his, quae partim ex Hebraeo fonte, partim ex aliorum Editione sunt addita, & tamen non damnat *Hieronymi* Translationem, quam dedit ex Hebraica veritate. Ita in cæteris veteris Instrumenti libris sequitur *Hieronymi* Versionem, nec tamen damnat Translationem Septuaginta, nec eorum Commentarios, qui veterem illam ut sacrosanctam sequuti sunt. Est dubitatio diffidentis, & est dubitatio investigantis. Si nullo pacto fas est de veritate lectionis ambigere, toties *Hieronymus*, toties *Beda*, toties *Rabanus*, toties *Lyranus*, toties *Hugo* Cardinalis, toties *Thomas Aquinas* citant diversam lectionem, nullam rejicientes, sed omnibus expositionem attemperantes. Hoc qui facit, an non aliquo modo dubitat de germana lectione? Quid est igitur quod sic in me debacchatur petulantissima lingua *Sutoris*? Quam vero palinodiam postulat delirus iste *Sutor*? An quod in *Luca* verterim pro *debitis peccata*? Recantet prius ipse *Lucas*: aut recantet ipse *Sutor* temulentam insectationem. An quod haecenus non tribuerim *Hieronymo* in Translationibus divinam auctoritatem? Ab Ecclesia didici hanc solam deberi canonicae Scripturae auctoribus, quorum de numero non est *Hieronymus*. Neque quisquam haecenus hoc tribuit *Hieronymo*, nec *Hieronymus* unquam sibi vindicavit. An haereticus est, qui non adorat istius *Cartusiani* somnia, cum in uno libello toties tam turpiter deliret?

Alibi dissolvit nodum, cur *Hieronymus* in Commentariis erravit alicubi, in Translatione nusquam? Ne, inquit, crederetur *Deus*. Cur igitur *Esaiam*, *Matthaeum*, *Petrum*, & *Paulum* non adoramus pro Deo, quia nusquam errarunt in scriptis? Toties nobis occinit Ecclesiae probationem, quae si definit hanc Translationem esse certo *Hieronymi*, & talem ut nihil in ea desiderari possit, sed a Spiritu Sancto sic proditam per *Hieronymum*, quemadmodum Spiritus Sanctus per *Mosem* & Prophetas, Evangelistas & Apostolos prodidit Scripturas canonicas, proferat decretum, & desinemus dubitare.

An isti loquacissimo *Sutori* credemus, qui tot indicia non sanae mentis praese fert? Et illi fidemus in rebus divinis, qui in his tam manifeste labitur, quae sunt sensus communis? Ego semper doctis viris libenter submi-

si scripta mea, Sutori non committam, nisi prius reperero sani capitis hominem, qui se tonsori aut medico simpliciter insano curandum tradere velit. Ex Leo non-nihil didici, Latomus adduxit nonnulla non indigna cognitu, Simnica multa docuit, licet aliena. Ex hoc loquacissimo libro Sutoris, ita me Deus amet, non video quid disci possit, nisi rabiosa maledicentia, praesertim cum caetera omnia sint aliena, praeterque insana convitia, nihil hic habeat proprium.

Sequitur in *Methodo*: Quod si semel sufficiebat Hieronymiana Translatio, quorsum tandem attinebat caveri Pontificum decretis, ut veteris Instrumenti veritas ab Hebraei Voluminibus, novi fides e Graecorum fontibus peteretur? Quod ipsum non uno in loco praecepit divus Augustinus. Ad hoc ita respondet Sutor, Falsum esse quod adduxeram, Cum enim Augustinus, inquit, dissuadeat Hieronymo ne vertat vetus Testamentum ex Hebraeorum fontibus, multum tribuens Editioni Septuaginta, quomodo nunc juberet recurrere ad fontes Hebraeorum? Rideat igitur Sutor Augustini verba, quae recitantur in Decretis dist. ix. ea sic habent: Ut veterum librorum fides de Hebraei Voluminibus examinanda est, ita novorum veritas Graeci sermonis normam desiderat. Eat nunc Sutor & dicat falsum esse quod adduxi. Rogabit, cur igitur dissuadet Translationem? Quoniam metuebat tumultum in Ecclesia, quoniam existimabat Translationem Septuaginta receptam esse sacrosanctam. Quod autem in hoc erraverit, res ipsa docet. Relicta est Editio Septuaginta, ac recepta est Hieronymi, in veteri duntaxat Testamento maxima ex parte. Et tamen Augustinus, qui dissuasit ne nova Translatione mutaretur recepta, nusquam dissuasit, ne locus obscurus aut depravatus ex fontibus Hebraeorum restitueretur, quod verat Sutor. Imo frequenter ipse facit hoc ex lacuna Graecorum in veteri Testamento.

Praetermitto quod nugatur Augustinum ad Cresconium jussisse consuli Graecum Codicem, ante proditam Hieronymi Translationem, cum id probari non possit. Eadem temeritate pronunciat, quod ad Fretelam scribens Hieronymus jubeat ad Hebraeorum Graecorumque fontes recurrere, si quid ambigitur, id esse scriptum ante Translationem ipsius perfectam, aut certe receptam. Vel dic, veldic, vel dic, nescio. Quid opus erat istiusmodi somniis, cum gignat haereseis & blasphemias?

Sic vult intelligi verba Augustini. At si sic sunt intelligenda, frustra referuntur in Decretis, jam vulgata receptaque hac Translatione. Hic certe locum non habet illud, *Distingue tempora, & concordabis Scripturas*. Et plus est esse relatum in Decretis quam ab Augustino fuisse scriptum. Id cum pueri quoque sciant, tamen tantus Theologus flagitat vel unum canonem exhiberi, satis declarans quam studiose versatus sit in canonibus. Nec causari potest Hieronymi Translationem nondum fuisse receptam, cum haec scriberet Gratianus, cum ipse fateatur alibi, Gratiano nullam aliam fuisse notam quam Hieronymi.

Sequitur in *Methodo*: Si hac Translatio, qua vulgo utimur, satis erat, qui postea factum est, ut tot manifestariis ac pudendis erratis lapsi sint primi nominis Theologi, in quibus est & Augustinus primi nominis praeipuus? Hic rursus intumescit Sutoris Iplendida bilis: Det, inquit, in primis calumniator iste arrogantissimus, in quibus tam aperte, ut ait, lapsi sunt Augustinus, alique Doctores, praesertim quando Scripturae vestigia sequuti sunt, quemadmodum insinuat. Det vel unum Bibliae communis locum, si plures non possit, qui occasionem errandi per se tribuerit ipsis primi nominis Theologis. Quod si nequeat, ut re vera nequit, desinat tum Sacris Litteris, tum Doctoribus sanctis, calumniam prorsus invisam impingere. Imo perlegat Annotationes meas insulissimus iste Sutor, & inveniet non paucos locos esse commonstratos. Saltem inspiciat Indicem, quem tertiae Editioni praefixi, & inveniet jam olim exhibitum, quod postulat exhiberi. An non lapsus est interpretando divus Augustinus, Joannis xviii. quod Latini Codices habent, Adducunt ergo Jesum ad Caipham in pratorium, cum Graeci legant a Caipha, hoc est, ab aedibus Caipha? In loco, qui est ad Colossenses cap. ii. & potestates traducit confidenter palam triumphans

A in semetipso, nonne Thomas Aquinas duas adfert sententias, quarum utraque neque caelum, ut ajunt, attingit, neque terram? In loco, qui est in Epistola ad Hebraeos cap. xi. nonne Thomas insigniter lapsus est in melotus, qui melotem interpretatur vestem factam ex pilis camelorum, subjiciens alia his etiam absurdiora? In loco, qui est ad Romanos cap. xi. ut illos amulentur, nonne Thomas ob Graecam vocem male redditam, sudans ac torquens sese, quadruplicem sensum inducit, nec tamen attingit verum? Quis enim Latinus somniaret amulari esse ad aemulationem provocare? Profecto non magis quam loqui ad loquendum provocare. Simili modo vertit eandem vocem Epistolae ad Corinthios prioris cap. x. An amulamur Dominum? pro eo quod erat ad iram provocamus. Et haec est Lingua, quae juxta Sutoris revelationem sola placuit Spiritui Sancto, utpote quae doctis pariter & indoctis esset dilucida. In Epistola ad Romanos cap. iiii. credita sunt illis eloquia, Lyrannus interpretatur, quod Judaei fidem habuerint eloquiis, cum Paulus sentiat Legem & Prophetias traditas fuisse Genti Judaicae. In loco, qui est Luca capite ii. praeter Lyrannum & Hugonem Cardinalem, nonne lapsus est & Augustinus? ii ad Corinthios viii. nonne simpliciter labitur Thomas, qui destinatam voluntatem interpretatur ab aeterno praedestinatum, cum Graece sit προθυμία, quod nihil aliud sonare potest, quam promptam animi voluntatem? i Petri iiii. quomodo tumultuantur recentiores Theologi, qui pro in fine legunt in fide, cum Graece sit τὸ ἐν τέλος, id est, in summa. Petrus enim sermonem peculiariter dictum de maritis, vertit ad universos. Sed quid ego haec persequor, per mare quaerens aquam? Plus est hujusmodi lapsuum quam credi posset, nisi passim occurrerent. Quid opus e longinquo petere exempla, cum hic Sutor omnium Theologorum, qui sunt, fuerunt, quique post futuri sunt, absolutissimus, probaturus nihil esse gerendum absque ratione citet verba Pauli: Rationabile sit obsequium vestrum. Haec arguunt Sutores nostra non legisse, de quibus tanta petulantia pronunciat. Si arrogantissimus calumniator est, qui rem compertam ponit ob oculos, idque in publicam studiorum utilitatem, quid cognominis meretur is, qui pernegat quod oculis cernitur, manibus tangitur? Quid autem sibi vult nugamentum, quod addit Sutor, per se & per accidens, & Sacram Scripturam sequentes. An a me dictum est, quod Scriptura Sacra per se ducit in errorem? Mihi satis est ad probandum in hac Translatione, vel depravata, vel parum commode reddita esse, quod magnis viris praebuerit vel causam, vel occasionem errandi, quod Graecos fontes vel non intellexerint, vel non consuluerint: ex quo consequitur non sine fructu disci peregrinas Linguas. Nec accuso Sacras ipsas Litteras, de Translatione, deque depravatione loquor. Hic invitabat locus communis. Errarunt, inquit, interdum & magni Doctores, ne plusquam homines putarentur. Esto sane. An non erit fas eos errores tollere? Atqui hoc sine Linguarum praesidio fieri non potest. Si Sutor ipse fatetur sacros Doctores alicubi labi, uter nostrum est linguarum maledicus, ac Luciferiano tumore agitato, ille ne qui mecum fatetur illos errasse, an ego qui reverenter conor illis erroribus mederi, ne fallant & alios? Et tamen hic in me ita destomachatur Sutor, ut dicas illum vere Luciferi spiritu agitatum, cum haec scriberet. Sed de Linguis & Collegiis trilinguis dicetur alias. Nunc ad caput illius decimum octavum pauca. Non est, inquit, facienda nova Translatio, cum futura sit inutilis, & ideo nullius frugis, quia careat auctoritate. Quae igitur quis fructus ex Commentariis orthodoxorum, quibus nec est divina auctoritas, nec certa fides?

Quoties Sutor inculcat novam Translationem, offundit nobis paralogismum. Etenim cum ego non labefactam receptam Translationem, sed extraordinariam addam, quo magis illa intelligatur, & a mendis vindicetur, Sutor huc torquet argumentationis tela, quasi nova depellam veterem.

Quid utilitatis adferunt humani Commentarii? Nimirum ut deprehendamus quid in litteris depravatum sit,

fit, ut intelligamus quod obscurum est. Idem præstat nostra Translatio, præsertim additis Annotationibus. Eas si sanus & sobrius legat Sutor, nisi fatebitur centum esse loca, quæ prius perperam intellexerat, fatebor hunc laborem prorsus inutilem esse. Et si pudebit humilem *Cartusianum* hoc fateri, sunt Episcopi, & iidem Theologi, sed sani cerebri, qui hoc ingenue farentur, quorum nomina si promam, nemo non fatebitur *Sutorem* hunc modis omnibus indignum esse qui illis matulam porrigat. Hic rursus veterem occinit cantilenam, de malorum pelago, quod divinat consequuturum ex nova Translatione. Habemus varias Translationes *Plalterii*. Quid mali consequutum est? Habemus in *Epistolis Pauli* Translationem *Ambrosii* diversam a nostra vulgata. Ubi sunt ista schismata? Non habet auctoritatem *Erasmus*, sed auctoritatem habent ex sese rationes & Auctorum testimonia, quæ adduco. Quod reliquum est auctoritatis dat Ecclesia quibus vult. Nihil vero plus periculi fuerit ex multitudine Translationum, quam ex multitudine Commentariorum. Quantum habemus Commentariorum in *Psalmos*? Et laudantur qui pro sua virili post Veterum laborem aliquid adferunt lucis.

Porro quæ nugatur Sutor de dotibus, quæ requiruntur in eo qui tractat Sacras Litteras, neque meum est, neque illius, de spiritu alieno pronunciare. Neque nostrum est affirmare, neque fuisse quemquam, neque futurum, qui *Hieronymum* omnibus dotibus æquet. Certe probabile est, & fuisse, & esse, & fore, qui nonnullis in locis videant quod *Hieronymus* non vidit. Nec æquum est, ut *Hieronymi* magnitudo quemquam deterreat ab investigatione veri. Quandoquidem tam multiplex ac dives est vena Scripturæ Divinæ, ut nunquam defuturum sit quod eruas.

Hic rursus Sutor exspatiatur in locum communem, in Divinis Scripturis non esse recipiendam sermonis elegantiam. Hic citatur *Paulus*, non in *persuasibilibus humane sapientia verbis*, &, non enim in sermone est regnum Dei, cum Apostolus in huiusmodi locis agat, non de munditie sermonis, sed de pompa Philosophicarum rationum. Neque nos usquam immutamus verba Prophetarum, aut Apostolorum, ac ne vulgatæ quidem Translationis, ex qua tamen si tollerentur incommoda sermonis Latini, nihil decederet simplicitati sermonis Apostolici.

Sed non repetam hîc loquacissimas nænias, quas Sutor deblaterat, cum olim adolescens ad ista responderim in *Antibarbaris*, post in variis Apologiis. De ficu belle monet Sutor, in quo mihi prorsus accidit, quod accidit in ficu *Christo*. Cum titulum legerem Theologi *Sorbonici*, protinus accurri expectans singularem quamdam & reconditam eruditionem, cum Monachi *Cartusiani*, sperabam raram quamdam sanctimoniam cum summa modestia conjunctam. Ubi librum evolvo fructum quærens, nihil reperio præter indoctissimas nænias, muliebrem loquacitatem, *Thrasonicam* glorias, rabiosam maledicentiam.

Tandem luculenter expeditis, quæ gesserat Divinæ Scripturæ *Camillus*, vertit sese ad nostræ Translationis reprehensionem, decerpens aliquot sycophantias ex notationibus *Stunica*, quod pro de *Thamar* verterim e *Thamar*, & putat Latine dici de *Thamar*, quia sic loquitur *Hieronymus*. Item quod *Solomonem* pro *Salomonem*, quasi nefarium esset dictionem reddere, quemadmodum eam posuerant Evangelistæ Græce scribentes. Item quod *transmigrationem* verterim in *demigrationem*, cum *Calepinus* in *Lexico* referat *transmigrationem*. Rursum, quod pro *in utero habebit*, verterim erit *pregnans*, cum *in utero habere* pro gravidam esse sit usitatum apud Latinos, nec ambiguum sit nisi a sellis, cum interim ne unum quidem locum ex Latino Auctore valeat proferre. Item quod verterim, in *Bethlehem Judææ*, quasi aliter vertere debuerim, quam constanter habent omnes libri Græci. Non enim susceperam negotium corrigendi libros Græcos, sed vertendi, sive bene haberent, sive male, ut stultissime sint illa dicta Sutori, Si *Hieronymus opinative loquutus fuisset*, cur iste pari modo loquutus non est?

A Cur oppositum asserere voluit? Non hic agebatur quid opinaretur *Hieronymus*, sed quid constanter haberent Græci Codices. Cæterum quod *Hieronymus* hoc loco scribit: *putamus enim ab Evangelista primum editum, sicut in ipso Hebraico legimus, Judææ*, si *Hieronymus* habebat Evangelium, ut erat Hebraice scriptum a *Matthæo*, quid opus erat dicere *putamus*? Requirit autem Sutor, ubi legerim *Judaam* positam pro ea parte, quæ est Tribus *Judææ*. An non satis declarat hic ter maximus Theologus quam sit versatus in Sacris Libris, qui rem tam obviam discere cupiat a Theologastro? Age docebitur hoc, modo posthac me vocet Theologum. *Joannis* cap. *iii*. cum scribitur, *Post hæc venit Jesus in terram Judæam*, unde creditur venisse? ex *Britannia*? Erat in *Judæa*, & venit in *Judæam*, in qua est *Hierosolyma*. Rursum cap. *iv*. *Reliquit igitur Judæam, & abiit in Galilaam*. Rursum cap. *vii*. *Post hæc ambulabat Jesus in Galilaam. Non enim volebat in Judæam ambulare*. Rursum cap. *xi*. *Eamus in Judæam iterum*. An exiverat regionem *Judaorum*, ut illuc rediret? Rursum *Matthæi* cap. *ii*. *Audiens autem quod Archelaus regnaret in Judæa pro Herode patre suo, timuit illò ire, & admonitus in somnis secessit in partes Galilææ*. An *Archelaus* imperavit toti *Judaorum* regioni? Rursum cap. *iii*. *Joannes prædicat in deserto Judææ. Altum i. Eritis mihi testes in Hierusalem, & in omni Judæa. Hierusalem pars erat Judææ*. Et hinc nata est Evangelii prædicatio. Item cap. *ix*. *Ecclesia quidem per totam Judæam, & Galilaam, & Samariam habebat pacem*. Rursum cap. *xii*. *Descendensque a Judæa in Casaream*. Porro quemadmodum sub nomine *Israel*, sive *Ephraim*, nonnunquam designatur totus *Judaorum* populus, nonnunquam decem Tribus, ita sub nomine *Judaorum* aut *Judææ* nonnunquam designatur universus ille populus circumcisorum, interdum duæ tantum Tribus. Nam *Judas* duas habuit Tribus, ut docet *Hieronymus*, enarrans primum caput *Osæ*, & *Johelis*, in quorum posteriore hoc additur: *quemadmodum propheta Osæ pertinebat ad decem Tribus reliquas, sic vaticinium Johelis ad Hierusalem & Judæam pertinere*. Id cum toties sit obvium in Divinis Libris, cum toties doceat *Hieronymus*, quem tantopere miratur amatque Sutor, demiror cur hoc requirat a sciolo Theologastro. Hæc debebat inquirere, priusquam debaccharetur convitijs modestiæ specimen *Cartusianus*. Ridiculum vero, quod addit teste *Matthæo* legendum *Judæa*, non *Judææ*. *Hieronymus* non citat testem *Matthæum*, Prophetam citat, de *Matthæo* quid Hebraice scripserit dubitat, & si dubitat, non vidit, fortasse Sutor vidit. Carpit, imo arrodit quod carpserat *Stunica*, de missis spiculatoribus, & hic ex *ἀποσείλας* facit *apostolos* litterarum censor, & interim dubitat an credendum sit Exemplaribus Græcis. *ἀποσείλας* habetur etiam in aliis Evangelistis, qui sine controversia Græce scripserunt, verum in his locis nusquam sunt *Apostoli*, quos somniat Sutor, ambulans in densissima caligine, dum ea disputat, quæ non intelligit. Piget reliquas ineptias referre, præsertim loquacissimas, & de his *Stunica* respondimus. Salustissime vero ludit Sutor in lunatico, colligens humano aut diabolico spiritu scribi, in quo sit quod corrigas. Dicat igitur quo spiritu scripsit *Augustinus*, qui tam multa retractat, nec omnia tamen corrigit? Mihi satis est si simili spiritu scripsi, præsertim cum hic si quid est erroris, non sit nisi in vocola. Quod verti, *gratias ago*, pro *confiteor*, accusat me falsitatis, & verum dicit Sutor, si in Sacris Litteris non dicitur *confiteri*, qui agnoscit Dei beneficentiam & gratias agit. Sin id passim est obvium, ille sycophantam agit. Cæterum quod *stultis* verteram pro *parvulis*, appellat hæreticum, hanc præscribens regulam, *Sapientis vocabulum semper sonare in bonam partem, stulti in malum, nisi voces addita, aut contextus sermonis aliud suadeat*. At sic habet res hoc in loco: nam *sapientes* vocat *hujus seculi*, vere stultos apud Deum, & suos, *stultos* vocat *hujus seculi*, cum illis Deus impartisset suam sapientiam. Cur igitur, inquit, *reposuisti parvulis*? Nimirum ob parvulos, quos senseram offendi, cum mea sententia magis quadret stultis. Quemadmodum autem hæcenus mecum pugnavit ex calumniis

nisi *Stunica*, sic nunc aggreditur *Fabrum*, subiectis aliquot locis ex nostris Annotationibus, præcipue de *Eloim*, qui locus est in Epistola ad *Hebraeos* cap. 11. Nihil enim argumenti reliquit in Apologia mea, quod non huc suffuratus transtulerit pro suo, vir crudelis, qui non veritus sit indoctum & nullius rei Theologastrum hunc in modum compilare.

Jam videri vult hujusmodi nugalibus argumentis abunde demonstratum, hæreticos esse quicumque conantur aliquid immutare in vulgata Translatione, quod tamen hætenus a me certe tentatum non est, cum multis præfationibus obtester Lectorem, ne quid ex mea Versione radat in suo Codice. Unicum autem telum habet, quo conficit omnia. In fabulis nec frequenter, nec in omnibus, sed in quibusdam semel duntaxat apparet *ὁ αἰὼς μὴ χαλῶς θεός*, qui rerum difficultatem explicet, & *Horatius* præcipit,

Nec Deus interfit, nisi dignus iudice nodus,

hic tota disputatione omnia solvit Spiritus Sanctus. Cur *Hieronymus* ausus est mutare Septuaginta Translationem? Quia Spiritus Sanctus voluit. Quare hic nusquam erravit, cum in aliis erraverit? Quia Spiritus in illis passus est, hic non est passus. Quare igitur in hac Versione sunt quædam solæca, quædam ambigua, quædam obscure reddita? Quia Spiritus Sanctus voluit nos exerceri difficultatibus. Et tamen *Sutor* obstreperit nobis, conantibus eas difficultates explicare. Etenim si in hoc relictae sunt, ut industriam nostram exerceant, cur damnatur studium hoc agentium, quod Spiritus Sanctus voluit? Cur in vertendo ex Hebræis fontibus Psalterio non perinde adfuit Spiritus Sanctus, ut in cæteris veteris Instrumenti voluminibus? Quia non ita visum Spiritui Sancto. Quis cognovit sensum Domini? Cur perierunt illæ notæ, quas *Hieronymus* addidit suis Translationibus, cum ipsæ Translationes essent? Quia Spiritus Sanctus non curavit illas. Atqui longe diversum sensit *Hieronymus* scribens *Fretela*. Et hinc, inquit, apud vos & apud plerumque error exoritur, quod scriptorum negligentia virgulis & asteriscis subtractis, distinctio universa confunditur. Cur Spiritus Sanctus non prohibet, ne scribæ depravent libros? Quia non hoc illi placuit. Cur passus est interpretationem Septuaginta a primo statim scriba depravari? Quia sic illi visum est occulto consilio. Cur unius *Hieronymi* Versionem non passus est vitari? Quia volebat ab hac Translatione pendere negotium totius Ecclesiæ. Quis hæc omnia patefecit *Sutori*? Spiritus Sanctus, qui illi ad aurem assedit hæc scribenti in specie graculi. Proinde si quis consulat oraculum *Sutorium*, Ergo ne qui scribit Paraphrases in Sacros Libros hæreticus est, etiam si non aberret a sententia? Respondebit, Maxime. Ergo ne qui vel unam voculam secus pronunciaverit, quam *Hieronymus* vertit distante Spiritu Sancto, hæreticus & blasphemus est? Maxime. Ergo ne qui putat non recte legi in Evangelio *Joannis*, *Sic cum volo manere donec veniam*, hæreticus est? Maxime, quia mutat verba Sancti Spiritus. Sed Codex mendosus est. Hoc est incredibile. Quare? Quia Spiritus Sanctus non passus est. At Græci Codices indicant rectam scripturam. Ex corruptis schismaticorum libris nihil probari potest. At eisdem Græcos Codices habemus, quibus usi sunt orthodoxi. Hoc non credit Spiritus Sanctus. Ergo si Romanus Pontifex hortaretur aliquem ad emendandum hanc Translationem vulgatam, esset hæreticus & blasphemus? Maxime; pugnaret enim contra Spiritum Sanctum. Et si probaret alicujus novam Versionem, æque esset hæreticus ac blasphemus atque ille qui vertit? Maxime. Imo hoc ipsum quod dissimulat hæreticum est, etenim qui tacet consentire videtur. Ergo si Pontifex cum generali Synodo tentaret inducere Translationem magis dilucidam, minusque depravatam a scriptoribus, aggredieretur rem hæreticam & blasphemam? Maxime. Ergo qui citaret sententiam e Sacris Libris, aliis verbis quam illic habetur, hæreticus esset? Maxime. Ergo Theologi, qui præter alia multa citant ex *Ezechiele*, *Quacunque hora ingemuerit peccator*, &c. cum illic ea verba non habeantur, hæretici sunt? Si Theologaster hoc faceret, citra

A controversiam esset hæreticus, si Sorbonicus, non esset. Quare? Propter honorem nominis Theologici. Ergo tot Episcopi, tot Theologi, qui Græce discunt & Hebraice, quo rectius intelligant Sacras Litteras, rem hæreticam & blasphemam agunt? Maxime, ni a *Sutore* moniti cito resipiscant. Equidem vix arbitror *Sutorem* esse tam stultum, ut hæc ipse sibi persuaserit quæ sic asseverat. Verum hæc bases erant erigendæ, confirmandæ, infulciendæ, quo posset nostrum laborem facere hæreticum, maluitque tot Cardinales, Pontifices, & Theologos in hæreseos & blasphemiarum crimen involvere, quam nos absolvi cum illis. Imo maluit omnibus Synodis interdicere, ne vel a Librariis inductas mendas tollant ex hac Translatione, quam nobis permittere potestatem consulendi bonis studiis.

B Ac visa est mihi tota hæc *Sutoris* disputatio similis lufui puerorum, in quo unusquisque consistens in colle provocat omnes, nihil aliud agens quam ut deterreat volentes detrahare, aut e prementium manibus elabatur, nihil non faciens ut possit consiliter. Ita *Sutor* mire figit pedem in hoc gradu. Hæc Translatio sic est profecta a Spiritu Sancto, ut nihil in ea mutare liceat. Hinc ne quis ipsum deiciat, habet sua terculamenta, hæreses, blasphemias, schismata frequenter intonans. Sæpe lubricus est, & prehensus elabatur, Nondum *Hieronymus* absolverat suam Translationem, aut nondum erat sufficienter recepta. Septuaginta Translatio C fuit vitata per primum scribam. *Augustinus* credebatur illam depravatam esse Spiritus Sancti. *Hieronymus* aliud sensit quam dixit, aut mutavit sententiam. Non esse dissonantiam in locis suspectis, & quod modicum est pro nihilo reputatur. Ad hunc modum *Sutor* futuro pingui unctus elabatur e difficultatibus argumentorum, nonnunquam *Hieronymum* aut *Augustinum* citans pro oraculo, nonnunquam strenue rejiciens illorum sententiam. *Atheniensibus* inconsulta consilia bene fortunabat *Minerva*. Id quoties acciderat, noctua volasse dicebatur. *Sutori*, quoties stultissime est argumentatus, Spiritus Sanctus omnia vertit in felicem exitum, & nusquam illi non volat.

D Sed tempus est, ut de Linguis ac bonis litteris non-nihil attingamus, non quod egeant patrocinio, & si quid opus esset, abunde factum est hoc a nobis tum in *Antibarbaris*, quod opus adolescentes scripsimus, tum in cæteris Apologiis, sed ea præsertim, qua *Latomo* respondimus, verum ut carptim hac etiam in re prudentiam hujus ter maximi Theologi declaremus.

E Ait post hanc Translationem, nihil opus esse præsidio Linguarum, quod in ea nihil desit, cum sit a Spiritu Sancto prodita; nec opus esse, si quid hæreas, recurrere ad Græcorum aut Hebræorum fontes, cum liceat ex duplici Versione collata deprehendere quicquid dignum est cognitu. Interim haud meminit in utraque Translatione non paucas esse mendas, inductas vitio Librariorum, tum Translationes nonnunquam inter sese confusas, imo in ipsis Exemplaribus, unde hæc tum cudebantur, magna erat varietas. Si non credit *Sutor*, faciat periculum, aut consulat harum rerum peritos. Hoc cum negari non possit, & asseveret ex corruptis Hebræorum & Græcorum Codicibus nihil posse restitui, nihil superest, nisi ut totum hoc negotium committamus Spiritui Sancto.

F *Insanum est*, inquit, *ingredi viam dispendiosam, cum eodem liceat pervenire compendio*. Et compendiarium indicat per Doctores & Glossas. At quisquis volet facere periculum, ipsa re doctus affirmabit, nullam esse viam magis compendiarium, quam si puer Theologiæ destinatus discat tres Linguas, Hebraicam, Græcam, & Latinam. Nam ad intelligendas Glossas aliis Glossis opus est. Et cum lucubrationes eorum, qui nonnulla tractant, quæ ad Linguæ negotium pertinent, scateant depravationibus, a Librariis inductis, sic ut illorum correctiones egeant alia correctione, denique cum ipsi quoque vel errent, vel hæsitent, vel inter se discrepent, nimirum ad Linguarum fontes recurrendum est. Verum hac de re satis respondimus *Latomo*, cujus hic libellos legisse videtur, nostram Apologiam legisse non vide-

videtur, ut opinor, & hic compendia sectans, homo plurimis maximisque distentus negotiis. Vis autem audire quam compendiarum viam ingrediantur, qui Glossas fidunt & Commentariis? Primum Glossarum varietas, turba scriptorum, dissensio, Codicum depravatio Lectorem inextricabilibus involvit labyrinthis, ut semper discens nunquam perveniat ad scientiam, nisi malit murato cursu denuo reverti ad carceres, felicius cursus, aut reflexa ad portum unde solvit navi, aliò dirigere clavum. Quid multis? Credemus *Sutori*, nisi compertum est eos, qui destituti Linguarum praesidiis Glossas sequuti sunt, in pluribus locis errore pudendo & lapsos fuisse, & alios in ruinam traxisse. Quo consilio *Paula Eustochii* mater provectæ jam ætatis pervicit Hebraicæ Linguae difficultatem? Si *Sutor* responderit errasse mulierem, cur hunc errorem in illa tantopere laudat *Hieronymus*? Si tergiversabitur *Hieronymus* nondum vertisse Libros Sacros afflatu Spiritus, cum *Paula* disceret Hebraice, cur *Eustochium* laudat, quod defuncta matre non cessaret facere, quod cum matre coeperat? Certe jam omnia verterat *Hieronymus*. Siquidem addit hoc in Epitaphio, quod quidem usque hodie in sancta filia ejus *Eustochia* cernimus. Denique cur ipse *Hieronymus* jam senio lippus ac tremulus adhuc torquet se studio Linguae inutilis? Sic enim de se scribit: *Hebraeam Linguam, quam ego ab adolescentia multo labore ac sudore ex parte didici, & infatigabili meditatione non desero, ne ipse ab ea deserar, discere voluit.* Quid est cur suam senectutem infano labore maceret *Hieronymus*? An ut quædam exactius vertat? Id conari blasphemum erat. An ut quorundam verborum emphasim explicaret? Ad id nihil opus est fontibus, cum ex interpretatione liqueat sensus principalis, quem tenere satis est. An ut Codices depravatos emendet? Istos non oportet aliunde corrigere, quam ex Translatione Latina, quæ purior est omnibus fontibus, si *Sutori* credimus.

Pronunciat ex tripode *Sutor*, hæreticum esse, si quis arbitretur ullas Linguas esse discendas, ob novam versionem, aut etiam emendationem, denique ob intelligentiam Scripturæ Divinæ. Atque ægre permittit ut ob versionem Græcorum Auctorum discantur Græcæ litteræ, ingens interim denuncians periculum. Quod autem periculum? Longe maximum. Quod tandem? Ne quis videatur plus sapere quam sapit *Sutor*. Quis enim ferat, si Baccalaureus dicat multorum annorum Magistro nostro: *Non hoc sentit Paulus, locus, quem citas ex Hieronymo, depravatus est?* Hic nimirum labascet universa Ecclesia.

At ego multos novi candidos Theologos, ac longe dissimiles isti *Sutori*, qui senes & cani hortabantur tamen tyrones Theologiæ, ut Linguas ac bonas litteras amplecterentur, deplorantes infelicitatem sui seculi, quod ipsis non contigissent eadem, non invidentes junioribus studiorum accessionem. Ex his unum nominabo, quem in *Anglia* plurimi norunt, & arbitror adhuc superesse. Nomen erat *Melton*, Cancellarius Ecclesiæ *Eboracensis*. Edidit Libellum de examinandis his, qui sacris cupiunt initiari. Erat vir impeditiore lingua, sed impense doctus, vita inculpatissima, moribus candidissimis. Testes erunt qui student *Cantabrigia*, virum illum usum apud juvenes hac adhortatione, quam *Sutor* vocat hæreticam. R. P. *Joannem* Episcopum *Roffensem* nec ipse *Sutor*, opinor, audebit contemnere, ea est hominis integritas, eruditio, & auctoritas apud bonos omnes. Et tamen is jam vergens ad annum quadagesimum magno studio didicit Græcas & Hebraicas litteras, & ut idem faciant instigat alios, ac sumptibus juvat: non ut intelligant *Homerum* aut *Lucianum*, nihil minus illi cordi est, sed ut plenius intelligant Divinas Scripturas. An & hunc *Sutor* scribet inter infanos, hæreticos, & blasphemos? R. D. Cardinalis *Eboracensis Oxonia* instituit Collegium regali magnificentia, quod *apum* dicitur, ac præfecit illi Theologum, ut intelligas negotium agi Theologiæ. Idem ante paucos annos factum est *Lovanii*, cui & ipsi Theologus præsidet. Simile Collegium nascitur *Tornaci*, faventibus & approbantibus bonis omnibus. Pontifices Romani condu-

cunt, alunt, ac provchunt, qui publice doceant tres Linguas, Collegia donant amplis privilegiis, an hos omnes agitat Spiritus Diabolicus? Agitat haud dubie, si *Sutori* credimus. At si cogamur alterum credere, malim profiteri tales *Sutores* tam impotenter maledicos, tam perversi cerebri, tam sinistri judicii, agitari Satanæ spiritu. Si Lingua Hebraica non est discenda propter Cabalam & Talmud, multo minus propter vetus Testamentum, infanus sit, aut etiam hæreticus, qui hunc dat operam.

Infant & hæresim præcipit, præter locum quem ex Digestis citavimus, Decretalis illa constitutio titulo de Magistris, quæ jubet in celebribus Academiis conducere, qui tres Linguas doceant, quod conducant ad intelligenda Divinæ Scripturæ mysteria. Hæc si non legit *Sutor*, insigniter indoctus est, sin dissimulat, egregie nugator est.

Dicit *Sutor*: Quid prodest scire Linguas, cum Græci Codices nec ubique consentiant, nec omnino mendis vacent? Imo quid prodest discere Theologiam, cum Theologi neque consentiant inter sese, & sæpe labantur? *Sutor* discernit inter vinum & vinum, inter ovum & ovum, & in opinionibus tollit omne iudicium. De novo Testamento pronuncio, paucissima sunt loca, quæ a nostra dissident Translatione, quod ad sensum attinet, & ubi dissident, nulla potest esse suspicio, quod ab hæreticis sint depravata. Sequuti sumus Codices emendatiores, & constat iisdem Exemplaribus usos *Cyrrillum*, *Chrysostomum*, ac *Theophylactum*. Neque quicquam nobis rei est cum infanis *Manicheis*, aut *Marcionibus*, qui mutilabant & corrodabant Sacros Libros, quosdam in totum abicientes ac damnantes, quibusdam abrogantes auctoritatem. Nos in Græcis Codicibus reperimus integram Scripturam novi Testamenti. Quod si nulla prorsus est auctoritas Codicibus, in quibus deprehenditur aliqua varietas, nec Latinis Codicibus ulla erit auctoritas, quam tamen *Sutor* vult esse sacrosanctam. Nisi forte perfricabit faciem, & negabit in Latinorum Codicibus ullam esse dissonantiam. Dissentit *Erasmus* a *Stunica*, dicens: *Ubi nunc est Codex ille Rhodiensis, quasi tota Schola non maximis de rebus inter sese dissentiant?*

Libens rogarim *Sutorem*, num permittat discere Grammaticam Latinam. At si qua magnis Auctoribus fides, ne hanc quidem assequemur sine Græcarum litterarum peritia. Probat hoc esse verissimum hic *Sutoris* liber, nusquam non scatens solocismis, barbarismis, & cacographiis.

Si bonæ litteræ sunt Diabolicæ, ut vocat *Sutor*, & hæ solæ præstant ne simus barbari, cur *Britoni* & *Lyrano* impingit crassam barbariem? maxime cum ex hac abroget illi fidem.

Ad hæc cum bonæ litteræ sint bona pars artium liberalium, ubi illa professio septem artium liberalium? An hic pejeravit *Sutor*, quemadmodum in Theologia? Stulte assumit & illud, ideo non oportere Litteris Sacris adhibere sermonis perspicuam munditiem, quod perpauci sint etiam inter Clericos, qui sciant Latine. Imo ne inter Theologos quidem essent admodum multi, si omnes *Sutori* forent similes, utcunque odit barbaros. Qui nihil sciunt Linguae Latinæ, his frustra vertit *Hieronymus*. Qui mediocriter sciunt, hi citius intelligunt quod *Hieronymus* & *Ambrosius* refert Latine, testimonium reddente ipsis conscientia ipsorum, & inter se cogitationibus invicem accusantibus, aut etiam defendentibus: quam quod habetur in vulgata Translatione, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & inter se invicem cogitationum accusantium, aut etiam defendentium. Sit enim unus hic locus exempli causa productus. Qui plura desiderat, petat ex Indice nostro. Quanquam hæc satis refellimus in Apologia, qua *Latomo* respondimus.

Dicit alicubi cap. xviii. *Nonne satis sit rivo, si ita mundus sit, ut fons a quo profluit?* Non hic exclamabo, O portentum in ultimas terras deportandum, qui non veritus sit divinam *Hieronymi* Translationem appellare rivum, cum me sic conspuerit, qui eam vocarim lacunam, cum prima lacuna plerunque purior sit rivo, in quo

quo nonnunquam volutantur & sues, macerantur coria, quique nonnunquam proluit latrinas. Verum ut demus sermonem Apostolicum, de novo Testamento loquor, non omnino carere vitiis, si conferas ad eorum sermonem, qui scribunt exacte Græce, an ea solæcismorum portenta reperiuntur in scriptis Apostolicis, quæ reperiuntur in hac Translatione? Nequaquam. Et tamen hæc quoque ferimus ob reverentiam Divinæ Scripturæ, modo nobis fas sit curare ne talibus vitiis obscureretur sensus mysticus, & jus sit Ecclesiæ principibus, si visum fuerit, pro vulgata Translatione substituere minus barbaram, magis emendatam, magisque perspicuam. Id quod *Sutor* e suo specu latrans, vetat fieri, præscribens illis leges a quibus æquum erat leges accipere. Et hic *Sutor* audet supra crepidam.

Eadem, inquit, *ratione, vel insania potius, Biblia, tum Hebraica, tum Græca, esset cultiori venustioreque stilo recenter faciunda.* Hæc sunt verba *Sutoris*, in quibus dum audis, *Biblia recenter faciunda*, vides juxta proverbium, *τὸ ἐν φωνῇ μύρον*. Bella vero collatio inter fontes Prophetarum & Apostolorum, & inter Translationem incerto auctore vulgatam! Quis unquam sic insanit, ut sciens vel unum apicem mutaret ex canonicis Scripturis? Qui sermonis interpretes explicat, qui amphibologiam explicat, qui mendum tollit e libris, an ille facit novam Bibliam? Hoc ne *Esdras* quidem est ausus, sed veterem restituit. Jam utitur dilemmate, *Si Biblia vertatur stilo Ciceroniano, perpauci intelligerent: sin mediocri, & sic temperato, ut a quamplurimis possit intelligi, ad id non est alius stilius utilior quam hujus vulgata Translationis.* Quod primum assumit, falsissimum est. Imo si *Cicero* vertisset Libros Sacros, cum illius oratione nihil esse possit dilucidius, longe facilius perciperetur ab omnibus, qui vel mediocriter scirent Latine. Alterum non modo falsum est, verum etiam pugnant cum his quæ docet *Sutor*. Non enim vult Sacros Libros legi a populo, & hunc stilum præfert, quod a doctis pariter & indoctis possit intelligi. Alioqui rursus essent vertendi in Linguam vulgarem, quemadmodum olim versi sunt.

Non vult haberi rationem eorum, qui delectantur sermonis munditie, propterea quod plures sint qui nesciant Latine. At ego volui consultum utrisque. Qui nesciunt Latine, & quos delectant Epistolæ obscurorum virorum, habent novum Testamentum simpliciter sed impure versum, si tamen ullus sermo simplex dici potest qui purus non est. Qui delectantur sermone puriore, legunt privatim meam Versionem.

Belle vero citatur hic *Gregorius* de fluvio, in quo natet elephas, ambulet agnus. Nam hæc de sensibus dicta sunt illi, non de stilo. Scriptura Divina lacte alit pusillos, & tamen nemo eousque profecit, ut illius profunditatem assequi possit. Alioqui verebar ne *Sutor* adderet de suo, in quo sus volutetur.

Exclusus argumentis incipit esse Propheta, quod quidem subinde facit, de quo dicemus in operis calce, si prius nonnihil attigerimus de Sacris Libris in Linguam vulgatam vertendis, quod dogma meum non est, nec ego unquam fui auctor, ut quisquam Sacros Libros venteret in Linguam vulgatam, nec ipse tale quicquam unquam aggressus sum, & ingenue fateor optimum esse ut populus discat viva voce, si contingat boni Doctoris copia, nec omnia tamen apud populum promiscuum effundenda: tantum locis aliquot adversus illos disserui, qui putant actum de fide Christiana, si vulgus attingat Sacras Litteras. Id qua moderatione velim fieri declaro cum aliis locis, tum in Appendice, quæ intercedit inter Præfationem ad Cæsarem & Paraphrasim in *Matthæum*. Inde qui volet petat, quid sentiam. Tantum nunc ostendam quam hic quoque *Sutor* sui similis est in argumentando.

Ubi mecum pugnat, qui conatus sim addere novo Testamento munditiem sermonis, clamat Spiritui Sancto placuisse stilum humilem & popularem, quo Sacra Scriptura legi possit & intelligi a doctis pariter & indoctis, & subinde vocat *Bibliam communem*. Hæc si dixit ex animo, cur eos reprehendit, qui Libros Sacros

vertunt in Linguam populi? Nam hanc Translationem sæpe nec docti intelligunt, nisi conjectent e Græcis aut Hebraicis, aut nisi didicerint novum sermonis genus, nec indocti, si vocat indoctos, qui Latine nesciunt. Ea res adegit *Augustinum*, ut de tropis veteris Testamenti scriberet. Iis quid opus erat si quod male Latinum est facilius intelligitur, aut cur hanc sermonis incommoditatem sustulit *Hieronymus*?

Jam si tantum est periculi Libros Sacros ab idiotis legi, ferenda lex esset, ne passim discerent pueri Latine, quod nunc etiam puellæ faciunt, videlicet, ne vulgus intelligat Evangelium, quod ideo, ut opinor, canitur in Templis, ut soli postes intelligant.

Si nemo debet legere Sacros Libros, nisi qui jam intelligit re cognita Spiritus mysteria, nemo prorsus leget, cum ideo legamus Libros Sacros, ut incipiamus intelligere. *Sutor* priusquam in adyta mysteriorum penetrasset, legebat, opinor, multa non intelligens. Certe divus *Hieronymus* non solum legit quod non intelligebat, verum etiam ausus est interpretari. Fatetur ipse de Commentariis, quos priores scripserat in *Abdiam*. Idem accidit *Augustino*. Habent etiam summi profectus sua rudimenta.

Olim Psalterium Catechumenorum erat lectio, & nunc periculum est si Christianus legat Psalterium nota Lingua. Cæterum adversus obscuritates, aut allegorias, quæ gignere possent offendiculum, occurri possit commodis Præfationibus, & Annotationibus, quæ parum eruditæ prælucent. Apte vero citat illud *Hieronymi*, *hanc garrula anus, hanc delirus senex, hanc sophista verbosus, hanc universi præsumunt, lacerant, docent, antequam discant.* Non damnat vir sanctus, quod promiscue legeretur ab omnibus Scriptura Divina, sed quod eam docerent, qui nondum didicerant.

Apud *Judeos* crassos Prophetæ legebantur promiscuo populo, Lingua omnibus nota, & Christiani arcentur a lectione Sacrorum Voluminum. Quid nobis cum *Bohemis* & *Valdensibus*? Quomodo aut quid illi legant nescio. Vellem omnes Christianos sic legere Libros Sacros, quemadmodum legit Eunuchus ille *Candaces* Reginæ. Excludatur malorum temeritas, quantum fieri potest, & provehatur bonorum pietas.

Hieronymus gratulatur Religioni Christianæ, quod etiam apud *Scythas* & *Britannos* arator aliquid e Psalmo decantet ad stivam. Et *Tertullianus* ostendit fuisse solenne, ut in conviviiis unus quispiam juberetur suum Psalmum pronunciare. Idem in *Paula* collegiis fiebat, ut singulæ suum Psalmum recitarent, Lingua utique tum vulgo nota. At nusquam sunt reconditiore mysteria quam in Psalmis. Et hæc, ut diximus, erat lectio Catechumenorum.

Jam quod scripseram Apostolos scripsisse Lingua vulgo nota, & hanc Translationem fuisse cerdonibus etiam notam apud *Italos*, *Hispanos*, & *Gallos*, *Sutor* rem tam evidentem suaviter deridet tanquam incredibilem. *Quomodo ergo, inquit, perit Lingua Latina?* Imo *Gallorum*, *Italarum*, & *Hispanorum* Lingua manifestis vestigiis declarat populum olim loquutum Latine. *Augustinus* quam multa dixit apud promiscuam multitudinem, quæ per notarios excepta sunt? Et exstat illius cantio in *Donatistas*, quæ vulgo canebatur, in quo testatur sese sic moderatum orationem, ut nullum inesset verbum, quod non ab infimis etiam idiotis intelligeretur. Hæc si negat *Sutor*, *nil intra est oleam, nil extra est in nuce duri.* Saltem nostra debebat legere priusquam sic debaccharetur.

Exaggerat difficultatem Scripturæ Sacræ, cujus agnitio sine summis sudoribus percipi non possit. At primus laborum gradus est lectio, unde Theologis etiam incipiendum est.

Cum nusquam non ineptiat *Sutor*, tamen haud alibi rem gerit infelicius, quam ubi citat Sacras Litteras. *Nolite, inquit, sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas ante porcos.* Jam primum istud non dictum est de libris, sed de prædicatione Evangelii, ne prædicaretur indignis & averfantibus. Nec tamen hoc dicto deterri sunt Apostoli, quo minus Evangelium & Epistolas Lin-

Lingua vulgo nota proderent, nec tanti faciebant *Celsum & Porphyrium & Julianum*, ut ob horum impietatem fraudarent simplices ac dociles sacro pabulo. Nec *Petrus* reprehendit *Paulum*, quod Lingua vulgari scripserit quædam difficilia intellectu, sed eos reprehendit, qui bene scripta ad suum sensum depravarent.

Demiror hîc non venisse in mentem *Sutori* lepidum argumentum, quo quidam Doctor, ut sibi videtur adprime sapiens, elaborato libello conatur evincere, Libros Sacros non esse attingendos ab idiotis. In Evangelio *Joannis* scriptum est: *Puteus altus est, & in quo haurias non habes.* Hic *puteum* interpretantur Divinam Scripturam. *Samaritana* habet unde hauriat, & *Christus* non habet unde hauriat. Imo ille puteus *Jacob*, puteus carnalis, qui non sedat affectus animi: Scriptura Divina potius est fons ille paradisi, unde prodeunt quatuor flumina, quæ irrigant universam terram.

Proinde si qua constitutio prodita est a Patribus, ne vulgus habeat Sacros Libros, sic censi debet ut pharmacum, pro ratione temporum ac personarum datum. Mihi quidem non liquet, & tamen fieri potest, ut talis aliqua constitutio prodita sit adversus quorundam idiotarum arrogantiam. Certe liquet eam non esse comprobata usum publico. Jam olim enim populus habet Sacros Libros in Linguam vulgatam versos, ac legit palam. Bellum vero quod populum Christianum *Sutor* appellat *canes & porcos*, cum eos *Christus* appellet *filios thalami*. Ethnicis bonæ spei communicabantur mysteria, reclamantibus & convitiantibus non ingerebantur. Quod si canes sunt, qui turpiter vivunt, quemadmodum *Sutor* interpretatur, ne doctis quidem ac Sacerdotibus quibusdam ac Monachis fortassis nec Theologis fas erit attingere Sacros Libros, quod inter hos sint plures mali quam boni. Si Scriptura Divina nihil aliud esset quam cibus animi, poterant arceri profani, nunc quoniam & medicina est, profuit & malis eam attigisse.

Sit populus eo loco doctis, quo olim erant catechumeni Christianis. Illis ante baptismum enarrabantur historiæ veteris Instrumenti, & ad sacram lectionem admittebantur, quæ tum intelligebatur a promiscua plebe. Et *Augustinus* docet cum nullis catechumenis minus fuisse negotii, quam cum eruditis, qui Sacros Libros prius evolverant. Ita concionator populum habebit certe magis docilem, si fuerit utcunque lectione Sacrorum Voluminum præparatus.

Sit sane elephas Theologus *Sorbonicus*, qui profunditatem mysteriorum non assequitur, sed interim ubi agnus qui ambulat in hoc flumine? Si agnus mergitur ac præfocatur, mentitus est *Gregorius*. At non est mentitus *Gregorius*, sed *Sutor* hunc perperam citat, ut citat Sacras Litteras omnes, quas opinor hominem nunquam serio legisse. Similes sunt hujus rationes: *Mulier*, inquit, *occupata lectione Sacrorum Voluminum, negligit curam rei domesticæ.* Imo illic discet quid debeat marito, quid liberis, quid famulis. Hac de causa magis arcendæ essent mulieres a libris, qui nihil habent præter ineptas fabulas, a chartis, aliisque lusibus. Et forte miles erit segnior ad bellum. Magnum vero periculum! Sed ideo sunt populo eripiendi Sacri Libri, quod hinc *Valdenses* prolapsi sint in errorem, eripiendi forent & eruditus, quod *Origenes*, & *Arius*, & *Wyclevus*, & *Hussus* hinc hauserint suas hæreses.

Rursum tollenda erat e medio Philosophia profana, quod hinc plerunque hæreses natæ sint, quod non inficiatur etiam *Sutor*, sed plures, inquit, ex Biblia non intellecta. Hoc an verum sit in medio relinquo. Cur regnat apud istos Philosophia? cur etiam pueris traditur? Cur admittitur ad Theologiam, qui Grammaticam nesciat, non admittitur, qui nesciat Philosophiam?

Adfert aliam rationem: *Multis in locis Divinorum Voluminum reprehenduntur vitia Pastorum & Principum, quæ si legat populus, obmurmurabit præfectis suis.* Imo ideo prodita sunt ista Sacris Voluminibus, ut lux veritatis arguat omnium mala opera. An eam lucem *Sutor* vult abdi sub modium? Unde discant Principes vitia sua, si premantur Sacri Libri? Si Principes mutent vitam,

A non erit quod murmuret populus, & populus ex Sacris Libris discet, quid sit obmurmurare bonis Principibus, exemplo filiorum *Chore*, & ex *Paulo* discet etiam duris ac morosis præpositis obtemperare, ne fiat tumultus, & omni creaturæ subjectus esse propter Deum.

Sed imminet periculum humanis constitutionibus, si populus senserit eas non esse in Sacris Libris. Nam & hoc argumentum adfert *Sutor*. Imo discet facere discrimen inter præcepta Dei & constitutionunculas Pharisaicas, pias autem & frugiferas Patrum constitutiones amplectetur cum reverentia, cum intelliget ab Apostolis quædam instituta, quæ *Christus* non expresse rat. Hisce telis pugnatur adversus novos *Amalechitas*.

B Postremo profert fabulam ex jocos, opinor, vesperialibus. „Mulier Theologo concionanti, cum is locum citasset e Sacris Libris, assurgens obstrepuit, dicens „eum locum in alio haberi capite, quam citasset. Ibi Theologus, tace fatua, locus idem est in duobus capitibus. Et probabile est Theologum vere lapsum fuisse in numero capitulis. An non hæc gravis causa, cur in totum populus arceatur a lectione Sacrorum Voluminum?

C Huic simillimum est illud lemma: *Si populus sit tractare Sacros Libros, periculum esse, ne quando veniant in locum parum honestum, & contrectentur manibus corio aut sebo unctis.* O graves rationes! quasi Sacri Libri non dignentur jacere, nisi inter pulvillos sericos, neque contractari manibus, nisi balsamo unctis. Ne persequar omnes hominis nœnias, tandem permittit idiotis, ut habeant Lingua vulgata decenter versa Evangelia & Epistolæ, quæ solent in Templis recitari, & a Concionatoribus exponi. Velim autem nobis explanet, quid dicat morem? Nam multis in regionibus mos est nullam fieri concionem in Templis, in nonnullis Epistolæ & Evangelia sic recitantur, ut nec Sacerdos qui recitat exaudiat. An hîc inutile fuerit ea piis idiotis legi versa una cum Homiliis Sanctorum? Quod si fuerit mos, ut quod alicubi consuevit, quicquid recitatur in Templis, exponat Sacerdos, totum fere novum Testamentum ibi recitatur, & veteris non minima pars. Atqui in his ipsis sunt ista incommoda, ob quæ nolebat ab idiotis quicquam attingi Sacrorum Voluminum. Ibi traducuntur impii Principes, ibi clamatur in cæcos & hypocritas Phariseos, ibi damnantur constitutiones Pharisaicæ, ibi audiunt Discipuli: *Sinite illos, cæci sunt cæcorum duces.* Ibi sunt amphibologiæ, ibi multa quæ videntur inter se pugnare, ibi multa absurda, nisi per allegoriam accipiantur. Quid quod Canticum amatorium *Solomonis* canitur & legitur in Templis? Alicubi mos est, ut Parochus totum Evangelium, aut *Paulinas* Epistolæ apud populum enarret ordine. Et quid est labilius idiotarum memoria? An hîc non licebit habere versum quod audiunt? Si fas est quicquid permiserit *Sutor*, expectabimus quid hac de re statuatur. Sin auctoritas Ecclesiastica in totum submovet Laicos a lectione Sacrorum Voluminum, quam auctoritate *Sutor* permittit hoc quod permittit? Mihi, ut dixi, nondum liquet quid hac de re statuerit Ecclesia. Et si quid statuit, utique noluit, ut opinor, illam constitutionem esse perpetuam, sed pro ratione temporum ac personarum valere aut non valere. Cum enim passim sint viri ac foeminae religiosæ, qui Sacros Libros in Linguam popularem versos habeant, legant, recitent etiam in Templis dissimulante Pontifice, non difficile est conjectare quo consilio legem hanc tulerint Patres.

F Verum hac de re nihil contendo. Constat olim Sacros Libros ea Lingua scriptos, quam infima plebs intelligebat. Constat versos in eas Linguas, quas maxima pars orbis vulgo noverat. Constat *Hieronymum* aliquot Libros Sacros vertisse in Linguam *Dalmatiam* vernaculam. Si quid e re nata diversum constituit Ecclesia, & si quod constituit, moribus utentium receptum est, hæcenus servandum est quatenus illa servari voluit.

Ad causam meam veniam, quæ mihi partim communis est cum *Fabro*, partim est mihi peculiaris. Si impium est aliquid novæ Translationis moliri, etiam pri-

vatae lectioni, fateor hoc mihi cum *Fabro* commune: si reprehendor quod non recte verterim, pro me respondebo, non pro *Fabro*. Linguarum ac bonarum litterarum negotium ad me proprie pertinet. Paraphrases in novum Testamentum solus fabricatus sum. Cum haeresiarchis mihi nihil est negotii, tantumdem cum schismaticis ac seditiosis, nec ad me pertinet quid designent diabolici milites, quibus mortuis, ut ait *Sutor*, enata sunt cornua. Ego pacis & concordiae perpetuus fui buccinator, & sum. Incivilis autem civilitas erat, quod suppressis nominibus haec omnia sub unam *Myconum* convolvit *Sutor*, veluti cum multa iura confundit coquus. Civilis erat *Luthero* nominatim impingere, si quid peccavit *Lutherus*, & *Fabro*, si quid in illius libris displiceret, & mihi, si quid in meis, speciatim etiam indicato loco. Hoc est cominus congregi, & pedem pedi, manum manui conferere, nunc quid aliud quam fumos offundit Lectori: Quidam dicunt, alius dicit. Nec minus falsus divinator est de futuris, quam vanus enarrator de praeteritis. Non pudet illum dicere totam hanc tragœdiam *Lutheranam*, contemptum Theologorum, direptionem Monachorum, tumultus militum, motus agricolarum natos e Linguis ac bonis litteris. At non distinguit causam a symptomate. Et fere solet magnis bonis reforescentibus aliquis malus genius obstrepere. Fateor esse nonnullos Linguarum ac bonarum litterarum peritos, qui non sunt prorsus alieni a *Luthero*. Sed rursus plurimi sunt inter *Lutheranos*, qui damnant & execrantur bonas litteras. Et multi sunt bonis litteris praediti, qui scriptis pugnant adversus *Lutherum*. Inter hos certe sunt Rex *Anglia*, Episcopus *Roffensis*, *Christophorus Longolius*, de me nihil dicam. *Alexander* Linguarum ac bonarum litterarum antesignanus, primus omnium internecinum bellum gessit cum *Lutherana* factione. Proinde qui monent studiosos ne sic Linguis & humanioribus studiis incumbant, ut disciplinas graviores ac necessarias negligant, qui hortantur ut has ipsas litteras vertant ad pietatem, recte monent. Cæterum qui blaterant apud populum, ex his studiis omnes haereseis nasci, qui debacchantur in Collegia trilingua, dignissimi sunt, qui pro insanis conjiciantur in vincula, aut ut inauspicata portenta in ultimas terras deportentur. Quæ Pontifices & Episcopi, quæ religiosi Principes, quæ cordatissimi viri magnis impensis instituunt, in publicum ornamentum totius regionis, in maximam utilitatem omnium studiorum, sed præcipue Theologici, num ea demolenda sunt, ob perversa cerebella paucorum senum, qui nollent quemquam plus sapere, quam ipsi sapiunt, maluntque coelum terræ misceri, quam ut patiantur exoriri juvenes, qui iudicio solidaque doctrina longe præcurrant vetulos Doctores, qui hætenus pro Diis habebantur?

Quid an ideo subruenda sunt Collegia, an ideo obruenda sunt bonæ litteræ? Quibus etiam si quis abutatur, potius ac prius incidendæ fuerant vites, quoniam mundus tot ebriosis ac temulentis abundat. Tantum est stuprorum & homicidiorum, quæ nobis gignit temulentia. Ergo pro falsis incommodis, quæ divinat impudentissime *Sutor*, accipe divinationem verissimam. Si solennium studiorum professores Linguas ac bonas litteras civiliter in suum contubernium receperint, habebimus & disciplinas & Codices multo repurgatioris, quam hætenus habuimus, ad hæc artes liberales multo tum suavius, tum purius, tum brevius hauriemus e fontibus, quam hætenus hausimus e depravatis ac perturbatis lacunis. Deinde multum lucis ac decoris accedet singulis disciplinis, posteaquam politius ac nitor orationis accesserit. Postremo velut ad solem exorientem facile evanescent illa portenta somniorum, & inutiles labyrinthi, quibus hætenus crudeliter excarnificaverunt adolescentiam ii, qui Philosophiam, qui Grammaticam, qui Dialecticam, qui Juris utriusque scientiam, qui Medicinam, qui Theologiam in Scholis profitentur, quorum magna pars hoc agit, non ut quamplurimum proficiant discipuli, sed ut illos quam diutissime apud se remorentur, docentes & inculcantes argutias ac dif-

ficultates quasdam, quæ ad nihil conducunt, nisi ut simplex ætas magis suspiciat Doctores suo compendio fervientes. Hæc Collégia dabunt aulis Principum Legatos non elingues, Consiliarios cordatos, Secretarios tacundos ac doctos. Quin & ipsi Monarchæ consuescent aliquam diei partem evolvendis bonis Auctoribus impendere, & si quando res postulabit oraculum *avré-quer*, non pendeant ab aliena lingua. Denique in omni professione disciplinarum habebimus, & exactius eruditos, & moribus commodioribus. Siquidem & hos emolliunt bonæ litteræ. Non hæc ariolor tantum, possem exempla permulta referre: sed ea tantum attingam, quæ *Sutori* quoque possunt esse nota, si quid omnino bonæ rei notum est illi. Quid augustius Senatu *Parisiensi*, quod vulgo *Parlamentum* vocant? At quantum illi decoris appoluit *Franciscus Deloïnus*, ex accessione bonarum litterarum? Clament *Sutores*, quid opus est ætatem terere in supervacaneis, cum vix sufficiat seriis disciplinis? In quibus igitur *Sutor* detrivit ætatem suam, qui præter muliebrem maledicentiam nihil egregie scire videtur. Puto neminem esse inter eos, qui nihil aliud profitentur quam Juris prudentiam, quin *Deloïni* suspexerit eruditionem etiam in hoc genere. Præter has dotes, quantum illi adjunxerunt humanitatis litteræ? quantum tenebat disciplinarum? quas scribebat Epistolas? Nam adhuc aliquot apud me sunt, extemporales quidem, nec ulla ex parte lucernam olentes, sed, Deum immortalem! quam felices, quam elegantes, quantum sani iudicii, quantum vigorem ingenii, quantum candoris & humanitatis, quam nihil gloriæ, nihil arrogantiae, nihil quæstus præ se ferentes. Quis erat illo sæne (nam admodum natu grandis erat) commodior magisque comis ad vitæ consuetudinem? quis magis amicus amico? quis æque puri niveique pectoris? Qualis evasisset ille, si puer attigisset rectiora studia, quæ tunc temporis nondum in *Galliam* demigrarant? Quid optabilius quam si omnes Juris professores tales essent, qualis erat *Deloïnus*? Quantum ille sui desiderium reliquit apud optimum quemque, cum tamen iusta senectute decesserit? Quis illi non optabat immortalitatem? Non inficior apud *Gallos* esse Medicos egregie doctos, nec libet collatione personarum quemquam offendere: tantum illud dicam, quod neminem latere potest, *Guilhelmum Copum* etiam summis esse suspiciendum. Quantum vir ille Medicorum arti lucis, iudicii, decorisque adjunxit? An quoquam inferior est in ulla parte Philosophiæ, aut in Mathematicis, quod Linguarum peritiam & veterum Auctorum notitiam addiderit? Pauci sunt anni, quod *Parisiis* inter Theologos prima laurea delata est *Hermano a Ganda* conterraneo meo, (liceat enim hætenus gloriari) juveni & Linguarum peritia & politioribus litteris assatim instructo. Erant in ea classe, qui præter solennia nihil attigerant. Et tamen hic cæteris palmam præripuit, imo toti potius ordini Theologico multum decoris addidit. Horum similes non paucos commemorare possim. Earum nunc *Sutor*, & ex sui putidi cerebri vaticinio pericula proferat, si quis quid Linguarum aut litteraturæ politioris attingat.

Quod si quis Deus studiis iratus tantum licere voluerit inauspicatis quibusdam ingeniis, ut bonas litteras pessundent, simul cum illis obsolescent, frigescent, abolebuntur, conculcabuntur omnia studia. Proinde livor est, non iudicium, quod quidam causantur, ob bonas litteras minus florere solita studia, veluti Philosophiæ, Juris, Medicinæ, & Theologiæ, quæ nos certe cupimus esse quam florentissima. Imo quorundam stolidi morositas in causa est, qui cum scire debeant esse rerum humanarum vices, videantque seculi verti scenam, tamen nihil demutari patiuntur de veteri fabula, nec aliam viam excogitare possunt honestandæ suæ professionis, quam vituperandis & obruendis aliorum studiis. Et in hoc tantum concordēs sunt, fortiter contemptis mundi iudiciis. Atqui hac in parte civiliores videmus Calcearios & Cervisiarios, quam quosdam Theologos. Etenim si quis exstiterit, qui felicius consuât calceum quam alii, non continuo conspirant in illum

lum cæteri, nec obstant ne calceos suos divendat, sed huc incumbunt, ut illum arte superent, ut sic emptorem ad sese pelliciant. Rursum si quis exortus fuerit, qui cæteris felicius coquat cervisiam, nemo feret cæteros, si cervisiam illius sapone inficiant, aut obstant quo minus divendat suam cervisiam, sed expiscantur artem & adnituntur, ut illum æquent aut superent, atque ita revocant emptorem. Itidem qui cursu certant, non huc spectant, ut currentem præcipitent, sed ut excitatis viribus, si queant, antevertant. Nunc qui raro, qui frigide & indiligenter profitentur, nec aliud quam *ἀπαίτια* illa, non alia ratione sibi parant auditorium, quam iis excludendis a professione, qui diligentius ac felicius profitendo gratiores sunt auditoribus. Quare dicitur *Universitas*, nisi quod illic liceat omnes honestas disciplinas profiteri? Nec statim est movenda tragœdia, si quid huic aut illi Collegio decedat, sed illud agendum, ut universa floreant Academia. Verum de bonis litteris fufius quam statueram.

Revertor ad id quod ad me propius attinet. Arte consimili struit vaticinium de nostra Translatione. Primum enim assumit ingens & splendidum mendacium, huic addivinat quicquid ipsi commodum est. Hæc singulis paginis iterat, asseverat, inculcat, credens fore, ut quod natura falsum est, fiat crebro asseverando verum, ac mendacium esse definat, si constanter idem ac subinde mentiaris. Assumit enim totam hanc tragœdiam *Lutheranam*, & hoc orbis diffidium, denique *Trecas* versas in tricas apinasque, & quicquid videt hæc ætas malorum, ex nostra Versione nostrisque Paraphrasibus esse natum. Quo tandem argumento? Quia paucis annis post editum novum Testamentum ortum est negotium *Lutheri*. Si licet magnis ac divinis Theologis, qualis est *Sutor*, ex symptomate causam facere, cur non potius imputat hoc *Leoni* Pontifici Maximo, quod post hunc Ecclesiæ gubernaculis admotum hoc malum oriri coeperit, aut *Carolo* Principi, quod post hujus inaugurationem incendium hoc natum est, aut morti *Cæsaris Maximiliani*, quod ab hujus obitu lues hæc gliscere coepit? Quod si hoc impudens videtur, non minus impudens est nostræ Versioni nostrisque Paraphrasibus imputare *Lutheranum* incendium. Et si quid hausisset ex libris meis, mihi non magis imputari debebat, quam Sacris Libris, ex quibus ille fulcis sua paradoxa. Nemo nescit negotium primum esse natum ex conjuratione quorundam stolidorum adversus Linguas ac bonas litteras. Ea quoniam parum succedebat, additus est fucus defendendæ fidei. Ad hanc fabulam protractus est *Reuchlinus*. Cum interim nihilo scius agerent, quod agebant, commodum ortus est ex transverso *Lutherus*. Occasio data est per *Dominicanos* quosdam, qui Pontificias indulgentias prædicabant tam impudenter, ne dicam impie, ut populus ferre non posset. His *Lutherus* opposuit suas conclusiones, ad quas primus respondit *Prieras*, sed sic, ut tantum irritarit crabrones. Mox præproperis ac stultis quorundam apud populum vociferationibus, deinde maledicis libellis utrinque provolantibus, ex parva scintilla late sparsum est incendium. Neque defuerunt in utraque parte, qui Linguarum ac bonarum litterarum studiosos conarentur involvere tragœdiæ, alteri, quo suas constabilirent partes horum accessione, alteri, ut invisum ipsis hoc studiorum genus sub favorabili titulo fidei funditus perderent. Hac de re possum plura verissime dicere, verum hoc interim satis esse puto ad refellendam *Sutoris* vaticinii falsitatem. Huic mendacio annectit alterum non minus impudens. Me non alio consilio suscepisse laborem vertendi, quam ut excuterem Ecclesiæ suam Translationem. Quid non arrogat sibi divinator iste, qui quod solius est Dei, *καταλογίζεσθαι* haberi velit? Ego quod ad hanc rem pertinet de sinceritate conscientiae securus sum apud Dominum *Jesum*, quem & testem habeo & judicem, & a quo pro hisce meis laboribus exspecto nonnihil boni præmii. Apud homines sæpe testatus sum. Quin ipsa res aliud loquitur quam *Sutor*. Primum illud constat, quod verti, non fuisse mei consilii, sed amicorum instinctum: obsequium illud erat, non meum iudicium. Deinde do-

cent Epistolæ, me nihil aliud petisse a *Leone*, quam ut adversus blateronum clamores tueretur opus, hætenus duntaxat, ut privatim a studiosis legeretur. Nec ulli mortalium unquam verbum feci super eo, quod ex suo cerebro confingit *Sutor*. Id si vel leviter voluisssem, quorsum attinebat tot præfationes emittere, quæ Lectorem monerent, ne plus tribueret nostræ Versioni quam expediret? Postremo si mihi propositum fuisset, quod perfricta fronte mentitur *Sutor*, ubique conatus fuisssem refellere Versionem vulgatam, nunc variam lectionem fere sic recito, ut nullam improbem. Non paucis in locis vulgatam lectionem antepono. Græcis Codicibus. Nec interim pudet *Sutorem* asseverare manifestum mendacium, quod nec ipse sibi persuasit, opinor, sed alioqui non constabat calumniæ fabrica. Quid autem mihi futurum erat commodi, si vulgatam Translationem loco depulisssem? Eram inter magnates novæ factionis habendus? Atqui quam procul abfuerim ab hac cogitatione, res ipsa clamat, cum hætenus nec illectamentis, nec fucis, nec odiis, nec minis, nec convitiis, nec ullo denique malorum genere percelli potuerim, ut vel unum digitum porrigerem ulli factioni, quam non agnoscit Ecclesia. Quid valiturus fuerim non jacto, certe non erant mihi defutura Principum præsidia. Nec me fugiebat, quam immitibus belluis me solum & inermem objicerem. Et hoc tamen malui, quam ab Ecclesiæ Romanæ consortio discedere, non quod approbem quorundam tyrannidem, sed quod amem concordiam, oderim diffidium. Coeperam scriptis editis cum *Lutherano* dogmatibus congregi, hoc quam sit hic tutum, veniat *Sutor* & experiatur. Interim iste velut ex insidiis immittit in caput meum rabiosum libellum. Nimirum hoc erat quod a quibusdā pseudomonachis jactatum est inter pocula, Committemus *Lutherum* cum *Erasmo*, deinde perdemus utrumque. At interrim non perpendunt quanto facilius sit lædere Monachorum totum examen, quam unum aut alterum: nec illud cogitant, quam periculosum sit contemnere tacita populi judicia. Diu contempsit *Nero*, diu *Caligula*, diu *Heliozabalus*, sed vide catastrophem. Tutissimum est optima sequi. Deum immortalem! quales libellos isti spargunt in vulgus, quantum stoliditatis, imperitiæ, malitiæ, vanitatis, impudentiæ, infantiæ præ se ferentes? Nec ipse crediturus eram talia portenta latere inter Theologos & Monachos, ni ipsi libellis serio scriptis fidem facerent. Aut odio cæci sunt, aut credunt in mundo non esse homines, sed stipites & fungos. Quod si magis hæc audent, eo quod videant a mea moderatione non esse multum periculi, sciant esse Nemesim, quæ talium improbitatem non sinet inultam. Audimus & videmus hæc non sine gravi dolore, quæ patiuntur apud *Germanos* Monasteria, verum ob quorundam intolerabilem improbitatem affliguntur & indigni.

Cæterum ne longius digrediamur a proposito, Chiromantes, Phisionomi, Astrologi, reliquique divinatores de præteritis vera & indubitata referentes, fidem sibi conciliant prædicturi futura: *Sutori*, qui suam divinationem a tam manifestis mendaciis exorsus est, quis fidem habiturus est de futuris vaticinanti? Audi nunc bellum vaticinium: „Si per novam Translationem re-
„scitum fuerit, esse in vulgata Translatione, quod
„corrigi mereatur, uno loco labefactato semel corruiet
„universa Divinæ Scripturæ auctoritas, exstinguetur
„charitas & fides, inundabunt hæreses & schismata,
„committetur blasphemia in Spiritum Sanctum, qui
„parum diligenter adfuerit *Hieronymo*, cum hunc unum
„ad hoc delegerit, nec alium habuerit idoneum, nec
„aliud idoneum facturus sit. (nam id quoque vaticina-
„tur de Spiritu Sancto, cui est, opinor, a secretis)
„Pontificibus, Episcopis, probatis Doctoribus, qui-
„bus contigit utriusque Linguae peritia, crimen atrox
„impingetur, qui tot seculis passi sint in Sacris Libris
„aliquid residere mendæ. Vacillabit auctoritas Theo-
„logorum, qui dicentur hætenus non intellexisse Sacras
„Litteras. Denique sic futurum est, ut a fundamentis
„collabatur Ecclesia catholica. Si divinationem recipi-
„mus, audi nunc contra vaticinium longe probabilius:

Tom. IX.

Ddd 2

Si

Si Linguae & bonae litterae viguerint, in omnibus Auctoribus erit minus mendarum, in omnibus disciplinis erit major puritas, erunt certiora iudicia, non licebit posthac cuivis ebrio, scioloque, depravare Sacros Codices. Qui Commentariis explanare volent arcanam Scripturam, habebunt viam stradam, ac praeparatam materiem. Quibus non vacabit aut non licebit omnia perdiscere, iis bona pars laboris detracta fuerit. Qui volent in Scripturarum pratis obambulare, paucioribus salebris ac lamis offenduntur, & facile vitabunt offendicula, ad quae passim labuntur recentiores Interpretes, nonnunquam & veteres alioqui probatissimi. Quibus arridet stilus ille popularis, quo novum Testamentum primum, ni fallor, proditum est, oblectabunt sese vetere saliva: quibus grata est sermonis perspicua simplexque mundities, habebunt quo alliciantur ad amorem sacrae lectionis, quoque Libri Sacri minus habebunt mendarum, minus solecismorum, minus amphibologiarum, minus hyperbatorum ac difficultatum, tanto major erit illius auctoritas. Nihil vero decedet auctoritatis orthodoxis & Scholasticis Doctoribus, si qui frequenter antehac perperam citabant Sacras Litteras ex depravatis libris, ex corruptis ac falsis Commentariis, nunc apte citent ad rem. Nec ulla nota impingetur vetustis Doctoribus, Cypriano, Hieronymo, Ambrosio, Augustino, Beda, qui pro viribus excluderunt eos, qui Sacros Libros vel corroderent, vel amputarent, vel depravarent. Nec ulla infamia intentatur Pontificibus, Episcopis, & Conciliis, qui frequenter hac de re tractarunt, sed gravioribus negotiis impediti sunt. Et tamen in hunc ulum prodiderunt Decretum dist. ix. rursus alterum in Decretalibus titulo de Magistris. In hunc usum fovent aluntque viros Linguarum peritos, inter quos sunt Hieronymus Alexander nunc Archiepiscopus Brundisinus, Jacobus Sadoletus Episcopus Carpentoracensis, Felix Episcopus Theatinus, Christophorus Longolius, qui nuper decessit, magna studiorum iactura. E plurimis paucos recensui. De me nihil dicam, cui tamen non erant defutura praemia laborum, quos in hoc negotium insumpsi, si tam avidus fuisset accipiendi quod offerebatur, quam Sutor est avidus obfrendendi alienae industriae. Nihil autem esse periculi Ecclesiae, vel ipsa res arguit. Olim saeculis aliquot universa Ecclesia, tum Graecorum, tum Latinorum, sequebatur Editionem Septuaginta, quam Sutor fatetur fuisse depravatam, & tamen constitit Ecclesia. Jam plus decem, ni fallor, anni sunt, quod mea Versio teritur manibus hominum, nec hinc ullum exortum est malum, nisi quod plures attentius legunt Sacros Libros. Tantum vociferari coeperunt ventres quidam, quibus nihil placet, nisi quod ipsi faciunt. Nec aliud profecerunt, nisi quod suam inscitiam cum infania pari conjunctam prodiderunt orbi. Et si pergant, probabile est illis imminere supremum fatum. Ante ruinam enim exaltatur cor. Mundus respicit, deludi fucis puerilibus diutius non potest. Jam inter istos ipsos rabulas non pauci sunt, qui mea domi legunt, quae reprehendunt, & ex me discunt, quod in me jaculentur. Quanto haec divinatio probabilior est ariolatione Sutoris, quam e suo cerebello non admodum sano comminiscitur?

Fatetur saepe agitatum inter Patres, ut libri Missales & Scripturae canonicae Codices emendarentur, sed duntaxat e libris Latinis. Ubi legit hoc, quod novum ac vetus Testamentum, de Codicibus loquor, non possit restitui Graecorum etiam atque Hebraeorum praesidiis? Quid si mendum occupavit universos Latinorum Codices, unde restitues? Aut cum maxima Codicum Latinorum pars locum habet depravatam, unde scies quod Exemplar sequi debeas? In hoc articulo Sutor jubebit cani Missam de Spiritu Sancto. Est ille quidem semper invocandus, sed interim vigilare decet humanam industriam. Hic certe fontes ambiguitatem expedient. Quod dico paucis exemplis approbabo ob quosdam stupidos ac pervicaces, cum alioqui supervacuum sit in re manifesta Lectorem exemplis obtundere. *Psalmus XLIV.* legimus: *Accingere gladio tuo super femur tuum potenti-*

fime. Incertum est utrum adverbium sit *potentissime*, an nomen. Quid faciam? Consule Glossas. Pareo, & adeo Commentarios Hieronymi. Illic lego: *potentissime, non segnistor, neque leviter, sed viriliter.* Ex his verbis apparet adverbium esse. Digredior ad Commentariolum ejusdem ad *Principiam*. Non attingit hanc vocem. Consulo *Augustinum*. Ille me circumagit multis ambagibus, tandem hoc addens, *potentissime etiam circa femur*, subindicare videtur esse nomen. Tale quiddam significat & *Cassiodorus*. Hinc igitur dimittor incertus. Consulo *Hugonem* Cardinalem. Is nominatim admonet, *potentissime* sumendum adverbialiter. Confugio ad *Lyranum*. Is nihil attigit. Hinc ad *Arnobium*. Tantundem. Restat Glossa, quam vocant Ordinariam. Dissimulat. Denique consulo *Fabrum Stapulensem*. Is videtur *potentissime* indicasse nomen esse. Si simili studio circumagat per omnes Glossas, dimittar incertior quam veneram. Et haec est via compendiaria, quam nobis monstravit Sutor. Quanto brevius erat non hac solum de causa inspicere Psalterium Graece versum, ubi scriptum est *δυνατός*, id est, *o potens*. Aut si quis adhuc dubitet, Hebraicum, ubi legis *גִּבּוֹר* gibbor, id *Hieronymus* vertit *fortissime*. *Hieremia* cap. *III.* legimus: *Novi diluculo. Multa est fides tua.* Haerens in sententia primum adeo Commentarios, qui falso inscribuntur *Hieronymo*, cum probabilis sit esse *Beda*. Is nullo scrupulo torquetur in voce *novi*, torquendus utique, si sensisset *novi* nomen esse. Hinc proficiscor ad Glossam Ordinariam. Exponit, *novi constantiam*. Aliter: *Novi*, id est, *approbavi, quae humiliter gemens enumerasti.* Hinc ad Glossam Interlinearem. Reperio: *Novi*, id est, *dilexi, & te cognoscere feci.* Hinc rursus moveo castra, & ad *Lyranum* proficiscor. Audio: *Novi a pueritia mea, qua dicitur diluculum vita humana, sicut senectus dicitur vespere.* Consulo Appendicem Tropologiae, nescio quo auctore. Reperio: *Novi diluculo*, id est, *novi a novi Testamenti principio, quod dicitur dies.* Converteror ad *Hugonem* Cardinalem. Reperio: *Novi*, id est, *laborem tuum & patientiam approbavi.* Aliter: *Novi diluculo*, id est, *in initio gratia approbavi te.* Consentunt omnes in errore, quibus si fidam, plane fallar. Adeo Versionem Septuaginta. Reperio lectionem nonnihil diversam. Pro his enim quae nos legimus: *Hac rescolens in corde meo, in Deo sperabo. Misericordia Domini, quia non summi consumpti, quia non defecerunt miserationes ejus. Novi diluculo, multa est fides tua, Pars mea,* &c. legimus apud Graecos: *ταύτην τάξω εἰς τὴν καρδίαν μου διὰ τὸ ὑπομῆναι τὰ ἐλεῖν Κυρίου, ὅτι ἐκ ἐξέλιπέ με, ὅτι ἐ συνετελέσθησαν οἱ οἰκτιρμοὶ αὐτοῦ· μένεις εἰς τὰς πρώτας ἐλέησον Κύριε, ὅτι συνετελέσθην, ὅτι συνετελέσθησαν οἱ οἰκτιρμοὶ αὐτοῦ· πενῶν εἰς τὰς πρώτας πολλὰ ἢ πῖσις ἐκ μερὸς μου.* Quae Latine sic sonant: *Hanc (nempe memoriam praeteritorum malorum) ordinabo in corde meo: propterea sustinebo misericordiam, sive misericordias Domini, quia non defecerunt me, quoniam non consumpta sunt miserationes illius. Cum expectaris usque ad dilucula, miserere Domine, quoniam consumpti sumus, quoniam consumpta sunt miserationes ejus. Inania in dilucula. Multa fides tua, pars mea.* Nunc incertior etiam sum quam antea. Potest enim suum habere sensum, si legas *inania*, ut intelligas, inania desperationis durare usque ad diluculum exorientis gratiae, quae discutit ludibria nocturni pavoris. At movet me recepta Translatio, quae habet *novi*. Hinc suspicor Exemplar, quod nobis dedit *Aldina* Editio, non vacare mendo, & pro *καὶ* habere *καὶ*, in quarum vocum confinio facillimus lapsus est. Nam magis distinguuntur scriptura quam pronunciatione. Sed adhuc offendit genus diversum, quem scrupulum facile discutit, quod sciamus frequenter apud Graecos ac Latinos neutrum genus pro quovis genere poni. Proinde consulo Hebraeos. Apud hos igitur reperio *בְּיָמַי* *badoshim*, quod illis sonat *novi*. Hic casus docet, quam dispendiosa res sit ex glossematis petere, si quid haesites, deinde declarat etiam ex corrupto Codice posse deprehendi germanam lectionem. Quanquam enim in Graecis scriba depravavit *καὶ* pro *καὶ*, tamen hinc conjecto, *novi*, quod est in nostra Translatione, non esse verbum, sed

sed nomen. Postremo ut Hebræi Codices non undique careant vitio, tamen hîc nullæ Glossæ me liberafent errore, nisi Græcos & Hebræos consuluissem. Atque id nisi factum esset, quo majore sedulitate conatus fuisset explicare Prophetici sermonis mysterium, hoc longius aberrassem a vero. Nunc utcumque deprehensa lectio germana præbet aliquid lucis, ut intelligam hæc verba non pertinere ad personam Dei, quemadmodum interpretantur omnes, sed Prophetæ, aut juxta tropologiam ad Ecclesiam novam. Itaque sensus infimus erit, post noctem adversitatum sequuturum diluculum lætioris fortunæ. Allegoricus erit, rudem & infirmam Ecclesiam, post noctem passionis, quæ mœrore ac diffidentia dejecerat animos Discipulorum, sequuturam resurrectionis auroram, quæ absterfa vetustate noverat omnia in Christo. Moralis erit, post luctum & angores poenitentiae succedere lucem gratiæ. Proinde quod sequitur, *multa est fides tua*, non dicitur a Deo, sed a plorante. Promisit Deus sese populum suum erepturum a malis quoties ad ipsum clamaverit. *Clamabis, inquit, ad me, & ego exaudiam eum.* Ita Job post tenebras afflictionis sperat lucem consolationis. Promisit & Discipulis se tertio die resurrecturum, quemadmodum promittit & in Psalmis, *Exsurge psalterium, exsurge cithara, exurgam diluculo.* Promisit poenitentibus & ad meliora conversis remissionem omnium peccatorum. *Deus, inquit Paulus, verax est, seipsum abnegare non potest.* Huic itaque dicit afflictus orans liberari, *Multa est fides tua.* Huic dicit Ecclesia expectans promissam resurrectionem, *Multa est fides tua.* Huic dicit peccator macerans sese spe veniæ, *Magna est fides tua in promissis.* *Justificeris in sermonibus tuis & vincas cum judicaris.* In his si quis volet jam philosophari, quanto certius ac felicius id faciet, quam si depravata lectione niteretur. Nec jam multum refert utrum dicas, *novi in dilucula*, an *nova*. Etenim novatis hominibus novantur omnia, deposito vetere homine per baptismum, existit nova creatura. Atque hîc jam campus patet latissimus. Porro *καὶ αὐτὰ*, quod est apud Græcos, referri potest & ad *ἐλπίς*, id est, *miseri-*
cordias, quæ vox illis neutri generis est. Certe Hebræi Interpretes *חַסְדִּים* *hadashim*, id est, *novi*, referunt ad *חַסְדִּים* *hasodim*, id est, *miseri-*
cordias, quæ vox apud illos masculini generis est, putantque hunc esse sensum, quod misericordiæ Domini in singulos dies innovent sese, subinde cum novo die proferente sese nova misericordia. Hujus generis singula persequi perlongum esset, sed unum adhuc addam ac desinam. Lego *Psalm. xc i. Benepatientes erunt ut annuncient.* Miror quid sit *benepatientes*. Nam *patientes* novi. Adeo Commentarios inscriptos *Hieronymo*. Nihil reperio. Vektor ad *Augustinum*. Offendo scripturam aliam, pro *benepatientes erunt*, *tranquilli erunt*. Hinc ad *Lyrannum*. Is somniat nescio quid, a Philosophis *beneficiarios* dici qui beneficii sint a benefactore. Hinc ad *Hugonem*. Is interpretatur de patientia, quæ opus perfectum habet. Hinc ad *Arnobium*. Is dissimulat hunc locum. *Cassiodorus* aliquid lucis ostendit, mentionem faciens de præmiis recipiendis. Adhuc incertus hæreo, & consulo Græcos Codices, & invenio scriptum *εὐπαθεῖντες ἰσχυταί*. Agnosco Græcis *εὐπαθεῖν* qui beneficio afficiuntur, aut qui bene affecti sunt animo, nam illi affectus aut affectiones *πάθη* vocant, & statim intelligo quid sibi voluerit quod *Augustinus* legit, *tranquilli erunt*, & quod ex Hebræo *Hieronymus*, *pingues & frondentes erunt*. De emphasi vocum, de idiomatibus Linguarum, de depravationibus scribarum, de amphibologiis & obscure redditis non hîc repetam toties a me dicta, commonstrata, & inculcata.

Eat nunc Sutor & clamet Linguarum peritiam nihil prorsus utilitatis adferre ad Sacras Litteras. Clamet insanum esse & hæreticum in hunc usum velle scire Græce aut Hebræice. Citius illud persuadebit sanis omnibus, eum qui hæc scribit minime sanum esse.

Non invitus dimittam Sutorem, si unum etiam divinationis caput excussit. Sub finem hujus præclari operis, ubi mira *dinof* movet affectus, adeo ut cordatus Lector lachrymas non teneat præ risu, multa differit

A de translatis terminis Patrum. Quicquid enim obiter legit aut audivit, dum in hoc opere tumultuaretur, sutorio filo contraxit ad suum negotium, sed nusquam est infelicior, quam cum tot annorum Theologus tractare nititur aliquid e Sacris Litteris. Quam illi non adsunt ad manum? Quam non dextre tractantur? Nihilo magis litasse videtur Sacris Litteris, quam *Mævinus* aut *Bavins* Musis. *Præcipit, inquit, Dominus per Moysen, Deuteronomii xix. non transferendos terminos, quos posuerunt priores: & cap. xxii. maledicatur, qui transfert terminos proximi sui: & apud Job cap. xxiv. increpantur qui terminos transfulerunt: denique Proverbiorum xxix. dicitur: Ne transgrediaris terminos antiquos, quos posuerunt patres tui.* Tantam testimoniorum nubem collegit ex Elencho per elementa digesto, quam vocant *Concordantiam*. Nec enim probabile est Sutorem unquam evolvere Sacros Libros. Mentiar, nisi hæc omnia loca sic ordine referuntur in Indice. Nam quod secundum locum citat ex *Deuteronomii* cap. xxii. cum sit in cap. xxvii. non imputandum est Sutori, sed Elencho depravato. Cæterum quid venit in mentem Sutori, ut hujusmodi locos transferat ad nostras Translationes, nisi quod apud hunc *termini* dicuntur *voces*, cum hîc *termini* dicantur *saxa* in hoc erecta ut dirimant possessionem a possessione? Proinde Sutori terminos transfert, qui mutat rerum vocabula. Quis autem unquam somniavit hoc commentum quod adfert Sutor? Quidam allegoriam transferunt ad hæreticos, qui sese non continent intra septa Ecclesiæ. An qui sua industria pro viribus emendant & illustrent Sacros Codices, idque adhortantibus & comprobantibus Ecclesiæ proceribus, transferunt terminos? An qui primi Commentariis explicuere Litteras arcanas, transfulerunt terminos Ecclesiæ? Quod alii conati sunt Commentariis, ego conatus sum Versione, Castigatione, Annotationibus, & Paraphrasibus. In tales magis arbitror convenire, quod scribit *Sirach* xxiv. apud quem ita loquitur sapientia: *Qui elucidant me, vitam æternam habebunt.* Quod si non ubique succedit conatus, nec *Augustino*, nec *Hieronymo*, nec *Petro Lombardo*, nec *Thoma*, nec *Seoto* succedit ubique. Fortassis hæc allegoria de transferendis terminis aptius conveniret in eos, qui limpidissimis divinæ sapientiæ fontibus tantum Sophisticæ, tantum *Aristotelicæ* Philologiæ, tantum *Scoticæ* Metaphysicæ invexerunt. Quam vero quadrat terminos proximi interpretari præscripta Ecclesiæ. Secus hoc interpretantur qui habent agros Sutori vicinos. Frequenter audivi tales querimonias.

Porro cum toto libro fortiter insanierit Sutor, hîc in supremo Actu veluti probus artifex vincit seipsum, assumens impudentissimum mendacium, quasi nos Annotationum nostras vetustis Doctoribus, sanctis Pontificibus, generalibus Synodis, Ecclesiæ universali, denique toti mundo postulemus anteferri. Si hæc dixit in *Lutherum*, cur nos cum illo commiscet? Si in nos, quid impudentius? Mox enumerat capita transferendorum terminorum, ad singula fortiter mentiens. *Ceremonia*, inquit, *velut inutiles improbantur, & ceremonia dicuntur despectivæ*, cum ego tot locis probem ceremonias ab Ecclesia institutas, eos noto, qui in illis finem pietatis statuunt, & sane ceremonias præ his quæ sunt veræ pietatis contemnere, magna pietas est. *Contemnuntur*, inquit, *orationes, quas & indevoti preculas vocant*, cum ego libellum etiam ediderim de laude modoque precandi, tantum illos noto, qui fidunt illis preculis utcumque demurmuratis nec intellectis. *Jejunia*, inquit, *ducuntur pro nihilo.* Hoc mendacio quid impudentius? cum sexcentis locis probem Christiana jejunia, Judaica & superstitiosa noto, quæ taxat & *Esaias*. *Continentia*, inquit, *reprobatur.* De coacto & impuro coelibatu alicubi disputo, cæterum castitatem, quam hic *continentiam* vocat, adeo non damno, ut suadeam etiam connubium haberi, quantum fieri potest virginitati simillimum, nec uno in loco decanto laudes virginitatis, & exstat libellus meus de *comparatione virginis & martyris*. *Secularis*, inquit, *status religioso vel æquatur vel antefertur.* Quid sit *secularis*

vis status nescio. *Christus* omnes suos elegit e mundo. Nec fatis intelligo, quos dicat religiosos. Arbitror omnes Christianos esse religiosos. Utinam omnes Monachi sese subducerent e mundo, & sic viverent, ut ipsorum sinceritas argueret corruptam vitam reliquorum. Fortasse *Sutor* fatebitur, se nunc magis esse in mundo, quam cum esset secularis Scholasticus, & ut magis distringitur profanis negotiis, ita plus, ni fallor, habet pecuniarum, quam priusquam professus esset sanctissimam illam paupertatem. In Præfatione quadam, fateor, contuli Monachum non mali generis cum bono conjugato, non ut damnarem vitam Monasticam, sed ut adimerem supercilium quibusdam Pharisaicis Monachis, qui sibi ob titulum, vestem, ac ceremonias adeo placent, ut reliquos Sacerdotes ac Laicos pene pro Ethnicis habeant. Nec usquam vellicantur a me probi Monachi, qui probitatem amplector sub quocunque pallio, sed aliquoties per occasionem indico, quibus in rebus sita sit vera Religio. Non est dubium quin *Sutor* sese cum primis inter probos Monachos numeret, cum multo gravius sit crimen, librum tam petulantem, tam mendacem, tam rabiosum scribere in eum, qui certe studeat prodesse, quam pro *Cartusiana* veste sumere chlamydem militarem, & levior sit culpa pecudis carnem esse, quam proximum arrodere, frustra que venter rugiat inedia, si animus talibus maledictis semet ingurgitat. Quid prodest quies cellæ, si tumultuosus animus per orbem grassetur? Pergit, *Probi*, inquit, mores passim sunt ludibrio, Sana pene omnia contemnuntur. Hoc quod ad me pertineat non video, qui nusquam non adhortor ad probos mores, malos mores ubique detestor. Illud ridiculum, quod hic *Sutor* de sanitate loquitur, qui toto hoc libro nullam micam indicat sanæ mentis. *Theologi*, inquit, a rhetorculis & sciolis nihili sunt. Ego veros Theologos semper unice veneratus sum ac veneror, & illorum studiis aliquid commoditatis adjungere conatus sum, & adjunxi, quantumvis dissimulent quidam. Cerebrosos quosdam ac sophisticos ad mansuetudinem & Sacrorum Voluminum lectionem adhortatus sum. Si nulli sunt qui egeant hac adhortatione, frustra mihi sumpta est hæc opera. Certe liber hic declarat, *Sutorem* unum esse ex eorum numero, qui nec veteris ac novi Testamenti libros attingunt serio, nec veteres Doctores evolvunt, ac ne Decreta quidem Pontificum, aut *Petrum Lombardum*, imo ne *Scotum* quidem ac *Thomam*. Tantum cognitione dogmatum ac Scholasticarum aliquot difficultatum, deinde nexibus certis ac suffugiis, quibus vel irretiunt adversarium, vel elabuntur ipsi, semet instruunt ad conflictationes illas solennes, quas ego sane non improbo, si cætera accedant. Nec interim quaeritur veritas, sed victoria. Post jam pene detriti in hac palæstra, quidam canescentes conferunt sese ad legendos Veteres, verum id parum feliciter, vel quia sero, vel quia destituti bonis litteris, sine quibus illi non intelliguntur. Quidam prorsus non attingunt, existimantes indecorum, si Doctor incipiat discere. Interim illæ Scholasticarum argutiarum progressu temporis paulatim elabuntur, ut solent res tenues, veluti suffitus aut fumi, nec aliud discere libet, aut vacat, quid igitur superest, nisi merus *Sutor*? Nullos tamen videas superciliosiores, quam tales qualis hic est *Sutor*. Sed pergit, *Solida disciplina despiciuntur, & pene sola habentur in pretio futilitatis artes, quas humanitas bonasque litteras isti Grammatistæ nuncupant*. Non excutiam hîc, quod cum bonæ litteræ complectantur Linguarum, historiarum, antiquitatum, Poëtarum, & omnium bonorum Auctorum cognitionem, præter bene dicendi laudem, *Sutor* eas vocat artes futilitatis: quid impudentius illo mendacio, quod scribit negligi solidas disciplinas? Etenim ne quid dicam de Philosophis, Medicis, & Jureconsultis, quam multos nunc videas Baccalaureos, qui rectius judicent, qui solidius argumententur, qui felicius citent Sacras Litteras, quam *Sutor* tot annorum Theologus? Videas nunc juvenes sedecim annorum, & crebrius & aptius referre Sacrorum Voluminum testimonia, quam possint decem *Sutores*, qui nihil tenere videntur ex ulla disciplina,

A præter ea quæ proverbiorum vice circumferri solent inter pocula: *Nolite projicere margaritas ante porcos, & sus reversa ad volutabrum luti*. Vides igitur quantum hic mendaciorum congerierit. Nec pudet Theologum senem, Monachum *Cartusianum*, tam manifestam calumniam impingere mihi defudanti juvandis studiis publicis. His subnectit, *Proth nefas, insolitas exactiones, diluvia bursarum, incendia urbium ac vicorum*, videlicet hæc quoque mala bonis litteris imputans. Nisi *Sutor* bonus fuisset, non potuisset ista contexere. Tandem deplorat sublatam libertatem eorum, qui personati solent actiunculis suis taxare quosvis. *Nunc*, inquit, *tempus advenit, in quo nec sapientes, nec stulti veritatem proloqui audent*. Si hoc non audent Theologi, quis audebit? Cur hîc mussat *Sutor* sapiens, cum in meos labores tot infanis mendaciis debacchetur? & post hæc queritur sublatam e medio libertatem, & stultis, quorum maxima turba est, & sapientibus, quorum ipse est coryphæus.

B Tandem *Sutor* præter naturam incipit esse mitior saniorque. *In calce*, inquit, *libenter moneremus ipsos tralatistas, ut resipiscerent, ut palinodiam canerent, ut suas tralationes de medio tollerent, ut suas quoque Paraphrases supprimerent, vel certe viris doctis traderent castigandas, ut demum sua saluti & rei Christiana propter hujusmodi novas inventiones turbata consulerent, sed asellis frustra personat lyra*. Ita enim stupidi, ita praposteri, ita demum obcecatis videntur, ut aequi bonique consilere nolint. *Nolint inquam prudentissimis viris audire, sed se omnium longe doctissimos arbitantes, aliena consilia parvipendunt*. O mira charitas Theologi *Cartusiani*, qui nostræ salutis ac publicæ tranquillitatis causa semet ad has blanditias demisit!

C Quam est in blandiendo succinctus, imo quantum ipsæ blanditiæ habent amarulentia. Dicas *Demeam* præter naturam vix tria verba blandius dicere. Illud suave, quod hujus indoctissimi libri rabiosam loquacitatem appellat citharam. Quæ bellua tam est fera, quam hæc cithara non demulceat? opinor & quercus & saxa posse duci. Atque hæc lyra facile moveret asellos, nisi tantus asinus tam asinine illam temperaret. Ego doctorum ac sapientum virorum judicium adeo non respui, ut illorum censuram semper ambierim, semper etiam corrogarim, illorum quoque, quos mihi sciebam parum æquos esse. Ex *Lei* monitu quædam mutavi, quæ post mihi fuerunt corrigenda. *Caranza* Theologo debeo, quod nunc quidam *Lutetia* reprehendunt, *Christum* non debuisse obedientiam parentibus. *Stunica* si per omnia obtemperasset, multa erant hæretica in libris meis. Nec *Lovanii*, nec in *Anglia*, nec *Basilæa*, nec in *Italia* quisquam est Theologus mihi notus, quem putabam in hoc genere posse judicare, quin obnixè rogarim ut dignaretur libere monere, si quid offenderet. Et in his sunt, quorum eruditionem, integritatem, judicium triginta *Sutoribus* antepono, quem tamen natum nesciebam, nisi se nobis in hoc libro velut in tabula depinxisset. Is cum nihil aliud oleat, spiret, crepet, quam stolidissimam admirationem sui, contemptum & odium extremum nostri, furiosam maledicentiam, quid hinc expectes sani judicii? An ille sanus esset, qui se Medico non solum imperito, verum etiam insano, & odium plusquam capitale præ se ferenti committeret? Qui corpus Chirurgo commotæ mentis, & occidendi animum præ se ferenti, secandum & urendum crederet? Nihil moror *Sutorem* curatorem, qui ipse maxime eget curatore. Tales enim hæreticos facere solent, non mederi lapsis, aut confirmare vacillantes. Sic propulsus est ab Ecclesia *Arius*, sic *Tertullianus* egressus est ab Ecclesia, sic *Wyclevus* factus est factionis auctor, quod in eum Monachi quidam nullum faciebant debacchandi modum. Adeo mihi non placeo, ut natura pene putidulus sim, sed nescio quo pacto tales Theologi faciunt, ut aliquando mihi minus displiccam. Tot jam annis imploro correctionem eruditorum, sed eam qua dignus est is, qui sedulo conatur prodesse studiis publicis, & constantissime abhorret a factione, quam non agnoscit Ecclesia. Non solum præbebo aures, verum etiam maxi-

maximas agam gratias, modo ne sint in hoc albo *Sutores*. Et tamen duo tresve tales admixti sodalities, plus fere valent improbitate sua, quam ceteri iudicio. Purgat *Sutor* cerebrum elleboro, evolvat Sacros Libros, evolvat veteres orthodoxos, discat Linguas, evolvat nostras lucubrationes, deponat istum hostilem animum, & hunc quoque dignabimur audire: hanc rabiosam vereque Tartaream debacchationem illi condonabimus, si posthac nactus lucidius intervallum scribat magis sobria, digna Theologo *Sorbonico*, digna *Carsufiano*. Subinde jactat patrem *Brunonem*. Ille profecto tales filios non agnoscit tam ipsius dissimiles. Quod si pergat sui similis esse *Sutor*, vertetur in proverbium versiculus ille in laudem optimi *Brunonis* scriptus,

O Bruno Bruno, non es laudandus in uno, videlicet in *Sutore*, tam maledico, tam glorioso, tam procaci, tam contumelioso, tam experte fraternæ charitatis. Lectorem autem bonæ spei lubens admonuerim, ut ab hujusmodi rabiosis libellis absteat, ne quid inde contagii serpat ad incautum. Nostra si volet legere, legat cum iudicio, legat cum candore, lapsibus humanis ignoscat, quod nobis in magnis etiam Auditoribus faciendum est, illud ubique persuasum habeat, animum esse sincerum, etiam si quid aberratum sit a scopo.

Ego in scriptis meis nihil video, quod vel obscenitate quapiam inficiat animos juventutis, vel ad seditionem pertineat, vel aberret a regula fidei. Sunt tot arcana dogmata Scholasticorum, tot opiniones, tot novæ bases, quales hic erigit pro suo arbitrio *Sutor*, deinde tot myriades articulorum damnatorum, suspectorum, erroneorum. Ad hæc tot reprehensionum tituli, velut, *Hoc minuit auctoritatem Theologorum recentium*, *hoc adversatur laudabili consuetudini*, *hoc redollet errorem Waldensium*, *illud affine est hæresi pauperum de Lugduno*, *illud sapit aliquid Wyclevicum*, *hoc non abhorret ab articulis Hussi*, *hoc respicit nescio quid Lutheranium*. Ita sub omni lapide dormit scorpius. *Hoc novitate turbat Ecclesiam*, *hoc jam obsoletum non debebat revocari cum offendiculo Magistrarum*, *hoc detrahit honori Sanctorum*, *hoc revocat homines ab impartendis elemosynis*, *hoc derogat auctoritati Religiosorum*, *ex hoc possit tale malum exoriri*, *de hoc fas non est disputare*, *hoc non debebat taceri*, *nec in medio relinqui*. Quid, obsecro, dabis tam circumspecte scriptum, quod non alicunde pateat calumniæ, si incidat in iudicem iniquum, qui etiam rectissime dicta depravat? Nec est quod juvenis abhorreat a studio Theologiæ, ob ingenia quædam male auspicata, ob vetulos deploratos. Nulla est enim tam felix Academia, quin ferre cogatur tales aliquot vomicas & carcinomata. Tu morum ac studiorum tuorum exemplum a bonis sumito. Illud deplorandum, quod in Academiis nulli sunt molestiores, incommodiores, & iniquiores, quam hi quorum æquitate, sobrietate, ac tolerantia decebat aliorum tumultus sedari. Nulli magis rixas movent de re qualibet, nulli sunt implacabiliores, si quis attingat verbo. Quid multis? meræ vomicæ sunt. Proinde qui quærit exemplum imitabile, ne spectet vestem, sed mores: ne pallium, sed animum. Finem dicendi faciam, si prius, quando *Sutor* nonnullam rei componendæ spem facit, scisciter ab eo quibus conditionibus possit tantus heros placari. Primum illud mihi cum *Sutore* convenit, auctoritatem Divinorum Voluminum inviolabilem esse oportere. Sed hanc auctoritatem *Sutor* non recte transfert ad interpretem etiam incertum, nec recte vult illam universam periclitari ob scribarum aut interpretum culpam, cum negari non possit quædam in Templis cani depravata. Quod autem fortiter & constanter affirmat in hac Translatione nihil deesse, nec extra hanc opus esse ullis Linguarum præsidiiis, optaremus esse verum quod dicit. Verum nunquam fuit ea rerum humanarum felicitas, ut contingat quicquid optamus. Hic certe consentiunt vota *Sutoris* ac mea. Jam quod toties vociferatur de nova Biblia faciendâ, nunquam a me somnium est, & me procul ab hoc animo fuisse res ipsa clamat etiam tacente me. Nec tale quicquam unquam ab Ec-

clesiæ principibus petere institi. Quibus si non præscribo ne quicquam ausint ex hac vulgata Translatione novare, dabit veniam. Non enim mihi est ea auctoritas quæ *Sutori*.

Ad hæc scire cupio, quid potissimum damnet *Sutor* in Versione mea & Paraphrasibus, an simpliciter genus hoc laboris, an quod hinc multa proficiantur incommoda, an quod in eo parum dextre versatus sim? Sicubi labor in vertendo, meus unius est lapsus, manet illabefacta publica lectio, & pauci lapsus tot locis feliciter restitutis debebant condonari, præsertim cum ipse singulis Editionibus mea reddiderim emendatiora.

Præcipitasti, inquit, *Editionem*. Idem fecit *Hieronymus* in *Abdian*, & *Augustinus* in multis opusculis, sed *Sutor* multo turpius præcipitat censuram, damnans ea quæ nec legit, nec intelligit.

Si hoc ipsum vertisse crimen est, etiam si nusquam non præstitissem boni interpretis officium, cur hoc tam fero monet *Sutor*? Et si ad illum in *Cartusia* latitantem rumor hic non pervenit, qui factum est, ut nec in *Anglia*, nec *Basilica*, nec *Lovani*, nec *Lutetia* quisquam extiterit Theologus, qui post primam saltem Editionem jusserit me quiescere. *Lens* initio favebat secundæ Editioni, & si voluissem illius notationes admittere, futurum erat opus sanctum. Ubi coepit odisse, totum opus erat impium. *Joannes Atensis*, perlecto opere, pronunciabat sibi videri pium ac doctum, vir inter Theologos eruditissimus. *Lens*, qui nunquam versatus fuerat in Schola Theologica, damnabat. Utri par erat credere?

Tot eruditi Theologi & Episcopi gratulabantur industriæ meæ, *Stunica* oblatrabat. Utris oportebat credere?

Leo Pontifex scribit, *Macte igitur istius animi tui esto, ac publica utilitati studens, operi tam sancto, ut in lucem exeat, sedulo invigila*. *Sutor* clamat, tollat suas Tartareas Translationes. Utri potius obtemperandum? Summo Ecclesiæ Pastori, an cerebroso *Sutori*?

Ut par potestas fuerit *Damasso*, certe nunc notior & celebratior est Pontificum auctoritas. Itaque si *Damascum* opponas *Leoni* & *Adriano*, si *Pammachium* & *Chromatium* tot eruditis Theologis & Episcopis, non sum admodum inferior *Hieronymo*, siue spectes auctoritatem, siue doctrinam, siue vitæ integritatem. Porro quod alicubi *Sutor* me profanum confert cum divo *Hieronymo*, ut fateor nihil esse simile, ita stulte comparat me mortalem cum vita defuncto. Illius memoria nunc merito sacrosancta est omnibus. At dum in vivis erat, mordebatur ac remordebat, allatrabatur ac vicissim allatrabat, labeatur & fallebat: qui si incidisset in hoc sceleratissimum seculum, in quo regnant pseudomona-chi, non multo melius audiret quam ego audio, nec hunc homuncionem fortasse tam adspiceretur quam facit *Sutor*, qui cum sua rabie tam displiceret *Hieronymo* quam sibi placet ipse.

Veniam ad id, quod e tribus recensui medium, de offendiculis, quæ parit nova Versio. Ea plane *τρυφή*, hoc est, *hircine*, exaggerat insulsiſſimus *Sutor*. Si fuerit, inquit, *auditum in Sacris Libris esse aliquid vitii, semel corrui auctoritas totius Scripturæ Divinæ, Pontificum, Orthodoxorum, Conciliorum, Theologorum, breviter totius Ecclesiæ*. Hæc quo vehementius exaggerat *Sutor*, hoc in majus periculum vocat Ecclesiam, cum negari non possit in hac Versione esse quædam oscitanter reddita, quædam relicta, quæ *Hieronymus* negat esse germanæ lectionis, quædam publicitus cani legique in Templis palam depravata, quemadmodum abunde declaravimus. Proinde dum ista sedulo debacchatur *Sutor*, pugnat adversus auctoritatem Scripturæ & totius Ecclesiæ. Veluti si quis asseveraret Regem non esse Regem, cui quicquam inesset nævi in cute, cum constaret Regium corpus non vacare nævo, is non tueretur Regiam dignitatem, sed eam in periculum vocaret. Eriam si nævi, de quibus nos agimus, magis in veste sunt Scripturæ Divinæ quam in corpore. Si *Sutor* id præstare posset quod affirmat, recte consuleret cum nobis tum Scripturæ Sacræ. Nunc suo stulto patrocini-

nio gravat Scripturam arcanam & in angustias detrudit, unde non potest eam eruere. Porro quoties nobis res est cum hæreticis aut allophylis, non multum est controversiæ de lectione, quæ fere convenit, aut si quid discrepat, non multum facit ad victoriam, qualis dissonantia comperitur & negligitur in diplomatis Pontificum de rebus etiam arduis, cæterum de sensu tota est digladiatio. Quam ingens vero inter enarratores varietas?

Quod si ob quamvis levem varietatem vacillat tota Ecclesia, quomodo tot annis constitit, cum & Latinorum & Græcorum Ecclesia sequeretur Septuaginta Translationem a primo statim scriba vitiatam? Quomodo deinde constitit, cum hodie quoque varient Latini Codices, & ab ætate *Hieronymi* variasse declarent Interpretes, subinde citantes diversam lectionem, nonnunquam ejusdem loci triplicem aut quadruplicem.

An ita demum constabit auctoritas Scripturæ Divinæ, si fortiter negemus in libris esse quicquam varium aut mendosum? Quid profuerit, si res ipsa mox redarguat nostram asseverationem? Quod si proderet varietatem aut depravationem, est subvertere Ecclesiam, faciunt hoc omnes Interpretes usque ad *Hugonem* Cardinalem. Fecit hoc jam pridem *Laurentius Valla*, nec vacillavit Ecclesia. Faciunt hoc Commentarii Veterum, *Cyrilli*, *Chrysostomi*, *Theophylacti*, *Cypriani*, *Augustini*, *Ambrosii*, qui diversam sequuntur lectionem. Faciunt idem libri, qui magna cura servantur in publicis Bibliothecis, ostendentes nobis triplex Psalterium, & utramque Translationem e Septuaginta, & ex Hebraica veritate. Hæc omnia erant abolenda, ne quis posset dicere, quid mecum agis ex auctoritate Scripturæ, quæ vacillat nec sibi constat? Denique cur patitur Ecclesia vetus Testamentum Hebraica Græcæque Lingua excudi, novum Græca? Hæc enim non solum arguunt varietatem lectionis, verum etiam indicant in novo Testamento duntaxat esse apud nos solæcismos absurdissimos, ambigue, obscure, ac perplexe reddita, aliaque incommoda, quæ in litteris Apostolicis non fuerant, sed a nobis inducta sunt. Quin & *M. Tullius* erat abolendus, ne cui ex gustata hujus dictione tam exposita sordescat incultus sermo vulgatæ Translationis. Et hæc est illa horrenda totius Ecclesiæ calamitas, quam somniat *Sutor* exorituram ex nostra Versione.

Si *Sutor* simili clamore posset efficere, ne quid esset corruptum, aut submissitum, aut pseudepigraphum in veterum orthodoxorum monumentis, optarem illi *Stentoream* vocem, hortarer ut quam posset clarissime vociferaretur. Nunc cum isti clamores nullam partem mali tollant, illud potius agendum, ut quantum licet corrigantur depravata, & adhibeatur cautio ne liceat in posterum depravare quod rectum est.

Qua in re cum a nobis hætenus sudatum sit animo sincero, magno studio, comprobantibus industriam nostram summis Pontificibus, gratulantibus eruditibus, applaudentibus & adjuvantibus Episcopis, collaudantibus & Theologis, idque non absque fructu, nisi forte mentiuntur omnes, qui mihi per litteras gratias agunt, quod ex meis laboribus fructum haud mediocre cepert, quorsum attinent illa furiosa, quæ *Sutor* quodam in loco detonat, in *Fabrum* ne an in me incertum, sed omnino in causa pari. O temeritatem, inquit, plusquam diabolicam! Scis ne miser cur nullus precedentium Patrum eam castigare attentavit post *Hieronymum*? Nempe quod omnes in communi persuasum habuerunt, eam esse, verissimam ac certissimam, nihilque penitus vel erroris vel falsitatis complecti. Eam ob rem non sunt ausi temerarias manus adhibere, & casto imo impio labore se fatigare, quemadmodum miserrime fecisti, qui ausus es promptuario Spiritus Sancti vim inferre, & superbia Luciferiana succensus, tabernaculum Altissimi, domum Dei, thesaurum Christianismi, columnam Ecclesiæ, & denique fundamentum totius veritatis ac bonitatis infamare. Quo denique modo id moliri ausus es, quod nec hæreticorum nec insanorum hominum ullus præsumpsit? O miranda supra modum arrogantia! Audivimus *Ajaci* eloquentiam, quæ verba si dicerentur in *Manicheum* aut *Marcionem*, satis habebant amarulentia, nunc cum dicuntur in eum, qui pro sua

virili Sacros Libros repurgat a mendis, illustrans obscura, explicans impedita, quid fingi potest insanius aut dementius? In eos hæc erant detonanda, qui radunt, qui corrodunt, qui depravant Sacros Codices, qui perperam citant, qui perperam interpretantur Sacras Litteras, quorum de numero *Sutor* est, qui cum nihil sciat, omnia præcipit, omnia pronunciat, omnia præscribit. Talibus debemus quod habemus Sacros Libros adeo contaminatos.

Non subvertit Templum Domini, qui farcit ac restituit quod vitiavit caries, quod arroscere mures, quod detraxit sacrilegus. Imo in Templis maxime venerandis semper est quod operentur artifices. Idem faciendum est & semper factum est in Libris Sacris. An is injuriam facit limpidissimo fonti, qui repurgat aut farcit canalem, qui tollit injecta cadavera? An is contaminat thesaurum Christianismi, qui sordes injectas conatur abstergere? Neque vero falsitas est Scripturæ, sed hominum, neque vitium est Scripturæ, sed nostrum: quod homines incurii invexere, fas est ab homine diligenti tolli.

Quæram & illud a *Solone* nostro, num fas fuerit novum Testamentum Græce scriptum edere? Non negabit, opinor. Et jam factum erat in *Hispaniis*. Quis fructus ejus Editionis? Varius, ut jam frequenter ostendimus. Addam unum, ut Græcorum Commentarios intelligamus Latine versos. Frequenter enim illorum expositio non quadrat nostræ lectioni, quod palam est in *Chrysostomo* ac *Theophylacto*. Ergo si multiplex utilitas erat ex Græcis, quæro num oportuerit eam utilitatem invidere iis, qui Græce vel omnino nesciunt, vel tenuiter sciunt? Atqui nihil aliud præstat mea Versio. Unde igitur locus istis insanis clamoribus *Sutoris*?

Petam & hoc a nomotheta novo, si mihi citandus sit locus ex *Paulo*, utrum fas piusque sit sic referre, quemadmodum refert *Hieronymus* in *Ezechielem* Latine loquens, cogitationibus inter se accusantibus aut etiam defendentibus, an servandus erit solæcismus vulgatæ Translationis? Item si parem citare locum ex *Aëtis*, utrum licebit eum referre verbis *Hieronymi*, an dicendum erit omnia questiones & consuetudines? Si sequor *Hieronymum*, fateor hanc Editionem non esse *Hieronymi*: sin minus, dissentio ab *Hieronymo* ubi non oportet; & volens nolens coarguor hanc non esse *Hieronymi*, in qua resideat, quod ille correxit.

Hætenus de Versione nostra. Nunc de Paraphrasis, in quibus scire cupio, utrum reprehendit hoc ipsum, quod hoc scripti genus tentarim, an quod alicubi lapsus sim. Si posterius, nihilo plus sit periculi, quam si lapsus essem in Commentariis. Certe Veterum probatissimos sequutus sum. Et ne quid periclitetur persona, quam facio loquentem, id non semel testatus sum Præfationibus meis. Alioqui quoties *Gregorius* dicit, quasi dicat, periclitaretur persona, cui sermonem docendi gratia affingit, non quod ille talia dixerit, sed ut intelligat auditor sententiam.

Sin existimat non esse fas id facere in Sacras Litteras, quod in *Aristotelem* fecit *Themistius*, adferat rationes, quare mihi non liceat uti continua paraphrasi, cum *Hieronymus* & *Augustinus* utantur in parte?

Si nihil offendit nisi novitas, ante *Thomam* nemo scripserat catenam auream in Evangelia, & nihil est nunc vetus, quod non aliquando fuerit novum. Quin & illud scire velim, unde *Sutori* tantum auctoritatis, ut e suo cerebro pronunciet, quod hætenus nemo pronunciat, ut divinet de animo nostro, cum solus Deus sit inspector cordium, ut impudenter mentiens de præteritis, impudentius vaticinetur de futuris, ut cæteris dissimulantibus, *Sutor* claudus profilat ferox simul & actor & judex & scurra, ut Ecclesiæ Primatibus atque etiam Synodis omnibus legem præscribat, ne quid corrigant aut mutant ex hac vulgata Translatione, ut hæreseos ac blasphemiarum crimen impingat summis Pontificibus, tot Episcopis, Theologis, eruditibus juxta ac probis viris, qui collaudant & adjuvant negotium hæreticum & blasphemum, nisi forte *Sutor* quoque raptus fuit

fuit in tertium illud coelum, in quod raptus fuit falsus ille *Hieronymus*. Imo probabilius est *Sutorem* hunc abreptum in sextum gradum phreneseos, adhuc agitari simulachris earum rerum, quas olim audivit in *Sorbona*. Nec enim est eadem omnibus insaniae species. *Hercules* furens videt nutare coelum. *Ajax* pro Rege ac ducebatur porcos. *Orestes* matrem videt & *Furias* impetentes. Quin & hodie videmus nautas, si mens vitietur, somnare tempestates ac naufragia, milites bombardas, praedas, ac caedes, amantes amicas ac rivalet. Ita *Sutor* sibi videtur adhuc sedere inter adolescentes, quos solitus est verbis ac verberibus territare, alium appellans onagrum, alium bubalum, aut cynocephalum, sua somnia dictans pro oraculis, & ex Theologorum conciliabulis ac colloquiis adhuc somniat haerese, schismata, blasphemias, synodos, articulos, & palinodias.

Lubens & illud didicero, num Regi jus sit quavis de re legem ferre capitalem? Non opinor. Deinde si legem tulerit aequam, an ex ea possint ad poenam vocari, qui nondum lata lege commiserunt quod lex vetat. Si tacet *Sutor*, una voce respondebunt Jureconsultorum filii, non posse. Unde igitur isti *Sutori* nova tyrannis? Subito prodidit novum oraculum, Hanc Translationem esse *Hieronymi*, eam solam sic esse proditam a Spiritu Sancto, ut nihil insit erroris, nec a quoquam potuisse depravari, & ad hanc emendandos Græcorum & Hebræorum Codices, non contra. De his qui dubitet, perversum esse, haereticum, blasphemum, & insanum. Ex hac nova lege pronunciat de nostra Versione, quæ prodiit ante annos, ni fallor, decem.

Jubet nos e medio tollere, quod jam pridem per orbem sparsum volitat. Hoc denunciatum oportuit antequam emitteretur. Paraphrases jubet supprimi, vel certe viris doctis tradi castigandas. Eas suppressere scit ipse mihi in manu non esse. Viris doctis castigandas tradidi jam olim, qui eas publico judicio exposui, ultro etiam rogans eruditum Lectorem, ut admoneat, si quid offendit. Nec adhuc præter *Sutorem* quisquam exortus est qui calumniaretur Paraphrases, præter aliquot *Lutheranos*, quod illic maluerim Veterum interpretationes sequi quam ipsorum dogmata.

Primam Paraphrasim dicavi Cardinali *Grymano*, viro non vulgariter erudito. Egit gratias per Epistolam. Paraphrasim in *Matthæum* suscepi hortatu R. D. *Matthæi* Cardinalis *Sedunensis*, non imperiti Litterarum Sacrarum. Cæsar ex judicio *Joannis Glapionis*, *Lodovici Coronelli*, Episcopi *Palentini*, & aliorum qui tum aderant, per litteras egit mihi gratias. Hujus germanus *Ferdinandus* accepta Paraphrasi in *Joannem*, præter humanissime scriptas litteras, etiam munus honorarium misit. Idem fecit *Clemens* septimus. Unus *Sutor* improbat. Utris credam? Tantis orbis Principibus, an uni *Cartusiano*, qui ne tum quidem erat sani cerebri, priusquam hoc vitæ genus profiteretur?

Ego semel lucubrationes meas omnes submisi judicio Ecclesiæ. Illius est designare judices, si quis nodus sit iudice dignus. Cæterum eruditos omnes libenter audiam, si quid admoneant aut doceant, modo meminerint se quoque in iudicando labi posse, quemadmodum ego videor lapsus in scribendo, mihi que permittant, ut ipsorum sententiam vicissim expendam. An postulat *Sutor*, ut statim ad cujusvis clamorem curamus ad palinodiam? Cum aliis valde placeant, quæ offendunt alios, erit & palinodiæ canenda palinodia. Nonnunquam & mendaci palinodia recantandum erit quod verissimum est, & profitendum quod est falsissimum. Agnoscam crimen falsarii, quod in *Matthæo* pro debitis verterim delicta, cum id sit falsissimum. Recantabo, quod in *Luca* verterim peccata nostra, quod aliter verti non potuit, & itidem vertit Interpretes vetus. Profitebor errorem, quod scripserim orthodoxos aliquot legisse, *In principio erat sermo*, & ita recte legi posse, cum id sit verissimum. Profitebor me corrupisse locum apud *Matthæum*, quod verterim *verebuntur filium meum*, omisso adverbio *forte*, cum res ipsa doceat a *Matthæo* non additum adverbium. Profitebor me

A falsarium & haereticum, quod in Epistolæ ad *Corinthios* prioris cap. xv. verterim, *Non omnes quidem dormiemus, omnes tamen immutabimur*, cum hoc verterim quod solum reperi in Græcorum Codicibus, indicans variam lectionem, non damnans quod habet nostra Translatio, cumque sensum Græcæ lectionis, tum *Augustinus*, tum ipsa res doceat esse orthodoxum. Et eadem opera profitebor me sustulisse resurrectionem mortuorum, quod annotarim quosdam in hac fuisse sententia, ut crederent eos, quos adventus Domini reperisset vivos, non morituros, sed tamen immutandos. Profitebor me haereticum, quod negarim matrimonium esse sacramentum proprie dictum, eo quod annotarim ex verbis *Pauli*, *sacramentum hoc magnum est*, non satis evinci quod affirmant Theologi. Profitebor intolerabilem errorem, quod alicubi scripserim *Hieronymum* non fuisse virginem, cum ipse palam affirmet se fuisse, quod in libro de custodia virginis ad *Eustochium* scribat hunc in modum: *Virginitatem non tantum efferimus, sed servamus*. Theologus quidam magni nominis, *Hic*, inquit, *coarguitur Erasmi impudentia. Nemo servat quod non habet*, *Hieronymus servat virginitatem, habet igitur*. Atqui *Hieronymus* ei libro titulum indidit de custodia virginis. Est enim duplex propositum scribentium de virginitate, alii laudant exhortantes ad illam, alii docent, quibus modis thesaurus ille vitreus tuto possit servari. Proinde qui cupiunt audire laudes virginis, eos relegat ad *Tertullianum*, ad *Cyprianum*, ad *Damasum*, ad *Ambrosium*, qui id copiosissime præstitissent, sibi magis esse propositum in eo libro, ut servet virginitatem, quam ut efferat. Hoc sentiunt ejus verba, *non tantum efferimus, sed servamus*. Servat enim ille, qui servandi rationem tradit. Suam non servat, quam amiserat, sed *Eustochii* virginitatem servat. An Eunuchus servans uxorem Principis, habet eam uxorem, aut subulcus qui servat sues conductus, habet sues?

Agnoscam crimen inextinguibile, quod mea Versione prodita, quod provectis industria mea Linguis ac bonis litteris, quicquid erat bonarum rerum profligarim e mundo, quicquid malarum invexerim. Hinc enim natum *Lutheranorum* & *Carolsadianorum* incendium, hinc odium Episcoporum & Sacerdotum, hinc animos populi a Monachis aversos, hinc Theologici nominis contemptum, hinc quod a Medicis parum diligenter curantur ægroti, hinc quod causæ litigantium non satis expediuntur, hinc quod foemina minus sollicitè curam gerunt rei familiaris, hinc quod coqui parum scite condunt sua jura, hinc quod agricolæ tumultuantur adversus Principes, Monachos, ac Sacerdotes, hinc quod impii milites inclementer tractant urbem *Treacas*, nihil reveriti vicinum *Sutorem*. Hæc sunt quæ tragicis vociferationibus exaggerat *Sutor*, horum exigit palinodiam. Et hujus generis sunt admonitiones quorundam Theologorum, qui sibi primas occupant. Hæc tam stupida produnt libellis, vociferantur in concionibus, pronunciant in prælectionibus publicis, deblaterant in conciliabulis. Et ô pertinacem *Erasmum*, qui talibus monitoribus non auscultet, ô plus quam asinum, qui tali cithara non demulceatur. Nec adhuc quisquam illorum resipuit, ut manifestissimam agnosceret calumniam, ut insanie puderet. De his quid aliud suspicari possum, quam quod res ipsa loquitur, eos aut mente commotos esse, aut odio livoreque cæcos ferri præcipites. Quidam quæ laudarunt propitii, carpunt offensi: & quod prius erat pium, fit haereticum verso pollice. Quidam fortiter damnant quod non legerunt. Mox ne pudeant ob manifestariam calumniam, venantur alia quæ calumniantur. Ita consulunt Theologico nomini. An fidendum talibus? Cum tales comperiamus inter Theologos, num protinus ut hic aut ille clamarit errorem esse, procidemus, & puerorum more, qui vapulaturi sunt, agnoscemus culpam, etiam si culpa non sit? Qui monetur homo est, si Deus est qui monet, æquum est non respondere, sed simpliciter obtemperare. Nunc qui monet non minus est homo, quam qui monetur, par est igitur, ut moderatius admoneat, & vicissim audiat, ne forte cæcutiat in iudicando.

Quod si criminaliter agit, saltem ea lex sit inter nos, quæ solet esse in judiciis. Qui intentat crimen falsum, vocatur ad poenam talionis, *Sutor* exigit palinodiam, canat ipse prius palinodiam, tot erratorum, tot mendaciorum, quæ congestit in hunc librum. In causis forensibus est rejectio iudicium. Nobis non erit fas eos rejicere, qui tam manifeste delirant in multis, qui tantum odii, tantum malitiæ, tantum impudentiæ præ se ferunt? qui carpunt quod non intelligunt, qui damnant quod ne legunt quidem?

Res ipsa declarat *Sutorem* non legisse mea quæ carpit, & tamen nihil crepat, nisi hæreses, blasphemias, & schismata. Ne Tyranni quidem pronunciant nisi cognita causa. Unde isti Areopagitæ tantum auctoritatis, ut solus damnet inaudita causa? Imo quis genius malus agitavit animum istius *Cartusiani*, ut in dedecus *Gallie* gentis, in dedecus ordinis hætenus venerandi, in dedecus nominis Theologici sumeret tantum operæ in confarcinandis aliorum calumniis, & novus histrio fabulam veterem & explosam revocaret in theatrum, eamque tam non dextre saltaret, ut etiam si per se bona esset fabula, tamen saltator Cyclops redderet eam invisam? Opto *Sutori* bonum ac fidum Medicum, & si malum arte superius est, opto peritum Psalterem, qualis erat *David*, qui modulis efficacibus abigat ab eo Spiritum malum. Si ne is quidem reperietur, ad Exorcistam, velut ad sacram ancoram, confugiendum censeo. Hic me vocabit contumeliosum. Gravior est contumelia semel appellare hæreticum qui non sit, quam centies appellare *Sutorem* furiosum, quem si maxime prædicarem esse sanum, ipse quem evulgavit reclamaret liber. Veluti si claudus prodeat in publicum, nihil illi profuerit, si nemo claudum appellet, cum nemo non intelligat vitium corporis. Satis erat dissidiorum ac tumultuum in mundo, etiam si hæc *Aleto* non personisset sua tuba.

Etenim si qua Furia veniret ab inferis, concitatura tumultus inter homines, quid posset furiosius hoc libro *Sutoris*? Quanto magis conveniebat Theologo, seni, *Cartusiano*, nec vulgari more nec semel mundo mortuo, meditari, quod mundum tumultuantem ad concordiam, quod animos Principum ad pietatis studium, quod populum ad tranquillitatis amorem redacenderet. Proposuisset sibi *Brunonem*, quem jactat patrem, quem facit Ordinis sui principem. Proposuisset sanctum *Bernardum*, quem mellissimum Doctorem vocat, quanquam hic est unus ex eorum numero, quos *Sutor* sub fumario doctos appellat. In hoc argumento quid aliud erat *Sutor* quam *canis*, quod ajunt, *in balneo*? A Theologo, qui se post palæstram *Sorbonicam* recepisset in secessum *Cartusianum*, expectabatur aliquid, de mysteriis Psalmorum, de orando, de contemplatione rerum coelestium, de revellendis affectibus carnis, de arcanis afflatibus piorum. Et si nondum exciderat *Sorbona*, cum minus ignoraret inter Theologos esse, qui minus ea præstarent quæ requirit Theologiæ professio, debebat aliquid excudere, quod illos in viam reduceret. Deinde cum eodem experimento comperisset, inter *Cartusianos* esse triplex hominum genus, unum quod vere meditaretur mortificationem carnis, alterum quod carnis affectibus obnoxium nihil habet *Cartusianum* præter cibum cultumque reliqua quæ corporis sunt, tertium quod in ceremoniis constituit finem pietatis, debebat primum genus extimulare ad

A sublimiora, secundum revocare ad ea quæ mentis, tertium erudire, ne in his rebus concupiscat in quibus non est vera religio, sed adminicula infirmis, ut per hæc proficiant ad veram pietatem rituale. Hoc erat vere favere Ordini Theologico. Hoc erat bene velle genti *Cartusiana*. Nunc satis esse putat, si subinde dicat, pater *Bruno*, si se profiteatur *Cartusianum*. Qui dicit pater *Bruno*, præstet *Brunonis* spiritum. Qui se prædicat *Cartusianum*, exhibeat animum, hujus mundi cupiditatibus mortuum, odio, livori, gloriæ, malevolentiae, detractiōi, viventem autem sobrietati, modestiæ, charitati. Harum rerum ne mica quidem apparet in hoc toto libro.

B Erat satis argumentorum in quibus exerceret calammum prurientem, si non poterat quiescere. Sed stimulat miserum gloriæ sitis, malebat magnam famam quam bonam, malebat citam gloriam quam perennem. Sit hoc vanum, nisi totus hominis liber undique spirat *Thrafonicas* glorias. Verum cum sic esset affectus, adeone erat inops ingenii, ut non valeret aliquod argumentum invenire novum & ab aliis intactum, quæ se quoque posset tollere humo, *victorque virum volitare per ora*. Cæterum in argumento jam a multis tractato quid sperabat laudis, nisi publicam materiam tractandi dexteritate privati juris facere potuisset? Quod si C maxime placuit hoc argumentum, quo minus in eo valebat ob Linguarum incitiam, hoc debebat magis temperare stilo. Nunc ad indecoram maledicentiam abusus solitudine & otio *Cartusiano*, suam prodidit intemperantiam, ne dicam insaniam, me nihil docuit, & adeo non reddidit meliorem, ut, ni me confirmaret gratia *Jesu Christi*, potuerim & ipse cum insaniente insanire. Ac nunc quoque mihi displiceo qui protractus sim in hanc gladiatoriam arenam. Libebat obticescere, nisi impietas esset agnoscere crimen impietatis, cujus mihi conscius non sum. Certe corpusculum hoc haud gravatim impenderim pro gloria *Christi*, tantum abest ut mea scripta velim adversari gloriæ illius. Omnia convitia feram satis æquanimiter, ad hærescos & blasphemiarum crimen mutus esse nec volo nec debeo. Interim & simplex Lector fraudatur utilitate, quam capere poterat e lucubrationibus meis. Nec dubito quin sint inter *Cartusianos* qui talem magistrum nostrum ordini suo gratulentur, fortassis & hunc addent arbori gloriolæ, quæ solent Episcopos, Cardinales, ac Theologos ordinis sui depingere. Non ambio ut quisquam legat libros meos in gratiam meam, si non invitat utilitas. Illud non dubitem affirmare, *Cartusianos* majore cum fructu lecturos Paraphrases ac Versionem meam, quam si legant hujusmodi libellos, qualis hic est *Sutoris*. Proinde si *Cartusiani* gloriari volunt, ne gloriantur in maledicis *Sutoribus*, sed in Domino gloriantur. *Paulus* Apostolus, cui tot erant argumenta gloriandi, non gloriabatur, nisi in cruce Domini nostri *Jesu Christi*, & *Cartusiani* gloriantur in glorioso Rabino? Non hæc dico, quod existimem *Sutorem* placere *Cartusianis*, scio hujus intemperias ejus ordinis optimo cuique displicere. Quod si omnes vere favent ordini suo, sollicitent Dominum precibus suis, ut det huic *Sutori* mentem saniozem, mihi que concedat otium utiliora meditandi. Jam enim accingebar ad libros, olim a me promissos, & a multis flagitatos, *de ratione consionandi*, ni latrator iste de improvviso profilisset. Sed tamen ad institutum negotium me recipio.

DESIDERII

APPENDIX

RESPONDENS AD

ANTAPOLOGON

PETRI SUTOR

ULTIS jam annis nihil a me factum memini, cujus æque poenituerit, ut quod priori libello *Petri Sutoris* responderim, tantum abest, ut nunc velim illius *Antapologia* respondere, in qua seipsum impotentia maledicendi longe superavit. Eam non legi, nec legere est animus. Tantum primas aliquot paginas percurri, & pauca quædam carptim ut in oculos incidebant annotavi, non sine gravi gemitu, videns eò recidisse mores Christianorum, ut ab his, qui Religionis debebant esse columnas, talia nobis proficiscantur, qualia nullus Ethnicus unquam deblateravit in Ethnicum. Res enim in manifestam rabiem exiit. Nihil habet penſi quid dicat, tantum magna libertate, sine fronte, sine mente detonat, quicquid illi suggestit splendida bilis. Nec ipse tamen e scriptis meis collegit quæ reprehenderet, sed e *Leis Stunicae*que notis mutuatus est convitiandi materiam, & si quis quid illi præterea suorum Commentariorum supeditavit. Nec dubito, si *Lutheri* Servum arbitrium legisset, quin fuerit hinc quoque multam calumniarum vim hausturus. Verum illud parum pudenter facit, quod illorum reprehensiones objicit, & in immensum exaggerat, dissimulans quid illis responderim. Proinde frequenter accidit, ut manifestissimæ vanitatis sint quæ objicit, & tamen ex his verbosissimas excitat tragedias, quibus si parem respondere, repetenda forent omnia, quibus illorum reprehensiones dilui. Quoniam autem non video quid bonæ rei nasci possit ex hujusmodi rabiosis contentionibus, satius esse duco negligere, & interim deprecari Dominum, ut talibus det mentem sobriam, ac Theologi Monachique professione dignam. Tantum gustum præbebo Lectori, paucis locis propositis, ut ex his cujusmodi sint cætera possit æstimare. Cum ego neminem unquam impetiverim stilo, nisi atrociter laceſſitus, semper tamen hic quoque civilitate vincens provocatorem, tamen *Sutor* me facit adeo maledicum, ut nec Deo, nec Dei Filio, nec ejus sanctissimæ Matri, nec Divis, nec ulli mortalium generi pepercerim.

Primum igitur ut me declaret blasphemum in Deum, profert ex *Moria* locum, olim arrosam a *Martino Dorpio*, vel ut melius dicam, ab aliis per *Dorpium*, quod Deo tribuerim stultitiam. Verum dissimulat quod *Dorpio* respondens declararim illic nihil esse tale; fortassis illud reprehendi poterat, quod inepte locum Theologicum admiscuerim argumento jocosum. Habes unam blasphemiam, sed mihi cum Apostolo *Paulo* sacrisque Doctoribus communem, qui Deo tribuunt stultitiam eodem tropo, quo ego tribui. Accipe alteram. Ludens alicubi *Moria*, quod opus jam olim confopitum *Sutor* revocat in memoriam, vindicat sibi gloriæ partem ex inventis artibus, quod aliquot rerum cognitionem reperit casus, quem *Plinius* ob hoc Deum facit. Sed casus *Moria* comes est: ubi enim consilium & prudentia, ibi nec casus est, nec *Moria*. Multa item reperit stultorum magistra experientia. Sapientes autem ad experiendum incognita segnes sunt & cunctabundi. Non enim sapiens fuit, qui primus ausus est per Oceanum navigare. Deinde in Cantico *Anna* legitur: *Deus scientiarum Dominus est*, hoc est, Deus novit abdita cordium, & rerum exitus, qui non semper respondent hominum expectationi, sequitur enim, & ipsi præparantur cogitationes: sic & Veteres interpretantur, & ipse Psalmi tenor hunc sensum præbet. Nunc *Sutoris* audi syllogismum: *Deus novit arcana cordis, & præſcit rerum*

num demonstrativum non differre tur dialecticus, cum ego sentiam entia, & proprio velut ex probationem, illationem, & correctionem vocem. Imo has scire, didici non omnino, hoc *Sutore* superior, mel evolverim, ex quo *Sutor* hætenus non *istotelem*. Cum præ-hominum prudentia, sed eam. nunc his verbis mutis animantibus esse monstrantem, & consuetudine runt artem linendæ maceræ. *Sutor* occineret mihi, Deum quas in præ-nus est, & mihi blasphemiz crimina, quoniam non tam horrendas blasphemias fortiter deſcribere. *Sutor* ait, alicubi Christum appello, & quod *Sutor* ob doctrina vitæque varietatem, & puri hominis speciem, En hic tibi *Sutoris* enthymema: Christus est Deus, Deus est immutabilis. Ergo blasphemus est Christus, ponam enthymema simile, Christus est Deus, mortuus est & revixit, esuriit & satiatuſ est, & recreatus, fuit infans & adolevit. Ergo in Deum mutabilis. Quamquam dissimulat *Sutor*, quod ille tribuo Christo varietatem, sed speciem aio fuisse variam, qua se nobis exhibuit. Hæc varietas erat dispensatio filii divini, non mutatio divinæ naturæ. Sic nimirum ipse Deus in veteri Testamento nonnunquam loquitur per somnia, nonnunquam per visiones, aliquando per ora Prophetarum, interim prodigiis & miraculis, interdum per Angelum, alias ore ad os. Interdum acriter punit, interdum clementissime revocat. Sic nobis varius est Deus, cum ipse suapte natura sit immutabilis. Jam dissimulandi verbum non putat competere in Deum, cum legamus *Sapientia* xi. & dissimulans peccata hominum propter penitentiam: cumque in Evangelio de Christo legamus, finxit se longius ire. Durius est fingendi verbum, quam dissimulandi. Quod dixi eum dissimulasse divinam naturam, sic interpretatur quasi senserim eum ubique & apud omnes dissimulasse. Cum jubet tres Discipulos filere quod in monte viderant, nonne dissimulari voluit majestatem suam? Cum interrogat *Herodianos*, Cujus est hæc imago & inscriptio? nonne dissimulat divinam naturam? Denique quoties sese fame, siti, lassitudine, lachrymis, ira, tædio verum hominem declarat, nonne apud *Judeos* dissimulat naturam divinam? An Apostoli ante missum Spiritum Sanctum, aut certe ante resurrectionem, liquido intellexerint illum esse Deum & hominem, in medio relinquo. Certe multa postea dixit fecitque *Petrus*, ex quibus videtur de Christo veluti de homine cogitasse. Denique si nullo pacto dissimulasset divinitatem suam, non fuisset crucifixus. Sic enim *Petrus* in *Actis*: Si cognovissent, nunquam Dominum gloria crucifixissent. Quod autem *Sutor* hic admiscet de ficta Christi doctrina, dicens, ut interrim de fitione eruditionis taceam, mera sycophantia est. Tale nihil a me nec scriptum nec cogitatum. Rursus hic mihi considera enthymema: Alicubi significationem dedit divina natura. Igitur nusquam dissimulavit. Ex his næniis *ἰσχυρῶς*, O sacrilegam linguam & in frustra discerpendam!

Mox objicit blasphemiam in sacratissimam Virginem *Mariam*. Ad hujus probationem assumit quædam manifesto falsa. Primum non licere nobis de rebus divinis loquentibus aliis uti verbis, quam quæ reperiuntur in Sacris Litteris. At quot novis verbis utuntur Theologi de divinis Personis disputantes? Deinde assumit coitus vocem esse obscœnam, cum sit verecunda, significans rem non turpem, sed cui debetur orationis honor: verecundius autem coitus significat congressum uxoris cum marito, quam concubitus, & tamen concubitus vocabulum non horruit *Paulus*. Deinde fingit me loqui de divina natura unita humanæ in Christo, cum

ego loquar de Deo Patre & Virgine. Imaginatio non erat impia, quam hauserim partim ex *Hilarii*, partim ex *Joannis Damasceni* verbis. Imaginabar enim Deum Patrem sponsum, Virginem Dei sponsam, Angelum paranympum, qui sponsi voluntatem detulit & Virginis assensum excepit, *Ecce ancilla*; hic erat quidam matrimonii contractus. Deinde Patris majestas obumbravit Virginem; hic erat quidam arcanus complexus, & quod viri semen peragit in vulgari conceptione, hoc in Virgine peregit ineffabili modo Spiritus Sanctus. Sed offendit *coitus* verbum, verum addo, *novus*, ut ita dicam, *coitus*, nimirum coelestem quemdam congressum sponsi ac sponsæ significans, quo Pater quodammodo Filium suum, quem ab æterno gignit, denuo genuit ex Virgine; hic iste vociferatur, periculum esse ne Virgo videatur ex hoc congressu perdidisse virginitatem suam. Addit alia quædam, quæ mihi ne per somnium quidem venerunt in mentem, de *Gabriele*, quasi is Virginem suo complexu fecerit gravidam, tam abominanda, ut non sine horrore legerim. Jamque periculum esse putat, ne sanctissima Virgo videatur bis constuprata, semel a Deo, rursus ab Angelo. Et in his blasphemis, quas impudentissime fingit, velut in re seria, Theologus *Cartusianus* argumentatur, colligit, disputat, denique tragicis exclamationibus miscet omnia. Et hanc calumniam hausit ex Annotationibus *Lei*, dissimulans quid ibi responderim. Similibus argumentis objicit blasphemiam in Apostolos, cum ea verba, quæ nullam habebant blasphemiam, sed offendeant quosdam, ut ex *Martino Dorpio* cognoveram, sustulerim in secunda statim Editione. Id cum sciat ex his, quæ *Leo* respondi, tamen dissimulat. Hinc ut faciat me blasphemum in *Petrum* & *Paulum*, objicit quod impeggerim utrique simulationem. Negat autem in Apostolos convenire verba *simulandi* ac *dissimulandi*, cum *Paulus* ad *Galatas* secundo *Petri* factum appellet *simulationem*, & *Augustinus* vocat *superstitiosam simulationem*, rursus *pravam simulationem*. Cur has blasphemias non exagitat *Sutor*? Nec animadvertit me, cum utrique tribuo simulationem, non meam referre sententiam. Lege Lector quæ super his scripsimus annotantes in secundum caput ad *Galatas*, & perspicies impudentissimam *Sutoris* calumniam, cum illic adversus Veterum opinionem tuear Apostolorum sinceritatem.

Jam cum per occasionem indico, quod non probem in sacris Doctoribus, veluti cum aio divum *Hieronymum* alicubi varium sibi que parum constantem, perinde vociferatur quasi totum *Hieronymum* damnem. At cum ipsa scripta doceant hoc aliquot locis esse verum, quid faciet *Sutor*? Item cum aio Veteres in allegoriis alicubi ludere, clamat me damnare omnes omnium allegorias. Rursus cum indico *Ambrosium* aut *Hieronymum* pugnantem adversus hæreticos alicubi torquere Scripturas, vociferatur totam illorum auctoritatem per me sublatam. Prius excuset loca quæ produco, deinde clamet. Id si non potest, taceat, aut fateatur esse verum quod scripsi. Clamat esse falsum quod scripseram *Augustinum* ad Episcopi munus adscitum juvenem ac neophytum: & addit ex *Lei* verbis, quod *Paulus* vetuit. Imo non dixi juvenem factum Episcopum, sed adscitum ad functionem Episcopi, mox enim Presbyter pertractus est ad docendum populum, quod ipse queritur in Epistolis. Et si dixissem quod calumniatur *Sutor*, eadem opera, qua me clamat mentitum, vanitatis damnat & *Hieronymum*, qui in Epistolis ad *Augustinum* jam Episcopum, & fortassis aliquot annorum Episcopum, juvenem eum vocat. Bellum vero quod nobis hic velut Evangelium objicit orationem quamdam de baptismo *Augustini*, falso inscriptam *Ambrosio*. Itidem facit me blasphemum in Præfules, quod scripserim, *Tuere auctoritatem, sed cura ut adfuit spiritus*. Rursus quod tyrannidem appellari auctoritatem Episcopi, suum non *Christi* negotium agentis. Quomodo distinguit *Aristoteles* Regem a Tyranno? Nimirum quod hic sibi gerit regnum, ille Reipublicæ. Cur non idem dicere liceat de Episcopo? Et multis locis doceo malis etiam Episcopis obediendum, nisi præcipiant impia. Quorsum igitur hic hæreseos mentio? Satis autem impudenter objicit, quod nescio

A quis *Lutherians* annotavit in margine: quanquam ne illic quidem multum est vitii, nisi torqueas. Post hæc sicubi per occasionem taxo curiosas & supervacaneas Theologorum quorundam quæstiunculas, ex propositione indefinita aut etiam particulari facit universalem, sic vociferans, quasi omnes omnium Theologorum quæstiones in totum damnarim, & hoc eò facit impudentius, quod aliquot exempla proferam ejusmodi quæstionum, ne cui videar de omnibus loqui. Et cum tot sint in orbe Theologorum legiones, me provocat ut unum proferam, qui non lectis Sacris Libris, ne *Petri* quidem *Lombardi* Sententiis, tantum in quæstionibus sit exercitatus. Protinus hic aperiuntur loci communes, quam sit res salutifera exerceri in Litteris Divinis, & Scholasticis Diatribis adversus hæreticos armari, quantaque sit impietas damnare disputationem, cum ipse *Christus* disputarit. Disputavit & *Paulus*, sed non de instantibus. Hic obiter impingit, quod in Epistola *Petri* pudendam interpretationem intulerim de *vasculo muliebri*, cum ego ne somniarim quidem unquam ibi *vasculum muliebri* aliud significare, quam ipsam mulierem. Non ego sic interpretatus sum, sed sic calumniatus est *Leo*, cujus reprehensionem legit, ut esset quod carperet, Apologiam meam non legit, ne proximo impingeret evidens mendacium. Simili dialectica, si quid generatim admoneo Monachos, ne summam pietatis ponant in ceremoniis, clamat a me damnari Monachorum ordines, & populos universos. Ex his tam belle probatis sic colligit epilogum hunc: *Satis audisti mi Lector, quemadmodum maledictus Erasmus temere detraxit omnibus, hoc est, Deo, Christo, beata Virgini, Apostolis, Evangelistis, Doctoribus, Patribus, Pontificibus, Theologis, & Religiosis.*

Ubi mire taxat ordinem Apologiæ nostræ, inter exempla, quibus ipse mecum pugno, ponit hoc. Dixeram, Si *Damasum* opponas *Leoni* & *Adriano*, *Pammachium* & *Chromatium* tot eruditissimis Theologis & Episcopis, non sum admodum inferior *Hieronymo*, sive spectes auctoritatem, sive doctrinam, sive vitam integritatem. Alibi dixi, quod alicubi *Sutor* me profanum confert cum *divo Hieronymo*, ut fateor, nihil esse simile, ita fulte comparat me mortalem cum vita defuncto. Hæc inter se pugnare credit, cum in priore parte meas dotes non conferam cum dotibus *Hieronymi*, sed eos, quibus auctoribus & approbatoribus scribo, confero cum his, quorum auctoritate & applausu scripsit *Hieronymus*. In secunda parte de meis ac *Hieronymi* dotibus loquor, in quibus nego quicquam esse simile. Vides Lector miram pugnantiam. Et hujus generis sunt cætera, quæ prætermitto, ne frivolis onerem te. Cum tam multa jaculatus sit in Linguas ac bonas litteras, cumque tam multi publicis concionibus digna atque indigna detonarint in hæc studia, negat ullum Theologum esse tam insanum, ut oderit bonas litteras. Et quicquid dixit, sic interpretatur, quod non dixerit in ipsa studia, sed in homines studiis bonis utentes male. At cur non eodem interpretatur modo quod ego loquor in Theologos ac Monachos? In hoc perpetuo peccat, si quid loquor de nævo translatoris, aut scribæ, ille torquet ad Scripturam a Deo traditam, quasi carpam illam. Quod scripseram Ecclesiam tolerare quædam errata, & fieri posse ut erret in aliquo, quod ad fidei summam non pertineat, trahit ad universam, & ad fidem bonosque mores, quos excipio. Omitto novam differentiam inter ignorare & nescire. Jam quod ait me scripsisse, *Matthæum* male citasse vaticinium Prophetæ, *Et tu Bethlehæm*, &c. nusquam est in meis scriptis ista blasphemiam, sed adfero *Hieronymi* testimonium, affirmantis hoc loco Evangelistam a Propheta non solum verbis diffidere, sed etiam sensibus esse contrarium, atque hanc pugnantiam conor illic tollere. Quoniam dixeram Hebraice peritos affirmare *Hieronymum* in multis esse lapsum, in me destomachatur, quasi hoc a me dictum sit. Atqui hoc non solus *Leo* prædicavit, verum etiam *Hieronymus* *Alexander*, & omnes quotquot audiavi sermonis Hebræi peritos, adversus quos frequenter pro *Hieronymo* depugnavi. Scripseram quod scribit *Hieronymus*, *Tertul-*

tullianum invidia Clericorum pulsum ab Ecclesia. Sic A interpretatur, quasi sentiam hæreticos non submoven- dos ab Ecclesia. De his loquutus sum, qui cum hæretici non sint, tamen ob invidiam rixis & contentionibus expelluntur ab Ecclesia. Quod aîo a Veteribus de *Apo- calypsi* dubitatum, sic exagitat, quasi scripserim me du- bitare. Quod in lib. de vera & falsa penitentia citatur *Augustinus*, in argumentum traxi opus hoc non esse *Augustini*, ille sic diluit, *Augustinus* ibi de seipso sub tertia persona loquutus est. Et negat ibi refelli senten- tiam *Augustini*, satis impudenter, cum ipsa res aliud loquatur. Quod autem indignatur hoc opus detrahi *Aug- ustino*, *Jacobus Latomus* in publica Schola confessus est *Lovanii*, non esse illius. Satis seditiose fingit me mor- dere Senatum Parlamentarem, imo noto quosdam ma- gistellos, qui bonam legem male exsequuntur, servien- tes suis affectibus, quorum nomina non sunt ignota. Quasi vero nesciamus quibus technis ista peragantur. Itaque cum ego de Senatoribus ne cogitarim quidem, perinde quasi totius Senatus majestatem læserim voci- feratur, *Panite hominem quamvis absentem. Non est opus probatione, habetis ipsius scripta.* O clementiam Theologi *Cartusiani*! Lector nonne tibi videris audire *Annas* laceratis vestibus exclamantem, *Quid adhuc egemus tes- tibus? audistis blasphemiam.* Si *Annas* & *Cajaphas* habuis- sent tales accusatores, nihil opus habuissent rejicere tes- tes, *Sutor* unus expedit criminationem. An lædit Pon- tificis majestatem, qui diplomata quædam dicit esse sur- reptitia? Nonne malorum astutia frequenter imponit bo- nis? Solus Deus judex est, quem nemo potest fallere. Rursus cum ego dico genus esse *Cartusianorum*, quod car- nis affectibus obnoxium est, ille interpretatur de volu- ptatibus, cum ego magis loquar de livore, odio, gloria, fiducia sui. Obnoxios carnis affectibus oppono iis, quos primo loco posueram vere *Cartusianos*, qui student mor- tificare carnem. Cum in tertio genere ponam aliquot supersticiosiores, qui pietatem collocant in ceremoniis, ille fortiter negat ullum esse talem in toto ordine.

Cap. VIII. pueriliter nugatur de *hypothetica* & *cate- gorica*, & hanc profert hypotheticam, *Si Matthæus scrip- sit Hebraice, Exemplar ab Hieronymo visum non est.* Imo non hæc est mea propositio, sed *Sutoris*: sic enim loquu- tus sum, *videtur Matthæus non scripsisse, & si scripsit, Hieronymus non vidit Exemplar.* Conjunctio, *si*, non est hic conditionis, sed concessionis. Quasi dicas, *Joannes* non habet pecuniam, & si haberet, tibi non dabit. Non igitur facio ex categorica hypotheticam & contra, sed duas propono categoricas, quarum alteram si non obti- neo, alteram tamen urgeo: sic autem proposui *Stunica*: *Aliquoties admonueram mihi non videri, Matthæum Evan- gelium suum scripsisse Hebraice, aut si scripsit, ab Hierony- mo non fuisse visum.* Ubi est hic conditionalis? Disjun- ctiva est bicornis: *Aut non scripsit Matthæus Hebraice, aut certe Hieronymus hoc Exemplar non vidit.* Nec re- fert hic utrum copulativam usurpes conjunctionem an disjunctionem, ob peculiarem usum *si*. Copulativa fue- rat, si dixissem, *Matthæus non scripsit & Hieronymus non vidit.* Nunc nec hypotheticam posui, nec copulati- vam. Cap. x. contendit totum vetus Testamentum ab *Hieronymo* versum: *id declarant, inquit, præfationes.* Imo præfatio, quam præfixit Commentariis in *Ecclesiasten*, declarat *Hieronymi* Translationem in publico usu Eccle- siæ non esse, & præfationem in Codices vulgares trans- latam ei, quam legitimus, Versioni non respondere. Id enim vertit quod exponit, sed quod exponit diversum est ab eo quod nunc legit usus Ecclesiasticus. Hunc no- dum expedit *Sutor*. Cum *topica* proposuisset veluti pro- babilia tantum, sic explicat se, ut addat *proprie topica*. Deinde quod dixi, *a definitione ad definitum esse necessa- riam probationem*, fatetur esse bonam consequentiam, *pro- bationem* esse negat. Atqui hoc probationis verbo delecta- tus est *Quintilianus*. Et hujus argumentationis exempla ponunt *Aristoteles*, *Boëtius*, *Tullius*, & *Quintilianus*. Re- petitio principii fortasse dici posset, si definitio & defini- tum vel æque nota essent, vel æque ignota. Nunc sæpe contra est, ut *tyrannus est, qui sibi gerit principatum*. Quod dixi, *demonstrationes ex iisdem sunt principiis*, depravat,

quasi senserim syllogismum demonstrativum non differre ab eo, qui proprie dicitur dialecticus, cum ego sentiam ex genere, specie, differentia, & proprio velut ex prin- cipiis construi demonstrationes. Deinde carpit, quod nesciam differentiam inter *probationem*, *illationem*, & *con- sequentiam*, quam inepte *collectionem* vocem. Imo has nœnias, quarum putat me nihil scire, didici non omnino infelicitè natus annos tredecim, hoc *Sutore* superior, quod *Aristotelem* Græcum non semel evolverim, ex quo possum ostendere ducenta loca, quæ *Sutor* hætenus non intellexit: si tamen unquam legit *Aristotelem*. Cum præ- cipiam de dialecticis, tum distinguam *probationem*, *con- sequentiam*, *illationem*, & *collectionem*, nunc his verbis juxta nativam significationem & doctorum consuetudi- nem usus sum. In opere de ratione conscribendi *Epistolas* distinxî & ipse formas argumentationum, quas in præ- ceptionibus distinguunt Rhetores, in orationibus non observant. Objicit, quod *amphibologiam* posuerim pro *equivocatione*. Quid mirum? Non enim interpretabar elenchos *Aristotelis*, sed ubicunque est equivocatio, ibi est amphibologia, non contra, dicens igitur amphibolo- giam, non exclusi equivocationem. Alibi objicit mihi, quod nesciam discrimen inter *causam per se* & *causam per accidens*, sive inter *causam* & *occasionem*, & hæc quæ pueri tenent docet nos velut arcana sapientiæ. Adeo quod ipse didicit in Scholis, arbitratur *Erasmum* nusquam potuisse discere. Similiter objicit alibi, quod non intel-lexerim quid sit *sophisma*. Quicquid scite excogitatum est Græcis dicitur *sophisma*, neque tamen nescio quid Dialectici vocent *sophisma*. Alicubi dicit me nihil scire in Philosophia, Logica, naturali, morali, cum Logicæ pars sit Rhetorica. In morali me diligenter versatum declarant libri mei. Naturales illas speculationes de prin- cipiis, de materia prima, de motu, de tempore, de infi- nito, adolescens attigi, sed his non sum perinde delecta- tus, etiamsi nihil non legi. Libros de animalibus & simi- les diligenter excussi. Jam cum Rhetorica nihil differat a Dialectica, nisi quod manus complicata ab explicata, quomodo nihil Dialectices scit *Erasmus*? Sed ineptum sit hic contendere quid sciam aut nesciam in Philosophia.

Folio 93. probaturus quod *Damasus* approbaverit *Hieronymi* castigationem, *Platinam* nobis adducit. Sed unde docet hoc *Platina* recens auctor? Itidem alibi no- bis citat *Epistolam* insulam pro *Hieronymiana*: *Legi li- teras apostolatus tui*, &c. Eadem prudentia citat nobis *Commentarios* nescio cujus in *Parabolas Solomonis* pro *Hieronymianis*. Folio 94. ait hanc Translationem ab omnibus habitam pro *Hieronymiana*, cum curiosius eru- diti semper hac de re disceptarint, offensi conjecturis. Pagina 110. si superis placet, docet me quæ & quomodo Grammatici solœcismum distinguant a barbarismo, quasi *Sutorem* ob unam vocolam dixerim solœcistam. Si non li- cet *barbarismi* & *solœcismi* vocibus uti in nativa significa- tione, eo quod Grammatici docendi gratia sic distinxerint, non licebit, *propositionis panes* appellare, quod Dialecti- ci peculiarem significationem imposuerint ei vocabulo. Certe *Aulus Gellius* solœcon verbum dixit, pro male Latino. Nec hoc dissimulat *Donatus*. Et in his mihi *Sutor* impingit imperitiam. Quantæ sunt *Cartusiani* deliciae! Pagina 115. quod dixi *seculi* corruptum esse pro *saeculi*, respondit hoc a solo *Lyrano* dictum, verum debebat addere pro *Lyrano* facere libros Hebræorum consentientes. Pa- gina 116. ut expediat se ex angustiis de *Bethania* & *Be- thavara*, facit duas *Bethanias*, ex auctoritate *Glossæ* ordi- nariæ & *Lyrani*. Id si verum esset, *Hieronymus* non dissi- mulasset in *Locis*. Et in his habet hoc peculiare ac pene perpetuum *Sutor*, ut diluturus quæ objeceram dicat, *Sed objiciet*, quasi non a me sint objecta, sed ipse sibi obji- ciat. Ibidem luculenter expedit nodum de *Joannis* loco, si cum volo manere, perfrecta fronte affirmans & Græcos & Latinos legere sic, cum in Annotationibus ostende- rim aliquot Codices vetustos habuisse *si*, non *se*, & post in Bibliotheca *Constantiensis* compererim *si* scriptum, sine ullo rasuræ vestigio. Nec dubito quin in innumeris vetustis codicibus liceat idem deprehendere. Certe Græ- corum hic summus est consensus. Quod autem *Sutor* no- bis objicit *Chrysostomum* Latine versum, ridiculum est.

Atque hic sic agit *Sutor*, quasi dixerim Interpretem male vertisse, imo dico Codices esse depravatos. Demiror autem hominem, qui sibi videtur acutus, perpetuo sic argumentari, ut non distinguat inter notatos Librarios & notatum Interpretem: velut illud ad *Caiphā*, non taxo Interpretem, sed ostendo *Augustino* fuisse mendosum Codicem, hoc quidem loco. Distinguit diversas lectiones a contrariis, & variam lectionem approbat, tamen interim fatetur se nescire utra sit a Spiritu Sancto. Non patitur manifestum solœcismum tolli, quod hunc tribuat Spiritui Sancto, & patitur diversam lectionem. Qui recipit variam lectionem, salva ea qua utitur Ecclesia, cur rejicit variam Translationem, quam *Augustinus* scripsit conducere ad intelligentiam Scripturæ? Quæ adducit de *latuerunt* & *placuerunt*, apertiora sunt quam ut mereantur refelli. Quid autem frontis habet, quod cum lectio Latina sit apud Latinos varia, sic ut altera respondeat Græcæ lectioni, altera multis conjecturis appareat depravata, tamen vulgatam anteponit & Græcorum consensui, & veterum Latinorum citationi. Ludit autem homo festivus, *ubi*, inquit, *latuerunt Abraham & Loth*? Hic non agnoscit Græcam loquutionem, cum toties hoc colore prodigiosos excusaverit solœcismos, veluti, *cogitationum invicem accusantium ac defendentium*. Nunc portentum esse judicat, si pro *latuerunt* vertisset *latuerunt*. Illud persuave, quod ex *Lexico* & *Calepino* docet quid sit *Paraphrastes*, id est, perversus Interpretes. Sic quidem habet *Lexicum* ab *Aldo* datum, unde hausit *Calepinus*, sed aliud habent Lexica a doctis aucta castigataque. Alioqui cur *Hermolaus Barbarus Themistium* appellat *Paraphrasten Aristotelis*. Porro quod divus *Hieronymus* scripsit in *Prologo Galeato*, *Et cum intellexeris quod ante nesciebas, tum me vel Interpretem aestimato, si gratus es, vel Paraphrastem, si ingratus*. *Paraphrastem*, inquit, *in malam partem dixit: non enim ab ingrato exegisset, quod bene sonat*. Sed quomodo *Paraphrastes*, id est, perversus Interpretes, efficere potest, ut aliquis intelligat quod ante non intelligebat? *Hieronymus* se profitetur Interpretem. Qui gratus est, hujus honorem tituli non detrahet. Qui ingratus est, fatebitur eum explicuisse sententiam, sed a verbis digressum. Atque hic jocus videtur mire festivus & *Bedda*, toties enim repetit.

Non hic refricabo quanto supercilio contemnat Pontifices, Episcopos, & Doctores, ut ipse loquitur, quos ejus operis habui, vel auctores vel adjutores. *Leo*, inquit, *nihil approbavit, nisi stili elegantiam, quo delectabatur*. Imo probavit ut opus multum utilitatis allaturum & Theologiæ studiosis & orthodoxæ fidei. Eodem titulo probavit *Joannes Atenfis* Lovanienfis Academiæ Cancellarius, longe alius Theologus quam *Sutor*, cum prædicaret totum opus ab se perlectum. *Leonis* decimi memoriam parum reverenter attingit, inter cætera di-

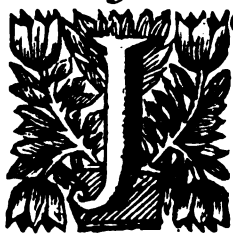
A cens: *Etenim qui salubribus carnibus interdictus sum, non debeo jam putrefactus rodere*. Nec *Adrianum* sextum dubitem *Leoni* primo opponere, duntaxat in re Theologica. Cæterum non fingere me quod de illo narro, scriptis Epistolis docere possum. Nec *Leo* nominatim probavit novam Versionem, non enim est nova Versio, respondens Ecclesiasticæ, sed Translatio lectionis Græcæ. Porro cum toties clamem ad ravim usque, ne quis fretus hac Versione mea contemnat lectionem Ecclesiasticam, tamen ad hæc omnia *Sutor* adhuc videtur esse surdus. Cætera quæ differit de locis a me male reditis, de bonis litteris, de Sacris Libris in Linguam populi vertendis, fere talia sunt, ut non sit operæpretium excutere. Illud tantum dicam, me de Constitutione *Innocentii* tertii nunquam admonitum fuisse: si exstaret Constitutio, fortassis magis intelligeremus, quo animo vetuerit. Hoc unum sciebam, in *Niceno* Concilio fuisse decretum, ut populares sibi pararent Sacros Codices, & idem hortatur populum divus *Chrysostomus*, quo magis dociles venirent ad concionem. Et hic sic elabatur: *Tum jubebantur habere Sacros Codices cum inde nihil scandalum nasceretur, nunc prohibetur ob mala inde proficiscentia*. Imo circa tempora *Chrysostomi* sæviebat factio *Anthropomorphitarum*. Eam Monachi simplices & idiotæ haulerant e Sacris Libris, in quibus legerant faciem, oculos, aures, pedes, & manus Dei: nec tamen ideo lex lata est, quæ submoveret Laicos à lectione Sacrorum Voluminum. Illud bene dixit *Sutor*, quoniam rationibus hoc nunquam potuisset effici, ne populus haberet Sacros Codices in Linguam vulgi versos, idcirco interpositum esse Senatus interdictum. Tandem *Sutor* affectus tædio prolixi certaminis jubet me valere aliumque concertatorem quærere. Ego vero non minus libenter ab eo discedo, & utinam aut ille non tam immoderate scripsisset, pius, ut sibi videtur, monitor, aut ego illius intemperias neglexissem. Quod autem ait omnium manus esse adversus me, measque manus adversus omnes, id nequaquam esset, si, quod *Sutor* impingit, a *Lutheri* partibus starem, haberem plurimos, qui pro me *Beddis* ac *Sutoribus* responderent. Nunc sanctissimis Theologis doctas, invictæ erga catholicam communionem constantiæ, & conflictationis cum *Luthero* susceptæ. *Sutor* & *Bedda* non profitentur favorem erga *Lutherum*, sed præstant. Quod autem in calce libri Lectorem obnixè rogat, ne quis mihi credat, ipsum autem existimet virum undique doctissimum optimumque, qui nullo maledicendi gloriæve studio ad scribendum accesserit, bene facit quod hæc precario conatur impetrare: facilius tamen impetraturus, si aut non scripsisset, aut aliter scripsisset. Utinam aliquando *Sutor* & *Erasmus* tam concordēs sint apud Superos, quam nunc nihil inter eos convenit!

F I N I S.

DESIDERII ERASMI

APPENDIX DE SCRIPTIS

JODOCI CLITHOVEI.

JODOCI CLITHOVEI libros, quibus titulum fecit *Propugnaculum fidei*, nondum, quod dolco, vacavit legere. Tantum inspexi si quid ad me valde pertineret. Quæ concionatur de continentia, abstinencia, & regulari vita, valde consentiunt cum animo meo, & utinam adesset illi tanta dicendi suavitas, ut omnes Monachos, omnes Sacerdotes ad harum virtutum amorem posset inflammare. Cæterum quod in Indice ponit, me usum legis de continentia Sacerdotali niti dissuadere, si mecum pugnare voluisset, rectius ad hunc modum proposuisset, *Erasmus*, ut nunc habent res profitentium cœlibatum, dubitat utrum sit minus malum, Ecclesiam indulgere uxori-

res iis, qui tentatis omnibus tamen non continent, an sinere res in eo statu, in quo nunc sunt. Quin & in his, quæ refert ex *Encomio matrimonii*, cogor illius desiderare candorem. Novit enim ut in bonis litteris olim non infeliceiter versatus, quid sit *declamatio*, nimirum argumentum fictum, quod exercendæ dictionis gratia tractatur in utramque partem. Quis unquam audivit exempla Grammaticorum, aut Dialecticorum, qui artis præceptionem tradant, exigui ad Theologorum placita? Quod si illis tantum est otii, quin ad eandem trutinam expendant *Donatum*, & *Pogii* facetias? Qui inter Theologos proferunt *Aristotelis* placita ex diametro pugnantia cum doctrina *Christi*, sat habent dicere, loquor ut Philosophus. Quod si Rhetoris est in veris causis non semper vera dicere, sed probabilia, modo faciant ad victoriam, multo

multo iniquius est in ficto themate singula ad Theologicum rigorem excutere. Qui declamationem profiteatur, ipse sibi fidem abrogat, nec potest nisi de ingenio periclitari. Veluti qui laudaturus iustitiam, prius laudaret iniustitiam. *Jodocus* ita citat mea, quasi ego Theologum agens serio suaserim illa populo Christiano: potius imaginari debet, id quod res est, puerum aliquem Rhetorices studiosum in Schola declamatoria verba facere, ingeniique sui specimen dare, quantum valeat in eodem argumento diverse tractando. Nam hoc exemplum subjeceram præceptionibus suavoriis, in Libro de conscribendis Epistolis, quod ne videar fingere, sunt in Anglia qui habent Archetypum mea manu descriptum ante annos ferme triginta. Et apud me est Exemplar ab amanuensi descriptum ante annos viginti, ubi reperitur etiam altera pars delineata. Si in priori parte nullum esset argumentum quod refelli posset, quid haberet quod diceret, is qui diversam declamaret. Age si proferrem ex divo *Thoma*, quod ait in sacramento Eucharistiæ Dominicum corpus pro nobis occisum potius repræsentandum fuisse carnibus pecudum, quam specie panis & vini, eo quod illa perfectius repræsentent id quod significant, & impingerem divo *Thoma* crimen blasphemiae, nonne statim reclamaret *Clithoveus*, me non æquum facere, qui calumniam struerem ex argumentis, quæ sunt ante oppositum. Sic enim illi loquuntur. Hoc si valet in disputatione Theologica, quanto magis valere debet in ficto themate, in quo declamator neutram partem præstare cogitur. Deinde quoniam hæc declamatio non versatur in quæstione generali, an melius sit matrimonium coelibatu, sed in quæstione circumstantiis implicita, hoc est, utrum tali qualem fingo sit utilius matrimonium quam coelibatus. Et quanquam verfor in ficto themate, non tamen usque adeo indulgimus declamatoriæ licentiæ, ut hoc egerimus quod objicit *Clithoveus*, videlicet quod censeam recte consultum iri rebus humanis, si continentia Sacerdotalis atque Monachorum Deo consecrata pessundetur, conculetur, violetur, atque in conjugalem societatem commutetur. Verbum censendi non est in mea declamatione, nec ea loquor sub mea persona, sed is, quem loquentem facio, dicit, *Mihi videtur*, nec damnat Sacerdotum & Monachorum continentiam, quam ipsa declamatio probat etiam in matrimonio, quod vult esse virginitati simile, hoc est, ut quam minimum detur libidini, proli gignendæ tantum detur opera. Dein virginitatem contemno Angelis, matrimonium tribuo hominibus, nimi-

rum iis qui ex Deo dono continenter vivere possunt, aliquid tribuens supra hominem. Nec ibi declamator agit de castis Sacerdotibus & Monachis, sed de impure viventibus, quorum ubique heu nimium magna turba est, etiamsi dissimulemus secretas immunditias. His si non sit aliud remedium, declamator putat expedire ut Ecclesia indulgeat matrimonium, tanquam secundam naufragii tabulam. Et addit, si res ita poscat, hoc est, si ita visum fuerit Ecclesiæ principibus expedire. Quod si quis respondeat, Ecclesiam non posse relaxare votum solenne, reddat igitur causam idoneam, cur possit relaxare votum simplex, etiamsi publicum sit ac notum. Et arbitror hoc Ecclesiam posse facere, quod publicis instrumentis facit Romanus Pontifex summus Ecclesiæ pastor, qui gravibus de causis ex Monacho facit non Monachum. Quanquam hic non contendo, cum mea declamatio non tam loquatur de initiatis quam de initiandis, certe hoc potest Ecclesia statuere, ne qui posthac fient Sacerdotes aut Monachi, teneantur obligatione voti continentiae, si tentatis omnibus vincantur a carnis infirmitate. Hoc sensit ille declamator, ac plurimum abest ab his verbis, quæ magna vehementia protulit *Clithoveus*. Nihil enim istiusmodi fuit unquam in animo meo, nec est in scriptis meis quamlibet ludicris. Tamen si declamator ille Rhetorum jure detorquet argumenta quædam ad suæ causæ commodum. Quale vero spectaculum futurum sit, si ei, qui in palæstra declamatoria *Alexandro* magno dissuasisset ne oppugnaret *Tyrum*, Theologus aliquis respondeat ex Scholæ seriis decretis. Atqui nihilo convenientius est, quod facit *Clithoveus*. Ad cætera non vacat in præsentia respondere, sero liber illius mihi redditus est, & jam urgebant nundinæ, vixque poterant absolvi quæ erant in manibus. Respondi quædam ante complures annos *Joanni Atensi*, nonnulla dein ad notas *Bedæ*, ignorans etiamnum, quod *Clithoveus* attigisset hoc argumentum. Habebam & peculiarem Apologiam adversus declamationis illius calumniatores, quam nunc per temporis angustiam dare non vacabat. In hac declarabo me, nec de pudicitia coelibatum profitentium, nec de matrimonio quicquam secus sentire quam sentit Ecclesia catholica. Ad cætera quoque, quæ reprehendit de esu carniū, deque jejuniis, sic partim respondi, partim responsuri sumus, ut æquo certe Lectori simus satisfacturi. Præstaret in hoc incumbere, ut hæc diffidia redigantur in concordiam, quam ut iniquis inquisitionibus novis diffidiis seminarium præbeamus.

F I N I S.

DESIDERII ERASMI DECLARATIONES AD CENSURAS LUTETIÆ

vulgatas sub nomine

FACULTATIS THEOLOGICÆ PARISIENSIS.

PRÆFATIO FACULTATIS.

DECANUS & Facultas Theologiæ Scholæ Parisiensis omnibus fidelibus in Christo salutem. Cum a nobis, anno Domini millesimo quingentesimo vicesimo sexto circa finem Julii, a multis & gravibus viris quæreretur, quid sentiendum foret de quibusdam propositionibus excerptis e Paraphrasibus Desiderii Erasmi in novum Testamentum, & similiter de quibusdam aliis extractis ex quodam ejus libello dictarum propositionum defensorio, qui dicitur Elenchus, nec non & paucis aliis in aliis illius libris repertis: Nos rationem reddere volentes de ea, quæ in nobis est, fide: re diutius atque maturius perspecta, & inter nos discussa, tandem non solum super dictis propositionibus respondendum censuimus, sed & rationes & Scripturarum testimonia, pro instituti brevitate, pauca ad cautelam subjicere, ubi opus visum est, curavimus: ut clare agnoscant qui ista lecturi sunt tantam esse vim veritatis, ut quamvis interdum impudenti insipientium hominum temeritate exagitetur, nunquam tamen possit convelli. Nam si adversus eam portæ inferorum prævalere nequeunt, neque certe potestas ulla super terram præ-

prævalebit. Proinde non solent viri prudentes etiam Ethnici pertinaci animositate ea tueri quæ levius forsitan aut inconsultius asseruere, ubi veritas ipsa ratione reddita manifeste cognoscitur. Cæterum in conclusione præsentis operis huiusmodi nostri instituti ratio pluribus explicatur.

INDEX ARGUMENTORUM, QUÆ A PRÆFATA DOCTORUM UNIVERSITATE DISCUSSA FUERE ET DEFINITA.

DE parvulis baptizatis I. De morte Christi II. De junio & delectu ciborum III. De juramento IV. De reparatione injuriæ V. De matrimonio VI. De fide VII. De quibusdam desideriis spectantibus ad fidem VIII. De Lege veteri IX. De auctoribus librorum novi Testamenti X. De Symbolo Apostolorum XI. De traductione sanctarum Scripturarum in Linguam vulgarem XII. De iis in quibus a communi usu Ecclesiæ Latinæ Paraphraſtes recedit in suis Paraphraſibus XIII. De quibusdam propositionibus, quæ positæ videntur

A ex inadvertentia vel ipsius Paraphraſtæ vel Typographorum XIV. De quibusdam propositionibus, in quibus non satis officio Paraphraſtæ scriptor Paraphraſis respondet XV. De meritis XVI. De fiducia bonorum operum & meritorum XVII. De fiducia corporalium ceremoniarum & statutorum Religionis XVIII. De oratione vocali XIX. De coelibatu Sacerdotum XX. De peccato originali XXI. De poena filiorum temporali propter peccata parentum XXII. De poena hæreticorum XXIII. De defectu vigoris Evangelii XXIV. De Sabbato XXV. De Ecclesiâ XXVI. De beata Virgine Maria XXVII. De Angelis XXVIII. De Petro XXIX. De Paulo XXX. De Dionysio Areopagita XXXI. De Theologia Scholastica XXXII.

DESIDERII ERASMI

P R Æ F A T I O

I N D E C L A R A T I O N E S S U A S.

QUIDEM sperabam tandem huiusmodi rixarum finem, vel delasatis impetentium animis, qui si non contigisset, animus erat mihi silentio pertinaci quietem ab irrequietis redimere. Nam quod *Alberto Pio* respondi, nominis illius celebritati datum est, quæ me videbatur gravatura potius quam res ipsa. Cæterum simulatque præter omnem expectationem prodierunt Censuræ titulo Facultatis Theologiæ *Parisiensis*, plane fluctuabam animo, reputans, nec tutum obticescere, ne vel tam celebris Collegii maiestatem viderer habere contemptui, vel agnoscere quæ intentantur: nec respondere, ne pervicaciæ tribueretur, quod non vereretur sacratissimæ Facultatis oraculis respondere. E duobus malis, quando utrumque vitari non poterat, in id, quod levius visum est, incurrere malui. Levius enim existimarim, haberi procacior, quam impiorum auctor dogmatum. Quamquam mea responsio multum abest ab improbata quorundam pertinacia, qui quod objicitur, non solum tuentur ac vindicant, verum etiam malis adjicientes deteriora, conduplicant errorem, ac dum homines videri refugiant, fiunt hæretici. At mihi responsio sic temperabitur, ut & Theologorum auctoritati quantum debetur honoris deferam, & sicubi per humanam incuriam, oscitantiam, aut incitiam lapsus sum, agnoscam & corrigam errorem: rursus ubi sermonis obscuritas aut ambiguitas ansam præbuit errori, declarem bona fide, quid senserim. Cæterum quoties inciderit, quod aut simpliciter vanum est, aut perperam intellectum, aut calumniose detortum, id ingenue rejiciam non in ipsum corpus sacræ Facultatis, sed vel in Commissarios vel in alios quibus hoc negotii fuit delegatum: qui mea, vel trunca, vel depravata, vel ab aliena persona ad me detorta, vel perperam interpretata, sacratissimæ Facultati obtruserunt. Nam ea cum sit gravissimis occupationibus districta, haudquaquam mirum est, si non habet otium meas lucubrationes propius ac fixius inspicendi, sed de his tantum pronunciat, quæ deferuntur: quæ si perperam proponuntur, jam non mea damnat illa, sed quæ deferuntur. Equidem summopere cupiam ejus Collegii dignitatem simul & auctoritatem quam maxime fartam rectam haberi, quod haud nesciam ad Christianæ Religionis integritatem vehementer pertinere, ut omnes de *Sorbonica* sodalitate quam magnificentissime sentiant, nec secus quam oraculum excipiant quicquid ab ea communibus suffragiis decretum ac simili consensu proditum fuerit. Idque mihi perpetuo, tum in feriis tum in ludicris, studio fuit, ne quam gentem ordinemve læderem, eo quod sciam ubique

bonos malis permixtos, ac malos bonis. Quicquid usquam mihi dictum est acerbius, in certorum hominum mores, non in ipsos ordines dictum est. Porro ut qui taxat hominum vitia, juvat rem Christianam, non labefactat: ita qui convellit probatos ordines, turbat & convellit Ecclesiæ statum. Inter ordines autem vix alium esse puto cui plus honoris debeatur quam Theologico, qui quod olim fuit Episcoporum proprium, in se receperunt. Rursum inter Theologorum Collegia, magno orbis consensu, principem locum tenet Schola *Parisiensis*, quam merito quis Christianæ Religionis ἀρχαίον esse dixerit. Quo minus fas est hujus dignitati quicquam derogare.

Proinde mihi in hac Apologia minor erit sollicitudo, quibus modis meam tuear innocentiam in his nimirum in quibus præter meritum accusor, quam ut caveam, ne quid mea defensio lædat minuatve *Sorbonica* sodalitatis auctoritatem. Equidem nec Decanos, nec Commissarios, nec Amanuenses novi, sed tamen esse illic aliquot, qui flagrant impotenti quodam odio mei, res ipsa declarat: & sunt fortasse quos rapit zelus Ecclesiæ, sed vehemens magis quam secundum scientiam. Nec desunt forsitan qui metu suffragantur. Sunt qui privato favore adfunt, cæteri vel connivent vel subducunt sese, prius habentes cedere, quam cum irrequieti spiritus hominibus & contentioni natis digladiari, mox audituri, si quid æqui dixerint, *Lutheranus*. Optarim tamen has censuras alio titulo quam Facultatis prodire in lucem, idque non tantum mea ipsius causa, quem supra modum gravabit fulgor *Sorbonici* nominis, etiam si nullus insit error meus: verum etiam quod ipsius Facultatis referat nihil ab ea proficisci, quod jure possit reprehendi. Atque ut facile credo hæc agitata in consensu Theologorum, ita certis omnium suffragiis decreta ac legitimo consensu publicata mihi non sit verisimile. Quædam videntur admixta præsertim in titulis, conclusionibus, ac præfationibus, quæ plus odii quam judicii præ se ferunt. Et haud scio an quispiam vel Theologus vel Amanuensis tantum juris sibi sumat, ut in mediis etiam Censuris aliquid de suo admisceat, stomachoque ferventi privatim indulgeat. Hæc Facultas aut nescit aut dissimulat. Non statim quicquid agitur inter Theologos publicandum est. Multa illic ventilantur exercitamenti gratia. Si placuisset Facultati has Censuras edere, cur post annos quatuor nunc demum prodeunt? Ad hæc, cum Censuris, quas ediderunt in *Lutherum*, diligenter additus sit dies definitionis, ac mox dies quo decretum est ut definita publicarentur, non sine commemoratione Gymnasiarchæ, Regionum Consiliariorum, & aliorum ἀξιολόγων, hîc de publicandi auctoritate nulla fit mentio. Verum donemus has Censuras

suras esse universi Collegii, nec pronunciatum ex fragmentis delatis, sed ex perpetua scriptorum meorum lectione, tum legitimo omnium consensu in lucem proditas, saltem hoc mihi juris superest, opinor, apud Theologos, quod apud *Macedonum* Regem *Philippum* licuit reo, videlicet ut a Facultate dormitante appellem ad eandem vigilantem. Quemadmodum enim *Paulus* nihil se posse fatetur ad destructionem Ecclesiæ, cum esset tantus Apostolus: ita Theologis nulla est auctoritas adversus evidentem veritatem: homines sunt & ipsi, quibus imponi potest præstigiis improborum, etiamsi nec affectus, nec incuria, nec ignorantia pariat errorem. Quid quod inspiciendi provincia non semper ex iudicio libero, sed interdum ex ambitu quorundam delegatur: itaque fieri potest, ut res geratur vel per non satis Linguae Latinae peritos, ut damnent quod non intelligunt: vel in veterum Auctorum lectione minus exercitatos, ut, nisi videant conclusiones, aphorismos, & corollaria, videantur sibi in alio esse mundo: vel odio corruptos, ut damnent & pie dicta: vel adeo pigros, ut tantum ea legant, quæ notata sunt, cum ex his quæ præcedunt ac sequuntur liqueat scriptoris animus.

Videor autem mihi deprehendisse quibus ex rebus potissimum nascatur offensio quorundam in libris meis. Primum quia dum aliorum animos ex meo metior, simplicius ac liberius effero quod sentio, haud suspicans in insidiis latere calumniam. Deinde quod a Scholastica phrasi recedens, conor interdum paulo Latinius quod sentio proloqui. Displicet autem quibusdam quicquid non intelligunt, & carpunt quod perperam intelligunt. Præterea quod ubique fere gaudeo sequi vetustissimos quosque Doctores Ecclesiæ potius quam placita Scholasticorum: quorum aliqua sunt dubiæ veritatis, aliqua etiam inter ipsos controversa sunt, quædam ipsa specie ab Evangelico vigore degenerantia. Proinde cum Veteres fere secutus sim, ad recentiorum placita meas examinare lucubrationes, perinde est, quasi si quis cantionem *Lydiam* ad *Phrygios* modos excutiat. Quod si quis conetur ad eosdem gnomones examinare libros *Basilii*, *Chrysostomi*, *Ambrosii*, *Hieronymi*, *Augustini*, reperiet plusquam duo millia propositionum, quæ graviolem meantur censuram, quam pleræque mearum. Perquam vero iniquum sit, in illorum scriptis nihil non excusare, etiam ubi graviter lapsi sunt, & in meis etiam quæ pie dicta sunt ad calumniam trahere. Fit enim interdum, ut quod in *Augustino* & *Cypriano* cum plausu legitur, in meis ut impium carbone notetur. Apud Jureconsultos liberatur a crimine calumniæ qui probatum sequutus est auctorem: me nec *Augustinus* nec *Hieronymus* omnium probatissimi quicquam sublevant, sed in reprehensione gravat etiam *Aymo* & *Richardus de Sancto Victore*. Quin & illud obest mihi, quod priscorum Theologorum, atque adeo Divinorum Voluminum morem sequutus a tropis non abstineo. Atqui tropos non agnoscunt, qui tantum in Aphorismis Scholasticis triverunt ætatem. Sed vix ulla occasione frequentius præter meritum male audio, quam quod quæ sub aliena persona dicta, congruunt primordiis Ecclesiæ, sic proponuntur quasi nunc a me dicantur adversus præsentem Ecclesiæ statum. Porro qui non recipiunt personarum excusationem, in argumento quod personis constat, hi quid aliud quam profitentur se nolle præstare æquos iudices? Ad excusandum Priscos satis est unius loci testimonium, & ad evincendum illos recte sentire satis est unica sententiola, licet compluribus locis aliud sentire videantur. Mihi, licet trecentis locis expresserim probatam sententiam, unus locus objicitur ac detorquetur ad calumniam, nec illa tam multa bene dicta quicquam opitulantur. Postremo in Dialogis, ubi quod ab alio dicitur ab alio refellitur, mihi objicere partem deteriore altera dissimulata, quis non intelligat ab omni specie æquitatis abesse plurimum? Atqui ad hunc modum subinde tractor in Censuris,

A quibus expenduntur mea *Colloquia*. Quod ipsa res suis locis abunde declarabit. Levius quidem illud, sed interdum officit mihi, quod aliò spectat Censura, aliò sermo meus. Illa contemplatur quod in quaque re est, aut esse debet, optimum: meus sermo spectat, quo degenerarint hominum mores. Et cum interdum idem agamus, illi provocantes, ego revocans, tamen dissentire videmur. Hic mihi succurrit quiddam e profanis litteris, sed tamen ad hoc quod agimus satis accommodum: *Philoxenus* Tragœdiarum scriptor, interrogatus quomobrem in fabulis suis mulieres induceret malas, cum *Sophocles* eas induceret bonas, ille, inquit, *eas inducit quales esse deberent, ego quales sunt*. Idem igitur agunt, & qui proposita honesti forma, ad virtutem provocat, & qui vitia prodit ac traducit, præsertim ea quæ se fucant imagine pietatis.

B Ad prioris examinationis Propositiones fere omnes pridem respondimus *Natali Bedda*. Ea fuisse lecta a Commissariis constat, quandoquidem aliquot loca citant ex *Supputationibus* & *Elencho*. Verum cum illic ad multa sic responderim, ut opiner Theologis integris factum satis, dissimulatis omnibus, tantum objicitur quod gravat. Unum exempli causa proferam. Ex loco Paraphrasis in *Matthæi* cap. xvi. *Bedda* objecerat quod scripsissem, *Christum singulari amore Filium Dei*, non leve crimen impingens, sed impietatem exsecrabilem *Arianorum*, quasi senserim *Christum*, non natura, sed adoptione Filium Dei. Atqui ego docui id Typographorum incuria commissum in Editione posteriore, qui ex *more* fecerant *amore*. Id palam arguit prima Editio in minusculis, quæ prodiit anno 1522. Illic comperi scriptum *singulari more Filium Dei*, hoc est, ea ratione Filium Dei, qua nullus alius est præter ipsum. Posterior Editio peracta est me inscio, nec, si adsim maxime, mihi liceret quicquid illorum incuria committitur corrigere. Expressi maxime catholicam sententiam, & tamen audio *Arianus*. Hoc a me diligenter commonstratum, si Commissarii bona fide retulissent ad Facultatem, nequaquam addidissent eam Censuram, nec dubito quin idem facturi fuerint in aliis compluribus. Jam & illud offendit quosdam iniquiores, quod Veteres imitatus orationem ad præsentem materiam accommodo, vehementius incumbens in eam partem, unde moribus hominum gravius imminet periculum: veluti cum deterreo a furore bellandi, a perjurio, a fiducia virium ac operum nostrorum, a fiducia ceremoniarum, a superstitioso cultu Divorum, a præposteris rerum judiciis. Hujusmodi locos qui tractat perpetuo dictionis fluxu, calore quodam interdum eò fertur, ut videatur id unde deterret in totum damnare, juxta vetus proverbium, *iniquum interim petens ut æquum ferat*. Videmus quò feratur interdum *Hieronymus* amore virginitatis. Ducas eum minus quam par est tribuere matrimonio.

C Contra qui impense laudat matrimonium, vix effugiet quin alicubi videatur derogare virginitati. Idem interdum tanta vehementia provocat ad contemptum mundi, ut si quis urgeat verba, videri possit extra Monachisimum adimere Christianis spem salutis. Alicubi sic Clericos deterret ab amore divitiarum, ut in totum illis videatur adimere jus habendi quicquam proprium. Alias ita dejicit quorundam Episcoporum tyrannidem, ut eos propemodum cogat in ordinem æquetque Presbyteris. Ne singula commemorando sim prolixior, hujus generis permulta reperiuntur, & in Divinis Voluminibus, & in sanctitate celebrium virorum scriptis, præsertim veterum. Hinc est quod in Apostolorum ac Doctorum litteris quædam videntur ex diametro pugnare inter sese. Quale vero sit, si quis apud bellaces magna contentione dehortantem a bellis & ad concordiam exhortantem sic interpellat: Heus tu, cur damnas bellum, quod interdum recte ac necessario suscipitur? Quid audire mereatur ille interpellator? Nonne hoc? Amice, verum est quod dicis, sed nunc aliud agitur: medeor horum morbo, ad id nihil conducit tuum pharmacum. Servetur istuc alteri temporis. Aliud est in Scholastico

conflictū veritatem exactam scrutari, aliud est affectus hominum orationis impetu rapere ad meliora. Dominus ad benignitatem exhortans, clamat, *Omni petenti se tribue*, jubens ut de inimicis quoque bene mereamur. An hoc agenti convenit occinere dogma Scholasticum? Neminem obligari ad impertiendum de suis proximo, nisi in extrema necessitate, quod ipsum tamen liceat ab eo reposcere, ad meliorem fortunam provecto. Haud tamen hæc eò loquor, quasi negem in scriptis meis inesse lapsus. Non sum felicior *Hieronymo, Ambrosio, & Augustino*, quibus hoc non contigit: sed perversum animi studium semper abfuisse quamvis sancte dejerare vel ipso *Christo* præsentem nihil verear, laudo tamen piam Theologorum vigilantiam, quibus non satis est evellere zizania dogmatum improbatorum, sed infirmorum etiam offensionibus student occurrere. Nam id cum in multis Censuris, tum in ipsa Præfatione significant, cum ajunt *ad cautelam*. At mea sententia rectius cautum fuisset infirmis, si certis delegassent negotium e meis lucubrationibus decerpenti, quicquid ibi pugnat cum dogmatibus, ob quæ nunc turbatur Ecclesia, quæ sunt innumera: aut ita temperassent sermonem, *si hoc sensit Erasmus, errat*. Nunc ex verbis incommode decerptis interdum & de animo meo pronunciatur, idque præter causam, ut suis locis monstrabimus. Cur illa non vident, pro quibus sto ad depellendam calumniam, quæ communes hostes vident ad intendendam? Atqui cum hætenus constanter adhæserim Ecclesiæ catholicæ, cum eorum, quos ipsi pro perduellionibus habent Ecclesiæ, & animos & calamos in me concitarim, si minus eo dignus favore videbar, ut incircumspectius a me dicta commode interpretarentur, saltem hac æquitate non indignus videri poteram, ne mihi tam odiosis nominibus impingerentur, quæ nec scripsi, nec sensi, ac fragmentis male decerptis & in sensum impium depravatis mecum ageretur. Postremo si pie cogitat qui studet simplicium & imbecillium periculis occurrere, rem non impiam mihi videor facturum, si & illorum occurrant periculo, qui quoniam me existimant aliquid esse, cum nihil sim, hoc ipso possent in errorem prolabi, aut in errore confirmari, si persuasum fuerit, me hoc sentire quod quidam magni nominis interpretantur. Qualis autem ille Medicus videatur, qui dum aliorum ulceribus mederi studet, alios integros fauciet? Incauta cautela est, sic consulere nescio quibus infirmis, vel morosis vel iniquis potius, ut immerentem gravius lædas. Porro Theologos collaudo, quod non gravati sint de ea quæ in ipsis est fide rationem reddere: licet non temere adjecerit Apostolus, *cum modestia & timore*: ut & reprehensio sapiat Christianam mansuetudinem, & judicium sit circumspectum, consideratione fragilitatis humanæ, ne forte hallucinetur ipse qui errorem impingit. Sed expressius specimen Christianæ mansuetudinis datum fuisset, si tantum docuissent, non etiam convitia quædam adpersissent, quod nec adversus *Lutherum* factum est. Neque video in quem jaciuntur illa verba: *ut clare agnoscant qui ista lecturi sunt, tantam esse vim veritatis, ut quamvis interdum impudenti insipientium hominum temeritate exagitetur, nunquam tamen possit convelli, &c.* Hæc si in alios dicuntur, alieno loco dicuntur: sin in me, contumeliose dicuntur: si admonendi gratia in genere dicta sunt, rapiat e medio qui volet: ego me ab eo affectu semper alienissimum & fuisse profiteor, & esse gaudeo, & opitulante *Christo* futurum confido. Postremo fateor & apud Ethnicos esse turpe repugnare cognitæ & exertæ veritati, sed apud eosdem nunquam fuit honestum, quemquam calumniis incessere. Hæc præfatus rem aggredior: sed prius Lectorem admonitum volo, si quid cui vel in hac Præfatione, vel in sequentibus Declarationibus minus reverenter dictum videbitur, intelligat nihil ad Facultatem pertinere, quæ non nisi ex delatis pronunciavit. In delatores igitur, velut ad *Pyrrham*, (ut ajunt) si quid mali. Quicquid autem in legiti-

ma protestatione solet dici, id hîc pro expresso haberi cupio.

FINIS PRÆFATIONIS.

PROPOSITIONUM ERASMICARUM CENSURÆ FACULTATIS THEOLOGICÆ PARISIENSIS.

Tit. I. De parvulis baptizatis. In Epistola præposita Paraphrasi in Matthæum Propositio Erasmica.

Mihi videtur non mediocriter conducere, si pueri baptizati, cum jam ad pubertatem pervenerint, jubeantur concionibus adesse, in quibus illis dilucide declaretur quid in se contineat professio baptismi: deinde diligenter privatim examinentur a probis viris, satisne teneant ac meminerint ea quæ docuit Sacerdos. Si comperientur satis tenere, interrogentur, ratumne habeant quod susceptores illorum nomine polliciti sunt in baptismo? Si audita professione approbent quod gestum est per vicarios, omnia tentanda sunt, ne quis resiliat a prima fide. Quod si non potest obtineri, fortassis expediet illum non cogi, sed illum suo relinqui animo, donec resipiscat: nec ad aliam interim vocari pœnam, nisi ut ab Eucharistia sumenda reliquisque Sacramentis arceatur. Cæterum nec a sacris, nec a concionibus excludatur.

CENSURA.

Consilium hoc quantum ad id quod suadet petendum a parvulis baptizatis dum jam sunt adulti, ratumne habeant quod susceptores illorum nomine in baptismo promiserunt, & si non approbent, fortassis expedire eos relinqui animo suo, donec resipiscant: nec interim aliter puniri, nisi quod non tradantur eis Sacramenta Ecclesiæ, impium est, & in perniciem vergit fidelium, viam aperiens abolenda Christiana Religioni.

RATIO.

Si enim qui parvuli baptizati sunt, ubi adoleverint, interrogati negent se rata habere quæ susceptores nomine illorum polliciti sunt, mox & ipsi sua perversitati adherentes a Christianismo deficerent, & eorum exemplo multi alii. In dubium præterea revocare, an baptizati parvuli, ubi ad annos discretionis pervenerint, possint cogi ad tenendam fidem catholicam, apertam præferre impietatem. Nam cum fide teneatur, baptizatos parvulos esse fideles filios Dei & hæredes regni cælestis, fide quoque tenendum eosdem jam adultos esse de gremio Ecclesiæ: ideoque eisdem legibus esse obnoxios, quibus ceteri orthodoxi adstringuntur: haud secus quam aliarum communitarum parvuli, ubi ad pubertatis annos pervenerint, legibus suarum politiarum devinciuntur: quamvis in illas formaliter per se non consenserint. Unde nec minus possunt cogi parvuli Christianorum baptizati ad fidem Christi servandam, quam olim parvuli Judæorum circumcisi ad Legem Mosaicam: de quibus tamen nefas est hasitare. Sub Lege siquidem circumcisos universa Legis facienda debitores pronunciat Apostolus: & decrevit Dominus minus in Lege veteri morte plectendos, quoscumque a semel suscepta Lege recedentes. Declararunt item nonnulli summi Pontifices, tanquam contra hæreticos procedi oportere adversus eos, qui cum parvuli essent, baptizati sunt: ubi autem doli facti sunt capaces, ad ritus se converterunt Judæorum.

DESIDERII ERASMI DECLARATIO I. AD PRIMAM CENSURAM.

Nunquam dubitavi quin infantes baptizati pertinerent ad corpus Ecclesiæ, nec unquam dubitavi quin Ecclesiæ jus habeat animadvertendi in eos, qui a fide baptismi resilierunt: ut jam illa verba Censuræ, de quibus tamen nefas est dubitare, nihil ad me pertineant: tantum dubitavi an expediret. Multa enim licent, quæ non expediunt. Porro quod ad illam particulam attinet, quam sola notat Censura, *consilium* proprie dici non potest: *consultatio* potius est. Qui enim dat consilium, jam judicavit. Qui proponit dubitans, petit consilium verius quam dat: nec judicat, sed aliis defert judicium. Verum ut omittamus de

ver.

verbo contentionem, quo pacto potest *impium* dici, A quod pio animo proponitur? Nihil obstat quo minus utraque pars, cum æque pio ducatur spiritu, in summa consentiat, in mediis dissentiat. Illi perpendentes quam prodigiosa sit hisce præsertim temporibus ad omnem novitatem volubilitas, necessarium existimarunt temeritatem præcipitem ostenso fuisse compesci. Ego reputans quot sint hominum millia etiam inter Christianos, qui vel nihil omnino sciant de dogmatibus fidei, vel nihil omnino credant: id quod partim ex plurimorum colloquiis deprehendimus, partim ex eorum narratione cognovimus qui audiendis arcanis confessionibus vacant: quærebam tanto malo remedium. Sperabam autem, si Præfatum auctoritate renovaretur catechismus in adultis, & post cognitam Evangelicam philosophiam renovaretur professio, fore ut plures haberet Ecclesia germane vereque Christianos. Id autem videbatur melius succedurum, si ducerentur homines magis quam cogerebantur. Fides enim persuaderi gaudet potius quam compelli. Ad hæc, sperabam, Catechistarum vigilantiam adjuvante Christo, nullos aut certe quam paucissimos fore qui resisterent, de quibus expendendum proponebam, an expediret non statim tradere externo judici, sed monitis, hortatibus, pudore, ac remediis pro Christiana charitate lenioribus provocare, donec ex animo profiterentur. Nec interim essent liberi a severitate legum principalium, si aut blasphemias evomerent in Christum, aut alios ad defectionem sollicitarent, aut nostram Religionem petulantius incescerent. Postremo non disputabam de tollenda lege, sed de moderando legis usu. Quis enim nescit quam olim leniter actum sit cum hæreticis, quamque iero ventum sit ad capitis poenam, cum tamen idem esset puniendi jus. Non est minor potestas Ecclesiæ in suos quam Synagogæ fuit in suos, fateor: sed aucta charitas pristinae Legis severitatem in plerisque diluit, magis spectans quid expediat filiis, quam quid ipsa juris habeat: quemadmodum beatus Paulus agnoscit quidem suam potestatem, quam acceperat a Domino: sed ea frequenter non utitur, dum itudet utilitati discipulorum adhuc lactentium. Adulterii poena mitigata est per Evangelium. Et Paulus in pseudapostolos subinde stomachatur, nusquam tamen eos nominat, tantum abest ut illos tradiderit Satanæ: non quod illi deesset auctoritas, sed quod aliud vocaret charitas Evangelique profectus. At hæc, inquiunt, lenitas invitaret improborum temeritatem. Videbam & hoc periculum, eoque adjeci fortassis. Sed rursus occurrebat, metu poenarum Ecclesiam impleri pseudochristianis. Illi nolunt hunc Reipublicæ statum moveri, ne quid accidat deterius: ego sinceriores quemdam populum induci cupiebam, minore jactura quam nunc patitur Ecclesia, ut mihi quidem tum videbatur. Nam qui non credunt, jam resiliunt apud Deum. Hi fortassis & minus inficerent alios, & citius ad meliorem mentem redirent, si removerentur, quemadmodum semovebantur olim flagitiosi, contumaces, & poenitentes ad tempus; metus enim legum frequenter hypocritas facit, & linguas cohibet verius quam corrigit animos. Charitas autem leges, quatenus licet, accommodat ad utilitatem. Et hodie multi dubitant, utrum consultius fuerit Judæos in Hispaniis ut erant sinere, quam nunc habere nobis permixtos, mutato titulo verius quam animo. Recte citant Bonifacii octavi rescriptum ex v. Decretalium titulo de hæreticis II. cap. XIII. contra Christianos. At contra hæreticos, vel persuasione seductos, vel per inscitiam errantes, quanta mansuetudine, quanta lenitate sunt usi præfati Doctores Ecclesiæ? A supplicio capitis revocabant ipsos Imperatores, ne non essent quibus mederentur. Quanquam ne Bonifacius quidem, licet Pontifex non admodum laudatus, illic suadet extremum supplicium, sed admonet censuræ Ecclesiasticæ: quæ quoniam paterna est, non regia, non semper utitur suo jure, sed ad sanandum quam ad puniendum est proclivior: partim quod hoc pacto

magis refert Dominum suum, partim quod hinc sperat plus lucri. Jam lex, quæ Deuteronomii XIII. minatur resilientibus a Judaismo, magis intentatur avocantibus ad impietatem quam seductis, & ubique addit defectionem ad Deos alienos. Absit autem tanta lenitas, ut, si quis forte, quod Deus avertat, baptizatus infans jam adultus nollet teneri professione lavacri, permittatur illi cultus idolorum, aut Dæmonum, quod ne Judæis quidem conceditur, quamvis ab Ecclesiæ potestate alienis. Porro infantes per circumcisionem transire in jus Synagogæ, in tantum confiteor, ut existimem etiam e Judæis parentibus natos eidem juri fuisse obnoxios. Nam circumcisio multis occasionibus fuit intermissa, velut in captivitate Babylonis. Nec tamen incircumcisis impune fuisset, opinor, ad Gentium transire ritus. Quin & illud nonnihil habet dubitationis, an infans Ethnicis parentibus natus, & furtim a Judæis circumcissus, fuisset obligatus Legi Mosaica. Ad hæc Paulus ad Galatas non videtur pronunciare quod sentit, sed deterret Galatas a circumcissione, odio reliquarum observationum Judaicarum, a quibus Gentes abhorrebant. Alioqui quis Paulo diceretur obligari ad rem inutilem? Multo minus ad perniciosam. Si Judæos ex Judæis prognatos ac legitime circumcisos, post exortam Evangelii lucem, non obligabat ad ritus Judaicos resecta pellicula, quomodo obligaret Galatas jam Christum professos? Aut quomodo dicitur deberi, quod omisum laudatur a piis? Sed, ut dixi, territat illos Paulus, quasi dicat: si hac in parte auscultaveritis pseudapostolis, conjicietis vos ipsos in miseram servitutem. Totam enim Legem exigent a vobis, velut obstrictis arrabone circumcissionis. Sed hæc propemodum extra rem mihi dicuntur, non quod locum parum apposite citarint Theologi. Perspicuum est, opinor, meam cogitationem plurimum abfuisse ab impietate cum illa scriberem, eoque legenti mihi verba illa in Censura, *consilium impium est, & in perniciem vergens fidelium, viam aperiens abolenda Christiana Religionis*, penitus inhorruit animus. Quanquam quomodo ad perniciem, cum Ecclesia primum felicissime & creverit & confirmata sit, quando nullus adhuc occidebat resilientes. Tunc cum præmium esset resilientibus, tot millia virorum ac mulierum habuit Ecclesia, qui pro Christo nulla supplicia, nullum mortis genus recusarent. Nunc vix invenias qui pecuniam contemnant. Partiamur igitur hanc inter nos laudem si videtur, ut Theologi prudentius metuerint, ego sperarim benignius: & in illis magis vigilaverit fidei zelus, in me charitas juxta Paulum omnia sperarit. Et tamen omnia verba, quoniam ut videtur offendunt, debebuntur: imo totum illud emblemata jam pridem rejectum est. Neque enim est præfatio in Mattheum, ut hic citatur, sed assumptum alienum ex tempore interjectum, ad explendas paginas, quæ tum supputatoris indiligentia vacabant.

Tit. II. De morte Christi, Lucæ XXIII. Propositio Erasmi prima.

Jesus suam mortem non lugubrem, sed gloriosam esse voluit: nec eam deplorari voluit, sed adorari, ut quæ sponte pro salute totius mundi suscipiebatur.

CENSURA.

Es si pretiosa est mors Christi & gloriosa, ut quæ mortem & mortis destruxit auctorem: non continuo non est & ipsa lugubris, & fidelibus desolanda, pro quorum salute exhibita sponte est. Nam cum per Regium Prophetam Christus conqueratur, dicens: Sustinui qui simul psal. contristaretur, & non fuit: qui consolaretur, & non 68. inveni. Et per Zachariam prædictum sit: Dolebunt super eum sicut doleri solet in morte primogeniti. Pia 12. quoque matris animam in filii passione doloris gladius, Luc. 2. juxta vaticinium Symeonis, pertransierit: planum est quod Christus suam passionem & mortem minime vultu desleri: sed cum illa, peccata voluerit lugeri, propter quæ expianda moriebatur, tanquam causam tanti doloris:

Esa. 53. *loris quandoque lem attritus est (ut scribit Esaias) propter scelera nostra, & livore ejus sanati sumus. Proinde cum hac propositio catholicorum Doctorum sententia, universalis Ecclesia ritui, quo singulis quibusque sextis feriis in memoriam Dominica passionis a carnibus abstinetur, nec non & recta Sacra Scriptura intelligentia adversetur, temeraria est, impia, & heretica.*

DECLARATIO ERASMI II.

- II. Certe sub hoc lapide non suspicabar tantum latere scorpionem. Paraphrastes explanans verba Christi, sequutus sum orthodoxos ac probatos Auctores, quos plurimum arbitror abfuisse ab hæretica sententia. Primum Theophylacti verba subscribam: *Mulieres quidem, inquit, genus hominum est facile lachrymans & plorans: quasi grave quiddam accidisset Domino, plorant compassionem pra se ferentes magnam, & injustitiam lamentantes. At ille non approbat, sed magis increpat illas. Voluntarie enim patiebatur. Non decet autem lamentari eum, qui sponte & pro salute omnium patitur, sed congruum est, ut ille magis laudibus effretur & celebretur. Per crucem enim & mors destructa est, & infernus captivus factus. Lamenta enim his qui sponte patiuntur nullam consolationem adferunt, proinde Dominus eas quæ ipsum lugebant increpat &c. Nec his dissimilia scribit Bedda cognomento Venerabilis, scriptor ab ipsis laudatus Theologus: Ne me, inquit, moriturum lamentemini, cujus cura resurrectio mortem solvere potest, cujus mors & omnem mortem & ipsum mortis destructura est auctorem. Hæc Bedda. Ambrosius vero licet hunc Domini sermonem ad fœminas prætercurrat, tamen ad crucis mentionem statim erumpit in verba triumphalia, non lugubria: *Sed jam trophæum, inquit, victor suum attollas. Ac deinde: Nunc quoniam trophæum jam vidimus, currum suum triumphator adscendat &c.* Et ipse Dominus commendans nobis memoriam suæ passionis, non dicit mortem Domini lugebitis, sed *mortem Domini annuntiabitis*, hoc est, prædicabitis ac celebrabitis. Quin etiam Ecclesia Dominicæ mortis commemorationem, non luctum appellat, sed *Eucharistiam*, id est, gratiarum actionem. Eucharistia vero lætitiæ vox est, non mœroris. Qui conveniret autem, ut cum aliorum Martyrum mortes Ecclesia tantis celebret tripudiis, qui tamen non caruere peccatis, Domini mortem luctu vulgari celebremus? Porro Psalmus LXVIII. *Sustinui qui simul contristaretur, &c.* non hortatur nos ad luctum, sed vaticinatur quomodo Dominus in passione foret ab omni humano solatio destituendus. Ac tum quidem Dominus juxta naturam humanam, requirebat solatium, & cum illo mœrente recte mœrebant Discipuli, licet humano etiamnum affectu. Quid porro mirum cum moriente rerum omnium Domino perturbata est universa creatura. Neque minus hodie mœrerent homines pii, si similia pateretur. At nunc magis & juvat & decet cum gaudente gaudere, & utilius est ea deflere, propter quæ ille tam acerba passus est. Hæc autem Zacharia verba, *Et plangent planctu quasi super unigenitum*, Hieronymus interpretatur de planctu impiorum in judicio. Tunc, inquit, *dolebunt a se crucifixum, cum videbunt in claritate regnantem.* Atqui ut hic locus maxime accommodetur ad mœrorem Discipulorum ac piarum mulierum de morte Domini, vaticinium est rei gestæ, non exhortatio gerendæ. Quid quod in ipso Parasceves die, quo maxime celebratur mors & sepultura Domini, tamen Ecclesia Domini non continet gloriam suam de morte Redemptoris, canens Hymnum illum, *Crux fidelis inter omnes, arbor una nobilis*, quidvis potius quam lugubrem: veluti & per hebdomadam passionis canitur Hymnus triumphalis, *Vexilla Regis prodeunt &c.* Item diebus Veneris, scilicet quando peragitur commemoratio mortis Dominicæ, canit Ecclesia, *Nos autem gloriari oportet in cruce Domini nostri*, nec ullam præfert luctus speciem. Quod autem Discipulorum animos adeo consternavit mors Domini, partim infirmitas, partim incredulitas fuit in causa. Nondum perfecte nove-
rant redemptionis mysterium, & de resurrectione*

A desperabant, aut certe dubitabant. In eo affectu nec illos expediebat manere, nec nos esse congruit, qui scimus quod Christus jam non moritur, sed cum Patre regnat immortalis. Quomodo igitur possumus nunc eam mortem adeo lugubrem ducere, quæ fons est omnis solatii, omnis gaudii, omnis gloriæ nostræ? Sed mater, inquit, sensit doloris gladium. Omitto variam hujus loci expositionem. Nam Augustinus interpretatur de gladio diffidentiae. Sensit affectum naturæ mater, sed reluctata est spiritui. Verum cum dolorem omnem, opinor, absterfit resurrectionis lætitia. Idem enim Dominus promiserat Discipulis suis: *Iterum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo tollet a vobis.* Non tamen dammandus est affectus illorum, qui tum Christo, ut homini dira patienti, communi naturæ sensu condolerebant: nec Christus simpliciter reprehendit lacrymas muliercularum, sed admonet quid potius sit flendum: atque harum occasione commonuit posteros, ut commemorantes Domini mortem, sua suorumque crimina deplorent potius quam illius mortem: siquidem illa sunt, quæ innocentissimum egere in crucem. Qui lugeat, aut ejus vicem dolet, qui decessit, aut suam ipsius, aut utriusque: sed Christus sitiverat eam horam, nobis autem illius mors fons vitæ fuit. Vulgo qui lugeat mortuum, ejus desiderio cruciantur, quem præsentem amabant. Quis hunc luctum probet in Christianis? Christus enim nobiscum est usque ad consummationem sæculi, & adhuc lugemus velut absentem? Bene lugeat, qui sua peccata lugeat, ob quæ Christus mortem suscepit: justius lugeat, qui subinde relabens in peccata, iterum atque iterum, quod quidem in ipso est, Dominum crucifigit. Non constat autem sanctas ac pias mulieres a Domino reprehensas, sed probabilius est fuisse vulgares: nam turbam vocat, quæ non tam judicio, quam sexus mollitie fundebant lacrymas. Talibus lacrymis, opinor, Christus non vult a nobis deplorari mortem suam.

D *Secunda ejusdem Propositio in Elencho Annotat. VII.*

C Christus si suam mortem vulgari more lugeri III. voluit, cur bajulans crucem reprehendit filias Hierusalem?

CENSURA.

Noluit se Christus a filiabus Hierusalem defleri, ut infirmum aut non potentem se ab illatis malis defendere: quemadmodum illæ erant deflenda, ob imminens Hierosolymitanæ civitatis excidium. Neque tamen eam ob rem id fieri prohibuit, quod natura suggerit, ratio suadet, sacra eloquia comprobant: Christianos videlicet Christi membra Christo capiti suo conformari: eidemque patienti & dolenti compati & condolere: quemadmodum suo generali ritu Ecclesia observat. Hac autem interrogatione oppositum innuens hic Scriptor, neque Scripturam quam assumis intelligens, manifeste errat.

DECLARATIO ERASMI III.

Si minime vetuit Dominus defleri mortem suam, III. quid sibi volunt illa verba, *Nolite flere super me*? Si inquit, defleri volebat. Idem ego tum dico, tum sentio, vulgari more volebat defleri. Est ergo luctus aliquis, quo lugeri non vult. Quod si concedunt, non mentitur mea propositio. Rursus, si, quod fatentur, gloriosa ac triumphalis est mors Christi, videlicet pium est aliquo modo negare mortem illius nobis esse lugubrem. Ut autem maxime probatum sit, Domini mortem nobis aliquo pacto lugendam esse, non conveniebat ut Paraphrastes dicerem contraria loco, quem explanabam. Christus dicit, *nolite flere*, egone dixissem? Imo deploranda est Christianis omnibus mors Christi. Denique ut fuerit humanus affectus illacrymare Christo patienti, quando similem affectum in nobis gignit interdum audita conspectave morshominis etiam scelerosi: quale est post devictam mortem, exactis jam annis mille quingentis adhuc humano affectu legere mortem Domini? *Debent*, inquit, *membra conformari suo capiti*: fateor, hoc est, debent imitari Christi crucem, mortificandis affectibus, qui mili-

militant adversus spiritum, non deplorando *Christum*, tanquam miserabilem. Hoc enim *Paulus* appellat *compati Christo*, ad illius exemplum pro iustitia affligi, ut cum illo regnemus. Accedit huc, quod vix congruere videtur sublimitati doctrinæ *Christi*, requirere a nobis affectus vulgares. *Paulus* præcipit, ut viri diligant uxores, sed addit aliquid dignum Apostolo, sicut *Christus dilexit Ecclesiam*: præcipit, ut servi obediant heris suis, sed addit, *tanquam Domino*. Miror autem cur commemorandum existimarint, quod Ecclesia diebus Veneris in memoriam passionis Dominicæ abstinere ab esu carniū. Nam id, mea sententia, non est lugere mortem Domini, sed imitari. Commemorandum potius erat, quod in diebus extremis Quadragesimæ Ecclesia ritibus quibusdam repræsentat perturbationem Discipulorum, strepitum ac vesaniam *Judeorum*, velum Templi scissum, ac sepulturam. At hæc non sunt proprie luctus, sed repræsentatio quædam eorum, quæ tum gesta sunt. Quemadmodum in die Paschæ candido vestitu aliisque ritibus repræsentat Ecclesia lætitiā resurrectionis, non quod luctum posuerint de *Christo*, sed pœnitentiæ habitum mutarint in symbolum innocentiae restitutæ. Postremo si tenemur lugere mortem *Christi*, quin eadem opera lugere jubemur afflictiones, pericula, mortesque beati *Pauli*? Nam si hæc valet ratio de sympathia membrorum, Martyres omnes membra nostra sunt, quorum nonnulli tam immania passi leguntur, ut animus interdum & ad commemorationem inhorrescat. Horum tamen mortes Ecclesia quibus gaudiis, quibus tripudiis celebrat? Natales, victorias, palmas, triumphos appellat, non mortes. At ubi hîc illa membrorum sympathia? Nimirum quia certamen præterit, successit læta victoria. Natura exprimit lacrymas in morte amici. Sed laudantur qui hunc naturæ affectum spiritus robore vicerunt. Nec natura nec ratio dictat, ut speciosa morte defunctum perpetuo luctu prosequamur, quemadmodum olim mulieres lugebant mortem *Adonidis*. Quis probet eum, qui tritavi mortem fortiter in bello pro patria cæsi post ducentos annos adhuc pullatus lugeat? Quis non rideat, si nunc *Romani* defleant *Qu. Curtium* ac *Decios*, qui se pro salute patriæ devoverunt Diis Manibus? Aut si nos *Adæ* & *Eve* parentum nostrorum obitus cum luctu commemoremus? Præsentibus aliorum malis illacrymare, conditionis est humanæ, quale sit autem in mediis triumphis adhuc meminisse luctus? Apostoli mœrebant capto ac mortuo Domino, quoniam adhuc affectu carnali illum prosequabantur. Cæterum ubi inclaruit resurrectionis triumphus, ubi accepto cœlesti Spiritu cum *Paulo* dicebant, *Et si Christum novimus secundum carnem, sed nunc jam non novimus*, luctus omnis conversus est in gaudium, quod ipse Dominus voluit esse plenum: nec unquam leguntur deflesse mortem Domini, aut lugubribus verbis de illa fuisse loquuti, sed contra summa cum alacritate veluti triumphalem prædicasse. Quod si Theologi sentiunt quosdam pios homines commemoratione Dominicæ passionis sibi quasi renovare quæ pro nobis passus est Dominus, hisque perinde ut præsentibus commoveri, nihil attinet ad nostram Paraphrasim, quæ de vulgari luctu sentit. Ego tales piorum affectus non possum reprehendere, qui sic quoque gaudent conformari Domino. Quanquam hoc ipsum, mea sententia, non tam luctus est, quam imitatio Dominicæ mortis, & affectus ille plus habet gaudii quam mœroris, & quod ibi funditur lacrymarum, charitatis est, non luctus. Ego cum illa scriberem, vulgi temporarium fletum notabam. Videmus interdum in spectaculis, cum per homines etiam leves repræsentatur mors *Christi*, quibusdam præsertim mulierculis erumpere singultus ac lacrymas. Idem efficiunt picturæ etiam mendaces, veluti quæ repræsentant *Christum* novies collapsum: similiter & eorum oratio, qui Domini cruciatus effectis atrocitatibus reddunt miserabiles, præterea & tabulæ statuarum

ave, ad speciem quam maxime miserabilem effictæ, non ex historia Evangelica, sed ex artificis imaginatione. Sic quidam pingunt *Jesum* matrem syncopi sub cruce collabentem exanimari, sed reclamante *Chrysostomo*. Eandem pingunt septem perfossam gladiis. Ad hoc genus imagines suspirant & illacrymant idiotæ. Sed iidem illacrymaturi sint, si spectent agi *Euripidis Hecubam*. Quemadmodum *Augustinus* nondum renatus librum *Æneidos* quartum non potuit absque lacrymis legere, cum sciret totum argumentum de amore & morte *Didus* a Poëta confictum. Talibus, opinor, Christianis hodie *Christus* dicit, *nolite flere me, sed vos ipsos deflete*. Ingemiscunt ad imaginem Redemptoris, & non ingemiscunt ad sua scelera, quibus Dominum iterum, quod in ipsis est, crucifigunt. Si quis quæret igitur, an damnem naturæ affectum, incunctanter responderim, Nequaquam: est enim humani & exorabilis ingenii indicium. Sed quid hoc ad vigorem ac majestatem Evangelicæ Philosophiæ, cujus illic agebam Paraphrasen? Multo minus damno piorum hominum affectum, qui contemplatione mortis Dominicæ commoventur ad quamdam condolentiam, modo ne illic hæreant: quanquam, ut dictum est, arbitror & talium lacrymas magis esse charitatis & gaudii quam luctus ac mœroris. Funestum & odiosum verbum est lugere, *Judeis* aptius quam Christianis, resurrectionis filiis. *Moses* in typo cum luctu sepultus est, *Jesus Nave* non lugetur. Quid igitur mihi objicitur? Quod probem *Stoicorum ἀναιδείαν*? Absit quod damnem affectum naturæ! Tale nihil expressum est in Paraphrasi. Sed addere debebam me non damnare naturalem *συμπάθειαν*. Non addidit Evangelium, ac ne *Theophylactus* quidem interpretes. Mihi vero ad Dominicæ mortis gloriam intentum non venit in mentem luctus ille nescio quis, qui nunc objicitur, cum ejus nemo Veterum meminere. Dein reputans quam multi sint idiotarum qui *Christum* deplorant, quasi miserandum quempiam, idque lacrymis ut temporariis, ita infrugiferis & *Christo* ingratis, in diversam partem malui inflectere. Quanquam quod exprimi volebant, non omnino tacitum est. Sic enim habet Paraphrasis: *Jesus autem, qui suam mortem non lugubrem, sed gloriosam esse voluit, nec eam deplorari voluit, sed adorari, ut qua sponte pro totius mundi salute suscipiebatur, compescuit illarum indecoram lamentationem quanquam ab affectu pio proficiscentem*. An damnare videtur, qui vocat pium affectum? Cæterum hæc verba quo consilio prætermiserint referendarii, demiror. Jam si quis rem propius intueatur, perspiciet Theologos idem docere quod ego doceo. Etenim si cum ajunt, *Dominus mortem suam minime vetuit lugere*, proloquium efferunt universale, *minime*, id est, nullo pacto: sibi ipsi contradicit Censura, quæ fatetur illum sic noluisse lugeri, quasi coactus pateretur more cæterorum. At mea Paraphrasis cum ait, *ut qua sponte pro totius mundi salute suscipiebatur*, nonne palam exprimit modum, quo Dominus mortem suam noluit esse lugubrem, consentiens cum interpretatione Theologorum? Neque enim ait, nulla ratione voluit esse lugubrem, sed indefinite, *noluit esse lugubrem*. Quod si urgeant proloquium indefinitum interdum idem valere quod universale; vicissim quod ab ipsis dicitur, *minime lugeri voluit*, erit proloquium universale, & recident in incommodum, quod paulo ante monstravi. Denique erit & *Christi* sermo universalis, qui nihil excipit, cum ait, *nolite flere* &c. Quod si maxime fuisset usus universali proloquio, oportebat Paraphrastæ sermonem ad locum quem interpretatur accommodare, præsertim cum luctus modum exprimat. Postremo quod ajunt mulieres ideo reprehensas, quod deflerent *Christum* quasi necessitate patientem, ex parte verum est, sed non huc tantum spectavit Dominus. Et tamen hoc quoque Paraphrasis exprimit. Quod si illæ tum merito reprehensæ sunt cum suo luctu, jure & hodie reprehenduntur, quæ simili lugent affectu. Proinde cum natura brevi luctu con-

tenta sit, cum nulla ratio dicat speciosos triumphos luctu contaminare, cum in Paraphrasi sequutus sim orthodoxos ac probatos Auctores, cum mea verba juxta loci sensum accepta non repugnent ulli loco Scripturæ, nec ulli ritui Ecclesiæ, non est cur dicar parum intellexisse locum, quem explano, aut hæreticam sententiam protulisse.

Tit. III. De jejuniis & delectu ciborum. Erasmi Propositio prima, in Epistola præposita Paraphrasi prima ad Corinthios.

- IV. **M**ihi purioris Christianismi videtur, magisque consentaneum Evangelicæ & Apostolicæ doctrinæ, si nullum certum cibi genus præscribatur, sed admoneantur omnes, ut quisque pro corporis habitu vescatur quæ maximè conducunt bonæ valetudini: non ad luxum, sed ad sobrietatem, cum gratiarum actione, ac studio bonæ mentis.

CENSURA.

- IV. *Hac Propositio significans magis conforme esse Evangelicæ & Apostolicæ doctrinæ, omne ciborum discrimen a Christianis auferri, ut quisque pro suo arbitrio iis vescatur quæ existimat conducere suæ valetudini, modo sobrietas id faciat & cum gratiarum actione, ex erroneo Scripturæ intellectu asserta, Ecclesiastica est disciplina enervativa, & Evangelicæ ac Apostolicæ doctrinæ, quæ jubet superioribus obedientiam præstari, adversatur: Ecclesiæ catholica, quæ hujusmodi escarum delectum fidelibus observandum religiose & prudenter constituit, contumeliam irrogat. Et Aërii, Joviniani, Valdenses, & Lutheri hæresi consentit. Non tolerandam denique arrogantiam eam asserentis indicat, qui suam unius sententiam totius Ecclesiæ judicio præferre non erubescit.*

DECLARATIO ERASMI IV.

- IV. Nullus reperietur locus in scriptis meis, in quo reprehendam Ecclesiæ consuetudinem de abstinentia carniæ, sed aliquot sunt in quibus pugno adversus eos, qui temere citraque necessitatem vescuntur interdicitis. Nec hic quicquam adsevero, tantum dico quid mihi videatur, nullo pacto præjudicans constitutionibus aut consuetudini Ecclesiæ: nihil enim novari volo sine majorum auctoritate, eoque nihil facio adversus illud, *Obedite præpositis vestris*: nihilo magis quam si in Concilio sedens, in quo ageretur de mutantis quibusdam in Ecclesia receptis, dicerem, mihi hoc videtur expedire, decernendi auctoritatem deferens Ecclesiæ. Puriorum autem Christianismum appello, qui longius recedit a specie *Judaismi*, a qua tantum abhorrebant veteres orthodoxi, ut in sacris ritibus multa maluerint ab Ethnicis mutuari, ne viderentur Judaizare. Et *Chrysostomus* miro studio adhortatur ad solvendum jejunium iis diebus, quibus *Judei* jejunium celebrabant. Vix autem alia res irrepsit in Ecclesiam, quæ propius accedat ad speciem *Judaismi*, quam delectus ciborum, & unde minus nascatur fructus ad veram pietatem, & unde plus existat offendiculorum. Arbitror autem puriorem fuisse Christianismum temporibus Apostolorum ac Martyrum, quam nunc est, quando sic refrixit hominum charitas. At illis temporibus cum nullum exstaret præscriptum de ciborum discrimine, plures ultro abstinebant a carnibus, atque etiam a piscibus, quam nunc faciunt coacti lege. Laudatur Philosophus ille, qui rogatus quid fructus cepisset e Philosophia, ut, inquit, sponte faciam, quæ leges præcipiunt. Et beatus *Paulus* negat iusto positam legem, quod ubi est spiritus Domini, ibi sit & libertas. Proinde si quis percontetur Ecclesiam, utrum malit talem populum qualis olim fuit, qui spiritus fervore ductus, non egeret externis præceptionibus de cibo potu: an hunc tam segnem, qui tot præscriptis ad qualemcunque temperantiam vix cogitur, nec tot cancellis septus cohiberi potest quin in luxum ac temulentiam prorumpat: nonne statim fateretur se malle priorem illum? Et *Erasmus* lapidatur, si idem optat, quod optat Ecclesia: atque ipsi etiam, ni fallor, Theologi. Multitudo constitutionum non arguit puritatem Christianismi, sed pietatis

ruinam. Quemadmodum enim multitudo Medicorum declarat ægrotare multos, ita legum multitudo arguit hominum malitiam. Jam cum Dominus ait, *quod intras in os non coinquinat hominem*, utique magis dissuadet ciborum delectum quam suadet. Et *Petrus* in *Actis* liberat Gentes ab omnibus hujusmodi observationibus. Similiter *Paulus* nusquam non clamat adversus eos, qui judicabant fratrem in cibo & potu, quique *Judaicam* in cibis superstitionem conabantur invehere in Christianismum. Scio Ecclesiam non prohibere cibos veluti natura immundos, sed nimium nutriendos. Atqui plurimi sunt & hodie non multum ab similes *Judaicis* illis, qui etiam in morbo, suadente utroque Medico, abhorrent ab esu carniæ: & quod deterius est, qui fratri in necessitate, quamvis hortante Medico, non audent porrigere carnes, & judicant recte pieque & ex voluntate Ecclesiæ vescentem. Nec ideo reprehendo consuetudinem Ecclesiæ, quæ videns refrigerare charitatem, & plerisque nimium ad luxum carniæque delicias degenerare, pronam hominum imbecillitatem talibus constitutionibus veluti freno coercuit, idque præter doctrinam Apostolicam potius quam contra. Nec læditur præpositorum obedientia, ubi nihil novatur nisi ex illorum auctoritate: nec ulla irrogatur Ecclesiæ injuria, si quod ipsa prudenter & religiose instituit, ob causas enatas æque prudenter & religiose mutet in id quod pro tempore magis expedit. Neque tamen simpliciter volebam abrogare discrimen eduliorum, sed hætenus tantum, ut pro indicta abstinentia certorum ciborum succederet perpetua sobrietas in omni ciborum genere: & quod decederet externæ observationi, accresceret ad lucrum veræ pietatis. Sic enim habent mea verba: *non ad luxum, sed ad sobrietatem, cum actione gratiarum ac studio bonæ mentis*. Itaque cum citra assertionem proponam meam opinionem, cum multis lucubrationum mearum locis refellam eos, qui temere violant in his Ecclesiæ vel constitutiones vel consuetudines, cum nihil novari velim sine auctoritate Ecclesiæ, quam obsecro contumeliam irrogo Ecclesiæ? *Aërii, Joviniani, & Valdenses* non novi. Fortassis illi docebant, nihil interesse inter vescentem & non vescentem, inter jejunantem & cœnantem. Ego non loquor de spontanea abstinentia, sed de præscripto. Et isti sic agunt, quasi sublata constitutionis obligatione nulli sint temperanter victuri: cum Ecclesia tum maxime floruerit jejunii & abstinentia, cum nulla miniretur humana constitutio. *Lutherus*, ni fallor, docet nullum esse jus Episcopis condendi ullas leges, & conditas fortiter esse violandas velut impias: itaque res ipsa loquitur, quantum ab illo dissentiat mea propositio. Eos nusquam non probo, qui parsimonia victus subigunt carnem suam & in servitutem redigunt: & libris editis detestor eos, qui sub Evangelii titulo gulæ indulgent & inguini. Plurimum itaque dissentio ab *Aëriis, Jovinianis, ac Valdenses*, qui libris item editis damno eos, qui citra necessitatem violant etiam in levissimis publicam Ecclesiæ consuetudinem aut decretum. Qua fronte igitur dictum est, mea verba consentire cum *Lutheri* dogmate? Porro intolerabilem arrogantiam bono stomacho mihi impingunt, qui meam unius sententiam totius Ecclesiæ judicio præferam, cum nec pronunciem, & arbitrer esse multa piorum hominum millia, quibus idem videatur quod mihi. Neque vero in hac constitutione Ecclesia profitetur se Christianismum sequi puriorem, aut proxime ad doctrinam Evangelicam Apostolicamve accedere, sed degenerantibus hominum moribus pro tempore remedium admovit. Aliud est, si constat hæc ita constituta, ut Ecclesia nec possit nec velit unquam innovari; cum tot Apostolorum decreta sint abrogata. An nullus unquam existit ante me, qui questus est de multitudine constitutionum? Nullus qui dubitavit, an expediret quasdam constitutiones Ecclesiasticas novari? Certe *Joannes Gersonensis*, scriptor illis nec ignotus nec illaudatus, id interdum facit. An quisquis aliquid tale proponit Ec-

Ecclesiæ primoribus, laborat intolerabili arrogantia? Et quomodo tam multa gravioribus de rebus innovata sunt in ritibus ac decretis Ecclesiæ, si nemo proposuit? Itane nihil interest inter eos qui dicunt, nihil sanctiores, si pietatis studio maceres corpus tuum, eo qui deliciis indulget, & eum qui dubitat an hoc tempore expediat obligationem de ciborum delectu verti in exhortationem, eo consilio ut quod ceremoniis detrahitur accrescat ad spiritualem pietatem? Rursus inter eos qui clamant, hujus generis constitutiones esse prorsus impias & a Satanæ spiritu profectas, & eum qui nihil vult innovari nisi ad utilitatem Ecclesiæ, idque eorum auctoritate qui præsentent Ecclesiæ.

Secunda ejusdem de eadem re Propositio complectens multas: in Paraphrasi octavi capitis prima ad Corinthios.

- v. **A** Pprobo quod dicis: *Esca non commendat nos Deo.* Cum enim Deus universa creaverit ad usus humanos, neque quicquam a nobis exigit præter vitæ pietatem, quid illius refert, piscium an quadrupedum an volatilium carnibus vescamur? Nihil enim horum pietati quicquam vel addit, vel adimit: horum delectus superstitiosum facere potest, pium nequaquam. *Christus* nullum horum discrimen docuit. Proinde temeritatis sit, si quis homunculus conetur quemquam hujusmodi constitutionibus onerare. Pro suo quisque corporis affectu vescatur quibus velit, modo sobrie parceque, super omnibus gratias agens Deo.

CENSURA.

Quamvis ut per verba illa, esca nos non commendat Deo, præstendit Apostolus, quod cibus aut potus aut eorum sumptio, suapte natura bona morum non sint aut mala, nec pios reddant nec impios: abstinentia tamen ab illis, ad virtutes comparandas ex præcepto Ecclesiæ, aut juxta conditionem personarum ex voto aut devotione voluntarie assumpta, laudabilis est & meritoria: ac pietati deservit, ad illam præparans, ac magnum illi afferens subsidium: alioqui non toties abstinentiam & sobrietatem commendaret Scriptura: nec Deum alloquens concineret Ecclesia: Qui corporali jejunio vitia comprimis, mentem elevas, virtutem largiris & præmia. Quapropter dogma istud sic indistincte positum, & ex Scripturis perperam intellectis assertum, a pietate trahit, atque errori suffragatur præfatorum hæreticorum Aërii & Joviniani, ante annos mille damnato, & rursus postea in Valdenses, Witclefo, & Luthero reprobato. Nec tam explicat Scriptor litteram Apostoli, quam ad hæreticum sensum eam contorquet: præsertim habita ratione præcedentis Propositionis, scilicet, Mihi purioris Christianismi videtur &c. quæ mentem clare satis aperit scribentis. Hoc item comperto quod ab ipsi etiam Apostolis delectus ciborum inductus est, qui abstinentiam a suffocato & sanguine præceperunt. Eorum insuper decreto, auctoribus Ignatio, Hieronymo, & Maximino, Quadragesima instituta est. Et ubi certe per se Christus nullum præcepisset discrimen ciborum, non recte inde eliciatur quod temeritatis sit ad utilitatem fidelium super hujusmodi rebus leges ab Ecclesia constitui. Quin potius magna est temeritatis, usque adeo procaciter Ecclesia instituta convellere eniti.

DECLARATIO ERASMI V.

- v. Verba, quæ in Paraphrasi recitantur sub persona beati *Pauli*, atque illis temporibus sancte pieque dicebantur juxta mentem Apostoli contra eos, qui *Judaicam* in cibis superstitionem Christianismo admiscere nitebantur, aut qui putabant carnes simulacris immolatas inquinare Christianum bona conscientia vescientem, perinde referunt, quasi nunc sub mea persona dicantur adversus Ecclesiæ constitutiones. *Paulus* compluribus locis depugnat adversus eduliorum delectum. Hoc nimirum illa requirebant tempora, quibus per pseudapostolos *Judaismum* inducere molientes periclitabatur Evangelii sinceritas. Eo periculo sublato, jam Ecclesia adversus luxum inun-

A dantem induxit alias constitutiones. Itaque si distinguamus personas ac tempora, locus ille Paraphrasis nihil omnino facit adversus Ecclesiæ consuetudines longo post tempore natus: & arbitror me *Pauli* mentem ex Veterum enarratione bona fide reddidisse, non, quod Censura contumeliosius dicit quam verius, depravasse ad sensum hæreticum. Tempore *Pauli* recte dicebatur, temeritatis sit, si quis homunculus conetur hujusmodi constitutionibus onerare *Christi* populum. Siquidem hic sermo petit pseudapostolos, qui privata auctoritate *Judaica* quædam præscribebant Christianis, clamantes, *ne gustaris, ne tetigeris, ne contrectaris*. Utcunque torqueas, hic sermo non potest ad Ecclesiam pertinere, quæ non est homunculus, sed aut corpus *Christi* mysticum, aut hujus præfecti *Christi* vices gerentes. In pseudapostolum quempiam ista dicta sunt sub *Pauli* persona, non in Ecclesiam. Demiror autem cur hic existimarint laudanda Christianorum jejunia, cum præsens locus atque etiam superior tantum loquatur de delectu ciborum, præsertim cum a me pluribus in locis commendentur jejunia, velut in ipso libello *de delectu ciborum*, & in libello *de modo orandi Deum*, nusquam certe doceam, quod *Aërius*, *Jovinianus*, *Wiclevus*, & *Lutherus*. Nec video cur commemorandum hic putarint, quod *Jacobus* in Concilio Gentibus imposuerit, ut abstinerent a suffocato & sanguine. Nam hoc decretum non ex Apostolorum sententia proditum est, sed pro tempore datum est invincibili *Judaicorum* importunitati. Alioqui malebant Apostoli plenam libertatem Gentibus relinquere, quam *Petrus* in eo Concilio citra exceptionem decreverat. De Quadragesima rursus non huc pertinet, cum, ut modo dixi, non agatur de jejunio, sed de eduliorum discrimine, nisi forte putant carniem & lactariorum abstinentiam semper conjunctam fuisse cum jejunio. At hodie quoque disputatur, utrum delectus escarum res sit consuetudinis, an legis. Aliud autem est inducere, aliud præcipere. Adhortatio & usus præcesserat, præceptum oppositum est refrigescenti Christianorum pietati. Sed hæc extra causam, cum, ut dixi, Paraphrasis agat de temporibus Apostolorum, non de posterioris ac jam senescentis Ecclesiæ præscriptis. Itaque quod colligunt, quasi ego temeritatis accusem Ecclesiam, quod præscripserit jejunia, aut abstinentiam ciborum, quasque procaciter nitar convellere instituta Ecclesiæ, præter causam præterque omne meritum meum, odiose impingitur verius quam erudite, cum multis locis horter ad servandas Ecclesiæ constitutiones. Nec *Paulus* damnat eos, qui pietatis studio a lautioribus epulis ac vino abstinebant: probabile enim est tunc plurimos fuisse Christianos, qui per omnem vitam & a vino & a carnibus in totum abstinebant, oleribus & leguminibus contenti: sed *Judaicam* præscriptionem hujusmodi rerum damnabat Apostolus, pro illo quidem tempore, quo periculum erat Evangelicæ libertati a *Judaicis* observationibus: quemadmodum *Chrysostomus* pro suo seculo damnat eos, qui iisdem diebus jejunabant, quibus *Judei* ex præscripto Legis, quod hodie prorsus negligitur. Priscis Canonibus proditum est, ultro volentibus a carniem usu temperare, non prius esse permissum, quam aliquot testibus carnem gustassent, ne *Manicheorum* superstitione viderentur abstinerere, non pietatis amore. Sunt qui locum *Pauli*, *esca non commendat nos Deo*, sic exponunt, ut dicatur ab objiciente: & hos sane sequuta est Paraphrasis: verum a quibuscunque hoc dictum est, *Paulus* non improbat, cum eandem sententiam compluribus aliis locis inculcet: hic tantum adjicit, ut qui scientiam habet, ex charitate vitet offendiculum infirmorum. Ubi est igitur ille qui tam procaciter convellere nititur instituta Ecclesiæ? Si *Erasmus* est, idem facit *Paulus*, quem enarrat. Quod si Apostolus non præjudicat constitutionibus Ecclesiæ post futuris, nec ego illis præjudico Apostolici sensus interpretes. Sed non habita personarum ac temporum ratione, frequen-

ter dat parum attentis anam calumniae. Cum illic agam Paraphrasten, loquarque sub persona *Pauli*, non licuit ab illius verbis recedere longius. Ille dicit, *neque si manducaverimus abundabimus, neque si non manducaverimus deficiemus*. Paraphrasis interpretatur juxta Veterum sententiam, nihil enim horum pietati quicquam vel addit, vel adimit. Horum delectus superstitiosum facere potest, pium nequaquam. *Chrysostomus* ac *Thomas* interpretantur, ex esu & abstinentia nihil accedere vel decedere virtuti. *Ambrosius* ita: *Quia non ideo Deo placebimus si omnia comederimus, aut offendemus si quadam contempserimus*. *Thomas* audet addere de suo, *quia esca ventri, non menti proficit*, & in hunc locum accommodat ex Epistolae ad *Romanos* capite xiv. *Regnum Dei non est esca & potus*. Item ex Epistolae ad *Hebraeos* ultimo: *Bonum est gratia stabilire cor, non escis*. Apostolus *1 Cor.* cap. x. citra ullam exceptionem dicit, *Quicquid venit in macello comedite*. Et, *Si quis infidelium vos vocat, comedite quicquid apponitur, nihil interrogantes*. Adeo voluit initiatis *Christo* de ciborum discrimine esse securos. Praecinit his *Dominus Luca* x. *In eadem domo manete edentes & bibentes quae apud illos sunt*. Hunc Evangelii locum sic enarrat Paraphrasis, *Quod si continget ingredi in civitates, edite ac bibite sine delectu nulloque fastidio quicquid vobis apponitur &c.* Cur hic locus mihi non objicitur tanquam adversans constitutionibus Ecclesiae? Dicent, opinor, quoniam illic loquitur *Christus*, nondum proditis Ecclesiae constitutionibus, cui erat in manu & a legalium praescriptionum obligatione liberare. Accipio responsum, sed nihilo magis locus erat inspectandus, in quo facio *Paulum* loquentem, eo tempore quo adeo nulla erant praescripta de generibus eduliorum, ut Christiani potius ad libertatem Evangelicam revocarentur, ne prolaberentur in *Judaismum*. Quod si mihi nolunt hic prodesse temporis aut personae rationem, nec Evangelii loco modo citato, nec aliis innumeris prodesse deberet. Dicent, occurrendum erat hisce novis dogmatibus. Atqui cum illa mihi scriberentur anno 1519. ne per somnium quidem venerunt in mentem haec nova dogmata. Et si venissent maxime, non mihi licuit in Paraphrasi quod licet in Commentariis. Verum nec *Thomas* nec *Theophylactus* nec *Chrysostomus* id faciunt in Commentariis in quibus licuit, & ego accusor cui non licuit in Paraphrasi. Dixerit aliquis, offenduntur infirmi, qui non noverunt personae decorum, ac temporum conditionem. Quid faciam his, quos nec titulus admonet, nec tot praefationes erudiunt? *Thomas* commentans dicit, *Esca ventri prodest, non menti*, & recipitur commentum tanquam *Paulina* sententiae congruens, atque ego Paraphrastes dicor verba *Pauli* depravare ad sensum haereticum.

Propositio ejusdem tertia: ex libro de interdictione esu carni.

VI. **U**Nde offendiculum ex iis rebus, quarum usum non interdicat Evangelium, imo quarum interdictores damnant Apostolicae Litterae: prohibentes (inquiunt) cibos, quos Deus creavit ad vescendum.

CENSURA.

Hac Propositio innuens praeceptum de jejuniis & delectu ciborum certis diebus Ecclesiam contra doctrinam Apostolicam instituisse, diabolica suggestionem asserta, haeretica est, & Ecclesia catholica injuria, ac insanam libertatem cum praefatis haereticis inducere molitur. Nec intentioni Apostoli consentanea est: qui illos solum in loco assumpto damnat, qui creaturas naturae malas esse asserbant: non autem eos, qui ex instituto Ecclesiae, aut ob satisfactionem, aut virtutem, a certis cibis statutis temporibus abstinere.

DECLARATIO ERASMI VI.

VI. Rursus admiscent hic de jejuniis, cum locus ille tantum agat de eduliorum discrimine. Nec *Christus* nec Apostoli nec pii Doctores usquam damnant jejunia pietatis studio suscepta, & a me saepe laudata sunt. Interim non excutio quod dicunt, pseudapo-

stolos, quos damnat *Paulus*, quosdam cibos interdixisse, quasi per se essent immundi & inquinarent: sed tamen quo longius Christiani abessent ab hoc periculo, Apostoli plenam libertatem reliquerunt Christianis in delectu ciborum. Nec sermo meus innuit constitutionem Ecclesiae de cibis adversari doctrinae Apostolicae: absit tanta impietas: tantum confero scandalum cum scandalo. Nunc ingens scandalum est, si quis in Quadragesima vescatur ovis, aut caseo sicco, at si quis inebrietur aut scortetur, nullus offenditur, cum haec vetent Apostolicae litterae, illud hominum constitutiones, vel consuetudines potius. Aliquid dandum erat olim offendiculo Gentium, qui Christianum immolatiis vescantem non potuerunt sibi persuadere cum pura conscientia vesci: item *Judaorum*, qui ob inveteratam & a majoribus traditam persuasionem non ferebant Gentes vesci cibis communibus. At nunc non est locus offendiculo, si quis videat fratrem vescantem cibis ab hominibus duntaxat interdictis, cum fieri possit ut ille ob causas occultas cum bona conscientia vescatur. In dubiis autem oportet interpretationem vergere in partem benigniorem. Particula porro illa, *imo quorum interdictores damnant Sacra Littera*, ad Epistolam addita est: quasi dixissem, adeo usum ciborum non interdixit Evangelium, ut Apostolicae Litterae damnent potius eos qui prohibebant. Jam non est verisimile *Judaos* omnes fuisse tam stupidos, ut cibos judicarent natura malos esse, quod est *Manicheorum*: sed quoniam multi nitebantur *Judaismum* admiscere Christianismo, putabant in hac quoque parte legem Christianis observandam esse: adversus hos *Paulus* tuetur discipulorum libertatem a Domino concessam. Itaque quod illic ajunt Apostolum tantum loqui de *Manicheis*, vix est probabile. Certe de constitutionibus nostris non sentit, quae nondum erant natae. Quod nos *immundum* dicimus, Graecis est *commune*, hoc est, profanum. Quemadmodum & Sacerdotes abstinebant a panibus laicis, non tanquam a natura immundis, sed tanquam a vetitis. Ita totus ille populus Deo peculiaris pro consecrato habebat quod Lex concedebat, pro profano quod vetabat. Nec statim Ecclesia pugnat cum Apostolo, si quod ille pro suis temporibus recte docuit, Ecclesia pro diversa temporis ratione secus constituit. Itaque diabolica suggestio, & insanam libertatem cum haereticis inducendi studium, procul abest ab animo nostro, nec usquam, opinor, tale quicquam sonant mea scripta. Tantum quorundam temeritatem retundo, qui ob esum non aliter horrent proximum, quam si parentem ferro necasset. Fateor tamen hoc a me dictum incircumspectius, praesertim hoc seculo: & ob infirmos, primo quoque tempore medebimur illi loco.

Quarta Propositio ejusdem. Marc. II.

TRistia sunt jejunia quae praestribit Lex, & ob hoc ingrata Deo, qui diligit hilarem datorem.

CENSURA.

Hac Propositio falso asserens tristitia esse jejunia, & quasi servili affectu semper fieri, quae ex precepto sunt, cum saepe libera exerceantur charitate, erronea est, & difformiter ad sanctam Scripturam asseritur: quae obedientiam praeceptis superiorum exhibitam maxime Deo gratam esse demonstrat. Ordini quoque juris naturalis adversatur: quo indictum est, ut inferiores superiorum legibus dirigantur. Quod si contingat talia jejunia servari ut vitetur poena quae incurreretur transgrediendo praeceptum, non propterea semper sunt Deo ingrata, nec inde rationem perdunt meriti.

DECLARATIO ERASMI VII.

Et hic verba Paraphrasis, quae dicuntur sub persona *Christi*, incommode detorquentur ad personam meam, & ad tempora. Conferuntur illic Pharisaica jejunia, quae Deus damnat apud *Esaiam*, & *Christus* in Evangelio detestatur, cum spontaneis jejniis, quae Apostoli hausto coelesti Spiritu citra praeceptum ullum erant jejunaturi. Dominus enim illic excusat

Disce-

Discipulos suos, quod non jejunarent quemadmodum Discipuli Joannis & Phariseorum, cum ipse nullum jejunium præscriberet suis. Hæc comparatio nihil facit ad Ecclesiæ constitutiones, quæ multo post sequutæ sunt. Loquitur autem Dominus potissimum de legibus ac præscriptis Phariseorum. Nequaquam vero vel animo sensi vel verbis expressi, quicumque jejunant juxta Legis præscriptum, eos semper servili metu jejunare: neque enim dubitandum est, quin & apud Judæos multi fuerint, qui, quod Lex præscribebat, cum alacritate spiritus observarent. Sed in genere loquutus sum de vulgaribus Judæorum jejniis, quæ fiebant absque charitate. Illud autem semper de suo infulserunt nescio qui, quo locus esset calumniæ, cum non sit in scriptis meis. Quod autem sit meritum ejus qui occisurus sit hominem, nisi lex deterreret, aliis expendendum relinquo. Certe vox Domini est: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mæchatus est eam in corde suo.* Ita qui jejunat absque charitate, non jejunaturus nisi timeret poenam legis, videtur jam violasse jejunium, & bis ingratus est Deo, tum quod odit legem, tum quod hypocrita est, simulans jejunium, cum revera non jejunet. Talia jejunia Origenes appellat *Judaica*, non quod omnes Judæi sic jejunarent, sed quod plerique. Porro qui metu jejunat, non jejunaturus nisi lex cogeret, hujus jejunium hæcenus certe triste est & ingratum Deo, quod caret alacritate spiritus, quæ præcipue delectatur Deus. Neminem igitur revoco ab obedientia superiorum, sed ostendo quid Deo sit gratius. An is revocat ab obedientia majorum, qui monet, ut quæ præscripta sunt cum alacritate servantur potius quam metu poenæ? Neque vero ideo infirmi liberi sunt a constitutionibus, quod Deus cum alacritate ac sponte jejunantes præfert iis, qui legis impulsu jejunant potius quam ex animo. Quid quod video Theologos nihil aliud sentire quam quod ipse sentio. De verbis modo controversia est. Lex geminam habet vim, dirigendi & cogendi; prælucendo dirigit filios, cogendo trahit aut cohibet servos. At mea Paraphrasis ultronea Discipulorum jejunia conferens cum *Judaicis* jejniis, præscriptum Legis appellat coactionem. Theologi vero cum ajunt jejunia, quæ ex præscripto fiunt, sæpe libera exerceri charitate, sentiunt de vi legis dirigente. Alioqui quo pacto illic est libera charitas, ubi pravam voluntatem compefcit metus? Deinde quod addunt obedientiam præceptis superiorum exhibitam maxime Deo gratam esse, nullus inficiabitur esse verum, præfertim si loquamur de præceptis divinis: sed qui sine charitate cum prava voluntate jejunant, aut tantum metu poenæ, nec eo tendunt ad quod jejunium est institutum, non præstant obedientiam præceptis debitam, eo nimirum prætermisso, quod in primis spectat mens Legislatoris. Rursus cum ajunt, *Si contingat talia jejunia servari ut vitetur poena quæ incurreretur transgrediendo præceptum, non propterea sunt semper Deo ingrata, nec inde rationem perdunt meriti*, fatentur aliquando Deo esse ingrata, alioqui redundabat adverbium *semper*. Sentiunt autem, ni fallor, tunc non omnino esse ingrata, cum charitati languenti stimulos addit metus: tunc esse ingrata, cum adest odium legis, & prava voluntas, aut hypocrisis. Sed infirmitas adaucta metu, si non perdit rationem meriti, certe perdit optimam meriti partem. In his, opinor, animo consentimus. Jam si scripsissem, *Ob hoc minus grata Deo*, nihil erat scrupuli. Et tamen id sensisse me declarat mea Paraphrasis: *Tristia sunt jejunia quæ præscribit lex, & ob hoc ingrata*, hoc est, hæcenus ingrata Deo, quod non ex charitate libera, sed ex metu *Judaico* fiunt. Porro si *ingrata* dixissem pro minus grata, tropus non est alienus a Scripturarum consuetudine. Declarat testimonium, quod ex *Osce* Dominus citat *Matthæi ix.* *Misericordiam volo, & non sacrificium*, pro eo quod erat, misericordiam volo potius quam sacrificium. Id esse verum declarat particula, quæ accinitur apud Prophetam,

A *scientiam Dei plusquam holocaustum*: quod in priore membro sententiæ dixerat *& non*, hic mutavit *plusquam*. Adde his, *Christum* illic loqui de coactis ac tristibus *Judaorum* jejniis, palam declarant Evangelii verba. *Matthæus* ait: *Non possunt filii sponsi lugere, quandiu cum ipsis est sponsus.* Ecce jejunium *Judaicum* appellat luctum. *Lucas* ita: *Nunquid potestis filios sponsi dum cum illis est sponsus facere jejunare?* Hic *facere* dixit pro cogere, significans *Judaorum* esse coacta jejunia: quo loco *Hieronymus* libere damnat Discipulorum *Joannis* jejunia, unde sibi non solum sumpserant supercilium, verum etiam invidebant *Christi* Discipulis, & ipsum Dominum fugillabant. Et *Chrysostomus* illorum jejunium pronunciat inutile, quod & sibi placerent, & alios despicerent ob externam inediam, cum intus maderent vitiiis. Similia jejunia *Judaorum* Paraphrasis comparat cum jejniis Discipulorum *Christi* post haustum cœlestem Spiritum. Perseverabant in jejniis & precatione, libera spiritus alacritate, nulla cogente præscriptione. De constitutionibus Ecclesiæ ne potuit quidem loqui Paraphrasis, cum ea dicantur sub persona *Christi*, quo tempore nulla erant Ecclesiæ de jejniis præscripta. Quanquam si quis hodie dicat in genere esse tristitia Christianorum jejunia, & hæcenus ingrata Deo, quia non ex charitate, sed tantum ex obligatione jejunant, nec ad ea spectant ob quæ jejunium indictum est; non multum, opinor, aberraverit a doctrina Evangelica.

Tit. IV. de juramento. Propositio Erasmi prima.

Matthæi V.

L Ex Evangelica, quo tutiores sint homines a perjurio, prorsus damnat omne jusjurandum, ut jam fas non sit jurare.

Propositio secunda ejusdem. Matth. V.

Christus in totum vetat jurare.

CENSURA.

D Christum & Apostolos usos fuisse juramento manifestum est: quod non fecissent, si lege Evangelica omne juramentum esset illicitum. Ordo etiam juris frequenter juramentum exposcit, dicente Apostolo, Quod omnis controversiæ finis est juramentum. Quamobrem utraque harum Propositionum Legi Evangelicæ & ejus latori Christo injuria, & a sana Scriptura intelligentia aliena, de damnata Catharorum, Valdensium, & eorum qui se jactitant de ordine Apostolorum, doctrina desumitur.

DECLARATIO ERASMI VIII.

E Valeant Cathari cum Acatartis cumque Valdensibus & Apostolicis, quibus cum mihi nihil est commune. Illud in confessio est, Christum in Evangelio expresse verbisque dilucidis prohibere omne jusjurandum, & Christo succinit Jacobus Apostolus. Quoniam autem is locus varie tractatur ab Ecclesiæ Doctoribus, non congruebat Paraphrastæ longius ab Evangelistæ verbis digredi, & humanarum opinionum rivulos sectari. Duas tantum opiniones attingo, quarum una est *Augustini*, sed non unius: ideo in totum esse prohibitum jusjurandum, quo longius absumus a periculo perjurii. Altera est fere Scholasticorum, qui volunt hunc Evangelii locum esse consilii, non præcepti, & ad perfectos modo pertinere. Dominus enim illic proponit imaginem perfecti Christianismi, qui si nobis adestet, supervacaneum esset jusjurandum, sed ad omnia satis esset, est est, non non: nimirum inter eos, inter quos nemo diffideret alteri, nemo meditaretur alteri fraudem, sed quisque quod simplici verbo dixisset, non minore fide ac religione servaret quam si jusjurandum intercessisset. Nec desunt qui sic explicent difficultatem, ut dicant jusjurandum promovendo Evangelio concessum esse, in profanis externisque negotiis non item. Atque hac ratione excusant Paulum jurantem. Jam evitari non potest, quin aliquo modo nefas sit facere, quod tam expresse tot verbis vetat Evangelium, simul cum Apostolo Jacobo. Alioqui hic sermo Christi prorsus esset supervacaneus, si tantum vetaret perjurium aut jusjurandum temerarium. At quoniam nobis objicitur hominum

Tom. IX.

Ggg

con-

conuetudo, si quid diuertum moribus hominum receptum est, æquius est, ut nostra vita corrigatur ad regulam Evangelicam, quam ut illa ad nostros mores detorqueatur. Neque enim Dominus illic agit de jure forenti, cum talem formet populum, in quo nullæ lites possent existere. Durius etiam me locum hunc exponit Hieronymus, qui putat Judæis non aliter concessum jurare per Deum, quam ne jurarent per Dæmones. Verba illius sic habent: *Et hoc quasi parvulis fuit Lege concessum, ut quemadmodum victimas immolabant Deo, ne eas idolis immolarent, sic & jurare permitterentur per Deum, non quod recte hoc facerent, sed quod melius esset Deo id exhibere quam Dæmonibus. Evangelica autem veritas non recipit juramentum, cum omnis sermo fidelis pro jurejurando sit.* Hæc ille. Nec mitiora scribit Theophylactus, cujus hæc sunt verba: *Jurare & adjicere amplius etiam vel non, a Diabolo est. Porro si dixeris quod & Lex Mosi mala erit, quoniam jurare jubet, Disce quod tunc non erat malum jurare: post Christum autem malum est, sicut & circumcidi, & in summa quicquid est Judaicum.* Hæc Theophylactus. Nec ab his dissonat Hilarius: cum enim dixisset, rudi populo Judæorum permissum jurare per Deum, de Christianis subjicit: *Fides vero sacramenti consuetudinem remouet, vita nostra negotia in veritate constituens, & abjecto fallendi affectu simplicitatem loquendi audiendique præscribens.* In quibus verbis Hilarius sacramentum vocat, quod nos jusjurandum, idque Latine. Et aliquanto post: *Ergo in fidei simplicitate viventibus jurejurando opus non est,* &c. Eandem cantionem canit Chrysostomus in hunc locum, docens jusjurandum concessum infirmitati Judæorum: Christianos autem ne tum quidem jurare oportere, cum exigitur jusjurandum, aut cum urget necessitas: sed omne jusjurandum inter Christianos esse malum, atque adeo crimen gehenna dignum: minaturque Clericis, qui non verebantur juraturis Evangelicum Codicem porrigere. Ambrosius enarrans Psalmum cxviii. non permittit jurare, quibus periculum est ne pejerent: sed quoniam omnis homo mendax est, soli Deo concedit jusjurandum, & his qui per divinam inspirationem certi sunt se posse præstare quod jurant. Hæc ausi sunt probati Ecclesiæ Doctores in litteras mittere. Quos tamen in Paraphrasi non omnino sequutus sum, tantum ajo inter perfectos Christianos supervacaneum esse jusjurandum. Neque tamen sentio perfectum illico peccare, si juret ob gravem causam, aut magna quapiam necessitate coactus: sed ubicunque jusjurandum est, ibi malum est, ut nihil aliud, certe infirmitatis. Verba Paraphraseos ad hunc habent modum: *Quid autem opus est ullo jurejurando inter eos, inter quos nec pro sua simplicitate dissidat quisquam, nec pro sua sinceritate fallere cupiat quisquam, etiamsi liceat impune?* Et paulo inferius: *Quod si quid accesserit, ex vitio accesserit oportet. Aut enim parum bene sentit qui jurat de eo cui jurat, aut dissidit qui jusjurandum exigit. At neutrum competit in vos, quos omnibus modis perfectos esse volo,* &c. Hætenus Paraphrasis. Imperfectis igitur conceditur jusjurandum, non laudatur neque præcipitur. Cur autem mea Propositio est injuria Legi Evangelicæ & ejus auctori Christo, cum hoc ipsum explānem, quod ille verbis expressis docet, quodque Doctores orthodoxi expressè sunt interpretati, nihilo secius rationem interim indicans, qua permitti debeat jusjurandum? Aut quo jure dicor errorem hausisse ex Catharis, Apostolicis, & Waldensibus, cum quod pro errore damnatur, habeatur expressum in tot ac tantis Ecclesiæ luminibus? Si sentirem jusjurandum nec exigi posse nec suscipi sine peccato, a probatis Ecclesiæ Doctores hausisse videri poteram. De Catharis & Apostolicis nihil tale refert Augustinus. Waldenses quod animalium genus fuerint, nec scio, nec scire laboro. Dicent probatos Ecclesiæ Doctores aliis locis declarasse, se non in totum damnare omne jusjurandum. Ut hoc largiamur, idem a me factum est. Annotans enim in v. *Matthæi* caput non solum indico hunc Christi sermonem pertinere ad perfectos, ac infirmis

esse concessum jusjurandum, verum etiam ostendo novam rationem explicandæ difficultatis. Referam mea verba: *Hæc autem, inquam, ratione multarum questionum nodi dissolvi poterunt, si intelligamus Christum non simpliciter hæc vetuisse, sed vetuisse eo more fieri, quo vulgato hominum more fiebant. Sic vetuit irasci, &c.* Hæc, opinor, non sunt simpliciter damnantis omne jusjurandum. Quod si dixerint se pronunciare de Propositione mea, multo duriores jam retuli ex probatissimis Ecclesiæ Doctoribus: cum illis liberum fuerit in Commentariis varias extricandæ quæstionis rationes tentare, quod mihi in Paraphrasi non æque fuit liberum, cum ibi loquar sub persona Christi & Evangelistæ. An oportuit hoc suppressere, quod Dominus tam evidenter expressit? Qui scribunt Commentarios, recitant verba Domini: quid piaculi, si Paraphrastes bona fide reddidi sententiam? Si quis dicat: Paraphrastæ erat indicare, quomodo sit intelligendus Domini sermo: nec id a me prætermisum est, sed a Commissariis omisum. De sententia mihi convenit cum Theologis, tantum de verborum fragmentis disceptatio est, quoniam quod Evangelista dixit omnino, Paraphrastes dixit in totum. Quod si verbis urgemur, & hæreticum est contradicere Scripturis, uter propius accedit ad hæreseos speciem: qui dicit, in totum abstinendum a jurejurando, consonans Evangelio & Apostolo: an qui dicit, in plurimis casibus valde utile ac laudandum esse jusjurandum, quod nusquam legimus in Evangelicis Litteris? Illud expressè dicit Dominus, hoc dicunt, hoc faciunt homines. Jam ut hoc aliquo pacto recte tum dicatur tum fiat, non conveniebat Paraphrasi recensere quot utilitates habeat jusjurandum; nam id non fuisset explanare sermonem Domini, sed diluere vigorem Evangelicæ Philosophiæ. An ita loqui debebam sub persona Christi, *Disco vobis, ne omnino juretis, sed sit sermo vester, est est, non non: quod amplius est a malo est.* Cæterum quanquam ita loquor, multis tamen non, minibus utile atque etiam necessarium est jusjurandum, in controversiis, in judiciis, in foederibus Principum, in suscipiendo Magistratu, in initiationibus, in sacrorum ordinum ac liberalium disciplinarum, aliis, que mille occasionibus? Nonne belle functus fuisssem Paraphrastæ officio? Sed explicandus erat, inquiunt, quæstionis nodus. Istud non proficetur Paraphrastes, qui tantum explanatius refert quod scriptum est: præsertim cum inter Doctores non conveniat, & qui maxime quærunt hujus nodi solutionem, sudent æstuentque fati. Quod si quis dixerit vitandum errorem nescio quorum, qui simpliciter ex omni Christianorum vita submotum volebant jusjurandum: multo plus periculi est a moribus hominum, qui frequenter jurando discunt pejerare, & frequenter pejerando discunt perjurium pro levi culpa ducere. Nunc enim jurantium ac pejerantium plena sunt omnia. Ab hac Charybdi revocanda erat prona in malum mortalitas. Eoque videmus hunc esse morem Scripturis ac priscis Ecclesiæ Doctoribus, ut qua mentes hominum maxime pronæ sunt in vitium, illic occurrant, hyperbolicis, ac tropis, in diversum retrahentes, ut in medio sit virtus. Ita Dominus a cupiditate vindictæ revocans clamat: *Ego autem dico vobis, ne omnino resistatis malo. Et si quis tibi percusserit unam maxillam, præbe illi & alteram.* Ab avaritia deterrens ait: *Omni petenti tribue.* Idem Hieronymus dehortans Christianos a furia beligerandi, dicit nobis simpliciter interdictum bellum: deterrens Clericos ab opum accumulandarum studio, negat Clericis esse concessum quicquam habere præter Dominum. Hoc exemplum imitatus soleo nunquam vehementior esse adversus eam partem, in quam magis propendunt hominum ingenta, & unde gravius imminet periculum. Quod sicubi jurat Deus, aut Christus, aut Angeli, nihil ad nos attinet: & si quid jurant Sancti veteris Testamenti, nihil ad Evangelii Discipulos. Idem dicendum de scriptis Apostolorum, quæ constat non humano sensu, sed Divini Spiritus afflatu prodita. Postremo ad Hebræos scribens Apostolus,

stolus, non probat jusjurandum, sed a publica consuetudine ducit argumentum: nisi forte cum ait, qui in agone contendit ab omnibus se abstinet, existimatur commendasse nobis theatra certamina: aut Christus parabola de divite, qui distribuit talenta servis in usuram locanda, probavit usuram. Porro me non sentire simpliciter jusjurandum nullo modo licitum Christianis, præterquam quod, ut dictum est, significo in Paraphrasi, clarissime declaro in Annotationibus: nam ibi licuit, quod in Paraphrasi fuisset intemptivum. Perjurium blasphemiarum genus est. Ab hoc latere periculum erat. Non est periculum, ne jusjurandum pereat in mundo, sed ne inundet perjurium. Quid quod Domini sermo non solum videtur interdiceret omne jusjurandum, verum etiam omnem asseverationem. Ait enim, *quod amplius est, a malo est*. Et re vera inter perfectos, quales optat Dominus, supervacua esset omnis asseveratio: quod genus, *crede mihi, non te fallam*, cum tamen frequenter & asseveret & juret Apostolus Paulus: si modo jurat, qui testem citat Deum. Nam sunt qui negent Paulum jurare, quos refellit beatus Augustinus, in cujus sententiam jam olim pedibus discessi. Thomas putat illum, cum ait, *testem invoco Deum in animam meam*, non solum jurasse, sed jurasse cum execratione. Jusjurandum est, *testem invoco Deum*: execratio, *in animam meam*. Sunt qui dicunt Christum non vetuisse jusjurandum, sed tantum eas formas, quas illic commemorat, *per celum, per terram, per caput alterius*, &c. quomodo tum vulgo jurabant Gentes ac Judæi: quasi fas sit jurare per Deum, per creaturas non item. Atqui Paulus cum jurat per suam gloriam, videtur jurare per creaturam. Rursum cum Philemoni scribit, *ita te fruor in Domino*. Quod si recipimus sanctorum Patrum interpretationem, ideo jusjurandum profus esse interdictum Christianis, quod quisque jurat exponit se gravissimo perjurii periculo, propterea quod homo ob imbecillitatem mentis, ob oblivionem, ob sensus fallaces, sæpenumero putat se scire quod nescit, putat se posse præstare quod non potest: Paulus ab his periculis securus recte juravit in litteris, quas afflatu Sancti Spiritus prodidit. Nam hoc colore divus Ambrosius excusat etiam veteris Testamenti sanctos jurantes, ut jam hoc exemplum nihil ad nos pertineat, quod tamen unum pro solidissimo adducunt argumento, qui probant in Christianismo jusjurandum. Et tamen si nitimur exemplo Pauli, juremus more Pauli. Ille non jurat nisi cum exigit Evangelii negotium apud infirmos. Nos quavis de causa juramus. At si Valenses nimium inherentes verbis Domini plus satis abhorrent a jurejurando, apud nos tantum certe valere debebat tam accurata Domini præceptio, ut ægre reciperetur jusjurandum. Nunc jurant etiam ii qui perfectionem Evangelicam profitentur, & jurant ex more magis quam ex necessitate. Quæ vero necessitas aut quæ magna utilitas est, ut jurent artium magistrum? Isocrates Ethnicus, non Philosophus, sed Rhetor, non vult recipi jusjurandum delatum, nisi ut quis vel seipsum a turpi crimine liberet, vel amicos e gravi periculo servet: pecuniarum gratia non vult jurare quemquam, etiam si verum sit juraturus. At in vita Christianorum vulgatus est jurare, quam fuit olim Ethnicis, ac minor est jurisjurandi religio, quasi Dominus illa frustra præceperit. Quanquam autem verum est, eum Domini sermonem ad perfectos pertinere, tamen omnium Christianorum est, pro sua quemque virili ad perfectionem eniti. Hæc dixerim, non quod in totum damnum omne jusjurandum, sed ut appareat me non temere in approbando jurejurando fuisse parciolem, ac propius hæsisse verbis Evangelii minusque longe recessisse a veterum orthodoxorum interpretatione.

Propositio ejusdem de eodem tertio. Luc. XXIV.

IX. **C**hristus prohibet jurare, quod non prohibuerat Lex prior.

CENSURA.

Cum eadem sint moralia præcepta in utraque Lege per Evangelium a Christo confirmata, erroneum est dicere, juramentum in Lege nova simpliciter esse prohibitum, cum in Lege veteri licuerit.

DECLARATIO ERASMI IX.

Si quid hic erroneum est, primum imputari conveniebat priscis ac magno consensu probatis Ecclesiæ Doctoribus, qui uno ore docent Judæis concessum quod Christianis interdictum est. Jam illud adverbium *simpliciter* ab ipsis additum est: ego tantum ajo sic interdictum jusjurandum, quemadmodum interdictum est repudium, quod Judæis erat concessum. Nihil hic moror quorundam argutationes, qui putant concessum, ut Christianæ leges concedant lupanaria. Probabilius est, sic esse concessum, ut sine peccato liceret. Alioqui Lex videri poterat imposuisse Judæis, concedens quod erat illicitum. Jam illa Augustini distinctio, quam docendi gratia commentus est, de moralibus, ceremonialibus, & judicialibus, multos habet scrupulos, si quis exactius excutiat. Sed ut hoc interim largiamur, si in moralibus Evangelium nihil addidit Legi perfectius, veterum orthodoxorum libri pleni sunt talibus verbis, quasi multa licuerint Judæis, quæ Christianis non licent, & quasi longe perfectior sit Evangelica doctrina quam Mosaica. Quæ si perperam dicuntur, & visum fuit infirmorum offendiculis occurrere, illorum verba potius erant corrigenda quam mea, quandoquidem illos sequutus sum auctores, & hoc plus ab illorum dictis periculi est, quo majore cum auctoritate leguntur etiam in templis. Hic si dixerint, Christum in moralibus nihil addidisse Legi, tantum mentem Legis, quæ spiritualis est, clarius ac perfectius expressisse quam Scribas ac Phariseos, haudquaquam novus est sermonis color, hoc tribuere Legi, quod verbis Legis expressum est, & ad quod Judæorum vulgus se tantum credebatur obligari. Nam Sacre Litteræ variis modis usurpant Legis vocabulum. Dominus cum dicit, *Lex & Propheta usque ad Joannem*, Legem appellat typos ac ceremonias Legis, Prophetas appellat eorum de Christi priore adventu vaticinia. Item Paulus cum ait, *reprobatio quidem sit præcedentis mandati, propter infirmitatem ejus & inutilitatem, nihil enim ad perfectum adducit Lex*, non sentit de tota Lege, sed ceremoniarum præscriptione, quam paulo ante dicit *Legem mandati carnalis*. Hac ratione primarii Doctores Ecclesiæ plurimis in locis dicunt Evangelium perfectiora exigere, quam exegit Lex, Legem appellantes non sensum spiritualem illum ac reconditum, sed verba Legis juxta vulgarem Judæorum intellectum. Præceptum, quod ipsi Pharisei fatentur in Lege esse maximum, tantum dicit, *diliges proximum tuum sicut teipsum*. An huic præcepto nihil addit Christus, cum ait, *diligite inimicos vestros* &c. Rursum si nihilo plus exigitur a Christianis, ubi est illud toties a sanctis Patribus repetitum, *cui plus donatum est, plus ab eo exigitur*? Quod si illorum verba commode interpretamur, nec judicamus erronea, poterant & mea simili candore accipi.

Propositio ejusdem quarta. Matth. V.

Non minus est Christianus simplici verbo obstrictus quam Judæus per omnia sacra dejerans.

CENSURA.

Hac Propositio erronea est, & honori Dei derogat: cujus auctoritas interponitur per juramentum: ratione cujus novum vinculum obligatorium inducitur.

DECLARATIO ERASMI X.

Hic longe aliud interpretantur delatores quam ego X. sensi. Neque enim hoc sentio, non peccare gravius eum qui pejerat, quam qui fallit simplici sermone: sed perfecto Christiano tam certam esse debere in dictis fidem, ut non minore religione servet quod simplici verbo promissit, quam Judæus aut homo Judæus, quolibet interpolito jurejurando. Judæus enim homo non putat se teneri simplici promissione, at perfecto Christiano simplicissimus sermo pro jure-

Tom. IX.

Ggg 2

jurant

jurando est. Et si tales essent omnes Christiani, quid tandem derogaretur honori Dei? Meo iudicio illustraretur potius tanta sinceritate suorum. Optat Dominus omnes suos esse perfectos, & gloria Regis est populus bene moratus. Quis igitur hic locus illis atrocibus dictis, *erronea, & derogans honori Dei*? Quod si Deus honoratur jurejurando, cum pium sit honorare Deum, cur sanctissimi viri magno consensu deterrerent a jurando? Cur & hodie, ut quisque mentis est religiosissimæ, ita maxime abhorret a jurando, adeo ut complures malint relato jurejurando perdere rem, quam jurare verum? Divus Chrysostomus in Homilia quadam magno stomacho interdicat ingressum templi iis, qui contra Domini præceptum jurarent, non dicit pejerarent. Idem ita scribit in *Mattheum*: *Quid si quis exigit jusjurandum, & jurandi necessitatem imponat? Sit tibi timor Dei omni necessitate violentior. Nam si velis istiusmodi causationes semper obijcere, nihil eorum quæ præcepta sunt servabis.* Hæc ille. Peccat qui divini nominis auctoritatem secus adhibet jurans quam ad honorem Dei, sed ideo dehortantur homines pii ab hoc honore, quod in perjurio sit gravissima Dei contumelia. Quis autem nefcit Christianum obligationem esse juratum quam simplici promisso? Neque enim ibi Paraphrasis confert Christianum juratum cum injurato, sed Christianam injuratum cum *Judeo* jurato. Itaque quemadmodum Christiano perfecto concupisse uxorem alienam pro adulterio imputatur, & odisse fratrem pro homicidio: ita simplici promisso fallere proximum non minus grave crimen est Christiano, quam *Judeo* videbatur perjurium. Et hic probatorum Ecclesiæ Doctorum auctoritatem sum sequutus. Hieronymus dicit: *Evangelica veritas non recipit juramentum, sed omnis sermo fidelis pro juramento est.* Nec meis verbis quisquam potest offendi, si legat continentem Paraphraseos sermonem, præcedit enim: *Inter vos igitur sanctior ac firmior esse debet sermo simplex, quam apud Judæos quolibet religiosum jusjurandum.* Et aliquot sententiis in medio positis, repetit quod ante dixerat: *Neque enim alter minus obstrictus est simplici nudoque verbo, quam Judæus per omnia sacra dejerans: neque alter minus fidit, quam si jusjurandum intercessisset &c.* Quod prius dictum est, *sanctior ac firmior esse debet*, hic iteratur aliis verbis, *non minus obstrictus est.* Obsecro te Lector, quid hujusmodi cavillationes faciunt ad Christianam pietatem? Decerpere quod carpas, decerpit incommode interpretari, & in alium detorquere sensum? Vereor ne isti gnomones, ad quos quidam examinant Veterum dicta, pro mundo faciant magis quam pro Christo, & Evangelii vigorem diluant verius quam confirment. Quid opus est docere mundum, jusjurandum multis utilitatibus & necessitatibus esse commendabile? Augustinus jusjurandum ponit inter necessaria, non inter probata. Sunt enim & mala necessaria. Et si quod est jusjurandum quod malum non est, nullum certe est quod non sit a malo: quod quoniam *Matthæus* cum articulo dixit, *ὅτι τὸ πονηρὸν*, Chrysostomus interpretatus est a Diabolo. Id mitigans Augustinus interpretatur a malo vel culpæ vel pœnæ.

Propositio ejusdem de eodem quinta. Matth. V.

XI. **N**on opus est in contractibus admiscere jusjurandum, execrationes, aut simile: quod & promittentem obstringat metu, & stipulanti faciat fidem.

CENSURA.

Hæc Propositio prætendens non esse conveniens, utile, aut necessarium, adhibere juramentum ad confirmandos humanos contractus, universaliter intellecta, falsa est, ad errorem Wiclefi accedens. Quandoque enim utile est, quandoque necessarium hominum commercia juramento roborari: juxta rei, super qua est contractus, magnitudinem, & personarum contrahentium seu politiarum utilitatem inde provenientem, ut videre est in Principum foederibus.

DECLARATIO ERASMI XI.

Eam Propositionem non posui universaliter, sed **XI.** de his ago, qui simplicitate Evangelica perfecti non in alium usum habent sermonem quam ut invicem significant quid habeant in animo. Sic enim habet Paraphrasis: *Apud vos enim, apud quos nihil esse debet in labiis, quod dissideat ab animo, non est alius usus sermonis, nisi ut mutuo sibi significant homines quod animo sentiunt.* Hinc continenter sequitur: *Nec opus est in contractibus admiscere jusjurandum &c.* Si tenorem loci recitassent, nihil habebat offendiculi. De perfectis illic ago; sequitur enim: *At neutrum competit in vos, quos omnibus modis perfectos esse volo &c.* Nec jam refert an tales sint in mundo. Satis est quod tales depingit & optat Christus. Nam & Rhetores talem proponunt perfectum oratorem, qualem negant adhuc esse repertum. Jam si tales essemus quales ibi depingit Christus, quæ esset utilitas, aut quæ convenientia, aut quæ necessitas jurandi? An non supervacaneum est jusjurandum inter eos, inter quos nemo diffidit, nemo meditatur dolum? An ibi convenit ac decet jusjurandum, ubi cuique simplex sermo pro jurando est? An hoc necessarium est, quod nec convenit, nec ulli est usui? Ad hæc, quid opus erat illa exceptione universaliter intellecta, cum mea Propositio non possit universaliter intelligi, nimirum obstantibus quæ præcedunt & quæ sequuntur. Nec inficior inter Principes, quales sunt plerique, interdum vel utile vel necessarium esse jusjurandum: optabilis tamen sit, si ea esset fides Principum, ut citra jusjurandum foedera transigerentur, ac perinde servarentur, quasi jusjurandum intercessisset. Quod si nos commovent exempla Principum in foederibus jurantium, ut approbemus jusjurandum, justius toties ista ac rupta Principum foedera deterrere debent a jurando. Ne quid interim commemorem de negotiantibus ac litigantibus, quorum plerique frivolis de causis & dejerant & pejerant magno Christiani nominis dedecore. Christus non ideo venit in mundum, ut agoranomiam ageret, sed ut suos ad cœlestem institueret Philosophiam. Quanto magis autem laudatur jusjurandum, tanto plus detrahitur vigori Evangelico, quod melius relinquitur in suo fonte, quam mundanis rebus admiscetur.

Tit. V. De reparatione injuriæ. Propositio Erasmi.

Luc. XXII.

NISI Christus humanum affectum, quo ipsum **XII.** Apostoli diligebant, evidenter castigasset, existimasset nobis licere adversus impiorum violentiam armis nos defendere, ac vim vi repellere. Nunc autem cum Petrus reprehensus sit, quod adversus impios & sceleratos pro innocentissimo Domino strinxerit ferrum, quæ poterit esse posthac causa, ut homo Christianus injuriam injuria repellat?

CENSURA.

Quamquam inter Christianos, quantum fieri potest, fugienda sint bella & lites: hæc tamen Propositio, ut jacet, innuens nunquam licitum esse bellum adversus impiorum violentiam, quasi nunquam juris ordine servato, se defendendo justa sit belli causa, enervat omnem politiam, & a lege naturali & a divina discrepat: alioqui enim non commemorarentur in libris Numerorum, Josue, Judicum, Regum, & Machabeorum multa bella, quæ ex divina ordinatione gesta sunt. Scriptis præterea per Apostolum & alios sanctos viros hæc Propositio obviat, atque hæresi consentanea est Pauperum de Lugduno & Lutheri. Neque Scriptorem excusat quod adjicit, quæ poterit esse posthac causa, ut homo Christianus injuriam injuria repellat? cum in præcedenti parte clare tradat, simpliciter non licere nos armis defendere, aut vim vi propulsare: unde manifeste colligitur sensus Auctoris. Neque etiam ea ratione Petrum Christum reprehendit, quasi nunquam liceat vim vi, servato moderamine inculpata tutela, rejicere: sed quod ipsum defendere niteretur, perinde ac si aliquo Christus indigeret humano subsidio, & mortem, juxta Patris decretum, absque contrapugnatione non acceptaret voluntarie.

DE-

DECLARATIO ERASMI XII.

XII. Cum videamus vix unquam esse quietem a bellis, quæ ut ex ambitione aut ira Principum fere nascuntur, ita pessimis rationibus plerumque geruntur, frequenter in scriptis meis a bellis deterreo, idque vetetum Ecclesiæ Doctorum exemplo. Multis tamen in locis declaro me non improbare simpliciter omne bellum, velut in *Panegyrico* ad Principem *Philippum Maximilianum* Cæsaris filium, & in *Principe Christiano* ad *Carolus* nunc Cæsarem, postremo in libello *de bello suscipiendo cum Turcis*. Quod autem ad hunc locum attinet, primum injurium est, quod sub persona *Lucæ* dicitur in Paraphrasi, & recte dicebatur illis temporibus de Evangelii præconibus, id ad meam personam & ad hæc tempora accommodare. Quod enim Paraphrasis dicit nobis, Censura videtur ad me meorumque temporum homines detorquere, cum *Lucas* loquatur de se suisque Collegis. Rursum quod dicit *jam*, accommodat ad præsentem ætatem, qua hæc scribuntur, cum Paraphrasis sentiat de ætate, qua scripsit Evangelista, cum Legi *Mosaica* succederet Evangelii prædicatio. Nolebat enim Dominus, ut Evangelium armis aliisve præfidiis hominum propagaretur, quo tota gloria Deo cederet. Apostolis autem suis nihil permisit, nisi ut de civitate fugerent in civitatem, & per patientiam suam possiderent animas suas. Quod si licuit Apostolis ac viris Apostolicis in Ecclesiæ primordiis armis tueri sese adversus Ethnicos, quos impios appello, fatebor Paraphrasim meam non recte fuisse loquutam. Sed *Augustinus*, qui tanto intervallo sequutus est Apostolorum tempora, non vult armis opprimi idololatrias, cum tamen id temporis ea fuerit Christianorum potentia, ut, quod ipse fatetur, in conflictu potuerint esse superiores: quin & intercedit, ne Cæsar ulciscatur mortem ab Ethnicis cæsum, causam addens, ne per vindictam obscuraretur gloria Martyrum. Dicit aliquis, aliud est laudare Veterum mansuetudinem, aliud adimere illis jus inculpatæ defensionis. *Non erat*, inquit, *Apostolis ac Martyribus ademptum jus defensionis, sed illis temporibus non expediebat ad Evangelii profectum uti jure suo*. Donemus hoc: ego respiciens ad illa tempora, quibus non expediebat vim vi repellere, nec id fieri Dominus voluit, quod ipse non fecit, nihil, opinor, impium proloquutus sum, si negavi fuisse fas, quod tum nec expediebat, & Dominus id certe temporis fieri vetuit. Adde quod si *Petrus* illic gerebat cypum Episcoporum, beatus *Ambrosius* dicit arma Sacerdotum esse preces & lacrymas, & si libet adde totam panopliam, qua *Paulus* instruit *Ephesios* cap. sexto, & *Thessalonicenses* quinto. Nec illic simpliciter loquitur Paraphrasis de quacunque defensione, sed de ea quæ nascitur ex affectu vindictæ. Sic enim locum ingreditur: *Tunc Jesus, ut prorsus revelleret ex animis illorum omnem vindictæ cupiditatem, fallit eos ad tempus obscuritate sermonis, sed in hoc patitur errare, quo certius & efficacius eximat omnem cupiditatem ulciscendi. His autem affectibus id temporis adhuc erant obnoxii Discipuli, nondum hausto Spiritu caelesti* &c. Quod satis liquet ex eo quod indignantes civitati *Samaritana* ob exclusum Dominum volebant illi imprecari coelestem ignem, quo simul & civitas & homines conflagrarent. Itaque si meus sermo accipitur, ut dictus est, de cupiditate vindictæ, accommodeturque ad viros Apostolicos & ad illa tempora, quibus Evangelium sanguine Martyrum erat propagandum, nec stans, nec jacens, nec ambulans damnat omne bellum, nec enervat omnem politiam, nec a naturali divinaque lege discrepat, sed consentaneus est doctrinæ Christi & Apostolorum. Quod enim jus vim impiorum vi repellendi iis, qui jubebantur diligere & inimicos, benefacere malefacientibus, orare pro persequentibus, & quibus dictum est, *Nolite omnino resistere malo*, concinente *Paulo*, *Non vosmetipsos ulciscentes charissimi, sed date locum ira*. Si jus naturale vocant instinctum naturæ, sæpenumero magna pietatis laus

Rom.
12.

A est, illi non obsequi. Natura penitus insitus est amor propagandi speciem nostram, & tamen laudatur continentia. Jus naturæ dictat obsequi parentibus, & tamen laudantur qui eos amore pietatis contemnunt. Quod autem meminerunt de scriptis Apostolicis, suspicor illos notare locum, qui est *Rom. xiii. Non sine causa gladium portas*. Sed ubi docuit Apostolus, ut Discipuli adversus persecutorum sævitiam arma capefferent, & occidere volentes occiderent? Quid quod hæc verba, *vim vi repellere licet*, juris Cæsarei sunt, non Evangelii, quæ tamen ipsa multas recipiunt exceptiones. Quid quod jura Pontificia Clericis interdiciunt arma invaloria, defensoria concedunt. Defensoria vocant loricas, clypeos, & galeas, quamquam nos nunc interpretamur defensoria, quæ defendendi animo sumuntur: nimirum posteaquam Pontifices honoris gratia stipari coeperunt protano satellitio, etiam in mensa ac templo, posteaquam Episcopi ad honorem Ecclesiæ coeperunt iter facere comitati trecentis armatis equitibus, posteaquam Cardinales honoris gratia coeperunt appellari Legati campi. Omitto nunc disquirere quantum valeat exemplum a veteri Testamento ductum ad novum, cum *Judaïs* multa permessa sint, quæ Christianis non licent. Porro quod adjeci, *ut homo Christianus injuriam injuria repellat*, per Epitaphium dictum est. Si non licuit in hoc statu temporum, quo scripsit *Lucas*, vim vi repellere, multo minus injuriam injuria pensare. Sive intelligas vim Lege concessam, Apostolis pro illo tempore non licuit, quod licuerat *Judaïs*, & hodie concessum est Christianis, modo addas non solum moderamen inculpatæ tutelæ, verum etiam respectum Christianæ mansuetudinis, ad cujus exemplum decet nos pro viribus eniti. Sive intelligas vim talionis, quæ *Judaorum* moribus nimium ad vindictam propensis concessa est, ne in immensum ultio procederet. Posterius dictum prioris est interpretatio. Talis erat vis, quam parabat *Petrus*. Dominus vocabatur ad Judicem, *Petrus* homo privatus molitur homicidium, & rapitur ardore vindictæ, non utitur legitima potestate. Quid autem Dominus reprehenderit in *Petro*, nunc non disputo: certe *Augustinus* totum hoc, quod fecit *Petrus*, ait Domino displicuisse. Et probabilius est Dominum non hoc tantum reprehendisse in *Petro*, quod existimaret illi opus esse præfidiis hominum, sed penitus externam defensionem ab Evangelii negotio semotam voluisse. Siquidem hoc tum agebat Dominus, ut in se præberet exemplum Discipulis, videlicet, ut quemadmodum ipse noluit defendi armis adversus impios, ita ipsi solo gladio verbi spiritualis armati subigerent orbem Evangelio, nec de humanis præfidiis penderent, sed a voluntate Dei. Nec enim hæc loquitur *Erasmus* de Principibus horum temporum, sed *Lucas* de suorum temporum Evangelistis. Unde quod hic probant non esse damnandum simpliciter omne bellum, plane mecum faciunt, nec Theologorum Censura pugnat cum mea Propositione, si tota recitetur cum circumstantiis, quas adjicio. Nec innuit hoc quod suspicantur in ipsa Paraphrasi, sed fortassis innuit in fragmento decerpto & perperam intellecto. Quod tamen non est imputandum Facultati, sed Reiserendariis, aut aliis, quorum illi sunt usi opera. Quale vero fuisset, si fecissem *Lucam* ita loquentem Apostolis ac Discipulis in Ecclesiæ primordiis, *Quod Dominus jussit Petrum recondere gladium, non adimit vobis jus Judæorum ac Gentium Evangelio rebellantium vim vi repellere, eisque machinari mortem, qui vos trucidant, aut alias malis vindictam in eos qui vos exuant facultatibus, & in exilium abigunt, modo sit spes victoria*. Mihi videtur multum gloriæ detrahi Apostolorum ac Martyrum victoriis, si dicamus eos ideo non restitisse impiis, quia non potuerunt. Et si potuissent, Dominus noluit hoc pacto nasci ac propagari suam Ecclesiam. Proinde quod Theologi docent, fateor esse recte dictum hisce temporibus, quamquam hujusmodi sententiarum heu nimium dociles sunt Christiani.

Tom. IX.

Ggg 3

stiani.

ftiani. Ego scribens Paraphrasim spectabam ad Ecclesie nascentis exordia, quam Dominus nec per opes humanas, nec per nobilitatem, nec per sapientiam, nec per vires humanas crescere voluit, ut mundus agnosceret totum hoc arbitrio Dei geri. Eodem spectabant prisca Doctores, qui nec Paganos, nec Judaeos, nec Hæreticos occidi volebant, quod horum omnium malitiam Dominus verteret in sponsæ suæ commodum. Eoque divus Ambrosius ausus est in hunc Luca locum scribere: *Lex tamen referre me non vetat, & ideo fortasse Petro duos gladios offerenti, sat est, dicit, quasi licuerit usque ad Evangelium: ut sis in Lege aequitatis eruditio, in Evangelio bonitatis perfectio.* Hæc ille. Ego vero sermonem ad Evangelicam attemperare mansuetudinem non solum debui ut Paraphrastes, verum etiam malui, reputans quantopere ab Evangelii vigore defluerit populus Christianus. Aliud agunt qui demonstrant, qua ratione Christiani quam proxime possint ad mundum accedere, aliud qui conatur hominum mores ad absolutum archetypum revocare.

Tit. VI. De matrimonio. Prima Propositio Erasmi. Matth. XIX.

XIII. Quæ alteri viro sui fecit copiam, jam uxor esse desinit, & matrimonii jus ademit sibi, divisa carne: cum Deus unam & indivisam esse voluit.

Secunda ejusdem Propositio.

XIV. Inter Evangelicos una duntaxat causa dirimit conjugium, hoc est, violata conjugii fides.

Tertia Propositio. Marci X.

XV. Uxor, quæ sui corporis copiam fecit alteri, jam, etiam si non repudietur, desinit esse uxor: & maritus, qui sui corporis copiam fecit alienæ, jam ante divortium maritus esse desinit.

Quarta Propositio. Marci X.

Quemadmodum ignis non est ignis, nisi caleat: ita conjugium non est conjugium, nisi ex duobus fiat unus: ex tribus aut quatuor una caro fieri non potest.

CENSURA.

Ha quatuor Propositiones, quatenus per eas pretendi videtur, matrimonium per adulterium dissolvi quantum ad vinculum, hæreticae sunt. Est enim vinculum matrimonii jure divino indissolubile, ut ad Corinthios scribens Apostolus demonstrat, cum inquit: His qui matrimonio vincti sunt præcipio, non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere: quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et rursum, Mulier alligata est legi, quanto tempore vir ejus vivit. Et eadem omnino est ratio de viro, sicut de muliere: quia ejusdem beati Pauli sententia, Sicut mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir: ita & vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. Tanta præterea est indissolubilitas matrimonii, ut nec per hæresim (qua fornicatio est spiritualis) dissolvatur.

DECLARATIO ERASMI XIII. XIV. XV.

XIII. Recte additum est in Censura, *pretendi videtur*: nam re vera nihil minus cogitabam illa scribens, quam quod interpretantur. Sentio eam desisse esse uxorem, quæ se præstitit indignam uxoris nomine & conjugii commodis. Sicut filius abdicatus negatur esse filius, quod amiserit jus filii: & hominem exuisse dicimus eum, qui vehementer est inhumanus. Id autem me sentire declarant verba, quæ subijcio, & matrimonii jus ademit sibi. Jus autem conjugii est individua vitæ societas, tectum, mensa, & lectus communis, rei familiaris in partem administratio, fortunarum omnium consortium, petere debitum, frui liberis, &c. Hæc quæ perdidit sua culpa, quæso quid habet uxoris? Quod si verba tantum offendunt, non abhorruerunt a talibus sacri Doctores. Quorum Chrysostomus in prioris ad Corinthios Epistolæ caput v i i. ita loquitur: *Rursus illic quidem post fornicationem vir non est vir. Hic vero etiam si cultrix idolorum fueris mulier, tamen non perdit jus viri &c.* Ecce virum vocat non virum qui excidit a fructu conjugii. Quan-

quam autem non possum explicare nodum, quomodo Christus loquens Judæis sentiat de divortio, quod manente conjugii vinculo tantum separat ab usu matrimonii, cum illi non aliud nossent repudium, quam unde sit jus cum alia contrahendi: tamen ita tempero sermonem, ut quod dico dirimi matrimonium ac fieri divortium, de separatione thori possit intelligi, nec ullum admisceo verbum, quæ jus faciam iterandi conjugii. Testimonia, quæ citantur, non excutio. De his abunde nobis dictum est in *Annotatione* super i Cor. cap. v i i.

Tit. VII. De fide. Propositio I. ejusdem. Jacobi II.

Fides quæ friget absque charitate, nec se profert xvi. ubi res postulat, nec fides quidem est: tantum est inane fidei nomen.

Propositio ejusdem secunda. Jacobi II.

Fides & charitas natura conjunctissima sunt, & al. XVII. terum ab altero divelli non potest. *Es paulo post, Charitas fidei comes est individua.*

Propositio ejusdem tertia: in Elencho.

Certum est utramque alteri individuum esse co. XVIII. mitem.

CENSURA.

Ha tres Propositiones sunt hæreticae, & sententia Apostolorum Pauli & Jacobi contraria. Paulus namque fidem sine charitate posse esse ostendit, cum inquit: Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. Jacobus etiam in eo capite in quo dicit, fidem sine operibus mortuam esse, appellat fidem simpliciter illam quæ est sine operibus, dicens: Quid proderit, fratres, si quis dicat se fidem habere, opera autem non habeat? nunquid poterit fides salvare eum? Unde patet quod fides absque charitate aut bonis operibus fides appellanda est.

DECLARATIO ERASMI XVI. XVII. XVIII.

Nemo nescit fidei vocabulum late patere. Multa enim de Deo credebant etiam Ethnici, & juxta Jacobum dictum, *Dæmones credunt & contremiscunt.* Quin & Philosophi credunt Aristoteli, & Medici Galeno. Est fides informis, est fides infusa & acquisita, fides integra, languida, & mortua, est fides actualis & habitualis. Est fides quæ nihil differt ab opinione. Est fides quæ fuit in Christo, est quæ non fuit: est fides quæ manet in patria, est quæ non manet: est fides historica, est fides dicta pro fiducia, minimum differens a spe: & si quæ sunt aliæ fidei rationes, de quibus subtiliter disputant Scholastici. Verum ista discutere non spectabat ad Paraphrasim, quæ secuta Paulum ac prisca Interpretes, sentit de fide justificante & purificante cor. Eam non habebant qui de fide sua gloriabantur adversus beatum Jacobum. Siquidem hæc natura conjunctissima est dono charitatis, & charitati comes est individua. Jam est & charitas humana, quemadmodum est fides. Nam & impii quodam modo diligunt Deum ac proximum. Siquidem & impii diligunt uxorem, parentes, ac liberos: & omne bonum, sive morale sive externum, generali sensu dici potest donum Dei. Sed quid hæc ad Evangelica dona Spiritus, de quibus loquitur Christus, Paulus, & cæteri Apostoli? Sint igitur meæ Propositiones terque quaterque, si libet, hæreticæ juxta sensum alienum, modo juxta sensum meum sint Paulina. Porro quod scripsi fidem mortuam, nec operantem per dilectionem, ne fidei quidem vocabulum mereri, vulgatissimo tropo dictum est: quo hominem inutilem & ignavum negamus esse hominem, & vinum vapidum nihilque vigoris habens negamus esse vinum. Id me sensisse deprehendet, qui totum eum locum Paraphraseos legerit. Atque ut ita loquerer, Jacobus Apostolus præbuit occasionem, qui fidem per dilectionem non operantem appellat mortuam. Sed epitheton mortui tollit nominis rationem, licet maneat nominis abusus: quemadmodum dicimus sepeliri hominem, cum revera non sit homo qui caret anima. Sic quodam modo anima fidei est charitas, addens fidei motum & actum. Quin potius ministra fidei

dei est charitas, vigor autem fidei est vis purificandi cor divinitus addita. Quod ille vocat *mortuum*, ego voco *inane* nomen: & quod inane est ac mortuum, nego dignum illo præclaro nomine fidei, tam magnifice a Christo & Apostolis prædicatæ. Postremo hoc ipsum exponit sermo, qui sequitur in Paraphrasi: sequitur enim continenter: *Etenim quemadmodum corpus anima destitutum mortuum est & inutile: ita fides, si desit charitas nunquam otiosa, mortua est & inefficax.* Proinde testimonia, quæ citant e Scripturis, quamquam ad me nihil attinent, tamen non usque adeo solida sunt, ut nullam recipiant tergiversationem. Neque enim Paulus affirmat fidem peculiare donum esse Dei absque charitate, sed fictione utitur ad exaggerandum laudem charitatis: veluti qui dicit, *Etsi mihi lingua centum essent ac totidem ora, non possem rem ut habet enarrare*, is nequaquam sentit esse quemquam cui sint centum linguæ ac totidem ora: sed fictione difficultatem explicandi exaggerat. Eodem tropo, mea sententia, Paulus dixit, *etsi linguis hominum loquar & Angelorum.* Neque enim Angelis sunt linguæ, sed hoc exaggerandæ rei gratia fingitur, ad significandum eximias quasdam linguas humanis longe præstantiores. Simili figura dixit: *Etsi imperitus sermone, non tamen scientia*: non erat imperitus sermone, qui plus omnibus linguis loquebatur, sed per fictionem concedit, quod non est. Basilii magnus locum hunc citans in Epistola quadam ad Neocæsarienses, hæc subjicit: *Non quod horum qua commemoravimus singula sine charitate possint inveniri, sed quod sanctus Paulus voluerit testimonio confirmare quod dixerat, præceptum charitatis infinitis partibus esse reliquis omnibus excellentius.* Ita Basilii. Theophylactus autem indicat hic Paulum ad exaggerandum charitatis eminentiam conferre illam cum dono omnium maximo, fide: nec simpliciter cum fide, sed cum summa fide, nimirum integra & sincera, cum ait, *omnem fidem.* Itidem & Chrysostomus annotavit, Paulum non simpliciter nominasse fidem, sed universam fidem. Jam ut largiamur aliquam inveniri sine charitate, quis illam dixerit integram, sinceram, & universam, hoc est, omnibus numeris absolutam? Similiter & Thomas Aquinas omnem fidem interpretatur perfectam fidem. Quæ si non reperitur sine charitate, quemadmodum sentit Basilii, necesse est, ut hic agnoscamus hyperbolen ac fictionem, quam inter amplificandi formas commemorat etiam Quirilianus. Illud arbitrantur quidam, Apostolum hoc loco, cum linguas, prophetiam, & scientiam nominat, sentire de donis gratuito datis, non de gratum facientibus, quod hæc sine charitate non subsistant. Cæterum jam frigebit amplificatio, si charitatem donis inferioribus atque inutilibus comparet, perinde ac si quis hominis excellentiam exaggerans conferat illum cum leone aut camelo mortuo. Probabilius igitur est hic dona gratum facientia, ut isti loquuntur, conferri cum donis ejusdem generis: quemadmodum facit eodem capite, cum ait: *Nunc manent fides, spes, charitas, tria hæc, major autem horum charitas.* Neque enim hic fidem sentit mortuam, sed vivam. Alioqui diluta sit amplificatio, si veram charitatem comparet fidei mortuæ. Scio quosdam hic confugere ad nescio quam fidem, quæ si firma sit, quamvis non adsit charitas, tamen edit miracula: sed quomodo hujusmodi fides dici possit summa, integra, & sincera, non video. Imo Paulus ipsam fidem justificantem amplificat his verbis, *ita ut montes transferam*, quo magis attollat charitatis excellentiam. Multi siquidem fidem habent justificantem, qui tantam non habent, ut per eam edant miracula. Tutius igitur arbitror sequi divum Basilium, ut accipiamus hoc exaggerandi gratia fingi, quod non est, nec esse potest. An Deus possit infundere perfectum fidei donum absque charitatis dono, non erat Paraphrastæ discutere. Mihi satis est ea quæ scripsi competere in fidem justificantem, & ubi ubi est, ac licet, per dilectionem operantem. Jacobus autem cum ait, *si quis dicat se fidem habere*, signifi-

cat illos carere vera fide, qui per dilectionem non operantur: nec enim statim fidem habet, qui dicit se habere fidem. Quod si Propositio dicitur hæretica, quæ pugnat cum Scriptura canonica, aut cum his quæ ex ea evidenter colliguntur: sique declaratum est quod ex locis citatis parum solide colligitur inveniri fidem speciale donum Dei sine charitate: demiror quare Propositiones hæ dicantur hæreticæ, quas tamen legimus apud probatissimos Ecclesiæ Doctores. Jam ut sit hæreticum, negare fidem esse donum Dei speciale, si desit charitas: quid ad me pertinet, cum, ut dixi, tenor sermonis in Paraphrasi declarat me loqui de fide justificante, cui non potest abesse charitas. Quid enim conducit ad pietatem Christianam, si juxta dogma Scholasticum credamus inter dona Spiritus esse numerandam fidem absque charitate? Aut disquirere quomodo fidei donum remanserit in lapsis Angelis, aut in Christianis in letale crimen revolutis. Et an quod remansit, mereatur dici Spiritus Evangelici donum, cum dona Spiritus post adventum Domini pleniora fuerint, quam sub veteri Lege. Aut quid ad Jacobi locum explanandum conducebat commemorare, quomodo in Christo fuerit summa charitas absque fide, quemadmodum & in Angelis. Quod tamen ipsum inter Theologos controversum est. Certe Durandus non putat impie dici, in Christo fidem cum charitate fuisse conjunctam: nec hæreticum dictum esse, in patria manere fidem. Hoc apud beatum Jacobum agebatur, ut illis supercilium detraheretur, qui sibi pollicebantur ex fide mortua salutem, cum & charitate vacarent, nec ullis bonis operibus abundarent. Hujus autem loci in Paraphrasi tale est exordium: *An satis per se putandum est ad salutem consequendam solam fidei professionem? Quid autem est fides absque charitate? Ac paulo post: Qua si desit, fratres mei, queso an inane fidei nomen servabit hominem? Infrugifera fides est qua per charitatem non operatur, imo titulo tenus duntaxat fides est.* Rursus aliquanto post: *Sic nimirum inutilis erit fidei professio, qua verbotenus constat, neque quicquam agit, sed veluti mortua torpet: neque magis est dicenda fides, quam cadaver hominis meretur hominis vocabulum. Quod corpori est anima, hoc est fidei charitas: hæc igitur subducta, mortua quadam & inefficax res est fidei vocabulum.* Est post aliquam multa: *Tu tibi places, quod persuasum habeas unum esse Deum, cum error Paganorum credat innumeros esse Deos. Recte facis, nam isthoc nomine præcellis: sed frustra credis esse Deum, & esse Deum unum, nisi sic credas ut ab illo salutem consequaris. At id non facies, nisi fides jungas charitatem, ac piis operibus testes & quod credis & quod amas.* Ex his perspicuum est me illic non agere de dogmate Scholastico, sed in hoc dejicere fidem absque bonis operibus, ut adimam inanem fiduciam iis, qui jactant fidem suam, cum veram ac vivam non habeant. Non inficior in illis fuisse fidem aliquam, qui dicunt, *in nomine tuo ejecimus Dæmonia*: non nego Caipham aliquod fidei donum habuisse, cum diceret, *Expedi vobis ut unus homo moriatur pro populo.* Fateor & in sceleratissime viventibus Christianis nonnullam fidem esse posse: licet eos omnia vere credere, quæ requiruntur ad salutem, ego vix credam. Sed aliud agebam in Paraphrasi. Arbitror eos, qui tum edebant miracula, non omnino fuisse vacuos a charitate. Quale vero prophetiæ donum, cum Caiphas sonat, quod ipse non intelligit? Longe aliud prophetiæ genus erat in Apostolis. Porro in Christianis, quorum tota vita sapit mundum, aut extincta est fides, aut vehementer languet, nec purificat, sed magis aggravat damnationem. Quod si non res sed verba gignunt offendiculum, quin offenduntur verbis beati Gregorii, qui convivium filiorum Job interpretatur donorum consensum, quemadmodum Plato dicebat omnes virtutes morales inter se connexas esse? Hæc tamen ita differuerim, ut paratus sim meliori sententiæ cedere. Imo non pronuncio quid sentiam, sed discendi studio inquirō.

Pre

Propositio IV. Erasmi. Joan. III.

- XIX. Sola fides purificat corda, redditque idonea quibus credantur cœlestis Philosophiæ arcana.
 Propositio ejusdem quinta. Joan. VIII.
 XX. Sola credulitas via est ad immortalitatem.
 Propositio ejusdem sexta. Luc. XXIV.
 XXI. Quid exigit Christus a suis nisi fidem?

CENSURA.

Tametsi requiritur fides ad assequendam beatam immortalitatem, & ad cordium purificationem, ut docent Sacra Littera: non tamen eam solam ad hoc requiri adstruunt, sed potius oppositum. Unde ait Jacobus Apostolus: Videtis quoniam ex operibus justificatur homo, & non ex fide tantum. Et Paulus: Non enim auditores Legis justii sunt apud Deum, sed factores Legis justificabuntur. Quare Propositiones cum hujusmodi exclusionem posita Scripturis non consonant, quæ ubique bona opera prædicant. Et offendiculum eadem Propositiones apta sunt præstare pusillis: quasi videlicet non sint fidelibus necessaria bona opera, sed sola fides sufficiat ad salutem.

DECLARATIO ERASMI XIX. XX. XXI.

- XIX. In Paraphrasibus meis vix aliud tracto sapius aut
 XX. diligentius, quam non sufficere professionem fidei,
 XXI. nisi accedat vita professione digna. Quod satis liquet ex Paraphrasi in caput Jacobi secundum. Idem facio frequenter & in cæteris lucubrationibus meis, ut hæc suspicio in me nullo pacto possit hære, quasi sentiam non esse necessaria post baptismum in adultis bona opera. Hæc vero Propositiones sic truncatim recitatæ fortasse pariant offendiculum infirmis: at si legantur in contextu Paraphrasis, non video quem possint offendere. Nam Joannis tertio ipse sermonis tenor declarat me illic loqui de his, qui ex Paganismi aut Judaismo veniunt ad gratiam Evangelicam. Ipsa Paraphrasis verba subscribam, quæ declarant me non de tota salute loqui, sed de aditu ad salutem: Tamen, inquit, hoc tempore, quod clementia datum est, non misit Deus Filium suum ut condemnet mundum pro suis sceleribus, sed ut sua morte mundo per fidem conferat salutem gratuitam. Et ne quis sponte periens haberet quod prætexeret suæ malitiæ, facilis aditus datus est omnibus ad salutem: non enim exigitur pro prioribus admisis satisfactio, non Legis observatio, non circumcisio: tantum qui credit illi, tutus est a condemnatione, nimirum illud amplexus, per quod salus æterna datur omnibus, quantalibet peccatorum sarcina gravatis. Habes viam unicam ad salutem. Sequitur autem continenter inibi: si modo post Evangelicam professionem abstineat a vita prioris flagitiis, & juxta doctrinam ejus, cujus nomen professus est, proficere nitatur ad perfectam pietatem. Ad hunc modum Paraphrasis. An hæc videntur esse hominis contemnentis bona opera post baptismum? An potius juxta catholicum sensum Gentes pariter ac Judæos provocantis ad Evangelii gratiam: quod toties beatus Paulus tanto ardore agit in suis Epistolis, deterrens a circumcisione & a fiducia operum Legalium, ac Judæos simul atque Gentes æquans in gratia fidei, qua gratis purificantur corda credentium. Quanquam hæc Propositio perperam citata est ex Joannis tertio, cum sit cap. iv. rejicietur hoc in Amanuensem aut Typographum, sed talium censorum erat, quod illorum incuria commissum erat, sua vigilantia corrigere. Quid autem illic agit Paraphrasis? De excludendis bonis operibus post baptismum? Nihil minus. Sed ostendit hominem ad percipiendam Evangelicam doctrinam indocilem, nisi purgatus fuerit a vitio incredulitatis. Siquidem explanans verba Domini ad Samaritanam, Mulier crede mihi, venit hora, loquitur hunc in modum: Verum hoc Evangelica pietatis mysterium aperturus, præfatur fidem, sine qua nullus est idoneus auditor Evangelica doctrina, nec idoneus cultor Evangelica Religionis. Fides enim sola purificat corda, redditque idonea quibus credantur Philosophiæ cœlestis arcana. Mulier, inquit, fidem habe mihi &c. Ita Paraphrasis. Unde huc invehitur mentio de

A operibus baptizatorum? Quid autem aliud dicit Paraphrasis, quam quod Propheta: nisi credideritis, non intelligetis. Rursum quod Paulus Heb. xi. Credere oportet accedentem ad Deum. Porro in Joannis octavum sic habet Paraphrasis: Nisi resipueritis, nihil vobis proderit generis auctor Abraham, nihil Moses, nihil Sacerdotes, aut Pharisei, nihil Deus Pater, ut verbis gloriamini. Illud habetote pro certissimo, Si quis obtemperaverit sermonibus meis, quemadmodum frequenter dixi, mortem non videbit in æternum. Sola credulitas via est ad immortalitatem &c. Viam autem dixi aditum ac veluti januam ad salutem, revocans Gentes a fiducia Philosophiæ, Judæos a fiducia ceremoniarum. Quamquam fides sic aperit ingressum ad salutem, ut etiam in deducendo præcipuas agat partes. Rursum Luca xxiv. manifestum est me loqui de ceremoniis Judaicis, quas Christus jam a nobis non exigit, si convertamur ad Evangelii gratiam, sed fidem. Verba Paraphrasis sic habent: Quid autem exigit Christus a suis, nisi fidem? Et ideo suam Ecclesiam, quæ nescit opera Legis, urbem fidelem dixit, totam ipsi uni innitentem. Hanc cum auditis redimendam in judicio, videtis sublatam Legalium ceremoniarum fiduciam. Hæc Paraphrasis, manifeste Judaicas ceremonias excludens, non opera charitatis. Superest scrupulus de epitheto sola: offendit enim particula exclusiva. Atqui ea non semper excludit, sed frequenter indicat eminentiam, quemadmodum unus, unice, & singulariter. Veluti si quis dicat de Plutarcho, Unus commiscuit utile dulci, non sentit hoc ab illo solo factum, sed ab illo egregie factum. Item cum dicimus, Petrus unice amat Joannem, aut singulariter amat, nequaquam sentimus neminem alium a Petro diligi, sed Joannem insigniter diligi. Similiter cum Terentius dicit, solus est amico amicus, indicat eximium amicum. Præterea Hieronymus cum Heliodoro scribit, Solum pietatis genus est, ibi esse crudelem, nequaquam excludit reliquas pietatis actiones, sed intelligit eximiam quamdam esse pietatem, ob Evangelium pietatis affectum erga parentes vincere. Itidem cum D Apostolus appellat solum Deum sapientem & immortalem, & Christus appellat solum Deum bonum, non sentit nullum hominem esse sapientem, aut Angelos esse mortales, aut neminem esse bonum, sed hæc in Deum per eminentiam competere. Rursum cum Lex dicit, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies, non excludit, opinor, adorationem & cultum Divorum, sed quod in his summum est, Deo tribuit. Sic David cum ait, Unam petii a Domino, hanc requiram ut habitem in domo Domini, &c. non excludit alias petitiones, quas & ipse habet plurimas, sed hanc unam dixit, quia præcipua est. Consimilis ratio est de nisi. Velut cum dicimus, nihil hic sit, nisi aurum, sentit aurum ab illo præ cæteris expeti rebus. Verum ut hæc excusatio mihi nihil profit, certe exclusio debet accipi juxta materiam præsentem. Veluti cum Joannes dicit de Patre loquens, ut cognoscant te solum verum Deum, non excludit Filium & Spiritum Sanctum, sed falsos Gentium Deos. Rursum Luca nono, invenimus est Jesus solus: qui solus, cum adessent tres Discipuli? Sed excluduntur illi duo qui prius cum eo colloquebantur. Iterum in eodem cap. Cum solus esset orans, erant autem cum illo & Discipuli. Vox solus non excludit Discipulos, sed reliquam turbam quæ solet adesse. Similiter cum Ecclesia in prosa beati Thomæ canit de Eucharistia, sola fides sufficit, non aliud excluditur, quam humana ratio, & sensuum experientia. Rursum cum Marci quinto Dominus dicit Archisynagogo, noli timere, tantummodo crede, non excludit reliquas virtutes, sed admonet, ad miraculi perpetrationem præcipue requiri fidem. Itidem mea Paraphrasis, cum ait solam requiri fidem ab iis qui accedunt ad Evangelium, non excludit bona opera, quæ in purificatis gignit fides, sed vel Philosophiam, vel Legis opera, quæ præcesserant baptismum. Nec in his refert, utrum addas an omittas sola. Cum enim Ephes. i. dicit, gratia salvati estis, æque excludit opera Legis, ac si dixisset, sola gratia sive sola fide, & non

non ex operibus. Quod ad Titum tertio dicit expla-
natus, non ex operibus iustitia, quæ fecimus nos, sed se-
cundum misericordiam suam salvos nos fecit. Et ad Rom.
xi. Et si ex operibus, jam non est gratia. Si talibus di-
ctis non excluduntur opera charitatis post baptismum,
qua fronte mea Paraphrasis vocatur in calumniam,
præsertim cum eadem innumeris locis exigat opera
bona a Christo professis. Et hujusmodi dictis pleni
sunt Orthodoxorum libri. Chrysostomus adversus Ju-
daos Oratione xv. Quid est hoc, annunciavi iustitiam
in Ecclesia magna? Non dixit dedi, sed annunciavi.
Quid tandem igitur? Non ex benefactis, nec ex labori-
bus, nec ex pensatione, sed ex sola gratia justificavit ge-
nus nostrum. Si talibus Orthodoxorum verbis non ex-
cluduntur bona opera post baptismum, cur Paraphra-
sis vocatur in calumniam? Neminem autem offendi
puto quod viam dixi pro aditu, quando Doctores or-
thodoxi fidem appellant januam ad salutem. Fides
autem sic est aditus, ut perpetuo prosequatur pro-
gredientem, & in actionibus pietatis præcipuas agat
partes. Quod igitur in his offendiculi periculum, aut
quæ cum Scripturis dissonantia? Si quid est incom-
modi, detruncatoribus imputetur: qui si non lege-
runt, nec Paraphrases meas, nec quæ toties pro hoc
loco respondi, ubi gravitas Theologica? Si legerunt
ac dissimulant, ubi Christiana sinceritas? Quid porro
gratiæ debetur illis, qui talia spargmata obtrudunt
sacratissimæ Facultati?

Tit. VIII. De quibusdam desideriis ad fidem spectanti-
bus. Propositio Erasmi I. In Epistola præ-
posita I. ad Corinthios.

XXII. **U**TINAM illud saltem aperuisset Paulus, a qui-
bus, quo tempore, quo cultu, quo ritu, qui-
bus verbis consecrari soleat panis ille mysticus, &
sacrosanctum Dominici sanguinis poculum.

CENSURA.

Curiosum est hoc desiderium & futile atque impium,
si ex existimatione procedat, quæ credantur minoris aucto-
ritatis esse multa a Christo per Apostolos nobis voce te-
nus tradita, quam sint ea quæ in Scriptura sunt expressa.
Sufficienter enim sunt per Scripturam Sacram determina-
ta, quæ pro salute fidelium expeditis per eam determi-
nari. Nec, auctoribus Dionysio, Basilio, & Augusti-
no, in minori habenda sunt auctoritate, quæ a Christo
ex Apostolorum traditione ad nos usque pervenire, de
sacramentis & aliis multis, quam quæ Scripturis San-
ctis definiuntur. Docet enim Apostolus tenendas esse insti-
tutiones Apostolicas: non solum quæ Scripturis exarantur,
sed etiam quæ nudo sermone ab Apostolis tradita sunt.
Reliqua vero commodius & decentius relicta sunt dispo-
sitioni Ecclesiæ, ut de illis definiat & determinet, prout
tantorum sacramentorum dignitas, & ipsius Ecclesiæ pro-
fectus exposcit.

Secunda ejusdem Propositio. In Epistola præposita I.
ad Corinthios.

XXIII. **U**TINAM Paulus aliquanto plus lucis nobis aperuif-
set, qualiter existent animæ semotæ a corpore,
& ubinam existent: an fruantur immortalitatis glo-
ria, an impiorum animæ jam nunc crucientur, an
eis subveniant nostræ preces aut alia benefacta: an
indulgentia summi Pontificis subito liberentur a pœ-
nis. Quod video multos super hisce rebus ambigere,
aut certe disputare: quod supervacuum erat, si Pau-
lus aperte definivisset.

CENSURA.

Supervacaneum est hoc desiderium, & periculosum.
Multis siquidem occasionem asserre potest scandali, tan-
quam quæ illic ponuntur, sufficienti Scripturarum testimo-
nio non suffulciantur: cum tamen illa omnia satis sint
per sacra eloquia definita, excepta ultima particula de
indulgentiis. Nam quod anima iustorum post hanc vitam
cum Deo regnent beata, monstrat Christus dicens in die
mortis sue bono latroni, Hodie mecum eris in para-
diso. Et Paulus, mori lucrum existimans, hincque cupiens
dissolvi & esse cum Christo. Insuper cum Angelis ho-

Luc. 23.
Philip.
1.

hominum custodes semper videant faciem Patris, qui in
calis est, ante diem judicii: eadem ratione vident &
anima piorum, chirographo peccati jam pridem Christi
morte sublato. Docet similiter Scriptura, animas impio-
rum suppliciiis inferni deputari, cum per beatum Job di-
citur: Ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad in-
ferna descendunt. Et per beatum Judam Thaddæum
de iis, qui sectati sunt perversa desideria, scribitur,
quod sint ignis æterni pœnam sustinentes. De divite item
epulone scribit sanctus Lucas, quod mortuus sepultus est
in inferno. At vero qui ex hac luce cum Dei amicitia
migrarunt, nondum plene a scoria peccati expiati, vivo-
rum juvantur suffragiis: id quod in Evangelio Christus
demonstrat, dum suadens ut viventes, amicos sibi com-
parent de Mammona iniquitatis, qui eos, ubi defecerint,
in æterna tabernacula recipiant. Huc accedit, quod illi
membra sunt corporis Christi, quare aliorum membrorum
ejusdem corporis subsidio par est sublevari. Nam hoc na-
tura insitum est, ut ubi unum membrum patitur, reli-
qua membra compatiuntur. Regius quoque Propheta
idem insinuans in eorum persona qui Deo sunt accepti,
ait: Particeps ego sum omnium timentium te &
custodientium mandata tua. Patet itaque, quod viven-
tium preces atque alia benefacta magnopere illis succor-
runt. Neque tamen propterea asserendum est quod semper
per indulgentias subito a pœnis liberentur. Nec hoc in suis
Bullis Pontifices præstunt, aut ex vi hujusmodi Bulla-
rum Pontificiarum sane intellectarum id habetur. Nam
cum non in destructionem, sed in adificationem data sit
potestas Ecclesiæ, non pro quavis causa omnes quarum-
cumque pœnarum debitores per hujusmodi indulgentias
protinus a debito pœnarum eripiuntur, etiam si sint in cha-
ritate. Unde nulli mortalium certum est, quantum per
quasvis indulgentias Deo satisfiat pro pœnis, quæ pecca-
tis debentur. Neque tamen si certus indulgentiarum valor
fidelibus ignoratur, eam ob rem contemnenda sunt indul-
gentia: quas probaverunt sacra Concilia, summi Ponti-
fices, atque universalis Ecclesiæ consuetudo & usus: ideo-
que prodesse illas haud dubie tenendum est. Quandoquidem
per ipsas uberes virtutum fructus & magna satisfactionis
emolumenta Christiani proveniunt. Quare hac Propositio,
exemplum noxiis dubiis in fide vacillantium inepte pro-
ponens, offendiculum præbet indoctis & infirmis dubitan-
di circa ea, quæ certa fide tenenda sunt: in quibus non so-
lum superfluum est dubitare, & dubitando disputare,
sed etiam illicitum. Quod si qui super his dubitant, non
novis Scripturis veniunt instruendi, sed legitimis suppli-
ciis debet usque adeo impia temeritas coerceri. Disputare
nihilominus de his citra hastationem ad majorem eluci-
dationem veritatis, si modo per eos fiat talis disputatio,
quibus ex officio incumbit, non est temerarium aut illicitum,
quin potius pium & expeditum: ut parati sint,
juxta Scripturam, tanquam Pastores & Doctores ratio-
nem reddere de ea, quæ in eis est, fide & spe: & eos
qui contradicant arguere.

DECLARATIO ERASMI XXII. XXIII.

Sit quantumvis curiosum ac futile desiderium, XXII.
modo sit pium; non enim ibi sugillo divinam Scri-
pturam, quasi non satis ea tradiderit quæ nobis ne-
cessaria sunt ad salutem; quæ quidem impietas pro-
cul abest a me; sed opto nos instructiores esse adver-
sus eos, qui hisce de rebus ambigunt ac dissentiunt.
Hoc votum cum ab affectu pio proficiatur, quo-
modo dici potest impium? Optat interdum charitas
quæ fieri non possunt, veluti cum Moyses postulat de-
leri de libro vitæ, & Paulus optat anathema fieri pro
fratribus suis. Chrysostomus in Epistolam ad Philemo-
nem amore Pauli cuperet etiam minima quæque de
illo litteris ipsius esse prodita. Et tamen quod ad sa-
lutem satis erat, a Paulo proditum est. Nec ideo di-
citur incusare Paulum, sed animi sui pium affectum
expromit. Quod si id impium est, fateor me frequen-
ter hoc affectu tentari, cum ob id ne pilo quidem
deterius sentiam de inviolabili Scripturarum auctori-
tate. Veluti cum apud Matthæum lego multa sancto-
rum corpora moriente Domino surrexisse, ac post
Domini resurrectionem venisse in sanctam civitatem
Tom. IX. Hhh &

& apparuisse multis: huiusmodi cogitatio titillat animum meum. Utinam expressum esset an revixerint ante resurrectionem Domini, tum qui fuerint, & quibus apparuerint: non quod hoc scire pertineat ad necessitatem salutis, sed quod esset pia animi oblectatio. Jam sunt in arcanis litteris loca non pauca, in quibus mirum in modum sese torquent Interpretes, nec sese expediunt. Opinor & illis interdum huiusmodi cogitationem venisse in mentem, ut optarent plusculum lucis. Veluti cum *Augustinus* sic laborat, sic æstuat, sic omnem movet lapidem, ut explicet quæstionem de Spiritus blasphemia, nectamen per omnia tranquillat auditoris animum. Hic affectus non nascitur ex contemptu Scripturarum, sed ex amore cognoscendi res cognitu dignas. Denique non mihi illud opto, cui sufficit Ecclesiæ decretum, sed adversus contentiosos disceptatores. Nobis unicus Scripturæ locus sufficit ad certam persuasionem: gaudemus tamen plura Scripturarum testimonia conquirere adversus contentiosos. Jam ut fateamur ea, quæ Apostoli viva voce tradiderunt, pari auctoritate recipienda, atque ea quæ sunt Divinis expressa Voluminibus, tamen contentiosi poterunt tergiversari, negantes illa ab Apostolis tradita, sed vel a recentioribus inventa, vel usu multitudinis irrepsisse in Ecclesiam. Hæc certe rima fuisset obturata disputatoribus, si *Paulus* fusius & explanatius hisce de rebus differuisset. Nam me de his nihil ambigere, puto satis liquere e tot libris meis. Multa vero sunt, de quibus non solum dubitarunt olim homines contentiosi, verum etiam docti juxta ac pii: veluti de Purgatorio diu dubitavit *Augustinus*, nec ille tamen solus. Quibus verbis consecravit Dominus, nec hodie satis convenit. Quibus autem verbis consecrarint Apostoli, nec e Divinis Voluminibus, nec e Veterum libris satis liquido percipi potest. Atque adeo ne id quidem, quibus verbis consecrarint, *Basilius*, *Chrysostomus*, aut *Augustinus*. Siquidem duorum priorum exstant Liturgiæ, sed inter se dissimiles: & *Augustinus* in Epistola quadam depingit paucis summam Missæ, sed inter preces, quibus benedicatur, hoc est, consecratur, id quod est in altari, sic enim ille loquitur, præcipuam appellat Precationem Dominicam, quam nos non pronunciamus, nisi consecrato corpore & sanguine Domini. Hic si dicamus ab Apostolis traditum, quod nunc servat Ecclesia Romana, nos quidem libenter acquiescimus: sed vix habemus quo curiosi obturemus os, habituri si clarius expressum esset in Sacris Litteris. Divus *Augustinus* belligerans adversus quosdam de baptismo parvulorum, non audet asserere hoc mansisse ab Apostolis, sed probabile videri, quod ignotum esset, quis ejus exempli fuisset primus auctor. Adde quod Ecclesiæ variis usurpantur modis. Nam *Græcorum* ac *Romanorum* Ecclesiæ in multis discrepant, & olim discreparunt in his, quæ tamen non levis sunt momenti, veluti de materia Eucharistiæ, & hujus sumptione, deque Spiritus Sancti processione. Quid quod eadem Ecclesia nonnunquam a seipsa dissentit, velut olim Occidentalis, & quantum animadvertere licuit, etiam Orientalis Ecclesia, parvulis baptizatis tantam rem necessariam dabat corpus & sanguinem Domini. Id si hauserunt e Scripturis, ut interpretatur *Augustinus*, quomodo nunc omittitur? Si e traditione Apostolorum, perinde servandum erat, quasi Scripturis fuisset expressum. Atqui hoc nunc in totum sublatum est, adeo ut de hæresi sit periclitaturus, si quis nunc infantibus porrigat corpus Domini. Jam mihi quidem semper fuit persuasissimum, piorum animas a corpore semotas regnare cum Christo. Sexcentis locis id liquet e scriptis meis. Sed contentiosus dicet verba Christi habere nubilum allegoriæ, dubitabitque quid illic appellet Paradisum. Nam anima Christi creditur ad inferos descendisse, & quadragesimo demum die adscendit in coelum. Paradisum forte dixit quietem, quam Evangelium signavit per sinum *Abraha*. Clarius est quod ait *Paulus*, cupio dissolvi

A & esse cum Christo. Etiam vivus erat cum Christo, sed cupiebat molestiarum finem, & optabat certam requiem pro laborioso certamine. Angelos contemplari faciem Patris nemo dubitat. Sed hinc parum efficaciter colligitur, idem datum animabus. Ad verba *Job* cavillabuntur, olim & piorum animas ad inferos descendisse, & descendere ad inferos Scriptura appellat mori: velut in Cantico *Ezechielis*; *Vadam ad portas inferi*. Et *Genesios* XLII. *Jacob* Patriarcha loquitur, *deducetis canos meos cum dolore ad inferos*. In *Juda* verbis, licet satis claris, cavillabuntur, *sustinentes* positum pro *expectantes*: nec enim est *ἀνέχουσι*, sed *ἐνέχουσι*. In *Psalmo* XXXII. *Anima nostra sustinet Dominum*. *Hieronymus* pro *sustinet* vertit *expectavit*. Item *Marci* XIV. *Sustinete hic & vigilate*, Græce est *μεῖναι*, id est, manete sive expectate. De divite epulatore tergiversari poterunt esse parabola, impudenter quidem, sed tamen aliquo furo: præsertim cum animæ nec linguam habeant, nec aqua possint refocillari: nec anima *Lazari* habebat digitum, nec *Abraha* sinum. Unde ignis videri potest remorsus conscientiæ: refrigeratio spes liberationis. De conciliandis amicis ex Mammona iniquitatis potest ad vivos pertinere, qui de se bene meritos recipiunt in æterna tabernacula, dum pro temporariis bonis impetrant illis precibus suis vitam æternam. Ad *Psalmi* testimonium tergiversabuntur, verba Prophetæ ad vivos pertinere, nec illic agi de communicatione meritorum, sed de afflictionum societate. Certe quod sequitur, *& custodientium mandata tua*, nescio quo pacto ad animas exutas possit accommodari. Hic est societas afflictionum, in futura vita erit societas gaudiorum. In hunc sensum interpretantur orthodoxi Patres. Quid indulgentiariæ Bullæ prætendant non inspexi, quanquam publicus rumor est de quibusdam, in quibus Pontifex præcipiebat Angelis Dei. Quid promittere soleant Commissarii, plus satis notum est. Nemo dubitat Pontificem, atque etiam singulos Episcopos posse relaxare nonnihil de satisfactionibus ab homine indictis, sed gravibus de causis, atque id sane modice, ne evanescat vigor Ecclesiasticæ disciplinæ: verum an ea potestas se porrigat usque ad Purgatorium, dubitatum est a non paucis, etiam piis hominibus. An vero tales indulgentias approbarint sacra Concilia, nondum satis liquet. Mihi non fit verisimile. Itaque non satis intelligo quod dicunt, *per eas magna satisfactionis emolumenta Christianis provenire*, cum videamus per istiusmodi condonationes magna ex parte tolli legitimas satisfactiones: veluti cum qui rapinis ac sacrilegiis ditati sunt, liberantur ab onere restitutionis, etiam si templa spoliarent, ut jam non sit locus causationi, non liquet, cui debeam reddere. Quod si in hoc conducunt indulgentiæ, quod per eas homines excitantur ad confitendum, & ad vitæ correctionem, aut opus aliquod pium, velut ad extruendam basilicam, aut nosocomion, non video quid donet Pontifex, nisi quod hortatur: nisi si quid relaxat de jure suo, puta de excommunicatione, irregularitate, casibus reservatis, atque id genus aliis. Quanquam hic Theologi sic temperant sermonem suum, ut suspensos relinquant animos nostros. De superioribus autem neque ego dubitavi unquam, neque cuiquam pio dubitandum censeo. Neque propono hæc tanquam dubia, sed tanquam confirmanda. Siquidem particula, *aut*, nihilo plus habet dubitationis in mea Præfatione, quam hæc vox, *utrum*, in Diatribis Theologorum. Refertur enim non ad rem, sed ad animos dubitantium. Quod si Theologi recte disputant sine offendiculo, quid offendiculi est, si ego adversus curiosos parumque tractabiles opto Scripturæ auctoritatem irrefragabilem? optare autem me hanc lucem adversus contentiosos, declarant illa mea: *quod video*, inquam, *multos super hiscerebus ambigere, aut certe disputare, quod supervacaneum erat, si Paulus aperte definivisset*. Quod autem ajunt, eos qui super his dubitant non novis Scripturis instruendos, sed legitimis suppliciis coercendos, ut maxime justum sit, certe

certe clementius est etiam illos sana doctrina, si qua fieri possit, in rectam viam ab errore reducere. Si quidem ipsi fatentur, ad hoc hæc in Scholis disputari, ut Doctores parati sint juxta Scripturam rationem reddere de ea quæ in eis est fide, & eos qui contradicunt arguere: ac commode sane addit *Petrus, cum mansuetudine & reverentia*. Porro quod ista docent e Sacris Litteris, rem faciunt Theologis dignam, licet mihi supervacaneam, qui de his nunquam dubitavi.

Tit. IX. De Lege veteri. Propositio Erasmi prima. Marci I.

XXIV. **C**um Lex terrorem incuteret potius quam amorem, quid supererat, nisi posteaquam per Legem didicerant homines se peccatis obnoxios, nec potuisse ab his temperare: simulque scirent Dei severi vindicis judicium neminem posse effugere, nisi ut trepidarent, horrerent, ac desperarent.

Quis autem amare potest, quem horret?

CENSURA.

Hæc Propositio innuens homines veteris Legis non potuisse vitare peccata, & magis induci per Legis cognitionem ad desperationem quam ad amorem, est injuria Legi & Legislatori Deo. Tradidit enim Dominus Legem, non per quam perirent homines, sed justificarentur. Juxta illud Apostoli, Lex quidem sancta, & mandatum justum. Et illud Levitici, Custodite leges meas atque judicia, quæ faciens homo vivet in eis. Neque enim Deus hominem ad impossibile obligavit per Legem Mosaicam, cum non possit esse injustus.

DECLARATIO ERASMI XXIV.

XXIV. Injuria afficere Legem sanctam & Deum Legislatorem, impiorum est; qui affectus procul absit a nobis. Quoties Paulus confert veterem Legem cum Evangelio, non horret similes formas loquendi, nec fieri Doctores Paulinarum Epistolarum interpretes. Eas postquam commode interpretamur, citra injuriam Dei & Legis a Deo datæ, poterat & meus sermo sic accipi, quemadmodum & a me dictus est. Cum enim ait, *Lex per Moysen data est, gratia autem per Jesum Christum facta est*, nonne videtur Legi tribuere terrorem absque gratia? Et ad Galatas III. cum Legem appellat pædagogum ad Christum, nonne terrorem illi tribuit absque charitate? Rursus cum ait eodem in loco: *Quicunque ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt*. Item Galat. III. *Quoniam ex Lege nemo justificatur apud Deum, manifestum est, quia justus ex fide vivit, Lex autem non est ex fide*. Rursus ibidem: *Si enim data esset Lex qua posset vivificare, vere ex Lege esset justitia, sed concludit Scriptura omnia sub peccatum, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus*. Et ad Rom. III. *Quia ex operibus Legis non justificabitur omnis caro coram Deo, per Legem enim cognitio peccati*. Et cap. proximo, *Lex, inquit, iram operatur*. Præterea I Corinth. cap. xv. Legem appellat virtutem peccati. Item 2 Corinth. III. Legem appellat ministrationem damnationis, Evangelium ministrationem justitiæ. Rursus Rom. VII. *Cum essemus, inquit, in carne, passionibus peccatorum qua per legem erant operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti*. Nunc autem soluti sumus a lege mortis, in qua detinebamur. Ac paulo post: *Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam*. Sine lege enim peccatum mortuum erat &c. Sed cum venisset mandatum, peccatum revixit. Ibidem aliquanto post: *Sed peccatum ut appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem, ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum*. Ibid. cap. v. *Lex subintravit ut abundaret peccatum*. Iterum ad Heb. VII. *Mos Legem appellat Legem mandati carnalis*. Ibidem, *Lex, inquit, nihil ad perfectum adduxit*. Et alibi: *in quo Lex infirmabatur*. Item ad Galat. IV. conferens duo testamenti, vetus, hoc est, Mosaicam Legem, ait generare in servitutem. Et in Actis Petrus appellat Legem onus quod nec ipsi portare potuissent, nec patres ipsorum. Quin Ezechiel cap. xx. ita loquentem Dominum facit: *Dedi eis precepta non*

bona, judicia in quibus non vivant. Eum locum Hieronymus interpretatur de ceremoniis: *Sacrificia enim, inquit, qua populo ad idolatriam proclivi in hoc præscripta sunt, non quod placerent Domino, sed ne ea immolarent Damonibus*. His duriora scribit Chrysostomus in opere adversus Judæos Oratione quarta Legem appellans per se imperfectam. Cum enim Apostolus, inquit, *vellet ostendere, quod ipsam Judæorum religionem ut imperfectissimam rejiceret irritamque fecisset, hoc assumpsit testimonium, in quo accusatio offerentium nulla est, sed ipsius religionis imperfectio nuda per se declaratur &c*. Hæc si prædicantur de Lege Mosaicæ citra injuriam Legis ac Legis auctoris, cur meus sermo irrogat injuriam Deo? Illorum verba pia sunt, si Legis nomine intelligamus eam Legis partem, quæ præscribit ceremonias per Evangelium abrogandas, aut Legis litteram, quæ occidit, auctore Paulo, aut præceptorum obligationem absque charitate, quæ fuit in plerisque Judæis, de quibus ex auctoritate Psalmographi Paulus in universum pronunciat, quod omnes a lege declinassent, nec esset qui faceret bonum, nec ad unum. Addit autem hoc dictum in Judæos maxime competere. Si nemo servavit Legem juxta Paulum, si Lex erat onus importabile juxta Petrum, quid erat piaculi, si quis diceret aliquo pacto impossibilem Legis observationem, quam absque Dei præsidio nemo potest servare. Itaque Propositio mea non innuit homines veteris Legis simpliciter non potuisse temperare a peccando, sed Legis præsidio citra gratiam non potuisse, quandoquidem & Paulus loquitur: *Velle adjacet mihi, perficere autem non invenio*. Nec hoc a me dictum est, Deum dedisse Legem, per quam perirent homines: sed juxta Pauli doctrinam ajo, Legem per se bonam, Judæis fuisse occasionem horroris ac desperationis. Atque hæc desperatio effecit, ut sibi diffisi confugerent ad gratiam. Eventum ostendi Legis, non taxavi mentem latoris. Nec statim injustus sit Deus, si quid præcipiat quod nostris viribus præstare non queamus: sed misericors potius, qui tali consilio nos nobis ostendit, ut nostris diffisi præsidii ad illius opem confugiamus: veluti si Medicus ægroto, qui sibi sanus videatur, præscribat, ut quotidie mille passus ambulet, in hoc, quo simul ut cognoverit virium suarum imbecillitatem, Medico se curandum committat. Denique an injustum faciat Deum, si bonas ipsius leges homines suo vitio vertant sibi in malum?

Propositio ejusdem secunda. Marci I.

Lex Moyse umbris, victimis, ac terroribus fecit xxv. Hypocritas.

CENSURA.

Hæc Propositio rursus Legi Mosaicæ contumeliosa est, & ipsi Deo, qui hujusmodi umbras, victimas, & ceremonias Legis instituit: quæ ex sua institutione ad bonum inducebant, & veritatem figurabant nova Legis.

DECLARATIO ERASMI XXV.

Si nunquam facere dicitur, qui dedit occasionem, xxv. quomodo Paulus dicit, *Littera occidit*, cum littera Legis sit ex sese bona? Idem dicit scientiam inflare, cum scientia suapte natura sit bona, præsertim ea de qua illic loquitur. Loquitur enim illic de Judæis, qui dum metu servili servabant externa illa Legis præscripta, se pro justis venditabant, cum re vera non servarent Legem, interius madentes vitiis, & id quod totius Legis caput erat negligentes. Tales nimirum hypocritæ sunt. Idem, opinor, sentiunt Theologi, cum ajunt, *ex sua institutione*, fatentes, per occasionem cessisse in hypocrisim. Cum igitur de re consentiamus, unde ego contumeliosus in Deum ac Legem? Ipsum etiam Evangelium multis fuit occasio malorum. Sed hoc congruentius prædicatur de Lege Moysi, quæ ut erat data populo rudi duræque cervicis, ita terret ac minitatur magis quam blanditur. Durius loquitur in Evangelio Simeon: *Hic positus est in ruina & resurrectionem multorum in Israel*. At Christus non in hoc venerat in mundum ut perderet, sed ut

servaret, & tamen de incredulis dicit: Si non venissem & loquutus fuiss. in eis, peccatum non haberent. At Censura perinde loquitur, quasi dixerim Legem in hoc datam ut perirent homines. Quis sic insanit? De eventu datae Legis loquitur Paraphrasis, non de mente Legislatoris, de abusu, non de usu. Id palam declarat ipse Paraphrasis tenor, qui sic habet, ostendens, quare Christus venerit in mundum: *Lege*, inquit, *natura*, quam Deus inscripserat cordibus omnium mortalium, abusi sunt: Philosophorum sapientia reddidit mundum stultiores quam fuerat. Gentium religio hactenus summa fuit impietas. Lex Mosi suis umbris, victimis, ac terroribus fecit hypocritas &c. Audis abusum, & vides indicari eventum. Quomodo porro videor damnare Legem, cum paulo ante laudarem eandem, quod pro temporis ratione figuris & umbris involuta, praepraret ad cognitionem veritatis, & licet non praestaret perfectam iustitiam observatione umbrarum ac figurarum, tamen gradibus aliquot ad eam provexerit. Porro quod in genere dictum est de *Judeis*, non tangit eos, qui Legem spiritualem intelligentes ex charitate illam servabant. Veluti cum Christus exprobrat *Judeis* Esaiam vaticinium, *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me*, non protinus objicit Joanni Baptista, Simeoni, & Anna hypocritism. Ne Paulus quidem, cum in *Judeos* torquet Psalmi testimonium, *Omnes declinaverunt, simul inutilis facti sunt, non est qui faciat bonum, non est usque ad unum*, sentit neminem sub Lege pie vixisse: sed Legem appellat praeceptum minitans absque gratia: & omnes appellat maximam *Judaorum* partem, qui ex cortice Legis sibi vindicabant iustitiam apud homines. Tales erant de quibus loquitur Psalmus: *Sacrificium & oblationem noluit, aures autem perfecisti mihi, holocaustum & pro peccato non postulasti. Tunc dixi, ecce venio. Non hic damnatur Lex, sed hypocrisis Judaorum*, ad quorum fiduciam excutiendam opus erat adventu Christi, qui non per opera Legis, sed per fidem pollicitus est iustitiam, nec per externas ceremonias, sed per animi pietatem purificavit. Quod enim ait de auribus, ad fidem pertinet, quae est ex auditu; quod sequitur, & legem tuam in medio ventris mei, ad spiritualem internumque pietatis affectum. Nec Dominus apud Esaiam detestans victimas, jejunia, sabbata, & neomenias *Judaorum* reprobatur Legem, quae haec praescribit, sed *Judaorum* arrogantiam, qui harum observatione sibi videbantur iusti. Quod si huiusmodi dictis, & utriusque Testamenti libri, & Orthodoxorum veterum lucubrationes scatent, quid opus erat ex decerptis fragmentis struere calumniam blasphemiae, praesertim cum ex mille locis Operum meorum perspicuum sit, me non hoc sentire, quod interpretatur Censura, de mente Legislatoris, deque figuris ac ceremoniis ad perniciem hominum institutis. Si qui sunt qui hisce de rebus prodiderunt dogmata improbata, non aequum est, quod aliis debetur, in caput immerentis impingere, praesertim cum ad haec pridem satis responderim.

Propositio ejusdem tertia. Rom. VI.

XXVI. **L**ex cupiditates irritabat potius quam coercerebat.

CENSURA.

Hic non convenienter usus est Scriptor officio Paraphrae. Quandoquidem Lex de se potius coercerebat cupiditates quam irritabat. Non enim est data Lex a Deo ad incitandum homines in peccata, sed ad cohibendum ab illis: alioqui non esset sancta neque iusta.

DECLARATIO ERASMI XXVI.

XXVI. Et hic eventum indico, non mentem latoris. Sic dixi, *Lex irritabat cupiditates, quemadmodum Apostolus dixit, iram operatur*. Neque enim in hoc erat data, ut Dei vindictam provocaret. Lex, inquit, de se potius coercerebat cupiditates. Assentior: sed per occasionem in plerisque irritabat, quod illi non negant. Porro me illic loqui de Lege sine gratia, declarat sermo Paraphraeos, qui sic habet: *Neque vero periculum est,*

ne peccatum vos nolentes in pristinam retrahat servitutem, quandoquidem jam non estis obnoxii Legi, qua cupiditates irritabat potius quam coercerebat: sed gratia Dei, qua sicuti prestare potuit ut a peccati tyrannide liberaremur, ita prestare patet ne revolvamur in peccati tyrannidem. Hunc in modum Paraphrasis. Sed quod sentiebas, inquit, debebas explanatius dicere. Non omnia possunt omnibus locis repeti. Nam illud dilucide tractavi suis locis, admonens particulam ut non semper sonare finem, sed interdum eventum: ac Paraphrasis exponens verba Pauli Rom. v. *Lex subintravit ut abundaret delictum*, non interpretatur in hoc datam Legem ut *Judei* gravius peccarent, sed ostendit, cum per Legis occasionem facti sint deteriores, quid utilitatis etiam illis attulerit Lex, nimirum ut magis ac magis prodita malitia agnoscerent peccatum suum. Jam quid sentit Censura, cum ait, *Lex de se potius coercerebat cupiditates: si de se accipit pro per se*, hoc est, sine gratia, plurimum abest a vero, si de se non excludit gratiam, sed *Judaorum* culpam, plane mecum facit. Quanquam illud, *de se*, non est in mea Paraphrasi. Quod si in his verbis est blasphemia, qui potest esse in mea Paraphrasi, quae non habet haec verba? Sed simpliciter narrat quem eventum habuerit Lex in *Judeis*. Rursum Paraphrasis in Rom. cap. vii. hunc in modum loquitur: *At Lex quidem in hoc dabatur, ut peccata coerceret. Verum res nostra visio in diversum exiit. Dum enim Lex prodidit peccatum, nec addidit robur, quo vitiis repugnemus, factum est, ut hac occasione libido peccandi magis sit irritata, ut est humanum ingenium ad ea propensius, quae sunt interdicta &c.* Nam toto hoc sermone inculco vocabulum *occasionis*, Legem excusans. Et tamen is qui haec fragmenta obtrusit Facultati, pro magno mysterio docet discrimen inter causam & occasionem, quod sciebam puer vix quindecim natus annos. Cum huiusmodi loca quam plurima sint in Paraphrasi mea, tamen ex tribus verbis truncatim citatis dicor nequaquam usus officio Paraphrae. Quid quod ex hoc loco, quem detruncarunt, perspicuum est, me non simpliciter loqui de Lege, sed de Lege sine charitate. Sic enim habet Paraphrasis: *Quandoquidem jam non estis obnoxii Legi, qua cupiditates irritabat potius quam coercerebat, sed gratia Dei &c.* Cum gratiam oppono Legi, satis declaro me loqui de Lege, quam non adjuvat addita gratia.

Quarta ejusdem Propositio. Matth. V.

Praeceptum illud habetur in Lege praecipuum, xxvii. Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.

CENSURA.

Hac Propositione praecceptum haberi in Lege de odio inimici, falso asseritur, cum nullum tale praecceptum in Lege habeatur. Unde cum regula dilectionis amici & inimici ad mores pertineat, quod autem mores spectat, invariabile maneat in utraque Lege: constat Scriptorem hunc non recte assignasse in hoc discrimen Legis novae & veteris.

DECLARATIO ERASMI XXVII.

Quod isti negant esse in Litteris Divinis, Augustinus xxvii. putavit esse, sic enarrans hunc locum: *Non, inquit, quod in Lege dictum est, oderis inimicum tuum, vox jubentis iusto accipienda est, sed permittentis infirmo*. Ita exponens sermonem Domini in Monte. Rursum hoc ipsum innuit adversus Faustum. Quaro, inquit, a Manicheis, cur proprium velint esse Legis Mosi, quod dictum est *Antiquis*, oderis inimicum tuum. Idem sensisse videtur Chrysostomus, cum ait Dominum non exegisse ab infirmis, quod suo tempore praecipit iam instructioribus. Itaque mea Paraphrasis sequuta est probatos Auctores. Porro cum caetera, quae Dominus commemorat, habeantur in Lege, probabile est & hoc in Lege contineri, licet his verbis nusquam reperiatur expressum. Vetantur enim *Hebraei* foedus jungere cum *Amalechitis*, *Moabitibus*, & *Ammonitis* in aeternum. Hoc quidam adferunt, ut doceant

ceant odium inimici in Lege fuisse præceptum. Nec enim *odium* in litteris mysticis semper sonat animum cupientis alterum lædere. Interdum odit, qui averſatur, qui affligit, qui contemnit. *Odis patrem & matrem*, qui eos amore pietatis negligit. *Odis animam suam*, qui eam exponit periculo propter Evangelium. Constat autem in Deum non sine tropo cadere odium aut iram, sed interdum odisse dicitur, quibus immitit tristitia, amare quos afficit beneficiis. Sic interpretatur Hieronymus locum Malachia de Esau & Idumæa, cujus montes, qui dicuntur *Scir*, redegit in solitudines, & urbes fecit desertas, & a serpentibus ac bestiis obtineri: *Israëliticum* vero populum ad opes & honores evexit. Sicut autem diligere dicuntur, qui benefaciunt, sic odisse dicuntur, qui fugitant & averſantur. Ita *Judæi* vetiti conjugia miscere cum *Ammonitis* ac *Moabitibus*, quodammodo visi sunt eos odisse. Rursus cum Lex dicit, *Diliges proximum tuum*, proximum autem *Judæorum* vulgus vocat suæ Gentis hominem, interpretati sunt imperatum esse odium alienigenarum: eoque horrebant commercia Gentium ac *Samaritanorum*, existimantes se illorum familiaritate inquinari. Unde & Dominus, non contumetur *Judæi Samaritanis*. Et Apostolis prima legatione mandat, ne in viam Gentium abeant, neve *Samaritanorum* civitates ingrediantur. Hac ratione nihil obstat quo minus idem eundem hominem & amet & oderit. Veluti severus pater dum filium lascivientem odioſe tractat, minitans, cædens, alligans, quodammodo odit: rursus dum his molestiis emendatum cupit, amat, aut dum confilit externis illius commodis. Quin & vulgo Latinis *odium* dicitur molestia, *nunquam me tuo odio vinces*, & *odioſus*, molestus. Hic intellectus tamen non est absurdus, nec caret auctoribus, tamen mihi nihil opus est ad hoc præſidium confugere. Nunquam enim sensi *Judæis* esse præceptum, ut odio malevolò haberent inimicos, sed permissum. Nec rursus ita permissum, ut esset licitum, sed ut duritiæ Gentis concessum. *Præcepti* nomen ad priorem tantum particulam pertinet: id esse verum, declarat epithetum *præcipuum*. Ut enim sit aliquod præceptum in Lege de odio inimicorum, certe præcipuum esse non potest. Si verum est quod interpretantur Ecclesiæ Doctores, *Judæis* permissum odium inimicorum, cum a Christianis exigatur dilectio inimicorum, & in eos beneficentia, videor mihi recte juxta Veterum enarrationem posuisse discrimen veteris & novæ Legis. Jam ut sit prorsus *axioma* illa *Augustini* regula, de moralibus invariatis in utroque Testamento, juxta sensum Legis reconditum ac spirituale: ut conveniat quæ sint pure moralia, quæ non: certe Evangelium hoc addere dicitur Legi, quod vividius explicat, quod sæpius inculcat, quod insignius exprimit exemplis. *Moses* interpellat Deum pro populo: *David* prohibet *Semei*: sed quid hæc ad illam perpetuam & admirabilem Domini lenitatem ac mansuetudinem? Quid ad Apostolorum indefatigabilem charitatem, & in afflictionibus alacritatem? Proinde si Legem accipimus pro vulgari Legis intellectu, recte dicitur Evangelium multa Legi addidisse. Quod si hoc commentum non recipimus, mille loca sunt in Orthodoxorum libris, quæ ad hunc gnomonem exacta damnanda sunt, *Eadem sunt moralia in utroque Testamento*. Jam quod Paraphrasis pro dictum est mutavit præceptum est, nihil refert, cum ipsa verba in utraque parte sint præcipientis, *Diliges, & odio habebis*. Quemadmodum & illa, *non occides, non furtum facies*. Clarius erat si dixisset, *dilige, & odio habere*, sed tamen sermonis eadem vis est. Nec explicat quæſtionem, quod *Augustinus* interpretatur hæc verba, *odio habebis*, non esse jubentis, sed permittentis. Nam si odium accipias pro malitiosa voluntate lædendi quem oderis, ne id quidem, opinor, permissum est *Judæis* juxta spirituale Legis sensum, licet illis Lex externa non minata sit supplicium.

Quinta ejusdem Propositionio. Matth. XIX.

A Dolescens audierat Christum docentem, præcepta ^{xxviii.} Legis Mosaicæ non esse satis ad consequendum regnum cœlorum.

C E N S U R A.

Hæc Propositionio temere asseritur, & in eo quod præstendit præcepta Legis veteris includentis præcepta Decalogi non sunc suffecisse ad consequendum regnum cœlorum, sive ad merendam vitam æternam, dictis Christi repugnat, dicentis: Si vis ad vitam ingredi, serva mandata. Rursumque legisperito recensenti utrumque 19. de dilectione Legis mandatum, respondit: Hoc fac, Luc. 10. & vives.

DECLARATIO ERASMI XXVIII.

C Cupiebam reddere causam qua commotus adolescens ^{xxviii.} adiiſſet Jesum, posuique quæ mihi videbatur probabilis: quanquam id fortasse præstabat non asserere, quod in Evangelio non est expressum præsertim sub persona Evangelistæ, cui incommode jam adhibitum est remedium. Quanquam de persona non semel deprecatus sum invidiam, si quid incideret quod minus recte dictum esset. Alioqui si quis movere velit tragœdiam ex inducta persona, eadem erit movenda Hieronymo, quoties ordinat Prophetæ sermonem, paraphrasi explanans ejus loci sententiam, si cubi forte non assequitur germanum Prophetæ sensum: præterea Gregorio quoties præfatus, quasi dicat, mutat Scripturæ verba, sub persona quam illa loquentem inducit. Jam cum allegoriæ nonnunquam sint ambiguae, non licebit eas sub Evangelistæ persona exponere. Quid porro faciemus Ambrosio frequenter hoc agent? Aut igitur non erat scribenda Paraphrasis, aut in his aliquid veniæ dandum erat. Tantum ea necesse fuit vitare, quæ temporum ratio non patiebatur sub tali aut tali persona dici. Quod si hic reprehenditur mea divinatio, eidem culpæ affinis est Rabanus, vir nec indoctus, nec illaudatus, qui aliam divinat causam, videlicet quod audisset a Domino nullos esse dignos regno cœlorum, nisi qui parvulis essent effecti similes. Denique præstaret illa perfecta, quæ in Monte sedens docuerat Dominus. Christus autem erat vita æterna, quemadmodum eleganter admonet Origenes, cui dicitur ab Apostolis, *Verba vitæ habes*. Atque idem de se, *Omnia qui vivis & credit in me, non morietur in æternum*. Nihil igitur absurdi fuerit, Evangelicam professionem appellare vitam æternam, a qua Christus submovebat, qui non abnegarent semetipsos. Unde, quod idem annoravit Origenes, non ait Dominus, *si vis vitam assequi*, sed *si vis ad vitam ingredi*, quasi Legis observatio tantum gradus sit ac rudimentum ad Evangelicam perfectionem. Rursus dimisso adolescente Dominus ait Discipulis: *Quam difficile est divitem intrare regnum cœlorum*. Significans divites hujus sæculi vix esse idoneos auditores Evangelicæ Philosophiæ. Quod hic dixit *regnum cœlorum*, juveni loquens, appellavit *vitam*. Quod si hæc ut Origenica videntur coactiora, est ratio expeditior, si accipiamus hunc locum de mandatis illis externis, *Non occides, non facies furtum, &c.* Quod autem additum est de dilectione proximi, juxta vulgarem *Judæorum* intellectum dictum est, qui non habebant proximi loco, nisi vel ejusdem gentis hominem, vel de se bene meritum. Id liquet ex parabola de viatore ſaucio & Samaritani opera curato. Alioqui sermonem adolescentis, profitentis sese hæc omnia servasse a puero, Dominus non excepiſſet osculo. Quin potius nihil horum servaverat, secundum spirituale Legis intellectum, quo nihil differt ab Evangelio, sane juxta dogma Theologorum. Dominus autem exosculatus est eum, tanquam rudis ac simplicis animi *Judæum*, nec infectum fermento Phariseorum, quique videretur docilis ad Evangelicam Philosophiam. Probabile autem est illum ex Domini sermonibus opinionem concepiſſe, quasi ad æternam salutem, ad quam ille invitabat, aliquid requireretur, quod in Lege non esset expressum. Alioqui cum ipsa Lex expressè polliceatur

Tom. IX.

Hhh 3. tur

tur vitam observantibus, quid opus erat consulere Dominum, quibus modis consequi posset vitam æternam? At cum Dominus propositis gravioribus præceptis adderet, qui illa non præstaret, non posse esse ipsius discipulum, nec ipso dignum esse, cæteris præcludere videtur viam ad salutem. Nemo enim salvus esse potest, si Christo sit indignus. Qui spiritualiter Legem observabant, quamvis illa omnia non præstarent, præstaturi tamen erant, si incidisset occasio: quemadmodum Joannes Baptista pro veritate contempsit animam suam. Sed juvenis ille nondum huc profecerat, eoque reliquit Jesum & abiit tristis, quia nihil adhuc aliud erat quam Judæus. Sic interpretatur Theophylactus: Quacunque, inquit, fecisti opera bona, Judaico more fecisti: quod si vis perfectus esse, hoc est, meus Discipulus esse & Christianus, vade & vende omnia tua &c. Sic Theophylactus. Ut autem hoc obiter indicem, nonne Theophylactus hæc loquitur sub persona Christi, hac in parte Paraphrasten agens? Jam si quis dicat illum hic perperam interpretatum, perfectus, id est, Christianus, quasi Christiani imperfecti Christiani non sint, nec Christi Discipuli, num æquum videatur illum blasphemiam reum agere, quod Christum induxerit falsa proferentem? An potius error accipietur, quasi in commentario sub ipsius persona dixisset. Verum hoc παρρηγορ. A Theophylacto non dissonat Hilarius: Juvenis hic, inquit, formam Judaici populi habet, & in Lege insolentis, & nihil præter præcepta Moysi expectantis a Christo &c. Dominus clamat, nisi abundaverit justitia vestra plusquam Scribarum & Phariseorum, non intrabitis in regnum cælorum. Sed Pharisei & Scribæ Legis erant observantissimi, duntaxat juxta cultum externum. Itaque si Mosaicam Legem accipimus pro externis præceptis, si horum observationem juxta vulgarem Judæorum animum, si perfectum accipimus juxta Theophylactum pro Christiano, puto nihil impium esse in mea Propositione, neque Christo repugnans. Quanquam autem non omnes Christiani coguntur præstare omnia monita & consilia Christi, coguntur tamen hoc esse affectu, ut præstent, quoties exigat pietas. Hoc a vulgo Judæorum non exigebatur, quia Dominus nondum expresserat Legis Mosaicæ vigorem: & si recipimus Origenis interpretationem, aliud est ingredi ad vitam, aliud est consequi vitam æternam. Illud est rudimentum, id est simplicis Judaismi, hoc est vigoris Evangelici. Nunquam vero sensi Judæos ante proditam Evangelii lucem non potuisse servari præceptorum Legalium observatione, modo abesset hypocrisis, & adesset fides & charitas pro illorum temporum ratione. Sufficiebat enim illis fides, quæ postea non suffecisset. Cæterum quod Jurisperito responsum est, hoc fac, & vires, non de externis præceptis dictum est, sed de summa perfecta que charitate erga Deum & proximum, quæ complectitur universam Legem, atque etiam Evangelii perfectionem. Porro quod Censura addit tunc, notans tempora lucem Evangelicam præcedentia, significat præcepta Legis Mosaicæ post editam Evangelii lucem non suffecisse. Si sentiunt de externis, fateor esse verum: si de moralibus, quæ dicunt in utraque Lege fuisse eadem, videntur suffecisse. At mea Paraphrasis respiciebat ad illa tempora, quibus Dominus erudiebat homines ad Evangelici spiritus vigorem, jaciens perfectionis semina, quæ post haustum cœlestem Spiritum pullularent in moribus & animis Discipulorum. Censura respicit diversum tempus. Sic enim loquitur Paraphrasis: Sed Dominus ostendens quantum intersit inter justitiam Judaicam & Evangelicam, inter Judæum & bonum Christianum, Si vis, inquit, &c. Non arbitror illum juvenem fuisse damnatum, quod amore Christi non posset contemnere divitias, quia nondum eluxerat Evangelii vigor, licet huc animi præpararentur. Arbitror ex his liquere, inter Theologos ac me de re convenire, tantum de verbis esse controversiam.

Sexta ejusdem Propositionis. i. Timoth. i.

Incera charitas si adsit, quid opus est Legis præscriptis?

CENSURA.

Hæc Propositionis, quatenus pretendere videtur viatoribus habentibus charitatem non esse necessaria aut utilia præcepta, ex erroneo intellectu illius loci Scriptura, Justiniano non est lex posita, desumpta, accedit ad errorem Beguardorum. Neque certe per verba illa Apostolus necessitatem secludit præceptorum, sed excellentiam indicat perfectorum: qui non timore pœnæ, sed virtutis amore bene operantur.

DECLARATIO ERASMI XXIX.

Rursus idem sentimus, & tamen mea verba, si XXIX. superis placet, videntur ad Beguardorum errorem accedere. Quod enim Paulus negat positam legem, sic interpretantur, illic prædicari perfectionem Evangelicam, quæ non timore pœnæ, sed virtutis amore operatur. Eum Apostoli locum in eundem sensum enarrat Paraphrasis. Sic habet locus: Qui intelligit iis, quos Christi sanguis redemit a peccati tyrannide, quique charitatis impulsu ultro plus præstant, quam Lex Mosaicæ præscribit, non esse opus vel metu vel admonitu Legis, ut vel arceantur a flagitiis, vel incitentur ad officium, huic lex bona est. Siquidem intelligit Legem ad se non pertinere, qui per Evangelium didicit, non solum neminem ledere, sed etiam benemereri de hostibus. Quorsum opus frenis aut calcaribus equo commode sponteque currenti? Ac mox: Proinde Lex, qua metu suppliciorum deterret a flagitiis, non his utique condita est, qui volentes ac lubentes præstant, quod Lex exigit, etiamsi Legis verba non teneant. His consentanea scribit Chrysostomus, enarrans illud, Finis legis est charitas: finem autem dixit consummationem: Medicina, inquit, finis sanitas est: itaque cum adest sanitas, præcepto ac denunciatione nihil est opus, &c. Eandem sententiam explanatius refert Theophylactus. Loquitur autem illic Apostolus non de quavis charitate, sed de Evangelica, quæ proficitur a conscientia bona, & fide non ficta. Talis charitas non eget lege, metu, minisque ad pia opera provocante. Si legerunt meas Paraphrases qui fragmenta hæc detulerunt ad Facultatem, qui potuerunt suspicari me sentire cum Beguardis, cum ea Pauli loca, quæ videntur Christianos a præceptorum obligatione liberare, sic interpretor, ut excludam Beguardorum errorem. Siquidem exponens Rom. vi. Non enim estis sub lege, sed sub gratia, subjicio: Verum absit interim ut quis hac ita interpretetur, ut, quoniam dixi vos esse liberos a lege, existimetis sublata lege impune peccandum esse, aut Dei gratiam, qua pristina commissa condonavit, pariter & in posterum delinquendi indulgisse impunitatem. Imo hoc magis abstinendum est a peccatis, quod jam ad bene faciendum non cogimur, sed meritis & amore provocamur. Mutata est servitus, non prorsus adempta &c. Legis autem vocabulum hic a me positum pro terrore Legis, ipse sermonis tenor indicat. Similiter expono illud ad Galat. v. Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege: ut posteaquam exempti estis a servitute Legis Mosaicæ, qua carnalis est, juxta spirituales Evangelicæ charitatis legem vitam agatis. Id fiet, si nec ceremoniis Judaicis metiemini justitiam, & a carnis cupiditatibus temperaveritis. Non desinetis esse Legi obnoxii, si perseveretis esse obnoxii cupiditatibus &c. Quin illum ipsum locum, unde Censura putat natum Beguardorum errorem, Paraphrasis interpretatur adversus Beguardos, quemadmodum declaravimus. Rursus 2. Cor. iii. enarrans illud, Ubi spiritus, ibi libertas, ita loquitur: Mosaicæ Lex quoniam metu suppliciorum continebat in officio, servilis erat, & velum servitutis est indicium. At ubi spiritus Domini Jesu, qui secretos addit stimulos, ut injussi quoque feramur ad officia pietatis, ibi libertas, &c. Similia mihi dicuntur compluribus locis, semperque libertatem Evangelicam interpretor impunitatem a præscriptis ceremoniis Judaicis: a præceptis autem moralibus non aliam esse liber-

bertatem, quam ut plura faciamus impetu charitatis, quam *Judei* praestabant terrore Legis. Scio Legem esse non inutilem etiam iis qui praediti sunt fide & charitate, quantum ad vim dirigendi ac monendi; sed Paraphrasis hic agit de timore servili, quem excludit charitas. Alioqui & qui spiritu Dei aguntur non carent omnino timore, quandoquidem, ut canit Ecclesia, *tremunt & Angeli*: sed de hoc timore non agit *Paulus*, nec mea Paraphrasis. Arbitror igitur hoc sensisse Apostolum, quod probati Doctores interpretantur, quos ego sequutus sum. Hinc liquet quantum intersit inter *Beguardos* & me. Illi, opinor, sentiunt hominem spiritualem non teneri praeceptis, & licere ea pro suo arbitratu violare. Ego interpretor hominem Evangelicum non ita liberum esse a praeceptis & constitutionibus, ut liceat eas violare: sed quod instinctu charitatis volens plus praestat quam Lex imperat. Lex enim quasi frenum est & calcar. Abhorrenti sua sponte ab omnibus vitiis, & ad virtutem alacri studio festinanti, nec freno opus est nec calcaribus. Recte itaque Censura mitigat sua verba dicens, *pratendere videtur*. At ea dubitatio fuisset sublata, si pro fragmento lecta fuisset Paraphrasis.

Septima Propositio ejusdem. Galat. IV.

XXX. Verbofissima Lex est.

Octava ejusdem Propositionis. Ibidem.

XXXI. *Judei* pro tempore crassa religione vel superstitione magis cohibebantur.

CENSURA.

Irreverenter in his duabus Propositionibus Paraphrases loquitur de Lege a Deo instituta, modo vocans eam verbofissimam, modo crassam religionem vel superstitionem: cum tamen, teste Scriptura, ipsa esset ante Christi adventum sapientia Judaeorum coram omnibus populis. Et sapiens verbum Dei & legem sapientis dicit esse fontem vita.

DECLARATIO ERASMI XXX. XXXI.

XXX. Offendit abusus hujus vocis, *verbofissima*, quasi non dicamus *verbosam* Epistolam, prolixam ac verbis abundantem. Apud Satyricum legimus, *verbosa & grandis Epistola venit a Capreis*, quibus verbis significatur prolixum diploma, qualia Principes de magnis rebus solent mittere. Et *M. Tullius* cum ait, *Habes Epistolam verbofiolem fortasse quam velles*, verbofiolem dixit longiorem. Sequitur enim: *Quod tibi ita videri putabo, nisi mihi longiorem remiseris*. Et *Hieronymus* in Epistola ad *Julianum* Diaconum: *Sed omnem culpam praesens verbofioles excusabit*. Loquor autem illic de multitudine infinita praeceptorum, quae toties etiam iterantur & inculcantur in veteri Lege, cum Evangelica Lex tantam praeceptorum turbam unico verbo comprehendat. Nec id pertinet ad contumeliam Legis, sed ad gloriam divinae bonitatis, quae se populo rudi, crasso, & oblivio sic temperavit, ut multitudine praescriptionum omni in re admonerentur Dei, & multa repetitione vinceretur illorum surditas atque oblivio. Quid autem mirum, si Deus hominum causa verbofior esse voluit, cum hominum causa carnem assumpserit? Me autem illic loqui non de superfluitate verborum, sed multitudine praescriptionum, testantur verba Paraphraseos, quae sic habent: *Porro quod Lex tot praescriptis, tot minis non efficit, id compendio sola praestat charitas, totius Legis vim ac summam in se complectens: siquidem quicquid verbofissima Lex innumeris praeceptis conatur efficere, id totum unico brevique sermone complectitur &c.* Jam si quis dicat multitudinem praeceptorum Legalium, tot verbis inculcatorum, toties iteratorum, esse superfluum iis qui Christi spiritum hausserunt, obsecro quid esset piaculi? Atque ut ita loquerer, Scriptura multis locis praebuit occasionem. *Esaias* cap. x. *Consummationem enim & abbreviationem Dominus facies in medio omnis servae*. Et *Paulus* Rom. 13. *Verbum enim consummavit & abbrevians in aequitate, quia verbum brevians facies Dominus super terram*. Item Rom. 13. dicit omnia

A Legis praecepta comprehendere uno verbo, *diliges proximum*. Ibidem mox, *plenitudo Legis est dilectio*. Apud candidum Lectorem illius vocis catachresis poterat etiam habere gratiam, praesertim cum ibi fiat collatio veteris Testamenti ad novum. Per *Mosen* & Prophetas Deus fuit *verbosus*, at per Filium fuit *verbum abbrevians super terram*. Porro cum crassam Legis religionem appello, non sentio de Lege universa, quae continet etiam Evangelica praecepta: sed de ceremoniis externis, circumcisione, delectu ciborum, victimis pecudum, sabbatistis, aliisque similibus, in quibus non erat sita vera Religio, sed typum habebant verae Religionis. De hac enim Legis parte ibi tractat Apostolus. Juxta hanc partem Legem appellare crassam aut carnalem, nihilo contumeliosius est, quam si quis corpus appellet crassius partem hominis, & in sacramentis crassum appellet, quod sensibus magis patet, ut in baptismo aqua, sal, & unctio. Crassam itaque Religionem appello cultum externum, quem Apostolus in Epistola ad *Hebraeos* vehementer dejicit comparatione veritatis Evangelicae. Fortassis aliquis suspicatur sic dici crassam Legem, quemadmodum *Gallorum* vulgus appellat hominem stupidae mentis crassum. At hoc me non sentire declarat ipsa Paraphrasis, unde haec fragmenta ad calumniam revulsa sunt. Sic enim habet: *Quemadmodum Judaei pro tempore crassa religione, vel superstitione magis, cohibebantur, ne prorsus ab omni religione dilaberentur, ita vos quondam &c.* Ac mox: *Judeis non imputatur, quod pro ratione temporis majorum institutis servierint, a quibus tamen ad verum pietatis studium sese contulerunt, posteaquam meliora sunt edocti, &c.* Si tropi novitas offendit, ea frequentissima est & in Epistolis *Paulinis*, & in orthodoxis Interpretibus, praesertim quoties Evangelii praedicatio confertur ad Legem *Mosi*. Simili figura *Paulus* appellat veterem hominem & novum, interiorum & exteriorum, non totum hominem intelligens, sed hominis partem. Quin & vulgo summam manum dicimus pro summa parte manus, & medium hominem pro media hominis parte. Haec Grammatica sunt, fateor, sed turpe est hae qualiacunque sunt a summis Theologis ignorari, turpius etiam ex his ignoratis calumniam struere. His verbis non taxo Facultatem, sed eos qui istiusmodi frustula obtrudunt Facultati cum praedicio. Quin illud minus candide facit Censura, quod Legem & Religionem pro eadem accipit: Religio enim proprie cultus dicitur, & ad hostiarum ritus pertinet, qui non tantum erant crassi apud *Judeos*, verum etiam accedentes ad speciem superstitionis, minimumque differentes a ritibus Gentium, nisi quod Deo exhibebantur. Illud durius quod addo, *vel superstitione magis*. Plerique *Judei* in illis observatiunculis externis totam justitiam collocabant, neglectis iis, quae ut sunt spiritualia, ita propius attinent ad pietatem. In illis igitur talium observatio non erat vere religiosa, sed supersticiosa magis, hoc est, vergens ad superstitionem. Quid autem vetat ea supersticiosa dicere, quae Dominus apud *Esaiam* fastidit ac respuit? Quid quod probati Doctores docent illa a Deo praescripta, non quod ipsi placerent, sed ne populus ad omnia mala proclivis, ad idololatriam prolaberetur. Eas praescriptiones, ut dictum est, *Hieronymus* interpretatur leges non bonas, tanquam non ex animo Dei datas, sed duritiae Gentis *Judaicae* concessas ad tempus. Certe illa collata ad Legem Evangelicam superstitione non vacant. Quod si simpliciter totam Legem appellassem crassam religionem vel superstitionem potius, non solum irreverenter, verum etiam impie fuisset loquutus. Lex enim spiritualis est juxta sensum mysticum, & cum Evangelio concordat. Itaque quemadmodum verissimum est quod ajunt Theologi, Legem fuisse sapientiam *Judeorum* coram omnibus populis, ita prodita Evangelii luce, quod prius videbatur religio, coepit esse superstitio, praesertim quod ad ceremonias attinet. Erat igitur & olim superstitio quaedam, comparata ad venturam Evangelii lucem. *Lex autem erat sapien-*

sapientia coram omnibus populis. Verum est, fateor, sed spiritualiter intellecta, & rite observata. Ubiunque est religionis species absque vera pietate, si addit simulatio, hypocrisis est: si error ac fiducia inanis, superstitio est. Divus *Hieronymus* muliercularum simplicitatem, in corpore gestantium schedam Evangelicam aut fragmentum crucis, appellat superstitionem, non quod id per se esset impium, sed quod externis illis magis fiderent quam internis. Sic *Judaei* ex victimis cæterisque rebus externis sibi iustitiæ supercilium vindicantes, cum spiritualia Legis præcepta negligenter, superstitiosi erant, non religiosi. Quin etiam cum precatio res sit maxime Evangelica, tamen qui perpetuo orantes, ex multiloquio sine affectibus sibi promittunt salutem, superstitiose precantur. Et qui jejulant credentes ipsam per se inediam, quamvis nihil accedat, esse præcipuam pietatem, superstitiose jejulant. Jam quid religiosius quam invocare Dominum, & illius nomen laudibus vehere? Et tamen Dominus respuit superstitiosam invocationem, non recipit superstitiosas laudes, cum ait: *Non omnis, qui dicit mihi, Domine Domine, intrabit in regnum caelorum.* Item: *Hic populus labiis me honorat* &c. Non enim hic excutiam quantum ad hunc locum faciant cætera testimonia. Nam Ecclesiasticus loquitur de sapientia illa sublimi: *Fons, inquit, sapientiae, verbum Dei in excelsis, & ingressus illius mandata aeterna.* Constat autem præscripta ceremoniarum non esse data nisi ad tempus. Jam ut ceremoniarum præscripta aliquo pacto mereantur nomen sapientiae, non merentur nisi ad Christum accommodata, quem figurabant. *Salomon* vero juxta moralem sensum hoc dicere videtur, plurimum referre ad salutem hominis, recte ac sapienter institui. Juxta sensum reconditiorem magis quadrare videtur in Evangelium. Christus enim dicitur sapientia Patris, estque Filius ille sapiens, qui gloria est Patris. Hujus Lex est Evangelium. Sed utcumque hæc exponantur, contra me non faciunt, qui non sum loquutus de quacunque parte Legis, sed de externis ceremoniis, quæ erant per Evangelium abrogandæ.

Tit. X. De Auctoribus Librorum novi Testamenti. Propositio Erasmi prima. In Elencho.

xxxii. Non statim dubius est in fide, qui de auctore Libri dubitat.

CENSURA.

Hac Propositio temerarie & erronee aseritur, loquendo ut Scriptor loquitur de dubio Auctorum sacrorum Librorum novi Testamenti, ab Ecclesia sub nomine talium Auctorum receptorum. Cujusmodi sunt Auctores quatuor Librorum Evangeliorum, septem Epistolarum Canoniarum, quatuordecim Epistolarum Pauli, Actuum Apostolicorum, & Apocalypsis. Nam cum Deus viros illos sanctos organa sua constituerit in editione talium Librorum, honori eorum detrahit, quisquis ab hujusmodi Libris nomina eorum aufert, vel in dubium vertit: nec non & a frequenti abducit & fructuosa eorumdem lectione. Præterea quamvis de Auctoribus aliquorum hujusmodi Librorum a nonnullis olim dubiatum sit, nihilominus postquam Ecclesia sub nomine talium Auctorum suo usu universali illos recepit, & sua probavit definitione, jam non fas est Christiano de illis dubitare aut in dubium revocare.

DECLARATIO ERASMI XXXII.

xxxii. Præcipuus Auctor Scripturæ Canonice est Spiritus Sanctus. Quam diu de illo non dubitatur, non potest omnino vacillare Scripturarum auctoritas, neque frigere piorum hominum lectio, per quodcumque organum illam nobis porrexerit. Quoniam non protinus quicquid receptum est usu Ecclesiastico, obligat nos ad credendum, tanquam articulum fidei. Titulos recepit Ecclesia, nimirum utens vulgo receptis ad indicandum quod opus designet. Quemadmodum citantur Apocrypha, cum aliorum innumerabilium, tum *Hieremia*, non quod sint *Hieremia*, sed quod illius nomine prodita sint. Ita dicitur Liber

Job, non quod ille scripserit, sed quod de illo tractet. Similiter dicitur Liber *Thobia*. Titulus itaque non semper notat Auctorem. Quemadmodum non omnes Psalmi putantur esse *David*, qui titulum habent nominis illius. Quod si universalis Ecclesia hac mente recipit titulos, ut pro impiis habeat, qui de homine Auctore dubitant, manibus ac pedibus discedo in illius sententiam, meumque intellectum captivo in obsequium fidei. Nam juxta sensum humanum, nec credo Epistolam ad *Hebraeos* esse *Pauli* aut *Luca*, nec secundam *Petri* esse *Petri*, nec *Apocalypsim* esse *Joannis* Apostoli, qui scripsit Evangelium. Possem hic multa argumenta congerere, sed præstat vitare infirmorum offendiculum. Nam plus apud me valet expressum Ecclesiae judicium, quam ullæ rationes humanæ. Solus ille scrupulus habet animum meum, an Ecclesia receperit titulos, ut non solum velit haberi pro indubitatis quæ in his Libris scripta sunt, verum pariter exigat ut pro indubitato habeamus, ab his Auctoribus esse profecta, quorum titulos gerunt. Id si est, damno ac rejicio dubitationem meam omnem, quæ ne fuit quidem ulla, si ea mens est Ecclesiae ex assensu Spiritus Sancti. Quoniam Theologi fatentur, totam Ecclesiam errare posse in his duntaxat, quæ non requiruntur necessario ad salutem gregis: quo de genere fortassis est titulus. Alioqui si tantopere urgemur titulis, vel usu receptis, vel in Concilio quopiam recitatis, cogemur Librum ad *Paulam* & *Eustochium* de assumptione sacratissima Virginis credere esse conscriptum ab *Hieronymo*. Et in Concilio *Carthaginiensi*, cui interfuit *Augustinus*, velut & in Epistola *Innocentii*, quinque Libri tribuuntur *Solomonis*, *Proverbia*, *Canticum Cantorum*, *Ecclesiastes*, *Ecclesiasticus*, & *Sapientia*: cum *Ecclesiasticus* apud *Hebraeos* non sit in Canone, & *Sapientia* nusquam extiterit apud *Hebraeos*, sed *Philonis* esse credatur, qui Græca polluit eloquentia. Quin & *Augustinus* libro de *Doctrina Christiana* II. capite VIII. recensens omnis Canonice Scripturæ libros, ait constare *Ecclesiasticum* esse scriptum a *Jesu* filio *Sirach* ad *Solomonis* imitationem. Idem sentit de *Sapientia*. *Cyprianus* exponens Symbolum Apostolorum, *Sapientiam* *Sirach* & *Sapientiam* *Solomonis* ne inter Canonicas quidem Scripturas recipit: licet in templis recitarentur, quemadmodum & *Pastor*. In Concilio *Africano* recitati sunt Libri novi Testamenti certis titulis: sed aliud est recitare vulgo receptis titulis ut agnoscas, aliud definire sic ut non liceat dubitare. Jam Concilium *Africanum* non erat universale, etiam si definisset de titulis. Et olim *Jacobo Fabro* respondentes docuimus, ipsum *Augustinum*, qui quodammodo præfuisse videtur ei Concilio, de auctore hujus dubitasse. Quod si publicus quarundam Ecclesiarum usus obligat nos ad credendum titulo, jam tum ætate *Augustini* & *Hieronymi* publicitus in templis ejusmodi titulis recitabantur. Idem dicendum arbitror de citatione Veterum. *Augustinus* multa citat ex Epistola ad *Hebraeos*, nomine *Pauli*: at idem locis aliquot citat illius testimonium tanquam dubius de auctore. Idem facit beatus *Hieronymus*. Cum citant nomine *Pauli*, sequuntur vulgatum usum: cum dubitant, indicant suum judicium. Itidem divus *Cyprianus* compluribus locis citat *Ecclesiasticum* titulo *Solomonis*, velut in Epistola ad *Rogatianum*, rursus libro de *Eleemosyna* II. item libro adversus *Judaos* II. denique ad *Quirinum* cap. LIII. Eodem titulo citat *Sapientiam*, scribens ad *Fortunatum*, aliisque locis non paucis. Verum in Symbolo pronunciat eos libros non esse illorum, quorum titulo ferebantur vulgo. Quid in causa? Citans non hoc agebat, quis esset auctor. In Symbolo docuit quod verum existimabat. Jam si est articulus fidei, Epistolam ad *Hebraeos* a Spiritu Sancto fuisse proditam per organum *Pauli* Apostoli, falso dixit *Elenchus*, non statim vacillare in fide qui de auctore homine dubitet. Idem dico de cæteris novi Testamenti scriptis, de quibus trecentis annis & eo amplius & populus

pulus orthodoxus & insignes Ecclesiæ Doctores dubitarunt, non de his de quibus nunquam fuit dubitatum. Et si a frequenti & fructuosa talium voluminum lectione abducit, quisquis ab iis titulos vulgo receptos aufert, vel in dubium vertit, fecit hoc *Cyprianus*, & post hunc *Augustinus*, atque etiam *Hieronymus*.

Tertia ejusdem Propositio: cujus prior pars continetur in Epistola præposita Paraphrasi Lucæ; secunda est in Supputationibus. Num. XXVI.

xxxiii.

DE Epistolæ ad *Hebræos* auctore semper est dubitatum: & ipse (ut ingenue fatear) adhuc dubito.

CENSURA.

Haec due Propositiones arroganter & schismaticè asseruntur, contra usum & determinationem Ecclesiæ in multis Conciliis, Niceno, Laudicensi, Carthaginensi tertio, cui adfuit Augustinus, & in Concilio septuaginta Episcoporum præside Gelasio. Hoc insuper liquet, quia auctor hujus Epistolæ dicit illam se misisse per Timotheum fratrem suum: cujus legatione in quibusdam aliis Epistolis solebat uti Paulus. Idem etiam demonstrat beatus Petrus, qui in fine secunda Canonica ad Hebræos destinata, quibus & primam miserat, eisdem dicit scripsisse charissimum fratrem suum Paulum. Magnus item Dionysius quadam ex hac Epistola ad Hebræos citat tanquam a Paulo præceptore suo deprompta. Idem similiter comprobant, Clemens primus, Innocentius primus, Ambrosius, Chrysostomus, Gregorius Nazianzenus, Damascenus, Isidorus, & alii multi catholici Doctores. Nec verum est, semper dubitatum esse de auctore hujus Epistolæ ad Hebræos, cum scribat Origenes, quod ante tempora sua omnes antiqui & majores eam ut Pauli Apostoli suscipiebant. Mira autem arrogantia atque pertinacia est hujus Scriptoris, quod ubi tot catholici Doctores, Pontifices, Concilia declarant hanc Epistolam esse Pauli, & idem universalis Ecclesiæ usus ac consensus comprobatur, hic Scriptor adhuc dubitat, tanquam toto orbe prudentior.

DECLARATIO ERASMI XXXIII.

xxxiii.

Nicenum Concilium non agit de auctore, sed de auctoritate hujus Epistolæ. Quidam enim sic negabant esse Pauli, ut existimarent illam non habendam inter Scripturas canonicas. Nec aliud arbitror actum in aliis Conciliis. Titulus additus est ad designandam Epistolam, neque quisquam negat a multis eam citari Pauli titulo, sic & a me citatur frequenter. Si locus Epistolæ pro me facit, & is qui cum ago credit illam esse Pauli, cur non appellem Epistolam Pauli? Sed iidem illi Doctores, qui, cum commodum est, asseverant eam esse Pauli, locis opportunis indicant se de auctore dubitare, præcipue Origenes, Hieronymus, & Augustinus. Quod si Nicenum illud Concilium cum cæteris obligat omnes, cur dicti Doctores post ausi sunt dubitare de auctore, de auctore inquam, non de auctoritate; nisi quod minus laborabant de titulo, modo rata esset auctoritas? Nec illis tamen quisquam objecit schisma, aut miram arrogantiam ac pertinaciam, quasi videri voluerint toto orbe prudentiores. De Priscis loquens, dixi semper dubitatum, non ab omnibus dubitatum. Quod si a quatuor aut quinque citatur ut Pauli, quid hoc ad universas ætates? præsertim cum illi ipsi, qui eam citant Pauli titulo, alicubi fateantur se de auctore dubitare? Latini sero & ægre receperunt Epistolam ad Hebræos, Græci Apocalypsim. Miror autem quod schisma hinc nasci queat, si quis fateatur eam Epistolam esse Spiritus Sancti afflatu scriptam, fateaturque merito inter Scripturas canonicas receptam, dubitet tamen an a Paulo Apostolo scripta sit: & ita dubitet, ut paratus sit abjicere dubitationem, si hoc animo recepit titulum Ecclesiæ, ut jubeat credere illam esse vere Pauli. Id cum non mihi constet, non sum pervicax adversus Ecclesiæ universalis consensum: ac ne tantillum quidem vacillo in fide, si professus a Spiritu Dei proditam, dubitem de auctore homine. Si quis publicitus in templo recitans auferat aut immutet receptos titulos, fortassis obmurmurent aliquot Presbyteri, quod a me nec factum est, nec ab aliis fieri velim. At quod timeatur Ecclesiæ schisma, si quis docendi causa privatim admoneat eruditos? Quantum valeat usus, perplexa dis-

putatio est, nec satis constat, an hoc sit usu universalis receptum. Tum si receptus est titulus, refert qua mente sit receptus. A Theologis expectantur solidiora, quam usus & Ecclesiæ nomen, præsertim cum tam variis modis usurpentur hæ voces. Itaque libero stomacho adjectum est convitium: hic Scriptor adhuc dubitat, tanquam toto orbe prudentior: cum, præter tam multos veteres, eosque præcipuos Ecclesiæ Doctores, Thomas Bionensis Cardinalis Cajetanus adhuc vivens, cum alibi, tum in libello contra Lutheranos de Eucharistia, sine Pauli nomine citet hanc Epistolam: uno loco subjicit, quod juxta genuinum sensum tractat auctor illius Epistolæ. Si non dubitabat de auctore, quid opus erat illa periphrasi? Quis autem Angelus patefecit Theologis, universum orbem hoc sentire quod ipsi sibi videntur persuasisse? Certe quod ad styli judicium attinet, puto me non esse quibuslibet Theologis inferiorem.

Quarta ejusdem Propositio. In Elencho.

De secunda Petri diu dubitatum est.

xxxiv.

CENSURA.

Hanc Epistolam sub nomine beati Petri etiam jam olim Ecclesiæ suo usu recepit, & definitione Conciliorum Laudicensis, Carthaginensis tertii, Gelasii Papa, necnon & decreto Innocentii magni. Præterea ex ejusdem Epistola littera patet eam a beato Petro esse scriptam. Nam illius Scriptor Petrus Apostolus in principio nominatur, & adfuisse Dominica transfigurationi asseritur in eadem Epistola: soli autem tres ex Apostolis (ut Evangelista testantur) illi adfuerunt: unde cum nec Jacobum majorem, nec Joannem Evangelistam eam scripsisse in confesso sit, recte conficitur Petrum illam scripsisse. His itaque perspectis, inepte & sine ullo fructu de ejus auctore dubitatum esse proponitur, cum modo nulli liceat hæsitare quin illa beati sit Petri.

DECLARATIO ERASMI XXXIV.

Si ineptum est hoc per occasionem studiosis proponere, qui minus ineptit beatus Thomas Aquinas, qui diligenter commonet, apud Veteres & de auctore & de auctoritate Epistolæ ad Hebræos fuisse dubitatum: aliis eam asseverantibus Luca, aliis Barnabæ, aliis Clementis Papæ & Martyris. Quo fructu tot seculis post Nicenam Synodum hæc commemoravit Thomas? Et solvit ille quidem dubitantium argumenta, sed adeo frigide, ut satius fuerit non attigisse. Nec illa tamen erant præcipua dubitandi argumenta, nomen prætermisissimum, ac stylus nonnihil varians. Erant alia non pauca aliquanto graviora, quæ movebant eruditos. Quo fructu post Thomam eandem questionem movet Lyrensis? Sed addunt, ante Synodum Nicenam fuisse dubitatum, cum ostenderim præcipuos Ecclesiæ Doctores post eam Synodum de auctore dubitasse. Quo fructu Chrysostomus enarraturus Acta Apostolorum præfatur, complures etiam illis temporibus fuisse qui dubitarent de auctore illius operis? Quo fructu Hieronymus hæc scripsit de Evangelio Marci: Sed & Evangelium juxta Marcum, qui auditor ejus & interpretes fuit, hujus (hoc est, Petri) esse dicitur. Quo fructu Papias Joannis Evangelistæ discipulus admonuit historiam de adultera non esse Joannis, sed ex apocrypho Nazarenorum Evangelio fuisse decerptam: cum id temporis titulo Joannis legeretur, quemadmodum & hodie legitur? Nisi quia putabant eruditorum hominum interesse hæc non ignorare? Porro qui de auctore secundæ Petri dubitabant, non erant tam stupidi, quin viderent illic fieri mentionem de visione montis: sed suspicabantur illam Epistolam scriptam abs quopiam, qui cupiebat illam legi sub nomine Petri. Id quo facilius persuaderet, addidisse mentionem de visione. Eam vero suspicionem conceperant ex phrasi, eque pectore ac vigore sententiarum, quæ partim videbantur ad imitationem alterius Epistolæ effictæ, partim non perinde respondentes Apostolici ordinis principis majestati. Omitto quod hîc tituli in Conciliis recitati sic obijciuntur, quasi universalis Ecclesiæ damnarit eos, qui de titulis dissentiant.

Tem. I X.

Iii

Quin-

Quinta ejusdem Propositio, qua est in Elencho.

xxxv. **D**E *Apocalypsi* diu dubitatum est, non dico ab hæreticis, sed ab orthodoxis viris, qui scriptum tamen ut a Spiritu Sancto profectum amplectebantur, de Scriptoris nomine incerti.

C E N S U R A.

Liber Apocalypsis aperte cognoscitur a beato Joanne Apostolo & Evangelista editus, tum ex Ecclesia usu, tum ex ejusdem definitione in Conciliis, Carthaginensi tertio, atque beati Gelasii, pariterque in Synodo Toletana, in qua dicitur: Apocalypsis liber multorum Conciliorum auctoritas, & Synodica sanctorum Præfulum Romanorum decreta, Joannis Evangelistæ esse præscribunt, & inter Divinos Libros recipiendum constituerunt. Cui quidem Synodo insigni doctrina præfulgens interfuit Isidorus Præful Hispalensis. Præterea ex ejusdem libri contextu ostenditur beatus Joannes illius auctor: nam in illa scriptor esse dicitur Joannes, qui perhibuit testimonium verbo Dei, quique ea de causa in Pathmon insulam relegatus est: qua profecto de alio a Joanne Apostolo & Evangelista nequeunt intelligi. Idem rursus contestantur, sacerrimus Pater Dionysius Areopagita, beati Pauli discipulus, Innocentius primus, Irenæus, Justinus, Damascenus, alique catholici Doctores & sancti viri: inter quos splendidum Ecclesia jubar Augustinus hoc manifeste indicat: qui alogios sive alogos inter hæreticos ab Ecclesia damnatos connumerat, eo quod Joannem Apostolum & Evangelistam negent Evangelium scripsisse & Apocalypsim. Quapropter eodem modo lapsus est hic Scriptor in ista Propositione, ut in præcedentibus Propositionibus præmissum dubium proponendo pusillis præbens offendiculum, omissa explicatione determinationis Ecclesie, sacrorum Conciliorum, & sanctorum Patrum.

DECLARATIO ERASMI XXXV.

xxxv. In Annotatione, quam subijcio *Apocalypsi*, commemo- ro qui Doctores quid de *Apocalypsi* sentierint. Porro qui hoc opus negabant esse *Joannis Evangelistæ*, aut alium fuisse *Joannem* ab Evangelista credebant, quemadmodum duas posteriores Epistolas adscribebant *Joanni*, non Evangelistæ, sed Presbytero: aut eum qui conscripsit librum, id egisse, ut ab Evangelista scriptus videretur, eoque locum suo instituto commodum affinxisset. Si quis hoc commentum clamet absurdum, patiar hinc absurdissimum videri, modo sciat illo seculo mundum fuisse differtum libris apocryphis alienum titulum præferentibus. Idque pii quoque homines sibi persuaserant non tantum licere, verum etiam officiosum esse. Nec *Augustinus* inficiatur eos profuisse populo Christiano talibus figmentis, licet existimet illis abunde magnum præmium relatum, si veniam fictionis consequantur. Porro ut largiamur *Dionysium* illum fuisse Areopagitam *Pauli* discipulum, de quo tamen non temere dubitant multi: si tantum valet *Dionysi* auctoritas ut cogamur eam credere a *Paulo* scriptam, multo magis nos coget *Papias* citra controversiam *Joannis Evangelistæ* auditor, qui scripsit historiam de adultera non esse *Joannis*, cum *Joannis* titulo recitetur in templis. *Alogios* autem damnatos commemorat *Augustinus*, non ob id tantum quod dubitarent de *Apocalypsi*, cum id temporis ne Orthodoxi quidem omnes recepissent auctoritatem *Apocalypsis*: sed quod Evangelium etiam illius adspernarentur & adulterinum judicarent, de quo nunquam dubitavit Ecclesia. Sola *Toletana* Synodus, si modo illius verba bona fide recitata sunt, præscribit esse *Joannis Evangelistæ*, cum *Innocentius* tantum dicat, & *Apocalypsim Joannis*: & in vetustissimo Codice Græco, quem dixisses ante mille annos scriptum, titulus habebatur, *Apocalypsis Joannis Theologi*. Duos autem fuisse *Joannes*, alterum Apostolum, alterum Presbyterum, partim ex *Papiae* verbis, partim e titulis arguit *Hieronymus*. Verbum autem illud, præscribunt, suspicor esse *Isidori*, de quo quid sentiam, non est hujus loci commemorare. De viri sanctimonia judicat Dominus. Certe phrasis illius non paulo plus præfert animi quam eruditionis aut judicii. Scripsit rudi seculo,

A & habuisse videtur locupletem Bibliothecam, qua potuisset rectius uti, si fuisset exacte doctus. Certe rhapsodus fuit, quemadmodum *Bedda*: quanquam *Bedda* meo judicio fuit illo tum eruditior tum eloquentior. Sed hæc præter rem mihi dicuntur, cum profitear, me de titulis quoque credere quod credit universalis Ecclesia: cujus auctoritati facile meum sensum submitto, non hinc tantum, sed in omnibus quoque cæteris: modo ne protinus Ecclesie sit, quicquid quocunque modo in usum Christianorum irrepserit, aut cuivis Episcopo placuit. Quod si tantopere vitamus scandalum, eradenda essent, quæ super his prodidit *Eusebius* ac *Hieronymus*. Eruditorum tacita quædam sunt judicia, quibus expedit interdum vellicare aurem. Notatur & illud, quod prætermiserim auctoritatem Ecclesie. Hic quidem non vacabat in cursu. Atqui id facio in Annotatione, quam adjunxi annotatis in *Apocalypsim*. Non ubivis omnia sunt inculcanda. Certe cum illud tribus verbis indicarem eruditus, non suspicatus sum quemquam fore, qui hinc offenderetur, multo minus excitaretur schisma. Si quid tale metuisset, prorsus illa siluisset. Tamen si quid hic dissidii est, ab istis oritur potius, qui tales nœnias exagitant ac traducunt. Cæterum ne quis minus auctoritatis tribueret dictis voluminibus, addo laudem magnificam.

Tit. XI. De Symbolo Apostolorum. In Præfatione in Matthæum. Propositio Erasmi.

Symbolum an ab Apostolis proditum sit, nescio. xxxvi.

C E N S U R A.

Cum Symbolum, quod Apostolorum dicitur, ab Apostolis editum esse & divulgatum sit fide tenendum, teneant quoque catholici Doctores, Clemens hujus nominis primus in Epistola ad Jacobum fratrem Domini: Augustinus Serm. 11. Dominica in ramis palmarum, & in vigilia Pentecostes: Ambrosius item & Leo primus atque alii uniformiter unumquemque Apostolorum quod sensisset dixisse, dum illud conderent, hac nescientia impietatis deserviens, scandalose proponitur.

DECLARATIO ERASMI XXXVI.

D Absit ut quisquam Christianus de articulis, qui xxxvi. Symbolo Apostolorum continentur, ambigat. Non enim minus illis tribuendum est, quam quatuor Evangelistis: tantum ambigebam an hoc, quod nunc habemus, scripto fuerit ab Apostolis proditum. Nam talia illos prædicasse nemo dubitat: & probabile est illos de summa prædicationis Evangelicæ inter se conferentes, in illis ac similibus capitulis consensisse, quemadmodum refertur Historia Ecclesiastica. Eodem in loco, quo videor dubitare, tribuo illi majestatem ac breviter Apostolicam, recenseo inter canonicas Scripturas, & æquo Evangelistis: neque dubito an ab Apostolis sit profectum, potuit enim viva voce: sed an communi omnium scripto per illos ad nos pervenerit. Cum enim tum temporis multa fortasse ferrentur Symbola, hoc discernendi gratia dictum est Apostolorum, ut Apostolico spiritu dignum, ut omnium fortassis antiquissimum: ut, quoniam auctor alius non exstat, probabile sit ab Apostolis ad nos manasse. Hæc cum ubique profitear, quid periculi, si quis dubitet, an scripto Apostolorum ad nos pervenerit? De eo cur dubitarem causas reddidi, quarum præcipua est, quod illud Symbolum varie refertur apud Veteres, adeo ut toti etiam articuli superflui aut defuncti. Nam & beatus *Cyprianus* testatur hoc Symbolum in diversis Ecclesiis haberi diversum, adjectis quibusdam, quæ Romana non haberet Ecclesia. Ea putat adversus hæreticos exorientes addita. Cur autem ea varietas non accidisset *Roma*, geminam suspicatur esse causam: alteram, quod illic nullæ existerint hæreses, alteram, quod ibi Catechumenus baptizandus ex more Symbolum hoc recitare soleat apud populum. Admonet autem nec in Romano Symbolo, nec in Orientalium Ecclesiarum Symbolo haberi hanc particulam, *Descendit ad inferos*, cum hodie non desit in nostro Symbolo. Quanquam nec *Tertullianus* nec *Augustinus* enarrans Symbolum, descensus ad inferos meminerunt. Nos legimus, *sanctorum communionem*. Eam par-

particulam præterit *Cyprianus*, ob id opinor, quod adjecta sit velut exponens quid sit sancta Ecclesia. Sicut nec ultimam particulam, & vitam venturi seculi, attingit quisquam horum, nec ad sanctam Ecclesiam addunt catholicam: licet *Augustinus* velut interpretans adjiciat. Et *Cyprianus* legit, *huius carnis resurrectionem*: pronomen videtur additum adversus *Origenistas*, cum in nostro Symbolo non addatur. Quid quod in ipso statim exordio varietas occurrit? Nam, ut idem admonet *Cyprianus*, omnes Orientales Ecclesiæ ita tradebant, *Credo in uno Deo Patre omnipotente*. Rursus pro eo quod nos dicimus, & in *Jesum Christum Filium ejus unicum*, Orientales Ecclesiæ recitabant addentes, *unum scilicet Deum & unum Dominum*, quod additum videtur adversus *Origenistas* sive *Arianos*. Insuper in priore articulo Orientales Ecclesiæ non solum legunt in *Deo Patre omnipotente*, sed addunt *invisibili & impassibili*. Id *Cyprianus* additum putat adversus *Sabellium & Patripassianos*. Rursum quod nos addimus, *Creatorem cæli & terra*, *Cyprianus* nec recitat nec exponit: unde apparet nec apud Orientales fuisse nec apud Occidentales Ecclesias: & probabile est fuisse additum adversus hæreticos, qui docebant alium esse Deum auctorem Testamenti veteris, alium novi: illum fuisse justum, hunc bonum.

Hic Lectorem æquum appello, si Symbolum hoc, quod nos Apostolorum dicimus, scripto proditum est ex Apostolorum consensu, atque ob id majore dignum reverentia, quam si ab uno Evangelista fuisset proditum, aut certe non minore: quæ fuit illa temeritas in paucis verbis addendi tam multa? Quis hoc pateretur vel in Evangelio *Marcii* aut *Lucæ*, quorum neuter fuit de numero duodecim, posterior etiam tantum audita scripsit de *Christo*? Nec est quod tergiverfentur *Cyprianus*, cum dicit Symbolum Ecclesiarum Orientalium, sentire Symbolum *Nicenum* aut *Constantinopolitanum*: ex his enim poterat multo plura addere. De eodem Symbolo loquitur toto commentario. Quid quod in Editione Canonum *Nicene* Synodi Symbolum hoc secus refertur quam hodie canitur in templis, nec longius progreditur, quam ad Spiritus Sancti processionem. Atqui Symbolum *Niceni* Concilii nihil aliud est quam explanatio Symboli Apostolici, non addens novos articulos, sed veteres explicans: unde colligitur, *Credo in Spiritum Sanctum*, fuisse clausulam Symboli Apostolici, quemadmodum finis est *Niceni*, quemadmodum & *Antiocheni*, & *Sardicensis*, & *Carthagenensis*, in quibus videtur approbatum. Quoniam autem ob Sectas dubitari posset ubi esset Ecclesia, additus est articulus, *in sanctam Ecclesiam*, excludens omnia conventicula hæreticorum. Dein quoniam *Nothus* aut aliquis huic similis non recipiebat in Ecclesiam a baptismo prolapsos, aut qui putaret peccata remitti posse absque sacramentis Ecclesiæ, additum videtur, *remissionem peccatorum*. Post cum exorirentur qui animarum resurrectionem profiterentur, corporum negarent, adjectum est, *carnis resurrectionem*. Rursus cum *Origenista* faterentur nos resurrecturos cum corporibus, at non his in quibus nunc degit animus, in Symbolo, quod exponit *Cyprianus*, *Aquilegensis*, ni fallor, additum est, *huius carnis resurrectionem*. Quid quod, ut admonet Facultas Theologica, & hodie nonnullæ Ecclesiæ legunt, *Credo in sanctam Ecclesiam*, pro eo quod Veteres legebant, *Credo sanctam Ecclesiam*, rati non esse fas secus pronunciari. Ad hæc facit quod *Tertullianus* scriptor vetustissimus in libro, quem contexit adversus *Praxeam*, recensens articulos Symboli Apostolici, quod profitetur ad nos una cum Evangelio decucurrisse, non aliam habet clausulam quam Symbolum *Nicenum*: *Unicum*, inquit, *Deum credimus*, sub hac tamen dispensatione, quam æconomiam dicimus, ut unicus Dei sit & Filius sermo ipse, qui ex ipso processerit, per quem omnia facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Hunc missum a Patre in virginem, & ex ea natum hominem & Deum, filium hominis & filium Dei, & cognominatum *Jesum Christum*. Hunc passum, hunc mortuum ac sepultum secundum Scripturas, & re-

suscitatum a Patre, & in cælos resumptum sedere ad dextram Patris, venturum judicare vivos & mortuos. Qui exinde miserit, secundum promissionem suam, a Patre Spiritum Sanctum paracletum, sanctificatorem fidei eorum, qui credunt in Patrem, & Filium, & Spiritum Sanctum. Hanc regulam &c. Hic res ipsa declarat, ætate *Tertulliani*, *Credo in Spiritum Sanctum*, fuisse clausulam Symboli Apostolici, quemadmodum & *Niceni*. Postremo memini me legere in Commentario quopiam, licet exciderit locus, quod reliquum est in Symbolo post Spiritus processionem, a Conciliis posterioribus additum esse. Obiter & illud annotandum, quod *Tertullianus* non appellat Symbolum Apostolorum, sed regulam fidei. At si hoc, quod hodie est in usu, fuisset ab omnibus Apostolis unanimi consensu proditum, plus illi debebatur reverentiæ, quam cuivis Evangelio. Quæ fuisset autem temeritas Ecclesiarum tali scripto vel addere vel adimere quicquam, cum id extremæ impietatis habeatur audere vel in Epistolis *Paulinis*? Cæterum hoc Symbolum fuisse natum ex collatione Apostolorum *Cyprianus* refert, sed refert ut humanam historiam: *Tradunt*, inquit, *maiores nostri*. At in media narratione sic loquitur: *Cautissime autem qui Symbolum tradiderunt, etiam tempus, quo hac sub Pontio Pilato gesta sunt, designarunt*. Non dicit Apostoli, sed qui Symbolum tradiderunt, velut incertus, a quibus id factum sit. Post hunc *Augustinus* in libro de Symbolo nusquam appellat Apostolorum, nec dicit ab Apostolis traditum: sed magis indicat a Patribus & Sacris Litteris collectum ad memoriæ subsidium. *Antoninus* ait universalis Ecclesiæ auctoritate editum. Porro sermones, in quibus refertur a singulis Apostolis singulos articulos fuisse proditos, attento Lectori phrasis ipsa persuadebit non esse illius cui inscribuntur. Jam si maxime vel *Augustinus* vel alius quispiam hoc seu credidit, seu dedit auribus crassæ multitudinis, non arbitrator ad fidei causam pertinere, præsertim cum in partitione articulorum non consentiant Theologi, magisque placeat partitio, quæ xiv. facit, quam quæ xii. Quod si hoc quoque credi jubet Ecclesia, lubens & hic meum sensum illius submitto judicio. Miror autem hoc a Facultate exigere, quod *Natalis Bedda* tam severus censor non exigit. Frivolum autem argumentum est, quod adferunt quidam ex vocis etymologia, quasi quisque suum bolum in medium adduxerit. Symbolum enim significat signum translatum a militibus, qui symbolis aphonis aut vocalibus se mutuo agnoscunt, ac deprehendunt perfugas & hostes. De singulis articulis a singulis Apostolis proditis, commentum videtur vel pictorum, vel alicujus qui hac ratione voluit & Apostolorum celebrare nomina, & Catechumenorum memoriæ consulere. Vero propius est, hoc Symbolum, quod Apostolorum dicitur, illud fuisse quod juxta Romanam Ecclesiam auctoritate priscorum Patrum tradebatur Catechumenis ediscendum: cui partes aliquot additæ sunt adversus exorientes hæreses. Alioqui cur hoc Symbolum non est additum decretis seu canonibus Apostolorum, quæ si non videntur Apostolorum, cum tamen habeant titulum, consequitur non statim ab Apostolis scripto proditum, quod illorum titulo fertur. Denique ut citra tergiversationem sint Auctores, qui pronunciant hoc Symbolum Apostolorum esse, nemo certe pronunciavit scripto proditum: quod ipsum tamen nusquam nego, sed tantum indico me dubitare, positurus eam dubitationem, simul atque cognovero Ecclesiam hoc docere. Nunc nihil audio nisi quod dicitur Apostolorum, & tenetur ab Ecclesia. Nec tamen falso dicitur Apostolorum, cum ea contineat, quæ Apostoli tum prædicaverunt, tum in Evangeliiis & Epistolis prodiderunt. Unde consequitur illi non minus auctoritatis esse tribuendum, quam Scripturis canonicis.

Tit. XII. De translatione sanctarum Scripturarum in Linguam vulgarem. Propositio Erasmi prima, in Præfatione ejusdem in Matthæum.

SACRAS Litteras cupiam in omnes verti Linguas. xxxvii.
Tom. IX. Iii 2 CEN-

CENSURA.

Quamvis in quacunque Linguam vertantur Sacra Littera, suapte natura sancta sint & bona, quanti tamen sit periculi permittere passim lectionem earum in Linguam vulgarem traductarum, absque ulla explicatione idiotis & simplicibus eis abutentibus, nec eas pie & humiliter legentibus, quales plurimi nunc reperiuntur, satis indicarunt Valdenses, Albigenes, ac Turelupini: qui inde occasum sumpta multos errores disseminaverunt. Quare hac tempestate, perspecta hominum malitia, periculosa ac perniciofa existit huiusmodi traductio, loquendo de omnibus Scripturae libris indifferenter. Nec sicubi paucis esset utilis, propterea temere esset omnibus permittenda. In re namque ad salutem non necessaria potius consulendum est multorum profectui ipsam interdicens, quam paucorum utilitati eam permittendo, cum gravi multitudinis incommodo: unde & jure damnata est huiusmodi Translatio.

DECLARATIO ERASMI XXXVII.

xxxvii.

Cum olim Sacrae Litterae sint in Linguam vulgarem versae, tum enim textores & nautae sciebant Graece & Latine, cum studium Divinorum Voluminum Chrysostomus religiose commendet Laicis, Hieronymus laudet in foeminis, qui & Dalmatica Lingua vertit Sacros Libros: si eo crevit hominum malitia, ut necesse fuerit illis subtrahere quod Christianus populus habet optimum, Divinorum Voluminum lectionem, vehementer profecto dolendum est. At olim Monachi quoniam legebant Sacram Scripturam vulgata Lingua proditam, cujus reconditos sensus homines imperiti non assequerantur, pepererunt absurdam haeresim Anthropomorphitarum, nec tamen ob id interdictus est usus Sacrorum Voluminum, sed error correctus est. Si Laici sic legerent canonicam Scripturam, quemadmodum illic admoneo legendam, puto longe plus fore fructus quam periculi. In primis admoneo, ut a Pastoribus regulis ac sententiis quibusdam ad intellectum earum praeparantur. In primis autem abstineant a temeritate iudicandi, sed adorent mysterium, ubi non consequuntur intellectum, & ad doctos confugiant. Malint autem viva voce discere quam lectione: nec omnino legant, nisi cum aut non est Doctoris copia, aut cum se praeparant sacrae concioni locum cum enarraturae. Legant autem sobrie, summaque cum veneratione, non velut hominum sermones, sed velut oracula Dei. Accedant simplici puraque mente, & a mundanis cupiditatibus vacua, praemissa etiam precatiuncula. Haec aliaque multa cum illic sollicitè admoneam, sperabam fore ut illis observatis populus multo cum fructu, nullo pietatis discrimine, versaretur in Divinis Voluminibus, & qui nunc rudis est, brevi docilis redderetur. Jam ut sit aliquid periculi, si Laici legant arcanas litteras: plus tamen periculi est ex earum ignorantia. Proin ubi cessant Pastores, ibi concedo ad mutos magistros confugere. Ad haec, quod praestat vox enarratoris, id praestare possunt commentarii doctorum hominum in Linguam vulgaram versi. Quid Valdenses, Albigenes, ac Turelupini delirant, non sum sollicitus, nec arbitror ad me pertinere. Huius seculi tumultum excitarunt, non Laici, sed eruditi, quorum auctoritatem sequutus est populus: quandoquidem & Joannes Hus & Wiclevus Scholasticae Theologiae scientia valuerunt, & Balisazar, anabaptismi Doctor, Scholasticus Magister fuit. Lutherus item & Oecolampadius Scholastici Doctores sunt. Quicquid est haereon in orbe, totum fere natum est vel ex Philosophia, vel ex ipsis Sacris Litteris perperam intellectis: & a Philosophorum libris nullus arcetur, a Sacris Litteris submovemur. Quod si qua constitutio Pontificia aut aliorum praesenti hominum temeritati aliquando fuit opposita, non arbitror eam ad universam Ecclesiam pertinere, praesertim cum multis jam seculis habeantur Sacri Libri in Linguas vulgares diversarum Gentium translati, connivente ad id Ecclesia. Quamquam quod hic citant Theologi, non est in Praefatione in Matthaeum, sed in additamento, quod tum chartis forte vacuis explendis adjectum est. Id autem totum posterioribus Editionibus resectum est.

Propositio ejusdem secunda. In Praefatione in Matth.

EXclamant indignum facinus, si mulier vel coriarius ^{xxxviii.} eloquatur de Sacris Litteris.

CENSURA.

Roste perpena multorum huius temporis impudenti temeritate, indignum facinus existimandum est, quod idiotae & simplices suo iudicio Sacras Litteras legant in suam Linguam conversas, & de illis differant, aut disceptantes de earum difficultatibus tractent. Nec tamen prohibetur per hoc eis conferre inter se de iis, qua in concionibus publicis audierunt, ad morum correctionem, & ad compunctionis & devotionis excitationem: ut magis ac magis in ipsis charitas accrescat, humilitas solidetur, atque opera carnis mortificentur.

DECLARATIO ERASMI XXXVIII.

Hic nihil est quod contra me facit. Fatentur illi licet ^{xxxviii.} re Laicis ad excitandum pietatis studium conferre inter sese de his, quae audierunt in concionibus: & ego simul cum illis detestor eos, qui cum sint idiotae, Sacras Litteras suo iudicio legunt, ac de difficultatibus non necessariis disceptant. Nam quod Censura prudenter addit, suo iudicio, ego in eo scripto, unde haec decerpta sunt, multis verbis multaque cautione excludo.

Propositio ejusdem tertia. In Praefatione in Matth.

ME auctore Sacros Libros leget agricola, leget faber, leget latomus. ^{xxxix.}

CENSURA.

Testantur Sacra Eloquia simplices esse tanquam parvulos, quibus auctore Paulo lacte opus sit. Non enim solidam adhuc escam ferre ac digerere possunt. Perfectorum siquidem solidus est cibus, eorum qui pro ipsa consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni & mali. Quapropter non est medium aptum huiusmodi simplicibus quod indiscriminatim quovis Sacros Libros legant in Linguam vernaculam translatos: sed convenientissimum eis medium Ecclesia constituit, auditionem verbi Dei, & frequentationem praedicationum ejus. Neque eis obiter interdicit usum quorundam Sacrorum Librorum, qui cum explicatione convenienti adificationi morum sint accommodati: si sic tamen tales libri ab ipsis legantur pie ac sobrie, citra supercilium & arrogantiam, ut non inde contemnant praedicationes, nec a crebra verbi Dei auditione retrahantur. Proinde haec Propositio absque praescriptio moderamine posita sui assertorem sana doctrina non satis consentire demonstrat.

DECLARATIO ERASMI XXXIX.

Consentimus & hic. Illi permittunt ut libros arcanos ^{xxxix.} legant Laici, sed sobrie & citra supercilium, nec aliter ab ullis legi velim. Nec ea Propositio illic proposita est absque moderamine, sed sic proposita est a Referendariis. Nam ego, ut ante dixi, cum multo moderamine permitto illis lectionem Sacrorum Voluminum: & a lectione jubeo abstinere, quoties datur Doctoris copia: nec illic loquor indistincte de quibuscumque Sacris Voluminibus, sed de novo Testamento & Evangeliiis. Id liquet ex eo quod dico: Si hos non submovis a sua voce Christus, nec ego submovebo eos ab illius libris. Mox transeo ad vetus Testamentum: Inter veteris, inquam, Testamenti libros sunt nonnulli, a quibus sit cur arceas idiotas, qualis est Ezechiel & Canticum sponsae. Significans horum lectionem non perinde convenire Laicis. Quos haud aliter permitto legendos, nisi ut Laici instructiores veniant ad sacras conciones, & libentius audiant in quibus agnoscunt aliqua, & facilius intelligant quorum iam gustum qualemcunque perceperunt. Olim enim Ecclesiasticae Prophetas etiam enarrabant promiscuae multitudini. Nec suadeo Laicis huiusmodi Voluminum lectionem, sed ajo, non interdixero, verbum subiectivi modi usurpans pro potentiali. Subauditur enim conditio, si videam illos huc profecisse, aut aliud simile. Ac mox recedens ab eo quod attigeram de libris veteris Testamenti, revoco ad libros novi Testamenti: Quamquam, inquiens, in libris Evangelicis divina sapientia se mire domitis ad caput infirmorum, ut nemo tam indoctus esse possit, quin ad Evangelicam doctrinam

trinam sit docilis. Fateor autem in Christiano esse gradus ætatum, sed non convenit ut Christiani semper maneant infantes. Et quibusdam Laicis adest mira ingenii vis, nec deest afflatus arcani Spiritus, qui sæpe referat ea parvulis, quæ celat sapientes. Atque ut sint in populo Christiano quos merito infantes dixeris, totum tamen populum pro infante habere contumeliosum est in gregem Christi, qui Domini sui Spiritum hausit; absurdum etiam illi perpetuam infantiam tribuere. Et verum est Scripturam habere lac quo foveat infantiam insipientium, sed eadem Scriptura lac est infirmis, & solidus cibus provectioribus. Itaque qui tollit Scripturam, nec lac præbet, nec solidum cibum. Proinde quod ajunt ejus Propositionis Auctorem non esse sanæ doctrinæ, convictum est potius quam judicium.

Propositio ejusdem quarta. In eadem Prefatione.

XL. Neque Ezechielis Prophetæ, neque Cantici Canticorum, aut cujusquam librorum veteris Testamenti lectionem ulli hominum interdixero.

CENSURA.

Cum Sedis Apostolica decreto multorum talium librorum lectio Laicis jam pridem interdicta sit, & eruditio in Lege Domini apud Hebræos gravium Auctorum sententia prohibita fuerit lectio dictorum librorum, atque primi capituli Geneseos, ante annum ætatis tricesimum: prædicta Propositio temerarie & imprudenter asseritur: quandoquidem eadem subest causa inhibendi talium librorum lectionem, qua suberat quando decretum Innocentii tertii super his constitutum est: cujus fragmentum refertur de hæret. in authentica cum ex injuncto.

DECLARATIO ERASMI XL.

XL. Mea verba sic habent, nec horum tamen lectionem cuiquam interdixero. Suspense loquor ac de meo sensu: si penes me esset auctoritas, & si viderem id expedire pluribus. Itaque facile laturus sum, si Ezechiel & Canticum Canticorum interdicantur Laicis, & si hoc postulat hisce temporibus hominum malitia, non refragor Pontificum aut Romanæ Sedis constitutionibus. Quanquam interim hæc hodie & recitantur & canuntur in templis audiente populo, in quo multi sunt qui Latine norunt, cum Theologiæ non minus sint imperiti, quam quivis opificum.

Propositio ejusdem, in eadem Prefatione, quinta.

XLI. Indecorum vel ridiculum potius videtur, quod idiotæ & mulierculæ pſtaci exemplo Psalms suos & Precationem Dominicam murmurant, cum ipsi quod sonant non intelligant.

CENSURA.

Hac Propositio simplices idiotas & mulierculas ab oratione vocali juxta ritum & consuetudinem Ecclesiæ perperam retrahens, ac si inutilis sit, nisi ab eis intelligatur, impia est & erronea, viam præbens errori Bohemorum, qui officium Ecclesiasticum in idiomate vulgari celebrare conati sunt. Alioquin in Lege veteri indecorum fuisse & ridiculum, simplicem populum ex Dei instituto ceremonias Legis observare, quas non intelligebat: quod asserere est in Legem & ejus latorem Deum, blasphemum & hæreticum. Neque enim per verba orationis solum prætendit Ecclesiæ, ut serie verborum illorum erudiamur, sed ut ejus finis nos conformando veluti ipsius membra divinas laudes pronunciemus, debitas gratiarum actiones persolvamus, & nobis necessaria imploremus. Unde propter salutem orantium intentionem Dei munere affectus inflammetur, intellectus illuminetur, humana inopia sublevetur, atque gratia & gloria fructus comparetur. Quæ certam est orantes per tales orationes vocales, quamvis verba non intelligant, præstare. Quemadmodum Legatus, etsi verba Domini sui non capit, illa tamen juxta mandatum Domini sui referens, gratum impendit obsequium & Domino, & ei ad quem mittitur. Multa similiter Prophetia in Ecclesiæ cantantur, quæ quamvis a multis cantantibus non intelligantur, plurimum tamen utilis est & meritoria earum pronuntiatio & cantus. Divina siquidem Veritati, quæ illas docuit ac revelavit, eas cantando gratum obsequium

A exhibetur. Per quæ sane constat, non in sola verborum intellectione fructum orationis consistere. Perniciosum quoque esse errorem existimantium, solam ad erudiendum intellectum fieri orationem vocalem: cum præcipue fiat talis oratio ad inflammandum affectum: ut pio & devoto animo in Deum, modis prædictis se erigendo, mens reficiatur: & obtinendo quæ petit, sua intentione non frustretur: mereatur itidem intellectus illuminationem, quemadmodum & alia utilia aut necessaria: qui nimirum fructus longe uberioribus sunt, quam sola verborum intellectio: quæ absque excitatione affectus in Deum parum affert utilitatis. Quod si contingeret Psalmos in Linguam vulgarem traduci, non propterea eorum sensum simplices & idiotæ plene perciperent.

DECLARATIO ERASMI XLI.

Hic sermo aliquanto secus refertur quam a me pos-

XLI.

tus est: neque enim simpliciter pronuncio ridiculum esse, quod mulierculæ Psalms Latine sonant, sed hoc potius videri indecorum, ac ridiculum etiam, quam si quis Lingua sibi nota sonet Precationem Dominicam aut Psalms. Comparisonem oppono contra disputanti, ut aut desinat damnare quod damnat, aut id quoque damnet quod videtur absurdus. Verba mea sic habent: Cur indecorum videtur, si quisquam sonet Evangelium ea Lingua, quæ natæ est, & quam intelligit? **C** Mihi magis indecorum vel ridiculum potius videtur &c.

Pius affectus omni quidem in re probandus est: sic cum populus assurgit Evangelio, compositus ad religionem, quanquam Evangelii verba non intelligit, tamen affectus ille pius Deo gratus est. Optandum tamen esset, ut omnes quæ recitantur intelligerent. Simile est quod adferunt de Judæorum ceremoniis, quarum mysteria vulgus non intelligebat. Sed Judæi jubebantur illa servare, & ratio temporum nondum postulabat, ut populus intelligeret figurarum mysteria. Itaque dogma illud blasphemum nihil ad me pertinet, quia nihil attinet ad hoc argumentum. Cæterum quis præcepit, ut mulierculæ Psalms aliasque preces sonent Latine, si non intelligant, cum eadem possint dicere Gallice? Excusabit pius affectus, fateor. At non omnes

D illa sonant pio affectu, sed pleræque muliebri quadam gloria, aut ineptia nonnunquam vocibus suis obstrepentes ipsi Sacrificio. Quo magis admiror Censuram dicere, quod verbis non intellectis orantes huc intendunt animum, ut hoc pacto inflammentur ad pietatem. Probabilius est talium maximam partem obnoxiam esse Prophetico convitio: *Hic populus labiis me honorat, cor autem eorum procul abest a me.* De cultu solemniori illic non loquor. Narrant de pastore quodam vehementer rudi, qui cum nihil aliud sciret, singulis diebus ter conto transliebat rivum, idque in honorem Patris, Filii, & Spiritus Sancti. Hunc rudissimi hominis cultum Deus boni consuluit: sed ineptum sit, ad hoc exemplum vocare cæteros. Nec semper sacra sunt quæ recitant mulierculæ. Interdum ineptæ sunt pæniæ. Si quis illis apologum Aesopi supponat, pius error erit non ingratus Deo, nec id tamen protinus approbandum est. Nunquam autem audiui esse consuetudinem Ecclesiæ, ut mulierculæ in templis orent Latine: sed hoc irrepsit in mores quarundam Gentium, quemadmodum alia plurima. In Italia tale nihil videas. Et in Aede Pontificia ne viris quidem permittitur habere preculas privatas. Olim enim totus populus orabat voce Sacerdotis, & quoniam intelligebat verba orantis, respondebat amen. Hujus antiquitatis vestigium adhuc tenet Romana Ecclesiæ. Ut autem

E minimum tribuerem verbis sine intellectu pronuntiatis, docuit me Beatus Paulus, qui mavult quinque verba loqui in sensu suo, quam decem millia in spiritu: & in spiritu loquentem comparat tubæ incertam edenti vocem, comparat cymbalo frustra sonanti. Et tamen illic Apostolus agit de his, qui quod sonabant ipsi quidem intelligebant, sed sonabant non intelligentibus. Proinde si Paulus pie facit, quod loquentes Linguis hortatur ad Prophetiam, quid ego pecco, si mulierculas haudquaquam avoco a pietate, sed revoco ad id quod ad pietatem videtur accommodatus?

F Tom. IX. Iii 3 Nec

Nec usquam docui quod isti perniciosum appellant, solum intellectum sufficere in recitandis Psalmis, aut in hoc tantum institutum ut recitentur in templis: sed nimium absunt ab affectu, qui ne intelligunt quidem quæ lingua personant. Et ideo volo accedere intellectum, ut per eum inflammetur affectus. Miror autem cur, cum ego loquar de mulierculis privato affectu in templo precantibus, Censura transeat ad solennes Ecclesiæ cantus. Si Sacræ, inquit, Litteræ vertantur in Linguam populi, non tamen illico Laici sunt intellecturi. Fateor, nec omnia, nec ad plenum: multa tamen intelligent, præsertim exercitati. Et habet Scriptura suum lac quo fover teneram ætatem, atque eadem habet solidum cibum ubi profeceris: in qua, ut pius quidam eleganter dixit, *nasat elephantis, ambulat agnus*. Multi, inquit, recitant in templis Sacros Libros, quos non intelligunt. Atque id sane fatemur esse verum, sed cum gemitu. Quod ea Lingua sonant, quam vulgus non intelligit, fortassis obedientia est: quod verba non intellecta tamen reverenter sonant in gloriam Dei cum generali pietatis affectu, bonus gradus est ad perfectiora. Multum enim profecit, qui amat ea quæ sunt religionis. At qui non dant operam ut intelligant, cum adsit ingenium, otium, & facultas, eos probare non possum. Hic igitur, ni fallor, idem sentimus: nec video quid hinc periculi sit Christianæ Religionis, si mulierculæ precarentur Lingua vernacula, aut certe intellecta: si pio affectu sonant, quæ non intelligunt, magis pio sonarent intellecta. Sed quid omnino opus est eas sonare in Ecclesia, cum paris meriti videatur, si quæ canuntur ac recitantur, eodem affectu auscultent non intellecta, quo sonant non intellecta: aut si spectent ceremonias aliqua ex parte intellectas. Nova vero similitudo de servo, Domini mandata non intellecta referente, quasi Deus delectetur vocum strepitu. Aptior est *Origenis* collatio, qui scribit, quemadmodum magicis verba non intellecta recitantibus adesse solent ad obsequium impii Spiritus, ita piis verba sacra religioso affectu pronunciantibus præsto esse Angelos, qui ea perferant ad Deum: nisi quod *Origenes* non loquitur illic de iis qui Scripturam sonant ea Lingua quam prorsus non intelligunt, sed de locis Scripturarum obscurioribus quam ut a simplicibus queant intelligi. Ingens vero periculum sit, si cultus Ecclesiasticus Lingua vulgo nota peragatur, quod apud *Bohemos* fieri nunc primum disce a Theologis, cum id citra pietatis periculum factum sit annis plusquam sexcentis, & apud *Latinos*, & apud *Græcos*, & apud *Afros*, nec dubito quin & apud *Hispanos Gallosque* & hodie fieret, nisi Linguarum immodica varietate corruptela compulisset ad Linguam litteratam in eaque perseverare. Nec enim Lingua vulgaris populo subtracta est, sed populus ab ea recessit. Deinde cum sermo Græcus ac Latinus apud diversas Nationes variis modis corrumpetur, nec ulla esset certa degenerandi forma, confusionis absurditas coëgit, ut cultus solennis sermone Grammatico perageretur. Alioqui talis fuisset in templis rerum facies, quasi si nunc in choro idem canticum alius sonaret Gallice, alius Hispanice, alius Italice. Nam hæc tres Linguae e Latini sermonis corruptione natæ sunt. Aut si apud Græcos alius caneret vulgata *Rhodiæ* Lingua, alius *Cypriæ*, alius *Cretensium*. Proinde non arbitror magnum esse periculum si Laicæ mulierculæ jubeantur nota Lingua recitare suas preculas. Gravius periculum imminet, cum mundus sit plenus indoctis Sacerdotibus, Clericis, ac Monachis, ne prorsus alienentur ab omni studio eruditionis, si didicerint auctoribus Theologis Deum tantopere delectari vocibus nullo modo intellectis.

Tit. XIII. De iis in quibus a communi usu Ecclesia Latina Paraphrastes recedit in suis Paraphrasibus.

XLII. IN hominibus bona voluntas. Pro, hominibus bona voluntatis.

A Antequam hæc universitas rerum coelestium ac terrestrium conderetur, jam cum Patre æterno Sermo erat æternus.

CENSURA.

Utitur dictione Sermo, cum utamur dictione Verbum, explicando illud, In principio erat Verbum.

DECLARATIO AD HAS DUAS PROPOSITIONES OB NOVITATEM NOTATAS.

Si secus recitarem in templis quam publicus habet^{XLII.} usus, aut si novam scripturam inducerem in Codices^A publico jam usu probatos, jure fortassis oriretur offensio. Nunc si quid novo in opere privatim legendo a doctis, nullam video offensionis causam. Si Græci constanter legunt, *bona voluntas*, si sensus verborum est pius, si a priscis Ecclesiæ Doctoribus ostensus, quid committitur est, si in Paraphrasi sequor id quod mihi videtur probabilius & ad Evangelicum vigorem accommodatius?

De *Sermone* usurpato pro *Verbo*, peculiari libello non indiligenter respondi, declarans olim Ecclesiam promiscue legisse, *In principio erat Sermo*, & *In principio erat Verbum*: eamque vocem pro verbo sic esse frequentem apud veteres ac recentiores Doctores, atque hodie quoque in cultu Ecclesiastico, dum canimus: *Omnipotens sermo tuus Domine de regalibus sedibus venit*, ut nulli docto debeat videri nova. In verbis *Tertulliani*, quæ supra recitavi, *Sermo* dicitur Filius, pro *Verbo*.

Tertia novitas.

Tres sunt in cælo qui testimonium præbent Christo, Pater, Sermo, & Spiritus. Atque horum trium summus est consensus.

CENSURA.

Nos vero legimus: Tres sunt qui testimonium dant in cælo, Pater, Verbum, & Spiritus Sanctus: & hi tres unum sunt. Perperam autem explicat partem illam *Paraphrastes*, hi tres unum sunt, detrahendo maximo testimonio fidei de unitate substantiæ in tribus Personis, ansam præbens defensionis erroris Arii.

DECLARATIO.

De triplici testimonio, respondeo in Annotatione super eum locum. Respondi & peculiari libello cuidam tyrologo. Sed qui hunc meum sermonem Facultati obtulerunt, parum bona fide rem gesserunt, quemadmodum in aliis plerisque. Paraphrasis enim expresse ac dilucide utrumque proficitur, & eandem Naturam in tribus Personis, & summum in testimonio consensum. Quod si alterutrum negare sit impium, & ego utrumque profiteor, quid est quod reprehendor? Verba Paraphrasis sic habent: *Quoniam & Spiritus veritas est, quemadmodum Pater & Filius, una est omnium veritas, quemadmodum una est omnium natura. Tres sunt enim in cælo qui testimonium præbent Christo, Pater, Sermo, & Spiritus, atque horum trium summus est consensus.* Ario qui dicor favere, qui tam evidenter profiteor quod ille negat? At veteres Græci Latinique, qui acerrime depugnarunt cum *Ariana* Secta, hoc testimonio adversus eam usi non sunt: vel quod eam particulam illorum Codices non haberent, vel quod perpicere hinc de testimonio fidei agi potius quam de eadem natura. Sed *Augustini* temporibus Latini quidam coeperunt hoc telum torquere in *Arianos*. Hic nescio an hac lege teneamur, ut si quid in Scripturis interpretatus est *Ambrosius*, *Augustinus*, aut *Hieronymus*, nefas sit nobis secus interpretari. Atqui hoc sæpenumero fit a Theologis recentioribus, ut veterum interpretationem rejiciant. Porro cum extra controversiam sit, hic agi de fidei testimonio, quæ potissimum consistit in consensu testium: consensus autem confirmatur ejusdem naturæ prædicatione, nec semper hæc vox unum sonet eandem essentiam, quando legimus credentibus fuisse *cor unum & animam unam*, hujus loci testimonio non urgebuntur *Ariani*: quibus si objiciamus, Ecclesiam hunc locum sic interpretari, non recipiunt illi Ecclesiæ auctoritatem, & apud se dicunt esse Ecclesiam. Hic igitur jure queri possem de calumnia, quod locum truncum ac mutilum proposuerunt Facultati sacratissimæ.

Quarta novitas.

Designavit Dominus e numero Discipulorum septuaginta.

CENSURA.

Luc. 10.

CENSURA.

Ubi septuaginta duos legimus.

DECLARATIO.

- D In Annotatione declaro Græcorum Codices & Interpretes consentire in *septuaginta*, videlicet *Cyrillum*, *Theophylactum*, *Dorotheum*, & *Eusebium*, & his assentiri *Irenæum*, *Ambrosium*, & *Hieronymum*, ut probabile sit *Augustino* fuisse Codicem mendosum, quem alii sequuti sunt. Talium virorum auctoritatem sequutus non video cur debeam reprehendi, si id malui ponere quod erat germanæ lectionis, quam quod mendo irrepsit. Neque enim negari potest, Ecclesiam publicitus legere quædam depravata, quæ corrigere non est contumelia in Ecclesiam, sed officium.

Quinta novitas.

- E Unus e Discipulis, cui nomen *Cleophas*.

Luc. 13.

Legimus autem *Cleopas*.

DECLARATIO.

- E Utrum posuerim *Cleophas* an *Cleopas*, nondum mihi liquet; nam utrumlibet dicere soleo, si veniat in buccam. Nec unquam cum quoquam super hac re verbum commutavi. Illud constat, ab Evangelistis constanter scribi *Cleopas*. *Germanus* quispiam, opinor, addidit adspirationem. Quamquam error est in Censura, quæ præpostere dicit me posuisse *Cleophas*, cum ipsi legant *Cleopas*. Sit hæc Amanuensis incuria, cui utinam liceat imputare omnia quæ vix excusari possunt.

Sexta novitas.

- F Hoc est corpus meum, quod pro vobis frangetur.

1 Cor.

CENSURA.

11. Ubi nos legimus, Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur.

DECLARATIO.

- F In Paraphrasi potissimum sequutus sum fidem Græcorum Codicum, præsertim ubi nostris videntur emendatiores. Quod autem hic pono, constantissime habetur in Græcorum Exemplaribus, & enarratur ab orthodoxis Interpretibus: ac ne putemus eam lectionem tantum fuisse apud Græcos, legit idem divus *Ambrosius*. Eandem lectionem refert *Bedda* Monachus enarrans hunc locum. Quod si usque ad tempora *Bedde* Ecclesia legit *frangitur* sive *frangetur*, videndum est, utrum scribarum errore, an auctoritate studioque majorum factum sit, ut nos legamur *tradetur*. Quamquam in utroque verbo idem est sensus. Quin & *Thomas Bionensis* Cardinalis *Cajetanus*, citans hunc locum, utramque ponit lectionem, quasi non referat, utrum legas.

Septima novitas.

- G Si hunc velim manere donec ipse veniam, quid id sua refert?

Joan. ult.

CENSURA.

Nos vero legimus, Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te?

DECLARATIO.

- G In Annotatione doceo, particulam *sic* non posse intelligi ex verbis Evangelistæ, atque adeo pugnare cum sensu. Doceo hic esse summum consensum Græcorum Codicum & orthodoxorum Interpretum, *Cyrilli*, *Chrysostomi*, *Theophylacti*. Doceo idem legere *Hieronymum*. Postremo doceo in vetustis Codicibus Latinis, unde olim in templis recitabatur Evangelium, etiamnum haberi lectionem incorruptam. *Augustino* vero imposuit Codex mendosus, quod illi non hic tantum accidit, quemadmodum aliquot locis indicavimus. Quid igitur flagitii, si pro depravata lectione reposui quod scripsit *Joannes*, quodque quondam legit Ecclesia tum Græcorum tum Latinorum? Et probabile est *sic* legisse, quos nobis imitandos proponunt, *Gregorium*, *Leonem*, *Hugonem*, nisi forte hi dum religiosius *Augustini* sequuntur auctoritatem, ad eundem lapidem impeerunt.

Oitava novitas.

- H Docui vos quomodo redivivus multis se conspicientem præbuerit, primum *Cepha*, deinde *duodecim* illis.

Sup. 684. C.

CENSURA.

Ponit *duodecim*, cum legamus *undecim*.

DECLARATIO.

- H Græci magno consensu legunt *duodecim* pro *unde-*

cim, & interpretantur quod legunt, nominatim *Chrysostomus* ac *Theophylactus*: nec dubitandum est, quin idem legant ceteri Græci. Apud Latinos *Augustinus*, quamquam is fatetur in nonnullis Latinorum Codicibus pro *duodecim* haberi *undecim*: sed suspicatur aliquos perturbatos hoc scrupulo, quod *Judas Iscariotes* abiens in locum suum minuisse Apostolorum numerum, emendasse locum hunc, hoc est, corrupisse. *Chrysostomus* explicat nodum hoc commentum, quod credendum putet, Dominum etiam *Matthia* in *Juda* locum subrogato apparuisse. Vero propius est, ut & argutius, quod refert *Augustinus*: eo sermone non numeratos singulos Apostolos, sed illum numerum primum a Domino consecratum esse designatum: quemadmodum centumviri dicuntur centum viri, etiam si quo casu contingat aliquem ei numero deesse. Subscribit *Augustino* beatus *Thomas* his quidem verbis: *Augustinus docet, quod debet dicere duodecim, sed corruptum est vitio scriptorum*. Ad id facit articulus *tañ*, quem cum exprimat *Ambrosius* dicens, *illis undecim*, verisimile est & illum legisse *duodecim* & locum a scribis esse depravatum. Nam *undecim* nullum significat numerum a Domino consecratum in Apostolis. *Illis* autem *duodecim*, perinde sonat quasi dicas, *illis* qui erant de numero *duodecim*, quos Dominus primum elegit Apostolos. Cum igitur hæc lectio constanter habeatur apud Græcos orthodoxos, cum probabile sit quod suspicatur *Augustinus* locum a studioso quopiam depravatum, cum ita scriptum sit ab Apostolo Græce, cum idem legerent veteres Latini, cum neuter sensus improbetur *Augustino*, cum quod Græci legunt magis approbet: puto nullam esse factam injuriam Ecclesiæ, si sequutus magnorum virorum auctoritatem, id posui quod magis probatur. Sed nos, inquiunt, aliud legimus. Si hac voce territant nos, non erit fas mendas e publica lectione tollere. Legimus in Psalmo: *Sitivit anima mea ad Deum fontem vivum*, cum apud Hebræos & Græcos sit *fontem vivum*. Item Psalmo xxxix. ipsi legunt *in medio cordis mei*, cum Græci cum Hebræis consentientes legant *in medio ventris mei*. Indoctus, qui putavit absurdum Legem esse in ventre, mutavit *cordis*. An hic nobis occinent, nos aliter legimus. Hujus generis non pauca deprehenduntur in publica lectione. Et fortassis in libris *Romanis* emendationibus secus legitur, quam vulgo legunt *Galli*. Denique fieri potest ut *Alcuinus* & *Rupertus* legerint quod legit *Augustinus*. Si dixerint, oportuit explicuisse scrupulum in Paraphrasi. Cum ibi loquar sub persona *Pauli*, utramque lectionem recensere non potui, scrupulum tamen qualicui discussi, loquens in hunc modum; *Deinde conspectus est Discipulis omnibus, non tantum illis duodecim, a quibus primum ortum Apostoli cognomen in plures derivatum est*. Rursum cum addo articulum *illis*. Reliquum expedio in Annotationibus.

Nona novitas.

Non omnes morituri sumus, cum fortasse dies ille I
N aliquot nostrum vivos deprehendet: sed tamen ^{Sup. 687. A.}
omnes immortalitatis gloria immutabimur: qui hic ^{1 Cor.}
pietatis studio quodammodo meditamur immortalita-
tem, abstinentes a peccati contagio.

CENSURA.

Ex his in Paraphrasi positis, patet *Erasinum* legere, Non omnes quidem dormiemus, omnes autem immutabimur. Nos vero contra legimus: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.

DECLARATIO.

- F Ad hunc locum respondi *Lea*, & alteri cuidam peculiari libello, præterea in Annotationibus, postremo *Bedda*, & hæc obijciuntur, quasi nihil omnino responsum sit. Illic demonstro, Græcorum Codices constanter habere quod lego. Ad hæc sacros Ecclesiæ Doctores, *Ambrosium*, *Augustinum*, *Chrysostomum*, *Theophylactum*, *Origenem*, *Tertullianum*, Scholiasten omnium Epistolarum *Pauli*, quem isti pro *Hieronymo* recipiunt, denique & *Petrum Lombardum* fuisse in hac sententia, ut aut sequerentur lectionem, quam ego sequor in Paraphrasi, quæ mihi videtur germana, aut putarent esse liberum utramvis

vis sequi. Id *Augustinus* aperte prædicat in libris de *A* Dogmatibus Ecclesiasticis, & repetit *Dulcius* respondens, Quæstione 3. Refert & beatus *Thomas* utramque lectionem, neutram improbens. Eodem citante divus *Hieronymus* ad *Minerium* testatur resurgendi verbum, quod hic nostra habet Editio, nusquam esse in Græcorum Codicibus. Unde probabile est eum locum fuisse mutatum abs quopiam, qui non animadvertit illic *Paulum* loqui proprie de resurrectione piorum. Nec usquam tamen erasi scripturam in vulgatis Codicibus. Tantum in Paraphrasi interpretor, quod habuit antiquitas, quodque magis congruere videtur sensui *Paulino*, idque citra injuriam vulgatæ apud Gallos lectionis.

Decima notatio multas complectens novitates.

K *Sup.* *G*ermana conjunx, pro germane compar. *Solomon*, pro *Salomon*. *Paraclesus*, pro *paraclitus*. *Servator*, pro *Salvator*. *Caparnaum*, pro *Capharnaum*. *Spiritus fatidicus*, ubi solet dici, *Spiritus propheticus*. *Bethesda*, pro *Bethsaida*. *Bethabara*, pro *Bethania*. *Melite*, pro *Mitylene*.

CENSURA.

In his & aliis ejus generis non paucis, Latinis hominibus scribens Paraphrastes, temerarie ab usu communi Ecclesia Latina recedit: quem servare debuerat, vestigiis inhærendo præcedentium Patrum Latinorum, Gregorii, Leonis, Prosperi, Cassiodori, Isidori, Beddæ, Alcuini, Haymonis, Rabani, Anselmi, Bernardi, Ruperti, Hugonis, ac Ricardi de Sancto Victore, & cæterorum: qui suum semper judicium Ecclesiastica consuetudini, ut humilis suadebat charitas, accommodarunt atque submiserunt: nihil attentare ausi, unde quoquo modo posset Ecclesia perturbari. Pro eximia siquidem sua sapientia norant viri illi eruditissimi, quod post incomparabilem beati Hieronymi in sanctis Scripturis laborem vetustus Ecclesia Latina usus, magno eruditorum consensu tot seculis probatus, & præclaris catholicorum Doctorum commentariis illustratus, Latinis hominibus pro lege habendus esset, & norma loquendi in Sacris Eloquiis: neque per hoc Græcis & Hebraicis litteris quicquam detraberetur, sed suis cuique mos & ordo servaretur.

DECLARATIO AD SINGULA.

K Primum constat Græcas voces exprimere sensum, quem usurpo in Paraphrasi, constat *Clementem* in hac fuisse sententia, ut crederet *Paulo* fuisse uxorem, nec defuerunt qui hunc locum de uxore interpretarentur: *Clemens* autem id maxime potuit scire, quippe vivens Apostolorum temporibus: nec adversatur pietati, si *Paulo* demus uxorem, cum creditum sit *Petro* totius Ecclesiæ principi fuisse. Recentiores autem studio castitatis nituntur *Paulum* inter virgines aut certe cœlibes ponere. Ego sequutus sum quod videbatur simplicius, sed in Paraphrasi duntaxat, quæ nequaquam in hoc scripta est, ut recitetur in templis: putet aliquis me hoc dixisse in Commentariis, neque enim aliter accipi debet, quod dixi in Paraphrasi.

L M *Solomon* vocatur ab Evangelistis, nec inficior tamen recte dici posse *Salomonem*, nec cuiquam fui molestus, qui *Salomonem* maluerit dicere quam *Solomonem*. Et ipse cum libet appello illum *Salomonem*. Idem respondeo de *paraclitus*. Qui dicit *paraclitus* penultima circumflexa, dictionem Græcam Latino accentu pronunciat. Qui dicit *paraclitus* secunda acuta, dictionem Græcam Græco accentu sonoque pronunciat, nisi quod Græca dictio non recipit i Latinum, quo si utaris, magis sonat, qui deflectit a recto, sin scribas per y, sonat hominem sinistrae famæ. Jam si placet accentus Græcus in recto casu, variandus est juxta Græcorum regulas in cæteris casibus, *paracliti*, *paraclito*, *paraclitum*. Itaque simplicius est in his servare accentum Latinum, qui perpetuus est. Et tamen si cui magis aridet *paraclitus*, nihil obsto.

N *Servator* absque dubitatione Latina vox est, apud probatos Auctores frequenter usurpata, pro eo qui dedit salutem. *Salvatore* non invenio, vellem autem inveniri. Nemini tamen verbo molestus fui, qui malit *salvatore*, quomodo & ipse frequenter loquor. Erat autem

illud propositum in Paraphrasi, ut sermo esset purior, quatenus pateretur Scripturæ majestas & idiomatum proprietas. Si recitarem in coetu assueto audire *salvatore*, dicerem *salvatore*.

A me non est scriptum *Caparnaum*, sed *Capernaum*, ut legit Evangelista. Et si toties in Censura peccant scribæ, quid factum putamus tot seculis in sacris Codicibus?

Fatidici vocabulum mihi semel aut ad summum bis excidit, ne quis existimet me perpetuo vice *Spiritus prophetici* dicere *Spiritus fatidicum*. Vocem ethnicam accommodavi ad rem sacram, nihilo gravius peccans opinor, quam qui pro *Prophetis* dicat *vates*, & *prophetis*, *vaticinia*. Propheta proprie non dicitur nisi qui prædicit futura, at *Spiritus fatidicus* plura complecti videtur. Proin ad exprimendum afflatum illum arcani *Spiritus*, usurpavi vocem ad id accommodam.

In *Bethesda* pro voce, quam ostendi probabiliter in Latinis Codicibus esse depravatam, reposui quam incorruptam adhuc servant Græcorum Codices, quamque apud eosdem tenent probati Doctores. Pro nobis facit etymologia vocis Hebraicæ *pecnalis*, quæ congruit cum dictione *probatica*, quam posuit Evangelista. Idem dicendum est de *Bethania* & *Bethabara*: quod depravatam videbatur, ex Græcorum voluminum & doctorum auctoritate restituiimus. Sicut ex *Mitylene* fecimus *Melitam*, aliaque hujus generis permulta. Mendas enim, quas invehunt vel scribæ vel scoli, nunquam existimaui ad Ecclesiæ consuetudinem pertinere. Ecclesia, ni fallor, cupit suos Codices esse quam emendatissimos. Quod si Ecclesiæ adscribitur, quicquid canitur aut recitatur in templis, multa illic interdum & dicuntur, & fiunt inepta. Quid quod ipsa Ecclesia variat in multis, nec statim est universalis Ecclesiæ quod *Parisiis* legitur caniturve. Olim timeri poterat perturbatio, si quis in publica congregatione induxisset lectionem diversam ab ea cui populus assueverat. Nunc cum privatis libris inter eruditos res geratur, intacta lectione publica, unde quæso totius Ecclesiæ perturbatio? Bellum vero, si cum de sinceritate lectionis agitur, quæ ex Hebræorum Græcorumque fontibus & ex Veterum interpretatione petenda est, jubemur *Haymones*, *Anselmos*, *Rupertos*, & *Hugones* sequi. Quanquam & in illorum quoque scriptis interdum deprehendimus lectionem diversam ab ea, a qua isti nolunt nos recedere: atque adeo quid si in illorum monumentis frequenter habetur non quod ab illis scriptum fuit, sed quod a scriba depravatam? Compertissimum enim est, pertinax & inauspicatum olim fuisse studium scribis, in vetustis Auctoribus, omnia Scripturarum testimonia mutandi ad salivam vulgatæ lectionis, quam imbibebant. Jam quod præscribunt, post emendationem *Hieronymi* non esse fas ab usu Ecclesiæ recedere, primum apud eruditos controversum est, an vetus Testamentum habeamus ad emendationem *Hieronymi*. Magis etiam ambigitur de Novo. Sed ut sit extra controversiam utrumque, cur post *Hieronymi* laborem audeat Ecclesia canere ab illius emendatione discrepantia? Cur non est idem in omnibus Ecclesiis usus? Cur qui tot seculis post *Hieronymum* scripserunt, audent aliis verbis citare Scripturam? Cur recentiores audent citare variam lectionem? Oportuit enim rejicere, quicquid a vulgata diversum est. At quis tandem usus erit Hebraicarum aut Græcarum litterarum, si nefas erit hinc corrigere, quod in nostris Codicibus depravatam est? Ante *Hieronymum* licuit in Sacris Voluminibus aliquid vel emendare depravatam, vel eruere retrusum, opinor & post *Hieronymum* id studium esse pium. Censura perinde loquitur, quasi divus *Hieronymus* nihil prætermiserit in Sacris Voluminibus inemendatum, aut quasi nusquam dormitarit aut cæcutierit, aut quasi sit indubitatum hanc utriusque Testamenti Versionem esse *Hieronymi*, aut quasi quicquid ab illo fuit traditum, tot seculis nec a scribis, nec a scolis, nec a indoctis fuerit depravatam. Si Theologi tam diligenter versarentur in Veterum monumentis, quam in Scholasticis quæstionibus, nunquam proderent hujusmodi Censuras.

Tit.

Tit. XIV. De quibusdam Propositionibus, quæ posita videntur ex inadvertentia vel Paraphrasta vel Typographorum. *Propositio prima.* Matth. II.

XLIII. CHRISTUS Hierosolyma circumcisus est,

CENSURA.

Removenda dictio Hierosolyma.

Propositio secunda. Matth. X.

Quinto loco nomina Apostolorum erant Jacobus Alphaï filius, una cum Juda Jacobi filio.

CENSURA.

Pro filio dicendum fratre. Non enim Judas Jacobi filius fuit, sed frater.

Propositio tertia. Luc. II.

Cum adesset dies a partu quadragimus secundus, quo Lex masculinum foetum jubet exhiberi Domino.

CENSURA.

Deponenda est dictio secundus. Juxta Legem enim masculus in templo debuit Domino offerri quadragesimo die a partu, non quadragesimo secundo.

Propositio quarta. Luc. II.

Cunctis tandem rite peractis, quæ ad purificationem præscripserat Lex, reversi sunt in Bethleem, ubi natus erat puer.

CENSURA.

Bethleem positum est pro Nazareth, nec addi debuit, ubi natus erat puer: cum ita scribat Lucas. Et ut perfecterunt omnia secundum Legem Domini, reversi sunt in Galilaam in civitatem suam Nazareth.

Propositio quinta. Luc. IV.

Naaman Syrus ter mergi in Jordane obtemperavit,

CENSURA.

Ter dixit, cum septies ab Heliseo mergi jussus sit.

Propositio sexta. Matth. XXVII.

Cæteris quidem digressis perseverarunt illic duæ, Maria Magdalene, & altera quædam e regione sepulchri.

CENSURA.

Subtrahendum est illud, cæteris quidem digressis, cum monstret Lucas alias mulieres ab istis duabus monumentum invisisse.

Propositio septima. Joan. I.

Philippus professus est eadem de Christo, quæ postea Petrus professus est.

CENSURA.

Pro Philippo reponendum est Nathanael. Nec tamen omnino eadem de Christo Nathanael professus est, quæ Petrus Apostolus.

Propositio octava. Philip. III.

Ego Paulus Judæus sum, ex Judæis oriundus, nec e quavis Tribu, verum præcipua, nempe Benjamin, unde & Sacerdotes constituuntur.

CENSURA.

Aliquid ibi deesse certum est. Nec enim Tribus Benjamin præcipua est inter Tribus filiorum Israël, sed Tribus Juda: nec ex Tribu Benjamin Sacerdotes constituuntur, sed ex Tribu Levi. Porro quod in sequenti Editione hujusmodi errata Scriptor emendavit, comprobamus.

DECLARATIO ERASMI XLIII.

XLIII. In his octo locis, quæ per Typographorum & Amanuensium incuriam depravata restituimus, quoniam comprobant studium nostrum, non est quod disputem. Sed hinc conjici poterat, me idem prompte facturum in cæteris, si quid cum pietate pugnans deprehendissem. Et quemadmodum hîc probant correctionem, ita non dubito quin multis in locis comprobaturi fuerint meam excusationem, si fuisset cognita. Cæterum cum hæc loca jampridem fuerint emendata, nec id latuerit Theologos, cur hujusmodi verbis utuntur, depo-

nendum est, subtrahendum est, reponendum est, quasi jam id non sit factum. Neque enim ea tantum mutata sunt, sed alia complura. In quinta Propositione verbum omis- sum est. Sic enim habet Paraphrasis, *jussus ter mergi in Jordane, obtemperavit.* Non hoc commemoro in suggestionem Theologorum, sed ut mihi sint æquiores, si quid simile in scriptis meis deprehendatur, Amanuensium aut Typographorum incuria commissum.

Tit. XV. De quibusdam Propositionibus, in quibus non satis officio Paraphrasta Scriptor iste respondet.

Propositio prima. Matth. XIX.

B Quisquis uxorem dimiserit & duxerit aliam, adul- XLIV, terium committit, nisi forte quam repudiat adul- terio commeruit repudium.

Propositio secunda. Matth. XXIV.

Diem & horam ultimi judicii nec ipse Filius homi- XLV. nis novit. Hoc soli sibi servavit Pater. *In Sup. 592. C.*

Propositio tertia. Rom. VIII.

Spiritus Dei, etiamsi fileamus, tamen pro nobis in- XLVI. terpellat Deum: idque non humano more, sed gemitibus inenarrabilibus. *In Sup. 672. F.*

Propositio quarta. Rom. VIII.

C Iste Spiritus quoties interpellat pro sanctis, indole- XLVII, scens super illorum malis, non juxta humanum affectum interpellat, sed juxta Dei voluntatem.

CENSURA.

In his quatuor Propositionibus Paraphrasta officio minus recte fungitur Scriptor iste in sua Paraphrasi: quæ ubi sensum deberet aperire, illum non aperit, cum tamen per alios catholicos Doctores clare explicetur. Nam certum est quantum ad primam, non licere viro ducere uxorem, etiam propria ejus adulterante, cum omne vinculum matrimonii inter fideles sit indissolubile, nisi interveniat religionis solenne votum post matrimonium ratum, sed non consummatum. Quantum vero ad secundam, certum est diem & horam ultimi judicii nosse Filium hominis secundum humanitatem, cum ipse sciret omnia quæ ventura erant super eum, & dederit Pater omne judicium Filio, ut filius hominis est: licet illud non dederit ut ante constitutum tempus passim hominibus diei & hora illa judicii reveletur. Quantum autem ad tertiam & quartam, ideo orare dicitur Spiritus Sanctus & ingemiscere, quod sua gratia fideles orantes reddat & ingemiscientes pro suis iniquitatibus & peccatis, aut ob alias pias & justas causas: ut uniformis est catholicorum Doctorum explicatio & sententia.

DECLARATIONES QUATUOR SUPERIORUM PROPOSITIONUM. PRIMA.

E Retuli quod habet sermo Christi, & quoniam locus XLIV. habet varios anfractus ac multam quæstionum difficultatem, veritus sum hominum commenta Evangelicæ majestati admiscere. Nam quæ dicuntur de separatione thori manente conjugii vinculo, quæ de matrimonio rato, non consummato, quod solvitur professione Monachismi, aliaque circa hanc materiam, videri possunt ab hominibus reperta. Quanquam hunc locum ita restituimus: Quisquis ob quamlibet causam abjecerit uxorem, ut adulterium committit ipse, ita uxori præbet adulterii causam. Ita locum feci commento divi Augustini, qui putat exceptionem fornicationis proprie referendam ad illam particulam, facit eam mæchari. Jam enim erat mæcha, priusquam ejiceretur.

DECLARATIO AD SECUNDAM.

F Reddidi causas, cur eum locum ut est reliquerim. XLV. Sub nomine Christi non poteram eum explanare, quia Christus tum temporis nolebat intelligi, alioqui explanasset ipse. Sed poteram, inquit, sub nomine Evangelistæ: poteram, sed incommode. Verum is quoque locus habet difficultatem, vel hoc argumento, quod Doctores trifariam explicant quæstionis nodum. Proinde malui doctis illic liberum relinquere judicium, & quid sentirem locis opportunioribus significare. Quod Christus quicquam vere nescierit, mihi ne in somnis quidem unquam venit in mentem.

Tom. IX.

Kkk

D 57

DECLARATIO AD III. ET IV.

XLVI. Et hic illustres Ecclesiae Doctores variant, aliis lo-
 XLVII. cum interpretantibus de Spiritu Dei, aliis de spiritu
 hominis. Nec omnino tamen locum præterii inexpla-
 natum. Duos enim Spiritus commemoro, hominis in-
 firmum, & Dei hujus imbecillitati subvenientem. Pa-
 raphrasis sic habet: *Spiritus tamen boni consulit, & cum
 corporis infirmitate pugnat: sed adspirat Dei Spiritus, ad-
 juvans imbecillitatem carnis nostræ, & spe erigens ad omnia
 toleranda, commonstrans quid votis optandum sit, aut
 quid deprecandum. Nam ipsi juxta humanum affectum ne-
 scimus quid sit optandum &c.* Ex hac distinctione lique-
 bat Dei Spiritum sic postulare, quatenus nos in po-
 stulando adjuvat, suggerens & quid sit petendum, &
 quomodo, afflans tum fidem, tum ineffabile desiderium
 ejus quod juxta Deum petimus. Post ita tempero ser-
 monem, ut liberum sit Lectori, quod Apostolus ait,
Spiritus pro nobis interpellare gemitibus inenarrabilibus, vel
 de Spiritu Dei accipere, at non sine tropo, vel de Spi-
 ritu Ecclesiae spiritualiter orantis pro membris suis, vel
 de Spiritu cujusque hominis, qui afflatu divini Spiritus
 orat quæ conferunt ad salutem potius quam jucunda.
 Proinde an apud recentes sit uniformis hujus loci enar-
 ratio alii viderint, certe veteres dissident. Paulus autem
 in differendo sæpe lubricus ac varius est, eam vocem,
 puta *Legis*, aut *carnis*, aliter atque aliter usurpans. Ii-
 dem & *Spiritus* interdum opponitur *carni*, interdum so-
 nat impetum mentis, interdum Spiritum Dei, inter-
 dum sonum loquentis. Postremo non ibi susceperam
 omnes novi Testamenti difficultates exacte discutere,
 sed tantum fastidiosam summariam quamdam Christianæ
 Philosophiæ cognitionem ingerere. Quod si veniam da-
 mus iis qui Commentariis enarrant Scripturas, quoties
 partem aliquam inexplanatam transiliunt, multo magis
 ea venia danda erat Paraphrastæ. Interdum non venit
 in mentem, interdum obstat lassitudo.

Tit. XVI. De meritis. *Propositio prima. In Elen-
 cho, Annotat. CXCI.*

XLVIII. Merita vix potest constituere Augustinus.

CENSURA.

Matth. *Merita nomine operis Christus constituit, dum inquit:*
 10. *Voca operarios & redde illis mercedem. Et Apostolus*
 1 Cor. *nomine laboris, dicens: Unusquisque propriam merce-*
 3. *dem accipiet secundum suum laborem. Et Sapiens in*
 Pro- *Proverbiis nomine justitiæ, inquit: Seminanti justitiam*
 verb. 2. *merces fidelis. Merita rursus nomine meriti constituit*
 Heb. *Apostolus his verbis: Beneficiæ & communionis no-*
 16. *lite oblivisci, talibus enim hostiis promeretur Deus.*
 Ecclef. *Et Sapiens in Ecclesiastico, hoc verborum contextu: Mi-*
 16. *sericordia faciet locum unicuique secundum meritum*
operum suorum. Et post eos conformiter ad ceteros ca-
tholicos Doctores Augustinus meritum asserens constare ex li-
bero arbitrio vertibili & divina gratia: ut sit meritum opus
& gratia & liberi arbitrii vertibilis. Hac itaque Propo-
sitio, quatenus per eam præstenditur beatum Augustinum
non aperte & certo constituere merita, est manifeste falsa,
& ad impiam accedit doctrinam Lutheri de fide & ope-
ribus.

DECLARATIO ERASMI XLVIII.

XLVIII. Demiror cur hic probandum existimarent esse quæ-
 dam hominum merita, cum id profitear illo ipso in lo-
 co, quem citant. Sic enim habet Elenchus: *Non tollo*
in totum hominis merita, verum ea vix potest constituere
Augustinus. Adde quod qui vix constituit, constituit
tamen. Illud in confesso est, Augustinum præsertim se-
nem, cum totis viribus pugnaret cum Pelagianis, adeo
propensum fuisse ad exaggerandam Dei gratiam, ut
vix invenias quid relinquat libero arbitrio, quod asse-
rit verius quam probat. Quam vero pusillum tribuit me-
ritis, qui dicit, quod Deus sua dona coronat in nobis,
& hoc ipsum quod assentimur gratiæ pulsanti, esse gra-
tiæ. Quantum discrimen est inter donum & meritum?
Quoties autem in Psalmis aliisque locis simpliciter adi-
mit homini merita, totum transcribens misericordiæ di-
vinæ. Quod si meritum accipitur id quod nostris debem-
us viribus, & pro quo non debemus gratiam Deo,
dura vox est meritum. Sed hæc extra rem, cum ego

A profitear esse aliqua hominum piorum merita, neque
 negem id Augustinum constituere, licet ægre, quod
 multis locis neget esse ullum hominis meritum.

Propositio secunda, in Prefatione in Lucam.

CHRISTUS liberat universos ab omnibus animo- XLIX.
 rum morbis, tantum ut morbum agnoscamus &
 fidamus Medico.

Tertia Propositio.

Apostoli denunciabant omnibus ut poenitentiam age- L
 rent anteaactorum malorum, ne quisquam fideret suis fa- In Sup.
 ctis, sed tantum promissis Evangelicis. 649. A.

Propositio quarta. Marci II.

B Deus a peccatoribus nec holocaustomata requirit, nec L I
 donaria: tantum agnosce morbum & confide Medico.

CENSURA.

*Quaquam plurimum confert ad impetrandum a Deo quod
 petitur, ardor fidei, & simplex ac pura fiducia in Christo
 & ejus promissis: illa tamen non sufficiunt, nisi addantur
 bona opera. Quare hæc tres Propositiones quantum ad tres ul-
 timas earum partes, quibus præstendunt sufficere ad salutem
 talem fiduciam in Christo & ejus promissis, absque bonis
 operibus, dum fieri possunt, heresi Lutherianæ de fide &
 operibus adstipulamur.*

DECLARATIO ERASMI XLIX.

Ad hunc modum frequenter imponitur etiam integris XLIX.
 & eruditis, dum quod a Christo, Evangelista, Apolto-
 love dictum est, sic proponitur quasi his temporibus di-
 catur ab Erasmo. In Prefatione loquor de gratia Evan-
 gelii per Christum exhibita, qui, quos nec Græcorum sa-
 pientia, nec Lex Mosis servare poterat, servaret per fi-
 dem Evangelicam. Ab his autem, qui vel a Paganismo
 vel a Judaismo veniunt ad baptismum, non requirun-
 tur opera vitæ prioris, sed tantum fides in ipsum Filium
 Dei. Hic sermo non excludit opera pia, quæ post ba-
 ptismum fides per dilectionem operatur. Prefatio mea
 sic habet: *Id videns Pater cælestis, videlicet homines nec
 per Philosophiam humanam, nec per observationes Legis fuisse
 correctos, emisit Sermonem suum, qui cælesti medicina li-
 beraret universos ab omnibus animorum morbis, tantum ut
 morbum agnoscamus & fidamus Medico &c.* Jam ut hæc
 verba torqueamus ad poenitentiam, naufragii tabulam
 post baptismum: constat tamen nemini condonari pecca-
 ta, nisi & culpam agnoscat, & a Christo speret remissio-
 nem. Nam tantum ut positum est pro dum modo. Neque
 enim hujusmodi particulæ semper excludendi vim ha-
 bent, sed sæpenumero præcipuum quiddam maxime-
 que ad rem pertinens indicant. Veluti si pater dicat fi-
 lio, *tu tantum ama litteras, & a me nihil non impetra-*
 bis: hoc sermone non permittit illi peccandi in cæteris
 licentiam & officiorum neglectum, sed indicat quid
 potissimum ab illo curari velit.

E Porro quod in Marco positum est, per se liquet dictum L
 de his, qui primum se converterant ad Evangelii gra- Mar. 6.
 tiam. Apostolus autem eodem exordio voluit auspiciari,
 quo coeperat Joannes Baptista: *Poenitentiam agite &
 credite Evangelio. Credere Evangelio, est fidere promissis*
Evangelii. Quid porro promittit? Per fidem in Je-
sum Christum omnibus offert justitiam, hoc est, aboli-
tionem omnium criminum. Hanc sententiam puto esse
Paulinam & catholicam. Quod autem adjeci, ne quisquam
fideret factis suis, ad Judæos pertinet, qui Legis obser-
vatione turgidi putabant suis justitiis deberi salutem,
cum Paulus clamet, si ex operibus, jam non est gratia.
 Manifestum est igitur hic non agi de operibus baptiza-
 torum, sed de vita superiore, cujus omnes maculæ se-
 mel gratis abolentur per baptismum.

F Agit illic Paraphrasis de fide paralytici, qui typum ge- L I
 rit utriusque Gentis adgravatæ peccatis, quæ pariter
 per fidem in Christum salutem consequitur. Conferoque
 Christum omnipotenti verbo sanantem cum Sacerdotibus
 Mosaicæ Legis, qui variis sacrificiis promittebant expia-
 tionem peccatorum. Ut autem Christus in paralytico ni-
 hil respexit nisi fidem illorum, ita in baptismo nec a Ju-
 daeis nec a Gentibus requirit opera præteritæ vitæ, sed
 ex æquo fide purificat corda omnium. Me vero illic lo-
 qui de Judaicis operibus, non de officiis charitatis, decla-
 rat quod nego Christum requirere holocaustomata, aut
 dona-

donaria, quæ *Judeorum* sunt expiationes. Quare hæ tres Propositiones nulla ex parte prætendunt fidem in *Christum* simpliciter absque bonis operibus sufficere ad salutem, imo contrarium docent Paraphrasēs sexcentis locis: ac ne tantulum quidem faciunt ad hæresim *Lutheranam*, cum mæ Propositiones loquantur de his qui baptismo purificantur, *Lutherus* loquatur de bonis operibus adulatorum post baptismum. Vide quid est ex frustulis decerptis pronunciare. Quam vero tum molestum tum injurium est hæc toties occini cum convitio, ad quæ dilucide respondi. At non vacat ea legere viris tam sublimibus. Verum aut utrumque debuit vacare, aut neutrum. Tyrannicum est enim nolle cognoscere & velle pronunciare.

Propositio quinta. Lucæ V.

- LII. **J**esus nullum aliud exigit sacrificium quam simplicem ac puram erga se fiduciam.

Propositio sexta. Marci II.

- LIII. Satis sacrificavit, qui se cum plena fiducia ostendit.

CENSURA.

Cum Evangelista hoc loco de sacrificio nihil dicat, si per has duas Propositiones intelligatur, quod per hoc quod *Christus* fecit auctoritate excellentia, non requiruntur in nobis bona opera, & satisfactio ad dimissionem peccatorum pro peccatis post baptismum perpetratis, hæretica sunt: cum fide tenendum sit, peccatores debere satisfacere pro peccatis qua post baptismum commiserunt, juxta divina justitia decretum: alioqui pro animabus fidelium defunctorum minime oraret Ecclesia catholica: neque post hanc vitam ponendum esset Purgatorium.

DECLARATIO ERASMI AD PRIOREM.

- LII. Constat illic Paraphrasim agere de leproso purgato contactu *Christi*, cujus virtutem sanandi confero cum Sacerdotibus *Mosaicis*, qui in lepra, de qua judicabant tantum, sacrificia quædam præscribebant & donaria exigebant, cum *Christus* nil tale moratus, sola fide contentus sit. Verba Paraphrasēs sic habent: *Siquidem Mosaicæ Sacerdotes nec immittebant lepram nec auferbant, sed de lepra nata aut sublata judicabant tantum. Solus autem Jesus omne morborum genus tollit ab omnibus, &c.* Hæc vox, sacrificium, non pertinet ad bona opera, sed ad hostias *Mosaicas*, & ad declarandam *Christi* excellentiam.

DECLARATIO ERASMI AD SECUNDAM.

- LIII. Et hic Paraphrasēs agit de paralytico solo fidei merito sanitatem assequuto, sentiens his, qui plena fiducia accedunt ad Evangelii professionem, nihil opus esse *Judaicis* hostiis ad criminum expiationem. In his itaque Propositionibus nullam video syllabam, quæ pertineat ad eos, qui negant opera bona requiri a baptizatis, aut satisfactionem esse exigendam a resipiscētibz a lapsu post baptismum. Recte quidem addiderunt si, sed ea dubitatione nihil erat opus, si vel locum inspexissem, vel saltem ea legissem, quæ super his *Bedæ* respondimus, præsertim cum ex illis quædam hic referantur adversum me, at silentur quæ faciunt pro me. Hæc quidem ad cautelam dicuntur, verum ego, interim præter meritum gravor invidia.

Propositio septima. Matth. XIX.

- LIV. **N**ullum est opus hominis ita bonum ut mereatur præmium æternæ vitæ.

CENSURA.

Quamvis vita æterna suapte natura tantum sit bonum, ut absque divina gratia non possit quis illam mereri, asserere tamen hominem cum divina gratia illam non posse promereri, est hæreticum & sanctis Scripturis contrarium, qua ostendunt per observationem divinatorum mandatorum perveniri ad vitam æternam: juxta verbum *Christi*, Si vis ad vitam ingredi, serva mandata. Cum & Apostolus asserat, homines per beneficentiam & communionem Deum promereri. Et Sapiens de quibusdam sanctis viris dicat: Tentavit Deus illos & invenit dignos se.

DECLARATIO ERASMI LIV.

- LIV. Agit illic Paraphrasēs de comparatione meriti & præ-

mii. Adolescens, cum crederet *Christum* nihil aliud esse quam hominem, appellat eum bonum. Eum titulum Dominus recusat ut homo. Adolescens cum ait, quid faciendo, percontabatur de opere quopiam insigni, cui ex pari deberetur vita æterna: *Judeus* enim erat operum admirator, gratiæ ignarus. Dominus respondit nullum esse tale hominis opus, cui simpliciter debeatur tale præmium. Verba Paraphrasēs sic habent: Cum de bono percontatur, non de quovis bono sentit, sed de insigni quopiam bono, quod promereatur vitam. Atqui nullus mortalium absolute bonus est, nec ullum est opus hominis, quod ita bonum sit, ut mereatur præmium æternæ vitæ, &c.

Cum ajo præmium, mercedis modum significo: cum ajo ita bonum, æqualitatem meriti & præmii declaro. Ut autem nullus homo perfecte ac simpliciter bonus est, ita nullum est opus hominis, quatenus est hominis, tam absolutum, ut æquet præmium vitæ æternæ. At in hac supputatione si quis velit gratiæ seponere quod gratiæ debetur, tam exigua portio residebit homini, ut homines pii malint totum adscribere gratiæ: præsertim cum hoc ipsum, quod homo vel assentitur vel cooperatur gratiæ, sit gratiæ, imo hoc ipsum, quod ratione ac voluntate præditi sumus, sit donum Dei. Nihil enim habet homo quod non acceperit. *Paulus* enim cum dixisset, stipendium peccati mors, non subjecit, præmium autem pie viventium vita æterna, sed gratia autem Dei vita æterna per *Jesus Christum*. Hæc dixerim, non quod in totum excludam meritum, sed ut ostendam quam parum habeat momenti ad gratiam collatum. Existimo hanc meam sententiam cum Theologorum sententia convenire, quam mihi videor satis expressisse. Itaque locus hic nihil habet commune cum iis, qui negant ulla esse merita sanctorum, aut ullum esse omnino opus hominis bonum. Bona opera sternunt viam ad salutem, licet iis non simpliciter debeat salus. Apud *Paulum* vero non est verbum pro-
Rom. 6.
meretur, sed evāgēlīzai ὁ Θεός, id est, placetur Deo, sive conciliatur Deus, sive litatur Deo. Tentat autem Deus, ut illustret virtutem piorum hominum: & invenit eos dignos se, quos sua gratia fecit se dignos. Hæc nihil ad æqualitatem præmii ac meriti.

Propositio octava. Marci X.

Qui præmii causa certat, non certaturus nisi sciat L.V.
dandum præmium, is seipsum præmio frustratur.

CENSURA.

Tametsi principaliter Dei amore quam præmii debent homines certare & bene operari, licitum est tamen eos præmio moveri ad bene operandum & certandum contra tentationes: & oppositum asserere, erroneum est, & Scriptura adversatur. Scribit enim Apostolus: Debet in spe, qui arat, arare, & qui triturat, in spe fructus percipiendi. Probatum etiam a *Christo Eunuchi*, qui se castraverunt propter regnum celorum. Et inclinavit *Regius* Propheta cor suum ad faciendas justificationes propter retri-
Matth. 19.
Psal. 118.
butionem.

DECLARATIO ERASMI LV.

Arbitror & hic nos consentire. Fatentur Deum LV.
propter ipsum diligendum, cum sit natura summa virtus, ipsumque esse sui præmium principale, licet imperfectos præmii poenarumque respectus extimulet ad bene operandum. At qui Deum colunt, non culturi nisi daret præmium aliquod quod non sit ipse, invertunt ordinem: quodque accessorium est, faciunt principale: & contra. Qui vero hoc animo colunt Deum, non colunt ut Deum, nec vere diligunt Deum, sicuti jubentur diligere.

Tit. XVII. De fiducia bonorum operum & meritorum.
Propositio I. In fine Diatribæ.

Lutherus pie quidem ac Christiane differuit de fiducia meritorum, operum, & virium nostrarum, ac de tota fiducia transferenda in Deum & ejus promissa.

CENSURA.

De abjicienda fiducia operum ac meritorum impie ac hæretice differuisse *Lutherum* exploratum est. De illis nam-
Tom. I X. Kkk 3 quo

que ita differuit, ut minime veritas sit bona opera & merita, pariter & fiduciam in illis sub Deo repositam damnare, quæ multis in locis Sacra Eloquia comprobant. Docent enim homines post hanc vitam relatores quæ gesserunt in corpore, siue bona fuerint, siue mala, & processuros in resurrectionem vitam eos qui bona fecerint, in resurrectionem vero iudicii eos qui mala. Excitant etiam eadem Sacra Eloquia Christianos duplici nomine facere ac multiplicare bona opera: tum ut seminantes non parce in hac vita divites fiant in bonis operibus ac benedictionem postea demerant, tum ut per illa certitudinem acquirant suæ vocationis & electionis. Fideles nempe ita exhortatur beatus Petrus; Satagite ut per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis. Hoc enim facientes, non peccabitis aliquando. Quod si certi redduntur homines de sua vocatione & electione bene operando, non utique dissident, sed certam habent fiduciam quod non sit futurus suus labor inutilis apud Deum, qui eos non fallit, dum bona aterna pollicetur bene operantibus. Hinc sane patet quod in bonis operibus tanquam in mediis ad salutem necessariis cum Dei gratia recte fiduciam sub Deo fideles reponunt. Quare opposita sententia subscribens Erasmus, turpiter aberrat, & semerarie scandalizat legentes.

DECLARATIO ERASMI LVI.

LYI. Profecto cum in tota Diatriba pugnem contra Lutheri dogma, mihi quiddam vehementer absurdum accidit, si in ejus operis calce veluti subito factus alius subscribo ei sententiæ, quam omnibus machinis oppugnam. Vel ipsa rei absurditas illos monere debuit, me non hoc sensisse, quod interpretantur quidam. Imo his verbis adeo non subscribo dogmati Lutherianorum, ut rejecto quod probabiliter obijcere poterant, magis corroborem Theologorum sententiam. Christus, Paulus, & utriusque Testamenti spirituales viri præcipue commendant dilectionem Dei, quippe fontem omnis pietatis, cui adhæret dilectio proximi propter Deum. Extenuant sua merita, quicquid habent boni, adscribentes divinæ misericordiæ, quæ nobis præstat vitam æternam, non quia meremur nos, sed quia promissit ipse. Hæc quia passim leguntur in Litteris Sacris, Lutherus colligit ea tollere liberum arbitrium. Ego contra ajo me demonstrasse, per hæc non tolli in totum liberum arbitrium. Verba Diatribæ sic habent in epilogo argumentorum: Denique si declaratum est, quot incommoda, ne dicam absurda, consequantur, si semel funditus tollatur liberum arbitrium: si palam est factum, hæc quam dixi sententia recepta, nihil perire eorum, quæ Lutherus pie quidem & Christiane differuit, de summa charitate in Deum, de abjicienda fiducia meritorum, operum, & virium nostrarum, de tota fiducia transferenda in Deum & illius promissa: jam velim illud expendat Lector, num æquum censet, ut damnata sententia tot Ecclesiæ Doctores, quam tot jam seculorum ac gentium consensus approbavit, recipiantur paradoxa quedam, ob quæ nunc tumultuatur orbis Christianus. Hactenus Diatribæ verba recensui. Hoc duntaxat in Luthero probavi, quod ab amore rerum mundanarum erigit nos ad amorem Dei, quod avocet nos a periculossimo scopulo, fiducia nostri, ad tutissimum portum, fiduciam Evangelicæ gratiæ: sed rationes, quibus id colligit, & quod hinc ratiocinatur, non probo, cum ea pro viribus impugnem. Bona opera esse viaticum ad vitam æternam nemo pius negat: & sine his non sufficere fidei professionem fatemur: & qui Christianos hortatur, ut hinc adnitantur quam plurimum bonorum operum colligere, sancte & pie hortatur: sed qui docet, ut homo in suis operibus, quatenus sunt hominis, fiduciam, hoc est, summam ac certam spem, collocet, an recte moneat, nescio. Diversam cautionem canunt sanctissimi quique. Præsertim cum fiducia Latinis non sonet qualemcunque spem, sed summam ac præcipuam. Spes comitem ducit metum, fiducia excludit timorem. Alunt utcunque spem bona opera, quemadmodum mala opera gignunt desperationem: tamen nec hinc par est ratio, quod mala per nos agimus, bona non tam nos agimus, quam gratia Dei operatur in nobis: quæ si divina bonitas nobis pro meritis imputat, nostrum tamen est illi totam gloriam adscribere, sine qua nihil sumus, nec

A possumus quicquam. Quantum autem in benefactis homino sibi vindicat, tantum adimit Dei misericordiæ. Jam ut sit alicujus momenti quod nostrum est in bonis operibus, fiducia tamen nostri tendit ad arrogantiam: eoque Christus admonet Discipulos, ut, cum omnia iussu perfecterint, dicant, servi inutiles sumus. Nihil decedit, imo aliquid accrescit præmiis nostris, si quod nostrum est in bonis operibus, si quid omnino est, pro nihilo duxerimus, & cum Paulo dicamus, gratia Dei sum id quod sum. Adjiciam illud, in verbis meis, pie quidem, conjunctio habet vim extenuandi, notans hoc tantum illic esse pium, aut utcunque pium, licet cum offendiculo. Testimonia Scripturarum haud lubens excutio, ne videar docere velle doctiores. Quanquam hic Petrus, mea sententia, nihil aliud monet, quam ut qui Christum professi sunt, bene vivendo suæ professioni respondeant, nec frustra habeant gratiam Dei. Hæc si pia sunt, si Scripturis omnibus consentanea, miror cur Erasmus dicatur aberrasse turpiter. Hæc non imputo Facultati, sed iis qui fragmenta mala specie cum prava interpretatione proponunt.

Propositio II. quæ est in Elencho.

Periculum est meritis fidere.

LVII.

CENSURA.

Cum redditurus sit unicuique Deus juxta opera sua, debent fideles securi esse, quod si perseverarint bene agendo & divina mandata custodiendo, consequentur vitam æternam. Hoc enim includit ratio spei: proinde meritis hoc modo fidere non solum possunt, sed etiam tenentur, alioqui non sperarent. Quare erroneum est asserere, quod periculum sit hoc pacto meritis fidere. Nec tamen ea fiducia gratiam & misericordiam Dei excludit, per quas merentur homines, & ad vitam æternam acceptantur. Longe siquidem abest hujusmodi fiducia a presumptione & ingratitude. Deo enim omnia bona opera adscribit ut præcipuo auctori, & fructum meritorum maxime collocat in divina misericordia, non in propriis meritis aut in humana justitia, quæ nullius est momenti, seclusa divina misericordia: licet cum illa ad salutem ex Dei decreto requirantur humana opera, quæ nihilominus Dei donum sunt. Neque tamen ullum est opus hominis, quo regulariter, absolute, & absque conditione futura perseverantia ipse securus esse possit de salute, citra revelationem.

DECLARATIO ERASMI LVII.

Cum in bonis operibus minima portio sit virium humanarum, cum tanta sit hominum infirmitas & imperfectio in obcundis præceptis Dei, cum tanta sit turba malorum operum præ bonis, si res ad æquilibrium vocetur, tutius arbitror hominem fiduciam, hoc est, præcipuam spem suam, in bonitate Dei figere, quam in suis operibus, hoc est, in sua portione. Qui fidit operibus, juxta meum sensum, parat cum Domino iudicio contendere; sed vix nobis si ad Dei justitiam exigatur vita nostra. Jam fiduciæ vicina est confidentia, maxima pietatis pestis. Solent autem nautæ in periculis ad litus tutius deflectere. Neque enim illic simpliciter dico, periculum est fidere meritis nostris, sed addo, periculum est his fidere, cum gratia tuo prædicetur. Arbitror ipsum Paulum, si quis agentem animam percontaretur, Moreris ne cum bona fiducia? diceret, cum optima. Si ille pergeret, quo præsidio fretus, benefactis tuis, an gratia Dei? Responsum opinor: Si quid ego recte gessi in vita, non ego gessi, sed ille per me: totum illius misericordiæ fero acceptum, quicquid vel assequutus sum, vel exspecto. Nec tamen protinus nulla spes esset, si quis adeo parum tribuat suis operibus, ut non ausit in illis ullam spem reponere. Certissimam enim spem faciunt Dei promissa, & illius immensa bonitas. Postremo aliud est diffidere suis operibus, aliud est vacare bonis operibus & abundare malis. Si modestiæ est parum tribuere nostris operibus, quo quisque perfectior est, hoc minus arrogat sibi in benefactis. Ergo ut spem illam modestam, quæ totum adscribit gratiæ, ipsa etiam bona opera, non improbo, quam qui sic fidit, Deo fidit verius quam suis operibus: ita puto verum esse quod scripsi, præcipuam fiduciam

ac

ac præsidium salutis non esse tutum collocare in nostris operibus. Tutius autem esse, summam divinæ munificentiae ferre acceptam. Aut ego fallor, aut in his mihi cum Theologis convenit, nisi quod aliis verbis explico quod sentio.

Tit. XVIII. De fiducia corporalium ceremoniarum & statutorum Religionis. Propositio I. In Elencho.

LVIII. **Q**uo magis hæremus corporalibus ceremoniis, hoc magis vergimus ad Judaïsmum.

CENSURA.

Est in operibus & corporalibus ceremoniis non ita fidentum est, ut spiritualia, in quibus perfectio consistit, postponantur: in illis tamen suo gradu sub Deo fiduciam habere debemus, illaque tanquam arma ad militandum contra spirituales hostes assumere, prout Christus docuit, & sancti Patres tradiderunt. Neque plane existimanda sunt ceremonia ab Ecclesia aut sanctis Patribus instituta ad Judaïsmum vergere: qui jam obsolevit & abrogatus est, ut abrogandum prorsus Propheta prædixerunt. Qui autem arbitrantur Ecclesiam aut sanctos Patres rursus Judaicas ceremonias instituere, non Christiani credendi sunt, sed impii heretici, Aëriani, Wiclevis, aut Lutherani, aut eodem fermento malitia corrupti. Pertinent enim Ecclesia ceremonia ex sua ratione ad eminentem virtutem, utpote ad Religionem: & eas Deo exhibentes aut eis qua ad ipsum spectant, nullum peccatum admittunt, sed virtutem præstant, ac pietatis officium exercent. Nec gravat Ecclesia fideles Judaicis observationibus ceremonias præscribens, sed e contrario illos magis hoc nomine subleuat, quibus salutarem se præbet vitæ ducem atque directricem: sicut qui leges utiles præscribunt populo nutanti & præcipiunt, non populum onerant, sed leviant, modum vivendi rationes commensurantes. Proinde præscripta Propositio, loquendo de fiducia in corporalibus ceremoniis, ut prædictum est, impia est & heretica, cum errore conveniens Aërii, Wiclevi, & Lutheri: qui error ex perverso loci illius Scripturæ intellectu decerpitur: Corporalis exercitatio ad modicum utilis est. Per quem non hujusmodi corporales ceremonias intendit Apostolus nihil ducere, si ad pietatem & divinum cultum ordinentur: secus autem si per se & solitarie assumantur, nulla habita ratione pietatis, neque ad eam ordinentur.

DECLARATIO ERASMI LVIII.

LVIII. Ecclesiasticas ceremonias aut constitutiones adeo non damno, ut multis locis probem, contraque impugnantes libris editis tuear. Quoniam autem *Judai* plurimum tribuebant corporalibus observationibus, Judaïsmum appello, non impietatem Judaicam, sed præscripta de rebus externis, veluti de veste, cibo, jejunio, quæ similitudinem quamdam habent cum *Judaorum* observationibus. Et in his observandis, licet ad pietatem instituta sint, tamen multorum Christianorum Judaicus est animus: sive dum ibi conquiescunt, negligentes ea quæ sunt spiritus: sive dum præpostero judicio plus illis externis tribuunt, quam veræ pietati, quæ in affectibus sita est. Quemadmodum autem *Judaorum* dures tot præscriptis veluti cancellis erat coercenda, ita refrigerens in Christianis charitas effecit, ut Pontifices multa præscripserint Judaicis præscriptis non dissimilia, licet dissimili mente sint observanda. Sunt enim ceu vehicula quædam, quibus infantia parvulorum ad spiritum perducitur, sicut & figuræ visibiles spiritualium rerum nos admonentes: veluti jejunium admonet ab omnibus carnis cupiditatibus temperandum, & ad id etiam adminiculo est, extenuans carnem & spiritum erigens. Abutuntur autem ceremoniis, qui vel ibi collocant proram & puppim sanctimoniarum, vel eis plus tribuunt, quam iis quæ sunt spiritus, nonnunquam occasione eorum, quæ ad profectum pietatis sunt instituta, violant ipsam pietatem. Hos noto, non ipsas ceremonias: quos & ipsi notant, dum dampnant eos a quibus assumuntur solitarie: quod faciunt ii qui in his conquiescunt, quasi perfecta pietas sit ea servasse. Quanquam si Ecclesiæ tribuitur quicquid ab Episcopis præscribitur, aut in templis geritur, multæ sunt constitutiones Præsulum, de quibus non sine causa publica est orbis querela, multæ sunt in quibusdam templis ceremoniæ,

quas vel supervacaneas, vel ineptas, vel superstitionas possis dicere. Nam has frequenter Decanus aliquis otiosus, vel alius huic similis homuncio comminiscitur: nonnunquam anus quæpiam impetrat, in hoc largiens pecuniam, ut hoc aut illud ita fiat: interdum & violentia vulgaris consuetudinis irrepunt quædam, si minus irrumpunt. Non igitur impie loquatur qui dixerit ejusmodi constitutionibus ac ceremoniis onerari libertatem populi Christiani, præsertim cum in his non paucae sint, quæ nihil faciant ad pietatem, sed ad quæstum aut ambitionem. Proinde cum idem sentiamus, mea Propositio nihil suffragatur *Aëriis, Wiclevis, aut Lutheris*, si modo illi in totum damnant Ecclesiasticas constitutiones. Et verum est quod dicunt, hoc *Pauli* dicto, *Exercitatio corporalis ad modicum utilis est, pietas autem ad omnia valet*, non excludi corporales ceremonias ad pietatis adminiculum institutas: sed æque verum est, illos nos admoneri, longe plus tribuendum esse spiritui quam externis illis observationibus. Tali hominum genere quoniam videbam mundum esse plenum, interdum ab admiratione ceremoniarum revoco ad studium veræ pietatis: ut autem fiderent ceremoniis, admonere nec necessarium nec tutum putabam. De *fidenti* verbo viderint alii: mihi, cui *fidere* sonat principaliter inniti, dure sonat, fidere humanis operibus & fidere ceremoniis: nec eas voces vel in Divinis Litteris, vel in piorum hominum scriptis invenio. Elenchi locus sic habet: *Quo magis accedimus ad spiritum, hoc purius sumus Christiani: quo magis hæremus corporalibus ceremoniis, hoc magis vergimus ad Judaïsmum*, &c. Hæret qui illic conquiescit, nec ad ea proficit, quorum gratia illa sunt instituta. Jam ut accipiamus ibi Judaïsmum pro superstitione Judaica, verum est eos qui sicut in littera *Judai*, sic hærent in corporalibus ceremoniis, & externa præferunt internæ pietati, ad Judaïsmum vergere. Hic igitur cum inter Theologos & me nulla sit controversia, valeant *Aërii* cum suo sodalicio. Quærat alius in quem torqueatur impietatis & hæreseos convitium, in me certe non hæret. Infirmis necessariae sunt ceremoniæ, perfecti vero non hætenus eas contempnunt, ut nolint observare, sed quod hoc illis tribuunt minus, quo magis profecerint in animi pietate ac mortificandis affectibus.

Propositio II. In Elencho.

Opto omnes esse tales, ut corporalibus ceremoniis non egeant admodum, aut non ita multum tribuant.

CENSURA.

Per speculum & in enigmate Deum vident fideles in hac vita, & ad invisibilia ducuntur per visibilia: nec solum internam & invisibilem, sed & externam & visibilem Deo, qui Dominus est corporum sicut & spirituum, tenentur exhibere famulatum seu cultum, qui ceremoniarum nomine solet designari. Ideoque pro hujus vitæ statu egent omnes ceremoniis, sive visibili Dei cultu: quomobrem qui hujusmodi ceremoniis detractant, temerarii Christianæ Religionis violatores censeri debent, quemadmodum & hoc desiderium hujus Scriptoris in hac Propositione: quod ex eadem erroris sentina proficiscitur ex quo Propositio præcedens.

DECLARATIO ERASMI LIX.

Quod hic docent, nos utriusque hominis cultum debere Deo, qui corporum pariter atque animarum Dominus est, rem piam docent, & vehementer ex animi mei sententia. Sed huic doctrinæ ne tantulum quidem repugnat mea Propositio, quæ nihil aliud optat, quam tantum Christiani populi profectum in his quæ sunt spiritus, ut adminiculis externis non egeat, sed sua sponte præstent ea, ad quorum observationem externa illa velut adminicula sunt adhibita. Exempli causa: Populus jubetur genua aut capita flectere Deo; hac ceremonia monetur, ut animum Deo submittat: eo adminiculo non eget perfectus, qui quocunque statu corporis animum Deo submittit. Itaque non sentio perfectos ita non egere ceremoniis, ut eas non teneantur servare, sed quod non opus habeant adminiculis, quibus egent infirmi. Ita Sacerdos jubetur sacrificare jejunos, qua ceremonia admone-

tur, ut animo ab omnibus carnis cupiditatibus defecato accedat ad sacrosancta myteria. Porro qui valde perturbatur quod imprudens aliquid gustarit, nec tamen veretur cum odio & avaritia ad mensam Dominicam accedere, plus satis tribuit ceremoniis: & tales noto, cum ajo, *aut non ita multum tribuant. Ita multum*, id est, nimium, aut non tantum quantum plerique tribuunt. At qui totus in hoc est, ut animo purgato accedat, haud quidem negligit quod corporale est, sed nec illi fident, nec si quid casu secus acciderit similiter perturbatur, minusque trepidat, ubi minus est periculi. Nec vero detrectat Ecclesiae ceremoniis, qui monet ne his abutamur, sed ut ab his proficiamus ad perfectiora. Quomodo igitur hæc Propositio detrectat ceremoniis, quæ salvis ceremoniis lætatur ad perfectiora? Addam illud, quod coactius hæc detorquent ad omnes ceremonias, cum Elenchus agat, non de cultu divino, sed de præscriptione ciborum. Id perspicuum est ex locis a Bedda notatis, quibus in Elencho respondeo. Postremo ut non statim periret jejunium, etiam si Ecclesia nullos certos dies præstitisset: ita non statim periret cultus urisque hominis, etiam si hinc minus ceremoniarum haberent Ecclesiae quædam aut Monasteria. Primi illi Christiani non admodum opus habebant præscriptis inediis, qui sponte jejunabant quotidie. Non egebant exactis precum pensis, qui noctes ac dies perseverabant inprecationibus. Non egebant constitutione de solvendis decimis, qui sponte facultates omnes deponebant ad pedes Apostolorum. Qui tales Christianos optat, obsecro quid peccat? Cum hæc sic habeant, poterat sacratissima Facultas absque convitiis admonere, si quid haberet de ceremoniis.

Propositio III. In Elencho.

LX SI Præsules instituerunt aliquid Judaicæ observationis, propter infirmos non damno.

CENSURA.

Hac Propositio, innuens ceremonias & observationes ab Ecclesia aut a sanctis Patribus institutas esse Judaicas, & solis infirmis convenire, impia est, Ecclesia injuria, & ex erroneo Scriptura sensu, ut præcedentes, deprompta. Quod autem hujusmodi ceremonia aut observationes Ecclesia aut sanctorum Patrum non sint Judaica, satis prius monstratum est: sed quod non solis infirmis & imperfectis competant, aperte demonstratur. Adam siquidem perfectus creatus est, & tamen certum cibi genus illi a Domino est præscriptum. Perfecti isidem fuerunt Apostoli, qui crebro jejuniiis vacabant, vigiliis, & orationibus: a certis quoque cibis abstinebant, ut a suffocato & sanguine. Unde patet quam pestilens sit hac doctrina, asserens perfectos in via non egere hujusmodi corporalibus ceremoniis: quæ certe ad errorem spectat Beguardorum, qui jure in Concilio Viennensi reprobatus est.

DECLARATIO ERASMI LX.

LX Inversus est a nescio quibus sermo meus, qui ad hunc habet modum: Quod si Præsules instituerunt aliquid Judaicæ observationis propter infirmos, non damno, sed opto omnes esse tales, ut his nec egeant admodum, nec ita multum tribuant. Primum de Præsulum institutionibus loquor, non totius Ecclesiae, & Judaicum appello, quod in rebus externis præscriptum habet aliquam cum Judaicæ præscriptis affinitatem, nec ajo talia præscribi a Præsulibus, sed nego me damnare, etiam si quid tale præscriberent. Fictio est, non asseveratio. Multas autem hujusmodi constitutiones abrogavit Ecclesia, veluti de Eucharistia protinus danda infantibus baptizatis, de arcendo postmodum ab ingressu templi, qui noctu contigisset uxorem. Proinde cum hanc Propositionem, quæ de delectu ciborum & similibus loquitur, detorquent ad omnes Ecclesiae Patrumque constitutiones, quodque Judaicum interpretantur superstitiosum, præter mentem meam faciunt. Tum si cum dicunt non convenire, sentiunt non obligari, hoc nec sensu, nec expressi. Imo fateor perfectos magis obligari quam infirmos. Si tunc nulli fuissent infirmi, nunquam in edias aut ciborum delectum instituisset Ecclesia. Quo consilio

A Deus præscripserit *Adæ* arboris abstinentioniam, ad præsens argumentum non multum facit. Deus est, potest cui vult, quod vult præscribere, & quicquid præscribit, hoc ipso pium est servare quia præscribit. Non est idem de hominibus. Apostoli crebro vigilabant, jejunabant, & orabant, sed absque præscriptionibus hominum. De suffocato & sanguine jam dictum est. Ea constitutio data est invincibili *Judaorum* importunitati, idque pro tempore duntaxat. Itaque si sermo meus accipiat ut a me dictus est, nec ceremoniis, nec Ecclesiae, nec Patribus ullam facit injuriam. Si *Christus* suis subduxit corpus suum, quod obstat ad spiritus robur, quid mirum si Judaicæ præscriptiones reddidissent illos infirmos, non qui talia servant, sed qui illis fidunt, hoc est, præcipuas justitiæ partes constituunt, aut ibi conquiescunt. Hæc sententia, ni fallor, procul abest a doctrina Beguardorum.

Propositio IV. Marci II.

M Eis Discipulis (ait *Christus*) nihil istarum rerum scribo: his vescere, his abstinere, nunc quiesce, nunc labora, sic vestire, hoc ne contingas, illud ne contrectes: ne semper maneant imbecilles, si me præceptore semel didicerint hujusmodi rebus corporalibus fidere.

CENSURA.

De hac Propositione quantum ad primam partem dicitur, quod quamvis *Christus* ista universaliter non præscripserit, horum tamen aliqua præscribenda per Petrum, reliquos Apostolos, & eorum successores, ad Ecclesiam adificationem reliquit, dicens: Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit, me spernit. Quantum vero ad secundam partem, videlicet, ne semper maneant imbecilles, quatenus innuit hujusmodi rebus veluti virtutis adminiculis fidentes reddi imbecilles & minus spirituales, falsa est & Ecclesiae injuria, quæ talia a Spiritu Sancto directæ, ad hoc constituit, ut per illa fideles in spiritu proficiant & virtute, convenientiusque ac facilius divina præcepta adimpleant.

DECLARATIO ERASMI LXI.

Christum nihil talium rerum præscripsisse, convenit mihi cum Theologis: datam autem Apostolis aut horum successoribus auctoritatem aliquid statuendi quod ad pietatem conducatur, præsertim juxta Scripturarum oracula, & hoc mihi cum illis convenit. Cæterum eos, qui fidunt externarum rerum observationibus, & in his conquiescunt, manere semper infirmos, juxta meum sensum verissimum est, nec tamen juxta sensum illorum falsum est. Si externa adhibentur, quo per ea proficiant homines ad spiritum, utique ad erigendam hominum imbecillitatem adhibita sunt. Spiritus enim promptus, caro infirma est. Et hac in parte *Paulus* ait infirmari Legem, quod lavacris & victimis non potuit conferre veram justitiam. Multo magis infirmitatis erant preces ac jejunia a Phariseis præcepta. Nam de talibus jejuniiis illic agit Dominus. Jam ut per se magnum quiddam habeant ejusmodi constitutiones, tamen ad ea collatæ, ad quæ præparabat Dominus suos, infirmæ erant, & si nihil accederet, infirmos non confirmabat. Phariseus dicebat: Jejuna bis in sabbato, decimam bonorum partem da pauperibus, dilata phylacteria, lava reversus a foro: hæc præstiterat arrogans ille Phariseus, cui Dominus præfert Publicanum. Sed rudimenta tantum pietatis sunt, si conferas ad illa sublimia, de benefaciendo ac diligendis inimicis, de orando pro affligentibus ac in cruciatus mortisque vocantibus, de tollenda cruce, de contemnenda pro Evangelio vita, de gaudendo in omni persecutionum genere. Proinde si mihi permittant usum hujus verbi fidere pro inniti, inhaerere pro nimium tribuere, nihil habet mea Propositio quod adversetur Ecclesiae constitutionibus. Male fident externis observationibus, qui confidunt se per illas veram pietatem assecuturum, nisi per eas contendat ad spiritualia. In sensu nulla est inter nos controversia, tantum de verbis disceptatio est. Subscribam autem locum Paraphraseos, quo magis liqueat esse vera quæ diximus. Præcesserant hæc sub persona Christi: Quemadmodum enim plus habet negotiis qui docet imbutus hac falsa persuasionem, quod artem calleat, quam qui prorsus artis ignarus: ita

ita difficillimum est eos ad Evangelicam justitiam instituere, qui ob carnales observatiunculas sibi persuaserunt, quod absolutam justitiam sint consequuti. Hinc nimirum est, quod pisces, publicanos, peccatores, meretrices, & ethnicos magis dociles comperio Philosophia spiritualis, quam Scribas, Phariseos, ac Sacerdotes, qui in humanis ceremoniis perfectam statuunt pietatem. Joannes ut medius inter veterem ac novam Legem tentavit miscere doctrinae geminum genus. Neque enim ausus est hanc vividam Philosophiam infirmis animis committere. Infirmum est autem quicquid humanum, quicquid carnale est. Quod divinum, quod spirituale, quod caeleste, id vividum est ac validum. Proinde meis Discipulis, quos in hoc delegi rudes, ut eos ad hanc masculam ac robustam Philosophiam instituam, nihil istarum rerum, &c. Ex his perspicuum est, quid appellem fidere ceremoniis, videlicet in illis perfectam constituere justitiam. Liquet item me non loqui de constitutionibus Ecclesiæ, sed de privatis Phariseorum præscriptis. Ac mox: Joannis ac Phariseorum institutionem Dominus appellat vinum vetus, veluti vapidum ac minus efficax: suam autem mustum inebrians, ad omnium rerum atque etiam vitia contemptum amore Christi. Ita Paraphrasis. Proinde quod Theologi damnant, recte damnant: cæterum id quod damnant, non est in verbis meis, multo minus in animo. Cæterum verba Christi, qui vos audit, me audit, in Apostolos pulchre quadrant, cæterum si accommodentur quibuscumque Episcopis aut Theologis, multas habent exceptiones. In Apostolis Christi Spiritus sine dubio loquebatur, in Episcopis non semper.

Propositio V. Luc. XIX.

LXII. Alius ostendit aliquem e Phariseorum genere, nigro pallio, & dicit: *Adspice, hic est Christus.* Alius rursus indicat alium candido pallio, & dicit: *Ecce hic est Christus.* Alius diversos indicans colores & formas vestium, clamat: *Hic est Christus.* Alius demonstrat vescentem piscibus, & dicit: *Hic est Christus.* Alius spadonem ostendit, & dicit: *Hic est Christus.* O Judæicum & incredulum genus! Vis videre Jesum? conscende arborem, sume tibi oculos Zachai.

CENSURA.

Quamvis certum sit non esse talem adhibendam fiduciam institutorum Religionis observationi, qualem divinis præceptis: tamen non contemnenda, sed magni facienda sunt hujusmodi instituta Religionum, quæ ad puritatem mentis, ferventioris Dei amorem, & faciliorem divinorum præceptorum adimpletionem ordinantur, per quorum observationem multas virtutes comparari, & pleraque vitia cohiberi constat. Hac autem Propositione Scriptor hic talibus Religionum institutis, de diversitate habituum, de abstinentia a carnibus & celibatu, astute sed impudenter & pie videtur insultare, cum illa semper haberis in pretio Ecclesia catholica, & damnaverit tam pia ac tam sancta instituta carpentes, aut illis quoquo modo detrahentes.

DECLARATIO ERASMI LXII.

LXII. Primum illud extra controversiam est, illic non agi de variis institutis Monachorum, cum ea dicantur sub persona Luca, quo tempore nondum essent nati Monachi, quales nunc sunt. Palam est & illud, ibi non damnari solennes observationes, sed eos qui harum fiducia sibi arrogabant perfectam sanctimoniam, cum procul abessent a vera pietate. Laudatur enim illic ardor Zachai, qui corpore humilis conscendit arborem, ut videret ipsum Jesum, quem unum videre sitiebat. Hujus alacritate delectatus Jesus ultro compellat illum, offerens sese hospitem. Hic est populus gentium, qui nihil tribuens suis meritis, non hæsit in littera Legis, sed erectus ad spiritum oculos intendit in Jesum. Unum enim illum videre sitiebat, cum interim populus Judaicus in rerum externarum observatione collocaret justitiam, adversans harum fiducia spiritui. Locus, quem illi truncatim citant, sic habet: Zachæus occupat hanc felicitatem, nimirum Gentium typum gerens. Quid est in causa? Quia adhuc humi manet Judæus

& hærens carni Legis. Non conspicitur autem Jesus nisi ab his qui ab humili littera Legis erigunt sese ad sublimiorem sensum spiritus. Ex hoc suggesto licet videre quis sit & ubi sit Jesus. Alioqui si turba maneat admixta, hoc est, si nihil eximium sapias, frequenter audies illam fallacem vocem, Ecce hic est, ecce illic est Christus. Pharisei clamant, Ecce hic est Christus. Saducei clamant, Ecce hic est. Ebionitæ clamant, Ecce hic est. Alius ostendit aliquem e Pharisaico genere, &c. Et sequitur: *Incedit erectus ac sublimis Phariseus, sibi placens, sibi justitia laudem, sibi Legis cognitionem vindicans, & dum sibi videtur abunde magnus ac vicinus Christo, non dignatur arboris uti presidio, &c.* In hunc modum Paraphrasis. Palam itaque ipse sermonis tenor declarat me illic agere de Judæis, qui sibi blandientes ob observatas ceremonias, negligebant gratiam Evangelicam. Et illis temporibus erant discrimina Sectarum, vestium, & institutorum. Quæ tamen ipsa non ibi simpliciter reprehenduntur, sed hoc reprehenditur, quod ibi ostendunt Christum ubi non est. Intra nos enim est regnum Dei. At suspicantur forsitan me alluisse ad Monachorum instituta, Quid si inficiet? Quid si clamen, præter jus me ex sola suspitione vocari in crimen impietatis. Sed demus ex superfluo, allusum esse ad Monachos: si talia reperiuntur in Monachis, qualia illic prædicantur de Phariseis, Ebionitis, Saduceis, maneat Evangelii vigor, & in moribus corrigatur error. An fuit ullus *Benedictus*, aut *Dominicus*, aut *Franciscus*, qui ostenso pallio nigro albove, aut cineraceo dixerit, *Ecce hic est Christus.* Imo illi ipsi minimum tribui volunt suis constitutionibus, præ Evangelio. Persuasum habeo viros illos, a quibus profecta videntur Monachorum genera, longissime abfuisse a tali affectu, ut in vestitu aut cibus collocarent fastigium pietatis. Per spadonem intelligo coelibem, Coelibatus autem per se non est pietas, sicuti nec virginitas. Nam fatuæ virgines excluduntur. Frustra corpus illibatum habent, si animus impurus est. Erat autem & hæc hæresis apud *Judeos Essenorum*, ni fallor, quæ non recipiebat conjugatos. Primum igitur suspicionem possem rejicere. Eam ut agnoscam, nihil dictum est in probata Collegia Monachorum, sed in quorundam superstitionem, qui neglecto studio veræ pietatis, ob vestem, aut carniæ abstinentiam putant se meros *Paulos* aut *Antonios*. Si negarint esse Monachos in quos ista competant, cum suspirio respondebo, Utinam sint pauciores! Boni Monachi sunt Ecclesiæ ornamenta, mali carcinomata. Sed bonorum heu nimium magna raritas! Itaque ut falsa suspicio est me hoc sermone deridere instituta Monachorum, ita verum est me subnotare quosdam plane Judaicis animis, in externis superstitionibus, in his quæ sunt spiritus negligentissimos.

Propositio VI. Marci II.

Recte negligitur color aut forma vestis, quoties id commodum est homini.

LXIII.
Sup.
645. F.

CENSURA.

Hac Propositio innuens unicuique licere suum habitum relinquere, quoties id illi commodum fuerit, Ecclesiasticam & Monasticam vitam dissolvit, & sanctorum Patrum ac Pontificum & Conciliorum institutis est injuria.

DECLARATIO ERASMI LXIII.

F Qui potest sermo meus hoc innuere quod interpretantur, cum ibi Dominus loquatur de *Judeorum* externis observationibus, quas docet recte violari, cum aut necessitas urget, aut charitas suadet. Paraphrasis sic habet: *Pie violat sabbatum, qui vacuus a tumultu malarum cupiditatum juvandi proximi studio violat sabbatum. Pia res est jejunium, sed sit impia, si quod ad salutem hominis est institutum vertitur in verniciem & corporis & animi. Res est religiosa votum, sed sit irreligiosa, quoties hujus servandi superstitione revocatur aliquis ab his, quæ propius spectant ad veram pietatem. Sancte facis qui donum offert ad altare, sed profanum est donum, quod offertur non reconciliato proximo. Ita recte negligitur color aut forma vestis, quoties id commodum est homini. Neque enim homo vestis causa factus est, sed hominis*

nis gratia reperta vestis. Iisdem cibus hominis causa paratus, non homo sibi causa conditus est. Proinde quovis cibi genere vesci fas est, quoties id postulat necessitas. Siquidem hæc omnia corporalia, in quibus vos absolutam justitiam constituitis, templum, victima, cibus, vestis, dies festi, jejunia, vota, donaria, irreligiose servantur, si ob hæc negligitur salus proximi, &c. Hunc in modum loquitur in Paraphrasi Dominus. Ex his palam est, hæc a Christo dici Judæis carnalibus, quandoquidem templum nominatur & victima. Sed impingitur suspicio, quasi Paraphrastes ad Monachorum habitum alluserit. Certum est Jesu doctrinam, quamquam Judæis depromptam, ad nos quoque pertinere. Jam largior huc fuisse allusum quo suspicantur, quid mali est? Nonne Monachis fas est ob necessitatem & causam aliquam gravem mutare vestem? Scio *Carthusianos* proficicentes ad suam Synodum, quo tutiores essent, laica veste equitare solitos. Quid quod Romanus Pontifex jussit, ut Monachi, qui vario amictu convenerant, ob multitudinis offendiculum simili modo vestirentur. Isti fortassis interpretantur, quoties commodum fuerit, quoties libuerit. At ea, quæ præcedunt ac sequuntur hunc locum, declarant me loqui vel de necessitate, vel de magna quapiam utilitate. Quod si hinc colligunt a me permitti Monachis aut Sacerdotibus, ut pro arbitrato quacunque vestis forma utantur, quin eadem opera colligunt me permittere omnibus, ut suo arbitrato violent jejunia, aut dies festos? Nec enim alia ratione permitto mutationem vestis, quam qua permitto jejunii sabbatique violationem. Ad hunc modum fucum faciunt sacratissimæ Facultati, qui quod sub alia persona dictum est, proponunt tanquam a me dictum, & frustula decerpunt ad calumniam idonea. Simile est quod sequitur.

Tit. XIX. De oratione vocali. Propositio I. In Elencho, Annotatione LXIV.

LXIV. Christus in orando damnat multiloquium.

Sup.
611. F.

CENSURA.

Hæc Propositio significans Christum orationem damnasse prolixam, seu multa verba complectentem, erronea est, & a sana Scriptura intelligentia aliena. Non enim damnatur omne multiloquium in oratione, sed illud quod ex infidelitate procedit, existimantis Deum non aliter audire aut intelligere orantes, nisi multiloquio utantur: quod explicans Christus non dicit solum, Nolite multum loqui: sed adjungit, sicut Ethnici faciunt: putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur. Docent etiam sancti in gloria non damnandum multiloquium in oratione: nam post judicium non cessabunt Deum laudare, non solum mente, sed & lingua.

DECLARATIO ERASMI LXIV.

LXIV. Scripsi in caput *Lucæ* quintum: Christus quamquam frequenter oraret, tamen suos docuit, & paucis & clam esse orandum. Id palam est ex *Matthæi* cap. sexto. Jam in manifesto est, formam precandi, quam Dominus suis præscripsit, esse verbis paucis comprehensam. Verum igitur est, quod Christus suos docuit orare paucis. At non damnat, inquiunt, simpliciter multiloquium, sed addit, sicut Gentes faciunt, quæ, &c. Sic est ut prædicant, nec a me additum est simpliciter, nec aliter edissero tractans hunc locum *Matthæi* sexto. Paraphrasis sic habet: Procul igitur absit a vobis exemplum Ethnicorum, qui prolixas ac verbosas preces veluti verbis conceptis recensent, perinde quasi nihil sint impetraturi, nisi verbosissima loquacitate Deum fatigarent, identidem inculcantes eadem, ac verbosa recensione præscribentes quid velint, & quando, quomodoque sibi præstari velint quod petunt, cum sepe precentur noxia. Optima petenda sunt a Deo, non omnia, & crebro potius orandum quam diu, & intente magis quam prolixè, postremo animo magis quam ore. Hic arbitror me bona fide reddidisse sensum illius loci, qui tamen non proprie pertinet ad preces Ecclesiæ solennes, sed magis ad arbitrarias ac privatas Phariseorum. Cæterum alibi Dominus docet incessanter orandum; & Paulus jubet sine intermis-

sione orare. Hæc, inquiunt, quoniam inter se pugnare videntur, oportuit redigere in concordiam. Id in Paraphrasi commodè non licuit. Verum totum hoc dilucide expedivi in Annotationibus & Libello, *De modo orandi Deum*. Quanquam illud sine intermissione orare, sive de vocali prece, sive de tacita accipias, non sine tropo dictum est. Sine intermissione orat, & qui perseverat in eodem affectu. De prolixis autem Christianorum precibus non arbitror congruenter dici multiloquium, quod in vitium sonat. Quid igitur significat mea Propositio trunca? Simpliciter damnatam a Christo prolixam precectionem? Nequaquam. Sed cum Bedda disputans tueor aliquo sensu esse verum quod dixeram, de verbis Evangelii sentiens, de sensu verborum non agens. Ille mendacium objecit, ego tueor me scripto. Verum est igitur in aliquo sensu damnatas preces in publico fieri solitas ad ostentationem & multiloquas. Verba Elenchi sic habent: Qui jubet intrare cubiculum, nonne jubet clam orare? Qui damnat in orando multiloquium, & præscribit brevem formulam, nonne jubet orare paucis? Et tamen non improbari mihi his verbis piorum hominum apertas, prolixas, & assiduas preces, multis locis doceo. Hactenus Elenchus, haudquaquam significans a Christo damnari prolixas Christianorum preces. Aliud est prolixum esse, aliud multiloquium, more Gentium: nec statim orat, qui lingua sonat verba precantia. Mentis opus est precatio potius quam corporis. Quis autem non perspiciat hic Elenchi verba parum sincero animo a nescio quibus detruncata ad calumniam? Sic Christus damnat multiloquium in precibus, quemadmodum damnat preces in publico. Neutrum damnat simpliciter, modo ne nos offendant hujus vocis abusus, multiloquium. Sed quemadmodum eos damnat, qui Gentium more multiloqui sunt in orando, ita damnat eos, qui in publico orant, more Phariseorum, ad ostentationem. Dicent, istuc oportuit exprimere. Id quidem suis locis a me factum & diligenter & dilucide. De multiloquio jam recitavi. De clam precando ita loquitur Paraphrasis: Tunc abditus es in cubiculo tuo, cum ea sinceritate mentis Deum alloqueris, quasi nullus hominum te videret. Qui in cœtu multorum orat, nihilo segnius, imo fortasse vehementius oraturus si solus esset, orat in abdito cubiculo. Ita Paraphrasis, excludens errorem, si quis fortasse crederet non esse Deo gratas preces in cœtu Ecclesiastico. Idem facio compluribus aliis locis. In Elencho tantum rejicio intentatam blasphemiam, quamquam ne illic quidem dissimulo quid sentiam. Ita si hæc verba male sonant, Christus in orando damnat multiloquium, imputetur iis qui frustula male decerpta obijciunt Lectori. Quanquam & in Christianorum precibus esse potest aliquid nimium. Dominus autem suis Discipulis adhuc infirmis præscripsit brevem precectionem, quemadmodum non oneravit eos jejuniis; at iidem hausto cœlesti Spiritu suapte sponte perseverabant in precectionibus & jejuniis. Paraphrasim non loqui de nostris precibus, sed de Discipulis adhuc infirmis, ipsa mea verba declarant, quæ in hunc habent modum: Sed calumnia calumniam excipit; ea nata est partim ex his qui fuerant Discipuli Joannis. Joannes enim cum esset confinium Legis mox cessatura & Evangelica libertatis mox emeritura, quadam tradebat, qua non prorsus abhorrebant ab institutis Phariseorum; cum Christus, qui multorum opinione videbatur Joanne inferior, indulgentius ac mollius haberet suos, in his dumtaxat, quæ ad corporales observationes pertinent, quod genus sunt jejunia ac preces. Nam his præcipue rebus Pharisei sibi sanctimonia famam conciliabant apud populum. Christus autem quamquam ipse frequenter oraret, tamen suos docuit, & clam & paucis esse orandum, nec ullum exegit jejunium, ad quadam etiam convivens, quibus Legis præscripta negligi videbantur, cum eos alia ratione fingeret ad fortiora, quæ propria sunt Evangelica fortitudinis. Siquidem longe fortius est injuriam condonare ex animo, bene mereri etiam de male meritis, pro salute proximi vita jacturam facere, quam inedia proferre usque ad vespem, aut Psalmos aliquot lingua sonare. Pharisei quod erat visibile, quodque per hypocrisim ge-

ri poterat, plurimi faciebant, negligentes ea, quæ vera perfectaque sunt virtutis &c. Ex his palam est, nec Evangelium, nec Paraphrasim illic loqui de precibus Christianorum, & de precibus, quas præscribebant Pharisei & Joannes Discipulis suis, multo prolixioribus, quam suis dictarat Dominus. Nec tamen probabile est Christi Discipulos nunquam orasse, sed ut minus frequenter, ita minus prolixè. Sic enim habet Lucas: *Quare Discipuli Joannis jejunant frequenter & obsecrationes faciunt, similiter & Phariseorum, tui autem edunt & bibunt?* Non obijciunt, quod non precarentur. Sed quoniam precationi tum erat conjunctum jejunium, intelliguntur utrumque raro fecisse, cum dicitur *edunt & bibunt*. Rursum ne quis putaret Apostolorum exemplum ad quodvis tempus pertinere, Paraphrasis declarat hanc Servatoris indulgentiam apud id modo tempus pertinere, quo delicati adhuc & lætentes versabantur apud sponsum. Subjicit enim Paraphrasis sub persona Christi: *Non damno preces ac jejunia, sed in his interim indulgeo meis Discipulis, ut alia ratione paulatim ad fortiora proveham*. Ac mox: *Hæc, quæ vos vetustis sanctitatis fastidium admiramini, sua sponte facient mei, si quando res ita postulat*. Ac paulo post: *Teneri adhuc sunt, ac toti pendunt a sponso, veniet autem tempus &c.* Quoniam enim humanæ mentis infirmitas non potest diu eidem rei esse intenta, idcirco & ab Augustino laudantur breves illæ precationes, sed crebræ velut impetu mentis ejaculæ. Videmus & in solennibus Ecclesiæ precationibus, quas *Collectas* appellant, a priscis Ecclesiæ Præsulibus miram esse servatam breviter. Itaque laudata in orando breviloquentia talis non damnat prolixas Christianorum preces, quas vel affectus pius suggerit, vel necessitas requirit, vel auctoritas Ecclesiæ præscripsit. Multiloquium autem, quia est supervacanea loquacitas, non in precibus tantum, sed in omni sermone vitanda est. Denique *Psalliani* sive *Euchistæ* auxerunt Hæreticorum catalogum, qui in otio degentes incredibilem Psalmorum vim mira linguæ volubilitate absoluebant. Quanquam his turpius errabant, qui dicebant nihil omnino precandum, quod Deus norit, quid cuique sit opus. Proinde quod Censura dicit, *Christum multiloquium non ob aliud damnasse, nisi quod Gentes putarent non aliter exaudiendos, vere dicit, tametsi idem aperte damnat prolixas Phariseorum preces, quod ad ostentationem eas producerent, aut ad quæstum*. *Psalliani* vero damnantur, quod Domini sermonem ad litteram interpretabantur: *oportet semper orare, nec unquam desistere*. Sunt igitur causæ plures una, cur in precibus damnandum sit multiloquium. Fortassis & hi displicent Domino, qui hoc ipsum putant eximiam quamdam esse pietatem, ore quam plurimum Psalmorum recitare, cum nec adsit intellectus, nec pius affectus. Adjiciam illud. Si Theologus multiloquium sonat in vitium, quemadmodum perpetuo usurpatur, & in profanis & in sacris Litteris, cur offenduntur quod Elenchus dicit in precibus damnari multiloquium. Sin sibi permittunt hujus vocis abusum, cur in superioribus Censuris mihi vitio vertunt, quod Legem dixerim *verbosam*, cum apud Latinos Auctores *verbosus* reperiatur in bonam partem?

PROPOSITIO SECUNDA IN ANNOTATIONIBUS. Matth. VI.

LXV. **C**Antiuncularum, clamorum, murmurum, ac bomborum ubique plus satis est, si quid ista delectant Superos.

C E N S U R A.

Volens Ecclesia militans utcumque se conformare Ecclesiæ triumphanti, in qua sancti non cessant clamare jugiter, Sanctus, sanctus, sanctus, dantes gloriam, laudem, & honorem viventi in secula seculorum, solennes templorum cantus instituit, quibus divina laudes assidue depromuntur, & populorum devotio excitatur, ut pro suo

modulo mores supernæ Hierusalem, ad quam continuo aspirat, in terris posita imitetur. Hoc ut faceret, suavitudo illa militia celestis, quæ Christo nato Deum laudans, voce sublimi cantavit, Gloria in excelsis Deo. Suavitudo & Christo probatus puerorum clamor in laudem Christi erumpentium & dicentium: Osanna Filio David! Benedictus qui venit in nomine Domini. Suavitudo & ipse Christus, qui priusquam in montem Olivæ egredieretur, passurus tanquam gratissimum Deo approbaturus ministerium hymnum dixit: hymnus autem, ut probati testantur Auctores, non aliud est quam laus Dei cum cantico. Non enim laus sufficit ut hymnus vocetur, nisi laus Dei sit, & decantetur. Cantavit itaque vocaliter Christus hymnum, tradens formam Ecclesiæ decantandi divinas laudes: nec solus cantavit, sed cum Apostolis, quos terrarum orbis in suum locum vicarios constituebat, ut id faciendum esse Ecclesiæ docerent. Suavitudo & Paulus & Syllas, qui in carcere positi tam alta voce Deum laudabant, ut audirent qui in custodia erant. Unde & terra motu facta, motusque carceris fundamentis, aperta sunt ostia, & soluta captivorum vincula; id quod magnopere placere Deo hymnos ac divinas laudes ostendit, præsertim ubi altis vocibus cantantur, cum tanta efficacia fuerint deprompti hujusmodi hymni ac laudes divine a Paulo & Sylla. Suavitudo demum mos antiquissimus ab exordio Ecclesiæ ab Apostolis inductus, quo hymni a Christianis simul congregatis solebant decantari, interdum etiam ante lucem. Nec ab re sane usum accepit Ecclesiæ catholica decantandi hymnos seu divinas laudes, cum hujusmodi hymni ac Dei & sanctorum laudes decantata mentes ad superna erigant, inflamment ad divinam dilectionem, moveant ad compunctionem, excitent ad contemptum terrenorum, & ad comparandas virtutes provocent. Hæc utique attendens Ecclesiæ in spiritu Dei instructa, Muscam in sacras ades invexit, vocum harmoniam atque suavitatem ad pelliciendos animos in sanctimoniam & pietatem non rejecit, solennes templorum cantus minime adspersa est, si tamen cantus illi pii sint ac Christiani, non vani, lascivi, aut impudici: neque tanta vocum fractione redundant, quin voces divinarum laudum, quæ cantantur, facile ab audientibus (prout jure caveatur) percipiantur. Nec pertimescit in his Ecclesiæ Pharisæicum scandalum, Arianorum, Wittelevistarum, Lutheranorum, aut quorumcunque Hæreticorum, qui laudes Christi & sanctorum suum arbitrantur opprobrium, sua verbera, suos cruciatus: sed novit tale Hæreticorum scandalum parvipendendum: cæci enim sunt, & duces cæcorum. Quamobrem hæc Propositio innuens solennes templorum cantus, & genus illud Muscæ operosa, & multa vocum varietate aures animosque demulcentes non esse Deo & sanctis accepta, falso, temerarie, & impie asseritur, & damnata præfatorum Hæreticorum errori suffragatur.

DECLARATIO ERASMI LXV.

Quæ concionabundi differunt de hymnis, quibus LXV. & animo & voce laudatur Deus ad imaginem Ecclesiæ triumphantis, mihi quidem valde probantur. Quanquam veteres illi Præsules adhuc Evangelium recens spirantes ægre receperunt in Ecclesiæ cantum etiam simplicem, quo & hodie canuntur Psalmi, Evangelium, & Precatio Dominica. Et Augustinus quamvis non improbet canendi morem ab Ambrosio institutum, tamen vult cantum recitationi esse simillimum, fareturque se graviter peccare, si magis capiat dulcedine vocum, quam sensu verborum. Et beatus Gregorius in Decretis minatur Presbyteris anathema, quod canerent in Ecclesiæ, cum id esset Laicorum. Cæterum quod colligunt, mea Propositione damnari cantiones Ecclesiasticas, longe falluntur. Tantum illic noto, in quibusdam Collegiis præscribi preces & cantus nimium prolixos, tum in his audiri multa indigna cultu divino, cum in Concilio Carthaginensi statuitur, ne quid recitetur in templis præter canonicam Scripturam. Hinc descendit ad mentionem *Euchistarum*, qui Monachos verabant operari manibus, ne cogerentur preces suas interrompere. Palam est hos orandi virtutem non in affectu mentis, sed in turba verborum collocasse. Post hæc subijcio: *Utinam quicumque*

Tom. IX.

LII

Christi

Christi Philosophiam proficiuntur, sic abhorreant ab hac superstitione, ut precum puram & illibatam victimam Christoque gratiam offerant. Nam cantiuncularum, clamorum, murmurum, ac bomborum ubique plus satis est, si quid ista Superos delectant &c. Hæc ibi. Tacite noto quosdam, qui simili animo precantur, quo *Euchiste*, & opto ut omnes Christiani hanc victimam Christo offerant puram & illibatam, hoc est, ut orent sincera mente, & si res vocem postulet, simul cum voce oret animus. Nam ita demum hæc hostia vere grata fuerit Christo. Porro ubi nihil est præter vocum strepitus, periculum est ne audiant illud ex Evangelio, *Hic populus labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me*. Quanquam ibi non tam loquor de cantu quovis Ecclesiastico, quam de cantu indecoro, & de cantiunculis, quas muliercularum aut simplicium hominum affectus adjecit solenni cultui. Clamorum vocabulo notantur, qui nunc in plebisque templis, atque etiam Monasteriis, rauco boatu detonantes, & templum implent, & sic voces obscurant omnium, ut nulla possit intelligi. Murmur appello preces præcipitanter ac sine mente dictas, hoc enim est murmurare verius quam orare. Bombos appello sonitum pene bellicum, organorum, tubarum, cornuum, litorum, atque etiam bombardarum, quando hæc quoque receptæ sunt ad cultum divinum. Colligo tamen preces solennes ob hominum infirmitatem moderatas esse debere, deinde puras, ut magis psallamus affectu quam vocibus. Indecorum Musices genus in templis damnant & ipsi: fatentur iidem, opinor, in precibus quoque & cantionibus modum adhibendum, vel propter occupationes hominum, vel propter fastidium humani ingenii. Ab his vero, qui damnant decentem Ecclesiæ cantum, plurimum diffidet mea sententia. De Musica operosa nunc non disputo, tametsi *Albertus Pius* eam ingenue damnat, me refragante, si modeste & modice adhibeatur. Itaque quod ex eo loco truncatim recitato colligit Censura me sentire decentem Ecclesiæ cantum esse Deo ingratum, evidens convicium est, non iudicium.

PROPOSITIO III. IN ANNOTATIONIBUS
I CORINTHIORUM XIV.

LXVI. Quid aliud auditur in Monasteriis, in Collegiis, in Templis, quam vocum strepitus?

QUARTA PROPOSITIO.

LXVII. Vulgus non aliud audit, quam voces non significantes.

QUINTA PROPOSITIO.

LXVIII. Obsecro quid sentiunt de Christo, qui illum credunt huiusmodi vocum strepitu delectari.

CENSURA.

Ha tres Propositiones, quatenus prætendunt nullam commoditatem cantantibus Clericis divinas laudes provenire, nec similiter audientibus populis, nisi quid per voces significetur intelligant, nec Deum huiusmodi cantu delectari, impia sunt, & a catholica veritate aliena. Nam si ceremonias veteris Legis Scriba & Pharisei, nec non & simplices utiliter observabant, eo quod ad pietatem seu divinum cultum eas ordinabant, quamvis quid illa significarent non perciperent: pari utique ratione magno cum fructu succedunt decantata divina laudes & cantica Ecclesiasticis, qui ea concinunt, & plebibus assistentibus, licet ea minime intelligant, cum sit communis intentio omnium hac depromere, hac audire, his assistere ad Dei gloriam, laudem, & honorem, ad gratias super acceptis muneribus persolvendas, ad obtinenda a Deo qua vita præsentis conducant & futura: qua nimirum intentio magnopere Deo grata est. Nam si cor hominis Deus maxime requirit, quid magis gratum illi esse poterit, quam quod homo pio affectu ipsum laudare, revereri, amare, appreciari elaboret, ac libenter laudibus ejus assistat? Nulla profecto verborum intelligentia cum hac pia intentione potest conferri, quam habere solem etiam simplices, rudes, & inruditi.

PROPOSITIO VI. IN ANNOTATIONIBUS
I CORINTHIORUM XIV.

CUR dubitat Ecclesia tantum auctorem sequi, aut LXIX. Cur audet ab eo dissentire? De Paulo loquitur.

CENSURA.

De hac Propositione, idem prætendente quod tres præcedentes, idem dicendum est quod de illis, nisi quod ultra illas addit Ecclesiam a Paulo dissentire, dum in templis cantus celebrat publice, quorum verba a populis non intelliguntur, quod falsum est. Scribens enim Paulus, In ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, quam decem millia verborum in lingua, de concionibus seu sermonibus, qui habentur ad populum, tractat: in quibus inutilis est copia verborum non intellectuum, non de cantibus Ecclesiasticis, quorum alia est ratio, ut in præcedenti Censura monstratum est. Proinde prudenter censuit Ecclesia divina officia lingua Latina celebranda. Non enim opus est ut populi verba intelligant, qua decantant, cum illis ad spirituales profectum abunde sufficiat pia illa supra dicta intentio serviendi Deo, laudandi Deum, reverendi eum ac diligendi. Nec perperam impudenti multorum temeritate atque arrogantia expedit huiusmodi divina officia de verbo ad verbum in linguam vernaculam transferri, & sic translata in sacris adibus decantari. Nam ea res non in populorum cederet adificationem, sed perniciem, ut crebro docuit experientia. Populi enim in Ecclesia veluti parvuli sunt, qui lacte egent, non solido cibo. At vero quemadmodum ubi aluntur infantes pane & aliis cibis grossioribus, letalis sensim morbus in illos irrepit, quoniam solidiores escas ferre nequeant aut digerere: ita consimiliter, si verba nuda Scripturarum sanctarum lingua vulgari populis proponantur, ac in templis decantentur, qua veluti fortioris cibi & ad digerendum difficillimi locum tenent, degravantur, deprimuntur, & sæpe in hæreses prolabantur, scandala, & schismata, ut hodie in plerisque locis evenisse constat.

DECLARATIO QUATUOR PRIORUM
PROPOSITIONUM.

Ex huiusmodi fragmentis, si a malevolis ad calumniam decerpantur, quis posset recte pronunciare? Qui totam Annotationem legerit, perspiciet me longe aliud agere quam isti suspicari videntur. In eadem Annotatione hæc insunt verba: Habeant sane templi solennes cantus, sed moderatos, &c. Hæc, opinor, non est vox improbantis cantiones Ecclesiasticas. Illic autem deploro, quod cum Paulus malit quinque verba loqui in sensu, quam decem millia in spiritu, nos contra plurimum adhibemus cantionum, doctrinæ spiritualis quam minimum, præsertim in Monasteriis, in quibus non operantur manibus, sed plurimas horas externis precibus & cantionibus onerantur etiam feminae, cum sacram concionem rarissime audiant. Adde & illud: plerisque in his summam constituere pietatem, nec ex his proficere ad charismata meliora. Verba mea sic habent: Ferendum & hoc, nisi vulgus Sacerdotum ac Monachorum in huiusmodi rebus summam constitueret pietatem, multum dissentiens a Paulo, &c. Eos ajo dissentire a Paulo, qui in his ponunt summam pietatem, quibus Paulus minimum tribuit. Hactenus arbitror illos mecum sentire. Quod autem deplorabam raram esse in templis concionem, exaggero hoc argumento, quod hodie populus non intelligit, quæ canuntur aut recitantur in templis Latine. Nam olim cum plebs intelligeret Latine & Græce, ipsa recitatio Sacrorum Voluminum & horum Interpretum quodammodo loco concionis erat. Nunc vero tale genus Musices apud multos receptum est, ut, etiam si qui in populo sciant Latine, tamen ob garritum vocum verba non queant percipi. Hæc dico, significans tanto frequentius adhibendas conciones. Mea verba sic habent: Nunc vulgus quid aliud audit, quam voces nihil significantes? & talis est fere pronuntiatio, ut nec voces exaudiantur, sensus tantum

aures feriat, &c. Hæc non aliò spectant, quam ut conciones frequentius habeantur apud populum, præsertim apud Monachos & Monachas. Superest tertia Propositio: *Obsecro, quid sentiunt, &c.* Sed hæc verba præcedebant illa: *Est quispiam Crasso avarior, Zoilo maledicentior, vir tamen pius habetur, quod clara voce sonat eas preculas, etiamsi nihil intelligat.* Et sequitur continenter: *Obsecro quid sentiunt de Christo, qui credunt eum huiusmodi vocum strepitu delectari, &c.* Non obscurum est quin hic agam de his, qui neglecta animi pietate magnam sanctimoniam putant, illa non intellecta in templis lingua sonare. Talium enim vocibus *Christus* non solum non delectatur, verum etiam offenditur. Non enim simpliciter dixi, *vocum strepitu*, sed *huiusmodi vocum strepitu*, nimirum respiciens ad ea quæ præcedunt. Eorum vero pium affectum, qui ad solennes ritus religiose conveniunt in honorem Dei, quod generali sensu persuasum habeant, esse sancta, quæ illic recitantur vel geruntur, absit ut quisquam Christianus improbet, aut hunc affectum posthabeat impiorum intelligentiæ, sed tamen nihil peccat, qui ab his hortatur ad perfectiora, non ut illa rejiciantur, sed ut religiosius peragantur. Neque vero necesse est, ut exempla, quæ a triumphante Ecclesia ducuntur ad militantem, quadrent per omnia. Illic nec prophetia erit opus, ubi sublatum erit ænigma: nec hortatore, ubi nemo dormitat: nec consolatore, ubi nemo dolet: nec charitatis obsequiis, ubi nullus eget. Illic otium est jugibus hymnis. In hac Ecclesia res multo secus habent. Hactenus inter nos, ni fallor, sententiarum est concordia. Sed durius est quod in eadem dicitur: *Cur dubitat Ecclesia tantum auctorem sequi, aut cur audet ab eo dissentire?* Ecclesiam appello usum externum Ecclesiæ, quo fit ut nunc tam frequens sit in Ecclesia psallere spiritu, cum prophetia, quam ille præfert, sit admodum rara: præcesserat enim: *Hac in re mirum quam mutata sit Ecclesia consuetudo.* Paulus mavult quinque verba loqui in sensu, quam decem millia in spiritu. At nunc in nonnullis regionibus totos dies psallitur spiritu, nec modus nec finis cantionum, cum vix intra tres menses audiat concio salubris adhortans ad veram pietatem. Id enim Paulus vocat in sensu loqui. Ut omitam huiusmodi Musices genus indutum esse in cultum divinum, ut ne liceat quidem ullam vocem liquido percipere, nec illis qui cantillant otium sit attendendi quid canant. Tantum vocum tinnitus aures ferit. Ferendum & hoc, nisi vulgus Sacerdotum ac Monachorum in huiusmodi rebus summam constitueret pietatem, multum dissentiens a Paulo. Cur dubitat Ecclesia tantum auctorem sequi, imo cur audet ab eo dissentire, &c. Ex his dilucidum est, me non damnare cantus Ecclesiasticos, sed admirari hoc tanti fieri, quod Apostolus fecit minimi, & illud adeo rarum esse, quod ille fecit plurimi. Ad hanc admirationem Theologi respondent, Paulum illic non agere de recitationibus aut Psalmis Ecclesiasticis, sed de concionibus ad populum, in quibus sit inutilis verborum copia non intellecta. Id si recipitur, nihil intererit inter prophetam & loquentem spiritu, nisi quod hic posterior loquitur lingua ignota. At Paulus hæc toto genere distinguit. Quis autem sic ineptiat, ut apud Germanos concionetur Gallice? Cæterum ut hoc quod assumunt sit in confesso, publica recitatio Sacrorum Voluminum & horum Interpretum apud multitudinem concio quædam est, & quod ad hanc rem pertinet eandem habet rationem cum concione. Siquidem & illa recitantur populo, & in quibusdam regionibus denunciatur populo, ut adsit matutinis & cæteris horis, Missæ, vespertinis hymnis, sub pœna gehennæ. Ac divus Thomas scribit lectiones matutinas, Epistolam, & Evangelium adhuc in Ecclesia esse pro linguis, quæ recitantur ac post exponuntur. Ergo qui recitat Evangelium, loquitur spiritu: qui populo enarrat, prophetam agit. An audire voces non intellectas sit lac parvulorum in Christo, viderint alii. Ego magis arbitror eandem Scripturam intellectam esse lac parvulis, ac solidam escam firmioribus: turpe sit tamen eos semper manere infantes, &

A semper pendere de mamma matris. Et si præsentaneum venenum est, populum ea juxta grammaticum sensum intelligere, quæ decantantur in templis, in summo periculo fuerunt Græci pariter & Latini, quandoquidem usque ad tempora sancti Gregorii, & ultra, omnia recitabantur Lingua cum populo communi. Et adhuc Indi Lingua vernacula peragunt suas preces ac sacra. Verum hoc nihil ad me. Mihi satis est, quod Propositiones meæ nihil tale prædicant, qualia quidam interpretantur. Utinam sic caneretur in omnibus templis quemadmodum *Christus* cecinit hymnum cum Discipulis suis, & quemadmodum *Paulus* & *Sylas* in carcere orantes laudabant Dominum. Non enim sonabant voces non intellectas, neque boatu indecoro, neque avium garritu perstrepebant. Quomodo canatur in coelis, aut quomodo *Christo* nato cecinerint Angeli, nescio. Horum certe cantio brevissima refertur apud *Lucam*. Dubitandum tamen non est, quin summa cum alacritate sit cœlestis illa harmonia, cum hodie in Templis atque adeo Monasteriis quibusdam tanto cum tædio sacra canantur, ut tædium ingenerent auditoribus. Et varius ille cantus irrepsit etiam in Monasteria: putant enim, opinor, divam Virginem indigne laturam nisi suam habeat quotidie Missam, idque ante Filium, nec alio cantu delectari quam illo variis ex vocibus modulato, quem Antiquitas videtur prorsus ignorasse, subinde intercurrentibus organis. Interim in mediis sacris auditur indecorus ac dissolutus strepitus *Dionysiacorum*, & salariis non necessariis gravatur Ecclesia, & perditur adolescentulorum optima ætas, inter *Dionysiacos* educata, cum ad adultam ætatem pervenerint, ad nihil utilium quam ad canendum ac bibendum. De his aliisque consimilibus admonere, non est *Wicleviticum*, sed pium & officiosum.

Tit. XX. De cœlibatu Sacerdotum. Propositio prima.

1 Timoth. III.

Quoniam in Episcopo pudicitia magnam habet LXX. commendationem, si non contingat qui voluptatem hanc in totum contemnat, illud erit spectandum ut fuerit aut sit unius uxoris maritus.

C E N S U R A.

Cum in Ecclesia Occidentali voluntarie ad continenter vivendum Sacerdotes, accipientes sacros ordines, se solenniter adstringant consilium hoc ordinationi Ecclesiæ Latinae de cœlibatu Sacerdotum derogans, ac si melius esset eam sanctionem non fuisse constitutam, impium est, splendori pudicitia Ecclesiastica adversum, & de damnata Wiclevi & Lutheri doctrina desumitur. Potest namque quilibet, qui ad continentiam sua sponte se devinxit, cum Dei adiutorio se continere.

Propositio secunda. In Elencho, Annotatione CXC VII.

Hodie ducunt apud Græcos Episcopi uxores, etiam LXXI. post susceptum ordinem.

C E N S U R A.

Hæc Propositio temere asseritur.

DECLARATIONES ERASMI LXX. & LXXI.

Non æquum est, ut quod a me sub persona Pauli LXX. dictum ad illa tempora pertinet, ad meam personam & LXXI. ad hæc tempora detorqueatur, præsertim cum ad id dilucide responderim. Tunc unius uxoris vir, etiam viva uxore, recipiebatur ad sacerdotium, hoc est, ad Episcopi munus. Quid autem illic agit Paulus? Primum vult eum deligi, qui perfectæ continentia de se dederit specimen: is si minus contingat ut ad proximum eatur, videlicet, qui defuncta uxore prima non iteraverit matrimonium. Tertium est, ut eligatur qui ducta una non cogitet de iterando conjugio, si illa decesserit. Hic sermo nihil pertinet ad illos, qui nunc contra vota contraque publicam ac veterem Ecclesiæ Romanæ consuetudinem ducunt uxores. Proinde quod consilium damnent nescio, quasi satius fuisset, inquirunt, sanctionem de cœlibatu Sacerdotum non fuisse constitutam. Certe meus sermo tale nihil habet, tantum explano quod Paulus præcipit *Timotheo*. Unde suspicor Amanuensium errore factum, ut hæc Censura ei Propositioni fuerit addita. Nec mea

Tom. IX.

Kkk 2

nunc

nunc refert, quam volentes Occidentales Ecclesiæ receperint continentiae votum: ætate Hieronymi apud Gallos adscisciebantur ad sacerdotium qui habebant uxores, & Germani causantur eam legem nunquam generali consensu receptam, sed semper a multis fuisse reclamatum. Utinam saltem illud servaretur quod olim recte fuit institutum, ne quis ad ordinem Presbyterorum reciperetur minor annis triginta, nec ad maiores ordines proveherentur, nisi prius in minoribus bonæ frugis spem dederint. Nunc ante annos viginti quinque, eodem die e Laïco fit Clericus, Hypodiaconus, Diaconus, Presbyter. Quod in Elencho adjeci, & hodie apud Græcos Sacerdotes post susceptum ordinem ducere uxorem, sed unicam ac virginem, a Græcis didici Venetia, cum illic agerem. Quanquam Elenchus hoc non probat, sed narrat id quod fit.

Tit. XXI. De peccato originali. Propositio Erasmi. Rom. V.

LXXII. **M**alum a principe generis humani ortum in universam posteritatem dimanavit, dum nemo non imitatur primi parentis exemplum.

CENSURA.

Explicat hic Paraphrastes locum illum Apostoli, in Adam omnes peccaverunt, siue, in quem omnes peccaverunt. Qui sane locus intelligi non potest de peccato actuali, cum non omnes peccato actuali deliquerint. Parvuli enim nondum usum rationis habentes, actuali peccato nunquam fuerunt obnoxii. Quare præsignatum locum perperam & distorste de actuali peccato Paraphrastes explicat. Atque ea expositio Pelagiano favet errori.

DECLARATIO ERASMI LXXII.

LXXII. Constat ejus loci disputationem incipere a peccato actuali, & in idem definere. Tantum illud, in quo omnes peccaverunt, censent proprie ad peccatum originis pertinere. Atqui ipsum locum Origenes siue Hieronymus de peccato personali interpretatur, quemadmodum & Ambrosius, licet hic in commentario videatur & originis peccatum attingere. Similiter Scholiastes, Hieronymi titulo receptus, totum hunc locum evidenter exponit de peccato personali, nihil offensus universalitatis voce omnes, quæ pro plerisque posita est: generalis enim sermo non excludit privilegium paucorum. Consentit & Chrysostomus, nec dubito quin alii plures, præsertim veteres. Docuimus & illud ipse, siue ipse & πᾶντες ἡμάρτων, Græce magis sonare, eo quod omnes peccaverunt, quam in quo omnes peccaverunt. Non enim est in quo. Nec probabile videtur hic Apostolum agere de infantibus, cum nullum usquam verbum sit, nec hic nec in aliis Apostolorum aut Evangelistarum scriptis, quod expresse ad infantes pertineat, & illis temporibus adulti tantum baptizabantur. Quod quidem tamen certis argumentis doceri non potest, tamen veri simillimum est, & indubitato proximum. Jam si accipias mortem gehennæ, quæ non infligitur nisi ob crimen capitale, certum est illud Adæ crimen, quo meruit æternos cruciatus, non dimanasse ad omnes homines, sed tantum poenæ partem & damnum gratiæ siue justitiæ originalis. Crimen autem est mors animæ prima, gehenna secunda, hoc est, æterni ignis cruciatus. Ut igitur hæc mors non dimanet ad infantes, ita nec altera mors, si decesserint absque baptismo. Cum igitur in medio videretur coactius inducta mentio de peccato infantum, si tamen hoc peccatum est appellandum, cum Veteres totum locum de peccato personali interpretentur, cumque ad hunc sensum magis faciant Apostoli verba Græca, sequutus sum id quod videbatur mollius minusque coactum, sed interim ita sermonem temperans, ut non excludam peccatum originis, sed asseram potius. At Augustinus vehementer urget, hunc locum non aliter accipiendum, quam de peccato originis, præsertim pugnans cum Pelagio & Julianis. Verum non arbitror nos ubique doctorum quamlibet probatorum interpretatione obligari tanquam articulis fidei, præsertim si nobis cum Ecclesiæ dogmate conveniat. Peccatum originis & nos ingenue fate-mur. Tantum an hic locus sine illo possit exponi, contro-

versia est. Vetustissimi putarunt posse & ita exposuerunt. Nec statim triumphat Pelagius, si hic Paulus loquitur de adultis. Rursum non hoc a nobis discet Pelagius, qui jam olim vidit hunc Pauli locum non necessario proprieque pertinere ad peccatum originis.

Tit. XXII. De poena filiorum temporali propter peccata parentum. Propositio Erasmi. Jo. IX.

Non punit Deus liberos ob delicta parentum, quemadmodum docet lex, nisi filii parentum æmulentur vitia.

CENSURA.

Hæc Propositio universaliter intellecta, prætendens Deum nunquam punire liberos etiam temporaliter propter scelera parentum, nisi scelera eorum imitentur, ac si illud repugnet divinae justitiæ, aut aequitati naturali, est hæretica, & Sacra Scriptura adversatur, quæ frequenter sic punitos liberos indicat. Sic enim sunt pueri submersi in diluvio cum parentibus. Sic in Pentapoli igne extincti sunt. Sic denique filius David parvulus propter adulterium & homicidium patris mortuus est. Nec lex docens filios pro iniquitatibus patrum non plecti, non intelligi debet de poena temporali, sed de æterna.

DECLARATIO ERASMI LXXIII.

Sequutus sum illic probatos Ecclesiæ Doctores, Chrysostomum, & huic concordem Theophylactum, qui pronunciant injustum fore, si Deus ob aliorum delicta puniret alios. Nec loquuntur de poena gehennæ, sed de corporali cæcitate. Lex autem existat Deuter. xxiv. Non occidunt patres pro filiis, nec filii pro patribus, sed unusquisque pro suo peccato morietur. Eadem sententia est Ezech. xviii. & Hierem. xxxi. Contra Exod. xxxiv. scriptum est, Qui reddis iniquitatem patrum filiis ac nepotibus in tertiam & quartam progeniem. Hunc nodum ita solvunt, non quod poena debita nocentibus veniat ad immeritos, sed quod poena eadem maneat posteros, si majorum imitentur scelera. Quod si fit, non proprie dicuntur dare poenas pro peccatis majorum, sed dant pro suis. Rursum scrupulum de infantibus diluvio involutis ita solvunt, ut dicant eam non fuisse poenam, sed Domini misericordiam, quæ pueros mature subduxit, ne majorum suorum similes evaderent. Consimiliter expediunt quæstionem existentem e verbis Domini, Matth. xxiii. ut veniat super vos omnis sanguis justus: ut dicant illos non luere poenas majorum, sed suorum scelerum, quibus progenitorum impietatem superabant. Hæc sententia si pia est, & si præclaros habet Auctores, cur hic hæreseos sit mentio? Aut quæ civilitas est, eadem mihi toties occini non sine convicio, ad quæ jam pridem respondi, & in Divinationibus, & in Elencho, & in Supputationibus? Ad hæc, quod specimen est Christiani candoris, ex his quæ respondimus vigilanter excerpere quod pateat calumniæ, ac tam multa dissimulare, quæ vel ob hoc probant quod silent, juxta Comicum illud: Tacent, satis laudant. Dissimulant & illud, non statim esse poenam, quicquid externæ calamitatis infligitur. Interdum est materia pietatis, interdum est argumentum declarandæ virtutis divinæ. Denique cum filii puniuntur ob commissâ parentum, parentes in liberis puniuntur verius quam liberi ob parentes. In parentibus vere poena est, in liberis calamitas redundans in poenam parentum. Secundum hanc rationem mea Propositio, etiam universaliter intellecta, vera est & Christiana. Quod si qua sunt loca Scripturarum, quæ videntur huic sententiæ adversari, non simpliciter, sed per tropologiam dicta sunt. Jam si dixissem Deum reddere peccata majorum in posteros usque ad quintam generationem, audivissem, hæc Propositio universaliter intellecta est hæretica, adversatur enim palam Scripturæ, quæ habetur Hieremia xxxi. & Ezech. xviii. Nunc cum diversam sententiam pronuncio juxta sermonem Evangelicum, quem interpretor, nihilo secius audio, hæc Propositio universaliter intellecta est hæretica, & diversus objicitur locus.

Tit. XXIII. De poena Hæreticorum. Propositio. I. Matth. XIII.

Servi, qui volunt ante tempus colligere zizanias, sunt ii qui Pseudapostolos & Hæresiarchas gladiis & mortibus

tibus existimant e medio tollendos: cum paterfamilias nolit eos extinguere, sed tolerari, si forte resipiscant, & ex zizaniis vertantur in triticum. Quod si non resipiscant, serventur suo iudici, cui dabunt pœnas aliquando.

CENSURA.

Cum sit catholicum & fide tenendum, non solum licere, sed & oportere Hæreticos pertinaces extremo supplicio punire, quando circa iacturam atque periculum Reipublica id fieri potest: nec vales aliter salus eorum aut ceterorum procurari & conservari: oppositumque sit error Catharorum, Valdensium, & Lutheri, generalibus Conciliis & legibus Imperialibus damnatus, pii expositoris munus Paraphraſtes minime exsequutus est, in hunc perversum sensum tot verbis Lectorem inducendo, nec veritatem catholicam illi adversam palam aperiendo: quod paucis explicatum facile Paraphraſis admisisset, monstrando qua hic scribit, intelligenda fuisse pro tempore Apostolorum & Martyrum, qua Ecclesiam atrocius Tyranni perſequebantur: non quando rerum potiti sunt Principes Christiani, orbem terrarum aut bonam ejus partem in sua tenentes ditione: qui cum leges condentes exſtirpandis Hæreticis accommodas, vere principi suo Christo militarunt. Id certe explicare debuit Paraphraſtes: quod quia non fecit, scandalum anſam præbuit legentibus: quasi modo non liceat, quod tempore Apostolorum & Martyrum fieri non poterat. Prænominatorum quoque Hæreticorum errori hac ratione viſus est ſuffragari. Nec habet ea excuſatio locum, qua dicat ſe ita intelligere ut diximus. Nam quamvis ita intenderet ut proponit, tamen hoc ibidem non explicat, & longe ſecus ſolent accipere legentes quam dicat ſe præſendere. Unde & queruntur multi, non ſolum ex hac Propoſitione, ſed etiam ex plerisque aliis poculum ſibi ſub mellitis verbis propinari ſcandalum & erroris: ideoque non acceptant aliam, ut ajunt, palio ſophiſtica argutie obumbratam excuſationem. Qua quis dicat ea, qua hic dicuntur, non ſub perſona Eraſmi, ſed ſub perſona Chriſti dici: & non hoc ſeculo, ſed illo quo martyris plantanda erat Eccleſia, cum tamen talia non expreſſa ne vigilantiffimi quidem Lectores percipiant, & aliud ſonent verba ejus expreſſa in Paraphraſi, quam ſequens ejuſdem doceat explicatio. Nec rursus probant quod ſub perſona Chriſti, Evangelistarum, aut Apostolorum ea inducat non pauca, qua viri erudiiti juxta ac pii impia cenſent ac erronea.

DECLARATIO ERASMI LXXIV.

LXXIV. Si in Paraphraſibus me non ſublevat perſonarum reſpectus, dure proſecto mecum agetur. Hac lege poterit mihi imputari, quod ab impiis illic dicitur, & idem nunc ero Chriſtus, nunc Paulus, nunc Caiphas. Aut omnino non erat ſcribenda Paraphraſis, aut erat perſonæ ſerviendum. Miror autem ullos eſſe Lectores tam attonitos, ut in Paraphraſi non intelligant nihil ſub mea perſona dici. Ac jam pridem uſque ad ravim clamo, Paraphraſim meam nil aliud eſſe niſi commentarium, & ſicubi ſenſum Scripturæ non aſſequor, nihilo plus eſſe periculi, quam ſi in commentario lapſus eſſem. Verum ut alibi labar, hic certe non poteſt obijci, me diverſum explanaſſe, quam habet ſermo Chriſti, quem fatentur pro temporibus illis verum, pium, ac ſanctum eſſe. Sed hoc tantum accuſor nomine, quod non expreſſerim Chriſti ſermonem non eſſe generalem, ſed tantum ad Eccleſiæ primordia pertinere, quæ tum quidem erat ſanguine Martyrum confirmanda, & Hæreticorum tumultibus exercenda: ſimul autem ut tutum eſſe cœpit, deſiit valere ſermo Chriſti. Primum non auſus ſum hoc humanum commentum Evangelicæ majeſtati admicere, præſertim cum id apud veteres orthodoxos non repererim, & ipſa verba Chriſti viderentur eum ſenſum rejicere. Cujusmodi Paraphraſtes fuiſſem, ſi cum Chriſtus dicat zizaniam relinquendam uſque ad meſſem, hoc eſt, ipſo interprete, uſque ad conſummationem ſeculi, ego vel ſub Chriſti, vel ſub Evangeliftæ perſona expoſuiſſem, uſque ad annos quadringentos, cum jam auctis Eccleſiæ rebus tutum erit illos occidere. Dominus ipſe præſcripſit tempus, uſque ad conſummationem ſe-

culi. Nec Paulus, nec hunc ſequutus Auguſtinus, hoc nomine docet tolerandos Hæreticos, quod tutum non eſſet eos occidere, ſed quod per illorum improbitatem exerceretur fides ac pietas electorum. Oportet, inquit, hæreſes eſſe, ut qui probati ſunt, maniſeſti fiant in vobis. Quid quod illum ſermonem accommodo non externis Principibus, ſed viris Apoſtolicis. Quanquam ne illud quidem de tuto proſuſ reticuit Paraphraſis, quæ ſic habet: Interim boni malis admixti ferendi ſunt, quando minori pernecie tolerantur quam tollerentur &c. Jam audio quorſdam huc detorquere Chriſti verba, quaſi ſignificaverit non alia conditione parcendum Hæreticis, quam ſi periculum ſit, ne ſimul cum erroribus eradicetur ſana doctrina, aut mali cum bonis occidantur. Hoc diſcrimine ſublato nequaquam illis eſſe parcendum. Hoc commentum cum nec ſatis quadret cum tenore parabolæ, nec veterum orthodoxorum interpretationi, non auſus ſum ſub Evangeliftæ Chriſtive perſona ponere. Porro quod obijciunt verba Paraphraſis aliud ſonare quam mea ſonet explanatio ſequens, ſentiunt fortassis de his, quæ reſpondi Bedda. At id mirum non eſt. In Paraphraſi ſiquidem probatiſſimos Eccleſiæ Doctores Hieronymum, Auguſtinum, Chryſoſtomum, Theophylaſtum, ac Rabanum ſequutus, explano verba Domini: in Supputationibus diſputo cum Bedda. Et tamen quod in Supputationibus explanavi dico, nec ibi tantum, in Paraphraſi ſubindico. Ad hæc, ſi tantum imminet periculi, quod in Paraphraſi mea, quæ privatim & a paucis legitur, non expreſſerim licere occidere Hæreticos, multo magis metuumdum erat ab Hieronymo, Chryſoſtomo, & Auguſtino, quorum ſcripta leguntur ab omnibus cum auctoritate, idque etiam in templis. Cur divus Thomas in Catena renovat offendiſcula, citans ea quæ nunc damnant Theologi? Sed quorſum attinet ex hoc loco colligere ſuſpicionem, quaſi ſentiam Hæreticos non occidendos, cum libris editis pugnem cum eis, quibus hoc dogma placet. Quantum vero doctis, quos citant, tribuendum ſit, vel hinc colligi poteſt, quod toties deprehenduntur malitioſe calumniari bene dicta, toties non intellecta damnare, toties palam falſa obijcere. Veterum Conciliorum canones habent, Si quis unum crimen, quod intentavit, non probaverit, ne admittatur ad ſecundum. Nunc cum in eorum libris, qui hætenus in me ſcripſerunt, tam multa digito oſtenderim, quæ perperam atque impudenter intentata ſunt, tamen perſcripta facie velut integro jure redeunt ad novas calumnias. Hoc de doctis illis dictum eſto, quorum auctoritas mihi obijcitur.

Propoſitio ſecunda in Supputationibus.

Ego Principes ad trucidandos Hæreticos nec hortor LXXV. nec dehortor. Quid Sacerdotalis ſit officii demonſtro.

CENSURA.

Si Eccleſiaſticis liceat juxta juris diſpoſitionem indicere bella, aut ad indicenda per temporales Magiſtratus inducere adverſus Turcas & Judæos, non minus utique illis id licebit in notorios Hæreticos. In cujus rei comprobationem cum Præſulibus adſuit beatus Dominicus ei bello, quod contra Albigenſes Hæreticos geſtum eſt. Et ubi Principes ſeculares graviter delinquerent non exterminando Hæreticos in perneciem Reipublica Chriſtiana conſpirantes, & in ſuam hæreſim pluriſimos pertrahentes, tenerentur omnibus modis illos inducere orthodoxi Episcopi ad id faciendum, alioqui ipſi peccarent. Quare hac Propoſitio, quatenus præſendit nuſquam Sacerdotalis aut Episcopalis eſſe officii, Principes inducere ad exſtirpationem Hæreticorum, impie nec utiliter proſectibus conſulit Chriſtianorum, vera fortitudinis robur in adverſarios fidei enervans.

DECLARATIO ERASMI LXXV.

Oſtenderam in Supputationibus Auguſtinum etiam pro LXXV. plus quam Hæreticis interceſſiſſe ne occiderentur, ac ſubjicio, & tamen ego Principes ad trucidandos Hæreticos nec adhortor nec dehortor, ſentiens me hætenus diſſentire ab Auguſtino, quod putem Principes non eſſe deterrendos ab officio juſtitiae, ſi morbus exigit

extrema remedia. De me loquor illic, non de Episcopis horum temporum, ostendoque me longius abesse ab illorum opinione, qui negant occidendos Hæreticos, quam abfuerit *Augustinus*. Ille dehortatur Cæsarium præfectos, ne tollerent Hæreticos, ego dico me nec hortari nec dehortari. Quid Sacerdotalis sit officii, admoneo. Sacerdotis est servare Hæreticos in spem resipiscentiæ, neque quemquam perdere, quod quidem in ipso est. Hoc arbitror præcipuum illorum esse munus. Si quid præterea sibi sumunt, illis non adimo. Itaque mea verba nequaquam prætendunt hoc quod isti interpretantur. *Turca* non solum discrepant a fide nostra, verum etiam subinde Christianorum occupant ditiones, & immani crudelitate utuntur in nostros. Quos utinam possimus vel arinis compescere, vel quod est optabilius, in Christianæ Religionis consortium allicere. *Judeos* non occidimus, nisi peccent adversus Principum leges, licet & *Christo* & nomini Christiano sint hostes devotissimi. Quid rerum gesserit *Dominicus* adversus *Albigenses*, nescio. Fortassis illi Catholicos armis infestabant. Jam an veræ fortitudinis robur adversus adversarios fidei sit in armis, aliis judicandum relinquo, mihi certe novus est sermo.

Propositio tertia in iisdem Supputationibus.

LXXVI.
ibidem.

Quis unquam audivit orthodoxos Episcopos concitasse Reges ad trucidandos Hæreticos, qui nihil aliud essent quam Hæretici.

CENSURA.

Hac Propositio pretendens non licere orthodoxis Episcopis & Sacerdotibus consilio & exhortatione generali inducere ad extirpationem Hæreticorum, qui nihil aliud sunt quam Hæretici, hoc est, in fide pertinaciter & contumaciter errantes, nullas excitantes seditiones aut tumultus, contra dispositionem juris naturalis, divini, & humani proponitur. Nam si pro munere suo debent Episcopi & Sacerdotes alii admonere Principes, ut juxta divinam ordinationem & suum officium justitiam exerceant de aliis malefactoribus, (non enim sine causa gladium portant) multo certe magis idem facere debent de Hæreticis, qui nihil aliud sunt quam Hæretici: quanto hæresis gravius est peccatum & Reipublica Christiana plus nocet. Proinde si ii, qui pecuniam corrumpunt & falsificant, per quam vita temporali subvenitur, justè mortis traduntur, valentiori ratione Hæretici jure vita privantur, qui fidem corrumpunt, quæ fundamentum est vita spiritualis, quæ illibata pro temporum malitia servari non potest, nisi morte plebantur Hæretici, quamvis non aliud sint quam Hæretici. Nam videntes plerique nullo modo deterius agi cum iis qui hæresim profitentur, quam cum aliis, facile profecto omni timore semoto Hæreticis adhererent, atque inde miserranda subsequeretur in Republica Christiana calamitas, dum populi, qui prius erant catholica fide Christiani, postmodum brevi temporis decursu nihil aliud essent quam Hæretici, id quod (proh dolor!) hodie videmus. Multa siquidem illustres civitates, quæ nuper vere Christiana fuerant, & Christiana pietate insignes, modo a vero Christianismo desciverunt, nec aliud sunt quam fæda colluvies, aut sentina putida impiorum Hæreticorum: quod utique minime contigisset, si, ubi primum ea pestis suborta est, salutari legum severitate in Hæreticos, licet nihil aliud essent quam Hæretici, animadversum fuisset. Hinc sane patet quam prudenter Ecclesia hujusmodi Hæreticos, si legitime fuerint convicti, justitia brachii secularis decernat relinquendos. Neque tamen par est interim viros Ecclesiasticos immemores esse sui officii. Eniti enim debent exhortando, consulendo, docendo, corripiendo, obsecrando, & aliis viis debitis salutis consulere talium miserabilium hominum, ut ab impietate revocentur.

Quarta Propositio Erasmi, quæ & tres subsequentes sunt in Supputationibus ejus.

LXXVII.

Docet *Augustinus* ferendos Hæreticos donec citra gravem Ecclesiæ concussionem possint tolli; sed tolli *Augustinus* intelligit a communione separari.

CENSURA.

Tametsi aliquando existimavit Augustinus cum Hæreticis verbo agendum disputationeque pugnandum, nec ulterius progrediendum, nisi forte in contumaces mucro vibretur anathematis, ubi tamen experientia duce novit quantum executioni demandata leges Principum secularium adversus Hæreticos profuerunt, relicta priore sententia, legum terrore & pænarum severitate censuit ad unitatem fidei compellendos Hæreticos; id quod in multis suis libris testatus est.

DECLARATIO ERASMI AD DUAS

PRÆCEDENTES.

Hic inter nos nulla discordia est. Fatentur Sacerdotum esse omnibus studiis eniti, ut Hæreticus servetur ac resipiscat, in magnis tamen Ecclesiæ periculis Episcoporum esse, Principes, si cessent, officii sui commonefacere, sed in generali: & ego nego me legisse quod Episcopi concitarint Reges ad trucidandos Hæreticos. Nam hoc non est in genere admonere, sed supplicii genus dictare. Loquor autem in *Elencho* non de his temporibus, sed de *Augustino* & illius ætatis Præsulibus: nam nunc Abbates & Episcopi quidam gratissimum Deo sacrificium existimant, si suo ferro suæque manu quamplurimos occidant. Atque ut verum esse fateor, quod narrant divum *Augustinum*, cum prius in ea sententia fuisset, ut negaret Cæsaris potentiam ad fidei negotia implorandam, ubi videret succedere, mutasse animum: ita æque verum est quod ego scripsi. Sed tum res erat cum *Donatistis* plusquam hæreticis, qui totius Ecclesiæ schisma perniciosissime moliebantur: & habebant *Circumcelliones* furiosum & efferum genus hominum, qui gladiis occidebant, falcibus mutilabant, calce aceto temperata exoculabant Orthodoxos. Quidni tales coërceat Imperator, qui quovis supplicio erant digni, etiam si nullus accessisset error hæreticus. Et tamen etiam adversus hos adeo non est imploratum capitis supplicium, ut *Augustinus* Comiti, qui sævius edictum proposuerat, obstitit, metuens ne quem occideret, effecitque ut mitius edictum proponeretur. Tum enim tota Cæsaris coërtio consistebat intra multam pecuniariam, translationem bonorum ab Ecclesiis *Donatistarum* ad Ecclesias Orthodoxorum, & si nullis remediis possent corrigi Præsules, exsilium. De trucidando nulla mentio. Itaque adversus *Pelagium* nunquam agitatum est de imploranda Cæsaris ope, quod non perinde turbaret Reipublicæ tranquillitatem. Quin & illis ipsis, qui multam solverant, interventu Episcoporum reddita est sua pecunia: & Episcopis, si voluissent mutare dogmata, sua manebat in Ecclesia dignitas. Tanta erat illius temporis erga Hæreticos & tales Hæreticos lenitas. Multa sunt coërcendi genera, citra poenam capitis. Ab illa certe lenitate plurimum absunt, qui nunc ad quodvis dictum, novum, aut non intellectum, protinus clamant, ad ignem, ad ignem. Hic igitur inter Theologos & me nulla est dissensio: nisi quod illi reputantes quanta sit Religionis pestis Ecclesiam hujusmodi factionibus discindi, propensiores videntur ad occidendum: ego contra sum ad id cunctantior, considerans quo nos vocet Domini parabola, quo sanctissimorum virorum interpretatio, quo priscorum Episcoporum ac Cæsarium in Hæreticos lenitas ac mansuetudo. Deinde & illud cogitans, quam interdum his negotiis se misceant affectus humani, quamque frequenter istiusmodi remedia cesserint in diversum. Postremo quod aliquoties veritas in ambiguo sit, & interdum usu veniat, ut erret etiam is qui impingit hæreseos crimen: nonnunquam neutra pars alteram intelligat, cum verbis pugnantes, re consentiant. Neque enim temere beatus *Hieronymus* in Dialogo adversus *Luciferianos* sub Orthodoxi persona loquitur hunc in modum, præfatus non expedire in Ecclesia prorsus tollere Hæreticos: *Nemo, inquit, potest Christi palmam sibi assumere, nemo ante diem judicii de hominibus judicare. Si jam mundata est Ecclesia, quid Domino reservamus? Est via quæ videtur apud homines recta, novissima autem ejus veniunt in profundum inferni. In hoc errore judicii quæ potest esse certa sententia &c.* Quid his verbis significet *Hieronymus*, doctis perspicuum: me certe hætenus commoverunt, ut existimem non nisi omnibus tentatis venien-

veniendum ad extrema remedia : ne forte vel corrupto iudicio pereat innocens , aut certe sanabilis , vel pro errore damnetur quod rectum est. Quod ex adulteratæ monetæ cæterorumque collatione criminum exaggerant impietatem Hæreticorum & Schismaticorum , fateor has esse pestes Ecclesiæ vere deplorandas , nec minore legum severitate dignas , quam cætera crimina , nisi , ut dixi , hîc Dominus nos nominatim ad mansuetudinem revocasset , eodem vocantibus priscorum Episcoporum tum scriptis tum exemplis. Quia Dominus dicit adulteræ , *nec ego te condemnabo* , mitigata est Christianis adulterii poena : quia *Paulus* prædixit fore ut *Judæi* tandem aggregentur ad ovile *Christi* , toleramus impiam ac blasphemam gentem , fortassis & Dominica parabola tantum habere momenti debet , ut mitius agatur cum Hæreticis , præsertim iis , qui persuasum errant , non malitia , nec discipulos aggregant , nec tumultus excitant. Nam hos sensi , cum dicerem , nihil aliud quam Hæreticos , hoc est , hæretico errori obnoxios. Contumaces enim , & aggregatione discipulorum sese communientes , ad schisma spectant. Alioqui si quemvis errorem a fidei sinceritate alienum putamus dignum incendio , tales reperiuntur in omnibus pene libris Ecclesiæ Doctorum. Nunc interdum qui persuasi dicunt , cupimus doceri si erramus , tanquam extreme contumaces conjiciuntur in ignem.

Propositio ejusdem in iisdem quinta.

LXXVII Per Evangelium vitari jubentur Hæretici , non exuri.

C E N S U R A.

Quamvis Evangelium non expresse & aperte Hæreticos monstret exurendos , leges tamen civiles , quæ conformantur ad jus naturale , quod Evangelium non abrogat , morte plebendos atque concremandos juste decernunt.

DECLARATIO ERASMI LXXVIII.

LXXVIII Bedda quo probaret ex Evangelio comburendos esse quoslibet Hæreticos , objecit illud : *Dic Ecclesia : si non audieris , sit tibi velut ethnicus & publicanus.* Ego respondeo , his Evangelii verbis admoneri Christianos , ut hominem hæreticum & tentatis remediis insanabilem vitent , non exurant. Hoc esse verum haud inficiantur Theologi. Sed quoniam ajunt , Evangelium non abrogat jus naturæ ac civile , recte post institutum est , ut qui aliter sanari non possent , supplicio capitis plecterentur. Horum nihil nego , modo Principes severi sint , non sævi , Episcopi discernant hæreseos genus , ut distinguit *Augustinus* , atque etiam Cæsarium leges , ut ubique meminerint Ecclesiasticæ mansuetudinis.

Propositio ejusdem ibidem sexta.

LXXIX. **A**N leges Ecclesiæ sunt , quempiam ultmicibus tradere flammis.

C E N S U R A.

Iustas leges Magistratum temporarium pro exstirpatione Hæreticorum latas Ecclesia non reprobat , licet illas nolit per Ecclesiasticos , qui divinis omnino officiis sunt addicti , executioni demandari.

DECLARATIO ERASMI LXXIX.

LXXIX. Cum ageremus de occidendis Hæreticis , Bedda objecit mihi leges Ecclesiasticas. Rogo igitur , num sint leges Ecclesiasticæ , quempiam ultmicibus tradere flammis. Siquidem Ecclesia non habet jus gladii secularis. Sed tales , inquit , leges Ecclesiæ non reprobant , licet per sacris addictos supplicia non peragantur. Et hoc fateor , quanquam Ecclesiasticorum est ubique legum severitatem Evangelica mansuetudine temperare.

Propositio ejusdem de eadem re ibidem septima.

LXXX. Veteribus Episcopis ultima poena erat anathema.

C E N S U R A.

Propter infestationem Tyrannorum in primitiva Ecclesia non poterant Hæretici severiori poena multari quam excommunicationis : postea tamen quam Principes seculi Ecclesia submisere colla , perspecta contumacia atque impietate Hæreticorum , necessarium fuit , nedum conveniens , in illos gladio temporali animadverti. Præcedentes autem quatuor Propositiones errori suffragantur supradictorum Hæreticorum , negantium licere & expedire Hæreticos contumaces

A *extremis suppliciis coerceri , etiam quando nonnulla inde sequitur perturbatio Reipublica , & hoc exposcat salus multorum.*

DECLARATIO ERASMI LXXX.

Et hîc mihi cum illis convenit. Fatentur ipsi verum ^{LXXX.} esse quod scripsi. Sed addunt post mutata temporum conditione necessario Cæsaris leges minatas Hæreticis capitis supplicium , & hoc fateor esse verum. Proinde miror , cum in his Propositionibus mihi conveniat cum Theologis , quomodo dicantur suffragari nescio quibus Hæreticis , qui negant licere & expedire Hæreticos contumaces extremis suppliciis coercere , etiam quando nonnulla inde sequatur perturbatio Reipublicæ , & hoc exposcat salus multorum. Nam tale nihil nec exprimunt , nec sentiunt meæ Propositiones , quæ Cæsarium legibus non obstrepunt , sed quorundam Ecclesiasticorum sævitiam temperant. Olim Principum severitatem Ecclesiastica mansuetudo temperabat. Nunc Monachorum quorundam sævitia , nisi Principum lenitate temperaretur , exiret in plusquam *Scythicam* immanitatem.

Octava ejusdem Propositio.

Queruntur articuli partim falsi , partim depravati. ^{LXXXI.}

C E N S U R A.

C *Hæc Propositio hac ratione hîc proponi videri potest , ut , cum multa Propositiones posita sint super punitione Hæreticorum , admonerentur qui zelum habent super exstirpandis Hæreticis aut auctoritatem , solliciti caveant ne vehemens sit plus aquo zelus eorum , aut non satis discretus , unde contingat innoxios damnari : neve plus quam opus est tepefcat , hæreses sinens pullulare , aut notorios Hæreticos tolerans impune. Illibata quoque sit integritas eorum iudicium , qui de causis fidei decernunt , ut juste quod justum est exsequantur : neque pecunia cupiditate , aut alio quovis sinistro affectu corrupti , a veritate iudicii recedant. Vigilantissime insuper atque diligentissime juri innitendo hujusmodi causas fidei examinent ac pertractent : ne forsan subrepat incuria sive negligentia , quæ ferendo plurimum obsunt recto iudicio. Cæterum præscripta Propositio , si de perversis iudiciis , qui neque Deum neque homines reverentur , intelligatur , proponit quod interdum eveniat : sin vero de integris & æquis iudiciis , qui non modo a calumniis alieni sunt , sed etiam a suspitione calumnia , falsa est.*

DECLARATIO ERASMI LXXXI.

Hîc nihil habet Censura quod non sit ex animi ^{LXXXI.} mei sententia , nisi quod nulla erat causa dubitandi , utrum ea de perversis iudiciis , an de æquis & integris scribam , cum in eo ipso loco nominatim exprimam cujusmodi iudices notem. Verba mea sic habent : *Quod si qui tractant hoc negotium tales essent , qualem se declarat in hoc libello N. hoc est , si tantum spirarent odii , si tantum haberent impudentia , tam impotens calumniandi studium , tam corruptum iudicium , ut videatur citius decem propulsurus in hæresim , quam unum revocaturus , nonne belle ageretur cum delatis ? Nisi fallor , primum designaret cui male vellet , eum delatum clam , curaret rapiendum in carcerem : ibi quærentur articuli , quales plurimos objicit mihi. Ex quærentur isti fecerunt quærentur , quasi de omnibus in universum loquar. Hîc sermo non patitur quemquam dubitare , quin de corruptis agam iudiciis. Nec refert , an ille talis sit quem noto , sat est mihi talem videri. Nam si error est , in persona error est , non in re.*

Tit. XXIV. *De defectu vigoris Evangelii. Propositio , in Epistola præposita Paraphrasi in Joannem.*

N ^{LXXXII.}ullis seculis defuerunt homines , apud quos Evangelio suus constiterit honos : sed tamen his annis quadringentis vigor illius apud plerosque refixerat.

C E N S U R A.

Hæc Propositio quantum ad posteriorem partem , videlicet , sed tamen his annis quadringentis &c. significans his annis quadringentis viros defuisse , quibus Evangelio suus constiterit honos , temerarie asseritur , cum his annis

annis quadringentis viri fuerint non pauci sanctitate & eruditione conspicui, quales fuerunt Bernardus, Hugo, & Richardus de Sancto Victore, Petrus Lombardus, Gratianus, Thomas Aquinas, Bonaventura, Alexander de Halis, Guilielmus Parisiensis, Nicolaus de Lyra, Gerson, Thomas Waldensis, & quam plurimi alii.

DECLARATIO ERASMI LXXXII.

LXXXII.

Demitor quis supposuerit hanc Censuram. Ait meam Propositionem significare hisce quadringentis annis defuisse viros, apud quos Evangelio suus constiterit honos, cum illa palam affirmet contrarium, videlicet nullis seculis defuisse homines, apud quos Evangelio suus constiterit honos: nec his quadringentis annis ajo extinctum fuisse vigorem Evangelicum, sed refrixisse, ne id quidem apud omnes, sed apud plerisque. Quorsum igitur pertinet ille nominum catalogus, unde alii forsitan multos exciperent, si agatur de vigore spiritus Evangelici, quem sentimus in priscis Ecclesiae Doctoribus. Sed donemus his omnibus fuisse vigorem Evangelicum, hoc ipsum probat esse verum quod meus praedicat sermo, videlicet nullum fuisse seculum, quod non tulerit aliquos viros spirantes Evangelium. Tantum queror illis annis refrixisse hominum pietatem, animis vel ad mundum vel ad Iudaismum propensis. Legat locum qui volet, & reperiet me nihil aliud sensitse. Catalogum nominum quae obijciunt non excutiam. Equidem arbitror omnes illos fuisse bonos viros; sed aliud est esse bonum virum, aliud spirare vigorem Evangelicum. Horum tamen Bernardus videtur affectu flagrantissimus, sed quam hic friget, si conferas cum Cypriano, cum Hieronymo, &c. Illud scio multos non sine risu lecturos Gratianum, Alexandrum Halensem, Guilielmum Parisiensem, Nicolaum Lyranum, Thomam Waldensem, annumeratos iis qui spirant vigorem Evangelicum.

Tit. XXV. De Sabbato. Propositio Erasmi. Marci II.

LXXXIII.
In Sup.
645. D.

Futurum est, ut vere piis quævis dies sit æque sacra.

CENSURA.

Hac Propositio, innuens cultum diei Dominica & aliorum festorum ab Ecclesia utiliter & sancte institutorum aliquando in Ecclesia militante abolendum, quod in magnam vergeret perniciem Christianismi, irrationabiliter asseritur conformiter ad errorem Beguardorum, qui dicunt tertium praeceptum Decalogi, scilicet, Sabbata sanctifices, jam cessare, quantum ad justos.

DECLARATIO ERASMI LXXXIII.

LXXXIII.

Primum constat ibi Paraphrasim sub persona Christi loqui de sabbatis & festis Iudeorum. Id esse verum, totius sermonis declarat tenor. Legat qui volet. Eas legis ceremonias abrogandas Evangelii fervore significans Dominus, ita loquitur: Fuit olim tempus quo nulla esset sabbati religio, & futurum est, ut vere piis quævis dies sit æque sacer. Nunquam autem nec fuit, nec erit tempus, quo non fuerit, aut futurum sit sanctum, opem ferre egentibus proximo &c. Iudeorum sabbatum est, quietem agere ab operibus fervilibus: festus dies, immolare victimas. Verum sabbatum est, animum habere carnis cupiditatibus vacuum: verum festum, vacare precibus & contemplationi rerum coelestium: abrogatis itaque Legis ceremoniis, vere piis quilibet dies erat sabbatum, & nullus erat dies non festus, cum nullo praescripto compellente perseverarent in jejuniis, vigiliis, sacra doctrina, & fractione panis. Hoc Christus fore praedixit, & Paulus pro infirmis habet, qui judicant inter diem & diem, Gentium ac Iudeorum more, quemadmodum reprehendit eos, qui in cibo potuve judicant fratrem. Et sicut per illa verba Pauli non damnantur Ecclesiae constitutiones de abstinentia ciborum, ita per hæc verba nomine Christi dicta non damnantur dies festi ab Ecclesia sapienter & utiliter instituti. Nec mea Propositio tale quicquam innuit, quale interpretantur quidam. Tantum hoc agit, ut externæ illæ observationes cedant, quoties charitatis officium exhibendum est proximo, si casus inciderit ut altera res obstat alteri: propterea quod hæc lex sit perpetua, de sabbato & festis non item. Valeant igitur Beguardi, qui negant

observandos dies ab Ecclesia institutos. An cessaturi sint, nescio. Certe hoc nec a me scriptum, nec a Christo dictum est. Facilius tamen Ecclesia constisteret absque diebus festis, quam absque charitate. Quin & hodie piis, qui non minus horrent peccare vulgaribus diebus quam festis, & assidue versantur in precibus ac meditatione vitæ coelestis, omnes dies æque festi sunt, si tropum recipimus, hoc est, juxta spirituales festorum observationem.

Tit. XXVI. De Ecclesia. Propositio Erasmi. Marci III.

Ecclesia Christi neque surdos, neque mutos, neque cæcos, neque debiles, neque claudos recipit: hujusmodi autem habet Synagoga.

LXXXIV.
Sup.
648. E.

CENSURA.

Hac Propositio sic distincte posita innuere videtur solos justos esse de Ecclesia militante, (de illa enim fit ibi sermo) non autem consonat doctrina Evangelica, quæ comparat regnum calorum, quod est Ecclesia militans, sagena missa in mare, & ex omni genere piscium congreganti: & agro Dominico, in quo cum tritico subnascentur zizania.

DECLARATIO ERASMI LXXXIV.

Loquitur illic Marcus, ut opinor, de Ecclesia Christi sponsa, quam purgavit sanguine suo, ut non haberet maculam neque rugam, extra quam sunt animo cæci, manci, surdi, aut muti. Tales habebat Synagoga in pretio, externa specie sanctimoniarum suspiciendos, sed interea pietate vacuos. Ejusmodi recipiebant Pharisei Synagogæ proceres, nec sanabant. Contra Christus spiritualis doctrinæ Magister tales non recepit in Ecclesiam suam, nisi prius sanatos. Nihil aliud agit Paraphrasis, nec hic arbitror quicquam diversum a doctrina catholica. Locus in Paraphrasi sic habet: Tales erant Pharisei, qui maluerunt invidere Domino, quam sanitati per eum restitui. Hujusmodi debiles habet Synagoga. Ceterum Ecclesia Christi neque surdos, neque mutos, neque cæcos, neque debiles, neque claudos recipit. Quisquis est obnoxius malis, veniat in conspectum Jesu, & sanabitur. Afflabit ille nobis spiritum suum, & quod mancum erat, animabit. Qui sese Domino simplici fiducia credunt, sanctam domum redeunt. Qui sua confidunt iustitiis, ex alienis beneficiis redduntur deteriores &c. Ex his perspicuum est Paraphrasim non loqui de malis, quos Ecclesia tolerat bonis admixtos, quia corda hominum solus novit Deus, quanquam illi jam apud Deum sunt aliquo modo extra Ecclesiam: sed de his, qui accedebant ad professionem Evangelicam, quæ perfectior est & spiritualis. Paraphrasis autem illic exponit historiam de homine in Synagoga sanato, qui habebat manum aridam, & quod sequitur, irruisse ad Jesum quotquot habebant plagas & a Domino sanatos. Cum exponam allegoriam loci, qui conveniebat illic disputare de quibus nec inter Scholasticos satis convenit, quomodo Christus sit caput etiam malorum Christianorum, & quomodo in hos quoque sit influxus per fidem absque charitate, & quomodo iidem possint esse membra Christi, & membra Diaboli, & quid intersit inter resectos & non resectos, & qua differentia quis dicatur non esse in Ecclesia, & non esse de Ecclesia? Hæc nequaquam conveniebant tractanti tropologiam, juxta Veterum enarrationem, non juxta Scholasticas subtilitates. Mancus ille erat in Synagoga, nec sanabatur a Phariseis, qui ceremonias docebant, non charitatis opera: Jesus autem quos recipit, reddit suo spiritu vivos, & ad officia charitatis agiles. Quis autem nescit malos in Ecclesia tolerari, præsertim occulte malos? Sed aliud est ab hominibus tolerari malos, aliud a Christo recipi. Medicus recipit ægrotum, quem sperat se sua cura liberaturum. At coelestis ille Medicus quoscunque recipit, sanat. Divus Hieronymus aliis verbis idem dicit quod ego tractans allegoriam: Usque ad adventum Salvatoris, inquit, arida manus in Synagoga fuit Iudeorum, & Dei opera non fiebant in ea: postquam ille venit in terras, red-dita est in Apostolis dextera, & operi pristino restituta. Jam

Jam si tropologiam non recipimus, & Synagoga habebat bonos admixtos malis. Quod adferunt de magna domo parabolam de fagina *Matthai* decimo tertio, non aliter expono quam accipiunt Theologi. De claudis & cæcis ad convivium vocatis allegoria est, ac magis exponitur a sacris Doctoribus de contemptis apud mundum, quam de vitiis animorum.

Tit. XXVII. De beata Virgine Maria. *Propositio prima.* Lucæ I.

35. ^{Sup.} ^{597. D.} **D**ivini favoris est (ait *Gabriel* ad *Mariam*) quod offertur: non tui meriti.

C E N S U R A.

Si prætendatur, supposita liberali beneficentia divina respectu incarnationis, quod beata Virgo nullo modo meruerit esse Mater Dei, cujus oppositum Ecclesia decantat, falsa est Propositio, & sacrosancta Virginis honori derogans.

DECLARATIO ERASMI LXXXV.

35. Non hoc prætenditur, neque hic agitur de meritis ad salutem facientibus, sed de inestimabili dignitate Virgini delata, ut pareret Deum. Illa quo modestior erat, hoc minus judicabat sese hoc honore dignam, eoque perturbata est & hæsit nonnihil in sermone Angeli. Eam hæsitacionem ut eximeret Angelus, non vult illam expendere sua merita, cum nulla sint hominum merita tanto honori paria, sed considerare Numinis gratuitam benevolentiam, cui sic visum esset, ut ex humili virguncula nasceretur Redemptor mundi. Hunc autem Dei favorem Angelus appellat gratiam. Porro quod addo, *non tui meriti*, quod ad expensionem dignitatis ac meritum attinet, non erat meriti, sed totum gratiæ. Deinde quod minimi momenti est, non solet ad rationem vocari, in qua de maximis agitur. Ad hæc, color hic sermonis frequenter sic reperitur in Divinis Scripturis, ut asseveret tantum: quod genus est illud, *immolaverunt Damonis, & non Deo*. Interdum ut comparationem habeat magis, quam abnegationem, quale est illud, *Misericordiam volo, & non sacrificium*, pro eo quod erat, misericordiam volo potius quam sacrificium. Item illud *Petri* in *Actis*, *Non es mentitus homini, sed Deo*. Nam citra tropi subsidium, & homini mentitus erat *Ananias*. De meritis *Lutheranorum* tum ne somniam quidem. Porro me non negare esse aliqua piorum merita, vel ex ducentis lucubrationum mearum locis liquere potest.

Propositio secunda. In Elencho.

36. ^{Sup.} ^{499. A.} **A**N in pueritia & infantia *Christi* perfecte fuerit revelatum beatæ Virgini *Christum* esse Deum & hominem, mihi non liquet.

C E N S U R A.

Hæc Propositio crassam ignorantiam Evangeliorum arguit in ita loquente, cum credendum sit beata Virgini Mariæ tum perfecte revelatum existisse, Christum esse Deum & hominem. Hoc enim illi Angelus, Elizabeth, Reges, Pastores, & Propheta satis indicant.

DECLARATIO ERASMI LXXXVI.

36. Si Evangelium hoc evidenter expressisset, nequaquam dixissem, *mihi non liquet*. Ne Apostolis quidem, opinor, erat hoc perfecte revelatum, priusquam afflarentur cœlesti Spiritu. Sic arbitror, nec Magis perfecte fuisse referatum, licet legantur adorasse Dominum, ac munera mystica obtulisse. Idem dici potest de *Elizabeth* & Pastoribus. Prophetæ vero tantum mysterium involucris quibusdam opertum proposuerunt: nec Angelus loquens *Maria* exerte pronunciat, id quod nasceretur, fore Deum verum ac verum hominem, sed sanctum ac Filium Dei, quæ verba competere possunt & in eximium Prophetam. Mysteriorum relevationem divina sapientia juxta tempora ac personas ita dispensavit, ut maxime conducebat ad hominum salutem. Perfecta relevatione servata est Spiritui Sancto. Non inficior hoc & aliis referatum juxta modum aliquem, & pie credendum sacratissimæ Virgini plenius revelatum, quam cuiquam alii: tantum an *Christo* infante habuerit perfectam hujus arcani patefactionem subdubitem. Idque ut fa-

cerem partim in causa fuerunt probatissimi Doctores *Chrysostomus* & *Augustinus*, quorum prior tribuit Virgini Matri vulgares aliquos matrum affectus, quasi pro auctoritate voluerit imperare Filio, & in eo gloriar. Idem enarrans locum de nuptiis in *Gana Galilæe* dicit hæc verba, *Quid tibi & mihi est mulier*, esse verba increpantis, ne similia Mater in posterum tentaret, quod ipsa corpus humanum tantum genuisset, naturæ divinæ Mater non esset: edere autem miracula divinæ virtutis est. *Augustinus* etiam nonnullam diffidentiam illi tribuit, crucifixo Domino, quamvis leviorum quam habebant Apostoli. Hæc sane non cohærent cum perfecta divinitatis cognitione. Cum reperissent illum in Templo, magis conveniebat adorare eum, & gratias agere quod se non subduxisset, quam dicere: *Fili cur fecisti nobis sic?* Nam hic sermo videtur expostulantis. Et in nuptiis non erat necesse dicere: *Vinum non habent*. Sufficiebat Deo tantum cogitatio. Nusquam profecto legimus *Christum* vel a Matre vel a *Joseph* fuisse adoratum pro Deo, cum esset infans. Verum si liquet Ecclesiæ, quod mihi non liquebat, jam & mihi liquet. Præterea si perfecte noverat illum esse Deum, nimirum & illud noverat, eum habere Patrem, & illius auctoritate venisse ad servandum genus humanum. Cur ergo non intelligebant sermonem Filii, dicentis: *An nescitis quod in his, quæ Patris mei sunt, oportet me esse?* Unde videtur frivolum *Theophylacti* commentum: qui scribit illos veritos, ne se subduxisset in cœlum, videlicet deserta Patris legatione. Quod si Mater metuebat, ne offensus abiisset: & ideo dixit: *Fili cur fecisti nobis sic?* nec responsio est apta, nec illa meruit increpari: *Quid est quod me querebatis?* In quem locum ita scribit *Ambrosius*: *Alibi enim ad mysterium impellit, hic Mater arguitur, quia adhuc quæ humana sunt exigat.* Insuper & *Græcus* commentarius, qui citatur in *Catena aurea*, habet hæc verba: *Dum enim Mariam increpat Dominus quærentem ipsum, omissionem vinculorum sanguinis apertissime suggerit.* Et super hæc verba, *Et ipsi non intellexerunt verbum*, *Bedda* subjicit, *quia de sua divinitate ad eos loquebatur.* Ne hæc quidem congruunt illi quæ perfecte novisset illius divinam naturam. Jam *Elizabeth* non dixit: *Unde hoc mihi ut Mater Dei mei venias ad me?* Sed *Dominus mei*. Agnovit pueri dignitatem, fortassis & divinitatem, sed adhuc, opinor, tantquam per nebulam. Nec *Anna* nec *Simcon* expresse-
rant *Christi* divinam naturam: nec senex adoravit infantem, Messiam tantum professus est. Apostolis dicitur: *Spiritus paracletus suggeret vobis omnia quæ dixi vobis.* Quæ velut in somnis imperfecta intelligentia imperfectaque fide perceperant, horum plenam intelligentiam plenamque fidem suggessit Spiritus. Quod si perfecta divinæ naturæ cum humana unio non evidenter exprimitur in Evangelicis Litteris, si sacri Doctores videntur diversum sentire de *Jesu* Matre atque isti docent, cum profitear me dubitare tantum, poteram sine convitio doceri. Multi fervent miro zelo sacratissimæ Virginis, vehementes in exaggerandis illius dotibus: at perpauci sunt qui dotes illius imitandi studio flagrent. Quo moderamine Spiritus Sanctus impertierit sua dona Virgini, solus ipse ad plenum novit. Spiritus.

Propositio tertia. Joan. II.

Patris gloriæ quoties erit serviendum, nihil opus erit tua interpellatione. ^{87. Sup.} ^{625. E.}

C E N S U R A.

Hæc Propositio si universaliter intelligatur, sic scilicet quod nullo tempore opus sit interpellatione beata Virginis apud Filium, pro rebus divinis aut ad æternam salutem spectantibus, impia est, ritui Ecclesiæ contraria, & hæretica. Alma namque Dei Mater constituta est a Filio, felix cœli porta, pia peccatorum advocata, ut juxta Scripturas, catholica Ecclesia concinit.

DECLARATIO ERASMI LXXXVII.

Nec hic satis perspicio, quid sibi velit Censura. Quis possit in Paraphrasi hic sermo universaliter accipi, cum illa tractet de *Maria* reprehensa, quod veluti Mater miraculorum.

Tom. IX.

M m m

culum

culum exigeret, cum ejus naturæ, quæ miracula edebat, Mater non esset, nec expediret humanam auctoritatem divino negotio admisceri. Quod explanat Paraphrasis, est apud probatissimos Ecclesiæ Doctores, nec sensus habet impietatem. Si nunc est cœli porta, & peccatorum advocata, nihil obstat illi mea Paraphrasis.

Tit. XXVIII. De Angelis. Propositio Erasmi prima. In Elencho CLII.

88. An Angelus sit simpliciter homine dignior, nescio.

CENSURA.

^{pag.} ^{505.} D. *Culpanda jure ignorantia ita dubitantis, cum etiam aperte id Scriptura explicet de quo dubitat. Diminutum siquidem ab Angelis Filium hominis, contestatur Rex & Propheta David, cum inquit: Minuisti eum paulominus ab Angelis.*

DECLARATIO ERASMI LXXXVIII.

88. Si Scriptura aperte expressit, de quo dubito, fatebor ignorantiam meam. Atqui Scriptura longe aliud exprimit, quam adducunt: neque enim Paulus scripsit paululum, aut paulominus, sed *ὑπακούει*, quod ex auctoritate Chrysostomi docui ad tempus referendum, non ad modum submissionis. Alioqui Dominus dum capitur, accusatur, damnatur, cœditur, conspuitur, & crucifigitur, nam illic de passione loquitur Apostolus, non solum infra Angelos demissus est, verum etiam infra plurimos homines. Quod autem ibi citatur ad declarandam Christi dejectionem, in Psalmo dictum videtur ad declarandam humanæ naturæ dignitatem, quæ proxima est Angelis, inferior illis ob corporis mortalitatem, & animam doloribus obnoxiam. Sed demus Christum hoc ipso paululum imminutum præ Angelis quod assumpsit corpus humanum, non necesse est ut Angelus sit simpliciter homine major. Deus enim potest humanæ animæ tantum infundere gratiæ, ut præcellat Angelos: quod in Matre Jesu credimus factum, & humanæ naturæ Deus habuit multo plus honoris quam Angelicæ, quippe qui apprehendit semen Abrahæ, non Angelorum quempiam. Denique nullus Angelorum sedet a dextris Dei, quod honoris datum est capiti, & per caput quodammodo membris omnibus. Dicent me loquutum absolute de natura hominis & Angelis. Id non esse verum declarant, quæ mox sequuntur in Elencho, certe Deus hominem majore honore dignatus est quam Angelos: sed simpliciter intelligo, modis omnibus & sine ulla exceptione. Quod ad conditionem attinet, extra controversiam est, Angelos homine præstantiores.

Tit. XXIX. De Petro Apostolo. Propositio Erasmi. Matth. XVI.

^{Sup.} ^{583.} F. 89. Petrus dicens Christo, Tu es Christus Filius Dei vivi, certa & indubitata sententia professus est illum esse Messiam a Prophetis promissum, singulari quodam amore Filium Dei.

CENSURA.

Hac Propositio perperam explicat Evangelicam sententiam, præbens occasionem male sentiendi de Divinitate Filii Dei, cum Nestorio. Non enim singulari quodam amore Dei in ipsum Christus est Filius Dei, neque adoptione & gratia, sed origine & natura.

DECLARATIO ERASMI LXXXIX.

89. In prima Editione anni 1522. in minusculis, cui adfui, comperies excusum, singulari more Filium Dei. Singulare voco, quod in unum tantum competit: & more dixi pro modo sive ratione, sentiens Christum non communi sensu dici Filium Dei, sed peculiari quadam ratione, qua nullus alius dici potest Filius Dei. Singulari amore Typographorum error est, non meus. Id cum & in Prologo, & in Divinationibus, & in Elencho, & in Supputationibus admoneam, miror cur hanc Censuram reliquerint Referendarii, præsertim cum testentur sese Elenchum & Supputationes legisse. Si sensissem Christum unice dilectum Patri, nihil erat impietatis in sententia: nam ideo dictus est Filius charitatis, & Filius dilectus: sed tamen eam sententiam tali-

bus verbis non expressissem. Nunc cum quod est maxime Christianum, & senserim & expresserim, Christum solum ex hominibus esse naturam Deum, quorsum attinebat hic meminisse Nestoriorum? Sed hic impositum est Facultati ab eis, qui scripta secus quam oportet referunt, & ad omnia responsa surdi, tantum venantur quod carpant.

Tit. XXX. De Paulo Apostolo. Propositio Erasmi. Philipp. IV.

Te rogo vera germanaque conjunx.

CENSURA.

Temerarie a communi lectione Latina Paraphrastes in Paraphrasi Latina recedit, quam passim sequuntur catholici Doctores, Augustinus, Hieronymus, Ambrosius, & complures alii. Neque audicndos censet Hieronymus eos, qui Paulum habuisse uxorem confingant, quod Paulus omnes velit esse sicut seipsum. De innuptis item & viduis loquens, bonum dicat illis esse si sic permanserint sicut ipse: id autem nequaquam diceret, si uxorem ipse haberet.

DECLARATIO ERASMI XC.

Mea Paraphrasis non tollit Ecclesiasticam lectionem, sed illa intacta admonuit, utrumque sensum sumi posse ex verbis Apostoli: nec mihi defunt Auctores, quos hac quidem in parte non minoris facio, quam Augustinum. Clemens enim Papa & Martyr ex hoc ipso loco probat Paulo fuisse uxorem, sed quam exemplo Petri non circumduxerit. Is quo conjunctior fuit Apostolorum temporibus, quo Apostolis familiarior, hoc certius nosse potuit, quam ii qui seculis aliquot sequuti sunt. Locus ex Epistola i. ad Corinth. vii. non urget: quemadmodum satis declaratum est in Annotationibus. Cum enim dicit, *Volo omnes vos esse sicut meipsum*, constat eum de conjugatis fuisse loquutum, quos suo exemplo hortatur ad perpetuam ac spontaneam continentiam, tametsi non audet illam ab infirmis exigere. Mox transit ad viduos ac viduas, quos suo item exemplo hortatur, ut perseverent esse cœlibes, & amore pietatis contemnunt expertam voluptatem, quemadmodum ipse faciebat. An tum Pauli uxor fuerit defuncta, nondum excussi, certe in hoc vult illos esse sui similes, ut ab experta contineant voluptate. Mox redit ad conjugatos, qui non amore pietatis, sed ob humanas offensiones abstinebant ab usu matrimonii. Post hæc transit ad virgines, nec hic ullam sui facit mentionem. Quod si Paulus erat virgo, aut si nunquam habuit uxorem, hic maxime dicendum erat illud: *Bonum est illis, si sic permanserint sicut ego*. Sed hic urgeor auctoritate Hieronymi, Augustini, & Ambrosii. Cæterum tot locis sequens illorum interpretationem, nihil eorum auctoritate sublevo. Qui fuerunt Paulo σύγγενοι, dicunt illi fuisse conjugem. Locus in Epistola, quemadmodum docui, non urget. Unde igitur illis constitit eum fuisse virginem?

Tit. XXXI. De Dionysio Areopagita. Propositio Erasmi in Epistola præposita Paraphrasi i. ad Corinthios.

Dionysius, qui in secunda Hierarchia, id est, Ecclesiastica, præcos Ecclesiæ ritus satis copiose describit, eruditior recentior quispiam fuisse videtur, quam fuerit Areopagites ille.

CENSURA.

Non vere eruditus, sed temerarius & novitatem studio sis videtur non esse Dionysius Areopagites, qui libros Ecclesiastica Hierarchia conscripserit. Quandoquidem ab ipso Dionysio Areopagita fuisse conscriptos constat: primum ex ipsis Ecclesiastica Hierarchia & aliis ejusdem Auctoris libris: deinde clarorum virorum testimonio idem comprobatur: postremo septima generali Synodo id fit dilucidius, in qua magnus Dionysius appellatur is, qui libros scripsit Ecclesiastica Hierarchia.

DECLARATIO ERASMI XCI.

Hujus proloquii contentionem jampridem remissi, quanquam hoc a me paucissimis verbis sub aliorum nomine positum erat: ac Jodoco Clithoveo non sine dente laceffente obricui, non quod mihi nulla essent argumenta, sed quod crederem hoc certamen nec ad fidei

X C.
Sup.
692. E.

X C.

D

E

F

fidei negotium nec ad pietatem magnopere pertinere. Illud argumentum, quod illi putant irrefutabile, videlicet admixta quædam illis libris, quæ convincunt eos esse scriptos ab Areopagita, facillime discuteret alius. Diceret eum, qui scripsit eos libros, id studio curasse, ut ab illo magno Dionysio scripti viderentur. Nec id videri potest absurdum, cum illo seculo ejusmodi libris falso celebrium virorum titulo commendatis undique scaterent omnia. Tum enim piis etiam viris persuasum erat, Deo gratum esse, si tali fuco populus ad aviditatem legendi provocaretur. Porro quod ajunt neminem dubitare præter ineruditos ac temerarios, quid de *Laurentio Valla* sentiant, nescio: quid de me, non laboro: unum certe proferam, cui nec imperitia, nec temeritas adscribi potest. Is erat *Guilhelmus Grocinius* Anglus, vir, dum viveret, severissimæ castissimæque vitæ, Ecclesiasticarum constitutionum observantissimus, pene usque ad superstitionem, Scholasticæ Theologiæ ad unguem doctus, ac natura etiam acerrimi judicii, demum in omni disciplinarum genere exacte versatus. Is ante annos triginta *Londini* in æde divo *Paulo* sacra magna celebritate cœpit profiteri Hierarchiam Ecclesiasticam, atque in præfatione stomachatus est in eos, qui negarent esse illum Areopagitam, notans, opinor, *Laurentium Vallam*. Verum ubi jam aliquot hebdomadas esset professus, atque ut fit, propius ac familiarius introspexisset Auctoris ingenium, non dubitavit apud eisdem auditores *παλινοδον* priorem sententiam, profitens sibi nequaquam videri *Dionysii* Areopagitæ. Recens adhuc est *Grocini* memoria, facile possum redargui, si quid mentior. Postremo magnus dici potest, etiam si non sit ille *Pauli* discipulus. Nam & *Basilii* magnus dictus est, & alii complures.

Tit. XXXII. De Theologia Scholastica. Propositio Erasmi prima. In Epistola præposita Paraphrasi Epistola ad Ephesios.

XCII. In Sup. 691. E. Jam ars esse cœpit Theologia potius quam sapientia, theatrica verius quam ad veram pietatem accommodata. Hanc præter ambitionem & avaritiam vitiarunt & aliæ pestes, adulatio, contentio, ac superstitio. Quibus rebus tandem eo ventum est, ut *Christus* illè purus propemodum esset obrutus humanis argutationibus: limpidissimi quondam Evangelicæ doctrinæ fontes Philisteorum serobe oppleti: divinæque Scripturæ regula nunc huc nunc illuc detorta, nostris ferviret affectibus potius quam gloriæ *Christi*. Quidam pia certe mente conati sunt orbem ad pristinam studiorum simplicitatem revocare, atque a lacunis jam fere turbidis ad vivas illas ac purissimas scatebras reducere. Eam ad rem conciliandam, Linguarum & bonarum (ut vocant) litterarum cognitio visa in primis conducere, quarum neglectu videmur huc prolapsi.

C E N S U R A.

Hæc Propositio tres habet partes: quarum prima innuens Theologiam Scholasticam esse artem potius humana tractantem quam divina, ac spectaculis mundanis magis accommodatam quam pietati, perperam ut alia multa ab hoc Scriptore in odium illius asseritur. Nam quamvis ab humanis disciplinis opem nonnunquam suscipiat, non sic tamen quin earum subsidium in Theologica veritatis perscrutationem convertat. Quod si aliqui plus aequo in peregrinis disciplinis immorentur, non continuo illorum vitium Theologia venit adscribendum: quandoquidem sunt plurimi percelebres Doctores, qui suis luculentis doctrinis totum terrarum orbem illuminarunt: quibus si imbutus fuisset hic Scriptor, varios eosque pudendos errores, quos suis libris immisecuit, facile evitasset. Præterea si coram multis tractari soleant Theologica disputationes, non protinus theatrica dicenda est Theologia: quam conducibile est publice hujusmodi tractare, quo pluribus consulat, veritates Theologicas manifestando ac defendendo, & oppositos errores eliminando. Secunda pars incipiens ibi, Hanc præter ambitionem &c. innuens Doctores Scholasticos in suis

A expositionibus vitasse Scripturam, eamque repugnantem non ad veritatem, sed ad humanos affectus pro sua libidine detorsisse, veritatis expertus est, nec obscure improbam indicat procacitatem enunciantis. Non enim aliam solent probati Scholastici Doctores Scripturarum intelligentiam sectari ab ea, quam tenent & hætenus tenuerunt orthodoxi Interpretes: quamvis in aliquibus, quæ sunt præter fidem, aut non de necessitate explicite credenda, diversa interdum sentiant. Tertia pars incipiens ibi, Quidam pia certe mente &c. duo innuit; unum, quod Theologia Scholastica studiorum simplicitatem sustulit: quod manifeste falsum esse constat, cum illa circa fidem & mores versetur, in quorum recta cognitione potissimum consistit simplicitas studiorum; alterum est, quod hujusmodi simplicitas studiorum per Linguarum & politiorum litterarum peritiam revocetur: quod non omnino est concedendum. Nam quamvis aliqua ex parte hæc ad illam conducant, non tamen usqueadeo ut Theologia Scholastica, quæ præcipue sensus attendit, non verborum proprietates, quas ex Grammatica præsupponit.

DECLARATIO ERASMI XCII.

Cenfura hæc illo nititur fundamento, quod damnem XCII. simpliciter ipsam Theologiam: id si verum est, quicquid hic dicitur, hæret in universum Theologorum ordinem. Atqui cum Theologia sit Sacrorum Voluminum intelligentia, quis furor esset id damnare, quo secundum Deum Ecclesia nihil habet melius aut felicius? Ergo perspicuum est me non ipsam taxare professionem, sed quosdam rem optimam non optime tractantes. Id quod non paucis in locis nominatim & expresse testor. Sic autem loquor in Præfatione: Jam ars esse cœpit Theologia: ac subijcio ambitionem, avaritiam, adulationem, contentionem, ac superstitionem, utique non scientiæ, sed hominum vitia, quibus ea professio nonnihil sit vitata. Qui dicit jam, notat degenerasse Theologiæ studium. Qui dicit esse vitiatam, non damnat illius naturam. Quod si qui ita loquitur: Nunc Missa cœpit esse quasi ac viaticum imperitorum sordidorumque hominum: non Missam damnat, sed hominum mores: nihilo magis hic meus sermo lædit Theologiam vel Scholasticam, vel non Scholasticam. Proinde quæ hic dicuntur in genere, non in omnes hærent Theologos, sed in eos quos ibi designo: Ac sensim, inquit, eo succrevit, ut plerique neglecta Linguarum ac politioris litteraturæ peritia, imo neglectis Divinis Voluminibus, in curiosis, supervacaneis, & immodicis quasiunculis, velut ad Sireneos scopulos confenserent. Jam ars esse cœpit Theologia potius quam sapientia, theatrica verius quam ad veram pietatem accommodata &c. Qui dicit plerique, vulgus notat, non universum ordinem. Si nulli sunt aut superioribus annis fuere tales Theologi, qui spectant ad dignitates magis quam ad Christum: qui pecuniæ studio parum sincere tractant verbum Dei: qui in gratiam Pontificum & aliorum Principum detorquent Scripturas: qui malunt tueri falsum, quam a sua sententia decedere: qui plus satis tribuunt externis, in quibus non est sita vera pietas, neglectis iis, quæ sunt viciniora salutis: qui curiosis questionibus insenscunt: merito vanitatis arguatur Erasmus. Sed si talium nimis multa turba est ubique, hoc admonuisse officium est in ordinem Theologicum, non contumelia. Itaque cum ajunt non adscribendum ipsi Theologiæ, si quid delinquant hi vel illi Theologi, plane mecum faciunt. Eadem enim ubique & sentio & prædico. De quorundam Theologorum moribus, aut de studiorum corruptela, num ego primus questus sum? An non *Joannes Gersonensis* parte secunda, sermone de quatuor domibus, de corrupta Theologia queritur his verbis? De Theologia, non quæ ad verbosam & sophisticam loquacitatem & Chimerinam nescio quam Mathematicam redacta est, sed quæ metis fidem moresque componit. Hæc ille. Quanquam in hoc sermone suspicor a Librariis inductum mendum. Nam arbitror pro metis fuisse scriptum nutrit. Idem in lectionibus super Marcum, parte prima, damnans quorundam ostentationem, qui in publicis disputationibus tuentur propositiones juxta ritum.

gorem Logices veras, apud Rhetoricos aut Politicos falsas; exempla proponit: *Ecclesia manens Ecclesia potest errare: Deus & creatura nihil sunt.* Deinde subicit: *Et sane imprudenter agunt, ne dicam impudenter, qui coram talibus in actibus publicis talem Logicam duram adducunt, aut Philosophiam seu Metaphysicam.* Et paulo post: *Denique cur ob aliud appellantur Theologi nostri temporis sophista & verbosi, imo & phantastici, nisi quod relictis utilibus, intelligibilibus, pro auditorum qualitate transferunt se ad nudam Logicam, vel Metaphysicam, aut etiam Mathematicam, ubi & quando non oportet &c.* Idem parte eadem de veris & falsis visionibus: *Examinator spiritualis huius moneta debet esse Theologus, arte pariter usque peritus, non quales sum qui semper addiscentes, nunquam ad scientiam veritatis perveniunt, quales garrulosi, verbosi, protervi, contentiosi, moribus denique pessimis dediti &c.* Si huiusmodi querimoniis, quæ frequentes reperiuntur apud hunc Scriptorem, Theologis Parisiensibus & gratiosum & gravem, non læditur Theologia Scholastica, cur ego dicor eam damnare, cum hodiernis temporibus multo duriora audiantur non tantum in diatribis Scholasticis, verum etiam in sacris concionibus? Non taxat, inquit, ille nisi Pseudotheologos. Absit, ut secus fecerit; sed cum ait, *nostri temporis Theologi*, nonne videtur aut omnes notare, aut plerosque? Nec video cur commemorandum duxerint existisse Doctores percelebres, qui suis luculentis doctrinis totum orbem illuminarunt, quasi quisquam hoc neget, sed querimur tam paucos exsistere Scholasticam autem Theologiam non ideo voco theatricam, quod fiat in publico, nam id esset totam damnare Scholasticam: sed quod in illis diatribis, præsertim celebrioribus, quibus creantur Baccalarii aut Licentiatii, multa sæpe proponantur ad ostentationem ingenii, quæ neque necessaria sunt neque utilia. Id esse verum, nec ipsi, ut opinor, inficias ibunt Theologi. Tantum de primo Propositionis articulo. In secundo convenit inter nos. *Non enim aliam*, inquit, *solent probati Scholastici Doctores Scripturarum intelligentiam sectari, quam tenent & hactenus tenuerunt orthodoxi Interpretes.* Idem de probatis Theologis semper sensi, at mea querela est de improbatis, quanquam probati quoque Scholastici frequentissime dissentiant ab orthodoxis Interpretibus: nonnunquam in meis scriptis impium ac blasphemum vocant, quod in illorum libris evidenter expressum est. In causa est, quod non ita multi Veteres evolvunt. Superest tertia pars, in qua duo reprehendunt: alterum, quod videor sentire simplicitatem studiorum sublatam per Scholasticam Theologiam: alterum, quod significo studiorum simplicitatem per Linguarum & politioris litteraturæ peritiam posse revocari. Respondeo, vitio quorundam factum, ut Theologiam habeamus difficultatibus supervacaneis spinosam. Neget hoc esse verum qui perpenderit, quantum humanæ Philosophiæ Thomas & huic similes invexerint in Theologiam, quantum spinarum de suo etiam addiderit Scotus, ne quid commemorem de cæteris. Verum interim haud scio an consentiamus in simplicitatis vocabulo. Mihi simplicitas opponitur curiosi subtilitatis, illi putant simplicitatem esse sitam in recta intelligentia fidei ac morum, simplicitatem appellantes sinceritatem. In altero mihi plane cum illis convenit, plus conducere ad studiorum simplicitatem Scholastica Theologia, si Theologi prætermisissis ambiosis ac supervacaneis difficultatibus in ipsis fontibus potissimum versarentur: verum ad hoc ipsum pene necessaria est Linguarum cognitio, non modo conducibilis. Mihi quantum tribuant, ipsi viderint: certe non sum, ut arbitror, omnino rudis optimorum Auctorum: & si tantum valet Scholastica Theologia, ut non patiatur quemquam prolabi in errores: miror unde Joannes Hus, & Wicleon, atque etiam Lutherus, Oecolampadius, & Balthasar, hauserunt tantam errorum fontinam, cum omnes Scholastica Theologia fuerint imbuti. Quod ajunt de tam multis tamque pudendis erroribus meis, non infior meam eruditionem esse infra mediocritatem, nec

A invitus agnosco lapsus humanos, sed tales aliquanto plures inveniri possent in scriptis veterum Orthodoxorum, si quis ea ad Scholasticorum dogmatum gnomones simili candore atque æquitate expendat. Et fortasse magis pudendum sit, eos, qui & habentur & haberi volunt consummati Theologi, toties labi non per occasionem, sed magna cum auctoritate ac supercilio, non sine atrocibus convitiis pronunciantes. Quod tamen in Facultatem dictum nolim. Tametsi non sunt defuturi, qui putabunt tam celebri Collegio non sufficere huiusmodi excusationem: Erravit Amanuensis. Sic ad nos relatum est. Hoc videtur innuere Propositio, ut jacet. Hæc Propositio sic aut sic intellecta. Oportet enim talis Collegii sententiam liquidam esse καὶ ἀμώμητον.

Propositio II. In Præfatione in Hilarium cum sequentibus.

NOVAM in rebus divinis, qui nihil aliud sunt quam XCIII. homines, θεόγιστα commentum sunt: quæ quidem plus quæstionum & atrociores tumultus excitavit orbi quam olim Arianorum temeritas.

CENSURA.

Cum paucis & veluti compendio quodam catholicas veritates Scholastica Theologia fideliter decernat, sicque suos instituat, ut non facile in errores prolabantur, hac Propositione erronee & temerarie doctrina Scholastica detrahit hic Scriptor, ab ejus studio, quantum in ipso est, perversè trahens: quod utile & necessarium esse sacra Concilia ostendunt: quæ generalia studia, & deputata illis gymnasia pro huiusmodi exercitatione Theologia comprobant, atque multis privilegiis ac immunitatibus donaverunt.

DECLARATIO ERASMI XCIII.

Hæc Propositio non solum truncatim, sed etiam XCIII. depravate refertur. Locus in Præfatione sic habet: *Atque hac in re adeo, modum nescire quidam, ut posteaquam nihil non definierant de rebus divinis, novam in his, qui nihil aliud sunt quam homines, θεόγιστα commentum sint &c.* Primum qui dicit quidam, non sentit de universo Theologorum ordine. Loquor autem illic de iis, qui Romano Pontifici tribuunt plus satis, quorum adulationem scio nec Theologis probari. Id satis arguebat libellus, quo responderunt Cardinali Cajetano. Proinde præter æquum, hoc meum dictum ad universam Scholasticam Theologiam detorquetur. Itaque voces illæ, erronea, temeraria, perversa retractio, mera convitia sunt in me, qui nihil unquam tale nec scripsi, nec dixi, nec sensi. Sed quomodo recte pronunciet Facultas, si res secus quam habet proponatur?

Propositio ejusdem III. In eadem in Hilarium Præfatione.

E NOBIS qua fronte veniam poscemus, qui de rebus XCIV. longe semotissimis a nostra natura tot curiosas, ne dicam impias, movemus quæstiones, tam multa definimus, quæ citra salutis dispendium vel ignorari poterant, vel in ambiguo relinqui. An non habiturus est consortium cum Patre & Filio & Spiritu Sancto qui nesciat ad Philosophiæ rationem expedire quid discernat Patrem a Filio, quid ab utroque Spiritum Sanctum, quid inter sit inter Filii nativitatem a Patre & Spiritus processionem?

Quarta ejusdem Propositio: ibidem.

F Non damnaberis, si nescias utrum Spiritus a Patre XCV. & Filio proficiscentis unicum sit principium, an duo.

CENSURA.

Quamvis certum sit, simplices absque profunda horum mysteriorum intelligentia salvos esse posse, hæc tamen Propositiones, quibus, ut ex præcedentibus liquet, Auctor innuis supervacuum esse ac inutile Doctorem studium & indaginem, per qua Deo juvante & cooperante talia divina mysteria aperiantur & explicant, in injuriam asseruntur sanctorum Doctorum, Augustini, Hilarii, Hieronymi, Ambrosii, Basilii, Nazianzeni, Chrysostomi, & aliorum, quos non frustra laborasse exploratum est, ejusmodi argu-

argumenta tractando. Sunt insuper supradicta Propositiones sacris Conciliis generalibus contumeliose, quæ tales materias de Trinitate & consubstantialitate Personarum divinarum ex Scripturis ob incidentes calumnias Hæreticorum crebro deciderunt & definierunt, aut potius declaraverunt: quamvis ante tales definitiones aut declarationes Ecclesia de illis non dubitaverit.

DECLARATIO ERASMI XCIV. XCV.

XCIV. Cum in confesso sit Priscos illos, si quando coguntur de natura divina philosophari, religiosissime precari veniam, de hoc loquutus subijcio, *Nobis qua fronte* &c. Qui sermo quid aliud habet quam querimoniam de his, qui de similibus argumentis curiosas ac propemodum impias movent quæstiones, multaque definiunt, quæ citra salutis dispendium vel ignorari poterant, vel in ambiguo relinqui. Hoc esse verum de multis, ipsi Theologi neque nesciunt fieri, neque factum probant. Necessarias ac sobrias de divina natura quæstiones non improbo, præsertim si juxta Scripturarum oracula cum tremore peragantur. Curiosas ac supervacaneas noto, ac retuli tum duo exempla: alterum, quid discernat Patrem a Filio, quid ab utroque Spiritum Sanctum: alterum, an Pater & Filius spirantes tertiam Personam sint unum principium, an duo. Ea si non placent, in promptu sunt innumeræ quæstiones simpliciter curiosæ & supervacaneæ, quæ partim exstant in libris Theologorum, partim audiuntur in solennibus diatribis, ac sacris interdum concionibus. Quale cum nihil reperiatur in Veterum scriptis, qui tamen magna religione precantur veniam de rebus humanum ingenium excedentibus verba facturi, nulla facta est injuria neque sacris Doctoribus neque Conciliis. Nec inquisitiones sobriæ, neque definitiones necessariæ improbantur, tantum curiosæ & irreligiøsæ taxantur. Quam igitur injuriam mea Propositio facit sacris Doctoribus, *Augustino, Hilario, & cæteris*, cum ipsi fateantur se quæstionem de processione Spiritus explicare non posse, ac procedendi modum credendum esse, non disputandum. Idem fatetur divus *Basilius* in libro de Spiritu Sancto. Præclara vero ratio, quam addidit *Augustinus*: nemo nascitur, nisi e duobus, patre & matre. Quomodo igitur natus est Christus ex virgine? Aut quid necesse est humanam nativatem per omnia quadrare divinæ? Rursus mea Præfatio non loquitur de pia ac religiosa e Divinis Litteris scrutatione, sed de his, qui tales quæstiones Philosophiæ humanæ præfidiis decidunt: qui nesciat, inquit, ad Philosophiæ rationem expedire, quid discernat Patrem a Filio, & cætera. Quis autem vere pius possit absque scandalo legere commenta, opiniones, dubitationes, dissensiones, rixas, quæ *Scorus, Gabriel*, ac cæteri recentiores invehunt, de distinctione Personarum? De his est Præfationis meæ querimonia, non de sobria indagatione.

Quinta ejusdem Propositio. In eadem Præfatione in Hilarium.

XCVI. EA, quæ nos scrutamur, quæ definimus, nec Sacris Litteris prodita sunt, ut si comprehendi non possint, certe credi debeant: nec ullis rationibus probari, nec cogitatione concipi, nec similitudinibus adhibitis adumbrari, ut sunt, possunt. In quibus vestigandis cum a clarissimis ingeniis summa vi diu defudatum fuerit, hic demum est extremus profectus, ut intelligant se nihil scire: & adeo ad vitæ pietatem nihil faciunt, ut nusquam magis habeat locum illud *Pauli*,

1 Cor. 8. Scientia inflat, charitas edificat.

CENSURA.

Quæ scrutantur, quæ definiunt catholici Doctores & sacra Concilia de beatissima Trinitate & de divinis Personis credenda, constat in Sacris Scripturis contineri: nec ab re rationes, suaves, similitudines, atque manuductiones ab illis adduci ad tanta mysteria utcumque intelligenda. Nec is utique labor inutilis est aut infructuosus, sed maxime ad pietatem conducit Christiana Religio: quem non scientia, quæ inflat, ut temerarie Scriptor iste asserit, sed charitas, quæ edificat, promeretur.

DECLARATIO ERASMI XCVI.

Censura iusta foret, si hæc scripisssem in probatos Ecclesiæ Doctores, deque his quæ Ecclesiæ auctoritas ex arcanis litteris præscripsit nobis credenda de sacra Triade, non autem de curiosis, ambitiosis, ac supervacaneis disceptationibus circa mysteria divinæ essentiae. Si negabunt tales esse, proferam ducenta exempla e libris Scholasticorum. Adde quod rerum nec necessariarum nec comprehensibilium molestiam auget miratium inter ipsos dissensio. Proinde cum superiores Censuræ falso, ut dixi, fundamento innitantur, imaginantes hæc in ipsam Theologiam & in universum Theologorum ordinem dicta, nihil ad me pertinent. Theologiæ studium fateor esse saluberrimum omnium, sinceros Theologos amo sincero pectore, tantum de his queror, quæ non arbitror cuiquam probo Theologo probari.

CONCLUSIO HUIUS OPERIS.

Hæc itaque sunt quæ super propositis Erasmi assertio- nibus decernenda dijudicamus: quæ ideo pluribus expressimus, ut plenius cognoscant omnes quam absurda sint & stulta, quæ olim impii Hæretici, Ariani, Aëriani, Valenses, Beguardi, Turelupini, Wittelevitæ, atque his temporibus Erasmus & Lutherani, contra Ecclesiæ definitiones atque instituta ausu sacrilego asserere non erubuerunt: illosque atque pestilentes eorum errores prorsus rejiciant, & soli adhæreant Ecclesiæ catholice, quæ in fide & moribus errare non potest. In his enim semper a Spiritu Sancto dirigitur. Propter quod scribis Apostolus, Ecclesiam columnam esse & firmamentum veritatis. Hinc profecto constat eos, qui illi reluctantur, turpiter a veritate aberrare: quod legendo hæc vel rudes & imperiti facile percipiant. Rationes enim adducuntur, ac Divinorum Voluminum citantur testimonia, quæ manifesta reddere valeant nec inefficacia quæ decernuntur. Unde confunditur eorum impietas, qui usqueadeo gravia errata purioris Christianismi vel sincerioris doctrina prætextu innovare moluntur. Huc etiam accedit, quod succurrendum fuit illorum imbecillitati, qui vera esse credunt, quæ splendore illustrantur orationis: contra vero falsa, quæ rudi & incompto sermone scribuntur: minime attendentes inter hæc & illa non minus esse discrimen, quam inter vasa & ea quæ in illis continentur, quod sæpe maximum est. Nam nonnunquam aurea vasa, quibus similes sunt ornati sermones, mortifera continent venena: ubi testea, quibus comparantur inornati, salubrem continere liquorem perspicuum est. Consulendum item fuit iis, qui Græcas nosse & Hebræicas litteras perfectam putant esse & consummatam Theologiam: cum tamen qui eas norunt, si non alioqui in Theologica disciplina fuerint instituti, Grammatici censendi sunt, non Theologi: quemadmodum & qui Latinas proficiunt non ulterius progressi. Ut igitur omnium horum ratio haberetur, ac illis dilucidius veritas monstraretur & efficacius, opera pretium fuit prolixiori tractatu rem hanc deducere. Sic enim plerumque veri aperiuntur sensus Scripturarum, hæresum fontes desiccantur, & techne atque calumnia deteguntur Hæreticorum. Hæc etiam ratione pericula devitantur, quæ ex suspectis libris proveniunt, aut ex his, qui quamvis eleganter & nitide conscripti sint, non tamen carent veneno damna- te Wittelevicæ & Lutheranz doctrine.

Acta sunt hæc in nostra congregatione apud Collegium Sorbonæ, post diurnam ac maturam discussionem, die 17. Decembris, anno Domini millesimo quingentesimo vicesimo septimo.

AD CONCLUSIONEM RESPONSIO ERASMI.

Quis sit Auctor Conclusionis nescio, sed satis præter meritum meum odiose miscet nomen meum cum nomine Lutheri, cum in his omnibus Propositionibus ne una quidem sit, quæ mihi vere conveniat cum Luthero, aut quæ convellat definitiones aut instituta Ecclesiæ: ut sacratissima Facultas magis damnet quod falso delatum fuit, aut quod sinistra suspicati sunt quidam, quam quod a me scriptum est. Quanquam autem plusquam atrox injuria est in his vocibus Erasmus & Lutherani, tamen æquiore patior animo quod cordatus Lector facile divinabit, quis sit ille φιλοδύτης, qui sui pectoris venenum huic Censuris admiscuit, qui talibus convitiis ma-

Tom. IX.

M m m 3

gis

gis dedecorat suum Collegium, quam meum nomen, e-
cujus scriptis abunde liquet quam mihi nusquam con-
veniat cum impiis Hæreticis. Dominus det illi cum
suis conjuratis saniolem mentem. Quod illum non tra-
cto nunc pro meritis, Facultatis auctoritati condono,
cujus auctoritatem auctam, non diminutam cupio. Quin
& vigilantiam laudo, quod admonent omnes, ut, reje-
ctis erroribus, Ecclesiæ adhæreant, quæ non potest
errare: addendum tamen erat, in his dumtaxat quæ ne-
cessaria sunt ad salutem: sed ab hac Ecclesia Erasmus
nunquam sciens latum culmum digressus est, strenue
depugnans cum his, quibus me quidam student conjun-
gere. Recte monent & illud, non statim esse pium quod
est verbis expoliturum: at nec statim pium est, quod est
sermone incondito prolaturum. Rectissime vero monent,
ne qui Græcam aut Latinam linguam callet, statim ha-
beatur pro absoluto Theologo. Meditandum est enim
noctes ac dies in Lege Domini, optimi quique Aucto-
res evolvendi, quæ res nec paucorum annorum est,
nec exigui laboris.

SEQUUNTUR QUÆDAM PROPOSITIO-
NES ERASMICÆ, CENSURA EJUS-
DEM FACULTATIS THEOLOGICÆ,
qua superiores, notatæ; sed per describentis
oscitationem impressori non traditæ: quas,
quia suis locis nunc apponi non poterant, ad
calcem duxit apponendas.

Ad Titulum VII. De fiducia bonorum operum & meri-
torum, apponenda sunt hæc dua Propositiones, ex libello
Erasmi de misericordia Dei. *Propositio prima.*

I. **Q**uantis malis patent qui fiduciam posuerunt in me-
ritis ac factis suis.

Propositio secunda.

II. Domine ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti
nos. Cum audis (ait Erasmus) *bona voluntatis*, intelli-
gis excludi fiduciam meritorum.

CENSURA.

Duplicem esse fiduciam meritorum exploratum est: al-
teram perversam & excludendam, eam videlicet qua plus
sua justitia & meritis tribuit quam divina gratia aut miseri-
cordia, qua arrogantia innumescens alios contemnit, quasi
a se & a sua virtute merita habeat, non Dei gratia &
misericordia, ingratitudine quoque languescit, minime gratias
agens Deo omnium bonorum largitori, dum non attendit
quod præcipuus sit auctor meritorum, bonorum cogitatum,
affectuum, ac operationum. Neque enim, ut scribit Apo-
stolus, sufficientes sumus aliquid cogitare a nobis tan-
quam ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est, qui
in nobis velle operatur & perficere, qui tamen sic illa
in nobis operatur, ut & nos cum eo operemur. Quod mon-
strans Apostolus asserit non fore inanem laborem fidelium,
eosque admonet ne in vacuum gratiam Dei recipiant. In
se istam gratiam Dei vacuum non fuisse dicit, sed secum la-
borantem: unde patet hominis voluntatem in bonis operibus
habere suam actionem, quamvis primatum bonorum operum
& principalem actionem Deo & gratia ejus deberi certum
sit, non humana voluntati aut libero arbitrio, quem sibi
adscribens hac vana, impia, ingrata, & presumptuosa
fiducia meritorum aut bonorum operum maxime a se elon-
gat fontem divinam misericordiam, & ideo excludenda est.
Altera autem est fiducia meritorum sive bonorum operum
pia, humilis, nec ingrata; qua antea in secunda Proposi-
tione hujus Tituli plene explicata est. Hæc autem non modo
utilis est omnibus Christianis adultis, sed & necessaria: ob-
ligantur enim fideles adulti credere bona opera cum Dei
gratia esse necessaria & requisita ad habendum vitam æter-
nam: obligantur quoque desiderare eandem vitam æter-
nam, & ponere ejusmodi bona opera ad eam comparan-
dam. Judicare etiam tenentur, quod Deus benedictus illa
bona opera premiabit sicut ipse decrevit: & patet per Scri-
pturas, & hoc clare explicat Apostolus: nam cum in univer-
sali sua bona opera prænominaisset dicens, Bonum certa-
men certavi, cursum consummavi, fidem servavi, max-
subjungit, in reliquo reposita est mihi corona justitiæ,
quam reddet mihi Dominus in illa die justus iudex. Et

2 Cor.
6.

2 Tim.
4.

ne quis putaret solis bonis operibus suis reddendam merce-
dem, beata immortalitatis coronam, subdit, non solum sibi
illam tribuendam, sed & his qui diligunt adventum Do-
mini, hoc est, fidelibus bene in hac vita laborantibus, qui
Domini expectant adventum. Proinde debent fideles juxta
definitionem Apostoli in hac vita bene operari, & bene ope-
rando certo a Domino mercedem expectare: alioqui fidu-
cia spei catholica carerent, sine qua non salvantur adulti.
Quapropter si præfata Propositiones hujusmodi fiduciam me-
ritorum & bonorum operum respuant aut inficiantur, Lu-
theri impietati suffragentur: secus autem, si de prima fidu-
cia intelligantur, quæ, ut dictum est, omnino est abji-
cienda.

DECLARATIO ERASMI.

Nunc ad accensas Propositiones, quas dormitabun-
dus ille Theologorum Amanuensis non in tempore
tradidit Badio, cum quinquennium habuerit ad descri-
bendum. Mirum autem quo casu hæc octo relictæ sint,
quum Operis Conclusio jam fuerit excusa. Quis non in-
telligat hos fucos, aut jocos potius vespérales? Aut
quis non sentiat hoc studio procuratum, ut Erasmus
& Lutherus inexplicabiliter miscerentur. Erasmus au-
tem veluti coryphæus præcederet, & idem sequeretur,
ut imperiti credant illum hujus negotii a & w. Mira
vero talium artificum gravitas!

AD PRIMAM ET SECUNDAM.

Illic nihil aliud doceo, quam fiduciam in misericor-
dia Dei collocandam potius, quam in nostris meritis
ac factis. Ac fiduciam simpliciter appello summam cer-
tamque spem: humanis enim meritis, quatenus humana
sunt, quam minimum tribuendum arbitror: gratissima
autem Christo modestia fuerit, si quis nihil omnino tri-
buat. Bona opera requiri in adultis, fateor maxime.
Quod vero negant fore spei Christianæ fiduciam, nisi
fidamus benefactis nostris: nemo firmius sperat, quam
qui sperat in promissis ac misericordia Dei & in meri-
tis Christi. Et tamen humilem illam fiduciam, quam
ponunt, ego sane non rejicio, quanquam nusquam le-
go dictum homini, habere spem in benefactis tuis, aut
ille confidit operibus suis.

Ad Titulum XX. De celibatu Sacerdotum. *Propositio ex
libro de interdicto esu carniū.*

Multæ causæ suadent mutationem legis cœlibatus in
Ecclesiasticis.

CENSURA.

Hæc Propositio, quatenus præten-
dit causas mutationis
hujusmodi legis validas esse, falsa est, vehementer scan-
daloſa, & in Ecclesia sancta schismatis Lutherani hæ-
resis ejusdem impia nutritiva. Multa enim sunt & effi-
caces causæ impellentes ad sanctam legis cœlibatus Sacerdo-
tum observationem retinendam, & nullatenus mutandam:
& nulla (qua quidem justa sint) ad oppositum. Nam si
divino cultui deputatis in lege veteri, cujus sacramenta
umbra tantum erant sacramentorum novæ legis, in ordine
vicis sua altari deservientibus necessarium erat continere:
cum tamen ipsi per successionem generationis ministrare al-
tari adstringerentur, nec in sua esset libertate hoc officium
recusare: eos enim necessum erat hujusmodi munus obire qui
de Levitica fuissent Tribu exorti: potiori utique ratione
ministri altaris compesit continentia. Non enim, ut illi,
per generationem assumuntur, sed per liberam propria vo-
luntatis electionem: nam nequaquam sacros ordines susci-
pere quispiam compellitur, sed qui vult ordinatur, qui re-
spuit ad illud non adstringitur. Spontanea autem volunta-
te sacros ordines suscipientibus sapienter Spiritu Sancto sug-
gerente continentiam Ecclesia adjecit, habita præsertim ra-
tione usque adeo præcellentis dignitatis tantorum sacramento-
rum, quibus nihil sanctius, nihil spiritualius, nihil divi-
nius: quapropter qui illis deputantur par est spirituales sint
& a carnalibus desideriis eorumque occasionibus & fomen-
tis maxime elongentur: ut casto animo ac incontaminato
corpore sanctam & immaculatam hostiam offerre merean-
tur: neque admiranda illa & tremenda attrahant mysteria,
qui non eximia pollent sanctimonia. Huc accedit quod qui
vitam

vitam calibem agunt, externa occupatione, aut uxoris liberorumve sollicitudine minime prapediuntur: quo minus sacra lectioni, orationi, meditationi, ceterisque id genus vite contemplativa officiis vacent liberius. Si autem uxores ducerent, qui sacros ordines suscipiunt, minus profecto libere Domino intenderent. Nam ut ait Apostolus, qui cum uxoribus sunt, solliciti sunt quæ sunt mundi, quomodo uxoribus placeant, & divisi sunt. Quamobrem cum magna inquietudine viverent Sacerdotes cum uxoribus oneribus matrimonii implicati: ob qua multum eos oportet negotiis secularibus involvi, a quibus tamen ipse Apostolus Deo militantes abstinere debere decernit. Qui vero continentes sunt & calibes permanent, qua Domini sunt cogitant, quo scilicet pacto possint Deo placere, & castimoniam servare ac puritatem animæ & corporis: nec non & pervigilant qui curam habent animarum, tanquam Domino de creditis sibi ovibus rationem reddituri. In magnam præterea perniciem Ecclesia concessa Ecclesiasticis conjugia redundarent. Infinita siquidem propemodum confusio in Ecclesiam induceretur in immensum excrecente filiorum & filiarum multitudine, qua sumptibus alenda foret Ecclesia. Filiis quoque parentes beneficia Ecclesiastica quasi per manus tradentes, & continua successione a progenie in progeniem suis illa reservantes familiis, Leviticum Sacerdotium, quod Sacerdos secundum ordinem Melchizedech Christus Dominus abiecit, instaurare viderentur. His autem perpensis facile est dignoscere quantum a recto tramite exorbitent qui usque adeo Sacerdotalem statum deiciunt, ut post susceptum sacrum ordinem nova nuptiarum fœdera inire consulant, id quod ne ipsis quidem Græcis unquam licuit. Nam quamvis voto continentia minime adstringerentur respectu præcedentium nuptiarum, nefas tamen semper illis fuit post susceptum Sacerdotium nuptiarum vinculo sese illigare, aut mortua prima uxore secundam ducere. Si autem id a Græcis inviolabiliter observatum est, quanto valentiori jure Sacerdotes Ecclesia Latina, qua voto continentia se devinxit, post susceptum Sacerdotium gradum nefarium est in rei uxoria servitutem detrudere. Probanda itaque est Ecclesia Latina continentia, qua sanctitate præfulget, liberam concedit facultatem vacandi divinis studiis, ac utilitati rei Ecclesiastica magnopere conducit.

DECLARATIO ERASMI AD TERTIAM.

Qui tractant divina mysteria ac verbi cœlestis administrationem, eos maxime decere castitatem, vere pieque differunt, ac me quidem utroque favente pollice. Sed illi quid ipsa res postulet considerant, ego quid hominum imbecillitas. Nonnulla, fateor, incommoda sequerentur, si Sacerdotibus permitterentur uxores, sed quibus certis constitutionibus vel Ecclesia, vel Principum sollicitudo facile mederetur. Nunc in tam corruptis hominum moribus longe graviora incommoda habet illorum impurissimus cœlibatus. Utinam Sacerdotes, quotquot sunt, ad vitæ puritatem converterent animum. Multas causas esse dixi; an validæ sint, judicent Ecclesiæ lumina.

Ad Titulum XXXII. & ultimum, De Theologia Scholastica, addenda erant Propositiones quinque, quarum prima fuisset suo ordine Propositio VI. qua est in Prefatione Erasmi in Hilarii Opera.

IV. Sanctissimus vir Hilarius haudquaquam erat ignarus quam periculi plenum sit, quam parum religiosum de rebus ineffabilibus loqui, incomprehensibilia scrutari, de longe semotis a captu nostro pronunciare.

C E N S U R A.

Norat beatus Hilarius nullum esse periculum de divinis pronunciare, conformiter ad ea quæ in sanctis Scripturis habentur, aut quæ in sacris Conciliis œcumenicis sunt decisa & definita: alioqui non pro illis tuendis exsulasset ipse, neque ad ea explananda insignes libros edidisset.

DECLARATIO ERASMI IV.

IV. Atqui in illis ipsis libris, quos Hilarius scripsit de

A Trinitate, non uno loco trepide precatur a Deo veniam quod de rebus inexplicabilibus verba sit facturus: clamatque se religionis studio cogi, ut fiat irreligiosus. Nec mirum, cum in illis ipsis libris aliquoties ea scribat, quæ me nunc scribentem nemo toleraret. Nec minus trepidat Augustinus de Triade disputaturus. Jam & ipsi Theologi quædam commode interpretantur, quædam rejiciunt ab Augustino prodita de sacra Triade. Scripturæ non fallunt, sed in interpretando periculum est. Nam & Ariani habebant Scripturas. Postremo in verbis ipsis magna religio est. Proinde Veteres vix audebant de divinis Personis aliis loqui verbis, quam Scriptura loqueretur.

Septima Propositio. In eadem Prefatione in Hilarium.

SUMMA nostræ Religionis est pax & unanimitas; V. Sea vix constare poterit, nisi de paucissimis definiamus, & in multis liberum relinquamus cuique suum judicium.

C E N S U R A.

Religioni Christiana non parum conducere pacem & unanimatem exploratum est, dum tamen ea pax & unanimitas pia sit & recta. Si autem impia sit & a catholica veritate aliena, quemadmodum solet esse in Hæreticis, nullo modo confert, imo plurimum uest Christiana pietati. Ut autem dissolvatur hujusmodi impiorum consensus, & pia ac recta in Ecclesia concordia statuatur, opus est catholica dogmata per eos qui auctoritatem habent in Republica Christiana sapius explicentur. Hac enim ratione schismata tolluntur & scandala, pullantesque hæreses eliduntur & perversa doctrina, moresque fidelium componuntur, & fides ipsa in cordibus Christianorum radicatur. Sic olim persequentibus Ecclesiam Hæreticis cum sua execranda conjurationis complicitibus, congregata sunt generalia Concilia, ubi rejectis & damnatis impiis, pacem & concordiam Ecclesia recepit. Ut autem id fieret crebro, oportuit adversus impietates atque calumnias Hæreticorum Ecclesiam non de paucissimis, sed de multis definire aut declarare, qua tenenda, quæve rejicienda forent: neque super his, qua ad pietatem spectant, liberum relinquere cuique suum judicium, alioqui nulla posset inter fideles in his, qua fidei sunt, unanimitas & concordia servari. Proinde hac Propositio temerarie ac ignoranter asserta, dissolvenda unitati fidelium viam seditiose aperit, nec non & disseminandis perniciosis erroribus.

DECLARATIO ERASMI V.

Totus ille locus dehortatur a curiosis ac temerariis V. definitionibus circa materias hominis intellectum excedentes, non loquitur de sobria religiosaque vestigatione, aut decretis Synodorum *ὁρισμῶν*. Præcedit enim hunc quem citant locum hic sermo: Non quod in totum damnandam existimem, vel Philosophia in tres partes dissecta, vel rerum ultramundandarum vestigationem, modo adsit ingenium felix, & absit definiendi temeritas, absit pervicacia, & concordia pestis, vincendi pertinax libido. Summa nostra Religionis pax est &c. Et paulo post: Atque hac in re adeo modum nescire quidam, &c. Ac longiore intervallo præcessit: At ea, qua nos scrutamur, qua definimus, nec Sacris Litteris prodita sunt, & cætera. Quod si Theologi velint fateri verum, opinor nec ipsis probari contentiones de instantibus, quidditatibus, formalitatibus, & respectibus, nec fictiones propositionum, ut non necessarias, ita duras piis auribus. Veluti cum quæritur an hæc propositio sit impossibilis, Deus Pater odit Filium in divinis. An Pater potueris gignere plures filios. Et his etiam odiosiora. Nec damnatur quod Concilia multa ex Litteris Sacris definierunt contra Hæreticos, nec velim Ecclesiæ tranquillitatem emi confortio falsitatis: sed infinitas & curiosas quæstiones noto, ad quarum comparisonem, pauca videbuntur quæ restant, utcunque per se multa sint. Proinde hæc Propositio recte intellecta, nec temerarie, nec ignoranter asserta est, nec dissolvendæ unitati fidelium viam seditiose aperit, aut disseminandis perniciosis erroribus. Non statim dissolvitur Ecclesiæ

fiæ concordia, si de multis Scholasticorum opinionibus liceat in suo quemque sensu abundare, inconvulsis his quæ certo credenda tradidit Ecclesia.

Octava Propositio. In eadem Prefatione in Hilarium.

VI. **H**Oc eruditionis est Theologicæ, nihil ultra quam Sacris Litteris proditum est definire, verum id quod proditum est bona fide dispensare.

CENSURA.

Non est eruditionis Theologica nihil de iis qua ad fidem spectant definire, quam quod in Sacris Litteris formaliter & expresse habetur, aut quod ex illo clare deducitur: sed impietatis Wiclevicæ aut Lutheranæ; quandoquidem auctoribus Dionysio, Basilio, Augustino, & aliis multis catholicis Doctoribus, non minus credenda sunt quæ a Christo ex Apostolorum traditione habemus de sacramentis & nonnullis aliis, quam qua in Scripturis sanctis exprimuntur. Nec solis litterarum monumentis jubet Apostolus fidem adhiberi, sed & traditionibus nudo sermone explicatis. Quare præscripta Propositio est falsa, impia, & Wiclevicæ atque Lutheranæ perfidia consentanea.

DECLARATIO ERASMI VI.

VI. Candidi Lectoris est interpretari sermonem juxta materiam præsentem. Non illic agebam de ritibus sacramentorum, sed de curiosis quæstionibus circa divinam naturam. In his nolim Theologos a Divinorum Voluminum ductu recedere. Id si fatentur recte dictum, quid habet hæc Propositio commune cum Wiclevis aut Lutheris? Nemo negat reverenter accipiendum quod ab Apostolis voce non scripto traditum est: sed non statim ab Apostolis traditum est, quicquid quocunque modo irrepsit in usum Ecclesiæ, cum de scriptis non possit esse tergiversatio. Jam scio Hieronymum aliosque pios viros præcipere, ut a majoribus tradita perinde accipiamus, ac si fuissent ab Apostolis profecta: verum hæc utiliter dicuntur adversus eos, qui contumaciter negligunt a priscis instituta Patribus: non arbitror tamen quorumlibet Episcoporum constitutionibus tantum esse tribuendum, quantum debetur Apostolicis præscriptionibus. De Synodorum universalium decretis non loquor, præsertim veterum & usu comprobatis.

Nona Propositio. In eadem Prefatione in Hilarium.

VII. **M**ulta problemata nunc rejiciuntur ad Synodum, multo magis conveniebat quæstiones ejusmodi in aliud rejicere tempus, cum sublato speculo & enigmate videbimus Deum de facie.

CENSURA.

Nequaquam a fidelibus censenda sunt problemata, qua in generalibus Conciliis Ecclesia determinat super his qua ad pietatem spectant: a Spiritu Sancto enim directa de illis tantum ibi decernit, qua ab omnibus Christianis inconcusse & inviolabiliter sunt tenenda. Propter quod hæc Propositio temerarie & arroganter asseritur: quasi nesciat discernere Ecclesia qua sint aut non sint problemata, qua sint aut non sint definienda.

DECLARATIO ERASMI VII.

VII. Absit a me talis insania, ut existimem ea, quæ generalibus Conciliis rite coactis ac peractis de fide tradidit Ecclesia, revocanda in integrum: de Theologorum quorundam curiosis quæstionibus ac temerariis definitionibus loquor, ad fidem nec utilibus nec necessariis. Hoc me sentire totus sermonis tenor declarat. Nec satis intelligo quid sibi velit Censura, cum ait, *quasi nesciat discernere Ecclesia, qua sint aut non sint problemata, qua sint aut non sint definienda.* Nihil enim est in meis verbis affine huic sensui. Mea sententia est a simili. Sicut hodie multa proponuntur, quæ nec probantur nec improbantur, sed rejiciuntur ad Synodum *οὐκ ἐκρινόμενα*, ita multa definita sunt a quibusdam Theologis de divinæ naturæ mysteriis, quæ satius erat rejicere in seculum venturum, cum videbimus faciem ad faciem. Obsecro te Lector per Christum, habet hic sensus aliquid blasphemum in Ecclesiam, aut in Concilia?

Decima Propositio. In sepe dicta Prefatione in Hilarium.

Pudet Rabinos alicubi nihil habere quod respondeant.

CENSURA.

Doctores Scholasticos magno dolore ac pudore affici certum est his temporibus dum vident impios homines sacra Ecclesia Concilia etiam generalia perfrita fronte contemnere pariter & sanctos Doctores, sanctas quoque Scripturas pro sua libidine ad hæreticum sensum passim detorquere, cum tamen Scholasticis Doctoribus, quos hic Scriptor pro contumelia Rabinos appellat, minime desit quid adversus perfidam Lutheri doctrinam respondeant. Eam siquidem manifestis argumentis, & his solidissimis, & quæ vere dissolvi nequeant, delirare clare ostendunt. Quapropter cum eis vix audent Lutherani congregari aut pædem propius fingere. Verentur enim ne si propius manus conferre contingat, dum non habent quid rationabiliter respondere queant, confundantur, & sua orbi inscitia ac ignorantia propaleantur. Hinc futiles sane & enervés libros edere solent, multis quidem hæresibus atque blasphemis conspersos, verum nullis rationibus, nullis documentis, nullis Scripturis nisi perperam detortis suffultos, id quod facile percipiunt, qui illos non sine judicio legunt. Non enim rationes illos valere, sed impudenti procacitate ac infami pervicacia sese ostentare deprehendunt. Nam morem patrum suorum hæresiarum imitati, quando ab Ecclesia catholica, extra quam indubie non est salus, veluti pessimi transfuga turpiter descivere, veritati nesciunt acquiescere, sed tanquam qui furis quibusdam agitantur, tota malignitatis suæ vi in catholicam pietatem debacchantur.

DECLARATIO ERASMI VIII.

Quæ hic stomachantur in Hæresiarchas verissima sunt, sed ad me nihil attinent. Rabinos appello Theologos similes Scribis ac Phariseis, qui quo videantur egregie docti, non sunt contenti iis quæ tradidit Scriptura, aut Conciliorum auctoritas, sed ad ostentationem ingenii comminiscuntur quædam curiosa, sic ut minimum absint a blasphemia. Proinde quemadmodum gravi injuria afficiunt Theologos, qui damnant universos, ita sibi sunt injurii, qui quicquid in ullos Theologos dicitur, de universis interpretantur, demum me præter omne meritum capitalis gravant invidia, nec hac ratione probe consulentes nomini Theologico.

FINIS.

DETERMINATIO FACULTATIS SACRÆ THEOLOGICÆ IN ACADEMIA PARISIENSI, SUPER FAMILIARIBUS COLLOQUIIS DESIDERII ERASMI ROTERODAMI, CONCLUSA MENSE MAJO, ANNO M. D. XXVI.

ANNO Domini millesimo quingentesimo vicesimo sexto, die decima sexta mensis Maji, fuit congregata Facultas Theologica per juramentum in Collegio Sorbone, ad deliberandum finaliter, quid esset agendum de libro, qui inscribitur *Familiarium Colloquiorum Formula*, per **DESIDERIUM ERASMUM** &c. Nunc autem idem liber plurimum auctus inscribitur *Familiarium Colloquiorum Opus multis nominibus utilissimum*. Super quo quidem negotio jam sæpius factus fuerat sermo, tam inter Deputatos, quam in pleno Magistrorum consessu. Et die hesternæ post multa super ea re in ipsa Facultate sedenti apud sanctum *Maturinum* post Missam (ut moris est) proposita ut maturius materia ipsa discuteretur, remissa est ad hunc diem decimum sextum, quo in omnium Magistrorum præsentia repetita sunt & rememorata, quæ per Deputatos prius diversis vicibus fuerant adducta: videlicet quod per Auctorem dicti libri, quibus is esset, jejunia & abstinentiæ ab Ecclesia indicta parvi penduntur, beatæ Virginis *Maria* & sanctorum aliorum pro

pro ludibrio habentur suffragia, virginitas si conjugio conferatur, nullius est aut parvi momenti, religionis etiam dissuadetur omnibus ingressus. Item arduæ difficultesque quæstiones Grammaticulis contra per Magistros in Artibus jurata statuta proponuntur, unde facile in errores prolabi possunt: & plurima consimilia perperam in dicto Libro tractantur. Quibus diligenter attentis & perpensis, post maturam deliberationem dictum fuit, & unanimi omnium consensu conclusum, quod prædicti Libri lectio omnibus & maxime adolescentibus erat prohibenda, quoniam magis per hujusmodi lectionem sub eloquentiæ acquirendæ prætextu juvenus corrumpere quam institueretur, & quod omnibus mediis debitis esset enitendum ut hujusmodi Liber supprimeretur, & à finibus eliminaretur Christianorum. Ut autem cunctis perspicuum fiat quam justum sit hoc nostrum judicium, rationique ac pietati consentaneum, statuimus illa subjungere, quæ de ejusmodi Dialogorum Libro per nonnullos nostrum ad id specialiter commissos jussimus annotari, decerpi & transcribi, quæ & nos maturius perpensa moverunt. In eorum autem editione modo & forma subsequentibus signati loci in Dialogis singulis ad voluminis nobis à conquiritibus oblatis, & quale tunc in hac civitate *Parisiensi* passim in manibus erat, paginas* sunt referendi.

Subsequuntur nonnulla erronea, scandalosa ac impia, quæ continentur in Libro, qui dicitur *Familiarium Colloquiorum*, opus ab auctore

DES. ERASMO ROTERODAMO

recognitum, Anno Domini M. D. XXVI. In quo tanquam Ethnicus homo, auctor illius, Religionem Christianam & sanctas ejus ceremonias & observationes ridet, sublannat, carpit, lacerat, & mutandas decernit.

CENSURA.

IN Dialogo *De valetudine adversa*, impudenter primo ridet devotionem, quam habet populus ad sacræ religionis habitus; innuitque quod tantum valeat morbis curandis pallium lenonis, quantum valet cuculla religionis. Hoc habet pagina 633. B. *Sunt qui testis cuculla Dominicali*, &c.

DECLARATIO.

Quemadmodum collaudanda est Facultatis religiosa diligentia, quæ tam anxie metuit adolescentibus, ita parum tutum est ex aliorum relatione pronuntiare. Nam hic Facultas ingenue profitetur, se Commissariorum auctoritatem simpliciter fuisse sequutam. Quis autem expectasset ut ejus Collegii majestas sese ad puerilium Colloquiorum censuram dmitteret, opus in hoc paratum, ut adolescentes per lusum discerent Latine dicere, & obiter inveniendis ac refellendis argumentis ad Rhetoricen præpararentur, denique & pietatis elementa quædam imbiberent, & in dies nonnihil supra crassum vulgus hominum assequerentur? Hic erat scopus meus, à quo videor non omnino aberrasse, nisi forte blandiuntur auribus meis, qui mihi gratias agunt, quod ex illis nugis meis aliquid bonæ mentis hauserint. At mirum est illic lapidari Colloquia, ubi impune leguntur & excuduntur *Facetia Poggiana* & *Quæstiones jocosæ*. Proinde ut has querimonias à Deputatis sæpe propositas facile credo, ita consensu totius Facultatis editas, mihi non fit verisimile. Nec me adeo clam est, quorum instinctu hæc gerantur. Ad sævam Præfationem, quoniam cujus sit nescio, in præsentia nihil respondeo, nisi hoc tantum, quod multa ferociter pronuntiat, quæ non apparebunt cum ad loca ventum fuerit. Titulum modo, nam scio non esse Facultatis, corrigam. In Colloquiis *Erasmus*, velut homo veræ pietatis amator, ac studiosus gloriæ *Christi*, nusquam ridet aut sublannat Religionem Christianam, sed ho-

* Hic vero juxta Editionem nostram locorum paginas apposui.

A minum superstitionem ac præpostera judicia taxat, id quod cum primis conducit ad repurgandam confirmandamque Religionem Christianam. Porro cum Colloquia consentent diversis personis, iniquissimum arbitror mihi pro dogmate impingi, quicquid illic à quocunque dicitur. Alioqui fiet ut unus loquar secum pugnantia: frequenter enim quod alter proponit, alter refellit: jam si falsum est, quod proponitur, iniquum sit deteriorem partem impingere, dissimulata altera quæ refellit quod perperam est dictum. Quoniam autem non refertur è Colloquiis totus locus, sed adfertur censura, minimum hic rei mihi fuerit cum Facultate, quæ damnat non quod à me scriptum est, sed quod Commissarii, aut alii forsitan retulerunt, quam bona fide mox ipsa declarabit res.

AD PRIMUM LOCVM DECLARATIO.

C Primum illud vide, lector, an non statim à manifesta falsitate factum sit initium. Verba Colloquii sic habent: *GE. dicit: Sunt qui testis cuculla Dominicali aut Franciscana revaluerunt. Respondet LI. Idem fortassis evenisset, si lenonis pallio testis fuissent. Verum ista diffidenti nihil conducunt.* Ad hæc *GE. Fide igitur, ut reviviscas*, &c. Hic luce clarius est *Livinum* hortari sodalem, ut utatur sacra veste, & si diffidit, desinat diffidere, quo profit vestis. An non hic impingitur pars deterior, dissimulata posteriore, quæ priorem corrigit? Nec tamen *Gerardus*, qui videtur non ita multum tribuere vestibus, impudenter deridet eos, qui sunt eo affectu: nec dicit idem valere morbis curandis pallium lenonis, quod cuculla religionis, sed indicat *σύνθεμα*. Nam fieri potest, ut qui convalescit tectus cuculla, non beneficio cucullæ convalescat, sed naturæ viribus, aut Medicorum ope, ut idem eventurum fuerit, si quavis veste fuisset opertus. Omitto quod nihil obstat, quo minus eadem cuculla possit esse Monachi & lenonis. Vides, lector, quantum absit hic sermo Colloquii ab impudenti derisione. Quid autem obsecro discriminis sit, si parum tribuatur cucullæ Monachorum, cum in hisce rebus tantum sit inter simplices superstitionis, tantum in his qui hæc suadent veritatis, ut expediat & illos ab errore, & hos à fraudibus revocari? Nunc nihil horum facit Colloquium, sed suadet potius ut utatur cum fide.

CENSURA.

II. Rursum nulli Sancto pro morbo curando vult votum nuncupari. Hoc videre est pagina eadem scilicet 633. C. Paulo post: *Alii morbo levati sunt, nuncupatis alicui Divo votis.*

DECLARATIO.

E Hoc ibi dicit *Gerardus*, non ego, quem ponant me facere semi-Lutheranum, quid hoc ad me? Nec tamen ille significat, quod interpretantur isti, tantum notat illos, qui cum Divis velut ex pacto agunt, Si me sanaveris, ponam tibi statuam marmoream, sin minus, nihil ponam. Locus sic habet: *Alii morbo levati sunt, nuncupatis alicui Divo votis.* Respondet *LIVINVS: At ego cum Divis non paciscor.* *GERAR. Proinde tu vel à Christo, cui fidis, pete sanitatis beneficium*, &c. Multi sunt ejus animi, ut putent Divos omnino non invocandos. Eoque alter monet, ut si parum fidat Divis, petat à *Christo*. An continuo damnat omnia vota Divis facta, qui dicit, *ego cum Divis non paciscor*? Neque tamen impius est, qui mavult ab ipso petere *Christo* quam à Divis.

CENSURA.

III. In Dialogo *De visendo loca sacra* ridet votum *Hierosolymitanum*, mentiens omnia quæ videntur *Hierosolymis* commentitia esse, & excogitata ad alliciendos simplices & credulos. Hoc habet pagina 639. B. *Est-ne illic quod tu putes spectatu dignum*, &c.

DECLARATIO.

Quod ibi narrat, non *Erasmus*, sed *Arnoldus*, frequenter audiui à doctis qui *Hierosolymam* adierant: ac probabile est hodie non sciri certum ubi fuerit olim *Hierosolyma*, quandoquidem video dubitari ab eruditissimis an ibi fuerit *Roma*, ubi nunc monstratur. Divus *Hieronymus*, qui vixit in ea regione, commemorans quædam, quæ hodie ibi monstrantur hospitibus, tanquam de dubiis loquitur, fertur, & narrant. Quid censendum est nunc post tot incursiones, tot rerum humanarum mutationes, quæ mille & eo amplius annis solent accidere? Ejus generis feruntur esse, quæ ostenduntur *Roma*, *Veronica*, columna *Salomonis*, cathedra *Petri*, & sepulchrum. Sed quid hæc ad fidem catholicam? Olim probatæ religionis viri nihil magni judicarent fuisse *Hierosolyma*, nec arbitror multo pejus habituram rem Christianam, si nemo curreret *Hierosolymam*, sed in libris quæreret *Christi* vestigia, atque hoc operæ & impensæ transferretur ad sublevandos pauperes.

CENSURA.

17. In Dialogo, qui dicitur *Confessio militis*, irreverentius ac impudentius loquitur de Confessione sacramentali: hoc videre est pagina 643. A. *Quem tibi Sacerdotem deliges?* Respondet alius: *Cui cognovero quam minimum esse frontis & bonæ mentis.*

DECLARATIO.

Imo illic deridetur miles impius ac sceleribus onustus, qui ad abolenda crimina satis esse putat quomodocunque narrasse Sacerdoti sua commissa, cum nec oderit sua peccata, nec cogitet de corrigenda vita. Is percunctanti, quem sibi Sacerdotem esset delecturus, respondet: *Cui cognovero quam minimum esse frontis ac bonæ mentis.* Hic sermo non est *Erasmi*, sed detestandi militis, cui sic respondetur: *ne non habeant similes labra lascivias.* Et additur: *Ab illo purus abibis ad corpus Dominicum?* Respondet miles: *Quid ni? Postquam semel effundero scintillam in illius cucullam, ego me exoneravi sarcina. Ipse videris, qui absolvit.* Tum alter: *Qui scis an absolvas?* Miles: *Scio. Quonam indicio?* Et miles: *Quia manum imponit capiti admurmurans nescio quid.* Hic alter: *Quid si reddas tibi omnia peccata tua cum manum tibi imponit, hac admurmurans: Absolve te ab omnibus beneficiis, quæ nulla in te compertio, & restitu te tuis moribus, talemque dimitto, qualem accepisti?* &c. Ex toto Colloquio palam est ibi derideri stolidum militem, & hoc consilio traduci, quo *Lacedæmonii* servos ebrios adducebant in convivium. Reperiuntur enim & inter alios qualis est ille miles. Nunc utram personam mihi tribuunt, deridentis impiam militis stoliditatem, an militis? Hæc arguunt nec Theologos, nec referendarios legisse Colloquia, sed hoc negotii datum juvenibus, qui deciperent pro sua sapientia. Alioqui si vel fulloni tradas legendum Colloquium vulgari Lingua, videbit traduci militis stoliditatem, non irrideri Confessionem: nisi forte divus *Hieronymus* irreverenter loqui dicatur, de jejuniis & abstinentia, de virginum pudicitia, de Monachorum sanctitate, de Clericorum & Presbyterorum continentia, quoties satyrico sale defricat delicata quorundam jejunia, succum herbarum non è calice bibentium, sed è concha sorbentium: quoties irridet virgines obscura purpura, pedibus ludentes, cum clericis agapetarum titulo conviventes: quoties depingit Monachorum quorundam fastum testudineo gradu incedentium, digituli crepitu silentium indicientium, ac tanto supercilio verba promentium, ut singultire videantur verius quam proloqui. Rursus cum ob oculos ponit indecora hæredipetarum obsequia, divitum lectis assidentium, & oris purulentam manibus excipientium. Quoties salibus exagitat quasdam Ecclesias, *Gallorum*, ni fallor, in quibus non admittebantur ad sacros ordines qui carerent

A uxoriis, nec committebantur sacramenta, nisi vidissent uteros tumentes. An ideo loquitur irreverenter de resurrectione corporum, quod *Origenistas* facit contrædictis foeminarum mamillis ac cæteris membris, percunctantes, an eadem membra sinus habituri in resurrectione? Quod si pium est vitia traducere, præsertim intactis nominibus, cur ego dicor irreverentius loqui?

CENSURA.

In Dialogo, qui inscribitur *Pietas puerilis*, censet in primis peccatum grave non esse transgredi constitutiones Ecclesiasticas, nisi accedat contemptus malitiosus. B. Hoc patet pagina 652. B. *Neque vero protinus arbitror esse piaculum, quod admittitur adversus constitutiones humanas, nisi contemptus accesserit.*

DECLARATIO.

Piaculum appello non crimen quodlibet, sed enorme crimen. Nec aliud exprimit sermo meus, quam non esse protinus horrendum crimen, si quis violet quancunque constitutionem humanam. Sed quo locus esset calumniæ, omissa est vox una, *quaslibet*: sic enim scriptum est, *Adversus quaslibet constitutiones*. Id si fecit Amanuensis, cur non est correctum? Sin studio mutatum est à Commissariis, cujus integritatis sit, alii videant. Si omnis violatio cujuscunque constitutionis humanæ mittit in gehennam, non recte loquutus est ille puer: si hoc nemo Theologorum audet profiteri, quid est quod reprehendunt?

CENSURA.

Deinde innuit confiteri soli Deo sufficere, si non aliud Ecclesia ordinasset: hoc patet pagina 653. F. *Sed illi confiteor qui solus, &c.*

DECLARATIO.

An his temporibus usitata Confessio fuerit à Christo instituta, nondum satis probatum est à Theologis. Interim puero aut laico sufficit, opinor, si eam servet velut ab Ecclesiæ Præsulibus institutam, & totius populi Christiani usu comprobata. Ita loquitur *GASPARIUS*: *Sed illi confiteor, qui solus remittit peccata, cui est potestas universa.* Cui respondet *ERASMIUS*, *Cuiam?* *GASP.* Christo. *ERASMIUS.* An istud sat esse putas? *GASP.* Mihi sat esset, si sat esset Ecclesiæ proceribus & consuetudini recepta. *ERASM.* Sed quos tandem appellas Ecclesiæ Proceres? *GASP.* Pontifices, Apostolos. *ERASM.* Et inter hos annumeras Christum? *GASP.* Is est omnium sine controversia colophon. *ERASM.* Et hujus receptæ Confessionis auctor? *GASP.* Is quidem auctor est omnis boni, sed an ipse iustitiam hanc Confessionem, Theologis excutiendam relinquo, mihi puero & idiota sufficit majorum auctoritas, &c. Ex his verbis quid aliud colligi potest, quam Confessionem esse religiose servandam, vel ob auctoritatem Ecclesiæ, & publicam consuetudinem, etiam si nec ex Scripturis sanctis ortam, nec ab ipso Domino institutam efficaciter probari valeat? Nec aliud innuit hæc Propositio, quam apertis expressit verbis.

CENSURA.

Post hæc reprehendit modum disputandi Theologorum, non intelligens non propterea Theologos non vacillare in fide, quia quæstiones de iis faciunt quæ ad fidem spectant. Non enim per hujusmodi quæstiones de fide dubitant, sed per eas fides explicatur apertius. Is error habetur pagina 653. B. *Complexus abstinent à Theologia, quod vereantur ne vacillent in fide catholica, cum videant, nihil non vocari in quæstionem.*

DECLARATIO.

Obsecro quis unquam sanus simpliciter damnavit Scholasticas disputationes? Puer duas adducit causas quare minus propensus sit ad Theologiæ studium.

Thea-

Theologia, inquit, *mihi cumprimis placeret, nisi me mores quorundam & morosa inter ipsos contentiones offenderent, &c.* Qui dicit *quidam*, certos notat, non universos. Ad id ita respondet ERASMVS. *Complures abstinent à Theologia, quod vereantur, ne vacillent in fide catholica, cum videant nihil non vocari in questionem, &c.* Quid? Hoccine ad Diatribas Sorbonicas attinet? Nihil minus. Imo notatur hæc fatalis opinionum dissensio, qua nunc concutitur orbis, ut puero non sit tutum, de dogmatibus differere. Si sensisset de Diatribis Scholasticis, dixisset, cum illic nihil non vocetur in dubium: nunc ait, *cum videant*, digito notans hæc tempora. Neque quisquam dicit ideo vacillare Theologos, quod disputent: sed sibi metuunt multi, ne vacillent inter tot Doctores, & Scripturas ad pugnantia dogmata detortas: firmior est enim laicus, si simpliciter credat, nihil disputans. Sequitur enim in eo loco: *Et quod lego in sacris Litteris & in Symbolo, quod dicitur Apostolorum, summa fiducia credo, nec ultra scrutor, cetera permitto Theologis disputanda.*

CENSURA.

- VIII. In Dialogo, qui dicitur *Convivium profanum*, abstinentiam à carnibus ab Ecclesia indictam carpit, quasi illa adversetur Evangelicæ libertati, cum tamen non adversetur, sed error sit *Arianorum* ita sentire. Quod facit pagina dicti libri 665. E. *Caritas omnia suffert.*
- IX. Et pagina 664. F. *At mihi videtur minus oneris olim impositum Judæis.*
- X. Et in eadem pagina lit. E. *minus anguem odi quam pisces.* Alius respondet: *At non in solus.*
- XI. Sequitur, *Quis hoc tadii nobis invexit?* multa ibidem proponuntur contra hujusmodi abstinentiam à carnibus. Concludit bonum esse ut auferatur hujusmodi abstinentia, quod patet pagina 666. A. *Si summus essem Pontifex, &c.*
- XII. In Dialogo, qui inscribitur *Convivium religiosum*. Primo vult quod hæc omnia, delectus ciborum, vestitus præscriptus, jejunium, sacrificium, preces veluti pensum absolutæ, & quies diei festi, sunt affinia Judaismo, quæ sententia apprimè à *Luthero* probatur. Hoc monstrat pag. 679. E. *Victimæ appellari puto, &c.*

DECLARATIO AD CENS. VIII. IX. X. & XI.

Hoc Colloquium, unde quatuor loca priora decerpta sunt, unum est ex illis, quæ me infcio fuerunt edita, magno meo pudore & stomacho: neque enim ego illarum næniarum ullum unquam exemplar penes me servavi. Vixque fuit aliud eo Colloquio nugacius aut ineptius. Unde quando premere non licebat, multa refeci, correxiq. Præclare vero mecum agetur, si cuncta, quæ illic nugatur *Augustinus*, mihi impingentur. Laudat vitam Epicuream, hortatur ad voluptates: sed illi contradicitur. Cum *Augustinus* ait se magno corporis incommodo abstinere à carnibus. Respondetur ei: *Caritas omnia suffert.* Cum ait: *Quis hoc tadii nobis invexit?* Respondetur: *Quis commonstravit aloen, absinthium & scammonium dare in remediis.* Quibus verbis declaratur hujusmodi abstinentias tametsi corpori molestas, ad macerandam tamen carnem utiles esse. Rursus cum ait, *At mihi videtur minus oneris olim impositum Judæis*, respondetur illi: *In plerisque non res, sed animus discernit nos à Judæis. Illi manum abstinebant à certis cibis, velut ab immundis, & animum inquinaturis. Nos cum intelligamus omnia munda esse mundis, tamen carni lascivienti, velut equo ferocienti pabulum subducimus, quo magis dicto sit audiens spiritui.* Atque hunc in modum singulis illius nugonis rationibus respondet Christianus. Cujus autem candoris sit, nugantis voces mihi impingere, cum in eodem Dialogo refellam, quæ ab illo dicuntur. Hoc nihilo minus absurdum est, quam si beato *Thoma* exprobrent argumenta, quæ vocantur ante oppositum: aut divo *Hieronymo*, quæ in ipsius Dialogis dicuntur à *Luciferiano*: aut *Augustino*, quæ dicuntur à *Manichæo*.

A Quid autem flagitii est, si nugator *Augustinus* dicat se natura abhorreere ab esu piscium, aliusque dicat, non soli hoc accidere. Utrum hoc est damnare constitutionem Ecclesiæ, an potius indicare peculiarem quorundam corporum rationem? Et tamen ille nugator, natura abhorrens à piscibus, fateretur se abstinere a carnibus, licet non sine incommodo valetudinis. Sed concludo ut ajunt, bonum esse si tollantur ejus generis abstinentiæ. Istud nec à me dicitur, nec ab eo quem facio loquentem. Ad hunc enim loquitur modum: *Si summus essem Pontifex, hortarer omnes ad perpetuam vitam sobrietatem, sed præcipue sub diem festum. Caterum jus facerem cuique vescendi quibus vellet pro corporis salubritate, dum moderate & cum gratiarum actione, daremque operam, uti hoc, quod detraheretur observationibus hujusmodi carnalibus, accresceret ad studium vera pietatis.* Hic sermo licet non omnino absurdus, tamen ibi ridetur à Christiano, his verbis: *Nimirum istud mea quidem sententia tanti est, ut te faciamus Pontificem.* Vides, lector, quid sit fidere schedis ab imperitis juvenibus porrectis, & in opere, quod totum variis constat personis, nullum habere personarum discrimen.

DECLARATIO AD CENSURAM XII.

Qui hæc scripsit multum abfuisse à sinceritate Christiana, cum alia multa, tum illud in primis arguit, quod studiose mea dicta depravat ad calumniam. In Dialogo quidam ita loquitur: *Victimæ appellari puto quicquid pertinet ad ceremonias corporales, & aliquid habet affine cum Judaismo, quod genus sunt delectus ciborum, vestitus præscriptus.* Hic depravavit: *Sunt affinia Judaismo*: tametsi ne hic quidem sermo quicquam haberet impietatis. *Quæ*, inquit, *sententia apprimè à Luthero probatur.* Imo hanc sententiam, quoniam verissima est, nemo non probat. Sed *Lutheri* sententia est, hæc impie præscribi, & stulte servari. In meo vero Dialogo quid sequitur? *Hæc enim ut pro tempore non sunt omnino negligenda, ita Deo sunt ingrata, si quis observationibus hujusmodi confusus negligat misericordiam, quoties fratris necessitas exigit officium caritatis.* Audin', lector, mirificam concordiam cum *Luthero*? Ille docet rejicienda, Dialogus docet non esse negligenda.

CENSURA.

Secundo conformiter ad *Beguardos*, vult perfectos XIII. non teneri servare leges Ecclesiasticas, neque debere compelli ad illas servandas: quia, *Spiritualis omnia dijudicat, ipse vero à nemine judicatur.* Hoc habet pagina 678. B. C. *Rex intelligi potest vir perfectus.*

DECLARATIO.

E Cum alius moraliter exposuisset hunc *Salomonis* locum: *Cor Regis in manu Dei*, alter adducit sensum retrufiorem, sed cunctanter, neque quicquam asseverans: sic enim ingreditur: *Si quid desertis hu quoque canis, mihi videtur hoc dictum & ad abstrusorem sententiam accommodari posse.* Rex intelligi potest vir perfectus, qui domitis carnis affectibus, solo divini Spiritus imperio ducitur. Porro qui sit hujusmodi hunc non convenit fortassis humanis legibus in ordinem cogere, sed suo Domino, cujus Spiritu agitur, relinquendus est. Nec judicandus est ex hisce rebus, quibus imbecillitas imperfectorum utunque provehitur ad veram pietatem. Sed si quid secus facit, dicendum est cum Paulo: Dominus assumpsit illum, Domino suo stat aut cadit. Item illud: *Spiritualis homo omnia dijudicat, ipse vero à nemine judicatur.* Talibus igitur nemo præscribat, &c. Si *Paulus* non vult quenquam Christianum judicari ex cibo & potu, quid mirum si quid simile sensisset *Solomon*, quod tamen non asseveratur, sed tantum proponitur examinandum. Et si quis esset, quem constaret adeo perfectum esse, ut in omnibus solo spiritus imperio duceretur, quis esset tam impius, ut illi præscriberet leges de rebus externis, de quibus Dominus & Apostoli nihil præceperunt, aut quis hujusmodi constitutiones auderet ab eo

Tom. IX. N n n 2 exi-

exigere? Nullus opinor. Spiritus enim est supra universas leges humanas, supra Pontificem & Synodos quamlibet universales. Sed quoniam id non constat, non est tutum hanc fenestram aperire vulgo, ne hinc arripiant velamen malitiæ. Nec Dialogus ait eum non teneri, sed non cogendum in ordinem, nec ex his iudicandum, sed accipiendum potius, talem virum studio maioris boni, quod levius est prætermittere, aut alioqui iusta de causa facere quod facit. Sic olim in Cœnobiis dimittebantur Anachoretæ, quorum pietas jam satis esset spectata. Sic & hodie in Monasteriis Doctoribus, aut aliis heroicis virtutibus operam navantibus, relaxantur illæ constitutiones de rebus externis, quemadmodum & vehementer provectis. *Joannes autem Gersonius* tametsi non probat *Beguardorum* dogma, haud negat tamen non esse contemnendos affectus spirituales, si modo simulati non sint, sed examinandos spiritus an ex Deo sint.

CENSURA.

- xiv. Tertio iterum taxat abstinentiam à carnibus. Hoc videre est pagina 680. F. *Licet igitur vesci quibuscunque cibis, &c.*

DECLARATIO.

Hic rursus obsecro te, lector, ut videas quid sit frangere per alios decerptis, sæpe & depravatis, iudicare. In Dialogo quidam exponens ea verba *Pauli*, omnia mihi licent, sed non omnia expediunt, sub persona *Pauli* dicit: *Licet igitur vesci quibuscunque cibis, & omnia munda mundis, sed incidit casus ut non expediat. Quod omnia licent, libertatis est Evangelicæ, sed caritas ubique spectat, quid conducatur ad salutem proximi, eoque frequenter abstinere, & à licitiis, &c.* Ita Colloquium. Agitur autem illic de carnibus Idolothytis, deque Judaico ciborum delectu. Legat qui volet locum, comperiet ibi nihil aliud agi, quam de sensu verborum Apostoli, de Ecclesiæ posterioris constitutionibus nullam fieri mentionem. Atqui cum locus ita proponitur: *Erasmus* taxat abstinentiam à carnibus, scribens: *Licet igitur vesci quibuscunque cibis*, quid aliud ex eo, quod proponitur, pronuntiat Facultas, nisi me sentire perperam. Sed quid de talibus criminatoribus dicturus est, qui lecto Colloquio perspicue viderit, ibi ne pilo quidem tangi constitutiones Ecclesiasticas?

CENSURA.

- xv. Quarto prætenedit quod vulgus Christianorum totam suam salutem in ceremoniis, baptismo, exorcismo, catechismo, sale, aqua constituit, & maxime fudit unctioni, confessioni, confirmationi, Eucharistiæ, matrimonio, sacro ordini, quasi videlicet Christiani per sola Sacramenta sperent salvari sine adimplerione præceptorum Dei: quod nullus catholicorum dicit Doctorum, imo oppositum credere docentur simplices. Hoc pagina 683. F. monstratur, *Si vulgus Christianorum spectet, proram & puppim sua salutis, &c.* Et ibid. E. contra ceremonias loquens dicit: *Non mirum est eos sic mori, qui per omnem vitam in ceremoniis philosophati sunt.*

DECLARATIO AD CENS. XV. & XVI.

Constat, in Sacramentis Ecclesiæ esse quiddam materiale, rursus quiddam esse spirituale: materialia non vivificant nisi accesserint spiritualia. Dialogus autem notat vulgus Christianorum, hoc est, magnam partem eamque crassiorē, qui in externis absolutam collocant pietatem, neglectis his, quæ nos vere pios reddunt: velut qui in baptismo tinctus, unctus, cæterisque ceremoniis initiatus est, & his fretus non addat quæ sunt spiritus, frustra tinctus & unctus est. Verba Colloquii sic habent: *Si vulgus Christianorum spectet, namque prora & puppis viae illius in ceremoniis est?* Deinde subijcio exempla de singulis Sacramentis. Utrum autem videtur falso dictum, esse tales Christianos, an in externis illis Sacramentis non esse ponendam totam salutis fiduciam?

A Non enim illic loquor de omnibus Christianis, sed de vulgo in genere. Quanquam hoc quoque depravavit hic quisquis fuit scriptor, sic recitans quasi de omnibus loquar in universum. Ergo si mecum sentiunt, in externis Sacramentorum ritibus non esse ponendam totam salutis spem, & fatentur nimium multos tam crassos latere sub nomine Christiano, miror quid istos offendar, quidve sibi velint hæc verba? *Quasi videlicet Christiani per sola Sacramenta sperent salvari sine adimplerione præceptorum Dei, quod nullus catholicorum dicit Doctorum, imo oppositum credere docentur simplices.* Hæc illi. Si Doctores damnant idem quod meus Dialogus, quo nomine ego in jus vocor, cum stem ab ipsis?

DECLARATIO AD XVII.

B Ubi loquor contra ceremonias? *Non mirum est, inquam, eos sic mori, qui per omnem vitam philosophati sunt in ceremoniis.* Quid aliud ibi dicitur nisi quod multi prope diffidentes ac frigide moriuntur, in causa esse quod per omnem vitam sibi rebus externis, & sacramentis visibilibus, neglexerint ea quæ sunt veræ pietatis? Nam hoc est exordium disputationis de vulgo Christianorum puppim & proram in externis collocantium. An hoc est loqui contra ceremonias? An potius pro Christiana pietate? Nescio an suspicentur hæc eo spectare, ut ceremoniæ abrogentur: quanquam nihil est in verbis meis unde talis suspicio concipi debuerit, tamen eam idem ille locus palam excludit, cum ait: *Atque hæc quidem omnia, quod sunt probo, sed quod hoc sunt magis ex consuetudine, quam ex animo non probo, quod nihil aliud additur ad Christianismum, vehementer improbo, &c.* Etiam atque etiam vide, lector, quid sit ex schedis à juvenibus delatis ferre sententiam: nam hinc satis liquet, eos, qui hæc scripserunt, non inposuisse Dialogi locum, quem carpunt.

CENSURA.

D Quinto peccatum esse mortale indicat, ornare Templum, dicere Monasteria. Hoc videre est pagina 684. F. *Unde mihi videtur vix excusari posse à peccato mortali, qui sumptibus immodicis aut exstruunt, aut ornant Monasteria seu Tempia, cum interim viva Christi templa, &c.*

DECLARATIO.

E Locus in Dialogo sic habet: *Rapina est largiri male usurie quod debebatur presenti necessitati proximorum, unde mihi videntur vix excusari posse à peccato capitali, qui sumptibus immodicis, aut exstruunt, aut ornant Monasteria seu Tempia, cum interim tot viva Christi templa fame periclitentur, modicato horreant, rerumque necessariorum inopia discrucientur, &c.* Appello te, lector, quid hic aliud taxatur quam impensæ immodicæ, nec id simpliciter, sed neglectis pauperibus. Et in his rebus fere sibi indulget honesto titulo potentum ac divitum ambitio. Ubi est ergo ille qui indicat esse peccatum mortale, ornare Tempia, aut dicere Monasteria? Quid dicturi sunt, qui Dialogum meum cum hac criminatione conferent?

CENSURA.

F In Dialogo, qui inscribitur *Apotheosis, Capmion* seu *Reuchlin* excessive commendat, dum ipsum confert in gloria cum divo *Hieronymo*, & absque Sedis Apostolicæ auctoritate eum adscribit catalogo Sanctorum, eique orationem, quæ collecta appellatur, assignat, quæ facienda non sunt per jocum. In Divos enim (ut alibi dicit) per jocum ludere, nec pium est nec tutum, joci alia petenda est materia. Primum tamen horum habetur pagina 691. B. *Hieronymus Reuchlinum hisce verbis compellat: Salve collega sanctissime.* Secundum habetur ibid. F. *Quid igitur superest, nisi ut sanctissimi viri nomen adscribamus Calendario Sanctorum?* Tertium habetur pagina 692. D. *Amator humani generis Deus, qui domum Linguarum, &c.*

DE-

DECLARATIO.

Bona spes est *Capionem* vivere cum *Christo*. Erat vir bonus, ac de studiis optime meritus. Jocos quidem illic, sed *jocando dicere verum quid veiat*, & de Sanctis joculari licet citra illorum contumeliam. Hic *Hieronymus* laudatur, non læditur. Et si *Hieronymus* post scriptam *Paula* vitam invocat illam, ut cum *Christo* agens extremam ipsius senectutem precibus suis adjuvet, quid sceleris sit, si similem opinionem habeam de *Renchlino*? Quam multos Divos colit Ecclesia, quos nunquam in Divorum numerum retulit Romana Sedes. Tamen meus jocus non vindicat sibi Sedis illius auctoritatem.

CENSURA.

- xxiii. Nec recte pagina 692. B. dicit: *Pium II.* in Divorum numerum retulisse *Catharinam Senensem* in gratiam Ordinis & Urbis.

DECLARATIO.

Pius Senensis erat, & illic est Monasterium *Dominicanorum*: probabile est itaque illum, cum esset ad summum Ecclesiasticæ dignitatis apicem subvectus, à suis civibus ac Monachis sollicitatum, ut eam virginem in Divorum numerum referret. Talia enim non temere agit Pontifex, nisi rogatus. Ut hoc sit factum, quid malæ rei fuerit?

CENSURA.

- xxiii. In Dialogo, qui dicitur *Proci & puella*, multis exemplis persuadere nititur conjugium præferendum virginitati. In quo *Jovinianum* sectatur, si non potius superaret illum. Hoc patet pagina 695. E. *Interim peris virginitas*, &c.
- xxiv. Et pagina 696. A. inquit: *Elegans quidem res puella virgo, sed quid prodigiosum annu virgine?*
- xxv. Secundo docet acquiri virginitatem per actus carnales, quod vereretur dicere *Epicurum*. Hoc habet loco cit. *Quid ego audio? violanda virginitas, ut discatur.*

DECLARATIO AD CENS. XXIII. XXIV. XXV.

Graviter profecto; amatoria inter Procum & puellam altercatio mihi imputatur. Sed utram personam mihi tribuunt? Nam puella refellit quod à juvene dicitur. Num mihi utriusque adscribetur sermo? Ea virgo non erat destinata Monasterio, nec mirum si adolescens amans dissuadet virginitatem, & hortatur ad matrimonium: suum enim agit negotium. Nec illa prædicat virginitatem quod decrevisset fieri Nonna, sed amantem hoc quoque telo submovet ab accelerando conjugio, quod per illum periret flos ac decus virginitatis. Vulgo autem etiam *Paulo* teste res probrosa est, virgo *virginitas*, quasi nulli juvenum placuerit. Et tamen *similia*, quæ juvenis adducit, puella diversis refellit. Cæterum quod ait me docere virginitatem acquiri per actus carnales, hoc est, per coitum, id mihi ne per somnium quidem unquam venit in mentem. Cum illa Procum urgeret laude virginitatis & castitatis, ille promittit fore, ut aliquando sic vivant in conjugio, ut matrimonium minimum absit à virginitate. Hoc argumentum puella deridet, dicens: *Quid ego audio? Violanda virginitas ut discatur?* Ad hoc rursus Proculus quoniam non habebat quod responderet, ridiculo simili elabitur: *Quidni*, inquit, *quemadmodum paulatim bibendo vinum parcus, discimus esse abstemius*. Nec Proculus tamen sentit, quod iste fingit, coitu acquiri virginitatem. Quis enim non dicam *Epicurum*, sed sanus hoc diceret? Sed significat in matrimonio servari posse castitatem, ubi jam proles suscepta est, ac juvenis fervor deferbuit. Quis igitur locus erat illi criminationi? Docet acquiri virginitatem per actus carnales: aut illi dicto, quod vereretur dicere *Epicurum*. Utinam hæc alterius nomine prodissent in lucem potius quam Facultatis Theologicæ! Nam is quisquis hæc

A scripsit, ludit etiam salibus si Divis placet, sed tam insulse, ut se præbeat eruditis deridendum.

CENSURA.

Tertio præfert castitatem conjugalem castitati Sacerdotum & Religiosorum: hoc patet eadem pagina 696. B. *Atqui voto adstricti abjurant matrimonium*, &c.

DECLARATIO.

B Mirum vero si Proculus nugans cum sua sponsa utitur argumento quopiam inani. Magis mirum est hæc à Theologis sic expendi, quasi ibi serio disputetur thema Scholasticum. Certe juxta rationem aliquam perfectior est, qui inter vitiorum irritamenta versans, constanti animi proposito se servat illibatum, quam qui sibi diffusus peccandi materiam ac facultatem subduxit.

CENSURA.

In Dialogo *Eubuli & Catharina* statum religionis maxime vituperat, secutus *Lamperium*, multa de eo proponendo. Primo *carbones* illum appellat, & matrimonium *thesaurum*. Hoc patet pagina 698. B. *Hem pro thesauro carbones*.

DECLARATIO.

C Qui hæc notavit prorsus non intellexit locum Dialogi. Juvenis enim illic utitur Græcorum proverbio, quo significabant se spe delusos, si quando non obtigisset quod quærebant. Juvenis autem expectabat, ut se in puellæ amorem insinuaret, ab ea spe decidit, cum audiret de Monachismo. Locus sic habet: *Ut adjungerer collegio sacrarum virginum*. *EVB. Ut fieres Monacha?* *CAT. Sic habet.* *EVB. Hem pro thesauro carbones*. Non sentit se pro thesauro matrimonii reperisse carbones virginitatis, sed se pro eo quod sperabat, reperisse quod minime volebat. Hæc enim aversus dicit, nec puellæ loquitur, sed sibi. Si quis urgeat nihil referre cui loquatur, qui propositum virginitatis carbonibus confert, id facit eadem prudentia, qua voluptatem anteponit virtuti. Talem enim fingo. Deum immortalem cujusmodi notationes! Hic scilicet mihi defendendum erit, quicquid cum puella nugatur adolescens amans. Constat enim illum uti quibusdam falsis argumentis, sed illa refellit multa.

CENSURA.

E Secundo ingredi religionem invitis parentibus, dicit xxviii. esse contra legem naturalem & divinam. Hoc patet pag. 699. E. *Natura distat, Deus approbat*, *Paulus hortatur, humana leges sanciant, ut filii obediant parentibus*, &c.

DECLARATIO.

F Amatoria altercatio est. Ille vocat Monachismi professionem, servitutis genus. Illa respondet hoc servitutis genus à probatissimis viris maxime probari, si quis sua sponte suscepit. Ille multis argumentis persuadere conatur, puellæ non esse liberum, ut se parentibus invitis subducatur. Illa respondet, in negotio pietatis cessant naturæ leges. Si finxissem duos altercantes, quorum alter suaderet institutum Monachorum, alter dissuaderet, nonne suus utrique sermo foret tribuendus? Quanquam juvenis non simpliciter dissuadet Monachismum, sed illi tali puellæ dissuadet ex variis circumstantiis, quæ tales esse possent, ut pium esset hanc aut illam revocare ab obligatione vitæ monasticæ: velut si parentes egeant ministerio filiae, si tale sit Monasterium ut in paternis ædibus liceat sanctius vivere, tales sint præfecti Coenobio, ut domi tutior sit futura virginitas. At hujusmodi plurimæ circumstantiæ congruunt in hanc, quam induco, puellam.

CENSURA.

- xxix. Tertio vocat novam servitutem statum religionis. Hoc habet pagina 699. F. *At inventum est, sub pretextu religionis, novum servitutis genus.*

DECLARATIO.

Primum juvenis amans suum, ut dictum est, agit negotium, & ut sit in pugna, omnem machinam intentat in puellam, ut ab instituto revocet, utens argumentis quibuslibet. *Dolus an virtus quis in hoste requiritur?* Nec omnino falsum est, Monachorum institutum esse servitutis genus. Ut enim liber est qui suo vivit arbitrio, ita quodammodo servus est, qui totus pendet ex alieno. Nam id est abdicatio propriæ voluntatis quam isti jactant. Quod si respicias pleraque Cœnobîa, nimis verum est quod dixit juvenis. Ubi non est studium sacrarum Litterarum, ubi non est vigor spiritus, ubi non est omnia condulcans caritas, ubi qui præfunt nec exemplo vitæ provocant, nec pascunt verbo Dei, nec hortantur amanter, sed plusquam tyrannico supercilio tantum imperant ac sæviunt, quid hic aliud est quam misera servitus sub titulo religionis? Alibi certe licet pie vivere, illic non licet. Et hujusmodi Monasteriorum nimis ubique magna est copia. Quanquam hoc ipsum juvenis dictum puella rejicit, ut ante dictum est. Et mihi imputatur pars deterior.

CENSURA.

- xxx. Quarto doctrinam docentem ingressum religionis vocat Pharisaicam & contrariam doctrinæ Apostoli. Hoc patet pagina 700. A. *Ista vero doctrina Pharisaica est, Paulus contra docet, ut qui liber, &c.*

DECLARATIO.

Ubi nulla est disciplina veræ Religionis, eo maxime pellicunt rudem ætatem, eamque docent non pietatem, sed præter alias artes hic non referendas, frigidæ ceremonias. In talibus collegiis cum sit misera servitus, Pharisaicum est improbis hortatibus, blandimentis aut mini eo percellere simplices adolescentulos, ut faciant illos duplo gehennæ filios. Hoc fieri passim, nec ipsi, ni fallor, Theologi negant. Quod autem juvenis huc respexerit, declarat quod mox sequitur: *Atque hoc infelicio est servitus, quod pluribus dominis tibi serviendum sit, quod plerumque stultis & improbis, quod incertis ac subinde novis.* Jam non statim damnatur, quod adversatur doctrinæ Pauli. Ille jus facit vescendi quibuslibet. Hoc jus ademit Ecclesiæ constitutio. Et haud scio an Paulus hoc Monachorum genus, quod his videmus temporibus, fuerit probaturus si videret. Denique ut me nihil horum sublevet, dicere poteram, juvenem non disputare in Schola de comparatione virginis & matrimonii, sed suæ cupiditati inservire. Quod si mihi in Dialogis impingitur quicquid à quocunque dicitur, nec apologos quidem scribere fuerit tutum, ne quod lupo aut crocodilo dixerit, imputetur Erasmo.

CENSURA.

- xxxi. Quinto hostiliter insectatur Religionem. Hoc patet pag. 700. B. *In negotio pietatis cessant naturæ leges.* Negotium pietatis agitur in baptismo: hic tantum agitur de veste mutanda, deque genere vitæ, quod per se neque bonum, neque malum.

DECLARATIO.

Religionem absit ut quisquam hostiliter insectetur, cum sit vita immaculata, & purus ab hoc seculo animus, quam profitentur omnes Christiani. Sic argumentatur juvenis, cujus omnia verba me velle tueri, cum finxerim nugonem, sit ineptum. Monachi jactant abdicatorem mundi, & additionem qua se Christo mancipant. Hoc, inquit, fit in baptismo, in quo renuntiatur Satanæ, & omnibus illius pompis ac volu-

ptatibus, nec quicquam pie geritur in Monasteriis, quod alibi non possit præstari, aut aliud illo melius. Quid igitur addit Monachorum professio? Mutatur præpositus, designatur locus, præscribitur vestis, cibus, & alia quædam humana, quæ per se neque bona sunt, neque mala, ut non statim pius sit, qui illa servaverit, nec impius qui se ab illis liberum custodierit. Sic argumentatur juvenis, non Erasmus, malens puellam anachoritidem fieri quam cœnobitidem. Non tamen insectatur religionem, sed putat hanc religionem omnes Christianos professos in baptismo, in quo complures errant, dum aut parum tribuunt primæ illi ac summæ professioni, aut nimium tribuunt professioni Monachorum, dumtaxat horum temporum.

CENSURA.

Sexto asserit æque bene servari obedientiam, paupertatem & castitatem in domo parentum sicut in religione. Hoc patet pagina 700. C. *Jactant obedientiam: num ea laus tibi deerit si obedies parentibus tuis, quibus jubet obediri, &c.*

DECLARATIO.

Æque bene, non est in Colloquio, sed juvenis tantum dicit illi non defuturam obedientiæ & paupertatis laudem si obediat parentibus, ac sub illis ipsa nihil possideat. Olim enim præcipua laus erat, virginem Christo dicatam habitare cum parentibus.

CENSURA.

Septimo asserit, ceremonias religionis nihil facere ad pietatem, neque quenquam commendare oculis Christi. Hoc habet eadem pagina lit. D. *Quid igitur superest? Velum, linea vestis ex intima versa in extimam, ceremonia quadam, quæ nihil faciunt ad pietatem.*

DECLARATIO.

Juvenis sentit vestem, cibum, cæteraque externa, quæ Monachis præscribuntur, per se nihil facere ad pietatem, & quod sentit, expressit. Cum enim disse-ruisset, castitatem, obedientiam ac paupertatem etiam in parentum ædibus servari posse, colligit hæc non esse propria Monachorum. Quærit igitur, quid sit illis proprium? Respondet sibi, vestis & peculiares quædam ceremoniæ, quæ sine illis communibus, non commendant quenquam Christo, sed faciunt hypocritam. Non igitur simpliciter dictum est, Monachorum ceremonias nihil facere ad pietatem.

CENSURA.

Octavo contendit ingressum religionis invitis parentibus, esse illicitum. Hoc patet ibidem: *Quæ est igitur ista nova religio, quæ facit irritum quod & natura lex sanxit, & vetus lex docuit, & Evangelica lex comprobavit?* Non eadem pagina paulo post prædicta verba dicit: *Istud decretum (scilicet ingressus religionis invitis parentibus) non est à Deo proditum, sed in Monachorum senatu repertum.* Tandem ridendo petit sibi assignari locum Scripturæ sacræ à Theologis, quo doceatur institutum religionis, cum multa illic esse satis exploratum sit. Hoc habet paulo post lit. F. *Ab istis exige ut proferant aliquem à sacris Libris locum, qui hoc doceat.*

DECLARATIO AD CENS. XXXIV. & XXXV.

Ad hoc jam respondi supra: Dominus jubet relinquere patrem ac matrem propter ipsum: hoc est, si revocent ab Evangelio, aut ad impia vocent, contemnendam illorum auctoritatem: nihilominus in cæteris rebus Christianus impiis parentibus debet obsequium. Quod autem sacræ Litteræ de relinquendo mundo, hoc est, de Paganismo aut Judaismo tradunt, plerique trahunt ad hunc Monachismum, cum mundus sit in affectibus, non in loco, aut veste. Nunc durum est desertis parentibus Christianis, præter illorum assensum addice-

re

re sese Monachis, præsertim si parentes pii sint, quales ibi fingo, & quibus præcipuum senectutis solatium pendeat ab unica filia. Nam has omnes circumstantias habet Dialogus, quibus positis non absurdum est, quod argumentatur juvenis: atque illis non positis, tamen thema erat disputabile.

DECLARATIO AD XXXVI.

Hic qui decerpit locum, non satis fuit attentus: neque enim ibi loquitur de professione Monachismi simpliciter, sed tantum de ceremoniis. Sic enim argumentatur: Si cætera omnia servare potes apud parentes agens, & nihil accedit præter nomen Nonnæ, vestem, & ceremonias, ob similia non est contemnendum jus parentum, quod non avocat à pietate, ne à perfecta quidem. An sint in Scriptura loca, quæ hoc doceant, nescio, mihi nondum comperta sunt.

CENSURA.

xxxvii. In Dialogo, qui dicitur *Virgo penitens*, increpat inducentes ad religionem. Hoc patet pagina 701. C. O improbitatem *stolidorum*! &c. Idem facit eadem pagina lit. F. O *scitatos histriones*, ut norunt agere suas fabulas simplici populo!

DECLARATIO AD CENS. xxxvii. & xxxviii.

Virgo narrat miram improbitatem, & artes Monachorum impudentium, quibus parentes impulerant ad assensum, adhibitis etiam vini machinis, tum minis, quasi exitium immineret, nisi filiam sinerent fieri Monacham. In hos clamat adolescens, O improbitatem *stolidorum*, non in quoslibet adhortantes ad vitam Monasticam. Quamquam illud non erat hortari, sed admove- re vim. Quod autem juvenis post iterum exclamavit, O *scitatos histriones*, non eodem pertinet, sed ad pompam, qua publicitus deducebant puellam ornatu sponsæ ex ædibus parentum in Monasterium. Locus ipse Colloquii declarabit esse verum quod dico. Hæc ex abundanti respondi pro juvene, cum mihi non sit necesse præstare quicquid illum loquentem facio, non hercle magis quam si comœdiam scriberem, præstandum esset quicquid à quacunque persona diceretur, cum ibi loquantur lenones, parasiti, lenæ ac meretrices. Quamquam ille ipse juvenis in fine Dialogi submovet offendiculum infirmorum. Rogatus enim à puella, num damnaverit in totum Monachorum institutum? Nequaquam, inquit, verum quemadmodum nemini suade- re velim, ut qua se in hoc vita genus conjecerit luctetur emergere, ita non dubitarim hortari puellas omnes, præsertim indolis generosæ, ne se temere eo precipitent, unde post sese non possint explicare, præsertim cum in ipsis colle- giis gravior interdum periclitetur virginitas, ac domi præstare valeas, quicquid ibi præstatur, &c. Reliqua sunt argutationes, clausula serio declarat quid sentien- dum sit. Aggredi vitam Monasticam non vetat, sed eo temere præcipitari non probat. Arbitror autem idem sentire Theologos.

CENSURA.

xxxix. Præterea resiliens à religione commendat tan- quam bene egerit quod in religione non permanferit. Hoc patet pagina 702. A. Bene habet quod mature resi- lieris priusquam servitutem æternam esses professa.

DECLARATIO.

Et hoc secus relatum est quam habetur in Colloquio. Non enim juvenis laudat quod resiliit à religione, sed gratulatur puellæ quod cum esset hoc animo ut ibi du- rare non posset, tempestive reliquisset Monasterium priusquam esset quicquam professa. Adhuc enim inte- grum erat mutare propositum. Dialogus sic habet: Bene habet, quod mature resiliieris priusquam servitutem æternam esses professa.

CENSURA.

xl. In Dialogo *militis* & *Carthusiani* ceremonias religio-

nis minimi facit, & ab illis omnem fiduciam aufert. Id videre est pagina 709. C. In veste, cibo, preculis, cæterisque ceremoniis, &c.

Et mox: Quid alii faciant non est meum judicare, xli. ego his rebus nequaquam confido, minimumque tribuo.

Et eadem pagina paulo post: Ratum caput & vestis xlii. color non commendat me Deo.

DECLARATIO AD CENS. xl. xli. & xlii.

Recte minimi facit ceremonias Monachorum, qui eas servat, sed tamen in his non collocat fiduciam pie- tatis, verum in animi pietate & in Christo. Miles enim objecerat *Carthusiano*, quod in veste, cibo, preculis cæterisque ceremoniis ponerent fiduciam, neglecto studio pietatis. Ad hoc ita respondet *CARTHUSIANUS*: Quid alii faciant, non est meum judicare, ego his rebus nequaquam confido minimumque tribuo, sed in animi pi- etate, & in Christo colloco fiduciam, &c. Qui minimum tribuit, non nihil tribuit: & juste facit, qui in ratio- ne pietatis extremo loco habet ea, quibus debetur ex- tremus locus, modo & illa servet amore concordie. An hæc doctrina corrumpet animos juvenum, si di- scant in Monasteriis in primis studendum esse purgan- dis affectibus: externa tamen illa servanda quidem, at non tanti æstimanda, ut in his potissimum existiment sitam pietatem? Si pie locutus est *Paulus*, *esca* non commendat nos Deo, cum Deo gratum sit, si quis so- brietatis amore, aut domandæ carnis gratia jejundet, aut abstineat à vino cibisque lautioribus, non impie loqui- tur *Carthusianus*, Ratum caput, aut vestis color, non com- mendat me Deo. Utique per se non commendat.

CENSURA.

In Dialogo, qui dicitur *Naufragium*, impie titu- los, quos Ecclesia recte tribuit beatæ Virgini *Maria*, eidem detrahendos censet. Hoc videre est pagina 713. A. Nanta cauentes, Salve Regina, implorabant ma- trem Virginem, appellant eam stellam maris, Reginam celi, Dominam mundi, portumque salutis, aliisque mul- tis titulis illi blandientes, quos nusquam illi tribuunt sa- cra Littera. Hoc falsum est, cum sacræ Litteræ eam matrem Dei appellent, unde illi tituli omnes clare de- ducuntur.

DECLARATIO.

Ad hæc tam exacte respondi Monachis *Hispanien- sibus*, & *Alberto Pio*, ut neque libeat, neque necesse sit eadem toties repetere. Cum in hoc Dialogo sint va- riæ personæ, sicuti fit in navibus, & in his rudes ali- quot, rursus aliæ superstitiosæ, non est mihi serio tu- endum quid quisque dixerit, nihilo magis quam si ta- lem historiam retulisset. An omnes illi tituli deducan- tur ex eo quod dicitur mater Dei (quamquam *Jesu* le- go) nihil obsto: neque nego omnes illos titulos & his etiam sublimiores competere in Virginem matrem ali- quo sensu: sed hoc nomine notantur crassi nautæ, quod talibus titulis illi tanquam mulierculæ blandirentur, cum alioqui genus hoc hominum sit impuris moribus. Aliud autem est esse in sacris Litteris, aliud est inde utcunque deduci, ne dicam extorqueri. Quoniam au- tem in Colloquio additur, atque aliis titulis blandientes, ad illos titulos non expressos magis pertinent hæc ver- ba, quos illi non tribuunt sacra Littera. Christiani can- doris erat sermonem ancipitem interpretari in partem commodiorem. De titulis Virgini detrahendis, neque dictum est aliquid, neque cogitatum, sed per calu- mnam additum.

CENSURA.

Deinde ibidem irreverenter de eadem beatâ Virgine loquitur comparando eam *Veneri*, & faciendo illi suc- cedere in agenda cura nautarum. Unde ait ibidem post præmissa verba: Quid illi cum mari, qua nunquam (opinor) navigavit? Olim Venus agebat curam nauta- rum. Sequitur: Et quoniam defuit curare, suffecta huic matri non virgini *Virgo* mater.

DE-

DECLARATIO.

Ethnica superstitio credidit *Venerem* habere curam nautarum, quod ex mari fingatur nata. Ridetur itaque nautarum superstitio, qui simili animo implorabant Virginem matrem. Quanquam totum hoc, quod ille respondet, manifestum habet jocus: idque ne esset obscurum, feci alterum respondentem: *Ladis tu quidem*. Nec hic jocus recidit in Virginem, sed in nautas.

CENSURA.

- XLV. Reprobat insuper prolixius vota fieri Sanctis. Hoc patet in supradicta pagina lit. E. *Nulli Divorum nuncupabas vota?* Respondet alter ibidem: *Nequaquam, & causam dicti sui addens, quia non paciscor*, inquit, *cum Divis*.

DECLARATIO.

Vota non damnantur simpliciter, sed ridetur hominum superstitio, qui sic paciscuntur cum Divis, quasi cum hominibus rem habeant. Sequitur enim: *Quid enim est aliud juxta formulam: Do ut facias, aut faciam si facias, dabo cereum si nasem, ibo Romam si serves?* Jam finge in ea navi fuisse quempiam non alienum à *Lutheransmo*, quid ego peccavi, si illi affinxi sermonem convenientem?

CENSURA.

- XLVI. Reprehendit item subsidium implorare Sanctorum in sua necessitate. Hoc patet pagina 713. E. *At implorabas alicujus Divi presidium?* Respondet alter: *Ne id quidem, & dat rationem, quia spatiosum est calum, &c.*

DECLARATIO.

Nulla est reprehensio in Dialogo, merus jocus est, subindicans tamen optimum esse, in omni necessitate recta ad Deum confugere.

CENSURA.

- XLVII. Præterea ridet invocare Sanctum, cujus nomen sit ignotum. Hoc patet pagina 714. C. *Si nomine compellasses eum, audisset.*

DECLARATIO.

Et hic merus jocus est, non dampnans invocationem ignoti Divi, subindicans tamen nautæ superstitionem, qui magis putarit invocandum ignotum Divum, quam Christum notissimum. Nihilo autem pejus ageretur cum Religione Christiana, si paulo minus tribueretur invocationi Divorum quam tribuitur à nonnullis. Præterea fingant rursus si libet eum, qui sic jocatur, esse semi-Lutheranum, sermo personæ congruit.

CENSURA.

- XLVIII. Addit insuper risum super Religioso *Dominicano*, qui ut se servaret, deposuit cucullam, dicens deposita cuculla, non potuisse agnosci à diva *Catharina Senensi*. Hoc patet pag. 715. B. *Quid autem de Dominicano?* Et paulo post: *Melius enataisset, si non dimisisset sacram cucullam, ea deposita qui potuit illum agnoscere Catharina Senensis?*

DECLARATIO.

Non arbitror periclitari fidem, si quis quid jocetur in cucullam alicujus *Dominicani*.

CENSURA.

In Dialogo, qui dicitur *Inquisitio de fide*, arduas fidei quæstiones & periculosas simplicibus & pueris contra juris dispositionem proponit, nonnullos annexens errores: Quorum primus est, quod Patri in divinis conveniat auctoritas quæ non convenit Filio: qui ponitur pagina 729. C. *Cur igitur sacra Littera Filium magis appellant Dominum quam Deum?* Respondetur,

A *quia Deus nomen est auctoritatis, quæ Patri convenit.* Quod falsum est: non enim hoc nomen *Deus* ullam dicit auctoritatem, propter quam non æqualiter competat omnibus Personis. Atque indifferenter vocatur Filius Deus sicut & Pater etiam in sanctis Scripturis: *Joannis primo, Et Deus erat verbum.* Et *Joannis ultimo, Dominus meus & Deus meus.* Et aliis multis locis.

DECLARATIO.

In eo Dialogo non loquuntur pueri, sed Theologus *Lutheranus* cum Orthodoxo. Neque enim omnia Colloquia scribuntur pueris, nec alioqui par est nolle pueros aliquando adolefcere. Auctoritas ibi dicitur ratio principii, quod Theologos latere non potuit, cum in hunc sensum usurpetur frequenter à divo *Hilario*, cujus verba recitantur etiam in sententiis Theologicis. Nam *Hilarius* alicubi sic distinguit Personas, ut Patrem vocet auctorem, Filium unigenitum, Spiritum Sanctum Dominum. Item libro nono, pronuntiat Patrem Filio majorem hoc ipso quod Pater est, videlicet ob perfectissimam auctoritatem. Ob eandem causam solum Patrem appellabant Deum innascibilem, quod solus à nullo esset. Item libro septimo Patrem appellat auctorem Filii: *ut non differat*, inquit, *genere, sed significet auctorem.* Rursus Lib. quarto: *Ipsa*, inquit, *quo Pater dicitur, ejus quem genuit auctor ostenditur, id nomen quod neque ex alio profectus intelligatur, & ex quo is qui genus subistisse doceatur.* Novit Ecclesia unum innascibilem Deum. Hæc ille. Quin & in sententiis lib. primo dist. 29. tota disputatione, pro eodem usurpatur auctor & principium. Esse autem in Patre perfectissimam quandam principii rationem, quæ nec est in Filio, nec in Spiritu Sancto, fatentur opinor & Theologi. Si dixerint Deum esse nomen naturæ, quæ tribus Personis est communis, fateor: sed hinc agitur de Scripturarum consuetudine, quæ frequenter Dei nomine significet Patrem. Cum enim legimus, *Deus misit Filium suum*, Deus utique Personæ nomen est: & cum Filius dicitur *Deus de Deo*, utrobique Deus Personæ nomen est. Eadem est in omnibus Deitas, sed alio modo est in Patre, alio in cæteris Personis. Deus autem principatus & auctoritatis est nomen, certe quoties usurpatur pro Patre, declarans in illo esse fontem totius Deitatis. Et ideo dicitur prima Persona, quod ab hoc sint cæteræ. Hæc si minus pie dicuntur, pro non dictis haberi velim. Quanquam, ut ingenue fatear, suspicor hunc locum in Dialogo non carere mendo, ac primum fuisse scriptum: *Quia Pater auctoritatis nomen est, & perfectissima auctoritatis ratio est in Patre. Nam ille sic Deus est ut ipse à nullo sit, sed cætera Persona ab illo habent divina naturæ consortium.* Hac de re memini admonere quosdam, unde miror locum non fuisse mutatum. Est enim initium quæstionis ejus quæ post sequitur, *cur in Symbolo solus Pater expresse dicatur Deus?* Proinde non arbitror hic quicquam esse in sensu quod offendant pios, tantum unius vocalæ, videlicet *auctoritas*, usus parum animadversus turbavit quosdam. Ad hoc satis exacte respondi *Monachis Hispaniensibus*. Rogat inquisitor, cur Symbolum appellet Patrem Deum, Filium Dominum, quod idem frequentius fit in sacris Litteris, præsertim apud *Paulum*? Alter ita respondet: *Quia Deus auctoritatis est nomen, quæ Patri convenit: Dominus, redemptoris & assertoris.* Hic proferunt è Scripturis testimonia, quod Filius quoque in Scripturis dicitur Deus. Hoc cur faciendum duxerint admiror. Nam si metuebant, ne quis ex hoc loco suspicaretur solum Patrem appellandum Deum, mox sequitur: *Quanquam & Pater redemit per Filium, & Filius Deus est ex Deo.* De appellationibus hinc agitur, quæ juxta consuetudinem Scripturarum uni Personæ frequentius tribuuntur, cum revera omnibus ex æquo conveniant: veluti quoties sub nomine sapientiæ intelligimus Filium, & quoties bonitatem tribuimus Spiritui Sancto, cum sit eadem omnium bonitas & sapientia. Nec inquisitor petit quare in sacris

Lit-

Litteris solus Pater appelleretur Deus, sed quare frequentius & absolute. Siquidem hæc vox *Deus* in Novo præsertim Testamento crebro sic usurpatur, ut unicam Personam significet, videlicet Patrem. Item hæc vox *Dominus*, ut per se declaret Filii personam, licet utrumque utrique æque competat. Restat ille scrupulus, quod *Deus* sit nomen auctoritatis: sonat enim summum principatum, hoc est, auctoritatem, & auctoritatem *Hilarius* Patri veluti peculiarem attribuit, eoque in Symbolis solus dicitur *creator cæli & terra*: & quicquid per Filium aut Spiritum Sanctum geritur, ad Patrem veluti fontem refertur, unde reliquæ Personæ habent etiam hoc ut sint. Verum hæc peculiaritas vel consuetudo potius litterarum non excludit alias Personas à nominis communione. Sed *Deus*, inquit, nullam significat auctoritatem, propter quam non aqualiter competat Personis. Quod dicunt verum est, & assentior maxime: neque enim de re loquimur, sed de consuetudine Scripturarum. Neque enim ideo Pater non æque sapiens, quia Filius appellatur *sapientia*. Simpliciter ut res habet exposui, & quod animo sensi, verbis, mea sententia, Latinis expressi, in nullo dissentiens, & tamen mihi impingitur error. Hæc Facultati non sunt imputanda, sed his qui frustulis per imperitos detruncatis rem tam seriam agunt.

CENSURA.

2. Secundus error est, quod in humanitate *Christi*, in beata Virgine atque Sanctis, non sit collocanda fiducia sub Deo, vario tamen gradu, qui ponitur in prædicta pagina 729. C. his verbis: *Ergo & in Jesu collocas tuam fiduciam? Quid ni? Paucis interpositis sequitur: Quanquam nec in hoc fiducia, speique mea, sacram, ut ajunt, ancoram figerem, ni Deus esset.*

DECLARATIO.

Fiduciam, ut crebro monui, appello principale præsidium. *Sub Deo*, non est in meo Dialogo. Qui fidei homini sub Deo, Deo fidei potius quam homini. Certe hic agi de summa fiducia, locus ipse convincit. *Quanquam*, inquit, *nec in hoc*, nimirum *Jesu, fiducia, speique mea, sacram, ut ajunt, ancoram figerem, ni Deus esset*, &c. Quisquis sacram ancoram dicit, non quamlibet fiduciam vult intelligi, sed præcipuam. At finge simpliciter dictum, *fiderem*, cur hoc mihi non liceat, cum Propheta dicat: *Maledictus qui confidit in homine*, videlicet loquens de summa fiducia. Hoc si verissimum maximeque pium est, cur mihi impingitur error? Quod si quid alii perperam docuerunt de invocandis Divis, num ideo putant æquum reprehendi, quod ab aliis recte dictum est?

CENSURA.

21. Tertius error scriptus pagina 731. B. *Quid igitur prohibet Spiritum Sanctum appellari Filium? B. Quia nusquam lego genitum hunc, nec hujus lego patrem.* Erronea est ista responsio. Non enim propterea Spiritus Sanctus non appellatur Filius, quia non legitur, sed propter proprietatem emanationis ejus, ratione cujus repugnat cum vocare Filium ante omnem Scripturam.

DECLARATIO.

Hic captio in vocabulis est, non in sensu. Nam ideo non scriptum, quia non est. Et hujus responsionis, quam vocant erroneam, non puduit divum *Hilarium*, qui non audet aliam adferre rationem, cur vereatur Spiritum Sanctum dicere genitum, nisi quod in Scripturis non reperiatur expressum. Ac magni Theologi fatentur non posse liquido reddi rationem, cur Spiritus Sanctus non dicatur Filius, præter auctoritatem Scripturæ. Nam qui dicit rationem emanationis, verba tantum dicit, cum ea proprietas nec explicabilis sit, nec intelligibilis, imo cum emanandi verbum non sit in sa-

cris Litteris. Alioqui emanat & qui nascitur, ac procedendi verbum tribuitur & Filio. *Joannis xvi. A Deo exivi, & à Patre exivi*: ubi *Augustinus* legit *processi*; & humanæ rationi mirum est non dici Filium, qui suam essentiam æque sortitur ab alio.

CENSURA.

Quartus error, quo dicit non credendum in sanctam Ecclesiam, pagina eadem lit. D. his verbis: *Credis in sanctam Ecclesiam? B. Non.* Et rursum: *Cur horres dicere, Credo in sanctam Ecclesiam? &c.* Cum autem catholici Doctores sensum reddant illius propositionis, *Credo in sanctam Ecclesiam*, & multæ Ecclesiæ ita decantent, temerarie asseritur non recte dici.

DECLARATIO.

Nullus illic asserit non recte dici, *Credo in sanctam Ecclesiam*, sed citatur *Cyprianus*, quem sequitur *Augustinus*. Ideo vero nominavi auctorem, quia mihi ea distinctio non admodum probatur. Magis arbitror esse proprietatem Hebræi sermonis, quemadmodum in Evangelio promiscue legimus, *Confitebor eum*, & *confitebor in eum*. Si Doctorum auctoritas quæritur, probatissimi Ecclesiæ Doctores commonstrarunt, quod habet Dialogus. Quid Ecclesiæ hæc aut illæ canant non animadverti, neque continuo rectum est, quicquid in quibuslibet Ecclesiis canitur. Dicent cur doces quod non probas? quia sensus pius est, quia magnis nititur Auctoribus. Sed obsecro cur mihi impingitur asserendi temeritas, cum id doceamus, quod expresse docuit *Cyprianus*, *Augustinus*, *Leo*, *Thomas Aquinas*, & *Joannes Gersonensis*, nec dubito quin cum his alii innumerales, quodque Ecclesia Catholica in hunc usque diem constanter servat? Temeritatis convicium citius hæserit in istas nescio quas Ecclesiolas, ac doctorculos, qui citra necessitatem ausi sunt à celebrium Doctorum ac publica orbis consuetudine recedere. Quoties ego audio temerarius, arrogans & impius, si quid admoneo, quod ab usu Ecclesiastico videatur discrepare. Nunc in aliis defenditur, quod mihi datur crimini.

CENSURA.

Quintus error est, quo dicit malos non esse de Ecclesia, quæ non constat nisi de bonis. Qui error Evangelicæ doctrinæ adversatur. Et ponitur ibidem: *Ab Ecclesia consortio refecatur & separatur quisquis admittit crimen lethale.* Et paulo post: *Ecclesia non constat nisi ex bonis.*

DECLARATIO.

Ecclesiæ vocabulum diversis modis usurpatur in sacris Litteris: arbitror autem hic ideo sanctam vocari sponfam illam occultam, quæ non habet maculam neque rugam: extra hanc sunt Ethnici, Judæi, & Christiani peccato capitali obnoxii, una cum hæreticis, etiam si non fuerint anathemate resecti. Apud homines versantur in Ecclesia, apud Deum sunt resecti, ut membra mortua. De hac sponfa *Christi*, quæ non habet maculam neque rugam peccati lethalis, sentire Dialogum, declarant quæ ibi leguntur. *Qui colunt unum Deum Patrem, qui totam suam fiduciam collocant in ejus Filio, qui eodem hujus Spiritu aguntur, à cujus consortio refecatur, quisquis admittit crimen lethale.* Ac paulo post: *Ecclesia vero proprie dicta quanquam non constat nisi ex bonis, tamen ex hominibus constat qui possunt fieri mali, &c.* Hic lubens rogarim referendarium, cur hæc verba, *proprie dicta*, prætermiserit. *Christus* vivit, neque convenit ut capiti vivo societur corpus habens membra mortua. Nec hoc adversatur Evangelicæ parabolæ de sægna, quæ non significat illam electam sponfam, & soli Deo cognitam, sed generalem illam Ecclesiam, quæ complectitur omnes baptizatos, toleratque bo-

nos ac malos, quoniam hominum corda non introspicit, quod solius est Dei. Huic igitur servat eos iudicandos. Cæterum cur mutarint propositionem nescio. Nusquam enim dico malos non esse *de Ecclesia*, sed non esse *in Ecclesia* sancta, quæ vivit agiturque Spiritu Christi. In hac, opinor, Theologi non collocant obnoxios crimini lethali. Quod si recentiores aliquid argutius excogitarunt circa hunc locum, in quibus tamen non consentiunt, mihi libuit magis sequi *Cyprianum*, qui hanc Ecclesiam, de qua loquitur Symbolum, appellat Christi sponsam, non habentem maculam neque rugam, de qua Spiritus dicit in Canticis: *Una est columba mea, una est perfecta mea, una est matri sue perfecta genitrici sue*. Si quis dixerit illum loqui de perfectione fidei, quam habet Ecclesia, plurimi sunt quorum fides est imperfecta, imo erronea. Siquidem in ea ponunt schismaticos & hæreticos qui latent, nec adhuc vel amputati sunt, vel palam dictis aut factis ab Ecclesiæ communione recesserunt. Jam cum fides absque caritate non sanctificet hominem, quomodo dicuntur esse in sancta Ecclesia, qui præter fidem informem nihil habent? Nectamen hac ratione detrahitur auctoritas Ecclesiæ præfatis, qui cum administrant Sacramenta, de Ecclesiæ immaculatæ Thesauro administrant, non de suo. Si quid perperam judicant, non præjudicant divinæ sententiæ. Haud tamen inficior Christianos male viventes, aliquo modo ad Ecclesiam pertinere, quam diu persistunt in unitate & pace domus Dei. Sed Ecclesia militans proprie dicta constat ex prædestinatis, quos solus Deus novit. Et quanquam post Christi adventum Ecclesiæ nomen potissimum inclaruit, tamen *Augustinus* Ecclesiam censet ab exordio Mundi. Profertur autem hujus vocabuli usus ad animas corporibus exutas, sive quæ regnant cum Christo, sive quæ purgantur adhuc igni caritatis. Hinc profertur & ad Angelos bonos, postremo ad homines non prædestinatos, ob fidei & sacramentorum communionem, & hanc Ecclesiam putant proprie dici Catholicam, quod universam Ecclesiæ rationem complectatur. Sed in hanc non congruunt multa Scripturæ loca. Neque enim *Christus* Angelos purgavit sanguine suo. Ego præcipuam Ecclesiæ militantis partem appello Ecclesiam: Christianos bene quidem credentes, sed male viventes, non nego aliquo pacto ad Ecclesiam pertinere, nec video quid distet inter Theologos ac me, nisi quod ego reor illos non esse de Ecclesia proprie dicta, illi putant esse de Ecclesia.

CENSURA.

LIV. Sextus error est pagina 731. F. his verbis: *Extra Ecclesiam non est ulla peccatorum remissio*. Et constat quod capiendi Ecclesiam, ut prius cepit, ut explicat, hoc falsum esse: cum in Ecclesia hæreticorum detur verum baptisma parvulis. Etiam per poenitentiam assequitur quis peccatorum remissionem: & fit de Ecclesia dicto modo.

DECLARATIO.

Baptismus apud hæreticos datus efficax est, fortassis & apud Judæos, sed tamen vis baptismi est à fide Ecclesiæ: & hæreticus, qui generali fide baptizat, malus minister Ecclesiæ utitur organo. Si tamen nulla necessitate compulsus, ab hæretico baptizetur, consentiens illius impiis dogmatibus, non accipit remissionem peccatorum, sed characterem modo, qui præstat ne denuo cogatur tingi. Ad hæc qui veniunt ad baptismum cum fide, non proprie sunt extra Ecclesiam, sed in vestibulo Ecclesiæ. Ac fortassis in Ecclesia apud Deum. Cætera adhibentur ad confirmandam apud homines fidei societatem. Porro per poenitentiam reditum esse in Ecclesiam nemo negat. Sed non redit, nisi qui discessit. Et animo poenitens jam est in Ecclesia, licet ob Ecclesiasticam disciplinam ab Ecclesiæ mysteriis arceatur. Postremo gratia remissionis res est Ecclesiæ illius immaculatæ.

CENSURA.

In Dialogo *Franciscani* prætendit convenientias esse quod Religiosi non differant vestimentis à cæteris hominibus. Hoc patet pagina 743. D. *Quid sentias nostram existimes fasces, Monachos à cæteris cultu non differre?* Respondet alter: *Equidem arbitror simplicius & Christianius, &c.*

DECLARATIO.

Quid hoc ad pietatem, si non essent in orbe tam infinita cultuum discrimina? Quanquam ibi *Conradus* aliquanto circumspectius loquitur, quam hic refertur, ita respondens: *Equidem arbitror simplicius & Christianius non estimari quæquam ex cultu, modo sit bonum ac decorum*. Non damnat varietatem, sed notat hominum superstitionem, qui hinc æstimant proximitatem. Et tamen is, qui hæc loquitur, negat vestem esse mundam, propter offendiculum hominum, & receptam consuetudinem. Decet autem Monachos non tam coloribus & formis, quam simplicitate ac vilitate vestis à cæteris differre.

CENSURA.

Eadem pagina lit. F. innuit varietatem vestium in religione inductam esse ex superstitione: *Posteriores additis quibusdam rem verserunt in superstitionem, &c.*

DECLARATIO.

Infinita varietas non caret aliqua superstitione, nec omnes præscribit Ecclesia, sed pleraque sibi comminiscuntur homines, studio quidem fortasse pietatis, sed interdum non secundum scientiam. Enumera si potes quot sunt varietates in uno genere *Canonicorum Regalarum* aut *Cruciferorum*, ne cætera commemorem. Et in his sunt quædam sic præter usum affectata, ut sint incommodo, cum vestis ad commoditatem corporis sit reperta.

CENSURA.

Modum præterea honestum, quo habitu differunt ab aliis Jurisperiti, Judices, aut Doctores, carpit. Hoc videre est pagina 742. C. *Itaque mihi stultissimum videtur sapientiam profiteri veste.*

DECLARATIO.

Hoc argumentum proponit *Pandochæus*, sed à *Conrado* refellitur. Proinde mihi parum candide impingitur. Jurisperitis nemo invidet ornatum suum, nec video quid hoc pertineat ad fidem Catholicam.

CENSURA.

In Dialogo, qui inscribitur *Peregrinatio religionis ergo*, Epistolam sub nomine beatæ *Maria* Virginis confingit ridiculam quidem, sed blasphemiam proximam, qua se lætari beata Virgo dicit, quod *Lutherum* secutus quispiam suaderet supervacaneum Divos invocare, quod inde magna deinceps molestia levaretur. Minatur item si sanctos deserant homines, suis armis se ab eorum injuria vindicaturam. Hoc habet pag. 775. A. B.

DECLARATIO.

Plane jocus est, sed is in *Zwinglianos* cadit, non in divam Virginem. Quanquam non illic agitur de Virgine matre, sed de Statua Virginis, quæ summo in honore habetur apud *Helvetios*, dicta *Maria de lapide*. Id esse verum indicat Epistolæ clausula pag. 776. B. *Ex ade nostra lapidea, &c.* Nec illic lapidea Virgo minatur se suis armis defensuram, sed dicit aliis Divis esse arma, quibus se tueantur. Id quidem nihil ad rem, sed hinc colligitur fides ac vigilantia eorum, qui hujusmodi fragmenta detruncarunt.

CENSURA.

Et pagina 784. carpit quod in Ecclesia sint tot Bapti-

pristertia, tot Candelabra, tot Statuæ aureæ, tot Organa, tot concentus musici, immensi sumtus. Hoc patet pagina 784. E. Sed quorsum attinent tot Baptisteria, &c. Nihilominus tamen hæc omnia pertinent ad honorem & cultum Dei, nec propterea pauperes deficiunt.

DECLARATIO.

In Colloquio quidam nihil aliud reprehendit, quam immenso pretio constantem Templorum ornatum: sic enim ingreditur: *Fateor in sacris vestibulis, in vastis Templis, debere cultui solenni suam dignitatem, volo & structuram habere maiestatem suam: sed quorsum attinent tot Baptisteria, tot Candelabra, tot Statuæ aureæ?* Cum ait *tot*, immodicam taxat multitudinem: cum *aurea*, taxat immodicas impensas. An luxus pertineat ad honorem Dei nescio, & an pauperes nihilominus curentur, alii viderint: certe quod ibi redundat, non subleuat pauperum inopiam, nec raro fit, ut quod egenis negatum est, tyrannus sacrilegus, aut impius miles, semel auferat. Et tamen hoc ipsum, quod ibi quidam argumentatur, alter solvit, dicens: *In his quidem nemo vir pius ac prudens modum non desiderat. Verum quoniam hoc vitium ex immodica quadam pietate nascitur, favorem promeretur.* Ac paulo inferius: *Denique malim videre Templum sacra suppellectile luxurians, quam ut sunt quadam, nuda, sordida, stabulis equorum similiora quam Templis, &c.* Quin hic sermo mihi impingitur, qui fortasse iustius poterat impingi. Si dicent, nullum impendium in Templorum ornamentis posse esse immodicum, habent quod damnent in Colloquio. Sed eadem opera dicere poterunt, intra oleam nihil esse duri.

CENSURA.

22. Non vult soleas & calceos Sanctorum populum osculari, quod tamen bene fit. Id indicat pagina 786. E. *Ceterum impudens est, calceos, soleas & subligaria osculo obtrudere.* Sequitur: *Præstabit ista non fieri, ne quid dissimulem, &c.*

DECLARATIO.

Etiam-ne hoc ad fidem pertinet, osculari putre corium, & sordida linteola Sanctorum, præsertim si nullum habeant vestigium vitæ? Nec tamen Colloquium damnat eos qui pio affectu osculantur talia, sed eos qui obtrudunt osculanda, maxime cum fieri possit, ut calceus, quem obtrudunt, sit non divi *Thoma*, sed lanionis alicujus, aut lenonis. Agitur enim illic de calceo *Thoma Acrensis*, qui obtrudebatur à mendicabulo quodam per viam, non in Templo.

CENSURA.

221. In Dialogo *Lanionis & Salsamentarii*, ciborum delectum dicit abrogatum divina & Apostolica sententia. Hoc patet pagina 791. A. *Ciborum delectum non exemplo quidem, sed sententia sua abrogavit Dominus, &c.*

DECLARATIO.

Palam est ex ipso sermonis tenore illic agi de abolitis Judæorum ceremoniis, inter quas ponitur delectus ciborum. Si *Christus* & *Apostolus Paulus* non abrogarunt Judaica ciborum discrimina, mentitus est *Erasmus*. Sin hoc fatentur omnes Orthodoxi, quid incusatur? Cæterum illic non agi de constitutionibus Ecclesiæ, testantur quæ præcedunt ac sequuntur. Sic enim proponitur quæstio: *Qua Scriptura manifeste docet, Judæos, si professionem Evangelicam fuerint amplexi, manumissos esse a Mosaicæ Legis servitute?* Respondet alter: *Quoniam id fore prædictum erat a Prophetis, &c.* *Judaicum igitur escarum discrimen abrogavit Dominus, non quidem exemplo, sed sua sententia, cum ait: Quod intrat in os, non coinquinat hominem: jam tum præparans suos discipulos ad Judaicarum ceremoniarum*

A *contemptum.* Petrus item visque monitus est, & iterum à Paulo doctus nihil esse immundum quod Deus mundavit. Addit non esse dubitandum, quin quod hodie populus Christianus, contemptis Judæorum præscriptis, vescitur suilla & anguillis, traditum sit ab Apostolis. Ac mox: *Itaque non tam manumissi sunt Judæi, quam a Legis superstitione, velut à lacte, consuetudo quidem & familiari, sed jam intempestivo depulsi.* Neque Lex abrogata est, sed ea pars iussa est cedere quæ jam erat otiosa. Item paulo post: *At Judæi primum agre divellebantur à consuetis, &c.* Totus illius loci tenor, disputat de Judaicis ceremoniis, non de Christianis constitutionibus. Id cum sit extra controversiam, quid deliquit *Erasmus*? Sed hoc est, loco non lecto, juvenum schedis credere. Atque adeo quid opus est præcedentium & consequentium tenorem ad argumentum vocare, cum ipse locus, quem citant, sic habeat: *Ciborum Judaicum delectum non exemplo quidem, sed sententia sua abrogavit Dominus.* Cur qui hæc scripsit, omisit *Judaicum*? Quid? nisi ut esset locus calumniæ? Et hæc obtruduntur Theologicæ Facultati.

CENSURA.

Ceremonias etiam Ecclesiæ in jejuniis, in abstinentiis à carnibus, diversitate vestium, rasura capitis, & quibusdam aliis, taxare videtur: nec non & obligationem baptismi, confessionis, matrimonii. Hoc patet pagina 792. B. Cæterum excusat quæ dicit in præscripta pagina: & hoc ibid. C. *Erras tota via Lanio, &c.*

Verum postea censet immutandas constitutiones & ceremonias Ecclesiæ, quas carnales appellat. Id liquet ibid. E. *Satis quidem crasse differis.* Atqui mihi videtur & hodie non minus esse causarum cur observationes ista carnales hætenus tolli debeant, ut arbitraria sint, non obligatoria. Et pag. 793. A. *Cum igitur tam ampla sit messis, videtur hoc consultissimum ad Religionem Christianam propagandam, quemadmodum Apostoli sustulerunt onus Legis Mosaicæ, ne Gentes resisterent, ita nunc ad illiciendos etiam imbecilles, tolli quarundam rerum obligationes, sine quibus ab initio servatus est orbis, & nunc servari possit, modo adsit fides & caritas Evangelica.* Idem prosequitur ferme tota pagina, præsertim usque ad illam partem, *Extra Ecclesia domum non est salus.*

Hoc autem consilium impium est & perniciosum, nec minus arrogans. Consilium, inquam, ex damnata *Wiclevi* simul & *Lutheri* doctrina depromptum ad enervationem Christianæ tendens Religionis, & totius Ecclesiasticæ disciplinæ. Nec verum est quod ex hujusmodi abrogatione imbecilles illicerentur, imo potius avocarentur hinc magis à Christiana Religione & retraherentur. Et certum est Spiritu Sancto suggerente, conformiter ad sanam Scripturarum intelligentiam, hæc fuisse instituta, & ex traditione Apostolorum multa, tum ad reverentius & sanctius celebranda divina mysteria, tum ad sinceriores Christianæ Religionis observationem, quorum multa etiam exploratum est esse de jure divino, quod immutabile est, & semper idem: aut in Scripturis sanctis traditum est, aut ex traditione Apostolorum per continuas successiones ad nos usque deductum est. Nec est consimilis ratio de onere Legis Mosaicæ, quam & Prophetæ & Apostoli Spiritu Dei inspirati senserunt abrogandam: & de iis quæ voluit in Ecclesia Spiritus Sanctus pro sua felici directione usque ad consummationem seculi perseverare: quod inde patet quia quotquot talia attentaverunt immutare, mox ab Ecclesia, quæ semper Spiritu Dei regitur, damnati sunt & rejecti, ut *Aerius*, *Vigilantius*, *Lamperius*, *Jovinianus*, *Valdenses*, *Albigenses*, *Wiclevisti*, & demum *Lutherani*, & alii non pauci. Hæreticum itaque est & blasphemum hujusmodi perversum consilium.

DECLARATIO.

Hæc proponuntur à Lanione, sed refelluntur à Salsamentario. Si refutatio placet, cur mihi objicitur argumentantis sermo?

Tom. IX. Ooo 2 Hæc

Hæc rursus Lanionis argumentatio est, cui respon-
detur, Pontificum constitutionibus citra contradic-
tionem parendum. Eas vero carnales appellat, quæ præ-
scribunt externa: nec suadet ut abrogentur, sed ut ob-
ligatio tollatur, & succedat exhortatio. Nec cuius
permittit ut ejusmodi constitutiones violet, sed si gra-
ves existerent mutandi causæ, per Ecclesiam tollerentur.
Velut si relaxatis quibusdam constitutionibus, at-
que etiam dogmatis, possit vehementer dilatare Chri-
stiana ditio, nonne par esset, ut humanæ leges pro
tempore cederent divinæ? Divina lex est pro viribus
dilatare gloriam Christi, & consulere salutem proximo-
rum. Jubet enim illa amare Deum ex toto corde, &
proximum sicut se quisque diligit, cum certis diebus
abstinere à cæna, aut vesci piscibus, sit hominum con-
stitutio. Leges autem hominum non aliter quam phar-
maca Medicorum, pro temporum & corporum ratio-
ne, proque præsentis usu, solent ac debent innovari.
Quod si ponamus existere magnam aliquam Ecclesiæ
utilitatem, quæ sit impietas si quas constitutiones ad
tempus relaxet Ecclesia, præsertim cum nemo veteret
etiam illa servari, quorum obligatio remittitur: aut quid
habet hic sermo *Lutheri*, qui docet omnes Pontificum
constitutiones esse impias, ac fortiter rejiciendas? Ve-
rum ea res, inquit, non alliceret imbecilles ad Eccle-
siam, sed enervaret citius totam Ecclesiasticam discipli-
nam. Equidem arbitror Ecclesiasticam disciplinam po-
tius consistere in his quæ sunt spiritus, quam in externis
illis. Et si tantum imminet periculum, quomodo diu
viguit Ecclesia gignens tot jejunatores, abstemios, ac
oleribus victitantes, cum nulla esset inedia rum aut esca-
rum præscriptio? Neque quisquam negat hæc esse à
majoribus salubriter gravibusque de causis instituta, at
non sic instituta, ut abrogari non possint, si spes afful-
geat majoris utilitatis, cum ipsa Ecclesia tam multas
constitutiones levioribus de causis abrogavit. Qua de
re si quis dubitat, legat decreta Apostolorum ac vete-
rum Conciliorum, reputetque quam pauca ex illis ser-
ventur hodie: & trepidamus ne mox ruat Ecclesia, si
quid noverit de esca. Ceremonias *Mosaicæ* in hoc
datas, ut suo tempore desinerent, verissimum est. Ve-
rum ex eo consequitur, eas jam servare nefas esse, at
non consequitur similes hominum constitutiones ob gra-
ves causas antiquari non posse per Ecclesiam. Quin
& illud discutiendum est, an quicquid Apostoli statue-
runt, etiam si constaret ab illis traditum, obliget nos
in perpetuum. *Paulus* præcepit ne mulieres loqueren-
tur in Ecclesia, nunc ubique cantillant. Vetuit viros
esse operto capite, nunc operiuntur. Jussit uxores ha-
bere velum super caput, nunc in quibusdam Regionibus
aperto capite audiunt sacrum, serico tantum reticu-
lo cohibente capillitium ne diffluat. Sed unde constat
nobis hujusmodi constitutiones hoc animo proditas, ut
perseverarent usque ad consummationem seculi? Quo-
nam quotquot tentarunt illas immutare, mox ab Ec-
clesia rejecti sunt. Nec mirum, quandoquidem schi-
smatice tentarunt antiquare, quod nisi per Ecclesiasti-
cam auctoritatem innovari non debet. Postremo non
asseverat Lanio, sed argumentantium more loquitur,
Videtur, ut jam ne consilium quidem dici possit. *Sta-
tuit enim apud se quisquis alteri consulit*, &c. Sed quo-
modo hæreticum sit Lanionis consilium, cum diver-
sum sentiat ab horrendis illis nominibus, *Lamperii*,
Joviniani, *Valdensium*, *Albigensium*, *Wiclevi* & *Lutheri*.
Hic vult observari constitutiones Ecclesiæ, nisi per
ipsam abrogentur. Illi docent esse pium fortiter eas
contemnere, adimuntque Præsulibus atque etiam Con-
ciliis auctoritatem quicquam statuendi de suo. Quo-
modo autem blasphemum, quod totum negotium de-
fert Ecclesiæ, quæ Spiritu Sancto dirigitur? Quo-
modo perversum, quod sperat magnam Ecclesiæ gloriam
& utilitatem? Denique si non placet omnino Lanionis
argumentatio, rejicitur etiam in eodem Dialogo. Sed
mihi deterior pars erat impingenda.

CENSURA.

In eodem Dialogo *Lanionis* & *Salsamentarii* multa
alia ponit eidem sententiæ conformia, ut pagina 800.
B. *Verum ubi interim illa libertas spiritus, quam præstiterunt Apostoli*, &c.

DECLARATIO.

Verum est, similia quædam ibi dicuntur à Lanione,
sed argumentante, non asseverante. Cæterum illi pro-
tinus respondet *Salsamentarius*: *Dicam, & Lanio*: *Non
in hoc est Christianorum libertas, ut licet illis facere
quæ volunt, liberi à constitutionibus humanis, sed quod
ex fervore spiritus ad omnia promti, habentes & alacri
ea faciunt quæ præscribuntur*. Hæc responsio si pia, si
Catholica est, cur hac dissimulata mihi impingitur per
cunctantis sermo quasi sit asseverantis.

CENSURA.

Idem indicat & pagina 801. B. *Mundus plenus est
Pharisaicis hominibus*, &c. Pagina item 799. F. *Pos-
tremo cum leges hominum, quæ fere corporalia præscri-
bunt, paedagogi sint ad pietatem, cessura videntur, ubi
quis profecit ad spiritus robur*. Hic rursus errorem *Be-
guardorum* instaurare contendit, quasi eo sensu paed-
agogi sint appellandæ constitutiones & ceremoniæ Ec-
clesiæ, quo appellat *Paulus* paedagogum veterem Le-
gem ac ejus ceremonias.

DECLARATIO.

Obsecro per *Sorbonæ* genium, quid indicat hic *Salla-
mentarius*? Ait mundum esse plenum Pharisaicis ho-
minibus. Sed quos appellat Pharisaicos? Non eos qui
parent Ecclesiæ constitutionibus, sed qui non alia re
sibi possunt vindicare sanctimoniam, nisi talibus obser-
vatiunculis. Nam hæc verba illic adduntur, *hic præ-
termissa sunt honoris mei gratia*. Rursus altero loco quid
dicit Lanio? Argumentatur, non asseverat. Sed quid
illi respondetur? *Multa in quidem congeris, quorum
nonnulla placent, aliqua displicent, quædam non intelli-
go*, &c. Si quædam displicent, existiment ea esse quæ
ipsi damnant. Valeant itaque *Beguardi*.

CENSURA.

Ægre fert denique auctor hujus Dialogi, quod plus
puniantur in Ecclesia minora peccata quam graviora.
Nec attendit id rationabiliter fieri in Republica ad con-
servationem ejusdem. Id patet pagina 801. D. *Idem
videmus multos tantum fidere corporalibus ceremoniis*,
&c. Et similiter pagina eadem quasi tota.

DECLARATIO.

Hic consentiunt Lanio & *Salsamentarius*, vicissim
commemorantes exempla non pauca de præposteris vul-
gi judiciis, & inter cætera commemoratur, quod qui-
dam in leviora peccata gravius animadvertunt: Si sa-
cerdos, inquit, capillitium aut vestem sumat hominis
profani, rapitur in carcerem, acriter punitur: si bibat
in lupanari, si scortetur, si ludat aleam, si visiet alienas
uxores, si nihil attingat sacra Lætionis, tamen columna
est Ecclesiæ. Ita Dialogus. Theologi dicunt id ratio-
nabiliter fieri. Forassis in aliquo casu, sed in eo, quem
illic pono, non arbitror. Nec ipsi probant, opinor,
eos, qui corporalibus freti ceremoniis negligunt ea quæ
sunt veræ pietatis, & suis meritis arrogant quod est
gratiæ: & ibi consistunt unde oportuit gradum factum
ad perfectiora, & ex his rebus proximum calumnian-
tur, quæ per se nec bonæ sunt, nec malæ. Sic enim
loquitur Dialogus. At hos si damnant & ipsi, miror
cur existimarint hunc locum notandum. Quid autem
mali, si præpostera multitudinis judicia, quorum nul-
lus est numerus, multis exemplis persequitur Dialogus,
cum id vehementer pertineat ad veræ pietatis studium?
Certe hoc animo illa ibi commemorantur.

CENSURA.

LXVII. Idem facit pagina 803. *De iam in ipso jejuniis prescripto*
num duo sint, &c. Idem prosequitur pagina 804. & 807.

LXVIII. Fiduciam in Sanctos carpit pagina 808. F. non
 tendens quod omnis cultus & fiducia, quæ Sanctis exhi-
 betur, primo & principaliter Deo exhibeatur, & illis
 sub Deo & propter Deum.

DECLARATIO AD CENS. LXVII. & LXVIII.

Quid illic carpit *Erasmus*? fiduciam Divorum? Ipse
 locus respondeat. Sic loquitur Lanio: *Quam multis*
sanctis, quam multis fidem præstitit Virginiæ matris, aut Christi
prophetae, quam ipsius Christi. Et hujus generis aliquot
 exempla commemorantur. Obsecro te, lector, an hoc
 est opus fiduciam erga Sanctos, an potius notare præ-
 posterum judicium stultorum? Proin hæc censura hic
 nullum habet locum, quocumque casu hæc posita est.

CENSURA.

LXIX. In Dialogo, qui dicitur *Funus*, minus recte videtur
 sensisse auctor de fundatione obituum, & de precibus
 pro defunctis exsolvendis. Nam infirmam introducit
 parum ista eandem, imò respuentem, si non esset
 sanctissimam. Id videre est pagina 816. B. *Si me vel uno*
sancti factu dignaberis pium facis eris: tui si quid aliud
est, quod ob publicam Ecclesiæ consuetudinem citra scan-
dalum infirmorum omitti vix potest, id tuo permisso ar-
biteris. Sequitur: *Nec est animus ejuspiam vel preces*
dominari, vel quoniam meritis suis spoliare. Hæc
 dicuntur quasi fundantes obitus, preces aliorum com-
 mendentur, aut meritis suis spolient: quod asserere er-
 roneum est & intipium. Pagina autem eadem lit. C. vi-
 detur omnem satisfactionem peculiarem pro defunctis
 respuere, solam communem probans cum merito Chri-
 sti, & hoc à principio pagine.

CONCLUSIO DETERMINATIONIS PRAESCRIPTAE.

Quia igitur in istis Dialogis perniciose *ERASMVS*
 eloquentiam suam convertit ad instaurandos, &
 quodammodo puerorum, præceptorum corundem, &
 quorumcumque lectorum ingeniis infundendos damnatos
 errores *Arianorum, Macedoniarum, Jovinianarum,*
Lutherianorum, Waldensium, Beguardorum, Luther-
anorum, & aliorum multorum hæreticorum: si sancte
 & Christiane imbuenda est non modo puerilis ætas,
 verum etiam proventus, & ab omni impietate atque
 blasphemia maxime propellenda & avocanda, eniten-
 dum est ne ulli tales libri manibus teneantur puerorum
 aut quorumcumque Christianorum lectorum, ne hujus-
 modi venena ubi lectores imbiberint, à Christiana
 sanguine Religione reddantur alieni.

DECLARATIO.

Plango illic hominem egregie pium, qui quicquid
 potuit in vita boni fecit, & quantum patebantur fa-
 cultates suas ac valens pauperibus erogavit, atque hoc
 maluit quam in diplomatis Pontificum, aut in Sa-
 cerdotum mortualibus, aut in legatis testamentariis
 spem salutis ponere. Id quidem audiui vehementer com-
 probari à pietatis professoribus. Quid sit fundare obitus
 non intelligo: ut qui pretio redimunt aniversalia, &
 id genus alia, nonne commercantur æternas preces? Ex

A qui ad hoc conducuntur, nonne partem meriti acci-
 dentalis transferunt in conductorem? Hoc ille in mor-
 te fieri putabat supervacaneum, cum quod melius erat
 in vita sanctis præstitisset. Ei qui sic vivit, sic moritur,
 non est opus illis vulgaribus præfidiis, quæ longe mi-
 nus adferunt opis, quam vitæ benefacta.

Vides, lector, quales sint præmissæ, quibus quam
 congruat Conclusio judicent alii. Ei, quoniam adjecta
 est nec ad Facultatem, opinor, pertinet, respondebo.
 Quod ait me meam eloquentiam huc convertisse, ut
 hæreticorum errores Colloquiis meis instarem, eosque
 puerorum animis instillem: si petunt animum meum,
 libere reclamabo esse falsissimum. Alia tæteret phrasi;

B si, quod avertat Deus, tali essem præditus animo. Sin
 hæc torquent in rem, ut fateor me potuisse labi mul-
 tis locis, nimirum hominem, & si hoc nimium est se-
 mi-hominem, ita res ipsa declarat mihi ne in uno qui-
 dem dogmate cum toties iteratis hæreticis convenire.
 Est igitur periculum scilicet, ne si lectores hauserint
 hæc tam exitralia venena, à Christiana Religione red-
 dantur omnino alieni. Tam magnifice pronuntiat quis-
 quis hujus Conclusionis artifex fuit, cum tam multa
 demonstrarim depravatè citata, perperam intellecta,
 calumniose detorta. Quid autem his tot propositioni-
 bus agitur quod fulciat Religionem Christianam? ut

C credat populus cucullam Monachorum valere sanandis
 morbis, ut votis sollicitemus Divos, præterito Chri-
 sto, ut quam plurimi currant *Hierosolimam*, relicta
 uxore & liberis, existimentque in eo miram quandam
 esse pietatem, ut credamus omnes constitutiones homi-
 num obligare ad poenam gehennæ. Ut in ciborum de-
 lectu præcipuam Religionis partem collocemus, ut in
 Templis nullus ornatus videatur immodicus, sed luxus
 etiam pertineat ad honorem Dei, ut quam plurimum
 tribuatur ceremoniis quibuslibet, ut pueri ac puellæ
 ob frivolas causas contentis patentibus currant ad Mo-
 nachos, ut mox instituti poeniteat: ne quis loquatur
 de Christo, aut de Litteris sacris nisi Theologus, ut in

D Sanctis quam plurimum ponamus fiduciam. Ut sciamus
 malos non esse quidem in Ecclesia, sed tamen esse de Ec-
 clesia, ut credamus Ecclesiam mire ornari immensa ac
 prodigiosa varietate cultuum ac vestium, ut jurisperiti
 honeste vestiantur, ut Divorum soleas & calceos exoscu-
 lemur. Ne quid omnino constitutionum Pontificiarum
 relaxetur, etiamsi magna invitet utilitas: ut morientes
 fundent obitus, curentque quam plurima mortualia fieri,
 atque in his plurimum fiduciam collocemus, & hujus ge-
 neris alia. At Christiana pietas in eo sita est, ut diligamus
 Deum ex toto corde, proximum ut nosmet ipsos, in Chri-
 sto spei nostræ summam collocemus, ut ad illius doctri-

E nam atque exemplum, nec non Scripturarum regulam
 mores ac vitam componamus. Ab his qui quocumque
 modo avocant, in discrimen potius inducunt paganita-
 tis. Hæc in eos dixerim qui fragmenta male detruncata,
 cum perversa interpretatione obtrudunt Theologicæ
 Facultati, quæ, ut videtur, delusa damnat, non quod à
 me scriptum est, sed quod ab illis allatum. Neque enim
 huc arbitror spectare Theologos, sed si quis has Cen-
 suras pari candore interpretetur, atque illi meas luctu-
 brationes, posset in eum sensum accipere. Exposui pro-
 me simpliciter mentem meam bona fide, paratus ta-
 men corrigere, si quid in his dictum est, adversans sa-
 næ doctrinæ.

F I N I S.

DESIDERII ERASMI RESPONSIO AD DISPUTATIONEM CVJVS DAM PHIMOSTOMI DE DIVORTIO.

Erasmus Roterodamus clariss. Viro, J. V. Doct. N. S. D.

EGI Disputationem de divortio hominis meo iudicio satis diduximus, animique sedationis quam quosdam esse videmus, qui versantur in hac arena, sed quem ex titulis intelligas sibi non omnino displicere, qui *phimostomos* nobis & frena crepant, magnifica sane nomina. Nam cur adversarios contumeliae gratia *Scripturarios* appellandos existimarit non video, iustius alteros diceret *Rationarios*, qui neglectis Scripturis, humanis rationibus tractant Evangelicam Philosophiam, aut si quid adferunt è sacris Voluminibus, ex more id faciunt potius quam ex animo, ac frequenter parum apposite, ut sentire possis illos in Scripturis obiter fuisse versatos.

Confutaturus quæ in prioris ad *Corinthios* Epistolæ Cap. vii. olim annotavimus, non ob aliud, nisi ut Ecclesiæ primatibus occasionem præberem dispiciendi si qua fieri possit, ut aut non tam temere coirent matrimonia, aut temere contracta gravibus de causis per Ecclesiæ iudices dirimerentur, primum columnas quasdam ponit, quibus totius disputationis ædificium innitatur, quarum aliquot mihi tales videntur, ut prorsus aliis egeant columnis. Vult enim divortii sive repudii vocabulum in sacris Litteris semper accipi pro diremptione convictus domestici, manente tamen nodo conjugali, cum ego has voces tota disputatione usurpem generali significatu: nec patitur dici divortium nisi inter quos intercessit conjugalis congressus. Dein negat se velle discutere quid Pontifex aut Ecclesia possit in relaxandis aut adstringendis matrimonii vinculis, cum hæc sit non minima pars nostræ disputationis, quæ id pro scopo habet, ut infelicitè conjunctis quocunque modo consulatur, aut si fieri non queat, certe in posterum consulatur ne tam facile coeant matrimonia. Quis autem illi permisit nobis præscribere novas loquendi leges? Repudiatur etiam nondum ducta, divertit qui discedit, divortium facit, & qui dimittit, & quæ dimittitur, etiam si non intercessit congressus matrimonialis. Beatus *Joseph* videns uxorem gravidam parabat divortium. Est enim illic idem verbum *ἀπολύναι*, quod est *Matthæi* Cap. v. & aliis locis, ubi loquitur Dominus de divortio. Itaque divortium esse potest & inter eos qui non legitime conjuncti sunt, velut si quis imprudens ducat cognatam in secundo gradu propinquitatis. Aut si mulier nubat, persuasa virum suum esse vita defunctum. Si mea decrevit refellere, oportebat illum vocibus ad eundem uti modum, ad quem usus eram.

Quis autem Theologorum hoc docuit, aut quis Angelorum reservavit, Deuteronomii xxiv. *fornicationis* nomine nihil aliud significari quam adulterium? Septuaginta verterunt *ἀσχημον περιγυῖα*, id est, rem indecoram. Verba Legis sic habent: Si acceperit homo uxorem, & habuerit eam, & non invenerit gratiam ante oculos ejus, propter aliquam fornicationem, scribet libellum repudii, & dabit in manum illius, & dimittet eam de domo sua. Accipit uxorem qui contrahit matrimonium, habet illam qui duxit eam domum. Nam Septuaginta pro *habuerit* verterunt *συννοικήσῃ*, id est, cohabitaverit. Hic ex domestico convictu fieri potest, ut occul-

atum corporis aut animi vitium deprehendat maritus, quod prius illum fefellerat, etiam si non intercedat coitus. Quis autem sic loqueretur, si morbus aliquis te corripuerit, de uno certoque morbo sentiens? Quod si per *fornicationis* nomen, ut iste vult, nihil aliud significatur, quam uxoris adulterium, utrum accipiendum censet, adulterii suspicionem, an adulterium compertum? Sed in humana cognitione, ejusdem momenti sunt, vehemens adulterii suspicio, quam Lex vocat spiritum zelotypiæ: & adulterium ita compertum, ut testibus probare non possis. Inducant hoc verba Legis Numerorum quinto: *quæ vel polluta est, vel falsa suspicionem appetitur*. Ob adulterii porro suspicionem non concessum est viro jus repudiandi, sed aliud datum est remedium. Si compertum est adulterium ut doceri possit, nec est alia causa propter quam liceat repudiare, quid aliud est dare libellum repudii, quam uxorem lapidibus objicere? De Judaico repudio loquor. Eo facto utique jus erit viro alteram ducere. Quis autem ducere vellet sic ob adulterium repudiatam, & supplicio capitali obnoxiam? Jam illud constat repudii libellum dari jussum in favorem mulieris, ut exempta à jure viri prioris, possit cui velit nubere. Sed quem favorem meretur adultera? Nec est verisimile repudii libellis causam divortii solere adscribi: ea tractabatur inter affines: sed hoc chirographo, quemadmodum testatur *Josephus*, maritus sibi adimebat jus repetendæ uxoris, si redire nollet, aut si nupisset alteri, à quo si rursus fuisset dimissa, aut morte secundi mariti facta libera, prior maritus non poterat eam ducere, quod temere videretur eam repudiasset, quæ postea cæpit placere, idque factum est in odium repudiantis, & in favorem repudiatæ. Ideoque repudiator jubetur repudii libellum dare in manum uxoris, ut habeat unde inveniat maritum, doceatque se plane liberam esse. Quod autem additum est, *dimittet de domo sua*, consulit honori foemine, ne si post acceptum libellum vivat in ejus ædibus, veniat in suspicionem, quod post divortium non abstinerit à viro. At noster Theologus his verbis putat evidenter, & Sole, quod ajunt, clarius, excludi jus nubendi alteri. *Andis-ne*, inquit, *non ait dimittet à vinculo matrimonii, sed à domestico convictu*. Atque hæc est una ex præcipuis disputationis columnis, prorsus arundinea.

Repudium quidem est non præcepti, sed permissionis, attamen repudiandi modus, dare libellum ac dimittere, præcepti est, nec enim aliter licuit repudiare. Ita lex humanissima, simul & virili ferociæ seu fastidio consuluit, & uxoris libertati.

Quod si divortium illic nihil aliud est quam diremptio convictus & tori, cur hodie non jubentur ejicere ex ædibus, qui jusserunt uxorem suam sibi habere? Hæc igitur interpretatione quid potest esse violentius aut absurdius?

Saltem illud animadvertere debebat vigilantissimos inquisitor, quod mox in lege sequitur, *cumque egressa alteri marito nupserit*, ideo dimittitur è domo, ut in alterius domum jure transire possit, & hic *Phimostomus* interpretatur, ne nubat alteri.

Sed ibidem dicitur, *polluta & abominabilis facta coram Domino*. Ideo dicitur *abominatio*, non quod flagitium commiserit nubens alteri viro, sed quemadmodum *maledicta* dicitur sterilis, & *immonda* quæ profluvio menstruo tenetur, & *exsecrabilis* qui pendet in

ligno, sic illa dicitur *abominatio*. Sed abominabilis esse debet priori viro, ne recipiat eam quæ mixta fuit alteri. Illa reciprocatio conjugiorum, & confusio seminum abominabilis est, non ipsa mulier repudiata ob vitium corporis.

Habes unam columnam non satis firmam. Altera est, quod *Christus* MATTHÆI V. & XIX. MARCI X. & LUCÆ XVI. loquens de divortio, non inducit aliquod novum præceptum, sed tantum exponit quid senserit *Moses*, quod ille vocat *foeditatem*, hic appellat fornicationem. Sed unde hoc liquet? An *Mosis* decrant verba, quibus nominaret enorme crimen adulterii, quemadmodum aliis multis locis exprimit? At Dominus Judæis Deuteronomii Legem allegantibus, non respondit, *Moses* & ego idem dicimus, ille permisit ob aliquam foeditatem, eam ego appello fornicationem, & qui tum repudiabant uxorem, si ducebant alteram æque committebant adulterium, atque nunc facerent sub Euangelio, sed tanquam perfectius aliquid proferens ait: *ego autem dico vobis*. Assumit & illud, quod *Judei* respondent, *Mosen* dato libello repudii fecisse jus dimittendi uxorem, non ob aliam causam quam ob adulterium, non esse mentem Legis, sed interpretationem Phariseorum. Atqui probandum erat quod assumit. Nam ipse Dominus respondens non ait: Ad istum modum falso vobis Legem interpretantur Pharisei, sed ait, *Moses permisit vobis*. Nec refert quem sermonem ipse affingat Christo, sed quid expressum sit in Euangelio.

Permittitur, inquit, *malum, ne accidat gravius malum*. Fateor hoc esse verum in legibus humanis, quæ permittunt publica lupanaria, ne fiant raptus & adulteria, nec aliter permittunt, nisi quod non puniunt graviter, puniunt tamen aliquo modo. At Lex divina non permittit mala ut eveniant bona, sed infirmis concedit interdum quiddam imperfectius, ne prolabantur in crimen, ut *Paulus* concedit secundas nuptias viduis. Porro adulterium non numeratur inter imperfecta, sed inter atrociora crimina, quod apud *Judeos* lapidatione, apud *Romanos* gladio puniebatur. Qui verisimile est igitur tantum nefas à *Mose* concessum esse?

Porro cum nullus sit locus vel in Lege vel in Prophetis, qui declaret, rei *foedæ* vocabulo intelligi adulterium, & nomine repudii intelligi sejunctionem convictus domesticus, nihilo secius manente nodo conjugii, quantus laqueus fuisset injectus Judæis ex lege non intellecta, quanta aperta fovea proruendi in adulterium? Lex enim quæ cunctos obligat, verbis apertis exprimere debet quod sentit. Ad hæc, cum Lex jubeat adulteram lapidibus interfici, & quæcunque repudiata nubet alteri, palam committit adulterium, oportuit secundum Legem in illam animadverti. Nec opus erat hic probatione, cum juxta istum hoc ipsum alteri nupsisse sit adulterium.

Solet autem Scriptura quod alibi dictum est obscurius, aliis locis explanare, sed *Malachias* Cap. VII. ne tantulum quidem addit lucis, unde possumus colligere divortium Judæis non fuisse permissum, nisi ob adulterium, ac post repudium uxori non fuisse licitum alteri nubere. Sic enim loquitur: *Uxorem adolescentie tue noli despiciere, cum odio habueris eam, dimitte, dicit Dominus Deus Israel*. Quid est, *noli despiciere*? Noli eam contumaciter abjicere, quasi ancillam aut mancipium, quemadmodum *Abraham* eiecit *Agar*, nihil addens commeatus quam panem unum, & hydriam aquæ, *Genesis* XXI. Sed si concepisti in illam odium, civiliter dimitte, ut legitime nubat alteri, ac redde illi dotem ut inveniatur sponsus, ac tibi ipsi adime jus revocandi semel dimissam. Jam odium non ex adulterio tantum nascitur. Totum enim Caput Deut. XXIV. leges habet mira civilitate temperatas. Veluti de non pertrahendo ad bellum primi anni maritum. De mola non accipienda in pignus. De pignore foris accipiendo. De pignore reddendo ante Solis occasum. De mercede eodem die solvenda mercenariis. De veste viduæ non accipienda loco pignoris. De spicilegio advenis ac pau-

peribus relinquendo. Similiter de racematione & relictis olivis.

Citat *Burgensem* auctorem, in Deuteronomio nomine rei *foedæ* notari adulterium uxoris. An hoc ille doceat nescio, nondum enim reperi, & vix adducor ut credam. Sed largiamur hoc ab illo dictum, non est ille Doctor Ecclesiæ irrefutabilis. Cum ego citem illic præcipuos Ecclesiæ Doctores, *Ambrosium*, *Origenem*, *Tertullianum*, ait nihil referre quid hic aut ille dixerit, sed quid loquatur Scriptura. Hoc justius à nobis responderi poterat objicienti *Burgensem*. At Cardinalis *Cajetanum* annotans in eum Deuteronomii locum ex *Hebræorum* auctoritate docet nomine rei *foedæ* quodvis vitium corporis significari, quod ob foeditatem regendum sit: ac ingenue pronuntiat mulierem, si dimissa nupsisset alteri, non peccare, nec virum, si repudiata uxore duxerit alteram.

Viro *Phimostomum* fatetur fuisse jus ducendi alteram non ob divortium, sed ob permissam olim Judæis facultatem simul habendi plures uxores. Id si verum est, frustra *Christus* dixit *Matthæi* Cap. XIX. *Quicumque dimiserit uxorem suam nisi causa fornicationis, & aliam duxerit, machinatur*: concessio quod *Christus* hic nihil docet novi, sed tantum exponit Legis mentem. Imo probabile est eam facultatem, qua Patriarchæ quidam ac Reges usi sunt fortassis ex instinctu Spiritus, multo ante Christi adventum fuisse abrogatam, Israelitico populo jam satis multiplicato. Nullus enim locus est in Veteri Testamento, qui permittit, ut unus haberet plures uxores. Tantum existant aliquot exempla, eaque pauca in sanctis.

Illud argumentum meum non attingit, si divortium Legis nihil erat nisi sejunctionio à convictu domestico, cur *Levit. XXI.* & *Ezech. XLIV.* Sacerdos vetatur ducere viduam aut repudiatam? *Permittebatur*, inquit, & illa nubere, sed ut polluta. Si adulterium committit repudiata si societur alteri viro, qua fronte dicitur nubere? Nam nubere conjugii verbum est, non scortationis. Nec aliter repudiata dicitur polluta, quam vidua, quia à viro cognita est. Aliquid impuritatis habet, quæ jam viro cognita est, eoque Sacerdos vetatur illam ducere, non quod indigna sit marito, sed quod dignitatis sit Sacerdotalis virginem intactam ducere. Virginitas enim & apud Ethnicos semper habuit decus & gratiam suam. Præterea cur liberi ex posteriore conjugio nati pro legitimis habebantur, si adulterinæ erant nuptiæ?

Proinde si nec ex verbis Legis, nec ex verbis Prophetarum ullo pacto liquet, per rem aliquam foedam proprie significari adulterium, aut per dimissionem proprie significari segregationem convictus domesticus, manente vinculo conjugii, nec aliud sonant verba Christi quam Legis, nisi quod aliquid relaxans de prima lege lata in paradiso, minus concedit Christianis quam *Moses* concesserat Judæis, divortii causas adstringit ad unam, quod aliud divortium poterant intelligere Judæi, aut etiam discipuli tum temporis nihil aliud quam Judæi, nisi quod ex Lege didicerant? Nec enim Dominus ullo verbo significat illis hoc divortii genus quod hic vult & apud Judæos solum fuisse. Sed discipuli dicunt, *Si sic est causa hominis cum uxore, melius est non ducere*. Non ideo videtur eis dura conjugii conditio, quod repudiata uxore non liceat alteram ducere, sed quod ob unam tantum causam concessum esset ab uxore liberari, cum Lex ob multas causas permisisset repudium, & nonnullæ mulieres habent vitia non minus molesta quam adulterium.

Quod si urgemus illud *παραλύειν*, quod *Deus conjunxit, homo ne separet*, ne hoc quidem divortium, quod nunc ob multas causas permittit Ecclesiæ, licitum erit. Deus enim initio sic conjunxit, ut essent duo in carnem unam, unam carnem, ut ipsi interpretantur, facit conjunctio corporum. At hanc adimunt sibi qui faciunt hodie divortium. Itaque qui toro separantur, contra præceptum Domini separantur, præsertim

tim cum separandi verbum proprie exprimat diremptionem societatis domesticæ. Nam *Matthæus* dicit, χωρίζω, quemadmodum adhærebit, προσκολληθήσεται, & conjunxit, συνζεύξεν, exprimit individuum vitæ societatem.

Hic confugit ad *Paulum* Apostolum Dominicæ mentis interpretem: is ad *Romanos* septimo scribit mulierem alligatam viro, quamdiu vivit vir ejus, &c. Primum constat hic Apostolum non tractare quæstionem de divortio, sed ex Lege ducit similitudinem ad evincendum eos, qui profitebantur Evangelium, amplius non teneri legalibus ceremoniis. Constat autem nihil esse necesse ut similitudo docendi causa adhibita quadret per omnia, satis est congruere in hoc ad quod declarandum adhibetur. Quemadmodum Dominus adventum suum comparat nocturno perfossori. Legem autem viri, *Paulus* jus viri vocat. Jus viri est auctoritas in uxorem, & potestas petendi obsequium. Atqui hoc jus amittitur hoc novo divortio. Proin juxta *Paulum* & hoc illicitum esset. Hic igitur locus geminum habet scrupulum, unum, quod per similitudinem adhibetur, alterum, quod si verbis urgeamur, illicita erit & à toro sejunctio. Quod si dixerit, hic subaudiendum excepta causa fornicationis, duplex erit incommodum, alterum, quod exceptio non quadret ad id quod agitur: vult enim legem, quam viri nomine designat, videri mortuam, non offensam: alterum, quod si idem valet mors viri & ob adulterium repudiatio, licebit & hodie repudiatis alteri nubere. Insuper Apostolus illic de muliere loquitur, non de viro. Nam Lex nullum repudii jus concessit uxori, sed viro concessit. Hic rursus objicitur par amborum conditio, verum ea nusquam expressa est sacris Litteris, de quo mox plura dicemus. Restat locus 1. *Corinth.* Cap. vii. *His, qui matrimonio juncti sunt, præcipio, non ego, sed Dominus, mulierem à viro non discedere, quod si etiam discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et vir uxorem suam non dimittat.* Hic *Paulus* nihil excipit, cum Dominus, cujus præceptum allegat, exceperit adulterium. Sed *Ambrosius* ait hic subaudiendam exceptionem adulterii: ut hoc largiamur, attamen in parte posteriore duntaxat subaudienda est, & vir uxorem non dimittat, propterea quod neque *Christus*, neque Lex permittit uxori facere cum marito divortium ob adulterium viri. Id quod eodem in loco manifeste tradit *Ambrosius*, si illius nos urget auctoritate. Cum autem Apostolus dicit, mulierem à viro non discedere, de divortio loquitur, quod molitur uxor offensa viri moribus. Alioqui frustra fuisset additum, & vir uxorem non dimittat. Bis enim diceret idem; siquidem discedit repudiata, & dimittit repudiator. At nusquam legimus uxori permissum repudiare virum. Ex hoc loco, qui solus profertur, evidenter probari non potest. Apostolus igitur quod erat perfectionis, nomine Domini proponit, ne fiat omnino sejunctio, ne adulterii quidem causa, quod inter perfectos non incidat tantum flagitium, sed maneat indivulsa copula, quemadmodum fuit in prima matrimonii institutione. Neque enim Dominus præcepit ut vir adulteram repudiet, sed hoc concedit infirmitati nostræ: ac *Paulus* appellat hoc præceptum Domini. Sed si mulier præter jus concessum se subtraxerit à viro, jam suo nomine consulit illi Apostolus ut maneat innupta, aut si se non continet, ignoscat viro, & cum illo redeat in gratiam. Atque hoc *Ambrosius* Apostoli consilium appellat, quod magis expediat spe reconciliationis vivere solam, quam alteri adulterino conjugio adhærere. Tum is, qui scripsit commentarios in omnes *Pauli* Epistolas, quos *Hieronymi* titulo legimus, idem sentit, addens hoc esse melius. *Ambrosii* verba sunt hæc: *Hoc Apostoli consilium est, ut si discesserit propter malam conversationem viri, jam innupta maneat.* Alterius verba sic habent: *Si ob aliquam causam discesserit, alii non nubat, aut si alteri nubere voluerit, reconcilietur, quia hoc quam alteri nubere melius esse manifestum est.* *Ambrosius* hoc quod ad-

ditur *Pauli* consilium vocat, nec dicit, propter adulterium, sed ob malam viri conversationem, qui sermo latius patet. Item alter dicit, ob aliquam causam, ut de multis intelligatur, & dicit melius est, non dicit necesse est. Sed viro, cui jus est ob conjugis adulterium eam repudiare, non præcipit Apostolus ut maneat coelebs, ni malit uxori reconciliari. Cur autem plus juris concessum sit viro quam uxori, multæ causæ reddi possunt, quas hic commemorare non est necesse. Scio quosdam æquare virum & mulierem in legibus conjugii, sed *Paulus* æquat illos in usu conjugii tantum, cum ait, vir non habet potestatem corporis sui, sed mulier, similiter & mulier: non in jure repudiandi. Alioqui vult uxorem viro subditam esse, & virum caput uxoris appellat. Et *Petrus* uxores ad exemplum *Saræ* provocat, quæ maritum appellabat Dominum. Tantum abest ut pari sint condicione. Sed donemus uxori permissum repudiandi jus ob adulterium, si post repudium manet conjugii vinculum, quomodo illa *Paulo* dicitur ἀγαπᾶ, hoc est, caelebs, cum obligata sit viro? Aut quomodo *Ambrosius* hoc appellat consilium, quod nullo modo licet secus facere? Ex hoc igitur loco non convincitur evidenter mulieri repudiatae juxta Legis permissum ac Domini concessionem, non licere alteri nubere. Perspicuum igitur est *Paulum* hic loqui de muliere quæ illicite discesserit, cum non habeat divertendi jus. Alioqui & de viro subjecisset, maneat coelebs, aut uxori reconcilietur.

Quid, quod ipsa exceptio nonnihil habet scrupuli, quem cum iste profiteatur se discutiendum, oblivione, ut opinor, non præstat quod pollicetur. Prisci Doctores ad totum illum sermonem referunt, nisi ob fornicationem: ac tum sensus erit, permitti viro ut citra crimen adulterii ducat aliam, & illa citra crimen nubat alteri. At divus *Augustinus* hanc particulam, excepta causa fornicationis, refert ad id quod habetur, facit eam machari: nam qui adulteram abjicit, non facit mœcham, sed jam mœchatam rejicit. Hoc commentum ille reperit, ne ex verbis Domini liceat post repudium novare conjugium. Id fateor ita dictum, ut ingenii subtilitas laudari possit citius quam veritas. Nam aliud sonant verba Evangelistæ Cap. xix. Quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur. Hic exceptio in medio posita demonstrat, referri ad complexum duarum partium, qui dimiserit, & aliam duxerit. Certe ad posteriorem proprie referri non potest. Sentit igitur Evangelista: qui præter legitimam causam dimittit uxorem, præbet illi materiam adulterii: & qui præter causam legitimam repudiata duxerit, mœchatur, quia dormit cum aliena. Ex hoc sequitur, qui ob causam à Domino expressam dimiserit & aliam duxerit, nec mœchatur ipse, nec uxori præbet adulterii causam, quod repudiata legitime, liceat alteri nubere si est intemperans.

Unde ergo evidenter probatur hoc novum divortium, quo vir & uxor segregantur manente nodo *Herculano*? Ex *Pauli* loco nihil potest evinci, nisi quoniam uxor nullum habet jus repudiandi virum, si offensa decesserit, ne cum adultero contrahat matrimonium. Secus si à viro legitime fuerit repudiata.

Omitto nunc referre quid Orthodoxi veteres scriptum reliquerunt de matrimonio. Nam iste nihil moratur illorum auctoritatem, nisi cum pro ipso faciunt. *Origenem* fortassis & *Tertullianum* rejiciet: at hos nemo non fatetur in peritia sacrarum Litterarum fuisse & *Ambrosio* & *Augustino* superiores. Sed in hoc articulo nunquam notati sunt ab Ecclesia, utique notandi si fuisset error. Si quid lapsi sunt, imputatur antiquitati, quæ nondum de multis pronuntiarat. *Origenis* errores diligenter notati sunt, hic nunquam fuit objectus. *Tertullianum* non sensisse cum *Montani* stolidissimo dogmate vel illud arguit, quod mox ab ea factione segregavit sese. Notatus est quod improbarit digamiam, quod repudiata uxore viro permittit alteram ducere, nunquam fuit reprehensus.

Su-

Supereſt igitur Eccleſiæ vel interpretatio, vel conſtitutio. Sequor quo vocat: quanquam ille teſtatus eſt ſe nolle uti humanis præſidiis, ſed ex Scripturis canonicis evidenter demonſtraturum juxta litteralem ſenſum, nec viro ob fornicationem repudianti, nec mulieri repudiatæ fas eſſe novare matrimonium.

Relegat nos ad decreta patrum, Cauſa xxxii. quæſt. vii. Atque illic reperio citatos homines, quorum hic auctoritatem non recipit. Nec enim quicquid reſertur in Decretis, Eccleſiæ lex eſt, cum illic frequenter recitentur Veterum opiniones ex diametro inter ſe pugnantes, nonnullæ etiam hæreticæ, ſi quis tueri contendat. Atque in hac quæſtione primas tenet *Auguſtinus*, quem fateor ubique inculcare quod nunc ſequitur Eccleſia. Sed non eſt impietas, opinor, alicubi de *Auguſtini* ſententia dubitare. Citatur illic *Gregorius*, qui propter adulterium repudiatæ, ne mortuo quidem viro, permittit poteſtatem nubendi, quam *Paulus* illi non negat. An cum à nobis illorum ſcripta citantur, vocantur hic & ille, cum in Decretis citantur, ſubito fiunt *votivæ*? Sed *Gratianus* decernit. Quid? *Hic*, inquit, *auctoritatibus evidentiffime monſtratur, quod quicunque cauſa fornicationis uxorem ſuam dimiſerit, aliam illa vivente ducere non poterit, & ſi duxerit, reus adulterii erit.* Verùm idem mox ſubjicit: *Hiſ ita reſpondetur, hæ auctoritates de hiſ loquuntur, quorum continentiam carnalis infirmitas non impedit, vel de hiſ qui præſtantes cauſam diſidii, aliorum conjunctione ſe reddiderunt indignos.* Bella definitio! fruatur ea *Phimoſtomus*, & fateatur eos, qui poſt repudiatam uxorem non poſſunt continenter vivere, non peccare ſi ducant aliam. Jam in Decretalibus quid aliud reſertur, quam reſcripta Pontificum aut decreta Episcoporum? Quanquam illic nihil reperio, quod ad hoc argumentum proprie facit. Atqui demonſtravimus & Episcopos Provinciales & Pontifices Romanos, non ſolum de matrimonio, ſed de aliis quoque rebus graviffimis diverſa ſenſiſſe, & priorem ſententiam poſterioribus cogitationibus fuiſſe correctam. Idem factum eſt de Decretis veterum Synodorum non paucis. Semper quidem Eccleſia habuit Spiritum ſponſi ſui, ſed ita uſum eſt illi, ſuo tempore quædam patefacienda reſervare. Credimus & Apoſtoliſ adfuiſſe Chriſti Spiritum, tamen *Petrus* à *Paulo* reprehenuſ eſt, ac diſſenſio incidit inter *Paulum* & *Barnabam*, cum Spiritus ipſe ſemper ſibi conſentiat. Probabile eſt & ſacris Eccleſiæ Doctõribus non deſuiſſe Spiritum, at interdum labuntur, & nonnunquam inter ſe pugnant. Credibile eſt & Romanis Pontificibus adeſſe Spiritum, & tamen *Caleſtini* Decretum ab *Innocentio* tertio reſciſſum eſt, *Pelagii* à *Gregorio*, *Mutinenſis* Eccleſiæ decretum ab *Innocentio*, *Joannis* XXII. placita à *Nicolao* damnata ſunt, non de rebus quibulibet, ſed de neceſſariis, & ad ſacramenti ſubſtantiam pertinentibus, niſi forte parum intereſt inter maritum & adulterum, inter conjugium & adulterium. Olim non erat impium credere Spiritum Sanctum à ſolo Patre procedere, nunc ſecus eſt definitum. Olim ſatis erat credere corpus Domini adeſſe per conſecrationem Sacerdotis, poſt inventa eſt tranſubſtantiatio. Olim univerſa Eccleſia præſertim Occidentalis credebat infanti baptizato nihil prodeſſe lavacrum ad ſalutem, niſi mox dato corpore & ſanguine Domini. Ad id conſtringi ſe putabat verbis Domini *Joannis* vi. *Amen dico vobis niſi manducaveritis carnem filii hominis, & biberitis ejus ſanguinem non habebitis vitam in vobis.* Eum locum nunc aliter interpretatur Eccleſia. Quid, quod ipſe locus hic ſuppeditat nobis argumentum? Apoſtolus ſuadet, ut uxor fidelis adhæreat viro infideli, ſi modo ille non quærat divortium. At id hodie vetat Eccleſia. Si reſpondeant *Paulum* hoc conſuluiſſe, non præcepiſſe, idem probabiliter dicetur de loco proxime præcedente. Quod ſi toties in tam gravibus rebus Eccleſia priores cogitationes poſterioribus correxit, cur exiſtimemus nunc abbreviatam eſſe manum Domini? Aut cur ineptum

A putat, cum tam reverenti præſatione diſputare de argumento, de quo libere dubitant atque etiam pronuntiant primi nominis Jureconſulti, de quo diverſa tradunt eximii veteresque Doctores Eccleſiæ, de quo ſic loquutus eſt Dominus, ut illius verba magis faciant pro ſententia quam *Prifci* quidam interpretati ſunt? Præſertim cum hic non impingatur error Eccleſiæ, quæ ſua conſtitutione Domini præceptum non abrogat, vult enim & illa nullum eſſe divortium, ſed Domini permiſſionem adſtringit, quemadmodum Dominus arctavit *Moſi* conſeſſionem. Conſtat autem Romanum Pontificem aut certe Eccleſiam poſſe Scripturam Canonicam interpretari, dilatare & adſtringere: per interpretationem declarat, aliud ſenſiſſe Scripturam quam aliquando fuit receptum: per relaxationem concedit, quod expreſſe non conceſſit Lex divina, veluti de divortio propter hæreſim aut apoſtaſiam, aut ingreſſum religionis: per adſtrictionem adimit aliquid e conceſſis, veluti cum vetat contrahi matrimonium in gradibus propinquitatis in Lege vetere conceſſis, nec in nova prohibitis, item ob affinitatem ſpiritualem: rurſum cum dirimit matrimonium ratum ob profeſſionem vitæ Monachiæ, cum adimit viro jus divortii, ſi ipſe quoque ſit adulter, aut ſi uxorem proſtituerit, aut ſuſpectam cognoverit, aut publice mœchantem retineat. Quod ſi Pontifex tantum valet in Sacramentis novæ Legis, quæ ſolus *Chriſtus* potuit inſtituere, & valet in hiſ quæ pertinent ad Sacramenti ſubſtantiam, multo magis idem poterit in decretis Synodorum univerſalium, quarum auctoritas à nonnullis æquatur Evangeliiſ, ſed hætenus opinor, ſi quod conſtituunt, evidenter doceant ex Canonicis Litteris. Nemo tamen hæc in eam rapiat partem, quaſi fas ſit ulli privato contemnere aut reſcindere Synodorum decreta: quod publica Eccleſiæ auctoritate ſancitum eſt, convenit ut ejusdem auctoritate mutetur, ſed id poſtulet ingens Chriſtiani gregis utilitas.

Hic auditurus ſum Eccleſiam nihil conſtituere de divortio, niſi quod à *Moſe*, quod à Domino & ab Apoſtolo expreſſum eſt. Quod ad *Moſen* attinet, videtur mihi hic diſputator idem pati quod in *Æſopiciſ* fabulis accidit cani, qui dum caprat umbram carniſ, veras carnes, quas ore tenebat, amiſit. Ita dum ipſe parum pudenter conatur *Moſi* legem de divortio præter Veterum omnium auctoritatem cum *Chriſti* doctrina connectere, & in cæteris ratiocinationibus perdit auctoritatem. Quod ad *Pauli* locum attinet, ſi Apoſtolus ſcribens *Corinthiiſ* ſentit de divortio, quod ſit tantum adulterii cauſa, nihil diverſum dicit à Dominica doctrina. Optat omnes eſſe perfectos, ut nullum oriatur divortium. Id ſi non poteſt obtineri, conſulit uxori ne cum alio contrahat matrimonium, quo facilius ſit reditus in gratiam, qui deſperandus eſſet, ſi poſt divortium ab alio viro fuiſſet cognita. Donec enim qui repudiavit non duxit aliam, ſi mulier ſe continuerit, ſpes eſt reconciliationis. Hoc igitur utiliter præcipit uxori, quæ nullum habet jus ex permiſſu Domini ſic divertendi à marito ut nubat alteri, ne in veteri quidem Lege, niſi maritus fuerit auctor divortii. Simili de cauſa ſuadet uxori Chriſtianæ, ne diſcedat à viro non Chriſtiano, quod ſpes ſit, illum, qui non horret Chriſtianæ conſortium, aliquando conjugis opera converſum iri. Sin agit de vulgaribus divortiis, per quæ ſolent mulieres offenſæ maritorum moribus à domeſtica conſuetudine reſilire, nihil hic locus adjuvat hujus argumentationem, quandoquidem & vir, qui ſimili modo repudiat uxorem, vetatur aliam ducere.

Jam ſi fornicationis cauſa permittitur divortium ob criminis enormitatem, ſunt alia graviora, veluti peccatum adverſus naturalem uſum, quod *Paulus* deſtat æque in ſceminis atque viris, infanticidium, veneficium, pharmacis accerſitus abortus. Sin ob id quod adulterium peculiariter pugnat cum fide conjugali, utrum magis pugnat cum ea fide, quæ ſui corporis copiam alteri facit, an quæ viro molitur ne-

Tom. IX. P p p ccm,

cem, aut prolem natam conceptamve abolet? Fides enim conjugii non proprie sita est in mutuo usu corporum, cum coitus non sit de necessitate matrimonii, sed individua vitæ societas, & omnium fortunarum consortium. Certe quæ in prolem peccat, peculiari-ter adversus conjugii fidem peccat.

Quin Ecclesia concedit uxori divortium à convictu viri, si exigat ab ea corporis usuram secus quam natura statuit. Ob plures igitur causas Ecclesia concedit divortium quam ob adulterium, quam unam accepit Dominus. At iste non patitur Ecclesiam culmum, ut ajunt, latum digredi à litterali sensu Scripturæ.

De apostasia, aut prolapsu in hæresim, colorem adferunt, quod ea sit fornicatio spiritualis. Verum ex quibus Scripturæ locis hoc liquet?

Cum objicitur, quod omne crimen est fornicatio animæ in injuriam sponsi Christi, fatentur esse verum, sed non tam proprie inquirunt. Hoc commentum non omnibus opinor, satisfacit. Simile huic est, quod afferunt de affinitate.

Cum objicitur de sponsa relicta, ob professionem vitæ monasticæ, cui tantum tribuunt, ut æquum existiment puellam publice nuptam, invitam & reclamantem divelli à sponso, ac manere solam, donec ille post sesquiannum, quod tempus datur probationi, profiteatur Monachismum. Quod si hoc tempore nondum expleto, aut expleto etiam conferat sese ad aliud Monasterium, denuo auspicaturus annum probationis, aut si id faciat tertio, jubetur expectare deserta sponsa, donec ille suum peragat Monachismum. Ubi hoc permittunt sacre Litteræ? Proferunt nobis illud, *quod si mortuus fuerit vir, soluta est à lege viri, ut cui vult nubat*. Professio monasticæ vitæ mors est, inquirunt, civilis. Verum ubi hoc docent Canonice Litteræ? An non omnes Christiani moriuntur mundo, & in baptismo cum Christo sepeliuntur? Et tamen Paulus non vult uxorem baptizatam à viro non baptizato discedere, nisi ille renuat consortium. Quod si Paulus sensit de utraque morte tam naturali quam spirituali, cur mors naturalis sic liberat, ut liceat post consummatum matrimonium alteri nubere, nec idem jus sit per mortem civilem sive spiritualement? Cur nos distinguimus quod non distinguit Paulus, ac Dominus? Quis autem non perspicit hoc esse commentum hominis repertum in favorem vitæ monasticæ? Sic autem favendum est humanis institutis, ut nulla fiat injuria ei quod instituit Deus, quod confirmavit Apostolus. Hic si commemorem quosdam ante cucullam pactos opulentam Abbatiam, religionis titulo deserere sponsam, cum qua legitime contraxerant, & unde fortassis omnem voluptatem decerpserant præter coitum, dicent non referre quid fieri soleat, sed quid fieri debeat. Vocat nos Evangelium ad perfectionem, fateor, sed ut extra Monachismum perfectio est, ita potest esse & in conjugio. Et si non esset perfectio, præstanda est potius quam profitenda: & si libet profiteri, tum erat faciendum cum esset integrum, & sine cujusquam injuria fieri poterat. Sed de Monachismi privilegio viderint alii. Cæterum quod Ecclesia ob non ferenda crimina permittit disjunctionem domesticæ consuetudinis, vehementer probo, sed id facit magis ex auctoritate dispensationis, quæ illi commissæ est, quam ex evidenti præscripto Scripturæ, cum tamen iste contendat omnia fieri juxta litteralem sensum illius.

Tota igitur hominis disputatio tam infirmis nititur columnis, & tamen perinde quasi causam totam prorsus evicerit, transit ad epilogum. Mox decerpit aliquot fragmenta ex annotatione mea, quæ refellit, quod illi bonum atque commodum est, si illi concedamus, nec Moysen in Deuteronomio, nec Dominum in Evangelio, nec Paulum in Epistolis, ullam novisse causam divortii, nisi adulterium, nec ullum divortii genus, nisi quod dirimit vitæ consuetudinem, manente nodo conjugii: Si largiamur illi Dominum nomine fornicationis, æque expressisse spiritualement, atque externam:

A Si donemus Apostolum mortis nomine evidenter expressisse, tam mortem civilem, hoc est, monasticam, quam naturalem: Denique si fateamur Pontificem aut Ecclesiam nihil posse statuere, præterquam quod in sacris Litteris expressum est.

Quædam refellit non intellecta, quod genus est in recitatione Numerorum quinto. Retuleram in Annotatione, ab Origene scriptum fuisse, nonnullos Episcopos, qui permiserint uxoribus, à viris segregatis, aliis nubere viris: idque Origene fateri factum adversus præceptum Domini ac Pauli, sed tamen non damnare factum. Hic respondens, negat se videre, quo pacto non damnet Origene quod fatetur pugnare cum præcepto Domini, & Apostoli. Atqui si locum illum Annotationis ad aliquot etiam versus fuisset prosecutus, vidisset Origene illic loqui de viris, qui repudiarent uxores ob alias causas præter illam, quam unam concessit Dominus. Cur igitur, inquit, hoc factum Episcoporum non damnat Origene? Dicam paucis. Quoniam dubitabant an ob causas adulterio pares aut graviores,liceret uxores rejicere. Fornicationem enim Dominus nominare videtur, non quod sit simpliciter omnium atrocissima, sed quod longe gravior iis ob quas Judæi more Gentium repudiabant uxores. Nam prodigiosa illa fortassis ideo silentur, quod inter Christianos talia non viderentur expectanda, quemadmodum Ethnicus ille, legum conditor, nullam poenam statuit parricidio. At hæc ratiocinatio, si ob adulterium licet uxorem abjicere, multo magis ob veneficium, aut fortilegium, aut infanticidium, aliquanto probabilior est illa, jubetur emittere è domo, ergo non licet nec repudianti, nec repudiatæ novare conjugium, & ob hæresim licet divertere, quia est mors spiritualis. At Monachismi professio solvit matrimonium ratum ac perfectum, sed non consummatum, quia mors est civilis.

Ad locum tricesimum primum, quo scripseram apud Ethnicos non fuisse ratum matrimonium, nisi intercederet parentum aut majorum auctoritas, ne apud Judæos quidem, cum apud utrosque posset ob graves causas dirimi matrimonium, perquam facete ludit: *Haftenus, inquit, nescivi legem matrimonialem Christianis oportere, non ex jure divino, sed ex Ethnorum Judaorumque moribus præscribi*. At quid absurdi sit, si quid recte sit apud Ethnicos, ad Christianorum disciplinam accommodare? Adversum quam Scripturam pugnaret, si filii & filiae nondum emancipatæ non contraherent nisi ex consensu parentum, in hoc pari conditione cum servis quod sunt in aliena potestate. De Judæis cur miratur, cum ipse tota disputatione Christi & Apostolicam doctrinam torqueat ad Legem Mosaicam.

E Ad locum tricesimum quartum fatetur ingenue, matrimonium per vinum rationis usum absorbens contractum recte dirimi per Ecclesiam. Sed quæro ab isto, an adolescens post lascivos contactus, amplexus & oscula, vino pariter & amore calens, jam telum habens in vestibulo naturæ puellaris, in ipso nudorum corporum contactu habeat usum rationis. Puella paupercula docta à lena, cum videt juvenem non esse sui compotem, dicit, non admittam coitum nisi me velis ducere: ille respondet, ducam, ignarus quod congressus ille verba futuri temporis vertat in verba præsentis temporis. Et tamen hæc dicuntur legitima matrimonia, & occinitur nobis, *quod Deus conjunxit, homo non separet*.

F Ad locum vicesimum nonum, quo prælo apud Judæos licuisse repudiatæ jungi alteri viro, hoc argumento quod Sacerdos prohibetur repudiatam ducere, ita respondet: *sed non omne quod tunc Judæis licuit, hodie licet Christianis*. Atqui hoc egit tota disputatione, ut ostenderet in divortio ne pilum quidem amplius licuisse Judæis, quam quod Dominus & Apostolus permisit Christianis. Quod antea toties vocavit adulterium, nunc dicit licuisse.

Ad

Ad extremum locum, quo proposito *Fabiola* exemplo dixi, fortasse *Paulum* in eo casu civilius interpretaturum fuisse sua verba quam nos interpretamur, facete respondet, *Paulum* dicturum potius quod scripsi scripsi. At de mutanda scriptura nulla est facta mentio, sed de interpretatione scripti. Hæc ideo recensui, ut egregium illum doctorem excitem, ad nervosius confirmanda, quæ sibi videtur ita declarasse, ut nullus reliquus sit tergiversationi locus. Alioquin arbitror illum esse virum bonum. Ad hunc modum sese habet illius disputatio. Cæterum cum initio disputationis me suum appellet, tamen in computatorio *Scripturariorum* honoris gratia commemorat me inter egregios viros, exorsus ab *Ario* & *Sabellio*, usque ad *Martinum Lutherum*. In hoc venerabili choro commemorat *Erasmum*, inter *Carolstadtium* & *Zwinglium*, his verbis: *Erasmus Roterodamus dubitat an sacramentalis Confessio in Ecclesia consueta, sit de jure divino, atque salutis necessitate, sed errat, quia à regula Ecclesia discordat.*

Atqui in tam paucis verbis quam multa vanitas. Primum, *Erasmus* nusquam dubitat an in Ecclesia consueta fuerit aliqua Confessio sacramentalis: nam neque Baptismi, neque Pœnitentiæ Sacramentum seungi potest à Confessione: sed alicubi dubitat an hæc Confessio, qualis nunc est in Ecclesia, fuerit à *Christo* instituta tanquam pars Sacramenti.

Nec usquam dubitans utitur his verbis, *an sit juris divini*. Fortasse jus divinum latius patet, & multa sunt juris divini, quæ à *Christo* non sunt instituta.

Multo minus dubitat, an sit ad salutem necessaria. Etenim si tantum esset inducta ex generali institutione Ecclesiæ, & tot annorum usu comprobata, tamen opinor esse necessariam ad salutem.

Verum hic fortassis excusabit, quod mea scripta non legerit, & quod adfert verisimile est: quandoquidem ingentes gratias agit *Lamberto Carinsano*, quod per illum contigerit legere annotationem *Erasmicam*, in quam scribit. Nec eam tamen videtur satis attente legisse.

Sed proferat nobis istam Ecclesiæ regulam, quæ clare præscribit hanc Confessionem, ut nunc habetur, fuisse à *Christo* institutam. At Theologicæ gravitatis erat, diligenter inspicere quod carpit, priusquam tam odiosa dicta mitteret in litteras.

Hanc lucubratiunculam ad te scribendam putavi, quod ille suam disputationem tibi dicavit, ut inter nos arbitri sequestrique, si videtur, officio fungaris. Vale. *Friburgo Brisgaie* 19. die Augusti, Anno 1532.

ERASMVS ROTERODAMVS

LECTORI.

AD Collationes Juvenis γεροντοδιδασκαλὸς decreveram nihil omnino respondere. Id plurimæ suadebant rationes, idemque sentiebant amicorum cordatissimi quique, verum ubi progressus altius in opus, manifesto comperi, hunc multis locis alienam saltare fabulam, multumque veneni clam insparsum amicis illis Collationibus, verti consilium hæcenus ut obiter responderem, non ad omnia: quædam enim ad me nihil omnino pertinent, quædam ita frigida sunt, ut nullum omnino responsum mereantur, quæ puto ipsius esse germana. Psalmi quidem, quibus auspiciatur ac finit eas, titulus, atque ipsa pleraque phrasî præ se fert, non modo magnam modestiam, verum etiam caritatem quandam Christianam, ac pietatem non vulgarem, quam si volebat non videri fucatam, curatum oportuit, ut toto opere sibi constaret. Nunc quam multa infunt, quæ spirant gloriam, vafriciem, malevolentiam, rixandique libidinem. Collationes appellat, cum Areopagiten aut plagosum quendam *Orbilium* potius præstet, juvenis qui nuper desit esse discipulus, tenuiter tinctus bonis litteris, quod ipsa res clamat. Existimat autem pulchre rationem habitam modestiæ,

A quod subinde repetit voces quasdam, *Desideri carissime, vir amicissime, in sinceritate cordis coram Deo, videtur, apparet, mea parvitas*: sed idem subinde sui oblitus ad levem occasionem proluxa rixa flagellat *Desiderium* in Christo carissimum, insimulans cum tantæ petulantia, ut os & linguam exserat in cœlum, quod alicubi à *Lyrano* dissentiat, insimulat proditoris, quod Ecclesiam exarmet Scripturis, & armet hæreticos, quod dolo malo depravet rectum Scripturæ sensum. Et quasi hæc non sint contumeliæ, minitatur contumelias, nonnunquam præter decorum strophis mordet, ac scorpionum in morem amplexus infigit aculeum. An putat nos nescire quid sibi velit ille Laureatus, calcans leonem & draconem? Mira ferocia frequenter utitur, ubi turpiter delirat ipse, nec prorsus intelligit, quid loquatur. *Laurentium* & nos omnes miro supercilio docet proprietatem Latini Græcique sermonis, exponens Græcas voces, easque Latine scribens cum nobis loquatur. Sæpe *Fabrum* docet, quod ex meis hausit Annotationibus, imo nonnunquam me docet, quod ex meis scriptis didicit. Adeo vero est æquus, ut cum sæpe *Laurentium* ac *Faber* durius tractarint Interpretem quam ego, tamen ad omnem occasionem mecum rixetur, etiam illic ubi non habet quod pro Interprete respondeat, illos amice tractet: *Fabrum* etiam suum vocat, ut qui non norit hominem, credat senem esse quempiam magna eruditione, summaque tum auctoritate tum dignitate præditum loqui discipulis, aut certe sodalibus, quibus etiam si par esset, tamen vel illa fuerit pars aliqua modestiæ, nonnihil deferre senectuti. Sed *Lovaniis* in celebri videlicet Academia enarrat sacram Scripturam publice coram quibuscunque: utinam id faciat feliciter! sed cuius modestiæ est hunc titulum nusquam non inculcare, cum domi suæ profiteatur, cumque munus sit temporarium, & tale ut magni etiam viri multo aliis præfidiis instructi queri soleant se ad functionem viribus majorem esse pertractos, tantum abest ut eo titulo se venditent? Erat & illud veræ modestiæ specimen, si ingenuè professus esset quibus deberet illa quæ nos docet: neque enim tam nullius nati sumus, ut id non suboleat. Quid autem alienius à modestia, quam *Æsopica* corniculæ exemplum? Nil mirum tamen si juveni imponit affectus gloria, illud mirum viros Seraphicos sodalem suum protrudere in hoc proscenium, ut hoc laudis suo asserant Ordini. Siquidem hoc variis modis agunt, ut meas Lucubrationes excutiant de manibus studiosorum. Jam hic pro meis Paraphrasibus suas substituerat elucidationes, quas non dignatus est ulli mortalium dicare, quod solet *Erasmus*, sed soli Deo nuncupavit, cui refert acceptum quicquid scribit aut loquitur, qui cum admodum familiariter miscet colloquia. His rebus si subest fucus, quid periculosius? Multas conjecturas video, sed Dominus est iudex cordium. Hæcenus de titulo, venio ad reliqua.

B In Præfatione, quam præfixit operi bene loquacem, multa stomachatur in eos, qui veterem Interpretem execrantur, conspuunt, exhibitant, explodunt pedibus & conculcant: nos etiam nominatim flagellat in collationis exordio, quod opera nostra tam male tractatur Interpres: quæ verba ad me certe non pertinent: nec adhuc video conculcatam Veterum interpretationem, cum ubique legatur in Templis ac Scholis: nec meminisse potest, quod nos incolumi publica lectione, dedimus quod habent Græcorum codices. Existimat atrocem esse injuriam, si quis solœcismum itmpingat Interpreti, cum fateatur & in Apostolorum scriptis inesse solœcismos, quos si referat Interpres, non putat admissum solœcismum. At videtur non intelligere, aut certe non perpendere, sermonem Apostolorum, quo prodiderunt Evangelicam doctrinam, non fuisse proprium eruditorum, sed vulgarium, sutoribus, nautis, textoribus, ac textricibus, atque adeo lenonibus & lenis fuisse communem: nam & his scriptum est Evangelium. Quod si tum Lingua Græcorum tam fuisset corrupta, quam est hodie, & si ea Lingua tam late patuisset,

quam hæc tum patebat, opinor illos ea Lingua fuisse ufuros: quemadmodum *Christus* non pure Hebraica, sed Syriaca Lingua loquutus est, nimirum aliarum Linguarum commercio corrupta. Sic & Interpres Latinus, quem arbitror fuisse primum, ea Lingua vertit, quæ viris, pueris, mulierculis, & infimæ plebi tum erat communis, sed quæ nihilominus à doctis intelligeretur, ob usum publicum. Quod si tum Latina tam fuisset corrupta, quam nunc est apud *Gallos*, *Hispanos* & *Italos*, probabile est illum populari Lingua licet corrupta fuisse usum: quemadmodum hodie qui prædicant Evangelium *Gallice*, aut *Hispanice*, aut *Italice*, corruptissima Lingua utuntur, si conferas ad Linguam Latinam. Non igitur mirum si solœcismat Interpres apud emendate loquentes, cum ab idiotis voluerit intelligi potius quam à doctis, qui præcipue repugnabant Evangelio. Jam solœcum videri non vult, quoties ob piam causam aliquis negligit recte loquendi rationem. Hoc antehac nunquam audiui. Non tamen inficior ob piam causam excusari solœcismum, sed qui excusat solœcismum, fateatur admissum. Neque protinus caret solœcismo quod legitur apud *Augustinum*, *Cyprianum*, aut *Ambrosium*, præsertim cum Scripturæ verbis utuntur. Ad hunc modum frequenter & nos solœcismamus. Colligit aliquot loca, quæ sic habentur in Editione Vulgata, quemadmodum emendavit *Hieronymus*, sed tacet ea, quæ secus habentur, quam ille docuit. *Sed potuit*, inquit, *fieri, ut post natus sit emendatior codex unde quadam restituerit*. Atqui dixerat priorem illam castigationem esse ex afflatu Spiritus. An delirat & Spiritus? Quid autem opus erat codicibus, si res prodigioso afflatu agebatur? Vehementer nec sine causa stomachatur in eos, qui fastidiunt sacra Volumina, si absint lenocinia, phaleræ, verba sesquipedalia, bullæ & ampullæ verborum: eosdem & nos damnamus, neque nos aliud moliti sumus, quam quod legitur in Græcis codicibus sermone mundiore, simplici tamen magisque dilucido reddere. Miris laudibus effert Interpretem, virum optimum, sanctissimum, prudentissimum, eruditissimum, Spiritu Sancto afflatum prædicans, & potest fieri ut talis fuerit. Atqui si quis urgeat hunc laudatorem, non possit nobis expedire, Judæus-ne fuerit, an Ethnicus, an Christianus, hæreticus an orthodoxus, tutor an miles, juvenis an senex, vir an mulier. Et si Paganus nobis dedisset Novum Testamentum, hoc plus haberet apud nos ponderis, quod alienus ab Evangelio vertisset: nec est admodum metuendus Interpres, cum existent fontes. Ecclesia rem approbavit, auctorem non novit. At nemo potest recte interpretari Scripturas, nisi afflatus eodem Spiritu, qui Scripturarum est auctor. Sed aliter interpretatur, qui de Lingua transfert in Linguam, aliter qui exponit sensum mysticum. Est item duplex afflatus: afflatus illum, quo primum prodita est Scriptura divina, nulli certo tribuimus, nisi primis auctoribus. Quan-

quam ut libros Philosophorum nemo facile versurus est recte, nisi re mediocriter cognita, ita in Veteri Testamento vertendo fortasse requirebatur aliquis afflatus: in Novo Testamento tanta est sermonis simplicitas, ut quivis è vulgo potuerit ad hunc modum transferre, quemadmodum hic transtulit. Nos credimus omnibus probatis Ecclesiæ Doctoribus adfuisse Spiritus afflatum, juxta modum aliquem: & tamen non raro labuntur etiam in hæreticos errores. Divus *Hieronymus* vertit & interpretatus est Prophetas, & tamen frequenter fateatur se non assequi sensum. Potest igitur aliquis vertere quod ad plenum non intelligit. Minus est enim vertere, quam exponere. Quod si non est fas, ut hic ait, interpreti velà schematibus ac tropis primogeniæ Linguae discedere, impius est *Hieronymus*, qui in Veteri Testamento tropos Hebraicos fere omnes audacter sustulit, frustra reclamante *Augustino*. Et si est ex afflatu Spiritus, quod fecit Interpres, ne verba quidem oportuit ab *Hieronymo* mutari. Atqui id non veritus est facere. Illud festivum, quod quoties *Hieronymus* palam adversus ipsum facit, respondet illum rhetoricari. Nec protinus erit humana scriptura, si interpres humanis ingenii viribus vertit quod legit: in sensibus enim est scriptura non in verbis, & si in verbis est, eorum integritas manet in Lingua primitiva, non in translatione. Quod si vult omnia sermonis incommoda depravatoribus imputare, per me quidem licebit, sed vereor ne neminem, qui hoc credat, inveniat. Hactenus de illius Præfatione.

In collationibus forsitan alius reprehenderet, quod mortuos & vivos miscet colloquio. Nam quod nos suo more loquentes facit, facile negligo. Porro quod juvenis agit *γεροντοδιδασκαλον*, unus in tres senes censorem agens, nonnunquam & severe cumque auctoritate castigans ac flagellans, fateor & olim in *Daniele* juvene Spiritum Sanctum suam vim explicuisse, nec me pudeat vel à puero discere, quod utile sit cognitu. Quædam approbat, quædam concedit, condonatque, quædam rejicit ac damnat, non sine jurgio. Atqui res egregias adferat juvenis oportet, qui adversus tres grandævos, ac, me fortassis excepto, non vulgariter eruditos, sumit ferulam. Illud satis juvenile, pollicetur concordiam, si nos velimus esse amici veritatis, quasi non possit & ipse falli. Certe librum suum reddidisset vendibiliorem, si majore compendio rem egisset. Nunc dum recenset quid dixerit *Laurentius*, quid *Jacobus Faber*, quid *Desiderius*, dum eadem suis verbis explanat, dum præfatur, dum objurgat, dum recitat quid legerit *Cyprianus*, *Ambrosius*, *Hieronymus*, *Augustinus*, *Sedulius* & *Hesychius*, quod nihil adversus nos faciebat, qui Græca expendimus, & de sermonis puritate disputamus, dum præfatur, dum interloquitur, dum coronide profert collationem, dum multa admiscet, quæ nec pro Interprete faciunt, neque contra nos pugnant, lectorem vehementer onerat.

F. I N I S.

DESIDERII ERAŚMI RESPONSI O AD COLLATIONES CVJVS DAM JUVENIS GERONTODIDASCALI.

EX EPISTOLA AD ROMANOS.

*Q*ui factus est ei. Quod *Valla* mavult, *genitus* aut *natus* quam *factus*, ajo me nec probare, nec improbare. *Sed probas*, inquit, *quia sic vertis*. Cum utrumque recte legatur, diversam vocem posui: partim ut lector admonere-

*F*retur & sic posse legi, & intelligeret non quovis modo factum, sed nativitate, partim ut vitarem duritiem sermonis, *factus ex semine David*. Potest enim fieri qui non nascatur, quemadmodum *Adam*: sed nemo nascitur juxta carnem, quin fiat, aut certe factus sit. Frustra autem hic mecum disputat, Christum recte dici fa-

factum, cum in Annotatione idem doceam, quod ipse docet. Quo minus autem refellerem *Valla* sententiam, in causâ fuit, quod *M. Tullius Platonis* sententiam, *ἐμὴν δὲ αὐτῶν μόνον γέγονεν*, sic reddidit, *nemo nostrum sibi natus est*. Seneca durius, *nemo sibi contigit*. Ex quo apparet & *ῥῶμῳ* recte verti posse, *natus est*.

Qui factus est ei.

Admoneo, *ei*, non esse in Græcis. *Erat*, inquit, fortassis in vetustis codicibus. Hoc est plane divinare, cum nullus exister codex, in quo hoc reperiatur. *Laurentius*, inquit, *hoc non admonuit*. Si pecco quoties admoneo quod prætermisit *Laurentius*, subinde pecco. Mox multis verbis docet recte dici, *natus est Abraham filius*. Quis hoc negat, quoties indicatur pater? Hic præcesserat, *de filio suo*: ac mox sequitur, *qui prædestinatus est Filius Dei*. Nec tamen hic reprehenditur Interpres, sed ajo illum de suo addidisse pronomen, ut excluderet absurditatem sermonis, *factus est ei ex semine*.

Qui prædestinatus est.

Probat meam Annotationem, sed ita ut putet alteram quoque consistere. Atqui paulo ante præscripsit nobis legem, ne interpretes recedat à verbis Scripturæ principalis. Verum hic constat *Paulum* scripsisse *ὁρισθέντος*, quod non potest verti *prædestinatus*, nisi recedatur à verbo Apostoli. Hoc ut excuset, facit nobis duplicem destinationem, futuri temporis & præsentis. Mater infantem nondum natum *prædestinat* litteris, & eundem cum tradit præceptori, *destinat*. Hoc absurdissimum est, nisi accipias *destinare* pro *mittere*, nec inficior quosdam ita loqui, sed præter recte loquentium consuetudinem. Frustra vero tot verbis probat, *Filium Dei* recte dici *prædestinatum* juxta naturam humanam, quod nemo negabat: at indicavi, siue legas *destinatus*, siue *prædestinatus*, male coherere, *Filius Dei*. Sic enim dictus est *destinatus Filius Dei*, ac si diceret, *designatus est Consul*, ut *Filius Dei* à tergo adhæreat participio *prædestinatus est*, non à fronte. At noster hic *γεγονότα δὲ ἀνακαλῶ* invertit ordinem, ita legens, *qui Filius Dei prædestinatus est ei secundum carnem*, & cætera, *ex semine David*. Atqui paulo ante præcessit, *de filio suo*, cui dure subijcitur, *qui Filius Dei*. Dure coheret & illa, *qui Filius Dei prædestinatus est Deo ex semine David*. Durius etiam ea quæ sequuntur, *prædestinatus est ex semine David secundum carnem, in virtute Spiritus ex resurrectione mortuorum*. Ad hæc cum hic sermonis ordo, quem comminiscitur, durus sit apud nos, apud Græcos prorsum absurdus est, ubi participio præponitur articulus, *Filio Dei* non præponitur, *τῷ ὁρισθέντι* *ὅτι*. Postremo cum hunc locum Ecclesiæ probatissimi Doctores magno consensu producant adversus *Arianos*, ut evincant in Christo fuisse geminam naturam, divinam & humanam, perit totum hoc testimonium, si sequimur hujus interpretationem.

Cæterum quod ex *Augustini* verbis colligit, hunc locum sic accipi posse, quemadmodum ipse torfit, respondere possem, illum aliter loquuturum fuisse si Græcorum commentarios consuluisset. Nec tamen *Augustinus* invertit sermonis ordinem, nec prædestinationem refert ad superiora, sed sentit, Christum Filium Dei ut hominem, in hoc prædestinatum, ut sit caput Ecclesiæ. Verum *Augustinus* hoc in loco non poterit melius excusari, quam quod humanum quiddam passus sit. Et hic est ille triumphalis locus, quem tam magnifice promisit in prologo, quo nostram coargueret temeritatem, & Interpretem defenderet à calumnia. Atqui mea Annotatio non taxat Interpretem, tantum quærit exitum difficultatis.

Ex resurrectione mortuorum.

Nec hic Interpretem mea taxat Annotatio. Tantum ostendo, quot sensus pariat Græca lectio, nec ul-

lam improbo. Verum mea, inquit, versio exclusit aliquam partem fecunditatis. Est fecunditas Scripturæ, quæ nobis uberem copiam sententiarum gignit, dum idem locus nunc accommodatur ad caput Ecclesiæ, nunc ad corpus, nunc junctim ad utrumque, nunc ad unumquemque nostrum, nunc ad certos hominum ordines, nunc ad cœlestem illam hierarchiam: hanc fecunditatem video laudatam à sacris Doctoribus, at sensuum turbam, quam gignit sermonis ambiguitas, aut obscuritas, aut hyperbaton, adeo non laudant, ut tollant etiam pro sua quidem virili. Bona est fecunditas, sed molesta est diversitas. Non optime res habet, cum Jureconsulti dicunt, *vel dic, vel dic, vel dic*. Unico modo verti, quia non aliter licuit, sed versionem addidi Annotationem.

Per quem accepimus gratiam & Apostolatam.

Apostolatus vox est usitata quidem Christianis, sed improbata recte loquentibus: *ἀποστολή* Græcis nota, sed nobis inaudita. Itaque verti, *accepimus Apostolici muneris functionem*. Verum hic mavult *Apostolicum munus*, quod *munus* sit unicum, *functiones* variae. Atqui scire debebat, apud eruditos hæc verbalia non semper sonare actionem, sed officium: quemadmodum procuratoris multæ sunt procuraciones, sed unica tamen est procuratio, quemadmodum agricultura: & procuracionem habet etiam is, qui suum negligit officium. Sicuti dispensator est & qui non dispensat. Sed fingat functionem accipi pro administratione, num excluditur auctoritas? Non opinor. Sed indicatur officium potius quam titulus. Postremo quemadmodum Græcis *ἀποστολή* significat *sectionem*, ita *ἀποστολή* sonat *legationem*, nomen æque verbale, atque est illud *functio*.

Pro nomine ejus.

Hic mavult ambiguum Interpretis sermonem. At eum nemo illi eripit, & Annotatio satis indicat non optandam amphibologiæ fecunditatem, quæ comitatur & inscitiam. Quod mihi visum est optimum, expressi.

Cui servio in spiritu meo.

Pro, *cui servio*, verteram, *quem colo*. Sed *Interpres*, inquit, *cultum uni Deo debitum, fere verius servitutem*: idem ego non nego, sed nemo Latinorum *Dei cultum* appellavit *servitutem*, contra *cultum* appellat frequenter & *Hieronymus* in Veteri Testamento, & hic *Interpres* in Novo. Sed multiplex est colendi significatio, colimus quem observamus, quem frequenter adimus. Colimus agrum agricolæ, colunt cœlum cœlicolæ. Fateor. Sed itidem Domino servit mancipium, avarus servit suis commodis, ambitiosus famæ, luxuriosus ventri, superstitiosus interpret servit litteræ, vir prudens servit tempori: postremo *Hercules* servit *Omphala*. Quin & Græcæ voces ambiguae sunt, *λατρεία*, & *δουλεία*, & *ὑπερδουλεία*, nec hoc proprie significant, ad quod à Græcis Theologis docendi gratia sunt accommodatæ, quemadmodum aliud apud Jureconsultos sonat *constitutio*, aliud apud Rhetores.

Memoriam vestri faciens.

Ait *memoriam facere* recte dici: fateor, sed nemo Latine emendate loquens sic loquutus est. At *Interpres* sic loquitur. Verum, quia sic tum vulgo loquebantur ex imitatione Græcorum, qui dicunt *μνήαν ποιῶμαι*, quanquam *μνήα* magis sonat *mentionem* quam *memoriam*, id quod declarat *μνήμη*. Sed *mentionem*, inquit, *facimus ejus de quo loquimur absente*: verum, sed mea Annotatio admonuit precationem nihil aliud esse, quam cum Deo colloquium, ne cui sermo videretur durior. Hoc iste diffimulat, ut expleret paginam.

In voluntate Dei.

Ex *Origene* docet nos, aliud esse *in voluntate Dei*, aliud *volente Deo*. Tales Annotationes multas habet

Origenes, haud magni ponderis: certe hæc non est tanti ponderis, ut non liceat dissentire. Quemadmodum in Scripturis sæpenumero Deus velle dicitur quod permittit, ita voluntas pro permisso ponitur.

Ut aliquid impartiar vobis gratia.

Ait *gratiam* Latine positam pro *dono*. Id probat, quia Græce est χάρις, & sic loquuntur sacri Doctores: fateor Christiane quidem, sed male Latine: & tamen tum ita loquebatur vulgus semi-Græcum & semi-Latinum. Si eandem vocem, inquit, varie reddere, vitium est, tu plus centies peccas. Non varie reddere vitium est, optime juvenis, sed bene Græca male Latinis reddere, vitium est apud Grammaticos, & inepta est varietatis affectatio, ubi nulla invitat utilitas. Sed magnum putat convitium, quod Interpres vir tantus & afflatus Spiritu, dictus est ludere copia. Quicquid citra necessitatem animi gratia fit, ludere dicimus, ne putet non esse ludum nisi alex. Non est contumeliosum vocabulum ludere. Et in hoc Interprete tam insignis est affectatio varietatis, ut qui de singulis velit commentitias reddere causas, nihil aliud videatur quam ineptire & vere ludere.

Ad confirmandos vos, id est simul consolari.

Ait, τὸ ἐνὶ ὑμῶν obstare, quo minus Interpres verterit alterum infinitum: imo potius cogit ad vertendum, nisi forte sic recte loquemur in hunc modum, *Lisandum est Musis, hoc est animum applicare ad litteras*, pro eo quod erat, *animum applicandum ad litteras*. Aut, *cupidus es illaqueandi nos, hoc est dolo circumvenire, pro dolo circumveniendi*. Indicaram Συμμεταλήθειαν juxta Græcos referri ad *Pauli* personam, nominatim citans *Theophylactum* & *Origenem*. Hic arguit me mendacii, quod sacri Doctores verbum hoc non ad *Paulum*, sed ad utroque referant. Quid? an ego negavi ad utroque referri posse? Sed pronomen ὑμῶν obstabat, quo minus posterius verbum ad *Paulum* quoque referri posset, nisi subaudiretur aliud pronomen: hoc igitur ago, ut ad *Paulum* quoque pertineat. Quid igitur mentitus sum, o bone juvenis? Verum illam mutuam consolationem non exprimit ipsum verbum, sed conjunctio *Συμ*. At ipsa meæ Annotationis verba, quæ citat, indicant me idem sentire, quod interpretantur hi, quos mihi objicit. Græcanica, inquam, Scholia posterius verbum referunt ad *Paulum*. An nescit quam vim habeat addita conjunctio *in*? ac mox, *Paulum autem solatium mutuum accipientem*. An ignorat quid sit mutuum? Hic tamen mecum dimicat, quasi voluerim vel ad solos *Romanos*, vel ad solum *Paulum* referri, Συμμεταλήθειαν, cum ipsa propositio obstet, quo minus ad alteros tantum pertineat. Deinde ratiocinatur, Interpretem recte reliquisse infinitum, ut vel ad *Romanos*, vel ad *Paulum* referri possit, cum indicatum est non possit nisi ad utroque referri. Sic autem agit, quasi ad alteros tantum pertineret, si verbum infinitum verum fuisset in aliam formam. Verum id ridiculum est. Sive referas ad personam primam, ut ego mutuam consolationem accipiam in vobis: sive ad secundam, ut vos mecum consolationem accipiat, ad utroque refertur. Hæc cum perspicua sint, tamen in fine quiritatur. *Videte*, inquit, *quomodo justus ac fidelis, tamen reprebenditur Interpres, & cætera*. Proinde si singula coner refellere, quid fructus redibit ad lectorem?

Incompositos.

Hic nobis persuadere conatur, Latine dici *incompositos*, quibus non convenit cum cæteris hominibus, cum inter omnes homines sit naturalis quædam societas: sed proferre debuit Auctorem probatum Linguae Latinæ, qui sic loquutus sit. Ecclesiasticos Doctores sic loqui non ignorabamus. Atqui hæc vox, *incompositos*, invitavit quosdam ut interpretarentur habitu & gestu inhonesto, verum tales Græci vocant ἀσύνθετους, non ἀσύνθετους. Sed hic adversus *Theophylacti* testimonium mi-

A ram commentus est rationem. In *Theophylacto*, inquit, *distinctio depravata fefellit* Erasmus. Ita legendum erat *incompositos*, absque foedere, id est, *conventis & pactionibus non stantes, infidos scilicet & mutabundos, ut hæc interpretatio pertineat ad ἀσύνθετους*. Atqui eadem est distinctio in *Theophylacto* Græco. Sed ut donemus hoc illi quod asseverat, *Theophylactus* non alteram dictionem prætermisit inexplanatam, sed utramque velut eandem prope rem declarantes communi commentariolo complexus est: itaque altera exposita, alteram veluti dilucidam subjecit. Idem facit *Chrysostomus*, cujus æmulus est *Theophylactus*. Ordine dissentit à nobis. Sic enim jungit, ἀσύνθετους, ἀσύνθετους, ἀσύνθετους, ἀσύνθετους, ut ἀσύνθετους pertineat ad societatem, quæ est inter omnes homines communis, ἀσύνθετους ad fœdera civilia, ἀσύνθετους ad affectus propinquitatis, ἀσύνθετους ad commiserationem, quam afflictorum calamitas exigit à nobis. Hæc cum insita sint omnibus à natura, ut homines cum hominibus tranquille degant, quod sine pactorum ac fœderum observatione fieri non potest, ut caritate prosequantur, uxorem, liberos, cognatos, & affines, patriam & amicos, ut miserorum calamitatibus indoleant, tamen adeo traditi fuerant in reprobum sensum, ut ad omnes naturæ sensus obscurerint. Sed sacri Doctores, inquit, *leguntur* *incompositos*, fateor: sed illi quoniam Græce norant, & vulgi consuetudinem, intelligebant quid sibi vellet vox apud emendate loquentes barbara, qui *incompositum* vocant, inconditum, tumultuosum, aut indecorum. Et hæc est Annotatio, quam tot verborum ambagibus tantum non gestiens ac triumphans nobis objicit.

Qui cum justitiam Dei cognovissent.

Hic miro supercilio flagellat nos prolixa rixa, campum videlicet egregium nactus objurgandi. Severissime vero destomachatur, quod dubitarim an Interpres mutarit Græcam lectionem, & aliquid addiderit explicandæ rei gratia, quod constat alias ab eo factum. Quod si hic idem fecisset, quod erat piaculum, o *Gerontodascale*? Sed hæc, inquit, *addita verba faciunt sensum diversum*. At mea Annotatio indicat addito percunctandi signo sensum eundem reddi. Et si hoc est corrumpere Scripturam, aliquam vocem addere, sæpe corripit Interpres iste divinus & adorabilis, ut sæpe prædicat, cum incertum sit Christianus-ne fuerit, an Paganus, hæreticus an orthodoxus. Verum salva res est, vidit codicem fratris *Amandi* satis vetustum, opinor esse ex Collegio Canonicorum *Corsendonchensium*: nam illinc Novum Testamentum descripsit *Amandus*. At eo codice nihil mendosius, & feruntur ejus generis Græci codices permulti, qui ad Latinam lectionem emendati sunt. Ex eis castigare nostros, est amissim albam applicare ad album lapidem. Sed fatetur à me adnotatum, Scholia Græcorum indicare diversam lectionem. Verum, at non fateor ab illis addi, non intellexerunt qua de re disputamus, sed tantum duarum vocum inversum ordinem συνδοκῆσιν & παρρησίᾳ. Illud mire exaggerat, cum priores Editiones non habuerint hæc verba, & haud scio an Interpres mutarit Græcam lectionem, certe locis aliquot utitur Paraphrastæ libertate, me in quarta adjecisse, quod præstiterat rescuisse, cum nihil horum sit in quarta Editione. Ille negat esse in secunda ac tertia: nusquam igitur sunt, si vera prædicat. Nam primam consului, non habet. Sed fortasse putavit esse quartam, quæ erat tertia: nam quarta prodiit Anno 1527. Lapsus est humanus. Sed juvenem sic ferocire cum erret, tanta loquacitate rixari, quale sit alii judicent. Fatetur Interpretem alicubi Paraphrasten agere, quoties utilitas postulat: imo demonstro eum aliquoties id facere, cum nulla invitet utilitas. Et hic declaratum est fuisse gravem causam aliquid addendi, nisi confugiamus ad interrogationem. Utcunque autem excusatur Latina Editio, Græca longe simplicior est & commodior.

Ex

EX CAP. II. EPIST. AD ROM.

In quo enim alterum judicas.

Probat meam versionem, sed negat quenquam eum sensum fuisse sequutum. Unde tandem id colligit? Ex *Origene* ac *Theophylasto* versis. Quasi & alioqui novum sit interpretes ad verbum reddere magis quam Latine. Sed *Augustinus* & *Cyprianus* legunt in quo. Nihil refert, modo sentiant quod nos interpretamur. At aliud, inquit, sentiunt. Quid signi? *Quia meminorunt quod illi eadem perpetrarent qua in aliis reprehenderent.* Verum hunc sensum fortassis non collegerunt ex his verbis in quo, sed ex eo quod sequitur: *Eadem enim agis qua judicas.* Hanc autem Annotationem cum oportuerit ad Græcanici sermonis elegantiam excutere, non multum ponderis habebit *Augustinus*, qui nec exacte contulit Latina cum Græcis, & Græcæ Linguae peritia leviter erat tinctus. Quod si fas non est ab interpretis sensu, quem iste colligit, recedere, id ausus est *Hieronymus*, qui legit, in quo iudicio. Quod si utrumque sensum exprimit sermo Græcus, hoc certe commoditatis habet mea versio, quod tollit inæqualitatem numeri, in quo: & mox, eadem enim, ut ne dicam, idem propemodum bis dici.

Pro *longanimitate*, voce ad Græcam efficta, sed præter Latini sermonis usum, verti *lenitate*: ille putat recte verbum *longanimitate*, non nego, sed parum Latine. Verum *lenitas* ad superiores etiam voces pertinet *ἡμερότης* & *ἀνοχῆς*. Eodem pertinet & *longanimitas*, nec novum est *Paulo*, verbis idem significantibus, rem animis infigere. Quid igitur peccavit *Erasmus*, si pro voce parum Latina reposuit elegantem? Equidem optarium *longanimitatem* esse receptam apud Latinos.

Ad penitentiam te adducit.

Hic docet nos, quid Græcis sonet *ἀγὼ*, conaturque nobis persuadere cum recte loquuturum, qui dixerit, adduxit me ad cenam, pro, conatus est me adducere, vel invitavit me ad cenam. Atqui Interpres excusatur quod Græcam vocem licet parum Latine reddiderit. Ne id quidem fecit. Nam Græce non est adducit, sed ducit. Quomodo igitur versurus erat Interpres si legisset *ἡγῶμαι*, num additiones, an potius illectiones? Quomodo verteret *ἀγῶνισμα*, ductionem, an educationem præcipue liberalem? Quomodo *ἐνέχει*, conducit, an potius conciliat? *Deus*, inquit, non semper blande provocat nos ad penitentiam. Fateor, sed si spectes illum non minus propitium immittendo tristitia quam adversa, plane invitavit utroque modo. Quorsum autem attinebat hic meminisse de violentia Dei, cum *Paulus* appellat benignitatem Dei & lenitatem? Et de rebus blandis dicimus trahunt pro pelliciant. Nam *Chrysostomus* hic *ἀγὼ* interpretatur *ἡγῶμαι*. Quorsum autem pertinebat hic citare nostros, qui legunt adducit, quasi hoc aut nesciamus, aut contra nos faciat? De Latini sermonis elegantia differendum erat. Porro cum constat, ducit pro allicit, magis huic sensui congruere quam adducit, mirum cur Interpres voluerit ab Apostoli voce discedere. Hoc enim interest inter ducit & adducit, quod inter trahit & pertrahit, inter pellit & perpellit. Itaque duci spe dicuntur, quos lætat spes, adduci non dicuntur: & omnes trahit voluptas, sed non omnes pertrahit ad peccatum. Recte dicimus, non possum adduci ut hoc credam, perperam loquuturi si dicamus, non possum duci. Est tamen ubi simplicibus liceat uti pro compositis, contra nequaquam. Itaque rectius excusasset Interpretem, si dixisset, illum vulgo vulgi more scripsisse.

Thesaurizas tibi iram.

Ego malui *recondis* aut *colligis*. Ille putat quoniam *thesaurus* Latinis usitata vox est, & *thesaurizare* non oportere displicere. Imo *thesaurizare*, nec Græca vox est, nec Latina, *θησαυρίζω* Græcum est, *Thesaurisso* vox est factitia juxta formam Latinam, sed à nemine Latino usurpata. Quod si placet analogia, quemadmo-

A dum usitate dicimus *Ecclesia*, dicemus & *ecclesiizare*. Quam nihil est bonæ frugis in his Annotationibus!

His quidem qui secundum patientiam boni operis.

Hic mire distinguit vitam æternam à gloria & honore, quasi vitam æternam liceat ambire, gloriam & honorem nequaquam, cum sicut vita æterna priorum, est ipse Deus, ita idem sit illorum gloria & immortalitas, neque enim de humana gloria loquimur. Atque ut pie Deus dicitur vita æterna, ita pie dicitur gloria & honos, & vere hæc omnia negatur esse Deus: dos enim immortalitatis animi & corporis, Dei beneficium est, non ipse Deus. Jam quid est aliud immortalitas quam vita æterna? Distinctio, quam adducit, probabilis est, si subaudias sunt: at id ipsum subindicavit Annotatione mea, quo me impugnat. Nec magnopere moveat articulus *τῶν*, quem à scribis additum arbitror. Cur igitur non sustulisti? quia non soleo mutare Græcos codices, nisi suadeat aliquod Exemplar. *Ruffinum* autem ideo noto, quod priores accusativos vertit in nominativos secus quam habent Græci. Atqui Interpres in secunda parte addidit verbum *sunt*, hic non addidit, additurus utique si sensisset quod hic divinat. Attamen argutior est sententia, quam Græci sequuntur. *Romani* gloriam & immortalitatem nominis venabantur apud homines in hoc mundo, *Paulus* indicat veram immortalitatem esse paratam his, qui perseverant in bonis operibus, non his qui fornices triumphales erigunt, aut ex devictis gentibus triumphos agunt.

Et incorruptionem.

Dubitabam an *incorruptio* vox esset Latina. Ait receptum à sacris Doctoribus, & ego in scriptis meis frequenter usurpo, quoties malo Ecclesiastice loqui quam emendate. Docet nos *φθορά* sonare corruptionem, coque *ἀφθαρσία* recte verti incorruptionem; fateor, si vocem agnoscerent Latini. Fatetur Interpretem aliquoties *ἀφθαρτον* vertere immortalem. Nihil est igitur quod mihi succenseat, si idem sum ausus. Sed ipse semel atque iterum verto *incorruptibilitas*, verum, sed coactus. Neque enim quovis loco quadraret mortalitas & immortalitas, pro *φθορά* & *ἀφθαρσία*. Nec mirum si malui *incorruptibilitatem* vertere, cum mox sequatur *immortalitatem*. Potest tamen *ἀθάνατος* esse, qui non sit *ἀφθαρτος*. Impiorum enim corpora erunt *ἀθάνατα*, verum non *ἀφθάρτα*, cum sint obnoxia cruciatibus, quemadmodum & animæ: sed Scriptura quoties dicit *immortalitatem*, intelligit illam ab omnibus malis liberam vitam. Quanquam hoc ipsum verbum *incorruptibilitas* Grammaticum est verius quam Latinum.

Qui non acquiescunt veritati.

E Tantum indico vocum jucunditatem in contrariis parum esse Latine redditam, non reprehendo Interpretem, qui sæpe non potest, aut certe non potest commode. Nec erat hic locus declamandi, quod sancti viri pluris faciant claritatem sententiæ quam vocum jucunditatem, cum ea jucunditas sit in sermone *Pauli* frequenter, non illa quidem invitata, sed nec spreta.

Tribulatio & angustia.

F *Ἐννοχῶμεθα* maluimus hic *anxietatem* vertere quam *angustiam*. Sed *Origenes* philosophatur de angustia cordis impiorum, & latitudine piorum. Philosophatur, sed coacte, ut frequenter, & approbabo commentum, si quoties *Paulus* angustias suas jactat & plagas, ut 2. Cor. 6. & angustias, quas pro Christo perpeffus est, ut in eadem Cap. 12. Item cum *Susanna* dicit, *Angustia mihi sunt undique*, patiemur *Origenica* Annotationi locum esse. Quod si recte *angustia* dicitur *afflictio*, aut *anxietas* hominis sibi male conscii, recte dicitur *angustus* qui sic affectus est. Nec me fugiebat sacros Auctores sic loqui, sed ego malui quod erat Latinus. Aliud enim sonat *angustia* iis qui nihil sciunt nisi Latine, quam sentit *Paulus*, cum nominat *angustias*. Quanquam ubicunque est *anxietas*, ibi quædam est *angustia*. Contra-

trahit enim dolor animum, quemadmodum gaudium dilatat. Sed alibi verto στενωπεῖσθε, *angusti estis*, pro *angustiamini*. Quid mirum? si magis ibi quadrabat: nec enim eadem Græca dictio quovis loco valet idem.

Non est personarum acceptio apud Deum.

Προσωπολήψιαν, πρόσωπον λαμβάνειν, προσωπολήπτης, admonui verbis parum Latinis reddi, *personarum acceptiōem*, *personam accipere*, & *personarum acceptor*, mihi magis placuit *personarum respectus*, & *personam respicere*, & *qui persona respectum habet*. Negat hanc esse primariam significationem. Non laboramus de voce Græca, quam & ipsam vulgatam arbitror, sed de sensu. Sensus est autem, ut opinor, discrimen inter personam & personam. Atqui *Faber*, ut ait, & ego in Epistola ad *Galatas* ita vertimus, *Deus personam non accipit*. Quod si Latinum est *personarum acceptor*, & *acceptio* Latinum erit. Ego non sum tam anxius ut non interdum aliquam vocem relinquam parum receptam à Latinis, & fieri potest ut hoc suffugerit; fieri potest ut neglexerim quod esset tolerabilius: nam qui accipit personam, aliam rejicit. Nec sequitur, si accipit personam est Latinum, statim *acceptor* & *acceptio* esse Latinum. In priore non est vitium nisi in connexionem vocum, verum *acceptor* & *acceptio* puto nusquam existare apud probatos Auctores, quemadmodum *bibis* Latine dicimus, *bibitor* & *bibitio* nequaquam: neque enim analogia semper reddit orationem Latinam.

Factores Legis justificabuntur.

Admonui *factores Legis* pro *observatores* non esse puræ Latinitatis. Sed hoc, inquit, verbo utuntur sacra Littera. Quis hoc negat? *Quivis*, inquit, intelligit quid sit *factor Legis*: fateor, sed is qui assuevit huic formæ sermonis, qui nihil sciret nisi Latine, quid aliud intelligeret, quam conditorem Legis? quemadmodum Pater dicitur Ποιητής cœli & terræ. At *factis*, inquit, expriment *Legem etiam hypocrita*. Itidem & faciunt, quod præscripsit Lex, hypocritæ. Verum expriment *sonat*, inquit, *ostentationem*. Pro ostentatione nusquam legi, sed filius exprimit patrem, qui patri similis est, & mentem exprimit oratio. Sed esto ut exprimere dicatur qui fingit, multo tamen crebrius invenies *facere* positum pro *fingere*. Dicere poteram, *qui Legem observant*, sed malui reddere factoris vim.

Cogitationum accusantium, aut etiam, &c.

Hic miro supercilio juvenis flagellat *Erasmum*, quod Interpreti mortuo, & inter Angelos præcipuos divinam faciem contemplanti, implegerim oscitantiam & solœcismum, præsertim cum scripserit afflatu Sancti Spiritus, cum nihil horum censor hic possit docere. Ecclesia versionem suscepit, hominem ut non novit, ita nec probat, nec improbat. Nam fieri potest ut fuerit Ethnicus auctor quispiam hujus interpretationis. Et tamen ex hoc fundamento textit hic prolixam ac severam objurgationem, dicas sævum Ludimagistrum objurgare discipulum, & juxta *Platonis* dictum fastum meum castigat, sed majore fastu. Laudat *Laurentii* & *Fabri* modestiam, quasi non alibi tractarint Interpretem me durius, & quasi non illi interdum adversus illos patrociner. Vehementer illum offendit collectio, quod dixerim, *Hic patet, quantum illi sit in aliis tribuendum*. Tota igitur, inquit, *versio erit humani negotii*. Quid periculi, cum Apostoli Græce scripserint? De sermonis vitio tantum hic agitur, quod illi tribuit *Laurentius*, ejus hic laudat modestiam. Utrum est contumeliosius tribuere vitium an negligentiam? Nec ideo semper solœcissat, quod hic admisit solœcismum, sed non ideo statim Latinum videri debet, quicquid ab illo positum est, nec oportet lectorem offendi, sicubi dicitur parum emendate loqui, cum vulgo loquatur. Nihil aliud sonant mea verba, quæ hic atrociter interpretatur. O grave convitium, inquit, *ositantia & supinitas*! verum in reddenda sententia, sed in sermo-

ne negligentia nonnullam habet laudem. Nam *Gregorius* gloriatur etiam se negligere *Donati* regulas in tractandis sacris Libris. Addit alteram collectionem. Si quisquis, inquit, *committit solœcismum, non est afflatus Spiritu Sancto, nec Evangelista fuerunt afflati Spiritu Sancto*. Quasi sit eadem æstimatio Evangelistarum atque Apostolorum, & hujus Interpretis omnibus ignoti! Nec tamen periculum sit, si quis dicat Apostolorum animos hæcenus temperasse Spiritum, ut in sententiis adfuerit, in dicendo permiserit illos humanæ facultati, quod vulgaris sermo, quem tenebant, accommodus esset Evangelio, non per humanæ sapientiæ verba prædicando. Quod quarta Editione adjeci quædam quæ reprehensionis asperitatem mitigant, tribuit malæ conscientie: imo hoc opposui his qui nihil non calumniantur, à quibus jam nihil tutum est. Ille sibi persuasit hunc Interpretem fuisse virum inaudita sanctimonia, de Ecclesia optime meritum, regnantem in cœlis, ego prorsus fateor me nescire qualis fuerit, nec tamen quicquam contumeliose dico in ipsum, sed tantum in sermonem ejus. Sed parcendum, inquis, mortuo. Quis unquam sic reveritus est mortuos, ut in vestigatione veri non ausus sit ab illis dissentire, aut opinionem refellere? Quis igitur erat hic locus, ut hic minitaretur regerendas in me contumelias, juvenis qui tam vult videri modestus? At salva res est; reperit exitum hujus quæstionis, si duo genitivi referantur ad conscientiam. *Conscientia*, inquam, *cogitationum, accusantium, aut defendentium*. Id indicavit Glossa ordinaria, fateor, sed parum pudenter. Etenim quo minus id fiat, obstat pronomen αὐτῶν, obstat conjunctio καί, obstat μεταξύ. Eoque Glossa ordinaria, diffusa huic commento, addit, quod est probabilius; genitivum more Græcorum positum pro ablativo; sed more Græcorum ponere genitivum pro ablativo, quid aliud est quam solœcissare, præsertim si unum Latine veritas, reliquos omittas? Erat alius color excusandi Interpretem, quoties parum emendate loquitur, quod vulgo vulgari more scripserit. Dicet, cur igitur illum non eo pacto excusas? Quia nondum hoc mihi venerat in mentem, quemadmodum nec *Laurentio*, nec *Fabro*. Quod si venisset, hoc lemmate libenter fuisset usus. Nec hanc causam arbitror factitiam. Nec enim mihi invisus est Interpres. Quod si hoc sermonis vitium iste tribuit Spiritui Sancto, cur sacri Doctores audent aliter loqui? At interim, inquit, *eodem modo recitant hunc locum, sed fortassis neglecto sermonis incommodo, aut quod est probabilius, locos illos paucos ad hanc Editionem castigant scriba*. Vides quam gravem causam nactus sit noster juvenis, ut senem propemodum conspueret. Sed perquam libenter rixatur cum *Erasmio*; moderatior in *Laurentium* & *Fabrum*, cum frequentius atrocius tractent Interpretem quam ego.

Si autem in Judæis cognominaris.

Dixi idè, id est, ecce, veriore & antiquiore lectionem. Antiquiorem dixi, quod in vetustioribus Exemplaribus ita scriptum reperi, veriore dixi, quod simplicior sit, minusque habeat incommodi. Objicit nobis *Origenem* & *Theophylactum*, sed versos, unde nihil certi potest colligi. Verum idè, ecce, ut est ad exprobandum acrius, ita reddit structuram sermonis commodiorem, ut indicavi. Nihil, inquit, est temere mutandum ut à Veterum lectione recedentes, nova sectemur. Quid, an ego rasi quod est in Editione Ecclesiastica? An potius excuso receptam lectionem? Unde hoc magnificum dictum poterat alteri servare loco.

Non enim, qui in manifesto Judæus.

Paulus ex idiomate, ut opinor, Hebraico, quod sensit Græce loquens obscurius expressit. Id ego, exprimens ea verba quæ subaudiebantur, reddidi dilucidius. Verum ait Interpretis sermonem nihil plus habere obscuritatis, quam habet Græcus. Fingamus hoc ita esse, an non licet addere quæ subaudiuntur, præsertim

tim in Editione, quæ in hoc paratur, ut vulgata rectius intelligatur? Et tamen admonui, Græcos articulos habere suam brevitatem, itaque fieri ut apud nos sermo sit obscurior: quod si Interpres voluisset Græca exacte reddere, sic erat loquendum: *Non enim qui in manifesto est, Judæus est, neque quæ in manifesto est carnis, circumciso est.*

Ex Cap. III. Quid ergo amplius est Judæo?

Cum eadem loquatur quæ ego, tamen adversum me disputat. Sic autem agit, quasi *eximium* non referatur ad aliud inferius, cum nulla vox id elegantius exprimat, sed sequitur, inquit, *Judæo*. An non recte dicitur *quid eximium est Judæo*? Aut, *quid eximium habet Judæus præ cæteris*? Item *excellit* interpretatur, quasi non sonet comparisonem ad inferiora, cum nulla vox magis hoc explicet? Nemo excellit, nisi sit quem superet. Jam *amplius* ambigua vox est: potest enim accipi, Quid habet præterea Judæus præter ista quæ dicta sunt? Ad hæc Græce positivum est, non comparativum, *περισσὸν* non *περισσότερον*, & *amplius* magis sonat πλείον quam περισσόν.

Credita sunt illis eloquia Dei.

Docet aliquid *committi*, quod non *creditur*, eo quod *fidit* qui *credit*, non item quisque *committit*. Imo quis *committit* alicui rem egregiam cui diffidit, nisi vel stultus, vel explorans? An qui tentandi gratia dat alicui pecuniam mutuum, non Latine dicitur *credidisse pecuniam*, & *creditor*? Unde igitur apud Jureconsultos *fidem dei commissum*? Gravis vero Annotatio! Nec deerat causa cur nos malleus *commissa* sunt. Vitata est amphibologia. Eam si contemnit iste, *Jacobus Faber* hic lapsus est. Nec tamen hic censor videtur animadvertere, quæ res imposuerat *Fabro*. *Faber* enim opinatus est, hic *eloquia* nominandi casum esse qui præcedit verbum *ἐπιστάμενος*, cum sit accusativus sequens verbum. Sic enim loquuntur Græci, *ille creditus est Filius*, quem admodum Latini dicunt, *hic doctus est Grammaticam*.

Eloquia Dei.

Λόγια, quod reddit *eloquia*, verti *oracula Dei*: primum Latinius est *oracula* quam *eloquia*, hoc sane sensu: deinde *oracula* magnificentius est, quod *eloquium* sit & hominis, *oracula* non nisi Dei. Hic argutatur *oracula* dici Deorum responsa, quæ ore promuntur. Ita est interdum. Sed frequenter edebantur scripto. Verum si offendit vox *Deorum*, etiam *Apollinis oracula* dicuntur, nec ideo nos perperam dicimus *Templum Dei*, quod olim dixerint *Templa Deorum*. Nec potest vocabuli novitas offendere, cum non sit infrequens in sacris Libris, præsertim Veteris Testamenti. Sed *oracula* dici videntur ab ore, imo potius ab oratione. *Oramus* ore, fateor, sed & scriptum dicitur oratio. Qua vero parte corporis eloquimur? Nonne ore? & tamen scripto loqui dicimur. Alioqui quomodo Dei dicuntur *oracula*, cum Deus non habeat os? Denique cum hominis sententiam, cum auctoritate pronuntiatam, vocemus *oraculum*, quid obstat quominus omnia, quæ continentur sacris Libris vocentur *oracula Dei*, quibus nobis denuntiatur divina voluntas? Verum aliquot locis, inquit, pro *λόγια* non quadraret *oracula*, & ipse alibi verto *λόγια*, *eloquia*, mirum vero si pro ratione sententiæ, alia vox alibi magis congruat. Obsecro quid opus erat hujusmodi nugilibus explere chartas?

Fidem Dei evacuavit.

Cum constet *καταργήσαι* futuri temporis esse, nec hic quisquam accuset Interpretem, sed probabile sit hoc à Librariis commissum, quod multi sonent pro ζ. ζ pro ε, tamen hic defendit. Id si putat ad Interpretem pertinere, quid erat hic causæ, cur recederet ab Apostoli voce? O grave patrocinium!

Est autem Deus verax.

Cum constet in Græcis omnibus haberi *γινώσκω*, & consentiant interpretes, quid est quod hic malit *est* quam *esto*? Sic, inquit, *est*, in Psal. pronuntiatur, *omnis homo mendax*. Ibi nullum est verbum, sed fac esse, an ideo non licet aliter usurpare Scripturam, præsertim cum sensus sit idem? Quod illic vidit Propheta, hic optat ut omnibus sit perspicuum. Et testimonium, quod subjecit ex Psalmis, habet subjunctivum modum, *ut justificeris*, &c. Fatetur apud probatos interpretes sic inveniri, assentior, sed interdum secus, *Esto*: proinde quoties reperitur *est*, ibi credamus aut locum depravatum, aut illos non recitare verba *Pauli*, sed sensum.

Hunc mundum.

Excuso quod vertit Interpres, quanquam id non facit constanter. Sed repellit quod annotaram, quasi sit alius mundus, & indicat nobis alium mundum juxta allegoriam, at ego verebar ne Philosophi suspicarentur alios mundos huic similes.

Et non sicut blasphemantur.

Hic mecum sentit. Illud tamen ut facerem risimus, quod cum proposuisset suam sententiam, facit me respondentem, quasi juxta ipsius consilium id verterim quod ipsi magis arridebat, quod idem facit in proxima Annotatione, aliisque compluribus. Age donetur hoc juveni.

Subditus fiat omnis mundus Deo.

Pro *subdito* verti *obnoxius*, nec damnavi *subditus*, sed *mulier*, inquit, *est subdita viro*, qua tamen non est *obnoxia proprie*. Et agnitum crimen facit, ut homo non habens quo se defendat, submittat sese. Quid *ὑπόδικος* possit sonare nescio, sed ad hunc modum interpretatur *Chrysostomus*: *Ὁ γὰρ ὑπόδικος κτελεῖται ἀν ἐκείνῳ λέγοντο, ὃ μὴ δυνάμενος ἐαυτὸν ἀρκεῖν πρὸς ἀπολογία.* Id est, *Hypodicus* enim *proprie* dicitur ille, qui ex se non sufficit ad sui defensionem. Et cum in sermone præcedenti docuerit nec Judæos nec Gentes servasse Legem, moxque fiat mentio peccati, cujus cognitio fit per Legem redarguentem conscientiam, consentaneum est rectius verti *obnoxius* quam *subditus*.

Testificata à Lege & Prophetis.

In Litteris sacris ii dicuntur *μαρτυρεῖσθαι*, quibus alii perhibent testimonium, apud Latine loquentes non item, & an *testificata* dicatur passive nescio, certe nondum reperi, itaque verbo addito & suspicionem solliciti visum est excludere, & servata est temporis ratio. Sive autem intelligas Euangelii gloriam prædictam à Prophetis, sive Legem ita terre testimonium justitiæ divinæ, quod declaravit omnes esse peccatores, & egere gloria Dei, mea verba nihil obstant: nam præsentis temporis verbum sic positum est, ut ad omne tempus pertineat.

Egent gloria Dei.

In Græcis codicibus nihil reperio nisi *gloria Dei*. Porro quod quidam meminerunt de gratia, nihil mirum, cum Dei erga nos gratuita benignitas detrahat nobis gloriam operum, & illius gloriam illustret. Nec ideo protinus in contextu legendum, quod additur ab enarratoribus.

Egent gloria.

Non probat quod pro *egent* verti *desistuntur*, quod, ut ait, *desistini dicantur*, de quibus nulla sit spes: verum, si quod ille facit, addas *penitus*. Atqui apud emendate loquentes, destituuntur viribus, qui non sufficiunt ad consequendum quod volunt. Cum autem Græce sit *ὑστερεῖν*, conatus sum Apostolicæ vocis emphasim explicare, quæ ita sonat quasi dicas *posteriores sunt*:
Tom. IX. Q99 pe-

posterior autem est & relinquitur, qui non assequitur. Nam *Paulus* hic disputat nec Judæos, nec Gentes suis viribus absque gratia potuisse assequi justitiam aut misericordiam, quæ illustrant Dei gloriam. Hoc verbum cum sit aptius sententiæ, cumque magis exprimat Græcæ vocis emphasim, magis placuit mihi quam *egere*, quandoquidem & post Evangelium proditum omnes egent gratia Dei. *Carent* magis quadrabat quam *egent*. Nam eget & is qui habet. Frivolum est autem quod docet eos tantum destitui, qui prorsus rejiciuntur à gratia, cum Deus aliquando pios homines ad tempus destituat sua gratia, ut agnoscant imbecillitatem suam.

Ad ostentationem justitiæ ejus.

Pro *ejus* verti *sua*. Hic quoniam divinat tantum, nullis auctoribus, non arbitror aliquid refellendum.

In sanguine ipsius.

Quoniam *in sanguine* parum Latine dicitur, circum-itiuncula rem explicavimus. Quod ille non improbat.

Ubi est gloria tua?

Indicavi *tua* in Græcis non addi. Ex versis autem Auctoribus non potest efficaciter probari quid legerint. Jam absolutius est, omisso pronomine. Nunc enim videtur ad *Judeos* tantum loqui, atque hic nonnihil habet incommodi numerus singularis. Omisso pronomine exprobratio potest ad omnes accommodari, præterea dilutior est sermo addito pronomine. Non enim solum refellit Judæorum gloriationem, sed omnem gloriandi materiam. *Ubi gloriatio*, id est, *ubi gloriandi causa*? Articulus tamen nonnihil facit pro Interprete, *ἡ καύχῃς*.

Qui justificat circumcisionem.

Mihi perplacet *justificat*, si consentiant Græci codices. In his cum magno consensu sit *δικαιοῖ*, indicavi discrimen temporum, quorum altero plerique collocabant fiduciam in operibus Legis, aut in Philosophiæ decretis: altero declaratum est, non esse sperandam justitiam, nisi per gratiam Evangelicam. Nec hoc futurum excludit eos, qui ante Legem & sub Legge per gratiam justificati sunt. Tum enim id agebatur, verum hoc nunc per Evangelium toti mundo patefactum est. Quid autem hic *plenius* appellet nescio, qui Judæos & Paganos nominat, nonne universos complectitur? Fortasse vellet comprehendere jam justificatos: eos non excludit, ut dixi, futurum tempus. Cæterum posita Græcorum collectione quomodo justificabuntur, qui jam justificati sunt.

EX CAPITE QUARTO.

Reputatum est illi ad justitiam.

Hic rursus mira severitate flagellatur *Erasmus*, quod Interpreti viro sancto impeerit puerilem affectationem copiarum. Atqui fortassis hoc dictum eadit in Judæum aut Paganum aliquem, aut alioqui virum improbum. Sed nisi fecisset Interpretem Angelis parem hominem, non fuisset locus istis convitiis, quibus mirum quam sibi placeat modestiæ columen. *Laurentium* excusat, qui modestius locum hunc notarit, quasi is nusquam libere feratur in Interpretem. Atqui cum pluribus locis recitatis ait, *quis credat hic Græcis esse unum verbum*, non satis indicat stomachum suum? Deinde docet nos hic ex *Porro*. Quid autem opus erat huc confugere, cum *Laurentius Valla*, quem miratur, hoc melius doceat Lib. vi. Cap. 44. quid differant *imputare*, *deputare* & *reputare*. *Non imputantur*, inquit, *nisi mala*, *reputantur si ve deputantur benefacta*. Imo *reputamus* quæ animo revolvimus, præsertim præterita. *Imputamus* autem non solum mala, verum etiam bona, quando vocantur ad

A rationem: dubitat tamen *Laurentius*, an apud *M. Tullium* inveniatur *imputandi* verbum, quod tamen admonet fere citra reprehensionem accipi. Exempla, quæ refert ex *Fabio*, sonant in bonum. *Plinius* tantum major in præfatione Historiæ mundanæ ludens usurpat aliter: *Hanc igitur audaciam tibi imputabis*, & in nostra culpa tibi ignoscet. *Imputabis* dixit pro *adscribes*, de culpa loquens. Addidit *Laurentius* & illud, *imputari nonnunquam quæ in partem rationis veniunt*, quam vim habet & *computare*, nisi quod *Juvenalis* *computare* dixit absolute, atque suos jam *dextra computat annos*, pro quo usitatus est *supputare*. *Deputare* vero nihil aliud est, quam *estimare* aut *ponere*. Ita *Terentius*: *Hæc operam meam parvi deputas pretii*. Idem in *Phormione*: *Quicquid præter spem eveniat, omne id deputare in lucro*. *Plantus* in argumento *Pseudoli* sic usurpavit, quasi *deputare* sit *valde putare*: *Satis id dictum puto jam, atque deputo*. *Terentius* in *Adelphis* posuit pro *subdaco*, si ve *supputo*: *Frustra egomet mecum has rationes deputo*. Jam exempla duo, quæ *Laurentius* recitat ex *Jureconsultis*, talia sunt, ut probabilius sit pro *imputare* per scribas abbreviatores mutatum *reputare*. Nam in eo, quod citat ex *Ulpiano*, priore loco ponitur *imputare*, posteriore *reputare*. Et si scriptura careret mendo, quis nescit illis temporibus jam senescente eloquentia quasdam voces receptas fuisse, à quibus nunc Eruditi libenter abstinere? Hæc prius oportuisset expendere nostrum *γορηδιδάκαλον* quam nobis velut ex oraculo præscriberet harum vocum proprietatem. *Quis*, inquit, *unquam auditur imputari virtutem*? Verum si in sponsalibus pro dote habeatur, puellæ pudicitia, nonne recte diceretur *imputari*. Itaque cum *Abraham* non haberet justitiam operum, nondum prodita Legge, tamen fides imputata est ad justitiam, Deo videlicet accipiente fidem pro operibus. Quod si hic juvenis velit novas Latine loquendi leges præscribere, suis præscribat, non nobis. Quod si non imputantur nisi mala, quoties blasphemiam proferunt, qui sic loquuntur, *Deus sibi patitur imputari, quicquid membris ipsius fuerit impensum*? Et apud *Jureconsultos* quoties imputatur sumtus, aut opera, aut victus, aut aliud simile, ubi nihil est mali? At sacri Doctores, inquit, legunt hic *reputatum est*, nimirum Interpretem sequuti, qui juxta vulgi morem loquutus est, non juxta consuetudinem emendare loquentium.

Non his tantum qui sunt ex circumcisione.

Hic magnifice pollicetur se declaraturum omnes Auctores, quos adduxeram, contra me facere, & à vulgata lectione stare. Sed interim assumit quod manifesto fallum est, me negare *Abraham* patrem esse Gentium. Quis enim hoc negaret, quod hoc in loco plane docet *Paulus*? Verum ita mea indicat Annotatio, hunc in modum loquens: *Non enim hæc sentis, Abraham esse patrem & Judæorum & Gentium, sed non esse patrem Judæorum nisi sequantur illius vestigia*, &c. Quod dixi non sentit, intelligo, non sentis his verbis, quod nos interpretamur, sed quod præcessit & sequitur declarant eam sententiam. Quorsum igitur hic attinebat adducere tot testimonia Scripturarum, quæ docent *Abraham* esse patrem omnium credentium & Judæorum & Gentium? Hoc docet totus hic sermo. Verum hæc particula, quam annotabam, non hoc docet. Nec *Theophylactus* facit pro isto, sed non liquet ex illius interpretatione quid legerit, & fieri potest ut Interpres parum dilucide reddiderit. Annotatio indicat in Græco codice & fuisse prætermisum incuria scribarum, & ab alio quopiam additum in superiore spatio, sed non suo loco. Non est probabile, inquit, aliud legisse *Theophylactum* quam legit *Chrysostomus*. Assentior, sed in hujusmodi minutis difficile est ex Latine versis judicare, quod iste facit perpetuo. Nullum enim Græcorum interpretem legisse videtur. Satis autem magnifice dixit nec sine stomacho, *De Chrysostomo, quem*

quem plane tuum facis. Quid ais, venuste juvenis? An ideo plane facio meum *Chrysostomum*, si tu non habes *Chrysostomum*, qui nullum pateris? Quæ fuit hæc occasio scommatis? Imo *Ambrosium* & *Origenem* hæc meum facio. *Non refers*, inquis, *verba* Chrysostomi. Quid opus, cum habeam duos gravissimos Auctores? *Augustinus* raro consuluit Græcos, & codices habuit parum emendatos, id quod multis ex locis perspicuum est. *Chrysostomi* verba sic habent, quando hoc requirit: *Καὶ ἦ ἐν περιτομῇ, ἀλλ' ἐχ' ἀπλῶς ἦ ἐν περιτομῇ, διὸ καὶ ἐπάγεται τοῖς σὺν ἐν ἀλλοτρίᾳ μόνον. εἰ δὲ ἦ ἀπερὸς τῶν σὺν ἐπιδὴ ἀπερὸς ἐστὶ, διὰ τὸ ἐστὶ παλιν, καὶ τοιγὰ ἐν ἀπερὸς δίκαιος, ἀλλ' ἐπιδὴ τῶν πρὶν αὐτὴ ἐξήλωσαν, πολλὰ μᾶλλον ἢ ἐμπειράτων, σὺν ἐστὶ διὰ τῶν ἀλλοτρίων περιτομῶν, εἰμὴ προσήκοντο ἢ πρὶς. Id est, Et eorum qui sunt circumcisi, non simpliciter qui sunt circumcisi, unde & subjicit, his qui non solum sunt ex circumcissione. Etenim si incircumcisorum, non eo quod incircumcisi sunt, ideo pater est, quanquam in præputio justificatus, sed quod fidem ipsius imitati sint, multo magis circumcisorum, non ob id quia circumcissionem habent, progenitor est, nisi fides accesserit. Habet verba Chrysostomi, quæ dicebat se velle expendere. Superest unus scrupulus de articulo repetito in parte posteriore, ἀλλὰ καὶ τοῖς συχνοῖς, qui videtur officere sensui. Ex Chrysostomo non liquet an addiderit, & probabile est à scribis additum. Jam mihi vide, quam hanc lectionem etiam ipse sermonis tenor requirat. Paulo ante docuit Abraham esse patrem omnium Gentium per fidem in præputio receptam. Et signum, inquit, accepit circumcissionis, signaculum justitiæ fidei, quæ est in præputio, ut sit pater omnium credentium per præputium, ut reputetur & illis ad justitiam, & sit pater circumcissionis. Nonne hæc palam docet Abraham in præputio justificatum ex fide, patrem esse omnium qui in præputio fidem illius sequuntur: & eundem in circumcissione justificatum, per fidem non per circumcissionem esse patrem circumcisorum? Verum ne quis crederet esse satis circumcisos esse, negat Judæos esse filios Abrahæ, nisi quemadmodum referunt illum circumcissione, ita referant & fide. Eoque subnectit, his qui non tantum sunt ex circumcissione, sed qui sectantur etiam vestigia fidei. Rursus ne quis crederet circumcissionem post editum Euangelium esse necessariam, addit, quæ justitiæ fidei est in præputio Abrahæ. Porro juxta vulgatam lectionem, vide quam dure cohæret sermonis contextus: Ut Abraham sit incircumcisorum, qui circumcisi per fidem justificati sunt, & circumcisorum, non tantum circumcisorum, sed & eorum qui sectantur vestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abrahæ. Quid opus erat repetere quod paulo ante dixerat?*

Non ei solum qui ex Lege est.

Palam est τῷ articulo referri posse ad Abraham. Sed negat in cor suum ascendere qui sint illi duo Abrahæ, quos in uno fingo. Dicam paucis, quando doceri postulat. Est Abraham per fidem justificatus in præputio, quem ob solam fidem patrem habent Gentes. Est Abraham justificatus per fidem in circumcissione, quem bis patrem habent Judæi, qui ex eo prognati, & ad illius exemplum circumcisi, fidem quoque sectantur ejusdem. At in versione refero articulum ad περιτομῆν. Quid mirum, cum utramque sententiam reddere non potuerim, utramque probans? At nullus interpres sequitur hunc sensum. Quid tum postea? An ideo non licet indicare, sermonem in varios sensus accipi posse? Et si exstarent Veterum lucubrationes, quæ interciderunt, fortassis & hunc sensum inveniremus.

Qui vivificat mortuos.

Non damno quod vertit Interpres, sed pro vivificat verti, vita restituit, nimirum huc alludens, quod promissa fuisset Abrahæ posteritas, cujus jam corpus erat emortuum, deinde promissa esset per Isaac, & hunc

A unigenitum juberetur occidere, non tamen hæsitavit in fide, nimirum sciens eum qui promiserat esse omnipotentem, ut posset etiam revocare in vitam mortuos, hoc est, corpori senis emortuo dare gignendi robur, aut Isaac extinctum vitæ reddere. Sed non restituitur, inquit, vita, quod nunquam vixit. Fateor, vixerat corpus Abrahæ cum esset junior, & Isaac vixerat antequam juberetur occidi. Tum enim Abrahæ pro mortuo habebatur, cum jussu Numinis pararet illum mactare. Atque hic Chrysostomus meminit resurrectionis, minus recedens à littera. Ac de resurrectione mortuorum differit Apostolus in fine Capitis. Atqui Origenes, inquit, exponit hic mortuos peccatores. Liceat illi in allegoriis philosophari, quod solet libenter, etiam coactius. Nobis liceat ea, quæ congruunt præsentis loci tenori, ponere. Verum esto, sentiamus de quibuslibet peccatoribus. Nonne qui circumcisi fuerant, & postea peccantes mortui sunt? item qui per baptismum loti, relabuntur in peccatum, vitæ per lavacrum ac per poenitentiam restituuntur? Ad hæc universum genus humanum ut in Adam innocente vivebat, ita in eodem peccante mortuum est: & sicut Adam vitæ restitutus est per Christum, ita in Adam omnes qui credunt, vitæ restituuntur. Ubi nunc est igitur quod mea Periphrasis non quadret sententiæ? Quanto rectius collocasset otium suum, si pro his frivolis aliud egisset bonus iste juvenis!

Vocat ea quæ non sunt.

Ex Latinis aut Latine versis Auctoribus incerta colligit, nec video quid hæc ad nos pertineat. Augustinus varie legit. Verum cum in Psalmis evidenter & legat & exponat pro nostra versione, probabile est reliqua loca depravata esse.

Ut esset pater multarum gentium.

Verteram, credidit se fore patrem multarum gentium. Offendit illum præpositio eis, eis τὸ ἡρώδου, at non offensisset, si agnovisset tropum Hebræi sermonis, qui præpositionem hanc addere solent, præter nostri sermonis consuetudinem. Qui confessus fuerit in me. Ero illi in patrem, & cætera. Sic erit semen tuum sicut stella cæli. Indicaram, sicut stella cæli, non esse nec apud Græcos nec apud veteres Latinos, hic putat necessario additum, quod, sic, referatur ad aliud simile. Verum meminisse debebat, sic, quoties accipitur demonstrative, non egere ulla additione, veluti si quis ostensa testudine dicat pigro, sic ambulas. Hic certe non taxo Interpretem, sed indico ab alio quopiam adjectum. Quam libenter dissentit à nobis, gaudetque nodum in scirpo querere, toties professus se nihil nisi ex sincerissima caritate coram Deo loqui!

EX CAPITE QUINTO AD ROMANOS.

Pacem habeamus ad Deum.

Vertimus εἰρημὴν, quod reperimus in contextu, in Annotationibus admonuimus, interpretes quosdam legere & interpretari εἰρήμην. Apud Græcos nihil refert ad sensum, qui norunt verba αὐτοπαθητικά. Mihi non displicebat modus indicativus, ac mea quidem sententia videtur lectio verior. Cum enim ipsa justificatio sit pax cum Deo, quid opus erat monere, ut qui pacem habent, pacem habeant? Nec sequitur quicquam quod dehortetur à peccando, sed omnia declarant quantam felicitatem nobis attulerit fides in Christum Jesum, qui traditus est propter peccata nostra, & resurrexit propter justificationem nostram. Certum est Ambrosium per indicativum legisse. Id arguunt verba commentarioli: Pacem, inquit, cum Deo habere fides facit, non lex. Hæc enim nos Deo reconciliat sublati peccatis, quæ nos Deo fecerant inimicos, & quia Dominus Jesus hujus gratia minister est, per ipsum pacificati sumus Deo, &c. Habemus evidens unius gravissimi viri testimonium. Objicit nobis

Tom. IX.

Q99 2 Ori-

Origenem, sed non intellectum. Idem enim illic in contextu habemus, quod hic dissimulat, & quod legit, interpretatur his verbis: *Apertissime enim per hac, qua intellexit quid sit ex fide & non ex operibus justificari, ad pacem Dei qua exsuperat omnem sensum, in qua summa perfectionis consistit, invitat.* Haecenus Origenes. Fefellit autem ὁ γεροντοδιδάσκαλος invitandi verbum, quasi qui virginitatis laudes praedicet, aut piorum felicitatem efferat, non invitet ad ea quae laudat. Invitat autem non, justificados, sed his gratulatur, verum interim ad hanc dignitatem invitat nondum justificados, quemadmodum qui gratulatur studioso, quod litteris tantum sibi pararit gloriae, alios invitat ad studia. Hoc ita habere deprehendere poterat ex his quae sequuntur apud eundem Origenem: *Cum essemus, inquit, inimici Dei, reconciliati sumus Deo, & cetera.* Ostendit autem consequens esse, ut qui reconciliatus est Deo, non amplius cogitet ea quae sunt inimica Deo. Itaque ad exhortationem nihil opus est verbo subjunctivi modi, planeque suspicor, nec Chrysostomum, nec Theophylactum legisse ἔχωμεν, sed ἔχωμεν indicandi modo. Neque enim codices constanter habent ω, sed nunc o, nunc ω, utrumque scribere visum est: id est depravationis argumentum. Quid, quod ad hanc exhortationem ut semel justificati fugiamus ea quae sunt inimica Deo, non congruit verbum ἔχωμεν habeamus, sed potius τηρώμεν, id est, servemus. Vides, lector, quam nullum habeat locum gravis huius juvenis objuratio, quod male vertimus Græca, contra Græcorum & Latinorum sententiam. Quam longam hic texeret querelam, si me comperisset ad eundem modum delirantem?

Per quem habemus & accessum.

Verteram, per quem & contigit nobis, ut fide perduceremur in gratiam hanc. Probat periphrasim, quam ille, nescio quare, semper appellat paraphrasim. Sic vertere malui, ut & praeteritum tempus servarem, quod est in ἐρχομαι, & explicarem ἡ προ(α)γωγὴν emphasim. Hæc Annotatio ne nimium esset brevis, docet apud Græcos verba quædam voce praeteriti temporis significare actum manentem, dissimulans quod ea hauserit ex hac ipsa Annotatione mea; quo fucio subinde utitur.

In spe gloria.

Hic nihil est quod contra me faciat. Non improbo lectionem vulgatam, sed quod solum habent Græci, Latine verti.

Non solum autem.

Ait æque commode Latinis omitti pronomen atque apud Græcos. Imo Græcis additur juxta consuetudinem recte loquentium, Latinis nequaquam. *Sed Scriptura, inquit, negligit sermonis elegantiam.* Cur igitur tantopere pugnat, ne solæcismus habeatur in sacris Voluminibus?

Spes autem non confundit.

Οὐ καταγνώμῃ vertere malui, non pudefacit. Multos hic adducit qui legunt confundit: quidni? sequuti Interpretem, & vulgi consuetudinem. Quid hoc ad me? Ambrosium novit Latine, tamen utens Scripturarum verbis quæ vulgo tradita sunt, & sermonem attemperans ad vulgarem consuetudinem, frequenter loquitur male Latine. Male habet hominem, quod Annotatio dicit, *Quis Latinus intelligeret? Omnes, inquit, intelligunt.* At non ut Latini, o bone: nam & Græca intelligunt multi Latini. Atqui hic, si Superis placet, necit nobis syllogismum, *Si nullus, inquit, est Latinus, qui confundere dicit pro pudefacere, vide ne tu non sis Latinus: nam Act. viii. vertisti, confundebat Judæos.* Ridiculum! Quasi Latinus non sim, quod verbum relinquam ut habebatur. Atqui multa reliqui parum Latina, quod receptiora sunt, nec satis commode

A Latine possint reddi. Verum hic, o ingeniosissime juvenis, quid volebas me vertere? *Pudefacit?* Verum non est καταγνώμῃ, sed Cωίχμῃ, quod nihil aliud sonat quam confundebat. At videtur, inquit, hic, confundebat dictum pro pudefaciebat. Mihi secus videtur. *Confundere est perturbare.* Unde confundi dicuntur, qui non inveniunt consilium, aut rerum exitum. An ideo non sum Latinus, quia huic juveni videtur sic accipi? *Sed in Scripturis, inquit, sic frequenter usurpatur.* Id non inficias eo, & recte quidem juxta veterem vulgi consuetudinem, sed juxta recte loquentium usum nequaquam. Quod si isti satis est usurpari in sacris Litteris, asseveremus dici Latine: *qui me confusus fuerit coram hominibus*, pro eo quod erat, *quem mei puduerit.* Sic enim loquitur verbum Evangelium. Suffundi dicuntur, qui erubescunt, ac vehementem pudorem sequitur mentis confusio, hoc est, perturbatio: at non ideo confundi statim sonat pudefieri. Sicut vini potationem sequitur temulentia, verum non ideo pro εἰς ποτῶν vertendum esset μεθύμεθα. Atque in re tam nullius momenti etiam insultat nobis modestiae columen. Tibi, inquit, tuum pudefacit libenter dimittimus ut elegantius, si ita tibi placet, ut ubique mutare possis confundere in pudefacere, Latino Interpreti vicissim concede, quod haecenus habuit confusionis vocabulum. Hæc ille. Quid? an nos erasimus confundendi verbum è libris? Et quomodo vocat Latinum Interpretem, quem constat non Latine loqui? Vides quam hæc sint sine mente dicta, & tamen talibus nœniis explentur chartæ, post tam gloriosas præfationes.

Secundum tempus.

Ostendi duplicem in Græcis verbis sententiam, neutram improbens, alteram duntaxat verto, sed ita ut translata hypostigma, sequatur & altera sententia. Quoniam autem ὁ καιρὸν Græcis sonat oportuno tempore, aut juxta rationem temporis potius quam secundum tempus, verti quod utrique sententiae quadraret. Nam ante proditam Evangelii gratiam, temporis ratio ferebat ignorantiam hominum, quemadmodum Paulus in Actis appellat tempora ignorantia. Ita Paulus mitigat exprobrationem impiæ vitæ, culpam rejiciens in tempus, quemadmodum & Petrus, *Convertimini ab ista generatione prava.* Nec absurde Christus dicitur passus juxta rationem temporis, pro eo quod est oportuno tempore; nec ideo non est opportunum, si Deus ab æterno præfinit.

Pro bono forsitan quis moritur.

Mirum quanta cum auctoritate juvenis hic carpit quæ non intelligit, docet quæ non didicit. Τολμᾷ Græcis bifariam accipitur, pro audere, ut vel ad improbitatem, vel ad fortitudinem pertineat: interdu pro inducere animum, seu velle. Hic vero cum non tam agatur de fortitudine animi quam de voluntate & animi inductione, malui sustinet quam audet. Cum dicimus, *non sustinet repugnare suorum affectibus*, Græce eleganter dicitur, ὁ τολμᾷ, at ineptissime vertas non audet. Saltem debebat ex locis in Suetonio per me commonstratis discere huius verbi elegantiam. Hoc modestius erat, quam reprehendere non intellecta.

In quo omnes peccaverunt.

Hic sentio quiddam quale solet in theatro accidere: Alius scripsit, alius saltat fabulam. Verum hoc mea nihil refert, optarim illum ubique suggestisse, qui hæc illi suppeditavit. Siquidem ut utilius est, ita & jucundius est cum eruditis disputare. Totius autem & supra modum prolixæ querimoniae hoc est caput, esse peccatum originis, cui obnoxii mortales omnes, necesse habent ab eo per sacrum lavacrum purgari, sive infantes sint, sive adulti. De hac sententia nulla est inter nos controversia. Hoc duntaxat inculcat, quod hunc locum Pauli sic interpretatus sum de peccato personali, ut vocant, quod tamen ita feci, ut originale non exclu-

cluserim. Verum hac interpretatione queritur telum ereptum Orthodoxis adversus Pelagianos, aliosque, qui negabant esse peccatum originis, & apertam Pelagianismam elabendi ab hoc reti quo constringuntur: multaque exaggerat de temporum horum perversitate, quibus ad quamlibet levem occasionem multi defleunt ad impia dogmata. Atque hæc sane querela mihi cum illo communis est. Utinam tam proclive esset mederi quam deplorare! Atqui cum primum hoc Opus ederetur, nec in contextu, nec in hujus loci scholio commentarii quicquam erat, quod excluderet interpretationem de peccato originis. Sic enim habet contextus, *in quo omnes peccavimus*. Nam & hoc ostendit recte intelligi posse, omnes homines peccasse in Adam, in cujus lumbis delitebant. Scholium sic habet: *In quo, quidam referunt ad Adam, quidam ad peccatum cuiusque proprium. Mihi non absurdum videtur, si eo & accipiat pro quatenus, sive quandoquidem: ut sit sensus, per unum hominem peccatum venisse in mundum, peccati vero comitem fuisse mortem, proinde ad omnes venisse mortem, quatenus omnes peccatum habuerunt*. Hic nihil est quod de peccato originis non possit intelligi, atque hæc Editio, quam dedimus Anno 1516. fuit omnium, ut fallor, prima, quo tempore nemo somniabat sectas, quibus nunc concutitur Ecclesia: neque quicquam omnino tumultus ex hoc loco fuisset natus, nisi *Lem* exagitasset, fortassis auctoribus his ipsis, qui nunc queruntur. Ad hæc qui nunc adhærent *Lutheri* dogmatibus tantum absunt à *Pelagianis*, ut Theologos Scholasticos accusent de hæresi *Pelagiana*: adeoque non negant esse peccatum originis, ut doceant illud in infantibus residere etiam post baptismum. Quod si hinc tantum imminere Ecclesie periculum, quantum iste vult videri, cur *Joannes Briardus*, qui rogatu meo perlegerat Novum Testamentum meum, cum & usu rerum, & rei Theologicæ peritia teneret in ea Schola primas, non saltem verbo admonuit, præsertim cum & ego hoc officii ab eo multis precibus flagitasset, & ille se fraterno animo præstaturum pollicitus esset? Cur saltem is qui nunc suscitatur hanc, ut fallor, querelam, tunc & amicus, & amice rogatus non admoneret, cum me testarer, ut re vera eram, esse paratum corrigere quicquid offenderet moribus, aut sinceritati doctrinæ Catholicæ? Tum temporis admonitioneula poterat mederi huic malo, quod iste fingit atrocissimum. At fera querela quid aliud quam malum exasperat? Ne *Dorpius* quidem admonuit coram, tametsi post comperi illum in codice suo notasse quædam in marginibus, quæ præsentem poterat dicere, præsertim & rogatus & familiariter amicus. Unde igitur huic juveni tanta perspicacia, ut videat quod illi non viderunt: aut tanta fiducia, ut audeat atrociter litteris committere, quod illi præsentem & rogantem admonere non sustinuerunt?

Tantum præfatus, veniam ad capita accusationis: Quorum primum est, quod pro eo quod est apud Paulum, *per unum hominem*, mutarim, *propter unum hominem*. Secundum, quod verbum *pertransit*, mutarim in *pervasit*: Tertium, quod pro, *in quo omnes*, dixerim *quatenus omnes*: Quartum propemodum condonat, quod pro *peccaverunt* vortit, *peccavimus*. Hæc sunt bases totius disputationis, quibus tam acres objurgationes non sine convitiis & scommatibus superstruxit. Sed audi nunc contra, quanto facilius sit calumniari, quam rem ut est perspicere. In prima Editione cum *Rasilea* non haberem eos codices ad quos contuleram, is, quo tum utebantur castigatores, habebat, *δι' ἑνὸς ἀνθρώπου*. Neque enim sequuti posuerunt *propter unum hominem*. Neque enim ego castigo paginas excudendas: & si hoc quoque munus obissem, fieri non potest, quin aliquid suffugiat. Itaque cum nunc admonitus essem hac reprehensione, domiratus sum quid accidisset, & inspicio primam Editionem, inspicio secundam, inspicio 3. & 4. reperio *propter unum*, nisi quod in secunda marginis spatium habebat mea manu adscriptum, *per*, deletum, *propter*,

A quod ab Amanuensibus videtur prætermisum. Nam his talia describenda in aliud Exemplar soleo committere. Cæterum hic objurgator, quid ipse legerim, satis potuit animadvertere ex Annotatione mea, quæ sic habet: *Sicut per unum hominem peccatum in mundum intravit, ita per unum hominem intravit mors*. Ac paulo ante: *Sic per unum hominem justitia venit in mundum*, quod volebam illi respondere, *Sicut per unum hominem mors*. Hæc reprehensori non esse lecta vix crediderim: si legit & dissimulat, desiderare cogor in illo cordis Christiani sinceritatem, quam nobis subinde prædicat. Nec video quicquam causæ cur maluissem *propter*, quam *per*. Ad sensum enim minimum habet momenti utrum legas. Nam quod iste nos docet, *per* significare veram causam, *propter* occasionem potius quam veram causam, indoctum est somnium, & tamen ex hoc argumento tantum movet tragediæ. Nonnunquam usu differunt, est ubi liceat alterum pro altero ponere, nisi quod *propter* interdum significat causam finalem, *per* habet rationem instrumenti. Nec enim refert utrum dicas, non licuit scribere *propter* occupationes, aut scribere non licuit *per* occupationes: & *per* tuam insolentiam factum est ut simus invisus multis, aut simus invisus multis *propter* tuam insolentiam. Age dicat mihi, quod est in Psal. *Propter te mortificamur tota die*, *propter*, utrum significat veram causam, an nescio quam occasionem? Jam mihi perpende, lector, cujus modestiæ est tales ineptias nullo auctore adferre, ut tanta severitate objurges aliquem, ac propemodum hæresim objicias. Me sciente nihil est hic mutatum, & si fuisset, ad sensum nihil refert, *per unum hominem*, an *propter unum hominem*, utraque præpositione significatur causa efficiens. Habes ad unum Caput.

Simili cum auctoritate docet nos discrimen inter *pertransit* & *pervasit*, existimans miram esse emphasim in verbo *pertransit*, ad exprimendum malum ab uno ortum & in omnes derivatum, quæ non sit eadem in *pervasit*, cum res longe secus habeat. Primum enim *transit* verbum est ambiguum, transit enim qui præterit, transit montem ac flumen, qui superat aut trajicit, transit qui ad alia digreditur. *Pertransit* autem non memini legere apud Auctores probatos. Quid, quod in sacris Litteris *pertransire* dicitur interdum, non quod in omnia dimanat, sed quod per medium it. Ita dictum est illud; *Tuam ipsius animam pertransibit gladius*: ita *Paulus* significans se facturum iter per Macedoniam, *Veniam*, inquit, ad vos, cum Macedoniam pertransiero. Quanquam illud verum est, *transire* dici Latine, quæ contagio transfiliunt ab aliis ad alios, ut illud: *Multaque corporibus transitione nocent*. Et fortassis hic magis congruebat *transit* quam *pertransit*. Siquidem Græca vox non habet nisi unicam præpositionem. At eleganter pestis aut rumor *pervadit* exercitum aut regionem, cum per omnia divagatur. Hoc igitur verbum ut Latinius est, ita nihilo minus apte rem exprimit. *Dimanavit* aut *derivatum* est maxime congruebat, sed *pervadendi* verbum exprimit etiam celeritatem ac violentiam contagii. Frivolum est igitur totum hoc quod argutatur de emphasi verbi mutati. Nonne mores parentum transeunt in filios, cum illorum exemplo corrupti, evadunt improbi? Habes ad secundum.

Quartum non urget, nec ego sciebam esse in codice, sed suspicor id quod res est, in codice, unde contuli in *Anglia*, fuisse scriptum *δι' ἑνὸς ἀνθρώπου* pro *δι' ἑνὸς ἀνθρώπου*, id postea relictum est incuria: cujusmodi lapsus vix ulla diligentia quis potest effugere. Id non esse vanum vel illud arguit, quod in Annotatione nullam hujus rei fecerim mentionem, atque adeo legam, *peccaverunt*. Quod sane miror à nemine castigatorum hæcenus animadversum, cum id muneris in prima Editione obierint *Joannes Oecolampadius*, & *Nicolaus Gerbellius*, in quarta *Sigismundus* vir egregie doctus. Ut autem Annotationes in aliis quoque locis discrepent à contextu, hac occasione accidit, quod collationis negotium peregeram in *Anglia* & in *Brabantia*, nihil minus habens

in animo, quam addere novam versionem, videlicet perspicuus rem non ita magni fructus esse, plurimum tamen invidiæ conflatam. Sed amici quidam improbis instinctibus huc perpulere reclamantem, ut cum jam adornaretur Editio Annotationum, novaretur & contextus, quam ad rem cum alioqui plus satis occupato, nec otium suppetere, nec animus esset propensus, indiligenter peractum est negotium. At qui huc perpulerant, multum rogati, ut aliqua ex parte ferrent auxilium, qui dederant consilium, adduci non potuerunt, ut vel unum versiculum conferrent. Ibi scilicet nolebant se miscere operi alieno, cum ad hanc operis partem suscipiendam refragantem & abhorrentem perpulissent.

Antequam ad tertium respondeam, illud obiter indicare visum est, quam erret hic censor meus. Leo respondens reddidi causam, cur mallem *pervasit*, quam *pertransit*, cujus verbi ambiguitate lapsus esset *Augustinus*, qui putarit *pertransire* quod præterit. *Qui potuit*, inquit, *hoc suspicari* Augustinus, *cum interpretetur hunc locum de peccato originis*, &c. Atqui si mea legisset tanta diligentia, quanto studio venatur quod carpat, agnovisset *Luca* II. à me notatum *Augustinum*, quod *Tuam ipsius animam pertransibit gladius*, perperam intellexerit: *pertransibit* interpretans *præteribit*, & hinc colligens *Mariam* quoque dubitasse, sed levius quam discipulos. Nunc ad id, quod in hac criminatione præcipuum est, veniam. E' q' ante me nemo, ut ait, veritit, *quatenus*, sed omnes *in quo*. Esto, sed assueti vulgaræ Linguae quæ græcissabat, pro *in quo* intelligebant *quatenus*, aut certe poterant intelligere. Alioqui vix Græci dicunt *ἐφ' ᾧ*, quoties sentiunt aliquid esse in alio, quemadmodum foetus est in parente, aut cibus in stomacho, magis dicerent *ἐν ᾧ*. Varie quidem usurpatur Græcis hæc præpositio, cum sonat *ad*, habet accusandi casum, cum ditionem, gignendi, ut *sub hoc Principe*, aut *hoc Iudice*. Item cum pro *in*, aut *super*, ut *in capite*, *ἐν τῇ κεφαλῇ*. Cum sonat viciniam, habet dandi casum, ut *ἐν τῇ θανάτῳ*, *ἐν τῇ γῆρα* &c. Similiter cum sonat conditionem, ut *ἐν τῇ τῆσσι*, id est, *hac lege*. Jam cum mihi concedat etiam adversarius, *ἐν ᾧ* non semper sonare *in quo*, sed interdum poni pro *ἐφ' ᾧ*, hic vero contendat *in quo* sic accipi, ut intelligatur *Ada* posteritas in ipso latuisse, proferat mihi vel unum locum è sacris Voluminibus, ubi in simili sensu dictum sit *ἐφ' ᾧ*. Ad Hebræos VII. *In lumbis patris* non est *ἐν τῇ ὀσφύϊ*, sed *ἐν τῇ ὀσφύϊ*. At vereor ne hic rursus vociferetur me juvare partem *Pelagianorum*. Mihi non est istud imputandum, sed his qui stultis ac malitiosis criminationibus huc lacescunt & adigunt. Sed hanc, inquit, interpretationem in *Juliano* damnavit *Augustinus*. At fortasse non tanta asseveratione damnaturus, si vel Græce calluisset, vel Græca consuluisset. Atque ut fingamus fuisse scriptum *ἐν ᾧ*, quid usitatus Hebræis & *Paulo*, quam usurpare *in pro per*. Et an non per eum corrumpi dicimur, qui præbet exemplum peccandi? Nec in me cadit convitium, quod *Augustinus* torquet in *Julianum*, cum illi contenderint hunc locum sic oportere intelligi. Ego tantum admoneo sic posse intelligi, ac sensum, quem damnat *Julianus*, approbo, & ne hoc quidem loco respuo, si cui magis placet. Sed periculum est ne in ipsum potius competat, quod idem *Augustinus* scribit in *Julianum*, confidentissime juvenis. Nec tamen iste, qui nihil scripsit nisi in visceribus caritatis, toties hoc *Augustini* convitium detorquet in me, toties repetit, toties inculcat, cum exaggeratione, cum ipse post fateatur, sensum, quem tuetur *Augustinus*, ex meis verbis posse intelligi, *quatenus peccaverunt*, nimirum in primo parente, in quo dicuntur & mortui. Verum hoc admonere debuerat, antequam tot tragicis convitiis in fratrem centies carissimum debaccharetur, nimium indulgens suo stomacho. Si peccatum originis potest ex aliis Scripturæ locis efficaciter doceri, quid est quod adeo digladiamur de hoc uno? Sed hunc vult esse validissimum. Mi-

A hi secus videtur. Ille efficacior *Jobi*, qui negat infantem eodem die natum immunem esse à peccato. Sic enim hunc locum Veteres citant juxta LXX. quanquam & de hoc subdubitat *Augustinus*, an possit & ad personale delictum pertinere, quod in infantulo, qui colactaneum ex eadem mamma bibentem, cum copia lactis utrisque sufficeret, amarulento vultu iutuebatur, deprehenderit invidiæ & iracundiæ notas. Huic proximus est ille Davidicus: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum*, &c. Postremo fac nullum esse locum, an non multa pro articulis fidei præcipit Ecclesia, quæ non possunt evidentem ex Scripturis Canonicis probari? Velut illud de perpetua beatæ Virginis integritate. An non hoc est unum ex præcipue in Schola decantatis dogmatibus? Ubi legitur, nefas esse sacram Scripturam in populi linguam vertere, cum primum vulgari Lingua sit prodita, & in vulgi Linguam versa textoribus, nautis & aurigis intelligibilem? Et tamen ob articulos hujusmodi nunc exuruntur homines. Sed indignatur quenquam dissentire ab *Augustino*, qui hunc locum negat aliter posse accipi. Hoc si verum est, cur Theologi Scholastici dissentiant in eo, quod est caput prolixæ calidæque disputationis, qua configit cum *Pelagianis*. *Augustinus* asseverat hominem liberi arbitrii viribus, nec posse velle bonum, nec facere, nec inchoare, nec perficere, tantum in malum valere? Nec esse ulla hominis merita, sed Deum sua dona coronare in nobis. Hæc nusquam non inculcat *Augustinus*. Et tamen nunc docent Scholastici quidam nostris operibus Deum debere vitam æternam, non solum quia promisit, non solum *de congruo*, verum etiam *de condigno*, quas voces, ut blasphemias, fuisset execratus *Augustinus*, quas *Pelagiani* nunquam ausi sunt profari. Idem adversus *Pelagianos* disputans, sæpenumero asseverat infantibus nihil prodesse baptismum, nisi detur illis corpus & sanguis Domini, id putat evinci ex his Evangelistæ verbis: *Nisi manducaveritis carnem filii hominis & biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis*. Itidem interpretatur *Zosimus*, & probabile est, universam Ecclesiam Occidentalem fuisse hujus opinionis. Hic non solum dissentimus ab eo, verum etiam quod ille putavit ingens telum adversus *Pelagianos*, nos judicamus plusquam hæreticum errorem: qui docemus infantes absque Eucharistia solo baptismo servari, ac ne adultis quidem damus Christi sanguinem in sacramento: porro quemadmodum *Augustini* sententiam damnamus, ita Scripturæ interpretationem, cui nititur, rejicimus. Et tamen *Augustinus* pater Catholicus appellatur, & mihi tanta movetur tragedia, tantum quod indicam hæc duo verba *ἐφ' ᾧ* aliter posse intelligi, cum de re maxime conveniat cum *Augustino*, & *Pelagianos* cum illo detester. Illud non modo calumniosum est, verum etiam manifestæ vanitatis, quod ait hanc hujus loci interpretationem mihi esse cum *Pelagio* peculiarem. Qui scit ille quid vetustissimi Græci sint interpretati, qui *Pelagium* præcesserunt? Ex *Origene* libere verso nihil certi potest convinci. Solos libros *ἐν δὲ τῇ Hieronymus* ita transtulit, ut ab illo scripti fuerant, quæ verso interdicit: cætera sic versa sunt, ut quæ dogma minus Catholicum haberent, aut omitterentur, aut corrigerentur. Quam hoc quoque calumniose ne dicam malitiose dictum est, mihi sententiam hanc cum *Pelagio* communem, cum illius sententiam ubique detester, quod hoc ipso in loco mea facit Annotatio. Sed habes, inquit, interpretationem cum illo communem. Ne id quidem verum est. Ille contendit hunc esse verum sensum, ego tantum admoneo verisimiliter de peccato personali posse accipi, cum *Augustinus* velit his verbis, *in quo*, excludi peccatum actionis. Atqui quo ore dicit mihi hanc interpretationem propriam cum *Pelagio*, cum in scholiis, quæ *Hieronymi* titulo feruntur, certe docti hominis, & ex eruditorum commentariis decerpta sunt, legerit, *In hunc mundum peccatum intravit exemplo* vel

vel forma. Rursum, & ita in omnes homines pertransiit, dum ita peccant & similiter moriuntur. Ac mox: Transiit enim in omnes homines, qui naturalem legem pravaricati sunt. Deinde subnectit, In quo omnes peccaverunt, hoc est, in eo quod omnes peccaverunt, exemplo Adæ peccant. An non hic manifeste exponit locum hunc de peccato actionis, ac ne verbo quidem meminit peccati originalis? Qua fronte igitur hic ait mihi sententiam esse cum Pelagio peculiarem? Non est dubium quin hic censor locum hunc inspexerit. Quod si dissimulat, ne non habeat locum illud impium machinamentum, ubi est illa toties prædicata sinceritas in conspectu Dei? Atqui *Milvitanum*, *apinor*, Concilium anathema pronuntiat in eos, qui hunc locum secus interpretantur quem interpretatur *Augustinus*, adde, quod sensit Synodus, & sic interpretatur quem admodum interpretatur *Pelagius*. Tamen si ne id quidem omnino verum est quod narrat, quantum liquet ex Conciliorum fragmentis, in quibus hæc legimus: Quicumque parvulos recentes ab uteris baptizandos natus: aut dicit, in remissionem quidem peccatorum eos baptizari, sed nihil ex Adam trahere originale peccati, &c. anathema sit. Deinde sequitur: quoniam non aliter intelligendum est, &c. Neque nos sic adstringit *Africana* Regionis Concilium. Nam frequens erat Concilium, in quo decretum est ab hæreticis tinctos debere retinere. Quantum autem anathematum in illis Synodis, quas nobis parum bene Latine reddit *Hilarius*. In *Sirmiano* Concilio habetur, Si quis Spiritum Sanctum paracletum dicens, innascibilem Deum dicat, anathema sit. Dicit aliquis: Per innascibilem intelligunt Patrem. Verum si *ἀγέννητος* dicitur ille qui natus non est, vox ea non minus quadrat in Spiritum Sanctum quam in Patrem: si *ἀγέννητος*, qui nunquam coepit esse, quadrat æqualiter in Personas omnes. Denique cum in *Africa* Conciliis particularibus alia multa decreta sint, quæ vel neglexit vel correxit Ecclesia, non patiar me talium auctoritate gravari, nisi si quid ejus sit generis, ut ex se adversetur pietati, quale nihil esse in hoc loco declaravimus, declaraturi plenius in posterum. Jam alium aperit campum, in quo triumphum explicat. Duobus verbis annotaram, *Chrysostomum* ac *Theophylactum* hunc locum interpretari de peccato cuiusque proprio. Hic vero me colaphis caedit modestissimus juvenis, ac minimo minus os mihi conspuat, citans etiam Juris regulam, fraudem ac dolum non oportere cuiquam patrocinari. Et cum hujusmodi dictis scateat totus liber, jactat suam modestiam, ac dejerat se nolle vel calumniari vel ullum convitium dicere. Dicere poterat, me parum attente locum illum expendisse. Id quod est verissimum. Nunc enim accuratius inspecto, video & *Origenem* hunc locum de peccato personali fuisse interpretatum. *Origenis* verba sic habent: Absoluta sententia pronuntiavit Apostolus, in omnes homines transisse mortem peccati, in eo in quo omnes peccaverunt. Sicut & alibi, Omnes enim peccaverunt & egent gloria Dei, & si etiam Abel illum iustum dixeris, non potest excusari. Omnes enim peccaverunt, &c. Et ne quis hic tergiversetur, dicens, peccaverunt peccato originis, ut probet *Origenes* quod dixit, declarat Abel non fuisse sacrificaturum, nisi peccasset. Idem prædicat de *Enos*, qui primus invocavit Dominum, quod prius desperasset sibi male conscius. Similia disserit de *Matufalem*, de *Noë*. Verum hætenus tergiversator posset hæc detorquere ad peccatum originis, sed quod adducit de temulentia *Noë*, prorsus respuit hoc commentum. Ad hæc quod refert de *Abraham*, qui non ivisset iussus exire de terra sua, si illic potuisset placere Deo: Si ideo non placuisset Deo, quod obnoxius esset peccato originis, nihilo minus displicuisset peregre quam domi. Postremo ne quis cavilletur hæc per excusum dici *Origenis* animo, non ex sententia *Pauli*, catalogum ita concludit: Sed non opus est cum ingenti periculo, singulos quosque enumerare sanctorum, cum sufficiat & Apostoli sententia, qua mortem dicit in omnes

homines pertransisse, & illum qui dixit: Nemo mundum a sorde, etiam si unum diei fuerit vita ejus, & cætera. Hinc liquet *Origenem* hunc locum, quem isti contendunt proprie loqui de peccato originis, ad peccatum personale retulisse. Nihil enim refert quod illic legitur, pro eo quod, in eo in quo, quandoquidem hæc interpretis verba sunt, non *Origenis*. Id evidenter fit ex his quæ subjicit. Indicans enim proprietatem sermonis Apostolici docet, quod *Paulus* non dixerit, peccatum intrasse in omnes homines, sed in mundum introisse, mortem vero non in mundum, sed in omnes homines: mundum autem interpretatur, homines mundanis affectibus addictos. Hoc commentum quaecunque est, aperte declarat illum de peccato originali non sentire, quod sine dubio transiit in omnes homines. Verbum autem pertransseundi notat, quod mors quidem intrat, quoniam insiguitur, sed peccatum transiit, nimirum imitationis contagio. Rursum quod subjicit de morte peccati, quæ venit ad Christum, sed repulsa non pertransiit, non congruit peccato originis. Ad illum enim non venit, sed cum tentaretur Dominus, mors peccati quodammodo venit ad eum. *Ambrosius* hic discedens ab *Origenis*, dicit omnes homines in Adam peccasse velut in massa: sed quæ sequuntur, usque ad legem enim peccatum erat in hoc mundo, &c. quæ vix possunt secus accipi quam de peccato personali, connectit cum eo quod mox præcessit, in Adam omnes velut in massa peccasse, & sub peccato nasci omnes, quod ita dictum videtur, quasi dicat nasci morti obnoxios ob Adæ peccatum. Alioquin non cohærent quæ connectit. Sed hic, inquit, *Paulus* digreditur ad aliud peccati genus. Verum ad eam digressionem minime congruit conjunctio enim, quæ constanter habetur & apud Græcos & apud Latinos. Reddidit enim causam, quare peccatum pertransierit in omnes, quia nondum prodita Lege, quæ poenam inflixit peccato, velut impune peccabatur in mundo, dum quisque sibi licere putat, quod libet. Hæc ratio nihil ad peccatum originis. Nec quæ præcedunt evidenter asserunt peccatum originis. Aut omnes in Adam peccasse velut in massa, non quod infantes revera peccaverunt peccatum, quod commisit Adam, sed ex parte participes sunt incommodorum, quæ Adam peccato sibi contraxit. Exsulant è paradiso, morbis obnoxii sunt & morti, postremo nascuntur cum pronitate ad peccandum, quam concupiscentiam *Paulus* interdum vocat peccatum. Itidem dicuntur esse sub peccato & peccatores, veluti si quis, qui sibi turpi coitu scabiem Gallicam contraxerat, filios gignat deteriore corporum valetudine, liberi non ipsi peccarunt, sed quodammodo peccarunt in parente. Quod ad *Theophylacti* testimonium attinet, ita incommodum versus est ac mendose excusus, ut ne nunc quidem satis percipiam quid sentiat, & res tum temporis tumultuante agebatur. Eundem habebam Græcum, sed paginis incuria scribarum sic inversis, ut quod quærerem sæpenumero non invenirem. *Chrysostomum* habebam Græcum, sed depravate scriptum atque etiam mutilum, ut dubitarem an vere esset *Chrysostomus*. Ex eo tum visum mihi sententiam, quam in Annotationibus indico, deprehendisse. Post nactus sum integrum ac meum, quo inspecto comperio, *Theophylactum* hujus fere verbis usum, nisi quod interdum unam atque alteram vocem intermiscet. Particulam in quo sic exponit *Chrysostomus*: Τι δὲ ἐστὶν ἐφ' ᾧ πάντες ἡμῶν; ἐπει-
 νυ περὶ τοῦ καὶ οἱ μὴ φαγόντες τὸν ὄφιν γεγόνασιν ἐξ ὧν ἐ-
 νυ θνήσκουσι. Id est, Quid autem est, in quo omnes peccaverunt? Illo lapsa etiam hi, qui de ligno non ederant, facti sunt mortales. Non dicit eos peccasse in Adam, sed per eum factos mortales. Insequentibus tamen videtur priorem sententiam, nam duas ponit, altera veluti corrigere, tanquam magis congruente menti *Paulina*. Sed haud scio an argumentum, quod assumit, habeat satis ponderis. Sic enim agit: Ante Legem non imputabatur peccatum, quomodo igitur & ante Legem moriebantur omnes? Sciendum igitur peccatum Adæ regnasse. At-

Atqui hoc argumentum solvit *Ambrosius*, dicens ante *Mosi* Legem fuisse legem naturæ quæ imputabatur. Idem illud imputabatur, longe secus exponit. *Athanasius* Græcus mihi nunc ad manum non est. Excusabant se *Dominicani*, quod hac lege recepissent libros, ne paterentur efferri in aliam civitatem. Responsum est à nobis, hoc ab illis aliquando fuisse factum. Fatebantur, sed hac, inquebant, occasione perdidimus aliquot volumina. Verum autem ut ingenuè dicam ne nunc quidem satis intelligo, & fieri potest, ut quod hic divinat, fefellerint me variis distractum hæc *Theophylacti* verba, suo crimine mortales facti sunt. Sui crimine addidit *Theophylactus*, ac fortassis *Interpres*, cætera cum *Chrysostomo* consentiunt. Sed iste commonstrat suo male positum pro illius. Nimirum hinc perspicuum est, quantum periculum sit depravate loqui. Ergo cum intelligat me fuisse lapsum occasione probabili, quorsum attinebant illa convitia de dolo, deque mirabili studio depravandi locum hunc *Paulinum*? Hoc, quod nunc fatetur, debebat in initio fateri, ita non fuisset locus talibus convitiis de dolo & caliditate. Sed quoniam noluit ea perdere, confessionem suam distulit in extremum. Et si is, qui nunc subornat hanc corniculam, verbo monuisset de lapsu, sublatum fuisset in posterioribus Editionibus. Quid autem magni, si in tam vario opere contingat alicubi cæcutire, cum hic instructus alienis plumis toties deliret, velut hic non intellexit *Origenem*. Subinde redit ad illam tragœdiam, quantum facinus sit Orthodoxis Scripturæ patrociniū eripere. Quasi is eripiat Ecclesiæ patrociniū, qui non patitur vim fieri Scripturis. Quod si commonstravimus aliquot loca, in quibus Ecclesiastici Doctores abutuntur Scripturæ testimoniis adversus hæreticos, licetque plura commonstrare si res postulet, qui hæc annotat non labefactat Scripturarum auctoritatem, sed confirmat. Objiciet offendiculum. Nos doctis ista scripsimus, non vulgo, & illis potius debet hoc offendiculum imputari, quæ hæc paucis indicata magnis tragœdiis exagitant. Quod si hic iuste vociferatur in me, quod indicarem hunc locum exponi posse de personali peccato, vociferetur & in *Hieronymum*, qui testimonium, quod est *Ephes. 11.* secus exponit quam de peccato originis, & in fine indicat sermonem Græcum ancipitem esse, & quædam interdum sonare prorsus, sive omnino. Cur hic non clamat additos *Pelagianis* animos, exarmatos Orthodoxos, cum & hoc testimonium *Augustinus* torqueat in *Pelagianos*? Cur non clamat in *Origenem*, qui locum hunc interpretatur de peccato cuiusque proprio? Jam quæ exaggerat mira loquacitate de quorundam huius temporis impietate, qui videntur hoc agere, ut pro Christianismo nobis inducant vel Iudaismum vel Paganismum, potius ad illos pertinet qui nimis impudenter abutebantur auctoritate sua, qui tyrannide premebant Christi gregem, qui ad humana dogmata detorquebant Scripturam, qui constitutiones humanas præferebant præceptis divinis, qui nimium illaqueabant conscientias simplicium, qui fucis & hypocrisi fefellerunt hætenus imperitos, ac veluti fungos illuserunt, ne dicam insultarunt, tantisque malis causam dederunt. Ex hoc loco quis unquam accepit causam erroris? Et si quis exstitisset, an non ex bene dictis quotidie venantur multi erroris occasionem?

Supereft sophisma, quod ex Quodlibeticis, ut suspicor, mutuatus est: nam & Auctoris ingenium & phrasim prorsus agnosco, non minus quam illius faciem. Nec pudet hanc corniculam se plumis alienis sic venditare, quasi nullus sit cuiquam nasus. Proloquium, inquit, quod constat ex pronuntiato & ratione, non potest dici verum nisi utraque pars sit vera. Nam si altera habeat falsitatem, totum enuntiatum falsum est. Hic ponit triplex peccatum, originale, veniale & capitale. Triplicem item mortem, corporis, gehennæ, & mortis umbræ. Si sentis, inquit, de peccato personali, eo quod

A omnes peccaverunt, constat innumeros infantulos mori, qui nullum omnino peccatum admiserunt. Itaque cum causa sit falsa, sequitur totum enthymema falsum esse, nimirum & illud, quod mors in omnes pertransiit, at mors corporis in omnes pertransiit. Nec ideo transiit in omnes mors, quod omnes propriis sceleribus inquinati sunt, sed per Adæ pravaricationem nunc facti sunt mortales, sive peccant, sive non peccant, & hinc rursus totius proloquii falsitas. Jam si peccatum accipiamus capitale, ob quod solum infligitur mors gehennæ, gemina falsitas est, quandoquidem nec ea mors pervenit in omnes, nec hoc peccatum dimanavit in omnes. Itaque si locus intelligatur de peccato originis & mortem intelligamus pro umbra mortis, in qua detinentur infantes decedentes absque lavacro, nihil est incommodi. Possem nodum nodo opponere, si peccatum Adæ transiit in omnes, & hoc peccatum fuit capitale, cui debebatur mors gehennæ, totum hoc proloquium juxta lectionem istorum falsitatem habet, quia nec hoc peccatum transiit in quenquam, nec ex eo poena pervenit ad quenquam. Ne vero teramus tempus argutiis huiusmodi, mortem hic accipio pro separatione animæ à Deo, quam in nobis gignit peccatum à nobis commissum: hæc mors in omnes transierat, dum destituti gratia rapiuntur affectibus suis, & in eisdem transierat mors gehennæ, nisi gratia succurrisset. Nunc enim sic interpretor, *Paulum* hic non loqui de infantibus, qui tum temporis, ut arbitror, non solent baptizari, sed de adultis, ut fere facit ubique. Id ipse etiam sermonis tenor facit probabile. In tertio Capite, Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt, non potest ad originis peccatum referri. Similiter quæ præcesserunt in primo & secundo Cap. quo exprobrat Gentibus sua flagitia. Nec alio pertinet quod in utroque colligit: Omnes enim peccaverunt, & egent gloria Dei. Nec in quarto Cap. quicquam esse videtur, quod ad originis peccatum attinet, cujus hæc est clausula: qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit pro justificatione nostra.

D Hanc clausulam cum excipiat hic sermo: Justificati igitur ex fide, &c. perspicuum est & hunc ad peccatum actionis pertinere. Quodque mox sequitur, pro impiis mortuus est, non potest ad infantes referri, qui iustitia vacui dicuntur, impii dici non possunt. Itaque cum hætenus tota disputatio tractarit de peccatis personalibus, & huic annectatur: Propterea sicut per unum hominem peccatum, nonne durum videtur subito transitum esse ad aliud peccati genus? Nec hic quicquam est, quod adigat nos ad sententiam de peccato originis, nisi hæc particula, in quo omnes peccaverunt. Per unum enim hominem peccatum venit in mundum, qui peccandi primus fuit auctor, & ad peccandum pronos genuit, gignitque. Jam quantum habeat momenti in quo, puto satis declaratum. Ostendimus autem *Origenem* interpretari de peccato, quod isti personale vocant. Quid autem sibi voluerit *Ambrosius*, cum ait, Ut Adam peccavit in omnibus, ita Christus vivit in omnibus, aliis dispiciendum relinquo. Nam si dicti sumus peccare in Adam quemadmodum ille peccat in nobis, obcurissimus est sensus. Mox in his, quæ sequuntur, & lectio & interpretatio variat. Prior pars, Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset, videtur de commissis nostris agere. Utcunque mox detorquet locum *Chrysostomus*, à quo verba quædam decerpit *Augustinus*, appellans illum *Joannem* Episcopum, nec addidit cognomen, quod jam Sede pulsus esset, licet non erasus ex Episcoporum catalogo. Certe quæ deinde sequuntur commodissime quadrant in peccatum actionis. Ubi est igitur, quod hic nos cogat Scripturam hanc ad originis peccatum detorquere? Verum *Augustinus* sic contendit intelligendum. Quid hoc ad *Pelagianos*? Ita præcepit Concilium *Milvetanum*. Ne hoc quidem illos movet. Nobis non est opus hoc loco, qui decretis Ecclesiæ contenti, vel sine Scriptura credimus. At frustra baptizantur parvuli si peccatum non habent. Hoc à me nusquam dictum est. Quamquam qua-

quale sit hoc peccatum, nondum satis convenit inter Scholasticos. Ego puto in infantibus esse, quod abluat aquæ sacramentum per fidem Ecclesiæ. *Non potest*, inquit, *hec aliunde doceri*. Falsum est. Non potest perinde efficaciter. Mihi secus videtur. Quod si hic non est fas culmum latum ab *Augustino* discedere, cur Theologi mitius loquuntur de damnatione infantium, quam loquitur *Augustinus*, qui in libro de Fide ad *Petrum* ait, *eos, nisi renascantur, æternis ignibus exurendos*? Quamquam hoc Opus non videtur *Augustini*, licet hinc multa citentur in sententiis Theologicis ac decretis Pontificum. Nam ille multa dura scribens de parvulis, frequenter tribuit illis interitum, damnationem, exitium, negat eos salvari, æternis ignibus exuri nusquam dicit, quantum ego fane memini. Hæc diximus non quod dubitandum sit esse peccatum aliquod originis, quod absit, aut quod hic locus non possit complecti peccatum originis, sed quod non sit necessitas hic admiscere peccatum originis. *Origenes* pluribus verbis testatur locum esse plenum obscuritatis, & *Paulum* indicasse quædam, quæ noluit plenius explanare. Hæc dixisse satis est ad longam & tragicam rixam.

EX CAPITE SEXTO AD ROMANOS.

Quicumque baptizati sumus in Christo, &c.

Indicaram Græcis esse in *Christum*, addens præpositionem esse ancipitem, ac recte verti in *Christo*. Hic ex Auctoribus Latinis aut Latine versis probat legi in *Christo*, quo nihil erat opus.

Si enim complantati.

Quoniam *complantati* non reperi apud Latinos, cumque verbum esset ambiguum: nam *complantantur* & quæ eodem in agro plantantur: Deinde quoniam totus sermo durior videbatur: *Complantati similitudini*, pro eo quod est, *imitatione mortis ejus*, nec minus durum quod sequitur, & *resurrectionis erimus*, eandem sententiam aliis verbis explicui dilucidius, ut ipse fatetur, & ego arbitror etiam significantius. Primum Græcis *συμφοροι* nomen est, non verbum. Nec surculus vivit aut moritur cum arbore, nisi cui est insitus. Nihil autem verat, ex plantis in eodem agro positis, aliam vivere, aliam emori. Quid alii legant non ignorabam. Quod autem differit de emphasi vocis plantæ, ea certior est in insitiis. Nam *complantata* dici possunt quæ non sunt insita. Cæterum quod inferitur, aliquando non erat particeps arboris, quod tamen *Paulus* expressit verbo *γεγοναμην*.

Mors illi ultra non dominabitur.

Cum admonuerim in Græcis constanter haberi *κυράειν*, id est, *dominatur*, quod tamen ad omne tempus pertineat, hic ex Latinis & versis docet legi, *dominabitur*. Mira argumentatio, præsertim cum ex illorum interpretatione non liqueat quid legerint.

Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel.

Hic cum per omnia comprobet quod annotaram adversus *Laurentium* & *Fabrum*, tamen præfatur se unum tribus objici, quos *συμμάχους* appellat eodem animo Interpretem vellicantibus. Hoc alibi poterat præfari tempestivius. Hic enim utriusque sententiam refello, defendens Interpretem. Nec minus intempestive adjicit collationem, ætatis præminentiam nobis concedit: concedit & illud quod in eruditione sumus magis quam ipse nominati, in ipsa eruditione non concedit. Quin & illud donat, nos in variis studiorum generibus utcumque exercitatos, nec tamen hoc donat simpliciter, sed addit, credo. Et ne hac quoque parte videatur inferior, adjicit, *antequam me de maris utero eduxisset manus omnipotens*, quasi non habuisset obstetricem nisi Deum. Mox alia multa præfatus de divino auxilio, ut jam expectes magnum aliquid quod

A omnibus objicit, nihil adducit, nisi quod ait, iis, quæ ego annotaram, nihil adjiciendum esse. Hæc me quidem nihil offendunt. At vereor ne multi non legant sine risu.

Existimate vos mortuos esse peccato.

Pro *λογίζεσθε*, malui *reputate*. Ait significantius esse *existimate*, quod cogitet, qui tamen manet in peccatis, sed multo magis id faciunt qui existimant, sive putant. Primum est scire, postea meminisse ac subinde in animo volvere. *Reputare*, inquit, *aliquando accipitur pro existimare*. Quid signi? *Cum dicimus*, inquit, *aliquando reputari sapientem*. Qui sic loquuntur? Olim sic loquutum est vulgus, non eruditi: *ἀναλογίζεσθαι*, inquit, *potius respondet ei quod est reputare*, quasi semper respondeat Græca vox per omnia Latinæ. *Augustinus* & *Hilarus* legunt *existimate*. Nunquam hoc negavi. Sed illi sic legunt, hunc sequuti Interpretem, quem tamen non reprehendo, quod pro suo tempore recte loquutum arbitror.

Ut obediatis concupiscentiis ejus.

Cum idem sit sensus, cum quod dico sic in Græcis habeatur, non est quod hic respondeam.

Gratia autem Deo.

C *Gratia*, inquit, *Diis loquuntur sunt Pagani, Deo gratias dicunt Christiani*. Huc est discrimen inter *Ethnicum* & *pium Christianum*. Verum cum Græci quoque dixerint *χαίρεις θεοῖς πᾶσι καὶ πάσαις*, cur *Paulus* maluit *Ethnice* loqui quam *Christiane*? Olim populus dicebat *Deo gratias*. Quid hoc ad nos? Sed bene habent, habeant, inquit, *Ethnici suum Diis gratia*. Nos uni Deo nostro *canamus gratias*, & *dulcis est*, erisque, *cantilena hæc veris Ecclesiæ amatoribus donec perstabit in finem*. An non hæc graves Annotationes?

In eam formam doctrinæ, in quam traditi estis.

D Malui *traducti* pro *translati*, quam *traditi*, quod traditur homo homini potius quam rei, nec proprie sonat *tradere*, quod *transferre*.

Iniquitati ad iniquitatem.

Ut magis exprimerem progressum à vitiis in majora vitia, malui, *ad aliam atque aliam iniquitatem*. Hoc illi non placet. *Quare non vertisti*, inquit, *quod sequitur, ad aliam atque aliam sanctificationem*? Quia varia est iniquitas, virtus est simplex: deinde *Paulus* non repetit sanctificationem, cum repetat iniquitatem. Non pudet hæc prodere litteris?

Liberati autem à peccato.

E Cum sæpe vertissem *liberati*, quoniam videbam *liberari* verbum esse commune multis, nam liberantur ægroti à morbo, liberamur à periculo, quod Græci magis dicunt *ἀπολύεσθαι*, aut *ῥυθιῶμαι*, ut exprimerem metaphoram *Paulinam* de servitute & reddita libertate, semel posui pro *liberati*, *manumissi*. Dixi autem *manumissi* absolute, quemadmodum dicitur *manumissio* pro libertate recuperata. *Liberantur*, inquit, *etiam vi*. Quid refert quomodo manumittaris: utcumque dimissus, manumissus dicitur. Herus imposita manu dat libertatem. Idem facit virga Prætoris, idem facit testamentum mortui sine manu. An ipse cum me subduco à vitio cui diu servivi, non possum dici manumissus? Totus enim hic sermo metaphoris constat, servitutis & liberationis à servitute, quæ proprie dicitur manumissio.

Stipendia peccati mors.

F *ὀψώνια* Interpres verterat, *stipendium*, & recte. Ego ut exprimerem verbum militiæ proprium, qualibus *Paulus* solet libenter uti, pro *stipendia*, verti *auctoramenta*, nihil aliud sentiens quam quod sensit Interpres. At hic impingit mihi falsitatem, quod mors non sit auctoramentum peccati, sed peccatum potius mortis,

Tom. IX. Rrr ac

ac vita æterna sit auctoramentum justitiæ. Idque probat ex *Laurentio*, qui ex *Seneca* refert, nullum esse malum sine auctoramento, sentiens nullum esse vitium, quod non aliqua mercede sollicitet. Mors autem non sollicitat ad peccandum, sed horretur. In summa, non vult dici auctoramentum, nisi quod specie boni blandiatur. Si in hunc sensum usus est *Seneca*, an ideo non licet mihi in diversum abuti? Ipse *Seneca* quod modo dixerat auctoramentum, mox appellat mercedem, & mercedem hoc loco legit *Ambrosius* pro stipendio. Jam stipendium nonne sonat in bonam partem? Et tamen *Paulus* abusus est in malam, sicut fructus, premium, pretium, honos, lucrum & merces sonant in bonum, & tamen eleganter etiam non modo Latine deflectuntur in malum. An male dixit *Terentius*, *Hic tibi ab illa habemus est honor*, quod honor non sonet hic quicquam appetibile? An male diceret aliquis, *hoc pro meritis meis fero fructus*, quod invisus sum tuis amicis? An non Latine dicitur *lucrifice infamiam*, qui eam lucri loco retulit? An non allicit salarium ad militiam? Perperam igitur *Paulus* vocavit mortem peccati stipendium. An non allicit ad operam præstandam spes mercedis? Perperam igitur *Ambrosius* pro stipendio legit mercedem. Non hic spectatur quid expetat ille miles peccati, sed quid illi solvatur. Sed obligat, inquit, auctoramentum. Unde exauctorati dicuntur, qui dimissi sunt a sacramento militiae. Sic obligat & stipendium, & stipendiarii aut stipendiarii dicuntur, qui sunt recepti ad sacramentum. Et exstipendiarii dicerentur, si Latinorum usus approbasset sicut probavit exauctorati. Inter stipendium & auctoramentum nihil interest, nisi quod stipendia dantur & officiis aliis, auctoramentum est proprie castrensium verbum. Nec mirum si auctoramentum quemadmodum stipendium refertur ad tria, ad dantem, ad accipientem & ad operam cujus gratia datur. Hic peccatum velut imperator pro servitutis mercede rependit militi suo mortem æternam. Quid hoc juvene confidentius, qui ex hujusmodi nugis impingit talia convitia, quod verterim falsam sententiam, subinde inculcans, falsitas, falsitas, cum nesciat quid loquatur? In mea versione nulla est falsitas, sed in hujus reprehensione intolerabilis est & indocta loquacitas. Mors, inquit, non appetitur, & tamen legimus quod impii manibus & verbis accersierunt sibi mortem, & invenisse dicimus quod quaesierunt, qui suo vitio sibi pararunt exitium, quod ea amplexi sunt per quæ sciunt deveniri in exitium. Mirum est autem hunc tantum operæ sumere, ut nos doceat proprie loqui, cum non appareat illum in ullis probatis Auctoribus Latine Linguae versatum esse. Reliqua, quæ argutatur, commemorare nec libet, nec est operæ pretium. Non perinde miror, quod juvenis rapitur gloriæ studio, magis miror hujus sodales, quibus applaudentibus & adjuvantibus hæc emittit in lucem, magno, ni fallor, totius Ordinis dedecore. Quare posthac carptim ad quædam respondebo.

EX CAP. VII. AD ROMANOS.

Vivente viro alligata est legi.

Hic quo tucatur Interpretem vult dativum ζῶντι ἀνδρὶ verti in ablativum absolute positum. Atqui genitivus Græcis ita verti solet, dativus interdum in ablativum instrumenti, quemadmodum hic ponitur νόμῳ, ablativum absolute positum nunquam. Reliqua, quæ memorat, sunt meræ naniæ.

Si mortuus fuerit vir ejus. Soluta est à lege viri.

Indicaram viri in Græcis codicibus non repeti, subindicans tamen in quibusdam addi ἀνδρός. Hic objurgat me quod in mea versione non addiderim ἀνδρός, cum è regione Latine sit viri: ac flagellat oscitantiam meam, qui mea Græca cum Latinis non contulerim. At ego, præclare juvenis, illud ἀνδρός arbitror additum à Græcis, qui post initam cum Romana Sede concor-

diam, suos codices ad Latinorum Exemplaria castigaverunt. Cur ergo, inquit, addidisti, vertens? Quoniam vis ejus nominis latebat in articulo τῷ: loquitur enim de ea lege, quam prius dixerat, hoc est, de lege sive jure maritali.

Ut sitis vos alterius.

Indicaram vos superesse apud Latinos. Verum est in *Paulo*, inquit, εἰς τὸ ἡμεῶν ὅμας. Sed apud Græcos ἡμεῶν non exprimit personam, quemadmodum apud Latinos sitis. Bella Annotatio!

Nunc autem jam non ego.

Hic cum defendam Interpretem, tamen non abstinere à convitio, dicens me non minus belle posse tueri Interpretem, si huc animum adjecero, quam hætenus reprehendi. Quasi hoc studio mihi fuerit Interpretem reprehendere, aut quasi contumeliosum sit in eo indicare sermonis vitia, qui non Latine, sed vulgata Lingua scripsit promiscuæ multitudini.

Sed peccatum ut appareat peccatum.

Apud nos ordo non offendit, eo quod Interpres participium Græcum, κατεργαζομένην, vertit in verbum operatum est, sed præter Græcæ lectionis rationem, nisi distinguas quemadmodum indicavi. *Theophylactus* Græcus apud me non est, *Chrysostomus* hanc particulam operatum est dissimulat, & alias minimum occupatus in excutienda sermonis ratione. Hunc autem induxi sensum: Quod ergo bonum est, nimirum lex, mihi factum est mors? Non lex genuit mortem, sed peccatum induxit mortem, ut perspicuum sit, peccatum in nobis gignere mortem per occasionem legis. Cur id passus est Dominus? Ut dum peccatum opposita lege non sanatur, sed magis irritatur, morbus dissimulari non possit propter insignem evidentiam mali. *Origenica* interpretatio, quæ peccatum vertit in Diabolum, coactior est, hanc tamen sequitur *Ambrosius*. Cui placet altera lectio medeatur incommodum Græci sermonis quod indicavimus. Nos Græcorum distinctionem lectori demonstravimus.

Gratia Dei per Jesum Christum.

Illud constat *Chrysostomum* & legere & interpretari διχαριστῶν, & hunc sequutum *Theophylactum*, cum tamen interim gratiæ faciant mentionem, eo quod nullus agit gratias, nisi pro beneficio: nam pro debito non aguntur gratiæ. Proinde quæ producit ex *Origenis* Latine versio, & ex *Ambrosio* aliisque Latinis, nihil contra me faciunt, cum nomen gratiæ sit in verbo. Quod argumentatus dixi in *Paulum* non competere, liberabit me, qui liberatus erat, in fine declaro juxta quem sensum possit competere. *Ambrosius* pro nobis facit, cum ita loquitur de beato *Paulo*: Nec enim in carneo corpore positus de eo ipso eroptum se diceret, sed hoc corpus dixit, &c. Atqui si gratia Dei responderet illi verbo ῥύσεται, *Paulus* juxta *Ambrosium* non dixit se liberandum, sed liberatum. Cæterum qui dicit διχαριστῶν, sive χάρις Θεοῦ, declarat se gratia liberum esse. Nec aliter legisse *Origenem* vel illud arguit, quod addit, De quantis nos malis, & de quantis mortibus nos Christus eripuit. Quod autem adfert de mutata persona meus reprehensor, non intellexit. Interrogationem, Quis me, & *Origenes* tribuit homini imperfecto, cui adhuc grave certamen est cum vitiis & concupiscentiis, quod non putat in *Paulum* perfectum competere. Cæterum quod sequitur, Gratias ago Deo, vox est perfecta, eoque vult *Origenes* ad Apostolicam auctoritatem pertinere, quod qui gratias agit, jam fatetur, se liberatum à corpore mortis. Eadem ratione quæ multa *Paulus* supra commemorarat, de lege mortis, de necessitate peccandi, de concupiscentia, non vult sub Apostoli persona dici. Ex his liquet hunc juvenem non percepisse, quod *Origenes* annotavit de mutatione personæ. Ubi nunc est, quod hic reprehensor triumphans sta-

statim, objicit mihi verborum calliditatem, dolum & falsitatem? Quam turpe est insultare alteri, cum interim ipse non intelligat, neque quod dicit, neque quod legit.

EX CAPITE OCTAVO.

Liberavit me à lege peccati & mortis.

Lex apud Latinos aliquando sonat præscriptum, aliquando conditionem, ut *hac lege tibi ignosco*. Nōm Græcis interdum sonat *præscriptum*, interdum *morem* sive *consuetudinem*, quæ nonnunquam legis vim obtinet. At *Paulus* ex Hebræi, ut arbitror, idiomatis proprietate nonnunquam usurpat legem pro præscripto, ut cum dicit *legem Moysi*, aut *legem naturæ*: nonnunquam pro jure præscribendi, ut cum dicit à *lege viri*, & *legem peccati*. Ut enim Rex & Dominus habet jus præscribendi quæ velit civibus ac servis suis, ita peccato, cum ait illud regnasse, & dominari, tribuit legem, hoc est, jus præscribendi. Id volens admonere lectorem, hic verti, à *jure peccati*, quod lex non æque molliter cohæret cum morte, quæ nihil præscribit, nisi coacte mortem interpreteris Diabolum. Nec ideo cætera loca male reddunt legis nomen, sed per hanc varietatem rectius intelliguntur.

Qui vero secundum spiritum sunt.

Cum *Laurentius* pronuntiet Interpretis varietatem, & intempestivam esse & indecoram, tamen mecum litigat, quod idem aliis verbis dixerim, putatque Interpretem illum virum admirandum, licet omnibus ignotum, intolerabili affectum contumelia, quod scripserim ab eo sermonis varietatem affectatam præter causam. Nec enim de sententia, sed de sermonis proprietate quæstio est. Nec tamen causam adfert quare Interpretes mutarit hanc Græcam vocem. Multa vero congerit ex Latinis Auctoribus aut Latine versis, in quibus nullum habeatur discrimen inter *sapientiam*, *prudentiam* & *sensum*, quæ non multum adversus nos faciunt. Sed illud inexcusabile, quod ipse impingo in idem crimen, quod impingo Interpreti. Cum enim vertissem *φρονέει* curant, mox *φρόνημα* verto affectum. Sed meæ varietatis possum causam reddere, reddat ille causam varietatis quam amavit Interpretes, quando illi non placet, *affectavit*. Quod *φρονέει* indicat aliquando curare, declarant hinc profecta, *φρονέει* & *φρονέειν*. Sed cur, inquit, mox *φρόνημα* vertis in affectum potius quam in curam? Quoniam *affectus* his quæ sunt carnis dure dicitur Latine. Curare molliter & usitate, at cura carnis & cura spiritus non solum dure, verum etiam ambigue dicitur, *affectus* contra mollius & aptius. Hic scilicet ex *Laurentio Valla* docet nos quid intersit inter *affectationem* & *affectum*: *affectus* enim dici, quæ Græci vocant *πάθος*. Ita prorsus distinguunt Latini, quoties tractant Græcam philosophiam. Nihil tamen obstat nobis quo minus Latine dicamus *pium affectum erga Deum*, *erga patriam*, *erga liberos*, cum hic affectus non sit in infima animi parte, sed in summa. Proinde mihi placuit verbum, quod ad utramque animi partem pertinebat, spiritum & carnem. Jam *Origenes* Latine versus nec bona fide versus, (nam Græcus interdum citat Latina) non video quid certi nos docere possit. *Augustinus*, ut ipse fatetur, pro me facit. *Ambrosius* vero hic Interpretis more loqui, nihil mirum, cum id faciat frequenter. Atque ut *sapere Seneca* plus est quam *intelligere*: sapit enim qui amat quod intelligit, ita *sapientiam* nusquam invenies positam pro *affectu*. Quamquam juxta *Stoicos*, nemo vere sapiens est, nisi accedat sapiente dignus affectus, etiam si quidam illorum nullos admittunt affectus. Et *μέγα φρονέειν* dicuntur, qui superbix & arrogantix laborant affectu. Ita qui carnem accipiunt pro crassiore animi parte, quod obiter indicat & *Chrysostomus*, spiritum pro sublimiore, nihil contra me faciunt. Nam voluntas rationi obtemperans amat æterna, ad carnem ac res corporeas se

A demittens, amat non amanda. Uterque tamen affectus est in ea parte animi, quæ dicitur voluntas. Nec perpetuo verum est, sapientiam dici Græcis, quæ virtuti conjuncta est. Sæpe peritum artis illi *σοφόν* vocant, & *Paulus* nominat sapientiam hujus mundi. Ad hæc, Rhetores negant quenquam esse bonum oratorem, qui idem non & intelligat honesta & amet, non tamen ideo Rhetorica significat intelligentiam & amorem honestorum. Sed *Origenes*, inquit, affectum carnis interpretatur carnalem legis intelligentiam, affectum spiritus spiritualem. In hoc ille solet libenter philosophari, vir infensor litteræ quam sat est. *Ambrosius* utrumque complectitur & affectus & intelligentiam. Nec mirum si Interpretes utrumque attingunt verbis, cum res inter se cognatæ sint: nam depravatus affectus fere nascitur ex depravato intellectu, & contra: eoque *Judæi* quoniam affectus habebant rebus corporeis deditos, crassiores Legis partem tantummodo amplectebantur, & quod est spirituale carnaliter intelligebant. Postremo fateor Græcam vocem, *φρονέειν* & *φρόνημα* esse ancipitem. Ad hæc cum *Origenes* hanc partem referat ad ea quæ superius disseruit, de lege mentis, de lege membrorum, de lege peccati, constetque legem peccati & membrorum esse concupiscentiam, non apte cohærent, si hic excludas affectus carnis.

C *Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis, &c.*

Demiror in hoc juvene tantam aliena carpendi libidinem: Primum queritur sublatam sententiæ plenitudinem. Quam plenitudinem hic nobis somniat? cum non sit nisi unicus sensus hujus loci, *Christum* venisse tanquam hominem peccatorem, cum esset immunis ab omni peccato. Nec enim hic aliud sonat *caro peccati*, quam homo peccator. At *sub specie*, inquit, *venire potest aliquis, quæ falsa sit: veluti Christus nobis venit sub specie panis, cum illic re vera non sit panis*. Probe, similiter *Christus* venit sub falsa specie hominis peccatoris, dum tingitur, dum esurit, dum damnatur, dum moritur. Hanc, inquit, *veritatem similitudinis non exprimis verbo specie*. Imo *ὁμοίωμα*, quod hic ponitur, solet frequenter sonare falsam similitudinem, non veram, velut hujus Epistolæ Cap. i. *In similitudine imaginis corruptibilis hominis*: neque enim Statuæ re vera sunt homines. Quod autem *Eutychiani*, qui negant *Christum* fuisse hominem, confessuri sunt *Christum* venisse *sub specie carnis peccati, in similitudine carnis peccati* non item, merum est deliramentum. Qui namque fieri potest, cum verbo similitudinis decepti sint, ut negarent *Christum* esse verum hominem? Cum *Mercurius* dicitur apparuisse *Batto in specie hominis*, utique falsa, nonne dici potest apparuisse *specie hominis*? Et filius, qui refert similitudinem patris, nonne refert & speciem? Ut est falsa similitudo, ita est vera. Idem de specie dici possit. Sed *species*, inquis, *sonat quiddam apprens, præter verum*. Tanto magis congruit huic loco, ubi negatur veritas carnis peccati. Ait hoc loco excludi hæreticos *Eutychianos*. Id falsum est, imo hoc loco sese tuentur *Eutychiani*. Sed illos excludit Veterum enarratio, qui docent hoc loco non negari similitudinem naturæ humanæ, sed similitudinem hominis obnoxii peccatis. Et idem dixissent, si legissent *in specie*, sive *sub specie*. Quid hac calumnia indoctius? Ubi est igitur ista sententiæ plenitudo, quam queritur imminutam, ubi subtractum aliquid de assertionem catholica? Tam superciliosus censor tam trivolas effutit nectas, atque etiam in litteras mittit.

Sapientia carnis inimica est Deo.

Græci codices summo consensu habent *ἐχθρά*, non *ἐχθρά*, idque ut est significantius ita & vehementius est, quemadmodum vehementius est, *hic est pestis mea*, quam *hic est mihi pestilens*: præterea respondet idiomati Hebraico. Ad hæc, si legas *inimica*, non perinde quadrat quod sequitur, *eis τὸν Θεόν*, satis erat, *τῷ Θεῷ*. Postremo concinnius abstractum abstracto redditur,

Tom. IX. R r r 2. Sa-

Sapientia & inimicitia. Porro cum sensus sit idem, qui probat ex Auctoribus Latinis aut Latine versis, quid legerint?

Spiritus adoptionis filiorum Dei.

Cum hic non reprehendam Interpretem, sed excussem potius, cumque censor ex Annotatione mea doceat nos secundum Jureconsultos, etiam nepotes adoptari, quod annotaram adoptionem filiorum non usitate dici apud Latinos pro eo quod sentit Interpres, hic satis procaciter hoc, inquit, plane sicut evidens cavillum agnosco, &c. Nonne hoc à tali nimium procaciter dictum videretur, etiam si vere deprehensus essem in errore? Nunc cum non intelligat neque quid ego loquar, neque quid ipse, quale specimen est modestiæ? Sic enim, inquit, dicitur adoptare filium, ut dicitur creare consulem aut imperatorem. At hujus formæ debebat saltem unum proferre exemplum. Verum ut demus Latine dici, adoptavit sibi filium, quis dixit adoptio filiorum? pro eo quod erat adoptio in jus filiorum. Nam Jureconsulti sic loquuntur, sibi filium per adoptionem vel arrogationem facit, & licet in locum nepotis adoptare. Pater filium suum, vel nepotem suum dicitur dare in adoptionem. Qui adoptat, adoptat filium aut nepotem, sed alienum. Ut autem filius alterius adoptari potest in nepotis locum, ita nepos adoptari potest in locum filii. Ita loquuntur Jureconsulti, quos vult videri legisse. Itaque quoties Latinis dicitur adoptio filiorum, intelligitur adoptio filiorum alienorum, cum hi non statim fiant filii adoptantis, sed interdum nepotes aut pronepotes. Hoc oportuit discere modestissimum juvenem antequam tanto supercilio pronuntiaret evidens cavillum. Ad hoc orationis incommodum vitandum, verti cum *Augustino*, spiritum adoptionis. Non est, inquit, plena sententia. Imo plenissima. Nam adoptio per se posita, carissima intelligitur, & ea, quæ sequuntur, indicant Apostolum de adoptatis in filiorum locum sentire. Si me in simili deprehendisset errore, quando faceret jurgandi finem?

Ipse enim Spiritus testimonium reddit.

Quoniam Græce est *συμμαρτυρεῖ*, explicare volens vim conjunctionis *cum*, posui veluti duo testimonia. Hic ex Theologiæ mysteriis ostendit unicum esse testimonium, non duo. Vult præpositionem esse supervacaneam. Si plures testes idem testentur, unicum est testimonium, quod idem loquuntur, tamen Latine dicuntur multa testimonia, quod à diversis reddita sint. Nostri spiritus infirmum est testimonium, nisi accedat testimonium Spiritus, & hujus præpositionis vim indicant interpretes, cum dicunt Spiritum Dei confirmare spiritum nostrum. Confirmatur autem illud, cui robur additur. Quid autem vetat quominus dicatur mutuum testimonium spirituum, quemadmodum dicitur mutua caritas Dei & hominis, cum à Deo proficiatur quod illum redamamus? Item in malis atque imperfectis est aliqua caritas erga Deum, sed imbecillis nisi confirmetur gratia Dei.

Si tamen compatimur.

Chrysostomus admonet *εἰς* sæpe poni ut sit confirmantis non dubitantis. Siquidem autem quod vertimus ad utrumque sensum attinet, vel ratiocinantis sive dubitantis, vel confirmantis. Cur hic me non laudat quod servarim latitudinem sententiæ, & cum Interprete litigat, quod anceps Apostoli verbum ad unam adstrinxerit sententiam? neque enim *εἰς* apud Græcos sonat, si tamen.

Existimo enim quod non sunt condigna.

Λογίζομαι verto perpendo. Hic docet nos Græcam vocem propriissime sonare, existimo, nec potest unicum proferre locum ex Auctoribus, ubi sic accipiatur, tantum præcipit. Atqui si *λογίζεσθαι* non sonat in animo volvere, peccavit Interpres, qui ad *Philipp. iv. ταῦτα*

λογίζεσθαι vertit, hac cogitare. Sed in animo versare potest etiam impius. Ita potest existimare impius. Sicut existimat, imo credit Satanas. Nec *Paulus* Philippenfibus scribens, scribit impiis, sed sanctis, quos vult id, quod audierunt & crediderunt, in animo volvere ne excidat. Quod si hic *Paulus* loqueretur de persuasionem fidei, nimirum diluto verbo fuisset usus, existimo, quod nihil aliud sonat quam opinor. Est certa opinio, ut sit, tamen verbum est anceps. Hic vero quoniam *Paulus* meminerat de imitatione passionis Christi, ut adversus imminencia mala suo exemplo confirmet illos, quasi rationem subducit, conferens modum afflictionum & magnitudinem præmii: indicatque mala videri levia, si reputemus in animo, pro temporariis malis nos recepturos æterna gaudia.

Quæ revelabitur in nobis.

Εἰς ὑμᾶς, falsus sum Græcam præpositionem esse anticipem, hoc dicto excusans Interpretem, ego tamen indicans alteram lectionem verto, erga nos. Gloria, inquit, Dei potius revelabitur erga impios; imo potius contra impios. Erga te fit, quod fit tuo bono. Cur hic non consuluit suum *Vallam*? Nec illa gloria, quæ beati erunt pii, revelabitur impiis, quanquam visuri sunt in quem compunxerunt. Non contendo alterum sensum esse malum.

Nam expectatio creatura.

Ἀποκατάστασις, ex auctoritate Græcorum scholiorum verti, sollicita expectatio, quemadmodum interpretatur *Chrysostomus* ac *Theophylactus*. Verum alii, inquit, interpretati sunt longinquam, alii frequentem. Fateor, sed Latini.

Omnis creatura ingemiscit.

Συμπαύει, συνυμνεῖ, præpositiones indicant creaturam una nobiscum ingemiscere. Cum constans sit Græcorum consensus, cum sensus sit aptus, quid attinebat recensere quid legissent Latini, aut Latine versis? Probat versionem Interpretis, nec eam nos improbamus, nisi quod dissimulata est vis conjunctionis: quam nos studuimus exprimere.

Spiritus adjuvat infirmitatem nostram.

Cum constet in Græcis haberi infirmitates, nihil pecco qui hoc indicarem ac verterim: quid legant Latini, aut Latine versis, mea nihil refert. Nec tamen damno quod vertit Interpres. Nam apud *Chrysostomum* post reperi numerum singularem, sed gigaendi casu. Atqui *ὅτι* requirit dativum, ut intelligamus Spiritum nostro spiritui conanti, esse auxilio veluti porrecta manu, nisi intelligamus & alium auxiliantem præter Spiritum.

Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret spiritus.

Τὸ θεῶν μα verti pro affectu sive sensu: ac ne quis putaret sensum pro affectu non dici Latine, in Annotatione cito illud *Terentianum*, ego illius sensum pulchre calleo. Hic miro stomacho docet affectum esse carnis, nec competere spiritui. Itaque posthac pius affectus in Deum non dicitur affectus, & cum Christus miteretur turbæ non dicitur fuisse affectus: multaque rixatur de vafro, nequam, carnali, & petulanti affectu servi *Terentiani*, cum ibi servus loquatur de sensu senis, quasi nos non iisdem verbis loquamur de Deo, quibus loquimur de sceleratissimis hominibus. Leno gignit filium ex incesto, & Deus Pater gignit Filium: & perditus adolescens amat scortum, & Deus amat Filium suum. O graves Annotationes, ad quas convocavit *Laurentium*, *Fabrum* & me! Nam probabile est illorum hæc nos docere velle, quibus se facit loquentem, cum in his tam multa sint puerilia, multa indocta, multa absurda. Latine pronuntiat Græca, eaque interpretatur, nobis loquens, quasi nesciamus legere Græce. Ad istiusmodi nugas poterat alios addiscere discipulos.

Quos

Quos autem justificavit, illos & magnificavit.

Δοξάζω pro honorifico, pro clarifico, illustro & glorifico legimus, pro magnifico nusquam apud Latinos. Tamen verum est magnificari, qui glorificatur.

Quis accusabit adversus electos Dei?

Hic libuit ridere juvenis hujus non simplex ingenium. Cum Faber inexcusabiliter & reprehendat Interpretem, & Apostoli verba detorqueat in absurdum sensum, tamen illum molliter tractat, docens illum suo nomine quæ nos in Annotatione commemoramus, quemadmodum mox omnia quæ me docet mutuatus est ex Annotatione mea. Verum quoniam dixeram in templis recitari pronuntiative, eamque pronuntiationem habere sensum blasphemum: id fatetur esse verum, juxta distinctionem Augustini. At ego post indicatam Augustini distinctionem, & ita pronuntiationem intelligentiam, subjicio hoc dictum: *Nec ego semel audiui pios viros querentes de hac distinctione.* Quotus enim quisque intelligit subaudiri verbum? *Christus est qui mortuus est*, quod nisi subaudiatur, manet sensus blasphemus. Hic post longam & atrocem rixam, cum in Fabrum vere peccantem fuerit tam lenis, docet me ex Origene alteram commodiorem lectionem, quam ex Annotatione mea didicit. Modestiae specimen! Nec ego Patres, nec Ecclesiam insector, sed admoneo recitantes in Templo. *Ego puer*, inquit, *intellexi hanc sententiam.* Hoc an sit verum nescio, fortasse jam tum erat afflatus Spiritu, quem sibi tribuit in Psalmo, quo præfatur in Elucidationes. Pauci attendunt, plures non intelligunt, aut si intelligunt, sciunt perperam pronuntiatum, aut aliqua subaudienda, est, & quod ante præcessit *quis accusabit, quis condemnabit?* Origene quidem sententiam ipse sequutus sum, quæ tum arridebat, sed tamen interim durior est hæc ex superioribus repetitio, duntaxat quod ad sermonis ordinem pertinet. Nam sensus egregie quadrat. *Interpres*, inquit, *recte omisit est, quod in Paulo non est.* Imo est, egregie rixator, in articulo, Χριστός, ὁ θανάτων, id est, *Christus est qui mortuus est*, & cætera: eoque falsum est, quod dicit hunc sermonem nihilo plus habere difficultatis quam habeat Græcus. Sed isti mos est omnia velut è tripode pronuntiare, cum tam male sit instructus his litteris, quæ requirebantur ad hoc negotium. *Interpres*, inquit, *non pœnuit, quasi ego illum accusassem.*

Sicut scriptum, quia propter te mortificamur.

Indicaram δὲ apud Græcos aliquando non sonare causam, sed affirmationem, & juxta Græcorum morem tunc loquebatur vulgus: nunc si quis velit Latine loqui, omittendam esse conjunctionem. Hic de nunc mecum rixatur ineptus, producens Ecclesiasticos bene Latinos, qui sic loquuntur. Fateor cum tractant Scripturam, atque id temporis sic loquentes intelligebantur à populo. Atqui cum suis verbis sua explicant, quæso te an sic loquuntur, *Scriptum est in Evangelio: Quoniam filius hominis vadit sicut scriptum est de eo?* Vix unquam hoc comperies. Et si comperiat, quis nunc, nihil aliud sciens quam Latine, aliud intelliget ex his, *Scriptum est quia mortificamur*, nisi ob id illud scriptum esse, quod nos mortificamur. Laudat Fabrum, quod reliquerit *quia*. Non mirum, cum ille suis verbis quam maxime rhetoricans, non raro committat solocismos. Quod si nobis non licet annotare sermonis integritatem, præter Veterum consuetudinem, cur non ubique litigat, quoties id facio? *Responde*, inquit, *Interpreti suum δὲ.* Sentis-ne, confidentissime juvenis, quid loquaris? Non dixi δὲ eradendum, sed non fuisse vertendum. Græco sermoni non superest, Latino superest. Et hic est ille egregius magister, qui docet nos circumspecte loqui.

A

EX CAPITE IX. AD ROMANOS.

Testimonium mihi perhibent.

Quoniam est συμπαραγέγων, ut exprimerem vim præpositionis; addidi *simul*, ut testimonium conscientiae accedat testimonio vocis. Ait neminem hoc annotasse. Nec mirum, cum idem sit sensus.

Et obsequium.

Δαρεσία, nullus unquam Latine loquens vertit obsequium. Culturam vertit Horatius. Nam obsequium proprie dicitur, cum alienis moribus ac voluntati morem gerimus, quod sæpe sonat in malam partem. Cultus autem proprie de sacrificantibus dicitur. Quis autem nesciebat priscos Ecclesiasticos usurpare obsequium pro cultu? Differentia, quam adducit inter cultum & obsequium, merum est somnium. Alio colore poterat excusare Interpretem, quod id temporis vulgus hominum, cultum dixerit obsequium.

Qui est super omnia benedictus Deus.

De hoc loco cum toties responderim & Leo, & Synnica, & Hispaniensibus delatoribus, tamen hic totam rixam nobis renovat, ut expleat chartas. Nam hoc apparet illi maxime fuisse studio, ut volumen redderet amplum. Subinde quidem blandius appellat me, *Desideri carissime*, *Desideri amicissime*, sed tota concio plena est atrocissimis contumeliis. Aperio rimas, quibus elabatur hostis, extorqueo gladium Ecclesiae, quo jugulaturus erat hostem, mihi non alia debetur gratia, quam quæ proditori patriæ, adfero malitiosas, vafra, callidas inventiunculas, adfero fictas, frivolas, & astutas excusationes, quibus non aliter expurgatus sum quam sus reversa in volutabrum luti. Quid non? Ad satietatem usque debacchatur, & tamen sum in Domino carissimus, Deo teste & omnibus Sanctis. Nihil autem est tam minutum ut non exaggeret, dicas factum ad calumniam. Ingens vero discrimen Ecclesiae, quod indicarim apud Cyprianum non addi *Deus*, cum ipse similem locum indicet in Hilario. Maluit augere discrimen, quam videri hoc ignorasse. Irascitur quod dixerim videri incuria Librariorum omissum, debebam asseverare, debebam corrigere locum. Asseverare quod non possis docere temeritatis est, & in libris Veterum mutare locum, nullo exemplari suffragante, parum religiosum est. Et hac in parte quidam sibi nimium permittunt ac permiserunt in Scripturis etiam canonicis. Cæterum quid erat periculi, si fuisset omissum *Dei* nomen? An est aliquid super omnia præter Deum? Quam autem Ecclesiae prodicionem nobis somniat iste, si indico quem sensum reddant verba Græca *Pauli*? Quanto gravius imminet periculum Ecclesiae, cum Scotus subtilissimis argumentis impugnat receptissima Ecclesiae dogmata, eaque parum firmis rationibus diluit? Illa adferuntur ad constabiliendam fidem, ego si quid annoto tribus verbis prodo Ecclesiam hæreticis. Qui profitetur Annotationes circa lectionem, an non debuit harum rerum admonere? Sed Doctores ita interpretantur, & ego sensum amplector, quod si putent ex hoc loco non posse elabi hæreticos, nisi rimas aperuissem, res ipsa reclamatur. De Coronide adjecta rejicio, ex consensu codicum. Quod ad hunc locum attinet ipsa res loquitur, verba *Pauli* nullum sensum evidentius reddere, quam hunc: *Deus, qui est super omnia, sit benedictus in secula.* Cui precationi accinitur, *Amen*. Sed hoc erat, inquiet, dissimulandum. Quid? an fucus est defendenda veritas Catholica? Et si dissimulandum erat, cur isti exagitant, efficiuntque ne quis ignoret? Jam si nihil hic reprehendunt nisi futilitatem, cur contendunt non aliter posse intelligi? Quanquam hic dogma Ecclesiasticum nihil periclitatur, cum & Scripturæ testimoniis, & auctoritate Ecclesiae sit abunde comprobatum. Proinde tota hæc querimonia plena calumnie est, & ad mihi conflandam invidiam exaggerata. Si verum est hunc

Rrr 3

lo-

locum non efficaciter revincere *Arianos*, quorum at-
tinet asseverare quod verum non est? Nec ille excutit
gladium è manibus Orthodoxi, qui monet ut pro fe-
rula sumat lanceam, si velit hostem interimere. Nec
ille aperit hosti rimas, qui monet duces ut obturent
rimas, per quas hostes possint vel irrumpere vel eva-
dere? Num si mihi tria millia doctorum alleget, qui si-
militer hunc locum interpretentur, quid hoc facit ad
hæreticos opprimendos, qui Scripturam habent non
solum ancipitem, verum etiam probabilius reddentem
eum sensum, quo non possunt opprimi? Cur adhuc con-
sistit Ecclesia, cur in pretio est veterum Orthodoxo-
rum auctoritas, cum Theologi plurimas illorum & sen-
tentias & interpretationes Scripturarum rejecerint, ac
pro hæreticis damnarint? Cur illic non metuerunt of-
fendiculum? Hic ob unum locum indicatum tam atrox
rixa movetur. Et si quid est offendiculi, magis im-
putandum est illis, qui hæc, paucis indicata doctis, suis
tragœdiis exagitant. Quid hoc prodesse Ecclesiæ,
si clamarem, verba *Pauli* non habere nisi unicum sen-
sum, cum habeant triplicem, nullum tamen impium?
Volebat me asseverare in *Cypriano* culpa Librariorum
omissum *Deum*, cum ipse non audeat affirmare me be-
ne sentire de divinitate *Christi*, cum tot testimonia
produxerim è scriptis meis. *Siquidem*, inquit, *cor*
scriptis consentit. O specimen simplicitatis! Putat
hujusmodi strophas non intelligi. Verum ne diutius
immorer huic rixæ: Quod scripseram in Annotatio-
ne, *Dei* nomen apud *Chrysostomum* non addi, jam pri-
dem correxi, & indicavi qua lapsus sim occasione:
mutaturus & alia fortasse nonnulla, si hic objurgator
in tempore venisset. Id cum sciret factum, tamen
post longam objurgationem petit ut faciam, quasi ne-
sciret esse factum. *Deum* nec in *Cypriano* addam, nec
in *Hilario*, nisi nactus Exemplar in quo scriptum com-
periam. De coronide quanquam hoc ipse statim reje-
ci, poterit omitti, quando video tam impendio suspi-
ciosos homines esse.

Ex uno concubitu habens Isaac.

Hic cum *Jacobus Faber*, præterquam quod repre-
hendit Interpretis versionem, taxet etiam illum quod
præter *Pauli* morem sit parum verecunde loquutus,
cumque *Laurentius* sit auctor sententiæ, cui ego ex
parte subscribo, tamen totam rixam in me torquet, in
illos mitior, ut satis appareat illum nihil ex affectibus,
sed ex sinceritate cordis scribere. Adducit nobis mul-
tos qui interpretati sunt *ex uno concubitu*. Verum, sed
Latini, aut Latine versi, apud *Chrysostomum* Græcum
nihil tale reperio. Nam *Theophylactus* Græcus nunc
ad manum non est. *At bene*, inquit, *habet interpreta-*
tio, si pro καὶ τὸν ἄνδρα & accusativo, legamus καὶ τὸν
ἄνδρα, genitivo masculino. Verum cum ea lectio
nusquam reperiatur apud Græcos, an volebat nos mu-
tare scripturam consentientem? Nec ipse vir tantus
audet hoc facere. Atqui id nisi fiat, frustra illi differ-
ta sunt hæc omnia tam magnifica. Indignatur quod
hunc locum notarim inter depravata, cum ipse nisi mu-
tata Græca lectione non possit explicare nodum, & ta-
men perinde quasi aliquid dixerit, in fine repetit, etiam
veluti triumphum agens, mihi impudentiam impin-
gens, qui hoc ausus sim dicere. Si hunc sensum pro-
bat, *ex uno concubitu conceperat*, nec Græcus sermo
patitur eum sensum, oportet aut in Græcis aut in La-
tinis esse depravationem. Hic ne recedat à sententia
quæ nobis non probatur, tentat mutare sermonem Apo-
stoli. *Quis*, inquit, *unquam dixit*, cubile habere pro
concupere? Non sic loquuntur Latini, sed probabile
est ita fuisse loquutos Hebræos: & si pro καὶ τὸν
ἄνδρα, etiam juxta Græcorum consuetudinem dixisset.
At rursus quis unquam dixit ἐχὺς, id est, *habens* pro
gravidâ? Nam ita legat oportet, si suam tueretur sen-
tentiam. Nec *Ambrosius* hunc enarrans locum, nec
Origenes, nec *Theophylactus*, nec *Chrysostomus*, nec *Hie-*
ronymus scholiastes meminerunt de uno concubitu, sed

A ex uno patre interpretantur. Susceperat defendendum
Interpretem, quid igitur stomachatur in me, quod
dixi locum depravatum? nam suspicor Interpretem
scripsisse *concubitu habens*. Librarios insimulo, non
Interpretem. Ipse facit impudenter, qui tentat emen-
dare Scripturam Apostolicam. Plus, ut ait, habet fi-
dei sacris illis Doctoribus, quam mihi. Atqui necesse
est ut nobis accedat, nisi corrigat, aut Græca *Pauli*,
aut vulgatam Editionem, sed se mavult in omnia ver-
tere, quam ab uno illo concubitu recedere.

Miserebor cui misertus sum.

B Hic destomachatur, quod duobus verbis indicarim
parum feliciter affectatam copiam. Quin paulo ante
stomachum suum effundebat in *Fabrum*, qui satis odio-
se notabat Interpretem, quod præter *Pauli* morem ser-
monem promississet indignum castis auribus? Quid de-
cedit Interpretis majestati, si nonnunquam præter cau-
sam delectatus est copia? Nec tamen hic potest redde-
re causam cur Interpres in priore parte reddiderit idem
verbum, in altera non reddiderit. Et tamen cum nul-
lam habeat causam, nec diluere possit quod objicitur,
tamen adjecta sæva objurgatione, ut decet Arcopagi-
ten, producit hanc Annotatiunculam. Nec ulla tam
levis occasio est, quin illi sufficiat ad rixandum cum
carissimo suo *Desiderio*.

C *O homo tu qui es, qui respondeas Deo.*

Cum sit ἀνταποκρινόμενος, dicit utrumque recte ver-
ti, *qui respondeas*, aut *qui respondes*. Atqui Græcæ
Linguae peritis perspicuum est hoc esse falsum. Falsus
etiam quod rectius legatur *qui respondeas*. Quæ contra
adducit ex Auctoribus Latinis aut Latine versis, nihil
evincunt, quanquam nec in illorum sensu quicquam
est, quod doceat legendum *qui respondeas*?

Vasa ira apta in interitum.

D Hic defendit recte verti *apta*, pro *preparata*, si par-
ticipium κατὰ ἑλπίδα capiatur nominaliter. Verum hoc
nusquam reperitur, nec id sentit *Paulus*, nec perinde
congruit *apta in interitum*, ac *preparata*.

EX CAPITE DECIMO AD ROMANOS.

Quod amulationem quidem Dei habent.

Zelus Græcis varie sonat quemadmodum ζήλω, nunc
ad admirationem, nunc ad invidentiam, nunc ad æ-
mulandi studium, nunc ad vehementem amorem, nunc
ad alium pravum affectum pertinet. Unde non mirum
si diversis verbis redditur, cum verbum idem decla-
rans, interdum non eodem modo liceat reddere.

E *Moses enim scripsit, quoniam iustitiam qua ex Lege est.*

Hunc locum notaram inter manifeste depravata, Li-
brarios accusans, non Interpretem. Hinc rursus jur-
gatio, quasi læserim Interpretis auctoritatem. Utrum
igitur mavult, castigare Græcos codices, in quibus ni-
hil est hic incommodi, an fateri locum hunc male red-
ditum ab Interprete. Dicit Scribis imputandum. Id
ego cum faciam, tamen mecum litigat.

Id est Christum deducere.

F Notat quod annotarim *deducere* Græcis proprie so-
nare ex alto deorsum ducere, addens Interpretem ver-
tisse *revocare*, ut tolleretur quod prius erat dictum ob-
scure. Hic impingit mihi mendacium, eo quod ne-
get Interpretem καὶ ἀγαγὲν sic vertisse, sed ἀναγαγὲν.
At hic reprehensor non intellexit mentem annotationis
meæ. Cum in utroque verbo sit ducendi significatio,
deducere vero sit ambiguum; nam deducit qui officii
gratia profectus aliquem, & deducit qui ex alto ducit
deorsum: Interpres in altero verbo non ponit ducere,
sed *revocare*, hoc est in altum reducere. Itaque vita-
vit amphibologiam etiam in priore verbo. Hic, opi-
nor, causabitur me obscure loquutum.

Omnis

Omnis qui credit in illum non confundetur.

Scio quid *Cyprianum* & hunc sequuti multi tradant de discrimine, *credo illi, credo in illum, & credo illum*. Verum ea sermonis forma non aliunde est quam ex proprietate sermonis Hebraici. Quemadmodum in Evangelio legimus, *Confitebor in illo*, pro eo quod erat, *confitebor illum*. Cæterum quod addit in iudicio multos fore Christo fidentes, qui ibunt in ignem æternum, mea sententia falsum est, cum *Psalmus* pronuntiet beatos qui confidunt in Domino. Dæmones credunt, non fidunt. Cum itaque scirent *credere in illum* non esse Latinum, nec constare differentiam quam adferunt, *fiduciam* erga Deum non potui melius exprimere, quam per verbum fidendi.

Sed non omnes obediunt Evangelio.

Hic rectius defendisset Interpretem, si indicasset *ἡμεῖς* esse de genere verborum, quæ sub voce præteriti significant actum vel habitum potius permanentem.

Quis credidit auditui nostro?

Hic rursus *ἡμεῖς* quod hunc sermonem, *quis credidit auditui nostro*, posuerim inter solæcismos inexcusabiles, cum ipse fateatur alicubi & inter scripta Apostolica inveniri solæcismos. Quid est igitur quod utique adeo commoveretur quoties Interpreti tribuo solæcismum? At negat esse solæcismum. Qui sic? Quoniam *ἡμεῖς* proprie significat *auditum*. Immo *auditum* Latinis sonat sensum aurium, quoties habetur pro nomine. Quod si *ἡμεῖς* nihil aliud sonat, quam *auditum*, cur Interpres quod est *Marc. iii. ἡμεῖς πολεμῶν* vertit *rumores bellorum*, potius quam *auditus bellorum*. Sed juvenis mire modestus proficitur quod ego verum dixi, se declaraturum esse certam falsitatem, neque enim hic esse ullum solæcismum, & viros Latine loquentes ad hunc loqui modum. Hoc posterius ut probet, adducit nobis *Ambrosium, Hieronymum Scholiasten, Origenem* versum, *Sedulium Hybernitem, Hieronymum*, &c. Hic cum rhetorice exaggerasset, quantas Ecclesias columnas mihi produxisset, vicissim me rogat, illi Latini-ne fuerint, nec-ne? Si respondero non fuisse Latinos, omnes obturabunt aures, ac me lapidabunt. Si dixero fuisse, non potest esse solæcismus, quod loquuntur Latini. Ut adducat trecentos hujus generis multo his Latiniore quid ad me? Non negavi illos esse Latinos, sed negavi quemquam Latine loquentem usum hac formæ sermonis. At cum sic loquitur *Hieronymus*, Interpretis verbis loquitur, non suis. Alioqui cum suo nomine suoque more loqueretur, quando dicunt, *Scio te non habitarum fidem auditui meo*, pro *verbis meis*? Potest & *M. Tullius* illis Latiniore loqui male Latine. Quis enim agat, *Ambrosium & Hieronymum* alicubi loqui Latine? Jam si Latini dicuntur qui pure loquuntur, & quorum auctoritate possumus excusare solæcismum, nemo recipiet *Ambrosium, Cyprianum, Augustinum, Hieronymum* inter Latinos. Multa dabant auribus suorum temporum, quod hodie non est necesse. Et jam tum consenserat eloquentia Romana. *Tertullianus* frequenter affectat solæcismos, tantum abest, ut inter emendate loquentes possit censer. Quam vero mihi veterum scriptorum præteritam auctoritatem verbis exaggerat? An ideo labascit illorum auctoritas, si simplicem Scripturæ sermonem non immutant? Hoc potius illis laudandum est, quod cum essent eloquentes, tamen Ecclesiastici sermonis simplicitatem non fastidierint. Postremo si tantum flagitium putat admissum, quod indico Interpretem parum Latine vestisse, quomodo non ipse veretur Apostolis & Evangelistis tribuere solæcismos? Hoc cum faciat, non putat labascere Scripturarum auctoritatem. Saltem unum locum ex probatis Auctoribus produxisset ad excusandum solæcismum, priusquam tot convitiis in me debaccharetur.

A Sed appellat amicam admonitionem, cum revera sit non minus indocta quam contumeliosa rixa. Jubet hoc eradi e catalogo. Quid igitur reponam, sermonem esse bene Latinum? Id si faciam, omnes, qui Latine sciunt, dicent me impudentissime mentiri, & jure optimo dicent. Mire irascitur illi catalogo. Quin potius indignatur iis qui me seditiosis vociferationibus ad edendum catalogum perpulerunt? Nam prima Editio nullum habebat catalogum. Excuset saltem unum solæcismum, ac deinde rixetur. Quid hoc juvene confidentius, qui cum nec mea intelligat, nec quid loquatur animadvertat, tamen tanto supercilio docet nos, quod non didicit? Et has nœnias appellat Collationes amicas in dulcedine spiritus.

Ego ad emulationem vos addam.

Cum in Editione nihil offendant hic, arrodit Annotationem meam, quod meminerit iræ, doloris & invidiæ. Plane sic est, & ita Græci interpretantur, *Judei & invident & indignantur* Evangelii gratiam ad Gentes derivatam. Quin & olim *Judei* baptizati, murmurabant adversus *Petrum*, quod Gentibus prædicarent Evangelium, quodque Græcorum foeminas admitterent in ministerium. Sed taxat quod *ἐν τῇ ἑθνῷ*, verterim *in gente qua non est gens*, nimirum explicans vim sententiæ. *Non gentem* vocat idololatrias à *Judeis* despectos ac propemodum pro canibus habitos, quemadmodum *Paulus* alibi dicit *non esse*, quæ sunt contemptissima. *Sermo*, inquit, *sibi contradicit, esse gentem & non gentem*. Verum, nisi agnoscas tropum, quem si omittas eadem est contradictio. Cum enim de Græcis ac Barbaris loquatur, utique de gente loquitur. *Mox*, inquit, *non idem facis, sed vertis gentem insipientem, non in gentem, quæ est gens insipiens*. Hic nihil erat opus tropo, cum sermo sit simplex ac dilucidus, priorem partem velut exponens. O subtiles Annotationes!

EX CAPITE UNDECIMO AD ROMANOS.

Non repulit Deus plebem suam.

Hic sequor novam sententiam, quod ea mihi videbatur simplicior & accommodatior ad ea quæ præcedunt ac sequuntur. *Sed iudicis*, inquit, *ab omnium sententia diversum*: fateor, sed non adversum. Nam quod illos agnovit & amplexus est, nimirum æterni fuit consilii.

Reliquia secundum electionem gratia Dei salva facta sunt.

Salva putat addendum, hoc argumento quod *Origenis* interpretes meminit de servandis & non servandis. Nil mirum cum hic agat de reliquiis piorum. Quid alibi ciretur non multum ad rem facit, cum Scribæ soleant ejusmodi testimonia ad vulgatam Editionem corrigere.

Alioqui gratia non est gratia.

Cum *Fabro*, qui pronuntiat Latinam versionem esse mutilam, non litigat, mecum, qui tueor Interpretem, quærit rixam, objurgans quod quemadmodum Latinam lectionem præfero Græcæ, non itidem faciam in multis locis. Atqui id facturus eram, & facio quoties videtur probabile. Addit Græca è Latinis castiganda potius quam Latina è Græcis. Si dixisset, utraque ex utrisque, tolerabile erat. Quod autem me voluit refecare à Græcis quæ judico superesse, non hanc mihi provinciam sumseram, ut Græcorum libros emendarem, nisi quis locus haberet manifestum mendum à Librariis commissum. Adjicit obiter *Aldinam & Hispaniensem* Editiones esse præcipuas, hoc cur admonendum putarit, non satis intelligo, nisi forte ut *Frobenianos* codices redderet minus vendibiles.

De-

Dedit illis Deus spiritum compunctionis.

Hic cum *Jacobus Faber* præter omnem probabilitatem aut auctoritatem immutet sensum, *κατανύξεις* pro *compunctionis* vertens *repugnantis*, cum illo tamen non litigat.

Nunquid sic offenderunt ut caderent.

Constat in Græcis esse *ἴνα*. Hic debbat proferre exemplum, ubi *ἴνα* respondeat ad *ἵνα*. Ex Latinis aut Latine versis nihil certi evincitur.

Sed illorum delicto salus.

Delictum accipitur pro leviori culpa, quæ committitur non ex malitia, sed ex ignorantia potius aut inco-
gitantia. Sed *παράπλοια* rem quidem eandem sonat, verum hoc quæ congruit, ut Judæorum incredulitatem, & pertinaciter ab his rejectum Evangelium appellet *delictum*? Cæterum illi lapsi sunt veluti excisi ex olea, ut Gentes illorum lapsu erigerentur.

Tu autem cum oleaster esses.

Pro *infectus* in illis verteram, *infectus* illis. Ait absurde dici, Gentes infectas ramis fractis, itaque opus esse præpositione, *in* illis, id est, *pro* illis. Hoc commentum perquam durum est. Quis enim dixit *in* illis pro eo quod erat, *pro* illis? Verum tamen est Gentes inferri in oleastrum loco ramorum excisorum; sed ramus fractus habet duas partes, alteram quæ decedit, alteram quæ manet in arbore. Nam & illa pars ramus fractus dicitur, unde aliquid decessit, in eos ramos fractos Gentes infectæ sunt.

Ne forte nec tibi parcat.

Quod *ne* refert ad verbum *time* præcedens, prædum est; quod putat *πῶς* bene reddi per *quomodo*, id à me factum est, *ne* qua quod mollius est, quam *ne quomodo*.

Propter incredulitatem illorum.

Ego verteram *per incredulitatem illorum*. Ille mavult *propter*, quod *Propter* sonet occasionem, *Per* causam. Eam differentiam ostendimus esse frivolum. Hic, inquit, *nulla est præpositio*. Fateor, sed est dativus instrumentalis, qui non vertitur, nisi vel in ablativum, vel in accusativum addita præpositione *per*.

Non crediderunt in vestram misericordiam.

Similem dativum Græcum, *τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει*, similiter verti, *ex eo quod misericordiam essis consequuti*. Hic negat Gentium salutem fuisse occasionem Judæis desciscendi, sed contra potius. Imo utraque res alteri fuit occasio. Judæorum incredulitas locum fecit Gentibus, Judæi indignantes Gentes recipi ad gratiam, ipsis, ut putabant, proprie promissam, recesserunt aut abstinuerunt ab Evangelio.

EX CAPITE DVODECIMO AD ROMANOS.

Ut exhibeatis corpora vestra.

Ego malui, *ut prabeatis corpora vestra*. Hic adfert emphasim ex *Theophylacto* Latine verso. Minimum interest, fateor, inter *præbere* & *exhibere*, nec tamen semper alterum pro altero recte ponas. *Exhibentur* quæ verbis promissa, re præstantur, *exhibentur*, & quæ condita dum requiruntur, promuntur, ut *judei exhiberi syngraphas* jubet, verum hic non recte dixeris, *præberi*, aut *præstari*. *Præbentur* autem proprie quod ad usum suppeditatur, aut in alicujus voluntatem accommodatur. Ita *præbentur sumtum*, & Rex amico ad bellum *præbet auxilia*. *Præstatur* proprie quod ex fide peragitur, ut *præstatur promissum*, hic convenit cum verbo *exhibere*. Appositius itaque dicitur hic *præbete* quam *exhibete*. Nec proprie exhibemus acies, quas instrui-

A mus, sed suppeditamus arma, pecuniam, machinas aut etiam viros in usum belli.

Rationabile obsequium vestrum.

Hic rursus veluti nactus campum magnificum nihil omittit, quod ad me gravandum invidia pertinet, ac tantum non de me triumphum agit. Atqui re propius inspecta perspicuum erit quam frustra hic attollat supercilium & cristas erigat. Primum innititur inani fundamento, docens *rationale* dici quod est particeps rationis, *rationabile* quod est rationi consonum, atqui Græci, quod æquum est & rationi consentaneum est, *λογικόν* vocant, non *λογικόν*, quanquam *λογικόν* dicitur non tantum quod est rationi consentaneum, verum etiam quicquid ad rationem aut orationem pertinet. *Rationabile* aut minimum aut nihil differt à *rationali*, quemadmodum *æquale* & *æquabile*, *exissiale* & *exissabile*, voce tantum differunt. Vides, lector, statim subversum hujus prolixæ disputationis vel rixæ potius fundamentum. Ex Latine versis Auctoribus nihil certo doceri potest hac duntaxat in parte. Illud omnium interpretatione constat, hic per vivam hostiam excludi pecudes mortuas quas immolabant *Judei*, & per *λογικόν* excludi corporales brutorum animantium immolationes, aut certe corporum tantum. Neque enim purum est hoc sacrificium, nisi & animus seipsum imolet, pro cupiditatibus carnalibus amplectens spiritualia. Jam liquet & illud *rationale obsequium vestrum* hic per appositionem annecti illis, *hostiam viventem, sanctam, Deo placentem*, nec dubium est quin hostiam appellet corpus hominis vivum; vivum autem corpus hominis est rationis domicilium & hominis ratione præditi pars: quod si homo recte dicitur hostia viva, cur non possit dici *cultus rationalis*? Sed cultus est actio. Idem & *θυσία*, & *sacrificium*, & tamen pro re immolata recte usurpantur, quemadmodum & *immolatio* dicitur res immolata. *Agricoltura* actio est, & tamen *Paulus Corinthios* appellat *Dei agriculturam*: & hominem, per quem tui sumus, appellamus *manuimentum nostrum*.
D Et rursus Apostolus suos appellat *gaudium*, & *coronam*, & *gloriationem suam*. Nihil est igitur quod hic offendat tropus. Nec absurdum est hominem dici *sacrificium*, cum *Paulus* dicat se immolari pro fratribus. Fortassis dicet, non appellat se immolationem. Imo hoc exponit *Chrysostomus*, *προσδίδω δὲ ἑαυτὸν ἐκάλει*, id est, *seipsum vocavit sacrificium*, sive *immolationem*. Ita furtum est actio, & tamen pro re sumitur. Nunc videamus quam magnifice præstet quod pollicitus est se luculentissime declaraturum. Citaram *Hieronymum* ad *Pammachium*. Hic inspexit locum, ac reperit hæc verba: *Hæc monco, frater carissime, pietate qua te diligo, ut non solum pecuniam, sed teipsum offeras hostiam, vivam, sanctam, placentem Deo, rationabile obsequium tuum, & imiteris filium hominis, qui non venit ministrari, sed ministrare*. In his verbis negat quicquam esse, quod pro me faciat. Imo hoc pro me facit, quod *Paulus* ad corpora refert, hic interpretatur, *offeras teipsum*, hoc est, totum hominem, nec *rationabile obsequium tuum* separat à superioribus, nec separari potest. Nonne idem dicit mea Annotatio, ut intelligas ipsum hominem immolari? Rursus cum meminit *Christi*, nonne satis declarat, quemadmodum *Christus* immolavit seipsum, ita & nos illius exemplo debere nos ipsos præbere hostiam *Christo*? Ad *Origenem* versum libere, multis additis, multis omissis, nihil hic respondeo, nisi quod absurdum est quod illic admiscuit nescio quis *rationabile obsequium* dici, de quo reddi potest ratio: an Judæorum sacrificia non erant consentanea rationi, nec potest de illis reddi ratio? atqui ad discretionem illorum, hoc dicitur *rationabile*: ne ad *Theophylactum* quidem, qui Græcus nunc non est ad manum. *Chrysostomus* in enarrando semper opponit *λογικῶς*, id est, *rationale*, vitæ corporæ. Sic enim loquitur: *Τὰῦτα γὰρ ποιεῖν ἀναφέρεις λογικῶς λατρείαν, τὸτ' ἐστὶν ἑδὲν ἐχέειν ἁμαρτηκόν, ἑδὲν παχὺ, ἑδὲν αἰθερόν*. Id est, *Hæc faciens offers*

offers rationalem victimam sive cultum, nihil habentem corporale, neque crassum, neque sensibile. Ex his perspicuum est, quod non distinguit cultum rationalem à victima viva. Sed donemus hic latrariam accipi, non pro ipsa victima, sed pro ministerio sacrificandi, hoc enim subindicat *Origenes*, cum commemoratis multis affectibus improbis, in quorum singulis domandis mactamus corpora nostra, addit, *hæc autem omnia rationalis est cultus Dei*. Ad hoc facit & Græcus articulus τὸν, ut jure quis verterit, exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, qui est cultus vester rationalis: & rationalem vocat, quod sit animi, non tantum corporis, addens quod non sit purum sacrificium, nisi & animus offerat pro malis operibus pios affectus ac benefacta. Certe nihil est quod indicet quicquam de moderatione vigiliarum, inediaum aut similibus. In diversum docet: Οὐδὲ γὰρ ἐπερωήσατε τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν, ἀλλὰ καθαρίσατε, ὡς αὐτοὶ ἐλεγον, μηδὲν κοινὸν πρὸς αὐτὰ ἔχετε. Id est, Neque enim dixit, facite corpora vestra hostiam, sed exhibete, quasi dixisset, nihil cum illis commune habete. Nam victima imposita aræ tota traditur Deo. Neque quisquam Veterum interpretatur, aut saltem attingit aliquid de moderanda corporis maceratione. Nec hic species comprehenditur in genere, sed diversum dicitur. Apostolus dicit hunc esse cultum non corporalem, sed animi, & spirituale offerre corpora Deo, domitis affectibus carnalibus: & isti interpretantur, modum adhibendum in corporalibus exercitiis. Male igitur excusat Scholiastes & *Thomam*, quem vult videri læsum à me, quod dissentiam, quasi id non & aliis faciam locis, aut quasi solus à *Thoma* dissentiam, quasque non hoc subinde faciat Seraphicus *Scotus*. Fortasse *Thomam* fefellit, quod Gallorum vulgus *rationabile* vocat quod æquum est, & rationi consentaneum, at hic sermo non reperitur apud Latinos. Hic dicet, In hoc certe errasti, quod dixeris hominem rationalem cultum. Ubi hoc dico? In contextu nihil tale est. In Annotationibus nihil aliud moneo, quam hoc loco ipsum hominem intelligi victimam rationalem, hoc est, non mutam, brutamve pecudem. Sed ratio immolat, corpus non immolat, nisi domitis affectibus corporis. At hi affectus sunt in animo. Itaque animus est qui immolat & immolatur. Cum enim homo se totum offert Deo, velut imponens victimam in altari, tum agnus ille sacer è coelo veniens arripit victimam, & abluunt quod carnale est. Hujusmodi differit *Chrysostomus* in hunc locum, quæ multum abfunt à moderandis corporis laboribus. At ego hanc solam sententiam improbo. Quid autem nunc decantatus inter Theologos, quam ubi monent temperandum ab immodico labore corporis, rationale sit obsequium vestrum, hoc est, moderatum? Erroris causa fuit Lingua Gallica, aut fortassis etiam Italica. Eam si tueri non potest, cur sic indignatur? *Origenes* libenter recedit à littera, & hunc fere sequitur *Ambrosius*, quorum hic auctoritate premi nolo; nihilo magis *Theophylacti*, quem utcumque versum habemus. Jam finge mihi λατρείαν accipi active pro ipsa immolatione, si ideo sacrificium dicitur rationale, quemadmodum *Petrus* appellat lac rationale, de lacte animi loquens, quod spiritu peragitur non corpore, & in corpore hominis peragitur, nonne recte dictum est, hominem ipsum dici victimam, qui seipsum immolat Deo? Proinde tertia sententia, quam hic adducit, plane coacta est, illi innitens fundamento, *rationabile* dici, quod est rationi consonum. Idem dico de quarta, juxta quam vult dici *rationabilem cultum*, id est, ordinatum, & ad finem respicientem. Verba *Hieronymi*, quæ refert *Thomas*, opinor apud illum nusquam inveniri. Porro quod ad lectionis sensum attinet, mihi germanus videtur, ut τὸν resolvamus, qui est rationalis cultus vester, & rationalem accipiamus pro spirituali, ut hac voce simul & templum, & sacrificos, & ritus, & victimas excludamus *Judeorum*.

Omnibus qui sunt inter vos.

Πάντ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, vertimus, cuilibet versanti inter vos. Ille mavult *exsistentis*. Atqui si sic dixissem, male Latine fuisset loquutus. *Origenis* commentum ipse propemodum damnat.

Habentes etiam donationes.

Hic rursus orditur rixam meus cenfor, ac pro amarulenta ironia habet, quod dixerim, Interpretem affectare copiam præter necessitatem, quod tamen in hoc insigniter deprehenditur. Verba mea sic habent, ut affectat copiam, cum nihil sit opus. Est in his aliquid amarulentia, est ulla ironia? Opinor isti affectare idem esse quod occidere, & copiam esse nomen matris interpretis. Quid attinebat hic rixari, cum neque rationem reddere possit cur maluerit vertere donationes quam dona, neque docere valeat, donationes pro donis hoc loco Latine dici?

Secundum rationem fidei.

Mavult quod vertit Interpret *rationem*, quam quod *Origenes* probat competentem mensuram, quasi mensura non pertineat ad qualitatem, præsertim in sermone tropico, aut quasi mensuræ vocabulum non frequenter de rebus usurpetur quæ mensura non constant. Non placet quod pro *ratione* verterim, juxta portionem, nisi forte, inquit, idem sonat, portio quod proportio. Immo docti vehementer dubitant an *proportio* unica dictio reperiat apud Latinos. Itaque vix habemus quo reddamus ἀναλογίαν. Pro portione, id est, juxta modum, frequenter est apud doctos. Certe *Chrysostomus* hic interpretatur ἀναλογίαν μέτρον.

Caritatem fraternitatis invicem diligentes.

Suspiciatur textum corruptum, & à Scribis caritate versum in caritatem. Hoc haustum ex Annotatione mea me docet, homo suavis. Quanta gloriæ sitis? Cæterum ut hoc donemus, tamen dure dicitur, caritate fraternitatis pro caritate fraterna. Scholiastes φιλῶντων, ita, inquit, vos diligite, ac si ex una matre essetis generati. Φιλόσοφοι satis expressit *Tertullianus*, qui vertit, invicem affectuosi, sed parum Latine. Φιλόσοφοι proprie dicuntur qui sunt amico affectu in suos, præcipue cognatos.

Domino servientes.

Indicaram in Annotatione, *Origenem* & *Ambrosium* meminisse geminæ lectionis, hoc idem me docet de meo: nam mihi loquitur in Dialogo. Reliqua divinationem habent tantum.

Honore invicem pravenientes.

Si honorem intelligas subsidium, nihil refert utrum legas pravenientes, an precedentes, sive præcurrentes, sive antevergentes. Sin honorem accipias active, pro reverentia, quam exhibet is qui defert, quemadmodum interpretatur *Chrysostomus*, rursus idem erit sensus. Et enim qui præcedit honore, prior est ad deferendum honorem. Sin passive, sive legas pravenientes, sive precedentes, aut aliud simile, sensus absurdus est. Itaque nihil est quod me laudet, quod in quarta Editione reposuerim pravenientes pro precedentes. Atqui manet interim scrupulus de casu accusandi, ἀλλήλων, cum προηγέσθαι ob præpositionem postulet paternum casum. Unde fortassis rectius erat vertere, præferentes: nam ὑγῆμαι significat existimo, προηγῆμαι pluris facio. Ut non solum priores esse jubeamur ad deferendum honorem, verum etiam unumquemque nobis præferamus, & honore digniorem ducamus.

Necessitatibus sanctorum communicantes.

Quæ fere hic me docet, hausit ex Annotatione mea.

Benedicite persequentibus vos.

Quoniam Annotationes scripseram, cum nondum
Tom. IX. Sff esset

esset animus addere contextum, locis aliquot accidit, ut inter se minus respondeant. Id hoc loco usu venit. Porro benedicere pro bene precari, nescio an sit apud Latinos: & qui bene precatur alteri, bene de illo loquitur.

EX CAPITE DECIMO TERTIO.

Omnis anima potestatibus sublimioribus.

Probat vim comparativi esse in præpositione ὑπὲρ, quasi eadem vis non sit in præcellendo ex præpositione प्रा. At Paulus ideo vult nos obedire Magistratibus, quod publica præcellant auctoritate. Nunc videtur admonere, ut obtemperemus non cuilibet Magistratui, sed tantum excellentioribus, hoc est, Regibus aut Regum Præfectis, Prætoribus aut Tribunis non item.

Dei enim minister est tibi.

Cum hic Faber cum auctoritate pronuntiet Interpretem hallucinatum, ac male Latine vertisse, tamen non destomachatur in illum, quemadmodum solet in me: satis declarans, quam sincero animo rem gerat.

In hoc verbo instauratur.

Hic accipi possit instauratur, pro eo quod est renovatur. Lex nova quasi renovat veterem, redigens illam in compendium. Nam vis hujus præpositionis, re, est in Græco Apostoli verbo.

Hora est jam nos de somno surgere.

Hic multis testimoniis nos docet, ἐγείρεσθαι verti posse pro surgere. At istud nemo nesciebat, quandoquidem & turris dum extruitur ἐγείρεται. Et Dominus apud Joannem profitens se intra triduum excitaturum templum corporis sui, ἐγερῶ dicit, quod versum est excitabo. Nec tamen ideo non sonat expergisci. Nam quod est Geneseos xli. ἐγέρθη ὁ φαραώ, versum est, Expergefactus autem Pharaos. Quod ait multos expergisci qui non surgunt, frivolum est. Sic multi posteaquam surrexerunt, redeunt ad somnum. Verum quisquis excitatur, in hoc excitatur ut surgat. At videtur verbum expergisci dictum à pererigo. Horam verti in tempus, quod dubitarem an hora Latine diceretur hoc sensu.

EX CAP. DECIMO QUARTO.

Alius enim credit se manducare omnia.

Quoniam omnia pro quavis apud Oratores inusitatum est, nam apud Poetas reperitur, malui sic vertere, vescendum esse quibuslibet: & adjicio, Quis enim possit unus edere omnia? Hic rixatur: Quis non possit, inquit, vel summorum virorum scriptis excerpte qua carpat in risu, & salibus vellicet? Quem hic carpo, calidissime juvenis? Nec Interpretem carpo in Annotatione, nec Apostolum, quem tu defendis scilicet. Tantum indicavi vocis, omnia, amphibologiam, & parum usitatam usurpationem. Atque hic diu litigat, quod Apostolus hæreat in eodem cavillo. Atqui discere poterat ex Annotatione nostra, πάντες Græcis usitate dici pro quibuslibet, ut complectatur partium distributionem per conjunctionem vel, non per &. Poterat aliam querere rixandi materiam. Manducandi verbum, pro edere, puto tempore Interpretis usitatissimum fuisse. Nam apud Suetonium in Octavio propemodum sic usurpatur; nunc docti libenter abstinere.

Qui autem infirmus est, olus manducet.

Cum Græci magno consensu habeant ἐσθίειν, miror cur hic defendat, manducet, cum id probabile sit Librariorum incuria commissum. Quæ vero refert ex Ambrosio, Hieronymo, ceterisque, nihil adversus nos faciunt. Nam illi verba Pauli ad suam accommodant sententiam.

EX CAPITE XV.

Quacunque enim scripta sunt.

Paulus admonens nos, ut morem geramus infirmitati

A fratrum, adducit exemplum Christi, & addit Prophetæ testimonium è Psalmis, Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. Hoc vaticinium ne videretur de solo Christo proditum, nec ad nos pertinere, addit, Quacunque enim scripta sunt, ad vosram doctrinam scripta sunt. Ad hunc sensum congruit utraque mea interpretatio, ante scripta sunt & præscripta sunt imitanda. Nam hoc prædixit Propheta priusquam Christus exhiberetur, & ad exemplum nobis præscriptum est. Sed quacunque, inquit, complectitur omnia scripta. Verum, quacunque sunt ejus generis. Quod autem ait, impiorum scelera contineri in Scripturis, quæ non sunt imitanda, plane sophisticum est: nam & illa pertinent ad exemplum, non ut imitemur, sed ut quid imitandum sit admoneamur. Jam & transitus Maris Rubri, aliaque miracula vel ceremoniæ, juxta allegoriam nobis in exemplum proponuntur.

In honorem Dei.

Quoniam in Annotatione dixi, Interpretes lascivis affectatione copia, textit longam rixam, cumque toties hoc notem in Interprete, tamen ad singula loca novat tragediam. Atqui satis erat semel stomacho gessisse morem usque ad satietatem. Et lascivire copia, non est flagitium: sed ad quamlibet occasionem rixari cum amicissimo fratre, peccatum est. Illud constat, ὁδοὶ Græcis sonare honorem, δόξα gloriam: jam honorem frequenter Scripturæ usurpant pro subsidio, gloriam nunquam. Hæc cum sic habeant, dicat ille censor causam, cur hic Interpres maluerit dicere honorem quam gloriam. Si nullam potest adferre, cur ita rixatur, quasi Interpreti objecissem crimen falsi? De sententia nihil queror. Jam si probat quod quidam interpretantur de gloria futuri seculi, nonne Interpres adstrinxit Pauli sermonem ad unicam duntaxat sententiam, quo nomine mecum sæpe jurgatus est?

Ad confirmandas promissiones patrum.

E Hic vult utrumque infinitum referri ad verbum præcedens λέγω. Atqui dure dicitur, dico glorificare, pro jubeo glorificare, sive debere glorificare. Nec tamen improbo quod hic adfert, si distinctio respondeat. Verum Ambrosius ista dirimit, quemadmodum & Chrysostomus, & Theophylactus, & Thomas, qui glorificare exponunt debere glorificare, quasi infinitum δόξασι positum sit vice verbi imperativi, glorificate.

Super misericordia.

E Hic Laurentius miratur eandem præpositionem aliter redditam. Faber pronuntiat rectius non variare. Et tamen cum his non litigat. Sed non dicunt, affectat aut lascivit copia. Qui nulla de causa mutat, nonne affectat, & pro animi arbitrio novat vocem Latinam, nonne lascivit & ludit copia? Sed ita decretum erat cum Erasmo rixari, quo gratificetur suis sodalibus. Idem faciunt in proximo loco, & tamen modeste tueretur Interpretem suum.

Ita ut possitis alterutrum monere.

F Cum scriberem Annotationes, codices, quibus utebar, habebant ἀλλως, post cum ex aliis deprehenderem variare scripturam, reliqui sensum, quem vertit Interpres. Chrysostomus in contextu habet ἀλλήλως, in enarrando legit ἀλλως, & hanc opinor fuisse veram germanamque lectionem, utcunque alteram sequutus sum. Porro quod Interpres ἀλλήλως vertit alterutrum, non potest melius excusari à solœcismo, quam si dicamus hominum vulgus id temporis sic solere loqui, dum studet Græcam vocem unica voce reddere.

Sanctificans Evangelium Dei.

ἁγιοῦν, quoniam sanctificans non videtur reddere Græcæ vocis emphasim, verti ministrans. Non ad plenum, inquit, exprimis. Verum quod sequitur supplet, Ut fiat oblatio Gentium accepta. Juvenile est quod di-

dicam, hic ex Annotatione mea diligenter indicat vim Græci participii, & sensum hujus loci, ac me facit ipsi assentientem, quasi me docuerit.

Impediebar plurimum.

Τὸ πᾶν δὲ Chrysostomus interpretatur aperte ὅτι πᾶν pro πᾶσι colligens illum sæpe conatum, & sæpe fuisse præpeditum ne faceret. Annotatio refert præpeditus ad occupationes Apostoli. Hic mavult referre ad Spiritum obsistentem, juxta quod legimus in Actis, nec ego reclamo. Attamen quæ sequuntur pro me faciunt: *Nunc autem ulterius locum non habens in his regionibus.* Indicat enim occupationes docendi Evangelium obstitisse, quo minus venire licuerit.

Cum in Hispaniam proficisci cæpero.

Chrysostomus non addit hæc verba, ἐλθόμεν πρὸς ὑμᾶς, id est, *veniam ad vos.*

Proficiscar Hierosolymam ministrare sanctis.

Mavult mutare scripturam Græcam utcunque consentientem, quam fateri per Scribas o mutatum in α. Nam ad sensum omnino commodius est tempus præsens: hoc enim se dicit facere, quod jam apparat facere. Ad hæc docet nos ex Annotationibus meis participium Græcis interdum usurpari pro infinito, velut ἐτέλειο διὰ τῶν, μέμνημαι ἐλθόν. Verum sciat hoc non in quibuslibet verbis habere locum. Non enim quemadmodum recte dicimus, διατέλει ὁ κάλλιστος πρῶτων, ita dicemus πορεύομαι γερῶν, sed γερῶν recte diceretur. Aliam igitur annotatiunculam adterat oportet si velit meam admirationem excludere. Nec hic est sensus, *eo Hierosolymam ministrare sanctis*, imo jam dudum hoc agit negotium collectis pecuniis, & adornans, Totum hoc est ministrare sanctis.

In pauperes sanctorum.

Ait sanctorum accipi distributive, hoc est, in eos qui ex sanctorum numero pauperes sunt. Sed hanc sermonis formam agnoscunt Græci, Latini non item. Hoc indicare volui.

Nam si spiritualium eorum participes facti sunt.

Negat sanctos pauperes, qui erant Hierosolyma, communicasse Evangelium Gentibus. Quis hoc illi indicavit? Si nihil communicarunt, cur præcessit, & *debitores sunt illorum*? Loquitur enim hic de permutatione officiorum, ut alteri suppeditent spiritualia, alteri carnalia reponant. An ideo debebatur illis quod Christo & Apostoli fuerunt *Judei*? Si Gentem designatam intelligis, & Gens illa primum annuntiavit Gentibus Evangelium. Eoque fecisse dicuntur quod a majoribus factum est. Tametsi probabile est & sanctos Hierosolymis agentes Gentibus communicasse Evangelium, vel in Asia cum Apostolis, vel Hierosolyma, ubi maxima erat Ethnicorum turba.

EX CAPITE VLTIMO AD ROMANOS.

Qua in ministerio Ecclesia, qua est Cenchris.

Ait me eadem notasse quæ notavit Faber. At ubi notavit Erasmus ex Paulo Latine dicendum *Acylam*, pro *Aquilam*? Græci quoniam carent littera q, per x voces nostras utcunque sonant.

Qui est primitivus Asia.

Chrysostomus constanter legit *Achaia*, licet enarratio nihil arguat certi. Sed si Asia accipiat pro tota Regione quæ communi vocabulo Asia minor dicitur, Asia pars est Achaia: Sin pro ea parte, quæ proprie Asia dicitur, diversa est Achaia.

Et domesticam eorum Ecclesiam.

Hic mirum quam gestiat ac triumphet noster γεροντοδιδάσκαλος, eandem vocem, quam ante verteram Ecclesiam, nunc verto congregationem, qui toties notem

A Interpretem de affectata copia. Atqui non idem oportet licere divino Interpreti, quod licet Erasmo, quandoquidem in illo nihil est, quod non auctore Spiritu Sancto sit proditum. Verum ne me putet temere posuisse Latinam vocem pro Græca, vulgus hominum Ecclesiam putat esse domum: ne igitur hic intelligeretur domus in domo, vertimus congregationem. Hoc datum est crassis, qui nesciunt quid Græce significet Ecclesia. Congregationem autem & alibi Paulus usurpavit in bonam partem, velut 2. Theff. II.

Salutate Mariam.

B Omnino Chrysostomus legit ὑμᾶς. Sed quid ego peccavi, si falsus duplicem haberi apud Græcos lectionem, eam sequor, quæ mihi tum magis arridebat? Sensus per omnia est idem, sive legas ὑμᾶς, sive ἡμᾶς, nisi quod prima persona magis convenit Paulina civilitati, qui se miscuit huic sermoni, ne videretur Romanis exprobrare mulieris beneficium. Et fortassis ita vertit Interpretes. Nam nos facile depravatur in vos. Hic scilicet erat locus declamandi in eos, qui Latina castigant à Græcis, quanquam nos non hoc agimus, sed ostendimus utraque ex alteris posse castigari.

Ei autem qui potens est vos confirmare.

C Hic etiam atque etiam longam excitat tragœdiam, quod indicarim Lyrannum errasse sequutum Haymonem. Errorem non defendit; sed intolerabile piaculum admissum putat, quod jocus admiscui notationi. Atque ut hic arte, qua valet plurimum, exaggeret meam scommata, risus, ludibria, petulantiam, amarulentiam, aliaque dictu horrenda, facit Lyrannum unum ex sacrosanctis ac vetustis Ecclesiæ Doctoribus, qui nunc cum Christo regnet in cœlis, contemplans cum Angelis & Apostolis faciem Dei. Atqui nec auctoritas Ecclesiæ illum ponit in numero Divorum, neque miracula, aut rumor vitæ sanctæ peractæ illius memoriam nobis commendavit. Quin potius alia de illo feruntur etiam à Franciscanis, quæ nolim hic referre. Jam in eruditione non multum illi tribuunt Theologi. Ego tamen nec labores illius prorsus contemno, nec nego illum esse in cœlis, verum idem sentio de multis ob facinora supplicio affectis. Nec tamen ideo illorum memoriæ tantam reverentiam debeo, quantam hic postulat. Parcendum mortuis; nec ego illos criminor, sed cum libris, in quibus nobis velut adhuc superstites loquuntur, mihi res est. Nec quisquam adeo religiose veneratus est defunctos, ut metuerit ab illis dissentire. Quod si lædit quisquis dissentit, cur hic toties dissentit à Laurentio jam pridem defuncto, quem probabilius est in cœlo regnare quam Nicolaum Lyrannum. Sed offendit jocus. Jocus est, sed citra amarulentiam, & ego tam crassus hactenus fui, ut non putarim Lyrano deberi reverentiam, quam debemus Augustino, aut Hieronymo. Jam perinde quasi videat Nicolaum Lyrannum inter præcipuos Divos sublimem, ita confert nos viventes in hoc miserando ac foetido terræ stabulo, ubi stercorebus foetent ac sordent omnia. Quam est hæc stercorelenta oratio, sed tamen in his stercorebus scripti sunt illi libri, in quibus nos aliquando reprehendimus aliquid. Quemadmodum igitur hic supra modum exaggeravit sordes viventium Christi spiritu, (nam hoc quoque de omnibus credere pium est, nisi constet diversum) ita ridicule tot tragicas amplificationes congerit, de Lyrano apud Deum Rege & Sacerdote, summe honorato ante conspectum divinæ majestatis, cum fieri possit, ut Lyrannus habitet apud inferos. Verum hæc illi præstruenda erant, ut posset ad satietatem usque Desiderium carissimum palmis cædere. Talium, inquit, virorum non oportet honori derogare. Derogant autem qui minuunt opinionem doctrinæ. Quicunque dissentit à Veteribus, nonne minuit illis opinionem doctrinæ. Quis autem est Theologus qui hoc non faciat? Non hoc ipsum aliquando facit Lyrannus? Qui vero sunt illi qui Lyrannum

Tom. IX. Sff 2 con-

contemnunt, quod fuerit Lingua incompta? At si Linguarum praesidiis res explicanda sit, an non docendi sunt qui Linguarum carent peritia? Qui vero sunt illi qui solis Linguis instructi sunt? An talis fuit *Laurentius*? An talis *Faber*? Nam de me nihil dicam. Sed tamen in hoc argumento plus est habendum fidei Linguarum peritis, quam ei qui nullius Linguae peritia instructus tanta cum auctoritate tractat Linguarum negotium, alienis plumis sese venditans. Illud vero quam graviter sibi dixisse videtur, quod meae petulantiae terra sit angusta, ut quae in coelos usque moveat digitos, & exferat linguam. Quis non videt hunc juvenem ad maledicentiam esse natum? Quis exserit linguam in coelum, qui notat aliquid in libris *Nicolas Lyranus*? Primum incertum est an ibi sit *Lyranus*; deinde nihil in illum coelestem dico, sed in libros, quos terrenus scripsit in terris. Haec est illa vere tragica eloquentia. Ita usque ad satietatem destomachus in me, *Laurentio* & *Fabro* tribuit pios ac religiosos sermones, mihi admonenti (sic enim fingit) quod *Paulus* non simpliciter dixerit *gratia*, sed addiderit, *gratia Domini nostri Jesu Christi*, quam precatur carissimis sibi discipulis, mox objicit, quod illa benedictio pertineat non solum ad eos, quibus scribebat, verum etiam ad omnes Christianos. Hic quoque libuit dissentire. Tandem in cake facit me veluti poenitentem optare bonam mentem à Deo: ipse veluti re bene gesta canit nobis Psalmum. Atqui fortasse post tales Annotationes congruentius erat Psalmum aliquem poenitentialem canere, in quibus toties delirat, tot fiat glorias, alienis se plu-

A mis venditans, toties sine causa maledicit proximo, & quidem seniori juvenis, toties viperino denticulo clam inspargit venenum lethale, velut illud, quod quodam loco cum quidam admonet, postridie esse festum Ascensionis, me respondentem facit, non animadverteram, quasi contemniam dies festos: rursus alibi, cum obiter incidit mentio de rectitudine fidei: *Hac de re*, inquit, *audies, cum tecum contingeret seorsum loqui*. Semelatque iterum minitatur convitia, rhetorice scilicet indicans, se mira premere modestiae causa, & alia his virulentiora, quae *Nomentanus* non diceret in *Balastronem*: quae loca si velim proferre, cordatus lector facile perspiceret, omnia illa blandimenta, *vir amicissime, carissime Desideri*, cum obtestatione de sinceritate cordis, nihil aliud esse quam mel aconito mixtum. Idque mire festivum existimat, sic figurato morsu laedere, ut soli sodales admoniti agnoscant ac rideant. Sed ubi tandem istas artes didicit, humilis illius ac simplicissimi *Francisci* germanus filius? Verum ubicunque hoc didicit artificium, hic oportebat vitari, quod populus hac in parte nimium male sentit de toto hujus sodalio, nec aliud proficitur talibus libris, quam ut in dies pejus sentiat. Nam ajunt hoc opus Patrum auctoritate fuisse excusum, unde liquet qualia sint judicia populi illius Seraphici. Sed jam hujus operae me tædet, precor huic juveni veram modestiam, veram sinceritatem, veram caritatem, tantumque eruditionis ut possit in bonum; quod se posse putat: denique pro vana fucataque gloria, solidam ac perpetuam gloriam.

F I N I S.

DESIDERII ERASMI APOLOGIA

ADVERSUS ARTICVLOS ALIQVOT, PER MONACHOS
QVOSDAM IN HISPANIIS EXHIBITOS.

AD LECTOREM.

VO minus involvaris, optime lector, scito libellum accusatorem, digestum in titulos, & articulos sive capita. Horum singulis additi sunt numeri, quos eosdem comperies in responsionibus Erasmi, qui indicabunt quae responsionis pars cui objectionis parti respondeat. Præterea quae referuntur ab accusatoribus, notata sunt geminis hypostigmis * ad marginem. Bene vale.

Reverendissimo in Christo Patri ac D. D. Alfonso Manrico Archiepiscopo Hispalensi, summo de fidei negotiis apud Hispanos cognitori, Erasmus Roterod. S. D.

EST Pylus ante Pylum, ut habet veteris Comœdiæ jocus: at nova tragœdia, quæ temporibus hisce nimium fervet, aliud dictum suggerit, nimirum, est Apologia ante Apologiam, nec ullus Apologiarum modus aut finis. Cum hic Libellus Apologeticus esset in lucem proditurus, ornatissime Præsul, videbam illico ipsi Apologiæ triplici Apologia fore opus, una qua placarem tuam amplitudinem, altera qua doctis amicis satisfacerem, tertia qua mitigarem adversarios. Quanquam autem minime vel decebat offendisse Præsulem, præter imaginum claritatem, & amplissimi muneris dignitatem; omni virtutum genere præcellentem, vel tutum erat alienasse illius animum, à cujus nutu penderet non solum causa mea, verum etiam tot piorum & eruditorum hominum vota, quos hoc negotium aliquanto magis habere videtur sollicitos quam me ipsum, tamen hic mihi non multum laboris sumendum esse video, cum in causa justa mihi res sit

D cum judice, summo quidem illo, sed non minus æquo prudentique quam summo. Nec vero alia re dignior es summi cognomine, quam quod nobilitatis, dignitatis & auctoritatis magnitudinem bonitate superas. Ut promiseram, ita decreveram Libellum vel æris mei dispendio premere, si sensissem id amplitudini tuæ fore gratius: imo vehementer invitatus hic usus sum opera Typographorum, sed cogitabam multis Exemplaribus opus esse, qui isthic cognoscendi provinciam suscepissent: neque nesciebam quam raro perferantur, quæ in tam procul semotas Regiones perferenda traduntur: tum amanuensibus meis abunde multum, ut semper, erat negotii. Ad hæc, Epistolæ vestrales sero pervenerant, ut ad describendum deesset spatium. His causis compulsus sum Typographorum operam implorare, quorum ars citius nobis reddit Exemplariorum duo millia, quam amanuensium industria duo: illud tamen stipulatus à *Frobenio*, ut mihi decem codices traderet, reliquos sic premeret, ne in cujusquam venirent manus, nisi cognita tuæ sublimitatis voluntate: quæ si juberet perpetuo premi, ipse indemnus esset, omnis jactura in me recideret, qui multo levius ducebam pecuniæ, quam tui favoris dispendium. Res acta est bona fide, donec inopinata *Joannis Frobenii* mors sic consternavit universam familiam, ut omnium curis alio vocatis, huic rei

* In hac Editione caractere Italico, ut vocant, distincta.

rei parum cautionis sit adhibitum. Jam enim apud *Urbios* quidam arte nactus Exemplar *Frobenianum*, adornabat excudere, ut est hoc hominum genus quæstus avidum, longeque vehementius flagrat æmulatione, quam ullus figulus adversus figulum. Jam nobis restabat deliberandum, non utrum premendus esset Libellus, nec-ne, sed utrum malleus exire mendosissimum an emendatiorem. Hic utrinque constricti, quod erat levius malum elegimus, recognitum exire passi sumus. Quod factum si tua probat amplitudo, gaudebimus: Sin minus, nobis ignoscet humanitas tua, necessitati potius indignabitur. Quod adeo futurum confido, ut verear ne, quæ tua placabilitas est, jam mihi succenseas, qui de re tam nullius momenti tantum verborum consumserim.

Restant igitur amici placandi, quorum & voces & litteræ me subinde convitiis flagellant, quod omnium næniis omnibus respondens bonas horas male collocem. Nam esse quosdam homines eo natos ingenio, ut non possint aliud quam calumniari: rursus esse complures tam avidos famæ, ut vel *Erostrato* suum nomen invideant. Quis autem tam est hebes, qui non possit aliquid in alieno opere deprehendere, quod in aliquam calumniæ speciem trahat? Nec alia ad parandam famam expeditior breviorque via. Rursus ab aliis hoc arte studioque agi, ut vel his rationibus mihi facebant negotium, & à provehendis studiis avocent. His itaque respondere quid aliud est, inquirunt, quam illorum malitiam alere, proque maleficio beneficium reddere? Adferunt impudentem calumniam, & præmii loco referunt celebre nomen. Hæc erat illis votorum summa. Proinde censent totum hoc rabularum genus prorsus esse negligendum, quorum insulas næniæ nemo doctus dignatur legere, certe posteritas ignorabit. His amicorum objurgationibus vix habeo quod respondeam, nisi quod quibuldam operæ pretium erat respondere: nec omnibus tamen respondi, sed nonnullis obtriciui: nulli vero respondi, nisi *leviori*, ut ajunt, *brachio*, veluti persuasum habens, nihil ejusmodi rixarum apud posteros victurum. Quod an futurum sit nescio, certe optarim. Quosdam responsione dignatum esse me summo-pere pœnitet. Certe iste Libellus nihil habebat ulla responsione dignum, quem ego sane nec lectione dignaturus eram, nisi talis esset nunc apud vos temporum status, ut hujusmodi trices, non solum Academicis & eruditis viris, verum etiam summis Ecclesiæ primatibus, ipsique adeo rerum Domine Cæsareæ Majestati publicitus negotium exhiberetur, non sine totius *Hispania* tumultu, gravique infirmorum offendiculo.

Venio nunc ad placandos eos quibuscum mihi res est. Nam isti fortasse dicturi sunt, hac Editione non-nihil læsam existimationem suam. A quorum prudentia illud in primis petam, ut cogitent, quod, si mihi fuisset in manu, nullius magis referebat premi scriptum hoc quam mea. Deinde cum ea sit causæ natura, ut impium sit non refellere quod objicitur, cumque criminis intentio manifestam impetentis vel imperitiam, vel vanitatem, vel malitiam præ se ferat, nec nisi læsa impetentis existimatione possit rejici, nihil hic ei potest imputari, qui suam tueretur innocentiam, sed totum illi qui sic laceffivit. Si quis quem furti reum peregrisset, judicum sententiis absolutum retraheret in jus, postulans injuriarum, quod per illius defensionem habeatur pro calumniatore, quid audiet? Nihil aliud, nisi cur impingebas quod erat falsum? Quis autem audiet illum qui rationem exigit ab eo, cujus clypeo sagitta, quam in illum torferat percussa, oculum excusserit mittentis? Quicquid hic est noxæ non depulsi, sed impetitori fertur acceptum. Jam si quid fuisset probabiliter impium, tamen hoc erat Christianæ modestiæ, discutendum proponere, pronuntiandi munere iudicibus integre reservato. Nunc cum tam multe sint evidentes calumniæ, tamen nusquam non asseverant, nusquam non convitiuntur, nisi forte hæc convitia non sunt, *Erasmus* pugnat contra divinitatem, dignitatem,

A & gloriam Christi, *Erasmus* subvertit auctoritatem Scripturæ sacræ. Hæc aliaque permulta cum doceam esse falsissima, nullum regebo convitium, sed tantum appello impudentem calumniam. Mitiore vocabulo rem signare non poteram. Et tamen interim nullius edo nomen, cum mihi noti sint omnibus circumstantiis hujus tumultus antesignani. Et utinam mihi licuisset citra jacturam omnem alienæ famæ, meam tueri innocentiam, non quod istorum improbitas mereatur ullam civilitatem, qui spretis eruditorum ac bonorum virorum judiciis, contempta summorum Præfulum auctoritate, neglecta etiam Cæsaris Majestate, inconditis motibus turbant *Hispaniam*, ante summa tranquillitate florentem: sed quod videam ubique populum propensorem ad odium Monachorum, quam vel par est, vel expedit Religioni Christianæ. Nunc quod solum mihi superest, & lectorem obsecro, ne ex paucorum moribus æstimet omnes, & quod isti sic tumultuantur, malit inscitæ persuasionive tribuere, quam perversitati: & ipsos per Christum exhortor, ut Christi negotium Christiana gerant sinceritate. Dicent: Nos nullum in te scriptum commisimus Typographis; quasi isti Articuli usquam terrarum non habeantur, aut quasi non sit multo gravius sic linguis impeti quam editis libris. Liber editus invenit suos judices, & laceffito respondendi, si libeat, præbet facultatem, provocatori adimit inficiandi. At plus est quam librum edidisse, cum sparsi per omnes Regiones de composito nusquam non vibrant linguas in proximum, apud mulierculas, opifices, aulicos, milites, in conviviis, in privatis colloquiis, in sacris confessionibus, in vehiculis ac navibus, in publicis prælectionibus, in sacris concionibus, in foris, scholis, aulis & monasteriis: nec apud ullos impudentius, quam apud idiotas, ea maxima turba est, idque Hispanice, Gallice, Polonice, Hungarice, Germanice: his, quoniam ea non intelligunt, facillimum est imponere, & apud hos, inquirunt, linguam non habet *Erasmus*, nos tot linguarum millibus instructi sumus, & ab hoc hominum genere plurimum nobis est emolumentum. Id si conglomerati, fortiter perfrictaque fronte facere perstiterimus, vincemus scilicet & linguis confodiemus *Erasmus*. O sanctas cogitationes, ac *Dominico Franciscoque* dignas! Nam hic etiam illi, qui se venditant observantiæ titulo, cum primum *Luthero* late grassante semet intra testam contraxerint, præcipuas agunt partes. Etiam atque etiam rogo pios ac bonos, ne quid horum existiment ad se pertinere. Utinam per istorum improbitatem liceret & malis parcere, qui ut sibi ipsi non parcunt, ita suum Ordinem plusquam hostiliter lædunt!

Quid ego nunc referam qualia sint quæ sacris illis linguis è sacrosanctis pectoribus effundunt? Quidam in frequentissima concione dixerat in libris *Erasmi* esse quædam hæretica: digressus è suggesto exceptus est à docto quodam ejus urbis pensionario: Rogatus est ut proferret locum hæreticum; Respondit sibi libros *Erasmi* nunquam fuisse lectos, tentasse legere Opus, cui titulus est *MORIA*, sed ob styli profunditatem metuisse ne posset in aliquam prolabi hæresim. Alius seditiose clamarat me corrigere *Magnificat*: Rogatus in convivio, quid esset ibi correctum; Dixit quod venit in buccam, ait me vertisse *Abraham & seminibus ejus*, prolatus codex coarguit impudens mendacium. Alius Doctor insigniter indoctus me præsentem dixit in concione, eos peccare in Spiritum Sanctum qui corrigerent *Magnificat*; Item eos qui dicerent concionatorem non intelligere suum Thema, cum themata sumantur è sacris Litteris. Dixeram enim in convivio quendam ejusdem sodaliti verba *Petri*, quæ proposuerat, parum intellexisse, quod dixeram, erat verissimum. Alius vociferatus est quod in Precatione Dominica apud *Lucam* pro debita vertissem peccata, cum sic habeat apud eum Euangelistam Ecclesiastica lectio, tam apud Græcos quam apud Latinos. Quid de illo referam, qui cum in frequentissima Schola perstrinxisset me, quasi parum pie

sentirem de casta vita, post in colloquio privato fastus est se hactenus credidisse, Declamationem esse concionem Ecclesiasticam, & coelibatum esse vitam virginem Angelicamque. Quid de illo qui jam triumphabat, quasi falso scripsissem, *Hieronymum* non fuisse perpetuo virginem, cum ad *Eustochium* scribat, *Virginitatem enim non tantum efferimus, sed servamus*, cum iis qui Latine norint illic *servare* sit servandi rationem docere, & si hoc Latini sermonis ratio non indicaret, ipsa res, ipse dictionis tenor declarat. Pudet memorare de illo, qui quod in *Enchiridio* laudassem Apostolorum *germanam Theologiam*, quæ & Philosophorum supercilium & Principum sceptrum misisset sub jugum Christi, publicitus vociferabatur me negare usquam gentium esse Theologiam præterquam in *Germania*, quæ maxime foveret hæreticos, cum pueri quoque sciant *germanum* dici quod est verum ac genuinum, eaque vox sic usurpata sit etiam apud *Paulum*, si Latinos Auctores non legerat. Huic vicinum est illud, quod quidam, suo ipsius iudicio magnus fidei *ζηλωτής*, apud eximios viros non veritus est criminari, quod censuerim *Carthusiano* potius vescendum carnibus, quam admittendum levem capitis dolorem, quia reprehendebam eum, qui pateretur proximum in capitis venire discrimen ob humanam constitutionem. Sed desino nugis onerare tuam amplitudinem, quanquam hæc tibi non narrantur, sed adversariis: sunt enim hujus generis & his indoctiora stultioraque innumera, quæ publicitus & apud summos viros clamitant. Qualia jam divinandum est esse quæ in clanculariis illis susurris effutunt? Atqui hæc excipiuntur auribus cordatorum, neque enim omnes fungi sunt aut stipites, hique in vulgus efferunt, itaque fit ut etiam me tacente, multorum vel risum vel odium sibi concilient. Ab his intemperis si quando Principum auctoritate revocantur: *Oportet*, inquit, *Deo magis obedire quam hominibus*. Ista vox pulchre conveniebat Apostolis, qui post carceres & flagra pro nomine *Jesu* libenter tolerata, ab impiis Judæis jubebantur silere, quod ab ipso Christo jussi fuerant per orbem universum prædicare: verum ubi Christiani piique Principes revocant à scurrili maledicentia, à mentiendo, à calumniando, à seditiosis clamoribus, quam male convenit illa vox: *Obedire Deo oportet magis quam hominibus*? Quid agitis, o viri præclari? An istis rationibus fulciendam putatis Ecclesiam Christi? An talibus stratagematis sarcire conamini Ordinum vestrorum auctoritatem? quæ tamen adeo à me nunquam est læsa, ut nemini vestrum unquam opera mea decesserit, vel ovum vel caseus. Haud eam alia via poteratis, mihi credite, gravius lædere. Non hic minis agam vobiscum. Considerate quale sit hoc seculum, reputate quæ sint hominum erga vos studia. Quid possum calamo, quid his junctus factionibus, quæ vestris Ordinibus internecionem moliuntur, non dicam. Fortassis & à Principibus impetraturus sim, ut quod æquissimum est, & mihi liceat Gallicæ, Hispaniceve tueri causam meam. Sed nihil hujusmodi vobis à me periculi est, habetis *zonam*, cui prius est dedi fluctibus, quam communi periculo servari. Ipsi vestram ipsorum causam prudenter agite. Sic agentibus aderit ipse *Christus*. Si persequimini impia dogmata, mihi nullum impium dogma placuit, aut placebit unquam, hic habetis commilitonem. Si vestrorum Ordinum auctoritatem sartam tectam habere studetis, redite ad eas virtutes, quæ vestris majoribus tantum auctoritatis, tantumque favoris conciliarunt: & hic habebitis *Erasmum* applausorem. In Christo sint vestra præsidia, cujus gloriæ serviendum est in omnibus. Per illum vincetis, si illius auspiciis pugnaveritis, & tum vere gloriosam referetis victoriam, si illi viceritis. Quod si à Christo deflexis oculis, in improbitate, maledicentia, versutia, clamoribus, susurris, favoribus humanis, conjuratis phalangibus collocaveritis victoriæ spem, res vobis non aliter in diversum cedit, quam cessit olim Judæis Christi nomen obruere, suamque

A pristinam tyrannidem attollere molientibus. Non ideo coelitus venit Evangelium in terras, ut serviret humanis cupiditatibus, sed ut lux sit omnium ignorantiae, ut sal omnium stultitiae, ut regula sit inflexibilis, ad quam omnium actiones corrigantur. In solida petra consistamus, ut per petram petra vincamus. Apud homines alii potentes dicuntur, alii imbecilles; coram divina potentia, vermiculi culicesque sumus pariter omnes. Nemo tam potens, quin sit comminendus, si impingat in hunc lapidem: nemo tam imbecillius, quin victurus sit, si perstiterit in hoc lapide. Id ut faciatis moneo, fratres. Imo hoc consilium lubens dederim Christianis omnibus, ut cogitent hanc temporum vix unquam auditam calamitatem, esse manum Omnipotentis nos ad poenitentiam invitantis. Quid enim malorum abest? Num bellum? Num pestilentia? Num fames? Vidimus atrociora, & ni Deus prospexerit, videbimus atrociora. Jam in opinionum pugnis, quando fuit unquam major rabies, majorque pervicacia? *Ninivite* territi minis Prophetæ, conversi sunt ad poenitentiam, & impetrarunt Domini misericordiam. Ipse *Pharao*, ranis, locustis, cyniphibus, aliisque malis afflictus clamavit ad Dominum, & invenit solatium. Nos tot annis tot plagis affligimur, nec video quenquam cogitare de vita in melius commutanda, sed ex publico malo quisque studet aliquid privati commodi decerpere. Alius in alium culpam rejicit, sibi quisque palpatur. Quod si pariter agnoscetes Domini manum in nos extentam, sinceris studiis singuli verteremus nos ad mores correctiores, ira Judicis versa in misericordiam jungeret animos Principum, auferret à nobis locustas militum, qui nec sacris parcunt nec profanis, abigeret ranas sectarum, daretque nobis, juxta Pauli votum, patientiæ & solatii Deus idipsum sapere in alterutrum secundum Jesum Christum, ut unanimes uno ore honorificaremus Deum & Patrem Domini nostri Jesu Christi, non divulsi, sed coagmentati, integrique in eodem sensu, & eadem sententia. Nunc autem Dominus confudit labium terræ, quoniam molem giganteam exstruimus in coelum, & ideo diversa loquimur, quia sua quisque loquitur. Concipiamus omnes Christum, & omnes uno ore Christum loquamur. Ad id sibi quemque monitorem esse oportet, sive sit summus Pontifex, sive Monarcha, sive Monachus, sive profanus: *conclusit enim Deus omnia sub peccatum, ut omnium miseretur, & omnes egemus gloria Dei*. Malum hoc à Domino est, ab eodem remedium petamus oportet. Quin igitur omittimus structuram *Babel*, fodimusque magis puteos, ut inveniamus venas lachrymarum, quibus restinguatur accensa Numinis ira? Quod ut ad omnes communiter pertinet, ita maxime conveniebat Monachis, ad quos olim præcipue solet Ecclesia confugere, si quando premeret ira Dei. Illi jejuniis, vigiliis, afflictione corporis, precibusque non desinebant provocare Domini misericordiam, donec rediret serenitas. Hoc meum est consilium, quod ego, teste Christo, saluberrimum esse judico, si quod haberem melius lubenter impartiturus. Sed ego te, Præsul ornatissime, velut oblitus cui loquar, jam dudum moror alienis; itaque finem facio, clarissimæ celsitudini tuæ precans à Christo prospera feliciaque omnia. *Basilea* 14. Martii, Anno 1528.

F Reverendissimo in Christo Patri, ac D. D. Alfonso Manrico, Archiepiscopo Hispalensi, summo apud Hispanos de fidei catholica negotiis cognitori, Des. Erasmus Roterodamus S. D.

PAVLVS Apostolus, referente *Luca*, sibi gratulatur, quod causam dicturus esset apud *Agrippam* Regem; qui probe teneret ritus, constitutiones & quaestiones Judaicas, de quibus tum agebatur. Nimirum causæ suæ confidens, nihil aliud optabat ille beatus, nisi judicem intelligentem. Nam favorem res ipsa debet

bet impetrare apud integrum & æquum cognitorem. Poteram quidem eodem nomine & mihi gratulari, Præfulum ornatissime, quod iste tumultus in judicem inciderit, non minus eruditione judicioque quam vitæ sinceritate spectatissimum: sed magis hinc discrucior, quod tuæ pietati tot, tamque gravibus curis occupatissimæ, hujusmodi calumniis exhibetur negotium: nam de me fortasse levis jactura videbitur, quod à laboribus, quibus pro viribus, imo supra vires tum ætatis tum valetudinis, & provehendis optimis litteris jam pridem ubique gentium felicissime reflorescentibus, & restituendis rei Theologicæ studiis atque Auctoribus assidue desudo, avocor & interpellor. Quæ dedimus in propatulo sunt, ea numerare perfacile est: cæterum æstimare quantis vigiliis mihi contiterint, difficillimum. Nunc totis animis in hoc incumbimus, ut divus *Augustinus* & totus & emaculatus cum majestate prodeat in lucem: Opus immensum tum laboris tum impendii. Vix quisquam credat in tam insigni Ecclesiæ Doctore quantum portentorum deprehenderimus, quæ vel inciticia Scribarum, vel temeritas sciorum invexerat. Hæc in publicam utilitatem gratis largienti, molientique, talibus obstreperè modis, ingratitudo non vulgaris optimo cuique, sicut opinor, videbitur. Cæterum, commilitonem, qui rebus Ecclesiæ novo more fluctuantibus, constantissime perstiterit in parte Catholica, jam etiam cum hoste cominus confertisque manibus dimicantem à tergo linguarum spiculis confodere, quo tandem nomine donabimus? De nomine viderint alii, re nihil accidere poterat exoptatius ei, quicum isti se profitentur bellum irreconciliabile gerere. Sed hoc quicquid est mali levius ferrem, si mihi cum Judæis res esset, quemadmodum *Paulo* fuit: si cum hæreticis aut Paganis conflictatio, ut parta victoria, piis omnibus læta, non nisi impios vel læderet vel sanaret. Nunc adversus hos agere cogor, qui se profitentur Christianæ Religionis columnina, quos ut optimos esse decet, ita pro optimis haberi conveniebat, quorum alterum illis adesse vehementer optarim, alterum haudquaquam inviderem, siquidem per ipsos liceat. Sunt enim, ut accipio, qui hæc movent, non Judæi, non hæretici, non schismatici, non Pagani, sed *Trinitarii*, *Dominicani*, *Franciscani*, *Carmelita*, *Augustinenses*, *Benedictini*, jam olim gratiosa apud omnes orbis nationes nomina, quibus ego sane malim plurimum favoris accedere, quam vel tantillum decedere. Proinde quod unum possum, etiam atque etiam rogo per *Christum*, ne quis paucorum vel stultitiam vel improbitatem arbitretur ad Ordinum existimationem pertinere, in quorum honorem lubens privatam injuriam dissimularem, si vel eloquentiæ, vel ingenii, vel eruditionis tantum esset discrimen: sed impietatis crimen nemo debet agnoscere, nisi qui sustinuit admittere. Quin & ipsos Ordines rogare non gravabor, ut hanc controversiam privatam esse velint. Rursum si qui sunt isthic mei nominis studiosi, monitos velim, favores suos ita temperent, ne vehementior studiorum collisio novum aliquod diffidium gignat in mundo, cum jam dudum ubique diffidorum sit plus satis, præsertim cum ex levissimis interdum initiis videamus gravissimos existere tumultus, quos per homines nihili concitatos, summorum Principum ægre compescit auctoritas. Equidem quod ad animum meum attinet, malim cum *Jona* dedi fluctibus, & unius capitis jactura publicam redimere tranquillitatem, quam perniciosæ tempestatis esse, non dicam causa, sed vel occasio. Itaque sic agam causam, ut adversarios, quatenus licet, & illæfos finam & innominatos. Quod si res ipsa quippiam convitiis in istos loqui videbitur, hoc est, si veritas me defendente patefacta declarabit eos longe alios esse quam haberi student, sibi ipsis imputent non mihi, quem huc necessitatis perpulerunt. Si privatis litteris mecum egissent, poterat res citra cujusquam dolorem transigi, & à me magnam inissent gratiam. Nunc non solum publicitus, verum etiam inciviliter

rem gerunt. Nam ut omittam queri, quod jam diu privatim pariter ac publice, in sacris etiam concionibus, præter Pontificum & Cæsaris animum, petulantissime debacchati sunt quidam in nomen meum, exemplum invehentes multo alienissimum ab instituto moribusque *Dominici* & *Francisci*, quorum titulis sese venditant: hic ipse libellus, quem solenniter exhibuerunt tuæ celsitudini, quantum abest ab ea, quam profitentur, sinceritate? Primum enim exordium à commemoratione veterum hæreticorum venit ad honorificam mei nominis mentionem, quasi *Erasmo* quicquam unquam rei fuerit cum hæreticis. Deinde tituli formidabiles quid aliud quam pronuntiant? Quamquam interim & in medio, veneni non parum adpersum est. Verum hinc par pari non referam, quo videlicet non minus moderatione vincam quam causa. Cæterum à tua sublimitate, Præful ornatissime, nihil aliud petam, nisi ut non gravetur animum suum, plurimis gravissimisque negotiis occupatissimum, tantisper nobis dare, donec causam perdisceat. Etenim si quid esset impium in scriptis meis, nec tua pietas, sicut scio, faveret unquam, nec meus hic animus favorem postulare potius quam correctionem, vehementer optans omnem impietatem non minus abesse à scriptis meis, quam abest à pectore. Nam ipse video fateorque in Lucubrationibus meis, quas aliquot adolescens, aliquot non serio, sed omnino plurimas, omnes tamen præcipitavi verius quam edidi, naturæ vitium id est, esse permulta quæ poterant dici, vel eruditius, vel circumspectius, vel moderatius: non enim expectabamus hoc seculum calumniosissimum, impium vero sensum nullus, opinor, inveniet. Quale si quid ostensum fuerit, ipse primus omnium judex nigrum calculum tulero, ipse lictorem agens, confodiam errorem. Cæterum in tanta ingeniorum, opinionum ac judiciorum varietate, omnibus omnium suspicionibus, causationibus, depravationibus, detorsionibus, satisfacere, nec potest quisquam, nec fieri refert, cum & in Apostolicis litteris inveniat calumnia quod arrodat, nec ullus omnino Scriptor orthodoxus ad hunc usque diem tam felix exstiterit, ut non cum venia legendus sit. Ut enim de cæteris fileam, in Romanorum Pontificum, in *Hieronymi* & *Augustini* scriptis inveniuntur, quæ sententiam habent simpliciter hæreticam, si quis nunc ea profiteri contendat. Sunt humani quidam lapsus, quos aliis meritis condonat æquitas, tale quippiam mihi condonari nolim. Verum in his tuum judicium oraculi vice fuerit, optime Præful, quem & generis nobilitas, & vitæ pietas, & naturæ bonitas, & eruditio singularis ab omni malevolentiae suspitione abunde vindicant. Sed nimium diu te moror præfatione, rem aggrediar: primum ea bona fide recitaturus, quæ continet libellus huc per Cæsaris Secretarium missus, cujus proœmium sic habet.

PROOEMIUM MONACHORVM.

QUONIAM secundum Apostolum necesse est, Deo permittente, hæreses esse ad fidelium probationem, atque, ut ait Hieronymus, Æquum est ut quod crebro male pullulat, crebrius succidatur: variis hæresum zizanias pullulantibus, nunquam destitit celestis agricola in messem suam, id est, sanctam Ecclesiam, temporibus singulis operarios misitare. Atque ut priscos hæreticos taceamus, ab illis Ecclesiarum luminibus, Athanasio, Basilio, Chrysostomo, Augustino, Hieronymo, aliisque divinis operariis rejectos atque eradicatos, cum in hac nostra tempestate non parva eorundem zizaniorum semina succreverint, ac multis in locis messem Dominicam propemodum suffocarint, ne quid tale Hispaniarum regna paterentur, missus es tu, Antistes pietissime, qui divina atque Apostolica falce scientia atque sanctitatis ope cum natalium splendore mirifice suffragantibus, adulterina hac semina, qua inimicus homo hostiliter supereminat, ressecres, eradicares, atque disperderes, cum

ju diligentia atque vigilantissima cura, praeceptisque Apostolicis effectum est, ut doctissimi quique viri, atque in sacris Litteris peritissimi, non solum ad tuum tribunal praclarum convenirent, iisdem de rebus te precipiente ac praesidente tractaturi, verum etiam in compendium redigerent qua in Erasmi scriptis rationibus variis à vero catholicoque dogmate dissidentia viderentur. Ea igitur qua pro temporis angustiis ex aliquibus Erasmi operibus in transcurso perlectis, tua censura atque examinatione digna sunt visa, hoc praesenti libello tibi Pontificii decus suppliciter traduntur atque dicantur.

F I N I S.

T I T V L V S P R I M V S.

Contra sacrosanctam Dei Trinitatem.

Ad primum Articulum, vel titulum potius, Erasmi responsio.

Cum meae Lucubrationes tam numerosae, locis innumeris, ingenue, dilucide, vivideque profiteantur de sacrosancta Triade, quod tradit Ecclesia Catholica, hoc est, divinae Naturae aequalitatem in tribus Personis, imo ut expressius dicam, eandem individuum essentiam in tribus Personis, proprietatibus distinctis, non Natura divisas: cumque toties detester Arianorum dogmata, insignis cuiusdam impudentiae videtur, mihi tam execrandae impietatis suspicionem impingere, quasi cum Arianis sentiam. Nec hanc notam mihi quisquam adhuc conatus est inurere, praeter quosdam Hyperbolos ad calumniandum natos, nec alia re celebres, ex quorum scriptis hauserunt, ut apparet, isti quod obijciunt.

At fortassis ineptum sit, certe molestum fuerit, hic recitare loca, quibus doceam verum esse quod dico, cum omnes Libri mei scateant hac professione, sive serii, sive ludicri, tam crebra, tam explanata, tam non dormitante, ut quivis facile deprehendat me ex animo loqui: praesertim cum id frequenter faciam, ubi res non postulabat id dici quod profiteor. Quod si mea scripta non legerunt qui haec obijciunt, impudenter accusant quod nesciunt. Sin legerunt, & haec dissimulant, satis declarant se non studio pietatis, sed calumniandi morbo negotium hoc agere. Existimabam autem hanc opinionem sic esse mentibus omnium Christianorum penitus infixam, ut nunquam suspicatus sim, quenquam exoriturum Christianum, qui secus de Christiano suspicaretur. Huic animo debebat adscribi, si quid etiam incautius excidisset de sacra Triade, de qua nunquam aliud sensi, quam libris meis prodidi, nec est quisquam mortalium, qui me audierit ambigue hac de re loquentem, cum humana lingua nihil sit magis lubricum, mihi certe aliis in rebus incautior est quam vellem. Porro cum volubilior sit hominis animus quam lingua, tamen haec impia cogitatio ne per somnium quidem unquam occurrit animo meo.

1. In Paraphrasi, quae explanat primum Caput Joannis, reddens rationem, quare Christi divinitas non fuerit tam dilucide expressa in Veteris Testamenti libris, nec tam evidenter praedicata initio ab Apostolis, quam Joannis Evangelium enuntiat, praeter alia loquor hunc in modum: Non protinus perdoceri poterat tres esse Personarum proprietate distinctos, quorum quisque Deus esset, & tamen non nisi unus esset Deus ob eandem Naturam divinam tribus ex aequo communem. Arbitror hanc professionem de tota Triade citra controversiam esse catholicam.

2. Sequitur aliquanto post: Totus (de Patre loquor) ac semper in se est, & qualis est ipse, talis ab eo semper nascitur Filius, aeternus ab aeterno, omnipotens ab omnipotente, optimus ab optimo, denique Deus à Deo, nec posterior se gignente, nec inferior, aeterna mentis sermo aeternus. His quid fingi potest evidenti? 3. Aliquanto superius habentur haec verba de Filio:

A Silentes interim de nativitate divina, qua sine initio, non enarrabili modo nascitur à Patre, & à manifesto Dei cognomine temperantes, & cetera. Nihil potest nasci sine initio, nisi Deus ex Deo.

4. Rursus ibidem paulo superius: Pro temporum illorum ratione sic declarant ejusdem Naturam divinam.

5. Ibidem: Ut quidam non verisi sint Jesu Christo adimere naturam humani corporis, pro homine spectrum inane ac prestigium subjicientes, quidam è diverso divinam Naturam ei detraberent, mentientes tum demum cepisse, cum nasceretur ex Maria, &c. Audis & hic Naturam divinam aperte tribui Christo.

B 6. Ac mox: Cum Deus verum hominem verum assumeret, ut idem esset utrumque, neque quicquam interim decederet incommutabili natura divina, & constaret integritas natura humana.

7. Mox: Sed gignentis ac geniti similitudo, qua in humana generatione multis modis imperfecta est, in Deo Patre & ejus Filio perfectissima est.

8. Aliquanto inferius: Quicquid creatum est, initium sumit ex tempore. Sed Filius Dei bis natus est, semel à Patre ante tempora, vel potius sine tempore, ex Deo vero verus Deus rursus in tempore, &c.

C 9. Ac mox de Filio Dei sic loquor: Sic erat indivulsa Natura cum Patre, ut juxta Personam proprietatem esset apud Patrem, nec sic adhaerebat Patri quemadmodum accidens adhaeret substantia, sed Deus erat ex Deo, Deus erat in Deo, Deus erat apud Deum, ob communem utrisque Divinitatis Naturam. Duos per omnia pares nulla res discernebat, nisi proprietas gignentis ac nascentis, proloquentis ac depromti proloquii.

10. Ac mox: Et quanquam hic sermo erat Deus omnipotens ex omnipotente, tamen Persona proprietate discretus, non Natura dissimilitudine, erat apud Deum Patrem.

11. Iterum mox: Sed per hunc sibi coeternum sermonem suum Pater condidit universa, &c. Nihil autem coeternum Deo Patri praeter Filium & Spiritum Sanctum.

D 12. Rursus mox: Non velut instrumento utens aut ministro, sed ut ejusdem natura ejusdemque virtutis Filio.

13. Iterum mox: Sed per Filium quem sibi per omnia parem ab aeterno genuerat, ac sine fine gignet.

14. Rursus aliquanto inferius de Filio loquor: Si quidem ut est fons vita omnibus, ita est & fons lucis, nimirum Patre per aeternam nativitatem in eum transfundente divina Natura plenitudinem.

15. Item post complures versus: Nam ideo Dei Filius ac Deus, ipse sese demisit ad humilitatem nostram.

16. Rursus aliquanto inferius: Adhuc habitabat in nobis, carnem humanam gestans Divinitas.

E 17. Item circa finem hujus Capituli: Nam tametsi discipuli veluti per somnium admirabantur in Christo quiddam majus homine, tamen nondum ad plenum credebant in eo plenitudinem esse divinitatis.

Haec tam multa ex unius Capituli paraphrasi decerpimus, quae vereor ne jam nimium multa videantur, sed tua pietas, ornatissime Praesul, dignabitur & reliqua patienter audire, quo dilucide perspiciat, quales sint qui tibi mihi que facessunt negotium, vestraeque Regionis tranquillitatem reddunt, quod quidem in ipsis est, irrequietam.

F 18. In Praefatione ad Regem Ferdinandum Caroli Caesaris germanum ita scribo: Praecipuam autem causam esse putant cur scripserit hoc Evangelium, ut Christi divinitatem assereret adversus haereses jam tum veluti malam zizaniam in bona segete suppullulantes, &c.

19. Et aliquanto post: Oportebat non ignorari divinam ejusdem Naturam, &c.

20. Ac mox: Superiores autem Evangelista de divinitate Domini Jesu pene nihil attigerant.

21. Rursus aliquanto inferius: Hereticorum itaque temeritate Apostolus compulsus est, apertius asserere Christo divinam Naturam: quemadmodum Arianorum audacia compulsi sunt orthodoxi Patres, certiora quadam de rebus iisdem definire.

22. Ha-

22. Hactenus ex Paraphrasi. Nunc ex Annotationibus in hoc idem cap. scriptis prima Editio sic habebat: *Mos enim hic est Divina Scriptura, plerumque Dei vocabulum, licet omnibus Personis ex aequo commune, Patri tribuere, &c.*

23. Ibidem & in posterioribus ita legitur: *Et Deus erat Verbum. Hoc loco Deo non additur articulus, cum tamen vere ac natura Deum significet. Verum id fecit coactus. Alioqui non poterat simul explicare divinam essentiam tribus communem Personis.*

24. Aliquanto post: *Et Verbum caro factum est. Quamquam divina natura in anima pariter ac corpore Christi habitabat, non inclusa, sed unita, &c.* An hæc videntur obscure dicta?

25. Paraphrasis in Epistolam ad Romanos circa principium hæc habet: *Qui in tempore natus est e stirpe Davidica juxta carnis infirmitatem, sed idem declaratus est æterni Dei æternus esse Filius juxta Spiritum omnia sanctificantem, &c.* Quisquis Filium Dei profitetur æternum, is negat esse creaturam, prædicans esse Deum. Constat enim nihil simpliciter æternum esse præter divinam naturam.

26. Rursum Paraphrasis in caput ejusdem Epistolæ nonum haud procul a principio sic loquitur: *At Christus sic est homo, ut idem sit & Deus, præsidens omnibus, cui soli debetur laus in omne ævum, Amen.*

27. Et in Annotatione differens de varia hujus loci lectione, diversaque Veterum interpretatione, inter cætera sic loquor: *Quod alias apud Paulum Dei vocabulum Patri soleat tribui, Filio Domini, non quod minus competat in Filium quam in Patrem, sed quod magis sic expediebat illis temporibus, &c.* Obsecro te, Christiane Lector, quid dici potuit explanatius, magisque contra *Arianos*?

28. Rursum in *Joannis* cap. xx. circa finem sic habet Paraphrasis: *Thomas ubi vidisset & conrectasset, agnoscens & formam & solitam Domini vocem, jam plena concepta fide, exclamavit, Dominus meus & Deus meus. Quemadmodum enim fuerat ad credendum difficilior, ita nemo clarius Deum & hominem professus est, &c.*

29. Annotatio in hunc locum sic habet: *Hic est unus locus, in quo palam Evangelista Christo Dei vocabulum tribuit. Alioqui cum innumera sint argumenta in libris Novi Testamenti, quibus evidenter liquet piis mentibus, Christum Deum pariter atque hominem fuisse &c.*

30. Et ne quis Hæreticus diceret hoc a Discipulo dictum nimio studio Præceptoris, quales blasphemias solet evomere *Porphyrius*, subjicio: *Hoc a Discipulo dictum agnovit Christus, utique repulsurus, si falso fuisset dictus Deus, præsertim cæteris audientibus Discipulis.*

31. Ad hæc ad *Philippenses* ii. sic de Christo loquitur Paraphrasis: *Atque ille cum natura Deus esset, atque ipsis factis se Deum esse declararet, &c.*

32. In Annotationibus autem indicans hunc locum bifariam exponi, utramque lectionem amplector, quod neutra pugnet cum doctrina catholica. In Paraphrasi tamen sequor quæ pugnat cum *Arianis*.

33. In Epistolam ad Romanos cap. i. super hunc locum, *A Deo Patre & Domino meo Jesu Christo*, sic loquitur Annotatio: *Sed ita ut ea sermonis forma nec Patri auferat dominationem, nec Filio deitatem. Siquidem eadem natura qua Pater Dominus est, & Filius Deus est, & Spiritus Sanctus Dominus nominatur, &c.* Hic nullo involucri tribuo Personis omnibus deitatis ac dominationis æqualitatem.

34. Rursum *Joannis* cap. xiv. sic Paraphrasis sub personæ *Jesu*: *Cum igitur sine imago Patris, illi per omnia similis, meque ex factis dictisque jam nosse debueritis, porro novisse vidisse est: qua fronte mihi dicitis, Ostende nobis Patrem, quasi qui me viderit, non idem viderit & Patrem meum, non quod non alius sit Pater quam ego, sed quod inter duos nulla sit dissimilitudo juxta naturam sublimiorem, &c.* Hæc cantio quantum dissonat ab *Arianis*, qui negant Filium ullo modo similem Patri juxta divinam naturam?

35. Item *Joannis* x. super hæc verba, *Pater & ego unum sumus*, Paraphrasis utramque sententiam completitur, videlicet de consensu voluntatis & unionem naturæ, ita loquens: *Inter Patrem & me sicut est absolutum potestatis consortium, ita summus est voluntatis consensus, prorsus unum sumus, pariter potentes, idem volentes, idem no-*

lentes &c. Cum hunc locum quidam interpretentur de concordia consensuque voluntatis, idque nequaquam absurdus argumentis videatur Evangelista sensisse, tamen addo consortium naturæ & potestatis æqualitatem, minime facturum, si favissem *Arianis*.

36. Præterea cap. xiv. Paraphrasis habet hæc verba: *Tres sumus, sed ita conjuncti, ut qui unum diligit, omnes diligat oporteat: qui unum habet, nullo careat &c.* An hic non satis aperte profiteor trium Personarum eandem & individuum naturam?

37. Item *Joannis* xvi. in Paraphrasi sic Filius loquitur de Spiritu Sancto: *Non quod non sit eadem potentia, sed quod sic expediat humani generis saluti, negotii partes in tempora pariri.*

38. Rursum ibid. de Patre & Spiritu loquitur Filius: *Nihil inter nos non commune omnium. A Patre proficiscuntur omnia, sed nihil est illius quod idem non sit meum, nec quicquam est Patris aut meum, quod Spiritui non sit commune.*

Ibidem paulo ante de Spiritu Sancto loquitur Filius: *Est enim non solum omnipotens, sed etiam omniscius.*

39. Item *Joannis* xvii. super illud, *ut agnoscant te solum verum Deum*, sic loquitur Annotatio: *Hic locus præter alios Arianis præbet occasionem erroris, ut dicerent solum Patrem esse verum & proprium Deum, cum quod solum dixit, non excludat Filium, sed separet verum Deum a Diis Gentium &c.* Obsecro te, Lector, nonne hæc Annotatio mire spirat *Arianum*?

In Paraphrasi, quoniam facio Christum loquentem, non potui idem proloqui, quod Christus ante peractum passionis mysterium signis quibusdam præparavit suorum animos ad cognitionem divinæ naturæ, nunquam tamen hoc aperte proloquutus est.

40. Insuper i. *Corinth.* vi. circa finem, Paraphrasis explanans Apostoli verba, *Nescitis quoniam membra vestra templum sunt Spiritus Sancti* &c. loquitur hunc in modum: *Jam ipsum quoque corpus sic Deo consecratum est, ut templum sit Spiritus Sancti.* Et mox: *Ne velitis in hujus contumeliam polluere corpora vestra, verum ut animorum innocentia, ita corporum integritate, numen inhabitans in vobis circumferatis, & apud homines illustretis &c.* Cum hic locus aliter possit exponi, tamen ego sequor eam sententiam, quæ pugnat cum *Arianorum* dogmate, Spiritum appellans numen.

41. In Epistola *Joannis* i. cap. v. Annotatio explanans illum locum, *Et hi tres unum sunt*, sic habet: *Principio quod colligunt verissimum est, Patris & Filii & Spiritus Sancti eandem esse naturam simplicissimam & individuum. Id ni esset, non vere nasceretur a Patre Filius, nec vere Spiritus Sanctus a Patre Filioque procederet, utique Deus de substantia Dei &c.* Quid ais Lector? num hæc tibi videntur ambigue dicta? Nunquid spirant *Arianum*? Non opinor.

42. In *Matthæi* cap. xvi. sic loquitur Paraphrasis: *Tu es Christus Filius Dei vivi, non suspicionem proferens, sed certa & indubitata sententia proficiens illum esse Messiam a Prophetis promissum, singulari quodam more Filium Dei.* Hic quum dico Christum singulari ratione Filium Dei, nimirum profiteor natura Filium esse, juxta quam dicitur unigenitus. Alioqui multos dicitur habere fratres.

43. *Marci* ix. sic loquitur Paraphrasis: *Porro quoniam Dominus sic temperavit omnia dicta factaque, ut nunc promeret indicia divinæ virtutis, nunc ostenderet veritatem humanæ naturæ &c.* Et hic profiteor Christum Deum & hominem.

44. *Luca* vi. sic habet Paraphrasis: *Erat enim in eo fons ac plenitudo virtutis divinæ &c.* Hæc de nullo homine puro dici possunt. Non dubito quin innumera sint loca in Paraphrasis, quæ pronunciant eandem sententiam, sed hæc casus obtulit. Longe vero plura erant futura, nisi dispensatio prædicationis Evangelicæ divinitatis mysterium in Filio & Spiritu Sancto ad tempus celasset, obscuris tantum involuctis indicans. In Paraphrasi vero quoniam serviendum erat personis, oportuit ab hac dispensatione non omnino discedere.

45. In *Colloquio de fide* sunt hæc verba: *Credis Jesum fuisse Deum & hominem?* Respondetur: *Maxime.* Rursum aliquanto inferius: *Credis in Spiritum Sanctum?* Respondetur: *Credo hunc esse verum Deum una cum Patre & Filio.* Rursum aliquanto post: *Est Filius similior Patri quam*

Spiritus Sanctus? Respondetur: *Non juxta naturam divi-*
nam &c. Satis, opinor, dilucide naturam divinam æqua-
liter tribuo tribus Personis. Et hæc quidem ibi dicuntur
a persona suspecta de hæresi, sed approbantur a persona
orthodoxi. Id enim agebatur in hoc Colloquio, ut quan-
do qui dicuntur *Lutherani*, in tot articulis qui præcipui
sunt nobiscum sentiunt, in cæteris item consentire de-
beant quæ sunt minoris momenti, quanquam altera pars
non est addita, ne quos nolebam irritarem.

46. Item in *Carmine*; quo pueris trado rudimenta
fidei, hunc in modum loquor de Spiritu Sancto:

*Te quoque credo fide simili spirabile Numen,
Hæc afflatusque Dei sacor, omnia lustrans.*

47. Cum in Symbolo Apostolorum *Dei nomen* non
expresse tribuatur Spiritui, ego tamen *Numen* appello;
quod plus est quam si dixissem *Deus*. Deos enim & ho-
mines vocat Scriptura, Numina nequaquam.

48. In eodem habentur hi versus:

*Atque hic ternio sanctus & omni laude ferendus
Toto ex corde mihi, tota de mente, supremis
Viribus, obsequio, meritoque coletur honore.
Hunc unum reverebor, & hoc semel omnis in uno
Spes mea fideatur, hoc omnia metiar uno,
Hic propter sese mihi semper amabitur unus.*

Vides hic tam multa de latria, de spe, de amando pro-
pter se, de summa reverentia, tribus Personis ex æquo
tribui. Et hæc qui inculcat pueris, sentit cum *Arianis*?

49. In principio *Precaationis ad Jesum Virginis Fi-*
lium habentur hæc verba: *A Patre fonte lucis omnis,*
qui cum Sacri Spiritus incogitabili nexu sic coheres, ut ne-
que monadis simplicitas Personarum confundat discrimina,
neque triadis proprietates usque scindat communionem &c.
Quam dilucide tribuo Personis tribus eandem essentiam?

50. In *Paane* loquor hunc in modum: *Deum peperis-*
ti, miratur calum. Deum edidisti, suscipit natura. Deum
enixa es, Dei Mater es &c.

51. In *Obsecratione* habentur hæc: *Nihil non potest*
Pater, nihil item non potest Filius, ut qui ab omnipotente
nascatur omnipotens, & cætera. Constat omnipotentis vo-
cabulum in neminem competere, præterquam in di-
vinam naturam.

52. In eadem alio loco: *Cum te conscia faber ille sin-*
gularis Spiritus immortalis in officina uteris tui triforme opus
sacris ternionibus absolveret, purissimum Filii tui corpuscu-
lum de virginei sanguinis tui guttula repente fingens, si-
mulque beatam illam animam de nihilo creatam mortalibus
quidem, sed omnino sincerissimis organis inferens, cum ani-
ma vero parte liquidissima divinitatem agglutinans, atque
ita limum, vitam, ac Deum tam concordis discrimine &
& discreta concordia copulans, ut inter se non permixta
natura, in eandem tamen coirent personam.

53. In *Concione de puero Jesu* sic loquor de Jesu:
Qui quidem ineffabili, imo etiam incogitabili ratione Deus
a Deo semper absque tempore nascitur, eterno summoque pa-
renti per omnia æqualis.

54. In *Commentario*, quo expono primum Psalmum,
ita loquor de Hæreticis: *In hoc obambulant Ariani, qui*
Patrem & Filium & Spiritum Sanctum negant quævis,
id est, ejusdem essentia &c.

55. Idem profiteor in *Carmine natalitio*, idem in
Carmine expostulatorio, sub persona Jesu. Illic præter
alia habetur hic versus:

Ut qui sine genitore Deo Deus ipse profectus.
Nec aliud ago in *Disputatione de pavore ac tadio Jesu*.

56. In *Commentario*, quo explano Psalmum secun-
dum, hæc habentur: *Totius Ecclesie caput Christus est,*
qui est super omnia Deus, benedictus in secula.

57. Ibidem aliquanto post: *Ut tamen auctoritas defe-*
ratur Patri, cum quo habet omnia communia &c. Si omnia
sunt Christo communia, præter prærogativam paternæ pro-
prietatis, habet & æternitatem & essentiam communem.

58. Rursus aliquanto post: *Qui non vulgari more fit*
Filius per adoptionem, quemadmodum alii complures, sed
singulari & incommunicabili ratione &c. Qui natura Fi-
lius Dei dicitur, solus est & unicus.

59. Ac mox: *Ita Dei Filius semper hodie nascitur a*
Patre, quemadmodum semper est a Patre.

60. Item post aliquam multos versus: *Ita Pater vi-*
cissim resurrectione glorificavit Filium, non quod illi quic-
quam accesserit gloria, sed quod gloriam, quam semper ha-
buit apud Patrem, habere cepit & apud homines.

61. Rursus in Psalmum quartum ita loquor de simu-
lacro & vero Deo: *Erroris erat hæc adorare priusquam*
Evangelica tuba per universum orbem personuerat, non esse
aderandum nisi unum Deum, Patrem, Filium, & Spi-
ritum Sanctum &c. An qui Patrem, Filium, & Spiritum
Sanctum appellat unum Deum, sentit cum *Arianis*?

62. In eodem haud procul a fine sic loquor: *Quo-*
niam autem summus & æternus consensus est inter Chri-
stum & Patrem, quoniam unum sunt & cætera. Reddo
rationem quare summus consensus sit inter Patrem &
Filium, quo major esse non possit, quia sunt idem,
hoc est, ejusdem individuae substantiæ.

63. *Querimonia pacis* quodam loco sic habet: *Vide*
quæso quam insignem concordiam exigit in suis Christus:
non dixit ut sint unanimes, sed ut sint unum, neque id
quocumque modo, sed sicut nos, inquit, unum sumus, qui
perfectissima & ineffabili ratione sumus idem &c. Utrum
est hoc sentire cum *Arianis*, an potius eorum senten-
tiam explodere?

64. In *Methodo Theologia* hæc habentur de Christo:
Nunc divina natura profert indicia, cum ventis imperat
&c. nunc divinitatem dissimulans, hominem agit &c.

65. Rursus post duas paginas peculiari capite plu-
ribus verbis refero argumenta utriusque in Christo na-
turæ, divinæ & humanæ.

66. In *Matrimonio Christiano* sic loquor: *Nam visi-*
bilis illa conjunctio qua fit &c. designat mutuum animo-
rum benevolentiam, deinde mysticam & ineffabilem con-
glutinationem divina natura & humana &c.

67. Ac dilucidius etiam in superioribus: *In primis*
summum illud & Angelis etiam adorandum mysterium,
quo se divina natura ineffabili nexu sic junxit humana, ut
in unam & eandem hypostasim jungerentur Filius Dei,
anima humana, & corpus humanum.

68. Et aliquanto inferius hæc habentur: *Conceptus*
opificem, Spiritum Sanctum, factum Deum & hominem.

69. Iterum ibidem: *Eoque pronunciant conjunctionem*
hominis & Dei in hypostasi Christi.

70. In *Apologia ad Fabrum Stapulensem* habentur hæc
verba: *Quid enim majestatis accedit ei, qui semper æqua-*
lis est Patri: aut qui diminui potuit, cujus divinitati nihil
decessit, humanitas evelta est?

71. In eadem hæc sunt: *Jesum Christum unam esse*
personam, eundem Deum & hominem, & quanquam
quadam in illum competunt ratione divina natura, qua-
dam humana, tamen utroque nomine de illo predicari
propter hypostaseos unitatem, adeo ut recte dicatur Deus
mortuus esse, rursus homo dicatur æqualis Deo Patri. Hic
manifesto tribuo Christo æqualitatem cum Patre. Et
alibi identitatem essentia profitens, rejicio proportio-
nem identitatis. Verum hujusmodi sententiæ toties re-
petuntur in ea Disputatione, ut permolestum fuerit
singulas adducere.

72. In *Præfatione in Hilarium* habentur hæc ver-
ba: *In quibus, scilicet Scripturis, ut aliquoties Filio*
tribuitur Dei cognomen, ita Spiritui Sancto nāquam aper-
te, etiam si post Orthodoxorum pia curiositas idoneis ar-
gumentis comperit e Sacris Litteris in Spiritum Sanctum com-
petere quicquid Filio tribuebatur, excepta Personarum pro-
prietate.

73. Item aliquanto post de Personarum æqualitate
sic loquor: *Atque hæc dixerim, non ut in dubium vocem*
quod nobis e Divinis Litteris Patrum orthodoxorum tradi-
dit auctoritas &c.

74. Respondens *Edouardi Lei* Annotationi, inter no-
vas xxii. sic loquor: *Pater, Filius, & Spiritus Sanctus*
sapiunt, & tamen eadem est sapientia: tres volunt, & ta-
men eadem est voluntas: tres provident, & tamen eadem
est providentia: tres sunt, & tamen eadem est essentia
& cætera. Quæso num quid dici potest apertius? Re-
spondens ejusdem Annotationi lxxi. sic loquor: *Cum*
inter Leum & me nulla sit de re controversia, neque
aliud unquam scripsi aut sensi de trium Personarum eadem
singu-

singulari ac simplicissima essentia, quam sentiunt Orthodoxi.

75. Et ibidem doceo sic esse eandem naturam divinam totam in tribus Personis, quemadmodum eadem anima tota est in singulis corporis membris, cum sit forma simplex & indivisibilis, at divinam naturam esse multo simplicissimam.

76. In Commentario, quo clarissimi viri *Thomas Mori* filiabus explano Carmen *Prudentii* de Epiphania Domini, sic loquor: *Trinam indolem. In hypostasi Christi tres erant substantia sive natura, divina natura, anima humana, & corpus humanum.*

77. Rursus in *Carmen natalitium Jesu* loquor hunc in modum: *Sic Sermo Dei ante conditum mundum semper nascens ex corde Patris, nec inde recedens, sapientia erat &c.* Quod semper a Deo nascitur, non potest non esse verus Deus.

78. Rursus alibi: *Juxta eam, quae nec cogitabilis est homini, sine initio, sine fine, semper a Deo Patre nascitur, semper natus fuit Deus ex Deo, omnipotens ex omnipotente.*

79. Iterum aliquanto superius: *Sic Pater producit Filium, ut tamen Filio non sit prior.*

80. Rursus superius de Filio: *Semper autem a Patre nascitur, veluti radius aeternus a sole sempiterno &c.* Hæc immane quantum discrepant ab *Arianorum* dogmate.

Hujusmodi sermonibus cum undique scateant meæ lucubrationes, quas adolescens, quas juvenis, quas senex, quas joco, quas serio scripsi, qui suspensiones istas impingunt, aut non legerunt mea scripta, aut si legerunt, contra suam ipsorum conscientiam proximo struunt calumniam. Neque enim dubito quin ducenta loca præter hæc quæ recensui queant in meis scriptis inveniri, si quis inquirat: nam hæc tantum ex memoria pro tempore commemoravimus, divinantes ubi talium rerum fieri posset mentio. Piget enim me tam impudentibus calumniis, toties respondendo, bonas horas melioribus rebus collocandas perdere. Et hæc qui pueris, qui senibus, qui viris ac mulieribus nusquam non inculcat infigitque, nonne merito suspectus habetur de hæresi *Ariana*? Nihil facilius quam calumniam intendere, diluere non perinde proclive est. Proinde non me fugit hoc istos agere, ut hujusmodi molestiis me vel a frugiferis avocent laboribus, vel in castra *Lutheranorum* protrudant, quanquam frustra moliuntur: ego enim nec in odium cujusquam, nec in gratiam recedam ab Ecclesiæ confortio. Ad hanc petulantiam invitat istos otium, numerus, & impunitas. Posteaquam Diis, ut ajunt, hominibusque plaudentibus repulsa est calumnia, tantum quiescunt, & *ῥαῶντες* dicuntur, fruunturque sua malitia, quod cum cui male volebant traduxerint, itaque vicerint etiam victi. Verum hæc alias: interim validissimis argumentis utantur oportet, quibus persuadeant *Erasmum* talibus dictis implentem suas lucubrationes impie sentire de sacrosancta Trinitate. Audiamus igitur quid adferant. Nec dubium quin quod est omnium validissimum ad calumniam in prima collocarint acie.

CONTRA SACROSANCTAM DEI TRINITATEM. PRIMI CAPITIS ARTICULUS PRIMUS.

Obiectio 1. *Erasmus in Annotationibus prima Joan. v. corruptos Codices defensat, in beatum Hieronymum debacchatur, Arianorum causam agit atque tutatur. Nam & locum illum, Tres sunt qui testimonium dant in cælo, Pater, Verbum, & Spiritus Sanctus, & hi tres unum sunt, bello inexorabili impugnat, suffragantia omnia respuit, rationes etiam frivolæ undique in contrarium coacervat, divinum Hieronymum his verbis impetit: Quanquam ille, scilicet Hieronymus, sæpenumero violentus est, parum pudens, sæpe varius, parumque sibi constans. Hæc illi.*

Responsio 1. Nunc ad primum Articulum, si modo hi sunt vocandi Articuli, ac non potius impudentes calumniæ ex indice calumniatoris alicujus libri decerpæ.

Primum ipse titulus declarat quale sit reliquum negotium, *Contra sacrosanctam Dei Trinitatem*. Quis non horreat hunc titulum? Jam hoc est pronunciare, non deferre. At istis concessum est reverendissimo Episcopo *Hispalensi* exhibere Articulos citra convitium, non

A præjudicium edere cum contumelia, tum judicis, tum nostræ. Nec tamen, opinor, judicem tam hebetem ducunt, ut talibus titulis commoveatur: sed hæc spargunt inter simplices, qui præter titulos nihil legunt, vel si legant carent judicio. Verum interim non meminerunt experrectum a lethargo mundum, adeo ut idiotis quoque & mulierculis sit nasus. Quis autem non videat hæc ex indice descripta? *Erasmus Codices corruptos defensat, in beatum Hieronymum debacchatur, Arianorum causam agit atque tutatur, locum de Trinitate bello inexorabili impugnat, suffragantia omnia respuit, rationes etiam frivolæ undique in contrarium coacervat &c.* Agnosco, agnosco phrasim hominis, & brevi tractabitur ut dignus est, quandoquidem nescit desinere.

B Atqui legitimi inquisitoris est primum recitare verba, ut habent, quæ putarit aliquid habere impietatis, deinde paucis subjicere quid in illis offendant. Hoc si nesciunt, legant Articulos *Parisiensium* Theologorum, & quos olim ediderunt, & quos nuper prodiderunt in *Lutherum*: legant Articulos *Scholæ Colonienfis* ac *Lothariensis*: legant Articulos Bullæ per *Leonem* decimum in *Lutherum* proditæ. Quod si proponunt suas vel sententias vel opiniones de suo capite, ipsorum est probare quod asseverant, non est meum causam dicere. Nam quod attinet ad primam calumniæ particulam, nec usquam sciens defenso corruptos Codices, sed quod in Græcis comperio bona fide trado Latinis auribus, incolumi, quod ad me quidem attinet, vulgata lectione, & in annotatione utra lectio mihi germana videatur indico, judicium Ecclesiæ deferens, quod hætenus a me factum est in omnibus.

C Sed quid hoc ad causam sacrosanctæ Trinitatis? An ea persuaderi non poterit, si hæc particula absit a sacris Codicibus? Atqui Græcis potissimum bellum fuit cum *Arianis*, & tamen nullus illorum, quod equidem compererim, adfert hoc testimonium. Non hoc ibi vertebatur in dubium, an Patris, Filii, & Spiritus Sancti sit eadem essentia; nam id ubique mihi convenit cum his, qui locum hunc arroserunt: sed illud ventilabatur, utra lectio sit Apostolicæ veritatis, nostra qua nunc utimur vulgo, an Græcorum. In Paraphrasi sequor, quod habent nunc Latinorum Codices. In Annotationibus autem admonero Lectorem utri lectioni magis faveam, argumentis nec paucis nec levibus in hoc adductis. Quæ si quis volet cognoscere, legat quæ respondimus annotationi *Lei*, quæ est inter novas xxv. legat quæ post respondimus *Siwnica* locum eundem calumnianti, legat quæ proxime respondimus rabulæ cuidam impudentissimo; scriptum adjectum est vitæ *Babylæ* Martyris per *Chrysostomum* Græce descriptæ; denique legat quæ tractamus in hunc locum in Annotationibus præsertim Editionis quartæ, quæ prodit anno 1527. Quorsum enim attinet eadem subinde repetere? Si hic locus aberat in Latinis Codicibus, unde restituit *Hieronymus*? Ex Græcis? Atqui probabilius est in emendatis Græcorum Codicibus abfuisse. Alioqui si sublatum erat hoc testimonium, a quibus sublatum est? Nimirum ab *Arianis*. At qui tantum licuit *Arianis*, ut omnes etiam Orthodoxorum Codices corrumperent? Quod si Codices Orthodoxorum habebant hanc lectionem, & faciebat adversus *Arianos*, cur nullus eorum, qui ex professo pugnant adversus *Arianos*, locum hunc protulit? Nec *Athanasius* in libris de Trinitate, nec in Epistolis, in quibus asserit divinam naturam Sancto Spiritui; nec *Didymus* in tribus voluminibus, in quibus nihil non excutit, ex Sacris Litteris, ad probandum Spiritum esse Patri Filioque homusion; nec *Nazianzenus* ex professo scribens de Spiritu Sancto; nec *Chrysostomus* toties belligerans adversus illorum hæresim; nec *Theophylactus Chrysostomi* simius; nec *Cyrillus*, præsertim in Opere cui titulus *Thesaurus*, in cujus lib. iv. cap. penultimo refert hunc *Joannis* locum, nec addit testimonium Patris, Verbi, & Spiritus; nec *Ambrosius* in libellis quos *Didymus* imitatus conscripsit de Sancto Spiritu; nec *Hilarius*; nec *Augustinus* usquam, quod sane meminerim, disputans cum *Arianis*, utitur hoc testimonio. Hujus Commentarii usque ad hanc Epistolæ partem

exstant, reliquum desideratur. *Bedda*, qui eas redegit in compendium, commentarium vidi pervetustum in membranarum scriptum, in quo testimonium de Patre, Filio, & Spiritu Sancto adscriptum erat in margine, sed manu recentiore, unde probabiliter conjectandum est, nec apud *Augustinum* hoc testimonium fuisse.

Nec satis perspicio quid moliantur, qui contendunt hunc locum esse necessarium ad probandam eandem individuum naturam trium Personarum. Si fatentur aliis multis locis id probari, nihil decedebat fidei, etiam si hic non esset. Si non potest aliunde doceri, nihil egerunt tot Ecclesiae Doctores, qui sine huius loci praesidio depugnarunt adversus *Arianos*. Absit ut nos in tantum delictum cogamus dogma tantum Ecclesiae catholicae, ut plane labascit, si quis doceat hunc locum non esse veritatis Apostolicae. Imo cum unus sacrae Scripturae locus abunde sufficiat ad certitudinem fidei nostrae, nihilo melius haberent *Ariani*, etiam si haec particula abesset, cum *Athanasius*, *Didymus*, *Cyrillus*, praeter alios, tot Scripturarum testimoniis, tot argumentis doceant trium Personarum eandem naturam.

Nec video cur *Ariani* putarint hanc scripturam eradendam, cum illam apud *Joannem* non eraserint, *Ego & Pater unum sumus*. Sed interpretantur illum de consensu voluntatis, quod hic multo facerent probabilius, cum & ex ipsa re & veterum etiam Orthodoxorum interpretatione locus hic sentiat de testimonio paternae vocis, baptizato Filio, & testimonio Spiritus, columbina specie super illum descendens, deque Filii praedicatione, morte, & resurrectione. Quamquam autem haec interpretatio non repugnat trium Personarum aequalitati, tamen hinc non potest coargui Haereticus, cum superius testimonium sanguinis, aquae, & spiritus nullo modo possit ad eandem essentiam referri.

Jam absurdum non arbitror excutere Veterum argumenta, quibus usi sunt adversus Haereticos, inter quae sunt quaedam quae numero valent potius quam viribus, & apud dociles valent quae non valent adversus rebelles. Id si fas non est, cur quotidie sit in Diatribis Theologicis? Non enim hac ratione subvertitur fides catholica, sed roboratur potius. Quod si quis objiciat vitandum fuisse scandalum, nos ista vulgo non scripsimus, sed Scholasticis privatim legenda, ne id quidem facturi, nisi calumniator quidam huc adegisset. In prima siquidem Novi Testamenti Editione, quae prodiiit anno 1516. tantum haec annotaram in hunc locum: *In Graeco Codice tantum hoc reperio de testimonio triplici*, Quoniam tres sunt qui testificantur, spiritus, aqua, & sanguis, &c. nec praeferebat Graecam lectionem, nec nostram taxans. Quin & in posterioribus Editionibus huius rei iudicium Ecclesiae defero, cui meum sensum semper submittam, simulatque claram illius vocem audiero. Nec enim unus *Hieronymus* est Ecclesia, nec statim Ecclesia damnat eum, qui dubitat alicubi de sinceritate lectionis, cum & variant Codices, & Orthodoxi non raro triplicem lectionem & adferant & interpretentur. Haec inter eruditos & facta sunt semper, & hodie fiunt, incolumi fide. Quaedam praecipit Ecclesia, quaedam probat ut verisimilia, quaedam tolerat, ad quaedam connivet. Ecclesia publice recitat Historiam *Susanna* & *Beli*: quotidie decantant Hymnum trium puerorum, quae velut apocrypha *Hieronymus* notat: recitat vitas Divorum, scripta hominum, de quibus dubitare non protinus sit impietas. Verba mea in Annotatione sic habent: *Pium est autem nostrum sensum Ecclesiae iudicio submittere, simulatque claram illius sententiam audierimus*, &c.

Nec unquam disputo super hoc loco, nisi testificans verissimum esse quod isti colligunt Patris, Filii, & Spiritus Sancti eandem esse essentiam, ne quis impium aliquid possit suspicari. Et si quid hinc oritur offendiculi, ab illis proficiscitur, qui tales ingerunt de nihilo calumnias, & rem inter eruditos tractandam in vulgum efferunt.

Postremo testimonium Patris, Filii, & Spiritus proxima restituimus Editione ex Codice quodam *Britannico*, sed recentiore. Comperimus autem aliquot Graecos Co-

A dices ad Latinorum lectionem esse mutatos: id factum est ex quo foedus ictum inter Romanam Ecclesiam & Graecorum. Verum ideo nos diversam sequi maluimus, ut appareret quid orthodoxi Graeci, quorum habemus commentarios, legerint, quod illorum enarratio frequenter non congruit ei quod nos legimus.

Quis igitur non perspicit, quam multa procaciter, ne dicam mendaciter, in unum articulum congefferit iste libellus? Pronunciat locum corruptum apud Graecos, id quod docui non esse verisimile. Pronunciat me *Arianorum* causam agere, cum ingenue profitear, quod *Ariani* negant: cumque hic locus non valeat efficaciter adversus *Arianos*, nisi quoties unum dicuntur plures, nihil aliud intelligi potest, quam eadem individua substantia: nec impugno bello inexorabili, sic enim isti loquuntur, testimonium, sed indico quid Graeci Codices, quorum mihi tum erat copia, scriptum habuerunt: nec ago frivolis, sed gravissimis argumentis, quatenus licet in re conjecturali.

Jam quis unquam dictus est debacchari in eum, a cujus opinione dissentit? Alioqui quis in quem non debacchatus est? Orthodoxi Doctores frequenter a seipsis dissentiunt, non solum invicem, & mihi nusquam licebit ab *Hieronymo* dissentire? Multa sunt in Novo Testamento quae *Hieronymus* indicavit superesse, quemadmodum locis non paucis monstravimus, quid absurdi, si hoc unum supersit quod ille noluit abesse? Quis unquam ardentius laudavit *Hieronymum* quam ego? Quis illi tantum tribuit? Dicent, Dissentire quidem fas est, sed reverentius. Quasi non audiamus quotidie voces has a recentioribus Theologis, *Hieronymus non erat Theologus. Erat bonus Pater. Rhetor erat, non Philosophus. Quid contumeliosius quam Hieronymo detrahare scientiam rei Theologicae? Et nuper Theologus Parisiensis scripsit in hanc sententiam: Si Hieronymus nunc viveret, & diceret aliquid esse corrigendum in Biblia, responderemus, Obmutescite bone Pater, deliras. Alter quidam Theologus Carmelita, cum in gravissimorum virorum convivio urgeretur Augustini testimonio, pernegavit ab eo scriptum esse quod citabatur, donec prolatus in medium Codex coargueret hominis effrontem perviciam. Ibi cum rogaretur, Quid jam tandem diceret? Dico, inquit, Augustinum fuisse mentitum. Haec est istorum reverentia, qui mihi blasphemiam objiciunt, quod *Hieronymum* habeam in numero hominum. Et hic sibi ignoscunt, nunc ubi calumniae quaeritur occasio, sacrosancta est *Hieronymi* auctoritas.*

Porro quod ajo *Hieronymum* saepenumero violentum esse, hoc est, torquere Scripturam, parum pudenter, saepe varium, parumque sibi constantem, non esse vanum docui respondens *Leo*, prolatis aliquot locis, multo plura prolaturus si sit opus, & ni malim hominis auctoritatem factam testam haberi. Urgebar illius auctoritate, nec tamen cum cogerer ab illius auctoritate appellare, factum est hoc a me procaciter, aut debacchanter, sed non sine honoris praefatione. Nam *Leo* respondens utor his verbis: *Es certe in huiusmodi rebus vir ille sanctissimus satis est ardens ac vehemens, ne dicam violentus* &c. In Annotatione vero sic loquor: *Sed urgebatur auctoritate Hieronymi, quam equidem nolim elevare, quamquam ille saepenumero* &c. Verum isti artifices quod erat per se durius excerpterunt, praetermissis illis quae mitigant dissensionis acerbiter, declarantque me nihil minus quam in talem virum debacchari, cujus & sanctimoniam veneror, & eruditionem admiror in omnibus scriptis meis. Sed homo erat, nec pro divinis suis libros haberi volebat. Sunt in *Hieronymi*, & *Augustini* libris aliquot sententiae, quas si quis nunc pertinaciter tueri vellet, haberetur haereticus. Eas honoris illorum gratia nemo tradit. At si quis errorem suum illorum auctoritate tueri contendat, jam libere rejiciendum foret illorum iudicium, & si quid hinc esset offendiculi, conveniret imputari non rejicienti, sed contententi.

Si verum est quod dixi, non possum argui vanitatis. Si huc per adversariorum calumniam adactus sum, si verbis aliquot dissensionis asperitatem mitigavi, quomodo dicor

dicor debacchari? Sed isti potius debacchantur in proximum, cum huiusmodi procaciter impingunt.

PRIMI CAPITIS ARTICULUS SECUNDUS.

Obje-
ctio 2.

ET paulo post idem Erasmus pro Arianis, fortasse, inquit, præstiterat hoc piis studiis agere, ut nos idem reddamur cum Deo, quam curiosis studiis decertare, quomodo differat a Patre Filius, aut ab utroque Spiritus Sanctus. Certe ego quod negant Ariani, non video posse doceri, nisi ratiocinatione. Postremo cum totus hic locus sit obscurus, non potest admodum valere ad revincendos Hæreticos. Hæc Erasmus in ultima Editione Annotationum taxatus prius atque notatus a multis.

Respon-
sio 2.

Hic porro quid suspicentur nescio. Nam cum ante demonstrarim, me tot locis ingenue, dilucide, & expresse profiteri, tres Personas proprietatibus distinctas, non essentia, non arbitror eos suspicari me sentire cum Hæreticis Sabellianis, ni fallor, aut Noëtianis, qui negant Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum aliter distinguere quam nominibus. Nam horum error ex diametro pugnat cum Arianorum errore. Illi docent Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum non solum idem esse, verum etiam eundem, confundentes Personas, quas hi nimium distinguunt, Filium & Spiritum Sanctum separantes a divinae naturae consortio, eosque in creaturarum ordinem redigentes. Qui porro convenit, ut eundem faciant Arianum & Sabellianum? Quid igitur agebam cum illa monerem? Volebam illud esse certum firmumque, quod plus satis curiosis argutationibus interdum vertitur in dubium, id quod evenit Arianis: & fortasse qui hodie Philosophiae præsidii instructi, conantur altius penetrare in huius mysterii adytum, sentiunt in animo vacillationis periculum, cogunturque scrutinium vertere in religionem, & quod inquirendo perdere ceperant, adorando servare. Hoc qui monet, nonne pulchre stat pro Arianis? An potius hoc agit, ne quis fiat Arianus, ab eo deterrens per quod olim seducti sunt Ariani? Nec tamen damno scrutinium, sed curiosas & contentiosas circa materiam hanc quæstiones, quam Angelicæ mentes adorant potius quam assequuntur. Et in huius adyta irrumpunt homunculi, humana freti Philosophia.

Jam si quis cupiat nosse cujusmodi sint quæ disputantur a quibusdam de distinctione Personarum, de essentia divina, ne quem longius ablegem, legat quæ Scholastici Doctores, Thomista, Albertista, Occanista, Scotista, Nominales ac Reales, alique quibuscunque censentur nominibus, prodiderunt in Sententiarum lib. i. dist. xxvi. de relationibus originis, de proprietatibus absolutis, de personis realiter distinctis, non essentialiter, de relationibus originis realibus & absolutis, de relationibus sub ratione relationis & sub alia. Et an relatio originis sit formaliter infinita. An subtracta relatione originis posset manere persona Patris constituta & distincta. An consistat, ut relatio ut comparata ad oppositum sit res, & ut comparata ad essentiam sit ratio tantum. Item de instantibus, de incircumfessionibus, aliaque his etiam curiosiora, quæ quam conferant ad Christianam pietatem alii viderint: ego sane non intelligo, præsertim cum hæc tractantium opiniones inter se non consentiant. Quod admoneo, puto pium ac religiosum esse, & tamen ne viderer omnino damnare Scholasticorum in his scrutandis studium, vide quot modis mitigarim admonitionem. Primum dico fortasse, ne videar contendere, liceatque per me qui velit dissentire. Præterea non pronuncio malam inquisitionem, sed indico quid propius attineat ad rem Christianæ pietatis, nimirum illud quod est prora ac puppis totius nostræ felicitatis, ut idem reddamur cum Deo, & ad exemplum divinae concordia, inter nos quoque veluti corporis unius membra sub uno capite coagmentemur in unum. Quod hic admoneo de distinctione Personarum, Augustinus Epistola cxii. pie monet de visione Dei. Nec his contentus addo, curiosis studiis. Studium autem Latinis interdum sonat factiosum favorem, velut apud Maronem:

Scinditur incertum studia in contraria vulgus.

Inter Scholasticos autem ex huiusmodi quæstionibus quæ diffidia quondam existerint, quid attinet comme-

morare? Postremo addo decertare, nimirum improbens contentiosam hisce de rebus disceptationem, & ut Paulus apte loquitur, λογομαχίαν. Proinde si rem piam ac necessariam admonui, si tanta admonui moderatione, si quod admoneo confirmat sententiam ab Ecclesia traditam, & excludit Arianam impietatem, qua fronte dicor agere causam Arianorum? Ne Scholasticorum quidem greges habent quod mihi succenseant, ut qui satis aperte declararim, me ne de his quidem quæ superant captum humanum improbare disputationem sobriam, modestam, ac religiosam.

Sed illud prima fronte durius videtur quod his subijcio: Certe ego quod negant Ariani non video posse doceri, nisi ratiocinatione. Verum ex his, quæ præcedunt & quæ frequenter aliis dissero locis, liquido patet, pium esse quod dico. Refellens enim quod objiciebant adversarii, qui volebant hunc locum videri necessarium ad convincendos Arianos, ostendebam nec esse necessarium, cum id ex aliis locis abunde constaret, nec efficacem, etiamsi constaret hoc ab Apostolo scriptum. Nobis quibus persuasum est, non erat necessarius locus Arianis convincendis: non erat efficax, quibus erat quod hic probabiliter responderent. Atque haud scio an ignorata vocis elegantia præbeat occasionem calumniæ. Nam docere positum est pro evincere. Aliter enim docet Grammaticus litteras, Evangelista Christum, aliter actor docet quod objicit reo. Ille persuadet, hic tabulis, testibus, signis, & argumentis evincit, ut reo non sit quod respondeat. Hoc obiter admoneo, quod comperit habeam istos, qui neglectis bonis litteris repente ad Philosophiam ac Theologiam provolarunt, hac occasione frequenter labi, & nostro & ipsorum malo: nostro, qui sine causa traducimur: ipsorum, qui suæ conscientia gravius infligunt vulnus quam nostræ famæ. Quid igitur est quod hic locus evinceret ab Arianis? Filium Patri esse hominison, hoc est, ejusdem essentia? Cum Deum esse faterentur & magnum Deum, verum Deum negabant. Verum autem Deum sentiebant, non qui falso esset contrarius, sed qui perfectissima ratione Deus esset. Id esse non potest præter Deum Patrem, nisi qui sit ejusdem individua substantia cum Deo Patre. At verbum hominison non est in Litteris Divinis. Ex his igitur solis doceri non potest quod negant Ariani. Etenim si quis illis objiciat, Christum dici Filium, & Filium nasci de substantia Patris, respondebit Hæreticus & pios homines dici Dei filios, & ex Deo natos. Si quis objiciat Christum appellari Deum, respondebunt & eos, ad quos factus est sermo, dici Deos approbante Christo. Et alioqui similitudo, qua divus Augustinus urget Maximinum, quot modis diffidet a re? Homo non gignit solus, & gignit de particula substantia suæ, nec quod decessit statim est homo, nec est eadem numero substantia cum patre, nec totam substantiam pater transfundit in filium, nec a patre gignitur hominis anima, melior illius pars, nec semper filius est per omnia patri similis. Ergo cum hæc similitudo tot habeat dissimilitudines, valebit quidem ad erudiendum Christianum: ad Hæreticum autem revincendum parum erit efficax, nisi ad Scripturam irrefutabilem accedat argumentatio. Christum non vulgari more dictum Filium concedit Arianus, & alio modo dictum Deum, quam dicuntur homines pii, aut Principes in Hebræorum litteris, concedunt, & nasci de Patre fatentur. Dei vero substantiam esse simplicissime simplicem fatentur. Ex his oritur collectio, Si nascitur singulari ratione a Patre, non adoptione Filius est, sed natura. Si natura, nascitur e substantia Patris: sed Dei substantia dividi nullo modo potest, quemadmodum nec augeri nec minui. Consequitur igitur eandem & individua esse substantiam Patris ac Filii. Hæc est illa ratiocinatio, de qua loquebar, quæ non nititur hominum commentis, ut isticalumniantur, sed ex Scripturis Divinis sumitur. Hic coguntur silere Ariani, non tacituri, si hoc loco Joannis tantum urgeantur. Jam si Ariani dicerent, Deum esse corporeum, opus esset aliis syllogismis aliisque testimoniis Scripturarum. Nunc quoniam nobiscum fatentur hominis animam esse formam simplicem, eoque quemadmodum tota est in universo corpore, ita in singulis corporis

partibus esse totam, Dei vero naturam sic esse simplicem, ut nihil cogitari possit simplicius per ratiocinationem, aut fateri coguntur quod credit Ecclesia catholica, aut suam prode perveritatem.

Jam illa loca apud *Joannem*, *Ego & Pater unum sumus*, fateor valere ad confirmandam Orthodoxorum persuasionem: maximus enim consensus est inter eos, quorum est eadem essentia; sed adversus obstinatos Hæreticos non perinde valent. Aliud enim est persuadere docili, aliud est subigere repugnantem. Quod si quoties in Scripturis duo dicuntur unum, toties intelligitur eadem individua essentia, omnes pii ex eodem loco *Joannis* sunt unum cum *Christo*, & ex hoc loco spiritus, aqua, & sanguis ejusdem individuae sunt naturæ. Imo *Paulus* & *Apollo* erant ejusdem individuae substantiæ, quia scriptum est, *Qui plantat & qui rigat, unum sunt*. Item quoties vulgo dicimus duos concordantes esse eundem hominem, & quoties dicimus amicis unam esse animam, intelligitur eadem numero substantia. Quod si absurdissimum est, habent rimam per quam elabuntur Hæretici.

Sed hæc loca sic interpretati sunt Orthodoxi, quorum interpretationem recipit Ecclesia. Recipit, at non vetat aliter ac melius si queas interpretari, sine ulla Scripturæ violentia. Dura vero lex nobis præscribitur, si quicquid Veteres interpretati sunt, nobis aliter interpretari non liceat. Quid autem fiat, ubi plures æque probati Ecclesiæ sententiis inter se variant? Sed fingamus omnes Orthodoxos sic interpretari, fingamus id sic ab Ecclesia receptum, ut nefas sit dissentire, dissentire inquam non de re, sed de sensu loci, quid hoc ad *Arianos*, qui contendunt apud se esse Ecclesiam, eoque non deferunt Ecclesiæ catholicæ?

Hæc me sensisse nec istos latere potuit, si mea legissent utroque oculo. Siquidem eadem Annotatio, unde hæc decerpserunt ad calumniam, habet hujusmodi verba: *Nunc cum innumera loca suppetant, quæ doceant de consensu mutuaque benevolentia, ad confirmandam Orthodoxorum opinionem valebit, ad retundendam Hæreticorum pertinaciam non video quantum valeat*. Quod illic dixeram docere, hic appello retundere Hæreticorum pertinaciam. Præterea quam non contumeliose loquar palam est, non video inquam quantum valeat. Nego me videre, concedens si quis hoc videat oculatior.

Nec statim labascit Orthodoxorum auctoritas, si comperiantur adversus Hæreticos argumentis usi, quæ possint ab acutis hominibus refelli. Homines erant, & in pugna jus est quomodolibet vincere adversarium, quo magis fiat docilis: & magni duces in mediam aciem conjiciunt quosdam parum strenuos, qui numero potius quam viribus juvant exercitum: & apud alios alia valent argumenta. Quod si quis contendat omnia Veterum argumenta, quibus utuntur adversus Hæreticos, esse firmissimæ certitudinis, quid aliud apud omnes doctos lucrifaciet, quam insigniter impudentis opinionem? Omnem movet lapidem qui studet adversarium vincere, & divus *Hieronymus* aliter agendum putat cum rebellante, aliter cum eo qui postulat doceri. Addam exemplum si quis requirat. Divus *Hieronymus* adversus *Jovinianum* utitur hoc argumento: *Si bonum est homini mulierem non tangere, usque tangere malum est*. Hæc collectio si vera est, fas est malum dicere conjugium. Rursus ita ratiocinatur ex *Pauli* verbis: *Melius est nubere quam uri*. Quale bonum est hoc, quod comparatione deterius laudatur? Si valet hæc ratiocinatio, nihil dicetur bonum, quo sit aliquid perfectius.

Præterea *Augustinus* adversus *Pelagianos* ex verbis *Christi* apud *Joannem*, *Nisi quis manducaverit carnem Filii hominis & biberit ejus sanguinem, non habet vitam* &c. colligit infantes baptizatos in æternum perituros, si decedant non percepta Eucharistia. Hæc collectio si valet, hodie tota errat Ecclesia. Ad hæc *Hilarius* adversus *Arianos* utitur hoc enthymemate: *Si solus Pater est verus Deus, ubi est ille falsus Deus?* Atqui verus non semper opponitur falso, sed sæpe signifi-

cat insignem perfectionem. Qui spiritu renati sunt ex Deo, dicuntur *filii Dei*: nec ideo tamen falso dicuntur filii, quod *Christus* dicitur *vere Filius Dei*. Nam & illi veri sunt filii, sed inferiore gradu. Et vulgo parentes de filiis piis ac morigeris dicunt, *hic est verus filius meus*, nec tamen cæteri sunt falso filii. Quod colligit *Hilarius* verissimum est, sed argumentum quo colligit, inefficax est adversus repugnantem. Nec statim impugnat quod colligitur, si quis vellicet argumentum. Quoties *Scotus* probat conclusionem, cum in syllogismo partem aliquam damnet? Hic igitur semel erratum est, in *Augustini* collectione bis peccatum est, primum quod locum interpretatur de sumptione corporis & sanguinis, qui magis sentit de verbo Dei: deinde quod, ut maxime sentiat de Eucharistia, putet eam omnibus ad salutem necessariam: tametsi quod evincere nititur verum est, videlicet infantes licet & Christianis natos non careere peccato. *Didymus* in libris de *Spiritu Sancto* hoc argumento probat eum esse Deum. *Paulus* appellat Christianos *templa Spiritus Sancti*, hinc ita colligit: *Si Spiritus Sanctus templum habet, Deus est*. Hæc collectio plausibilis est apud nos, adversus hostem parum efficax: primum quod sermo metaphoram habeat: deinde quod, si firmum esset enthymema, *Petrus* & *Paulus*, qui *Roma* multisque locis habent templa, pro Diis essent colendi. Item qui volunt Virginem matrem nihil originalis maculæ contraxisse ex primis parentibus, allegant illud, *Tota pulchra es amica mea*. Quod cum constet de Ecclesia dictum, ut donemus & in *Mariam* ad Ecclesiæ similitudinem competere, Ecclesiam *Christus* purgavit sanguine suo, nec invenit totam pulchram, sed talem reddidit, quod isti factum nolunt in Virgine. Et hanc Ecclesiam purgatam non habet omnino sine macula, cum nemo vivat absque peccatis saltem venialibus, quod ne ipsum quidem patiuntur in *Maria*. Hujusmodi argumenta valent apud faventem, non deiciunt repugnantem. Hujus generis fere sunt argumenta, quæ ducuntur ab allegoriis. Possem & ex iisdem & ex aliis hujusmodi complura colligere, sed hæc ad gustum rei sufficiunt, & cavendum est, ne improbis detur anfa male loquendi de viris, quorum auctoritas gravis est apud Christianos. Nec reprehendus est qui hæc coactus scribit eruditus, sed malo digni sunt, qui huc adigunt, & hæc evulgant, moventes Camarinam, quam præstiterat intactam relinquere. Proinde quod unum atque alterum deprompsimus locum, necessitati datum, quod rem non adeo persequimur quo possemus, illorum reverentiæ tributum est. Locum autem esse obscurum, variæ lectionis, variæque interpretationis, non est opus probare, cum res ipsa satis declaret. Conferat Codices, evolvat Interpretes, videat meam Annotationem qui volet, & nisi rem sic habere compererit, tum me vocet in jus, interim fileat, & agnoscat suam impudentiam.

Postremo quod objiciunt locum hunc a nonnullis taxatum, fateor esse verum, nec addo quales fuerint isti taxatores. Verum hoc debebant addere, quod illis ita responderim, ut ex taxatione parum laudis retulerint apud eruditos. Et qui primus hunc locum exagitavit, ut nihil habet rei Theologicæ, ita non ad aliud natus est, quam ad seditiones & calumnias. Eoque levius peccat, quia natura facit quod facit. A multo pluribus taxata fuit doctrina *Pauli*, quam hæc mea sententia. Taxationum mundus undique plenus est. Qui hæc objiciunt, ex illis videntur decerpisse calumnias. Alioqui si mea legissent, oportuerat saltem paucis diluere rationes, quibus approbo quod dico.

Ceterum cum in Libello de modo orandi dicat, *Hæc esset Obje-ctio bona pars Christiana Religionis, in rebus divinis venerari omnia, nihil autem affirmare, præter id quod in Sacris Litteris expressum est, & hic dicat, ut proxime patuit, quod negant Ariani, non posse doceri nisi ratiocinatione, aperte convincitur Arianorum hæresim firmam atque irrefragabilem sua sententia relinquere*.

Verum ut hæcenus dormitarint, hæc miris modis colligunt meis verbis *Arianorum* hæresim reddi inconcussam & inexpugnabilem. Atrox est pollicitatio, sed audi rem, com-

comperies meros verborum fumos. Primum ex tot locis, quæ carptim ex meis lucubrationibus recensui, duploque pluribus quæ commemorari possent, satis superque liquet me pie sentire de Personarum æqualitate, ut quamvis omnem moveat lapidem, nihil aliud hic reprehendere possit calumniator vel iniquissimus, nisi me parum alicubi circumspicte loquutum esse. Quamquam æquo Lectori satis circumspicte mihi loquutus videor. Nam iis, qui studio captant animum calumniandi, nec *Christus* ipse, nec Apostoli satis circumspicte loquuti sunt.

In Libello de modo orandi Deum locum, unde desumpta est hæc calumnia, sequuntur hæc verba: *Proinde hic sermo non eo spectat, ut dubitem an sit invocandus Spiritus Sanctus, sed ut dicturus de invocandis Divis indicem quam anxius fuerit majoribus religio suscipienda quod auctoritate manifesta Scriptura traditum non esset, praesertim in his quæ superant humanum intellectum, &c.* Cum igitur docuissim Patrem & Filium similiter invocari, velut unius & potestatis & naturæ, moxque fatear & Spiritum Sanctum similiter invocari posse, nonne satis aperte profiteor æqualitatem trium Personarum? Non enim illic vertitur in dubium de divina trium Personarum natura, de qua maxime constat, sed de consuetudine Scripturarum sacrarum & Ecclesiæ religione moneatur Lector. Habent illæ suam linguam, a qua non facile discedere religiosum est. Fortassis hic mihi sit explicandum quid proprie sit religio, quando cum his res est, qui sine Grammatica facti sunt Theologi. Religio proprie sonat venerationem cum horrore metuque conjunctam, unde sepulchra dicuntur religiosa, quia metus est ea violare, & Veteres anxie laborabant, quo nomine appellarent Deos suos, quibuscum agebant, eo quod metuerent ingens malum, si quid in verbis aut ritibus fecus dictum aut factum esset, quam oportuerat. Hæc religio quondam adfuit Dæmonum cultoribus, multo magis adesse debet hujusmodi reverentia summi verique Dei cultoribus. Ab hac religione quantum recesserint qui de relationibus, instantibus, & incircumsessionibus disputant, disputant? imo pronunciant, jam ante demonstratum est. Hic metus etiam si sit immodicus, tamen argumentum est religiosæ mentis. Major autem fuit apud priscos illos quam apud posteriores, & paulatim decrevit usque ad irreligiosam temeritatem. Quoniam autem precatio summam exigit religionem, ut homo meminerit se prostratum loqui cum illo summo, omnipotenti, & incogitabili rerum principe, visum est in argumento de precando hujus rei admonere: scripsique bonam Christianæ Religionis esse partem, in rebus divinis, quæ superant humanum intellectum, venerari omnia, nihil autem affirmare præter id quod in Sacris Litteris expressum est. Quod loquor exemplo reddam intelligibilis: Pater in Symbolo dicitur *omnipotens, creator cæli & terræ*: quibus verbis si quis de Spiritu Sancto utatur, non loqueretur impie, sed præter consuetudinem sacræ Scripturæ. Rursus Filius dicitur *imago Patris*: si quis diceret Spiritum Sanctum esse Patris & Filii imaginem, nihil diceret impium, tamen fortassis irreligiose loqueretur contra sacrarum Scripturarum consuetudinem. Præterea legimus Patrem per Filium condidisse mundum: jam si quis dicat Filium per Spiritum Sanctum creasse mundum, sermo, opinor, nihil haberet impietatis, sed tamen alienus esset a Scripturarum consuetudine. Et si credimus recentioribus Theologis, si quis diceret tres Deos, sentiens in singulas Personas hoc nomen competere, quod Deus aliquando pro Personæ nomine reperiatur, non impie loqueretur, sed irreligiose præter morem Scripturarum. Ad hæc si quis diceret Spiritum sapientiam Patris, nihil impium diceret, & tamen ob diversum Scripturæ morem offenderet. Præterea cum sit Personarum trium summa æqualitas, tametsi quis sic baptizaret, *in nomine Spiritus Sancti, Filii, ac Patris*, parum religiose faceret, quod a verborum Evangelicorum ordine recederet, etiam si bene sentiret. Hujus generis innumera sunt, quæ percurrere perlongum sit. Hæc ad exemplum sufficiunt.

Quoniam autem precatio subducit animum hominis

A quantum fieri potest ab omnium rerum conditarum imaginibus ad purissimam divinæ majestatis contemplationem, visum est opportunum de religione precantis, admonere, commemoratis Veterum exemplis, qui mira reverentia tractarunt de rebus divinis. Quoties irreligiositatis crimen deprecatur *Hilarius*, de rebus adorandis potius quam effereendis verba facturum? Quam religiose excusat *Athanasius*, quod *homusii* verbo coactus sit uti, cum non reperiatur in Sacris Litteris? Quoties idem facit *Augustinus* de Trinitate? Quoties *Didymus* de Spiritu Sancto? Hac occasione sequuntur illa mea verba: *Et fortassis hæc bona pars est Christianæ Religionis, in rebus divinis venerari omnia, nihil autem affirmare præter id quod in Sacris Litteris expressum est.* Non loquor nisi de rebus quæ superant intellectum nostrum, ut ante prædictum est. Nam perpetuam Mariæ virginitatem credimus, licet in Libris Sacris non expressam; item sacramenta quædam credimus ibidem non expressa, sed a majoribus tradita. Expressum autem intelligo, quod ex Sacris Litteris necessario consequitur. Exempli causa Spiritum Sanctum non esse Filium, non habetur in Divinis Libris, sed necessario colligitur. Etenim cum *Joannes* & *Paulus* appellant *Christum* Filium unigenitum Dei, certo colligitur, Spiritum Sanctum, licet e substantia Patris procedat, non esse Filium. Sicut ante diximus de nomine *homusii*. Si expressum est in Litteris Sacris *Christum* esse hominem, eadem opera expressum est, illum habuisse animam humanam. Hæc adversus sacrosanctam Trinitatem ne tantulum quidem faciunt, sed potius adversus audaciam quorundam asseverantium de rebus divinis, quæ non est necesse. Quædam enim satis est credere, etiam si non queat reddi ratio. Eoque præscæ religionis admonere visum est, quod longius æquo progressam viderem quorundam in inquirendo curiositatem, in pronunciando temeritatem, ad hæc, in templis, in quibus olim nihil recitabatur præter Scripturam canonicam, nunc in vestros rhythmos & nœnias, quæ doctis quamvis ingenii severioris risum excutiant: & hæc licentia ad ipsum usque sacrum perripit, in quo pro Psalmis audimus interdum hominum non admodum bellos versiculos, & prosas non minus sensibus quam verborum structura ridiculas. Quod si sine fine libet indulgere imperitorum affectibus, quod tandem recidet Ecclesiastici cultus majestas? Satis autem impudenter hic locus adducitur ad calumniam, cum ex eo ipso declaratur æqualitas trium Personarum, quemadmodum supra demonstratum est, & mox sequuntur hæc verba de Filio: *Non veretur Filium Dei appellare verum Deum, & ad illum suas preces dirigere.*

E At sibi videntur miro artificio contexuisse duo fragmenta sermonis, alterum ex Annotatione, alterum ex Libello de modo orandi, cum utroque loco pronunciem æqualitatem trium Personarum. Debebant potius objicere, si libebat calumniari, quod in eodem loco ipse mecum pugnem, negans hoc quod paulo ante affirmassem, id quod non est Hæreticorum, sed dementium. Sic *Ausonius* contexit *Centonem nuptialem* ex hemistichiis *Virgilianis*. Si juxta meam sententiam, quam depravare conantur, intellexissent expressum in Sacris Litteris, quod vel illic aperte positum est, vel ex positis evidenter ac necessario consequitur, si ratiocinationem acceperissent, qualem ego jam ostendi me sentire, non humanam, sed ex verbis divinis exstantem, ne pilus quidem hic erat faciens pro *Arianis*.

Item in Apologia ad Leum, Joannis primo, impro- Objectio prius multa de Patre & Filio connectit, velut illud, Pater dicitur sui principium, quod a nullo sit alio. Et illud, Filius est particeps divinæ essentiae. Et illud, Nec ideo adimo Filio principii vocabulum, si in conferendo magis attribuo Patri. Hæc ibi.

Si legerunt meam Apologiam ad Leum, cur non respondellunt eas rationes, quibus illic excuso, quod isti calumniantur? Si, quod magis arbitror, non legerunt, sed ex indice sycophantico descripserunt, indigni sunt qui-

quibus respondeatur. Porro qui legerit *Apologiam* meam ad *Lei* taxationem LXXII. & rursus XCII. dilucide perspiciet hæc esse calumniose detorta. Non illic appello Patrem principium sui, sed ajo a quibusdam sic vocari aut posse dici, sermone quidem improprio, sed sensu pio. Sentiant enim, qui sic loquuntur, Patrem a nullo esse, eo quod solus sit principium sine principio, velut apud *Lactantium* dicitur *αὐτοφύης & αὐτογενής, ex se satus ac natus*. Ibidem refero verba *Augustini*, qui dicit Patrem esse principium totius *Deitatis*: non quod Pater sit principium essentiae divinae, sed quod sit origo duarum Personarum. Hæc enim profero velut exemplum sermonis improprii, quod nemo de natura divina possit proprie loqui. Neque enim multo magis proprie dicitur Pater principium totius *Deitatis*, quam principium sui, sed hac balbutie utcumque explicant homines quod sentiunt. Etenim si esset principium totius *Deitatis*, esset & suæ *Deitatis* & sui principium. Qui putat hæc a me callide dici, scrutetur omnes libros meos, an alicubi sub mea persona sic loquar, *Pater est principium sui*, aut *Pater est a seipso*, quomodo Veteres quidam loquuti sunt. Et si hoc deprehenderetur, cum tot locis explanarim meam sententiam, nemo posset aliud calumniari, quam me verbis non propriis usum: atqui nulla verba hominum propria sunt rebus divinis. Quoties hanc veniam orant *Athanasius*, *Hilarius*, & *Augustinus* de Divinitate verba facturi, & isti causantur de verbis parum propriis, quasi *Pater*, *Filius*, *Spiritus*, *generari*, *nasci*, *spirare*, *persona*, *hypostasis*, *homusio*, sint propria verba rebus divinis. Et quasi Theologi Scholastici, dum tam multa differunt de natura divina, deque Personarum differentiis, semper utantur verbis propriis. Qui non patitur quemquam loqui de rebus divinis, nisi verbis propriis, jubeat omnes tacere.

Venio nunc ad *participis* vocem, quanquam olim abunde super hac re respondi *Leo*, ad Annotationem LXXI. quod Græci dicunt *μετέχων*, id est, *cum alio habere*, Latini dicunt *participem esse*, & fateor Græcam vocem esse molliorem. Quanquam *particeps* a parte dicitur, tamen nec juxta Latinorum consuetudinem semper in partes distribuitur ea res, cujus plures dicuntur participes, velut omnes dicimur *solis participes*, cum idem sol totus luceat omnibus. Et unumquodque corporis membrum dicitur *particeps animæ*, cum ea sit forma simplex & individua, in singulis membris tota. Quid igitur est quod offendatur aliquis, si quis dicat *Filium Dei participem naturæ divinae*? Quod si quem offendant hujus vocis novitas, sanctus *Hilarius* libro de *Trinitate* septimo non horruit *imperturbationis* durius vocabulum, ita loquens, *Deus Pater impertit perfectam Filio, nec amittit naturam*. Nec dubito quin & aliis locis eadem vox inveniat. Postremo primus ipse deprecatus sum culpam vocis improprie prius quam a quoquam essem notatus. Bis igitur impudenter faciunt, qui reprehendunt quæ recta sunt, & objiciunt quod deprecatione præmunitum est.

Venio ad illud, *Nec ideo adimo Filio principis vocabulum, si in conferendo magis attribuo Patri*, quanquam ad id abunde respondimus *Leo* ad Annotationem illius XCII. Si Theologi pie docent, perfectissimam principii rationem esse in Patre, proximam in Filio, tertiam in Spiritu Sancto, quod Pater solus sit simpliciter principium omnium, Filius ab æterno fuerit principium, licet Patris principium non sit, Spiritus Sanctus ab æterno non fuerit principium, sed esse cœperit, rebus conditis, non video quid in meis verbis possit offendere, nisi quod *vocabulum* dixi pro *ratione*, & magis pro modo perfectiore.

Hactenus nihil allatum est, quod quicquam faciat adversus sacrosanctam Trinitatem, sed hujusmodi calumniæ mirum est quam pugnent adversus Christianam charitatem.

CONTRA CHRISTI DIVINITATEM, DIGNITATEM, ET GLORIAM.

CAPUT II.

ERasmus in Libello de modo orandi Deum asserit in *Objectione* Evangelio solum Patrem dictum verum Deum, his verbis: *Quam anxius fuerit majoribus religio suscipiendi quod auctoritate manifesta sacra Scriptura traditum non esset, præsertim in his quæ superant humanum intellectum. Eadem religione fuit sanctus Hilarius, qui post diuturnum silentium XII. Libris instantissime contendit, ut Filium doceat esse verum Deum, cum solus Pater dictus sit in Evangelio verus Deus.* Hæc ibi.

Nihil est hic ad quod non iterum atque iterum abunde responderim, & præclare mecum agetur, si, quoties hic aut ille calumniator objiciat eadem, cogar de novo respondere. Tota autem hæc de Divinitate Filii quaestio, quam sine causa movit *Leus* & *Stunica*, hinc nata est: in Annotationibus, quas scripseram in primum *Joannis* caput, obiter indicaram Sacrae Scripturae consuetudinem, quæ crebro Patrem appellat *Deum*, Filium non nisi duobus aut tribus locis appellat aperte *Deum*. Id ante me fuit annotatum a Veteribus. Quod tamen ne quem offenderet, adjeci protinus, *licet Dei vocabulum sit tribus Personis ex aequo commune*. Ea verba, si quis diffidat, exstant in Editione prima, quam indicatum est exisse anno 1516. In posterioribus non sustuli, sed in alium locum commodiorem eam sententiam transtuli, velut in Epistolæ ad *Rom.* cap. 1. & alios aliquot locos. Nam ubi prius erat, non perinde congruebat. Ergo de re maxime conveniebat cum *Stunica*, tantum de numero locorum erat controversia. Quanquam hic ille non intelligens quid dixissem, multa congeffit *ἰδίῳ πρὸς ἑπὶ*, ac vehementer *ἀντιδιδόσκει*. Siquidem ego loquebar de vocabulo *Dei* simpliciter & aperte tributo Patri aut Filio, cum ille miro studio collegerit loca, quæ declarant Filium esse Deum, quæ plurima esse nunquam negavi. Quicquid igitur isti colligunt ex hac disputatione nostra, nihil facit adversus Divinitatem Filii, sed adversus multitudinem locorum, in quibus aperte vocatur Deus, in quo ut maxime vincat *Stunica*, nihil aliud evincit, quam me memoria fuisse lapsum, & locum esse qui me tum fugerit. Neque enim sequitur, Filius in paucis locis appellatur Deus in commemoratione Personarum, ergo non est Deus. Sufficiebat vel unicus locus canonicae Scripturae ad firmissimam hujus dogmatis persuasionem.

Exemplo, quid sentiam, faciam magis perspicuum. In Symbolo nominantur tres Personæ, & tamen solum Pater dicitur aperte *Deus*, Filius appellatur *Dominus*, Spiritus dicitur *Sanctus*. Item *Paulus* quoties ita loquitur, *a Deo Patre, & Domino nostro Jesu Christo*. Hanc Scripturae Sacrae consuetudinem indicare, non facit pro Hæreticis, sed excludit hæresim. Alioqui qui non nosset hunc Scripturae morem, suspicari posset Filium non esse Deum, sed Dominum tantum. Præterea qui legit Filium esse sapientiam, suspicari posset Patrem non habere sapientiam nisi a Filio: & qui legit Filium esse Dominum, suspicaretur Spiritum Sanctum non esse Dominum: & qui legit Patrem creatorem coeli & terræ, suspicari posset nec Filium nec Spiritum Sanctum esse creatorem, id ne fieret, monui: id cum factum sit a priscis Ecclesiae Doctoribus non indiligenter, & pietatis laudem hinc tulerint, quænam est ista calumniandi perversitas, hoc in me trahere ad suspensionem impietatis, quod illis cessit in laudem pietatis?

Nunc operæpretium est videre quam non simplici animo tractant locum, quem proferunt ad calumniam. Nam illic, ut ante docui, profiteor Filium & Spiritum Sanctum æquales esse Patri, nec illic agitur de unitate essentiae divinae, sed de religione Veterum in tractandis rebus divinis, de qua superius dictum est nobis. Et haud scio an hic quoque putent religionem dici pietatem, cum religionem dixerim esse reverentiam cum horro-

re conjunctam. Ea potest vel immodica esse. Sic religionis vocabulum accepit *Hilarius*, cum queritur se religionis amore cogi ad irreligiositatem. Irreligiositatem appellat audaciam hominum verbis loquendi de rebus ineffabilibus, quam sibi precatur ignosci, quod idem precatur *Athanasius*, in alios culpam rejiciens, quod *homus* verbo cogeretur uti, cum Scripturæ Canonice vocem hanc ignorarent. Simili religione divus *Hieronymus* horruit dicere more Græcorum τρεῖς ὁμοούσιους. Hæc religio fuit in causa, ut *Hilarius* annis aliquot veritus sit scribere adversus *Arianos*, mox excussis diligentius Scripturis, & auctoritate Conciliorum fretus, fortissime restitit *Arianis*, nimirum edoctus quomodo locus ille, quem objiciebant *Ariani*, posset exponi, ut cognoscant se solum verum Deum, & quem misisti *Jesum Christum*, quemadmodum ante significavimus, ausus est tot voluminibus asserere Christum esse verum Deum. Ex meis verbis non potest alius colligi sensus, nec video quid hic sensus habeat impietatis. Quod siluit *Hilarius*, tribuo religioni, hoc est, tremori loquendi de rebus incomprehensibilibus: quod fortissime scripsit adversus *Arianos*, adscribo pietati. Quod autem hic prædico de *Hilario*, mox prædico de cæteris omnibus, præsertim recentioribus, ita loquens: Posteriores diligentius excussis Sacris Voluminibus, ac majorum auctoritate freti, non verentur Filium Dei appellare verum Deum, & ad illum suas preces dirigere. Si damnarem quod posteriores prædicant *Jesum Deum*, & ad illum preces dirigunt, non adderem, diligentius excussis Sacris Voluminibus, & majorum auctoritate freti. Quod autem dixi, non verentur, pertinet ad tremorem illum religionis, quem excussit lux Scripturarum, & Conciliorum auctoritas. Sunt & alia innumera, quæ Prisci non ausi sunt definire, sed suspensa pronuntiatione venerantur; quod genus est, an Spiritus Sanctus procedat ab utroque, an parvuli essent baptizandi, an his danda Eucharistia. Quin in Symbolo, quod arbitror esse *Nicena Synodi*, canitur Filius, Deus verus de Deo vero, Spiritus Sanctus ne Deus quidem appellatur, quod postea probatum sit, & hunc appellandum verum Deum. Nam prima quæstio tantum erat de Filio. His gradibus Deus voluit innotescere mundo. Primum vetuit ne prædicaretur esse Christus. Nec statim prædicatus est aperte Deus. Tandem & Deus verus agnitus est. Hoc evictio, successit similis quæstio de Spiritu Sancto. Et arbitror pios homines reverenter sensit de Spiritu, sed religio quædam obstabat, ne proloquerentur, quod nondum satis liqueret e Scripturis. Hæc omnia faciunt ad fidei catholicæ firmitatem, & adversus temeritatem quorundam pronuntiantium de rebus divinis, quæ non oportet. Quod hic admoneo, compluribus aliis admoneo locis. Etiam atque etiam te rogo Lector, nonne mirum telum deprompserunt, quo me convincant de favore in *Arianos*?

Objectio 6. Item ad eundem errorem confirmandum, omnes fere auctoritates, in quibus Christi divinitas manifestissime demonstratur, ita callide detorquet, ut manifeste videatur *Arianorum* causam defendere. Primum quidem Joan. 1. cap. in Apologia ad *Stunicam*, unde firmissimum fundamentum & validissima argumenta *Augustinus* ipse & alii fidei assertores sumunt, quibus *Ariana impietas* evidenter convincitur, hujuscemodi tergiversationibus & impietatis commentis utitur: Jam, inquit, ad loca decem, quæ mihi objicit *Stunica*, paucis respondebo. *Matthæus* refert ex *Esaiæ* cap. v. i. i. testimonium: Ecce virgo concipiet & pariet filium & vocabitur nomen ejus Emanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus. Hic vult Christum manifeste vocatum Deum, præsertim cum ita interpretetur *Hieronymus*, enarrans hunc Prophetam. Primum nec in verbis Prophetæ manifeste Christus appellatur Deus, sed ex indito nomine significatur eo nato Deum fore propitium humano generi. Cum iis enim

Hic Græca omiserant, si-Θεῷ, οὖν ταῖς Μουσῆαις fieri optant, quod illis propitiis nequibus faventibus fieri cupiunt, nec hoc palam dicit *Hieronymus*, ad quod *Stunica* detorsit. Relegat attente lo-

A cum prudens Lector, & sic esse comperiet. Nam nos brevitate studemus in presentia. Jam quod *Judæi* colligunt Christum sibi vendicasse Divinitatem, quod se vocaret Filium Dei, nihil contra me facit. Nam non consequi, ut quicumque sit Filius Dei, idem sit natura Deus, docuit ipse Christus, ostendens & pios homines appellatos filios Dei, atque adeo Deos esse dictos. Quod si maxime consequeretur, nihil adversum me facit, qui fateor plurima esse loca in Libris Divinis, ex quibus certo colligimus Christum esse Deum. Porro quod hoc loco, cum ait, Et Deus erat Verbum, Christus aperte vocatur Deus, mihi magis videtur certa ratiocinatione colligi, quam appellatione manifestata. Docet enim *Joannes* Verbum Dei fuisse ab initio, imo sine initio, ante conditum mundum, idque Verbum fuisse naturam divinam, idemque postea factum hominem. Quoniam autem sic assumpsit quod non erat, ut non desineret esse quod erat, certo colligitur eundem fuisse geminam naturam, divinam & humanam, atque id ex multis divina Scriptura locis colligi testatus sum, impius futurus si quid de hac re dubitarem. Sed evidentius est quod *Thomas* contritamento latere Christi exclamat, Dominus meus & Deus meus. Hic aliquis tergiversari posset, exclamationem esse, non asseverationem de Christo. Sed malo locum hunc unum esse ex eorum numero, in quibus Christus manifeste sit appellatus Deus. Nolo enim esse argutus cum offendiculo infirmorum, præsertim cum non disputetur de Christo, sed de lapsu memoria mea, deque inscitia Scripturarum. Nec aliud est periculum si vincat adversarius, quam ut *Erasmus* non legerit aut non meminerit locorum, in quibus Christus aperte nominatur Deus. Porro quod ait *Paulus* in *Actis Apostolicis* cap. xx. Attendite vobis & universo gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit Episcopos ad regendum Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo, potest esse duplex tergiversatio. Primum hic Christus repeti potest ex eo quod paulo ante præcessit: Quod accepi a Domino *Jesu* &c. ut intelligamus Ecclesiam Dei dici Patris, quasi familiam ejus, quam Christus Patri suo sanguine asseruerit. Deinde potest accipi, ut Pater Filii sanguinem suum appellet, propterea quod ipso auctore Filius pro salute mundi mortem obierit.

Jam antea docui disputationem de locis nihil pertinere ad Christi divinitatem. Nec eam tamen ingressus sum sine præfatione catholici dogmatis, ita loquens: Haudquaquam in dubium vocans an Christus esset Deus & homo, quod nobis indubitatum esse oportuit, etiam si semel duntaxat in Sacris Litteris legeretur, sed ut studiosus Lector inquireret quo consilio Apostoli palam ac perpetuo tribuant cognomentum Dei Patri, Filio, ac Spiritui Sancto non item: quoniam senseram nonnullos offensos hoc loco, aut quod magis arbitror, ansam hinc arripuisse calumnia &c. In posteriore Editione adjeceram hæc verba: Etiam si compluribus ex locis certo colligitur, Christum fuisse Deum, non hominem tantum. Hoc igitur fundamento fixo & inconcusso, paucis *Stunicæ* argumenta &c.

Hoc exordio sum ingressus eam disputationem. Porro disputationem super hac ipsa re cum eo habitam, qui tum *Stunica* ferebat suppetias, his verbis clausi: Cuperem in Sacris Litteris Christum vel sexcenties appellatum verum Deum, quanquam hoc nobis non minus persuasum est, quam si sexies millies dictus esset. Utinam eque persuasum esset *Judæis* omnibus! Denique in his ipsis verbis, quæ recitant in hoc ut doceant quod impie sentiam de Filio, toties declaratur me bene sentire.

Postremo nec *Ariani* negabant Christum esse Deum, sed in cognomine & in *homus* verbo erat quæstio, de hoc inter nos & *Stunicam* nulla erat controversia, sed tantum de consuetudine Scripturarum. Quid igitur isti summa petulantia clamant? ex his locis probari veram Christi Divinitatem? Id semper ingenue sum fassus, saltem ex aliquamultis. Tantum habent acuminis ut non videant ipsum disputationis scopum.

Tergiversationes autem, quas illic refero, disputans cum *Stunica*, testor non esse meas, sed ab Hæreticis posse objici. Hæc cum ipsa disputatio per se

loquatur, cum *Sanctio* respondens toties testetur, insignis cuiusdam impudentiae est; hæc quasi nihil responsum sit repetere.

Obje-
ctio 7.

Ad locum, qui est in Epistola ad Rom. cap. ix. ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula amen, tergiversari posset aliquis sermonem sic esse distinguendum, qui est super omnia, deinde interjecto silentio, epiphonema adjiciat, Deus benedictus in secula, ut hæc clausula sit agentis gratias Patri, qui Christum profecerit omnibus.

Obje-
ctio 8.

*Ceterum locum, qui est ad Philipp. cap. ii. qui cum in forma Dei esset &c. jam declaravimus & ab Ambrosio secus enarrari, quam de natura divina & humana, nec est hic proprie appellatio, nec apertum dici potest, ubi variant Interpretes orthodoxi. Rursum quod est ad Coloss. cap. ii. in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter, praterquam quod negari potest appellatio, de qua nos fecimus mentionem, recipit & aliam interpretationem, nimirum Christo datum a Patre assatum quicquid attinet ad humanam felicitatem, ut non oporteat nec a Philosophis, nec a Mose, nec ab Angelis campetere. Quasi repetierit Paulus quod paulo ante dixerat: In quo sunt omnes thesauri sapientiae & scientiae absconditi. Porro quod additur *σωματικῶς* magis opponitur umbris Legis Moisaicæ, quam refertur ad naturam divinam.*

Obje-
ctio 9.

Ad hæc quod est in Epistola ad Titum cap. ii. Expectantes beatam spem & adventum gloriæ magni Dei & salvatoris &c. praterquam quod sermo palam est anceps, hoc enim negari non potest, docuimus Ambrosium priorem partem de Patre interpretari, non de Filio.

Obje-
ctio 10.

Jam quod adducitur ex Epistola ad Hebræos cap. i. Ad Filium autem: Thronus tuus Deus in seculum, ut ne quid tergiverfer de auctoritate hujus Epistola, ut ne postulem mihi suffragari sermonis amphibologiam manifestam, quemadmodum suo indicabimus loco, certe locus hic ex Veteri Testamento citatus est; cum ego loquar de Scripturis Apostolicis, quibus ipsi suis verbis Christum prædicant, quo quidem colore poteram uti & in primo loco, quem ex Propheta Matthæus adduxerat: Nobiscum Deus.

Obje-
ctio 11.

Postremo quod adfertur ex Epistola Joannis prima cap. v. Et simus in vero Filio ejus Jesu Christo, hic est verus Deus, & vita æterna, ut omittam alias tergiversationes, non cogimur, ut hoc accommodemus Filio. Patet enim hic esse sensus, imo hoc sensisse videtur qui scripsit: Et simus non in Diabolo, aut mundo vano & fallaci, sed in vero Patre, & hoc per Filium ejus Jesum Christum, per quem illi jungimur: hic enim Pater est verus Deus, & vita æterna fons omnium.

Obje-
ctio 12.

*Ad Rom. ix. cum sit patentissima auctoritas Apostoli de Christo dicentis, qui est Deus benedictus in secula, & hic sit planus, simplex, manifestusque sensus, in quo etiam, ut idem Erasmus testatur, omnes Codices consentiunt, ad impudentissimam tergiversationem confugit, ut dicat, nisi hæc particula adjecta est, sicuti quasdam adjectas offendimus &c. Et insuper ad sui erroris confirmationem sententiam erroneam, & ab Ambrosio rectissime colligente repulsam, adducit, subdens: Quod sic magis expediebat illis temporibus ad prædicationem Evangelii: addis & ineptissimam analogiam, ut adjectum persuadeat: Reperiuntur, inquit, hujuscemodi clausulæ locis aliquot additæ, velut ad finiendam lectionem, quemadmodum apud nos solenne est addere: Tu *domine*, gloria Patri &c. Quo uno ansam prabet Hæreticis & Infidelibus, ut Evangelii robur ubique enervet. Jam vero silentium illud confictum & intempestivum epiphonema, ut sententia unitatem dirimat, quis sine pudore vel risu audierit?*

Respon-
sio 7.

Quamquam hæc omnia, sicuti jam crebro dictum est, nihil faciunt ad titulum odiosum, cum de re nulla sit controversia, sed de locorum numero, nec agatur, quid nos velimus objicere, sed quid adversarius possit tergiversari: cumque tot locis tam dilucide prædicetur Filii divinam naturam, & Paraphrasis in hunc

ipsum locum explanet sententiam, quam nunc amplectimur, tamen quo magis liqueat istius libelli malitiosa calumniandi libido, pauca carptim excutiam.

Primum certissima manebat Orthodoxorum sententia, etiam si constaret hunc locum accipi de Patre, non de Filio. Divus *Ambrosius* subindicat fuisse qui locum hunc de Patre interpretarentur, alioqui non refelleret illorum opinionem: nec recusat de suo judicio cedere, si quis doceat de qua persona dictum sit. *Ambrosii* verba sic habent: Si quis autem non putat de Christo dictum, qui est Deus, det personam de qua dictum est. At jam indicatum est, est per mutatam stigmen ad Patrem posse referri, cui fert acceptum quicquid ante commemoravit in *Judeorum* gentem collatum, puta gloriam, legem, promissa, testamentum, culturam, & patres, ex quibus nobis juxta carnem natus est *Christus*, qui superat omnium illorum dignitatem, & pro tanto beneficio gratias agens Patri, subjicit, qui est benedictus in secula.

Si hæc lectio non constat, si sensus non congruit, poterat videri meum commentum. Sed aliter distinguunt Orthodoxi: donemus istud, & ego cum illis, verum hic agebatur quid objicere possunt Hæretici. Quamquam ne hoc quidem video, quid hic locus officiat *Arianis*, qui fatentur *Christum* Deum, & magnum Deum, verum Deum & τῷ Πατρὶ ὁμοῖον negant. Quod si conemur omnem *Arianorum* tergiversationem excludere, etiam de illo tergiversari possent, & *Deus erat Verbum*, & de illo, *Dominus meus* & *Deus meus*, & hujus formæ sexcentis.

Cæterum quod adeo detestantur hypostigmen meam, sciant alteram distinctionem majorem etiam ansam præbere Hæreticis: facit enim articulus præpositivus participio additus, ut hæc pars mollius referatur ad sequentia, resecta a superioribus. Nam Græca sic habent, ὁ ὢν ἐν παντί Θεός, εὐλογητὸς εἰς τὰς αἰῶνας. Quorum verborum hic sensus citius occurrit Græci sermonis perito, *Deus qui est super omnia, sit benedictus in secula.* Ut ante ὁ ὢν sit colon, post Θεός sit hypostigme. Sensus pius est; ut accinatur doxologia, ex admiratione bonitatis divinæ erga genus humanum: sin ante ὁ ὢν ponas commatis notam, & post ἐν παντί hypostigmen, sensus erit, *Christum* esse super omnia: ex quo colligitur quidem *Christum* esse Deum, sed non appellatur simpliciter & aperte Deus. Atqui de hoc erat nobis disputatio, ut *Stunica* doceret, pluribus locis quam tribus evidenter *Christa* tributum Dei nomen in litteris Novi Testamenti. Itaque si divus *Ambrosius* patitur hæc referri alio quam ad Filium, si detur persona, jam ostendimus bifariam ad Patrem accommodari posse, sensu pio & catholicæ doctrinæ congruentissimo. Si dictum fuisset, ὁς ὢν ἐν παντί Θεός, aut ὁς ἐστὶν ἐν παντί Θεός &c. probabilius esset quod interpretantur isti: quod articulus ὁς magis annectat hæc superioribus quam ὁ ὢν, licet utroque sermone possit idem declarari sensus. At cum dixerit ὁ ὢν, commodissime separatur hæc pars a contextu præcedentium. Jam & doxologia, quæ accinitur in Epistola ad *Romanos*, similiter incipit ab articulo præpositivo τῷ καὶ ὑπομένειν & cætera: iisdem verbis orditur doxologia, quæ claudit caput Epistolæ ad *Ephesios* tertium. Nec quemquam moveat quod in εὐλογητὸς subauditur verbum substantivum sit, vel est, cum id solenne sit in Sacris Litteris, ut in cantico *Zacharia*: *Benedictus Dominus Deus Israel.* Et: *Benedicta tu in mulieribus.* Item *Paulus*: *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi.* Similiter *Petrus*: *Benedictus Pater Domini nostri Jesu Christi.* In Psalmis quoties hæc sermonis forma occurrit? Hoc igitur cum pene sit proprium doxologiæ subaudire verbum, hic non oportet videri novum. Ad hæc annotatum est hoc in scriptis beati *Pauli*, quod aliquoties in medio sermonis cursu veluti raptus orat, aut adorat, aut gratias agit, aut glorificat Deum, præsertim ubi commemoratum est aliquid de mysteriis adorandis, aut ineffabili bonitate Dei. Cujusmodi, præter duo loca, quæ modo indicavimus, est & illud ad *Roman. xi. O altitudo divitiarum* &c. Hujusmodi clausulæ

fulæ separatim accinuntur, velut extra cursum orationis. Itaque non est quidem animus ultra contendere, neque Veterum interpretationem convellere: sit suum cuique iudicium integrum, ego coram Deo profiteor mihi videri *Paulum* hoc sensisse, quod modo significavimus, nec hunc sermonem proprie ad *Christum* pertinere, sed vel ad Patrem, vel ad totam Trinitatem, ut hæc laus sit omnium Personarum communis. Non enim est necesse ut hic personam demus aliam a Patre, cum Dei vocabulum sæpe tres Personas complectatur. Certe *Chrysostomus* in commentario meminit Patris, qui cum Filio tantam habuerit curam salutis humanæ, nec hunc locum torquet in *Arianos*, quamquam id facit *Theophylactus*. Hæc cum sic habeant, cum illic disputem, non quid ego, sed quid alius possit tergiversari, tamen hunc locum largior *Stunica*, pedibus discedens in illius sententiam, imo non in illius discedens, sed meam veterem sententiam profitens. Verum si nobis res esset cum hoste, quomodo tueremur hunc locum, velut apertum & irrefutabilem, cum ille duplici rima possit elabi? Super hæc omnia, declaravimus hoc loco non redargui *Arianos*; alioqui jam Evangelio *Joannis* fuisset eis impositum silentium, cujus auctoritatem illi non rejiciunt.

Respon-
sio 8. Jam quod dictum est de forma Dei, si verum est quod *Ambrosius* aliter interpretatur, cum illo litigent, me absolvant, & tamen in Paraphrasi complector sententiam, quæ facit contra *Arianos*. Quod adjeci de corporaliter, non est meum commentum, sed Orthodoxorum probatissimorum.

Respon-
sio 9. Hic nihil est, quod egeat excusatione, ni forte re-
felli possunt ea quæ dixi, quod non arbitror.

Respon-
sio 10. Idem respondeo ad locum decimum & undecimum.

Respon-
sio 11. Redeunt ad priora, dicuntque hunc potentissimum esse *Pauli* locum, ego puto potentiorum esse: & *Deus erat Verbum*: &, *Dominus meus & Deus meus*.

Ac mihi revera potentissimus est, at non item adversus *Arianum* aut *Judaum*. Sensus est planus ac manifestus, sed ostendi duos neutiquam obscuros nec minus pios. Quod me citant auctorem, qui dixerim omnes Codices consentire, res aliter habet. Nam in Annotationibus indico *Cyprianum* adversus *Judaos* omittere mentionem Dei, quod opus tamen contuli cum Exemplari pervetusto, quanquam non admodum refert, cum nemo sit super omnia nisi Deus. Quid igitur est quod Annotatio dicit, nisi tantus esset Exemplarium omnium consensus? Huc pertinet, quod nulli sint Codices qui non habeant hoc loco clausulam hanc, cum in illa ad *Romanos* variant. Quam vero mihi narrant impudentissimam tergiversationem, ad quam confugio? Tantum propono Lectori considerandum. Cum hanc provinciam suscepissem, ut varietatem lectionis, distinctionis, ac sensuum indicarem, qui dicor confugere, qui simpliciter propono, magis id probans a quo fingor refugere? Quem porro meum errorem profertur, quem studeam confirmare? *Arianorum*? Satis, opinor, docui quam cum illis sentiam. *Cerinthianorum* aut *Judaorum*? Hoc, opinor, nec ille de me suspicatur, qui hæc scripsit, quamlibet inimice suspiciosus, quamlibet impudenter calumniosus. Quem igitur hic errorem confirmo? An quia dico locum sic accipi posse? Doceant isti non posse, aut fiant. Ego docui posse, & quidem commode posse. Quid hoc sermone contumeliosius? Sed eodem quid dementius? Jam quam mirifice *Ambrosius* repulerit hanc sententiam, abunde demonstratum est. Porro quod præscribunt ne recedamus a Veterum interpretatione, qui pugnant cum Hæreticis locum aliquem interpretati sunt, ut fateor probatis Doctoribus plurimum esse deferendum, ita non accipimus legem, ne liceat post illos aliquid exactius invenire. Quod si nos urgent hæc lege, quid dicent, ubi Doctores inter se dissentiunt? Quid ubi Scholastici Doctores, quoties commodum est, quamlibet probatorum Veterum sententiam rejiciunt? Quid ubi lapsus est manifestior, quam ut dissimulari possit? Quod genus aliquot indicavimus, & alia multa possemus indi-

care. Ne nobis igitur obtrudant legem, quam ipsi nunquam servarunt. Olim disceptationes de fidei dogmatibus fere apud promiscuam multitudinem agebantur. Quid autem absurdi sit, si pii Doctores hoc sibi nonnunquam permiserunt in explicandis Scripturis, quod frequenter sibi permittunt in allegoriis, & apud crassos crassius agendum putarunt? Num continuo tota illorum vacillat auctoritas? Atqui si tam morosis judiciis placet agere, jam dudum tota concidit illorum auctoritas, ut in quorum libris constet esse quædam Scripturarum testimonia detorta ad sensum hæreticum.

Notant & hoc dictum, quia sic magis expediebat illis temporibus. Nimirum ut nomen *Dei* non tribueretur *Christo* apud rudes & nondum capaces tanti mysterii. Hoc si falsum est, in jus trahatur *Chrysostomus*, *Hieronymus*, & *Augustinus*, quorum auctoritatem sum sequutus, & res ipsa declarat esse verum, quod admo-
neo. Nimirum hoc erat margaritum, quod Dominus vetuit projici suis: & hæc erat sapientia abscondita, quam *Paulus* clam loquitur inter perfectos. Nec ideo prædicabant illum purum hominem, si non appellabant aperte Deum, sed Dominum. Etenim cum *Paulus Philippensis* scriberet, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, celestium, terrestrium, & infernorum, non tribuit illi nomen Dei, sed eam tribuit celsitudinem, quæ piis auditoribus significet divinitatem. Alioqui *Paulus* non recte prædicavit in Epistolis *Christum*, toties eum appellans Dominum, cum Patrem appellet Deum. Et damnandum esset Symbolum, quod olim Catechumenis tradebatur, in quo nec Filius, nec Spiritus Sanctus appellatur Deus, sed solus Pater. Primus *Joannes* clara voce pronunciavit *Christum* Deum, de scriptis loquor, jam Evangelii luce per orbem universum coruscante.

Jam quid est, quod persuadere conor adjectum? Hanc *Pauli* doxologiam. Non pudet tales manifestæ vanitatis? imo testor non videri adjectam. Verba Annotationis sic habent: *Consimilem ad modum videri poterat hac adjecta, ad finitam disputationis partem, & novi capituli initium, nisi tantus esset omnium Exemplarium consensus* &c. Qui dicit obstare consensum, quo minus videatur adjectum, an ille persuadere conatur adjectum? Verum ea suspicio cadere potest in doxologiam, quæ est ad *Romanos*, eo quod in nonnullis Exemplaribus omnino non habetur, in quibusdam adjicitur capiti xiv. in plerisque subjicitur in fine.

Nec tamen protinus ab aliis additum asseritur, quod creditur additum. At prorsus impie dictum videtur istis additum epiphonema, cum id nos tribuamus *Pauli* summæ in Deum pietati, ut subinde in medio sermonis cursu raperetur in adorationem divinæ majestatis.

Quid porro sibi volunt hæc impia verba libelli, *an-*
sam præbet Hæreticis & Infidelibus, ut Evangelii robur ubique enervet? An totum Evangelium concidit, si *Paulus* credatur adjecisse doxologiam? Imo si constet eam ab aliis adjectam? Itane protinus evanuit Psalmorum auctoritas, quod illis Ecclesiæ vocibus accinitur, *Gloria Patri* &c. Aut nihil habet ponderis Precatio Dominica, quod huic coronidem doxologiæ adjecerint Græci, & perinde ac si pars illius esset, etiam interpretentur? Epistolæ *Pauli* summa cum reverentia recitabantur in cœtibus Christianorum. Et erant hæc illis peculiariora *εὐχὴ, εὐχαριστία, καὶ δόξα*. Declarant hoc clausulæ *Paulinarum* Epistolarum, quanquam, ut dixi, nonnunquam hujusmodi doxologiis sermonis cursum interrumpit. Jam mihi fingat aliquis, priscos illos seniores, vel vivo conscioque, vel mortuo *Paulo*, hic adjecisse coronidem, quam Latini Codices habent in fine Epistolæ ad *Romanos*, quemadmodum Ecclesia Psalmis adjecit, *Gloria Patri*: num illico corrumpet totum Evangelium? quanquam nos de Evangelii non sumus loquuti. Si *Paulus* hoc scivit factum, & illi placuit pietas, ipse adjecit: si nescivit, nos tamen quod ab Ecclesiæ primoribus traditum est, reverenter accipimus, nihilominus tribuentes Apostoli dogmatibus, cum doxologia non doceat, sed veneretur adoretque quod dictum est.

Quod si tam morosi sumus, ut ob unam aut alteram particulam adjectam rejiciamus totam Scripturam Sacram, aut Missæ canon erit nobis rejiciendus, ubi in verbis, quibus consecratur calix, constat addi duas voces, & aterni: aut totum repudiandum Evangelium. Deinde quoniam & Hieronymus indicat aliquot locis, & nos comperimus in Libris Canonicis aliquot voces additas, quæ non sunt Apostolicæ veritatis, sive id a scribis & eruditis privato studio, sive publico procerum Ecclesiæ consensu factum est, jam pridem esset collapsa Scripturarum auctoritas. Verum si hæc varietas non labefactat Scripturarum auctoritatem, multo minus id faceret una atque altera doxologia, extra dogmatum tractationem adjecta. Quod tamen esse factum non assevero, quanquam de doxologia, quæ est addita Epistolæ ad Romanos, probabilis esse potest suspicio, hic suspicionem submovo. Primum quod illa ad Romanos nec apud omnes est, nec eodem loco, & alioqui nec lectio constat, & sermo perturbator non respondet Paulinæ phrasi. Præter ea non nascitur ex ipsa re, sive colles in calce, sive in medio, quemadmodum illa ejusdem Epistolæ cap. xi. & cap. ix. Item in Epistolæ ad Ephesios cap. iii. Possem hic pluribus argumentis agere, sed hæc ad depellendam impietatis calumniam arbitror sufficere, proinde si libet istis vel pudescere, vel ridere, pudeat tantæ malitiæ, rideantque tantam stoliditatem. Quod tamen non perinde dictum velim in eos qui hæc collegerunt, atque in libellum sycophanticum, unde hæc decerpta sunt. Multa sunt quæ recte inter eruditos tractantur, inutiliter in contentionem pertrahenda. Et est genus hominum in hoc natum, ut nulli sint usui, tantum in publicam utilitatem aliquid molientibus facessant negotium, nec alia re celebres. Nec ulli magis officium rei Christianæ, dum eam sinistre tuentur. Sed ad rem.

Objeclio 13. Et Marci primo, Deinde, inquit, quod habet Hebraica veritas & LXX. transfulerunt, Rectas facite semitas Dei nostri, Mattheus, Marcus, & Lucas posuerunt, semitas ejus, sive quod Evangelista rarius Dei vocabulum tribuant Domino, ob profanas illorum temporum aures, ut plenius doceamus in Paulum. Hæc ille.

Responsio 13. Cur hunc locum proferant nescio. Quoties enim admonent hoc Orthodoxi, Chrysostomus & Hieronymus, Apostolos non statim apud rudes Jesum appellasse Deum? Et ex Evangelistis solus Joannes appellat eum aperte Deum. Potius hic debebant reprehendere meam dormitantiam, qui putarim hujus prophetiæ verba proprie referri ad Filium, cum vaticinium vel ad Patrem referatur, vel certe ad totam Trinitatem. Nam Hieronymus interpretatur gloriam Domini declaratam, cum baptizato Filio Spiritus Sanctus descenderet in specie columbæ; & Pater loqueretur e nube, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacitum est. Hoc potius erat carpendum, quod parum attentus, hoc loco adjecerim annotationem parum congruentem. Non enim congruit, nisi prophetiæ sermo proprie referatur ad Filium. Quæ culpa mihi proxima Editione sarcinda est. Jam si verum est quod admoneo, licet non suo loco; si Petrus initio promiscuæ multitudini prædicavit Jesum, absque mentione divinæ naturæ; si Paulus similiter apud Athenienses nihil aliud quam virum appellat: si nusquam leguntur Apostoli, apud populum verba facientes, expressisse divinam in Christo naturam; si tres Evangelistæ nusquam appellant Christum Deum: si solus Joannes hoc paucis fecit locis, & item Paulus: si pii Doctores reddunt causam cur ita visum sit Spiritui Sancto, quod Judæorum aures nondum capaces tanti mysterii latura non fuerint, & Paganorum impietas ad blasphemiam provocanda citius quam ad poenitentiam, quid ego pecco si idem admoneo? Illi admonendum putarunt, ne quis simplicior ideo dubitaret de Christi divinitate, quod cum toties Pater dicatur Deus, Filius raro designetur eodem nomine, & pietatis laudem auferunt, quod adverterentur impietati, ego faveo Arianis idem admonens? Et eadem opera, qua illi studuerunt excludere Arianorum aut Cerinthianorum errorem, ego illi patrocino? Etiam atque etiam te rogo Christiane Lector, quid fingi potest hac impudentius calumnia?

A Item in Annotationibus Joannis primo apologizet se excusans, quod transfulerit, In principio erat Sermo &c. 14. Quid, inquit, erat pinculi, si in libro, qui privatim legitur, pro verbo dicam sermonem, aut eloquium, aut rationem, aut vocem, aut aliud quod idem pollent? Hæc Erasmus contra illud Hilarii in libro de Synodis? Si quis insitum & prolativum verbum Dei Filium dicat, anathema sit.

Hactenus errare videri poterant, hic mihi videntur studio ludere. Alioqui nihil potest esse dementius eo quod adferunt. Hilarius in libro de Synodis scribit: Si quis insitum & prolativum verbum Dei Filium dicat, anathema sit. Primum demiror si isti legerunt Hilarium: magis autem demiror si lectum intelligunt. Quanquam hæc non sunt Hilarii, sed ab Hilario utcumque verba. Nam Græce tenuiter erat peritus, teste præter Hieronymum ipsa re. Ex his autem, quæ præcedunt illic, & quæ alibi differit Hilarius, apparet hic insitum verbum Dei non nativum, sed insititum, quasi creatura quæpiam adscita sit in consortium divinitatis: & prolativum, quod coeperit esse protensione seu prolatione divinæ substantiæ: nam proferre Latinis protendere est interdum. Præcesserat autem proxime, Si quis dilatam substantiam Dei, &c. & supra, Si quis substantiam Dei dilatari & contrahi dicat. Ac Tomo secundo dicit, Non est abscissio, aut divisio, aut assumptio. Item in Synodo octava negatur verbum esse emanatio seu pars Patris, sed asseritur perfecta nativitas. Et Tomi primi libro primo referens varias de Christo Hæreticorum opiniones, commemorat quosdam negasse veram Filii nativitatem, ut protensio fuerit potius in hominem quam deicentus, nec ante fuerit Filius Dei, quam in Virgine conciperetur: alios item negasse sempiternam nativitatem, sed creatum Filium fuisse, quem voluntas divina sibi adoptarat in divinitatis similitudinem, non æqualitatem. Rursus Sabellii sententiam commemorans dicit libro ii. Sabellius Patrem extendat in Filium, &c. Rursum libro iv. Valentinus prolatione Patris natum commentus est. Iisdem verbis usus est libro vi. Hieracas dixit Filium esse lucernam de lucerna. Hæc cum ita habeant, quid tandem acculant isti? An quisquis de Dei Filio idem sentiens quod sentiunt Orthodoxi, pro verbo appellet illum sermonem, aut eloquium, aut rationem, aut vocem, aut aliud quod idem polleat, (nam rem excepi, de voce tantum agitur) protinus negaret veram Filii nativitatem, sed vel cum Cerinthianis sentiret eum tum coepisse cum in Virgine conciperetur? vel cum Arianis esse creaturam in Divinitatis nomen adscitam? vel cum Valentinianis non a Patre, sed ab intellectu & veritate prolatum verbum, aut si quid aliud habent Hæreticorum blasphemiarum? Atqui eadem Annotatio, unde hæc verba decerpserunt ad calumniam, docet hujusmodi vocibus usos Cyprianum, Hieronymum, Augustinum, Prudentium, Claudianum, Lactantium, Remigium, Anselmum, Beddam, Thomam, & quos non? Et Hieronymus docet omnes voces, quibus Græce exponitur λόγος, congruere in Christum.

E Cum Patri idem sit gignere Filium, quod proferre verbum, nec is absurde loqueretur, qui diceret verbum a Patre depromi, edi, seu proferri, aut si quod aliud simile verbum. Isti fortasse sic ratiocinantur. Eloquium dicitur ab eloquendo, sed eloqui est proferre verbum, & prolativum dicitur a proferendo, ergo qui Dei verbum appellat eloquium, seu proloquium, cum Valentino sentit verbum prolativum. Hoc commento quid absurdius, præsertim cum sermo meus, quem citant, profiteatur sempiternum verbum a Patre sempiterno?

F Porro si quis agat de verbi proprietate, in Apologia, qua respondi de loco, In principio erat sermo, ostendi verbum, quod a verberando aëre dictum est, sive a vero boante, magis improprium esse quam vel sermonem, vel proloquium, vel aliud simile. Ineptum est in disputatione, quæ tractat de rebus divinis, causari de verborum proprietate. Et ne quis objiciat scandalum ex vocis novitate, adjeci, in libro qui privatim legitur. In hoc Articulo non solum integritatem & eruditionem in his qui hæc scribunt, verum etiam sanam mentem desiderare cogor.

Et

Objectio Et in Annotationibus Marci ix. indecentissime appellat
 15. Joseph vitricum Christi, his verbis, Hinc accipimus il-
 lum, scilicet Christum, & vitrici sui exercuisse artem.
 Et Lucæ 11. tradit Christum per gradus quosdam profe-
 cisse sapientia & gratia, sicut aetate. Quanquam more suo
 aperta aliis fovea elabi conetur.

Respon-
 sio 15. Quod hic fallit numerus Marci nono, cum tale ni-
 hil aliud habeatur, fortasse non est illis imputandum
 qui hæc de libro mendoso calumniatoris descriperunt,
 non autem decerpserunt ex meis lucubrationibus. Nam
 quod adferunt habetur Marci vi. Si vitricus est ma-
 tris tuæ maritus, qui tamen tuus pater non est, quid
 absurdi est, Joseph dici vitricum Christi? Pater di-
 ctus est ab Evangelistis, sed hoc dure diceretur a me.
 De sententia constabat, de vocolæ abusu calumnia est.
 Patrem verebar dicere, quoniam sub mea persona lo-
 quebar, si nutricium dixissem, minus dilucide fuisset
 loquutus: vitricum dixi, significans non vere patrem,
 sed tamen matris verum conjugem.

Quod attinet ad illud quod considerandum propo-
 sui, num pie credi possit, quod divinitas humanæ Chri-
 sti naturæ per gradus aliquos communicarit suam gra-
 tiam aut dotes, nihil aliud requiram, nisi ut locus
 quem citant legatur. Nulla res melius refellet hanc ca-
 lumniam.

Objectio Item Lucæ primo periculose tollit illam particulam, ex
 16. te, ab illa oratione, Quod nascetur ex te. Nam ex ali-
 qui Græci Codices eam habent, & hac auctoritate Sabel-
 liani Hæretici refelluntur.

Respon-
 sio 16. Annotatio mea sic habet: Caterum illa duo verba,
 ex te, nec in ullis Græcorum Exemplaribus addita repe-
 ri, ne apud Theophylactum quidem, nec in antiquis Co-
 dicibus Latinis, præterquam in uno, in quo nescio quis in
 margine adjecerat. Proinde miror unde in primam hu-
 jus operis Editionem invaserint, &c. Unde igitur su-
 stuli hæc duo verba? Non ex Græcis Codicibus, in
 quibus non reperi: non ex Latinis vetustis, sed ex
 mea Editione, in qua aliquis inscio me duas voces ad-
 jecit, id postea deprehendi. Joannes Reuchlinus suppe-
 ditarat Codicem Novi Testamenti, bellum verius quam
 emendatum. Is hic relictus erat a Cardinali quodam
 Synodi tempore. Qui præerant castigationi, cum ha-
 berent Theophylacti vetustissimum Codicem, maluerunt
 illum bellum sequi. Ita factum, ut aliquando contextui
 non congrueret mea Annotatio. Hoc simulatque com-
 peri, iussi ne quid ad illum corrigerent, qui videret-
 ur ad vulgatam Latinorum ac recentem lectionem
 emendatus. Quid autem refert utrum hæc voces expri-
 mantur, an necessario subaudiantur? Præcedit enim,
 Concipies in utero & paries filium. An statim floreant
 Sabeliani, si absint duæ vocolæ? Quibus igitur præsi-
 diis debellati sunt a Græcis & Latinis, qui non lege-
 bant, ex te, quod liquet ex vetustorum scriptis? Et
 cui non sufficerent tot loca, quibus Virgo dicitur ma-
 ter Jesu, concepisse Jesum, & peperisse filium suum primo-
 genitum, aliaque innumera, is statim ad duas vocolas
 obmutesceret? quasi mucus non egrediatur e naso, cum
 tamen non sit e substantia nasi. Porro cum eadem præpo-
 sitione sit usus Evangelista Mathæus de Spiritu Sancto,
 ex cuius substantia non est Filius, quid habebit mo-
 menti præpositio? Et si hic periclitatur fides Chri-
 stiana, si non addatur, ex te, multo periculosius est
 quod Mathæus & apud Græcos & apud Latinos sic lo-
 quitur, Quod enim in ore natum est, de Spiritu Sancto est.
 Quam male collocant bonas horas, qui tricis hujusmo-
 di chartas contaminant?

Objectio Item exponens illud ad Rom. v. in similitudinem car-
 17. nis peccati, periculose nimis sic ait, quod Christus no-
 centis personam assumpsit, hypocrisis quædam erat.
 Ille ille. Præbet ansam Hæreticis dicentibus Filium Dei
 assumpsisse corpus fantasticum.

Respon-
 sio 17. Stultissimum erat illud, sed multo stultius quod se-
 quitur, etiam si locum falso indicent. Est enim non cap.
 v. sed viii. Illic repeto quod annotaram in cap. v.
 ὁμοιωσεν & ὁμοίωμα Græcis sonare magis assimilationem
 quam similitudinem, quam illic vocant ὁμοίωσις. Quod
 autem Christus sustinuit personam hominis nocentis, dum

A ligatur, accusatur, damnatur, conspuitur, flagellatur,
 crucifigitur, quoniam non erat vere quod in se juxta
 speciem recepit, appello hypocrisim, aptiore verbo quam
 si dixissem simulationem aut dissimulationem. Hypocrisis
 enim Græcis dicitur actio qua quis repræsentat perso-
 nam, veluti cum in fabulis vir sustinet personam mu-
 lieris, aut plebejus tyranni; ita Christus suscepit in se
 personam nostram, hoc est, nocentium, pro nobis de-
 pensurus pœnas. Hoc quod sensi verbis accommodatio-
 ribus explicare non potui. Et sensus pius est, nisi for-
 te fuit vere scelerotus. Nec ideo non est fas uti ver-
 bis in nativo significato, si nonnunquam sonant in ma-
 lam partem. Vide quantum periculi sit agere cum his,
 qui neque Græce sciunt, neque Latine, eoque quic-
 quid non intelligunt arrodunt. Mirum vero discrimen
 si propter unam vocolam repullularit hæresis tot seculis
 plus quam sepulta. Atqui idem periculum est in voce
 similitudinis, siquidem ubi similitudo nominatur, ibi
 negatur veritas, ut in statua est hominis similitudo. Ve-
 rum hac de re pridem respondimus Petro Sutori. Illud
 te rogo Lector, ut nunc cum his nugis conferas atro-
 cem titulum, Contra Christi divinitatem, dignitatem, &
 gloriam. Prorsus ipsi sui vates sunt: dum enim hi qui
 Christianæ Religionis columnina videri volunt, tam im-
 pudentes & indoctas calumnias produnt, apud vulgum
 præsertim, apud impios blasphemias incessitur nomen
 Domini Jesu Christi, cui debetur omnis gloria.

CONTRA SPIRITUS SANCTI DIVINITATEM.

Titulus tertius.

Erasmus in Prologo Operum sancti Hilarii, Divus *Objectio*
 Hilarius, inquit, in calce libri xii. nihil audeat de Spi- 18.
 ritu Sancto pronunciare, nisi quod Spiritus Dei est, nec hoc
 ausurus, nisi legisset apud Paulum. Et infra: Nusquam
 sanctus Hilarius scribit adorandum Spiritum Sanctum, nus-
 quam tribuit ei Dei vocabulum. Et infra: In quibus, sci-
 licet Divinis Voluminibus, ut aliquoties Filio tribuitur
 Dei cognomen, i. a Spiritui Sancto nusquam aperit. Et in-
 fra: Pater frequentissime Deus vocatur, Filius aliquoties,
 Spiritus Sanctus nunquam. Et infra: Nos huc audacia
 prorupimus, ut non vereamur Filio præscribere, quibus mo-
 dis debueris honorare matrem suam, audemus Spiritum San-
 ctum appellare Deum, quod Veteres ausi non sunt. Hæc
 Erasmus.

Ex his, quæ superius tradita sunt, ultro liquet quam
 hæc sint impudenter detorta ad calumniam. Quæ con-
 gerunt, suis locis non alio spectant, quam ut declarent
 religiosum timorem Veterum in loquendo de rebus in-
 effabilibus, & recentiorum quorundam irreligiosam te-
 meritatem. Si Hilarius in xii. libris alicubi pronunciat
 Spiritum adorandum, si tribuit illi nomen Dei, fate-
 bor me lapsum memoria, quandoquidem de re nulla
 est controversia. Et ne memoriæ lapsus posset obijci,
 interjeceram, quod sciam: quæ duo verba prætermissa
 sunt ab istis, quia non faciebant ad calumniam. Agno-
 scis Lector Christianam charitatem, quod tamen istis
 imputari nolum, sed libro sycophantico, unde hæc de-
 cerpta fuisse res ipsa loquitur. Rursus si cognomen Dei sic
 in Libris Canonicis aperte additur Spiritui Sancto, quem-
 admodum in Evangelio & Epistolis Patri crebro, Filio
 raro, fatebor me lapsum memoria. Verum quod vetu-
 stiores minus ausi sunt pronunciare de rebus divinis, re-
 ligioni tribuo, hoc est, reverentiæ mysteriorum inef-
 fabiliū. Exspectabant enim accuratorem Scriptura-
 rum excussionem & auctoritatem Ecclesiæ. Id decla-
 rant quæ inibi sequuntur: Posteriores diligentius excussis
 Sacris Voluminibus ac majorum auctoritate freti, non ve-
 rentur Filium Dei appellare verum Deum, & ad illum
 suas preces dirigere.

In eandem sententiam loquor præfatus in Hilarium:
 Divus Hilarius in calce libri xii. nihil audeat de Spi-
 ritu Sancto pronunciare, nisi quod Spiritus Dei est, nec hoc
 ausurus nisi legisset apud Paulum: non audeat creaturam di-
 cere, quia nusquam legerat in Sacris Litteris. Hæc pro-
 fessio non satis esset hoc seculo, quia plura nos docuit
 Veterum necessaria diligentia, sed citra necessitatem
 nos longius evehimur.

Et aliquanto post sunt hæc mea verba, quæ truncatim recitarunt: *In quibus ut aliquoties Filio tribuitur Dei cognomen, ita Spiritui Sancto nusquam aperte.* Sequuntur enim hæc: *Etiamsi post Orthodoxorum curiositas idoneis argumentis comperit e Sacris Litteris in Spiritum Sanctum competere quicquid Filio tribuebatur.* Vides Lector sanctæ inquisitionis artificium, de qua male sentit Erasmus. Quare non addiderunt hanc particulam? Quoniam prorsus excludebat calumniam. Ergo non inquirebant verum, sed affectabant studio, quid falso criminarentur. Hac nimirum arte contextit suos centones malitiosa calumnia.

Simili techna truncatim retulerunt & illum locum: *Pater frequentissime Deus vocatur, Filius aliquoties, Spiritus Sanctus nunquam.* Sequitur enim: *Atque hæc dixerim, non ut in dubium vocem quod nobis ex Divinis Litteris Patrum orthodoxorum tradidit auctoritas, sed ut ostendam quanta fuerit Antiquis religio pronunciandi de rebus divinis.* Cujus autem artis hoc esse videtur, ut ex eadem pagina colligas probationem hæreticæ sententiæ, in qua tam multa sunt quæ pugnant adversus eandem sententiam? Non hæc est apicularum sedulitas, non charitatis sinceritas, quæ non suspicatur malum, sed ars araneorum, qui ex salubribus flosculis exsugunt venenum, imo, ut verius dicam, salutiferum succum sibi vertunt in venenum, & si fas est ingenue verum proloqui, illius ars est, cui apud Græcos nomen est a calumniando.

Non dubito quin omnibus perspicua sit istorum insignis impudentia. Sed audi quiddam his etiam multo sceleratius. Recentiorum quorundam de rebus divinis pronunciandi temeritatem his taxo verbis: *Nos huc audacia prorupimus, ut non vereamur Filio præscribere, quibus modis debuerit honorare matrem suam. Audemus Spiritum Sanctum appellare Deum, quod Veteres ausi non sunt.* Hæc Erasmus. Quis ferat horum verborum blasphemiam? Sed audi Lector nimium impudens artificium. Hic sermo inde sumpsit initium: dicebam Priscos illos, qui religione quadam parcius pronunciabant de Triade sacra, sanctius eam coluisse quam nos, qui certiora de illa tenemus. Et hic obiter taxo quorundam irreligiosam audaciam, qui dum probare contendunt, Virginem matrem sine labe peccati originalis fuisse conceptam, utuntur hoc lemmate: *Debat summum honorem Matri, & hoc igitur ut sic conciperetur debuit præstare, & quod debuit potuit, igitur fecit.* Similis audaciæ est, quod quidam docent etiam Christum in coelo sedentem esse sub imperio Matris, & ideo Ecclesiam canere, *Monstra te esse Matrem*, hoc est, præcipe Filio, ut faciat quod petimus. Verum hoc, ut opinor, non admodum movet istos; illud movet quod adjicio, *Audemus Spiritum Sanctum appellare Deum, quod Veteres ausi non sunt, &c.*

Temerarium volo videri quod præcessit, & hoc subijcio veluti similis temeritatis exemplum. O voces execrandas? Quis hæc perferat? Quis non exsecratur tam impudentem calumniandi malitiam? Vix arbitror Satanam simile quicquam ausurum. Quam malitiosa techna contexuerunt voces horrendas homines mundo mortui? Verum sermo pius erat, si totus fuisset recitatus. Sequitur enim continenter: *Sed iidem non vereamur illum subinde nostris sceleribus ex animi nostri templo deturbare, perinde quasi crederemus Spiritum Sanctum nihil aliud esse, quam nomen inane, quemadmodum plerique Veterum, qui summa pietate colebant Filium, tamen οὐκ εὐσεβῶς dicere verebantur &c.* Quid hic reprehenditur a me? Num illud quod audemus Spiritum Sanctum appellare Deum? Minime. Nam id probo in eadem Præfatione. Verum illud vitio datur, quod cum plenius instructi sumus de natura Spiritus Sancti Filiique, tamen in cultu sumus inferiores his qui minus erant instructi, cum potius cum accessione cognitionis accedere debuerit veneratio majestatis. Quod dico tam perspicuum est, ut vel cæco, quod ajunt, appareat. Quid igitur cogitarunt, qui hæc deferunt ad suspicionem hæreseos Ariana? Verbo expedium: nisi plane stipites sunt, aut putabant neminem fore qui mea legeret, aut ipsos iudices habebant pro stipitibus.

Si quis ad istum modum voces ex Paulinis Epistolis decerptas verteret in calumniam 1. Corinth. viii. dicit, *Sunt Dei multi & Domini multi*, hoc est contra primum Decalogi præceptum. Ad Roman. iii. scribit, *Faciamus mala, ut eveniant bona*, hoc est contra rectam doctrinam. Item 1. Corinth. xv. de se & cæteris Christianis loquitur, *Miserabiliores sumus omnibus hominibus*, hoc est contra illud Evangelicum, *Beati qui non viderunt & crediderunt*. Hæc qui molitur, inquam, nonne rem faceret omnium iudicio absurdissimam? Nemo tam impudens, ut id non fateatur. Atqui in his, quæ supra demonstravimus, quædam sunt quæ nihilo plus quam hæc habent, vel mentis, vel frontis.

Quod si cavillantur de verbo *audemus*, quod videtur in malam sonare partem, objiciam eis illud ex canone sacrificii, *Præceptis salutaribus moniti, & divina institutione formati, audemus dicere*, Pater noster, &c.

Idem in libello de modo orandi Deum valde scandalose de Spiritus Sancti divinitate loquitur, & quod sine impietate dici non potest. Quasi ejus divinitas non tradatur aperte in Sacris Litteris, neque sancti Patres ausi fuerint eam profiteri, & recentiores in ea profutenda audaciores fuerint, oblitus quid inter Græcos beatus Athanasius in Disputatione contra Arium, quid beatus Basilii in libris quinque de Deitate Filii & Spiritus Sancti adversus Eunomium Hæreticum, quid etiam Didymus in libris de Spiritu Sancto, quid beatus Cyrillus in Thesauro lib. xiiii. quid etiam inter Latinos beatus Cyprianus in Expositione Symboli Apostolorum, & in Sermone de Spiritu Sancto, quid beatus Hieronymus in Symboli explanatione, quid beatus Ambrosius in libro de Spiritu Sancto, & frequentissime super Paulum, & in aliis locis, quid beatus Augustinus in libris de Trinitate, quid fere omnes antiqui Orthodoxi de Spiritus Sancti divinitate scripserint, quid Concilium Nicænum, quid omnia tria Symbola de ejusdem Spiritus Sancti divinitate aperissime ac solidissime ex Sacris utique Litteris collecta credenda sanxerint, atque sub necessitate catholica professionis consentientia firmarint.

Monet, inquit, temporum status, ut obiter paucis discamus, ad quem sit dirigenda precatio. Videmus autem solennes Ecclesiæ preces a Priscis nobis traditas (de iis sentio, quas collectas vocant) pleræque dirigi ad Patrem, nonnullas ad Filium, nullas ad Spiritum Sanctum: in omnibus tamen fieri trium Personarum mentionem, idque tanta religione videmus a Veteribus observatum, ut ne in iis quidem, quibus multis utimur in feriis Pentecostes, ulla sit quæ Spiritum Sanctum appellet, hoc duntaxat in his, quæ Sacerdos pro toto populo pronunciabat. Cæterum in cantionibus, quas populus decantabat, non vitatur invocatio Spiritus Sancti, velut in prosis, hymnis, & antiphonis: tanta erat Antiquis religio, ne quid auderem, quod Divinis Litteris non esset expressum. Ideo fere preces omnes diriguntur ad Patrem, quia palam & crebro legunt Apostolos admonitos, ut Patrem cælestem orarent, sed in nomine Filii, & Filius in Evangelis frequenter orans Patrem alloquitur, Spiritum Sanctum promittit, non orat. In solo Joanne, cum toties jubeantur orare Patrem in nomine Filii, semel legitur: Si quid petieritis me in nomine meo, hoc faciam. Quamquam hoc pronomen, me, non additur in plerisque Græcis Codicibus, ac ne in Latinis quidem omnibus. Certe Theophylactus nec legit, nec interpretatur, haud dubium interpretaturus si legisset, cum illic pugnet adversus Arianos, ex his verbis, Si quid petieritis, arguens aequalem Filii potestatem cum Patre, collecturus idem efficacius, si scriptum fuisset, Si quid petieritis me. Quamquam hic obstreperet scrupus, qui consistat, ut quis petat aliquid Christum in nomine Christi, nisi forte ab homine Christo in nomine Filii Dei. Tametsi Stephanus in Actis nihil veritus est dicere, Domine Jesu accipe spiritum meum. Proinde hic sermo non eo spectat, ut dubietur an sit invocandus Spiritus Sanctus, sed ut doctus de invocandis Divis indicem quam anxie fuerit majoribus religio suscipiendi quod auctoritate manifesta Sacra Scriptura traditum non esset, præsertim in his quæ superant humanum intellectum.

Eadem

Objectio
21. Eadem religione fuit sanctus Hilarius, qui post diuturnum silentium XII. libris instantissime contendit, ut Filium doceat esse verum Deum, cum solus Pater dictus sit in Evangelio verus Deus, Spiritum Sanctum nusquam, quod sciam, audeat pronunciare Deum, nec adorandum profiteri, sed promerendum: eundem creaturam veretur dicere; cum Hieronymus non vereatur Filium Dei pronunciare creaturam. Hac ibi & in Prologo beati Hilarii idem repetit.

Respon-
sio 19. Ex superioribus abunde dilucidum est & hæc calumniolæ ab istis ex eodem libro congeri. Prima quaestio mota est de eadem essentia Filii. Ea discussa, sequuta est quaestio de Spiritu Sancto: nec loquor illic de omnibus sanctis Patribus, sed nominatim de Hilario, quales fuisse complures probabile est: nec loquor de cunctis illius operibus, sed de duodecim libris, quos scripsit de sacra Triade. Verum ut facerent locum calumniae, ex uno Scriptore fecerunt multos, ex uno opere plura. Jam si tum Hilario fuisset compertum, ita publicitus profitendum, Spiritum Sanctum vere Deum appellandum, & adorandum eadem latraria, quæ esset his unde procedit, cum ex professio tractet de tribus Personis, rem tantam haudquaquam filuisset. Quin & in Symbolo Patrum, quod canitur in sacro, Filius pronuntiatur Deus verus de Deo vero, Spiritus Sanctus tantum dicitur Dominus una & una glorificandus & adorandus, cum in posteriore Symbolo, quod Athanasii putant, aperte pronuncietur Spiritus Deus æqualis Patri & Filio. Cur illic non pronunciatum est? Religio fuit in causa, quia nondum satis erat discussum. Unde post nata est fiducia pronuntiandi? Ex collatione Scripturarum, & ex auctoritate Synodorum. Quis autem nescit quod post Patrum definitionem, Athanasius, Basilus, Didymus, Cyrillus, Cyprianus, Hieronymus, Ambrosius, Augustinus, & cum his alii complures scripserunt de divina natura Spiritus Sancti? An ego tam stupidus sum, ut hoc nesciam, aut tam improbus, ut hoc negem? Frustra igitur hunc catalogum nobis protulerunt, quasi scilicet ipsi soleant in talibus Auctoribus versari, & fortassis e cuius libro hæc decerpserunt, non in aliud illos percurrit, nisi ut carperet. Nec dubito quin & Hilarius postea docuerit de Spiritu Sancto quod nos credimus. Verum satis perspicuum est, id temporis cum scriberet libros de sacra Triade, nondum satis instructum ad pronuntiandum, quod postea decretum est. Siquidem illud constat, qui dubitabant de Filio, multo magis dubitasse de Spiritu Sancto.

Respon-
sio 20. Cæterum quæ congerunt, non video quo tendant. Nihil enim hic aliud declaratur quam Veterum religio & religiosa Ecclesiæ consuetudo, quæ solennes preces ad Patrem plerumque, ad Filium aliquoties, ad Spiritum Sanctum nunquam dirigit. Et tamen ne quis suspicaretur inæqualitatem Personarum, addo quod in singulis fit omnium mentio, nec hoc contentus, addo, non esse dubitandum, quin Spiritus Sanctus possit invocari, tantum indico Veterum religionem adhuc in Ecclesiæ ritibus exstantem. Hæc autem ideo commemoranda duxi, quod quidam nunc suas preces omisso Christo dirigunt ad Divos ac Divas, præter omnem Ecclesiæ consuetudinem.

Respon-
sio 21. Ut ad extremam particulam tribus verbis respondeam: Hilarius fuit antiquior Hieronymo, & ideo in pronuntiando de divinis rebus religiosior: Hieronymus, cujus ætate fuerant hæc omnia discussa Synodisque comprobata, plus ausus, nimirum Filium etiam vocare creaturam juxta divinam naturam. Nec dubito quin Hieronymus hoc dixerit pio sensu, rectene an secus sit loquutus, non est hujus loci discutere, tantum de religione docui, nisi quod probabile est, illum non alio sensu dixisse, creatam sapientiam, quæ est Christus, quam quem adduxit Athanasius, qui admonet Græcis nonnunquam *κτῆρας* dici, non quod incipit esse, aut quod fit ex nihilo, sed quod in aliquid paratur ac destinatur. Sic paramus ducem, aut patronum.

Postremo, ne quid cavillentur de voce *manifeste*, non statim quod huic manifestum est, omnibus est manifestum: & sæpe quod primo aspectu non est mani-

A festum, acrius intuenti fit manifestum: nec raro fit, ut hic videat quod illum fugerat. Hinc est quod non statim comperta sunt, quæ post ex Scripturis divinis deprehendit plurimorum Episcoporum religiosa diligentia.

Habes ad tria capita crassam & omnis artis expertem responsionem, ex qua facile conjectura fieri potest, qualia sint cætera leviora, cum hæc de rebus omnium maximis sint tam frivola, ne quid dicam acerbius.

T I T U L U S IV.

CONTRA SANCTAM HÆRETICORUM INQUISITIONEM:

B **I**N Paraphrasi Matthæi XII. Servi qui volunt ante tempus colligere zizaniam, sunt qui Pseudapostolos & Hæreticos gladiis ac moribus existimant e medio tollendos, cum paterfamilias nolit eos extinguere, sed tolerari, si forte respiciant, & e zizaniis vertantur in triticum. Quod si non respiciant, serventur suo iudici, cui panis dabunt aliquando. Hac ille.

C Post tam præclarum inquisitionis specimen editum, quid aliud restabat, quam ut post summam Triadem pulchre defensam a calumniis, ad sanctam Hæreticorum inquisitionem veniretur. Plurimum interest inter inquisitionem sanctam & sycophanticam. Inquirat pater in vitam filii, ut curam agat: inquit medicus in valetudinem amici, ut sanet: sic inquit is qui diligit Dei domum in impios errores, ut medeatur si possit, si non possit, omnibus tentatis, refecet insanabile membrum, ne malum latius serpat. Sed rursus inquit aliterius, ut prodar: inquit sector, ut prædam emungat: inquit scurra, ut calumniatur: inquit hostis, ut interimat: inquit tyrannus, ut publicam libertatem opprimat: inquit & Satan, circumiens ut leo rugiens, quærens quem devoret. Ab hoc inquisitionis genere oportet Christianum inquisitorem quam longissime abesse.

D Ad hunc Articulum abunde responsum arbitror in Supputationibus ad Bedda Propositionem 32. respondi & Latino, qui nonnullis visus est oblique me suggillare, ut supervacaneum sit hic eadem repetere. Quoties mecum reputo quam execranda res sit hæresis & schisma, non possum damnare legis licet durum cauterium: rursus ubi considero qua mansuetudine Christus plantarit, aluerit, provexerit, constabileritque suam Ecclesiam multis seculis, vix reperio quomodo tuear exemplum quod hodie videmus in nonnullis, qui ob opiniones Scholasticas illico pertrahunt ad carceres & incendium: veluti nunc exuri videmus Sacerdotes, qui puellam, quicumque habent consuetudinem, malunt uxorem appellare quam concubinam. Equidem talibus mederi soleo, non patrocinari, nec in hoc hæc mihi dicuntur, quod tales velim impunitos esse: tantum illud admiror, quomodo tanta severitas conveniat cum Ecclesiastica mansuetudine.

E Non est meum probare aut improbare Principum mundanorum leges, habent suum jus, habent sua consilia, habent suum iudicem, cui reddituri sunt rationem. Mea Paraphrasis Evangelicæ parabolæ sensum explanat; qui si verus est, si Christo dignus, si probatis orthodoxis Interpretibus placuit, si multis seculis usu Ecclesiæ comprobatus est, cur reprehenditur? aut si reprehendendus est, cur non pariter in jus vocentur & illi? Usque ad ætatem Augustini, hoc est, plus quam quadringentis post Christum natum annis, nusquam legimus Orthodoxos implorasse Cæsaris præsidium adversus Hæreticos, cum id frequentissime factum esset ab ipsis Hæreticis. Nunquam tamen hoc exemplum imitari visum est Orthodoxis, donec Donatistarum & Circumcellionum huc percelleret pervicax & insanabilis insania, nimium diu tolerata. Nam præter schisma, quo non aliud exitiabilius si processisset, agitabant, vulnerabant, injecta in oculos calce aceto temperata exoculabant Orthodoxos, alios occidentes, alios ad homicidium metu mortis adigentes. Nec mitiores erant in seipso quam in alios, ultro sibi vel gladio, vel, si gladium non esset copia, præcipitio necem accercentes. Quid multis? Tanta erat rabies, ut nec ab Ethnicis Principibus tolerari debuerint, nec a Christianis, etiamsi nulla fuisset

set hæresis, aut schismatis crimen. Per hos cum nulli liceret esse quietum, nec ullus esset infanendi modus aut finis, tandem inter Episcopos agitatum de implorando Cæsaris præsidio adversus *Donatistarum* intolerabilem improbitatem. Mansuetioribus, inter quos fuit divus *Augustinus*, non placuit imploratio profanæ potestatis ad negotium Ecclesiasticum, existimantibus non decere Episcopos aliis armis uti, quam verbo Dei, precibus, & si malum foret insanabile, anathemate, hoc est, separatione a communione. Hoc tum erat extremum Ecclesiæ supplicium, & sicut apud Jureconsultos civilis mors dicitur exsilium, ita apud Apostolos & horum successores poena capitis erat ab Ecclesiæ consortio submovisse. Ad hanc sententiam non solum invitabant exempla *Christi*, Apostolorum, & Martyrum, verum etiam metus propellebat, considerantes fore periculum, ut, si ageretur terroribus, pro Hæreticis fictos haberent Christianos, majore Christiani gregis perniciem. Verum ubi vicisset aliorum sententia, relique bene cessisset multis hac severitate correctis, qui vel inviti manserant in ea factione, vel ambigui, vel errore modo seducti, fortiter probavit *Augustinus* quod prius improbaverat. Sed tamen adversus tam furiosos latrones ac sicarios verius quam Hæreticos lex meo iudicio nimium mitis lata est; quæ primum nec corpus cuiusquam attingeret, nec quemquam facultatibus excuteret, sed tantum Ecclesiarum hæreticarum facultates ad Orthodoxorum Ecclesias transferret, ad quas qui transire vellet, & iis quas prius habuerat, & iis quas inveniebat, uti frui posset, tanta mansuetudine, ut nec Clericis & Episcopis resipiscantibus suis honos adimeretur, tandem & multa cæteris indicta non admodum gravi, qui cum essent pauci, nollent resipiscere. Et adeo nihil tentatum est de occidendis tam immanibus belluis, ut cum prius Edictum *Macedonii*, ni fallor, præsidis sic ambiguus verbis esset propositum, ut Hæreticis videretur minari necem, ni resipiscerent, *Augustinus* illum diligenter admonuerit, ne quemquam interficeret, cum hoc jus nec ex constitutionibus Cæsareis haberet, laudetque quod Edicto posteriore verborum ambiguitatem explicuisset. Idem admonet præter alios *Dulcimum* tribunum, ne quem capite plectat. Ex his satis liquet quantum illorum animus abhorruerit ab hac confiscationum, carcerum, suppliciorum, incendiorum sævitia, quæ nunc quibusdam & nimium & sola placet, præsertim ex eorum numero, qui perfectionem Christianæ pietatis profitentur, quorum omne studium esse decebat mederi potius quam interimere, & legum severitatem intercessione sua mitigare. Nunc etiam ultra Principum Edictum sævitur ab istis clementiæ magistris. Cæsaris Edictum habet, *legitime convictis*, quam hoc interdum fiat legitime, mea nihil refert, tamen multis incognitum non est. Nam hoc hominum genus fere nullis legibus paret, nec Ecclesiasticis, nec profanis, sed quicquid volunt sanctum est. Mihi nulla placuit unquam hæresis, nec ulli unquam favi, faveo, fautorusve sum Hæretico, nisi spe medicandi, ne quis me suspicetur hæc mea causa dicere. Nulum abstractum ab Ecclesiæ caulis adjunxi mihi, sed ipse constantissime persistens in Ecclesiæ consortio, nonnullos ad illius societatem revocavi. Tantum loquor de quorundam sævitia, quos oportebat esse mitissimos, etiamsi Principes terrerent gladio, sique Episcopi pro sua auctoritate potestatem ad improborum terrorem exererent. Nunc contra fit, ut illorum sævitia Monachorum ac Præfulum auctoritas cogatur frenum imponere. Eoque hujus negotii principatus summis Ecclesiæ proceribus delegari solet, ne istis liceat, quicquid libet. Quid autem quorundam seditiosis apud populum vociferationibus sævitiaque profectum sit, res ipsa loquitur. Fortassis e longinqua regione nonnunquam scribunt Principi quod volunt. Ille rescribit, Si sic habet res, sumatur supplicium. Hoc rescripto non liberantur, sed onerantur illorum conscientia. Præterea cum iudex laicus pronunciat ex illorum relatione, non ex cognitione causæ, totum iudicii pondus in ipsos recidit. Jam mihi confer Episcopos Ecclesiæ

A proceres cum Monachis, confer sicarios *Donatistas* cum his, qui forte dixerunt Monachorum Ordines non esse necessarios Ecclesiæ, aut in concionibus *Christi* Spiritum invocari decentius quam Virginem matrem, aut se dubitare an horum temporum confessio sit instituta ab ipso *Christo*, & an Sacerdotum cœlibatus sit juris divini, confer lenitatem Cæsareæ constitutionis vix impetratæ a *Theodosio*, & confer atrocitatem suppliciorum, quibus nunc agitur cum idiotis, etiam in qualemcunque inductis errorem, desiderabis plane in nonnullis exemplum Ecclesiasticæ mansuetudinis. Sed postea, inquirunt, lex non sine causa lata est severior. B Non damno cauterium, tantum doleo tam asperum remedium Christianorum peccata meruisse: & parricidarum suppliciis indolesco, tamen hunc dolorem publicæ tranquillitatis respectu consolor. Eodem modo sum affectus erga illos, qui, quoniam sanari non possunt, necessario tolluntur, ne plures trahant in luem. Quicquid agit legum fortasse necessaria severitas, certe Sacerdotum & Monachorum est studere sanandis potius quam extinguendis. Principum constitutiones nunquam improbavi, quanquam & ipsos oportet legum rigorem ad Christianæ moderationis lenitatem quatenus licet desistere. Multum enim interesse debet inter Principem Ethnicum & Christianum. Rursum plurimum interest inter profanum Principem & Ecclesiasticum. Postremo nonnihil interest inter Præfulem auctoritate publica præditum, & Monachum aut Theologum, quorum est cum omni mansuetudine docere. Quale est autem, olim nullis Theologiæ Scholis institutis, solo Dei verbo feliciter pugnatum esse cum Hæreticis, nunc cum orbis celeberrimis Academiis sit plenus, articulis & fasciculis rem tantum geri? Quid autem reprehendi potest in Paraphrasi, nisi quod non meminerit de constitutione Monarcharum posterioribus annis inventa? id non licuit, eo quod illic Evangelistam facio loquentem, qui constitutionem illam non novet, nisi debui sic illum inducere loquentem, Usque ad annos octingentos *Christus* neminem Hæreticum vult occidi, sed post illud tempus exorietur alia lex ut exurantur. Inepte nimirum imaginantur sermonem hunc a me dici his temporibus, cum dicatur ab Evangelista priscis Ecclesiæ temporibus. Neque *Christus* illic agit de gladio Principum, cum Ecclesiæ tot a *Christo* passo seculis egerit sub Principibus Ethnicis, sed de studio loquitur Apostolico cum mansuetudine pertrahendi omnes ad salutem, exemplo summi Pastoris, qui venerat non ad perdendas animas, sed ad servandas. Ita fit, ut hæc mea interpretatio non officiat Principum constitutioni. Nam illa docet mansuetudinem Evangelicam, non adimit Principi jus gladii. Illa præscribit quid illi congrueret tempori, non quid in fine seculorum exactura esset hominum improbitas. Nonnullæ Principum leges ad terrorem eduntur verius quam ad exemplum. Atque ut profani iudicis est eximere gladium interdum, quo unius interitu servet multos: ita quoties error, aut casus, aut ætas excusat crimen, & spes est correctionis, debet meminisse Christianæ clementiæ. Quin & illud inspiciendum, an Monarchæ jus habeant, ob quodvis delictum, capitis poenam indicere. Tum illud etiam videndum, an Principes voluerint ob quemvis errorem, qui videri potest hæreticus, hominem tradi flammis. Etenim si certus est error, nihil hic opus est Theologis, cum tantum sit cognitio facti: si dubius est, non est cuiusvis Theologi, sed Romanæ Sedis potissimum de articulis fidei dubiis judicare. Multo durius est ob articulos non solum dubios & controversos, verum etiam leviculos hominem flammis tradere. Sed multo durissimum ob titulos, quos ipsi suo arbitrio confingunt subinde novos, hoc est contra Doctores Scholasticos, hoc est suspectum, hoc scandalodes, hoc contra laudabilem consuetudinem, hoc male sonans ut jacet, hoc impertinenter dictum, & huiusmodi innumeros, ut nihil sit, quod non aliqua pateat calumniæ, si malevolus accesserit animus: & interim tamen disputant, an Ecclesiæ possit condere novum articulum fidei, cum isti quoties commodum est gignant

gignant eos in ipsa cognitione, nonnunquam, & post editam sententiam. Res agitur per relatores, deputatos, ac iudices Monachos, nec sincere nec legitima juris forma, pronunciant in carcere tres Priores, Monachis duobus testibus, & apparatur rogas. Hæc nescit Princeps, cujus lex prætexitur, privato quorundam odio serviens, cum in publicam utilitatem sit edita. Hæc quoniam fieri compertum est, admonendi erant Principes, quæ tamen admonitio nec Hæreticos veros & insanabiles sublevare, nec sinceros inquisitores gravare debet. Constitutio, quæ in Codice libro primo, titulo de Hæreticis *Manichæis & Samaritanis*, fertur octava, solos libros & chartas jubet exuri, doctores tantum capite plecti, discipulis decem librarum auri mulcta dicitur: eos vero, qui non solum audiunt illos, verum etiam contemptis Principum legibus libros illorum apud se servant, manifestum hæreseos favorem præ se ferentes in exilium deportari jubet. Nec hæc tamen constitutio ferit quoslibet Hæreticos, sed nominatim *Manichæos, Apollinaristas, & Samaritanos*, qui manifestam docebant blasphemiam. Hujusmodi fere sunt quæ præcedunt eodem titulo, quæ jubent inquisitionem etiam usque ad capitis poenam extendi, sed exprimunt certas hæreses. Similiter eodem libro, titulo de *summa Trinitate* &c. *Arianos* exprimit. At hi spoliabant Dei Filium, & multo magis Spiritum Sanctum, veritate divinæ naturæ. Quemadmodum *Apollinarista* verum hominem negabant, detrahentes illi meliorem hominis portionem, nimirum animam humanam. *Donatiani* furiosi latrones erant, non solum pestilentissimi schismatici. Non hic agebatur, an hæc confessio sit instituta a *Christo*, an constitutio hominis pura obliget ad crimen, an Symbolum sit frustulatum editum ab Apostolis, an Apostoli calluerint Linguam Græcam, sed de majestate *Christi*, deque summa Christianitatis. Jam per Pontificum constitutiones, quæ sunt in Decretalibus lib. v. tit. de *Hæreticis*, & in sexto eodem numero ac titulo, convicti, & in errore persistentes, aut in hæresim abjuratam relapsi, tantum jubentur tradi curiæ seculari, quanquam hic glossematographi de suo adjecerunt, *ut comburantur*. Quando *Pelagianis* aut *Jovinianis* ex Cæsarum Edictis dicta est mulcta? Nunc ad ignem pertrahitur qui dubitet an Romanus Pontifex jus habeat in Purgatorium. Et olim in Synodo Episcoporum Hæretici citati reddebant suæ doctrinæ rationem, convictis libera erat optio, utrum mallent ipsi in suum dogma pronunciare anathema, an simul cum dogmate ferri anathemate, hoc est, a communione separari. Nam hæc tum erat poena Ecclesiæ gravissima. *Berengario*, qui non de confessionis origine, neque de Purgatorio postulatus erat, sed de veritate corporis *Christi*, ne tum quidem vis est adhibita, cum semel dimissus in eundem errorem esset relapsus. Nunc interdum Monachi vanum spargunt rumore, mox veluti suspectum pertrahunt in carcerem, ibi disputant suo more, notantur articuli, & parantur fasciculi. Verum hæc extra causam disserta sunt, mihi quidem non necessario, sed aliis fortasse non inutiliter. Cætera petantur ex eo loco, quem indicavi.

Sed age fingat aliquis, quod secus habet, mihi non probari legem de occidendis Hæreticis: quid hoc ad sanctam inquisitionem? An ætate *Athanasii, Hieronymi, Augustini* non erat sancta inquisitio, cum nondum esset ulla constitutio de Hæreticis exurendis?

Porro cum in Prologis, quibus præfatus sum in Paraphrases, testor me Veterum Commentarios sequi, conveniebat inspicere, quid illi super hunc locum differuissent. Et si comperissent meam Paraphrasim cum illorum sententia congruere, decebat, aut mihi cum illis dare veniam, si minus probassent, aut illos mecum damnare. Non pigebit igitur referre, quos Ecclesiæ Doctores hic sequutus sim. Sed illud prius admonebo Lectorem, hunc Evangelii locum ab aliis aliter accipi; quidam enim *vellere zizania* interpretantur occidere, quidam anathemate submovere a consortio piorum. Rursus alii *zizaniorum* nomine intelligunt quosvis facinorosos, alii tantum Hæreticos & Pseudapostolos. Demum alii

putant hunc sermonem tantum ad Apostolicam ditionem pertinere, quæ doctrina potissimum constat & auctoritate spiritali: alii detorquent etiam ad Magistratus profanos. Sed longe aliud est tractare Philosophiam Evangelicam, aliud disputare, quid Deus permittat Principibus, quibus & ipsis juxta suum ordinem utitur iustitiæ ministris, interdum & per impios Monarchas castigans populum suum. *Joannes Chrysostomus*, vir & pius & Scripturarum divinarum peritissimus, in caput *Matthæi* xiii. Homilia xlvii. simpliciter interpretatur Domini parabolam hoc docere, ne trucidentur Hæretici, & hujus sententiæ varias adfert causas. Cæterum ne quis suspicaretur Hæreticis prorsus impunitatem his verbis dari, sic moderatur suam interpretationem: *Non prohibet*, inquit, *Hæreticorum consilia dissipare, ora obsistere, & audaciam loquendi concidere, verum interficere vetat ac trucidare*. Reliqua qui volet petat ex eo loco, quem indicavi. *Theophylactus* in eandem ferme sententiam: *Servi*, inquit, *Angeli, qui indignantur esse hæreses vel malitiam in anima, & volunt exellere & exscindere ex hac vita Hæreticos & mala cogitantes, Deus autem non permittit Hæreticos bellis consumi, ne simul patiantur consumanturque & iusti, & cætera*. Divus *Hieronymus* evulsionem zizaniorum interpretatur amputationem Hæreticorum ab Ecclesia: *Ne forte*, inquit, *colligentes zizania eradicetis simul & frumentum*. Datur locus poenitentiae, & monemur ne cito amputemus fratrem. Quia fieri potest, ut ille qui hodie noxio depravatus est dogmate, cras resipiscat, & defendere incipiat veritatem. Atqui hic quoniam perspicuum erat, *Paulum* secus & docuisse & fecisse, docet enim nec cibum capiendum cum fratre fornicatore & avaro, & ipse nonnullos tradidit Satanæ: sic temperat interpretationem, ut in apertis erroribus nolit cito fieri relectionem, in ambiguis nunquam, sed Domino reservandam ejusmodi dogmatum cognitionem: *Inter triticum*, inquit, *& zizania, quod nos appellamus lolium, quamdiu in herba est, & nondum culmus venit ad spicam, grandis similitudo est, & in discernendo, aut nulla, aut perdifficilis distantia*. Præcepit ergo Dominus, ne, ubi quid ambiguum est, cito sententiam proferamus, sed Deo judici terminum reservemus, ut, cum dies judicii venerit, ille non suspicionem criminis, sed manifestum reatum de sanctorum cætu ejiciat. Hactenus *Hieronymus*. Hoc commentum in præsentia recito tantum, nec probans, nec damnavis. Ad hoc sane valet, ut pudeant quidam, qui nondum lecto libro, nec intellecta sententia, statim vociferantur apud populum, hæreses, hæreses, hæreses, multo magis qui pie dicta calumniantur.

Quid hic attinet referre quid sentiant *Remigii, Anselmi, & Beddæ*? Divum *Augustinum* proferam fontem & parentem omnis Scholasticæ Theologiæ, qua se præcipue jactant qui suscitant has tragedias. Is cum suam hac de re sententiam aliis compluribus locis declararit, in libello, cui titulus de *Questionibus Evangelicis* in *Matthæum*, cap. xi. & xii. multis verbis differit de sensu hujus parabolæ, illud addens aliorum commentis, quod hæc parabola non solum pertineat ad Hæreticos, verum etiam ad omnes, qui male vivendo scandalum sunt Ecclesiæ. Adjicit & illud, quod dictum Domini, *ne forte eradicetis & triticum*, non solum refertur ad eos qui pie sentiunt & vivunt, sed ad eos ipsos qui conversi ad meliora, ex zizaniis triticum fieri possunt. Eradicat enim quodam modo bonum, qui malum tollit e medio, qui bonus erat futurus. De occidendis autem malis ita loquitur: *Non ait, in tempore messis dicam vobis, colligite primum zizania, sed dicam, inquit, messoribus*. Unde intelligitur colligendum zizaniorum ad comburendum alia esse ministeria, nec quemquam Ecclesiæ filium debere arbitrari ad se hoc officium pertinere. Et aliquanto post, de pio, cui obrepit cogitatio de tollendis Hæreticis, agens, ita subjicit: *Potest & suboriri voluntas, ut tales homines de rebus humanis auferat, si aliquam temporis habeat facultatem: sed utrum facere debeat, justitiæ Dei consulit, utrum hoc ei præcipiat vel permittat, & hoc officium esse hominum velit*. Hinc est

quod servi dicunt: Vis eamus & colligamus ea? *Qui-
bus veritas ipsa respondet: Non ita hominem constitutum
esse in hac vita, ut certus esse possit qualis quisque futurus
sit postea, cujus in praesentia cernis errorem, vel quid etiam
error ejus conferat ad profectum bonorum, non esse tales au-
ferendos de hac vita, ne, cum malos conatur interficere,
bonos interficiat, quod forte futuri sunt, aut bonis obsit,
quibus & inuitis forte utiles sunt, sed tum oportere fieri,
cum jam in fine non restat vel tempus commutanda vita,
vel proficiendi ad virtutem ex occasione atque comparatione
alieni erroris. Tunc autem hoc non ab hominibus, sed ab
Angelis fieri. Inde est quod respondet paterfamilias: Non,
ne forte colligentes zizania eradicetis simul & triticum.
Sed in tempore messis dicam messoribus. Atque hoc mo-
do eos patientissimos & tranquillissimos reddidit & cæte-
ra. Hæc Augustinus. Dices, ex his Augustini verbis con-
sequeretur, nec Principibus, nec Magistratibus esse
jus movendi bellum, aut ullum quamvis facinorosum
occidendi. Fateor, nisi filium Ecclesiæ interpreteris Ec-
clesiastico fungentem munere, quales sunt Episcopi
ac Theologi. Nam Dominus hos proprie videtur ap-
pellare servos, quibus Ecclesiæ curam commiserat,
& quorum officium separat ab officio Angelorum.
Multæ rationes excogitatæ sunt ad explicandum quæ-
stionis nodum. Parabola Domini est, cujus interpres
ipse est Dominus; ab auctoritate nulla est tergiversa-
tio, circa sensum quorundam verborum est ambigui-
tas. Dicit posset, hoc Domini præceptum ad Eccle-
siæ primordia pertinere, cum adhuc pauci essent Chri-
stiani, sub Principibus Ethnicis degentes. Dicit posset,
non tollendos, si velint resipiscere, nisi nominatim ad-
ditum esset messem poni pro consummatione seculi.
Dicit posset, non tollendos, cum ex illorum nece plus
mali quam boni venturum esset Ecclesiæ, nisi cum
hoc quoque dure cohæreret, usque ad consummationem
seculi, cum tollentur omnia scandala. Et si cui satisfacit
hic sensus, non est a me præteritus. Verba Paraphra-
seos sic habent, sub persona Domini, non mea: *Inter-
im igitur mali bonis admixti ferendi sunt, quando mino-
re perniciæ tolerantur quam tollerentur.* Dicit posset, hoc
accipiendum de dubiis dogmatibus, nisi hoc dictum
esset Apostolis, quibus non defuit discretio spirituum,
saltem post acceptum Spiritum cœlestem. Dicit posset,
hanc parabolam pertinere tantum ad viros Apostoli-
cos, quorum est gladio spiritus, precibus, lachrymis,
integra vita, sanguine tueri Christi sponsam, non
gladiis aut cædibus. Hunc sensum ego sequutus sum,
cum non viderem alium exitum quæstionis. Ita nec
quicquam detraho Principibus, quibus Dominus non
ademit gladium, cum essent idololatæ, & Aposto-
lus Paulus etiam confirmat illorum potestatem: nec
Apostolis ac Theologis præripio potestatem Ecclesia-
sticam. Difficillimum est iussa Principum & fori pro-
fanas leges ad Evangelicam regulam exigere. Habent
gladium ad ultionem malorum, laudem vero bonorum,
nemo negat. Eundem habent impii; sed Christiani
Principes monendi sunt, ut non nisi tentatis omnibus,
non nisi necessariis de causis, magno cum tremore
promant gladium, sive ad bellum, sive ad capite pu-
niendos homines, tanquam Regi Regum de singulis
exactissimam reddituri rationem. Monendi sunt Theo-
logi, ut discernant simplicem errorem ab impiodogma-
te, discernant simpliciter errantem & forte a majori-
bus persuasum, ab erroris malitioso magistro. Deni-
que si legis severitatem tollere non possunt, certe miti-
gent, & medendi sint avidiores quam perdendi, nec
pronuncient temere de quoquam, nisi re diligenter ex-
pensa; postremo reputent utrum magis expediat Ec-
clesiæ Catholicæ, tollere quosdam Hæreticos, an non
tollere. Illud autem expediat, ne rem metiantur pri-
vatis affectibus aut commodis, sed utilitate Reipubli-
cæ Christianæ. Jactant sanctam inquisitionem. Fatebor
esse sanctissimam, modo isti sic rem gerant ut talibus
viris, quales haberi volunt, dignum est. Monendi ve-
ro sumus omnes, ut intelligentes hos Sectarum tumultus,
Principum dissidia, pestes, rerum caritatem sic
immitteri nobis ab irato Deo, quemadmodum olim im-*

A misit Egyptiis ranas, cyniphe, & locustas, primum
confugiamus ad illius misericordiam, & suam quisque
vitam commutet in melius: ita fiet ut Deus avertat
manum suam a nobis, ac Principum animos flectat ad
amorem pacis, quorum implacabile dissidium, præter-
quam quod mundum implet omni genere calamitatum,
alit hanc Sectarum insaniam.

Item in Prologo Paraphrasis Matth. Omnia, inquit, *Objectio*
tenenda sunt, ne quis resiliat a prima fide. Quod si non ^{23.}
posset obtineri, fortassis expediret illum non cogi, sed suo re-
linqui animo, donec resipiscat, nec ad aliam interim voca-
ri penam, nisi ut ab Eucharistia sumenda reliquisque Sa-
cramentis arceatur. Ceterum nec a sacris, nec a concioni-
bus excludatur.

Item in Colloquio, quod Inquisitio vocat, præter mul- *Objectio*
ta, qua irrisorie in Ecclesiæ auctoritatem ibi dicit, loquens ^{24.}
de excommunicatione Hæreticorum, sic ait: Feriunt scili-
cet excommunicationes, sed irritis ictibus, est & fulgur e
viro, seu vase arce, territat, sed pueros. Solus Deus ha-
bet fulmen, quo feriat animam. Cumque inducta persona,
diceret: Quid si Deus sit in suo Vicario? Erasmus respon-
det, Utinam sit! Ex quo verbo potest inferri, aut excom-
municandi auctoritatem Erasmus non tribuere Papa, aut
ipsum existimare, hanc auctoritatem ex gratia gratum fa-
ciente pendere, quorum utrumque est hæreticum.

Locus hic non exstat in *Prefatione in Matthæum*, Respon-
sed in Appendice adjecta Præfationi, ne vacaret char- ^{so 23.}
ta. Eam proxima prætermisimus Editione. Tantum
propono considerandum, nihil asseverans. Ad hoc ab-
unde respondimus Bedda in *Supputationibus* ad Pro-
posit. XIII. & XIV. ne repetendis iisdem oneremus Le-
ctorem.

O sanctam inquisitionem! In eo Colloquio, sub *Respon-*
Barbatii nomine facio loquentem ipsum Lutherum, sub ^{so 24.}
Auli persona me vel alium Orthodoxum. Jam si pa-
rum pie dictum esset, Feriunt, sed irritis ictibus &c.
mihi non poterat imputari, cum illum faciam loquen-
tem, qui contemnit Pontificis excommunicationem,
& tamen nihil hic est impie dictum, nisi forte Ponti-
fex in neminem potest injuste ferre sententiam anathe-
matis. Hoc enim sentit Barbatius, se præter causam
excommunicatum. Cui respondet vel Erasmus vel alius
Orthodoxus, significans nec falso latam anathematis
sententiam esse contemnendam. Certe territat & hoc.
Rursus Lutheri verba sunt: Verum, sed pueros &c. Quod
sequitur ego loquor: Quid si Deus est in suo Vicario?
indicans sententiam recte latam a Pontifice, & a Deo
latam esse per suum Vicarium. Huic respondet Lu-
therus: Utinam sit! Hic inverterunt personas, & ex
Barbatio fecerunt Erasmus nimis impudenter, cum pro-
tinus ipsa res hoc mendacium coarguat. Quid autem
dementius, si me ipsum inducerem suspectum de hæ-
resi, quod nec Hæretici solent facere? Quod autem
colligunt, ex meis verbis tam sequitur, quam ex or-
tu solis sequitur esse noctem. Barbatius nihil aliud di-
cit, quam se præter causam esse excommunicatum.
Hoc qui dicit, non de Pontificis auctoritate loqui-
tur, sed de qualitate facti, & Erasmus scilicet docet
nec tale fulmen esse contemnendum homini pio. Quod
addunt de gratia gratum faciente, tam stolidum est,
ut mihi videantur ludere. Proinde non dignabor re-
sponsione? neque enim hic Barbatius significat Ponti-
ficem nihil agere in suo munere, nisi habeat Spiritum
Christi: sed indicat illum frustra excommunicare
eum, qui nihil admisit sceleris. Hoc verissimum est,
etiamsi sit jure excommunicatus qui loquitur in Dialo-
go, cum is qui loquitur, sentiat se non excommuni-
catum. Habes aliud exemplum sanctæ inquisitionis.

TITULUS V.

CONTRA ORTHODOXÆ AC CATHOLICÆ
FIDEI SACRAMENTA. CONTRA BA-
PTISMUM.

IN Argumento Paraphrasis 1. ad Corinthios: Cum *Objectio*
hodie, inquit, satis esse putemus aquula modo tingi, ut 25.
subito fias Christianus.

Et in Colloquio, quod Convivium religiosum appel- *Objectio*
lat: 26.

1st: Et jam suscepto, scilicet baptismo, puer Christianus dicitur, & est aliquo modo.

Objectio 27. Item in Prologo super Cyprianum: Quod si res, inquit, ab argumentis humanis penderet, & nisi concordia favorem ubique mereretur, potius haberi poterat, quod sequitur Cyprianus, quam quod est receptum.

Objectio 28. Et in Prologo Paraphrasis in Matth. certo modo docet reiterandum baptismum.

Responsio 25. Hic periclitabatur baptismi sacramentum, nisi succurrisset sancta inquisitio. Ut paucis rem absolvam, Christiani generali nomine dicuntur, quicunque baptizati sunt, ut hæc vox complectatur etiam hæreticos, & apollatas, & parricidas: sed vere Christiani sunt, qui sacramento respondent innovatione vitæ. Magna pars Christianismi abest illis, qui sacramentum accipiunt sine sacramenti gratia. Hoc igitur admoneo, quod admonet Paulus, quod Petrus, quod Jacobus, quod Joannes, ut qui cum Christo sepulti sumus in baptismo, cum eodem resurgamus in novitatem vitæ, deponentes veterem hominem cum actibus suis, & induentes novum. An qui hæc docet loquitur contra sacramentum baptismi? Hoc autem agere me declarant quæ præcedunt, nimirum hæc, usque adeo ardua res est, ab iis, in quibus natus sis, & quibus diu assueveris, in alium hominem transformari. Deinde taxo quosdam horum temporum, quibus satis videtur, esse tinctum aqua, nullam agentes curam earum rerum, sine quibus baptismus nihil conducit ad salutem, sed potius ad damnationem.

Responsio 26. In Colloquio taxo quosdam, qui sacramentis contenti non curent rem sacramentorum, & exorsus a baptismi progredior ad unctionem, confessionem, & cætera sacramenta. Non igitur hic quæritur, an puer baptizatus sit vere Christianus, sed confertur initium hoc ad reliquos gradus. Quod si puero baptizato nihil potest accedere, cur post instituitur, aliisque sacramentis munitur ad perfectum Christianismum? Puer vere baptizatus hætenus est Christianus, quod insitus in corpus Ecclesiæ servatur, supplente per Ecclesiæ fidem Dei bonitate quod deest ætati, non tamen ista sufficerent eidem, si perveniat ad ætatem adultam. In adultis autem baptismus non est perfectus Christianismus, nisi præter sacramentum accipiant sacramenti gratiam, sed initium ac rudimentum Christianismi, quod hæc quoque generatio spiritualis habeat suam infantiam, adolescentiam, & perfectam ætatem, & gradus velut ætatum, per quos juxta Paulum grandescimus, donec occurramus in mensuram plenitudinis Christi. Idem ad Hebræos vi. Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur, non rursus jacentes fundamentum penitentia ab operibus mortuis, & fidei ad Deum, baptismatum doctrina &c. Et Galatas adhuc parvulos iterum parturit, lacte illos fovens donec adolecant. Qui baptizatus est absque gratiæ perceptione, aut qui eam mala vita perdidit, titulo & sacramento Christiani sunt, sed vere Christiani non sunt, quia nec discipuli sunt Christi, nec ab illo possidentur, sed a Satana, juxta illud Evangelicum Luca xiv. Qui non bajulat crucem suam, & venit post me, non potest meus esse discipulus. Rursum juxta Paulum, Qui spiritum Christi non habet, hic non est ejus. In pueris tantum valet sacramentum, ut, si decesserint infantes, sufficiat illis ad salutem, & si adoleverint, non sit opus altero baptismo. In his qui malo animo susceperunt, velut Hæreticus ab Hæretico, vel perversa voluntate perdidit baptismi gratiam, hætenus valet sacramentum, ut per poenitentiam velut alterum baptismum possint in Ecclesiæ vivam societatem redire, sine baptismi iteratione. Porro Christiani male viventes sic negantur esse Christiani, quemadmodum in Evangelio Judæi negantur esse filii Abrahæ, & apud Paulum Judæi negantur esse Judæi. Si impium est hoc admonere, ut qui baptizati sunt, & Christiani nominis honore gaudent, studeant & sacramento & titulo respondere: compluribus locis talia monuimus, quod tamen mihi commune est cum omnibus Orthodoxis, cumque ipsis Apostolis & Christo.

Responsio 27. Ad hoc responsum est Bedda, inter ea quæ notarat

A ex variis scriptis meis. Ego cum primis pium arbitror animi nostri judicium submittere auctoritati Ecclesiæ, plusque illi tribuere quam rationibus & argumentis humanis. Quod illic dictum est de baptismo iterando, qui datus sit ab Hæreticis, idem de multis aliis Ecclesiæ dogmatibus dici potest.

B Ad hanc calumniam abunde respondi Bedda, primum in Divinationibus ad ea quæ notarat ex Appendice addita Matthæi Paraphrasi numero 13. 14. 15. & in Supputationibus Propositione 13. 14. Non enim nec illic nec usquam agitur de iterando baptismo, quæ cogitatio mihi ne per somnium quidem unquam venit in mentem, sed de catechismo renovando, vel faciendo potius. Nam infantes hodie sine vero catechismo baptizantur. Quod si laudatur Ecclesiæ consuetudo, qua publicitus apud quosdam consecratur aqua, populusque adspersitur, cum olim quidam adspersione soleant baptizari, qui tincturam ob valetudinem ferre non possent: si tolerantur qui quotidie multam aquæ sacræ vim infundunt tumulis defunctorum, quid discriminis esset si quid talium ceremoniarum renovaretur post catechismum, quales nunc aguntur apud Germanos post singula sacra peracta? Nec tamen hæc doceo, sed propono Episcopis & Pastoribus consideranda, an hæc aut simile quippiam expediat fieri. Catechismus est necessarius, si qua commodior est ratio, sit admonitio mea somnium. Tantum autem abest ut illic doceam iterandum baptismum, ut aperte dicam, non esse fas iterare. Verba mea sic habent: Primum ne videatur iterari baptismus, id quod fas non est. Verum caute addiderunt, aliquo modo. Fateor, sed aliquo modo renovamus, cum aqua sacra adspersimur. Et Monachi suam professionem propemodum æquant baptismi, nec abest aqua.

CONTRA CONFESIONEM.

C IN Annotationibus in Acta Apostolorum cap. xix. Cæ- Objectio iterum, inquit, confessio, quæ nunc recepta est clancularia & in aurem fit, videtur ex consultationibus privatis esse nata, quæ solent apud Episcopos fieri, si quis scrupulus urgeat animum. Etiam in libro De modo confitendi, Clancularia, inquit, confessio a consultationibus Episcoporum exorta est.

D Idem testatur in Apologia contra Stunicam. Etiam in Objectio libello De modo confitendi, præter id quod magis videtur dehortari, quam confirmare confessionem, multa perperam de ejus circumstantiis dogmatizat.

E Et in Colloquio, quod Naufragium dicitur, aperte irridet confessionem. Et in Scholiis Epistola beati Hieronymi ad Fabiolam Tomo 1. fol. 89. Ex hoc loco, inquit, potes animadvertere, olim confessionem fuisse publicam, & de notis commissis: publicam item satisfactionem: & apparet Hieronymi tempore nondum institutam fuisse confessionem secretam admissorum.

F Ad hunc articulum jam toties respondi, primum Leo ad Annotationem inter novas illius xv. rursum ad Suenicæ xiv.

De sacramento poenitentiae nulla inter nos est controversia, tantum de confessione, quam sacramentalem appellant quidam, quæritur, quam ipsam non nego.

Confessionem accipio, qualis nunc habetur cum suis circumstantiis omnibus, hoc est, cum his quæ pertinent ad Sacerdotem idoneum, ad casus reservatos Episcopis & summo Pontifici, ad necessitatem confitendi, ad enumerationem generum, specierum, & circumstantiarum, & si qua sunt hujus generis alia.

Hanc non affirmo non esse institutam a Christo, sed ajo mihi videri institutam a Patribus ex occasione, cum ipsam & servem, & doceam reverenter esse servandam, quasi sit a Christo instituta. Ab ipso Christo fuisse præscriptam docere non potui, quia nondum ad hoc probandum satis instructus sum: ubi fuero, profitebor & illud. Nec arbitror hoc ab Ecclesia decretum, ut credamus hanc confessionem, qualis nunc habetur, a Christo fuisse traditam. Hic nihil video quid possit reprehendi. Cæterum & in his quæ respondi Leo, & in Exomologesi, si quis legat, multa comperiet honorificentissime dicta in commendationem hujus confessionis, dum testor me colligere quædam incommoda, quo possint vitari, quæ non

ex re, sed ex hominum vitio nasci profiteor: nec ufquam in eo opere voco incommoda confessionis, sicut appello commoda: sed appello mala, quæ mortalium vitio per occasionem tanti boni nascuntur. Sic enim ordior incommodorum recensionem: *Nunc locus admonet, ut de malis, quæ videntur ex occasione confessionis acciderent, sed accidunt hominum vitio potius quam rei, paucis dicamus.* Quod autem hic non doceo confessionem a Christo institutam, nec poteram, nec susceperam, nec certas ob causas tum expediebat, etiam si potuissem. Certe libellus ille, quod habeo compertum, multos corripuit, jam meditantes excutere confessionis onus, tantum abest ut quemquam dehorter. Cujus animi si pars ulla mihi fuisset, novit etiam vulgus quæ flagitia, quæ dedecora, quæ portenta quidam sanctimoniarum specie bracteati designent occasione confessionis, adeo non obscura, ut nemo fere sit e media plebe, qui non aliquot historias habeat in promptu. Mihi curæ fuit ne talia proderem, utinam alii curarent, ne tam passim deprehendantur. Tantum admonere volui de quibusdam, quæ perperam ac præposteris judiciis in hoc negotio geruntur. Leo respondens, multa loquor, quæ satis declarant me pie sentire de confessione, si rite fiat.

Respon-
sio 30. In Colloquio *Naufragio* nec clam nec aperte irridetur confessio, sed narratur quid factum sit, aut quid fieri soleat in tali rerum tumultu. Nec opus est ut aliud ad hanc respondeam particulam. Miror autem, quod non eadem opera objecerint Colloquium de confessione militis, si quicquid in Colloquiis sub quacunque persona vel joco, vel serio dicitur, existimant ad fidei negotium pertinere, mihi que præstandum esse.

Respon-
sio 31. Fateor hæc verba haberi in Scholiis meis, sed addere debebant, quod illic adjeci, *confessionem, quam postea Ecclesia salubriter instituit, si modo recte utantur ea & Sacerdotes & Laici.* Hæc nimirum verba sunt non improbant confessionem, sed profitentis utiliter ab Ecclesia præscriptam.

Obiectio
32. Et in libro, De modo confitendi, *Anxia, inquit, recensio & generis & specierum & circumstantiarum advocat animum a charitate in Deum, & gignit odium ac desperationem.*

Respon-
sio 32. Anxietas est immodica sollicitudo, quæ multos torquet in confitendo, vel ob imbecillitatem ætatis aut sexus, vel ob imperitiam, vel ob animi vitium ad atram bilem vergentis. Agnoscunt quod dico, qui confessionibus audiendis sunt exercitati. Nec minoris arbitror pietatis, talibus eam trepidationem immodicam excutere, quam elatis ac ferocibus incutere terrorem. Nec dubito quin hoc omnes boni faciant Sacerdotes, & quo quisque magis pius est, hoc diligentius. Quod si facere pium est, pium est & ut fiat admonere. Non in hoc adhibetur poenitentiarum pharmacum, ut homo semper trepidet ac mœreat, sed ut temporariam ægritudinem excipiat alacritas, ac terrori succedat amor. Nec enim bene convenit, juxta Joannem, timori cum charitate, sed charitas ejicit timorem ejusmodi.

Jam præter Ecclesiæ constitutionem, quantum scrupulorum & laqueorum addiderunt Pharisaici quidam, quibus ex hoc aucupio quæstus est uberrimus, & subinde novos addunt laqueos, quasi hoc habeant studio, ne quis omnium tranquillam habeat conscientiam, cum interim ipsi liberrimam habeant conscientiam. Quam multos videmus morientes anxios, trepidos, ac propemodum desperantes, quod dubitent an ex confessione prætermiserint aliquam circumstantiam? Hæc admonuisse pietatis arbitror, & Christianæ charitatis potius quam hæreseos.

Si quis evolverit lucubrationes meas, reperiet hanc confessionem frequenter a me prædicatam ut salutiferam ac necessariam: anxiam illam ac subinde repetitam, recensionem verius quam confessionem, nunquam sensi cuiquam pio cordatoque probari. A Christo non fuisse institutam nunquam asseveravi, tantum indicavi suspicionem meam, & hanc libenter positurus, ubi quis vel certam Ecclesiæ catholicæ sententiam protulerit, vel idoneis Scripturarum testimoniis & argumentis evicerit: nec id pertinet ad odium confessionis, sed potius ad fa-

vorem, si queat doceri a Christo fuisse institutam. Quemadmodum nec illud vergit in odium confessionis, si commonstrentur vitia quorundam abutentium confessione, præsertim cum pariter indicentur remedia, quibus ea possint vitari. Nec hodie Theologi Scholastici negant confessionem, quantum ad accidentalibus, sic enim loquuntur, institutam a Patribus recentioribus, sic ut hinc quædam etiam possint mutari, videlicet ut confiteamur cuivis Sacerdoti, & non nisi quinquennio decenniove, aut etiam bis in anno, &c.

Imo quidam, libris etiam ex professo super hac re proditis, videntur simpliciter dubitare de confessione, an sit tradita a Christo, an in Scripturis divinis expressa, an præcepta Jure Canonico per generalem Ecclesiæ ordinationem, juxta Glossam quamdam, quæ exstat de pæn. dist. 5. in principio. Quanquam ea Glossa non indicat generalem fuisse constitutionem, cum fateatur Græcos non fuisse obstrictos, nec probabile est ad illos universalem Ecclesiæ constitutionem non pervenisse tot seculis.

CONTRA EUCHARISTIAM.

In Prologo Paraphrasis I. ad Corinthios, *Quam, inquit, Obiectio circumcise meminit de Eucharistia, sive synaxi, quasi veritas, 33. ne quid de tanto mysterio secus diceret quam oportet.*

Ex hisce verbis, quæso, quid colligi potest adversus Eucharistiam? Dico Paulum de tam adorando mysterio circumcise, hoc est, paucis fuisse loquutum, nec dico illum veritatem, ne quid secus quam oportet de hoc loqueretur, sed quasi veritatem. Id indicant ea verba, *Accepi a Domino quod & tradidi vobis.* Eandem religionem servat & in rebus levioribus, *De virginibus præceptum Domini non habeo.* Nihil autem impietatis est, si quis optet a Paulo copiosius de nonnullis edoceri, vel in hoc, ut instructior sit adversus contradicentes. Si hic affectus impius est, fateor hunc me crebro sentire, nec unquam pro crimine fuisse confessum.

Quid sentiam de Eucharistia satis declaravi Libro in id proprie edito adversus eos, qui magna impudentia conabantur imperitis persuadere, me idem de Eucharistia sentire, quod nuper quidam a Luthero dissentientes docere coeperunt, qui cum nihil non torserint, ne probabilem quidem ullum locum reperire potuerunt, quæ plurima sint quæ catholicam exprimant sententiam.

In Spongia littera f. An Missa possit dici aliqua ratione Obiectio sacrificium, dicit Erasmus non esse de articulis fidei, nec se velle pro hoc in discrimen capitis venire, nec alium occidere, si judex esset.

Et in Annotationibus in Marc. cap. xiv. Qui tantopere re, inquit, asseverant quibus verbis Christum consecraverit, cum id nusquam expresse legatur.

Et super illud I Corinthiorum xi. Hoc est corpus meum, In omnibus, inquit, accedendum est judicio Ecclesiæ, licet hic sermo videatur jam panem consecratum porrigentis. Mihi totum videtur consilium de rebus hujusmodi, quæ certis Scripturæ testimoniis doceri non possunt, sed ab humanis pendunt conjecturis, non adeo fortiter asseverare, ut nostram opinionem oraculi vice haberi posulemus: ac fortasse tutius sit, Ecclesiasticos procures non temere pronunciare de quibuslibet, quæ doceri non possunt, cum & ipsi sint homines, & labi queant.

Quod adferunt e Spongia, aut non intellexerunt, aut malitiose depravaverunt. Siquidem illic respondeo Huten, qui mihi vitio vertebat, quod ob Lutheri doctrinam non exponerem memet omnibus periculis, addens, Optarem esse Christi Martyr, si vires ipse suppeditet, Lutheri Martyr esse nolim. Lutherus autem putat mille mortes oppetendas potius quam committendum, ut fateamur Missam esse sacrificium. Hoc quod ille profiteretur, capitis mei periculo tueri nolim, imo fateor Missam esse sacrificium, licet non eodem modo quo Christus verum sacrificium peregit in cruce: totoque pectore dissentio ab his, qui contendunt Missam abrogandam. Proinde quod illic dicitur, non facit contra Eucharistiam, sed pro Eucharistia, quemadmodum & illa quæ sequuntur, *Pro his quæ solent esse themata, &c.* At si esset articulus fidei præcipuus, Missam non esse sacrificium,

cium, quod contendit *Lutherus*, hujus gratia mors esset & infligenda & oppetenda. Nec mihi placent isti, qui pro quibuslibet articulis pertrahunt homines ad incendium. Hoc qui faciunt, suo periculo faciunt, ego id facere nolim. Porro fidei articulos appello, qui traditi sunt omnibus in his Symbolis, quæ recitat Ecclesia, tametsi non invidio vocis hujus communionem quibusdam dogmatibus, quæ illic non explicantur. Ac de rationibus, quibus Eucharistia dicatur sacrificium, adhuc disputatur inter Theologos, quemadmodum multa disputantur de primatu Pontificis, quod genus, an sit supra Concilium universale, nec ne.

Respon- *sio 35.* *Christum* his verbis consecrasset, *Hoc est corpus meum*, & *Hic est calix sanguis meus*, nondum mihi constat expresse pronunciatum ab Ecclesia, etiam si constaret a *Christo* nobis traditam hanc consecrandi formam, & juxta speciem probabilius videtur quibusdam, quod benedictione consecraverit. Nec ipse *Thomas*, nec hoc recentior *Gabriel* dissimulant, varias Theologorum hac de re fuisse sententias, etiam orthodoxorum, quorum nullus pronunciat hæreticum esse de hoc dubitare, nec ullum inducunt Auctorem qui hoc affirmarit, præter *Eusebium Emisenum*, Auctorem parum secundæ famæ, si modo illius sunt verba quæ referuntur in Decret. de consecratione dist. 2. *Quia corpus.* Quid autem piaculi sit, si moneo Lectorem ut eum locum attentius excutiat, & si non reperiat aliquid melius, indico quomodo possit excusari: qui locus, inquam, excusari posset per figuram *προτύπον*: *Christus* enim poterat & sine verbis illis panem & vinum in corpus & sanguinem suum consecrare.

Respon- *sio 36.* Cum præfatus sim, in omnibus accedendum Ecclesiæ judicio, etiam si sensus hominis, & Scripturæ species reclamet, satis declaro me mox obtemperaturum, si quis doceat quid hic pronunciarit Ecclesia: & si forte pronuntiavit evidenter, me hoc ipsum probare quod placuit Ecclesiæ, etiam si nondum sciam quid pronunciarit. Proceres autem Ecclesiæ sunt Theologi & Episcopi, quos arbitror in omnibus, quæ non sunt evidenter expressa in Sacris Litteris, tutius facturos, si non facile pronuncient ea auctoritate, ut quod probabiliter opinantur, velint haberi pro oraculo. Neque enim hic agitur de Synodis generalibus, sed de singulis Theologis aut Episcopis. Et si quis hoc admoneat universos in Synodo congregatos, ne temere de quibuslibet pronuncient, rem, opinor, haudquaquam impiam fecerit. Sunt enim de quibus non est necesse pronunciare. Sunt de quibus fas est ambigere, cujus generis hoc esse puto salva Ecclesiæ auctoritate, de qua mihi nondum constat. Et ut ingenue fatear, quemadmodum ipse nunquam hæsi in verbis consecrationis, ita frequenter optavi certius aliquid, quod præter Theologorum & Ecclesiæ auctoritatem contentiosis respondeamus. Nunc quod ad corporis substantiam attinet, satis adversus illos sumus instructi: at de forma verborum non item. Rationes enim, quas hic adfert *Thomas*, cæterique Theologi, non sunt adeo firmæ quin possint dilui. Quid autem dicemus, cum in Græcorum liturgiis eadem verba non reperiuntur? Et *Augustinus* Epistola LIX. inter multas orationes, quibus benedici solet id quod est in altari, commemorat etiam Precationem Dominicam, veluti clausulam totius consecrationis. Et verisimile est, Veteres non anxie disputasse, quibus verbis finiretur consecratio, sed peractis omnibus quæ solent in consecratione, quam illi, ni fallor, benedictionem appellabant, fieri, certum erat esse corpus & sanguinem Domini. Procemium autem benedictionis erat, cum Sacerdos procedens ad populum salutaret illum: *Dominus vobiscum*: & ad Eucharistiæ mysterium contemplandum, non spectandum oculis invitaret: *Sursum corda*, *ἐνχαριστοῦμεν*, inquit, id est, *gratias agamus Domino Deo nostro*. Nam reliquum præfationis videtur a posterioribus adjectum: *Vere dignum & justum est*, &c. quemadmodum & doxologiæ canticum olim populare: *Sanctus, sanctus, sanctus*. Deinde toto populo foris manente, solus Sacerdos cum Diacono peragebat consecrationis mysterium, quo peracto rursus

A procedens invitabat populum ad communionem, dicens, *Pax Domini sit semper vobiscum*. Mox frangebatur corpus Domini ad distributionem, qua facta sequebatur precatio, quæ & hodie dicitur post communionem: rursus gratiarum actio & benedictio populi. Harum rerum, quas ex *Augustino* colligere licet, & hodie supersunt manifesta veltigia. Verum hæc extra causam. Non enim hic agitur quibus verbis consecret Sacerdos, sed quibus consecravit Dominus.

Et in Epistola ad Joan. Essectam Bohemum, dum de Objectione errore Bohemorum communicantium sub utraque specie 37. ageret contra Ecclesiæ determinationem in Concilio, sic ait: *Tametsi*, ut dicam ingenue quod sentio, demiror cur visum sit immutare quod a Christo fuit institutum, cum causa, quas adferunt, non admodum graves videantur. Ex his perspicuum est, Eralmum Ecclesiæ Conciliis & Decretis firmam & inconcussam fidem non præstare, atque Lutherum ipsum in hac parte ut in multis referre.

Jam ex verbis, quæ recitant ex Epistola mea, quid aliud potest colligi, quam me cedere quidem auctori- *Respon-* *sio 37.* tati Ecclesiæ, cæterum causas, quas quidam allegant, mihi non per omnia satisfacere, præsertim cum ætate *Augustini*, & ut est conjectandum, multo post etiam infantibus dari soleat Eucharistia sub utraque specie, ubi plus erat periculi, ne quid liquoris effunderetur, aut a puero refunderetur, ut solent si quid displiceat ingestum. Optabam igitur causas adferri graviore in re tanti momenti, & tamen captivo sensum meum in obsequium Ecclesiæ, si non reddantur aliæ. Id declarant hæc mea verba, quæ mox præcedunt eodem in loco: *Quamquam hic Bohemis, si me in consilium adhibuissent, auctor eram futurus, ut tametsi probabilis est illorum hac in parte opinio, tamen obtemperarent potius quam contenderent, præsertim cum ab hac consuetudine staret maxima pars orbis Christiani. Item paulo superius: Atque hac in parte, mea sententia, magis peccat secunda factio, quod odiose rejecit judicium & consuetudinem Ecclesiæ Romanæ, quam quod existimat pium esse sub utraque specie sumere Eucharistiæ.* Hæc ibi. Oportet autem gravissimas esse causas, quæ persuaserint, ut præter veterem totius Ecclesiæ consuetudinem, præter Christi traditionem, præter auctoritatem Scripturæ divinæ, dimidium ejus sacramenti subtraherent Laicis. Nec dubito quin habuerint, quas fortassis ob offendiculum aliquod premere maluerunt. Neque enim per se impium est, sub utraque specie sumere. Alioqui diu rem impiam peregisset Ecclesia tum Græcorum, tum Latinorum: Constitutionis humanæ est quod immutatum est. Porro quominus novi rationes hujus novitatis, hoc magis oportuit laudare meam obedientiam, quam Ecclesiæ deferro, cum isti contrarium eliciant.

Quod si negant esse fas constitutionum Pontificiarum causas inquirere, *Thomam*, *Scotum*, *Durandum*, aliosque Theologos innumeros damnent oportet. Porro me *Lutherum* in hoc ut aliis multis referre, si responderem esse manifestum mendacium, desiderarent in me modestiam: sed male sit illi sycophantico libello, unde hæc decerpta sunt. Ego suadeo, ut obtemperent Ecclesiæ Romanæ constitutioni in sumenda Eucharistia. An hoc est referre *Lutherum*? Legantur igitur quæ ille de hoc negotio scribit. Et ubi sunt ista multa, cum in uno statim mentiantur?

CONTRA SACRAMENTUM ORDINIS.

F *Item* in Compendio Theologiæ litteræ e. & in Annotationibus in Matth. cap. XVI. videtur tribuere auctoritatem *Sacerdotalem* universo populo, cum dicit: *Nullus est enim in corpore Christi, a quo non exigatur ista confessio, scilicet, Tu es Christus Filius Dei vivi. Consimiliter quod Petrus dicitur, Tu es Petrus, & super hanc petram edificabo Ecclesiam, & tibi dabo claves regni cælorum, ad universi populi Christiani corpus pertinet.* Hæc ille.

Et in Responsione ad Stunicam de hoc taxatus idem confirmat. *Objectio 38.*

In Paraphrasi XVI. Matthæi videtur sentire consensum voluntatum esse claves Ecclesiæ, & alia dicit censura digna. *Objectio 40.*

Mihi in tantum non improbat, quod Romanus Pontifex habetur totius Ecclesiae quaquaversum diffusae princeps, ut, etiam si non esset institutum, suafurus sim instituendum, veluti necessarium ad excludenda vel coercenda dissidia, premendamque quorundam tyrannidem: modo meminerit hanc potestatem ipsi datam ad aedificationem domus Dei, non ad destructionem, & principatum esse Evangelicum, non mundanum, paternum, non regium: arma praecipue esse gladium Spiritus, quod est verbum Dei, scutum fidei, galeam salutis, baltheum continentiae, calceos Evangelicae praedicationis, arma, inquam, potentia Deo magis quam copiis aut bombardis. Possem innumera loca recitare e scriptis meis, in quibus tribuo Romano Pontifici potentiam, qua major in terris non possit homini contingere. Dico illum *Christi* vicem in terris gerere, voco principem totius Ecclesiae, aliaque quae nonnullis nimia videntur, eique perpetuo me meaque scripta, qualiacunque sunt, veluti iudici summo submissi. Tantum aliquando dubitasse me fateor, utrum haec tanta potestas fuerit a *Christo* tradita *Petro*, an postea consensu Principum vel Episcoporum delata Romano Principi, nunquam tamen assueveravi, non esse profectam a *Christo*, sed in alteram partem semper fui propensior. Ut autem dubitarem, in causa fuerunt Veterum monumenta, quae plerumque non videntur hunc principatum *Petro* tribuere, quem nunc obtinet Pontifex Romanus. Ex his locis interdum annotavi nonnulla, ex quibus colligi potest eam potestatem praeiis Ecclesiae temporibus, aut non fuisse, aut agnitam non fuisse, aut exterram non fuisse. Quae loca si sola collegissem, videri poteram parum amice sentire de primatu summi Pontificis: nunc quoniam & ea noto, quae videntur tribuere Romano Pontifici totius Ecclesiae principatum, constat me nihil aliud spectasse, quam ut de his rebus inquirentibus praerberem disputandi materiam. Nunc lectis quorundam scriptis, ac re diligentius perpensa, magis etiam faveo huic sententiae, toto pectore fautor, totoque applausurus corpore, si conspicerem eam potestatem totam per omnia servire gloriae *Christi*, quae nunc interdum videtur ingenti Ecclesiae pietatisque Christianae dispendio nimium ad mundi negotia distrahi. Unde & loca quaedam in scriptis meis super hac re vel sustuli, vel correxii.

Haec praefatus venio ad loca notata. Locum in *Methodo* videntur non intellexisse. Nam hoc levius est, quam intellectum calumniari. Commonstro illic quod idem homo in Scripturis nunc hanc nunc illam personam gerit, ex quo fonte nascuntur varii sensus, neque quicquam prohibet ejusdem loci varios esse sensus, modo ne pugnent inter sese. Locus autem in *Methodo* sic habet: *Christus cum suos interrogat, Vos quem me esse dicitis, capitis personam gerit. Petrus totius populi Christiani voce & vice respondet: Tu es Christus Filius Dei vivi, & caetera, & verissimum est nullum esse in corpore Christi qui hoc non profiteatur. Et quisquis hoc profitemur, sit & ipse Petrus, hoc est, solidus in petra Christo. Nec consequitur, si juxta hunc sensum haec professio est totius Ecclesiae, ideo Romanum Pontificem non esse principem hujus professionis, quandoquidem mutata persona mutatur & sensus, licet non in contrarium. Juxta eundem sensum quicquid *Petro* dicitur, dicitur universae Ecclesiae Catholicae, quod est corpus *Christi*, Tu es *Petrus*, & caetera, hoc est, tua professio est solida, & super hanc professionem fundabo Ecclesiam meam toto terrarum orbe, & illi Ecclesiae dabo claves regni caelorum &c. jam dubium non est, quin extra Ecclesiam non sit remissio peccatorum, sed tantum in Ecclesia, quae Spiritu habet *Christi*, etiam si minister clavium Spiritu *Christi* careat. Nec ideo Pontifex non est primus administrator clavium, si potestas clavium est universalis Ecclesiae. Quanquam in hac parte non refero meam sententiam, sed addo juxta quorundam interpretationem, cum ostendam eam interpretationem esse Orthodoxorum. Caeterum auctoritatem Sacerdotalem quibuslibet Christianis adesse, ne per somnium quidem unquam venit in mentem. Quanquam*

Petrus omnibus Christianis scripsit, Vos autem genus electum, regale sacerdotium. Et qui libidinis hircum jugulat Deo, Sacerdos hostiam gratam immolat. Hoc sacerdotii genus interdum adscribo Christianis omnibus, at non ego solus.

Stunica, fateor, taxavit hunc locum in blasphemis suis, nec illic idem respondeo quod isti suspicantur, sed idem quod modo respondi. Verba mea sic habent: An ideo Romanus Pontifex non est summus doctor fidei, quia fides est totius Ecclesiae? An ideo non habet summum jus clavium, quia jus idem habet totius Ecclesiae consensus? Haec ibi. Alioqui mortuo Pontifice, unde jus clavium in Ecclesia? ut ne definiam, an universitas Ecclesiae sit supra Pontificem. Bis itaque vanum est quod adferunt me utroque loco idem dicere, cum neutro loco dixerim quod interpretantur.

Caeterum quod ex Paraphrasi colligunt manifestam habet vanitatem, cum illic aperte tribuam *Petro* principatum Ecclesiae, his verbis: Atque hujus regni caelestis, hoc est, totius Ecclesiae claves tibi sum traditurus. Convenit enim ut ille primus sit auctoritate, qui primus est fidei professione & charitate. Ac mox: Proinde qui peccatis adhuc obstrictus est ad regnum pertinet inferorum, nec potest ingredi regnum caelorum. Ingredietur autem, si apud te professus quod tu profiteris, per baptismum solvetur a peccatis, atque ita te duce teque fores referante ingredietur regnum caelorum. Haec mea peculiaris est potestas condonare peccata, sed hanc potestatem tibi quadantenus impartiam, ut quod tu meis clavibus acceptis solveris super terram, solutum sit & in caelis apud Deum, & caetera. Vides hic nullam fieri mentionem de consensu voluntatum, sed de primaria clavium potestate *Petro* commissa, quem convenit esse *Petro* similem fide & charitate, non dixi oportet. Habes & hic exemplum sanctae inquisitionis: verum quid haec ad titulum? An ideo non est futurus ordo in Ecclesia, nec Sacerdotum, nec Diaconorum, nec Hypodiaconorum, nec Episcoporum, nec Archiepiscoporum, si Romanus Pontifex non esset totius Ecclesiae princeps? Tot annorum millibus orbis nullum habuit universalem Monarcham, nec adhuc habet, ne habiturus quidem unquam, ni fallor, nec tamen labascunt Respublicae. Ex hoc potes istorum colligere prudentiam.

CONTRA MATRIMONIUM.

IN Annotationibus Matth. cap. XIX. Porro quod hodie in Scholis distant solo consensu contrahi matrimonium, utinam iam probatum esset, quam receptum est. Haec ibi. Et his deteriora & periculosa scribis prima ad Corinth. VII. dum persuadere contendit, quod optime faceret Ecclesia, si matrimonium consummatum multis de causis dirimeret, separatique data licentia iterum nubendi.

Et in Colloquio Virgo sic inquit: Diffiniunt quidam matrimonium esse ratum, quod insciis, aut etiam invitis parentibus, inter puerum & puellam per verba de presenti (sic enim illi loquuntur) contractum est. Atqui istuc dogma nec natura sensus approbat, nec Veterum leges, nec Moyses ipse, nec Evangelica aut Apostolica doctrina. Haec ille. Quod adeo impie, ut nullus aut semidoctus ferre possit.

Quid denique de vinculo matrimonii sentiat Erasmus, quid de divortio faciendo, quid conducat quod in hac parte decernit & quam periculosum sit, qui scire cupit, legat ipsum in Annotat. in I. ad Corinth. VII. audiet professum ipsum justo septem foliorum libro acerrime contra universam Ecclesiam in hac parte disputantem.

Et generaliter contra omnia sacramenta dicit in Enchiridio: Quod in nulla re visibili constituitur pietas, cum sacramentum juxta Augustinum sit visibilis forma &c.

De matrimonio toties responsum est & *Leis* & *Stunica* & aliis nonnullis, ut supervacaneum sit haec eadem tam multa repetere. Qui cupit matrimonium inter Christianos sanctioribus modis coire, quam nunc saepe coit, non facit contra matrimonium, sed pro dignitate firmitateque matrimonii. Receptum esse fateor, sed dicent auctoritate Ecclesiae, donemus isthuc, neque nos ullum diremimus matrimonium. Sed quid pecco, si

si mihi cupio rationes explicari Pontificiæ constitutionis? An non talia frequenter inquirunt *Scotus*, *Thomas*, & *Durandus*? Nec est usque adeo novum, Romanos Pontifices in decretis suis mutare quædam, etiam circa sacramenta.

Respon-
sio 42.

In 1. Cor. cap. vii. Annotatio cum legitima protestatione multaque cum reverentia proponit Ecclesiæ primatibus, an possit aliqua via consuli temeritati contrahentium & infelicitati male coherentium, præsertim cum Ecclesia Romana in multis definierit quæ prius erant in ambiguo: in nonnullis resciderit a superioribus decreta, quemadmodum illic demonstravimus. *Innocentius* Romanus Pontifex, & *Zozimus*, & *Augustinus* judicarunt infantes perire, nisi post baptismum acciperent Eucharistiam, ut patet ex multis locis Epistolarum *Augustini*, & librorum quos scripsit ad *Bonifacium*, & adversus *Julianum*: nec dubium quin hoc tota servarit *Africa*, quod docet *Augustinus*: nec dubium est quin tota Occidentalis Ecclesia servarit, quod docet *Innocentius*. Hodie videmus & opinionem & consuetudinem eam penitus sublatam, nimirum re diligentius excussa. Nec statim collabitur omnis auctoritas Ecclesiæ, si quædam pro tempore vel mutat vel expendit diligentius, cum hoc ipsum usu venerit in matrimonio.

Perpulcre vero mecum agitur, si mihi præstandum erit, quicquid sub quacunque persona joco seriove dicitur in Colloquiis. Si mihi proferant exemplum vel ex moribus rerum publicarum Ethnicarum, vel ex Libris Mosaicis, vel ex Evangelicis, vel ex Apostolicis Litteris, quo probatur conjugium inter vix puberes, inter ebrios arte lenarum, nullis sponsalibus, nullis testibus, insciis & invitis parentibus aut tutoribus, per verba de præsentis contractum, sive per verba de futuro, cum accessione copula carnalis, fatebor esse impium quod in Colloquiis scriptum est. Sin hæc aliaque multa sunt vel institutionis, vel interpretationis humanæ, quare quod institutum est, non possit aliter institui? An Ecclesia, quæ contraxit matrimonii contrahendi limites, non possit eos rursus si velit dilatare? Et ubi legitur in Sacris Litteris, verba de præsentis, & verba de futuro, & accessio copula carnalis, aliaque multa, quæ circa hæc differunt Jureconsulti? Sed hæc alias abunde a nobis discussa sunt. Qui sunt autem isti semidocti, qui tantam impietatem ferre non possunt? An semidocti sunt magis impii quam docti?

Respon-
sio 43.

Etiam atque etiam rogo, ut ille locus legatur diligenter. Is lectus pro me respondebit me non disputare contra Ecclesiam, sed sub Ecclesiæ judicio, pro membris Ecclesiæ sublevandis, & indico viam qua id fieri possit, illæsa Pontificum auctoritate, tantum abest ut eam coner labefactare.

Respon-
sio 44.

Quod addunt ex *Enchiridio* tale est, ut me pudeat respondere, quanquam nec locum indicant. *Enchiridium* docet pietatem veram non esse sitam in rebus visibilibus, hoc est, cibis, vestibus, ceremoniis, inter quas commemorantur etiam Ecclesiæ sacramenta. Hinc necunt syllogismum: Sacramentum est invisibilis gratie visibilis forma. (quanquam & hanc definitionem nec integre nec recte citarunt) Sed *Erasmus* scribit in nulla re visibili collocandam pietatem. Ergo in sacramentis non est collocanda pietas. Fateor, sed *Enchiridium* addit, in solis, aperte docens nec ceremonias, nec signa sacramentorum esse contemnenda. Quod si quisquis accipit baptismi sacramenta, quisquis Eucharistiæ, unctionis, & cæterorum, habet pietatem, impie dixit *Erasmus*: sin nemo hoc dicit, nisi impius & hæreticus, sileant qui pie dicta condemnant. Sit & hoc unum sanctæ inquisitionis exemplum.

Si simpliciter dixissem in rebus sensibilibus non esse sitam veram pietatem, primum non erat necesse hoc ad sacramenta detorquere, quæ non sunt de vulgari numero rerum visibilium. Deinde debebant agnoscere tropum in Litteris Divinis non infrequentem. *Christus* ait, Caro non prodest quicquam, nimirum carnem intelligens absque spiritu. *Paulus* ait, Scientia inflat, nihil aliud sentiens, quam scientiam absque charitate gigne-

re tumorem. Nunc cum tot locis in ipso etiam *Enchiridio* probem ceremonias sensibiles, si accedat quod est præcipuum, nulla erat ansa calumniandi. Ex pluribus locis forte occurrit ex canone quinto: *Mihi quidem*, inquam, religio fuisset dicere, non prodest quicquam, satis fuerat futurum, Caro nonnihil prodest, sed multo amplius spiritus. Nunc ipsa dixit veritas, non prodest quicquam. Atque adeo non prodest, ut juxta *Paulum* mortifera sit, nisi ad spiritum referatur. Alioqui vel in hoc utilis est caro, quod infirmitatem nostram quasi gradibus quibusdam ducit ad spiritum. De Missa sic loquor paulo post: Tu fortasse quotidie sacrificas, & tibi vivis, nec ad te pertinent incommoda proximi tui: adhuc in carne es sacramenti. Verum si sacrificans das operam id esse quod illa sumptio significat &c. Paulo post de his qui audiunt sacramentum, sed superstitiose: Quod carnem, inquam, pietatis amplectuntur, laudo: quod illic consistunt, non laudo; peragatur in te quod illic oculis representatur. Ac mox: Sacrifica tementipsum illi, qui pro te semet immolavit Patri. Hæc si ne cogitas quidem, & in illo confidis, odit Deus pinguem tuam & crassam religionem. Et hanc materiam prosequor toto canone, nusquam damnans ceremonias Ecclesiasticas, sed indicans quid oporteat accedere, & admonens eos qui neglecto spiritu fidunt ceremoniis.

CONTRA AUCTORITATEM SACRÆ SCRIPTURÆ, EVANGELISTARUM, ET APOSTOLORUM.

IN Annotationibus Matthæi cap. ii. in Editione III. Objectione manifeste labitur *Erasmus*, si quis Christiana pietate rem consideret, non contentus verborum implicamentis. Nam & Evangelistas errasse, lapsosque esse memoria contendit. Afferit item ex uno errore in Sacris Litteris non derogari totius Scripturæ auctoritati.

Ut ad hoc caput videar respondisse, nihil aliud requiram, nisi ut inspiciatur locus. Ibi nec est manifestus *Erasmii* lapsus, nec contendit Evangelistas errasse, memoriaque lapsos, sed adversus morosos & impios calumniatores hoc proponit pro auctoritate Scripturæ Sacræ, etiam si lapsi essent Scriptores in ordine gestorum, aut memoria nominis, aut alia re simili, quæ proprie non attinet ad fidem Christianam, non statim collabi totam Scripturam, alioqui jam esset tota collapsa, cum in Codicibus etiam emendatissimis inveniantur hujusmodi lapsus. Et quod hic concedo, non semel dicit *Hieronymus*. Cæterum hic me non contendere declarant illa mea: Atque hæc dixerim, optime Lector, non quod hujus sententia velim vel auctor esse vel patronus, sed si forte sint, qui putant hujusmodi nodos, quos aliquot nectit *Hieronymus*, explicari non posse, ne proxinus sic interpretentur, ob unum aut alterum verbulum, labefactandam totius Scripturæ auctoritatem &c. Hoc per fictionem oppositum est morosis. Deinde subjicio: Quod suffugium si non recipitur, equidem malo credere, vel apud Hebræos vel apud nos locum esse depravatum, aut si quid mutatum est, divino consilio mutatum in melius, aut denique Scripturam quidem esse sinceram, sed nostram imbecillitatem non assequi mysterium &c. Vides quantum hæc absint a contentione. Nec interim isti distinguunt inter errorem vocis & sententiæ. Constat autem Evangelistas aliis verbis referre sensum Prophetarum.

Hic fieri potuit, ut Spiritus Sanctus passus sit illos labi in verbis, aut fortasse voluerit eos labi memoria, manente sensus integritate, quem aliis verbis maluit explicari. Proximum huic est de nomine auctoris. Hanc morositatem si recipimus, eadem erit auctoritatis ruina in libris utriusque Testamenti, cum nulla sint Exemplaria, quæ per omnia consonent. Et tamen quod ad meum sensum attinet, magis eorum sententiæ faveo, qui credunt Apostolos in Scripturis canonicis duntaxat, nec sententia nec verbo lapsos fuisse.

Si quis roget, quid opus erat hæc monere? Invitabat susceptum argumentum, & *Hieronymi* auctoritas, multo magis *Augustini*, cujus testimonium superius adduximus. Et huc perpulit quorundam ambitiosa calumnia,

omnia, cum alioqui ne musca quidem fuerit ullum factura strepitum. Nunc cum contemptis Linguis, totaque lectionis cura neglecta, ne Codicum quidem describendorum habita ratione, tam multa confusa corruptaque sint in sacris Codicibus, isti nihil aliud occinunt nobis, quam auctoritatem Ecclesiae, & Spiritum Sanctum Scripturarum auctorem. At ibi vigilandum erat, cum impune depravarentur omnia, ipsis de instantibus & relationibus disputantibus. Ibi curandum erat, ne quod Spiritu Sancto proditum esset, temeritate scribarum vitaretur, nunc intempestive oblitrepunt iis, qui Scripturam pristinae sinceritati conantur restituere.

Obiectio 46. Et Matth. xxvii. sic inquit: *Ceterum haec verba, quem appreciaverunt, nec apud Hieronymum esse, nec apud Hieremiam, nec apud Zachariam, sed addita sub persona Evangelista. Hac in medium profero, iudicium Lectori relinquens. Ceterum etiam si fuisset in nomine duntaxat memoria lapsus, non opinor quemquam adeo morosum esse oportere, ut ob eam causam totius Scripturae Sacrae labasset auctoritas.* Hæc ille. Et Marci cap. i. Deinde, inquit, cum ab Hebraeis non anxie decerperent, scilicet Evangelistæ, quod scriptum esset, sed quod memoria suggererat describerent, verbis nonnunquam dissident. Hæc ille.

Responsio 46. In his quæ citant ex Matth. xxvii. prima verba non sunt mea, sed referuntur illic ex aliis Auctoribus, nec ad hoc quod hic agitur pertinent. Quæ sequuntur non tribuunt errorem Evangelistis, sed per fictionem, si lapsus esset memoria in nomine duntaxat Prophetæ, significo hoc esse candoris Christiani, non ideo rejicere totam Scripturam, cum constet Apostolos & ignorasse quædam, & errasse in nonnullis, etiam quæ ad fidem pertinent, si credimus Augustino, nec ideo non est sacrosancta illorum auctoritas. Nec hoc ipsum assevero, sed dico, opinor, quin & ante præfatus sum me non credere tale quippiam in Evangelistis accidisse. Verba mea sic habent: *Mihi vero proximum videtur, apud Græcos errore scriptorum mutatum nomen, atque inde deceptum Interpretem Latinum nobis tradidisse quod legerat.* Equidem arbitror nihil esse huiusmodi in Evangelistis. Et post omnium opiniones, addo novam, qua possit excusari Evangelista. Qui posita fictione talis erroris nihilo minus credit, multo magis credit sublata fictione. Et qui non credit quod suadendi gratia fingit, multum abest a contentione, quam isti fingunt.

Obiectio 47. Et in Apologia ad Leum Marci i. *Tantum, inquit, hoc male habet hominem, quod in ambiguo reliquerim, an lapsu memoria nomen pro nomine posuerit Evangelista. Ea verba mutavi in posteriori Editione, monitus ab eximio Theologo Martino Dorpio, & mutavi, non quod impie dictum arbitraret, sed quod maluerim amoliri occasionem offensusculi.*

Responsio 47. Nec aliud loquor respondens Leo: non contendo, sed ajo me arbitrari: neque vero fateor hoc arbitrari me, quod lapsi sint in nomine Evangelistæ, ne quis hoc cavilletur, sed quod si quid tale inesset, non oportere toti Scripturæ diffidere; hanc opinionem nego mihi videri impiam, etiam si falsa sit. Et ibidem addo me non credere quod quidam suspicati sunt, quodque ut anceps refert Hieronymus. Verba mea sic habent: *Et tamen magis faveo sententia illorum, qui memoria lapsum prorsus adimunt Apostolis & Evangelistis, quam qui alicui tribuunt, præsertim in scriptis.* Quod dictum est de errore nominis, idem dici potest de ordine rerum gestarum, de quo ambigue loquitur Hieronymus. Certe in verbis & verborum ordine constat illos & a Septuaginta nonnunquam & ab Hebraeis discrepare.

Nunc illud vide, uter magnificentius de Sacris Litteris sentit, qui non detrahit illis sententiæ fidem, etiam si ubi non constet ordo verborum aut rerum, aut titulus auctoris, quod tamen arbitror non esse: an is, qui si vel unius vculæ lapsum deprehenderit, statim diffidat universæ Scripturæ.

Sunt quædam in Litteris Apostolicis quæ non sunt ad salutem necessaria, veluti cum Paulus jubet sibi re-

A mitti lacernam, quam reliquerat Troade. Fingamus hic quod non est, illum esse lapsum memoria, credere vestem Troade relictam, quam alibi reliquerit, an protinus erit rejicienda totius Scripturæ auctoritas, an potius dicendum, in veste non periclitari fidem Christianam?

Nec statim hic error est adscribendus Spiritui Sancto, si quis esset, sed humanæ naturæ, cujus vires & actiones sic temperabat divinus Spiritus, ut thesaurum haberent in vasis fictilibus. Et quod alicubi verbis ac sententiis & ordine dissident Evangelistæ, fortassis hoc ipsum artificio Spiritus fit ad firmitatem nostræ fidei. Denique morositas hæc recidit in auctoritatem Codicum, quos nunc habemus, si quis dubitaret ullam voculam aut deesse aut superesse, aut aliud nomen pro alio positum esse.

Meam egi causam, & quid ante senserim scriptis editis explicui. De Hieronymo jam dixi, qui duas sententias sic proponit, ut neutram appellet impiam. At divus Augustinus in libris de consensu Evangelistarum quoties tribuit illis oblivionem quamdam & reminiscentiam, quoties distinguit ordinem recordationis & ordinem rerum gestarum, quoties dicit Evangelistæ post venisse in mentem, quod multo ante fuerat gestum, ac tum non succurrisse memoriæ. Nec putat in Evangelistis esse reprehendendum, quod rem eandem aliis verbis aliisque tropis explicant. Quod genus est, apud unum Evangelistam Joannes Baptista negat se dignum qui gestet calceamenta Jesu; apud alium negat se dignum qui solvat corrigiam calceamentorum illius. Hoc negat Augustinus referre, cum uterque suo more declarat summam excellentiam Christi. Huic simile est: *Matthæus* ita refert vocem Patris, quasi non ad Christum, sed ad Judæos facta sit: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui: Marcus*, quasi facta sit ad Filium: *Tu es Filius meus dilectus, in te mihi complacitum est.* Negat Augustinus in huiusmodi locis oportere suspicionem esse mendacii, cum sensus eodem tendat. Idem huius operis libro tertio cap. septimo, tractans quæstionem de testimonio, quod *Matthæus* citat ex *Hieremia*, cum apud hunc tale nihil sit, sed apud *Zachariam*, pronunciat sibi videri veram ac germanam esse lectionem, quæ habet *Hieremia* nomen, nec veretur hoc humano lapsui tribuere. Ipsius verba subscribam, commemoratis illorum sententiis, qui sic elabebantur ex hac quæstione, ut alii dicerent in quibusdam Codicibus haberi scriptum *Zachariam* pro *Hieremia*, in aliis tantum haberi *Propheta*, non expresse nomine, subjicit hæc: *Sed utatur ista defensione cui placeat; mihi autem cur non placeat hac causa est, quia & plures Codices habent Hieremiæ nomen, & qui diligentius in Græcis Exemplaribus Evangelium consideraverunt, in antiquioribus Græcis ita se perhibent invenisse, & nulla fuit causa cur adderetur hoc nomen, ut mendositas fieret. Cur autem de nonnullis Codicibus tolleretur, fuit utique causa, ut hoc audax imperitia faceret cum turbaretur quæstione, quod hoc testimonium apud Hieremiam non inveniretur. Quid ergo intelligendum est, nisi hoc actum esse secretiore consilio providentia Dei, qua mentes Evangelistarum sunt gubernata. Poterat enim fieri, ut animo Matthæi Evangelium conscribentis pro Zacharia Hieremias occurreret, ut fieri solet, quod tamen sine ulla dubitatione emendaret, saltem ab aliis admonitus, qui ipso adhuc in carne vivente hoc legere poterant, nisi cogitaret recordationi suæ, qua Spiritu Sancto regebatur, non frustra occurrere aliud pro alio nomen Prophetæ, nisi quia ita Dominus hoc scribi constituit, & cætera quæ sequuntur ibi in confirmilem sententiam. Hæc scripsit Augustinus, nec correxit in *Retractionibus*. Idem in quæstionibus in *Matthæum* sic loquitur de Evangelistis: *Non enim omnino secundum rerum gestarum ordinem, sed secundum suæ quisque recordationis facultatem, narrationem quam exorsus est ordinavit.* His consentanea tractat de consensu Evangelistarum cap. xiii. putatque hanc in Evangelistis & in verbis & in ordine varietatem proficere, tum ad exercendum piorum intellectum, tum ad impios tradendos in reprobum sensum. Hæc vir tam pius, tam doctus differit, non ut elevet auctoritatem Evangelistarum, sed*

sed ut vanitatis calumniam depellat ab Evangelistis. Sic enim Spiritus Sanctus moderatus est intellectum ac memoriam Evangelistarum, ut oblivio quoque cederet in bonum nostrum, dum alius alio loco memorat quam gestum est, alius aliter effert sententiam. Jam fingant me sensisse quod sentire videtur *Augustinus*, cur ego dicar elevare Evangeliorum auctoritatem, cum hæc dicit vir tantus, propugnans Evangeliorum auctoritatem? Nunc testor me abhorreere ab ulla oblivione tribuenda Apostolis, sed inter multas rationes elabendi e quaestionis difficultate & hanc commemoro, meam insuper adjungens aliorum commentis, tantum abest ut velim Evangelistas humano tantum sensu scripsisse. Ubi memoriam & oblivionem gubernat Spiritus Sanctus, ibi tam est utilis oblivio quam memoria: si tamen hæc oblivio dicenda est, quoties dicenti venit in mentem quod post recordans narrat.

Objectio 48. 49. Et Actor. 1. & in Resp. ad Stunicam, Apostoli suam, inquit, Gracitatem e vulgi colloquio didicerunt. Et ibidem x. sic ait: Homines erant, scilicet Apostoli, quadam ignorabant, in nonnullis errabant, & hac eo loco Erasmus dicit, quo de scriptis & Apostolorum predicatione agit.

Responsio 48. Ad hanc calumniam plus decies respondi *Beddis*, *Stunicis*, *Leis* &c. rursus in *Annotationibus*, ut mirer istos hæc ita referre, quasi nihil omnino sit responsum. Si Apostoli didicerunt Syriace versantes inter Syros, quare non potuerunt discere Græce versantes inter eos qui Græce loquebantur, aut etiam Latine: nam Syria bona pars tum Græce loquebatur: & quoniam parebat imperio Romano, videmus ab Evangelistis multas voces Latinas Græcis admixtas.

Responsio 49. An non verum est Apostolos homines fuisse? opinor. An nihil nesciebant? non arbitror. Imo plurima nesciebant. An non errabant in nonnullis? Cur igitur in faciem reprehenditur a *Paulo Petrus*? Quomodo diffidium fuit inter *Paulum* & *Barnabam*? Quod autem addunt me loqui de predicatione Apostolorum, agant cum *Augustino*, qui hoc defendit, a me nusquam asseveratur. Imo potius diversum sentio, defendoque duntaxat quod attinet ad veritatem dogmatis. Proinde manifeste falsum est me hic loqui de scriptis & predicatione Apostolorum. De predicatione *Augustini* sententia est, non mea: de scriptis ego loquor alicubi, sed quomodo de scriptis? An quod male scripserint Apostoli? Nusquam sic infanio. Sed an alicubi præter Græci sermonis consuetudinem admisceant locutionem Hebraicam, velut illic addiderunt pronomen *eum*. Peccarunt igitur in scriptis Apostoli? Peccarunt interdum, at non adversum præcepta Dei, sed adversus leges Grammaticorum. Quanquam ne de hoc quidem proprie loquuntur mea verba, quæ recitant. Sed quid sentiunt? Non protinus tribuendum esse miraculo quicquid erat in Apostolis: homines erant, quædam ignorabant, in nonnullis errabant: nos sine miraculo concoquimus, ignari viæ percontamur, e longinquo prospectu credimus esse *Petrum*, qui est *Joannes*. Eadem poterant esse in Apostolis nulla fidei jactura. Hoc sentiebant mea verba. Deinde progrediens ad id quod durius est, separatim adjicio, etiam post acceptum Spiritum Sanctum &c. opinionem *Augustini* referens, quam alias indico mihi non probari. Dicent: Si non probas, cur refers? Quoniam cum his disputo, quibus ea probatur. *Augustinus* in doctrina ac predicatione Apostolorum admittit errorem, non solum solœcismi aut barbarismi, sed sententiæ: quod ego non recipio: in scriptis nullam admittit falsitatem, in quo mecum facit. Cæterum in horum scriptis exstare quæ non congruunt Grammatices præceptionibus, & eorum consuetudini, qui politius Græce loquuti sunt, negari non potest. Verum an hanc sermonis facultatem humano more ex hominum convictu didicerint, an ex afflatu Spiritus, quaeritur. Mihi videntur, quoniam vulgaris est, ex vulgi colloquio didicisse, fortasse priusquam ad prædicandum accesserant. Nec tamen hoc assevero, sed ita claudio Annotationem: *Mihi tamen non est animus, neque pro hac, neque pro ulla alia digladiari, si diversum sentit Ecclesia.*

A Porro cum tria sint, Apostolorum prædicatio, de qua loquitur *Augustinus*, Apostolorum canonica scripta, quæ carent falsitate, etiam si non careant solœcismis, barbarismis, hyperbatis, acyrologiis, aliisque sermonis incommodis, rursus Apostolorum casus, dicta, facta, scriptave, quæ ad fidei negotium non pertinent, vide quam malitioso artificio hæc confusa sunt, calumniæ tessellis undique coagmentatis. An hoc sit sanctæ inquisitionis, alii viderint. Ego vitium sermonis nihilo magis arbitror officere Apostolorum auctoritati, quam si veste lacera crassave prædicarent Evangelium. Sed relegatur hic mea Annotatio, præsertim Editionis quartæ. Nulla dari potest melior responsio, quæque magis ob oculos ponat impudentiam hujus calumniæ.

B Et Rom. viii. impie sic colligit contra Paulum: *Verum jam non congruunt ea quæ sequuntur, nisi fateri velimus*, Paulum vel oblivione, vel imperitia, vel neglecta Græci sermonis non reddidisse reliquam partem. Hæc ille.

Et ad idem facit quod de Tito exponit 2. Cor. ii. & cap. *Objectio* x. in margine sic ait: Paulus Græce parum peritus.

C Cum hic non agatur de sententia, sed tantum de structura verborum Grammatica, quam isti somniant impietatem? Si impium est aliquid desiderare in sermone Apostolorum, frequenter impius est *Hieronymus*, ac Veteres omnes. Imo hæc vitia sermonis Apostolici faciunt ad gloriam Evangelii, non in persuasoriis humanæ sapientiæ verbis prædicati, ne evacuaretur crux Christi. Et tamen quoniam loquor disjunctive, liberum est ex tribus eligere quod videtur commodissimum. Nec hoc ipsum tamen affirmo, sed ita loquor: *nisi fateri velimus*. An Paulus impietatis reus perageatur, si neglexit cultum Græci sermonis? Quod si ille pie neglexit ornamenta verborum, quomodo dicitur impius qui hoc illi tribuit, cujus nomine laudatur? Non igitur impie colligit *Erasmus*, sed calumniose colligunt ipsi. Belle mecum agitur, qui talibus nœniis avocor a seriis rebus.

D Quid? etiamne hoc mihi præstandum, quod aliquis adjecit in margine? Quanquam tota hæc causa cum *Hieronymo* delitiganda est, qui hoc tot locis affirmat, Spiritus non ademit Apostolis omnem imperitiam, sed tantum impartit, quantum satis erat ad Evangelii negotium. Magna Græci sermonis peritia magis officisset Evangelio. Quid autem illic expono? Narro quosdam Interpretes sensisse, Titum ideo desideratum a *Paulo*, quod esset ejus Linguae peritior. Hoc esse verum declarat & *Thomas Aquinas* & ipse omnino *Theophylactus*. Ego commentum hoc ne verbulo quidem probo, sed indico rejectum a *Thoma*.

E Et ad Romanos xv. ubi beatus Paulus facti sui divinam rationem reddit, nescio cui ambitioni Erasmus id attribuit: *Paulus, inquit, sancta quadam ambitione abstinuit ab his locis, in quibus reliqui Apostoli prædicaverant, ut ipse esset pater & auctor suæ gentis: & in margine scriptum sic exstat: Ambitio Pauli*. Hæc ibi.

F Græcis φιλοτιμία sonat ambitionem, hoc est, honoris cupiditatem, quæ frequenter accipitur in vitium, at non semper, durius tamen sonat vox Latina quam Græca: nam ipse Paulus hoc loco usurpavit Græcam vocem φιλοτιμύμενον, cujus explicans emphasim subjicio hæc verba: *Est autem φιλοτιμύμενος velut ambitiose conari quippiam*. Ita Paulus sancta quadam ambitione abstinuit ab his locis & cætera. Cum ajo velut ambitione, nonne satis declaro me abuti voce? Rursus cum ajo quadam, nonne declaro catachresin esse? Et cum addo sancta, nonne prorsus excludo vitiosam ambitionem? An non est sancta ira, irasci vitiis? An non est sancta avaritia, nunquam satiari discendo quæ scire oportet? An non est sancta vindicta, benefaciendo contereere Diabolum hostem? An non est sancta superbia, hominem Christo deditum spernere honores mundi? An non est sancta ambitio, bonis operibus agere baptismatis candidatum, quod de Martino legimus? An non est sancta crudelitas, parvulos etiamnum affectus malos alidere ad petram? An non hujusmodi catachreses & reperiuntur & laudantur in libris Orthodoxorum? Quorsum igitur attinebat dicere, nescio cui ambitioni, Tom. IX. Yyy eum

cum ego dixerim sanctam ambitionem? O sanctas inquisitiones tantarum Ecclesiarum columnarum!

Obiectio 53. *Et prima ad Corinthios iv. Si Paulus, inquit, non potest explicare pure quod sentit, aut ipsius imperitia fuit in causa, aut ipse sermo parum expolitus, aut res ipsa. Sed rem explicat in Hebraea Lingua, in qua fuit disertissimus. Hæc ille. Ex his perspicuum est, Erasmo persuasum esse, Evangelistas non divini Spiritus afflatu, sed suo ingenio sacra Christi Evangelia scripsisse; & ideo labi potuerunt iuxta eum, ut homines, & aliquoties lapsi sunt. Quæ Erasmica sententia impia ne sit an catholica, alii judicent.*

Responsio 53. Cum hæc Annotatio mea citet verba Hieronymi, miror quare malint mecum agere quam cum illo. Ego disputo, ille pronunciat, Paulum quod sentit, & quod Hebræa Lingua explicat, non posse Græce loquentem puro transfundere sermone. Idem pronunciat ad Hedibiam Quæst. xi. hisce verbis: Cumque Paulus haberet scientiam sanctarum Scripturarum, & sermonis diversarumque Linguarum gratiam possideret, divinorum sensuum maiestatem digno non poterat Græci eloqui explicare sermone. Habebat ergo Titum interpretem, sicut & beatus Petrus Marcum &c. Cum hoc erat litigandum, non mecum!

Verum ad hæc ipsa respondet Annotatio: quanquam alioqui impudentior & indoctior est hæc calumnia, quam ut ullum mereatur responsum. Ad conclusionem veniamus. Demus Paulum non admodum expolite Græce loqui potuisse, quid tum postea? Caruit igitur dono Linguarum? Imo donum adfuit quantum erat satis ad Evangelii prædicationem. Donemus facundiores fuisse sermone Hebræo quam Græco; ergo Hebræice loquenti aderat donum, Græce loquentem destituerat? eadem ratione Barnabas carebat, quod Paulus esset facundior, unde & Mercurius est creditus. Nondum constat an Apostoli dono Linguarum accepto loquuti sint omnibus Linguis, an unica Lingua loquentes a diversarum Linguarum hominibus intellecti fuerint. Nec donum illud semper aderat, sed quoties & quatenus res egebat miraculo.

Si Paulus fuisset lingua subbalba, num ideo non prædicasset ex afflatu Spiritus? Et si loquebatur sermone vulgari parumque compto, qualem a vulgo didicerat, & quo Spiritus voluit prædicari Evangelium, num protinus Evangelica prædicatione tribueretur humanis viribus? An ideo labi potuerunt in sententia, quia lapsi sunt in elegantia sermonis? Sic & Christus peccare potuit, qui vulgo vulgari more loquebatur, apud illum populum recte, apud Hebræice peritos barbare: quanquam Christo licuit eo more quo voluit loqui, non idem erat in Apostolis. Si præter Grammaticorum ac Rhetorum leges dicere labi est, constat interdum labi tum Apostolos, tum Evangelistas. Si labi est errare in sensu, nunquam a me dictum est Apostolos in scriptis errasse. De cæteris non iudico. Imo potius arbitror ne prædicando quidem Evangelio unquam verbo lapsos fuisse: quanquam id Petro tribuit Augustinus.

Obiectio 54. *Multa ex Sacris Scripturis aut perperam interpretatur & subvertit, aut prorsus rescindit: e quibus pauca quæ sequuntur collegimus, velut Erasmicæ temeritatis manifestum exemplar. In libro Hyperaspistes Diatribæ, Liberum, inquit, arbitrium comprobare non potest ex Sacris Litteris.*

Responsio 54. Quoniam non indicant locum, suspicor aut illud non esse in scriptis meis, aut alio sensu aliisque verbis dici. Alioqui quid stultius, quam me ex Sacris Litteris probare liberum arbitrium, & in eodem opere fateri liberum arbitrium ex his non posse comprobari? Aliquod esse liberum arbitrium convenit, quid sit liberum arbitrium nondum satis convenit. Constat autem, hoc vocabulum nec Græce nec Latine reperiri in Sacris Voluminibus. Rem aliquot Scripturarum loca videntur in totum tollere, rursus alia constituere. Ex horum collatione defendimus liberum arbitrium. Verum hoc argumentum excurrit in sinus quosdam inscrutabiles, de prædestinatione, de futuris contingentibus, de iustitia divina, de quibus etiam ipsa Scriptura nobis imponit silentium, dicens: *O homo tu qui es*

qui respondes Deo? Verum erat illud sanctæ inquisitionis, indicare locum, non de suo pronunciare, & ad balneatoris exemplum, temeritatis convicio velut injecta aqua discedere. Hoc erat sanctæ inquisitionis, mea verba proponere, iudicium aliis deferre: nunc iudicibus præjudicant, idque cum convicio, religionis, modestiæ, sinceritatis columina.

Et in libello de ratione veræ Theologiæ: Evolve Obiectio *ve, inquit, Testamentum omne novum, nihil usquam reperies præceptum, quod ad ceremonias pertineat, ubi de inedia aut similibus? Hæc ille. Ciborum abstinentiam ceremoniam appellat. Et in Colloquio, Convivium religiosum, baptismum & alia sacramenta inter ceremonias numerat.*

Generali vocabulo quicquid in religiosis rebus sensibilibiter præscriptis ritibus geritur, ceremonia dici potest: atque hac ratione nihil obstat, quo minus & Ecclesiæ sacramenta dicantur ceremoniæ: sunt enim signa visibilia. Quin etiam cum Petrus admonet foeminas, ne ponant fiduciam in ornatu capillitii, aut vestium, aut auri. Item Paulus cum idem admonet, præterea cum jubet in Ecclesia velari mulieres, negari non potest quin præcipiat aliquid quod ad rem visibilem pertinet. Cujus generis & illa videri possunt, quæ præscribit de cœna Dominica, de psallendo lingua & spiritu, de vicissim prophetando. Verum ipse locus satis docet me de hoc ceremoniarum genere non agere, sed de his quæ pertinent ad actiones pietatis: loquor enim illic de charitate, quæ vere pios reddit, & in animis sita est, non in rebus externis. De sacramentis non attinet hic respondere, quanquam ne hoc quidem ceremoniarum genus adfert pietatem, si præter externa signa nihil accesserit. Cæterum quæ Paulus præscribit de silentio mulierum in Ecclesia, de velando capite, non erant præcepta quæ perpetuo facerent ad pietatem, sed quæ pro tempore pertinebant ad decorem & concordiam Ecclesiæ. Nam apud Italos mulieres alicubi non velantur in Ecclesia, & virgines velantur etiam in via. Et hodie mulieres canunt in templis, nec agitur cœna Dominica, quemadmodum olim solet: nec manent ritus psallendi lingua, interpretandi, & prophetandi vicissim, quemadmodum præscripsit Apostolus: verum hæc pro more regionum aut temporum mutantur. Et satis est ea manere quæ his ceremoniis significabantur. Tollentes puras manus, ait Paulus: an ideo male orat, qui manibus nec lotis, nec in cœlum sublati orat? De his autem, quæ proprie ac perpetuo faciunt ad pietatem, plurima præcipiuntur, de orando, de sublevandis pauperibus, de sobrietate, de modestia, de tolerantia, de charitate erga Deum & proximum. Sic habent mea verba: *Evolve Testamentum omne novum, nihil usquam reperies præceptum quod ad ceremonias pertineat. Ubi de cibis aut veste verbum ullum? ubi de inedia aut similibus ulla mentio?* Et in sequentibus exempla refero, de sabbatis, de interdicto escu carni, lactariorum, de Judaico ciborum discrimine. Proinde ex ipso sermonis tenore satis liquebat, de quibus ceremoniis sentirem, nempe de his, quæ nos præscriptis ritibus obligarent. At hujus generis nec illa sunt, quæ supra commemoravimus ex beati Petri Paulique scriptis. Non enim præscripsit Petrus, quo colore, qua forma, qua materia vestium uterentur matronæ, sed admonendo vestitus simplicitatem commendavit. Nec Paulus præscripsit, ut velarentur mulieres nigro velo usque ad cingulum porrecto, crassæ texturæ, sed tantum velari iussit, quod tunc etiam apud Ethnicos in cœtu virorum facere solent honestiores matronæ: nec præscripsit de novo silentium, quemadmodum hodie certis locis ac certis horis Monachis præscribuntur silentia: sed quod erat naturalis ac publicæ honestatis admonebat, quandoquidem nec apud Paganos honestæ matronæ veniunt in cœtus virorum, aut si veniunt silent, eo quod natura sexum illum subdidit virili sexui. Quod severius servatum est apud Ethnicos quam apud Christianos, apud quos Christiana charitas remisit aliquid de jure virorum, quemadmodum servitutem multis locis sustulit. De hoc ceremoniarum genere loquebar,

quebar, cum præscribitur color, modus, & forma vestis, cingulum coriacium aut cannabeum, nodosum aut enode, latum tribus digitis aut angustius, calceus ater aut albus, integer aut apertus; cum præscribitur inedia certis diebus usque ad horam undecimam: rursus ab hac hora usque ad duodecimam noctis, simulque interdicitur esus carniū, interdum & lactarium, & adduntur minæ gehennæ, præter alias pœnas. De huiusmodi nostris ceremoniis loquebatur *Methodus*. Delectum ciborum ac dierum dissuadet novum Testamentum verius quam præcipit. Jejunium in novo Testamento reperimus observatum a Christianis, laudatum ab Apostolis, at præscriptum certis ritibus legisse non memini. Nec tamen hæc eo pertinent ut contemnantur ceremoniæ, si quas de vestibus, jejuniis, aut similibus rebus instituit Ecclesia, sed ut ostendatur *Christum* & Apostolos in rebus propius ad salutem pertinentibus fuisse occupatos. Cum enim nunc nimium tribuatur ceremoniis huiusmodi, ut pene in Judaismum simus relapsi, quid futurum erat, si quid tale præscripsisset *Christus* aut *Paulus*? Itaque quoniam id temporis ob *Judaorum* superstitionas ceremonias periclitabatur Evangelium, Apostoli a talibus præceptis abstinebant. Nonne hæc est præclara inquisitio?

Obiectio 56. 57. *Id Apologia ad Leum, quinta responsione, Esaiæ vaticinium potissimum nostræ fidei columnam, Ecce virgo concipiet, cui Doctores catholici innituntur, detorsum ab Evangelista Matthæo asseverat. Atque simili impudentia in prophetiam illam, vere languores nostros ipse portavit, ab eodem Evangelista Matthæo capite octavo adductum, non veretur idem asserere.*

Responsio 56. 57. Hic sancta inquisitio parum sancte subiecit detorquendi verbum, quod in meis scriptis non habetur, tantum indico, quod Evangelista verba prophetiæ nonnihil deflexerit ad præsens negotium, incolumi tamen sententia. Quod & alias factum ab Evangelistis ac *Paulo*, præter *Hieronymum*, indicatum est frequenter & ab aliis Orthodoxis. Nec hoc ideo visum est admonere, quo convelleretur Prophetæ testimonium, sed ut excluderetur impia calumnia: quo nimirum animo idem sæpenumero facit *Hieronymus*. Et si dictum fuisset, quod Evangelista prophetiæ verba detorqueret ad commodum suum, omissis quibusdam quæ magis ad historiam pertinent, quam ad vaticinium, aut verbo præteriti temporis mutato in verbum futuri temporis, quid erat flagitii? An hoc non licet Evangelistis? Si non licet, cur faciunt? si licet, quid peccat qui factum admonet? vel quo certius sit Lectoris iudicium, vel ut excludatur calumnia? In priori loco, *Ecce virgo concipiet*, nec detorquendi, nec deflectendi verbum habet Annotatio, tantum indicat quid contentiosus & impius possit objicere, sed mox indicat quomodo pius possit illi respondere. Cætera qui volet, petat ex responsione ad quintam *Lei* notationem: nam me tam malitiosarum annotationum jam dudum tædet.

Obiectio 58. *Et in libello de ratione veræ Theologiæ, sine allegoriis, inquit, video plerisque Scripturæ sensus, aut absurdos, aut perniciosos, aut futes, leves aut frigidos. Hæc ille.*

Responsio 58. Nec hic dignantur indicare locum, quanquam nihil video responsione dignum. Allegoriam appello, quoties receditur a sensu verborum Grammatico, sive communi ac simplici. Legimus Deum ambulasse ad auram, igitur est in loco corporeus, & habet pedes. Legimus illum sedere in cœlo & pedes inniti terræ. Legimus prospexisse e cœlo super filios hominum, igitur habet oculos: & quædam illos fugiunt nisi intendat. Legimus illum descendisse e cœlis, legimus prænituisse, legimus ira ac furore commotum, aliæque innumerabilia, quibus undique plena est Scriptura Sacra, quæ si juxta communem sensum intelligantur, non solum absurda levique sint, verum etiam impia blasphemique. Quid autem habent dignum Spiritu Sancto, *Jacob* pro *Rachele* supposita *Lya*, oppositu virgultorum delusus focer, commento muliebri profluvii dissimulatum a *Rachele* furtum, nox mandragoræ pretio vendita, *Samson* amator ab amica *Dalila* delusus, *Sunamitis* senio frigidum *David* amplexu suo calefaciens, si non adhibeas allegoriam? Unde miror quid

A hic istis in mentem venerit, qui hoc notant, quod pro Scripturarum firmitate necessario dictum est: nisi forte ex verbis calumniam nectunt, quia dixi Sacræ Scripturæ sensus, cum Sacra Scriptura non habeat sensus absurdos. Sacram Scripturam usurpavi pro verbis Scripturæ, & sensus pro notionibus, quas ex illis auditis aut lectis concipiunt homines juxta communem sensum.

In Annotat. i. ad Corinth. xv. Verum, inquit, in negotiis huiusmodi, pro prædiis, pro nummis jurare fortasse non sit ingenue Christiani, atque alibi frequentissime idem asserit.

B Constat Dominum aperte, simpliciter, & evidenter interdixisse omne jusjurandum, cum hodie jurantium ac pejerantium plena sint omnia. Et tamen *Paulus* alicubi jurare videtur juxta divum *Augustinum*. Laboratum est igitur a Veteribus, quomodo possit inter Christianos excusari jusjurandum. Horum aliquot opinionibus recitatis, interdum & meam subijcio conjecturam, nihil asseverans unquam, quod isti falso & impudenter dicunt me frequenter facere. Verum ad hanc calumniam plus decies respondi *Leis*, *Stunicis*, & *Beddis*, aliisque non alii rei quam calumniæ vacantibus. Illa sunt extra controversiam, *Christum* illic præscribere formam perfecti Christianismi, & inter perfectos Christianos, ubi nullus alteri diffidit, aut struit insidias, supervacaneum est jusjurandum, præsertim in rebus hisce levioribus, quas boni viri potius ducunt pro derelictis habere quam ad jusjurandum adigi. De jure fori non illic agit *Christus*. Non damnatur a me nec bellum nec jusjurandum, verum ubicunque bellum est, ibi malum est; ubicunque jusjurandum est, ibi malum est, dicente Domino: *Quod amplius est, a malo est*. Nec tamen assevero, sed ajo fortasse, & ipsa Annotatio declarat quo sensu hoc dictum sit. Reliqua petantur ex his quæ aliis respondimus.

In Annot. in Lucæ cap. iv. Mira, inquit, depravatio irrepsit in Sacros Libros, quem in modum auctoritatis Sacra Scriptura sæpenumero derogat, dum dicit: Tam in Græcis quam in Latinis Exemplaribus aliquid adjectum, subtractum, vel rasum propter Hæreticos.

D *Lucæ iv. Annot. deplorat quod in Sacris Codicibus hac occasione multa loca depravata sint, dum Lector studiosus ex alio transcribit aliquid in alium; deinde alius quod erat annotatum in margine aut in spatio dirimente versus, transfert in contextum. Id esse factum frequenter indicamus. Nec tamen hinc periclitatur fides Christiana, quanquam optandum erat in Libris Canonis nihil prorsus vel additum esse vel detractum, idque quantum in nobis est agimus. Quod si quis contendat nihil omnino per scribas orthodoxos depravatum in Sacris Codicibus, apud eruditos nihil aliud lucrifaciet, quam risum, cum & veteres Scriptores & ipsa res aliud loquantur. Quod si hoc est derogare Sacræ Scripturæ, crimen est mihi cum sanctissimis probatissimisque viris commune, & mira est scribarum potestas, si possunt abrogare Scripturis auctoritatem. Porro quod addunt non indicatis locis, me frequenter dicere quiddam additum aut subtractum in Sacris Litteris ob Hæreticos, semel atque iterum tale quiddam indicavi, nihil tamen asseverans: nec hoc pertinet ad Ecclesiam, sed privatim ad scribas, quorum tale studium fuit, quale fuit illorum, qui in historia divi *Andrea*, pro eo quod in veteribus Codicibus scriptum erat, *Verum Spiritum Sanctum procedentem ex Patre & in Filio manentem*, supposuerunt *ex Patre & Filio procedentem*. Item quod in Symbolo, quod hodie canitur in templis, pro eo quod scriptum erat primum apud Græcos, *qui ex Patre procedit*, mutant, *qui ex Patre Filioque procedit*. Nam Græci quamvis orthodoxi non profitebantur Spiritum Sanctum ex utroque procedere, id quod post Romana pronuntiavit Ecclesia. Idem factum arbitror in Symbolo *Athanasi*, quod hodie canitur in horæ primæ precibus, quandoquidem nec ille, nec *Chrysostomus*, nec *Nazianzenus*, nec *Theophylactus* profitentur Spiritum ab utroque procedere.*

E Atque in his non dubito quin liceat Ecclesiæ mutare quædam; an idem liceat in Sacris Voluminibus, præfertim

fertim quod mutet aut etiam in diversum vertat sententiam, non est meum definire. Verum hac de re satis, opinor, respondimus *Petro Sutori*, rursus in *Annotatione* Epistolæ *Joannis* primæ cap. v. præterea in *Apoloogia* peculiari adversus quemdam *Tyrologi* nomine designatum. Nihil hujusmodi calumniis stolidius.

Obiectio 61. Non satis nobis constat quorsum tendat Erasmus, aut quid contra carnis resurrectionem machinetur, dum Matth. xxviii. Nescio, inquit, quo casu acciderit, ut nec Origenes nec Chrysostomus, in cætera scriptis commentariis, in hoc unum cap. quicquam ediderint, nisi forte desierunt apud populum loqui, quod hac ad resurrectionem pertineant.

Responsio 61. Cum omnibus scriptis meis exerte vivideque defendam resurrectionem, si nondum intelligunt quid Erasmus machinetur, mihi non est obscurum quid isti machinentur qui hæc audent mandare litteris, idque cum auctoritate. Machinantur enim haud dubie calumniam, & ventris negotium agunt, qui non resurget. Itaque repetam mea verba ex *Annotatione*, sic habent: Nescio quo casu acciderit, ut nec Origenes nec Chrysostomus, cum in cætera scribant commentarios, in hoc unum caput quicquam ediderint, nisi forte desierunt apud populum loqui, quod hac ad resurrectionem pertineant. Hæc sunt mea verba. Nunc accipe sensum: Cum scriberem *Annotationes*, dolebam me illic destitui commentariis *Origenis* & *Chrysostomi*. Proinde quæro causam cur id acciderit, ac propono conjecturam, quæ tum veniebat in mentem. Ea sic habet: Dicuntur *Homiliae*, hoc est, sermones cum populo. *Quadragesima* vero diebus populus solet frequentius ad sacras conciones confluere, & fortassis olim in feriis *Paschalibus* cessabant conciones, & cantabatur *Alleluia*. Hinc conjectabam desisse *Homilias Origenis* & *Chrysostomi*. Hoc tum dubitans retuli, quia nihil aliud veniebat in mentem. Post ex Græcis voluminibus comperi, Tomos esse, non *Homilias*, quos *Origenes* scripsit in *Matthæum*, ut probabile sit eodem casu desiderari finem, quo desideratur initium operis: *Chrysostomus* sine controversia scripsit *Homilias*. Ante collegimus aliquot loca, quæ tum succurrebant memoriæ, de sancta Trinitate, si velim hic recensere quæ sunt de resurrectione, vix justum sufficeret volumen. Unde nolim quicquam odiosius dicere in sanctam inquisitionem, illud tantum pronuncio, post suo tempore demonstraturus librum illum, unde suspicor hoc illos hausisse, Spiritu non sancto, sed sycophantico fuisse conscriptum.

Obiectio 62. Epistolam ad Hebræos, per Concilium sub nomine Apostoli Pauli receptam, & per beatum Petrum Apostolum ultimo secunda relatum, Erasmus frequenter negat esse Pauli.

Responsio 62. De Epistolæ ad Hebræos auctore jam decies respondimus *Fabris*, *Leis*, *Beddis*, *Sutoribus*: item in ipsis *Annotationibus*, ut ineptum sit aliquid addere. Tantum illud nunc dicam, quod hic vocant Concilium, non est Concilium generale, sed *Carthaginense*, cui dicitur *Augustinus* interfuisse, in quo decretum est, ne quid recitaretur in templis, præter *Scripturas Canonicas*, quod utinam & hodie servaretur. Porro quo liquidius constaret, quæ volumina nomen hoc complecteretur, commemoratis omnibus *Scripturæ* voluminibus, inter Epistolas titulo *Pauli* proditas recitata est & illa quæ scribitur ad Hebræos. Non enim hoc illic agebatur, cujus esset auctoris, sed additus est titulus vulgo receptus, ut agnosceretur. Declaravimus autem ipsum *Augustinum* etiam in his libris, quos senex edidit, de auctore Epistolæ dubitare. Epistolam ipsam & nos recipimus, nec usquam hanc negamus esse *Pauli*, quod isti fingunt, sed ostendimus *Priscos* dubitasse, atque ex superfluo fatemur & nos dubitare, & re vera dubitamus quod ad sensum nostrum attinet. Cæterum quod *Petrus* Epist. II. cap. ultimo citavit Epistolam ad Hebræos, opinor hæcenus neminem eruditum somniasse. Res ipsa loquitur *Petri* sermonem magis ad illa respicere, quæ *Paulus* scribit de adventu *Antichristi*, deque resurrectione. Quanquam de hujus ipsius Epistolæ, quæ secunda *Petri* fertur, auctore dubitatum est a *Priscis*, & ab ipso etiam *Hieronymo*. Nec ideo vacillat auctoritas scripti, si igno-

tus, aut incertus auctor scripti. Sed legantur ea quæ super his multa respondimus, cum minimum ad rem pertineant.

Apocalypsim vehementer contendis a Sacris Litteris rescindere, & beati Joannis Apostoli non esse, nec aliis Sacris Litteris aquandam. **Obiectio 63.**

Responsio 63. Contendere & rescindere verbum est istorum, non meum. *Annotatio* mea refert argumenta quædam partim Veterum, partim mea. Cæterum quam coner hoc opus a Sacris Litteris rescindere declarant hæc verba *Annotationis*: At rursus mihi non potest persuaderi Deum passurum fuisse, ut *Diaboli* techna tot seculis impune deluderet populum Christianum &c. Hic sermo, Deum immortalem! quantum abest a contentione rescindendi? Quod autem attinet ad æqualitatem auctoritatis, sic loquor: Ad evincendum hic liber non perinde valet, cum totus conflet allegoriis &c. In disputatione contentiosa non probant efficaciter allegoriæ, nisi si quas interpretatus est *Christus*, aut *Apostoli*. Idem & hodie fatentur Theologi. Nec ideo divus *Ambrosius* ac *Hieronymus* derogarunt auctoritati *Danielis*, quod *Esaia* omnibus prætulerunt. Pudet hujusmodi sycophantias referre, & piget respondere.

Et *Symbolum Apostolorum* sæpenumero dicit non esse *Apostolorum*, vel in dubium vertis. **Obiectio 64.**

Responsio 64. Nihil vetat *Symbolum Apostolorum* dici, ob antiquitatem, & ob id quod continet Apostolicam doctrinam, etiam si non sit proditum ab Apostolis. Proditum enim appello, scripto proditum. Nullus enim Christianus dubitat, quin talia docuerint Apostoli: porro scripto non fuisse proditum declarat ipsa varietas. Nec ideo vacillaret fides, si quis dubitaret de auctore illius *Symboli*, cum eadem habeantur in Evangeliiis. Dubitatum est de auctore Evangelii secundum *Marcum*, nec ideo vacillat illius auctoritas. Dubitatur & hodie de auctore libri *Job*, aliisque nonnullis, citra periculum fidei catholicæ. Quod autem in sermone, qui tribuitur *Augustino*, narrantur a singulis singuli prolati articuli, præterquam quod res caret fide, reperta potius ad *Catechumenorum* memoriam adjuvandam, sermones illi nullo modo videntur *Augustini*. At idem in libro ad *Catechumenos* primo ejusdemque numeri cap. non appellat *Symbolum Apostolorum*, sed dicit e *Scripturis divinis* collectum, ac scripto proditum, ad subsidium humanæ memoriæ. Nec hoc a me dicitur ut elevem auctoritatem ejus *Symboli*, cum inibi fatear esse spiritus ac majestatis Apostolicæ. Legantur, quæ respondimus *Propositioni Beddæ* duodecimæ, & in *Elencho*, & in *Supputationibus*.

In Epistola II. lib. I. ad *Barbirium*, Ego sane, inquit, nec *Hieronymo* nec *Augustino* sic addictus esse vellem, vix etiam ipsi *Paulo*, ut omnia scilicet quæ dixit credam. **Obiectio 65.**

Responsio 65. Non agnoscunt hyperbolen, qua significatur nulli mortalium in omnibus credendum. Qui vix credit *Paulo* in omnibus, credit. Postremo nemo tenetur *Paulo* credere in omnibus quæ dixit, sed in his quæ scripto prodidit non credere, nefas est. Ac ne scriptis quidem omnibus credere cogimur, sed duntaxat his, quæ comprobavit Ecclesia: nam dubium non est quin *Paulus* plura scripserit, quæ non exstant, de rebus privatis. Verba Epistolæ meæ sic habent: Si *Lutheranus* est qui omnia illius & scripta & scribenda citra exceptionem tueri ac probat, talis adhuc nemo mihi compertus est, nec arbitror quæquam esse tam insani cerebri. Ego sane nec *Hieronymo* nec *Augustino* sic addictus esse vellem, vix etiam ipsi *Paulo*. O miram inquisitionem!

CONTRA CHRISTIANITATEM ET PATRES ORTHODOXOS.

IN Spongia, At, inquit, *Huttenus* autumnat mortem esse oppetendam pro veritate Evangelica. Nec ego istud recusem, si quis casus eo vocet. At pro *Luthero* proque *Lutheri paradoxis* nondum est animus mortem oppetere. Non agitur de articulis fidei, sed an principatus *Romani Pontificis* sit a *Christo*, an *Cardinalium* ordo sit necessarium membrum Ecclesiæ, an confessio sit ab auctore *Christo*, an *Episcopi* possint suis constitutionibus alligare ad capitale peccatum, an ad salutem conducat liberum arbitrium, an sola fides conferat salutem, an dici possit ali-

quod bonum opus hominis, an Missa possit aliqua ratione dici sacrificium? Pro his, qua solent esse themata constitutionum Scholasticarum, nec ausim eniquam vitam eripere, si iudex si.n, nec velim in capitis discrimen venire. Hæc ille.

Respon-
sio 66. Articulos fidei voco certos & indubitatos, expressos in Symbolis, quæ publice recitat & canit Ecclesia, de quibus nulli fas est hæsitare, quæque proprie & usitate dicuntur articuli fidei. Sunt enim articuli Scholastici, quemadmodum sunt & hæreses. Quanquam isti crassuli non intelligunt hæc dicta adversus Lutherum. Nam ille pro fidei articulo habet Romani Pontificis primatum non esse a Christo, neque confessionem. Item nec Episcopos nec Pontifices posse quæquam obstringere suis constitutionibus, liberum arbitrium ne tantulum quidem agere in bonum, solam fidem sufficere ad salutem. Nullum esse opus hominis bonum. Missam non esse sacrificium, sed abominationem. Pro his Lutheri dogmatibus nego me velle mortem appetere. Et adhuc hisce de rebus nonnullis disputatur inter Orthodoxos, ut non statim sit hæreticus, qui secum dubitet, an primatus Romani Pontificis, qualis nunc est, sit a Christo: an ordo Cardinalium, qui nunc est, sit necessarium Ecclesiae membrum, cum existet in Romanorum monumentis qua occasione sit ortus: an confessio, qualis nunc habetur, sit instituta a Christo: quid sit liberum arbitrium, & quatenus valeat ad parandam salutem: & an aliquo sensu verum sit, nullum hominis opus esse bonum: & qua ratione Missa dici possit sacrificium, qua non. Pro his, de quibus asserit Lutherus, & mortem milles putat appetendam, nego me vel mori velle, vel occidere quemquam, donec hominum disputatione ventilantur: ubi fuerint ad vivum excussa, ubi convenient omnia, tum sequar quod expresse pronuntiavit Ecclesia. Interim quod Lutherus habet pro sanctissimis fidei articulis, apud me non habet idem ponderis. Postremo aliud est punire errantem ut corrigas, aliud est occidere hominem. Sunt errores levissimi & negligendi, sunt graviore, qui merentur durius remedium, sed citra capitis poenam, sunt gravissimi, quibus debetur poena capitis: pro mediis illis nego me quemquam velle occidere, profitens animum meum, non adimens aliis jus faciendi quod velint. Neque enim protinus fas non est, quidd ego nolim facere. Jam si pro quibuscumque articulis exurendi sunt homines, exurendi sunt qui Virgini matri tribuunt peccatum originale. At hoc non fit: & si quis conetur, obliterent Dominicanorum phalanges.

Obiectio
67. Item in Libro contra servum arbitrium numerat inter questiones non pertinentes ad dogmata Christiana aliquos fidei articulos his verbis: Jam cum hic agamus de difficultate questionum, qua ex mysticis litteris nascuntur, veluti cum querimus, quid sit illud quod distinguit in sacra Triade personam a persona, res a re, & an Spiritus Sanctus cum procedat ab utroque, an ab uno principio procedat, an a duobus, aliaque innumera.

Respon-
sio 67. Hic omnino frontem in istis desiderare cogor. Non enim illic agitur de articulis fidei, sed de questionibus perplexis, quas præstat non disputare apud populum. Jam ante docuimus nondum inter Scholasticos convenire quomodo distinguantur inter se Personæ, & quomodo cum a duobus procedat Spiritus, non proficiatur tamen nisi ab uno principio. Hujusmodi subtilitates præstat in Scholis agitare, sed sobrie. Non enim illic agitur de dogmatibus Ecclesiae credendis aut non credendis, sed de difficultibus questionibus, quæ nascuntur e Sacris Litteris, in quibus Lutherus nihil omnino vult esse obscuritatis. Itaque doceo quod ille mihi perperam impeggerat obscuritatem tributam Sacris Litteris, cum ego loquutus essem non de ipsis Sacris Litteris, sed de difficultibus questionibus ex illis existentibus, & harum questionum aliquot exempla profero. Locus est prioris Editionis, quod isti dignati non sunt indicare. Sit & hoc unum exemplum sanctæ inquisitionis.

Obiectio
68. Item cum legamus impiis post hanc vitam denunciari ignem gehenna, quaestum an impiorum anima statim ut avulsa

A *sunt a corpore dedantur supplicis, an serventur luitura pœnas in diem supremum.*

Rursus an ille ignis sit naturalis. Hæc ille.

Obiectio
69.

Nec in dubium voco quomodo puniantur animæ, sed indico animas conjici in gehennam & illic puniri expressum in Sacris Litteris; verum hinc ortam questionem, an mox dedantur supplicis, an servantur in diem extremi judicii, quæ questio adeo non facilis visa est Veteribus, ut præter Græcos etiam Romanus Pontifex aliquando diversum senserit ab eo quod nunc receptum est. Hanc questionem non improbo, tantum ajo difficilem, & e Sacris Litteris, quas Lutherus vult esse lucidissimas, exortam.

Eadem est responsio de igne apud inferos materiali, quem isti verterunt in naturalem. Et ad calumniam de igni materiali alias responsum.

In Epistola ad Barbarium Epist. II. Lib. I. Sed vereor, optime Barbiri, ne complures sint qui magnis convitiis in-
feruntur in Lutheranis levia quadam, quod genus sit, quicquid agit iustus peccatum esse. Hæc ille.

Levia dico, sed ex collatione. Id declarabat meus sermo, si totum pronuntiasset. Sequitur enim: Cum ipsi non credant id quod est totius fidei nostra basis, videlicet animam superesse a morte corporis. Nam ut sit falsum quicquid agit iustus esse peccatum, ut falsum esse credo, tamen in aliquo sensu potest esse verum, & præ aliis levis est error.

In Paraphrasi Joan. IV. Sola, inquit, fides purificat corda, reddisque idonea quibus credantur Philosophia celestis arcana.

Fidem intelligo vivam, de qua sensit Apostolus, & sola non excludit bona opera, quæ post acceptam gratiam fides per dilectionem operatur, sed opera quæ præcesserunt baptismum. Nam ipsa Paraphrasis declarat me loqui de his, qui ex Judaismo aut Paganismo veniunt ad baptismum, inter quos non distinguit Deus, quomodocumque vixerint ante, sed ex æquo, fidei dono purificat corda eorum. Hac de re respondi Bedæ ad Propositionem 87. & aliis locis semel atque iterum. Ad hæc cum constet per fidem hominem reddi eapacem altioris doctrinæ & uberis gratiæ, miror cur hæc verba putarint addenda, reddisque idonea quibus credantur Philosophia celestis arcana. An hoc negant esse verum? Sed sic, opinor, habebat liber, unde hæc descriperunt.

Et ad primum Lectorem super Joan. Fides est, inquit, velut oculus noster, quo videmus & cognoscimus Deum, quod satis est nobis ad salutem æternam, idque ex Scripturis divinis.

Vix a risu tempero, Lector amice, cum has lego notationes, nihilo secius interim dolens graviter ac gemens huc recidisse rem Christianam, ut qui sibi & fidei & pietatis videntur & a nonnullis habentur columina, non pudeat hujusmodi nænias in lucem edere, & his tricis ac lycophantibus Ecclesiae magnatibus negotium facessere. Quoniam in prima Editione forte vacabat aliquid charitæ, rogatu Frobenii coramidem adjeci de laude Christianæ charitatis, quam mire Joannes inculcat. Ostendo charitatem etiam hoc præstare, ut facile compendioque discamus quid sit agendum, juxta illud: Plenusudo Legis est charitas. Item illud: In hoc tota Lex pendet & Prophetia. Et quod abbi ait Dominus: Hoc est præceptum meum, significans hoc unum complecti omnia. Id ne cui videar fingere, præcedunt inibi hæc verba: Nimirum hæc est illa Christiana charitas, qua compendio docet quicquid tot veteris Instrumenti voluminibus, tot Philosophorum libris, tot humanis legibus præcipitur &c. Mox subjicio verba quæ recitant: Fides autem est velut oculus noster, quo videmus & cognoscimus Deum, quod satis est nobis ad salutem æternam, idque ex Scripturis divinis, &c. Quid in his verbis impium? Quia dico fidem satis esse ad salutem æternam? Id si sensissem, quorsum attinebant illa verba, quæ mox præcedunt: Cum enim summa nostra felicitatis (sic enim a me scriptum fuerat) sita sit in cognitione, fiducia, & vita puritate, &c. Qui complectitur vitæ puritatem in summa felicitatis humanæ, multum dissentit a quibusdam, qui prædicant solam fidem sufficere ad salutem. Verum istis aniam errandi præbuit vocula quod, quam usurpavi pro quantum. Dico pios per

fidem videre & cognoscere Deum, non plane, sed quantum satis est ad aeternam salutem, nec ad eam cognitionem opus esse Philosophorum argutiis, sed hauriri ex Libris Divinis. O miram impietatem! An hic erubescant in tam foedo errore deprehensi? Non arbitror, sed causabuntur me voce ancipiti dedisse ansam erroris. Verum si micam habuissent Christianae sinceritatis, debant in meliorem interpretari partem, quod erat ambiguum dictum. Imo si contulissent ea quae praecedunt cum iis quae sequuntur, ipse sermonis tenor docuisset, non posse sensum alium accipi. Quis non fateatur hanc esse sanctam inquisitionem? Quod si fors isti gloriantur esse de numero eorum, qui fortiter neglectis Grammaticorum ac Rhetorum litteris ad Theologiam provolant, saltem ex Pauli sermone debebant hanc sermonis figuram agnoscere. Sic enim scribit Romanis: *Itaque quod in me promissum est, & vobis &c.* hic quod in me dictum est, pro quantum in me est. Rursum ad eosdem cap. xii. *Quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes:* hic quod ex vobis dictum est, pro eo quod erat, quantum a vobis praestari potest. Apparet autem in huiusmodi, quod, per Syneresin dictum, pro quoad. Verum ego collectores istos nonnihil sublevabo. Sic habebat liber ille stupidus & sycophanticus, unde haec decerpserunt, cuique minime Theologico viri Theologici fisci sunt.

Obiectio 73. In Annotationibus ad Rom. v. praeber ansam haereticis Pelagianis, peccatum originale negantibus, cum potentissimum locum rejicit, quo sancti tanquam validissimo argumento in Haereticos usi sunt.

Obiectio 74. Nec non pro Joviniano invehitur in beatum Hieronymum, & pro Pelagianis taxat catholicos Doctores.

Responsio 73. Ut huic objectioni satisfiat, nihil aliud petam, nisi ut legatur mea in eum locum Annotatio. Peccatum originale nunquam negavi, quanquam illi quidam plus satis tribuunt, & interdum ingerunt ubi nihil opus. Veterum interpretationes in eum locum non rejicio, sed diversas Orthodoxorum refero, inter quos est & Ambrosius, & Chrysostomus, & ipse Hieronymus, si titulis credimus, & alteram interpretationem appello molliorem, non damnata altera. Caeterum rejiciendi verbum nusquam est in Annotatione mea, sed additum est ab istis ad calumniam, quod an sanctae conveniat inquisitioni, judicent ipsi. Solus, quod equidem sciam, Augustinus cum alibi, tum Epist. 98. contendit eum Pauli locum non posse in alium sensum accipi: pugnabat enim adversus Pelagianos, qui negabant esse ullum peccatum originale. At ii, quibus bellum erat cum Manichaeis, magis approbant eam opinionem, quae mihi quoque magis arridet pugnanti cum his, qui plus nimio tribuunt illi peccato. Neque vero haec interpretatio magis favet Pelagianis, quam altera Manichaeis ac Gensibiacis. Quod si hic locus est potentissimus adversus Pelagium, quo se tuebantur illi qui locum hunc aliter intelligebant? Ille locus potentior est in Psalmis: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, & in peccatis concepit me mater mea.* Et hoc quoque potius est quod dicit Job: *Nec unius diei infantem immunem a peccato.*

Responsio 74. Nec invehor in beatum Hieronymum, sed modestissimis verbis significo Veteres sibi permisisse in disputando cum Haereticis, ut quocunque modo revincerent eos qui doceri nondum patiebantur, ut quaedam accommodarent ad causae victoriam: quod ipse Hieronymus alicubi fatetur: & si negaret, posset evidentissimis exemplis demonstrari, non in hoc tantum, sed in aliis quoque. Id admonere non facit pro Pelagianis, sed pro robore doctrinae Christianae, quae hoc firmior est, quo solidioribus argumentis utuntur Theologi, quoque Scripturam tractant sincerius. Et in hunculum habentur diatribae Scholarum Theologicarum. Nec hoc est taxare Doctores catholicos, ostendere in illis quod aut non erat faciendum, aut rectius fieri poterat. Proinde invehendi & taxandi verbum pro Pelagianis, pro Joviniano, calumniae verba sunt, non sanctae inquisitionis. Locus in Annotatione sic habet: *Nisi forte nobis permittimus, ut in disputando cum adversario, qui vincendus est magis quam docendus, Scriptura verba ad victoriam nostram usunque detorqueamus. Quod adver-*

sus Jovinianum pugnans Hieronymus facere videtur nonnunquam, & Augustinus aliquoties. Haec dixerim, inquam, non quod faveam negantibus esse peccatum originis, sed quod nolim, si fieri possit, ullam vim fieri Scripturis. Haec verba non sapiunt invektivam in Orthodoxos, nec favorem erga Haereticos, sed studium sincerae doctrinae.

CONTRA BEATAE VIRGINIS MARIAE HONOREM.

In libro de modo orandi tenet perpetuam virginitatem Obiectio beatae Mariae non posse doceri evidentibus sacrarum Scripturarum testimoniis, & sub verbis indecentibus id explicat, & ad hunc sensum paululum enervat illud Esaiæ, *Ecce Virgo &c.* in Annot. Matth. 11.

Quidni hoc fatear quod fatetur Hieronymus? & tamen hoc in exemplum refero eorum, quae summo Patrum & Ecclesiae consensu nobis tradita non minus tenemur credere, quam si Sacris Litteris essent expressa. Nullus enim Orthodoxus unquam contradixit perpetuae Mariae virginitati. Nec me clam est, illud quosdam adducere, *virum non cognosco*, quod perpetui propositi videtur habere significationem. At non statim proposito respondet eventus, & illic de evidentibus testimoniis loquor, non de conjecturis. Verba mea, quae isti dicunt indecentia, sic habent: *Ut interim hoc illis largiamur quod assunt, nihil exigi posse constitutionibus hominum quod non expressum sit in Libris Canonicis.* Hoc certe dogma fallit in perpetua virginitate Mariae matris Jesu, quae cum sacrarum Scripturarum evidentibus testimoniis doceri non possit, tamen quoniam magno consensu nobis a praeis orthodoxis tradita est per manus, nemo tolerandum existimaret, qui asseveraret illam, edito Domino, post a viro cognitam fuisse: ac fortasse ne illum, quidem qui de hac re ambigeret. Quod si responderint ideo non tolerandum hunc asseveratorem, aut dubitatorem, quod probabilem opinionem jam olim magno consensu gentium probatam conetur convellere, id quod absque turbatione tranquillitatis magnoque Christiani gregis offendiculo fieri non potest, &c. In hoc sermone etiam atque etiam rogo, quid est indecens? Nescio an hoc offendant, quod dogma fallit in Virgine, & fortasse somniant me de Ecclesiae dogmate loqui, cum agam de dogmate eorum qui negant Sanctos invocandos. Et fieri potest ut offendantur hac vocola, fortasse, quasi dubitem an tolerandus sit, qui de perpetua virginitate Mariae dubitaret. Atqui debebat hoc istorum prudentia animadvertere, adverbium, fortasse, referri ad illos, contra quos dimico: de illis dubito, an dubitatorem sint toleraturi, nam asseveratorem se non laturus profitentur. Id esse verum declarant quae mox sequuntur: *Quod si responderint &c.* Quam molestum est agere cum his, qui Latini sermonis rudes nihil intelligunt nisi conclusionibus, collaribus, & impertinentibus digestum.

Hoc in superioribus falsissimum esse docui, cum illic confirmem Prophetæ testimonium, indicans quomodo refelli debeat, quod ab adversariis possit objici.

In Annot. in Lucam cap. i. exponens illud, *Turbata Obiectio est, deinde inquit, quod audiret salutationem amatoriam, & nescio quid procorum pra se ferentem, & ad hunc sensum pervertit Angelicam salutationem, praecipue illud verbum, Gratia plena, beatum Bernardum, ceterosque Theologos hac in laudem beatae Virginis pie exponentes taxat, nec prorsus sine aliqua injuria.*

Ad hanc calumniam abunde respondi Leo, & rursum in ipsa Annotatione declarans & pium esse quod dico, & a sanctis viris proditum esse, nisi forte proci vocabulum, & amandi verbum obscenitatem sonat. De gratia plena, rem ostendo ut habet, ne quis illinc erret. In Bernardum ac ceteros, qui hoc pie exponunt in laudem Virginis, quam sim injurius, declarant haec verba mea: *Video Theologos quosdam viros alioqui doctos ac pios, quorum est Bernardus, mihi philosophatos in his verbis, gratia plena, velut hoc peculiariter competas in Mariam, &c.* Quod dico clarius est quam ut negari possit. Lucas non dixit, gratia plenam, & alii Sancti dicti sunt gratia pleni. Hunc igitur errorem,

rem, licet pium, indicare volui, idque factum est cum honoris debiti præfatione. Si id fas non est, frequenter in *Annotationibus* in hunc impingo lapidem.

Obiectio 78. *Item in eodem cap. exponens illud, adaperiens vulvam, citans beatum Ambrosium & Origenem, quos alii Doctores pie exponunt, ipse eos cum pietate pugnare facit, his verbis: Pugnatur cum eo, quod jam olim pia credulitas omnium animis infixit, Christum sine sordibus, sine nixu ac labore parturientis, clauso Virginis utero prodiisse. Et in margine est index, quomodo Christus matris aperuit uterum.*

Respon- Hic mihi videntur ludere. Primum, an non est pium
sio 78. quod canit & credit Ecclesia, *Christum clauso Virginis utero prodiisse nascentem*? Et nonne cum hac opinione pugnatur quod sentire videtur *Origenes*, a quo non dissentit *Ambrosius*? Nec dico pugnare cum pietate, sed cum pia credulitate: neque enim hoc usquam Scriptura docet aperte, quod exierit clauso Virginis utero. Pia vero credulitas credit interdum quæ non sunt, eo quod speciem habeant pietatis. Nec enim usquam legimus sine nixu, sine fluxu solito, sine dolore *Mariam* peperisse, & infantem sic exisse, sicut sol penetrat vitrum illæsum, sed his, quoniam plausibilia sunt, favet pia credulitas. Verum haud scio an istos offendat pugnandi verbum, quasi balistis & gladiis res geratur. At Latinis pugnare crebro dicitur quod dissentit. Jam ut pro marginariis etiam *Annotatiunculis* respondeam, quid habet ea quod reprehendi possit? Nonne illic ostendo quomodo pie dici possit utrumque? & quod *Christus* clauso natus utero sit, quia claustrum pudoris non violarit egrediens, quemadmodum nec ingrediens: & quod aperuerit Virginis uterum, qui vere & corporaliter ex ea natus sit. Male sit illi stolido libello, unde viri graves hujusmodi nœnias decerpserunt.

Obiectio 79. *Et ibidem, & Matth. xxi. de eadem beatâ Virgine irreverentissime loquitur, eam mulierem vulgo in affectibus aequalis faciens, & passionis tempore dubiam in fide, illatis auctoritatibus, quæ a catholicis Doctoribus pie exponuntur.*

Respon- Illud irreverentissime, calumniatoris verbum est, nec
sio 79. illi tribuo quod isti fingunt. Profero illic verba *Chrysostomi* & *Augustini*, quæ videntur *Maria* Virgini tribuere quiddam affectus humani, & tamen hoc ipsum interpretor, quomodo possit intelligi citra læsam Virginis dignitatem. Porro non satis intelligo quid dicant catholicos, nisi forte *Chrysostomum*, *Augustinum*, & *Paulinum* non habent pro Orthodoxis, & tamen idem interpretor, quod interpretantur ii, quos isti probant. Legatur *Annotatio*, & rem sic habere comperies. Tantum illos leviter attingo, qui pio fortassis, sed immodico studio tribuunt beatæ Virgini plus quam ipsa velit agnoscere: nec satis habent illam prætulisse Divis omnibus, nisi & Filio æquent, ne dicam anteponan. Ac vereor ne qui hæc faciunt, non tam ducantur amore beatæ Virginis, quam adulentur mulierculis, unde veniantur commodum.

Obiectio 80. *Item in Colloquio, Proci & Puellæ, proci ad puellam: Quod si, ut spero, non sterile fueris nostrum conjugium, pro una virgine multas dabimus. Respondet introducitur Maria: Attamen ajunt rem Deo gratissimam esse castitatem. Et proci: Et ideo castam puellam mihi cupio nubere, ut cum illa caste vivam: magis erit animorum quam corporum conjugium: gignemus Reipublicam, gignemus Christum. Quantum aberis hoc matrimonium a virginitate? Et fortassis olim sic convivemus, quemadmodum vixit cum Maria Joseph. Hæc ille.*

Respon- Ut mihi rursus præstandum sit, quod quocunque
sio 80. nomine, quocunque modo dicitur in Colloquiis, non video quid hic quemquam possit offendere, nisi forte putant ad *Maria* matris *Jesu* contumeliam pertinere, quod illic induco *Mariam* virginem ambitam a proco; quo quid dici potest stultius? Sed rursus quid tam stultum, quod isti non agant serio?

Fortassis illud offendit, quod proci ait, *Quantulum aberis hoc matrimonium a virginitate &c.* Immane quantum mali est in illo, *quantulum*? Et tamen hoc dicitur ab amante juvenis ad puellam adamatam. Hic

quæro, an vulgo sic loquantur proci cum puellis? Si castus nubat castæ, si caste cum illa vivat, hoc est, non libidinis causa, sed prolis, qua concepta destinatur a congressu corporum, si proles gignatur Reipublicæ Christianæ & Christo, hoc est, ad pietatem instituitur, & hic sit finis conjugii, non ita multum, opinor, intererit inter tale matrimonium & qualemcunque virginitatem. Ita loquitur proci amans, non *Erasmus*. Jam supererat unus scrupulus de verbo, *caste*, quod proles non gignatur absque congressu corporum. Primum non est absurdum dicere scēminam castam, quæ viro suo conjugii fidem servat: non enim facit impudicam coitus sobrius ac legitimus. Id si minus esset, tamen ad hoc respondet juvenis, fortasse futurum, ut etiam in conjugio eo proficiant studio castimonie, ut in totum abstinence a congressu corporum, quemadmodum vixit *Maria* cum sponso suo *Joseph*, a cujus convictu nunquam divertit, cui ut marito paruit. Quis unquam audivit sermonem magis impium, præsertim in colloquio proci & puellæ, in hoc confecto, ut pueri discant Latine loqui? Quantum esset discriminis in fide catholica, si talis esset omnium procorum & puellarum confabulatio? Et hæc scilicet notant amore virginitatis ac coelibatus, quasi mundus nesciat qualis sit istorum coelibatus ac virginitas, quod citra contumeliam eorum, qui vere casti sunt ac virgines, dictum esse volo. Nam vera ac spontanea pudicitia nihil est honorabilius.

Item in Colloquio, Naufragium, AD. Ibi vidiſſes, inquit, miseram rerum faciem: nauta canentes, Salve Regina; appellant eam Stellam maris, Reginam celi, Dominam mundi, portum salutis, aliisque multis titulis illi blandientes, quos nusquam illi tribuunt Sacra Littera. ANT. Quid illi cum mari, qua nunquam, opinor, navigavit? AD. Olim Venus agebat curam nauarum, quia nata credebatur ex mari. Ea quoniam desit curare, suspecta est huic matri non virgini Virgo mater. *Obiectio* 81. 82.

Hæc ironia tametsi joco dicta non petit sacratissimam Virginem, sed hominum superstitionem, qui cum impudice vivant, tamen in periculo malunt ad Virginem quam ad Deum confugere, veluti magis exorabilem, eique titulis humanis blandiuntur, quos non habent Sacre Litteræ. Illic enim vocatur *mater Jesu*, non *Regina celi*, aut *Dominam mundi*, aut *Stella maris*. Nec hos titulos infector, sed illorum superstitionem noto, qui putant illam hujusmodi titulis deliniri, qui non sapiunt sinceritatem Christianæ pietatis, utcumque probatur affectus non impius.

Nec hic est ulla ironia in Virginem, sed in eorum superstitionem, qui hoc animo Virginis auxilium implorant, quo Pagani implorabant *Venerem*, quasi *Christus* succurrat in terra, mater in mari. Si mundus non est hac superstitione plenus, fatebor hæc sine causa mihi dicta fuisse, quanquam & per jocum & sub aliena persona dicuntur.

Et infra simili ironia usus in beatissimam Dei matrem, sic ait: Cum jam nihil superesset, quidam avulsit ligneam statuam Virginis matris, jam putrem atque excavatam a foricibus, eamque complexus capis natare. *Obiectio* 83.

Hic articulus indignus est cui respondeatur, nisi forte debuit nataturus saxeam statuam amplecti. Atque cum hic narrentur hominum fabulæ, quæ vulgo dicuntur animi gratia, isti sic examinant, quasi descripserint articulos fidei. Quin potius excutiant *Pogianas* facetias, & *Pontani* Dialogos, si tantum habent otii.

Et in Colloquio, Spectrum, eadem ironia usitur contra beatam Mariæ honorem his verbis: Primum itaque congesti sunt exorcismi efficacissimi, & additi novi nonnulli per viscera beatæ Mariæ, per ossa beatæ Werenfridæ. *Obiectio* 84.

Nec hic articulus ullo responso dignus est. Depingitur illic spectrum arte confectum, exorcista fatuus, qui solemnibus exorcismi verbis addiderat nova quædam, per viscera beatæ Virginis, & per ossa beatæ Werenfridæ: neque enim has formas habet Ecclesia. Quid hoc ad beatam Virginem? Quod si tam religiose favent honori Virginis, sciant omnem contumeliam in Filium Virgini matri maxime displicere, sciant quoties ipsi tractant virgines Deo dicatas, secus quam decet pudicas,

dicas, ad beatæ Virginis contumeliam pertinere, quoties ferunt discordiam inter uxorem & conjugem, ne quid addam, vehementer offendi beatam Virginem, quæ vult omne conjugium esse tranquillum & inviolatum, hoc est, suo simillimum. Hic igitur præstanda erat illa religiosa religio, quam nunc præ se ferunt in nugis.

Obiectio 85. Item in calce Libelli de modo orandi, qua arte conetur avellere a fidelium mentibus piam beatissima Virginis Mariæ devotionem, tu piissime iudex iudicato.

Respon- sio 85. Virgo optime colitur imitatione. Nihil est illic quod avellat a cultu Virginis, sed indicatur quorundam affectus humanus, qui tamen excusatur, non inestitur. Locus est pag. 8. 2. quando locum isti non dignantur indicare. Si Virginis cultum obliterant, qui Christi cultum ubique præferunt, ego me de illorum numero profiteor. In Christo fixa est nostræ salutis sacra ancora, non in Virgine.

CONTRA AUCTORITATEM SUMMI PONTIFICIS ET CONCILII.

Obiectio 86. **M**ultis in locis videtur sentire primatum Pontificis esse rem novam, & non esse ei a Christo collatum. Et in Spongia fol. 6. contendit auctoritatem summi Pontificis non esse de articulis fidei, nec de his pro quibus est homo occidendus a iudice.

Obiectio 87. 88. In Annotat. in Matth. cap. XIV. & in Colloquio, Inquisitione, ibi, Credo sanctam Ecclesiam, quod supra citavimus in his qua contra Eucharistiam. An Episcopi possint constitutionibus obligare ad crimen capitale, non est de articulis fidei, nec pro talibus vellem mori, nec alios occidere, si essem iudex, in Spongia folio 6.

Respon- sio 86. 87. 88. Ad hos tres articulos, opinor, abunde responsum, ne sæpius iisdem iterandis oneremus Lectorem. Tantum hoc dicam, an hic primatus Pontificis, quem nunc illi tribuunt quidam, qui docent Pontificem quamlibet malum & impium non posse destitui, nec objurgandum esse, tantum blande admonendum a summis Principibus: qui docent, si universa Ecclesia decerneret aliquid, & solus Pontifex, puta Alexander sextus, diversum probaret, omnes ut schismaticos & hæreticos ituros in Tartara, solum Alexandrum evoluturum ad superos: qui docent, ad statuendum aliquid quantumvis grave nihil opus esse Pontifici Concilio vel generali, vel Provinciali, ne Cardinalium quidem, si velit uti potestate absoluta: an hic, inquam, primatus sit institutus a Christo, vehementer addubito. Theologi Parisenses negant illam esse superiorem universali Concilio. Verum isti libenter exaggerant Pontificis auctoritatem, non quod illi tam bene velint, sed quod ipsorum majestas pendeat ab illius prærogativis. Dixeram me pro tali articulo nec mori velle, nec quemquam occidere. Isti colligunt non occidendum. At non statim male fit quod ego nolim facere, sum fortassis aliis natura clementior.

Obiectio 89. Contra Catholicos saepe agit causam Lutheri & Lutheranorum, nunc occulte, nunc manifeste, ut legenti ejus Opera non obscurum eris, maxime Epistolas, & Operum ejus Catalogum.

Respon- sio 89. Hic quoniam nihil adducitur certi, & jam toties ad istiusmodi calumnias respondi, supervacaneum arbitror in his iterum refellendis tempus consumere. Tantum in istis desidero gravitatem, qui post tam diutinas vociferationes, obrectationes, & convicia, cum res esset pertracta ad summos iudices, pro certis sententiis, quas ad verbum recitare debebant, de suo capite proferunt quod volunt.

CONTRA IMPERATOREM ET ALIOS PRINCIPES CHRISTIANOS.

Obiectio 90. **Q**uod scriptum est in Evangelio & Apostolicis Litteris de tributo, de vectigalibus, de honorandis Regibus, de parendo tribunis, totum pertinet ad Ethnicos Principes. Porro Christianus Christiano nihil debet nisi mutuam charitatem, in libro de Christiano Principe, & in Annotat. in Epist. ad Rom. XIII.

Respon- sio 90. Scio te Lector jamdudum dormitare, delassatum huiusmodi frivolis, sed hic quæso ut paulisper experigaris, ubi ventum est ad Cæsarem & Principes

A Christianos, quos in me provocare conantur. Verum hoc non facerent tam ridiculo commento, si Cæsarem & Principes Christianos haberent pro hominibus. In Epist. ad Rom. XIII. annoto, quomodo Veteres interpretati sint hæc Pauli verba: *Nemini quicquam debeatis, nisi ut invicem diligatis.* Quorum sententiæ non improbatæ subjicio meam, quæ talis est: Cum hac scriberet Paulus, totus magistratus externus erat penes Ethnicos, aut certe penes non Christianos. Hoc igitur statu rerum Paulus jubet Ethnicis Principibus ac Magistratibus persolveri quicquid veluti suo jure exigunt, etiamsi nonnunquam exigant supra quam illis debetur. Cui vectigal, vectigal: cui tributum, tributum: cui honorem, honorem. Hoc ad Ethnicos Magistratus, quod sequitur ad Christianos referri potest, apud quos tum nullus magistratus erat popularis: Nemini quicquam debeatis, nisi ut invicem diligatis. Postquam solvisses Ethnico Magistratui quod exigis, desisses illi debere: at Christianus Christiano semper debet mutuam benevolentiam, quæ non eget exactione, sed ultro porrigit quod desiderat proximi necessitas. Haftenus Annotatio. Hic sensus ad illud tempus relatus, quid habet quod adversatur Cæsari? Imo potius pro illo facit. Etenim si Paulus vult Ethnicis & idololatri Principibus pendi quicquid exigunt, ob publicam, licet impiam, functionem: quanto magis vult eadem pendi Christianis Principibus, quorum arma legesque serviunt non solum publicæ tranquillitati, verum etiam Christianæ Religioni? Jam cum hujus sententiæ citem Ambrosium auctorem, cur mecum agunt potius quam cum illo? Cur autem addiderint hæc verba de parendo tribunis, non satis conjecto, cum Annotatio tale nihil habeat. Paraphrasis meam sententiam dilucidius explicat. Cur hanc non adducunt in medium? Hic si velim recensere, quot locis doceam Christianos etiam malis Principibus obtemperare debere, declararem quidem hujus notationis insignem impudentiam, sed Lectorem tædio lectionis onerarem.

B Quid autem agitur in libello Christiani Principis? An ut doceam populum non debere vectigal Principi Christiano? Quis unquam sic insaniit? Quomodo Principes administrarent functionem suam, si nihil illis penderet populus? Verum doceo discrimen Ethnici Tyranni, qui ab invitis per fas nefasque extorquet quantum libet, non modo quantum jus est, & Principis Christiani, qui sic imperat, ut volentes deferant subjecti quod debent, nec Princeps exigat supra quam debetur. Christus solvit didrachmum pro se & Petro, cum non deberet: nam id subindicat, sed solvit, ne quid illos offenderet. Sic obedire jussis impiorum Principum, erat illos tolerare, quatenus licuit incolumi pietate. At Christianus Princeps pater est patriæ, mutuaque charitas & populum & Principem admonere debet officii sui. Et calumniam mox excludo, dicens: *Ne vero inter hac cuiquam obrepat huiusmodi cogitatio: Quid igitur? Principi suum jus adimis, & plus tribuis Ethnico quam Christiano? Imo Principi Christiano suum jus vindico & cætera, quibus latius rem prosequor.* Et post hæc, caput addo de vectigalibus & exactionibus, quas nonnullas, sed moderatas agi debere doceo. Quæ admonitio si displicet istis, meminerint, si quando usu venerit, ut magnates exigant etiam a Monachis affatim absque murmure dare quod petitur, secum cogitantes, si juxta Paulum hæc debebantur Ethnicis Principibus, quanto magis Christianis? Et si populus ob publicam tranquillitatem redimendam malis Principibus, & quod non debetur exigentibus, morem gerit, quanto promptius oportet nos idem facere, qui rerum huiusmodi, quas Principes exigunt, summum profitemur contemptum. Hæc, inquam, cogitent, si mea displicet admonitio.

CONTRA ECCLESIASTICAS CEREMONIAS.

In omnibus suis Operibus multa oblique de Ecclesiæ ceremoniis proponit, loquitur, & docet perperam, quod se facere aperte testatur in Catalogo suorum Operum.

Toties respondi me non damnare ceremonias, quas instituit Ecclesia, sed moderatas ac serias magnopere probare. Frequenter autem illos noto, qui facti ceremoniis

moniis negligunt ea quæ propius ad rem pertinent. Id A quoniam in primis facit ad sinceritatem Christianæ Religionis, nec pœnitet fecisse, nec facere cum opus est desinam. Est enim ceremoniarum genus, quod homines sibi pro suo quisque affectu fingunt, quibus & ipsis mirum quantum tribuant quidam. Nec usquam testor me facere quod isti prædicant, sed nusquam fere non testor hoc me non facere. Bella criminatio!

CONTRA DELECTUM CIBORUM, ET ECCLESIAE JEJUNIA.

Obiectio 92. **M**ulta sparsim in suis Operibus adversus ciborum delectum & ecclesiastica jejunia scribit, præcipue in Libro de ciborum delectu, quod se fecisse aperte testatur in Catalogo suorum Operum, & in Libro de interdicto esu carniū: Interdictores ciborum, inquit, damnant Apostolica Littera, videlicet ubi Apostolus dicit: Prohibentes cibos, quos Deus creavit ad vescendum, & prohibentes nubere.

Respon- sio 92. In eo ipso Libro multa prædicantur de laude jejunii Christiani, quemadmodum & de pudicitia. Tantum ibi disputo, an ut nunc sunt mores hominum expediat tollere, non jejunia, sed jejuniorum obligationes, existimans futurum, ut alia ratione plures haberemus vere jejunantes, quam nunc habemus utcumque jejunantes, & levius peccarent qui non jejunant, & minus affligerentur quibus non sunt indicta jejunia. Hoc propono tantum excutiendum Episcopis, damnans interim eos & execrans, qui constitutiones aut consuetudines ab Ecclesia receptas vel negligunt, vel irridunt. Itaque manifestæ vanitatis est, quod obijciunt.

Ciborum delectum compluribus in locis detestatur Paulus, & Petrus in Concilio Hierosolymitano in totum sustulit omnem delectum ciborum, & ante hos ipse Dominus docuit iis quæ intrant per os non inquinari hominem. Hæc cum verissima sint, negari non possunt. Nec ideo damno Patrum constitutiones ex affectu pio profectas, si præsens temporum ratio postulat aliquot constitutionum immutationem, quod antehac non raro factum vidimus ab Ecclesia, idque in rebus aliquanto gravioribus, quam est ciborum aut inedarum præscriptio.

Ciborum delectus, quem damnat Paulus, etiam hodie damnandus est in Christianis: quisquis enim sic abstinere a carnibus, quasi cibis reddat hominem immundum, aut sic vescitur piscibus, quasi pisces adferant munditiam, rem Judaicam ac superstitiosam facit. Et ideo Apostoli super hac re nihil præscripserunt, imo potius docuerunt indifferentiam, ne per occasionem pertraherentur imbecilles in Judaismum. Quod si hodie periculum idem urget, fortassis expediret ab hujusmodi præscriptionibus abstinere, sed ita, ut quod decederet ceremoniis, accresceret pietati. Et tamen hujus rei judicium omne deferro Episcopis. Super his respondimus Beddæ.

CONTRA COELIBATUM.

Obiectio 93. **P**refert matrimonium coelibatui in Encomio matrimonii, & in Colloquio, Proci & Puellæ.

Respon- sio 93. Primum omnium, in declamatione non spectatur rei veritas, sed ingenii dicendique facultas. Deinde in prior declamationis parte, nihilo magis debet declamator præstare rationes omnes quas adfert, quam Theologus argumenta quæ dicuntur ante oppositum. Præterea non simpliciter ibi præfertur coelibatui matrimonium, sed ostenditur illi qui cum agitur utilius. Dubium autem non est, quin aliquibus utilius sit matrimonium quam professio coelibatus. Ad hæc coelibatus illic non sonat vitam castam ac virginicam, sed solutam a conjugio, etiam si sit impudica. Denique si Rhetorices exercitamenta fictaque themata vocantur ad quæstionem fidei, examinetur & declamatio de laude ebrietatis, & apologi, similiaque ludicra. Quanquam in eadem declamatione mea, virginitas tribuitur Angelis, conjugium hominibus. Mirum vero si proci suadet matrimonium puellæ, quam amat. Coelibes ubique terrarum abunde multi sunt, pudice viventium immane quanta paucitas. Verum hac de re pridem respondimus Joanni Atensi, nuper etiam Judæo Clitoveo.

CONTRA SCHOLASTICOS DOCTORES.

Ultra id quod in multis locis oblique damnat Theologiam Scholasticam, in Enchiridio, Christus, inquit, interdixit suis, ne sinerent se Magistros vel Dominos nominare, unde indocte & ambiziose Magistri vulgo se permittunt appellare.

In sophisticam Theologiam & quæstiones inutiles frequenter aliquid dico, quod admonitu dignissimum est. Scholasticam Theologiam nusquam damno, sed frequenter approbo. Libri mei testes sunt. Sed quid istos putat? Christum id vetuisse verissimum est, ac merito notandi sunt & hodie, qui sic amant vocari Rabini, quales, proh dolor! videmus nimium multos, qui multo superbior gloriantur ac tument hoc titulo, quam olim Scribæ & Pharisei. Quod supercilium, quod mentum, quas buccas, quem typhum videmus in quibusdam? ut procul etiam agnoscas elatum Rabinum. Quid hoc adversus pios ac probos Doctores Scholasticos? qui tamen ipsi recte facerent, si titulum illum non solum ambiciosum, verum etiam ineptum, nec aliis tribuerent, & sibi prohiberent tribui.

CONTRA INDULGENTIAS.

Quanti ponderis apud Erasmus sint Indulgentiæ, facile nosse poterit, qui ejus Opera legerit. In Enchiridio tamen sic dicit: Episcopi volunt Christianos ita credere suas Indulgentias valere, ac si Paulus, Andreas, & Jacobus dedissent.

Nemo dubitat quin Episcopus de pœnis Ecclesiastica censura infligendis possit suis aliquid remittere, si videatur id expedire salutis, vel gregis, vel ejus cui indicta est satisfactio. Porro quantum Indulgentiæ valeant apud inferos, opinor ipsum etiam Romanum Pontificem dubitare. Quanquam a me nusquam hujusmodi condonationes simpliciter damnatæ sunt, sed admoniti potius qui his superstitiose fidunt. Et quanquam in administratione sacramentorum eadem est potestas Episcoporum, quæ fuit Apostolorum, tamen non tenemur idem ponderis tribuere dictis Episcoporum, quod tribuimus scriptis Apostolorum, de quibus dubitare nefas est. Quanquam locum non indicant, nec vacat omnia disquirere. Alioqui non dubito quin ipse locus habeat quod excludat calumniam.

Contra Sanctorum venerationes, sacras reliquias, imagines, & peregrinationes ad pia loca multa dicit in Colloquiis, qua propter prolixitatem eorum prætermittimus.

Adversus superstitionem, qua secus quam oportet quidam colunt Divos, ac venerantur eorum reliquias, adorant imagines, & in horum honorem longinquas & inutiles peregrinationes suscipiunt, nec interim student Sanctorum vitam æmulari, sed potius sub religionis umbra sceleratiores sunt, sæpe loquor in scriptis meis, sed infra rei dignitatem. Qui docet verum Divorum cultum, & pro hominibus & pro Divis loquitur, etiam si quid ob id decedat aliquorum quæstui.

CONTRA JUS IN BONIS TEMPORALIBUS.

In Enchiridio Can. 6. Proprietatem Christiana charitas non novit. Et ibidem: Tu credebas, inquit, solis Monachis interdictam esse proprietatem, & indictam paupertatem? errasti, utrumque ad omnes Christianos pertinet.

Omnibus Christianis scripsit Paulus, ut qui emunt sint tanquam non possidentes, & qui utuntur hoc mundo, sint tanquam non utentes. Si Aristoteles vult inter cives omnia esse communia quod ad usum attinet, multo magis id decet inter Christianos, ut charitas faciat communia, non quod fas sit cuiquam aliena sibi vindicare, sed quod alienum occupat, qui fratri egenti non opitulatur cum possit. Hunc non punit lex humana, sed punit lex divina. Quoties hoc admonent Orthodoxi pii, Christianum dispensatorem esse rerum suarum verius quam dominum, & omnia jure divino esse communia, nominatim Augustinus cum aliis aliquot locis, tum Epistola XLVIII.

Hæc eo pertinent, ut benigniores sint homines ad communicandum proximo, non ad usurpanda aliena. Verba mea sic habent: Dives es, memineris dispensatorem esse te, non dominum, ac sollicitus vide quomodo rem communem trahes. Et paulo post: Lex te punit, si quid alieni Tom. IX. Zzz sustule-

sustuleris, non punit, si tuum fratri egenti subtraxeris: at utrumque punit Christus. His verbis aperte distinguo legem divinam ab humana. Et aliquanto superius simile quiddam dico: Omnia sua bona omnibus existimet esse communia, proprietatem Christiana charitas non novit. Non dictum est, nullam esse proprietatem: neque dictum est, utere rebus alienis, cum est opus, vel invito domino, sed quoties eget frater, id quod tibi superest, charitas possessoris putat esse illius qui eget. Quis unquam audit doctrinam magis impiam?

CONTRA LIBERTATEM ARBITRII.

Objectio 98. AN Liberum Arbitrium conducat ad salutem, non est de articulis fidei, nec vellem pro hoc aliquem occidere, si iudex sim, nec in discrimen capitale venire. In Spongia. In libro de Libero Arbitrio: Itaque quod ad sensum meum attinet, fateor de Libero Arbitrio multa variaque tradi a Veteribus, de quibus nondum habeo certam persuasionem, nisi quod arbitror aliquam esse Liberi Arbitrii vim. Hæc ille.

Responsio 98. Ad prius illud jam ante responsum est. Ad alterum articulum ut tribus verbis respondeam. Quidam putarunt in nobis situm esse, velle bonum, facere non item: quidam, nec velle, nec perficere. Rursus alii scripserunt in nobis esse velle bonum, licet imperfecte, ut opus esset gratia Dei. Quidam etiam hoc adimunt homini, docentes bonum hominis propositum non adjuvari, sed dari a Deo. Rursus quidam liberum appellant, quod in nobis sit posse velle, licet velle bonum in nobis non sit. Hæc libertas est & in impiis Spiritibus. Alii liberum intelligunt vel ad bonum, vel ad malum. Theologi Scholastici docent, per opera moraliter bona hominem posse promereri gratiam merito congruo. Item de perpetua & nova gratia variae sunt opiniones. De his quoniam non satis convenit inter Orthodoxos, fas est mihi suspendere certam pronuntiationem, donec audiero vocem Ecclesiae. Articulus autem fidei voco, non quaslibet Scholasticorum opiniones, sed de quibus certo pronuntiant, vel Scripturae evidentes, vel Symbola publicitus recepta, vel Synodi universales.

CONTRA POENAS INFERORUM.

Objectio 99. Non est alia flamma in qua cruciatur dives ille commensator Evangelicus, nec alia supplicia inferorum, de quibus multa scripsere Poeta, quam perpetua mentis anxietas, quae peccandi consuetudinem comitatur. In Enchiridio, canone 20.

Responsio 99. Ad hunc articulum abunde responsum est in Appendice, quam adjeci Supputationibus in Beddam. Et satis arbitror istos esse progressos, posteaquam a summa Trinitate perventum est usque ad inferos: quanquam testantur etiamnum pendere lectionem, rectius otium collocaturi suum, si id temporis evolant *Ambrosium, Augustinum, aut Hieronymum*, in quibus vel discant aliquid Christiani candoris, vel si omnino libet calumniari, plura reperient obnoxia talibus calumniis, quam in scriptis meis. Quod si ex animo studerent Ecclesiae tranquillitati praesentique rerum tempestatu componenda, potius ea colligerent e lucubrationibus meis, quae faciunt contra *Lutheri* dogmata, quam quae possunt ad aliquam *Lutheranae* sententiae suspicionem detorqueri. Quanti faciant Celsitudinem tuam, ornatissime Praesul, qui tam otiosis ac frivolis obtreptionibus onerant eam, ipsi viderint. Nam hæc tibi non solum offerenda, verum etiam dicenda putarunt. Me vero summopere pueret vel hæc Apologiam tam eximio dicere Praesuli, quam tamen judicandam offero, nec sine pudore, nec sine dolore: siquidem ut pudet hoc genus naeniis obstrepere summo summisque rebus occupatissimo, ita dolet huiusmodi tumultibus, & sublimitatem tuam, & industriam meam a rebus magis frugiferis, ad hæc non minus inutilia quam inamœna devocari. Quod si poteris huius lectionis devorare tedium, *Erasmus*, sat scio, misericordia dignum judicabis potius quam ira. Nam ipse quidvis agere malim, quam hoc. Porro iudicium tuum alacri bonoque animo sum expectaturus: non quod existimem in scriptis meis nihil esse quod jure queat reprehendi, sed quod hoc animo sim, ut si quid com-

periatum adversum sinceræ doctrinæ, magis propemodum gavifurus sum errati correctione, quam innocentiae victoria.

DESIDERIUS ERASMUS ROTERODAMUS
CANDIDO LECTORI S.

QUIS expectasset a viris, qui se columnas Ecclesiae volunt haberi, tam stupida, tam crassa, tam indocta, tam malitiosa judicia? Et huius negotii duces sunt præcipue *Dominicani*, non gregarii, sed Magistri nostri, tum *Franciscani*, nec hi sane vulgares, sed ex illo Seraphico sodalitia, qui dicuntur *Observantes*. Nam hi cum antehac in negotio *Lutherano* dormitarent, nunc nescio cuius rei fiducia profluit in aciem. Opinor Pontificem illis minatum, se rescissurum quicquid indulget privilegiorum, ni se præbeant fortes viros. Sed ita rem gerunt multis locis, ut & Ordini Seraphico multum detrahant & auctoritatis & gratiae, nec causam Ecclesiae admodum juvent. Videntur enim magnam spem posuisse in plurimorum hominum stultitia, qua freti fortiter contemnunt eruditorum & cordatorum paucitatem. In hoc sapiunt, quod lingua potius quam calamo belligerantur. Scriptum inficiari difficile est: quanquam solent hoc quoque. Verum si quid dictum est, licet in publico, licet sexcentis audientibus, & urgeat aliquis, statim habent in promptu: non dixi, non ista dixi. Si res ad testimonia redeat, multi favent, multi non meminerunt: & qui se putant meminisse, diverse, ut sit, narrant audita. Postremo cum universo Ordine rem habet, qui cum uno sodali litigat. Itaque nemo lubens se palam admiscet talibus controversiis. Norunt multorum arcana, habent suos Corycæos in Principum aulis, in divitum familiis, habent sua stratagemata mystica, quibus ulciscantur eos qui parum favent Ordini. Itaque a prudentibus viris timentur magis quam amantur: existimant enim, nihil esse melius quam cum hoc hominum genere nihil prorsus habere commercii. Si digitum admittas in familiaritatem, totum corpus ingerunt: si deficias, aut lædas, miris cuniculis moliantur vindictam. Quid hic commemorem quos tumultus excitarint primum in aula Caesaris, deinde *Salamanica*, quoties palam ac publice vociferati sint hæreticum & *Luthero* deteriorem *Erasmum*? Cum Principes viderent illorum impotentiam cohiberi non posse, postularunt ut si quid haberent cognitione dignum apud legitimos iudices proponerent, nec huiusmodi seditiosis clamoribus turbarent *Hispaniam*. Datum est spatium satis amplum. Actum est negotium per septem Ordines, ex quibus delecti sunt eruditissimi quique. Atque interim adjuti sunt cuiusdam plusquam sycophantico libello, qui totos septem annos in hoc laboravit, ut ex omnibus libris meis exciperet quod posset ad calumniam detorqueri. Alioqui quando illi, pene dixeram, ventres tantum voluminum evolvissent? cumque jam immensam articulorum sylvam obtulissent, sed indigestam, in qua frequenter eadem iterarentur, iussi sunt a summo iudice sylvam in ordinem & compendium redigere, quo liceret rem cognoscere. Factum est: hic venerabilis libellus exhibitus est publicus. Cumque ab eodem iudice diligenter essent admoniti, ut res citra convicia Christiana moderatione transigeretur, tamen omnes tituli habent atrocem contumeliam. Addidere contumeliosam praefationem, nec usquam temperant a conviciis, nisi forte convicium non est, irridet beatam Virginem, damnat cultum Divorum, impie sentit de Trinitate, aliaque permulta, quibus hic religiosus scatet libellus, qui cum offeratur iudici, tamen nusquam non illi præjudicat præitque. Quis vel inimicissimus potuisset illorum inscitiam malitiamque magis traducere quam faciunt ipsi? Et ob huius præclaros articulos sollicitatus est Caesar, sollicitati sunt Archiepiscopi, evocati sunt trium Academicarum præcipui Theologi, indicta est Synodus, decantata est Missa de Spiritu Sancto, praesedit vir & imaginibus & eruditione & morum integritate clarus, *Alfonso* Archiepiscopus *Hispalensis*, qui praefatus est rebus agendis, graviter admonens, ut etiam atque etiam temperaretur a tumultu & verborum petulantia. Qui defendebant,

mo-

modestissime de laudibus meis præfati sunt: at protinus a Monachis impotens tumultus exorsus est, ut nec Archiepiscopi auctoritate sedari potuerit: sic enim decreverant vincere, cum intelligerent se causa multo inferiores. Atque cum quidem conventum pestis diremit, in quo sic rem gesserunt Monachi, ut Præsul a renovanda Synodo libenter abstineat. Jactabant enim se majorem errorum sylvam collegisse, sed audierunt, ex unguibus leonem. Jam, opinor, ad illos delatus erat Bedda liber, quem in me pridem evomuit, quo ducentis annis nihil exiit stultius, malitiosius, indoctius, denique Bedda dignius. Et post hæc queruntur me parum æquum

A Monachis. Prodeat ex omnibus quisquam, sive Dominicanus, sive Franciscanus, sive quocunque titulo, quocunque cultu, cui me præbuerim minus amicum eo quod Monachus esset, nisi forte omnes ducunt pro hostibus qui tales calumnias non possunt æquo animo perpeti. Favores emerendi sunt benefactis, non extorquendi malefactis. Si viveret Dominicus aut Franciscus, non ad alium hæc deferrem quam ad illos, cum hos patres jactitent, a quorum moribus quam maxime degenerant. Quod de pluribus, non de omnibus dictum velim. Oremus Dominum, ut istis crassis ventribus indat mentem aliquanto saniores. Vale Lector.

C L A R I S S I M O D.

A L B E R T O P I O

P R I N C I P I C A R P E N S I

S. P.

UM ingenii candor deceat illustri genere prognatos, & eximia felicitas nesciat invidere cuiquam, tum autem ab iis, qui te domestica consuetudine penitus cognitum habent, prædicetur insignis quædam naturæ tuæ benignitas, qua completi soles etiam parum dignos tuo favore: demiror, quis genius instiget animum tuum in Erasmus. Quæso, ut æquo animo feras libertatem nostram. Fieri potest ut error sit in nomine, neque me fugit, quam non sit tutum rumoribus hujusmodi credere. Quare te rogo, ut si quid est hujusmodi existimes hæc non tibi scribi. Complures, qui istinc huc veniunt, consentientibus vocibus narrant, Romæ quemdam esse Principem Carpensensem doctum, magnæque apud purpuratos Patres auctoritatis, qui passim ac palam deprædicet, Erasmus nec esse Philosophum, nec Theologum, nec ullius solidæ doctrinæ. Idem ad me perscribitur Epistolis multorum æque consentientibus. Atque hæcenus nihil commoveor, si quis ea de me prædicet, quæ ipse tum dictis, tum scriptis ingenue profiteor, nullis magis indignans, quam his, qui me falsis & invidiosis laudibus onerant. Si me venditarem pro magno Theologo, aut Philosopho, merito mihi detrahat aliquis leonis exuvium. Nunc cum nihil magni de me pollicens, præstem id quod possum, nulli me præferens, neque cujusquam officiens gloriæ, miror si quisquam bene natus, & insigni doctrina præditus, breviter, adeo felix, ut contemnere possit citius quam odisse vulgares istos doctrinæ simios, dignetur obtrectare Erasmo, qui tui similes semper venerari consuevit & adorare: qui nec invidere novit aequalibus, qui inferiores gaudet quantum potest evehere. In argumentis, quæ mihi suscepi, arbitror me non omnino infeliciter versatum esse, præsertim si cogites me barbarum ea scripsisse barbaris. Nihil adhuc tractavi, quod Theologum requireres multa Philosophia instructum, præterquam Liberum Arbitrium, quod a multis impositum, ægre susceptum, quam potui, simplicissime tractavi, nec tamen impie, ni fallor, si parum erudite. Proinde quis, oro, fructus, si vir tantus persuaseris Erasmo esse rudem heroicarum disciplinarum? Sunt hujus classis quam plurimi, qui tamen se jactant Doctores. His magis conveniebat detrabere personam, qui passim in Scholis docent adolescentes nihil scire, & persuadent nihil nescire. Jam facile fero, si quisque pro suo arbitratu de ingenio litterisque meis, aut eloquentia judicet. Magis me commovent illæ voces, quas audio subinde repeti ab eodem Principe in convivii Cardinalium, in conciliabulis eruditorum, quicquid est hujus tumultus, ex Erasmo natum esse. Hoc cum sit vanissimum, quid dici potuerat hostilius ab eo cujus utrumque parentem veneno sustulisset?

Cum prodire cæpisset Lutheranae tragædiæ præmium, eique fere totus orbis applauderet, ego primus omnium dehortatus sum amicos, ne se illi negotio admiscerent, cujus exitum augurarer fore cruentum. Et quoniam quidam jactabant me cum Luthero sentire, videlicet quo plures ad suam allicerent factionem, ego libellis editis professus sum mihi nihil esse rei cum Luthero, nec unquam fore; ipsum Lutherum admonui, rem Evangelicam ita tractaret, ne quid ambitioni, ne quid odio datum videretur, caveretque ne res in seditionem exiret. Frobenium minis etiam coercui, ne quid excuderet Lutheranum. Abstinent ille, non absque suo luculento damno, meo potius obtemperans animo, quam suo commodo serviens. Quotquot apud Germanos & Elvetios amant bonas litteras, initio erant Luthero addictissimi. Hos omnes ex juratis amicis mihi feci hostes acerrimos, paucis exceptis. Cumque hinc Theologi quidam odio bonarum litterarum nullum non moverent lapidem, quo me in factionem (ut ipsi putabant) jam jam damnandam protruderent, hinc Lutherani blanditiis, technis, denique minis & conviciis idem hoc agerent, licet consilio diverso quam Theologi, tamen hæcenus digitum latum dimoveri non potui, ut ab Ecclesiæ Romanæ societate discederem. Hunc animum non omnino contemneres, si nosset tot regionum nostratum animos, si Principum consilia, si scires quos tumultus excitare potuissem, si me ducem hujus negotii voluissem profiteri, sed ego malui me nudum & inermem utriusque partis jaculis exponere, quam ullum porrigere digitum factioni, quam non agnoscit Ecclesia Romana. Sed occasionem Lutherus hausit e libris meis: id fortiter negat ipse Lutherus, qui eadem de me prædicat & scribit quæ Princeps ille Carpensensis, videlicet nihil me scire Theologiæ, quod nusquam cum illius dogmatibus consentiam: sed fingamus aliquid haustum e lucubrationibus meis, qui magis istud imputetur mihi quam Paulo aut Augustino, unde sua fere confirmat dogmata? Certe cum illa mea scriberem, nihil minus suspicabar, quam hujusmodi tumultum

exoriturum. Sunt qui dicant, cur non statim nascenti malo occurristi? Quia cum multis suspicabar, Lutherum esse bonum virum, corrigendis depravatissimis hominum moribus divinitus missum, quanquam jam tum mihi displicebant quædam, de quibus illum admonui. Porro cum mundus esset plenus Academicis, videremque fabulam esse mire plausibilem, non vulgo tantum, sed etiam principibus Episcopis, ac nonnullis etiam Cardinalibus, quæ fuisset temeritas, me privatum homuncionem publico orbis favori oppedere. Quod si me pateris libere proloqui, qui fuerit hujus mali primus fons, dicam pro mea quidem sententia. Sacerdotum quorundam palam impia vita, Theologorum quorundam supercilium, Monachorum quorundam non amplius ferenda tyrannis, huic tempestati locum fecit. Hoc velim ita dictum in malos, ut bonorum existimationem nihilo faciat deteriore, & ita dictum in genere, ut Ordini nulli sit irrogata contumelia. Principio erat bellum cum Linguis ac Latinis litteris, his ego hætenus favi, ut admisset ornarent juvarentque recepta studia, non ut veteres Professores de ponte, quod ajunt, deicerent, & servirent gloriæ Christi, non ut veterem Paganismum nobis revocarent. Hic cum ancipiti Marte decertaretur, res per Monachos detracta est ad negotium fidei. Hic illis placebat prætextus. Non dubito quin audita tibi sit Reuchlinica tragædia. Hinc cæpit in illos incrudescere Doctorum odium. Mox fervente adhuc bello inter mystas & osores Musarum, exortus est Lutherus. Illico conati sunt illi litterarum politiorum cultores Lutherano negotio involvere, quo simul & illos perderent. Ita gradibus quibusdam res alterius partis semper in pejus vergentis pervicacia, tum alterius quorundam odiis & intempestivis clamoribus hucusque progressa est tragædia. Habes rem, ut est, absque fuco descriptam. Nunc si verum est, quod ad me delatum est, quaeso, ut istam persuasionem abjicias, & istiusmodi voces mihi periculosas contineas: sin vanum est, ignosce, quod hujusmodi naniis obtulerim Celsitudinem tuam, cui precor omnia læta feliciaque. Datum Basileæ sexto Idus Octobris, Anno M. D. XXV.

A D E X H O R T A T I O N E M
C L A R I S S I M I D O C T I S S I M I Q U E C O M I T I S
A L B E R T I P I I
C A R P O R U M P R I N C I P I S,
D E S I D E R I I E R A S M I R O T E R O D A M I
R E S P O N S I O.

Utinam fortuna mihi, Alberte Principum eruditissime, plausibilis aliquid ad te scribendi dedisset argumentum, quanquam hic ipse casus, etsi parum felix, non prorsus tamen infelicitate cessat, qui pro Epistola, nec admodum longa, & tam inelaborata rudique, iustum volumen summo studio parique ingenio perpolitum reddidit. Cæterum an & illud mihi gratulari debeam nescio, quod pro litteris privatim ad unum scriptis liber est redditus, qui populo, non uni mihi, scriptus videtur. Id hac factum occasione crediderim, quod cum jam pridem haberes argumentum paratum adversus Lutheri sectam, mea provocatus Epistola, conjunxeris quorundam de me querimonias cum Lutherianorum dogmatum confutatione, duos, ut ajunt, parietes de eadem fidelia. Nec enim libet hoc de viro tam claro, tam docto, tam humano, denique de Alberte Pio suspicari, quod eadem arte me negotio miscuerit Lutherano, qua Pseudotheologi quidam solent in concionibus & colloquiis meum nomen cum illius nomine conjungere, nimirum ad eum modum abutentes imperiti populi simplicitate. Istorum videlicet artibus res ad hanc usque tempestatem progressa est, quæ, utinam vanus sim augur, brevi ad plures dimanabit, ni melioribus consiliis fuerit occursum. Quanquam autem pro ingenii tui dexteritate multa congeris atque insulcis, ut videaris ad hoc faciendum necessitate adductus, tamen, quod ipsa loquitur res, Epistolæ meæ tribus propemodum verbis responderi poterat, quæ nihil aliud abs te exigebat, quam ut poneris istam de me persuasionem, vocesque ut vanas ita mihi parum honorificas contineres, si quidem rumor verus huc advolasset; sin minus, putares eas litteras ad te scriptas non esse. Alius illud fortassis exostularet, quod Epistolam illam negligenter uni scriptam evulgaris orbi, easque voces, quas ut posthac contineres rogabam, non modo non continuisti, verum etiam multo atrocius per Typographos evulgasti, simul & incitiam barbaricamque meam traducens, & innocentiam in capitale crimen vocans. Nam de tota

A censura, quam de ingenio, judicio, doctrina, facundiaque mea palam ferre dicebaris, apologiam omnem tibi remisi. Saltem illud erat curandum, ut Epistola sic excuderetur, quemadmodum ad te erat missa. Illic enim lego penitus pro penitus, nostrarum pro nostrarum, nasceres pro nosces: item in nobis revocarent pro nobis revocarent, indignatus pro indignatus: rursus hic cæpit pro hinc cæpit: mox negotio se involvere pro negotio involvere, quod studio cuiuspiam depravatum videri queat, siquidem pronomen additum prorsus invertit sententiam: verum hæc scio Typographis imputanda potius quam tibi: quemadmodum & illud, quod cum universa capita sectæ Lutherana refellas, totus liber in paginarum frontispiciis habet, ad Erasmi Epistolam Responsio, quasi quicquid illic agitur, ad me pertineret. Nam quod Badius noster præfixit præfatiunculam, suo jure suoque more fecit, & ad te, ni fallor, nihil attinet, quanquam sunt in ea quoque voces, quæ vix respondent meo erga ipsum candori, in quibus est illud, quod me scribit apud Patres purpuratos male audisse: nunquam enim accepi quemquam Cardinalium de me parum amice loquutum. Certe multorum Epistolas habeo, honorificentissime scriptas, nec id unquam questus sum. Tum quod laudes, quas tuus candor præter omne meritum meum in me voluit effundere, sic interpretatur, quasi tua humanitas veram objurgationem hoc pacto voluerit mitigare. Et omnino verum est, quod Paulus Petro restitit in faciem, quemadmodum ille scribit, sed nusquam Paulus Petro calumniam impegit in faciem: quanquam Græci locum hunc aliquanto plausibilis, ac mea sententia rectius interpretantur, quam divus Augustinus, qui tribuit perversum studium inducendi Gentes in servitutem Legis. Deinde pronunciat etiam, quod probe me voces ad palinodiam. Verum negabis horum quicquam ad te pertinere, nec mihi consilium est ob hæc naniis humanissimo Principi ullum facessere negotium, ac vereor, ne tibi justior exostulandi causa videatur, quod cum ante annum, ni fallor, librum tuum ad me miseris, nulla tamen cum responsione dignatus sim. Cæterum id temporis iter in Italiam nullis hinc litteris erat pervium, ac non multo posteaquam tuum librum accepissem, Rome ruentis fragor omnium certe piorum animos

mos hic attonitos reddidit. De te rumor ferebatur incertus; alii narrabant cum *Clemente VII.* periclitari: rursus alii dicebant quod tempestitiva fuga consuluisse & rebus & incolumitati tuæ. Ubi tamen locorum ageres, ne odor quidem ullus ad nos pervenit. Itaque cum aliis iniquis laboribus supra modum oneratus essem, visum est id operæ in aliud prorogare tempus, quoad certo didicissem, qui te locus haberet: id quod ante triduum denique cognovi, videlicet amici cuiusdam litteris, qui simul codicem misit typis excusum. Id factum est 5. Id. Febr. cum ad mercatum *Francfordiensem* professionem adornent Typographi octavo Cal. Martias. Ad respondendum itaque supererant dies decem, & eram sic occupatus, ut vix alias æque. Sub id tempus mire tumultuatur officina typographica, quæ sex prælis unico me suggerente materiam desudat. Angebar anceps animi, propterea quod verebar, ne, si distulissem respondendi officium, viderer id vel offensione quadam animi vel contemptu tui facere. Rursus deterrebat volumen plusquam justum, ac tempus adeo angustum, ut vix attente relegendis tuis suffecturum videretur. Verum animavit me ista tua singularis humanitas, ut vel ex tempore tuis litteris responderem, sed carptim, & ad ea duntaxat, quæ me propius attingerent. Tu pro tua solita facilitate boni consules.

Principio occupationum excusationem, qua uteris, sic arbitror mihi tecum esse communem, ut opiner te maioribus ac splendidioribus quidem occupari negotiis, me tamen densioribus ac molestioribus. Nam adversæ valetudinis excusationem summopere doleo tibi mecum esse communem. Erat enim istud, *Alberie*, ingenium, quod spretis omnibus oblectamentis, ad quæ solet imaginum claritas & opum facultas invitare, summam eloquentiam cum omnibus absoluta numeris eruditione conjunxit, dignum perpetua valetudinis prosperitate. Et haud scio, an non ipsum incommodum, de quo quereris, nonnulla ex parte debeas tuæ Minervæ. Mihi certe studiorum laboribus sic obruto, ut nec ægrotare liceat, nec mori, nec uti Medicorum opera: rursus valetudinis adeo afflictæ, ut subinde sit cum morte luctandum, vix tantum otii contingit aliquot mensibus, ut avidissimo licet vacaret tuum librum evolvere. Et jam nunc percurri verius quam perlegi. Primum hoc mihi credas velim, vir eximie, non pessimæ fidei homini, nihil enim dubitem iurjurandum quamlibet sanctum interponere, si tu postules. A probationibus enim abstineo, ne, dum verbosius docere conor mihi nullum esse otium, hoc ipso declarem me otio abundare. Jam non expectas, opinor, ut par pari referam, & volumen pensum volumine. Quod si maxime suppeteret ctium, talia sunt pleraque quæ congeris, ut aut ad me nihil pertineant, aut seram habeant ac proinde sterilem querimoniam, aut ejus denique generis sint, ut nec agnoscere possim, nisi meo cum dedecore, nec refellere sine multorum offensione, & quod gravius est, sine causâ, cui pariter favemus, discrimine. Sic enim hæc temporibus exulcerata sunt omnia, ut, quocunque te vertas, sentias te incedere per ignes suppositos cineri dolofo, quicquid attingas, vomitum & ulcus reperiis, & sub omni lapide dormientem scorpionem. Nonnulla vero sunt inspersa tuo volumini, quæ sicut *Romæ* pridem a multis, nunc ubique leguntur ab omnibus, ita, si prodirent in manus eorum, qui mea lustrarunt, quibusque omnis vitæ meæ ratio non incognita est, nonnihil detractura videantur candoris istius & æquitatis existimationi, quæ te bonis omnibus facit amabilem, ut fortunæ splendor & eruditionis præstantia facit admirabilem. Equidem optabilius arbitror a multis amari, quam suspici. Alioqui cupiebam volumen tuum formis excusum volitare per manus omnium, si quos forte vel auctoritas ista, vel eruditio, vel eloquentia, vel candor & æquitas, qualis hæcenus a nemine præstita est, revocaret ad sanctiora consilia. Videmus enim quantum exulcerarint quidam hoc malum, dum parum dextre conati sunt adhibere medicinam. Sed utinam ita temperasses stilum, ne meam causam cum negotio *Lutheri* com-

misceres, & ita tibi solidam laudem ex impietatis confutatione parasses, ut nobis immerentibus non aliquid labis adspargeret.

Cum enim moleste feram cum *Luthero* laudari, longe molestius est cum illo accusari, & sic accusari, ut ego viam struxerim, ille in Ecclesiam irruperit. Quod tamen abs te nec studio nec malitiose factum scio, sed ita tuo candori, ut suspicor, persuasum est ab his, inter quos versaris. Solent enim ingenia simplicia candidaque, cuiusmodi decet esse Principum, ut nemini dolum meditantur ipsa, ita de nemine facile suspicari, quo fit ut facilius ab aliis honesti specie fallantur. Neque enim animum inducere possum, vel tantum otii per tuas occupationes esse tibi, vel tantum patientis stomachi, viro semper exquisitissimis assueto rebus, ut nostras nœnias vel evolvere vacaverit, ne dicam introspicere, si libuisset, vel libuerit, si vacasset. Multis enim nec futilibus argumentis videor mihi colligere, te nonnulla, quæ torques in me, non hausisse ex lucubrationibus meis, sed ex colloquiis hominum, qui plurimum absunt ab ingenii tui candore, quorum hoc studium est, ut per subornatas personas suam agant fabulam. Nec ulli, ut modo dicebam, magis idonei sunt fraudibus improborum, quam qui ob ingenii sinceritatem non noverunt ipsi cuiquam fraudem texere. Hujus rei non conjecturam, sed certissimum indicium ex malorum meorum experimeatis capio, non semel in gravissimas conjectus turbas, dum aliorum mores ex meis æstimo. Atque hac in causa candor iste tuus, quo mihi laudis tantum tribuis, non dicam quantum agnoscam, sed quantum alius nemo tribuit eorum, qui meam mediocritatem, si tamen mediocritas est, ad invidiam aliorum meumque tædium laudibus extulerunt, adeo me non sublevat in hoc argumento, ut vehementer etiam oneret. Sic enim apud se cogitabit Lector. Vir tantus, tam in cæteros candidus, non hæc scriberet de *Erasmo*, nisi plus haberet compertum quam scribit. Hæc ne videar omnino sine causâ scribere, pauca delibabo, sed paucis. Omittam interim amplissimas laudes, quas si mihi tribuis ex animo, hoc magis debeo tuo candori, quo minus agnosco: sin, quod magis arbitror, ut hoc ceu melle prælito lenires objurgationis absinthium, amplector humanitatis consilium: quanquam ego talia delinimenta nihil moror, jam nec puer, nec rerum humanarum prorsum imperitus, aut si malis stropharum istiusmodi rudis: etiam si tu non absinthium porrigis, sed lethale toxicum ista sermonis blanda specie ceu vasculo gemmeo propinas. Siquidem hæc est tuæ suaviloquentiæ summa, ut *Lutherum* invidia subleves, orbique persuadeas, quicquid est hujus miserandæ calamitatis, uni *Erasmo* acceptum ferri oportere. Hoc cum sit atrocius, quam si beneficii crimen objicias, quid mea refert, quam blande id facias, nisi quod quo placidius id agis, hoc præsentius adfers venenum, quasi cicutam vino misceas. Itaque non dubito quin libertatis veniam, quam a me precatus es in amica privataque expostulatione, sim abs te vicissim impetraturus in causâ multo invidiosissima. Quanquam quid attinet impetrasse, qua non liceat uti? Qua quidem in re nondum statui, vir præclare, utrum gratulari debeam isti tuæ felicitati, an laudare prudentiam, qui fabulam per se gratiosam ita institueris agere, ut etiam si parum feliciter agas, tamen applausurum sit theatrum. Nam *Romæ* pridem in tuo nimirum theatro libellum hunc expolisti ac propemodum edidisti, eandem fabulam denuo saltas *Lutetia*, ubi scis esse *Bedaicos* aliquot & *Sutorios* ac Pseudomonachos, qui utroque, quod ajunt, pollice fautori sunt, quicquid scripseris, modo in *Erasmum*: tum in eorum laude versaris, quos merito taxare tutum non sit, falso etiam laudare gratiosum. Nec augeri mihi clepsydram petam, cum hæc sint ex tempore peroranda. Non excutiam igitur quæ sint isthic quorundam eruditorum de me censuræ, solus non credo, quod hic quidam apud neminem non deprædicavit, nullo amici & inimici discrimine: pro summis habeo, quæ mihi doctorum hominum & litteris significantur, & oratione

referuntur, quid hic aut ille nominatim, quo loco, quo tempore; dixerit, quo modo alius detrahat eloquentiam, alius tribuens utcumque tolerabilem phrasim, in totum adimat iudicium, alii me negant esse *Ciceronianum*, quod apud illos crimen est atrocius homicidio, nonnulli dum festivi volunt videri *porrophagum* & *Errasimum* appellitent pro *Erasmo*, quidam etiam ab orthodoxorum classe submoveant. Habeo libellos *Oreste* dignos, qui *Roma* versabantur inter Secretarios Pontificios, nec mihi titulo est opus auctoris indice. Facies ipsa minus mihi proderet hominem quam phrasim. Boni consulo duos *Stunica* libellos non minus indoctos quam petulantes isthic editos in me, ac vetantibus etiam Pontificibus & Cardinalibus distractos. Nihil me movet quod ornatissimus juvenis *Georgius Sauromanus* suo libello, quem isthic edere parabat, coactus est dispungere quicquid habebat honorificam de *Erasmo* mentionem, cum tu interim litterarum rei teneres principatum, atque adeo, si vera scribunt, tuus illa calamus jugularat. Non queror me fraudatum laudibus, quæ nihil aliud quam gravant invidia, officium erat illa dispunxisse, sed animum expendo illorum qui id perpeti non possunt, quanquam & hoc istis facile condono, qui tamen haud impune facerent, nisi totus in hoc essem, ut jam vicinus extremo vitæ limiti, contemptis omnibus, conscientiam hanc approbem *Christo*. Multa dissimulanda sunt alio properanti. Scio more hominum fieri, ut libentius nuncient tristitia quam læta, nec quicquam minus libenter credit huiusmodi rumoribus. Verum in his erat juvenis quidam, ut tibi charissimus, ita tuæ eruditionis admirator unicuique. Præterea alter tibi juratissimus sodalis, cum ante annos septem Pontificis causam apud nostrates ageret, effutiit apud me, nam hoc habet bonum præcipuum, quod nihil continet, esse *Roma* quemdam Cæsaris Oratorem, qui hostili esset in me animo. Atque id quidem temporis, nec te sciebam esse *Roma*, nec audieram Cæsaris negotia procurare. Non edidit quidem ille nomen, editurus si quid institissem, sed ex notis, quas effutiit, & ex iis, quæ postea cognovi, certo collegi te esse illum, de quo locutus erat. Verum hic ipse mihi soleo libenter imponere, ut quod sciam nesciam, usque adeo non placet cum eruditis viris dissidium.

Candorem tuum probo, quod tam amanter *Stunicam* tuam deprædicas, quanquam illa, homo candidi ingenii, & homo minime invidus, nec *Hispanos* arbitror sine risu lecturos, qui modo libros illius legerint, fumis, gloriis, & manifestis calumniis refertos. Quod ad Religionem attinet, tria duntaxat loca vocavit ad calumniam, sed quod ipsa res indicat, nec religiose nec erudite. Verum ego *Stunica* laudibus nihil detrahā, nec ea Camarina per me rursus movebitur, imo quod ad me quidem attinet, paratus sum per sinceram amnestiam, prorsus abolitis superiorum contentionum vestigiis, Christianæ benevolentiae foedus cum homine ferire. Tantum hoc dicam, si non attigisset, nisi quæ vere merebantur reprehensionem, aut si semet intra civilitatem continuisset, dignam cum studiis liberalibus, tum homine Christiano, quemadmodum nunc apud omnes famam celeberrimam est assequutus, ita tum apud cordatissimos ac probatissimos quosque plus veræ laudis tulisset. Atque hic interim dum caveo, ne qua pristinae contentionis ulcus refricem, nonnullam meæ causæ partem sciens ac volens prodo. Nam cum tu mihi renoves, quæ ille pridem in me jaculatus est, tamen dissimulas quæ illi responderim: sive quia iudicaris nullius esse momenti, sive, quod magis arbitror, ea non legeris. Quod quidem incommodum tota hac disputatione devorandum erit. Etenim cum nihil sit in accusationis tuæ capitibus, quod non libris editis semel atque iterum diluerim, tu sic proponis, quasi nihil omnino responsum esset. Atqui tui candoris erat, aut recipere satisfactionem, si iusta videbatur, aut refellere, si quid minus probares. Quod si hic repetere pergam, quæ toties diversis locis a me dicta sunt, quis erit modus voluminis? Sin reticeo, videbor agnoscere quicquid intendis, præsertim apud eos, qui nostra non attingunt.

A Nulli porro minus attingunt, quam qui clamorissime in mea scripta debacchantur. Verum priusquam ad quorundam insimulationes respondeam, imitabor illud sapientis dictum, *Iustus in principio sermonis accusator est sui*: profiteor me non uno modo peccasse in edendis lucubrationibus meis. Prima culpa plane mea est, quicquid edo, abortus verius est quam partus. Hoc vitium mihi penitus insitum est. Non fero recognoscendi tædium, non premendi moram, non elimandi quod deformatum est diligentiam. Atque huius culpæ toties ipse mihi poenas haudquaquam leves do, majore tædio relambens ac refingens mea, quam si initio iustam curam adhibuissem. Altera culpa mihi communis est cum amicis, qui mea facilitate nonnunquam sunt abusi, protrudentes ad suscipiendum argumentum, ad quod tractandum non eram natura compositus, aut quod ejus generis esset, ut satius fuerit non tractare. Id usu venit primum in *Moria*, mox in vertendo Novo Testamento, quanquam posterius hoc optimi quique suis calculis approbant, nimirum intelligentes hoc laboris fuisse necessarium ad intelligendos Græcorum commentarios, quorum omnium lectio discrepat ab hac nostra, quæ vulgo fertur. Idem ab *Hispanis* factum est in Veteri Testamento, minore cum invidia, sed quod gaudeo majore studiorum fructu. His rebus factum est, ut multa scripserim potiusquam feliciter. Atque ut fateor quædam a me facta scriptaque, quæ nec facturus eram nec scripturus, si seculum hoc exoriturum divinare potuissem: ita testor, animum hunc a novandarum rerum studio concitandisque tumultibus semper abhorruisse, quemadmodum & nunc abhorret, speroque fore ut huius mentis nunquam me poeniteat.

Tantum præfatus, veniam ad hominum querimonias, quas tu placide quidem refers, sed ita tamen ut in eadem esse sententia videaris. Primum asseveras me huius tumultus occasionem dedisse, tametsi causæ datæ gratiam facis. Verum *improbis*, juxta Græcorum proverbium, *præter occasionem nihil deest*. Hanc si rapiunt e Divinis Litteris, si ex veterum orthodoxorum libris, non mirum si rapuerunt ex meis lucubrationibus, & id quod ad corrigendos mores recte dictum erat, detorquent ad tumultum. Hinc orsus, addis in hoc consentire cunctos, utcumque variantes in cæteris, *Lutheranos* ex meis fontibus hausisse, quo sua pullulantia venena irrigarent, vel ex meis potius hortis letalia semina collegisse. *Tam multa*, inquis, *consentium in placitis utriusque, ut aut Lutherus videatur Erasmi-zare, aut Erasmus Lutherizare*. Ego fortasse mearum lucubrationum cæcus sum iudex, nec enim ejusdem est, juxta *Socratem*, *parere*, & *de partu edito ferre iudicium*, attamen mea relegens, ut quædam offendo quæ displicent, ita nullum invenio dogma, quod cum improbat *Lutheri* decretis consentiat, sed innumera quæ palam ab illius dogmatibus dissentiant. Hoc tam evidens est, ut vere tangi, quod dici solet, digitis, pedibusque sentiri possit. Quid autem isto proverbio stultius, quod inter Pseudomonachorum pocula natum est, ἡ Ἐρασμὸς λυθερίζει, ἡ λυθερίζων Ἐρασμὸς. Dignum vero quod abs te claro juxta ac docto viro recineretur. Sic *Lutheri* sicut *Erasmus*, ut coccysat lusciniā. Sed age patiar mihi eximi oculos in meis scriptis, quæ sit, ut cum undique complures exstiterint, qui summa contentione tentarent ostendere me cum *Luthero* consentire, nullus adhuc potuerit demonstrare, mihi vel in uno dogmate, de improbat *Luthero* loquor, cum illo convenire? Quod si fuisset, an putas hoc fuisse tacituros *Lutheranos*, aut ipsum etiam *Lutherum*, qui quanta violentia feratur in me, declarat, ut nihil aliud, illius *Servum Arbitrium*. Et qui sunt isti qui prædicant consentire nos in tam multis placitis? Ex tam multis sycophantis nullus adhuc exstitit, qui vel unius dogmatis consensum potuerit approbare. Scilicet profiliit nuper cum suis conjuratis aliquot *Bedda Parisiensis Theologus*, homo, quod res indicat, adeo nullius iudicii, ut careat etiam sensu communi, quid effecit tot arte recensendis erroribus, nisi ut suam traderet stupiditatem cum infano calumniandi studio conjunctam? Si licet bene dicta ad pravum intellectum detorquere, si omnem sententiæ vicinitatem in suspicionem trahere, plura sunt in *Hieronymi*, *Augustini*, atque adeo *Pauli* litteris, quam in meis. Itaque impudentissime

sime mentiuntur, qui jactitant *Lutherum* ac me non diversa scribere, sed diversa. Sed attigi quædam, inquis, velut in dubium revocans, de quibus dubitare nefas. Attigi, non ut ista labefactarem, sed ut eruditiores solidioribus argumentis comprobarent, quæ nondum videbantur ad plenum esse persuasa. Atque illa mea qualiacunque, tranquillis studiis, nullo rerum tumultu, legabantur, donec stolidi quidam *παράται* apud imperitam multitudinem vociferari cœpissent, quorum seditiosos iuxta ac dementes clamores si tibi pergam hic depingere, vix mihi fidem habiturus sis, tanta portenta latere inter eos, qui splendidis magnificisque titulis sese populo venditant. Qui tamen non in aliud promoverunt, nisi quod se cordatis ac doctis viris reddiderint magis ac magis invisos, quosdam etiam idiotas mihi conciliarint, quibus ante fueram vel ignotus vel parum charus, sic existimantes, fieri non posse, quin vir bonus esset, in quem illa tam stulte, tam impotenter, tam furiose deblaterarent. At initio, inquis, non fuit ingrata temeritas. Ego, priusquam illius libelli prodirent, summo studio dehortatus sum amicos, ne se miscerent illi negotio, & apud multos profeci. Nec hoc contentus, illico scriptis publicatis testatus sum, nihil mihi esse negotii cum *Luthero*. Quotquot *Lovanii* agentem adierant me *Germani*, quos nunc intelligo jam tunc hoc agitasse quod nunc agunt, sic dimisi, ut facile sentirent animum meum penitus abhorrere ab hoc negotio. Primus omnium subodoratus sum ambitione corruptum hominis animum. Qua de re, quoniam adhuc sanabilem arbitrabar, ipsum admonui, sed tamen ipsius provocatus litteris. Hæc nimirum sunt argumenta, mihi placuisse hominis, ut ais, temeritatem. Atqui initio, quam tu temeritatem appellas, plerique vocabant pietatem. In hac opinione si fuisset, cur ego potius accuser quam cæteri? Ignovit illis *Leo* decimus, qui primum in *Lutheri* factionem erant pertracti. Nunc actio *Lutheri* mihi nunquam placuit: fabula, quam agi putabam, non omnino displicuit, sed is error erat mihi cum tot hominum millibus, cum tot utriusque status primoribus, communis. Mores Ecclesiæ nimium prolapsos jam olim suspirabat orbis, neque quisquam usquam erat vir pius, qui non optaret Christianæ pietatis instaurationem. Sed calamum, inquis, in illum noluisse stringere. Scilicet totus orbis mei calami nutu mutasset animum. Et hic fingor eloquentia singulari, ingenio summo, doctrina mirabili, gratia & auctoritate incredibili præditus apud *Germanos*, videlicet nusquam laudatus, nisi dum gravor invidia. Primum obsecro te, vir æquissime, quæ fuisset temeritas, cum orbis tot haberet Academias, tot eximios Theologos, tot eruditos Episcopos, si ego privatus, tum totius rei Theologiæ rudis, sic enim illi pronunciant, velut alter *David* profilissem lacepsurus *Goliath* ad singulare certamen, ac totius pene orbis fremitum in meum caput provocassem? Sed finge me hoc facinus ausurum, quod illud fuisset consilium, stringere ferrum in eum, de quo certe dubitabam, quid ageret, aut quo spiritu duceretur? Rursum finge mihi constitisse, quid eram profecturus? Profecto nihil aliud, nisi quod effecti edita diatriba, in planicibus, ut ajunt, equum, excitavi ferox ingenium ad sua confirmanda dogmata, & illi vehementer addictis triumphum renovavi. Quid profecit *Priores* ille vestras? Tantum videlicet, ut impositum sit illi *Roma* silentium. Silebat Academia *Lutetiana*, & *Erasmus* pronunciaisset in *Lutherum*? Eram tum fateor utcumque gratus apud studiosorum populum: auctoritas vero quæ tandem esse mea potuit homini non solum privato, sed omnibus modis humili? Verum finge fuisse nonnullam, an huic cessissent illi, qui nec Academiarum, nec Pontificum, nec Cæsaris auctoritati tantillum cesserunt? Jam ad hoc negotii non perinde conducebat eloquentia, si tamen est ulla mea, ut rei Theologiæ cognitio. Si vassitici tribuis, quod hujus peritiam in me extenuem, objiciam tibi gravissimum auctorem *Sturmicam*, cujus auctoritatem effugere non potes, posteaquam hominem ornasti tam magnifico testimonio. Possum & ex sodalitate Romana multos objicere, qui vix mihi tribuunt sensum hominis. Nunc quo graver invidia, Deum immortalem! ex quantula musca quantus fio

A repente elephantus. Itane nullus erat qui in tanto orbis tumultu objiceretur alex Martis, nisi *Erasmus*? Quanto felicius tu prodisses, *Alberte*, præter ornamenta fortuna, præter auctoritatem, præter gloriam nulla invidia contaminatam, tam recondita Philosophiæ ac Theologiæ peritia, tanta etiam sacundia, tanta moderatione præditus? Hac certe via felicius innotuisses orbi, quam recensendis aliorum de *Erasmo* querimoniis. Sed ubi quæso sunt isti quos memoras, tam sagaces meorum lucubrationum expensores, qui conferre norunt dicta dictis, priora prioribus, verba verbis, syllabas syllabis? De *Leo* & *Sturmica* nihil dicam, quibus cum mihi, si patiantur, pacem esse cupio, si id nimium est, saltem inducias, lege libellum de *Racha*, & videbis unius expensoris præclarum exemplum. Nec dubito quin legeris, lege furiosas *Bedde* censuras, & peripicies cujusmodi sint expensores. Quod si te piget illa legere, noli, vir optime, mihi movere invidiam commemorandis, ne dicam comprobandis, talium suspicionibus. Hic si tibi commemorem, quæ censores isti in concionibus, in publicis prælectionibus, in convivis, in conciliabulis, in scholis, in privatis colloquiis effutierint, plane diceres illud e proverbiiis, *ὅς ἐπιπύει*. Et tamen hi sunt, quibus potissimum displicent mea scripta. Inter tales quoniam tu ob similitudinem studiorum assidue, ut opinor, versaris, fortasse non in tempore dixerim illud e Comædia, *corrumperunt mores bonos colloquia mala*, sed tamen insignem illum naturæ tuæ candorem nonnihil offuscant colloquia maligna.

Addis catalogum peccatorum meorum. Multa, ut ais, leguntur in meis, quæ tam male sonent, quæ in dubium revocent jam olim definita, quæ auctoritatem adimant sacramentis, Patrum sanctionibus, Pontificis maximi dignitati, Sacerdotum honori obstrepant, sacras ceremonias parum revereantur, Monachos insectentur, professiones illorum derideant, consuetudines optimas damnent. Miror *Albertum* hæc tam manifestæ vanitatis vel referre posse? Nam persuasum habeo hæc tuo quidem calamo, sed aliorum animo scribi. Poteram uno responso refellere universa, si dicerem, quod verissime dicere poteram, hæc omnia esse splendida mendacia. Cæterum ut ad singula tribus verbis respondeam: Si quid in dubium revocavi, aut tale fuit, ut nondum videretur satis excussum, aut de quo non existeret Ecclesiæ definitio, id si quando facio, testor ingenuè, me nolle præjudicare usquam Ecclesiæ placitis. Ecclesiæ sacramentis ne tantulum quidem auctoritatis detraxi, sed addidi nonnihil, quod quidem in me fuit. Quas vero tu Patrum sanctiones appelles nescio. Ecclesiæ constitutionibus tribui quod satis est, nisi forte parum illis tribuit qui non æquat illas præceptis divinis. De Pontificis dignitate mox dicam. Si obstrepat Sacerdotum honori, qui per occasionem admonet eos officii, fateor, obstrepo nonnunquam, sed hic strepitus est mihi cum *Hieronymo*, cum *Cypriano*, cum *Chrysostomo*, cum *Bernardo* communis. Sed quorsum atinet a Præscis adfiscere patrociniū, cum tu in hoc tuo libello multa libere dicas in Sacerdotes, Theologos, ac Monachos, nihilo secius ipsam professionem summopere probans? Cur autem tractantur Divinæ Litteræ, nisi ut obstrepant malis omnium moribus? Nec verearis improbare quasdam receptas in Ecclesiam ceremonias, veluti tantum præfractum, ut vocas, & organorum strepitum. Nihil detraxi dignitati Sacerdotum, sed isti fortassis alio gnomone metiuntur Sacerdotum dignitatem, quam ego metior. Ecclesiasticas ceremonias semper veneratus sum, immodicas, superstitiosas, & ineptas alicubi taxo: taxo illos, quorum mundus est plenus, qui neglecta vera pietate fidunt ceremoniis, sacris quidem illis, sed in hoc repertis, ut hinc proficiamus ad meliora. Profer mihi unum Monachum, quem ut Monachum sum insectatus. Nullos ego magis ventros, nec inter ullos magis liberet vivere, quam inter eos qui vere mortui mundo vivunt secundum regulam Evangelicam, nisi hæc corporis imbecillitas redderet me ad omnem hominum convictum inutilem. Si quando moneo adolescentes, ne se temere præcipitent in vitæ genus ignotum, ipsi interim ignoti sibi, si taxo Monachos, qui circumeunt mare & aridam, ut artibus rudem ætatem pelliciant in

in nassam, si commonstro quibus in rebus sita sit vera Religio, an ob id infector Monachos? Nec Ordinem, nec professionem usquam infector, cum Collegiis, in quibus viget regularis disciplina, mihi semper fuit amicitia, & ut quisque Monachus integerrimus est, ita mihi semper fuit charissimus. Et istorum, qui se traducunt in dies magis ac magis, non raro me miseret. Quod si mundi favor in quosdam refrigit, suis factis imputent, non meis scriptis. Quas autem optimas consuetudines damno? nisi forte isti vocant optimum quicquid est vulgo receptum. Ad hæc omnia cum & aliis compluribus & *Stunica* responderim, tu tamen ea recensens, perinde quasi nihil responsum esset, occinis nobis veterem querimoniam. Proferuntur scilicet Epistolæ, in quibus *Lutherum* vel laudo, vel tam remisse tracto, ut multis videar *παροτρύνειν*, tamen si videor improbare tumultum. Quid mirum, si, cum res adhuc in ancipiti staret, suspense loquor? An ille protinus colludit cum *Ario*, qui probat hominis ingenium & Scripturarum peritiam? Contentiosas opiniones in *Luthero* nunquam probavi, nec joco, nec serio. Fortassis ea fuit vel tua felicitas, vel mea infelicitas, ut solæ Epistolæ, quæ ad calumniam faciunt, delatæ sint ad manus tuas, sed diversæ perferuntur ad *Lutheranos*. Ita tibi ut videtur usu venit in scriptis meis, quod prudenter simul & graviter ipse scribis, vulgo fieri, ut quæ deteriora sunt deferantur ad nos, meliora silcantur. Cum tot locis quæ iusta sunt deferam auctoritati Ecclesiæ, sacramentis, Patrum sanctionibus, piis Sacerdotibus, sacris ceremoniis, vero nomine Monachis, optimis consuetudinibus, idque tam frequenter, ut, si velim omnia in unum colligere, nasciturum sit ingens volumen, nihil tamen horum ad te deferitur, aut occurrit, sed tantum ea, quæ possunt ad calumniam detorqueri. Jam finge me scribere privatim ad Principem, quem scio toto pectore favere *Luthero*, an non moderandus est sermo, ut impetrem quod ago, si modo id quod ago pertinet ad Religionem Christianam? Si is tibi videtur *παροτρύνειν*, aut, quod verbum post magis arrisit tibi, *ἀμφισβητεῖν*, qui non dimovens oculos a scopo pietatis Evangelicæ, in utraque parte probat quod probandum est, damnat quod improbandum, fateor me & nunc *παροτρύνειν*, & tamen ab Ecclesiæ communione nec latum digitum discessi, nec ulli me factioni unquam addixi, quanquam innumeris machinis huc protrusus. Itaque plane vanum est, me nihil in *Luthero* damnare, præter seditionem? Sed ut demus esse verum, an tibi videtur leve malum detestari, qui detestatur seditionem? Quantum mundani spiritus jam pridem irrepsit in Ecclesiam, quam multa sunt, ad quæ jam pridem suspirant homines, quibus *Christi* gloria chara est, quam pene fuit extincta scintilla vigoris Evangelici? Et impius est qui hæc correcta vellet, sed auctoritate Principum & Pontificum, ne res in tumultum versa cedat in deterius. Non ille *Melius* est, qui nunquam discedit a recto, sed is potius, qui *Christo* titulis ac ceremoniis blanditur, re vera mundo servit. Quod si videmus eam esse conditionem rerum humanarum, ut semper in deterius prolabantur, *τὸ πρῶτον*, quod ajunt, *περιγυρνέιν*, cursu quodam & impetu suo, etiam quæ sunt optimis instituta rationibus, ad pessimos mores pertrahentes, obsecro te, ad quid valent Sacræ Litteræ, si non licebit per eas ad extrema degenerantem pietatem ad archetypum revocare? Quid erit lux, si ponatur sub modium? Quid erit sal, si nihil habeat acrimoniæ? Tollamus e medio Sacras Litteras, & concordēs hilaresque compotemus, & abolito *Christo* fruamur hoc mundo dum licet. Hoc quid sit, non omnes intelligunt. Sunt enim non isthic solum, verum etiam in omnibus mundi plagis, qui Christianismum aliquot ceremoniis metientes, nihil aliud quam mundum spectant, nec unquam serio de *Christi* Philosophia cogitarunt. Nec jam ea res clam habetur, eo proficit impietas, ut semet in apertum proferat, hinc manifestum Judaismum referens, hinc evidentem Paganismum, adeo plerisque defuētis studio pietatis, ut fucum etiam pietatis abjecerint. Arbitror te virum cru-

ditum, bonum, ac prudentem intelligere quid hîc dicam, quid premam, publicæ tranquillitatis causæ meæ detrimento serviens. Non omnes qui *Romam* se conferunt, agunt Religionis negotium, nec omnes *Christi* negotium agunt, qui *Lutherum* appellant pestilentem bestiam. Et quî scimus an talem bestiam corrigendis moribus nostris immiserit Deus? Hæc eo minore suspitione loquor, quod is in neminem immanior bestia fuerit, quam in me. Et adhuc tamen cum illo videor colludere, & cum tali bestia depugnantem & transverso adoriuntur *Suores* & *Bedda*, nimirum Religionis zelo commoti. Sero, inquis, *proslisti ad pugnam*. Utinam istud crimen vere in me hæreat. At ego vereor ne ante tempus, ni aliis præsidii agamus *Christi* negotium, quam adhuc agi video. Multa reticeo, ne quid ulceris rebus ad hunc modum exasperatis renovem. Isto nomine in jus voca Theologos *Lutetianos*, qui sero prodiderunt articulos, nec aliud quam articulos. An quisquis non strinxit calalum in *Lutherum*, *Lutheranus* est? Et ipse abstinui, & alios deterui a factione. Quid erat necesse me scribere in *Lutherum*, in quem primus omnium scripsit *Prieras* sacri palatii Magister, quam feliciter, ipse non ignoras. Nulli magis adjuverunt causam *Lutheri*, quam qui vel stolide clamarunt, vel frigide scripserunt in *Lutherum*. Quis autem injunxit mihi provinciam conferendi manus cum *Luthero*? Solus *Nicolaus Egmondanus*, ubi coram Gymnasiarcha *Lovanii*, quantum collibuit, vitiorum in me deblaterasset, hisce verbis invitavit me ad hoc negotium: *Conscripsisti pro Luthero, scribe nunc contra Lutherum*. Bella conditio! ut me profiterer fecisse quod nunquam inciderat in animum, deinde scribendo pœnas darem. Jamque volitabant Monachorum voces, *Commitemus Erasmus cum Luthero, deinde perdemus utrumque*. Quis non miretur, *Erasmus* talibus blandimentis non potuisse pellici ad scribendum adversus *Lutherum*? Jam qui censorium diploma detulit, illico spargebat has voces apud suos, *Nihil egerimus nisi prius extincto Erasmo*. Constanter fugit meum colloquium, subornatis tamen, qui, quid de ipso seu *Lutheri* negotio sentirem, explorarent. Et certe nihil ab eo tentatum non est, ut me perderet. Atqui longe aliud in mandatis habebat a *Leone* decimo.

Sed recte facis, qui tandem descendas nominatim ad quædam, quibus infirmioribus plurimum obfuerim ad pietatem, quanquam quos tu quidem infirmos appelles nescio, nisi forte *Stunicam* & *Beddam* inter infirmos numeras, aut certe *Lutherum*. Nam hos potissimum offendi. *Quorsum attinebat*, inquis, *annotare prius tempore non fuisse agnitam aut exerciam maximi Pontificis potestatem*? *Damasum Papam*, summum Sacerdotem dictum fuisse, non summum Episcopum, *Augustinum scripsisse Episcopo Romano*, & perinde *Hieronimum ut equali ceteris Episcopis, multis prætermisissis quæ in oppositum ab iisdem scribuntur* &c. Hic rursus, vir ornatissime, quæso, ut patienter audias quod verum est, cogor vel desiderare candorem in te, vel suspicari, tibi nostra non esse lecta. Cum enim ad id quod objicis satis, ut opinor, responderim tum *Stunica* tum aliis sycophantis, tu perinde refers, quasi nihil omnino sit responsum. Ego, ut locus incidebat, annotavi, non in unam partem tantum, sed & in diversam, quorum alterum excerptis ad calumniam, alterum factum negas: nec id ulla in Romanum Pontificem malevolentia factum est a me, sed quo de hac re disputantibus cogitandi materiam suppeditarem, & diluendi quod offendeat præberem occasionem. Imo plura sunt in meis loca, quæ tuentur summi Pontificis auctoritatem, quam quæ vocant aliquid in dubitationem: tum in Editione posteriore si quid erat ejus generis, ut posset infirmum, vel, ut melius dicam, plus satis firmum offendere, vel sustuli vel mitigavi. Verum quæ faciebant ad calumniam, ea tantum ad te delata video, sed diversa vidit *Joannes Eckius*, qui ex iisdem Annotationibus citat meum testimonium pro tuenda summi Pontificis dignitate. Quanquam id, ut dixi, a me non uno

uno in loco factum est, & alioqui tot scriptis tribuo Romano Pontifici totius Ecclesie primatum, fremen-
tibus cunctis, qui Romano Pontifici male volunt. Quæ tanta iudiciorum perversitas, alteris dicor labe-
factare Pontificis auctoritatem, alteris dicor adulari. An non a multis disputatum est & quotidie disputatur
de potestate summi Pontificis? An non hic in quibus-
dam Transalpini Theologi a Cisalpinis dissentiunt? Nonne *Occam* aliquando vellicat Romani Pontificis au-
thoritatem? Nonne idem facit aliquoties *Joannes Ger-
son*, ne quid dicam de *Bernardo*? Nonne pridem Car-
dinalis *Cajetani* libello respondit quidam e *Sorbona*
Theologus? Neque tot seculis convulsa est Romani
Pontificis dignitas: & tantum valuerunt decem *Era-
smi* verba, non asserentis, sed obiter indicantis locum
in Auctoribus excutiendum, ut totus mundus insurge-
ret in Pontificem, neque quicquam e diverso valuerunt
tam multa, quibus constanter & reverenter assero Ro-
mano Pontifici suam dignitatem? Hæc isti quidem dis-
simulant, at ea non fugiunt *Lutheranos*, apud quos hoc
nomine pessime audio lapidorumque conviciis, velut assen-
tans hosti Ecclesie, sic enim illi vocant, quem nos ap-
pellamus Ecclesie principem. Jam cum constet ex Vete-
rum monumentis Romano Pontifici non usurpatam
fuisse potestatem, quam nunc usurpat, qui distinguit
traditam potestatem ab exerta, utrum labefactat Pon-
tificis auctoritatem, an stabilit potius? Nimirum stabili-
lit, indicans viam, qua possint illa refelli. Quod si agni-
tæ & ærtæ voces offendunt aures, iisdem usus est
Cardinalis *Cajetanus* in postremo libello, quo defendit
Pontificiam majestatem, cur mihi vitio vertitur, quod
in illo laudatur? Ego apud *Lutheranos* non alio nomine
pejus audio, quam quod ubique fartam tectam volo
Pontificis auctoritatem. Et utinam omnes Romani Pon-
tifices tam metirentur suam dignitatem iis rebus quibus
oportet, quam ego illius auctoritati nihil detractum
volo. Videant autem ne qui dignitatem illius tantum
æstimant ac tuentur hujus mundi præsidii, pejus illi
consulant, iis qui palam incessunt. In me compertum
habeo, nullum hostem plus adferre mali, quam ami-
cum imprudenter ac sinistre diligentem. Plus invidiæ
conflavit Pontificio nomini *Cajetani* libellus, nimis offi-
cioso scriptus, quam *Lutheri* convicia. Nec parum offe-
cit ejus opinioni *διπλωματοφόρος* ille, tam insolenter se
gerens, doctis ac magnis etiam minitans, & omnia suis
tumis complens. Dixit apud me, *Pontifex Romanus tot
Duces, tot Comites sæpe dejecit, facile dejiciet tres pedicu-
losos Grammaticistas*. Idem alias dixit, *Pontifex potest dice-
re Casari Carolo, Tu es cerdo*. Utrum hoc est tueri Pon-
tificii nominis dignitatem, an sinistre prædicando in
odium pertrahere? Hujus Collega dixit apud me, *Bene
invenimus illum Ducem Federicum*: idque prorsus eo
vultu, quo solent tetrici litteratores pueris minari vir-
gas. Habenda ratio dignitatis Pontificiæ, quis negat?
Sed non minor habenda est ratio gregis, pro quo *Chris-
stus* effudit sanguinem. Auctoritatis, dignitatis, domi-
nii, principatus plena sunt omnia. Sed mundus interim
eget pastoribus, contabescit jejunio verbi Dei, errant
homines velut oves palabundæ, quia non habent qui
præluceant piæ vitæ exemplis, qui e Divinis Litteris
erudiant, admoneant, increpent, hortentur, consolentur.
An credis nos nescire qualem populum habeat *Ita-
lia*? de vulgo loquor, satis pium habitura, si Sacerdo-
tes sui muneris meminissent. De nostris nimium habe-
mus compertum. Quid est in causa? Nempe quia Sa-
cerdotes quidvis agunt potius quam quod oportet, tem-
pla muta sunt, raris etiam sacrificiis, ut de vita fileam.
Grege Domini, qui deglubant, qui mactent, habet, qui
pascant, qui foveant, non habet, aut certe paucissimos.
Hæc istis querulis non magnopere curæ sunt. Sed alius
supputat quanto minus redeat ex decimis aut indulgen-
tiis, alius quantum decedat emolumentis ex dispensatio-
nibus, annatis, confirmationibus, privilegiis, exceptio-
nibus, litibus, officiis, feudis, aliisque similibus, ex qui-
bus accrescere solent Episcoporum census ac dignitas.
Quæ tamen ego nunquam invidi Sacerdotibus. Debetur
illis honos, & victus ad dignitatem sufficiens, non ad

luxum exuberans, sed optarim illos non minus meminisse
quid ipsi debeant populo, quam quid populus debeat
ipsis. Hæc si facerent, sentirent, ni fallor, orbis favorem
in ipsos recalescere. Nam auctoritas non aliis defensa
præsidii quam minis ac suppliciis, quam diuturna stabi-
lisque futura sit, nescio. Et hic parum candide me per-
trahis in causam, in qua nec obticescere mihi commo-
dum est, nec respondere tutum. Sed obsecro te, nonne
præclaras causas adferunt isti, quibus doceant me totius
hujus tumultus fuisse auctorem? quoniam memini non-
dum exertæ potestatis, quoniam annotavi Romanos Pon-
tifices olim aliis titulis appellatos quam nunc appellantur.
Quamquam in his nihil est, quod ex diametro pugnet cum
his, quæ tu recitas in summi Pontificis commendationem.
Atqui tam atrox crimen erat aliis argumentis approban-
dum. Equidem adeo faveo testimoniis, quæ tu discrete
profecto & eleganter in Pontificiæ dignitatis approba-
tionem adfers, ut doleam te non efficacioribus usum ar-
gumentis. Nobis enim, qui toto pectore agnoscimus Epi-
scopi Romani primatum, præsertim in spiritualibus, ista
abunde satisfaciunt, vel, ut melius dicam, supervacanea
sunt. Illis erat respondendum, quæ alii dictis ac scriptis
impingunt illi. Quæ cujusmodi sint, non est cur te ad-
moneam: ad ea vix interdum habemus quod respondeamus.
Quod si tibi videtur Pontificis lædere majestatem,
qui medendi gratia dicit aliquid in malos Pontifices, cum
Cypriano, cum *Hieronymo*, imo tecum ipse expostules
oportet, qui in hoc ipso volumine tam multa dicas in
impios Sacerdotes, & irreligiosos Monachos, ac Theo-
logos morosos. *Non est*, inquis, *Grammaticistarum incessere
vitam Pontificum*, quod tamen in alios dicis, non in me,
nec improbo quod dicis, ne illud quidem, quod scripsit
Cardinalis *Cajetanus*, solis Monarchis fas esse monere
Pontificem, sed blande, si palam tyrannidem exercet in
Ecclesiam. Sed quomodo claudes ora plebis? An minis
tantum? Hujus generis est, quod alicubi tribus verbis
dixi nomen *Cardinalis* fuisse ignotum ætate *Hieronymi*.
Quid tum postea? An protinus corrumpit universa Cardina-
lium dignitas? ut nomen fuerit, certe hoc Cardinalium
genus non erat. Nec *Hypodiaconi*, nec *Archidiaconi* no-
men exstat in Apostolicis Litteris, quemadmodum nec
Archiepiscopi. An eo protinus damnatur Ordo? Monacho-
rum genus primum sub *Anastasio* nosci coepit *Roma*.
Num ideo protinus damnatus est Monachorum status?
Nullus ante me disputavit, quo tempore, quo fonte sit
ortus Cardinalium ordo? Nemo de turba & pompa Car-
dinalium questus est? Pontificum libelli indicant tum in-
stitutos, cum orbis agnoscens Romanam Ecclesiam to-
tius Reipublicæ Christianæ principem, eo conflueret si
quid exstitisset, quod eruditorum consilium requireret.
Ad id muneris electi sunt duodecim Cardinales viri do-
ctrina, moribus, & linguarum peritia instructi, qui nunc
vocantur *Penitentiarii*, penes quos hæret functio. Nomen
ac dignitas penes alios est, quæ nunc Regum æquatur
celstitudini. His de rebus quanta sit orbis querimonia, ni-
hil attinet referre. Ego tantum dubitavi, num Cardina-
lium dignitas sit ab Apostolis profecta, & sum auctor to-
tius tumultus, quia per occasionem tribus verbis notavi,
videri nomen illud esse recentius. At innumera loca sunt
in meis lucubrationibus, in quibus honorificentissime scri-
bo vel ad Cardinales, vel de Cardinalibus, ad quæ cum
fremant qui male volunt Romano Pontifici, tamen isti
dissimulant. Sed tantum apud illos valet trium verborum
annotatiuncula, ut totum hunc tumultum existiment mi-
hi imputandum. Utinam Cardinales vera dignitate præ-
fulgeant quotquot sunt, & orbem bis diffidiis liberent: &
summus Pontifex, qui multorum Regum unus dignitatem
opibus & strepitu superat, tantumdem valeat auctoritate
spiritus, ut filios suos redigat in concordiam. Non enim
altius hunc specum ingrediar, in quales tu me nimium
sæpe vocas. Nam si lubeat hic tractare quibus in rebus
sita sit vera procerum Ecclesiasticorum dignitas, & ad
hanc conferre mores & acta horum temporum, intelli-
git, opinor, tua prudentia, quantus mihi pateat incendi
campus. Sed absit ut oleum camino adjiciam. Si *Stunicam*
probas, quod ob nescio quæ verbula liberius in Interpre-
tem dicta velut e plautro debacchatus est in nos, concedet

æquitas tua, ut qui decorem domus Dei spiritualem ex animo diligunt, aliquando duobus verbis indicent, quid optent.

Dixi olim Presbyteros Episcopis fuisse pares, dixi, sed dignitate, non functione. Imo non ego dixi, sed hoc dixit *Hieronymus*, apud quem & illud legis, *Episcopos patres esse, non dominos*. Idem ille dixit, quod mihi impingis, *Ecclesiam crevisse opibus, decrevisse virtutibus*, quid dicturus si viveret hisce temporibus? An non istiusmodi multa referuntur in Decretis Pontificum? Scripsi olim Synodos indici solere ab Imperatoribus. An hoc non liquet ex Historiis? Imo *Hieronymus* inter argumenta Synodi legitime congregatæ requirit, ut ederetur nomen Imperatoris, cuius iussu fuisset congregata. Ostendo quid olim fieri soleat, non damno quod nunc fit, & quod ostendo nemini docto fuit obscurum, etiam si ipse siluisset. Nec adeo vetus est quod dico. In *Constantiensi* & *Florentino* Concilio præfedit Imperator. Matrimonium ubique inter Ecclesiæ sacramenta propriè dicta numero, sed *Petrus Lombardus* non numerat, *Durandus* dubitat, nec ea res movisset quemquam, nisi fuisset tragicis exagitata clamoribus. Ad eam calumniam cum & *Stunica*, & *Sanctio*, & *Leo* responderim, tamen hoc inter argumenta refers, quibus doces me detrahere sacramentis auctoritatem, dissimulans me toties rejecisse calumniam. *Quorsum*, inquis, *pertinet horarias preces accusare?* Ad hoc nihil aliud respondeo, nisi quisquis hoc ad te detulit, insigni mendacium detulit. Mihi ne per somnium quidem unquam in mentem venit damnare preces horarias, etiam si quando per occasionem taxem quosdam, qui illis sine mente demurmuratis sibi placent. De secreta confessione quoties respondi, & mihi, perinde ac si nihil responderim, occinitur eadem cantilena. Quid autem periculi, si Eucharistia quondam aliter sumebatur quam nunc sumitur? An id nemo sciturus erat, nisi ego monuissem? An non licet ex Veterum monumentis annotare, quomodo paulatim ritus Ecclesiæ venerint in hunc statum? Olim non semel synaxis agebatur inter Christianos, & agebatur pane non consecrato in corpus Domini, ut est probabile. Hæc & huiusmodi scire, facit ad intellectum veterum orthodoxorum. Nusquam ulla syllaba taxavi ritus præsentis Ecclesiæ. Et hic scilicet erat augendus calumniarum numerus. Adjecisti enim superiori libello, quem ad me miseras, & fieri potuit, ut hoc *Bedæ* quispiam infcio te admiscuerit tuo libello. Ais enim: *Quam erroneum & illud, nuptias tantum laudibus efferre, ut eas coelibatus & continentia præstuleris*. Quis impudenter mendax hoc tuo candori suggessit? Ducentis locis effero continentiam, citra matrimonii contumeliam. Sed horum nihil occurrisse tibi non miror, cum mea non legas. Quod si tibi visum est huiusmodi criminum elenchum nobis recitare, simplicius erat *Stunica* titulos omnes huc transcribere. Certe si tibi vacavit illius calumnias legere, debebas & nostram responsionem inspicere, quam fateris in hoc profecisse, ut mea minus læderent, cum in hoc quoque profecerit, ut liqueat illas reprehensiones fuisse meras sycophantias. Ad id, quod calumniatur in Declamatiuncula de matrimonio, jam multis ad fastidium usque respondi. Verum hic istis mos est, ut nostris dissimulationis sua tantum recinant, atque ita vincent scilicet. At ego vereor, ne clamoribus & odiis suis eo proficiant, ut hæc rerum calamitas aliquando demigret isthuc. Tum desinent ferocire. Sed *Christi*, ut spero, bonitas, ut olim *Minerva* creditur *Atheniensibus*, impositos hosce tumultus nobis vertet in lætiorem exitum. Tuæ certe moderationis erat, tam atrocia crimina aut non recitare, aut solidioribus argumentis evincere. Falso delatum est & illud, me taxare cantus & ceremonias Ecclesiasticas: genus cantionum, aut harum fiduciam, aut aliud circa hæc incidens vitium, alicubi taxo, nec injuria, cum idem tu facias. Æque vanum est me taxare Monachos, vanius est me taxare illorum professionem, nisi forte solos Monachos admoneri non vis. Ego puto magnum esse discrimen inter scurræ & Monachum. Ubi professionem illorum tribuerim infirmitati, non satis memini, & fieri potest, ut hoc sub aliena persona disputandi gratia proponatur, certe probabilis est sententia. Firmior enim vi-

detur, qui divitiis corrumpi non potest, quam qui abicit ne corrumpatur: qui includitur, ne commercio hominum corrumpatur, infirmior videtur eo, qui versans inter bonos ac malos servat integritatem suam, quod videmus factum ab Apostolis. Quid autem esset piaculi, si dixissem Monachorum constitutiones esse infirmitatis, cum idem de Lege *Mosi* non impie dici queat? quam *Paulus* vocat *pedagogum*. At *pædagogus* non adultis adhibetur, sed pueris & infirmis. Vides ne, vir illustris, quam hæc argumenta tam frigida non respondeant atrocibus illis titulis initio causæ propositis? Et tamen interim inis gratiam ab Episcopis, Cardinalibus, Sacerdotibus, Theologis, ac Monachis. Eiusdem veritatis est quod scribis me detestari decreta Ecclesiastica & sanctiones humanas, cum toties detester istos, qui consuetudines & constitutiones Veterum temere contemnunt. Scio te referre calumnias alienas, sed indignas quæ tuo, mihi crede, calamo vel commemorentur. Periculum est enim, ne forsitan exoriantur qui tam impudentium mendaciorum congeriem suspicentur ab eo profectam, unde referuntur. Expediit admoneri populum, ne contemnant iustas, æquas, pias Principum & Episcoporum constitutiones, sed necessarium est eundem admoneri, primum habendam rationem Dei. Si nullæ sunt constitutiones Episcoporum iniquæ, supervacaneæ, ad quæstum spectantes potius quam ad pietatem, tamen utilis est admonitio, ne tales nascantur. Nunc mundus plenus est istiusmodi querimoniarum. Prospiciendum est auctoritati Præfulum, sed interim non negligenda cura gregis. Non enim populus propter Episcopum, sed Episcopus propter populum est. Per me vero nullus adeo didicit oppedere suo Præfui, ut doceam etiam malis Episcopis obtemperandum, modo ne quæ jubent reddant impios. Adeo ne vacillat Episcoporum dignitas, & Monachorum auctoritas, ut ruitura sit, si quis illos in genere sui officii admoneat? Quanquam ego sane non tam admoneo, quam quid in Veterum monumentis sit indico. Quin igitur exuruntur *Hieronymi* libelli complures, quin eraduntur e decretis *Gratiani* permulta, quin tolluntur e medio libri *Bernardi* de consideratione ad *Eugenium*? Et hæc tu recenseres non solum nuda ac destituta, verum etiam aliter quam habentur in lucubrationibus meis, ne locis quidem indicatis, unde poterat refelli calumnia. Sed homo prudens volebas mutari voces, quibus offendi poterant infirmi. Meis scriptis, vir clarissime, non offenduntur infirmi, sed improbi quidam additi mundo, cuius minima cura est veræ Religionis, sed alius metuit suo regno, alius gloriæ, alius quæstui, alius otio & luxui, alius simul his omnibus. Sed demus excidisse mihi quædam, quæ præstiterat reticuisse, quid tandem utilitatis adfert ista tua querimonia? An ut me provoces ad eorum defensionem? Optarim illic mihi minus bonam esse causam, si compellar ad hanc apologiam. Sed satis exulceratæ sunt res hominum, etiam si nullus unguis vomica hanc exasperet. Quid minus expedit quam hæc traduci, quæ melius sopirentur? Ego nonnulla huius generis sustuli e libris meis posterioribus Editionibus, non quod defendi non possent, sed quod tanti non erat contendere. Et hoc dissimulas. Quam malam gratiam iniit *Stunica* apud *Germania* Præfules, collectis ac proditis locis, quibus in me conabatur universum hominum genus concitare? Quamobrem? Quia qui cum *Luthero* sentiebant amplexi sunt eum libellum, florilegium appellantes, & cordati Præfules maluissent illa latere in scriptis meis, quam decerpta subijci omnium oculis. Proinde unus & alter summatus e Concilio *Norbergen* scripserunt ad me, rogantes ne quid responderem *Stunica*. Mihi hoc fato quodam accidisse videtur, ut nullus hostis gravius me læserit, quam amici quidam inepte faventes, dum nihil aliud efficiunt, quam ut hostium animos in nos exacerbent. Verum ego tota hac actione cogor frequenter causam meam deferere, dum consulo publicæ tranquillitati.

Jam quo pertineat non video quod hic commemoras infantiam & gradus quibus huc usque crevit Ecclesia. Nunquam enim mihi fuit animus Ecclesiæ ritus ad illam infantiam revocare. Cum moribus prolapsis semper pugnandum, ne nimium degenerent ab illa præcæ simplicitate.

tate. Et ut sunt ætatum gradus, ita fortassis est senectus quædam desipiscens Ecclesiæ. Nihil autem utilius Christianis, quam semper repuerascere, & ad priscam eniti sinceritatem. Quis unquam audivit ex me Romanum Pontificem cogendum in ordinem, aut Cardinales esse submovendos, aut æquandos Episcopos, tum inter ipsos, tum cum Presbyteris, aut Ecclesiam opibus suis spoliamdam, aut matrimonium ejiciendum e numero sacramentorum, aut tollendam esse confessionem, aut Eucharistiam domi sumendam, aut cantus & ceremonias tollendas ab Ecclesia, aut Monachorum ac Monacharum statum evertendum, aut adspersanda decreta Ecclesiæ Catholicæ? Quod si nihil horum neque dictum est a me neque scriptum, quorsum ista tam invidiosa mihi impingis? Sed tamen in his plurima irreperunt in vitam hominum, quæ corrigi sit e re Christianæ pietatis. Eam provinciam cedo proceribus Ecclesiæ, nobis tamen opinor esse fas alicubi monere, præsertim ubi Sacræ Litteræ suggerunt occasionem. Vide etiam atque etiam, ornatissime Princeps, quantam hinc moveas Camarinam, si tibi res esset cum homine, cui Christianæ rei tranquillitas non esset charior existimatione propria. At hæc, inquires, docet *Lutherus*. Ut doceat, ex meis hortis nihil hujusmodi legit seminum, nisi pariter & Evangelium & Epistolas Apostolicas & Prophetas in jus voces, unde magis colligit quam ex meis. Non existimabam ut mihi objiceretur quod semel, opinor, *instrumentum* dixerim pro *testamento*, secutus *Hieronymum*, cum alioqui trecentis locis appellem *testamentum*. Id si, ut ais, fecissem ad ostentationem, quid ostentationis habet hæc vox *instrumentum*? Nec satis video, cur *Hieronymus instrumentum* alicubi maluerit, quam *testamentum*, nisi quod *instrumenti*, vox magis explicat volumina, cum *testamentum* sit voluntatis & pacti. Eam differentiam commonstrat divus *Augustinus*, nihil abhorrens ab *instrumenti* vocabulo, quemadmodum nec *Hieronymus*. Et hanc ipsam vocem arbitror a me mutata, & si resedisset, quemadmodum residet in aliorum libris, quid erat piaculi? An hinc etiam erant orituri tumultus? Sed atrocior est quod dixerim *Evangelii fabulam*. Male sit istis diabolis, qui talia mendacia deferunt ad aures istas, dignas quæ melioribus fabulis occupentur. Quis unquam legit in scriptis meis *Evangelii fabulam*? Quæ tandem eruditionis jactatio, si *fabulam* dixi pro negotii actione. Emphasis vocis captata est, non novitas. Si mihi suppetisset alia vox, quæ pariter repræsentasset quod animo sentiebam, abstinuissem a *fabula* nomine. Evangelium non abstinere a *fabulandi* voce, & tota Ecclesia nutat, quod alicubi *fabula* nomen usurparim? *Hieronymus* *Dalila* & *Sampsonis* historiam *fabulam* dicere non veretur, sed longe mollius est *fabula* verbum, cum respondet Græcæ voci, quæ est *ᾠήματα*, hoc est, *actio negotii*, quod diversis personis agitur, suas quaque partes implente. Veluti cum *Philemon* dicitur peregrisse *vita fabulam*. Sed ad *fabula* calumniam abunde respondi præter alios *Bedda*. Ex hoc quoque loco, vir eximie, colligo te plane nostra non legisse.

Jam vocatur ad partes nostra *Moria*, quæ multorum, ut ais, jacturam fecerit. Nunquam audivi muscam mea *Moria* perisse, nisi quod mihi nonnihil peperit invidiæ, sed apud Theologos ac Pseudomonachos, & tamen non alius liber majore cum applausu erat exceptus, non jam dico juvenum, sed Principum & Ecclesiæ primatum. Quin ex amicorum litteris cognovi, opus hoc *Leoni* decimo perlectum non displicuisse. Alioqui argumentum hoc nec ex ingenio meo scripsi, nec unquam edendum putavi. Datum est utcunque amicorum affectibus. Porro quod mei nominis interesse putas ut opus hoc penitus aboleatur ex hominum memoria, næ tu mecum facis, idque jam propemodum acciderat. Tantum enim erat de *Moria* silentium, ut mihi ipsi exciderit fuisse scriptam. Verum ista tua commemoratio refricans illius memoriam non patitur eam excidere mentibus hominum. Fieri non potest, ut edita non sit, nihil superest, nisi ut silentio consopiat. Hic rursus meum fatum agnosco, delata est in manus tuas *Moria*, at non delata est ejus defensio, qua *Dorpio*, qui primus omnium de ea questus, hinc nominis celebritatem auspiciatus est, respondeo. Quanquam nusquam ita defendi *Moriam*, quin, ne dicam dolo, malue-

rim non editam. Nullus tamen adhuc existit iniquior *Moria* censor, quam isti, quorum tu recenseres judicia. Ineptias appellavere quidam, alii libellum periculose libertatis, nemo tantam impietatem tribuit, quantam vix, ut ais, a *Porphyriis* aut *Julianis* expectemus. Quæ vero pestifera semina, aut quas proceras arbores mihi narras pestilentibus onustas fructibus, aut quas plurimorum hominum strages memoras? Neminem audivi tam morosum, ut diceret quemquam opera *Moria* factum pilo deteriorem. Multorum judicia correctæ sunt, plurimorum discussa tristitia. Unde majorem in modum demiror, vel ista tibi venisse in mentem, siquidem hæc scribis ex animi tui sententia, vel si aliorum refers opinionem, tibi digna visa, quæ chartis tuis illineres. Scitent enim, vir eruditissime, & multis & insignibus mendaciis, non tuis quidem illis, sed tuo calamo proditis, in eorum gratiam, quibus videris istam cantilenam canere. Siquidem mihi non canis, vel quia scis esse serum, vel quia non ignoras, opinor, me ad istiusmodi querimonias respondiisse. Primum fateor esse quædam, quæ non in aliud parata sunt quam ut risu Lectorem exhilarent. Ea nullos offendunt, nisi quosdam adeo tetricos, morosos, & a Gratiis alienos, ut joculari nec sciant ipsi, nec alios ferant. Alioqui nullum illic vitæ genus damnatur, nec ulla disciplina rejicitur, sed in singulis quid peccetur, non objurgatione tetrica, sed per lusus illecebram aperitur. Id tu tamen obiter sic arripis, quasi sit in confesso, nec ullam desideret probationem, cum nemo nesciat, me nec disciplinas, nec instituta, nec artes reprehendere, sed indicasse, quid in quaque re peccetur. Id enim erat hujus argumenti caput, ut docerem nullum esse hominum genus a stultitia liberum. Itaque vitia mortalium per lulum traduntur, non homines. Placuit hoc emendandi genus *Platoni*, qui in hunc usum probavit largiores in conviviis invitatiunculas. Nec alio consilio factum videtur, quod hodieque *Germani* in solennibus epulis adhibent morionem quempiam dicacem, qui singulos convivas dicteris perstringat. Interim multi audiunt sua flagitia domestica, nec licet offendi, vel quia dicuntur a morione, vel quia in convivio, vel quia nulli omnium parcitur. Quanquam *Moria* nullius nomen perstringit, nisi meum. An ille docet nil serium, nil solidum, nil expetendum in vita esse, qui commonstrat quid in re quaque fugiendum? Imo magis hoc agit, ut quæ sunt expetenda cuique, felicius expetantur. Quis unquam tantum tribuit *Moria* lufibus, ut ex ea sibi persuaserit, nullam esse prorsus hominis felicitatem, & ad virtutes vitæque functiones capeffendas segnior sit redditus? Aut tu nimium tribuis hujusmodi nugis, aut parum magnifice sentis de mortalium ingeniis. Quorsum igitur pertinent illa tua, vir egregie? Multa sunt in hominum vita quæ rideamus, fateor, sed nimis iniquus est humanarum rerum estimator, qui omnia sine discrimine damnat. An *Moria* taxat aliquid quod sit probandum? Recte philosopharis, res humanas ex actu & potentia, hoc est, ex perfecto & imperfecto, sic temperatas, ut nihil esse possit tam absolutum, quin aliquid habeat admixtum vitii. Hoc cum ita sit, tanto magis pugnandum est cum vitiis. Addis me nec sacris ritibus, nec Religioni, ne *Christo* quidem ipsi pepercisse. Quis hunc mendaciorum acervum ausus est ad te tantum virum deferre? Illic supersticiosos ritus taxo, non sacros, & Religionis negotium adjuvo, dum indico fugiendam esse personatam Religionem: absit autem tam detestabilis impietas ab animo meo, ut in *Christum*, cujus nomen toto pectore veneror, quicquam dicam contumeliose. Hoc animo sum, ut malim decies mortem oppetere, quam ullo verbo perstringere nostræ salutis principem, ac nomen illud, nobis saluterum, Angelis adorandum, inferis tremendum. Quicunque volunt meas lucubrationes, nisi prorsus odio cæci sunt, facile percipiunt, quam non impium affectum geram erga *Christum*. Addis, tu sibi divina deridere permittas. Hoc cum sit falsissimum, tamen hujusmodi basibus tua nititur oratio. Istud est, opinor, *Tulliano* more dicere. Ego te, *Alberte* Princeps, existimo virum Christiana pietate præditum, quo liberius apud te proloquar quod sentio: qui divina derideant facilius invenies in *Italia* apud tui ordinis homines atque adeo in illa laudatissi-

ma *Roma*, quam apud nos. Ego sane cum talibus ne cibum quidem capere sustineam. Etiam atque etiam terroga, ne quid offendant animum tuum mea libertas. Vulgaribus scommatibus non admodum moveor, ignosce, si tales facetias ferre non possum. Quid autem appellas deridere divina? An derident divina, qui taxant superstitionem Divorum cultum, qui notant eos, qui charitate vacui summam Religionis collocant in cultu, in cibis, in non intellectis preculis? An tibi videretur deridere Philosophiam *Aristotelicam*, qui traduceret illorum stultitiam, qui non intellectum *Aristotelem* perperam interpretantur? Non dicturus es, ni fallor. Quid, inquis, ad jugulandam prorsus Religionem Christianam dici potuit atrocius, quam ipsum esse universam in stultitia fundatam? Forte simile quiddam est in *Moria*, sed multo aliter dictum. Nec id raro facis, ut mea dicta tuis verbis reddas atrociora. Rhetoricum quidem isthuc, at minime Theologicum. *Paulus* scribit, Si quis videtur sapiens inter vos, stultus fiat ut sit sapiens. Idem appellat stultitiam crucis, & stultitiam attribuit Deo, & inter *Christi* discipulos negat esse multos sapientes. Ergo quotquot sapientes non sunt, stulti sunt. Quis est tam stultus, ut non intelligat hic distinguere mundi sapientiam a sapientia Evangelica? Qua distinctione servata, nihil hac sententia dici potuit Christianius, quam tu tam atrociter infectaris. Item illud, Christum oblectatum esse perpetuo morionibus, volulis, & pueris, a se autem rejecisse graves & doctos, aut non est in *Moria*, aut aliis verbis dictum est, quorum invidiam si mihi remittis, quæso te per tuam felicitatem, quid dici potest religiosius aut sanctius? Nonne *Christus* apparuit pastoribus? Nonne *Simconis* complexibus hæsit? Nonne complexus est pueros, & ad horum exemplum invitavit Apostolos? Nonne sibi adiecit idiotas Apostolos? Contra nonne contempsit *Herodem*? Nonne magna severitate vociferatur in vitam & saltum Scribarum ac Phariseorum? Cum quo Pontifice, cum quo Scriba aut Phariseo habuit familiaritatem, nisi cum per Evangelium repuerascerent? Nec hodie quemquam recipit *Christus* qui mundo sit sapiens, potens, aut doctus. Mundum sic usurpo, quemadmodum usurpavit *Paulus*: Qua stultia sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes. Senius est pius, id cum conllet, iniquum est ex verbis calumniam venari. Sed *Moria* abutitur Scripturæ Sacræ testimoniis. Quasi Sacerdotes quidam ac Monachi omnes pene facietas suas non desumant ex Sacris Libris. Veluti cum ajunt: Quid est charitas? Est pallium Monachi. Qui sic? Quia operis multitudinem peccatorum. Et rogatus quidam, ecquid placeret vinum, adscendit, inquit, superius: tum alter, adscendit superius? ergo erit tibi gloria. Longe modestius autem detorquet Scripturas *Moria*, nec tamen id facit nisi præfata veniam, seque citaturam *ὡς ἐν πρὸς ἐπὶ*, atque in hujus loci peroratione rursus precatur veniam. At jam dixi me nolle per omnia tueri *Moriam*, atque hæcenus patiar accusari *Moriam*, ut ineptiæ, incogitantæ, aut levitati tribuatur, ab his quæ tu impingis strenue defensurus. Apud *Italos* nescio sint ne tam imbecilles in fide, ut ob ludicrum libellum deficiant a *Christo*, apud nos & sceminae constantiores sunt, quam ut ejusmodi lusibus labefactentur: nec quisquam adhuc existit in his regionibus, qui, quod tu scribis, interpretaretur, eos jocos ab animi impietate profectos. Tot annos per omnium manus volitabat *Moria*, versâ etiam in Linguam Gallicam, aulæ Principibus erat in deliciis, nec in hanc quisquam hominum fremebat præter paucos Pseudomonachos, secus quam volebant attactos, quamquam in his quoque religiosissimo cuique non displicuit *Moria*, cui tu tam vehementer infensus es. Nam litteris *Roma* missis non raro sum admonitus, *Albertum* Principem in nulla materia facundiorum esse, quam in accusanda *Moria*. Id si tibi accidit vehementi quodam Religionis zelo, non possum non probare affectum tuum, licet judicium arbitrer nemini placitum, exceptis iis quibus displiciturum sit Evangelium, si *Erasmii* nomine proponeretur. Talibus enim odium & animi inductio prorsus omne judicium vitiavit.

Illud iterum atque iterum demirari compellor, quod hæc tam multa, tam odiosa, atrociter ac pene seditiose sic

A in me congeris, quasi nihil horum libris pridem editis diluerim. Quemadmodum & de confessione querimoniam mire exaggeras, cum nullum hic sit argumentum, quod non retuderim scripto vulgato. Atqui si disertus ac vehemens haberi volebas, prius illa fuerant refellenda, quibus quorundam depuli calumniam. Nisi forte non putas quemquam fore qui ista tua legat, præter eos qui mea vel non attingunt vel eadem censura damnant benedicta pariter ac maledicta. Cujus obsecro candoris est, cum *Leo* copiosissime, cum *Strunica*, aliisque nonnullis non indiligenter responderim de confessione, perinde nobis recinere veterem ex computationibus & concionibus Pseudomonachorum querimoniam, quasi verbum nullum unquam super ea re fecerim. In illo vero magis etiam desidero candorem tuum, quod objicis non quod a me scriptum est, sed quod a rabulis quibusdam jactari solet. Colligo, ut ais, commoda & incommoda confessionis, & Lectori velut integram existimationem permitto, retinendum ne putet confitendi usum, an abolendum. Jam primum hoc quam falso ad te delatum sit vide. Testor incommoda non ex re ipsa nasci, sed ex hominum vitio: verba mea sic habent: Ut quam plurimum fructus capiasur ex confessione, & quam minimum malorum admittatur, qua quidem malis non tam ex re quam ex hominum vitio nasci videmus. Quemadmodum fere nihil est in rebus humanis tam pium, tam, ut ita dicam, celeste, quod hominum corruptissimi mores sibi non vertant in perniciem. Ac mox: Offendimus paucis quantas commoditates habeas hæc confessio, deinde quanta possis vera pietatis hinc per occasionem nascatur inter homines. Audis prælam me commoda tribuere confessioni, incommoda vitis hominum, re bona utentium male. Atque in ipso statim initio Operis ita loquor: Utrum conducibilis sit eam relinquo propter innumeras utilitates, quas ex ea videmus proficisci, an tolli ob innumera mala, quæ confitendum & audientium culpa per hujus occasionem comperimus existere. Occasionem audis, non causam, & culpam hominum audis, non crimen confessionis. Hæc toties in eadem Præfatione dicta, rursus Apologiis citata dissimulas, & dicor tibi referre commoda & incommoda confessionis. Ista non videris, *Alberte* Princeps, ab illis didicisse, qui, ut scribis, examissim scripta mea examinant, dicta dictis, sensa sensis, & syllabas syllabis conferentes. Vanum juxta atque calumniosum est & illud, quod scribis Lectori per me fieri liberum, utrum malit confessionem retineri an aboleri. Obsecro te quibus verbis hunc sensum meum indico? Loquor illic de Romani Pontificis auctoritate, deque Christiani populi consensu, hoc est, de auctoritate totius Ecclesiæ. Si confessio indicta tolli? An tibi universa Ecclesia est quilibet Lector? Nec tamen illic affirmo ab hominibus institutam, sed ficta confessione ratiocinor, ita præfatus, Tum si quis largiatur ab hominibus institutam. An non hic satis dilucide loquitur *Batavus*, etiam si parum eleganter? Nec ego hic disputo, an ab hominibus sit instituta confessio, qua nunc utimur, an a *Christo* tradita, retinenda an tollenda, sed indico quæstiones hujusmodi inter alios ventilari. Dices, quid referebat istius rei meminisse? Quasi cuiquam esset obscurum, quod loquor? Et tamen mea referebat hoc admonere, ne Lector expectaret aliquid præter id quod suscepissem. Neque me fugiebat hoc expectaturos plerosque. Quod nisi magno volumine tractari non poterat, & a multis erat accurate tractatum, vix enim ulla quæstio inter Scholasticos jactatior, prætermisi: quod utrique parti, hoc est, & dubitantium & certa persuasione firmiter, conductum erat, tractavi. Debeas, inquis, vel obiter indicare tuam sententiam. Quod habebam persuasum, ingenue profiteor, voco rem saluberrimam & in primis piam. Et adversus *Leum* disputans profiteor rem optimam, a Spiritu *Christi* profectam, ac totius orbis diutino consensu comprobata, ea reverentia servandam, quasi esset ab ipso *Christo* tradita, & loquor non de quacunque confessione, sed de hac quæ nunc in usu est Christianorum, cum omnibus suis circumstantiis. Quam si queam docere a *Christo* traditam, oppido quam lubens facerem. Habebis me plausorem, si potes id ad plenum proferre, quod & olim a Theologis, & nuper tractatum est ab apprime do-

doctis, quorum est *Jacobus Latomus*. Horum tamen nemini successit ut vellem. Immo *Latomus* nobis propemodum liberum relinquit, malimus ne credere a *Christo* traditam, an e *Scripturis* irrefutabilibus desumptam, an generali Ecclesiae decreto institutam, & tu a me postulas ut pronunciem a *Christo* traditam. Finge pronunciasse, quis credat, nisi doceam? Et tutius existimo silere, quam frivolis argutationibus hoc aggredi. Qui silet videri potest valuisse si voluisset. Qui conatur asserere, nec efficit quod conatur, magis dissuadet quod persuadere nititur, quam is qui palam repugnat. Et vides quo seculo, in qua regione libellus ille mihi sit editus. Ac pro illo, qualis qualis est, viri orthodoxi gratias egerunt. Nam erat, inquis, in dubio relinquendum quod ab *Hæreticis* pertinacissime impugnatur, quasi semper impium sit, quod tuentur *Hæretici*. At quo magis impugnabatur, tanto justior erat causa detractandi muneris. Otiosum, fortem, doctum, insignem Theologum ea res postulabat. Ego confessionis causam reddidisset deteriore. Postremo qua fronte jubes me aliis persuadere, quod mihi nondum satis persuasum est, & exspecto qui persuadeat. An assentiri videtur *Hæreticis* qui doceri cupit hanc confessionem fuisse traditam ab ipso Domino, cum alioqui fateatur religiose servandam? Quæ Synodus hoc pronuntiavit? Inclitus *Anglia* Rex, qui feliciter tractavit istud argumentum quam tu tractare videris, nihil aliud pronunciat quam esse probabile fuisse a *Christo* traditam. Quod si *Lutheranos* *Hæreticorum* nomine designas, scis quam illis non assentiar. Nam horum plerique faciunt cuius simpliciter liberum, utrum confiteri velit an non, & quis cui confiteri velit. Complures detestantur etiam ut rem impiam. Quod si *Hæretici* sunt, qui nonnihil dubitant quo modo sit inducta confessio, res erit tibi cum *Anglia* Rege, cujus eruditam pietatem tu merito prædicas: cum *Latomus*, ne quid alios commemorem. Nec satis intelligo quid hæc tua verba sibi velint, *Quinimo excepta ut a Christo instituta*. Si ut sonat similitudinem, idem loqueris quod ego. Sic enim habet initium libelli mei: *An a majoribus inducta, paulatim robur collegerit, ut tanta sit hujus auctoritas, quasi fuerit instituta a Christo*. Sin ut sonat causam, aliis argumentis hoc tibi confirmandum erat. Addis, *quamvis dicat negari non posse, quin iustior sit qui bene confessus fuerit*. Nec hoc simpliciter dico, sed ex concessione. Sic habent verba mea: *Quantumvis enim multis ac magnis argumentis pars altera contendat, hanc confessionem non fuisse institutam ab ipso Domino Jesu, nec potuisse tantum auro a puro homine imponi hominibus, illud certe negari non potest*, &c. Itaque libellum illum legi cupiebam a duobus hominum generibus, quorum alteri firmam habent persuasionem de confessione non tollenda, alteri dubitant num possit aut expediat per Ecclesiae proceres aliquid innovari circa confessionem, quam tu sacramentum vocas, cum juxta multorum opinionem potius res sit sacramentalis, ut interim saltem melius utantur confessione, nec præcipitent sententiam, donec de hoc pronunciarit Ecclesia. Tertium hominum genus ab ejus libri lectione submovi, videlicet eorum, qui confessionem aut supervacaneam esse contendunt, aut impiam. Istos pervicaces ad alios Doctores relego, mihi tum nec otium suppetebat nec copiarum sufficientes ad conflegendum cum illis. Omitto jam hic rationes ac testimonia tua, quibus me docere conaris, omnino credendum hanc confessionem a Domino traditam, de quibus interim nihil aliud pronuntiabo, quam dolere me non esse firmiora, præsertim ob eos, qui pertinaciter totam damnant confessionem. Addis vero præclaram sententiam, damnans quod commoda contulerim cum incommodis. Nam etsi omnino, inquis, nobis incommoda viderentur, tamen quia ita sunt statuta, pura mente servanda & constanti animo retinenda essent. Obsecro te ut me vicissim patienter audias. In quem usum ostendo incommoda, non ex re, ut dixi, sed ex hominum vitiis orientia, nonne ut vitentur, & interim firmiora sint, quæ sunt instituta? Si ferenda sunt hæc incommoda, cur quotidie clamatur in eos qui male servant matrimonium, qui indigne accedunt ad mensam Domini, qui male gerunt magistratum? Neque enim

A ego tollo confessionis usum, sed admoneo quid in hujus usu vitandum sit. Hoc nimirum est stabilire confessionem, non labefactare. Hæc vides, opinor, tibi non minus extra causam dicta, quam eleganter.

B His ita peroratis, subtexis clausulam. *Quoniam*, inquis, *nimum profecto judicio nostro arrogamus, cum de omni re aequè audent judicare, quid utile, quid inutile: quid honestum, quid secus: quid rectum, quid depravatum: quid divinum, quid humanum: & hoc tam in rebus definitis, quam in his quæ adhuc sub judice versantur: cum taxamus mores, leges, consuetudines, ritus, ceremonias jam diu receptas: quæ cum tu sapissime facias, ut monumenta tua testantur, non ab re multi te accusant arrogantia, & rerum novarum studiosum fuisse dicunt*. Cum ais, multi dicunt, ingenuè fateris te ista ex alieno sensu loqui, non tuo. Alioqui quid probæ mentis habent ista verba? Si de *Lutheranis* aut nescio quibus *Italis* sentis, ad me nihil pertinent. Sin de me loqueris, num tibi videor æquè de omni re judicare, qui hoc ipso libello suspendi meam sententiam, & aliis judicium defero, imo qui nusquam non defero Ecclesiae judicio. In rebus, inquis, definitis, quasi hoc jam docueris esse definitum. Profer ubi quicquam improba-vero pro depravato quod esset rectum, ubi pro humano rejecero quod erat divinum, ubi taxavero mores pios, leges, &c. quod ais sapissime me facere, cum nullum proferas locum. Opinor tibi pro oraculo esse *Stunica* Catalogum. Atqui, quibus fama duntaxat notus es, multo solidiorem, æquioram, ac nervosioram disputationem exspectabant. Nihil enim adhuc adfers, nisi quæ ab indoctis Pseudomonachis & levibus Theologis solent in computationibus jactari, quos non pudet interdum edere mendacia majora montibus, eoque solum hoc agunt, ut lucubrationes meas aboleant, ne deprehendantur ipsorum insignis vanitas. At vero quid expectari poterat, nisi verum, excussum, & æquum?

C Post hæc ingrederis aliud argumentum, quo de cum plus satis responderim præter alios *Petro Sutori*, tamen quasi vacuum & intactam omnino materiam tractas. Causaberis eum librum ad te non esse perlatum. Atqui *Lucretia*, ubi multa Scripturarum testimonia opusculo tuo adjecisti, non dubito quin videris. Quid igitur faciam? Reperam ibi dicta? Quid molestius? Obrepticam? Applaudent victori, qui mea non legerunt. Servabo medium. Notabo paucis quædam. Ais a multis damnari, quod Sacras Litteras Paraphrasi dilucidius & elegantius explanaverim, quæ vix admittant Commentarios, tantum abest ut Paraphrasim. Hic, opinor, tua prudentia novit Scripturam Sacram potissimum esse in mystico sensu potius quam in verbis, quæ probabile est ab *Esdra* partim immutata: proximo loco sitam esse in his Linguis, quibus traditæ sunt a primis auctoribus. In his a me nihil est mutatum. Tertio loco sunt translationes in aliam Linguam. Eas fuisse diversas, tum apud Syros, tum apud Græcos & Latinos, constat ex veterum Theologorum monumentis, eamque varietatem D. *Augustinus* adeo non damnat, ut existimet plurimum conducere ad Scripturarum intelligentiam. Itaque cum novum Testamentum sit verum eo sermone Latino, qui tum temporis erat promiscuo vulgo communis, nunc contra Lingua Latina non est nisi apud litteratos, quid erat piaculi, si rebus in diversum mutatis Latinius vertissem novum Testamentum? Certe ausus est hoc *Hieronymus* in veteri Testamento, & laudem promeruit. Nunc a me non est mutata vulgata Translatio, sed id versum est, quod habetur in Græcorum voluminibus, præsertim iis quibus usi sunt Veteres, *Chrysostomus*, *Basilius*, *Gregorius Nazianzenus*, & horum similes. Dices, expedit ut Ecclesia universa consentiat in lectione. Eum consensum vides a me non turbari. Habet Ecclesia suam versionem, tantum hoc ago, ut quam habet habeat emendatiorē & rectius intelligat. Est autem duplex interpretandi genus, alterum quo transfunditur Liber a Lingua in Linguam: alterum quod adhibitum explanat Scripturæ sensum. Si Commentarios & omnes Explanaciones submovendas censes, patiar & Paraphrases meas submovi. Sin recipis, Paraphrasis nihil aliud est quam commentarii genus, commodius Lectori vel occupato vel fastidioso. Et si damnabis *Basilium*, *Nazian-*

zenum, Cyprianum, Hilarium, & Hieronymum, quod elegantius edisserunt Scripturas quam traditæ sunt, patiar me damnari, quod aliquanto politius explanavi sensus quam Apostoli tradiderunt, aut quam vertit Latinus ille nescio quis aut quæ. Hæc si agnoscis esse verissima, nullum habent locum illa quæ tu *Ciceroniano* quodam fluxu declamas, Spiritui Sancto non esse opus nostra politura, quot in Scripturis verba sunt, tot esse mysteria, nec apicem ullum contingendum, quasi ego sim novus interpret Scripturarum. Atque hic etiam adjecisti, si superis placet, priori libello, *Mosis* testimonium ex libro *Deuter. non addetis ad verbum, quod vobis loquor*. Atqui id ausus est non paucis locis Interpret, velut in *Tabula Cummi* addit tibi dico: Canon Missæ in verbis consecrationis addidit enim, quod in Evangelicis Libris non habetur. Itaque quod *Moses* præcepit de non addendo, non tam pertinet ad litteras, syllabas, & apices, quam ad vim sententiæ. Nonne passim audis Ecclesiasticas sententiam ex Litteris Sacris recitatam sinuoso verborum ambitu explanare populo? Dices licere, sed intactis fontibus. Quid? sublati sunt a me Scripturarum fontes? Nam hoc toties frustra cogor audire. Sed age da nobis fontes incorruptos, definemus ullum verbum mutare. Quod si constat Codices esse corruptos aliquot sane locis, num tu vetabis nos dare operam ut restituantur, citra injuriam vulgatæ Editionis? Atqui hoc studium nostrum comprobavit *Leo* decimus, comprobavit & *Adrianus*, nec ullis cordatis Theologis displicuit, ac privatim multi vere docti bonique viri litteris pro hujusmodi laboribus gratias egerunt: cumque illud opus *Levanii* fere ediderim, multique de cæteris quibuldam lucubrationibus meis nonnihil querebantur, de Paraphrasibus nemo me verbo admonuit. Ubi porro tu nactus es istos loquaces, qui ajunt, qui dicunt, qui suspicantur me hoc agere, ut meæ Paraphrases loco divinæ Scripturæ legantur in templis? Hoc cum sit egregie ridiculum, non refellam, etiam si in templis recitantur multa minus accommoda cultui divino quam meæ Paraphrases. Negas a Religione nata quemquam hoc ausum in Sacris Litteris. Si per se nefas est explanare Scripturam Sacram, damnandi mecum sunt illi, qui primi sunt ausi Commentarios in illam edere, qui post ausi sunt illam philosophicis argumentationibus tractare, & hic tibi damnandi sunt cum *Alexandro Halense*, *Thoma*, *Scoto*, totus Scholasticorum populus, alii quod fuerint inventores, alii quod imitatores. Sunt enim varia commentandi genera. Quod ausus est *Erasmus*, ante hunc *Juvenius* ausus est carmine, nec frustratus est sua laude. Nam carmen illius vere Paraphrasis est. Idem ausus est hoc recentior *Arator* in Actis Apostolicis, non ita pridem *Egidius Delphus*, & *Sorbona* Theologus, in Psalmos & alios non paucos divinæ Scripturæ Libros. Ante paucos menses *Levanii Franciscus Tiselmanus* Minorita, juvenis etiamnum, idem fecit in Epistolas *Pauli* quod ego, nisi quod pro Paraphrasi vocat Elucidationem, cum Paraphrascos vocabulum sit aliquanto modestius, idque facit applaudentibus Theologis, totoque *Franciscanorum* Ordine. Qui utinam adeo feliciter versatus sit in hoc genere, ut meis rejectis Paraphrasibus, manibus terant illius Elucidationes, modo quantum decesserit meo nomini, tantum accedat veræ pietati. Hic tecum statuas oportet, utrum me cum his omnibus, qui quod a me factum est ausi sunt vel facere vel approbare, velis absolvere an damnare. Sed offendit te persona, quam aliter in Paraphrasi loquentem facio, quam loquitur in Opere suo. Ridiculum, quasi veteres Scripturarum Enarratores, quoties loci summam suis verbis explicant, non idem faciant quod ego, nisi quod Paraphrastes id faciat perpetuo tenore, quod illi faciunt interrupte: quasi non idem faciant apud *Italos*, *Gallos*, *Britannos*, & *Germanos* Concionatores, ut sententiam paucis verbis in Scriptura comprehensam pluribus & aliis verbis explicent populo. Quid autem sentis? cum ais, *pro libidine sua*. An pro libidine sua tractat Scripturam, qui in ea explicanda sequitur probatissimos quoque matris Ecclesiæ Doctores, quod a me sedulo factum est? Nec his contentus progrediens dicis: *Quin imo personam Christi concionantis, quem interdum præter omne decorum inducis tanquam Hortensium aut Ciceronem*

A *compositis verbis elaborata oratione causam agentem, & quod detestabilis est, plurima dicentem, qua in Sacris Litteris non habentur, humana sapientia verbis accommodatis*. Hæc tua sunt verba. Ut verbo respondeam. Nullæ sunt phaleræ dictionis in meis Paraphrasibus, quas tu præter animi tui sententiam illis, ni fallor, tribuis, ut commodius perores causam tuam: nec usquam tribuo *Christo* compositam & elaboratam orationem, cum nullum opus magis in tempore perfecero: nec hic erat locus in quo *Ciceronis* aut *Hortensii* debueris meminisse. Si sensus congruit *Christo*, de verbis injusta querela est, nisi damnas omnes quos recensui. *Christus* nunquam loquutus est carmine, & tamen sic loquitur apud *Juvenium*. Sin minus, eadem venia mihi debet esse parata, quæ datur Scripturarum Enarratoribus omnibus. Jam si nihil adderem ei, quod in Sacris Litteris habetur expressum, non essem Paraphrastes, nec Explanator. Mihi satis est quod quæ adjicio non discrepent a Scripturarum sensibus. Et tamen hoc erat tuæ libertatis, indicare loca quæ damnas. Proinde sententiam *Solomonis*, quæ vetat quicquam addi sermoni divino, aut illis cane, qui docent cum Scripturis pugnantia, aut his, qui non verentur ex humanis disciplinis, præsertim ex sophisticis ex *Aristotelis* & *Averrois* monumentis plurima congerere ad Divinorum Voluminum explanationem. Sed alicubi profiteor me coelestis Oratoris mutare linguam. Hoc ut alii calumnientur, tu certe non minus versatus in Oratoribus, quam in Philosophis, agnoscere debebas schema rhetoricum, quo festivius quidem, sed nihil aliud declaravi, quam me sensa *Pauli* sic explanare, ut & facilius & minore cum tædio percipiantur. Intelligit, opinor, tua prudentia, quæ subtexis de Spiritu Sancto, qui Scripturam de verbo ad verbum dictarit, cujus auctoritati absit ut quisquam Christianus velit repugnare, nil ad nos attinere. Attamen ista tibi nitide & eleganter declamata sunt, sed extra causam. Copiose quidem & illud tractas, multum esse discriminis inter Commentatorem & Paraphrastem: quod Commentator relinquit integrum sermonem, Paraphrastes immutat. Consule Codices Ecclesiasticos, & vide an ullus per me sit immutatus. Porro nisi aliis verbis uterer, quam Sacri Libri, non essem nec Paraphrastes, nec Enarrator. Jam age responde nobis, quid interest, utrum faciam *Paulum* meo more loquentem, an Enarrator dicat, *Hoc sensit Paulus*, & subjiciat expositionem, quamquam, ut diximus, hoc non raro faciunt, & sub persona Apostoli, aut *Christi*, quoties summam explicant argumentum loci. Cæterum quod addis, eum, qui sequutus Enarratoris auctoritatem in errorem prolapsus fuerit, facile posse in viam revocari Scripturarum subsidio, qui mea Paraphrasi deceptus fuerit, nulla ratione posse restitui, obsecro te per genium tuum, vir illustris, joco ne hæc scribis an serio? An parum lædunt Religionem Christianam Hæretici, qui Scripturas non Paraphrasi, sed Commentariis perperam enarrant? *ποῖον σε ἔπος φύγει ἑρκος ἀδόντων*. Et in his lapsus unde restituitur? per sinceram Scripturam. Accipio. Et si quis traxerit errorem ex mea Paraphrasi, nulla ratione potest restitui? Qui sic? Quia nusquam exstat sincera Scriptura? Imo nihilominus exstat in tanta turba Commentatorum. Unde coarguitur error eorum, qui in *Aristotelem* scripsere Paraphrases? Nonne ex ipso *Aristotele*? Quoniam nihilominus exstat quam si quis pro Paraphrasi scripsisset Commentarium. Quid igitur vetat, quo minus hic restituatur per Scripturam exstantem qui lapsus sit? Imo ob id in marginibus annotavi capita, quo Lector conferre possit commodius. Vix & illud arbitror te serio scribere, discrimen esse ne qui mihi ceu jurati sequantur auctoritatem meam. Ubi nunc habitat ista auctoritas? Apud *Germanos* eruditos nonnihil habebam gratiæ, priusquam hæc Evangelica tempestas exstiterit. Mox gratia cessit in odium. Nec usquam animadverti juratos, quos memoras. Etiam atque etiam iterum atque iterum in procemiis clamo, Paraphrasim nihil aliud esse quam commentarii genus, nec volo Paraphrastæ plus tribui quam cuivis Enarratori, si quid lapsus deprehendant, mihi impudent, non personæ loquentis. His præfationibus excluditur omne periculum, si quid immineat. Rursus philosopharis de syllabis & apicibus

cibus Scripturæ divinæ, quæ nihil ad me pertinent. Nam si vera prædicas, nec vetus Testamentum vertendum erat in Linguam Græcam, nec novum in Latinam. Quot enim apices hic, quot mysteria percunt? Quanquam hæc, ut dixi, nihil ad me, qui Scripturam prorsus intactam relinquo. Quod est igitur illud detestabile dictionis genus, quo universa mutantur & pervertuntur? An ideo tibi visum est initio precari veniam libertatis, ut hæc diceres, quæ pervelim honoris tui gratia abesse ab hac disputatione tam nitida tamque *Ciceroniana*. Quod in clausula addis, eos indignos Scripturarum lectione, quos sola dictionis suavitas allicit ad eas, fortasse verum est, sed tamen pium est nauseantes ac fastidiosos illecebra quapiam ad Scripturæ amorem allicere, quod sane probat & D. *Augustinus*. Sed de his jam pluribus agere tecum non est ratio, præsertim cum ad istas cavillationes toties responderim.

Restat ut inspiciamus Epilogum tuum. Quoniam in Scholiis duobus verbis annotavi de potestate Pontificis, & non exerta, & quod olim Papa dictus sit *summus Sacerdos*, non *summus Pontifex*, quo tamen vix credo a me scriptum: quoniam dubitavi, num olim fuisset nomen *Cardinalium*: quoniam in *Moria* taxo per jocum mores hominum corruptos: quoniam in libello *de confessione* non pronuncio eam a *Christo* traditam, cum aliud tum agerem, & alias pie de illa prædicem: denique quoniam ausus sum in novum Testamentum, sed tamen commodius commentarii genus scribere, ob has & similes causas satis liquet me a *Lutheranis* institutis non longissime abhorrire. Quis non miretur istam nervosam collectionem? Sed nihil offendit, *Alberte* clarissime, quoniam mihi persuadeo te nihil horum ex animo tuo scribere, sed quæsisse campum, in quo declarares quantum possis eloquentia *Tulliana*. Quod utinam tentasses in argumento feliciore. Quanquam *Tullius* in initio actionis est moderatior, in argumentando nervosus, in perorando vehemens. Tu atrociter proponis, parum solide argumentaris, frigide peroras. Promiseras enim te demonstraturum, me fuisse occasionem, causam, auctorem, ac ducem totius *Lutheranae* tempestatis: mea scripta auctoritatem adimere sacramentis: matrimonium præferre continentiae: detrudere sanctionibus Patrum, Pontificis dignitati: Monachorum deridere professionem, deridere divina, accusare preces horarias. Quid horum vel mediocribus argumentis docuisti? post tam atrocem propositionem, post tam elumbem probationem, quam frigida clausula succedit? Sed hæcenus, inquis, de prioribus causis, quæ multis suspicionem iniecit te ab institutis *Lutheranis* non longissime abhorrire. Suspicio est, non sententia, non omnium, sed multorum, me non longissime abhorrire. Quam non respondet hic finis exordio causæ? Quid autem appellas institutum? Revocationem Christianæ pietatis ad pristinam sinceritatem? Hoc jam olim optant probatissimi quique, non ego tantum, quanquam nihil novarum rerum molitus sum, nisi quod obiter de quibusdam admonui. Sic autem optavi, ut nollem per tumultum quæri remedia. Quod fieri necessum erat, si res non Principum auctoritate, sed populari temeritate gereretur. Sin institutum vocas *Lutheri* dogmata, ut summa virtus proxima est vitio, veluti summa liberalitas profusioni, summa severitas crudelitati, ita summa veritas falsitati. Transis ad accusationem silentii mei, quam partem ut soles ita tractas, quasi nullam omnino silentii mei reddiderim rationem, cum id toties a me factum sit. Quanquam falsum est me initio siluisse. Scripto statim edito testatus sum mihi nihil esse negotii cum *Luthero*. Quotquot adibant me velut exploratores sic tractavi, ut intelligerent mihi *Lutheri* conatum non probari. Si quos habebam amicos, apud quos nonnihil vel gratia valebam vel auctoritate, hos ab huius negotii commercio deterrui. Ipsum *Lutherum* admonui, ut sincero animo rem ageret. Apud ipsum *Saxoniae* Ducem *Federicum* ingenue fassus sum mihi *Lutheri* conatus non probari. Et hæc statim initio. Dic mihi per *Aristotelis* manes, *Alberte*, num hoc est silere? Quin tu cationem istam canis *Sorbona*, quæ tam fero prodidit articulos in *Lutherum*? Quin tibi ipsi canis, qui cum tanto Religionis zelo ardeas, tanta polleas tum aucto-

ritate, tum gratia, tanta dicendi facultate, & quod omnium potissimum est, tot annorum sudoribus parata *Aristotelica* Philosophiæ cognitione sis armatus, nunc demum post annos novem proflis in arenam, cum tibi tutum esset *Roma* velut ex arcæ Religionis omne telorum genus in *Lutherum* dejaculari. Et quod tu vir tantus non audebas *Roma*, me volebas in *Germania* facere? Hic rursus meam eruditionem, eloquentiam, auctoritatem verbis exaggeras, nec unquam his ornor præconiis, nisi cum faciunt ad crimen. Sed facessant hæc strophæ, longe aliud de me pronunciavit litteraria sodalitas, cui *Roma* coryphæus eras: multo aliud apud nos de prædicavit ille διπλωματοφóρος, magna pars animæ tuæ, & ut ego sentio, magna pars huius calamitatis. Quid si statim in arenam proflissem? Meo antidoto pestilentem colubrum, sic enim, opinor, designas *Lutherum*, vertissem in fugam, & antrum subire subegissem. Qui non cessit trium Academiæ censuris, non cessit atroci Pontificis diplomati, non cessit edicto Cæsaris, tanti nimirum Principis, ut minima portio ditionis illius sit imperium: qui non cessit incendiis hominum, ac mundo extrema minitanti, statim meo scripto territus abdidisset se in antrum? Ad id sane persuadendum vere opus sit *Tulliana* facundia. Quanquam quod aliis persuadere conaris, sat scio tibi nondum esse persuasum. Ubi vero scripsi *Lutherana* tragœdiæ prologum mihi fuisse non injucundum? Scripsi non omnino displicuisse, sed ita non displicuisse ut tamen reclamarem, imo scripsi mihi nunquam placuisse. Quamque fieri potuit ut reclamarem, si placeret? Sed spectatorem me præbui, verum cum tot hominum millibus, qui taciti spectabant, cum ego protinus reclamarem. Hominem e prospectu depellere, non erat meum, sed eorum qui spectabant ex orchestra. Inter hos tu, mi *Alberte*, sedebas, cui tanto major aderat cohibendi mali facultas, cui tutum erat facere, quod alioqui cum vitæ periculo faciendum scribis, & profecto pie scribis. Atque ideo libellum tot annis elaboratum nunc demum promulgas, cum pene sit serum, nec id tamen ausus es nisi *Lucretia*, ubi tutior es quam eras *Roma*. Ac vide fortitudinem tuam, qui mihi timiditatem objicis, nullum impetis in tuo libro, præter *Erasmum* oneratum invidia, *Lutherum* confossum, ut ais, & *Hustannum* vita defunctum, cum altera factio pene *Lutherum* obruerit. Quo gravior erat pestis, hoc celerius, inquis, erat occurrendum. Recte, sed initio plerisque videbatur esse pestilentiarum antidotum, a multis dubitabatur quorum esset evasurum. Hic si meam excusationem non accipis, mecum accusas doctos omnes & Academiæ teque ipsum in primis. Vere scribis *Arianam* factionem fuisse multo periculosissimam, sed hoc tantum incendium ex improbitate Clericorum ortum est, qui hominem eruditum per invidiam e suo contubernio depulerint: quemadmodum hæc *Lutherana* tempestas quorundam seditiosis clamoribus huc usque inruduit, ac magis etiam in crudefecit, nisi melioribus rationibus succurratur, quam adferunt *Sutores* ac *Bedda*. Sed adversus hanc ausi sunt scribere Græci Latinique, in quibus *Hilarius*. Verum nullus illorum tam celeriter scripsit in *Arium*, quam tu volebas me scribere in *Lutherum*, & *Hilarius* aliquanto serius strinxit calamum in *Arium*, quam ego jam toties strinxi in *Lutherum*. Qua quidem in re tuam æquitatem cogor desiderare, magna vehementia rhetoricarum de silentio meo, cum Diatribam ante complures annos emissem, cum adversus *Lutheri* servum arbitrium duobus justis voluminibus pugnarem, cum tot locis sparsim in lucubrationibus meis diversa ab illo doceam: & tamen Diatribam tibi fuisse lectam in hac ipsa disputatione testaris. Dices, cum hæc ordire scribere, nondum videram. Esto, sed erat hoc tuæ vigilantiae, detrudere actioni, quod erat supervacuum. Etenim si non piguit te *Lucretia* tam multa adjicere, præsertim testimonia Scripturarum, nec gravari debueras ea tollere, quæ ut me apud malevolos gravant invidia, ita te apud eruditos & cordatos vocant in suspensionem vanitatis. Nondum videras *Hyperaspistas*, sed utique videras, cum hæc ederes, imo priusquam tuum libellum ad me mitteres, & ta-

men

men in calce libri sic hortaris me ad hoc muneris, quasi nihil omnino præstiterim. Culicem me dixi, non ex mea persona, sed ex aliorum sententia, qui cum alias nihil mihi tribuere soleant, nec ingenii, nec eruditionis, nec iudicii, quoties onerandus sum invidia, mirum quantus subito fiam elephantus. Tu me potius nunc elephantum facis, nunc culicem. Ubi vero mihi censuram arrogo universi orbis? An quod *Moria* tangit mores hominum, sed tam civiliter, ut quisque sua vitia citra dolorem legere queat? Ista tibi quidem graviter dicuntur & ex arte, sed absque causa nec ex vero. Excusas Academias, quod post officio suo functæ sint, & mihi dicis: *Tu autem ad hanc bestiam oppugnandam nullas adhuc admovisti machinas.* Id cum sit falsissimum, tamen

toto hoc capite mira prosequeris vehementia, perinde quasi sit in confesso. Ita videlicet consuevit *Cicero*. Quamquam tuus ille *Diplomatophorus*, cum miscerem cum illo colloquium, dicenti quosdam indignari, quod nihil in *Lutherum* scriberem, respondit, quid necesse est te in *Lutherum* scribere? Et hoc tamen est totius accusationis tuæ caput. Porro quamquam id temporis sperabam lætiorem exitum, non enim sum vates, tamen si quis probus bonis verbis hoc mecum egisset, non detrectassem officium meum. Hujus orationis hæc est summa. Si non probaris *Erasmum* esse virum, qui doctrina, facundia, ingenio, iudicio, auctoritate plus valeat quam tot Theologorum, eruditorum, & Episcoporum millia, nisi docueris *Lutherum* minimo negotio posse conteri, nihil hæret in me criminis, quod non sit cum cæteris commune, & tamen uni mihi intenditur.

Ut autem ipse quoque meum finiam Epilogum. Accusor quod non scripserim in *Lutherum*. Scripsi cum primis. At non edidisti articulos. Non enim eram Academia. Et si hic laudatur celeritas, omnium postrema fuit Academia *Parisiensis*, auctoritate prima. Tum si silentium vocatur in crimen, vides quot Academias una damnas sententia. Tres enim duntaxat in illum scripserunt articulos, reliquæ omnes hærent in crimine. Non aggressus es hominem volumine. Reclamat *Diatriba* jam pridem edita, nec id semel. At non satis atrociter. Id negat *Lutherus*, qui nulli respondit acerbius quam mihi. Verum hic obticui. Imo respondi duobus voluminibus, in quibus nec audaciam, nec severitatem desideres. Verum ante te scripsit *Prieras*. Fateor. Sed ita ut causam Indulgentiarum fecerit deteriore. Scripsit Cardinalis *Cajetanus*. Subtilius quidem ille, sed quod ad causæ successum attinet, nihilo felicius. Ante censuras Academiæ, ante Pontificis fulmen, ante Cæsaris edictum, me privatum in illum stringere calamum fuisset extremæ temeritatis, post hæc scribere supervacaneum erat. Nec enim probabile erat illum uni mihi cessurum, qui tot auctoritatibus non solum non cessit, verum etiam ad audenda majora animatus est. Hic si dicis, me plus fuisse valiturum, quam Academiæ censuras, quam diploma Pontificis, quam Theologorum libros, quam edictum Cæsaris, ignosce rusticitati meæ, nec istud credet quisquam, nec arbitror te ipsum quod affirmas credere. Postremo docet exitus ipse, quantum fuerim profecturus. Lege *Lutheri* servum arbitrium, ac meos *Hyperaspistas*, & intelliges verum esse quod dico. Tantum ad insimulationem tuam in transcurso. Nunc multæ sunt causæ, quas litteris committere, nec mihi tutum est, nec expedit causæ, cui pariter favemus. Hæc est enim horum temporum infelicitas, ut periculosius sit hominum commodis adversari quam gloriæ *Jesu Christi*. Nec dubito quin & tua prudentia divinet quid silentio loquar. Si quem cuneum vidissem, semotis privatis affectibus, sincera pietate procurantium *Christi* negotium, eo, mihi crede, per flumina, per lamas, per saxa, per ignes accurrissem & hodie accurrerem, vel moriturus apud illos. Qui spiritualibus oculis contemplantur decorem domus Dei, mox eosdem deflectunt ad ea quibus nunc æstimatur Ecclesiæ dignitas, non possunt non suspirare ex intimis præcordiis. Sed desino. Posteaquam videris tibi satis declarasse, voluntatem scribendi in *Lutherum* mihi defuisse, docere niteris ex arte Rhetorum, mihi facultatem non

defuisse, pertractans totius doctrinæ *Lutheranæ* summam. Quod si facis ut me accuses quod non scripserim, jam scripsi; sin ut instruas ad scribendum, jam serum est, non ob id tantum quia jam factum est ad quod arma ministras, verum etiam quia res jam dudum exiit hominum potestatem, nec libellis agitur negotium, sed armis. Quod si cessant leges inter arma, multo magis disputatorii libelli. Nihil superest, nisi ut agnoscamus manum Dei nos provocantis ad poenitentiam, & omnes quicunque sumus, omnes enim egemus gloria Dei, ad illius misericordiam confugiamus. Sin ut omnes Hæreticorum phalanges uno conflictu prostriges & internecione deleas, vehementer optarim hanc tui libelli partem, aut tam solidis argumentis instructam esse, ut impiis omnibus opprimat, aut tam felicem, ut omnes ad rectiora consilia revocet. Id tamen facilius effecisses, si hostilem aciem, aut certe ducem nominatim appellasses potius quam me. Cæterum quoniam nihil hic est, quod in meis lucubrationibus invenitur, non est quod respondeam, nisi quod carptim quædam attingam, quæ tibi huic disputationi visum est inspergere, quo consilio, non satis perspicio. In *Diatriba* reprehendis, quod in principio ac fine sim æquo modestior. Non ita visum *Luthero*, declarat volumen quo mihi respondit. Sed fuerim, certe in *Hyperaspistas* hoc non potes reprehendere, nec tamen probas, sed editos dissimulas. Nisi denuo, inquis, scribas in *Lutherum*, adauxeris potius hominum de te suspicionem, posteaquam declarasti *Diatriba* quid potueris si voluisses. Quorsum attinebat, ut homo, quemadmodum scribis, occupatissimus hic frustra tantum funderes verborum? Quod scribis ab omnibus optari, flagitari, requiri, jam dudum a me præstitum est duobus voluminibus. Id factum dissimulas, ne non esset locus illis, quæ multa *Ciceroniana* phrasi declamare pergis. Obiter notas quod nec vita functis parcam, quo minus de illorum monumentis iudicem. Id si mihi cum omnibus Scriptoribus commune est, præsertim cum tuo *Aristotele*, quem optimo jure facis plurimi, cur uni mihi impingitur? Nec *Apostoli*, inquis, nec *Augustinus* ullam præbuerunt occasionem. Hoc patiar obtinere te, si docueris *Augustinum* nihil suffragari *Luthero* in questione liberi arbitrii, ut de cæteris sileam. Sed non dat occasionem, cujus bene dicta rapiuntur in occasionem, cur ego præstitisse dicar, in cujus libris nihil tale potest ostendi? De disciplinis humanis sic agere videris, quasi meum dogma sit, purum Rhetorem aut Grammaticum posse melius de fidei questionibus disputare, quam gravioribus disciplinis instructum, cum a me nihil istiusmodi proditum sit. Extra controversiam est Linguarum peritiam Theologo necessariam, an humana Philosophia sit necessaria, thema videtur utcunque disputabile. De Sacris Libris vulgo communicandis jam pridem satis aperui meam sententiam, ne crambe toties recocta nauseam moveat Lectori. Quod negas margaritas porcis spargendas, & sanctum dandum canibus, male sentis de populo Christiano, si dignum iudicas qui porcis & canibus conferatur. Certe *Christus* promiscue simplicibus & idiotis sua mysteria dignatus est aperire, & nuper audiri coeptum est, plebem a Sacrorum Voluminum lectione prorsus submovendam. Vereor ne quibus videatur iniqua partitio, quod *Italici* tuis vindicas sapientiam cum eloquentia conjunctam, nostratibus nihil relinquens præter inanem eloquentiam, qui, ut inquis, studium eloquentiæ studio sapientiæ præferunt. Atqui nusquam plures sunt quam apud *Italos*, qui tota vita nihil aliud agunt, quam ut linguam expoliant. Apud nostrates magis viget Philosophiæ studium quam apud vos, magis etiam Theologiæ, quæ apud vos pene tota ad paucos Monachos relegata est. Hæreticos appellas eos, qui Papam contemptus gratia vocant Romanum Episcopum, an hoc titulum usus alicubi non satis memini. Certe si feci, non feci contumeliæ causa. Veteres orthodoxi honoris gratia solent hunc tribuere titulum, & ipsi Pontifices hoc titulo se designabant.

Non est autem, ornatissime Princeps, cur deprecis offensam, quod me docere visus es. Utinam tibi

va.

vacaret multo plura docere. Quod ad hanc quidem partem attinet, habeo gratiam maximam, qualem habituri sint *Lutherani*, nescio. Illud demiror, quare sub finem libri reginis nobis toties frustra cantatam cantilenam, ut post *Diatribam* rursus in *Lutherum* stringam calamum, & stringam acriter, quod cum jam pridem esse factum non possis ignorare, non satis perspicio quo consilio dissimulandum putaris. Hæc si scripseras nondum conspectis voluminibus, quanto satius erat hanc coronidem mutari, quod magis in rem erat existimationis utriusque: meæ, quod sine causa tractor odiose: tuæ, quod vel tam piger videberis, ut tantum operæ nolueris sumere, vel tam non ingenuus, ut quod est omnibus notissimum dissimularis. Et interim, si Deo placet, minitaris, ni id faciam, fore, ut hæreat in me *Lutheranismi* suspicio, ut mihi plurima videantur convenire cum *Luthero*, ut probati viri me primum auctorem tantorum malorum fuisse prædicent, atque vita defunctus hanc opinionem mecum efferam. Quid si fecero? nihil horum erit? Nihil, inquis. At jam pridem factum est quod hortaris. Jam si verum est quod tu tanto studio probare conatus es, *Lutherum* ex meis hortis letalia legisse semina, quomodo medebuntur huic malo mea quamlibet vehementia scripta? An quod factum est, fieri infectum potest? Imo suspensionem istam potius confirmavero, si destomacher in *Lutherum*. Dicar enim hoc officio priorem culpam pensasse. At isto nomine syllabam in *Lutherum* nec scripsi nec scripsero. Mentiantur, fingant, comminiscantur isti quæcunque volent. Præterea vereor ne quis constantiam in te desideret, qui cum initio fassus sis te de me semper honorifice & sensisse & prædicasse, tamen ingressurus disputationem, hæc in me congeris, quod detraham dignitati Sacerdotum & Pontificis, irrideam professionem Monachorum, aliaque permulta ante commemorata. Quæ si non credis de me, quorsum attinebat in alienis calumniis confirmandis tantum operæ sumere? Si credis, qui convenit ut de eo semper honorifice & senseris & prædicaris, de quo tam multa mala sentis? Jam in illo complures candorem desiderabunt, quod istam invidiosam cantilenam alieno tempore canis orbi. Ante annos octo quidam improba lingua conabantur eam suspensionem impingere mihi, quod non essem omnino a *Lutheri* negotio alienus: id cum esset falsissimum, tamen calumnia poterat utcunque probabilis videri. Tum poterat videri pietas, si me ad profiteridum quid sentirem provocasses. Nunc posteaquam notius est, quam expedit mihi, nihil inter nos convenire, posteaquam tot libellis lapidatus sum, posteaquam tam late patentis factionis odium in me concitavi, posteaquam cum ipso *Luthero* gladiatorio more confictatus sum, quam non tempestiva est ista tua vel expositulatio vel adhortatio? Expositulas de his quæ mutari non possunt. Adhortaris ad ea quæ jam peracta sunt, quorum alterum est supervacaneum, alterum etiam absurdum, utrumque alieni temporis. Proinde quemadmodum hic libellus editus non nihil invidiæ mihi conflabit, præsertim apud eos, qui nihil non probant quod impetat *Erasmus*, quibus & *Hutteni* expositulatio mire arrisit, cum *Luthero* videri vellent insensibilissimi: ita vereor ne apud eos, qui sunt integro sanoque iudicio, nonnihil detrahat tuæ existimationi, quæ multorum animos occupat, *Albertum* esse virum æquitate candoreque singulari præditum. Videberis enim arte parum liberali causam meam cum causa *Lutheri* commiscuisse, ac veluti linum lino contextuisse, ad quod ut videre meis litteris provocatus, multa congeris, cum ipsa res aliud loquatur. Notabunt & illud, quod propositio tua multo sit atrocior, quam argumen-

tatio, ut hæc æquis iudicibus non videre scripsisse, sed hostibus tantum. Illud certe nullus excusabit, quod alieno tempore edideris, quod ea non mutaris, quæ res ipsa monebat immutanda, quod dissimularis post *Diatribam* editos duos *Hyperaspistas*.

Fortasse dices me nunc idem committere quod in te reprehendo, qui moneam non fuisse vulgandum librum, qui jam excusus prostat. Monuisssem in tempore si rescissem ubi locorum ageres, & mox ubi audivi te in *Galiliis* agere, scripsi super hac re litteras, quas demiror tibi non esse redditas. Non minus enim consulebant tui nominis honori quam meo. Verum hæc quoniam revocari non possunt, boni consulamus oportet. Illud non satis intelligo, quod petis a me tibi dari veniam, si quid intemperantius, concitatus, asperiusve videaris in me dixisse, moneſque ne quid tale suspicer in me dictum, sed omnia referam in *Martinum*, in cuius mentionem nemo potest incidere, qui modo sit Christianæ Religionis studiosus, quin excandescat & frena modestiæ relaxet, quod adversus tam impium, ut ais, & tam mordacem Hæreticum verba temperare, contra omnem modestiam, non solum contra pietatem esse videatur. Ignosces, *Alberte* clarissime, stupori meo, quod genus zeli hoc est, sic irasci Hæretico, ut in hominem orthodoxum destomacheris? Istud phreneticorum est, dum irascuntur inimico, ferire amicum. Quanquam solent ægroti quoque in summo cruciatu charissimos etiam maledictis aut pugnis impetere. Si quid tale est, doleo me tibi tam fuisse propinquum. Sed ego fortasse non assequor sensum tuum, & aliud quiddam istis verbis exprimere voluisti. Non enim illud, opinor, metuis, ne quicquid in *Lutherum* dicitur, existimem ad me pertinere. Si tam bene volebas mihi quam prædicas, humanius erat mea in commodum interpretari sensum, potius quam bene dicta huc detorquere, ut viderentur *Lutheranis* congruere, ut sileam, quod multa odiosa commemoras, quæ in scriptis meis nusquam reperias. Et si tam male volebas *Luthero*, quam videri vis, utinam istam acrimoniam in argumentando potius quam in procemiis declarasses. Ibi cominus res agitur, ibi spectator expectat, uter stet aut cadat. At hic frequenter tam diluta est tua oratio, ut non tam evincere quod proposueras, quam precario impetrare velle videaris. Relce disputationem tuam, sed ut alienam, & comperies sic habere. Expedit aut non laceſcere *Lutherum*, aut validissimis argumentis rem agere. Verum hoc nunc sero moneo. In summa, utinam aut in alio quopiam argumento declarasses nobis, quantum ingenio valeres, aut certe quod tractare visum est, aliter tractasses. Postremo quod me invitas ad amicitiae foedus, lubens amplector, polliceorque me, licet cæteris omnibus inferiorem, benevolentia studioque propensæ voluntatis nusquam tibi cessurum. Sed mihi vicissim ignoscas oportet, vir humanissime, quod ipse dum atroces calumnias a me depello, quædam fortasse liberius dixisse videbor quam pro tua dignitate. Utinam fuisset hoc concertationis genus, in quo licuisset simul & tuæ dignitatis & meæ salutis rationem habere. Quin & illud boni consulas oro, quod expolitissimo libro, rudi planeque *Batava* Epistola respondeo. Si obtinuissem, verebar ne quis interpretaretur id tui contemptu factum, & ad hanc operam vix dati sunt sex dies, quorum tamen magna pars in alias occupationes erat distrahenda. Extemporarium est quicquid vides. Et si maxime suppetisset otium, non sum adeo meæ mediocritatis ignarus, ut vel eruditione, vel eloquentia velim cum tali viro certare, quales ego semper venerari soleo potius quam æmulari. Bene vale. Datum *Basilea* Idibus Februarii, Anno M. D. XXIX.

DESIDERII ERASMI ROTERODAMI
A P O L O G I A B R E V I S
A D V I G I N T I Q U A T U O R L I B R O S
A L B E R T I P I I .
Q U O N D A M C A R P O R U M C O M I T I S .

Nimirum *Albertus Pius* rem per-
cit perquam ingeniosam, qui *Par-*
thos imitatus injecto spiculo fugit,
ne mihi liceret referre. Deceffit
enim opere nondum excuso, ne ab-
soluto quidem, ut arbitror: unde
quemadmodum compertum est, il-
lum ad ea, quæ scripsit in me, va-
riis operis uti solitum, aliis qui loca ex scriptis meis de-
cerperent, aliis qui dictionem expolirent, aliis qui sug-
gererent testimonia Scripturarum, quarum illum fuisse
eundem minime mirum, aliis qui materiam & argumen-
ta suppeditarent, aliis qui commonstrarent Theologo-
rum dogmata: ita suspicor sub defuncti titulo plurima
esse assuta, quæ vir ille nunquam vidit. Captatus est ab
istis artificibus magnifici nominis fumus, sub quo suas
næcias in vulgum protruderent, ut simul & ipsi suffuge-
rent invidiam, & me tituli splendore gravarent. Nam
illos huiusmodi fucis gerere omnia mundo notius est
quam velim ipse. Jam vero vehementer invidiosum ha-
betur scribere in mortuos, & ut ajunt, cum *larvis lu-*
ctari, sed quid facias, si in te scribant mortui, & im-
pingant apud totius orbis tribunal, ad quæ connivere
est impium? Valeat proverbium, non esse luctandum
cum larvis, nisi contra proverbium mordent mortui.
Fugit apis, sed in vulnere reliquit aculeum. Non est
quem referiam, sed est cui medear.

Ad hanc invidiam accedit & illud, quod triduo prius-
quam exspiraret *Pius*, Medicis certam vitæ desperatio-
nem pronunciantibus, induit sacrosanctam vestem
Franciscanorum, in qua & solenni pompa per publicam
viam delatus ac sepultus est in sacrosancto illorum Mo-
nasterio, ut periculum sit, ne, si quid tuendi mei gra-
tia scripsero durius in *Pium*, videar universum Ordinem
Seraphicum lædere. Quid igitur faciam? Num tantum
tribuam religioni sepulturæ, ut tacitus patiar me tot ca-
pitalibus sycophantiis traduci ab istis qui latent in hoc
equo *Trojano*? Utinam & hoc liceret approbante *Chri-*
sto, qui crucem pertulit citra contradictionem, convicia
impietatis non pertulit tacitus, sed accurate respondit
objicientibus quod *Dæmonium* haberet, & spiritu *Beel-*
zebub ejiceret *Dæmonia*. Atque utinam ipse *Pius* non
tantum vel suo indulisset stomacho, vel aliorum affecti-
bus obsecundasset, ut mihi liceret totam redargutionis
invidiam in alios transferre, perquam lubens pepercis-
sem, *Italo*, nobili, Principi, & bonarum litterarum, si
minus callenti, certe fautori. Nam hoc ipso profuit stu-
diis, quod homo clarus ac fortuna neutiquam sordida
professionem studiorum sustineret. Sed quando pror-
sus obticescere non concedit pietas, quod licet dabitur
Pii manibus, quibus opto precorque Domini miseri-
cordiam, ut carptim modo ad quædam respondeam,
idque quantum fieri potest, citra nominis illius contu-
meliam. Quod cum mihi viderer abunde præstitisse,
tum in Epistola, tum in Responsione, idque non meo
tantum, sed complurium etiam eruditorum judicio, ta-
men fuisse videntur, qui *Pio* diversum persuaserint. Quid
facias? Ita est hominum ingenium: quicquid in alios
dicimus, nobis blandum videtur: quod alii in nos,
etiamsi sit moderatissimum, aceto videtur acrius. Hic
protinus reclamaturi sunt quidam, dilucide in te ipsum
pronunciasti. Equidem non refragor, nec inficiabor
me hominem esse, modo fateantur hoc dictum pari-
ter & in alios hæere. Ajunt neminem in causa pro-
pria bonum esse judicem, fateor, sed qui carpunt alie-
nos libros, & ipsi suam causam agunt: quibus hoc mi-
nustribuendum est, quod in multis locis deprehen-

A duntur manifeste calumniari, palam mentiri, depra-
vare quod bene dictum est, falso citare locum quem
reprehendunt, truncatim adducere, quod integre pro-
latum longe alium habet sensum, impotenter vocife-
rari, cum quod schedis porrectum est, non intelligant,
ludere insulis salibus, ubi se maxime præbent ridi-
culos, subinde colaphos & alapas impingere, præser-
tim cum hos tumultus moveant ex schedis famulorum
non intellectis, venantes apud imperitos *Thralonicas*
glorias. Hæc quam passim occurrant in hoc opere,
index quem præfixi perspicue docebit. Imo in univer-
so argumento hoc est illi perpetuum: atrocius propo-
nere, mea mala fide citare, ex his impudenter assu-
mere, mox salibus & scommatis in me debacchari,
B quasi jam probatum sit, me reprehendere quod ille tue-
tur. In ipsa declamatione quædam sunt non indigna
lectu, sed quæ nihil ad me pertinent, & tamen nihilo
secius quam si ad me pertineant, ego conspuor & di-
cteriis lapidor. Tolerabile & hoc, nisi fieret ita pas-
sum. Facile credo *Pium Roma* scripsisse in me quorum-
dam impulsu, nec me fugit qui sint: unus est homo
Judaicus, quo cum hominum genere nunquam mihi
bene convenit. Sed illi non potuissent percellere, ni-
si gloriæ fames plaustrum hoc perculisset. Fateor hu-
manum esse vitium, ac præcipue generosis ingenis
agnatum, sed illiberale est, ex alterius ignominia sibi
parare gloriam. Utcunque verbis leniunt illam *Pii* Epi-
stolam, admonitionem blandam & amicam appellan-
C tes, re nihil aliud erat quam atrox criminatio, blandu-
lis aliquot verbis diluta, quasi dicas aconitum mulso ad-
ditum. Et tamen non video quo pacto potuerim mag-
is illius parcere nomini, qui cum scirem illud opus
ipsius Marte non esse conscriptum, tamen quicquid
erat odiosum in illos detorsi, qui *Alberti* sinceritate
abutebantur. Rursus quod erat gloriosum ac favorabi-
le, totum illi concessi. Et tamen hanc tantam meam
civilitatem ille tam inciviler interpretatur, quasi stu-
dio mihi fuerit adlaboratum, ne quid in ipsum con-
tumeliarum prætermitterem, ut plane videatur ansam
quæsisse de plastro, quod ajunt, in *Erasmo* debac-
chandi. Qui si scripsit ex animi sui sententia, faten-
D dum est ingenue quod ipsa loquitur res, illum gravius
laborasse mente quam corpore. Solet autem hic affe-
ctus fere eorum animis incessere, quibus imminet fata-
lis dies, ut cupiant aliquod memorabile facinus edere,
quo memoriam nominis sui posteritati commendent.
Probandus erat affectus, si delegisset argumentum fa-
vorabilius, ac viro bene nato dignius. Non ignoro
quantum possit improbitas instigatorum, fucis pietatis
se se venditantium: verum non erat viri principis, eru-
diti, nec ætate modo sed multo etiam rerum usu pe-
riti, suam famam credere quibusvis impulsoribus: nec
tam odiose stringere calamum in eum, cujus scripta non
legisset, & ex schedis indoctorum aut negligentium
famulorum velut e tessellis, opus non *Mosaicum*, sed
Momicum texere. Scripsit Episcopus *Roffensis* in *Lushe-*
rum, sed illius verba bona fide recitat, non fidit unde-
libet decerptis frustulis. Scribit in *Oecolampadium Cli-*
thoveus, sed totum illius opus recitat. Verum placuit
exemplum *Bedæ*, cui vacavit judicare, cum non va-
carit cognoscere. Ipse fatetur se diu deliberasse, esset ne
mihi respondendum: quin & amici quidam eruditi *Lute-*
ria suis litteris mihi significaverunt, *Albertum* ob affli-
ctam valetudinem prorsus a scribendi proposito abduxisse
animum, sed aliorum instinctu redisse ad opus intermis-
E sum. Cujusmodi vero dicemus esse illa Religionis colu-
mina, qui hominem moribundum jamque deploratæ
vale-

valetudinis ad tam prolixam & inutilem calumniam protruserunt? Quanto magis illo tempore conveniebat cum totum in Psalmo quopiam, aut in passione Domini, aut in his litteris meditari, quæ ad purgandam conscientiam faciunt, quæque ex Christi promissis ineffabilique benignitate & hujus vitæ contemptum & coelestis amorem spemque vel gignunt vel accendunt. Qui Pio persuadere voluerunt, ut moriens *Franciscanam* vestem indueret, utinam iidem persuassent, *Francisci* spiritum flagitaret a Domino, quem constat & ab inani gloria & ab omni carpendi vitio fuisse alienissimum. Nunc in hoc opere tantum ubique carpendi studium apparet, ut quanquam a *Carpentum* ditione fuerit excussus, tamen non injuria *Carpentis* cognomen sibi posset vindicare. Quid autem sibi proposuerat vir ille mirabilis? Confutare *Germanorum* quorundam dogmata? producenda igitur erat argumentorum, quibus illi pugnant, instructa acies, cum illis congregiendum acriter. Id qui potuisset, qui nihil illorum sciebat, nisi si quid audisset in conviviis? An rursus admonere me voluit? Eam ad rem quid opus fuit tot conviciis, tot insulsis salibus, tot calumniis depravationibus, tot apertis mendaciis? Sed studuit convincere pertinacem. Saltem mea fuerant legenda, bonaque fide recitanda, ac diluendæ rationes, quas adfero, non vulgaria quædam jactanda. Quanquam nec ad convincendum conducunt scommata. Si consilium erat infirmis & ad hæresim propensis occasionem subducere, præstabat excusare quæ poterant excusari, & e scriptis meis alia loca decerpere, quæ palam adversantur improbatismis dogmatibus, potius quam detortis citationibus hoc agere, ut *Erasmus* videatur sentire quod non sentit, ne qui non nihil illi tribuunt, confirmetur in errore. Sed hoc destinasse videntur, quorum affectibus *Pius* morem gessit, ut apud sectarum auctores inirent etiam gratiæ nonnihil male accepto *Erasmo*, & tamen in se crabrones illos non irritarent, quos jam metuunt magis quam odierunt. Quid hac cogitatione religiosius? Si gloriosum putavit concertasse cum *Erasmo*, suis armis congregi debuit. Nunc quid feret laudis qui personam hanc iliberalem sibi passus est imponi, ut saltaret fabulam sycophanticam, qui sustinuit sibi undevis adaptari penas alienas, ut his ornatus prodiret in publicum. Fateor esse Principum per alios Epistolas scribere, per se subscribere. Sed *Pius* toto opere sic loquitur, quasi suo Marte rem universam gesserit, cum plurimi norint quibus usus sit copiis. Aliquot ipse nominare possum, si res postulet. *Sepulvelum* nemo non novit, virum eruditum & bene Latinum. Plus autem gloriæ tulisset, si novas calumnias attulisset. Nunc cum velut Echo nihil aliud quam alienas recinit, quid illi laudis debetur etiam in hoc illaudato genere? Quam bene Patres illi Seraphici consuluerint illius animæ, Deus novit! certe famæ pessime consuluerunt. Quid autem proficiunt hujusmodi molitionibus, nisi quod in dies magis ac magis traducunt artes suas? Nec dubito quin hoc opus *Pii*, tot undique scatens calumniis, mendaciis, insulsis dictis, loquacibus næniis, futilibus argumentis, sint in refectoriis suis recitaturi, digni qui nihilo mundioribus epulis reficiant corpora sua, quam pascunt animas.

Sed ne te Lector nugis non minus inamœnis quam infrugiferis diutius morer, decerpam pauca ex illius Annotationibus marginariis, in quibus nihilo minus est delirationis quam in opere reliquo. Quicquid admonueram de his, quæ *Roma* dicta factave sunt, mendaces pronunciar eos qui detulerunt, ego præter decorum credulus sum. Nihil dispunxit e libello *Sauromani*, nunquam de me loquutus est nisi honorifice. Docti nihil sinistri de me pronunciarunt, Diplomatorum nihil inimice de me prædicavit. Atqui si nominarem eos, qui hæc mihi retulerunt, *Albertus* non auderet illos pronunciare mendaces: & si auderet, nihil aliud lucrificeret, quam improbitatis opinionem. Et in his est unus, cui ille tribuit omnia. Tota *Roma* novit quam amice soleat *Albertus* loqui de *Erasmo*. Imo quod a me tum dissimulatum est, cum *Clemens* quorundam suasu

A destinasset mihi magnificum aliquod Sacerdotium, *Albertus* cum suo *Achate* retraxit illum in diversam sententiam. Qui hæc ad me perscripserunt, interfuerunt his quæ narrant, autōrē, non rumoris nunciū.

Super hæc verba: Quod fuisset illud consilium, stringere ferrum in eum, id est, *Lutherum*, de quo certe dubitabam quid ageret, quo spiritu duceretur? Hic, inquit, fateris quod diximus, non fuisse ingratam illius audaciam. An cuiquam gratum est, de quo nondum audet pronunciare? Imo non dissimulavi mihi ingratam fuisse illius audaciam, eoque quos potui a negotii consortio deterrui. Addit *Albertus*: Sed cum agnovisti, cur ferrum non strinxisti? nec adhuc stringis? Cum in hac ipsa Epistola sit admonitus quam crebro quam acriter strinxerim calamum in *Lutherum*, & in ejus doctrinæ assertores, nonne sine fronte additum est, nec adhuc stringis? atque hoc ipso tempore, quo hæc moliebatur *Albertus*, emisi Epistolam ad *Vulturium*, & Apologiam ad *Ecclesiastas Argentinenses*.

C Scripseram: Si scires quos tumultus excitare potuisses, si me ducem hujus negotii voluisses profiteri &c. Sic ille colligit: Si tibi fuit auctoritas ad eos excitandos, non minor fuisset ad eos sedandos. Quod hoc lemmatis genus est? An perinde facile est lædere, ac mederi? Eademne facilitas est impellere propensos, & revocare jam incitatos? Tam frivolis argumentis talis Rhetor agit cum *Erasmo*?

In hæc mea verba, Si obstreperet Sacerdotum honori, qui per occasionem admones eos officii, fateor, obstrepero nonnunquam, sed hic strepitus est mihi cum Hieronymo, cum Cypriano, cum Chrysostomo, cum Bernardo communis, sic annotat *Albertus*: Illi si quid tale, longe aliter & alio seculo: nunc autem cum in tantum frigefacta sit pietas, ut vix ulla sit erga Sacerdotes reverentia, non erant hæc voces spargenda, quibus quod reliquum fuerat prorsus abjiceretur. Hæc *Albertus*, nec falso tamen: plane longe aliter illi, videlicet liberius magisque Satyrice pro sua quidem auctoritate: & tali seculo, ut ob Ethnicos Christianis permixtos magis oportuerit fileri de Christianorum vitiis, præcipue Sacerdotum ac Monachorum, quorum fortunæ tum pendebant a populo. Nunc opibus, principatibus, arcibus, copiis, conjuratis phalangibus, Monarcharum foederibus, aliisque præfidiis ita communiti sunt, ut ipsis etiam Monarchis sint formidabiles. Quod si mores illorum fuerunt in causa, ut erga eos refrigesceret populi favor, hoc magis oportuit illos admoneri, ut correctis moribus renovarent pristinam gratiam. Quin & hoc ipso seculo regnant triumphantque Sacerdotes ac Monachi. Porro quæ nos admonuimus, tranquillo seculo monuimus, cum hoc seculum ne in somnis quidem cuiquam veniret in mentem. Legat qui volet *Hieronymum*, in Episcoporum, Clericorum, Virginum, ac Monachorum vitia detonantem, dicet se *Juvenalem* Christianum legere.

E Obicienti quod ipse quædam liberius scriberet in Sacerdotes, Theologos, ac Monachos, sic adnotat: 1. 2. Quosdam dixi indignos ejus muneris, nec dictum abnuo, &c. at tu in genere omnes incesis, & universo Ordini ubique detrabis. Cum tot sint loca in scriptis meis, quæ ne possint quidem ad omnes Sacerdotes, Theologos, ac Monachos detorqueri, cum innumeris locis expresse tester me non incesse Ordinem, admonens Lectorem, ne paucorum improbitas imputetur Ordini, cum aliquot Sacerdotes, Theologos, ac Monachos nominatim laudibus veham, quid esse potest hoc mendacio detestabilius, ubique detrabis? Si dixisset, ipsi detrabis Ordini, simplex fuisset mendacium, cum addit ubique detrabis, geminum ac bis impudens mendacium est, præsertim cum ille vix quicquam mearum lucubrationum viderit. Saltem *Aschini* mentientis ingenuum pudorem imitatus addere debebat, quod sciam. Sed *Albertus* videtur esse magis sollicitus de reverentia Sacerdotum qualiumcunque, quam de pietate gloriaque Christi.

F Huic simillimum est illud, quod ait me ubique in totum damnare ceremonias, nec distinguere pias a superstitiosis, cum id faciam innumeris locis expresse & evidenter. Id quod suo loco clarissime docebimus. Ne

Lutherus quidem damnat in totum ceremonias. Nihil plus frontis habet quod ait me in omnes Monachos stringere stili cuspidem, ac fere omnia recinit quæ in Catalogo suo satis impudenter proposuerat, nec quicquam eorum potuit hætenus approbare, quam in hoc opere præstiterit, res ipsa monstrabit. Certe promittit Thrafonice.

50. fa. 2. s. Si nihil est, inquit, erroneum in scriptis tuis, cur tam multi diversorum ordinum te sunt infectati libris? Nihil in libris meis erroneum esse nunquam scripsi, sed quæ Albertus in proponendo sævus ait esse, nego esse in meis libris. Non hic exponam quales fuerint qui me vel calamo vel lingua impetiverint. Sed ut Pii lemma lemmate repellam, si tam multa impia sunt in libris meis, cur pro his a tam multis summatis viris piis & eruditis aguntur gratiæ? Et inter hos sunt Principes catholici, Episcopi, Theologi, ac Monachi. Cur a tam multis oblatratum est Hieronymo? Quoniam plerisque offendit rerum etiam optimarum novitas, quoniam multos stimulat invidia, multos gloriæ sitis, & vident mirum esse ad parandam nominis celebritatem compendium eos inceslere, qui jam suis lucubrationibus celebres sunt. Tibicen ille discipulum monuit, ut si vellet celeriter assequi celebrem opinionem in Græcia, adiret artifices primi nominis, eisque sese probaret. Nunc reperta est via magis compendiaria ut unum celebrem impetamus.

51. fa. 1. d. In hæc mea verba, Si quando moneo adolescentes, ne se temere precipitem in vita genus ignotum, ipsi interim ignoti sibi, vide obsecro quid annotet: At prisco, inquit, more infantes ac pueruli cænobiorum patribus offerebantur ad id vita genus suscipiendum, ad quod a teneris unguiculis assuescendum putarunt, &c. Quis negat a teneris assuescendum optimis? Ego de votorum obligatione loquor. An vult ut huc adolescentes temere sese precipitem? Si hoc non vult, quorsum spectat annotatio veluti reprehendens quod a me dictum est? Olim Episcoporum domus vocabantur Monasteria, & in iisdem erat Schola litterarum ac pietatis, ibi nonnunquam adolescentes instituebantur, non ad servitutem, sed ad libertatem spiritus. Dicat mihi Pius in Italia natus, & in aulis versatus, quare Monasteria regularis disciplinæ rejiciunt adolescentes, collapsæ venantur?

51. fa. 1. c. Multi laudarunt vitam monasticam, fateor, sed olim longe aliud erat Monachorum genus, & nunc maxima pars nihil habet religiosum præter vestem & frigidas ceremonias. Itaque nec erat tum nassa Monachismus, nec tales ibi pisces regnabant.

51. fa. 2. i. Fateatur se non vidisse quæ respondi Stanica. Quid, inquit, refert respondisse, an satis feceris, ipsi viderint. Imo non refert illos reprehendisse, sed an recte reprehenderint refert. Et alibi fateatur se fere nihil meorum lucubrationum vidisse, cum tamen in me scriberet. Quid opus est, inquit? Imo opus est ei qui subinde hoc habet in ore, Erasmus nusquam hoc non facit, Erasmus ubique damnat ceremonias. Quo ore hoc dicit, qui mea non legit? Fatebitur retulisse, qui viderit illum subinde ingentes excitare tumultus ex amanuensium schedis mendosis, mutilis, non intellectis.

51. fa. 2. k. Ingenium, inquit, Lutheri ferox probas, doctrinam extollis. Imo ingenium probant plerique, ferociam semper improbavi. Doctrinam initio non probavi, sed ille profecit in pugna: aliud autem est probare, aliud extollere, sed extollendi verbum appositius erat ad calumniam.

51. fa. 2. m. Nunquam, inquit, declaras quibus constet ista vera pietas Evangelica, etsi multa ab illa rejicias. Qua fronte hæc scribit, qui fateatur se mea non legere? Imo nusquam non inculco veram pietatem esse sitam in mortificationis affectibus, in robore fidei, in alacritate spiritus, in officiis charitatis, in contemptu mundi, in spe futuræ immortalitatis. Alicubi totum Monachum suis depingo coloribus.

Ibidem. Hic obiter notat quod pro ἡμαρτηροῦ post maluerim ἀμαρτηροῦ, cum in exemplari, quod ad me misit, posterius verbum fuerit additum velut in correctionem prioris.

A Negat se intelligere quid intelligam per utramque partem, nisi Lutheranos & Catholicos. Intelligo, fateor. An apud Catholicos nihil est, quod improbari queat? Apud Lutheranos ipse fatetur quædam esse pie dicta. Quid opus erat hac calumnia? Sed hujus generis multa prætereo. Manifestæ vanitatis & hoc, me nihil improbare in Luthero præter seditionem, cum dissentiam ab eo de libero arbitrio, de auctoritate veterum Doctorum, de perspicuitate Scripturarum, aliisque innumeris.

B Falsum, inquit, est res humanas semper in deterius prolabi. Quid argumenti? Christus, inquit, multa resistit in melius. Quid tum postea? Ego naturam rerum humanarum indicavi, quæ adeo ad malum proclivis, ut etiam quæ Christus tanto studio restituit, vertantur in pejus, & optimæ leges transcant in exempla pessima.

C In hæc mea verba, Et qui scimus an talem bestiam (de Luthero loquor) corrigendis moribus nostris immiserit, Deus, propemodum sine mente destomachatur annotatio. Jam decennium, inquit, agitur ex quo damnatus est Lutherus, illius furore periclitata est Germania, Christianus orbis perturbatus, & adhuc hæres an eum immiserit Deus ad corrigendos mores nostros. Et alicubi fingit me dixisse illum coelitus emissum. Equidem, inquit, Lutheranismi honesti mores argumento tibi forte sunt, ad id existimandum, &c. Hæc Pius. At plures anni sunt quod Turca damnatus est a nobis, & tamen fatemur illum immitti a Deo ad corrigendos mores nostros. Fatemur Pharaonem a Domino excitatum adversus Hebræos, nec ideo probamus tyrannum, quemadmodum nec Allophylos, Cyrum, Nabodonosorem, Holophernem, per quos Deus interdum emendavit populum suum. Nec Augustinus, cum scribit quod Deus Ecclesiam suam per hæreses provexit ad scientiam Scripturarum, per sævitiam persecutionum ad patientiam, vel hæreticos probat, vel Christianorum interfectores. Et an non mittitur spiritus a Domino mendax ad fallendum populum ac Regem? Obsecro te Lector, quid opus erat tam frivolis annotationibus occupare spatia marginum?

D Ne viderer depugnare cum Luthero, negat Diatriben tractare dogma Luthero proprium, sed commune cum multis qui sunt extra Ecclesiam. Itane qui refellit Ariarum dogma, cum dicunt solum Patrem esse verum Deum, eo non pugnat cum Ario, quod dogma sit commune Judæis? Si nihil faciebat adversus Lutherum Diatriba, cur ille tam acriter respondit? Cur fatetur me petisse jugulum? Sed cur hic Diatribæ tantum meminit, cum in ipsa responsione doceam me scripsisse duos Hyperaspistas. An ideo non scripsi, quia ille noluit legere? Atqui nec ipsam Epistolam cui respondit legisse videtur, aut si legit non meminit. Quod si dissimulat, magis etiam est reprehendendus. Sed quis non sentit hic improbam hominis tergiversationem? Diatribam legerat, de Hyperaspistis erat admonitus, & licuit si voluisset legere, mavult tamen mendacium excusare mendacio, quam fateri lapsum. Ipsa Diatriba multa convellit præter liberum arbitrium, quemadmodum & Hyperaspistæ. Porro cum Theologi dicant nihil esse Luthero proprium, sed omnia hausta ex fontibus Hussi & Wyclei, nullus adversus illum scripsit.

E Cum interrogo quis mihi injunxisset provinciam stringendi calamum in Luthero, respondit annotatio, duo Pontifices maximi, Leo decimus, & Adrianus sextus, quod plures illorum testantur Epistolæ, quas, ut ait, excudendas putavi. Exstant duæ Leonis ad me, in quarum neutra verbo fit mentio de scribendo in quemquam. Adrianus sero me admonuit, cum ego me excusarem quod initio non statim strinxerim calamum in Luthero. Itaque prius illud manifesto falsum est, posterius absurdum.

F O Διὸς Κόρινθος, inquit, quid autem ineptius? Indicat aliquid repeti quod alibi dictum sit: id alibi magno convicio castigat, dicens hoc a me consulto factum, ut prolixum redderem volumen: quasi sex verba bis dicta efficiant ingens volumen, aut quasi mihi desint verba,

verba, si delecter longo volumine. Aut quasi non recte interdum iterentur eadem. Sed ex suo, opinor, affectu divinavit meum.

52. fa. *Oportet, inquit, asserere summam potestatem illi a Domino traditam.* Ut delectatur nomine summæ potestatis, quæ vox quid sibi velit non intelligo. Summum pastorem agnoscunt pii, summam potestatem Pontifici tributam non legimus, summam charitatem ab illo exactam legimus. Sed de charitate magnum silentium est. Ait *Eckium* prudenter fecisse, qui citavit ex meis quæ faciunt ad adstruendam Pontificis auctoritatem: imprudenter ergo faciunt, qui non solum decerpunt ea quæ contra faciunt, verum etiam quæ conferunt detorquent in diversam partem, quod hic admonitor nimis impudenter facit. Nec vacillat, qui monet quid Veteres senserint: nec statim vacillat ubique, qui dubitat de monarchia Pontificis. Sed hic reclamante dialectica gaudet ex particularibus proloquiis facere universalis, quo sit vehementior.

52. fa. *Ait me Pontificum majestatem non solum æquare* cæteris Episcopis, verum etiam cum minoribus Sacerdotibus. Quid his næniis indoctus? *Hieronymum* cito, & illa ætate non dicebantur Sacerdotes nisi Episcopi, is scribit omnes Presbyteros esse pares, sed ob vitandum schisma ordinatum Episcopum, qui cæteris præcelleret, non tam dignitate, quam jure ordinandi.

52. fa. *Dicit neminem esse inter eos qui favent Pontifici,* qui non velit in primis ejus dignitatem servari præsidii divinis. Si addidisset, vere ac pie favent, probari poterat. Præsidia divina sunt, fides, charitas, preces, scientia Scripturarum divinarum, gladius Spiritus, spes & amor vitæ coelestis. Quid hac adulatione abjectius? Non jam loquor de Pontificum moribus, sed de adulatoribus.

52. fa. *Ait apud cordatos adeo non audiri querelas de turba Cardinalium ac strepitu, ut vix etiam apud leves.* Quid igitur actum pragmatica sanctione? An vero nihil queruntur Monasteria, quæ apud *Italos* exeduntur a Cardinalibus? Sed *Albertus* talia non audit. Negat nunc functionem Cardinalium hære Poenitentiaris. Scio, munus enim hoc requirit hominem exacte doctum, ac pium, gregisque Dominici studiosum. Sed tamen princeps illius Ordinis etiam hodie est Cardinalis.

53. fa. *Ait Pontificem omnibus Regibus esse præstantiorem,* superari tamen ab omnibus opibus & strepitu, *quamvis, inquit, conveniret ut in utroque genere universos excelleret.* Nullus igitur est Rex Pontifice pauperior? De strepitu nihil dicam. Multi *Roma* vixerunt, qui super hac re pronunciare valeant. Quis Rex gestatur humeris? Quis Rex porrigit cuiquam osculandos pedes? Quis patitur sibi imponi triplicem coronam? Quis per sceptrigeros cogit populum flectere genua? Quis tot Cardinales Regibus pares habet in famulatio adoratores? ut alia præteream, nam freno revocandus equus, quem ille toties in campum provocat. Non hæc eo dico, quod his honoribus sit indignus Pontifex, sed ut redarguam hominis impudentiam. Sed qua ratione convenit, ut summus *Christi* vicarius plus opum possideat unus, quam Reges universi? Verum demus opes, etiam ne convenit, ut summus pietatis magister omnes vincat strepitu? Qualis hic est propugnator Pontificiæ dignitatis, cui nos multo verius favemus quam iste, sed ab hoc argumento libenter recedo.

54. fa. *Cum fortiter asseveret, prorsus non intelligit nec meas voces nec suas.* Sacramentum proprie dictum appellatur, per quod confertur peculiaris gratia ex pacto divino. *Petrus* autem *Lombardus*, negans per matrimonium conferri talem gratiam, an non evidenter excludit e numero sacramentorum proprie dictorum? Ea de re cum dubitet *Durandus*, de vocabulo quoque dubitet necesse est. Veluti si quis dubitet de *Mauris*, an sint rationales, utique dubitat an sint homines. Sed *collatio*, inquit, *gratia non est propria ratio sacramenti proprie dicti.* Quænam igitur? Quod sit sacræ rei signum. Quot igitur habemus sacramenta? Figura crucis erit sacramentum, omnes amictus & gestus Sacerdotis in Missa erunt sacramenta proprie dicta. *Ecco*, inquit,

A *Petrus Lombardus commemorat matrimonium inter septem sacramenta.* Commemoratur, juxta vulgarem usum sacramenti, juxtaque communem opinionem. At in progressu aliter definit sacramentum quam *Augustinus*, & lemovet matrimonium a sacramentis proprie dictis. Cum quali Theologo mihi res est, qui tamen impingit hæreses & horrenda crimina. Et hic est qui negat opus esse legere meas Apologias. Quas si legisset, non ad hunc delirasset modum. Nam *Stannica* ad eundem lapidem turpiter impegit.

Negat esse probabile olim Synaxim septies in die fieri solere, duntaxat eam quæ proprie Synaxis dicitur. Nec hoc a me dictum, vir amice; nam addo pane non consecrato. Quid est igitur quod stomachatur a me dici falsum & improbabile? Jam si detrahit ritibus sacramentorum, qui illis adimit antiquitatem, cum aliis illi litigandum erat potiusquam mecum, & eradendum ex Evangelio, quomodo *Christus* hoc sacramentum instituerit, ne quis sciat olim aliis ritibus celebrari solere Eucharistiam.

Quam apte hic meminit de versando cum meretricibus & sicariis, de dormiendo cum uxore aliena. Hominem festivum! Et tamen si quis studio pelliciendi ad *Christum* versaretur inter meretrices & sicarios, an non opus perfectius ageret, quam si in cella *Carthusiana* diceret Psalmum, aut fortasse dormiret? De *Joanne* placet exemplum. Ita secedant, ita vivant Monachi, nullus erit eis molestus. At *Christus* versatur cum peccatoribus, publicanis, & famosis mulieribus, uter perfectior, *Joannes*, an *Christus*?

Loquor de constitutionibus Monachorum, iste profert nobis consilia Evangelica, ab equis desiliens in assinos. Consilia *Christi* non sunt constitutiones Monachorum. Sed aliis diebus vesci leguminibus, aliis ovis duntaxat, aliis jure carniæ & non carniæ, cingi fune nodoso, calceos habere fenestratos, aliaque hujus generis sexcenta voco constitutiones Monachorum, easque confero cum quibusdam præceptis Legis *Mosaicæ*, quibus populus ille durus & crassus intra cancellos detinebatur.

Deridet me, qui notarim illum inire gratiam ab Episcopis, Theologis, ac Monachis. Ut nihil aliud, certe hoc præmii tulit, quod in sacrosancto amictu *Franciscanorum* sepultus est, quod factus confors omnium benefactorum totius Ordinis, quod altero baptismo melius renatus quam fuerat priore. Quod utinam illi contigerit, mihi cum illo.

Rogat cur omissis Laicis toties attingam Sacerdotes ac Monachos. Quia sæpius illos admonemus quos habemus chariores, & a quorum moribus pendet vita populi. Nec raro tamen taxo mores Principum, Magistratum, militum, negotiatorum, opificum, ac plebejorum. Sed quid facies illi, qui mea non legit, cum carpat omnia? Certe *Moriam* legit.

Ante annos aliquot ob quorundam morosa judicia retractavi exomologesim, sed hic nihil legere dignatur, tantum amat rixari, sed ne singulis immoror. Quod ait me scripsisse, commoda confessionis posse acquiri citra confessionem Ecclesiasticam, ut si quis confiteatur Deo, an in libello meo sit, nescio, certe in animo meo nunquam fuit. Sed in commodis, ut ait, non recenseo criminum abolitionem & gratiæ sacramentalis collationem, quod erat totius rei caput. Quædam apertiora sunt quam ut egeant commemoratione, & tamen obiter hoc non semel attingo. Quis autem nescit per poenitentiam remitti peccata? Aut quid atinebat tradere recte confitendi rationem, si ea nihil facit ad abolitionem criminum? De onere confessionis per homines hominibus imposito cum recitem aliorum argumenta, iste detorquet in meum caput. Colligit ex sparsim dictis, sed hoc ingeniosior quam opus est, aut quam talis viri candor postulat. Quædam incommoda vitari non possunt, fateor, non in totum, sed magna ex parte possunt. Si non adhibeantur audiendis confessionibus nisi doctrina, ætate, & moribus probati. Si temporibus pestilentiae semper singulis diebus Dominicis accipiant Eucharistiam, confiteantur

etiam illico, quos urgent graviora crimina. *Batavus* satis dilucide explicat quid sentiat, sed *Carpensis* nimis libenter carpit omnia. Fateor confessionem religiose esse servandam velut institutam a *Christo*. An ab ipso *Christo* sit instituta mihi nondum liquere, favere tamen huic opinioni, quam irrefutabilibus argumentis comprobata a doctis cuperem. Quid? An non hæc satis dilucide dicit *Batavus*?

58. fa. 1. s. Ait confessionem ab Ecclesia receptam inter sacramenta gratiam conferentia. Hoc novum est, confessionem appellare sacramentum, qui commodissime de illa disputant, appellant tertiam sacramenti partem, aut sacramentalem. Et tamen vult videri satis liquere, confessionem vel ore *Christi* fuisse institutam, vel per *Apostolos*, vel alio modo. Si per alio modo sentit ordinationem Ecclesiæ, Theologi negant Ecclesiæ fas esse ullum sacramentum novum instituere. Rursum manifeste falsum est me dubitare, utrum conducibilius sit confessionem ob incommoda relinquere, an ob commoda servare. Aio talia ab aliis disputari. Ipse nusquam dubito.

58. fa. 2. a. Quam est molestum cum hoc homine rixari, qui toties iterat vel manifesto falsa, vel evidenter refutata, eo ipso loco quegn arrodit. Ubi facio cuius liberum confiteri aut non confiteri? Aio id fieri a quibusdam *Lutheranis*, & quod addo tutiorem esse qui confitetur, non ex meo animo dixi, sed cum illis agens qui dubitant, an sit necessaria. Hæc eo turpius iterat, quod in Epistola mea clarissime refutarim.

58. fa. 2. c. Arrodit hanc syllabam quasi, quod quasi est, inquit, non est. Et hoc dictum est illis qui putant inductam ex ordinatione Ecclesiæ. Quid igitur habet veneni, quasi? Distinguit instituentem & institutionis modum. Quis nescit omnia pia proficisci a *Christo*? Sed cum dico a *Christo*, intelligo ore *Christi*, quemadmodum instituit Baptismum & Eucharistiam.

58. fa. 2. c. Dixeram me sic temperasse libellum, ut iis etiam posset esse usui, qui de necessitate confessionis dubitarent. Hic vide quam me naso suspendit. Scilicet in facultate tua est, inquit, cum edideris libros, prescribere cui generi hominum sint legendi. Totum hoc vult videri anprodictum, & irridet mea verba. Nam de hac voce sibi mire placuit. Imo quorsum pertinet hæc fastidiosa fanna? An impium est pluribus velle prodesse? *Paulus* scripsit *Romanis*, an ideo præscripsit ne *Græci* legerent eam Epistolam? O gravem scriptorem & excussum!

60. fa. 1. y. Indico *Mosi* testimonium adjectum *Lucretia*, quod prior libellus non habebat. Id cum vix quater admoveam toto libello, ait me plus centies facere. Nimis impudens hyperbole: nec reprehendo quod adjectum est, sed quod inepte, quod alieno Marte assutum. Denique quod cum illa curarit adjicienda, non eadem opera detraxerit quæ detracta oportuit.

60. fa. 1. z. Urget hic fortiter me depravare Scripturam Paraphrasi, quasi mea Paraphrasis sit divina Scriptura, totiesque recinit nobis veteres calumnias, nec dignatur legere quæ aliis super hac calumnia responderim. Quin & illud falso mihi impingit ad invidiam, quod primus ausus sim Scripturam Paraphrasibus exponere, cum exstet Paraphrasis sanctissimi viri *Theodori*, cujus meminit *Hieronymus*, in *Ecclesiasten*, cum Commentarii *Arnobii* in *Psalmos* nihil aliud fere sint quam Paraphrases, licet absit titulus. Quis unquam clamavit ab illis depravatam Scripturam? Negat etiam *Tiselmannum* scripsisse Paraphrases in *Psalmos*, cum Liber exstet redarguens hominis impudentiam. Quin & *Jacobi Fabri* commentum in *Psalmos* continuum, quid aliud est quam Paraphrasis? Postremo fieri potest, ut plures simile quippiam fecerint, quorum monumenta ad nos non pervenerunt.

60. fa. 1. b. Hic etiam desipio meo *Pio*. Concionatores, inquit, qui sententiam e Scripturis citatam longo verborum ambitu explanant, non sunt Paraphrasta, cum recitant Latine, sed cum eadem vulgari Lingua reddunt multo verborum ambitu, plane Paraphrasta sunt. Non loquor de his qui singulas partes enarrant more Commentariorum sub persona sua, sed qui reddunt velut interpretantes sub persona ejus cujus verba recitant, puta Dei, *Christi*, Pro-

phetæ, aut Apostoli. Hoc *Pius* non animadvertit, & tamen objicit delirationem homo festivus, cum ipse deliret respondens ad non intellecta.

Negat industriam nostram in Novum Testamentum a *Leone* comprobata, sed duntaxat ingenium aut sermonis elegantiam, quasi non exstet illius Diploma, in quo leguntur hæc verba: Conjecturam facientes qualis hæc Editio sit futura, quantumque boni sacra Theologia studiis ac orthodoxa fidei nostræ sit allatura. Toties publicatum est Diploma, & tamen aude hæc asseverare *Pius*, arbitrans sibi licere in libris editis, quod sibi permiserat in fabulis conviviorum. At non probavit Paraphrases, nec admonitus est ut faceret, illis non metuebam. Certe pro Paraphrasi in Epistolam ad Romanos *Dominicus* Cardinalis *Grymanus* mihi per litteras egit gratias, sed non solus. Dedimus, inquit, emendari depravatam, sed depravare Paraphrasi non dedimus. Multum hic delectatur depravandi verbo, quasi omnis Paraphrasis sit depravatio. Atqui audacius est lectionem Ecclesiastico usu receptam mutare, quam obscuram Paraphrasi exponere. Sed quod *Pius* dedit, *Suor* ab ipso laudatus non dedit.

Hic rursus profert manifesto falsum, omnes Veteres a Paraphrasibus abstinuisse. Quin & illud frivolum quod ceu confessum assumit, aliud esse partem Scripturæ decerptam Paraphrasi exponere, aliud perpetua Paraphrasi totam explanare, cum utrisque Scriptura maneat integra, quam tamen & ipse secui, annotatis in margine locis. Quid refert, utrum illam in margine legas, an in tuo codice?

Juvenco, *Aratori*, *Prudentio*, *Prospero*, *Nazianzeno* ignoscit ob licentiam Poeticam. Sed quis coëgit illos, ut carmine tractarent divinæ Scripturæ majestatem? Hæc sunt rationes *Aristotelica*.

Quod dixi de *Tiselmanno*, aut non intellexit, aut fide dissimulat. Ait illius elucidationes esse glossemata sive scholia propriis Auctorum verbis expressa, quæ demum eodem ordine prolixiore oratione explicet. Imo præter titulum ne tantillum quidem interest, nisi quod ille maluit sequi recentiores quam veteres, & in margine descripsit totum locum, quem ego tribus verbis indicaveram Lectori, ut adhibito contextu legeret Paraphrases.

Rursum non intellexit quid dixerim, & tamen conviciatur. *Vetusti Interpretes*, inquam, præsertim *Origenes* & *Hieronymus*, primum recitant locum Scripturæ, deinde subjiciunt ordinem, qui nihil aliud est quam Paraphrasis, loquuntur enim sub persona ejus cujus verba citant. Postremo transiunt ad fusiorem interpretationem. Sed hoc, inquit, illi faciunt citatis Scripturæ verbis. Idem facio notatis in margine locis. Illi faciunt ex intervallo, licet & in Paraphrasi interquiescere. Et post hæc repetit falsissimam conclusionem, neminem unquam ausum aggredi Paraphrases, me uno excepto.

Hic fatetur officium esse Paraphrastæ, sensum Auctoris dilucidius exponere. At isthuc ipsum conabar. Sicubi non assequor, quis autem assequitur ubique? certe laudandus conatus, venia danda humanæ imbecillitati. Si persona offendit, idem, ut dixi, factum est a *Græco Theodoro* in *Ecclesiasten*. Idem ab *Arnobio* in *Psalmos*. Idem a *Jacobo Fabra* in *Psalmos*. Idem a *Tiselmanno* in Epistolas *Pauli*. Idem ab *Origene* & *Hieronymo* in Prophetas licet carptim.

Quæ sunt ista scommata, quæ figmenta Poëtica, quæ fabulæ, quas induco in Scripturas? Quæ portenta verborum? Nominales & Reales, ea potius invexerunt in Scripturam. Nam Evangelii fabulam nusquam dixit *Erasmus*, sed hoc sycophanta quispiam obtrusit *Pio*, a quo non fuisset deceptus, si legisset meas Supputationes hominis delicatus.

Ubi recito Scripturam aliis verbis? Expono aliis verbis, licet sub persona aliena, quod declaravi ante me factum a probatissimis viris. Sed quid *Pius* faciet istis, qui Scripturam non enarrantes citant diversis verbis? Aliiter citat *Cyprianus*, aliter *Tertullianus*, aliter *Ambrosius*, aliter *Augustinus*. Forte negabit alia esse verba quæ idem polent. Ne id quidem ubique sit, sed donetur, illud certe conor, ut quod sensit Apostolus bona fide explanem.

Hic

61. fa. Hic impingit perversum artificium. Non scripsi, inquit, nulla ratione, sed non presentaneum, non paratum esse remedium, & cætera. Subscribentur igitur Pii verba: At in Paraphrasi, inquit, si a vero sensu semel deflexeris, nil est quod Lectorem tuam fidem sequentem deducere valeat ad semitam, ulla regula ad quam iterum atque iterum spectans sententiam judiciumque revocare possis. Hæc ille. An non simpliciter negat esse remedium? At hoc negat se scripsisse, sed ait se tantum negasse presentaneum ac paratum esse remedium. Quid autem hac argumentatione fingi potest insulsius? Si fallitur Enarrator, est unde revocetur in viam. Qua regula? Scripturæ, quam licet attentius introspicere. Si errat Paraphrasis, non est remedium. Quamobrem? quia universa Scriptura extincta est. Imo Scriptura tota exstat integra & illibata. Sed non est paratum remedium. Imo paratissimum, eoque notavi singula capita, & in margine singulorum locorum initia, quo promptum sit Lectori Paraphrasim conferre cum contextu. Hæc cum eo ipso loco dicantur a me quem arrodit, tamen dissimulat, & suas nobis occinit morosas querimonias.

61. fa. Interpretes, inquit, profitentur se Scripturæ ministros, 2. c. Paraphrasia consortes & collegas. Quid profiteatur Theodorus, quid Arnobius, nescio; ego me frequenter & aperte profiteor ministrum, collegam nusquam. Sic, opinor, ratiocinari solitus est Aristoteles.

62. fa. Imo Pius non intelligit quid loquatur, dixi eum atrociter proposuisse, frigide concludere. An igitur sum mei oblitus, si aliter recito illius verba ex propositione, aliter ex epilogo?

62. fa. Si volebat videri modestus ne me offenderet, cur est procacior in proponendo, quam in argumentando. 1. g. Nec ego superbus, sed ipse fucatus. Ea de re cum fuerit admonitus a me, tamen toto hoc opere veterem morem obtinet.

62. fa. Quid hic agit, nisi omnes, qui cupiunt Ecclesiam 2. b. restitui in meliorem statum, esse hæreticos?

62. fa. Eja quid habes? Abjuro omnia Lutheri dogmata? 2. i. Nondum omnia novi. Cur autem abjurem quibus nunquam dedi nomen? Abjurent alii.

62. fa. Putavi Lutherum pestilentiarum antidotum. Ubi hoc 3. i. legit? Dico ab aliis putatum, non ipse judico. Certe silentii crimen mihi tum erat cum omnibus Academicis commune.

63. fa. Non excuso Arium, sed præproperam ejectionem 3. i. noto, cum res adhuc esset in ambiguo. Quod hic dico de Ario, Hieronymus prædicat de Tertulliano, & tamen illi non erant rumpenda ilia. An non & Chrysostomum ejecit invidia Clericorum? At Pius stomachatur quasi novum esset inter Clericos nasci invidiam.

63. fa. Diu disputatum est de Ario, priusquam condemnaretur. Et Hilarius diligenter excusat tarditatem scribendi adversus Arium. 3. u.

63. fa. Rursus Diatriba & Hyperaspistæ nihil faciunt adversus 1. x. Lutherum. Nil intra est oleam, nil extra est in nuce duri. Non vidit Hyperaspistas, sed certe Lutetia videre potuit, si libuisset. Cur autem judicat quæ non vidit?

63. fa. Elapsus est Pius distinctione, liberum arbitrium non 1. a. est proprium dogma Lutheri, quasi cætera non sint illi fere cum Husso & Wiclevo communia. Tam vanum est autem illud dogma, ut minimo minus idem asserat Augustinus, vir cum primis orthodoxus. Explodebatur a Philosophis, at non ab omnibus, nec illi legerant Scripturas, quæ frequenter videntur tollere liberum arbitrium. Quanquam ne nunc quidem satis convenit, quid sit liberum arbitrium: quod nos induximus, Philosophi prorsus ignorarunt, nimirum ignari gratiæ operantis & cooperantis.

63. fa. Rursus invitor a Pontificibus, cum ostenderim id esse 1. b. falsum. Sed nunc saltem invitor. Rogat cur dissimulem. Quia mihi non vacat per hujusmodi calumnias, & si nihil scripsissem in Lutherum, non scriberem tria verba, tam bona merces mihi rependitur pro officio.

63. fa. Calumniam homo Italus struit ex verbo criminis, 2. d. cum ego crimen appellem ipsam criminationem. Si ego jure reprehendor, quod non statim scripsi, eadem opera reprehenditur Academia Parisiensis, quæ postrema

A omnium edidit articulos. Non ego carpo celebrem Academiam, sed Carpenfis ubique respondit suo nomini. Ego existimo potius hoc cedere in laudem illius Academiæ, quod judicium suum noluerit præcipitare.

Quid ait hic Dialecticus? Si supervacaneum erat 63. fa. Erasmus post censuram Pontificis, post fulmen Cæsaris, post judicium Academicarum scribere adversus Lutherum, reprehenditur Rex Anglorum aut Episcopus Rossensis? Ideo mihi supervacaneum erat, quia nulla erat auctoritas. Quid hoc ad talem Regem & talem Episcopum?

B Multos video cuneos & phalanges, qui suum agant negotium, qui sincero pectore quærant Christi gloriam, aliquot fortasse novi, sed hi mustant, turmas & acies, quas jactat Pius, nondum video.

Non sum auctor cessandi, sed quid in primis factum oportuit admonere. Sed qui vociferentur in Lutherum plurimos video, qui mutant vitam in melius neminem video, contra quosdam in deterius ire conspiciamus.

Rursus elabitur distinctione. Atqui cum objiceret, quod non scripsissem in Lutherum, non distinguebas dogma proprium & dogma commune. Sed hoc commentum postea repertum est, quod alia rima non esset elabendi. Et tamen objicit mihi vanitatem, quod dixerim me strinxisse calamum in Lutherum.

C Non patitur me ullo modo conferri cum Aristotele, quasi me illi æquipararim eruditione. Sed Aristoteles, inquit, necessario dissentit a superioribus, ut Philosophia veritatem assereret. Verum, sed interdum etiam calumniose. Sed age, si illi hoc licuit Philosophiæ gratia, mihi non idem licet ad repurgandam Theologiam? Quis autem est Theologorum, qui non alicubi dissentiat a superioribus?

Quid ego audio? non habent pondus quæ Augustinus disputat adversus Pelagium? Frustra igitur cum illo pugnat. Verum in duobus libellis ad Valerium Abbatem evidenter definit jam admodum senex, nomine quidem asserens liberum arbitrium, sed talibus argumentis exaggerans gratiam, ut libero hominis arbitrio vix ullum relinquat locum.

D Ipse qui suppressit ad Pium litteras, fassus est suis ad me litteris se id consulto fecisse, ne ex eo scripto arriperet novam stomachandi ansam.

Haftenus ad scholia, sed carptim; nunc superest ut præstet ea quæ toties ingessit in os, toties promisit sese redditurum sole clariora. Sed dum hoc apparat, prolixa utitur præfatione, cujus aliquot articulis carptim respondebo.

Quod differit multa fortuito in rebus humanis accidere, multaque secus evenire quam erat destinatum, quod ad me quidem attinet, verissimum esse fateor. Nam mihi visus sum sic in mea Responsione rationem habuisse dignitatis Alberti, atque etiam amicitiae nostræ, ut nihil inesset quod illi movere stomachum posset. Idem admirati sunt & alii quidam eruditi. Nec refert, quod ipse vocat amicam & blandam admonitionem, hæc erat argumenti summa, ut persuaderet me totius hujus tumultus esse occasionem, causam, auctorem, ac principem. Quid impingi potest odiosius? Amavi tum civilitatem hominis, quod eam Epistolam diligenter obvinctam ad me misit, qua usque adeo non sum offensus, ut de edendo cogitarim, nisi me quædam odiosius in me dicta deterruissent, etsi in Lutheri dogmata machinis aliquanto validioribus impegisset. Orsus eram respondere, jamque paginam unam atque alteram expleveram, sed capta Roma, capto Pontifice, nec certum scire poteram ubi ageret Albertus, nec erat tutum cuiquam quicquam committere. Lutetia non prius audivi illum esse, quam audieram meditari editionem Epistolæ. Scripsi tum, ut dixi, non id agens ne vulgaret Epistolam, sed quædam amarulentius in me dicta mitigaret, & in Lutherana dogmata validioribus telis uteretur. At parum civilis fui, qui nullum exemplar ad illum mitterem, nec ille misit ad me libellum excusum. Non arbitratus sum opus esse, & tamen erat animus libellum cum Epistola mittere, sed

enecto laboribus non libuit. Tum enim in *Augustino* & *Seneca* desudabamus pene usque ad vitæ tædium. Verum nihil æque admiror in huius viri scriptis, atque quod miro studio nihil non detorquet ad amarulentiam, quod mihi videtur alienissimum ab his moribus, quos eruditi litteris suis mihi de *Pio* prædicarant. Quisquis enim meam legerit *Responsionem* modo integer, nonne mirabitur præter causam hæc dicta a *Pio*?

67. fa. 2. c. *Attamen*, inquit, quasi te vindicans, ac de me panam sumens, plurima in me tela jecisti, pensastique meum officium probris ac maledictis quamplurimis, e quibus nulla attingam. Primum objicis stupiditatem ac negligentiam, quod in te scribens non viderim scripta tua, sed relatu aliorum steterim male de te sentientium. Præterea vanitatem & ineptias, inquiens nihil me attigisse, quod ab aliis non fueris ante pertractatum, & a te illis apprimere responsum. Ad hæc tarditatis, inconstantia, imbecillitatis, ac inscitia accusas. Postremo ut pharetram protinus excutias, malitiam, vafritiem, & si Deo placet, etiam phrenesim impingis: encyria enim ais & prorsus diluta esse omnia argumenta nostra, vehementioremque esse me in prologis & orationis initio, quam ipso progressu, te laudare ut magis vituperem, multa recensere a te dicta qua nunquam scripsisti, furiosorumque more te impetisse volentem *Lutherum* impetere, si utrumque voluerim vafre & malitiose, quemadmodum faciunt hi qui ex eadem fidelia, ut dicitur, duos dealbare parietes volunt, & cætera. Hæc ille. Sed quid hac interpretatione incivilius? Ubi sunt hæc odiosa in mea *Responsione*? Dixi illum non vidisse scripta mea, idque verum esse fatetur ipse: nec hinc impedi illi stupiditatem, sed sublevavi illum, ne mea confutatio sicubi videretur asperior recideret in ipsum, sed in delatores. Quod erat odiosum illi detraxi, quod erat favorabile reliqui. Neque enim me clam erat quibus operis ad hæc uteretur. Verum hoc, honoris illius gratia, perpetuo dissimulavi. Scripsi pleraque ab aliis objecta, & a me diluta. Quid piaculi? Fatetur ipse nihil *Apologiarum* mearum vidisse se. Vanitatis & ineptiæ convicium nusquam est in tota disputatione mea, sed ipse sibi talia fingit, ut habeat stomachandi materiam. Ubi vero tarditatis, inconstantia, imbecillitatis, & inscitia reprehensio? Ubi malitiæ & vafritiei? Denique ubi voco phreneticum? Imo, quod ille videtur dicere, dum a me petit veniam, quod concitatus asperiusve in me sit invectus, eo quod in *Lutheri* mentionem nemo potest incidere, quin excandescat ac modestiæ frena relaxet, aio simile esse phrenesi, quo morbo concitati quemvis vicinum impetunt. Si tantum in *Lutherum* acrius invectus est, cur a me petit veniam? Si per illius occasionem in me, phreneticorum hoc est. Verum mox eundem sermonem mitius interpretor dicens: Sed ego fortasse non assequor sensum tuum, &c.

Dixi illum uti argumentis dilutis, dixi in argumentando & concludendo frigidiorum esse quam in proponendo. Quid? An agens cum eo, qui mihi impingit atrocissima crimina, a quibus me putabam & adhuc puto alienissimum, debueram dicere reus? Recte proponis, & pulchre colligis, *Alberte*? Dolebam eum in *Lutherum* non esse melius instructum. Quorsum autem attinebat virum laicum, nec juris Pontificii peritum, nec in Theologicis litteris versatum, in deliciis & aulis detritum, tractare totam *Lutheri* causam, cum tot sint in orbe, qui id possent & decentius & efficacius?

68. fa. 1. d. Jam cum in tota mea *Epistola* nullum sit verbum in ipsum non honorificum, cum scholia illius scateant manifestis conviciis nulla figura tectis, cum multo majoribus scateat reliquum opus, tamen homo suavis ita scribit: Sed quid agis, *Erasme*, ita me impetens ac tam acriter verberans? mihi credas, in vanum niteris. Quamvis enim ita insultes, ut patientissimo etiam bilem excitare possis, non tamen efficies tua mordacitate & petulantia, ut a me ipso recedens, tui similis efficiar. Servabo morem meum. Hæc *Pius*. Bene habet quod adjecit operi meam *Epistolam*, quæ pro me respondeat. Ea cum nihil habeat stomachi, tamen *Pius* ex ea colligit me ex ipsius admonitione tantum collegisse offensionis, quantum antea nunquam. Ha ha ho! Et alibi dicit mihi cutem esse tam te-

A neram, ut musca possit elicere sanguinem. Omitto nunc hyperbolas, quibus bis dictum plus centies repetisse dicor, imo sexcenties & plus millies, ut justum redderem volumen, cum toties eadem recinat ipse. Omitto quæ manifeste falsa assumit pro confessis. Velut illud, quod adeo videar favere *Luthero*, ut contendam argumenta omnium doctrinam illius improbantium frivola esse & inania. Ipsa mea *Epistola* docet me nihil aliud optasse, quam ut *Pius* nervosioribus argumentis egisset cum *Luthero*. *Prieratem* & *Cajetanum* dico parum feliciter scripsisse, non quod indocte, sed quod nihil profecerint. Nam *Prieras* irrisus est ab omnibus, *Cajetanus* ne lectus quidem, qui tamen acutissime tractavit hoc negotium. De eventu loquor, non de eruditione. Sed fingat me de his prædicasse quod ait, non protinus omnium argumenta facio frivola & inania. Quoties hic peccat in dialectica?

B Tantum ad duos illius libros carptim dixisse satis arbitror. Veniam ad tertium.

Ait me per omnes libros meos sparsisse aliquid veneni, hoc consilio ut cuius *Lectorum* generi nocere possent. Primum qua fronte hoc affirmat, qui se fatetur pauca admodum ex meis legisse. Saltem *Copiam*, *Pro-Mendaciationem*, & *Ciceronianum* debebat excipere. *Enchiridion* viginti quinque annis versatum est in manibus hominum citra cujusquam querimoniam. De misericordiis Domini nemo questus est. Ut taceam quod quæ *Pius* vocat venena, fortissima antidota sunt. Quæ obscurant gloriam *Christi*, quæ sepeliunt veram pietatem, illi venena non sunt, nunquam enim de illis queritur: sed quæ dicuntur in pastores tyrannos, in ceremoniarum fiduciam, in immodicis Sacerdotum opes, eadem venena sunt, quæ etiam si vera sint vult fileri, ne quid decedat illorum majestati, de *Christi* majestate securus.

C Ait lucubrationes meas tam esse redditas invisas, ut titulo tenus mundo cognitæ protinus rejiciantur. Cur igitur toties excuduntur, præsertim cum a *Lutheranis* potissimum rejiciantur? Imo Bibliopolæ narrant nobis, nominis mei lenocinium plurimos allicere ad emendi libidinem. Tandem post longas querimonias rem aggreditur, ostenturus quod toties pollicitus est se declaraturum, utrum ipse falsarius sit, an ego mendax. Pollicitus est autem atrociam, me in multis assentiri *Luthero*, me damnare constitutiones Ecclesiæ, me detrahare majestati Pontificiæ, me deridere sacrosanctum institutum Monachorum, me depravare paraphrasibus *Scripturam*: post tam splendida promissa toties iterata, toties jactata prodit nobis *Moria*. Sic ordo, inquit, postulat, quod ab hac fecissem initium. Itane cum agitur de dogmatibus fidei, convenit ut primas teneat *Moria*? Nec ab illa factum est initium, sed multo ante prodierat *Enchiridion*, *Præfatio in Laurentianas super Novum Testamentum Annotationes*, præter alia multa.

E Cum opus ipsum appellem *Moriam*, cum illius genus ridicule describam, cum illi addam pedissequas tales, tamen a me postulat ut faciam illam omnia sapienter loquentem, perinde quasi *Pauli* aut *Petri* personam induxerim. Loquitur, inquit, *Moria*, sed loquitur ore *Erasmi*. Cum *Gryllus* docet plus rationis ac virtutum esse in brutis animantibus quam in homine, nonne *Plutarchi* ore loquitur? Quis tamen unquam vocavit illum in jus? Sed quid dicit hæretica *Moria*?

F Ait disciplinas esse repertas a *Dæmone Teuth*, quod est apud *Platonem*. Hic videlicet prostratæ jacent omnes humanæ disciplinæ. Deus illarum misereatur.

De Grammaticis quid dicit *Moria*? Eos in tam miseris laboribus nullo pacto duraturos, nisi *Moria* malorum sensum adimeret, & molestiam verteret in voluptatem. Quid superest nisi ut Grammatici lapident *Erasmum*.

Sed hic exspatiatur in laudes *Aldi*, quem, ut ait, nimis ingrate taxo ac irrideo. De *Aldo* nihil aliud habet *Moria* quam hæc verba: Quandoquidem *Aldus meus unus plus quinquies Grammaticam dedit*. Mira irrisio! At ipse *Aldus* mihi fassus est se novies scripsisse Grammaticam.

ticam. Sed ubi ingratitudo? *Citra* *cujus*, inquit, *con-*
subernium certe nunquam tu tam bellus fuisses. Negare enim
non potes, quin Venetiis apud ipsum, cum illius officina
ministrares, in utraque Lingua multum profeceris. Ita Pius.
Nescio an sentiat me Græce Latineque didicisse ab *Al-*
do, quod nec *Aldus* ipse, si viveret, sine risu sit au-
diturus. De doctrina *Aldi* nihil addam, amavi vivum,
non lædam mortuum. Hoc unum possum vere dice-
re, me cum venire in *Italiam* melius scivisse Græce
ac Latine quam nunc scio. Congeriem ac sylvam to-
tius operis adduxeram mecum ex *Anglia Venetiam*,
una cum sarcina librorum præcipue Græcorum, in
quos notaram. Ambii, fateor, ut opus hoc exiret ex
officina celebri. Id *Aldus* cupide recepit. Vixi in ædi-
bus *Asulani* menses ferme octo, opus simul & scriptum
est & excusum paucis mensibus. Ubi interim spatium
discendi Græce & Latine? Tantum erat laborum, ut
vix otium esset scalpends auribus.

Aldus sæpenumero prædicabat se admirari, qui tan-
tum scriberem ex tempore, idque inter tumultus cir-
cumstrepentium. Operis mei formas extremas castiga-
vi, tantum in hoc si quid vellem mutare. Nam opus
alioqui suum habebat castigatorem conductum nomi-
ne *Seraphinum*. *Aldus* post me legit, cum rogarem cur
hoc laboris caperet, interim, inquit, studeo. In hoc
mihi profuit *Aldus*, quod codices aliquot manu scri-
ptos suppeditavit, sed non ille solus, fecit idem *Ja-*
nus Lascaus, *M. Musurus*, *Baptista Egnatius*, *Urbanus*
Regius. An ille est minister officinæ, qui proprio adest
operi? Neque enim aliam operam *Aldo* addixeram,
officina mihi potius erat ministra. Sed usus sum illius
mensa. Verum, quia secus non potui, studens opus
quamprimum absolvere. Cæterum mensa & tota do-
mus erat *Andrea Asulani*. *Aldus* nihil erat nisi opera.
Sed illa mensa peperit mihi calculum, ignotum antea
malum. Et nisi me ardor absolvendi operis alligasset,
sæpius humanissime ad suæ domus mensæque confor-
tium invitabat *Janus Lascaus*, & mihi satis erat pe-
cuniæ, ad biennium vivendum *Venetia*, etiamsi nihil
accessisset e patria. Cum periclitarer insueto victu, ro-
gavi *Aldum*, num *Asulanus* æquo animo pateretur me
mihi parare victum in cubiculo, ubi respondit passu-
rum, nunquam usus sum mensa *Aldina*. Et hoc tem-
pore dicit *Aldum* fuisse herum meum, cum ne hospes
quidem fuerit. *Roma* non sustinebam habere Cardina-
les heros, licet tam commodis moribus, ut sodales
commodioribus optare non posses, & insciens *Aldum*
habui herum? An ille me pro servo habuerit nescio,
certe cessit locum in mensa, & fassus est se multa ex
me didicisse, deditque operam, ut post opus absolu-
tum per hyemem adhuc retineret, cupiens nonnihil
exerceri in rhetoricis. Sed cur quod offendit *Pium*,
non offendit *Aldum*, qui *Moriam* sua dignatus est offi-
cina? *Talem*, inquit, *virum non vereris fatuum & in-*
sanum dicere? Quid mentis fuit huic viro cum hæc scri-
beret? An insanus est qui sæpius tractat idem argu-
mentum? Imo diligens est, & opere delectatur. Quid
autemtribuendum huic, qui totus candidus & huma-
nus haberi vult, cum ex tam frivolis tales excitet tra-
gœdias? Ego nihil litterarum mearum debeo *Italia*,
utinam deberem plurimum. Erant illic a quibus potuis-
sem discere, sed tales erant & in *Anglia*, & in *Gallia*,
& in *Germania*. Verum in *Italia* non vacabat, cuius vi-
sendæ gratia tantum eo me contuleram.

At *Moria* taxat etiam Poëtas. Hic exspatiatur ho-
mo disertus in campum amœnissimum, laudans Poëti-
cam, ostendens etiam in Litteris Divinis inveniri car-
mina. Sed quid ad rem?

Eadem Jureconsultorum professionem appellat asini-
nam. Imo non vocat, sed ait ita vocari solitam a Phi-
losophis atque etiam a Theologis quibusdam, qui pu-
tant illis deesse acumen dialectices excussumque judi-
cium. Hoc si verum est, cur homo tam sapiens sruat
Moria calumniam?

Post hæc *Moria* taxat rixas quorundam Dialectico-
rum, & hic *Erasmus* damnat totam Logicam, in cu-
jus laudes exspatiatur *Pius*.

Deinde taxat Philosophos naturæ scrutatores, & ma-
thematicas subtilitates. Hic *Pius* serio defendit sobriam
Philosophiam, quasi *Moria* jocetur in alios, quam in
curiosos Philosophos, quod ex ipso sermonis tenore cui-
vis proclive est deprehendere.

Ventum est ad Theologos, quos, ut ait, *Moria* tam
petulanter incescit, ut nullus circulator aut leno quam-
vis damnatam artem possit petulantius. Quasi lenonum
sit in damnatas artes debacchari. Sed quid dicit *Mo-*
ria? Theologos esse humani generis pêtes, ab huma-
no consortio prorsus depellendas, ipsorum familias in
Turcas & *Saracenos* cum eis conflicturos ablegandas.
Quid ais impudens sub nomine *Pii* calumniator? An
non *Moria* taxat Theologos sophisticos? Id si minus
liquebat ex illius oratione, ipsa *Moria* palam explicat,
dicens, cum sint inter ipsos Theologos melioribus in-
stituti litteris, qui ad has frivolæ, ut putant, Theo-
logorum argutias nauscant. Sunt qui velut sacrilegii
genus execrentur. Pestes humani generis verba sunt
lycophantæ, non *Moria*. Sed *Moria* vult illos able-
gari in *Turcas*. Et hic calumniose agit cum *Moria*.
Verba *Moria* sunt hæc: *Ac meo quicquid judicio sape-*
rent Christiani, si pro pinguibus istis militum cohorti-
bus, per quas jam olim ancipiti Marte belligerantur, cla-
mosissimos Scotistas, & pertinacissimos Occanistas, &
invictos Albertistas, una cum tota Sophistarum manu,
mitterent in Turcas ac Saracenos. Audis? Sophisti-
cos & clamoros Theologos vult mitti in *Turcas*, ut
illos suis argutiis convincant, non uti lanceis pugnent.
Significans tales argutias adversus hostes fidei nullum
habere pondus, apud Christianos his non esse opus.
Quid hoc ad pios & sobrios Theologos? Hoc apolo-
giæ satis esse puto *Moria*, adversus omnia, quibus hic
Pius defendit & probos & improbos Theologos. De-
crevit enim, ut videtur, omnibus adulari.

Post hæc indignatur *Moria*, quod dixerit negocia-
tores rem omnium sordidissimam tractare, videlicet
pecuniam, cum pecunia res sit in primis honoranda.
Quid hic supererat, nisi ut nobis caneret τὴ πλῆτη
ἐνκαίριον? Sed quid hæc ad illa quæ promiserat *Pius*?
Quamquam ne id quidem simpliciter dicit *Moria*, sed
notat quosdam negotiatores, qui cum rem sordidissi-
mam tractent, se præferunt omnibus.

Tuetur milites, qui ob mercedulam venalem habent
animam. At tales sunt plerique, utinam non sint &
prædones, suis quam hostibus graviore. Jam peri-
culum est ne nullos habeamus milites stipendiarios.

Nusquam non agit calumniose *Pius*, sed nusquam
calumniosius quam ubi ventum est ad Monachos. Ait
Moriam non taxare vitia quorundam, sed ipsam pro-
fessionem, mendicitatem, jejunia, psalmos, & insti-
tuta. Ambiebat, opinor, sacrosanctam sepulturam.
At quisquis audierit *Moriam* concionantem, fatebitur
hoc esse liquido falsum. Etenim cum *Moria* locum
hunc ingrediens dicit, cum & bona pars istorum longissi-
me absit a Religione, palam testatur se de malis loqui,
quorum, prohi dolor! maxima turba est, atque uti-
nam non sit. Nec damnat Psalmos, sed quod quidam
existiment Psalmos non intellectos grandi voce deto-
nare in templis esse mirificum Deo sacrificium. Nec
Moria damnat simpliciter mendicitatem, sed quod
improbi mendici sint, & ob id tamen velint haberi
pro viris Apostolicis. Sic enim loquitur *Moria*: *Et*
sunt ex his nonnulli, qui sordes ac mendicitatem magna
vendunt, proque foribus magno mugitu panem efflagitant,
imo in nullis diversoriis, vehiculis, navibus, non obtur-
bant. Vides non quamvis mendicitatem, sed improbi-
tatem mendicandi damnatam. Jam de præscriptis ve-
stitium, ciborum, & hujusmodi rerum ita sermonem
temperat *Moria*, ut harum rerum fiduciam damnet,
non observationem. Subjicit enim: *Et tamen his nu-*
gis non alijs modo præ se nauci faciunt, verum invicem
alii alios contemnunt. Similiter ceremoniarum fiduciam
taxans, non ipsas ceremonias, ita loquitur: *Horum*
magna pars intantum suis nititur ceremoniis, & hominum
iraditiunculis, ut putes unum calum parum dignum esse
santis meritis primum, &c. Cum audis, magna pars,
Tom. IX. Cccc in-

intelligis non taxari universos. Nec *Christus* apud *Moria* illos Judaicos appellat, quod ista servaverint, sed quod vacui charitate, *Judaorum* more in his constituerint pietatem. Adeoque toto hoc loco non damno Monachorum ordinem, ut *Moria* præter decorum fecerim propemodum sapienter loquentem.

Ait consentaneum, Apostolos sæpe mendicasse, *Christum* emendicasse coenaculum ad peragendam coenam Paschalem, idque vult frequenter & a *Christo* & ab Apostolis esse factum, *Paulum* emendicasse pecuniam in subsidium pauperum qui erant *Hierosolyma*. Ut hæc sint vera, nec enim hoc nunc tractamus, quid hoc ad eam mendicitatem, quam taxat *Moria*? Miror ab illo præteritum, quod *Christus* mendicaverit aquam a *Samaritana*, & quod invitaverit seipsum apud *Zachæum*, quod post resurrectionem quoque mendicaverit a Discipulis pulmentarium *Joan. xxi*.

Reges, Principes, & aulicos Procères attingens *Moria*, quid aliud agit, quam ut ostendat vix ullorum hominum vitam esse miseriorem, si agnoscerent quod onus humeris sustineant, sed *Moria* beneficio vix ullos vivere suavius. Hic *Aristotelicus* insidiosè me rogat, existimem ne principatum gerere pravam. Imo puto optimum. Nec dico fugiendum, sed ajo multos esse Principes, qui si penitus inspicerent, quid requiratur a bono Principe, sarcinam molestam abjicerent, id quod a cordatis quibusdam Monarchis factum legimus.

Et alibi *Moria* damnans, opinor, disciplinas, ait eruditissimos quosque fuisse ad rem gerendam ineptissimos. Non tam stulta est *Moria*, ut dicat Principem Philosophum esse gerendo principatui inutilem. Sed ita loquitur, si in *Philosophastrum* aliquem, aut litteris additum inciderit imperium. *Philosophastrum* dicit, *Pio* similem, non Philosophum. Nec contra me facit illa celebris sententia *Platonis*. Ille enim Philosophum appellat, non detritum in dialecticis, physicis, & mathematicis, sed imbutum veris de honesto & inhonesto opinionibus, quique animum habeat omnibus affectibus superiorem. *M. Antoninum* non vituperat *Moria*, quem admodum calumniatur *Pius*. Sic enim loquitur: Sed tamen ut donemus fuisse bonum Imperatorem, ac certe pestilentior fuit *Reipublica*, sali relicto filio, quam fuerat sua administratione salutaris. Commodum acculat, non ipsum. *Julium*, qui primus armis oppressit Romanam libertatem, alius non poneret inter salutares Monarchas. De *Octaviano* nihil dicam, sed quid de *Claudio*, *Caligula*, *Nerone* sexto, de *Adriano*, de *Juliano*, quos constat fuisse doctissimos?

Jam *Moria* vitam hominum appellat fabulam. Quid tum postea? Nihil igitur in hac vita serium. Vellem hic adesse *Democritum* patronum. Sed an non doctissimi viri dixerunt comœdiam esse humanæ vitæ speculum? Et an non comœdias appellamus fabulas? Sed intolerabilius, quod dicit hominis felicitatem pendere non ex rebus, sed ex opinionibus. Verissime dixit, si sentias de ea felicitate, de qua sentit *Moria*. Et hic *Moria*, si superis placet, fit Academica, & laudatur *Lutherus*, qui *Erasmum* appellavit Scepticum. Hic nimirum valet illius auctoritas. Quanto amore vir ille flagravat in *Erasmum*, quanto odio in *Lutherum*?

Ante dixerat *Moria* non injuria taxasse mores quorundam Principum. Nunc ait Principum ac Pontificum vitia non esse traducenda, sed occultanda, sed eos monendos reverenter ac parce: quasi *Moria* loquatur populo, ac non potius doctis, aut quasi Pontificum malorum arcana promulgarit: tantum attingit ea quæ nemo nescit, quæque vel ab ipsis cum risu legi possint. Nullus Princeps aut Episcopus hætenus mecum expostulavit de *Moria*, laudarunt aliquot.

Moria, inquit, accusat Pontifices, Cardinales, & Sacerdotes, quod censu abundant, veluti perperam agentes, cum *Christus* fuerit pauper. Imo *Moria* prudentius loquitur, quam iste ter sapiens Peripateticus: taxat eos qui opibus, copiis, bombardis imitantur profanos Monarchas, nec alia re *Christum*, cujus vices gerunt, referunt: census opimos, arma, copias, ditiones, & arces *Pius* putat esse necessaria, de aliis, quæ pro-

pria sunt Episcoporum, nulla mentio. Quin etiam aperte testatur se *Moria* non loqui de omnibus Episcopis ac Sacerdotibus, ita sermonem temperans. Verum non est hujus instituti, Pontificum ac Sacerdotum vitam excutere, ne cui videar Satyræ texere, non Encomium recitare, neve quis existimet bonos Principes a me taxari, dum malos laudo.

Et hic me deridet homo festivus. Sed obsecro, inquit, te, magister reverende, quam collectio hac est? *Christus* pauper fuit, ideo Ecclesiarum nulla debet esse possessio, igitur non licet Sacerdotibus habere opes. Non est fas avitum in mortuum, quanquam hæc non puto scripta a *Pio*. Sed unde hic Ecclesiarum mentio, cum *Moria* loquatur de Pontificibus & Episcopis? Quanquam illud entymema valet usque ad ætatem *Hieronymi*, in qua male audiebant Episcopi studentes congerendis opibus. Quoties autem *Paulus* clamat in eos, qui ventri suo serviunt, non *Jesu Christo*. An non possit fieri entymema ex eo, quod scribit ad *Timotheum* cap. vi. Habentes alimenta & quibus tegamur, his contenti sumus. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem, & in laqueum Diaboli, &c. Qualis est illa collectio *Hieronymi* in omnes Clericos, eos non posse habere partem Domini, qui aliquid habent præter Dominum. Hæc mihi dicuntur extra causam, nunquam enim sensu Sacerdotibus negandum victum etiam cum dignitate. Sed quod olim possidebant Episcopi, erogabatur in egenos, viduas, & diaconos, non in equites, pedites, arces, & bombardas. Quanquam ne hæc quidem damnat *Moria*, sed quod hæc expetantur sola. Legat locum qui volet, comperiet me vera dicere. Hanc collectionem *Pius* admittit ut probabilem, Quicumque Christianus est, Christi vitam in omnibus imitari debet: hanc non admittit, Episcopus est Christi vicarius, ergo debet imitari Christum. Hæc, inquit, collectio non magis pertinet ad Sacerdotes, quam ad quosvis Christianos. Nihil plus igitur exigitur ab Episcopis quam a Laicis? Quis unquam audivit talem doctrinam? Sed quando periclitatur *Moria*, ne videatur non didicisse Dialecticam, an hoc absurdum est entymema: Levita veteris Testamenti non habebat sortem inter Tribus, sed vivebat ex decimis, multo magis id facere convenit Clericos novi Testamenti. Rursus: *Christus* dixit impossibile divitem intrare in regnum celorum, multo igitur impossibilius est divitem præfidere in regno celorum. Rursus: Juxta *Paulum* nemo militans Deo implicatur negotiis secularibus, sed militia duces sunt Episcopi: multo minus igitur oportet eos implicari talibus negotiis. At inter negotia secularia maxime seculares sunt divitiae. Item: Quoniam summus Pontifex est Christo proximus honore loci, convenit ut eidem sit proximus similitudine vite. Rursus: *Christus* cum esset dives, factus est pro nobis pauper, non convenit igitur ut Christi vicarius fiat ex paupere dives. Præterea: Divitiae cen spina suffocant semen verbi divini, inutiles igitur primo verbi dispensatori. Rursus: Oves Christi non possunt simul Deo servire & Mammonæ, multo minus igitur Dominici gregis Pastor. Centum entymemata proferre poterat *Moria*, sed hæc omnia *Pio* videntur indocta, nec ad ullam sequelæ formam redigi posse. Verum illud entymema pulchre habet: Pontifex est summus Christi pauperis vicarius, ac Petri pauperis successor, ergo convenit ut unus universos Reges opibus strepitumque superet. Dicit *Christum* non in omnibus imitandum quæ fecit aut probavit, sed in multis habendam rationem, temporis, loci, negotii, ordinis, & hominum. Ut isti studiosè quærunt occasiones recedendi ab archetypo. Imo Christianorum omnium est *Christum* pro viribus imitari. Sed *Moria* non intelligit quid intersit inter præcepta & consilia, nec inter ea quæ gessit Dominus ad dispensationem redemptionis, quæque ad instituendum exemplo varia hominum genera, eorumque varias professiones, nec inter ea quæ spiritu tantum servanda sunt, & quæ externe peragenda, sed omnia sub unam Myconum commiscet. Quis non animadvertit quorsum hæc tendunt? Vult consilia relegare ad professores Monachos, imi, sed ita tamen, ut intus habeant paupertatem, foris divitias. Pontifices & Episcopos vult esse *Cræfos* & bellatores. Sed

Sed a quibus expectabimus Evangelii consilia, si ea nihil ad illos pertinent, qui peculiariter in Christi & Apostolorum vices successerunt? Non licere Christianis bellare, nunquam a me dictum est absolute, licet hæc bella, quæ hæcenus vidimus, prorsus ethnica sunt; *Moria* dicit bellum esse rem adeo tetram, ut illi nihil conveniat cum Christo. Sed non est absurdum enthymema, Christus nunquam bellavit, imo iussit Petrum recondere gladium, ergo non convenit Episcopis Christi vicariis bellare. Item: Petrus summi Pontificis typum gerens arguitur, quod Domini vitam tentavit gladio defendere, multo minus convenit Petri successores pro divitiis ac ditioe sumere arma. Non defuissent *Moria* enthymemata, sed tum aliud agebat. Ea cum disputabit in Sorbona, tum distinguet quæ hic ante distinxit Pius, & concludet paupertatis exemplum ad solos Monachos pertinere. Addit pro facultatibus Sacerdotum acrius pugnandum, quam pro Laicorum, quod & potioribus rationibus partæ sint, & ad meliorem usum constitutæ. Periculum igitur est ne damnentur Sacerdotes, quod tam segniter dimicant pro bonis suis. Sed aliud est habere divitias, aliud congerendis opibus invigilare. Nec habere simplex est, alius sic habet, ut magnam felicitatis partem, alius habet tanquam non habeat. Verum hæc extra causam mihi dicuntur pro *Moria*, cum illa nec bella, nec opes Sacerdotum damnet simpliciter, sed quod his intenti, nihil aliud habeant Sacerdote dignum.

Sed hæcenus levicula tractavit Pius, nunc venietur ad vitalia. *Moria* damnat indulgentias Pontificias, & hoc est unum ex improbatis *Lutheri* dogmatibus, ut patet ex Bulla *Leonis* decimi. Hic vero tenetur *Erasmus* medius, hinc liquebit uter nostrum sit mendax. Primum respondeo, si mihi defendendum est quicquid dicit *Moria*, multa illa loquitur paganice de Diis, multa laudat vituperanda, ut adulationem & ebrietatem, denique seipsam. Sed age non recuso cum *Moria* hac in parte periclitari. Tantum hoc præfabor, Theologos nulla in parte minus iniquos esse *Luthero*, quam in damnatis indulgentiis, adeo ut *Parisienses* hunc articulum prætermiserint: tantum qui præfatur, ait illum multa falsa scribere de indulgentiis, quæ sint illa non explicans. At ipse audi *Carmelitam* Theologum *Louanensem*, qui *Leonis* Bullam emulgavit, ita loquentem apud populum, *De indulgentiis nec nos multum curamus*. Nec est contra auctoritatem Pontificis, quod est pro veritate & salute gregis Christi. Si nihil valent indulgentiæ, & talibus fucis decipitur populus, quæso utrum Pontificii commodi habenda est ratio, an consulendum tot hominum saluti? Quid Theologi sentiant de indulgentiis, quales sæpe vidimus proponi, satis in aperto est. At hæc indulgentiæ, quarum meminerunt Decretales, & vetera Diplomata, nihil aliud erant, quam relaxatio poenitentiae ab hominibus indictæ, quam ipsam tamen volunt esse moderatam, nec indici nisi ob necessarias causas, velut ad exstruendam Basilicam ubi nulla esset. Post exstiterunt, qui relaxant Purgatorii poenam, qui præcipiunt Angelis Dei, ut animas pretio redemptas devehant in cælum. *Dominicani* quidam hæc nimis adulanter & impudenter, ac prope dixerim blaspheme jactantes apud populum, excitarunt *Lutherum*, ut proponeret aliquot propositiones disputandas. Quibus sic respondit *Prieras*, ut exarserit incendium. Et ante *Moriam* a compluribus reclamatum est condonationibus Pontificiis, saltem ex parte. Sed nihil horum attigit *Moria*. Tantum incescit fictas condonationes, fictas autem appellat, vel surreptitias nec recte concessas, vel secus quam oportet acceptas. Pontifex enim eas tradit confessis & contritis, vulgus putat dato nummo partam innocentiam, cum de mutanda vita non cogitet. Hoc sentire *Moriam* totus orationis tenor arguit: ipsa etiam verba, quæ ad calumniam decerpta refert Pius. Ait enim: *Hic mihi puta negotiator aliquis, aut miles, abjecto ex tot rapinis unico nummulo, universam vitam semel expurgatam putat, totque perjuriam, tot libidines, tot ebrietates, tot rixas, tot cades & imposturas,*

A tot perfidias, tot prodiciones existimat velut ex pacto redimi, & ita redimi, ut jam liceat ad novum scelerum orbem de integro reverti. Hæc *Moria*. Quibus perspicuum est a *Moria* non damnari simpliciter indulgentias, sed eos qui secus proponunt aut accipiunt quam oportet. Unde hic frustra triumphat *Albertus*, quasi convicerit *Erasmm* cum *Luthero* consentire in dogmate improposito. Nam *Lutherus* non solum aliter, verum etiam aliud loquitur de condonationibus quam *Moria*.

B A Divis diversis diversa peti idque certis regionibus non pertinet ad negotium fidei. Nec hoc tamen simpliciter carpit *Moria*, sed quod ab illis petant non salutaria, verum affectibus accommoda. Absit autem ut usquam vel joco vel serio taxetur cultus Deiparæ Virginis, sed hoc notatur quod vulgus hominum pene plus illi tribuit quam Filio, & si quorundam superstitionem respicias, pene adverbium redundat.

C Ne anathemata quidem damnat *Moria*, sed jocatur inter illa nullum esse positum ab eo qui e stulto factus sit sapiens. Et ad hoc ludicrum serio respondit Pius.

Sed ingentem invidiam mihi movet ex conclusione *Moria*, quæ dicit omnem Christianorum vitam istiusmodi delirationibus undique scatere. Quid apertius? Quid adhuc requirimus testes? Audistis blasphemiam, omnem Divorum cultum appellat delirationem. Imo præter meritum *Moria* struitur calumnia. Qui hoc animo currunt ad regionem quampiam, quasi Divus ille non possit idem præstare alibi, qui plus tribuunt matri quam filio, qui petunt a Divis non petenda, his *Moria* tribuit delirationem. Nec ad hæc tamen proprie pertinet conclusio, sed ad alia multa quæ præcesserunt, de supersticioso cultu Divorum, de magicis preculis, aliisque similibus: ea dissimulat noster Pius, non ne in immensum crescat volumen, quam causam ille subinde prætexit, sed ut sit locus calumniæ.

D Quæso per Musas, nonne hæcenus recensuit nobis ex *Moria* præclaras hæreses? Superest blasphemia in Christum: quia *Moria* dicit Christum delectatum stultis, & odisse sapientes. Si prius hic distinxisset stultos hujus mundi a stultis apud Deum, & sapientes hujus mundi a sapientibus apud Deum, fateretur sententiam esse maxime Christianam: & tamen hunc locum ingressura *Moria*, deprecatur verborum invidiam. Rursum citatura Scripturarum testimonia detorta, præfatur se citaturam *ὁ δὲν πρὸς ἑκαστον*. Hic si quis dicit non esse jocandum verbis sacræ Scripturæ, fateor inepte factum, sed quod a multis fit citra calumniam. Cæterum ad hunc locum abunde respondi *Martino Dorpio*, quæ Epistola cum sit adjuncta *Moria*, demiror quare Pius gravatus sit legere priusquam ista scriberet. Quanquam quid opus illis, cum *Moria* ipsa diligenter depellat omnem calumniam. Proinde exaggerationes illæ de specu *Platonico*, de *Juliano* & *Porphyrio*, nihil aliud revera sunt, quam frigida calumniæ, mihi que persuadeo Pium sibi displicuisse cum ista scriberet, aut quod magis suspicor ab aliis scripta legeret. Nec illi succenseo, sed miseret me hominis, qui tantum operæ posuerit in negotio nec liberali, nec amœno, nec docto, nec utili, nec pio.

E Concludam igitur Pium nihil adhuc omnino probasse quæ toties tam multa, tam atrocia, tam magnifice promiserat. Sed *Moria* utcumque donat, si quid stulte dixit. Nunc pollicetur horrenda se demonstraturum e libris meis, homo semper in proponendo ferox, nunc etiam in concludendo, in probando dormitans ac dilutus. Vide an non hæc sint insignia mendacia quæ pollicetur, nullum esse fere libellum meum, quo non detrahā ceremoniis, ac sacris Patrum traditionibus, Monachorum institutis, quo non expungam suspiciendum Theologorum Ordinem, Sacerdotes non incesam, Præsulum ac Pontificum dignitatem non dilacerem, sacramentis quibusdam fidem & auctoritatem non detrahā, consuetudines ab Ecclesia receptas non condemnem, bona opera merito non destituam, Religionis dogmatibus aut Ecclesiæ institutis, Divorumque cultui, ac Deiparæ Virginis venerationi non detrahā, votorum susceptionem non damnem, Scripturasque non-

nullas ex canonicis in dubium revocem. Quid hac pollicitatione magnificentius, quorum si unum doceat, fatebor esse vera omnia. Quanquam plena tædii res est disputare cum homine, qui nec Theologiam didicit, nec in Litteris sacris prisicisque Doctores versatus sit, nec unquam, ut apparet, serio de vera pietate cogitarit, postremo qui truncatim, depravate, confuse citet, ut qui mea non legerit, quod utcumque inficiatur ille, res ipsa verissimum esse clamat.

J E J U N I U M.

Primum assumit a me damnari jejunia ab Ecclesiæ proceribus indicta, & ciborum quorundam abstinence. Ubi? In *Methodo*. Recita: *Sabbatum hominis causa constitutum est, non homo sabbati gratia conditus. Atqui hæc erant a Deo præcepta, tamen non vult observari, quoties charitatis officium est præstandum. Quid igitur dicent homunculi obscuro, qui ob interdictum esum carni, aut his frigidiores constitutiones postulant, ut totus homo veniat in capitis periculum?* Ita *Methodus*. Quid hæc ad decreta Ecclesiæ? An Pontifices sunt obscuro homunculi? An hoc unquam instituit Pontifex, aut voluit Ecclesia, ut ob privatas hominum constitutiones homo totus veniat in periculum vitæ? Sequitur, quia sic visum est hominibus, fortassis stultis aut superstitiosis, certe nulla publica auctoritate præditis. Hæc non in Ecclesiæ consuetudinem, sed in *Cartusianos* dicta, cum ipsa loquitur res, tum marginis annotatio commonstrat. Refert ad hæc *Pius* quæ sequuntur: *Non quod intrat in os polluit hominem, & tu exigis a Christiano, ut ingenti valetudinis dispendio vescatur piscibus? Imo præ te non ducis pro Christiano, qui corporis habita compulsus quocunque die quocunque cibo vescens, gratias agit Deo?* Hactenus *Methodus*. Dic mihi censor philæus. Exigit hoc a quocunque Ecclesia, ut quis ingenti valetudinis dispendio vescatur piscibus? Non opinor, sed hoc tamen exigunt quidam homunculi superstitiosi. Ad hæc cum ajo, corporis habitu compulsus, nonne damno eos, qui citra necessitatem transgrediuntur Ecclesiæ consuetudines?

In Epistola ad Episcopum *Basileensem* palam & atrociter insector eos, qui citra necessitatem contemnunt Ecclesiasticam in cibis observationem: ratiocinor tamen pro temporum horum moribus fortassis expedire, ut nemo adstringatur ad ullum cibi genus. Id si fieret, puto quam minimum decessurum pietati Christianæ, multum autem accessurum concordie Christianorum. Refert & hæc: *Delectus ciborum, odium inimici, & bella, quæ Judæis licebant, Christianis jam non licent.* An non hic sermo testatur, me loqui de observationibus Judaicis? Quin igitur abstinemus a suibus & anguillis? Judæi credebant sibi licere bellare contra quoscunque alienigenas, id nobis non licet. Rursus ex Epistola, cum addo, ob idque genus observationum, videmus homines affligi, denique mori, sibi quæ Christianos videri, cum sint Judæi. Utrum hic damnatur abstinence carni, an potius eorum superstitio, qui ob hæc affligunt proximum atque etiam mori sinunt, & interim sibi videntur pii, cum sint Judæi, hoc est, superstitiosi? Judaicus ciborum delectus nobis interdictus est, & tamen ab eo minimum abest vulgus Christianorum. Bellare Judæorum more Christianis non licet, & tamen sceleratius bellamus quam bellabant Judæi. Hoc sensu, hoc expressi verbis, non uno in loco, & tamen hic *Pius* multum vidit impietatis.

Nec a me scriptum est nostrum onus in ciborum delectu ac jejuniis esse durius quam Judæorum, sed videri. Nec hoc inficiantur Theologi, verum commentum sunt onus Christianorum præceptis quidem esse gravius, sed aucta gratia levius. Atqui hoc commentum fefellit *Petrus*, cum Gentes liberas observatione Legis diceret, censeretque non esse imponendum onus grave fratribus, quod nec ipsi, nec patres ipsorum portare potuissent. Nec *Augustinus* hæc vidit scribens *Januario* Epistolam ciii. Primum itaque, inquit, tenere te volo, quod est hujus disputationis caput, Dominum nostrum Jesum Christum, sicut ipse in Evangelio loquitur, levi iugo suo nos subdidisse. Unde sacramentis nu-

mero paucissimis, observatione facillimis, significatione præstantissimis, societatem novi populi colligavit. Audis hic non agi de gratia, sed de præscriptionibus. Jam annotans in *Matthæi* caput undecimum, non taxo constitutiones, Conciliorum auctoritate proditas, & Christianorum omnium usu receptas, sed hominum immodicas præscriptiones noto, non Conciliorum, sed Episcoporum, Principum, Priorum, & Decanorum, atque etiam Pontificum peculiare, quales sunt constitutiones Camerae. Si in his nihil est nimium, nihil iniquum, frustra notavit *Erasmus*. *Julius Roma* constituerat, ut, cui coniugisset Episcopatus, deponeret officium. Quid si nullum habeat? Deponendum est, inquit, hoc est, emendum quod mox deponas. Quis non intelligat hoc esse iniquum? Jam observatio jejuniorum, ac ciborum, dierumque festorum, magna ex parte pendet ab Episcopis, aut privatorum hominum consuetudine. Congerit *Pius* loca quædam ex Annotationibus in Novum Testamentum, nec indicat caput, satis habet dicere, in eodem opere. Quod tamen non tam ipsi reor imputandum, quam congestoribus, quos piguit designare librum & caput. Qui damnat superstitionem inter Christianos, non damnat Ecclesiæ constitutiones. An non magna superstitio, cum adulterium & ebrietas habeatur pro lusu, hominem ob gustatum ovum aut carunculam rapi in carcerem pro hæretico, cui fortasse causa gravis fuit vescendi?

Locus autem qui est ad *Colossenses* ii. secus ab eo refertur quam habetur in codice meo. Verba mea sic habent: *Es utinam his quoque temporibus non idem facerent Sacerdotes quidam, omittis his quæ propriæ ad pietatem pertinent.* Cum ajo quosdam, utique non damno Ecclesiam, cum addo omittis his, non simpliciter damno ciborum quorundam abstinence, sed præposterum judicium. Porro hæc verba, *Abjecti est animi, ut patitur quis sese veluti bubalum duci naribus, præceptis hominum, &c.* nec in prima, nec in postrema Editione reperio. Unde desumpserit nescio. Quanquam quacunque occasione dictum est, verissime dictum est. Non enim est ingenue Christiani, præscriptis quorumlibet hominum circumduci, nec unquam ad spiritus libertatem assurgere.

Ex his male & depravate citatis colligit aliquot impudentes ac mendaces propositiones. Quarum prima est: *Delectus ciborum, quem hodie vulgus observat, & utinam observet, non esse institutum a Christo.* Hoc reor fuisse verum, si intelligas, ore Christi.

Secunda hæc: *Improbata potius quam probata: & hanc arbitror esse veram, etiam si Paulum Christo adjungas, utcumque interpretamur illorum dicta: verum his interpretationibus non esset opus, nisi Christus & Paulus viderentur improbare ciborum delectum.*

Tertia: *Ex ciborum delectu per occasionem, & quorundam hominum Judaicam superstitionem, multos provenire morbos, atque etiam mortem, nemo non fatebitur esse verum.*

Quarta: *Ad hanc observationem homines nullo pacto teneri, plane falsum est, cum eos objurgem qui temere vescantur cibis vetitis. Nec id uno in loco a me factum est.*

Quinta: *Qui citra necessitatem vescuntur carnibus diebus nefastis, peccare tantum in legem humanam, verum arbitror submota distinctione, mediati & immediati. Qui solvit jejunium, peccat bifariam, qui vescitur ab homine vetitis, semel peccat, & tamen hoc gravius punitur. Hac occasione mihi dictum est illud.*

Sexta: quod colligo convenire, ut liceat Christianis vesci quocunque cibo voluerint, nec quod ad hoc attinet, nullum esse debere dierum discrimen, falsum est. Tantum argumentor hoc temporum statu videri utilius, ut eam obligationem Episcopi vertant in exhortationem, nihil autem præscribo aut definio. Hæc eo impudentius occidit *Pius*, quod ad hanc calumniam non indiligeret respondi *Bedæ*. Vult autem videri legis meas Supputationes, unde decerit interdum calumniam di materiam. Cætera non vidit.

Post hæc probat jejunium esse institutum a Christo. At

At ego de ciborum delectu loquebar, non de jejunio. Spatiatur igitur in suo campo quantum volet, nihil ad me. Sic autem perpetuo ratiocinatur, quasi natura cohaereant ciborum delectus & jejunium.

Jam quis nescit a *Christo* commendari jejunium? etiam ab Apostolis? Atqui cum de contemptu divitiarum ac profanae ditionis agitur, docet nos multum interesse inter commendare & precipere, eam distinctionem oportuit & hic succurrere *Pio*. Quanquam jejunium ubique probamus, modo Christianum. Sed tot dies jejunio fuisse praescriptos debebat ostendere, & hic homines per homines obligari sub poena gehennae: ad haec in jejuniis superstitionem, anxietatem, trepidationem, fiduciam, praeposterum judicium oportuit probare a *Christo* inductum: nam haec sola taxat *Erasmus*, Christiana jejunia laudat locis innumeris.

Ubi multa congestit in laudem jejunii, quod nemo non probat, mihi ceu victor insultavit. Quid garris, inquit, homines non peccare, nisi in legem humanam, etiamsi circa necessitatem praescriptis diebus non jejunarent, & cibis vetitis vescantur? Putat me legem humanam vocare, quae sensu humano, nullo afflatu divino sancta sit. Imo legem humanam appello, quoties homo praecipit homini, quod non expressum est in his litteris, de quarum auctoritate non est fas cuiquam ambigere. Quicquid viri pii bono animo agunt, probabile est non abesse Spiritum, sed eum afflatum Spiritus, quo scripserunt Apostoli, non est necesse ut credamus omnibus adesse, qui condunt legem. Omitto quod omnia fere testimonia, quae refert, docent commendatum esse jejunium, praecipuum esse non probant. Neque enim quodvis exemplum aut quavis exhortatio obligat ad poenam gehennae. Sed ut sint aliqua jejunia ab Apostolis instituta, num haec omnia quae nunc exiguntur? Nam ego de nostris jejuniis loquor. *Christus* saepius praecipit vigiliam quam jejunium, & tamen vigiliis Ecclesia sustulit, jejunia ceu rem divinitus institutam urgemus.

Audi aliud lemma. *Constat*, inquit, frustra aliquid praecipere aut constitui, quod nunquam sit peragendum. Quid audio? Nemo jejunaret nisi essent praescripti dies? Quis praescripsit dies Apostolis ultro ac pene quotidie jejunantibus? Jubemur orare, & tamen Ecclesia non praecipit, quid, quantum, & quibus diebus sit orandum, nisi forte satis esse putamus orare diebus Dominicis. Praecipuntur eleemosynae, nec tamen praescribuntur dies. Praecipitur amor Dei, nec tempus praescribitur in praecipito. Episcopis praecipitur studium Scripturarum, nec praestituitur tempus. Cui non praescribitur certum tempus, id praestandum est quoties datur opportunitas.

Quid ais, inquit, si Apostoli post ipsum assumptum haec sanxerunt? quid si paulo post Apostolos? Si dubitat *Pius* an hoc sit factum, cur triumphat quasi evicerit? Nec statim obligat omnes ad poenam gehennae, si quid fecerunt aut instituerunt Apostoli. Multo autem aliud est exemplo suo commendare hortative ad quippiam, aliud sub poena gehennae praecipere. *Christus* commendavit jejunium, sed ubi praecipit? Sed haec mihi dicuntur extra causam.

Rursus mihi vide disputatoris acumen. In Epistola ad Episcopum *Basileensem* disputo, num expediat pro temporis hujus ratione juniorum rigidam exactionem vertere in exhortationem, praesertim quod attinet ad ciborum discrimina: iste ait censere me utrumque esse antiquandum atque abolendum. Imo ratiocinor illic probabiliter, si fiant quae admoneo fore, ut & plures & religiosius jejunent quam nunc jejunatur. Reliquas hominis naenias praetereo.

De Quadragesima meminerunt Prisci, de reliquorum dierum praescriptione non legimus: jejunium dei Veneris & Sabbati divus *Augustinus* commemorat inter ea, quae consuetudo invexit, non publica constitutio praescripsit. Alioqui fuisset eadem apud omnes observatio, nunc aliud fiebat *Roma*, aliud *Mediolani*, aliud alibi. Imo in eadem urbe alii jejunabant, alii bis reficiebantur. Hic *Augustinus* suadet nos sequi

quod facit Episcopus. Nusquam autem dicit quod asseverat *Pius*, abstinentiam carniurn natura conjunctam cum jejunio. Quod si libet auscultare monita divi *Hieronymi*, & similiter hortantem ad parsimoniam, victus carnisque moderationem, in primis esset abstinendum a vino, quod nominatim excipit *Hieronymus* in jejunio, praeterea a conditis myrobalanis, ab ovis, a palmulis, a ficis, a cochleis, a colubris, denique a piscibus bene nutrientibus, ab ostreis, murenis, siluris, salmone, & similibus.

Jam perinde quasi peroravit exspatiatur in Eptilogum, depravatus recitans mea, quae prius depravate proposuerat. *Superstitionem esse praedicat*, inquit, *sacra jejunia*. Hoc *Erasmo* ne per somnum quidem in mentem venit, sed ut in eo libello, ita multis aliis locis taxo superstitionem hominum circa jejunia, veluti cum exigunt ab his, a quibus Ecclesia non vult exigi, cum contra mentem Ecclesiae jejunant cum perniciem valetudinis, & hoc ipsum impeditur ad quod est institutum jejunium, cum in die jejunii & effusus indulgent deliciis, & magis onerant ventrem quam diebus caeteris, cum in hoc tantum jejunant, ut jejunent, negligentes ea, quorum gratia indictum est jejunium, cum jejunant a cibis, nec jejunant a temulentia, turpiloquio, alea, obrectatione, odio, invidia, avaritia, cum perfectam sanctimoniam putant jejunasse tantum: haec aliaque, quibus obnoxia est maxima vulgi pars, appello superstitionem. Christiana jejunia nec joco nec serio damno usquam. Nec illos inter superstitiones numero, qui ad macerandum corpus suum abstinent a cibis lautioribus, a vino, a stratis mollioribus, a somno largiore. Sed quid hoc ad generalem obligationem, qua, ut nunc sunt mores, nulli magis anguntur quam quibus minime est opus. Proinde quae hic multa congerit *Pius*, quoniam putri innituntur fundamento, corruunt omnia.

Assumit & illud quasi damnum constitutionem Ecclesiae de jejuniis, & huic rursus putri fundamento superstruit malam fabricam.

Tandem fatetur non liquere, an Quadragesimale jejunium sit institutum a *Christo*, an ab Apostolis, cum hoc toties affirmavit ante.

Exponit nobis quomodo sit intelligendum, quod intrat in os, non coinquinat hominem. Dominus, inquit, non permisit illic vesci cibis in Lege vetitis. Esto, propter scandalum: sed suorum animos praeparavit ad eam observationem negligendam. Exemplo est *Petrus*, qui cum Gentibus vescabatur quibuslibet, argumento est *Paulus*, qui nusquam non advocat a delectu ciborum ad studium pietatis. Denique quæro an hoc dictum confirmet praescriptiones ciborum. Nequaquam, certe magis dehortatur quam hortatur. Nec aliud a me dictum est. *Judei*, inquit, abstinebant velut ab immundis, quasi non sint plurimi Christiani, qui simili animo abstineant, non ob aliud nisi quia praescriptum est ab hominibus. Quo nomine *Judei* venia sunt digniores.

Concludit esse falsum, neminem ex Lege Evangelica obligatum unquam jejunare. Hoc a me nusquam est dictum. Sed his & illis diebus nemo tenetur ex praescripto *Christi*, quod ipse toties citavit ex *Augustino*. Delectus ciborum nullo pacto probari potest ex Evangelio, nec ex Apostolicis Litteris; de idolothytis carnibus, aliud argumentum est, nec huc pertinens.

Pergit ratiocinari contra illud quod citavi. *Regnum Dei non est esca & potus*, ergo non peccaret qui se ingerit in modice, qui biberet usque ad vomitum. Sed idem contingit in piscibus, idem in potu aquae, si quis immodice bibens laedat corporis valetudinem. *Paulus* omne ciborum genus probat, modo sobrie, & ad necessitatem corporis, cum gratiarum actione, crapulam & ebrietatem in nullo genere probat.

Jam dudum desit loqui *Pius*, id indicat tota mutata *Cenvis* phrasia. Ait me revocare sectam *Epicuri*, cum ubique *cia sto-* praedicem sobrietatem. Ait me hoc didicisse ex *Joviniano*, quem nunquam legi. Quod scribo, ex *Paulo* didici, *Jovinianus* tamen non loquutus est adversus delectum

ctum ciborum ab Ecclesia præscriptum, cum nulla adhuc fuerit præscriptio universalis, sed damnabat eos, qui sua sponte a delicatioribus cibis abstinebant.

DE MONACHIS.

A jejuniis ipse rerum tenor deduxit hominem ad Monachos semper jejunos, & hinc congruenter ad ceremonias.

In vita divi *Hieronymi* scripsi Monachorum genus, quod habebat illa ætas, longe fuisse diversum ab hoc, quod hodie videmus. Et hic nos docet ex Epistola *Hieronymi* ad *Eustochium*, ante *Hieronymum* in *Egypto* *Syria*que solitudinibus fuisse multa Monachorum examina. Quis hoc negat? Doceat fuisse tales, qualibus nunc mundus undique plenus est. Quanquam illic non loquor de universo Monachismo, sed de eo, quem amplexus est *Hieronymus*, illum nego fuisse hujus generis. Verum largiamur de omnibus dictum, an tum erant tot vestium, colorum, cingulorum, & calceorum discrimina? Num erat regula per Pontificem approbata? Num constitutiones innumeræ? Num vincula votorum insolubilia? Num servitus, flagra, carceres, denique occidendi jus, quod habent *Franciscani* citra periculum irregularitatis? Num tot anathemata Pontificum, tot exemptiones, tot privilegia, tot indulta? Monachum vocabantur, non ob vota, sed ob secessum. Fugiebant persecutorum sævitiam, in his erant quidam, qui vivebant in sodalitiis sub Patribus ac Decanis, nec obijurationibus, verberibus, vinculis, ac minis continebantur in officio, sed exemplo, consolatione, ac fraternis monitis. Id cum ipse declarat titulus, quo Patres dicebantur, tum ipsa *Hieronymi* verba, qui eam vitam confederationem appellat: *Et cum tardiores, inquit, deprehenderint, non increpant, sed dissimulato quod norunt eum sapius visitant, & prius incipientes, provocant magis orare quam cogunt.* Et hic est locus, quem pro se citat *Pius*. Intelligit prudens Lector, quam multa commemorare possim, in quibus horum temporum Monachi diffideant a priscis. Nec damno tamen hujus ætatis Monachos. De Virginibus enim olim liberis, nunc cancellis inclusis subjicio, non quod damnum publicam seculi consuetudinem, sed quod doleam huc denique delapsam Christianorum pietatem, ut Virginum integritas claustris ferreis & repagulis murorum sit extorquenda. Quid igitur hic offendit *Pium*? Quod dixerim Monachorum institutum esse novitium? Istud a me nusquam est dictum: cum genus dico, circumstantias noto: nisi forsitan ille detritus in *Aristotele* genus intelligit, quod sub se continet species. Quemadmodum nuper *Dominicanus* quidam asseverabat me nulla ratione posse defendi, quod alicubi notem sordidum sacrificulorum genus, de indoctis & ad quæstum modo sacrificantibus loquens. *Universos, inquit, complectitur, cum ait genus.* Detur illi venia, qui nihil didicerat, nisi genus & speciem. Sed *Pius* legit apud *Maronem*, quod genus hominum, &c. Ubi qualitas intelligitur, non species dialectica. Omnes qui secesserant olim dicebantur Monachi, & omnis secessus dicebatur Monasterium, & monasticam vitam appellabant solitariam. Ita secessit *Augustinus*, nec tamen factus est Monachus, certe quales nunc sunt. Sic alii complures, qui genus hoc vitæ mutarunt in diversum, non facturi si votis solennibus fuissent adstricti, quemadmodum nunc sunt. Cui beatus *Antonius* vovit obedientiam? cui *Hieronymus*, aut *Basilus*? cui *Hilarion*? cui *Ruffinus* homo prædives, & tamen Monachus? Ne *Hieronymus* quidem erat pauper, nisi Barbari diruissent illius patriam. Nec omnes in *Egypto* aut *Syria* vivebant in commune. Liqueat hoc ex vita *Hilarionis* invidentis Monachorum habitacula. Quorum aliquot nisi habuissent propria, non narraretur fabula de parco & liberali. Habebant hortos, vinea, agros, unde colligebant censum qui volebant. Sed quid opus est hæc prisca referre: nec *Benedictus*, nec *Franciscus* instituit tale Monachorum genus, quale nunc est. Nec *Cartusiani* tales initio fuerunt instituti, quales nunc sunt. Quod dico non ignorant ipsi. Hoc igitur loco, nec negata est Monachorum antiquitas, nec taxa-

tum institutum. Sed obediebant, inquit, illi Patribus, fateor, sed volentes: servabant vota cœnobitæ, esto, sed sponte: erant fordidati, sed volentes: abire volentem neminem vi retinebant. Qui secesserant tempore persecutionis, ea sedata redibant domum. Si parentum pietas aliave causa gravis revocabat, ipsi Patres hortabantur ut discederent. Quid autem de Anachoretis? quo de genere fortasse fuit *Hieronymus* & *Ruffinus*, cui vovebant? cui obediebant? cujus arbitrio tradiderunt suas possessiones? Et tamen hi erant Monachi ex probato genere. Nam tertium genus damnat *Hieronymus*. Mulieres, quibus *Augustinus* scripsit regulam, quam nunc usurpant viri, si nollent obtemperare, de contubernio ejiciebantur. Hæc erat extrema poena. Licebat prodire ad balnea, sed binis aut ternis, tantum abest ut ferreis cancellis constringerentur. Quare quæ hic congerit *Pius* in me vel convicia, vel argumenta, quoniam nihil ad rem faciunt, prætereo. Non invidео Monachis antiquitatem, quam si libebat poterant vel ab *Adam* repetere, qui in paradiso vixit solus, caste, sub præscripto Dei Abbatis.

Eadem erat poena priscis *Cartusianis*. Sacræ Virgines vovebant solenniter. Non inficior, sed castitatem duntaxat. Cæterum vivebant ubi volebant, dispensabant arbitrio suo quod possidebant. Sed quis legit ex his, quæ post votum nupserant, pertractam in vincula? Quis illarum dirempta matrimonia? Et tamen *Ambrosius* queritur plurimas ab Ecclesiæ gremio recessisse.

Fingit me miro odio invidiaque flagrare in Monachos. Ad id probandum adfert depravata verba mea ex argumento Epistolæ *Hieronymianæ* ad *Eustochium*. Sic enim habent mea: *Et sicut est boni præceptoris officium, non solum indicat formam quam oporteat sequi, verum etiam prodit & aperit technas ac fucos Virginum, Monachorum, ac Clericorum, qui sub prætextu castimonie ventri & avaritia serviabant.* Lusi autem in his depingendis paulo liberius, quam delicata quorundam aures ferre possunt. Unde alibi scribit, hunc libellum Romæ, nam illic scripsit, fuisse lapidatum. Quid hic est ob quod fremat *Pius*? Non scripsit, inquit, illa in Virgines & Monachos Ecclesiasticos, sed in Hæreticos. Verum quisquis eam legerit Epistolam, sentiet *Hieronymum* taxare mores Virginum Ecclesiasticarum, ac Monachorum, sed improborum. Nisi forte nullæ tum erant Virgines, quarum vita degenerabat a professione. Unde non queo satis mirari quid hic *Pio* venerit in mentem, nisi quod suspicor hæc ab illo ne lecta quidem esse.

Ventum est tandem ad seriam Monachorum propugnationem, refertque quædam ex libris meis quam potest brevissime, ut ait, sed calumniosissime, atque etiam moleste frequenter non indicans loca quo possint inspicere. Nonnunquam etiam ut perperam ad illum delata sunt, frequenter truncatim, ubi quæ præcedunt aut sequuntur submovent calumniatorem. Denique fit nonnunquam ut ipse non intelligat locum. Quid autem molestius quam talibus næniis respondere, præsertim cum ad pleraque jam editis libris responderim. Si non vacabat ipsi meas Apologias legere, saltem oportuit hoc muneris delegare suis operis, quas non paucas habuit. Primum igitur loca referam, quæ ille velut evidentissime impia decerpserit, ut ex his fragmentis coagmentatis *Mosaicum* opus calumniæ contexeret.

L O C A.

E Supputationibus citat: Quid sonas factitia religio quam fucatam & commentitiam, quales erant religiones gentium ab hominibus excogitata? Inepte colligit hinc, me Monachismum appellare rem factitiam, sed noto vocem a *Bedda* usurpatam, qui varia Monachorum genera vocat religiones factitias. Nam hoc pacto ille claudit suam censuram in *Luca* paraphrasim 68. *Qui enim sacrarum religionum factitiarum lacerat statum, Hæreticorum, in superioribus locis contra Fabrum expressorum, discipulus est, non Christi.* Ita *Bedda*. Sic autem colligo, si absurdum esset dicere pietates factitias, absurdum est dicere religiones factitias, cum pietas idem sit quod religio. Et ita verba jactat esse tam evidentia, ut non desiderent

confutatore. Qui tandem evidentia infelix, quæ ipse qui carpit non intelligit? *Vis*, inquit, *Monachismum rem esse factissimam religionibus Gentilium similem, institutumque illius non esse pietatem, sed histrionicam & ludicram quamdam artem, e medio tollendam.* Quo magis hæc exaggerat verbis *Pius*, quo respondet accuratius, hoc magis iis qui nostra legunt ridiculus est, non aliter quam in Eunuchæ *Tereniæ Laches* irrumpens in ædes *Thaidis*. Sed ille soli *Pythia* movit cachinnos, hic se toti orbi propinat deridendum. Non irascor *Pio*, sed illius vicem erubesco, cuius nomine talia produntur excusis libris: illis indignor, qui homini credulo, & ut apparet, gloriæ cupido, verba non intellecta protrulerunt in manum. Et hic est qui singulas operum meorum voces & syllabas expendit confertque ad unguem. Hic est qui negat opus legere meas Apologias. Atqui si eas legisset, non se propinasset ad hunc modum eruditis omnibus deridendum.

2 Indidem decerpit hæc: *Cum una Christianorum sit Religio, dicere religiones varias non multum abest a blasphemia.* Et hoc est vere scindere Christi tunicam inconfutilem. Nunc dicunt qui Religiosi vocantur, nos Religiosi: & si quis percontetur de eo qui Monachismum professus non sit, est ne Religiosus? non est, inquit: hic contumeliosi in proximum, illic arrogantes. Si est una fides, unum baptisma, unus Spiritus, una Ecclesia, unus Deus, qui hæc velit separare, nonne esset blasphemus & scinderet Christi tunicam inconfutilem? At hæc omnia complectitur Christiana Religio. Sed per Religiones intelligunt vivendi formas, scio; sed quis Veterum ausus est dicere Religiones, de confortio Christianorum loquens? Ecclesias dixit *Paulus*, plures fides non dixit. Donemus ut ipsi se vocent Religiosos, quemadmodum dicunt se mundo mortuos, cur alios negant esse? Quanquam quid hæc faciunt ad statum Monachorum, cum de voce modo perperam usurpata sit disceptatio?

3 Ex Epistola ad *Volzium* hæc detruncavit: *Illi vivunt in otio & aliena liberalitate saginantur, in commune possidentes quod illis citra sudorem obvenit. Nihil interim dicam de vitiosis.* Contuli Monachos cum civibus, significans non tam multum interesse quam isti volunt. *Monachi vivunt in otio & aliena liberalitate saginantur, in commune possidentes quod citra sudorem illis obvenit, nihil enim interim dicam de vitiosis.* Sed inibi sequitur, quod omisit *Pius*: *Isti*, hoc est, cives, quod sua pepererunt industria, pro suis quisque facultatibus impertunt egentibus. Non damno Monachos quod aliena liberalitate splendidius vivunt quam ipsi cives, sed alteros cum alteris confero. At negas, inquit, te loqui de vitiosis, fateor. Ergo de probis, non inficior, ut nunc quidem sunt homines, sed probos cum probis confero. Nam si de vitiosis sensissem, non dixissem saginantur, sed lascivunt, inguini & Veneri indulgent. Sed orant, inquit, Monachi. Verum orant & pii Laici, etiam cum non orant, dum uxorem ac liberos industria alunt sua, dum recte familiam instituunt, dum suum fraudant genium, ut aliquid impartiant egenis. Talem civem confero cum Monacho. Similiter civitatem bene moratam, obtemperantem Episcopis & Magistratibus, in qua juxta *Aristotelem* mutua charitas faciat usum rerum omnium communem, confero magno Monasterio. Confero, inquam, non æquo, neque dico nihil interesse, sed non adeo multum. Porro rationes, quibus nunc quidam exaggerant illa vota, quæ baptismo quoque præferunt, Monachorum dogmata sunt, non articuli fidei. Nec ad rem faciunt quæ per locum communem multa commemorat de mirabili vita priscorum Monachorum, & mundanorum malitia, quandoquidem ut illud Monachorum genus jam olim defuit, ita mundi status nunc longe alius est quam tum erat. Nulla sævit Ethnicorum persecutio, non paganico fastu paganisque deliciis tument aulici. Citius liceat inter Laicos esse vere pium, quam inter Monachos. Ego horum temporum Monachos & Laicos confero, non vitæ genera.

4 Ex Epistola ad Abbatem *Volzium* citat, quæ sunt in *Enchiridio*, pudenda incogitantia, cum is sermo non

competat in Abbatem. Sunt autem huiusmodi: *Hæc hac extemporalis scriptuuncula pro mea virili, ut sanctum tuum propositum promoverem, id quod eo feci maturius, quod nonnihil maturerem, ne in illud superstitiosum Monachorum genus incideres, &c.* Quid autem piaculi est si amicum admoneo, ne sibi inexploratus temere semet in vitæ genus conjiciat, unde post frustra conetur explicari? *Deterret*, inquit *Pius*, a suscipiendo Monachismo. Falsum est, a præcipitando deterreo. Declarant hoc *Enchiridii* verba quæ sequuntur: *Ad quod equidem ut te non adhortor, ita nec dehortor quidem.* Quid igitur admoneo? Ne se præcipitet in gregem improborum aut superstitiosorum Monachorum, quos inibi depingo, cum ajo, qui partim quasi servientes suo, partim ingenti zelo, sed non secundum scientiam, circumeunt mare & aridam. Et sicubi nati fuerint hominem a vitis ad meliorem vitam jam respicientem, cum illico improbiis hortamentis, minis, blanditiis in Monachatum conantur detrudere, perinde quasi extra cucullam Christianismus non sit. Deinde ubi scrupulis meris & inextricabilibus spinis pectus illius expleverint, ad humanas quasdam tradituunculas adstringunt. Si *Pius* negat usquam tales esse Monachos, illico confutabitur exemplorum myriadibus. Sin sunt heu nimium multi, recte monui amicum ut tales fugiat, & si placet coenobium, vere piis semet adjungat. Sequitur enim: *In quibusque vero deprehenderis veram imaginem Christi, cum his te copula.* Vides Lector, quid sit ex locis decerptis calumniam struere:

Adfertur ex præfatione ad *Volzium*: *Quæ te quid aliud est civitas, quam magnum Monasterium?* Et rursus: *Cur sic arctamus Christi professionem, quam ille latissime voluit patere?* Ac mox: *Jam non est quod metuant, ne non propagetur Essenorum genus, in tanta ingeniorum varietate, qua sit, ut nihil sit unquam tam absurdum, quod non expectetur a multis.* Hic *Pius*, *Detestaris*, inquit, *institutum veterum solennium, cum ais, cur sic arctamus professionem, quam ille latissime voluit patere?* Quam male meriti sunt de nomine *Pii*, qui tam indoctas nœnias illi iuggererunt? Num ibi detestor institutum Monachorum? Imo taxo quosdam arrogantes Monachos, qui ceteros vix habent pro Christianis. Sic habent mea: *Et tamen hi ob cultum nescio quem tantum arrogant sibi sanctimoniam, ut ceteros præ se non habeant pro Christianis.* Cur sic arctamus Christi professionem, quam ille latissime voluit patere? Hic quorundam Monachorum fastus retunditur, non damnatur institutum. Nam pii Monachi se nulli Laico præferunt, sed omnes pie viventes in Christo venerantur, ac sibi præponunt. *Essenos* appello superstitiosos præter impurum cœlibatum nihil habentes sanctimoniam, at qui tales sunt maxime insidiantur adolescentulis.

E Indidem refert: *Nusquam decrunt adolescentes rerum imperiti, quos in nasam illeceant &c.* Quæ hic refert, in superstitiosos Monachos dicta sunt, qui ob id indignantur ostendi quibus in rebus sita sit vera pietas, ne pauciores thynni confluant ad vivaria. Illos per ironiam placo: *Si nihil querunt nisi turbam qualiumcunque Monachorum, semper erunt quos illiciant malis artibus.* Quid hoc ad pios Monachos, qui talia detestantur?

Sed pergit contexere sua fragmenta ab operis suppleta ex *Enchiridii* canone quinto. Nam illi *Pio* non indicaverunt locum: *Quod vigilas, quod jejunia, quod silentia, quod preculas, quod reliquas id genus observationes non prætereunt, nihil moror, in spiritu non credam eos ambulare, nisi videro fructus spiritus.* Quid illis verbis indico? non statim eos ambulare spiritu, qui jejunant, aut preculas præscriptas absolvunt, si absint fructus spiritus. Qui? gaudium, pax, &c. imo si adsint fructus carnis, quos ibi commemoro, quid hoc sermone verius?

Attexit his, quod ex intervallo sequitur: *Non ego nunc loquor de his Monachis, &c.* Sed omisit quæ inibi dicuntur: *Quos ipsos tamen offendi non oportet hoc sermone, qui vitia notat, non homines.* Ac mox: *Neque clame est inter eos esse plurimos, qui litteris & ingenio adjuvi, spiritus mysteria degustarunt.* Hæc verba declarant me non de universis loqui, sed de multis, qui in arctissima etiam religione vel ob imperitiam, vel ob simplicitatem, vel ob

op superstitionem, plus tribuant externis ceremoniis, quam veræ pietati. Invenies enim illic plurimos, qui mori malint, quam mutare vestem, aut vesci carnibus: sed non ita multos, qui non moliantur vindictam provocati, qui non obtrectent quos oderint, qui benefaciant male merentibus, &c. Optarim hæc omnia a me falso dici, eosque qui hæc calumniantur habere causam meliorem.

Ex Principe Christiano profert: *Et fortassis expediret Reipublica Monasteriorum esse modum.* Qui dicit fortasse, non asseverat: nec dico simpliciter expedire, sed expedire Reipublica: nam Principi scribo, non Episcopo. Quid autem pietati decederet, si esset Monasteriorum modus, præsertim cum tam pauca sint in quibus viget regularis disciplina? De his enim potissimum loquor. Sequitur enim continenter, *præsertim quorum vita parum probata fuerit, & otiosam & ignavam transigant vitam.* Hæc Pius omisit, quia non faciebant ad calumniam. Sed optandum est, inquit, ut ubique canatur Domino. Si omnes canant, quis alet eos? Si totum corpus lingua, ubi manus & pedes? Omitto nunc dicere qualis sit multorum cantus, quamque Deo gratus. Sed Hieronymus, ut ait, *optat ut omnes sint calibes.* Nam calibes, quisquis hæc suggestit, dixit pro continentibus, ut intelligas hæc non esse Pii verba. Celibes ubique quam plurimos invenias, continentes perquam paucos. An qui suadet modum, ne gravetur Respublica, damnat institutum Monachorum? Quotidie exstruuntur nova Monasteria, religio degenerat, turba malorum Monachorum crescit. Quid hæc ad Libanium, qui Juliano suavit, ne Monachis esset immunitas a militia? Ubi hoc suadet Erasmus? Quamquam ipsi nolunt esse immunes, & Pius vult eos acrius bellare pro suis facultatibus quam Laicos.

His attexit emblemata ex Annotationibus, nec locum indicat. Est autem in *Matth. cap. xxiii. Velut hodie apud nos habentur, qui diversis ac novis cultuum formis & coloribus sanctimoniam apud vulgus profitentur, &c.* Confers, inquit, Monachos Phariseis a Christo notatis. Confero, sed hypocritas. Sic enim habet locus: *Velut hodie apud nos habentur, qui diversis ac novis cultuum formis & coloribus sanctimoniam apud vulgus profitentur, cum non omnes suo respondeant ornatui.* Hanc clausulam omisit Pius, quod excluderet calumniam. Nimirum hoc est artificium Christianæ charitatis, quæ impulit ægrotum ad hoc opus suscipiendum. Quamquam hic sermo non proprie hæret in Monachos.

Sed inibi sequuntur horrenda verba: *Atque utinam hoc histrionum genus non adeo passim esset apud Christianos, &c.* Sed rursus inibi sequitur: *Non quod non oporteat pietatem etiam cultus aut amicitia simplicitate munditiæque profiteri, sed quod superstitionem & ostentationem ubique oporteat abesse.* Hæc omisit Pius, quod nihil facerent ad calumniam. Quid hic igitur reprehendo, nisi circumforaneos hypocritas, qui nusquam non sunt obvii, præsertim apud nostrates, a quorum commercio cordatissimi quique libenter abstinent. Quis non intelligit hanc esse amicam ac blandam admonitionem, cum nihil aliud sit, quam rhapsodia mendaciorum?

Profert ex Annotationibus in Hieronymum, nec indicat locum, quod cum faciat nimium sæpe, non tamen interpretor id a Pio factum callide, ne deprehenderetur, sed magis suspicor collectorum negligentia commissum, quos tamen ab illo monitos oportuit. Quid autem illic dico? *Duo Theologi erant, quorum alter nunc Episcopus est, alter professor hujus religionis, quæ baptismi professionem pene reddidit irreligiosam.* Primum objicit, quod non ausus sim edere nomen religionis. Quin potius laudat modestiam meam? Quid autem erat opus edere? Certe periphrasis non cadit in ordinem Prædicatorum, qui maxima ex parte sunt boni socii, & vix alii minus adstricti. Si divinare libuit, de Cartusiano erat conjectura probabilior. Hic Pius meus campum nactus scilicet exspatiatur in laudem Cherubici ac Seraphici Ordinis. Fingat me sensisse de Dominicanis, quod falsum est, et ideo damno Or-

A dinem, quod dico quemdam ex eo sodalizio mihi fuisse infensum? Non invideo Pio voluminis magnitudinem, quam unice videtur affectasse, verum id fieri poterat citra mei calumniam.

Distinguit bonos Monachos a malis, quasi non idem faciam ducentis locis. Verum id quidam non ferunt, volunt omnes videri pios & sanctos. Superest ut peroret, omnia verbis exaggerans, cum nihil hactenus attulerit quo evincat me damnare Monachorum institutum. At ego plura loca proferam e scriptis meis, quibus magnifice prædico Monachorum institutum. Ea satius fuerat in unum congerere si voluisset illorum institutis conciliare gratiam.

B Audi nunc dilemma plumbeum: *Si probas, inquit, cur tot maledictis insectaris? Sin improbas, quomodo te dicis illud probare?* Institutum nusquam improbo, mores plurimorum non probo. Quam tali dilemmate urget parentem subinde objurgantem liberos? *Si odisti, cur alis? Sin amas, cur toties verberas?* Ita triumphant Pii copis belle defensi Monachi.

C Post defensos Monachos, congruenter ingressus encomium ceremoniarum, assumit satis impudenter, nec tamen non suo more, me in universum damnare ceremonias, cum ad ravim ubique clamem me non damnare ceremonias ab Ecclesia constitutas, sed hominum superstitionis tantum, aut homines his fidentes, & in his conquelescentes. Hac de re toties respondi calumniatoribus, ut supervacaneum sit eadem repetere. Quamquam quæ tandem Christiana sinceritas est, ex verbulis frustulatis decerptis proximo tam invidiosam calumniam struere, nec dignari quæ calumniam excludunt inspicere, nec apologiam legere. Sententiam manifesto falsam collegit ex his locis.

L O C A.

D IN Methodo scripti: *Evolve Testamentum omne novum, nihil usquam reperies præceptum quod ad ceremonias pertineat.* Urget autem me mea definitione, quicquid externe geritur ad cultum divinum pertinet aut ad religionem esse ceremoniam. Hanc, inquit, definitionem si connectas cum verbis Methodi, nonne palam est ab Erasmo damnari universos Ecclesiæ ritus? Nequaquam, vir præclare; neque enim statim damnatur, quod in Evangelio non præscribitur, quamquam Christus quæ sunt optima maximeque ad pietatem facientia præcepit. Sed Christus, ait Pius, instituit Baptismum & Eucharistiam, quæ sunt ceremonia, ergo mensiatur Methodus. Nequaquam, sed ut donemus sacramenta recte dici ceremonias, quod ritibus externis peraguntur, Aristoteles docuit verba esse interpretanda secundum materiam subjectam. Non loquitur Methodus de sacramentis, de quibus dubitare nefas est. Nec hoc suspicari debuit Pius, me esse tam vesanum, ut negem quod sole clarius est, quodque tot Operum meorum locis approbo. Porro de quibus sentiam ipse sermonis tenor palam arguit. Sequitur enim continenter: *Ubi de cibis aut veste verbum nullum, ubi de inedia aut similibus ulla mentio?*

E Quod autem hic attexit Pius longo sequitur intervallo: *Es nos ad hac omnia pene surdi plusquam Judæis constitutionibus oneramus Christi sanguine liberos.* Hic locus, ut antea commonstratum est, cœpit a superstitione quorundam peculiari, qui ob eseam carniū aut jejunium adigunt fratrem ad capitis periculum, homines periculose supersticiosi. De constitutionibus publica Ecclesiæ auctoritate traditis nulla ibi mentio.

F Alter locus refertur ex Scholiis meis in primum Hieronymi Tomum, quem hactenus invenire non potui, nisi quod corrupte refertur, *ad unum pro ad vivum, & volumus pro volumus.* Verba mea sic habent: *Nos magnam partem orbis terrarum perdidimus, dum omnes ceremonias ad vivum exigi volumus.* Non dubito quin hoc dictum sit de Græcis schismaticis, Moschobitis, & Bohemis, & si qui sunt hujus generis alii, qui quod in fermentatis & lacte consecrant, quod sub utraque specie fumant Eucharistiam, aut aliud hujusmodi, resecti sunt ab Ecclesia Romana. Verum qui mavult ali-

aliquid remitti de similibus ceremoniis, quam scindi concordiam Ecclesiae, num is damnat omnes ceremonias?

3 Tertium adfert ex Epistola ad Episcopum Basileensem: Quod si pietas non periclitatur ex ceremoniis, cur Paulus tanto ardore ubique pugnat adversus ceremonias Mosaeicae Legis? Hic docet nos Pius dialecticam, male ex particulari colligi universalem, aut ex particulari particularem. Damnavit Mosaeicas, ergo damnavit omnes? Damnavit Mosaeicas, ergo damnavit Ecclesiasticas? Non dico, vir acutissime, quod damnavit nostras, sed quod adversus illas contra Christi gratiam invalescentes pugnavit. Quomodo autem Paulus damnavit has nostras, quas non noverat? Superstitiosi Judaei praescribebant Gentibus ceremonias, tanquam ad salutem necessarias. Quis audivit aetate Pauli, eo die jejunandum est sub poena gehennae? abstinendum est ab ovis & carnibus sub poena gehennae?

4 Sequitur ex intervallo: Si nullus obstat hujusmodi ceremoniis, actum plane fuerit de libertate Evangelica. Ex hic omissa sunt verba, quae excluderent calumniam. Scripseram, hujusmodi ceremoniis semper in majus gliscentibus. Quare Paulus pugnat adversus ceremonias Judaicas? An quod essent natura male? Nequaquam, sed quod per hominum superstitionem obscurabant Evangelii gratiam. Quod si idem sit hodie per Ecclesiasticas ceremonias ac simpliciter humanas, non dico eas abolendas, sed contrahendas. Quod si in his obscurandis quorundam superstitionis affectibus, nullus erit ceremoniarum modus neque finis. Eoque addo, semper in majus gliscentibus. Quod si recte laudatur Christus, qui suave jugum imponens nobis paucissimis ceremoniis, eisque facillimis collegit Ecclesiam: quid absurdi sit, si Dominum imitantes servi moderatis ceremoniis onerent gregem Dominicum? Quanquam ibi non ago de ceremoniis, sed de hominum superstitione, qui ob has violant praecepta Dei maxima, qui has violatas puniunt acrius quam adulterium, aut calumniam. Verba mea quae sunt in medio sic habent: Hae si immodice adhibeantur, obruunt Evangelicam libertatem, his fidere, ut fere vulgus hominum solet, pestis est vera pietatis. Ex his obtestare fratri, venenum est Evangelicae Religionis. Ac mox: Non probo contumaciam istorum, qui palam & insultantes, velut in ludibrium publica consuetudinis, carnes edunt, sed hactenus damno, ut docendos, admonendos, & si res poscat, etiam increpandos existimem, non ut parricidii reos deferendos apud magistratus. Haec scribo in eos, qui tum Basilea coeperunt palam vesci ovis & carnibus in Quadragesima. Adversus ceremoniarum violatores temerarios tota illa pugnat Epistola, & ex hac decerpunt fragmenta depravata, quibus persuadeant me damnare universas ceremonias Ecclesiasticas. Nullum illiberalius reprehendendi genus, quam ex verbulis hinc & illinc decerpitis ac depravatis, insuper prava interpretatione corruptis cuiquam intendere tam atroces calumnias. Sed tales quotquot sunt, & nos omnes judicabit Dominus. Mihi hujusmodi libelli ad nihil aliud proficere videntur, quam ad scindendam Christianorum concordiam. Satanاس πολυτεχνότατος est, nunquam nocentior quam cum obrepat sub umbra pietatis.

5 Quod quinto loco refertur, juxta Pauli sententiam dicimus, ceremonias ad tempus institutas esse, nondum reperi. Hoc invenio: Clamat Paulus Legis ceremonias ad tempus institutas, ad Evangelii vigorem oportere antiquari. Dices, quid hoc ad nostras ceremonias? Huc nimirum, ut ceremoniae ab hominibus inductae cedant quoties harum occasione periclitatur Evangelii pietas.

6 Quod citatur ex Epistola ad Volzium, Si mediocri Religionis pestis lateret in ceremoniis, Paulus non tam acriter in omnibus suis Epistolis in eas destomacharetur, jam dilutum est. Latet in illis pestis non ex ipsarum natura, sed ex hominum vel superstitione, vel hypocrisis, quemadmodum Paulus dixit, Littera occidit, & scientia inflat, non damnans litteram Legis aut scientiam, sed hominum vitia.

7 Septimo loco quod adfert ex Annotationibus, est in Epistolae ad Titum caput primum: Vides, ut Paulus in

A nullus incandescat acrius, quam in eos qui Mosaeicis ceremoniis Christum tendebant abolere, & hoc praetextu tyrannidem in plebem Christianam occupabant. Est ne hic quicquam impium? Dicit, alludis ad Ecclesiasticas ceremonias. Si qui nunc sunt tales inter Christianos, quales erant Pseudapostoli, digniores sunt qui male audiant, quam illi. Haec sunt illa horribilia loca per operas conductas undique defraeta, ex quibus nullo confutante liquet me abolere omnes, singulas, & universas ceremonias Ecclesiasticas. At Pius inter ceremonias ponit etiam, quod Christus fuit ligatus funibus, & caeteris flagris, multaque similia. Et quoniam adscendente Jesu Angeli duo apparuerunt in vestibus albis, concludit efficaciter, liquido falsum esse quod indico, Christum in novo Testamento nihil instituisse ceremoniarum: εως περιαινοται οι των Αριστοτελικων παιδες. Quanquam fatetur se in his testimoniis referendis fuisse morosiores. Fuit ut est ubique morosissimus. Plurimum enim ad rem pertinebant. Et cum Augustinus doceat paucissimis ac facillimis ceremoniis Christum suam Ecclesiam collegisse, Pius asseverat Evangelica Lege plurimas fuisse institutas. Sed non distinguit inter typos, res gestas, & ceremonias ad observandum praescriptas. Idem tamen improbat commentitias & hypocriticas ceremonias, videlicet mecum sentiens, nisi quod addere debebat immodicas, & hominum vitio verae pietati pestiferas. Sed quod semel dicit Pius, ego locis compluribus inculceo. At nihilo secius hostis ceremoniarum est Erasmus, defensor Pius.

DE FESTIS.

Posteaquam mira perspicuitate docuit a me damnari omnes ceremonias, eadem perspicuitate docet a me non probari dies festos.

Adduxit ex Scholiis in Hieronymum, nec designat locum, cum sint quatuor volumina, nec idem ordo in utraque Editione, Tempore Pauli festos dies nesciebat Ecclesia, &c. Fatetur idem Pius, eo quod Christiani nec haberent templa, nec licuisset festos dies novis ritibus celebrare. Loquor enim de festis ab Ecclesia praescriptis. At paulatim Ecclesia sibi festos dies solenniter celebrandos instituit. Non inficior, verum id tempore Pauli factum, mihi non videtur probabile. Sed demus esse falsum, num ideo improbantur dies festi?

Durius est quod producit ex Annotationibus in novum Testamentum, nec indicat locum suo more. Est autem locus in Epistolam ad Corinthios priorem cap. xvi. Illic cum Paulus dicit, Manebo Ephesi usque ad Pentecosten, tantum dubito an sentiat festum diem, an spatium temporis, id est, usque ad quinquagesimum diem, quemadmodum, ut ibidem doceo, exponunt Ambrosius & Theophylactus. Lectori tamen liberum relinquo judicium.

Sed addo, nullus Veterum, quantum memini, facit ullam festi mentionem. Hic scilicet erant producendi centum Auctores qui loquuntur de festis. At ego scripsi, nullus veterum Interpretum, sentiens de his qui hunc Pauli locum interpretantur: ita citantur mea ad calumniam. Hic velut cestro percitus vociferatur, hic flagellat, hic tantum non insanit, cum non intelligat quid dicam. Quis est tam brutus, ut nesciat Hieronymum, Augustinum, & Ambrosium loqui de diebus festis? Quantus campus hic patet Alberto, ubi decurrat, sed extra oleas, ut habet proverbium. Appellat me, si Paulus celebravit festum Pentecosten Ephesi, utrum celebravit Judaeorum an Christianorum? Non Judaeorum, ergo Christianorum. Respondedo, Primum assumit Pius ut confessum, de quo ambigo. Nec me movet quod obiter Ambrosius meminit de die festo, cum hunc enarrans locum, aliud adferat commentum. Sed si celebravit Pentecosten, celebravit Judaeorum festum. At Ephesi, inquit, non erant Judaei, imo per totam Asiam erant Synagogae Judaeorum. Sed quid opus est fateri quod celebravit, cum tantum scribat se ad eum usque diem velle manere. Porro cum Augustinus dubitet, an dies Dominicus caeteraque festa, praecipue duo, sint instituta ab Apostolis, an publica totius Ecclesiae auctoritate, quid periculi est si

ego dubitem an tempore *Pauli* Christianis indictum fuerit festum Pentecostes.

D E C A N T U.

Menda-
cium.

Pergit: *Detestata*, inquit, *festarum observatio*, ipsum quoque morem decantandi laudes divinas quamplym in locis infectariis. Quis credat hæc tam manifeste calumniosa vel scripta vel lecta a *Pio*? Ubi detestor dies festos Christianorum? Ubi infector cantum Ecclesiasticum? In Annotationibus scripsi. Ubi? Quere. Non enim indicat. Est autem in primæ *Corinth.* xiv. Ubi nihil aliud ago quam ut damnem vel quorumdam morem, qui nihil aliud quam canunt, cum *Paulus* jubeat adesse Prophetam, quem præfert omnibus: vel cantum ineptum, quo verba obscurantur, cum in hoc reperitur sit cantus, hoc est, modulata pronuntiatio, ut verba efficacius influant in mentes hominum. Et ipse *Augustinus* fatetur suo tempore quosdam Episcopos non recepisse cantum ullum, sed tantum recitationem. Quod si tam Angelicum est Monachos semper in templis canere, cur *Paulus* invitatur ad charisma præstantius, hoc est, ad enarrandam Scripturam? Cur Monachi jubentur operari manibus? Cur *Gregorius* in Decretis indignatur quod Presbyteri, quorum officium erat exponere Evangelium, canunt in templis? Cur *Benedictus* & *Franciscus* id non præceperunt in Regulis? præsertim cum nunc vulgus canentium voces non intelligat? Ad hæc cum *Augustinus* fateatur se peccare, si magis capiatur cantu, quam sensu verborum, quid dicendum est de populo, ad quem præter vocum strepitum nihil pervenit? Quid sibi vult *Paulus*, cum adfert similitudinem cymbali tinnientis sine fructu?

Sed inibi dico: *Sanctius esset prospicere liberis & uxori, quam audire in templo cantunculas non intellectas.* Hæc verba sunt vani suggestoris, non mea. Sic loquor: *Quodque gravius est, ad hæc adstringuntur Sacerdotes arctioribus pene vinculis quam ad ea quæ præcepit Christus, ad hæc audienda cogitur populus depulsus ab opera, qua liberos alit & uxorem, qua re quid sanctius?* Hæc potissimum ad *Anglos* pertinent, nam illic rura agebam, apud quos cum sit perpetua vocum modulatio, quæ non finit intelligi verba, tamen denunciatur populo, ut audiant cantiones maritimas & horarum omnium sub præna gehennæ. Jam utrum est sanctius, labore manuum subvenire liberis fame periclitantibus, an totum diem audire cantum non intellectum, ac proinde inutilem? Tollis igitur, inquit, cantum? Non. Quin inibi dico: *Habeant sane templa solennes canus, sed moderatos.*

Pius damnat in templis Musicam πολύφωνον, ego noto vel immodicam, vel templis indignam. Sed damnas, inquit, quod receptum est. Idem facit *Pius*, nam in sacello Pontificis auditur talis vocum garritus, concio ferre nunquam. Talis auditur & in aula Cæsaris aliorumque Regum. Non veretur hæc damnare *Pius*. At quod damno non est universaliter receptum, sed irrepsit in mores hominum, ut alia multa.

Quin & illud suis verbis non meis refert: *Principem quoque, inquit, Christianum instituens, illi suadere conaris quod præstaret ipsum propriis muniis insistere, quam in audiendis Sacerdotum cantionibus occupari.* Additus est sollecissimus. Quis enim dixit, *conatur suadere*? Sed quid sibi vult *Pius*, Principi suadendum, ut potius audiat cantiones Sacerdotis, quam obeat propria munia? Itane audire cantiones per se heroicum opus est? præsertim tales quales audire solent Principes? Si de orando, aut de concione audienda dixisset, nonnullam veri faciem habuisset quod adfert. Nunc a me nihil tale dictum est, sed notavi Principes aulicos, qui jam ex more dicunt preces horarias more Sacerdotum, ad quas non obligantur, & hoc prætextu submovent volentes adire. Sed finge me loqui de precando aut audienda concione, si periclitetur publica tranquillitas, aut opprimantur innocentes, utrum Princeps debet opitulari quibus ex professo debet auxilium, an audire concionem illis neglectis? Pono jam, quod utrumque præstare non possit. Phariseus die sabbati, quo Deus præ-

cepit otium, succurrit in monte lapso in foveam, & Princeps ob concionem aut missam non succurrit patriæ? Jam ut etiam facetus videatur *Pius*, fingit me vehementer offendi cantu Ecclesiastico, rogatque quid potius vellem ibi audiri? Minorum ne aut histrionum comedias agentium strepitus, &c. Quid his jocos insulsius? Quid auditur in coelesti templo? nulla vox, sed affectus piorum spirituum. Audiatur recitator, sed adsit Propheta qui interpretetur: pronuncietur canticum, modo religiose, sed præcipuas obtineat vox Prophetæ, & recita mentis precatio.

D E C E R E I S.

Hic superat seipsum artifex, stupefcit quo ore id scripserim, *Hieronymum* videri in hac fuisse opinione, ut putaret supersticiosum accendere cereos in honorem Martyrum luce. Recitentur igitur verba *Hieronymi* e libro, quem scripsit adversus *Vigilantium*: *Cereos, inquit, non clara luce accendimus, sicut frustra calumniaris, sed ut noctis tenebras hoc solatio semperemus, & vigilemus ad lumen, ne caci tecum dormiamus in tenebris. Quod si aliqui propter imperisiam & simplicitatem secularium hominum, vel serie religiosarum feminarum, de quibus vane possumus dicere, Confiteor, zelum Dei habent, sed non secundum scientiam, hac pro honore Martyrum faciunt, quid inde perdis?* Hactenus *Hieronymus*. Negat cereos accendi in honorem Martyrum, seculares aut religiosas feminas, quæ hoc faciunt in Martyrum honorem, appellat simplices, habentes zelum Dei, sed non secundum scientiam. Quid his *Hieronymi* verbis dilucidius? Sed mox addit *Hieronymus* correptos Apostolos murmurantes de jactura unguenti. Respondeo: hoc factum est peculiare, mystericque plenum, nec trahendum ad exemplum. *Ex quicunque, inquit, accendunt cereos, secundum fidem suam habent mercedem, dicente Apostolo, Unusquisque in suo sensu abundat.* His verbis quid aliud defenditur, quam in re non necessaria pius affectus, licet supersticiosior, sique cuique liberum seu velit accendere, seu nolit? Quemadmodum indicat ibidem in Orientis Ecclesiis ex more accendi luminaria, cum recitatur Evangelium, ex quo colligitur in Occidentis Ecclesiis id non solere fieri.

Et hic insultat *Pius*, *Hæc tu, inquit, illa legisti, & ais Hieronymum consuisse non accendendos cereos, &c.* Et mox, *non audisti ipsum prorsus asserentem contrarium?* Non dixi, *Hieronymum* hoc censere, sed videri in hac fuisse opinione, ut putaret supersticiosum. Si prorsus dicit contrarium, secum ipse pugnat. Et tamen adeo non damno modicum cereorum usum, ut illic exculem *Hieronymum* his verbis: *Verum apparet eam consuetudinem eo seculo magis toleratam fuisse quam comprobant, & multa communitas aas.* His verbis *Hieronymum* tuoc, ne videatur pugnantia loqui, & moderatum cereorum usum probo. Quem igitur locum habent tot hominis rixæ, convicia, insultationes, quibus totum hoc opus explevit apostolus.

Cereus, inquit, accensus habet rei mystica significacionem. Adhibeat igitur qui volet, quod externum est, sed omnes studeant exhibere quod mysticum est, alioqui cereos accendere per se supersticiosum est.

Post hæc nescio quis ex *Pii* rhapsodis attexit fragmentum nihil ad rem pertinens de Eucharistia, & stylus est fratralis. Sic ingreditur: *Ais præterea colligitur illo dicto Hieronymi, quare non ingredimur Ecclesias, &c. Unumquemque qui voluisset olim domi sua corpus Christi sumere solitum.* Ubi sunt illa verba *Hieronymi*, ubi hoc colligit *Erasmus*?

Olim panem consecratum a Sacerdote traditum ab his qui voluissent domum licuisse deferri, atque ibi sumere planissimum est ex *Chrysostomo* & *Tertulliano*. Verum ait me loqui de synaxi, quæ tantum fit pane benedicto, non a Sacerdote consecrato. Quod si verum est, quid queritur? Constat enim talem synaxim a multis privatim sæpius in die fieri solitam. Sed quid hoc ad sacramentum Eucharistiæ? Quisquis hanc appendicem affixit, plane deliravit, nec ulla responsione dignus est.

DE

DE TEMPLORUM ORNATU.

Citat ex Dialogo peregrinationis ergo. Hic protinus liquet quibus operis sit usus Pius, qui nec titulum recte citare potuerint. Sed quid ait Erasmus in Dialogo de peregrinatione religionis ergo? Audi Lector plusquam sycophanticam citationem. Dicit illic quispiam: *Verum nonnunquam serio mihi venit in mentem, quo colore possint excusari a crimine, qui tantum opum insumunt templis exstruendis, ornandis, locupletandis, ut omnino nullus sit modus.* Quid hic aliud reprehenditur, quam immodica impendia in ornatum templorum? Sed verba quæ mox sequuntur omisit suggestor ille: *Fateor in sacris vestibus, in vasis templi, debere cultui solenni suam dignitatem, volo et structuram habere maiestatem suam.* Hæc prætermisit ille suggestor, & prioribus attexuit quod sequitur: *Sed quorsum attinent tot baptisteria, tot candelabra, tot statua aurea? Quorsum organorum immensi sumptus? Nec unicis interim contenti sumus. Quorsum musicus ille tinnitus magno censu conducendus? cum interim frares & sorores nostra, vivaque Christi templa fame conabescant.* Audis baptisteria aurea ac sumptus prodigiose immodicos, audis Christianos fame pereuntes negligi, audis concedi templis suam dignitatem atque etiam maiestatem, & tamen hunc ipsum sermonem temperat qui in colloquio sequitur, ita differens: *In his quidem nemo vir pius ac prudens modum non desiderat. Verum quoniam hoc vitium ex immodica quadam pietate nascitur, favorem promeretur, præsertim quoties in mentem venit diversus morbus istorum, qui templa suis opibus spoliunt. Illa fere dominantur a potentibus ac Monarchis deterius peritura in aleam ac bellum. Et si quid hic alienes, primum habetur pro sacrilegio: deinde manus contrahunt suas qui dare solent, insuper et invitantur ad rapinam. Igitur harum magis illi custodes sunt quam domini. Denique malim videre templum sacra suppellectile luxurians, quam ut sunt quedam, nuda, sordida, stabulis equorum similiora quam templis.*

Falsus
quod
citatur.

In Convivio religioso quid dicitur? Unde non videntur mihi a peccato capitali excusari posse qui sumptibus immodicis aut construunt aut ornant monasteria seu templa, cum interim tot Christi viva templa fame periclitentur. Et hic suggestor, pro eo quod erat scriptum vix excusari posse, iupposuit, non excusari posse. Euge hoc est scribere fraterne. Sed quid hic aliud notatur quam impendia immodica, neglecta proximorum extrema egestate. Atque hic mihi Pius conspuat faciem. Hæc, inquit, vox non tua est, sed a scelestissimo Juda proditore Domini accepta, &c. Si hæc tam amarulenta scripsit Pius, precor illi Domini misericordiam. Sed cum suggestore malo litigare. Si viveret, quid audire meruerit, vides Lector. Hæc erat vox Apostolorum, sed alius erat animus Juda, cui non erat curæ de egenis, sed fur erat. Mihi vero quid decedit ob impendia templorum? Sed cuius erat illa vox objurgans Phariseos, quod neglectis parentibus docerent filios implere Corban? Cuius est illa vox, Dicite Pontifices, in templo quid facit aurum? Ethnici, inquit, Poëtæ. Verum, sed a Christianis Doctoribus comprobata. Fateatur fuisse sanctos viros, qui damnarint opes in templis, quorum de numero fuit divus Hieronymus. Sed idem, ut ait, laudat Nepotianum, quod curarit ornatum Basilicæ, sed quibus verbis? Erat ergo, inquit, sollicitus, si niteret altare, si parietes absque fuligine, si pavimenta tersa, si janitor creber in porta, si vela semper in ostiis, si sacrarium mundum, si vasa luculenta, & in omnes ceremonias pia sollicitudo disposita. Ubi hic mentio candelabrorum aureorum, gemmarum civitatis pretia æquantium? Hic respondet Pius, dicta sanctorum, cum disputant, non esse magni faciendæ. Quantam aperuit fenestram provocandi ab auctoritate veterum Doctorum? Verum adversus luxuriam opum in templis non disputant, sed asseverant. Quanquam quid hoc ad me, qui ne supervacaneas quidem opes in templis damno simpliciter, modo hac occasione non negligentur egeni. Sed omnis, inquit, latia præfere-

Ada est elemosyna. Quid igitur clamat Christus in Phariseos, qui docebant conjiciendum in gazophylacium fraudatis parentibus? Non erat illa latia? Et templa seu monasteria ditare plusquam regis opibus, latia est? Sabbati religio an non erat latia, & tamen Christus non reprehendit hoc violari ob bovem aut asinum in puteum delapsum, & ingenti voce clamat, sabbatum propter hominem esse, non hominem propter sabbatum. Qua vero gratia sunt exstructa templa, nonne ut eo conveniant Christiani? Sed legimus, inquit, Non edificabis mihi domum. Et domus mea domus orandi vocabitur. Sed Paulus clamat, Deus non in manufactis habitat. Et Hieronymus non admittit exemplum Hierosolymitani templi prædivitis, nisi simul recipiamus & reliquum Judaïsmum. Fingamus eum casum, ut periclitetur proximus, nec aliunde speret opem, utrum facies, an opitulaberis membro Christi, an eam pecuniam conferes in ornamentum templi non necessarium? De hoc enim nos agimus. Fateatur Pius opitulandum periclitantibus. Sed ubi jam est illa latia, longe præferenda elemosynis? Ego in tali casu proximi vitam necessariis etiam impendiis arbitror præferendam. Proximus si pereat restitui non potest, templo potest succurri, & absque templis constat latia. Docet idem quod ego, & tamen ego blasphemus usurpo vocem Juda, ille pius defendit Ecclesiam.

CAt idem docet, nos in templa non posse tantum opum conferre, quin plura debeantur. Et quidam acuti confirmant, etiamli centum hominum millia periclitarentur fame, non esse fas quicquam detrahente donariis templorum. Templa primum instituta sunt propter homines, ut illic commodius exercerent opera latiae, quæ tamen suæ quisque domi potest exercere. Hic vero Pius non dubitat mysticam ipsius Dominiunctionem conferre cum ambitione quorundam magnatum, qui structuris immodice sumptuosas nomen suum commendant posteritati. Dominus noluit hoc exemplum transire ad multos, Pauperes, inquit, semper vobiscum habetis, me autem non semper habebitis. Abiit & in membris suis ornari vult, & in spiritu adorari. Nec est latiae opus exstruere templa præter modum sumptuosa, verum latiae proprium opus in animis geritur. Quod si latiae opus est quicquid externe geritur ad honorem Dei, omnis piorum actio erit latia, juxta illud Pauli 1 Cor. decimo, Omnia in gloriam Dei facite. Qui ornat templum, ornat in honorem Dei, & qui sublevar proximum affectu pietatis, in cuius honorem hoc facit? Christus non dixit, quicquid templis impenderitis, mihi impenderitis, sed quod uni ex his minimis fecistis, mihi fecistis. Sed juxta Pium ornare templum non necessariis est latia, opitulari proximo non est præcepti, sed consilii, nisi urgeat extrema necessitas. Quis Angelus hoc docuit, beneficentiam in proximum egentem esse consilii, cum vix aliud magis præcipiatur? De continentia Dominus dixit, Qui potest capere capiat. De elemosyna dixit, Omni petenti te tribue. Joannes clamat, Qui habueris substantiam hujus mundi, & videris fratrem suum necessitatem patientem, & clauseris viscera sua super illum, quomodo charitas Dei est in eo? Dicit, inquit, necessitatem, dicat, at non dicit extremam. Quanquam Græce est χρεία ἐξουα, hoc est, egentem sive opus habentem. Et si esset necessitatis verbum, sæpenumero necessarium dicimus quo magnopere est opus. Extrema necessitas fingi potest in disputando, re dijudicari non potest. At hic demum juxta istos præcepti sit elemosyna, quam ita dandam docent, ut liceat reposcere, si quando egeno detur reponendi facultas. Ut finiam, opulentum templum Salomonis, quod figuram habebat Ecclesiæ spiritualibus divitiis ornata, ineptè nobis objicitur. Nec ad rem faciunt Auctores, qui docent opus mulieris in ipsum Dominum prælatum vulgaribus elemosynis. Nec structura templi latia est proprie. Multi construunt ad sui nominis gloriam. Verum ut pia sit mens, nihil est aliud quam actus externus spectans ad cultum Dei. Propius autem ad latiam pertinet sacra lectio, genuum flexio,

aliaque huius generis, quæ tamen nemo non interrumpet, si proximus gravi necessitate premeretur. Sed hæc mihi extra causam dicuntur. Non taxavi nisi immodicas impensas in templa, idque neglectis proximis fame sitique periclitantibus: in quo casu cum *Pius* fateatur eleemosynam esse præferendam, nimirum mecum sentiens, tamen proluxa disputatione mecum litigat, quasi detrahant ornatui templorum, cum eo ipso loco quem citat concedam illis cum dignitatem tum etiam maiestatem. Quid autem absurdius, quam existimare templa parum ornata, nisi gemmis & auro multorum Regum æquent opes? Omitto nunc loquacissimas hominis querimonias, convicia, colaphos, & alapas, sic ubique mecum agentis, quasi totos ingenii nervos huc intenderim, ut omnes Ecclesiæ ritus aboleam, cum eos innumeris in locis ingenue probem, damnum nusquam: licet aliquoties taxem in his vel superstitionem, vel fiduciam, vel hypocrisim.

DE FUNERUM POMPA.

EX funere citat terribilem locum, meque admonet ut auscultem verba mea, præfatus horribiliter quod illic omnia derideam. Certe non illa derideo, quod *Cornelius*, initio febris obrepentis, mature Parocho confessus sit, & acceperit corpus Domini, quod moriens ab eodem domi acceperit, quod spe resurrectionis non fuerit sollicitus de sepultura, quod salutis fiduciam maluerit in Christi passione ac Dei misericordia, quam in Pontificum diplomatibus emptitiis collocare. Sed audiamus verba mea: *Mox injecta mentio de sonitu campanarum, de tricenariis & anniversariis, de diplomate & remissione peccatorum emenda.* Hæc dicuntur de Parocho, quales plerique sunt, qui morituro nihil attulit solatii de bonitate Christi, de spe vite cœlestis, sed ad suum quæstum attentus, agit de pompa & loco sepulture, deinde de sonitu campanarum, tricenariis, diplomate, & communionem meritorum, quæ omnia vendunt fere Parochi præsertim morituris. Aliud esset si hæc ex pietate Christianis omnibus impenderentur. Sed quid respondet *Cornelius*? *Adi pastor, nihilo peius habeo, etiam si nulla sonet campana. Si me vel uno funebri sacro dignaberis, plus satis eris. Nec est animus vel enijquam preces commercari, vel quomquam meritis suis spoliare. Satis meritorum exuberat Christo, & confido totius Ecclesiæ preces ac merita mihi, si modo vivum sim membrum, profutura. In duobus diplomatibus mihi tota spes est: Alterum est peccatorum meorum, quod princeps pastorum Dominus Jesus abolevit, affigens illud cruci: Alterum, quod ipso suo sacrosancto sanguine scripsit & obsignavit, quo nos certos reddidit de salute aeterna, si totam fiduciam nostram in ipsum transferamus. Absit enim ut instructus meritis ac diplomatibus provocem Dominum meum, ut in iudicium venias cum servo, certus quod in conspectu ejus non justificabitur omnis vivens. Ego ab illius iustitia appello ad ejusdem misericordiam, quoniam immensa est & ineffabilis.* Hæc *Cornelius*. Quis unquam audivit orationem magis impiam? Sed taxo, ut ait, remissionem peccatorum, quam impartit Ecclesiæ. Qui convenit, cum *Cornelius* Parocho confessus sit & absolutus? Sed *Cornelius* loquitur de Bullis venalibus, quas quidam quæstus gratia coeperant omnibus morientibus obtrudere, & harum fiduciam ingerere. Non tamen ea diplomata prorsus damno, sed de his tantum fieri mentionem taxo, cum essent alia potiora. Scio quid dicant in Scholis Theologi de thesauris Ecclesiæ & horum dispensatore Romano Pontifice, neque nescio quid iidem dicant in privatis colloquiis, sed hanc Camarinam non moveo. Quod *Pius* meminit de eleemosynis, non omisit *Cornelius*, ad hunc loquens modum ei qui rogabat, nunquid moriens legasset monasteriis aut egenis: *Ego pro mea portione dispensavi facultatulas meas, nunc ut earum possessionem aliis trado, ita trado & dispensationem. Et confido meas sanctius dispensaturas, quam ipse feci.* Hinc apparet, *Cornelium* quantum potuit in vita pauperibus impartisse. Fatentur & Monachi, tutius esse in vita dare eleemosynas, quam testamento legare. Hic si velim commemorare

A quæstus impudentissimos Sacerdotum quorundam ac Monachorum, & morientes palam derisos, satis liqueret hæc non temere in colloquio fuisse dicta. Certe quæ differit *Pius* de honore funerum, de precibus pro mortuis; nihil ad me pertinet, ad explendum tamen volumen illa faciunt. Denique non est necesse ut defendam quicquid dixit *Cornelius*, uti nec omnia damno quæ dixit fecitve *Georgius*. Geminum exemplar mortis propono, simplicis & operosæ, iudicium Lectori relinquens.

CAMPANÆ.

Post hæc defenduntur campanæ, nusquam a me damnatæ. Tantum noto Parochum quæstui intentum, qui morituro strepitum ac bombos earum vendere voluit, qui si tantum profunt, omnibus Christianis impendi oportuit. Dein si vox campanarum invitat ad orandum pro defunctis, cur in exsequiis divitum sonant campanæ quindecim, cum ad id sufficiat una? Cæterum cum induxerim exemplum minime ambitiose morientis, qui strepitum illum plurimarum campanarum neglexerit emere, quo divitum exsequiis solent honorari, quem oro locum hic habebant insulsi joci, quibus orditur. *Nunquid, inquit, & campanarum sonitus tibi obstrepuit, vel inter legentem impedivit, ut me illis tantum peperceris? Tranquilliores profecto fuissent aures tuæ, si Ismaelitarum terras incoluisses, quam Christianorum.* *Nunquid, delicate Desideri, campanarum usus præter rationem est inductus, &c.* Quid his nugis delirantius? Et hujusmodi facetiis semet oblectavit moriturus.

DE CULTU DIVORUM.

ET hic orditur a magno mendacio suggestor ille. *Mendacium. Nec in Enchiridio nec usquam vel joco vel serio cinis.* carpo venerationem sanctæ crucis, Deiparæ Virginis, aut imaginis Christi, sed quorundam vulgarium in his superstitionem noto. Eoque non retulit locum, videlicet redarguturum quod dicit, sed clausulam modo. *Ea est: Pudet me referre, quanta superstitione plerique istorum observant has ceremonias ab hominibus insitulas, &c.* Primum audis quorundam superstitionem notatam, non ipsum cultum. Sed illud non ferunt aures piæ quod adfertur ex Annotationibus in Epistolæ ad Hebræos cap. xi. cum hodie repertum sit ex supernaturali Philosophia ligneam statuam eadem adoratione adorari, qua adoratur æterna Trias. Hic bis errat *Pius*: Carpis primum enim putat me sentire quamvis imaginem adorandam latere, cum loquar de imagine sanctæ Triadis. Deinde putat me probare sermonem quem recito, cum improbem *Scoti* commentum qui hoc docet, quod eadem sit actio per medium ad finem tendentis, ut qui per imaginem Deum adoret, non bis adoret, sed aliter quam is qui citra signum. Improbo autem, non quod existimem nullo sensu esse verum quod dicit, sed quod verba male sonent piis auribus. Id cum fateatur, cum neget ullum signum eadem adoratione adorari, qua signatum, quid est quod rixatur mecum, cur tot convicia in me congerit non intellectum? Si *Scoti* hoc non docet, dicat me hæcenus esse vanum. Si docet, adversus illum litiget, non mecum, qui *Scoti* verba taxo ut offensiva parum aurium. Christianus esset in totum abstinere a talibus verbis, adorare signum ligneum aut pictam imaginem. Satis erat dicere, per occasionem imaginis nos adorare Deum, aut venerari Divos. Neque huc pertinet, si Reges sua insignia volunt adorari. Deus ac Divi non aguntur humanis affectibus. Principes multa faciunt hominum more.

Quid laudis debetur iis, qui virum nobilem eruditum deridendum propinarunt? Et hoc fundamento nixus ingreditur proluxam disputationem, quam illi Monachus aut Theologus quispiam suppeditavit, quod & ipsa phrasim arguit, & distinctionum argumentorumque subtilitas. Eam, opinor, adversus *Zuinglianos* imaginum demolitores paraverat Theologus. Hanc totam in me torquet, cum iidem utatur argumentis, quibus ego soleo adversus *idololatras*. Nusquam damno venerationem

tionem imaginum nisi superstitionem, & tamen morosus nugator sic mecum agit, quasi suspirans damnem ritum Christianorum in venerandis imaginibus, non solum ut vanum & supersticiosum, verum etiam ut sacrilegum. Quem non misereatur huius tantæ delirationis? Quodam loco sic me appellat: *Non enim in Erasmo primus imaginum insectator, nec nova audimus his temporibus, quod imagines non sunt colenda, nam hac controversia præse tempore ab Hæreticis fuit indulta.* Fingat id quod non est, me hoc alicubi docuisse, cur mavult nobis commemorare Priscos quam *Zwinglium, Oecolampadium*, aliosque complures? Sed vir prudens mavult delitigare cum *Erasmo*, quam *Germania* calamos in se provocare, hoc est, mavult facere unum hæreticum quam confutare multos, si tamen hæc pars ad fidem catholicam pertinet.

VENERATIO RELIQUIARUM.

Citant ex Scholiis in *Hieronymum*, sed ut solent depravate: *Nunc Sanctorum strophium aut calceos ostentamus, sacrilegique genus habetur, parum reverenter atrectare Sanctorum reliquias, puta cingulum Annæ, Georgii pectinem, aut calceum Thomæ.* Hac quoque venerabundi exosculantur, &c. O terribilem locum, sed non intellectum! *Hieronymus* ibi, sicut & alibi, notat muliercularum superstitionem, quæ gestabant lignum crucis. Ego hinc argumentor, si gestare signum crucis est supersticiosum, quid dicendum de nobis, qui viles, aut etiam fictas Sanctorum reliquias, non tantum veneramus, quod esset pio affectui condonandum, sed ostentamus & obtrudimus ad quæstum? Si nos pie facimus, etiam sordida ostentantes, *Hieronymus* impie vocat superstitionem quod faciebant mulieres. Verum callida fratralitas hoc dissimulavit, jamdudum enim non nukum hic est *Alberti*, sed facta permutatione, illi *Alberto* cucullam donarunt, ille eis sui nominis lenocinium commodavit.

Ex Colloquio de peregrinatione religionis ergo referunt: *Quid sibi volunt ha pœudes? Ut ostentemus calceos omnium bonorum virorum? Quin eadem opera porrigunt osculandum sputum, & alia corporis excrementa.* Hæc ibi. Si par est, ut quicquid in colloquiis sub quacunque persona joco seriove dicitur, meo tuear periculo, dura mihi lex præscribitur, præsertim cum illic faciam loquentes, pios, impios, doctos, indoctos, stultos, & sapientes. In Colloquio, *Gratianus* hæc verba sunt, cui tum eram comes itineris, in Dialogo dictus *OGYGIS*. *Gratianus* autem non abhorrebat a dogmatibus *Wiclephi*. Quanquam quod illic facio loquentem non usque adeo absurdum est. Non enim damnabat, si quis talia pio affectu veneraretur. Hic autem disputator num probat, ut sordidas corporum reliquias exosculamur? Quid autem refert, utrum exosculeris sputum Sanctorum, aut mictum, aut strophium pituita sordidum, aut calcium pedore patrem, ac fortasse commixtum? Sed quid illic dicit *Ogygius*? *Miserebat, inquit, me feniculi mendici, datæque nummulo consolatus sum tristis.* Hæc est persona *Erasmi*, nomine *Ogygi*. Cui respondet *Menedemus*: *Si calcei soleasque servaverintur, ut argumentum frugalitatis, non improbarem. Ceterum impudens est, soleas, calceos, & subligaria osculanda obtrudere.* Audis calumniator non damnari pios affectus hæc venerantium, sed aliis obtrudentium ceu res adorandas? Nam osculari adorationis genus est. Huic respondet *Ogygius*, hoc est, *Erasmus*: *Præstabit ista non fieri, ne quid dissimulem.* Quæ præstabit non fieri? Non venerari Sanctorum reliquias? Non hoc dicit *Ogygius*, sed has tales reliquias sordidas impudenter obtrudere, præsertim ad quæstum, interdum & confectas. Quanquam ne id quidem illic insectatur *Ogygius*, sed addit: *Verum ex hisce rebas, quæ subitè corrigi non possunt, soleo si quid inest boni decerpere: & reliquis beati Thomæ laudibus illud adjungit, quod mortui calceus aleret mendicorum conventiculum.* Ab hoc tam puri fundamento, transit rixator ad probandum Sanctorum reliquias venerari decenter ab Ecclesia indutum, quasi docuerim impium esse quicquam honoris

A deferre Sanctorum reliquiis. Non igitur est ratio vel stolidis argumentis, vel furiosis horum conviciis respondere, quibus dicit *Emmimum* jam diu flammis absumptum ab Orco revocare, & *Vigilantium* e barathri faucibus excitare, dum eorum insana & impia placita, tot jam seculis abolita, tueri contendo. Quam hæc sapiunt fraternalem stupiditatem. Quando hæc scriberet *Pius*, si fuisset mens sana in corpore sano? Audet dicere quod nullus impendat reliquiis plus honoris, quam debetur, cum ego viderim strophiola illa lætæ, & mucci vestigia servantia, fortassis & sudoris axillaris aut pudendorum, a Monachis iisdem ritibus adorari quibus adoratur corpus Christi. Ut omittam innumeras fabulas de superstitione vulgi. Sed *Pius* semper inter pios vixit, nihil harum rerum vidit aut audivit. Ne curæ quidem fuit, opinor, aliis rebus intento.

CULTUS DIVORUM.

UT persuadeant me detestari cultum Divorum, citant fragmentum ex *Enchiridio*, in summa ad hunc modum: *Quos res sunt, quas vel timemus, vel cupimus, totidem illis Divos præsecimus, qui & ipsi in diversis nationibus diversi sunt.* In *Enchiridio* manifeste probo cultum Divorum, sed supersticiosum improbo, quo vulgus nostratum est infectissimum. At rixator meus negat eam sententiam a quoquam Patrum assertam, nec a gravi Scriptore proditam. Eoque clarum est, a me solo maledicendi studio confictam esse. Audi contra stolidissime blatero quisquis es, qui nec mea verba, nec tuam ipsius vocem intelligis. Quis dixit a gravibus viris proditum, quod dico fieri superstitione multitudinis imperitæ? Perro quo clarius sit, me illic non de Christiano cultu, sed supersticioso & Ethnico loqui, comonstrabo loci tenorem. In Canone quarto, nam illi locum dissimulant, polyporum more caliginem offundentes, ne deprehendantur, doceo in omni actione Christiana Christum pro scopo habendum. Tandem hæc exempla propono: *Sumis cibum ut valeas corpore, sed ideo valere vis corpore, ut sanctis studiis sanctisque virginitatibus sufficias, scopum attingis. Curas autem valitudinem, ne has deformior, ne libidini non sufficias, a Christo excedisti, alium Deum tibi faciens.* Illic continenter sequitur: *Sunt qui certos Divos certis quibusdam ceremoniis colunt. Alii Christophorum certis salutat diebus, sed non nisi conspecta ejus imagine. Quo tandem spectant? Nam po huc, quod sibi persuaseris, sese eo die a mala morte tutum fore.* Hæc in *Enchiridio*. Jam hoc ipsum supersticiosum est, sibi ex *Christophori* conspecta figura polliceri, quod nec ex Christi corpore conspecto debebant polliceri, nisi corrigerent vitam. Nec illud vacat superstitione, quod malam mortem appellant, non quæ accidit in affectu peccandi, sed subitam & improvisam. Latet hic tertia superstitio, quod vulgus imperitum non hæc corporum commoda petit a Christo per Divos intercessores, sed ab ipsas Divis velut auctoribus. Dicent, non ista facit Ecclesia. Fateor, nec Ecclesia distribuit singulis Divis singula munia, sed hoc facit imperitæ multitudinis superstitio, dissimulant, quidam Sacerdotes, quibus quæstus dulcior est Christi gloria. Superest quarta superstitio, quod hæc externa petunt a Divis, non respicientes ad Christum, sed ad carnis affectus. Quod si taxandus est, qui longævam vitam petit a Christo, ut diutius fruatur hujus mundi deliciis, multo justius taxandus, qui eam simili animo petit a *Christophoro* aut *Barbara*. Ne quis autem existimet hæc esse detorta rhetorico artificio, sequitur ibidem: *Quæ quidem pietas nisi a respectu commodorum ad Christum referatur, adeo Christiana non est, ut non ita multum abis a superstitione eorum, qui quondam Herculi decimam bonorum partem volebant, ut discesserent, aut Æsculapio gallum, ut a morbo revalescerent, &c.* Et mox redeo ad cultum Christi: *Oras Deum ne tibi mors accidat præmatura, & non oras potius ut tibi mentem meliorem largiatur, ut quocumque loco te mors oppresserit non offendant imparatum. Tu non cogitas de novanda vita, & Deum rogas, ne moriaris. Quid igitur oras? Nimirum, ut quam diutissime pecces, &c.* Vides calumniator impudens.

dentissime, quod hâc superstitiosum affectum vulgi leni verbo appello pietatem, sed admoneo ut ubique spectent ad *Christum*. Num hoc est detestari aut deridere cultum Divorum? eadem opera derideo cultum Dei. Ex his arbitror satis liquere nihil esse stolidius huiusmodi sycophantiis, quæ ex schedis non intellectis, aut ex Monachorum fabulis struuntur. Verum id erit magis perspicuum ex his, quæ illic subjiciuntur. Ea sic habent: *Reclamabitur hoc loco protinus a quibusdam religiosulis, qui quæsum existimant pietatem, & ut idem ait, per dulces quasdam benedictiones seducunt corda simplicium, ventri suo servientes, non Jesu Christo. Ergo ne, inquit, tu vetas cultum Sanctorum, in quibus Deus honoratur? Ego vero non tam damno eos, qui hac simplici quadam superstitione faciunt, quam qui emolumentum suum sequuntur, ea qua tolerabilia fortasse sunt, pro summa & absoluta pietate efferunt, & suo commodo ferunt imperitiam plebis, quam ne ego quidem omnino contemno, verum non feram ut media pro summis, minima pro maximis habeantur. Laudabo quod a Rocho suo petunt incolumem vitam, si vitam eam consecrant Christo, &c.* Hæc Erasmus in *Enchiridio*. Surda alpis, an non audis hîc clementer tolerari Sanctorum invocationem, etiam quæ non vacat omnino superstitione, tantum abest ut pius rectusque Divorum cultus damnetur? Præcipuus autem Divorum cultus est imitatio, sed cum delectu.

Recurritur ad *Colloquia*, opus in hoc paratum, ut illecebra voluptatis pueri veluti per lusum discant Latine. Sed mos gerundus cerebrosis. Quid habet *Naufragium*? Pinguntur illic varii vulgarij hominum affectus, quorum suos quisque prodere solet in tali discrimine. Nec statim probo quicquid ibi gestum est, ut rursus nec improbo. Si probo omnia, commemoratur illic confessio sacramentalis. Si improbo omnia, damnata est invocatio Dei. Sed ne ad omnes istorum nænias respondentes multum temporis perdamus in nugis, præsertim cum in liturgia Virginis & approbemus Divorum cultum, & ostendamus quibus modis quam optime coli debeant, proponunt argumenta *Lutheranorum* libris prodita, & mihi dicunt. His forte scapulas tibi prurientes scabere volui. Quis non agnoscat hanc esse facetiam pediculorum? Sed hoc erat consilium, *Lutheranos* in ordinem nostrum non provocabimus, ne audiamus quæ nolumus. Sed in *Erasmum* debacchantes, non mediocrem etiam gratiam ab illis inibimus. Verum nihil agitis fuci. Jam nimium novit mundus scurriles technas vestras, eoque declinat ad interitum plane perituri, ni mores vestros ad pristinam sinceritatem revocetis. Hanc igitur disputationem, quoniam nullum ibi verbum ad me pertinens, prætereo.

VENERATIO VIRGINIS DEIPARÆ.

Hic serio clamatur, ô coelum, ô terra, ô maria *Neptuni*! Profertur e *Naufragio* fragmentum ad calumniam. Quam magnifice sentiam de sacratissima Virgine, declarat *Paan* meus, & *Obsecratio*, jam toties excusâ, præterea *Liturgia* cum concione, quam edidi adversus obtrectatores Virginis, semperque favi sententiæ, quæ liberat eam ab omni peccato, etiam originali, quanquam hoc proprie non dicitur peccatum, nisi in protoplastis. Sed audiamus *Naufragium*: *Nauta*, inquit, *cantantes*, Salve Regina, implorabam matrem Virginem, appellantes eam Stellam maris, Reginam cæli, Dominam mundi, Portam salutis, aliisque titulis illi blandientes, quos nusquam illi tribuunt sacra Littera. Rides, inquit *Pius*. Imo etiam derideo, at non sanctissimam Virginem, sed stolidos nautas, quibus in præsentî discrimine *Christus* non veniebat in mentem, sed tantum Mater: nec illum rogant ut apud Filium intercedat, sed ut Filium suum ostendat post hanc vitam, & titulis illi novis blandiuntur, quasi mulier talibus blandimentis deliniatur. Addit autem, aliisque titulis, eos probabile est fuisse superstitiosiores, quos eo non recitat. Quis autem negat beatam Virginem esse dignam honorificentissimis titulis, sed tamen non

A omnes illi æque congruunt. Si mare est hic mundus in quo navigamus dum in corpore vivimus, si stella cynosura aut helice, a qua non oportet oculos dimovere, si portus vita æterna est, *Christus* est potius stella maris, qui dixit: *Ego sum via, veritas, & vita: qui sequitur me, non ambulat in tenebris.* Quod si a *Christo* deflectimus, Apostolis dictum est, *Vos estis lux mundi.* Et *Paulus* dicit: *Imitatores mei estote, sicut & ego Jesu Christi.* Neque nescio tamen hæc omnia commoda interpretatione posse defendi, sed eadem commoditate defendi possunt & illæ preces, quæ suspenduntur in Templis, quæ excuduntur a Typographis, in quibus a beata Virgine petunt quicquid peti poterat a Deo, odium peccatorum, veram confessionem, sinceram ac stabilem charitatem, spem, denique vitam æternam. Nam dat quadantenus, quæ genuit illum qui hæc omnia largitur. Rursus dat quodam modo, cujus interventu sunt impetrata. Sed non tutum est longius a cynosura divinarum Litterarum, ô viri præclari, recedere. Et periculum est ne istæ commodæ interpretationes inducant nobis pro religione superstitionem, præsertim cum videamus imperitam multitudinem huc adeo proclivem. Communis affectus humanus sexcentos titulos, nullus est Matri gravior, quam quo maxime glorificatur Filius. Sed in *Naufragio* respondet quidam: *Quid illi cum mari, quæ nunquam, opinor, navigavit?* Ad hæc alter: *Olim Venus agebat curam nautarum, quia nata credebatur ex mari. Ea quoniam desit curare, suffecta est huic matri non virgini virgo mater.* Et alius: *Ludis*, inquit. Ironia igitur est. In quos? Non in Virginem, sed in nautas, qui prius *Venerem* invocare soliti, nunc invocant *Mariam*. Id quidem tolerabilius, sed haud multum profectum est, si simili animo invocant, quod vulgus nautarum solet. Nullum enim hominum genus superstitiosius. Quis autem præfecit Deiparam Virginem mari, nisi pius, sed superstitiosus affectus? *Christus* dixit: *Mihi data est omnis potestas in cælo & in terra.* Postremo Dialogus ille facit quosdam ipsi mari blandientes, quemadmodum nautæ blandiebantur virgini *Maria*. O clementissimum mare, ô generosissimum mare, ô ditissimum mare, ô formosissimum mare, mitesce, serva. Nec ista finguntur, re vera fiunt. Hæc traducere est stabilire Christianam pietatem, non lædere Virginis dignitatem. Et sicut isti vociferantur quoties occurrit, quod videatur detrachere majestati Pontificis externæ, cum veram illius dignitatem adjuvet; item quoties reperiunt, quod externo cultui matris aliquid adimat, cum tota gloria matris sit in filio: ita qui ex animo diligunt Dominum *Jesum*, interdum incandescunt, cum vident per imperitos conniventibus Episcopis & Sacerdotibus sub fuco pietatis obscurari *Christi* gloriam. Quanquam ad hanc calumniam jamdudum respondi Monachis *Hispaniensibus*, quod hic rixator dissimulat. Ex Annotationibus in cap. *Matth.* duodecimum decerpit fragmenta quædam ad calumniam. Sed si quis legat totam Annotationem, videbit malitiosum hujus calumniatoris artificium. Sic enim ingredior: *Utinam autem populus Christianorum universus sic esset deditus cultui beatissimæ Mariæ, ut totis studiis virtutes illius emularetur.* Caterum aut hodie vulgus pio quodam favore plus satis illi tribuit, aut parum illi tribuit *Chrysostomus* hunc explanans locum. Hic clamat me abuti testimoniis sanctorum Patrum ad contumeliam Virginis. Imo cito illic verba *Chrysostomi*. *Confidera igitur, inquit, tam matris quam fratrum importunitatem. Nam cum debuissent intrare, atque simul cum turbis audire, aut saltem expectare foris sermonis finem, ac demum accedere, ambitione quadam ac ostentatione commoti foras eum in præsentia omnium evocarunt.* Sed *Aldina*, inquit, Editio parcebat matri: nimirum correctâ, quod factum est in plerisque Doctoribus Ecclesiæ. Sed Græca secus habent. Jam *Theophylactus*, qui non temere discedit a *Chrysostomi* vestigiis, ita scribit in hunc ipsum locum: *Humanum quiddam volebat ostendere mater, quod in filium potestatem haberet: nihil enim magnum adhuc de eo intelligebat, propter hoc ipso adhuc loquente volebat ad se illum attrahere, quasi am-*

bitiosa, tanto filio sibi subdito. Ac mox: Non injuria afficiens matrem hac dixit, sed corrigens mentem ejus gloria avidam & humanam. Et paulo post: Igitur correpto vana gloria morbo, iterum obedit matri. Cito ibidem ex Chrysostomo in Joannem: Et fortasse aliquo humano afficiebatur affectu, quemadmodum & fratres ejus. Hic rixator dicit a me prætermisum adverbium fortasse. Fieri potest ut omissum fuerit in scheda delatoris, in meis Annotationibus non est omissum. Ac mox: Siquidem nondum debitam de ipso opinionem habebant, sed more matrum Maria jure se omnia filio præcepturam censebat, cum tanquam Dominum colere ac revereri fas esset. Et Theophylactus dicit matrem increpitam sive objurgatam a Christo. Ad hæc quæ adoro de opinione Augustini, qui Maria tribuit diffidentiam in morte, sed leviorē quam discipulis: an non manifeste doceo annotans in Luca cap. II. citans ibidem Origenem, qui palam Maria tribuit peccatum aliquod actionis. Nec Theophylactus tacet de scandalo Maria in morte filii. Quod si constet hæc scripsisse ac sensisse sacros Auctores, ubi est ille blasphemus, qui impiam & insanam opinionem fulcire conatur sanctorum virorum testimoniis? Et hic exclamat furiose, O mores, o leges, o zelus, o pietas, quoniam abistis? Quid fieri potest, ut ab his principibus & Ecclesia proceribus sordis auribus dissimulantur prætereantur? Libet & mihi exclamare, O Esculapi, o Hippocrates, o potens medicina, quo abistis, ubi cessatis, ut tam putida capita sic delirent impune. Docui me nusquam irridere divam Virginem, sed hominum superstitionem. In quos igitur iste delirus provocat Ecclesiæ proceres? in Chrysostomum, Augustinum, Theophylactum, & Origenem. Ego in eo ipso loco, quem citat, illorum sententiæ nusquam subscribo, sed aperte testor, me hac in re non interponere meam sententiam, ac profiteor mihi magis probari sententiam illorum, qui Mariam faciunt immunem ab omni peccato. Et posset aliquis gloriæ affectus aut aliqua diffidentia consistere citra peccatum, quemadmodum & error, aut ignorantia, sed non apud illos, qui statim a conceptione, Maria tribuunt plenissimam revelationem ac fidem de Divinitate Christi. Quam opinionem si mordicus tenere placet, facilis erit exitus, si dicerent Chrysostomum cum cæteris in hoc fuisse lapsos, quemadmodum in multis aliis. Nam quod ad originis peccatum attinet, omnes vetusti solum Christum eximunt ab omni peccato, nec hodie defunt, qui in templis suis publice doceant illam non fuisse immunem a peccato originis, cum ego contrarium sentiam in libris meis. Sed redeo ad Colloquia, ex quibus joco dicta viri graves reprehendunt serio. In Ichthyophagia dicit quispiam: Quam multi sunt, qui magis fidem præstidio Virginis matris, aut Christophori, quam ipsius Christi? Matrem colunt imaginibus, candelis, & cantuunculis. Christum impia vita offendunt, & Virginem se credunt habere propitiā, quod illi sub noctem cantuunculam non intellectam canunt, Salve Regina. Dic mihi miserande rixator, quid hic est impium? Nulli sunt tales? Utinam non sint. An probandos eos credis, qui fiducia cantuunculæ putant se habere matrem propitiā, cum tota vita fortiter offendant Christum? Miror cur hunc locum citandum putarint. Carpo morem, ut ait, quo concionatores implorant pro Christo beatam Virginem, appellant eam fontem gratiæ. Imo non carpo, sed modestissime admoneo, quod magis congruat & Scripturarum auctoritati, & priscæ Ecclesiæ consuetudini. Verum olim, inquit, celebrandus erat Christus, nunc illo satis noto convenit celebrare matrem: quasi desit locus celebrandæ matri, aut quasi Christus non propemodum fuerit antiquatus in mentibus hominum per homines Judaicos. At in fine, inquit, addunt, Ora pro nobis peccatoribus. Id fortasse fit apud Italos, apud nos tacite quisque salutat Virginem. Sed si est fons gratiæ, quid opus est illi dicere, Ora pro nobis? Non est probabile eam consuetudinem a gravibus viris inductam, sed ab inepto quopiam, qui quod didicerat apud Poetas propositioni succedere invocationem, pro Musa supposuit Mariam. Audivi quendam Franciscanum, qui

A per totam Quadragesimam initio concionis tribus nominibus prædicabat laudes Virginis. Pium opus, sed nunc non erat his locus. Subest autem & tacita adulatio, quod sexus foemineus gaudet affectu quodam humano audire laudes foeminae potius quam Christi. Verum hic affectus sic erat castigandus, ut commemoratis laudibus hortaretur ad imitandum, & increparet eos, qui gloriantur de sublimitate Virginis, cum impia vita dedecorent & ipsam & filium.

B Prodit hic Epistola beatæ Virginis ad Glaucoplatum, videlicet indigna matre Christi. Scilicet periculum est, ne quis existimet eam serio scriptam a beata Virgine. Lusus est, sed in eos qui publice damnant invocationem Divorum, & imagines omnes ejecerunt e templis. Dicent, non erat agendum joco. Respondeo, hoc esse paulo melius, quam talibus argumentis & conviciis agere serio, qualibus agit iste propugnator Ecclesiæ. Germani qui Græce norunt intelligunt per Glaucoplatum designari Zwinglium. Nec illic induco veram Christi matrem, sed imaginem cui cognomen a lapide. Nec enim scribit e coelo, sed ex æde lapidea. Hanc autem imaginem plurimi sic colunt, quasi sentiret. Sed quid ad illum scribit læxea Virgo? Quod Lutherum sequutus strenue suades, supervasaneum esse invocare Divos, a me quidem isto nomine bonam magnamque iniisti gratiam, scio, &c. O blasphemiam! probat Virgo quod damnarit invocationem Sanctorum. Quamquam invocatio Sanctorum non est articulus fidei. Sed quid sequitur? Commemoratur intolerabilis superstitio hominum omnia exoptulantium a Virgine, quasi possit imperare Filio cum Patre regnanti, nec illi fas sit quicquam negare præcipienti, cum nondum sit emancipatus. Atque id docuit Bedda ter Theologus, propterea quod in Ecclesia canitur, Monstra te esse matrem, hoc est, auctoritate materna impera Filio, ut audiat preces nostras. Sed Filius in convivio nuptiali non fert imperium matris de vino, quod tamen homo providere poterat. Et Augustinus dicit, quod in me facit miracula in non genuisti, & tamen cum a regnante cum Patre petimus donum fidei, bonam mentem, vitam æternam, veniam criminum, quæ solus largitur Deus, volunt matri jus esse, præcipere Deo filio. Sequitur enim in Colloquio: Ab una postulabantur omnia, quasi filius meus semper infans esset, quia talis fingitur pingiturque in sinu meo, ut ex nusu matris adhuc penderet, neque quicquam ausit negare petenti, videlicet metuens, ne si quid neges roganti, ego vicissim ipsi negem mammam sistenti, &c. Sunt hæc ludicra, fateor, sed non minus ludicra sunt quæ docet Bedda. Si Virgo potest imperare filio Deo, quid opus est esse nos Deo supplices? In has superstitiones, in has blasphemias erat exclamandum, O mores, o leges! A Christo pendet salus nostra, cui & ipsa Virgo debet suam salutem. In Christo jubemur gloriari, non in beata Virgine. De invocatione dicitur alias. Jam omitto istorum argumenta, quæ nihil adversum me faciunt, in quibus mire diluti sunt, cum in proponendo & conviciando sint sævissimi.

E Tandem admonet, si qui sint tam vecordes, ut plus tribuant Matri quam Filio, eos ab Ecclesiasticis esse corripandos. Verum hoc ipsum quod ab illis fieri vult, ego facio, & dicor blasphemus. Facis, inquit, sed joco. Sed alibi facio serio. Cæterum ut epilogum colligam, non derideo Virginem, sed hominum prodigiosam superstitionem, & Christo suam gloriam assero, nec mentior Chrysostomum & Augustinum illi tribuere affectum humanum, sed bona fide illorum verba retuli. Nec illis tamen assentior, sed aliis relinquo judicium, ipse propensior in eam partem, quæ plus tribuit Virgini, cujus honori faveo, licet hominum superstitioni non faveam. Hæc cum sint manifestissima, conclusiones, corollaria, convicia, quæ congeruntur hic in me, condono male sano cerebro, præcorque suggestoribus illis mentem meliorem. Omitto item multa ab istis non intellecta.

F Ventum erat ad probandum sacratissimam Virginem fuisse immunem a peccato originis, & hic interfatur Typographus, hætenus hoc præclarum opus ab Alberto

berte auctore fuisse recognitum, quod sequitur ab ipso morte prævento recognosci non potuisse, sed exemplar a familiaribus descriptum fuisse traditum. Sed nihil agitur hoc fūco. Ne priorem quidem librum, quem ad me misit, scripserat suo Marte, tantum abest, ut credamus hoc opus ab ipso fuisse perfectum. Si descripsit sua manu, miramur laborem: si recognovit ab aliis congesta, mirum cur tot sollicitudines reliquerit.

CANONIZATIO SANCTORUM.

Ad id non arbitror operæpretium respondere, tantum enim indico quosdam haberi pro Divis, qui non fuerunt a Romano Pontifice relati in canonem. Hic me notat velut improprie loquentem, quod urbis nomine designarim civitatem *Senensem*, ut re vera feci. Gravis lapsus in fide catholica.

SCHOLASTICA THEOLOGIA.

Nusquam fuit in citando diligentior, vel ut ipse gaudet loqui morosior, sperans fore ut omnes Theologos in me concitet, cum tot locis probem Scholasticam Theologiam sobrie Dialectices ac Philosophiæ admixtu temperatam, ut supervacaneum sit ad hujus querimonias respondere.

1 Quid hoc ad bonos Theologos, si *Hieronymum* & huic similes Auctores summulariis quibusdam & confarinatoribus antepono? Quibus nec ipsi Theologi *Parisenses* multum tribuunt.

2 In Scholiis II. Tomi quid aliud queror quam in Scholastica Theologia plus satis adhiberi humanæ Philosophiæ? *Thomam* notans, sed præcipue *Scotum*. Id esse rectum ex eo liquet, quod jam pleræque Scholæ nec *Thoma* sese addicunt, nec *Scoto*, sed ad magis sobriam Scripturarum tractationem sese conferunt.

3 In Scholio III. Tomi, ex occasione verborum *Hieronymi* taxo Theologum nihil crepantem nisi *Aristotelem*. Quid hoc ad universos? Porro hæreses pleræque ex Philosophia natas non solus dixit *Hieronymus*. At ne ea quidem res damnat omnem Philosophiam. Alioqui damnandæ essent & sacræ Litteræ. Quin & ipsa mea verba declarant me quosdam notare Theologos, non omnes. At modo isti quidam Theologi, quanquam modo, pro nunc, non est vox mea, sed sic libuit istis omnia mea depravare.

4 Verissimum est quod dico, sed non omnes Theologi amplectuntur Theologiam *Aristotelicis* legibus contaminatam vel potius obrutam.

5 Si in libris Scholasticorum Theologorum, puta *Scoti*, *Alberti Magni*, & similium, nulla sunt humana commenta, perperam loquutus sum.

6 Quid piaculi, si sensi *Platoniam* quoque Philosophiam admiscendam, ut divinis mysteriis accommodatorem?

7 I *Timoth.* I. *Paulus* admonet filium suum, ut devitet *mateologiam*. Hac occasione moneo nostri temporis Theologos, ita tractent Theologiam ne incidant in *mateologiam*, atque inibi commemoro quæstiones innumeras & inutiles, aut noxias, aut certe difficultate remorantes a magis necessariis.

8 Post hæc noto quosdam *Franciscanos*, qui totam vitam in *Scoti* subtilitatibus consumunt, quæ res damnatur etiam a probatissimis illius Ordinis viris.

9 Quis est Theologus, qui non damnat nonnullas *Scoti* subtilitates? Aut quæ Schola non hodie componit sese ad disputationes magis sobrias?

10 Ne hic reprehenditur Scholastica Theologia simpliciter, sed prurigo quædam perpetuæque disputandi scabies, quod sophistarum est.

11 Locum ex Præfatione in *Hilarium* suggestor non intellectum perperam descripserat, hunc in modum: Atque hac in re adeo modum nescire quidam, ut, posteaquam nihil non definierant de rebus divinis, nova etiam in his qua nihil aliud sunt quam hominum theotica commenta sunt,

Falsoci- qua atroces tumultus excitantur orbi. Sic illi citant. Locus autem revera sic habet: Novam etiam in his qui nihil aliud sunt quam homines *Scoti* commenta sunt, quæ quidem plus quæstionum & atrociores tumultus excitavit orbi,

A quam olim Arianorum impietas. Sed pudet Rabinos alicubi non habere quod respondeant. Vides quantum intersit inter mea verba & illorum citationem. Mira vero gravitas, ab indoctis delatoribus accipere locos perperam descriptos & non intellectos, & hinc tam atrociter rixari cum proximo. Sed quid hic peceo, si Doctores admoneo, non esse necesse ad omnes omnium quæstionulas respondere? Si nulli sunt qui movent quæstiones curiosas & supervacaneas, si nulli sunt qui definiunt non definienda, frustra monui. Sed heu talium nimis magna turba est. Si quis exempla requirit, legat annotationem meam in prioris ad *Timoth.* cap. primum.

B In *Enchiridio* nihil dictum est in Theologiam, sed in Theologiæ corruptores, & in supersticiosos quosdam Monachos, qui constitutionibus suis obruunt Christianorum libertatem. Taxare vitia, non est lædere professionem, sed juvare.

Thomam, inquit, & *Scotum* tracto ac si pecudes ac moriones essent. Imo sic me tractat *Pius*, nec Theologus, nec Sacerdos. Hoc male habet hominem, quod *Moria* ludens optat ut in suum corpus demigret anima *Scoti*. *Thomam* multis locis honorifice tracto, licet alicubi ab eo dissentiens.

C Ex his locis decurtatis ac perperam intellectis, assumit pro confesso, me simpliciter damnare totam Theologiam Scholasticam, mihi mire invisum esse nomen *Aristotelis*, me esse in hac sententia ut existimem totam Philosophiam semovendam a studio Theologico, cum in scriptis meis pugnem adversus eos qui hoc sentiunt, cum in *Methodo*, quam subinde citat, doceam, liberales disciplinas sobrie adhibendas ad Theologiam, sequutus divum *Augustinum*: qui tamen de octo libris Physicorum non meminit, quibus multum tribuit *Pius*, utpote valde talium peritus. Quanquam illos nusquam improbo. Et homo falsus objicit mihi *Plantum* & *Diomedem*, quasi nunquam viderim *Aristotelem*, aut in scriptis meis non sæpius citem *Aristotelem* quam ipse *Pius*, qui multos annos in convivis fuit Peripateticus. Alicubi cum ajo, *Quæso te per Aristotelis manes*, regerit locum, *Quæso te*, inquit, *per Luciani manes*: quasi scriptis omnibus non ingenue profitear *Christum*. Objicit mihi quod *Aristotelem* appellarim blasphemum. Qui potui, cum *Aristoteles Christum* præcesserit? Sed *Averroë* appello blasphemum, qui post *Christum* natus, execratur illius doctrinam. Novi tamen *Franciscanos*, qui *Averroë* ad verbum edidicerint. Fingit nobis duplicem Theologiam: priscorum placidam quidem, sed inermem: recentiorum clypeatam & galeatam: illam ad exhortandum utilem, sed inter credentes: hanc idoneam ad revincendos Ethnicos & Hæreticos. Imo priscis illis assidua pugna fuit cum Ethnicis & Hæreticis. Nostri tantum in Scholis *εὐμαχῆσαι*, & scribunt articulos. Quid facerent adversus Ethnicos argumentantes ex fundamentis Scholasticis *Thomistarum* & *Scotistarum*, realium & nominalium? Magis pugnant fasciculis quam scripturis. Sed homo mitis, ne non sit otium discendo *Averroë*, fatetur in Scripturis divinis esse plurima minus ad fidei substantiam facientia. Veluti Regum gesta, & Prophetarum dicta, aliaque similia, quibus ignoratis nihilo secius possis esse Theologus. Quam vocem malim ab alterius ore prodire quam a meo. Si quid tale delatum fuisset e lucubrationibus meis, quantopere clamasset me detrudere Scripturis, in quibus, ut ipse docuit alibi, nullus apiculus vacat mysterio. Colligit tamen perfectum Theologum fore, qui liberales disciplinas cum exacta Scripturarum cognitione conjunxerit. Idem ego prior docui. Cur ergo mecum litigat?

F Fatetur a quibusdam Theologis tractari quæstiones sophisticas, sed negat ob id reprehendam methodum. Mecum sentit, & mecum rixatur veluti cum adversario. Dicet, oportuit hoc expressius dicere, te non simpliciter reprehendere Theologiam Scholasticam, sed quorundam Theologorum mores. Id centum locis expressius dico, sed ea loca non sunt delata ad *Pium* a collectoribus.

Restat durissimus locus, quem illi sero suggererunt

Φαρμακολόγοι. Is est in Annotationibus in novum Testamentum. Bella citatio! Dicere poterat in *Matthaei* cap. vii. Sed metuit deprehendi polypus. Locum haecenus invenire non potui, proinde nec est quod apte respondeam. Verba, quae citat, sic habent: *Utinam aliquando expergiscatur Christus, & hoc Judaismo atque hac tyrannide liberet populum suum, nisi forte ideo nos redemit, ut huiusmodi portentis scruviamus, &c.* Hæc vult dicta in universum ordinem Theologicum. Quis autem non sentiat hæc in supersticiosos ac tyrannicos Monachos esse dicta? Et tamen quasi constet hæc in universos hoc animo dicta, ut totum ordinem Theologicum e rebus humanis funditus submoveam, tragicis in me verbis detonat. Quibus verbis, inquit, exulceratissimum in eos animum impotensque odium nimis patefecisti. Quid enim atrocius, quid immanius in hostes truculentissimos, in pestes humani generis dici optarique posset, quam universum quod insectaris genus aboleri & e medio tolli: & tu ipsum Theologorum genus, innocuum, verendum tum professionis dignitate, tum vita innocentia, pessundari optas, quod tamen te & ornavit, & in collegium suum cooptavit. Quod si non vererer te offendere, dicerem, forte magis eorum humanitate facilitateque, quam tuis meritis. Sed tibi hoc peculiare, magis eos insectari, inter quos nomen dedisti. Optas, ut Theologorum ordo perdat a Christo, ut scilicet Hæreticis licentiosius debacchandi adsit facultas. Huiusmodi multa delirantissime vociferatur in totius ordinis Theologici subversorem. Quanto morbo tenebatur cum hæc scriberet. Ignoscat illi Dominus, eoque corrigat qui huc perpulerunt ægrotum. Si Pius Theologiam non didicit, saltem inter Rhetoras versatus est. Quæ res me provocare potuit ad hunc immanem conatum, ut universum ordinem Theologicum e medio sublatum vellem? Jam ut voluerim, quæ spes perficiendi? Postremo quæ convenit ut eum ordinem, cujus juvandis studiis tantum vigiliarium impenderim, funditus extinctum vellem? Non arbitror quemquam esse Theologum qui hæc credat, quæ blandiens Theologis tam atrociter asseverat Pius. An is cupit extinctum ordinem, qui dat operam, ut ordo melius habeat.

DE AUCTORITATE SCRIPTURARUM.

Hic nihil adfert Pius ad quod non abunde responsum sit, & *Stunicae*, & *Beddeis*, & Monachis *Hispaniensibus*, tantum attraxit materiam rixandi cum *Erasmo*, dissimulans quos auctores in his sim secutus, & quibus argumentis sim usus. Hæc erant illi repetenda & confutanda, priusquam descenderet ad illa mendacissima convicia ac morosa jurgia, quibus inclementer flagellat *Erasmum*. *Hieronymus* pronunciat alicubi, alicubi dubitat de secunda Epistola *Petri*, de Epistola *Jacobi*, de Epistola ad *Hebraeos*, de duabus Epistolis *Joannis*. Sane quod ad auctorem attinet, duos posteriores libros *Esdra* vocat somnia, fabulam *Beli* & *Dragonis* irridet, *Susanna* historiam notat ut fictitiam, aliaque multa distinxit obeliscis & asteriscis, vir tantus tantæque auctoritatis. Nunc omnia leguntur promissæ. Sed ubi expresse pronunciavit Synodus, omnia illa esse paræ auctoritatis? esse eorum quorum titulis feruntur? Quid si Patres in hoc indulsent piorum affectibus? Quid si quædam ut hagiographa receperunt? Quid autem nunc in templis non legitur? Jam in his, quæ sunt Spiritu Sancto prodita, non est idem ordo per omnia. In quibusdam Spiritus evidentius explicat sua mysteria, in quibusdam obscurius & involutius. Proinde cum Theologi disputant de præcipuis articulis fidei, non multa proferunt ex *Ecclesiastico*, aut ex *Apocalypsi*, sed ex *Paulo* plurima.

SYMBOLUM.

DE Symbolo Apostolorum quid opus est toties respondere? Tribuo illi gravitatem & spiritum Apostolicum. Non dubito quin Apostoli illa docuerint, tantum dubito an ab illis scripto sit proditum. Id quod multis de causis non est verisimile, cum non idem olim fuerit apud omnes, quod evidentissime docui. Quis

A autem auderet addere, demere, aut mutare quicquam in scripto totius Apostolici Senatus auctoritate prodito, cum id plusquam sacrilegium sit audere in Evangelio, quod unus aliquis conscripsit?

Hoc autem quod ob auctoritatem summam dicitur Apostolicum, in *Nicena* Synodo fuisse proditum, certe probabilibus argumentis docet *Laurentius Valla* in *Anisoto* ad *Nicolaum Quintum*, commonstrans in *Decretis* dist. 5. cap. *Canones*, legendum esse, *sub hoc etiam sancti Patres in Concilio Niceno de omni orbe terrarum convenientes, juxta fidem Evangelicam & Apostolicam secundo, post Apostolos Symbolum tradiderunt.* Aitque se scripturam hanc comperisse in vetusto codice *Isidori*. Ut intelligas in prima Synodo *Nicena*, quæ fuit secunda post Concilium Apostolorum, fuisse conditum Symbolum quod nunc dicitur Apostolorum. Putatque *Nicenam* illam Synodum non condidisse Symbolum, nisi usque ad hanc clausulam, & regni ejus non erit finis. Quod superest adjectum in Synodo *Constantinopolitana*, in qua damnatus *Macedonius*, adimens Spiritui Sancto divinam naturam. Sed quod erat Symbolum in Concilio *Niceno* conditum? Quod canitur in Missa? Ibi pronuntiatur de Spiritu Sancto, quod simul cum Patre adoratur & glorificatur. Quid igitur opus erat alia Synodo adversus *Macedonium*? *Athanasii* Symbolum ab his diversum est. Rursus in libro præcorum Canonum refertur diversum, cui Editioni si pondus esse volumus, valeant simul omnes constitutiones, quæ illic Apostolico nomine referuntur. Valeant pariter ordinationes Ecclesiæ, quæ sub nomine *Petri* feruntur. Sed de *Laurentii* opinione nolim contendere, illud plurimis maximisque argumentis liquet, Symbolum quod Apostolorum vocatur, non fuisse scripto proditum ab Apostolis. Multo minus singuli articuli a singulis illorum proditi sunt. Verum hoc dicit *Augustinus*, & hunc sequutus est *Joannes Gerson*. Atqui comperi attentius contemplans, eos sermones nihil habere *Augustini*. In libro ad *Catechumenos* non appellat hoc Symbolum Apostolorum, sed ait a sanctis Patribus & Scripturis collectum. Hæc aliaque cum libris editis responderim, hic aut non legit illa, aut quod sceleratius est, dissimulat, veteremque calumniarum cantionem nobis recinit, quo locus sit atrocibus conviciis, quibus hic mire videtur gaudere, quisquis est rixator. Sed fateor, ut ait, me dubitaturum de auctore Epistolæ ad *Hebraeos*. Non nego, sed addo, *do nec expressum super hac re Ecclesiæ judicium videro.* Si dicat Spiritum auctorem, respondebo illum sophistam agere, nam ego de homine auctore loquor. Sic dubitamus de auctore libri *Job*, & librorum *Regum*, nec ob id vacillat illorum auctoritas. Dubitamus de auctore Evangelii secundum *Marcum*. Nihil fecius est illius sacrosancta apud omnes auctoritas. Postremo quid est quod tumultuemur de auctore, cum Apostolorum scripta non ob hoc habeant tantam auctoritatem, quod ab illis profecta sint, sed quod Ecclesiæ consensu comprobata. De *Apocalypsi* jam plus decies respondi. Commemoro illic diversorum sententias, sed ingenue fateor me submittere sensum meum judicio Ecclesiæ, cujus auctoritas nisi me moveret, plane confirmarem illud opus non esse *Joannis* Evangelistæ. Nunc recipio eo animo quo recepit universalis Ecclesia. Sed non debent, inquit, illa commemorari propter infirmos. At multo magis libri, unde illa decerpsi, non debebant toties excudi, vulgoque publicari. Mihi visum est utile admonere Lectorem, ob quosdam qui nihil Veterum legentes tantum habent in ore duo verba, Ecclesiam & Spiritum Sanctum, & hoc colore quicquid in templis legitur caniturve, licet mendosum & vitiatum, volunt haberi pro Scriptura irrefragabili. Et utinam veteres Ecclesiæ præfules ac principes aliquanto magis vigilassent initio, non torqueremur tot difficultatibus litteræ.

Nusquam dormitat unquam Pius in calumniandi artificio. De *Eusebio* loquens dico, *Citat Cajum quemdam auctorem orthodoxum*: & hoc Pius ita refert, *Citatque Cajum, ut ais, auctorem orthodoxum.* Imo non

Tom. IX.

Eccc

ego

ego cito, vir mirifice, sed *Eusebius* gravis auctor: nec *Erasmus* ait cum orthodoxum, sed *Eusebius*. Frivolum esset talia persequi, sed nusquam non utitur simili candore, homo simplex, purus ab omni odio gloriaeque.

Reliqua indigna sunt quæ recitentur, quibus hanc addit clausulam. *Hæc sufficiant ex multis, quæ de Scripturis, quas in dubium vocas, scripsisti.* An vocat ipsas Scripturas in dubium, qui ambigit de auctore homine? Sic cum, opinor, docuit *Aristoteles* concludere.

DE AUCTORIBUS SCRIPTURARUM.

MAlim in pistrino molere quam respondere moroso *Thrasoni*, ex delatis fragmentis calumniosissime pronuncianti. Alicubi tribuo *Paulo* piam in disputando vafritiem, verum, sed eidem tribuo sanctam superbiam. Quod ad gloriam *Pauli* dicitur, hic artifex torquet in contumeliam. *Paulus* sæpe mutat vocem suam, ut omnes pertrahat ad *Christum*, & aliud dicit, aliud tacet, aliud proponit, aliud tradit. Hæc cum in laudem sæpe commonstrent *Origenes* & *Chrysostomus*, cumque his *Hieronymus*, rixator meus interpretatur blasphemiam, sic colligens vir *Aristotelicus*. Cum *Paulus* ex divini Spiritus bocca, cujus tantummodo præco est, eloquatur, divinum Spiritum, vafrum, lubricum, mendacem, tortorem Scripturarum, dissimulatoremque esse, quod tamen vel duntaxat cogitare blasphemum est. Quis non videat hunc rixatorem ad calumniandum infano gloriæ studio impulsus fuisse.

De titulo aræ apud *Athenienses* cito auctorem *Hieronymum*. Quin igitur cum illo litigat? qui plus ausus est dicere, testimonia Scripturarum, quæ suis locis non pugnant, apud *Paulum* pugnare. An statim mendax est qui simulat? Qui aliud dicit, aliud agit? An sceleratus est quisquis fallit? Cum *Paulus*, ne provocaret pseudapostolos, dicit, *Alius dicit, ego sum Cepha, ego sum Apollo, ego sum Pauli*, an non aliud sentit, aliud loquitur? Cum apud *Corinthios* se facit insipientem, nonne aliud sentit quam loquitur? Rursus cum ait, *etsi imperitus sermone*, nonne *Hieronymus* exponit dissimulanter dictum, cum esset in argumentando summus artifex? Qui utitur ironia, nonne aliud loquitur quam sentit? Qui utitur hyperbole, nonne aliud dicit quam sentit? Qui Scripturam accommodat ad præsentem causam, nonne aliquo modo torquet? Rursus, qui dicit, quæ scit ab auditoribus in alium sensum accipienda ad tempus, nonne fallit? Cum diceret *Christus*, *Solvite templum hoc, & ego in triduo erigam illud*, volebat hoc dictum non intellectum inherere pectoribus Apostolorum, ut postea recordantes intelligerent. Sed hæc omnia *Pius* vertit in mendacia, & si quid mendacio turpius. Verum quid molestius quam respondere loquacibus, impudentibus, & indoctis naniis, præsertim cum jam responsum sit? Porro quod ait me Apostolis in Scripturis tribuere oblivionem, impudens mendacium est. Ostendo *Hieronymum* recitare quorundam opinionem, qui putarunt Evangelistam lapsu memorie posuisse nomen pro nomine, nec eam ut impiam rejicit. Ostendo *Augustinum* videri simile quiddam tribuere Evangelistis in ordine rerum gestarum. Ego illis non tribuo, tantum ajo, etiamsi quid esset simile, præsertim in his unde non pendet summa veritatis Evangelicæ, non protinus apud me quidem vacillaturam totius Scripturæ auctoritatem. Impudentius etiam mendacium est, quod, ut ait, scripsi *Christum* ignorasse diem iudicii, quemadmodum alii ignorant homines. Sed in Paraphrasi quia non erat commodum explicare sub persona *Christi*, recito verba Evangelistæ eo sensu quo ille scripsit. Sed in Annotationibus expono trifariam eum locum. Ad utrumque exstat dilucida mea responsio adversus sycophantias *Beddæ*: saltem vitandus erat illi commonstratus lapis, ad quem ille tam turpiter impigit. Sed *Pius* cum gravetur ea legere, non veretur tam periculosa mendacia ex hominum fabulis impingere in proximum. Dominus illi ignoscat omnia peccata. Si viveret, tractaretur pro merito.

DE TRIADE SACRA.

AD has calumnias plus decies respondi *Leo*, *Stronica*, *Bedda*, *Tyralogo*, *Hispanis*, & annotans in Epistolam *Joannis*. Ad hæc omnia furdus hic morosissimus nugator, ex fragmentis per amanuenses delatis, nec intellectis, facit me patronum ac propugnatorem *Arianæ* hæreseos, tantisque conviciis in me debacchatur, ut, si viveret, auditurus fuerit se digna.

In tertium *Hieronymi* Tomum dico, *Arianorum* tumultum, schisma seu factionem fuisse verius quam hæresim. Non nego fuisse hæresim. Sed initio cum Imperator esset *Arianus*, Pontifex *Arianus*, cum in Concilio, quo probatum fuit *Arianorum* dogma, plures federent Episcopi, quam in quo damnatum fuit, tum erat factio verius quam hæresis. Hæresis erat apud Deum, apud homines ambigebatur, nondum audita publica Ecclesiæ voce.

Altero loco non loquor de *Arianis*, sed *Origenistis* ætate *Hieronymi* pullulantibus: quo tempore singuli ferre prodebant fidem suam Symbolis, quibus nihil esset actum nisi Principum auctoritas adfuisse, tandem Ecclesias adimens Episcopis *Arianis*, ne privata quidem conciliabula illis concedens. Hæc si referuntur evidenter in Ecclesiastica Historia, quid mecum litigat *Pius*?

Si quo pacto favissem vesaniae *Arianorum*, cur innumeris locis detestarer illorum dogma, vivideque atque expresse profiterer, quod qui non profiteantur inter Christianos habendi non sint? Ea loca recensui in Apologia ad Monachos *Hispanos*. Verum *Pius* negat referre legisse mea. Quantum autem referat mox apparebit.

In Scholiis noto argumentum, quo utitur *Hieronymus* disputans, non esse satis efficax adversus pertinaces *Arianos*. Fatebantur illi Filium esse Deum, & magnum Deum, & illum *Pauli* locum, *Qui est super omnia benedictus*, de Filio interpretabantur. Sed cur, inquit, hæc mones, nisi hudes revocare barasim *Arianam*?

Imo ideo mones, ne Doctores pugnent cum Hæreticis ejusmodi telis, quæ facile repellantur. Hoc est confirmare Ecclesiæ dogmata, non impugnare. De testimonio triplici tam accurate respondi, nec id semel, ut sit ineptum illa repetere.

Sed quis ferat, quod in Præfatione in *Hilarium* in hunc modum scribo: *Quin hæc audacia prorupimus, ut non vereamur Filio præscribere, quibus modis debuerit honorare matrem suam. Audamus autem Spiritum Sanctum appellare Deum, quod Veteres ausi non sum.* Hic certe *Crisostomus* erubesceret *Pius*, etiamsi fuisset impudensissimus, modo viveret. Quid turpius quam ad eundem lapidem impingere, in quem impegerant Monachi *Hispanienses*? Non illic defendo *Arianos* contra *Hilarium*, sed ostendo Præscorum religionem in pronunciendo de divinis Personis. Et *Pius* mihi percellit os, dicens: *Prolixæ oratione pro Arianis stas adversus sententiam & volumen illius auctoris, qui a te recognitus & castigatus emitebatur.* Legat, inquit, locum oratione perpetua, cujus nos summam retulimus, quem laboris non pigebit: & propensum studium tuum in *Arianis* defendendis omni lucularius perspicies. Clausulam addit, *Sed tantum de his quæ pro Arianis dogmate protulisti.* Ad quæ respondendi ut operam lucrificam, eadem hic referam quæ in Apologia Monachis *Hispaniensibus* respondi.

Ex his, quæ superius tradita sunt, ultro liquet quam hæc sint impudenter detorta ad calumniam. Quæ congerunt, suis locis non alio spectant, quam ut declarent religiosum timorem Veterum in loquendo de rebus ineffabilibus, & recentiorum quorundam irreligiosam temeritatem. Si *Hilarius* in duodecim libris alicubi pronunciat Spiritum adorandum, si tribuit illi nomen Dei, fatebor me lapsum memoria, quandoquidem de re nulla est controversia. Et ne memoriam lapsus possit objici, interjeceram, *quod sciam*: quæ duo verba prætermissa sunt ab istis, quia non faciebant ad calumniam. Agnoscis Lector Christianam charitatem, quod tamen istis imputari nolim, sed libro sycophantico, unde hæc decerpta fuisse res ipsa loquitur. Rursus

sus si cognomen Dei sic in Libris Canonicis aperte additur Spiritui Sancto, quemadmodum in Evangelio & Epistolis Patri crebro, Filio raro, fatebor me lapsam memoria. Verum quod vetustiores minus ausi sunt pronunciare de rebus divinis, religioni tribuo, hoc est, reverentiæ mysterium ineffabilem. Expectabant enim accuratorem Scripturarum excussionem & auctoritatem Ecclesiæ. Id declarant quæ ibi sequuntur: *Posteriores, diligentius excussis sacris Voluminibus, ac majorum auctoritate freti, non verentur Filium Dei appellare verum Deum, & ad illum suas preces dirigere.*

In eandem sententiam loquor præfatus in *Hilarium*: *Divus Hilarius in calce libri duodecimi nihil audit de Spiritu Sancto pronunciare, nisi quod Spiritus Dei est, nec hoc ausurus nisi legisset apud Paulum: non audet creaturam dicere, quia nusquam legerat in sacris Litteris. Hac professio non satis esset hoc seculo, quia plura nos docuit Veterum necessaria diligentia, sed citra necessitatem nos longius evehimur.*

Et aliquanto post, sunt hæc mea verba, quæ truncatim recitarunt: *In quibus ut aliquoties Filio tribuitur Dei cognomen, ita Spiritui Sancto nusquam aperte.* Sequuntur enim hæc: *Esiamsi post orthodoxorum curiositas idoneis argumentis comperit e sacris Litteris in Spiritum Sanctum competere quicquid Filio tribuebatur.* Vides Lector sanctæ inquisitionis artificium, de qua male sentit *Erasmus*. Quare non addiderunt hanc particulam? Quoniam prorsus excluderat calumniam. Ergo non inquirebant verum, sed affectabant studio, quod falso criminarentur. Hac nimirum arte contextit suos centones malitiosa calumnia.

Simili techna truncatim retulerunt & illum locum: *Pater frequentissime vocatur Deus, Filius aliquoties, Spiritus Sanctus nunquam.* Sequitur enim: *Atque hæc dixerim, non ut in dubium vocem, quod nobis ex divinis Litteris Patrum orthodoxorum tradidit auctoritas, sed ut ostendam quanta fuerit Antiquis religio pronunciandi de rebus divinis.* Cujus autem artis hoc esse videtur, ut ex eadem pagina colligas probationem hæreticæ sententiæ, in qua tam multa sunt quæ pugnant adversus eandem sententiam? Non hæc est apicula sedulitas, non charitatis sinceritas, quæ non suspicatur malum, sed ars araneorum, qui ex salubribus flosculis exsugunt venenum, imo, ut verius dicam, salutiferum succum sibi vertunt in venenum: & si fas est ingenue verum proloqui, illius ars est, cui apud Græcos nomen est a calumniando.

Non dubito quin omnibus perspicua sit istorum insignis impudentia. Sed audi quiddam his etiam multo sceleratius. Recentiorum quorundam de rebus divinis pronunciandi temeritatem his taxo verbis: *Nos huc audacia prorupimus, ut non vereamur Filio præscribere, quibus modis debuerit honorare matrem suam. Audemus Spiritum Sanctum appellare Deum, quod Veteres ausi non sunt.* Hæc *Erasmus*. Quis ferat horum verborum blasphemiam? Sed audi Lector nimium impudens artificium. Hic sermo inde sumpsit initium. Dicebam Priscos illos, qui religione quadam parcius pronunciabant de Triade sacra, sanctius eam coluisse quam nos, qui certiora de illa tenemus. Et hinc obiter taxo quorundam irreligiosam audaciam, qui dum probare contendunt, Virginem matrem sine labe peccati originalis fuisse conceptam, utuntur hoc lemmate: *Debebat summum honorem matri, & hoc igitur ut sic conciperetur debuit præstare, & quod debuit potuit, igitur fecit.* Similis audaciæ est, quod quidam docent etiam Christum in cælo sedentem esse sub imperio matris, & ideo Ecclesiam capere, *Monstra te esse matrem*, hoc est, præcipe Filio, ut faciat quod petimus. Verum hoc, ut opinor, non admodum movet istos, illud movet quod adjicio, *Audemus Spiritum Sanctum appellare Deum, quod Veteres ausi non sunt, &c.*

Temerarium volo videri quod præcessit, & hoc subijcio veluti similis temeritatis exemplum. O voces execrandas! Quis hæc perferat? Quis non execretur tam impudentem calumniandi malitiam? Vix arbitror Satanam simile quicquam ausurum. Quam malitiosa

A techna contexuerunt voces horrendas homines mundo mortui? Verum sermo pius erat, si totus fuisset recitatus. Sequitur enim continenter: *Sed iidem non veremur illum subinde nostris sceleribus ex animi nostri templo deturbare, perinde quasi crederemus Spiritum Sanctum nihil aliud esse, quam nomen inane, quemadmodum plerique Veterum, qui summa pietate colebant Filium, tamen operarios dicere verebantur, &c.* Quid hinc reprehenditur a me? Num illud quod audemus Spiritum Sanctum appellare Deum? Minime. Nam id probo in eadem Præfatione. Verum illud vitio datur, quod cum plenius instructi simus de natura Spiritus Sancti Filiique, tamen in cultu simus inferiores his qui minus erant instructi, cum potius cum accessione cognitionis accedere debuerit veneratio majestatis. Quod dico, tam perspicuum est, ut vel cæco, quod ajunt, appareat. Quid igitur cogitarunt, qui hæc deferunt ad suspensionem hærescos *Ariana*? Verbo expediam, nisi plane stipes sunt, aut putabant neminem fore qui mea legeret, aut ipsos iudices habebant pro stipitibus.

Si quis ad istum modum voces e *Paulinis* Epistolis decerptas verteret in calumniam, *1 Corinth. viii.* dicit: *Sunt Dii multi & Domini multi*, hoc est contra primum Decalogi præceptum. Ad *Romanos iii.* scribit: *Faciamus mala, ut eveniant bona*, hoc est contra rectam doctrinam. Item *1 Corinth. xv.* de se & cæteris Christianis ita loquitur: *Miserabiles sumus omnibus hominibus*, hoc est contra illud Evangelicum, *Beati qui non viderunt & crediderunt.* Hæc qui moliatur, inquam, nonne faceret rem omnium iudicio absurdissimam? Nemo tam impudens, ut id non fateatur. Atqui in his, quæ supra demonstravimus, quædam sunt, quæ nihilo plus quam hæc habent vel mentis vel frontis.

Quod si cavillantur de verbo *audemus*, quod videtur in malam sonare partem, objiciam eis illud ex canone sacrificii, *Præceptis salutaribus moniti, & divina institutione formati audemus dicere*, Pater noster, &c. Hæc si non gravatus fuisset legere *Pius*, haudquaquam sibi tantum probum conciliasset, dum amicum tam stolidam calumnia petit. Si quis ita loquatur, *audemus Deum appellare Patrem rerum omnium conditorem, mundi gubernatorem, audemus Filium ejus appellare redemptorem, audemus Spiritum Sanctum appellare charismatum largitorem*, nec quicquam addat, nonne sermo videbitur impius? At si addas, *& tamen filii negligimus præcepta parentis, creatura creatorem contemnimus, erga redemptorem ingrati ultro relabimur in potestatem Satana, Spiritus munificentiam impura vita a nobis alienamus*, nonne jam pius est? At talis erat sermo, quem non intellectum carpit *Albertus* misere delirans atrocibus conviciis.

Hinc perspicuum est quid sit non legere quæ reprehendis, quid sit e schedis operarum struere periculosa calumnia, quid sit e frustulis undecunque defractis criminationis rhapsodiam texere. Ridiculum est autem cum hortari Lectorem, ut inspiciat perpetuum loci tenorem, quem ipse non dignatus est legere, quem si legisset, puduisset, opinor, hominem talia convicia in proximum immerentem evomere. Interim dubitat *Pius* an ex animo sentiam cum *Ario*, an ostentandi ingenii gratia voluerim malam tueri causam, quod tamen non præsto mirifice conans. Quid hic nugator merebatur audire, si viveret? Sed elapsus est ex unguibus meis, utinam & e iudicio divino. Numeravi illi tot loca, in quibus dilucide, vivide, fervide profiteor de sancta Triade quod sancta profitemur Ecclesia. Et hinc ambigit utrum ex animo, an ostentandi ingenii gratia defendam *Arianos*. Verum quo minus id potuerim quod conor, imputat neglecto *Aristoteli*, quasi solus ille legisset *Aristotelem*, qui nunquam erat Philosophus, ut ajunt qui noverunt hominem, nisi in conviviis, aut quasi nos in lucubrationibus nostris non frequentius citemus *Aristotelem*, quam iste qui tot annos *Aristotelem* habuit in ore. Sed *Aristoteles*, si superis placet, expediet nos ex hoc labyrintho? Atqui divus *Hieronymus* disputans adversus *Luciferianos* autumat hanc hæresim per *Aristotelis* Philosophiam fuisse confirmatam. *Accedat*, inquit, *ad hoc, quod Ariana*
Tom. IX. Ecce 2 hæresis

baroque magis cum sapientia seculari facit, & argumen-
torum rivus de Aristotelis fontibus mutatur. Hierony-
mus putat ob hoc ipsum Arianos fuisse invictos, quod
Aristotelis prædiciis essent instructi, & Pius iisdem
prædiciis nos involutos expedit. Videamus tamen
quomodo nos per Aristotelem suum expedit Pius. Qui-
enique, inquit, verus Deus est, natura Deus est. Posset
aliquis objicere, Filius dicitur vitis vera, ergo naturali-
ter vitis. Sed nolo sophisticari, dono. Sed Filium Scri-
ptura appellat verum Deum. Non igitur creatus. Quid si
negem minorem, quomodo evincet? Non ago nunc de
re, sed cum Aristotelico. Si non probat, quid colligit?
Poterat adferre illud Joannis, Ut cognoscant te solum ve-
rum Deum, & quem misisti Jesum Christum: & valebit:
si recipimus Augustini constructionem, Ut cognoscant te
& quem misisti Jesum Christum, esse solum verum Deum.
Sed ubi interim Spiritus Sanctus? Quorsum autem ad-
miserunt illa Pius, si tantum diceretur Deus eo pacto,
quo dicuntur Dii multi & Domini multi: Quis ea præ-
dicavit de Christo, quæ Paulus dixit de Dæmonibus gen-
tium. Citandus erat ille locus, quem citat Christus in
Evangelio, Ego dixi, Dii estis, & filii excelsi omnes. Quo
loco scilicet tuctur Dominus adversus Judæorum calum-
niam, quod se dixerat Filium Dei. Sed hic Pius ver-
sabitur in aliena arena. Pergit Aristotelicus: Si Filius
est ejusdem naturæ cum Patre, igitur idem individuum.
Subjiciam, Petrus est ejusdem naturæ cum Joanne, igitur
est idem individuum. Filium idem esse cum Patre,
lego apud orthodoxos, idem esse individuum, non le-
go: eandem esse naturam individuum fateor. Tres
Personas realiter inter se distinctas, unum appellare in-
dividuum, an liceat nescio, nisi addas essentia. Nam
Personæ inter se numero differunt. Sequitur: Sed natu-
ra divina cum sit simplicissima, plurimis individuis com-
munis esse non valet. Et hic Theologus aliquis adjecit:
& ita unita est, quod in plura individua distributa esse
non possit. Agnoscis διάλεκτον Lector. Ac mox: Verus
igitur Deus ita est unus, quod repugnat plures esse. Sicut
enim quod est natura id quod est, repugnat esse id quod est
participatione: ita quod natura unum est, repugnat esse plu-
rificatum, &c. Eat nunc qui volet, & asseveret hæc
omnia ab Alberto scripta. Jam ne explicatus est nodus
præsidio Aristotelis? imo non est explicatus, quia nus-
quam in Scripturis Christus appellatur verus Deus. Quod
si factum esset, Arianis dedissent manus. Sed quod Pius
Aristotelicus frustra conatus est, jam pridem libris editis
præstitit Erasmus Grammaticus. Nam hoc titulo nonnun-
quam illudit mihi, qui non videtur ullum divinæ Scriptu-
ræ volumen unquam evolvisse. Nam id est quod scripsi,
pertinaciam Arianorum per Scripturas non posse eviden-
ter retundi, nisi accederet ratiocinatio. Eamque demon-
stravi sumendam a simplicissima simplicitate naturæ di-
vinæ. Scriptura citra controversiam appellat Filium Dei
unigenitum, Joannis primo: Vidimus gloriam ejus quasi
unigeniti a Patre. Rursum cap. iii. Sic Deus dilexit mun-
dum, ut Filium suum unigenitum daret. Non est igitur
Filius per gratiam, quemadmodum sancti cæteri. Per
naturam ergo: si natura, natus est ex substantia Patris.
At ea cum sit simplicissime simplex, non potest parti-
tione communicari: eadem igitur numero sit oportet
in Patre & Filio. Sed hæc Pius non legit, sed præsta-
bat ista legere, ne & me præter meritum incesceret,
& se doctis deridendum propinaret. Sed quid opus erat
Aristotele ad demonstrandam divinæ naturæ simplicita-
tem, quasi non melius id discatur ex Platone. Jam cum
argumentatio Pii nitatur huic fundamento, quod Scri-
ptura prædicet Filium verum Deum, nec id possint do-
ceri pertinaciores, vacillat & reliqua structura.

Cum lego Pii querimonias quamlibet levi de re tra-
gicas, videor mihi rem habere cum muliere morosa
rixosæque, nihil non rapiente ad jurgandi materiam.
Scripsi alicubi Hieronymum esse violentum, parumque
pudentem, sæpe varium, parumque sibi constantem.
Quod scripsi verum est, & probavi, pluribusque argu-
mentis probare possim, si res urgeret, & si in bona cau-
sa graver illius auctoritate. Hic mihi faciem conspuat
Pius. Tu inquam hæc de divo Hieronymo profers, erudi-

A rissimo atque sanctissimo, cui nec dignus esset vel matulam
præbere. Quis hæc non rideat? An Hieronymus homo
deliciis effectissimus habuit formosum puerum, qui ad
digitulli crepitum porrigeret ipsi matulam?

Sed extra jocum, quisquis dissentit ab auctore, aut
in eo notat aliquid, illico postulat haberi præstantior?
Aulus Gellius reprehendit aliquid in Cicerone. Nemo ta-
men illi conspuat os, quasi se M. Tullio anteponat. De
loco triplicis testimonii profiteor me satis respondisse,
legat qui volet: Pius noluit illa legere, quia maluit cum
Erasmus rixari. Docet nos dici quædam unum natura,
quædam accidente. Petrus, inquit, & Joannes unum
sunt, quod uterque sit homo. Alexander & Bucephalus
unum non sunt, nisi uterque esset albus. Ut donemus
sic aliquos loqui, an ea ratio quæ Petrum facit homi-
nem, est unum individuum, vel numero eadem
cum ratione quæ Joannem facit hominem? Etiamne
anima utriusque idem est individuum? Nam anima hu-
mana forma est hominis. Quis autem dixit equum al-
bum idem cum homine albo? Et albedinem equi nu-
mero esse eandem cum albedine hominis? An has sub-
tilitates didicit ex Aristotele? Cur non explicuit illum
locum apud Joannem xvii. ut sint unum sicut & nos. An
omnes pii sunt unum natura individua, sicuti sunt tres
Personæ? Cum in Actis dicitur, & erat eis cor unum
& anima una, quid significatur nisi consensus animo-
rum? Sed desino ludere in mortuum. Impingit quod
improbem dogma Joannis Evangelistæ de Divinitate Fi-
lii. Suspicio Pium existimare dogma a docendo, cum sit
Græca vox deducta κατὰ τὸ δόξαν, quod est opinari.
Quis appellat divinam Scripturam dogmata? De eorum
dogmatibus loquor, qui ediderunt multa Symbola, in
quibus fit interdum, ut, dum omnes rimas obturare co-
nantur hæreticis, ipsi labantur in foveam a tergo paten-
tem. Quod demonstravimus accidisse Hilario, demon-
straturi si libeat & aliis magnis Ecclesiæ Doctoribus usu
venisse. Ut autem dechret Priscos Spiritui Sancto tri-
buisset nomen Dei, producit Chrysostomum, Didymum,
Ambrosium, quorum ætate jam pronuntiatum erat ad-
versus Macedoniam. Qui sunt, inquit, antiquiores? Ori-
genes & Tertullianus. Absit autem ut senserim nullum
fuisse qui hoc faceret, de libris editis loquor. Certe
Hilarius toto opere de Trinitate hoc non facit. Transit
Pius ad argumenta, quibus doceat Christum esse verum
Deum. Ea recipio. At ego de aperta appellatione lo-
quebar. Sed piget diutius agere cum eo, qui nec non
legit, sed ex schedis amanuensium sumit occasiones
rixandi, quasi non alii prius hac de re satis rixati sint
cum Erasmo ingenti suo dedecore.

DE SACERDOTUM ET EPISCOPORUM AUCTORITATE.

E Hic primum illud schedarum auctoribus imputan-
dum est, quod Pius Sacerdotes appellat pro Pres-
byteris. Non enim memini quemquam ætate Hierony-
mi vocasse Sacerdotem, qui non esset Episcopus. Sed
ut illi gratiam faciamus errati, quanquam tam sævus
objurgator nullam meretur veniam, cum Hieronymus tot
locis confirmet, Scripturis comprobe, ætate Pauli
eisdem fuisse Presbyteros & Episcopos, velut in Epi-
stola ad Oceanum, in Epistola ad Evagrium, in Com-
mentariis super Epistolæ ad Titum cap. i. aliisque lo-
cis compluribus: quid est quod hac de re mecum agit
Pius?

F Sed in Scholiis alibi dico, nimirum in Epistolam ad
Evagrium, Non putat Hieronymus Episcopum quovis
Presbytero præstantiorem, nisi quod habet jus ordinandi.
Quid hic peccat Erasmus? Non ipse hoc putat, sed in-
dicat quid visum sit Hieronymo. Quod si Pius inficietur
hæc ab Hieronymo scripta, proferendæ sunt tabulæ ac-
testes. In Epistola ad Evagrium hæc sunt illius verba:
Quod autem unus e Presbyteris electus est, qui cæteris præ-
poneretur, in schismatis remedium factum est, ne unusquis-
que ad se trahens Christi Ecclesiam rumperet. Nam &
Alexandriæ a Marco Evangelistæ usque ad Heraclam &
Dionysium Episcopos, Presbyteri semper unum ex se ele-
ctum, in extrinseci gradu collocatum, Episcopum nominabam,
quo-

quomodo si exercitus imperatorem faciat, aut Diaconi eligant de se quem industrum noverunt, & Archidiaconum vocent. Quid enim facis exceptis ordinatione Episcopus, quod Presbyter non faciat? Nec altera Romanæ urbis Ecclesia, altera totius orbis existimanda est. Et mox: Si auctoritas queritur, orbis major est urbe. His verbis Hieronymus declarat, Romanum Episcopum suis Presbyteris nihilo superiorem esse, quam quemvis Episcopum in oppido frigido. Et si Roma seorsum fiat, magis observandum quod sit in toto orbe Christiano, quam quod in una urbe. Sequitur: Episcopus cujuscunque loci, ejusdem meriti, ejusdem est & sacerdotii: potentia divitiarum, & paupertatis humilitas vel sublimior, vel inferior Episcopum facit. Ceterum omnes Apostolorum successores sunt. Hic vir sanctus ingenue fatetur, Episcopum Romanum non esse ceteris Episcopis sublimiorem sacerdotio, sed tantum opibus.

Presbyteros autem in quacunque Ecclesia vult esse pares Episcopis suis, excepta dignitate & concessio ordinandi jure. Idem in Epistolæ ad Titum cap. 1. Hæc, inquit, propterea, ut abenderemus apud Veteres eosdem fuisse Presbyteros quos & Episcopos: paulatim ut dissensionum plantationes evellerentur, ad unum omnem sollicitudinem esse delatam. Sciam ergo Presbyteri se ex Ecclesia consuetudine ei qui sibi prapastus fuerit esse subiectos. Ita Episcopi noverint se magis consuetudine, quam dispensationis Dominica veritate, Presbyteris esse majores, & in commune debere Ecclesiam regere, &c. Quid his verbis sibi velit Hieronymus, judicent alii. Ipse adeo non interpono meum iudicium, ut hunc locum in antidoto coner excusare, id quod accuratius etiam facio in Editione posteriore. Sed talia non suppeditarunt pharmacologi, magno Pii dedecore.

3. Quid commisi, si ex occasione Scripturæ divinæ admoneo Episcopos, ut, dum honorem exigunt affatim a suis, vicissim meminerint quid debeant gregi Dominico.

4. Citant & illud, Ubi receptum est, ut Episcopi ditionem profanam gerant? Addita nota percontationis reddiderunt absolutam sententiam, quasi senserim nusquam esse receptum, cum nusquam fere non sit receptissimum, in Gallia, in utraque Germania, in Italia, in Hispania. Ipsa rei absurditas poterat hominem admonere, me non hoc sensisse. Locum nondum reperi, sed conjicio me scripsisse, Ubi receptum est, &c. curandum ut sint docti pique pastores, aut simile quippiam. Male sit istis ebriis suggestoribus, qui nobis tantum facessunt negotii. Et tamen hoc errore deceptus miserandus ille senex furit in me vociferans, O vocem pestiferam, seditiosam, blasphemam, plenam scandali & tumultus, &c. Parco defuncto, libenter in totum excusaturus si queam, sed non erat viri prudentis, cacatis schedis fratrum ac famulorum, tam virulenter in proximum debacchari. Qua fronte quærerem ubi sit receptum, cum nusquam fere non sit receptum? Et hic scilicet disputat adversus Erasmus quasi sentiat non convenire Sacerdotibus aut Monachis, ut habeant possessiones. Aliud est habere possessiones, aliud profanas ditiones, quas nunc habent etiam Abbates & Canonici. Si viveret Pius, deplorarem illius infelicitatem, nunc precor ut Dominus illi suam impartiat misericordiam.

De sepultura propemodum convenit inter Albertum & me. Nolle cadavera sepeliri intra templi parietes. Nunc in quibusdam civitatibus vix ullus est dies, quin in templo sit funus. Putat congruentius, si Sacerdotes nihil acciperent pro sepultura. Quod autem ait, nemini jus esse sepeliendi quemquam in alieno, proferens nobis exemplum Abrahæ, qui locum emit sepulchro. Respondeo, cœmeteria esse publica destinata sepeliendis mortuis, quemadmodum templa patent omnibus ad orandum. Nihil igitur huc pertinet exemplum Abrahæ.

6. Sextus locus est in Annotationibus super Epistolæ 1. ad Timotheum cap. v. Verba mea sic habent: Annotandum hic locus his, qui tantis clamoribus, tantaque tyrannide, decimas & plusquam decimas extorquent a pauperibus quoque laicis, nec intelligunt legem vetare, ne quis obliget os bovæ, sed trituranti, hoc est, docenti, monenti,

A. exhortanti, sacrificanti, ac ceteris sacerdotalibus officiis fungenti. Quid autem hoc ad istos quosdam, qui non solum in otio, sed Sardanapalicis deliciis vitam omnem transigunt? Quanquam aliud est laborare ore non infrenato, aliud explere scrinia sanguine pauperum. Hic Pius sic mecum agit quasi decimas non esse dandas Sacerdotibus, & in hunc campum exspatiatur, veluti mecum dimicans, cum dimicet cum umbra. Admoneo quosdam Sacerdotes, qui nimis violenti rigidique sunt in exigendis decimis, ne his quidem contenti, nec sinunt hac in parte laicorum quietas esse conscientias, exigentes & annui quæstus decimas, qui frequenter incertus est. Id potissimum sit apud Anglos. Deinde qui miseros spoliant, quibus oportebat pastorem de suis facultatibus opitulari. Ad hæc qui ex decimis alunt libidinem ac luxum suum. Postremo qui nusquam meminerunt officii sui, nec docent, nec admonent, nec consolantur, nec tuentur, nec prælucent gregi suo. Eam annotationem hac clausula finio: Atque hæc dixerim, non quo laici se segiores sint ad beneficentiam erga Sacerdotes suos, quibus si boni sum nulla pars gratia rependi potest, sed ut nos vicissim nostri meminerimus officii. Quod hic verbum est, quod negat Sacerdotibus deberi decimas?

Refertur hoc, nec indicatur locus, est autem in prioris ad Corinth. cap. ix. At hodie quantum est onus ferre quosdam tyrannos versus quam Episcopos, quorum ut quisque maximus est, ita populo gravissimus imminet, &c. quosdam noto, non omnes.

Refertur & illud ex Annotationibus in Epistolæ ad Corinth. ii. cap. vi. Illud annotandum, quo se demittas tantus Apostolus, etiam apud illos qui peccaverant, cum nunc longe dissimiles huic, miro supercilio nil nisi mandata, excommunicationes, & anathemata crepent, &c. Non damno auctoritatem Episcoporum in præteritos & intractabiles, sed eos qui nihil aliud crepant, nec bene docentes, nec bene viventes, nec paterne monentes. Talium heu nimirum magna turba est.

Citant & illud ex Annotationibus in posterioris ad Timotheum cap. iv. O suppellectilem Apostolicam, penulam qua defendas ab imbribus, & libros aliquos haud dubie sacros. Nunc quantum caballorum, quantum bombardarum, quantum aliarum rerum, quas referte non libet? &c. Ut Erasmus hæc taceat, tamen ad quorundam immodicum luxum fastumque jam olim suspirat orbis.

Decimus locus est in Math. cap. xvii. ubi executio commentum Hieronymi, & commodè interpretor non contra Clericos, sed pro Clericis. Legat locum cui libet, & ita comperiet.

Adfert ex Annotationibus in Petri prioris cap. v. Præceptum Apostolorum principis in omnibus omnium Episcoporum aulis vel aureis litteris oportebat inscribi. Pascite, inquit, gregem, non opprimite, non expilare, idque non coacte, velut ex officio, sed ex sincero affectu, tanquam patres, neque turpis lucri gratia, quasi præsentis Ecclesiæ pestem hinc orituram, denique non dominantes more Regum, sed exemplo pascite, benefactis vincite. Quid hic offendit Pium? Nil opinor. Sed durum est quod sequitur: Nunc Episcoporum vulgus nihil audit ab assessoribus doctis, nisi dominia, ditiones, gladios, claves, potestates, atque hinc fastus quorundam plusquam regius, servitia plusquam tyrannica, &c. In priore parte non Episcopos noto, sed doctos adulatores, cujusmodi sunt nonnulli juris Pontificii consulti. In altera, quorundam fastum taxo, ac non omnium.

Quod adfertur ex Colloquio Ianii & salamentarii, secum habet pharmacum. Subditur enim: Debetur Episcopis suis honos, quis negat? præsertim si agant quod dicuntur: sed impium est honores soli Deo debitos homini tribuere. Hoc ad Pontifices non pertinet, sed ad populum adulantem.

Decimus tertius locus est indignus qui resijetur. Est autem in Annotationibus super Epistolæ ad Titum cap. primum. Quid hic offendit Pium? Quod admoneo Episcopos officii sui? Sed dicit, Nimum saps id facis. Sed sæpius occasionem præbent sacræ Litteræ. Nimum acriter. Acriora scribit Hieronymus in Virgines, Monachos, Clericos, & Episcopos. Atrociora recitantur

Tom. IX.

Eccc 3

in

Furis sine causa.

in Decretis Pontificum in Episcopos tyrannos, avaros, simoniacos, &c. *Sed quia neminem nominas*, inquit, *gravius offendis totum ordinem*. Aliam regulam praescribit *Hieronymus*, Generalis sermo ad nullius contumeliam pertinet. Qui dicit quidam, excludit reliquos. *Sed qui dicit vulgus*, inquit, *sentit plerisque*. Utinam liceret quamplurimos excipere. Qui citra nomenclaturam notat vitia, malos admonet, bonos commendat. Sed *Hieronymus* veretur quicquam dicere in Clericos aut Episcopos. Schema est, cum eos multis in locis libere acerbique taxet. *Paulus*, inquit, *non vult facile recipi accusationem adversum seniores*. Ego neminem in jus voco. Sed idem monet, *Seniores coram omnibus argue*. Nec attingo nisi nota vulgo. Si libido detrahendi me teneret, *Pius* novit quæ prædicare possim de quibusdam praesertim *Romanis*. Nec concionor apud populum, sed scribo litteratis, scribo futuris Sacerdotibus & Episcopis. Prolixam disputationem, in qua suo more assumit palam falsa, me detrahere Sacerdotum ordini, me spoliare eos decimis, me velle eos esse obnoxios tributis Principum, hinc non persequar.

PRIMATUS PETRI.

ORditur hic materiam pene inexplicabilem & infinitos habentem sinus, nec usquam vehementius rapitur suo *ὑπερβασιμῶ*, quam ubi agitur de maiestate Pontificis, quod argumentum si voluisset exacte tractare, debebat refellere rationes illorum, qui libris editis ex professo disputant, atque adeo pronunciant, non tantum adversus mores Pontificum *Romanorum*, sed etiam adversus ipsam potestatem, quam ex Evangelii litteris sibi usurpant. Debebat exponere quid sint claves illæ, quas *Christus Petro* promittit, quid sit regnum coelorum, quod crebro ponitur pro Ecclesia militante, aut prædicatione Evangelii. Nunc quædam ex meis frustula truncatim decerpit, eaque perversa interpretatione exaggerat. Hinc conviciis laxat frena, cum toties appellem Pontificem Ecclesiae principem, *Christi* summum vicarium, ea potestate præditum, qua nulla in terris major, interdum illa quoque excusans quæ Pontificis nomine fiunt, vel inscii, vel inviti. Si quid per occasionem Scripturarum admoneo, non pertinet ad legitimam potestatem, sed ad potestatis abusum, quem ipsum magis imputandum reor iis, qui sub titulo Pontificis suum agunt negotium, quam ipsi Pontifici. Aut in hoc annoto locum, ut Lector diligentius inspiciat. Nam de potestate Pontificis & horum locorum interpretatione non solum inter se variant Doctores, verum etiam ipsi a seipsis dissentiunt, interdum & pugnantia loquuntur. Quamobrem cum toties ad huiusmodi calumnias responderim, non est animus denuo ad tam loquaces nœnias respondere. De conviciis, quæ hic affatim in me congerit, sive *Pius*, sive quisquis est alius, precor ut illi Dominus condonet tam effrenem maledicentiam. Siquidem præ impotentia animi septa transiliens, exaggerat sævis verbis, quod in *Methodo* scripserim *Christum Proteum*, & *Paulum Chamæcontem quemdam*, cum utrumque dictum sit sensu summopere pio. Nec illi suffecit vocem hanc *quemdam* additam esse, qua significavi sermonis tropum, nec, *ut ita loquar*, quibus verbis mitigo verborum invidiam. Tu tamen, inquit, *ea tam callide disponis, ut videri velis illa omnia ad Christi gloriam contexere*. Dic mihi quisquis es infelix sycophanta, an tibi videor illa in *Christi* infamiam contexere? Hoc animo si sum aut unquam fui, hodie me perdat Dominus *Iesus*, & ad inferos detrudat, qui novit hominum corda.

Si tam inviderem *Romano* Pontifici, quam me fingit iste, nec ingenium, nec oratio, nec materia deeret. Sed absit ut detraham quem ut vicarium *Christi* veneror, absit ut his temporibus exulceratissimis oleum addam camino, licet huc odiose provocet *Pius*.

In hac disputatione multa sunt frivola, quæ vix absque risu legere potui, quædam probe dicta. Quod genus illud: admonet nos, ut ante omnia scriptoris sententiam discutere discipiamus quid illic agat auctor, quid molietur, quid sibi velit, disputet an definiat, cum adversario

A pugnet an deceat, &c. Verum hoc quomodo possunt, qui ex schedis miseris instituunt disputationem?

Addit quod *Hieronymus* locis compluribus secum ipse pugnat, idque non solum disputans, verum etiam docens. Recte *Pius*. Cæterum hoc a me dictum aliquanto modestius, videbatur illi gravis blasphemia, mihi-que conspuit os: Tu ne hac in *Hieronymum*, indignus qui illi porrigas matulam?

Tantum dixeram illum alicubi parum sibi constare. Nunc quoniam *Pius* aliquantulum gravabatur auctoritate *Hieronymi*, placuit adagium, responsionis ad hominem, non ad rem.

Sic colligit, Si *Petrus gerit typum Ecclesiae*, cuius *Christiano tradita sunt claves*. Dixi universæ Ecclesiae traditas, hoc est, columbæ, quod Theologi non negant, nec ob id adimo Pontifici suam externam jurisdictionem.

Objurgat me quod citarim verba *Origenis*, nec mihi credit. Atqui cum indicarim Homiliæ numerum, cur piguit inspicere locum? Nam illic *Origenes* palam interpretatur laudatam *Petri* fidem, & traditas claves ad singulos pios pertinere. Quod tamen a me nusquam probatum est.

Si uni Pontifici totus orbis debet cedere, quod docet *Pius*, quid opus est Conciliis particularibus & universalibus? extincto Pontifice, quid tum est Ecclesia? Respondet *Pius*, nil nisi truncum cadaver, cum juncta sit vivo & immortali capiti *Christo*.

Negat casum quem quidam posuit, eventurum ut Pontifex universos deduceret ad inferos. Et tamen is qui ponit, fatetur fieri posse, ut Pontifex sit hypocrita, hæreticus, impius, & tyrannus. Sed si id eveniret, inquit, tum *Christus vel illum e medio tolleret, vel gregi committeret remedia*. Quomodo tolleretur? Fulmine? Jam olim desierunt miracula. Per Turcam, aut Principes? impium est. Per schismaticos, quod nunc ex parte videmus factum? magis impium. Verum id ne fiat, magna ex parte situm est in ipsis Pontificibus, quos admonere, juvare est. Nec mihi tamen probati sunt, qui ob mores impios adimunt Episcopis legitimam auctoritatem. Quanquam Pontifex *Romanus* erat qui scripsit, *Cujus vita despicitur, restat ut ejus doctrina contemnatur*.

Illud festivum, quod ut doceat dominii potestatisque nomina competere in Pontifices, profert illud: Vos me vocatis *Magister & Domine*. Et, data est mihi omnis potestas in celo & in terra. Cur ex *Hieronymo* citatur in Decretis relatum, sciant se esse patres, non dominos? Tandem docet quomodo sit accipiendâ domini, patris, & magistri appellatio, sed quod docet, multo ante illum docui. Cum dominium voco, tyrannicum intelligo: cum potestatem, violentam intelligo: cum patrem, totam fiduciam in eo collocatam intelligo: cum magistrum, fastum & arrogantiam intelligo. Hæc si legisset *Pius*, non tot verba incassum effudisset. Aliud est honoris gratia tribuere domini nomen, aliud est appetere tyrannicam dominationem. Quid autem est aliud quam tyrannis, potestas immodice usurpata, præter illas dotes quibus oportet ornatum esse Pontificem? De nullo Pontifice pronuncio, sed quid de quibusdam totus orbis ac *Roma* prædicarit, clarius est quam ut sit referendum. Fateor non esse temere judicandum de Præsulibus, sed utinam nihil ab eis fiat quod excusari non possit.

An protinus evertit *Petri* cathedræ auctoritatem, qui deplorat aliquando existere Pontifices, qui sub umbra religionis tyrannidem exercent? *Erasmus* nusquam dixit, ô *philæitis*, Ecclesiasticam potestatem esse tyrannidem, sed tales exoriri nonnunquam *Romanos* Pontifices. Quod utinam accidat rarius. *Lutherus* longe alia prædicat de Pontifice *Romano*, & infinitis partibus atrociora, sed ea non legit *Pius*, & commodius simul ac tutius putat cum *Erasmus* jurgari. *Parcat*, inquit, *tibi summus Deus Erasmus*. Imo parcat summus Deus Pontificibus, qui tanto scandalo sunt interdum Ecclesiae *Christi*.

Nihil indignor urbi, nec ibi quicquam venatus sum, imo illa me complexa est humanius quam pro meritis meis.

meis. Sed urget me, cum quando viderim *Roma* quemquam piratam factum Episcopum? Omitto quid viderim, audeat ipse negare nonnunquam ad summas dignitates evehi, si non piratas, certe homicidas, veneficos, simoniacos, ac vitiis aliis non hic referendis obnoxios. Exponat nobis quid est quod stomachatur *Hieronymus* a gregibus exoletorum admitti ad Episcopi dignitatem.

Illud leviculum, quod hac disputatione *Pius* neophytum accipit pro juvene, cum sit, nuper renatus baptismo, quamlibet senex. Jam quid habet impietatis ille locus, quem citat & repetit ex *Ishihaphaga*? An *Clementis* impie faceret, si Bohemis, Moschobitis, Ruthenis, & aliis quidam ob Ecclesia concordiam, nonnihil de sua iure concedens remitteret? *Hos* est, si crederet Bohemos sub unaque specie sumere Eucharistiam, remitteret aliquid de ratione praeteritorum Ecclesia fructuum, non exigeret ad assem annatas? Haec exempli causa proposuimus. Et haec *Pius* existimat scripta adversus *Romani* Pontificis auctoritatem, nec putat quicquam atrocius dici posse in Pontificem. Infelix hominis iudicium! De annatis nihil dicam, omnes sciunt quomodo natae sint, & quibus conditionibus admittantur. Pecuniae sunt pecuniae, utinam transeant in pios usus. Bene facit quod haec stomachatur in *Erasmus*, si simili modo debaccharetur in alios quosdam, excitasset egregiam *Camacianam*.

Verum non queo conjectare quid his argumentis molitur *Pius*. Si conatur asserere Pontificis auctoritatem, hoc jam olim ab aliis multo doctius factum est quam hic facit. Sin refellere *Germania* sectas, illorum scripturae & rationes erant bona fide recitandae, bonisque nervis refellendae. Sin gloriosum putavit rixari cum *Erasmio*, legisse debuit, quid alii obijcerint, quid ego responderim, atque ita cominus congredi. Nunc neque prodest Ecclesiae, neque iusto Marte mecum congreditur, sed aliorum sycophantarum naenias postrema recinit Echo. Sin illud conatur persuadere, *Erasmus* male sentire de potestate *Romani* Pontificis, cum id sit falsissimum, praestabat excerpere loca, in quibus magnifice praedico de illo, & adversus hostes tuos, quam excerpere verbula, quae malitiosa interpretatione detorqueantur in contrariam partem. Nam sunt fortasse qui non nihil tribuant *Erasmio*. Quis autem non perspiciat, quid sibi velint, qui tanto zelo digladiantur pro externa Pontificis maiestate, internam ambagibus quibusdam conantur excludere. Olim, inquit, id faciebat Christus, sed non est necesse omnia, quae Christus docuit, fecit, aut probavit, imitari: quo de genere sunt, paupertas, mansuetudo, doctrina, recusatam huius mundi regnum. Consilia autem pertinere tantum ad Monachos professos, summam potestatem ab ipso fonte Christo proprie traditam Romano Pontifici, licet Apostolis dictum sit, Accipite Spiritum Sanctum, licet Paulus se praedicet Apostolum non ab homine, neque per hominem: eo quod neque posse destitui nisi a Christo, ne obijrgari quidem nisi a maximis principibus. Omnes Episcopos & Reges esse illius oves. Haec in immensum exaggerare, magis laedit *Romani* Pontificis auctoritatem quam confirmat.

CONSTITUTIONES HUMANAE.

Ad huiusmodi querimonias jam plus decies respondi. Difficillimum autem est ad fragmenta undique frustulatim decerpta respondere, praesertim detorta, nec indicatis locis. Quod si talibus frustulis urgeor, plura sunt loca, quae dilucide componunt me plurimum tribuere constitutionibus, praesertim sanctorum Patrum auctoritate inductis, & publico Christiani gregis consensu comprobatis. Si quid per occasionem dicitur in scriptis meis, non dicitur nisi in quasdam particulares Abbatum, Episcoporum, aut Pontificum constitutiones, vel quod iniquae sint, vel quod ad quastum & tyrannidem detorqueantur, si bonae sunt. Id cum innumeris locis clamem inculcomque, tamen *Pius* ad omnia stridus jaculatur in me ceu lapillos decerpta frustula, nec id bona fide, nec sine conviciis, quibus jam pridem aures mihi occalluerunt.

Primum quod citat ex *Methodo*, calumniose & impudenter citat hunc in modum: *Constituta in Ecclesia ejusmodi videri possunt, ut certe hac pure constituta sit integritas Christiana Religio.* A me sic scriptum est: *At si quidam videri possunt huiusmodi, ut citra hac pulchre constituta sit integritas Christiana Religio.* Nonne bella citatio? Nec ibi loquor de constitutionibus Ecclesiasticis, sed de quibusdam dogmatibus Scholasticorum. Post disputationem enim de legibus, sic ordior: *Neque secus sentiendum de dogmatibus Scholasticis.* Nec cavari potest sermonis mei obscuritatem. Mox enim subijcio exemplum de confessione sacramentali, quam praecipit Ecclesia, saltem semel in anno: *Dogmata Scholastica cogunt nos profiteri eam esse institutam a Christo, ut tunc habetur.* Rursus nihil hic assevero, sed ajo videri possunt. Eat nunc *Pius*, & gladium per aërem ventilet. Scio illum deceptum scheda famulorum, verum haec excusatio tali viro indigna est, praesertim tam atrociter impetente.

Secundo loco quid aliud doceo quam hic nos docet: *Pius*? Pro ratione temporum esse quaedam instituta, quae in lactente Ecclesia non erant praescripta, veluti de delectu ciborum.

In *Pietate puerili*, puer loquitur, non *Erasmus*. Sed quid mali dicit? *Neque vero proinus arbitror esse piaculum, quod admittitur adversus constitutiones humanas, nisi contemptus accesserit malitiosus.* Imo vix arbitror crimen capitale, cui non sit adjuncta malitia, hac est, perversa voluntas, &c. Quando mihi res est cum homine Latino, quid aliud loquuntur haec pueri verba, nisi non quamvis hominum constitutionem obligare ad atrox crimen? Hoc enim appellat *piaculum*, & id significat adverbium *proinus*, quod excludit proloquium universale. Sequitur Imo, corrigentis vox, ut intelligas plus esse *piaculum*, quam *crimen capitale*. Sentit autem homicidium, aut incestum posse accidere sine crimine, si absit malitiosa voluntas.

Quartum rursus mendose refertur ex *Methodo*, *Ubi frigit charitas, nulla quamlibet multa leges sufficiunt: ubi fervet, nulla opus est lege.* De lege cogente loquor, quae quid opus, ubi charitas plus ultro facit, quam humana lex auderet exigere? Hic elamat: *Ubi non servantur leges, ubi non est charitas.* Quis dixit a perfectis non esse servandas leges? ajo illis non esse opus.

In *Convivio religioso*, qui divinat allegoriam nihil asseverat. Rex, inquit, intelligi potest vir perfectus, qui domitis carnis affectibus solo divini Spiritus impetu ducitur. Porro qui sit huiusmodi, hunc non convenit fortassis humanis legibus in ordinem cogere, sed suo Domino, cujus Spiritu agitur, relinquendus est. Scio quid iudicetur de spiritualibus, quorum affectum tamen *Gerfon* non vult contemni. Omitto quae *Paulus* scribit, *Ubi Spiritus Domini, ibi libertas.* Et, *Spiritualis omnia iudicat, & a nemine iudicatur*, aliaque similia. An non olim qui in cenobio diu confirmatae pietatis speciem de se dedissent, suo arbitrio relinquebantur secedentes?

Rursus ex *Methodo* affuitur tessella, sed depravata, operarum vitio, sed magno *Pii* dedecore: *Non probo, quod humanis constitutionibus tota pene humana vita oneratur, & quod his nimium tribuitur, pietati minimum, quod his freti simplices studium verae Religionis negligunt, &c.* Quid hic impie dictum? In priore parte taxo immodicas hominum constitutiones, in posteriore reprehendo quod multo plus tribuitur ceremoniis quam studio verae pietatis.

Decerpitur ex *Supputationibus*, nec dignantur indicare locum, nec dubito quin depravate referant. Proinde non est quod respondeam.

Profertur ex Epistola ad Abbatem *Valzium*: *Noli contaminare caelestem illam disciplinam Christi humanis decretis.* Quidni hic vociferetur *Pius*, o blasphemias voces? At qui locum inspexerit, videbit pie dictum. Distinguo illic ordines legum. Primum tribuo litteris Evangelicis, quae nihil habent nisi quod sapiat caelestem spiritum. Summam illam auctoritatem nolo contaminari legibus humanis, hoc est, ut idem valeant, quanquam & illis suam tribuo auctoritatem. Piget referre

ferre cætera frustulim congesta, præsertim cum nihil illic sit, ad quod non crebro responderim.

- 9 In caput *Matthæi* undecimum, unde detorquet quædam defracta ad calumniam, quanquam nihil impium sensi, mallem me circumspectius fuisse loquutum. Sed tum aliorum animos ex meo metiens, non potui divinare tales exorituros, quales hisce videmus temporibus. Utinam Pontifices & Episcopi servarent tam multas veterum Patrum constitutiones, quæ exstant in Decretis ac Decretalibus, quæ nunc velut abrogatæ ne in mentem quidem veniunt cuiquam.

V O T A.

- 1 **E**X libro de matrimonio Christiano profertur hoc: *Profuerit admonere Christianos omnes, ut a votis non necessariis, aut etiam inutilibus abstineant. Si cui cordi est Hierosolymam aut Compostellam visere, morem gerat animo suo, votum interponere non est necesse, &c.* Cum mundus plenus sit superstitione similium votorum, atque hinc simplicium conscientiarum turbentur, & quorundam accrescat quæstus, quid mali sit si admoncantur Christiani?

Quærit a me *Pius*, quod sit votum non necessarium aut inutile. Atqui inibi pono exemplum. Ire *Hierosolymam* nulli necesse est qui non vovit, cum possit *Christi* vestigia melius in Evangelicis litteris visere. Est etiam inutile, si domi relinquit uxorem & liberos, quibus ipso præsentem est opus, nec fortassis inutile tantum, verum & perniciosum.

- 2 Quod dixi de votis *Judaorum* nemo negat esse verum, & tamen hinc multi sumunt argumentum.
- 3 Sequitur de votis vulgaribus, quæ mea sententia non suscipere tutissimum est, aut temere suscepta pro nullis haberi. Rogabit hic rursus me, quæ sint temere suscepta. Respondeo, omnia non necessaria, omnia inutilia temere suscipi, multo magis inutilia & perniciofa. Temere suscipiuntur & illa, quæ leviter & inter pocula, quæ metu, quæ superstitione suscipiuntur. Quot adolescentes, quot mulieres ex voto currunt *Romam*, quotusquisque aut quoraquæque non rediit deterior. Et tamen hæc dicuntur vota. Verum de hoc votorum genere non admodum contendit *Pius*.

VOTUM CONTINENTIÆ.

- 4 **A**dfert & hoc fragmentum: *Plurimum conducet ad expediendam causam matrimonii, si statuerit Ecclesia votum castitatis irritum esse, nisi cum auctoritate Præsulis suscipiatur, quem oportet in hac re esse difficillimum, &c.* Quid hic aliud agitur quam ne conjugati voveant continentiam sine auctoritate Præsulis, quem in suscipiendis talibus votis nolo esse facilem. Et tamen addo, si statuerit Ecclesia. Hoc certe potest Ecclesia. An non idem sentiunt Theologi *Parisienses*, vel ob ætatem suspectam, vel ob hominum imbecillitatem?

- 5 Sequitur: *Deinde inter votum simplex & solenne non esset tantum discrimen, ut alterum si præcedat, faciat dimidiatum conjugium, alterum etiam si sequatur, solvas ratum matrimonium, sed utrumque pari pena dignum esset.* Adde hic quod præcessit, si statuerit Ecclesia. Id si non potest Ecclesia, de hoc disputandum erat *Pio*. Ego puto posse, non assevero. Sed jam, inquit, secus statuit.
- 6 Scio, sed Ecclesia multa statuit, præsertim circa matrimonium, quæ post pro temporum ratione mutavit.
- 7 Sequitur illud: *Præterea contemplandum, quæ nunc sit disciplina in plerisque Monasteriis tum virorum, tum virginum, quantaque paucitas vere monastice viventium.* Miror cur hanc Camarinam moverit *Pius*, melius quieturam.

- 7 *Ad hac, audio quosdam ita loquentes, nec patrum, nec maritorum auctoritas obfistere potest ei, qui afflatu Sancti Spiritus totum se dedicavit Deo. Quid igitur in baptismo est actum? An dimidium hominis dedicatum est Deo, dimidium Diabolo? Nam si afflantur divino Spiritu, nullus deberet obfistere. Atqui palam est quod multos afflavit spiritus stultitia, temeritatis, phreneseos, ambitionis, avaritiæ, libidinis, & luxus. Certe eos, qui clam aut invitis parentibus, quibus lex divina jubet obediri, dedunt se in id*

vita genus, unde non queant semet in posterum extricare, verisimilius est malo afflari Spiritu. Quid in his damnat *Pius*? Negat multos esse qui afflati spiritu stultitiæ, &c.: conjiciunt sese in Monasteria? Non, opinor, est tam impudens. Sed impie dictum putat, eos malo afflari Spiritu, qui insciis aut invitis parentibus dedunt sese in Monasterium. Hoc a me dictum non est, sed verisimilius esse multos ex his malo afflari Spiritu: præcessit enim multos, unde hæc pendent particulæ. Filius adolescens nondum emancipatus, si bono spiritu afflaretur, saltem hoc honoris haberet parentibus Christianis, ut aut cum illorum bona gratia fieret Monachus, aut exspectaret tempus emancipationis, præsertim si parentes egeant illius obsequiis. Falsè igitur & calumniose colligit *Pius* in genere, eos qui peculiari modo se dedicent Deo, spiritu stultitiæ aut phreneseos, aut afflatu Dæmonis huc adduci potius quam boni spiritus. Quod autem dixi vota temere suscepta esse pro nullis ducenda, præterquam quod loquor de votis vulgaribus, non excludo Ecclesiæ auctoritatem. Hoc iste detorquet ad vota solennia, exclusa Ecclesiæ auctoritate. Quid autem mali esset, si hoc quoque statueret Ecclesia, ut filii vix puberes & nondum emancipati non profiterentur Monachismum sine consensu, vel impetrato, vel saltem rogato, parentum? *Bedda* vult *Christum* matri debuisse obedientiam in negotio Evangelico, quod Pater illi delegarat, & nos quibusvis adolescentulis aut puellis concedimus abdere sese in Monasterium insciis & invitis parentibus, piis & Christianis. Qui tam manifesto falsâ assumit, quid faciet verbosa disputatione, sibi fingens umbras quibuscum pugnet? Quid est igitur quod ad multiloquam illius ac monachalem concionem respondeam, quæ tota putri nititur fundamento? Si suscepit vota monastica defendenda, oportuit cum *Luiseri* argumentis congreddi. Si mecum pugnat, debebat mea legere, & omnia refellere, quæ non probaret, non ex frustulis mala fide relatis ac sinistra interpretatione depravatis fumos offundere Lectori.

Ut autem doceat matrimonium ratum cedere debere professioni monasticæ, adducit simile de traditione possessionis, aliaque frigida Monachorum commenta. Sed hæc est una pestis Theologiæ, ex humanis legibus interpretari divinas. Nihil perit agro, si rescindatur pactum etiam post traditam possessionem: sed læditur sponsa spoliata marito, cui se dicarat. *Potes*, inquit, alteri nubere. At non citra fabulas hominum, nec quivis placet sponsus, is qui placuit adimitur.

Addit in contractu matrimonii tacite excipi casum, quo se totum dedicaret Deo. Præstaret hunc casum exprimi, quando vulgus hoc mirificum dogma ignorat. Equius fortassis erat istiusmodi casus subaudiri in professione Monachismi, nisi parentibus fuerit opus meo subsidio, aut nisi aliquid melius ostendat charitas.

Quantam vero fenestram aperiunt, cum ajunt filios quamvis tenera ætate posse contrahere matrimonium invitis parentibus.

Plus, inquit, debent filii Deo Patri spirituum, quam parentibus. Fateor, sed ille Pater spirituum jussit simpliciter obediri parentibus, nisi a *Christo* revocent. Sed non est impietas non profiteri Monachismum, & potest filius eadem aut majora præstare vivens apud parentes, quemadmodum olim faciebant sacræ virgines, ac Monachi complures, ob hoc ipsum a laudatis viris laudatæ, quod a parentum contubernio non discederent.

Si qua, inquit, parentes urgeat necessitas, permittitur ut filius exeat eisque suppediet. Audio, sed ægre, sed cum cuculla, sed onerato constitutionibus, sed nihil habenti, & ab opere manuum vulgarique quæstu semoto ob religionem.

Postremo an filius toto pectore se cupiat dedicare Deo, incertum est: illud certissimum est, Deum velle ut liberi obtemperent inserviantque parentibus.

Nec multum ad rem faciunt quæ citant ex Epistola *Hieronymi*, quam adolescens ac pene puer scripsit rhetorico spiritu: multo minus illa, *Qui vult venire post me, abneget semetipsum, tollat crucem suam, & sequatur me.* Et, *Veni separare hominem ab homine, &c.* Et, *Sunt eunuchi qui se castrarunt, &c.* Christianis omnia tollenda

da erux est. Ea constat non Monachismi professione, sed mortificanda carne. Et Eunuchi propter regnum Dei possunt esse sine Monachismo.

Nec taxo Ecclesiam, quæ distinguit *votum solenne & simplex*, sed admoneo posse statui, ut non sit tantum discrimen. Nam ista verba, *votum solenne, votum simplex*, hominum verba sunt, non Scripturæ. Nec tamen *Pius* dissolvit nodos meos, nec mirum, quia non erant in schedis. *Votum*, inquit, *solenne suscipitur cum matura deliberatione, simplex non item*. Imo simplex sæpe suscipitur cum eadem deliberatione qua solenne, ut Fratrum qui dicuntur *Collationarii*. *Votum simplex* non parit tantum scandali, quia non fit coram multis testibus. Imo sæpe non est minus votum quam solenne. Et votum solenne quod vocant, fit in antro deserti Monasterii, nec temere modo plerunque, sed dolo malo suscipitur. Hæc aliaque multa erant *Pio* discutienda. Quod si cupiebat argumentum a Monacho quopiam suppeditatum litteris prodere, poterat id citra mei calumniam. Cætera non est operæpretium commemorare. Quid enim hoc ad fidem, si quis in colloquiis notat eos, qui putant se revalituros a morbo, si tegantur cuculla *Francisci*? Aut si quis dixit, se nolle cum *Divis pacisci*? Nullus enim cogitur vovere *Divis*. Aut si quis dicat, *Hierosolymis* nihil ostendi certi, cum multa incerta ostenderentur ætate *Hieronymi*.

VIRGINITAS ET COELIBATUS.

A dferitur ex *Methodo*: Non omnes capiunt hoc verbum, Christus hoc selectis discipulis dixit, a quibus tamen non exegit ad quod invitavit, &c.

Querit a me *Pius*, unde mihi constet, quod non exegerit. Sequutus sum Veterum omnium interpretationem. Sed unde ipsi constat, quod exegerit? Quia servarunt? Unde id constat? Quia non legimus? Quid si hic illis reginamus quod nobis solent occinere? Non sequitur non esse factum, quia non est scriptum. Multa fecit *Jesus*, &c. Sed donemus constare. Quid prohibet servari quod exactum non est, sed commendatum?

C itatur ex *Supputationibus*, nec indicatur locus: Non satis intelligo quid sibi velit hoc *Augustini* votum, quo, si liceret, optavit, ut omnes caste viverent, nisi forte conjugatis non patet calum, &c. Nihil hic est pugnans cum fide catholica. Respondebo simul atque locum fuero nactus.

Indidem: Probabile est, quod si *Hieronymus* novisset matrimonium unum esse de septem Ecclesiæ sacramentis, parcius extulisset virginitatem, reverentiusque fuisset loquutus de matrimonio. Quid hic offendit *Pium*? Quod suspicer *Hieronymum* non posuisse matrimonium inter sacræ rei signa? Quis sic infaniam? Sed suspicor illum non posuisse inter sacramenta propriæ dictæ Ecclesiæ. Nec hoc dico, quod *Augustinus* & *Hieronymus* vel damnarint matrimonium, vel anteposuerint virginitati. Quis tam impudens? Sed *Hieronymus* fervido quodam affectu sic interdum rapiebatur in admirationem virginitatis, ut piis etiam viris videretur lædere matrimonium. Sit hoc vanum, si non in scriptis illius inveniuntur eadem verba, quæ sunt apud *Tertullianum* hoc nomine damnatum: Quale bonum est, quod comparatione deterius laudatur? Et si non tangere mulierem bonum est, malum est igitur tangere. Inter bonum & malum nihil medium. Et huius generis alia multa, quæ viri illius egregiis meritis, eruditioni singulari, & vitæ sanctimonix condonata sunt verius quam probata. Et tamen hæc in Scholiis excuso quantum possum, tantum abest ut exaggerem. Non igitur nego virginitatem Evangelicam dignam esse summis laudibus. Sed matrimonio quoque suum honorem servandum admoneo, non ob aliud, nisi ut qui in eo versantur, hoc sanctius & castius vivant, si noverint hoc vitæ genus multum habere dignitatis ac religionis.

Jam si *Augustinus* scripsit librum de triplici bono conjugii, ut mederetur locis in *Hieronymi* libris ad matrimonii contumeliam, certe in speciem spectantibus, num ideo sequitur, utrumque aut damnare virginitatem, aut eam præferre matrimonio? Quid opus erat hoc docere nos,

A quod uterque consentit in utroque, & matrimonium esse sanctum, & virginitatem esse præstantiorem?

In Præfatione ad Abbatem *Volzium* quid dico? Jam vero quod ad castitatis votum attinet, non ausim explicare, quantum intersit inter calibatam & castam matrimonium.

Quid hic musso, quod non ausim explicare? Inter matrimonium, quale ibi depingo, & inter coelibatum vulgarem non tantum esse discriminis, quantum vulgo quidam videri volunt Monachi, qui se putant Angelos, cum conjugatos vix habeant pro Christianis. An non hoc satis dilucide? nec minus tamen vere. Conatur *Pius* nos docere, non protinus esse plus dignitatis in his quæ sunt sacramenta propriè dicta, quam in his quæ sacramenta non sunt. Nec hoc unquam a me somnium est, sed hac certe parte præstabat matrimonium. Quod non tacuisset *Jovinianus*, si tum cognitum fuisset, matrimonium unum e septem esse. Quid hinc sequitur *Aristotelice*? Matrimonium simpliciter esse præstantius virginitate? Nequaquam, sed probabile esse nec *Hieronymum*, nec *Jovinianum* numerasse matrimonium inter sacramenta propriè dicta.

Cur igitur videtur hoc falso dictum, Deum aliqua ex parte habuisse plus honoris matrimonio quam virginitati, si voluit illud esse sacramentum, hanc noluit? At non consequitur ideo simpliciter esse præstantius.

C Quin & illud verissimum est, Ecclesiam initio impendio fuisse virginitati, ut pene obscuraret matrimonii dignitatem. Sit hoc falsum, nisi *Romani* Pontifices docuerunt coitum non posse fieri sine peccato, & qui noctu cognovisset uxorem, abstinebat eo die ab ingressu templi. Reliqua prætermitto.

Jam cum *Paulus* admonet conjugatos, ut redeant in idipsum ne tentet eos *Satanas*, nonne quodammodo temperat immodicum castimonix studium? Nam hoc *Pius* impie dictum putat. Rogat qui submovissent Christianos a matrimonio, ni *Paulus* approbasset? Numero respondeo, hæretici prohibentes nubere. Sicuti recidifsemus in Judaïsmum, nisi idem strenue reclamasset. Veniat nunc *Pius* cum suis detortis sequelis & jurgiis, nihil ad rem facientibus.

In priorem ad *Corinth.* Epistolam capite vii. ut dirimam controversiam, quæ est inter *Augustinum* & *Hieronymum*, admoneo in his verbis, Bonum est mulierem non tangere, bonum non accipi ut opponatur vitio, quod volebat *Hieronymus*, & assentitur hætenus *Augustinus*, sed pro commodo. Potest autem aliquid esse pro tempore incommodum, quod vitium non sit. Imo eadem res huic potest esse commoda, alteri incommoda. Quin eadem res eidem homini hodie potest esse commoda, quæ cras sit incommoda. Sed adjicio: *Asato* *Pauli*, cum inter innumeros *Ethnicos* essent perpauci Christiani, fortasse commodius erat abstinere a matrimonio: nunc mutatis seculis, haud scio an magis expediat, sanctum connubium & immaculatum thorum sancte pureque colere etiam Sacerdotibus, si qui non continent, quando horum tam ingens ubique numerus est, rursus tanta raritas caste viventium, & cætera. Non assevero, sed ajo fortasse. Non dico melius esse, hoc est, perfectius, sed commodius, hoc est, his temporibus expedientius.

As in veteri, inquit, Lege abstinebant ab uxoribus tri-duum, operaturi sacris. Quid hoc ad tot examina Sacerdotum ac Monachorum, qui nec docent, nec sacrificant, nec dant operam sacris Litteris, nec sobrie nec caste vivunt? At *Pius* arbitratur plures esse pudicos quam incontinentes. Det Dominus ut hic mentiat *Erasmus*. Hanc foveam non ingrediar altius, prudens Lector intelligit quid fileam.

Non assevero *Paulo* fuisse uxorem, sed recito quid Veteres de hac re senserint. Nec cito *Clementem* Martyrem, qui successit *Petro*, tantum dico *Clementem*. Dicas hominem calumniis natum. Futilis autem *Pii* ratio est, ideo mulieris vocabulum non posse intelligi de uxore, quod addatur sororem, cum sorores olim appellarent Christianas, quemadmodum fratres omnes Christianos. Quod autem dedecus fuisset, si Apostoli uxores suas jam caste viventes passi fuissent ministrare Evangelio?

Tom. IX.

Ffff

In

In Epistola ad Episcopum *Basileensem*, non contendo coelibatum Sacerdotum abrogandum, tantum dico quod fortasse sentiendum & de conjugio Sacerdotum. Quod si Ecclesia permittat incontinentibus conjugium, quid hoc ad *Pium*? Locus in prioris ad *Timoth.* capite III. nihil habet nisi deplorationem collapsæ sobrietatis in Monachis ac Sacerdotibus. Det Dominus omnes sic respicere, ut hæc omnia nobis frustra dicta sint.

Locus ex *Supputationibus* corrupte retulit, ut pleræque. *Gratia quidem*, inquam, *Dei præsto est omnibus ad consequendam salutem. An præsto sit in omnibus*, Bedda videtur. Certe Paulo præsto non fuit, *ter Dominum roganti.* *Pius* putat me loqui de *Pauli* incontinentia, cum existimem accipiendum de afflictionibus externis. Bedda putat continentiam donum præsto futuram quicumque petierit. Hoc refello, non semper accipit qui petit. Nam Paulo negatum est quod petebat. Vide quid sit disputare ex fragmentis. Verum quod sequitur non aſsum proferre. Est enim horrendum. Ad febricitantem scribens ita loquor: *Nescio qua fronte Augustinus continentiam extollat, cum ipse duas concubinas habuerit, & extollat virginitatem Hieronymus, quam tamen non servavit, ut ipse testatur ad Pammachium.* Verba mea sic habent: *Quo ore divus Hieronymus instituit virgines, qui ipse non fuit virgo? Qua fronte divus Augustinus docet alios continentiam, qui duas habuit concubinas? An non hic merito vapulat Erasmus? ô detestandum sacrilegium!* Infamo tantos viros, idque falso crimine. Geminum malum. Non ego infamo, vir admirande, sed scæda fecellit te, ut in proximum deliranter stomacharere. Derideo illic stultam *Pantalabi* ratiocinationem, qui scripserat, Qui essent virginitatis *Christi* imitatores? Qui denique essent luxuriæ vituperatores, de Monachis loquens, quos omnes vult esse castos & puros, significans nullum fore libidinis vituperatorem, aut *Christi* virginis imitatorem, si non essent Monachi. Hanc collectionem derideo, demonstrans virginitatem posse prædicari & ab his qui non sunt virgines. Adduco *Hieronymum*, qui plura scripsit & de laude virginitatis, & de institutione virginum. Item *Augustinum*, qui virgo non fuit. Potuit igitur laudari virginitas & vituperari libido, quam ille vocat luxuriam, etiam ab his qui non erant nec Monachi, nec virgines. Miror autem quare schediastes ille non adjecerit, quod inibi continenter sequitur: *Qua fiducia Petrus hortatur ad puritatem, qui uxorem habuit? Qua auctoritate Paulus prædicat virginitatem, cui uxorem fuisse probabile est? Quæ tandem hic est infamia? Si infamo Hieronymum & Augustinum, multo sceleratius est quod infamo Petrum & Paulum.* Sed hoc imputandum collectoribus, qui fragmentum ad calumniam suppeditarunt. Tantum de libello infamiæ, nunc de crimine falsi. Ait ea quæ objeci esse falsissima. Quanquam non objeci, sed commemoravi. De *Augustino* nullus potest inficiari: sed *Pius* excusat, quasi vero ego accusarim: excuso & ipse in Præfatione, quam præfixi Operibus *Augustini*. *Hieronymum* vult fuisse virginem, ac probabiliter tergiversatur, quasi modestiæ causa negarit se habere, quod habebat, & probari poterat commentum, nisi *Hieronymus* idem aliis locis fuisset testatus se lapsum in adolescentia. De *Petro* confessum est, quod uxorem habuerit, & probabile est ab usu conjugii abstinuisse post acceptum Spiritum Sanctum, sed ex consensu: alioqui si illa petisset debitum, non erat integrum *Petro* negare. De *Paulo* nihil assevero, tantum ajo probabile esse. Sed hic *Pius* impingit in eundem lapidem, in quem alios impigisse jam editis libellis ostendi, quos tamen *Pio* non libuit inspicere, cum libuerit omnia calumniari. Ad *Enstochium Hieronymus* scribit librum de custodia virginitatis. In eo sic loquitur: *Virginitatem non tantum effertimus, sed servamus.* Quid quæris, inquit *Pius*, majus ne testimonium aut expressius adferri potest? O miserandam delirationem! Imo *Hieronymus* hoc tropo dixit *servamus*, quo *Virgilius* dixit, *atque solo proceras erigit alnos.* Qui servat non statim habet quod servat, ut pastor alieni gregis, aut depositarius. Quid gratiæ debetur istis, qui virum imaginibus ac litteris nobilem in hanc arenam, cui non

Impin-
git ad
lapidem
com-
mon-
stra-
tum.

eraz idoneus, mendacibus schedis & futilibus argumentis protruserunt, ac denobilitatum involverunt cucullæ. *Κλύει θάλασσα πάντα τ' ἀνθρώπων κακά. Οportuit, inquit, hæc conspici.* Si voluissent esse consopita, ipsi non prædidissent editis libris. Quis autem nescit. *Augustinum* habuisse concubinas ante baptismum?

Jam non arbitror necesse, ut ad omnes loquacissimæ disputationis partes respondeam, multo minus ad convicia & mendacia, quibus nimium, & frequenter, & libenter utitur, præsertim cum ad omnia fere jam toties responsum sit.

Calumniatur quod dixerim *Paulum* suadere viduis adolescentioribus ut nubant. *Non suadet*, inquit, *simpliciter, sed si non continent.* Nec ego dixi illum simpliciter suadere, alioqui suavisset omnibus. Ne Dominus quidem simpliciter dixit beatos Eunuchos, sed qui se castrassent propter regnum Dei. Regnum Dei interpretor Evangelii prædicationem. Neque enim coelibatus, aut virginitas, per se virtus est, si non spectet ad *Christum*. Citius dixeris matrimonium per se bonum, quod ut ad naturæ propagationem est necessarium, ita in paradiso est ore Dei consecratum, & ore *Christi* confirmatum. Certe incontinenti coelibatus bonum non est, non igitur simpliciter bonum. Quod enim simpliciter bonum est, semper & ubique bonum est. Ut non moechari simpliciter bonum est, amare Deum simpliciter bonum est.

Si *Hieronymus*, qui conjugium dixit malum, excusatur, quod aliquot locis ingenue prædicat honorabile matrimonium, cur ego non excusor, qui nusquam dixi virginitatem malam, sed tot locis eam magnifice prædico?

Et si ideo videor infensus virginitati, quod aliquoties effero matrimonium, credamus omnes esse infensos matrimonio, qui impense laudant virginitatem. Imo quemadmodum *Prisci* prædicarunt virginitatem aut coelibatum, ut in eo genere sanctius viveretur: ita ego prædico matrimonium, ut conjugati sciant quam religiosum institutum profiteantur, in quo peccare sit gravissimi criminis.

Impudentissime colligit, me sensitse, quod *Paulus* præcipiat, ut Episcopi habeant uxores, quia monuor, ut Episcopus recte temperet uxorem & liberos. Nam fieri potuit, ut illam duxerit antequam fieret Episcopus, quæ Episcopo non adimitur præcepto. Quanquam *Græci* existimant permitti, ut Episcopo & multo magis Presbytero liceat uxorem ducere, sed unicam. Nec *Chrysostomus* periclitari dictus est mihi, quod sit anxius: sed si nullum fuisset periculum, non rejecisset illorum opinionem, qui putabant Episcopo permittendum habere plures uxores.

Jam quod fortiter negat ab exordio Christianæ Religionis unquam auditum quod Sacerdos duxerit uxorem: comperiet esse falsum, si quis legat omnia *Diplomata Romanorum Pontificum*, aut *Summam Antonini*. Verum hic tergiversabitur. At quid dicit de *Græcis*? *Non receperunt*, inquit, *hanc legem.* Itaque nec divina lex est, si potuit rejici. Si est humana, potest tolli per Ecclesiam. Quin & *Germani* clamitant se nunquam unanimi consensu probasse hanc constitutionem, sed fuisse obtrusam reclamantibus. Sed ubi nunc est illud in *Scholiis πολυθρύλλητον*, minime consequi non esse factum, quia non est scriptum. Denique quod nulla vetat lex, etiam si factum non fuit, fieri potuit. Quanquam id quidem ad me nihil attinet. Postremo Dominus non simpliciter hortatur, ut quis relinquat patrem, matrem, aut uxorem, nisi obsistant Evangelio.

Milites, inquit, *vetantur in bellum uxores secum ducere.* Quid tum? Multo minus igitur licet Clericis ducere uxores. Si tropis urgemur, quivis Christianus miles est *Christi*, cujus sacramentis adstrictus est in baptismo, nulli igitur Christiano licet ducere uxorem. Cæsar vult ne milites haberent uxores in castris, at non vetuit, ne ducerent uxores. Postremo quid refert si non habeant uxores, si habeant concubinas?

Objicitur & illud *Roman. XII. Ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam*, &c. quasi hoc non sit omnibus Christianis dictum.

Sancti,

Sancti, inquit, *Patres negant eos digne hostias offerre posse, qui operi serviunt conjugali*. Sit ita sane. Ne serviant igitur operi conjugali, dum operantur sacris. Aliud est servire operi conjugali, aliud habere conjugem. *Nemo*, inquit, *potest duobus Dominis servire*. Id eum de Mammona & Deo dictum sit, magis sequitur Sacerdotibus interdictas divitias quam uxores.

Si, inquit, *divinus Spiritus Ecclesia adspiraret, utique statueret quod suades*. Si Ecclesia potest mutare, quid peccat qui monet? Quod si semper expectandus afflatus Spiritus, quorsum opus est Synodis? Hæc carptim perstringere visum est, ut ostenderem quam *Pius* hic non versetur in sua arena, quamque præter causam tot conviciis debacchetur in *Erasmo*.

MATRIMONIUM.

Ad hanc calumniam cum accurate multis responderim, non est quod eadem hic commemorando Lectorem obtundam. Qui volet, legat Annotationes in cap. in priorem ad *Corinth.* vii. Nam *Pius* mea aut non legit, aut certe non meminit.

Primum exprobrat inconstantiam, Theologo decorosam, quasi Rhetori sit decora. *Quid enim*, inquit, *in Doctore turpius, quam in docendo inconstantia? Quid magis ineptum, quam quod sese redarguat.* *Ω δελωειν*. Sed ubi hæc tam foeda inconstantia? Alicubi fateor me matrimonium ponere inter sacramenta proprie dicta, verum est. Alibi dico probabile, *Dionysium*, *Hieronymum* non idem sensisse. Quis non miretur hanc prodigiosam inconstantiam? Uter nostrum hic ineptit?

Rejicit hoc argumentum: *Si ea aetate cognitum fuisset matrimonium fuisse unum e sacramentis proprie dictis, Jovinianus illius propugnator non fuisset*. *Jovinianus*, inquit, *vidit esse invalidum*. Facit ergo *Jovinianum* valde modestum, qui nullis argumentis uti voluerit, nisi solidis. Sed quomodo docet ratiocinationem esse elumbem, Matrimonium est sacramentum, virginitas non est, igitur præstantius. Imo nervosa est argumentatio, si dicas, ergo in hac parte præstantius. Quod si *Jovinianus* hoc argumento destitutus, ausus est matrimonium æquare virginitati, quanto magis id fuisset ausus, ad-jutus argumento irrefutabili?

Objicit frequenter sanctiones Ecclesiæ, & Spiritum Sanctum, sed illa debebat solvere, quò pacto Ecclesia mutavit suas constitutiones etiam de matrimonio, quo sensu Jureconsulti doceant Pontificem habere jus interpretandi Scripturam divinam, arctandi, dilatandi? Ad hæc aliaque multa respondendum erat *Pio*. Quamquam ego nihil definio, tantum disputo. Calumniosa sunt illa verba *Pii*, *vis, & censes, & contendis*. In meis scriptis tale nihil reperitur.

Nolo Scripturam accommodari ad nostros mores, quod utinam nulli faciant Pontifices, sed si Scriptura regula est infallibilis, cur ea dilatatur & arctatur? Cur non manet in suo vigore nativo? Cur Pontificum de matrimonio decreta secum pugnant? Sed præstat ista non refricare, decebat tamen *Pium* hæc dissolvere, virum undique doctum, cui prodigiosum videtur quod *Erasmus* citet aliquid ex legibus Cæsaris, quasi non sit multo mirabilius quod *Pius* tractat divinas Litteras.

Sed non permittit hic nisi adulto, & qui parentum potestatem exierit, ducere uxorem, infans aut invitis parentibus: isthuc ipsum est quod queror, puellas vix decem annos natas, arte lenarum, nubere puero quindecim annorum, & habetur pro legitimo matrimonio. Ex in quibusdam regionibus non emancipantur, nisi post annum vigesimum primum. Excipit *Pius* maturam integramque deliberationem. Non valet igitur matrimonium, quod ab ebriis inter pocula & amplexus per verba de futuro aut de præsentem contractum est. Quod si temulentia, si stimuli lenarum, si complexus ac præfens voluptas, aut amor puerilis, non finit integram esse deliberationem, ubi est illud dogma de consensu & verbis de præsentem & futuro?

CONFESSIO.

Hoc argumentum videtur tractare non serio, cum ha nobis tot modis responsum sit multis: prius au-

tem illa argumenta mea erant diluenda, mox quod asserat confirmandum.

Olim fuisse publicam nemo negat. De secreta quando & per quos fuerit instituta ambigo. Cum autem dico secreta, loquor de hac, quæ nunc est in usu cum suis circumstantiis.

Nec damno Theologos omnes, sed indico quosdam in disputando commiscere publicam cum privata. Quod facit *Gratianus* in rhapsodia Decretorum. Ne id quidem falsum, interdum confessionem dici, ipsam expiationem præscriptam suscipere: sic confitebantur, & quicumque ambiebant baptismum. Quisquis enim petit ab-lui, fatetur se habere sordes.

Qui confitetur hanc confessionem a Spiritu Sancto institutam per Ecclesiam, non multum aberrat ab eo, quod Theologi jam olim diversis modis persuadere conantur, sed nec inter se consentientes in probationibus, nec citra sudorem.

Ait confessionem esse partem sacramenti. Sed nullum sacramentum potest institui ab hominibus. Assumit quod erat probandum, si quidem ageret cum dissentiente. Qui negant confessionem a Christo institutam, iidem negant esse partem sacramenti, sed potius sacramentale quiddam ad absolutionem conferens. Quod genus multa constituerunt homines circa materiam sacramentorum.

Non contendo, sed admonco *Jacobum* loqui de mutuis offensis. Ejus interpretationis cito auctorem *Bedam*, qui fere sua hausit e commentariis Veterum, præsertim *Augustini*. Huic certe loco non multum fidunt Theologi, qui maxime satagunt in asserenda confessione.

Omitto quæ refert vulgata de leprosis, quibus dictum est, *Ostendite vos Sacerdoti*, deque clavibus, quibus fundamentis nec ipsi Theologi satis fidunt, si quando serio disputant.

Quod genus argumentationis sit nescio, cum ita colligit: *Cum penitentia sit sacramentum, idque ab Ecclesia decretum sit, igitur confessio est a Christo instituta, nec est Theologorum inventum*. Id enim non consequitur, nec a me dictum est. Fateor ab Ecclesia declaratum penitentiae sacramentum, at id Theologorum fuisse commentum nunquam dixi. Ne confessionem quidem hanc dico a Theologis repertam, sed a Monachis arctatam.

Illud confirmandum erat, non posse remitti quæ nesciuntur singulariter & nominatim, cum remittantur ipsi confitenti ignorata, cum in baptismo remittantur omnia circa confessionem, cum homo possit inimico condonare & quæ novit, & quæ ignorat. Non dico argumentum esse malum, sed egerè fulturis.

De Purgatorii poenis relaxandis, optarem Pontificem multo plus posse quam quidam illi tribuunt. Si, quod ait *Pius*, *relaxat per modum suffragii, non potestare, falso narrat de Bullis, quibus præcipitur Angelis Dei, &c.*

Illud argumentum mihi visum est parum rhetoricum: *Christo tanquam homini data est omnis potestas in celo & in terra. Non igitur mirum, si Pontifici data est potestas demolendi omnes inferorum portas*. Si solus Deus remittit peccata, *Christus* non remittit ut homo. Datam autem dicit, non quod antea *Christus* non habuerit, juxta hypostaseos unitatem, sed quod tunc mundo declaratum sit. Quemadmodum oramus Patrem, ut adveniat regnum illius. Hic insigniter perfricta fronte dicit me in toto Colloquio de confessione militari deridere confessionem sacramentalem, cum illic derideatur stolidus miles inutiliter confitens.

Satius erat *Pium* hoc argumentum non attingere, quam dissimulatis tot objectionibus vulgaria quædam concionari. Si digna lectu attulisset, habuisset me, quem fingit adversarium, faventem.

FIDES ET OPERA.

Vide ut hic sui similis, protinus insigni mendacio Mendacem aggreditur, dicens me fidem omnem & auctoritatem operibus detrachere, quod ne *Lutherus* quidem facit.

Scriptit *Erasmus*: *Nemo Christi gratia participes effici potest, nisi in ipso fiduciam habeat*. Ubi hoc scripsit? In Tom. I X. Ffff 2 Anno-

Annotationibus. Theologica vero citatio! Qui possim ad hoc respondere, qui nesciam qua dictum sit occasione?

Sed accipiamus *Christi* gratiam justificantem, dat ne *Christus* cuiquam hanc diffidenti? Et tamen *Pius* ait hoc quod scripsi esse falsissimum, profertur *Saulus* prostratus. Audio, sed erat ne justificatus antequam crederet? Quanquam ibi non loquebar de paucis exemplis, in quibus Deus singulari modo voluit ostendere potentiam suam, sed de generali justificatione. Nonne priusquam datur baptismus, exigitur fides? Verum in his quoque exemplis num data est gratia justificans sine fide? Imo *Paulus* legis peritus fidebat *Messia*, licet nondum agnosceret *Iesum*: non errabat in fiducia, sed in persona: per vocationem autem illam aucta est illi fides, ut gratiam Evangelicam consequeretur. Idem dicere possum de *Matthaeo*, nam *Judeus* erat, deque cæteris Apostolis a *Christo* vocatis. Habebant fidem utcumque confusam ac generalem in *Christum*, hoc est, in *Messiam*: vocatione data est fides certior, per quam justificati sunt. Gentes autem, quæ vocatæ sunt ad Evangelium, per quid justificatæ sunt? nonne per fidem? Nam qui non crediderunt, perierunt. Familia Centurionis accepit Spiritum Sanctum ante baptismum. Nemo negat, sed num acceperunt diffidentes? Sed Deus jam ante baptismum purificaverat corda eorum. Et quoscunque vocavit *Christus*, aut habebant fidem generalem, aut eam largitus est. Nam hoc erat vocare, dare cor docile & obsequens. Ex his colligit nos debere semper studiosis operibus incumbere, etiamsi non simus in statu gratiæ, aut etiam fidei: quid hoc ad nos? Quanquam eandem opinionem tueor in secundo *Hyperaspis*, saltem ut probabilem. Nam a Theologis varie disputatur. Proinde quod hic calumniatur de gratia vocante sive præparante, sophisticum est. Etiamsi illam gratiam nihil aliud arbitror esse quam fidei rudimenta, hoc est, docilitatem ad fidei dogmata. Jam an gratia sit sine fide, fides sine gratia, nunc non excutio, cum ipsa fides sit gratia, hoc est, Dei donum.

2 In *Supputationibus* ajo, *Judeorum & Gentium ad baptismum venientium corda purificabat fides, utique sola*. Etiamsi dixissem, post baptismum nos justificari sola fide, poterat habere pium sensum: *solum enim dicitur quod est præcipuum, & vox sola non excludit quæ suapte natura cohererent*.

In *adultis*, inquit, *requiruntur opera*. Quis hoc negat? Sunt enim fructus fidei per charitatem operantis, eoque Dei sunt magis quam nostra: nam fides Dei donum est, & pro modo fidei abundant bona opera.

Jam an sincera fides consistat in pravis operibus, alii viderint. De tali fide nunquam sum loquutus: nec usquam legi illam dici sinceram, vividam, & perfectam, ut hic ait, sed mortuam appellat *Jacobus*. Quæ vero adfert ex *Paulo*, *Si linguis hominum loquar, & si fidem habuero*, &c. jam multis modis dissoluta sunt.

3 Adfertur ex Annotationibus, quod apud *Matthæum* iudex profert opera charitatis, quæ tamen ipsi nesciebant se fecisse. Hic verbosè, sed parum subtiliter, non *Pius*, sed crassior aliquis declamat: *Qui fieri poterat ut pii nesciant per oblivionem se fecisse quæ fecerant?* solvit nodum: *sciebant*, inquit, *se fecisse, sed nesciebant se impendisse Christo*. Bella solutio! Quomodo erant pii, si non reminerant *Christum* dixisse, quod uni ex his minimis meis fecistis, mihi fecistis? Tolerabilius erat illos oblitos fuisse, quid ipsi fecissent, quam quid *Christus* docuisset. Quis autem est tam stupidus, ut non intelligat hunc *Christi* sermonem habere tropum? Qui erant a sinistris jactabant sua benefacta, ea *Christus* nesciebat. His qui ad dextram erant, *Christus* commemorat ipsorum benefacta, quæ ipsi nesciunt, subjiciens oculis & hypocritarum falsam justitiam, qua se venditant hominibus, & piorum modestiam, qui sua bona opera extenuant, ea *Christo* judicanda relinquentes. Audisti stolidam argumentationem, nunc audi pariter stolidam conclusionem: *Quæ induxisti*, inquit, *ut operibus auctoritatem detraheres, cum soli fidei omnem vim ad vitam æternam consequendam attribuis*. Hoc tam impudens mendacium repetit: *In sola,*

Menda
cium.

A inquit, *fide omnem fiduciam & dignitatem collocans, & ab operibus omnem necessitatem detrahens*. Satis erat improbum mendacium, etiamsi non addidisset omnem. Quisquis talia suggessit *Pio*, dignus est qui fœnum edat. Imo non detraho quicquam operibus ex fide venientibus, sed admoneo quosdam, qui vestem cinericam, nodosos cingulos, & calceos fenestratos vendunt aliis Christianis, pollicentes eis quod *Christus* promisit ipsi toto pectore fidentibus.

Sed in *Enchiridio* scripsi, quod Deus contemnat opera *Abrahæ*. Hic ingreditur latissimum campum de laude bonorum operum, quasi nos damnemus bona opera. Nec tamen nos loquimur nisi de operibus *Mosaicis*, quibus similia sunt opera præscripta ab hominibus. Alioqui credere Deo, & amare Deum ac proximum, opera sunt. Et subvenire proximo opus est, at non *Mosaicum*. *Paulus* itaque disputans adversus Judaicam fiduciam operum *Mosaicorum*, contemnit opera *Abrahæ*, non damnat: contemnit autem, hoc est, non vocat in rationem justificationis. Si mihi non facit gratiam illius verbi, contemnis, quo modo concessit *Hieronymo* quod matrimonium dixit malum ad collationem virginitatis.

Sed quoniam quisquis hæc suggessit *Pio*, stolidus fuit, & arrogans, non conabor illius insultas nœnias repetere. Quis dixit Dominum averfari opera piorum? Sed quemadmodum apud *Esaiam* abominatur victimas *Judeorum*, qui vacui charitate ceremonialia quædam jactabant, & ex his sibi mirificam quamdam justitiam arrogabant: ita Deus averfatur vestes, cingulos, calceos, & psalmos non intellectos eorum, qui cum spiritu careant his fumis se venditant populo. Hic vero locus erat declamandi de Priscorum precibus & hymnis, quasi quisquam vituperet precationem, aut Psalmos pie decantatos. Sed illi qui pie caneant, orabantve, num vendebant sua bona opera?

Quod *Christus* docuit suos, ut, cum omnia fecissent, & dicerent, *Servi inutiles sumus*, ait ad modestiæ disciplinam pertinere. Non inficior, sed docuit ne *Christus* suos mentiri? Id si absurdum est, in aliquo sensu verum sit oportet. Inutiles erant, quod ex se nihil fecerant boni: præmium illis debebatur, quia bono Deo visum est sua dona in illis coronare, ut ait *Augustinus*. Nostræ autem justitiæ, quatenus nostræ sunt, vere sunt pannus menstruæ.

Adfertur ex *Paulo*, *Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege*. Cum *Bedda* diceret omnes quamvis spirituales obnoxios constitutionibus humanis, rogabam ut interpretaretur nobis *Pauli* verba, quæ contrarium dicere videntur, nec hoc loco tantum, sed aliis aliquot, ut, *Ubi spiritus Domini, ibi libertas, &c., Justo non est lex posita*.

Loquitur, inquit, de *Lege Mosaicæ*, hoc est, de circumcissione, delectu ciborum, de jejuniis, & hujusmodi. Sit ita sane. Sed ne ii quidem tenebantur lege, qui non ducebantur spiritu, de Gentibus loquor. Et hic Apostoli sermo locum habet de similibus Christianorum constitutionibus, quas non dico negligendas a spiritualibus, sed ajo illos non esse sub lege. Sub lege sunt, quos lex urget, non facturos, nisi esset præscriptum. Qui spirituales sunt, aut ultro faciunt, & plus faciunt quam lex exigit: aut ob scandalum vitandum faciunt, quæ alioqui non erat necesse facere. Nam ceremoniæ quædam repertæ sunt ob infirmos, quibus non obligatur perfectus, vel quia non eget, vel quia charitas vocat ad potiora: servat tamen ea quantum potest, ne scandalo sit infirmis. Eat nunc iste, & ad fatietatem disputet de variis legibus & obligationibus, & colligat quæ nunquam somniavi.

JUS BELLI.

NE repetam ea quæ toties respondimus ad istiusmodi querelam, fateor me quædam odiosius scripsisse ad Christianos a furiis bellorum deterrandos, cum viderem ex his bellis, quæ nos compluribus annis vidi-mus, maximam malorum partem exoriri Reipublicæ Christianæ. Clamandum est autem non solum adversus ea quæ nullo pacto geri possunt absque scelere, verum etiam adversus illa quæ vix unquam sine multis sceleribus

bus suscipiuntur. Verum cum serio disputo, sit ne bellum aliquo pacto licitum Christianis, fateor concedendum, si vel ingens urget necessitas, vel insignis invitat utilitas, eaque honesta.

Verum hic obicitur inconstantia: eam mihi patiar obijci, modo fateantur mihi cum *Hieronymo* & *Augustino* esse communem. *Hieronymus* dehortans Clericos ab amore divitiarum, expresse dicit non esse fas Clericis quicquam possidere præter Dominum. Et adhortans ad mansuetudinem Christianam, pronunciat Judæis licuisse bellare, Christianis non item: si urgeretur de dogmate, aliud pronunciaret. Has hyperbolas in Scripturis habemus frequenter obvias. Hanc veniam si mihi cum aliis sacris Doctoribus largiantur, non potest illis obscurum esse quid de bello sentiam, cum & in *Principe Christiano*, & in libello de bello suscipiendo adversus *Turcas*, doceam bellandi rationem, haudquam facturus si damnam omne bellum.

Ajo totam Philosophiam Christianam, hoc est, Evangelicas & Apostolicas Litteras, detertere a bello. Quid mirum, cum semper hortentur ad mutuam concordiam, & amorem etiam inimicorum? Quod si omnes Christiani tales essent, quales eos voluit *Christus*, nullum esset inter illos bellum, ne rixa quidem.

Nusquam, inquit, prohibetur bellum in Litteris Evangelicis. *Christus* ait: Si quis te percusserit in maxillam dextram, &c. Et *Paulus* ait: Non vos vindicetis charissimi, sed date locum ira. Hac, inquit, sunt consilia. Latissima rima. Sed quid peccat, cui cuperet omnes Christianos observare consilia omnia?

Sed *Christus*, inquit, redarguit percussorem. Verum, sed non repercutit, quemadmodum nec *Paulus* Pontificem.

Sed bellavit *Michaël* cum Dracone, bellemus & nos cum Sarana & viriis.

Bellarunt Christiani Principes, fateor, sed non ut Christiani, idem jus habebant si essent Ethnici.

Ubicunque divus *Hieronymus* aperte pronunciat, Christianis non esse fas belligerari, interpretatur illum loqui de bellis vel injustis, vel ob leves causas susceptis, quin itidem interpretatur mea verba?

Ajo ne cum *Turcis* quidem temere suscipiendum bellum: temere suscipi puto, cum provocantur potentiores, aut contra foedera.

Expedit, inquit, illos spoliare possessionibus & viis, & ad catholicam fidem armis cogere. Si hactenus bene successit pergamus.

Mendacium. Sed in Epistola ad *Volzum* simpliciter dehortor a bello adversus *Turcas*. Ut numero respondeam, falsum est. Nihil aliud illic doceo, quam consultius esse prius epistolis ac libellis sollicitare *Turcas* ad nostram Religionem, quam armis impetere. Tum si impetendi sunt, ut moribus nostris ante correctis id fiat.

Rogat, quomodo vim repellemus absque vi? Respondeo, quomodo repulerunt Apostoli?

Ait etiam Episcopis licere bellum gerere. Ut liceat, mihi videtur indecorum. Atque id mihi persuasit *Ambrosius*, qui scripsit arma Sacerdotis esse preces & lachrymas. Sed quidam, ait, habent ditionem profanam, sed iidem habent suos præfectos. Ne profani quidem Principes semper interfunt bello. Hæc sufficient meo patri lectori, qui videtur esse juvenis exercens sese in argumento Theologico, sub *Pii* nomine.

J U S J U R A N D U M.

Hic minimum est inter nos dissidii, verba Domini & *Jacobi* negare non possumus. Exitus quæstionis a me quæsitus est, quod idem hic conatur.

Illud commentum videtur suffrigidum, quod *Moses* concesserit Judæis quamvis levi de causa jurare, modo jurarent per Deum, cum in *Exodo* præcipiat, Non assumes nomen Dei tui in vanum, hoc est, temere & citra necessitatem. Proinde non tantum vetare videtur perjurium, verum etiam jurandi facilitatem.

Nec satis firmum etiam illud, quod Dominus non simpliciter vetuerit jurare, sed jurare per cælum, aut caput alterius, permiserit autem jurare per Deum. Id si verum esset, tollenda esset publica consuetudo, qua hodie ju-

rant per librum Evangelicum, aut per crucis imaginem. Nam *Matth.* xxiii. redarguens Phariseorum stultitiam de jurando doctrinam, dicit: Qui juraverit in templo, jurat per illud, & per eum qui habitat in illo. Et qui jurat per cælum, jurat per thronum Dei, & per eum qui sedet super eum. Quod si licitum erat jurare per Deum, & nihil refert utrum jures per ipsum Deum, an per cælum, aut templum: videtur non aliquas jurandi formas vetuisse, sed ipsum jusjurandum.

M E N D A C I U M.

*M*E patrocinari mendacio revera mendacium est. Sed interdum mendacii vocem usurpo largius, pro simulatione, nec id citra consuetudinem Latini sermonis, qua mendax speculum vocamus: & faciem mentita *Lysica*, dixit *Virgilius*, pro imitata falso. Ita qui vultu præfert hilaritatem, cum sit animo mœsto, quodammodo mentitur gaudium: quemadmodum vultus & oculi loqui dicuntur, ita recte dicuntur mentiri. Rursus qui promittit se præstaturum quod pollicetur, dicit, non mentiar: & omnis homo mendax dicitur, non quod nemo non mentiat, sed quod solus Deus præstare possit omnia quæ promittit. Ita veritas accipitur pro simplicitate: ubi non vere vivitur, ait *Terentius*. Sic usurpant *Augustinus* & *Hieronymus* mendacium, decertantes de simulatione *Petri* & *Pauli*. Porro mendacium proprie acceptum, cum falsum profertur animo fallendi, esse prorsus sine vitio, nusquam a me scriptum est neque dictum est: propterea rectius fecisset hic quisquis est, si disputaturus acriter adversus mendacium, non infamasset proximum mendacio: & si tam pius est quam videri vult, poterat illud insulsum dictionem omittere, me ab oratoribus edoctum putare, licere mentiri quotiescunque commodum est. Excusativius autem orator mentitur ut succurrat reo, quam hic Theologus non in uno tribunali, sed coram totius orbis theatro tam detestabile mendacium impingit amicis amico.

Nec *Plato* docet utendum mendacio, quod proprie verbis committitur fallendi causa, sed fuso & simulatione: agit enim de fictis sordibus arte simulatis ne populus succenseret magistratui, deque similibus fucis, quibus imponitur crassæ multitudini, ad ipsius tamen commodum, quemadmodum parentes fallunt pueros, medici ægrotos. Quid autem peccat *Erasmus* in Scholiis, si per occasionem indicat dogma *Platonis*? Finge *Platonem* sensisse de mendacio, quod verbis studio fallit, an statim probatur quod ad explicandum locum refertur? Sed addo, vulgus enim crassum non ducitur veris. Fortassis vera vult opponi mendaciis. At vera dicuntur quæ simplicia nudaque sunt. Itaque crassæ multitudini opus est promissis temporariis, figuris, allegoriis, parabolis, & crassioribus quibusdam dogmatibus, ut paulatim proficiat ad sublimiora. Quemadmodum *Paulus* inter infirmos non judicavit se quicquam scire, nisi *Jesus Christum*, eumque crucifixum. Sequitur in Scholio: Alioqui quorsum erat opus tot ceremoniis in *Legē* *Mosaicā*: quæ *Hieronymus* ob id scribit tradita ne in Deorum cultum prolaberentur? Hic colligunt, Si populus non ducitur veris, & ceremoniis erat opus, falsa sunt igitur ceremoniæ. Ad hoc respondebo; si prius ipsi expedierint, quare figuris Legis opponatur Evangelica veritas. Neque enim hæc veritas facit, ut illa sint mendacia, sed ut adumbrata. Umbrae vero collatae ad vera corpora, quodammodo veræ non sunt. Sequitur in Scholiis: Porro quæ scribit *Augustinus* de mendacio, quæque traduntur a nostri temporis Theologis, parim ejusmodi sunt, ut etiam si maxime sint vera, a communi sensu vehementer abhorreant. Hæc verba mea videntur ne probare mendacium? Nequaquam. Sed eos casus quos ponunt, veluti si unico quamvis innoxio mendacio possis servare corpora & animas totius humani generis, non esse committendum malum quamvis leve, ob quamvis magnum bonum, non esse faciendum: hisque similia. Hæc non dico esse falsa, sed ajo a communi sensu abhorreere. Nec hic reprehensor a me dissentit, & *Augustinus* putat in simili casu charitatem non reformidaturam leviculam culpam.

At in *Methodo* scripsi: *Cum legamus*, Perdes omnes qui loquuntur mendacium, *quosdam tamen probos viros mendaciosos legimus*, ut Abraham & Judith, &c. Sic enim referunt mea qui detestantur mendacium, quamvis innoxium, cum a me non sit scriptum *mendaciosos*, sed *mendacio usos*. Dicent esse lapsum Typographorum, sed nimium sæpe labuntur in recitandis meis, probabilius est esse vitium eorum qui *Pio* fuerunt a schedis sycophanticis, quorum negligentiam oportuit præstare dominum.

Jam cum ipse non neget, *Judith*, *Rhaab*, & alios quosdam in Scripturis laudatos, fuisse usos mendacio, quo pacto ego sum mendacii patronus, ipse detestator? Dicent, hæc eo tendunt, ut persuadeas licere mentiri. Imo eo tendunt, ut doceam non omne mendacium esse crimen capitale. *Abraham* excusat a mendacio, quod juxta consuetudinem Hebræorum etiam propinqua cognatione juncta diceretur soror. Verum hic ipse *Pius* docet sermonem accommodandum ad intellectum illius cui loquimur, velut qui Ethnico jurat *Jovem* lapidem, tenetur jurejurando: sed *Abraham* studio fallebat *Aegyptium*, sciens illum sororem intellecturum pro germana. Vix itaque satis *Abraham* excusatus est a mendacio.

Ex his frustulis colligit meus rixator me sentire, non solum licere mentiri, pro re & pro tempore, absque peccato, verum & expedire. Quæ fuit hæresis *Priscillianistarum*, fuit & *Origenistarum*. Imo retuli quid *Plato* sentiret, ipse nusquam dixi mendacium proprie dictum abesse ab omni vitio: sed dubito an ubi magnum imminet discrimen, aut summa invitet utilitas, negligi debeat innoxium mendacium ac leve, ne hic quidem definiens quicquam.

Hic vero ingreditur campum, quam inutile sit mendacium, & me fingit mendacii patronum. *Quis est*, inquit, *tam stupidus*, ut dicat *allegorias esse mendacia*? Quis hoc dixit stupide? Significavi typos & umbras veteris Testamenti datas crasso populo Judaico, ut proficeret paulatim ad Evangelicam veritatem. Veritas, ut ostendi, non semper opponitur mendacio.

Facit me respondentem, plurimos fuisse probatissimos viros, qui in Scripturis fuerint mendaces. Quis hoc unquam somniavit? Adeo ne idem sunt, *mendacio sui*, & *mendacem esse*? Sed scheda fefellit illum, quæ habebat *mendaciosum*. Præclara vero purgatio in eo, qui intendit tot hæreseos crimina, idque tam petulanter.

Accipio rationem, quam adfert de oratione, *que proprium est instrumentum a natura datum ad significandos affectus animi*. Debebat addere, aut *ad commodius significandos*.

Quid si quis scripto fallat, non erit mendacium? Diceret, scripturæ idem pollent quod voces. Quid si idem mutus? Quid si quis vera dicendo fallat, ut *Davus* ille, nonne abutitur organo naturali?

A) Distinguendum erat *Pio* fallendi verbum. Neque enim quisquis fallit nocere vult: pater fallit filium ut discat litteras, promittens illi gladium, cum destinavit ei meliora. Ita Deus lactavit crassum populum terrenis promissis, ut tandem adduceret ad cognitionem spiritualium.

Qui hæc scribit objicit mihi inconstantiam, ipse profecto constantissimus. Nam ut a mendaciis exorsus est, ita in toto progressu fortiter mentitur, & calumnioso Opus finit mendacio.

PERORATIO.

Cum totum Opus tot perperam citatis, perperam intellectis, impudenter detortis, manifeste falsis, tot petulantibus conviciis, tot insulis disteriis scateat, negat se contradicendi studio, aut minus benevolo animo scripsisse quicquam, &c.

B) Deinde vult nobis esse persuasum, si quid hic intemperantius dictum occurrerit, id præter animi sententiam casu excidisse. Sed casus qui videri potest quod perpetuum est?

Nec offendit, quod nimius fuerit in recitandis meis, sed quod multa recitarit falsata, multa mutila, multa non indicatis locis, ut possent inspici, denique multa ne intellecta quidem: pro his erat petenda venia.

Recte facit quod agit gratias Deo, cujus ope tam mirificum Opus absolverit: sed ingrate facit, qui non agat gratias *Hispano* dictionis expolitiori, Operis collectioni præfectis, Theologis ac Monachis materiam suppeditantibus.

C) Ego vero lubens accipio quod precatur, ut mihi det Deus semper optima quæque sentire ac docere, ac commodissima proloqui, cumque his exoptatam felicitatem. At ego vicissim precor *Pio*, ut Dominum experiatur æquorem clementioremque judicem, quam ipse se mihi præstitit.

D) Jam *Baratro* etiam, si superis placet, ad palinodiam invitant. Quid autem me vellent recantare? Ea quæ objicit *Pius*? Me sublatum velle ordinem Theologicum? Me spoliare Sacerdotes suis possessionibus? Me damnare Monachorum institutum? Me abrogare Scripturarum auctoritatem? Me damnare ceremonias Ecclesiasticas omnesque constitutiones? Tueri *Arianorum* dogma? Revocare dogma *Priscillianistarum* & *Epicureorum*, aliaque his absurdiora? Nunquam cogitavi quod ille interpretatur. Et hæcenus nihil omnium probavit, quæ toties fortiter & atrociter objecit. Novum palinodiarum genus, si hominibus calumniandi morbo delirantibus morem gerens, ipse mei fiam sycophanta. Quin ipsi canunt palinodiam, qui nobis referunt exemplum Diaboli, palam & impudenter hujusmodi calumnias impingentes immerenti, & ex factis tam illiberalibus aut venantur famam, aut sibi promittunt vindictam & victoriam, perinde quasi *Christus* esset mortuus, nec ullam haberet Ecclesiæ suæ curam.

F I N I S.

Ex innumeris locis aliquot insignia commonstrabit hic INDEX, unde liqueat, quantum tribuendum sit *Pii* non piis calumniis.

Mendacium, col. 1126. 1127. 1128. 1129. 1131. 1132. 1136. 1144. 1146. 1148. 1152. 1160. 1171. 1190. 1191. 1198.

Et in Indice sub nomine *Erasmi* posuit magnam congeriem insignium mendaciorum.

Adulenter & vane, col. 1129.

Carpit odiose non intellecta, col. 1129. 1132. 1148. 1149. 1155. 1160. 1161. 1185.

Non intelligit proprias voces, col. 1130.

Impingit ad lapidem commonstratum, col. 1187.

Amphidromus, col. 1130.

Repetit evidenter a me refutata, col. 1131. quod & alias non raro facit.

Hyperbolæ vanissimæ, col. 1136.

Subannat amarulente absque causa, col. 1131.

Pollicetur ferociter, quæ nusquam præstat, col. 1142.

Depravate citat, col. 1144. 1182.

Convicia stolidæ, col. 1146.

Falso citat, col. 1149. 1155. 1157. 1167. 1172.

Truncatim citat, col. 1157.

Furit nulla de causa, col. 1165. 1177.

Jam Opus esse multorum opera confutum congestumque, vel ipsa phrasis varietas arguit: quoties ibi legitur, *ita ut*. *Pluries* pro *frequenter*. *Indecere* pro *indecentis esse*. *Morosus esse* pro *immerari*. *Successive* pro *paucis*. *Virtualliter* pro *re ipsa*. *Plurificare* pro *multiplicare*, & hujus generis alia permulta.

In Responsonibus ad Scholia *Pii*, primus numerus signat paginam, secundus faciem paginæ, locum ipsum indicat littera addita.

DESIDERII ERASMI EPISTOLA APOLOGETICA DE INTERDICTO ESU CARNIUM,

deque similibus hominum constitutionibus.

Ad Reverendum in Christo Patrem & illustrem Principem,

CHRISTOPHORUM EPISCOPUM BASILEENSEM.

Ornatissimo Patri ac Domino D. Christophoro, Episcopo
Basileensi, Erasmus Roterdamus S. D.

IX oratione consequi queam, reve-
rende Præsul, quam male habeant
animum meum hi tumultus, nuper
per nescio quos excitati in hac urbe,
quam ego sane tranquillam ac paca-
tam huc adveniens reperi. Olim
multum turbarum invexit aper ille
Calydonius. At hoc tumultus nobis
invexit, ut audio, porcellus domesticus. Res per se
non est capitalis, fateor, sed animus ille contumax vi-
detur ad quodvis facinus esse paratus, si modo res sic ha-
bet, quemadmodum ad me sermone multorum est delata.
Legimus apud Græcos, Magistratus supplicium de pue-
ro quodam sumpsisse, cui ludus erat, avium oculos,
ubicunque nancisci posset, configere, quod ex gratuita
peccandi libidine conjectarent eum fore civem pernicio-
sum & sanguinarium. Legimus & alteri cuidam gravem
multam dictam, quod a Magistratu rogatus ex more,
num haberet uxorem ex animi sui sententia, ludens re-
spondit: *Habeo sane, sed hercle non ex animi sui senten-
tia*. Id si in convivio sodalis respondisset sodali, jocus
erat lepidus, verum non in loco dictus, animum levem
& publicæ potestatis negligentem præ se ferebat. Pro-
inde poenam meruit, non dictum ipsum, sed dicti cir-
cumstantia. Res quædam impotens est consuetudo long-
go usu confirmata, quæ tametsi fuerit absurda, tamen
posteaquam semel occupavit, ægre potest absquererum
humanarum tumultu convelli, nec aliter fere potest ab-
rogari, quam irrepsit. Nunc jejunium & delectus ci-
borum ejusmodi sunt, ut, si quis recte utatur, admi-
nicula sint ad veram pietatem. Primum sobrietas ac
moderatio cibi reddit animum expeditiorem ac liberio-
rem ad vacandum iis, quæ propius faciunt ad veram
pietatem. Deinde sicut in peccando corpus minister &
instigator fuit sceleris, & socius impiæ voluptatis, ita
par est ut in poenitentia confors sit doloris & crucia-
tus, animæque resipiscenti subserviat. Valet igitur je-
junium ac ciborum delectus ad duas quasdam res. Pri-
mum ad domandam corporis lasciviam, ne ferociat ad-
versus spiritum. Quemadmodum enim equis ferocientibus
ac minus jam obtemperantibus sessori pabulum sub-
ducitur, proque avena datur fœnum, ita carni ob succi
ac spirituum abundantiam rebellanti spiritui recte sub-
ducitur alimonia, & ejusmodi ciborum genus suppedi-
tatur, unde quam minime recalcitret animo sessori suo.
Nam quemadmodum cibus subtractus minuit corporis
luxuriam, ita sunt escæ quædam, quæ sic alunt cor-
pus, ut vivat, non ut lasciviat. Deinde conducit ad pla-
candam iram divinam nostris sceleribus provocatam,
nimirum cum videt nos de nobis ipsis poenam sumere,
ille remittit vindictam suam. Nulla vero poena propius
ad unumquemque pertinet, quam cum & animus affli-
gitur odio commissi, & corpus abstinencia rerum sua-
vium cruciatur. Atque hanc viam placandi Numinis
compluribus in locis nobis ostendit Scriptura veteris
Instrumenti. Et *Christus* ipse nos docuit, esse quoddam
Dæmoniorum genus, quod non ejicitur, nisi per jeju-
nium ac deprecationem. Quanquam autem illud & a
Prophetis erat prædictum fore, ut neomeniæ, sabbata,
jejunia, ciborum delectus, cæteræque Legis umbræ
ad emicantem Evangelii lucem evanescerent, tamen re-
cens illa ac tota spirans novum Evangelici spiritus mu-
stus *Christi* Ecclesia, post sublatum in cœlos sponsum,
nihil prius amplexa est, quam jejunium ac deprecatio-
nem. Ac tum quidem omnes & quotidie jejunabant,

cum nullo præcepto ad jejunium adigerentur. Et pleri-
que Christianorum, non solum a carnibus, verum etiam
ab omnium animantium esu temperantes, leguminibus
oleribusque victitabant, cum per *Christum* & Aposto-
los liberum esset cuique quibus vellet vesci. Postremo
receptam jam & a tacitis orbis suffragiis comprobata
consuetudinem, primum aliorum Episcoporum, mox
& *Romani* Pontificis auctoritas confirmavit, quod
jam (ut opinor) refrigescente populi charitate, pleri-
que quæ carnis erant, amplecterentur. Accessit igitur
auctoritas Episcoporum, veluti calcar exstimulandis
animis imbecillium, jam ad deteriora prolabantibus. Ac-
cessit constitutio, quæ licentiam ceu cancellis quibusdam
coerceret, ne latius in omne flagitium effunderet sese.

Jejunium igitur ac ciborum delectus non possunt in
totum hoc nomine damnari, quod nihil omnino condu-
cunt ad pietatem, si quemadmodum oportet adhibean-
tur. Adhæc magna quædam res est ordo, sine quo non
constat inter mortales concordia. Hanc aut æqualitas
alut, aut suus cuique datus locus, sua cuique data fun-
ctio. Velut in corpore, inter manus, oculos, pedes,
aures, æqualitas est. Inter oculos, ventrem, ac pedes,
non æqualitas, sed ordo concordiam alut. Qua sublata,
quæso quid bonæ rei relinquitur inter Christianos, hoc
est, quemadmodum *Paulus* Apostolus docet, ejusdem
corporis membra? Non mediocrem igitur pestem in-
vexit Reipublicæ quisquis turbavit ordinem, præser-
tim si id fiat non per occasionem aut necessitatem, sed
temeraria contumacia, etiam in his rebus, quæ negle-
ctæ suapte natura nihil habent mali. Quemadmodum
usus Ecclesiasticus habet, ne in Quadragesima canatur
Alleluja. Atqui laudare Deum quocunque tempore
pium est, & pro his vocibus Ecclesia substituit alias
idem ferme pollentes. Et tamen si quis contemptor pu-
blicæ consuetudinis Parochus suo in templo decantet
Alleluja, cæterosque non canentes irrideat, nonne rem
fustuario dignam omnium judicio committere videbitur?
Aut in his postremis Quadragesimæ diebus, si quis
Parochus non per errorem, sed data opera, juberet in
suo templo sonare nolas æreas, cum receptum sit li-
gneis crepitaculis ciere populum, nonne videbitur in
Anticyras relegendus? Quid commovit, inquiet ali-
quis? In re nihil est flagitii, fateor, sed in contemptu
publicæ consuetudinis, in turbato rerum ordine multum
est flagitii. Et hoc indignior est venia delinquentis ma-
litia, quod nullo incommodo servari poterat publica
consuetudo. Quanto magis idem sentiendum est in hac
re, cujus exemplum nobis a Prophetis, a *Joanne* Baptis-
ta, a *Christo*, & Apostolis manavit, quæ nobis longissima
retro majorum consuetudine commendata est, quæ Pa-
trum auctoritate commendata, quæ præcipuum habet
momentum, & ad placandum Deum nostris sceleribus
offensum, & ad spiritum sermoni divino, sacris pre-
cibus, divinis hymnis, cæterisque piis vereque Chri-
stianis studiis præparandum. Quod si quid esset usu re-
ceptum, quod pro re nata ob causas idoneas præstaret
antiquari, id ita paulatim fieri conveniret, ut tumultus
excluderetur. *Christus* tametsi volebat *Mosaica* Le-
gis umbras Evangelicæ luci proditæ cedere, tamen ipse,
ne cui præberet offendiculum, nihil omnium præterit
quæ Lex præscripserat. Nec unquam palam docuit eas
ceremonias, quæ *Judæi* religiosius observabant, quam
ut damnari paterentur, esse spernendas. Imo nec fri-
volas illas traditiunculas, quas Pharisei de suo Legis
oneribus addebant, inciviler damnavit. Illud reprehendit
tantum, quod harum superstitione violarent seria
Legis præcepta, quod ipsi negligerent constitutiones
suas, quibus onerabant populum. Nec Discipulis sic pa-

patrocinator, ut dicat licere quavis de causa violare sabbatum, sed necessitatem excusat, & *David* ac Sacerdotum exemplo Discipulorum innocentiam tuetur. Quin & *Paulus* ipse fortissimus Evangelicæ libertatis assertor, tamen *Judaïs* factus est *Judaus*, detonso capillitio, votum in se recipiens, nudipedalia observans, seseque cum cæteris in templo purificans. Idem cum sciat idolum nihil esse, & idolothyum nihil esse, tamen mavult non vesci carnibus in æternum, quam committere, ut frater infirmus esu suo offendantur. Mavult ad tempus obsequi *Judaorum* invictæ superstitioni, quam alienatis infirmis Evangelii jacturam admittere. Mavult in totum abstinere ab esu carniū, quam infirmis præbere speciem consentientis idololatrarum impiæ superstitioni. Idem vult servum Christianum Ethnico domino, etiam moroso, dicto audientem esse, vult uxorem Christianam Ethnico marito morigeram esse, vult initiatos *Christo* Magistratibus Ethnicis per omnia satisfacere, sive vectigal exigant, sive tributum, sive honorem, ne quod offendiculum daretur Evangelio; daretur autem, si *Christi* professio seditiosa videretur. Non ignorabat *Paulus* libertatem Evangelicam, sed ad Evangelii negotium expediebat scientiam cedere charitati. Nam & hi, quemadmodum audio, prætexunt libertatem Evangelicam, cujus *Lutheri* vindicem faciunt & assertorem, in quibus non solum desidero spiritum vere Evangelicum, qui sobrius est, mitis, ac modesta simplicitate præditus, verum etiam prudentiam. Si *Lutheri* causæ male volunt, prudenter agunt, sin favent, non poterant alia via magis officere. Si hoc agunt, ut populus Christianus afferatur in libertatem pristinam, istorum temeritas nihil aliud quam jugum conduplicat, huc adigens Magistratus ac Principes, ut sævis Edictis servitutem exasperent. Sed qui se tuentur colore libertatis Evangelicæ, primum illa præstare deberent, quorum studio hæc ceu leviora cum venia negligi poterant. Qui totis viribus studet juvandis proximis, qui injurias illatas adeo non retaliat ut pro maleficio referat beneficium, qui perpetuo sobrius est, & jejunanti similis, cujus & animus, & habitus, & oratio castitatem spirat, quique totus est in his rebus moliendis, quæ magnam aliquam ac publicam utilitatem polliceri videantur, huic fortasse condonabitur, si in ceremoniis observandis, quæ vulgo & infirmis magis congruunt, minus superstitiosus videatur. Verum quorum omnis vita luxui voluptatibusque servit, quorum oratio ferox & impudica, quorum animus adeo non mitis, ut pro levi convicio parati sint pugnum aut etiam pugionem impingere, hi impudenter concionantur de libertate Evangelica, cum tales sint, ut *Judaïcis* cancellis adhuc coërceri debeant, donec proficiant ad Evangelici spiritus vigorem.

Proinde ut horum temeritas merito displicet bonis & cordatis omnibus, ita sunt in quibus iisdem doleat *Christi* gregem nimium involvi *Judaïcis* ceremoniis, & opprimi vel auctoritate vel indiligentia procerum quorundam Ecclesiasticorum, quæ de re queritur & *Augustinus* in Epistolis suis, clamitans *Judaorum* conditionem tolerabiliorē esse propemodum, quam Christianorum. Tantum hujusmodi superstitionum *Judaicarum* jam tum inundaverat in publicam Christianorum consuetudinem. Populus ipse fere sibi hujusmodi servitutem accersit, ut *cacias*, quod ajunt, *nubes*. Sed Præfulum erat, consulere libertati gregis, quam accepit a *Christo* & Apostolis. Nunc sæpe addimus onus oneri, & laqueos laqueis adjicimus, tantum abest, ut expediamus animas populi, quo magis illum obnoxium habeamus nostræ tyrannidi, nostroque quæstui verius, quam illius salutis servientes. *Paulus* non judicat inter diem & diem, sed omnem diem pro sacro habet, nec ullum opus profanum judicat, quod adhibetur Evangelicæ charitati. Post hæc majores probabiliter sane de causa diem Dominicum festum esse voluerunt, quo populus omnis conveniret ad audiendum sermonem Evangelicum. Mox indictæ feriæ ab operis cerdonicis, cum aliquoties sanctius esset opera manuarum prospicere liberis & uxori fame periclitantibus, quam audire cantuunculas Sacerdotum in templo non

intellectas. Non quod damnandos censeam solennes Hymnos, quibus Ecclesiasticus chorus canit laudes Deo suo, sed quemadmodum *Christus* docet, non hominem conditum esse propter sabbatum, sed contra sabbatum institutum propter hominem, ita censeam hæc quoque cedere debere, quoties proximi necessitas exigit officium charitatis. Verum populus a quibus debebat hæc discere, ab iisdem frequenter cogitur ad diversa. Nec hoc satis erat, quot festis diebus post oneratus est populus, & indies magis ac magis oneratur. Nam apud quosdam pene solenne est, ut quisque Episcopus diem festum velut peculiare quoddam sui monumentum adjiciat. Idque fit nonnunquam levissimis de causis. Et fortasse qui quondam habuerit in deliciis puellam nomine *Barbaram*, hac gratia vult *Barbara* diem esse feriatam. Alii mater fuit nomine *Catarina*, hoc satis est causæ visum, ut huic sacer dies populum arceat ab opere. Alii nomen est *Guilhelmus*, eoque magno studio hoc agitur, ut *Guilhelmo* sint feriæ peculiares. Sint enim hæc exempli gratia duntaxat dicta. Maluimus enim fictis exemplis uti, quam quemquam offendere. Sunt & privatim nonnullis peculiares affectus Ordinum, aut Nationum, Urbiumve. Veluti dum *Prædicatores* qui vocantur, favent impense suo *Dominico*, *Minorita* suo *Francisco*, *Pictores Luca*, *Medici Cosmo* & *Damiano*, *Calcearii Crispino*, milites *Martino*, Galli *Claudio*, *Lutetii Genevæsa*, *Oxionienfes Werenfrida*. Hujus generis est & illorum studium, qui *Christum* ac Divos superstitione coli volunt per partes, quibus non satis est, quod *Christi* mortem toties renovamus commemoratione quotidiana, quod sanctæ cruci duo dies festi dati sunt, nisi effuso cruori, quem ajunt multis in locis servari, nisi clavis, nisi spineæ coronæ, nisi præputio, quod adorant alicubi, nisi lacti virginis matris, quod multis locis ostentant, suus dies festus consecratur. Quod si quid erit hujus generis, quod pie coli posse videbitur, satis erat in templis duntaxat diem festum celebrari, ad quem liceat accedere divitibus, aut quibus alioqui commodum est, non cogantur tenues, quorum manus alunt numerosam familiam. Atqui hi quidem affectus tametsi fortassis reprehendendi non sunt, tamen non oportuit Episcoporum prudentiam tantum illis tribuere, ut singulis statim suæ feriæ, sua sacra, suusque cultus peculiaris dedicaretur. Quid hoc est aliud, quam tenuem populum ad famem adigere, cum eripitur hoc, quo solo suam alit familiam? Imo, ut nunc sunt mores, ab honestis sanctisque laboribus ad otium & luxum invitare? Quibus enim diebus plus peccatur luxu, temulentia, libidine, alea, rixis, pugnis, homicidiis, quam festis diebus? Et quam hic sumus præpostero judicio. Si quis toto die festo fuit ebrius, & scorto adhæsit, si lusit aleam, nemo facessit homini negotium: si calceum consuit, ut hæreticus defertur. Non hæc dico, quod velim a laicis contemni dies festos, sed quod Ecclesiæ pastores mihi videantur recte facturi, si hujusmodi dies festos, exceptis Dominicis, & paucis eximiiis, omnino tollant. Et in his ipsis, quos relinquunt, permittant tenui plebeculæ, post sacrum & concionem, si res urgeat, opificio suo succurrere liberis & familiæ, aut aliquid etiam parare, quod in pauperes erogent. Nunc sæpenumero, cum post mensuram pluviam obtingit dies serenus, agricola cogitur sinere demessam segetem in agris putrescere, quam favente cælo poterat in horreum conveyere, idque ob hujusmodi dies festos, quos nobis non Veterum auctoritas, sed affectus quidam humanus invexit, ne quid addam durius. Hæc primum obrepunt honesti specie, deinde copiosius inundant: mox usu confirmata tyrannidem occupant, ut jam tolli sine tumultu vix queant. Quo minus est Episcopis ad hæc primum irrepentia connivendum. Nam in totum quæ juris humani sunt, quemadmodum in morbis remedia, ita sunt ad præsentem rerum ac temporum statum attemperanda. Quæ quondam pium erat instituere, post pro re nata, proque mutata temporum ac morum qualitate, magis pium fuerit abrogare. Quod tamen haudquaquam oportet fieri temeritate populi, sed auctoritate majorum, quo vitetur tumultus: & ita mutetur publica consuetudo,

do, ut non scindatur concordia. Id ne fiat, Episcoporum vigilantia providendum est, quos non oportet pertinacius ad justas populi querimonias obsurdescere.

Fortassis idem sentiendum de conjugio Sacerdotum. Olim Sacerdotum ut erat magna paucitas, ita erat summa pietas. Ii quo liberius vacarent sanctis studiis, ultro sese castrabant. Atque adeo priscis illis tantus erat amor castitatis, ut quidam ægre permiserint Christiano matrimonium, si baptismus deprehendisset cœlibem, ægrius etiam digamiam. Jam quod plausibile visum est in Episcopis ac Presbyteris, translatum est ad Diaconos, tandem & ad Hypodiatonos. Consuetudinem ultro receptam confirmavit Pontificum auctoritas. Interim crevit Sacerdotum numerus, ac decrevit pietas. Quot examina Sacerdotum alunt Monasteria, quot Collegia? ac præter hos etiam innumerabilis est ubique Sacerdotum multitudo. Et inter hos quanta raritas eorum, qui caste vivunt? De his loquor, qui domi palam alunt concubinas uxorum loco. Nec enim attingo nunc secretiorum libidinum mysteria. Tantum ea loquor, quæ vulgo quoque notissima sunt. Et hæc cum sciamus, tamen in admittendo ad sacrum ordinem facillimi sumus, in relaxanda cœlibatus constitutione difficillimi, cum contra *Paulus* docuerit, nemini facile manum imponendam, & non uno in loco diligenter præscripserit, quales oporteat esse Sacerdotes, quales Diaconos; de cœlibatu neque *Christus* neque Apostoli legem aliquam in sacris Litteris præfixerunt. Olim nocturnas ad Martyrum monumenta vigiliis, publica Christianorum consuetudine receptas, idque seculis aliquot, abrogavit Ecclesia. Jejunium in vespem usque prorogari solitum, in meridiem transtulit. Aliaque permulta pro causis emergentibus variavit. Cur hic humanam constitutionem urgeamus tam obstinate, præsertim cum tot causæ suadeant mutationem. Primum enim magna Sacerdotum pars vivit cum mala fama, parumque requieta conscientia tractat illa sacrosancta mysteria. Deinde perit magna ex parte fructus illorum, propterea quod ob vitam dedecorosa a populo contemnitur illorum doctrina. Quod si his, qui se non continent, concederetur matrimonium, & ipsi viverent quietius, & populo cum auctoritate prædicarent verbum Dei, & liberos suos liberaliter educandos curarent, nec alteri alteris vicissim essent probro. Hæc non eo spectant, ut Sacerdotibus auctor aut patronus esse studeam, qui nuper citra Pontificum auctoritatem cœperunt esse mariti: sed ut Ecclesiæ proceres admoneam, dispiciant, an expediat veterem constitutionem ad præsentem utilitatem accommodari. Interim & Episcopos admonitos velim, ne tam temere quoslibet & inexploratos recipiant in Sacerdotalem ordinem. Cæteros item admonendos censeo, etiam atque etiam excutiant seipsos, num idonei sint muneri gerendo quod suscipiunt, ne lucri causa, ne otii gratia tantæ professionis onus suscipiant, & sibi damnationem, & Ecclesiæ probum accersentes. Porro qui jam initiati sunt, etiam si Pontifices aperiant fenestram ad conjugium, tamen illud consuluerim, ut ne leviter aut temere semet involvant matrimonio, fiatque ut jam duplici poenitentia discrucientur, & sacerdotii, & conjugii. Bona pars continentiae est, ex animo velle continere. Nihil magis optandum, quam ut Sacerdos immunis a conjugio, liber, ac totus serviat Domino suo. Sed si frustra tentatis remediis omnibus vinci non potest carnis rebellio, superest ut cum una caste vivat, ad remedium habens uxorem, non ad voluptatem: illud interim conans pro viribus, ut imbecillitatem carnis, cui concessa est uxor, reliqua vitæ integritate piisque studiis compenset. Sic enim omnes intelligent uxorem necessitati quæsitam, non voluptati. Neque dubito, quin plerique sint Episcopi, qui perspiciant hæc ita habere, quemadmodum dicimus: sed vereor, ne hic quoque quæstus obstet, quo minus id sequamur, quod videmus optimum esse. Si Episcopi tentent mutare, fortasse reclament Officiales, qui plus sentiunt reddituum ex concubinis Sacerdotum, quam sensuri sint ex uxoribus. At non æquum est, ut quæstus apud nos tantum valeat, ut ob eum in re tanti momenti minus

A sincere consulatur. Hujus generis permulta sunt, sed hæc duo exempli gratia posita sunt.

Nunc ad jejunia redeo. Si quis adeo firmus sit, ut perpetua sobrietate sibi temperet, huic non admodum opus sit indictis jejuniis, nisi pro tempore hujusmodi victima placanda sit ira Dei. Sed ob rudes, inquires, & crassos certi dies præscribuntur. Sit hoc sane tolerabile. Præscribitur unica refectio, præscribitur & cibi genus. Nec hoc satis. Intentatur æterna damnatio consuetudinis humanæ violatori. Sic enim Parochi quidam denunciant populo jejunium, haud scio an ex Pontificum sententia. Ne id quidem satis. Veluti parricida, pene dixerim, rapitur ad supplicium, qui pro piscium carnibus gustarit carnes suillas. Jam dixi seditiosam temeritatem ubique gravi dignam supplicio. Non hujus generis causam ago, sed alioqui judicium hoc mihi non solum incivile videtur, verum etiam præposterum. Indictum erat jejunium. Hoc erat ejus rei caput. Accessorium erat talibus aut talibus vesci cibis. Nunc passim coenatur, & nemo movet tragœdiam. Gustavit aliquis carnes, clamant omnes: ô cœlum, ô terra, ô maria *Neptuni!* Nutat Ecclesiæ status, inundant hæreses. Ut coenes, nulla opus est venia: ut fas sit vesci carnibus aut ovis, emendum est *Romani* Pontificis diploma. Ita quod specie propius accedit ad Judaïsimum, & omnino tale, ut merito quis admiretur hoc tantopere receptum a Christianis, qui circumcisionem cæterasque Judæorum ceremonias execramur, tenemus mordicus. Ciborum delectum maximi facimus: id quod propius accedit ad Evangelicæ pietatis studia, sinimus antiquari. Cum enim precatio Christianorum sit peculiaris hostia, & hujus sodalis comesque sit jejunium, quod in Evangelicis & Apostolicis Litteris hæc duo ferme copulantur, deprecatio & jejunium, (nam jejunio purgatur animus, ac roboratur, ut pura, ut ardens, ut alacris sit deprecatio) tamen in ciborum delectu longe tenaciores sumus humanæ constitutionis, quam in jejunio. Quanquam & jejuniis multo crebrioribus onerantur Christiani, quam unquam Judæi. De ciborum generibus dixit Dominus *Jesus*: *Quod intrat in os, non inquinat hominem.* Et *Paulus* a præceptore non dissentiens: *Regnum, inquit, Dei non est esca & potus.* Cæterum in ciborum delectu, quanto nostrum onus videtur durius quam illorum. Illis licuit ex omni piscium, quadrupedum, ac volatilium genere saluberrimis quibusque vesci. Nobis in bonam anni partem omnium carniū esus interdicatur. Et vide quæso, quam hic fuerit curiosa vel consuetudo, vel majorum auctoritas. Certis temporibus præter carniū esum nihil interdicatur alicubi, extis ac pingui vesci licet. Atque hic sane non paucae quæstiones existunt, quousque porrigatur carnis vocabulum. Habet enim mare quædam amantia terrestribus non dissimilia, ut phocas & canes, habet & amphibia, ut castor. Quin & de cochleis, testudinibus, ranis, & colubris disputatur. Rursum aliis diebus ovorum & lactariorum esus permittitur, aliis lactariorum duntaxat. Sunt in quibus & hæc tetigisse nefas sit. Sunt in quibus interdicatur, quicquid aliquando vixit, ut jam spongiæ veniant in quæstionem, quæ quibusdam sentiunt. Et reperiuntur qui nihil sibi permittunt præter panem & aquam. Ut demus hæc non adspicienda, tamen quis non videat, quam frigeant si conferantur ad Evangelica præcepta, quorum oportuit primam esse curam. Deinde considerandum, an hoc congruat Evangelicæ libertati, quam tanta contentione defendit *Paulus*, hæc ab omnibus tam morose tamque rigide exigere. Nunc videamus, quam hic quoque verum sit, quod scripsit *Paulus* Apostolus: *Exercitatio corporalis ad modicum utilis est, pietas ad omnia valet.* Nullis diebus operosiores sunt culinæ quam pisculentis, nec unquam apparatus major, aut sumptus gravior. Ita fit, ut teneas esuriant, divites vivant etiam delicatius. Quis non malit silurum, quem opinor, vulgo sturionem vocant, aut troctam, aut murenam, quam suillam fumo duratam, aut vervecinam? Atque in his etiam ea quæ a carniū vocabulo separantur, sunt quæ plus addant alimonix, quam caro bubula, aut ovilla, veluti testudines, cochleæ, & colubri. Magis

Tom. IX.

Gggg

etiam

etiam irritant libidinem. Atque hæc reperias etiam in oleribus. & arborum foetibus. Quid prodest abstinere a carnibus ovillis, si ventrem distendas crucis, palmulis, ficis, & uvis passis, tuberibus, carduis, & bulbis, quæ genitalia magis accendunt tentigine, quam pullastræ? Condita myrobalanus vegetius reddit corpus, quam bubula. Nec horum quicquam interdicitur. His rebus fit, ut qui tenui sunt fortuna, graventur huiusmodi constitutionibus, cum minimum egeant qui divites sunt, ad delicias invitentur. Dixerit aliquis, hoc nostro vitio fit. Fateor. Et ideo fortasse tollendum, ubi viderimus ex eo plus nasci mali quam boni. Neque multo plus fructus videtur provenire ex jejunio. Nam qui tenues sunt, aut imbecillo corpore, ægre ferunt diutinam inediam. Contra qui valent, ventrem onerant tridui comæatu, ut jam a prandio nulli rei sint idonei, præterquam somno. Et tamen jejunium in hoc potissimum adhibetur, ut spiritus minus gravetur onere corporis. Ut ne commorem interim valetudines, morbos, ætatem imbecillitatem, inopiam, corporum peculiarem quamdam naturam, ut nonnullis etiam sanis inedia paucarum horarum letalis sit, nonnullis quilibet piscis, quod aliis scorpius, aut lepus marinus, aut vipera. Jam in regionibus, quæ laborant inopia piscium, interdicare carniū esum, quid est aliud, quam famem indicere? In tanta regionum, corporum, valetudinis, & ætatis inæqualitate, satis apparet quam multos gravet lex, omnibus, ut putant, æqualis. Sunt corpora quæ lasciviant, etiam si fœno pacantur. Sunt quæ vix vivant, etiam si perdicibus & phasianis avibus alantur. Si juberet edictum, ut in his diebus opulenti frugaliter vivant, & quod suis mensis detrahant, mitterent ad mensulas pauperum, tum fieret æqualitas, & Evangelicum quiddam saperet constitutio. Nunc passim fit quod ait *Paulus, Alius esurit, alius ebrius est*. Opulentis mutatum cibi genus voluptati est, & fastidii remedium, nec ullo tempore magis deliciantur, quam cum abstinere ab esu carniū. At interim tenuis agricola, rapam crudam, aut porrum arrodens, hoc obsonium addit atro ac fufuraceo pani, proque mulso divitum, serum lactis subacre bibit, aut aquam e lacuna, interim perpetuis sudoribus uxorem, parvos liberos, reliquamque familiam ægre sustentans. Denique eo rediere mores hominum, ut ista tantum gravent eos, quorum gratia non admodum sunt instituta, nihil pertineant ad eos, ad quos maxime pertinebant. Dixerit aliquis, si quis gravabitur hisce rebus, est unde sublevetur. Unde? Redimat a *Romano* Pontifice jus vescendi. Pulchre dixit. Atqui nec omnibus vacat, nec omnibus suppetit pecunia, qua jus ejusmodi redimant. Atque hic rursus fit, ut divitibus, quibus maxime opus erat interdicto carniū, quibus maxime opus erat jejunio, fere sit relaxata constitutio, tenues & inopes solos premat grave jugum. Quin & illud interim demiror, jus huiusmodi constitutiones relaxandi soli *Romano* Pontifici relinqui. Sic enim existimat vulgus. Quod mea quidem sententia magis conveniebat tradi Parochis, qui nunc in Episcoporum vices successerunt, quod ad labores attinet. Nam hi cujusque statum, valetudinem, opes, atque animum etiam nosse possunt, præsertim cum hæc non sint admodum magni momenti, quod ad pietatem attinet. Concreditur illis disputatio sermonis Evangelici, conceditur potestas administrandi sacramenta Ecclesiastica, jus audiendi confessiones, & ab enormibus etiam flagitiis absolvendi, licet illis etiam cum capitis sui periculo adesse peste laborantibus, aut alioqui morbo foedo & abominando, & iisdem negatur auctoritas indulgendi veniam vescendi cibis, quos aliquorum postulat imbecillitas. Si parum idoneus est, qui hæc leviter dispenset, nimirum culpa penes Episcopos est, qui tali crediderunt gregem *Christi*. Sin est idoneus, cui graviora quoque committantur, aliquid monstri subsit oportet, cur hæc leviora non eidem committantur.

Sed hic rursus audire videor quæstum quorundam obmurmurare parantem. Atque utinam hæc ærugo prorsus eradatur ex Ecclesia *Christi*, quæ non patitur usquam quicquam esse sanctum ac sincerum. Hæc enim

facit, ut constitutiones ad pietatem institutæ prope nihil aliud sint, quam laquei captandis pecuniis accommodi. Quorsum enim attinebat, tot tam rigidas constitutiones prodere de electione Episcoporum, Abbatum, & aliorum Ecclesiæ procerum, si nunc passim data pecunia, vel violatur, vel excluditur electio? Narrant *Dionysium Syracusanum* Tyrannum plurimas leges dedisse suis, atque his provulgatis data opera conmixisse, donec omnibus secure quod erat constitutum negligentibus, haberet multos obnoxios. Ita leges illi cassum erant vice, quibus captabat prædam. Absit autem ut *Christi* vicarii simili consilio, vel novis populum constitutionibus onerent, vel Veterum decretis abutantur. Omnino opus est majorum constitutionibus, & incidit frequenter, ut ob peculiares causas expediat etiam laxari publicæ legis rigorem, modo ne id fiat passim, modo ne per sordidos negotiatores, modo nullo iudicio, sed magno compendio. Magnifice referret ad sinceritatem Ecclesiasticæ disciplinæ, si nulla juris relaxatio esset venalis, & his committeretur, qui possint hominem nosse, cui sit publicæ constitutionis gratia. Nunc ad impetrandam hanc fere nihil opus, nisi nomine & pecunia. Si causa justa est, cur exigatur pecunia? Sin minus, quid facit relaxatio? Quin in nonnullis poteram fortassis & hoc uti dilemmate, Si causa est idonea, quid opus est relaxatione? Si non est, quid prodest relaxatio? *Romanus* Pontifex indicit jejunium, at hac, opinor, lege non vult obstringi pueros, admodum senes, valetudinarios, ægrotos, breviter, omnes qui non nisi magno suo malo sint jejunaturi. Hic igitur ubi certa ac manifesta causa intercedit, nihil opus est laxare legem, sed interpretari potius. In dubia causa, quem potius consulas, quam Parochum tuum, aut ordinarium Episcopum? Si refugis illius iudicium cui cognitus es, prodis insinceram conscientiam. Sin vel simulas, vel inscitia, vel aliud quippiam intercedit, quo minus ille justam relaxationem indulgeat, tum pateat Archiepiscopi aut *Romani* Pontificis asyllum.

Ipse disputationis progressus nos admonet, optime Præsul, ut paucis consideremus, quam arcte nos adstringant huiusmodi constitutiones, quæ humani juris sunt, qualia satis convenit esse præscripta Pontificum de jejuniis, defectu ciborum, ac Sacerdotum conjugio, nam de cæteris nihil disputo. Est aliquis qui patrem senem, ægrotum, egentem recuset opibus & obsequio sublevare, cum sit unde id faciat, huic Episcopus præcipit, ut adsit parenti, docens honorem in præcepto divino subsidium intelligi, non apertionem capitis, aut cessionem de via. Is si recuset obedire, dubium non est quin se gehennæ reddat obnoxium. Rursum si cui simulas est cum proximo, & qui læsit respuit, orat veniam, paratus etiam sarcire injuriam. Si qui læsus est, Episcopo præcipienti, ut remittat vindictam redeatque in gratiam cum proximo, recuset obtemperare, dubitari non potest, quin ob hanc inobedientiam se reddat obnoxium gehennæ. Cur ita? Quia quod præcipit Episcopus, juxta doctrinam Evangelicam præcipit, & magis ingerit *Christi* præceptum, quam proferat suum. Sed an in hisce rebus, de quibus nunc agimus, idem fiat dispiciamus. Dicam enim quicquid dicturus sum, non ut asseverans, sed ut inquirens, apud Præfulem ut integerrimum, ita longe doctissimum. Constat huiusmodi pleraque, de quibus nunc est sermo, primum invecita consuetudine, quæ quos obliget, in quibus, & quatenus, quando, quam diu, prolixius sit hic differere. Primum illud videtur certe probabile, consuetudinem non arctius alligare quemquam, quam voluerint ii, qui consuetudinis fuerunt auctores. Sit interim semper exceptum offendiculum & contemptus. An credendum est, quod ii qui primum ultro facultates suas deposuerunt ad pedes Apostolorum, hoc animo deposuerunt, ut qui non deponerent, essent æternis pœnis obnoxii? Aut qui primum coeperunt abstinere ab usu carniū, hoc animo principes esse voluerunt huius consuetudinis, ut qui post non idem facerent, adstringerentur æterno exitio? Imo magis opinor hanc fuisse mentem illorum, atque etiam ora-

orationem, ut si quem vidissent imbecilliore corpore, qui provocatus ipsorum exemplo conatus sit idem facere, monuerint verbis: Charissime frater, ego qui sum rebelli corpore, merito carnem meam subigo jejuniis, tibi corpusculum est & imbecillum, & spiritui satis morigerum, cujus valetudo curanda sit potius, quam coercenda lascivia. Quare sumptis moderate & cum gratiarum actione cibis idoneis, cura valetudinem corpusculi tui, quo possit alacrius servire spiritui suo. Sic *Paulus* admonet *Timotheum* suum, ut modico utatur vino, propter stomachi imbecillitatem & frequentes valetudines. Jam an consuetudo præter voluntatem eorum qui fuerunt auctores, alliget ad crimen, quemadmodum qui monet errantem, tamen non in hoc admonet, ut gravetur culpa qui monetur, tamen qui monitus de re flagitiosa non respicit, gravius peccat quam antea, non est hujus loci discutere. Illud videndum, an in his rebus quæ per se licitæ tantum humana constitutione sunt illicitæ, Episcopis aut Pontificibus *Romanis*, cum receptam consuetudinem comprobarent, hic fuerit animus, ut qui nullo malitioso contemptu, sed per infirmitatem aut negligentiam non observarent, addicerent gehennas. Deus non est adeo morosus aut irritabilis, ut ob quamlibet culpam conjiciat in gehennam, quos suo sanguine redemit. Novit infirmitatem sui plasmatis, multaque dissimulat in nobis, prius quam amputet a corpore Filii sui. Sed quisquis admittit crimen capitale, ex membro *Christi* sit membrum Diaboli, ex hærede vitæ celestis sit hæres gehennæ. Porro cum Episcopi locum teneant ejus, qui quærit omnes salvos facere, & perdere neminem, qui paterna viscera gerunt erga gregem suum, denique qui & ipsi sunt homines obnoxii infirmitatibus, & plerisque in rebus egentes misericordia Dei, qui consentaneum est, quod hoc animo fuerint, ut suis constitutionibus mere humanis voluerint fratres ac filios suos obligare suppliciis æternis, præsertim cum non ignorent vel ex suis ipsorum animis mentes hominum pronas ad peccandum, & qui ipso interdicto frequenter irritari soleant ad peccandi libidinem. Profani Principes, qui ferrum gestant, ac metu suppliciiisque ex professo coercunt multitudinis licentiam, nollent tamen, etiam si possent, eum esse rigorem legum, quas instituunt, ut violator illico capite plecteretur. Atque hi nihil aliud occidere possunt quam corpus. Et Episcopi, quorum est gladio sermonis divini servare homines, ob cibum aut potum, cujus potestatem nobis fecit *Christus*, postulant suæ constitutionis neglectorem totum abire in gehennam, præsertim cum ipsis in manu sit, non injicere hunc laqueum, nec in hoc discrimen adducere? Jam majora sunt vincula charitatis Evangelicæ, quam cognationis, spiritus, quam carnis, Dei, quam naturæ. Sed quis pater unquam tam crudelis fuit in filios suos, ut, si interdixisset illis potionem vini, ne quando immodice bibentes sibi contraherent febrim, postularer suum interdictum tantum valere, ut, si negligerent, capite poenas darent, præsertim cum & citra noxam vinum ab illis bibi posset, si modice bibatur. Nimirum temperaret ab edicto suo, si sciret filios suos fore tanto periculo obnoxios, malletque illos in febres, quam in capitis periculum venire. Præterea non arbitror quemquam esse, quin fateatur plus tribuendum legibus quas instituit Deus, quam iis quas condant homines. Sed veteris Testamenti leges a Deo proditæ non omnes adstringebant olim ad culpam letalem, imo, si credimus magni nominis Theologis, quædam ne ad ullam quidem culpam. Quod genus arbitror esse, si quis contigisset morticinum: & hoc postulabit clementioris Testamenti dispensator, non auctor, ut quibuslibet suis constitutionibus adstringat suos ad poenam ignis æterni? Veniam ad Apostolorum auctoritatem, quibus tantum semper tribuit consensus totius orbis Christiani. At ego sane non ausim affirmare, quod quicquid hi præceperint, hoc animo præceperint, ut transgressorem quemlibet vellent esse obnoxium gehennæ. *Paulus* multis locis interdicit avaritiam, libidinem, iram, contentionem, invidiam,

A nominatim addens: *Scimus quod qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.* Et tamen Theologi fatentur, non omnem iram esse peccatum capitale. Nec omnem invidiam fortasse. Rursus idem severiter edixit, ne mulieres loquantur in Ecclesia, ne sexus insolentior sibi vindicaret auctoritatem apud maritos. Et tamen non arbitror *Paulum* illud hoc animo præcepisse, ut, si qua per infirmitatem muliebrem aliquid fuisset in Ecclesia loquuta discendi studio, continuo fieret obnoxia gehennæ. Hæc sic propono, ut tamen sit integrum suum cuique judicium. Postremo fortassis & in Evangelicis præceptis reperire liceat, quæ non statim quemlibet obstringant peccato letali. Videmus religiosorum Ordinum patres illud palam testari de suis constitutionibus, quas ob convictus concordiam & æqualitatem necessario addunt præceptis Evangelicis, quod iis nolunt adstringi quemquam nec ad venialem culpam. Quo magis admiror quosdam ejusdem generis, qui citius patiantur fratrem vel emori, vel morbo discrucari, qui sit morte gravior, quam carniem esum indulgeant. Non hic repetam, quod quidam non incelebres Theologi asseverarunt, *nullum Prælatum mortalem subdium suo præcepto adstringere posse ad peccatum capitale, nisi quod præcipit, pendens a lege divina.* Hoc axioma equidem in præsentia nec refello, nec approbo, tantum illud obiter quæram, utrum omnes hujusmodi constitutiones obligent ad æternam poenam, an aliquot duntaxat. Si omnes, profecto grave est jugum Christianorum, cum tot essent Pontificum constitutiones: sin aliquot, scire cupiam, qua nota distinguant quæ obligent, quæ non; cum additur, *præcipimus ac mandamus.* At *Roma* quotannis hujusmodi constitutiones eduntur novæ, ne sponsus sponsa munus aliquod donet ultra pretium duodecim ducatorum. Sit enim hoc exempli causa propositum. Quæro si quis absque malitia donaret munus tredecim ducatorum, an peccet letaliter? Respondebis, opinor, non videri. Atqui in his, & aliis rebus etiam levioribus, præter gravem culpam semper additur poena excommunicationis lætæ sententiæ. Et sunt Theologi, qui negant quemquam excommunicari posse, nisi ob admissum quod sit apud Deum capitale. Sed hanc disputationem, an possit Episcopus aut Pontifex subditos quacunque in re adstringere ad capitalem poenam, omittam in præsentia. Illud rogo, an probabile sit Pontificis hunc esse animum, ut, si possit etiam, velit ad hunc modum onerare suos. *Paulus* indignatur, quod aliquis judicat fratrem suum in cibo aut potu: & ego ob cibum aut potum detrudam fratrem meum in gehennam? Jam in aliis qui sit Pontificum animus, relinquamus interim in medio. Certe in jejuniis palam est, illum non omnes suo præcepto voluisse adstringere. Proinde, cur iniqui iudices in proximum aliter interpretamur legem Pontificis, quam pro ipsius animo? Nec enim consentaneum est, illum voluisse quemquam obstringere ad jejunium, aut esum piscium, qui hoc facturus sit insigni valetudinis aut vitæ dispendio. Itaque non obligat infantes, non admodum senes, non ægrotos, non inopia laborantes, non denique cæteros, qui ob aliam quampiam causam non ferunt inedia, multo minus de esu carniæ. Hi si vescuntur, utique vesci videntur ex ejus sententia, qui legem condidit. Dices, sed interim aperitur fenestra malis, qui hoc prætextu vescuntur, cum non sit idonea causa. Hoc periculum, si spectaret ad homicidium, aut aliquod grave malum, audirem. Nunc tolerabilius arbitror, ut sexcenti vescantur carnibus citra necessitatem, quam ut unus hac superstitione periclitetur de vita. Proinde mihi non displicet mos apud *Italos*, juxta quem etiam in Quadragesima publice in macellis venduntur carnes vitulorum, hædorum, & agnorum, sed a paucioribus, ne quid desit ægrotis, aut iis qui ægre carent esu carniæ. Nec quicquam notat ementem aut vescentem, etiam si nihil morbi præ se ferat. Sunt enim causæ, quas ex vultu non possis deprehendere. Et Christianæ charitatis est, in meliorem interpretari partem, quicquid recte fieri potest. Temulen-

tia, obrectatio, turpiloquium vere arguunt improbum, juxta canonem Evangelicum. Siquidem hæc vere mala, cum prodeunt ab ore, declarant corruptum cordis fontem, unde illa *Mephitis* exhalatur. Et tamen his leviter offendimur, aut etiam applaudimus. Vescit carnibus sic execramur, quasi desierit esse Christianus: cum Evangelium vetet judicare quemquam in his quæ per se mala non sunt, & *Paulus* nolit quemquam judicari in cibo & potu. Ergo qui vescitur carnibus ex causa gravi, ne peccat quidem adversus legem, cum nihil admittat adversus mentem ejus qui legem condidit. Qui vescitur citra necessitatem, si peccat, tantum peccat in legem humanam. Cæterum qui condemnat fratrem suum, qui obrectat, qui desert ac traducit, peccat & adversus Evangelicam doctrinam & Apostoli *Pauli* præceptum: ac mea sententia gravius delinquit, quam si totum decennium carnibus vesceretur. Appellant *Lutheranos* & Hæreticos, qui carnibus vescuntur. Jam hoc est non vitulorum, sed fratris carnem arrodere. Utrum quæso sceleratius? Et tamen ad id, quod vetat auctoritas Evangelica, quod vetat *Paulus* Apostolus, nemo commovetur: ad hæc, quæ præter Evangelicam doctrinam invexit humana consuetudo, sic inhorrescimus, quasi semel collapsura sit tota Christiana Religio.

Verum hic interim obstreperit geminus scrupulus, alter qui pertinere videtur ad ordinem, alter ad offendiculum proximi. Ordini fatemur plurimum esse tribuendum, adeo ut præstet etiam tyrannidem aliquam perpetui, quam ordine turbato miscere res mortalium, & *Paulus* vitari jubet *Christianum* *ἀτάκτως*, hoc est, inordinatè, versantem. Atque idem, ne cui simus offendiculum, præcipit abstinere non solum a re mala, verum etiam ab omni specie mala. Verum ut constet ordo, & per ordinem tranquillitas, expedit, ut proceribus sua constet auctoritas, ac populus his non secus obediatur ac Dei vicariis. Fatemur hæc esse verissima. Et *Petrus* Apostolus damnat eos, qui suis cupiditatibus servientes contemnunt glorias, hoc est, eximios viros publica potestate præditos, cum illic sermo sit de Magistratibus ac Principibus, ni fallor, Ethnicis: quanto magis oportet Pontificum auctoritatem sanctam & inviolatam esse. Qui si boni sunt, obtemperandum est tanquam amicis Dei. Sin mali, sed tamen ea quæ recta sunt docent, obtemperandum est doctrinæ, quam tradunt. Si neque boni sunt, neque bona docent, tamen aliquousque ferendos censeo, ne turbato rerum ordine gravior pestis exoriat. Hoc ego consilii populo Christiano dederim. Porro si illorum impietas eo processerit, ut Divis atque hominibus sit intolerabilis, id quod avertat *Christus*: ipse novit hujusmodi flagella necesse, quibus ejiciat e templo suo, quos nolit illic agere. Nam quemadmodum non sine consilio Pontificum electio translata est a populo ad paucos, ita non placet revocari exempla, quibus multitudo suos Episcopos ob quodvis crimen exigebat. Siquidem *Brixium* ob suspicionem stupri cum lotrice populi tumultu depulsum legimus. Cæterum quemadmodum *Paulus* præcipit uxoribus, ut per omnia morem gerant ac reverentur maritos suos tanquam dominos, ac vicissim admonet, ut mariti moderate ac civiliter utantur auctoritate in uxores, cogitentque socias esse, & pares in *Christo*, cohæredes regni cœlestis, alteram sui portionem, utquæ illarum infirmitati semet accommodent cum judicio: ita monendi sunt Ecclesiæ primores, ne vel auctoritate sua abutantur in populum, neve populi simplicem obedientiam vertant in suam tyrannidem. Oves sunt, sed *Christi* potius, quam Episcoporum. Oves sunt, sed pro his ovibus summus ille Pastor pretiosum sanguinem suum fudit. Oves sunt, sed adeo charæ Domino suo, ut unam erraticam, anxia sollicitudine quæsitam, ac tandem inventam, humeris suis revere-rit ad caulas suas. Oves sunt, sed rationales, & hac parte pares Episcopis: nonnunquam etiam plus sapiunt, quam Episcopi quidam: denique ex his ovibus fiunt pastores. Non populus propter Episcopos, sed Episcopi populi causa sunt instituti. Unde tametsi Episco-

pus ad singulos e plebe collatus præcellit, duplicique, ut inquit *Paulus*, honore dignus est: tamen major esse ratio debet totius populi, quam unius Episcopi. Et si quis adderet, major etiam dignitas, hujus oratio non prorsus abhorreret ab oratione *Christi*. Rogat enim in Evangelio Dominus *Iesus*, uter videatur major, qui ministrat, an qui accumbit. *Nonne*, inquit, *qui accumbit*? Sed populus sunt illi filii sponsi, qui ut honorabiles discumbunt ad mensam Evangelicam. Primores Ecclesiæ sunt ministri, qui adstant & obambulant, circumspicientes ne quid cui desit in eo convivio. Et quod cuique convenire viderint, id deprostrunt e divite penu sponsi *Christi*. Quod si *Christus*, qui sine controversia fuit omni comparatione major, se ministrum appellat, & ministrum gessit usque ad pedum lotionem, quid oportet facere Pontifices, qui juxta divi *Hieronymi* sententiam patres sunt, non domini, quibus dispensatio mysteriorum Dei credita est, non auctoritas: qui & ipsi labi possunt, & ignorant multa. Imperet igitur Episcopus populo, sed ut pater-filiis, sed ut maritus sponsæ dilectæ. Neque putet sibi quidvis licere in gregem suum, de quo redditurus est summo veroque Pastori rationem. Atque illud etiam memineat, auctoritatem non solum tuendam esse severitate jubendi, supercilio, minis, ac vindicta, quibus rebus ne Tyranni quidem suam satis tueri solent, sed multo magis vitæ sanctimonia, modestia, mansuetudine, sacra doctrina, paternis monitis, amicis exhortationibus. *Paulus* in puniendo eum, qui patris uxorem habebat, exoritur auctoritatem Apostolicam: sed quoties idem demittit sese, blandiens, rogans, obsecrans, exhortans, obtestans, adjurans? Suspicienda quædam res est, perpetua vitæ sinceritas. Incredibilem populi favorem conciliat Evangelicus animus, contemptor opum, contemptor honorum, contemptor voluptatum, avidus bene merendi de omnibus, paratus vel vitæ discrimen subire pro grege sibi credito. Magnam admirationem conciliat sibi pectus divinis Litteris refectum: lingua non minus sancta quam diserta, depromens ex opulento penuario nova & vetera. His rebus potissimum & paratur & defenditur Episcoporum auctoritas, multoque rectius ac tutius, quam his verbis, *ordinamus, decernimus, statuimus, precipimus, volumus, ac mandamus*. Hæc faciunt, ut populus ultro plus præstet, quam exigatur, magisque commoveatur exhortatione paterna, quam ullis quamlibet regalibus minis. An non videmus, quoties exoritur aliquis qualicumque opinione sanctimoniam commendatus, ac speciem aliquam Evangelici Doctoris præbens, quanto studio populus pendeat ab illius ore, quam ex animo faveat? Quid si videret vere paternum animum, qualem habebat *Paulus* aut *Petrus*, quid non faceret populus? *Paulum* non secus ac *Iesum Christum* exceperunt Discipuli, parati vel oculos suos erucere, ac dare illi, si postulasset.

His igitur rationibus optime constabit ordo, constabit auctoritas, constabit pax & concordia, si pars utraque vicissim certet officio. Alioqui tyrannica pax est, quoties populus oppressus vi, quiescit corpore, sed animo obmurmurat, ac male precatur. Neque statim clamitent detracti Præsulum auctoritati, si populi libertati simul & quieti consulitur. Primum illud pertinet ad Præsulum auctoritatem, ut populus de ipsis quam optime sentiat. At parum bene sentire videtur, qui judicat eos hoc animo esse, ut velint suos quamplurimis constitutionum laqueis irretitos esse, modo ipsi suo arbitratus imperent. Is demum bene sentit de Pontifice, qui judicat illum hoc esse animo, ut gregem suum cupiat quam maxime liberum in *Christo*, & expeditum scrupulis & captionibus. Neque enim ille detrahit auctoritati Regis, qui nolit illi quicquam licere, contra æquum ac bonum, contra publicas leges, contra consuetudines ac privilegia civium, contra jusjurandum quo suscepit principatum. Imo totam auctoritatem detrahit, qui hoc sentit de Rege, quod Tyrannis dignum est potius, quam legitimo Principe. Proinde si Rex non postulat, ut suo edicto quemquam obstringat ad poenam pecuniariam, aut corporalem, nisi sit

sit æqua, iusta, rationabilis, rite lata, & tantis populi suffragiis comprobata: denique non postulat, ut omnis constitutio reddat obnoxium periculo capitis, nonne. Episcopis animum plane tyrannicum tribuere videtur, qui suspicatur hanc esse mentem, ut quibuscumque constitutionibus velint suos obnoxios esse gehennæ?

At: Principum sæpe minaces sunt, & atrociore poena deterrent verius quam puniant, qualis fertur illa duodecim Tabularum de dissecando corpore ejus, qui pluribus creditoribus deberet, nec esset solvendo. Ac veteres illi multitudinem imperitam & Philosophiæ rationibus intractabilem, *Jovis* fulmine sævientis in fontes, *Dirarum* ulticium, *Rhadamanthi*, terribilium apud inferos suppliciorum figmentis, deterrebant a maleficiis. Ut hujusmodi fuci nonnihil concedamus Principibus profanis, non arbitror in Episcopis esse recipiendum, qui profitentur doctrinam Evangelicæ veritatis. Sed qui præcipit, injicit laqueum, qui exhortatur, sic advocat ad meliora, ut non adimat libertatem. Dicit aliquis, dilutam esse exhortationem, propter intractabiles opus esse præcepto. Mihi contra videtur. Sæpe plus impetrat exhortatio paterna, quam tyrannica exactio. Sit hoc vanum, nisi quotidie experimur in uxoribus ac liberis, & nisi suo malo verum esse docuit *Hieroboam*, cui male cessit sævum ac minax juvenum consilium. Si populus conspexerit vere Sacerdotem & Episcopum, non erit inefficax exhortatio. Sin vita palam impia, mores impuri, inscitia crassa, avaritia insatiabilis, sævitia barbarica prorsus alienavit animos plebis, quid proficietur præceptis? Qui non parebunt, gravius peccabunt ob contumaciam: qui parebunt metu, nihil promerebuntur, aut certe quam minimum, quod non præstet præceptum, qui vi coactus præstat. Et fortasse culpam conduplicabit hypocrisis. In nobis igitur potissimum situm, ut apud populum pondus habeat exhortatio quamvis blanda & placida. Itaque probe quidem faciunt, qui consulunt procerum auctoritati, sed male consulunt, qui eam non aliter quam minis ac terroribus sartam tectam esse volent. Sed interim æquum, ut gregis quoque libertati, quantum æquitas postulat, consulatur. Est & huic sua quædam auctoritas, nec ea sane levis. Nonne consuetudo derogat & abrogat legem, adeo ut lex non mereatur nomen legis, nisi fuerit utentium tacitis suffragiis comprobata? Quæ res abrogavit proximi Concilii *Lateranensis*, quod sub *Julio* secundo coeptum, sub *Leone* decimo perfectum est, tot constitutiones? Nonne tacita populi suffragia, sine calculis abrogantia quod erat decretum? Hæc nimirum est vox populi, quæ eadem Dei dicitur, hæc est auctoritas liberæ multitudinis, cuius æquum est haberi rationem, quoties non aberrat a regula pietatis. Proinde recte consulat, qui sic moderabitur consilium, ut prospiciat utrique parti.

Nunc scrupulo scandali quantum tribuendum sit, paucis dispiciamus. Princeps noster *Jesus Christus* alias nonnihil tribuit vitando scandalo, rursus alias negligit offensos Phariseos: E conjugata nasci voluit, circumciscus est, observavit a Lege præscriptas ceremonias, jejunavit, ne quid illi posset impingi, quod probabilem haberet speciem impietatis, aut injustitiæ. Cæterum non desit prædicare Patrem suum, non desit docere celestem Philosophiam, non desit benefacere omnibus, non veritus est hominem sanare sabbato, quanquam his rebus urerentur Pharisei. Scandalo fuit & *Herodi*, quem contempsit, vicissim ab ipso contemptus. Et alicubi monitus de offensu Phariseis, quid respondit? *Sinite*, inquit, *illos*, *caci sunt dices eorum*. Ad hujus exemplum & Apostoli multa dederunt infirmitati Judæorum, ne qua res impediret Evangelii cursum. Ac non usquequaque indulgenti omnia omnium. Nullis enim Judæorum clamoribus huc percelli potuerunt, ut Gentes adigerent ad circumcisionem. Hoc modo ad tempus datum est invincibili Judæorum pertinaciæ, quod jubentur Ethnici abstinere a stupro, sanguine suffocato, idolothytis. *Paulus* torquet cæsariem, excoct nudipedalia, purificatur in Templo, quo mitiget quorundam animos ad seditionem spectantes. Sed

A hæc facit, ubicunque licet reclamans. Fatetur licere vesci quibuscumque, sed incidit ubi non expediat uti jure tuo. Evangelicam porrigit libertatem, sed charitas omnia metiens utilitate proximi, nonnunquam volens decedit de jure suo, non usquequaque, neque perpetuo, sed interim obluens pro viribus infirmitati eorum qui temere offenduntur, donec & illi proficiant ad robur Evangelicum, nec amplius offendantur his rebus, quæ per se neque bonæ sunt, neque malæ. *Paulus* in cibis aliquando Judæis fiebat Judæus, ut Judæos lucrifaceret. Rursus Ethnicis Ethnicus, ut illos lucrifaceret. Sed absurdum fuerit, si quis nunc quoque Judæis fieret Judæus, abstinens a cibis apud illos vetitis, ne Judæos alienet. Imo *Paulus* objurgat *Petrum*, quod cum jam eousque propagata foret doctrina *Christi*, ut æquum esset Judæos edoctos ac monitos abjicere superstitiosam infirmitatem, adhuc ne Judæos offenderet, subduceret sese a convivio, & offendiculum vitans, incidit in aliud gravius. Erat illa Evangelii velut infantia. Judæis sic penitus erat infixæ Legis religio tradita a majoribus, longoque usu confirmata, ut hic affectus ad tempus esset ignoscendus ac tolerandus, quod ex honesta causa natus esset, & subito revelli non posset ex animis hominum. Deinde hæc offensa grave periculum secum trahebat. Judæorum natio tenax avitæ consuetudinis alienabatur ab Evangelio. Ethnici sic abhorrebant ab onere Legis, ut multi citius a *Christo* sustinuerint resilire, quam Judaïsmum admittere. Et cum nihil sit execrabilius idololatria, qui vesceretur idolothytis, tum temporis probabilem suspicionem præbebat assentientis illorum superstitioni, quibuscumque vesceretur. Et tamen hic *Paulus* clamat Legem jam antiquatam esse. Clamat idolum nihil esse, & idolothytum nihil esse. Objurgat eum, qui sciens offendit fratrem esu suo. Sed rursus objurgat eum, qui judicat alienam conscientiam in cibo aut potu, qui male loquitur de fratre ob cibum, pro quo ille gratias agit benigno Domino, qui omnia creavit in usus hominum. Irridet illorum stultam sapientiam, qui ut magnum quiddam docentes, dicebant, *Ne tetigeris, ne gustaveris, ne contrectaveris*. Quemadmodum Judaicus ciborum delectus, auctore *Paulo*, contemni coepit Evangelio satis jam provulgato, sic a simili videtur idolothytum contemnendum, ubi satis jam innotuit Christianos puro animo vesci quibuscumque cibis ad corporis necessitatem, gratias agentes ei, qui suis cultoribus omnia paravit quæ sunt in hoc mundo, cum ipse sit omnium Dominus, qui nihil voluit puris impurum esse. Proinde si cessat idonea causa scandali, & si regnum Dei non est esca & potus, & si ciborum abstinencia plebsque invitat ad luxum ac delicias, tenues autem inclementer gravat, videndum est, an pro constitutionibus hujusmodi sit tantopere digladiandum. Illic pro tempore consulebatur nascenti Evangelio. Dabatur aliquid affectibus ex priori vita relictis. Et dabatur ad tempus ex charitate, non ex jure. Nec dabatur in omnibus, nec perpetuo, nec sine reclamacione. At nunc unde offendiculum, ex his rebus, quarum usum non interdicat Evangelium? Imo quarum interdictiones res damnant Apostolicæ Litteræ, *Prohibentes*, inquit, *cibos, quos Deus creavit ad vescendum, & prohibentes nubere*. Denique quousque videntur scandali proferendi limites? *Paulus* abstinere ab idolothyto, sed admonitas, hoc esse immolatum idolis. At idem vescitur quibuscumque, nihil interrogans propter conscientiam. Aequè hîc legi incommodo vitatur offendiculum. Et enim qui temperat pro tempore a carnibus immolatiis, habet ad manum alias carnes quibus vescatur. Abstinere a tauro immolato *Nepiuno*, & vescitur perdice, aut capo, nulli Deo immolato. Ne id quidem facit, nisi per occasionem. Abstinere a carne suilla, & vescitur ficedula. Abstinere ab anguillis, & vescitur acipenser. Nunc cum plerisque diebus omnium carniū esus sit interdictus, num æquum censes, ut ego ob infirmitatem ac superstitionem hujus aut illius de salute vitæque pericliter, cum jam omnes Christianos illud edoctos esse oporteat, ne ex rebus hujusmodi judicent

proximum? Quod si Christianæ charitatis videtur sic indulgere idiotarum aut superstitionum imbecillitati, ut hac de causa velimus eum, qui firmus est, in valetudinis aut vitæ venire discrimen, cur non idem facimus in his rebus, quæ justum ac manifestum habent scandalum? Sunt Ecclesiæ proceres, qui cum abundant Ecclesiastico censu usque ad Regum opulentiam, tamen nec docent populum, & palam impie vivunt, offenduntur idiotæ. Hic nihil datur populi scandalo, sed ab infirmis tanta firmitas exigitur, ut jubeantur credere, ni malint esse hæretici, quicquid per illos agitur, siue cum absolvunt damnantve, siue cum benedicunt aut maledicunt, siue cum largiuntur indulgentias aut retinent, tantumdem valere, ac si per Apostolum *Paulum*, *Andream*, aut *Jacobum* fuisset actum. Attamen hoc scandalum natum est ex re per se mala, & adeo non vitatur incommodo ejus unde fumitur, ut si nullum esset offendiculum apud homines, tamen vitandum erat, quod offendit oculos Dei. Ad hæc cum omnis obrectatio speciem habeat summi mali, tamen hic negligimus offendiculum infirmorum, ac fortiter animo nostro morem gerimus. In his rebus tantum, quæ hujus generis sunt, ut qui interdiciunt, egeant patrocinio, ne videantur facere adversus doctrinam Evangelicam, tantum valet scandali vocabulum, ut ob stultam superstitionem velimus periclitari fratrem, cui cibus est necessarius. An non hoc est transgredi præcepta Dei, propter traditiones hominum?

Jam dudum dicit, scio, tua pietas, eximie Præsul. Quorsum ista tam multa? An ut damnum ciborum delectum, quem comprobatur usus Ecclesiasticus? Ut ingenue dicam, cupiam omnia quæ sunt hujus generis, aut certe talium exactionem prorsus e medio sublatam, modo veræ pietatis studiis accrescat, quod decesserit ceremoniis, & hoc addatur Christianismo, quod Judaismo detractum fuerit. Quod si vulgus idiotarum absque hujusmodi observatiunculis prorsus in officio contineri nequit, nolim Christianam libertatem hujusmodi multis gravari; nolim sic adstringi conscientias, ut se credant capitale facinus admittere, si vescantur, nisi perversus & contumax animus accesserit; nolim præpostero judicio tantum his tribui, quæ per se pene nullius momenti sunt, neglectis iis, sine quibus non constat Evangelica pietas. Sed tamen hæc posteaquam publica consuetudine fixa radices egerunt, nolim seditione contemni, sed vel paulatim aboleri, vel auctoritate majorum tolli, sed ita tolli, ut interim populus ad meliora vocetur. Sed objiciet hic mihi quispiam, si non multum conducunt hujusmodi ceremoniæ, certe nihil obstant, & hætenus profunt ad pietatem, quod & admonent veræ pietatis, & ad hæc infirmis sunt pædagogi, quemadmodum Lex *Mosaica* Judæis. Et videmus quanta sit Christianorum etiam imbecillitas. Interdictus carniū esus admonet & docet omnem luxum, & quicquid luxum consequi solet, esse fugiendum. Indictum jejunium admonet ac docet ab omnibus vitiis esse temperandum. Nam id demum Deo gratum est jejunium. Hæc si placet ratio, circumcidamur eadem opera, quando circumcisio & temperat titillationes voluptatum in coitu, & admonet cor ab omnibus crassiss affectibus esse circumcidendum. Machemur victimas, ea res monet brutos animorum affectus esse domandos. Verum ut admoneamur hujusmodi figuris, satis est nobis, hæc religiose fuisse quondam observata a Judæis. Quod si pietas non periclitatur ex ceremoniis, cur *Paulus* tanto ardore ubique pugnat adversus ceremonias *Mosaicæ* Legis? Hæc si immodice adhibeantur, obruunt Evangelicam libertatem. His fidere, ut fere vulgus hominum solet, pestis est veræ pietatis. Ex his obrectare fratri, venenum est Evangelicæ Religionis. Hæc nimirum videbat *Paulus*, cum acriter belligeraretur adversus irrumpere conantem Judaïsmum. Imo si vacet, docere possim, gravissimas quasque rei Christianæ pestes ex ceremoniis nobis scaterere. Non probo contumaciam istorum, qui palam & insultantes, velut in ludibrium publicæ consuetudinis, carnes ede-

runt. Sed hætenus damno, ut docendos, admonendos, & si res poscat etiam increpandos existimem, non ut paricidii reos deferendos ad Magistratus, & rem negligendam magis, quam exagitandam, vel ob hoc, ne ex hac scintilla concitata majus nascatur incendium, & odium adversus Clerum, jam plus satis exacerbatum. Mihi displicet quicquid spectat ad seditionem. Attamen, si nullus obstat hujusmodi ceremoniis semper in majus gliscentibus, actum plane fuerit de libertate Evangelica, sed a nullis potius obfisti convenit, quam a proceribus Ecclesiæ. Sic paulatim itrepit consuetudo, quæ nobis diem Veneris pisculentum reddidit. Deinde ubi hoc successit, ademptus est & Sabbati dies. Nunc & Mercurii dies periclitatur. Et ob id genus observatiunculas videmus tot homines affligi, periclitari, denique mori, multos sibi stulte placere sibi que Christianos videri, cum sint Judæi, & harum rerum fiducia ea negligere, quæ veræ sint pietatis. Et Evangelica charitas docet afflictis opitulari. Evangelica libertas non debet hujusmodi præter modum inductis a feriis studiis avocari. Atque hætenus quidem in genere dictum sit de rebus hujusmodi, non ut patrociner contumacibus & insolentibus, sed ut excussis causæ circumstantiis dispiciat tua prudentia, ne plus minuisse fiat, quam res ipsa postulet.

Nunc meam ipsius causam paucis agam, non quod ulli bono fuerim offendiculo. Quod enim feci, non veritus fuissim ipso *Christo* aecumbente facere. Si quidem eram in eo statu, ut quivis citius judicasset miseratione dignum, quam reprehensione, sed tamen non committam, ut apud eos, quibus res, ut habet, ignota est, quisquam meum exemplum suæ prætexat licentiæ, meaque necessitate suam defendat temeritatem. Primum ego nullum hortatus sum, ut citra necessitatem carnibus vesceretur, imo potius docui publicæ consuetudini serviendum. Ipse sic affectus sum erga carnes, ut, si liceat vitam ac salutem tueri cicere ac lupino, nec pisces nec carnes sim desideraturus. Porro cum ob imbecillam corporis valetudinem & naturale quoddam odium piscium pene singulis Quadragesimis soleam periclitari, tamen frequenter ad carniū præsidia vocantibus Medicis nunquam obtemperavi, nisi semel in *Italia*, Medico jam dies aliquot mortem minitante, ni parerem: cui tamen hætenus parvi diebus paucis, ut jus carniū ovorum vitellis temperatum summerem, ab ipsis carnibus abstinere, quas etiam animus appetisset, non recipiebat stomachus, tanta erat imbecillitas. Et nunc dies aliquot in Quadragesima, idque jussu Medici, nec sine venia Pontificis, a quo jam complures annos diploma paratum est, quo nunquam antehac sum usus, quod ad carnes attinet. Jam finge me hoc absque Medici auctoritate fecisse. Quis Medicus rectius novit hoc corpusculum quam ego? Finge absque diplomate fecisse, nonne quovis diplomate melius excusat necessitas? Primum expende senectutem, perpetuam pene corpusculi hujus valetudinem: expende laborem itineris, labores studiorum, in quibus supra vires & corporis & animi versor assidue. Adhæc me viginti ferme dies pituita, imo non pituita, sed mera pestis ad mortem usque afflixit. Eadem ex intervallo recurrens, gravius etiam ac diutius nos habuit. Sub Quadragesima nos calculus cum mira quadam totius corporis affectione corripuit. Hoc malum cum sit atrocissimum & præsentis periculi, nec enim majore vitæ discrimine nituntur gravidæ, alternis pene diebus mihi recurrebat. Sic ut misera foecunditate uno die conciperem, altero niterer, tertio parerem. Hic quis sanus non diceret me esse mei ipsius homicidam, si carnibus abstinuissem? Qui *Erasmum* imitari volunt, totum imitentur, & ignoscatur. Nunc quid validis, otiosis, temulentis, ad ludibrium, non ad necessitatem edentibus, cum exemplo *Erasmi*? Restat unus scrupulus de scandalo. Suadet illud Christiana charitas, fateor, ut ubique quoad licet imbecillum offendiculo consulatur. Audio *Paulum* paratum, vel in æternum abstinere ab esu carniū potius, quam ut cum offendiculo proximi vesca-

vescatur. Sed idem, ut ante dictum est, objurgat ex cibo potuve judicantes fratres, & interim pestilentissimos commemorat, qui prohiberent vesci cibis, quos Deus parasset in usum hominum. *Cur tu, inquit, judicas servum alienum? Domino suo stat aut cadit. Et cur judicor ab aliena conscientia in eo, pro quo ego gratias ago? Qui vescitur, non vescentem non spernat, qui non vescitur, vescentem non judicat.* Itaque Pauli judicio infirmior est, qui non vescitur. Et is gravius peccat, qui judicat se meliorem, cui magis debebat cedere. Et tamen hejus infirmitati, si ex causa probabili fuerit offensus, si corrigi non possit, ad tempus cedit charitas omnibus sese attemperans. At non usquequaque. Est enim in quo monendus ac docendus est infirmus. Est in quo reprehendendus. Est in quo spernendus. Alioqui perpetuo obsequio nihil aliud, quam alere morbum imbecilliam, rectissima via est ad extinguendum omnem pietatem Evangelicam. Et tamen Paulus illic agit de imbecillitate propemodum invincibili, quod ex majorum traditione longaquo consuetudine sic alto infederit animis hominum, ut subito refelli non queat. Sic Judæi legem, in qua nati fuerunt & educati, & in ejus religiosa observatione consueverant, non ferebant abrogari. Sic aliquis ex Gentibus conversus, si vidisset Christianum accumbentem in convivio, quo simulachris immolatæ carnes proponebantur, non potuit non suspicari illum consentire superstitioni eorum quibus cum agitabat profanum convivium. Et tamen Paulus strenue clamat interim, idolum nihil esse, & fas esse vesci, quicquid in macello proponitur. Clamat Legis ceremonias ad tempus institutas ad Evangelii vigorem operere antiquari. Denique Petrus resistit in faciem, quod nondum inane Judæorum offendiculum auderet contemnere. Erat igitur aliud offendiculi genus, de quo Paulus ait, cujus occasio præbebatur ex vitæ superioris inoluta consuetudine. Nos ipsi gignimus & accersimus nobis offendiculorum hujusmodi materiam, cum videamus, quanta pestis veræ pietatis hinc nata sit vitæ mortalium. Paulus tolerat infirmos hac spe, ut proficiant ad firmitatem. Nos toti inclinamus in hæc, negligentes eorum, quæ sola vere pios faciunt. Cæterum ut ad meam causam redeam, utcunque res habet, de ratione offendiculi, nec hinc quisquam in me desiderabit, opinor, charitatem cedere eupientem infirmitati proximi. Diploma Pontificis velut antidotum opposui hujusmodi offensis. Nec enim video in quem alium usum mihi sane valeat. Deinde quantum licuit, secreto sum usus carnibus. Imo usque ad manifestum vitæ periculum in totum abstinui, sæpe contempto Medico. Quid superest, nisi ut ob superstitionem infirmitatem, ne dicam perversam temeritatem quorundam, nihil non calumniantium, etiam moriar? Impius sit, opinor, qui hoc exigit: & ipse paricida sum, si obtemperem. Christianæ charitatis est, commode interpretari, quicquid animo recte fieri potest. Nec illud oportuit nescisse Christiane doctos, jejunium & pices non esse præscriptos morbo, sed carnis luxuria periclitantibus. Quod si quis adhuc adeo supersticiosus est, si qui vescitur, hunc admonuerit hisce verbis: Frater ne quid offendas te nostrum exemplum, coactus facio quod facio: utinam essem felicior, ego tuo robori gratulor: tu noli meam imbecillitatem calumniari: satis, ut opinor, suam liberarit conscientiam.

Sed ut finiam, quemadmodum acriter arguendos ar-

bitror istos, qui seditiosa temeritate violant publicam consuetudinem, præsertim eam, quæ non pugnet cum vera pietate: ita mihi Parochi & Concionatores recte facturi videntur, si ex auctoritate Præfulum sic jejunium denuncient populo. Oportebat quidem omnem Christianorum vitam perpetua sobrietate jejunium quoddam esse, non solum a cibis, verum multo magis ab omni luxu, a cunctis voluptatibus hujus mundi, a cupiditatibus carnis, quæ militant adversus spiritum. Sed tamen adhortatur vos auctoritas Ecclesiastica, & consuetudo majorum, ut qui possunt per corporis valetudinem, ætatem, aut rei familiaris copiam, jejunio præparent animos suos diei festo. Sed Christianum sit jejunium vestrum, si gratum esse vultis Jeshu Christo, sit perfectum & absolutum. Minima jejunii portio est abstinentia ciborum. Ingratum est Deo jejunium, quo scinditur pax & concordia. Qui jejunant, gratias agant Domino pro robore corporis, quod inedia redditur aptius rebus divinis. Qui non jejunant, gratias agant Domino, qui sua benignitate variam ciborum copiam suppeditat refocillandæ imbecillitati corporum nostrorum. Qui jejunant, non hoc nomine sibi placeant, quasi rem magnam agant, nisi majora adjecerint. Qui non jejunant, tanto magis adnitantur piis studiis, ut, quod ob corporis imbecillitatem præstare non possunt, aliis studiis pensent ac farciant. Qui non abstinet, ne turbet publicam consuetudinem, vitans offendiculum infirmorum, quantum commode potest. Qui abstinet, caveat ne contra doctrinam Evangelicam & Apostolicam judicet proximum suum, ex eo quod natura sit anceps, & recte secusve fieri possit. Levius peccat, qui totam vitam coenat absque necessitate, quam qui ob cibum ac potum obtrectat ac mordet proximum, quem juxta divinum præceptum non secus amare debebat, quam seipsum. Hujusmodi monita quoniam vehementer ad rem faciunt, identidem sunt inculcanda. Quin & illud ob infirmas ac meticulosas conscientias declarari cupiam, quæ constitutiones, quos obligent, & quos non obligent: aut quatenus obligent, aut non obligent. Nec opinor in his, quæ ab homine laxari possunt, limites usque adeo angustos præscribi mea sententia. Sit hic levis & indulgens paternæ charitas. Cæterum adversus livorem, adversus obrectationem, adversus homicidia ac bella, cæterasque certas ac veras Christianæ pietatis pestes sæviat Episcoporum auctoritas. Hæc visum est ad te scribere, clarissime vir, & integerrime Præsul, non ut doceam doctissimum, aut ut meam causam agam apud tuam celsitudinem, cui noti sunt & mei labores in studiis publicæ utilitatis gratia suscepti, & animus hic meus, nullius rei minus appetens, quam cibi aut potus, & corporis imbecillitas, quam aggravat etiam senectus, & hic præfens morbus nimium hærens & argens: sed ut per te vel placem, vel sanem alios, si quos forte vel offendit factum meum, vel exemplum ad licentiam pertraxit. Quod autem hæc liberius a me disserta sunt, nihil aliud in causa fuit, nisi quod optime sentirem de tua singulari prudentia ac mansuetudine. Cum enim cogitarem generis tui nobilitatem, & moribus integerrimis, & eruditione non vulgari, denique prudentia singulari, cæterisque dotibus Episcopo decoris, non verebar ne quid raperetur in suspensionem liberius dictum de Præfulum officio. Bene valeat tua celsitudo, sanctissime Præsul. Basileæ postridie Paschæ. ANN O M D XXII.

D. E S I D E R I I E R A S M I
D E
L I B E R O A R B I T R I O
A I A T P I B H S I V E C O L L A T I O.

INTER difficultates, quæ non paucæ occurrunt in divinis Litteris, vix ullus Labyrinthus inexplicabilior, quam de *Libero Arbitrio*. Nam hæc materia jam olim Philosophorum, deinde Theologorum etiam, tum veterum, tum recentium ingenia mirum in modum exercuit, sed majore, sicut opinor, negotio quam fructu. Nuper autem renovata est per *Carolladium* & *Ecium*, sed moderatiore conflictatione: mox autem vehementius exagitata per *Martinum Lutherum*, cujus exstat de *Libero Arbitrio* assertio. Cui tametsi jam non ab uno responsum est, tamen quando ita visum est amicis, experiar & ipse, num ex nostra quoque conflictatione veritas reddi possit dilucidior. Hic scio quosdam protinus obturatis auribus reclamaturos *ἀνὰ ποταμὸν*, *Erasmus* audet cum *Luthero* congredi, hoc est, cum elephanto musca? Ad quos placandos, si tantillum silentii licebit impetrare, nihil aliud præfabor in præsentia, quam id quod res est, me nunquam jurasse in verba *Lutheri*. Proinde nemini videri debebat indignum, sicubi palam dissentirem ab illo, nimirum, ut nihil aliud, homo ab homine, tantum abest, ut nefas sit de illius aliquo dogmate ambigere, multo minus, si quis veritatis eliciendæ studio, moderata disputatione cum illo congrediatur. Certe *Lutherum* ipsum non arbitror indigne laturum, sicubi quis ab ipso dissentiat, cum ipse sibi permittat, non solum ab omnium Ecclesiæ Doctorum, verum etiam ab omnium Gymnasiorum, Conciliorum, Pontificum decretis appellare, quod cum ipse palam & ingenue profiteatur, mihi non debet apud illius amicos esse fraudi, si repeto. Proinde ne quis hanc pugnam interpretetur, qualis solet esse inter commissos gladiatores, cum unico illius dogmate conflictabor, non in aliud, nisi ut, si fieri queat, hac collisione Scripturarum & argumentorum fiat evidentior veritas, cujus indagatio semper fuit honestissima studiosis. Res sine conviciis agetur, sive quia sic magis decet Christianos, sive quia sic certius invenitur veritas, quæ sæpenumero nimium altercando amittitur. Equidem non ignorabam, quam non essem ad hanc appositus palæstram: certe vix alius quisquam minus exercitatus, ut qui semper arcano quodam naturæ sensu abhorruerim a pugnis: eoque semper habui prius in liberioribus Musarum campis ludere, quam ferro cominus congredi. Et adeo non delector assertionibus, ut facile in Scepticorum sententiam pedibus discessurus sim, ubicunque per divinarum Scripturarum inviolabilem auctoritatem & Ecclesiæ decreta liceat, quibus meum sensum ubique libens submitto, sive assequor quod præscribit, sive non assequor. Atque hoc ingenium mihi malo, quam quo video quosdam esse præditos, ut impotenter addicti sententiæ nihil ferant, quod ab ea discrepet: sed quicquid legunt in Scripturis, detorquent ad assertionem opinionis, cui se semel manciparunt: sicuti juvenes, qui puellam amant immoderatus, quocunque se vertunt, imaginantur se videre quod amant. Imo, ut, quod est similius, conferam, quemadmodum inter cos inter quos incruduit pugna, quicquid forte ad manum est, sive cantarus sit, sive discus, in telum vertitur. Apud sic affectos, quod obsecro potest esse sincerum judicium? aut quis ex hujusmodi disputationibus fructus, nisi ut uterque ab altero consputus discedat? Semper autem erunt quamplurimi tales, quales describit *Petrus* Apostolus, *indocti & instabiles, qui depravant Scripturas ad suam ipsorum perditionem*.

Itaque quod ad sensum meum attinet, fateor de

Libero Arbitrio multa variaque tradi a Veteribus, de quibus nondum habeo certam persuasionem, nisi quod arbitror esse aliquam Liberi Arbitrii vim. Legi quidem *Martini Lutheri* assertionem, & integer legi, nisi quod illic favorem quemdam in illum mihi sumpsi, non aliter quam cognitor favere solet gravato reo. Et quamquam ille rem omnibus præfidiis magnoque spiritu versat agitque, mihi tamen, ut ingenue fatear, nondum persuasit. Quod si quis vel ingenii tarditati, vel imperitiæ velit adscribere, cum hoc non contendam, modo tardioribus etiam permittant, vel discendi gratia, congredi cum his quibus Dei donum uberius contingit: præsertim cum *Luthero* minimum tribuat eruditioni, plurimum Spiritui, qui nonnunquam instillat quædam humilioribus, quæ *seque* illis negat. Hæc ad illos, qui fortiter clamant, *Luthero* plus esse eruditionis in minimo digitulo, quam *Erasmio* in toto corpore, quod ego sane nunc non refellam. Ab istis, quamlibet iniquis, tamen illud, opinor, impetrabo, ut si per me conceditur in hac disputatione *Luthero*, ne quo pacto gravetur præjudicio Doctorum, Conciliorum, Academicarum, Pontificum, & Cæsaris, ne incam causam deteriore faciat quorundam in judicando temeritas. Etiam si visus sum mihi, quod illic *Lutherus* tractat, percepisse: attamen fieri potest, ut me mea fallat opinio, eoque disputatorem agam, non judicem: inquisitorem, non dogmatistam, paratus a quocunque discere, si quid adferatur rectius aut compertius. Quamquam illud libenter persuaserim mediocribus ingeniis, in hujus generis quæstionibus non adeo pertinaciter contendere, quæ citius lædant Christianam concordiam, quam adjuvent pietatem. Sunt enim in divinis Litteris adyta quædam, in quæ Deus noluit nos altius penetrare, & si penetrare conemur, quo fuerimus altius ingressi, hoc magis ac magis caligamus, quo vel sic agnoscere mus & divinæ sapientiæ majestatem impervestigabilem, & humanæ mentis imbecillitatem. Quemadmodum de specu quodam *Corycio* narrat *Pomponius Mela*, qui primum jucunda quadam amoenitate allebat ac ducit ad se, donec altius ingressos, tandem horror quidam ac majestas Numinis illic inhabitantis submoveat. Huc igitur ubi ventum erit, mea sententia, consiliis ac religiosis etiam fuerit clamare cum *Paulo*: *O altitudo divinarum sapientiæ & scientiæ Dei, quam incomprehensibilia sunt judicia ejus, & impervestigabiles viæ ejus!* Ex cum *Esaiâ*: *Quis audivit spiritum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit: quam definire quod humanæ mentis excedit modum. Multa servantur ei tempori, cum jam non videbimus per speculum & in ænigmate, sed revelata facie Domini, gloriam contemplabimur.*

Ergo meo quidem judicio, quod ad *Librum Arbitrium* attinet, quæ didicimus e sacris Litteris, si in via pietatis sumus, ut alacriter proficiamus ad meliora, relictorum obliti: si peccatis involuti, ut totis viribus enitamus, adeamus remedium poenitentiae, ac Domini misericordiam modis omnibus ambiamus, sine qua nec voluntas humana est efficax, nec conatus: & si quid mali est, nobis imputemus: si quid boni, totum adscribamus divinæ benignitati, cui debemus & hoc ipsum quod sumus, cæterum quicquid nobis accidit in hac vita, sive lætum, sive triste, ad nostram salutem ab illo credamus immitti, nec ulli posse fieri injuriam a Deo natura justo, etiam si qua nobis videntur accidere indignis. Nemini desperandum esse veniam a Deo natura clementissimo. Hæc, inquam, tenere, meo judicio, satis erat ad Christianam pietatem, nec erat irreligiosa curiositate irrumpendum ad illa retrusa, ne dicam supervacanea: An Deus contingenter præsciat aliquid? Utrum nostra voluntas aliquid agat in his quæ per-

pertinent ad æternam salutem? An tantum patiat ab agente gratia? An quicquid facimus, five boni, five mali, mera necessitate facimus, vel patiamur potius? Sunt quædam quæ Deus omnino voluit nobis esse ignota, sicut diem mortis, & diem extremi iudicii. *Non est vestrum nosse tempora vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate, Actuum 1. & Marci XIII. De die autem illa vel hora nemo scit, neque Angeli in celo, neque Filius, nisi Pater.* Quædam voluit nos scrutari, sic ut ipsum in mystico silentio veneremur. Proinde multa sunt loca in divinis Voluminibus, in quibus cum multi divinarint, nullus tamen ambiguitatem plane rescuit: velut de distinctione Personarum: de conglutinatione nature divine & humane in Christo: de peccato nunquam mittendo. Quædam voluit nobis esse notissima, quod genus sunt, bene vivendi præcepta. Videlicet hic est sermo Dei, qui neque petendus est e sublimi consensu cælo, neque e longinquo importandus transmissio mari, sed prope adest in ore nostro & in corde nostro. Hæc omnibus ediscenda sunt, cætera rectius Deo committuntur, & religiosius adorantur incognita, quam discutiuntur impervestigabilia. Quot examina questionum vel contentionum potius nobis peperit Personarum distinctio, ratio principii, distinctio nativitatis & processione? Quas turbas concitavit in orbe digladiatio de conceptione sanctæ Virginis? Quæso quid hætenus his operosis questionibus profectum est, nisi quod magno concordie dispendio minus amamus, dum plus satis volumus sapere? Jam sunt quædam ejus generis, ut, etiam si vera essent & sciri possent, non expediret tamen ea prostituere promiscuis auribus. Fortasse verum est, quod solent garrere Sophistæ, Deum secundum naturam suam non minus esse in antro scarabei, ne quid dicam obsœcenus, quod istos tamen non pudet dicere, quam in cælo, & tamen hoc inutiliter disputaretur apud multitudinem. Et tres esse Deos, ut vere dici possit juxta rationem Dialecticæ, certe apud multitudinem imperitam magno cum offendiculo diceretur. Si mihi constaret, quod secus habet hanc confessionem, qua nunc utimur, nec fuisse institutam a Christo, nec ab hominibus potuisse institui, & ob hoc non exigendam a quoquam: item non requiri satisfactionem pro commissis: vereretur tamen eam opinionem publicare, quod videam plerosque mortales mire propensos ad flagitia, quos nunc utcumque cohibet, aut certe moderatur confitendi necessitas. Sunt quidam corporum morbi, qui minore malo tolerantur, quam tolluntur, veluti si quis in calido sanguine trucidatorum infantum lavet, ut lepra careat. Ita sunt quidam errores, quos minore perniciæ dissimules, quam convellas. Paulus novit discrimen inter ea quæ licent & ea quæ expediunt. Licet verum dicere, verum non expedit apud quoslibet, nec quovis tempore, nec quovis modo. Si mihi constaret in Synodo quippiam perperam fuisse constitutum aut definitum, liceret quidem verum profiteri, at non expediret, ne malis præberetur ansa contemnendi Patrum auctoritatem, etiam in his quæ pie sancteque statuissem: mallemeque dicere, sic illis tum pro ratione temporum probabiliter visum fuisse, quod tamen præsens utilitas suadet abrogari. Fingamus igitur in aliquo sensu verum esse, quod docuit Wiclevus, Lutherus asseruit, *Quicquid fit a nobis, non libero arbitrio, sed mera necessitate fieri*: quid inutilius quam hoc paradoxon evulgari mundo? Rursum fingamus esse verum juxta sensum aliquem quod alicubi scribit Augustinus, *Deum & bona & mala operari in nobis, & sua bona opera remunerare in nobis, & sua mala opera punire in nobis*: quantam fenestram hæc vulgo prodita vox innumeris mortalibus aperiret ad impietatem? præsertim in tanta mortalium tarditate, socordia, malitia, & ad omne impietatis genus irrevocabili pronitate? Quis infirmus sustinebit perpetuam ac laboriosam pugnam adversus carnem suam? Quis malus studebit corrigere vitam suam? Quis inducere poterit animum, ut Deum illum amet ex toto corde, qui Tartarum fecerit æternis cruciatibus ferventem, ut illic sua malefacta puniat in miseris, quasi supplicii hominum delectetur? Sic

enim interpretabuntur plerique. Sunt enim ferme mortalium ingenia crassa & carnalia, prona ad incredulitatem, proclivia ad scelera, propensa ad blasphemiam, ut non sit opus oleum addere camino. Itaque Paulus tanquam prudens dispensator sermonis divini, frequenter adhibita in consilium charitate, mavult id sequi, quod expedit proximo, quam quod ex sese licet: & habet sapientiam, quam loquitur inter perfectos, inter infirmos nihil judicat se scire, nisi *Jesum Christum*, & hunc crucifixum. Habet Scriptura sacra linguam suam, semet ad nostrum sensum attemperans. Illic enim irascitur Deus, dolet, indignatur, furit, comminatur, odit, rursus miserefcit, pœnitet, mutat sententiam, non quod hujusmodi mutationes cadant in naturam Dei, sed quod sic loqui conveniebat infirmitati tarditque nostræ. Eadem prudentia decet illos, opinor, qui dispensandi sermonis divini partes susceperunt. Quædam ob hoc ipsum noxia sunt, quod apta non sunt, quemadmodum vinum febricitanti. Proinde tales materias fortassis tractare licuerat in colloquiis eruditorum, aut etiam in Scholis Theologicis, quanquam ne hic quidem expedire putarim, ni sobrie fiat; cæterum hoc genus fabulas agere in theatro promiscuæ multitudinis, mihi videtur non solum inutile, verum etiam perniciosum. Malim igitur hoc esse persuasum in hujusmodi labyrinthis non esse terendam ætatem aut ingenium, quam Lutheri dogma vel refellere, vel asserere. Hæc verbosius præfatus merito videar, nisi pene magis ad rem pertinerent, quam ipsa disputatio.

Jam quando Lutherus non recipit auctoritatem ullius scriptoris, quantumvis approbati, sed tantum audit Scripturas canonicas, sane quam libens amplectar hoc laboris compendium. Cum enim tum apud Græcos, tum apud Latinos innumeri sint, qui vel ex professo, vel per occasionem tractant de *Libero Arbitrio*, non mediocris negotii fuerit ex omnibus colligere, quid quisque pro *Libero Arbitrio*, aut contra *Liberum Arbitrium* dixerit, & in explicandis singulorum dictorum sensibus, aut diluendis confirmandisque illorum argumentis, prolixam ac molestam operam sumere, apud Lutherum & hujus amicos etiam inanem, præsertim cum illi non solum inter sese variant, verum etiam ipsi sibi non satis constant aliquoties. Et tamen illud interim Lectorem admonitum velim, si Scripturæ divinæ testimoniis ac solidis rationibus videbimur cum *Luthero* paria facere, ut tum denique sibi ponat ob oculos tam numerosam seriem eruditissimorum virorum, quos in hunc usque diem tot seculorum consensus approbavit: quorum plerosque, præter admirabilem sacrarum Litterarum peritiam, vitæ quoque pietas commendat: quidam etiam doctrinæ Christi, quam scriptis defenderant, sanguine suo testimonium reddiderunt, quales sunt apud Græcos, *Origenes, Basilus, Chrysostomus, Cyrillus, Joannes Damascenus, Theophylactus*: apud Latinos, *Tertullianus, Cyprianus, Arnobius, Hilarius, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus*, ne recenseam interim *Thomas, Scotus, Durandus, Capreolus, Gabrieles, Egidius, Gregorius, Alexandros*: quorum in argumentando vim & argutiam non arbitror cuiquam esse prorsus contemnendam: utque interim semoveam tot Academiae, Conciliorum, ac summorum Pontificum auctoritatem. A temporibus Apostolorum ad hunc usque diem, nullus adhuc Scriptor exstitit, qui in totum tolleret vim *Liberi Arbitrii*, præter unum *Manichæum* & *Joannem Wiclevum*. Nam *Laurentius Valla*, qui propemodum videtur cum his sentire, auctoritas non multum habet apud Theologos ponderis. *Manichæi* vero dogma cum jam olim magno totius orbis consensu explosum sit & exhibilatum, tamen haud scio an minus inutile sit ad pietatem, quam *Wiclevi*. Ille enim bona malaque opera refert ad duas in homine naturas, sic tamen, ut opera bona debeamus Deo propter conditionem, & interim adversus potestatem tenebrarum relinquit causas implorandi opem conditoris, qua provecti levius peccamus, & facilius operamur bonum. *Wiclevus* autem omnia referens ad meram necessitatem, quid relinquit vel precibus nostris, vel conatui?

Igitur ut ad id, quod institueram, revertar. Si Lector viderit meae disputationis apparatus ex aequo pugnare cum parte diversa, tum illud secum expendat, utrum plus tribuendum esse iudicet tot eruditorum, tot orthodoxorum, tot sanctorum, tot martyrum, tot veterum ac recentium Theologorum, tot Academicorum, tot Conciliorum, tot Episcoporum & summorum Pontificum praedictis, an unius aut alterius privato iudicio. Non quod, ut sit in humanis confessibus, ex numero suffragiorum, aut ex dignitate dicentium metiar sententiam. Scio frequenter usu venire, ut major pars vincat meliorem: scio non semper esse optima, quae plurimis probantur: scio nunquam defuturum in indagatione veri, quod superiorum adjiciatur industria. Fateor par esse, ut sola divinae Scripturae auctoritas superet omnia mortalium omnium suffragia. Verum hic de Scripturis non est controversia. Utraque pars eandem Scripturam amplectitur & veneratur: de sensu Scripturae pugna est. In cuius interpretatione si quid tribuitur ingenio & eruditioni: quid Graecorum ingenii acutius, aut perspicacius? Quid in Litteris sacris exercitatus? Nec Latinis defuit ingenium, nec Litterarum sacrarum peritia, qui si naturae felicitate cessarent Graecis, certe monumentis illorum adjuti, potuerunt Graecorum industriam aequare. Quod si in hoc iudicio magis spectatur vitae sanctimonia, quam eruditio, vides quales viros habeat haec pars, quae statuit *Liberum Arbitrium*. Facebat odiosa, quod ajunt Jureconsulti, comparatio. Nolim enim quoddam istius novi Evangelii praedones cum veteribus illis conferre. Hic audio. Quid opus est interprete, ubi dilucida est Scriptura? Si tam dilucida est, cur tot seculis viri tam excellentes hic excutierunt, idque in re tanti momenti, ut isti volunt videri? Si Scriptura nihil habet caliginis, quid opus erat Apostolorum temporibus prophetia? Hoc erat donum Spiritus. Sed haud scio, an quemadmodum sanationes & linguae cessarunt, ita cessarit & hoc charisma. Quod si non cessavit, querendum est, in quos derivatum sit. Si in quolibet, incerta erit omnis interpretatio. Si in nullos, cum & hodie tot obscuritates torquent doctos, nulla erit interpretatio certa. Si in eos qui successerunt in locum Apostolorum, reclamabunt multis jam seculis multos succedere in locum Apostolorum, qui nihil habent spiritus Apostolici. Et tamen de illis, si caetera paria sint, probabilius praesumitur, quod Deus his infundit Spiritum, quibus tribuit ordinem, quemadmodum verisimilius credimus baptizato datam gratiam, quam non baptizato. Sed donemus, sicuti re vera donandum est, fieri posse, ut unicuique humili & idiotae revelet Spiritus, quod multis eruditis non revelavit, quandoquidem hoc nomine Christus gratias agit Patri, quod quae celasset sapientes & prudentes, hoc est, Scribas, Phariseos, & Philosophos, revelasset *maiores*, hoc est, simplicibus, & juxta mundum stultis. Et fortasse talis stultus fuit Dominicus, talis Franciscus, si licuisset illis suum sequi spiritum. Sed si Paulus suo seculo, quo vigeat donum hoc Spiritus, jubet probari spiritus, an ex Deo sint, quid oportet fieri hoc seculo carnali? Unde igitur explorabimus spiritus? Ex eruditione? Utrinque Rabini sunt. Ex vita? Utrinque peccatores. In altera totus sanctorum chorus, qui statuunt *Liberum Arbitrium*. Verum ajunt, sed homines erant. At ego jam homines confesso cum hominibus, non homines cum Deo. Audio: Quid multitudo facit ad sensum spiritus? Respondeo: Quid facit paucitas? Audio: Quid facit mitra ad intellectum Scripturae divinae? Respondeo: Quid facit sagum, aut cuculla? Audio: Quid cognitio Philosophiae ad cognitionem sacrarum Litterarum? Respondeo: Quid facit incititia? Audio: Quid facit ad intellectum Scripturae congregata Synodus, in qua fieri potest, ut nullus habeat Spiritum? Respondeo: Quid faciunt conventicula privata paucorum, in quibus verisimilius est neminem esse, qui habeat Spiritum? Paulus clamat: *An experimentum queritis inhabitantis in me Christi? Non credebatur Apostolis, nisi miracula fidem adstruxissent doctrinae: nunc quilibet sibi postulat credi, quod affir-*

2 Cor.
xiii.

met se habere Spiritum Evangelicum. Apostoli quoniam excutiebant vipers, sanabant aegrotos, excitabant mortuos, imposita manu dabant donum linguarum: ita demum creditum est, & vix creditum est illis paradoxa docentibus. Nunc cum juxta communem opinionem adferant pene *paradoxa*, nullus illorum adhuc existit, qui vel equum claudum sanare potuerit. Atque utinam quidam absque miraculis praestarent sinceritatem ac simplicitatem morum Apostolicorum, qui nobis tardiusculis essent miraculorum vice. Non haec proprie dixerim in *Lutherum*, quem de facie non novi, ac scripta hominis legens, varie afficior, verum in alios quosdam mihi propius notos, qui si quid controversiae incidit de sensu Scripturae, nobis veterum orthodoxorum interpretationem adferentibus, statim occurrunt, homines erant. Rogantibus quoniam argumento sciri possit quae sit vera interpretatio Scripturae, cum utrinque sint homines, respondent, indicio Spiritus. Si roges, cur illis, quorum aliquot etiam miraculis editis inclaruere mundo, defuerit Spiritus potius quam ipsis: sic respondent, quasi mille trecentis annis nullum fuerit Evangelium in mundo. Si requiras ab illis vitam Spiritu dignam, respondent, se fide justos esse, non operibus. Si requiras miracula, dicunt jam olim cessasse, nec opus esse jam in tanta luce Scripturarum. Hic si neget haec in parte esse dilucidam Scripturam, in qua tot summi viri caligant, circulus ad caput redierit. Jam ut demus eum, qui Spiritum habet, certum esse de sensu Scripturae, quomodo mihi constabit, quod ille sibi sumit? Quid faciam, ubi multi diversos sensus adferunt, quorum unusquisque se jurat habere Spiritum? Ad haec cum Spiritus non iisdem suggerat omnia, labi fallique potest alicubi etiam is, qui habet Spiritum. Haec adversus illos, qui tam facile rejiciunt Veterum interpretationem in sacris Libris, ac suam nobis sic opponunt, velut ex oraculo proditam. Postremo ut demus Christi Spiritum passurum fuisse, populum suum errare in levitatibus, unde non magnopere pendet hominum fallas: quis credi potest illum annis plus mille trecentis dissimulasse errorem Ecclesiae suae, nec ex tot sanctissimis viris dignum habuisse quemquam, cui hoc inspiraret, quod isti contendunt esse totius Evangelicae doctrinae caput? Verum hic, ut aliquando finiam, quid alii sibi arrogent, ipsi viderint: ego mihi nec doctrinam arrogo, nec sanctimoniam, nec fido spiritui meo: simplici tamen sedulitate proferam in medium, quae movent animum meum. Si quis docere conabitur, sciens non reluctabor veritati. Sin civiliter & absque conviciis conferenti verius quam disputanti malint maledicere, quis non desiderabit in eis spiritum Evangelicum, quem semper habent in ore? Paulus clamat: *Infirmum in fide Rom. suscipite*. Et Christus linum fumigans non exstinguit. Et Petrus Apostolus, *Siris*, inquit, *semper parati ad satis-* *faciendum omnibus postulanti- Esai.*
bus a vobis rationem, de ea *Matth.*
qua in vobis est sps, cum mansuetudine & reverentia. *xiii.*
Quod si respondebunt; Erasmus velut utrem vetulum non esse capacem multum spiritus, quod ipsi proponant orbi: si sibi tantopere fidunt, saltem eo loco nos habeant, quo Christus habuit Nicodemum, Apostoli Gamaliel. Illum licet crassum, sed discendi avidum, non repulit Dominus: hunc suspendentem sententiam, donec exitus rei doceret, quo spiritu gereretur, Discipuli non sunt adspersari. Absolvi dimidium hujus libri, in quo si persuadeo quod proposui, satius esse de rebus hujusmodi non contendere superstitiosus, praesertim apud vulgum, nihil opus est argumentatione, ad quam nunc accingor, optans, ut superet ubique veritas, quae fortassis ex collatione Scripturarum, velut ignis ex collisione silicum, emicabit. Principio negari non potest, in sacris Litteris plurima esse loca, quae plane statuere videntur *Liberum* hominis *Arbitrium*. Rursus in iisdem esse nonnulla, quae videntur in totum tollere. Constat autem Scripturam secum pugnare non posse, cum ab eodem Spiritu tota proficiscatur. Prius igitur recensebimus ea, quae nostra confirmant: mox ea, quae ex adverso stare videntur, diluere conabimur. Porro *Liberum Arbitrium* hoc loco sentimus vim humanae voluntatis, quae se possit homo applicare ad

ad ea quæ perducunt ad æternam salutem, aut ab iisdem avertere. Ab his qui statuunt *Libera Arbitrium* illud in primis proferri solet, quod legitur in libro, cui titulus *Ecclesiasticus*, sive *Sapientia Sirach*, capite xv. *Deus ab initio constituit hominem, & reliquit illum in manu consilii sui. Adiecit mandata & præcepta sua: Si volueris mandata conservare, conservabunt te, & in perpetuum fidem placitam servare. Apposuit tibi aquam & ignem, ad quod volueris, porrige manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placueris ei, dabitur illi.* Non puto quemquam excepturum hic adversus auctoritatem huius operis, quod, ut indicat *Hieronymus*, olim apud Hebræos non habitum sit in canone, cum *Ecclesia Christi* magno consensu receperit in suum canonem: neque causam video, cur Hebræi librum hunc a suo canone judicarent excludendum, cum *Parabolas Solomonis* & *Canticum amatorum* receperint. Etenim quod duos posteriores libros *Esdra*, Historiam apud *Danielem de Zusanua*, ac *Belo dracone*, *Judith*, *Hester*, aliaque nonnulla non receperunt in canonem, sed inter hagiographa numerarint, quid illos moverit, facile divinat, qui libros eos attentius legerit. Cæterum in hoc opere tale nihil obest Lectori. Hic itaque locus declarat, *Adam* nostri generis principem sic fuisse conditum, ut rationem haberet incorruptam, quæ dignosceret quid expetendum, quid fugiendum: sed addita est voluntas, incorrupta quidem & illa, sed libera tamen, ut, si vellet, posset sese a bono avertere, & ad malum deflectere. Eodem in statu conditi sunt Angeli, priusquam *Lucifer* cum suis sodalibus deficeret a conditore suo. In his qui lapsi sunt, sic penitus corrupta est voluntas, ut sese non possint ad meliora recipere: in his qui persisterunt, sic est confirmata bona voluntas, ut jam ne possit quidem sese ad impietatem deflectere. In homine sic erat recta liberaque voluntas, ut absque nova gratia potuerit in innocentia perseverare, sic tamen, ut absque præsidio novæ gratiæ non potuerit assequi felicitatem immortalis vitæ, quam suis pollicitus est Dominus *Iesus*.

Hæc tamen non possunt omnia apertis Scripturarum testimoniis convinci, tamen a Patribus orthodoxis non improbabiler differta sunt. Cæterum in *Eva* non solum voluntas corrupta videtur, verum etiam ratio, sive intellectus, unde scatent fontes omnium bonorum ac malorum. Videtur enim illi persuasisse Serpens vanas fuisse minas, quibus interdixerat Dominus, ne quid contingerent de ligno vitæ. In *Adam* magis videtur corrupta voluntas ob immodicum quemdam amorem erga sponsam suam, cujus animo maluit indulgere, quam præcepto Dei: quanquam & in hoc arbitror corruptam fuisse rationem, ex qua nascitur voluntas. Ea vis animi, qua judicamus, quam non refert sive *vñ*, id est, *mentem* aut *intellectum*, sive *λόγον*, id est, *rationem*, dicere malis, per peccatum obscurata est, non extincta, voluntas, qua eligimus aut refugimus, hæcenus depravata fuit, ut suis naturalibus præsidiiis non posset sese revocare ad meliorem frugem, sed amissa libertate cogeatur servire peccato, cui se volens semel addixerat. Sed per Dei gratiam, condonato peccato, hæcenus facta est libera, ut juxta sententiam *Pelagianorum* absque præsidio novæ gratiæ posset adipisci vitam æternam: sic tamen, ut salutem suam Deo ferret acceptam, qui & condidit & restituit liberum arbitrium: secundum orthodoxos, sic posset ope divinæ gratiæ semper adjuvantis conatum hominis perseverare in recto statu, ut tamen non careret proclivitate ad malum ex semel inoliti peccati vestigiis. Quemadmodum autem progenitorum peccatum in posteros derivatum est, ita & ad peccandum proclivitas transit in omnes, quam gratia peccatum abolens, hæcenus mitigat, ut vinci possit, non extirpari. Non quod hoc non possit gratia, sed quia nobis non expediebat. Quemadmodum autem in his qui gratia carent (de peculiari loquor) ratio fuit obscurata, non extincta, ita probabile est in iisdem voluntatis vim non prorsus extinctam fuisse, sed ad honestam inefficacem esse factam. Quod oculus est corpori,

hoc ratio est animo. Ea partim illustratur luce nativa, quæ insita est omnibus, licet non pari mensura, de quo meminit *Psalmus*: *Signatum est super nos lumen vultus tui Domine*: partim præceptis divinis ac litteris factis, quemadmodum dicit *Psalmes noster*: *Lucerna pedibus meis verbum tuum*. Unde nascitur nobis triplex legis genus: lex naturæ, lex operum, lex fidei, ut *Paulinus* utar verbis. Lex naturæ penitus insculpta mentibus omnium, tam apud *Scythas* quam apud *Græcos*, dicitur iniquum esse, si quis alteri faciat, quod sibi nolit fieri. Et Philosophi sine luce fidei, sine adminiculo divinæ Scripturæ, ex rebus conditis cognoverunt sempiternam Dei virtutem ac divinitatem, ac de bene vivendo multa præcepta reliquerunt, vehementer congruentia cum præceptis Evangelicis, multisque verbis ad virtutem adhortantur, detestantes turpitudinem. Et in his probabile est fuisse voluntatem aliquo modo propensam ad honestam, sed inefficacem ad salutem æternam, nisi per fidem accederet gratia. Lex autem operum imperat & comminatur poenam. Ea peccatum congeniat, & gignit mortem, non quod mala sit, sed quod ea præcipiat, quæ sine gratia præstare non possumus. Lex fidei, cum magis ardua præcipiat quam lex operum, tamen addita copiosa gratia, quæ per se sunt impossibilia, reddit etiam dulcia, non modo facilia. Fides igitur medetur rationi læsæ per peccatum, charitas provehit voluntatem invalidam. Lex quodammodo operum erat: *Ex omni ligno paradisi comede, de ligno autem scientiæ boni & mali ne comedas. In quacunque enim die comederis ex eo, morte morieris*. Rursum per *Mosen* lex operum lata est: *Ne quem occidas, si occideris, occideris: ne commiseris adulterium, si commiseris, lapidaberis*. Sed quid dicit lex fidei, quæ jubet diligere inimicos, quæ jubet tollere crucem quotidie, quæ jubet contemnere vitam? *Nolite timere pusillus grex, vestrum est enim regnum celorum*. Et: *Confidite, quia ego vici mundum*. Et: *Ego vobiscum sum usque ad consummationem seculi*. Hanc legem expresse runt Apostoli, cum cæsi virgis pro nomine *Iesu*, gaudentes abirent a conspectu consilii. Hinc *Paulus*: *Omnia possum in eo, qui me corroborat*. Nimirum hoc est, quod dicit *Ecclesiasticus*: *Et adiecit mandata & præcepta sua*. Quibus? Primum duobus illis generis humani principibus per seipsum: post Judaicæ genti per *Mosen* & Prophetas. Lex ostendit quid velit Deus, proponit poenam si pareas, proponit præmium si pareas. Cæterum eligendi potestatem illorum relinquit voluntati, quam illis condidit liberam & utroque volubilem. Et ideo si volueris mandata conservare, conservabunt te. Et rursum: *Ad quod volueris, porrige manum tuam*. Si latuisset hominem boni mali que discrimen ac voluntas Dei, non poterat imputari, si perperam elegisset. Si voluntas non fuisset libera, non potuisset imputari peccatum, quod peccatum esse definit, si non fuerit voluntarium, nisi cum error, aut voluntatis obligatio ex peccato nata est. Ita per vim stupræ non imputatur quod est passa. Quanquam autem hic locus, quem adduximus ex *Ecclesiastico*, peculiariter quadrare videtur in primos illos progenitores, tamen aliqua ratione ad universam posteritatem *Ada* pertinet: non pertineret autem, si nulla esset in nobis liberi arbitrii vis. Quanquam enim arbitrii libertas per peccatum vulnus accepit, non tamen extincta est: & quanquam contraxit claudicationem, ut ante gratiam propensiores simus ad malum quam ad bonum, tamen excisa non est, nisi quod enormitas criminum & assuetudo peccandi, velut in naturam versa, sic offuscat nonnunquam mentis iudicium, sic obruit arbitrii libertatem, ut illud extinctum, hæc penitus adempta videatur.

Porro quantum valeat in nobis liberum arbitrium post peccatum & ante gratiam, mire variant & veterum & recentiorum sententiæ, dum alius aliud spectat. Qui vitabant desperationem ac securitatem, sed ad spem & conatum acuere volebant homines, plus tribuebant libero arbitrio. *Pelagius* docuit semel liberata sanataque per gratiam hominis voluntate, non opus esse nova gratia, sed liberi arbitrii præsidii pertingi posse ad salutem æternam, sic tamen, ut hominis salus

debeatur Deo, sine cuius gratia voluntas hominis non erat efficaciter libera ad bonum, & hæc ipsa vis animi, quo homo cognitum bonum amplectitur, avertens se ab eo quod diversum est, beneficium est conditoris, qui potuisset pro homine ranam producere. Qui *Scoti* placitis addicti sunt, proniores sunt in favorem liberi arbitrii, cuius tantam vim esse credunt, ut homo nondum accepta gratia, quæ peccatum abolet, naturæ viribus exercere posset opera moraliter, ut vocant, bona, quibus non *de condigno*, sed *de congruo* promerentur gratiam gratum facientem, sic enim illi loquuntur. Ab his alii ex diametro, quod ajunt, dissentientes contendunt omnia illa opera, quantumvis moraliter bona, fuisse Deo detestabilia, non minus quam scelerate facta, quod genus sunt adulterium & homicidium, quod non proficerentur ex fide & charitate in Deum. Horum opinio videtur inclementior, præsertim cum Philosophi quidam ut habuerunt aliquam de Deo cognitionem, ita fieri potuit ut fiduciam quoque nonnullam & charitatem habuerint erga Deum, nec omnia fecerint ob inanem gloriam, sed amore virtutis & honesti, quod docent amplectendum non ob aliud nisi quia honestum est. Nam qui pro salute patriæ semet objicit periculis ob inanem gloriam, facit opus ex genere bonum, an moraliter bonum, nescio. Sanctus *Augustinus*, & qui hunc sequuntur, considerantes quanta sit perniciēs veræ pietatis hominem fidere suis viribus, propensiores sunt in favorem gratiæ, quam ubique *Paulus* inculcat. Eoque negat hominem obnoxium peccato posse se se reflectere ad vitæ correctionem, aut quicquam posse facere, quod conferat ad salutem, nisi gratuito Dei dono stimuletur divinitus, ut velit ea, quæ conducunt ad vitam æternam: hanc gratiam alii *provenientem* vocant, *Augustinus* operantem. Nam & fides, quæ janua est salutis, gratuitum Dei donum est. Huic additam charitatem per uberius donum Spiritus, appellat gratiam cooperantem, quod semper adsit conantibus, donec assequantur quod expetunt, sed ita tamen, ut cum simul idem opus operentur liberum arbitrium & gratia, gratia tamen dux sit operis, non comes. Quanquam hanc quoque sententiam dividunt quidam, dicentes: si consideres opus juxta naturam suam, potiore causam esse voluntatem hominis: sin juxta quod promeretur, gratiam esse potiore. Porro fides quæ præstat ut velimus salutifera, & charitas quæ præstat ne frustra velimus, non tam tempore distincta sunt quam natura: possunt tamen utraque temporariis accessibus augeri. Itaque cum gratia significet beneficium gratis datum, tres aut, si mavis, quatuor gratias ponere licebit. Unam natura insitam, & per peccatum vitiatam, ut diximus, non extinctam, quam quidam vocant influxum naturalem. Hæc omnium communis manet, etiam perseverantibus in peccato: liberum est enim illis loqui, tacere, sedere, surgere, sublevare pauperem, legere libros sacros, audire concionem, sic tamen ut ista, secundum opinionem quorundam, nihil conducant ad vitam æternam. Nec desunt tamen, qui considerata immensa Dei bonitate dicant, hæc hominem proficere hujusmodi beneficiis, ut præparetur ad gratiam, ac Dei misericordiam erga se provocet. Quanquam sunt qui negent hæc etiam fieri posse sine gratia peculiari. Hæc gratia quoniam est omnium communis, non dicitur gratia, cum re vera sit, quemadmodum majora miracula quotidie Deus edit, gignendis rebus, conservandis, & gubernandis, quam si sanaret leprosum, aut liberaret dæmoniacum. Et tamen hæc ideo non vocantur miracula, quod ex æquo quotidie præstantur omnibus. Altera est gratia peculiaris, qua Deus ex sua misericordia peccatorem nihil promeritum stimulat ad resipiscentiam, sic tamen ut nondum infundat gratiam illam supremam, quæ abolet peccatum, ac Deo gratum facit hominem. Itaque peccator adjutus secunda gratia, quam diximus operantem, displicet sibi, tamen si nondum exsistit affectum peccandi, tamen eleemosynis, precibus, intentus sacris studiis, audiendis concionibus, interpellandis piis hominibus ut pro se Deum orent, aliisque factis moraliter,

A ut vocant, bonis, summæ illius gratiæ velut candidatum quemdam agit. Existimant autem gratiam, quam nunc secundam facimus, per Dei bonitatem nulli mortalium deesse, quod divina benignitas singulis in hac vita suppediet idoneas occasiones, per quas possint resipiscere, si quod reliquum est in ipsorum arbitrio, pro viribus accommodent ad opem Numinis, velut invitantis, non compellentis ad meliora. Hoc autem putant esse in nostro arbitrio, ut voluntatem nostram applicemus ad gratiam, aut avertamus ab ea, quemadmodum in nobis est ad illatum lumen aperire oculos, ac rursus claudere. Quoniam autem immensa Dei charitas erga genus humanum non patitur hominem frustrari, etiam illa gratia, quam gratum facientem vocant, si totis viribus eam ambierit, sit ut nemo peccator debeat esse securus, nemo rursus debeat desperare: sit item illud, ut nemo pereat, nisi suo vicio. Est igitur gratia naturalis, est gratia exstimulans, licet imperfecta: est gratia, quæ voluntatem reddit efficacem, quam cooperantem diximus, quæ quod coëptum est provehit: est gratia, quæ perducit usque ad finem. Hæc tres putant eandem esse gratiam, licet ab iis quæ operantur in nobis, diversis cognominibus appellentur. Prima exstimulat, secunda prohibet, tertia consummat. Ergo qui longissime fugiunt a *Pelagio*, plurimum tribunt gratiæ, libero arbitrio pene nihil, nec tamen in totum tollunt: negant hominem posse velle bonum sine gratia peculiari, negant posse incipere, negant posse progredi, negant posse perficere sine principali perpetuoque gratiæ divini præsidio. Horum sententia satis videtur probabilis, quod relinquat homini studium & conatus, & tamen non relinquit, quod suis ascribat viribus. Sed durior est istorum opinio, qui contendunt liberum arbitrium ad nihil valere nisi ad peccandum, solam gratiam in nobis operari bonum opus non per liberum arbitrium aut cum libero arbitrio, sed in libero arbitrio, ut nostra voluntas hic nihilo plus agat, quam agit cera, dum manu plattæ fingitur in quamcunque visum est artificii speciem. Hi mihi sic fugere videntur meritorum & operum humanorum fiduciam, ut præter causam quod dici solet. Durissima videtur omnium sententia, qui dicunt liberum arbitrium inane nomen esse, nec quicquam valere aut valuisse, vel in Angelis, vel in *Adam*, vel in nobis, nec ante gratiam, nec post gratiam, sed Deum tam mala quam bona operari in nobis, omniaque quæ sunt esse meræ necessitatis. Itaque cum his duabus postremis mihi potissimum erit confictatio.

Hæc paulo loquacius nobis repetita sunt, quo *Lector* imperitior, nam crassulis scribimus crassuli, reliquam argumentationem facilius percipiat, eoque locum ex *Ecclesiastico* primum retulimus, quo originem ac vim liberi arbitrii planissime videatur depingere. Nunc expeditiore cursu reliqua Scripturarum testimonia persequemur. Id faciemus si prius admonuerimus hunc locum locus haberi in Editione *Aldina* quam hodie habeat *Ecclesiasticus* usus *Latinorum*. Non enim in Græcis additur, *conservabunt te*: quanquam eandem particulam nec *Augustinus* addit, aliquoties adducens hunc locum, & *πονηται* scripturam opinor pro *ποιουνται*. Quemadmodum igitur in paradiso proposuerat electionem vitæ ac mortis, si parueritis præcepto meo, vivetis, sin minus, moriemini. Cavete malum, eligite quod bonum est. Itidem *Genesis* capite iv. Deus loquitur *Caim*: Quare iratus es, & cur concidis faciem tuam? Nonne si bene egeris recipies, sin autem male, statim in foribus peccatum tuum aderit? Sed sub te eris apponens ejus, & tu dominaberis illius. Proponit præmium, si velit eligere quod pium est, proponit poenam, si malit sequi diversum. Et ostendit animi motus ad turpia vinci posse, nec adferre necessitatem peccandi. Cum his locis congruit, quod Dominus loquitur ad *Mosè*: Per sui ante faciem tuam viam vitæ & viam mortis. Elige quod bonum est, & incede cum eo. Quid poterat apertius dici? Deus ostendit quid bonum, quid malum, ostendit utriusque diversa præmia, mortem & vitam: eligendi libertatem relinquit homini. Ridicule siquidem dice-

diceretur, elige, cui non adesset potestas semet huc vel illuc applicandi, perinde quasi quis in bivio confitenti dicat, vides duplicem viam, utram voles ingreditur, cum altera tantum pateret. Rursum *Deuteronomio* capite xxx. *Considera quid hodie proposuerim, in conspectu tuo vitam & bonum, & e contrario mortem & malum, ut diligas Dominum Deum tuum, & ambules in viis ejus, & custodias mandata illius, & ceremonias, atque judicia, & vivas, atque multiplicet te, benedicatque tibi in terra, ad quam ingrederis possidendam. Si autem eversum fueris cor tuum, & audire nolueris, atque errore deceptus adoraveris Deos alienos, & servieris eis, prae dico tibi hodie quod pereas, & parvo tempore moreris in terra, ad quam Jordanem transmissis ingrederis possidendam. Tunc invocabo hodie caelum & terram, quod proposuerim vobis vitam & mortem, & benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam, ut & tu vivas & semen tuum. Hic rursus audis proponendi verbum, audis eligendi verbum, audis avertendi verbum, quae intempestive dicerentur, si voluntas hominis non esset libera ad bonum, sed tantum ad malum. Alioqui perinde fuerit, ac si quis homini sic alligato, ut non possit brachium nisi in laevum porrigere, diceret: ecce habes ad dextram vinum optimum, habes ad laevam toxicum, utro velis, porrige manum. Nec dissonat ab his, quod apud *Esaiam* loquitur idem Dominus: Si volueritis & audieritis me, qua bona sunt terra comedetis: si vero nolueritis, neque audieritis me, gladius vos consumet. Si non est homini ullo pacto libera voluntas ad bonum, aut si, ut quidam ajunt, nec ad bonum nec ad malum, quid sibi volunt haec verba, si volueritis, si nolueritis? magis hic congruebat, si volueris, si nolueris. Atque hujusmodi multa cum peccatoribus dicantur, non video quomodo vitari possit, quin his quoque tribuamus voluntatem aliquo modo liberam ad electionem boni, nisi malum hanc cogitationem aut animi motum dicere, quam voluntatem, quod voluntas certa sit, & ex judicio nascatur. Sic autem loquitur apud eundem Prophetam capite xxi. Si queritis, querite: convertimini & venite. Quorsum attinet hortari, ut convertantur & veniant, qui nulla ex parte suae potestatis sunt? Nonne perinde fuerit, ac si quis dicat vinculis adstricto, quem nolit solvere, move te isthinc, veni, ac sequere me? Item apud eundem Prophetam capite xliii. Congregamini & venite. Et convertimini ad me, & salvi eritis omnes fines terra. Rursum capite lxi. Consurge consurge, excutere de pulvere, solve vincula colli tui. Idem *Hieremias* capite xv. Si converteris, convertam te, & si separaveris pretiosum a vili, quasi os meum eris. Cum ait separaveris, libertatem indicat eligendi. Evidentius etiam *Zacharias* & arbitrii liberi conatum indicat, & gratiam conanti paratam: Convertimini, inquit, ad me, ait Dominus exercituum, & convertar ad vos, dicit Dominus. *Ezechielis* capite xviii. sic loquitur Deus: Si impius egeris poenitentiam ab omnibus peccatis quae operatus est, & fecerit judicium, &c. Ac mox: Omnium iniquitatum ejus, quas operatus est, non recordabor. Item: Si autem avertit se justus a justitia sua, & fecerit iniquitatem. In hoc capite toties reperitur, avertit se, fecit, operatus est, in bonam partem & in malam. Et ubi sunt qui negant hominem quicquam agere, sed pati tantum ab operante gratia? Projicite, inquit, a vobis omnes iniquitates. Et: Quare moriemini domus Israel? Nola mortem peccatoris, revertimini & venite. Deplorat pius Dominus mortem populi sui, quam ipse operatur in illis? Si ille non vult mortem, utique nostrae voluntati imputandum, si perimus. Caeterum quid imputes illi, qui nihil potest agere neque boni neque mali? His qui nullo modo suae voluntatis compotes sunt, frustra canit hanc cansionem *Psalmes* ille mysticus: Declina a malo, & fac bonum, inquire pacem, & persequere eam. Sed quorsum attinet hujus generis aliquot recensere loca, cum tota divina Scriptura plena sit hujusmodi hortamentis? Convertimini in toto corde vestro. Convertatur vir a via sua mala. Pravaricatores redite ad cor. Et: Convertatur unusquisque a via sua mala, & penitebit me mali, quod cogitavi facere eis propter malitiam studiorum eorum. Et:*

Si non audieritis me ut ambuletis in lege mea. Cum fore nihil aliud sonet Scriptura quam conversionem, quam studium, quam conatum ad meliora. Haec omnia frigeant oportet semel inducta necessitate vel benefactioni, vel male.

Nequo minus frigeant illae tot sollicitationes, tot minae, tot exhortationes, tot exprobrationes, tot obtestationes, tot benedictiones ac maledictiones factae ad eos qui se verterunt ad meliora, aut qui converti recusant. Quamquam bona ingenuis peccator. Video quod populus iste dura cervicis sit. Popule meus quid facis? Item: Judicia mea profecerunt. Et: Si populus meus audisset me, fructus in vineis meis ambulasset. Qui vult videre dies bonos, prohibeat linguam suam a malo. Cum audis qui vult, audis liberam voluntatem. Haec cum nusquam non occurrant, nonne statim succurrit Lectori, quid polliceris ex conditione, quod in tua unius voluntate situm est? Quid exoptulas, cum quicquid a me sit, seu boni, seu mali, tu geras in me velim noli? Quid exprobras, cum in me non sit tueri quod dederas, nec excludere malum quod inmittis? Quid obtestaris, cum totum ex te pendeat, & res ex tua geratur sententia? Quid benedicis, quasi functus sim meo officio, cum tuum sit quicquid gestum est? Quid maledicis, cum necessitate peccarim? Quorsum autem attinent tot examina praecceptorum, si non est cuiquam ullo pacto in manu servare quod praecceptum est? Sunt enim qui negant hominem quantumvis justificatum dono fidei & charitatis, ulum Dei praecceptum implere posse, sed omnia bona opera, quoniam in carne fiunt, ad damnationem profectura fuisse, ni Deus ob meritum fidei ignosceret illa per suam misericordiam. Atqui sermo, quem per *Mosese* loquitur Dominus *Deuteronomio* capite xxx. declarat non solum in nobis situm quod praecipitur, verum etiam in proclivi, cum ait: Mandatum hoc, quod ego praecipio tibi hodie, non supra te est, neque procul positum, nec in caelo situm, ut possis dicere: quis nostrum valuit ad caelum ascendere, ut deferat illud ad nos, ut audiamus atque opere compleamur? neque trans mare positum, ut causeris & dicas, quis e nobis poterit mare transire, & illud ad nos usque deferre, ut possimus audire quod praecceptum est? sed juxta est sermo valde ex ore tuo & in corde tuo, ut facias illum. Et tamen illic loquitur de praeccepto omnium maximo, ut revertaris ad Dominum Deum tuum in toto corde tuo & in tota anima tua. Et quid sibi vult hoc, si tamen audieris, si custodieris, si revertaris, si nihil horum ullo pacto situm est in nostra potestate? Non adnitar in hujusmodi recitandis esse copiosus, cum utriusque Testamenti libri talibus undique referti sint, ut qui talia studet conquirere, nihil aliud quam, quod dici solet, per mare quaerat aquas. Itaque bona sacrae Scripturae pars, ut dixi, videbitur fringere, si ultimam aut penultimam opinionem receperis. Reperiuntur autem in divinis Libris quaedam loca, quae contingentiam ac mutabilitatem etiam quamdam Deo tribuere videntur. Quod genus est illud quod legimus *Hieremia* capite xviii. Si poenitentiam egerit gens illa a malo suo, quod loquutus sum adversus eam,agam & ego poenitentiam super malo, quod cogitavi ut facerem ei: si fecerit malum in oculis meis, & non audierit vocem meam, & ego poenitentiam agam super bono, quod loquutus sum ut facerem ei. Neque vero nescimus hic Scripturam sacram hominum more loqui, quod & aliis non raro facit, cum in Deum nulla cadat mutabilitas. Sed ex irato propitius fieri dicitur, cum nos ad meliora respicientes dignatur sua gratia: rursus ex propitius iratus, cum ad deteriora relapsos punit & affligit. Rursum *iv. Regum* capite xx. audit *Ezechias*, Morieris tu, & non vivas. Ac mox post lachrymas audit per eundem Prophetam: Audui orationem tuam & vidi lachrymas, & conservavi te, & cetera. Idem *ii. Regum* capite xii., *David* per *Nathan* audit a Domino: Non recedet gladius de domo tua usque in sempiternum, & cetera. Mox ubi dixerat, Peccavi Domine, audit mitior rem sententiam: Dominus quoque transulit peccatum tuum, non morieris. In his atque hujusmodi locis, quemadmodum tropus sermonis excludit mutabilitatem a Deo,

ita vitari non potest, quin intelligamus in nobis esse voluntatem huc & illuc flexilem: quæ si necessitate flectitur ad malum, cur imputatur peccatum: si necessitate flectitur ad bonum, cur Deus ex irato fit propitius, cum nihilo plus illic debeatur nobis gratiæ? Atque hæcenus quidem ex veteri Testamento, de quo fortasse causetur aliquis, nisi hæc essent ex eorum genere, quæ non solum obliterata non sunt per lucem Evangelicam, verum etiam plus vigoris acceperunt.

Veniamus igitur ad novi Testamenti libros. Ac primum occurrit locus ex Evangelio, quo Christus deplorans excidium urbis Hierosolymorum, ita loquitur: *Hierusalem, Hierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui missi sunt ad te, quoties volui congregare te, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas suas, & noluisti?* Si cuncta fiunt necessitate, nonne merito Hierosolyma poterat respondere deploranti Domino, Quid inanibus lachrymis te mæceras? Si tu volebas nos auscultare Prophetis, cur eos misisti? Cur nobis imputas quod tua voluntate, nostra necessitate factum est? Tu volebas nos congregare, & idem in nobis volebas, cum hoc ipsum operatus sis in nobis, quod noluerimus. Atqui in verbis Domini non accusatur in Judæis necessitas, sed prava ac rebellis voluntas. Ego volui congregare, tu noluisti.

Rursus alibi: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata.* Qua fronte diceretur, si vis, cui voluntas libera non est? Item: *Si vis perfectus esse, vade & vende, & cætera.* Item Luca ix. *Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* In præcepto tam difficili, tamen audis mentionem voluntatis nostræ. Ac mox: *Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet eam.* Nonne frigent omnia præclara præcepta Christi, si nihil tribuitur humanæ voluntati?

Ego autem dico vobis. Ego autem dico vobis, &c. Et: *Si diligitis me, mandata mea servate.* Quanta apud Joannem inculcatio mandatorum? Quam male conjunctio si congruit meræ necessitati? *Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint. Si vis perfectus esse.* Jam ubi toties est operum bonorum & malorum mentio, ubi mentio mercedis, ibi non intelligo, quo pacto locus sit meræ necessitati. Neque natura, neque necessitas habet meritum. Sic autem Dominus noster Jesus loquitur Matth. v. *Gaudete & exultate, quia merces vestra copiosa est in celis.* Quid sibi vult parabola de operariis conductis in vineam? An operarii sunt qui nihil operantur? Datur denarius ex pacto velut operæ præmium. Dicit aliquis, merces dicitur quod a Deo quodammodo debetur, qui suam fidem obstrinxit homini, si crediderit promissis ipsius. Atqui hoc ipsum credere, opus est in quo nonnulla functio est liberi arbitrii, cum sese applicat ad credendum, aut avertit. Cur collaudatur servus qui Domini sortem sua auxerit industria? Cur damnatur ignavus & cessator, si nihil ibi nostrum est? Rursus capite xxv. cum invitat omnes ad consortium æterni regni, non commemorat necessitatem, sed ipsorum benefacta, dedistis cibum, dedistis potum, collegistis hospitem, vestistis nudum, &c. Rursus, hæc dicit, qui a sinistris sunt, exprobrat non necessitatem, sed voluntariam operum omissionem. Vidistis esurientem, data est benefaciendi occasio, non dedistis cibum, &c.

Jam nonne omnes Evangelicæ quoque literæ plenæ sunt exhortationibus: *Venite ad me qui onerati estis, vigilate, orate, peccate, quarite, pulsate, videte, cavete?* Quid sibi volunt tot parabola, de custodiendo verbo Dei, de occurrendo sponso, de nocturno suffossore, de domo fundanda super petram? Nimirum ad studium, ad conatum, ad industriam nos excitant, ne pereamus negligentes Dei gratiam. Hæc aut frigida videntur, aut supervacanea, si cuncta referantur ad necessitatem. Idem dicendum est de minis Evangelicis: *Va vobis Scriba, va vobis hypocrita, va tibi Corozaim.*

Frigeant & exprobrationes illæ: *O generatio ineredula & perversa, quam diu ero vobiscum, quam diu vos patiar, serpentes, progenies viperarum, quomodo fugietis a judicio gehennæ?* Ex fructibus, inquit Dominus, eorum cognoscetis eos. Fructus opera dicit, ea nostra vocat: at

ea nostra non sunt, si cuncta geruntur necessitate. Orat in cruce: *Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt.* Quanto justius excusasset eos, quia non est illis libera voluntas, nec possunt si velint aliter facere. Rursus Joannes: *Dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ipsius.* Quomodo datur potestas ut filii Dei fiant, qui nondum sunt, si nostræ voluntatis nulla est libertas? Cum quidam offensi verbis Domini, discessissent ab eo, dixit proximis Discipulis: *Nunquid & vos vultis abire?* Si illi non discesserant sua sponte, sed necessitate, cur cæteros interrogat, num & ipsi velint? Sed non erimus molesti Lectori recensendis hujusmodi locis omnibus, quorum ut non est numerus, ita sua sponte facile cuique occurrunt. Dispiciamus autem & apud Paulum, strenuum assertorem gratiæ, & perpetuum expugnatorem operum legis, reperire liceat, quod statuatur liberum arbitrium. Atque in primis occurrit locus in Epistola ad Romanos capite ii. *An divitias, inquit, bonitatis ejus & patientia & longanimitatis contemnis? An ignoras quod benignitas Dei ad penitentiam te adducit?* Quomodo imputatur contemptus præcepti, ubi non est libera voluntas? aut quomodo Deus invitat ad penitentiam, qui auctor est impoenitentia? aut quomodo justa est damnatio, ubi judex cogit ad maleficium? Et tamen Paulus paulo ante dixerat: *Scimus enim, quoniam judicium Dei est secundum veritatem in eos qui talia agunt.* Audis actionem, audis judicium secundum veritatem. Ubi mera necessitas? Ubi voluntas nihil aliud quam patiens? Vide, vero cui malum illorum imputet Paulus: *Secundum autem duritiam tuam & impenitentem cor, thesaurizas tibi iram in die ira & revelationis justis judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus.* Et hic audis justum Dei judicium, audis opera digna supplicio. Quod si Deus sua tantum bona opera, quæ per nos operatur, imputaret nobis ad gloriam & honorem & immortalitatem, plausibilis esset benignitas. (quanquam & hic admiscet Apostolus secundum patientiam boni operis, & rursus quærentibus vitam æternam) Cæterum qua justitia infligitur ira, indignatio, tribulatio, angustia, homini velut operanti malum, qui nihil operatur sponte, sed omnia facit necessitate? Jam qui consistunt illæ Pauli collationes de currentibus in stadio, de brabeo, de corona, si nihil est tribuendum nostro conatui? Ad Corinth. capite ix. *An nescitis quod hi qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit brabeum, sic currite ut comprehendatis &c.* Ac mox: *Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.* Corona non datur nisi certantibus, & præmii loco datur, tanquam hunc honorem promeritis. Rursus ad Timotheum prima capite vi. *Certa, inquit, bonum certamen fidei, apprehende vitam æternam.* Ubi certamen est, ibi conatus voluntarius, ibi periculum est, ne, si cesses, perdas præmium. Non itidem fit ubi mera necessitate eveniunt omnia. Rursus ad eundem Epistolæ secundæ capite ii. *Nam & qui certat in agone, non coronatur, nisi qui legitime certaverit.* Ac paulo superius: *Labora sicut bonus miles Christi.* Meminit & agricolæ laborantis: certanti datur corona, militanti salarium: agricola fructum percipit. Item ejusdem Epistolæ capite iv. *Bonum, inquit, certamen certavi: cursum consummavi. In reliquum reposita est mihi corona justitia, quam reddet mihi Dominus in illa die, justus judex.* Mihi difficile videtur certamen, coronam, justum judicem, reddendi, certandi verbum conjungere cum omnium rerum mera necessitate, cum voluntate nihil agente, sed tantum patiente. Jacobus item hominum peccata non tribuit necessitati, ac Deo in nobis operanti, sed ipsorum depravatæ concupiscentiæ: *Deus, inquit, neminem tentat, sed unusquisque tentatur a concupiscentia sua abstractus & illectus: deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum.* Malefacta hominum Paulus vocat opera carnis, non opera Dei, videlicet hoc appellans carnem, quod Jacobus vocat concupiscentiam. Et in Actis audit Ananias: *Cur tentavit Satan cor tuum?* Paulus item ad Ephesios capite ii. mala opera tribuit Spiritui hujus aeris, qui operatur in filiis diffidentia. *Qua communicatio Christo cum Belial? Aut facite.*

facite, inquit, arborem bonam, & fructus ejus bonos, aut facite arborem malam, & fructus ejus similiter malos.

Qua igitur fronte quidam Deo, quo nihil potest esse melius, tribuunt fructus pessimos? Quamquam autem humana concupiscentia sollicitatur a Satana, aut rebus extraneis, aut aliqui per occasionem rei quæ est in homine, tamen sollicitatio non adfert peccandi necessitatem, si velimus obniti implorato divino præsidio: quemadmodum Spiritus Christi provocans nos ad bene agendum, non adfert necessitatem, sed opem. Consentit cum Jacobo Ecclesiasticus cap. xv. Nemi mandavis Deus impie agere, & nemini dedit spatium peccandi. At qui cogit, plus facit quam si mandet. Sed evidentius est, quod scribit Paulus 2 ad Timotheum 11. Si quis ergo se emundaverit ab istis, erit vas in honorem. Quomodo emundat se, qui nihil agit omnino? Scio hic subesse tropum, sed in præsentia mihi satis est, quod hic sermo multum dissonat ab his, qui volunt omnia tribuere meræ necessitati. Concinit huic illud 1 Joan. v. Omnis qui habet hanc spem in eo, sanctificat se, sicut & ille sanctus est. Admittam hic tropum, si vicissim illi nobis in aliis locis permittent tropi præsidium. Et tamen nimis impudens fuerit tropus, si quis interpretetur, sanctificat se, id est, velit nolit sanctificatur a Deo. Abjiciamus, inquit Paulus, opera tenebrarum. Et: Expoliantes veterem hominem cum actibus suis. Quomodo jubemur abjicere & exluere, si nihil agimus? Item ad Romanos vii. Nam velle adjacet mihi, perficere autem bonum non invenio. Hic Paulus videtur fateri, esse in hominis potestate, velle quod bonum est, atqui hoc ipsum velle benefacere, bonum est opus, alioqui nec velle malum erit in malis. Cæterum extra controversiam est, voluisse occidere, malum esse. Rursum 1. ad Corinthios xiv. Spiritus, inquit, Prophetarum Prophetis subjectus est. Si quos agit Spiritus Sanctus, sic agit, ut sit illis liberum, si velint, obtinescere: multo magis hominis voluntas ex sese sui juris est. Nam hi, quos agit spiritus phanaticus, nec tacere possunt si velint, & sæpe non intelligunt ipsi quid loquantur. Eodem pertinet illud quod admonet Timothæus: Noli negligere gratiam, qua in te est. Declarat enim in nobis esse, avertere animum a gratia data. Item alibi: Et gratia ejus in me vacua non fuit. Significat se non defuisse gratiæ divinæ. Quomodo non defuit, qui nihil egit? Petrus Epistol. ii. cap. 1. Vos autem, inquit, omnem curam subinserentes ministratæ in fide vestra virtutem, &c. Ac mox: Quapropter fratres, magis satagite, ut per bona opera certam vocationem vestram & electionem faciatis. Vult nostram sollicitudinem jungi gratiæ divinæ, ut per gradus virtutum perveniamus ad perfectionem.

Sed jam dudum vereor, ne cui videar in his congerendis immodicus, cum nusquam non occurrant in divinis Voluminibus. Cum enim scribat Paulus 11. ad Timotheum capite 111. Omnis enim Scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum &c. Nihil horum videtur habere locum, ubi mera & inevitabili necessitate geruntur omnia. Quorsum pertinent tot encomia sanctorum apud Ecclesiasticum capite xlii. & sequentibus aliquot, si nihil debetur industria nostræ? Quid sibi vult ubique laudata obedientia, si ad bona simul & mala opera tale sumus instrumentum Deo, quale securis est fabro? At tale instrumentum sumus omnes, si verum est dogma Wyclevi. Omnia & ante gratiam, & post gratiam, bona pariter ac mala, quin & media, mera necessitate geri: quam sententiam approbat Lutherus. Quod ne quis a me confictum causetur, ipsius verba subscribam ex Assertionibus: Unde, inquit, & hunc articulum necesse est revocare. Male enim dixi, quod liberum arbitrium ante gratiam sit res de solo titulo, sed simpliciter debui dicere, liberum arbitrium est figmentum in rebus, seu titulus sine re, quia nulli est in manu quippiam cogitare mali aut boni, sed omnia, ut Wyclevi articulus Constantiæ condemnatus recte docet, de necessitate absoluto eveniunt. Hactenus Lutheri verba recitavimus. Multa loca prudens prætereo, quæ sunt in Actis & in Apocalypsi, ne molestinus sim Lectori. Hæc tam multa non sine causa

A moverunt eruditos ac sanctos viros, ne in totum tollerent liberum arbitrium. Tantum abest ut spiritu Satanæ fuerint instigati, sibi que damnationem accerserint, fidentes operibus suis.

Nunc tempus est, ut ex adverso recensamus aliquot Scripturarum testimonia, quæ videntur prorsus tollere liberum arbitrium. Ea sane nonnulla sunt obvia nobis in sacris Voluminibus, sed in his duo præcipua sunt, ac cæteris evidentiora, quorum utrumque sic tractat Paulus Apostolus, ut prima specie nihil omnino tribuere videatur vel operibus nostris vel liberi arbitrii viribus. Alter locus est Exodi capite ix. & tractatur a Paulo Epistolæ ad Romanos capite ix. Induravitque Dominus cor Pharaonis, & non audivit eos. Et rursus: Idcirco autem posui te, ut ostendam in te fortitudinem meam, & narratur nomen meum in omni terra. Paulus sic explicat, adducens similem locum, qui est Exodi xxxii. Moysi enim dixit: Miserebor cuicumque misereor, & commiserabor quemcumque commiseror. Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. Alter est apud Malachiam capite i. & tractatur apud Paulum capite ix. Nonne frater erat Jacob, dicit Dominus? Et dilexi Jacob, Esau autem odio habui, Paulus sic explicat, Cum enim nondum nati essent, aut aliquid boni egissent aut mali, ut secundum electionem propositum Dei maneres, non ex operibus, sed ex vocante, dictum est ei, quia major serviet minori, sicut scriptum est: Jacob dilexi, Esau autem odii habui. Quoniam autem absurdum videtur, ut Deus,

qui non solum justus est, verum etiam bonus, indurasse dicatur cor hominis, ut per illius malitiam, suam illustraret potentiam: Origenes libro xpi apxwv tertio sic explicat nodum, ut fateatur occasionem indurationis datam a Deo, culpam tamen in Pharaonem rejiciat, qui sua malitia factus sit obstinatio per hæc, per quæ debebat ad poenitentiam adduci, quemadmodum ex eodem imbre terra culta producit fructum optimum, inculta spinas ac tribulos: & quemadmodum ex eodem sole cera liquefit, limus durescit: ita lenitas Dei, quæ tolerat peccantem, alios adducit ad poenitentiam, alios reddit obstinatiores in malitia. Misereatur ergo eorum, qui Dei bonitatem agnoscunt resipiscunt. Indurantur autem qui dilati ad poenitentiam, neglecta Dei bonitate, proficiunt ad deteriora. Tropum autem, quo dicitur fecisse, qui dedit occasionem, probat primum ex consuetudine sermonis popularis, quo vulgo pater dicit filio, ego te perdidisti: quod errantem non statim punierit. Usus est simili tropo Esaias capite lxi. Quare errare nos fecisti Domine de visis tuis, indurasti cor nostrum, ne timeremus te? Hunc locum juxta sententiam Origenis interpretatur Hieronymus. Indurat Deus, cum non statim castigat peccantem, & misereatur, cum mox per afflictiones ad poenitentiam invitat. Sic apud Osea loquitur iratus: Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatae. Rursus misericorditer castigat in Psalmo lxxxviii. Visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum. Eodem tropo dixit Hieronimus capite xx. Seduxisti me Domine, & seductus sum, fortior me fuisti, & invaluisti. Seducere dicitur qui non statim revocat ab errore, quod ipsum existimat Origenes interim conducere ad perfectiorem sanitatem, quemadmodum periti Chirurghi malunt tardius obducere cicatricem vulneri, quo magis educta per hiatum vulnere sanie, succedat perpetua sanitas. Annotat & illud Origenes, quod ait Dominus: In hoc ipsum excitavi te, non in hoc ipsum feci te. Alioqui Pharaon non fuisset impius, si talem condidisset Deus, qui contemplatus est omnia opera sua, & erant valde bona. Nunc utroque vertibili voluntate conditus, suapte sponte deflexit ad malum, dum suo animo maluit obsequi, quam Dei jussis obtemperare. Hac autem Pharaonis malitia Deus abusus est in suam gloriam, & ad salutem populi sui, quo magis perspicuum esset, homines frustra conari, qui Dei voluntati resistunt: quemadmodum prudens Rex aut paterfamilias sævitia quorundam, quos odit tamen, ad puniendos improbos abutitur. Nec tamen ideo vis sit nostræ voluntati, si rerum eventus in manu Dei est, aut si ille conatus hominum pro suo arcano

Rom.
vi.

no consilio alio vertit, quam illi destinarant. Quem admodum igitur malorum conatus vertit in bonum piolum, ita bonorum conatus non assequuntur quod expectunt, nisi adiuti gratuito Dei favore. Nimirum hoc est quod subjicit *Paulus*: *Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei*. Prævenit Dei misericordia voluntatem nostram, comitatur eandem in conando, dat felicem eventum. Et tamen interim volumus, currimus, assequimur, sic tamen ut hoc ipsum quod nostrum est adscribamus Deo, cujus sumus toti.

Satis autem explicant nodum de præscientia, quod non imponat necessitatem voluntati nostræ, sed mea sententia vix alius felicius quam *Laurentius Valla*. Nec enim præscientia causa est eorum quæ eveniunt, cum & nobis contingat multa præscire, quæ non ideo eveniunt, quia præscimus, sed ideo præscimus, quod sint eventura. Quemadmodum non ideo fit eclipsis solis, quod eam Astrologi futuram prædixerint, sed ideo futuram prædixerunt, quod esset futura. Cæterum de voluntate ac destinatione Dei difficilior est quæstio. Vult enim Deus eadem quæ præscit. Nam aliquo modo velit oportet, qui quod præscit futurum, tamen non impedit, cum ipsi sit in manu. Et hoc est quod subjicit *Paulus*: *Voluntati ejus quis resistit*, si miseretur cui vult, si indurat quem vult? Etenim si esset Rex, qui quicquid vellet, efficere, neque quisquam posset obistere, facere diceretur quicquid vellet. Ita Dei voluntas, quoniam est principalis causa omnium quæ fiunt, videtur nostræ voluntati necessitatem inducere. Nec hanc quæstionem explicat *Paulus*, sed objurgat disputantem: *O homo tu quis es, qui respondes Deo?* Verum objurgat impie obmurmurantem, veluti si herus dicat servo responsatori, Quid tua refert, quare sic jubeam, tu fac quod jubeo? aliud responsurus, si servus prudens ac benevolus modeste cupiat a domino discere, quare velit hoc fieri, quod in speciem videretur inutile. Voluit Deus male perire *Pharaonem*, & juste voluit, & bonum erat illum perire: nec tamen ille coactus est Dei voluntate, ut pertinaciter esset impius. Veluti si dominus sciens pravam ingenium servi committeret illi munus, in quo daretur occasio peccandi, quo deprehensus lueret poenas in exemplum aliorum, præscit illum peccaturum & usurum ingenio suo, & vult eum perire, & vult eum aliquo pacto peccare, nec tamen excusatur servus, qui suapte malitia peccavit. Jam enim antea commeritus est, ut omnibus prodita ipsius malitia det poenas. Verum unde sumes initium meritorum, ubi est perpetua necessitas, & ubi nunquam fuit libera voluntas?

Quod autem de rerum eventu diximus, quia Deus frequenter alio vertit quod agitur, quam destinarant homines, ut in plerisque verum est, ita non est perpetuo verum: & frequentius accidit in malis quam in bonis. Judæi crucifigentes Dominum, destinarant illum in totum abolere: hoc impium illorum consilium Deus vertit in gloriam Filii sui, & in salutem totius mundi. Sed *Cornelius* ille Centurio, qui bonis operibus ambiebat favorem Numinis, assequutus est quod volebat. Et *Paulus* consummato cursu assequutus est coronam, quam ambiebat. Hic non excutiam, an Deus, qui est sine controversia primaria & summa causa omnium quæ fiunt, quædam sic agat per causas secundarias, ut ipse interea nihil agat: an sic agat omnia, ut secundariæ causæ tantum cooperentur causæ principali, tamen non sunt alioqui necessariæ. Certe dubitari non potest, quin Deus, si velit, possit omnium secundariorum causarum naturalem effectum in diversum vertere. Videlicet efficere potest, ut refrigeret & humectet ignis, ut duret & exsiccat aqua, ut obscurat sol, ut rigeant flumina, ut fluant rupes, ut servet venenum, ut interimat cibus. Quemadmodum ignis fornacis *Babylonica* tres pueros refocillavit, & idem *Chaldeos* exussit. Id quoties facit Deus, miraculum dicitur. Hac ratione potest adimere gustum palato, judicium oculis, ingenii, memoriæ, voluntatisque vires obstupescere, & ad id quod ipsi visum fuerit cogere. Quemadmodum fecit in *Balaam*, qui venerat ut malediceret,

A nec potuit: aliud loquebatur lingua, aliud volebat animus. Cæterum quod in paucis sit, non pertinet ad generalem sententiam. Et tamen in his quicquid Deus vult, ex justis causis vult, licet nobis aliquoties incognitis. Huic voluntati nemo potest resistere, sed ordinatæ voluntati, sive, ut Scholæ vocant, voluntati signi, nimium sæpe resistitur. An non restitit *Hierosolyma*, quæ noluit congregari, cum Deus voluerit?

B Sed dixerit aliquis: Interim duplici nomine necessitas est in rerum eventis, quod nec præscientia Dei falli possit, nec voluntas impediri. Non omnis necessitas excludit liberam voluntatem, quemadmodum Deus Pater necessario gignit Filium, & tamen volens ac libere gignit, quia non coactus. Potest & in humanis rebus aliqua poni necessitas, quæ tamen non excludat libertatem nostræ voluntatis. Præsciebat Deus, & quod præsciebat aliquo modo volebat, fore ut *Judas* prodideret Dominum. Itaque si spectes Dei præscientiam infallibilem, & voluntatem immutabilem, necessario eventurum est, ut *Judas* prodatur Dominum, & tamen *Judas* poterat mutare voluntatem suam, aut certe poterat non suscipere voluntatem impiam. Dices: Quid si mutasset? Non fuisset falsa Dei præscientia, nec impedita voluntas, cum hoc ipsum præsciturus fuerit ac voluturus, quod esset mutaturus voluntatem. In his qui rem Scholastica subtilitate discutiunt, recipiunt necessitatem consequentis, consequentis necessitatem rejiciunt. Nam his verbis solent explicare quod sentiunt. Fatentur enim necessario consequi, quod *Judas* proditurus fuerit Dominum, si hoc ab æterno voluntate efficaci voluit Deus: at negant consequi, quod ideo necessario proditurus sit, cum ex sua prava voluntate suscepit impium negotium. Sed non est hujus instituti, hoc genus argutias persequi. Jam quod dictum est, *Induravit Dominus cor Pharaonis*, potest eodem accipi sensu, quo accipitur illud *Pauli*, *Tradidit illos in reprobum sensum*: ut idem opus sit peccatum, & poena peccati. Sed quos tradit Deus in reprobum sensum, utique tradit ob merita præcedentia, veluti *Pharaonem*, quod tot signis provocatus, noluerit dimittere populum: *Philosophos*, quod cum Dei divinitatem nossent, coluerint lapides & ligna. Verum ubi mera perpetuaque necessitas est, nulla possunt esse merita, neque bona, neque mala. Ad hæc, negari non potest, quin ad omnem actum concurrat operatio divina, cum omnis actio res quædam sit, atque etiam bonum quoddam sit, velut adulteram complecti, aut hoc ipsum velle. Cæterum actus malitia non proficiscitur a Deo, sed a nostra voluntate, nisi quod Deus, ut dictum est, dici posset aliquo sensu malitiam voluntatis operari in nobis, quod eam sinat ire quo velit, nec revocet per suam gratiam. Ita perdidisse dicitur hominem, qui cum servare posset, passus est perire. Sed hisce de rebus satis, quod ad hunc locum attinet.

E Nunc ad alterum de *Esaü* & *Jacob*, de quibus nondum natis oraculo responsum est: *Major serviet minori*, ut habetur *Genesis* xxv. Sed hæc vox non proprie pertinet ad hominis salutem: potest enim Deus velle, ut homo, velit nolit, servus sit, aut pauper, ut tamen non rejiciatur ab æterna salute. Cæterum quod attexit ex *Malachia* capite 1. *Jacob dilexi, Esaü autem odio habui*: si litteram urgeas, Deus nec amat quemadmodum nos amamus, nec odit quemquam, cum in hunc non cadant affectus hujusmodi. Præterea, quod coeperam dicere, videtur illic loqui Propheta non de odio quo damnamur in æternum, sed de afflictione temporaria: veluti dicitur ira ac furor Dei. Reprehenduntur illic, qui volebant exstruere *Idumaam*, quam Deus volebat manere dirutam. Porro quod attinet ad tropologiam, nec omnes Gentes dilexit Deus, nec omnes Judæos odit, sed ex utraque gente quosdam elegerat, ut hoc testimonium apud *Paulum* non admodum pugnet ad probandam necessitatem, sed potius ad retundendam arrogantiam Judæorum, qui credebant sibi proprie deberi gratiam Evangelicam, quod essent posteritas *Abrahæ*, & Gentes abominabantur, nec recipiebantur ad Evangelicæ gratiæ consortium. Id paulo

Exod.
vii.
Rom. i.

lo post explicans dicit : *Quos & vocavit, non solum ex Judæis &c.* Quoniam autem Deus quos odit aut diligit, ex justis causis odit aut diligit, non magis officit libertati arbitrii odium & amor, quo prosequitur nascituros, quam quo natos. Nondum natos odit, quia certo præscit illos gesturos odio digna : natos odit, quia committunt odio digna. Judæi, qui erant populus dilectus, rejecti sunt : & Gentes, qui non erant populus, receptæ sunt. Quare Judæi recisi sunt ab olea ? quia noluerunt credere. Quare insitæ Gentes ? quia obedierunt Evangelio. Hanc causam adfert ipse Paulus : *Propter incredulitatem, inquit, fracti sunt, utique quia credere noluerunt.* Et ex electis facit spem ut rursus inserantur, si relicta incredulitate voluerint credere : & insitis injicit metum, ne excidantur, si averterint sese a gratia Dei. Tu, inquit, *fide stas, noli altum sapere, sed time.* Ac mox : *Ut non sitis vobismet ipsis sapientes.* Hæc nimirum arguunt Paulum hoc illic agere, ut reprimat Gentium simul & Judæorum arrogantiam.

Tertius locus est *Esaiæ XLV. Va qui contradicis factori suo, testa de samsis terra. Nunquid dicet lutum figulo suo : Quid facis ? & opus tuum absque manibus est ?* Sed evidentius apud *Hieremiam cap. XVIII.* *Nunquid sicut figulus iste non posero vobis facere domus Israël ? Ecce, sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea.* Hæc testimonia magis pugnant apud Paulum, quam apud Prophetas, unde decerpta sunt. Paulus enim ita recenset : *An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere, aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam ? Quod si Deus volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa ira apta ad integritum, ut ostenderet divitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparavit in gloriam &c.* Uterque locus Prophetæ objurgat populum obmurmurantem Domino, quod affligeretur ad emendationem. Horum impias voces retundit Prophetæ, quemadmodum Paulus retudit hanc impiam responsionem : *O homo tu quis es.* In his autem non aliter debemus nos submittere Deo, quam figuli manibus obtemperat lutum udum. Verum hoc non adimit in totum liberum arbitrium, nec excludit voluntatem nostram voluntati divinæ cooperantem ad salutem æternam. Etenim apud *Hieremiam* mox sequitur cohortatio ad poenitentiam, quem locum ante retulimus. Ea frustra fit, si ex necessitate fiunt omnia. Porro, quod hîc Pauli sermo non pertinet ad excludendam in totum liberi arbitrii vim, sed ad retundendam impiam murmurantem Judæorum adversus Deum, qui ob pervicacem incredulitatem rejiciebantur a gratia Evangelii, Gentibus ob credulitatem receptis, satis explicat secunda Epistola ad *Timoth. capite II.* *In magna autem, inquit, domo non solum sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia, & quadam quidem in honorem, quadam vero in contumeliam. Si quis ergo se emundaverit ab istis, eris vas in honorem sanctificatum, & utile Domino, ad omne opus bonum paratum.* Hujusmodi vero similitudines docendi gratia sic adhibentur in Litteris sacris, ut tamen non quadrent per omnia. Alioqui quid stultius, quam si quis dicat matulæ Samiæ : Si te ipsam expurgaris, eris vas utile & honorificum : verum hoc recte dicitur testæ rationali, quæ monita potest sese accommodare ad voluntatem Domini. Præterea, sit sane simpliciter homo Deo, quod lutum est in manu figuli, quaecunque vas fingitur, nulli imputabitur, nisi figulo, præsertim si talis sit figulus, qui lutum etiam ipsum suo arbitrio creavit ac temperavit. Hic vas, quod ideo nihil commeruit, quia sui juris non est, conjicitur in ignem æternum. Ad id igitur interpretemur parabolam, cujus docendi gratia adhibita est. Quod si velimus omnes ejus partes superstitione ad id quod propositum est accommodare, cogemur multa ridicula dicere. Figulus hic facit vas in contumeliam, sed ex meritis præcedentibus, quemadmodum rejecti Judæos quosdam, sed ob incredulitatem. Rursus ex Gentibus facit vas honorificum ob credulitatem. Jam qui nos urgent sacræ Scripturæ verbis, ac similitudinem de figulo & massa volunt simpliciter accipi, cur non concedunt nobis, ut alterum lo-

cum, *Si quis se emundaverit, simpliciter accipiamus ?* ^{2 Tom.} Et ita Paulus reperietur sibi contradicere. In priore loco totum ponit in manu Dei, hîc totum ponit in manu hominis. Et tamen uterque locus sanus est, quamquam aliud hic, aliud agit ille. Prior occludit os obmurmurantis Deo, posterior invitat ad industriam, ac deterret a securitate aut desperatione. Non dissimilis huic locus est *Esaiæ cap. X.* *Nunquid gloriabitur securis contra eum, qui secat in ea, aut exaltabitur ferra contra eum, a quo trahitur ?* Quomodo si elevetur virga contra elevatam se, & exaltetur baculus, qui utique lignum est. Hæc dicta sunt adversus impium Regem, cujus sævitia Deus abusus fuerat ad castigandum populum suum. At is ea, quæ gerebantur divino permisso, tribuebat suæ sapientiæ suisque viribus, cum fuisset organum iræ divinæ. Organum erat, sed vivum & rationale. Quale si esset securis & ferra, non absurde dicerentur & ipsæ aliquid agere una cum fabro. Servi sunt instrumenta viva dominorum, ut docet *Aristoteles*, qualia forent securæ, ferræ, ligones, aratrum, si per se moveri possent, quemadmodum tripodes ac lebetes, quos sic fabricatus erat *Vulcanus*, ut sua sponte venirent in certamen. Herus præscribit, suppeditat ea quibus est opus, neque quicquam possit efficere servus absque domino, & tamen nemo dicat servum nihil agere, domini jussis obsequentem. Porro similitudo adhibita non valet ad tollendam arbitrii libertatem, sed ad retundendam arrogantiam Regis impii, non Deo, sed suo robori suæque sapientiæ tribuentis quod gesserat. Neque vero difficile diluitur quod adducit *Origenes ex Ezechiele : Auferam cor lapideum ab eis, & immittam eis cor carneum.* Simili figura posset dicere præceptor discipulo solæcissanti : *Eximam tibi linguam istam barbaricam, & inseram Romanam : nihilo secius tamen a discipulo requirit industriam, tametsi citra præceptoris operam non posset discipulus mutare linguam. Quid est cor lapideum ? Cor indocile & obstinatum in malitia. Quid est cor carneum ? Cor docile & obsequens gratiæ divinæ. Qui statuunt liberum arbitrium, nihilo secius fatentur animum malis obstinatum, non posse ad veram poenitentiam emollefcere, nisi adjuncte gratia coelesti. Qui docilem reddit, exigit & tuum conatum, ut doctus evadas. David orat : *Cor mundum crea in me Deus.* Et Paulus dicit : *Qui se* ^{1 Psal. I.} *emundaverit.* *Ezechiel* dicit : *Facite vobis cor novum, & spiritum novum.* Contra, David clamat : *Es* ^{1 Psal. L.} *spiritum rectum innova in visceribus meis.* David orat : *Es omnes iniquitates meas dele.* Contra *Joannes* : *Omnis qui* ^{1 Joan.} *habet hanc spem in eo, sanctificat se, sicut & ille sanctus est.* David orat : *Libera me de sanguinibus Deus.* Prophetæ reclamatione : *Solve vincula colli tui, captiva filia* ^{1 Esaiæ} *Sion.* Et Paulus : *Abjiciamus opera tenebrarum.* Item *Rom.* *Petrus : Deponentes omnem malitiam & omnem dolum, & simulationes &c.* Paulus ad *Philipp. II.* *Cum metu,* ^{1 Petri} *inquit, & tremore vestram salutem operamini.* Atque idem prioris ad *Corinthios XII.* *Idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Hujus generis plulquam sexcenta loca sunt in divinis Litteris. Si nihil operatur homo, cur dicit : *Operamini ?* Si quid agit homo, cur dicit : *Deus operatur omnia in omnibus ?* Quorum altera si quis ad suum commodum detorqueat, nihil agit homo. Altera si quis ad suam causam urgeat, totum facit homo. Quod si nihil agit homo, nullus est locus meritis. Ubi non est locus meritis, ibi nec suppliciis, nec præmiis locus est. Si totum agit homo, non est locus gratiæ, cujus mentionem toties inculcat Paulus. Non secum pugnat Spiritus Sanctus, cujus afflatu proditæ sunt Canonice Litteræ. Utraque pars amplectitur & agnoscit inviolabilem Scripturæ majestatem. Sed interpretatio querenda quæ nodum explicet. Qui tollunt liberum arbitrium, sic interpretabuntur : *Ad quod velis, extende manum, id est, gratia extendet manum tuam ad quod ipsa velit. Facite vobis cor novum, id est, gratia Dei faciet in vobis cor novum. Omnis qui habet hanc spem, in eo sanctificat se, id est, gratia sanctificat ipsum. Et, abjiciamus opera tenebrarum, id est, gratia abjiciat.* Toties occinitur hæc cantio in divinis*

Litteris: *Fecit iustitiam, operatus est iniquitatem.* Id quoties occurrit, exponemus, Deus fecit & operatus est in illo iustitiam & iniquitatem. Jam si proferam hic veterum orthodoxorum, aut etiam Conciliorum interpretationem, mox reclamabitur, homines erant. Atqui in interpretatione tam violenta tortaque non licebit mihi dicere, *Lutherus homo est?* Sane penes istos victoria est, si ipsis licet, utcumque causæ commodum est, interpretari Scripturas, nobis nec Veterum interpretationem sequi licebit, nec nostram adferre in medium. Et hæc Scriptura dilucidior est, quam ut egeat interprete, *extende manum ad quod voles*, id est, gratia extendet manum tuam, ad quod ipsa volet, quod probatissimi Doctores interpretati sunt, somnium erit, non enim dicam quod alii non tacuerunt, instinctus Satanæ. Atqui hæc loca, quæ videntur inter se pugnare, facile rediguntur in concordiam, si nostræ voluntatis conatum cum auxilio divinæ gratiæ copulemus. In comparatione figuli & securis, mordicus urgent nos verbis simpliciter intellectis, quoniam ita commodum est causæ ipsorum, hic parum pudenter recedunt a verbis divinæ Scripturæ, videlicet non multo verecundius interpretantes, quam si quis dicat *Petrus scribere*, & alius interpretetur, non ipse scribit, sed alius scribit in ædibus ejus.

Nunc experiamur, quantum habeant roboris, quæ *Martinus Lutherus* adducit ad subruendam liberi arbitrii potestatem. Adducit enim ex *Genesios* capite vi. & viii. *Non permanebit spiritus meus in homine in æternum, quia caro est.* Hoc loco Scriptura non accipit carnem simpliciter pro impio affectu, quemadmodum aliquoties usurpat *Paulus*, cum opera carnis jubet mortificari, sed pro infirmitate naturæ proclivis ad peccandum. Quemadmodum *Corinthios* carnales appellat, quod nondum essent capaces solidioris doctrinæ, velut infantes etiamnum in *Christo*. Et *Hieronymus* in *Questionibus Hebraicis* indicat, apud Hebræos aliud haberi quam nos legimus, nimirum ita: *Non judicabit spiritus meus homines istos in sempiternum, quia carnes sunt.* Quæ verba non severitatem Dei, sed clementiam sonant. *Carnes* enim appellat infirmæ conditionis, & ad malum proclives: spiritum autem vocat indignationem. Negat itaque se velle illos æternis suppliciis servare, sed velle misericorditer hic poenas de illis sumere. Et tamen hoc dictum non pertinet ad universum genus hominum, sed tantum ad illius ætatis homines nefandis vitiis corruptissimos. Et ideo dicit, *in hominibus istis.* Nec tamen simpliciter ad universos illius ætatis homines pertinebat, quandoquidem laudatur *Noë* ut vir justus & Deo gratus. Eodem modo dissolvi potest, quod adfertur ex ejusdem operis capite viii. *Sensus enim & cogitatio cordis humani prona sunt ad malum ab adolescentia sua.* Et capite vi. *Cuncta cogitatio cordis intenta est ad malum omni tempore.* Proclivitas autem ad malum, quæ est in plerisque hominibus, non adimit in totum libertatem arbitrii, etiam si vinci in totum non potest, sine auxilio gratiæ divinæ. Quod si nulla pars resipiscentiæ pendet ab arbitrio, sed omnia necessitate quadam geruntur a Deo, cur inibi datum est hominibus spatium poenitendi? *Eruntque dies illius centum & viginti annorum.* Nam *Hieronymus* in *Questionibus Hebraicis* hunc locum referri vult non ad spatium humanæ vitæ, sed ad tempus diluvii, quod indultum est, ut interim, si vellent, resipiscerent: si nollent, digni viderentur ultione divina, qui lenitatem Domini contempsissent. Porro quod adducit ex *Esaïæ* capite xl. *Suscepit de manu Domini pro omnibus peccatis suis, Hieronymus* de divina vindicta interpretatur, non de gratia reddita pro malefactis.

Rom. v. Quamquam enim *Paulus* dicit: *Ubi abundavit peccatum, superabundavit & gratia*: non tamen consequitur ex hoc, quod ante gratiam gratum facientem non possit homo, adjutus auxilio Dei, per opera moraliter bona, sese præparare favori divino, quemadmodum legimus de *Cornelio* Centurione nondum baptizato, ac nondum afflato Spiritu Sancto: *Preces & elemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam apud Deum.* Si omnia

opera mala sunt quæ fiunt ante gratiam illam summan, an opera mala conciliant nobis favorem Dei? Jam quod adfert ex *Esaïa* capite eodem: *Omnis caro fenum, & omnis gloria ejus quasi flos fani. Exsiccatum est fenum, & flos ejus decidit. Quia spiritus Domini sufflavit in illud, verbum autem Domini manet in æternum:* mihi videtur violentius trahi ad gratiam & liberum arbitrium. Siquidem hoc loco spiritum accipit *Hieronymus* pro indignatione divina, carnem pro infirma hominis conditione, quæ nihil valet adversus Deum: *fenum* pro gloria, quæ nascitur ex felicitate rerum corporalium. *Judas* gloriabantur in templo, in præputio, in victimis: *Græci* gloriabantur in sapientia sua. Verum per Evangelium revelata ira Dei de cælo, exsiccata est omnis illa gloria. Nec tamen omnis affectus hominis est caro, sed est qui dicitur anima, est qui dicitur spiritus, quo nitimur ad honesta, quam partem animi, rationem vocant, aut *λογιστικόν*, id est, principalem, nisi forte in Philosophis nullus fuit ad honesta nixus, qui docuerunt milles oppotendam mortem citius, quam admittendam turpitudinem, etiam si sciremus futurum ut & ignorarent homines, & Deus ignosceret. Quamquam sæpe corrupta ratio male judicat. *Nescitis*, inquit Dominus, *cujus spiritus* Luc. ix. *fuistis.* Errore quærebant vindictam, quod ad preces *Helia* descendisset olim ignis de cælo, qui absumpsit *Pentecontarchos* cum suo comitatu. Esse autem & in bonis spiritum humanum diversum a spiritu Dei, declarat *Paulus* ad *Romanos* viii. *Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei.* Quod si quis contendat, id quod est in hominis natura præstantissimum, nihil aliud esse quam carnem, hoc est, affectum impium: huic facile assentiar, si quod asseverat, sacræ Scripturæ testimonio doceat. *Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex spiritu, spiritus est.* Porro *Johannes* docet eos, qui credunt Evangelio, ex Deo nasci, ac fieri filios Dei, atque adeo Deos. Et *Paulus* distinguit hominem carnalem, qui non sapit ea quæ Dei sunt, a spirituali, qui omnia dijudicat. Rursus alius vocat novam creaturam in *Christo*. Si totus homo etiam renatus per fidem nihil aliud est quam caro, ubi spiritus & spiritu natus? ubi filius Dei? ubi nova creatura? Super his doceri velim. Interim abutar Veterum auctoritate, qui semina quædam honesti tradunt insita mentibus hominum, quibus aliquo modo vident & expetunt honesta, sed additos affectus crassiores, qui sollicitant ad diversa.

Porro voluntas huc aut illo versatilis dicitur arbitrium, quæ tametsi ob relictam in nobis peccati proclivitatem fortasse propensior est ad malum quam ad bonum, tamen nemo cogitur ad malum, nisi consentiat. Rursus quod recitat ex *Hieremia* cap. x. *Scio, Domine, quoniam non est hominis via ejus, nec viri est, ut ambulet & dirigat gressus suos: magis ad rerum lætarum & tristium eventus pertinet quam ad potestatem liberi arbitrii.* Frequenter enim cum maxime cavent homines, ne quid incurrant mali, maxime malis involvuntur. Nec ob id adimitur libertas voluntatis, vel his qui patiuntur, quia malum venturum non præviderant: vel his qui inferunt, quia non eodem animo affligunt inimicos, quo Deus per illos hoc facit, nimirum ut castiget. Quod si maxime torqueas ad liberum arbitrium, nemo non fatetur, absque Dei gratia neminem posse rectum vitæ cursum tenere, & quotidie oramus: *Dirige Domine Deus in conspectu tuo psal. v. viam meam*, nihilo secius tamen interim annitimur & ipsi pro viribus. Oramus: *Inclina cor meum Deus in psal. testimonia tua.* Qui petit auxilium, non deponit conatum. Iterum *Proverborum* xvi. *Homini est præparare cor, Domini autem est gubernare linguam.* Et hoc ad eventa rerum pertinet, quæ possunt accidere aut non accidere, citra dispendium salutis æternæ. Quomodo autem est hominis præparare cor, cum *Lutherus* affirmet omnia necessitate geri? Ad idem eodem in loco dicit: *Revela Domino opera tua, & dirigentur cogitationes tuæ.* Audis opera tua, audis cogitationes tuas, quorum neutrum dici potest, si Deus in nobis operatur

tur omnia & bona & mala. *Initium vita bona, misericordia & veritas*, &c. Aliaque inibi multa leguntur, quæ faciunt pro his qui statuunt liberum arbitrium. Quod autem citat ex eodem capite, *Omnia propter semetipsum operatus est Dominus, etiam impium ad diem malum*, Deus non condidit ullam naturam ex se malam, & tamen sic sua ineffabili sapientia temperat omnia, ut mala quoque vertat in bonum nostrum & in gloriam suam. Nec enim *Luciferum* condidit malum, sed sua sponte deficientem reservat æternis suppliciis, & per hujus malitiam exercet pios, punit impios. Neque multo magis urget, quod refert ex capite xx. *Sicut divisiones aquarum, ita cor Regis in manu Domini, quocunque voluerit inclinabit illud*. Non statim cogit, qui inclinatur: & tamen nemo negat, ut dixi, Deum posse vim facere cogitationi hominis, extundere quod volebat, & aliam voluntatem inferere, quin & mentem ipsam potest adimere. Nec ideo tamen non manet in nobis regulariter liberum arbitrium. Quod si *Solomon* sentit hic, quod interpretatur *Lutherus*, cum omnia corda sint in manu Domini, cur hoc ceu peculiare pronunciat de corde Regis? Hic locus magis consentit cum eo quod legimus *Job xxxiv. Qui regnare facit hominem hypocritam, propter peccata populi*. Item *Esaiæ iii. Et dabo pueros principes eorum, & effeminati dominabuntur eis*. Cum Deus propitius populo suo, inclinatur animum Regis ad bona, non adfert illius voluntati necessitatem. Cæterum ad malum inclinare dicitur, cum offensus populi peccatis, non revocat animum stulti Principis ad rapinas, ad bella, ad tyrannidem propensum, sed finit illum suis affectibus præcipitem agi, quo per illius malitiam castiget populum. Quod si quando fieret, ut Deus Regem ita committeret impelleret ad malitiam, nihil est necesse peculiarem casum trahere ad sententiam generalem. Hujusmodi testimoniorum, cujusmodi *Lutherus* profert e *Proverbiis*, ingens acervus undiquaque colligi poterat, sed magis faceret ad copiam quam ad victoriam. Tale genus argumentorum *Rhetores* solent in mediam aciem conjicere. Sunt enim hujusmodi pleaque, ut adhibita commoda interpretatione, vel a libero arbitrio stare, vel contra liberum arbitrium pugnarè queant. Illud telum *Lutherus* existimat *Achilleum* & inevitabile, quod *Christus* in Evangelio *Joannis xv. ait: Sine me nihil potestis facere*. Atqui mea sententia potest ad hoc non uno modo responderi. Primum, vulgo nihil agere dicitur, qui non assequitur id quod expetit, & tamen frequenter aliquosque promovet, qui conatur. In hoc sensu verissimum est, nos sine *Christo* nihil posse facere: loquitur enim illic de fructu Evangelico, qui non contingit nisi manentibus in vite, qui est *Christus Jesus*. Hoc tropo dixit *Paulus: Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus*. Quod minimi momenti est, ac per se inutile, nihil appellat. Item i ad *Corinth. cap. xiii. Si charitatem non habuerit, nihil sum*. Et mox: *nihil mihi prodest*. Rursus ad *Romanos* capite iv. *vocat ea qua non sunt, tanquam sint*. Rursus ex *Osea*, non populum vocat, populum contemptum & rejectum. Simili figura dictum est in *Psalms: Ego sum vermis, & non homo*. Alioqui si quis urgeat hac voce nihil, ne peccare quidem licebit sine *Christo*. Nam *Christum* hic opinor dici gratiam ejus, nisi confugiant ad illud jam explosum, peccatum esse nihil. Et hoc in aliquo sensu verum est, quandoquidem nec sumus, nec vivimus, nec movemur sine *Christo*. Atqui isti donant nonnunquam liberum arbitrium absque gratia valere ad peccandum. Donarat hoc *Lutherus* ipse in principio suæ assertionis. Eodem pertinet quod ait *Joannes Baptista: Non potest homo accipere quicquam, nisi fuerit ei datum de celo*. Nec ideo consequitur nullam esse vim aut usum liberi arbitrii. Quod ignis calefacit, e celo venit, quod nos juxta naturæ sensum expetimus utilia & refugimus noxia, e celo est, quod post lapsum impellitur voluntas ad meliora studia, e celo est, quod lachrymis, eleemosynis, precibus assequimur gratiam, quæ nos Deo gratos reddit, e co-

lo est. Nec interim nihil agit nostra voluntas, quam non assequutura quod conatur, nisi adjutrice gratia: sed quoniam minimum hoc est, quod per nos agitur, totum Deo transcribitur, quemadmodum navita, qui navim in portum deduxit e gravi tempestate incolumem, non dicit, ego servavi navim, sed Deus servavit: & tamen illius ars & industria non fuit otiosa. Similiter agricola convehens uberem proventum ex agris in horrea, non dicit, ego dedi tam copiosam annonam, sed Deus dedit: & tamen interim quis dicat agricolam nihil egisse ad proventum frugum? Sic & vulgo loquuntur: Deus dedit tibi pulchros liberos, cum ad hos gignendos non defuerit opera patris. Et Deus restituit me sanitati, cum nonnihil adjuvarit Medicus: quemadmodum dicimus, Rex devicit hostes, cum tamen duces & milites navarint bonam operam. Nihil provenit absque cœlesti pluvia, & tamen terra bona producit fructum, terra mala nihil adfert boni fructus. Sed quoniam humana opera nihil efficit, nisi accesserit favor divinus, summa tribuitur divino beneficio. *Nisi Dominus adificaverit domum, in vanum laborant qui adificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam*. Nec tamen interim in ædificando cessat cura fabrorum, nec in custodiendo vigilantia excubitorum. Jam, non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis: prima specie videtur tollere liberum arbitrium, sed re vera adimit nobis sollicitudinem anxiam præmeditandi, quid simus dicturi in negotio *Christi*: alioquin peccarent concionatores, qui se studio præparant ad sacram concionem. Nec omnibus hoc expectandum, si quando Discipulis rudibus Spiritus infudit quod dicerent, quemadmodum infudit & Linguarum donum. Et si quando infudit, tamen in dicendo voluntas eorum consentiebat afflatui Spiritus, simulque agebat cum agente. Atque hoc sane est liberi arbitrii. Nisi forte recipimus sic Deum loquutum per os Apostolorum, quemadmodum loquebatur *Balaamo* per os asinæ. Sed magis urget quod est apud *Joannem vi. Nemo potest venire ad me, nisi Pater meus traxerit eum*. Trahendi verbum videtur sonare necessitatem, & excludere voluntatis libertatem. Verum hic tractus non est violentus, sed facit ut velis, quod tamen potes nolle, quemadmodum ostendimus puero malum, & accurrit, ostendimus ovi ramum salicis virentem, & sequitur: ita Deus pulsat animam nostram sua gratia, & volentes amplectimur. Sic accipiendum & illud quod habetur apud eundem capite xiv. *Nemo venit ad Patrem nisi per me*. Sicut Pater glorificat Filium, Filius Patrem, ita Pater trahit ad Filium, Filius ad Patrem. Sic autem trahimur, ut mox volentes curramus. Sic legis in *Cantico: Trahe me post te, curremus* &c.

Ex *Paulinis* Epistolis aliquot loca colligi possunt, quæ videntur omnem liberi arbitrii vim subvertere: quod genus est illud 2 *Corinth. iii. Non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis quasi ex nobis, sed omnis nostra sufficientia ex Deo est*. Verum hic duobus modis succurri potest libero arbitrio. Primum enim quidam orthodoxi Patres tres gradus faciunt operis humani: primus est cogitare, secundus velle, tertius perficere. Atque in primo quidem ac tertio nullum locum tribuunt libero arbitrio quicquam operandi. Animus enim a sola gratia impellitur, ut cogitet bonum, & a sola gratia peragitur, ut perficiat quod cogitavit. Cæterum in medio, hoc est, in consensu, simul agit gratia & humana voluntas: sic tamen, ut principalis causa sit gratia, minus principalis nostra voluntas. Quoniam autem summa rei tribuitur illi, qui totum contulit ad perficiendum, non est quod homo ex bono opere sibi quicquam asserat, cum hoc ipsum, ut possit consentire & cooperari gratiæ divinæ, Dei munus sit. Deinde hæc præpositio, *ex*, sonat originem ac fontem, eoque *Paulus* distincte refert a nobis quasi ex nobis, *ἀπὸ τῶν ὡς ἐξ τῶν*, id est, *ex nobis ipsis*. Hæc dici poterant etiam ab illo qui donaret, hominem naturæ viribus efficaciter velle bonum, quandoquidem

dem nec eas vires habet ex sese. Quis enim negat omne bonum a Deo velut a fonte proficisci? Atque id frequenter inculcat *Paulus*, ut adimat nobis arrogantiam ac fiduciam nostri, quod & alibi facit: *Quid habes quod non accepisti? Si accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* Gloriam audis, quam retundit hoc dicto. Idem audisset servus, qui Domino lucrum ex usurarum partum adnumerat, si sibi vindicasset laudem bene collocatæ operæ. Quid habes quod non accepisti? Et tamen ob strenue navatam operam collaudatur a Domino. Eandem cantionem canit *Jacobus* 1. *Omne datum optimum, & omne donum perfectum desursum est descendens.* Item *Paulus* ad *Ephesios* 1. *Qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ.* Et hæc eo pertinent, ne quid arrogemus nobis, sed omnia referamus accepta gratiæ divinæ, qui nos aversos vocavit, qui per fidem purificavit, qui hoc ipsum donavit, ut nostra voluntas possit esse *εὐεργετὸς* illius gratiæ, quamquam hæc vel ad omnia satis abunde sit sola, nec opus habeat ullo humanæ voluntatis auxilio. Cæterum quod est ad *Philipp.* cap. 11. *Deus enim operatur in nobis & vult & perficere, pro bona voluntate:* non excludit liberum arbitrium: cum enim ait, *pro bona voluntate*, si referas ad hominem, ut interpretatur *Ambrosius*, intelligis bonam voluntatem simul agere cum agente gratia. Ac mox inibi præcedit: *Cum metu & tremore vestram salutem operamini.* Unde colligis & Deum operari in nobis, & voluntatem ac sollicitudinem nostram simul adniti cum Deo. Eam interpretationem ne quis putet rejiciendam, præcedit, ut dictum est, hunc locum, *vestram ipsorum salutem operamini, ὑπὲρ ἑσθὲ*, quod verius significat *operari*, quam verbum *εὐεργετῶν*, quod Deo tribuitur, ὁ *εὐεργετῶν* *εὐεργετῶν* vero proprie, quod agit & impellit. Sed ut idem polleant *ὑπὲρ ἑσθὲ καὶ ὑπὲρ ἑσθὲ*, certe locus hic docet & hominem operari & Deum. Quid autem operatur & homo, si idem est nostra voluntas Deo, quod argilla figulo? *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis.* Hoc Apostolis dictum est. Et tamen in *Actis* *Petrus* legitur loquutus: *Tunc repletus Spiritu Sancto Petrus dixit ad eos.* Quomodo cohærebunt hæc inter se contraria, tu non loqueris, sed Spiritus, & *Petrus* loquutus est plenus Spiritu Sancto, nisi quod Spiritus sic loquitur in Apostolis, ut simul & ipsi loquantur obtemperantes Spiritui, & tamen verum est, eos non loqui, non quod nihil agant, sed quod ipsi non sint principales sermonis auctores. Itidem de *Stephano* legimus: *Et non poterant resistere sapientia & Spiritui qui loquebatur:* & tamen ipse loquitur apud concilium. Ita *Paulus*: *Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus.* Et tamen justus apud eundem ex fide vivit. Quomodo igitur vivens non vivit? quia Spiritui Dei fert acceptum quod vivit. Et ad *Corinth.* 1. capite xv. *Non autem ego, sed gratia Dei, qua mecum est.* Si nihil egerat *Paulus*, cur ante dixerat, se fecisse: *Sed abundantiis*, inquit, *illis omnibus laboravi.* Si verum erat quod dixerat, cur hic corrigit quasi perperam dictum? Nimirum huc spectabat correctio, non ut intelligeretur nihil egisse, sed ne videretur suis viribus adscribere, quod auxiliante Dei gratia gesserat. Igitur insolentiae suspicionem excludit ea correctio, non operis societatem. Non enim vult Deus ut homo sibi quicquam tribuat, etiamsi quid esset quod merito posset sibi tribuere. Cum *feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, servi inutiles sumus, quod debuimus facere, fecimus.* An non rem egregiam præstiterit, qui servavit omnia præcepta Dei? Qualis an omnino quisquam reperitur nescio. Et tamen qui hoc præstiterint, jubentur dicere, *servi inutiles sumus.* Non negantur fecisse, sed docentur vitare periculosam arrogantiam. Aliud loquitur homo, aliud loquitur Deus. Homo dicit, servus sum, & servus inutilis. Quid Dominus? *Euge serve bone & fidelis.* Et: *Jam non dico vos servos, sed amicos.* Eisdem pro servis fratres appellat. Et qui se vocant servos inutiles, Deus appellat filios suos: atque hi ipsi qui se nunc prædicant servos inutiles, audiunt a Domino: *Venite bene-*

dicti Patris mei: & audiunt commemorari sua beneficia, quæ ipsi se fecisse nesciebant. Arbitror autem præcipuam esse clavem ad divinæ Scripturæ intelligentiam, si spectemus quid eo in loco agatur: hoc animadverso, conveniet ex parabolis aut exemplis illud excerpte, quod ad institutum pertinet. In parabola de oeconomico, qui submovendus ab officio fraude mutat codicillos debitoris Domini, quam multa sunt, quæ nihil faciunt ad sensum parabole? hoc tantum excerptitur, magno cuique studio conandum esse, ut dotes a Deo acceptas largissime effundat juvandis proximis, antequam mors occupet. Itidem in parabola, quam modo attigimus: *Quis vestrum habens servum Luc. arantem, aut pascemem boves, qui regresso de agro dicat illi statim, transi & recumbe, & non dicit, para quod canem, & præcinge te, & ministra mihi donec manducem & bibam, & post hæc tu manducabis & bibes: nunquid gratiam habes servo illi, quia fecit, quæ ei imperaverat? Non puto.* Hujus parabole summa est, ut simpliciter obedientes jussis divinis strenue suo fungentur officio, nec hinc quicquam laudis sibi vindicarent. Alioqui Dominus ipse diffidet ab hac parabola, qui se gessit pro ministro, cum Discipulis concessisset honorem discumbentium. Et gratias agit, cum ait: *Euge serve bone.* Et: *Venite benedicti.* Itaque non subjicit, ita & vos cum feceritis omnia, Dominus nulla gratia dignos judicabit, & pro servis inutilibus habebit: sed ait, *vos dicite, servi inutiles sumus.* Sic *Paulus*, qui plus omnibus laborarat, appellat se minimum Apostolorum, & indignum Apostoli nomine. Similiter apud *Matthæum* capite x. *Nonne duo passeris asse veniunt, & unus ex illis non cadit super terram sine Patre vestro?* Spectandum est in primis quid illic agat Dominus, non enim voluit docere *Diomedeam*, quod ajunt, omnium rerum necessitatem, sed eo tendit hoc exemplum, ut eximæ Discipulis metum hominum, quod intelligerent se Deo curæ esse, nec ab hominibus laudi possi, nisi illius permisso, illum vero non permissurum, nisi sic expediret ipsis & Evangelio: alioqui *Paulus* 1. ad *Corinth.* ix. *Nunquid, inquit, de bubus curæ est Deo?* Videtur autem & in hoc, quod sequitur apud Evangelistam, hyperbole subesse: *Vestri autem capilli capitis Matth. omnes numerati sunt.* Tot capilli quotidie defluunt in terram, an & hi vocabuntur ad rationem? Quid igitur agebat hyperbole? Nimirum illud quod sequitur: *Nolite ergo timere.* Quemadmodum igitur his tropis eximitur metus hominum, & confirmatur fiducia erga Deum, sine cujus providentia nihil omnino fit: ita quos supra recensuimus, non hoc agunt ut tollant liberum arbitrium, sed ut deterreant nos ab arrogantia, quam odit Dominus. Tutius est totum transcribere Domino, benignus est, nec solum reddet nobis quod nostrum est, verum etiam, quod ipsius est, jubebit esse nostrum. Filius ille prodigus quomodo dicitur prodegisse portionem suæ substantiæ, si nulla portio fuit in illius manu? Quod habebat acceperat a patre. Et nos fatemur omnes naturæ dotes esse dona Dei. Habebat portionem suam etiam tum, cum esset in manu patris, & habebat tutius. Quid igitur est offlagitata portio divertere a patre? Nimirum est naturæ dotes arrogare tibi, easque non applicare ad implenda præcepta Dei, sed ad explendas carnis concupiscentias. Quid est fames? Est afflictio qua Deus extimulat mentem peccatoris, ut agnoscat & oderit seipsum, tangaturque desiderio relictæ patris. Quid est filius secum loquens, confessionem ac reditum meditans? Est voluntas hominis applicans sese ad gratiam extimulantem, quam, ut diximus, vocant prævenientem. Quid est pater occurrens filio? Est gratia Dei, quæ provehit voluntatem nostram, ut perficiamus quod volumus. Hæc interpretatio, si meum esset commentum, certe probabilior esset, quam istorum, qui, quo convincant hominis voluntatem nihil agere, *porrige manum ad quod voles*, interpretantur, gratia porrigit manum tuam ad quod ipsa volet. Nunc cum sit ab orthodoxis Patribus tradita, non video quare debeat contemni. Eodem pertinet quod videtur pauperula deo minus, hoc

hoc est, totam substantiam suam, mittit in gazophylacium. Rogo quid meritorum potest arrogare sibi, si quicquid hoc est, quod homo potest intellectu naturali & voluntatis libertate, totum debet ei, a quo vires eas accepit? Et tamen Deus hoc ipsum nobis imputat pro meritis, quod non avertimus animum nostrum ab ipsius gratia, quod naturæ vires ad simplicem obedientiam appellimus. Hoc certe tantum valet, ut falsum non sit, hominem aliquid agere, & tamen omnium quæ facit summam Deo velut auctori tribuat, unde profectum est, ut potuerit suum conatum, cum Dei gratia conjungere. Ita Paulus: Gratia, inquit, Dei sum: id quod sum. Agnoscit auctorem. Sed cum audis, Gratia ejus in me: quæ non fuit: agnoscis humanam voluntatem simul adnitentem auxilio divino. Idem indicat cum ait: Non ego, sed gratia Dei, qua mihi adest. Nam Græcis est, ἡ ἐν ἐμοί. Et Hæbreus ille sapientia prædicator optat sibi adfistere divinam sapientiam, ut secum sit, ac secum laboret. Adfistit tanquam moderatrix & adiutrix, quemadmodum architectus adfistit ministro, præscribit quid sit agendum, ostendit agendi rationem, si quid ille perperam facere coeperit, revocat, si quid ille deficit, succurrit, opus adscribitur architecto, sine cujus ope nihil poterat effici, & tamen nemo dixit ministrum ac discipulum nihil egisse. Quod architectus est discipulo, hoc gratia est voluntati nostræ. Ita Paulus ad Romanos capite VIII. Similis est & Spiritus adjuvas infirmitatem nostram. Nemo vocat infirmum, qui nihil potest, sed cui vires non sufficiunt peragendo quod conatur: nec adiutor dicitur, qui totum solus facit. Tota Scriptura clamat adiutorium, opem, auxilium, subsidium. Quis autem adjuvare dicitur nisi aliquid agentem? Neque enim figulus adjuvat lutum ut fiat vas, nec faber securim ut fiat scammum. Itaque qui sic colligunt, nihil potest homo nisi auxiliante gratia Dei, igitur nulla sunt hominis opera bona: his opponemus collectionem magis, ut arbitror, probabilem, homo nihil non potest auxiliante Dei gratia, igitur omnia opera hominis possunt esse bona. Quot igitur sunt in Scripturis divinis loca, quæ meminerunt auxilii, tot sunt quæ statuunt liberum arbitrium: atque ea sunt innumerabilia. Itaque vicere si res æstimeretur ex testimoniorum numero.

Hactenus ex divinis libris loca contulimus, quæ statuunt liberum arbitrium, & ex adverso, quæ videntur in totum tollere. Quoniam autem Spiritus Sanctus, quo auctore prodita sunt hæc, non potest punire secum, cogimur velimus nolimus aliquam sententiam moderationem quaerere. Cæterum ut ex eadem Scriptura alii aliam sumerent opinionem, in causa fuit, quod alius alio spectaret, & ad suam quemque scopum interpretabatur quod legebat. Qui secum reputabant, quanta esset in hominibus ad studium pietatis facordia, deinde quantum esset malum desperatio salutis: dum his malis moderi studeant, insauti in aliud incidere malum, ac plus satis tribuerunt libero hominis arbitrio. Rursus alii perpendentes quanta sit pestis vera pietatis, hominem suis viribus ac meritis fidere, quam intolerabile quorundam arrogantia, qui sua benefacta jactant, atque etiam ad mensuram ac pondus vendunt aliis, quemadmodum venditur oleum & sapo: dum hoc malum magno studio vitant, aut dimidiarunt liberum arbitrium, sic ut ad bonum opus nihil prorsus agerent, aut in totum jugularunt inducta rerum omnium absoluta necessitate. Nimirum istis visum est vehementer aptum ad Christianæ mentis simplicem obedientiam, ut totus homo penderet a nutu Dei, in illius promissis spem omnem ac fiduciam ponat, & agnoscat quam ipse ex sese sit miserabilis, miretur & amet illius immensam misericordiam, quæ nobis gratis tanta largitur, illius voluntati se totum submittat, sive servare velit, sive perdere: nihil laudis ex benefactis sibi arroget, sed totam gloriam adscribat illius gratiæ, cogitans hominem nihil aliud esse, quam vivum organum divini Spiritus, quod ipse sibi purgavit consecravique sua gratuita bonitate, quod pro sua inscrutabili sapientia moderetur ac temperet: nihil hinc esse, quod quisquam suis

arroget viribus, & tamen certa fiducia ab illo speret præmium æternæ vitæ, non quia suis benefactis promeruerit, sed quod ejus bonitati visum sit promittere ipsi fidentibus: hominis partes esse, assidue precari Deum ut impartiat & augeat in nobis Spiritum suum, agere gratias, si quid per nos bene gestum est, illius potentiam in omnibus adorare, sapientiam ubique mirari, bonitatem ubique amare. Hæc oratio apud me quoque vehementer plausibilis est, congruit enim Scripturis divinis, respondet eorum professioni, qui semel mortui mundo, per baptismum simul sepulti sunt cum Christo, ut mortificata carne posthac vivant & agantur spiritu Jesu, in cuius corpus insiti sunt per fidem. Pia nimirum & favorabilis sententia, quæ nobis omnem adimit arrogantiam, quæ in Christum transfert omnem gloriam simul & fiduciam, quæ nobis metum hominum ac Dæmonum excutit, ac nostris ipsorum præstidiis diffisos, in Deo fortes reddit & animosos. His libenter applaudimus usque ad hyperbolas. Cum enim audio, adeo nullum esse hominis meritum, ut omnia quamvis piorum hominum opera, peccata sint: cum audio nostram voluntatem nihilo plus agere, quam agat argilla in manu figuli: cum audio cuncta quæ facimus aut volumus, ad absolutam referri necessitatem, multis scrupis offenditur animus. Primum: quomodo toties legis sanctos plenos operibus bonis fecisse justitiam, ambulasse rectos coram Deo, non declinasse ad dextram nec ad sinistram, si quicquid agunt etiam eximie pii, peccatum est, & tale peccatum, ut ni subveniret Dei misericordia, demersurum esset in Tartarum eum pro quo mortuus est Christus? Quomodo toties auditur præmium, ubi prorsus nullum est meritum? Qua fronte collaudatur obedientia eorum qui parent jussis divinis, damnatur inobedientia qui non parent? Cur toties sit in sacris Litteris iudicii mentio, si nulla est omnino meritorum expensio? Aut cur cogimur sissi ad tribunal iudicis, si nihil ex nostro arbitrio, sed ex mera necessitate gesta sunt in nobis omnia? Obstrepi & illa cogitatio, quæsum opus tot monitis, tot præceptis, tot minis, tot exhortationibus, tot exhortationibus, si nos nihil agimus, sed Deus pro sua immutabili voluntate operatur in nobis omnia, & velle & perficere? Vult nos assidue precari, vult advigilare, certare, contendere ad braviū æternæ vitæ. Cur assidue rogari vult, quod ipse jam decrevit dare aut non dare, nec mutare potest sua decreta, cum sit immutabilis ipse? Cur jubet nos tot laboribus expetere, quod ipse gratis largiri decrevit? Affligimur, ejicimur, exsibilamur, excruciamur, occidimur, sic certat in nobis Dei gratia, sic vincit, sic triumphat. Tam atrociter patitur Martyr, & tamen nihil illi tribuitur meriti, imo peccare dicitur exponens corpus suum tormentis spe vitæ cœlestis. Sed cur misericordissimus Deus sic voluit in Martyribus operari? Crudelis enim videatur homo, si quod gratis largiri decrevisset amico, non daret, nisi usque ad desperationem excruciat. Verum ad hanc divini consilii caliginem ubi ventum erit, fortasse jubebimur adorare quod assequi fas non est, ut dicat mens humana, Dominus est, potest quicquid vult: & quoniam natura optimus est, non potest non esse optimum quicquid voluerit. Jam & illud satis plausibiliter dicitur, quod Deus sua dona coronat in nobis, ac suum beneficium jubet nostrum esse præmium, & quod in nobis operatus est, ex sua gratuita bonitate id sibi fidentibus veluti debitum dignatur imputare ad assequendam immortalitatem. Sed nescio quomodo sibi content, qui sic in piis exaggerant Dei misericordiam, ut in aliis pene faciant illum crudelē. Benignitatem sua bona nobis imputantis utcumque ferunt aures piæ. Cæterum difficile explicatur quomodo justitiæ sit (non enim jam dico misericordię) alios, in quibus non dignatus est operari bona, æternis addicere suppliciis, cum ipsi per se nihil possint efficere boni, ut quibus aut nullum est liberum arbitrium, aut si est, ad nihil aliud valet quam ad peccandum. Si Rex quispiam donaret ingens præmium ei qui nihil egisset in bello, cum ceteri qui gnaviter se

gessissent, nihil ferrent præter solitum salarium, fortasse posset obmurmurantibus militibus respondere: Quæ vobis injuria fit, si mihi libet in hunc esse gratuito liberalem? At justus & clemens qui posset videri, si ducem, quem machinis, copiis, pecuniis, & omnibus præsiis affatim instruxisset ad bellum; pro re bene gesta magnifice coronaret, & alterum, quem nullis instructum præsiis inermem bello objecisset, ob rem infeliciter gestam afficeret supplicio? Nonne moriens ille jure diceret Regi: Cur in me punis quod tua culpa commissum est? si similiter instruxisses, similiter vicissem. Rursus si herus servum nihil commertum manumitteret, haberet fortasse quod aliis servis obmurmurantibus responderet: Nihil vobis decedit, si in hunc sum benignior, habetis dimensum vestrum. Atqui nemo non judicaret crudelem & iniquum dominum, qui servum loris cæderet, vel quod minus esset procero corpore, vel naso porrectiore, vel alioqui parum elegante forma. Nonne is jure obmurmuraret domino cædenti: Cur do poenas ob id quod in manu mea non est? Atque hoc justius etiam diceret, si domino esset in manu mutare vitium corporis in servo, quemadmodum Deo in manu est mutare voluntatem nostram, aut si dominus hoc ipsum, quo offenditur, vitium addidisset servo, veluti si truncasset nasum aut faciem cicatricibus foedasset, quemadmodum Deus, juxta quorundam opinionem, etiam mala omnia operatur in nobis. Rursus, quod ad præcepta attinet, si dominus servo compedibus adstricto in pristino multa præscriberet, abi illuc, fac hoc, curre, recurre, dira minitans ni pareat, nec interim solveret illum, jamque non parenti virgas expediret, nonne videatur servus jure dominum vocare vel insanum, vel crudelem, si loris occideret quod non fecisset ea, quæ non erant in ipsius potestate? Porro quod isti fidem & charitatem in Deum in immensum exaggerant, æquis auribus ferimus, arbitantes vitam Christianorum tot undique sceleribus contaminatam non aliunde proficisci, quam ex fide nostra frigida & somniculosa, qua verbotenus credimus Deo, quæque natet in summis labiis, cum juxta *Paulum*, corde credatur ad justitiam. Nec admodum digladiabor cum his, qui ad fidem velut ad fontem caputque referunt omnia, etiam si mihi fides ex charitate, charitas ex fide vicissim nasci aliquæ videtur: certe charitas alit fidem, quemadmodum in lucerna lumen alitur oleo: libentius enim illi fidimus, quem vehementer amamus. Nec desunt, qui fidem initium volunt esse salutis potius, quam summam. Sed de his non contendimus.

Rom. x.

Cæterum hic cavendum erat, ne dum toti sumus in amplificandis fidei laudibus, subvertamus libertatem arbitrii, qua sublata, non video quo pacto possit explicari quæstio de justitia, deque misericordia Dei. Ex hujusmodi angustiis cum sese non explicarent Veteres, quidam duos Deos facere coacti sunt: alterum veteris Testamenti, quem tantum volebant esse justum, non etiam bonum: alterum novi Testamenti, quem tantum volebant esse bonum, non justum: quorum impium commentum satis explodit *Tertullianus*. *Manichæus*, ut diximus, duas in homine naturas somniavit: alteram quæ non posset non peccare, alteram quæ non posset non benefacere. *Pelagius* dum metuit justitiæ Dei, plus satis tribuit libero arbitrio: a quo non ita multum absunt, qui tantum tribuunt voluntati hominis, ut ex naturæ viribus per opera moraliter bona mereri possint gratiam illam supremam, qua justificamur. Hi mihi videntur hominem ostensa bona spe salutis adipiscendæ ad conandum invitare voluisse. Quemadmodum *Cornelius* precibus & eleemosynis meruit doceri a *Petro*, Eunuchus a *Philippo*, divus *Augustinus* dum sedulo quærit *Christum* in *Paulinis* Epistolis, meruit invenire. Hic illos, qui non ferunt quicquam boni hominem posse, quod non debeat Deo, sic placare possumus, ut dicamus, nihilo secius totum opus deberi Deo, sine quo nihil efficeremus, & quod adfert momenti liberum arbitrium, perpusillum esse, & hoc ipsum esse divini muneris, ut possimus animum

ad ea quæ sunt salutis afficere, aut gratiæ *εὐεργετῶν*. *Augustinus* ex colluctatione cum *Pelagio* factus est iniquior libero arbitrio, quam fuerat antea. Contra *Lutherus* ante nonnihil tribuens libero arbitrio, huc proventus est calore defensionis, ut in totum tolleretur. Atqui reprehenditur apud Græcos *Lycurgus*, opinor, quod odio temulentiae vites incidi jussisset, cum admotis propius fontibus sic posset excludere temulentiam, ut tamen non periret usus vini. Poterat enim, mea sententia, sic statui liberum arbitrium, ut tamen vitaretur illa fiducia meritorum nostrorum, cæteraque incommoda, quæ vitat *Lutherus*, simulque ea incommoda, quæ nos supra recensuimus, nec perirent ea comoda, quæ miratur *Lutherus*. Hoc mihi videtur præstare illorum sententia, qui tractum, quo primum extinguitur animus, totum tribuunt gratiæ: tantum in cursu tribuunt nonnihil hominis voluntati, quæ se non subduxerit gratiæ Dei. Cum autem rerum omnium tres sint partes, initium, progressus, & summa, duas extremas tribuunt gratiæ, tantum in progressu fatentur aliquid agere liberum arbitrium, sic tamen, ut ad idem opus individuum simul concurrant duæ causæ, gratia Dei, & hominis voluntas: sic tamen, ut gratia sit causa principalis, voluntas secundaria, quæ sine principali nihil possit, cum principalis sibi sufficiat. Quemadmodum nativa vis ignis urit, & tamen principalis causa Deus est, qui simul per ignem agit, quæ vel sola sufficeret, & sine qua nihil ageret ignis, si se subduceret illa. Hac temperatura fit, ut homo totam salutem suam divinæ gratiæ ferre debeat acceptam, cum perpusillum sit quod hic agit liberum arbitrium, & hoc ipsum quod agere potest, sit divinæ gratiæ, qui primum condidit liberum arbitrium, deinde liberavit etiam ac sanavit. Atque ita placantur, si modo placabiles sunt hi, qui non ferunt homini quicquam esse boni, quod Deo non debeat. Debet & hoc, sed aliter alioque titulo. Quemadmodum hæreditas ex æquo obveniens liberis, non vocatur quidem benignitas, quia per communem legem contingit omnibus. Si quid præter commune jus donatum est huic aut illi, liberalitas dicitur, tamen hæreditatis etiam nomine liberi debeant parentibus. Conabimur & parabolis exprimere, quod dicimus: Oculus hominis quamvis sanus nihil videt in tenebris, excæcatus ne in luce quidem: ita voluntas quamvis libera nihil tamen potest, si se subducat gratia: & tamen infusa luce, potest occludere qui sanos habet oculos, ut non videat, potest & oculos avertere, ut desinat videre, quod videre poterat. Plus autem debet, qui oculos habebat excæcatos vitio quopiam. Primum debet conditori, deinde medico. Ante peccatum utcumque sanus erat oculus, peccato vitiatur oculus. Quid hic sibi potest arrogare, qui videt? Est tamen quod sibi imputet, si prudens claudat aut avertat oculos. Aceipe parabolam alteram: Pater infantem nondum ingredi potentem, collapsum erigit, utcumque adnitentem, & pomum ex adverso positum ostendit: gestit puer accurrere, sed ob imbecillitatem membrorum mox denuo collapsurus esset, ni pater manu porrecta fulciret, regeretque gressum illius. Itaque patre duce pervenit ad pomum, quod pater volens dat illi in manum, veluti cursus præmium. Erigere se non poterat infans, nisi pater sustulisset: non vidisset pomum, nisi pater ostendisset: non poterat progredi, nisi pater invalidos gradus perpetuo adjuvisset: non poterat attingere pomum, nisi pater dedisset in manu. Quid hic sibi vindicabit infans? Et tamen egit nonnihil. Nec habet tamen, quod de suis viribus gloriatus, cum se totum debeat patri. Ponamus enim hoc interim esse quod est in Deo. Quid igitur hic agit infans? Erigenti utcumque adnititur; & ad illius moderationem gressus infirmos, ut potest, accommodat. Poterat pater trahere nolentem, & poterat reluctari puerilis animus, spreto pomo, poterat pater dare pomum absque cursu, sed sic dare maluit, quia sic magis expedit puero. Facile patiar, ut aliquanto minus debeat industriæ nostræ ad consequendum vitam æternam, quam pueri ad patris manum cur-

currentis. Hic cum videamus minimum esse tributum libero arbitrio, tamen quibusdam hoc ipsum videtur esse plus satis: solam enim gratiam volunt in nobis agere, nostram mentem in omnibus nihil aliud quam pati, velut organum divini Spiritus, ut nullo pacto bonum possit dici nostrum, nisi quatenus divina benignitas gratis hoc nobis imputat: gratiam enim non tam operari in nobis per liberum arbitrium quam in libero arbitrio, quemadmodum figulus operatur in argilla, non per argillam. Unde igitur coronæ præmiique mentio? Deus, inquit, sua dona coronat in nobis, ac suum beneficium jubet esse nostrum præmium, & quod in nobis operatus est, imputare dignatur ad confortium regni coelestis. Hic non video, quomodo statuatur voluntatem liberam, quæ nihil agat. Nam si dicerent, sic agi a gratia, ut acta simul ageret, facilius esset explicatio. Quemadmodum juxta Physicos corpus nostrum principium motus habet ab anima, nec omnino moveri posset absque anima, & tamen non solum movetur ipsum, verum etiam movet alia, & tanquam socius operis vocatur ad societatem gloriæ. Quod si Deus sic operatur in nobis, quemadmodum figulus in argilla, quid potest nobis imputari vel in bonum, vel in malum? Non enim libet in hanc vocare questionem animam *Jesu Christi*, quæ nimirum & ipsa fuit organum divini Spiritus. Et si carnis infirmitas obstat quo minus mereatur homo, exhorruit & ille mortem, & non vult fieri voluntatem suam, sed Patris. Et tamen hanc fatentur esse fontem meritorum, qui cæteris Sanctis omnibus detrahunt omne meritum boni operis. Cæterum qui negant ullum omnino liberum arbitrium esse, sed absoluta necessitate fieri omnia, fatentur Deum in omnibus operari, non solum opera bona, verum etiam mala. Unde consequi videtur, ut, quemadmodum homo nulla ratione dici potest auctor bonorum operum, ita nullo modo dici possit auctor malorum. Hæc sententia cum palam videatur Deo tribuere crudelitatem & injustitiam, a quo sermone vehementer abhorrent aures religiosæ, (Deus enim non esset, si quicquam in illum competeret, vel vitii, vel imperfecti) tamen habent hi quoque quod in causa tam non plausibili respondeant. Deus est, non potest non optimum & pulcherrimum esse quod facit, si species decorum universi, etiam illa quæ per se mala sunt, hic bona sunt, & illustrant gloriam Dei, nec est ullius creaturæ judicare consilium Creatoris, sed sese totam illi per omnia subicere, adeo ut si videatur Deo hunc aut illum damnare, non debeat obmurmurare, sed amplecti quicquid illi placuerit, illud semel persuasum habens, omnia per illum optime geri, nec posse aliter gerique optime. Alioqui quis ferat hominem, si dicat Deo, Cur me non fecisti Angelum? Nonne Deus huic merito respondeat: Impudens, si te fecissem ranam, quid habebas quod quereris? Item si rana exposculetur cum Deo, Cur me non fecisti pavonem, versicoloribus pennis conspicuum? Nonne huic jure diceret: Ingrata, poteram te fungum aut bulbum facere: nunc salis, bibis, & cantas. Rursus, si dicat basiliscus aut vipera, cur me condidisti animal omnibus invisum, omnibus letiferum, potius quam ovem? Quid responderet Deus? Fortasse diceret: Mihi sic visum est, & sic congruebat decoro & ordini universitatis. Nec tibi tamen facta est injuria, non magis quam muscis, culicibus, reliquisque insectis, quorum unumquodque sic finxi, ut ingens etiam miraculum præbeant contemplantibus. Nec ideo non est mirandum ac pulchrum animal araneus, si dissimilis est elephanto, imo plus miraculorum est in araneo quam in elephanto. Non tibi fat est, quod in tuo genere perfectum es animal? Neque tibi datum est venenum ut occidas, sed ut his armis te tuosque foetus tueare, quemadmodum bubus addita sunt cornua, leonibus ungues, lupo dentes, calces equis. Habet animantium unumquodque suam utilitatem. Equus bajulus est, bos arator, asinus & canis opera juvant, ovis ad pastum ac vestitum hominis adfert utilitatem, tu præstas usum ad pharmacam.

A Sed desinamus ratiocinari cum his quæ ratione carent. De homine nobis instituta disputatio, quem Deus condidit ad imaginem & similitudinem suam, & Gen. 1. cujus gratia condidit omnia. Cum vero videamus quosdam nasci corporibus felicissimis, ingeniis optimis, ac velut ad virtutem natis, rursus alios corporibus monstrosis, alios morbis horrendis obnoxios, alios animis tam stupidis, ut minimum absint a brutis animalibus, quosdam ipsius etiam brutis brutiores, alios ingeniis tam propensis ad flagitia, ut adhuc videantur vi factorum rapi, quosdam plane dementes ac demoniacos, quibus modis hic explicabimus questionem de justitia ac misericordia Dei? An dicemus cum *Paulo*, *O altitudo* &c. sic arbitror melius quam impia temeritate judicare de Dei consiliis, quæ sunt homini impervestigabilia. Verum longe difficilius sit explicare, quare Deus in aliis immortalis gloria coronet sua benefacta, in aliis sua malefacta puniat æternis suppliciis. Hoc tamen paradoxon ut tueantur, multis auxiliariis paradoxis est opus, quo tuta sit acies adversus alteram partem. Exaggerant in immensum peccatum originale, quo sic volunt corruptas esse præstantissimas etiam humanæ naturæ vires, ut ex sese nihil possit, nisi ignorare & odisse Deum: ac ne per fidei quidem gratiam justificatus ullum opus possit efficere, quod non sit peccatum: atque illam ipsam proclivitatem ad peccandum, in nobis ex peccato primorum parentum relictam, volunt esse peccatum, & eandem invincibilem esse, adeo ut nullum sit Dei præceptum, quod homo etiam per fidem justificatus possit implere, sed tot Dei præcepta non alio spectare, quam ut amplificetur Dei gratia salutem largiens absque respectu meritorum. Verum interim isti mihi videntur alibi contrahere Dei misericordiam, ut alibi dilarent, perinde ac si quis apponat convivis perparcum prandium, quo splendidior videatur in coena, & quodammodo Pictores imitetur, qui cum lucem mentiri volunt in pictura, obscurant umbris, quæ proxima sunt. Primum enim pene crudelem faciunt Deum, qui ob peccatum alienum sic ferviat in universum hominum genus, præsertim cum qui commiserant resipuerint, ac tam graves dederint poenas quam diu vixerunt. Deinde cum ajunt etiam illos, qui per fidem justificati sunt, nihil aliud quam peccare, adeo ut amando Deum & fidendo Deo reddamur digni odio Dei, nonne vehementer hic faciunt partem Dei gratiam, quæ sic justificat hominem per fidem, ut tamen adhuc nihil aliud sit quam ipsum peccatum? Præterea dum Deus tot præceptis onerat hominem, quæ ad nihil aliud valent, quam ut magis oderit Deum, graviusque damnetur, nonne faciunt cum ipso *Dionysio Sicilia* Tyranno inclementiorem, qui multas leges studio prodidit, quas suspicabatur plerisque, si nullus instaret, non servaturos, ac primum connivebat, mox ubi vidit omnes propemodum alicubi peccasse, coepit eos vocare ad poenam. Ita reddidit sibi omnes obnoxios. Et tamen hujus leges erant hujusmodi, ut facile possent servari, si quis voluisset. Non nunc executio causas, quibus docent omnia Dei præcepta nobis esse impossibilia, nec enim hoc institimus, tantum obiter ostendere volui, istos nimio studio dilatandæ gratiæ in ratione salutis, eandem in aliis obscurare: quædam non video quomodo consistent. Jugulato libero arbitrio docent hominem jam agi Spiritu *Christi*, cujus natura non patitur consortium peccati. Et tamen iidem dicunt hominem etiam accepta gratia nihil aliud quam peccare. Id genus hyperbolis delectatus videtur *Lutherus*, ut aliorum hyperbolas veluti malum nodum, quod dici solet, malo cuneo propelleret. Quorundam temeritas ad hyperbolem processerat, qui vendebant merita, non solum sua, verum etiam omnium Sanctorum. At qualia tandem opera? Cantiones, murmura Psalmorum, pisces, inedias, vestes, titulos. Hunc clavum clavo sic pepulit *Lutherus*, ut diceret nulla esse omnino merita Sanctorum, sed omnia quamlibet piorum hominum facta fuisse peccata, damnationem æternam allatura, ni fides & Dei misericordia succurrisset. Itidem altera pars lu-

culentum quæstum faciebat ex confessionibus & satisfactionibus, quibus mire irretiverant hominum conscientias: item ex Purgatorio, de quo paradoxa quædam tradiderant. Hoc vitium sic corrigit pars diversa, ut confessionem dicant commentum esse Satanæ: qui modestissime, negant exigendam: pro peccatis non esse opus ulla satisfactione, cum *Christus* pro peccatis omnium pœnas resolverit: denique nullum esse Purgatorium. Item pars una dicit, etiam Priorculorum constitutiones obligare ad pœnam gehennæ, nec dubitat promittere vitam æternam, si quis obedierit: diversa pars sic huic medetur hyperbolæ, ut dicat omnes Pontificum, Conciliorum, Episcoporum constitutiones esse hæreticas & antichristianas. Sic una pars extulerat Pontificis potestatem πάνυ υπερβολικῶς, altera sic prædicat de Pontifice, ut non ausim referre. Rursus una pars dicit, Monachorum & Sacerdotum vota obstringere hominem ad pœnam gehennæ & in perpetuum, altera dicit talia vota esse prorsus impia, nec esse suscipienda, nec, si susceperis, servanda. Ex talium igitur hyperbolarum collisione nascuntur hæc fulmina ac tonitrua, quæ nunc concutunt orbem. Quod si pars utraque pergat mordicus tueri suas hyperbolas, video talem pugnam inter illos futuram, qualis fuit inter *Achillem* & *Hectorem*, quos, quoniam erant pariter feroces, sola mors potuit dividere. Ac vulgo quidem ajunt, baculum curvum ut rectum facias, in diversam partem inflectendum esse: id fortasse consultum fuerit in corrigendis moribus, in dogmatibus an ferendum sit nescio. In exhortando aut dehortando video nonnunquam esse locum hyperbolis, velut, ut addas homini timido fiduciam, apte dixeris, ne metue, Deus omnia loquetur & faciet in te. Et ad retundendam hominis impiam insolentiam, utiliter fortasse dixeris, hominem nihil aliud esse quam peccatum: & adversus eos, qui sua dogmata postulant æquari Scripturis Canonicis, utiliter dixeris, hominem nihil aliud esse quam mendacium. Verum ubi in disquisitione veri proponuntur ἀξιόματα, non arbitror utendum hujusmodi paradoxis, quæ non multum absunt ab ænigmatibus, mihi quidem in his placet moderatio. *Pelagius* libero arbitrio visus est tribuere plus satis, *Scotus* tribuit affatim. *Lutherus* primum mutilabat tantum amputato dextro brachio: mox nec hoc contentus, prorsus jugulavit liberum arbitrium, & e medio sustulit. Mihi placet illorum sententia, qui nonnihil tribuunt libero arbitrio, sed gratiæ plurimum. Nec enim sic erat vitanda *Scylla* arrogantiae, ut feraris in *Charybdim* desperationis aut socordiae: neque sic medendum membro luxato, ut in diversam partem detorqueas, sed in suum locum erat reponendum: nec sic erat a fronte pugnandum cum hoste, ut a tergo vulnus accipias incautus. Hac moderatione fiet, ut sit aliquod opus bonum, licet imperfectum, sed unde nihil sibi possit arrogare homo: erit aliquod meritum, sed cujus summa debeatur Deo. Abunde multum est infirmitatis, vitiorum, scelerum, in vita mortalium, ut,

A si se quisque velit contemplari, facile deponat cristas, etiamsi non asseveremus hominem quamvis justificatum nihil aliud esse quam peccatum, præsertim cum *Christus* appellet renascentiam, *Paulus* novam creaturam.

Cur, inquires, datur aliquid libero arbitrio? Ut sit quod merito imputetur impiis, qui gratiæ Dei volentes defuerint, ut excludatur a Deo crudelitatis & injustitiæ calumnia, ut excludatur a nobis desperatio; ut excludatur securitas, ut exstimulemur ad conandum. Ob has causas ab omnibus fere statuitur liberum arbitrium, sed inefficax absque perpetua Dei gratia, ne quid arrogemus nobis. Dicat aliquis, ad quid valet liberum arbitrium, si nihil efficiat? Respondeo, ad quid valet totus homo, si sic in illo agit Deus, quemadmodum figulus agit in luto, & quemadmodum agere poterat in silice? Proinde si satis jam demonstratum est, hanc materiam esse talem, ut non expediat ad pietatem altius eam scrutari quam oportet, præsertim apud idiotas. Si docuimus hanc opinionem pluribus & evidentioribus testimoniis Scripturarum fulciri, quam alteram. Si constat Scripturam Sacram in plerisque locis vel obscuram esse tropis, vel secum etiam pugnare prima quidem specie, eaque gratia, velimus nolimus, alicubi recedendum a verbis & litteris, ac interpretatione moderandam esse sententiam. Denique si declaratum est quot incommoda, non dicam absurda, consequantur, si semel funditus tollatur liberum arbitrium, si palam est factum hac, quam dixi, sententia recepta, nihil perire eorum quæ *Lutherus* pie quidem & Christiane differuit, de summa charitate in Deum, de abjicienda fiducia meritum, operum, & virium nostrarum, de tota fiducia transferenda in Deum, & illius promissa: jam velim illud expendat Lector, num æquum censcat, damnata sententia tot Ecclesiæ Doctorum, quam tot jam seculorum ac gentium consensus approbavit, recipere paradoxa quædam, ob quæ nunc tumultuatur orbis Christianus. Ea si vera sunt, ingenue fateor ingenii mei tarditatem, qui non assequar: certe sciens non relictor veritati, & ex animo favoo libertati vere Evangelicæ, ac detestor quicquid adversatur Evangelio. Nec hic ago personam judicis, ut dixi, sed disputatoris, & tamen vere possum illud affirmare, me in disputando eam servasse religionem, quæ olim in causis capitalibus a juratis iudicibus exigebatur. Nec me licet senem, vel pudebit, vel pigebit a juvene discere, si quis cum Evangelica mansuetudine doceat evidentiora. Hic audiam, sat scio, Discat *Erasmus Christum*, & valere jubeat humanam prudentiam: hæc nullus intelligit, nisi qui Spiritum habet Dei. Si nondum intelligo quid sit *Christus*, nimirum hætenus procul aberratum est a scopo. Quanquam illud lubens didicero, quem spiritum habuerint tot Doctores ac populi Christiani, nam probabile est populum idem sensisse quod docebant Episcopi, annis jam mille trecentis, qui hoc non intellexerunt. CONTULI, penes alios esto judicium.

F I N I S.

Tomi noni partis Prioris.

DESI.

